

PROPERTY OF
*University of
Michigan
Libraries*
1817

ARTES SCIENTIA VERITAS

BR
60
.M61
v.29

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, OECONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;

OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA ;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE
PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ;
ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,
A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,
CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS
TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER
SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,
SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,
PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,
LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIE GRÆCÆ
A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA,
JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA
DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET
FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDIT NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE IN-
TRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE
MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR,
COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AM-
PLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXIX.

S. BASILIUS CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

PROLOGUE

THE HISTORY OF THE

... ..

... ..

THE HISTORY OF THE

... ..

THE HISTORY OF THE

... ..

... ..

... ..

... ..

... ..

BR
60
.M61
vol 29

... ..

... ..

SÆCULUM IV.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

S. P. N. BASILII,

CÆSARÆ CAPPADOCIÆ ARCHIEPISCOPI,

b. 329.
d. 379.

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

VEL QUÆ SUB EJUS NOMINE CIRCUMFERUNTUR,

AD MSS. CODICES GALlicANOS, VATICANOS, FLORENTINOS ET ANGLICOS, NECNON AD ANTIQUIORES
EDITIONES CASTIGATA, MULTIS AUCTA : NOVA INTERPRETATIONE,
CRITICIS PRÆFATIONIBUS, NOTIS, VARIIS LECTIONIBUS ILLUSTRATA, NOVA SANCTI
DOCTORIS VITA ET COPIOSISSIMIS INDICIBUS LOCUPLETATA,

OPERA ET STUDIO

Monachorum ordinis sancti Benedicti e congregatione S. Mauri.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSE,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS PRIMUS.

VENIUNT QUATUOR VOLUMINA 60 FRANCIS GALlicIS.

EXCUDERATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOC TOMO XXIX CONTINENTUR.

S. BASILIUS CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

Homiliæ in Hexaemeron.	col. 2
— in Psalmos.	207
Contra Eunomium libri quinque.	468

Ex typis MIGNE, Pet.t-Montrouge.

VITA S. BASILII MAGNI

ARCHIEPISCOPI CÆSARIENSIS.

Propositum mihi est in hac pertractatione quid gesserit et scripserit S. Basilius, observato quam accuratissime potero temporum ordine, exponere. Ordinis enim in rebus gestis enarrandis tanta virtus est, ut non solum facilius animo percipiantur, dum suum quæquæ locum decenter tenent, sed etiam pretii plurimum accedat aut decedat, prout apte secusve collocantur. Permulta sunt, quorum consilii ratio penitus latebit, si a suo divellantur tempore; alia laudem longe exiliorem, nonnulla etiam difficiliorem habebunt excusationem. Quin etiam recte facta vim et naturam amittunt, ac virtutes nonnunquam invertuntur, si quis eventus loco non suo narretur. Charitas Basilii, qui patrimonium et initio monastici instituti, et decem post annis, gravi urgente fame, distribuit, magnus esse nævus videtur in severo paupertatis legislatore, eumque arguere, quod non statim se omnibus rebus nudaverit. Sed si matrem Emmeliam grassante illa fame obiisse demonstretur, accepta illius morte hæreditas, ut mos erat temporum illorum, et statim in pauperes effusa, promptum Basilii ad omnia projicienda animum declarat.

Hoc unum de multis exemplum affero, ut neminem deterreat legendi et investigandi labor. Suscepta enim hujus vitæ scribendæ ratio, propterea quod in obscuris rebus explicandis sæpe versatur, non tanta voluptate in legendo retinet, quanta libera et sine salebris fluens narratio. Non tamen, ut equidem opinor, officient obscuræ difficilesque quæstiones, in quibus interdum morabimur, quominus germana Basilii effigies ante oculos depicta versetur. Unicuique in promptu erit eximia illa pietas, tot naturæ dona, tot doctrinæ ornamenta in latebris recondens: summa charitas ne in solitudine quidem discedens ab augendis Ecclesiæ utilitatibus, in sacerdotio autem inter perpetuos et graves morbos non uni Ecclesiæ, sed pluribus aliis regendis, imo pacificandis totius orbis Ecclesiis intenta: animus in amplissimo gradu et summa famæ celebritate demississimus, in defendendo episcopatus jure magnus et sublimis, in colendis amicitiiis omni humanitate expolitus, facilis ad deponendam offensionem, semperque ad placandos homines non amicos paratissimus: in propriis contumeliis summa lenitas et mansuetudo, teterrimas calumnias et sparsos per totum orbem famosos libellos silentio per tres annos perferens: in defendendis autem Christi injuriis animi fortitudo et constantia, quam non exsillii, non mortis pericula, non ullius potestatis metus a veritate palam et aperte prædicanda deterruerunt.

CAPUT PRIMUM.

I. S. Basilius Cæsareæ nascitur. II. Idque circa annum 329. III. De illius avis. IV. De patre Basilio et matre Emmelia. V. Basilii sub avia Macrina ac deinde sub patre puerilis institutio. VI. Cæsaream Cappadocum mittitur ad studia litterarum, idque multis rationum momentis probatur.

I. Sanctum Basilium Cæsareæ in Cappadocia natum esse discimus maxime ex Gregorio Nazianzeno, qui eum nominatim (a) Cappadocem appellat, seque et Basilium dicit (b), cum ex eadem patria in diversas regiones discendi causa abiissent, rursus Athenis

A velut ex composito coivisse. Ipse Basilius non obscure declarat natum se esse Cæsareæ in homilia in Gordium martyrem, n. 2. Patriam suam in epistolis 76 et 96 appellat Cappadociam. Sed tamen hujus nominis honorem ipsi etiam Ponto defert. Illius pater Basilius, etsi sæpe in Cappadociam veniebat, præcipuum tamen in Ponto domicilium collocaverat; siquidem Macrina moriens ait apud Gregorium Nyssenum (c) patris sui famam extra Pontum diffusam non fuisse, satisque illi fuisse in patria decus assequi. Basilii frater Gregorius patriam

(a) Naz. ep. 6.

(b) Or. 20.

(c) Vit. S. Macr., 192.

* Auctore Domino Prudentio Marano, qui, Juliano Garnerio jam anno 1725, die 3 Junii, defuncto, editionis absolvendæ curam suscepit.

agnoscit Pontum, *ibid.* p. 182. Narrat Basilium in epist. 51 se cum multis in patria Deum timentibus insolabiliter doluisse, quod Dianius formulæ Constantinopoli allatæ subscripsisset: patriam appellans Ponti solitudinem in qua tunc delitescerat. Cumque aliquando sese ex hac solitudine ad Gregorium Nazianzenum contulisset et apud eum moraretur, sui illum fratres *amicitiam et patriam commemorantes* (a), veluti profugum quemdam revocare conati sunt. Præpositum quemdam pagorum in Ponto appellat patriæ præpositum, in epist. 87.

Hæc testimonia in speciem pugnantia si inter se conferantur, plus equidem Gregorio Nazianzeno tribuam, qui Basilium Cappadocem appellat, antequam ulla ei necessitudo cum Cappadocia intercederet, præter eam quam natura conflaverat. Nondum enim episcopus erat aut presbyter. Litteris quidem Cæsareæ operam dederat; sed id tanti non erat, cur Cappadox diceretur: aliæ enim urbes pari jure Basilium sibi vindicassent. Aliud ergo causæ non videtur extitisse cur Cappadox diceretur, nisi quod Cæsareæ in lucem editus fuerat. At facilius est explicare cur Pontum patriam appellet Basilium, quamvis natus in hac regione non fuisset. Hæc enim patria parentis et avorum: ibi pater domicilium habuerat: ibi nati fuerant Basilii fratres: ibi nutrici traditus alendus: ibi prima illius et pietatis et litterarum tirocinia: ibi dilecta solitudo, in quam se receperat. Tot ergo nominibus huic loco obstrictus, non immerito illum instar patriæ habebat. Sic Gregorius Nyssenus locum, in quo quadraginta martyres passi fuerant, patriam suam esse dicit, quia patrum suorum patria erat, tom. III, p. 500. Idem in oratione in *S. Theodorum*, p. 585, Amaseam illius patriam vocat, quia, *martyris*, inquit, *patria locus est passionis*. Quin etiam ipse Basilium Armeniam appellat patriam in epist. 223, n. 3, ubi ait se ex variis peregrinationibus redeuntem invenisse in patria nonnullos, qui vitam monasticam profitebantur: quibus verbis Eustathium Sebastenum designat. Mirum autem non est Basilium Cæsareæ natum esse, quamvis ipsius pater præcipue in Ponto domicilium habuerit. Amplæ enim possessiones, quas in Cappadocia habebat, sæpe illum Cæsaream traxerunt et diu in hac urbe detinuerunt, adeo ut illius et Emmeliæ præclare facta Gregorius inter Pontum et Cappadociam divisa fuisse testetur (b).

II. Natus est Basilium circa annum 329, idque satis quadrat cum illius litterarum studiis, quæ anno 355 exeunte absoluta fuerunt. Non enim patitur eximia illius ingenii acies, quæ mature disciplinis liberalibus cœpit excoli, ut eum, cum rediit Athenis, annos natum fuisse plusquam viginti septem existimemus. Sed alia subest longe gravior ratio. Junior

aliquanto fuit Gregorio Nazianzeno (c), qui cum in lucem patre episcopo editus sit, citius nasci non potuit anno 328, quo ipsius pater ordinatus est, utpote mortuus anno 375 exeunte aut ineunte 374, emeritis in episcopatu quadraginta quinque annis. Jam vero Gregorium in episcopatu patris natum esse, etsi mirum id et prorsus insolitum videtur, nec cum legibus ecclesiasticis valde consonum, clare tamen perspicitur ex his Gregorii ad filium verbis (d):

Ὅπω τοσοῦτον ἐκμετέρηχας βίον,
Ὅσος διήλθε θυσίων ἐμοὶ χρόνος.

*Nondum tot annos vita percurrit tua,
Quot mi in sacris sunt jam peracti victimis.*

Frustra Gregorii ortus ad primos episcopatus menses referatur. Ne sic quidem difficultas minuetur, cum Cæsarium fratrem Gregorius habuerit natu minorem. Baronius exaggerationem in verbis Gregorii suspicatur; sed sine ulla prorsus ratione. Papebrochius pro θυσίων legendum conjicit ἐτησίων aut δις ἰών ἐμοὶ χρόνος. Sed satius est cum Tillemontio fateri legem ecclesiasticam de continentia episcoporum nondum in omnibus omnino Ecclesiis viguisse, quam apertissimum locum ejusmodi conjecturis attentare. Præbabilior esset difficultatis solvendæ ratio, si Gregorius, qui anno 325 baptizatus est, et inter sacerdotium ac baptismum aliquid temporis spatium interposuit, in presbyteri gradu dici posset aliquandiu ministrasse, et ad hanc dignitatem anno 327 pervenisse. Sed hujus rei nullum exstat vestigium. Plura vide apud Tillemontium, not. 4, in *Greg. Naz.* Basilium ergo, qui aliquanto post Gregorium in lucem editus est, circa annum 329 natus videtur; et cum senem se esse dicit (e) anno 374, id non tam illius annis tribuendum quam perpetuæ cuidam infirmitati, quæ ab ineunte ætate incepit, ac postea pœnitentiæ et sacerdotii laboribus et novis supervenientibus morbis sic accrevit, ut in ipso ætatis robore senex videretur (f), ac dentibus careret annos natus 46.

III. Paternum genus Basilium e Ponto, ut testatur Gregorius Nazianzenus (g), maternum ex Cappadocia ducebat. Quanquam Gregorius Nyssenus, cum quadraginta martyres in eo loco laudaret, ubi passi fuerant, id est Sebastię in Armenia, hanc majorum suorum patriam esse asseverat, sive quia inde in Pontum aut Cappadociam transierant, sive quia olim Sebastia Cappadociæ attributa erat.

Erat autem utrumque illud genus militaribus, palatinis et municipalibus dignitatibus insigne, ac divitiis et opibus, et excelsis thronis ac eloquentiæ fama clarum (h); sed pietate ac religionis studio, et rebus pro Christo fortiter gestis longe clarius. Nam maternus Basilii avus vita et bonis pro Christo spoliatus ab imperatore fuerat (i). Avi autem pater-

(a) Ep. 8, n. 1, p. 80.

(b) Or. 20.

(c) Naz. ep. 33.

(d) Naz. *De vita sua*.

(e) Ep. 162.

(f) Ep. 232.

(g) Or. 20.

(h) *Ibid.*

(i) Nyss. *Vit. S. Macr.* tom. II, p. 191.

ni erant uliquidem ad omnia pro Christo perferenda A paratissimi; sed cum meminissent Gregorium Neocæsariensem in persecutione Decii (retinebat enim Macrina illius documenta (a), quæcunque ad ipsam memoriæ serie pervenerant) et fugisse et ad fugam alios adhortatum esse; receperunt se in quandam Ponticorum montium silvam (b), paucis adhibitis fugæ conscis et victus ministris. In hoc exsilio septem annos et aliquanto amplius sub dio vixerunt, pluviis, algoribus et frigoribus expositi, ab omnibus vitæ commodis, ab amicis et omni hominum societate remoti. Sed Christus in eorum solatium concessa oim Israelitis miracula renovavit. Quodam enim die subiit eos lautioris mensæ desiderium; nam diuturnitas temporis fastidium attulerat necessarium ciborum. At nequaquam mussitaverunt, ut B Israelitæ; sed a Deo, summa illius potentiæ fiducia, suaviorem cibum postularunt, vel ex avibus in aere volitantibus, vel e feris, quæ in montibus errabant. Vix locuti erant, cum eorum pedibus accidit obsonium sponte oblatum, cervi miræ magnitudinis, repente e tumulis apparentes, ac innumentibus sese dentes, ex quibus quantum voluntas ferebat detinuerunt, quod supererat in silvas ad aliud convivium dimiserunt. Ex his Gregorii Nazianzeni verbis perspicitur non unius diei cibum hoc miraculo provisum eis fuisse; sed ad septem exsilio annos minus commode miraculum extendit Papebrochius.

Hæc autem contigisse narrat Gregorius in atrocissima omnium maximeque horrenda Maximini C persecutione, qui cum post plures alios, qui paulo ante fuerant, ingruisset, laudem eis humanitatis sua crudelitate conciliavit. His coloribus clare depingitur Maximinus secundus, minime vero, ut Papebrochius opinatus est, Maximinus primus, cujus persecutio nec omnium crudelissima exstitit, nec per septem annos; nec alias persecutiones proxime subsecuta est; præcesserat enim pax viginti quinque annorum. Sed cum Maximinus secundus non regnavit in Ponto et Asia Minore, nisi anno 311, post mortem Galerii; Baronius (c) et Tillemontius existimant hoc miraculum regnante illo in Ægypto et Syria contigisse, ac proavos Basilii anno 304 secessisse, et usque ad annum 311 delituisse. Ex his autem latebris prodeuntes anno 311, post data D a Galerio in gratiam Christianorum edicta, graviora deinceps videntur subiisse certamina. Ait enim Gregorius Nazianzenus eos ad dimicandum alacriores factos esse hoc miraculo, quod eis hunc in usum a Deo concessum fuerat. Hinc etiam (p. 319) eos recenset inter fortissimos athletas, qui cum pene usque ad mortem decertassent, victoriæ suæ superstites (d) fuerunt. Nyssenus vero conceptis verbis ait Macrinam in conflendo Christo tempore

persecutionis decertasse, ejusque et mariti bona ot-Christi confessionem fuisse publicata.

Hanc dimicationem existimat Tillemontius vel sub Maximino collocandam esse, qui persecutionem redintegravit anno 311, paucis post Galerii mortem mensibus, vel sub Licinio qui persecutus est Ecclesiam anno 320, ac maxime in Ponto crudelitatem suam exercuit. Quo nomine appellatus fuerit paternus ille avus Basilii, nescimus. Aviæ nomen Macrinæ fuit, quæ cum Basilium infantem informaverit et instituerit, videtur usque ad annum 310 vixisse.

IV. Horum filius Basilii, nostri Basilii pater, eximias virtutes cum magnis eruditionis et eloquentiæ ornamentis conjunxit. Inclaruit enim in foro (e), et eloquentiam summa celebritate in Ponto docuit. Sed morum sanctitate clarior exstitit, ita ut primas ei in hoc genere solus filius Basilii eripuisse videretur (f). Hujus fides miracula impetravit, ut modo videbimus. Is in matrimonium duxit parem generis et virtutum splendore feminam, Emmeliam, quæ id inter mulieres fuit, quod Basilii filius inter viros, teste Nazianzeno (g). Hæc libenter matrimonio virginitatem prætulisset. Sed et patre, quem imperator vita et bonis spoliaverat, et matre in ipso ætatis flore orbata, ut vitaret pericula ob summam venustatem imminetia (plurimi enim illius nuptias ambibant, nonnulli etiam raptum meditari videbantur), ad matrimonii portum confugit, ac viro morum gravitate spectato vitam suam custodiendam commisit. In hoc matrimonio, quod non minus virtutis quam corporum erat, enituit pauperum alendorum et hospitum excipiendorum studium, animæ purgatio per continentiam, bonorum portio Deo consecrata, quæ res paucis tunc exemplis cognita erat, quia sub imperatoribus ethnicis tuta non fuisset Ecclesiis prædiorum possessio. Hæc autem in Ecclesias et pauperes liberitas nequaquam eorum divitias comminuit, sed potius fide adeo multiplicavit, ut amplissimas in tribus provinciis possessiones haberent. Quod eo mirabilius est, quod Emmeliæ patris, Basilii parentum bona publicata fuerant. Quin etiam eorum re familiari in novem partes pro filiorum numero divisa, singulæ partes paternas opes superarunt.

Sed præcipua Basilii et Emmeliæ gloria, proles exstitit. Decem liberos susceperunt (h), quorum tres episcopi summa sanctitatis et doctrinæ laude floruerunt. Unus aliquis ex his liberis videtur admodum infans mortuus: siquidem obeunte marito Emmelia quatuor filiorum et quinque filiarum mater erat (i), eorumque bona in novem partes divisa sunt. Omnium natu maxima fuit S. Macrina. Primus filiorum S. Basilii, secundus Naucratus do

(a) Basil. ep. 204, n. 6.

(b) Naz. or. 20.

(c) Ad an. 304.

(d) Vit. Macr. p. 178, 191.

(e) Nyss. Vit. Macr. p. 392.

(f) Naz. or. 20.

(g) Ibid.

(h) Nyss. Vit. Macr., 186.

(i) Ibid. 181, 191.

quo infra nonnulla dicuntur, tertius S. Gregorius A Nyssenus. Omnium postremus fuit S. Petrus Sebastenus, qui statim atque in lucem editus est, patrem amisit. Quatuor filias honorifice collocaverat S. Emmelia, paulo antequam Basilium Athenis rediret. Harum ex aliqua progenitæ fuerunt illæ Basilii sororis filia, quas Gaudentius (a) Cæsariensi monasterio præfuisse testatur. Inter consanguineos Basilii eminent in primis patruus ejus Gregorius in Cappadocia episcopus, qui cum ipsi ac fratribus parentis loco exstitisset, postea cum pluribus aliis Cappadociæ episcopis ejus ordinationi intercessit. Cognatos Basilium habuit Atarbium Neocæsariensem, Soranum Scythici limitis ducem, et Pæmenium, quem Satalensi Ecclesiæ episcopum dedit (b), Palladium, quam tum ob egregios mores, tum ob consanguinitatem in matris loco reverebatur, ut ipse testatur in epist. 137.

V. His ortus parentibus Basilium, quem Gregorius frater cum Samuele in eo comparat (c), quod ut ille matris, ita iste patris precibus a Deo concessus fuerit. Eadem patris fide ex lethali morbo infans ereptus est; cum Christus patri in somnis visus dixisset, ut olim regulo Capharnaitæ, *Vade, filius tuus vivit*. Reguli fidem imitatus Basilium filium incolumem recepit. Non in Cappadocia nutritus Basilium (d), sed in quodam pago, quem parentes in Ponto possidebant. Regendæ infantia Basilii curam suscepit ornatissima femina, avia Macrina, ac teneræ menti sanæ doctrinæ semina mandavit, quæ nulla unquam temporum vicissitudine immutata, sed aucta semper et exulta præclarissimos fructus extulerunt. Permagni intererat sic institui Basilium, non solum ut veritatem mature combiberet, sed etiam ut calumniis inimicorum occurreret. Quidquid enim a sanctissima illa muliere acceperat, a Gregorio Neocæsariensi accepisse videbatur, quem illa sic colebat, ut omnia illius verba, quæcunque ad ipsam serie memoriæ pervenerant, accurate retineret (e). His se Basilium ab ea imbutum fuisse testatur in epist. 204, et hoc telo repellit inustus fidei suæ criminationes. Sic etiam in ep. 223 et in præmio *Moralium*. Hæresis Ariana, quæ tunc grassabatur, curam injiciebat catholicis parentibus, ut mature filiorum animos commuarent.

Eo autem mirabilium Basilii in his percipiendis documentis acumen et in retinendis constantia, quod sub avia ultra teneram infantiam non fuit. Nam ubi primum litteris ediscendis idoneus fuit, ex avia manibus ad patris disciplinam transiit, qui rhetoricam magna celebritate in Ponto docebat (f), neque hoc munus in pago, ubi educatus Basilium, gerere potuit, sed in magna aliqua urbe, atque, ut verisimile est, Neocæsareæ. Basilium aliquandiu

Neocæsareæ vixisse argumento est, quod se magistros mysteriorum et patres spirituales habuisse dicit (g), *Gregorium, summum illum virum et quotquot post eum sedi episcopali succedentes, alius post alium veluti stellæ quædam exorientes, iisdem vestigiis institerunt*. Inter hos Gregorii successores numerat haud dubie Musonium, præstantissimum virum, cui longe dissimilis Atarbium successerat. Porro cæteros quidem episcopos Neocæsarienses avia narrante cognovit Basilium; at Musonium per se ipse puer videtur audivisse. Is enim cum mortuus sit anno 368 aut 369, non admodum senex, docere non potuit Macrinam, quæ in alia diœcesi degebat non multo post annum 330, nempe in illo pago ubi Basilium educavit.

B Translatum Neocæsaream Basilium invenit in Emmelia matre alteram Macrinam. Nam ab ea quoque catholicam doctrinam accepisse se gloriatur (h). Ipse etiam pater operam suam adjugebat uxori in instituendo ad pietatem filio (i); sed illius animum liberalibus disciplinis imbuere proprium suum munus esse ducebat, vir utraque laude in Ponto excellens, et pietate et eloquentia. Sub tanto magistro mirifice profecit Basilium; sed cum eum nullius rei expertem esse oporteret, ut ait Gregorius Nazianzenus, in alias provincias mittitur, ut velut apes ex variis floribus, sic ipse ex variis magistris utilissima quæque perciperet. Hinc eum Cæsarea, ac deinde Constantinopolis, et tandem Athenæ habuerunt.

C VI. Sed ultra Basilium habuerit Cæsarea, quæ sita est in Cappadocia, an quæ in Palæstina, magna sententiarum varietate ambigitur. Multis partibus videtur præferenda eorum opinio, qui Basilium Cæsareæ in Cappadocia litteris operam dedisse volunt. 1º Basilium optat in epist. 64 ut Hesychius, quicum se multis rebus ab initio conjunctum fuisse dicit, aliquando ad antiquos utriusque lares se conferat. Antiquum illud Basilii et Hesychii domicilium aliud esse non potest quam Cæsarea, unde scribebat Basilium, nec aliud tempus assignari potest, quo sese Cæsareæ noverint, nisi cum uterque litteris operam daret.

D 2º Narrat Gregorius Nazianzenus (j) se et Basilium, *veluti fluxum quemdam fluminis, ex eodem patriæ fonte in diversas regiones doctrinæ cupiditate dissectos, rursus, velut ex composito, Deo videlicet ita impellente, Athenis coivisse*. Uterque ergo in Cappadocia conjunctus fuerat, uterque inde in varias regiones profectus, non alter a Ponto, alter a Cappadocia. Atque id confirmatur tum Gregorii presbyteri testimonio, qui Gregorium Nazianzenum utramque Cæsaream studiorum causa petivisse testatur; tum ipsius etiam Gregorii Nazianzeni, qui Ba-

(a) Homil. 17.

(b) Ep. 155, 165, 102.

(c) Nyss. *De Basil.* p. 292.

(d) Ep. 37 et 210, n. 1.

(e) Ep. 204, n. 6.

(f) Naz. or. 20; Nyss. *Vit. Macr.*, 192.

(g) Ep. 204, n. 2.

(h) Ep. 225, n. 3.

(i) Naz. or. 20.

(j) Or. 28.

silium sibi plenius Athenis cognitum fuisse dicit, cum antea ignotus non fuisset. Sese autem alibi non videntur novisse, quam in Cappadocia.

3° Scribit Basilius in epist. 51 se a prima ætate nutritum fuisse in amore Dianii episcopi Cæsariensis, et considerasse quam esset ille vir aspectu venerabilis, et postquam adfuit ratio, illum etiam ex interioribus bonis cognovisse, illiusque delectatum consuetudine. Ἐκ πρώτης ἡλικίας συνετράφην τῷ περὶ αὐτὸν φίλτρῳ... ἐπεὶ δὲ μοι λοιπὸν καὶ ὁ λόγος παρῆν, τότε δὴ καὶ ἀπὸ τῶν τῆς ψυχῆς ἀγαθῶν αὐτὸν ἐπεγίνωσκον καὶ ἔχαιρον αὐτοῦ τῇ συνουσίᾳ. Ex his colligo Basilium Cæsareæ adolescentem pluribus annis commoratum fuisse, ibique satis diu educatum, ut posset se in amando Dianio et consideranda illius oris majestate nutritum dicere. Tillemontius, ut hunc locum explicet, Basilium conjicit admodum infantem Cæsaream a parentibus nonnunquam portatum fuisse. Sed hujus conjecturæ, quæ sua sponte parum congruit infantiae, nullum profert argumentum doctissimus scriptor: atque etiamsi proferret, num se in amando et videndo Dianio nutritum posset dicere, quem nonnunquam infans vidisset? Nec Tillemontio favent hæc verba, a prima ætate: optime enim referuntur ad adolescentiam. Nam ei quæ sequuntur, postquam adfuit ratio, delectabar illius consuetudine non de adolescentia, sed de virili ætate accipi debent, neque enim adolescens Basilius in Dianii consuetudinem admissus, sed postquam rediit Athenis. Virilem ætatem similiter designat in epist. 223, ubi se aliam ex alia doctrinam ἐν τῇ τοῦ λόγου συμπληρώσει, cum adolevit ratio, non mutasse, sed accepta ab avia et matre principia retinuisse declarat.

4° Idem efficitur ex ipsis Gregorii verbis, quibus post Billium et Baronium Tillemontius Cæsaream in Palæstina indicari arbitratur. Sic igitur Gregorius in oratione quam de Basilii laudibus habuit Cæsareæ: Ἐπὶ τὴν Καισαρέων πόλιν ἐπέλγεται, τῶν τῆδε μεθέξων παιδευτηρίων, ταύτην δὲ λέγω τὴν περιφρονῆ τε καὶ ἡμετέραν (ἐπεὶ καὶ τῶν ἐμῶν λόγων αὕτη καθηγεμένων καὶ διδάσκαλος), τὴν οὐχ ἦστον λόγων μητρόπολιν, ἢ τῶν πόλεων ὧν ὑπέρεκειται, καὶ καθ' ὧν ἔχει τὴν δυναστείαν· ἦν εἴ τις τοῦ ἐν λόγοις κράτους ἀποστερήσειεν, ἀφηρηκώς ἔσται αὐτὸ τὸ κάλλιστόν τε καὶ ἰδιωκτικόν. Ἄλλαι μὲν γὰρ τῶν πόλεων ἄλλοις ἀγέλλονται καλλωπίσμασιν, ἢ παλαίοις, ἢ νέοις, ὅπως ἂν οἶμαι τῶν διηγημάτων ἔχουσιν ἢ τῶν ὀρωμένων· τῆδε λόγοι τὸ γνώρισμα, ὡσπερ ἐν τοῖς ὄπλοις ἢ τοῖς δράμασι τὰ ἐπίσημα. Cæsaream, ut scholurum urbis illius particeps esset, contendit, hanc inquam illustrem civitatem, et nostram (nam meorum quoque studiorum dux et magistra existit), quæ non minus litterarum atque doctrinæ, quam urbium quibus præcellit et dominatur, metropolis: quam si quis doctrinæ palma spoliaverit, rem omnium pul-

cherrimam ipsique maxime propriam eripuerit. Nam cum aliæ civitates aliis ornamentis, vel antiquis, vel novis gloriantur, prout, opinor, vel historiis, vel rebus quibusdam visendis ornatae sunt: hanc contra, ut arma vel tragœdias notæ quædam atque insignia, sic litterarum gloria nobilitat illustremque reddit.

Nilil est his in verbis quod non Cæsareæ Cappadocum optime congruat; nonnulla in alteram Cæsaream inepte prorsus ac inurbane dicta essent. Satis apte Gregorius urbem, in qua loquebatur et voce et manu designans dicebat, Hanc, inquam, illustrem civitatem. Non putat Tillemontius hanc Cæsaream a studiis litterarum, ut a præcipuo urbis ornamento, laudari debuisse. Sed ut omittam Eusebium, qui Cappadociæ præsules doctrina inter alios B^o enituisse testatur (a), ipse Basilius Gregorii testimonio suum adjungit, et litteris, inter patriæ ornamenta, palmam dat. Sic enim de illo statu loquitur (b), in quem divisione Cappadociæ redigebatur: Spectaculum sædissimum facta est, inquit, quæ primum de litteratis viris, tum de aliis bonis, quibus opulentæ urbes abundant, gloriabatur. Similiter in epist. 74, n. 3, litterarum studia, interea quæ civitati nomen et famam pepererant, præcipue commemorat. Qua autem erat urbanitate Gregorius, num potuit, Cæsareæ nomine pronuntiato, auditores admonere, non eam Cæsaream, in qua orationem habebat, sed illustrem illam in Palæstina civitatem a se designari? Nunquam eum tam inurbane tamque pingui Minerva locutum credam. Quæ sequuntur de litterarum studiis, non minus inornata et illepidata essent, si ad Cæsaream Palæstinæ referrentur; cum Cæsarienses, quos alloquebatur Gregorius, hanc laudem, ut jam dixi, aliis civitatibus non concederent.

Non omittendum quod addit Gregorius: Jam quæ sequuntur, ii exponant qui et eum apud se erudierunt et fructum ex ipsius eruditione ceperunt, quantus videlicet magistris, quantus æqualibus esset, etc. Non superest ambigendi locus utris Cæsariensibus hæc narranda Gregorius relinquat; iis qui longe remoti erant, neque ex Basilii eruditione majorem quam aliæ civitates utilitatem perceperant, an iis quos alloquebatur Gregorius, quique D^o et Basilii studiorum poterant meminisse, et illius doctrina per tot annos imbuti fuerant. Cum igitur his verbis Cæsaream Cappadocum dignoscatur, immerito quærit Tillemontius, cur Gregorius, qui Cæsareæ perorabat, Basilium in hanc urbem conceptis verbis venisse non dicat; cur non eam designet, nisi ejusmodi notis, quæ saltem ei cum altera Cæsareæ communes sint.

Sed idem doctissimus scriptor hoc potissimum argumento nititur, quod Gregorius, postquam Cæsaream suam esse dixit, statim addat ideo suam esse, quia ibi litteris operam dederat: Hanc, inquam, illustrem civitatem, et nostram; nam meorum quo-

(a) In Vitz Const., cap. 43.

(b) Ep. 76.

que studiorum dux et magistra existit. Negat Tillemontius hæc convenire in Cæsaream Cappadociae, quam Gregorius suam aliis de causis vocare poterat, imprimis, quia eam provinciae metropolim agnoscebat; quod cum omnibus notum esset, suam dicere debuit, nulla addita ratione, ut in aliis locis facit.

Quod instar incommodi objicit Tillemontius, id argumenti loco adhibere possumus, quamvis illum in interpretatione hujus loci sequamur. Nam cum Cæsaream Gregorius ob disciplinas, quas ibi perreperat, non solum ob metropolitana jura suam diceret; rationem addere debuit, cur eam singulari modo suam diceret. Alioqui nemo non existimasset eum ad metropolis jura respicere. Itaque etsi hunc locum intelligimus, ut intelligit Tillemontius; nihil vetat de Cæsarea Cappadocum intelligi. Verum Gregorii verba sic accipi possent in Billii interpretatione, ut illud nostram referatur ad metropolim hoc modo, nostram non minus litterarum atque doctrinae, quam urbium, quibus præcellit et dominatur, metropolim. Sic interpretando restituitur patriæ suæ Basilium, nec illius in litteris institutionis partes ulla Cæsarea altera retinet. Fateor tamen mihi non arridere hanc interpretandi rationem, quæ non quadrat cum Græco contextu. Illud enim τὴν οὐχ ἤτρον, non refertur ad vocem ἡμετέραν, quæ pluribus aliis interjectis præcedit. Præterea Cæsaream Gregorius doctrinae metropolim vocat, non quia ibi litteris operam dederat, sed quia in hac urbe litteræ florebat.

CAPUT II.

3. Sanctus Basilius e Cappadocia Constantinopolim mittitur. II. Inde Athenas venit. III. Conjungitur amicitia cum Gregorio Nazianzeno. IV. Eorum studia et magistri et condiscipuli. V. Scribit Basilius Apollinario. Quo anno Athenas reliquit.

I. Nemini cedeat Basilius corporis pulchritudine et robore ac proceritate, antequam illum poenitentiae labores debilitassent; sed cum ab ejusmodi ornamentis laudare noluit Gregorius. Libentius enarrat (a) illius in virtute ac litteris progressus. Cum esset Cæsareæ, clarus erat aequalibus et magistris, ac brevi tempore magno in pretio apud plebeios et primores civitatis: rhetor inter rhetores etiam ante rhetoricam exhedram, philosophus inter philosophos etiam ante philosophiæ decreta, et quod maximum est, Christianis sacerdos ante sacerdotium. Adeo omnes illum mirabantur. Præcipuum illius studium non erant litteræ, sed philosophia Christiana, ad quam litteras referebat.

Inde Constantinopolim mittitur, quæ civitas rhetoribus ac philosophis præstantissimis florebat, inquit Gregorius; ejus ex testimonio et ex superioribus verbis, philosophus etiam ante philosophiæ decreta, perspicimus Basilium in urbe Cæsariensi

A philosophiæ operam non dedisse, sed hanc disciplinam cum rhetorica Constantinopoli jungere cepisse.

Si genuinæ sunt scriptæ Basilium inter et Libanium litteræ, dubium non est quin hunc sophistam Basilium Constantinopoli studiorum socium habuerit aut magistrum. Commemorat Libanius (b) amicitiam communesque scholas, sibi que ait (c) Basilium adolescentem admirationi fuisse; tam quod temperantia cum senibus certaret, idque in urbe voluptatibus diffluente, tum quod magnam disciplinarum partem jam tum esset consecutus. Sed cum Libanius, qui anno 314 natus est, mature inter sophistas nomen habuerit, non videtur Basilii multo junioris fuisse condiscipulus. Quamobrem si tanta fuit inter utrumque necessitudo, quanta ex his epistolis perspicitur, necesse est ut eum Basilium audierit Constantinopoli. Sed cum hæ litteræ non levibus, ut infra videbitur, suspicionibus laborent, non libenter crediderim quidquid illarum nititur auctoritate, nisi aliis testimoniis confirmetur. Socrates quidem (d) et Sozomenus (e) narrant Basilium una cum Gregorio operam Antiochiæ Libanio dedisse. At eorum manifestus est error, cum neuter Antiochiam studiorum causa iverit, nec dubitant eruditi viri, quin hos scriptores nominis similitudine deceperit Basilius sancti Joannis Chrysostomi amicus, quem dum confundunt cum Cæsariensi, Gregorium ei adjunxerunt. Non video ergo quibus monumentis statui possit Basilium Constantinopoli operam dedisse Libanio. Ne ipsum quidem tempus aptissime quadraret, si Libanius, ut videtur Tillemontio, ab anno 346 usque ad 351 docuisset Nicomediæ. Nam intra hoc tempus videntur collocanda Basilii studia Constantinopolitana. Sed cum Libanius Constantinopoli pulsus fuerit a Limenio, qui præfectus urbi fuit a pridie Idus Julius 347 usque ad vi April. 349, fieri potuit ut, eo docente, Basilius Constantinopolim anno 346 aut 347 veniret, eumque, ut inter sophistas celeberrimum, audiret.

Cum brevi tempore Basilius in hac urbe maximas laudes in rhetoriæ ac philosophiæ disciplinis adeptus esset (f), tandem Athenas petiit, quæ domicilium et sedes litterarum habebantur. Illius adventum fama nuntiavit, summamque expectationem omnibus movit, præcipue vero Gregorio Nazianzeno, qui paulo ante in hanc urbem sese contulerat, ac Basilium Cæsareæ cognoverat. Mos erat Athenis, ut adolescentes, dum scholæ suæ numerum augere et sui quisque sophistæ æra ampliari cupiunt, præoccuparent urbes, vias, montium cacumina, campos, solitudines, omnes denique Atticæ ac reliquæ Græciæ partes, atque ipsos etiam incolas, quorum maximam partem in sua studia scin-

(a) Or. 20.

(b) Epist. 345 et 338.

(c) Ep. 35b.

(d) Lib. iv, c. 26.

(e) Lib. vi, c. 47.

(f) Naz. orat. 20.

debant. Ut quisque autem juvenum Athenas veniebat, statim eum vel vi vel sponte suum facere conabantur. Is primum apud eorum aliquem, qui priores eum ceperant, hospitio excipiebatur, sive amicus esset, sive propinquus, sive civis, sive ex eorum numero, qui mercedis loco sophistis hanc augendi eorum lucri curam persolvebant. Deinde convivii a quolibet lacessebatur, et per forum ad balneum cum pompa deducebatur. Æquis enim spatiis inter se distincti, bini eum antecedeabant. Postquam autem propius accesserant, tum vero quasi furore correpti saltabant, et maximo clamore sublato sistere jubebant, nec fas esse ingredi: simulque pulsatis januis juvenem terrebant, ac tandem aditu concesso in libertatem asserebant, ac deinceps sodalium numero ascribebatur. Gregorius, qui Basilium reverebatur, morum gravitatem et sermonum prudentiam videns, iis qui illum non noverant persuasit, ut idem de illo sentirent. Itaque solus fere ex omnibus advenis communem legem effugit.

III. Amicitia Gregorium inter et Basilium igniculi inde emicuerunt, ac paulo post in magnam faciem novo Gregorii beneficio creverunt. Nam cum Armenii quidam, olim Basilii sub ipsius patre condiscipuli, illius laudes invidis oculis aspicerent, eumque suis argumentationum tricis capere tentarent, Gregorius, qui gloriae Athenarum cupidus erat, veritus ne quid civitas dedecoris acciperet, si novus accola antiquiores superaret, primo Armeniis opem ferebat; at ubi perfidum illorum consilium perspexit, totum se ad Basilium vertit, eoque adjuvante Armenii penitus fusi. Inde Armeniorum iræ et inimicitia in Gregorium, ut suum et urbis proditorem. Basilium autem Athenarum fastidium cepit, quia cum magna omnia sibi de hac urbe finxisset, minorem expectatione reperiebat. Itaque parum sibi beatus videbatur quod venisset, et inanem felicitatem Athenas vocabat. Tum Gregorius illius mœrorem consiliis suis abstersit, eique persuasit nec hominum mores brevi tempore, nec doctrinam et eruditionem leviter degustando, sed diu multumque probando et periclitando judicari. Sic inter eos magis ac magis devinciebatur amicitia dandis et accipiendis benevolentia significationibus.

Postquam autem sibi invicem aperuere consilium amplectendæ philosophiæ, tum vero contubernales et convictores fuere, ac tanta fuit animorum et in litteris et in virtutibus excolendis consensio, ut una utriusque anima inesse videretur, duo corpora ferens. Par erat studium adipiscendæ doctrinæ, sed aberat invidia. Certabant non uter primas haberet, sed uter alteri concederet. Uterque laudes alterius suas ducebat. Unum utriusque opus

et studium virtus erat: uterque alteri norma erat et regula vivendi, et quid rectum necne sit discernendi. Neque ex sodalibus in suam consuetudinem ascisciebant, nisi qui castissimi et pacatissimi essent. Duæ illis notæ erant viæ, altera ad sacras aedes Christianorum, altera ad scholas ducens: festa, theatra, celebres conventus et convivia libenter aliis relinquebant. Nihil majori ducebant laudi, quam ut Christiani essent et nominarentur: et in ea urbe, quæ simulacris ac simulacrorum laudatoribus et patronis abundabat, non modo nulla prorsus aura superstitionis afflati sunt, sed etiam fraude oculis suis visa ac perspecta, illic dæmones maxime contempserunt, ubi maxime colebantur. Eximia Basilii et Gregorii conjunctio conflaverat circa eos veluti quoddam amicorum idem sentientium sodalium, cujus dux et præceptor Basilium. Non dubium quin ejusdem agminis dux alter exstiterit Gregorius, quamvis de se ipse taceat. Inde evenit, ut egregium illud par amicorum non in Græcia solum, sed etiam extra Græciam celebraretur, et cum eorum magistri famam Athenarum adæquarent, ipsi quoque, ubicunque noti erant magistri, in hominum ore versarentur et Oresti ac Pyladi longe ab omnibus præferrentur.

IV. His præditus erat moribus Basilium, qui etiam sine doctrina laudem habuissent; sed ad hos mores et (p. 333) egregiam indolem tanta accessit doctrinæ copia, ut nemo cum eo comparandus esset, sive in rhetorica, sive in grammatica, quæ linguam ad Græcismum format, historias colligit, metris præest, et carminibus leges præscribit; sive in omnibus philosophiæ partibus. Ne geometriam quidem et astronomiam ac arithmeticam neglexerat, sed iis relictis quæ ad pietatem prodesse non poterant, tantum sibi ex his disciplinis sumpserat, quantum satis erat, ut ab his qui sese in hoc genere venditabant, exagitari non posset. Medicinam autem videtur apprime calluisse, propterea quod hanc illi artem perpetui morbi et necessariam fecerant, et ad facilius percipiendam profuerant.

Himerium et Prohæresium Athenis audierunt Basilium et Gregorius (a), sophistas longe celeberrimos. Ex Basilii litteris cognoscimus eum a teneris amicitia conjunctum fuisse cum Hesychio et Terentio (b), cum Sophronio officiorum magistro (c) et Eusebio quodam episcopo (d). Cæsareæ eandem domum habuit ac ille Hesychius. Cum Eusebio omnia ei communia fuerunt. Sed qua in urbe simul vixerint, prorsus nescimus. Celso Libanii discipulo persuasit Basilium ut secum Athenas veniret (e), si tamen Libanii ad Basilium litteris adhibenda fides. Julianum Peræquatorum Gregorius Nazianzenus (f) socium habuit studiorum: quod forte ei cum Basi-

(a) Socrat. l. iv, c. 26; Sozom. l. vi, c. 17.

(b) Ep. 64.

(c) Ep. 272.

(d) Ep. 271.

(e) Ep. 336.

(f) Orat. 9.

lio commune fuit. At non dubium quin utrique Athenis cognitus fuerit Julianus imperator: perspicua res est ex Gregorii testimoniis (a), nec necesse est ut confirmetur Basilii ad Julianum aut Juliani ad Basilium epistolæ auctoritate. Charum sibi ab adolescentia fuisse Basilium declarat Julianus (b). Sed mirum cur Basilium sacras se cum Juliano litteras didicisse testetur (c). Utrum id Athenis factum dicemus? at tunc profanis studiis operam dabant. Utrum in Cappadocia? tempus quidem quadrat. Nam circa annum 345, quo tempore Basilium videtur fuisse Cæsareæ, Julianus in castellum prope Cæsaream deductus fuit, ubi cum Gallo fratre sex annos traduxit (d). Sed cum ibi inclusus ab omni æqualium consuetudine removeretur, copia non erat ut eum Basilium videret. Verum his Basilii ad Julianum et Juliani ad Basilium litteris non multum tribui debet.

V. Videtur Athenis scripta Basilii ad Apollinarium epistola, quæ etsi a laico ad laicum scribebatur, nec quidquam habebat nisi amicam salutationem, elapsis tamen annis viginti ab Eustathio adulterata, et ad invidiam Basilio creandam magno sonitu jactata est (e). Basilium in epistola 223, n. 4, quæ scripta est anno 375 exeunte, scripsisse se dicit Apollinario ante annos viginti et amplius. Ibidem iterum occurrente hujus rei mentione viginti tantum anni numerantur. In epistola autem 226, num. 4, ante annos viginti hoc a se factum confitetur. At in epistola 224, n. 2, legimus ante annos viginti quinque, πρὸ καὶ ἑξῶν, sed legendum puto ut in aliis locis ante annos viginti. Proclive enim fuit librariis litteram ε, quæ sequentem vocem incipiebat, cum illo x conjungere, sicque numerum viginti quinque annorum effingere. Si ergo anno 375 exeunte jam exacti erant anni viginti, ex quo Basilium scripserat Apollinario, hanc epistolam scribere non potuit nisi Athenis, anno scilicet 354 exeunte, aut ineunte 355.

Quot annos Cæsareæ Basilium traduxerit, quot Constantinopoli, quo Athenas anno petierit, difficile est conjicere. Videtur Cæsaream missus, cum jam optimi magistrum amisisset patrem: neque enim eo vivo ac summa celebritate rhetoricam docente, ad alias scholas, saltem tam cito, missus fuisset. Id autem probabile est contigisse circa annum 342 aut 343. Nam Petrum, qui paulo ante mortem patris in lucem editus est, presbyterum ordinavit Basilium in primordiis episcopatus, ut infra videbimus. Cum autem leges ecclesiasticæ, quarum erat servantissimus Basilium, annos triginta ad presbyteri gradum requirerent, hanc ætatem habere debuit Petrus in primordiis episcopatus S. Basilii, id est circa annum 372 aut 373, ac proinde ortus Petri, mors patris, Basilii Cæsaream profectio ad

annum 342 aut 343 referenda. Quot autem annos fuerit Cæsareæ, id, ut jam dixi, nullo exstat vestigio. Idem dici potest de studiis Constantinopolitanis. Quod autem spectat ad Athenas, eo Basilium venisse putat Tillemontius anno 351, quia Gregorius qui paulo ante Basilium in hanc urbem advenit, imberbem se venisse declarat (f) ac proinde annos natum circiter 22. Certior reditus ex hac urbe: non enim citius contigit anno 355 exeunte aut ineunte 356, siquidem ibi vidit Basilium Julianum, qui in hanc urbem venit jam media parte anni 355 elapsa. Neque etiam serius, quia spatium inter studia litterarum et sacerdotium nimis contrahi non patitur rerum Basilii gestarum multitudo.

CAPUT III.

B I. Sanctus Basilium in patriam redit et scenæ mundi aliquid tribuit. II. Probabile est eum post reditum baptizatum fuisse. III. Naucratius illius frater moritur. IV. Vitam monasticam Basilium amplectitur, et Orientis ac Ægypti monasteria invisit. V. Alexandria morbo detentus scribit Eustathio. VI. Sedit in Pontum frustra illum retrahente Gregorio.

I. Basilium igitur et Gregorius (g), ubi doctrinæ mercibus navem suam onustam viderunt, redire in patriam statuerunt, ut inita sanctorum instituti consilia perficerent. Aderat discessus dies: sed quia longe molestissimum esse solebat Athenas et sodales relinquere; tum cum valedicerent, circumstantes sodalium et æqualium, ac magistrorum etiam nonnullorum chorus, ac precibus et querelis, hortando, et vim faciendo illorum reditum intercludere conantur. Ac Basilium quidem hæc claustra perripit, et abeundi veniam impetravit, quamvis non sine maxima dimicatione. At Gregorius victus est partim amicorum precibus et lacrymis, partim etiam illum prodente Basilio (sic enim ipse Basilium incusat) et operam retrahentibus navante. Invitus ergo Athenis remansit Gregorius, sed cum diu ab animæ suæ dimidio divelli non posset, ac parentum et patriæ desiderio ictus esset, non multo post Athenis clam se subdixit et in patriam remeavit.

C Rediit summa celeritate Basilium (h): Constantinopolim, velut Ulysses Sirenum cantus, præteriiit: admirationem illius commovit Asia, sed magnis itineribus Cæsaream contendentem morari non potuit. Perhonorifice a Cæsariensibus exceptus, scenæ mundi aliquid tribuit invitus, sive quod rhetoricam docuerit Cæsareæ, quod munus illum magnifice exercuisse, Gregorium vero magnificentius contempsisse narrat Rufinus (i): sive quod, ut de se ipse testatur Gregorius, poscentibus civibus, ut comportatas ab exteris regionibus opes deproneret, ingenii sui specimina denegare non potuerit. Illum certe patria velut alterum conditorem et conserva

(a) Orat. 4.

(b) Ep. 40.

(c) Ep. 41.

(d) Julian. ep. ad Athan.

(e) Ep. 224, n. 2, ep. 226, n. 4.

(f) Carm. de vita

(g) Orat. 20

(h) Epist. 4.

(i) Lib. xi, c. 9.

tozem, teste Gregorio (a), complexa est. Non minus ei honoris habuit Neocæsarea (b), quæ legatos ad eum ex senatu misit, ut juventutis curam susciperet. Quin etiam, cum in hanc urbem venisset, omnes eum circumsteterunt, nihil non deferentes, nihil non pollicentes : sed eum retinere non potuerunt. Videntur hæc contigisse, vel cum Basilius Athenis rediit, In Ponto visendæ matris causa moratus est (vix enim dubium quin hoc officium tunc matri præstitisset), vel cum docendi apud Cæsarienses munere solutus, spem iniecit Neocæsariensibus sui alligandi.

Sed mundi vinculis constringi se non passus est; ac cito ab honoribus fastidio et satietate abalienatus. Qua in re plurimum illum adjuvit Macrina soror, quæ cum illum vidisset nimis magnifice de eloquentia sentire, ac dignitates omnes floccifacere, et fastu quodam supra homines potestate claros efferri, celeriter ad asceticam vitam, quam ipsa profitebatur, attraxit. Hæc discimus ex Gregorio Nysseno, cujus verba etiam Græcè referenda. Sic enim loquitur in *Vita S. Macrinæ* : Λαβοῦσα τοίνυν αὐτὸν ὑπερφωῶς ἐπιρμῆνον τῷ περὶ τοὺς λόγους φρονήματι, καὶ πάντα περιφρονοῦντα τὰ ἀξιώματα, καὶ ὑπὲρ τοὺς ἐν τῇ δυναστείᾳ λαμπροὺς ἐπιρμῆνον τῷ ὄγκῳ, τοσοῦτω τάχει κἀκείνον πρὸς τὴν τῆς φιλοσοφίας σχολὴν ἐπεσπάσατο. Videtur huic testimonio aliqua inesse exaggeratio. Nam testatur Gregorius Nazianzenus (c) se et Basilium scenæ mundi aliquid tribuisse, non ostentationis studio (ab hoc enim vitio alieno sese fuisse), sed ut plurimorum desiderio perfunctorie satisfacerent. Lenienda ergo aliqua interpretatione verba Gregorii Nysseni; nec putandum tanto fastu elatum fuisse Basilium, sed forte, dum eloquentiæ suæ specimina civibus exhibet, plausibus interdum delectari visum esse; unde minus iniectus sorori, ne his laqueis arctius irretitus, deinceps se expedire non posset. Præterea nec ipsa Macrina auctor fuit Basilio, ut asceticam vitam amplecteretur, sed tantum hortari potuit, ut consilium perficeret, quod dudum intendebat, atque, ut dicitur, currentem incitaret.

II. Narrat Basilius (d) quomodo effuso in pauperes patrimonio totum se Deo consecraverit. Idem de se narrat Gregorius (e); sed neuter baptismi mentionem facit, quamvis constet Gregorium baptizatum fuisse, postquam rediit Athenis. De Basilio hoc tantum certo scimus, ejus baptismum dilatum fuisse, saltem usque ad illud tempus quo Cæsaream missus est. Utrum autem etiam usque ad reditum ex Græcia, id non ita exploratum est: sed tamen libenter crediderim eum circa annum 357 mysteriis initiatum fuisse. Nam Gregorius, qui catechumenus erat Athenis, sic suum cum Basilio omnium rerum consensum describit, ut nusquam il-

lum a se discernat, sed ambo ad ecclesiam ivisse simul et redivisse, ambo sacris concionibus, non mysteriis interfuisse videantur. Sic enim loquitur (f) : Δύο μὲν ἐγνωρίζοντο ἡμῖν ὁδοί· ἡ μὲν πρώτη καὶ τιμιωτέρα, ἡ δὲ δευτέρα καὶ οὐ τοῦ Ἰησοῦ λόγου· ἡ τε πρὸς τοὺς ἱεροὺς ἡμῶν οἴκους, καὶ τοὺς ἐκείσε διδασκάλους φέρουσα, καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἔξωθεν παιδευτάς. *Diæ nobis viæ notæ erant, altera prima et præstantior, altera secunda, et inferioris pretii: illa nempe quæ ad sacras nostras domos, eosque qui illic erant doctores ferebat: hæc autem, quæ ad externos præceptores.*

In eadem oratione de rebus post reditum a Basilio gestis loquens, sic eum ad sacrum presbyterorum ordinem pervenisse dicit, ut illum divina benignitas non subito ad hunc gradum subveheret, nec simul eum et ablueret et sapientia instrueret (οὐδὲ ὁμοῦ τε κλύνασα καὶ σοφίσασα), quemadmodum plerosque eorum qui nunc antistitium munus appetunt: verum ordine et spiritualis progressionis lege, hoc eum honore afficeret. Hoc verbo κλύνασα baptismus manifeste designatur. Quamobrem, cum Gregorius de iis loquatur quæ Basilius Athenis reversus gessit, eumque dicat non statim baptizatum et presbyterum factum fuisse, nec obscura nec difficilis conclusio est eum baptismi, postquam Athenis rediit, initiatum fuisse. Præterea sic observat Gregorius intervallum quod inter Basilii baptismum et sacerdotium exstitit, sic eos carpit qui a baptismi ad sacerdotium assilunt, ut laudi apponat Basilio, quod non ejusmodi homines imitatus sit, cum potuisset imitari. At qui infans aut adolescens baptizatus est, an laudem meretur ob sacerdotium non statim appetitum?

Basilium baptizavit Dianius Cæsariensis. Testatur enim (g) se a viro, qui diu in ministerio Dei vixit, baptizatum fuisse et Ecclesiæ ministerio adnotum. Soli Dianio hæc signa congruunt. Nam cum is ab anno saltem 344, quo interfuit concilio Antiocheno usque ad annum 362 Ecclesiam Cæsariensem rexerit; nec ejus successor Eusebius Basilium baptizare potuit, nec eum decessor Hermogenes lectorem instituere, qui cum Athenis versaretur, laicus ad laicum scripsit Apollinarium. Inde autem confirmatur quod de Basilii baptismi diximus. Perspicitur enim ejus baptismum dilatum fuisse a parentibus. Alia autem differendi causa esse non potuit, nisi ut tam eximium donum adolescentiæ naufragiis non exponerent. At eadem causa multo gravior exstitit, cum Constantinopolim et Athenas missus est: quibus in urbibus perpetua innocentiae et fidei pericula imminabant.

Quod si Basilii baptismus usque ad reditum ex litterarum studiis dilatus fuit, vix dubium est quin tum demum baptizatus fuerit, cum sese a mundi

(a) Orat. 20.

(b) Ep. 210, n. 2.

(c) Or. 20 et Vit.

(d) Ep. 225, n. 2.

(e) De Vit.

(f) Or. 20.

(g) Lib. De Spiritu sancto, cap. 29.

scena abstraxit. Cum enim præparandus animus fuit ad tantum mysterium, tum vero ipse Basilius declarat in epist. 223, se intimos pietatis sensus concipere, et quidquid sordium ex profanis studiis et hominum improborum consuetudine conceperat, excutere cœpisse, cum sua omnia pauperibus distribuere, ac in solitudinem sese recipere statuit.

Lector ab eodem Dianio institutus est Basilius, non multo post baptismum (a). Utrum autem id evenit statim post baptismum, an post reditum ex itineribus, quæ ab eo suscepta modo narrabimus, id equidem non mihi videor posse statuere.

III. Circa illud tempus amisit Basilius fratrem Naucratiæ (b), tristi quodam casu sublatum. Is post Basilius natu maximus, mira quadam indole, et corporis venustate ac viribus et celeritate, et eximia ad omnia habilitate cæteris præstabat. Sed cum annum assecutus esset vicesimum secundum, ac publica eloquentiæ suæ specimina dedisset cum summa audientium admiratione, subiit illum divinæ gratiæ dono fastidium mundi, ac omnibus rebus suis projectis, vel potius Deo dicatis, ad solitariam ac pauperem vitam magno animi ardore accurrit. Secutus est illum unus ex famulis, Chrysaphius nomine, qui eum diligebat, ac ejusdem vitæ studio tenebatur. Secessit propter Iridem fluvium in collem quemdam denso nemore consitum, et dorso præcelsi montis reconditum. Ibi ab urbium tumultu et militiæ ac fori occupationibus remotus quibusdam solitariis senibus se tradidit, quibus inopia et morbo laborantibus victum quæritabat manu suarum industria. Cum enim quodlibet venationis genus non læve exerceret, pisces senibus captabat. In quo quidem et charitatis officioungebatur, et juventutem his laboribus domabat: nec interim a colenda matre discedebat, ejusque mandatis exhauriendis, si quid illa præciperet. Jam quintum annum in hoc instituto traducebat, cum ingentem matri ac toti familiæ ductum attulit. Subito enim e vita rapitur, non morbo correptus, non ex insidiis interemptus, sed quodam die cum ad piscandum profectus esset, mortuus una cum Chrysaphio domum reportatur. Tam tristi nuntio ad S. Emmeliam, quæ trium dierum itinere distabat allato, mulier alias fortissima concidit exanimis. At tum maxime enituit virtus S. Macriæ, quæ non solum invictam se a dolore præstitit, sed etiam matrem e profundo mœroris constantia sua revocavit. Si Naucratiæ anno 330, ut satis probabile est, in lucem est editus, ejus mors circa annum 357 collocanda; quippe cum anno ætatis vicesimo secundo secesserit, quinque annos traduxerit in solitudine.

IV. Eo affluentior et uberior fuit in Basilio gratia baptismi, quod simul se asceticæ vitæ consecra-

vit, et omnibus statuit nudare bonis, ut Christum totus indueret. Promiserat ei Gregorius Athenis ac cum eo in eandem solitudinem recessurum; sed cum amicitiam legem debitæ parentibus pietati posthabere Gregorius cogere (c); destitutus hoc præsidio Basilius (d), monasteria Orientis et Ægypti invisere statuit, ut perfecta virtutum exempla ad imitandum haberet. Narrat ipse (e) se innumeris laboribus in Syriam pervenisse, ac inde in Ægyptum longo et difficili itinere profectum esse. Vidit sanctissimos viros Alexandriæ et in reliqua Ægypto (f), ac in Palæstina et Cœlesyria et Mesopotamia: miratus est eorum in laboribus perferendis animi fortitudinem et in orando constantiam: obstupuit, cum eos videret somnum superare, nec ulla naturali necessitate inflecti, sed in fame et siti, in frigore et nuditate indomitum animi robur servare, et tanquam aliena in carne vivere. Sed quantum illum juvabat hæc sanctitatis exemplaria respicere, tantum ei mœroris attulerunt dissensiones, quæ his temporibus, ut cum maxime, fervebant. Videbat episcopos ipsos inter se digladiari (g), et Ecclesiam Dei crudeliter dilacerare, ac ejus gregem obturbare. Sed cum ejus animo sana fides a teneris fuisset insculpta, nulla illum erroris aura perflavit, seque ipse testatur, in peregrinationibus, quas vir factus terra marique suscepit (h), si quos inveniret secundum traditam pietatis regulam ambulantes, eos et patrum loco habuisse, et duces animæ suæ secutum esse. Non vidit Alexandriæ magnum Athanasium. Significat enim in epist. 80 nunquam sibi hanc felicitatem obtigisse. Præterea Athanasium scimus Alexandria excessisse anno 356. Sed dum Syriam peragrat Basilius, videre potuit S. Eusebium Samosatensem, quocum et ante episcopatum suum et in episcopatu arcissima amicitia conjunctus fuit. Neminem sane video, quem libentius inter eos numerem, quos se Basilius patrum loco habuisse, et animæ suæ duces secutum esse dicit.

V. Basilius Alexandriæ morbus detinuit ac metum attulit ne in patriam hieme redire non posset. Dum autem in hac moratur urbe (i), allatæ sunt ei litteræ Eustathii, philosophi cujusdam ethnici, quem Athenis rediens visurum se in Cappadocia speraverat, sed quæsitum invenire non potuit. Postea morbi obstiterunt, quominus cum viseret. Neque etiam cum eo abeunte in Orientem proficisci potuit. Postquam in Syriam venit Basilius, audiit philosophum inde abiisse in Ægyptum. Illic etiam se contulit, ac ne illic quidem optatum philosophi congressum assequi potuit. Is enim ad Persas et extremos barbaros abierat. Tandem ab eo literas accepit Alexandriæ, ex quibus illum in patriam rediisse cognovit. Scripsit ad eum Basilius ex eadem

(a) Lib. *De Spiritu sancto*, cap. 29.

(b) Nyss. *Vit. Macr.*, p. 182.

(c) Naz. ep. 5.

(d) Naz. or. 20.

(e) Ep. 1.

(f) Ep. 223, n. 2.

(g) *Proœm. Moral.*, p. 213.

(h) Ep. 204, n. 6.

(i) Ep. 1.

urbe epistolam leporibus refertam, in qua se Athenas reliquisse, ut Eustathium videret, ac eodem consilio in Orientem peregrinatum esse fingit; et cum eum tot in locis quaesitum non reperisset, dubitasse an non fato aut fortuna omnia regantur. Hæc, inquam, ab eoperacite finguntur, nec proinde nimium stricte accipi debent. Nam quod se Athenis discessisse ait, ut philosophum videret, urbanissima est amici desiderii significatio, non quod aliud discedendi consilium non habuerit. Dubitatio autem illa, qua se agitatum fuisse dicit, non alio spectat nisi, ut ethnico philosopho veram de Providentia sententiam facilius insinuet. Hanc epistolam omnium primam collocavimus, utpote scriptam anno 357, inter Basilii peregrinationes.

Quod metuebat Basilius, dum esset Alexandriæ, ne se morbus in patriam hieme redire non sineret; id argumento est eum de ceteri ac prompto reditu cogitasse cum hæc scriberet, ac proinde jam monasteria Palæstinæ, Cœlesyriæ et Mesopotamiæ visitasse. Sed cum sæpe ejusmodi morbis laboraverit, nec idcirco suos intermiserit labores, verisimile non est eum tandiu Alexandriæ detentum fuisse. Reversus autem in patriam, cum totus arderet ea inuitandi studio (a), quæ in remotis regionibus videret, nullam videtur moram interposuisse, sed statim perfecisse consilium, quod dudum extenderat, ut sua omnia pauperibus distribueret ac sese in solitudinem reciperet.

VI. Locum elegit secessui idoneum, montem quemdam ad ripas Iridis fluvii, qui ex Armenia ortus Pontum irrigat, et in Euxinum Pontum delabitur (b). Ad alteram fluvii ripam sita erat villa, in qua Basilius, apud aviam Macrinam educatus fuerat. Hæc in villa, quæ paterna hæreditas erat familiæ S. Basilii, et post mortem S. Enimeliæ (c) S. Gregorio Nysseno cessit, constructum erat monasterium a virgine Macrina, in quo fratrem suum Petrum a teneris ad omnem virtutem sinxit, et sacrarum litterarum cognitione imbut (d). Remotus non erat hic pagus ab urbe Neocæsarea, unde Basilii in hunc locum adventu anno 375 terror injectus Neocæsariensibus, quasi Basilius in eorum urbem ingredi pararet. Non tamen subjectus erat Neocæsareæ, sed Iboræ, exiguæ civitati non procul distanti (e), cujus episcopus Araxius S. Macrinæ justa persolvit una cum S. Gregorio Nysseno qui cum vocat locorum illorum episcopum (f). Hunc pagum *Annesos* vocatum fuisse perspicimus ex Basilii epist. 3, in qua loquitur de quodam agresti ex iis, inquit, qui nobiscum *Annesis* commorantur. Hæc autem de pago trans Iridem sito accipi debere inde perspicitur, quod Basilii solitudo ab omni prorsus hominum consuetudine remota esset.

A Voluerat primo Basilius in Tiberinam sese recipere. Est autem Tiberina regio quædam Cappadociæ, in qua situs est Arianzus Gregorii natale solum. Num igitur cogitas, inquit in epist. 14, quo ego periculi stultus venerim, cum sedem hujusmodi Tiberina orbis terrarum barathro commutare pertinaciter vellem? Videtur spes cum Gregorio vivendi præcipuum fuisse com modum, quod sibi Basilius præferenda aliis locis Tiberina proponeret. Sed ipsius mater et soror, quarum intererat eum non tam longe secedere, huic consilio, ut verisimile est, obstiterunt, ac orando et instando perfecere, ut illum attraherent in locum solo flumine ab earum monasterio dissitum.

B Postquam degendi cum Gregorio spes evanuit, dolorem suum Basilius non corde pressit, sed violatam ab amico promissorum fidem questus est. Non habemus epistolam in qua hæc scribebat; sed exstat Gregorii responsio (g), qui objectum crimen non inficiando repellit, sed pietatis parentibus debitæ commemoratione deprecatur: ac litis dirimendæ causa hoc temperamentum proponit, ut partim ad se Basilius, partim ipse ad Basilium ventitet.

C Aliam amissimus Basilii epistolam, in qua jocabatur in Tiberinam. Vicissim eum Gregorius perurbanis in Cæsaream ubi natus erat, et in Pontum, quo secedebat, dicteriis remordet (h). Ponti tenebras exagitat, ubi solem ad certum modum accipi dicit. Quod spectat ad Cæsaream, pro luto objicit cauponas, et quidquid urbes turpe et incommodum ferunt. Vocat Basilium luti expertem virum, et summis pedibus incedentem, pennatum ac pendulum, ut quamvis sit Cappadox, Cappadociam fugiat. Ex quibus verbis colligo Basilium nondum secessisse, cum hæc scriberet Gregorius, sed tamen jam statuisse Cappadociam fugere et in Pontum se recipere.

D Basilius omnibus rebus ita sese nudaverat (i), ut nihil haberet præter corpus et necessaria corporis integumenta. Cilicio corpus tegebatur (j), sed noctu tantum, ut oculos hominum vitaret. Nemo tanta inedia exstitit. *Erat illi, inquit Nazianzenus, tunica una, et pallium unum, et stratus humi lectulus et illuvies, et vigiliæ (illa ejus decora et ornamenta) et suavissima cæna et obsonium, panis et sal, novum, inquam, illud condimentum, et potio sobria et uberima, quam nobis nihil laborantibus fontes profundunt. Ex quibus, imo cum quibus, morbi ac morborum curationes promanarunt: quod commune utriusque nostrum studium fuit.*

Testatur etiam Nyssenus Basilium (k) parcissimi cibi fuisse, et cum carne sua non aliter, quam cum servo fugitivo inexorabilem dominum egisse. Quanto sanctitatis in anima et corpore servandæ studio te-

(a) Ep. 223, n. 2.

(b) Greg. Nyss. Vit. S. Macr., p. 182.

(c) Or. in xl mart., p. 211.

(d) Nyss. Vit. S. Macr., p. 185.

(e) Nyss. Or. in xl mart., p. 212.

(f) Vit. S. Macr., p. 200, 202.

(g) Naz. ep. 5.

(h) Ep. 6.

(i) Naz. or. 20.

(j) Ibid.

(k) In Basil. p. 490, 496.

neretur, perspicui potest ex his Cassiani (a) verbis : *A* *cium ducebam eorum quæ non videntur, ea quæ videntur.*

Non video quid significantius possit Thomassinus requirere. Vel enim nulli tunc monachi fuere, vel Basilii fuit. Statuit bona omnia vendere et pauperibus distribuere. Quærit aliquem ex fratribus, qui monasticum institutum profiteatur, ut cum eo brevem hujus vitæ fluctum transeat. Quis in hoc consilio vel facultatum retinendarum, vel monastici instituti ad tempus amplectendi voluntatem suspicetur? Quamvis autem Basilii non dicat conceptis verbis imitatum se esse perfectum illud vivendi genus, quod in variis monasteriis perspexerat, sed tantum imitari statuisse; nemo tamen dixerit eum ab incepto turpiter discessisse, et quæ statuta ac deliberata habuerat, minime perfecisse.

CAPUT IV.

I. *Qui Basilium negant professione monasticæ vitæ obstrictum fuisse, refelluntur ex ipsius testimoniis.* II. *Probatur Basilium nihil sibi ex bonis suis reliquum fecisse.* III. *Professio etiam nominatim et conceptis verbis non pronuntiata violari non poterat.* IV. *Gregorius mediam inter anachoretas et ascetas actuosos viam elegit. Migades apud Gregorium iidem ac ascetæ actioni dediti.* V. *Basilii in monasteriis suis medium inter anachoretas ac migades vivendi genus instituit*

I. Doctissimus scriptor Thomassinus novam quamdam de Basilio et Gregorio Nazianzeno opinionem invenit, quæ apud antiquos inaudita prorsus et immemorata, placuit tamen celeberrimo abbati Trap-pensi. Summos illos viros fatetur Thomassinus in solitudinem secessisse, sed illis monastici instituti veram professionem invidet. Negat (b) *vere monachum esse, nisi qui se ad totum vitæ tempus hac sancta professione obstringat, sequæ omnibus possessionibus spoliatur ac nudetur.* Difficile profecto non erit utrumque de Basilio nostro astruere, et quod eruditus Thomassinus statuit, ut eum monachum non fuisse probet, id convertere in argumentum veræ illius monasticæ professionis. Nam in his quæ ad sanctum Gregorium Nazianzenum spectant non immorabor, quamvis amplam segetem illius opera sup-peditent: sed his erudito sodali illius operum editionem elaboranti servatis, nonnulla tantum attin-gam, quæ a Basilio nostro divelli non possunt.

Basilium ipsum de se loquentem audiamus, antequam aliorum referamus testimonia. Sic susceptum a se monasticæ vitæ propositum exponit in epist. 223, n. 2: *Itaque cum legissem Evangelium, inquit, ibique perspexissem plurimum ad perfectionem valere, bona sua dividere, et cum egenis fratribus communicare, ac nulla prorsus hujus vitæ sollicitudine distringi, nec ulla affectione ad res terrenas animo converti; cupiebam invenire aliquem ex fratribus qui hanc vitæ viam elegisset, ut una cum ipso brevem hujus vitæ fluctum transirem. Ac multos quidem inveni Alexandriæ, multos etiam in reliqua Ægypto: et in Palæstina alios et Cælesyria ac Mesopotamia. Hæc cum mirarer, ac beatam putarem virorum vitam, quod factis ostenderent se mortificationem Jesu in corpore circumferre, optabam et ipse, quantum possem attingere, imitator esse hominum illorum. Quamobrem cum vidissem nonnullos in patria imitari illorum instituta conantes, mihi visus sum adjumenti aliquider reperisse ad meam salutem, et indi-*

Nihil sane opus est exquisitis argumentis in re manifesta. Monumentum habemus monasticæ Basilii professionis certissimum, ipsas regulas ab eo institutas. Nihil severius aut strictius præcipi potest, quam quæ a Basilio de omnibus prorsus rebus relinquendis præcipiuntur. Ei qui semel inter fratres monasterii ascriptus est, nullum prorsus ex-eundi locum relinquit: sed sacrilegum esse declarat (c), qui ad aliud vitæ genus transit, ut qui donarium Deo consecratum abstulerit. Si quis autem dubitet an Basilii iisdem votis obstrictus fuerit, ac ii quos regendos susceperat; legere potest proœ-nium in Regulas longiores quod sic incipit: *Quoniam Deo juvante, in nomine Domini nostri Jesu Christi simul convenimus nos, qui unum et idem pii instituti propositum tenemus,* etc. Οὕτως καὶ τὸν αὐτὸν σκοπὸν τοῦ βίου τοῦ κατ' εὐσεβείαν ἐνοστήσαμεν. Dubia profecto non erat monachis Cæsariensis Basilii professio, cui cum magnæ molestiæ accidissent ab Eusebio episcopo, factam ei, qui *incipitum inter ipsos obtinebat, injuriam graviter tulerunt* (d). His adde veterum testimonia qui Basilium et Gregorium vitam monasticam amplexos esse referunt. Vide Rufinum lib. 1, c. 9; Socratem lib. iv, c. 26; Sozomenum lib. vi, c. 17.

II. Paupertas, quam requirit Thomassinus ad monasticam professionem, maxime enituit in Basilio. Testatur Nysenus eum ab initio statuisse nihil possidere, et petram immobilem fuisse hoc consilium. Idem discimus ex Nazianzeno (e) Basilium omnibus facultatibus, quas unquam habuerat, arquo animo projectis, leviter facileque vitæ pelagus trans-misisse.

Existimat Tillemontius Basilium statim quidem sua omnia pauperibus consecrasse, non tamen statim distribuere, sed cum sibi aliquid reservasset, variis temporibus charitati suæ satisfacisse. Nihil doctissimus scriptor testimonio Nyseni, qui fratrem suum testatur (f) *patrimonium pauperibus et ante sacerdotium distribuere, et maxime sanis tem-*

(a) Institut. lib. vi, c. 49.

(b) Disciplin. eccles. part. II, lib. 1, c. 46.

(c) Hierog. 24.

(d) Naz. orat. 20.

(e) In Basil.

(f) In Eunom., p. 507.

port, cum adhuc esset in presbyterorum ordine, nec postea eorum, quæ residua fuerant, minus liberalem fuisse.

Conjecit Tillemontium in hanc opinionem aliam rectam de morte S. Emmeliæ, quam episcopo Basilio putat obiisse. Sed id ante episcopatum Basilii contigisse, et famis tempore contigisse, quæ Basilii charitati materiam dedit, certissimis, ut mihi quidem videtur, argumentis probabitur. Quare cum Basilius maternam hæreditatem famis tempore perceperit; facile perspicitur, quomodo qui se jam antea omnibus rebus nudaverat, idem tunc charitatis specimen renovaverit. Non difficiliter explicatur quod ait Nyssenus, Basilium postea eorum quæ reliqua erant non minus liberalem fuisse. Neque enim mirum, si amplam hæreditatem non statim totam percepit, sed nonnulla serins, ut in ejusmodi rebus fieri solet, in ejus manus pervenerunt.

Illud ergo constare debet Basilium sedulo observasse quod aliis præscripsit in Regulis tum longioribus tum brevioribus; neque eum hac in re inferiorem fuisse Macrina sorore, quæ se ex bonis æqua parte inter ipsam ac fratres divisit nihil sibi reliquum fecisse testatur (a), sed omnia per manus sacerdotis secundum divinum præceptum distribuisset. Cum autem nihil omnino possideret Basilius, victum ei ex ipsa domo, in qua nutritus fuerat, mater benigne providit (b), saltem postquam ad presbyteri gradum evectus est. Nam maximam partem servitorum illius domus presbytero cuidam, Dorotheo nomine, qui Basilii collectaneus erat, ejusque nutricis unicus filius, ea conditione tradidit, ut Basilio alimenta suppeditaret. Sic autem tradidit, ut nequaquam donum esset, sed usus per vitam. Quam alienus fuerit Basilius ab ea remissione, seu potius dissolutione, quæ illi affingitur, ex hoc Cassiani testimonio perspicitur (c): *Fertur sententia, inquit, sancti Basilii Cæsariensis episcopi, ad quemdam prolata Syncletium, tali quo diximus tempore torpentem: qui cum se renuntiasset diceret huic mundo, quædam sibi de propriis facultatibus reservavit, nolens exercitio manuum suarum sustentari, et humilitatem veram nuditate et operis contritione, monasteriique subjectione conquirere: Et senatorem, inquit, Syncleti, perdidisti, et monachum non fecisti.*

III. Illud autem Thomassinum in errorem videtur potissimum induxisse, quod Basilium, Gregorium, Joannem Chrysostomum et alios ejusmodi nulla professione nominatim obstrictos fuisse crediderit, sed voluntaria pietate perfecisse, quæ monachi imposita votorum necessitate faciebant. Non illis error doctissimo scriptori, si legisset attentius decimum nonum Basilii canonem (d). *Virorum autem*

A *professiones, inquit, non novimus, præterquam si qui se ipsi monachorum ordini ascripserint: qui quidem tacite vitam cælibem videntur suscepisse. Verumtamen in illis quoque illud opinor præmitti oportere, ut ipsi interrogentur, accipianturque eorum professio clara et perspicua: ut cum se ad libidinosam vitam converterint, eorum qui fornicantur punitioni subjiciantur.* Hinc in Regula fusiori, interrog. x, et epist. 23, quæ ante canones scriptæ sunt, non alia præscribitur professio his qui monasticam vitam amplectuntur, nisi ut fratrum ordini post legitimam approbationem ascribantur. Hujus autem tacite professionis non minus stricta erant vincula, quam illius claræ et perspicuæ. Nam Basilius, ut jam dixi, eum qui se dicavit Deo et deinde ad aliud vitæ genus transiit, factum esse sacrilegum, et consecratum Deo donarium abstulisse pronuntiat (e). Quare cum Basilius monachorum ordini per tot annos non solum ascriptus fuerit, sed etiam præfuerit; monastica illius professio negari non potest: valdeque absurdum est claræ et nominatim conceptæ professionis necessitatem ei imponere, quæ illis temporibus ommissa, saltem in Cappadocia, nihil de votorum vi detrahebat.

IV. Existimat Thomassinus Gregorium nihil loci reliquisse dubitationi in carmine *De vita sua, ubi se diu fluctuatum testatur eoque vitæ genus tenebat, inter monachorum latibula et urbium tumultuationes, medium tandem secutum esse tramitem, ut aliis ita prodesset, ut ne ipse suæ officeret salutis.* Tum profert hos versus Gregorii:

*Media inter illos, hosque procedo via,
Meditans ut isti, commodum illorum æmulans*

Deinde addit: *Ergo cum vitæ ejus scriptor ait, maluisse eum monachum esse, quam sæcularis vitæ sequacem, pauperem quam opulentum, non de monastica proprie professione capiendus nobis est, sed de vita sæcularibus curis expedita, et de frequenti ab urbibus secessu.* Longe aberrat doctissimus scriptor ab hujus testimonii sententia, quod cum Basilii rebus lucem afferre possit, paulo accuratius investigandum nobis est.

D Gregorii verba, quæ iucum fecerunt Thomassinum, ex carmine primo desumpta sunt, ubi narrat Theologus sibi, post captum a carne recedendi consilium, difficile incidisse deliberationem, ex duabus viis Deo gratis quænam esset præstantior, seque initis subductisque rationibus sic apud animum statuisse:

*Μέσσην τιν' ἤλθον ἀζύγων καὶ μιγάδων
Τῶν μὲν τὸ συννοῦν, τῶν δὲ τὸ χρηστὸν αἰεῶν.*

*Gravior solutus inter atque miगाаes,
Meditari ut hi, prodesset ut illi cogitans.*

(a) *Vit. Macr.* p. 192.

(b) *Ep.* 37 et 38.

(c) *Institut.* lib. vii, c. 49

(d) *Ep.* 199.

(e) *Interrog.* 14.

Cum ex his quæ præcedunt et sequuntur, tum ex pluribus aliis Gregorii locis demonstrandum nobis est ἀζύγους illos, id est solutos et jugi expertes, anachoretas fuisse sive homines contemplationi deditos, migades vero, ascetas in agendis rebus occupatos : nec Gregorium deliberasse utrum monasticam vitam, an sæculares tumultus amplecteretur, sed ex duobus ascetarum generibus, quorum alii contemplationi, alii actioni totos se dabant, utrum sequeretur.

Luce clarius est ἀζύγους et migades duo fuisse instituta hominum Deo consecratorum. Nam cum Gregorius deliberaret utrum eligeret, jam statuerat sese Deo consecrare, ut ex his verbis perspicitur :

*Animum premebat nam gravis turbo meum
Dum quæro primas in bonis quidnam serat.
A carne dudum longius recedere
Statutum habebam, tuncque firmabar magis.
At cogitanti de viis gratis Deo,
Præstantiorem non erat promptum mihi
Reperire.*

Hærebat ergo Gregorius non inter monasticam et sæcularem vitam, sed inter anachoreticam sive contemplativam et actuosam. Quos enim ἀζύγους vocat, eorum instituti exempla ex Elia et filiis Jonadab et Joanne Baptista repetit. Retrabebat illum ab hac vita litterarum sacrarum amor, quibus excolendis non valde appositus eremus : illudque incommodi in ejusmodi hominibus reperiebat, quod multam sibi metipsis prodesse, at aliis nequaquam. Hæc profecto anachoretarum et contemplationi deditorum hominum propria sunt, quos merito vocat ἀζύγους, ut qui ab omni jugo liberi, nec ullis prorsus vinculis astricti essent. Quod spectat ad migades, sive eos qui cum aliis miscerentur, non difficilis est interpretatio. Illos enim ibidem vocat πρακτικούς, id est actuosos, eosque plurimum aliis prodesse, at in magnis tumultibus versari dicit. Quare mediam inter utrosque viam secutus est, vel potius utrumque institutum simul conjunxit, ut et litterarum sacrarum studiis et fovendæ parentum senectutis officio satisfaceret.

Sæpe alias de iisdem migadibus agit Gregorius, ac ubique in eam quam diximus sententiam. Sic loquitur in oratione 1 : Κἀν ἔτι ἀκριβῶς ἐξετάσης, ὅσον τὸ μέσον τῶν ἐν συζυγίαις πρὸς τοὺς ἀγάμους ; Κἀν τούτοις πάλιν, τῶν τῆς ἐρημίας πρὸς τοὺς κοινωνικούς καὶ μιγάδας τῶν ἐξητασμένων καὶ διαβόηχότων ἐν θεωρίᾳ, πρὸς τοὺς ἀπλῶς κατευθύνοντάς. Quod si accuratius rem expendas, quantum intervallum inter conjugatos et cælibes ? Ex his rursus quantum inter eos qui in eremo versantur, et eos qui communes sunt ac migades : inter eos qui accurate degunt et in contemplatione profecerunt, et eos qui simpliciter rectam viam ineunt. Migades ergo inter cælibes et continentines recensentur, non secus ac ipsi anachoretæ ; sed primi simplicius vivunt, isti

(a) Or. 12.

(b) Or. 23.

accuratius. Idem discrimen observatur in oratione 21 : Οἱ μοναδικοὶ καὶ μιγάδες, οἱ τῆς ἀπλότητος καὶ τῆς ἀκριβείας, ὅσοι τῆς θεωρίας καὶ ὅσοι τῆς πράξεως. Solitarii et migades, qui simpliciter vivitis, et qui accurate ; qui contemplationi, et qui actioni vos datis.

Hæc autem verba, οἱ μοναδικοὶ καὶ μιγάδες, sic reddit Billius, *monachi et in sodalitiis viventes*. At profecto migadum nomine non intelligit Gregorius cœnobitas. Nam cœnobitæ mediam illam viam inter anachoretas et migades tenebant, quam ipse Gregorius sequendam sibi esse duxit. Unde in eadem oratione ait cœnobitas in Ægypto simul esse eremitas et migades. Duo enim distinguit monachorum genera in solitudine viventium : Οἱ μὲν τῶν πάντη μοναδικὸν τε καὶ ἀμικτον διαβλοῦντες βίον, ἑαυτοῖς μόνοις προσλαλοῦντες καὶ τῷ Θεῷ, καὶ τοῦτο μόνον κόσμον εἰδότες, ὅσον ἐν τῇ ἐρημίᾳ γνωρίζουσιν. Οἱ δὲ νόμον ἀγάπης τῇ κοινωνίᾳ στέργοντες, ἐρημικοὶ τε ὁμοῦ καὶ μιγάδες. Quorum alii vitam prorsus solitariam, et ab hominum societate remotam agunt, sui ipsorum tantum et Dei colloquio fruentes, atque hanc duntaxat terræ partem pro mundo habentes, quam in solitudine cognitam habent. Alii autem charitatis legem per communionem et societatem colentes, solitarii simul et migades sunt. Illud etiam laudatur a Gregorio (a) in monachis Nazianzenis : Μέτρα τῆς εἰς τὸ κοινὸν ἐπιμιξίας καὶ ὑποχωρήσεως, τῆς μὲν τοὺς ἄλλους παιδαγωγούσης, τῆς δὲ τῷ Πνεύματι μυσταγωγούσης, καὶ τῆς μὲν ἐν τῷ κοινῷ τὸ ἀκοινων φυλαττούσης, τῆς δὲ ἐν τῷ ἀμικτῷ τὸ φιλάδελφον καὶ φιλόφρωνον. Modus tum in commune prodeundi, tum secedendi, illud, ad alios instituendos, hoc, ut ipsi Spiritus mysteriis imbuantur, atque ita utrumque, et in communi solitudinem servant, et in solitudine fraternam benevolentiam et charitatem. Quamvis ergo migades iisdem interdum sint apud nonnullos scriptores ac cœnobitæ, at certe Gregorio non potest hæc interpretatio affigi, qui in cœnobitis migadum vitam cum anachoretarum instituto conjungi volebat. Quin etiam Maximum philosophum, qui profecto cœnobita non erat, sed potius erro quidam et fugitivus, inter migades numerat (b). Hunc enim laudat, quod τὸ κοινωνικὸν καὶ ἐπιμικτον, institutum, quod societatem colit et permiscetur, eremiticæ et solitariæ vitæ prætulit.

V. Hæc pluribus referenda duximus, ut et de Gregorio et de Basilio sciremus, quodnam vitæ genus alter elegerit, alter in monasteriis suis constituerit. Nam medium illud inter anachoretas et migades institutum, quod Gregorius tantum faciebat, ipse etiam Basilius in monasteriis suis instituit. Non enim hanc Basilii laudem prætermisit Gregorius, ut ex his verbis perspicimus (c) : Τοῦ τοίνυν ἐρημικοῦ βίου καὶ τοῦ μιγάδος μαχομένου πρὸς ἀλλήλους ὡς τὰ πολλὰ καὶ διῶταμένων, καὶ οὐδέτερου πάντως ἢ

(c) Orat. 20.

ἐὸ καλὸν, ἢ τὸ φαῦλον ἀνεπιμέτρικτον ἔχοντος· ἀλλὰ τοῦ μὲν ἡσυχίου μὲν ὄντος μᾶλλον, καὶ καθεστηκότος, καὶ θεῶ συνάγοντος· οὐκ ἀτύφου δὲ διὰ τῆς ἀρετῆς ἀδασάνιστον καὶ ἀσύγκριτον· τοῦ δὲ πρακτικωτέρου μὲν μᾶλλον καὶ χρησιμωτέρου, τὸ θορυβώδες οὐ φεύγοντες, καὶ τούτους ἀριστα κατήλλαξεν ἀλλήλοις καὶ συνεκέρασεν· ἀσκητήρια καὶ μοναστήρια δειμάμενος μὲν, οὐ πόρρω δὲ τῶν κοινωνικῶν καὶ μιγάδων, οὐδὲ ὥσπερ τειγίω τινὲ μέσῳ ταῦτα διαλαθῶν, καὶ ἀπ' ἀλλήλων χωρίσας, ἀλλὰ πλησίον συνάψας καὶ διαζεύξας· ἔνα μῆτε τὸ φιλόσοφον ἀκοινωνήτων ἦ, μῆτε τὸ πρακτικὸν ἀφιλόσοφον. *Cum igitur solitaria vita, et ea quæ societate gaudet, ut plurimum inter se dissiderent, ac pugnant: neutraque omnino, vel commoda, vel incommoda sua pura et immista haberet; verum illa magis quidem tranquilla et composita esset, ac Deo animos copularet: cæterum ob eam causam fastu non careret, quod virtus non exploraretur, nec in comparationem veniret; hæc autem magis quidem actiuosa et utilis esset, verum a tumultibus minus libera: præclare eas inter se reconciliavit ac permiscuit, pietatis nimirum gymnasia et monasteria exstruens, non tamen longe discrepantia ab iis quæ societatem colunt, et permiscuntur; nec velut muro quopiam interjecto hæc instituta distinguens atque a se invicem separans, verum prope coniungens ac dirimens: ut nec contemplatio communicationis expers esset, nec actio contemplatione careret.* Existimat Tillemontius anachoretarum ædes prope cœnobita a Basilio fuisse exstructas. In quo quidem decepit eum Billii interpretatio, qui hic quoque cœnobitas migadum nomine intellexit. Sic enim reddidit: *Pietatis nimirum gymnasia et monasteria exstruens, non tamen longo intervallo ab iis qui in sodalitia vivunt.* Refellitur hæc interpretatio ex tota Basilio historia, quem cœnobitis præfuisse constat, non anachoretis prope cœnobitas constituitis. Deinde vero migadum nomine non cœnobitæ, sed ascetæ actioni dediti, ut in superioribus locis, designantur: nec anachoretas Basilio prope migades constituit: sed utrumque institutum nullo prorsus muro diremptum esse voluit, sicque utrumque, cœnobitiis exstruendis, conjunxit, ut nec anachoretarum deesset solitudo, nec migadum officiosa charitas, primorum autem abesset fastus periculum, et posteriorum tumultus.

Idem ergo propositum fuit Gregorio et Basilio. Utrique solitudinem cum sacris litteris conjungere volenti nec anachoretarum arribatæ vita nec migadum. Ac de Basilio quidem certa et explorata res est, eum vixisse in monasterio et discipulis suis eandem vivendi formam præscripsisse, quam in monasteriis Ægypti viderat, ita ut nec necessariis ad sacras litteras præsidis, ut anachoretæ, carerent, nec ut migades, nimium charitatis officiis mersarentur, sed meditarentur ut primi, prodescent ut secundi. Ipse monasterii situs afferebat omnia

A eremiticæ vitæ commoda: arcebat incommoda Basilio cura in eis erudiendis; cujus rei præclarum indicium est epistola octava, quam paulisper abesse coactus scripsit, ut eos ad evertendas Arianorum argutias communiret. Dubium non est quin socii et imitatores Basilio fuerint cum in fide defendenda, tum in aliis rebus, quas Ecclesiæ causa gessit in solitudine. Certe non alios designat, cum ait in epist. 51, n. 2, se cum multis in patria Deum timentibus insolabiliter doluisse, quod Dianius formulæ Constantinopoli allatæ subscripsisset. Atque hæc quidem de Basilio ejusque discipulis.

At forte de Gregorio dubitari possit, utrum se in monasterium receperit. Verum etiamsi asceticum institutum in paternis ædibus excoluisset, nihil id de ejus votorum perpetuitate detraheret, nec idcirco videri deberet, aut continentis professione obstrictus non fuisse, aut non se omnibus rebus pro Christo nudasse. Quot enim tribus primis sæculis ejusmodi vitam ante exstructa monasteria egerunt, de quibus tamen dici non potest quod de Basilio, Gregorio, Joanne Chrysostomo et aliis pronuntiat Thomassinus, nulla eos voti necessitate astrictos fuisse? Quis dubitet quin S. Cyprianus perpetuo se obligaverit voto, cum bona sua pauperibus distribuit, ac continentiam adhuc catechumenus amplexus est? Miratur Pontius tantum in catechumeno fervorem. *Inter fidei suæ, inquit, prima rudimenta nihil aliud credidit Deo dignum, quam si continentiam tueretur... Quis unquam tanti miraculi meminisset?* Inepta prorsus et absurda laudandi ratio, si continentiam Cyprianus perpetuam non voverat, sed ad tempus colebat. Quare etiamsi Gregorium monasteria non habuissent, non idcirco magnum illud ornamentum monastico instituto eripi posset. Sed tamen probari potest eum non minimam vitæ partem in monasterio traduxisse. In monasterio Basilio commemoratus est aliquandiu antequam presbyter crearetur, et qualem ibi vitam egerit, egregie describit in ep. 8 et 9. Unde non immerito Basilio in epist. 223, n. 5, testatur secum in monasterio Gregorium idem vitæ institutum secutum esse. Fugit Gregorius in eandem solitudinem presbyter creatus. Haud scio an in solitudinem monasterii se receperit, eum rursus in montem fugit post ordinationem Sasinensem (a), aut, cum anno 375 Seleuciam secessit, ut quod dudum decreverat amicos et negotia fugere, id tandem perficeret. Sed certe dubitari non potest quin, abjectis Constantinopolitanæ Ecclesiæ gubernaculis, ruri monachi vitam egerit, ut testatur Hieronymus, et cum monachis vixerit, ut discimus ex Facundo, lib. vii, c. 7.

CAPUT V.

- I. S. Basilio cum Eustathio Sebasteno amicitia conjungitur. II. Qualis vir exstitit Eustathius. III. Derepuit etiam S. Eusebium Samosatensem Eustathius fidei studium et sanctitatem præ se ferens. IV. Damnatius videtur fuisse in concilio Gangrensi.

(a) *Garm. de vita.*

V. *Nonnulla adversus hanc sententiam objecta solvuntur.* VI. *Non Aetii magister Eustathius, sed Aetii.*

1. Videtur Basilium tunc primum amicitiam inisse cum Eustathio Sebasteno ejusque discipulis, cum rediit ex Oriente. Ipse enim ad hoc tempus initium refert hujus conjunctionis, ob quam gravissimæ ei molestiæ et a pluribus aliis et ab ipso demum Eustathio acciderunt. Narrat (a) se ex monasteriis Orientis et Ægypti redeuntem, cum hujus vitæ imitatores in patria reperisset, aliquid adjumenti ad salutem sibi visum esse reperire. Multi eum abducebant ab hac consuetudine, et a moribus ac fide Eustathii cavendum monebant. Sed Basilium de vita Eustathii judicium ferebat ex his quæ oculis suis videbat; humilitatis argumentum esse ducebat humilem vestem: suspicionem omnem arcebat ab ejus animo vestimentum crassum, zona, e rudi corio calceamenta, austerum vivendi genus. Itaque morosus erat laudis Eustathii defensor; ac ne illa quidem probabat, quæ de illius fide dicebantur, eum ab Ario edoctum esse, ac Ario dogmata clam spargere; sed cum hæc Basilium nunquam ipse per se audisset, syncopiantas esse putabat, qui hæc nuntiabant. Equidem non miror in candidum Basilium peccatum aditum non habuisse, quæ de Eustathio dicebantur. Acceptæ enim ab Ario disciplinæ post tot annos vix jam ulli testes in Cappadocia supererant: occultum ejusdem hæresis studium non facile deprehendi poterat. Sed amorem in Eustathium longius promovebit Basilium, qui cum eum Constantinopoli labi et sub Valente relabi videbit, ficta ejus poenitentia deceptus ab eo diligendo et defendendo non discedet, nec ei communionem renuntiabit, nisi cum illius nequitiam non solum oculis ac manibus comprehendet, sed etiam insanabilem esse animadvertet.

II. Nihil enim aliud fuit vita Eustathii, nisi perpetua hæresis et catholicæ doctrinæ vicissitudo, prout alterutrum ambitiosis ejus consiliis favebat. Egressus Alexandria, ubi inter intimos Ario discipulos fuerat, in clerum Antiochenum conatus est obrepere (b), oblata, ut verisimile est, sanæ fidei confessione, sed a S. Eustathio rejectus est ob impietatem. Verum ab Arianis postea receptus creditur, ac forte ab Eulalio, qui Paulino successit anno 331, in hunc clerum ascitus est. Pulsus hac urbe, ubi Aetium dicitur docuisse, rediit in patriam, ac Hermogeni impietatem illius condemnanti sanam fidei confessionem obtulit (c), et ab eo ordinatus est. Eo mortuo contulit se ad Eusebium Constantinopolitanum, a quo pulsus ob aliquas causas, quas Basilium referre noluit (depositum fuisse ait Sozomenus eo quod minus fidelis in commissis dispensationibus deprehensus fuisset) rediit in Cappado-

ciam, ac iterum se eodem artificio purgavit. Addixit se Basilio Ancyrano, eique operam navavit in refellendo Aetio, quem falsis criminibus apud Gallum Cæsarem in invidiam adduxerunt, si fides adhibenda Philostorgio (d). Dederunt ei Ariani, teste S. Athanasio (e), episcopatum Sebastenum, ut eum consiliorum suorum adiutorem haberent. Sed paulo post cum plurimi episcopi ab Arianis impietatem aperte prædicantibus sese disjungerent, ac gratia et auctoritate plurimum valerent, junxit se cum eis Eustathius, eorumque partes sectatus est in concilio Ancyrano, ubi Consubstantiale anathematizatum est, et in Seleuciensi, ubi proposita est Antiochena fidei formula. Paulo post Arianis dominantibus succubuit Eustathius, ac hæreticæ formulæ subscripsit, nec tamen depositionem et exilium effugit. Rediit sub Juliano, ac variis deinceps formulis subscripsit Zelis et Lampsaci, Arianis semper infensus, et cum iis qui Semiariani dicebantur, arcte conjunctus. Sed tamen persecutione post concilium Lampsacenum ingravescente, subscripsit hæreticæ formulæ: et cum ea res magnum ejus nomini dedecus inureret, Romam petiit, ubi Nicænam fidem professus est, ac ea conditione a Liberio papa receptus. Rediens libellum, qui eandem fidem continebat, obtulit synodo Thyasiensi. Crevit Arianorum potentia sub Valente, ac metum intulit Eustathio, ne sententia in eum olim lata renovaretur. Quare medium se esse Catholicos inter et hæreticos voluit, ut et famæ suæ consulere, nec Arianos irritaret. Detrahit ei Basilium hunc medii hominis statum et in verba Nicæna jurare coegit anno 373. At ille ubi vidit ex ea re magnum aliquid incommodum oriri posse, omnem acerbiter in Basilium effudit, ut placaret Arianos. Secutæ sunt variæ formulæ, quarum alteram, Gelasio quodam proponente, in Cilicia recepit eodem anno; alteram Cyzici duobus post annis. Interim tamen, nec Arianis catholici dogmatis defensor, nec Catholicis Arianus videri volebat, donec tandem anno 375 exeunte perfractis omnibus pudoris repagulis sese cum Arianis palam et aperte conjunxit.

III. Talis erat Eustathius, cui Basilium in maximis rebus confidebat (f), cujus discipulos vitæ suæ præsidium esse ducebat (g). Sed non soli Basilio Eustathius illusit. Præter duos Cæsarienses episcopos, quos supra diximus Eustathio ignovisse, amicissimi eidem erant præstantissimi viri, Silvanus Tarsensis, ac ipse etiam, quem Basilium Ecclesiæ decus et columen esse sciebat, S. Eusebius Samosatenensis. Multa in litteris Basilii exstant amicitiae Eusebii et Eustathii indicia (h). Is nascentem inter Basilium et Eustathium discordiam sedare conatus est. Vocatus anno 372 in Armeniam Basilium a S. Meletio et Theodoto, tum ut festum quemdam diem

(a) Ep. 225, n. 3.

(b) Athanas. Ep. ad solit.

(c) Ep. 224, n. 9.

(d) Lib. III, c. 16, 27.

(e) Ibid.

(f) Ep. 419.

(g) Ep. 131.

(h) Or. 12.

cum eis celebraret, tum ut de Eustathio ageretur. A adesse noluit, propterea quod Eusebius, a quo plurimum præsidii ad Eustathii defensionem sperabat (a), eo venire non potuit. Habemus in epistola 105 Sophronium Eustathii discipulum Samosata proficiscentem, visendi, ut verisimile est, Eusebii causa. Hanc de Eustathio hominum præstantissimorum opinionem commovebat simulata non solum orthodoxæ fidei professio, sed etiam acerrima defensio. Nemini sane in hoc genere concedebat, ubi se catholicis addicebat partibus; ac mirabili animi ardore conseqnebatur, ut et præteritæ illius labe infirmitati tribuerentur humanæ, nec præsens ulla in suspicionem perfidia veniret.

Quod enim subscribendo Constantinopoli peccaverat, id celeberrimis contra Eudoxium, Euippium, Georgium, et Acacium litteris (b) expiare visus est, quas ad omnes Ecclesias misit. Negabat eos episcopos esse et Spiritus sancti participes. Unde etiam minime cessit latæ in se sententiæ, quamvis a quintæ gentis episcopis damnatus esset. Rediens e Dardania, quam in regionem relegatus videtur fuisse, altaria Basilidis evertit et in propriis mensis sacrificavit (c). Segregavit etiam a sua communione Elpidium Satalensem episcopum, eo quod is cum Amasæ episcopo communicaret. Quinetiam non multo antequam a Basilii communione discederet, ecclesias Amasæ et Zelorum insectatus fuerat, ibique presbyteros et diaconos constituerat. Lapsus sub Valente (d), fraudem sibi factam in concione deploravit, atque hanc purgandi errati rationem invenit, ut Romam profectus inde Patrum fidem referret. Quo magis crederetur huic homini (e), adjuvabat austerum vivendi genus, et multa magnarum simulacra virtutum. Tantam charitatem præ se ferebat (f) ut pro quavis anima sollicitus videretur; (g) constantiam in vita servare, et mendacium vel in minimis rebus ut horribile quiddam aversari videbatur.

IV. Eustathius Sebastenus circa illud tempus, quo se Basilius ad ejus amicitiam applicuit, depositus est in concilio Melitineensi. Sed hæc ignominia nihil tunc nocuit Eustathio, qui episcopatum suum retinuit: imo decus ei apud bonos addidit, utpote ab improbis Arianis inusta. His enim adeo cordi fuit hæc synodus, ut quamvis Eustathius eorum formulæ anno 360 subscripsisset (h), eum tamen episcopatu penitus dejecerint, propterea quod antea in concilio Melitineensi depositus fuerat. Narrat Socrates eum ab Eulalio patre, episcopo Cæsariensi, damnatum: id confirmat Sozomenus, additque eum

in synodo Neocæsariensi excommunicatum, et in Antiochena convictum perjuri. Sed hæc concilia nobis tenebræ sunt. Longe clarior et illustrior synodus Gangrensis in Paphlagonia, ad quam cum delatæ fuissent magnæ de Eustathii discipulis querelæ, viginti canones ad hæc resecanda vitia constituti, quos synodus Armeniæ episcopis inscribit. Eustathium Sebastenum hujus synodi sententia notatum fuisse referunt Socrates (i) et Sozomenus (j): sed eorum testimonia prorsus rejiciunt Baronius (k), Dupinus et Blondellus (l), quorum opinio valde probabilis videtur Tillemontio. Sed quominus eruditus illis viris penitus assentiar, detinent me nonnulla rationum momenta.

1. Summa est necessitudo temporum et locorum cum Eustathio Sebasteno. Is enim monastici instituti auctor exstitit apud Armenios, Ponti incolas et Paphlagonas, ut ex Sozomeno discimus (m). Sozomeni testimonium confirmat Basilius (n), qui se ad Eustathium, ut præcipuum his in locis monasticæ vitæ magistrum, contulit. Non pauci erant Eustathio discipuli, quorum charissimi quique semper cum Basilio fuerunt (o): nonnulli vero (p) pravis suis moribus monasticum institutum dedecoraverunt. Plura monasteria, sive plures fraternitates, ut appellat Basilius, Eustathio subjectas fuisse vel saltem magnis cum eo necessitudinibus devinctas, observamus ad epist. 223, n. 5. Stare ergo non potest Baronii sententia, qui ne id quidem concedit, Eustathium monasticam vitam professum esse. Præter Basilii auctoritatem habemus Epiphaniæ testimonium (q), qui Eustathium et Aerium simul asceticam vitam exercuisse dicit, ut adversus Baronium observat Tillemontius. Quod autem spectat ad synodi Gangrensis tempus, magna est ea de re sententiarum varietas, aliis circa annum 340 hoc concilium collocantibus, aliis post annum 360: sed nemo illud ab ætate Eustathii Sebasteni divellit. Cum ergo synodus Gangrensis Eustathium, vel saltem illius discipulos sententia sua notaverit; cumque iisdem in locis eodemque tempore Eustathius Sebastenus monastici instituti dux et auctor fuerit, cur alius queratur Eustathius?

2. Non magna erat inter Eustathii discipulos sententiarum consensio: unde nonnullis quedam attribuit synodus, quæ in alios non confert. Ait enim *non communem esse omnium sententiam, sed unumquemque quod sibi placuerit id asciscere; unde et Ecclesie vituperia et sibiipsis damnum conciliant*: Ουτε γὰρ κοινή γνώμη αὐτῶν ἀπάντων ἐγένετο, ἀλλ' ἕκαστος, ὅπερ ἂν ἐνεθυμήθη, τοῦτο προσέθηκεν ἐπὶ

(a) Ep. 98, n. 1.

(b) Ep. 244, n. 6; 251, n. 2.

(c) Ep. 236, n. 2; 251, n. 5.

(d) Ep. 244, n. 5.

(e) Ep. 223, n. 2.

(f) Ep. 79.

(g) Ep. 99, n. 3.

(h) Ep. 263, n. 3.

(i) Lib. II, c. 46.

(j) Lib. III, c. 14.

(k) Ad ann. 364.

(l) De primatu, p. 158.

(m) Lib. III, c. 14.

(n) Ep. 223, n. 3.

(o) Ibid. n. 5.

(p) Ep. 119.

(q) Hæres. LXXV.

διαβολῆ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ αὐτοῦ βλάβῃ. Id autem præclare congruit cum Eustathii Sebasteni institutis, qui, ut infra videbimus, non cœnobია ubi omnes unius præpositi nutus intuentur, sed aliam speciem asceticæ vitæ, ubi major multo libertas, instituit.

3. In Eustathii discipulis hæc reprehendit synodus, quod nuptias vituperarent, viros ab uxoribus, uxores a viris abstraherent, unde adulteria a nonnullis commissa: quod Dei domos contemnerent et privatos conventus haberent, oblationes in ecclesiis fieri solitas sibi et suis, ut sanctioribus vindicarent: quod insolitum vestimenti genus gestarent, mulieres virili veste induerent, virgines tonderent, servos a dominis abducerent: quod die Dominico jejunarent, et jejunia in ecclesiis præscripta contemnerent: quod nonnulli eorum carniū usum, ut illegitimum, aversarentur, et in domibus conjugatorum ne preces quidem fieri debere contenderent: de sacrificiis autem ibi sæpe oblati tangere nollent: presbyteros, qui uxores duxere, contemnerent, nec eorum sacrificii participes esse vellent: martyrum basilicas et quæ illic fiunt, condemnarent, denique divitibus non omnia sua projicientibus spem apud Deum præcluderent. Cur hæc ad Eustathii Sebasteni discipulos referamus, non leve argumentum suppediat Aerius in hoc sodalicio longe celeberrimus, cui multa tribuuntur similima iis quæ synodus Gangrensis reprehendit. Is enim, teste Epiphano (a), magnam hominum utriusque sexus multitudinem abstraxit, quibuscum privatos conventus habebat. Paschæ celebritatem ridebat, jejunabat die Dominica, quibus autem diebus jejunia indicuntur ab Ecclesia, vescebatur. Illius sectatores vino et carnibus indulgebant diluculo, tum cum fideles jejunia paschalia celebrarent. Immoderatum paupertatis studium, quod reprehendit synodus, satis redolet ingenium Aerii, qui cum magistrum suum Eustathium videret ecclesiasticos relictus in manibus habentem, inde ansam capiebat de eo detrahendi, ac omnibus dicitandi non eum esse qui hactenus fuerat, sed ad rem attentum, et cumulandis opibus totum incumbere. Libertas vivendi ad arbitrium et sentiendi, quam in secta a synodo damnata animadvertimus, non aberat a grege Aerii. Testatur enim Epiphanius nonnullos austerum vivendi genus retinuisse, quanvis plerique vino et carnibus sese ingurgitarent. Matrimonium ab Eustathii discipulis vituperari testatur synodus Gangrensis: idem de Aerio non dicit sanctus Epiphanius: sed tamen ab illius secta hujus erroris suspicionem non abfuisse discimus ex his sancti Augustini verbis (b): *Quidam perhibent istos, sicut Encratitas vel Apotacitas, non admittere ad communionem suam nisi continentes, et eos qui sæculo ita renuntiaverint, ut propria nulla possideant. Ab esca tamen carniū*

(a) Hæres. lxxv.

(b) Tom. VIII, hæres. lxxx.

(c) Lib. III, c. 14.

A non eos abstinere dicit Epiphanius: Philaster vero et hanc eis tribuit abstinentiam.

Cum ergo nihil fere in Eustathii discipulis reprehendat synodus Gangrensis, quod non pariter in Aerio Eustathii Sebasteni discipulo reprehensum fuerit, difficile est existimare Eustathium, de quo synodus loquitur, non fuisse Aerii magistrum. Atque hinc etiam patet immerito Tillemontium existimare hanc sectam cito extinctam fuisse, nec ullam de illa post synodum Gangrensem in historiae monumentis mentionem occurrere. Etsi enim sub Eustathii nomine cognita non fuit Epiphano, Augustino et Philastro, certe ab ejus discipulo Aerio famam aliquam et nomen accepit.

B Eustathii Sebasteni discipulos his canonibus locum dedisse hinc etiam confirmare possumus, quod ipsa synodus nihil de Eustathio, ut mali auctore, asperius statuat. Sic enim incipit synodus: Ἐπειδὴ συνελθοῦσα ἡ ἀγιωτάτη σύνοδος τῶν ἐπισκόπων ἐν τῇ κατὰ Γάγγραν ἐκκλησίᾳ, διὰ τινὰς ἐκκλησιαστικὰς χρείας, ζητούμενων καὶ τῶν κατ' Εὐστάθιον, εὗρισκε πολλά ἀθέσμως γινόμενα ὑπὸ τούτων αὐτῶν τῶν περὶ Εὐστάθιον· ἀναγκαίως ὤρισεν, καὶ πᾶσι φανερὸν ποιῆσαι ἐσπούδασεν, εἰς ἀναίρεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ κακῶς γινομένων. Quoniam conveniens sanctissima synodus episcoporum in ecclesia Gangrensi propter ecclesiasticas quasdam et necessarias causas, cum et de iis quæ ad Eustathium spectant, quaereretur, multa reperit nefarie ab ipsis illis Eustathii discipulis fieri; necessario ea de re statuit, ac nota omnibus facere decrevit, quæ male ab eo fiunt. Legendum esse ὑπ' αὐτῶν, et vertendum, quæ male ab illis fiunt, perspicitur ex his quæ sequuntur, καὶ γὰρ ἐκ τοῦ καταμύμψασθαι αὐτοὺς τὸν γάμον· nam ex eo quod nuptias vituperent, etc. Nihil sane in hac synodi præfatione reperias, ex quo accusatum fuisse Eustathium pateat. Ubique in discipulos crimina rejiciuntur, nulla ipsi iniusta ignominia, quamvis maxima iniuri debuerit, si facinororum auctor existimatus fuisset. Atque id quidem mirifice convenit Eustathio Sebasteno, quem nonnulli, teste Sozomeno (c), sic defendebant, ut cultam omnem in ejus discipulos conferrent, nec ullam ipsius nomini hac in re maculam insidere patebantur. Ponderus addit huic sententiæ sanctus Epiphanius (d), qui Aerium testatur, postquam ab Eustathio sese disjunxit, ad absurda illa instituta deflexisse. His novitatibus alios errores adjecit. Nam et Arianus erat, et preces pro mortuis tollebat et presbyteros adæquabat episcopis. Sed fieri facillime potuit, ut hi errores aliquandiu occulte sparsi ad synodi aures non pervenirent. Quod si canones Gangrenses ad Aerium referimus, differenda erit hæc synodus, ut Socrati (e) et Sozomeno (f) visum est, usque ad episcopatum Eustathii. Aerium enim

(d) Hæres. lxxv.

(e) Lib. II, c. 46.

(f) Lib. III, c. 14.

ab Eustathio disjunxit invidia (a), quam ut placaret Eustathius, presbyterum creavit Aerium, ptochotrophio præfecit, nec ullam humanitatis et amicitiae significationem prætermisit. Sed insanabilis existit Aerius.

Si quis tamen cum Tillemontio contendat synodum Gangrensem ante annum 341 habitam fuisse, propterea quod illius canones in omnibus collectionibus ante Antiochenos canones anni 341 recensentur, equidem huic sententiæ non repugnabo, quippe cum his in rebus nihil admodum certi habeamus. Sed cum etiam ante illud tempus Eustathius Sebastenus monastici instituti auctor in Armenia et Paphlagonia et Ponto exstitit, in hunc maxime videtur canones Gangrenses convenire.

V. Objicitur adversus hanc sententiam nec Basilium, qui varios vitæ Eustathii eventus recensuit, nec varia concilia quæ Eustathium deposuere, hujus probri meminisse. Sed etiamsi hanc maculam perpetua delevisset oblivio, mirum id videri non deberet, cum Eustathius vel extra culpam fuerit, ut supra diximus, vel saltem, ut existimat Sozomenus, synodo paruerit. Videtur tamen ei Basilium objecisse discipulum Aerium: nec synodus Constantinopolitana inter varias illius deponendi causas, latam de illo sententiam Gangrensi concilio prætermisit, si tamen fides adhibenda Sozomeno (b), qui totus errat, cum Eustathium a Gangrensis episcopatu exutum dicit.

a Objicit Tillemontius nullum a synodo titulum Eustathio tribui; ex quo laicum illum fuisse concludit et alium ab Eustathio Sebasteno, qui tunc utpote in clerum Antiochenum anno 331 receptus, in aliquo honoris gradu constitutus erat, ac forte etiam presbyter fuit, si concilium referatur ad annum 340.

Non difficilis est hujus rei explicatio: sive enim Eustathius hac in re extra culpam fuit; satis erat aliunde suspectus, ut nullum ei honoris titulum episcopi tribuerent: sive eorum, quæ a discipulis fiebant, auctor aut conscius exstitit; multo minus decebat, ut ei signum aliquod communionis imperiretur, antequam absurdis institutis destitisset. Illud enim aliquo honoris ecclesiastici titulo ornare, communionis signum fuisset. Sic Basilium (c) in litteris de Glycerio et ad Glycerium scriptis, diaconi titulum ei non tribuit, quamvis nondum eum deposuisset, sed tantum hujus pœnæ minas intentaret, nisi cito rediret cum virginibus, quas e parentum domibus abstractas in unum veluti gregem collegat. Vide not. ad epist. 129, p. 221.

Eustathium Sebastenum Tillemontius Cæsareæ aut saltem in Cappadocia natum existimat, propter

ea quod Basilium (d) eum, postquam reverti in patriam, beatissimo Cæsareæ episcopo Hermogeni confessionem sanæ fidei obtulisse dicit. Inde concludit doctissimus scriptor distinguendum illum esse ab alio Eustathio, quem Armenium fuisse non dubitat, siquidem synodus Gangrensis epistolam suam inscribit episcopis Armeniæ, quacum Eustathius Sebastenus nullam videtur ante episcopatum necessitudinem habuisse.

Etiamsi Eustathius Cæsariensis aut saltem Cappadox fuisset, nequaquam id prohibere debuit quominus synodus suam epistolam inscriberet episcopis Armeniæ, si ibi potissimum illius vigeat secta. At Eustathium Cæsariensem aut Cappadocem fuisse non certo concluditur ex verbis modo allatis. Ipse Basilium nunc Cappadociam, ut supra vidimus, patriam agnoscit, nunc Pontum, interdum etiam Armeniam. Hellenium Gregorius Armenium esse conceptis verbis declarat (e): eundem tamen hortatur, ut patriam et communia studia veritus, Basilium annuat. Cur ergo Cappadocia Eustathii patria dici non potuit, si in vicina aliqua regione natus est? Eum in Armenia natum libenter colligerem ex his Gregorii Nazianzeni verbis: *Armenius*, inquit ille, Eustathium designans (f), *plane barbarus est*. Armenii nomine similiter designatur a Gregorio Nysseno lib. 1 in Eunomium, p. 289.

VI. Illud etiam de Eustathio breviter examinandum est, utrum discipulum habuerit Aetium. Cum Eustathius Basilium iustar criminis epistolam ad Apollinarium scriptam objecisset; demonstrat Basilium (g) æquius multo esse ut, si quis Aetium genuit hæreticum, in caput parentis resiliant filii criminationes. Et in epist. 244, n. 3: *Is qui me accusat de Apollinario, respondeat nobis de Ario proprio magistro suo et de Aetio proprio suo discipulo*. Sed his in locis substituendum videtur nomen Aerii. Nam alio in loco (h) eadem de re agens Basilium neutrum quidem nominat, sed quæ dicit soli Aerio conveniunt. *Nam nec ipse accuso*, inquit, *si quis ex sodalitate in hæresim abscissus est (omnino autem homines novistis, tametsi nominatim non appello), quia unusquisque suo ipsius peccato morietur*. His sane verbis aliquis indicatur ex pietatis disciplina in hæresim lapsus non probante magistro. Id autem optime convenit Aerio, qui monasticam vitam cum Eustathio profitebatur, at nequaquam Aetio, qui summan semper impietatem præ se tulit, nec ullos nisi ad impietatem magistros habuit. Primus illius doctor exstitit, teste Philostorgio (i), Paulinus Antiochenus. At edoctum fuisse ab Eustathio nec Gregorius Nyssenus, qui res Aetii accurate persequitur (j), nec ullus alius testatus est scriptor. Quamvis ergo apud Basilium

(a) Epiphani. hæres. LXXV.

(b) Lib. IV, c. 14.

(c) Ep. 169, 170, 171.

(d) Ep. 265.

(e) Carm. 48.

(f) Ep. 162.

(g) Ep. 223, n. 5.

(h) Ep. 151, n. 2.

(i) Lib. III, c. 15.

(j) 1 in Eunom.

Aetii nomen habeant omnes codices mss. et editi, A mine ad Hellenium (p. 106). Sed valde dubito an quæ hoc loco narrat Gregorius, Nazianzi aut Cappadociæ finibus coerceri debeant. Ibi enim monasticum institutum generatim laudat, antequam Nazianzenos monachos nominatim Hellenico commendat: et quod ait (p. 107) monachos imperito studio abreptos mortem sibi ipsis consciscere, alios propriis manibus aut fame, alios laqueo aut sese præcipites dando; videtur id de remotis regionibus potius quam de Cappadocibus, magisque fama et auditione, quam propriis oculis acceptum narrare. Probabile ergo non est anachoretas fuisse Eustathii discipulos. Hinc Basilius (p. 339) monasteria Eustathio subjecta vocat fraternitates in epistola 223. In his tamen fraternitatibus non videntur in morem cœnobarum sub unius abbatis imperio communibus semper munibus intenti fuisse, sed bini aut trini liberius vixisse.

CAPUT VI.

I. Sanctus Basilius cœnobiticæ vitæ auctor in Ponto et Cappadocia. II. Antea his in locis ascetæ bini aut terni degebant. III. Gregorio scribit, eumque ad se allicere conatur. Eorum vivendi ratio et occupatio. IV. Basilius labores monasterii finibus non continentur. V. De pluribus epistolis in secessu scriptis.

I. Testimonium Gregorii Nazianzeni supra allatum, in quo Basilius dicitur cœnobiticam vitam instituisse, confirmari potest ex epist. Basilius 207, n. 2. Oderant eum Neocæsarienses, episcopo ipso eos in Basilium incendente: odii causæ inanes et absurdæ fingebantur, psallendi ritus in ecclesia Cæsariensi et Basilius cœnobia. Nunquam profecto Basilium eo nomine incussasset, si ante eum hoc institutum in Ponto exstitisset. Quin etiam Basilius, ut invidiam a se propulset novi hujus instituti, quod maximam laudem merebatur, nequaquam exempla ad suam defensionem repetit ex Ponti et Cappadociæ aut finitimarum gentium Ecclesiis, sed ait se audivisse talem esse in Ægypto virorum virtutem, fortasse etiam nonnullos in Palæstina evangelicam vitam excolere, et rursus aliquos in Mesopotamia beatos esse et perfectos viros. Non videntur ergo cœnobia in Ponto ante Basilium exstitisse.

Sedsi Basilius ejus instituti auctor, mirum videri possit, cur Eustathius non solum apud Armenios et Paphlagonas, sed etiam in Ponto, ut in præcedenti capite vidimus, monasticam vitam dicatur instituisse. Commentum esse existimat Baronius quod de Eustathio apud Sozomenum legitur. Sed clarum et perspicuum est de Eustathio ejusque discipulis Basilium loqui, cum ait (a) se monasticæ vitæ studio flagrantem, ubi nonnullos vidit in patria qui hoc institutum profitebantur, magnum ex eorum amicitia et consuetudine præsidium ad salutem sperasse. Jam tum ergo discipulos habebat Eustathius. Quare litem sic dirimit Tillemontius ut Basilio cœnobiticæ vitæ institutum acceptum referat, Eustathii autem discipulos in urbibus et oppidis vel etiam in remotioribus locis solos vixisse existimet.

II. Libentius crediderim Eustathii discipulos in pagis et oppidis binos aut ternos vixisse, ita ut nec anachoretæ fuerint nec cœnobitæ. Testatur Sozomenus (b) in Galatia et Cappadocia et finitimis provinciis maxime rarum esse anachoretarum genus, quia per frigiditatem in desertis locis degere non licet. Id confirmat abbas Pyamon, qui apud Cassianum (c) narrat se in regionibus quas sub Valente peragravit, ut fratribus in Pontum et Armeniam relegatis diaconiam ferret, ne ipsum quidem anachoretarum nomen auditum comperisset. Existimat Tillemontius (d) nonnullos a sancto Gregorio Nazianzeno Cappadoces anachoretas laudari in car-

Basilio enim secessum meditantem nulla ob oculos versabantur his in locis cœnobia (e); sed cupiebat unum aliquem ex fratribus invenire, qui asceticam vitam profiteretur, ut una cum eo brevem hujus vitæ fluctum transiret. Speraverat se cum Gregorio victurum; idque inter se pacti fuerant: sed eorum consilium interpellavit imposita Gregorio necessitas fovendæ parentum senectutis. Basilius monasterium non statim, ut modo videbimus, cœnobia formam habuit. Monachi Nazianzeni cœnobitæ non erant (p. 107). Nam Gregorius in carmine ad Hellenium decem præstantissimos ascetas recenset, quibus singulatum immunitatem a tributis petit, quam satis fuisset toti cœnobia semel petere, si in iisdem omnes ædibus fuissent. Hinc etiam unus ex illis Eulalius amisso fratre Helladio (p. 108), quem ejusdem instituti socium habuerat, afflictæ et ægrotæ matri assidebat. Testatur abbas Pyamon apud Cassianum (f), tertium genus monachorum, qui Sarabaitæ dicebantur, et bini aut terni degebant, abundare ac prope solum esse in civitatibus quas diaconiam, ut jam diximus, in Pontum et Armeniam deferens peragravit. Canones Gangrenses, qui Armeniæ episcopis inscripti sunt, dubitare non sinunt quin ascetarum in hac regione magna fuerit sentiendi ac vivendi libertas. Vix ergo dubium quin institutæ his in locis cœnobiticæ vitæ gloria non Eustathio attribuenda sit, sed Basilio, cujus maximum existit hujus propagandi instituti studium. Illud longe (g) præferendum esse demonstrat vitæ solitariæ; duo (h) in eodem pago monasteria esse non probat, sed omnes ascetas sub uno et eodem præposito existimat conjungendos. Perspici etiam potest illius sententia ex epist. 295, in qua ascetas in eodem quidem monasterio, sed non more cœnobarum viventes hortatur, ut ab hac vita testibus carente ad cœnobiticam transeant. Præter cœnobium, quod in Ponto ron-

(a) Ep. 223, n. 3.

(b) Lib. vi, c. 34.

(c) Collat. 18, c. 7.

(d) Tom. IX, p. 55.

(e) Ep. 223.

(f) Collat. 18, c. 7.

(g) Reg. fus. 7.

(h) Reg. fus. 35.

struxit, aliud ab eo conditum in suburbio Cæsariensi discimus ex epist. 9† et 150. Probabile est cœnobiticum institutum etiam ante episcopatum ab eo in Ecclesiam Cæsariensem inductum. Non deerant quidem huic ecclesiæ monachi, eorumque studium exarsit in Basilii causa, ut infra videbimus, adversus Eusebium episcopum defendenda : sed nota illis non videntur fuisse cœnobitica instituta. Unde Basilius (a), cum quidam Cæsareæ monasticum institutum amplecti vellet, seque illi regendum et informandum traderet, mittere eum maluit in Ponti monasterium. Gregorius autem, cum monasticæ legis institutiones a Basilio presbytero et voce et scriptis traditas laudat, inductam ab eo cœnobiticam disciplinam videtur laudare.

III. Ubi primum secessus delicias degustavit Basilius, Gregorium loci descriptione conatus est allicere. Respondit Gregorius se loci forma et situ parum moveri, nisi etiam de vivendi ratione aliquid ediscat. Utamque epistolam amisimus. Sed aliam habemus, quam Basilius (b) statim post acceptas Gregorii litteras scripsit, ut ei satisfaceret, ac suam vivendi rationem exponeret. Diurnas ac nocturnas preces, lectionem Scripturarum, laborem manuum describit. Sed nihil in hac epistola reperitur, ex quo eum cœnobitarum more vixisse conjicias. Preces ante et post cibum præcipit : at nihil prorsus de lectione inter edendum adhibenda. Ait tantum animam ne tunc quidem a Dei cogitatione otiosam esse debere, sed ex ipsa alimentorum et corporis ea suscipientis natura materiam Dei laudandi esse ducendam. Forte ergo cum uno aut altero ex Eustathii discipulis degebat, ut alii harum regionum ascetæ.

Sed cito ad eum multi confluerunt, seque illi in disciplinam tradiderunt. Ejusmodi enim discipulos habebat anno 360 a quibus ne ad brevissimum quidem tempus sine magna illorum molestia discedere poterat, ut perspicimus ex epistola 8. Jam illius monasterium suis numeris absolutum erat, cum Gregorius ad eum se contulit, quod quidem videtur fecisse anno 358 aut 359. Nam inter ea quæ se in hoc monasterio vidisse meminerat, laudat imprimis fratrum, quos Basilius ad pietatem instituebat, eximiam concordiam. Meminit psalmodiarum et hymnorum ex quibus miram suavitatem perceperat (c). Non sine lepore meminit in alia epistola (d) pauperis vitæ, quam ibi traduxerat, cum panis adeo durus apponeretur ut dentes frangeret; ac tanta esset omnium rerum inopia, ut nisi mater Basilii opportune succurrisset, fame moriendum fuisset. Commemorat etiam laborem manuum, Augiæ solum e domo exportatum ut horti steriles implerentur, ac inmane plaustrum sua et Basilii cervicæ manibus-

A que tractum, ut locus præruptus æquaretur. His addit (e) lignorum comportationes et lapidicinas, arborum consitiones et irrigationes, imprimis vero platanum sua manu plantatum.

Quod supererat otii ab asceticæ vitæ muniis, impendebant in meditandis sacris litteris (f) : et cum in hoc studio plus antiquis scriptoribus, quam ingenio suo tribuerent, collegerunt ex Origene plurima observatione digna, quæ in unum corpus redacta Philocaliam appellaverunt. Hunc librum dono misit Gregorius Theodoro Thyansenis (g), ut opus sibi cum sancto Basilio commune.

IV. Basilii labores monasterii finibus non continebantur. Nam cum ejusmodi institutum amplexus esset, in quo et meditari posset, ut anachoretæ, et prodesse, ut hi quos diximus migades; non segnus fuit in promovendis Ecclesiæ utilitatibus. Basilius Ponti urbes, inquit Rufinus (h), et rura circumiens, desideris gentis illius animos et parum de spe futura sollicitos stimulare verbis et prædicatione succendere, callumque ab his longæ negligentiae cœpit abolere : subegitque, abstractis inanum rerum et sæcularium curis, suimet notitiam recipere, in unum coire, monasteria construere, psalmis, et hymnis, et orationibus docuit vacare, pauperum curam gerere, eisque habitacula honesta, et quæ ad victum necessaria sunt, præbere, virgines instituere, pudicam castamque vitam omnibus pene desiderabilem facere. In brevi permutata est totius provinciæ facies, ut in arido et squalenti campo videretur seges secunda, ac licta vinea surrexisse. Testatur etiam Sozomenus (i) Basilius Ponti urbes circummeantem, multa illic ædificasse monasteria; et populis prædicantem, ut eandem cum ipso doctrinam fidei sequerentur persuasisse. Hæc confirmari possunt utriusque Gregorii testimonio. Testatur Nyssenus (j) solitudinem sub Basilio ad imitationem Joannis Baptistæ in urbem conversam esse ob multitudinem eorum qui ad Basilium confluebant. Gregorius Nazianzenus jam multa illum ad utilitatem Ecclesiæ navasse dicit (p. 335), cum ad presbyteri gradum evehctus est. *Hunc multiplex Dei benignitas, inquit, cum multis antea rebus gestis clarum effecisset, διὰ πολλῶν τῶν ἐν μέτρῳ γνωρίσασα, in sacrum presbyterorum ordinem ascribit.*

V. Inter epistolas, quas Basilius scripsit in solitudine, numeranda imprimis (k) epistola ad Candidianum. Rusticus quidam ex iis, qui cum Basilio Annesis morabantur, mortuo Basilii famulo, non se negotii quidquam cum hoc famulo habuisse dixit, non ad Basilium accessit, non conquestus est, non rogavit, ut a volente acciperet, non minatus est se vim facturum nisi acciperet, sed subito cum nonnullis sui similibus domum invasit, mulieresque

(a) Ep. 23.

(b) Ep. 2.

(c) Naz. ep. 9.

(d) Ep. 8.

(e) Ep. 9.

(f) Ibid.

(g) Naz. ep. 87.

(h) Lib. xi, c. 9.

(i) Lib. vi, c. 17.

(j) In Basil.

(k) Epist. 5.

quæ eam custodiebant, verberibus contudit, ac effractis foribus exportavit omnia, partim sibi ipse rapiens, partim ad diripiendum cuilibet proponens. Veritus itaque Basilius, ne domus sua omnibus injuriis pateret, si impunitum facinus relinqueretur, opem implorat Candidiani, cui res suas cordi esse jam sæpe perspexerat. Hac autem multa contentum se fore declarat, si agrestis a pagi præposito comprehensus, brevi tempore in carcere includatur. Hæc domus, ut supra diximus, non erat propria Basilii possessio, qui sese omnibus rebus nudaverat (a), sed ex ea, matris suæ provido consilio, alimenta percipiebat.

Injus autem Candidiani amicitia cum Basilio, animi moderatio in magnis honoribus, amor litterarum ac mentis tranquillitas in ipso negotiorum æstu ac summa publicæ tranquillitatis curæ mirifice probant eundem prorsus esse Candidianum ad quem exstat Gregorii Nazianzeni epistola 194. In eo enim Gregorius eadem prædicat ornamenta virtutum, ac similia adhibet ex profanis litteris pigmenta, ut in ethnico laudando par erat. Is in Cappadocia natus erat, eamque sub Julianò rexit, sed tanta animi integritate, ut se fidelem quidem imperatori ministrum in iis quæ ad imperium spectabant, minime vero turpem assentatorem in vexandis Christianis præberet.

Sequitur alia ad Olympium epistola (b), civem Neocæsariensem, imprimis divitem, qui Basilio Eustathii et Neocæsariensium calumniis exagitato non defuit. Is cum Basilio misisset munera, cujus solitudinem jam antea visitaverat; respondet ei Basilius, festive incusando, quod pauperiem e monasterio suo ejiciat. Cum autem infirma esset valetudine, jamque remedia nonnulla aggressus esset; optat Basilius ut faustum exitum habeant, eique auctor est ut sollicitudinum et molestiarum expertem corporis curationem adhibeat.

Cum Nectarius, vir inter Cilices opibus et dignitate conspicuus, unicum filium, qui spes erat amplissimæ domus, amisisset, Basilius rumori hanc molestiam nuntianti per tres aut quatuor dies credere volebat. Sed acceptis ab episcopo illius loci litteris, quæ tristem illum casum confirmabant, Nectarium ejusque uxorem consolatur (c). In his litteris omnes eloquii sui opes profundit; præcipue vero in epistola ad uxorem Nectarii nonnulla recens ab Athenarum palæstra ingenium redolent, velut cum ait: *O terra talem coacta suscipere casum! Horruit forte ipse sol, si quis in eo sensus, triste illud spectaculum.* Hanc ergo epistolam vel ante secessum vel saltem ad secessus primordia cum Tillemontio collocamus. Certe illum episcopum tunc non fuisse patet ex his verbis, *accepi litteras episcopi.* Non enim de collegis suis sic loqui solet, postquam

ad hanc dignitatem pervenit. Non improbabilis conjectura est hunc Nectarium eundem esse Constantinopolitano. Ille enim ex ampla et nobili Ciliciæ domo ortus erat. Idem huic nostro congruit, siquidem illius filii mors, ut ait Basilius (d), plaga existit duarum provinciarum, Ciliciæ et Cappadociæ. Nec refert quod Constantinopolitanus usque ad episcopatum catechumenus fuerit, is autem, ad quem Basilius scribit (e), in Christum credere dicatur. Nam multi his temporibus, ut observat Tillemontius, etsi baptizati non erant, in Christum tamen credebant, et Christianam religionem profitebantur. Gregorius et Basilius cum essent Athenis, nihil majori laudi ducebant, quam ut Christiani essent et dicerentur (f), quamvis nondum essent sacris mysteriis initiati.

Mutuam sibi operam in meditandis Scripturis tradebant Gregorius et Basilius, non solum coram, sed etiam absentes. Cujus rei monumentum est epistola 7, quam idcirco ad hoc tempus referimus. Basilius consuluerat Gregorius de rebus ad theologiam, id est ad sanctam Trinitatem pertinentibus. Respondit Basilius per litteras quæ non exstant, sed minus satisfecit. Quod cum ei Gregorius libere significasset, ut inter amicos fieri par erat, fatetur Basilius se hoc incommodum providisse (omnem enim de Deo sermonem et cogitationi loquentis, et desiderio interrogantis imparem esse); sed tamen silere non potuisse, ne in proditionis crimen incurreret, si amico consulenti responsum denegaret. Cæterum Gregorium hortatur, ut, se omisso, totus ad veritatis defensionem, acceptis a Deo adjumentis contentus, incumbat.

CAPUT VII.

- I. Basilius Constantinopolim venit cum Basilio Ancyrano, qui operam navat adversus hæreticos.
- II. Dolens quod Dianius subscripsisset, fugit Nazianzum.
- III. Scribit Moralia. Huic operi non convenit epistola de fide. Scripta Moralia sub Constantio.
- IV. De epistola ad Maximum qui idem videtur esse ac sancti Gregorii proditor.
- V. De pluribus epistolis in secessu scriptis, præsertim de decima quarta, et decima quinta.

I. Jam solitudinis deliciis perfruebatur ab annis duobus Basilius, cum iter Constantinopolim suscepit anno 359 exeunte, vocatus, ut verisimile est, a Basilio Ancyrano et Eustathio Sebasteno, qui cum a synodo Seleuciensi legati ad Constantium missi essent, magna Constantinopoli adversus Anomæos prælia sustinuerunt, sed tandem eorum machinationibus succubuere. Existimant eruditi viri Basilius noluisse se interponere in has contentiones, et disputationem, ut suo lectoris gradui minus convenientem, aut veritatis defensionem parum profuturam, declinasse. Sed ex testimoniis Philostorgii, Eunomii et Gregorii Nysseni, quibus hæc nititur

(a) Ep. 57.
 (b) Epist. 4.
 (c) Epist. 5 et 6.

(d) Ep. 6, n. 1.
 (e) Ep. 5, n. 2.
 (f) Naz. or. 20.

opinio, illud potius colligitur, Basilium in his A
disceptationibus sub episcopo Ancyrano secundas
tulisse, ac proinde victoriæ, quam ille retulit, ad-
iutorem fuisse.

Eunomii (p. 301) verba sic refert Gregorius Nys-
senus: Ἐν τούτῳ φησὶ σύλλογον γεγενῆσθαι τῶν
πανταχόθεν λογάδων, καὶ ἐναυμάζει τῷ λόγῳ νεανικῶς,
ὕπ' ἔβην ἄγων δῆθεν τὴν τῶν πραγμάτων διασκευήν.
Ἔτα δικασταῖς τισὶ λέγει, μηδὲ τούτων ὀνομαστὶ
μνημένος, τὸν περὶ τῶν ἐσχάτων προκείσθαι δρό-
μον, ὑποφωνεῖν δὲ παρόντα τὸν ἡμέτερον καθηγητὴν
καὶ πατέρα· τῆς δὲ κρίσεως πρὸς τοὺς ἐναντίους τὸ
κράτος μετατιθείσης, φεύγειν αὐτὸν τοὺς τόπους, κα-
ταλιπόντα τὴν τάξιν, καὶ τινα καπνὸν τῆς πατριδος
μεταδιώκειν. *Ibi ait cœtum existitisse hominum un-
dique selectorum: seque vehementer in dicendo ven-
dial, oculis videlicet subjiciens rerum apparatus.
Deinde iudicibus quibusdam dicit, neque etiam illos
nominatim appellans, capitale propositum fuisse dis-
crimen; ac præsentem secundas partes sustinuisse
magistrum nostrum et patrem; sed victoria a judi-
cibus in adversarios translata, ipsum fugisse hæc
loca ordine deservio, et fumum quemdam patriæ per-
secutum esse.*

In eo sane requirendus pudor Eunomii, quod suis
victoriam adjudicet. Aetius enim, qui pro Anomœis
contra Basilium utrumque pugnabat, exsilium ex
hoc duello retulit, nedum victoriam; eumque vi-
ctum fuisse narrat Sozomenus (a). Non minus im-
pudens Eunomius, cum Basilium vocat timidum et
ignavum ac graviorum laborum fugientem (b);
eique exprobrat secretam domunculam, et januam
tuto clausam, et trepidationem ob metum introeun-
tium, et in voce, oculis ac vultu pavoris signa. Sunt
hæc sophistæ nugantis convicia, non argumenta ho-
minis serio disserentis. Sed tamen ex ejus testi-
monio perspicitur Basilium in hoc certamine præ-
sentem succlamasse, id est, secundas partes tulisse
sub Basilio Ancyrano, nec discessisse ex his locis,
nisi victoria a iudicibus in adversarios translata, ut
fugit Eunomius.

Philostorgius (c), qui Eunomii mendacia compila-
bat, sic de Basilio loquitur: Προεστῆκεσαν δὲ τῶν
μὲν καθ' οὐσίαν ὁμοιον πρεσβευόντων, Βασίλειός τε
καὶ Εὐστάθιος· οἷς ἄλλοι τε καὶ Βασίλειος ἕτερος
παρῆν συνασπίζων, διακόγων ἔτι τάξιν ἔχων· δυνάμει
μὲν τοῦ λέγειν πολλῶν προφέρων· τῷ δὲ τῆς γγώμης
ἄθαρσεϊ, πρὸς τοὺς κοινοὺς ὑποστελλόμενος ἀγῶνας.
*Et eorum quidem, qui Filium similem secundam
substantiam profitebantur, antesignani erant Basilium
et Eustathius. Quibus tum alii aderant suppetias
ferentes, tum Basilius alter, intra dinconi gradum
adhuc consistens: dicendi quidem facultate multis
superior, verum ob timiditatem et pusillum animum
publicas disputationes declinans.* Manifeste premit
Eunomii vestigia Philostorgius: Basilium faletur

eo consilio, ut adesset Ancyrano episcopo, venisse
Constantinopolim, ac inter eos stetisse, qui suppetias
illi ferebant: et dum fugam ei exprobrat, solo
auctore nititur Eunomio.

Sed præcipue Gregorii Nysseni auctoritate ni-
titur Tillemontius, quem concessisse putat adver-
sariis Basilium celeberrimæ illius disputationis nul-
las partes sustinuisse. Sic loquitur Gregorius: Ἐὶ δὲ
περὶ τῶν ἐν Κωνσταντινίου πόλει γεγονότων φησὶ (d)...
δεξαίμεθα τὰς αἰτίας, ὅτι παρόντες τῷ καιρῷ τῶν
ἀγῶνων, τοῖς ἀγωνιζομένοις οὐ συνεπλάκηνμεν. Δει-
ξάτω τοίνυν ὁ ἐκείνῳ τὴν δειλίαν ἐπονευδίζων, εἰ
κατῆλθεν εἰς μέσους αὐτός. *Quod si (Eunomius) de
rebus Constantinopoli gestis loquitur... accipiamus
criminationem, nos scilicet, cum adessemus pugna
B tempore, cum adversariis non pugnasse. Demonstrat
igitur qui ei timiditatem exprobrat, an ipse in me-
dium processerit, etc.* Hæc legentibus illud primo
intuitu occurrit, Gregorium quiddam concedere vi-
detur Eunomio, non sine aliqua ironia concedere,
ut criminationem in ipsam convertat Eunomium.
Si quid tamen serio concessum a Gregorio, nihil
aliud concessum, quam quod objecerat Eunomius,
Basilium, cum in prælio secundas tulisset, inclinata
in adversarios victoria discessisse. Atque illud qui-
dem fieri potuit, ut Basilius, ubi vidit Basilium An-
cyranum, post tanta veritatis adversus Aetium de-
fendendæ studia, Acacianorum artibus et Constantii
miais cedere, non exspectato rei exitu abiret. Nec
improbabile est Eunomium inde ansam arripuisse
calumniandi: at neque ex illius, neque ex Gregorii
verbis concludi potest, Basilium in certamen mini-
me prodixisse.

Quin etiam ipse Basilius mutum se et otiosum
iuter hos motus non fuisse, sed pro viribus ad ve-
ritatis defensionem incubuisse indicat. Non enim ad
aliud tempus videntur referri posse habiti ab illo
de fide sermones Chalcedone et Heracleæ, quorum
testem citat Eustathium in epist. 223, n. 5. *Quæ
Chalcedone, inquit, a nobis de fide dicta sunt, quæ
sepenumero Heracleæ, quæ prius in Cæsareæ subur-
bio, an non ex nostra parte consona sunt omnia?* Ex
his certo colligimus Basilium in hac rerum pertur-
batione operam suam episcopis non denegasse; ac
jam tum de illius eloquentia et eruditione magna ho-
minum existitisse iudicia.

II. Anno 360, formulam Ariminensem, quæ tan-
tas strages in Ecclesia edidit, Constantinopoli Cæ-
saream attulit Georgius Dianius Cæsariensis,
etsi Nicænos Patres magni faciebat; cessit tamen
tempori et formulæ subscripsit. Hoc illius casu do-
luit insolabiliter Basilius cum multis aliis in patria
timentibus Deum, et a Dianii communionem creditur
recessisse. Non tamen videtur palam et aperte com-
munionem ei renuntiasse; sed tantum occasiones
cum eo communicandi evitasse. Nam in epistolâ 51

(a) Lib. iv, c. 23.

(b) Nyss, i Eunom.

(c) Lib. iv, c. 42.

(d) i Eunom.

negat instar magni criminis anathematizatum a se fuisse Dianium : fatetur se doluisse quod is subscripsisset; sed tamen, ubi ab eo graviter ægro- tante accersitus, ipsius sententiam cognovit, ad ejus communionem remota omni dubitatione accessisse. Qua ex narratione patet leniter declinatam potius fuisse communionem, quam aperte renuntiatam. Porro Basilio in alia tunc diœcesi degenti facilius fuit Dianii honori consulere.

Videtur hoc casu percussus Basilius, doloris sui solatium in Gregorii colloquio quæsisisse, eumque in- visisse. Dum autem longius abesse videtur ascetis suis, desiderium suum ei significant, et tanquam profugum amicitia et patriæ commemoratione co- nantur ad se revocare. Tum Basilius mirari se re- spondet (a), quod se tantopere diligent, tenuem ho- minem ac nihil forte habentem amabile. Fatetur se casu inopinato percussum fugisse, ac præterea desiderio arsisse sacrorum dogmatum. Quare cum voti compos factus sit, electionis invento vase et puteo profundo, id est Gregorio, quem os Christi appellat, parum temporis sibi concedi petit, non quod urbium commoratione delectetur, sed quod versari cum sanctis longe utilissimum esse judicet. Deinde hortatur, ut caveant ab Arianis, multa dis- serit de sancta Trinitate, ac objecta ab Arianis te- stimonia explicat.

Nullum sane eventum video in vita sancti Basilio, ad quem hæc epistola aptius referri possit, quam ad lapsum Dianii. Quod enim ait se re inopinata percussum fugisse, *velut qui ob repentinos strepitus illico expavescent*, his verbis indicat gravissimæ alicujus molestiæ nuntium, de quo nec abiens quid- quam dixerat, nec tunc scribendum esse ducebat. Cum his autem mirifice quadrat subscriptæ a Dianio formulæ tristis nuntius, quem cur ascetas suos celaret, multæ gravesque causæ poterant subesse. Congruit etiam cum hoc tempore disputandi ratio. Nam Basilius simile et dissimile rejicit in hæc epistola. Idem tamen in epistola sequenti, quæ multo post scribi non potuit, non improbat simile, modo addatur *citra ullam differentiam*. Credo ergo Basilius, in summo illo dolore, quem ei factum Dianii attulerat, non libenter audisse ejusmodi vocem, in qua toties luserant Ariani, ac nuper Dianio et innumeris aliis fucum fecerant.

Decepit eruditos viros epistolæ titulus, quæ Cæsariensibus inscribitur, eamque anno 363 Cæsariensi plebi scriptam existimant, cum Basilius presbyter paci Ecclesiæ commoda sua posthabens, sus- picionibus Eusebii episcopi cessit, seque in soli- tudinem Ponti una cum Gregorio Nazianzeno rece- pit. Mirum sane non esset, si plebem Cæsariensem cito Basilio desiderium cepisset, eumque veluti pro- fugum patriæ et amicitia commemoratione revo- casset. Sed ipsam etiam Ponti solitudinem sæpe Ba- silius patriam suam appellat, ut supra vidimus.

(a) Ep. 8.

Cæsarea autem excessit non rei inopinatæ nuntio percussus, sed se invidiæ ac æmulationi subducens. Præterea non ex urbe in solitudinem, sed potius ex solitudine in urbem concesserat, tum cum hæc scriberet, ut in adnotatione ad hunc titulum obser- vavimus.

Sed si illud manere debet, epistolam 8, non ad Cæsarienses, sed ad discipulos scriptam esse, fa- teandum est assignatam fugæ Basilio causam non carere difficultatibus. Nam Gregorius Theologi pa- ter idem comisit ac Dianius, absente filio, cui certe non illuissent Ariani, atque, ut verisimile est, apud Basilius commorante. Non deerunt ergo, qui Basilius, subscriptionum illarum tempore, ad Gregorium fugisse negent, cum ipsum tunc apud se Gregorium haberet. Sed tamen, cum nihil aliud re- perire possim, quod Basilius subito perculerit et ad Gregorium fugere coegerit, præter illud, quod dixi, factum Dianii, statuere malim Theologi pa- trem serius subscripsisse quam Dianium vel citius. Id enim alios citius, alios serius fecisse docet Gre- gorius (b). Quin etiam Gregorii subscriptionem lon- gius differre cogit monachorum Nazianzensium agendi ratio, ut infra videbimus.

III. Anno 364 videtur Basilius *Moralia* scripsisse: quo quidem in opere (p. 229), quæcunque sparsim in Novo Testamento interdicta aut approbata inveniebant, ea studiose in regulas quasdam compendiaras collegit, apposito ad singulas regulas numero capi- tum Scripturæ, quæ regula qualibet comprehenduntur. Quibus autem causis ad hoc opus elucubran- dum adductus fuerit, fuse in proœmio edisserit (p. 214). Nam cum variis in peregrinationibus, quas vir factus obiit, in aliis quidem disciplinis et artibus, summam inter eos, a quibus illæ artes excoluntur, concordiam animadvertisset, in Ecclesia autem plu- rimos et inter se et cum Scripturis sanctis pugnare, et, quod maxime horrendum est, episcopos ipsos inter se digladiari, ac Christi mandatis adversari, et Ecclesiam dilacerare; tanti mali caput et fontem, conatus est investigare. Ac primo quidem incertus hærebat, et animum nunc huc, nunc illic dividebat; sed tandem hanc mali originem verissimam deprehendit, quod non quisque regis Christi notus intueretur, sed opinionum suarum commentis ple- rique ejus mandata ac voluntatem posthaberent. Postquam autem, fixa ejus animo hæc sententia, illud etiam consideravit, inobedientiæ crimen in- currere, si quis vel semel peccet, ac ipsa ignorantia peccata pœnam non effugere; imo eos etiam, qui nihil peccarunt, sed peccatorum satis vehemen- tes animadversores non fuere, graviter puniri: tum vero operæ pretium esse duxit ad certas quasdam regulas revocare, ac veluti in totidem capita redi- gere, quæcunque in Scripturis vetantur aut præci- piuntur.

Sic suum ipse consilium Basilius exponit in proœ

(b) Or. 21.

malo *Moralibus* præfixo, quod inscribitur in omnibus A codicibus mss. et editis *De iudicio Dei*. Sed alius huic præmio titulus datur in libro II *De baptismo*, quæst. 5, ubi eadem quæstio ac in præmio *Moralium* instituitur, *An cujuslibet mandati prætergressio ira et morte digna sit*. Tum responsio sic incipit: *Dictum est quidem fusius de hoc argumento in epistola De concordia*. Liqueat indicari præmium illud *Moralium*: quod quidem merito vocatur epistola, cum instar epistolæ nuncupatoriæ ascetas compellet, quorum rogatu Basilius *Moralia* composuerat. Nec minus commode dicitur epistola de concordia. Nihil enim aliud sibi proponit Basilius, nisi ut dissensionum causam aperiat; et quidquid de iudicio Dei disserit, illud ad suum concordiam stabilendam propositum refert.

Antequam *Moralia* inciperet Basilius, piam et sanam exponebat de Patre et Filio et Spiritu sancto fidelem. Sed nescio quomodo quæ hic disserebat, de sua sede cesserunt, eorumque loco inducta quædam epistola de fide, quæ huc minime pertinet. Nam 1° *Moralia* primum opus videntur esse Basilii: hæc autem de fide epistola post editas adversus hæreticos elucubrations scripta est (p. 224, 225 et 229), cumque presbyter esset Basilius aut episcopus, ut patet ex his verbis (p. 228), *sic æntimus, sic baptizamus*, etc. 2° Proæmium de iudicio Dei sic finit Basilius ad expositionem fidei transiens: *Et quoniam memini Apostoli qui dicit: « In Christo Jesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides quæ per charitatem operatur ¹, » consequens simul ac necessarium existimari* (p. 223), *ut sanam fidem ac piam de Patre et Filio et Spiritu sancto sententiam prius exponerem, et ita demum moralia attexerem*. Protinus ergo de fide incipiebat disserere, nulla alia adhibita præfatione. At epistola de fide hanc exhibet præfationem: *Dei optimi gratia cum mihi innotuisset vestræ pietatis mandatum*, etc. Nemo non videt quam hæc inter se disconveniant. 3° Scripsit Basilius hanc epistolam, nonnullorum hominum rogatu, qui ab eo petierant τῆς εὐσεβοῦς πίστεως ἑγγραφὸν δόμολογίαν, *piæ fidei petiam ex Scripturis confessionem*, ita ut consubstantiali careret. Annuit eorum precibus: sed ne quis merito reprehenderet omissionem consubstantialis, rationem reddit cur, cum autea in refellendis hæreticis voces adhiberit, quæ scripiæ non sunt, nunc absteineat ejusmodi vocibus, quæ ipsis litteris et syllabis in Scriptura divina non reperiuntur, tametsi lusitam Scripturæ sententiam terrant (p. 224). Privatim ergo nonnullis consulit Basilius, seque ad eorum infirmitatem accommodat, consubstantiali prætermittendo, quod illi forte nondum receperant: sed nequaquam eorum rogatu

scripsit *Moralia*: nec tali operi hæc congruebat accommodatio. Ex his liquet in hoc testimonio (p. 228), *sic sentimus sicque baptizamus in Trinitate consubstantiali*, postremam vocem expungendam esse, ut quæ Basilii promisso et instituto repugnet, ac in pluribus mss. desit.

Jam Photii (a) tempore *Moralia* Basilii cum utrisque regulis in unum veluti corpus redacta erant, quod dicebatur *Ascetica Basilii*. Sed tamen diversum opus, *Regulæ* et *Moralia*, nec idem tempus, nec consilium idem. *Moralia* videntur scripta sub finem imperii Constantii, anno 361. Quod enim ait (p. 223) se sero hoc opus perficere, propterea quod alios veritatis defensores expectaret, nec tantum sibi ipse confideret, ut hoc solus aggrediretur, id B argumento est Basilium non statim atque ex peregrinationibus rediit, ad hanc elucubrationem prosluisse. Sed tamen timiditas illa indicium est ingenii nondum in scribendo exercitati, nondum ullam opus aggressi. Quare Basilium scribendi initium fecisse crediderim ab hac elucubratione, quæ proinde ultra Constantii imperium rejici non debet. Præterea recens admodum erat Anomæorum hæresis, cum hæc scriberet Basilius. Ait enim (n. 4) nunc si unquam alias, exortis Anomæis, impleri in ipsis episcopis illud Pauli vaticinium: *Et ex vobis ipsis exsurgent viri loquentes perversa ²*, etc. Anomæi autem vocati sunt, qui Filium Patri dissimilem dixerunt anno 361, teste S. Athanasio (b) cum Socrate (c). Quare hoc ipso anno scripta Basilii *Moralia*, ante mortem Constantii. Sic enim Basilius in toto hoc loco pugnas et dissidia deplorat, ut facile pateat nondum subtractum fuisse Anomæi Constantii patrocinium, nondum Catholicis reditam libertatem, quam sub Juliano consecuti sunt.

Credo Basilium hoc opus jam absolvisse, cum scriberet epistolam nonam, sed adhuc dubitasse utrum in lucem ederet necne. Id colligo ex his verbis: *Præsertim cum alioqui nostra vulgare non omnino statuerimus*. Scripserat ergo aliquid Basilius, sed dubitabat an vulgaret. Id autem nulli alii operi melius convenit, quam *Moralibus*. Nam libros in *Eunomium* studio veritatis palam et aperte defendendæ compositos fuisse ex ipso exordio perspicitur.

IV. Simus ille philosophus, ad quem scripta est nona Basilii epistola, petierat a Basilio scripta Dionysii Alexandrini, simulque quid de hoc scriptore sentiret sciscitatus fuerat. Scripta Dionysii non habebat in manibus Basilius et ideo mittere non potuit: sed de ipso Dionysio judicat, ut in Notis observavimus, non accuratissime. Simile secundum essentiam probat, modo addatur, *citra ullam diffe-*

¹ Galat. v, 6.   ² Act. xx, 30.

(a) Cod. 491.
(b) *De synod.*

(c) Lib. II, c. 45.

rentiam; secus vero, si illud non addatur, ut factum A in concilio Constantinopolitano.

Scripta hæc epistola post concilium Constantinopolitanum anni 360. Non tamen statim post illud scripta, sed forte interjecto duorum annorum spatio. Nam in epistola octava, quæ concilium proxime videtur secuta, recentibus Anomæorum fraudibus offensus, rejiciebat simile sine exceptione. Nunc autem simile secundum essentiam probat, modo addatur citra ullam differentiam. Rem ergo attentius consideraverat post scriptam epistolam octavam. Dubium autem non est quin nona ante sacerdotium scripta sit. Eum enim et corporis infirmitas et amor solitudinis eodem semper loco fixum, instar plantarum, tenebant. Quamvis autem presbyter factus in solitudinem redierit, hic tamen secessus B brevissimus fuit. Scripta ergo hæc nona epistola circa annum 361, aut 362, cum jam *Moralia*, ut supra diximus, composuisset.

In vulgato litterarum ordine duæ eidem Maximo philosopho inscriptæ erant epistolæ, nempe 41 et 42. Neque id parum faciessebat difficultatis. Multa enim dubitare cogebant, utrum idem sit in utraque epistola Maximus: et si idem, a Maximo in historia sancti Gregorii Nazianzeni decantato distinguendus videbatur, propterea quod Maximus in epist. al. 42 Basilii ex nobili domo sed gentili, proditor autem Gregorii ex obscura, sed tamen martyres numerante familia ortus dicebatur (a). Sed cum epistola alias 42 in antiquis codicibus inscribatur Maximo scholastico, nihil jam officit quominus C Maximus, ad quem data est epistola nona Basilii, idem sit ac ille apud Gregorium Maximus. Multa sane concurrunt simillima. Idem nomen, idem philosophi titulus. Maximus, de quo Basilius, civem se orbis terrarum fecerat. Idem de suo Maximo testatur Gregorius (p. 414), *Nec enim cynicismus, inquit, exiguis finibus circumscribi sustinet*. Unde patet immerito cynicam illam disciplinam videri Tillemontio cum laudibus, quas Maximo tribuit Basilius (p. 412), pugnare. At etiam Gregorius Maximus, cum videret solitariam vitam nec propriis incommodis carere, nec in aliorum augendis incommodis versari, maluisse in rebus gerendis occupari, et ex duobus egregiis vitæ institutis illud elegisse, D quod et sibi et aliis prodest. Ex quibus supra probavimus (b) Maximum ex numero ascetarum fuisse. Eadem prorsus apud Basilium. *Nam si vobis, inquit, actuosius competunt populi et urbes, quibus recte facta ostenditis*, etc. Exstat etiam sancti Athanasii epistola ad Maximum philosophum, quem sanctus Pater eximie ornat laudibus: nec improbable est eundem esse, ac eum de quo Gregorius ac Basilius.

V. Sequuntur duæ litteræ, manifestis secessus notis signatæ, nempe decima et undecima. In prima hor-

tatur viduam, cujus filium Dionysium, olim Diomedem nomine, habebat in monasterio suo, ut ipsa etiam in eadem solitudinem se recipiat, scilicet in monasterium mulierum, quod ad alteram Iridis ripam situm erat. Mittit ad eam filium: velut columba cicur-unguento oblita mittitur, ut alias odore attrahat. In undecima epistola ad idem institutum hortatur unum ex amicis, cujus filii monasterium Basilii inviserant, et cum eo diem festam transegerant.

Videntur etiam ad secessum et primordia Basilii referendæ epistolæ 12 et 13, ad Olympium: sunt enim in eodem urbanitatis genere ac quarta ad eundem data; nec quidquam habent de magnis rebus, quas infra Basilium cum hoc Neocæsariensi B cive pertractantem videbimus.

Sed præcipue nobis reddenda ratio, cur epistolam decimam quartam, alias decimam nonam, quam Tillemontius et alii critici omnium primam in secessu scriptam existimant, serius collochemus. Vix dubium quin scripta sit Cæsareæ, cum Gregorius frater Basilio scripsisset velle se cum eo congregari, idemque esse consilii Gregorio Nazianzo. Tum Basilius, cum partim negotiis revocaretur, partim Gregorio Nazianzo, a quo toties deceptus fuerat, parum erederet; scribit ei se exspectare non posse, ac solitudinis suæ elegantem picturam ante oculos illius ponit. Facit cum Tillemontio prima rerum species et epistolæ lectio non valde intenta. Videtur enim Basilius solitudinem suam describere, ut lo- cum nunquam Gregorio visum. Deinde vero quod ait sibi migrandum esse in Pontum, ubi se tandem aliquando finem oberrandi facturum sperat; nemo fere est, qui non hæc hominis solitudinem appetentis, sed nondum illam experti dicta esse putet. Hæ notiones animum subeunt, si summa vestigia sequamur. Sed si quis singularum rerum pondera examinet, is profecto hanc epistolam intelliget non statim post reditum ex Oriente et Ægypto scriptam esse, sed aliquot elapsis annis et postquam Gregorius in monasterio Ponti aliquandiu vixisset.

1º Illud certo constat, Basilium, ubi primum resedit in solitudine, ad Gregorium scripsisse et locorum situm ei descripsisse. Huic autem epistolæ nulla prorsus exstat Gregorii responsio. Quod enim respondit se locorum situ non multum moveri, nisi etiam de vivendi genere aliquid ediscat, id ex Basilii epistolæ secundæ initio discimus, at nulla prorsus in epistola Gregorii legitur. Anisimus ergo quod Gregorius Basilio solitudinem tum primum degustanti rescripserat. At idem de hac epistola 14, olim 19, dici non potest. Habemus enim huic epistolæ accuratissimam et elegantissimam Gregorii responsionem, nempe epistolam 7, quæ singulis epistolæ Basilii vestigiis insistit, et paribus ver-
bis

(a) Naz. or. 23.

(b) Cap. 4, n. 4.

paria rependit. Distinguenda ergo hæc epistola 14 A ab ea quam initio secessus scriptam una cum Gregorii responso amisimus.

✠ Perspicitur ex Gregorii epistola 7, eum jam in solitudine Basillii commoratum fuisse, cum hæc inter utrumque scriberentur. Postquam enim festive jocatus est in Ponticæ tenebras, in situm illius solitudinis, quam Basilius pene insulam esse dixerat, et in fluvium quem cum Strymone comparaverat; tum vero ait: "Α μὲν οὖν ἡμεῖς σύνισμεν ταῖς τῶν μακάρων νήσοις ταύταις... ταῦτά ἐστι. Quæ igitur scimus de illis fortunatorum insulis... hæc sunt. Jam ergo Basilius inviserat Gregorius, nec quidquam dicebat, quod non oculorum testimonio cognitum haberet, ut declarat vox Græca σύνισμεν. Certe Gregorius Basillii solitudinem sic jocando describit, ut eum ibi jam moratum esse liqueat. Sed quod rem causamque maxime continet, postquam satis jocatus est, ait: Tu autem, siquidem hos jocos æquo animo feras, recte feceris; sin secus, plura quoque adjungemus. Cum Basilius Gregorii jocos, ut par erat, accepisset, tum eum Gregorius sic compellat in alia epistola (a): Quoniam quæ jocantes ad te scripsimus, æquo animo feras, age, quæ sequuntur, adjiciamus, ab Homero initium ducentes.

Nunc nge progrediens internum concine, quæso, Ornatum:

tugurium videlicet tecto et januis carens, facum ignis et fumi expertem, parietes igni exsiccatas, ne luti guttis impetamur, Tantalis similes eademque pæna mulctati, nimirum in aquis sitientes: jejunas etiam illas et miseræ epulas, ad quas e Cappadocia vocati sumus non tanquam ad Lotophagorum inopiam, sed velut ad Alcinoi mensam nos novi et ærumnosi naufragi. Memini enim panes illos et juscula (sic enim nominantur), semperque meminero, dentibus circa fragmenta collabescentibus, ac postea sese erigentibus, velutque ex cæno emergentibus. Quæ tu scilicet sublimius exaggerabis, propriis nempe calamitatibus orationis magnitudinem tibi suppeditantibus. Quibus nisi magna illa vereque pauperum studiosa mater tua nos quam celerrime liberasset, nobisque tempestate jactatis velut portus exstitisset, jampridem apud vivos esse desiissemus, fidei Ponticæ nomine non majorem laudem consequentes, quam miserationem moventes. Quoniam porro modo steriles illos hortos, oleribusque carentes præteribo, Augiæque fumum e domo expurgatum quo eos opplevimus, cum montosum illud plaustrum, et ego vindemiator, et tu, facetus homo, hac cervice, manibusque his, quæ laborum vestigia etiamnum ferunt, traheremus (o terra et sol, o vir et virtus! paulum quiddam more tragico exclamabo), non ut Hellespontum jungeremus, sed ut præruptum et præcipitem locum exæquaremus. Harum rerum commemoratio si te offensura non est, utique nec nos: si autem offensivam ex ea

concipies, quanto magis nos ex ipsis rebns? Ac majorem partem prætermitemus aliarum rerum, quæ multæ nobis contigerunt, pudore deterriti. Tertio eadem de re Gregorius scripsit (b), sed non eodem modo. Declarat enim se non salibus ut antea et joci indulgere, sed serio loqui. Grata recordatione renovat in animo dies cum Basilio traductos, psalmodias et vigiliis, fratrum, quos Basilius ad summum pietatis evehebat, concordiam et animorum conjunctionem, scriptas una cum Basilio monasticæ vitæ leges et regulas, sacræ Scripturæ studium, et manuum laborem. Sunt hæc Gregorii tres literæ ita inter se nexæ, ut divelli non possint: et cum earum scribendarum origo ex Basillii epistola 14 orta sit, merito statuimus hanc epistolam non initio secessus scriptam fuisse, sed aliquot annis elapsis.

Decepit eruditos viros descriptio solitudinis Basillii, sed tamen ne illa quidem indicis caret, ex quibus locum Gregorio notum fuisse judicemus. Sic enim omnia depingit Basilius, sic loci commoda exaggerat, et iis quæ incommoda et injucunda esse debebant, aliam veluti formam dicendi lepore affingit, ut nequaquam videatur amico ignoti loci cognitionem injicere, sed potius cum eo perurbane et eleganter colludere. Deinde vero dum ait se negotiis distractum exspectare non posse dum veniat Gregorius, quænam illum negotia in Pontum celeriter proficisci cogebant, nisi monasterii jam constructi cura? Sed cum primum secessit, non eum negotia in Pontum vocarunt, sed solus amor solitudinis. Demonstrant etiam assuetum huic loco animum hæc verba (p. 94): Quod autem maximum de hoc loco dicere possumus, illud est, quod, cum ob situs opportunitatem ad omnes fructus proferendos idoneus sit, unum omnium mihi jucundissimum quietem ac tranquillitatem alit, non solum quatenus ab urbanis tumultibus liber est, sed etiam quia ne viatorem quidem ullum ad nos transmittit, si eos excipias, qui inter venandum nobiscum miscentur. Nam præter reliqua feras etiam enutrit, non ursos aut lupos vestros (absit!), sed cervorum atque silvestrium caprarum greges, leporesque, et si quid his simile. Num igitur cogitas, quo ego periculi stultus venerim, cum hujusmodi sedem Tiberina, orbis terrarum barathro, commutare pertinaciter vellem? quem ad locum nunc properanti veniam dabis. Nam profecto nec Alcmaeon inventis Echinadibus amplius oberrare voluit.

Unum nobis restat explicandum, cur Basilius in Pontum proficiscens, speret se tandem aliquando finem oberrandi facturum, quasi tunc primum se in solitudinem reciperet. Non valde difficilis et abstracta res est. Quamvis enim Basilius solitudinem suam in deliciis haberet, eum tamen ab illa nunquam causæ graviore abstraxerunt; coactus est Constantinopolim proficisci anno 359. Venit Na-

(a) Naz. ep. 8.

(b) Naz. ep. 9.

zianzum anno 360. Dianio Cæsariensi periculose ægrotanti adfuit anno 362. Videtur ergo defunctus molestiis alicujus peregrinationis nova quadam cupiditate monasterium repetiisse; sibi que nullam deinceps oberrandi causam superventuram sperasse.

Locum sibi vindicat epistola decima quinta inter eas quæ scriptæ in secessu fuerunt. Commendat Basilius Arcadio comiti rei privatæ *cives metropolis*: quo nomine Cæsaream abæns et in Ponto degens appellare potuit; sic enim eam designat ipse Gregorius Theologi pater in epistola inter Basilianas 47. At in ipsa urbe nec apte illam nec commode metropolim vocasset.

Refert Tillemontius hanc epistolam ad divisionem Cappadociæ. Sed ad eam rationem, quam attulimus, illud etiam accedit, quod cum epistolæ, quæ de divisione Cappadociæ scriptæ sunt, flebili prorsus stylo mala patriæ deplorent, hæc decima quinta nihil aliud habet, nisi percutam et perurbanam commendationem.

CAPUT VIII.

I. De Juliano imperatoris ad sanctum Basilium epistola. II. Sanctus Gregorius Nazianzenus presbyter creatur. III. Basilius accersitur a Dianio Cæsariensi, et cum eo communicat. Utrum merito hunc hominem laudaverit Basilius. IV. Dianio Cæsariensi succedit Eusebius sub Juliano. V. Julianus Cæsaream tendit. Spuriæ epistolæ Basilii et Juliani. VI. Cæsarienses maxime odit, Basilio et Gregorio minitatur. VII. Videtur Basilius sub Juliano scripsisse adversus Eunomium. Sub eodem scriptæ duæ aliæ epistolæ. VIII. Ad idem tempus referendæ sancti Athanasii ad Basilium litteræ. IX. Probatum sub Juliano Gregorium Nazianzi episcopum subscripsisse formulæ non orthodoxæ. X. Statim post mortem Juliani Gregorius Basilium invisit.

I. Julianus imperator, qui Basilium et Gregorium Aribenis cognoverat, eo magis in utroque studio Christianæ religionis odio habuit, quo majora in eis ad illam defendendam ingenii et doctrinæ præsidia videbat. Sed tamen si genuinæ sunt hujus apostatæ ad Basilium litteræ, videtur initio Basilii blanditiis alliciendi spes inanes concepissee. Invitat eum ad se, ut ad imperatorem ita cum amicis viventem, ut nec ei adulari cogantur; nec ob imperii splendorem, aut rerum publicarum occupationem molesti occurrant. Concedit ei cursum publicum, si ad se properare velit. Hæc epistola inter Juliani litteras duodecima est. Scriptam conjicit Dupinus a Juliano nondum Christianam religionem aperte ejuranti. Negat hoc Tillemontius; quippe cum repugnet ut Basilium Julianus ad se in Gallias invitaverit, et de publico in Oriente cursu ad arbitrium suum nondum Augustus statuerit. Sed tamen non invitum concedit Julianum, cum hæc scriberet, nondum persecutionis signum extulisse. Abiere in has conjecturas eruditi illi viri, quia hanc epistolam ad Basilium scriptam putabant. Sed si eam scripsit Julianus, homini scripsit Constantii aulæ incommoda

A experto, non Basilio qui nunquam hujus Imperatoris limen attigit. Id patet ex his verbis Juliani: *Vivimus enim inter nos non cum sola aulica simulatione, quam te credo hactenus expertum esse.* Altera tribuitur Juliano ad Basilium epistola, de qua quidem et de Basilii responsione infra agemus.

II. Gregorius Nazianzenus cum paternæ cedens auctoritati, sed tamen invitum ac non libens, presbyter creatus fuisset, hæc tyrannide (sic enim ipse appellat) offensus in Pontum fugit (a), tum ut dolorem suum amici colloquiis leniret, tum ut deliberaret quid sibi agendum esset. Non tamen diu in hac solitudine resedit, sed partim obducto dolori callo, partim veritus ne patris iram in se concitaret (b), si precanti non cederet, rediit ad diem Paschæ, cum alio die festo non multo ante discessisset. At enim ipse de se (c): *Μυστήριον ἔχρισέ με, μυστηρίῳ μικρὸν ὑπεχώρησα, ὅσον ἑμαυτὸν ἐπισκέψασθαι, μυστηρίῳ καὶ συνεισέρχομαι.* *Mysterium unxit me: mysterio paulisper cessi, ut meipsum inspicerem et explorarem: cum mysterio etiam simul introeo.* Existimat Nicetas ordinatum illum fuisse in die Natalis Christi, fugisse die festo Luminum, qui paulo post Natale Domini celebrabatur. Unde existimat Tillemontius Gregorium die 25 Decembris ordinatum fuisse anno 365, aut 362. Sed libentius inclinatur in annum 362, quia Basilium, quem post Gregorium ordinatum fuisse constat, anno 362 ad hanc dignitatem censet evectum fuisse. De Basilio infra videbimus; sed interim doctissimi viri opinionem confirmare possumus testimonio Gregorii, qui sic loquitur in *Apologia*, quam reditu suo composuit (d): *Καὶ τὸν μὲν ἐξῴθεν οὐ δέδοικα πόλεμον, οὐδὲ τὸν νῦν ἐπαναστάντα θῆρα ταῖς ἐκκλησίαις, καὶ τοῦ πονηροῦ τὸ πλήρωμα, καὶ πῦρ ἀπειλή, καὶ ξίφος, καὶ θῆρας, καὶ κρημνοὺς, καὶ βάραθρα, καὶ πάντων γένηται τῶν πώποτε μανέντων ἀπανθρωπότατος, καὶ ταῖς οὐσαῖς τιμωραῖς προσεξέρρη χαλεπωτέρας.* *Nec vero externum bellum metuo, nec feram illam, quæ nunc adversus ecclesias impetum fecit, etiamsi ignem minetur, etiamsi gladios, etiamsi seras, etiamsi præcipitia et voragines, etiamsi omnium, qui unquam furore præcipites acti sunt, crudelissimus fiat, etiamsi jam inventis suppliciis acerbiora alia comminiscatur.* Ex his non obscure colligimus Gregorium hæc scripsisse anno 362, ac proinde ordinatum fuisse die 25 Decembris proxime elapsi. Exhibet enim nobis animum non tam pugnam expertum, quam paratum ad pugnandum; ex quo illud sequitur, nondum Julianum in Cappadociam venisse. Præterea, si hæc scripsisset Gregorius post Pascha anni 365, quo tempore tam multa exstabant Juliani crudelitatis exempla, non jam suspicatus esset quid facturus esset apostata, sed ejus facta indicasset, enimque non expectatione, ut in testimonio allato, sed re crudelissimum judicasset. Videtur ergo hæc scripsisse Grego-

(a) Carm. 1.

(b) Ibid.

(c) Or. 41.

(d) Naz. or. 1.

rius, antequam Julianus, qui Constantinopoli profectus est mense Maio anni 362, in regionibus, quas Antiochiam petens peragravit, horrenda crudelitatis monumenta reliquisset, quibus postea cumulum in Oriente impositum.

III. Non multo post Gregorii reditum, Basilium Cæsaream venit, Dianii Cæsariensis accersitu. Is enim cum in gravem morbum incidisset, ex quo etiam e vita discessit, cum Basilio, quem a se subscribens formulæ Constantinopoli allatæ alienaverat, amicitiam et communionem redintegrare voluit, antequam moreretur. Itaque accersito Basilio dixit (a) : *Domino teste, se scripto Constantinopoli allato in simplicitate cordis assensisse, sed nihil ad fidei Nicænæ a sanctis Patribus expositæ eversionem sibi proposuisse, neque aliud in corde habere, quam quod ab initio traditum acceperat... imo etiam precari se ut ne separetur a sorte trecentorum decem et octo episcoporum, qui piam illam doctrinam orbi annuntiantur.* His auditis Basilius, scrupulo omni evulso, ad communionem Dianii accersit.

Magnis laudibus hunc episcopum effert Basilius; et cum eum anathematizasse diceretur, id a se instar magni criminis detestatus est. Declarat (b) *se ab ineunte ætate educatum fuisse in illius amore; et intuendo considerasse quam esset ille vir aspectu venerabilis, quanta majestate præditus, quantum dignitatis sacerdotalis ore præferens.* Postquam autem virilem ætatem adeptus est, tum vero illum ex animæ bonis novisse, illiusque delectatum consuetudine, simplicitatem et ingenuitatem ac liberalitatem morum perspexisse, et quæcunque alia propria erant viri ornamenta, animi mansuetudo, magnanimitas simul et bonitas, decori studium, animus iræ expers, hilaritas et affabilitas gravitate permista. Quare ipsum inter homines virtute spectatissimos numerabat. Addit eum pro sua morum lenitate et mansuetudine omnibus paterno pectore satisfacere solere.

Difficile prima specie videtur has laudes conciliare cum maculis, quas nomini Dianii historiæ monumenta inurunt. Is enim in sede inter alias eminenti collocatus, ac magnorum fidei Nicænæ defensorum successor, conjunctus cum Arianis reperitur in concilio Antiocheno anni 344, in quo tam multa impie et nefarie gesta sunt: ejusque nomen a Julio papa primo loco recensetur inter episcopos Eusebianorum partium. In annotatione, quæ ad hunc Julii epistolæ locum apposita est apud sanctum Athanasium, observat eruditus editor Dianium sive Danium, quem Julius primo loco recenset, non esse episcopum Cæsariensem, sed eundem qui passim apud Athanasium *Δόγμιος*, quandoque apud Hilarium *Diognius*, communius apud utrumque *Θεόγνιος* et *Theognis* vocatur, id est Theognidem Nicænum. Hujus conjecturæ hæc affertur ratio, quod Dianium Cæsariensem nusquam Athanasius inter Arianos vel Eusebianos numeret,

A Basilius vero maximis laudibus effert. Sed minus commoda videtur hæc famæ Dianii defendendæ ratio. Etiam si enim Theognis in Julii epistola, non Dianius legeretur (quod tamen fieri debere negat doctissimus editor litterarum Romanorum pontificum, quia Theognis Nicænus in eadem epistola proprio nomine appellatur); num idcirco Dianii nomen ex Sozomeni Historia (c) deleri posset, qui eum inter præcipuos concilii Antiocheni episcopos numerat? Præterea aliud probrum non multo minus inhæret Dianio Cæsariensi ex Sardicensi concilio, in quo cum Arianis conjunctus fuit (d), seque cum eis junxit ab orthodoxis episcopis, neque exorsus videtur fuisse eorum nefariæ in Julium papam, Athanasium, Osium, Maximinum Trevirenses audaciæ, quos anathematizare non dubitarunt. Frustra ergo expungatur Dianii nomen ex epistola Julii papæ, in qua tamen primus ob sedis dignitatem videtur recenseri, quod primas inter hæresis defensores tenebat.

Sed cur hunc hominem, cujus famæ ejusmodi macula insidebat, tot laudibus extulit Basilius? Illum sane Basilius, si recte attendimus, non sine exceptione laudat. Non enim ei studium sanæ doctrinæ, non constantiam in periculis pro fide obeundis attribuit: quæ tamen præcipue laudari his temporibus in episcopo tantæ sedis debuissent. Quinetiam, ut se ab ejus communionem removeret, forte non solum novissimo illius factis, sed etiam superioribus gestis rebus adductus fuit. Non enim video, cur Gregorii Nazianzi episcopi, qui formulæ non orthodoxæ subscripsit, communioni semper affixus fuerit, Dianio autem, cui tot nominibus obstrictus erat, non eandem exhibuerit animi moderationem; nisi quia perspicuum erat Gregorii mentem illæsam ac atramento, ut ait ejus filius (e), minime infectam fuisse, Dianius vero non ita sese hactenus paraverat, ut eum suspicio non attingeret.

Sed si Dianius Arianorum fermentum non effugit, non tamen eorum errorem animo suscepisse credendus est, et a Basilio laudari non debuisset. Constat enim Arianos, quandiu in solo Consubstantiali oppugnando hæreere videbantur, ac hæresis venenum premebant, pluribus orthodoxis episcopis succum fecisse, qui partim pacis decepti studio, partim spe aut metu conducti, eorum intererant conciliis et formulis subscribebant. At postquam Arianis ex dissimulationis latebris in apertam impietatem prodierunt, tum vero plurimi ab eorum communionem discessere, eorumque impietati bellum indixere, quales in concilio Seleuciensi quinque supra centum numerati sunt. Videtur ex ejusmodi hominum numero fuisse Dianius. Lenis illius indoles, qualis a Basilio depingitur, ut omnino idonea non erat quæ Arianis fortiter resisteret, ita a perturbanda Ecclesiæ suæ pace aut doctrina immutanda erat alienio-

(a) Ep. 51, n. 2.

(b) Ibid. n. 1.

(c) L. III, c. 5.

(d) Hilar. fragm. 2.

(e) Or. 19.

sima. Nicenam fidem ab eo minime attentatam in A Ecclesia Cæsariensi fuisse testantur quæ moriens Basilio juravit. Huc accedit ipsius Basilii testimonium (a), qui fidem Nicenam in Ecclesia Cæsariensi semper viguisse testatur: nec probabile est Dianium novam ausum esse formulam proponere. Erat enim plebs Cæsariensis, ut ait Gregorius Nazianzenus (b), ob fidei calorem ad seditionem proclivis; nec si quid novi docuisset Dianius, illius memoria tanto in pretio fuisset, ut odium Basilio conflatos se inimici sperarent, si Dianium ab eo anathematizatum dicerent.

Neque etiam illud dubium est quin se ab Arianis disjunxerit, ubi eorum aperte erupit impietas, et cum fortissimis fidei defensoribus conjunxerit; siquidem S. Meletii communicator exstitit, et præclari certaminis, quod magnus ille athleta sustinuit, admirator, ut colligi potest ex his Basilii verbis (c): *Nos autem, inquit, quia qui prior veritatem libere defendit, et bonum illud certamen Constantio imperante certavit, Meletius est reverendissimus episcopus; et quia eum habuit Ecclesia mea communicatorem, magnopere eum diligens ob sortem illam ac invictam dimicationem, idcirco habemus illum hactenus, Deo largiente, communicatorem, et certe, si Deus voluerit, habebimus.*

Videtur ergo Dianius ex conciliis Arianorum reversus ad Ecclesiam suam, vel occultasse quæ foris egerat, vel morum lenitate, ac ejusdem semper fidei prædicatione invidiam et indignationem declinasse. Quare non debuit Basilio episcopo suo exprobrare, quæ se puero difficillimis temporibus gesta fuerant, nec ei debitas laudes denegare, quas ei magna virtutum ornamenta omnium judicio conciliabant; cum præsertim Basilius cum pluribus aliis, qui non semper ab omni Arianorum fermento puri et intacti fuerant, ut Basilio Ancyrano et Eustathio Sebasteno, communionem et amicitiam conjunctus fuerit. Forte iidem de causis Athanasius nunquam Dianium inter Eusebianos ac hæresis defensores numerat: quanquam cum eo minime communicabat Athanasius. Enumerans enim provincias quibuscumque communicabat, de Cappadocia prorsus silet (d).

IV. Mortuo Dianio Cæsariensi, cum advenissent nonnulli provinciæ episcopi ut successorem ordina- D rent, scissi sunt Cæsarienses in contraria studia, aliis alium episcopum poscentibus (e). Vehemens erat seditio nec facile sedari poterat. Propensa enim erat civitas ad seditiones, in electionibus præsertim, ob fidei fervorem: ac præcellens cathedræ dignitas calorem animis addebat. Tandem universi summo consensu unum ex magistratibus, Eusebium nomine, virum fide et moribus præstantem, invitum et reluctantem corripunt, ac opem ferentibus militaribus copiis, quæ tunc in urbe erant, in sacrarium addu-

cunt, ac episcopis offerunt, a quibus partim precibus, partim vi et immoderato et tumultuario impetu contendunt, ut Eusebium baptizent et episcopum proclamant. Coacti illi Eusebium baptizant, episcopum renuntiant, in throno collocant, sed manu potius quam animi sententia, ut postea declaratum est. Statim enim atque ab importuna multitudo liberi et soli fuere, consilium inter se inierunt, ut nihil eorum quæ gesta fuerant, ratum ac firmum ducerent; vim ei objicientes, qui non minus quam ipsam vim passus fuerat. Dissensit huic consilio Nazianzi episcopus, ac ordinationem Eusebii non minus fortiter defendit, quam si libere facta esset. Demonstravit collegis vim sibi cum Eusebio communem fuisse: itaque aut accusandum eum non esse, aut episcopos pari crimine implicandos vel etiam graviore. Longe enim satius fuisse extremum periculum adire, ordinationi resistendo, quam semel peractam antiquare velle, præsertim eo tempore, quo veteres inimicitia deponendæ erant; non novæ suscipiendæ.

Expectabatur enim Julianus, qui tunc in Christianos fremebat: minitabatur ei qui ordinatus fuerat, ac in summum periculum devenerat civitas. Nam iracundiæ, quam Julianus in Cæsarienses ob incensum Fortunæ templum conceperat, novas faces admovit unius ex magistratibus ordinatione, qua rem publicam lædi querebatur. Ipse etiam præses quærebatur quomodo et gratiam apud Julianum iniret, et Eusebium ulcisceretur, cui amicus alioqui non erat, sed ob diversa in rei publicæ administratione studia succensebat. Accersebat ergo per litteras episcopos, ut Eusebium accusarent, additis etiam minis tanquam jussu imperatoris. Hic quoque enituit episcopi Nazianzeni summa animi fortitudo. Sic enim respondit præsidi (f): *Nos, inquit, (potentissime præses) rerum omnium, quæ geruntur, censorem unum ac regem habemus, qui nunc oppugnatur. Is et præsentem electionem expendet, quam nos rite ac legitime, atque, ut ipsi gratum est, fecimus. Vos autem alia quidem aliqua in re nobis, si animus ita tulerit, vim afferre perfacile potestis, id autem nemo unquam nobis adimet, quine ea, quæ facta sunt, ut recte ac juste facta defendamus. Nisi forte hanc quoque legem statuatis, quibus ne in nostrum quidem res prospicere fas est.* Epistolam admiratus est præses, etsi primo moleste tulit: atque hac Gregorii constantia Juliani impetus compressus, civitas metu liberata, episcopi dedecore et ignominia.

Cum hæc ordinatione peracta sit instante Juliani adventu, ut testatur Gregorius, videtur ad mensem Junium aut Julium collocanda. Profectus est enim Constantinopoli Julianus mense Maio, exeunte, et cum in regionibus interjectis aliquandiu commoratus fuerit (ubique enim impietatis suæ vestigia

(a) Ep. 140, n. 2.

(b) Or. 19.

(c) Ep. 258.

(d) Hist. Arian.

(e) Naz. or. 19.

(f) Ibid.

-reliquit), vix potuit ante Julium aut Augustum Cæsaream advenire.

V. Dum autem urbi propinquat, si illius ad Basilium epistolæ habenda fides, præcipit Basilio, ut sibi Cæsaream adveniendi et adhuc publicum iter tenenti, præsto sint mille auri libræ : secus minatur se Cæsaream eversurum, ac statuas et templa erecturum. Sed hoc ipso ex loco spuriam esse epistolam perspicitur. Non enim tunc Cæsareæ erat Basilium, sed latebat in Ponti solitudine, vixque peracta erat ipsius Eusebii ordinatio, cum Julianus venit. Idem erratum commissum est in *Vita S. Basilii*, quæ supposita est Amphilochio. Ibi enim Basilium Juliano obviam processisse dicitur, et Libanius Juliani quæstor genibus pontificis, nempe Basilii, *advolutus*. Nec accuratior Nicephorus, qui Basilium, Juliano per Cappadociam transeunte, Ecclesias Cappadociæ rexisse dicit, τῶν ἐν Καππαδοκίᾳ ἐκκλησιῶν τηλικάδε τὴν ἐπιτροπὴν ἔχοντος. Frustra Pagius hæc revocat ad auctoritatem, quam sub Eusebio presbyter Basilium habebat, nam sub presbyter quidem tunc erat. In *Chronico etiam Alexandrino* Basilium Cæsareæ sub Juliano episcopus statuitur. Fucum ergo fecit epistolæ fabricatori hæc de Basilii episcopatu opinio.

In quodam scholio vetustissimi codicis Medicæi, utraque epistola, Juliani et Basilii, nihil prorsus habere dicitur, quod Julianum aut Basilium redolet. Eas tamen non omnino rejicit Tillemontius, et quominus omnino rejiciat, detinetur potissimum testimonio Sozomeni, cui notas illas fuisse putat. At profecto epistolæ illæ non exstabant tempore Sozomeni. Is enim Juliani epistolam commemorat (a) ad episcopos qui tunc maxime insignes erant, τοὺς τότε διαπρέπουσιν ἐπισκόπους ἐπέστειλεν. Quæ autem hodie exstat, soli inscripta Basilio, nec alium quam Basilium compellat. Deinde vero Julianus res Christianorum in epistola, quam memorat Sozomenus, irridebat, et Apollinarii adversus ethnicos librum exagitabat. Nullum hujus rei vestigium in epistola quam nunc habemus. Ipsa etiam episcoporum responsio, quam Basilio Sozomenus a nonnullis tribulatur, videtur opus aliquod insigne ad eruditionem fuisse. At enim idem scriptor, quicumque operis auctor sit, eum ob animi magnitudinem et eruditionem admiratione dignum esse. At neminem puto in epistola, quæ sub Basilii nomine ad Julianum scripta servatur, eruditionem miraturum. Leguntur quidem in nostris epistolis quæ Sozomenus ex Juliani et episcoporum litteris excerpit : nempe illud Juliani : "Α δὲ ἀνέγνων, ἔγνω καὶ κατέγνων. Quæ autem legi, intellexi et condemnavi : tum Basilii responsio : & μέντοι ἀνέγνως οὐκ ἔγνως· ἐὶ γὰρ ἔγνως, οὐκ ἂν κατέγνως. Quæ autem legisti, non intellexisti ; nam si intellexisses, non sane condemnasses.

A Sed Juliani dictum dæest in plerisque codicibus, Basilii vero in omnibus præter Harlæanum. Præterea cum tota epistola hæc tam parum cohærent, ut asserere esse merito pronuntiet Dupinus.

VI. Vix ullam civitatem pejus oderat Julianus quam Cæsaream, eo quod studiis Christianæ religionis ferret, ac paucissimos haberet ethnicos. Præterea ex tribus templis, quæ in hac urbe fuerant, jam duo antea a Christianis eversa fuerant, nempe Jovis et Apollinis. Tertium, quod Fortunæ dicebatur, sub ipso Juliano eversum, furis eum incendit. Quomodo pœnas a Cæsariensibus repetierit, legi potest apud Socratem lib. v, c. 4. Iracundia præcipue exarsit in S. Euppsychium, qui hujus facti dux et auctor fuisse dicitur. Huic adjungitur a Basilio (b) sanctus Damas et alii, qui egregii facinoris videntur conscii fuisse. Horum dies festus quotannis Cæsareæ die septima Septembris summa celebritate recolebatur, ut perspicui potest ex pluribus Basilii epistolis (c), in quibus episcopos Ponti, Eusebium Samosatensem, Amphilochium, ad hunc diem, ut longe celeberrimum, invitat. Sed si passus est S. Euppsychius mense Septembri, ac proinde anno 362 (non enim alius annus regnantem habuit Julianum mense Septembri), vel (d) alia illius martyrii assignanda causa, siquidem jam eversum erat (e) templum, cum Julianus Cæsaream venit ; vel eum Julianus in carcere usque ad mensem Septembrem detineri voluit, ut pœnas ejus longius produceret. Error est in Menæis Græcorum. Nam die 9 Aprilis habemus festum S. Euppsychii sub Juliano passi : die autem 7 Septembris S. Euppsychii Cæsareæ in Cappadocia martyris, quem sub Adriano collocant. Fidem etiam coram Juliano liberrime confessus est ac varia pertulit supplicia, teste Palladio (f), presbyter Philoromus, Basilio charissimus, qui describendis libris et victum sibi et pauperibus subsidia parabat, nec quemquam sibi munerari patiebatur. Si nullæ exstant Juliani ad Basilium litteræ ; illud saltem constat, infensum ei fuisse Julianum (g). Nam Basilium et Gregorium consilii et incepti sui adversarios et hostes dicere solebat, nec leviter eis minabatur : sed minæ decus addebant et ad pietatem acuebant. Cum autem eos et moribus et eloquentia et mutua inter se concordia claros jam inde a Græcia esse sciret, Cyclopi honorem illis deferebat, postremosque reservabat : vel dæmonibus eos ut magnum quiddam munus immolare volens, vel se abrepturum in barathrum suum stulte sperans.

VII. Scripti videntur sub Juliano libri adversus Eunomium, ac non multo post Juliani mortem in lucem editi. Non enim citius hoc opus aggredi potuit Basilius. Depositus est Eunomius anno circiter 361. Coram judicibus, qui eum damnare, ne verbum quidem proloqui voluit, eo quod nefarii homines et

(a) Lib. v, c. 18.

(b) Ep. 252.

(c) Epist. 100, 176, 252.

(d) Tillemont., not. 19 in *Basil.*

(e) Naz. or. 19.

(f) *Hist. Laus.* c. 113.

(g) Naz. or. 4.

improbi, ut ipse aiebat (a); in iudicium munus sese obrusissent. Sed postea librum suum composuit, quem inscripsit *Apologiam*. Non tamen hanc elucubrationem statim exsudavit. Nam perabsurde illum facere ait Nyssenus (b) quod sibi videretur *Apologiam* in tempore instituisse, quamvis longe aberrasset a tempore, quod tunc maxime opportunum fuit, cum iudices sederent. Ἐαυτὸν μὲν κατὰ καιρὸν ἀπολελογῆσθαι λέγει, τοσοῦτον τοῦ καιροῦ κατόπιν γεγόμενον. Ex his patet aliquid spatii iudicium inter et *Apologiam* effluxisse; nec proinde Basilium ante annum 362 aut 363, stylum ad eam refellendam exacuuisse.

Neque etiam serius hoc opus collocari potest. Ait enim Basilium (c) se in hoc scribendi genere omnino inexercitatum esse, seque silentium, cuius ab initio studiosus fuit, servatum fuisse, si nihil contra veritatem Evangelii tentatum fuisset. Præterea hoc opus misit Leontio sophistæ anno 364, ut videre est in epistola 20. Sed dubitandi locum non reliquit Nyssenus. Is enim testatur (d) Eunomium in elaboranda adversus Basilium responsione non minimam vitæ suæ partem insumpsisse; nec mirum esse, si tantam amatorum suorum approbationem commoverit; cum hoc opus per tot annorum olympiades concinnaverit. Quare cum hæc secunda Eunomii *Apologia* statim post mortem Basilii prodierit, qui prima die anni 379 obiit; saltem duodecim annorum spatium inter opus Basilii et responsionem Eunomii statuendum, ne tot olympiades, quas in hac elucubratione insumpsisse Eunomius dicitur, absurdam exaggerationem habere videantur. Videntur ergo libri in Eunomium prodiisse anno 365, aut 364.

Narrat Photius (e) Eunomium, etsi multas olympiades in hoc opere insumpsit, illud tamen vivente Basilio absolvisse, sed sedulo cavisse ne in illius manus perveniret, ac fidei tantum amicis legendum commisisset. Addit easdem cautiones mortuo Basilio adhibitæ fuisse, quamvis nihil jam metuendum videretur: sed tamen consecutum non esse Eunomium, ut opus non incideret in manus Theodori, Gregorii Nysseni et Sophronii, qui illud egregie profligarunt. Ex his patet quam non pudenter mentiatur Philostorgius, cum Basilium ait (f) lecto hujus responsionis primo libro, perculsum dolore e vita migrasse. Secunda illa Eunomii *Apologia* in tres libros distributa erat, si Photio credimus. Quinque numerat Philostorgius. Prima vero unico libello continebatur. Videtur Basilium hoc opus monachorum suorum rogatu refellendum suscepisse. Ait enim (p. 207, 208) iis, quibus elucubrationem suam nuncupat, se eorum amore adduci, ut ipsorum mandatis morem gerat; seque eorum precibus sperat ido-

neam dicendi vim accepturum. Sed nescio unde hauserit Photius hanc quoque primam *Apologiam* Eunomium in tenebris arcano fovisse, ita ut eam vix nancisci potuerit. Nihil ejusmodi apud Basilium legitur: sed suas quidem Eunomium blasphemias sub specioso *Apologiæ* nomine occultasse dicit; ipsam autem *Apologiam* minime dicit occultasse.

Scripta est adversus Eunomium epistola 16, quæ tamen videtur longioris elucubrationis fragmentum potius esse, quam epistola.

Scripta sub Juliano epistola sequens ad Origenem, cujus filios Basilium libenter in sua solitudine viderat. Erat Origenes ille vir eruditus, et religionem sub impio imperatore scriptis defenderat, aut saltem liberrime confessus fuerat. Deo enim gratias agit Basilium, quod veritatem ex eorum qui summam potestatem habent prodicione lædi non siverit, sed per Origenem defensionem veritatis impleverit. Non dubitat quin illi cito exarescant, Origenes vero efflorescentem ac semper novam mercedem a Domino consequatur ob ea quæ pro ipsius nomine locutus est. Existimat Tillemontius id de Ecclesia meritum esse Origenem, ut cum Julianus Christianos a liberalibus disciplinis arceret, ipse nonnulla in eorum usum, itidem ut Apollinarius, elaboraret.

Redolet idem tempus epistola 18 ad Macarium et Joannem, quos cum multa deterrerent ab ascetica vita amplectenda, hortatur Basilium ut nec eos conturbet mendax contumelia, nec minæ terreant eorum, qui summam potestatem habent, nec risus contristet aut contumelia familiarium, nec condemnatio ab hominibus curam et studium præ se ferentibus, a quibus fortissima ad decipiendum esca prætentitur, simulata adhortatio.

VIII. Videtur sub Juliano sanctus Basilium accepisse litteras a S. Athanasio; quas in manibus habere se et exposcentibus ostendere testatur in epistola 204, n. 6. In his litteris sanctus Athanasius a Basilio consultus clare pronuntiabat, *Si quis ex Arianorum hæresi transferri voluerit, fidem Nicænam confitens, eum admittendum esse, nec in eo recipiendo hæsitandum.* Hujus decreti socios citabat Athanasius et Macedoniæ et Achaïæ episcopus omnes.

Cur has litteras ad hoc tempus referam, potius quam ad annum 371, non infirma suppetunt rationum momenta. Cum sanctum Athanasium consuluit Basilium anno 371, jam moveri cœperat quæstio de Spiritu sancto, quæ Basilium aliquid fidei Nicænae addere coegit. At litteræ de quibus nunc agimus, nihil prorsus addendum præscribebant: quod argumento est nihil ea de re sciscitatum esse Basilium, sed tantum de iis qui ab Arianorum hæresi redi-

(a) Nyss. 1 *Eunom.*
(b) Ibid.
(c) 1 *Eunom.* n. 1.

(d) Ibid. 86.
(e) Cod. 158.
(f) Lib. VIII, n. 12.

bant. 2° Citabat Athanasius hujus decreti socios Macedoniæ et Achaïæ episcopos omnes, qui idem procul dubio in conciliis suis statuerant. At nihil prorsus dicebat de aliarum gentium, nempe in Gallia et Hispania et ubique, episcopis, quibus idem placuisse testatur in epistola ad Ruffinianum. Num igitur S. Athanasium dicemus tot synodorum decreta imprudentem omisisse, aut Basilium, qui illius epistolam in manibus habebat, et exposcentibus solebat ostendere, quid in ea scriptum esset nescivisse? Id profecto verisimile non sit. Quare longe satius est epistolam S. Athanasii scriptam quidem post synodos in Ægypto et Macedonia et Achaia celebratas existimare, sed antequam concilia eadem de re in Hispania et Gallia et aliis locis haberentur, aut saltem habita nuntiarentur Athanasio. 5° Rationem reddit Basilium, cur Eustathium ad suam communionem admisisset. Non enim difficile est Eustathium his verbis depictum agnoscere: *Si quos aliquando, inquit Basilium, ab Ario magistro profectos in communionem admisimus, morbum intimo corde occultantes et pia verba loquentes, aut certe iis quæ a nobis dicebantur non repugnantes, ita suscepimus: cum non omne de talibus iudicium nobis ipsis permitteremus, sed sententiam, quæ prius lata de illis fuerat a patribus nostris, sequeremur. Ego enim cum accepissem litteras beatissimi patris Athanasii..... ratus necesse esse tantum virum sequi ob eorum qui legem tulerant, auctoritatem, simulque cupiens pacificationis mercedem consequi, fidem illam confitentes ascribebam numero communicatorum.* Adduxerunt ergo Basilium Athanasii litteræ, ut cum Eustathio communicaret; et antequam has acciperet litteras, incertus erat utrum Eustathii communionem necne admitteret. Id autem minime congruit: anno 371. Tunc enim nullas habebat, aut saltem nullas sibi habere videbatur ambigendi causas: et cum longe ante annum 371, firma cum Eustathio communionem et amicitia conjunctus esset; nequaquam eum litteræ hoc anno acceptæ ad hanc communionem adducere potuerunt. Sed cum Eustathius, anno 360, subscripsisset formulæ Constantinopolitanæ, ac sub Juliano rediret ex Dardania (in hanc enim regionem relegatus fuerat), magna deliberatio incidit Basilio, quibusnam conditionibus cum eo communicaret. Nam cum se Basilium eadem de causa ab episcopi Cæsariensis communionem removisset, temere cum Eustathio communicare non debuit. Quare digna res erat de qua ad Athanasium referret: nec aliud tempus magis idoneum his inter Athanasium et Basilium litteris assignari potest.

IX. Iter in Pontum videtur suscepisse Gregorius sub finem imperii Juliani; nempe cum ipsius pater eo, ut satis per se patet, absente subscripsit cuidam formulæ, quæ magnas in ecclesia Nazianzena turbas commovit, ac monachis locum dedit ad episcopi sui communionem discedendi. Mirum sane ac vix credibile ejusmodi subscriptionis exemplum sub

PATROL. GR. XXIX.

Juliano. Erat enim illud tempus, etsi omnibus Christianis molestum, orthodoxis tamen ad fidei catholicæ, quam hæreticis defensionem erroris commodius. Sed tamen cum sua sponte non repugnat, ut Gregorius pacificationis causa etiam sub Juliano formulæ alicui non sanæ subscripserit; tum vero eum tunc subscripsisse hæc maxime demonstrat ratio, quod monachi Nazianzeni statim atque subscripsit ab ejus communionem discesserunt, nec tamen ante illud quod dixi tempus discesserunt.

Nondum profecto monachi discesserant a communionem episcopi Nazianzeni, cum Gregorius a Ponto rediens anno 362 summam Ecclesiæ Nazianzenæ concordiam laudaret in secunda oratione (p. 48). Recens erat tumultus cum scriberet orationem tertiam, quæ prima est in Julianum. Ibi enim sic loquitur (p. 53): *Εἶθε μοι τοῦ χοροῦ μέρος ἦν κάκεινο τὸ σύστημα, ὃ σὺν ἡμῖν τέως τῷ Θεῷ προσέδον οὐ κίβδηλον ᾤδην, οὐδὲ ἀδόκιμον, ἀλλὰ καὶ τῆς δεξιᾶς ποτε στάσεως ἀξιούμενον, πιστεύω δὲ ὅτι καὶ μετ' ἄλιγον ἀξιοθηζόμενον, οὐκ οἶδ' ὅτι παθὼν, ἐξαιφνης μεταρμόζεται τε καὶ μετατάττεται: καὶ οὐδὲ ὑπὸ τῆς εὐφροσύνης, ὃ καὶ θαυμάζω μάλλον, εἰς ταῦτόν ἔρχεται.* Atque utinam ille quoque cæteris ad chorum nostrum se adjungeret, qui, cum prius cantionem haudquaquam adulterinam atque ignobilem nobiscum Deo accineret, ac dextro quondam ordine dignus haberetur, atque etiam, ut confidit, brevi habitur, haud scio qua re commotus, repente cantum in diversum mutat, alioque gradu atque ordine sese collocat; ac ne ob communem quidem lætitiā (quod etiam magis miror) adduci potest ut nobiscum jungatur. His certe vobiscum, cum hactenus Deo cantionem accineret nobiscum, subito ad aliam communionem prorumpit, recens esse indicat monachorum factum. His adde speciem illorum reditus, summam lenitatem, qua eos ut membra sua complectitur; et quod ait in orat. 12, p. 196, et or. 19, p. 297, monachos omnium postremos discessisse. Ex his autem simul probatur non multo ante subscripsisse Gregorium. Nam, si subscripsisset sub Constantio anno 360 vel 361, quomodo monachi indignationem suam usque ad annum 363 corde pressissent? aut si tandiu presserunt, cur discessionem subito et præcipiti consilio attribuit Gregorius? Eosdem vocat calidiorē Ecclesiæ partem in oratione 19, pag. 297. Generatim de omnibus monachis ait in orat. 21, p. 388, eos in aliis rebus pacatos et moderatos esse, hac in re lenes et faciles non esse, cum per silentium et quietem Dei causa proditur, sed bellaces et in configendo acres et feroces. Cum his non quadrat dissimulatio plurium annorum, quam monachis Nazianzenis attribuit Tillemontius, cum Gregorium sub Constantio existimat subscripsisse.

Præterea causam subscribendi non repetit Gregorius ex jussis aula profectis aut ex rerum perturbatione, quæ tunc summa fuit, sed ex desiderio pacis et communionis cum nonnullis iueundæ.

c

Patet id ex his verbis orat. 19 (p. 297): Παρὰ τοῦ θερμότερου μέρους τῆς Ἐκκλησίας κατεστασιάσθημεν, γράμματι κλαπέντες καὶ ῥήμασι τεχνικοῖς εἰς πονηρὰν κοινωνίαν. A ferventiore Ecclesiae parte ob eam causam seditio in nos excitata est, quod scripto quodam et artificiosis verbis circumscripti, in pravam societatem pertracti fuissetus. Hinc etiam Gregorius ait in oratione 12 (p. 196) Ecclesiam Nazianzenam ante illud dissidium, arcam Noe vocari solitam esse, ut quæ universi orbis diluvium sola effugisset. Sed, si episcopus Gregorius sub Constantio Arianorum artibus succubuerat, non video cur Ecclesiam Nazianzenam mala communia minime attigisse dicantur.

X. Juliani mors divinitus Basilio revelata fuisse dicitur; sed cum tanta circumstantiarum varietate, ut referre non libeat, quæ ea de re leguntur in *Chronico Alexandrino*, apud sanctum Damascenum in libro *De imaginibus*, qui *Vitam Basilii* ab Helladio scriptam citat, et in *Basilii Vita* Amphilochio supposita.

Ex his verbis secundæ orationis Gregorii in *Julianum*, *Hæc tibi Basilium et Gregorium*, colligunt eruditi viri Gregorium a Basilio adjutum fuisse in his orationibus componendis. Probabilis sane hæc conjectura; et cum Gregorius sese paternæ domus sollicitudini interdum eripere soleret, videtur in Pontum venisse post mortem Juliani, et Basilii consilio ad hanc elucubrationem usus fuisse.

CAPUT IX.

I. *Presbyter creatur Basilium*. II. *Ordinatus anno 364*. III. *De prima illius oratione et tribus epistolis*. IV. *Pacis causa secedit in Pontum*. V. *Redit Cæsaream, ut hanc ecclesiam Valente adveniente defendat*. VI. *Secessio ponenda exeunte anno 364, aut ineunte 365. Reditus anno 365*.

I. Deplorat Gregorius (a), ut magnum ætatis suæ vitium, quod sæpe in electionibus nulla haberetur doctrinæ et sanctitatis ratio, ac homines neutro instructi præsidio ad sacerdotium subito eveherentur, et primo loco constituti, meliores se ac sanctiores despicerent, quasi cum dignitate sapientiam et eruditionem accepissent. Non sic Basilium, sed præscripto canonibus ordine ad sacerdotium pervenit; et cum sacros libros populo legisset, in presbyterorum ac deinde in episcoporum cathedra sedit, non honorem quærens, sed ab honore quæsitus; nec ab hominibus, sed a Deo gratiam accipiens. Basilium Philostorgius (b) jam anno 359 diaconum fuisse putat: Socrates (c), qui cum Basilio S. Chrysostomi amico nostrum confundit, ad hanc eum dignitatem a S. Meletio evectum narrat. Sed Tillemontius ne diaconum quidem fuisse Basilium probat ex testimonio Nazianzeni, qui in tam accurata ordinum, quos exercuit Basilium, enumeratione, non omisisset diaconatum, si in hoc quoque gradu ministrasset.

(a) Orat. 20.

(b) Lib. IV, c. 12.

Quam non modo citra ambitionem, sed etiam non libenter ordinatus fuerit, ex epistola 11 Gregorii perspicimus. *Tu quoque captus es*, inquit Basilio, *quemadmodum et nos circumscripti: quando quidem ad presbyterium pertracti sumus. Atque id quidem a nobis non expetebatur. Nam uterque alteri, si alii cuiquam, locupletes esse testes possumus, quam nobis cordi esset pedestris philosophia humique depressa. Ex primis ejusdem epistolæ verbis, Epistolæ tuæ præmium laudo. Quid autem tuorum non laudandum? liquet Basilium priorem scripsisse, ac Gregorio onus sibi impositum significasse, vel potius ingemuisse. Illum enim consolatur Gregorius; et quoniam id factum est, quod fortasse non fieri præstitisset, ferendum esse statuit, præsertim ob tempus multas, inquit, in nos excitans hæreticorum linguas; μάλιστα δὲ τὸν καιρὸν πολλὰς ἡμῶν αἰρετικῶν ἐπεισάγοντα γλώσσας.*

II. Satis inter eruditos convenit Basilium ante 362 presbyterum fuisse ordinatum. Baronius et Hermantius ex epistola modo laudata colligunt ordinatum illum fuisse eodem fere tempore ac Gregorium; conjicit Tillemontius Basilium, cum Cæsaream venisset ægrotante Dianio, ibi usque ad electionem Eusebii moratum esse, et ab Eusebio, forte hortatu Gregorii patris, retentum et ordinatum.

Timiditatem injicit hominum doctissimorum auctoritas, quominus ab eis dissentiam: sed tamen cogor dissentire. Atque illud quidem certo statuere videntur, serius Basilium ordinatum fuisse quam Gregorium. Non minus perspicuum et exploratum est eum non a Dianio, ut quidam voluerunt, sed ab Eusebio ordinatum fuisse. Nam Dianius paucis mensibus post Gregorii ordinationem mortuus est, nec cum eo Basilium ab anno 360, nisi in extremo morbo communicavit. Sed quod ordinationem ad annum 362 referunt, id vellem vincibili aliqua ratione firmassent. Nam Basilium Cæsareæ usque ad electionem Eusebii moratum esse, conjectura est nulla prorsus fulta ratione, vel potius Basilii solitudinis amori, et curæ monasterii regendi repugnans, cum præsertim fateatur Tillemontius tempus in hac electione dissensionibus extractum fuisse.

Sed, quod me maxime deterret ab hac amplectenda opinione, pluribus rationum momentis adducor, ut Basilium anno 364 sub Valente credam ordinatum fuisse. 1. Ipsa Gregorii verba Basilium momenti, ut sibi caveat præsertim ob tempus, multas in nos, inquit (d), hæreticorum excitans linguas; hæc, inquam, verba Valentis imperio mirifice congruunt, Juliani vero nequaquam. Nam sub Juliano nulla ab hæreticis pericula maxima ab imperatore apostata extiterunt. Sub Valente autem hæresis statim verticem sustulit, et ignis, qui sæviente Juliano persecutione suppositus cineri videbatur, denno exarsit. Nota profecto res est et ab ipso Tille-

(c) Lib. IV, c. 26.

(d) Naz. ep. 11.

mentio notata, hæreticos ipsos sub Juliano a domesticis dissensionibus quodammodo ad communis causæ defensionem avocatos fuisse. Non erat ergo hoc tempus ad eorum excitandas linguas idoneum. 2° Basilius, in epist. 210 (p. 313), ait se in Ponti solitudine *plures annos continuos* commoratum esse. At in ea quam refellimus opinione plures quidem traduxit annos in Ponto, sed interruptos ac minime continuos. Illuc enim se contulit anno 358, presbyter anno 362 creatus rediit in Pontum anno 363, ibique, ut existimat Tillemontius, usque ad annum 366 resedit.

3° Duas habemus Basilii ad Leontium epistolas, quæ, ut modo videbimus, notis anni 364 exeuntis signatæ sunt. Eadem initio sacerdotii scriptæ videntur. Ait enim : *Nobis enim crebræ illæ occupationes, quibus nunc distinemur, excusationem forte afferant, si litteris desimus.* 4° Libros in Eunomium scriptos esse ostendimus anno 363. Longe autem probabilius tunc Basilium adhuc in solitudine resedissee, quam insolitis sacerdotii occupationibus difficillimi operis laborem addidisse.

Non videtur ante mensem Septembrem hæc peracta ordinatio. Neque enim ante hoc tempus verticem sustulit hæresis. Quandiu in Oriente fuit Valentinianus, nihil metuendum fuit ab hæreticorum potentia. Valens die 28 Martii Augustus renuntiatus, elapso circiter mense fratrem Sirmium usque comitatus est (a); et cum in nonnullis civitatibus interjectis satis diu morati fuerint, vix potuit Valens ante mensem Septembrem Constantinopolim redire. Redeunti occurrerunt Heraclææ legati Lampsaceni; sed, cum jam illum in suas partes traxisset Eudoxius, præcepit legatis ut Eudoxio sese adjungerent: reuentes iracunde dimisit ac Ecclesiam persequi cœpit. Hæc prima fuit hæreticorum sub Valente nefaria molitio, cujus fama jam in Cappadociam perlata fuerat, cum Basilium recens ordinatum monuit Gregorius, quantum ab hæreticis periculum immineret. Basilii ordinationem longius a mense Septembri remove non sinunt, quæ ab eo deinceps, usque ad Valentis adventum gesta narrabimus.

III. Evectus ad sacerdotium Basilius locum, non institutum mutavit. Quemadmodum enim ex solitudine urbem effecerat studio juvandi proximi, ita in urbe tanquam in solitudine versari sciebat, teste Nysseno (b), nec hominum frequentia nec negotiorum multitudo a pio et cauto vivendi genere avocatus. Magnum sane præsidium existit Ecclesiæ Cæsariensi in ejusmodi presbytero, qui præter eloquentiam, qua sophistas omnes illius ætatis longe superabat, per octo annos sese exercuerat in sacris Scripturis legendis, in meditanda ac propugnanda Ecclesiæ doctrina, ac in omnibus monastici instituti virtutibus excolendis. Prima illius oratio

A videtur ea existisse, quam habuit in sex primos versus Proverbiorum. In primordio enim declarat se obedire *benigno patri, qui more peritorum venatorum in locis difficilem aditum habentibus, quasi catuli alicujus cursum experiri volens*, Proverbiorum principium proposuerat exponendum. Inter Basilii homilias hæc sola occurrit, quæ coram episcopo habita videatur; sola enim præsentem episcopum honorifice salutat.

Cæterum non in solo verbi ministerio Eusebium juvabat Basilius, sed plures Ecclesiæ administrandæ partes ei commissæ videntur. Nam crebræ illi occupationes parum otii relinquebant, ut ipse testatur in epist. 20. Hujus autem et vicesimæ primæ scribendæ eæ fuit occasio: Cum Leontius sophista Basilium accusasset quod raro ad se scriberet, crimen in Leontium retorquet Basilius, eumque eo magis culpandum demonstrat, quod et plurimas scribendi occasiones habeat, et, ut sophista, loquacissimus sit: cur autem ipse rarius scripserit, excusat crebras occupationes quibus distinetur, et contractam ex vulgaris sermonis usu æruginem quamdam, quæ sophistas alloqui prohibeat. Respondit Leontius et Julianum quemdam incusavit, quod suas Basilio litteras non reddidisset. Tum Basilius peracute Julianum comparat cum iis a quibus tunc antiqua debita reposcebantur: et quærit ex Leontio num ei placeat celeberrimum illud tetraplum, quod tunc pluris faciebant pecuniæ publicæ collectores, quam Pythagoræi Tetractyn. His leporibus notabat Basilius crudelitatem Petronii, soceri Valentis, qui, ut ait Ammianus (c), *ad nudandos sine discretionem cunctos immaniter flagrans, nocentes pariter et insones post exquisita tormenta quadrupli nexibus vinciebat, debita jam inde a temporibus principis Aureliani perscrutans, et impendio mærens, si quemquam absolvisset indemnem.* Hæc autem Petronii crudelitas, eodem teste Ammiano, cum omnium animos in Valentem exulcerasset, spem injectit Procopio potiundi imperii, quod tandem occupavit anno 365. Utramque ergo epistolam non immerito referimus ad annum 364 exeuntem, aut 365 ineuntem. Serius enim collocari non debent, quia Basilius circa hoc tempus Cæsarea discessit.

D Cum scriberet Basilio Gregorius more suo epistolam verbis brevem, sententiis copiosam, tabellaris, absente Basilio, epistolam commisit uni ex Basilii amicis: ex quo conjicio eum Cæsareæ potius quam in Ponto domicilium habuisse. Nam in monasterio tradita fuisset epistola ei, ad quem cura ejusmodi rerum pertinebat: nec quærendi in hunc usum fuissent Basilii familiares. Respondet Basilius per Petrum, quem ipsius fratrem fuisse nolim asseverare, quippe cum eum de more Basilius fratrem suum non appellet.

IV. Eo charior Eusebio debuisset esse Basilius,

(a) Am. I. xxvi, c. 4.

(b) De Basil., tom. III, p. 188.

(c) Lib. xxvi, c. 6.

quo magis cum in ferendo episcopatus onere iu-
bat. Sed quamvis Gregorius dissensionis causam
consulto taceat, videtur Basilii fama et summus in-
genii et doctrinae splendor oculos Eusebii læsisse.
Erat enim Eusebius cætera quidem fortis et pietate
conspicuus, ut persecutio declaravit; sed tamen re-
cens in cathedra collocatus (a), nondum omnes sæ-
culi affectus deposuerat, ac humani aliquid passus
est, et Basilium ab Ecclesiae administratione non
sine ignominia removit. Ducem suum sic injuria
affectum et rejectum monachi Cæsarienses ferre
non potuerunt (b); sed statim audaci facinore ab
episcopi communione recedere statuunt, secumque
partem plebis et honoratorum non exiguam abstra-
hant. Erat perfacile schisma conflare, tribus de
causis: nemo venerabilior eo cui facta injuria, ac
idoneus erat qui, si voluisset, robur et fiduciam ad-
deret factioni; Eusebius civitati suspectus propter
ordinationem; aderant ex Occidente episcopi, qui
omnes orthodoxos in suas partes pertrahebant. At
Basilus non is erat, qui aut iis quos adversarios,
aut iis quos nimium sui studiosos habebat, oblu-
tari vellet, aut Ecclesiam sua causa dilacerari pa-
teretur, cum præsertim aliunde oppugnatam et in
periculum coniectam videret ob hæreticorum, qui
tunc vigeant, dominatum. Quare consiliario utens
et hortatore Gregorio fugit cum illo in Pontum, et
monasteria, quæ illic erant, gubernat. Episcopos
illos occidentales existimant eruditi viri Eusebium
esse Vercellensem cum aliis nonnullis, qui nobis
cogniti non sunt. Revera narrant Socrates (c) et
Rufinus (d) S. Eusebium, Antiochia digressum,
Orientis Ecclesias peragrasse. Inde concludit Tille-
montius dissidium illud ad annum 363 referendum.
Sed, si tunc adfuit S. Eusebius Vercellensis, ne-
cessæ est longiores ei in Oriente moras attribuere,
cum Basilii ordinatio ad annum 363 referri non
possit.

V. Si secessio Basilii digna fuit admiratione,
multo dignior reditus exstitit. Nam cum (e) impe-
rator Valens, auri amantissimus, ut ait Gregorius,
et Christi inimicissimus, Cæsareæ immineret anno
365, agmen impium agens, episcopos Arianos, cru-
deles Ecclesiarum tetrarchas, Cæsariensis Ecclesia
in maximum periculum venerat. Nam strenuis illa
quidem viris abundabat, sed propugnatore destituta
erat ac defensore sermonis et spiritus præsidii
instructo: nec Ariani, qui jam alias Ecclesias vi-
cerant, alias oppugnabant, alias victuros se spera-
bant, ulla re alia magis erigebantur ad spem ever-
tendæ Cæsareæ, quam Basilii secessu et ducis im-
peritia.

Sed eorum fregit consilia Gregorius Nazianzen-
nus, qui cum Basilium Cæsareæ, pacis ecclesiasticæ

causa, abduxisset, idem illius reditum ad Ecclesiae
defensionem pari prudentia confecit. Vocatus per-
honorifice ab Eusebio Cæsariensi ad aliquem spiri-
talem conventum, id est ad aliquem diem festum,
gratum animus, ut par erat, significavit (f); sed
non omisit occasionem libere conquerendi, quod in-
juriam Basilio fecisset Eusebius et adhuc faceret.
Dum enim sibi honorem habet, contempto Basilio,
idem eum facere, ac si quis unius viri caput altera
manu demulceat, altera malam feriat; aut etiam
convulsis domus fundamentis parietes pingat, at-
que externas partes exornet. Pollicetur summam
fore in eum Basilii observantiam, si æquus in Ba-
silius esse velit; se quoque statim secuturum,
quemadmodum umbræ corpora sequuntur.

Quamvis admonitionem eximiis laudibus tempe-
ret, eumque sacerdotem appellet omnium, quos no-
verit, et vita et sermone præstantissimum, illius ta-
men libertatem sibi injuriosam videri significavit
Eusebius. Tum Gregorius (g) declarat se non con-
tumeliose, sed accommodate ad leges spiritus scrip-
psisse: æquum enim esse, ut sibi Eusebius, quam-
vis gradu superior sit, justam libertatem concedat.
Cæterum, si se instar famuli esse velit, quique ne
obtueri quidem debeat, passurum se hanc injuriam,
sed id pietate Eusebii prorsus indignum esse. Signi-
ficat in alia epistola (h) nullam se offensionem ani-
mo suscepisse; sed, etiamsi suscepisset, libenter
hoc tempore depositurum, cum videat feras in Ec-
clesiam irruentes, et generose resistentem Euse-
bium. Itaque venturum se promittit, si ita videatur
Eusebio, ut cum illius precibus suas conjungat, et
simul pugnet, eumque, ut præstantissimum athle-
tam pueri hortatores, succlamando incitet.

Non ingrata fuit Eusebio opera Gregorii (i), sta-
timque ad eum se contulit Gregorius, eumque tem-
pore, ut ferrum igne, mollitum esse animadvertit,
et ad reddendam Basilio benevolentiam omnino
propendere. Quinetiam significavit se ad Basilium
placandi et advocandi causa scripturum, idque
multi, qui Eusebii consilii intimi erant, confirma-
runt. Statim ergo Gregorius Basilium totius rei
certiorem facit, eumque hortatur, ut episcopum oc-
cupet aut adveniendo aut scribendo, vel potius
scribendo ac deinde veniendo. Non enim honori
saturum Basilio, si prior episcopus cessasse videretur.
Præterea tempus postulare, ut quos hactenus
sudores ac labores sustinuit, nequaquam illos tem-
poris puncto effundat, sed potius auxilio accurrat
Ecclesiae hæreticorum concursu vexatæ, quorum
alii jam aderant et turbas ciebant, alii mox erant
afuturi. Promittit se comitem itineris libenter fu-
turum, si hoc operæ pretium existimet Basilius.

Non multis opus habuit sermonibus generosa Ba-

(a) Naz., p. 340.
(b) Ibid. p. 336.
(c) Lib. III, c. 9.
(d) Lib. I, c. 30.
(e) Naz. or. 20.

(f) Naz. ep. 20.
(g) Ep. 169.
(h) Ep. 170.
(i) Ep. 19.

anī anima (a), sed statim ac Gregorium vidit legati munus obeuntem, cum eo accurrit Cæsaream, ac nullis prorsus similitatis reliquiis in animo residentibus totum se ad defensionem Ecclesie matris impendit. *Omnia quippe simul præstat, inquit Gregorius, inimicitias deponit, consultat, aciem instruit, scandala et offendicula, quæ in medio erant, submovet, cunctaque ea, quorum fiducia illi nos bello lacescendos putaverant. Alios assumit, alios retinet, alios propulsat. Aliis murus firmus et vallum efficitur; aliis securis petram scindens, aut ignis in spinis, ut divina Scriptura loquitur, sarmentitios homines et in divinitatem contumeliosos, facile absumens.* Declarat Gregorius, si quid Barnabas Paulo decertanti navavit (sic enim et se et Basilium designat), id Paulo tribuendum esse, qui eum certaminis socium adhibuit. Rediere ergo re infecta hæretici, tunc primum pudore suffusi et victi, nec aliud quidquam ex tantis conatibus perceperunt, nisi ut invictum in defendenda Trinitatis fide Cappadocum animum perspicerent.

VI. Secessionem ac reditum Basilii aliter ac Tillemontius et alii critici distribuimus. Nam secessisse illum anno 363, rediisse anno 366 existimat Tillemontius. Reditum ad annum 367 cum Baronio rejiciunt continuatores Bollandi, Pagius ad annum 370. Pluribus rationum momentis adducor, ut eum anno 364 exeunte, aut ineunte 365, existimem secessisse, anno autem 365 rediisse. De secessu jam magna ex parte perfecta res ex his quæ diximus de illius ordinatione. Nam si presbyter creatus est anno 364, si anno eodem exeunte, aut sequenti ineunte adhuc Cæsareæ sacerdotio perfungebatur, ut vidimus ex epistolis 20 et 21, non potuit ante hoc tempus imminentes turbas prudenti secessu declinare. Atque id quidem mirifice quadrat cum ipso Basilii testimonio, qui secundam illam secessionem ne numerat quidem (b), sed se plures annos continuos in Ponti solitudine traduxisse testatur. Adeo brevis fuit secunda illa secessio. Sed nihil significantius Gregorii testimonio qui conceptis verbis testatur magnam hæreticorum potestatem fuisse, cum Basilii discessit: quod quidem de Juliani imperio dici non potest, multo minus de Joviani. Sic autem loquitur Gregorius (p. 337): Οὐδὲ πρὸς αὐτοῦ τὸ μάχεσθαι ἢ διασπᾶν τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ἄλλως πολεμουμένης, καὶ σφαλερῶς διακατεμένης, ὑπὸ τῆς τότε τῶν αἰρετικῶν δυναστείας. *Nec illius erat dimicare, aut Ecclesie corpus lacerare, quæ etiam alioqui ab hæreticis, qui tam potentiam atque imperium obtinebant, oppugnabatur, ac periculose affecta erat.*

VII. Quod spectat ad reditum, immerito in annum 366 aut 367 differtur. Multo absurdus rejiceretur ad annum 370; necessario collocandus ad annum 365. Nam 1º tam longam absentiam non pa-

titur rerum a Basilio presbytero gestarum series, quam infra texemus. Ipse Gregorius nihil in primordiis sacerdotii narrat præter similitatem cum Eusebio. Initium magnarum rerum a reditu sumit, quod argumento est nec diu fuisse Basilium, nec multo post ordinationem secessisse. 2º Certissimum argumentum suppeditat Valentis in urbem Cæsaream adventus anno 365. Erat in hac urbe 14 Non. Jul. eodem anno, ut perspicitur ex lege quinta de susceptoribus data Cæsareæ, Cod. Theod. tom. IV, p. 559. In eadem urbe nuntium accepit defectionis Procopii. *Valentem a Cæsarea Cappadocum, inquit Ammianus (c), ut vaporatis æstibus Cilicie jam lenitis ad Antiochiæ percurreret sedes, Sophronius avertit Galatiam,* defectionis Procopii nuntium adferens. Quis ergo dubitet ad hunc annum referre reditum Basilii, qui necessario conjunctus est cum adventu Valentis?

Fatetur Tillemontius Valentem venisse Cæsaream anno 365; neque enim id negari possit. Sed venire iterum potuisse contendit anno 366. Potuit sane venire, sed eum venisse nullo prorsus argumento suspicari possumus. Imo non venisse, saltem cum triumphante illo episcoporum hæreticorum comitatu, perspectum et exploratum habemus. Nam victo prope Nacoliā in Phrygia et occiso Procopio die 27 Maii, anno 366, postea negotiis, quæ victoriam in bello civili subsequi solent, occupatus fuit, ac non parum temporis in consensu perquirendis insumpsit. Postquam autem his curis expeditus convertit se ad evertendas Ecclesias, tum vero multæ civitates peragrandæ fuerunt, multi episcopi Arianis subjiciendi, antequam Cæsaream veniret. Sic enim in hanc urbem advenit, ut jamdudum nullum aliud bellum habuisse videatur, præter illud quod Ecclesiis inferebat. *Atque hoc quidem ille animo, inquit Gregorius (d), et cum hac impietate adversum nos expeditionem suscipit. Impetum quoque una cum eo facit exercitus ipso dignus, improbi ecclesiarum gubernatores, sævi illius imperii tetrarchæ. Qui cum ex ecclesiis alias jam tenerent, alias oppugnarent, alias ob imperatoris opem ac manum, quæ partim adhibebatur, partim denuntiabatur, in potestatem venturas sperarent, huc quoque, ut nostram in ditionem suam redigerent, venerunt.* Nemo est sane, qui his legendis non animadvertat, Valentem jamdudum ab aliis curis liberum et solutum, otio suo ad persequendam Ecclesiam abusus fuisse; ac proinde non satis superfuisse temporis ut Cæsaream veniret anno 366.

His adde Valentem Procopio in Phrygia superato, internarumque dissensionum materia consopita, ut ait Ammianus, otiosum non fuisse. Misit enim Victorem magistrum equitum ad Gothos, ut ex eis sciscitaretur, quamobrem Procopio auxilium dedissent. Reverso Victore *Valens parvi ducens excusa-*

(a) Naz., or. 20.
(b) Ep. 210.

(c) Lib. xxvi, c. 72
(d) Or. 20.

tionem vanissimam, inquit Ammianus, lib. xxvii, A c. 5, in eos signa commovit, motus adventantis jam præscios, et pubescente vere quæsito in unum exercitu, prope Daphnem nomine munimentum est castra metatus. Quare Valentis ille Cæsaream adventus, qui tantum habuit apparatus, ad annum 365 referendus. Tunc enim in Syriam tendens lentius progrediebatur, ut Ciliciæ calores evitaret, teste Ammiano.

3 Etiam si daretur Tillemontio Valentem anno 366 iterum venisse Cæsaream, non idcirco causam obtineret. Modo enim constat, ut profecto constat, Valentem in hanc urbem anno 365 venisse, referendus erit ad eundem annum reditus Basilii, quem imminens a persecutore periculum in solitudine residere non svisset. Non enim lenis quidem initio et moderatus fuit Valens, ut existimat Tillemontius, sed eadem prorsus illius imperii ac persecutionis primordia fuerunt. Certa et explorata res est ex testimoniis Gregorii Nazianzeni (a). Pertinenscendæ erant hæreticorum linguæ, cum Basilius presbyter ordinatus est. Cum pacis causa rediit in solitudinem (b), oppugnabatur Ecclesia et periculose affecta erat ob hæreticorum dominatum. Basilius et alii episcopi, qui in Occidentem anno 376 scripserunt, jam tredecim annos persecutionis numerabant, ut patet ex his verbis epistola 242, n. 2, Τρισκαίδεκατον γὰρ ἔτος ἐστίν, ἀφ' οὗ ὁ αἰρετικὸς ἡμῖν πόλεμος ἐπαπέστη. Decimus enim tertius annus est, ex quo hæreticum nobis bellum exortum est.

Tillemontio, qui persecutionem differt usque ad annum 366, fucum fecit auctoritas Theodoretii. Is enim narrat Valentem initio catholice sentientem, uxoris Dominicæ et Eudoxii artibus tum demum corrumpi cœpisse, cum se baptismi præsidio ad bellum Gothicum munire voluit. Tunc enim ab Eudoxio, a quo initiabatur, obstructum jurejurando fuisse, nunquam se ab Ariana hæresi recessurum, et contrariæ fidei cultores omnibus locis expulsurum. Longe potior hac in re Gregorius Theodoretus; nec dubito quin Tillemontius, si ad primi testimonia animum advertisset, parum tribuisset Theodoretus, cujus ex narratione ne illud quidem efficitur, quod contendit Tillemontius, persecutionem ad annum 366 referendam esse, sed potius ad annum 367.

CAPUT X.

- I. Basilii arctissima conjunctio cum Eusebio episcopo Cæsariensi. II. Videatur in monasterio vixisse, et unam præcipue Ecclesiam regendam accepisse.
- III. Basilii auctoritas sub Eusebio in ecclesiasticis negotiis ad Cæsaream, ut metropolim, spectantibus.
- IV. Quænam exstiterint ecclesiastica illa negotia.
- V. Quæ Basilii partes in iis quæ post synodum Lampsacenam gesta sunt. VI. Probatum hanc synodum anno 364 habitam fuisse.

I. Reportata ex hæresi victoria Basilium cum Eusebio tam arcte conjunxit, ut nec episcopo molestum esset ab eo, quem dignitate superabat, scien-

tia et eloquentia et consilio et virtute superari, nec Basilius ideo episcopum minus coleret et observaret, quod eo tot esset partibus superior et præstantior. Præclarissimum illum concentum sic describit Gregorius Nazianzenus (c): Τῷ δὲ τι δεύτερον ἔργον καὶ σπουδασµα γίνεται θεραπεύειν τὸν πρόεδρον, λύειν τὴν ὑποψίαν, πελθεῖν πάντας ἀνθρώπους, ὡς ἂ μὲν λελύπητο, πείρᾳ τις ἦν τοῦ πονηροῦ καὶ πάλη ταῖς εἰς τὸ καλὸν ὁµονοίαις βασκαίνοντος· αὐτὸς δὲ ἦδει νόµους εὐπειθείας καὶ πνευματικῆς τάξεως. Διὰ τοῦτο παρῆν, ἐσόφριζεν, ὑπήκουεν, ἐνευθέτει. Πάντα ἦν αὐτῷ, σύµβουλος ἀγαθὸς, παραστάτης δεξιῶς, τῶν θελῶν ἐξηγητῆς, τῶν πρακτέων καθηγητῆς, γήρως βακτηρία, πίστειος ἔρεισμα, τῶν ἐνδοῦ ὁ πιστότατος, τῶν ἐκτὸς ὁ πρακτικώτατος· ἐνὶ λόγῳ τοσοῦτος εἰς εὐνοίαν, ὅσος εἰς ἔχθραν τὸ πρὶν ἐνοµίζετο. Ἐντεῦθεν αὐτῷ περιῆν καὶ τὸ κράτος τῆς Ἐκκλησίας, εἰ καὶ τῆς καθέδρας εἶχε τὰ δεύτερα. Τὴν γὰρ εὐνοίαν εἰσφέρων, τὴν ἐξουσίαν ἀντελάμβανε· καὶ ἦν θαυµαστὴ τις ἡ συμφωνία καὶ ἡ πλοκὴ τοῦ δύνασθαι, ὁ μὲν τὸν λαὸν ἤγειν, ὁ δὲ τὸν ἀγοντα. Καὶ οἷον λεοντοκόµος τις ἦν, τέγγη τιθασσεύων τὸν δυναστεύοντα. Καὶ γὰρ ἐδεῖτο, νεωστὶ μὲν ἐπὶ τὴν καθέδραν τεθείς, ἔτι δὲ τῆς κοσµικῆς ὕλης τι πνέων, οὐπω δὲ κατηρτισµένος ἐν τοῖς τοῦ πνεύµατος, πολλοῦ δὲ τοῦ κλύδωνος περιζέοντος καὶ τῶν ἐπικειµένων τῆς Ἐκκλησίας ἐχθρῶν, τοῦ χειραγωγούντος, καὶ ὑπερβιδόντος. Διὰ τοῦτο καὶ τὴν συµμαχίαν ἠγάπα, καὶ κρατοῦντος ἐκείνου, κρατεῖν αὐτὸς ὑπελάµβανε.

C Proximum autem Basilii negotium ac studium hoc fuit, antistitem colere atque observare, suspicionem extinguere, mortalibus omnibus persuadere molestiam eam, quam acceperat, tentationem quamdam et luctam prævi illius fuisse, honestæ ac laudabili concordia invidentis: ceterum non ignarum se esse, quid obedientia ordinisque ritualis leges postularent. Ac proinde adesse, docere, dicto audientem se præbere, monere, quidvis denique illi esse, monitor probus, opitulator commodus, divinorum oraculorum enarrator, rerum agendarum præmonstrator, senectutis subsidium, fidei adminiculum, domesticorum fidelissimus, externorum ad res regendas aptissimus: ut uno verbo dicam, tantus ad benevolentiam, quantum prius ad inimicitiam esse putabatur. Ex quo hoc consequabatur, ut etiam si cathedra inferior esset, Ecclesia tamen imperium obtineret. Et enim pro benevolentia, quam afferebat, auctoritatem recipiebat: ac mirus quidem erat concentus nexusque potestatis. Ille plebem ducebat, hic ductorem: ac velut quidam leonum curator erat, eum, qui principatum tenebat, arte demulcens. Quippe, ut nuper in cathedra collocatus, ac mundana materia aliquid adhuc spirans, nondumque in his quæ spiritus erant, instructus, ac præterea ingenti tempestate undique æstuante, atque imminentibus Ecclesie hostibus, opus habebat homine, a quo velut porrecta manu duceretur et sul-

(a) Naz. ep. 11.
(b) Idem, or. 20.

(c) Or. 20.

riveretur. Ac propterea ipsius opem atque auxilium amplectebatur, eoque dominante seipsum dominari iudicabat.

II. His verbis διὰ τοῦτο παρῆν, *idcirco aderat*, indicari videtur officiosa quædam sedulitas Basilii, domum episcopi sui assidue ventitantis, non tamen in hac domo simul cum episcopo degentis. Revera Basilii videtur in monasterio presbyter vixisse. Id perspicitur ex Regulis monasticis (p. 243), quarum auctor cum sacerdotio monasticum institutum conjungebat. (a) Cum quidam in eo loco, ubi degebat Basilii, monasticam vitam amplecti vellet, maluit eum Basilii mittere in monasterium, quod in Ponto instituerat. Forte in eo loco ubi degebat Basilii, non vigeat cœnobitica disciplina, sed bini aut terni vivebant ascetæ. Atque hanc conjicio existisse causam, cur hunc hominem mallet in Ponticum monasterium mittere. Postea insigne cœnobium Cæsareæ extruxit Basilii anno 372. Sed vix dubium, quin ante episcopatum cœnobiticam vitam in hanc urbem introduxerit. Nam in epistola 81 insignis ex urbis presbyterio sacerdos in ascetica et continenti vita hactenus vixisse, et ex labore manuum sibi cum fratribus simul degentibus victum dicitur comparare. Videtur huic monasterio præfuisse Basilii. Hinc illius studium excipiendorum hospitem laudat Gregorius; quo quidem officio in privatis ædibus et summa rerum inopia, ad quam se libens redegerat, vix perfungi potuisset.

Ex Cæsariensibus ecclesiis unam præcipue Basilii ad regendum commissam fuisse perspicimus ex homilia in psalmum cxiv (p. 199). Nam, cum in quodam martyrum templo populus a media nocte usque ad meridiem Basilium exspectans perdurasset, ubi advenit Basilii, hac usus est excusatione, cur sero venisset, quod aliam ecclesiam honore parem administrans, diei tempus in liturgia ibi celebranda insumpsisset. Illius verba perspicuitatis causa referam. *Quod si et mihi ipsi, inquit, reddenda ratio cur moratus sim, et per diu a vobis absuerim, id causæ afferam, quod cum aliam huic honore parem ecclesiam Dei administrarem, non parvo a vobis disjunctam intervallo, hoc diei tempus insumpserim. Quoniam igitur dedit nobis Dominus et liturgiam illis adimplere, nec vestræ deesse charitati; gratias mecum agite largitori benefico, qui hanc quam videtis corporis nostri debilitatem invisibili sua potentia deduxit.* Episcopus in aliqua diœcesis suæ ecclesia concionem habens, nequaquam profecto dixerit, aliam a se honore parem administrari ecclesiam. Hæc soli congruunt presbytero. Cum ergo affixus esset uni ecclesiæ administrandæ Basilii, minime mirum, si in ejus homiliis, præter eam, quæ omnium prima in principium Proverbiorum pronuntiata est, nihil prorsus occurrit, ex quo episcopum ad-

fuisse cognoscas. Hinc plebem sibi commissam sic alloquitur in homilia de fame et siccitate, num. 1, pag. 62: *Filii mei, quos per Evangelium genui. Hinc etiam illa clausula homil. 2 in Hexaem: Ut eluceatis in splendore sanctorum veluti sol, ad meam ipsius exultationem in die Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.* Videtur enim Basilii homiliæ, perpauca exceptis, ante episcopatum pronuntiata. Sed de his alius erit dicendi locus.

III. Commissa Basilii auctoritas non unius ecclesiæ nec unius civitatis finibus continebatur; sed cum Cæsariensis Ecclesia exarchicum jus in plures provincias haberet, ut infra videbimus, minime dubium est quin Basilii, qui *etsi cathedra inferior, Ecclesiæ imperium obtinebat*, plurimas partes sustinuerit earum rerum, quæ tunc in illis regionibus ad fidei defensionem et ecclesiarum pacificationem gestæ fuerunt. Id autem colligimus non solum ex Gregorii testimonio, qui tantam Basilii auctoritatem ab Eusebio concessam fuisse narrat, sed etiam ex pluribus Basilii epistolis, quas presbyter scripsit. Discimus ex epist. 28, n. 3, Musonium episcopum Neocæsariensem cum Basilio ad pacem Ecclesiarum concurrere propter quasdam anticipatas opiniones noluisse, sed tamen Basilium idem semper cum ipso sentiendi, illiusque ad oppugnandos hæreticos advocandi nullum tempus intermississe. Videtur Athanasius Ancyranus cum Basilio conjunctior fuisse in hoc consilio pacificandarum Ecclesiarum. Nam cum is eodem tempore ac Musonium mortem obiisset, sic desiderium suum significat Basilii (b): *Cuinam deinceps ecclesiarum curam deferemus? Quem adjungemus molestiarum socium? Quem lætitiæ participem?* Deplorat in epistola 30 ad Eusebium Samosatensem tristem Ecclesiarum statum. Luget in ep. 34 ad eundem, delapsam in hæreticorum manus Tarsensem Ecclesiam, dum episcopi morantur ac deliberant, seque mutuo respiciunt.

IV. Quænam autem illa exstiterint ecclesiastica negotia, in quibus gerendis studii ac sollicitudinis Basilii bona pars accessit, paucis exponendum. Jam diximus plurimos in Oriente orthodoxos episcopos, ubi viderunt Arianos in apertam impietatem erumpere, ab eorum communionem, quam hactenus ob hæresis perfidæ dissimulationem non fugerant, penitus recessisse. Hi apud S. Epiphanium vocantur Semiariani, apud Socratem et Sozomenum Macedoniani, iniquis prorsus nominibus. Bellum Arianis acerrimum indixerunt anno 358, ac tum gratia et auctoritate apud Constantium floruerunt. Sed Arianus anno 360 retracto ad se imperatoris animo pœnas ab eis repetierunt defensæ veritatis, ac plurimos deposuere. Rediere plerique sub Juliano, et magnum fidei studium declararunt. Cum ejusmodi

(a) Ep. 23.

(b) Ep. 29.

episcopis conjuncti erant præstantissimi viri Meletius, Eusebius Samosatensis, Basilius et plurimi alii doctrina et sanctitate celeberrimi.

Quamvis autem magno Ecclesiæ comodo eveniret, ut ab Arianis orthodoxi secederent, non idcirco tamen pax restituta, sed dissensionibus et partium studiis referta omnia fuerunt, ita ut alius alios communicatores haberet, aut a sua communione removeret. Communicabat Basilius cum Athanasio; sed nequaquam Athanasius cum Meletio et Eusebio Samosatensi, intimis Basilius amicis. Flagrabat Eustathius justissimis Arianismi suspicionibus; Basilius, qui illius animum ex suo spectabat, multa illius causa sustinuit. Multi alii fidem defendebant non insincero, ut Eustathius, animo: sed tamen pluribus suspecti erant. Hinc illæ opinioniones anticipatæ, quibus se Musonius Neocæsariensis detineri fatebatur, quominus Basilium in pacificandis Ecclesiis juvaret. Permagni ergo intererat et ad fidem et ad unitatem Ecclesiæ, ut orthodoxi omnes remotis suspicionibus ac una prorsus stabilita communione vires suas in oppugnandis hæreticis conjungerent. In hoc perficiendo opere Basilius nec presbyter, nec episcopus elaborare destitit. Sed eum ad optatos exitus eximium hoc consilium perducere mors prohibuit. At operi coronidem imposuit synodus œcumenica secunda, in qua Basilius amici plurimum potuerunt. Ibi enim constituta sunt quædam veluti centra communionis, ac spectatissimi quique in singulis provinciis electi sunt episcopi, quibuscum quicumque communicarent, eos pro catholicis haberi synodus voluit; secus, si illorum carerent communione. Synodi decretum auctoritate sua confirmavit Theodosius, ut patet ex celeberrima illius lege, lib. xvi Cod. Theod., tit. 1. Magnus sane dolor existit Basilio, quod laborum suorum fructum non viderit: sed illius nomini rebusque gestis magnum mihi videtur decus addidisse synodus Constantinopolitana, dum ejus vestigia premit, et inclinatam ab eo telam pertexit.

V. Initium magnarum rerum existit synodus Lampsacena, cujus convocandæ licentiam (a) concessit Valentinianus, dum adhuc in Occidente morabatur. In hoc concilio per duos menses deliberatum est, ac decretum ut irrita essent, quæ Constantinopoli Eudoxii et Acacii machinationibus gesta fuerant, atque ut Constantinopolitana fidei formula rejiceretur, Filius Patri similis secundum substantiam prædicaretur, eaque in omnibus Ecclesiis fides vigeret, quæ Seleuciæ quidem confirmata, Antiochiæ vero in dedicatione majoris ecclesiæ exposita fuerat. Non adfuit Lampsaci Basilius (b), sed eum Eustathius cum pluribus aliis episcopis Lampsacum proficiscens, in locum Eusinoe dictum advocavit, ibique Basilius cum episcopis de fide multa disseruit. Minime mirum est tantum ho-

noris episcopos habuisse homini non alia quam lectoris dignitate ornato. Nam sæpe alias Basilius, ut Constantinopoli anno 359, utilem episcopis operam navaverat, ac nuperrime causam Ecclesiæ adversus Eunomium præstantissimis scriptis defenderat.

Concilium Lampsacenum subsecuta est persecutio, in qua quidem jam vidimus quid de Ecclesia Basilius meruerit anno 365, cum Valentis, qui pluribus jam vastatis ecclesiis Cæsariensem spe et aviditate devorabat, irritos infectosque conatus reddidit. Præter hanc victoriam, quæ fractos animos exsuscitare debuit, exortum civile bellum episcopis copiam dedit de rebus ecclesiasticis inter se deliberandi. Non enim perducta ad exitum fuerant decreta Lampsacenæ synodi; eadem semper erat rerum perturbatio; episcopi qui ab Arianis recesserant, bellum inexpiabile habebant cum Anomœis, nec tamen Occidentis et Ægypti communionem habebant, aut saltem non per se ipsi, sed per medios quosdam communicatores habebant: præterea multorum lapsus in persecutione novum vulnus fecerat. Itaque varia concilia Smyrnæ, et in Pamphylia, Isauria ac Lycia celebrata sunt (c), quorum nomine tres legati in Occidentem cum litteris missi, Eustathius Sebastenus, Silvanus Tarsensis et Theophilus Castabalianus. His datum in mandatis, ut fidei Nicænæ subscriberent, et litteras communionis a Liberio impetrarent. Præter communia negotia curandæ erant Eustathio res propriæ. Depositus enim anno 360 ab Anomœis, ac postea in Valentis persecutione lapsus, magnis præsidii egebat, ut a Catholicis reciperetur, nec opprimeretur ab hæreticis. Non enim ad aliud tempus referri debet quod ait Basilius (d), Eustathium, cum tomo ab Eudoxii factione composito consensisset, in concione fraudem sibi factam deplorasse.

Aliquid Basilius consilio suo ad hanc legationem videtur contulisse. Erant enim tres legati ex intimis illius amicis: quod quidem de Eustathio certum sua sponte et exploratum est; de Theophilo autem consuli potest epistola 245 ad eum scripta. Atque haud scio an Silvanum omnium plurimum fecerit, quem et mortuum beatum appellat, et vivum sic coluit, ut illius visendi desiderio solitudinem suam aliquando reliquerit (e), comitem se Eustathio adjungens. Deinde vero plurimum intererat Basilius, ut lapsus Eustathii repararetur; vixque dubium quin suadente aut saltem probante Basilio (f), hanc Eustathius errati purgandi viam invenerit, ut Romam profectus, inde fidem patrum acciperet, ita ut quod Ecclesiis detrimenti intulerat malo approbando, id meliorem introducendo emendaret. Denique Basilius anno 371 sic agit cum sancto Athanasio de legatis Romam mittendis, ut non tunc primum hanc cogitationem suscepisse videatur, sed jamdudum illius utilitatem perspexisse. *Dudum*

(a) Sazom., lib. vi, c. 7.

(b) Ep. 225.

(c) Socrat., lib. iv, c. 12.

(d) Ep. 244, n. 5.

(e) Ep. 225, n. 5.

(f) Ep. 244, n. 5.

novi et ipse, inquit (a), pro mediocri mea rerum notitia, A unam esse Ecclesiis nostris auxilii viam, si nobiscum conspirent Occidentales episcopi.

Videntur tres legati sub extrema autumnii tempora anno 365 profecti esse. Nam cum Liberius obierit anno 366, cumque legati non solum ab eo, sed etiam ab episcopis Italiae, Africae, Galliae et Siciliae litteras attulerint initio veris anni 367, non satis habuissent spatii ad tot ac tantas res conficiendas, si serius profecti fuissent. Probabile enim est illos has regiones, ut existimat Tillemontius, aut simul peragrassse, aut saltem laborem inter se partitos esse.

Dixi legatos rediisse verno tempore anni 367, quia redeuntes Liberii litteras concilio Tyanensi obtulerunt, cui aliud tempus assignari non potest. In hac enim synodo statutum (b), ut episcopi ante exitum veris, id est ante aestatis calorem Tarsum Ciliciae convenirent. Hoc autem anno 367 contigisse patet, quia probabile non est legatos post obitum Liberii, qui mense Septembri anno 366 mortuus est, tam diu moratos esse, ut non redirent nisi anno 368.

Præfuit huic concilio Eusebius Cæsariensis, nec dubium est quin eum secutus sit Basilius, aut saltem, ut in aliis rebus, ita in hoc cogendo concilio suis eum consiliis juverit. Synodo interfuerunt Athanasius Ancyrae, Pelagius Laodiceae, Zeno Tyri, Paulus Emesae, Otreius Melitinae, Gregorius Nazianzi et alii complures, qui sub Joviano consubstantiale retinendum in concilio Antiocheno decreverant. Cum lectæ fuissent Liberii et aliorum episcoporum litteræ, summo omnes gaudio exultarunt, ac letitiae suæ Ecclesias Orientis certiores fecere, indicto in urbem Tarsensem ante exitum veris concilio, ut pax omnium consensu firmaretur. Sed hanc synodum haberi vetuit Valens, ac præterea cum jamjam congreganda esset, triginta quatuor Asiae episcopi in Caria congregati consubstantiale rejecerunt, ac formulam, quæ Antiochiæ et Seleuciæ promulgata fuerat, ratam esse voluerunt. Hos episcopos ab amplectendo consubstantiali non scrupulas quidam deterruit, sed sententiæ pravitas, quæ tanta fuit in his regionibus, ut miretur Basilius (c) anno 375 exeunte, si qui omnino in Asiatico tractu extra labem hæreticorum sint. Quantus Basilius dolor exstiterit optimis consiliis exitu carentibus, facilis conjectura est. Quid deinceps usque ad episcopatum ad pacificationem Ecclesiarum navaverit, plane nescimus. At eum de suis laboribus nihil remisisse perspicimus ex his quæ supra ab illo dicta retulimus, cum Athanasii Ancyrani morte magnum præsidium amisisset.

Quod ait Basilius (d) Eustathium Roma attulisse litteras, quæ eum in episcopatum restituebant, id de litteris Liberii dictum videtur, in quibus Liberius Eustathio et duobus aliis legatis honorem habet, ut collegis suis ac legitimis episcopis; nec necesse est cum Baronio alias litteras comminisci. Sic enim Basilius litteris Damasi episcopatum Antiochenæ Ecclesiae Paulino attribui dicit (e), quia ad Paulinum Damasus, ut ad legitimum episcopum scribebat. Unde etiam eadem litteræ vocantur *cujusdam principatus tessera* (f). Quinetiam cum sancto Athanasio agens de restituendis S. Meletio ovibus, quas Paulinus abstraxerat, idem ait (g) placuisse Occidentalibus, ut litteræ per beatum Silvanum allatæ testantur. Meletii autem Liberius non aliter videtur episcopatum confirmasse, quam illum inter alios episcopos salutando. Sed si hæc admittitur conjectura pro Eustathio, qui inter episcopos primus a Liberio nominatur, legendum erit *Meletio*, nec Cyrillus, qui secundo loco salutatur, alius erit quam Hierosolymitanus, qui cum S. Meletio conjunctissimus fuit. Illud tamen occurrit incommodi, quod episcopi, quos alloquitur Liberius, subscripserant formulæ Constantinopolitanæ. *Perjuriis*, inquit (n. 3), *in fraudem inducti, subscripsistis*. Unde etiam reditum illis ad sanio rem mentem gratulatur. Porro nec S. Meletius videtur unquam hanc culpam commersisse nec S. Cyrillus. Sed hæc difficultas facile solvitur. Non enim putandum est inter episcopos 59 quos recenset Liberius, nullum fuisse ab hoc nævo integrum. Plerique hoc commiserant: quod satis fuit ut eos Liberius sic alloqueretur. Alioquin ne unus quidem in toto Oriente excipi posset, cum Liberii epistola universis Orientis episcopis orthodoxis inscripta sit.

Litteris Liberii adjuncta erat fides cui subscripsit Eustathius. Id ipse Liberius (n. 4) et pluribus locis Basilius (h) testantur. Quod autem Basilius, seu potius Orientales sic de Eustathio loquuntur: *Quænam autem ei proposita fuerint a beatissimo episcopo Liberio, et quibusnam assensus sit ignoramus, nisi quod epistolam attulit quæ eum restituebat, eaque ostensa concilio Tyanensi in suum locum restitutus est*; inde colligi non debet Basilius ignorasse id quod pluribus locis (i) exprobrat Eustathio, eum Romæ fidei Nicænæ subscripsisse: nam hoc ipso in loco ait eum depopulari fitem ob quam susceptus est. Sed cum multa alia inter Liberium et legatos intercessissent (eos enim non facile admisit Liborius, teste Socrate [j]), non parvi intererat *Ecclesiis significari quibusnam conditionibus susceptus esset Eustathius*. Conjecit eruditus editor litterarum Pontificum Romanorum, Basilius, cum epistolam

(a) Ep. 66.

(b) Sozom., lib. vi, c. 12.

(c) Ep. 218.

(d) Ep. 263, n. 3.

(e) Ep. 214, n. 2.

(f) Ep. 216.

(g) Ep. 67.

(h) Ep. 244, n. 5, 263, n. 3.

(i) Ibid.

(j) Lib. iv, c. 12.

363 scriberet, gesta synodi Tyanensis ex incerto tantum rumore cognita habuisse, quæ postea accuratius cognovit, epistolam 244 scribens. Inutilis prorsus hæc conjectura, cum epistola 263 posterior sit, ut omittam verisimillimum esse, Basilium cum episcopo suo ad synodum Tyanensem venisse.

• VI. Magnam sane Basilio laudem detrahit opinio Tillemontii, qui dum eum in solitudinis latebras addit ab anno 363 usque ad 366, nullam ei partem his in rebus relinquit. Sed quia doctissimus scriptor, cur Basilio reditum longius differat, hoc potissimum nititur argumento, quod synodus Lampsacena anno 365 habita fuerit (a), persecutio autem ad annum sequentem pertineat, examinandum nobis est quonam anno hæc synodus collocanda sit.

Lampsacenam synodum (b) ab anno 364 divelli non sinunt circumstantiæ. Licentia cogendi concilii non a Valente petitur, sed a Valentiniano, qui relicta Constantinopoli, Romam contendens, iter per Thraciam faciebat. Responsio imperatoris minime redolet ingenium Valentis. Sic enim respondit: *Mihi quidem in laicorum ordine constituto fas non est hujusmodi negotia curiosius scrutari; sacerdotes vero quibus id curæ est, seorsim ubicunque voluerint conveniant.* Legati a concilio missi Valentem adeunt Heracleæ, e Thracia tum revertentem. Fratrem enim Sirmium usque comitatus fuerat. Hæc profecto cum anno 364 omnino cohærent. Plus tribuendum his circumstantiis quæ narrantur a Sozomeno, quam notis consulibus, quas Socrates non ex Actis concilii Lampsaceni eruit, sed, ut sæpe alias, ex propriis conjecturis. Hoc ipso enim in loco bellum adversus Procopium anno sequenti, Gratiano et Dagalaipho consulibus, id est anno 366, geri cœpisse narrat. In quo quidem nobiscum facit, ac Tillemontii sententiam evertit, dum bellum civile anno post synodum Lampsacenam exortum esse narrat. Dum autem ideam bellum Gratiano et Dagalaipho consulibus, id est anno 366 geri cœpisse dicit, tota errat via, nec jam ei, dum synodum Lampsacenam duobus Augustis primum consulibus habitam refert, tanta attribuenda est auctoritas, quantam attribuit Tillemontius.

Aliud nobis argumentum suppeditat persecutio, quæ cum anno 365 grassata sit, ut supra demonstratum, et concilium Lampsacenum subsecuta sit, ut omnes fatentur, certissimo argumento est hanc synodum anno 364 habitam fuisse.

Ipsa denique series et junctura earum rerum, quæ a synodo Lampsacena usque ad Tyanensem intercesserunt, mirifice quadrat in ea quam sequimur sententia; at in opinione Tillemontii penitus disconvenit. Legatorum in Occidentem mittendorum necessitatem atulit persecutionis violentia: antequam

legati mitterentur, pluribus locis habita sunt concilia (c), ut Smyrnæ in Asia, atque etiam in Pisi- dia, Isauria, Pamphylia et Lycia. His autem rebus percommodum tempus fuit, bellum Procopii, quod ab æstate anni 365 usque ad mensem Maium anni 366, Valentem detinuit. At qui synodum Lampsacenam ad annum 365 referunt, varia illa concilia et legationem anno sequenti 366 collocare coguntur: quo tempore Valentem bello civili defunctum latere difficillimum erat. Quinetiam ita sese in arctum conji- ciunt, ut pedem referre non possint. Nam cum Procopius victus non fuerit nisi mense Maio anni 366 cumque Liberius papa mense Septembris ejusdem anni obierit, quomodo intra illud tempus, quod a mense Maio ad Septembrem effluxit, tot ac B tantæ res concludi possint, negotiorum, quæ superesse solent post bellum civile, administratio, deinde persecutio in variis provinciis, quas peragravit Valens, episcoporum variæ inter se deliberationes ac varia concilia, legatorum denique delectus, eorumque in urbem Romam adventus, ubi cum Liberio de rebus Orientis egerunt, eique dederunt litteras et ab eo acceperunt.

CAPUT XI.

I. *Quomodo presbyteri munere in ipsa urbe pres- functus Basilius.* II. *De illius epistolis 22 et 23.* III. *Charitas Basilio fame grassante.* IV. *Duo ea de re testimonia Gregorii Nysseni explicantur.* V. *Fumes toto anno 368 perduravit.*

I. Sed nunc redeundum nobis est Cæsaream, et quid ibi presbyter gesserit Basilius, narrante Gregorio, audiendum. Sic igitur pergit Theologus (d): *Τῆς καὶ περὶ τὴν Ἑκκλησίαν τοῦ ἀνδρὸς κηδεμονίας καὶ προστασίας, πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα γυνωρίσματα, παρῆρσία πρὸς ἄρχοντας τοὺς τε ἄλλους καὶ τοὺς δυνατωτάτους τῆς πόλεως· διαφορῶν λύσεις οὐκ ἀπιστούμεναι, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἐκείνου φωνῆς τυπούμεναι, νόμῳ τῷ τρόπῳ χρώμεναι, προστασίαι τῶν δεομένων, αἱ μὲν πλείους πνευματικαί, οὐκ ἄλλοι δὲ καὶ σωματικαί· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο πολλάκις εἰς ψυχὴν φέρει δι' εὐνοίας δουλούμενον· πτωχοτροφίαι, ξενοδογίαι, παρθενοκομίαι, νομοθεσίαι μοναστῶν ἔγγραφοί τε καὶ ἄγραφοι· εὐχῶν διατάξεις, εὐκοσμίαι τοῦ βήματος, τὰ ἄλλα οἷς ἂν ὁ ἀληθῶς ἄνθρωπος τοῦ Θεοῦ καὶ μετὰ Θεοῦ τεταγμένος, λαὸν ὠφελῆσειεν. Jam vero ipsius erga Ecclesiam curæ ac præsidii quanquam multa; quoque alia indicia sunt, libertas ad præsides, cum alios, tum potentissimos quosque civilis, controversiarum diremptiones nequaquam suspectæ, sed ab ejus voce formatæ ac constitutæ, modoque tanquam lege utentes, egentium patrocinia, plura quidem spiritualia, sed tamen corporea non pauca (nam id quoque serpen- niter ad animam tendit, per benevolentiam subigens, ac velut in servitutem trahens), pauperum alendorum, hospitem excipiendorum, virginum curandarum studium, monasticarum legum institutiones partim*

(a) Tom. VI, not. 81, 82, in *Arianos*.

(b) Sozom. lib. vi, c. 7.

(c) Socrat. lib. III, c. 12.

(d) Or. 20, 340.

scripto, partim voce traditæ, precum descriptiones, A *sacerarii concinnitates, ea denique omnia, quibus quispiam vere Dei homo ac Deo adjunctus, plebi prodesse queat.*

Duo indicantur hoc loco Basilii insignia opera, *Regulæ monasticæ ac Liturgia. Regulæ prolixiores ante ordinationem scriptæ videntur: nihil enim habent ex quo Basilium tunc presbyterum fuisse iudices; ait (p. 327) tantum sibi necesse esse justificationes Dei annuntiare: quod quidem ascetæ discipulos instituere convenit. Non ergo aliud opus indicat Gregorius (a), cum scriptas a se et a Basilio monastici instituti leges commemorat. At in præmio Regularum breviorum manifeste indicatur sacerdotium, cum ait: *Necesse est nos quidem quibus creditum est munus docendi, paratos esse omni tem-* B *pore et promptos ad instruendas perficiendasque animas, et modo publice coram tota Ecclesia contestari, modo privatim permittere unicuique eorum, qui ad nos accesserint, ut suo arbitratu nos interrogare possint, etc. De Liturgia alibi agemus.**

II. Nondum Regulæ scripserat Basilium, sed scribendi jam consilium ceperat, cum epistolam vicesimam secundam exaravit, quæ est *De perfectione vitæ monasticæ.* In ipso enim exordio testatur, cum multa sint, quæ a Scriptura præcipiuntur, se de his interim, de quibus commota quæstio fuerat, brevem admonitionem subjecturum, non appositis Scripturæ testimoniis, sed lectori ad agnoscendum relictis. Nemo est sane qui, si ejusmodi exordium legat attentius, non facile perspiciat Basilium, cum magnum aliquod de institutis monasticis opus meditaretur, in quo apponenda erant Scripturæ testimonia, hæc interim breviter præcepta tradidisse. Unde hanc epistolam non multo post Basilii reditum collocandam existimo.

Circa idem tempus et ante scriptas regulas, vel certe, cum Cæsareæ presbyteri munere fungeretur Basilium, collocanda epistola vicesima tertia, quæ minus accurate inscribitur, *Commendatitia ad monachum,* cum potius toti monasterio debuisset inscribi. Accessit quidam ad Basilium sæculi vanitatem contemnens, ac viam ad Domini mansionem deducentem ingredi cupiens. Atque is quidem in ipso loco, ubi tunc erat Basilium, monasticam vitam amplecti volebat; sed eum Basilium differebat, in Ponticum monasterium deducere malens, eique illic magistrum aliquem pietatis, quem ipse elegerat, præficere. At Basilium negotiis detentus cum in Pontum proficisci non posset, misit hominem cum litteris, ac monachis præcepit, ut eum rite et legitime probarent, et quod ipse cum eis facere voluerat, id sine se perficerent.

Ex his epistolæ verbis, *Elementis imbuatur secundum ea quæ a Patribus sanctis statuta et scri-*

ptis mandata sunt, colligit Tillemontius nondum tunc suas ipsum Basilium regulas scripsisse. Doctissimi viri conjecturam non invitus sequar. Sed mihi probari non potest, quod idem existimat, Basilium, cum monasterio Pontico abesset ad tempus, hæc scripsisse; eumque quem in hac epistola commendat, petiisse ab eo, ut sine mora monasticum habitum sibi concederet in eo loco, ubi tunc peregrinabatur Basilium. Monasticum enim habitum designari Tillemontius putat his verbis: *Ego enim illum hic amoris erga Deum coronam accipere studentem distuli.*

Verum amoris erga Deum corona, non est monasticus habitus, sed merces a Deo sancte viventibus promissa. Nemo induebatur monastica veste, aut in interiores monasterii ædes admittebatur ante professionem, ut patet ex Interrog. x longiorum *Reg.* Ipsa etiam professio in eo sita erat, ut novitius probatis legitimo tempore periclitatisque moribus, fratrum numero ascriberetur. Quomodo ergo a Basilio transeunte id petitum fuisset, quod in ipso monasterio tantam cautionem et deliberationem postulabat? Is ergo, quem commendat Basilium, volebat sese in monasterio Cæsariensi per totam vitam Deo consecrare, ibique amoris erga Deum coronam accipere. Neque illud etiam difficile perspicitur, Basilium, etsi curam monasterii, quod in Ponto fundaverat, non omnino abjecisset; tunc tamen non abfuisse ad tempus, sed prorsus astrictum fuisse presbyterio Ecclesiæ Cæsariensis. Statuerat enim in illud monasterium proficisci, non ut ipse novitium illum regeret, sed ut ei ductorem et magistrum pietatis præficeret. Quietiam cum se occupationibus suis eripere non potuisset, neque eripere posse speraret per totum illud tempus, quod in probando novitio insumendum erat, præcipit ut se non exspectato orobetur et fratrum ordini ascribatur.

III. Inter eximia Basilii presbyteri præclare facta, palmam dat Gregorius Nazianzenus charitati, quam in fame (b) omnium post hominum memoriam atrocissima designavit. Calamitatis causam frustra repetit Baronius (c) ex grandine inusitatae magnitudinis, quam instar lapidum Socrates (d) cecidisse narrat Constantinopoli anno 367, sexto Nonas Julii. Idem multis locis accidisse testatur Sozomenus (e): sed famem inde consecutam neuter indicavit. Longe probabiliorem causam nobis aperit Basilium, qui in Homilia in famem et siccitatem sic loquitur n. 2, p. 65: *Hiems solitum humorem siccitati admistum non habuit, sed humorem omnem glacie atrinxit exsiccavitque, et omnino nivium imbriumque expers permansit. Ver rursus alteram quidem proprietatem suarum partem ostendit, calorem dico, humoris autem particeps non fuit. Æstus vero et*

(a) Naz. ep. 9.

(b) Or. 20.

(c) Ad an. 367.

(d) Lib. iv, c. 11.

(e) Lib. vi, c. 10.

frigus insolito modo terminos creationis transgressa, et incommode ad perniciem nostram conspirantia, a victu et a vita mortales abigunt. Supra sic describit ipsam siccitatem et famem ex ea consecutam: Cælum, inquit, videmus, fratres, durum, nudum, sine nubibus, tristem hanc serenitatem creans, suaque puritate affligens nos: quam tamen antea valde cupiebamus, cum diu nubibus obductum induceret nobis tenebras, et sole privaret. Terra autem perquam arida, injuncta est aspectu, segete sterilis et infecunda, scissa hiatibus et disrupta, et in imis sui partibus fulgentes solis radios excipiens. Fontes et copiosi et perennes defecerunt nos, ingentium fluminum absorpta sunt fluentia, pueri minimi ea pedibus permeant, atque onustæ mulieres trajiciunt. Defuit etiam plerisque nostrum potus, ac in penuria rerum ad vitam necessariorum versamur. Israelitæ novorum Moysem et virgam mirabilium effectriceam conquirunt, ut petreæ rursus percussæ necessitati ac penuriæ sitiensis populi medeantur, et insolentes quædam nubes, toris in morem, insuetum alimentum manna hominibus demittant. Vereamur ne famus posteris novum famis et mulctæ exemplum. Vidi agros et lacrymis multis sterilitatem eorum deflevi, sumque lamentatus, quod nullus in nos imber effusus est. Semina quædam germine necdum emisso aruere, talia permanentia inter glebas, qualia aratrum obtexerat: alia paululum prominentia, post germinationem miserabiliter æstu et ardore arefacta sunt, sic ut possit nunc aliquis convenienter hanc Evangelii vocem invertere, ac dicere: « Operarii quidem multi, sed messis ne pauca quidem. » Agricolæ autem in agris desidentes, et manibus genua complexi (qui sane lugentium habitus est), inanes suos labores deplorant, respicientes ad infantes pueros, ac lamentantes, et oculis in uxores intentis flentes, contingentes siccas frugum herbas et contrectantes, edentes magnos ejulatus perinde atque patres filiis suis in ætatis flore orbi.

Malum ingravescebat ipso Cappadociæ situ, quæ cum remota sit a mari, nec ea quibus abundat exportare, nec quæ desunt facile invehere potest; sed nihil in his malis crudelius, quam divitum avaritia, qui veluti ungues quidam in patriæ ulcere esse solent, ac temporum difficultates observare, ut ex publicis ærumnis opes suas augeant. At Basilium, cum oratione sua et cohortatione eorum aperuisset horrea, sic pauperibus, teste Gregorio (a), subvenit: Cum eos, quos famis vulneraverat, in unum coegisset, nonnullos etiam spiritum ægre trahentes, viros, feminas, pueros, senes, miserabilem omnem ætatem, omnia ciborum genera, quibus famis depelli solet, corrogans, atque ollas leguminum, salsique nostratis obsonii et ad levandam pauperum famem accommodati plenas proponens, ac deinde Christi, qui linteo præcinctus discipulorum pedes

ablueri minime grave ducebat, ministerium imitans, simulque puerorum, sive conservorum suorum, ad eam rem opera utens, pauperum corpora et animas curabat, honorem nempe cum necessario alimento connectens, atque ipsorum calamitatem utriusque leniens. His addebat majus beneficium, et ipsos etiam animos cælestis doctrinæ pabulo nutrebat.

IV. Hæc confirmantur a Gregorio Nysseno, qui in libro 1 in Eunomium (b) testatur Basilium patrimonium et ante sacerdotium liberaliter in pauperes effudisse: et præcipue in annonæ caritate, cum præsesset Ecclesiæ, adhuc in presbyterorum ordine ministrans: nec postea eorum, quæ reliqua erant, parcum fuisse: Τὴν πατρῶαν οὐσίαν καὶ πρὸ τῆς ἱερωσύνης, ἀπειδῶς ἀναλώσας τοῖς πένησι, καὶ μάλιστα ἐν τῷ τῆς σιτοδείας καιρῷ καθ' ὃν ἐπεστάται τῆς Ἐκκλησίας, ἔτι ἐν τῷ κλήρῳ τῶν πρεσβυτέρων ἱερατεύων καὶ μετὰ ταῦτα, μὴδὲ τῶν ὑπολειφθέντων φεισάμενος. Idem in orat. in Basil. (c) sic loquitur: Λιμοῦ γάρ ποτε χαλποῦ καταπονούντος αὐτὴν τὴν πόλιν ἐν ἧ̄ διαιωόμενος ἐτύγγανε, καὶ πᾶσαν τὴν ὑποτελοῦσαν τῇ πόλει χώραν, τὰς ἑαυτοῦ κτήσεις ἀποδύμενος, καὶ εἰς τροφὰς διαμείψας τὰ χρήματα, ὅτε σπάνιον ἦν καὶ τοὺς σφόδρα παρεσκευασμένους τράπεζαν ἑαυτοῖς παραστήσασθαι, διήρκεσαν ἐκεῖνος ἐν παντὶ τῷ χρόνῳ τοῦ λιμοῦ τρέφων τοὺς τε πανταχόθεν συβρέοντας, καὶ τὴν νεολέαν παντὸς τοῦ δήμου τῆς πόλεως, ὡς καὶ τοῖς τῶν Ἰουδαίων παισιν ἐκ τοῦ Ἰσοῦ προτιθέναι τῆς φιλανθρωπίας ταύτης τὴν μετουσίαν. Cum famas aliquando gravis affligeret cum ipsam civitatem in qua debebat, tum subjectos civitati agros omnes, proprias possessiones vendens, et alimentis pecuniam commutans, tum cum rarum esset, ut quibus res bene lauta erat, mensam sibi apponerent, non desit ille toto famis tempore alere et eos qui undique confluebant, et totius populi civitatis juventutem, ita ut et Judæorum filios aqua parte hujus humanitatis impertiret.

In utroque Nysseni interpretando testimonio non accuratissime versatur Tillemontius. Putat enim Basilium, cum initio secessus nonnulla sibi ex paternis prædiis reservasset, ea in pauperes liberaliter effudisse in summa annonæ caritate. At id non dicit Nyssenus, Basilium reservatas sibi ab initio secessus possessiones vendidisse. Supra observavimus nihil eum sibi reliquum prorsus fecisse, sed matris morte, quæ in ipsa annonæ caritate contigit, nonnulla ad eum bona rediisse, quæ tunc percommode in usus pauperum cesserunt. Cum autem usu eveniat, ut magna hæreditas non statim tota percipiatur, inde factum est, ut post ipsam famem nonnulla Basilio superessent, in quibus erogandis, teste Nysseno, charitatem suam declararet.

Aliud est in quo Tillemontio assentiri non possum. Duas famas distinguit, quamvis una prorsus ab

(a) Naz. or. 20.

(b) Tom. II, p. 307.

(c) Tom. III, p. 491.

utroque Gregorio describatur. Incidit ei hæc opinio ex his verbis Nysseni, *Cum fames aliquando gravis egeret cum ipsam civitatem in qua debebat, tum subjectos civitati agros omnes*, etc. Inde colligit Nyssenium, quem Cæsareæ locutum putat, non hanc civitatem his verbis, sed aliam prorsus designasse; ac proinde duplicem distinguendam esse famem, quarum altera Cæsareæ ex Nazianzeno, altera in alia civitate, forte Iborensi in Ponto, præclare factis Basilii materiam dedit.

Sed longe satius est concludere ex his verbis Nysseni, *civitatem in qua debebat*, hanc orationem Cæsareæ habitam non fuisse, quam rem manifestam et exploratam in dubium revocare. Una enim omnino fames ab utroque Gregorio memoratur. Uterque illam, ut longe atrocissimam describit. Nitiur Tillemontius his verbis (pag. 493) : *Servat populum Moyses a tyranno liberatum. Paria de nostro legislatore testatur hic populus, quem per sacerdotium duxit ad Dei promissionem*. Sed quocumque in loco fuerit Nyssenius, potuit, populo monstrando, plebem a Basilio gubernatam designare. Quemadmodum ibidem dum ait Basilium *urbanos tumultus et materiales hos tumultus fugisse*, necesse non est ut Cæsareæ fuerit. Porro in hac oratione nihil aliud occurrit, ex quo illam Cæsareæ habitam suspiceris, quamvis multa ejusmodi occurrere debuissent, si Cæsarienses allocutus fuisset Nyssenius. Quinetiam cum ait se patriam Basilii commemorare nolle, non videtur in hac ipsa patria loqui. Vide infra cap. 25, n. 6.

Summam animadvertimus necessitudinem inter orationem Basilii de fame et siccitate et ea quæ ab utroque Gregorio narrantur. Sed tamen in hac homilia videtur sibi Tillemontius notas episcopatus perspicere, quia Basilii sic auditores compellat (a) : *Filii mei, quos per Evangelium genui, quos velut fasciis per manuum benedictionem involvi*. Et infra (b) : *Pauci mecum precantur*. Sed quid impedit quominus hæc presbyter dixerit Basilius, qui inter Cæsarienses ecclesias unam præcipue gubernandam acceperat? Ita congruit hæc homilia cum famis tempore a Gregoriis narratæ, ut Tillemontius nullum ei tempus invenire possit, ne annum quidem 374, quo aliam famem contigisse existimat; frustra enim referretur ad illud siccitatis tempus, quo Basilius, teste Nysseno (c), imbrem precibus impetravit. Tunc enim nulla spe frugum apparente, preces Basilii obtinuerunt, ut malum ultra minas non progrediretur. At in homilia de fame et siccitate calamitas eadem describitur, ac apud utrumque Gregorium.

V. Toto anno calamitatem perdurasse, id est, ab æstate usque ad anni sequentis æstatem, perspicimus ex tribus Basilii; epistolis, quarum in

A prima (d), quæ veniente hieme scripta est, de fame sic loquitur Basilius, ut de calamitate jaududum incepta ac fortasse brevi desitura : in altera (e) sub finem hiemis scripta nuntiat se occupationibus, quas exhibebat fames, adhuc detineri : in tertia (f), quæ depulsis omnibus hiemis incommodis data est, nondum famem desiisse declarat. Necesse est ergo unum saltem annum in his ærumnis consumptum esse. Dixi unum saltem; nam cum hiemis acerbitas et veris siccitas hoc malum attulerint, non improbabile est, statim atque spes futuræ messis ablata, famem exortam esse.

Narrat hanc famem Gregorius Nazianzenus post Basilii cum Eusebio reconciliationem et ante episcopatum. Sed quo potissimum anno acciderit, haud ita facile est dijudicare. Nullo argumento nititur Baronius, cur eam ad annum 367 referat, nisi inusitata illa et lapidibus simili grandine, quæ Constantinopoli et aliis in locis eodem anno cecidit mense Julio incunte. At fames, quæ Cappadociam afflixit, ex frigore et siccitate repetenda est, ut ex testimoniis supra allatis perspicui potest. Multo aptius calamitas refertur ad annum 368. Non enim convenit annus 366, quia Athanasius Ancyranus, qui vigente dudum fame mortuus est, concilio Tyansenis interfuit anno 367. Quinetiam hoc concilium, cui præfuit Eusebius Cæsariensis, inter famis molestias anno 367 vix cogi potuisset. Præterea Emmelia grassante fame ac paulo ante episcopatum Basilii, teste Nysseno (g), mortua est. Quare fames ab ordinatione S. Basilii non multum removenda. Neque etiam serius anno 368 fames contigit. Nam Basilius gravissimis curis tandem expeditus S. Eusebium Samosatensem invisit. At id ei integrum non fuisset, si fames anno 369 exorta esset. Non enim desiisset, nisi sub æstatem anni 370 paulo ante ordinationem Basilii. Quo tempore cum Samosata peccatisse nemo prorsus suspicabitur.

CAPUT XII.

- I. *Basilii Cæsario gratulatur inter Nicææ ruinas servato. Eusebio scribit epistolam 27.* II. *Episcopi sui morte afflictos Neocæsarienses consolatur.* III. *Item Ancyranos ob Athanasii mortem. Ibidem de epistolis 24 et 25.* IV. *Probat utriusque episcopi et Emmeliæ matris Basilii mortem ad annum 368 exeuntem, aut 369 ineuntem pertinere.* V. *Gregorio molestis negotiis implicato opem fert Basilius.* VI. *Samosata petit Basilius anno 369. Post reditum scribit Eusebio de morte Silvani Tarsensis.* VII. *Ante episcopatum epistolæ 35-37 collocandæ.* VIII. *De aliis primæ classis epistolis.*

I. Cum Nicæam (h) terræ motus longe post hominum memoriam maximus evertisset die undecima Octobris anno 368, Cæsarius, Gregorii frater, qui in Bithynia præpositus erat thesaurorum, solus ex insignibus viris, aut certe cum admodum paucis incolumis evasit, idque modo quodam incredibili,

(a) N. 1, p. 62.
 (b) N. 3, p. 64.
 (c) Or. in Basil.
 (d) Ep. 27.

(e) Ep. 30.
 (f) Ep. 54.
 (g) Vit. Macr. p. 187.
 (h) Naz. orat. 10.

utpote ipsis ruinis protectus. Basilius, qui Cæsarium amabat, eumque æquo animo consilia sua accipere sciebat, non prætermisit in tam mirabili eventu occasionem gratulandi et adhortandi, ut quæ ipsum præcui dubio subierant cogitationes periculi tempore, eas semper retineret. Scripta ergo hæc epistola 26, anno 368, paulo post eversam Nicæam.

Ægrotavit Basilius hoc anno non semel (a); quod minime mirum, accedente ad illius comitem infirmitatem sollicitudine et cura, quam in pauperibus sublevandis impendebat. Statuerat invisere S. Eusebium Samosatensem; sed his duabus rebus detentus est, morbis, et occupationibus, quas ei fames afferebat. Postquam cœpit emergere ex morbo et vires recolligere, supervenit aliud impedimentum, hiens, solito illa quidem mitior, sed tamen Basilio ita vehemens, ut non modo iter suscipere, sed ne ex cubiculo quidem prospicere posset. Sed tamen tanto ictus erat Eusebii desiderio, ut ei non dubitet polliceri, si et tempestas sinat et vitæ dies supersint, et iter non obstruat fames, se cito Samosata venturum, ut magnis Eusebii sapientiæ thesauris exsatiari possit.

II. Intra illud spatium, quod ab hac epistola usque ad tricesimam initio veris eidem Eusebio scriptam effluxit, obiere duo episcopi cum Basilio amicitia conjuncti, Musonius Neocæsariensis et Athanasius Ancyranus, ac ipsa etiam Basilio mater Emmelia.

(b) Erat Musonius vir omni virtutum laude cumulatus: primus ei locus in conventibus episcoporum non ætatis jure, sed virtutis merito deferri solebat. Novitatem in primis oderat, ac Ecclesiam suam ad antiquæ Ecclesiæ imaginem regebat, nihil de suo proferens. Unde factum, ut Neocæsarienses inter gravissimas illorum temporum procellas soli vel certe cum admodum paucis quiescerent, nec ullis hæreticorum ventis perflarentur. Musonius cum Basilio ad pacificationem Ecclesiarum concurrere noluerat, propter anticipatas quasdam, ut ipse fatebatur, opiniones. Forte ei Eustathius Sebastenus et alii ejusmodi homines displicebant, quos Basilius secum conjunctos habebat, et cum cæteris episcopis conjungere conabatur. Sed tamen summa erat inter utrumque de fide consensus, illiusque auxilium Basilius implorabat, quoties cum hæreticis certandum esset. Non pervenit ad extremam senectutem Musonius, sed tamen diu Ecclesiam Neocæsariensem rexit. Cum autem sciret Basilius quantum doloris illius morte traxissent Neocæsarienses, libenter eos iavisset, tum ut Musonio simul cum eis justa persolveret, tum ut mœrorem partiretur: sed cum eum multa detinuisent, per litteras eos consolari instituit. Ac viri quidem obitum majus damnum fatetur inferre civitati, quam calamitates, quas antea fuerat experta (anno enim, 344 terræ

motu eversa est), sed tamen monet ut dolori modum imponant, ac canes vel potius graves lupos abigant, digno pastore eligendo, qui a magno Gregorio, et aliis illius usque ad Musonium successoribus non degeneret. Obtestatur eos ut electionem episcopi suum quisque proprium esse negotium ducat. Denuntiat se, prout pastorem eligent, vel arctius conjunctum cum illis vel penitus disjunctum iri. Videtur Basilius timuisse, id quod evenit, ne quis et sibi et veritati non amicus in hanc sedem everberetur. Musonium non appellat Basilius mortuum episcopum; sed hoc ei nomen fuisse scimus ex epist. 210, n. 39, in qua Basilius gravissimos errores reprobrat episcopo Neocæsariensi, sed sanam doctrinam in hac Ecclesia usque ad beatum Musonium fatetur viguisse.

III. Circa idem tempus mortuus est Athanasius Ancyrae episcopus, qui ab Acacio (c) in hanc sedem, pulso Basilio, evectus est anno 360. Duplex inerat huic ordinationi macula, et quod auctore insigni Ariano facta esset, et quod Basilius Ancyranus per vim et impressionem ab hæreticis depositus esset. Quare non mirum est magnas in ordinatione Athanasii discordias exstitisse. Sed tamen magnus fuit veritatis defensor Athanasius. Testatur Gregorius Nyssenus (d) nihil ei veritate antiquius fuisse. Interfuit (e) synodo Antiochenæ anno 363 ubi fides Nicæna suscepta, et Tyanensi anno 367, ubi pariter consubstantiale decretum est. Laudat Basilius (f) magna illius et celebria pro recta fide certamina. Eum existimabat, veluti firmamentum rectæ fidei (g), veræ ac veteris dilectionis semen, in solatium Ecclesiis servari. Os ejus (h) iusta dicendi libertate et gratiæ verbis ad fratrum ædificationem scatebat. Ecclesiam suam sic rexit, ut omnes in unam consensionem et accuratam communionem vinculo pacis conjungeret.

Probabile est hujus Athanasii patrem fuisse Athanasium, ad quem scripta est Basilio epistola 24. In omnibus codicibus pater Athanasii episcopi dicitur, nec alium habemus cui id conveniat, præter Ancyranum. Erat ille vir magnæ eruditionis, gentium et urbium gubernacula tenuerat, et magnam progenitorum virtutem æmulabatur. Cum autem audisset Basilius hunc Athanasium in liberos eum non esse quem deceret, cum præsertim paternis votis dignissimi essent, libere eum admonuit. Molestum id accidit Athanasio, qui sese apud Basilium purgavit, et iniquos rumores a Timotheo chorepiscopo ad Basilium perlatos conquestus est. Respondet ei Basilius, eumque probatum et purgatum sibi esse declarat, sed tamen hortatur, ut nullam calumniis ansam præbeat. Fatetur se aliquid audisse, ad nequaquam a Timotheo chorepiscopo. Hujus epistolæ tempus certo statuere non possum: sed collocanda fuit ante

(a) Ep. 30.

(b) Ep. 28.

(c) Sozom. lib. IV, c. 25.

(d) Ep. 29.

(e) Sozom. lib. VI, c. 12.

(f) Ep. 25, n. 2.

(g) Ibid. n. 4.

(h) Ep. 29.

epistolam 29, in qua mors Athanasii episcopi lugetur. Nondum presbyterum fuisse Basilium conjici posset ex his verbis : *Nec moleste feras, si quid a nobis docentium more dicetur.* Sed levis hæc conjectura.

Basilio nostro molestissima esse debuit Basilii Ancyranæ ab Anomæis ejecti depositio, nec proinde placere Athanasii ordinatio. Sed tamen arctissima videtur ei intercessisse cum hoc Athanasio amicitia, quo amisso neminem sibi existimabat (a) superesse, cui Ecclesiarum curam deferret, neminem quem et molestiarum et lætitiæ socium haberet. Incidit eorum amicitie difficultas quædam, quæ longius processisset, si non summa fuisset in Basilio lenitas. Plurimi Ancyra Cæsaream venientes (b) uno ore Basilio nuntiarunt Athanasium ei succensere ac minas etiam aliquas intentare. Nemo erat ex Cæsariensibus Ancyram proficiscentibus, cujus aures hoc Athanasii sermone non circumsonuissent, scilicet a Basilio *noxas quasdam scribi et componi.* His enim verbis usum esse asserebant Athanasium, qui totidem verbis illius dicta referebant. Basilio, qui jamdudum humanarum rerum imbecillitate perspexerat, nihil inexpectatum erat; sed tamen vehementer miratus est, ac instar monstri esse duxit, quod tanta sibi injuria ab homine et veritatis et charitatis servantissimo fieret. Causam reperire non poterat, cur sui odium cepisset Athanasium : suspicabatur aliquem ex hæreticis scripta sua sub Basilii nomine venditasse. Itaque per amicum cum eo ex postulat, quod non scripserit, aut saltem non se accesserit, aut per fidum aliquem amicum dolorem significaverit. Rogat ut, si se ab hac sollicitudine liberare velit, quibus de causis ad hanc offensionem adductus sit, aperte declaret.

Scripta est hæc epistola 25 non multis ante mortem Athanasii annis. Jam enim Basilius veritate et scriptis et factis defendenda magnum sibi nomen pepererat; ac temporum molestiis ita animum assuefecerat, ut nullius jam hominis erga se immutatio inexpectata ipsi videretur. Sic autem Athanasii mortem deflet in epist. 29, sic desiderat summum illum virum, quem columnam et firmamentum Ecclesie vocat; tantamque illius morte jacturam fecisse se significat, ut facile pateat nascentem inter eos dissensionem cito sedatam fuisse. Hortatur Ancyranos, ut diligenter caveant ne rursus lites et discordie in novi episcopi electione nascantur. De Musonii et Athanasii successoribus sic loquitur Basilius, ut nihil boni ab eis expectasse videatur. *Neocæsarea, inquit (c), et Ancyra visæ sunt habere successores eorum qui obierunt, et huc usque conquiescunt.*

Circa idem tempus ac Musonius et Athanasius, obiit S. Emmelia mater Basilii, de cujus morte cer-

tiorem facit Eusebium in eadem epistola. Scripta est hæc epistola nondum elapsa hieme, ut ex his verbis perspicui potest : *Si omnes ordine scriberem causas, quibus in hunc usque diem detentus sum... morbos quidem alios aliis succedentes, hiemis molestiam, negotiorum continuitatem omitto dicere, etc.* Quare errore non carent ecclesiasticæ tabulæ, in quibus mors S. Emmeliæ ponitur die tricesimo Maii. Enumerat enim Basilius hiemem inter impedimenta, quibus hactenus detentus fuerat. Eo probabilius est hanc epistolam non scriptam esse mense Junio, quod aliam Basilium postea ad eundem Eusebium epistolam scripserit (d), antequam fames decessisset. Sola enim fame detinebatur, quominus comitaretur Hypatium, consanguineum suum, morbo quodam languentem, in quo curando consuetum successum non habuerunt viri donis curationum instructi. Quare Basilius ad alios confugiendum ratus, Eusebium rogat, ut religiosissimos fratrum (monasterii alicujus ascetas videtur designare) ad se accersat, qui sub ipsius oculis Hypatio medeantur; vel saltem ad eos Hypatium mittat litteris suis munitum.

IV. Nunc exponendum nobis est, quibus adducti rationibus ad annum 368 et 369 hos eventus referamus, quibus Tillemontius et plerique alii annum 373 assignant, Pagius vero, qui aliorum errorem alio graviore emendat, annum 370. 1º Nullum prorsus occurrit in toto episcopatu Basilii tempus, in quo ejusmodi eventus conjungi possint, ut in his quas recensimus epistolis junguntur: nempe mors Musonii et Athanasii Ancyranæ ac sanctæ Emmeliæ, diuturna fames Basilium ex continuis occupationibus respirare non sinens, consilium eundi Samosata per integrum annum, id est, per duas ætates ac unam hiemem hac fame interpellatum. Nil verbis opus est, ut hæc anno 370 non evenisse probem, quo Basilium recens ordinatum non fames occupabat, sed negotia ab episcopis ipsius electioni intercedentibus exhibita detinebant, nec Samosata cogitabat (e), sed Eusebium invitabat, ut sequenti vere Ecclesiam Cæsariensem reviseret. Ipse Pagius non elegisset hunc annum, nisi ordinationem rejecisset in annum 371. Nullum famis vestigium anno 371 (f). Basilium ab autumno usque ad primos menses anni sequentis, adventus Arianorum, expectatio Valentis ac deinde ipsa persecutio sic detinuerunt, ut iter Samosatense in mentem venire non potuerit. Anno 372, statim post Pascha iter (g) aliquod suscepit, mense Maio aliud (h) meditatus est, quod ad exitum non perduxit. Sed postea Armeniam peragravit, ac tandem suavissimum mel Ecclesie Samosatensis degustavit. Nihil ergo ex his quæ quærimus, suppeditat annus 372. Superest annus 373, qui maxime arridet Tillemontio. Nam anno 374 et sequentibus exsulabat Eusebius. Reperimus quidem

(a) Ep. 22.

(b) Ep. 23, n. 2.

(c) Ep. 30.

(d) Ep. 31.

(e) Ep. 48.

(f) Ep. 68, 71.

(g) Ep. 95.

(h) Ep. 98.

hoc anno Basilium invisendi Eusehii promissis obstructum. At cur promissa non perfecit, gravissimum morbum excusat in pluribus epistolis (a), nusquam famem. In epistola 145, appropinquante hieme scripta, cui spem omnem abjecisset visitandi Eusebii, morbis debilitatus, ipsum ad se invitat. Morbum et hiemem causatur in epistola ad Evagrium, cur in Armeniam proficisci non possit. Uno verbo nullum prorsus hoc anno indicium famis aut incipientis aut desinentis. Nemo famem anno 373 desisse dixerit. Ilac enim sedata Eusebium invisit Basilium, quod quidem anno 373 perficere non potuit. Eadem causa famis initium ad annum 373 referre non sinit: siquidem illa anno sequenti solutus Basilium Samosata petiit. At anno 374 exsulabat Eusebius. Immerito ergo Tillemontius mortem Musonii, Athanasii et S. Emmelie anno 373 exeunti affigere conatur.

2° Habemus certissimum Gregorii Nysseni testimonium, qui postquam mortem et sepulturam matris narravit, statim sic pergit (b): 'Εν τούτω ὁ πολὺς ἐν ἁγίοις Βασίλειος τῆς μεγάλης Καισαρέων Ἐκκλησίας ἀνδείχθη προστάτης· ὅς ἐπὶ τὸν κληρὸν τῆς ἐν τῷ πρῶτῳ περιουσίας ἱερωσύνης, τὸν ἀδελφὸν ἄγει· ταῖς μυστικαῖς ἐαυτοῦ ἱερωσύναις ἀφιερῶσας· καὶ ἐν τούτῳ πάλιν αὐτοῖς ἐπὶ τὸ σεμνότερόν τε καὶ ἀγιώτερον προφηεῖ ὁ βίος, τῇ ἱερωσύνῃ τῆς φιλοσοφίας ἐπαυξήσεως. *Tum insignis inter sanctos Basilium magnæ Cæsariensium Ecclesiæ declaratus amatistæ, qui in clerum sacerdotii presbyterorum fratrem evehit, suis eum mysticis sacramentis consecrans; tumque illis ad majorem gravitatem et sanctitatem vita progreditur, augente philosophiam sacerdotio.* Nimirum clara et perspicua Gregorii verba, quam ut eludi possint; multo minus dici possit errare in tam insignibus rebus domesticis enarandis.

3° Ut hos eventus anno 368 exeunte aut ineunte 369 assignemus, rerum deinceps narrandarum series omnino postulat. Modo probabimus epistolam 54 ad Eusebium, cui summa est cum superioribus necessitudo, ante episcopatum scriptam esse. De Athanasio Ancyrano et Musonio nihil deinceps occurret. Neuter subscribet litteris in Occidentem (c) missis anno 372. Quinetiam ab Atarbio (d) successore Musonii gravissimas molestias Basilio exhibitas videbimus non multo post Pascha anni 373. Eodem anni 373 tempore sic compellat Neocæsarienses (e): *Multo tempore inter nos siluimus, fratres.* Queritur ibidem quod eorum iracundia totam hominis ætatem perduret. Num sic locutus esset, si anno 373 exeunte aut ineunte 374, nondum ullæ extitissent odii significationes, eosque tunc episcopi

A morte afflictos litteris amicissimis consolatus fuisset? His adde in opinione Tillemontii explicari vix posse, quomodo Basilium, qui se initio monasticæ professionis, ut supra vidimus, omnibus rebus nudaverat, quique hoc institutum amplectentibus nullius omnino retinendæ rei licentiam concedit, suo tamen patrimonio pauperes-presbyter juverit. At id nullo negotio solvimus. Nondum desierat fames, cum matris morte ad eum bona redierunt, quæ statim urgente fame in pauperes effudit.

Necesse fuit in his probandis immorari, quia maximi sunt momenti ad ordinem rerum Basilii gestarum. Sed objicit Tillemontius (f) Basilium in epistola 50, sic de negotiorum suorum perpetuitate, et de insidiis sibi structis loqui, et cum Eusebio episcopo et Athanasio Ancyrano sic agere, ut dubium esse non possit, quin tunc episcopus fuerit. Videtur etiam sibi certissimas notas episcopatus perspicere, cum ait Basilium (g) secum Musonium ad Ecclesiarum pacificationem non concurrisse, sed tamen eum semper a se ad oppugnandos hæreticos advocatum fuisse: vel cum dicit mortuo Athanasio: *Cuinam deinceps Ecclesiarum curam deferemus?*

Sed 1° facilem et expeditam responsionem suppeditant, cum ipsa Cæsariensis Ecclesia, quæ jus exarchicum habebat, tum Basilii in hac Ecclesia auctoritas, quem Gregorius Nazianzenus (h) testatur, etsi cathedra inferiore, Ecclesiæ imperium obtinuisse. His adde maxima ingenii, doctrinæ, et virtutis ornamenta, quibus episcopi tantum tribuebant, ut cum adhuc lectorem Constantinopolim ad veritatis defensionem accersiverint, et cum eo de maximis rebus Lampsacum profecturi deliberarent. Quid mirum si presbyter factus, cum plurimas partes regendæ Ecclesiæ Cæsariensis sustineret, non minimas etiam in iis, quæ ad exarchicum jus pertinebant, sustinuerit?

2° Illud asseverare possumus, nihil his litteris inesse, quod episcopalem auctoritatem necessario designet. Nonne enim presbyter et perpetuis negotiis detineri potuit, et insidiis inimicorum appeti? Quamquam negotia illa non aliunde, quam ex fame tunc grassante oriebantur, id quod minus animadvertit Tillemontius: insidiæ non magis Basilium, quam ipsam Cæsariensem Ecclesiam videntur petiisse. Scernit se ab episcopis Basilium, cum ait in epist. ad Eusebium (i), *dum vos cunctamini*, etc. In epistola ad Athanasium (j) nihil sane animadverto, quod Basilium honore parem Athanasio fuisse indicet. Imo queritur quod se Athanasius non accersiverit, ut doloris causas indicaret: quod profecto episcopus Cæsariensis non dixisset Ancyrano, cum præsertim Ecclesia Cæsariensis jura exarchica in Ga-

(a) Ep. 156, 158, 141.

(b) Vit. Macr. p. 187.

(c) Ep. 92.

(d) Ep. 126.

(e) Ep. 204, n. 1.

(f) Not. 65 in Basil.

(g) Ep. 28, n. 2.

(h) Or. 20.

(i) Ep. 20.

(j) Ep. 25.

lætiam extenderet. Ridet quidem Athanasii minas Basilii. Sed num necesse fuit eum episcopum esse, ut se minas ridere diceret, nec adeo puerum esse, ut hæc terricola formidet? Neque etiam episcopalem auctoritatem sibi arrogabat (a), cum nomine episcopi sui, qui ipso dominante dominari sibi videbatur, vicinos episcopos ad defensionem veritatis advocaret, lisque curam Ecclesiarum deferret.

V. Cæsarius Gregorii Nazianzeni frater, anno 368 e Nicææ ruinis mirabiliter servatus, Dei beneficio ad animæ salutem uti, et a reipublicæ administratione recedere statuerat (b). Sed præclaro consilio mors obstitit paulo post superveniens. Mortui pretiosissima quæque et servi et alii homines servis non meliores diripere, ac paucissima parentibus reservarunt, quæ statim pauperibus distributa sunt. Cum enim moriens dixisset Cæsarius: *Mea omnia volo esse pauperum*, frater illius Gregorius, ad quem tota domus sollicitudo redibat, pium mandatum summa religione perfectit. Sed simul prodire commentitii quidam creditores, qui pecuniam a se Cæsarium accepisse dicerent. His statim numerabatur quidquid petebant, quandiu fuit unde absolverentur; unde nonnullos pœnitebat, quod plus non petissent. Sed cum quotidie ejusmodi sycophantæ, sive improbitate, sive temporum miseria cogente, peterent, necesse fuit negare. Repulsam passim lites intulerunt, ac Gregorium in maximas ærumnas conjecerunt.

Basilii, qui res adversas Gregorii suas proprias esse ducebat, commendat illius causam Sophronio urbis Constantinopolitanæ præfecto. Demonstrat et se et Gregorium in ejusmodi negotiis hospites esse et peregrinos; quamobrem Sophronii prudentiæ statuendum relinquit, quod optimum factu sit, ut his molestiis liberentur. Cæterum rogat ut ea de re agat cum comite thesaurorum, ac Gregorii verbis declarat eum paratum esse quidquid de bonis Cæsarii reliquum est, arario cedere, modo patronus ararii respondeat iis qui adoriuntur, et probationes requirat.

In eandem scripta sententiam epistola sequens, quam minus commode Tillemontius et alii referunt ad negotia Gregorio Nysseno exhibita anno 375. Agit enim de iisdem prorsus rebus ac præcedens.

In utraque epistola Gregorius vocatur episcopus, neque hac in re discrepant manuscripti codices ab editis. Sed has voces margini appositas fuisse, ut Theologi pater designaretur, ac inde in contextum irrepisisset, multis rationum momentis probatur. Non enim de Gregorio episcopo agitur in his epistolis, sed de ejus filio, qui nondum episcopus erat. 1° Is quem commendat Basilius, pauper erat, jamdudum vitam quietam agere statuerat, veterem cum Sophronio et Aburgio amicitia conjunctus erat. Hæc autem minime congruunt Gregorio patri opes non medio-

A cres habenti (c), et episcopalibus curis jamdudum districto et ab ætate Sophronii et Aburgii remotissimo. At quadrant optime Theologo, qui omnibus rebus sese nudaverat et monasticam vitam profitebatur, et Sophronii ac Aburgii æqualis erat. 2° Theologus cum totius paternæ domus curam, tum in primis hujus molestissimi negotii pondus sustinuit, ut perspicui potest ex ejus carmine de rebus suis. Hinc statim atque audit fratris bona diripi, patrociniū Sophronii imploravit, eique scripsit epistolam 18.

Vix autem dubium esse possit quin hæc epistolæ ante episcopatum Basilii scriptæ sint. Scriptæ enim sunt non multo post mortem Cæsarii, qui anno 368 exeunte aut 369 ineunte obiit; siquidem spatium non habuit ea perficiendi, quæ tempore periculi statuerat. Nec sane verisimile est commentitios creditores, qui his litteris materiam dederunt, diu otiosos sedisse, ac non statim occasionem arripuisse. In carmine Gregorii de rebus suis, quod ante annum 372 collocari debet, quia nulla ibi mentio ærumnarum Sasimensium, non tamen multo ante, quia canos et rugas commemorat; in hoc, inquam, carmine molestias, quæ fratris mortem secutæ sunt, interdum ut præteritas dellet, interdum ut præsentis. Sed hoc forte tribuendum carminis licentiæ; atque etiamsi nondum anno 371 defunctus his ærumnis fuisset Gregorius; non idcirco epistolæ Basilii ad hoc tempus differendæ essent sed negotium diu protractum videri deberet.

C VI. Solutus tandem gravissimis curis Basilii ad complexum Eusebii Samosatensis properavit. Jam sese hoc promisso obstrinxerat præterito anno; ac moras quidem fames et morbi et hiems attulerunt, sed nequaquam consilium infregerunt, ut perspicui potest ex superioribus epistolis. Quare non dubium est quin quod tam asseveranter promiserat, tanquam sitienter concupiverat, id anno 369 exsecutus sit. Præterea ex epist. 34, quæ ante episcopatum scripta est, Basilium in Eusebii congressum venisse cognoscimus. Precatur enim Deum, ut sibi dignetur iterum *perutilem Eusebii congressum concedere*. Hinc etiam in ep. 157, quæ scripta est anno 373 exeunte, sic Eusebium alloquitur: *Quam moleste tulisse me putas, quod tuo congressu præterita ætate caruerim? Atqui ne aliis quidem annis congressus talis exstitit, mihi ut satietatem afferret*. Eusebium ergo Basilium non semel invisit; sed cum semel tantum in episcopatu hoc iter suscepit, nempe anno 372, aliud primo itineri tempus assignandum est ante episcopatum.

Postquam rediit Basilius in Cappadociam, nova calamitas Ecclesiis supervenit, ex qua majorem in modum ingemuit. Ariani enim Ecclesiam Tarsensem occupaverunt (d), uno ex suis in hanc sedem imposito post mortem Silvani, qui ante iter Basilii Samo-

(a) Naz. ep. 25.

(b) Naz. or. 10.

(c) Naz. ep. 17.

(d) Ep. 54.

gatense, vel non multo post videtur obiisse. Suum ergo dolorem Basilius Eusebio significat, quod civitas tanta tamque opportune sita, ut Isauros, Cilices, Cappadoces et Syros per seipsam conjungeret, unius aut duorum hominum temeritate in perniciem nullo negotio conjuncta esset, dum episcopi catholici cunctantur ac deliberant, et sese invicem respiciunt. Fatetur tamen nullam ejus rei culpam Eusebium sustinere, nec quidquam ab eo prætermisum, quod ad Ecclesiæ utilitatem pertineret.

Non tamen evenit quod metuebat Basilius (a), ne periret Ecclesia Tarsensis. Videtur enim maxima pars presbyterorum curam Ecclesiæ suscepisse, et pro fide catholica strenue dimicasse. Cum eis Basilius eadem amicitia et communione conjunctus fuit, quam cum Silvano habuerat, ut testantur litteræ 113 et 114. At cum episcopo Ariano nec Basilius nec presbyteri Tarsenses communicabant, ut observabimus, cum de iisdem epistolis æ-

Scripta autem hæc ad Eusebium epistola anno 369 exeunte aut ineunte 370, siquidem post iter Samosatense scripta est, quod anno 369 circa autumnum suscepit Basilius. Presbyterum illam Basilius scripsisse monent codices mss. quibuscum optime consentit illud, *dum vos cunctamini, deliberatisque et vos mutuo respicitis*. His enim verbis discernit se Basilius ab episcopis. Quæ de Silvani mortē diximus, confirmat epistola 67 ad Athanasium, scripta anno 371. Hunc enim beatum appellat Basilius, qui hunc titulum non solet nisi mortuis deferre.

VII. Ante episcopatum collocandas duxi tres sequentes epistolas, quæ inscriptione carent. Prima potenti cuidam amico, forte censori, scripta est, cui jam multos commendaverat Basilius, sed nunc de meliore nota commendat ei Leontii domum, rogatque ut Leontio eandem humanitatem exhibeat, quam sibi exhiberet, si qua possideret prædia, nec Dei beneficio in summa paupertate versaretur.

In duabus sequentibus epistolis rogat Basilius ut domui, in qua nutritus fuerat, antiquus census servetur, nec ei nova peræquatione oneris quidquam addatur. Atque id rogat non solum Dorothei presbyteri, collectanei sui, sed etiam sua ipsius causa. Nam, cum nihil proprium haberet, sed charorum et propinquorum rebus sustentaretur, alimenta ei ex hac domo præbebantur, opera illius presbyteri, cui mater Basilius maximam partem servitorum ad eandem domum pertinentium, quandiu presbyter ille viveret, utendam tradiderat, ea conditione ut Basilio alimenta ministraret.

Vel presbyteri vel episcopi dignitatem designat

A Basilius (b), cum se parentis loco constitutum dicit propter dignitatem illam in qua a Domino collocatus erat. Sed cur episcopum illum fuisse non putem, cum tres illas scriberet epistolas, detinet me summa illa paupertas, in qua versari se dicit, nec prædia ulla possidentem, nec quidquam proprium habentem. Etsi enim in ipso etiam episcopatu pauperissimus fuit omnium hujus mundi bonorum, tunc tamen magis animo et liberalitate in pauperes pauper fuit, quam quod nulla prædia, nullos redditus haberet. Videntur enim ecclesiæ Cæsariensis satis amplæ, ut illis temporibus, opes fuisse: cujus rei testes sunt Taurici redditus (c), qui dum ex loco tam remoto Cæsaream ferrentur, spectantis Anthimi Tyanen-sis oculos lædebant. Basilius erat ager ille (d), in quem plurimos episcopos anno 373 convocavit, ut firma esset omnium de fide Eustathii consensio. Si quis consideret amplissimum ædificium (e) quod Basilius anno 372 aggressus est, si sumptus quos faciebat in invitandis et excipiendis episcopis (mittebat enim qui jam invitatos iterum admonerent et perhonorifice deducerent), illum profecto fatebitur eo paupertatis redactum non fuisse, ut nihil possideret, sed charorum et propinquorum facultatibus sustentaretur. Quare tres illas epistolas, quæ tantam Basilius paupertatem testantur, ante episcopatum necesse fuit collocare. Ipse Basilius discrimen aliquod agnoscit inter eam paupertatem, quam episcopus animo retinebat, et eam, quam ante illud tempus professus fuerat. Ait enim non illepide in epist. 136 ad Antipatrum præsidem, qui crambe aceto condita sanatus fuerat, sibi cranibem antea invisam fuisse, tum ob proverbium, tum quia comitem paupertatem in memoriam revocabat; nunc vero mirum in modum placere, postquam præsidi valetudinem restituit.

VIII. Epistolam 38 initio episcopatus S. Gregorii Nysseni, id est anno 372, scriptam conjicit Tillemontius. Sed, quia Basilius in hæc epistola cum Gregorio nequaquam disserit, ut par erat cum collega disserere, sed eum potius ut tyronem theologiæ elementis imbuit (ait enim se hunc ei commentarium confecisse, ne hypostasim, ut multi alii, cum essentia confunderet); credere malim Gregorium hanc a fratre pertractationem accepisse, cum relicta rhetoriæ cathedra totum se sacris et ecclesiasticis scriptoribus evolvendis dedit. Illud etiam probare possit hanc elucubrationem Basilius episcopatu antiquiorem esse, quod nihil habet de celeberrima illa questione, quæ initio episcopatus Basilius de Spiritu sancto exorta est.

De epistolis Juliani ad Basilius et Basilius ad Julianum jam locuti sumus. Quod spectat ad quinque alias epistolas quæ sequuntur, sunt illæ quidem di-

(a) Ep. 114.

(b) Ep. 37.

(c) Naz. or. 20.

(d) Ep. 244, n. 2.

(e) Ep. 94.

(f) Ep. 244, n. 2.

gnae Basilio ac præclarissima instituti ascetici præcepta continent. Ipsum etiam tempus optime congruit, si conjecturae Tillemontii recipiantur. Ex his enim verbis epistolæ 46 (p. 136) : *At spiritus aërii, qui nunc in filiis contumaciæ operatur, exigua aura modo suscepta, abnegasti hæc omnia*, conjicit impium Juliani regnum designari. Illud autem epistolæ 45 : *Nosce quomodo jam Judæorum et gentilium filii ad Dei cultum compelluntur*, referri posse idem scriptor existimat ad imperium Joviani; quippe cum mors Juliani et exorta inter conatus instaurationis templi miracula conversiones ejusmodi commovere poterint. Jamdudum apud Græcos nonnulli has epistolas Basilio abjudicarunt. Prima, quæ est ad Chilonem, S. Nilo a nonnullis tribuebatur, ut legimus in uno ex codicibus regiis. Si una S. Nilo tribuitur, cætera etiam tribuendæ; sunt enim omnes ejusdem inter se styli. Jam nonnulli in his litteris stylum Basillii desjiderarunt; sed ad hanc dubitandi rationem illud etiam accedit, quod legitur in epist. 45, *κατ' ἔθραμες ἐπὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἐνθα σοι καὶ αὐτὸς συνδιατρίβων ἐμαχάριζον τῶν ἀθλητικῶν πόνων. Πεῖσisti Jerosolyma, ubi et ipse tecum commoratus, ob athleticos te labores beatum prædicabam*. His verbis diuturna Hierosolymis commoratio indicatur, quæ in Basilium non convenit. Rem facile explicat et conciliat Combefisius, qui Basilium Hierosolymis baptizatum putat, ut in fabulosa illius vita legitur, quæ Amphilocheii nomini supposita fuit.

Harum quinque epistolarum prima ad anachoretam quemdam in Palæstina, Chilonem nominæ, scripta est, qui se ita in solitudinem abdiderat, ut ne sacris quidem conventibus interesset. Hoc præcipue illum edocet auctor epistolæ, quomodo fastidium solitudinis vitandum, et, si quæ subeant cogitationes sub specie obeundi sacras synaxes, quomodo repellendæ sint. Sequitur brevissima ad juniores admonitio. Epist. 44 scripta est ad monachum quemdam, qui ex summo pietatis fervore in magna crimina lapsus fuerat, et pecuniarum raptor evaserat. Sequens ad alium monachum, qui amplis opibus relictis hoc institutum amplexus fuerat, sed postea adulterium commiserat et nonnullos horrendum quidpiam jurare coegerat. Similis est argumenti epistola 46, et ad pœnitentiam hortatur virginem lapsam, quæ cum virginitatem violasset, voto se obstrictam negabat, quamvis virginitatem coram Deo et angelis et hominibus professa esset.

CAPUT XIII.

1. *Mortuo Eusebio minus caute Basilius successoris electioni providet*. II. *Ipse Basilius πρῖντις Gregorii et Eusebii Samosatani opera eligitur*. III. *Intercedunt plures episcopi et ante ordinationem discedunt*. IV. *Quo anno hæc peracta ordinatio*.

I. Eusebius Cæsariensis episcopus animam in Basillii manibus anno 370 (a). leniter exhalavit, et

ad Dominum, pro quo fortiter et strenue in persecutionibus decertaverat, annis episcopatus fere octo exactis, profectus est. Nemo sane tanta sede dignior erat Basilio, neminem latebant eximia doctrinæ et sanctitatis ornamenta; spectata omnibus erant summa de Ecclesia Cæsariensi merita, cujus administrandæ jam plurimas partes ab episcopo commissas sustinuerat. Sed tamen quominus hoc lumen excelso loco collocaretur, plurima obstiterunt, quæ Gregorius Nazianzi episcopus summa prudentia et animi fortitudine removit. Ipse Basilius ne suspicans quidem oculos in se conjectum iri, amicum suum Gregorium accersivit, verbis quidem, ut ei pene moriens extremum vale diceret (videtur enim tunc consueto illius et comiti morbo aliquid novi doloris accessisse), re autem vera ut Gregorii consilio et opera in episcopi electione uteretur. Percussus hoc nuntio Gregorius lacrymas fudit, seque ad iter accingebat, cum episcopos ad urbem sensit concurrere. Tum vero Basillii consilium intellexit, ac proficisci abnegans, cum Basilio pluribus nominibus jurgavit : (b) primum quidem, quod non vidisset se hominum sermones ac ambitus suspicionem, amico ad ejusmodi tempus accersito, non evitaturum; deinde quod cum se ipse in electionis tumultum interponere non auderet, per Gregorium, quocum erat tam arcta amicitia conjunctus, ea decenter agi posse crederet, quæ ipse per se egisset indecore; denique quod pios homines plus posse in ejusmodi electionibus existimasset, quam potentes et apud vulgus gratiosos. His de causis Gregorius cum ipse proficisci noluit, tum Basilio auctor est, ut prudenti secessu tumultus et pravas suspensiones fugiat. Verisimile est Basilium amici consilio paruisse, ac latebras quæsiisse dum electio perageretur. Sed immerito Baronius (c) post Eliam Creiensem ad Basilium refert Gregorii Nazianzeni verba (d) de pastorum præstantissimo ovilis curam adhuc detrectante, ac paulo post suscepturo. Loquitur enim hic de Nazianzenis monachis, inter quos unum præcipue laudat.

Videtur Basilius paulo antequam Eusebii oculi clauderentur, ad Gregorium scripsisse, vel certe antequam mortis nuntius Nazianzum deferretur. Nam Gregorius, cum se ad iter accingeret Basillii invisendi causa, sensit episcopos ad urbem concurrere, seque intellexit a Basilio non tam ad morbi solatium, quam ad operam in episcopi electione tradendam allici. Cognovit ergo ex hoc episcoporum concursu mortuum esse Eusebium: nec dubium est quin, si certior de hac morte factus antea fuisset, statim et Basillii consilium et consequentia ex hoc consilio incommoda vidisset.

Non deerunt fortasse qui mirentur vel libenter non credant episcopos Cappadociæ statim post Eusebii mortem, antequam litteris cleri advocarentur,

(a) Naz. pag. 310 et 342.

(b) Naz. ep. 21.

(c) An. 369.

(d) Or. 12.

Cæsaream advolasse. Sed tamen nihil videntur hac A Deum precetur, eique quinam magis idonei sint, in re præter morem Cappadociæ fecisse. Idem fecerunt anno 373, cum falsus de Basilii morte rumor allatus esset, ut perspicimus ex epistola 141, n. 2. Nemo sane dixerit tunc eos litteris cleri vocatos fuisse.

Cur idem mortuo Eusebio credam evenisse, præter testimonium Gregorii Nazianzeni, quo jam usus sum, aliud rationis momentum suppeditant litteræ Gregorii episcopi ad eosdem episcopos. Hi enim Gregorium Cæsaream advocarunt (a), sed tam perfunctorie, ut nec adesse illum oportere significarent, nec qua de re, aut quo tempore. Permolesum id fuit optimo seni : at profecto molestum esse non debuisset, si jam illum, itidem ut alios episcopos, de more clerus invitasset. Tunc enim necesse non fuisset, ut cleri litteris additæ episcoporum litteræ singula accurate persequerentur.

II. Cum prævideret venerandus senex, id quod usu evenit, varia hominum studia in eligendo episcopo futura, declarat (b) episcopis neminem se habere, quem Basilio præferre possit, viro et vitæ sanctitate et doctrinæ præstantia longe super alios, omnes eminenti : nec illius corporis debilitatem obstare debere; cum episcopus quærat, non athleta, ac præterea Dei virtus in ejusmodi infirmitate eluceat. Promittit se adfuturum, si hoc suffragium recipiant, ac operam eis daturum vel spiritu vel corpore : sin autem certis conditionibus via capessenda sit, ac factiones contra æquitatem conflentur, gavisurum se quod fuerit contemptus.

Honorifice invitatus ab Ecclesia Cæsariensi Gregorius (c) demonstrat Cæsariensibus, quanti sit momenti electio episcopi, cum in omnibus Ecclesiis, tum maxime in Cæsariensi aliarum Ecclesiarum matre. Summum significat veniendi ad eos desiderium, si per morbum et senium liceat; sed interim declarat ex viris principatu dignis, quos in Ecclesia Cæsariensi plures esse non induciatur, nōminem Basilio præferri debere; eumque coram Deo teste asseverat et vitæ et doctrinæ sanctitate vel solum, vel omnium maxime aptum esse, qui Ecclesiam his molestissimis temporibus gubernet. Atque hæc scribit clero et monachis, et honoratis ac curiæ et universæ plebi. Si sibi assentiantur, atque hæc vicerit D Eusebio non ignotum, quem si obtinere possumus, inquit, scio acquisituros nos magnam apud Deum fiduciam, atque in populum, qui nos advocavit, beneficium maximum collaturos. Hortatur ut ruptis omnibus moris incommoda hiemis antevertat. Hanc epistolam, quæ inter Basilianas reperitur, nemo jam fere est, qui Gregorio restituendam non fateatur.

Non putavit Gregorius observandum esse hoc loco, quod Basilius utilius ac satius esse docet in epist. 290, ut dicto testimonio studia vitentur, nec quisquam contendat, ut sua vincat sententia, sed

(a) Naz. ep. 23.

(b) Ibid.

(c) Ep. 22.

(d) Or. 19.

(e) Ibid.

(f) Basil. ep. 47.

(g) Or. 20.

regionibus viros pietate claros et zelo flagrantes ad unguendum Basilium excitasse testatur. Non dubium est quin tanti fidei defensoris præsentia lucem reddiderit Ecclesiæ Cæsariensi, et multos ex curia, ac forte etiam ex ipsis episcopis ad saniores sententiam adduxerit. Nam testatur Gregorius (a) Spiritum sanctum abunde vicisse. Sed tamen illius monitis et hortatibus plures episcopi non videntur cessisse. Nam cum eorum numero, qui episcopum proclamaturi erant, unus deesset ad canonicam electionem, Nazianzi episcopus (b) non solum senectute, sed etiam morbo fractus, animamque agens, iter aggredi non dubitavit, ut calculo suo electionem juvaret. Colligit Tillemontius ex his verbis Gregorii necessaria fuisse ad canonicam electionem majoris partis episcoporum suffragia. Quod quidem eo diligentius servandum erat in electione Basilii, quod non solum plures episcopi intercedebant, sed etiam adjunctos secum habebant magistratus et perditissimos quosque cives.

Proficiscente patre scripsit Gregorius (c) ad S. Eusebium, cujus zelum et sudores laudat et gratiam Deo libertatem; eique acceptum refert quod patris senectus renovata fuerit: unde etiam rem ex sententia successuram sperat: veniam petit, quod non accurrat ad ejus complexum linguis improborum cedens; sed paulo post venturum se promittit, quod tamen perfecisse non videtur. Vicit abunde Spiritus sanctus per Eusebium et Gregorium, qui cum vehiculo, tanquam mortuus feretro, impositus fuisset, ex labore vires traxit; et cum rem egregie administrasset, ac dimicasset, Basiliumque in throno collocasset, firmus ac valens domum rediit, oculos erectos habens a manuum impositione et unctione, atque etiam ab illius qui ungebatur capite roboratus.

III. Invidorum Basilii mirum in modum furor exarsit, ubi conatus suos in ventum effusos viderunt: plagarum, quas sibi hac electione videbantur accepisse, ignominiam ferre non potuerunt. Itaque non solum conviciis Gregorium episcopum et maledictis vexaverunt, sed etiam ordinationi interesse, et cum Basilio communicare noluerunt. De factis patri conviciis non silet Gregorius (d), alterum autem facinus prætermittit. Sed illud non obscure perspicimus ex ep. 48 ad Eusebium Samosatenum ubi Basilius sic loquitur: *Nostri autem spe et cæspectatione non existere meliores. Nam, cum statim post egressum tuum advenissent, multa quidem tristitia dixere, multa etiam fecere, ac tandem discesserunt, firmato nobis schismate.* Ex postremis testimonii verbis colligimus episcopos, dum Cæsaream post egressum Eusebii veniunt, minime communicasse cum Basilio; nec tum primum schisma

conflasse, sed jam antea conflatum confirmasse. Non ergo interfuerant ordinationi, nec Basilio manus imposuerant, nec cum eo communicaverant. Pondus addit huic sententiæ eorum Cæsarea ante Eusebium discessio. Cur enim Eusebius, cui longum iter peragendum erat, serius tamen quam isti discessit, nisi quia sese proruperunt, statim ac victos se esse viderunt? Illud etiam argumento est, insigne aliquid hos episcopos fecisse, quod hujus dissensionis totæ civitates et populi participes fuerunt, ejusque fama ad remotas provincias pervenit, ut postea videbimus. Non opus est verbis refellere Baronii (e) sententiam, qui Basilii adversarios fuisse existimat, non eos quos diximus episcopos, sed præsidem Cappadociæ, et alios huic proximos Cæsareæ agentes, et civitatem susdeque miscentes, ut in gratiam Ariani imperatoris alius crearetur episcopus.

IV. Quo Basilius anno ordinatus fuerit, non una est criticorum sententia: Baronius et Bollandus anno 369 ordinatum fuisse contendunt; anno 370, Petavius et Tillemontius. Nihil moror Pagium qui ordinationem differt usque ad annum 371; hæc enim opinio stare non potest. Ex duabus autem aliis sententiis longe potior videtur ea quam defendit Tillemontius.

1° Pendet ordinationis annus ex mortis anno. Constat enim Basilium præfuisse (f) octo annos Ecclesiæ Cæsariensi et (g) nonum incepisse. Non minus certum et exploratum est quod testatur Gregorius Nyssenus (h), novem aut decem post Basilii mortem mensibus, concilium Antiochiæ habitum fuisse, sedata persecutione. Quare cum Basilius obierit Calendis Januarii, id quod a nemine negatur, ac proinde hoc concilium, quod novem aut decem mensibus post ejus mortem habitum est, non potuerit nisi Septembri aut Octobri mense celebrari; ut de concilio, ita de Basilii ordinatione et morte statuemus. Si concilium referamus ad annum 378, paulo post mortem Valentis qui die 9 Augusti periit; mors Basilii ad anni 378 initium, ordinatione ad annum 369 referenda. Si concilium differatur ad annum 379, ordinatione et mors Basilii pariter uno anno serius collocandæ. Quod spectat ad concilium, egregie probat Tillemontius episcopos 148 (totidem enim huic concilio interfuisse patet ex collectione Holstenii) non potuisse intra duos menses ex variis exiliis Antiochiam convenire, cum præsertim summa esset rerum in Oriente, tristissima clade accepta, perturbatio. Præterea in eadem collectione (i) habemus nonnullas subscriptiones episcoporum, inter quas legitur nomen Eulogii Edesseni. At is adhuc presbyter Antinoum relegatus sub Valente, rediit Edessam pace reddita, teste

(a) Naz. or. 20.
 (b) Naz. or. 49, 20.
 (c) Naz. ep. 29.
 (d) Or. 49.
 (e) Ad an. 370.

(f) Naz. carm. 65.
 (g) Nyss. Vit. Macr.
 (h) Ibid.
 (i) Tom. I, pag. 176.

Theodoro (a), et Barse mortuo Ecclesiam Edesse-
nam suscepit, ac ordinatus a S. Eusebio Samosa-
tensi fuisse ferebatur. His adde reditum confesso-
rum a plerisque historicis Gratiano acceptum re-
ferri. Revocatos a Valente dicunt Rufinus et Hiero-
nymus. Sed, si id concessit Valens, perpaucis ante
mortem mensibus concessit, nec proinde satis spa-
tium fuit, ut concilium ex tot locis uno aut altero post
ipsius mortem mense cogeretur.

2° Multæ res gestæ Basilii, quarum seriem deinceps
texemus, inprimis persecutio, quam anno
371 et 372 sustinuit, necessitatem afferunt ordina-
tionis in annum 370 conferendæ. Nondum enim duos
episcopatus annos emeruerat Basilius, cum Valens
Cæsaream venit. Nam insumpta episcopatus initia
in recolligendis episcoporum Cappadociæ animis: B
quod ubi ex sententia confecit, statim aggressus est
ad pacificationem Ecclesiarum, et tum cum mitte-
ret Dorotheum in Occidentem, persecutionis terror
denuntiatus.

Nec leve argumentum Tillemontio suppeditat
ordinatio Demophili Constantinopolitani, quam Basilius
in epistola (b) paucis mensibus post suam
ipsius ordinationem scripta nuntiat Eusebio, si mi-
nus ut recentissimam, saltem, ut nondum cognitam
in Cappadocia, cum Eusebius in Syriam rediit.
Quare utriusque ordinationis, Basilii et Demophili,
idem fere tempus videtur fuisse. Porro Demophili
ordinationem pertinere ad annum 370, inde patet,
quod Eudoxius ejus decessor (c), qui hanc sedem C
invaserat anno 360, undecim annis impietatem suam
exercuit, ac Valentiniano tertium et Valente ter-
tium consulibus obiit.

His rationum momentis nonnulla alia addit Tillemontius.
Narrat Hieronymus in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*
Basilium obiisse sub Gratiano: quod quidem intelligi non potest,
nisi de interjecto inter Valentis mortem et Theodosii electionem
tempore.

Objici posset quod ait in eodem libro Hieronymus
sanctum Ephrem sub Valente mortuum esse. Nam, cum
exstet sancti Ephrem oratio de laudibus Basilii, ipsius
etiam Basilii mors sub eodem imperatore ac proinde
ad initium anni 378 esset referenda. Sed in hac oratione
tanta est S. Ephrem de Valente loquendi libertas, ut
eum huic superfuisse imperatori merito existimet
Tillemontius. Testatur Theodoretus (d) Arinthæum
interfuisse his quæ Trajanus liberrime dixit Valenti,
cum is Constantinopoli versaretur anno 378. Tunc ergo
nondum obierat Basilius (e), qui mortui Arinthæi uxorem
litteris suis consolatus est.

In Gregorium Nyssenum præcipue exarsit persecutio,
qui e manibus militum elapsus, latebras persequi
coactus est. Idem tamen exsequiis Basilii

A interfuit; nam Gregorius Nazianzenus (f) morbum
suum excusat, cur una cum eo justa persolvere
Basilio non possit. Sedata ergo erat persecutio,
alioqui non ausus esset Gregorius Nyssenus magnæ
civitati vultum suum ostendere; ac proinde Valenti
superfuit Basilius.

Sumit etiam Tillemontius argumenti loco, quod
ait Gregorius (g) se Constantinopolim profectum
esse, non præter fortis illius veritatis propugnatoris,
quique nihil unquam aliud nisi piam et salutarem
orbi universo doctrinam spiravit, voluntatem animi-
que sententiam. Quamvis huc accedat Theophanis
auctoritas, vereor tamen ut satis firmum sit argu-
mentum, quod ex Gregorii verbis deducit Tillemontius.
Non enim se Basilii consilio hac in re usum
esse dicit Gregorius, sed conjecturam facit ex
summo illius catholicæ doctrinæ amore, cur ei non
displiquerint suscepti ad liberandam Constantino-
polim labores.

Opinatus est Baronius Basilium die 14 Junii ordi-
natum fuisse, et cum inter illius ordinationem et
Eusebii decessoris mortem aliquid effluerit tem-
poris, mortem Eusebii rejicit in annum præceden-
tem. Sed, si obiisset Eusebius anno præcedenti, vix
serius Septembri obiisset; siquidem Gregorius
Nazianzenus Eusebium Samosatensem invitans ad
electionem, hortatur ut hiemis incommoda ante-
vertat. At nimium esset intervallum a mense
Septembri usque ad diem 14 Junii. Eadem ratione
probatur ordinationem die 14 Junii factam non
fuisse. Quomodo enim uno saltem mense ante hoc
tempus hiemis incommoda metuisset Gregorius?
Quamvis autem in Martyrologiis Usuardi et Adonis
dies festus Basilii ad Junii decimum quartum diem
ponatur; non tamen eum duo illi scriptores hac die
ordinatum dicunt, longeque probabilius est hunc
diem festum, qui Calendis Januarii celebrari non
poterat, idcirco in Junium mensem rejectum fuisse.
Quare multo commodius Eusebium circa mensem
Junium obiisse existimat Tillemontius, Basilium
autem mense Septembri ordinatum fuisse. Atque
hæud scio an etiam aptius differatur usque ad men-
sem Octobrem ordinatio, ad quam invitans Euse-
bium Gregorius metuebat, ne illi incommoda
hiemis subeunda essent, nisi mature proficisceretur.
Aliud causæ esse non puto cur Gregorius Nazian-
zenus octo tantum annos Basilii episcopatus nume-
ret, nisi quia, cum sero ordinatus fuerit anno 370,
paucorum mensium habita ratio non fuit. Hinc
etiam Basilius, quamvis multæ gravesque subessent
causæ Eusebio post ordinationem scribendi, sero
tamen id fecit, eo quod Cappadoces ad ejusmodi
itinera hieme subeunda tardiores essent. Objici
posset Eudoxium circa mensem Maium obiisse anno
370, nec tamen de illius successore quidquam alla-

(a) Hist. lib. iv, c. 18.

(b) Ep. 68.

(c) Socrat. lib. iv, c. 14; Sozom. lib. vi, c. 13.

(d) Lib. iv, c. 50.

(e) Ep. 269.

(f) Naz. ep. 37.

(g) Or. 20.

tam esse in Cappadociam ante reditum Eusebii, A pit (j). Supererat etiam in Cappadocia ethnici non quem Basilius (a) certiore hujus rei facit. Sed, ut observat Tillemontius, quamvis Eudoxius mense Maio videatur obiisse, fieri potuit ut Ecclesia Constantinopolitana non statim Demophilo traderetur, mora aliqua ambitiosis illius consiliis obstante.

CAPUT XIV.

I. *Cæsariensium magna fidei studia.* II. *Jus exarchicum Cæsariensis Ecclesie probatur.* III. *Post divisionem Cappadocia idem jus retinuerunt episcopi Cæsarienses.* IV. *Objecta solvuntur et decretum secundæ synodi generalis explicatur.*

I. Paucis describendus est Cæsariensis Ecclesie status, ut perspiciatur quam molestum Basilio fuerit, qui secretæ vitæ semitam in deliciis habebat, in tanta luce collocari (b). Clarior erat Cæsarea catholice fidei studio, quam erectis olim obfusos hostes tropæis, aut opportuno tum ad hiemem tum ad æstatem situ, aut quod virorum ferax esset, et alendis pecoribus idonea, ac omnes sub sole urbes equorum gregibus superaret. Nulla alia civitas sub Juliano religionem acrius defendit. Ait Gregorius Theologi pater (c) hanc Ecclesiam omnium pene Ecclesiarum matrem et antiquitatis fuisse, ac nunc etiam esse et censer, ac in eam alias Ecclesias, veluti circulum centro circumscriptum, oculos conjicere, non solum propter fidei integritatem jam olim omnium fama prædicatam, sed etiam ob concordiam manifesto Dei beneficio concessam. Hujus fidei et concordie præclarissimum specimen vidimus, cum Valens, ejusque comitatus, nefarii hæretici, inanem in oppugnanda Cæsarea conatu suorum exitum plorant. Fidei fervor, teste Gregorio Nazianzeno (d), sæpe populum Cæsariensem in electionibus episcoporum ad contentiones et dimicationes arripiebat. Nunquam apud eos intermissa fidei Nicænæ prædicatio, ut discimus ex ipso Basilio (e). Non solum Cæsarea, sed tota etiam Cappadocia incendium illud, quod totum Orientem vastaverat, saltem usque ad annum 375 effugit, ut perspicimus ex pluribus Basilio epistolis (f). Quin etiam (g) Cappadocia episcopi erant veluti scopuli quidam in mari prominentes, ac furorem hæreticorum fluctuum excipientes, qui dum frangerentur circa Cappadociam, ea quæ retro sunt non alluebant. Si qui interdum episcopi prave sentirent, populorum metu errorem premere cogebantur. Testatur enim Gregorius Nazianzenus (h) nonnullos episcopos cum Basilio in fidei negotio minime consensisse, nisi quantum eos populi consentire cogebant. Sed, si Arianis aditus in Cappadociam non patuit, antiquæ hæreses nondum in hac regione erant extinctæ (i). Nam ex Encratitarum secta duos episcopos Basilio in Ecclesiam redeuntes susce-

pit (j). Supererat etiam in Cappadocia ethnici non pauci. Nam per omnes fere agros sparsi erant Magusæi, gens superstitiosa olim ad hanc regionem incolendam Babylone adducta.

S. Gregorius Nyssenus (k) ab itinere Hierosolymitano Cappadoces hac maxime ratione debortatur, quod, si Dei præsentiam ex iis quæ conspiciuntur conjicere liceat, multo magis in Cappadocia Deus, quam aliis in locis videatur habitare. Ibi enim plurima esse altaria, per quæ nomen Dei celebratur, ac pene plura quam in toto orbe terrarum. Inest sane his verbis magna exaggeratio; sed tamen perspicui ex illis potest quæ ad Dei cultum pertinent, plurimum in Cappadocia splendoris habuisse. Necessaria sane erat religio Christiana ad emendandos Cappadocum mores, qui inter pessimos homines numerari solebant. Inde fiebat ut qui aut Christiani non erant, aut in Christiana religione veterem hominem servabant (l), omnibus vitiorum maculis notarentur, ex quo interdum nata S. Basilio ingemiscendi causæ.

II. Nulla deerant Cæsareæ magnarum urbium ornamenta (m); sed magnum inprimis decus Ecclesie Cæsariensi afferebat latissime pertinens jurisdictio. Quot enim provinciæ ducibus et vicariis Ponticæ parebant, totidem Cæsariensis episcopi curis commissæ fuerunt. Certe Armenia, quæ una erat ex illis provinciis, Basilio, veluti cuidam exarcho parebat. Nam anno 372 mandatum accepit Basilius (n) ab imperatore, ut episcopos huic provinciæ daret. Adjunctus est ei socius Theodotus provinciæ metropolitanus. Is Basilio ob illius cum Eustathio conjunctionem succensebat, nec ei operam suam tradere voluit. Non ideo animo despondit Basilius, sed quidquid in ipso situm fuit, diligenter exsecutus est: pacem composuit inter episcopos Armeniæ, eorum in nonnullis rebus negligentiam reprehendit, et de iis sanandis, quæ indifferenter in Armenia peccabantur, regulas præscripsit. Cognovit etiam de illatis Cyrillo episcopo criminibus, ac Satalensi Ecclesie episcopum dedit. Immerito sane ejusmodi munus Basilio commissum dicitur, non ut dignitatis illius et jurisdictionis ratio haberetur, sed propter sanctitatis et doctrinæ famam. Neque enim ejusmodi nominibus devinciri solebat gratia Valentis; ac præterea detraxisset ea res de jure Theodoti, qui præclaram habuisset causam missi faciendi Basilio, nec tamen aliam protulit præter illius cum Eustathio conjunctionem. Neque etiam crediderim Basilio, qua erat in observandis canonibus religione, libenter ejusmodi munia obiturum fuisse in aliena provincia, repugnante ac operam suam denegante provinciæ metropolitanano.

(a) Ep. 48.

(b) Basil. hom. in Gord. tom. II, p. 112, n. 2.

(c) Naz. ep. 22.

(d) Or. 19.

(e) Ep. 140, n. 2.

(f) Ep. 65 et 222.

(g) Ep. 203, n. 1.

(h) Or. 20.

(i) Ep. 188, can. 1.

(j) Ep. 258, n. 4.

(k) Tom. III.

(l) Ep. 119.

(m) Ep. 76.

(n) Ep. 99.

Anno 373, Faustus quidam ex Armenia venit ad Basilium cum litteris viri potentis, quæ ut iste ordinaretur episcopus petebant. Rejecit eum Basilium quia litteris et testimoniis episcoporum Armeniæ munitus non erat. Sed iste confugit ad Anthimum Tyanensem, secundæ Cappadociæ metropolitanum, qui, libenter occasionem arripiens vindicandæ sibi jurisdictionis, Faustum ordinavit. Per moleste id tulit Basilium (a), ac pluribus in epistolis contempnit se a Fausto, et factam sibi injuriam ab Anthimo queritur. Injustæ prorsus et absurdæ querelæ, si nulla erat in Armeniam episcopi Cæsariensis jurisdictio. Quinetiam huic rei, quæ totam Armeniam perturbaverat, remedium aliquod Basilium pro summa sua charitate afferre voluit, et ad Pœmenium scripsit, ut certiore se faceret utrum res sanari necne posset: quod quidem illius auctoritatem et jura confirmat.

Anno 375, mortuo Theodoto, cum periculum esset, ne Ariani hanc Ecclesiam occuparent, Pœmenius Satalensis episcopus, celeriter anteveniendum ratus, inito cum collegis consilio, Euphronium Coloniensem in hanc sedem transtulit. Accessit ad hoc consilium auctoritas Basilii, ut ex pluribus litteris (b) ea de re scriptis perspicitur: suas ad illum querelas detulerunt Colonienses, quos humanissimis litteris consolatus est, spemque attulit se ad eos venturum, ac daturum operam ut illis satisfaceret.

Basilii in ipsum Pontum exarchica auctoritas præclarissimo argumento firmaretur, si verum esset quod ait Gothofredus (c), Ponti episcopus ab eo convocatus (d) de more ad synodum fuisse. Sed eos ad synodum minime vocat: hortatur tantum, ut intermissam obeundæ celebritatis S. Euppsychii consuetudinem tandem aliquando resumant. Quanquam hæc ipsa consuetudo videtur observationem et reverentiam in Ecclesiam Cæsariensem, ut in communem matrem, habuisse. Sed certius nobis rationis momentum suppeditat Atarbius, Neocæsareæ, ut multis conjicimus iudiciis, episcopus. Is cum Basilium media in Ecclesia æcerrimis maledictis lacerasset, ac præterea Sabelliani erroris accusaretur; scribit ad eum: Basilium (e), ut Cæsaream veniat, et de illatis criminibus respondeat.

Ipsa etiam Galatiæ auctoritatem Ecclesiæ Cæsariensis reverita. Marcelli discipuli cum petissent a Basilio, ut in Ecclesiam reciperentur, nec statim impetrassent quod volebant, quia res magni momenti erat, ac magnæ deliberationis; confugerunt ad confessores Ægyptios in Palæstina exsules, et ab eis in communionem recepti sunt. Petrus Alexandrinus, qui Romæ versabatur, factam Basilio doluit injuriam, seque mirari Basilium significavit, quod non

ad se querelas ea de re detulisset. Respondet Basilium se acceptam injuriam silentio pertulisse, propterea quod ejusmodi molestiis assueto nihil novi aut inexpectati accidere videatur: cæterum spem sibi affulgere, Marcellianos a se in Ecclesiam a quibus conditionibus adductum iri. Hæc discimus ex epist. 266. His addere possumus quod Sozomenus (f) narrat, Gerontium Nicomediensem episcopum ab Helladio Cæsariensi ordinatum fuisse. Adde etiam testimonium Gregorii Nazianzeni (g), qui quinquaginta sub Basilio chorepiscopos numerat, id est, episcopos, ut probavimus in Notis ad epistolam 53. Conceptis verbis Sozomenus (h) Ponticæ diocesi attribuit quidquid a Bithynis ad Armenios pertinet.

III. Quinetiam postquam Cappadocia in duas provincias divisa fuit, episcopus Cæsariensis amisit quidem metropolitana jura in secundam Cappadociam, sed exarchica retinuit. Nam Ecclesia Nazianzena, quæ metropoli Tyanensi attributa fuit, non ideo desit exarchicam auctoritatem in episcopis Cæsariensibus revereri. Id colligimus ex epist. 54 Gregorii Nazianzeni, qui cum sustinendis episcopalibus muniis imparem se videret ob summam corporis debilitatem, Helladium Cæsariensem orat, ut senium suum, dando Ecclesiæ Nazianzenæ episcopo, consoletur. Baronio dubium minime videtur, quin hæc epistola ad Helladium Cæsariensem scripta sit; sed inde concludit nondum episcopum Tyanensem metropolitano jure in secunda Cappadocia potitum esse, cum hæc scriberet Gregorius. Merito displicet hæc opinio Tillemontio; ac alium Cæsariensi Helladium intelligit, unum alium videlicet ex episcopis secundæ Cappadociæ. Sed uterque minus animadvertit, exarchicum jus episcopo Cæsariensi ablatum non fuisse in secunda Cappadocia; nec necesse est aut alium Cæsariensi Helladium cum Tillemontio suspicari, aut Nazianzum nondum Tyanis attributum cum Baronio conjicere. Facile enim intelligitur curam Ecclesiæ jamdudum episcopo viduæ et ab hæreticis turbatæ, qualis tunc erat Ecclesia Nazianzena, præcipue quidem et proxime ad metropolitanum spectasse, sed tamen aliquam hujus sollicitudinis partem ad exarchum rediisse. Certe dubium esse non potest, quin se Helladius Cæsariensis in hoc negotium interposuerit. Eum enim nominatim incusat Gregorius in epist. 225, quod obstet ordinationi episcopi in Ecclesia Nazianzena; idque non spiritali consilio, sed contentionis studio, nec ad canonum defensionem, sed ad iram explendam. Neque etiam Basilium Helladii decessor curam abjecit Ecclesiæ Nazianzenæ. Cum venisset Nazianzum, ut mortuo Theologi patri justa persolveret, rogat eum Gregorius (i), ut grege-

(a) Epist. 120, 121, 122.

(b) Ep. 227, 228, 229, 230.

(c) Cod. Theod. tom. VI, p. 12.

(d) Ep. 252.

(e) Ep. 126.

(f) Lib. VIII, c. 6.

(g) Carm. 1.

(h) Lib. VII, c. 9.

(i) Or. 19.

Nazianzenum consoletur, curam ei suam ac ductum promittendo : Ἡμᾶς μὲν οὕτω παραμυθησῆ· τὴν ποιμνὴν δὲ πῶς; πρῶτον μὲν, τὴν σὴν ὑποσχόμενος ἐπιστάσιαν καὶ ἡγεμονίαν, οὐ πᾶσι καλὸν ὑπὸ τὰς πτέρυγας ἀναπαύεσθαι, καὶ οὐ διψῶμεν τῆς φωτῆς μᾶλλον, ἢ πηγῆς τῆς καθαρωτάτης, οἱ δὲ ψεῖ χάμοντες. *Ac nos quidem ad hunc modum consolaberis : quonam autem pacto gregem? Primum si curam tuam et ductum tuum (hoc est ejus viri, sub cujus pennis requiescere omnibus pulchrum ac præclarum est, et cujus vocem magis sitimus, quam purissimos fontes, ii, qui siti laborant) non defuturum pollicearis.* Redeunti e Ponto anno 375, cum nuntiata esset repentina Gregorii discessio, videtur id moleste tulisse, seque, ob hunc inopinatum eventum (a), necesse habiturum putabat Nazianzum proficisci. Porro non alia esse potuit hujus itineris suscipiendi causa, nisi ut Ecclesiæ Nazianzenæ provideret.

IV. Frustra obicitur Cæsariensem episcopum sedi Constantinopolitanæ subjectum fuisse a concilio Chalcedonensi. Quinetiam ante hoc concilium episcopi Constantinopolitani jurisdictionem suam in Asiæ et Ponticæ diœceses extenderunt : cujus quidem rei multa exstant exempla in Asiæ diœcesi; illud autem in Pontica insigne, quod (b), mortuo Firmo Cæsariensi episcopo, Cæsarienses a S. Proclo Constantinopolitano episcopum petierunt, isque Thalasium elegit et ordinavit. Frustra, inquam, hæc obijciantur. Nam ex his quidem recte colligitur episcopos Cæsarienses et Ephesinos non tantæ auctoritatis fuisse, quantæ Antiochenos et Alexandrinos, ut eorum jura immensam episcoporum Constantinopolitanorum potestatem effugerent. At hæc jura nunquam eos habuisse, inmerito prorsus colligatur.

Sed qui exarchicum jus Cæsarlensi episcopo denegant, decreto synodi œcumenicæ secundæ nituntur, quæ canone 2 Ponticam diœcesim non uni exarcho attribuit, ut Ægyptum episcopo Alexandriæ, sed sancit ut *Asianæ diœceseos episcopi Asianam tantum gubernent, nec non et Ponticæ diœceseos ea tantum quæ ad Ponticam diœcesim pertinent : et Thraciæ ea tantum quæ Thraciæ sunt, administrent.* Favet huic sententiæ Socrates, qui Helladio, Gregorio Nysseno et Otreio non extraordinarium aliquod munus a synodo commissum fuisse, sed jurisdictionem in Pontica diœcesi gubernanda traditam existimat. Ait enim (c) hanc synodum patriarchas constituisse provinciarum facta divisione, ita ut nullus episcopus ultra propriam diœcesim alienas Ecclesias invaderet. Id enim antea propter persecutionem promiscue factum fuerat. Ac Nectarium quidem regiam urbem et Thraciæ provincias sortitum esse : Helladium vero, qui Cæsariæ Cappadociæ post Basilium erat episcopus, Ponticæ diœcesis patriarchatum

obtinuisse, et una cum illo Basilii fratrem Gregorium episcopum Nyssæ, et Otreium episcopum Melitinæ in Armenia, etc.

Sed hæc tanti esse non debent, ut de rationum momentis, quas ad jurisdictionem Ecclesiæ Cæsariensis attulimus, quidquam detrahant. 1. Minime mirum, si synodus Constantinopolitana sancit ut Ægyptum episcopus Alexandrinus regat, de episcopis autem Ephesinis et Cæsariensibus idem nominatum non statuit. Ratio discriminis in promptu. Multo major erat auctoritas episcopi Alexandrini in Ægypto, quam episcoporum Ephesinorum et Cæsariensium in diœcesibus Asiæ et Ponticæ, in quibus metropolitanorum auctoritas jurisdictionem exarchi arctius coercerat : quod in Ægypto factum fuisse non videtur. Ibi enim vix ulli videntur existitisse metropolitani. 2. Propositum non erat synodo in hoc secundo canone de variis in unaquaque diœcesi dignitatum gradibus statuere : sed prohibere ne in alienas diœceses quisquam sese intruderet. Cui quidem canon non videntur occasionem dedisse ordinationes persecutionis tempore a S. Eusebio et aliis ejusmodi præstantissimis viris factæ; sed potius illegitima Maximi per episcopos a Petro Alexandrino missos ordinatio.

Quod spectat ad Socratem; totus errat hoc loco, et cum secundo canone confundit aliud ejusdem synodi decretum, quæ, ut tandem aliquando hæretici secernerentur a catholicis, contra quædam communionis instituit in singulis diœcesibus, et spectatissimos episcopos elegit, quibuscum qui communicarent, eos pro catholicis haberi voluit, secus vero, si eorum carerent communione. Ad decretum synodi accessit lex Theodosii, quæ exstat lib. xvi Cod. Theod., tit. 4. Sed neque hac lege, neque synodi decreto videtur ulla episcopis attributa jurisdictione. Nam Gregorius Nyssenus, qui parem sibi ac Helladio Cæsariensi honoris prærogativam a synodo delatam testatur, in quo positus fuerit ille honor statim exponit, dum ait (d) : μᾶλλον δὲ ἡ φρονεῖς τῆς τῶν κοινῶν διορθώσεως ἐν τῷ τὸ ἴσον ἔχειν. *Vel potius commissa nobis cura communium rerum emendandarum, ita ut inferiores Helladio non essemus.* Nihil ergo mutavit synodus in jurisdictione ordinaria : sed auctoritatem extraordinariam ad communia Ecclesiæ negotia nonnullis episcopis attribuit.

CAPUT XV.

- I. Basilii cura et sollicitudo in Ecclesia regenda.
- II. Ei reconsecratus ordinato Gregorius adesse non potest.
- III. Scribit Basilium ad sanctum Eusebium.
- IV. Ejusdem litteræ ad eos qui gratulandi causa scripserant. V. Calumniam ei ut nimium severa stricte refelluntur in epistolis 51, 52. VI. Leges ab eo latæ in epist. 53, 54, 55.

I. Evectus ad tantam sedem Basilium, antequam se in pacificationem Ecclesiarum interponeret, do-

(a) Ep. 217.

(b) Socrat. lib. vii, c. 48.

(c) Lib. v, c. 8.

(d) Ep. ad Fl. v.

mesticis se finibus contraxit, ac primas episcopatus sui curas in componendis Ecclesiae suae moribus ac recolligenda episcoporum Cappadociae gratia insumpsit. Testatur Gregorius (a) episcopatum in Basilio non habuisse incrementa virtutum, sed operationem latius patentem; quippe cum uberiorem materiam potestas suppeditaret. Quare ex iis quae ab eo presbytero gesta narravimus, spectari potest quid episcopus gesserit. Enumerat Gregorius (b) *precum descriptiones* inter praeclara Basilii presbyteri instituta, quibus verbis videntur designari preces in sacrificio fieri solitae. Sed praeterea ritum psallendi in Ecclesiam Caesariensem induxit, quem sic ipse describit (c) : *De nocte siquidem, inquit, consurgit apud nos populus ad domum preceationis, et in labore, in afflictatione ac jugibus lacrymis confixentes Deo, tandem a preceatione surgentes, ad psalmodiam transeunt. Et nunc quidem in duas partes divisi, alternis succinentes psallunt, ac simul et meditationem Scripturarum inde corroborant, et animum attentum et cor evagationis expertis sibi ipsi comparant. Postea rursus uni committentes, ut prior canat, reliqui succinunt. Et sic posteaquam in psalmodiae varietate noctem traduxere intermistis precibus, die jam illucescente, omnes simul velut ex uno ore et uno corde psalmum confessionis Domino concinunt, propria sibi unusquisque verba praenitentiae facientes.* Utrum haec presbyter instituerit an episcopus, non facile statuerim : sed certe ab eo instituta esse probant exhibitae ei a Neocaesariensibus molestiae propter illam, ut ipsi existimabant, novitatem, quam Basilius omnium Ecclesiarum institutis consonam esse demonstrat. Illud etiam sedulo providit Basilius (d), ut Deus non humanis verbis, sed oraculis Spiritus sancti in Ecclesia Caesariensi placaretur.

(e) Primordia illius episcopatus optimis ad disciplinam legibus insignia fuerunt. Quanta illius sollicitudo fuerit in eligendis altarium ministris, cum ex litteris ad provinciae suae episcopos, ad chorepiscopos et ad Nectarium perspicere potest, tum ex episcopis quos e clero suo aliis Ecclesiis concessit. Nulla illum his in rebus humana cogitatio movebat. Vir caetera in fratres et amicos lenissimus, inexorabilis erat, si quid eis oneris ad Ecclesiae utilitatem imponendum esset. Hinc uterque Gregorius episcopi ab eo inviti et reluctantes ordinati. Qua erat humilitate sanctus Petrus Basilii frater, is qui postea episcopus fuit Sebastenus, non dubium est quin eadem illi vis facta fuerit, cum eum presbyterum Basilius ordinavit : quod quidem in primordiis episcopatus factum fuisse conjicitur ex his Nysseni verbis (f) : *Tum insignis inter sanctos Basilius magnae Caesariensium Ecclesiae declaratus est antistes,*

A *qui in clerum sacrae totius presbyterorum fratrem evehit, suis eum mysticis sacramentis consecrans.* Parvi refert, quod Basilius in epistolis 79 et 216 quarum prima ad Eustathium anno 371 exeunte, altera ad S. Meletium anno 375 scripta est, Petrum fratrem non appellat presbyterum. Inde colligi non potest nondum tunc Petrum in presbyteri gradu ministrasse. Etsi enim accuratus erat Basilius in ejusmodi titulis pro cuiusque dignitate deferendis, id tamen legis instar servandum esse non ducebat in litteris, quas privatim ad intimos amicos scribebat. Hinc Gregorio Nysseno non alium quam fratris admodum reverendi titulum tribuit in epistola 60 ad communem patrum. Anthimum Tyauensem reverendissimum fratrem appellat in epist. 58 ad fratrem B Gregorium, non addito episcopi titulo; nec aliter de Gregorio Nazianzeno loquitur in epist. 98 ad S. Eusebium. Sed, cum Petrum Basilius (g) magnis de rebus suo et aliorum Cappadociae episcoporum nomine ad episcopos Ponti mitteret, tunc eum (h), ut decebat, compresbyterum appellat. Non ascitus est in Ecclesiam Caesariensem Petrus, sed monasterio praefuit, quod Basilius ad Iridem fluvium fundaverat.

Narratur (i) etiam Evagrius Ponticus a S. Basilio lector ordinatus fuisse. Sed quam libenter Basilius magna virtutum lumina altarium ministerio admoveret, demonstrat inprimis ordinatio in monasterio peracta, quae apud sanctum Dorotheum (j) sic refertur : "Ελεγε τις των γεροντων, οτι ο αγιος Βασίλειος εν κοινοβίω παραβαλων, μετα την πρεπουσαν διδασκαλιαν λεγει των ηγουμενων. "Εχεις αδελφον ωδε εχοντα υπακοην; "Ο δε λεγει αυτω. Παντες δουλοι σου εισι, και σπουδαζουσι σωθηται, δεσποτα. Παλιν λεγει αυτω. "Εχεις εν αληθεια τινα εχοντα υπακοην; "Ο δε ηνεγκεν αυτω ενα αδελφον και εχρησατο αυτον εις το αριστον υπηρητην ο αγιος Βασίλειος. Μετα δε το γευσασθαι, εδωκεν αυτω νιψασθαι και λεγει αυτω ο αγιος Βασίλειος. Δευρο, καγω δωσω σοι νιψασθαι. "Ο δε κατεδεξατο αυτου επιχεοντος το υδωρ. Και λεγει αυτω οτι, "Οταν εισερχωμαι εις το ιερατειον, δευρο ινα ποιησω σε διακονον. Και τουτου γενομενου, επολησεν αυτον πρεσυτερον και ελαβεν αυτον μεθ' εαυτου εις το επισκοπειον, δια την υπακοην αυτου. *Commemoravit senum nonnullus, quod sanctus Basilius cum ad cenobium venisset, post convenientem doctrinam, dixerit praeposito : Habesne hic fratrem qui obedientiae virtute ornatus sit? Respondit hegumenus : Domine, omnes servi tui sunt, et ad salutem consequendam aspirant. Iterum dixit ei : In veritate, estne tibi aliquis obedientia praeditus? At ille adduxit ei unum ex fratribus; ususque est eo sanctus Basilius ministro*

(a) Orat. 20.

(b) Ibid.

(c) Ep. 207, n. 5.

(d) Ibid., n. 4.

(e) Epist. 160, n. 1.

(f) Vit. Macr.

(g) Ep. 203, n. 4.

(h) Nyss. Vit. Macr.

(i) Hist. Laus. c. 86.

(j) Dorothe. c. 1, Cotel. Monum. Eccles. Graec. tom. I, p. 402.

inter prandendum. Postquam autem comedisset, dedit ei frater aquam ad lavandum. Tum dixit sanctus Basilius: Veni, ego quoque dabo tibi aquam ablundis manibus. Is vero passus est sibi ab ipso infundi aquam. Ait illi: Cum ingressus fuero in sacrarium, accede, ut te faciam diaconum. Quo peracto, in presbyterum etiam ordinavit; assumpsitque secum in episcopio, propter singularem ipsius obedientiam.

Non modici, ut illis temporibus, erant Cæsariensis Ecclesiæ reditus. Sed Basilius inter has opes pauperrimus, sua omnia pauperum esse ducebat. Sic illius paupertatem et austerum vivendi genus prædicat Gregorius (a), nempe tunicam unam, pallium unum, vigiliis, obsonium, panem et salern, ut hæc in episcopatu non intermissa, vel saltem non multum demitigata fuisse videantur. Certe Basilius coram præfecto dicebat nihil prorsus sibi esse, præter laceros et detritos pannos, et paucos libros (b). Sic viventi perfacile erat in pauperes prolixum esse ac liberalem. Quo in genere sic magnificentia et sumptu prodiit Basilius, ut ptochotrophium ab eo ædificatum *novam civitatem* appellet Gregorius (p. 360), qui Basilius non in sola civitate charitatem suam nobilitasse testatur, sed etiam rure et in agris humanitatem ac munificentiam in pauperes iis omnibus, qui populo præerant, ut commune certamen proposuissent. Revera singuli chorepiscopi videntur unum aliquod ptochotrophium sibi commissum habuisse. Omnes enim chorepiscopos Basilius (c) ad festum S. Euphsychii convocavit anno 373, ut eorum ptochotrophia numerario commendaret. Summa illa charitas, quæ Basilius pauperibus totum addicebat, aditum omnibus ad illius patrocinium et commendationem dabat, ut ex plurimis epistolis perspiciatur.

Quamvis pleræque orationes Basillii, quæ ad nos pervenerunt, ante episcopatum pronuntiatae videantur, non tamen credibile est Basilius de prædicandi verbi studio quidquam in episcopatu remisisse, cum præsertim graviolem hujus rei necessitatem imponerent et dignitatis accessio et hæreticorum improbitas et persecutionis violentia. Non sola Cæsarea eloquio Basillii perfruebatur (d): assiduus erat in pagis visitandis, nec eum morbus, nisi prorsus lecto affixisset, ab hoc officio deterrebat. Ninium multa colligenda essent, si episcopatus Basillii accuratam imaginem depingere aggrederer. Sed quid de Ecclesia Cæsariensi, quid de aliis Ecclesiis ei ut metropolitanis, vel ut exarcho subjectis, quid denique de universa Ecclesia meritis sit, satis exstabit ex iis quæ deinceps narrabimus.

II. Magnum Basilius adiutorem habuisset, et ad secundas in omni ministerio ferendas aptissimum,

A si Gregorium suum ad se potuisset allicere (e). Nemo sane dubitabat, quin statim Gregorius ad amicum lætus accederet, et cum eo honorem ac potestatem partiretur. Sed Gregorius protinus quidem ad Basilius scripsit, ut suum ex ejus ordinatione gaudium significaret: at desiderium illius videndi cohibuit, tum ut amici famæ consuleret, nec quisquam obtrectator eum studiosos sui colligere dictitaret (erant enim multorum animi adhuc exulcerati), tum etiam ne se ipse in invidiam et arrogantiam suspiciones conjiceret (f). His rationibus persuadere Basilio conatur ne se statim accersat: neque enim se prorsus venturum, nisi cum Deus jussisset, et eorum, qui Basilio insidiabantur et invadebant, umbræ præterierint

B Nondum victus his rationibus Basilius, contemni se a Gregorio questus est. Querelis peracute respondit (g) Gregorius. Fatetur sibi vitio dari posse, quod Basilius non satis pro meritis admiretur, quippe cum Basillii eloquentia ad eum digne laudandum opus sit; at insaniam potius quam illius contemptum objici debere. Cæterum, si idcirco incusetur, quod philosophari velit, petit ut sibi hanc unam rem Basillii eloquentiæ præferre liceat (h). Cessit tandem Basilius et amici prudentiam judicio suo comprobavit.

C Gregorii absentiam lenierunt simulatis amoris significationibus Eustathii discipuli, quos Basilius ad episcopatum evectus, per causam auxilii et amicæ communionis perfidos speculatores ab Eustathio accepit, ut discimus ex epist. 223, n. 3 et 5. Horum duo nominantur in epistola 109, Basilius et Sophronius. Primi opinata sanctitas ita Basilius ceperat, ut eum vitæ suæ præsidium esse duceret; alterum in epistola 105 alium suum appellat. Uterque in dissimulando ita peritus artifex, ut cum eos domi suæ haberet Basilius, nefaria eorum consilia ne subodoratus quidem sit, antequam ad gravissimam ipsius contumeliam erumperent (i).

III. Vix Basilius Cæsarea episcopum adeptus fuerat, cum S. Meletii tertium exsilium Antiochia ploravit, ut docet Tillemontius (j). Litteras ea de re lector attulit Basilio, quas ille non multo post misit ad Eusebium Samosatensem, quamvis eum de iis, quæ Antiochiæ contigerant, certiore factum esse non dubitaret. Scribere Eusebio cupiebat statim post ejus reditum, sed moram attulit hajuli penuria, eo quod Cappadoces ita hiemem exhorrescerent, ut ne prospicere quidem ex ædibus auderent. Jam duos menses nivibus cooperti latitabant, cum tandem nactus est Basilius, qui Samosata proficisci auderet (k). Mittit, ut jam dixi, Eusebio allatas Antiochia litteras; nuntiat Demophilum jam dudum occu-

(a) Or. 20.

(b) Ibid. p. 349.

(c) Ep. 142.

(d) Ep. 206.

(e) Or. 20.

(f) Epist. 24.

(g) Epist. 40.

(h) Naz. or. 20

(i) Ep. 109.

(j) Tom. VII, pag. 360.

(k) Ep. 48

pare sedem Constantinopolitanam, ac simulacro quodam pietatis et rectæ fidei perfecisse, ut et dissidentis civitatis partes in unum coalescerent, et ex vicinis episcopis nonnulli eamdem conjunctionem amplecterentur. Narrat de schismate episcoporum Cappadociæ, ut supra vidimus; invitat Eusebium, ut vere Cæsariensem Ecclesiam invisat; ait se melius solito non valere.

Scripta est hæc epistola anno 370 exeunte, vel ineunte 371. Credere malim anno 370 scriptam fuisse. Quod enim duos jam menses nivibus cooperti Cappadoces dicuntur, id de mensibus non plenis et exactis accipi potest. Præterea hiems cito admodum in Cappadocia incipiebat. Non dubium autem quin clericorum aliquis hanc epistolam detulerit. Sic enim solitum scribere Basilium, saltem cum aliquem data opera mittebat, ex ep. 198 perspicimus. Quamvis autem unus tantum initio epistolæ designetur bajulus, socium tamen ei additum fuisse patet ex his verbis, *ut ipsi illi narrabunt*. Sæpe in ejusmodi litteris, etsi duo mittebantur, unus nominabatur, ut observavi ad epist. 243.

IV. Ex iis qui Basilio in primordiis episcopatus gratulandi et adhortandi causa scripserunt, duorum ad nos episcoporum nomina pervenere, Arcadii et Innocentii. Primus spem a se de Basilio conceptam, significaverat (a), et reliquias martyrum ad ecclesiam recens a se constructam petierat. Perhonorifice respondet Basilius (b), seque illius studii adiutorem futurum promittit, si reliquias martyrum investigare possit. Innocentius, quem perabsurde librarii Romæ episcopum fecerunt, magnæ urbis et Cæsarea non parum distantis episcopus erat et Spiritus sancti glorificator, id est, divinitatis ejus defensor. Basilius (c) gratias ei agit, quod se adhortari, ac litteris recreare dignatus esset, *et velut puerorum infantiam ulnis suæ magnitudinis amplecti*.

Pergamius quidam Basilio ad episcopatum evecto gratulatus fuerat, sed cum responsum non accepisset, iterum scripsit, non sine gravibus querelis quod nova dignitas Basilio oblivionem et contemptum amicorum afflaret. Scribit itaque illi Basilius epistolam 56, in qua se natura proclivem esse ad obliviscendum fatetur, sed nunc negotiis districtum facilius oblivisci. Id causæ esse cur acceptæ a Pergamio epistolæ non meminerit. Cæterum hortatur Pergamium ut paucis verbis magna crimina inferre desinat: quippe cum amicorum oblivio et contemptus ex potestate ortus nihil mali non complectatur. Promittit se non prius Pergamii, quam sui ipsius obliturum.

V. Quæ supra diximus Basilium inter et Dianium intercessisse, ea hoc tempore inimici illius ex silentio et oblivione exsuscitarunt, ac malo animo ampliaverunt (d). Dixerunt enim anathematizatum fuisse ab eo Dianium: qua calumniæ nihil aptius erat ad

invidiam Basilio, ut homini immoderato, creandam. De his rumoribus, quos malevoli homines spargebant, certiorum Basilium fecit Bosphorius coloniae in Cappadocia episcopus.

Perclusus hoc nuntio Basilius totam noctem traxit insomnem quemadmodum ipse narrat in epistola 51, in qua exponit quid de Dianio a teneris senserit, ac ingenue fatetur se cum multis aliis in patria Deum timentibus insolabiliter doluisse, quod Dianius formulæ Constantinopoli a Georgio allatæ subscripsisset, sed tamen ad ejus communionem accessisset, postquam Dianius in morbum, ex quo mortuus est, lapsus, Basilio accersito juravit nihil sibi contra Nicænam fidem propositum fuisse, seque nihil aliud sentire, quam quod ab initio acceperat, ac precari, ut a trecentorum decem et octo Patrum sorte non separaretur.

Iniqui de Basilio rumores ad canonicas quasdam, sive sacras virgines perlatis fuerant. Ipse etiam Basilius falsis rumoribus deceptus, minus æquam de canonicis opinionem acceperat. Deducit virgines Bosphorius, et ad æquiorum de Basilio sententiam adduxit, ac rursus Basilium de rebus canonicarum accuratius erudit. Utrumque Basilio pergratum accidit, ac duplicem suam lætitiæ canonicis significat in epistola 52, et nonnulla de dogmate disserit, ut modo videbimus.

Nec rebus nec tempore has epistolas (e) disjungendas duximus. In utraque is qui Basilium monet quid de illo dicatur, Bosphorius est. Basilius in utraque structas sibi calumnias ejusmodi esse declarat, ut earum auctores credere non videantur se vel otiosi verbi rationem in die iudicii reddituros. In utraque refellitur calidioris ac immoderati animi criminatio. Nam in epistola ad Bosphorium legimus accusatum fuisse Basilium, quod Dianium anathematizasset, synodi Nicænae defensionem ultra modum et legem perducens. In epistola ad canonicas non refellit nominatum hoc Dianii anathematizati commentum; sed eamdem hominis immoderati opinionem a se removet, dum earum rogatu exponit quid de consubstantiali sentiat, ac eos, qui nondum hanc vocem receperant, benigne excusat, quia a Patribus Antiochenis, ut ipse opinabatur, rejecta fuerat. Illud etiam optabant canonicæ, ut suam Basilius sententiam aperiret de iis qui Spiritum Filio præponunt, aut Patre antiquiorem putant. Morem eis libenter gessit. Sed cur hoc ab eo postulatum est, nisi quia ipse in hujus erroris suspicionem vocabatur, ejusque animi moderatio in defendenda sancti Spiritus divinitate ab inimicis requirebatur? Hunc enim errorem acrioribus adversariis pneumatomachi ac nominatim ipsi Basilio affluerunt, ut perspicimus ex epistola 251. Videtur ergo hæc epistola cum præcedenti et rebus et tempore conjungenda. Neque obscura est ratio, cur nihil Basilius

(a) Ep. 49.

(b) Ep. 50.

(c) Ep. 81.

(d) Epist. 51, 52.

(e) Ibid.

de sua fide exponat Bosporio, nihil de Dianio dicat **A** eum ab altaribus secessurum, et quæsiturum ubi canonicis (a). Nota enim erat fides Basilii Bosporio (b). Canonicas de iis quæ spectant ad Dianium erudierat Bosporius, re paulo ante ex ipso Basilio cognita.

Quod autem spectat ad sparsos de canonicis rumores, equidem ea de re non facile statuerim. Forte eorum mores in suspicionem vocati; sed videtur ipsa potius fides malo rumore flagrasse. Insumpta enim a Basilio opera, ut pravas consubstantialis interpretationes refellat et a seipso pravi erroris suspensiones removeat, argumento est canonicarum auribus aliquid ab Arianis inculcatum fuisse, easque non satis sibi cavisse ab ejusmodi hominibus, ac forte idcirco male audivisse.

De tempore utriusque epistolæ, non valde difficilis conjectura. Jam tum episcopus erat Basilius, siquidem et se et Bosporium Nicænorum Patrum hæredes esse dicit (c): et Bosporium duobus locis fratrem appellat. Videtur autem recens fuisse ab ordinatione (d). Nam multo graviore calumniæ et querelæ exstiterunt anno 373, et Bosporius simulatas habuit cum Basilio anno 372 ineunte, nec unanimis ei factus est nisi anno 373. Calumniæ ipsæ, quæ Basilio immoderatum animum affingebant, initiis episcopatus optime congruunt. Tunc enim plures episcopi, quos Basilii sanctitas, itidem ut magistratus et perditissimos cives, terruerat, susceptam cum eo simultatem vel potius schisma nondum deposuerant. Præterea patet adhuc existisse, qui quamvis catholice sentirent, non tamen consubstantiale recipere: quos quidem postea anno 372 exeunte nullos fere videbimus exstare.

V. Testatur Basilius (e) se ab initio episcopatus prohibuisse, ne quis uxoris mortuæ sororem in matrimonium duceret. Hoc autem vitium non ideo prohibuit, quod late in Cappadocia pateret. Nam ipse fatetur (f) in hanc regionem non penetrasse: sed videtur id fecisse, dum Ecclesiam sibi commissam optimis legibus communire et ornare aggreditur. Antea enim matrimonium ejusmodi in Ecclesia Cæsariensi non ex lege prohibitum erat (n. 2), sed ex more a majoribus tradito. Quod si tanta fuit Basilii ab initio episcopatus diligentia in iis prohibendis, quæ committi non solebant; quanto major exstitisse putanda est in iis rescandis, quæ contra sanctissimas Ecclesiæ leges fiebant? Quale fuit nonnullorum Cappadociæ episcoporum facinus, qui pretio ordinare ferebantur; atque hoc nefas pietatis nomine inumbrabant, nec peccare sibi videbantur, quia non ante, sed post ordinationem pecuniam accipiebant. Scribit eis Basilius (g) ac demonstrat quantum sit hoc nefas, ac declarat, si quis post hanc acceptam epistolam tale aliquid admisit,

et quæsiturum ubi donum Dei emens, denuo divendat. Multi ex his episcopis nondum iniquam de Basilio sententiam deposuerant: sed eos Basilius, teste Gregorio (h), sic lenitate flectere conabatur, ut constantia et animi fortitudo non deessent. Atque id animadvertere est in hac epistola, quæ lenissimam ac charitatis plenam adhibet præfationem, nec tamen a severitate discedit, quam tantum nefas postulabat.

Hi episcopi, de quibus modo egimus, vocantur in antiquissimis codicibus mss. chorepiscopi. Sic etiam vocantur apud Gregorium Nazianzenum in carmine de vita sua (p. 8). Sed hoc nomen usus addixit presbyteris, qui certum quemdam pagorum numerum sub episcopi auctoritate gubernabant. Olim (i) mos erat, ut ministri, id est, subdiaconi, in pagis non sine diligenti examine reciperentur; sedulo inquirebant in eorum mores presbyteri et diaconi et ad chorepiscopum referebant, qui testium veracium accepto suffragio, et episcopo admonito, ministrum clero asciscebat. Sed de hoc more deflexerant chorepiscopi in Ecclesia Cæsariensi, cum Basilius ad hanc sedem evectus est. Primum quidem sibi totam auctoritatem attribuerant, episcopo neglecto: deinde etiam hujus rei curam ipsi abjecerant, et in presbyteros ac diaconos transtulerant. Inde evenerat, ut multi essent in singulis pagis ministri, sed nullus altarum ministerio dignus reperiretur, ac summam esse penuriam ipsi chorepiscopi faterentur, ubi diaconi aut presbyteri erant eligendi.

Basilius itaque cum videret rem in malum insanabile progredi, illo præsertim tempore, quo multi militiæ metu ministerium appetebant, renovat Patrum canones, ac chorepiscopis præcipit, ut catalogum ministrorum cujusque pagi ad se mittant, et a quo quisque introductus sit, et quæ sit illius vendi ratio: eumdemque catalogum apud se retineant, et si qui post primam indictionem a presbyteris suscepti fuerint, inter laicos rejiciantur; ac rursus examinentur, et si digni fuerint, admittantur. Hanc regulam deinceps accurate servari jubet, ut chorepiscopi diligenter examinent quinam digni sint, et ad se referant: alioqui laicum futurum, si quis se non admonito in ministerium obrepserit.

Referenda hæc epistola ad primas episcopatus curas, quas Basilius in sancienda disciplina insumpsit: idque satis confirmat quæ de repetendo a prima indictione, id est, ab anno 358, ministrorum examine præcipit Basilius. Hoc enim spatium, cum sua sponte valde longum sit, non debet ampliari, hac epistola ab episcopatus initiis removenda.

Prohibuit etiam Basilius (j) initio episcopatus mu-

(a) Ep. 52, n. 1.

(b) Ibid.

(c) Ep. 51, n. 1.

(d) Vide infra, c. 28, n. 5.

(e) Ep. 160, n. 1.

(f) Ibid., n. 5.

(g) Ep. 53.

(h) Or. 20.

(i) Ep. 54.

(j) Ep. 55.

lieres extraneas, id est, virgines illas, quas presbyteri et alii continentiae lege obstricti homines, eo libentius domi suae habebant, quod virginitatis professio locum suspicioni praeccludere videretur. Basilii decreto presbyter quidam septuagenarius, Pae-gorius nomine, minime paruit, sed longam epistolam scripsit Basilio, et chorepiscopum suum incusans, quod sibi hac in re veteris inimicitiae significationes dedisset, et ipsum Basilium, quod calumniis aures facile praebere. Declarat Basilius se nec primum nec solum hanc legem de mulieribus extraneis sanxisse; eas enim a synodo Nicæna prohibitas fuisse. Quare, etsi aetas Pae-gorii suspicionem flagitii removet, quia tamen ejusmodi mulier sine aliorum offensione haberi non potest, jubet ut eam dimittat et in monasterio collocet. Quod si non pareat, longas ei epistolas nihil profuturas, sed eum in otio moriturum: et si depositus sacerdotium sibi arroget, cum ipsum excommunicatum iri, tum eos omnes qui illum receperint.

CAPUT XVI.

I. S. Basilius scribit S. Meletio. II. E iscopos Cappadociae placat, adjuvante Theologi Gregorii patre. III. Nysseni artificia ad pacem conciliant. IV. Basilius prior scribit patruo Gregorio eumque placat. Tandem Gregorius Naz. Basilium invisit. V. De epistolis 61-65.

I. Quamvis Ecclesia Caesariensis episcopo suo affixa (a) praecclare staret, nec iniquis episcoporum de illo judiciis moveretur; erat tamen haec dissensio cum sua sponte Basilio molestissima (b), tum quia illius participes erant totae civitates et populi. Nondum Basilii dolorem pax absterserat, cum scripsit ad sanctum Meletium epistolam 57. Id enim colligi potest ex his verbis, *Omnia enim hic doloris plena sunt*. Significat Basilius quantum inter has molestias Meletii litteris delectetur: praetermissam ab eo scribendi occasionem dolet: maximum bonum sibi eventurum putat, si coram congruere et illius vocem audire aliquando contingat. Quinetiam ad Meletium se contulisset, nisi eum retinuisset amantissimi fratres, quorum propositum ne litteris evulgaret, Theophrasto fratri perferendum commisit. Theophrastus ille idem videtur (c) esse ac Theophrastus diaconus, qui anno 372 paulo post Pascha mortuus est. Liquet Basilium, etsi litterarum commercio conjunctus esset cum Meletio, nondum tamen illius vultum vidisse, cum hanc epistolam scriberet. Id boni consecutus est circa medium annum 372, ac proinde haec epistola ante hoc tempus collocanda. His verbis, quae attulimus, adducti sumus ut eam hoc anno 371 collocaremus, antequam Basilius voluntatem episcoporum recollectisset. Arcana autem mandata, quae Theophrasto data sunt, videntur spectare praecclarum Ecclesiae pacificandae consilium, quod Basilius etsi tum demum aggressus est post-

A quam Cappadociam pacificavit, antea tamen intendere et meditari potuit.

II. Consecutus est tandem Basilius, ut episcopi, qui de illo tam inique sentiebant, errorem suum agnoscerent (d). Adhibuit ad eos flectendos constantiam et animi fortitudinem summa lenitate temperatam: nec artificio et assentatione eos sibi devinciens, nec potestate terrens, sed indulgentia, quam in potestate adhibebat, eos alliciens. Consulebat enim in longitudinem, ac firmam et stabilem concordiam quaerebat. Sed praecipue illius virtutis admiratione victi sunt, atque unam hanc demum sibi salutem esse intellexerunt: *Si cum ipso, et sub ipso sese collocarent, unum autem et certissimum periculum, si in ipsius offensionem incurrerent: ab eoque disjungi, nihil aliud esse judicabant, quam a Deo abalienari. Sic ultro cesserunt, ac manus dederunt, et quasi ad tonitruum sonum sese submiserunt, alium alium ad ipsi satisfaciendum antevertentes, conceptamque prius adversus ipsum odii vim in non minorem benevolentiae vim, ac virtutis incrementum (quam quidem unam firmissimam ipsi satisfaciendi rationem inveniebant) commutantes: praeterquam si quis ob deploratam improbitatem neglectus ac projectus est, ut ipse in seipso contereretur atque consumeretur, non secus ac rubigo simul cum ferro consumi solet.*

Non mediocre ad eam rem praesidium habuit Basilius in Gregorii episcopi Nazianzeni sapientia, in quem, ut auctorem ordinationis Basilii, praecipue episcoporum iracundia eruperat (e). Sed optimus aenex die et patientia sic eos vicit, ut indignatione in admirationem conversa, ad ipsius pedes ultro accederent, pudore ob ea quae gesserant suffusi, abjectisque odiis, eo patriarcha et legislatore et iudice uterentur. Vix dubium est quin eodem tempore cum Basilio et Gregorio episcopi in gratiam redierint. Neutrum enim placassent, si in alterutrum iniqui esse perstitissent.

III. Neque etiam Gregorii Nysseni in hoc insigni eventu defuit opera, quanquam is immoderatus abundavit, nimioque studio reprehensionem non effugit. Ad hanc enim pacificationem omnino referendae Basilii epistolae 58, 59 et 60. Ex his litteris discimus Gregorium in Cappadocia episcopum, Basilii patruum, cum episcopis Cappadociae adversus Basilium consilia conjunxisse. Et res et tempus sic congruunt, ut haec dissensio ab ea, quam de Basilii ordinatione ortam diximus, secerni non possit. Fuit enim vehemens haec cum patruo discordia, illiusque participes fuere totae civitates et populi (f). Non solus Basilio patruus succensebat, sed adjunctos habebat plures episcopos. Nullae interim Basilium inter et patruum aliosque episcopos litterae, nullus congressus: sed suspiciones et calumniae in Basilium. His notis facile dignoscitur Basilii concerta-

(a) Ep. 48.

(b) Ep. 59, n. 3.

(c) Ep. 95.

(d) Naz. or. 20.

(e) Naz. or. 19.

(f) Ep. 59, n. 3.

tio cum episcopis, qui ab ejus ordinatione et communione refugerunt. At referri non possunt ad lites de jurisdictione susceptas cum episcopis secundæ Cappadociæ. Anthimus enim, qui posterioris hujus dissensionis auctor fuit, in priore amicus erat Basilio, eique operam navabat, ut patet ex ep. 58. Tempus etiam optime quadrat. Nam simultatem cum episcopis Cappadociæ compositam fuisse testatur Gregorius Nazianzenus (a), antequam Basilius de pacificandis Ecclesiis ageret cum Athanasio; quod consilium suscepit anno 371. Idem prorsus tempus assignandum iis quæ Basilius inter ac Gregorium patruum aliosque episcopos, interprete et sequestro Nysseno, gesta sunt. Gregorius enim Nyssenus, qui episcopus factus est anno 371, nondum hanc dignitatem adeptus erat, et cum eo, ut

negotiis curisque vacuo, expostulat Basilius quod ad se difficilem et molestam vitam ingressum auxilio non veniat. Quibus etiam verbis initium episcopatus satis indicat. Nyssenum quidem vocat ἀδελφώτατον, reverendissimum. Sed hunc honorem presbyteris, ut observat Tillemontius, interdum defert, imo ipsis nonnunquam laicis, ut initio epistolæ 71. Immerito ergo hæc Tillemontius refert ad annum 371 et 372.

Rem autem sic transactam fuisse discimus ex epistola 58 Basilius et duabus sequentibus. Nyssenus epistolam unam attulit Basilio, ut a communi patruo Gregorio scriptam. Gratissimum id Basilio, epistolam ostendit pluribus amicis, ac Deo gratias egit. At cito deprehensum est commentum, seque hanc epistolam scripsisse Gregorius episcopus negavit. Terram sibi debiscere optabat Basilius: adeo illi hoc fraudis et mendacii probum displicebat. Alia rursus allata epistola, ut ab episcopo patruo, per Asterium Nysseni famulum. Ne hanc quidem vere miserat episcopus, idque Basilio Anthimus Tyanensis episcopus renuntiavit. Tertiam attulit Nysseni famulus Adamantius. Tum vero Basilius inter duas cogitationes hæsit; videbatur ei fidem et honorem mereri epistola per Gregorium fratrem missa; sed bis jam deceptus non poterat non diffidere. Scribit ergo ad fratrem, ejusque simplicitatem cum sua sponte Christianis non congruere, tum etiam tempori minime convenire declarat. Libere monet eum talibus negotiis manum admove- re non debuisse, aut saltem ad se venire debuisse, sibi- que opem ferre novam vitam ingresso, quæ et corpus conterit et animam conficit. Tandem idem ei responsum dat, quod jam præsentem dederat, libenter se cum patruo et episcopis congressurum, si tempus et locum definiant, seque ut par est ad- vocent: sed adesse se non posse, nisi modo congruenti advocetur.

IV. Tertiam illam epistolam merito suspectam Basilio fuisse, nec veriore quam duas superiores,

A perspicimus ex his Basilius ad patruum verbis in epistola sequenti: *Continere me amplius cum non possem, prior rupi vocem.* Nam cum eum intimis sensibus angeret hæc dissensio, nihil jam cunctandum esse ratus (b), scribit ad patruum, eique in memoriam revocat paternum illum animum, quem sibi per totam vitam exhibuerat. Obtestatur, ut cum pax et mansuetudo propriæ sint illius animi dotes, modum imponat tristibus rebus, ducem se aliis præbens ad optima, minime vero alium ad illicita sequens. Nam nec alios episcopos decere hanc dissensionem, sed ipsum maxime dedecere; cum præsertim malum non uno aliquo circumscribatur, sed totas civitates et populos lædat. Rogat itaque, ut sive Cæsaream veniendo, sive scribendo, sive ad se accersendo, sive quocunque alio modo, remedium aliquod afferat.

Non caruit optato exitu tam insignis omnibus charitatis numeris epistola. Venerunt a patruo literæ, per Gregorium fratrem allatæ, quæ et animum ad componendam dissensionem paratissimum significabant, atque etiam Basilius hortabantur, ut fratri, cui subiratus esse videbatur ob commentitias epistolas, iram redonaret. Unde Basilius (c) protinus ad patruum rescribens, declarat se fratris conspectu et antea delectatum fuisse, et proxime illius adventu ex corporis infirmitate et animi doloribus recreatum, nec quidquam a se magis alienum esse, quam inimicitias gerere cum propinquis. Cum autem de dissensionis causa obscure locutus esset patruus, respondet Basilius se præ inscitia minus intelligere quid sibi velint quæ acta sunt: cæterum fratrem a se coactum non fuisse quidquam viva voce dicere, propterea quod nec antea ipsius sermo veritatis testimonio confirmatus fuerat. Nescio cur Tillemontius bis Gregorium a patruo, post acceptam Basilius epistolam, missum fuisse existimet. His enim verbis, *Et antea libenter videbam fratrem meum... et nunc eodem affectu suscepi advenientem,* hoc tantum indicat Basilius se fratris conspectu cum semper delectatum fuisse, tum etiam proxime, cum a patruo epistolam afferret.

Nihil patruus statuerat de congressu tempore et loco. Quapropter iterum rogat Basilius, ut hæc arbitrio suo definiat; sibi enim statutum esse servire illi in charitate, sive Cæsaream venire velit; sive privatim, sive cum aliis congregari. Quod deinde gestum sit, nescimus: sed minime dubium, quin Basilius optatum cum episcopis congressum, quem sanandis vulneribus (d) necessarium judicabat, tandem consecutus sit, et ante medium annum 371, quo tempore ad pacificationem Ecclesiarum aggressus est, finem tristissimi dissidii viderit, cujus participes erant totæ civitates et populi, non quod alterutri parti studerent (neque enim id dicit Basilius), sed quia episcopi inter se sine populorum

(a) Or. 20.
(b) Ep. 59.

(c) Ep. 60.
(d) Ep. 59, n. 2.

offensione lissidere non possunt (a). Resederunt tamen in nonnullis animis reliquæ doloris et invidiæ, quæ anno 372 emicuerunt.

Promiserat Basilio (b) Gregorius venturum se Cæsaream, postquam umbræ eorum, qui Basilio insidiabantur, præterissent, et leprosi Davidem Hierosolymis desiissent excludere. Vix dubium quin promissa circa hoc tempus perfecit. Quamvis enim Basilius in epistola 71, mense Septembri hujus anni scripta expostulet cum Gregorio, quod ad se non veniat; non tamen queritur, quod nondum se inviserit, sed quod magnam anni partem secum non traducat (c). Ubi secum habuit Gregorium Basilius, obtulit ei cathedræ honorem et primum inter presbyteros locum, sed recusanti et invidiam ac arrogantiam suspicionem fugienti non modo molestus non fuit, sed etiam eum laudavit, quamvis provideret non defuturos qui se vituperarent et in contempti amici crimen vocarent. Gregorium non diu fuisse Cæsareæ probant Basilius querelæ, quas modo commemoravimus.

V. Scripta videtur epistola 61, antequam Basilius cum Athanasio maximis de rebus ageret. Ducem Libyæ, in Cappadocia natum, crudeliter et flagitiose viventem Athanasius excommunicaverat, idque omnibus Ecclesiis denunciaverat. Respondet Basilius se illius litteras legisse Ecclesiæ suæ, ut hunc ducem omnes abominandum existiment, nec ignem et aquam cum eo aut tectum commune habeant. Addit se has litteras amicis ducis et propinquis et hospitibus ostendere non desiturum.

Cum Parnassenus episcopus obiisset, viduam Ecclesiam ex more consolatur Basilius (d), atque hortatur, ut dolori non succumbant, sed pastorem suum beatum existiment, atque ad necessariam Ecclesiæ curam assurgant. Scripta videtur hæc epistola antequam, Valentis adventu, Arianorum vires crevissent. Valde enim metuendum fuisset, ne Ariani in electione episcopi Parnasseni turbas facerent, nec omisisset Basilius periculi magnitudinem Parnassenis ante oculos ponere. Hinc etiam copia fuit optimi viri eligendi, quem Ariani expulerunt anno 375. Hypsin eum vocat Basilius (e).

Hoc anno 371, præsidem habebat Cappadocia Therasium, ut colligimus ex epistolis 77 et 78. Hujus assessor erat Elpidius, cum Basilio amicitia conjunctissimus. Cum eo libenter colloquebatur Basilius (f), quoties præses Cæsaream veniebat: cumque ex ejus sermone multa cognovisset de duobus eximiiis viris, principali Neocæsareæ et Hesychio, quorum primum fama tantum noverat, cum altero autem communia olim litterarum studia, communemque amicum Terentium habuerat, utri-

que scribendum esse duxit, ut cum altero amicitiam iniret, cum altero renovaret. Sunt hæc epistolæ 65 et 64, quas idcirco ad hunc annum referimus, quia pertinent ad illud tempus, quo Basilius sæpe Elpidium, veniente Cæsaream præside, videbat.

Atarbius (g) Neocæsareæ, ut infra videbimus, episcopus, Basilius consanguineus ac ætate junior, longo silentio animum Basilio non amicum significabat. Sed Basilius, qui in amicitia vincit idem esse ducebat ac vincere, prior scribere ad eum non dubitat, eumque hortatur, ut, projecta iracundia, quam silentio significaverat, charitatem et pacem corde concipiat, et cum fratribus idem sentientibus studia et curas pro Ecclesiis conjungat. Nisi enim sanæ doctrinæ defensores tantum ad ejus defensionem laborent, quantum ad eam oppugnandam adversarii, nihil prohibiturum, quominus veritas ab inimicis eversa pereat, ac condemnationis participes futuros, qui ad Ecclesiarum conjunctionem conspirare noluerint. Rogat autem, ut hanc opinionem ex animo projiciat, se aliorum communiōne non indigere. Id enim et charitati contrarium esse, et hominis non cogitantis, *belli malum, quod in orbem circumagitur*, in Cappadociam ac Pontum etiam perventurum.

Scripta ergo hæc epistola, antequam bellum, quod circuibat, Cappadociam attigisset; cum Valens jam multas vicisset Ecclesias, et Cappadociam oppugnaturus videretur, sed nondum oppugnasset. Præterea cum Atarbius salutet Basilius, ut fratrem unanimum et de fide recte sentientem; collocanda hæc epistola ante annum 373, quo Atarbii acerbitas in Basilius erupit, ejusque fides malis rumoribus flagravit.

CAPUT XVII.

I. S. Basilius Ecclesiam pacare aggreditur. II. Con fugit ad S. Athanasium, misso Dorotheo diacono, ut auxilium ab Occidente impetretur. III. S. Athanasius mittit Petrum presbyterum in Cappadociam. IV. Basilius litteræ ad Meletium et ad Damasum papam. Iterum mittitur Alexandriam Dorotheus ut inde Romam profisciscatur.

I. (h) Domesticis rebus ex sententia compositis majora consilia Basilius aggreditur. Vir cætera moderatus sublime quiddam et immensum animo concipit, nec charitati, qua flagrabat, alios quam orbis terrarum terminos præscribit. Intimis illum sensibus augebant Ecclesiæ Orientalis calamitates. Gratabatur hæresis, sæviebat imperator, gravissimæ erant inter ipsos orthodoxos dissensiones, ac velut in nocturna pugna vix hostes ab amicis dignosci poterant. Basilius hæc mala non precibus solum studet avertere, teste Gregorio Nazianzeno (p. 346), sed et *piam doctrinam litteris consignat, adversariisque colluctationibus et præliis ingentem hæretico-*

(a) Naz. or. 20.
(b) Naz. ep. 14.
(c) Naz. or. 20.
(d) Ep. 62.

(e) Ep. 237, n. 2.
(f) Ep. 77.
(g) Ep. 65.
(h) Naz. or. 20.

rum audaciam frangit ac propulsat, eos quidem, qui A manus conferre ausi fuerant, armis linguæ cominus contundens: eos autem, qui procul ab eo dissiti erant, sagittis ex atramento confectis feriens, nihilo inferiore iis litteris, quæ olim in tabulis insculptæ sunt: nec uni tantum et exiguæ Judæorum nationi de cibis et potionibus, et caducis sacrificiis, carnisque purgationibus, sed omnibus hominibus, atque omnibus orbis partibus, de veritatis doctrina, ex qua salus comparatur, leges statuente. Deinde, quoniam æque imperfecta res est, actio sermone destituta, et sermo ab actione remotus, idcirco actionis subsidium sermone adijungebat, alios videlicet adiens, ad alios legationem mittens, alios accersens, admonens, arguens, increpans, minis insectans, probris incessens, pro gentibus, pro urbibus, pro singulis etiam hominibus certamen suscipiens, omne salutis genus excogitans, undecunque medicinam morbo adhibens: Beseeleel ille, ille, inquam, arcæ divinæ fabricator, materiam omnem et artem ad opificium accommodans, atque omnia contextens, ad eximiam quamdam unius operis pulchritudinem et concinnitatem.

Multiplex ille Ecclesiæ juvandæ modus, quem Gregorius describit, non ad solum episcopatus tempus referri debet. Hæc enim omnia Basilius presbyter navaverat: ejusque prudentia enituerat in pacificandæ Ecclesiæ consilio, ut supra vidimus. Sed ad episcopatum evectus, et in sede supra alias eminentem collocatus, novos conatus adhibendos esse intelligit, ut Catholicos inter se conjungat, et ab Arianis omnino disjungat. Jam ea res tentata fuerat paucis ante annis, sed nullum habuerat exitum, interpellato a Valente concilio, quod Tarsi futurum sperabatur. Alia itaque aggreditur via, et ad Occidentales confugere statuit. Unam enim hanc auxilii viam (a) pandi Orientalibus Ecclesiis existimabat; nec dubium erat quin, si Occidentales idem studium ad Orientis defensionem adhiberent, quod in Occidente adversus unum aut alterum hæreticum adhibuerant, imperator multitudinis auctoritatem revereretur, ac populi ipsos libenter sequerentur.

Idud autem nemini dubium esse debet, quin Basilius (b) idem prosequaretur, quod presbyter inceperat; ac de iisdem episcopis, iisdemque de rebus D agat. Verebatur ne suspecti essent Athanasio episcopi illi ob memoriam præteritorum, quia videlicet eorum non pauci conjuncti olim cum Arianis fuerant. Idem ergo sunt, ac qui anno 364, concilio Lampsaceno interfuerant. Quod in hoc concilio et pluribus aliis tentatum fuerat, ut qui idem sentiebant, una conjungerentur communione, id Basilius in epistolis hoc et sequenti anno scriptis perficere conatur: eique propositum est (c) ut, qui circa veram fidem claudicant, manifesti omnibus fiant, agnoscantur autem qui recte sentiunt, nec jam velut

in nocturna pugna nullum sit amicorum et inimicorum discrimen. Legati a synodo Lampsacena in Occidentem missi redierant cum litteris Occidentalium: sed ea re nec mitigata persecutio, nec domesticæ dissensiones sedatæ. Quare satius esse videbatur Basilio, ut ex ipso Occidente mitterentur, qui Orientem inviserent. Fore enim ut, dum se omnes boni cum illis conjungunt, tanta auctoritas ipsam etiam forte imperatorem moveret: et dum Nicænâ fidem instaurant legati, dum æquas ad pacem conditiones proponunt, facile et erroris defensores et perturbatores pacis dignoscerentur.

II. Sed cum nemo esset toti Occidenti venerabilior, quam S. Athanasius, nemo communibus malis plus doleret, nemo et in cernendis rebus acutior et B in perficiendis efficacior, scribit ad eum Basilius (d), ac rogat ut pacificandi Orientis consilium suscipiat, et ex Ecclesia sua selectos viros mittat ad Occidentales episcopos, eisque exponat calamitates Orientalis, ac suggerat modum opis ferendæ, simulque Domino pacificas preces offerat. Fatetur reliquas res Orientis fortasse ab eo sine Occidentalium adminiculo componi non posse: sed pacificationem Ecclesiæ Antiochenæ ex ipso pendere contendit, ac in ipsius potestate situm esse, ut in alios temperamento utatur, alios compescat, præfecturas particulares abroget, ac antiquum Ecclesiæ robur restituat. Rogat ergo eum, ut Antiochiæ malis moveatur, et instar periti medici ab hujus Ecclesiæ cura, cui nihil præferendum in orbe terrarum, initium C ducat.

Hæc epistola Dorotheo Ecclesiæ Antiochenæ diacono commissa est perferenda: sed cum ei videretur Basilius non satis aperte declarasse, res Antiochenas sic componi debere, ut Meletio adjungantur, quæ divulsa sunt; aliam ejus rogatu epistolam addidit Basilius (e), in qua conceptis verbis demonstrat et sibi et toti Orienti in volis esse, ut Meletius Antiochenæ Ecclesiæ gubernacula teneat, vir et fide inculpatus, et tam vitæ sanctitate longe aliis præferendus, tum quod universo Ecclesiæ corpori præsit, alii vero partibus tantum. Quamobrem æquum esse, ut ei alii adjungantur, velut magnis fluminibus minora: idque ita visum esse Occidentalibus, ut litteræ per beatum Silvanum allatæ testantur.

III. Non poterat Athanasius summam illam charitatem, quæ semper omnibus patebat, episcopo Cæsariensi in re tanti momenti claudere. Nullam moram huic eximio operi interponendam duxit, et acceptis Basilius litteris statim ei rescripsit, ac Dorotheo comitem adjunxit Petrum, non illum quidem qui et successit (hunc enim nondum viderat Basilius (f) anno 373), sed alium Ecclesiæ Alexandrinæ presbyterum. Is a Basilio maxima cum lætitia exceptus est, ejusque approbationem et laudem meruit, dum Athanasii mandata strenue persequitur,

(a) Ep. 66.

(b) Ep. 82.

(c) Ep. 69, n. 5.

(d) Epist. 66.

(e) Epist. 67.

(f) Ep. 133.

concilians contraria, ac divulsa conjungens (a). A Dubium quidem non est quin Basilio, antequam scriberet Alexandriam, multi ex collegis fidem dedissent se libenter Athanasio et Occidentalibus ad defensionem fidei ducibus usuros: at multi alii supererant, in quibus flectendis elaborandum fuit. Sperabat quidem Basilius (pag. 163), fore ut omnes Athanasio, quæ ad pacem Ecclesiarum constituendam pertinent, tandem committerent. Sed videntur nonnulli, dum Arianis occulte favent, ac tot episcoporum adversus hæresim conjunctioni aperte obstare non audent, astute moras innectere voluisse. Tales exstiterunt (pag. 162), qui requirebant ut Occidentales nominatim Marcellum damnarent, ac que-rebantur quod hactenus in solum Arium invecti fuissent, Marcello nulla prorsus sententia damnato, quem etiam in communionem receperant. Satis indicat Basilius hoc consilium a se ortum non esse (Eustathium potius ejusque similes crediderim auctores fuisse), sed tamen illud sibi fatetur probari: ac petendum putat ab Occidentalibus ut Marcelli mentionem faciant, ut nulla prorsus occasione his qui occasionem quærent relicta facile pateat quinam sani sint, quive claudicent in fide.

Dum Petrus Alexandrinæ Ecclesiæ presbyter in Cappadocia moratur, ac Basilio operam navat (b), multa inita sunt consilia, ac placuisse nonnullis videtur, ut imperator adiretur et opera summorum virorum, qui plurimum apud eum poterant, et catholicæ fidei erant studiosi, quales fuerunt Arinthæus, Victor et Terentius, patrocinium aliquod afflictis Ecclesiis conciliaretur. Fortasse hoc consilium inde ortum, quod in Athanasii sapientia plerique satis præsidii esse ducerent ad res Orientis componendas: ad impetrandam autem persecutionis remissionem plus posse viderentur magni illi viri quos diximus, quam legati ex Occidente. Sed cum animadvertisset Basilius viros illos nec posse nec velle de exsilibus loqui, atque etiam quod res pejus non irent, pro lucro ducere: hæc vicit sententia ut Dorotheus Romam mitteretur, ac inde aliquos excitaret, qui Orientem invisorent, mari utentes, ne quis eos interpellaret.

IV. Postquam id statutum habuit Basilius, Dorotheum diaconum, quem hactenus retinuerat, misit ad Meletium, ut ei narraret singula, et commentarium ostenderet, quo Romam eundi necessitas probabatur. Rogat Meletium Basilius (c), ut si res ei arridet, eam ad opus curet perducere, ac litteras exaret ac commentarium dictet, quibus de rebus et ad quos Dorotheum loqui oporteat; atque ut auctoritatem habeant litteræ, suos etiam unanimes adjungat, etiamsi absint.

Non videntur ad exitum perducta esse quæ Basilius a Meletio petebat: nec communes Orientalium litteras Romam pertulit Dorotheus. Nam, ut infra

videbimus, responsum soli attulit Basilio, qui suo nomine Damasus scripserat. Non enim dubium esse potest, quin epistola 70, etsi inscriptione caret, ad Damasum scripta sit. Huic Basilius Orientis mala ante oculos ponit, ac rogat ut legatos mittat in Orientem, majorum suorum exemplo, in primis Dionysii, qui olim in Cappadociam miserat, qui captivos redimerent. Nunc autem graviore multo causas subesse; non enim ædium demolitionem lugeri, sed excidium Ecclesiarum; nec servitutem corporum, sed animarum captivitatem.

Cum hac epistola Dorotheum Basilius comite, ut verisimile est, Petro Alexandrino ad Athanasium remittit, adjunctis aliis (d) ad Athanasium litteris, ex quibus perspicitur, quanto arderet studio Basilius rei perficiendæ. Mira enim diligentia sigillatim omnia persequitur. Gratias agit ob missum ad se Petrum presbyterum, a quo perutilem sibi navatam esse operam testatur. Athanasium rogat, ut Dorotheum precibus suis ac consiliis muniat ac litterarum viatico; et nonnullis e suo clero adjunctis quamprimum dimittat. His quæ ab Occidentalibus petenda existimabat, illud etiam adjungit, ut Marcellum nominatim damnent, ne qua occasio relinquatur occasionem quærentibus. Monet etiam, ut cum legati advenerint (Alexandria enim transituros non dubitabat) modum eis præscribat Athanasius tanti muneris digne obeundi. Ait se scripsisse ad episcopum Romæ, sed nonnulla narrat se scripsisse, quæ cum in epistola ad Damasum non legantur, aut arcanis mandatis aut peculiari commentario videntur fuisse commissa. Non enim rogat Damasum in ea quam habemus epistola, ut legati utantur mari et secum afferant quæ contra synodum Ariminensem acta fuerant.

Ab initio episcopatus sancti Basilius usque ad secundam hanc Dorothei protectionem satis multa intercesserunt, ut eum mense Septembri, non citius, Alexandriam existimemus rediisse. Ordinatus Basilius mense Septembri vel potius Octobri anni 370, non parum insumpsit temporis in constituendis ecclesiasticis legibus et pacificanda Cappadocia; nec probabile est missum ab eo fuisse Dorotheum ante Pascha hujus anni 371. Postquam Alexandriam venit Dorotheus et ea exposuit, quorum causa venerat; sanctus Athanasius, etsi plurimum Basilio tribuebat, noluit tamen rem statim aggredi, et e clero suo, ut rogaverat Basilius, Romam mittere: sed quo loco in Cappadocia et finitimis regionibus essent res ecclesiasticæ per Petrum presbyterum cognoscere voluit. Is in Cappadocia diu moratus est, concilians contraria ac divulsa conjungens. Unde fatetur Basilius in epist. 69 (n. 1), diu retentum a se esse Dorotheum. Tandem illum misit ad S. Meletium, apud quem aliquandiu videtur commoratus. Tempus enim extrahere debuerunt et earum rerum,

(a) Ep. 69, n. 1.
(b) Ep. 68.

(c) Ibid.
(d) Ep. 69.

quæ a sancto Basilio proponebantur, deliberatio, et insumenda opera ut communibus litteris unanimes quique subscriberent. Quin etiam antequam Dorotheas ad S. Meletium mitteretur; jam Ariani episcopi partim venerant, partim expectabantur, quos quidem mense Septembri ineunte advenisse modo videbimus. Quapropter cum Dorotheus aliquandiu apud S. Meletium inoratus sit, non potuit Alexandriam mitti, nisi eodem mense Septembri multum provento: hinc S. Athanasium rogat Basilius (a), ut Dorotheum statim ad primam navigationem dimittat.

CAPUT XVIII.

I. Quo tempore Pneumatomachi palam prodire cœperunt. II. Concio S. Basilii die festo S. Eupychii. III. Vituperatur quod Spiritum sanctum non appellaverit Deum. Defenditur a Gregorio Nazianzeno. IV. Litteræ ea de re Gregorium inter et Basilium. V. Laudat S. Athanasius œconomiam S. Basilii.

I. Jamdudum Spiritus sancti divinitatem nonnulli oppugnare cœperant: sed videntur satis diu latebris se involvisse, ac non multo aute episcopatum sancti Basilii prodiisse. Cum Arianis sanctam Trinitatem penitus tollentibus non plurima erat de sancto Spiritu controversia; Filii potissimum divinitas defendebatur, qua semel stabilita divinitatem sancti Spiritus simul stabiliri non negabant Ariani. Sed ex iis qui ab Arianis discessere, non pauci alteram impietatis partem retinuerunt, et cum divinitatem Filii contra Arianos tuerentur, de Spiritus divinitate cum Catholicis pugnarunt. Serapion episcopus Thmuitanus (b) anno 360 aut 361, S. Athanasium certiore fecit nonnullos, cum ab Arianis eorum in Filium impietatem discessissent, male de Spiritu sentire, eumque non modo creaturam esse, sed etiam unum ex ministris spiritibus dicere, ac gradu tantum ab angelis differre. Permoestum id accidit Athanasio ac nascentem hæresim quatuor præclarissimis ad Serapionem epistolis profligavit (c). Testantur etiam Socrates (d) et Sozomenus Macedonium, cum anno 360 depositus fuisset in concilio Constantino-

spiciones hujus hæresis deprehendimus. Nam tres episcopi ex Semiariorum numero Romam missi, plene et cumulate fidem suam purgarunt recepta fide Nicæna, nec quidquam amplius ab eis postulatam in concilio Tyanensi. Tunc forte prodire cœpit hæresis, cum pacem pene ad exitum perductam anno 367 triginta quatuor episcopi, ut supra vidimus, perturbarunt. Confirmat hanc conjecturam epistola 25 S. Basilii, quæ cum serius anno 368 scribi non potuerit (hoc enim exeunte anno, aut ineunte 369 mortuus Athanasius Ancyranus ad quem scripta est), manifestam habet distinctionem Pneumatomachorum ab Anomœis. Sic enim loquitur Basilius (f): Οὐ γὰρ δὴ τοῖς γεγραμμένοις ὑφ' ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀνόμοιους κατ' οὐσίαν τολμήσαντας εἰπεῖν τὸν Υἱὸν καὶ Θεὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἢ πρὸς τοὺς κτίσμα καὶ ποίημα εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημήσαντας, ταύτην ἂν ἐπενεγκεῖν τὴν λοιδορίαν ἠνέσχου, ὁ τοὺς μεγάλους ἄλλους ἐκείνους καὶ περιβοήτους ὑπὲρ τῆς ὀρθοδοξίας διενεγκῶν. Non enim iis quæ a nobis scripta sunt adversus eos, qui Filium et Deum Deo et Patri secundum essentiam dissimilem dicere ausi sunt, aut adversus eos qui Spiritum sanctum creaturam et opificium esse blasphemio ore docuerunt, contumeliam hanc facere voluisses, qui magna illa ac celebria certamina pro recta fide pertulisti. Probabile ergo est hanc hæresim non multo ante episcopatum S. Basilii prodiisse.

C Testatur Epiphanius (g) ex his Pneumatomachis alios de Filio recte sensisse, alios ne in hoc quidem ab Ariana impietate discessisse. In hoc postremo genere recensendus Eustathius Sebastenus. Hunc episcopi Orientales testantur in epist. 263 n. 3, cum iis conjunctum esse, qui consubstantiale anathematizant, ac ducem se præbere hæresis Pneumatomachorum. Quamvis autem Eustathius et alii, ut probabile est, Pneumatomachi gratiam Ariariorum ambirent et Catholicos vexarent; non tamen a catholicis Ecclesiis omnino abscissi erant, sed diu ovis pellem retinuerunt, ut patet ex his verbis ejusdem epistolæ 263, num. 2: *Audax quidem illa, inquit episcopi, ac impudens Ariariorum hæresis palam abscissa a corpore Ecclesiæ, manet in suo ipsius errore, nobisque non multum nocet, quia omnibus aperta ipsorum impietas. Qui autem pellem ovinam induti sunt, ac speciem blandam præ se ferunt ac lenem, intus vero dilaniant crudeliter Christi gregem, et propterea quod ex nobis exorti sunt, facile perniciem inferunt simplicioribus, hi sunt, qui molestiam exhibent, ac ægre vitari possunt. Nos rogamus ut vestra diligentia omnibus Orientis Ecclesiis denuntiet, ut aut rectam viam ingressi, sincere versentur nobiscum; aut si in sua permaneant perversitate, damnum intra se solos contineant, nec pos-*

(a) Ep. 69.

(b) Athan. Ep. 4, ad Scrap.

(c) Lib. II, cap. 45.

(d) Lib. IV, cap. 27

(e) Lib. II, Eunom., p. 270.

(f) Ep. 25, n. 2.

(g) Hæres. 74, n. 4.

sint ex incauta communione morbum suum cum A Proferebat illud Gregorii dictum ex quadam oratione, Quousque lucernam sub modio abscondemus.

II. Cum invictam animi fortitudinem summa lenitas in Basilio temperaret, in utroque mirabilis erat, et in adeundis pro veritate gravissimis periculis, et in persecuendis omnibus pacis conciliandæ modis. Itaque cum Ariani ad oppugnandam Spiritus sancti divinitatem omnes vires suas convertissent; palam et aperte hoc dogma defendebat, et Scripturæ testimoniis ac necessariis rationibus sic constringebat adversarios, ut prorsus effugere non possent (a). Sed cum sciret Arianis statutum esse eum expellere, si Spiritum verbo Deum appellaret, ac Cæsariensem Ecclesiam occupare, et inde velut ex arce quadam omnia populari; abstinuit hac voce ad tempus, necesse non putans eam semper in ore habere, modo in tuto esset sententia voci subjecta. Hoc prudenti consilio effugit hæreticorum insidias: at calidiorum Catholicorum querelas et vituperia non effugit. [Atque id maxime declaravit dies festus S. Euppsychii, qui in diem septimum Septembris incidebat. Intererant Basili concioni, Euiippii et aliorum Arianorum, qui jam adveniant, emissarii ut patet ex verbis Gregorii (b), qui paucis post diem festum diebus aiebat, ingens circa Basilium exstitisse bellum, cum cuperent hæretici nudam vocem ex eo arripere, ut ipse ex Ecclesia pelleretur, qui solus pene igniculus veritatis restabat et vitalis facultas, vicinis omnibus captis ac subjugatis. Ad erant etiam fervidiores illi Catholici. Usus est Basilius eo quod diximus temperamento.

III. (c) Paucis post festum diebus convivium erat Nazlanzi, in quo Gregorius et multi insignes viri accumbabant, Basilio et Gregorio amici, in his monachus quidam, qui die festo sancti Euppsychii Basilium audierat. Nondum ventum erat ad pocula, jamque sermo inciderat de Basilio et Gregorio, quod quidem satis solemne erat in conviviis: cumque Basilium omnes plena manu laudarent, eique Gregorium adjungerent, tum monachus magno clamore mendaces et adultores appellat convivas, ac Basilio et Gregorio, ut in cæteris rebus laudentur concedit; quod autem maximum est non concedit, ut orthodoxiæ nomine laudentur, cum fidem alter prodit disserendo, alter connivendo. Tum Gregorius: Unde hoc, o vane homo, et arroganti Dathan et Abiron? unde nobis dogmatum promulgator venis? Siccine tantarum rerum iudicem teipsum efficis? Ibi monachus advenire se dixit ex conventu S. Euppsychii, ac audivisse cum Basilius de Patre quidem et Filio mirifice disseveret, at Spiritum sanctum detorqueret. In quo Basilium comparabat cum fluviis petras prætereuntibus et arenam excavantibus. Quin etiam quærebat ex Gregorio, cur ipse quidem palam et aperte Spiritum appellaret Deum, Basilius vero politice magis quam pie veritatem prædicaret?

(a) Naz. ep. 26.

(b) Ibid.

(c) Ibid.

(d) Epist. 71.

(e) Naz. ep. 27.

fuisse incommodis mederi, quam consilium danti succensere. Cæterum venturum se promittit et Basilio duce libenter dimicaturum. Quos Basilius germanissimos fratres et amicos vocat, hi videntur monachi Nazianzeni fuisse; idque patet ex his verbis: *Ego igitur, si necdum istius fratribus meæ de Deo sententiæ experimentum dedi, ne nunc quidem habeo quod respondeam.*

Gregorii verba in convivio citata reperiuntur in oratione octava, quam pronuntiavit anno 372 cum abjectis Sasimis Nazianzenam Ecclesiam sub patre regendam suscepit. Sed tamen ex aliqua alia oratione desumpta esse, merito statuit Tillemontius. Non enim mirum aut incommodum videri debet, si eandem sententiam non semel usurpaverit Gregorius, cum præsertim totam hanc historiam, quam modo narravimus, huic anno 371 necessariæ rationes addicant. Nullum enim aliud tempus occurrit, in quo iustantem hostem exspectaverit Basilius, et exsilium aut aliquid gravius ex prælio speraverit. Appropinquantem Valentis adventum designat Gregorius (a), cum ait in convivio, *ingens circa Basilium esse bellum, vicinis omnibus captis et subjugatis.* Præterea, si jam Basilius cum Valente ejusque ministris pugnasset, num ignaviæ crimen futuri prælii promissione repelleret? Quibus enim illius fidem præterita certamina non approbassent, multo minus nondum commissa approbarent. Aliam addit rationem Tillemontius: scilicet Basilium post Sasimenses molestias dicere non potuisse, *se nullius sibi in Gregorium neque parvi neque majoris delicti esse conscius.* Sed non video cur Basilius etiam post turbas Sasimenses hanc amicitiae nunquam violatæ laudem sibi vindicare non potuerit, cum præsertim ipse Gregorius pluribus locis (b) dicat amicitiam hac in re Basilium Spiritui posthabuisse.

V. Monachorum de Basilio querelæ ad sancti Athanasii aures pervenerunt, eique occasionem dederunt Basilii defendendi. Nam cum ei Dianius quidam dixisset monachos Cæsarienses succensere et oblectari Basilio, scripsit eis Athanasius, ut patri obedirent tanquam filii, nec ei oblectarentur docenti. Si enim suspectus esset Basilius in iis quæ ad veritatem spectant, laudabilem fore eorum contentionem. Sed si confidunt (eamdem sibi fiduciam esse ait) eum esse decus et ornamentum Ecclesiæ ac magis pro veritate certare, et eos qui doctrina indigent edocere; nequaquam cum tali viro pugnandum esse, sed potius bonam illius conscientiam approbandam. Non exstat hæc Athanasii epistola ad monachos Cæsarienses, sed hæc eruiimus ex aliis ad Palladium presbyterum litteris, quem Athanasius, acceptis ab illo eadem de re litteris, rogat, ut ipse etiam scribat ad monachos Cæsarienses, ac sibi in eis flectendis operam navet. Ex

A quo patet Palladium minime ex numero obtractatorum Basilii fuisse. Idem dicendum de Dianio, cujus ex sermone cognoverat Athanasius frustra monachos Cæsarienses turbari. Notanda ejusdem epistolæ hæc verba: *Αὐτὸς μὲν γὰρ, ὡς τεθάρρηκα, τοῖς ἀσθενοῦσιν ἀσθενὴς γίνεται, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσῃ· οἱ δὲ ἀγαπητοὶ ἡμῶν ἀποβλέποντες εἰς τὸν σκοπὸν τῆς ἀληθείας αὐτοῦ, καὶ τὴν οἰκονομίαν, δοξαζέτωσαν τὸν Κύριον τὸν δεδωκότα τῇ Καππαδοκίᾳ τοιοῦτον ἐπίσκοπον, οἷον καὶ ἐκάστη χώρα ἔχει εὐχεταί. Ἴψος enim (Basilius), ut confido, cum infirmis infirmatur, ut infirmos lucrifaciat. Dilecti autem nostri respicientes ad propositum veritatis illius et œconomiam, glorificent Dominum, qui talem dedit Cappadociæ episcopum, qualem unaquæque regio cupit habere.* In eandem sententiam S. Athanasius loquitur in epistola ad Joannem et Antiochum: *Πάνυ δὲ τεθαύμαχα τὴν θρασύτητα τῶν τολμῶντων λαλεῖν κατὰ τοῦ ἀγαπητοῦ ἡμῶν, τοῦ ἀληθῶς Θεοῦ δούλου, Βασιλείου τοῦ ἐπισκόπου· ἐκ γὰρ τῆς τοιαύτης φλυαρίας ἐλέγχεσθαι δυνήσονται, ὡς οὐδὲ τῶν Πατέρων ἀγαπῶντες τὴν ὁμολογίαν. Omnino miror temeritatem eorum, qui dilecto nostro, vero Dei famulo, Basilio episcopo obtractare audent: ex talibus enim nugis argui poterunt, quod ne Patrum quidem diligant confessionem.*

Palladium existimat Tillemontius enim esse qui scripsit Vitam sancti Joannis Chrysostomi. Is cum Innocentio Italo solitariam vitam agebat. Ad utrumque exstat Basilii epistola 259. Antiochum autem verisimile est sancti Eusebii Samosatensis fratris filium esse, de quo alius occurret dicendi locus.

Quos Athanasius vocat Cæsarienses monachos, valde dubito utrum ex Cæsariensi monasterio fuerint, an ex aliis Cappadociæ monasteriis. Nam Cæsarienses ascetæ videntur Basilio semper amicissimi fuisse; et cum factam ei ab Eusebio episcopo injuriam ultra legem et modum defenderint, eorumque studium enituerit in promovenda illius electione; verisimile non est tam cito eos ab illo abalienatos fuisse, et ignaviæ crimen intulisse, tum cura se ad gravissimum certamen fortiter pararet.

Præter hos reprehensores, alii etiam inter Catholicos existere, qui et Basilium et Gregorium non emiditatis, sed impietatis accusarent, ac ne pie quidem loqui existimarent; non quod divinitatem sancti Spiritus ab eis negari, sed potius quod eos in hoc dogmate prædicando longius ferri crederent. Unde Gregorius (c) rogat Basilium ut se doceat, *quousque in prædicanda Spiritus sancti divinitate progredi, quasque voces usurpare, et quousque œconomia uti conveniat, nimirum ut et iis satisfaceret, qui nimium jejune divinitatem sancti Spiritus prædicari, et iis qui plus æquo illum extolli querebantur.* Nonnulli his temporibus ferebantur Spiritum sanctum Patri et Filio præpo-

(a) Naz. ep. 26.

(b) Or. 5, et or. 20.

(c) Naz. ep. 26.

nere, ut patet ex Basilii epistola 52, neque hanc A
 criminationem ipse Basilius effugit. Neminem sane
 hoc insaniisse errore crediderim; sed hos rumores
 spargebant Pneumatomachi, sicque fucum infirmio-
 ribus animis faciebant. Quare adhibendæ cautiones
 erant, non solum ne qua daretur ansa Pneumato-
 machis, sed etiam ut infirmis consuleretur. S. Atha-
 nasius, qui res in Cappadocia gestas ex auditu
 noverat, videtur existimasse Basilium infirmorum
 causa studium defendendæ Spiritus sancti divinitatis
 temperasse. Ait enim de Basilio: *Cum infirmis in-
 firmatur, ut infirmos lucrifaciat.*

CAPUT XIX.

I. Circa hoc tempus Nyssæ ordinatur episcopus Gre-
 gorius Basilii frater. II. Basilius Eustochio ejus-
 quæ servis patrocinium impendit. III. Dolor ejus et
 scriptæ ab eo epistolæ ob divisionem Cappadociæ
 anno 371 exeunte. IV. Theodosius hoc anno regebat
 Cappadociam. V. Elpidius ejus assessor. VI. The-
 rasio dignitas abrogatur, vel eam sponte abjicit.

I. Referenda ad hoc tempus videtur ordinatio
 S. Gregorii Nysseni, in qua non solum summus (a)
 exstitit consensus episcoporum Cappadociæ, sed
 etiam summa constantia in imponenda Gregorio
 hujus oneris suscipiendi necessitate. Sed quam-
 vis nihil omissum esset neque parvum, neque
 magnum, quod quidem ad canones attineret; non
 tamen hæreticorum criminationes effugit Gregorius.
 Negotia ei exhibuerunt (b) anno 374, tanquam præ-
 ter canones ordinatio, atque hanc illius ejiciendi
 ansam arripuerunt (c) anno 375. Unde Basilius (d)
 ut fratrem defendat, sic loquitur omnium Cappado-
 ciæ episcoporum nomine: *Venimus omnes ampli-
 tudini tuæ supplices... sin autem est aliquid aliud
 canonicum, quod examine indigeat, idque magnani-
 mitas tua audire ac judicare vult, nos omnes adesse
 necesse est, quia si quid deficit eorum quæ ad cano-
 nes spectant; culpam sustinent qui ordinavere, non is
 qui ministerium suscipere necessitate omni coactus.*

Nondum episcopus erat Gregorius, cum sese in-
 terposuit, ut pacem inter fratrem et patruum alios-
 que Cappadociæ episcopos conciliaret (e). Tunc enim
 Basilius cum eo, ut cum homine negotiis vacuo et
 soluto, ex postulabat, quod non ad se novam vitam in-
 gressum opis ferendæ causa veniret. Deinde vero
 inter episcoporum Cappadociæ dissensiones minime B
 collocanda ordinatio, quæ summo est peracta con-
 sensu. Ad hanc autem dignitatem jam pervenerat
 Gregorius, cum cognominem suum, Sasimensem
 episcopum recens ordinatum, invisit ante Pascha
 anni 372 (f). Quare intra illud tempus, quod a pa-
 cificatione Cappadociæ usque ad Sasimensem ordi-
 nationem effluxit, Nyssena ordinatio collocanda. Sed
 cum dominatus Arianorum per totam hiemem, præ-
 sentia imperatoris, ac deinde consecutæ ex divisione
 Cappadociæ dissensiones non videantur Basilio co-

ordinatio tempus intra angustiores adhuc fines
 contrahitur, nec serius videtur contigisse autumnio
 anni 371.

II. Videntur scriptæ ante Cappadociæ divisionem
 epistolæ 72 et 73, ad Hesychium et Callisthenem.
 Læsus ab Eustochii servis Callisthenes, vir potens,
 atque, ut verisimile est, in magna aliqua dignitate
 constitutus, pœnas a famulis et heris repetere vo-
 luit. Misit militem, quo in domo Eustochii nullum
 contumeliæ genus omittebat. Servos in eum locum
 adduci volebat, ubi injuriam fecerant, ut ibi pœnas
 persolverent. Servi ad Basilium confugiunt qui sta-
 tim scribit Callistheni. Is perhonorifice respondet,
 ac totius rei arbitrium Basilio committit, sic tamen
 ut pœnam non remitteret, sed eam Basilii auctori-
 tate comprobari vellet. Gratias ei agit Basilius (g),
 ac servos eo adductum iri promittit, ubi injuriam
 fecerant, si id Callisthenis animo fixum et immo-
 tum sedeat. Sed cum ea res magnis incommodis
 obnoxia sit, rogat ut Sasima sistantur, eoque ve-
 niens Callisthenes potentiam suam simul et leni-
 tatem ostendat, incolumes dimittendo. Quanquam
 ne id quidem concedit Callistheni, nisi quod metuat,
 ne quid iracundiæ in ejus corde minus coctum resi-
 deat. Multo enim præclarius facturum, si vindictam
 sibi permittat. Etiamsi enim jurasset se servos ad
 pœnam traditurum secundum leges; perjurii reum
 non futurum, si ex legibus ecclesiasticis, quæ non
 minoris sunt pretii quam civiles, puniantur et
 emendentur. Videtur hæc epistola per eundem dia-
 conum missa, per quem et epistola ad Hesychium
 missa est. Hunc rogat Basilius, ut sibi in placando
 Callisthene, vel per se vel per amicos operam navet.
 Sibi enim molestissimum futurum, si iis qui ad se
 confugerunt prodesse non possit. Hæc autem ante
 divisionem Cappadociæ evenisse conjicio, propterea
 quod petit Basilius, ut servi, quos in fidem suam
 receperat, Sasima usque sistantur. Id enim argu-
 mento est nondum hoc oppidum in aliena jura ces-
 sisse: nec profecto claritatis Basilii et animi for-
 titudinis fuisset, ejusmodi homines deserere, atque
 in gratiæ et beneficii loco petere, ut extra ditionem
 et patrocinium suum abducantur.

III. Cum peregre esset Basilius mense Octobri
 exeunte aut ineunte Novembri, ac ecclesias suas
 visitaret, vel Nyssæ episcopum ordinaret, scri-
 psere (h) ad eum Cæsarienses, et ad opem sibi cele-
 riter ferendam patria revocavit. Rediit statim, non
 spe auxilii ferendi, sed ne desertos se ab eo cives
 quererentur. Luctus eorum et doloris causa, divisio
 Cappadociæ, ex qua duas provincias effecit Valens,
 velut si quis equum aut bovem suum duas in partes
 dividens, duos pro uno sibi habere videatur. Cum
 edictum esset ut maxima pars curiæ Podandura

(a) Ep. 225.
 (b) Ep. 190.
 (c) Ep. 259.
 (d) Ep. 225.

(e) Ep. 58.
 (f) Naz. or. 5.
 (g) Epist. 73.
 (h) Ep. 74.

transferretur, quem locum comparat Basilius cum A Ceade Laconico, aut barathris illis quæ Charonia dicebantur, tum vero pars senatus non ignobilior fugam cepit cum uxoribus et focus, perpetuum exilium huic loco præferens (a): alii abducti eo fuere ut captivi, miserandum omnibus spectaculum: tertia pars in urbe relicta est, miserabiliter gemens collegarum discessu, ac sustinendo negotiorum oneri prorsus impar. Civilis cœtus ob ea quæ magistratibus acciderant, animo concidens, relictis urbanis ædibus, per agros et rura vagabatur. Itaque Cæsarea in tristem solitudinem redacta erat, nullæ jam nocturnæ lucernæ, nulla eruditorum hominum in foro colloquia, occlusa gymnasia, nulla necessaria rerum provisio ac dispositio, sed una vox audiebatur, exactorum et eorum a quibus exigebatur, B quique flagellis cædebantur.

Quantum Basilio inusserit doloris, patriæ calamitas, perspicui potest ex tribus litteris (b) ea de re scriptis. Antequam rediret Cæsaream, scripsit Martiniano. Hac enim excusatione utitur, cur non illum adeat, quod patriæ voce accersatur. Quod quidem argumento est Martinianum non longe habitasse ab eo loco, ubi tunc versabatur Basilius. Erat ille vir omni eruditionis laude cumulatus, et cum plurimum posset apud imperatorem, flebili malorum descriptione conatur ei persuadere Basilius, ut vel imperatorem adeat, quod quidem commodissimum foret, ac Martiniani præclaro vitæ instituto maxime decorum, vel saltem, si id ei grave sit tum propter C anni tempestatem, tum propter ætatem, patriæ suæ litterarum præsidium impertiat, ac voce sua et justa illa dicendi libertate, quam sua illi vita dabat, omnibus declaret, quot et quanta mala ex hoc dividendæ Cappadociæ consilio oriantur.

Probe videbat Basilius his patriæ calamitatibus necessitatem sibi imponi in aulam proficiscendi, ac potentibus amicis singula narrandi. Sed cum illum corporis infirma valetudo, ac Ecclesiarum cura detineret, scribit ad duos in aula potentes viros, Aburgium et Sophronium Magistrum officiorum; eosque obtestatur, ut communi patriæ (uterque enim Cappadox erat) tristissimo exitio collapsæ opem ferant.

Non tantum gratia et auctoritate valuit Basilius, D ut calamitatem hanc a patria averteret: sed tamen aliquam mali levationem videtur consecutus. Nam unus ex potentibus amicis ad quos scripsit (c), forte Aburgius, præfecto humanitatis ostendendæ occasionem subministravit. Forte hæc humanitas in eo posita fuit, quod secunda metropolis non Podandi, ut primo sancitum fuerat, sed meliori in loco, Tyanis constituta.

Hæc autem anno 371 gesta esse, antequam Valens Cæsaream veniret, satis ex dictis perspicitur.

(a) Ep. 75.
(b) Epist. 74, 75, 76.
(c) Ep. 78.

Tot enim litteræ in aulam missæ, nondum venisse Valentem probant. Jam hiems inceperat aut saltem imminabat, cum tristis nuntius Basilio allatus. Quod enim metuit Basilius (d) ne Martinianum deterreat tempestas anni aut ætas, quominus in aulam proficiscatur; id de ætate homini ætate propecto dictum non videtur. Sed tamen non multum processerat hiems, siquidem Basilius tunc peregre erat. Eadem in Ecclesias Cappadociæ inducta immutatio anno 372 ineunte, ut infra videbimus. At civilis divisio ecclesiasticam antecessit, teste Gregorio Nazianzeno (e).

IV. Hoc anno 374, rectorem Cappadociæ fuisse Therasium cognoscimus ex epistola 77, in qua ejus assessorem rogat Basilius, ut non discedat ab admirando Therasio, sibi que decorum esse existimet cum eo *tantas curas partiri*. Quibus verbis indicatur gravissimas quasdam ac minime quotidianas difficultates præsidi incidisse. Præterea cum Cappadociæ divisione optime congruunt et tempus hibernum, quo hæc scripta est epistola, et quæ leguntur in fine. Nam cum multa Basilius haberet dicenda et de multis, ea in congressum distulit, non tutum esse existimans epistolis res ejusmodi committere.

Quæ in hac epistola de communibus Cappadociæ molestiis indicantur, ea minus commode Tillemonius de propriis Therasii negotiis interpretatur, quem et præfectura dejectum, cum hæc scriberetur epistola, et in judicium vocatum fuisse putat. Unde etiam illius patrocinium a Basilio in epistola 96 suscipi existimat. Sed Eliam, non Therasium in illa epistola 96 commendari infra videbimus. Nunc autem satis est observare nequaquam præsidi abrogatam fuisse præfecturam, cum Basilius hanc epistolam 77 scriberet. Hortatur enim assessorem, ut cum Therasio tantas curas partiat, ac libenter ejusmodi occasionem suscipiat, ex qua et amicos videre et ab eis videri liceat. Initio dixerat se ex magni Therasii præfectura illud commodi percepisse, ut sæpe hunc assessorem videret: *Verum hoc ipsum amisimus*, inquit, *præsidi privati*. Aberat ergo ad tempus præses, nec dubium erat Basilio, quin rediturus esset Cæsaream; unde assessorem hortatur, ut ab eo non discedat, ac libenter in eo perstet munere, ex quo videndorum amicorum occasio nascatur.

V. Hunc autem assessorem Elpidium fuisse, non obscuris mihi videor conjicere rationibus. Nam (f) Elpidius in Cappadocia magnum aliquod munus abjicere et Cappadocia abscedere volebat, quo tempore infaustæ res erant Cappadocum, ac paulo post humanitatem aliquam in Cappadoces a præfecto exhibitam, id est, ut conjicimus, postquam præfectus secundam metropolim, quæ Podandi locata fuerat,

(d) Ep. 74, n. 3.
(e) Naz. or. 20.
(f) Ep. 78.

Thyanis constituit. Hæc autem mirifice conveniunt A in illum assessorem, quem e Cappadocia abscedere molestissimo tempore meditantem Basilius ab hoc consilio in epist. 77 dehortatur. In utraque epistola præstantissimi viri res agitur et Basilio amici et ad sublevandam Cappadociam maxime idonei. Tempus idem utriusque epistolæ, magna quadam calamitate recens in Cappadociam invecta. Idem in utraque epistola assessoris munus. Rogat amicum Basilius in septuagesima septima ut non discedat ab admirando Therasio, sed cum eo tantas curas partiat. In septuagesima autem octava id agit, ut Elpidius, ex quo tota pene publicorum negotiorum cura dependet, patriæ præficiatur et in Cappadocia jubeatur remanere.

Quod autem rogat Basilius, ut Elpidius Cappadocia præficiatur, non inde sequitur eum præsidem et rectorem potius quam assessorem præsidis fuisse. Nam assessorum magna erat auctoritas. Hinc Gregorius Nazianzenus assessorem vocat ἀρχῆς κοινωvόν in epistola 48, συνάρχοντα in epist. 126 eumque cum præside conjungit ut Jolaum cum Hercule, Proretam cum gubernatore, epist. 127. Quin etiam assessorem Elpidium fuisse, non præsidem confirmat Basilius, dum ait totam pene rerum publicarum curam ex eo pendere. Id enim de assessore satis apte dicitur, cum pro sua experientia ac diligentia plurimas administrationis partes sustinet: at de præside, ad quem summa redit totius regendæ provinciæ, id sane minus commode diceretur.

VI. Utrum Basilius ab Elpidio impetraverit, ut in Cappadocia remaneret, aut a præfecto, ut Elpidium juberet remanere, statuere non possumus. Illud certum et perspicuum est, Therasium Cappadociæ administrationem aut sponte abjecisse, aut hanc ei dignitatem abrogatam fuisse anno 371 exeunte aut ineunte 372. Nam epistola 94, anno 372 non multo post Valentis e Cappadocia discessum scripta est ad Eliam Cappadociæ rectorem, qui ad regendos Cappadoces, licet invitus, adductus fuerat, ut opera collapsa instauraret, loca non habitata incolis compleret, uno verbo solitudines in urbes transformeret. Non jam ergo Cappadociam regebat Therasius, sed commissa fuerat Eliæ, qui eam tristissimum in statum redactam acceperat. Unde illum comparat Basilius cum Naclero, qui navem nuper compactam in magna gubernat tempestate. Non dubium est, quin suum Therasio tempus in Cappadocia administranda emeritum non fuerit, cum hanc provinciam reliquit. Sperabat enim Basilius Elpidium ab eo non discessurum, et ei in sanandis provinciæ vulneribus operam daturum. Sed tamen videtur annum jam rexisse Cappadociam, cum decreta est divisio: nam sæpe Basilius (a) assessorem viderat Cæsareæ, quem tamen non videbat, nisi præses Cæsaream veniret.

(a) Ep. 77.

(b) Nyss. 1 *Eunom.*

(c) Theodoret. lib. 1v, c. 19.

CAPUT XX.

I. *Initium persecutionis ab adventu Arianorum. Euipio communionem denegat Basilius. II. Basilii certamen cum præfecto ac deinde cum præposito coquorum. III. Non interfuit his præliis Valens. IV. Scriptæ in hac persecutione epistolæ 79 et 80. V. Valens semel et iterum venit in ecclesiam, ut Basilio factam injuriam sarciat. VI. Basilio postea pœnam exsilii infligit ab Arianis impulsus, sed gravi morbo filii cogitur sententiam mutare. VII. Rursus statuit ejicere Basilius, sed calamus tertio conteritur. VIII. Insignis Gregorii locus explicatur, ac Valentem iterum venisse in ecclesiam probatur ante mortem filii. IX. Miraculum calamorum Cæsareæ factum. X. Hæc persecutio ad annum 372 referenda.*

I. Hactenus in S. Basilii episcopatu nullum tempus vidimus, quod a magnis rebus gerendis intermissionem habuerit. Sed nunc splendidius quiddam et illustrius enarrandum occurrit, propterea quod majore sonitu prædicari solent, quæ pro Christi fide in gravissimis periculis fortiter et constanter fiunt, quam quæ aut ad disciplinam prudenter decernuntur, aut ad leniendos inimicos et pacificandas Ecclesias sapienter et moderate suscipiuntur. In his Basilii certaminibus describendis præcipue videntur antiqui scriptores elaborasse; sed cum in nonnullis circumstantiis minus inter se consentiant, danda est opera, ut rerum ordinem, quam fieri poterit accuratissime, sequamur.

(b) Imperator Valens, cum prosperis adversus barbaros successibus elatus in Orientem lento itinere tenderet, satis diu interjectis Constantinopolim inter et Cappadociam locis commoratus est. Ac in Bithynia quidem horrendæ ejus jussu actæ sunt tragœdiæ, atque hanc provinciam improvise impetu aggressus penitus vastavit; in Galatia autem nullam prorsus moram invenit, ac levem et mobilem gentem sine pulvere devicit. His victoriis inflatus spem frangendi Basilii et capiendæ Cappadociæ concepit (c). Hunc enim primum aggredi non ausus est, ne illius exemplum aliis animos adderet (d). Sed cum finitimos omnes impietatis viribus domuisset, ac ditioni suæ subjecisset quidquid obvium habuerat, turpe et indignum ducebat ab uno homine et una civitate vinci. Itaque cum meminisset se anno 365, re infecta ab hac urbe discessisse, cum majore impietate ac ferventiore acie rediens, acceptas clades reparare voluit (e). Præcedebat eum Modestus prætorii præfectus, vir et Catholicis infensus et Arianis deditus, ab iisque baptizatus: qui hanc curam et sollicitudinem inter præcipuas administrationis suæ partes numerabat, ut nullus fidei defensor domi maneret, sed pulsus omnibus orthodoxis intruderentur doctrinæ imperatoris astipulatores, impiorum sygraphorum exactores, vel deteriorum etiam scriptorum auctores. Sed ante ipsum præfectum venerunt in Cappadociam Ariani episcopi, quorum dux videtur fuisse Euippus.

(d) Naz. or. 20.

(e) Nyss. 312; Naz. 348.

Numeratur a Basilio (a) Euippius inter signiferos A improbæ factionis, quæ Eustathium et plurimos alios deposuit anno 360 in concilio Constantinopolitano. In ejus potissimum nomen eruperunt Eustathii querelæ, vel potius horrendæ criminationes litteris ad universas Ecclesias missis consignatæ. Videtur in Galatia episcopus fuisse. Nam cum Arianos e (b) Galatia accersivisset Eustathius; exagitat eum Basilius quod qui olim Euippium episcopum esse negaverat, nunc eorum, qui ab illo ordinati sunt, communionem ambiat. Initium autem præclare factorum, quæ Basilius in hac persecutione edidit, ab hujus hominis adventu ducendum est. Nam nec canitiem Euippii, nec eruditionem reveritus est Basilius, nec ipsa etiam amicitia jura, quæ secum habebat: sed suam ei communionem constanter negavit, ut ipse narrat in epist. 128. Non multo post hos motus ad tribunal Christi raptus est Euippius. Jam enim obierat, cum scriberet Basilius anno 373 epistolam mox citatam. Quemadmodum enim in epistolis anni 376 non exprobrat Eustathio communionem cum Euippio, sed cum hominibus ab Euippio ordinatis, quod argumento est, illum obisse; ita in epistola 128 quæ scripta est anno 373, declarat se rem absurdam facturum, si post negatam Euippio communionem, cum hominibus idem Euippio sentientibus, id est cum Arianis per Eustathium, qui medius esse Catholicos inter et Arianos volebat, conjungi videretur.

Quamvis Basillii pugna cum magnis potestatibus non videantur ante mensem Novembrem evenisse, (peregre enim erat Basilius instante hieme) Euippii tamen adventus ad initia Septembris referendus. Discimus enim ex Gregorio Nazianzeno hæreticos die festo S. Eupsychii, qui septimus erat Septembris, in insidiis collocatos fuisse (c), *magnumque circa Basilium existisse bellum, captivibus nimirum hæreticis nudam et apertam vocem ex ipsiusmet Basillii ore arripere, ut ipse ex Ecclesia expelleretur, qui solus pene veritatis igniculus restabat, vicinis omnibus captis ac subjugatis.* Hæc dicebat Gregorius antequam Basilium præfectus oppugnatum venisset; idque perspicimus ex epistola 71 Basillii, in qua Basilius litteris Gregorii modo citatis respondens, invitatur eum, ut sibi adsit ad propositum certamen, seque ignaviae notam a nonnullis hominibus injustam propulsaturum sperat, cum pugnandi tempus adierit.

Hæreticum agmen Cæsaream ante præfectum venisse probat etiam Basillii epistola 69 ad S. Meletium, in qua sic loquitur: *Hic autem, inquit, res incertæ adhuc et dubiæ, cum Euippius advenerit quidem, sed nondum quidquam declaraverit. Minantur quidem et concursum quemdam eorum, qui eadem ac illi sentiunt, ex Armenia Tetræpoli et ex Cilicia.* Nondum ergo præfectus et aliæ potestates advenerant: imo ne expectabantur quidem, saltem tam cito; sola

hæreticorum expectatio animos movebat. Cur tanto ante hæretici exploratores venirent, non obscura est ratio. Cum summa esset festi S. Eupsychii celebritas, ac magna hominum frequentia e vicinis regionibus confluere Cæsaream ad hunc diem solet; præclarissima erat occasio observandi Basillii; quam quidem non hoc tantum anno arripuerunt hæretici, sed etiam anno 374: atque haud scio an etiam 373, ut infra dicemus in capite tricesimo. Quod si hæretici anno 374, quo Valens in Oriente versabatur, Cæsaream ad diem festum S. Eupsychii venerunt, ut Basilium observarent, multo id minus omittere hoc anno 371 debuerunt, cum Basillii accisandi et ejiciendi copiam daret imperatoris in finitima aliqua regione commorantis vicinitas.

B II. Denegata Euippio ejusque similibus communio stomachum hæresis patronis facere debuit. Sed tamen spatium interim habuit Basilius itineris alicujus conficiendi, ex quo eum afflictis cives, ut supra diximus, instante hieme per litteras revocarunt (d). Non multo post erupit in Basilium persecutio. Non uno autem impugnarunt modo, neque una aggressionem. Adhibiti insultus, pollicitationes et minæ. Missi ex judicum ordine, ex militari, ex gynæcæe etiam eunuchi, qui eum flectere conarentur. Missus etiam ille Nabuzardan, coquorum præpositus, artis suæ gladios minitans. Sed duo præcipue certamina memorantur, quorum alterum a Gregorio Nazianzeno refertur, utrumque a Nysseno. Sic igitur ex Nysseno gesta res est:

C (e) Auctores nonnulli erant Basilio, ut tempore potius cederet, quam cum adversariis tam cruentis conflictaretur. Sed ejusmodi consiliorum inanis opera. Vocatus a præfecto Basilius, veluti medicus quidam et consiliarius venit. Partim blandientem, partim minantem monet, ut ob præterita pœnitentiam agat, ac deinceps sanguinem servorum Dei sitire desinat. Nihil enim illum posse in eos qui solum Dei regnum appetunt. Non lædi bonorum publicatione eum, cui fides sola possessio est; non exsilio terreri, qui universam terram eadem animi sententia calcat, ac eam partim alienam existimat, ob brevem commorationem, partim propriam, quia omnia Deo pariter serviunt. Plagas autem et labores ac mortem pro veritate perpeti, ne mulieribus quidem terribile videri, sed omnibus Christianis hoc summum felicitatis esse, si quid pro hac spe gravissimum perfe-rant. Basillii constantia sit quædam, velut in scena, personarum immutatio, ac mitescens præfectus ad blandiendum et assentandum convertitur. Basilium rogat, ut ne modica illi et contemnenda res videatur, magnum regem plebi suæ permistum habere, ejusque magistrum fieri; et cum hoc consequi possit sola consubstantialis voce ex symbolo detracta, quod unum postulat imperator, minime contra ejus

(a) Ep. 251, n. 2 et 3.

(b) Ep. 244, n. 4; ep. 251, n. 2, 3.

(c) Ep. 26. Vide orat. 20.

(d) Naz. ibid.

(e) i Eunos.

voluntatem veniat. Ad hæc Basilius, magnum sibi et peroptandum videri, ut imperator Ecclesiæ sit particeps: magnum enim quiddam esse animam salvare, non modo imperatoris, sed etiam cujuslibet hominis. Sed tantum abesse, ut fidei formulæ quidquam addere velit aut detrabere, ut ne ipsum quidem ordinem eorum quæ scripta sunt, immutari patiatur. Narrat deinde Nyssenus aliud Basilii certamen cum coquorum præposito Demosthene, qui, accepta a Valente hæc provincia, Basilium vehementius aggressus est, præsentem rursus præfecto, sed nihilo magis promovit. Aderat huic certamini impius quidam ex Illyrico, quem Valentem Mursiæ esse suspicatur Tillemontius. Non sine lepore ait Nazianzenus (a) hunc Demosthenem, cum artis suæ gladios minaretur, a Basilio ad ignem ipsi convenientem transmissum fuisse.

Nunc nobis audiendus Gregorius Nazianzenus, qui omnibus rebus gestis interfuit (b). Narrat ipse adfuisse se et audiisse, cum Basilius cum Valente iterum in ecclesiam veniente collocutus est. Quod si idem de cæteris rebus non dicit, non ideo crecendus est abfuisse. Nam cum Basilii sermones cum Valente non referat, sed mirabiles ac quodammodo divinos fuisse asseveret, merito adfuisse se monet, ut testimonio robur addat. At eadem cautio necessaria non fuit in referendis Basilii cum præfecto sermonibus. Quare cum Gregorius promississet se venturum, non video cur statim non venerit. Moras illi morbum matris atulisse putat Tillemontius, et ad id tempus refert quartam illius epistolam, in qua hunc matris morbum excusat, cur a Basilio vocatus non occurrat. Sed valde dubito an huic Basilii vel potius Ecclesiæ temporis morbum matris prætulisset. Præterea nihil habet hæc epistola de gravissimis veniendi causis, nihil de promissis Gregorii: sed magnum significat videndi Basilii desiderium, cui satisfactorum se dicit, si Basilii precibus mater sanetur. Quare hæc epistola ad aliud tempus pertinet, et quæ Gregorius refert, ea auribus suis hausisse censendus est. Idcirco prolixum ex ejus oratione vicesima locum hic apponeinus: *Eccui tandem, inquit, incognitus ille est, qui tum apud nos præfecti munere fungebatur, cum suapte audacia adversus nos præsertim inflammatus (nam ab illis quoque initiatus, vel potius confectus fuerat), tum etiam amplius, quam necesse esset, imperatori subserviens, atque ex eo quod illi omnibus in rebus obsequeretur, diuturnius imperium sibi conservans? Ad hunc adversus Ecclesiam frementem leonisque speciem prætereferentem, ac leonis more rugientem, atque ejusmodi, ut a multis ne adiri quidem posset, vir fortis adducitur, imo vero ingreditur, perinde ac si non ad iudicium, sed ad festum vocaretur. Quoniam autem modo, vel præfecti audaciam, vel Basilii virtutem et sapientiam, qua ei restitit, satis digna oratione complectar? Quæ tua est, inquit, ratio, heus tu, nomine*

(a) Or. 20.

A illum compellans (nondum enim eum episcopum vocare dignabatur) ut tanto imperatori obsistere audeas, solusque omnium contumaciter te geras? Quorsum, respondit Basilius, hæc oratio spectat, et quænam hæc contumacia et arrogantia? nondum enim id satis intelligo. Quoniam, inquit ille, imperatoris religionem minime colis, omnibus aliis jam inclinat ac superatis. Non enim, inquit Basilius, hæc vult imperator meus: nec rem ullam creatam adorare sustineo, cum et ipse a Deo creatus sim, et deus esse jubeat. Nos vero, inquit ille, quid tandem tibi demur? Nihil sane, inquit Basilius, dum hæc jubetis. Age vero, inquit ille, non magnum et honorificum existimas ad nostras partes adjungi, sociosque nos habere? Ad hæc Basilius: Vos quidem præfecti estis, et quidem illustres, non inficias eo, minime tamen Deo præstantiores. Socios autem vos habere mihi quidem amplum et honorificum fuerit (quidni enim, cum ipsi quoque Dei creaturæ sitis?), sed ut alios quosdam ex his, qui nobis subjecti sunt. Non enim personarum dignitate, sed fide christianismum insignitur. Hac oratione commotus præfectus, ac majori ira succensus, de subello surrexit, atque asperioribus verbis cum eo agere perrexit. Quid? Potestatem hanc non pertimescis? Cur vero pertimescerem, inquit Basilius? Quid fiet? quid patiar? Quid patieris? intulit ille, unum e tam multis, quæ meæ sunt potestatis. Quænam hæc? subjuncti Basilius, fac enim intelligamus. Bonorum, inquit ille, proscriptionem, exsilium, cruciatus, mortem. Tum Basilius: Si quid aliud habes, id nobis minitare. Herum enim, quæ adhuc commemorasti, nihil nos attingit. Quoniam modo? inquit ille, Quoniam, inquit Basilius, bonorum proscriptioni obnoxius non est, qui nihil habet: nisi forte laceris et detritis hisce panis indiges ac paucis libellis, in quibus omnes mihi facultates et copiarum sunt. Exsilium autem haud cognosco, qui nullo modo circumscriptus sum, ac neque terram hanc, quam nunc incolo, meam habeo, et eam omnem, in quam projectus fuero, pro mea duco: imo, ut rectius loquar, universam terram Dei esse scio, cujus advena ego sum et peregrinus. Jam tormenta quid accipere queant, cum corpus desit, nisi forte primam plagam dixeris: hujus enim solius penes te arbitrium et potestas est. Mors porro beneficii mihi loco erit: citius enim me ad Deum transmittet, cui vivo, et munere meo fungor, maximeque ex parte mortem obii, et ad quem jam pridem propero. Quo sermone obstupescit præfectus: Nemo, inquit, me (nomenque suum adjuncti) ad hunc usque diem ita est allocutus, nec pari verborum libertate. Neque enim, ait Basilius, fortasse in episcopum incidisti. Alioqui hoc prorsus modo disseruisset, pro hujusmodi rebus in certamen veniens. Nam cæteris quidem in rebus, o præfecte, mansueti et placidi sumus, atque omnium abjectissimi, quemadmodum hoc nobis lege præscriptum est, ac non dicam adversus

(b) Ibid.

tantum imperatorem, sed ne adversus plebeium quidem quemquam et infimi ordinis hominem supercilium attollimus. Verum ubi Deus nobis periclitatur, ac proponitur, tum denuum alia omnia pro nihilo putantes, ipsum solum intuemur. Ignis autem, et gladius, et bestiarum, et unguarum carnem lacerantes, voluptati nobis ac deliciis potius sunt, quam terrori. Proinde contumeliis nos affice, comminare, fac quidquid collibuerit, potestate tua frui: audiat hæc etiam imperator, nequaquam profecto nos vinces, nec efficies, ut impiæ doctrinæ assentiamur: ne si his quidem atrociora miniteris. Hæc postquam præfectus dixit, atque audiit, ipsiusque contentionem animi eam esse cognovit, ut nulla vis eum perterrefacere ac superare posset, ipsum quidem foras misit, atque ablegavit, non jam cum iisdem minis, sed cum quadam reverentia et submissione. Ipse autem, quam celerrime potuit, imperatorem adiens: Imperator, inquit, ab hujus Ecclesiæ antistite victi sumus. Minis superior est, sermonibus firmitior, verborum blanditiis fortior. Ignavium alius quispiam tentandus est: alicui autem, aut vis aperte inferenda, aut non expectandum, ut minis cedat. |

III. Minus accurate versatur Tillemontius in harum rerum serie disponenda. Nam præfectum existimat, post primum certamen, ad Valentem accurrisse, eique in urbem, ut ait Theodoretus lib. IV, c. 19, introeunti acceptam cladem narrasse. Tum Valentem iratum, quod non primo impetu fractus esset Basilius, certamen ingredi voluisse, et coquorum præposito Demostheni hoc munus commisisse, ut Basilius audiente se oppugnaret.

Sed inter primam illam pugnam et imperatoris adventum multa intercesserunt, imprimis secundum illud cum coquorum præposito certamen, cui non interfuit imperator. Decepere Tillemontium hæc verba Nysseni (p. 314), ἀλλ' ἐκδέχεται πάλιν ὁ βασιλεὺς τὴν πείραν αὐτός. Sed iterum experitur ipse imperator. At quomodo expertus sit, indicant quæ sequuntur: Quemadmodum igitur opera coqui Nabuzardan, inquit, Assyrius olim templum Israelitarum evertit: ita et iste Demostheni cuidam coquorum præposito, ut aliis audaciori, hæc mandata provincia putabat se perfecturum quidquid aggressus erat. Ipse etiam Nazianzenus (p. 348) præfectum coquorum numerat inter eos, qui ad Basilius missi sunt a Valente; quod argumento est non interfuisse his pugnis imperatorem; sed vices suas commisisse Demostheni: idque confirmat Nysseni narratio. Nam cum Demosthenes omnia misceret, ac impius quidam ex Illyrico, qui tabellas manibus ferebat, proceres omnes ad hoc spectaculum convocasset; cumque rursus iram suam Modestus vehementius, quam antea, accendisset, seque omnes ad Valentis iracundiam fingerent, et cum eo indignante indignarentur, summa erat futurorum expectatio. Rursus enim ille præfectus, rursus terrores et minæ prioribus graviore, ac ira vehementior: judicialis apparatus, præcones, apparitores, lictores, cancelli et

A vela. Rursus Dei athleta hoc secundo prælio, etiam prioris gloriam superavit. Nulla hic sane imperatoris præsentia insignia, sed quidquid terribilius fuit, id ad judicem refert Gregorius Nyssenus.

2º Testatur Gregorius Nazianzenus (p. 351) Valentem jamdudum Basilius audiendi cupidum fuisse, cum in ecclesiam iterum venit, et cum eo intra velum collocutus est. Nondum ergo Basilius audierat disserentem, ac proinde non adfuerat cum Modestum ac Demosthenem Basilius tanta animi fortitudine superavit. Hinc Gregorius postquam Basilius cum præfecto dialogos retulit, transit ad ea quæ ad ipsum imperatorem prolocutus est.

3º Narrat idem Gregorius (p. 350) Modestum, quam celerrime potuit, ad imperatorem venisse, B eique quam invictus esset ac insuperabilis Basilius declarasse; quare aut vim ei inferendam, aut non expectandum ut minis cedat: tum vero imperatorem tantæ virtutis admiratione sese collegisse, ac vetuisse ne vis Basilio inferretur, et cum illius communionem non auderet amplecti (pudori enim illi erat immutatio) maxime decoram ei satisfaciendi viam quæslisse et idcirco in ecclesiam venisse. Ex quibus perspicitur nec Modestum statim post primum certamen ad imperatorem venisse (illum enim furis incendit hæc primæ cladis ignominia), nec Valentem alteri interfuisse pugnae; siquidem quid in ea gestum esset, ex præfecto cognovit.

Neque etiam accuratissimus fuit Tillemontius in Basilius pugnis numerandis. Quæ enim coram præposito coquorum gesta narrat Nyssenus, hæc Tillemontius in duo diversa prælia dividit, quamvis unum prorsus exstiterit, quod quidem, etsi præcipua oppugnandi partes Demostheni commissæ fuerunt, omnium tamen magnatum frequentia, quos impius quidam ex Illyrico profectus convocaverat, ac ipsius præfecti præsentia celebratum fuit. Quamvis autem duas tantum insignes pugnas referat Nyssenus, verisimile est tamen plures alias sustinuisse Basilius: idque ipse non obscure indicat in epistola ad Eustathium, cui narrat sibi jam pugnas aliquas, easque satis vehementes fuisse cum magnis potestatibus, præfecto et cubiculi præposito. Nazianzenus et ex judicium ordine, et ex militari et ex Gynæcæo immissos esse ait qui Basilius oppugnarent, ac idem munus ipsi etiam coquorum præposito commissum fuisse.

Videtur aliqua inesse inter utrumque Gregorium discrepantia. Nam cum uterque eadem Basilius coram præfecto dicta referat; Nyssenus hæc Basilius constantia iram Valentis accensam fuisse dicit, eumque vices Basilius iterum oppugnandi commissis Demostheni: contra Nazianzenus iracundiam admirationi locum cecidisse, ac vetuisse imperatorem, ne quis Basilio vim inferret. Ergo alteruter Basilius dicta non satis accurately ordine retulit. Nam de historiae summa, pugnis non semel commissis, ac optatissimo constantia Basilius exitu mirifice inter utrumque convenit.

IV. Dum Basilius hæc sustinet prælia; Eustathius

Sebastenus mittit ei cum litteris Eleusinium, unum ut verisimile est, ex discipulis suis, qui certanti adesset ac suppetias ferret Basilio. Respondet ei Basilius sibi (a), antequam illius litteras acciperet, persuasum fuisse de illius erga omnes, maxime vero erga se charitate; illius autem acceptis litteris et conspecto Eleusinio, gratias se Deo egisse, quod sibi talem adiutorem et commilitonem concessisset. Narrat se in pugnis vehementibus, quas jam habuerat cum magnis potestatibus, præfecto et cubiculi præposito, omnem assultum inconcusso animo sustinuisse, Deo imbecillitatem corroborante. Scripta videtur hæc epistola ante imperatoris adventum ac forte etiam ante illud vehemens cum coëquorum præposito certamen, de quo nihil Basilius.

Scripta etiam in hac horrenda tempestate epistola 80 ad sanctum Athanasium, cui Basilius dolorem suum significat quod oblatam ad se scribendi aliquam occasionem præternisisset. Præclarissime secum agi existimasset Basilius, si ad historiam vitæ suæ congressum cum S. Athanasio adjecisset.

V. His quæ de Basilio narrata fuerant a præfecto, percussus est Valens, ac instar ferri iminutatus, quod igne quidem emollitur, sed tamen ferri naturam retinet. Itaque minis in admirationem conversis, factum suum improbat, vim Basilio vetat inferri; et cum ipsius communionem amplecti pudor prohiberet, aliquam tamen ei satisfaciendi rationem quærebat, quæ sibi indecora non esset. Hanc autem maxime decoram iudicavit. Sacro die Epiphaniæ in templum ingressus cum satellitum manu, numerum laicorum auxit, seque hoc modo defunctorie cum Basilio conjuuxit. Videtur Valens Cæsaream non multo ante diem festum advenisse. Nam si spatium Ariani habuissent illius iterum incendi, facile illi novas iracundiæ faces admovissent. Id enim non semel perfecterunt, ita ut Valentis animus perpetuam habuerit iracundiæ in Basilius et reverentiæ vicissitudinem.

Illud autem minime prætereundum, quod eo die evenisse narrat Gregorius Nazianzenus. *Postquam enim, inquit, intus fuit, atque ipsius aures psalmodiarum cantu, non secus ac tonitruo quodam personuerunt, plebisque pelagus vidit, omnemque ordinem et concinnitatem, quæ tam in sacrario, quam prope sacrarium erat, angelicam potius quam humanam, atque ipsum quidem ante populum recto corpore stantem, qualem Scriptura Samuelem describit, nec corpore, nec oculis, nec animo, perinde ac si nihil novi contigisset, ullam in partem se moventem, sed Deo, ut ita dicam, et altari affixum; eos autem, a quibus cingebatur, cum timore quodam ac reverentia stantes: hæc, inquam, simul atque perspexit (nec enim simile quiddam unquam viderat) humanum quiddam passus est, atque oculorum vertigine ac tenebris to-*

atque id plerisque adhuc obscurum et incognitum erat. Verum cum dona, quæ ipsemet effecerat, divinæ mensæ offerenda essent, nec quisquam, ut mos ferebat, simul ea caperet (quod non satis liqueret, an ea Basilius accepturus esset) tum vero manifeste se affectus prodidit. Ita enim titubare cepit, ut nisi quispiam ex sacrarii ministris vacillantem supposita manu retinisset, misere utique et luctuose prolapsurus fuerit.

Verisimile non est Valentem Basilius manu communionem sacram accepisse, cum Gregorius dicat eum cum Basilio perfunctorie conjunctionem inisse. Videtur autem Basilius in illius donis accipiendis plus consuluisse Ecclesiæ paci, quam legum ecclesiasticarum severitati (b). Constantii dona alto vultu rejectit Liborius, sed in dissimili occasione. Pares quidem erant Constantius et Valens hæresi et catholice fidei odio, et alter quidem catechumenus, alter ab hæreticis baptizatus: sed Constantius per eunuchum Eusebium dona mittebat corrumpendi causa; at Valens ipse suppliciter offerebat, ut suæ in Basilius observantiæ aliquam significationem daret. Quænam autem illa exstiterint dona, quorum opifex Valens, non facile est statuere. Dona altari offerri consuevit intelligit Theodoretus (c): vasa aurea Nicetas ipsius Valentis manu fabricata.

Nulla eo die Basilius inter et Valentem fuere colloquia (d). Sed cum rursus in ecclesiam venisset, satisfecit diurnæ colloquendi cum Basilio cupiditati, ac intra velum ab eo susceptus est. Tum vero Basilius sic locutus est, ut Gregorius qui aderat, Dei voces fuisse testetur. De hoc Basilius cum Valente congressu sic loquitur Theodoretus (e): *Cum Basilius intra sacra vela, ubi ipse sedebat, accedere Valentem iussisset, multa ad illum verba fecit de recta fidei doctrina; eumque Valens libenter auscultavit. Aderat tum quidam nomine Demosthenes, Custrensis sacri palatii, qui cum magistrum orbis terrarum objurgaret, barbarismum admisit. Tum subridens divinus Basilius: Vidimus, inquit, etiam Demosthenem litterarum expertem. Et cum ille vehementius indignatus minaretur, subiecit magnus Basilius: Tuum munus est, jusculorum condimenta curare. Divina enim dogmata exaudire non potes, cum aures [habeas] obstructas. Et Basilius quidem ista dixit Demostheni. Valens vero tantopere eum miratus est, ut pulcherrima quæ illic habebat prædia pauperibus donaverit, quorum ille curam gerebat, qui toto corpore mutilati multo majore curatione indigebant. Asseverat Basilius in epist. 94, suum ædificandi ptocrotrophii consilium Valenti perspectum ac probatum fuisse; ejusque auctoritate utitur, ut invidiam repellat, quam ipsi nonnulli homines apud præsidem ob susceptum tantæ molis ædificium creare tentabant. At de Valentis liberalitate quam refert*

(a) Epist. 79, 80.

(b) Athan. ad Solit.

(c) Lib. iv, c. 49: Naz. tom. II, not. p. 781.

(d) Naz. or. 20.

(e) Lib. iv, c. 49.

Theodoretus, nihil prorsus legitur in illa Basilii **A** seri spiritum abstulit, prædicans ingratham eorum mentem.

VI. Hæc Basilii virtutis admiratio injecta Valentis animo, initium fuit illius in Cappadoces humanitatis : hæc prima exstitit tempestatis sedatio. Sed cito instabilem illius animum Ariani artibus suis immutarunt. Non unum autem artificium ab eis adhibitum. Interdum enim catholicam fidem præ se ferebant, ac Basilii doctrinæ assentiri se profitebantur, ut testatur S. Ephræm (a). Non idcirco Basilii eorum formulis aut communioni cedebat. Sed inde, ut verisimile est, ansam arripiebant illius accusandi apud Valentem, ut hominis ab omni accommodatione et pacificatione alieni. His artibus vincunt improbi; exsilium decernitur, parantur omnia, nox aderat, in promptu currus, in plausu hostes, in luctu pii; Gregorius et alii amici latus alacris viatoris cingebant : Basilium exsilio mulctatus, hoc tantum negotii suscipit : uni ex famulis imperat, ut se acceptis pugillaribus sequatur. Sed Deus rescindit exsillii decretum : filius Valentis in febrim incidit, et cum illius morbo nullam prorsus medicinam pater inveniret, ad Basilium confugit, non quidem per se, ob contumeliam modo ei factam, sed per eos quos sancto episcopo amicissimos esse noverat, id est per Terentium et Victorem aut Arinthæum. Nam magistris rei militaris hoc munus commissum fuisse refert Theodoretus (b). Accurrit Basilium, ejusque ingressu levior fit morbus, nec dubitabant qui aderant, quin filium imperator incolumem recepisset, si non dulci aquæ salsam miscuisset, Basilium vocans et hæreticis credens. Atque hæc quidem Gregorius Nazianzenus, cujus narrationem accurate sequitur Sozomenus (c); et quod Gregorius ait Valentem aquæ dulci salsam miscuisse, id Sozomenus interpretatur de hæreticis una cum Basilio advocatis, ut pro Valentis filio precarentur. Ex Theodoro (d) Dominica Augusta magnis doloribus, vel, ut ait Socrates (e), horrendis visis vexata, Valenti auctor fuit, ut Basilium accerseret.

Res a S. Ephræm (f) sic narratur : Dum gravi morbo detineretur filius tyranni, rogabant virum hunc, ut pro eo precaretur; illo vero proponente conditionem : Si eum mihi tradideris, ut adducam ad immaculatam fidem, liberemque ab omni impietate **D** Arianæ doctrinæ : et ipso assentiente; statim Basilium pro imperatore terreno erga cælestem intercessor exstitit; obtulit viri promissum, eique sanitatem filii retulit. Ut autem serpentes viderunt puerum servatum, rursus levis imperatoris mentem depravarunt, ejusque filium acceptum baptizarunt aqua, non tamen Spiritu; docebant abnegare Filium Dei; interius irretientes, et exterius induentes; foris Christum induit, intus dilacerat. Quare non multo post, mi-

Neque omittendus nobis Rufinus (g), qui rem sic edisserit : Cum Basilium a Valente, inquit, in exsilium pro fide cogeretur, exhibitus ad tribunal præfecti, terroribusque (ut illis moris est potestati) et minis maximis agi cœpit, et nisi præceptis principis obediret, interitum sibi jamjamque speraret impendere. Tum ille intrepidus, et absque ulla animi perturbatione hæc sibi minitanti præfecto respondisse fertur : Atque utinam aliquid mihi esset digni muneris, quod offerrem huic, qui maturius Basilium de nodo follis ejus absolveret! Cumque daretur ei nox, quæ erat media ad spatium deliberandi, respondisse denuo perhibetur : Ego crastino ipse ero qui nunc : tu te utinam non mutares! Et illa quidem nocte uxor imperatoris velut tortoribus tradita cruciatur; filius vero qui eis erat unicus, extinctus paternæ impietatis creditur exsolvisse supplicia. Ita ante lucem missi, qui rogarent Basilium, ut precibus suis intercederet pro eis, ne etiam ipsi, et quidem multo justius similiter interirent.

VII. Victi at non defatigati Ariani non multo post ad pugnam redierunt, et infirmam Valentis mentem novis artibus aggressi sunt. Hanc autem imprimis aleam adhibuerunt, quæ perraro fallebat, ut Basilio stante nihil se promovere posse, eo relegato cæteros facile cessuros dicerent (h). Gravis enim ille nobis est, aiebant, vel solum conspectus. Etenim valde contrarius nobis est in sermonibus : propterea fieri nequit, imperator, ut fides nostra progressum capiat si iste adsit. Iterum ergo decernitur exsilium, sed Deus novo miraculo suum Ecclesiæ Cæsariensi pastorem servavit, quod a S. Ephræm (i) sic narratur : Horum sermonibus, inquit, inductus imperator, suscepit in exsilium eum mittere : statim vero calamus, qui non sustineret iniquo subservire consilio, ultro confractus est, insipientem erudiens, quam enorme facinus patrare vellet in servum Christi, unius in Patre et Filio et Spiritu sancto divinitatis præconem, quique ita non sentientes aut loquentes, tanquam canes rabidos sapienter redarguebat. Cum autem non sentiret is, inanimo calamo insensibilior, filius revera erroris, secundum quoque sumpsit ad subscribendum, et ad finem imponendum malæ voluntati; verum hunc similiter confringi vidit, nec pati velle communionem mali, quod ipse facere nitebatur. Quid conaris, o imperator, in peregrinam eum ejicere regionem, qui inhabitatorem habet universa complementem? Cur capere tentas nulli expugnabilem? Quare civitate pellis civem cæli? Nam si tertium quoque calamum sumpseris, cernes contritum, nolentem, nec tibi cooperantem. Quod utique etiam contigit. Tunc aperte victoria a cunctis prædicata fuit, tum illustre tropæum inveni-

(a) Cotel. tom. III Monument.

(b) Lib. iv, c. 19.

(c) Lib. vi, c. 16.

(d) Lib. iv, c. 19.

(e) Ibid. c. 26.

(f) Cotel. t. III Monum. Eccles., p. 63.

(g) Lib. xi, c. 9.

(h) Cotel. tom. III, Monum. Eccl., p. 64.

(i) Ibid. p. 65.

csi hominis, calami tres exstiterunt, Trinitatem con-
substantialem prædicanti patrocinantes. Manus ad
proferendam sententiam festinabat, et calami eam in-
justam demonstrarunt. Manus pravum calculum dare
properabat; calami vero inane studium retinebant.
Imbres miraculorum pluisse ait (p. 64) idem scri-
ptor, seque hoc unum de omnibus narrare. Idem
miraculum narrat Theodoretus (a), additque Valen-
tem, cum secundo et tertio calamus fuisset contri-
tus, dextra subito concuti ac tremere cœpisse.

VIII. Locus quidam Gregorii Nazianzeni minus
recte intellectus in maximas Tillemontium angustias
conjecit. Postquam retulit Gregorius, Valentem Ba-
siliï admiratione perculsum vetuisse, ne vis ei in-
ferretur, et dum dona offert, mirum in modum tre-
muisse ac titubasse, cumque rursus in ecclesiam
venisset, intra velum divinas Basiliï voces audisse;
postquam, inquam, hæc narravit, statim addit :
Αὐτὴ γίνεται τῆς τοῦ βασιλέως περὶ ἡμᾶς φιλανθρω-
πίας ἀρχή, καὶ κατὰστασις πρώτη, τοῦτο τὸ λῆμμα,
τῆς τότε διοχλοῦσης ἐπιρρείας τὸ πλεῖστον ὡσπερ τι
ῤεῦμα διέλυσεν. *Hoc exstitit imperatoris erga nos*
humanitatis et clementiæ principium : hæc prima se-
datio : hæc occasio maximam impressionis illius par-
tem, qua tum vexabamur, non secus ac fluctus quos-
dam, fregit ac dissolvit. Hæc refert Tillemontius ad
secundum Valentis in ecclesiam ingressum, ac inde
certo colligi existimat, Basilium ac omnes etiam
Cappadociæ ecclesias reliquo Valentis imperii tem-
pore, vel saltem satis diu post Basilium cum Valente
colloquium, pacem retinuisse. Sed animadvertit
Tillemontius longam illam pacem, quam secundum
Valentis in ecclesiam ingressum consecutam esse
putat, conciliari non posse cum persecutione, quam
statim narrat Gregorius postquam de secundo Va-
lentis in ecclesiam ingressu locutus est. Hæc enim
persecutio, in qua decretum Basilio exsilium morbus
Galatæ avertit, diu differri non potest; siquidem ex
Themistii oratione anno 373, pronuntiata in annum
decimum Valentis, jam mortuum esse Galatam per-
spicitur. Solvi posset difficultas, si qua ratione ni-
teretur quod narrat Socrates, totam rem Antio-
chiæ gestam esse, eoque accersitum Basilium. Va-
lesius, qui hanc opinionem merito rejicit, Valentem
existimat cum aliquot annos Antiochiæ traduxisset
ac deinde rediisset Cæsaream, in hoc secundo ad-
ventu persecutionem redintegrasse. Sed huic sen-
tentiæ obstat mors Galatæ, quæ tam sero differri
non potest. Satius ergo videtur Tillemontio a
Gregorii auctoritate discedere, et Theodoretî inhæ-
rere testimonio, qui decretum Basilio exsilium et morbum
Galatæ sic narrat, ut ante secundum Valentis in
ecclesiam ingressum evenisse videantur.

Postquam pedem ex hoc incommodo referre co-
natus est Tillemontius; aliud ei occurrit, diuturnæ
paci, quæ secundum Valentis in Ecclesiam ingres-
sum secuta est, pariter repugnans, miraculum trium

A calamorum in scribendo exsilii decreto fractorum.
Sed conjicit vel Antiochiæ rem gestam esse, ubi
non semel inita de pellendo Basilio consilia; vel hanc
novam persecutionem ante secundum Valentis in ec-
clesiam ingressum contigisse, vel in alio Cæsaream
Valentis adventu, qui in hanc urbem redire potuit,
etsi non legitur rediisse.

At inutilis prorsus videtur tot conjecturarum
opera in re sua sponte soluta et explicata. Nam
hæc Gregorii verba : *Hoc fuit imperatoris erga nos*
humanitatis initium, hæc prima rerum sedatio, etc.,
non referuntur ad illud Valentis intra velum cum
Basilio colloquium, sed ad illam Basiliï virtutis ad-
mirationem, qua percussus Valens vetuit ei vim
inferri. Id patet 1° ex tota narrationis serie. Ait
B enim Gregorius Valentem, his quæ Basilius gesserat
auditis, in tantam illius virtutis admirationem
venisse, ut ei vim inferri vetuerit, eique satisfac-
iendi causa in ecclesiam venerit, ubi ad solum
Basiliï aspectum contremuit et titubavit, ac postea
rediens longum illius videndi et audiendi deside-
rium explevit. Quod ergo statim addit hanc primam
fuisse tempestatis sedationem, id manifeste refer-
tur ad summam Basiliï in certamine constantiam,
cujus admirator exstitit Valens, et idcirco in ec-
clesiam venire statuit et cum Basilio colloqui.

2° Idem probant hæc voces, *Hæc prima sedatio,*
quæ in interpretatione Billii omissæ fucum sêce-
runt. Certa enim et explorata res est tunc primum
sedatam fuisse tempestatē, cum Valens Basilio
vetuit molestiam exhiberi : quod quidem vetuit an-
tequam in ecclesiam veniret. 3° Huc accedit testi-
monium Gregorii Nysseni, qui Basiliï in sustinen-
dis præfecti assultibus constantiæ acceptam refert
tranquillitatem, quam Cappadocia ex omnibus pro-
vinciis Valenti subjectis sola experta est. Sic loqui-
tur Nyssenus (b) : Καὶ πάλιν ὁ ἀθλητῆς τοῦ θεοῦ
τοῖς δευτέροις τῶν ἀγώνων, καὶ τὴν ἐπὶ τοῖς προ-
λαβοῦσι δόξαν ὑπερβαλλόμενος. Εἰ δὲ ζητεῖς τού-
των τὰς ἀποδείξεις, εἰς αὐτὰ βλεῖσθαι τὰ πράγματα.
Ποῖον οὐκ ἐπενείματο τόπον τῶν Ἐκκλησιῶν ἢ τηγι-
καῦτα καταστροφῇ; ποῖον ἔμεινεν ἔθνος τῆς τῶν
αἰρετικῶν ἐπιστασίας ἀπείρατον; τίς τῶν κατὰ τὰς
Ἐκκλησίας εὐδοκιοῦντων οὐκ ἀπεσείσθη τῶν πόνων;
ποῖος διέφυγε λαὸς τὴν τοιαύτην ἐπιρρείαν; οὐ Συρία
πᾶσα, καὶ τῶν ποταμῶν ἢ μέση, μέχρι τῶν πρὸς
τοὺς βαρβάρους ὄρων· οὐ Φοινίκη, καὶ Παλαιστίνη,
καὶ Ἀρραβία, καὶ Αἴγυπτος, καὶ τὰ ἔθνη τῆς Λιβύης,
ἕως τοῦ τέρματος τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης, οὐ τὰ
ἐπὶ τὰς πάντα, Ποντικοὶ, καὶ Κίλικες, Λύκιοι, Λυ-
δοί, Πισιδαί, Πάμφυλοι, Κᾶρες, Ἑλλησπόντιοι, νη-
σιῶται, μέχρι τῆς Προποντιδῆς αὐτῆς; οὐ τὰ ἐπὶ
Θράκης πάντα, ἕως ἢν ἡ Θράκη, καὶ τὰ περὶ αὐτὴν
ἔθνη, ἕως πρὸς τὸν Ἰστρον αὐτόν; τί τῶν πάντων
ἐπὶ σχήματος ἔμεινε, πλην εἰ μὴ τι προκατείχετο τῷ
τοιούτῳ κακῷ; ἀλλὰ μόνος ἐκ πάντων ὁ Καππαδό-
κειος λαὸς, τῆς κοινῆς τῶν Ἐκκλησιῶν συμφορᾶς οὐκ

(a) L. iv, c. 19.

(b) 1 Eunom.

ἐπὶθετο· ὃν ἔ μέγας πρόμαχος ἡμῶν ἐπὶ τῶν περ-
 ρασμῶν διεσώσατο. Iterum generosus noster athleta
 in certamine conspicitur, gloriam prioris pugnae longe
 exsuperans. Quod si hujusce rei petis testes, res
 ipsas intuere. Quem enim locum intactum reliquit
 temporis illius calamitas? Quænam gens hæreticæ
 vastationis et grassationis expers mansit? Quis eo-
 rum qui in Ecclesia florebant, non dejectus est a
 cæptis et laboribus suis? Quis populus insultationem
 illam effugit? Non Syria universa, non Mesopotamia
 usque ad fines barbarorum, non Phœnicia, non Pa-
 læstina, non Arabia, non Ægyptus, non incolæ Li-
 byæ usque ad terminos nostri orbis; non alii, qui in
 eo degunt, Pontici, Cilices, Lycii, Lydi, Pisidii,
 Pamphylii, Cares, Hellespontii, insulani usque ad
 ipsam Propontidem, non gentes Thraciæ, qua patet
 Thracia, et finitimi quique usque ad ipsum Danubium?
 Quæ ex his omnibus provinciis calamitatis hujus
 expers fuit, nisi forte illa quæ antea hoc malo tene-
 batur? solus ex omnibus populus Cappadox commu-
 nem cladem et ærumnam non sensit, quem magnus
 noster propugnator ex omnibus tentationibus eripuit.

4° Ex iisdem verbis, Hæc prima sedatio, luce
 clarius est tempestatem non semel excitatam et
 sedatam fuisse: idque confirmat Gregorius, qui
 Galatæ morbi et mortis narrationem sic incipit: "Ετε-
 ρον δὲ τῶν εἰρημένων οὐκ ἔλαττον, ἐνίκων εἰ πονη-
 ροί, etc. Sequitur aliud iis quæ dicta sunt non inse-
 rius: vincebant improbi, etc. Quare neque hoc, ne-
 que calamorum fractorum miraculum, ante Valen-
 tis in ecclesiam adventum collocari debent, aut
 Antiochiam transferri. Mors Galatæ posterior est
 secundo in ecclesiam adventu, qui Valentis longum
 audiendi Basilii desiderium implevit. Nondum ergo
 illum filii causa accersitum audierat. Multo absur-
 dius id Antiochiæ fingeretur contigisse. Nunquam
 enim eo accersitus Basilius, nec mors Galatæ lon-
 gius, ut jam dixi, differri potest. Præterea Grego-
 rius sic hujus miraculi narrationem concludit, ut
 illud eum cæteris rebus antea narratis necesse sit
 Cæsareæ contigisse. Ait enim: Τὰ μὲν πρὸς ἐξελ-
 वोῦς αὐτῷ τοιαῦτα καὶ εἰς τοῦθ' ἤκοντα τέλους. Quæ
 cum illis egit, nempe cum Valente et præfecto,
 talia exsistere, et eum finem habuere.

IX. Sed quæ ad Galatam spectant, ea libenter
 faletur Tillemontius non alibi quam Cæsareæ con-
 sigisse. At non ita aversus est ab eorum opinione,
 qui tres calamos aut Antiochiæ, aut in alio Valen-
 tis Cæsaream adventu fractos fuisse existimant. Ne
 hoc quidem miraculum Cæsareæ auferendum. Præ-
 terquam quod Valens ante annum 378 fingi non
 potest Cæsaream rediisse, sanctus Ephræm testa-
 tur Arianos impetrasse exsilium Basilii, cum de-
 monstrarent Valenti fidem suam eo præsentem pro-
 gredi non posse: quod quidem eos improbable

A prorsus est alibi quam Cæsareæ dixisse; nunquam
 enim Antiochiam accersit Basilius.

Cæsareæ etiam collocat Gregorius Nazianzenus,
 quæ præfecto Modesto contigerunt. Is enim, cum
 Basilii constantiam et animi fortitudinem expertus
 esset, illius apud Deum patrociniū sensit. *Ægro-
 tabat*, inquit Nazianzenus (p. 352), *illacrymabat*,
distorquebatur, *Basilium accersebat*, *obsecrabat*:
Satisfactionem habes, clamabat, da salutem. Atque
 hanc quidem precibus Basilii consecutus est, idque
 ipse fatebatur, et multis, qui rem ignorabant, per-
 suadebat. Unde etiam Basilii virtutes mirari et præ-
 dicare non destitit, ac occasiones bene de illo me-
 rendi quærere, quamvis in fidem, qua illi Basilius
 sanitatem impetraverat, æquior, quamdiu vixit Va-
 lens, et lenior fuisse non videatur.

X. Jam diximus Valentem non multo ante Epi-
 phanix diem venisse Cæsaream, ita ut spatium non
 habuerint Ariani illius animo novas faces admo-
 vendi. Quæ autem gessit Basilius cum magnis po-
 testatibus ac deinde cum ipso Valente, ea immerito
 nonnulli ad annum 370 et 371 referunt: nec com-
 modior Socratis et Theodreti sententia, qui cum
 Syriam et vicinas regiones ante a Valente devictas
 narrent, quam oppugnaretur Basilius, sequeretur ex
 eorum narratione Valentem e Syria Cæsaream ven-
 nisse, idque non citius anno 372 exeunte. At per-
 secutio ad annum 371 exeuntem et 372 ineuntem,
 id est, ad secundum Basilii episcopatus annum ne-
 cessario referenda. Nullum enim persecutionis ve-
 stigium anno 370 exeunte et ineunte 371, id est,
 primo Basilii episcopatus anno. Recens tunc erat
 ab ordinatione Basilius, nondum egerat cum Atha-
 nasio de pacificandis Ecclesiis: hoc enim consilium
 non suscepit, nisi compositis rebus domesticis. At
 ex epistola (a) ad Athanasium in ipso persecutionis
 æstu scripta, jam multa inter utrumque acta et
 deliberata fuisse perspicitur. Hinc Basilius in una
 et eadem epistola (b) certiolem facit Meletium et
 de suscepto Romam mittendi Dorothei consilio, et
 de persecutionis minis, cum jam advenisset Eulp-
 pius et alii exspectarentur Ariani.

Neque etiam anno 372 exeunte et ineunte 373
 collocari possit persecutio. Nam initio anni 373
 consilia inita sunt de pellendo Basilio, sed Antio-
 chiæ, non Cæsareæ, ut perspicitur ex epistola 120
 quæ initio anni 373 scripta est. Præterea refrixit
 aliquantum amicitia Basilium inter et Eustathium
 anno 372 exeunte aut ineunte 373, cum perfidia
 duorum Eustathii discipulorum, quos domi suæ
 habebat Basilius, in oculis totius civitatis erupisset.
 At cum Basilius persecutionis procellam sustineret,
 confidebat Eustathio, ut cum maxime, et missum
 ab eo Eleusinium, cum summa grati animi signifi-
 catione, ut optimum adiutorem et commilitonem,
 excepit. Pariter repugnant anno 373 quæ deinceps
 narrabimus; in primis magnum illud ædificium,

(a) Ep. 80.

(b) Ep. 68.

quod cum Basilius paulo post discessum Valentis in-
ceperit, jam tamen excipiendis hospitibus aptum
erat anno 373.

Venit itaque Cæsaream Valens anno 371 exeunte,
idque omnino nexum et conjunctum est cum re-
rum illius gestarum historia. Nam cum Antiochiam
peteret lento itinere, erat Ancyrae Julio mense anni
371, ut certo perspicitur ex lege 76 de decurioni-
bus data in hac urbe III Id. Jul., Gratiano A. II et
Probo css., cod. Theod. lib. XII, tit. 1, p. 426. Cum
ergo illius emissarii et præcursores episcopi Cæsa-
ream venerint mense Septembri ejusdem anni,
cumque Valentem Cæsareæ festum Epiphaniæ ce-
lebrasse constet; nullus profecto dubitandi locus
quin id anno 372 ineunte contigerit. Huc accedit
auctoritas Gregorii Nysseni (a), qui testatur Valen-
tem rebus contra barbaros feliciter gestis elatum,
cum e Propontide progressus Bithyniam ex impro-
viso vastasset, ac Galatiam nullo negotio cepisset,
sic tandem in Cappadociam, quæ proxima erat,
pervenisse. Cæsaream ergo Valens eodem anno ve-
nit, quo Galatiam peragravit; ac valde Socrates et
Theodoretus hallucinantur qui jam Syriam et vi-
cinas regiones Arianorum ditioni subjectas fuisse
putant, cum Cæsarea oppugnata. Consentit cum
Nysseno Nazianzenus (b), qui Valentem narrat,
cum vicinos omnes impietatis robore ac potentia
domuisset, ac ditioni suæ quidquid obvium habue-
rat, subjecisset, sic tandem peragratis omnibus re-
gionibus Cæsaream aggressum esse. Liqueat Nazian-
zenum loqui de regionibus Cappadociam inter et
Constantinopolim interjectis, quas lente peragrabat
Valens anno 371, non solum ut ubique catholicam
fidem opprimeret, sed etiam ut vere ineunte anni
372 e Cappadocia egredi, et intolerabiles Ciliciæ
calores vitare posset.

CAPUT XXI.

I. De epistola 81. II. Scribit Athanasio Basilius an-
tequam Roma redeat Dorotheus: rogat eum ut
prior scribat episcopis. III. Elias hoc anno 372
præses Cappadociæ. IV. De epistolis Basilii 83-
88.

I. Scriptam conjicio ante Quadragesimam hujus
anni 372 epistolam 81 ad Innocentium episcopum,
ad quem etiam exstat epistola Basilii 50. Is præ-
erat magnæ urbi, non parum Cæsarea distanti, ac
in perfungendo egregie episcopatus munere laudem
et famam adeptus erat. Magnus enim erat Spiritus
sancti glorificator, ejusque divinitatis defensor (c).
Sed cum admodum ætate provectus esset, ac gregi
suo post mortem suam metueret, rogavit Basilium,
ut curam Ecclesiæ suæ post mortem suam suscipe-
ret, ac nunc ad se mitteret e clero suo præstantem
aliquem virum, quem successorem suum vivus desi-
gnaret. Quo magis Basilium exaceret ad rem tanti
momenti, minabatur se ei litem coram Domino illa-

(a) In *Eunom.*
(b) Naz. or. 20.
(c) Ep. 50.
(d) Or. 20.

aturum, si occasionem de aliis bene merendi negligeret.

Delatum munus Ecclesiæ Innocentii post ipsius
mortem curandæ Basilius a se deprecatur, ut
majus viribus suis, quodque ex tanto intervallo
facile administrari non possit. Alteri autem peti-
tioni libenter annuit, ac Innocentium laudat, quod,
ut Moyses, successorem suum videre velit. Itaque
memor illius minarum, simulque considerans civi-
tatem amplam esse et celebrem, opus Innocenti
apud multos clarum, tempora difficilia, magno in-
digentia gubernatore ob continuas procellas, probe
intellexit non juniorem aliquem mittendum esse,
qui ad negotia tantum exteriora idoneus sit. Sed
circumspiciens in Cæsareæ presbyterio, elegit præ-
tiosissimum vas, alumnum beati Hermogenis et ab
eo ordinatum, presbyterum ecclesiæ a multis jam
annis, gravibus ac constantibus moribus præditum,
reverendum adeuntibus, adversantes in mansuetu-
dine corripientem, peritum canonum, hominem
accuratæ fidei, in continenti et ascetico instituto
hactenus degentem, etsi illius carnem consumpse-
rat vitæ austeritas; pauperem ac nullos in hoc
mundo reditus possidentem, adeo ut ne panis qui-
dem ipsi copia suppeteret, sed labore manuum cum
fratribus victum sibi compararet. Hunc statim mit-
tere potuisset Basilius: sed quia Innocentius alium
petierat, probum illum quidem, sed altero longe
inferiorem; rogat Innocentium Basilius, ut, si ejus-
modi virum desideret, mittat aliquem ex fratribus,
qui eum circa jejunia assumat: si neminem habet,
quem mittat, saltem ad se scribat.

Videtur Quadragesimam designare Basilius, cum
Innocentium rogat, ut aliquem mittat, qui venera-
bilem illum presbyterum circa jejunia assumat.
Cur autem hæc anno 372 putem contigisse, hoc po-
tissimum adducor argumento, quod cum Basilius
multos hoc anno episcopos creaverit (multiplicatos
enim fuisse episcopatus testatur Nazianzenus [d]),
non videtur summum illum virum, quo præstantio-
rem neminem habere poterat, prætermisurus fuisse,
cum (e) præsertim Pœmenium, quem dedit Sata-
lensibus, libenter Cæsareæ retinisset, nec matri et
Ecclesiæ lugenti abstulisset, si quem ei invenisset
parem ad munus episcopatus sustinendum. Videtur
hæc Basilii liberalitas in concedendis ex sua Eccle-
sia episcopis, ita clerum Cæsariensem exhaustisse,
ut neminem (f) haberet anno 375, quem Amphilo-
chio donaret, propterea quod is quem promiserat,
accedente ad veterem morbum nova oculorum ægri-
tudine, impar huic oneri factus esset.

II. Quamvis Basilius, quandiu Cæsareæ fuit Va-
lens, vix ullum diem ab Arianorum insidiis tutum
habuerit, nihil tamen de suo pacificandarum Ec-
clesiarum studio remittebat. Tum cum Athanasio
(g) scriberet anno præcedenti, spem ei afferebat

(e) Ep. 102.
(f) Ep. 217.
(g) Epist. 69.

fore, ut omnes illius iudicio pacificationem Ecclesiarum committerent. Id tandem consecutus est Basilius, forte ipsa persecutione animos a contentionibus ad communis fidei defensionem revocante (a). Scribit ergo Athanasio quidquid in Cappadocia et finitimis locis sanum est, vere nunc ad eorum qui idem sentiunt, communionem atque unitatem propendere: eumque idcirco rogat, ut nobis, inquit, omnibus scribas epistolam unam, quæ quid agendum sit admonent. Volebant enim episcopi, quos Basilius cum Athanasio conjungere studebat, ut Athanasius prior scriberet. Sed quia suspecti Athanasio esse poterant, ob ea quæ olim gesserant antequam ab Arianis discederent; obtestatur eum Basilius, ut sibi has ad episcopos litteras mittat: non prius se eas daturum, quam responsum ab eis acceperit: *sin minus*, inquit, *peccator ero in te omnibus diebus vitæ meæ.*

Erat sane periniqua conditio, ab Athanasio postulare ut qui ab eis læsus fuerat, prior ipse scriberet. Non ex Basilio, non ex Meletio ortam crediderim ejusmodi conditionem, quæ paci obstare preterat ac revera obstitit, sed ab hominibus non tam pacem appetentibus quam metuentibus, quibus tamen Basilius et Meletius, ut inter homines eorundem partium studio conjunctos fieri solet, non cedere non potuerunt.

Scripta hæc epistola antequam Dorotheus Roma rediisset, ac forte etiam antequam Valens Cæsarea discessisset, aut saltem post vexatam ab eo Cæsaream. Id enim indicare possit cauta et obscura de persecutione loquendi ratio. Comparat enim Basilius Ecclesiæ mala cum naufragio partim ob causam externam mare exagitantem exorto, partim ob navigantium sibi invicem obstantium perturbationem. Tum addit se in hac similitudine sermonem concludere, cum nec Athanasii prudentia amplius quidquam requirat, nec rerum status det dicendi libertatem. Nondum certe redierat Roma Dorotheus; sed brevi eum rediturum sperabat Basilius, qui Athanasium rogat, ut litteras sibi ad episcopos mittat vel per aliquem e clero Alexandrino, vel per Dorotheum diaconum. Hanc tamen Tillemontius epistolam anno 371 scriptam putat, antequam Dorotheus ex primo itinere Alexandriam suscepto in Cappadociam rediisset. Sed ad ea quæ præsentiam Valentis aut saltem graviorem persecutionem indicare possint, illud etiam accedit, quod Basilius in hac epistola, ut jam observavimus, consecutum se esse nuntiet id quod in epistola anno præterito scripta futurum sperabat, ut omnes Athanasii iudicio pacificandæ Ecclesiæ modum committerent. Præterea huic Basilio epistolæ responsum afferet Roma rediens Dorotheus, ut modo videbimus.

III. Plurimi interest, quis Cappadociam hoc anno

rexit, inquirere. Etiam hoc munus sustinuisse perspicimus ex epist. 94, quæ scripta est hoc anno 372, ante mensem Junium. In hac epistola Basilius etiam regendam Cappadociam invitum suscepisse dicit, ut opera collapsa instauraret, loca non habitata incolis repletet, ac uno verbo solitudines in urbes transformaret. Præterquam quod hæc epistola 94 ad præsidem Eliam manifestas habet lujus anni 372 notas, ut infra videbimus, ipsa certe Cappadociæ pictura, quam in Basilio verbis perspicimus, mirifice congruit cum superioribus litteris (b), in quibus Cæsareæ in solitudinem mutata ærumnaz deplorat. Quare primus exstitit Elias, qui provinciam in hunc statum redactam acciperet.

Minus accurate ac minus æque de illo viro senserunt eruditorum nonnulli, in his Tillemontius, qui eum anno 371 Cappadociæ præfuisse et cum inimicis Basilio conjunctum fuisse existimavit. Quo anno rexit Cappadociam, jam probavimus. Christianum illum et amicum vocat Basilius, nedum inter inimicos numeret. Magnum ei pietatis testimonium tribuit, cum veretur ne altercationibus episcoporum vulneretur illius anima, quæ pura sua in Deum pietate perfectam religiosi cultus mercedem percipere debet. Sed quod omnem ambigendi locum præcludit, idem est ille præses, quem Basilius hoc anno 372 dignitate dejectum mense Maio aut Junio, et in periculo non levi constitutum Sophronio commendat. Quod enim de Eliæ pietate et amicitia secum intercedente dixerat in epistola 94, idem de illo præside dignitate spoliato testatur in epist. 96, cum eum elaborasse testatur, ut res Christianorum ad antiquum decus revocaret, id est, ut hæresim everteret et pacem inter Catholicos stabiliret. His enim rebus antiquum Ecclesiæ decus metiri solet Basilius, ut perspicitur ex epist. 92. Præterea præses ille, cui abrogata dignitas mense Maio aut Junio hujus anni 372, Cappadociam brevissimo rexit tempore, nec eam alius ante illum rexerat, ex quo tot malis et ærumnis afflicta erat. Unde Basilius: *Patria nostra per somnium ditata est, viro quidem commissa, qualem non alium dicunt qui res nostras antiquissimas sciunt, in rectoris sedem conscendisse, sed cito eo privata improbitate nonnullorum, qui ex illius libero et nescio assentationis animo ansam belli ei inferendi arripuerunt et calumnias ei instruxerunt.* Et postea: *Quæ ne multis quidem annis ab alio fiant, hæc brevi tempore ab eo perfecta.* Is ergo alius esse non potest, quam Elias, qui Cappadociam molestissimo divisionis tempore regendam suscepit; idque confirmant, quæ de duobus aliis præsidibus dicemus, Maximo et Antipatro, quorum alter hoc anno circa Junium mensem, alter anno 373 circa Augustum mensem gubernacula Cappadociæ cepit. Pluribus aliis laudibus virum exornat Basilius; solus esse videbatur, qui provinciæ vulnera sanare posset,

(a) Ep. 82

(b) Ep. 74, 75.

sincerus æquus, custos, affabilis injuriam patientibus, A
terribilis delinquentibus, æquabilis et idem pauperibus et divitibus. Quod autem a muneribus omnium maxime abhorrebat, id ut levius cæteris illius virtutibus prætermittendum videbatur. Cum eximiam Eliæ effigiem his coloribus depictam habeamus, facilius nonnulla ad eum pertinentia deinceps dignoscemus.

IV. Tot ac tanta virtutum ornamenta animos ad-
diderunt Basilio, ut, cum ab ipso præside, tum ab iis, qui sub ipso aliquam administrationis partem gerebant, multa peteret, ac libere admoneret, si quid fieri videret non decore. Hinc censitorem (a) hortatur, quem fama magis quam consuetudine noverat, ut, cum ejusmodi munus susceperit, in quo Cappadociam omnino solo æquatam instaurare possit, miserorum ærumnas allevet; eique commendat suam quamdam possessionem, quæ circa Chamanenem sita tributis premebatur: suam peracule vocans, quæ erat unius ex amicis. Scripta hæc epistola non multo post divisionem Cappadociæ, quam Basilius, ut recenti adhuc vulnere, omnino solo æquatam existimat.

Scriptam credimus ad Eliam epistolam sequentem. Is provinciam ita afflictam et deformatam accep-
erat, ut, quamvis omnes suas cogitationes ad eam sollevandam incitaret, nonnulla tamen faceret in-
vitus, aut fieri sineret, ipsius humanitati parum congruentia. Senem quemdam cum diploma regium publicis muneribus exonerat, tum ipsa ante regem senectus immunitatem dederat. Beneficium regium confirmaverat præses, sed eum rursus alia via in negotia protraxerat, illius nepote, qui nondum annos quatuor natus erat, curiæ addicto. Nam cum puerulus inter curiales recenseri non posset, nec tributa colligere, aut militibus annonam suppeditare; necesse erat miseri senis cantilem dedecorari, et quod solamen orbitatis esse debuerat, id ei in occasionem innumerabilium malorum converti. Itaque Basilius, qui commune perflugium erat miserorum, et parvulo et seni misericordiam præsidis implorat.

Hæc autem contigisse, cum Cæsariensis ordo ab-
latis plerisque magistratibus pene concidisset, vel ipsum clamat præsidis factum, quem talibus præditum moribus, quales prædicat Basilius, sola necessitas cogere potuit, ut cum sene et filius nepote durius ageret. Deinde vero præses, cui senex et puer commendantur, amicus erat Basilius, ut ex initio et sine epistolæ patet, ac summa in jure describendo et calamitosis juvandis constantia. Mirifice hæc quadrant cum libero Eliæ et nescio assentationis animo. Quibus laudibus si addas Basilius votum, quod præsidi ab omnibus illius administrationem expertis deberi dicit, ut omni hominum generi custodiatur, præfecturas ex præfecturis gerens, et alios atque alios sua administratione adjuvans;

(a) Ep. 83.

facile summum illum virum, Eliam, agnosces, qui supra Basilius penicillo depictus est.

Tanta erat his temporibus calamitas Cappadociæ, ut una vox ubique audiretur, exactorum, et eorum a quibus exigebatur, quique flagellis cædebantur, ut testatur Basilius in epist. 74, n. 3. Videtur molestum illud tempus pravam hanc consuetudinem induxisse vel saltem auxisse, ut rustici ob vectigalia in jusjurandum adigerentur. Non desinebat Basilius in omni conventu et in privatis colloquiis hoc vitium insectari; sed tandem ea de re scribendum esse duxit ad censitorem (ad hunc enim scripta videtur hæc epistola 85 inscriptione carens), cui demonstrat hoc jusjurandum nec vectigalibus prodesse et certissimam perniciem animabus inferre.

Erat Dorotheus presbyter, ut supra vidimus, Basilius collactaneus: cui cum frumentum, quod ad necessarium vitæ usum habebat, quidam in Berisid diripiissent, rogat Basilius (b) præpositum pagi, ut illud restituere cogantur, nec eis liceat culpam in alios rejicere.

Manifesta est epistolæ octogesimæ sextæ necessitudo cum octogesima septima, quæ et in codicibus Harlæano et Vaticano et pluribus aliis alteram sequitur cum hac inscriptione, ὑπὲρ τῶν αὐτῶν, de iisdem rebus; et revera de eodem agit presbytero, qui quod unicum habebat vitæ sustentandæ præsidium, eo spoliatus est. Quare cum Basilius dicat in epistola octogesima septima se scripsisse ad præpositum patriæ, inde colligimus ad hunc præpositum scriptam esse epistolam octogesimam sextam, et Dorotheum loci illius, quem Basilius patriam appellat, presbyterum fuisse.

Utramque autem epistolam ad hunc annum referimus, quia octogesima septima ad præsidem Eliam videtur scripta. Laudat Basilius in Elia, ut supra vidimus, summam in jure describendo æquabilitatem, magnumque fidei catholicæ et pacis ecclesiasticæ studium. Quare cum eum, ad quem scribit epistolam 87, non modo non permittere debere dicit, sed etiam totis viribus impedire quominus hæc committantur, maxime quidem in omnes homines; sin minus saltem contra presbyteros, eos præsertim, inquit, qui nobis unanimes sunt et eandem pietatis viam ineunt; hæc, inquam, cum dicit, non alium videtur alloqui quam Eliam. Neque enim alium habemus Cappadociæ præsidem, apud quem hæc reprehendendi et commendandi ratio adhiberi poterit. Perspicitur etiam ex iisdem verbis alia laus Eliæ, summa cum Basilio amicitia.

In sequenti epistola 88 facile agnoscitur idem Elias, qui pro summa sua humanitate hactenus Cappadocum misertus erat, et cum illis indulgenter egerat, nusquam a levi illo morum suorum statu discedens ob metum eorum, quæ a sublimioribus potestatibus imminabant. Tempus etiam optime con-

b) Ep. 86.

gruit. Nam plerique magistratum erant in agris. Huc enim secesserant, ut vidimus in superioribus epistolis (a), animum in tot ærumnis despondentes. Cum autem appropinquaret tempus, quod ad solvendum aurum comparatitium præstituebatur, et ad præscriptam summam aliquid deesset, Basilius universam civitatem hortatus est, ut suam quisque symbolam daret. Sed perincommodè ceciderat, ut plerique magistratum urbe abessent. Quare Eliam rogat, ut vel summam auri, qualis hactenus colligi potuerat, in thesauros mitiat; reliquum postea solum iri pollicetur: vel, si totum necesse est mitti, ita ut nihil prorsus reliquum sit, spatium eorum, qui urbe aberant, admonendorum concedat. Scripta ergo hæc epistola hoc anno 372 circa Martium. Nam tempus auri comparatitii colligendi a Kalendis Septembris ad Kal. April. extendebatur, ut in Nota ad hæc epistolam observavimus.

CAPUT XXII.

L. S. Athanasius respondet Basilio per Dorotheum Roma revertentem. Negat se priorem posse S. Meletio scribere. II. Probat Athanasium illum, qui se a Meletio sine communione dimissum queritur, Alexandrinum esse. III. Dorotheus reddit Basilio litteras Occidentalium. IV. Basilius respondet per Sabinum diaconum. V. Epistola communis Orientalium missa per eundem Sabinum. VI. Consulitur Basilius de domesticis communionibus.

I. Supra vidimus episcopos, quos Basilius cum Athanasio conjungere volebat, petiisse ut Athanasius prior ad se scriberet, et quid agendum sit ad pacificandas Ecclesias exponeret. Basilius (b) eorum postulata Athanasio significavit, ac eum rogavit, ut sibi has litteras mitteret, sive per aliquem e clero Alexandrino, sive per Dorotheum, quem redeuntem Alexandria transiturum sciebat. Satis opportune reddiit Dorotheus, ut ei Athanasius his postulatis responsa committeret. Nam Basilius, eo adveniente Cæsaream, scripsit S. Meletio, eumque de sancto Athanasio sic alloquitur (c): *Jam quod ad reverendissimum episcopum Athanasium attinet, probe scientem eximiam tuam prudentiam monebo, fieri non posse ut meis litteris aliquid promoveatur, aut quidquam eorum quæ oportet perficiatur, nisi et a vobis qui tunc ipsius communionem procrastinastis, hanc ipsam aliquo pacto accipiat. Aiunt enim ipsum omnino propendere, ut nobiscum jungatur, et quidquid poterit collaturum, sed dolere quod et tunc dimissus sit sine communione, et etiamnum promissa maneant irrita.*

II. Non putat Tillemontius hæc de magno Athanasio intelligi posse; neque enim probabile esse sanctum Meletium ei unquam denegasse communionem suam, idque postquam illam promississet. Quare satius esse putat alium Athanasium intelligere, non illum quidem Ancyranum (is enim concilio Meletii interfuerat anno 363), sed forte unum ex Macedo-

nianis, qui eo nomine vocatur in epistola Liberii. Sed tamen ita mihi quadrare omnia videntur, ita apta esse et innexa, ut ad alium quam magnam Athanasium referri non possint.

1. Inter episcopos, quos Basilius cum magno Athanasio conjungere conatus est, præcipua illius cura fuit sanctus Meletius. Hinc etiam atque etiam petit in epistolis 66, 67 et 69, ut initium pacificandæ Ecclesiæ ab Antiochena Ecclesia ducatur. Has procul dubio litteras indicat, cum ait Meletio se nihil litteris suis promovere. At ut Meletium cum Macedoniano aliquo jungeret, non videtur id eum valde sollicitasse, nec ulla prorsus exstat ea de re epistola, nullum illius laboris monumentum.

2. Athanasius ille, de quo loquitur Basilius, propterea erat ut conjungeretur cum Meletio; sed nihil ab eo impetrari poterat, nisi Meletius aliqua communionis signa prior impertiret. At quis hæc postulare potuit, nisi magnus Athanasius, cui paulo ante Basilius (d) significaverat, episcopos petere ut Athanasius ad eos prior scriberet? Necessario ergo conjuncta magni Athanasii responsio cum postulatis episcoporum.

3. Querelæ Athanasii, quod a Meletio dimissus sit sine communione, manifestam habent necessitudinem cum iis quæ Meletium inter et magnum Athanasium sub Joviano intercesserunt. Rem illustrent hæc verba Basili in epistola 258 ad Epiphanium, ubi sic loquitur, n. 3: *Ἐπεὶ καὶ ὁ μακαριώτατος πάππας Ἀθανάσιος, ἐπιστὰς ἀπὸ Ἀλεξανδρείας, πάνυ ἐβούλετο αὐτῷ τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν καταπραχθῆναι. Ἀλλὰ κακῆ συμβούλων εἰς ἕτερον καιρὸν ὑπερετέθη αὐτῶν ἡ συνάφεια· ὡς οὐκ ὤφειλεν. Nam et beatissimus papa Athanasius, cum Alexandria venisset, omnino optabat, ut sibi cum ipso communicatio conciliaretur; sed malitia consiliariorum in aliud tempus dilata eorum conjunctio, quod utinam non evenisset! Cum his verbis, In aliud tempus dilata eorum conjunctio, nempe S. Athanasii et S. Meletii, manifestam habet necessitudinem illud epistolæ 89 ad Meletium, Qui tunc ipsius, nempe Athanasii, communionem procrastinastis.*

Dilata ergo fuerat Meletium inter et Athanasium communicatio; nec alio nunc spectant Athanasii querelæ, qui quamvis Basili precibus plurimum tribueret, roganti tamen, ut prior litteras communionis scriberet, minime annuit, committere nolens ut iterum despiceretur. Etsi enim Basilius in epistola ad Epiphanium culpam non rejicit nominatim in amicos Meletii, potius quam Athanasii, sed rem in ambiguo relinquit; tamen ex hac epistola 89 perspicimus, non per Athanasium, sed per Meletium stetisse, quominus communicatio inter utrumque firmaretur. ac proinde consiliarios, qui rem interpellat-

(a) Ep. 74, 75, 76.
(b) Ep. 82.

(c) Ep. 89, n. 2.
(d) Ep. 82.

runt, non S. Athanasii, sed sancti Meletii amicos fuisse. In quo sane mirari subit, cur cum S. Meletii nihil magis interesset ad juris sui et causæ defensionem, quam communicatorem habere S. Athanasium, rebus suis tam male consuluerit. Sed idem illi evenit ac Basilio, ut in amicis et communicatoribus suis nonnullos haberet longe sui dissimiles, qui differendæ cum Athanasio communionis causas innecterent.

Non favent Tillemontio hæc Basilii verba: *Aiunt enim ipsum omnino propendere ut nobiscum conjungatur.* Quamvis enim Basilius communionem et amicitia conjunctissimus cum sancto Athanasio esset, quia tamen illius communionem suis etiam amicis conciliare aiebat, idcirco tanquam unus ex illis loquitur. Hinc in epistola 82, Athanasium rogat, *ut nobis omnibus*, inquit, *scribas epistolam unam, quæ quid agendum sit admoveat.* Licet etiam animadvertere quam cantus esset Basilius in his rebus administrandis, qui, quamvis responsa Athanasii per Dorotheum accepisset, arcani tamen legendi causa, utitur his verbis, *Aiunt enim ipsum*, etc.

III. Misit etiam S. Athanasius S. Basilio (a) litteras, quas ab Occidente acceperat, ut eas Basilio perferendas curaret. Has Roma attulit Dorotheus diaconus, vel Sabinus diaconus, qui ei comes (b) videtur adjunctus fuisse ab Occidentalibus, et Basilio epistolam Valeriani Aquileiæ episcopi reddidit. Basilius, facultate oblata Sabini diaconi, scripsit (c) ad Illyrios, et ad Italiæ et Galliæ episcopos, et quosdam alios, qui privatim litteras ad eum dederant. Ex iis Basilii epistolis duæ exstant, una generatim Occidentalibus inscripta, altera Valeriano Aquileiæ episcopo, qui ob vicinitatem Illyrici episcopus in titulo dicitur. Illyrii autem et Italiæ ac Galliæ episcopi non generatim Orientalibus, sed soli Basilio scripsere: nec video quid Tillemontio persuaserit communem Occidentalium ad Orientales epistolam non defuisse. Neque enim suo nomine Basilius rescriberet Italiæ et Galliæ episcopis, si eorum litteræ communes ipsi cum aliis fuissent. Præterea Orientales in ep. 92 nullam ab Occidentalibus acceptam epistolam memorant. Solus Basilius (d) gratias agit ob acceptum ex eorum litteris solatium. Neque id mirum videri debet, nam solus Basilius Damaso scripserat: et Athanasium rogaverat, ut aliquem e suis clericis comitem Dorotheo daret, suasque adjungeret litteras. Quare cum Athanasius Basilii epistolam Romam misisset, vicissim Damasus huic epistolæ responsa ad Athanasium misit, ut ea Basilio reddenda curaret. Eo magis hac in re Basilius opus habuit S. Athanasio, quod ipse res tantas solus aggredi non audebat, idque per canones non licere ait in ep. 144. Voluit quidem solus scribere anno 375 (e), sed

(a) Ep. 90.

(b) Ep. 94.

(c) Ep. 90.

(d) Ep. 90, n. 1.

(e) Ep. 259, n. 2.

A nihil fere de rebus ecclesiasticis. Hæc autem Damasi ad Basilium litteræ non solius Damasi fuere, sed totius concilii Romani episcoporum 93 ex Italia et Gallia, quod de rebus Illyrici habebatur, cum Dorotheus advenit, aut saltem paulo antequam adveniret. Synodicam concilii epistolam pertulit Sabinus diaconus, primum quidem ad Illyrios, quos ea potissimum spectabat, deinde in Ægyptum et Orientem cum litteris ad Athanasium et Basilium. Vix dubium est quin eum Dorotheus perpetuum viæ comitem habuerit; ambo enim simul advenerunt.

IV. Basilius sancto Meletio nuntiat (f) quid privatim suo nomine scripsisset; sed quia consentaneum erat, ut aliquem mitterent Orientales, qui communes litteras deferret, rogat Meletium, ut has litteras exaret. Scripta quidem communis epistola, sed eam solus rediens Sabinus pertulit, nec quisquam missus Orientalium nomine. Hujus epistolæ conjicit Tillemontius auctorem esse sanctum Meletium, cui Basilius hoc munus detulerat. Sed tamen omnino Basilii stylum redolet.

Videntur autem tituli in his epistolis librariorum incuria confusi et perturbati fuisse. Nam cum Basilius dicat in epistola 89 se scripsisse ad Italos et Gallos; eumque Meletium roget, ut communem ad Occidentales epistolam dictet, aescio quo pacto contigit, ut privata epistola Occidentalibus, communis Italiæ et Galliæ episcopis inscriberetur: quod contra oportebat.

C In hac epistola quam Basilius (g) Italis et Gallis suo scripsit nomine, lætitiæ suam significat ex eorum litteris acceptam, ex quibus summam eorum concordiam et unitatem perspexerat. Sed ut proprium suum esse ducit felicem illorum Ecclesiæ statum, ita eos rogat, ut vicissim Orientis malis commoveantur. Egregie describit has ærumnas, quæ jam per totum orbem personuerant. Nuntiat Pætrea et traditiones contemni, novatorum commenta dominari, abactis pastoribus lupos introduci: domus orationis desertas esse; solitudines lamentantibus refertas esse. Rogat ergo Italiæ et Galliæ episcopos, ut tandem Orientis auxilio veniant. Assentiri se declarat iis omnibus, quæ canonice acta fuerant in synodo Romana.

D Scripta est in eamdem sententiam epistola sequens (h) ad Valerianum, cujus charitatem eo magis miratur Basilius, quod is prior scripserat, nullis compellatus litteris. Necesse esse ait, si modo non jam conclusum est mundi tempus, sed adhuc vitæ humanæ dies supersunt, ut Occidentales fidem Orientis renovent, et honorum, quæ ab Oriente acceperunt, remunerationem illi in tempore persolvant.

V. Epistolæ (i) Gallis et Italis scriptæ subscribunt

(f) Ep. 89.

(g) Ep. 90.

(h) Ep. 91.

(i) Ep. 92.

episcopi 32, inter quos insignes sunt sanctus Meletius, S. Eusebius Samosatensis, sanctus Basilius, Gregorius Theologi pater, Pelagius Laodicæ, Anthimus Tyænorum, Theodotus Nicopolitanus, Vitus Carthorum in Mesopotamia, Abraham Urimorum in Syria, qui concilio Antiocheno interfuit anno 363; alter Abraham Batnorum, ad quem exstat Basillii epistola, Zeno Tyri, Eustathius, ut verisimile est, Sebastenus. Pro Narses, legit Valesius Bares Edessæ. Sed cum is inter postremos subscribat, conjicit Tillemontius eum potius, qui Bassus dicitur, esse Barsam Edessæ. Pro Iatrio libenter legerem Oreium Melitensem. Favent huic sententiæ nonnulli codices, in quibus legitur Atreius. Iosacem, sive Isaacem Tillemontius eundem esse existimat, ac Isacocem Armeniæ majoris (a). Equidem pro eo quod est in editis Ἰωσάκῃς libentius legerem Ἰσαάκῃς. Sic enim in epist. 158, cum quatuor mss. haberent Ἰωσάκῃς, sequi malui alios melioris notæ in quibus legitur Ἰσαάκῃς. Hic autem nihil in contextu mutavimus ob summam codicum veterum discrepantiam, sed tamen Isaacem interpretatus sum. Gregorius autem alter non alius videtur esse quam Nyssenus, quem probavimus jam tum fuisse episcopum. Cæteri nobis prorsus ignoti.

Nihil significantius hac epistola, nihil ad permovendos animos aptius. Fatentur justo Dei iudicio evenisse, ut, cum Occidentales tristem Orientis statum didicerint, nondum tamen opem tulerint. Sed nunc demississimis precibus rogant, ut tandem aliquando succurrant, ubi omnia a Sabino didicerint. Non enim unam periclitari Ecclesiam, sed ferme a finibus Illyrici usque ad Thebaidem hæresim grassari. Hinc confusæ Ecclesiæ leges, episcopatus impietati in præmium propositus. Summa peccandi libertas, episcopis omnia ad gratiam et voluptatem eorum facientibus, a quibus episcopatum acceperat. Nonnulli ansam sanæ doctrinæ arripiunt, ut adversarios ulciscantur. Alii discordiam alunt, ut crimina sua occultent Populi pro mœnibus effusi, sub dio preces fundunt, ac precationis domos, ut impietatis scholas fugiant. Rogantur ergo Occidentales, ut cito plures in Orientem fratres mittant, ut non solum gravitate sua, sed etiam numero pondus et auctoritatem habeant ad hæresim evertendam, et concordiam inter eos qui idem sentiunt restituendam.

Cum Dorotheus, qui aliquantum in Illyrico et Alexandria moratus est, ante Pascha Cæsaream advenerit; id argumento est concilium Romanum non serius initiis anni 372 habitum fuisse (b). Rogat enim Meletium Basilius, ut statim post Pascha Dorotheum, ad propositas res peragendas dimittat. Ex quo frustra conjicias voluisse Basilius, ut is Romam rediret. Rationem enim addit, cur eum post

A Pascha dimitti velit, quia responsa Samosatis expectabat.

VI. Consulit Basilius matrona quædam, an utile sit quotidie communicare, et in domesticis communionibus an liceat laicis, absente presbytero aut diacono, communionem propria manu accipere. Laudat Basilius communionem quotidianam, quam tamen fatetur apud Cæsarienses usitatam non esse. Illos enim quater singulis hebdomadibus communicare, Dominica die, quarta die, in Parasceve et Sabato, et aliis diebus, si sancti alicujus occurrat memoria. Alteri quæstioni respondet nihil prorsus incommodi esse, si quis persecutionis tempore, absente presbytero et diacono, Eucharistiam propria manu accipiat. Id enim et monachos in solitudinibus, et unumquemque de plebe Alexandria et in Ægypto facere solere, ut Eucharistiam domum auferant, et per se ipsi communicent. Porro cum sacrificium sacerdos absolvit, si quis ab eo Eucharistiam ad plures dies accipiat, is a sacerdote censetur accipere, quoties propria manu communicat.

Hanc epistolam circa annum 372 scriptam conjicimus, quia persecutio præsentia Valentis ingravescens in Oriente et finitimis locis, videtur ejusmodi quæstioni locum dedisse. Quamvis enim in pluribus locis Catholici, ut supra vidimus, odio hæresis extra urbem sub dio precarentur, neque his conventibus presbyteri et diaconi deessent, ut patet ex lib. IV Theodoretii, ubi Modestus Edessenæ plebi pro mœnibus effusæ parcere coactus, solos duces, id est presbyteros et diaconos, aggreditur: non tamen probable est sacrificium sub dio oblatum fuisse, sed tantum in privatis ædibus. Unde Basilius in epist. 245, n. 3: *Vacant altaria cultu spirituali. Non jam conventus Christianorum... neque beata illa animarum exsultatio, quæ ex synazibus et communicatione donorum spiritualium, animabus credentium in Dominum innascitur.* Quare cum sacrificium non tam frequenter celebrari posset, quam pietas fidelium optabat, necesse erat ut sacrum alimentum sibi in multis dies providerent.

Basillii non esse hanc epistolam suspicatur doctissimus Arnaldus (c): sed nullam opinionis suæ rationem affert. Conjicit Tillemontius longioris epistolæ fragmentum esse, et Cæsariam Patriciam, cui inscripta est, uxorem esse Petronii patricii, qui Valentis socer fuit, ac solus his temporibus patricii dignitatem habuit. Sed ut omittam Cæsario patricio epistolam inscribi in codice Colbertino, ac simpliciter Cæsario in uno ex Regiis codicibus; certe hoc Patriciæ nomen non necessario dignitatem designat.

CAPUT XXIII.

• Anthimus Tyænensis metropolitana jura in secunda Cappadocia sibi arrogat. II. Gregorius Nazianzenus Basilio operam suam porrigit. III. Hæc dissensio orta post discessum Valentis. IV. Pugna prope Sasima interest Gregorius ac rediens ordi-

(a) Socrat. lib. III, c. 15.

(b) Ep. 89, n. 2.

(c) Freq. com. lib. I, c. 8.

natur Sasimorum episcopus. V. Reprehensus ob hanc ordinationem Basilii. VI. Peracta est Nazianzi, et ipso die Gregorius orationem septimam pronuntiat. VII. Paulo post invisitur a Nysseno et orationem sextam habet. VIII. Fugit Gregorius abjectis Sasimis, et dolore, suum Basilio significat pluribus litteris.

I. Divisio Cappadociæ, ex qua tot mala in hanc provinciam fluxisse vidimus, ad ipsius etiam rei ecclesiasticæ perturbationem redundavit. (a) Anthimus Tyanensis episcopus contendebat hanc civitatem, quæ secundæ Cappadociæ metropolis facta fuerat, eodem jure in ecclesiasticis rebus esse debere. Contra Basilius veteri consuetudini ac divisioni a patribus factæ inhærendum. Basilii causa multis nominibus potior videri poterat. Nam, ut ait in re simili Innocentius I, in epistola ad Alexandrum Antiochenum, *non decet ad mobilitatem necessitatum mundanarum Dei Ecclesiam commutari; honoresque aut divisiones perpeti, quas pro suis causis faciendas duxerit imperator.* Sed, quod Anthimi res plurimum promovit, episcopis Cappadociæ non displicuit occasio rejiciendi Basilii, cui tribus de causis amici non erant. Nam nec in fide cum eo consentiebant, nisi quantum id ipsis, cogente multitudine, faciendum erat; nec conceptum dolorem ex illius ordinatione deposuerant: et gloria tam longe ab eo superari molestissimum illis erat, licet fateri turpissimum. Hæc discimus ex Gregorio, cujus testimonium confirmat Basilius in epistola 98, in qua (n. 2) sic loquitur de episcopis secundæ Cappadociæ: *Postquam alterius, inquit, provincia nomen habuerunt, subito existimarunt se ex alia ac nos natione et gente esse, tantumque nos ignorarunt, quantum qui nullum prorsus periculum fecere, nec unquam in colloquium venerunt.* De ipsis etiam episcopis primæ Cappadociæ querentem videbimus Basilium in epistolis anni sequentis ad S. Eusebium Samosatensem.

Anthimus hoc præsidio munitus cœpit conventus a Basilio avertere, reditus Ecclesiæ Cæsariensis diripere, Ecclesiarum presbyteros partim sermonum blanditiis allicere, partim expellere et alios substituere. Si quid autem de Basilii reditibus prædaretur, speciosam latrocinio et avaritiæ causam prætexebat, filios spirituales et animas, et fidei doctrinam, itemque illud tributum non esse hæreticis pendendum.

II. Erat ejusmodi bellum et episcopis prorsus inhonestum, et populis perniciosum. Cum audisset Gregorius Basilio molestias exhiberi, debitum huic tempori officium non prætermisit (b). Suam ei obtulit operam, seque Cæsaream venturum promissit, si ita Basilio videretur, tum ut eum consilio juvaret, tum ut contumelias cum eo partiretur. Quanquam declarat se non metuere, ne quid Basilius indignum philosophia committat. Causam

A discordiæ repetit ex invidia, episcoporum videlicet, quibus hoc vitium attribuit in orat. 20. Sed tamen plures ex iis, qui Basilii latus cingebant, extra culpam non esse pronuntiat, ut qui commoda sua per Basilium quaerant, et dissensionis fomitem accendant. Censet Tillemontius Eustathii discipulos ab eo designari: neque hæc improbabilis conjectura. Videtur enim Eustathio amicus non fuisse Anthimus, qui cum hæreticis pendendum non esse tributum diceret, tam inhoneste conviciandi ansam aliunde arripere non potuit, quam ex Basilii cum Eustathio conjunctione. Postquam Basilium inter et Eustathium rupta communio, Basilius Anthimum vocat unanimem suum in epist. 210, n. 5. Non improbabile ergo est Eustathii discipulos, cum intelligerent quid de ipsis sentiret Anthimus, pro sua parte fomitem dissensionis incendisse.

Necessario referenda est ad eam, quam dicimus, discordiam hæc Nazianzeni epistola. Ut enim invidiam episcoporum et factas Basilio injurias prætermittam, ipsa illa spes, quam sibi Gregorius inesse testatur, nihil facturum Basilium, quod philosophia indignum sit, optime congruit ejusmodi dissensionis, in qua non fides aut doctrina, sed reditus et sedis amplitudo agebantur: deinde vero exhibitæ illæ molestiæ ob recentem rerum novationem, et orta ex sophistica quadam et usitata eorum, qui rerum potentiuntur, curiositate negotia, non possunt ad Cappadociæ divisionem non referri.

C III. Divisionem civilem Cappadociæ non statim secuta est ecclesiasticæ provincie divisio. Nam prima sub initium hiemis instituta, altera vero post discessum Valentis, id est, circa mensem Martium hujus anni 372. Res probari potest non obscuris indicibus.

1° Summa erat episcoporum concordia sæviante persecutione, ut testatur Basilius (c) in epistola, quam tunc ad S. Athanasium scribebat. Nec sane aptum erat libus persequendis hoc tempus, quod animos ad communis causæ defensionem revocare debuit. Præterea non statim Tyanis secunda metropolis constituta, sed pars curiæ Podandum primo translata fuerat: unde non mirum est, si serius nata Anthimo jurisdictionis sibi arrogandæ occasio.

D 2° Sic discessit Cæsarea Valens ut Basilio mirum in modum faveret. Quare si eo præsentem controversia erupisset, satis Juræ Anthimi partes fuissent, qui tamen ab ipsis initiis velut in victoria exsultabat. At Valentem ea de re non modo nihil statuisse, sed ne audivisse quidem inde colligi potest, quod post ejus discessum Anthimus et ei faventes episcopi (d), ut in re prorsus integra et intacta præsidem adierunt, eumque in suas partes trahere conati sunt. Ipse etiam Basilius (e) cum præside post imperatoris discessum agere ea de re voluerat. Sed se ipse repressit, tum ne homini tot negotiis occu-

(a) Naz. or. 20.

(b) Naz. ep. 25.

(c) Epist. 82.

(d) Ep. 94.

(e) Ibid.

pato novum onus adderet, tum ne puram illius animam episcoporum altercationes læderent. Non multo tamen post discessum Valentis exarsit dissensio; siquidem Gregorius Sasimorum episcopus, ut modo videbimus, ante Pascha hujus anni 372 ordinatus est, quod in diem octavum Aprilis incidit.

IV. Auxilium enim a Gregorio peramanter oblatum, procul dubio Basilius libenter sibi ascivit, et amicum, ut veniret quam celerrime, rogavit. Anbo simul profecti sunt ad montem Taurum, ubi locus quidam erat sive ecclesia sub sancti Orestis nomine, unde annuos reditus capiebat episcopus Cæsariensis. Dum redeunt, Anthimus præter ætatem suam et episcopalem gravitatem cum prædatoria manu angustias occupat (a), et transeuntis Basilii mulis, qui rebus ex sancto Oreste perceptis onusti videntur fuisse, iter intercludit; nam lactentes et aves et alia ejusmodi inde percipiebat Basilius. Commissa hæc pugna prope Sasima. Nam Gregorius (b) non sine stomacho jocatur in Basilium; quod se Sasimorum episcopum constitueret, ut cum Anthimo bellum gereret, si quando is Basilii mulos arriperet, angustias tenens et velut Amalec Israellem coercens. Idem dicit in carmine de vita sua, nempe datum se fuisse Sasimis, quia bellicæ fortitudinis significationes dederat ad Basilii causæ defensionem. Unde etiam colligo eum interfuisse illi prope Sasimas pugnae: non enim aliud tempus video, in quo bellicosum se Basilii amicum præstare potuerit. Locum integrum referam.

Τούτους μ' ὁ πενήτηντα χειρπεπισκόποις
Στενούμενος δέδωκε· τῆς εὐψυχίας.
Καὶ ταύτ' ἐν ἀρπάζοντος ἄλλου πρὸς βίαν,
Περικρατήσῃ τὴν καθέδραν καινίσσας,
Ἡμεῖς γὰρ αὐτῶ τῶν Ἀρῆτων φίλων
Τὰ πρῶτα· (καὶ γὰρ ἦμεν ἄλιξιμοὶ ποτε)
Καὶ δεῖνόν οὐδὲν τραύματ' ἠύλογημένα.

*His, quinque me chorepiscopis decem
Donavit arctus, mira amoris pignora!
Atque id quidem, ut rapiente non probe alieno
Victor maneret, erigens sedem hanc nove.
Nam bellicosus illi amicus exaltii
Primo (acer etenim et strenuus quondam sui)
Benedicta non est conquerendum ad vulnera.*

Dum Cæsaream redit Basilius, videtur venisse Nazianzum, ibique Sasimorum episcopum ordinasse Gregorium. Non enim id Cæsareæ factum, ut existimavit Tillemontius (c). Basilius cum nec Anthimi malefacta imitari vellet, nec rem negligere, optatissimum remedium excogitat, et episcopatus multiplicare statuit, ut ipsum dissidium ad Ecclesiæ utilitatem convertatur. Hoc consilium diu multumque doluit Gregorio, qui cum episcopale onus formidaret, ac prorsus fugeret, adeo ei institit Basilius, adjuvante Gregorii patre, ut tandem cedere cogere, et si minus animum, saltem caput ordinationi submitteret. Itaque Sasimorum episcopus

A ordinatus est. Locum egregie describit Gregorius in carmine de Vita sua, ubi hæc leguntur:

Σταθμός τις ἐστὶν ἐν μέσῃ λεωφορῶ
Τῆς Καππαδοκίῶν, ὅς σγίξεται εἰς τρισσὴν ὁδόν.
Ἄνδρος, ἀγλούς, οὐδ' ὄλως ἐλεύθερος,
Δεινῶς ἀπεικτὸν καὶ στενὸν καυμῶδιον.
Κόνις τὰ πάντα, καὶ φόροι, σὺν ἄρμασι,
Θρῆνοι, στεναγμοὶ, πράκτορες, στρέβλαι, πέδαι·
Λαὸς δ' ὅσοι ξένοι τε καὶ πλανώμενοι.
Αὕτη Σασίμων τῶν ἐμῶν ἐκκλησία.

*In regia medio viæ est vicus situs,
Qui scindit in tres se vias, lymphis carens,
Ersors viroris, libero indignus viro,
Arctumque prorsus oppidum, triste et nimis.
Hic cuncti strepitus, pulvis hic cum curribus,
Lamenta, felix, carnifex, et compedes,
Tormenta: cives hospites hic, et vagi.
Erat hæc meorum Sasimorum ecclesia.*

V. Hac ordinatione vulnus impositum cordi Gregorii, quod nulla die obduci potuit. Pluribus locis reprobat Basilio elationem animi quamdam magnitudine sedis afflatam. Queritur elapso decennio quod cum olim se Basilius Gregorio non præferret, et si prætulisset, dissentientes habuisset æquos rerum æstimatores; postea in amplissimo collocatus loco, amicum non pluris quam simium fecerit. Eo liberius in has querelas erumpebat, quod eorum, quæ Basilii causa fecerat, testes erant Pontus et Cæsarea, ac ipsi Basilio suum approbaverat vivendi in solitudine consilium, postquam parentes e vita migrassent. Itaque amicitia colendæ laudem, qua illum falebatur excellere, hac in re ei denegabat.

C Multorum sane in vituperia incidit Basilius, fidissimo amico ac optime de se merito in episcopales curas præter ipsius voluntatem conjecit, et quod minus habebat excusationis, viro tot ac tanta habenti Ecclesiæ juvandæ instrumenta in obscurissimum angulum et omnibus vitæ commodis destitutum relegato (d). Qui levissime reprehendebant, neglectum ac contemptum fuisse Gregorium dicebant, et a Basilio, postquam ipsius opera usus fuerat, veluti vas quoddam ignobile, præjectum (e). Ne ipsi quidem Eusebio Samosatensi probata hæc ordinatio.

Reprehensam in Basilio elationem animi libenter arripiunt nonnulli, ut ejusmodi hominum sanctitatem non tantam fuisse probent, quantum vulgo existimatur. Sed ipse Gregorius (f) tum cum de Basilio queritur, in quo posita fuerit hæc animi elatio, sic explicat: *Nisi quis tamen, inquit, hac a me pro illius purgatione accipiat, quod sublimiora, quam pro hominis conditione sentiens, atque hinc, prius etiam quam vita excederet, digressus, omnia ad spiritum referebat: atque amicitia officia, quæ alioqui sancte colebat, hic solum aspernabatur, ubi Deum anteponi oportebat atque antiquiores habere res in spe positas, quam fragiles et caducas.* Hæc Gregorius de Basilio in cœlum evecto. Nec aliter

(a) Naz. ep. 31, or. 20.

(b) Ibid.

(c) Naz. or. 20.

(d) Naz. ep. 31.

(e) Ep. 98, n. 2.

(f) Or. 20.

eum in ternis versantem allocutus est, ut patet ex A solaretur. Et quia Nazianzenus in oratione (d), his verbis (a) : Οὐκ ἤνεγκας τὸ πνεῦμα τῆς φιλίας ποιῆσαι δεῦτερον· ἐπεὶ τῶν μὲν ἄλλων ἴσως ἡμεῖς, ἡμῶν δὲ τὸ πνεῦμά σοι πολλῶ τιμιώτερον. *Spiritum amicitiae posthabere minime sustinuiti, quandoquidem ut nos pluris fortasse, quam alios omnes ducis : ita rursum Spiritum nobis longe anteponis.*

VI. Hanc ordinationem non Cæsareæ, sed Nazianzi peractam esse testatur ipse Gregorius (b), qui Basilium venisse Nazianzum dicit.

Ἄλλ' ἔχεν ἡμῶν τῶν φίλων ὁ φίλατος Βασίλειος, etc.

Sed venit ad nos omnium charissimus Basilium, etc.

Tum narrat quomodo patre Basilium adjuvante deceptus fuerit. Præterea, quo die ordinatus est, orationem habuit coram patre et Basilio, et aliis episcopis qui eum ordinaverant. At Gregorium senem hujus ordinationis causa Cæsaream venisse, res est cum sua sponte improbabilis, tum silentio minime prætermittenda a Gregorio, qui simile patris iter, Basilii causa susceptum, ut summæ animi fortitudinis in effeto corpore specimen, admiratur. Septima est hæc oratio inter orationes Gregorii. Miscet laudibus Basilii vituperia, et obsequio querelas, quod coactus magis, quam persuadendo victus fuisset. Postquam autem exposuit cur episcopatum fugerit, ac nonnullo temporis spatio opus habuerit, ut se ipse colligeret, ac tandem melioribus cogitationibus subeuntes (p. 144), Spiritui sese daret ad ministerium; tum vero ad episcopos a quibus ordinatus fuerat, ac nominatim ad patrem ac Basilium orationem convertit, et ab eis petit, ut sibi optimam Ecclesiæ regendæ rationem tradant.

Adfuisse aliquos e Sasimensi populo legatos existimat Tillemontius, idque colligit ex eo quod ait Gregorius (p. 143) se Spiritui cecidisse εἰς καταρτισμὸν τοῦ λαοῦ τούτου, *ad perfectionem hujus populi*: et sub finem orationis : *Et me, et una mecum sacrum hunc gregem pascite, ποιμαίνετε καὶ συμποιμαίνετε.* Sed supra (c) observavimus Gregorium Nyssenum, etsi Cæsareæ non loquebatur, dixisse tamen de Basilio : *Testatur hic populus quem per sacerdotium duxit ad Dei promissionem, quemadmodum etiam ibidem ait Basilium, urbanos tumultus et materiales hos tumultus fugisse.* Non alius videtur esse sensus Nazianzeni verborum. Dicere potuit, Nazianzenos manu monstrando, se ad perfectionem hujus populi constitutum esse episcopum, quamvis Sasimorum esset, non Nazianzi episcopus. Eo magis probandæ ejusmodi rationes loquendi, quod in Ecclesia una est cathedra et unus grex.

VII. Illud etiam non belle opinatus est Baronius Gregorium Nyssenum postridie ordinationis Nazianzeni Cæsaream venisse, et cognominem suum con-

solaretur. Et quia Nazianzenus in oratione (d), quam habuit coram Nysseno, ab amico eum venire dicit, qui nec virtute inferior erat, nec minus diligebat; hunc amicum Tillemontius interpretatur S. Meletium aut S. Eusebium Samosatenum. At profecto amicus ille non alius est, quam ipse Basilium. Postquam enim Nazianzenus in orationis exordio amicum sibi ab amico venire dixit, tum petit oratorum more ab audientibus, an rem clarius depingi velint, statimque Moysen et Aaronem in medium adducit, iisque peracute inter se comparatis, iterum postulat ab auditoribus, an non perspicue cognominem suum, id est Gregorium, et unanimem, id est Basilium, pictrix oratio effluerit. *Horum alter, inquit, nos unxit ac latentes in medium produxit... non ut dignum erat eo spiritu qui in ipso est; alter venit ut nos consoletur ac componat, Spirituique mansuefaciat.*

Venit ergo Nazianzum Nyssenus; et cum a Basilio missus fuerit, advenire non potuit postridie ordinationis, ut perabsurde legitur in titulo orationis sextæ Nazianzeni. Sed tamen perpauca post ordinationem diebus advenit. Nam hæc oratio, quam coram eo Nazianzenus festo quodam martyrum die habuit, in eandem prorsus sententiam pronuntiata est, ac septima coram Basilio. Vituperat enim Basilium quod sibi vim intulerit, sed tamen suum obsequium significat. Dolet quod Gregorius serius venerit, veluti post cladem auxilium, post tempestatem gubernator, post cicatricem medicina (p. 138, 141). Sed tamen se nunc cedere et fiduciam concipere declarat; quod argumento est hæc dixisse Gregorium, antequam fugeret. Nulla mentio Gregorii patris in hac oratione: forte quia templum martyrum, qui eo die colebantur, nimium urbe distabat, quam ut senex eo pergeret.

VIII. Vix Nyssenus Nazianzo discesserat, cum Gregorius deceptum se esse sensit. Recursarunt illius animo priora fastidia: vidit hanc (e) Sasimorum sedem sine sanguine obtineri non posse: non habiturum se ubi senium ponat, sed subinde tecto expulsus iri: non adiuturum panem quem cum hospite partiat; nullum omnino fore laborum fructum, nec tamen ullâ abfutura urbium incommoda. His cogitationum aculeis pungentibus iterum fugit, ac solitudinis deliciis perfruitur.

Permolesta fuit Basilio Gregorii fuga, qua quidem consilia sua perverti videns, cum eo exostulavit non sine animi offensi et subirati significationibus. At Gregorius (f) in respondendo non minus vehemens, negat sibi litem inferendam esse quod fraudem tandem aliquando senserit, periniquum enim esse, ut idem injuria afficiatur et accusetur. Declarat se arma ferre non posse, et pro lactentibus et avibus Basilii tanquam pro animabus et canoni-

(a) Or. 5.

(b) Carm. de Vit.

(c) Cap. 11, n. 4.

(d) Naz. or. 6.

(e) Carm. 1 de Vit.

(f) Epist. 31.

bus digladiari, rogat ut ipse cum Anthimo bellum A gerat, ac sibi omnium rerum loco quietem concedat. Sed illius dolor tunc maxime erumpit, cum Basilium hortatur, ut omnia ad suam ipsius gloriam, quemadmodum fluvii torrentes, trahat, nec amicitiam nec consuetudinem et familiaritatem virtute ac pietate potiorem habens, nec quæ ex his rebus hominum opinio de se futura sit, curans, sed uni duntaxat spiritui se addicens.

Credere non possum Basilium ea ingressisse maledicta, quibus appetitum se Gregorius dicit: *Desinesne, inquit, nos tandem maledictis incessere, ut insulsos et rusticos et sine amore, et ne vita quidem dignos? Ὡς ἀπαίδεύτους, καὶ σκαίους, καὶ ἀφίλους, καὶ οὐδὲ ζῆν ἀξίους.* His, inquam, e trivio conviciis Basilium usum esse prorsus improbabile est, sed ex ejus dictis consequi Gregorio videbantur præ nimio dolore.

Scripta hæc tricesima prima Gregorii epistola non solum post ordinationem, sed etiam post fugam. Siquidem Gregorius damnatum acceptum et fraudem sibi factam sensit se dicit, et a Basilio omnium rerum loco quietem postulat. Ipsa etiam maledicta, quibus se Gregorius a Basilio petendum dicit, jam fugisse Gregorium probant, et Basilio stomachum fecisse, dum palam et aperte Sasimensem episcopatum projecit.

Scripta etiam in secessu sequens epistola 32, in qua Gregorius indignatur accusari se inertiae, quia Sasima non accepit. Otio se et quiete unice gloriari profitetur, nec dubitat quin et Ecclesiae in tranquillo essent, et fides in tuto, si omnes sibi hoc exemplum ad imitandum proponerent.

Inmerito Tillemontius scriptam inter hæc jurgia putat epistolam secundam Gregorii, quæ est ad Nicobulum. Cum mitteret Nicobulo litteras Basilii simul cum suis, his quæ Basilii erant priore loco positus, suas subjunxit, sese quidem cum Basilio ubique conjungi volens, sed eum sibi anteponens. Minus intellexit Tillemontius hæc verba: *Cum Basilium magnum mihi semper prætulim, tametsi illi contrarium videntur; nunc quoque præfero, etc.*, id est, inquit Billius, tametsi illi me sibi anteferat. Non enim hæc verba ita accipienda sunt, quasi Basilium existimet Gregorius plus sibi tribuere quam ipsi.

CAPUT XXIV.

I. S. Basilium exstruit ptochotrophium, et eo nomine accusatur ab episcopis apud Eliam. II. Rediit Gregorius paulo post Pascha et coram Basilio quintam orationem pronuntiat. III. Episcopum Doaris ordinat, qui primus oppidi episcopus fuit. IV. De epistola Basilii 95. Elias accusatus Sophronio commendatur a Basilio. V. Petens Sasima Gregorius repellitur ab Anthimo. Ejus tamen rogatu agit cum Basilio de congressu. Annuit Basilium ac scribit senatui Tyanensi. VI. Proficiscitur Sebastiam. Ibi Eusebio respondet per epistolam 98. Probatur de Gregorio Nazianzeno hic agi, ac eum ante Pascha ordinatum fuisse. Synodus in qua lites com-

ponuntur inter Basilium et Anthimum. VII. Rursus in Armeniam Basilium, ut episcopus constituat: at Theodotus eum juvare non vult, nec cum eo communicare. Cognoscit Basilium de criminibus Cyrillo episcopo illatis. VIII. Rediens scribit Terentio et Eusebio, et epist. 101. Pæmenium Satalensibus episcopum concedit.

I. Inter negotia ab Anthimo et aliis secundæ Cappadociæ episcopis exhibita, magnum ædificium Basilium ad utilitatem Ecclesie Cæsariensis exstruebatur (a). In primis preactionis domus magnifice exstruebatur; circa illam ædes erant, alia quidem liberali specie, episcopo privatim addicta, alia vero inferiores Dei famulis ex ordine distributæ, quarum usus et provinciæ rectoribus, eorumque comitatui communis erat, ita ut rectores insignibus illis ædibus, quæ episcopo addictæ erant, eorum autem comites inferioribus exciperentur. Erant etiam hospitia peregrinis, sive transeuntibus, sive medela aliqua indigentibus, quibus Basilium necessarium providebat solatium, agrorum curatores, medicos, jumenta, deductores. Adjunctæ etiam erant artes, tum quæ ad vitam necessariæ, tum quæ ad liberalem victum cultumque inventæ. Erant etiam aliæ ædes ad faciendâ opera idoneæ.

Basilii consilium, etsi Ecclesie ac reipublicæ perutile, incurrit tamen in reprehensionem nonnullorum hominum, qui inde ansam arripuerunt illius apud præsidem accusandi; sive quod ejusmodi inceptum hominis parum quieti, nimiumque audacis esse dicerent, sive quod crimini verterent Basilio, quod multitudinem his artibus sibi charitate devinceret. Voluerat Basilium cum præside, tum cum ille esset Cæsareæ, et de exterioribus suis negotiis et de rebus ecclesiasticis colloqui, ut criminatibus in antecessum occurreret. Sed repressit se; tum ne præsidem a publicarum rerum cura averteret, tum ne puram illius animam altercationes episcoporum laderent. Ubi autem audivit adversarios suos multa illius auribus insurrasse, tum vero, infirmitate corporis, quominus præsidem adiret, prohibente, causam per litteras defendit ac demonstrat consilium suum non modo publicis rebus non nocere, sed etiam plurimum prodesse, ac ipsi imperatori probatum fuisse. Quæ antem Eliæ, ut amico et Christiano, de ecclesiasticis rebus respondere par erat, ea Basilium in aliud tempus differit, ac præsidem rogat, ut sibi alteram aurem exemplo Alexandri, usque ad congressum integram servet.

Hæc epistola (b), quam eruditi viri ad annum 374 retulerunt, inter has Basilii cum Anthimo et aliis episcopis dissensiones collocanda. Hæc enim gesta sunt postquam Valens Cæsareæ discessit, ut patet ex his verbis: *Unde mihi videtur et magnus imperator, ubi nostram hanc sollicitudinem perspexit, veniam dedisse, ut Ecclesias per nos ipsi administraremus.* Frustra ergo hæc epistola in annum 371 retrahatur. Non tamen multo post Valentis discessum

(a) Ep. 94.

(b) Ep. 94.

scripta. Vix enim ædificare cœperat Basilius, materia hactenus comportata : opus autem non potuit serius incipere (a), siquidem jam aptum erat et paratum hospitibus suscipiendis, jam monasterii forma suis absoluta numeris ante finem anni 373. Quare mutæ illæ altercationes episcoporum, quibus Basilius animam Eliæ lædi volebat, nihil aliud sunt quam dissensiones cum Anthimo et aliis; non enim aliud prorsus suspicari licet, nec immerito tempus ejusmodi dissensionum ex hac epistola constituimus.

Hoc ptochotrophium in suburbio conditum a fratre laudat Nyssenens. Novam civitatem (b) extra Cæsaream appellat Nazianzenus (c). Erat autem hospitibus et peregrinis destinatum, tum iis qui cito transeunt, tum iis qui medela aliqua indigent. His verbis indicantur leprosi, qui cum civitatibus pellerentur, non immerito inter hospites et peregrinos habebantur. His præcipue provisum fuisse hoc hospitium testantur Nazianzenus (d) et Theodoretus (e) : non tamen videntur exclusi fuisse alii ex civitate aut ex aliis locis advenientes ægroti. Sed præcipue in leprosos enituit charitas Basilii, quos vir nobilis et nobilibus ortus osculari non dubitabat, non ad inanem gloriam (nemo enim ab hoc vitio remotior, inquit Nazianzenus, sed ut alios (f) exemplo suo ad corporum curationem libenter accedere doceret. Nec vero sola civitas illius charitatem sensit, sed in pagos etiam sollicitudines suas extendebat, ac omnibus populi præpositis humanitatem in pauperes, ut commune certamen proponeret. Unde (g) singuli chorepiscopi videntur in pagis sibi commissis commune aliquod habuisse ptochotrophium.

(h) Sæpissime in ptochotrophium veniebat Basilius, non solum, ut pauperum curam gereret, sed etiam ut monasterium inviseret, quod ibi constructum erat. Monachi enim erant servi illi Dei, quibus assignatæ erant ædes inferiores. Ex hoc loco (i) perscribit Amphilochio Heraclidas audita ex Basilio monasticæ vitæ præcepta. Præfuit et monasterio et ptochotrophio vir eximie virtutis, Sacerdos nomine; sed ei utrumque ministerium, quod Basilius, ut verisimile est, commiserat (j), Helladius Basilii successor indignis modis abrogavit. Celeberrimus fuit hic locus ac Basiliadem vocari solitum esse discimus ex quodam scholio in antiquis codicibus post regulam brev. 286, reperto. Laudat Sozomenus (k) eximium quemdam chorepiscopum, Prapidium nomine, quem Basiliadi præfuisse testatur.

II. Non diu perstitit in fuga Gregorius, qui se hæc in re minus fortem ac generosum fatetur esse, non ira patris preferenda. Orationem quintam exor-

ditur ab hac sui in patrem et Basilium obsequii significatione. Οὐδὲν ἰσχυρότερον, inquit, γήρωσ, καὶ οὐδὲν φιλας αἰδευιμώτερον. Ὑπὸ τούτων ἤχθη ὁ μὲν ἐγὼ δέσμιος ἐν Χριστῷ, δεθεὶς οὐκ ἀλύσει τιδηραῖς, ἀλλὰ τοῖς ἀλύτοις δεσμοῖς τοῦ πνεύματος. *Nihil senectute fortius, nihil amicitia venerabilius. Ab his ego ad vos ductus sum, vincus in Christo, non catenis ferreis, sed tenacissimis spiritus vinculis constrictus.* His sane verbis indicat Gregorius se aliquo ex loco Nazianzum venire; ac proinde hæc oratio non statim post ordinationem et ante orationem septimam, ut visum est Tillemontio, sed post reditum ex fuga pronuntiata est. Sic etiam quod addit se antea aliis omnia reliquisse, ut secum philosopharetur, et Eliæ Carmelum ac Joannis desertum cogitasse, id profecto dicere non potuit ipso ordinationis Sasimensis die, quam non præcessit solitudo, sed potius sacerdotii labor in patre adjuvando.

Tillemontii opinionem clarius refellunt quæ sequuntur. Ait se antea fortem quemdam et insuperabilem sibi visum esse; ac ne amantissimis quidem his fratribus sermones dedisse, ut secum ipse tranquille philosopharetur, secumque ipse et cum spiritu colloquium haberet. An potest manifestius indicari solitudo in quam se receperat? Sed quod ambigendi locum omnem præcludit, recantat quæcumque post ordinationem dolore suadente in Basilium asperius dixerat. *Jam enim iram abjicio (Audiant mansueti et lætentur [Psal. xxxiii, 3]), manumque hanc, quæ mihi vim attulit, placido vultu conspicio, ac spiritui arrideo, mihi que commotum pectus sedatur, reditque ratio; atque amicitia, instar flammæ consopita et exstincta, rursus ex parvo igniculo reviviscit, et excitatur. Renuerat consolari anima mea, et anxietate afficiebatur in me spiritus meus. Dixi: Nunquam in posterum amicitia fidem habeo.* Ante ordinationem amicitia Basilium inter et Gregorium turbata non fuerat; iras inter eos sola movit ordinatione, et quod Gregorius fatetur se dixisse, nulli se deinceps amico fidem habiturum, id conceptis verbis dicit in clausula epistolæ 51, quam post abjectum gubernandæ Sasimorum Ecclesiæ consilium scripsit. Quin etiam cum obsequium suum in orationibus 7 et 6, non sine querelis et aculeis in Basilium testetur, in hac quinta oratione adeo lenis et placatus est, ut nulla tunc ejus animo videatur resedisse offensio; et cum Basilii consilium in oratione sexta, dignum non fuisse dicat eo spiritu, qui erat in Basilio; nunc idem consilium ad astra tollit: *Spiritum amicitia, inquit (l), posthabere minime sustinui (quandoquidem ut nos pluris fortasse, quam alios omnes ducis: ita rursus Spiritum nobis longe anteponis). Non passus es talentum in terra defossum aique obrutum latere. Non passus es lucer-*

(a) Ep. 150.

(b) In Basil.

(c) Or. 20.

(d) Ibid.

(e) Lib. iv, c. 19.

(f) Ibid.

(g) Ep. 142 et 145.

(h) Ep. 150.

(i) Ibid.

(j) Naz. ep. 216.

(k) Lib. vi, c. 51.

(l) Or. 5.

nam modio diutius obduci; hoc enim lumen meum
meamque negotiationem esse existimas.

Illud autem non valde abstrusum est, quod ait se
ne his quidem amantissimis fratribus antea sermo-
nem impertire voluisse. Nam cum fugisset in soli-
tudinem, atque ibi festum paschale intraduxisset,
carnit interim optatissima illius voce Ecclesia Na-
zianzena, ut evidenter probant quæ sequuntur:
*Utpote qui omnia reliquissam, ut ab omni negotio
feriatius tranquille philosopharer, necumque ipse et
cum spiritu colloquium haberem.* Non video cur id
Tillemontius Cæsareæ dietum potius existimet,
quam Nazianzi. Dixi Gregorium, paschale festum in
solitudine egisse, quia hujus quintæ orationis, quam
statim post relictam pronuntiatam fuisse patet, audi-
tor fuit Basilius, quem improbable est Cæsarea diebus
Paschæ abfuisse. At cum scripsit episto-
lam 95 (scripsit autem die duodecima Maii), rediit
ex quodam itinere, quod proinde non multo
post Pascha susceperat: vixque dubium est, quin
tunc Nazianzum venerit.

III. Non (a) solis Sasimis episcopatum erexit Ba-
siliius, sed pluribus aliis locis idem beneficium ac-
cessit. Narrat Gregorius Nazianzenus hoc dissidium
ad Ecclesiæ utilitatem conversum a Basilio fuisse,
patria nimirum pluribus episcopis communita: ex
quo res præclarissimæ res consecutæ. Nam et ani-
marum cura major suscepta est, et qualibet civitas
proventus suos habuit: et bellum hac ratione compres-
sum et extinctum est. Hujus consilii, inquit, vereor
ne velut appendix quædam fuerim. Quibus ex verbis
patet, pluribus in locis olim Cæsareæ subjectis Ba-
silium novos episcopatus constituisse, et cum hoc
consilio materia dissensionis amputata esset, An-
thimum libentius ad pacis condiciones accessisse.
Quod autem proprio Marte fecit Basilius in iis lo-
cis, quæ Anthimus in ditionem suam vindicare non
potuerat, idem videtur in aliis oppidis controversis,
ipso consentiente Anthimo, factum fuisse, postquam
ad pacis condiciones perventum est. Nam Basilius,
postquam congressus est cum episcopis secundæ
Cappadociæ, rogavit sanctum Eusebium ut in Cap-
padociam veniret, sibi que opem ferret (b) ad con-
stitutionem episcoporum. Supererant ergo alii epi-
scopi ordinandi præter eos quos Basilius in ipso
dissensionis æstu ordinaverat, ac proinde hæc pa-
cis conditio inter alias proposita fuit, ut novi epi-
scopatus in controversis locis erigerentur.

Tricesimæ sancti Gregorii Nazianzeni orationi
locum dedit erectus ejusmodi episcopatus in quodam
oppido, de quo cum magna existisset dimica-
tio, repulsis Anthimi amicis, Gregorius ibi cum
aliis episcopis, absente quidem, sed procul dubio
assentiente Basilio, episcopum ordinavit. Oppidum
illud Doara vocatur apud Eliam commentatorem
sancti Gregorii, episcopus vero Eulalius. Hauc

orationem Tillemontius (c) refert ad annum 373
ac hæreticorum aliquem antea Doarorum episco-
pum fuisse putat; quo expulso Eulalius a Gregorio
ordinatum fuisse, non exspectato ob moræ pericu-
lum Basili consensu. Sed facile est probare tunc
primum Doaris constitutum episcopum fuisse, id-
que fervente Basilium inter et Anthimum dissidio.

Digna sunt quæ notentur hæc verba Gregorii (d):
Δέξαθε λόγον νεόκτιστον ἐπὶ νεοκτίστω ποιμέ-
νι. Novam propter novum pastorem orationem acci-
pie. Vocat orationem νεόκτιστον ob materiæ prop-
sius insolitæ novitatem, νεόκτιστον pastorem, quia
hunc primum Doara episcopum acceperant. Infe-
rius hanc interpretationem confirmat, cum ait: Προ-
θήκην ἱερῶν ἐπραγματευτάμεθα, οὐχ ὑφαίρεισιν.
Sacerdotes augere studuimus, non subtrahere; hæ-
reticos evertere, non orthodoxos imminuere. Non aliud
tempus occurrit in Historia sancti Basili, quo
multiplicati sacerdotes fuerint in Cappadocia, præ-
ter illud cum Anthimo dissidium.

Vehe mentem hanc discordiam manifeste indicant
quæ a Gregorio in presbyterum quemdam, calidum
Anthimi partium defensorem, dicuntur. Sic enim
eum compellat: Τί φῆς, ὦ παῖ Δαθῶν καὶ Ἀδει-
ρῶν, καὶ στρατηγῆ ἀσωφρόνιστε; ὁ κατὰ Μωυσέως
τολμήσας, καὶ χεῖρας ἐπαφείς ἡμῖν, ὡσπερ ἐκεῖνοι
τῆς γλώσσης μεγάλῳ θεράποντι; οὐκ ἐφριξας; οὐκ
ἐνετράπης; οὐκ ἐβρέυσάν σοι ταῦτα διανοουμένῳ
κατὰ γῆς αἱ σάρκες; εἶτα τὰς χεῖρας ταύτας ἀνατε-
νεις τῷ Θεῷ; εἶτα δῶρα προσάξεις; εἶτα ὑπερεύξη
λαοῦ; φοβοῦμαι μὴ ποτε τοσοῦτον ἢ βομφαία τοῦ
Θεοῦ κατωθῆ καὶ ἡραμῆσειεν. Οὔτε τῷ ποιμένι τῷ
σῷ μέγα τι ἐχαρίσω, καὶ σαυτὸν τὰ μέγιστα ἐζη-
μίωσας, ἀλλοτριώσας σεαυτὸν τῆς τοῦ Θεοῦ χάρι-
τος. Quid ais, fili Datham et Aviron, et dux mili-
taris contumax, qui adversus Moysen insurgere au-
sus es? qui manus in nos, quemadmodum illi linguas
in magnum illum Dei servum, immissisti? Non co-
horruisti? non pudore suffusus es? non hæc animo
agitanti carnes in terram collapsæ sunt? Et postea
munus has sursum ad Deum tendes? postea dona
offeres? postea orationes pro populo fundes? Vereor
equidem ne Dei gladius tandiu rubiginem contrahat,
et conquiescat. Nec a pastore tuo ingentem aliquam
gratiam misisti, et teipsum maximo detrimento mul-
tasti, teipsum videlicet a Dei gratia avertens. Hunc
presbyterum non immerito ducem militarem appel-
lat Gregorius, quia pro Anthimo vehementer con-
tra Basilium pugnaverat ac manus in ipsum injece-
rat Gregorium. Pastor ille, a quo presbyter gra-
tiam inire voluerat, alius esse non videtur, quam
Anthimus; idque argumento est, pugnatorem illum
Doarorum episcopum non fuisse, sed potius Tya-
nensem aliquem presbyterum, cujus pastorem esse
Anthimum Gregorius agnoscebat.

(a) Or. 20.

(b) Ep. 100.

(c) Tom. IX, p. 594.

(d) Naz. cr. 20.

Convertit deinde orationem Gregorius ad ipsum A Eulalium quem pastorem optimum et præstantissimum vocat, ac vita et moribus dignum episcopatum esse testatur. Hortatur (p. 496) ut in rebus spiritualibus tantam sibi approbationem conciliet, quantum in mundi negotiis conciliaverat.

Videtur Doarensium amor in Basilium Anthimi impetum repulisse. Hinc Gregorius, quasi metueret ne molestum illis esset Basilium deinceps episcopum non habere, sic eos affatur (p. 495): *Non venimus ut gladium mittamus, sed ut pacem. Non venimus in magni illius pastoris contemptum et ignominiam, qui splendide civitati præsidet. Honorabilem scimus, caput agnoscimus, sanctum vocamus, tametsi injuria affecti.* Patet ex postremis verbis jam ordinatum fuisse Sasimensem episcopum Gregorium: ac conceptum ex ea re dolorem ejus animo insidere. Sed tamen illius ardor in defendenda Basilii causa dubitare non sinit, quin tunc episcopatum vel nondum abjecisset, vel potius ex fuga reversus obsequii sui significationes patri ac Basilio dedisset. Post Gregorium alii episcopi verba facturi erant, novi episcopi adhortandi causa, ut patet ex his Gregorii ad eum verbis: *Perfectorem armaturam a majoribus ducibus accipies, etc.*

IV. Proficiscens Basilium (a) post Pascha, ut jam diximus, litteras ad Eusebium Theophrasto diacono dederat, ut eas perferri curaret. Sed interim diaconus morbo correptus moritur, litteris non missis. Id eo molestius Basilio redeunti fuit, C quod de rebus magni momenti scriptæ erant, ac celerem responcionem poscentibus. Nam cum S. Meletius et Theodotus Nicopolitanus Basilium ad diem festum, in quodam loco, quem Phargamum dicebant, medio mense Junio celebrari solitum invitassent, tum amicitie causa, tum ut de rebus Eustathii cum eo agerent; Basilium Eusebium rogabat, ut secum hunc diem obiret. Itaque cum reditu suo cognovisset litteras suas non fuisse perlatas, statim eas misit ad Eustathium Sebastenum cum epistola 95, ut quam celerrime utraque epistola ad Eusebium ferretur: supererant enim tantum dies triginta tres. Declarat Eusebio in hac epist. 95 venturum se ad diem festum, si ipse etiam Eusebius veniat; secus vero, malle se contractum anno præterito invidendi Eusebii debitum solvere, et congressum cum episcopis in aliud tempus differre. Erat in iisdem litteris Theophrasto commissis de Sasimensi ordinatione. Nam cum de ea nihil prorsus occurrat in epistola 95, quæ serius scripta est, sed simul missa; Eusebius in sua ad Basilium responsione ea de re loquebatur, et cum sibi hanc ordinationem minus probari significasset, Basilio causam attulit illius defendendæ in epistola 98.

(a) Ep. 95.

(b) Ep. 96.

(c) Ibid.

Circa hoc tempus maximum luctum attulit universis Cappadocibus Eliæ præsidis discessio, cui abrogata dignitas et indictæ calumniæ, cum ex ejus libero et nescio assentationis animo ansam arripuissent, qui se justitiæ moleste ferebant posthaberi. Basilium (b) universæ patriæ nomine Sophronium rogat, ut Eliam commendet imperatori, ac illatas ei criminationes diluat. Jam successerat Eliæ Maximus, cum Basilius medio mense Junio elapso scriberet epistolam 98 ad S. Eusebium. Unde non immerito patriam per somnium ditatam esse dicit (c), cui summus ille vir tam cito ereptus est. Non mirum sane est, si his temporibus invidiæ tela non effugit provinciæ præses, qui terribilis erat delinquentibus, idemque in pauperes ac divites; ac misericordia in Cappadoces commotus (d), attentior erat ad eorum sublevandam inopiam, quam ad ea vitanda quæ ipsi tam leniter agenti a sublimibus potestatibus imminabant.

V. Stetit promissis Gregorius, et Sasima venit, ut hujus Ecclesiæ gubernacula capesseret. Sed ejus consilium diligentia sua præripuit Anthimus, ac paludes Sasimorum occupavit. Quin etiam prohibenti et comminanti Gregorio epistolam (e) scripsit conviciis et probis refertam, veluti triumphum in victum canens. Postea Nazianzum venit, sive ut videret Gregorii patrem (id enim præ se ferebat), sive ut ea conaretur quæ conatus est. Plura enim et de pluribus rebus testamenta injecit, de parœciis, de Sasimensibus paludibus et Gregorii ordinatione, largiens, petens, minas adhibens, ex jure disceptans, vituperans, laudans; circulos sibi ipse jurisdictionis circumscribens, ut Gregorium probaret ad se et ad novam metropolim, utpote majorem, respicere debere. Sed ubi nulla in re cedere Gregorium animadvertit, rebus infectis iratus abscessit, Basilium ei, veluti Philippisimum quemdam exprobrans. Non longum tempus, et litteræ Gregorio venerunt ab eodem Anthimo, qui eum vocabat ad synodum. Cum permolestum id esset Gregorio, ac injuriam fieri clamaret, Anthimus rogavit ut saltem illius opera Basilium ad deliberandum ea de re cum Anthimo adduceretur. Promisit id Gregorius, ut multo commodius quam quod primo propositum fuerat, et Basilio scripsit, totam rem illius judicio relinquens, utrum vellet Anthimum et alios episcopos convocare, et ubi vellet et quando.

Quamvis Basilii causam non leve Gregorius defendisset, illius tamen litteris offensus est Basilium, et cum eo jurgavit, quod Anthimo faveret. Unde Gregorius in epistola 35 Basilium ut calidiorem et pullorum more ferocientem amice castigat; breviter exponit quid ejus causa gesserit, æquumque non esse demonstrat, ut cum Basilii causa in offensionem Anthimo venerit, Basilio displiceat, ut in Anthimum propensior. Denique Basilium rogat ut

(d) Ep. 88.

(e) Naz. ep. 33.

sibi, saltem ut natu majori, injuriam non faciat: A quod si sese ostentet atque efferat, ac tanquam metropolitanus e superiore loco parvæ civitatis vel potius nullius episcopum alloquatur, sibi quoque supercilium esse quod opponat.

Cæterum libenter accepit Basilium conditionem, quæ ab Anthimo ferebatur, ut de restituenda pace communis iniretur deliberatio. Hujus rei testem habemus epistolam ad senatum Tyanensem, in qua declarat se omnia quidem Anthimi consilia, omnesque molitiones pervidisse; sed tamen nihil sibi esse pace antiquius. Persuasum enim sibi esse, nihil se posse solum perficere, magisque indigere se uniuscujusque fratrum auxilio, quam alteram manum alterius ope. Itaque certum sibi esse pacis causa nec laborem ullum prætermittere, non humile dictu quidquam aut factu, non itineris longitudinem vereri, non quidquam aliud molestum refugere, ut mercedem pacificationis consequatur.

VI. Basilii cum Cappadociæ secundæ episcopis congressui moras attulit iter in Armeniam. Vocatus fuerat Basilium a S. Meletio et Theodoto ad diem festum medio mense Junio celebrandum, ut de Eustathio et Basilii cum eo communione, quæ multos lædebat, aliquid statui posset. Sentiebat Magosatensem. Is enim cum amicus erat Eustathio, vir, itidem ut Basilium, probitatis minime suspiciosæ; tum vero nemo magis idoneus, qui pro summa sua auctoritate et maximis de S. Meletio ac universa Ecclesia meritis iniquas suspiciones compesceret. Scripserat ad eum Basilium triginta tribus ante festum diebus; sed cum summæ essent temporis angustia, antequam responsa Samosatis acciperet, viæ se commisit, ut ad diem posset indictum locum assequi. Transeundum autem Sebastia fuit, ibique commemorandum, ut de Eustathii fide certa indicia Nicopolim perferrentur. Ac primus quidem dies in disputando insumptus nullam certam habuit conclusionem. At postridie, quamvis Basilio accessisset vehemens adversarius, Pœmenius Sebastia presbyter; sic tamen Basilium et objecta dissolvit, et catholicam doctrinam ante oculos exposuit, ut nulla prorsus in re dissentirent. Itaque surrexerunt circa horam nonam ad precandum, et gratias egerunt Deo, quod idem sentire, idemque loqui didisset.

Probe sciebat Basilium privatim hoc colloquium, non satis insigne monumentum fidei Eustathii futurum, nisi scripto aliquid consignaretur. Sed ut faceret accuratius ac diligentius, fidei formulam ab ipso Theodoto accipere volebat, ut una et eadem opera duo consequeretur, nempe et Eustathio rectam fidem persuaderet, et illius adversariis post acceptas ipsorum condiciones, nullum contradicendi locum relinqueret.

Colloquiorum cum Eustathio optatus exitus Basilium incitabat, ut recta Nicopolim pergeret. Sed

duæ illam causæ Cæsaream vestigia referre coegerunt. Nam Theodotus, ubi enim cum Eustathio esse cognovit, antequam disceret qua de causa id fecisset, et quid ex congressu consecutus esset, non jam illum ad conventum vocandum esse judicavit, nec quemquam misit qui iterum admoneret aut deduceret. Res eo molestior fuit Basilio, quod illum antea perfunctorie per Hellenium invitaverat. Alia suberat causa longe gravior. Accepit enim Sebastia litteras, quibus venturum se Eusebius negabat, statimque refrixit cupiditas eundi Nicopolim, et perfunctoria invitandi ratio animum subiit. Nam cum Eusebio ne gravissima quidem discrimina reformidabat, sine eo vel levissimis impar sibi videbatur. Quare satius esse duxit omisso die festo Nicopolim alio tempore proficisci, et cum Meletio de rebus ecclesiasticis colloqui, vel etiam cum eo Eusebium invisere. Qua de re utrique scripsit, utriusque responsa expectans. Sed litteris ad sanctum Meletium idem prorsus evenit ac pluribus aliis, ut ad nos non pervenirent. Dixi Basilium, cum Sebastia esset, litteras Eusebii accepisse. Res per se patet. Ait enim se lectis his litteris repudiasse consilium eundi Nicopolim, propterea quod venturus non erat Eusebius. At hoc consilium non repudiavit, nisi cum Sebastia esset; idque conceptis verbis declarat in epistola sequenti, se e medio itinere tristem reversum esse. Forte etiam, antequam ex hac urbe discederet, Eusebio rescripsit hanc epistolam 98 in qua congressurum se dicit cum episcopis secundæ Cappadociæ, et cum Eustathio congressum esse, cui testimonium rectæ fidei tribuit. Loquitur etiam de nonnullis episcoporum litteris ad Eusebium non perlatis, et de Palmatio, qui Maximo præsidi ad persecutiones ministrabat, id est ad exactiones tributorum. Has episcoporum litteras Basilium, culpa eorum, qui ipsius litteras non curaverant perferendas, ad Eusebium non pervenisse dicit. Videtur autem vel litteras Occidentalium designare, qui ipsi scripserant, vel sancti Meletii et Theodoti, qui eum ad diem festum medio mense Junio celebrandum invitaverant. Quis ille fuerit Palmatius, qui se Maximi ministrum præbebat, plane nescio: quod autem ait Basilium eum Maximo ministrasse πρὸς τοὺς διωγμούς, ad persecutiones, id de persecutione Ecclesiæ dictum non puto, sed de exactionibus tributorum. Hunc enim Maximum Basilium in epist. 147, virum longe optimum appellat, quod de persecutore Ecclesiæ non videtur dicturus fuisse. Probabilius multo est hunc præsidem, cum sciret Eliam, cui succedebat, in maximas molestias ob suam in Cappadoces lenitatem incidisse, strictum et severum, saltem initio, fuisse in exigendis tributis.

Sed in his litteris ea præcipue observanda, quæ de Gregorio dicuntur: *Cæterum fratrem Gregorium, inquit, vellem et ego Ecclesiam gubernare ingenio suo parem. Ea autem erat Ecclesia omnis quæ sub sole est, in unum collecta. Cum autem fieri id non*

queat, episcopus sit, non ex loco ornamentum accipiens, sed loco ex sese addens. Nam viri vere magni est non magnis tantum parem esse, sed etiam, quæ parva sunt facultate magna facere. De Gregorio Nysseno Tillemontius hic agi existimat, deceptus his vocibus ἐμὸν τόβν, fratrem meum, quas ope codicum novem eliminavimus. Ad codicum mss. auctoritatem accedit hæc ratio (a), quod Nyssenus, etsi invitatus ad tam sublime ministerium evectus est, non tamen videtur, suscepta semel ordinatione, recalcitrasse, ut Gregorius: imo Nazianzum missus est, ut Gregorii dolorem ex ordinatione conceptum abstergeret. Præterea Nyssenus de more ordinatus est, postulante plebe et clero, consentientibus provinciæ episcopis, ut patet ex epist. 225. At Nazianzeno solus Basilius, adjuvante ipsius patre, hoc onus imposuit: unde in multas reprehensiones incurrit, quod tantum virum Sasima relegasset.

Hoc autem semel constituto, ruit penitus opinio Tillemontii, qui Nazianzenum mense Julio ordinatum fuisse contendit. Retrahenda hæc ordinatione ante festum Paschæ; siquidem S. Eusebius litteris paulo post Pascha scriptis respondens, hanc sibi ordinationem minus probari significat. Præterea aliæ suppetunt rationes. Nam 1° bis Nazianzum venit Basilius hujus ordinationis causa, semel quidem cum Gregorium ordinavit, iterum vero, cum redeuntem e fuga invisit. At primum iter ante Pascha collocandum. Nam (b) post Pascha circuitum quemdam rebus necessariis urgentibus confecit: inde reversus circa diem duodecimum Maii, Sebastianam se contulit mense Junio: iterum in Armeniam mense Julio longum et molestum iter suscepit. Bis ergo post Pascha Nazianzum venire non potuit; mense autem Julio ne semel quidem id ei integrum fuit. 2° Basilius in epistola 98, quæ scripta est circa medium mensem Junium, nuntiat Eusebio se brevi congressurum cum episcopis secundæ Cappadociæ. At hic congressus non solum post ordinationem Gregorii constitutus est, sed etiam post ejus fugam et reditum et inutiles conatus capessendi episcopatus et colloquia cum Anthimo. Convenere tandem episcopi, ut modo videbimus, ante illud iter, quod mense Julio Basilius in Armeniam suscepit. Nulla ergo ratione nititur opinio Tillemontii.

In hac episcoporum Cappadociæ synodo pax inter Basilius et Anthimum ea conditione sancita est, ut episcopatus multiplicarentur; quod quidem in Ecclesiæ commodum cessisse testatur Gregorius (c). Mense Junio exeunte, vel ineunte Julio hæc synodus collocanda, non solum quia Basilius in epistola medio mense Junio scripta brevi futuram nuntiabat, sed etiam quia statim ac rediit ex itinere, quod iterum in Armeniam habuit mense Julio, Euse-

bium invitat in Cappadociam, ut sibi in constituendis episcopis operam navet: quam quidem pacis conditionem fuisse diximus. Habita ergo fuerat synodus antequam proficisceretur.

VII. Præclarissime actum cum Basilio, quod Anthimi benevolentiam recollegisset. Sed cito novæ supervenerunt molestiæ. Accepit mandatum imperatoris cum litteris comitis Terentii, ut Armeniæ episcopos daret. Non id sane molestum fuit homini nihil optatius habenti, quam ut Ecclesiæ causa laboraret. Imo tota res perhonorifica Basilio; nec satis mirari possum, cur quo tempore hæretici in tot Ecclesias pastoribus pulsus lupus intrudebant, vacuas Armeniæ Ecclesias non occuparint. Forte comes Terentius cognitionem illis hujus consilii præripuit, et a Valente decretum illud impetravit, antequam summa Basilius virtutum admiratio, quam Cæsarea discedens significaverat, ex ejus animo elaboraret. Libenter itaque viæ sese commisit Basilius (d), sed cum ei Theodotus sollicitudinis socius adjunctus esset, metuebat Basilius, id quod accidit, ne singulare hominis ingenium et suspiciones jam mense Junio significatæ plurimum nocerent. Sed tamen, ut Theodoto satisfaceret, ac eorum quæ egerat, coram læcuple teste rationem redderet, venit Getasa in agrum S. Meletii, ubi Theodotus interfuit, simulque Diodorus presbyter.

Ibi accusatus a Theodoto ob conjunctionem cum Eustathio, dixit se ex congressu consecutum esse, ut Eustathium in omnibus sibi assentientem haberet. Tum Theodotus, Eustathium negasse, statim ac discessit ab eo Basilius, suisque ipsum discipulis affirmare, se nulla prorsus in re cum Basilio de fide consensisse. Ad hæc Basilius, non eum esse Eustathium, qui nunc huc, nunc illuc feratur, cum sibi iniridice in tota vita constet; aut in rebus tanti momenti et omnium fama celebratis mentiat, cum mendacium etiam in minimis ut horribile quiddam aversetur. Sed tamen proponendum ei esse libellum fidei, cui nihil desit ad rectæ fidei speciem; si subscribendo assentiatur, mansurum se in ejus communionem; sin autem recuset, ab ejus conjunctione discessurum. Probata hæc conditio Meletio et Diodoro, nec ipse Theodotus dissensit, sed peramicè Basilius hortatus est, ut Nicopolim descenderet, tum Ecclesiæ invisendæ causa, tum ut eum Theodotus Satala usque deduceret, ac operam in omnibus navaret. His ita actis Nicopolim rediit Theodotus, Basilio Getasis relicto. At ubi Nicopolim advenit Basilius, sic eum aversatus est Theodotus, ut neque ad matutinas, neque ad vespertinas preces assumere voluerit.

Permolestum id Basilio accidit, non tamen sua ipsius causa (fatetur enim se dignum fuisse qui sic tractaretur), sed quia mandata imperatoris perficere, et episcopos Armeniæ dare non poterat, sic

(a) Ep. 225.

(b) Ep. 95.

(c) Or. 20.

(d) Ep. 99.

afflecto erga se curarum socio, cujus opera sperabat se idoneos viros inventurum, eo quod in ejus paræcia non deessent et religiosi et prudentes, et linguæ periti, et qui reliquos gentis usus proprios scirent. Sed tamen quod in ipso situm erat, id minime negligendum ratus, Satala pervenit infirmo jadmōdum corpore; pacem composuit inter episcopos Armeniæ, eosque a summa indifferentia ac negligentia ad sincerum pro Ecclesiis Dei studium revocare conatus est, ac de nonnullis quæ indifferenter in Armenia peccari solebant, regulas præscripsit. Accepit a Satalorum Ecclesia suffragia, quibus rogabatur, ut episcopum illis daret. Curæ etiam illud ei fuit, ut de aspersis Cyrillo episcopo criminibus inquireret: quæ cum ab inimicis conficta esse cognovisset, idque ipsi coram Basilio manifeste confessi essent; populum Satalensem Cyrillo mediocriter placavit, ita ut non jam ab illius communione refugerent. Ex his colligi non debet Cyrillum eorum episcopum fuisse. Jamdudum enim episcopo carebant, ut modo videbimus.

VIII. Redux Cæsaream Basilius, vel etiam, ut conjicit Tilletionius, antequam Satalis discederet, rem omnem ab origine Terentio perscripsit, et quid ad exhaurienda imperatoris mandata præstitisset, quid plura præstare prohibuisset, accuratisimè exposuit. Scriptam esse Satalis hanc epistolam 99 (n. 4) colligi posset ex his verbis: *Et nunc cum Satala venissem cum tali corpore, etc.*

Litteræ S. Eusebii, quæ suaves semper et gratæ Basilio veniebant, cum ei in regione Armeniæ vicina, post tot molestias redeunti reddite fuissent, tantum lætitiæ attulerunt, quantum navigantibus, gravi orta tempestate, fax eminus lucens. Reditu suo, quamvis sibi videretur a suo corpore deseri, et in magnas difficultates incidisset, tandiu neglectis Ecclesiæ rebus, sperabat tamen se ope precum Eusebii saniosa iturum. Sed interim eum rogat, ut Cæsaream veniat ad diem festum sancti Eupsychii, die septimo Septembris. His enim se negotiis implicari, quæ auxilio indigeant Eusebii, tum ad constitutionem episcoporum, qua de re inter episcopos Cappadociæ mense Junio convenerat, tum ad deliberationem et considerationem eorum quæ in nos, inquit, meditatur Gregorii Nyseni simplicitas, qui synodos cogit Ancyræ, nec ullum nobis insidiandi modum præmittit. Lucem huic loco afferre conatus sum in nota. Pertulit hanc epistolam idem diaconus, qui litteras Eusebii attulerat; et cum Basiliū redeuntem in regione Armeniæ vicina attigisset, videtur cum eo Cæsaream venisse. Narranda ei relinquit Basilius, quæ sibi in Armenia evenerant.

Non dubium est quin Basilius ex hoc itinere redierit mense Julio; nam satis supererat temporis, ut Eusebius illius litteras accipere posset, ac Cæsaream venire ad diem septimum Septembris.

(a) Ep. 102.

Porro ad eam rem necessarii erant saltem triginta tres dies, ut vidimus ex epist. 93.

Circa idem tempus scripta epistola 101. Cum enim de morte insignis personæ didicisset, statim ad eum, ad quem præcipuus dolor redibat, consolandi causa scripsit, infirmam valetudinem excusans, cur adesse non posset, et negotia ob iter majorem in modum aucta.

Satalenses, ut supra vidimus, suffragia, sive decretum publicum obtulerant Basilio, eumque rogabant, ut sibi episcopum daret. Eo dignior erat Basiliū sollicitudine hæc Ecclesia, quod jamdudum episcopo destituta propemodum in ruinis jacebat. In petendo autem episcopo adeo institerunt et contenderunt, ut Basilius coram Domino promiserit, nihil se, quod quidem penes se foret, prætermisurum. Colligi posset nominatim ab iis petitum Pæmenium presbyterum. Nam Basilius (a) declarat se consanguinitatem et consuetudinem sibi cum hoc viro intercedentem, populi gemitus, universæ Pæmenii cognationis ac matris ipsius lacrymas eorum postulatis posthabuisse. Hortatur ut Deo gratias agant, quod votum suum adimpleverit. Sed tamen hæc dicere potuit Basilius, etiamsi generatim virum petiissent ad reparandas Ecclesiæ suæ ruinas idoneum. Præmisit Niciam, qui ad Satalenses hujus lætitiæ nuntium perferret. Scripta hæc epistola magistratibus: sequens, quæ brevior est, sed tamen in eadem scripta sententiam, universam plebem compellat, concessum illis nuntians pastorem hoc dignum nomine. In quo forte alludit ad nomen Pæmenii.

CAPUT XXV.

I. S. Basilius conqueritur apud præfectum, quod clerici Cæsarienses censui addicti fuerint. II. Invisit S. Eusebium. Rediens scribit ad filias Terentii et ad quemdam militem. III. Tres litteræ de negotio Julitiæ. Inde nata occasio scribendi ad Modestum. IV. Andronicum ducem placare conatur Domitiano. V. Pacem conciliat in presbyterio Tarsensi. VI. Simplicia temeritatem comprimit. VII. De epist. 115-117. VIII. Proditur a discipulis Eustathii.

I. Modestus præfectus, qui Basiliū pro se utiliter precantem senserat, pro aliis precanti plurimum semper honoris habuit. Suam apud illum gratiam Basilius sæpe interposuit; sed prima omnium videtur Ecclesia Cæsariensis precatorem habuisse Basiliū. Cum censitores censui addixissent clericos Cæsarienses, ac eos tantum excepissent, quibus ætas immunitatem dabat, propterea quod mandata immunitatis concedendæ a præfecto accepisse se negarent; confugit ad præfectum Basilius, eique demonstrat et ipsius famæ et imperatoris familiæ perutile futurum, ut aliqua immunitas concedatur episcopi arbitrio dispensanda. Multa sunt in hac epistola difficilia, quæ in notis conatus sum explanare.

Scripta autem videtur circa hunc annum. Adhuc

enim recentia erant Cappadociæ vulnera, cui in *genua inclinata* opem præfecti Basilius implorat. Præterea jam de rebus communibus scripserat præfecto, antequam ei privatos commendare incõpisset, idque colligitur ex his verbis epistolæ 107, quæ vix serius hoc anno exente scribi potuit: *Ego enim, inquit, decere non putavi tantum mihi licentiæ sumere cum tanto judice; eo quod nondum ei de ulla re privata scripserim, verearque ne quo pacto rem improbet: quippe cum summi viri in ejusmodi rebus, ut nosti, facile irascantur.* Jam ergo aliquid scripserat de rebus communibus. Ipsa timiditas, quam præ se fert initio epistolæ, argumento est nondum invitatum fuisse a præfecto, ut sæpe scriberet. Immerito ergo hæc epistola a Tillemontio refertur ad annum 376, sub vicario Demosthene. Non solum tempus, sed etiam personæ ac res discrepant. Hic enim agitur de censitoribus, illic de vicario. Illic censui, illic curiæ addicuntur clerici.

H. Non semel hoc anno S. Eusebium Basilius invitavit, ut Cæsariensem Ecclesiam inviseret. Sed hoc beneficium impetrare non potuit: quod quidem mirum non videtur. Cum enim multæ aliæ causæ sanctum senem delinere potuerunt, tum in primis vicinitas Valentis, quæ perpetuas exubias ad gregis custodiam postulabat. Quare Basilio eundem fuit Samosata, ut Eusebium videret. Id autem consecutus est hoc anno 372. Nam in duabus epistolis (a) anno sequenti scriptis testatur se anno præterito mel dulcissimum Ecclesiæ Samosatensis degustasse. Quod autem addit extremo tantum digito degustasse, argumento est non diu eum apud Eusebium fuisse. Redempti promisit Eusebius se anno sequenti in Cappadociam venturum: atque hoc promissum Cæsaream referens Basilius, magnam Eusebii adventus expectationem movit.

Speraverat Basilius (b) visurum se Samosatis diaconissas Terentii comitis filias, quas, ut bonæ radicis bona germina, ne circumstantium hæreticorum turba decipere, nec ventis secundis utens novitas movere potuerat. Non mediocrem jacturam esse duxit, quod eas non invenisset Samosatis. Sed ut litteris compensaret, quod colloquio perficere non potuerat, oblata facultate Sophronii, quem filium appellat, laudat eas ob summum catholicæ fidei studium et ad perseverantiam hortatur.

S. Eusebium presbyter Basilius invisit, ut supra vidimus. Sed ad iter hujus anni 372 referendam epistolam ad diaconissas probat circumstans illa hominum veritatem corruptentium turba, præsentem scilicet in Syria Valente. Cæterum non multo post reditum hæc scripsit: Sophronius enim ille, quem filium appellat, idem videtur esse, qui anno 372 exeunte, omni scelere Basilius laceravit.

Basilius peregrinationes, iis exceptis quæ illum Sa-

mosata deduxere, nihil fere habuerunt, nisi difficilissima negotia aut gravissimas molestias. Quare cum Basilius in epistola 106 iter quoddam commemoret, in quo se multa a Deo beneficia accepisse testatur, iter Samosatense indicari conjicio. Viderat in hac peregrinatione militem quemdam, cujus perfecta erat sub militari veste charitas, acceptis ab eo litteris respondet Basilius, eumque ad perseverandum hortatur.

III. Circa hoc tempus scriptæ videntur tres sequentes epistolæ, quibus materiam dederunt molestia Julitiæ viduæ, Basili propinquæ, exhibita negotia. Eam enim tutor illius hæredum urgebat ob ingentem pecuniæ summam, quam cum persolvere cito non posset, egit Basilius cum creditore, ut tempus viduæ concederet. Promisit ille coram Basilio et alio viro dignitate insigni; seque tempus quidem brevius scribere dicebat, sed amplius concessurum. Postea immemor promissi viduam rursus vexare cœpit. Significat illa dolorem suum Basilio, qui ei rescribit consolandi causa; seque et creditori scripsisse testatur ut pudorem ei incuteret, et Helladio præfecti domestico, ut hoc ei negotium commendaret. Nam ad præfectum ipsum scribere non audebat.

Tutori hæredum Julitiæ Basilius mirari se declarat, cur quod verbis conceptis coram se et alio viro promiserat, id nunc exsequi nolit. Fatetur se illius liberalitatis famam cum hoc implacabili in viduam animo conciliare non posse. Revocat ei in memoriam aliud promissum. Nam pollicitus erat, si aurum de quo convenerat, acciperet, chartas omnes, tum eas quæ eorum iudicibus, tum eas quæ privatim confectæ, viduæ traditurum. Monet ergo illum Basilius, ut opem et misericordiam Dei sibi ipse curiori agendi ratione non intercludat.

Negat Tillemontius ad hoc negotium pertinere epistolam sequentem. Sed tamen mirifice et personæ et res consentiunt. Commendat enim Basilius viduam a tutoribus hæredum illius vexatam. Commendat eam non præfecto, sed Helladio comiti, ut dixerat in epistola 107. Non tamen idem rogat quod in epistolis præcedentibus, ut tempus concedatur ad solvendum, sed ut remittantur usuræ, forte jam persoluta, quia coram Basilio sic pacta fuerat, ut usuræ redonarentur, si sortem solveret. Hoc ipsum est quod creditor promiserat, ut in memoriam redigit Basilius in præcedenti epistola, si aurum de quo convenerat acciperet, chartas omnes, tum eas quæ eorum iudicibus, tum quæ privatim confectæ, huic viduæ traditurum. His sane verbis promissum usuræ remittendæ continetur. De eodem ergo negotio his in epistolis agitur. Sed cum importunus creditor duo promississet, concessurum se tempus et usuras remissurum; vel Basilius bis scripsit Helladio, primum quidem ut tempus daretur, deinde ut usuræ remitterentur: vel idcirco de usuris tantum

(a) Epist. 145 et 157.

(b) Epist. 105.

loquitur, quia, antequam mitteret epistolam ad Hel- A in hanc urbem intercludet Eustathii perfidia, quæ
ladium, audierat creditorem a vidua absolutum esse, anno 373 erupit.
nec tamen in eo stare quod secundo loco promiserat.

Has autem epistolas circa annum 372 exeuntem B scriptas conjicimus, quia scriptæ sunt antequam
Basilium timiditatem illam deposuisset, quæ illum a scribendis præfecto litteris deterrebat. Porro non videtur illa timiditas diu ejus animo insedis-
se, ex quo gratiam iniiit a præfecto (iniit autem anno 372 ineunte), neque spatium anno longius interponendum inter initium scribendi et devinctum benevolentia animum præfecti. Tot enim homines Modesto commendavit, tot ad eum litteras dedit, ut id non videatur extremis vitæ annis incepsisse. Res patet ex
epistolis 279, 280. Videtur his litteris initium dedisse Heladius comes, quem verisimile est, cognita
Basilii in Julittæ negotio timiditate, pro summa sua apud præfectum gratia et auctoritate rem indicasse; unde ortum, ut Basilium præfectus confidere juberet ac ad se scribere.

Post tam honorificum mandatum scripta epistola 110, in qua, cur hæcenus scribere ausus non fuerit, quamvis plurimum cuperet, tantæ potestatis reverentiam excusat. Commendat Tauri incolas, eis-que nimia ferri tributa pendentibus humanitatem præfecti implorat. In sequenti epistola pro amico in aulam accersito, et idcirco sibi metuente Modestum rogat, ut, si vir ille nihil peccavit, veritatis beneficio vincat; si quid peccavit, sua causa id ei remittatur. Cum hæc scriberet Basilium, nondum C Cappadocia ex malis provinciæ divisione inflicta emergebat, idque Basilium indicat non obscure.

IV. Domitianus quidam, qui in tribus optimæ notæ codicibus presbyter dicitur, Basilii necessarius erat ab antiquo ex parentibus, ita ut nihil a fratre differret. Is cum graviter peccasset in virum præpotentem, Andronicum duces, imminentis supplicii metu pene mortuus epistolas a pluribus obtinuit ipsius causa supplicantibus, sed Basilii commendationem longe omnibus præferendam esse duxit. Libenter sane Basilium, nisi et corporis infirmitas et hiemis molestiæ obstitissent, Andronicum adiisset, tum ut prelatoris munere per se ipse fungeretur, tum ut veteris promissi debitum persolveret. Promiserat enim venturum se Sebastiam; idque jam D perfecerat, sed minime invenit Andronicum. Scribit itaque ad eum præclarissimam epistolam, ac exquisitis rationibus persuadere conatur, ut metum, quo fractus et prostratus jacebat Domitianus, satis supplicii esse existimet, ac insigne humanitatis specimen edat, omnibus Cappadocibus, qui eventus expectatione suspensi erant, admirationi futurum. Hanc epistolam (a) cum Tillemontio referendam duxi ad hiemem hujus anni 372. Venit enim Sebastiam hoc anno Basilium, eique deinceps aditum

in hanc urbem intercludet Eustathii perfidia, quæ anno 373 erupit.

V. Tarsensis Ecclesia (b), mortuo Silvano, in manus hæreticorum delapsa, luctum et gemitus Basilii presbyteri commoverat. Sed non defuere egregii presbyteri, qui fidem sub hæretico episcopo defenderent, et ab ejus communione plebem removentes, Ecclesiam per se ipsi regerent. Nomen hæretici episcopi non proditum memoriæ. At nec Basilium cum eo communicasse, nec magnam partem cleri Tarsensis, perspicimus ex litteris 113 et 114. Nata enim inter eos controversia, cum unum ex collegis, Cyriacum nomine, suspectum haberent, ut minus recte de Spiritu sancto sentientem, ad Basilii consilium et auctoritatem confugerunt, missis ad eum e suo numero nonnullis. Unum quidem designat Basilium initio epistolæ 113. Sed plures missos patet ex his verbis epistolæ sequentis, *Postquam igitur cum fratribus congressus sum*. Basilium, tota re ex illis cognita, privatim nonnulla disseruit, quæ referenda presbyteris Tarsensibus mandabat, sed in epistola, quam ad eos scripsit, hanc sedandæ controversiæ viam init. Queritur quod Ecclesiæ mala, sua sponte gravissima, multum augeantur, dum nulla erga infirmos adhibetur commiseratio, nulla sanorum fratrum defensio. Quare necesse esse statuit, ut quibus in rebus animæ non læduntur, in his nos ad infirmiores accommodemus: ac proinde nihil amplius exposcendum a fratribus præscribit, nisi ut fidem Nicænam recipiant, ac Spiritum sanctum creaturam dici non oportere, et eos, qui dicunt, ad communionem admittendos non esse fateantur.

Scribit (c) etiam ad Cyriacum, eique narrat se in fratribus et clero Tarsensi missis magnum animadvertisse fidei studium, magnumque in Cyriacum amorem; seque pro eo spondidisse, sanam esse illius fidem et animum, ad omnia pro fide perpetianda promptum et paratum. Rursus pro fratribus spondet, si modo Nicænam fidem recipiat, nullam in ea vocem rejiciens, atque huic fidei addat Spiritum sanctum creaturam dici non debere, nec cum iis, qui dicunt, communicandum, fore ut ei omne obsequium fratres exhibeant. Ex quibus verbis illud obiter colligere possumus, Cyriacum auctoritate i-
ter alios præcelluisse.

Non pertinent duæ illæ epistolæ ad initia episcopatus; tunc enim non tantopere fervebat de Spiritu sancto controversia, nec deerant inter orthodoxos, qui consubstantialia nondum recepissent ut ex epist. 52 observavimus. At, dum scriberentur duæ illæ epistolæ, vix supererat quibus molestum esset consubstantialia. Non metuebat Basilium, ne moram huic rei afferret Cyriacus; sed pro eo libenter spondebat. Præcipua enim erat de Spiritu controversia etiam inter Catholicos, aliis Deum appellan-

(a) Ep. 112.

(b) Sup. ep. 34.

(c) Ep. 114.

dum esse contententibus, aliis divinitatem quidem A lanti. Sin autem ut deponatur, tanquam indignus tribuentibus, sed tamen hac voce uti recusantibus. sacerdotio, consentit etiam ut, ipsa præsente atque etiam, si libuerit, judicante, res episcoporum iudicio exploretur.

Videntur tamen ante annum 373 scriptæ. Nam Basilii querelæ, quod nulla sit erga debiles commiseratio, nulla sanorum fratrum defensio, haud scio an eos tangant, quibus Basilii in Eustathium ejusque discipulos lenitas non placebat. Præterea non præscribit, id quod deinceps ab eo perspectis Eustathii dolis præscriptum videbimus, ut Spiritus sanctus cum Patre et Filio glorificetur.

VI. Quædam Cappadociæ Ecclesia (a) cum dudum episcopo careret, communi consensu elegit servum Simplicia, divitis matronæ et in pauperes munificæ, sed hæresis suspicionibus flagrantis. Itaque ad Basilium et Gregorium loci incolæ hunc servum adduxerunt non sine lacrymis, ut illum sibi episcopum darent. Annuerunt episcopi fervidis precibus, ac servum reluctantem et invitum ordinarunt, non expectato dominæ consensu, qui tamen eo magis requirendus videbatur, quod heræ bona famulus administrabat. Sed hac in re Basilius et Gregorius, cum Simplicia liberalitatem sibi nosse viderentur, simpliciæ egerunt. Ubi id rescivit iracunda mulier, furis in Basilium incensa, conviciis eum aggredi cœpit, docere audens ut officii minus peritum. Quinetiam in eum quosdam homines concitavit, quos Basilius lacertos et rubetas appellat, id est, ut conjici potest ex his quæ sequuntur, servos et eunuchos. Hanc Basilius non deprecando, non blande appellando demulcendam esse duxit: sed vehementi utens reprehensione, demonstrat, etiamsi pecuniam arena copiosius profundat, hæc opera apud Deum impura esse. Illius contumelias silentio premit, sed hortatur ut semetipsam de iudicio divino commoveat, seque docere desinat, ut qui plura, quam illa, sciat, nec internis spinis tam suffocetur, nec bonis paucis decuplam malitiam admisceat. Postremo gloriatur, quod sibi reddenda sit ratio in Dei iudicio, in quo non servi et eunuchi testes erunt, sed justi et perfecti viri.

Sic compressa ad tempus mulieris insolentia: quædam enim vixit Basilius, mutire non ausa est. At eo mortuo ad ingenium rediit, et ad Gregorium ea de re scripsit, perhonorifice quidem de Basilio loquens, sed tamen vehementer contendens, ut servi ordinatio antiquaretur. Minabatur sæcularia iudicia; et qui consenserant ordinationi, negabant se consensisse, ut mulieri assentarentur. Respondet ei Gregorius (b) multo lenius quam scripserat Basilius. Rogat ut quæ Deum opibus suis colebat, Ecclesiam sacerdote, pretiosissimo donario, non spoliet; multo plus laudis nunc habituram, si rebus ea inconsulta gestis consentiat, quam si antea rogata consensisset. Hortatur ut suspensiones fugiat, et quod dicebatur odio fidei catholicæ hæc facere, hunc rûmorem propulset. Quod si petit ut rationes reddat famulus, assentitur Gregorius ut æqua postu-

lanti. Sin autem ut deponatur, tanquam indignus sacerdotio, consentit etiam ut, ipsa præsente atque etiam, si libuerit, judicante, res episcoporum iudicio exploretur.

Simplicia servi ordinationem cum Tillemontio circa hoc tempus, id est, circa annum 372 aut 373 peractam putamus. Non enim citius collocari potest, quia Gregorium hac in ordinatione Basilium collegam habuit. Neque etiam multo serius; cum Gregorius secesserit Seleuciam anno 375: unde non videtur ante Basilii mortem egressus esse.

VII. Charus erat Basilio nobilis quidam adolescens, cujus majores gubernacula civitatis, ut verisimile est, Cæsariensis tenuerant; avus autem paternus arma secutus fuerat. Is eo majori curæ erat Basilio, quod cum se voto virginitatis obstrinxisset, ut eo nomine gravior erat et charior, ita naufragii metum ob ætatis florem afferebat. Itaque, cum audisset Basilius eum, relicto beatorum progenitorum ordine, ad avum paternum transfugere, et Brettanium pro Firmino fieri velle, majorem in modum sollicitus fuit. Auxerunt sollicitudinem brevissimæ Firmini litteræ, quæ silentio suo pudorem novi consilii indicabant. Scribit itaque ad eum, ut nihil pudore dignum suscipiat, sed si quid illius mentem subiit, mature emendat, ac longo vale militiæ et armis dicto in patriam redeat, satis ad vitæ securitatem et ad omnem splendorem existimans, urbi, itidem ut majores, præesse: *id quod tibi, inquit, citra laborem obventurum confidimus, respicientes tum ad idoneas naturæ dotes, tum ad competitorum paucitatem.* Postrema verba tempus indicant epistolæ; cum enim plerique magistratus, aut alio inviti essent translati, aut sponte Cæsarea abscessissent, id quod anno 372 factum, non erat cur competitores metueret Firminus. Quare non multo post Cappadociæ divisionem scripta videtur hæc epistola.

Sequens epistola non est Basilii, sed Firmini, qui peccatum ingenue fatetur, et Basilio gratias agit, quod se, ut par erat, admonuisset. Celerem dimissionem sperabat, nec quidquam ad eam impetrandam omittebat. Sed tamen declarat se non idcirco discessurum a proposito, etiamsi nihil impetret ab imperatore. Persuasum enim sibi esse in ejusmodi rebus potiore regiis mandatis esse voluntatem, *quam si immutatam et immotam, inquit, a proposito vitæ perfectæ exhibuero, inexpugnabilis nobis et inviolabilis Dei auxilio erit virginitatis custodia.* Commendaverat ei aliquem Basilius, quem et libenter a se exceptum et amicorum numero ascriptum fuisse testatur.

Cum Basilium inviserit Jovinus episcopus Perhæ, anno 373, paulo post Pascha, epistola, qua eum Basilius urget ut ad se veniat, anno 372 exeunte, aut ineunte 373, videtur collocanda.

(a) Naz. ep. 38.

(b) Ibid.

VIII. Basilio ad episcopatum Cæsariensem evecto A dedit Eustathius Sebastenus (a) duos ex suis ascetis, sub specie auxilii et amicæ communionis, revera ut illius actiones observarent. Horum nomina, Basilius et Sophronius. Hi manebant in domo Basilii et caudam illam simulatis charitatis sermonibus ludebant. Primum Basilius ob decoram pietatis pellem vitæ suæ præsidium esse ducebat; alterum filium appellat in epistola 105. Sed ut ficta omnia serius ocius nudari solent, tandem e domo Basilii prorupere, seque hactenus immensam quamdam doli et acerbitalis voraginem occultasse, hac illiberali fuga ostenderunt. Non audet exponere Basilius quas ab eximio Basilio contumelias accepit: sibi autem afflicta a Sophronio crimina eo spectare dicit, ut Eustathius a se abalienetur. Testis fuit hujus perfidiæ tota civitas, magnusque risus exstitit eorum, qui piam vitam oderant, nec jam quidquam magis suspectum erat, quam vitæ asceticæ professio.

Basilio (b) tantum dolorem inussit eorum, quibus maxime fidebat, deprehensa improbitas, ut pene omnes homines ei in suspicionem venirent. Nihil tamen de Eustathio tunc suspicatus videtur, quamvis ipse fons esset et caput totius mali; sed veritus ne illius a se animum alienarent discipuli, et ad defensionem eorum, quæ improbe fecerant, calumnias adornarent; misit Sebastiam fratrem suum Petrum, ut singula narraret Eustathio, eique scripsit insignem omnibus charitatis notis epistolam, rogans ut pro sua prudentia cogitet quomodo curanda sint quæ discipuli peccaverant, ac charitate sua astringat potius quæ disjuncta sunt, quam cum illis ad dissidium incumbat.

Existimat Tillemontius duos illos ascetas, saltem eum qui Basilius vocabatur, turpe aliquid et ignominiosum commisisse, antequam Basilii domo aufererent. At nequaquam id colligitur ex sancti Basilii querelis, qui duo tantum eis exprobrat, fugam illiberalem, ex qua patebat eos hactenus vultu hilariter ac simulatis dilectionis sermonibus immensam quamdam doli et acerbitalis voraginem animo occultasse, et contumelias sibi factas a Basilio, crimina a Sophronio afflicta. Occulta ergo erat illorum ante illiberalem fugam improbitas.

Non dissiluit hoc eventu Basilium inter et Eustathium amicitia, sed tamen aliquantum refrixit; idque colligere est ex epistola 223, ubi Basilius, postquam acceptum ex speculatorum perfidia dolorem enarravit, hæc addit: *Sed tamen videbatur interim aliqua nobis inesse species consuetudinis cum illis, atque etiam disputationes habitæ inter nos de dogmatibus semel et iterum, ac visi sumus inter nos non pugnare, sed consentire.* His sane ex verbis patet Basilium post acceptas a discipulis Eustathii tam

insignes injurias, non tam calidum illius defensorem fuisse. Quare immerito Tillemontius hæc evenisse putat initio anni 372, ante strenuam illam Eustathii causæ defensionem, quam Basilius coram S. Meletio et Diodoro presbytero adversus Theodotum suscepit; cum diceret (c) *persuasum sibi esse conjecturam facienti ex reliqua viri constantia, ipsum haud ita leviter in contraria circumferri, neque nunc quidem confiteri, nunc vero negare quæ dixerit; hominem mendacium in rebus minimis, ut horribile quiddam, aversantem; nedum in rebus tanti momenti ac ita omnium fama celebratis veritati unquam adversari velit.*

CAPUT XXVI.

I. Sanctissimus presbyter Cæsarea transit. Per eum agit Basilius de legatione Romam mittenda. II. Faustus ordinatur ab Aphimo contra canones. III. Basilio exsilium imminet. Ejus litteræ ad Urbicum et Theodorum. IV. Iter Basilii in Armeniam. V. Atarbius calumniis appetit Basilium. Ipse hæresis Sabellianæ accusatur. VI. Hunc Neocæsariensem episcopum fuisse ostenditur

I. Anno 373, cum vehemens ac longa hiems adhuc sæviret, Sanctissimus Ecclesiæ Antiochenæ presbyter contulit se ad S. Meletium in Armenia exsulantem. Cæsarea (d) transiens cum Basilio de rebus Orientis ac de pacificandis Ecclesiis communicavit. Allata etiam Basilio fuerunt ante illius adventum, vel forte etiam per ipsum Sanctissimum litteræ S. Eusebii Samosatensis, qui hortabatur, ut iterum in Occidentem de certis quibusdam ecclesiasticis rebus scriberetur, ac Basilium rogabat, ut epistolam ipse scriberet, omnesque communicatores subscriberent. Sed Basilius, cum minus reperiret, quomodo his de rebus dissereret, commentarium, quod Samosatis missum fuerat, misit ad S. Meletium, oblata facultate Sanctissimi, eumque rogat, ut ipse his de rebus scribat, assensum pollicetur ac suam etiam operam, ut scriptum ad communicatores celeriter perferatur, ita ut is qui in Occidentem iturus est, cum omnium subscriptionibus proficisci possit.

Presbyter ille Sanctissimus idem studium anno 375 et 376, in colligendis episcoporum subscriptionibus adhibuit, sed feliciore successu. Bis enim missus est in Occidentem cum Orientalium litteris, nempe annis 376 et 377. Hunc Tillemontius (e) ob Latinum nomen Occidentis potius, quam Orientis presbyterum fuisse suspicatur: ejusque adventum litterarum, quas anno 372 Sabinus ex Oriente retulerat, fructum videri posse. De illius autem colligendarum subscriptionum studio dubitat, utrum id sua sponte fecerit, an acceptis a Romano episcopo mandatis. Sed improbabilis prorsus doctissimi viri conjecturæ. Non enim Roma venerat Sanctissimus, sed Antiochia, eique narrandum relinquit Basilius quid Antiochiæ gereretur. Ejus viæ

(a) Ep. 223.

(b) Ibid.

(c) Ep. 99, n. 3.

(d) Ep. 120.

(e) Tom. IX, p. 219.

finis erat Armeniæ locus, ubi exsulabat Meletius, A ut patet ex his verbis epistolæ ad Theodotum (a) : *Desideratissimus frater noster Sanctissimus compresbyter ad vos usque iter suscepit. Hinc diu apud Meletium mansit. Erat ergo Ecclesiæ Antiochenæ presbyter, aut certe Ecclesiæ Orientalis, quæ bis illum in Occidentem misit. Neque huic sententiæ obstat nomen Latinum Sanctissimi. Nam interdum ejusmodi nomina ferebant Orientales, velut ille Sacerdos Ecclesiæ Cæsariensis presbyter, de quo Gregorius Nazianzenus in pluribus epistolis, et Innocentius episcopus ad quem duæ Basilii epistolæ.*

II. Eadem de re aliam Basilii epistolam ad Theodotum Nicopolitanum (b) pertulit Sanctissimus : sed in ambabus ad S. Meletium et Theodotum epistolis aliud agitur negotium non parvi momenti. Pacem anno 372 composuerat Basilius inter Satalensem populum et episcopum Cyrillum. Sed postea recrudit vulnus, et Faustus quidam, qui erat cum papa, id est, in domo illius viri vel amicitiae causa vel ad ministerium aliquod non ignobile versabatur, attulit ad Basilium litteras ab hoc papa, quibus rogabatur Basilium, ut Faustum ordinaret episcopum. Negavit Basilium se quidquam ejusmodi facturum sine testimonio Theodoti et aliorum Armeniæ episcoporum. Tum Faustus ad Anthimum Thyanensem se contulit, qui, quamvis pacem cum Basilio dudum fecisset, tamen oblatam potestatis suæ exercendæ et molestiæ Basilio exhibendæ occasionem non dimisit, ac Faustum ordinavit episcopum in locum Cyrilli, non expectato episcoporum Armeniæ suffragio, et Basilii in canonibus observandis irrita diligentia. Rediens Faustus iterum Cæsarea transit, sed eum Basilium ad communionem non admisit, eique denunciavit se cum eo, nisi litteras Armeniæ episcoporum afferat, nunquam communicaturum, ac suos unanimes in eandem sententiam adducturum. Ne id quidem Fausto ejusque sociis honoris habuit Basilium, ut eis aliquam ad Armeniæ episcopos epistolam committeret : sed postquam abiit, Meletium et Theodotum totius rei certiores fecit per Sanctissimum. Primum rogat, ut det operam ne mendacia ab ejusmodi hominibus spargantur, et quomodo res acta sit ipse aliis nuntiet. Videtur cum his duabus epistolis Sanctissimus tertiam (c), quæ est ad Pœmenium Satalensem, pertulisse. Rogat illum Basilium, ut ad se scribat utrum res sanari necne possit : ac si vitam Fausti laudabilem reperiat, tribuat ei testimonium et alios ad idem faciendum hortetur. Quod si malum insanabile iudicet, id quoque ad se scribat ; nullam enim se Fausti deinceps rationem habiturum.

III. Tum cum hæc scriberet Basilium, sperabat

intra de se Antiochiæ consilia brevi ad exitum perductum iri. Rem paucis indicat in epistola ad Meletium (d) : necesse non existimans pluribus edisserere, quod Sanctissimus Antiochia recens profectus narrare poterat, ac forte ipsa etiam fama nuntiaverat. Ad hanc exsili expectationem pertinet epistola ad Urbicium monachum (e), quem ad se venturum Basilium speraverat, sed peccatis suis assignat, quod hoc malorum suorum partim præsentium, partim impendentium solamen non habuerit. Hac præcipua utitur tot ærumnarum levatione, ut tempori cedat, seque persecutoribus subducat ; sed tamen urget Urbicium ut tandem ad se veniat vel consolaturus, vel consilium daturus, vel proficiscentem deducturus. His postremis verbis indicat imminens exsilium, ac summam ab amicis solitudinem. Revera ab ejus domo non ita pridem aufugerant Eustabii discipuli, quos pietatis specie deceptus vitæ suæ solatium ac præsidium esse ducebat. Unde ad hoc tempus referendam censuimus epistolam ad Theodorum, quem rogat Basilium (f) ut ad se veniat, seque vitam ingratam trahere significat, eo quod ab amicis disjunctus sit. Videtur ille Theodorus fuisse monachus, et in eodem monasterio cum iis vixisse, quos Basilium illius fratres appellat, quorumque in conspectu imaginem ipsius Theodori sibi visus est iacturi.

IV. Magnos tumultus in Armenia excitavit Fausti ordinatio, sed tamen videtur Pœmenius Basilio scripsisse laudabilem illius esse vitam, nec vitium ordinationis insanabile. Forte etiam, ut eum rogaverat Basilium, alios Armeniæ episcopos ad idem testimonium Fausto tribuendum adduxit. Unde Basilium iter in Armeniam suscepit, ut (g) malo aliquid remedii afferret. Plurimum (h) molestiæ sustinuit Nicopoli, sed ei in his rerum difficultatibus versanti peropportune supervenit Jovinus Perrhæ episcopus, S. Eusebii Samosatensis discipulus, qui Basilium acriter quidem defendit, sed præcipue ad canonum defensionem incubuit. Basilium non id quidem omnino consecutus est quod sibi proposuerat ; nam reversus Cæsaream, his quæ contigerant afflictam esse Ecclesiam Cæsariensem et consolatione egere testatur in epist. 126, sed tamen videtur aliquid promovisse. Nam et plurimum utilitatis se percepisse dicit ex Jovini adventu ; et acceptas injurias narrare noluit Eusebio in epist. 127, ne videretur homines sibi amicos animis immutatis factos, culpæ commemoratione quodammodo notare. Sine ratione Tillemontius Atarbinum his verbis vel Theodotum designari putat. De Atarbio mox videbimus quam non amicus Basilio factus tam cito fuerit. A Theodoto autem nihil molesti videtur accidere potuisse Basilio, cum uterque eam-

(a) Ep. 129, n. 2.

(b) Ep. 121 et 99, n. 4.

(c) Ep. 122.

(d) Ep. 120.

(e) Ep. 123.

(f) Ep. 124.

(g) Ep. 126.

(h) Ep. 128.

dem causam defenderet, ac utriusque jura pariter fuissent ordinatione Fausti violata. Præterea peramicam inter se Basilius et Theodotus de proponenda Eustathio fidei formula deliberarunt. Solus ergo Anthimus culpam sustinebat: ex eo malum omne ortum, ut perspici potest ex superioribus epistolis, in quibus ejus agendi ratio non leviter perstringitur. Sed cum Basilius esset ad deponendas injurias promptissimus, cito ei placatus est, nec eum in hac ad Eusebium epistola commemoratione culpæ notare voluit, quia jam sarta erat inter eos gratia, vel saltem, si nonnullorum codicum scripturam sequimur, jam sarciri cœpta; sive Nicopolim venerit cum Basilio Anthimus, sive Cæsaream reversum inviserit, aut aliquos ex suis miserit. Certe cum vocat unanimum suum Basilius in epistola 210, anno 375 scripta. Hæc autem sive reconciliatio, sive reconciliationis initia ante reditum Jovini contigerunt. Verisimile est enim Jovinum, quem tanto studio invitaverat Basilius, non statim ab eo dimissum, sed Cæsaream deductum, ut Ecclesiam Cæsariensem inviseret. Is abiens detulit epistolam 127, quæ est ad S. Eusebium.

V. Circa idem tempus scripta epistola 126 ad Atarbium episcopum, quocum se Basilius Nicopoli congressurum, et de rebus magni momenti acturum sperabat. Audierat enim Atarbium ea in media ecclesia ausum esse quæ hactenus inaudita erant, id est, ut ex his quæ sequuntur intelligitur, Basilium gravissimis contumeliis et conviciis exagitasse. Atque hæc quidem etsi gravia et molesta erant, tolerabilia tamen videbantur, utpote in hominem gesta, eumque a vindicta alienum, nec quidquam magis metuentem, quam ne culpa sua aliquid noxii populo Dei eveniat. At doloris stimulos acriores admovit, quod ad eum quidam honorandi ac fide dignissimi fratres detulerant, Atarbium novitates in fidem inducere, et sanæ fidei contraria, ac Sabellianæ hæresis affinia docere. His de rebus cum Atarbio colloqui volebat, sed suo Nicopolim adventu didicit eum summa celeritate excessisse. Permolesum id Basilio accidit, ac ubi Cæsaream rediit, scripsit Atarbio epistolam 126, eumque monet, ut modico itinere confecto ad se veniat, ac plene de his rebus satisfaciens, et se et Ecclesias tum iis quæ acta fuerant, tum iis quæ ab Atarbio dicta ferebantur, afflictas consoletur.

VI. Atarbium in Armenia episcopum fuisse existimat Tillemontius; quæ quidem opinio prima specie admodum probabilis. Is enim Nicopolim ad synodum sive ad conventum venit, eique Basilius venturum se in sermonem Nicopoli sperabat. Sed tamen legitur in duobus antiquissimis codicibus Medicæ et Coisliniano, Ἀταρβίῳ Νεοκαισάρειας, Atarbio Neocæsareæ. Multa sane concurrunt hanc scripturam confirmantia. 1° Neocæsariensis episcopus

A erat Basilii consanguineus, ut videre est in epistola 210, n. 4. At querela et expositulatio Basilii in epist. 61, quod ad se majorem natu Atarbium non prior scripsisset, argumentum est intercedentis inter eos alicujus necessitudinis, ita ut jus suum Basilius non ex sedis dignitate, sed, ut inter propinquos fieri solet, ex ætate repeteret. 2° Multa dicit Basilius et in hac epistola 126, et in sexagesima prima, quæ Neocæsareæ melius conveniant, quam obscuræ alicui in Armenia ac forte etiam remotæ civitati. Vicinitatem indicat, dum Atarbium monet, ut parvo itinere confecto ad se veniat. Sic eum hortatur in epistola 61 ad pacem Ecclesiarum studio et opera sua stabilendam, ut magnæ alicui civitati videatur præfuisse. Conatur etiam ex ejus animo eandem opinionem evellere, quam Ponticis episcopis illuisse perspicimus ex epistola 203, n. 1, ut se regionis situ ab hæreticis procellis tutos, aliorum communione crederent non indigere. 3° Ut Atarbium in hac epistola, ita in tribus aliis, nempe 204, 207, 210, Neocæsariensem episcopum Sabellianæ hæresis nomine Basilius accusat. 4° Tota Atarbii agendi ratio Neocæsariensem episcopum omnino redolet. Basilius episcopo Neocæsariensi in epistolis 204 et 207; idem ac Atarbio in hac 126 exprobrat, quod suum fugiat congressum. Atarbium media in ecclesia Basilium gravissimis contumeliis vexabat. Eum Neocæsariensis episcopus (a) in concionibus omni maledictorum genere lacerabat, et somnia quædam sibi divinitus oblata fingebat, ut Basilium in suspicionem prævæ doctrinæ vocaret. His addere possumus quæ a Basilio Neocæsariensibus eorumque ducti exprobrantur (b), diuturnum silentium et producta per totam hominis vitam odia. Hæc optime congruunt Atarbio, qui litteris perhonorificis a Basilio provocatus (c) non modo non respondit, sed etiam omnem in Basilium acerbitatem effudit. His rationum momentis, vetustissimorum codicum auctoritate conjunctis adducor, ut Atarbium episcopum Neocæsariensem fuisse existimem.

CAPUT XXVII.

I. *Formulæ a S. Basilio propositæ subscribit Eustathius, sed paulo post omnia perturbat.* II. *S. Eusebius nascentem discordiam sedare conatur.* III. *Eustathius a Basilii communione discedit, eumque famoso libello lacerat.* IV. *Tres ea de re Basilii litteræ. Quo anni tempore hæc acta et scripta sunt.* V. *Basilium nondum liber ab exilii minis. Ejus sententia de legatis Romam mittendis. Scribit Abramio per Sanctissimum epistolam 132.*

I. Nicopolitanum iter initium dedit aliis rebus, quæ in Vita S. Basilii exstant et eminent maxime. Post discipulorum Eustathii facinus, quod supra narra- vimus, refrixit aliquantum Basilium inter et Eustathium amicitia, sed tamen speciem quamdam inter se consuetudinis retinebant, ac semel et iterum ita de dogmatibus colloqui sunt, ut inter se consentire viderentur. Duo autem illi de dogma-

(a) Ep. 207, n. 1.

(b) Ep. 204, n. 1

(c) Ep. 61.

tibus congressus si post prodicionem habiti fuere. B necesse est ut dicamus Basiliū euntem Nicopolim ac redeuntem cum Eustathio collocutum esse.

Illud autem certo constat Basilium hoc anno perfecisse, quod proxime elapso morositas Theodoti interpellaverat, ut cum Theodoto de proponenda Eustathio fidei formula deliberaret (a). Sperabat enim se duo una et eadem opera lucraturum, si Eustathius comprobatæ ipsi Theodoto formulæ subscriberet; se ab inimicorum calumniis, ipsum Eustathium a Theodoti querelis et suspicionibus liberum et solutum fore. Ipse enim Basilium multum ponit discriminis inter Theodotum (b), qui solo fidei studio movebatur, et inimicos ac obrectatores suos, quorum perpetuis calumniis materiam dabat conjunctione cum Eustathio. Purgaverat se semel et iterum Basilium: sed, cum nihil promovisset, postulanti Theodoto, ut fidei formula Eustathio proponeretur, libenter annuit. Scripta ergo fides Nicopoli conjuncte cum Theodoto, ac forte etiam cum aliis episcopis. Hanc enī synodicam appellat Leontius. Perferendæ ministerium suscepit Basilium (c): subscripsit Eustathius cum Frontone et Severo chorepiscopo et aliis nonnullis clericis. Hæc formula inter Basilii epistolas numerata est, estque centesima vicesima quinta. Præter Nicænam fidem ea continet quæ ad perspiciendam Eustathii de Spiritu sancto fidem necessaria videbantur.

Postquam subscripsit Eustathius, indictus est alius locus, aliudque tempus iterum conveniendi, ut coeuntibus parœciæ episcopis insignior esset animorum conciliatio, ac deinceps suspicionibus locus præcluderetur (d). Adufuturum se promisit Eustathius et discipulos adducturum. Ait Basilium (e) suum fuisse locum illum qui designatus est, id est, agrum episcopo Cæsariensi subjectum. Videtur vocatus fuisse Colonia. Huc enim refero quod legitur in epistola 128: *Et nisi pacis studio non abnegaverim venire Coloniam, non mihi pacificetur vita*. Repellit his verbis Basilium criminationes Eustathii ejusque amicorum, qui ipsum malo animo hanc pacificationem suscepisse dictitabant. Quamobrem Colonia, quo se pacis causa venisse asseverat, ipse ille locus intelligi debet, ubi conventus episcoporum indictus.

Quamvis Basilium (f), cum formulam Eustathio subscribendam proposuit, fidem illius suspectam non haberet, sed hoc unice spectaret, ut amicorum suspicionibus et inimicorum occurreret calumniis; ea res tamen Eustathii furorem accendit, isque hanc primam internæ labis significationem dedit, ut ad diem et locum adesse nollet. Aduit autem Basilium (g) diligenter, et cum ejus amici partim adessent,

partim accurrerent, scripsit ad Eustathium ejusque amicos, et misit qui episcopos advenisse nuntiarent. At ex parte Eustathii nemo aderat, nemo illius adventum prænuntiabat, et qui a Basilio missi fuerant ad Eustathium, plurimam illic tristitiam et indignationem, quasi nova fides a Basilio proposita fuisset, se animadvertisse narrarunt, atque ex Eustathii discipulis audiisse, cum dicerent nunquam se passuros, ut ad designatum locum Eustathius se conferret. Venit tamen aliquis perfunctoriam Eustathii epistolam ferens, nec de iis quæ ab initio constituta fuerant, quidquam habentem. Misit etiam Theophilus Castabolorum episcopus aliquem ex suis, qui Basilium conviciis perfunderet: neque enim scribere dignatus est; non tam metuens ne ex literis argui posset, quam ne in necessitatem veniret Basilii appellandi episcopi. Sic re infecta Basilium et episcopi, quos convocaverat, mœsti discesserunt.

Liquet ex his quæ narravimus Theophilum Sebastianæ fuisse, cum a Basilio venire, qui de episcoporum adventu nuntiarent (h). Cum hoc Cilice episcopo Eustathius in Basilium frequentissimis in concionibus invehebatur, quasi Basilium populi animis aliena ab ipsius Eustathii doctrina inseruisset dogmata. Huic criminationi locum videtur dedisse non tam subscripta ab Eustathio, Basilii petito, fides Nicæna, quam a Basilio, dum Sebastia transiret, palam et aperte, non ex re et sententia Eustathii, populo prædicata. Non enim dubitandum est quin Eustathius hunc honorem Basilio habuerit, quem episcopis in aliena ecclesia deferri mos erat, ut eis populus erudiendus traderetur.

II. S. Eusebium Samosatensis, cum moleste ferret hoc amicorum dissidium (i), medium se inter utrumque interposuit, ac pacem conatus est sarcire. Egit cum Eustathio, ut is fidem suam purgaret, et ab eo accepta de fide responsa misit ad Basilium (j), quem etiam ad pacem hortabatur, et humilitatis significationes ab eo reposebat.

Respondet Basilium se pro pace vitam profundere paratum esse, sed veram pacem, quæ a Domino relicta est, exquirere; ab Eustathio autem nihil afferri quod ejusmodi pacem conciliare possit; ab eo enim quæsitum esse ab initio, utrum a communionem areat eos qui fidem Nicænam non recipiunt, et cum iis qui Spiritum sanctum creaturam dicere audent, partem habere nolit: cui quæstioni cum respondere ad verbum debuisset, in illas verborum ambages deflexisse, quas miserat Eusebius. Itaque rogat Eusebium Basilium, ne se ejusmodi cavillationibus decipi cum aliis patiat. Adeo autem exploratum erat Basilio de Eustathii astutia, ut in se omnem dissidii culpam conferri patiat, si Eustathius adduci

(a) Ep. 244, n. 2.

(b) Ibid.

(c) Lib. 1 in Nestor. et Eutyck.

(d) Ep. 130.

(e) Ep. 244, n. 2.

(f) Ep. 225, n. 7.

(g) Ep. 244, n. 2.

(h) Ep. 150.

(i) Ep. 128.

(j) Ibid., n. 2.

possit, ut communem cum fidei hostibus clare A vera ad omnes homines scriptis (f). Nam intra paucos dies per omnem Pontum et Galatiam dispersæ fuerunt; quin etiam ferebatur ejusmodi litterarum bajuli, Bithynia peragrata, usque ad ipsum Hellespontum penetrasse. Jam septem dies (g) in aliorum manibus erat epistola, cum ad Basilium pervenit. In hoc repudii (h), ut appellabat Genethlius presbyter, libello, magnæ humilitatis laudem sibi sumebat Eustathius: Basilium autem fastum et arrogantiam, fraudem et versutiam, corruptionem Ecclesiarum et animarum perniciem exprobrabat. Querebatur quod chorepiscopus suos recipere nolisset, et quod ex insidiis et malo animo celeberrimam illam fidei confessionem elicisset. Post has criminationes et alias nonnullas subjiciebantur verba

hæretica Apollinarii, tacito tamen auctoris nomine, ut Basilium ipse auctor esse existimaretur.

Putat Tillemontius in iisdem litteris dicitur fuisse in fidem Nicænam, ac Basilium homoousiastam per ridiculum fuisse appellatum. At non puto Eustathium tam cito ex dissimulationis involucris protulisse (i). Non enim fatebatur se pœnitere quod libello, quem ei Basilium proposuerat, subscripsisset. Quare cum ait Basilium de Eustathio (j): *Hi nunc et de Nicæna detrahunt fide, nosque vocant homoousiastas*, id referendum videtur ad postremam Eustathii formulam, quam Cyzici recepit anno 375. Unde Basilium (k): *Patet autem, inquit, etiam ex iis quæ nunc circumferuntur, condemnatam ab illis esse fidem Nicænam. Viderunt enim Cyzicum et cum alia fide reversi sunt. Et sub finem ejusdem epistolæ: Promoti ad episcopatum, ut media incidam, quot fidei formulas ediderunt? Aliam Ancyra, aliam Seleuciæ, aliam Constantinopoli, eamque celeberrimam, Lampsaci aliam, posthac eam quæ Nice in Thracia edita est, nunc rursus aliam Cyzici, cujus quidem reliqua ignoro, sed hoc tantum audio, eus silentio consubstantiali indicto, simile secundum essentiam nunc inferre, atque una cum Eunomio blasphemias in Spiritum sanctum conscribere.* Hæc ergo Cyzicena formula, quæ de fide Nicæna aperte detrahebat, inter formulas, quibus subscripsit Eustathius, postrema est.

Præter litteras ad Daznam, quas suo nomine vulgavit Eustathius, sparsit etiam in vulgus Epistolam Basilii ad Apollinarium. Sed eam proferebat, non ut a Basilio scripta fuerat, sed adulteratam, forte ab ipso Eustathio, ut conjici posset ex his Basilii verbis (l): *Quod si proferunt epistolam, cæterum ante annos viginti quinque ad ipsum (Apollinarium) scriptam, et ne hanc quidem ut a me scripta est, sed adulteratam; a quibus autem, Deus scit, etc.* Corruptam in eo fuisse putat Tillemontius, quod, cum Basilium nihil scripsisset præter amicam salu-

(a) Ep. 120.
 (b) Ep. 244, n. 2.
 (c) Ep. 130.
 (d) Ep. 244, n. 3.
 (e) Ep. 226, n. 2.
 (f) Ep. 244, n. 5.

(g) Ep. 223, n. 7.
 (h) Ep. 224, n. 1.
 (i) Ep. 226, n. 3.
 (j) Ibid.
 (k) Ep. 244, n. 5.
 (l) Ep. 224, n. 2.

tationem: in ea epistola, quam Eustathius proferebat, librum *De Spiritu sancto* peteret ab Apollinario. Huc spectat quod ait in epistola ad Patrophilum (a): *Non tamen de Spiritu sancto aut librum me ab eo petere memini aut missum accipere.*

IV. Postquam rumor ad sanctum Meletium detulit Eustathii in S. Basilium calumnias, mirari se significavit, quod novum Apollinario crimen inferretur, ac multo magis, ut verisimile est, quod tam indignis modis Basilium Eustathius laceraret. Mittit ei Basilium (b) Apollinarii verba famoso libello ab Eustathio subiecta: ex quo conjectura est nondum hæc oculis suis vidisse Meletium. Negat Basilium adduci se posse, ut hæc Eustathii manu fabricata existimet: seque coactum fatetur fuisse, tum criminationis diluendæ, tum fidei suæ declarandæ causa, Apollinarium, ut hominem Sabellianæ hæresis affinem, notare.

Ex quo Basilium Nicopoli discesserat, ut fidei formulam ferret Eustathio, nihil prorsus Theodoto, quocum ea de re deliberaverat, neque parvum neque magnum de Eustathii rebus scripserat. Reprehensus ob eam rem a Theodoto negat (c) hanc silentii sui esse causam, quod quæ sibi ab Eustathio acciderant, negligenda duceret, sed quod omnium fama celebrata essent. Id enim ipse curaverat Eustathius. Illius injurias breviter enarrat Basilium, ac novum facinus adjungit, quod tamen, ut rumore acceptum, asseverare non audeat. Ferebatur enim Eustathius reordinare. Quod quidem minus verum fuisse, ac merito assensum cohibuisse Basilium ex aliis ejus litteris perspicui potest, in quibus nulla prorsus hujus sceleris mentio. Forte accusandi Eustathii inde nata occasio quod vehemens et immoderatus interdum in hoc genere fuisset. Nam in litteris (d) quas scripsit adversus episcopos a quibus depositus fuerat, negabat eos esse episcopos; altaria Basilidis everterat, et in propriis sacrificaverat mensis; ac in ecclesiis Amasææ et Zelorum (e) presbyteros et diaconos per se ipse constituerat.

In manus Olympii, qui insignis erat inter Neocæsariensis civis et Basilio amicus, pervenerunt litteræ Eustathii ad Dazinam; easque statim Basilio perferendas curavit (f), suspicans id quod usu evenit, Eustathium non tam cito illas Basilio missurum. Id colligere possumus ex his quæ leguntur sub finem epistolæ ad Olympium: *Hæc quidem, inquit (g), ad missum tomum respondi, ut et ipse veritatem intelligas, et iis qui veritatem in injustitia delinere nolunt, manifestam facias.* Exponit ei Basilium quid de acceptis ab Eustathio injuriis sentiat, seque nec tres deos admittere nec cum Apollinario communicare declarat.

Quatuor litteræ, quas recensuimus, nempe 128,

A 129, 130, 131, referuntur a Tillemontio ad autumnum hujus anni. At profecto prima, quæ est ad sanctum Eusebium, non solum ante violentas ad Danizam litteras collocanda, sed etiam ante eas, quas Eustathius e Sicilia rediens scripsit, ut communionem Basilio renuntiaret. Nam 1° erat quidem Basilium, cum ad Eusebium scripsit, fixus et immotus in consilio Eustathii a sua communione removendi; at consilii hujus æquitatem sic defendit, ut nec renuntiatam sibi ab Eustathio communionem, nec famosos libellos, sed tantum astutias illius et cavillationes causetur. 2° Eusebius, quem supra observavimus non minus amicum Eustathio, quam ipsum Basilium, fuisse, sic discordiam inter utrumque sedare instituebat, ut ipsum Basilium quodammodo reprehendere, et illius hac in re humilitatem requirere videretur. Id patet ex his verbis Basilii: *Tunc a me humilitatis significationem reposce.* Non ergo viderat Eusebius epistolas illas Eustathii, quarum una communionem renuntiabat ob salutatum olim per litteras Apollinarium; altera horrendis criminationibus referta erat: utraque, si minus spem omnem aufererat pacis sarcindæ, ac certe accusandi Basilii et humilitatis ab eo repositæ locum nullum relinquebat. 3° Eustathius, cum scripsit Eusebio, Basilii communionem ad se retrahere volebat ambiguis responsis, nedum illi communionem ipse prior renuntiasset, aut in oculis totius pene Orientis notam impletatis inussisset.

Existimat Tillemontius Basilium, postquam Eustathium vidit ad extremas iracundiæ significationes efferri, nonnullas ei pacis condiciones tulisse, easque declinasse ac subterfugisse Eustathium. Sed ex quo Eustathius indictum congressus locum adire noluit, nullus jam Basilii cum eo congressus existit, nullæ prorsus ad eum litteræ. Sed cum Eusebium rogat (h), *ut eorum quæ ab initio proposita fuisse meminerit*, ea intelligit quæ Nicopoli rediens Eustathio proposuerat, nempe *utrum eos, qui non recipiunt Nicænam fidem, arceamus a communione, et utrum cum iis, qui creaturam dicere Spiritum sanctum audent, partem habere nolumus.* Hæc enim totidem verbis habemus in formula fidei, cui a Basilio propositæ subscripsit Eustathius.

D Quod spectat ad tres alias epistolas, scriptæ sunt post epistolam ad Dazinam, de qua mentionem faciunt: sed non multo post scriptæ videntur. Respondet enim Basilium Meletio et Theodoto, qui suum ex Eustathii facinore stuporem significaverant, statim atque ad eorum aures pervenit. Præterea patet ex epistola ad Meletium nondum tunc abjectum fuisse consilium scribendi in Occidentem, quod in litteris hac æstate scriptis penitus evanuisse videbimus. In epistola autem ad Olympium improbitas Eustathii pene adhuc utrisque Basilii auri-

(a) Ep. 244, n. 3.

(b) Ep. 129.

(c) Ep. 130.

(d) Ep. 244, n. 6; 251, n. 2, 3.

(e) Ep. 226, n. 6.

(f) Ep. 223, n. 7.

(g) Ep. 131, n. 2.

(h) Ep. 128.

bus tinnitum inferebat. Ipse Olympius, cum scriberet Basilio, dubitabat an epistola ad Dazinam in ejus manus pervenisset. Unde adductus est ut illam Basilio mitteret.

Videtur ergo totam hanc tragœdiam egisse Eustathius a diebus Paschæ usque ad mensem Junium. Nihil enim habent litteræ, quas recensimus, de gravissimo morbo, quo Basilius hac ætate laboravit : et cum eum morbus detinuerit per duos menses (nondum enim sanatus erat die quinquagesimo), ac tandem aliquantulum recreatus, festum S. Eusepii die septimo Septembris celebraverit, serius mense Julio iuente in morbum incidere non potuit, ac proinde litteræ quæ hunc morbum antecedunt ad Junium referendæ, et totius historiæ initium, id est, Basilius iter in Armeniam statim post Pascha collocandum.

Ad idem tempus, quo spem pacis nullam reliquerat Eustathius, refert Tillemontius hanc brevissimam Gregorii Nazianzeni epistolam ad Amphiloebium (a) : Οὐ βάρβαρον τὸ ἐπιταγμα τῆς ἀμιμήτου σου καλοκάγαθίας, ἀλλ' Ἑλληνικόν, μᾶλλον δὲ Χριστιανικόν. Ὁ δὲ Ἀρμένιος, ἐφ' ᾧ πάνυ φιλοτιμῆ, βάρβαρος ἀντικρὺς, καὶ πόρρωθεν τῆς ἡμετέρας φιλοτιμίας. *Non barbaricum est inimitabilis tuæ probitatis edictum, sed Græcum, imo Christianum. At Armenius, de quo gloriaris, barbarus plane est, ac longe a nostra laude et gloriatione remotus.*

V. Ad has Eustathii calumnias illud accedebat, ut nullum prorsus diem ab exilii minis solutum Basilius haberet. Impetraverant ab imperatore Ariani, ut is eorum voluntati traderetur. Sed, antequam scriberet ad Meletium Basilius (b), nuntiaverat quidam ex aula veniens, hoc decretum mutatum fuisse, ac jussisse imperatorem, ut aliqua dilatio fieret. Itaque quid futurum esset, omnino incertum erat.

Mirabatur in eadem epistola Basilius, quod tandem Sanctissimus apud S. Meletium moraretur. Sed cum spes mittendæ in Occidentem legationis cito evanuerit, ut modo videbimus, vix dubium est, quin nulla eum jam his in locis detinente causa, initio æstatis redierit. Attulerat enim Meletio commentarium S. Eusepii de hac mittenda legatione et litteras S. Basilius, qui S. Meletium rogabat (c), ut epistolam ad Occidentales exararet. Valde enim probabat Basilius legatos in Occidentem mitti, sed neque in commentario quod miserat S. Eusebius, neque ipse sua sponte quidquam reperiebat, quod rem causamque contineret (d) : propterea quod necessaria jam præoccupata erant, superflua autem scribere prorsus inutile, et de iisdem rebus molestiam exhibere ridiculum videbatur. Hæc tantum videbatur illi intacta esse materia, si monerentur Occidentales non sine iudicio ac delectu communionem iis, qui ex Oriente veniunt aut scribunt, con-

cedendam esse, sed semel una parte electa reliquos ex testimonio eorum, quibus concessa fuerit communio, admittendos : si enim nullus in his rebus habeatur delectus, usu eventurum ut hæresis magis accendatur, dum ii, qui inter se maxime dissentiant, communionem Occidentalium pari jure retinent, et acceptas ab ipsis litteras sibi mutuo objiciunt.

Redeunti Sanctissimo Basilius epistolam 132 dedit ad Abramium Batnorum in Mesopotamia episcopum, cujus nomen legitur inter episcopos Orientales in epist. 92. Venerandus ille episcopus Basilius ab initio dilexerat, id est, ex quo sese inter se noverant, ideoque Basilius sæpe ad eum scribere optasset ; sed cum eo Batnis ejecto, varii rumores ferrentur, aliis eum Samosatis, aliis rure esse, aliis circa Batnas ipsas versari narrantibus ; hæc varietas nuntiorum Basilius ab autumno suspensum et sollicitum tenebat. At ubi eum didicit Antiochiæ in ædibus Saturnini comitis commorari, tum vero libenter facultate Sanctissimi usus est ut eum salutaret.

Hanc autem epistolam hoc anno collocare malui quam anno 376, quo plures ejusmodi litteras Basilius pertulit Sanctissimus. Istæ enim de lætis rebus ex Occidente allatis scriptæ sunt. In hac autem nihil prorsus ejusmodi. Præterea cum Sanctissimus non redierit anno 376, nisi autumno jam affecto, non tunc dixisset Basilius se sollicitum ab autumno fuisse ; jam enim totus annus effluxisset.

CAPUT XXVIII.

- I. S. Basilius scribit Petro Alexandrino, Pæonio, et Diodoro. II. Incidit in gravissimum morbum et scribit S. Eusebio. Rumor de illius morte. Ad aquas calidas proficiscitur, unde scribit Antipatro.
- III. Invisitur ab Evagrio et S. Hieronymo. Implorant ejus præsidium Sebasteni orthodoxi. Vocatur ad electionem episcopi Iconiensis.
- IV. Die morbi quinquagesimo scribit S. Eusebio, ac non multo post Alexandrinis et Antiochenis.
- V. Duæ S. Eusepii litteræ, quibus respondet Basilius. Quo sensu Bosporium sibi adjunctum nuper fuisse dicit.
- VI. Nulla hoc anno Romam missa legatio.

I. Cum migrasset in cælum S. Athanasius die secunda Maii hujus anni 373, eique Petrus magno Ecclesiæ Alexandrinæ plausu successisset ; Basilius acceptis illius de more litteris respondit per epistolam 133, in qua declarat quanti faciat amicitiam Petri, quam non corporei oculi, sed donum Spiritus sancti conciliaverat. Minime dubitat quin Petrus, ut tanti viri alumnus, ac longa illius consuetudine usus, eodem spiritu incedat, ac eadem dogmata sequatur. Obtestatur ut Athanasii in se amorem cum cæteris rebus excipiat, ac sæpe ad se scribat, et fraternitatis ubique diffusæ curam eodem studio, ac beatissimus ille vir, suscipiat. Cum hæc scriberet Basilius, nondum allatus erat in

(a) Ep. 162.

(b) Ep. 123, n. 2.

(c) Ep. 130.

(d) Ep. 129.

Cappadociam persecutionis statim post Petri ordinationem excitatæ nuntius.

Videtur statutum habuisse Basilius (a) statim post Pascha Eusebium Samosatensem invisere. Sed ei tot impedimenta supervenerunt, ut desiderium suum explere non potuerit. Eustathius diaconus in gravem morbum delapsus, detinuit eum per totos duos menses, dum diem ex die illius valetudinem expectat. Deinde omnes qui cum Basilio erant, id est, clerici in ejus domo degentes, ægrotarunt; ac postremo ipse Basilius longa et periculosa ægritudine correptus.

Ad illud tempus, quo ægrotabant Basillii clerici, videntur referri posse epistolæ 134 et 135, altera ad Pœonium presbyterum, altera ad Diodorum Antiochiæ presbyterum. Pœonium tum primum ad Basilius scripserat, ejusque accepta epistola Basilius silentium præteriti temporis moleste tulit, eumque ut pergat scribere hortatur. Negat sibi ullum adesse calligraphum aut tachygraphum: quos enim exerceuerat, horum alii ad pristinum vltæ institutum redierant, alii diuturnis morbis afflicti labores ferre non poterant.

Diodorus presbyter cum duos libros in dialogorum morem contra hæreticos scripsisset, ac Basilio legendos et examinandos misisset; suam ei sententiam Basilius (b) sine fuco exponit: ac in secundo quidem multa laudat, in primis simplex nec elaboratum dicendi genus, Christiano maxime congruens; in altero autem qui longior erat, illud reprehendit, quod, cum personas indefinitas Diodorus induceret loquentes, adversariorum vituperia, nostrorumque laudes intexeret. Proponit ei exempla cum Aristotelis et Theophrasti, qui in dialogis scribendis statim res ipsas aggrediuntur, nec Platonicos lepores imitari audent, tum etiam ipsius Platonis, qui ubi personas indefinitas inducit, id quod fecit in legibus, non jam eas comico more describit, nec quidquam admi scet sermoni quod personarum proprium sit. Fatetur itaque Basilius, ubi persona in deteriorem partem omnibus cognita subicitur, nonnulla ex illius indole orationi posse intexi, si tamen Christianum deceat personas ommissis rebus vituperare. At ubi personæ indefinitæ disserunt, ejusmodi ad personas excursibus orationis seriem frustra interrumpi. Hæc Basilius ingenue, ut æquum judicem decebat; nec ut scripta corrigeret Diodorus, sed ut esset deinceps in scribendo cautior; illum enim sperat plura scripturum. Primum ei librum remittit, alterum servat, describere volens, nec copiam habens tachygraphi. Causam non affert, cur careat tachygrapho: sed videtur eadem, ac in superiore epistola, existisse. Deinde vero quod addit, *Ad tantam enim penuriam invidendæ Cappadocum res devenere*, cum optime convenit in hunc annum 373, quod

A recentes adhuc erant calamitates ex divisione Cappadociæ ortæ; tum vero non obscure indicat, cur librarii, ut est in superiore epistola, ad pristinas artes rediissent. Id enim ut facerent, videtur eos coegisse di difficultas comparandi victus ex ejusmodi arte, cui in summa egestate, ac litteratorum hominum luctu, quorum plerique urbem reliquerant, non plurimum loci esse poterat. Præterea cum dicat Basilius, sibi nec per valetudinem, nec per negotia scribere licere, id argumento est eum ad opus de Spiritu sancto, quod anno 374 elaborare incepit, nondum tunc animum adjunxisse.

M. Basilius post clericos suos tam gravi morbo correptus est, ut cum illius magnitudinem non posset exprimere, ex ipso consuetæ valetudinis statu dijudicandam reliqueret. Ait enim se (c), dum valere videretur, infirmiore iis fuisse, quorum salus desperatur: unde non illepide colligit habitus mutationem, non morbum, sed præclarissimam valetudinem esse debuisse. Discimus ex epist. 141 nihil ei magis obstitisse, quominus vires repararet, quam inustum ex molestis Ecclesiæ temporibus dolorem. Forte idem dolor totius morbi causa existit. Nam præter horrenda Eustathii facinora, non parum angebatur quod ab ipsis episcopis, quibuscum communiione conjunctus erat, nihil auxilii ad res ecclesiasticas acciperet. In epistola 136 (n. 2), quam lecto affixus scripsit ad Eusebium, ingemiscit, quod episcopi, dum suæ quisque securitati consulunt, parum curent quæ ad proximum spectant, nec rebus communibus male cadentibus privatas simul perire intelligant. Fatetur non indicente Eusebio hæc fieri: eum enim omnia velut ex specula quadam prospicientem, alios et litteris et sermonibus adhortatum esse, nihilque intentatum reliquisse; atque illius monitorum memoriam, ut quæque res accidit, oculis obversari, sed non idcirco res communes adjuvari. Sic desertus ab episcopis Basilius, statuerat extra ecclesiastica esse tela, id est, ut ait supra in epist. ad Urbicium, inimicorum furori se subducere, cum se imparatum et inermem videret: ac ipsum illum Eusebii conspectum et colloquium, a quo eum suorum morbi ac deinde suos D abstraxerant, non ad communem, sed ad propriam suam utilitatem quærebat. Scripta est hæc epistola antequam Basilius aquis calidis uteretur, quo remedio usum se esse dicit in sequentibus epistolis.

Ante illud iter, quod Basilio ad aquas imperarunt medici, videtur contigisse quod ipse narrat in epistola 141. Audito ejus mortis nuntio, venerunt episcopi Cæsaream; sed vivus ab eis deprehensus, etiam atque etiam eos adhortatus est ad Ecclesiæ defensionem, ac Dei iudicium eis ante

(a) Ep. 136.
(b) Ep. 135.

(c) Ep. 136, n. 1.

oculos posuit, id quod jam antea per litteras præstiterat.

Tum cum aquis calidis curaretur Basilius, successit Antipater Maximo præsidi, cui abrogata dignitas fuerat non sine gravissimis injuriis. Scribit Antipatro Basilius (a) morbum suum in hoc maxime molestum sibi esse, quod tanto viro gubernacula patriæ capessente abesse cogatur. Commendat etiam præsidi negotium Palladiæ, quam matris loco reverebatur non solum ob generis propinquitatem, sed etiam ob morum probitatem. Circa domum hujus matronæ exortus fuerat quidam tumultus; forte opera unius ex ejus famulis, qui idcirco detinebatur a cohorte. Rogat Basilius ut iudicium differatur usque ad suum adventum.

Jam totum mensem ad aquas residebat, cum scripsit Antipatro. Videtur protinus rediisse, saltem se ita facturum indicat in hac epistola. Cæterum aquæ non multum illi profuerunt: seque ipse dignum fatetur risu, quod proverbium illud non intellexerit, mortuos calidis non juvari. Postquam rediit Cæsaream, adhuc eum febris conficiebat (b), ac ne quinquagesimo quidem morbi die sedata fuit, sed nutriente materia destituta, et in arida illius carne, velut in elychnio quodam exusto circumvoluta, marcorem pariebat. Huc accedebat jecur, antiqua illius plaga; et a cibis et a somno excludens, ac tantum sinens vivere, quantum opus erat ad sentiendos dolores. Nec aquæ, nec alia medicorum remedia tantum malum superare potuerunt.

III. Post reditum ex aquis et ante quinquagesimum morbi diem, Evagrius presbyter, Pompeiani Antiochensis filius, qui in Occidentem cum sancto Eusebio Vercellensi profectus fuerat, ibique perutilem Ecclesiæ operam navaverat, tandem in Orientem rediens Cæsarea transiit, ac Basilium iavit (c). Scripta Romam a Basilio missa retulit, ut viris illie accuratioribus non placencia ac retrorsum rejecta: petiitque ut epistola Romam scriberetur, ad verbum ea ipsa continens, quæ a Romanis scripta erant; ac legati auctoritate præditi mitterentur, ut Romanis Orientem invisendi speciosa occasio daretur. Non potuerunt hæc Basilio molestissima non esse, non tam propter illius scripta minus honorifice excepta, quam propter consilia Ecclesiæ pacificandæ nullum exitum habentia. Scripta autem illa, quæ Romanis non placere, videntur aliquod esse commentarium, Salino commissum, in quo forte Basilius eadem libertate, ac in litteris ad Athanasium, Meletii jura tuebatur. Nam non tam res ipsæ videntur displicuisse, quam quidam scribendi modus non satis accommodatus ad deliniendum: unde ab ipsis

A Romanis exarata epistola, qualem ad se ab Orientalibus scribi oportere judicabant. Evagrius hortatus est Basilius (d), ut Antiochiæ cum Dorotheo sancti Meletii presbytero communicaret: promissit Evagrius, at promissis non stetit.

Probabile est sanctum Hieronymum Evagrii socium itineris fuisse, et cum eo Cæsaream venisse. Certe Hieronymus circa hoc tempus in Orientem venit. Nam in primis litteris quas suo adventu scripsit, loquitur de confessoribus Ægyptiis (e), quos Valens hoc anno in Palæstinam relegavit: seque Antiochiæ una cum Evagrio versari indicat (f), illius verbis Florentium salutans. Enumerat (g) etiam Cappadociam inter provincias, per quas transiit; et cum se fervido Ciliciæ æstu fractum fuisse testetur, id etiam optime quadrat cum Evagrio, qui Basilium ante mensem Septembrem invisit. Quod si Hieronymus interfuit Evagrii cum Basilio colloquiis, eo magis miror quod iis quæ ex Basilio audierat aut traditis oblivioni aut contemptis, nullam partem æqui bonique de sancto Meletio senserit.

Circa idem tempus duo magni momenti negotia Basilio supervenerunt (h). Qui Sebastie catholice sentiebant, occulto pravæ opinionis Eustathii ulcere detecto, aliquam a Basilio ecclesiasticam sollicitudinem poposcerunt, id est, ad ejus communionem et patrocinium confugerunt. Illius etiam opem imploravit Iconiensis in Pisidia Ecclesia, quæ mortuo episcopo Faustino Basilium invitavit, ut se inviseret ac episcopum daret. Hæc autem collocamus post reditum ex aquis et ante diem morbi quinquagesimum, quia evenerunt intra illud spatium, quod ab epistola 136 initio morbi scripta, ad epistolam 138 ad eundem Eusebium die quinquagesimo scriptam, effluxit. Nihil enim habet his de rebus epistola 136, quas tamen non videtur omisurus Basilius, si jam tum illum invisisset Evagrius, aut ejus præsidium clerici Sebasteni et Iconiensis Ecclesia implorassent.

IV. Quinquagesimo die morbi advenit Cæsaream Elpidius diaconus cum litteris Eusebii summum Basilio videndi desiderium significantibus. Respondit Basilius (i) eodem die, ut patet ex his verbis: *Quinquagesimum hunc diem agebam in infirmitate, cum advenit nobis dilectus ac optimus frater noster condiaconus Elpidius.* Declarat se, lectis Eusebii litteris, incitatum fuisse, ut recta ad Syros convolaret, sed non modo id sibi deesse, ut volare possit, sed etiam ut se in lecto converteret. Cæterum morbo suo, quem, ut supra vidimus, describit, diu vexatum, nunquam tantum doluisse, quantum nunc, ab eo impeditum, quominus in Eusebii complexum et colloquium veniat. Noverat enim

(a) Ep. 157.

(b) Ep. 138, n. 1.

(c) Ep. 138, n. 2.

(d) Ep. 156, n. 3.

(e) Hieron., c. p. 1 novæ ediv.

(f) Idem ep. 2.

(g) Idem ep. 1.

(h) Ep. 138, n. 2.

(i) Ibid.

quæ careret voluptate, etsi extremis tantum digitis Apsit. Quapropter veritus Basilius, ne litteræ suæ anno præterito dulcissimum mel Ecclesiæ Samosatensis degustaverat. Eo autem videndi Eusebii cupidior erat, quod veram charitatem in Cappadocia non reperiret, aut si quem omnino amantem reperire posset, neminem certe cum Eusebii prudentia et experientia comparandum. Sibi enim illius consilium ad multa opus esse intelligebat: et cum nonnulla essent, quæ scribere non licebat, de iis quæ licebat, interim consulit, quid de rebus ab Evagrion propositis sentiendum, quid respondendum Bebastenis, et peregrinas ordinationes an detrectare non oporteat. Rogat Eusebium ut, si quem cito in Cappadociam venientem nanciscatur, de his omnibus respondeat; sin minus, precetur, ut sibi in mentem veniat, quod Deo acceptum fuerit. Petit etiam ut sui mentionem in ecclesia fieri jubeat, ac ipse pro se, adjuncto populo, precetur.

Majorem in modum percussus est Basilius (a), cum audiit horridam persecutionem, quam Alexandriæ Ariani et in reliqua Ægypto exercebant. Libenter Ecclesiam Alexandrinam invisisset; sed cum diuturno morbo confectus ne lecto quidem posset surgere, oblata facultate Eugenii monachi, scripsit Alexandrinis hortandi ac consolandi causa. Epistolæ tempus indicant cum morbus, quo laborabat Basilius, tum ipsa persecutio, quam Alexandriæ paulo post Athanasii mortem die 2 Maii anno 373 in cælum sublatis scimus exarsisse.

Scripta in eadem sententiam Ecclesiæ Antiochenæ epistola sequens (b), quæ huic temporis maxime videtur convenire tum propter Basilius corpus longa ægrotudine debilitatum, tum propter persecutionem, quæ tunc videtur fuisse admodum violenta. Quod quidem tribuendum præsentis imperatoris, qui eo venit anno 372. Quare hanc epistolam immerito nonnulli rejecerunt ad primordia episcopatus Basilius. Neque enim formulam Nicænam, quam ab initio receptam in Ecclesia sua dicit, ea mente apponit Basilius, ut fidem suam more episcoporum recens ordinatorum: declarat, sed ut hoc præsidio Antiochenos communit adversus hæresim, quæ audacissime in illa urbe verticem tollebat.

V. Morbi reliquias adhuc ferebat Basilius, cum duabus respondit (c) Eusebii epistolis, quarum una significabat, quantam sui expectationem Basilius populo Samosatensi commovisset, quantum doloris attulisset illius absentia; altera vero, antiquior quidem, ut ex scriptura conjiciebatur, sed serius reddita, hortabatur ad Ecclesiæ defensionem, et etiam atque etiam monebat ne res ecclesiasticæ adversariis traderentur. Conatus fuerat Basilius his de rebus Eusebio satisfacere in superioribus epistolis, sed eas Eusebius non acceperat, cum hæc scri-

psit. Quapropter veritus Basilius, ne litteræ suæ excidissent, breviter repetit quæ jam scripserat. Ac morbum quidem suum excusat, cur non venerit; cur autem res Ecclesiæ adversariis traditæ sint, suam culpam esse negat, qui solus tanti momenti negotia aggredi non possit, cum id canones non sinant; sed causam rejicit in episcopos secum communiione conjunctos. Videbantur plures ejusmodi episcopi cum Basilio conjuncti, eorumque numero Bosporius nuper ascriptus fuerat: sed nihil operæ navabant ad res maxime necessarias; atque hæc animi ægrotudo maxime obstabat, quominus vires repararet. Narrat Basilius quomodo eos Cæsaream auditio mortis suæ nuntio venientes hortatus fuerit: queritur quod, cum se præsentem revereantur, et officium facturos promittant, ubi discessere, ad ingenium redeant.

Mirum sane est cur Basilius suorum numero nuper adjunctum dicat Bosporium, quicum conjunctissimus fuerat initio episcopatus, ut perspicere potest ex epistolis 51 et 52. Videtur illorum amicitia refrixisse, cum Colonia, cujus episcopus erat Bosporius, novæ metropoli Tyanis attributa cum pluribus aliis. Nam *episcopi secundæ Cappadociæ*, aiebat Basilius (d) anno proxime elapso, *postquam alterius provinciæ nomen habuerunt, subitò existimarunt se ex alia ac nos natione et gente esse, tantumque nos ignorarunt, quantum qui nullum prorsus periculum fecere, nec unquam in colloquium venerunt*. Non tamen crediderim Bosporium a Basilio communiione unquam recessisse. Quod quidem et intelligatur, duplex distinguendum communiouis genus. Aliud enim litteris canonicè scribendis, aut precibus et mysteriis simul celebrandis peragebatur; aliud interius erat quodammodo et strictius, ac in consiliorum ad Ecclesiæ pacificationem conjunctione positum erat. Primum genus designat Basilius (e), cum ait rogandos esse Occidentales, *ut cum judicio communiiones peragant, et eas quæ cum accedentibus ad ipsos, et eas quæ scriptis secundum Ecclesiæ normam fiunt*: vel cum plurimas provincias enumerat (f) quarum ad episcopos litteras mittebat et accipiebat. Alterum communicatorum genus habemus in pluribus epistolis, quæ de legatis Roman mittendis agunt. Hortatur Basilius (g) S. Meletium ut communiibus litteris adjungat nomina eorum qui idem sentiunt, etiam absentium. Ipse promittit in alia epistola (h) daturum se operam, ut commune scriptum ad communicatores perferatur. Nemo sane dixerit ejusmodi litteris omnes subscripsisse, quicumque cum Basilio communicabant. Tota res transigebatur inter eos quos non solum eadem communiio, sed etiam eorundem consiliorum ac sententiarum consensio devinciebat.

(a) Ep. 139.

(b) Ep. 140.

(c) Epist. 141.

(d) Ep. 98, u. 2.

(e) Ep. 129, n. 3.

(f) Ep. 204, n. 3.

(g) Ep. 68.

(h) Ep. 120.

De eodem communicatorum genere loquebatur (a), cum Fausto præter canones ordinato declararet, se alienum ab eo semper futurum, nisi litteras afferat Armeniæ episcoporum, ac unanimes suos, ut idem de illo sentiant, adducturum. Ex his intelligitur quomodo Dosporius, quamvis non videatur a Basilii communione discessisse, sese tamen illi adiunxisse dicatur. Abstraxerant eum ab intima cum Basilio conjunctione dissensiones ob Cappadociæ divisionem exortæ; sed non idcirco desierat cum Basilio communicare vel per se, vel per metropolitanum suum Anthimum, quicum Basilius cito in gratiam rediit.

VI. In his quæ hoc anno gesta narravimus, nullam prorsus exstat vestigium missæ in Occidentem legationis. Asseverat tamen Tillemontius Dorotheum presbyterum missum fuisse cum litteris 242 et 243, alias 182 et 70. Sed his litteris suum locum assignare conabimur. Nunc probandum neminem missum fuisse hoc anno 375. Patet id 1º ex ipsa serie rerum gestarum (b). Consilium mittendi in Occidentem ortum est ab Eusebio Samosatensi, qui cum aliarum Ecclesiarum tantam curam gereret, quantum suæ propriæ, commentarium de rebus apud Occidentales tractandis misit ad Basilium initio hujus anni per Sanctissimum, eumque rogavit ut epistolam exararet, cui omnes communicatores subscriberent. Basilius (c) cum minus reperiret, quid scribendum esset, Meletio detulit scribendæ epistolæ munus, ac totam rem illius arbitrio commisit. Post teterrima Eustathii in Basilium facinora (d), adhuc morabatur apud Meletium Sanctissimus, ac consilium mittendæ legationis nihil omnino processerat, nec valde arridebat Basilio. Venit Cæsaream (e) mense Augusto Evagrius: petit ut legati auctoritate præditi mittantur. Consulit Eusebium Basilius quid factio opus sit. Iterum per litteras urgenti Evagrio sub initium hiemis, respondet Basilius (f) sibi integrum non esse legatos mittere. Nondum ergo initio hiemis quidquam actum erat, vel potius novam difficultatem attulerant data ab Occidentalibus Evagrio mandata, eorumque de Basilii scriptis minus æqua sententia.

2º Idem probant frequentes S. Basilii et S. Eusebii gemitus et querelæ, quod quæ de pace Ecclesiarum concilianda deliberaverant, ea infecta prorsus et irrita viderent. Non enim alio spectat Basilii dolor in epistola 136, quod res ecclesiasticæ adversariis tradantur, dum suis quisque rebus episcopi consulentes parvi pendunt quæ ad proximum attinent. Eisdem gemitus redintegrat in epist. 138, ubi germanam ac sinceram charitatem in episcopis secum communione conjunctis desiderat. Hæc Eusebio non minus doluerunt: quod cum Basilio signi-

ficasset, Basilius ei respondit (g) non sua, sed episcoporum nullam sibi operam navantium culpa id evenisse. His profecto querelis locus non fuisset, si missa communi consensu legatio spem auxilii attulisset. Hæc confirmat epistola 156, in qua Basilius respondet Evagrio, neminem prorsus se habere idoneum ad legationis munus obeundum; nec obscure indicat, quam difficile sit et Occidentales ad auxilium ferendum et episcopos Orientales ad subscribendum adducere, cum ait: *Quod si quis ex fratribus qui apud vos sunt, Ecclesiarum causa laborem suscipere volet, is scit procul dubio et ad quos profecturus sit et ad quem finem, et quorum sit litteris communiendus et qualibus.* His rationum momentis alia addi possent: sed quia cum rebus anno 375 et 376 gestis conjuncta sunt, videntur in illud tempus differenda.

CAPUT XXIX.

I. S. Basilii morbus ad ætatem referendus. II. Diem festum S. Euppsychii celebrat, et paulo post tres litteras scribit in gratiam ptochotrophiorum. III. Eusebium invitat Cæsaream, ejusque fratris filio scribit. IV. Invisitur a S. Ephraem. V. Maximum tribus litteris commendat. VI. De epistolis 150-153. VII. Respondet Basilius Aschulio Thessalonicensi, et Sorano duci, a quo petit reliquias martyrum. VIII. Item Evagrio. Illius animam querunt Ariani. Scribit S. Eusebio et Antiocho. IX. Libenter de dogmate respondet Eupaterio. Epistola ad Diodorum de nuptiis cum sorore uxoris mortuæ.

I. Quamvis longa exstiterit ægritudo Basilii, ac reliquæ diu insederint, et sæpe argentibus molestia Ecclesiæ temporibus morbus (h) recruderit, videtur tamen satis virium habuisse, ut diem festum S. Euppsychii obiret, cujus memoria die 7 Septembris recolebatur. Tillemontius, qui in hunc annum multa contulit, quæ alio rejicere coacti sumus, deceptus nonnullis verbis epistolæ 27 Basilium autumnum existimat in morbum incidisse. Sed, cum Eusebium æstate invisere statuisset (i), nec ejus consilio aliud quidquam præter morbum obtulerit; morbus ad ætatem necessario debet referri. Præterea jamdudum ægrotabat Basilius, cum ad eum venit Hieronymus (venisse enim illum cum Evagrio probabilissimum judicat Tillemontius), qui tamen se e Cappadocia egressum gravissimos in Cilicia æstus persensisse testatur. Denique in epistola 145, quam post morbum scriptam esse probabimus, rogat Eusebium Basilius, ut Ecclesiam Cæsariensem invisat. Satis ergo supererat temporis ut longum iter Eusebii ante hiemis incommoda conficere posset.

II. Eo probabilis est non defuisse Basilium diu festo S. Euppsychii, quod cum anno 375 ex gravi morbo pariter convalesceret, nequaquam prætermisit occasionem honoris sanctis martyribus exhibendi, sed curru post Pascha vectus est in locum, ubi ex-

(a) Ep. 122.

(b) Ep. 120.

(c) Ep. 129.

(d) Ibid.

(e) Ep. 138, n. 2.

(f) Ep. 156.

(g) Ep. 141.

(h) Ep. 141.

(i) Ep. 157.

tra urbem colebantur. Commodior fuit S. Eupsychii solemnitas, quæ in ipsa urbe Cæsariensi celebrabatur.

Convocavit ad hunc diem festum omnes chorepiscopos suos, ut eos numerariorum alteri, quem venturum sperabat, coram commendaret. Sed neuter adfuit numerarius. Tractor præsidum diligentior fuit, ac Basilio roganti, ut pauperum domos, quæ in pagis sitæ erant, tributis eximeret, prolixè omnia promisit. Paulo post hunc diem festum scriptæ tres epistolæ, nempe ad utrumque numerarium, et ad tractatorem præsidum, ad quos unum aliquem ex chorepiscopis mittit. Rogat numerarium, quem expectaverat, ut chorepiscopo fidem habeat, ut homini dignissimo cui credatur, ac pauperum domum ad pagos ipsi commissos pertinentem invisere et tributis dignetur eximere. Scribit alteri numerario se libenter venturum ad eum fuisse, nisi infirma valetudo et negotia detinerent. Huic pariter commendat chorepiscopum, hortaturque ut eo consiliario, ut homine ad consilium dandum idoneo, utatur. Cum autem numerarius ille ptochotrophium quoddam Amasæ opibus suis sustentaret, spem affert Basilio tanta pietas, eum pauperum domui chorepiscopo commissæ immunitatem a tributis concessurum. Utrique numerario dicit jam sibi ab eorum collega, nempe tractatore, humanitatem in pauperes promissam fuisse. In tertia epistola ipsum tractatorem rogat, ut promissa perficiat.

Tres illæ epistolæ ita et tempore et rebus inter se congruunt, ut prorsus divelli non possint. Hujus autem anni 373 non hoc solum referunt signum, residuam Basilio ex gravi morbo debilitatem; sed illud etiam accedit, quod tres officiales, ad quos scriptæ sunt, novi in provincia videntur fuisse. Nondum enim ullum ex chorepiscopis moverant, atque, ut fieri solet in exordiis administrationis, chorepiscopi, quem ad eos mittit Basilius, consilio plurimum juvari poterant. Unde colligo eos simul cum Antipatro præside, quem modo gubernacula capessentem vidimus, in Cappadociam venisse.

III. (a) Rediens e Syria Basilius anno præterito lætissimam Ecclesiæ suæ spem videndi S. Eusebii Samosatensis retulerat. Is enim venturum se promiserat Cæsaream. Non tamen videtur se hoc anno venturum promississe. Nam hactenus Basilius Samosatis expectatus fuerat, non Eusebius Cæsareæ. Multa obstabant quominus tunc Eusebius promissa perficeret, defessum corpus tot exantlatis pro Ecclesiæ laboribus, negotiorum moles in tam accurata Ecclesiæ gubernandæ ratione, imminens e propinquo Valens, sub quo necesse erat, velut aves sub aquila formidantes, non longe e suo quemque tecto discedere. Sed tamen Basilius cum desiderio suo majorem in modum elatus, tum etiam Deo confidens, Eusebium rogare non dubitat, ut pium visitandæ Cæsariensis Ecclesiæ officium in aliud tem-

pus non differat: etiamsi enim illam aliquando possit invisere, at non secum illam invisurum, quem morbus urgebat ab ærumnosa vita discedere.

Quamvis Basilius graviter ægrotasse videatur, cum hæc scriberet, non tamen scripsit in gravissimo hujus ætatis morbo, sed cum morbus recrudesceret, id quod sibi continenter accidere testatur in epist. 141. Non enim exponit quo morbo laboret, sed id, ut notum ex superioribus litteris prætermittit. Hinc etiam nulla utitur excusatione, cur Eusebium non invisat: id enim fecerat in tribus epistolis: sed cum nulla spes superesset eundi Samosata, Eusebium invitat Cæsaream. Præterea in epistola 157, quæ sub initium hiemis hoc anno scripta est, peramice queritur Basilius, quod Eusebius sibi ne scribat quidem; ac idcirco ejus absentiam nulli alii causæ attribuit, nisi quod piger sit ad peregrinationes charitatis causa suscipiendas. At ejusmodi querelis locus non existit, dum gravi illo morbo ægrotaret Basilius. Tunc enim plures ab Eusebio litteras accepit, nec eum invitabat Cæsaream. Inde ergo ortæ Basilio querelæ quod nullas ab eo litteras acciperet, quamvis eum Cæsaream invitasset per epistolam 145, quæ proinde post gravem ætatis morbum scripta est.

Huc epistolæ aliam Basilius adjunxit ad Antiochum, qui non scripserat quidem, sed manu sua salutem apposuerat in patrii ad Basilium litteris. Unde gratias illi agit Basilius, eumque hortatur ut strenue incumbat ad animæ salutem, et Eusebium comitetur, si is non gravetur Cæsaream venire.

IV. Sanctum Ephræm existimat Tillemontius circa hoc tempus venisse Cæsaream Basilio invisendi causa. Induxit eum in hanc opinionem non recta hujus loci interpretatio ex epist. 157, οὐδὲ ἡ τῶν ἄλλων τοιαύτη, unde concludit nonnullos S. Eusebii discipulos, in his S. Ephræm, Cæsaream venisse. Verum, etsi aliam in sententiam hæc verba accipienda, non tamen discedemus ab ordine Tillemontii, quia illud saltem verisimile est, S. Ephræm Cæsaream venisse postquam Valens hac urbe discessit. Ita enim accurate de Basilio rebus in persecutione gestis loquitur, ut eas per se ipse videatur didicisse.

(b) Narrat Gregorius Nyssenus S. Ephræm a divino Spiritu ductum esse Cæsaream, cumque ibi vidisset Basilium, multis laudibus venerationem suam cœpisse testari. Videbat enim dextro Basilio humero insidentem columbam, quæ verba illi subministrabat. Eadem columba Basilium docuit adesse Ephræm Syrum. Cum hac narratione minus congruit quod apud Bollandum (c) legitur, sanctum illum diaconum Basilio cognitum antea fuisse. Tota res a S. Ephræm (d) sic enarratur, nulla prorsus columbæ facta mentione. *Ubi ergo Dominus, inquit, erga me misericordia commotus fuit, occasione orta miserans in quadam civitate, illic audivi vocem di-*

(a) Ep. 145.

(b) *Vit. S. Ephræm*, tom. III, pag. 605.

(c) 1 Febr., n. 6.

(d) *Monum. Eccles. Græc.*, tom. III, p. 58.

centem mihi, Surge, Ephræm, et comede sensa. Et respondens dixi in multa anxietate : Unde ego, Domine, comedam ? Dixitque ad me : Ecce in domo mea regium vas suppedabit tibi cibum. Vehementer autem admiratus super dictis, surgens perveni ad templum Altissimi, et cum sensim ad aulæ vestibulum ascendissem, ac præ desiderio per locum portæ ad hærentem prospexissem, vidi in sanctis sanctorum vas electionis coram ovili præclare extensum, verbis Deum decentibus varie ornatum, omniumque oculos in illum defixos. Vidi templum per eum spiritu nutritum, nec non erga viduas et orphanos potissimum misericordiam. Aspezi illic apud eum, lacrymas, fluentia fluvios imitantia, et vellus vitæ cunctis instar auri radians ; ipsumque pastorem pennis spiritus pro nobis preces evehentem, ac deducentem verba. Vidi ab ipso Ecclesiam decoratam, et eam quæ dilecta est exornatam. Conspexi per eum Pauli doctrinam, Evangeliorum legem, mysteriorum timorem. Illic intuitus sum utilem salutaremque sermonem, ad ipsum usque cælum fideliter assurgentem, uno verbo, totum illum cætum splendoribus gratiæ collustratum. His porro cunctis religiose adeo per vas regni electum vigentibus, laudibus celebravi sapientem bonumque Dominum, qui sic ipsum glorificantes glorificat. Post auditorium vero, ex Spiritu sancto notitia viro data est de me ; et arcessens vilitatem meam, per interpretem interrogavi me dicens : Tunc es Ephræm, qui præclare cervicem inclinasti, et sustulisti jugum salutaris verbi ? Et respondens dixi : Ego sum Ephræm, qui cælesti cursu meipsum frustratus fui. Cumque me apprehendisset divinus ille vir, sanctum osculum suum in me confirmavit, apponensque mensam, ex esculentis sapientis sanctæque et fidelis animæ ipsius, non quidem corruptibilibus conditam ferculis, sed incorruptis refertam sententis. Quibus enim, dicebat, bonis operibus possumus Dominum præclare nobis placatum reddere, quo pacto peccatorum coerceamus insultus, et quomodo affectuum ocludamus ingressus ? qua ratione apostolicam comparemus virtutem, et quonam pacto incorruptum exoremus judicem ? Tum lamentatus clamavi, et dixi : Tu, pater, custodi mollem ac desidem ; tu in rectam semitam dirige me ; tu lapideum meum cor compunge. Ad te enim projecit me spirituum Deus, ut animam meam cures. Tu animæ meæ navem seda, ad aquam requietis. Atque hic mihi præclari magistri studium contemplare, unde virtutem meam comprehendit, formam continuit, ut ita dicam, virgum corporis, evellensque irrationalium affectuum mores, detraxit squamas, tabem oculatorum, et subtrahens viriditatem immaturitatemque sermonis, me zelo cepit, ac demersit in documentorum suorum immersoria. Tunc concepit venter meus prudentiam, ut pareret quadraginta martyrum laudes. Omnem enim tolerantiam ipsorum modum meis adjunxit auribus egregius vir ; quemadmodum scilicet

et elegerint mori pro Christo, quantaque pericula contempserint, ut ipsum lucrifacerent ; tum quot numero fuerint facti illi ; reliquaque ad pietatem eorum pertinentia edixit. Tangit obiter Sozomenus hunc Basilii et S. diaconi congressum, idque ante episcopatum Basilii contigisse videtur existimasse (a). Ait enim Basilio, qui postea Cæsareæ Cappadocum metropolis episcopus fuit, admirationi fuisse eruditionem S. Ephræm. Videtur ad S. Ephræm referri quod Basilius in libro *De Spiritu sancto* (b) accepisse se testatur a quodam Mesopotamio, viro et linguæ perito et sententia incorrupto.

V. Maximo Cappadociæ præsidi, cui successit hoc anno Antipater, non solum abrogata dignitas, sed etiam gravissimæ calamitates supervenerunt. Accusatus enim (c), ut verisimile est, repetundarum, omnibus bonis tum paternis, tum labore suo partis nudatus est, ac innumeris afflictus corporis incommodis, dum susdeque errat ; imo ne ipsum quidem civis statum ab injuriis integrum retinuit. Tot malorum origo Vicarii iracundia, hominis nequam et crudelis, cui Maximus in offensam venerat. Cum in his rerum angustiis iudicium poposcisset ab imperatore, commendat eum Basilius Aburgio et Trajano, ut suum ei contra structas calumnias patrocinium impendant. Est etiam alia epistola quæ in scribitur eidem Trajano, sed perperam. Is enim ad quem scripta est, viderat oculis suis calamitates Maximi ; sed, cum postea majorem in modum auctæ essent, cumque Vicarius cum cohorte advenisset, ut mala expleret, rogat hunc virum Basilius, ut magna sua manu miserum hominem defendat. Hæc autem Trajano non conveniunt, cui Basilius Maximi ærumnas exposuit in superiore epistola, cum ipsum Maximum id facere puderet.

Trium illarum epistolarum tempus in promptu est, cum novus præses hoc anno Cæsaream, absente Basilio, venerit. Præterea Basilii stupor in hac Maximi calamitate, quem talia passum esse dicit, qualia nondum ullum hominem, argumento est hæc contigisse ante horribilem illam tragædiam anni 374, in qua plurimi nobiles viri longe graviora quam Maximus passi sunt.

VI. Serius collocare non possumus epistolam 150. Amphilocheus in loco Cappadociæ Ozizalis dicto patris senectutem fovebat, et quamvis Basilio charus in primis esset (d), eum tamen fugiebat, vel potius ordinationem. Cum autem pepigisset cum Heraclida, qui pariter in foro versatus fuerat, ut ambo in desertum aliquem locum secederent ; misit Heraclidam Cæsaream, ut de hoc consilio ad Basilium referret. Heraclidas, ubi prope Cæsaream venit, in ipsa urbe noluit commorari, sed ad proximum pauperum hospitium confugit : et cum eo venisset ex more Basilius, retulit ad eum de iis quæ mandaverat Amphilocheus.

(a) Lib. III, c. 16.

(b) Cap. 29, pag. 63.

(c) Ep. 148.

(d) Ep. 161, n. 1.

Retinuit hunc juvenem Basilius in suo, ut verisimile est, monasterio. Postea Amphilocheus ad eum scripsit, ut pacta in memoriam revocaret, seque litem illi impacturum minatus est. Inde Basilio nata occasio scribendæ ad Amphilocheum egregiæ epistolæ sub Heraclidæ nomine. Describit juvenis primos suos sub Basilii disciplina progressus: contendit se promissa vivendi cum Amphilocheo adimpleturum, etiamsi corpore absit; quia una est prorsus via quæ ad Dominum ducit. Nonnulla refert ex ore Basilii accepta præcepta: sed Amphilocheum hortatur, ut illius audiendi brevem a patre licentiam impetret. Scripta est hæc epistola ante episcopatum Amphilochei, hoc est, ante annum 373 exeuntem, sed tamen non multo ante. Jam enim erat hospitibus excipiendis idoneum, immensum illud ædificium, quod Basilius construere cœperat anno 372 ineunte.

Supra vidimus in epistola 158 clericos Sebaenos, qui idem ac Basilius sentiebant, detecto Eustathii pravæ opinionis ulcere, ad Basilii communionem et auctoritatem confugisse. Tam insigne factum cum fama late spargeret, Eustathius medicus, Basilii in primis amicus, dolorem suum in hac rerum perturbatione ei significavit, adhibitis ex arte medica nonnullis admonitionibus. Respondet Basilius inutilem esse ejusmodi admonitionum operam, cum nec ipse nec amici ferrum adhibuerint, sed ipse Eustathius in ferrum ruerit. Quare quod illius clerici necessitate adducti fecerant, sibi id quidem voluptati non esse, quemadmodum nec medici libenter urunt, nec mercatores libenter merces ejiciunt, sed tamen a se minime improbari, quia veritatis amor, qua nihil antiquius habent, sic agendi necessitatem eis imposuerat. Huc redit tota obscuræ et difficilis epistolæ sententia, ut ex nota eidem apposita perspicere potest.

Circa nunc annum visæ sunt collocandæ duæ ad Victorem epistolæ (a). Basilius amicitia conjunctus erat cum potentissimis viris, in his cum Victore: cui querenti quod ad se non scriberet, metuisse se respondet, ne tanto viro molestiam exhiberet; sed nunc confidenter scribere et deinceps scripturum. Cæterum gratias agit quod suas pro Ecclesia preces antevererit, feceritque omnia quæcumque ipse Basilius petiisset. Scripta ergo hæc epistola post illud tempus, quo Basilius requirebat in præstantissimis illis viris studium Ecclesiæ juvandæ. Nec male huic anno convenit, quo Arianorum (b) conatus in evertenda in exsilio Basilii Ecclesia Cæsariensi in ventum effusi sunt. Verisimile et Victoris operam in re tanti momenti non defuisse, ejusque consilio potius quam sua sponte Valentem ad rescindendum quod de Basilio decreverat, adductum fuisse. In altera epistola gratias agit Victori, qui prior scripserat perhonorifice, seque calumniis, quibus atten-

tata fuerat Basilii fama, minime moveri significaverat. Referenda hæc videntur ad Eustathii in Basilium calumnias.

VII. Inter molestias quæ Basilio acciderunt, dum se ab episcopis desertum queritur, peropportune videntur allatæ esse Ascholii Thessalonicensis litteræ, ex quibus charitatem non in omnibus refrixisse cognovit. In his enim litteris licebat Ascholii animum intueri: et quamvis breves essent numero syllabarum, copiose ostendebant quid sentiret Ascholius et quantum beati Athanasii studiosus esset: id quod Basilius evidentissimum sanæ doctrinæ argumentum esse ducebat. Ascholii litteras attulit Euphemius, vel saltem perferendas curavit. Nam ei pro accepta ex litteris lætitia gratias agit Basilius (c), precaturque ut eum cito cum ornatissima ipsius conjugæ recipiat: quod argumento est eum vel bis iter in Scythiam aut Macedoniam suscepisse, ac tum Ascholii epistolæ, tum Basilii responsionis bajulum fuisse: vel saltem, dum his in locis moratur, operam dedisse ut Ascholii epistola ad Basilium perveniret.

Satis apte conveniunt huic anno gemitus Basilii, quod charitas majorem in modum inter episcopos refrixisset; sed hoc in primis ducor argumento, quod Athanasius beatissimus vocetur. Non ine latet id interdum apud antiquos scriptores deferri viventibus; velut cum Dionysius Corinthi episcopus (d) in epistola ad Romanos Soterem eorum episcopum vocat beatum. At Basilius hac voce mortuos designare solet, vivos autem nusquam designat. Hinc in epistolis 204 et 258 beatissimum pariter vocat Athanasium. Huc accedit quod episcopum illum non appellat, quod quidem non omittit, cum loquitur de viventibus. Quare cum sanctus Athanasius cælum petierit hoc anno 373, mense Maio, vix citius mense Octobri ejusdem anni hanc Basilii epistolam collocare possimus. Tempore enim opus fuit, ut et mortis Athanasii nuntius in Macedoniam, et Ascholii litteræ in Cappadociam ferrentur, et Basilio prompta esset ac paratâ scribendi occasio. Illud verisimillimum videtur Ascholum, cum de sancti Athanasii morte didicisset, antequam scriberet in Cappadociam, ut in recenti eventu, desiderium significasse tanti viri, ac summa illius de omnibus Ecclesiis merita prædicasse.

Epistolæ ad Ascholum adjuncta fuit epistola sequens (e), quam quidem etsi inscriptione caret, Junio Sorano scriptam esse inter eruditos convenit. Is enim ad quem data est, in Scythia cum dignitate militari versabatur: domum habebat Cæsareæ et sororem ac cognatos, quibuscum Basilius non solum amicitia, sed etiam, ut verisimile est, sanguine conjunctissimus fuit. Petit ab eodem Basilius reliquias martyrum. Mirifice hæc quadrant Junio Sorano duci limitis Scythici, qui *gratificari volens pa-*

(a) Ep. 152 et 153.

(b) Epist. 68.

(c) Epist. 120 et 129.

(d) Epist. 154.

(e) Euseb. Hist. lib. iv, c. 23.

trix suæ, ut legitimus in epistola Ecclesiæ Gothicæ, A corpus S. Sabæ martyris misit in Cappadociam. Is Aschollii litteris suas adjunxerat, et querebatur quod ad se Basilius non scriberet, seque oblivioni traderet, atque etiam quod ab eo aut ab ejus chor-episcopo minus æqua in aliquem ex amicis suis lata esset sententia. Nuntiabat persecutionem in Gothia martyres facere, seque persecutionem patientibus opem pro viribus ferre. His omnibus respondet Basilius in epistola 155, de qua alius redi-bit agendi locus.

VIII. Incipiente vel appropinquante hieme accepit Basilius litteras ab Evagrio presbytero, qui eum rogabat, ut pacificandæ Ecclesiæ Antiochenæ consilium susciperet, ac legatos in Occidentem mitteret. Quod spectat ad Ecclesiam Antiochenam, summum præ se fert amorem pacis Basilius (a), seque nulla prorsus in quemquam criminatione præoccupatum profitetur. Sed tamen declarat, etiamsi gratiæ rivi in se affluerent, ne tum quidem adductum iri, ut hoc negotium solus suscipiat, cum præsertim episcopum habeat hæc Ecclesia Meletium, qui nec ad se venire potest, nec ipse ad eum, tum propter hiemis molestias, tum propter Armeniæ montes brevi impervios futuros etiam recte valentibus, nedum sibi longa ægritudine confecto. Sed tamen scripturum se ad eum proficitur, quamvis non multum speret ex hoc inanimo sermone. Dolorem suum obiter significat, quod a Dorotheo diacono didicisset, Evagrium illius conventus participem esse noluisse; contra quam sibi Cæsareæ promiserat.

De mittendis in Occidentem legatis idem sentit, quod jam in pluribus epistolis hoc anno declaravit. Negat se quemquam habere quem mittat; non enim ei operam navabant episcopi: mittendos autem episcopos censebat Evagrius, idque Occidentalium verbis nuntiaverat. Præterea subobscurè indicat Basilius parum sibi satisfacere Occidentales, nec se quid eis scribendum sit, aut quid ex ejusmodi litteris sperandum videre. Cæterum in hoc rerum statu precatur, ut inter septem mille viros numeretur, qui genu ante Baal non incurvavere: et cum animam suam ab hæreticis quæri sciret, de studio Ecclesiis debito nihil se remissurum promittit.

Jam luserant operam Ariani initio hujus anni, D dum insidias Basilio struunt. Sed nequaquam defessi idem rursus aggressi sunt, ejusque animam quærebant tum cum Evagrio scriberet. Mala eorum consilia indicat in epistola sequenti (b), in qua Eusebium rogat, ut pro se Deum precetur, ut quemadmodum a præteritis tentationibus, ita etiam ab imminentibus liberetur. In eadem epistola dolorem suum significat, quod Eusebium præterita æstate non viderit: queriturque quod Eusebius ad se ne scribat quidem; unde ejus absentia non alii causæ tribuenda, nisi quod piger sit ad peregrinationes charitatis causa suscipiendas.

(a) Epist. 156.

(b) Epist. 157.

Perperam hæc epistola in omnibus codicibus ms. et editis inscribitur Antiocho. Nam ipsi Antiocho scripta sequens epistola (c) in eamdem sententiam. Dolorem enim suum pariter significat, quod illius videndi desiderium, quo dudum flagrabat, ad exitum non perduxerit. Hæc ergo scribebat eodem tempore ac epistolam præcedentem; ac proinde utramque uni et eidem non scripsit. Præterea pigritiæ criminatio optimè quidem in Eusebium convenit, quem Basilius (d) etiam atque etiam rogaverat ut Cæsaream veniret, at nequaquam in Antiochum, quem penes situm non erat Cæsaream proficisci, nisi patruus eum mitteret aut secum duceret. Denique soli quadrat Eusebio, quod ait Basilius, ne præteritis quidem annis talem fuisse congressum, ut satiætatem afferret. Nam Basilius Eusebium Invisit anno 369 et 372. Utrum autem anno 369 Antiochum Samosatis viderit, id plane incertum. Resituenda ergo hæc epistola Eusebio, et sequens Antiocho servanda, in qua Basilius ei commendat fratrem camelis præpositum.

IX. Consultus Basilius ab Eupaterio ejusque filia de rebus dogmaticis, magnæ voluptat litteras eorum sibi fuisse significat; libenter enim se his de rebus interrogari. Respondet se Nicænam fidem omnibus aliis postea excogitatis præferre. Sed propter hæresim, quæ nuper prodierat, fidei Nicæniæ addendam esse censet glorificationem Spiritus sancti cum Patre et Filio. Scripta ergo hæc epistola postquam Basilius formulæ Nicæniæ glorificationem Spiritus sancti cum Patre et Filio addendam censuit. Id autem tum demum videtur censuisse, cum Eustathium, veluti quemdam Proteum, constringere voluit. Quare post illud quidem tempus scripta hæc epistola, sed tamen antequam Eustathii et aliorum inimicorum novæ molitiones Basilium in triste quoddam silentium et suspiciosas cautiones conjecissent; ita ut non libenter de rebus dogmaticis responderet, ut videbimus anno sequenti.

Basilius initio episcopatus multa ad disciplinam emendandam decreverat, in his ut ne cui liceret uxoris mortuæ sororem in matrimonium ducere. Sed aliquot annis elapsis prodire sub nomine Diodori presbyteri litteræ ad defensionem ejusmodi matrimoniorum compositæ, quas quidam ostendit, sed rursus abstulit, et contra Basilium veluti quoddam tropæum circumtulit, *licentiam dictitans se habere scripto mandatam*. Quibus ex verbis colligitur eum commisisse quod prohibuerat Basilius. Si has litteras habuisset Basilius, libenter Diodoro misisset: sed cum minime dubitaret, quin ejus nonini per fraudem affictæ fuissent, prior ipse illas refellit, ut duplici manu oppugnentur; idem enim facturum Diodorum sperabat. Decretum suum defendit ex consuetudine Ecclesiæ Cæsariensis: explicat cur Moyses ea de re siluerit, vel potius non siluisse contendit: naturalem cognationem his nuptiis confuzdi

(c) Epist. 158.

(d) Epist. 145.

demonstrat. Clausula epistolæ probat hoc facinus A in Cappadocia commissum non fuisse: *Precor autem, inquit, ut vel nostra admonitio vitium superet, vel non serpat in nostram regionem hoc piaculum, sed in quibus admissum est locis, in his permaneat.* Laudatur hæc epistola in canone 23, ep. 199, ac proinde scripta est ante annum 375. Aliquot annos effluisse ab initio episcopatus indicat Basilius, cum ait (a) se ab initio has nuptias prohibuisse. Quare probabile est eum scripsisse Diodoro anno 373 aut 374.

CAPUT XXX.

I. *Basilium anno 374 ineunte interest funeri Gregorii patris. Scribit Amphilochio recens ordinato. II. Ager scribit ad S. Eusebium, et per Amphilochium ad Jovinum comitem. Ob missum corpus S. Sabæ gratias agit Ascholio et Sorano. III. Exsilium S. Eusebii, ad quem epistolæ 166, 167, quæ non sunt Basilii. IV. De Glycerio diacono qui cum virginum grege auferat. V. De epistolis 172-175. VI. Furor in Basilium hæreticorum die festo S. Eupsychii. Inde nata occasio scribendi libri de Spiritu sancto. VII. Epistolæ ad conjurationem anni 374 spectantes. VIII. Nonnullæ aliæ ad Samosatenses, ad episcopos Eusebio amicos et ad Antipatrum.*

I. Ineunte anno 374 Nazianzum se contulit Basilius, ut Gregorio patri mortuo justa persolveret, ejusque familiam in hoc luctu solaretur. Patrem oratione funebri laudavit Gregorius audiente Basilio, cujus a laudibus initium dicendi facit, eumque hortatur (b) ut suum quoque eloquium deproniat in laudando patre, cui multis nominibus obstrictus erat, utpote illius opera in sedem Cæsariensem eveclus et ab eo ordinatus. Probat Tillemontius (c) id contigisse initio veris ex epistola 27, in qua Basilius pedem se domo non extulisse hac hieme testatur. Aliud argumentum petit ex ordinatione Amphilochii, quæ in idem tempus incidit, ac Gregorii exsequiæ, quibus interfuit Basilius. Amphilochium autem initio veris ordinatum fuisse suspicatur, hac nixus conjectura, quod non proxime successerit Faustino præterita ætate mortuo, sed inter utrumque hæreticus quidam interjectus fuerit. Conjecturam eruit ex his verbis Basilii ad Amphilochium (d) recens ordinatum: *Inimici pereunt, ut rex Israel fiat.* Plus tribuendum putat his conjecturis, quam Mensis Græcæ Ecclesiæ, quæ natalitia Gregorii celebrat Kalendis Januarii.

Equidem doctissimi viri argumentis uti non possum. Nam epistola 27, ex qua colligit Basilius hac hieme pedem domo non extulisse, ante episcopatum scripta, ut supra demonstratum. Interjectus autem Faustinum inter et Amphilochium hæreticus evanescit in hac nova editione. Legimus enim cum codicibus mss.: *Atinæ pereunt, ut rex Israel fiat.* Amphilochii ordinatio ad initium veris anni 374 differri non potest. Tam longum enim intervallum inter mortem Faustini, et ordinationem Amphilochii, sine

gravi causa poni non debet. Deinde vero Basilium A invisit statim post Pascha Amphilochius; quod quidem non videtur fecisse statim post ordinationem, quam difficiles et necessariæ occupationes subsequi debuerunt. Probabilius ergo est duos illos eventus, qui eodem tempore contigerunt, ordinationem Amphilochii et mortem Gregorii, vel anno 373 exeunte contigisse, non multo post Basilii ad Evagrium epistolam, in qua longa se ægritudine confici ait Basilius, itidem ut in epistola ad Amphilochium recens ordinatum; vel initio anni 374, si quis Mensis Græcorum inhærere malit.

Basilium (e) rogaverat mortuo Faustino Ecclesia Iconiensis, ut sibi episcopum daret. Verisimile non est Basilium hoc officium exhibuisse Iconiensibus; quippe cum Amphilochio recens ordinato gratulandi vel potius consolandi et adhortandi causa scripserit. Statim enim atque ordinatus fuit Amphilochius, onus sibi impositam in litteris ad Basilium missis, ut majus viribus suis, luxit: suumque dolorem testabatur quod, cum hactenus Basilium fugisset, ne ab eo ordinaretur, in Pisidiam veniens ibi episcopatum accipere coactus esset. At Basilius ejusmodi ordinationem miraculo carere negat; ideoque Amphilochium jubet non impositum onus lamentari, sed divino auxilio confidentem viriliter agere, et navem pravæ doctrinæ fluctibus immersibilem custodire. Rogat ut si se longa ægritudine ad exitum prope rantem invisere velit, nec tempus nec signum expectet. Monet ut diligenter caveat ne se pravis moribus abripi sinat; sed missum se esse meminerit, non ut alios sequatur, sed ut ipse præeat his qui salvantur.

II. Hoc anno post diem Paschæ Basilius (f) in gravem morbum incidit, febribus, ventris resolutionibus et viscerum commotionibus agitatus. In hoc statu erat, cum per Barachum scripsit Eusebio, cui morbum excusat, quod non ad eum proficiscatur. Cæterum se vires ad hoc iter recuperaturum sperat, si pro se Eusebio precetur. Tantum enim illius precibus confidebat, ut se etiam juvenem ex sene, non modo vegetum ex infirmo et prorsus attenuato, fieri posse crederet.

D Testis fuit hujus morbi Amphilochius (g), qui Basilium, ut rogatus fuerat, invisit, ac diu commoratus est Cæsareæ, non solum ægotantem Basilium officiosa sedulitate fovens, sed etiam populo divini verbi pabula ministrans. Unde Basilius in epistola (h) hoc anno ante mensem Septembrem scripta sic eum alloquitur: *Nam persuasum sit tibi, inquit, populum nostrum, cum multis expertus sit, nullius præsentiam ita desiderare, ut tuam: tantum ei amoris aculeum brevi illo congressu immisisti.* Videtur Amphilochius Basilio attulisse Jovinii

(a) N. 1.

(b) Naz. or. 19.

(c) Not. 20 in Naz.

(d) Epist. 161.

(e) Epist. 158.

(f) Ep. 162.

(g) Ep. 165.

(h) Ep. 176.

ronitis litteras, et eidem Basilii responsum retulisse.

Junium Soranum limitis Scythici ducem rogaverat Basilius, ut supra vidimus, ut martyrum reliquias patriam ditaret; quandoquidem illic persecutio, ipso asseverante Sorano, martyres faciebat. Non segnis Soranus in mandatis Basilii exhauriendis corpus S. Sabæ, qui anno 372 die 12 Aprilis passus fuerat, in Cappadociam per viros fide dignos misit, cum consensu presbyterii illius Ecclesiæ, quæ has reliquias possidebat. Optatissimo dono adjunctæ erant litteræ Ecclesiæ Gothicæ, tum etiam aliæ duæ, Ascholie et Sorani. Etiam si enim Ascholie epistolam Ecclesiæ Gothicæ, ut existimat Tillemontius, scripsisse dicatur; certe aliam suo nomine adjecit (a). Nam Ascholie in suis ad Basilium litteris laudabat sanctum Eutychem et Cappadociam, ex qua semina pietatis apud Gotthos pervenerant. At nihil ejusmodi legitur in litteris Ecclesiæ Gothicæ. Quinetiam non immerito dubitatur, an litterarum Ecclesiæ Gothicæ auctor sit sanctus Ascholie. Nam cum hæ litteræ accuratam habeant martyrii sancti Sabæ descriptionem; si eas scripsisset sanctus Ascholie, non video cur iterum in aliis ad sanctum Basilium litteris iterum idem martyrium descripsisset: quod tamen Basilius ab eo testatur descriptum fuisse in illa epistola, quæ sanctum Eutychem et Cappadociam laudabat.

Cum sancti Ascholie litteræ Spiritus sancti gratia scaterent, visus est sibi Basilius, dum eas legeret, priscis temporibus versari, cum Ecclesiæ omnes, velut multa membra in uno corpore, mirifice consentirent; qui manifesti essent, et qui persequebantur, et qui persecutionem patiebantur. Rediit animus Basilii ad priscam illam beatitudinem, ubi litteræ ex remotâ regione venerunt, dilectionis pulchritudine efflorescentes; ac martyr advenit a barbaris ultra Istrum habitantibus, per se ipse prædicans fidei illic vigentis integritatem.

Epistola sequens (b), quæ eidem Ascholie in omnibus codicibus mss. et editis inscribitur, in magnas difficultates Tillemontium conjicit. Nam cum is, cui scripta est, Cappadox fuerit, Ascholie in Cappadocia natum esse existimat; et cum gratiæ agantur, itidem ut in præcedenti, ob missum martyris corpus, inde colligit vir eruditus duo martyrum corpora variis temporibus a S. Ascholie in Cappadociam missa esse. Sed certissimis argumentis probari potest hanc epistolam non Ascholie scriptam fuisse, sed Junio Sorano, ad quem epistolam 155 scripserat Basilius.

Nam 1° Basilius in epist. 155 Soranum numerat inter eos, qui ob Domini nomen libere loquuntur et spirituales fructus edunt. Sic etiam in hac epist. 165,

A *Fructibus spiritualibus nationem exteram replevisti... Et cum pro fide certamina sustineres, Deum glorificabat patria nostra, bonam patrum hæreditatem in te audiens custodiri.* 2° Certissime Cappadox erat Junius Soranus. At idem de S. Ascholie dici non potest, quem nunquam viderat Basilius, ut patet ex initio epistolæ 154. In secunda epistola ad eum scripta, quæ est 164, gratias ei agit Basilius quod Cappadociam laudaverit. Etiam si Cappadoci conveniat laudare Cappadociam, saltem causa non erat cur ei gratiæ agerentur. Præterea quæ de S. Ascholie narrat Ambrosius, eum in Achaia ad vicinis regionibus natum esse probant. *Ille se monasteriis puer dedit*, inquit S. Ambrosius (c), *et intra Achiam angusto clausus tugurio gratia tamen multarum terrarum peragravit divortia.* 3° Non ipse Ascholie corpus sancti Sabæ misit in Cappadociam, sed id Sorani curis tribuitur in epistola Ecclesiæ Gothicæ. Melius ergo ei congruit epistola 165, utpote ad eum scripta, qui patriam hoc dono ornaverat. 4° Tunc primum per litteras Ascholie noverat Basilius, cum scripsit epistolam 54. At is, ad quem scripta est epistola 165, dudum cum Basilio amicitia et necessitudine conjunctus erat, ut patet ex his verbis: *Votum nobis antiquum adimplevit Deus sanctus, cum nobis dignatus est concedere, ut veræ pietatis tuæ litteras acciperemus. Hoc enim maximum est et maxime exoptandum, videre te et videri a te, ac Spiritus donis, quæ in te sunt, per nosmetipsos perfrui. Sed quia id et loci distantia auferit, et negotia quibus privatim uterque nostrum detinemur: in secundis votis fuerit, ut anima frequentibus tuæ in Christo charitatis litteris alatur. His profecto verbis significatur antiqua necessitudo cum homine diversum a Basilio vivendi genus proficiente, et idcirco in exteris regionibus conimorante.*

Hoc semel posito epistolam 165 ad Junium Soranum scriptam esse, non jam duo martyrum corpora variis temporibus missa in Cappadociam dici possunt. Nam corpus S. Sabæ missum a Junio Sorano testatur epistola Ecclesiæ Gothicæ; ejusdem martyrium describebat sanctus Ascholie, siquidem eum per ignem et aquam consummatum fuisse dicebat, ut in ipsa Ecclesiæ Gothicæ epistola legitur.

Hanc autem lætitiâ sancto Basilio existimamus evenisse hoc anno 374, quia cum Basilius martyrum reliquias non petierit a Junio Sorano, nisi anno 373 multum profecto, aliquod intervallum poni debet inter illius litteras et reliquiarum adventum. Testatur quidem Ecclesia Gotthica sanctum Sabam pridie Idus Aprilis passum esse anno 372, sed ejus corpus statim a Junio Sorano missum esse non dicit.

III. Jam ab anno præterito Samosata cogitabat Basilius, sed huic consilio obstitit exsilium sancti

(a) Ep. 164.

(b) Ep. 165.

(c) Ep. 15, n. 12.

Eusebii Samosatensis, qui tandem hoc anno consecutus est, quod jamdudum sub impio imperatore invictæ illius constantiæ et summis de Ecclesia meritis debitum videbatur. Id autem contigisse hoc anno, et quidem circa ætatem, cum ex epistola 162 post Pascha scripta perspicitur, in qua Basilius spem invisendi Eusebii adhuc retinebat; tum etiã ex epist. 198, anno 375, post Pascha similiter scripta, in qua Basilius plus quatuor litteras ad Eusebium exsulantem misisse se testatur, quamvis se fateatur non sæpe scripsisse.

Dum in Thraciam S. martyr recta tendit (illuc enim relegatus est a Valente), per Cappadociam transit, ejusque complexu potitus videtur Basilius. Nam in epistola 168 ad Antiochum et alios sancti confessoris comites scripta, quod de eorum cordibus persuasum habebat Basilius, id se facto paulisper eorum periculo perspexisse declarat.

Gregorio Nazianzeno eadem felicitas non obtigit. Ita enim ægrotabat, ut ex ædibus prospicere non posset; nec tamen morbus, etsi gravissimus, tam molestus illi erat, quam quod Eusebio carendum esset. Postquam Eusebius ad locum exsilii pervenit, scripsit ad eum Gregorius (a) ac rogavit, ut quod ex ejus congressu ad animæ salutem consequi non potuerat, id sibi precibus apud Deum conciliaret: neque enim viri tot persecutionibus pro Evangelio probati minus prodesse apud Deum preces, quam alicujus ex sanctis martyribus patrocinium.

Rescripsit Eusebius Gregorio, eumque de rebus suis certiore fecit. Quare cum Eupraxius paulo post per Cappadociam transiens ad Eusebium sese conferret, tum ut illius videndi desiderium satiare, tum ut debita huic temporis officia exhiberet; Gregorius hanc scribendi et gratiarum agendarum occasionem non prætermisit. Hæc enim epistola, quæ est inter Basilianas 166, apud Gregorium vero tricesima, videtur adjudicanda Gregorio. Gregorii stylum magis redolent hæc orationis ornamenta: *Ac patrium quidem solum habent alii, nos vero supernam civitatem: alii nostrum fortasse thronum, nos Christum. O præclara negotiatio! qualia contempsimus, qualia lucrati sumus!* Huc accedit quod hæc epistola in omnibus nostris codicibus mss. desideratur excepto Coisliniano.

Tribuitur etiã Gregorio sequens ad Eusebium epistola (b), quæ pariter in solo legitur Coisliniano codice. Existimat tamen Tillemontius Basilio melius convenire excusationem, qua utitur auctor epistolæ, cur ad Eusebium non proficiscatur, ut ab eo patientiæ in ærumnis exemplum capiat. Ait enim se molestiis et negotiis detineri. Sed suæ Gregorio molestiæ cur defuerint non video. Certe negotia deesse non poterant Ecclesiam Nazianzenam post mortem patris gubernanti. Utrique optime congruit

(a) Ep. 28.
(b) Ep. 167.

A vehementis Eusebii amor et admiratio, cujus litteræ non solum sua sponte utiles esse dicuntur, sed etiã accipienti apud alios homines perhonorificæ; quippe cum in aliquo apud tantum virum numero esse perhonorificum sit. Hæc epistola reperitur etiã apud Gregorium, estque inter illius epistolas ducentesima quarta.

† IV. Circa hoc tempus videtur collocanda Glycerii historia. Is monasticam vitam (c) profitebatur, et Venensis Ecclesiæ diaconus a S. Basilio ordinatus, ut presbytero ministraret, et opus Ecclesiæ curaret (non læve enim manibus operabatur), non modo opus, quod ei commissum erat, penitus neglexit, sed etiã coactis privata auctoritate miseris virginibus, partim sua sponte ad eum accurrentibus, partim invititis et repugnantibus, cœpit imperium gregis sibi arrogare, ac patriarchæ nomen et habitum sibi sumere, inde velut ex quadam arte victum sibi comparans: parumque abfuit, quin totam Ecclesiam sedibus suis commoveret. Nam nec presbyterum suum, nec chorepiscopum, nec Basilium reverebatur, perpetuisque urbem tumultibus ac universum clerum permiscebat. Tandem a Basilio et chorepiscopo leviter verbis objurgatus, ne contemptor evaderet (nam juvenes etiã ad eandem contumaciam exercebat), facinus admodum audax et inhumanum excogitat: virgines, quotquot potuit, per sacrilegium prædatus, nocte observata, fugam capessit. Rei molestiam et facinoris nequitiam tempus augebat. Tunc enim (d) *ibi habebatur conventus, atque ingens undecunque, ut par est, confluebat multitudo. Ille autem vicissim chorum suum introduxit, juvenes sequentem, ac tripudiantem, ac plurimum quidem tristitiæ piis afferentem, plurimum autem risus lascivis et lingua procacibus. Neque his contentus fuit, etsi tam atrocibus et horrendis; sed etiã parentes virginum, orbitatem non ferentes, atque dispersam turbam reducere cupientes, et ad filiarum suarum pedes cum gemitibus, ut consentaneum est, accidentes, admirandus juvenis cum prædatoria sua manu contumeliis atque ignominia affecit.*

Cum Glycerius Nazianzum venisset cum hoc virginum grege, collegit hanc captivitatem Gregorius, ac commune dedecus contegere conatus est. Id ubi rescivit Basilius, scribit Gregorio, rem gestam narrat ordine, ac rogat ne hæc tolerabilia existimet, sed in primis jubeat Glycerium cum virginibus redire: eum enim misericordiam aliquam, si cum Gregorii litteris redeat, sperare posse. Quod si is redire nolit, saltem virgines ad Ecclesiam matrem remittantur. Quod si hoc fieri nequit, at certe in eas quæ redire volunt, tyrannidem exerceri Gregorius non patiatur. Alioqui Deum et homines testatur Basilius hæc minime recte fieri, neque ex legibus Ecclesiæ. Glycerio cum disciplina et congruenti

(c) Ep. 170.
(d) Ep. 169.

modestia redeunti indulgentiam pollicetur; secus vero, a ministerio remotum esse denuntiat.

Scriptis etiam ipsi Glycerio Basilius, eumque ut amentem et temerarium, ac cum sua stola et cautilenis virgines non ad Deum, sed ad barathrum deducentem castigat. Sed tamen paterno animo veniam offert, propterea quod multi ejus causa supplicabant, in primis illius presbyter. Si diutius persistet in impudentia, gradu illum omnino excidisse declarat.

Cum nec Glycerius nec virgines redirent, iterum scribit Basilius Gregorio, cui has moras ascribere videtur; quanquam illum fatetur nequaquam id facere, quod sibi succenseat, aut gratiam ab aliis inire velit. Postulat ergo ut redeant omni metuposito, eorumque sponsor sit Gregorius. Angebatur enim Basilius membra abscindi, quamvis merito abscinderentur. Declarat, si perseverent, aliorum onus fore, se vero extra culpam futurum.

Has autem epistolas ad Gregorium Nazianzenum scriptas diximus; quia sic reperimus in duobus codicibus mss. Et cum verisimillimum sit, si ad Gregorium scriptæ sunt, tunc scriptas fuisse, cum is Nazianzenam Ecclesiam mortuo patre regeret, idcirco hanc historiam anno circiter 374 credimus contigisse. Nazianzenæ enim Ecclesiæ curam gessit Gregorius ab anno 374 ineunte usque ad annum 375 exeuntem. Sed tamen non valde contendam, si quis hæc ad Gregorium Nyssenum referre malit. Nam præterquam quod non certissima est in his rebus codicum mss. auctoritas, nec plures habuimus, quam duos, qui de Gregorio Nazianzeno mentionem faciant; certe illa in recipiendo Glycerio lenitas et indulgentia videtur Nysseno, homini interdum simpliciori, magis convenire, quam Nazianzeno, qui summam semper prudentiam in rebus ad Basilium suum spectantibus declaravit. At Nyssenus sæpe fratrem gravavit officiosis conatibus (a). Dum eum reconciliare vult cum patre, conquerendi locum dedit, quod sibi bellum indiceret. Vehementior exstitit anno 372 Basilii conquestio (b), quod Gregorius ob simplicitatem contra se nonnulla moliretur, synodos cogeret Ancyrae, nec ullum sibi insidiandi modum prætermitteret. Hinc illum Basilius (c) negotiorum ecclesiasticorum prorsus inexpertum esse judicat. D

V. Episcopus quidam, Sophronius nomine, cum Basilio litteras scripssisset, in quibus charitas spirabat, summa ejus animam lætitia perfudit. Itaque gratias ei Basilius (d) agit perhonorifice, ac magnum desiderium significat cum tanto viro congregandi, quem venerandi fratres et compresbyteri Patrum fidei defensorem esse narraverant; sed quominus eum adiret, obstabant negotia ac corporis vetus ægrotudo. Insunt huic Basilii epistolæ signa nonnulla, ex quibus scriptam esse conjicias inter eas mole-

- (a) Ep. 58.
- (b) Ep. 100.
- (c) Ep. 215.
- (d) Ep. 172.
- (e) Ep. 174.

stias, quas ei exhibuit, ut supra vidimus, Cappadocia episcoporum negligentia, et aliorum plurimorum animus ei non amicus, præsertim in Ponto, ita ut nihil esset tam rarum, quam *spiritualis fratris congressus, et verbum pacificum et spiritualis communio*. Scriptam itaque hanc epistolam putamus circa annum 374.

Catholicam fidem sic defendebat Basilius, ut nec infirmis durum se et inexorabilem præberet, nec improbis hæreticis latus apertum obderet. Sed tamen cum de ipso dogmate nihil remitteret, ac veritatis prædicatio in tam illustri sede ac tanta sanctitatis et doctrinæ fama maximi esset ponderis, furorem in se hæreticorum accendit. Nihil propius factum, quam ut illius exsilium a Valente impetrarent anno 373 ineunte. Postea insidiari non destiterunt, ac inimicitiam eo usque perduxerunt, ut curiose inquirerent, num quis ab eo litteras acciperet. Inter has insidias silere statuit Basilius (e), atque hoc consilium forte longius produxisset, nisi ei Amphilocheus Iconiensis et Eustathius medicus anno 374 exeunte necessitatem fidei palam et aperte defendendæ demonstrassent.

Scripta videtur in hoc mœrore atque hac sollicitudine epistola ad Theodoram canonicam (f), quam Basilius eximiiis præceptis ad hoc institutum pertinentibus informat. Hanc causam affert, cur tardius scribat, quod metuat ne litteræ suæ in alienas manus incidant, cum præsertim, inquit, ea nunc sit rerum perturbatio in orbe terrarum. In sequenti epistola (g) viduam hortatur, ut divinum iudicium noctu diuque cogitet, sed tamen caveat, ne aut animum despondeat, aut de salute diffidat. Sæpe ad eam scribere voluerat Basilius, sed sese cohibuit, ne quid ei crearet periculi, propterea quod inimicos suos sciebat curiose inquirere, num quis ab eo litteras acciperet.

Magnenianus comes sive Magninianus (h), ad quem duæ exstant Basilii epistolæ, cum ab eo petiisset, ut de fide aliquid ad se scriberet; laudat ejus pietatem ac fidei studium Basilius, sed negat se adduci posse, ut ejus petitioni annuat. Hunc comitem Neocæsareæ vixisse colligo ex his quæ sequuntur: *Ceterum mihi, inquit, videmini erudiri ab hominibus illic nihil agentibus, qui ut me calumniantur nonnulla proferunt; quasi inde seipsos sint commendaturi, si de me turpissima mentiantur. Illos enim nudat præteritum tempus, et progrediens experientia notiores faciet*. Otiæ et inertia probrum non tam mihi videtur Eustathio et Pneumatomachis quadrare, hominibus semper ad insidiandum excubantibus, quam Atarbio Neocæsariensi episcopo et nonnullis ejusdem Ecclesiæ presbyteris, qui cum somno et vino dediti essent, ut eis exprobrat Basilius (i), somnia et visiones proferebant, ut Basilium calum-

- (f) Ep. 173.
- (g) Ep. 174.
- (h) Ep. 175.
- (i) Ep. 210, n. 6.

nisi figerent. His autem verbis, *Illos enim nudat A præteritum tempus*, idem Atarbius videtur designari, cuius invidiæ morbum Basilius non solum ex his quæ contra se egerat, sed etiam ex tota vita perspicui declarat in epist. 210, n. 2.

Cum autem Magneniano scriptum aliquod de fide postulanti ita neget Basilius, ut firmum non scribendi consilium præ se ferat, in quo tamen non diu perstitit; jure mihi videor hanc epistolam cum duabus præcedentibus aliquanto ante scriptam existimare, quam Basilius divinitatem Spiritus sancti, hortatu Amphilochoi et Eustathii, scriptis defendere hoc anno 374 institueret, ut modo videbimus.

VI. Amphilochoium Basilius (a) invitavit hoc anno ad diem festum sancti Euppsychii, qui die septimo B Septembris celebrari solebat. Rogat autem ut festum tribus antevertat diebus, quo possint inter se otiose colloqui, sequè invicem donorum spiritualium communicatione consolari; tum etiam ut memoriam sive ecclesiam Ptochotrophii Amphilochoi præsentia sua insignem reddat. Indicat ei Basilius præstitutum huic festo diem, quod argumento est nondum huic celebritati interfuisse Amphilochoium, ac proinde epistolam, qua invitatus a Basilio fuit, ad hunc annum pertinere. Nam anno sequenti diem non indicat Basilius, sed tantum hortatur, ut memoriæ sancti Euppsychii meminerit, neque expectet dum iterum moneatur.

Cum autem ad hoc festum tota vicinia conflueret (accurrebant enim etiam episcopi maritimi antequam a Basilio dissiderent), præclara erat hæreticis occasio insectandi Basilio, si quid insigne tam frequenti conventu ad veritatis defensionem faceret aut dissederet. Jam eum observaverant anno 371 velut in insidiis collocati. Hinc forte anno 375, post festum sancti Euppsychii, consilia Antiochiæ adversus Basilium inita, ut patet ex epistola 213. Idem evenisse anno 375 conjici posset ex epist. 156, n. 3, uno aut altero mense post diem festum scripta, in qua Basilius animam suam ab hæreticis quæri testatur. Sed præcipue hoc anno eorum furor exarsit. Basilio enim *precanti cum populo*, ut legimus in libro *De Spiritu S.*, c. 1, *et utroque modo glorificationem absolventi Deo ac Patri, interdum cum Filio una cum sancto Spiritu, interdum per Filium in sancto Spiritu, quidam ex iis qui aderant, crimen intenderunt, dicentes eum non modo peregrinis ac novis uti vocibus, verum etiam inter se pugnantibus*. Tum Amphilochoius, qui proinde intererat, illorum utilitati consulens, vel saltem eorum, qui in ejusmodi homines incidunt, securitati, postulavit a Basilio dilucidam de vi harum syllabarum pertractationem. Iude nata occasio libri de Spiritu sancto scribendi.

Non potest ad aliud tempus referri hoc opus. Nam

A absolutum erat anno 375 cum Amphilochoius ad diem festum venit sancti Euppsychii: idque clare perspicuum ex his verbis epistolæ 231 quæ anno 375 exeunte scripta est: *De Spiritu liber scriptus quidem a nobis est et absolutus, ut ipse nosti. Quominus autem mitterem in charta descriptum, prohibere qui mecum sunt fratres; cum se a te mandata habere dicerent, ut in membranis describant. Ne quid igitur contra præceptum tuum facere videamur, nunc procrastinavimus; sed paulo post mittemus, si quæ idoneum ad perferendum nanciscamur*. Non potuit Amphilochoius hoc opus absolutum cognoscere, aut librariis mandare, ut illud in charta describerent, nisi cum Basilio invisit. Non alio autem invisit tempore anno 375, quam die festo sancti Euppsychii. Jam ergo absolutus erat liber *De Spiritu sancto*; et cum illius scribendi occasionem dederit excitatus ab hæreticis præsentè Amphilochoio tumultus, quærendum nobis est aliud tempus, quo Amphilochoius Basilium inviserit; nec aliud occurrit præter diem festum sancti Euppsychii anno 374, ad quem ita invitatus est Amphilochoius, ut ei abesse integrum non fuerit. Præterea hæreticos hoc anno 374 in Basiliam die festo sancti Euppsychii majorem in modum incensos fuisse perspicimus ex epist. 190, quæ non multo post hunc diem anno 374 scripta est. *Eorum autem, qui tunc a nobis abscissi sunt*, inquit Basilius, *alii quidem ad aulam se contulerunt, alii vero remanent, rumore inde expectantes*. Hæc optime consentiunt cum his quæ narrantur in proœmio libri *De Spiritu sancto*, ac Amphilochoium adfuisse probant hæc verba, *qui tunc a nobis abscissi sunt*.

C VII. Nemo nescit quantas strages in Oriente anno 374 concitaverit deprehensum eorum facinus, qui de Valentis successore per sortes inquisierant. *Omnium fere ordinum multitudo, quam recensere est arduum*, inquit Ammianus (b), *in plagas calumniarum conjecta, percussorum dexteræ fatigavit*. Cum Eusebius quidam, quem Basilius filium appellat, ejusmodi calumniis appetitus fuisset, a quibus nemo tutus esse poterat, Basilius Sophronium et Aburgium rogat, ut illius innocentiam patrocinio suo adjuvent: etsi enim in jure plurimum præsidii positum habeat, tamen periculum esse ne tempus causam illius lædat, et quia multi in atrocissimis sceleribus deprehensi, in eum hæc suspicio redundet.

Videntur ad illud suspiciosissimum ac sævissimum tempus pertinere duæ sequentes epistolæ (c). In prima commendat Arinthæo virum longe nobilissimum ac moribus magis spectandum quam genere, qui judicium sustinebat, leve illud quidem et contemnendum, si veritas spectaretur, sed alioqui difficile et molestum ob calumniæ vehementiam. In altera commendatur Sophronio vir nobilis et eruditus, qui

(a) Ep. 176.

(b) Lib. XXIX, c. 1 et 2.

(c) Epist. 179 et 180.

in calamitatem inciderat intolerabilem ac negotiis A
præter meritum implicatus erat.

VIII. Samosatensis Ecclesiæ Basilium eo magis, re-
legato Eusebio, metuebat, quo magis eam omnibus
bonis spiritualibus sub hoc præstantissimo pastore
florentem viderat. Piam illius pectoris sollicitudinem
plures litteræ testantur. Otreio Melitinensi (a), cui
exsilium Eusebii non minus quam sibimetipsi mo-
lestum esse sciebat, has mutuarum litterarum vices
proponit; ut ipse quidem Basilio scribat quæ Sa-
mosatis afferentur, ei autem Basilius, quæ ex Thra-
cia. Nam nec Basilio populi Samosatensis constan-
tiam cognoscere, nec Otreio de communis patris
rebus edoceri, leve solatium erat. Is autem qui
hanc Basili epistolam ferebat, Otreio narraturus
erat quo in statu Eusebium reliquisset et quo animo
ærumnas ferentem.

Supra Gregorius Nazianzenus dicebat Eusebio in
epistola paulo postejus adventum in Thraciam scri-
pta: *Habent alii nostrum fortasse thronum: nos
Christum.* Jam tum ergo suspicio erat aliquem in
locum sancti Eusebii intrusum fuisse, quod argu-
mento est rem diu non fuisse dilatam; neque enim
bis in rebus lenti erant Ariani. Cito eos facinus
aggressos esse indicat Theodoretus (b), qui sic lo-
quitur: *Cum Ariani post ademptum gregi eximium pa-
storcm, ejus loco alium substituisent, nemo ex in-
colis civitatis, non pauper, non dives, non servus, non
epifex, non agricola, non hortulanus, non vir, non
femina, non adolescens, non senex, conventus eccle-
siasticos ex more frequentavit. Solus ipse degebat,*
cum nemo eum videre, nemo alloqui vellet.

Ad hunc ergo annum referendæ duæ epistolæ (c),
quas Basilius videtur scripsisse, postquam ad eum
de mirifica eleri ac populi constantia allatum est. In
prima beatos prædicat presbyteros, quod ad talem
certaminis mensuram perducti fuerint, quam qui-
dem precatur ut Dei dono patienter decurrant. In
altera senatui Samosatensi gratulatur, quod cum per
totum orbem persecutio diffusa sit, ac maximæ Sy-
riæ urbes eadem ac ipsi mala experire fuerint, nul-
libi tamen adeo spectatus sit senatus, ac bonis ope-
ribus clarus, ut Samosatensis. Quare parum aberat
quin gratias etiam haberet his quæ Deus fieri permis-
erat, quippe cum quod auro est caminus, id eorum
virtuti calamitas fuerit. Hortatur jam exantlatis la-
boribus alios deinceps dignos adjiciant, ita ut et
redeuntem aliquando pastorem circumstent alii aliud
pro Ecclesia gestum narrantes et in magna Do-
mini die parem recte factis mercedem consequan-
tur.

Videtur Eustathius (d) Himmeriæ in Osrhoena epi-
scopus, fidei magnus defensor fuisse, et Eusebio ex-
suli vicariam operam navasse in sustentandis Eccle-
siis. Suspiciatur enim Basilius eum idecirco ad se ræ

scribere; quod cum Ecclesiæ præpositis suis ca-
reant, plurimum negotii habeat in circumcursandis
Christi ovilibus ac lupis undique arcendis. Rogat
tamen Basilius ut ad se scribat, quoties occurrit oc-
casio. Satis perspicitur inter episcopos, quorum ex-
silium negotia exhibebat Eustathio, numerandum
in primis esse sanctum Eusebium Samosatensem,
qui columen erat Ecclesiarum. Quare hæc epi-
stola non multo post ejus exsilium videtur collo-
canda.

Non longe ab eodem tempore removenda epistola
ad Theodotum Berœæ episcopum (e). Nullum enim
indiciam habet persecutionis, quam deinceps in
Ecclesia Berœnsi excitatam videbimus. Et cum
Basilius in epistolis, quas scripsit anno 375,
tum clero, tum populo ejusdem Ecclesiæ, nullam
prorsus mentionem faciat episcopi, id argumento
est eum in magno numero confessorum exsulum
fuisse. Quare ante illud tempus collocanda hæc epi-
stola.

Cum anno 373 Antipatrum gubernacula Cappado-
ciæ capeissent viderimus, epistola sequens (f),
quæ ad eum scripta est, anno 373 aut 374 collocari
debet. Non sine lepore gratulatur Basilius quod
crambe aceto condita sanatus esset, ac cibo-
rum appetentiam reparasset. Epistola 187 non
est Basili, sed breve et festivum ejusdem An-
tipatri ad superiorem epistolam responsum con-
tinet.

CAPUT XXXI.

I. *Scribit sanctus Basilius primam epistolam canoni-
cam. II. Circa idem tempus scripta epistola 189
ad Eustathium, quam Basili esse ostenditur. III.
Respondet Amphilochio de restituendo episcopatu
in civitate Isaurorum. Agit in eadem epistola de
cujusdam Georgii negotio, ad quod refertur etiam
epistola 192. IV. De alia epistola quæ falso in-
scribitur Amphilochio. V. Basilium persequitur
Ponti vicarius.*

I. Plenus apostolici fervoris Amphilochius, cum
Ecclesiam suam moribus ornare et sanctis legibus
emendare incœpisset, Basilium consuluit pluribus
de rebus ad disciplinam pertinentibus. Libenter ei
respondit Basilius (g), seque fatetur plurimum utili-
tatis percipere, quoties Amphilochii litteras accipit,
sibique magistram quodammodo fieri respondendi
curam: et certe cum de rebus ab Amphilochio pro-
positis nunquam antea sollicitus data opera fuisset,
coactum esse illas accurate considerare, et si quid
a senioribus didicisset, recordari, atque ex iis quæ
didicerat, multa ratiocinando colligere. Tres ejus-
modi epistolas canonicas habemus, variis tempori-
bus intra anni non pleni spatium compositas. Prima
anno 374 exeunte scripta. Nam secunda, quæ satis
longo post primam intervallo missa est, paulo

(a) Ep. 181.

(b) *Hist. eccles.* lib. IV, c. 15.

(c) Ep. 182, 183.

(d) Ep. 184.

(e) Ep. 185.

(f) Ep. 186.

(g) Ep. 188.

post Pascha anni 375 missa fuit, ut modo videbimus.

II. Anno 374 exeunte scripta videtur epistola 189 ad Eustathium archiatrum. Is artis suæ beneficium corporum morbis non definiebat : quod quidem Basilii non solum consentiente plurimorum fama, sed etiam sua ipsius experientia cum sæpe alias didicerat, tum maxime in summo dolore, quem ei non enarrabilis inimicorum nequitia inurebat. Gravi enim cordis vulnere inflammatum Eustathius infusus consolationis verbis demulsit, et tacere volenti, ac mala silentio perferre, multo satius esse demonstravit veritatem non prodere, sed sycophantas redarguere, ne plures lædantur prosperis mendacii contra veritatem successibus. Ut lupus cum agno ita cum Basilio inimici decertabant, nunc hoc nunc illud incusantes. Tres deos affingebat : fracto et convicto hoc mendacio, in promptu erat Sabellius. Inde pariter dejecti novitatem objiciebant, eo quod unam in tribus personis divinitatem Basilii doceret. Postremam hanc criminationem non inficiatione Basilii refellit, sed demonstrando Spiritum sanctum in omnibus Patri et Filio adjungendum.

Hanc epistolam Tillemontius collocat ad annum 376, et contra Eustathium Sebastenum scriptam existimat. Sed tamen dispar omnino ac discolor videtur iis quæ adversus Eustathium scriptæ sunt : ne verbum quidem ullum de Eustathio ; nihil de illius in fide inconstantia, nihil de violatæ amicitiae scelere : nihil non consentaneum silentio, quod Basilii per tres annos maximis ab Eustathio provocatus injuriis servavit. Quare non alii hoc loco quærendi adversarii, quam generatim Pneumatomachi : quos Basilii Eustathii monitu impugnare statuit, quamvis interim de privatis Eustathii Sebasteni calumniis taceret. Neque enim a solo Eustathio res molestæ Basilio acciderunt : quantus in eum existerit Pneumatomachorum furor, quam inexpiable cum eis bellum habuerit, perspicitur ex epist. 213, et ex libro *De Spiritu sancto*, n. 13, 25, 34, 52, 60, 69 et 75. Nec mirum, si cum lupo in hac epistola comparantur, qui cum jure vinceretur, dentibus vincebat. Hi in Basilium insurrexerunt hoc anno 374, die festo sancti Eupsychii, eo quod in precibus Spiritum sanctum cum Patre et Filio glorificaret (a), ac ita sese ab eo absciderunt, ut eorum alii in aulam proficiscerentur, alii remaneret, rumorem inde exspectantes. Quinetiam per totam hiemem negotia ei facessere non desierunt. Non enim alios designat Basilii in epist. 197, cum occupationes sibi per totam hiemem, tum ex negotiis ecclesiasticis, tum ab iis qui Ecclesiis nocent, exhibitas fuisse testatur. Non ergo Eustathium petit hæc epistola, nisi quatenus cum Pneumatomachis, etsi occulte, conjunctus erat. Huc accedit ipsa dogmatis pertractandi ratio. In probanda enim Filii divinitate, utpote ab adversariis concessa non immoratur Basilii. Sola Spiritus divi-

nitatis in controversiam ab impiis hæreticis vocabatur.

Jam vero si adversus Pneumatomachos scripta hæc epistola ; tunc certe scripta est, cum Basilii consilium cepit scribendi de S. Spiritu, quod quidem cepit anno 374, post festum diem S. Eupsychii, ut modo vidimus. Quemadmodum enim in hac epistola declarat Basilii se tacere et mala silentio perferre satius existimasse, sed ab Eustathio ad defensionem veritatis revocatum ; sic etiam in libro *De Spiritu sancto* (n. 78 et 79), testatur se tacere satius duxisse, sed charitate, quæ non quærit quæ sua sunt (*I Cor.* XIII, 5), retractum fuisse. Cum ergo utrumque scriptum, nempe epistolam ad Eustathium, et librum *De Spiritu sancto* voluntas tacendi præcæserit, necesse est ut eodem tempore et epistolam exaratam et consilium de Spiritu sancto scribendi susceptum dicamus. Neque enim Basilium a silentio retraxisset Eustathius, si jam Amphilochei rogatu stylum ad refellendos Pneumatomachos acuisset. Sed uterque in Basilio flectendo operam conjunxit, nec videtur Eustathius, dum Basilium ad scribendum hortatur, una aliqua epistola contentus fuisse, sed magnum aliquod opus ab eo postulasse. Sic enim eum alloquitur Basilii : *Tu vero recte fecisti, quod hortatus es, ut ne veritatem proderem, sed redarguerem sycophantas, ne plures lædantur, prosperos mendacio contra veritatem successus habente.*

Non dissimulandum est hanc epistolam exstare inter opera sancti Gregorii Nysseni, eique attribui, ut illius stylo magis consentaneam, in quodam scholio, quod e ms. codice erutum in Notis apposimus. Scriptam conjicit Combelsius a Gregorio post mortem Basilii. Sed si Gregorii est, scribi non potuit post mortem Basilii. Signata enim est pluribus persecutionis notis, nec unquam alias videtur major hæreticorum potentia existuisse. At mortuo Basilio, vel potius statim atque ipse Valens divinæ justitiæ pœnas luit, penitus concidit potestas hæreticorum, nec jam poterant in Catholicos, velut lupi in agnos, deservire. Quare etiamsi tribuenda esset Gregorio hæc epistola, ad hoc ipsum tempus referri deberet, ad quod referendum duximus. Non enim referri potest ad initia episcopatus Gregorii ; siquidem auctorem epistolæ jam diu vexabant hæretici. Neque etiam multo serius hoc anno 374 eam scripsisset Gregorius, qui anno 375 fuga sibi consuluit, seque hæreticorum furori prudenter subduxit. Atque etiam dubito an ejusmodi persecutionem expertus sit sanctus Gregorius Nyssenus, quæ cum hac epistola quadret. Etsi enim veritatem in eo solam oderant hæretici, non eum tamen, ut Basilium, solo veritatis nomine insectati sunt ; sed varias causas finxerunt (b), ordinationem non canonicam, pecuniam Ecclesiæ dissipatam. At nihil prorsus reperias, quod non cum Basilii rebus mirifice congruat. Stylus ipse Basilium plane redolet ; nec multos fore ar-

(a) Ep. 190.

(b) Ep. 225.

bitror, qui scholio, quod modo citavimus, assentiantur. Si quos autem moveat aut Dei nomen Spiritui sancto datum, aut opinata quædam cum alio commentarii in Isaiam loco dissimilitudo, his jam occurrimus in Notis.

III. Ad idem tempus referendæ videntur duæ aliæ epistolæ, nempe 190 et 191. Inter alias provincias, vel potius segmenta provinciarum, quæ Iconio adjunctæ novam provinciam composuerunt, civitas Isaurorum cum pluribus aliis ejusdem provinciæ locis attributa fuit. Sed cum hæc loca, itidem ut ipsa civitas, sive ab hostibus, sive ab Arianis vastata, episcopis destituta essent, plurimum negotii et sollicitudinis addiderunt Amphilochio. Consultus ab eo Basilius qua potissimum ratione hæc Ecclesia in pristinum nitorem restituenda esset, accuratissime, ut in re maximi momenti, respondet. Ac utilius quidem fatetur esse, ut in plures episcopos Ecclesiæ administratio dividatur; sed quia nec facile est reperire, qui episcopatu digni sint, nec mediocre damnum imminet ab episcopis tanto ministerio indignis, satius esse putat unum aliquem probatum et spectatum præficere civitati, eique committere singula suo ipsius periculo dispensanda: hunc enim procul dubio, ubi imparem se viderit oneri, adiuncturum sibi operarios ad messem. Quod si ne is quidem facile reperiri possit, auctor est Basilius, ut vel a parvis civitatibus et oppidulis, quæ olim episcopos habuere, initium fiat restituendi episcopatus, ac deinde civitati detur episcopus, ne is, si primus ordinetur, aliorum obstet ordinationi: vel saltem Isaurorum episcopo, qui nonnullos vicinos ordinabat, suis circumscripturum circulus, sicque restituendi episcopatus in aliis locis jus integrum Amphilochio servetur.

In eadem epistola Basilius Philonis de manna sententiam, et Scripturæ de curribus Pharaonis testimonium exponit. Ait etiam se ad Valerium fratrem, ut rogaverat Amphilochius, scripsisse, et a Sympio litteras communionis accepisse. Sed de his et nonnullis aliis modo agemus.

Tempus epistolæ perspicui potest ex his verbis (a): *Eorum autem, qui tunc a nobis abscissi sunt, alii quidem ad aulam se contulerunt, alii vero remanent, inde expectantes rumorem. Potest autem Dominus tum horum spem frustrari, tum illorum reditum irritum reddere.* Loquitur Basilius, ut supra observavimus, de iis quæ contigerant die festo sancti Euppsychii, cum adesset Amphilochius. Quare hanc epistolam immerito rejicit Tillemontius (b) post Pascha anni 375. Non enim probabile est aut eos, qui Cæsareæ aut vicinis in locis remanserant, tandiu expectasse, aut ab iis qui Antiochiam iverant, nullum per hoc tempus nuntium venisse. Uno ergo aut altero mense post diem festum S. Euppsychii collocanda epistola. Venit qui-

dem Amphilochius ad hunc diem festum anno 375. Sed ad hoc tempus referri non debent illæ hæreticorum molitiones, de quibus in hac epistola Basilius. Quæ enim hic de restituendis in Isauria episcopis disserit, ea jam magna ex parte ad exitum perducta fuerant, ante mensem Septembrem anni 375 ordinato Macedonio episcopo, atque, ut verisimile est, pluribus aliis. Non potuit ergo hæc scribi epistola nisi anno 374.

Hanc epistolam non pertinere ad annum 375 confirmatur ex his verbis: *Res Nyssenæ eo in statu sunt, in quo erant a te relictæ, et ope tuarum precum cedunt in melius.* Designat Basilius exhibita Gregorio fratri negotia et illatas ab hæreticis lites. Hæc autem post festum sancti Euppsychii anno 375 modo non cesserunt in melius, sed etiam hæreticorum furor tunc maxime in Gregorium exarsit, eumque vicarius jussit comprehendere.

In eadem epistola loquitur Basilius de Georgio quodam Amphilochii, ut verisimile est, propinquo; cujus domus cum in magnas difficultates incidisset, auctor erat Amphilochius ut is codicillariæ alicujus dignitatis beneficio ex his rerum angustiis eriperetur. Basilius autem curam domus in Dominum projiciendam putat, eumque daturum intelligentiam, ut hæc molestiæ alio modo vitentur. Quod si Amphilochio secus videatur, rogat eum Basilius, ut commentarium ad se mittat, de qua dignitate oporteat curam impendere, ut eam a potentioribus quibusque amicis aggrediatur exposcere, sive gratis, sive etiam modico pretio, prout Dominusnaverit. Non videtur alia de re loqui Basilius in epistola 192 ad Sophronium magistrum officiorum, qui cum duplex beneficium sibi videretur accepisse, et quod Basilius litteras accepisset, et quod occasionem habuisset suæ illi operæ navandæ; sic ei gratias agit Basilius: *Quantam me existimandum est habere gratiam, qui et litteras suavissimæ tuæ vocis legi, et id quod expetebam tam celeriter confectum vidi? Itaque id quod missum est sua sponte pergratum fuit: sed longe libentius hoc ipsum eo nomine suscepi, quod tu rei illius conficiendæ exstiteris dux et auctor.* Hæc mirifice cohærent cum dignitate codicillaria, quam a potentioribus amicis petere statuerat Basilius, si ita videretur Amphilochio. Quare hanc epistolam 192 scriptam putamus anno 374 exeunte.

Sed antequam dimittamus epistolam ad Amphilochium, aliud est quod in ea observatum velimus. Ait enim Basilius sibi Sympium epistolam officii et communionis causa scripsisse; seque ei rescribere et litteras suas Amphilochio mittere, ut diligenter probatas ad Sympium transmitti curet, additis etiam suis ipsis litteris.

IV. Epistola 191, quæ perperam inscribitur Amphilochio, videtur ad illum scripta episcopum, quem Basilius Sympium vocat. Gratias ei agit Basilius quod prior ad se scripserit, nec amici per litteras

(a) Ep. 190, n. 2.

(b) Cap. 1, p. 3.

colloquii inceptor esse erubuerit. Rogat ut unanimes suos in eamdem sententiam adducat, et cum certo constiterit, quibuscumque futura sit communio; tum vero locus utrisque commodus et tempus itineri faciendo idoneum designentur; ac firmata inter episcopos concordia et pace non jam alii aliis suspecti singulis urbibus circumscribantur; sed fratres ex unaquaque Ecclesia brevibus tesseriis tanquam viatico instructi mittantur et recipiantur. Cum hæc epistola non congruat Amphilochio, ejus communione nunquam caruit Basilius; duplici conjectura inquirat Tillemontius, cuius hæc inscribenda sit epistola. Harum alteram refellimus in Notis: alteram vero, quæ Symposium Seleuciæ episcopum pro Sympio legendum docet, vehementer probamus. Magna est enim similitudo nominum Sympii et Symposii: vicinus erat Amphilochii Seleuciensis episcopus. Præterea Basilius Isanros numerat inter suos communicatores in epistola 204, num 7. Non tamen videtur Basilius cum episcopis illius provinciæ convenisse: nam hiems appropinquabat, cum hæc scriberet, unde petit tempus itineri faciendo idoneum designari: post hiemem in gravem morbum incidit. Sed cum de fide nihil inter eos disceptandum esset, facile potuit inter absentes concordia firmari, interprete præsertim et sequestro pacificationis Amphilochio.

V. Videtur ad hiemem anni 374 exeuntis aut 375 ineuntis referenda persecutio, quam a vicario Ponti excitatam Gregorius Nazianzenus ita diligenter et accurate narrat (a), ut totum hunc locum hic apponere operæ pretium esse ducam. *Is qui nefarium illum Adad, inquit Gregorius, adversus Israel olim excitavit, idem contra hunc quoque Ponticæ provinciæ præfectum excitavit; hoc quidem prætextu, quasi mulierculæ cujusdam causa stomacharetur, sed revera impietatis defensionem suscipiens, ac pietatem oppugnans. Mitto alias omnes contumelias, quibus Basilium vexavit, quod perinde est, ac si Deum dicerem, adversus quem, et cujus causa bellum gereretur. Quod vero, et eum, qui contumeliam inferebat, maxima ignominia affecit, et pugilem nostrum summopere extulit (si modo magnum quiddam et excelsum existimandum est philosophia, et hujus laude vulgus anteire), id oratione persequar. Mulieri* D *cuidam amplissimo loco natæ, cujus maritus haud pridem extremo vitæ die functus erat, judicis assessor vim afferebat, invitamque ad nuptias pertrahebat. Illa autem, cum nulla ratione hanc vim effugere posset, consilium capit, non majoris audaciæ, quam prudentiæ plenum. Ad sacram etenim mensam confugit, Deumque adversus hanc injuriam propugnatores sibi adoptat. Quid igitur per Trinitatem ipsam (ut forensi quoque dicendi genere nonnihil inter laudes utar) faciendum fuit, non dico magno Basilio, ac de his rebus aliis leges statuenti, sed alii cuiquam longe illo inferiori, dum tamen sacerdoti?*

A *Quid aliud, nisi ut eam assereret, retineret, omni cura tueretur: Dei clementiæ et legi, quæ altaribus honorem haberi jubet, manum porrigeret, omnia denique prius faceret et pateretur, quam ut inhumanus ullum adversus eam consilium iniret, sicque et mensam sacrosanctam, et fidem etiam illam, eum qua supplex erat, contumelia afficeret? Nequaquam, inquit novus iudex; sed omnes imperio meo cedere, ac Christianos leges suas proderet oportet. Ille igitur supplicem deposcebat: hic omni vi retinebat. Ille rursus furore concitatur; ac magistratus quosdam mittit, qui sancti viri cubiculum perscrutarentur, ignominia causa potius id faciens, quam quod ejusmodi quidquam necesse esset. Quid ais? Domumne illius ab omni libidinis motu liberi, quem angeli complectuntur, quem vel solum intueri semina reformidant? Nec eo contentus, ipsum insuper adesse, et causam dicere jubet, neque id placide et humane, sed quasi unum ex iis qui capitis damnati sunt. Atque ipse quidem aderat. Ille autem ira et arrogantia plenus pro tribunali sedebat. Stabat Basilius, quemadmodum Jesus meus Pilato judicante. Cunctabantur porro fulmina, Deique gladius adhuc exacuebatur, et differabatur, arcusque ita contendebatur, ut tamen retineretur, pœnitentiæ videlicet tempus ac locum aperiens. Hoc enim apud Deum in more atque usu positum est. Atque hic mihi, quæso, alterum persecutoris et athletæ certamen spectat. Pallium detrahi et lacerari jubebat. At ille: Exuam præterea, si ita lubet, etiam tunicam. Eum, qui carnis expertus erat, verberaturum se minabatur, corpus submittebat unguibus laceraturum. At ille: Hujusmodi, inquit, laniatione medicinam hepatis afferes, magnopere, ut vides, me prementi. Atque hi quidem in his erant. Civitas autem, simul atque hujusmodi malum ac commune periculum rescivit (periculum enim suum quisque ipsius contumeliam esse existimabat), tota furore corripitur, atque incenditur, ac, velut fumo apum examen movente, certatim omnes cujuscumque generis atque ætatis excitantur et exsurgunt, ac præsertim armorum opifices, imperatorique textores. Nam hi in ejusmodi rebus ferventiores sunt, atque ob libertatem ac licentiam, qua fruuntur, ad audendum paratiores. Unicuique porro teli loco erat, vel quod ars offerebat, vel quod in re præsentis tumultuarie consecerat. Faces in manibus, saxa, fustes in promptu, unus omnium cursus, unus clamor, communis animorum alacritas; furor, miles vehemens, imo belli dux. Ne mulieres quidem tunc temporis inermes erant, hac nimirum occasione animos earum exacuate (radii autem ipsis hastarum loco erant), imo nec mulieres jam manebant, quippe quas zelus roborasset, atque ad virilem fortitudinem animique magnitudinem traduxisset. Quid multa? pietatem omnes ita demum inter se partituros censebant, si ipsum dividerent ac discarperent: atque is majorem apud eos pietatis laudem habiturus videbatur, qui primus in eum, qui tantam facinus aggressus*

(a) Orat. 20.

sus esset, manum injecisset. Quid igitur audax ille et insolens iudex? Supplex erat, miserabilis, calamitosus, quovis homine dejectior: quoad in conspectum prodiens ille martyr, et sine plagis victor, ac popululum pudore correptum per vim retinens, supplicem suum et vexatorem a periculo vindicavit.

Tangit etiam hanc historiam Gregorius Nysenus (a), qui Basilium narrat, cum ei iudex quidam minaretur se illius jecur ex visceribus evulsurum, insulas minas subridendo excipientem dixisse: *Gratiam tibi habebo ob hanc voluntatem; non enim mediocriter me angit in visceribus jecur. Quare si illud ejicias, quemadmodum minatus es, molestia corpus liberabis.*

Judicem illum, qui tam indignis modis Basilium vexavit, uterque Gregorius *ὑπαρχον, praefectum*, appellat. Sed his in locis legendum videtur *ἐπαρχον*, vicarius enim fuit praefecti in dioecesi Pontica, quam ab eo gubernatam testatur Nazianzenus: et cum iudex ab eodem vocetur, comes Ponticæ esse non potuit, ac proinde vices praefecti agebat. Apud eundem Nazianzenum pro his vocibus *πέμπει τινας τῶν ἐπ' ἐξουσίας*, quosdam magistratus mittit, legere malim *ὑπ' ἐξουσίας*, mittit aliquos ex ministris suis.

Matronam, cujus nuptias tam violenter appetebat vicarius praefecti, Vestianam illam fuisse opinatur Baronius (b), de qua in *Vita S. Macrinae* Gregorius Nysenus loquitur. Sed in hac expendenda conjectura, quæ nulla nititur ratione, non immeritor. Illud ad statuendum difficilius, quinam ille fuerit vicarius, et quo hæc acta tempore.

Narrata Valentis Cæsareæ commorantis persecutione, sic ad istam transit Gregorius, ut eam non obscure demonstret alio evenisse tempore. At enim, inquit (c), *hujusmodi quidem fortasse ea, quæ cum illis egit, fuerunt, eumque finem habuerunt, cæterum cum aliis alio modo se gessit, aut parvis de rebus, aut parum egregie dimicavit, aut non ita sapienter disseruit, nec ut hominum commemorationem, aut certe insignem laudem mereretur?*

Multa sane ex iis, quæ narrantur a Gregorio, optime conveniunt in impium illum Ponticæ vicarium, Demosthenem, qui in Cappadocia et finitimis provinciis grassatus est anno 375 et 376. Is cum sui in Basilium odii plurimas significationes dederit, seque acerrimum hæresis defensorem præbuerit, non immerito idem videri posset, ac ille vicarius, quem narrat Gregorius Basilio multas alias contumelias fecisse, et in speciem quidem mulierculæ causa excanduisse, sed revera hæresis defensionem ac pietatis oppugnationem sibi proposuisse. Huic favet opinioni quod ait hic bellum mundanum desiisse, et felicem Deo favente exitum ha-

buisset, id est, hoc certamen cum vicario omnium postremum fuisse.

(d) Sed cum Nicetas, cujus hac in re non spernenda auctoritas, vicarium illum, de quo Gregorius loquitur, Eusebium Dominicæ imperatricis avunculum fuisse testetur, nobis integrum non est hanc historiam in Demosthenis nomen conferre. Non enim probabile est id Nicetam de suo finxisse; sed potius verisimillimum est, ut observat Tillemontius, hanc eum notationem ex aliquo exemplari vetusto eruisse, in quo nomen Eusebii ad marginem ascriptum erat.

Cum autem hæc persecutio neque ad annum 372, neque ad 375 referri possit, videtur intra illud tempus collocanda, quod inter utramque persecutionem effluxit. Nam post Demosthenis persecutionem, nihil nobis suppeditat historia Basilii, quod cum hoc eventu quadrare possit. At hiems hujus anni 374 exeuntis mirifice congruit. Jam enim vidimus nefarias hæreticorum molitiones, quorum alii post festum S. Euppsychii in aulam cucurrerunt, alii remanserunt rumorem expectantes. Præterea Basilium initio epistolæ 200 testatur sibi *negotia ab iis qui Ecclesiis nocent exhibita per totam hiemem fuisse*. Similiter initio epistolæ 203 commemorat sua *cum iis, qui doctrinam veritatis impugnant, certamina*. Non incommode ergo in hac hieme Basilium cum Eusebio vicario narratam a Gregorio pugnam et multas alias sustinuisse existimamus.

Non magni refert, quod Gregorius hoc bellum omnium postremum fuisse dicit. Loquitur enim Gregorius de ejusmodi pugnis, in quibus Basilium in iudicium vocatus, veritatem pro tribunali acriter defendit: quod quidem ei in Demosthenis persecutione non videtur contigisse. Huc accedit quod Gregorius, dum ait, *Hic bellum mundanum desiit*, non eum rorum ordinem sequitur, quem temporum series postulabat, sed quem sibi ipse in adornanda oratione præscripserat. Hinc bellum episcopale ibidem a dissensione cum Anthimo incepisse dicit; quamvis constet Basilium in ipso episcopatus primordio plures Cappadociæ episcopos schismate a se disjunctos habuisse.

CAPUT XXXII.

D I. *Gravissimus Basilii morbus ante Pascha anni 375. Quatuor litteræ ad hunc morbum pertinent. II. Ac curata historia translationis sancti Dionysii ex epistola sancti Basilii ad sanctum Ambrosium. III. De epistola 198 ad S. Eusebium. IV. Epistola canonica secunda et epistola 200 ad S. Amphilo- chium. Paulo post epistolam 201 ad eundem scripta. V. Concilium Amphilo- chii de restituendis episcopatibus, ad quod vocatur Basilius.*

I. (e) Longior solito fuit hiems anni 375 in Cappadocia, ac viæ omnes usque ad Pascha interclusæ fuerunt. Basilium per totum hoc tempus occupationes negotiorum exteriorum, et, ut jam diximus (f),

(a) In Basil. pag. 485.

(b) Ad an. 370.

(c) Or. 20.

(d) Not. in Naz. pag. 781.

(e) Ep. 198.

(f) Ep. 205.

prælia cum veritatis hostibus detinuerunt. (a) Continuæ etiam ac vehementes febres illius corpus adeo consumpserunt, ut visum sit aliquid ipso tenuius, ipse nempe Basilius. Præterea quartanarum accessus ultra viginti vices perstiterunt. Febris liberatus, ita debilis erat, ut nihil ab aranea differre videretur. Itaque cum eum Meletius medicus in suam solitudinem invitasset, non potuit hoc iter suscipere, quemlibet auræ impulsus reformidans, sed iturum se verno tempore promisit, modo cum Deus magna sua manu sanaret.

Incidit in hunc morbum ante Pascha; siquidem liber a febris verno tempus expectabat. Quod si in epist. 198 febrium acerbitalatem commemorat, vel de præteritis febribus id intelligendum est, vel de morbo recrudescente. Recruduit enim morbus; unde ait in epistola 200: *Morbi me ex morbis excipiunt.*

Morbum suum eodem modo indicat in epistola ad Zoilum, quæ proinde ad idem tempus referenda. Eruditus ille vir ac disertus, cum sic ad Basilium scripsisset, ut velut in audaciore quodam facto veniam peteret, hortatur eum Basilius, ut ad omnem occasionem scribat; libenter enim lecturum se viri eloquentis litteras, et cum a Scriptura didicerit quantum sit charitatis bonum, suavissimum sibi fore hominis amantis colloquium. Ejusdem morbi notæ observantur tum in epistola ad Euphronium Coloniam episcopum, in qua dicit videri se adhuc in terra versari, tum in alia ad Aburgium, quem optat, ut aliquando in patria videre possit, dum in terris versatur, atque aerem ducit; in hoc enim tantum participem se esse vitæ, quod respiret.

Cum Colonia, cui præerat Euphronius, a viis publicis distaret, Basilius raro ad eum scribebat, quamvis sæpe ad alios Armeniæ episcopos scriberet, quia neminem futurum sperabat, qui litteras suas Coloniam perferret. Sed cum tunc haberetur concilium aliquod in Armenia, quod quidem paulo post Pascha videtur contigisse; Basilius aut ipsum Euphronium sperans adfuturum, aut saltem episcopos quibus scribebat, operam daturus ut sua perferretur epistola, hanc illius salutandi occasionem non prætermisit. Epistola illa ad episcopos Armeniæ scripta, in magno numero est earum, quas amissimus.

II. De translatione corporis sancti Dionysii Mediolanensis variæ feruntur historiæ, in quibus judicandis recentiores scriptores sudaverunt. Ex quibusdam Actis apud Mombritium sanctus Dionysius obiisse dicitur in Armenia, in quadam urbe, quam alii Arreicium, alii Ariaratiam, alii aliis appellant nominibus. Hujus urbis episcopus Aurelius, prout Dionysius moriens rogaverat, illius corpus Mediolanum ad Ambrosium episcopum retulit; ibique post tres annos ipso sancti Dionysii anniversario die mortuus, prope eundem a sancto Ambrosio

A sepultus dicitur. Simplicius multo ac verius Usuardus et Ado S. Dionysium in Cappadocia mortuum esse tradunt, ejusque corpus Ambrosio Basilium reddidisse. Utris monumentis fides adhibenda sit, ambigere vetat epistola Basillii ad Ambrosium, quam in aliis codicibus mss. et editis insigni parte truncatam, in vetustissimo codice Harlæano integram percommode reperimus.

(b) Ambrosius inter primas episcopatus sui sollicitudines id curæ habuit, ut corpus beati Dionysii, qui in Cappadocia obierat, Mediolanum reduceret. Misit ergo e clero suo selectos viros cum litteris ad Basilium, quem rogabat ut sibi in hoc consilio adjuutor esset. Mediolanenses clerici laudem toti clero Mediolanensi conciliarunt morum suorum gravitate: et cum adhuc sæviret hiems in Cappadocia, libenter hoc incommodum pertulerunt, ut mandata episcopi sui adimplerent. Sed difficillimum fuit fidelibus illius loci, ubi sepultus erat S. Dionysius, persuadere, ut patrem et patronum suum cederent, cui martyris honores deferebant, quemque præsidium urbis suæ esse ducebant. Sed tamen eos flexit clericorum Mediolanensium animi firmitas. In quo quidem perutilem eis operam navavit Therasius presbyter Cæsariensis, quem Basilius eis socium adjunxerat. Is labore itineris sponte suscepto vehementiorem fidelium loci illius impetum compressit: et cum reluctantes oratione sua flexisset, coram presbyteris, diaconis, multisque aliis Deum timentibus sublatis cum debita reverentia reliquias Mediolanensibus servavit, quas qui antea custodiebant, non sine lacrymis persecuti sunt, sed tamen aliorum gaudium suæ consolationi prætulerunt.

Sic rebus ex sententia confectis Ambrosio re-scripsit Basilius, se inter magna Dei dona numerare, quod eum cognoverit, et interni hominis pulchritudinem ex litteris perspexerit. Deum glorificat, qui eum e iudicibus terræ ad cathedram apostolorum mirabiliter transtulit. Hortatur ut bonum certamen certet, et patrum renovet vestigia et sæpe ad se scribat. Narrat quomodo corpus beati Dionysii impetratum fuerit a fidelibus illius loci, in quo requiescebat. Declarat nullum esse ambigendi locum: hunc illum esse invictum athletam: hæc ossa quæ cum beata anima dimicaverunt: unam arcam fuisse quæ venerandum illud corpus excepit; neminem prope ipsum jacuisse, insigne sepulcrum fuisse; Christianos qui illum hospitio exceperant, et tunc manibus suis deposuisse et nunc extulisse; honorem martyris ei delatum fuisse.

Non una est causa, cur hanc epistolam hoc anno circa Pascha scriptam existimem. 1. S. Ambrosium Basilius, ut recens electum, hortatur ad patrum sequenda vestigia, eumque laudat, ut spe et expectatione magis, quam rebus pro Ecclesia fortiter gestis insignem. 2. Illius etiam clericos laudat, quod hiemem imperviam non reformidaverint, dummodo

(a) Ep. 193.

(b) Ep. 197.

episcopi sui mandata facerent. Id autem nulli anno melius congruit, quam huic 375, quo omnes Cappadociæ viæ usque ad Pascha interclusæ fuerunt, ut legimus in epistola sequenti. 3° Sanctus Ambrosius sic de Dionysio loquitur in epistola ad Vercellenses: *Beatus Dionysius, inquit, exegit votis ut in exilio vitam poneret, ne regressus confusa instituit et usu infidelium studia plebis aut cleri inveniret: meruitque hanc gratiam, ut pacem Domini tranquillo affectu secum referret.* Sic ergo conjunctus Dionysii reditus cum Ambrosii ordinatione, quæ pacem restituit, ut ipse Dionysius pacem retulisse videretur. Ex his colligimus Ambrosium episcopatus sui primordia sancti Dionysii reditu illustrasse.

III. Paulo ante Pascha scripsit sanctus Eusebius ad Basilium, et cum eo iurgavit, quod ad se non scriberet, ac si desint occasiones, non aliquem e suis clericis mitteret. Jam antea aliam ejusdem Eusebii epistolam officiales detulerant. Revera non multas Eusebio scripserat epistolas Basilium, quia nactus non erat, qui ad eum proficiscerentur, sed tamen plus quatuor scripserat, simulque litteras ad se post priorem Eusebii epistolam Samosatis allatas, Leontio peræquatori Nicææ miserat, ut illius opera darentur Sophronii domus procuratori, easque ille ad Eusebium referendas curaret. Unde suspicatur Basilium (a) alicujus eorum, quibus hæ litteræ traduntur, aut negotiis aut segnitie fieri ut non reddantur. Cur autem aliquem ex clericis non miserit, excusat acerbissimam hiemem, quæ omnes vias usque ad Pascha intercluserat; tum etiam clericorum suorum alienum a peregrinationibus animum, eo quod ex sedentariis aribus victum comparant. Unde etiam rure coactus fuerat accersere, qui hanc epistolam perferret. Eusebium lectorem diu apud se retinuerat Basilium, aerem temperatum exspectans: tandem dimisit, non sine metu, ne iter infirmæ valetudini noceret. Nonnulla in Oriente novata fuerant, sed cum ea fratres Eusebio narraturos sciret, scribendis supersedit. Ita morbo debilitatum se esse dicit, ut se ærumno-æ hujus vitæ tempus exegisse crederet. Quid autem in Oriente novi eveniret, non facile est assequi. Forte loquitur Basilium de Ecclesiæ Antiochenæ perturbatione, quæ paulo ante hujus epistolæ tempus tanta existit, ut presbyteri nonnulli jurare coacti sint nunquam se publice Antiochiæ sacerdotio functuros. Vid. epist. 199, can. 17. Forte etiam Basilii verba de rebus Samosatensibus accipi debent. Nam Eunomius, qui in locum sancti Eusebii intrusus fuerat, non diu videtur hac in urbe mansisse. Cum enim invisum se omnibus esse animadvertisset, libenter abscessit: at ejus loco Lucium Ariani hominem longe deteriore ordinaverunt.

IV. Missæ etiam Amphiloquio paulo post Pascha

A epistola canonica secunda et sequens epistola 200. Nam in epistola canonica excusat morbum et ministrorum penuriam, cur non scriptum illud citius miserit, cum jamdudum propositis ab Amphiloquio quæstionibus respondisset. In epistola autem 200 morbos et occupationes negotiorum exteriorum et certamina cum hæreticis causatur, quibus se per totam hiemem usque ad hujus epistolæ tempus dici detentum fuisse. Missa ergo simul utraque epistola, siquidem utriusque eadem causæ attulerunt.

Frustra Tillemontius existimat canonicam primam simul cum secunda missam fuisse. Nam in secunda non solum multæ quæstiones solvuntur de quibus prima nihil habuerat, velut de raptoribus (b), de presbytero nuptiis illicitis implicato (c), de absurdis votis (d) et aliis ejusmodi; sed etiam multa, quæ in prima statuta fuerant, clarius et uberius explanantur in secunda, ut de lapsis virginibus (e), de baptismo hæreticorum (f) et pluribus aliis. Ex quibus patet Amphiloquium, lecta priore epistola canonica, novas quæstiones Basilio proposuisse, et de præteritis, quid dubium aut obscurum sibi videretur significasse. Id præcipue observari potest in canone 47 de baptismo hæreticorum, ubi Basilium idem de Encratiis, Saccophoris et Apotactis ferendum esse judicium negat, ac de Novatianis: non aliam sane ob causam, nisi quia Amphiloquius significaverat discrimen inter has sectas sibi minus probari. Unde Basilium: *Quod si apud vos, inquit, prohibita est rebaptizatio sicut apud Romanos, nostra tamen ratio vim obtineat.* Decepti Tillemontium hoc epistolæ secundæ canonicæ proœmium: *Cum pridem ad propositas nobis a tua pietate quæstiones respondiissem, non nisi scriptum, partim quidem longo et periculoso morbo detentus, partim vero propter penuriam ministrorum.* Hæc vix doctus de primis canonibus dicta existimavit, quamvis de secunda epistola canonica dicta sint, cui jam absolutæ Basilium, ut scriptoribus non insolitum est, præfationem apponebat. Hæc enim secunda epistola canonica simul cum ducentesima epistola missa est per Meletium, qui proficiscens monuerat Basilium copiam esse salutandi Amphiloquii. In exordio utriusque epistolæ easdem affert rationes, cur tandem siluerit. At duæ illæ epistolæ simul mitti non potuerunt, quin canonica multo ante absoluta fuerit. Cum enim inutile fuisset duas simul ad eundem epistolas scribere, tum vero improbable est Basilium unius aut alterius diei spatio triginta et amplius canones condidisse, cum, præsertim declararet in proœmio canonicæ primæ, coactum se fuisse diligenter attendere, et si quid a senioribus audisset, recordari, et cognata lis quæ didicerat, per se ipse ratiocinari. Non verisimile est Basilium in se-

(a) Ep. 198.
(b) Can. 30.
(c) Can. 27.

(d) Can. 8.
(e) Can. 18
(f) Can. 97

cunda canonica epistola adornanda segniorem fuisse. Jamdudum ergo conditi canones ante oblatam facultatem Meletii, ac præfatio post absolutum opus addita. Similiter duabus aliis epistolis canonicis præfatio, postquam absolutæ fuerunt, apposita fuit. Nam cum ait Basilius in primæ proœmio, prudentiorem factum se esse, et multa quæ ignorabat didicisse, ac coactum fuisse diligenter attendere, et si quid audierat a senioribus, recorder, et cognatis quæ audierat, per se ipse ratiocinari; cum, inquam, hæc dicit, manifeste declarat se hujus operis labore defunctum esse. Tertiæ epistolæ præfationem scripsit Basilius, cum redeunti ex Pontico itinere allatæ sunt litteræ Amphiloohii, quibus nulla interposita mora respondit; ac proinde spatium non habuisset condendorum canonum, nisi antea absoluti fuissent.

Narrat Basilius (a) in epistola canonica secunda, consultum se fuisse a presbyteris Antiochenis, qui coram infideli viro coacti fuerant jurare nunquam se Antiochiæ sacerdotio perfuncturos; seque auctorem eis fuisse, ut a publicis quidem conventibus abstinerent, privatim autem munia obirent presbyterorum. Cum autem unus ex illis, Bianor nomine, Iconii, Antiochia relicta, domicilium suum constituisset, censet Basilius eum hac lege non teneri, et publice sacerdotio perfungi posse; modo tamen pœnitentiam agat ob facilem et promptum ad jusjurandum animum.

Meletius, qui has litteras detulit, milites recens collectos deducebat. Gratissima fuit Basilio scribendi ad Amphiloohium occasio: hunc rogat, ut inuisat Ecclesiam Cæsariensem, postquam res Lycaoniæ composuerit, eamque, sive se vivo, sive mortuo, ut propriam curet. Commendat ei Meletium, monetque ut diei festo sancti Euppsychii non desit, neque expectet, dum iterum moneatur, imo ipsum diem antevertat, ut se exhiberet.

Cum hæc scriberet Basilius, Amphiloohium putabat optima uti valetudine. Sed paulo post scripsit Amphiloohius se in morbum incidisse. Pernolestum id fuit Basilio, qui Amphiloohii videndi magno tenebatur desiderio, ejusque consilio ad multa uti volebat. Sed (b) ei veniam dat et petit vicissim, cum utrumque eadem causæ detinuerint, morbus Amphiloohium, Basilium vetus ægritudo quæ nondum abscesserat.

V. Postquam e morbo convaluit Amphiloohius, curam et sollicitudinem in re magni momenti constituenda insumpsit. Inter alia provinciarum segmenta, quæ attributa Iconio fuerant, insignis erat civitas Isaurus, quæ provinciæ Isauriæ nomen dederat, et inde cum multis aliis oppidis avulsa, Lycaoniæ adjuncta est. Destituta autem episcopis erant tum magna illa civitas, tum alia oppida, sive ab hæreticis, sive ab hostibus vastata; Basilium

(a) Can. 17.
(b) Epist. 201.
(c) Ep. 202.

A consulerat anno proxime elapso Amphiloohius, qua potissimum via remedium huic malo ferendum esset; sed hoc anno rem minime protrahendam ratus cum episcopis deliberare statuit, ac Basilium ad concilium suum advocavit. Præter desiderium videndi Amphiloohii, tam eximia conveniendi causa Basilium (c) exacuebat. Sed eum moveri non sinebant morbi reliquiæ. Nuper enim curru ad martyres usque vectus, pene in eundem statum relapsus fuerat. Rogat itaque ut res, si fieri possit, in paucos dies differatur, seque adfuturum promittit. Sin autem urgent negotia, hortatur ut peragant quæ in manibus sunt, seque tanquam præsentem eorum, quæ præclare gerentur, participem numerent.

B Non dubium est quin expectatus fuerit Basilii adventus. Nam se in Pisidiam venisse testatur (d), ut cum episcopis illius regionis ea, quæ ad fratres Isauriæ spectant, componeret. Cum autem huic de restituendis episcopatibus deliberationi multæ inessent difficultates, videtur ea vicisse sententia, quam anno superiore proposituerat Basilius, ut magnæ civitati primum episcopus daretur; suoque illi circulo circumscripto, quia vicinos nonnullos ordinabat, deinceps penes Amphiloohium jus esset et arbitrium episcoporum in aliis civitatibus constituendorum. Id colligimus ex initio epistolæ 217, quæ est canonica tertia, ubi Basilius auctor est, ut aliquis ex neophytis ordinetur episcopus, sive Macedonio ita videatur, sive non. Erat ergo Macedonius magnæ civitatis episcopus, ac metuebat Basilius ne is jurisdictionem suam episcoporum in aliis civitatibus ordinatione coerceri moleste ferret. Sed hujus rei interpellandæ ablatum ei jus fuerat consilio Basilii, qui suum illi circulum voluerat circumscribi. Macedonius non diu Isaurum rexit: nam hujus civitatis episcopus Hilarius in concilio Constantinopolitano et in Testamento sancti Gregorii Nazianzeni vocatur.

CAPUT XXXIII.

I. *Dazimonem perturbat Eustathius et multos abstrahit a communione Basilii, qui ad eos scribit. II. Scribit etiam ad Neocæsarienses. III. Iterum mittit in Pontum et agit de congressu cum episcopis. IV. Neocæsariensibus nihil respondentibus iterum scribit. Duæ aliæ eadem de re ad amicos litteræ. V. Post festum sancti Euppsychii in Pontum proficiscitur. Eo veniente ad fratris ædes, turbatur Neocæsarea. Scribit ad eos et ad Olympium. VI. Basilio redeunti nuntiat quid contra ipsum hæretici, quid contra Meletium Paulini sectatores moliantur. Plures his de rebus litteræ. VII. De epistola canonica tertia, et epistola 218 quæ simul missa est. VIII. Litteræ ad Samosatenses, ad Beræenses et Chulcidenses per Acacium missæ.*

I. Præter famosos libellos, quibus Basilii famam Eustathius laceraverat, occultis etiam illum machinationibus lædere conabatur. Nam (e) Dazimonem, quæ regio est Ponti secus Iridem sita, perturbave-

(d) Ep. 216.
(e) Ep. 216.

rat, ac multos in Ponto episcopos a communione Basilii abstraxerat. Hæc autem illum astu molitum esse, non palam et aperte ut in famosis libellis, inde perspicitur, quod, cum ei Basilius motuum Ponti conceptis verbis causam in epist. 216 ascribat, in epistola 203 postulet ut auctor calumniarum e latebris in apertam lucem prodeat. Basilius (a) dudum avehat cum episcopis Ponti congredi: at eum detinuerunt causæ eædem, quas supra recensuimus, morbi, sollicitudines Ecclesiarum, et pugnae cum hæreticis. Sed paulo post reditum ex Pisidia epistolam (b) scripsit ad episcopos maritimos, eos præsertim qui Dazimonem incolebant. Permolesum erat Basilio (c), quod eorum charitas iam dudum sibi deesset, nec ulla ab eis epistola, nulli clerici venirent, quamvis rerum Cappadociæ status ad hæc officia frequenter exhibenda, eos hortari debuisset. Nam excitatos ab hæreticis fluctus Cappadoces excipiebant, iis qui retro erant in tranquillo degentibus. Forte hæc ipsa causa eorum studia retardabat. Metuebat enim Basilius ne, quia eos tuebatur locorum situs, aliorum auxilio et communione viderentur sibi non indigere, et idcirco vulnera, quæ eorum animis calumnie lecerant, difficilium sanarentur. Dolorem suum corde iam dudum premebat; pudebat enim querelas suas apud remotos communicatores deferre. Sed tamen ea de re (d) cum omnibus Cappadociæ episcopis communicavit, qui ei auctores fuere ut ad maritimos episcopos scriberet, ac epistolam Petro presbytero, ipsius, ut verisimile est, fratri, viro ad ea, quæ deerant epistolæ, explenda i doneo committeret.

Scripsit itaque ad eos epistolam ducentesimam tertiam, quæ omnibus charitatis et humilitatis notis insignis est. Proponit viam perfacilem et expeditam ad cognoscendam veritatem. Profitetur paratum se esse coram eis illata sibi crimina diluere, modo adversa fronte prodeant qui injuriam faciunt, ut is qui conviciatur, non jam sit diabolus seu calumniator, sed accusator, imo neque accusator, sed frater admonens in charitate et ad emendationem arguens; ipsi vero non conviciorum auditores sint, sed argumentorum iudices: *neque nos, inquit, incurati relinquamur, nostro nobis non indicato delicto*. Sive igitur in Cappadociam venire velint, et ipsius peccata scrutari, utrum talia sint qualia audierunt; pollicetur se eos supinis manibus excepturum. Sive locum aliquem in Ponto designare mauerint, libenter se eo venturum, ut probandum se et examinandum exhibeat.

De auctore calumniarum sic loquitur Basilius, quasi eum non nosset, aut unum aliquem ex Ponti episcopis esse suspicaretur. Postulat enim ut aperta

A fronte prodeat (n. 4), nec jam calumniator sit, sed accusator, imo nec accusator, sed frater admonens in charitate. Non puto eum de Eustathio sic locuturum fuisse, si ab eo hæc omnia orta esse deprehendisset. Forte ergo id non deprehendit, nisi ex congressu cum episcopis Ponti. Certe post hunc congressum rem perspectam et exploratam habuit. Sic enim loquitur in epistola 216: *Atque inde nos in Pontum excepit peregrinatio, cum Dasimonem satis perturbasset Eustathius, multosque illic adduxisset, ut se ab Ecclesia nostra abscinderent*. Manifesta est hujus testimonii necessitudo cum epistola hæc ducentesima tertia. Quod enim iter suscepisse se dicit in epistola 216, id in epistola 203 suscepturum se promittit, si locum designare velint Ponti episcopi. Locus ex utraque parte designatus rem confirmat. Nam ut Basilii commodo consulere Pontis episcopi, ut modo videbimus, constituerunt cum eo congredi, ubi is parœciam suam visitans ad fines Comanicos venisset. Erat autem Dazimon infra Comanam.

Scripta videtur epistola 203 post reditum ex Pisidia. Nam cum Petrus optata responsa retulisset, Basilius iterum Meletium presbyterum misit, ac episcopos ob corporis infirmitatem rogavit, ut tunc congressus fieret, cum ipse in fines Comanicos, parœciam suam visitando, pervenisset. Non ergo aliud iter meditabatur, cum hæc scriberet, ac itineri Pontico, cujus suscipiendi gravissimæ suberant causæ, moras afferret infirma valetudo.

C II. Multo graviores Basilio molestiæ acciderunt a Neocæsariensibus, quam ab aliis Ponti civitatibus. Erant Basilio cum hac urbe magnæ necessitudines. Patriam suam, ut supra (e) vidimus, Pontum appellat, quia puerilem institutionem prope Neocæsaream acceperat ab avia Macrina, quæ (f) Gregorium ejusque successores magistros ac patres habuerat. Basilium Athenis reducem cum missi ex magistratibus legati (g), tum postea tota civitas circumfusa maximis honoribus allicere conata fuerat, ut juventutis erudiendæ provinciam suscipere. Præterea (h) summa semper exstiterat inter utramque Ecclesiam, Cæsariensem et Neocæsariensem, animorum conjunctio: utriusque clerus ac populus sæpe diebus festis obeundis permiscebatur: ipsi pastores ita inter se diligebant, ut alterum uterque instar magistri ac ducis haberet. Videtur summa illa charitas aliquantum refrixisse sub Musonio. Quanquam is, etsi suam Basilio operam in concilianda Ecclesiarum pace non navabat, nunquam tamen eam ad debellandos hæreticos denegaverat: ejusque morte afflictos Neocæsarienses disertissima epistola consolatus est Basilius (i). Sed jam tum metuebat ne quis ex hominibus sibi

(a) Epist. 203, n. 1.

(b) Ep. 203.

(c) Ep. 216.

(d) Ep. 203, n. 4.

(e) Cap. 1.

(f) Ep. 204, n. 6.

(g) Epist. 210, n. 2.

(h) Epist. 204, n. 7.

(i) Ep. 28.

non amicis in hanc sedem eveheretur : denuntiat enim Neocæsariensibus suam cum illis conjunctionem, prout sibi episcopum eligent, aut arctius constrictum iri, aut penitus relaxatum.

Usu evenit quod Basilius metuebat : neque a Neocæsariensibus, ex quo novum episcopum habuere, ullas amoris et communionis significationes accepit. Unde queritur (a), quod eorum iracundia totam hominis ætatem perduret : causam ubique in episcopum rejicit : expostulat (b) cum Neocæsariensibus, quod belli sibi illati duces omnes ad unum sequantur. Tempestatem ab iis qui ad clavum sedent excitari ait (c). Supra episcopum Neocæsariensem probavimus esse Atarbium illum, qui cum Basilium gravissimis maledictis in media ecclesia lacerasse, et errori Sabelliano affine aliquid prædicasse diceretur, accersitus a Basilio, non modo non paruit, sed etiam Basilii vitam et doctrinam insectari, fanda et infanda in eum concionari perrexit, atque (d) etiam mercede conduxit, qui somnia illius famæ injuriosa, cœlitus sibi oblata esse fingerent (e). Scripta Basilii, ut profanam sapientiam redolentia, exagitabat : ac criminandi ansam ex illius cum Eustathio communionem videtur arripuisse. Causam (f) inexpiabilis odii prætexebat nonnulla Cæsariensis Ecclesiæ instituta, velut psallendi ritum, et virorum ac virginum monasteria, quæ nec Ecclesiæ Neocæsariensi nota erant, nec Gregorii tempore fuerant usitata. Quinetiam (g) impudens illud os de virginibus Basilii nonnulla licenter effudit, quæ antea ne Satanas quidem mendacii pater proferre ausus fuerat.

Veras odii causas Basilius (h) duas potissimum refert, invidiam cæco igne carpentem, et metum ne a Basilio Sabelliani erroris argueretur. Invidia non in solum Basilium eruperat : sed hoc morbo tota hominis vita laborabat. Impietatis autem sibi conscius Basilii congressum caute fugiebat. Vix enim negare potuisset, cum testes illius sermonum essent non pauci. Auditum erat ex eo, cum diceret (n. 3) nomen adversarii traditum esse, Unigeniti vero nequaquam. Hæc Basilio pudorem incutiebant, quia consanguineus illius erat impietatis auctor. Cum autem esset ille vir indoctissimus, ut Basilius (i) non obscure indicat, ac impiis suis cavillationibus ne verisimilitudinis quidem colorem illinere valeret (j), errores suos inepto cuidam scripto mandaverat, quod ad Meletium missum, et retrorsum a sancto viro, ut par erat, rejectum, ipse in tenebris, velut matres quæ monstra pepererunt, alebat. Periclitatus etiam fuerat in quadam epistola Anthimum Tyanensem, proposito quodam Gregorii Neocæsariensis testimonio.

Basilius, qui se decorari non putabat, si maxi-

- (a) Ep. 204, n. 1.
- (b) Ep. 207, n. 1.
- (c) Ep. 210, n. 2.
- (d) Ep. 207, n. 1.
- (e) Ep. 294, n. 5.
- (f) Ep. 207, n. 2.

mis lacessitus injuriis, supplex ultro veniret, et cum hominibus arrogantibus demisso se gereret, scripsit ad presbyteros Neocæsarienses, ac per eos ad totam civitatem epist. 204. Queritur quod cum totæ tantas cum eis habeat necessitudinis causas, tandiu invisus eis sit, ac utramque aurem calumniatoribus præbeant. Humiliter fatetur se multa peccare ; sed rogat, ut si vita sua in crimen vocetur, coram episcopis, aut coram spectatissimis ex eorum Ecclesiæ clero res dijudicetur. Quod si fides sua suscepta sit, postulat ut scriptum proferatur, et ut par est examinetur. Ac ne videretur examen subterfugere, sua scripta eorum judicio permittit. Scripta videtur hæc epistola circa idem tempus ac ducentesima tertia. Verisimile est enim Basilium, cum Pontii episcoporum benevolentiam recolligere conaretur, non neglexisse similia vel potius longe graviora in Neocæsariensium animis vulnera. Sed cum diversæ essent in utrisque offensionis causæ, diversis opus fuit litteris.

III. Basilii epistola ad Pontii episcopos, cui non parum addebat ponderis Petri presbyteri prudentia, sic animos permovit, ut parati ad deponendam offensionem viderentur. Quare Basilius iterum misit cum litteris Meletium presbyterum ad Elpidium, unum ex episcopis Pontii, sed forte non ex eorum numero, qui ab Ecclesiæ Cæsariensis communionem discesserant. Basilio enim amicis in primis fuisse patet ex hac et sequenti epistola. Rogat eum Basilium ut, si necessarius ei videtur congressus, designet locum et tempus, seque et Pontii episcopos ea de re certiore faciat. Quidam ex hoc convocandum episcoporum munere, quo perfunctus est hoc in negotio Elpidius, concluderunt eum metropolitanum fuisse Pontii, atque adeo episcopum Neocæsariensem et Musonii successorem. Sed hæc opinio consistere non potest cum iis quæ de episcopo Neocæsariensi diximus. Potuit quidem Elpidius, ut erat ætate proventus, (k) metropolitani dignitatem obtinere, quæ in Ponto ætati deferebatur, interdum etiam virtuti (l) ; ut Musonio delatam supra vidimus. Sed, ut observat Tillemontius, cum rogetur Elpidius, ut et Basilio et episcopis Pontii designet tempus et locum congressus ; quemadmodum inde colligi non potest eum in Basilium jura metropolitana habuisse, ita probabilius est non alias eum hac in re quam amici et interpretis vices defendisse.

Difficile ad explicandum prima specie videtur, cur Basilius dicat iterum a se Meletium compresbyterum mitti. Non enim illum antea miserat, sed Petrum presbyterum. Sed verisimile est eum simul cum Petro missum fuisse, etsi solum Petrum nominat Basilius in epist. 203. Mos enim erat unum nominare, quamvis duo mitterentur, ut observavimus ad epist.

- (g) Ep. 207, n. 2.
- (h) Ep. 218, n. 2.
- (i) Ep. 204, n. 3, et 207, n. 1.
- (j) Ep. 210, n. 5.
- (k) Ep. 206.
- (l) Ep. 25.

243. Eum paulo ante ejusdem itineris labores sustinuisse, inde etiam confirmari potest, quod Basilius ei parcere statuerat ob carnis infirmitatem, quam sibi sponte adsciverat, carnem in servitute redigens ob Evangelium Christi; sed cum sibi decorum esse intelligeret Elpidium per ejusmodi hominem salutare, ac ipse Meletius, ex quo noverat Elpidium, magno illius videndi desiderio teneretur; exoravit eum Basilius, ut iterum in Pontum proficisceretur.

Quamvis Basilius pro summa sua urbanitate locum et tempus congressus Elpidio constituendum relinquat, dedit tamen in mandatis Meletio, ut episcopis demonstret percommodum sibi locum et tempus fore, si tunc congressus fieret, cum parœciæ suæ pagos visitans ad Comanicos fines pervenisset. Id enim ab episcopis Basilius petiisse se dicit in epistola sequenti, eosque annuisse patet ex eadem epistola, in qua Elpidium nepotis morte afflictum consolatur, ac rogat ut ne illius dolor speratum ad Comanicos fines congressum interpellat.

IV. Litteris Basilius nihil responderunt presbyteri Neocæsarienses, ac silentio suo gratiam se inire malle ab episcopo suo, quam æquos se Basilio præbere significarunt. Hæc agendi ratio videbatur Basilius adhortari, ut vicissim ipse conticesceret. Sed cum calumniis se appeti videret, ac præterea fidem ab episcopo Neocæsariensi perverti, salius esse duxit animarum salutem consulere. Scribit itaque clericis Neocæsariensibus, eosque hortatur ut ne plebeni pravis erroribus Sabellii imbui patiantur. Demonstrat congressum suum non alio consilio ab eorum episcopo declinari, nisi quod metuat, nepravum dogmatum nomine arguatur. Illius impudentiam exagitat, quod somnia et visa fingere audeat, ut Basilius doctrinæ, tanquam perniciosæ, odium importet. Cum belli implacabilis causæ inanes proferrentur, psallendi ritus et monasteria, declarat Basilius se hæc instituta magnæ laudi ducere: et cum objicerent hæc Gregorii tempore non fuisse, oblata occasione demonstrat, quantum eorum mores a Gregorii magni moribus deflexerint. Cæterum paratum se esse declarat privatas injurias voluntaria oblatione conterere, modo fides in tuto sit, hypostases non evertantur, Christi nomen non abnegetur, nec Gregorii verba pravis interpretationibus pervertantur: quibus verbis subindicat Basilius quæ apertius exponit in epistola 210, n. 3, de episcopo Neocæsariensi, ex quo auditum fuerat, cum diceret, nomen Unigeniti traditum non esse, sed nomen adversarii.

Dux sequentes epistolæ videntur ad illud tempus pertinere, quo Neocæsarea bellum inferebat Basilio. Prima scripta est Eulancio (a), sophistæ Neocæsariensi, qui cum jamdiu nihil scriberet Basilio, metuendi locum afferebat, ne Basilius Neocæsariensium causa odisse cœpisset, qui antea Basilius causa Neocæsariensibus invisus erat. Altera caret inscri-

ptione, sed liquet scriptam esse homini prælia pro Basilio sustinenti, et inter hominum genus versanti, qui Basilio valde succensebant. Unde precatur Basilius, ut et ille idem permaneat, et isti meliores fiant.

V. Antequam Basilius in Pontum proficisceretur, celebravit diem festum S. Eupsychii, cui interfuit Amphilocheus, ut jamdudum rogatus a Basilio fuerat. Jam absolutum erat opus de Spiritu sancto, quod Basilius ipsius hortatu susceperat; sed videtur Basilius illud relegere et extremam manum imponere voluisse, ac idcirco auferendum Amphilocheo non dedisse. Quin etiam cum postea vellet mittere, moram attulerunt data librariis ab Amphilocheo mandata, ut hunc librum in membranis describerent.

Hæc perspicimus ex verbis epistolæ 231, quæ supra retulimus. Basilius Tillemontius ante diem festum S. Eupsychii in Pontum existimat profectum esse. Sed hæc sententia conciliari non potest cum epistola 215, statim post reditum scripta, in qua Basilius denuntiat Dorotheo Romam cogitanti, hoc iter hieme confici non posse; quod quidem absurdum fuisset ante mensem Septembrem. Sic etiam in epistola 213, quam reditu suo protinus scripsit, cum rogatus fuisset ut in Mesopotamiam se conferret, corpus suum huic itineri hieme faciendo impar esse dicit. Præterea in præmio epistolæ tertiæ canonicæ, quod Basilius itinere Pontico defessus scribebat, magnum videndi Amphilochei desiderium significat, seque libenter Euphemiam ventrum promittit, si eo Amphilocheus accedere non gravetur. Sed si instabat dies festus S. Eupsychii, cur non iterum Amphilocheum invitat? Jam enim invitaverat paulo post Pascha. Nam etiam si iter Ponticum ante Septembrem collocari posset, certe non multo ante: siquidem maxima pars temporis a die Paschæ usque ad hoc tempus in itinere, quod habuit Basilius in Pisidiam, deinde in visitandis parœciæ ecclesiis, in conficiendo itinere Pontico insumi debuisset.

Videtur Basilius ex hoc itinere optatos pacis et concordie fructus percepisse. Anno enim sequenti invitat Ponti episcopos (b), ut antiquam memorie S. Eupsychii obeundæ consuetudinem de integro repetant. Aliam causam addit Tillemontius, quod se *med.ocriter afflictum* e Ponto rediisse dicat (c): ex quo colligit doctissimus scriptor Neocæsarienses molestias aliquo a maritimis episcopis solatio compensatas fuisse; alioqui non mediocrem Basilius futurum fuisse, sed maximum mœrorem. Verum illud *μετρωως*, quod solum fecit Tillemontio, non mediocrem, sed gravem dolorem significat, ut in nota ad hunc locum observavimus.

Non enim mediocrem dolorem inurere poterant quæ Neocæsareæ in Basilius commissa sunt. Postquam egit cum episcopis maritimis quæ sibi propo-

(a) Ep. 208.

(b) Ep. 252.

(c) Ep. 217.

suerat, respirationem aliquam a negotiis nactus (a), A contulit se ad ædes fratris Petri, quæ prope Neocæsaream sitæ erant. Hunc enim locum in amoribus habebat, tum quia ibi apud aviam matrem educatus infans fuerat, ac postea plures annos ibidem procul a civilibus undis philosophando traduxerat, tum quia ibi instituti ab eo monachi sub fratris Petri disciplina degebant. At ubi Basilium eo venisse Neocæsariensibus nuntiatum est, tum vero quidam mendacii artifices clamitarunt Basilium in urbem venturum, ut erroris argueret quos eo nomine superioribus litteris accusaverat, seque populo venditaret. Itaque tumultu civitas repleta, aliis fugientibus, aliis clanculum egredientibus: et harioles ac somniorum interpretes terrorem sparserunt, ac Basilium acerrimis maledictis fixerunt, ita ut in publicis conviviis fabula fieret.

Nihil sane cogebat Basilium ejusmodi hominibus consilii sui rationem exponere: sed tamen summa illum charitas impulit, ut hanc quoque viam ad eos sanandos tentaret. Scripsit itaque primoribus civitatis epistolam 210, in qua declarat non eum se esse, qui cum olim ab eis perhonorifice vocatus venire noluerit, nunc invocatus se obrudat, et navigium gubernatore destitutum ingredi velit. Factæ sibi injuriæ causam repetit ex ducis eorum invidia, ac inducendæ hæresis Sabellianæ proposito: et quamvis eum vehementius quam in prioribus litteris accuset, lenitatem tamen eo perducit, ut eum sibi satisfacturum dicat, si errorem suum et impie dicta, quæ ex eo audita fuerant, neget: quod si perseveret, scripturum se ad alias Ecclesias. Cæterum somnia illa non a Deo esse docet, sed a vino exæstuante; atque etiamsi essent Evangelio consentanea, quia tamen charitatem lædunt, iis prorsus superpendendum esse. Nondum e fratris ædibus discesserat Basilium, cum hanc scripsit epistolam, ut patet ex primordio: *Plane nihil opus erat, inquit, ut meum vobis enuntiarem consilium, aut quibus nunc de causis in his sim locis exponerem.*

Cum in his angustiis versaretur Basilium, percommode Olympius (b) insignis inter Neocæsarienses civis, suos ad eum filios cum litteris misit. Magnum id solatium fuit Basilio, qui postquam litteras Olympii legit, et cum ejus filiis collocutus est, facile oblitus est veneni, quod somniorum caupones apud Neocæsaream circumferebant, ut ab iis qui eos conduxerant, gratiam inirent. Narrat se litteras quidem alias scripsisse, alias vero scripturum, si ita videatur Olympio. Tantum precatur ut prosint accipientibus. Videtur inter has litteras numeranda epistola 210. Verisimile enim est Olympii filios, qui Basilii animam adeo afflictam invenerunt, tunc ad eum venisse cum adhuc moraretur apud fratrem.

Speraverat Basilium se (c) Dazimone in colloquium Hilario venturum, homini ab ipsis schola-

rum exercitationibus charo, et in corpore infirmo animum constantem ac in amore veritatis stabilem gerenti. Sed paucis diebus postquam advenit Basilium, Hilarium abissi didicit. Id eo magis doluit Basilio, quod libenter aperuisse Hilario molestias, quæ sibi accidebant ab Eustathio et ab Anomœis et Pneumatomachis: ex quibus Eustathius, quem Basilium majus quidpiam esse crediderat, quam ferat humana natura, sic eum ubique terrarum ac marium decantaverat, ut nihil Basilii nomine detestabilius esset apud pios. Anomœi etiam Basilio bellum inferebant, sed præcipue Pneumatomachi eum conviciis perfundere et insidiari non desinebant, quanquam hactenus eorum conatus inutiles Dominus reddiderat. Hilarius, ut Ecclesiæ causa vehementer cupiebat, Basilio de rebus ecclesiasticis scripserat; cumque nihil responsi acciperet, admonuit Basilium; sed hanc epistolam sibi redditam non fuisse Basilium testatur.

VI. Redeunti e Ponto Basilio non sine multa infirmitate ex imbribus et molestiis collecta litteræ ex Oriente allatæ sunt ac varia negotia supervenerunt. Tum cum enim constituendæ in Ponto paci operam daret, hæretici in aula solitis nocendi artibus utebantur. Itaque redeunti nuntiatum est, brevi eum in aulam (d) pacis obtentu vocatum iri. Quod quidem ubi didicit episcopus quidam, quem Meletium esse conjicimus ex initio epistolæ 216, Basilium per litteras hortatus est, ut festinanter in Mesopotamiam tendens, ibi veritatis defensores in unum cogeret, ac simul cum ipsis ad imperatorem proficisceretur. Rem necessariam Basilium non judicabat, ac præterea itinere Pontico fractus et debilitatus, impar sibi ad novum hieme conficiendum videbatur. Sed tamen quid facto opus sit, ex alio quodam episcopo sciscitatur, cujus litteræ Neocæsariensi tumultu afflictum recreaverant. Neque enim aliam doloris causam indicant hæc verba (e): *Erant enim quodammodo male affectus animo, cum in magna hominum multitudine serinam quamdam ac rationis omnino expertem vidissem socordiam, et ductorum inveteratam vixque emendabilem mali consuetudinem.* Unde miror hunc eventum atque hanc epistolam, quæ tam manifestis hujus anni notis signata sunt, ad annum 373 a Tillemontio referri.

Significabant eadem Antiochia allatæ litteræ (f), Paulino venisse Roma epistolam quamdam, quæ ei episcopatum Antiochenum deferebat, et Meletium frustrabatur, valdeque efferrî hujus partis duces et gloriari de hac epistola: deinde etiam fidem eos proponere, et paratos esse ea conditione, id est, si nihil amplius ab eis peteretur, cum Meletii Ecclesiâ conjungi. Quin etiam, quod Basilio acriores curarum stimulos admovit, Terentium comitem in suas partes trahere conabantur, et cum eo agebant, ut

(a) Ep. 207 et 213.

(b) Ep. 211.

(c) Ep. 212.

(d) Ep. 215.

(e) Ibid.

(f) Ep. 214 et 216.

hanc cum Meletii Ecclesia conjunctionem auctoritate sua iuvaret.

Audierat Basilius (a) Terentium ex otio, in quod se ad animam curandam removerat, iterum ad bellicos tumultus redire coactum fuisse. Sed tunc, ubi cognovit eum Antiochiæ versari, et negotia cum magnis potestatibus administrare; tum vero minime cessandum ratus in re tanti momenti, expectare noluit, dum Acacius, qui tum erat Cæsarex (b), in patriam rediret; sed præterea minus suspectum esse ducens per ignotos Terentio scribere, epistolam dedit numerario officii præsidis, cui præcepit ut eam Dorotheo presbytero ejusque amicis prius ostenderet.

Veritus itaque Basilius ne sibi magnum hoc S. Meletii causæ præsidium eriperetur, demonstrat Terentio quid de litteris Roma allatis sentiendum sit, quid de aliis litteris Athanasii ad Paulinum, quas illius sectatores jactabant. Quamvis Paulinum perhonorifice appellet, negat tamen se cum eo communicaturum, etiamsi litteras cælo allatas proferat. Neque enim quæstionem de hypostasibus levis momenti videri debere, sed latissimum hæreticis campum ad detrahendum de Ecclesia apertum iri, si qui unam cum Sabellio hypostasim profitetur, Ecclesiæ Antiochenæ principatum, contempto Meletio, obtineat. Hanc in sententiam accipiendam esse Basili verba probavimus in Præfationis capite tertio. Postremo Terentium rogat Basilius, ut integrum se servet usque ad reditum confessorum, quos Basilius columnas et firmamentum veritatis et Ecclesiæ esse declarat.

Perspicuum et exploratum est hanc epistolam statim post reditum ex Ponto scriptam esse. Nam in epist. 216, quam recens ab hoc itinere scripsit Basilius, certiore facit S. Meletium se, postquam audiit Paulini sectatores operam dare ut Terentium in suas partes pertrahant, celeriter ad hunc comitem scripsisse, ut eorum fraudes illum edoceret. Immerito ergo epistola Damasi ad Paulinum refertur ad annum 378, ab erudito editore epistolarum summorum pontificum. Exstant enim hæ Damasi litteræ, quæ cum Paulinum Antiochiæ episcopum salutent, visæ sunt ei episcopatum adjudicare. In quo quidem discessit Damasus a Liberii decessoris sui vestigiis, qui in litteris per Silvanum Tarsensem in Orientem allatis S. Meletium Antiochiæ episcopum agnoverat, ut testatur Basilius in epistola 67. Eum autem Damasus non solum episcopatu frustratur, sed etiam cum gravissima notat injuria, cum ait eos qui de Ecclesiis ad alias Ecclesias migraverunt, tandiu a communione sua alienos fore, donec ad eas redierint civitates, in quibus primum sunt constituti.

Litteræ Antiochia allatæ Basilio, scriptæ fuerunt a Dorotheo presbytero, cui Basilius (c) de eodem

oleo et opera scripsit ac Terentio. Cum autem significasset Dorotheus sibi in animo esse Romam proficisci, scilicet ut causam Meletii tueretur; ac Basilius rogasset ut Gregorium Nyssenum ad hoc iter suscipiendum impelleret, negat Basilius Dorotheum hieme Romam proficisci posse; propterea quod a Constantinopoli usque ad fines Cappadociæ omnia hostibus referta: si tamen Dorotheus mari utatur, tempus futurum: modo hoc legati munus non recuset Gregorius Nyssenus. Sed Basilius non videbat quinam cum eo proficiscerentur; quod quidem de episcopis intelligendum; nam presbyteri non difficile inventi fuissent: sed viros auctoritate præditos Evagrius Roma rediens mittendos esse nuntiaverat. Præterea fratrem suum fatetur ad ejusmodi negotia minus idoneum esse: ejus enim congressum benigno ac miti viro venerabilem fore: at cum elato et sublimi et altius sedenti, quique propterea veritatem humi prædicantes audire non possit, parum communibus rebus profuturum hominem ab illiberali assentatione alienum. Ad has de Romano pontifice querelas impulit Basilius commotior iniquis judiciis animus, quæ Romæ de S. Meletio (d), re non examinata, sed ex hominibus partium studiosis audita, ferebantur.

Magni momenti est observare epistolam 215, hoc anno 375 post reditum ex Ponto scriptam fuisse. Manifesta res est ex primis epistolæ verbis: *Statim occasionem nactus, inquit, scripsi viro in primis admirando comiti Terentio, minus suspectum esse existimans per ignotos ad eum de propositis rebus scribere; simulque rei moram afferre nolens a charissimo fratre Acacio.* Scripta ergo hæc epistola cum apud Basilius esset Acacius. At hoc ipso tempore Acacium Cæsaream venisse demonstrant quatuor litteræ, quas ei Basilius in Orientem perferendas commisit, ut modo videbimus. Præterea epistola illa, quam se Terentio scripsisse narrat tanta cum celeritate, ut Acacii reditum expectare nollet, et tanta cum cautione ut per ignotos scribere tutius crederet, alia profecto esse non potest, quam præcedens ad Terentium epistola, quæ et celerrime scripta est, ut testatur Basilius in epistola 216, et cum ageret de rebus Meletii, minus forte animum Terentii commovisset, si eam Acacius Meletio et Basilio amicissimus reddidisset.

Episcopum illum, quem supra Basilius (e) auctorem sibi esse dicebat, ut in Mesopotamiam ac inde Antiochiam se conferret, Meletium fuisse cognoscimus ex primis verbis epistolæ 216, quæ est ad Meletium: *Multæ nos, inquit, et aliæ peregrinationes a patria avocarunt.* Tum sua in Pisidiam et in Pontum narrat itinera, ac scriptas reditu suo ad Terentium litteras. Ex verbis, quæ attulimus, perspicitur aliquam peregrinationem a Meletio propo-

(a) Ep. 214.

(b) Ep. 215.

(c) Ibid.

(d) Ep. 214, n. 2.

(e) Ep. 215.

sitam ei fuisse, de qua quid sentiat non ediserit, quia satius videbatur rem tanti momenti arcanis mandatis nuntiari, quam chartæ committi.

VII. Cum rediisset Basilius, ut vidimus, et animo afflictus et corpore contractus; subito omnium oblitus est, ubi vidit litteras Amphilochoi ab Æliano quodam allatas (a), quem Basilio commendabat Amphilochoi, ac rogabat ut ad negotia, quæ Cæsareæ habebat, patrocinium suum impenderet. Is Basilii patrocinio opus non habuit, sed confectis negotiis duas ab eo epistolas ad Amphilochoium accepit, quarum altera est centesima decima septima, sive canonica tertia, altera centesima decima octava. Utramque enim epistolam simul missam fuisse patet, non solum quia in utraque collectum ex Pontico itinere morbum commemorat, sed etiam quia paulo post Basilii reditum multa evenerunt, quæ Basilius ipse in epist. 231 scripturum se fuisse Amphilochoio declarat, si qua fuisset occasio scribendi. Utraque ergo epistola præcedit illos eventus, quos modo narrabimus.

In exordio epistolæ canonice tertiæ magnum videndi Amphilochoi desiderium significat Basilius, seque libenter ad illius ædes, quæ in Euphemiade sitæ erant, accessurum, si eo Amphilochoius venire non gravetur. Præterquam quod molestiis, quibus Cæsareæ premebatur, libenter se eripuisset et ad Amphilochoium festinasset; suspicabatur necesse sibi futurum Nazianzum proficisci, quia Gregorius ex hac urbe subito discesserat, ne ipso quidem admonito Basilio, qui quibus de causis id consilii cœpisset Gregorius, fatetur se nescire. Narrat ibidem Basilius, quem se missurum Amphilochoio promiserat ut episcopus constitueretur, eum et veteri ægritudine, et recenti oculorum morbo impari episcopatus oneri sustinendo factum esse. Quare etsi electionem iudicio Basilii et Amphilochoi commiserant Isauri, existimat Basilius necessitatem hæc verba ex eis expressisse, sed vere et ex animo eos optasse id quod initio poposcerant, ut suorum aliquis præficeretur; satius ergo esse ex neophytis aliquem episcopum ordinare, sive Macedonio ita videatur, sive non. Epistola canonica tertia præcipue insumitur in decernendis poenitentiae annis, quos cuique peccato par erat infligi. Hos autem canones Basilius non soli Iconiensi condebat Ecclesiæ, sed eos ad Cæsariensis Ecclesiæ usum vulgavit. Commemorat enim in epistola 270, canonem a se de raptoribus antea vulgatum. Hinc etiam in epistola canonica secunda sic loquitur (b): *Quod si apud vos prohibita est rebaptizatio, sicut et apud Romanos, æconomiae alicujus gratia; nostra tamen ratio vim obtineat.*

In epistola 218, quæ simul missa est cum canonica tertia, agit Basilius de re magni momenti, quam du-

adum Amphilochoio perscribere voluerat, sed nescio quo pacto oblitus est. Quidam ex his qui e Lycia Cæsaream veniebant, nuntiaverat Basilio plures esse in hac provincia, qui ab Asianorum sententia alieni essent, et communionem Basilii cuperent amplecti. Rogat ergo Amphilochoium, ut probum aliquem virum mittat in Lyciam. Primo enim eos sine litteris explorandos, deinde, re perspecta, scribendum et de congressu agendum. Si quis autem iturus sit, ei auctor est Basilius, ut perquirat Corydalis Alexandrum ex monacho episcopum; Limyræ Diatimum, Cyris Talianum et Polemona et Macarium presbyteros; Pataris Eudemum episcopum, Telmesi Hilarium episcopum, Pheli Lollianum episcopum. Hos et plures alios aliquis nuntiaverat de fide recte sentire. Unde Basilius plurimas Deo gratias agendas duxit, si qui omnino in Asiano tractu extra labem hæreticorum essent.

VIII. Nullus erat in orbe terrarum locus, in quo major enituisset et cleri et magistratum et populi consensus ad fidei defensionem, quam Samosatis. Sed communis vitæ humanæ hostis, cum eos persecutorum viribus vincere non potuisset, discordiarum semina inter eos sparsit, quæ initio quidem parva et facile sanabilia, in malum insanabile emergere poterant, nisi mature remedium afferretur. Quare S. Eusebius in re tanti momenti non cessavit, sed ea scripsit Ecclesiæ suæ, quæ par erat a tam sancto episcopo exspectari. Basilius autem, cum a Theodoro subdiacono didicisset Ecclesiam Samosatensem perturbari, intimis sensibus dolorem traxit, seque Samosata contulisset, si tempora sivistent. Sed cum scribere nihil vetaret, eo libentius hoc adhortandi officio perfungitur, quod, cum exsilii minæ ei intentarentur, incertus erat an semel prætermissa occasio scribendi reversura esset. Subdiaconus ille Theodorus in Thraciam ad sanctum Eusebium contendebat: unde Basilius non dubitat quin iterum scripturus esset Samosatensibus Eusebius.

Non eo contentus videtur fuisse sanctus Eusebius, ut litteris suis nascentem in Ecclesia sua discordiam exstingeret; sed etiam ea causa videtur Antiochum fratris filium misisse. Hunc enim Samosatis redeuntem videbimus anno 376, circa vernum tempus, ex quo conjicitur has dissensiones anno 375 evenisse. Huc accedit quod, cum scripta est Basilii ad Samosatenses epistola, jam immineret Cappadociæ gravissima tempestas, ut satis indicat Basilius, qui se idcirco Samosata non venisse dicit (n. 1): *Quia id tempora non sinunt.* Sic etiam cum ait: *Eo quod adhuc concessum sit, ut vobis propiores simus,* his verbis inest non obscura exsilii exspectatio.

Vix autem dubium est quin hanc Basilii epistolam in Orientem pertulerit idem Acacius, qui (:) et trium aliarum bajulus fuit. Is erat Cæsareæ,

(a) Ep. 217, 218.

(b) Ep. 199, can. 47.

(c) Ep. 215.

cum Basilium rediit e Ponto, qui cum eum apud se aliquandiu habere vellet, noluit usque ad ejus reditum differre litteras, quas Terentio magnis de rebus scribebat. Missus fuit Acacius cum nonnullis aliis ex eodem clero, ac litteras Ecclesie Berœensis attulit Basilio. Hujus urbis episcopus erat Theodotus, ad quem supra exstat Basilio epistola, sed is, ut multi alii confessores, in exsilio agebat: siquidem nulla illius mentio in his duabus litteris. Pastoris absentia nihil profuit lupis ad dispergendum gregem. Nam summa enituit et cleri et populi et magistratuum (u) in certaminibus quotidie pro fide obeundis constantia, summa in omnibus rebus concordia: quæ cum Basilius cognovisset ex sermone Acacii et litteris Ecclesie Berœensis, mirum in modum hanc Ecclesiam beatam prædicavit, ac duas epistolis, quarum prima ad clerum, altera ad plebem scripta est, ad perseverantiam eos hortatus est.

Scripta in eandem sententiam, ac eodem tempore, vel potius per ipsum, ut verisimile est, Acacium missa epistola 222 ad Chalcidenses. Ait enim Basilius se acceptis eorum litteris respirasse ex continuis tentationibus, et certaminum memoria, quæ pro fide Chalcidenses sustinerant, corroboratum esse ad propositum certamen fortiter subeundum. *Enimvero, inquit, incendium quod plerasque Orientis partes devastavit, serpsit jam et in nosram regionem, etc.* Non possunt hæc referri ad eam persecutionem, quam Valens in Cappadocia multis jam vastatis provinciis, anno 371 exercuit. Tunc enim persecutio ex locis Constantinopolim inter et Cappadociam interjectis, non, ut hoc anno 375, ex Oriente gradiebatur. Mirum autem videri non debet cur duæ præcedentes litteræ nihil habeant de serpente in Cappadociam persecutione. Nam cum Berœensis Ecclesie presbyter esset Acacius, dubium non erat quin Berœensibus nuntiaret quæ in Cappadocia viderat, nec proinde necesse erat omnia chartis consignare.

CAPUT XXXIV.

I. Scribit sanctus Basilius adversus Eustathium epistolam 223 et 224. II. Demosthenes vicarius Ponticæ Ecclesiam persequitur. Concilium hæreticorum Ancyrae cogit. Gregorius Nyssenus e manibus satellitum fugit, ejusque causa scribit Basilius Demostheni. III. Interest huic concilio Eustathius. Scribit Basilius adversus eum epistolam 226. IV. Emphronius Coloniensis ad sedem Nicopolitanam evehitur. Quatuor ea de re epistolæ Basilio. V. Aliud Nyssæ concilium hæreticorum. VI. Probatur utramque synodum ante annum 376 habitam fuisse.

I. Hactenus tacebat Basilius, cum Eustathium opprobria recantaturum speraret, ac ignoratione magis veritatis quam inaltia peccasse crederet. Sed tandem ipse Eustathius, cumulo prioribus facinoribus addito, hanc ei necessitatem imposuit, ut innocentiam suam et adversariorum improbitatem in

clarissima luce et omnium oculis exponeret. Hanc enim Basilius rumpendi silentii causam habuisse se dicit, quod videret (b) inimicitiam simul cum tempore progredi, nec illos pœnitere eorum quæ ab initio dixerunt, nec quomodo præterita sanent, cogitationem ullam suscipere, sed nova opera et facto agmine in id incumbere, quod sibi ab initio proposuere, ut vitam ipsius affligant et existimationem apud fratres artificis suis contaminent. Quam justæ sint Basilio querelæ testis est Dazimonia regio, in qua Eustathius multos a Basilio communione abstraxerat. Metuendum erat ne ejusmodi artes vaserrimo ingenio in aliis locis succederent. Itaque silentii rumpendi tempus esse animadvertens Basilius, scripsit adversus Eustathium epistolam 223, in qua suæ cum illo conjunctionis originem repetit, violata amicitiae jura queritur, fictas et inanes inimicitiae causas refellit, ac certissimam hujus rei causam esse demonstrat, studium gratiæ apud hæreticos ineundæ.

Scripta non multo post ad Genethlium presbyterum epistola, qui se cum Basilio sentire per litteras significaverat, et repudii libellum Eustathii adversus Basilius scripta appellaverat. Brevius cogit Basilius quæ in superiore epistola disseruerat uberius, eamque satisfacturam monet, si quis plura desideret.

Utramque epistolam ante manifestam Eustathii cum Arianis conjunctionem, collocandam duxi, quamvis Tillemontio secus videatur. Hujus conjunctionis, quæ uberrimam arguendi Eustathii materiam dedit, nulla prorsus mentio in his epistolis, quamvis nullibi aptius fieri potuisse videatur, quam in epistola 223, non ad unum aliquem hominem, sed ad plurimas Ecclesias missa. Non utitur hoc argumento, cum Eustathii inconstantiam probat, sed ei tantum objicit (c) formulam fidei traditam Gelasio. Quin etiam (d) ei non audet crimini vertere, quod Arianus discipulus, et Aetii, seu potius Aerii, magister fuisset. Sed quod rem causamque maxime continet, studium placendi potentioribus Arianis non exagitat Basilius in Eustathio, ut rem omnium oculis testatam, sed ut morbum pluribus occultum detegit non sine aliqua verecundia. Sic enim loquitur sub finem epistolæ 223: *At enim epistola separationis causa non est: verum alia est disjunctionis ratio, quam equidem referre verecundor ac semper siluissim, nisi ea quæ nunc gesta sunt, necessitatem mihi attulisent totius eorum consilii ob multorum utilitatem oculis exponendi. Existimarunt boni viri impedimento sibi esse ad recuperationem potestatis communionem nostram... Ne quid ex illa confessione videretur illis impedimenti occurrere, quominus ab his, qui nunc dominantur, suscipiantur; communionem nobis renuntiarunt. His ergo verbis, quæ nunc gesta sunt, non manifesta cum Arianis conjunctio, sed,*

(a) Epist. 220 et 221.

(b) Ep. 223, n. 1.

(c) Ep. 224, n. 3.

(d) Ep. 223, n. 5.

ut initio epistolæ, novi Eustathii ad affligendam Basilii vitam conatus indicantur, ex quibus Eustathii consilium evidenter cognosci in epistolæ clausula declarat.

II. Providit velut ex quadam specula Basilius imminens Cappadociæ et vicinis Ecclesiis tempestatem. Nam in epistola 221, quam Chalcedensibus non multo post reditum ex Ponto scripsit, incendium, quod plerasque Orientis Ecclesias depastum fuerat, jam in Cappadociam serpere significat. Primum (a) et maximum Cappadociæ malorum fuit vicarius Demosthenes, quo tamen gubernacula capessente gratias egit Deo Basilius, quod patriam videret commissam viro (b), *primum quidem Christiano, deinde moribus recto, et legum accurato custodi*. Sed si his laudibus dignus initio videbatur Demosthenes, ac non potius monita et honor quidam potestati debitis existimari debent; certe cito sese aperuit et nudavit ac spes omnes de se conceptas mentitus est. Utrum hæreticus sententia fuerit, non asseverat Basilius (c). Illum enim arbitrabatur omnis doctrinæ expertem esse, nec ullum ejusmodi rerum studium aut usum habere, quippe cum eum in aliis rebus carne et animo, noctu et interdiu occupatum videret. Sed certe hæreticis amicum fuisse, nec magis eos dilexisse, quam Catholicos odisse, confirmat. Hunc videtur designare Basilius, cum Doarensem Ecclesiam ab obeso ceto (d) perturbari ait. Alibi (e) angelum Satanæ appellat, et hæresis defensorem ne sanguini quidem fidelium parcentem. Non improbable est eundem fuisse Demosthenem, sacri palatii castrensem, qui cum in Basilio coram Valente objurgando barbarismum admisisset (f) subridens Basilius, *Vidimus, inquit, etiam Demosthenem illitteratum*.

Bis (g) venit Cæsaream hoc anno Demosthenes: nam Basilius postquam dixit, *Advenit nobis vicarius, etc.*, nonnullis interjectis de eodem ait: *Rursus ad nos accessit, iram cædemque spirans*. Quod argumento est eum primum quidem venisse, ut gubernacula diœcesis suæ capesseret, deinde ut sui in Catholicos odii specimen ederet.

Inter prima illius gesta recenseri debet concilium impiorum, quos media hieme Ancyram convocavit. Volebat enim ut ad facinora sua species quædam auctoritatis episcopalis accederet. In hac synodo accusatus Gregorius Nyssenus (h) a Philochare, homine ignobilis (i) quod sacras pecunias ab ipsius decessore, ut verisimile est, relictas dissipasset. Similis calumnia canones in ejus ordinatione violatos querebatur. Missis itaque militibus Gregorium Demosthenes abripi jussit. Mandato obtemperavit Gregorius: sed cum eum lateris dolore correptum,

(a) Ep. 257, n. 2.

(b) Epist. 225.

(c) Ep. 257, n. 2.

(d) Ep. 251.

(e) Ep. 248.

(f) Theodoret., *Hist.* lib. iv, cap. 19.

(g) Ep. 257.

Ac præterea renum infirmitate ob collectum frigus laborantem inexorabiles milites detinerent, eorum manibus elapsus, in quietum aliquem locum effugit.

Crediderat Basilius seipsum accersitum iri, non vero fratrem. Sed ubi vidit in illius potissimum caput hæreticorum nequitiam erupisse, ipsumque aufugisse; tum vero metuens ne illius fuga stomachum Demostheni faceret, placare vicarium tentat perhonorificis litteris (j), ac demonstrat dilato Gregorii occursu nec publicas res lædi, nec ecclesiasticas; paratos enim esse pecuniæ sacræ custodes rationem reddere: et ex beati episcopi scriptis veritatem manifestam facere. Quod autem spectat ad ordinationem Gregorii, si tamen his de rebus Demosthenes judicium sibi arrogare velit, æquum esse ut omnes episcopi conveniant, cum eorum culpa sit qui ordinaverunt, non illius cui imposita necessitas ministerii suscipiendi. Rogat itaque Demosthenem Basilius, ut sibi auditum servet in patria, nec pertrahat in exteram regionem, nec convenire cogat cum episcopis, quibuscum de rebus ecclesiasticis dissentiebat.

Scripta hæc epistola omnium Cappadociæ episcoporum nomine. *Venimus omnes, inquit Basilius, amplitudini tuæ supplices*. Quo numero videtur utriusque Cappadociæ episcopos comprehendere. Utrique enim ordinaverant Gregorium, quippe cum ordinatus sit ante divisionem Cappadociæ. Quare utrorumque res agebatur. Minime ergo mirum si operam suam Basilio hac in re navarunt. Huc accedit quod cum eo ante hoc tempus in gratiam vere et ex animo redierant. Eorum enim metropolitanum Anthimum vocat unanimem suum in epist. 210, n. 5.

In eodem concilio Demosthenes, cujus nutum episcopi horrebant, Hypsin Parnassenum episcopum ejecit (k), ejusque loco Ecdicium constituit. Erat ille Ecdicius Euippii alumnus (l), id est, ab eo ordinatus, eumque cum Anysio Euippii itidem alumnus in vexandis Ecclesiis arctissime conjunctum videbimus. Hypsis autem videtur ei successisse, cujus morte afflictam Ecclesiam Parnassenam consolatur Basilius in epistola 62.

III. Interfuit huic concilio Eustathius, ac tandem ex dissimulationis involucris in apertam cum Arianis conjunctionem erupit. Non enim (m) ad aliud tempus referri potest illius cum Arianis Ancyræ communio, de qua nihil habeat superiores epistolæ 223 et 224, quia scilicet nondum hoc facinus ediderat Eustathius. Non tamen cum eis communicavit in ecclesia, sed in domibus, quia ne id quidem ab illis impetrare potuit, ut publice reciperetur. Verebatur enim (n) ne, cum Eustathius anno 360 a quingen-

(h) Ep. 225.

(i) Ep. 257, n. 2.

(j) Ep. 225.

(k) Ep. 237.

(l) Ep. 259.

(m) Ep. 226.

(n) Ep. 244, n. 7.

tis episcopis depositus fuisset, eorum auctoritati aut numero parum tribuere viderentur, si eum publice episcopum agnoscerent. Ambigi possit an eum passi sint in concilio sedere. Equidem non puto hunc ei honorem denegatum fuisse. Quamvis enim ne Sebastiae quidem, ubi maximis ab eo honoribus cumulati sunt, optatam ei communionem reddiderint, mox tamen cum eo Nicopolim oppugnarunt ut ab ipso Eustathio episcopum acciperet. Quod si Eustathius concilii episcopis ascriptus fuit, difficile creditu est non eum pro sua apud vicarium gratia et auctoritate maximam partem eorum quae nefarie acta sunt sustinuisse.

Eustathii facinore non valde obstupuit Basilius, qui dudum hominem non nævo aliquo, sed toto corpore noverat. At uberrimam habuit materiam illius nequitiae omnium oculis et manibus subjiciendae. Atque id quidem egregie perficit in epistola 226 ad monachos suos, quos cum invisere non posset, vices suas committit Meletio presbytero. Demonstrat se post trium annorum silentium ad defensionem suam coactum esse assurgere; sed ita perspicuam esse veritatem, ut etiamsi ipse taceat, nemo eam ignorare possit, modo consideret actiones Eustathii, qui cum antea tam vehemens fuisset in oppugnandis Arianis, nuper animi sui sententiam nudavit, cum eis Ancyrae in domibus communicans, quia nondum publice ab eis receptus erat. Scripta ergo haec epistola post concilium Ancyranum, sed antequam Arianos perhonorifice Sebastiam accerseret Eustathius. Nihil enim ea de re legitur in ep. 226, n. 3. Aliud Eustathii facinore nuper deprehenderat Basilius, quod quidem sic commemorat: *Hi nunc et de Nicæna detrahunt fide, nosque vocant Homoousiastas.* Quibus verbis indicatur fidei formula Cyzici ab Eustathio recepta (a), in qua consubstantiale condemnabat. Videtur Cyzico rediens Ancyrae cum Arianis se conjunxisse.

IV. Circa illud tempus, quo Ariani Ancyrae consiliabantur, obiit magnus veritatis defensor, Theodotus Nicopolitanus. Cum autem hanc urbem et ipsius situs (erat enim Armeniae caput) et Arianorum potestas sub nequissimo vicario, in maximum periculum adduxisset; Pœmenio Satalensi episcopo (b) optimum consilium in mentem venit, ut Euphronius Coloniensis episcopus ad sedem Nicopolitanam eveheretur. Res placuit episcopis provinciae, et clero ac populo Nicopolitano. Itaque nulla prorsus interposita mora Pœmenius id quod prudenter excogitaverat, summa animi fortitudine exsecutus est, et antequam tempus daretur Arianis sibi providendi, Euphronius communi consensu in sede Nicopolitana collocatus est.

Sed quam gratum hoc Nicopolitanis, tam molestum accidit Coloniensibus. Quamvis enim hoc

consilium episcopi Spiritu sancto inspirante cepissent, nec minus ipsius Coloniae securitati providissent, quam Nicopolis, quae si in Arianorum manus venisset, idem malum alia provinciae oppida non effugissent; nihil tamen tanti fuit Coloniensibus, ut pastoris sui discessionem moderate ferrent. Clerici (c) iracundiam et dolorem eo perduxerunt, ut se ad tribunalia iudicum abituros minarentur, ac res hominibus commissuros, quibus ecclesiarum eversio caput erat votorum. Videtur hae dixisse in litteris ad Basilium scriptis. Verisimile enim est eos scripsisse, quamvis acceptam ab eis epistolam non commemoret Basilius. Dehortatur eos a tam insana cogitatione, ac Spiritui sancto tribuendum demonstrat episcoporum consilium, cui si resistent, Dei resistent ordinationi. Non decere ut cum matre Nicopoli delitigant: eorum enim securitati provisum esse, dum caput munitur Armeniae: praeterea non repudiatos ab Euphronio Colonienses, sed alios assumptos; suscepisse illum Nicopolis curam, et ad futuras illic sollicitudines Coloniensium curam accessuram.

In eandem sententiam scripsit (d) magistratibus Coloniensibus, qui ad eum scripserant. Laudat eos quod rerum publicarum curis occupati ecclesiasticas non negligant, sed de eis solliciti sint, ut de proprio quisque negotio et ex quo vita sua pendeat. Sed hortatur, ut temporis difficultatem et oeconomicae necessitatem considerantes episcopis ignoscant. In utraque epistola spem affert se ad eos venturum, et majus quoddam eorum quae acta fuerant, solatium allaturum, si id eis necessarium videatur.

Scripsit etiam Basilius (e) ad clericos Nicopolitanos et aliam ad magistratus epistolam. Utrisque spem affert se eos invisurum. Clericos hortatur, ut fratres Colonienses deliniant, ne forte iracundiam longius tendant, si se obtenuitatem contemptos putent. Auctor est magistratibus, ut datum sibi episcopum complectantur, et cum ipsi de Ecclesiae utilitate optime sentiant, civitatis ac ruris populum in eandem sententiam adducere conentur.

Haec autem contigisse circa illud tempus quod diximus, quatuor illae demonstrant epistolae. Quod enim episcopi fecerant, (f) temporum tribuitur difficultati. Quotidie (g) aures undique rumore versarum ecclesiarum percutiebantur. Ariani erant in insidiis collocati (h), et ideo fortiter anteveniendum videbat Pœmenius. Nemo adeo parvus erat, qui non posset magnorum malorum occasionem subministrare his qui occasionem querebant. Neque id, inquit Basilius, ex conjecturis dicimus, sed experientia priorum malorum edocti, quae Deus vestris precibus avertit. His verbis videtur indicare facinus commissum in Gregorium Nysenum, quem

(a) Ep. 244, n. 5 et 9; ep. 253, n. 4.

(b) Ep. 229, n. 1.

(c) Ep. 227.

(d) Ep. 228.

(e) Ep. 229 et 230.

(f) Ep. 227 et 228.

(g) Ep. 228.

(h) Ep. 229.

ab uno homine, eoque ignobili, accusatum Demosthenes abripi jusserat.

Electus ergo Euphronius post concilium Ancyranum, sed ante ordinationem Frontonis, ante persecutionem, quam passi sunt Nicopolitani. Res adeo clara et manifesta, ut dubiam Tillemontio visam esse mirer. Tranquilla enim erat Armenia, ita ut Colonienses Arianorum motus ignorarent. Nos vero, inquit Basilius (a), qui in mediis rebus versamur, et quorum aures undique unoquoque die rumore eversarum ecclesiarum percutiuntur, valde anxii sumus, ne forte communis hostis diuturnæ vitæ vestræ tranquillitati invidens, in vestris quoque locis sua ipsius zizania serere possit, cedatque et Armeniorum regio in escam adversariis. Laudat in epistola sequenti (b) summam Pœmenii fortitudinem animi, quod non dederit tempus adversariis sibi providendi, neque eorum insidias exsuscitaverit. Quomodo hæc dici potuere, si jam Ariani Nicopolim oppugnabant, et intruso per vim et impressionem lupo gravissimam persecutionem exercebant? Denique Theodotum paucis diebus obiisse antequam hæc scriberet Basilius, ex his verbis colligitur: Simul autem et nobis prosperum iter precemini, ut advenientes vobiscum gaudeamus de præsentis pastore, nosque mutuo de obitu communis patris nostri consolemur.

Tam præclarum Armeniæ episcoporum consilium optato exitu caruit. Cito enim videtur Euphronius Coloniæ rediisse; nulla illius deinceps occurrit mentio; Nicopolim a presbyteris vigente persecutione gubernatam videbimus, nec Frontoni, qui in hanc sedem instar latronis invasit, illud crimen objicitur, quod legitimum episcopum expulerit. Verisimile est coactos fuisse episcopos querelis ac iniuriis Colonensium cedere.

V. Post concilium Ancyranum Demosthenes pauper circa res militares occupatus, rursus venit Cæsaream (c), ac protinus voce unica omnes Ecclesiæ Cæsariensis clericos curiæ tradidit. Inde venit Sebastiam, ubi plures dies sedit, ac omnes S. Basilii communicatores curiæ addixit, Eustathii autem amicos maximis honoribus fovit.

Rursus Galatarum et Ponticorum synodum Nyssæ jussit celebrari. In quo quidem operam ei navavit Eustathius, ac vicarii mandatis adjunxit legationem selectorum (d) ex sua Ecclesia hominum, qui Galatas accerserent ac perhonorifice deducerent. Adfuerunt etiam Pontici episcopi. Nam utrosque Basilius (e) mandatis vicarii paruisse testatur. In hoc concilio dominati sunt Anysius et Ecdicius Parnassenus, quibus potissimum Basilius (f) impii con-

ventus decreta attribuit. Hi S. Gregorium Nyssenum deposuerunt. Hactenus enim iudicium, quod de eo ferre voluerant Ancyræ, fuga et latebris declinaverat. Sed tunc absentem depositum fuisse perspicimus ex his Basilii de hoc concilio verbis (g): Hi nunc fratrem meum Nyssa expulerunt, sententia sua videlicet. Nam nihil aliud poterant in absentem ac tuto delitescentem. Ejus loco introduxerunt hominem, vel potius mancipium paucis obolis venale, sed quod ad fidei corruptelam attinet, his, qui constituit, non inferius.

(h) Miserunt etiam in oppidum Doara hominem pestilentem, pupillorum famulum et a suis heris fugitivum, quem episcopum ordinarunt, ut assentarentur mulierculæ impiæ, quæ prius Georgio ad arbitrium suum usa fuerat, et postea hunc illius habuerat successorem. Alium hominem desperatum, in Ecclesiâ immissum, id est, ab Anysio et Ecdicio ordinatum, Basilius in hac et superiore ad sanctum Eusebium epistola testatur. Quem autem miserunt Doara, is est de quo Basilius ait in epistola 251, Doara antiquum receperunt Mulionem. Quibus ex verbis colligit Tillemontius (i) hunc hominem antea Doarensem episcopum fuisse, sed a Catholicis expulsus, qui ei Eulalium substituerunt, postea sub Demosthene, data occasione, sedem suam recuperasse. Confirmat hanc historiam doctissimus scriptor ex oratione tricesima sancti Gregorii Nazianzeni. Sed cum supra ostenderit Gregorium in hac oratione non de expulso hæretico, sed de Eulalio in novum episcopatum evecto agere, ruit tota narratio Tillemontii. Quare cum ait Basilius, Doara antiquum Mulionem receperunt, nefarium hunc hominem olim Doaris munus Mulionis exercuisse indicat.

(j) Galatæ Ariani cum amicorum Eustathii comitatu, Nyssa egressi sunt, et hoc satellitio stipati, omnem parociæ Eustathio subjectæ regionem peragraverunt, episcoporum honoribus et officiis ornati. Introducti autem sunt perhonorifice in civitatem, concionem habentes summa cum potestate. Traditus est enim illis populus, traditum altare, in quo sacri ficaverunt (k), et propriam panem populo omni distribuerunt. Quales essent ejusmodi homines (l), et quomodo eorum quisque ordinatus: et quali ex vita ad hanc evectus potestatem, silentio Basilius, ut notum omnibus (m), qui cum eis tantisper versati fuerant, præmittendum existimat. Sed tamen post tam insignia venalis et turpificati animi specimina, eorum ad se communionem Eustathius non retraxit (n). Quod eis dabat accipiebant; sed nihil tanti eis fuit, ut ab episcoporum,

(a) Ep. 228.

(b) Ep. 229.

(c) Ep. 237.

(d) Ep. 244, n. 7, et ep. 250 et 251, n. 3.

(e) Ep. 239.

(f) Ibid.

(g) Ibid.

(h) Ep. 259.

(i) Tom. IX, p. 394.

(j) Ep. 251, n. 3.

(k) Ep. 244, n. 7, et ep. 250.

(l) Ep. 244, n. 7.

(m) Ep. 251, n. 3.

(n) Ibid.

qui Eustathium deposuerant, auctoritate discederent (a). Cum hoc agmine Eustathius Nicopolim venit, ut et vicarii et Arianorum potestate munitus, huic Ecclesiae, quae nuper episcopum Theodotum amiserat, alium episcopum daret.

VI. Non multum habuimus negotii in disponenda ejusmodi eventuum serie. Sic enim ab ipso Basilio ordine narrantur in epistolis 237 et 239. Sed difficilius est statuere, utrum anno 375 exeunte, an ineunte 376, contigerint. Tillemontius et auctor *Bibliothecae ecclesiasticae* ad initium anni referunt, excepto tamen concilio Ancyrano, quod fatentur sub finem anni 375 convocatum fuisse. Cum Tillemontio facere videntur plura rationum momenta; quod synodus Ancyrana, quam alii eventus consecuti sunt, media hieme in epist. 237 habita fuisse legitur: quod Eustathius annis decem et septem non exactis post concilium C. P. anni 360, sese cum Arianis, ut opinatur Tillemontius, aperte conjunxisse dicitur in epistola 251, n. 2.

Sed his conjecturis longe praeferenda epistole 231 auctoritas, quae ante natale Domini, ut postea videbimus, scripta, Ecclesiae Doarensis perturbationem et episcopum ei impositum Amphilocho nuntiat. Jam ergo accersiti e Galatia Ariani, jam Nysena synodus pestilentem hominem in hoc oppidum miserat. Utrum iidem Ariani Sebastiam introducti fuerint, cum hanc epistolam scriberet Basilius, equidem statuere non possum. Res differri potest usque ad initium anni 376. Satis est ad concilianda Basilii testimonia, ut synodus Nyssena ad annum 375 exeuntem referatur. Arianos enim Basilius in epistola 251, accersitos e Galatia anno praeterito fuisse dicit: introductos in urbem eodem anno fuisse non dicit.

Minus animadvertit Tillemontius, cum Basilium existimat a concilio Constantinopolitano ad conjunctionem Eustathii cum Arianis annos decem et septem non plenos numerare. Totidem enim numerat usque ad illud tempus, quo hanc conjunctionem Eustathio exprobrabat, minime vero usque ad ipsam conjunctionem, quae non paulo anterior est epistola 251. Tota res facile perspicitur ex ipsis Basilii verbis: *Hæc autem evenerunt*, inquit (b), nempe Eustathii depositio in concilio Constantinopolitano, ejusque adversus hanc synodum litteræ, ante decem et septem non exactos annos. Numerandi ergo illi decem et septem anni usque ad tempus, quo scribebat Basilius epistolam 251.

Probabilior esset ducta ratio ex concilio media hieme convocato, si hæc verba latius interpretari non liceret. At facile est hoc loco non mediam hiemis partem, sed medium, id est, acerbum frigus intelligere. Hiems enim dicitur acerbum frigus; unde Basilius longissimam esse hiemem queritur in epist. 121. Interdum sero admodum decedebat in

A Cappadocia, et post Pascha sæviebat, ut anno 375 observavimus. Nec mirum proinde si interdum cito veniebat.

Non adhibui argumentum, quod sibi objici posse sensit Tillemontius. In epistola 251, quæ scripta est anno 376, ait Basilius Arianos ab Eustathio accersitos e Galatia anno praeterito fuisse. Unde facilis conclusio id contigisse anno 375. Sic rem expedit Tillemontius. Statuit hanc epistolam 251 mense Octobri, anno 376, scriptam esse; anni autem initium apud Orientales a mense Septembris duci. Hinc colligit Basilium, cum scriberet epistolam 251, mense Octobri, ad annum praeteritum ea referre potuisse quæ mense Januario proxime elapso contigerant. Sed de his agemus conjecturis, cum ad epistolam 251 venerimus.

CAPUT XXXV.

I. *Amphilochio significat Basilius ea quæ geruntur. Respondet in alia epistola illius litteris et muneribus ad Natale Domini missis. Mittit commentarium in quo solvit illius questiones.* II. *Fronto mercatur episcopatum ab Arianis.* III. *Resistunt acriter Nicopolitani.* IV. *De epistolis 237-241 ad Eusebium et ad Nicopolitanos.* V. *Legati in Occidentem Dorotheus et Sanctissimus presbyteri.* VI. *Probatur eos hoc anno circa Pascha, non citius profectos fuisse.*

I. Inter has ærumnas, ut quæque res eveniebat, libenter Amphilochio protinus nuntiasset Basilius (c), tum ut ipse narrandis amico rebus suis acquiesceret, tum quia maximam se esse sciebat Amphilochii curam. Sed deerant qui litteras perferrent; magnum enim non erat Cappadociam inter et Pisidiam commercium. Nactus tandem Elpidium, qui ad herum suum properabat, ut structas sibi ab inimicis calumnias dilueret, utitur hac scribendi occasione. Commendat Elpidium Amphilochio, breviter narrat de fratris exsilio, et de tempestate Doaris excitata, ac de insidiis sibi in aula structis, quas tamen se Dei auxilio superaturum sperat. Absolutus erat liber *De Spiritu sancto*, ut supra diximus, neque id latebat Amphilochium. Sed cum is librariis Basilii præcepisset, ut hoc opus in membranis describerent, Basilius cognitis illius mandatis, Elpidio perferendum non dedit, sed brevi missurum se promittit, modo nanciscatur, cui tuto possit committi.

D Scripta est hæc epistola 231, anno 375 exeunte. est enim vetustior ducentesima tricesima secunda, quæ missis ab Amphilochio ad Natale Domini litteris respondet. His litteris Amphilochius adjunxerat munuscula, nempe lampenas et bellaria. Respondet Basilius sibi diem festum esse, quicumque litteras afferat Amphilochii; sed adjunctis diei festi symbolis festum festorum esse, ut apud Judæos Sabbata Sabbatorum. Etiam atque etiam rogat ut se invisere non gravetur. Illius autem numera sic interpretatur, quasi validam Amphilo-

(a) Ep. 237.

(b) Ep. 251, n. 2.

(c) Ep. 231.

chius precatus esset senectutem, lampenis quidem hortando ad nocturnos labores, bellariis autem validum esse omnibus membris et robustum jubendo. Jam enim præterierat ætas ad rodenda bella, dudum contritis morbo et vetustate dentibus.

Gratulatur Basilius, quod et sano corpore et quieta Ecclesia Amphilocheus salutaris Incarnationis memoriam celebraverit. Unde conjici posset scripsisse Amphilocheum post Natale Domini. Sed longe probabilius est Basilium hæc gratulari ducta ex litteris paulo ante Natale Domini scriptis conjectura. Nam ipsa Amphilochei munera videntur ad ipsum diem missa, et dici lætitiã non parum auxisse, ut perspicitur ex his quæ supra retulimus. Scripta ergo hæc epistola 252, vel sub finem anni 375, si tunc Natale Domini die Decembris 25 celebrabatur; vel ineunte anno 376, si dies ille festus cum Epiphania conjungebatur. Certe posterior est litteris per Elpidium missis, in quibus Basilius et veniam petit, quod jamdiu non scripsisset, et de persecutione loquitur, ut de re uberrimam scribendi materiam suppeditante, sed tamen Amphilocheio nondum nuntiata, eo quod deessent qui litteras perferrent.

Simul cum epistola 252 misit Basilius commentarium, in quo variis Amphilochei quæstionibus satisfacere conatus fuerat, quantum per tempus licuerat. *Quod quidem, inquit, ad interrogata attinet: factæ sunt in commentario responsiones quædam, quales potui, et ut per tempus licuit.* Ex his verbis cognoscimus tempus quatuor Basiliï epistolarum, nempe 253, 254, 255 et 256. Nam cum nec initium nec clausulam habeant, quæ epistolis convenient, nec quidquam de Basiliï aut Amphilochei rebus loquantur, sed tantum Amphilochei interrogatis respondeant; vix dubium quin ex eo, quod diximus, commentario, in quo Basilius Amphilochei interrogata explanabat, factæ sint librariorum arbitrio quatuor epistolæ. In prima demonstrat bonum quidem esse mentem et mentis operationem, eamque, si Spiritu sancto se tradat, ad Dei cognitionem evehi, sed tamen tantum cognoscere, quantum fas est infinitam majestatem a tenuissimo cognosci. In secunda refellit hanc cavillationem Eunomianorum, *colisne quod noati, an quod ignoras?* Refelluntur iidem in tertia Eunomiani. Quarta varias expedit quæstiones. Hanc ultimo loco posuimus, quia ubi venit ad quæstionem de fato, defessum se esse significat (u. 5), eamque præternitit, ut pro præsentis sua debilitate longiorem: ex quo patet has quæstiones, quæ in quarta epistola tractantur, omnium postremas in commentario tractatas fuisse.

II. Agmen illud Arianorum, quod cum Eustathio Nicopolim venisse diximus initio anni 376, vel exeunte 375, promiserat (a) se hanc urbem ad in-

tuendos vicarii nutus adducturum. Erat hæc civitas magni ad rem ecclesiasticam momenti, tum quia caput erat Armeniæ, tum quia martyrum olim sanguine illustrata, et a præstantissimis episcopis hactenus gubernata, nutrix erat pietatis et veluti sanæ doctrinæ metropolis, ut appellat Basilius (b). Digna ergo visa est Arianis, quam in potestatem suam redigerent, aut omni scelere perturbarent. Fronto unus ex presbyteris civitatis, qui veritatis defensor visus hactenus fuerat (c), postquam Arianos vicarii auctoritate fretos ad dandum urbi episcopum venisse cognovit, victus ambitione tradidit se inimicis Christi, et ejurata fide catholica episcopatum ab illis mercatus est.

Hoc enim pretio episcopatum illi constitisse ex pluribus Basiliï testimoniis perspicitur. *Miser ille Fronto, inquit in epist. 239, qui prius quidem defensionem simulaverat veritatis, tandem turpiter prodidit, et fidem et seipsum.* Et in epist. 240, n. 3: *Cum speraverunt adepturos se inanem illum principatum, adjunxerunt se inimicis Christi. Ubi vident populos ira efferatos, rursus simulant rectam fidem.* Hæc nova fidei rectæ simulatio ad populum placandum, argumento est antea Frontonem impiam hæresim professum fuisse; unde merito Basilius ibidem ait illum profanis manibus ad eversionem fidei ordinatum fuisse. Quin etiam eum S. Pater existimat nunquam vere et ex animo veritatem defendisse, sed commodi sui causa; ac tum demum sese aperuisse, ubi vidit se secundis Arianorum ventis ad honores pervehi posse. Patet id cum ex testimoniis modo allatis, tum maxime ex his verbis epist. 258: *Ac ille quidem totius suæ vitæ manifestum protulit indicium ex præsentis consilio, nunquam videlicet se vizisse in spe repositarum nobis promissionum apud Dominum; sed si quid sibi aucuparetur humanarum rerum, et verba fidei et commentum pietatis, omnia denique ad obvios quosque decipiendos elaborasse.* Non certissima videtur hæc rationis conclusio. Fieri enim potest, ut qui veritatem sincero animo diu defendit, oblato præmio hæresim amplectatur. Sed forte aliæ suberant causæ, cur de Frontone Basilius hoc judicium ferret, imprimis arctissima hominis cum Eustathio Sebasteno amicitia. Quanti enim Frontonem faceret Eustathius, non solum nefariis machinationibus in eo ad episcopatum per fas et nefas trudendo declaravit, sed etiam eximio amoris testimonio, quod ei post formulam fidei, quæ est Basiliï epistola 125, exhibuit. Is enim videtur esse, quem Eustathius Frontonem nostrum appellat. Quare suspicio erat eum, cum in intimis esset Eustathii, illius etiam errorum, quos fidei amicis credebat, conscium fuisse, ejusque exemplo nunc veritatem compendii sui causa, nunc errorem defendisse.

III. Nihil nocuit Nicopolitanis Eustathii et Aria-

(a) Ep. 251, n. 5.

(b) Ep. 248.

(c) Ep. 259.

norum improbitas, sed potius novum huic Ecclesiae decus attulit, oblata fidei defendendae occasione. Frontonem Ariani quidem episcopum ordinarunt (a), sed in eo rejiciendo enituit cleri ac populi consensus. Vix unus aut alter clericus cum eo abiire: at factus est communis execratio totius Armeniae. Itaque Ariani re infecta redierunt, et in redeundo aliqua impietatis suae vestigia reliquerunt, de quibus sic Basilius in ep. 251, n. 3: *Illi Nicopolim usque progressi, cum nihil potuissent eorum, quae promiserant, perficere; quomodo redierint, qualesque in redeundo visi sint, norunt qui adsuerunt.*

Demosthenes ubi vidit Nicopolitanos non cedere, vi et impressione ordinatum illis episcopum imponere aggressus est, ac Ecclesiam civitatis Frontoni tradidit. Sed tamen nihil promovit, maluerunt pii homines sub dio conventus suos agere, quam cum Frontone communicare. Itaque in vacuis aedibus quotidie cum parva sectatorum manu recumbebat, pro episcopatus gloria, quam tantopere concupiverat, ignominia et opprobriis cooperatus.

Haec paulo aliter ac Tillemontius descripsimus. Existimat enim doctissimus scriptor Demosthenem, cum Nicopolitanorum animos levioribus tentamentis oppugnasset, ut Eustathii manu episcopum acciperent, ubi vidit eos non cedere, violentum illud agmen Arianorum immisisse. In eam sententiam interpretatur illud ex epist. 257, *Ubi videt eos libenter non cedere, nunc aggreditur violentiore manu datum illis episcopum constituere.* Sed haec interpretatio stare non potest; constat enim Frontonem ab Arianis episcopatum accepisse. Quare violentiam illam, quam Demosthenes adhibere statuit, ut datum episcopum constitueret, non immittendis Arianis adhibuit, qui jam perfecerant quod situm in ipsis fuerat, sed sacris aedibus Frontoni per vim tradendis. Vide quae observavimus ad epistolam 257.

IV. Tum cum Nicopolitanis graviora minaretur Demosthenes, rumor erat Arianos, qui forte nondum in Galatiam redierant, aliud concilium meditari, ad quod accersitum Basilium, aut secum communicare cogent, aut sua consuetudine uterentur. Inter has molestias Basilius nihil de valetudine sua scribere audebat Eusebio, ne vera dicendo affligeret. Jamdudum nullas Eusebio litteras miserat, non negligentia aut oblivione, sed quia cum scripsisset per Thraciae vicarium, et per praepositum Philippopolis thesaurorum, litterae redditae non fuerunt. Peragrante enim parociam Basilio, advenit vespere in urbem vicarius, et summo mane abiit, ejusque adventus oeconomicos ecclesiae latuit. Praepositus vero, quem Basilius rogaverat ut litteras sumeret, urgente fortasse aliquo negotio, profectus est nec susceptis litteris nec salutato Basilio. Eo molestiora haec erant, quod quotidie res novae evenirent, quibus Eusebio scribendis dolorem

assum levasset Basilius. Scripsit tandem ad eum epistolam 257, initio hujus anni 376, post reditum Arianorum ex urbe Nicopoli, tum cum vicarius graviora minaretur, ac forte antequam tradita esset Ecclesia Frontoni. In hac epistola rationem reddit, cur tanto intervallo scribat, ac persecutionem, ut vidimus, ordine describit.

Scripserunt presbyteri Nicopolitani ad Basilium de ærumnis Ecclesiae suae. Sed eorum litteras fama sua celeritate superaverat, et in vicinam omnem regionem scelus Frontonis et cleri ac plebis in eo detestando consensum detulerat. Itaque Basilius nihil novi ex eorum litteris didicit. Respondet per epistolam 258, ac hortatur ne animum despondeant ob lapsum unius aut alterius qui se Frontoni adjunxerant, cum cleri corpus integrum maneat; neque etiam nimis doleant, quod extra muros ejecti sint, sed si qua sit hac in re molestia, spe mercedis et adfuturi cito auxilii constanter perferant.

Non multo post scriptam Eusebio epistolam 257, Antiochus ex Oriente in Thraciam contendens Caesarea transiit, ac novae epistolae occasionem Basilio attulit. Hanc epistolam, quae est 259, non multo post eam quae est 257, scriptam esse perspicitur ex ipso initio: *Dedit nobis Dominus etiam nunc... salutare sanctitatem tuam*, etc. Statum Ecclesiarum deplorat, ac de legatis Romam mittendis nonnulla disserit, quae modo examinabimus. Sed antequam ad hanc legationem veniamus, quae multis difficultatibus implicata est, alia Basilio commemoranda ad Nicopolitanos presbyteros epistola. Cum parum beatus sibi videretur Fronto vacuae Ecclesiae possessione, rem astu tractare et fidem catholicam profiteri coepit: neque eum haec alea omnino sefellit; nam nonnulli dubitare ac fluctuare coeperunt. Interim varii et incerti rumores Basilium sollicitudine distringebant, et certo scire majorem in modum avebat, quid Nicopoli ageretur; cum peropportune ad eum presbyteri Nicopolitani miserunt cum litteris Theodosium compresbyterum, ex quo singula accurate cognovit. Sic respondet Basilius, ut quae ipse sibi suadebat, eadem illis proponat: nempe hanc persecutionem eundem exitum habituram, quem multae aliae superiores habuerant; quamobrem si gravis sit, spe coronae perferendam: si levis, non valde in parvo incommodo lugendum. Hortatur ut meminerint se martyrum et confessorum filios esse, ac domesticis exemplis utantur. Illud autem etiam atque etiam monet, ne rectae fidei simulatione deludantur. Negat se commissurum, ut Frontonem episcopum agnoscat; idque eorum potissimum causa declarat, quos audierat fluctuare: ne quis ex illis communionem Frontonis praecipuaretur, aut accepta ab eo ordinatione, postea reddita pace vim faceret gradus retinendi causa. Perspicuum est haec scripta esse, antequam persecutionis violentia cresceret.

(a) Ep. 258, 240.

Nondum enim inflictæ erant plagæ, nondum exsilia, A nondum carceres.

Ad hoc tempus pertinet brevissima ad Eusebium epistola, quæ est ducentesima quadragesima prima. Videtur questus esse Eusebius, quod in litteris Basilii nihil nisi mœrore et lacrymis dignum legeret : quod quidem superioribus duabus ad Eusebium epistolis optime congruit. Respondet Basilius se de molestis rebus sæpe scribere, non ut illius dolorem augeat, sed ut suum ipse leniat, ac Eusebium ad intentiores pro Ecclesia preces excitet.

V. Duo præstantissimi Ecclesiæ Antiochenæ presbyteri, Dorotheus et Sanctissimus, magno Ecclesiæ pacificandæ studio flagrant; cumque precibus et hortatibus egissent apud episcopos Orientales, ut legatio in Occidentem mitteretur, commissa utrique hæc provincia circa Pascha hujus anni 376. Videtur Dorotheus superiore autumno Romam cogitasse (a), vel saltem Basilium hortatus fuisse, ut Gregorium Nysenum in Occidentem legatum mitteret. Caruit exitu hoc consilium, sive quia Gregorius, ut præviderat Basilius, hoc munus suscipere noluit, quod illius stomachi non erat, sive alia de causa. Sed tamen Dorotheum in Thraciam venisse, et cum Eusebio Samosatensi fuisse anno 375 exeunte vel 376 ineunte, discimus ex epistola 239, quæ scripta est non multo post initium anni 376. Erat cum Basilio vel in finitimis locis, cum Basilius eandem epistolam scripsit. Rogat enim Eusebium quales redeunt Dorotheo dandæ sint litteræ : forte enim comitem illum futurum optimo Sanctissimo, qui magno animi ardore Orientem peragrabat, et ab insignibus quibusque episcopis subscriptiones et epistolas colligebat.

Legatos in Occidentem mitti non multum probabat Basilius : si enim Dominus propitius fiat, alio opus non fore auxilium : si Dei ira perseveret, non magno præsidio futurum Occidentale supercilium. Frustra ejusmodi homines orari demonstrat, allato in eam sententiam versu Homericæ. Nondum enim callus obductus erat dolori, quem ex inutili litterarum anni 372 exitu, et ex responsis parum æquis per Evagrium anno 373 allatis conceperat. Quin etiam vulnus refricuerant novissimæ Damasi litteræ, quæ Paulino episcopatum attribuebant, defraudato Meletio. Narrat in eadem epistola 239 sibi in mentem venisse privatim ad coryphæum Occidentalium scribere, de rebus quidem ecclesiasticis nihil, nisi quod insinuasset, neque illos de rebus Orientis vera nosse, neque viam, qua possint discere, amplecti; ac generatim, hominibus, quos tentationes affligunt, insultandum non esse, neque dignitatem existimandam esse superbiam. Non tamen obstitit legationi Basilius; neque enim is erat, qui ulli Ecclesiæ commodo moram afferret: sed potius libenter communi causæ stilum suum impendit in exarandis

duabus litteris, quæ a presbyteris Dorotheo et Sanctissimo perlatae optatos exitus habuerunt.

Sunt hæ litteræ 242 et 243. Prima Orientalium nomine Occidentalibus scripta. Alteram Basilius privatim scripsit ad Italiæ et Galliæ episcopos. In prima significant Orientales se inter gravissimas procellas ab Ecclesiarum defensione non dimoveri, nec animum despondere, et idcirco auxilium ab Occidente jam sæpe exspectatum poscere. Numerant decimum tertium persecutionis annum, in qua plures Ecclesiis evenisse afflictiones asseverant, quam evenisse memorantur, ex quo Evangelium Christi annuntiat. Rogant ergo ut tandem aliquando mittantur ex Occidente, qui Orientali Ecclesiæ opem ferant.

B Scripta est in eadem sententiam epistola 243. Rogat Basilius ut imperatorem Occidentis certiores faciant de iis quæ geruntur in Oriente; vel si id difficile fuerit, saltem ipsi mittant qui consolentur afflictos. Persecutio uberius describitur, quam in superiori epistola. Narrat Basilius episcopos indicta causa damnari; imo nonnullos sine accusatoribus, sine tribunalibus, intempesta nocte raptos, in longinquas regiones fugatos fuisse. Hinc fugæ presbyterorum et diaconorum, cleri depopulatio, populorum gemitus, altaria spirituali cultu vacantia, ædes preceationis clausæ sine concionibus ac synaxibus: dum Ecclesiæ columnæ dispersæ sunt, hæresis libertatem nacta, multitudinem inducit deorum, et Spiritum sanctum rejicit, ac dum omnia sibi ecclesiastica munia arrogat, baptismata, deductiones proficiscentium, consolationes ægrotantium, communionem mysteriorum, Ecclesiæ filios impiæ doctrinæ assuefacit. Hæc eo molestiora erant Orientalibus, quod metuerent ne incendium consumpto Oriente Occidentem etiam pervaderet.

VI. Duos illos presbyteros paulo post Pascha hujus anni 376 in Occidentem non serius profectos esse, hoc maxime argumento nixus existimo, quod idem legatorum munus iterum obierint, et ab eorum ex secunda legatione reditu usque ad initium anni 378, nonnulla evenerint, quæ apte disponi non possent, si prima legatio serius contigisset.

Neque etiam citius hæc legatio possit collocari, in quo sane a Tillenontii sententia longe distamus. Is enim legatum anno 373 aut 374 missum esse Dorotheum existimat, et anno 375, sub finem autumnii rediisse. 1º Neminem anno 373 missum fuisse jam supra satis probatum. Nullum legationis vestigium habent anni 373 aut 374. Fucum fecit eruditus vir opinatus Dorothei ex Occidente reditus anno 375, quem colligunt ex his verbis epistolæ 239: *De rebus autem Occidentalibus prius ipse didicisti, narrante omnia fratre Dorotheo, cui quales dandæ rursus, litteræ abeunt?* Ex his concludunt Dorotheum Roma redeuntem, apud Eusebium fuisse, eique de rebus in Occidente perspectis narrasse.

(a) Ep. 215.

Sed quomodo Dorotheus, qui sub initium hiemis anno 375 Romam quidem cogitabat (a), sed tamen nondum litteris episcoporum instructus erat, nondum episcopos nactus erat, quibus comitem se itineris esse optabat; quomodo, inquam, tam cito redire potuit, ut in Thracia apud Eusebium esset initio anni 376? Non enim dubium est quin, cum Basilius scriberet epistolam 239 (scripsit autem non multo post initium anni 376), jam tum Dorotheus ab Eusebio discessisset et in Cappadocia aut finitimis locis versaretur. Unde quærebat Basilius quænam ei dandæ essent abeunti litteræ. Illud autem non minus exploratum et certum est, Dorothei Romam cogitantis iter nondum sub initium hiemis omnino statutum fuisse; siquidem Basilius in epistola 215 negat eum hoc iter hieme conficere posse, nisi mari utatur, et cum Dorotheus comitem se Gregorio Nysseno futurum speraret, tota res Basilio plurimis obstructa difficultatibus videtur. Quare quod ait Basilius Eusebium de rebus Occidentis ex Dorotheo didicisse, id de rebus in Occidente auditis aut perspectis accipi non debet, sed de iis quæ Dorotheus ex Damasi litteris sub ætatis finem allatis cognoverat. Petit autem Basilius quales rursus dandæ sint litteræ Dorotheo abeunti in Orientem. Meminerat enim consilium scribendi ad Occidentales anno 373, quod ex sancto Eusebio ortum fuerat, tot obstructum difficultatibus fuisse, ut in rem minime collatum fuerit.

2° Duæ exstiterunt Dorothei in Occidentem legationes, prima quidem, cum litteras 242 et 243 detulit, altera cum epistolam 263. Primæ legationis optatissimus exitus fuit, non quod auxilium Romani re vera Orienti tulerint, sed quia sinceram ferendi voluntatem significarunt. Unde Orientales, dum Dorotheum iterum mittunt (b), gratias agunt amplissimas Occidentalibus. Hinc etiam Basilius in tribus epistolis, quas revertente ex prima legatione Dorotheo scripsit, lætitia exultat, ut in rebus ex sententia confectis. Ex his evidenter probatur hanc legationem non citius susceptam esse, quam modo diximus, nempe circa Pascha hujus anni 376. Nam Basilius, cum scriberet epistolam 239, mense Februario aut Martio ejusdem anni, non valde probabat legatos in Occidentem mitti, nec quidquam sperabat a supercilio, ut ipse appellat, Occidentali: nondum enim deposuerat dolorem, quem ei inusserant et litterarum anni 372 inutilis exitus, et responsa per Evagrium anno 373 allata, et novissimæ Damasi litteræ anno 375.

3° (c) Numerant Orientales annos tredecim persecutionis; quod quidem optime quadrat cum anno 376. Incæpit enim Valens decimum tertium imperii annum mense Martio hujus anni. Quare cum scriptæ sint duæ illæ epistolæ post Pascha, non immerito Orientales totidem annos persecutionis nume-

rabant, quam cum imperio Valentis sciebant incæpisse. At Tillemontius initium tredecim annorum repetit ab anno 361, alii ab anno 360. Sed extrema persecutionis Constantii minus recte cum initiis Valentis conjunguntur. Inter utramque persecutionem aliquot anni interjecti sunt, Catholicis sub Juliano in sedes suas restitutis. Præterea si de persecutione Constantii Orientales locuti fuissent, non jam tredecim annos numerassent, sed longius multo initia persecutionis repetiissent.

4° In opinione Tillemontii turbatur et confunditur rerum gestarum series. Proficiscitur Dorotheus anno 373 aut 374; non redit nisi anno 375 exeunte. Nimirum sane hoc intervallum in re non difficili ad deliberandum et dijudicandum, nec multum temporis requirente. Idem Dorotheus iterum mittitur anno 377. At inter utramque legationem non tantum spatii videtur effluxisse. Nam cum promisissent Occidentales se Orientis auxilio venturos, si ab anno 375 usque ad 377 nihil præstitissent, merito questi essent Orientales, qui tamen in epist. 263, quam Dorotheus iterum missus detulit, gratias agunt ob prolixæ voluntatis significationem, ac promissa Occidentalium repositum, ut prorsus recentia.

CAPUT XXXVI.

I. *Reprehensus a Patrophilo Basilius ob bellum cum Eustathio, causæ suæ justitiam defendit.* II. *Theophilo injurias redonat, sed roganti ut cum Eustathio communicet, minime annuit.* III. *Persecutio Nicopolitanorum ingravescit. De epistola ad Amphilochem, et alia sine inscriptione.* IV. *Scribit iterum Basilius Patrophilo. De litteris ad Evæsenos et initio anni apud Cappadoces. De ep. 252.* V. *Redeunt Dorotheus et Sanctissimus. Præter Basilius litteræ per Sanctissimum feruntur. Consolatur Beraenses monachos, quorum ædes Ariani incenderant. Item alios monachos ab Arianiis vexatos.* VI. *Epistola ad Epiphanium de Apollinario et de rebus Antiochenis. Scribit Basilius Palladio et Innocentio.* VII. *Consultus ab Optimo explicat Scripturæ locum difficilem.* VIII. *Epistolæ ad Sozopolitanos et ad Urbicum de hæresi Apollinarii.*

I. Patrophilus Ægearum in Cilicia episcopus Basilio amicus erat, et fidei catholicæ addictus; sed in Eustathium plus æquo propensior. Is ubi vidit Basilium in apertas contra Eustathium querelas erupisse, satis diu siluit. Sed tandem misit presbyterum Strategium cum litteris, in quibus non sine reprehensione et quibusdam aculeis stuporem animi sui significabat, quod Basilius, qui a puero dederat se Eustathio, et illius causa tot ac tanta fecerat, tot bella cum innumeris aliis sustinuerat, nunc cum ipso bellum gereret. Nihil læserunt Basilium ejusmodi reprehensiones: quin etiam ridere subiit, quod Patrophilus, quocum sibi amicitiam tot viculis adstrictam putabat, levibus de causis in tantum stuporem incidisse se diceret. Sed quia nemo prorsus erat, cujus non communionem et amicitiam perinvitus amitteret Basilius; exponit Patrophilo omnem suam ab origine disensionem cum Eusta-

(a) Ep. 215.

(b) Ep. 263, n. 1.

(c) Ep. 242.

thio : demonstrat quam injustæ Eustathii querelæ, quam graves injuriæ et calumniæ, quam inconstans nunc hac nunc illa fide tenenda et subscribenda, nunc his nunc illis partibus tuendis animus; ac tandem rogat ut sibi per eundem Strategium perscribat, utrum idem erga se permaneat, an ex congressu cum Eustathio immutatus sit.

Novissimum Eustathio facinus in hac epistola (n. 5) exprobratur. *Viderunt enim Cyzicum*, inquit (n. 9), *et cum alia fide reversi sunt*. Non viderat hanc fidem Basilius, sed hoc tantum audierat silentium consubstantiali impositum, simile secundum essentiam inductum fuisse. Hæc formula inter varias formulas, quibus subscripsit Eustathius, ut recentissima pariter recensetur in ep. 251, n. 4. Indicatur etiam in ep. 226. Quo tempore id contigerit, non declarat Basilius; sed cum recens esse factum indicet : anno 375, evenisse supra diximus ante concilium Ancyranum.

II. Theophilus Castabalæ in Cilicia episcopus, vehementer fuerat in causa Eustathii tuenda; in primordiis dissensionis miserat aliquem ex clericis suis, qui Basilio indignis modis conviciaretur : nec dignatus erat ad eum scribere, ne episcopum illum salutare cogereetur. Postea (a) socium adjunxerat se Eustathio in Basilio frequentissimis in conventibus dilacerando. Sed tamen ubi vidit causam suam Basilium in clarissima luce et omnium oculis exponere, suam vero Eustathium turpi cum Arianis conjunctione prodere; tum vero Basilio amicitiam recolligere conatus est, sic tamen ut pro Eustathio petiisse videatur. Respondet ei Basilius se amicitiam illius magni semper fecisse, nec ab ea, quantum ad animi affectionem pertinet, ullum diem discessisse; quamvis multæ ac magnæ doloris causæ acciderint : sed cum jucunda cum molestis, velut in trutina, poneret, plus apud se jucunda ponderis habuisse. Quod spectat ad Eustathium, hanc a Theophilo veniam petit Basilius, ut cum Eustathii communio semper sibi optatissima fuerit, quandiu is a sanioribus stabat partibus; nunc eo cum adversariis palam et aperte conjuncto, liceat sibi nihil veritatis præponere.

Jamdudum scripserat Theophilus, molestumque erat Basilio quod occasiones deessent respondendi. Sed tandem nactus Strategium, commisit ei hanc epistolam cum præcedenti. Bis quidem venit Strategius, ut modo videbimus; sed primo ejus adventu Basilius Theophilo scripsit : sic enim in præcedenti epistola de Theophilo et acceptis ab eo injuriis loquitur ut jam tum videatur Theophilus ad ejus communionem et amicitiam rediisse. Ait enim (n. 2) : *Cum omni mihi reverentia et honore dignus frater Theophilus uno ex his qui cum eo sunt misso, nonnulla declarasset, quæ nec sibi indecora dictu, et nobis auditu congruentia esse ducebat; scribere enim*

A non dignatus est, non tam metuens nè ex litteris arqueretur, quam sollicitus ne nos necesse haberet ut episcopos salutare; sed certe verba erant vehementia, et ex pectore fervente prolata; in nis discessimus. Antea non tam leniter cum eo agebat Basilius (b), cum quereretur, quod se Eustathius una cum Theophilo Cilice in frequentissimis conventibus dilaceraret. Ubi vides Theophilum nec fratrem nec episcopum appellari.

III. Cum parum Fronto promovisset facta rectæ fidei professione, in apertum furorem, relictis astutiis, erupit. Factæ magistratibus contumeliæ (c), verbera inflictæ, ædes expilatæ, civitas vastata, sacerdotes expulsi, et irruentibus lupis grex dispersus. Basilius acceptis ea de re litteris presbyterorum et magistratum, tribuit eorum tempori quidquid in se situm erat, coram supplicavit potentibus viris, et per litteras iis a quibus in aula diligebatur, ut rabidi hominis furor comprimeretur. Cum autem animadvertisset in presbyterorum litteris animum inter tot ærumnas lassum ac minus constantem, consolatur eos spe auxilii a Deo venturi, ac hortatur ut precando ne defatigentur, et quæ hactenus verbis docuere, ea nunc opere perficiant. Similiter magistratibus celerem a Deo adfuturam opem pollicetur.

Basilius præ summo suo Amphilocho desiderio moleste ferebat se tam longe ab eo disjungi; sed cum Amphilocho tranquillitatem consideraret, gratias agebat Deo, quod is remotus esset ab incendio Cappadociæ et vicinas provincias vastante, quibus angelus Satanæ bellum inferebat, ut hæresim propagaret, ac ne sanguini quidem fidelium parcebat. Nam Asclepius quidam, eo quod communionem cum Doce, id est, cum Frontone inire nollet, ab hæreticis verberatus, ex plagis obierat. Non dubitabat Basilius, quin hujus rei fama ad Amphilochoium pervenisset. Cætera omnia huic facinori respondebant, persecutiones presbyterorum et magistratum, et quidquid ab hominibus auctoritate ad arbitrium abutentibus proficisci possit.

Jam absolutus erat liber *De Spiritu sancto*, cum sanctus Amphilochoius Cæsaream venit anno præterito ad diem festum S. Eupychii. Moras attulerunt librariis mandata Amphilochoii, qui eum in membranis descriptum voluit. Sub finem ejusdem anni promittit se missurum illud opus, si quem idoneum inveniat, cui perferendum committatur. Hujus enim cautionis necessitatem afferebat persecutio. Cum neminem ejusmodi hactenus invenisset, rogat Amphilochoium in hac epistola 248, ut si quem ipse reperiat, opus accersat. Nolebat enim Basilius illud hominum iudicii committere, antequam Amphilocho probatum fuisset.

Sequens epistola, quæ inscriptione caret, inter hos tumultus videtur scripta. Num cum aliquem

(a) Ep. 130.

(b) Ep. 378, n. 4.

(c) Ep. 247.

vitæ monasticæ cupidum præposito monasterii commendaret, præclare cum eo viro agi existimat, non solum quod bonum sibi ad futuram vitam viaticum, bonum cum hominibus Dominum timentibus convictum eligat, sed etiam quod hisce, inquit, nostris multibus liberetur.

IV. Superiores Basilii ad Patrophilum litteræ celerem responsionem merebantur. Rogabatur enim Patrophilus, ut misso iterum Strategio responderet, utrum in Basilii maneret communione, an totum se Eustathii partibus addixisset. Tardus fuit ad respondendum Ægeensis episcopus. Tandem, ubi satis deliberasse sibi visus est, per eundem Strategium scripsit se eundem esse erga Basilium, qui hæcenus fuerat, ita tamen ut a sua in Eustathium proensione non multum discederet, ac Basilii in deneganda Eustathio communione constantiam minus probaret.

Gratias agit Basilium quod idem erga se permaneat. Sed iis omissis, quæ de Eustathio disseruerat Patrophilus, factum suum hoc uno rationis momento defendit, quod cum Eustathius palam et aperte communicaverit cum Galatis, qui ab insignium Arianorum partibus stabant, si cum ejusmodi hominibus communicare liceat, etiam cum eorum ducibus et magistris liceat, quorum tamen communionem fugiebat Patrophilus.

Evæsenam Ecclesiam, quæ vicina erat Cæsareæ, nihil læserat temporum difficultas, id quod maxime rarum erat et inventu difficile: integra erat apud eos et intacta fides apostolica; ac suum veritatis amorem egregie declaraverunt, cum structas Basilii calumnias in mentientium capita rejecerunt. Præter libellos, quibus Basilium Eustathius ante tres annos laceraverat, videtur recentiori astutia vel per se ipse, vel per emissarios suos persuadere Evæsenis voluisse (n. 4), ordinem sanctæ Trinitatis a Basilio immutari, ac Spiritum Patri et Filio præponi.

Persuasum habet Basilium magnam fore Evæsenorum mercedem, quod calumniis aditum in corda sua non dederint: eosque laudat, quod præclare animadverterint, iniquitatem et inconstantiam Eustathii, qui cum Nicænæ fidei subscripsisset Romæ, postea Basilio bellum intulit eo quod, ipsius petito, eidem formulæ iterum subscripsisset; et cum Arianos negasset episcopos esse, nunc iis supplicat quos illi ordinare; et cum violenter exagitasset eos, qui cum Arianis communicabant, nunc Arianorum communionem persequitur. Fatetur Basilium humilem se esse et parvum, sed tamen eundem semper esse, nec unquam cum rebus immutatam. Non aliam apud se fidem esse Seleuciæ, aliam Constantinopoli, aliam Zelis et Lampsaci aliam, et Romæ aliam, nec nunc novam circumferri a prioribus diversam. Hortatur Evæsenos, ut in fide constanter perseve-

rent, ac exiguum esse partem considerent, quæ morbo hæresis laborat, reliquam vero Ecclesiam in sana et incorrupta doctrina versari.

Numerat Basilium (n. 2) annos decem et septem non exactos a concilio Constantinopolitano, in quo depositus est Eustathius anno 360 ineunte. Ex quo patet hanc epistolam anno 376 scriptam esse. Sed cum Tillemontius Arianos existimet e Galatia accersitos ab Eustathio fuisse anno 376, in varias se conjicit ambages, ut explicet quod ait Basilium, id factum anno præterito fuisse. Suspiciatur Orientales annum incipere solere a mense Septembri, ac proinde, si hæc epistola rejiciatur post mensem Septembrem, Basilium id præterito anno factum dicere potuisse, quod verno tempore anni 376 evenerat. Quamvis autem probaverimus in capite 34 Eustathii conjunctionem cum Arianis anno 375 ante Natale Domini evenisse, hæc tamen ad Evæsenos epistola post Septembrem rejicienda esset, si Cappadoces, ut existimat Tillemontius, annum incæpissent a mense Septembri. Sed hæc opinio non magnis nititur momentis, longeque probabilis est initium anni apud Cappadoces a mense Martio repetitum fuisse. Nam Basilium in epist. 69, quæ citius mense Septembri scribi non potuit, sanctum Athanasium rogat, ut Dorotheum ad primam navigationem dimittat, ut saltem possit, inquit, anno sequenti aliquid fieri eorum quæ precamur. Plana est et aperta hæc oratio, si anni initium erat apud Cappadoces mensis Martius; sed si Septembris, quomodo Basilium initio anni scribens, non satis superesse existimasset temporis, satisque habuisset, si saltem anno sequenti suscepta consilia ad exitum perducerentur?

Existimat Tillemontius (a) orationem Basilii in sanctum Mamantem primo anni die habitam fuisse; et cum S. martyris festum apud Græcos mense Septembri celebretur, initium anni apud Cappadoces a primo Septembris die repetit. Sed festum S. Mamantis secundo Septembris die, non primo, apud Græcos celebratur, vigeabatque hæc consuetudo Constantinopoli, ut observat Tillemontius, tempore Leonis Thracis. Deinde vero Basilii verba non sic accipi debent, quasi dies festus S. Mamantis primo anni civilis die celebraretur; sed cum ad hunc diem magna hominum multitudo quotannis conflueret, erat ille dies et præteriti anni finis et novi quodammodo initium. Sic loquitur Basilium: Ὁ δὲ περιεργαῶν ἡμῶν τὴν πανηγύριν ταύτην, καὶ πέρασ δούς ταῖς περυσιναῖς εὐχαῖς, καὶ κεφαλὴν δεύς τῷ ἐπιόντι χρόνῳ (ἡ γὰρ αὕτη ἡμέρα ὀρίζει ἡμῖν τὸν παρελθόντα κύκλον, καὶ κεφαλὴ γίνεται πάλιν τῷ ἐπερχομένῳ)..... διαφυλάξειεν ἡμᾶς ἐν αὐτῷ ἀβλαβεῖς. Qui vero hanc nostram celebritatem reduxit, et præteriti anni votis finem dedit et succedenti tempori initium largitus est (eadem enim dies

(a) Tom. IV, p. 358.

præteritum circulum nobis terminat et rursus insequentis fit initium) . . . *conservet nos in semetipso illæsos, etc.* Quæ hic de diei quotannis redeuntis vicissitudine dicuntur, de quolibet die festo quotannis redeunte dici possunt: præsertim si ad illum diem magna hominum multitudo convenire soleat. Nulla ergo nobis imposita necessitas epistolæ ad Evæsenos post Septembrem rejiciendæ. Nam si Cappadoces annum, ut verisimile est, a Januario aut Martio incipiebant, potuit Basilius, cum mense Julio aut Augusto scriberet, ea anno præterito facta dicere quæ Decembri proxime elapso contigerant.

Réferimus ad hunc annum epistolam 252 in qua Basilius episcopos Ponti perhonorifice rogat, ut antiquum morem resumant visitandæ ad diem festum Sancti Euppsychii ecclesiæ Cæsariensis. Citius collocari non potest hæc epistola; nam anno quidem superiore pax inter Basilius et Ponti episcopos sarta, sed post festum S. Euppsychii.

V. Dorotheus et Sanctissimus Roma redierunt hoc anno, rebus, quarum causa profecti erant, si minus ad optatum exitum, saltem ad bonam spem perductis. (a) Magnos labores in hoc conficiendo itinere tolerarunt: sed summam lætitiã toti Orienti attulerunt, cum et sententias Occidentalium et rerum statum accurate perspectum nuntiarent. Dorotheus in epistola Orientalium solus nominatur, quia is solus nominari solebat, qui præcipuas partes legationis sustinebat. In litteris autem, quas Basilius post eorum reditum scripsit, nulla Dorothei mentio, sed tantum Sanctissimi, sive ob eandem causam, sive quod, remanente apud S. Meletium Dorotheo, Sanctissimus in Orientem missus esset, ut res Occidentis nuntiaret, ac Orientalium studia ad id quod inchoatum erat perficiendum incitaret. Videtur autem Dorotheus et Sanctissimus præcipue res Antiochenas cordi habuisse, tum quia maxima eorum cura erat hæc Ecclesia, quam litteræ Damasi anno 375 perturbaverant, tum quia ut ipse censebat Basilius, pax Orientis ex Antiochiæ pace plurimum pendeat. Quare ad S. Meletii causam refero quod ait Basilius presbyteris Antiochenis, Sanctissimum eorum sollicitudinem partim sedamurum his quæ in Occidente perspecta narrabit, partim excitaturum, et quantum studii res præsentibus requirant, demonstraturum; ac inde colligo Damasum opera duorum illorum præbyterorum æquiorum factum esse Meletio. Hinc tanta lætitiã exsultat Basilius non solum in epistola ad presbyteros Antiochenos, sed etiam in aliis duabus, nempe una ad Pelagium Laodicenum, altera ad Vitum Carrhorum episcopum, quibus quid actum esset in Occidente per se ipse non enarrat, sed Sanctissimo enarrandum relinquit.

Miror Tillemontium has tres epistolas ad annum 373 referre. Tunc quidem in Orientem rediit Sanctissimus, minime vero ex Occidente, sed ex Armenia, in quam visendi Meletii causa venerat. Præ-

(a) Ep. 255.

terea anno 373 et sequentibus querebatur Basilius de Occidentalibus, quos plena manu in his tribus epistolis laudat. Cum his epistolis conjungit etiam Tillemontius epistolam 132 ad Abramium Batnorum episcopum. Sed eam rejecimus in annum 373.

Quartam epistolam detulit Sanctissimus, quæ presbyteris Acacio, Aetio, Paulo et Sylvano, Silvino et Lucio diaconis, cæterisque fratribus monachis inscripta est. Verisimillimum est Acacium, qui primus nominatur, non alium esse ab eo Acacio, qui Basilius anno 375 Berœensis Ecclesiæ et Chalcedensis nomine invisit, ac postea in episcopatu Berœensi celeberrimus exstitit, sed præteritos labores nefariis in S. Joannem Chrysostomum molitionibus dedecoravit.

B Jamdudum Ecclesiam Berœensem et Chalcedensem persecutio impugnabat, sed hoc anno 376 statim post Pascha hæretici Berœensium monachorum tabernaculis supervenientes, eorum labores igni tradiderunt. Ingemuit Basilius, ubi id rescivit, non tamen monachorum causa, quibus aliud in cælis domicilium videbat hoc scelere præparari, sed hæreticorum, qui sibimetipsis ignis thesaurum comparabant. Speraverat Basilius fore, ut ad se tanquam ad paratum perflugium omnes accederent, ac ipse eorum complexu ex continuis doloribus et ærumnis respiraret. Sed cum id consecutus non esset, optabat ut saltem sæpe scribendi occasio daretur. Ne id quidem contigit, quia nesciebat ubi nam versarentur, tum etiam quia non multi e Cappadocia in has regiones proficiscebantur. Nactus tandem Sanctissimi facultatem, hortatur ut ob futuram mercedem fortiter se gerant; et, quia persecutione adepti sunt fiduciam apud Dominum, noctu et interdiu pro Ecclesia precentur.

C Ad idem tempus referri potest epistola 257 ad alios monachos, quibus pariter Ariani bellum inferebant. Eos Basilius consolatur spe mercedis eo uberius, quod bellum inferebatur ab hominibus Christianos se esse profitentibus, nedum hoc nomen, ut multi existimabant, de eorum, qui persecutionem patiebantur, merito detrahere posset. Hortatur ut nec episcoporum exsiliis, nec quod proditores nonnulli ex ipso clero exsistere, fides eorum vacillet, nec eos magna populi multitudo terreat: non enim nomina esse, quæ nos salvos faciunt, sed propositum animi et dilectionem; nec multitudinem salvari, sed electos Dei. Videtur Basilius Frontonem notare, cum proditores ex ipso clero exortos commemorat. Totã epistola persecutionem ad summam acerbiteriam pervenisse declarat.

D VI. Anno 376 exeunte S. Epiphanius clericos e sua Ecclesia cum litteris ad Basilius misit. Dolorum suum significabat, quod dissiderent inter se fratres montis Elæonis sive Olivarum, seque nova nonnullorum commenta deprehendisse, ac de illis emendandis sollicitudinem suscepisse nuntiabat. Basilius rogabat, ut ad has perturbationes sedandas auctoritatem suam interponeret. Illud etiam Basilius

coris dignum iudicabat, ut dissidentes Catholicos Antiochenos ad concordiam adduceret: quorum de dissidio sic loquebatur Epiphanius, ut necesse esse statueret tres hypostases confiteri. Alteram adjunxerat epistolam, in qua Basilii de Magusæis sententiam sciscitabatur.

Gratias ei agit Basilii, quod eo tempore, quo refrixerat charitas, omnesque omnibus quodam modo suspecti erant, et sui meminisset, et tot ac tantis marium et terrarum spatiis disjunctus summam animi conjunctionem significasset. Sed onera sibi ab eo imposita, ut viribus suis majora, deprecatur. Jam enim se scripsisse Palladio et Innocentio, integrum sibi non esse fidei Nicæne quidquam addere. Quæ autem de Incarnatione adtexta fuerant huic formulæ, ea Basilii nec examinaverat, nec receperat; propterea quod metuebat ne, si semel a fidei simplicitate discedatur, nullus jam foret disputandi finis, ac simpliciorum animæ turbarentur, dum fidei formulam augeri vident.

Quod spectat ad dissidium Antiochenum, declarat Basilii se hactenus cum Meletio communicasse, semperque cum eo Dei gratia communicaturum, propterea quod primus sub Constantio egregium certamen pro fide certavit, ejusque communionem ab initio Cæsariensis Ecclesia amplexa est; ipsum etiam Athanasium cum eo communicare voluisse, sed rem in aliud tempus pravis nonnullorum consiliis dilatatam fuisse; eorum autem qui post Meletium venerant, nullius se admisisse communionem, non quod indignos iudicaret, sed quia nihil habebat, cur Meletium condemnaret; itaque facere se non posse ut ad eos scribat. Cæterum Epiphanium laudat, quod tres hypostases confiteri necesse esse existimet: eique originem et instituta Magusæorum exponit. Summa Basilii humilitas elucet in hac epistola: hominem se nullius pretii (n. 1) vocat, et in peccatis (n. 2) viventem, quique veritatis dogmatum nondum idoneum assecutus usum.

Hanc epistolam ad annum 376 exeuntem referimus, quia cum hæc scriberet Basilii, jam Antiochiæ episcopatum Vitalis invaserat, jam turbas ciebat pravis opinionibus Apollinarius, nondum tamen hæresim suam palam et aperte prædicabat. *Nullius autem, inquit Basilii, ex iis qui postea introierunt, communionem unquam admisimus, non quod eos iudicemus indignos, sed quod nihil habeamus unde hunc (Meletium) condemnemus.* Jam ergo præter Paulinum novus aliquis S. Meletio supervenerat competitor, quem cum Basilii episcopatu indignum non iudicet, alius esse non videtur, quam Vitalis nondum in hæresi palam obfirmatus. Neque enim aut de Euzoio sic locutus fuisset Basilii, aut de ipso Vitali post manifestum hæresis incendium. Non latebant Epiphanium quæ a nonnullis male excogitata, nempe ab Apollinario, *fratres conturbaverant:*

A sollicitudinem his de rebus susceperat, atque, ut ipse narrat (a), Vitalem ad accuratam dogmatis confessionem et ad concordiam cum Paulino ineundam hortatus fuerat. Ortæ his de rebus turbæ in monte Elæone et aliis in locis, sed tamen malum insanaibile non videbatur Epiphanio, ac Basilium rogabat ut remedium afferret.

Hæc autem mirifice congruunt anno 376 exeunti. Nondum enim ordinatus erat Vitalis anno 375, cum Damasi litteras accepit Paulinus circa mensem Septembrem. At hoc facinus commissum erat, cum S. Epiphanius Antiochiam venit; quo ex itinere reversus erat, cum scripsit ad Basilium. Apollinarii autem hæresis, etsi in his Damasi ad Paulinum litteris, ac multo ante, nempe anno 362, in concilio Alexandrino damnata, etsi ab Athanasio in epistola ad Epictetum anno 369 egregie confutata fuerat, non tamen illius auctor prodibat Apollinarius. Cum Basilii accusatum vidit ab Eustathio Apollinarium anno 373, mirum id ei visum est; nunquam enim de eo quidquam audierat ejusmodi. Nec tamen hæc criminatio ad Incarnationem spectabat, sed ad Trinitatem. In epistolis, quas scripsit Basilii anno 375 et 376, ut famam suam ab Eustathii calumniis vindicaret, declarat se cum Apollinario, nec communionem, nec sententia conjunctum esse: sed alios a se non propulsat errores, præter eos, quos ipsi Eustathius affinxerat, dum ei impia quædam Apollinarii dicta attribuit (b), eumque ab Apollinario librum de Spiritu sancto petiisse mentitur. In epistola 245 Orientis mala accurate describuntur: at nulla prorsus de Incarnatione hæresis orta nuntiatur. Quare hæresis Apollinarii palam et aperte non erupit, nisi post hanc Orientalium epistolam: nec proinde epistola ad Epiphanium, quæ multis jam rebus post exortam hæresim scripta est, citius collocanda anno 376 exeunte.

Antequam Epiphanii litteras acciperet Basilii, alias acceperat (c) a Palladio et Innocentio degentibus in monasterio montis Olivarum, in quo disensionem aliquam commoverat hæresis Apollinarii. Rogatus ab eis Basilii, ut se in pacificationem interponeret, ac Nicæne fidei aliquid de Incarnatione addendum constitueret, hoc onus suscipere noluit. Cum enim id præ summa humilitate altius intelligentia sua ducebat, tum etiam verebatur, ne novis jurgiis materia daretur, ac simpliciorum animæ novis rebus introductis læderentur. Cæterum ad pacem eos hortabatur. Sed cum illius epistola, quam amisimus, non multum promovisset, iterum ad eum scripserunt Innocentius et Palladius iisdem de rebus, non sine aliqua excusatione quod ad eum non venirent. Libenter eis remittit Basilii hujus itineris laborem, ut hominibus labore manuum viventibus perincommodum, simulque dolorem suum significat, quod in concilianda pace parum profecerit

(a) Hæres. 77, c. 20.

(b) Ep. 214, n. 3.

(c) Ep. 258, n. 2.

Et pacis quidem, inquit, semper optavi conciliator esse, sed re infecta, mæreo; quomodo enim non mærerem? Quali autem ex genere sit dissensio in monasterio isto exorta perspicere possumus ex his quæ sequuntur: Sed tamen ea causa succensere nemini possum; cum sciam pacis bonum jam olim a nobis esse sublatum. Non sic locutus fuisset Basilius, si ejusmodi homines errore Apollinarii infecti fuissent. Non enim negasset se illis succensere posse: sed illius lenitatem inde ortam puto, quod Apollinarium ejusque nonnulla dicta sic defenderent, ut sententiæ pravitatem minime sequerentur. Idem fere sibi evenisse testatur Epiphanius (a), antequam Apollinarii hæresim cognitam et perspectam haberet. Credere malebat illius dicta minus accurate referri, quam absurdos errores tanto viro attribueret.

VII. Circa hoc tempus Optimus Antiochiæ in Pisdia episcopus, Basilium consuluit de his Scripturæ verbis: *Omnis qui occiderit Cain.*, etc. (b); item de Lamechi ad uxores et Symeonis ad Mariam verbis. Numeratur Optimus a Theodoro (c) inter strenuos fidei defensores, eique a synodo œcumenica secunda idem honos delatus est ac Helladio Cæsariensi, Gregorio Nysseno et aliis nonnullis. Elucebat (n. 1) in illius ad Basilium litteris et de Ecclesiis sollicitudo et Scripturæ legendæ studium. Quare Basilius pueros ab eo missos, quos alias libenter videbat propter egregios illorum mores, ac eorum cum Optimo necessitudinem, tunc eo libentius vidit, quod illius epistolam ferebant.

Scriptam hanc epistolam post hæresim Apollinarii probant, quæ de hæresibus Incarnationem oppugnare non cessantibus leguntur, num. 8. Huc accedit quod senem se esse dicit Basilius, et tempore ac imbecillitate corporis et multitudine afflictionum, quæ plurimæ in eum concitatæ vitam illius prægravaverant, emarcessit.

VIII. Cum Apollinarii hæresis in urbem Sozopolitanam penetrasset ac nonnullos infecisset, scripserunt ea de re Sozopolitani ad S. Basilium, qui breviter quidem, sed eximiis rationibus demonstrat, quam absurdum sit cœlestem Christo carnem assignere, et humanos affectus in ipsam divinitatem conferre. Hanc epistolam citat Leontius (d), et pluribus D locis Eulogius (e).

Urbicius monachus, idem procul dubio, quem Basilius anno 373 exsiliium exspectans ad se accersebat, scripsit ad Basilium non sine aliqua timiditate, ut ad virum fama et dignitate præstantem. Sed eum hortatur Basilius, ut hanc timiditatem ex animo ejiciat, ac sæpe ad se scribat; neque enim nescire se hominum præstantiam ex timoris Dei gradu proficisci, nec quidquam impedire, quominus se major sit Urbicius, si Deum magis timeat. Scire cupit Ba-

silius quinam in Ecclesia, in qua degebat Urbicius, sani sint, ut quibus scribendum sit et in quibus acquiescendum cognoscat. Cum autem audiisset nonnullos ex iis qui cum Urbicio erant, Deum ipsum in carnem conversum dicere, breviter errorem refellit, Urbiciumque hortatur ut hæc impietas ecclesiastica emendatione non careat. Ex quo colligi potest hunc Urbicium vel monasterii præpositum, vel aliquo ecclesiasticæ dignitatis gradu præditum fuisse. Nemo est qui non videat in hac et superiori epistola Apollinarii commenta dampnari: nec mirum videri debet si non unus et idem error in utraque epistola refellatur. Narrat enim Epiphanius (f) se inter Apollinarii sectatores magnam sententiarum varietatem perspexisse.

CAPUT XXXVII.

I. *Dorotheus et Sanctissimus Romam iterum mittuntur.* II. *Non videntur consecisse quod præcipue illis propositum erat.* III. *Laudat Basilius confessores Ægyptios quod Apollinarium damnaverint.* IV. *Reprehendit quod Marcellianos ad communionem receperint.* V. *Reprehenai etiam fuisse a Petro Alexandrino ad quem scribit Basilius ep. 266.* VI. *Examinatur an jure Basilius dixerit Marcellum ex Ecclesia exiisse. Quo tempore fidei confessio Athanasio oblata a Marcellianis.* VII. *Petri querelis de Dorotheo respondet Basilius in eadem epistola.*

I. Dorotheus et Sanctissimus presbyteri, quos anno 376 in Occidentem missos fuisse et eodem anno rediisse diximus, non diu ex molestiis itineris quieverunt, sed statim novus illis suscipiendus fuit labor, ut episcopis Orientis nuntiarent quæ in Occidente viderant (g), eisque persuaderent magno studio præsentia negotia indigere. Nam etsi prolixam succurrædi voluntatem significaverant Occidentales, eadem manebant Orientis vulnera (h), nec quisquam missus ex Occidente qui ea sanaret: nec litteræ, quas Occidentales misere per Sanctissimum et Dorotheum, magnum remedium attulerant. Quare (i) nova opus erat legatione, ac novis episcoporum subscriptionibus, quarum colligendarum causa videtur Sanctissimus Orientem peragrasse. Iterum ergo profectus est in Occidentem cum Dorotheo, epistolam Orientalium deferens, in qua rogant ut tandem aliquando mittantur (j) qui Orientem invisant; vel, si id fieri non potest, saltem veniant ab Occidente litteræ, quæ auctores tumultus et perturbationis notent, eosque (n. 5) ab ecclesiis arcendos decernant, si in pravis novitatibus perseverent. Inter eos, qui Orientem perturbant, duo nominatim recensentur Eustathius et Apollinarius. Referuntur varix Eustathii mutationes partium: cum iis, qui consubstantiale anathematizant conjunctus esse, seque Pneumatomachorum hæresis ducem præbere dicitur. Scire avent Orientales quibus olim conditionibus a Liberio susceptus sit; atque hæc additur causa, cur ad eum reprimendum Occidentales

(a) Hæres. 77, p. 996.

(b) Gen. iv, 15.

(c) Hist. eccles. lib. iv, c. 30.

(d) In Nestor. et Eutyech., p. 1000.

(e) Phot. cod. 225, p. 760, 801, 808.

(f) Hæres. 77, p. 996.

(g) Ep. 253.

(h) Ep. 263, n. 1.

(i) Ep. 253 et seqq.

(j) Ep. 263, n. 1.

auctoritatem suam adhibere debeant, quod unde accepit fiduciam ad subversionem multorum, inde æquum sit emendationem venire. Apollinarii errores exponuntur. Perstringitur etiam ordinatio Paulini Antiocheni, isque accusatur, quod in Marcelli errore propendat, ac illius sectatores sine discrimine ad communionem admittat.

II. Non videtur hæc legatio prosperos exitus habuisse. Vix quidem dubium est, quin persecutionis descriptione et tot malorum flebili specie corda tetigerint. Forte etiam de Eustathio et Apollinario impetrarunt, ut uterque condemnaretur. Saltem de Apollinario scimus eum in synodo Romana (a), præsentate Petro Alexandrino, damnatum fuisse. Prolixam Occidentalium voluntatem perspicimus in quodam fragmento synodi Romanæ. *Cæterum, inquit synodus, quod ad removendas vestras dilectionis injurias, nec frater noster Dorotheus presbyter explicare omnia vivaciter prætermittit, nec nostri nisus, ut ipse testis est, defuerunt.*

At præcipue propositum erat legatis, ut Occidentis gratiam ac favorem sancto Meletio conciliarent. Cum enim nihil Antiochiæ Basilius (b) in orbe terrarum præferbat, eaque ad concordiam adducta cæteras Ecclesias facile sanatum iri putabat, tum vero Dorotheus et Sanctissimus hanc potissimum proficiscendi causam habuerunt (c), quod Paulinus litteris Roma acceptis mirum in modum efferretur. Statim ac allatæ fuerunt Antiochiam hæ litteræ (allatæ autem fuerunt anno 375, circa autumnum), Dorotheus Romam cogitavit (d), ac Sanctissimus (e) Orientem peragraræ cœpit, ac subscriptiones et litteras colligere. Læticia, quam Basilius eorum reditu percepit anno 376 argumento est tunc Romanum pontificem non alienum a Meletio animum significasse. At secunda legatio prospere non cessit. Nam cum Meletii causam defenderet Dorotheus coram Damaso et Petro Alexandrino, sanctus ille præsul una cum sancto Eusebio inter hæreticos numeratus est, idque, ut conjicimus, ab ipso Petro Alexandrino. Non tulit Dorotheus tantum nefas, ac stomachum suum erupit in Petrum, qui cum apud Basilius conquestus esset, sic ei respondet Basilius (f) : *Nos autem in tristitiam conjecit frater Dorotheus, quod, ut ipse scripsisti, non omnia leniter et mansuete dixerit dignitati tuæ. Atque id equidem temporum attribuo difficultati. Videor enim mihi nulla in re ob mea peccata prosperos habere successus : si quidem fratrum optimi non comperiuntur lenes, neque ad obeunda munera idonei, eo quod ex mea sententia non omnia peragunt.* His verbis satis indicat Basilius legationem ad optatos exitus perductam non fuisse : causam autem rejicit quidem in Dorotheum ac sua ipsius peccata : sed tamen in his quæ sequuntur non sine perpolitio acumine demonstrat dif-

ficile fuisse Dorotheo a sua lenitate non discedere, cum tam iniquum Petrus de Meletio et Eusebio iudicium ferret. Quamvis autem Occidentales non tantum S. Meletio favorem exhibuerint, quantum optasset Basilius ; constituerunt tamen episcopos mittere in Orientem, *qui sequestres et arbitri refundendæ, si fieri posset, pacis exsisterent*, ut legimus in epistola concilii Aquileiensis ad imperatores, quæ est duodecima inter Ambrosianas. Sed ibidem hoc consilium bello Gothico interpellatum fuisse discimus.

In quodam codice manuscripto annotatur hanc epistolam missam non fuisse, unde colligit Combesius Basilius mutasse consilium quod intenderat, ob ea quæ de Paulino minus honorifice in hac epistola dicuntur. Sed hunc codicem refellit Basilius testimonium. Quod enim ait Meletium et Eusebium numeratos fuisse inter hæreticos, id referri non potest ad legationem anni 376 ; quæ tantam Basilio læticiam non attulisset, quantam attulisse vidimus, si tunc Meletius et Eusebius tam inhoneste appellati fuissent. Quare necesse est aliam admittere legationem, cujus exitus expectationi minus respondit.

Profecti fuisse videntur Dorotheus et Sanctissimus verno tempore anni 377. Nam cum redierint ex Occidente anno 376, circa autumnum et in colligendis subscriptionibus aliquid temporis consumpserint, secunda illorum in Occidentem profectio citius collocari non debet. Neque etiam multo serius ; quia ab eorum reditu usque ad illud tempus, quo Petrus Alexandrinus Roma discessit (discessit autem circa mensem Maium anni 378), nonnullæ res gestæ sunt, quæ nimum angustis spatii sibi concludi non debent. Quare immerito synodus Romanam, in qua damnatus rogatus Orientalium Apollinarius, nonnulli referunt ad anni 378 initia.

III. Non multo post epistolam, quæ est ad Occidentales, scripsit Basilius confessoribus Ægyptiis in Palæstina exsulantibus (g). Horum plures communiter, privatim vero Adelphius et Isidorus scripserant Apollinario. Sed is postquam in apertum schisma erupit, confessorum testimonio et perhonorificis litteris se jactabat in quadam adversus Paulinum Antiochenum epistola. Confessores commovit hæc epistola ac de Paulino suspensiones injecit : sed ubi in eorum manus venerunt nonnulla Apollinarii de fide scripta ; tum vero illatum Ecclesiis damnatum tacere non potuerunt, ac suum de Apollinario iudicium litteris ad Nitriæ monachos scriptis consignarunt.

Basilius, ubi didicit eos confessionis laudi magnum hæresis refellendæ studium adijcere, communionem cum eis fovere per epistolam (h) voluit, ac

(a) Damas. epist. 14.

(b) Ep. 66, n. 2.

(c) Epist. 216.

(d) Ep. 215.

(e) Ep. 259, n. 2.

(f) Ep. 266.

(g) Tillemont., tom. VII, pag. 620.

(h) Ep. 265.

Elpidium diaconum misit cū litteris suis. Gratulatur eis exsilium et egregiam de Ecclesiis sollicitudinem in refellendo Apollinario cognitam. Hujus hominis facinora ad scindendas Ecclesias, errores de Trinitate et de Incarnatione perstringit, et quam absurda sint illius de templi et legis instauratione commenta breviter demonstrat. Hortatur confessores ut eum dogmatibus Ecclesiæ fortiter proponendis ad sanitatem reducere conentur, ita ut illius omnibus innotescat pœnitentia.

IV. Alia erat scribendi causa ad confessores. Mortuo paucis ante annis Marcello, pars cleri et populi Ancyranī, quæ ei semper affixa fuerat, nec episcopus in ejus locum substitutos agnoverat, communionem catholicam amplecti statuit. Erant enim ab omnibus Orientis Ecclesiis abscissi, si excipiatur Paulinus, cujus licentiam in eis ad communionem recipiendis vituperant Orientales in epistola præcedenti (a). Studio igitur recuperandæ communionis catholicæ, quatuor presbyteri ex hac secta cum quatuor aliis clericis Diocæsaream veniunt, ostendunt confessoribus Ægyptiis litteras, quas olim a sancto Athanasio acceperant, fidei formulam offerunt, erroribus, quos ei hominum attribuebat opinio, contrariam; sicque a confessoribus admittuntur ad communionem. Pluribus ea res permolesta fuit, etiam in Palæstina (b): sed nemo potiori jure conqueri poterat, quam Basilus. Nam cum Galatia una esset ex provinciis Cæsareæ subjectis, Galatæ in communionem ecclesiasticam inconsulto Cæsariensi episcopo restitui non debebant. Hac injuria accepta Basilus eandem ac sæpe alias animi moderationem adhibuit, ac querelas suas ne ad Petrum quidem Alexandrinum detulit. Scripsit tantum confessoribus non debuisse eos sibi rei ad omnes Ecclesias spectantis judicium arrogare. Metuendum enim esse ne pax scindatur, aliis abscedentibus, dum alii admittuntur. Rogat ut ad se mittant propositiones, quibus assentientes Marcelli discipulos receperunt.

Nōn is erat Basilus qui, quod ipse committeret, id reprehenderet in aliis. Sæpe a Galatis importune rogatus (c), respondere eis noluit absque ulla exceptione, quia aliarum Ecclesiarum judicium expectabat. Cavendum enim esse intelligebat, ne, si minus æquis conditionibus reciperentur, non illi ad Catholicos, sed ad eos Catholici accessisse viderentur, sicque pax cum paucis schismaticis composita schisma inter Ecclesias excitaret. Cum autem dicat Basilus se importune a Galatis sæpe rogatum fuisse, verisimile est eos ad illum accessisse, antequam se ad confessores conferrent. Sed dubium esse non potest quin, postquam recepti a confessoribus fuere, a sancto Basilio petierint ut concessum sibi beneficium confirmaret. Hinc Basilus sic de illis loquitur in epistola 266: *Et nunc*

si Deus dederit, nobisque patientem aurem præbeant, speramus nos populum ad Ecclesiam adducturos, ita ut non ipsis nobis exprobetur nos ad Marcellianos accessisse, sed illi membra corporis Ecclesiæ Christi fiant: et malum dedecus, quod ex hæresi aspersum est, nostra suscipiendi ratione delectur, nec nobis opprobrium inuratur, ut ad illos translatis.

Scripta videtur hæc ad confessores epistola post Orientalium litteras ad Occidentales. 1° Nihil habent Orientalium litteræ de facinoribus Apollinari (d), qui illegitimos episcopos in Ecclesias ab episcopis catholicis gubernatas immittebat: unde ridebatur magnum pietatis mysterium, episcopis sine clero ac populo obambulantibus et nudum nomen circumferentibus. 2° Paulinum vituperant Orientales, quod Marcellianos sine discrimine ad communionem suam admitteret. At hoc crimen inferendum ei non fuit, vel saltem cum confessoribus communicandum erat, si jam recepti palam et aperte a confessoribus fuissent Marcelliani.

V. Quod ergo Petrus Alexandrinus de receptis Marcellianis ad Basilium scripsit, id post reditum legatorum Dorothei et Sanctissimi scripsit. Peranice ex postulabat cum Basilio, quod se certiore hujus rei non fecisset: simulque dolorem suum significabat, quod nec canonum nec Basilii habitatio fuisset in Marcellianis ad communionem recipiendis. Fatetur Basilus (e) non immerito reprehensum se a Petro, quod non ad eum de omnibus rebus, sive parvis, sive magnis scribat. *Nam et tibi, inquit, convenit nostra curare, et nobis ad tuam charitatem de rebus nostris referre.* Cæterum declarabat se molestiis, non solum quæ ab Arianiis accidunt, sed etiam quæ ab unanimis fratribus, ita assuetum esse, ut iis, quæ præter ordinem gesta nuper fuerant, minime commotus fuerit. Hinc etiam Petri aures obtundere noluit, partim quidem cum sciret famam sua sponte res gestas perlaturam, partim expectans dum alii has molestias nuntiarent; postremo decorum esse non ducens indignationem et dolorem significare, quod contemptus fuisset. Significat Basilus se scripsisse confessoribus, ut a charitate quidem non descedat (aliqua enim exorta fuerat de recipiendis Marcellianis dissensio), et ab iis qui ecclesiastico jure erratis mederi possunt, expectent emendationem. Laudat Petrum quod hoc opus aggressus sit prudenti consilio: ex quo colligitur eum scripsisse confessoribus de canonica recipiendorum Marcellianorum ratione: idque eum Tillemontius fecisse putat in alterutra epistolarum, quas scripsit adversus Apollinarium. Secundæ fragmentum exstat apud Facundum (f), qui hanc epistolam ad episcopos, presbyteros et diaconos pro fide apud Diocæsaream exules scriptam fuisse testatur.

(a) Epiphani. hæres. 72.

(b) Ep. 266.

(c) Ep. 266.

(d) Ep. 265, n. 2.

(e) Ep. 266.

(f) Lib. IV, c. 2.

VI. De Marcelli sententia et doctrina in utramque partem multa disputari solent. Sed hoc unum nobis examinandum est, an verum sit quod ait Basilii in epist. 265, n. 3, eum ex Ecclesia exiisse. Desiderium ecclesiasticæ communionis, et catholicæ fidei professio, quam Marcelliani præ se ferunt, non mediocris esse ponderis videntur, ut, si minus Marcellus, saltem ejus discipuli suspicione exsolvantur. Neque enim probabile est clerum et plebem Marcelli, si erroribus teterrimis infecti fuissent, tam libenter, imo tantis conatibus, mortuo Marcello, Ecclesiæ fores pulsuros fuisse. Multa alia ad Marcelli defensionem afferuntur, S. Athanasii communicatoriæ litteræ, Romanæ Ecclesiæ communicatio, synodi Sardicensis judicium, persecutio ab impiis hæreticis, et quod Athanasius interroganti Epiphano sic respondit (a), ut purgatum habere Marcellum videretur. Atque ex his quidem constat Marcellum usque ad certum tempus in Ecclesia perstitisse. Sed quæ ex Basilii epistolis eruuntur, ea ad extremos Marcelli annos pertinent; satisque difficile est ex eis non concludere a communione S. Athanasii et totius Orientis Marcellum ante mortem exclusum fuisse, nec tunc Occidentis habuisse communionem. Conjecturas meas proponam, tota re ad dijudicandum doctoribus relicta.

Conceptis sane verbis testatur Basiliius (b) Marcellum ex Ecclesia exiisse: neque hoc testimonium in re ante ipsius oculos posita videtur rejici posse. Non enim is erat Basiliius qui, si Marcellus in communione Athanasii et Ecclesiæ Romanæ ante annos quatuor aut quinque obiisset, ex Ecclesia eum diceret abiisse. Ad Basilii auctoritatem accedunt non infirma argumenta. Cur enim Marcellianis concessa a confessoribus communicatio multorum indignationem movit, ac ipsius etiam Petri Alexandrini reprehensionem non effugit, si Marcellus communione S. Athanasii ante mortem non caruerat? Demonstrat Basiliius Marcellianos a confessoribus recipi non debuisse sine consensu Occidentalium et eorum qui in Oriente cum confessoribus communicabant. Clausa ergo erat Marcellianis et Orientis et Occidentis communicatio. Romæ erat Petrus cum de concessa Marcellianis communione tam graviter conquestus est: quod quidem non videtur facturum fuisse, si Romanam Ecclesiam in concedenda illis communione perstare vidisset. Nullus proferri potest episcopus, qui eos admitteret, præter Paulinum, quem solum eo nomine accusant Orientales. In epistola 263, quæ anno 377 scripta est. Perabsurda autem hæc fuisset accusatio, si ipsi Occidentales idem ac Paulinus committiebant. Quinetiam Paulinus non semper videtur ita se gessisse. Nam anno 375 Basiliius omnes eloqui sui conatus adhibuit, ut comitis Terentii conjunctionem cum Paulino interpelleret. Illud autem in Paulino potissimum repre-

hendit, quod unam hypostasim doceat. At si huic nævo addita fuisset communicatio cum Marcellianis, non id omisisset Basiliius.

Non omittenda sunt quæ de Marcello adhuc vivente Basiliius loquitur anno 371. Rogat S. Athanasium, ut ipsius opera et auctoritate interposita Marcellus a Romanis damnetur. *Requiritur autem et illud, inquit (c), a nonnullis qui hic sunt, ac necessario quidem, ut etiam nobis ipsis videtur, ut ipsi Marcelli hæresim velut perniciosam et noxiam et a sana fide alienam exterminent. Nam hactenus in omnibus quas scribunt litteris, Arium quidem infausti nominis virum susque deque anathemate ferire, et ab ecclesiis relegare non cessant: Marcello vero, qui impietatem ei ex diametro oppositam protulit, et in ipsum divinitatis Unigeniti existentiam impius fuit, et Verbi appellationem prave accepit, nullum videntur intulisse vituperium. Qui Verbum quidem dictum fuisse Unigenitum concedit, ad usum et ad tempus progrediens, sed rursus ad eum unde prodiiit revertens, neque ante exitum esse, neque post reditum subsistere.* Dubium ergo non erat Basilio quin Marcellum Athanasius condemnaret: hoc unum contendit, ut Occidentales ad idem de Marcello ferendum judicium adducat. Videntur posteriora Marcelli scripta (multa enim scripsit teste Hieronymo [d]) vel apertior erroris prædicatio Athanasium adduxisse, ut a sua illum communione removeret. De Romanis etiam non queritur Basiliius quod cum Marcello communicent, sed quod olim communicaverint, nec quod illum foveant et defendant, sed quod aperte non condemnent. Sic enim pergit (e): *Atque hujus rei argumenta sunt servati quod nos nefariæ illius scriptiois libri. Sed tamen nusquam eum reprobare visi sunt, idque eo nomine vituperati, quod eum ab initio ex veritatis ignoracione in ecclesiasticam etiam communionem receperint.*

Utrum Basilio Athanasius et Athanasio annuerint Occidentales, equidem haud facile statuerim. Basiliius in epist. 89 ad Meletium, hoc unum commemorat, quod a S. Athanasio impetrare non potuerat, nempe ut S. Athanasius prior scriberet S. Meletio. Unde conjici posset quæ de Marcello postulata fuerant, conciliandæ paci minime obstitisse. Quod spectat ad Occidentales, non putò nominatim ab eis damnatum fuisse Marcellum; id enim nullo exstat monumento. Sed forte idem tunc factum, quod quinque ante hoc tempus annis fecerat Liberius papa. Nam cum legati Eustathius, Theophilus et Silvanus in Occidentem missi Marcellum cum Photino et Paulo Samosateno damnent in fidei confessione quam Liberio obtulerunt, ipse Liberius in sua ad Orientales epistola confirmat legatorum doctrinam, sed generatim Patripassianos et Sabelianos damnat (n. 4), nec Marcellum, nec ullum alium nominatim appellans. Quare nescio unde

(a) Hæres. 72, n. 4.

(b) Ep. 265, n. 3.

(c) Ep. 69, n. 2.

(d) De vir. ill., c. 86.

(e) Ibid.

hauserit Metrophanes Smyrnæ episcopus quod ait A in concilio octavo, act. 6 : *Novissime autem Marcellum ad proprium vomitum reversum et deprehensum hæreticum hi qui circa Silvanum erant anathematizaverunt, quibus et Liberius papa per litteras suas, qui post Julium fuit, concordat dicens : Marcellum denuo impie dogmatizantem. Pugnât cum hoc testimonio Basilius, qui in epist. 89, quam supra citavimus, Marcellum nusquam a Romanis pontificibus damnatum queritur. Testatur Hilarius Fragm. hist. 2, n. 21, Marcellum, cum S. Athanasio probatus et purgatus fuisset, postea ab ejusdem remotum fuisse communionem. At Hilarii testimonio uti non possum, quia id contigisse dicit antequam damnaretur Photinus : quod quidem refellit ipse Athanasius, cui Marcellus, ut observat Tillemontius, pluribus annis post damnatum Photinum præbatus fuit.*

Nihil detrahunt de his rationum momentis, quæ ad Marcelli defensionem proferuntur, cum ad extremos illius annos non pertineant. Frustra communionis litteræ, quas Marcelliani confessoribus Ægyptiis ostenderunt, scriptæ a S. Athanasio dicuntur anno 371. Nulla inest hujus temporis nota in fidei confessione, quæ Marcelli ejusque cleri et plebis nomine oblata litteras communionis a S. Athanasio impetravit. Quinetiam illam perpaucis annis post exortos Anomæi oblatam ex his verbis colligi possit, ἀναθεματίζομέν τε καὶ τοῦς νῦν ἐξεληθόντας καὶ λεγομένους Ἀνομοίους (a). *Anathemate eos quoque damnatus, qui nuper exorti sunt et Anomæi dicuntur.* C Hinc nulla mentio de Pneumatomachorum hæresi. Cum autem missi ad S. Athanasium Galatæ litteris episcoporum Græciæ et Macedoniæ muniti venerint (b), conjicio hæc contigisse non multo post synodos in Græcia et Macedonia celebratas circa annum 365 (c), quæ cum decreverint admittendos esse, quicumque fidem Nicænam reciperent, videntur Marcelli discipulos ea conditione libenter suscepisse.

VII. Inerant etiam Petri (n. 2) litteris querelæ adversus Dorotheum, cujus lenitatem ac mansuetudinem Petrus requirebat. Permoestum id fuit Basilio, qui peccatis suis fieri declarat, ut fratrum optimi a lenitate discedant, nec ad commissa munera idonei reperiantur. Sed postquam Dorotheum culpavit, rursus peracute demonstrat ignoscendum esse illius dolori, si patienter audire non potuit, cum Petrus coram Damaso inter hæreticos numeraret sanctum Meletium et sanctum Eusebium, quos si nihil aliud, saltem tolerata pro fide persecutio suspicionibus exsolvere et cum Petro conjungere debuisset. Sed præterea testatur Basilius nullum esse rectæ doctrinæ verbum, quod non cum omni libertate prædicaverint, Deo teste et audiente

se. Alioqui ne ad horam quidem se illorum communionem admissurum fuisse, si claudicantes in fide vidisset.

Cum spatium aliquod ponendum sit inter reditum legatorum et hanc Basilius epistolam, scripta non videtur nisi anno 378, non multo antequam Petrus Roma discederet. Is enim ante alios confessores in Ecclesiam suam rediit (d), incolumi adhuc Valente, sed molestissimi belli incommodis ita impedito, ut otium persequendæ Ecclesiæ non haberet. Tum cum hanc epistolam scriberet Basilius, omnium Orientis Ecclesiarum oculi in Petrum, Basilius, Meletium, et alios ejusmodi confessores conversi erant. Quare demonstrat Basilius quanti inter sit ut præterita oblivioni tradantur, et pacificum aliquod initium instituat : quippe cum eorum, qui veritatem defendunt concordia populos ad persecutionem sustinendam acriores factura sit, et discordia tardiores.

CAPUT XXXVIII.

I. *Concilium Amphiloehii, in quo laudatur liber De Spiritu sancto. II. Epistolæ nonnullæ anno 377 et 378 scriptæ. III. De pluribus aliis in senectute S. Basilius scriptis. IV. De epistolis in episcopatu quidem scriptis, sed quarum tempus incertum.*

I. Concilium celebrabat Amphiloehius (e), cum a remota quadam Ecclesia consultus est de doctrina Spiritus sancti. Respondit suo et aliorum episcoporum nomine, sed litteris suis adjunxit elucubrationem Basilius de Spiritu sancto, dolere se significans, quod Basilius morbo detentus concilio non adfuisset, eum enim litterarum ad illam Ecclesiam scribendarum socium vel potius auctorem futurum fuisse. Videtur hoc concilium anno 377 habitum fuisse : jam enim magna pars anni 376 effluxerat, antequam librum suum Amphiloehio Basilius misisset.

Cotelerius et Tillemontius (f) existimant hanc Amphiloehii epistolam, quæ exstat tom. III *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, scriptam esse ad episcopos remotæ alicujus provinciæ, qui cum antea communicassent cum Macedonianis, et in communionem cum Catholicis redire averent, adhuc tamen fluctuanti erant de Spiritu sancto sententia, et mirari videbantur, cur sibi ad credendum hoc dogma proponeretur, de quo nihil statuerat synodus Nicæna.

Sed harum rerum nihil in hac epistola reperitur, cum legitur attentius. Scripta est enim ad Ecclesiam, quæ a presbyteris, absente, ut verisimile est, ob persecutionem episcopo, regebatur, ac magna quidem pro fide certamina sustinuerat, sed jurgiis et domesticis odiis laborabat. Patet id ex his verbis (g) : *Postquam autem litteras quoque pietatis vestræ accepimus, agnovimus te vera Ecclesiæ apostolicæ characterem, bonorum pastorem zelum, et im-*

(a) *Collect. Græc. Patr.*, t. II, p. 3.

(b) *Ibid.*, p. 1.

(c) Athanas., ep. ad Ruf.; Liberius, ep. 13; Basilius, ep. 204, n. 6.

(d) Tillem., t. VI, p. 610.

(e) *Monum. Eccl. Græc.*, t. II, p. 99.

(f) Tom. IX, p. 624.

(g) *Monum. Eccl. Græc.*, tom. II, p. 100.

pigrum studium, quoa veros Christianos deceat. Nam A quod nec viæ longitudinem reputaveritis, nec separatim detuleritis quæstiones, sed communiter per litteras interrogaveritis, id nos bona spe replevit, futurum ut qui una voce scripsistis, unanimi etiam consensu nostram responsionem recepturi sitis: ac velut exordium perfectioris concordia vestram in litteris consensionem suscepimus. Et infra (p. 103): *Notite illud dare malo, ut disjungat quæ pulchre connexa sunt, neque vos lupis efficiatis captu faciliores per dissensionem, illorum vota confirmando. Didicimus quippe quanta certamina pro recta fide sustinueritis. Quocirca minis et ærumnis, quæ per adversarios intentabantur, devictis, nullam præbete dissidio occasionem: ne forte paulatim illapsum odium, si locum invenerit, magna vobis supponat præcipitia. Gregem ergo alloquebatur Amphilocheus, non episcopos, quos nequaquam hortatus fuisset, ne se lupis captu faciles per dissensionem præberent. Neque etiam dissensiones in hac Ecclesia de fide videntur exortæ. Cum enim hujus rei suspicio non quadrat cum tanto fidei defendendæ studio, tum vero Amphilocheus postquam de fide breviter disseruit, non eos hortatur ut hanc fidem teneant, sed ad aliud adhortationis genus plane diversum transit: Quibus satis est, inquit, adjicere brevem adhortationem. Hortamur namque vos ut maneatis pacis filii, etc. Quare non dubitationem, sed uberioris scientiæ desiderium designat eorum interrogatio, cur synodus Nicæna non eadem de Spiritu exposuerit ac de Filio.*

Perhonorificum de sancti Basilii libro iudicium fecere episcopi Lycaoniæ, cum eum ad hanc Ecclesiam miserunt. Sed tamen asseverare non ausim quod ait Tillemontius, in ipsa synodo lectum et probatum fuisse, ac Basilii vices supplevisse. Id enim non probant epistolæ verba, quibus nititur Tillemontius. Hoc tantum dicunt episcopi, adesse sibi librum Basilii *De Spiritu sancto*, et in ipso libro Basilium: *qui vos, inquit, nobiscum alloquitur, χάρεινον διὰ τοῦ γράμματος ἔχομεν ἡμῖν συμφερόμενον*, quia videlicet eum mittebant Ecclesiæ, a qua consulebantur; non quod eum in ipso concilio legissent. Tutius ratiocinatur Tillemontius cum opus de Spiritu sancto subscriptionibus episcoporum in aliquo Cappadociæ concilio nuntium fuisse colligit ex his verbis synodi Chalcedonensis, quæ Basilium ait (p. 826) *accuratam de sancto Spiritu doctrinam tradidisse, consacerdotum per subscriptiones petito consensu.*

II. Dux ad sanctum Barsen Edessenum episcopum iiteræ, quarum altera est 264, altera 267, ad extremos Valentis annos videntur referendæ. In utraque enim spes elucet appropinquantis pacis, cum persecutio ad cumulum sic perducta esset, ut Dei auxilium longe abesse non videretur, nisi forte, in-

quit Basilium, *appropinquat defectio et quæ nunc fiunt, exordia sunt ingressus Antichristi.* Narrat Theodoretus (a) hunc Barsen primo in Aradum insulam, deinde cum innumerabilis hominum multitudo eo conflueret ob illius miracula, in oppidum Ægypti Oxyrinchum, ac postremo in castrum remotissimum, cui nomen Philo, relegatum fuisse. Huic Basilium scripserat oblata facultate Domini, seque illius precibus commendaverat. Sed cum is Basilii salutationem non pertulisset, vel saltem antequam pertulisset, de Basilii silentio questus est Barses. Quare Basilium iterum scripsit per nonnullos Cappadoces ad eum proficiscentes, quibus etiam quædam munuscula sancto exsuli offerenda commisit.

B Inter tumultus quos Gothi in Thracia excitarunt, venit in summum vitæ discrimen (b), bello undi que circumstante, sanctus Eusebius Samosatensis: quod quidem fere Basilio æque mirabile videtur, ac Jonam in ventre ceti et in flamma ignis tres pueros esse servatos. Hæc Basilium didicerat ex Libanio diacono Cæsarea transeunte; sed postea evenisse alia multo majora audierat, quæ scire avebat, si minus ante reditum Pauli presbyteri, qui illius epistolam ferebat, saltem eo redeunte. Huic presbytero Basilium nihil in manus tradere ausus est, ne eum in mortis periculum conjiceret; vitæ enim prædonibus et desertoribus differtæ erant. Sed tamen appropinquantis exercitus fama spem aliquam afferebat tranquillitatis: quam quidem si Dominus concedat, promittit Basilium missurum se, qui Eusebium invisat. Volebat ergo Basilium aliquid muneris Eusebio in exsilio solatium mittere.

Hanc epistolam anno 377 exeunte, aut ineunte 378 scriptam existimat Tillemontius, cui equidem prius assentiebatur. Sed re attentius considerata, dux illæ circumstantiæ quas observavimus, nempe differtæ latronibus et desertoribus vitæ, videntur melius quadrare cum ætate anni 377. Tunc enim, teste Ammiano (c), hostibus se adjunxerunt *sequendarum auri venarum peritii non pauci, vectigalium perferræ posse non sufficientes sarcinas graves.* His desertoribus præeuntibus nihil Gothi intactum reliquere, sed omnia igni ferroque vastarunt nullo ætatis aut sexus discrimine. Quibus de rebus admonitus Valens Profuturum misit Antiochia et Trajanum cum legionibus ex Armenia ductis. Atque hic videtur esse exercitus quem exspectari ait Basilium.

Epistola 269 scripta in extremis Basilii vitæ mensibus. Nam Arinthæus, cujus morte afflictam uxorem consolatur Basilium, nondum obierat cum Valens ad prælium cum barbaris committendum se accingeret. Cum enim Trajanus Valenti declararet, calamitatum causam non aliunde quam ex persecutione Catholicis illata repetendam; Victor et Arinthæus, teste Theodoro (d), sententiam Tra-

(a) *Hist. eccl.*, lib. iv, c. 16
(b) Ep. 268.

(c) *Lib. xxxi*, cap. 6.
(d) *Hist. eccl.*, lib. iv, c. 33.

iani confirmarunt, ac Valentem rogarunt, ne veritatem cum reprehensione conjunctam ægre ferret. Non tamen in hoc Valentis extremo prælio occubuit Arinthæus, sed non multo post summus ille vir, nondum senio fractus, unicam filiam relinquens, placida morte quievit. Erat præstantissima corporis forma, ac corporis robori parem animi virtutem habebat, bellicisque abundabat laudibus: sed fidei catholicæ studio clarior erat, ac omnem animæ maculam regenerationis lavacro in ipso vitæ exitu expurgavit. Tahti beneficii conciliatrix et adjutrix uxor: cujus luctum Basilius hoc potissimum solatio conatur demulcere.

Vidit tandem Basilius quod omnibus votis exquisierat, pacem Ecclesiarum, ac pastores Ecclesiis suis redditos. Hæc divinæ misericordiæ indicia cum Valentis morte conjuncta fuerunt, quo miserabiliter, ut omnibus notum est, extincto die 9 Maii anno 378, confessores in Ecclesias suas Gratiani edicto revocati sunt. Non multo post mirabilem hunc eventum dimissus a Domino in pace Basilius, sed antequam illius mortem referamus, breviter recensendæ plures epistolæ, de quibus agendi nondum occurrit occasio.

III. Scripta est epistola 270 post secundam canonicam. Citat enim Basilius canonem tricesimum a se vulgatum. Cum puella quædam rapta esset, scribit Basilius presbytero, seu potius locorum chorepiscopo, quem tam indignis facinoribus non satis commoveri queritur. Jubet ut puella restituatur parentibus, raptor a precibus arceatur et excommunicatus denunciatur, ac ii etiam, qui cum eo facinus aggressi sunt, a precibus per tres annos removeantur, quin et ille ipse pagus, qui raptam recepit ac custodivit, vel etiam ad eam retinendam pugnavit, universus a precum societate rescindatur.

Cum Basilius (a) senem se dicere incœperit anno 374, cum eum gravissimis morbis fractum vires defecerunt; post hoc tempus scriptas ducimus plures epistolas, in quibus senii sui incommoda commemorat. Talis est epistola 271 ad Eusebium, quocum olim Basilius et focum unum et pædagogum et animi relaxationem et studia, et delicias et inopiam et omnia prorsus habuerat communia. Suum ei dolorem significat Basilius, quod eum in civitate non repererit, in qua futurum speraverat ut eum videret. Commendat ei Cyriacum presbyterum integerrimum, cujus famam ne ii quidem attentare ausi fuerant, qui manus in omnes injiciebant.

Cum multos Basilius ab ineunte ætate usque ad senectutem dilexisset, neminem unquam prætuleraat Sophronio officiorum magistro. Sed tamen nonnulli assentatores Sophronio persuadere conati fuerant, ut Basilio succenseret, eumque contra rem et voluntatem suam in quodam negotio venisse crederet. Refellit hæc calumnias Basilius in epistola

A 272, et quid locum eis dare potuerit, ingenue exponit. Fidem sibi haberi postulat; non enim adeo desperatum se esse, ut magnum peccati mendacium parvipendat. Profitetur se nullo ex iis, qui amicitia laude spectati sunt, ignobiliorem esse; quippe cum nunquam in amicitia quidquam peccasse reprehensus sit.

Alium Basilii condiscipulum ex tribus sequentibus epistolis, Heram nomine, cognoscimus, quem invidiæ telis et inimicorum calumniarum petitem Basilii non perfunctorie commendat.

Insignis erat Cæsareæ civis, Harmatius nomine, simulacrorum quidem addictus cultui, sed tamen civitati charissimus. Hujus filius inscio patre Christianam religionem amplexus totam civitatem gaudio perfudit, quæ sibi videbatur ipsum etiam patrem in filio Christianum suscepisse. Sed cum patris iracundia metueretur in præclarissimo filii facinore, patrem Basilius suo et civitatis nomine placare conatur.

Cum didicisset Basilius ex Theoteco de summa Maximi Scholastici pietate, qui ex ampla et illustri familia ad asceticam vitam transierat, libenter eum convenisset, nisi senium et consueta infirmitas ac Ecclesiæ negotia detinuissent. Quare per litteras eum in suscepto instituto confirmat, ac breviter admonet unum esse expetendum, æternum bonum: res autem humanas umbra tenuiores et somniis fallaciores esse.

C Distinguendus ille Maximus Scholasticus a Maximo philosopho, ad quem scripta est nona Basilii epistola. Præter diversa cognomina, Maximus philosophus æqualis erat Basilii et asceticam vitam profitebatur, nondum Basilio presbytero; Scholasticus autem recens erat a suscepto vitæ asceticæ consilio, cum Basilius Ecclesiæ curis distringeretur; ac juvenis erat sene Basilio, qui eum ait *ratione juventutem frenare*.

IV. Senectutis suæ meminuit etiam Basilius in epistola ad Valerianum, qui negotia cum nonnullis civibus Cæsariensibus habebat. Quare Basilius, qui ne ab his quidem rebus componendis operam suam removebat, Valerianum accersit, ut suis eum adjuvet consiliis.

D Tres sequentes epistolæ post annum 372 scriptæ sunt, quo Basilius cœpit apud Modestum præfectum auctoritate et gratia valere. In prima commendat civem Tyanensem, in secunda unum ex propinquis suis quem in filii loco habebat, in tertia Helladium, quem peræquatoris munere exsolvi rogat, ut in Cappadociæ rebus procurandis operam suam impendat. Liquet ex his litteris solitum esse Basilius plurimos præfecto commendare: quod quidem ut faceret, ab ipso præfecto invitatus fuerat. Scribebat itaque libenter ei Basilius, non solum se responsa perhonorifica accepturum sperans, sed etiam ab ipso præfecto, dum ei occasio

nes beneficiorum subministrat, inter beneficos numeratum iri.

Basilium in epistola 282 episcopum quemdam invitavit ad festum sanctorum martyrum, non sine acuta reprehensione quod non vocatus queratur, vocatus non veniat. In sequenti viduæ cuidam, quæ illius videndi et consulendi cupida erat, spem affert se illam visurum, cum aliquem conventum indicet: neque enim sibi tot negotiis occupato aliud cum ea colloquendi tempus occurrere. Ejusdem viduæ nescio quod somnium interpretatur.

Censitorem rogat Basilium in epistola 284, ut monachos, qui nec pecuniis nec corporeo labore rem publicam juvare poterant, tributis eximat, sibi que eos apud Deum precatores hoc beneficio paret. Videtur etiam censitorem alloqui in epistola sequenti, quæ per œconomum Ecclesiæ missa est. Rogat ut allevet pauperum possessiones, tanto tributorum onere oppressas, ut semper quærantur qui eas suscipiant, ac suum potius insuper absumat Ecclesia, quam ex his possessionibus quidquam percipiat.

Episcopalis auctoritatis defendendæ studium elucet in epistola 286. Fures in quadam ecclesia vilia pauperum vestimenta subripuerunt, et ab iis, quibus recti in ecclesia ordinis cura commissa, comprehensi sunt. Tum Basilium, descripto in omnium oculis vestium inventario, et vestes et fures recipi ac custodiri jussit, vestes quidem partim tradens his qui aderant pauperibus, partim venturis reservans, fures autem canonicæ poenitentiae subjiciens. Sed cum commentariensis ejusmodi hominum receptionem sibi vindicare vellet, contendit Basilium, quæ in ecclesiis peccantur, ab episcopis emendari debere, nec iudices esse interpellandos. Quod si commentariensis ad comitem in his de rebus referre velit, libenter assentitur Basilium, et suo juri et viri integritati confidens.

Jam sæpe vidimus quam libenter Basilium homines in iudicium vocatos gratia sua et auctoritate sublevaret: sed tamen hujus rei modum aliquem et delectum sciebat tenendum esse. Cum virgo quædam improbum hominem et in corrumpendis domibus a puero institutum, in domum suam inscia illius morum admisisset, eique ex simplici colloquio cognita esset; is eo impudentiæ devenit, ut virginem tota urbe decantaret, ac famoso libello ecclesiæ valvis affixo laceraret. In exilium missus est ob hanc nequitiam: sed rediens maledicta sua renovavit, et calumniis in pudicitiam virginis, forum, gymnasia, theatra et ædes improborum sui similium implevit. Hunc hominem Basilium pœnis in episcopi potestate positus coercuit, a communione illum ecclesiastica removens: simulque virginem hortatus est, ut se non ulcisceretur, sed Domino ultionem permetteret. At virgo vehementer cum eo expostulavit, quod secum paterno animo non dole-ret, ac famæ jacturam, quæ totius cleri damnum erat, negligere juberet. Itaque instare virgini noluit Basilium, et postea ab aliquo sycophantæ amico

A rogatus, ut eum ex hoc periculo eriperet, respondet æque sibi ab episcopi officio alienum videri, nocentes aut iudicibus tradere aut traditos eripere: sive quia improbus ille recantare opprobria nolebat, sive quia ne recantando quidem dedecus virgini impositum satis reparasset.

Nectarius Basilio ex præclaris dotibus a puero notus, in summum splendorem omni virtutum genere pervenerat. Rogatus ab eo Basilium ut aliquem pagis chorepiscopum præficeret, vel saltem de optima eligendorum chorepiscoporum ratione consultus, eximia tradit præcepta, et episcopo et iis qui suffragium dant convenientia. Declarat se cauponem, non dispensatorem futurum, et quidvis potius quam electionem peracturum, si quid gratiæ causa aut timori cedens fecerit. Iis autem qui suffragium dant auctor est, ut dicto testimonio ab omni contentione abstineant, et Deum precentur, ut quod utile fuerit, non lateat.

B Videtur in episcopatu scripta epistola 294, in qua Basilium Timotheum chorepiscopum ex summo asceticæ vitæ fervore ad secularia negotia delapsum revocare ad pristinam pietatem conatur. Videtur idem esse Timotheus chorepiscopus, de quo in epistola 24 loquitur. Grato animo suscipit missa a Timotheo munera, vicissimque ei misisset Ponti munuscula, ceras et acopa, si tunc præsto adfuissent; sed cum aderunt, missurum promittit.

CAPUT XXXIX.

C I. De epistolis quarum tempus incertum. II. De epistolis Basilii ad Libanium et Libanii ad Basilium. III. Maxime dubiæ videntur. IV. Sex epistolæ spuris.

I. Nunc breviter nobis recensendæ sunt aliæ Basilii epistolæ, quæ cum nulla temporis nota signentur earum ordinem ex ipsis rebus, de quibus agunt, repetendum duximus. Aliæ enim egregia morum præcepta tradunt, aliæ propinquorum morte afflictos consolantur, aliæ commendationem egenorum, aliæ denique amicam habent salutationem.

Digna visa est quæ agmen duceret epistola ad Palladium recens baptizatum, quem Basilium hortatur, ut fidelem se thesauri custodem præbeat, ac omni cura depositum regium conservet. Illius uxor inviserat Basilium, qui dimidium tantum desiderii sui adimpletum ducebat, quia non ipsum etiam Palladium viderat.

Christianam in morbis et rebus adversis constantiam laudat Basilium in epistola ad Julianum, de quo scire avet an manus usum receperit, an illi reliquæ res vitæ ex sententia fluant. Videtur is Basilium videndi causa Cesaream venisse, sed illum Basilio per negotia tantum videre licuit, quantum qui se in mari invicem prætereunt. Eum tamen Basilium, velut ex ungue leonem, ex brevi experimento satis cognoverat.

Ex epistola 294, duos cognoscimus Basilii discipulos, Festum et Magnum, quorum teneris animabus cum pietatem in se visset, optabat eam ad maturos fructus perductam videre.

Basilii vitæ anachoreticæ longe præferbat cœnobiticam; hujusque instituti auctor fuit in Ponto et Cappadocia, quibus in locis vix antea cognitum erat. Quare cum venisset in quoddam monasterium, ubi separatim ascetæ degebant, hortatus est eos ad vitam communem. Hi docilis animi, significationes dederunt, et de iis, quæ Basilius disseruerat, Domino gratias egerunt. Cupidus sciendi Basilius, an vitam illam testibus carentem reliquerint, mittit aliquem ex fratribus, qui et quod alacre est cognoscat, et quod pigrum excitet, et quod reluctatur sibi indicet.

In epistola 296 viduam hortatur Basilius, ut mortem ac Dei iudicium semper ante oculos habeat. Illius etiam filiam salutatur, eique auctor est ut in meditandis Scripturis assidue versetur. Mulas suas hęc vidua commodaverat Basilio, quibus ille quidem parce tanquam suis usus est; sed tamen viduæ in se animum et studium erga Dei opus considerans, earum usum longius produxerat. Aliam viduam in epistola sequenti hortatur ad pietatem, eique commendat mulierem, quæ hanc epistolam perferebat.

In epistola 298 refellitur commentum cujusdam plani, qui aquæ vim quamdam inesse absurdam fingebat, ut simplicioribus illuderet. Scripta est epistola 299 viro pietate insigni, cui cum oblatum esset munus censoris in regione Iboritarum, significaverat Basilio molestam sibi esse rei publicæ administrationem. Jam enim e civili potentia in otium se receperat. Hortatur eum Basilius ut hoc munus accipiat, illudque sic administret, ut nec potentiam formidet nec pauperlatem contemnat.

Sequuntur tres litteræ consolatoriæ, quarum in prima parentes consolatur, filii, quem ad studia litterarum miserant, morte afflictos; in altera Maximum qui uxorem amiserat; in tertia uxorem Brisonis, viri rebus in bello gestis clari, quem in ipso ætatis flore raptum imperator desideraverat, milites planxerant, ejusque jacturam totum fere Romanum imperium senserat.

Ex commendatitiis Basilii litteris perspicitur, quanta auctoritate apud potestates valeret, et quam libenter hac gratia ad ferendam pauperibus et afflictis opem uteretur. Rogat comitem rei privatæ, in epistola 303, ut cujusdam loci incolis, quibus imperaverat præstationem equarum, hanc multam, utpote ob falsa crimina impositam, remittat. Pleeræque ejusmodi epistolæ censorioribus scriptæ sunt, apud quos Basilius deprecatoris munere fungitur, nunc pro totis pagis, ut in epistolis 308 et 310 pro Capralis et Ariarathiæ incolis; nunc pro amicis, ut in epistola 313, pro Sulpicii domo in Galatia; nunc pro necessariis et cognatis, ut in epist. 310 et 313. Paratum erat hospitibus et peregrinis perflugium Basilius, ut patet ex epistola 319. Principalem Se-

A bastiæ qui illius litteras libenter accipere solebat, etiam atque etiam rogatur, ut civibus Alexandrinis propinqui mortui corpus publico mandato exportandum tradat, illisque aliquid auxilii ex cursu publico concedat. Notanda etiam epistola 307, in qua virum potentem rogatur, ut duobus litigantibus opem ferat, prohibens ne ad iudicem introeant, seque iudicem illis præbens: quod si alteruter sententiæ non cedit, faveat injuriam patienti, et æqua postulanti patrocinium impendat.

Cæteræ Basilii epistolæ, salutandi causa scriptæ, leporibus ac perpolito sermone suaves et pietatis notis inspersæ sunt. Eorum ad quos scriptæ sunt, nomina non exstant, si excipias Philagrium Arceum, hominem eloquentem et de re ecclesiastica optime sentientem, Pasinicum medicum, Magninianum, Hyperechium, et Phalerium, qui fluviales pisces Basilio miserat. Plenæ sunt acuminibus epistolæ ad notarium et librarium, sed epistolæ ad Theclam acumina magis redolent ingenium Gregorii Nazianzeni (a), cujus aliæ tres exstant ad eandem litteræ. Rogatur eam in illa, quæ est inter Basilianas, epistola, ut eorum, qui conceptum ecclesiæ exstruebant, aridas fauces urarum liquore recreet. Anni enim præteriti frigus, gemmis vitium succisis, vini penuriam adduxerat. Templum Nazianzenum magnis sumptibus a Gregorio-patre conditum discimus ex Theologi orat. 19.

II. Litteræ Basilii ad Libanium, et quas a Libanio Basilius accepit, si vere utrique tribuendæ sunt, partim in secessu Basilii scriptæ sunt, partim cum in presbyterorum cathedra sederet, nonnullæ postquam ad episcopatum pervenit.

Ad secessum referendæ videntur epistolæ illæ, quibus Basilius Cappadoceas adolescentes Libanio commendat, eique in disciplinam tradit. Nam primæ respondens Libanius miratur et laudat, quod ei a nonnullis nuntiatum erat, Basilium vitæ genus præstantissimum ingressum esse, atque hoc magis spectare quomodo amicus Deo evadat, quam quomodo aurum colligat. Paulo post aliam epistolam sic orditur Basilius: *Ecce tibi et alius venit Cappadox*, etc. Hunc comitabatur alius æqualis, nobilis et ipse ac Basilio charus, sed minime dives, quem tamen Basilius non idcirco apud Libanium minore quam alios in pretio futurum sperat. Hanc epistolam Libanius ad cælum effert, seque illa privatim lecta exclamasse narrat, *Victus sum*, et cum eandem legisset Alypius coram pluribus honoratis, omnes Basilio palmam detulisse. Cæterum pecuniæ contemptum præ se fert Libanius, ac pauperes discendi studiosos pluris apud se quam divites fieri declarat, quamvis ipse talibus non usus sit magistris. Laudes vicissim rependit Libanio Basilius, et iste rursus instat in extollendo Basilio.

Sex litterarum, quæ Basilio presbytero scriptæ videntur, hæc fuit occasio. Rogatur Basilius (b) Liba-

(a) Naz. ep. 49, 100, 101.

(b) Ep. 251.

nium ut ad se mittat orationem, quam in hominem a paulo post Basilii reditum in Cappadociam scripta est, cum Alcimus Romam proficiens curam instituendorum puerorum ei imposuisset.

Sed prima sede utramque epistolam ecce alia pellere nititur. Nam (d) cum adolescens Cappadox ad Libanium venisset cum litteris Basilii conquirentis, quod sui Libanium cepisset oblivio; quomodo hoc crimen a se propulsat Libanius? Non scriptas a se epistolas commemorat, sed ait se de Basilio in patriam reverso sollicitum fuisse, ecquod vitæ genus amplexus esset, num in foro versaretur, num rhetores efficeret Cappadocum filios; at ubi ex nonnullis e Cappadocia venientibus didicisset eum longe præstantiorem viam ingressum esse, tum vero beatos sibi et Cappadoces et Basilium visos esse. Non immerito ergo hæc Libanii epistola omnium prima ad Basilium scripta videatur. Illud etiam occurrit incommodi, quod cum scripta videatur non multis annis post reditum Basilii in Cappadociam, tunc tamen presbyterum fuisse Basilium aut episcopum ex alio loco patet. Sic enim incipit Basilius epistolam 357: *Ecce tibi et alius venit Cappadox, meus et ipse filius. Omnes enim nobis adoptat dignitas illa, in qua nunc sumus.* Hanc autem epistolam paulo post præcedentem scriptam esse patet ex responsione Libanii. *Scio te, inquit, hoc crebro scripturum, Ecce tibi et alius venit Cappadox. Multos namque, puto, missurus es.* Nondum ergo multos miserat Basilius, sed initium ducebat mittendi et scribendi. At si tanta fuit Basilium inter et Libanium necessitudo, quanta ex his litteris perspicitur, vix credibile est tum demum inter eos silentium rumpi cœpisse, cum Basilius sacerdotio fungeretur, id est, annis novem aut decem post Basilii reditum in Cappadociam. Hoc, inquam, vix credibile est, ac præterea pugnat cum alia epistola, in qua Basilium laudatum vidimus quod prior scripsisset, tum, cum adolescentium instituendorum munus suscepisset, id est octo annis antequam presbyter fieret.

Magni facit has epistolas Tillemontius, nec probat eas in dubium revocari. Neque enim aut Basilii amicitiam cum ethnico, aut quod Libanius plena manu secessum Basilii laudat, satis argumenti esse ducit, cur hæc rejiciantur epistolæ. Assentirer equidem Tillemontio, si his tantum de causis rejici deberent. Sed aliæ rationes suppetunt longe graviore.

III. 1. Nihil habent hæc litteræ, si unum aut alterum locum excipias, quod magnum Basilii ingenium redoleat, nihil quod Libanii fama non longe minus sit. Non agnosco Basilium in hoc insulso lepore (a): *Velo niveo tectus epistolam scripsi, quam cum acceperis et manu contigeris, senties quam sit gelida, quamque referat eum a quo missa est, latitantem nec extra ædes prospicere valentem.* Multo minus dixisset Basilius (b) Libanii orationem admirans: *O musæ et litteræ et Athenæ, qualia largimini vestris amatoribus!* Quis probet illud Libanii (c): *Horreo ac tremo, cum eam diem mecum reputo, qua meam inspicias orationem: imo etiam fere mente lapsus sum?*

2. Multa in his epistolis et cum Basilii rebus et secum disconveniunt. Tres epistolæ ita secum pugnant, ut nulla sit ex tribus, quæ non prima omnium scripta videatur. Hunc sibi locum vindicat epistola 345, quam sic incipit Libanius: *Magis arbitror mihi opus esse excusatione, quod non olim ad te scribere inciperim, quam nunc recusatione quod scribere incipiam.* Tunc primum ergo scribebat Libanius, et prior scribebat Basilio. Sed quomodo id conciliabimus cum epistola 358, in qua Basilius laudatur, quod scribendi inceptor fuerit? Eo æquius videtur, ut hæc epistola 358 primum sortiatur locum, quod

(a) Ep. 350.

(b) Ep. 353.

(c) Ep. 352.

(d) Ep. 336.

in nota ad hanc epistolam observavimus. At prima, **A** vel manibus, vel precibus cogi posset, arripere studens. Dementes enim eos calamitas reddebat: nec quisquam erat, qui non aliquam vitæ suæ partem, si fieri posset, illius vitæ addere paratus esset. Ut autem victi sunt (oportebat enim eum hominem deprehendi) atque ipse post extrema hæc verba: In manus tuas commendo spiritum meum (e), inter angelos, a quibus abducebatur, animam lætus exhalavit, non ante tamen quam sacrosancta doctrina eos, qui aderant, nonnihil instruxisset, extremisque alloquiis meliores effecisset: tum vero miraculum omnium, quæ unquam fuerunt celeberrimum designatur. Efferebatur vir sanctus, sanctorum virorum manibus elatus: unusquisque autem operam dabat, alius ut **B** fibriam, alius ut umbram, alius ut sacrificum lectulum arriperet, ac vel solum attingeret (quid enim illo corpore sanctius et purius?), alius ut propius ad eos, qui corpus ferebant, accederet, alius ut aspectu solo frueretur, tanquam eo quoque utilitatis aliquid afferente. Plena erant fora, porticus, duplicia et triplicia tabulata, hominum deducentium, præeuntium, prosequentium, assectantium, in se invicem insultantium, multa millia hominum omnis generis et ætatis ante eum diem incognita. Psalmodiæ a luctu vincebantur, patientia doloris magnitudine frangebatur. Certabant nostri cum exteris, cum ethnicis, Judæis, advenis, iique vicissim nobiscum, utris uberiores lacrymæ uberiorem utilitatem afferrent. Denique calamitas ea in periculum desiit. Multæ enim animæ ex vi protrusionis et compressionis uno cum eo excesserunt: quæ hujus finis nomine felices prædicatæ sunt, ut discessus ipsius sociæ, atque ut ferventiorum quispiam dixerit, funebres victimæ. Tandem corpus, **C** curi sapientium manus vix effugisset, ac prosequentes superasset, in parentum sepulcro conditur, ac sacerdotibus sacerdotum princeps, prædicatoribus magna vox, meisque auribus insonans, martyribus martyr adjungitur.

Quod spectat ad epistolas Basilii ad Apollinarium et Apollinarii ad Basilium, cum de rebus e media theologia repetitis pertractent, hoc ipso peregrinitatem clamitant. Semel enim Basilium in vita scripsit Apollinario, ut ipse tot locis declarat, idque laicus ad laicum, et nihil prorsus de fide, sed tantum amicæ salutationis causa. Cotelarius qui quatuor litteras in lucem edidit, suppositas ab Apollinaristis putat, et, quod me fateor non animadvertisse, Arianismi et Apollinarismi seminibus inspersas. Sanctus Ephræm Antiochenus apud Photium (a) citat epistolam sancti Basilii ad Apollinarium, ut probet veritatem duarum in una persona naturarum. Sed hæc epistola ab iis, quas edidit Cotelarius, distingui debet, quæ nihil suppeditant adversus Eutychianos: æque autem ac istæ spuria est, cum nunquam Basilium ad Apollinarium de rebus dogmaticis scripserit.

CAPUT XI.

1. Basilii mors et funus. II. Illius corporis et animi effigies. III. Quanta de illo exstiterint hominum judicia.

I. Tot laboribus pro Ecclesia perfunctus Basilium, pervenit tandem ad extremam horam, quam sæpe ut præsentem gravissimi morbi intentaverant, sed Deus Ecclesiæ utilitatibus providens averterat. Paulo ante mortem (b), cum fere mortuus et exanimis esset, novum quodammodo robur collegit ad extremos sermones, ut cum pietatis verbis abscederet, et fidelissimis suis discipulis manum imposuit, ne sacrarium, inquit Gregorius (c), defraudaretur illius discipulis et sacerdotii adiutoribus. Concludit ex postremis verbis Tillemontius, quibus Basilium discipulis manum imposuit, eos, cum jam antea essent illius sacerdotii adiutores, episcopos in locis catholico episcopo carentibus constitutos fuisse: cujus rei copiam dabat pax Ecclesiæ post mortem Valentis reddita. Sed hæc conjectura non nititur magnis momentis. Sacerdotii enim adiutores dici possunt, quicumque Basilio operam in Ecclesiæ administratione navabant. Illi ergo ex clero inferiore diaconi, vel ex diaconis presbyteri a Basilio ordinari poterunt. Quomodo autem pretiosissimam coram Deo mortem obierit, et quam mirabili hominum concursu sepultus fuerit, egregie describit Gregorius Nazianzenus. *Jacebat ille, inquit (d), extremos spiritus ducens, atque a cælesti choro, ad quem jam pridem oculorum aciem intendebat, expetitus. Effusa autem circum eum erat tota civitas, jacturam hanc ægerrime ferens, ac discessum, perinde ut tyrannidem, accusans, ejusque animam non secus ac si retineri, atque*

Basilii mors ipsis etiam veritatis inimicis dolorem attulit admiratione tantæ virtutis: quominus mirum, si Gregorius et Macrina et suo et Ecclesiæ detrimento doluerunt. Sed tamen Macrina (f) a constantia, quam in omnibus rebus servabat, minime discessit, ac episcopum fratrem videtur hac in re superasse. Nam cum ambo novem post Basilii mortem mensibus colloquerentur, ac de fratre incidisset mentio, Gregorii dolor statim recruduit, ac mœstitia vultus et lacrymis proditus est: at Macrina immobilis exstitit, ac tanti viri recordatione animum ad sublimiorem philosophiam arrexerat.

Videtur Gregorius Nyssenus morienti fratri adfuisse, vel saltem audita illius morte accurrisse. Nam Gregorius Nazianzenus Seleuciæ detentus gravi et periculoso morbo mœrorem suum Nysseno significat (g), quod ei ac communibus amicis in hoc tristi eventu adesse, et sanctum Basilii cincrem

(a) Cod. 215.

(b) Naz. or. 20, p. 370.

(c) Ibid.

(d) Or. 20.

(e) Psal. xxx, 6.

(f) Vit. S. Macr., p. 189.

(g) Naz. ep. 37.

exoculari non possit. Cæsariensis Ecclesiæ tanto ornamento spoliata solitudo (a), spectaculum erat Gregorio Nazianzeno prorsus intolerabile. Ipse vero mortuus ex media parte et dissectus sibi videbatur (b), amisso tali socio, a quo etiam per nocturnas visiones, ut olim cum viveret, admonebatur et castigabatur, si quid fecisset minus decore. Carmen funebre duodecim (c), ut ipse appellat, epigrammaticis constans, sui in Basilium amoris monumentum esse voluit. Sed multo uberius desiderio suo satisfecit, cum reversus Constantinopoli in Basilio eximia oratione laudando omnes ingenii et eloquentiæ vires profudit. Testatur (d) jam multos publice ac privatim hoc laudandi Basilii munere perfunctos fuisse.

Præclaris etiam orationibus laudarunt S. Ephræm et sanctus Gregorius Nyssenus. Nihil dicam de S. Amphiloquio, cui oratio attribuitur in sanctum Basilium ipso Circumcisionis die pronuntiata, quo Basilium in caelum. Hæc oratio, itidem ut septem aliæ a Combefisio sub Amphiloquii nomine in lucem editæ, pluribus videtur non certissimum esse monumentum, quamvis non tam manifeste spuria sit, quam Basilii Vita eidem afficta Amphiloquio.

II. Sancti Basilii effigiem sic descriptam reperit Baronius (e) in anonymo Vaticano: *Magnus Basilium procero fuit habitu corporis et recto, siccus, gracilis; color ejus fuscus, vultus temperatus pallore, justus nasus, supercilia in orbem inflexa et adducta; cogitando similis fuit, pauca in vultu rugæ, æque renidentes, genæ oblongæ, tempora aliquantum cava, promissa barba et mediocri canities.*

Illius animi effigies ex rebus gestis, quas enarrare conati sumus, satis perspicitur. Ipse vero sese in scriptis ac præsertim in epistolis mirifice depingit. Illius gravitas et constantia nonnullis fastus et superbia esse videbatur, sed demonstrat Gregorius (f) neminem ab hoc vitio magis alienum fuisse, quam Basilium, qui ne leprosos quidem deoculari dedignabatur. Erat illius severitas summa benignitate temperata (p. 361), ita ut illius vel pertenuis risus laudatio esset, et silentium objurgatio. Non lepidus quidam erat, et facetus aut circumforaneus: sed tamen fatetur Gregorius neminem in cœtibus jucundiores et in narrando festiviores existisse: neminem in jocando argutiorem et in objurgando leniorem.

III. Quanta exstiterint de Basilio hominum judicia præclare Gregorius his verbis testatum reliquit (p. 370): *Tanta ipsius, inquit, virtus gloriæque præstantia fuit, ut multa etiam ex parvis illius viriutibus, atque adeo ex corporeis defectibus ab aliis ad gloriam nominisque claritatem parandam excogitata sint. Cujus generis sunt, pallor, barba, certus incidendi*

A modus, tum etiam ad loquendum minime promptum esse, sed ut plurimum cogitandum atque intro collectum (id quod multi non recte imitantes, nec animadvertentes, in odiosam quamdam tristitiam inciderunt); vestis etiam genus, et lectuli species, et cibi sumendi modus: quorum nihil ille dedita opera, sed simpliciter ac fortuito factitabat. Ac multos jam Basilium specie tenuis videre licet, statuas nimirum in umbris; multum enim fuerit si repetitam Echus vocem esse dixerit. Nam illa quævis postrema duntaxat vocis partem expressius tamen effingit, hi autem longius ab eo distant, quam quantum accedere concupiscunt. Illud vero non jam parvi, sed maximi etiam momenti ad gloriam haud immerito existimatur, consuetudinem cum eo aliquando habuisse, aut eum coluisse, aut quidpiam ab eo joco vel serio dictum aut factum monumenti loco ferre (quemadmodum ipse quoque me hoc nomine sæpe gloriatum esse scio): quoniam quæ ab illo velut obiter febunt, multo præstantiora erant, quam ea in quibus alii elaborant.

Idem de Basilio ac de pluribus aliis sanctissimis viris dici potest, miraculorum donis instructos eos non fuisse, sed gradum sanctitatis, ad quam eos Christi gratia evexit, majus quoddam esse donum, quam prodigia et miracula. Nonnulla tamen de sancto Basilio narrantur, quæ in prodigiis et miraculis numerari debeant. Præter ea, quæ anno 372 gesta retulimus, cum Valens Cæsareæ versaretur, narrat Gregorius Nyssenus (g) ejus precibus imbrem divinitus concessum fuisse, cum siccitas hiemis nullam spem frugum relinquere videretur: ac (p. 495) eo noctu aliquando orante, domum affulgente divinitus quodam lumine refusisse.

Dies festus sancti Basilii non multo post ejus obitum celebratus. Testatur enim Gregorius Nyssenus (p. 479) diem festum de illius nomine post Natale Domini, et natalitia sancti Stephani, S. Petri, S. Jacobi, S. Joannis et S. Pauli occurrere. Amphiloquius, ut jam diximus, seu quivis alius orationis supra dictæ auctor, festum sancti Basilii die Circumcisionis in omnibus orbis terrarum locis celebrari docet: quod quidem de vicinis regionibus interpretatur Tillemontius. Idem mos apud Græcos perseveravit, nec Basilii festum a Circumcisione disjungitur. Apud Latinos illius mors annotatur ad diem Circumcisionis in *Martyrologio* Usuardi et aliis posterioribus. At dies festus differtur usque ad diem 14 Junii, quo die festum Basilii nono sæculo celebrari solitum fuisse ex Usuardo perspicimus.

CAPUT XLI.

- I. Quanta apud antiquos sancti Basilii operum ad miratio.
- II. De novem hominibus in Hexæmeron.
- III. De tribus hominibus quæ sunt de hominis situ

(a) Naz. ep. 37.

(b) Naz. or. 21.

(c) Carm. 65.

(d) Or. 20.

(e) Ad an. 378.

(f) Naz. or. 20.

(g) Or. in Basil.

ctura. IV. De homiliis in Psalmos. V. De nonnullis in Psalmos homiliis, quæ spurie aut dubiæ existimantur. VI. De locis nonnullis, quæ in genuinas homilias assuta dicuntur fuisse.

I. Antequam huic pertractationi finem imponam, breviter recensenda sancti Basilii opera, ac præsertim in nonnullis examinandis immorandum, quæ perperam ei abjudicata. Sed in primis quanta fuerit illius scriptorum apud antiquos admiratio, ex Gregorii testimonio spectandum. *Quænam hodie alia, inquit (a), ullius conventus lætitia? quæ conviviorum voluptas? quæ fori? quæ Ecclesiarum? quæ principum et privatorum delicia? quæ monachorum, aut eorum qui societate gaudent? quæ eorum, qui se a negotiis removerunt, vel eorum qui in rebus gerendis versantur? quæ eorum qui profanæ, vel eorum qui nostræ disciplinæ studium profitentur? Una et per omnia, et maxima oblectatio, illius volumina et lucubrations. Nec scriptoribus materia ulla alia et copia post eum præter ipsius scripta suppetit. Silentur vetera, quæcunque in divinatorum oraculorum explanatione a quibusdam elaborata sunt: nova prædicantur, atque is apud nos eruditissimus habetur, qui libros ipsius quam maxime intelligit, ac lingua versat, auribusque instillat. Unus enim omnium loco studiosis ad eruditionem comparandam sufficit. Hoc tantum de eo dicam. Cum Hexæmeron illius in manus sumo, atque in ore habeo, cum Creatore conjungor, ac creationis rationes cognosco, Creatoremque magis admiror ac suspicio, quam prius solebam, cum solo aspectu magistro uterer. Cum libris eos, quibus hæreticorum scripta refutat, lego, Sodomiticum ignem cerno quo improbæ ac sceleratæ linguæ in cinerem rediguntur, aut Chalanæ turrim, ut male constructam, ita recte interruptam atque deletam. Cum ea, quæ de Spiritu sancto scripsit, evolvo, Deum, quem habeo, nanciscor, veritatem libero et fidenti animo prædico, illius videlicet theologiæ atque contemplationi insistens. Cum alias ejus enarrationes perlego, quas iis, qui hebetiori ingenio sunt explicat trifariam in solidis sui tabulis describens, eo adducor, ut non in externo litteræ cortice pedem figam, nec verborum tantum superficiem spectem, sed ulterius progrediar, atque ex profundo in profundum transeam, abyssum per abyssum invocans (b), ac per lumen lumen inveniens, quoadusque ad summum tandem verticem pervenero. Cum martyrum encomia lego, corpus contemno, et cum iis qui laudibus efferuntur, animo versor, atque ad certamen excitor. Cum orationes eas quas de moribus ac bene vivendi ratione scripsit, in manus accipio, animo et corpore purgor, templumque Dei capax efficio, atque instrumentum musicum a Spiritu pulsatum divinamque gloriam et potentiam canens. Per eas corrigor et concinnor, atque divina quadam immutatione alius ex alio efficio. Vide Photium cod. 141 et 191.*

(a) Naz. or. 20.

(b) Psal. xli, 8.

(c) Homil. 8.

II. Ex iis quæ sanctus Basilius in explicandis Scripturis elaboravit, nullum opus majorem habet admirationem, quam novem in Hexæmeron homiliæ. Quanti hoc opus faceret Nazianzenus, ex his quæ modo attulimus perspicui potest. Non parcius in eodem opere laudando Nyssenus, vel potius non sine exaggeratione illud laudat. Hujus testimonium habes in Monito his homiliis præfixo.

Sed nihil ad hujus operis commendationem illustrius afferri potest, quam judicium sancti Ambrosii qui, quamvis Basilio, ut ait Tillemontius, nulla in re cederet, ejus tamen vestigia premere indecorum sibi esse non duxit, atque ex his novem homiliis plurima in opus simile transtulit, ac pro suis usus est. Pronuntiata fuerunt Quadragesimæ tempore (c): ac duas quidem priores eodem die habuit Basilius, qui initio secundæ commemorat orationem matutinis horis pronuntiatam. Initio tertię pariter commemorat hesternam disputationem; sed tamen necesse est uno aliquo die semel tantum concionatus sit, sive aliqua ægritudine, sive occupationibus detentus. Nam sub finem octavæ homiliæ promittit vespertinam (p. 80), quam eodem die, tempore advesperascente, absolvit (p. 88).

Basilius ex tempore concionari solitum esse refert Rufinus; idque de his præsertim novem homiliis opinatur Tillemontius, conjectura ducta ex homilia octava (p. 71), ubi Basilius sermonem aliquandiu interrumpit, ac nonnulla prætermissa in memoriam revocare instituit, acutiorum auditorum nutuis inter se nutibus admonitus. Sed cum multæ Basilii orationes, velut in gulam et ebrietatem, in fœneratores, et aliæ ejusmodi, ita omnibus eloquentiæ numeris absolutæ sunt, ut paratus ac meditatus venisse videatur; tum etiam idem de his novem homiliis dicendum, quæ rebus et acute cogitatis et erudite collectis et comportatis differtæ sunt.

Has novem homilias ante episcopatum habitas fuisse conjicio. Verisimile enim est posteriores esse homilias in Psalmos; quas Basilius, ut modo videbimus, presbyter habuit. Etsi enim certum et exploratum non est quod testatur Cassiodorus Basilius commentarios in totam Scripturam contempsisse; quia tamen plurimos libros interpretatus est, probabile est eum ordine aliquo processisse, et a prioribus libris initium duxisse.

Præterea in his homiliis nulla Pneumatomachorum hæresis mentio, quæ initio episcopatus Basilii vel paulo ante grassari cœpit. Quod si novem illæ orationes ante episcopatum pronuntiatae, non jam sancto Ephræm accepta referri potest interpretatio horum verborum, *Et Spiritus Dei ferebatur super aquas (d)*, quam Basilius (e) a viro Syro accepisse se testatur. Libentius cum Tillemontio conjicerem S. Eusebium Samosatensem hic designari, si ei congrueret quod de illo Syro ait Basilius, eum a

(d) Gen. 1, 2.

(e) Homil. 2, p. 18.

mundi sapientia tantum distitisse, quantum ad rerum verarum scientiam appropinquabat. Nam sanctum Eusebium sacrarum quidem litterarum peritissimum fuisse scimus; at in externis disciplinis hospes fuisse non perhibetur. Nihil ergo vetat, quominus ignotum nobis esse Syrum illum fateatur.

III. Promiserat Basilius (a) se explanaturum hominis generationem: sed tamen promissis non videtur stetitisse. Nam novem tantum orationes in Hexaemeron numerantur ab Hieronymo (b) et Cassiodoro (c). Testatur Socrates (d) opus Basili, cum imperfectum esset, a Gregorio ipsius fratre absolutum fuisse. Atque ipse etiam Gregorius (e) hanc sibi de hominis officio scribendi causam esse declarat, quod vereatur ne Basilius reprehensionem non effugiat, si illius in opus sex dierum elucubrationi desit eorum, quæ ad hominem spectant, consideratione.

Exstant (f) tamen inter opera Basili duæ homiliæ de hominis structura, quibus tertia de paradiso adjungitur. Sunt hæ orationes ad Basili promissa perficienda satis appositæ, ac ita inter se nexæ, ut quæ in una tractantur, in sequenti continuentur. Basilio tribuuntur a Combefisio et Dupino; sed eas Tillemontius ab aliquo scriptas existimat, exercitationis causa, non per dolum, aut malum alieni fetus Basilio supponendi consilium.

Difficile est profecto has homilias sancto Basilio attribuere, cum accedat ad certissima veterum testimonia styli dissimilitudo. Sed inquirendum nobis est, an merito existimet Tillemontius aliquem esse in his homiliis sub Basili nomine elucubrandis exercitasse. Favet huic sententiæ auctor primæ homiliæ, dum declarat (pag. 324) se vetus debitum, cujus solutionem ægra valetudo impediverat, tandem aliquando persolvere. *Iniquum enim fuerit, inquit, ut cum bestiis, deque natalilibus et jumentis ac volucris, de cælo item et his quæ in cælo; de terra et stirpibus, quæ in terra sunt, didicerimus, non etiam de nostra generatione ex Scripturæ divinæ luce edocemur.* Mirifice hæc Basilio congruunt. Quinetiam cum ait se antea ostendisse quis dixerit, *Faciamus* (g), et ad quem dixerit, non obscure indicat orationem nonam in Hexaemeron, in qua hæc ad Filium dicta esse ostenditur. Sed tamen non desunt rationes, cur malim hæc a librariis recentibus assuta credere, quam tres illas homilias homini tribuere otioso.

4° Perantiquæ sunt illæ homiliæ, ac veterum Patrum disserendi rationem omnino referunt. Porro neminem ex antiquis paulo peritiorem fuisse existimem, qui opus Basili in Hexaemeron Gregorio Nysseno absolutum fuisse nesciret. Quare debuit ea res detertere, quominus quisquam hanc materiam

ad ingenii exercitationem eligeret; cum præsertim statim post mortem sancti Basili opus illius, teste Nicota, frater absolverit. Hinc etiam tres homiliæ reperiuntur quidem sub nomine S. Basili in recentioribus codicibus mss., at nusquam apparent in antiquioribus. Non enim eruditos librarios fraus manifesta latuisset. At recentioribus, cum doctissimi non essent, atque, ut verisimile est, ignorarent Basili opus a fratre Nysseno absolutum fuisse, proclive fuit homilias, quæ ad illud opus absolvendum aptæ videbantur, Basili nomini affingere.

2° Tres homiliæ non sua sponte simul conjunctæ sunt, sed hæc a librariis instituta conjunctio. Nam secundæ orationi nullum inest consilium absolvendi id quod in prima disseri cœptum fuerat. Habita enim est hæc secunda homilia ad occasionem Scripturæ, quæ illo die lecta fuerat: eamque sic concludit is a quo pronuntiata est, ut se ad necessarium iter properantem auditorum precibus deduci postulet. Tertia sine ullo prorsus exordio incipit a versiculo Scripturæ, quamvis præfatio quædam adhiberi debuisset, si is qui secundam pronuntiaverat, tertiam ex itinere redux pronuntiasset. Tota res ergo in librum aliquem rejicienda, qui cum opus sancti Basili absolutum post illius mortem fuisse nesciret, simul conjunxit tres illas homilias, quæ idoneæ ad illud absolvendum videbantur.

3° Addita esse et assuta, quæ in prima oratione consilium indicant absolvendi operis Basili, inde perspicitur, quod cum sua sponte hæc oratio nullam habeat cum duabus aliis necessitudinem, ac de pluribus a Basilio promissis pauca persequatur, minus idonea sit ad absolvendum opus in Hexaemeron. Quare verisimile est eum, qui cum hac prima duas alias conjunxit, ea etiam de suo addidisse, quæ S. Basilio congruere videbantur.

IV. Cum decem et septem homiliæ in Psalmos nihil prorsus suppeditant, ex quo Basilium tunc episcopum fuisse, aut jam prodiisse hæresim Pneumatichorum perspiciamus; tum vero duæ ex illis decem et septem homiliis presbyterum illum tunc fuisse probant. Sic enim loquitur in homilia in psalmo xiv (p. 110): *Ἐν τούτῳ διαφέρομεν τῶν πλουτούντων οἱ πένητες, τῇ ἀμεριμνίᾳ. Hac una re divitibus nos pauperes præstamus, curarum vacillate.* Nunquam sane pauper esse desiit Basilius, etiam inter amplios reditus episcopatus Cæsariensis: sed tamen multo æquius et verius inter pauperes seorsum numerare potuit, cum eum omnibus rebus nudum propinqui et chari sustentarent, quam cum ipse opibus ad aliorum inopiam sustentandam abundaret.

Supra (h) attulimus aliud testimonium ex homilia in psalm. cxiv. Cum populus a media nocte usque ad meridiem in quadam martyrum ecclesia

(a) Homil. 9, p. 88.

(b) De scriptor. Eccles.

(c) De institut. divin. lit., cap. 4.

(d) Lib. iv, c. 26.

(e) Tom. I, p. 4.

(f) Tom. I, append., p. 324.

(g) Gen. 1, 26.

(h) Cap. 10, n. 2.

psalmis canendis occupatus fuisset, advenit tandem Basilius, atque hac excusatione utitur, cur diu moratus fuisset: *Εἰ δὲ δεῖ καὶ ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν ἀπολογήσασθαι, τῆς διατριβῆς ἕνεκεν καὶ τῆς ἐπὶ πλείστον ἀπολείψεως ὑμῶν, ἐροῦμεν τὴν αἰτίαν, ὅτι ἄλλην ὁμότιμον ταύτῃ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν οἰκονομοῦντες οὐκ ὀλίγῃ πρὸς ὑμᾶς διειργασμένην τῷ διαστήματι, τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἡμέρας κατανωλώσαμεν. Ἐπεὶ οὖν ἔδωκεν ὁ Κύριος κάκενοις πληρῶσαι τὴν λειτουργίαν, καὶ μὴ διαμαρτεῖν τῆς ὑμετέρας ἀγάπης, ἀπόδοτε μεθ' ἡμῶν τὴν εὐχαριστίαν τῷ εὐεργέτῃ, τῷ τὴν ὀρωμένην ταύτην τοῦ σώματος ἡμῶν ἀσθένειαν τῇ ἀοράτῳ αὐτοῦ δυνάμει χρισταγωγῶντι. Quod si nobis excusatione opus est, quod morati simus, et a vobis abfuerimus per diu, hanc offeremus causam, quod, cum aliam Dei ecclesiam, huic honore parem, administremus, non mediocri a vobis distantem intervallo, hoc tempus diei consumpsimus. Cum igitur dederit Dominus, ut et illis implem liturgiam, nec vestrae deessem charitati, mecum benefico largitori gratias agite, qui hanc quam videtis corporis nostri debilitatem invisibili sua potentia deduxit. Ex his patet unam ex Cæsariensibus ecclesiis Basilio commissam fuisse, ac proinde nondum episcopum fuisse. Non enim sic loquatur episcopus ad quem omnium diœcesis ecclesiarum cura pertinet; aut si ecclesiam, in qua liturgiam celebrare solet, sibi ad regendum præcipue commissam dicere possit, non tamen huic ecclesiae alias in agris aut ad urbem constructas honore et dignitate pares existimet.*

Si Basilius ad has duas homilias, nempe in psalm. xiv et cxiv, ipso psalmorum ordine adductum esse constaret, statuere possemus cæteras quoque in psalmos homilias ante episcopatum habitas fuisse. Sed homilia in psalm. cxiv in ecclesia, in qua Basilius concionari non solebat, ad occasionem psalmi, qui ingrediente Basilio canebatur, pronuntiata est. Quod spectat ad homiliam in psalm. xiv, illam quidem habuit Basilius, ut absolveret quæ pridie de eodem psalmo disseruerat. Sed cum dubium sit an homiliam illam pridie pronuntiatam habeamus, incertum etiam est utrum in ea Basilius susceptam explicandorum psalmorum serie, an oblatai aliquam occasionem secutus sit. Quare temporis notæ, quas in homiliis in psalm. xiv et cxiv deprehendimus, ad alias in psalmos homilias non pertinent: quas tamen verisimile est ante episcopatum habitas fuisse, propterea quod, ut jam dixi, nullam episcopatus notam, nihil adversus Pneumatomachos habent. Quinetiam in homilia in psalm. xxviii, n. 5, et sub finem homiliae in psalm. cxv, vehemens reprehensio eorum, qui relicta ecclesia, synaxes in privatis ædibus celebrabant, probare possit has homilias ante habitas fuisse, quam persecutio in Oriente Valentis præsentia ingravesceret, ac pluribus in locis Catholici extra muros vel in privatis ædibus congregari coge-

rentur, id quod secundo Basilius episcopatus anno contigit.

Videtur Gregorius Nazianzenus homilias Basilius in Psalmos indicare, cum laudat illius enarrationes, in quibus Scripturam iis, qui simpliciores sunt, trifariam explanabat. Id optime convenit his in psalmos homiliis. Non enim Basilius in litteræ cortice, ut ait Gregorius, pedem figit, sed præterea moralem sensum et ea, quæ ad Christum spectant, investigat. Existimat Tillemontius psalmos ordine a sancto Basilio explanatos fuisse, atque ex magno illo homiliarum numero perpauca ad nos pervenisse. Illis rationibus nititur doctissimus scriptor, quod nulla videtur exstitisse causa, cur hos potius quam illos ad explanandum Basilius elegisset, deinde quod nonnullorum explanationem non absolvit; tum etiam quia in homilia in psalm. xxxvii citatur homilia in psalm. vi, et apud Symeonem Metaphrastem homiliae in psalmos xi, xxxiv, xxxviii, lv citantur. Sententiam Tillemontii confirmare possumus ex homilia in psalm. xxix, ubi Basilius velut in longo quodam ac non intermisso opere citat quæ in superioribus homiliis sæpe dixerat. *Sæpe dictum est, inquit, de clamore ad Dominum, quod sit ejus solius, qui magna et caelestia cupit, clamare.* Scilicet hujus vocis sæpe explicandæ occasione attulerant psalmi in quibus sæpe occurrit. Quod autem spectat ad homilias a Symeone Metaphraste citatas, tota res nititur falsis numeris, qui ad marginem Parisiensis editionis appositæ fuerant. Errata emendavimus in hac editione. Ubi enim indicabatur homilia sancti Basilius in psalm. xi reposuimus psalm. xiv, homilia in psalm. xxxiv citabatur in sermone quinto num. 5 et in septimo n. 6. Sed hæc duo loca reperiuntur in homiliis Basilius in psalm. xxxiii et xlv. Similiter quæ in sermone 13, num. 4, deprompta videbantur ex homilia in psalm. lv, et in sermone 14, n. 3, ex homilia in psalm. xxxviii, ea reperimus in homiliis in psalm. lxx et lxi.

Quinetiam de illis quæ exstant decem et septem homiliis controversia est an Basilio omnes tribuendæ sint. Quatuor rejectæ sunt in Appendicem, ut spurix ac Basilio prorsus indignæ, nempe prima homilia in psalm. xiv, secunda in psalm. xxviii, homiliae in psalmos xxxvii et cxv. Præterea auctor præfationis in tomum primum nonnulla rejicit in aliis homiliis, quæ ex Eusebio a librariis desumpta existimat: nempe in homil. in psalm. xxxii, ad hunc versiculum, *Verbo Domini cæli firmati sunt et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*, initium homiliae in psalm. xliv, longum fragmentum in fine homiliae in psalm. cxiv.

V. Scio eruditorum hominum non paucis displicuisse, quod S. Basilio in duobus prioribus tomis am multa abjudicata sint opera. Ut eorum querelis satisfaciam nec in contrariam incurram reprehensionem, quanta potero maxima his in rebus cautione versabor. Quod spectat ad quatuor homilias, quæ

in Appendicem rejectæ sunt; non timide asseverabo nihil in eis legi, quod Basilio indignum sit aut ab ejus doctrina alienum. In homilia in psalm. xiv, quid sit tabernaculum Dei eodem modo explicatur ac in genuina homilia in psalm. xxviii, ad has voces tituli, *in exitu a tabernaculo*. His etiam vocibus, *Qui ingreditur sine macula*, pia et acuta apponitur observatio (p. 93), quam etiam in homilia in psalm. i, reperire est. In fine ejusdem in psalm. xiv homiliæ delectus quidam præcipitur et cautio in elemosynis ut in aliis Basilii locis, nempe reg. brev. 100 et 104, et ep. 150, n. 3. Neque etiam Basilio non dignissima, si res et sententias spectes, homilia in psalm. cxv. Sub finem vituperantur qui relicta ecclesia in privatis ædibus synaxes celebrabant, ut initio genuinæ homiliæ in psalm. xxviii. B Displicere non debent quæ leguntur n. 5: *Quando quidem tuo in infernum descensu a peccati vinculis me liberasti, atque humanam naturam mortis astricam vinculis, et in inferni carceribus, unde evadere non datur, detentam exsolvistis, idcirco tibi sacrificabo*, etc. Ex his colligi potest auctorem hujus homiliæ existimasse ipsos etiam patriarchas et justos veteris testamenti in inferis ante Christi adventum detentos et inclusos fuisse. Sed similia occurrunt apud alios scriptores ecclesiasticos; ipse Basilius homil. in psalm. xlvi, num. 9, sic loquitur: *Depascebat enim mors ab Adam ad usque Moysis administrationem donec venit verus pastor, qui suam animam pro ovibus posuit, sicque eas secum excitatas et ex inferni carcere ad resurrectionis matutinum eductas tradidit suis angelis*. Vide orat. in psalm. xlvi, pag. 186. Ridicula immerito videntur hæc verba (p. 371): *Ἄλλ' εἶθε κάμω γένοιτο πιστεῦσαι ἄξιως, ἵνα λαλήσω νῦν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ μεγάλῃ ταύτῃ πέντε λόγους ἐν τῷ νοῦ μου*. Sed utinam et mihi contingat digne credere, ut nunc magnæ huic Dei Ecclesiæ quinque verba loquar in mente mea. Nec quæ proxime sequuntur, καὶ μηδεὶς καταχλευαζέτω τὸν λόγον, *Nec quisquam irrideat doctrinam*, in eam sententiam accipio, quasi vereatur auctor homiliæ ne risum auditoribus ob suam simplicitatem moveat; sed generatim monet ridendam non esse religionem Christianam, quasi sine argumento auditores ad assentiendum adducat. Neque etiam Christi passionem martyrium appellat, sed hæc verba (p. 374): *Hoc est, sitiens ad martyrii consummationem confendo*, ad Davidem referuntur.

Sed tamen inest his homiliis quædam cum stylo Basilii dissimilitudo, quæ certo illas ei attribui non sinit. Idcirco homilia in psalm. xxviii fere ab omnibus rejicitur. Dabia nonnullis visa est homilia in psalm. xxxvii. Præterea non levis momenti videri debet quod observat auctor Præfationis tomi primi, hanc in psalmum xxxvii homiliam ex variis Eusebii locis ad verbum excerptis constructam esse. Non enim probabile est S. Basilium, dum concionaretur,

A memoriam onerasse alienis ejusmodi divitiis. Inest idem vitium homiliæ in psalmum xiv, cujus initio prolixus Eusebii locus, totidem pene verbis, sed minus eleganter constructus legitur. Difficilius est Basilio auferre homiliam in psalmum cxv, quæ nihil habet ex Eusebio totidem verbis desumptum, nec a stylo Basilii discedere videtur, si excipias hæc verba modo allata: *Sed utinam et mihi contingat digne credere, ut nunc magnæ huic Dei Ecclesiæ quinque verba loquar in mente mea*. Cum hæc Basilii stylum non redolent, tum etiam videntur ab alio quodam episcopo, sive presbytero Ecclesiam Cæsariensem invisente pronuntiata. Inest enim his verbis species quædam honorificæ salutationis, qualem ab hospite concionante par erat adhiberi.

VI. Quod spectat ad quædam loca, quæ Præfationis auctor contextui S. Basilii assuta a librariis putat, fatendum sane est initium explicationis hujus versiculi, *Eruclavit cor meum verbum bonum*, quod totidem verbis apud Eusebium reperitur, cum sua sponte nimis prolixum esse, quam ut eum Basilius ad verbum edidicerit, tum vero nullam necessitudinem habere cum explicatione ejusdem versiculi quam statim affert Basilius. At idem nou dicam de explicatione hujus versiculi, *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*. Quæ apud Eusebium similia sunt huic Basilii explicationi, ex Basilio potius desumpta videri debent. Fatetur auctor Præfationis nonnulla librarios e genuina Basilii in psalm. xxviii homilia apud Eusebium transtulisse. Idem ab eis factum in hoc versiculo, cujus explanatio emendatior multo et plenior est apud Basilium, quam apud Eusebium. Præterea ab Eusebii ingenio, qui nihil magis metuebat quam ne Filius et Spiritus sanctus ex Patris substantia esse dicerentur, alienissimum fuit dicere, Verbum oris et Spiritum oris dici, *ut intelligatur Salvator ipse et sanctus ejus Spiritus ex Patre*. Immane quantum hæc ab Eusebio discrepant (a), qui Spiritum sanctum per Filium, ut cætera alla, creatum fuisse conceptis verbis pronuntiat.

Superest aliud fragmentum homiliæ in psalm. cxiv, ab his vocibus, *ὁ κόσμος οὗτος αὐτός τε ἐστὶ θνητός*, usque ad finem. Cur totus hic locus, ut plane spurius et ex Eusebio sumptus rejiciatur, multæ afferuntur rationes in Præfatione (b), quarum nonnullæ aliquid suspicionis et dubitationis in hunc locum conjicere possint, sed nullius prorsus momenti quæ secundo loco ponitur. *Postquam scriptor*, inquit auctor Præfationis, *omnem hominum vitam tribus annorum hebdomadibus definiit, nihilominus, secum ipse non consentiens, eodem in loco quinque recenset, tempus dentitionis, accommodatam ad disciplinas ediscendas ætatem, annos æphebios, statum virilem, senectutem*. Non totam hominis vi-

(a) 1 De theol., cap. 8.

(b) N. 37, p. 33.

tam scriptor ille tribus annorum hebdomadibus defuit, sed tempus intra quod homines crescere solent. Similis sententia reperitur in orat. 1 de hominis structura, n. 17 et 18.

Pluribus Basilii in psalmos homiliis nullæ insunt notæ, ex quibus pronuntiatas fuisse cognoscas. Nam glorificatione, quæ hujusmodi orationes claudere solet, carent homiliæ in psalm. vii, xxix, xxxii, xxxiii, xxxvii, xliv, xlv, xlvi. Sed cum Basilium dicat (a) in homilia in psalm. xxix: *Quot fornicatores, quot fures hic stant?* et in homilia in psalm. xxxiii: *Audite vos, qui aures cordis habetis apertas, liquet has duas homilias, etsi in fine glorificationem non habent, pronuntiatas tamen in ecclesia fuisse; nec video cur idem de aliis glorificatione carentibus iudicium non feratur.*

CAPUT XLII.

I. *Commentarium in Isaiam prophetam per paucos Basilii non attribuerunt. II. Scriptum hoc opus intra illud tempus quo Basilium presbyter fuit. Scriptum etiam in Cappadocia. III. Basilii ingenium et sententiæ in hoc Commentario. IV. Eadem Scripturæ interpretandæ ratio. V. Comparatur hoc opus cum homiliis de jejuniis et in ebriosos. VI. Nonnullis aliis exemplis et argumentis confirmatur auctorem Commentarii Basilium esse. VII. Solvuntur objecta.*

I. Debitam S. Basilio laudem vindicaturum me spero, si ejus nomini vindicem commentarium in Isaiam, qui ei, ut opus tanto viro indignissimum, abjudicatus est in Præfatione tomi I, p. 48. Jamdudum visus est sibi Erasmus eloquentiam Basilii in hoc opere non reperire, quod satis ei argumenti fuit, ut genuinum esse setum negaret. Ascriptorem (b) hac in re habuit Rivetum. Ipse etiam Petavius obiter pronuntiat commentarios ad Isaiam, qui Basilio solent inscribi, illius non esse, sed nullam iudicii sui rationem profert. Inter Græcos Joannes Drungarius, sæculi duodecimi scriptor, cujus fragmentum exstat in *Collect. Patrum Græcorum*, hoc opus S. Basilio abjudicat (pag. 350). Sic enim loquitur: Καὶ τοῦτο δὲ κατάδηλον ποιῶ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὡς ὁ ἐν ἀγίοις Βασίλειος μέρος τι τῆς ἐν χερσὶ προφητείας ἠρμήνευσεν· ἥτις ἐρμηνεῖα παρὰ πολλοῖς ἀμφιβάλλεται. *Hoc autem lectores admonitos volo, Magnum Basilium hujus prophetiæ partem interpretatum esse, quæ quidem interpretatio a multis in dubium revocatur.* Quod ait Drungarius a multis dubitari, an auctor sit hujus commentarii Basilium, id de scriptoribus ecclesiasticis intelligendum non videtur. Quos enim novimus, hi summo consensu parentem hujus operis Basilium agnoscunt, Maximus confessor, Joannes Damascenus, Symeon Logotheta, Antonius Melissa, Tharadius, auctor Scholiorum Græcorum in epistolas apostolicas. Græcis assentiri non dubitarunt recentiores critici, Natalis Alexander, Dupinus, Tillemontius, et eruditus editor operum S. Joannis Damasceni. Tot homi-

num eruditorum auctoritas parvi momenti videri non debet; sed tamen certi argumenti pondus non obtinet. Quare alia ineunda est via ad veri investigationem, ac in primis inquirendæ temporis notæ.

Antiquitatem operis plurima probant; sed nobis nota aliqua opus est, quæ non late pateat, ac non modo sæculum quartum designet, sed etiam illud temporis spatium, quo Basilium in Ecclesia Cæsariensi presbyter aut episcopus fuit. In hunc usum colligi possunt, quæ de Anomœis leguntur pluribus in locis: *Sunt nonnulli, inquit auctor Commentarii (p. 555), qui cum patres suos et tradita ab eis dogmata sequi fastidiant, ipsi hæresum cupiunt auctores esse. Quare novitates quasdam comminiscuntur adversus rectum sermonem, malitiam impietatemque scriptis prodentes: ad quos pervenit, vix, ad patres videlicet falsæ et adulterinæ scientiæ, et ad dogmatum impiorum scriptores. Tales enim eos, qui fidei inopia laborant, diripiunt, atque in animas vero illo sponso Deo Verbo viduas tyrannidem exercent. Sed et si quempiam Deo orbatum ob peccatum viderint, et hunc sibi quasi prædam vindicant: quippe eis promittunt securitatem omnem, et voluptariam vitam proponunt, si modo eos dogmatis Divinitatem oppugnantibus intelligant assentiri. Qualis nunc pullulavit Anomœorum hæresis, qui scortatoribus, adulteris, masculorum concubitoribus, plagariis, perjuris ac mendacibus veniam peccatorum pollicentur, si solum suæ adversus Unigenitum blasphemiam socios illos habuerint.*

II. Illud, ὁποία ἡ νῦν παραβλαστήσασα τῶν ἀνομοίων αἵρεσις, *Qualis nunc pullulavit Anomœorum hæresis, non referendum necessario est ad ipsum articulum, quo hæretici illi prodire. Statim enim atque verticem sustulit eorum impietas, vehementer ab iis qui Semiariani dicuntur, oppugnati sunt; et cum in offensionem ipsi Constantio venissent, plurimum negotii habuere in illius recolligenda gratia, nec tempus erat impunitatis aliis promittendæ, sed sibimetipsis quærendæ. Retraxere illi quidem ad se postea mobilem ac levem Constantii animum, ac de Semiarianis pœnas vicissim sumpserunt anno 360. Sed tamen cum ipse Constantius non tantam eis auctoritatem ac licentiam dabat, quanta in allato testimonio perspicitur (nam cum ventis maxime secundis uterentur, imposita Eudoxio eorum duci tristis necessitas Eunomii sui deponendi); tum vero nomen Anomœorum accepere, testibus sancto Athanasio (c) et Socrate (d), postquam in concilio Antiocheno Filium Patri dissimilem dixerunt, quod quidem anno 361 contigit paulo ante mortem Constantii. Quare quæ de Anomœis in hoc commentario dicuntur, referenda ad eorum sub Valente dominatum. Illud νῦν, ut observavimus ad epistolam 258, sæpe idem sonat. ac nuper, et de rebus ante aliquod*

(a) N. 3, pag. 127.

(b) Tom. III *Doqm. theolog.*, lib. I, c. 2, n. 4.(c) *De synod.* p. 907.

(d) Lib. II, c. 45.

tempus peractis dicitur. Unde Basilius de hæresi A Pneumatomachorum in epist. 159 : Τὸ νῦν παρακύ-
ψαν παρὰ τῶν ἀεὶ καινοτομεῖν ἐπιχειρούντων ζή-
τημα. *Nunc prodiens ab hominibus semper novi ali-*
quid inducere conantibus quæstio.

Ad idem Valentis imperium pertinent quæ de con-
troverſiis inter ipsos Catholicos exortis leguntur,
p. 504 : Ὅψελον δὲ οἱ αὐχοῦντες τὴν ἀποστολικὴν
διδασκαλίαν τετηρηκέναι, καὶ κατὰ διαδοχὴν ἀπ' ἐκε-
νων τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου παρειληφέναι, διὰ
τῆς περὶ τῶν δογμάτων ὁμοφωνίας ἐδείκνυον, ὅτι
μῖς εἰς μέρη τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας. *Utinam au-*
tem qui se doctrinam apostolicam servare, ac per suc-
cessionem ab apostolis prædicationem Evangelii acce-
pisse gloriantur, ostenderent, eadem de dogmatibus
dicendo, se unius Ecclesiæ Christi partes esse! B
Nec hæc conveniunt in illud Valentis tempus, cum
et de tribus hypostasibus maxima esset contentio,
ac inter plurimos episcopos disrupta communio es-
set, in qua sarcienda nec presbyter Basilius nec epi-
scopus laborare destitit. Scriptus ergo commenta-
rius in *Isaiam* sub Valente; idque intra septem
priores annos illius imperii, antequam e latebris
dissimulationis prodiisset nefaria Pneumatomacho-
rum hæresis, quæ initio episcopatus Basilii grassari
cœpit, ac deinceps perpetuum cum eo bellum ha-
buit. Nihil enim de illa hæresi reperias in commen-
tario. solus Filius defenditur : soli impugnantur
Ariani, qui, ut in alio loco (p. 523) legimus, tradi-
turos se pollicebantur quæ ad Filium spectant, at-
que hoc specioso sermone simplicioribus illudebant.
C
Quinetiam Pneumatomachos intelligit commenta-
tor, non hæreticos, qui divinitatem Spiritus sancti
impugnabant, sed homines amaros et malos, quos
cum api ex immisso aculeo moriente comparat (p.
531). *Talis est, inquit, hominum amarorum et adver-*
sus Spiritum pugnantium natura, τῶν πικρῶν ἀνθρώ-
πων καὶ Πνευματομάχων, qui semetipsos nequitia
magis lædunt, quam eos qui in eorum iracundiam
inciderint. Videtur ergo Pneumatomachorum vox
nondum tunc designandis hæreticis fuisse ad-
dicta.

Jam magnum habemus argumentum, cur Basilio
tribuatur hoc opus. Præterquam quod ei adjudica-
tur ab antiquis, intra illud tempus scriptum compe-
ritur, quo presbyteri munere perfungebatur. His
adde non infirmam conjecturam, ex qua auctorem
operis Cappadocem esse colligitur. Nam varias gen-
tes enumerans primo loco (p. 428) nominat Cappa-
dociam.

III. Quod si et Basilii ingenium et sententiæ et
Scripturæ interpretandæ ratio in eodem opere de-
prehendantur, non video quid loci relictum sit du-
bitationi. Neque enim intra illud tempus, quod ab
anno 364 ad annum 371 effluxit, alius in Cappadocia
scripior fingendus, qui Basilius recentibus admo-

dum scriptis cognitum tanta similitudine retulerit,
quanta semetipsum Basilius in omnibus operibus re-
fert. Paucis ergo demonstrandum summam esse
inter commentarium et alia Basilii scripta similitu-
dinem.

(a) Nemo est sane qui, si animadvertat attentius,
quam libenter commentarii auctor de physicis re-
bus, ac præcipue de animalium proprietatibus dis-
serat, non facile agnoscat auctorem homiliarum in
Hexaem. Redolent etiam (b) nonnulla operam a Ba-
silio in astronomia (c) Athenis ediscenda in-
sumptam. Inter artes quæ ad vitam necessariæ, et
eas quæ vanæ et inutiles sunt, idem prorsus discrimen
statuitur in commentario (p. 941), ac in prima
homilia in *Hexaem.* (p. 7), et utriusque loci simil-
lima sententia. Legimus in homilia 3 in *Hexaem.* p.
23, et in comment. p. 582, ea quæ labore parta sunt,
servari diligentius, facile parabilia contemni. Ob-
servat Basilius (p. 2) in homil. 1 in *Hexaem.* Moy-
sen certis gradibus pervenisse ad Dei visionem, at-
que hoc beneficium auno ætatis octogesimo assecu-
tum esse. Eamdem observationem habemus in
proæmio commentarii (p. 382). Mirifice placebat Ba-
silio adhibita a Nathan propheta Davidis reprehen-
dendi ratio. Hanc laudat in epist. 2 (p. 479). Eam-
dem commendat in commentario.

Observat auctor commentarii versum vicesimum
secundum capitis secundi, cum deesset in exempla-
ribus communis editionis, ac in Hebræo fonte lege-
retur, ex aliis interpretationibus huc esse transla-
tum. Quod quidem Tillemontius consonum judicat
consuetudini Basilii, qui in homiliis in *Hexaem.* sæ-
pe citat interpretationes Aquilæ et aliorum. Ejus-
dem Tillemontii judicio, commentator, dum in expli-
cando propheta litteram sequitur, explicationes
profert, itidem ut Basilius, claras et perspicuas,
non longe petitas aut per vim tractas : dum autem
in moribus informandis versatur, morum doctrinam
trahit, non solum æque sanctam et puram, ac in
aliis operibus sancti Basilii, sed etiam, ut in homiliis
Basilii in *Psalmos*, e singulis prophetæ vocibus de-
ductam.

IV. Sæpe commentator ex aliis Scripturæ libris
testimonia depromit, ut *Isaiam* illustret. Sic illud
Isaiæ : *Et exaltabitur Dominus Sabaoth in iudicio* (p.
499), illustrat his psalmi verbis, *Exaltabo te, Domi-*
ne, quoniam suscepisti me, variosque assignat mo-
dos, quibus Deus ab homine exaltari possit, sed
eosdem prorsus ac in homil. in eundem psalmum
xxix, Basilius homil. 3 in *Hexaem.* explicans illud,
Cæli enarrant gloriam Dei, negat (p. 31) inde colli-
gendum cælos esse animatos, sed Scripturam sic
interpretatur : Ἄλλ' ὁ ἐν τοῦτοις λόγος παρὰ τῶν
νοῦν ἐχόντων τεθεωρημένως ἐκλαμβανόμενος, συμ-
πληρωτικός ἐστὶ τῆς δοξολογίας τοῦ κτίσαντος. *Sed*
horum constitutionis ratio accurata contemplatione

(a) Vid. p. 414, 434, 477, 478, 500, 503, 529,
531.

(b) Vid. p. 582.

(c) Naz. or. 20.

ab hominibus sensu præditis excepta, complet glorificationem Creatoris. Vitiosa erat hujus loci interpretatio, sed quæ a me allata est confirmatur simillima commentatoris sententia, qui sic loquitur (p. 494) : *Οι οὐρανοὶ διηγούρται δόξαν Θεοῦ οὐχ ὅτι φωνὴν ἀσθητὴν ἀφίασι ταῖς ἀκοαῖς ἡμῶν, ἀλλ' ὅτι ὁ τοῖς λόγοις τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως ἐγγυμασάμενος, καὶ γνωρίσας ἀπάντων τῶν κατ' οὐρανὸν τὴν διάθεσιν διὰ τούτων οἶνεὶ φωνὴν ἀφιέντων, τὸ μεγαλεῖον τῆς δόξης τοῦ πεποικηκότος αὐτοὺς διδαχθήσεται. « Cæli enarrant gloriam Dei ¹ : » non quod ad aures nostras emittant vocem sensibilem, sed quod qui in iis meditandis rationibus, quibus constitutus mundus est, exercitatus fuerit, et per cælos quasi vocem edentes, cælestium omnium rerum dispositionem ac ornatum cognoverit, addiscat magnificentiam gloriæ ejus, qui condidit cælos.*

V. Maxima etiam est similitudo inter ea quæ de jejuniis leguntur in commentario et in utraque homilia in jejuniis : quod quidem testimoniorum appositione probandum videtur. Sic igitur commentator n. 34, p. 405 : *Itaque a jejuniis quod in occulto est, cavendum nobis est, quod justo judicio dicitur a Domino odio haberi, quod et propheta deprecatur, dicens : « Non interficiet fame Dominus animas justorum ². » Siquidem non de corporali fame loquitur (alioqui dixisset corpora justorum), sed de animarum inedia. « Non enim interficiet fame animas justorum ; » alioquin hoc pacto in beatorum vita futura esset contrarietas, quandoquidem Paulus in his de quibus gloriatur id enumerat : « In jejuniis sæpe, » item illud : « In fame et siti ³. » Famem autem a justis deprecatur. Verum singula hæc præstat juxta sublimiorem inediæ intelligentiam interpretari. Ejusmodi est et illud : « Non vidi justum derelictum, nec semen ejus quærens panem ⁴. » Meminimus etiam Eliæ, qui a Sidonide petivit panem ⁵ : quin et semen Jacobi in Ægypto panes quærebat. Quod si vitaverimus abjectam et humilem intelligentiam, jam evanescet ea quæ in verborum repugnantia sita est ineptia. Ejusmodi igitur jejunia jejunabant Judæi, fame enecantes interiorem suum hominem, quod ad ipsos pervenisset comminatio illa, quæ dicit : « Ecce dies veniunt, dicit Dominus ⁶, et inducam super terram hanc famem : non famem panis, neque sitim aquæ ; sed famem audiendi verbum Domini. » Itaque jejunia odisse se dicit Dominus, eorum, qui animum suum conficiunt quidem tabe præ salutarium ac vivificantium documentorum inedia : sed pinguefaciunt præter modum saginantque exteriorem hominem.*

Basilium in homil. 2 in Jejun. n. 8 : *Rursus ab interno mentis jejuniis caveamus, quod et propheta deprecatur, his verbis : « Non occidet Dominus fame animas justorum ⁷. » Ac rursus : « Non vidi ju-*

stum derelictum, nec semen ejus quærens panem ⁸. » Nec enim loquitur de panibus sensibilibus, qui venerat filios patriarchæ nostri Jacob panum causa descendisse in Ægyptum, sed de spirituali loquitur alimonia, qua interior noster homo perficitur. Ne veniat etiam in nos jejuniis quod Deus comminatur Judæis : « Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, et inducam in terram hanc famem, non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi verbum Domini ⁹ : » quam ideo immisit justus iudex, quod perspiceret eorum mentem verorum dogmatum inedia, fame necari : contra vero, externum eorum hominem supra modum pinguescere et obesum fieri.

B Pergit commentator : *Quemadmodum enim in libræ momento, quando lanx altera deorsum vergit, ea quæ huic obversa est, attollitur : pari ratione in homine id ipsum fieri quivis advertere potest. Cum enim pinguescit caro, contingit mentem fieri quodammodo infirmiore : extenuari vero sæpenumero carnem, dum mens iterum bona habitudine gaudet. Et id ipsum est quod ait Apostolus ¹⁰, quod « quantum corrumpitur exterior homo, tantum renovatur interior ; » item illud : « Quando infirmor, tunc potens sum ¹¹. » Nam fuliginosæ quædam exhalationes ex copioso et pingui alimento emissæ, densæ nubis instar infusam animæ a Spiritu sancto illustrationem interceptiunt.*

C Simili prorsus sententia, licet non iisdem verbis Basilium homil. 1 in Jejun., pag. 8 : *An ignoras quod perinde atque in acie hinc atque hinc instructa, qui alteri parti fert suppetias, facit ut altera vincatur : ita qui carni sese adjungit, expugnat spiritum, et qui ad spiritum transit, carnem in servitutem redigit ? Hæc enim sibi invicem adversantur. Proinde si cupis mentem reddere validam, fac carnem domes jejuniis. Hoc enim est quod ait Apostolus, quod « quantum externus homo corrumpitur, tantum internus renovatur ; » item illud : « Cum infirmor, tunc potens sum. » Postrema commentatoris periodus reperitur in eadem homiliæ pagina, pluribus aliis interjectis.*

D Sed tum maxime Basilium agnoscitur, cum comparantur cum illius in ebriosos homilia, quæ in commentario leguntur de ebrietate (p. 488 et seqq.). Nonnulla et verbis et sententiis similia sunt in commentario et in homilia ; sed quæ absunt ab homilia non minus præclara sunt, quam quæ in utroque reperiuntur, ita ut facile pateat eundem ubique Basilium disserere. Quin etiam verisimillimum est Basilium ex commentario in homilia transtulisse, quæ conveniebant. Quod enim ait in homilia (p. 126, n. 5) : *Quemadmodum cava, dum torrentes confluant, plena videntur ; sed ubi exundatio præterit, sicca aridaque relinqui ; ita ebriosorum*

¹ Psal. xviii, 2. ² Prov. x, 3. ³ II Cor. xi, 27. ⁴ Psal. xxxvi, 25. ⁵ III Reg. xvii, 11. ⁶ Amos viii, 11. ⁷ Prov. x, 3. ⁸ Psal. xxxvi, 25. ⁹ Amos viii, 11. ¹⁰ II Cor. iv, 16. ¹¹ II Cor. xii, 10.

areus, restagnante vino, plenum quodammodo esse, A et madidum, sed simul ut paululum effluxit, siccum et humoris experti relinqui, id apte quidem et in homilia et in commentario dictum est, sed haud scio an aptius in commentario, ubi necessariam habet juncturam cum explanatione, quam subjicit Basilius his prophetae verbis: « Vae iis... » qui expectant vesperam; vinum enim eos comburet.

VI. In Notis ad cap. 5 libri *De Spiritu sancto*, ubi Basilius ait (p. 7) *universa sese ad Unigenitum convertere, invincibili atque insedabili quodam desiderio et arcano affectu ad auctorem et largitorem viae respicientia*, apposuimus hoc commentarii testimonium: *Unigenitus* (p. 477) *ipsum bonum, quod appetunt omnia, cujus amor naturali et inenarrabili modo omnium ratione utentium animis instillatus.* Agnosci etiam facile possit Basilius in illo monasterii instituti studio, quod prae se fert commentator (p. 464), cum vehementer invehitur in illos populi principes, qui voluntarios pauperes, cum beatos praedicare deberent, calumniantur ac contemnunt.

Unum superest, quod diligenter notatum et animadversum velim. Nimirum Eusebii testimonia, quae in hunc commentarium translata sunt, totidem verbis exstant apud Eusebium, ut perspicere potest in Praefatione primi tomi Operum sancti Basilii. At quae in hoc commentario similia sunt aliis Basilii locis, sententias tantum non verbis similia sunt, si unum aut alterum locum excipias. Unde hoc discrimen, nisi quia Basilius alios de industria et data opera imitabatur; ut autem seipsum imitaretur, satis erat, veluti natura duce, insitas animo sententias et Scripturae intelligentias sequi? Non est ergo cur vereamur hunc commentarium, ut genuinum Basilii laboris monumentum, suscipere.

Saepe Basilius in hoc opere unum se esse indicat ex senioribus et principibus populi (a): ex quo saltem presbyterum fuisse perspicitur. Altiores dignitatis gradum tunc obtinuisse non crediderim, tum quia, cum haec scriberet, nondum aperte prodibat, ut supra diximus, haeresis Pneumatomachorum, quae tamen anno 371 grassari coepit; tum quia verisimile est labores episcopatus obtinuisse, quominus Basilius ad umbilicum opus perduceret.

VII. Non valde difficilia sunt ad solvendum, quae nobis obijciuntur, vel potius ad eorum iudicium, qui hoc opus Basilio tribuunt, confirmandum apposta videntur. Quod enim indignum Basilio fuisse dicitur (b), oratore praestantissimo, ut ex Eusebii commentario tam multa in suum transferret, id cum sua sponte Basilium non videtur dedecuisse;

tum vero praecipuae difficultati solvendae plurimum conducet. Quam non fastidiret Basilius trita a veteribus vestigia, testatum reliquit insigni monumento, Philocaliam dico, quod una cum Gregorio Nazianzeno exegit. Praeterea aliter iudicandum de ejusmodi scripto, ac de orationibus, quas cum pronuntiaret Basilius, verisimile non est eum prolixis Eusebii locis memoriam onerasse. At minime repugnat, ut ex scriptore celeberrimo transferret in commentarium suum quae convenire videbantur. Denique ut omittam fieri potuisse, ut librarii ex Eusebio in hoc opus Basilii nonnulla assuerent, quemadmodum ejus orationibus ex eodem Eusebio nonnulla inseruerunt; cum Basilius hoc opus non absolverit, quis scit an tale editurus fuisset, quale nunc habemus? Nonne potius verisimile est haec testimonia ex Eusebio, veluti materiam quamdam scriptoris iudicio postea expoliendam et illustrandam, fuisse comportata?

Quin etiam decerpta ex alienis messibus loca id afferunt commodi, ut facile intelligamus, cur stylus commentarii non semper Basilii Magni eloquentiam redoleat. Ex his enim quae objecta sunt, nihil video quod, cum aliqua verisimilitudine objectum sit, praeter styli discrepantiam. Sed ille verisimilitudinis color evanescit, ubi animadvertitur in hoc opus, quod maxima ex parte nitorem Basilianae orationis retinet, aliorum testimonia interdum in-texti.

Frustra obijcitur commentatoris de daemionibus sententia (n. 25 et 256), quos victimis delectari et nidoribus gaudere et ali non semel pronuntiat. *Haec quidem, inquit auctor Praefationis, utcumque toleranda essent apud poetas, aut apud jocosum scriptorem Lucianum: at eadem in Patrum gravissimo Basilio quis ferat? Scio quidem caelestia quaedam corpora angelis a quibusdam Patribus Graecis tribui: sed nullus, quod sciam, ejusmodi nugae unquam garrivit. Arbitror autem Basilium a tantis deliramentis maxime omnium abhoruisse.*

Necesse non est longam seriem scriptorum idem sententiarum hic texere. Satis erit unus ex multis ad demonstrandam hujus iudicii iniquitatem Gregorius Nazianzenus (p. 127), qui in oratione 4 daemones vocat gulosos et fraudulentos, et in oratione 18 corporum et voluptatum amatorum (p. 279); eorumque mercedem esse victimas et libamina pronuntiat, ac per sanguinem et nidorem cum eis affinitatem contrahi.

Inter ea quae ut Basilio indigna colliguntur Praefat. num. 56, forte alicujus momenti videri possit quod ait commentator de intelligibili quadam cruce ad quatuor mundi partes pertinente. Sed id absurdum videri non debet; vel potius eruditionis S. Ba

(a) Pag. 417, 418, 419, 422, 463, 464, 509.

(b) Tom. I Praef., p. 54.

silii indicium est, qui similem sententiam apud A eodem die Dominico, qui jejunia ad recordationem salutiferæ passionis perducentia antecederat (p. 10).

mirari satis non possum quomodo Basilio secunda oratio de jejunio abjudicari poterit. Levissimæ afferuntur causæ: Posterior oratio et elegantia et copia multo inferior (g): multa in secunda leguntur, quorum alia ex prima sumpta, alia ex eadem expressa, quod parum decere videtur copiosissimum virum Basilium. Secundam orationem multo inferiorem priore esse elegantia et copia nec possum concedere, nec concessuros arbitrari quicumque attentius legerint. Prima longior est, ac secundam hac una re superat. Quod spectat ad alteram rationem, quid mirum si, cum Basilio eadem de re iterum disserat ac eadem vitia castiget, eadem sententiæ in utraque oratione interdum occurrunt? Sed tamen tanta cum varietate repetuntur, ut novitatis gratia non careant: quod quidem sancti Basilii ubertatem dicendi maxime demonstrat. Pene omiseram, ut rem nullius momenti, quod objicitur, duabus Basilii de gratiarum actione concionibus tantam inesse varietatem, ut ex iis quæ in priore dicta fuerant, nihil in posteriore repetatur. Manifestum est sua sponte discrimen. Sanctus Basilius in secunda prosequitur quæ pridie disseruerat. At duæ de jejunio orationes non eodem anno pronuntiatæ. Citatur hæc secunda oratio a sancto Joanne Damasceno, Simeone Logotheta et Euthymio. Basilius promittit (p. 16) ex more suo matutinam et vespertinam concionem sequentibus diebus.

CAPUT XLIII.

I. De homiliis secundi tomi. Homilia secunda de jejunio non auferenda Basilio. II. De homiliis 3, 4, 5. III. De homiliis 6, 7, 8, 9, quarum tempus examinatur. IV. De homiliis 10-20. V. Homilia 21. in episcopatu scripta. De tribus aliis orationibus. De homiliis deperditis. VI. De homiliis in appendicem rejectis. Nonnulla explicantur B perperam in his homiliis vituperata. VII. De libris in Eunomium, Ascetico ac duobus libris de Baptismo.

I. Nunc breviter nobis recensendæ sunt aliæ sancti Basilii homiliæ, quarum viginti quatuor in tomo secundo disponuntur eodem ordine ac in aliis editionibus, octo aliæ in Appendicem rejectæ sunt. Agmen ducunt duæ de jejunio homiliæ in quibus Basilius non id solum hortatur, ut indicta ab Ecclesia jejunia observentur, et ea ratione, quæ Deo placere possit, observentur (b), sed etiam ut ne crapula instantibus jejuniis præmittatur (c). Quin etiam fatetur non tantum sibi laboris insumendum esse, ut ad jejunium hortetur, quam ut dehortetur, *ne quis hodie*, inquit (d), *in ebrietatis mala incidat*. Nam a jejunio violando plerosque consuetudo et pudor deterrebant. Nulla enim erat insula (n. 2), nulla continens terra, non civitas, non gens ulla, non extremus mundi angulus, ubi non audiretur jejunii promulgatio, quam et exercitus et viatores, et nautæ et negotiatores summo gaudio excipiebant. Unde nec divites nec pauperes ab hac jejunii lege eximios habet Basilius: mulieribus tam conveniens ac secundum naturam esse censet jejungere, quam respirare: pueros, veluti virides plantas, jejunii aqua irrigandos: senibus eo facilius jejunium esse, quo antiquior cum eo familiaritas; viatoribus expeditum esse itineris comitem jejunium. Sed instantibus jejuniis præire solebat immoderata lætitia. Sic enim nonnulli apud se cogitabant (e): *Quoniam nobis quinque dierum jejunium indictum est* (neque enim apud Græcos jejunium in Quadragesima Sabbato servabatur), *hodie nos ipsos temulentia obruamus*. Pravam hanc consuetudinem, veluti paternam hæreditatem (f), retinebant, et velut qui longinquam perfectionem adornant, die Dominica adversus illos quinque jejunii dies vino indulgebant. Hanc pravitatem Basilius acerrime insectatur. Utraque oratio diversis annis habita, sed

^{12.1} I Thess. v, 26.

(a) Tillemon, not. 85, in Basil.

(b) Or. 1.

(c) Or. 2, n. 4 et 7.

(d) Ibid., n. 7.

(e) Ibid., n. 4.

(f) Ibid., n. 7.

(g) Præfat. tom. II, n. 4.

(h) Hom. 3, 4, 5.

die autem, cum celebraretur dies festus sanctæ Julittæ martyris, quem ipse Basilius antea annuntiaverat, sanctæ martyris passionem breviter describit, ac hesternam materiam reprehendens, quomodo semper orare possimus ac in omnibus gratias agere demonstrat.

Quod spectat ad martyrium sanctæ Julittæ, cuius festum die Julii tricesimo celebratur, sic totam rem a sancto Basilio discimus. Spoliata omnibus bonis a potentiore quodam urbis cive, id est Cæsareæ, hominem in jus vocavit, et quomodo sua essent hæc bona, quomodo per vim et impressionem rapta ostendit. Tum ille negat licere mulieri ex lege secum agere: neque enim fas esse ut communis Juris participes sint qui imperatorum deos non colunt, nec fidem Christianam ejurant. Ex quibus patet hæc gesta esse sub Diocletiano qui, ut testatur Lactantius (a), vetuerat ne jus Christianis diceretur. Visus est judici nefarius ille vir æqua dicere, statimque thus et focus mulieri proposita, si vellet legum beneficio perfrui. At Julittam minime moverunt deliciarum illecebræ, seque Christianam esse professæ est. Cumque sæpe interrogata idem constanter responderet, ab iniquo iudice non solum bonis, sed etiam vita spoliatur, ac igni damnatur. Sic autem ad supplicium progressa est, ut internum animi gaudium efflorescente hilaritate declararet, ac mulieres astantes ad constantiam hortaretur. Tum prosilit in rogam, πρὸς τὴν πυρὰν ἤλατο, id est, ut interpretatur Tillemontius (b), læta rogam conscendit, qui quidem veluti fulgens quidam thalamus, mulieris sanctæ corpus complexus, animam in regionem cœlestem transmisit, venerandum autem corpus propinquis integrum servavit, quod in præclarissimo ad urbem templo collocatum. Narrat Basilius terram sanctæ adventu benedictam, e sinu suo suavissimam aquæ naturam emisisse, ita ut sancta illa martyr, instar matris, eos qui urbem incolunt veluti quodam communi lacte nutriet, aqua videlicet, quæ et sanis tutela erat et ægris solatium. Eo gratius fuit Cæsariensibus hoc dulcissimi fontis beneficium, quod, ut ait Basilius, communi aquarum circa hunc locum naturæ insita erat saisugo. Videtur S. Julitta non in urbe Cæsariensi sepulta fuisse, sed non longe ab ea in loco aquis scatenti, unde sancta martyr eos qui in urbe erant veluti quodam lacte nutriebat.

III. Tres homiliæ sequentes, nempe 6, 7 et 8 materiæ similitudine conjunctæ sunt. Insectatur Basilius avaritiam divitum, et in commendando elemosynæ præcepto omnes ingenii vires profundit. Demonstrat in sexta duplex esse tentationum genus, res adversas et prosperas. Posterioris tentationis exemplum petit ab illo divite, qui omnibus rebus circumfluens, dicebat tamen, *Quid faciam*.

A quasi unus ex miserrimis. Alias illius voces et latam de illo sententiam similiter explanat.

Initio septimæ orationis commemorat Basilius, quæ antea in quadam concione dixerat de divite illo adolescente, qui Dominum de vita æterna interrogavit. Nunc demonstrat quam stulte adolescens ille divitias Christo prætulera, idemque eos facere declarat, qui alia quidem præcepta adimplere volunt, sed elemosynæ præceptum violant. Pluribus castigat hoc vitium, et inanes refellit causas, quibus uti solebant, cum sibi liberos esse, ac sibi ad necessarios usus dicere providendum esse, seque multa pauperibus legaturos promitterent.

Supra conati sumus probare orationem octavam, quæ est in famem et siccitatem, habitam fuisse anno 368, cum horrenda fames Cappadociam affligeret. Demonstrat hujus calamitatis causam ex hominum peccatis repetendam esse, eorum maxime, qui cum abundarent, nihil ex suis acervis emeticbantur pauperibus. Aliam affert causam, nempe ut homines probentur, sive divites, sive pauperes. Postremos hortatur, ut Deo confidant, ac de sua egestate pauperioribus succurrant. Omnium enim calamitatum maximam esse famem, ac eorum, qui hoc malo per-eunt, adeo miserabilem esse mortem, ut inter immanissimas belluas numerandus sit, qui corpori fame pereunti non succurrat. Omnibus generatim proponit exempla belluarum, ethnicorum, ac in primis primorum Christianorum.

C Videntur publicæ quædam preces extra ordinem indictæ fuisse, ut ira divina, cujus indicium erat fames, placaretur. Aiçenim Basilius (n. 3) pueros relictis in litterario ludo tabulis in ecclesia ad remissionem animi et oblectamentum vociferari, festumque illis quodammodo diem esse publicam mœstitiæ, quæ illis aliquam a studiorum molestiis intermissionem concedit. Queritur quod dum ejusmodi pueri in ecclesiam ventitant, dum infantes qui nec precari noverunt nec possunt, ad confessionem veniunt, id est ad preces, quibus a Deo peccatorum venia poscebatur; plerique viri ac mulieres negotia precibus præferant ac perpauca secum precentur, iique oscitantes ac nunc huc nunc illuc sese convertentes, avideque exspectantes dum cantor psalmorum versiculos absolverit, ut ex ecclesia tanquam e carcere dimissi necessitate precandi eximantur.

Non videtur hanc de fame et siccitate orationem indicare Gregorius (c), cum divitum horrea, qui summam annonæ charitatem aucupari et calamitatum caupones esse solent, Basilium hortatibus suis aperuisse narrat. In hac enim oratione non magis divites hortatur Basilius, quam ipsos etiam pauperes, ut aliis succurrant. Quare libentius crederem indicari a Gregorio orationem in illud Lucæ: *Destruam*

(a) Lact.. *De morte persecut.*
(b) Tom. V, pag. 647.

(c) Naz. or. 20.

*horrea mea*¹. Totus enim ibi versatur Basilius in adhortandis divitibus ne caupones fiant humanarum calamitatum (p. 46), ne exulcerent vulnera, ne fratrem tempore necessitatis ignorent, sed promptuaria aperiant (p. 47), et frumenti fratres participes efficiant (p. 49). Sed tamen quominus hanc orationem ad famis tempus referam, his detineor verbis (p. 46): *Cave exspectes annonæ charitatem ad horrea aperienda:... Ne famem æuri causa, ne communem egestatem ob privatam tuam copiam opperiare.* Nullam tunc graviozem, quam aliis temporibus, juvandi pauperis causam exstitisse, ex his etiam verbis perspicui potest: *Nunc quid impedit quominus largiâre? Nonne adest indigus?... Esuriens contabescit, nudus riget, strangulatur is a quo debitum exigitur, et tu elemosynam differs in crastinum.*

Demonstrat Basilius in oratione nona Deum auctorem malorum non esse; sed calamitates, quæ ab eo inferuntur, eo spectare, ut virtus hominum probetur, vel ut peccata expientur, vel etiam, si minus emenduntur improbi, saltem eorum exemplo alii meliores fiant. Nullam enim mali esse substantiam, sed Adamum ac ipsum etiam diabolum liberi arbitrii deteriore usu prolapsos esse.

Conjici posset hanc orationem eodem anno 368 pronuntiatam fuisse, aut certe anno 369 ineunte, antequam frugum collectio, aut spes colligendi famem sedasset. Nam inter calamitates, ex quibus nonnulli ansam arripiebant, ut de Dei providentia non pie sentirent, numerantur integra urbium excidia, fames, siccitates et sterilitas terræ (a). Urbium excidia ad Nicænam anno 368 miserabiliter eversum referri possunt, fames et siccitates ad Cappadociam.

IV. In oratione decima, quæ est adversus irascentes, ostendit Basilius quot et quanta ex iracundia oriantur mala, quam iniquæ et inanes irascendi causæ: quomodo iracundia utiliter interdum uti possimus, quomodo vitiosam iracundiam superare. Simili ratione et via procedit in oratione de invidia: quantum miseræ insit huic vitio et quomodo sanandum exponit.

Jam diximus primam omnium S. Basilii orationum eam esse, in qua sex primos Proverbiorum versiculos explanat. Hanc ei materiam disserendi imposuerat episcopus Eusebius, cujus precibus confidens Basilius rem difficilem sine mora et cunctatione aggressus est. Hæc una est ex omnibus Basilii homiliis, cui Eusebius interfuerit. Neque hujus rei obscura et obstrusa ratio. Secessit enim Basilius non multo post ordinationem; reversus Cæsaream, unius Ecclesiæ, in quam episcopus venire non solebat, administrationem suscepit.

In oratione decima tertia, quæ inscribitur *In sanxum baptisma*, castigantur qui suscipiendi baptismi horam prorogant. Demonstrat Basilius totam vitam

A baptismi tempus esse, sed tamen Paschatis tempus maxime baptismo convenire: perabsurde facere qui cum in Christum credant, Christiani tamen non fiunt. Exponit illorum oculis quot et quanta fugiant bona, cum baptismum fugiunt. Voluptatum amor et diaboli artificis hanc baptismi fugam attribuit; ac declarat, nisi ad saniozem mentem redeant, hoc eos manere, ut vel moriantur sine baptismo, vel baptismum morbo oppressi non, ut par est, suscipiant. Quamvis autem ipsius etiam juventutis frenum esse baptismum doceat (u. 6), non tamen parentes vituperat, qui filiorum baptismum prorogabant, ne eximium hunc thesaurum adolescentiæ naufragiis exponerent; in eos tantum invehitur, qui cum sui juris essent, liberiozem vitam baptismo nolebant B interrumpi.

Dicta est oratio decima quarta in ebriosos, cujus vitii exagitandi hinc Basilio nata est occasio. Cum per septem jejuniorum hebdomadas Evangelium gratiæ Dei diu noctuque sine intermissione prædicasset, permolestum ei accidit, ut nonnulli ex plebe sibi commissi jejuniorum fructus unius vesperæ intemperantia, et accepta per totum Quadragesimæ tempus monita in ventum effunderent. *Nam mulieres lascivæ... servitutis Christi excusso jugo (p. 123), velamentis honestatis a capite rejectis, contempto Deo, sprete ipsius angelis, virilem omnem aspectum citra pudorem ferentes, comas agitantes, trahentes tunicas, ac pedibus simul ludentes, lascivienti oculo, effuso risu, ad saltandum quasi quodam furore concitæ, omnem juvenum libidinem in seipsis provocantes, in martyrum basilicis pro mœnibus civitatis choros constituentes, loca sancta officinam obscenitatis suæ effecerunt. Camilenis meretriciis ut aerem conspurcarunt, ita terram tripudiis pulsatam pedibus immundis sœdarunt; spectaculum sibi ipsis juvenum turbam undique statuentes, plane inverecundæ, prorsusque insipientes, nullum insanix modum omitentes.*

Cum vinum hujus lasciviæ causa exstitisset, demonstrat Basilius quantum sit vitium ebrietas, quæ hominem intra belluarum conditionem deprimit, incontinentiam movet, ac ipsum etiam corpus, non solum animam, corrumpit. Invehitur in pharmaca ebrietatis, quæ adhiberi ad diutius bibendum solebant, et in multa alia intemperanter in conviviis fieri solita. Vino attribuit quæ nuper contigerant, communes virorum et mulierum choros, risus utrinque, cantilenas obscenas, meretricios gestus ad libidinem provocantes. Declarat nec puellas innuptas cum virginitate, nec nuptas cum pudicitia domum rediisse. Si quæ enim corpore integræ perstiterint, at mente integras non perstitisse. Item de viris statuit, qui huic spectaculo interfuerant. Veretur ne qui ita se gesserunt Paschæ tempore, his non multum prosit festum Pentecostes. Hortatur tamen eos ad pœnitentiam, ut jejunio ebrietatem expient: C

¹ Luc. xii, 18.

(n) N. 2, 3 et 5.

saltationem genu flectendo. Rogat eos qui lasciviae A 372 multa non belle fieri solita emendare conatus est. Id satis convenit his quos alloquitur. Nam cum eos vehementi oratione sæpe castigasset (p. 365), metueretque ne hæc dicendi libertas in hospite displiceret; contra quam metuebat evenit, ac liberior reprehensio illius audiendi studium accendit.

In oratione decima quinta, quæ inscribitur *De fide*, disserit Basilius de divina natura, et de Filii ac Spiritus sancti divinitate. Tanta erant Catholicorum fidei studia (p. 131), ut auris omnis aperta esset ad audiendam theologiam, nec ecclesia his rebus audiendis satiaretur. In sequenti homilia explicat initium Evangelii secundum Joannem, usque ad hæc verba, *Hoc erat in principio apud Deum* ^a. Multos noverat Basilius ex scriptoribus ethnicis, quos tanta initii Joannis admiratio ceperat, ut illud in scripta sua inserere non dubitarent.

De oratione decima septima, quæ est in S. Barthelemy martyrem consuli possunt Præfatio tomii secundi art. 2, et Notæ 74 et 75 Tillemontii in persecutionem Diocletiani. Nihil enim mihi videtur ea de re statui posse quod non incurrat in magnas difficultates. Nihil disertius et elegantius duabus sequentibus Basilius in S. Gordium et quadraginta martyres. S. Gordium sub Licinio passum esse merito probat Tillemontius ex Basilius verbis, qui testes illius martyrii adhuc exstare declarat (a). Celeberrima est S. Basilius in quadraginta martyres oratio quam et Gaudentius (b) et Gregorius Nysseus (c) laudant.

S. Basilius in oratione vicesima, quæ de humilitate inscribitur, demonstrat hominem, postquam a diabolo victus et dejectus est, inania sibi finxisse gloriæ ornamenta, divitias, honores, mundi sapientiam; sed veram gloriam in eo positam esse, ut Dei gratiæ accepta omnia referamus, memores Petri, qui humanæ timiditati traditus est, ac in primis ab ipso Christo exempla humilitatis repetentes. Edocet Basilius quibus modis hæc eximia virtus comparari possit. Observatione dignum est quod ait diabolus (p. 158), dum homini insidias struit, sibimetipsi inscientem struxisse, nec tantum nocuisse ei, quem a Deo et a vita æterna alienaturum se speraverat, quantum se ipse prodidit, transfuga a Deo factus et morti æternæ addictus.

V. Nullam hactenus recensuimus S. Basilius homiliam, quæ notas episcopatus præ se ferret. Sed vicesima prima, *Quod rebus mundanis adherendum non sit, et de incendio extra Ecclesiam factis*, cum extra Cappadociam pronuntiata sit, non male ad episcopatum refertur. Nullum enim Basilius presbyteri iter novimus, præter illud quod Samosata suscepit anno 369. Illuc rursus abiit anno 372. Sed aptior multo conjectura Tillemontii, qui hanc orationem Satalis habitam putat, ubi Basilius anno

B 372 multa non belle fieri solita emendare conatus est. Id satis convenit his quos alloquitur. Nam cum eos vehementi oratione sæpe castigasset (p. 365), metueretque ne hæc dicendi libertas in hospite displiceret; contra quam metuebat evenit, ac liberior reprehensio illius audiendi studium accendit. Quare ut eos a diaboli laqueis penitus abducat, demonstrat eis hostis artificia, quæ hac maxime ratione vitari docet, si hanc vitam viam esse meminerimus, nec quidquam esse, quod nostrum dici possit: sed solam animam et corpus nostra esse. Inde ad præceptum elemosynæ inculcandum fertur, quod quidem omnino necessarium esse docet, nec sine æterni ignis damnatione prætermitti posse. Perorantem nonnulli admonere ut de incendio hesterno verba faceret. Nam incensis privatorum ædibus, ignis ipsi ecclesiæ minabatur, sed mirabiliter extinctus est. Id Dei misericordiæ attribuit Basilius, qui diaboli artes in ipsius caput rejecit. Hortatur ut iis succurratur, qui nihil ex incendio, præter corpus et animam, servarunt: ipsi vero acceptum damnum exemplo Jobi coronæ materiam efficiant.

Immerito inter homilias collocatur oratio vel tractatus in quo Basilius adolescentes consanguineos edocet, quid habeant utilitatis profanæ litteræ, quid cavendum in poetis, atque in ipsis etiam historicis et rhetoribus; quomodo præclare dictis et factis, quæ in ejusmodi disciplinis percipiuntur, ad morum institutionem utendum sit. Presbyter erat vel episcopus cum hæc scripsit. Ait enim se id ætatis esse (p. 173), et ex rerum in utramque partem mutatione, quam expertus est, satis magnum usum humanarum rerum consecutum esse, ut adolescentes edoceat. Scriptum opus Cæsareæ: neque enim his adolescentibus quotidie ad magistrōs ventitantibus alia in urbe Basilius polliceri potuit (p. 174) se ejusmodi consilii eos erudire non desitutum (p. 184), ac si in se oculos conjiciant (p. 173), fore ut suis parentibus non indigeant.

S. Mamantis martyris laudes persequitur Basilius in oratione vicesima tertia, atque ut hoc munus exsequatur, symbolam rogat ab iis, quibus S. martyr præsto adfuit nomine invocatus, quos ex peregrinatione reduxit, quos erexit ex infirmitate; quibus liberos jam mortuos restituit, quibus rogavit vitæ tempus. Nihil aliud de hoc martyre discimus ex hac oratione, nisi eum pastorem ovium fuisse, unde accepta occasione Basilius de bonis Ecclesiæ pastoribus et de mercenariis disserit.

In oratione vicesima quarta refelluntur Sabeliani et Ariani, ac primi cum Judæis, postremi cum ethnicis comparantur. Opponit eorum erroribus Basilius accuratam catholicæ doctrinæ expositionem. Sed cum videret auditores avidè expetere,

^a Joan. 1, 2.

(a) N. 3, p. 145.

(b) Homil. 17.

(c) Or. 2, in quadraginta mart., p. 206.

ut de Spiritu sancto dissereret, illius divinitatem Scripturæ et traditionis auctoritate defendit, ac cavillationem dicentium, *ingenitus est aut genitus*, refellit. Videtur hæc homilia ad episcopatum referenda. Jam enim celeberrima erat quæstio de Spiritu sancto (p. 195) : ac omnis arrecta auris ad audiendas de hoc dogmate disputationes. Multi Basilium audiebant, non tam ut ejus doctrina juvantur, quam ut calumniandi ansam arriperent.

Mirum sane est ex tot homiliis, quas Basilium presbyter, tum episcopus in ecclesia Cæsariensi habuit, tam paucas ad nos pervenisse. Inter perditas homilias numerare possumus homiliam *De elemosyna et judicio*, et aliam, *Quod Deus incomprehensibilis*, quarum primam citat Simeon Logotheta, serm. 4, n. 7; alteram serm. 15, n. 3. Duæ aliæ indicantur in superioribus editionibus ad marginem, nempe homilia in Evangelium Matthæi, serm. 16, n. 5, et serm. 19, n. 1 et 3. Sed hæc reperimus in homilia in ebriosos. Similiter in sermone 20, p. 576 et 577, indicatur hæc homilia, *Quomodo quis sobrius esse debeat*. Sed uterque locus exstat in homilia *De humilitate*.

VI. Quod spectat ad homilias, quæ in appendicem rejectæ, ut spurix, fuerunt, fatendum est eas a Basilii stylo discrepare, si tamen excipias homiliam in sanctam Christi generationem, quæ ad Basiliani sermonis elegantiam maxime accedit. Sed illud asseverare non vereor, Basilio dignissimas esse, si pietas et doctrina spectentur. Levisimus nævus est in auctore homiliæ in sanctam Christi generationem, historia Zachariæ inter templum et altare occisi, propterea quod sanctissimam Christi matrem in loco virginibus destinato post partum collocasset. Non magnum dedecus fuisset S. Basilio in ejusmodi rebus decipi. Majoris momenti est, quod ejusdem homiliæ auctor existimasse dicitur, *regum successiones cometis significari*. At nihil ab ejus sententia magis alienum. Ait enim de cometis (p. 601) : *Μάλιστα δοκοῦσι βασιλέων διαδοχὰς δηλοῦντες κατ' οὐρανὸν ἴσασθαι. Maxime videntur ad significandas regum successiones in cælo consistere*. Sed id insanis astrologis videri ait, quos hoc loco refellit, minime vero Christianis, ut ex toto loco perspicui potest.

Non debuerunt ut absurdæ et impiæ sententiæ rejici, quæ in homilia in pœnitentiam leguntur. *Quid enim vis*, inquit auctor homiliæ, *unumne peccatum imputari sanctis an justitiam multam? Fecit peccatum : at fecit etiam justitias multas. Quid justum est apud justum Deum, paucorumne meminisse an multorum oblivisci? Sit statera, et qua mensura mensi fuerimus admetientur nobis. Si peccata plura sunt, sit peccator ; sin justitiæ plures, sit justus*. Nequaquam docet justos qui labuntur, salutem ob priora præclare facta consequi sine pœnitentia ; sed loquitur de lapsis per pœnitentiam resurgentibus, ut patet ex totius orationis proposito, et ex

A pœnitentiæ exemplis quæ mox citata verba præcedunt et sequuntur. Immerito Basilii doctrina cum his principiis pugnare existimatur. Simillima docet in homilia *De humilitate*, ubi sic loquitur (p. 161) : *Et, si proximum peccantem videris, cave consideres ipsius peccatum solum ; sed etiam quæ fecit aut facit recte, cogita ; et sæpe eum deprehendes teipso meliorem, expensis rebus omnibus, non una duntaxat parte examinata. Neque enim Deus hominem ex parte expendit : « Ego enim, inquit, opera et cogitationes eorum venio congregaturus »²². Quinetiam cum Josaphat aliquando ob præsens peccatum increparet, meminuit quoque recte sanctorum ipsius, his verbis : « Verumtamen verba bona inventa sunt in te »²³.*

B In eandem sententiam accipienda hæc verba (p. 607) : *Unumne malum reputat Deus, multa vero bona non reputat? Quot martyres qui primum negant, rursus redintegrata pugna cladem resarsere? negant autem non animo, sed lingua. Caro namque infirma est. Excidit qui abnegat ; rursus cum constiterit, instauratur. Nec enim mala observat Deus, bona vero nullo loco numerat. Et cum quis torqueretur, plerumque cessit cum ferre non posset, non commutans voluntatis propositum, sed labore victus. At dimissus, ac requiem nactus, restauratur. Servabiturne dictum breve adversus illum, tormenta vero non enumerabuntur? At Deus iudex est, non hominum audacia. Audes legem præscribere Deo, qui infirmitatem novit, et suppeditat auxilium, dabitque victoriam? Quot sunt qui post vitam malam martyrium sustinuerunt? Num quoniam cupiditas illeceit, privabuntur laboribus? Hic etiam de lapsis ad certamen redeuntibus agit, quos instaurari ait auctor homiliæ, eisque merita prioris vitæ restitui contendit. Nec eos qui lingua, non animo jurarunt, a peccato eximit, sed eos a pœnitentia sine crudelitate excludi non posse declarat.*

C Tempus non teram in pluribus aliis explicandis, quæ non merito suo vituperata in his homiliis fuerunt. Quale est quod ait auctor homiliæ (p. 619) in illud, *Ne dederis somnum oculis tuis*⁴, belluis solum inesse naturam, hominibus vero rationem, quæ naturæ parens est, τῆς φύσεως λόγος αἴτιος. D Perspicua est hujus loci sententia, nec quisquam ignorare aut negare possit quæcunque condita sunt ratione condita fuisse ; quo sensu ratio dicitur naturæ causa.

VII. De tractatibus sancti Basilii non multa nobis supersunt disserenda : jam enim de libris *Adversus Eunomium*, de *Ascetico*, *Liturgia*, et libro *De Spiritu sancto* egimus. Quominus S. Basilio tribuantur duo posteriores *adversus Eunomium* libri, multæ afferuntur in Præfatione tomi I rationes, quarum duæ magni ponderis videntur, styli discrepantia et quod auctor libri iv legat (p. 295) *ἐκτίσάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, Creavi hominem per Deum*⁵, Basilium (p. 256) vero *ἐκτίσάμην*. Neque hæc legendi varietas

²² Isa. LXVI, 18. ²³ II Paral. XIX, 5. ⁴ Prov. VI, 4. ⁵ Gen. I, 1-4.

in librarios rejici potest : nam uterque ex sua legendi ratione argumentum adversus hæreticos ducit. Promittit quidem Basilius se explicaturum alibi (a) Scripturæ testimonia , quæ prave ab hæreticis intelligebantur, in his illud Proverb. · Dominus creavit me ². Sed cum presbyter factus fuerit paulo post tres priores libros absolutos, videntur novæ illæ sacerdotii occupationes obstitisse quominus promissa perficeret. Quamvis autem magna sit inter hos duos libros et tres priores styli dissimilitudo, non tamen sententiæ discrepant : et quæ ut absurde et inepte dicta reprehenduntur, ea explicare conabimur, ubi nonnulla in singulis tomis hujus editionis addenda et emendanda proponemus.

Aliæ afferuntur rationes, cur duo illi libri non sint tribuendi Basilio ; quod in his libris præter morem et consilium Basilii Spiritus sanctus appelletur Deus : quod Filius $\gamma\epsilon\nu\nu\gamma\mu\alpha$ sæpe dicatur, quam vocem in Eunomio vituperat Basilius : quod Pater, ne quatenus quidem principium est, Filio major esse dicatur. Sed hæ rationes non magni momenti ; illa præsertim minime probanda, quam primo loco retuli. Etsi enim Basilius Dei titulum interdum Spiritui non tribuebat, in hoc tamen temperamento non perstabat, sed publice ac privatim, teste Gregorio Nazianzeno, Spiritum sanctum appellabat Deum, ubi tempus et locum ad eam rem idoneum nactus erat. Quinetiam hac œconomia tum demum uti cœpit, cum factus est episcopus, ac proinde pluribus annis post scriptos in Eunomium libros. Hinc in epistola octava, Spiritum sanctum appellat Deum. Quod si in libro tertio adversus Eunomium non tam conceptis verbis hunc titulum Spiritui sancto tribuit, non videtur id de industria cavisse, sed quia cavillationes Eunomii non ei occasionem attulerunt hujus vocis in tam brevi pertractatione usurpandæ. Quanquam eam non obscure usurpat, ut patet ex hoc testimonio : *Itaque si Deus, inquit (p. 276), in nobis per Spiritum habitare dicitur, nonne manifesta impietas est, ipsum Spiritum dicere deitatis exsortem? Et, si eos qui virtute perfecti sunt, deus nominamus, perfectio autem est per Spiritum ; quomodo qui alios efficit deos, ille ipse destitutus deitate est? Nec vero pium fuerit dicere, ut in hominibus, ita et in Spiritu deitatem quæ participatione acquisita sit, honorari, non autem natura ei competere. Qui enim dono efficitur Deus, mutabilis est natura, quæ nonnunquam per negligentiam a bonitate excidat. Id autem aperte salutaris baptismi repugnat traditioni : « Euntes, inquit, baptizate in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti ³. » Est enim baptisma sigillum fidei, fides vero assensus est deitati. Nam credere prius oportet, deinde baptismate obsignari. Est autem noster baptismus ex Domini traditione, in nomine Patris et Filii et Spiritus*

sancti, nulla creatura, neque servo Patri ac Filio conjuncto, cum deitas in Trinitate compleatur. Nam quidquid extra hos est, id omne conservum est, etiamsi maxime ob dignitatum præstantiam alia aliis anteponanatur. Quod si auctor libri quinti Spiritum in Scripturis Deum ac Dominum vocari contendit (p. 314), sicut et Verbum, nequaquam tot locis tamque manifeste, sed eodem jure Dominum ac Deum dici contendit.

Neque etiam validum argumentum suppeditat vox $\gamma\epsilon\nu\nu\gamma\mu\alpha$, quæ a Basilio rejecta, in libro secundo (n. 6. 7 et 8), non semel in quarto et quinto usurpatur. Eandem vocem ipse Basilius eodem sensu usurpat in libro II, pag. 269. Quod si eam rejicit in eodem libro secundo, idcirco rejicit quod eam Eunomius instar legis præscriberet contemptis vocibus, quas a Scriptura et traditione accepimus.

Quamvis Basilius in libro primo (n. 25) doceat Patrem majorem esse quatenus principium est et causa ; contrarium huic doctrinæ videri non debet quod in libro quarto (p. 289) statuitur, Patrem, ne ut causam quidem, majorem esse Filio. Nam Basilius, ut supra observavimus, cum idem semper sentiat, non eodem semper modo in hæreticis refellendis versatur ; et quamvis Patrem initio libri tertii majorem esse ordine et dignitate pronuntiet, quatenus Filius ab illo esse habet, negat in libro *De Spiritu sancto* (cap. 6) Patrem dignitate præstare.

Videntur autem duo illi libri rudis quædam esse et incomposita argumentorum collectio, non opus arte et via concinnatum : nec privatim Eunomium petere, sed generatim hæreticos Triadis inimicos. Eadem fere in libro quinto refelluntur ac in libro sancti Basilii *De Spiritu sancto* : nec profecto Eunomium spectare possit hæc disserendi ratio (p. 307) : *Nam si Spiritum non credis ex ore Dei processisse, neque Verbum credis... Quod si non credis in Spiritum, neque in Filium credis. Longe aliter refellendus fuit Eunomius, cujus manifesta erat in Filium impietas.*

Tam multa de *Ascetico* in Præfatione tomi secundi et apud Tillemontium disputata sunt, ut hanc materiam attingere non libeat. Hoc tantum observabo, Constitutiones monasticas eo scriptas esse tempore, quo cœnobita majorem in modum accreverant. Id perspicui potest ex cap. 18 (n. 1) ubi cœnobitica vita commendatur. Ἐπεὶ δὲ οἱ πλείστοι τῶν ἀσκητῶν κατὰ συστήματα πολιτεύονται, ἀλλήλοις τὰ φρονήματα πρὸς ἀρετὴν παραθήγοντες, καὶ τῆ τῶν κατορθωμάτων ἀντιπαροθέσει παρορμῶντες ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν τοῦ καλοῦ προκοπὴν, δίκαιον εἰρηθήμεν, καὶ τοῦτοις τὴν διὰ τῶν λόγων παράκλησιν εἰσενέγκασθαι. *Sed quia plerique ascetæ simul degunt in communitate, animum mutuo exacuentes ad virtutem, et recte factorum comparatione seipsos ad progressum in bono faciendum concitantes, æquum esse putavimus,*

¹ Prov. VIII, 22. ² Matth. XXVIII, 19.

(a) Lib. II, pag. 256.

nos etiam sermonibus nostris adhortari. Supra diximus Basilium cœnoboticæ vitæ auctorem in Ponto et Cappadocia fuisse, ac rara admodum in his et vicinis regionibus cœnobia exstistisse, quo tempore abbas Pyamon eas peragravit. Quare Constitutiones monasticæ vel in Cappadocia aut Ponto aut finitimis regionibus scriptæ non fuerunt, vel post Eustathium et Basilium scriptæ sunt.

Fatendum sane est duos libros *De baptismo*, si verba spectentur, a Basilii nitore sermonis et elegantia multum recedere. Sed si sententiarum, quarum nulla prorsus non est Basilii, ratio habeatur: si summa pietas in utroque libro mirifice spirans, si ipsius scriptoris consideretur auctoritas, qui non solum pluribus Basilii locis utitur pro suis, sed ipsa etiam Basilii scripta, ut propria laboris sui monumenta, citat; equidem malim Basilio orationem aliquam minus factam, minusque molliter euntem attribuere, quam homini improbo et mendaci præstantissimum opus, ac eodem prorsus spiritu, quo omnia Basilii scripta, compositum.

Vidimus supra, cum de eucharistia ageremus in Præfatione, quanta sit librorum *De baptismo* cum aliis Basilii operibus similitudo. Nam quæ leguntur in regula breviore 309, de iis qui minus puri ad eucharistiam accedunt, ea uberius et clarius explicantur in libro II *De baptismo*, quæst. 2 et 3. Et quæ in reg. brev. 172, ac *Moral.* 21, de animi affectione ad percipiendam eucharistiam necessaria dicta fuerant, rursus illustrantur in libro I *De baptismo*, cap. 3.

Docet Basilium in proœmiis quæ *Moralibus* et prolixis Regulis præfixit, omnia prorsus Dei præcepta adimplenda esse, ita ut si vel unum violetur aut omitatur, certissima sit futura damnatio. Idem principium eodem modo exponitur in libro I *De baptismo*, cap. 1, n. 3, et lib. II, quæst. 4, 5 et 6. Præcipue vero Basilii doctrina agnoscitur, cum præceptum, quo jubemur omnes actiones ad Deum referre, commendatur in libro I, n. 25, et in hac quæstione libri secundi cap. 8: *An acceptum sit Deo opus præcepti, si non convenienter Dei præcepto fiat.* Hoc præceptum charitatis eodem modo inculcatur in regula morali 18, cap. 1 et 2. Vide homiliam in psalm. XLIV, pag. 160, et commentarium in *Isaiam*, u. 39 et 51.

Quinetiam auctor librorum *De baptismo* certissima Basilii scripta ipse sibi adjudicat. Sic enim quæstionem scriptam proponit, *utrum verbo cuiilibet non obsequi, sit aliquid ira et morte dignum, etiamsi privatim non singulis conjunctæ sint minæ*; deinde sic incipit: *Dictum quidem est fusius de hoc argumento in epistola De concordia, an videlicet verbo cuiilibet non obsequi, sit aliquid ira et morte dignum.* Inducatur hoc loco proœmium *Moralium*, ubi hæc quæstio fusius tractatur, nec immerito hoc proœmium vocatur epistola *De concordia*. Ibi enim declarat Ba-

silius adductum se esse ut *Moralia* scriberet, dum dissensionibus Ecclesiam perturbantibus territus, causam et remedium mali inquirat. Sub finem quæstionis decimæ, quæ est de scandalo, hæc legimus (p. 670): *Fusius autem hoc in prioribus quæstionibus exposuimus, ubi et eorum qui scandalum patiuntur clarius expensa est natura.* Non alia sane quæstio hic indicatur, nisi in brevioribus Regulis interrogatio sexagesima quarta, ubi de scandalo disseritur et de iis qui scandalizantur.

Quid ergo hac in re statuemus? stylus diversus: negare id non possumus. At sententiæ prorsus gemellæ: et quæ certissima sunt Basilii opera, ea sua esse declarat auctor librorum *De baptismo*. Num improbam fraudem et turpe mendacium suspicabimur in tam sancti operis parente? Quidvis conjicere malim, quam ejusmodi suspicionibus indulgere. Nihil enim in operibus Basilii ad morum sanctitatem præstantius, quam duo *De baptismo* libri. Nec credibile est eum, a quo compositi fuisse dicuntur, cum in legendo Basilio accuratissime versatus fuerit, non eum saltem ex hac lectione fructum percepisse, ut fraudem et mendacium odisset. Forte Basilium, dum eum aliquis morbus lecto affigit, ut citius iis satisfaceret, quorum rogatu scribebat (p. 624), inceptum a se opus et in iis quæ ad sententias spectant, informatum, alicui ex suis absolvendum commisit: ita ut sententiæ sint Basilii, alium verba habeant auctorem. Suspectum fuit hoc opus Combefisio, ob doctrinæ similitudinem cum *Ascetico*, quod Basilio adjudicat idem Combefisius. Sed hæc ratio, ut observat Tillemontius, id valet, ut certius Basilio attribuantur libri *De baptismo*.

Nihil dicam de pluribus scriptis in appendicis tomii primi et secundi rejectis, de quibus consuli possunt præfationes his tomis præfixæ. In appendice hujus tertii tomii habemus librum *De virginitate*, de quo egimus in admonitione eidem libro præmissa. Grammaticæ, quæ in nonnullis editionibus sub Basilii nomine prodiit, locus in hac novissima editione non visus est tribuendus. Compendium esse existimatur (a) operis a recentiore quodam Græco compositi. Narrat Scultetus (b) tres tractatus sub Basilii nomine in bibliotheca sua exstare, nempe *expositionem sanctorum Patrum Basilii et Gregorii theologi de sancta et orthodoxa fide; dialogum sanctorum Basilii et Gregorii de visione Dei*, qui Latine editus est in editione Parisiensi anni 1603, et *Magui Basilii enarrationem in ea quæ in sacra liturgia peraguntur*. Addit idem Scultetus latere in bibliotheca Palatina colloquium Basilii cum Gregorio de sacerdotibus.

Hæc habebam quæ de S. Basilii rebus gestis et scriptis pro facultatis mediocritate dissererem. Quo in opere minime dubito, quin multa inter tot difficiles obscurasque quæstiones, aut minus viderim, aut non, ut par erat, pertractaverim. Sed ne quis

(a) Tillemont. tom. IX, p. 302.

(b) Theol. part. IV, p. 26.

reprehendat quod sæpe a Tillemontii sententia discedam, cæteros autem criticos rarius citem et refellam; hujus rei paucis reddenda ratio. Tillemontius, magnum illud historię ecclesiasticę lumen, omnium accuratissime de rebus gestis Basilii disseruit, ac innumera aliorum errata emendavit. Quare necesse non fuit variis aliorum opinionibus referendis et refellendis. tempus extrahere, ac rebus tene-

bras offundere: sed satis erat Tillemontii premere vestigia, et si quid summo illi viro excidisset, observare et emendare. Nec idcirco eximius ille scriptor brevioribus foliis ornandus, quod in ejus scriptis interdum maculę occurrant; quippe cum eo facem præferente nævos ejusmodi deprehendamus, et acceptis ab eo præsiidiis hos in antiquitate ecclesiastica progressus consequamur.

PRÆFATIO.

1. Hodie vigent maxime editiones novę; nec est fere nostra ætate ullum litteraturę genus, in quo plus positum sit operę ac studii ab eruditis. Nec id mirum cuiquam videri debet, cum nihil forte aptius aut utilius ad bona studia promovenda excogitari possit. Hominem qui id neget, arbitror fore neminem, si secum paulo attentius reputaverit, primum, quanta utilitas ex novis editionibus accedat: deinde, quam jucundum sit in libros ab innumeris maculis expurgatos incidere. Hinc factum, ni fallor, ut hoc scriptioris genus tam impense laudetur ab omnibus, quasi suum quisque laborem alterius labore minui gaudeat, velitque studiosos hæc benevolentię significatione magis ac magis ad ejusmodi stadium incitare.

2. Hęc mecum cum reputarem, cœpi et ipse, multorum exemplo, de nova aliqua editione adornanda cogitare. Vix autem mihi, cum semel ita animum induxisset meum, de opere seligendo delibere licuit. Ea est enim Basilii operum fama atque existimatio, ut impetu quodam magis quam delectu ad ea rursus edenda impulsus sim. Desiderium augebat quidquid legebam, quidquid audiebam de Basilio Magno. Mirabar eum vel præstantissimis Gręcię oratoribus anteponi, Pericli, Lysię, Isocrati, Phalereo, Demostheni. Et certe Basilio nostro, cum ejus scripta ad posteros transmissa sunt, optime consultum fuisse arbitror. Ea enim tantis laudibus extulerant ex antiquis nonnulli, ut credi potuissent modum omnem excedere, et fide

3. Et aliud ad hanc provinciam suscipiendam me movit, expectatio eruditorum. Nec immerito sane nova Basilii operum editio tam avidę a doctis expectatur. Constat enim, quęcunque maxime ad sacrarum litterarum studium pertinent, dogmata, ethica, traditio, historia, disciplina, eorum scientiam non aliunde potius quam e Basilii scriptis hauriri. Et hanc ipsam esse causam arbitror, cur gravissimi Ecclesię Patres, ipsa concilia œcume-

nica, scriptores et Gręci et Latini scripta Basilii quasi certatim quantis maximis laudibus extulerint: quorum testimonia notiora sunt, quam ut ea in medium proferre necesse sit.

4. Neque vero putandum est res solas in Basilii scriptis laudari: laudatur et ipsa quoque orationis elegantia, suavitas, perspicuitas, incredibilis vis persuadendi, doctrinę integritas, ars mirifica dicendi sine ulla artis significatione, summa in tractandis religionis Christianę mysteriis cura atque diligentia, sic ut nihil vel a fastidiosius in ejus libris desiderari posse videatur.

5. Quid enim, quęso, expeti potest in Basilio? Nam, ut de facundia sileam, in Basilii scriptis invenias non pauca, quę ad interpretationem sacrarum Scripturarum spectant. Dixisse parum est, traditionis monumenta et multa et insignia apud Basilium exstare: dici potest verius, hunc summum virum traditionis auctoritatem præcipue stabilivisse, cum eam hæreticis tanquam inexpugnabilem murum semper opposuit. Quam multa sunt, quę historiam temporum illorum illustrent! Quot aut Catholicorum aut hæreticorum facta tenebris obruta latitent, si Basilius ea litteris non prodidisset! Ille est acerrimus veri defensor, qui varios Sabellii, Arii, Macedonii, Eunomii, Apollinarii, et aliorum quotquot hactenus fuerant hæreticorum errores ut invictissime confutavit, ita evidentissime Catholicorum dogmata stabilivit. Neque vero strictim aut obscure de rebus loquitur: sed fuse et distincte in suis epistolis antiquum Ecclesiarum statum quasi ob oculos ponit, sic ut res ipsas cernere, non legere, credas. Nunc autem de disciplina ecclesiastica quid attinet dicere, cum nemo paulo humanior ignoret quantum ista scientię ecclesiasticę pars debeat Basilio? Denique si quis velit morum scientiam comparare, aut vitę asceticę instituta discere, is volvendis tanti magistri libris, quod cupit, brevi consequetur.

6. Hactenus de Basilii operum præstantia: nunc de eorundem editionibus disseramus. Editio, quę omnium prima putatur, excusa est Basileę apud Hieronymum Froben anno 1532. In hac editione

Græce inveniuntur opera quæ sequuntur, homiliae in *Hexaemeron* et in *Psalms*, aliæ 29 homiliae de diversis argumentis, liber *De Spiritu sancto*, cum epistolis nonnullis. Præit his omnibus præclara præfatio Erasmi. Hanc editionem, cum opera Basilii interpretarer, semper ob oculos habui, ex eaque adnotavi varias lectiones non paucas : quas in nova videre cuique licebit. Paulo post alia editio Græce quoque Venetiis prodit ex officina Stephani Sabii anno 1555. Reperias in hac editione, quæ sequuntur : Ascetica Ethicaque, librum *De virginitate*, priores tres in *Eunomium* libros, brevem quemdam tractatum contra *Sabellianos* et *Arium* et *Anomæos*. Et hac quoque editione usus sum instar antiqui cujusdam libri calamo notati : in qua quidquid diversi reperi, id me non piguit inter alias variantes lectiones notare. Anno 1551 vulgata est Basileæ alia editio Græca multo auctior cum præfatione Græca Jani Cornarii ad Julium Numburgensem episcopum. Hæc editio complectitur quæ subjunguntur, undecim homiliae in *Hexaemeron* : homiliae decem et septem in *Psalms* : homiliae 29 de diversis argumentis : librum *De Spiritu sancto* : epistolæ Basilii et Gregorii Nazianzeni 180 : ἀσκητικῶν λόγων septem : brevem tractatum *De judicio Dei* : alium *De fide* : ἠθικῶν ἔρους 80 : ἐρωτημάτων ἀσκητικῶν κατὰ πλάτος ἔρους 55 : ἐρωτημάτων ἀσκητικῶν κατ' ἐπιτομήν ἔρους 513 : ἐπιτίμια quædam : Constitutiones asceticas 34 : Epistolam ad Chilonem : aliam ad monachum lapsum : libros duos *De baptismo* : libellum Περὶ τοῦ αὐτεξουσίου, *De libero arbitrio* : librum *De virginitate* : sermonem *De paradiso* : libros quinque *adversus Eunomium*. Repere est in bibliothecis longe plures editiones Latinas : quas abs re non fuerit hoc loco indicare. Paris. 1525, fol., apud Ascensium. Colonia 1551, fol., apud Cervicornum. Basil. 1540, apud Hervagium, cum præfatione Wolfgangi Musculi, fol. Basil. 1552, studio et opera Jani Cornarii, fol. Basil. 1565, fol., apud Joan. Oporinum. Paris. Godfridi Tilmanni, 1566, fol., apud Michaelam Guillard, viduam Guillelmi Desboys. Antwerp. 1568, fol., apud Philippum Nutium. Paris. 1571, fol., apud Sebast. Nivellium : quam editionem secuti sunt qui opera Basilii apud Sonnum rursus typis mandarunt anno 1603, Antwerp. 1616, fol., curante Andrea Schotto : quæ editio recusa est Colonia 1618, fol. Postquam vir eruditissimus Joannes Albertus Fabricius omnes hæc editiones diligenter recensuit, monet novam Basilii operum editionem adornari. Sed ipsum audire præstat. « Nunc, inquit, novam S. Basilii editionem eruditi monachi Benedictini, quibus tot præclarissima monumenta ecclesiastica debemus, jubet exspectare ab insigni sodali suo Juliano Garnerio, postquam alter qui ex eodem ordine ornandæ huic spartæ præfectus antea fuerat, Jacobus Lopinus, jam anno 1695, 29 Decem., fatis concessit. »

A A quo hæc accipere potuerit is, quem modo dixi, vir clarissimus idemque doctissimus, nescio; cum ego, qui, si ita esset, id ignorare vix potuissem, nihil tamen de hac præfectura unquam audierim : sed scio testorque, ne unam quidem litterulam e schedis Lopini nostri ad me pervenisse. Monebimus quasi prætereuntes, rursus edituros nos ad operis calcem præcipuas antiquarum editionum præfationes. Ita enim eruditus placere video, qui priscarum editionum præfationes magno litterarum damno in novis deesse conqueruntur.

7. Lutetiæ Parisiorum intra paucos annos his edita sunt Opera Basilii, anno 1618, apud Michaellem Sonnum; et anno 1658, apud Ægidium Morellum. Quidquid in hac, omne id in illa continetur; nec una altera est auctior. aut minutior. Eadem est præfatio bibliopolarum, iidem commentarii in Scripturam, homiliae de diversis argumentis eadem, iidem libri, idem numerus epistolarum; uno verbo, si excipias ordinem quo res disponuntur, paria omnia : quod cum non advertissent nonnulli, falso et inepte affirmarunt epistolas longe plures in posteriori editione contineri. Editione priori semper usi sumus, quæ altera castigatior est et accuratior : et quoties simpliciter citantur editi, id oportet accipi de priori editione. Interpretatio quæ e regione exemplaris Græci legitur, non unius est interpretis, sed multorum, Joannis Argyropyli, Raphaelis Volaterrani, Erasmi, Godfridi Tilmanni qui non raro vulgatas interpretationes recognovit, novasque contexit, Ambrosii Camaldulensis, Georgii Trapezuntii, Fumani, Montacutii et aliorum, quos longum esset recensere omnes (a). De Jano Cornario mox dicam. Vulgatas illas tot hominum interpretationes plus minus omnes vitiis propemodum innumeris laborare, jam alii notarunt. Et vero sæpius aberrant a Græco; et siquando Græca sententia exprimitur, minus Latina est elocutio. Sed tamen priscos hos interpretes valde excusatos volo, cum Græca sæpissime ita essent corrupta, ut nemo quamlibet peritus recte interpretari potuisset. Quod si quæretur quid quis alteri præstat, dicam Erasmus reliquis elocutione quidem antecellere et Latinitate : sed, quæ erat hominis in scribendo celeritas, sæpe et fœde labitur et ipse. Pauca interpretatus est, homiliae duas in jejunium, librum *De Spiritu sancto*, et præmium Commentarii in Isaiam. Contra, Janus Cornarius Latini sermonis integritatem ac elegantiam videtur neglexisse, et in id solum incubuisse, ut Græcam sententiam quoquo modo exprimeret. Et quidem Græca fidelius reddidit : sed litteræ plus justo serviebat. Etenim verbum de verbo semper exprimit, atque ne transversum quidem unguem ab inepta hac servilique interpretandi ratione unquam discedit. Hinc ejus interpretatio ita aspera est et dura, ut una aut altera pagina præ tædio legi vix possit. Pleraque Ba-

(a) Vide Præfationem tomi II IIII, § XIV, ubi hæc iterum tangit Garnerius. Edit.

zili opera Latina fecit is, quem dixi, vir eruditissimus Cornarius. Multo pauciora vertit Georgius Trapezuntius, videlicet celeberrimos quinque in *Eunomium* libros: quem interpretem multis aliis anteponendum puto. Reliquorum interpretationem cum considero, alius alio non mihi videtur aut longe superior, aut longe inferior. Cæterum si diligentius nosse cupias, quid quis interpretatus sit, legas velim tom. VIII [*Bibliothecæ Græcæ*] viri clarissimi juxta ac doctissimi Joannis Alberti Fabricii, L v, c. 19. Ad editionem Parisiensem redeo, quæ non solum hac re cæteris præstat, quod e regione Græcorum Latina reperiantur: sed quod doctissimorum virorum Frontonis Duçæi et Federici Morelli præclarissimis notis illustretur. Hujus paucae sunt, illius multæ et eruditæ: quas notas omnes ad operis calcem edendas curabimus. Nec prætereundum illud, quod editiones maxime ornat et perficit, editionem Parisiensem ad multos mss. codices Anglicos et Gallicos recognitam fuisse atque castigatam. In hac editione inveniuntur et aliæ variæ lectiones a peritissimo viro Andrea Schotto collectæ.

8. Pauca dicam de nostro labore, cum de eo melius judicare cuique jam liceat. Celeberrimas quasque bibliothecas Basilianis codicibus refertas esse multis locis, Lutetiæ Parisiorum, Romæ, Florentiæ, Oxonii, et alibi, vel e primo indicum aspectu constat. Codices Parisinos quorum nobis copiam humanissime faciunt præfecti bibliothecarum, in primis diligenter legere constitueram: sed brevi sensi esse me volvendis tot libris imparem. Adhuc hæc erant, cum unus e nostris D. Franciscus Faverollius perofficiose atque peramanter hujus laboris consors ac socius esse voluit. Uterque igitur veteres illas membranas cum impressis libris quam licuit accuratissime conferre cœpimus: sic tamen, ut earum majorem partem is, quem modo dixi, vir mihi amicissimus idemque omnium longe diligentissimus contulerit. Quin etiam, quoad fieri potuit, codices ipsos, qui ab hominibus doctrina præstantissimis Duçæo et Combefisio lecti olim fuerant, rursus legendos judicavimus; neque, ut ex notis constabit, operam nostram lusimus. Mirum sane quantum ceperimus fructus ex nostro labore! Incredibile est enim quot variantes lectiones ex his codicibus Parisinis excerptimus: quibus, cum tam multæ sint, aliæ tamen non paucae ex Anglia Italiaque accesserunt. Parum fuit tot varias lectiones collegisse: sed in id maxime incumbi oportuit, ut Basilius, qui in Græcis mirifice deformatus erat, harum ope pristinae integritati restitueretur. Et quidem spes est eum nunc proditurum nitidum et perpurgatum. Tot enim menda maculasve sustuli e Græco exemplari Basili, ut pauci admodum loci, si qui sint, jam emendatione aliqua indigere videantur. Certe antiquas operum Basili interpretationes plus minus omnes longe mendosissimas esse atque vitiosissimas, e singulis paginis facile a quo-

vis cognosci potest. Postquam igitur Græcum exemplar variarum lectionum subsidio atque copia corrigere conatus sum, de nova interpretatione adornanda cogitavi: quam et statim suscepi, semelque susceptam tanto studio sum prosecutus, ut nec labor, nec rei difficultas me unquam a cœpto deterruerit. Id autem ante omnia mihi semper proposui, ut fideliter, quantum in me erat, et dilucide Græca converterem: deinde ut interpretatio, si non elegans, at pro meo tamen ingenio non inelegans, neque illepidata foret. Reliquum erat ut vera Basili opera a falsis secernerem: quæ secretio negotium mihi exhibuit vel maximum, cum adducantur in controversiam non pauca quædam scripta, sed omnia. Et vero dissident inter se eruditi de numero homiliarum in *Hexaemeron* et in *Psalms*. Orationes illæ una et triginta non omnes uni et eidem scriptori tribuuntur. Duo quos habemus *De baptismo* libri revocantur in dubium a quibusdam. In controverso est liber *De vera virginitate*. Amplissimus ille in priora sexdecim Isaiaë capita non caret suspicionem omni. De quinque in *Eunomium* libris non una est omnium sententia. Sunt quos non puduit ultima quindecim libri *De Spiritu sancto* capita, eaque præcipua, in falsis atque subditiis ponere. Antiquorum et recentiorum de Asceticis opiniones inter se concordantes non sunt. Vix certi quidquam definiiri potest de Liturgia. Jurgiorum ac discordiarum quoddam quasi seminarium continent Epistolæ. Nam quo anno, quo mense, a quo, ad quem, qua de re conscriptæ sint, quotidie vehementer acriterque disputatur. Quam autem proclive sit in tanta hac rerum ac sententiarum varietate tanquam in illumi nocte errare, vident, opinor, omnes. Sed tantum abest, ut propterea spem abjicerim inveniendi veri, ut id etiam majori studio investigandum judicarem. Recte an male hoc negotii gestum sit, aliorum quidem erit judicium: sed tamen affirmare posse videor, me, si nihil aliud præstiti, certe lucis aliquid rebus per se obscurissimis attulisse. Quod si quando, quod non raro evenit, ab eruditorum opinionibus recedo, ita me ab iis dissentire profiteor, ut si erroris arguar, in eorum sententiam concedere semper paratus sim. Maxime quidem in id incubui, ut Græca perpurgarem, perpurgata Latine redderem, vera ac genuina distinguerem a falsis et adulterinis: sed hæc non ita mihi fuere curæ ac studio, ut reliqua negligenda ducerem. Addentur igitur monita, summaria, præfationes, notæ, *Vita Basili*, anecdota non pauca; et quoniam in novis editionibus nihil desiderari operæ pretium est, inveniuntur in nostra eo quo debent ordine ipsa etiam opuscula, quæ iam quidem edita sunt, sed loco non suo, uti in *Monumentis Græcis* Joannis Cotelerii, aut in præclaro illo utilique opere Francisci Combefisii, de quo mox loquar: quæ omnia excipient indices fidelissimi simul et amplissimi. Norunt eruditi, inter aliæ Combefisii scripta recenseri insignem librum in duos

tomos divisum, cui titulum fecit, *Basilii Magni ex integro recensitus*, Paris. 1679, in 8°; quo de opere jam quidem locutus sum, sed de eo hic rursus loqui visum est. Certe mirari subit viri doctissimi improbum laborem: qui in his duobus tomis non modo multas varias lectiones a se e variis codicibus collectas edidit, sed ipsas etiam antiquas interpretationes sexcentis locis emendavit. Id opus cum legerem, notavi quod alii jam notarant, Combefisium linguam quidem Græcam diligentissime excoluisse, et optime scivisse: sed videri Latinam non ita multum ab eo fuisse excultam. Et quidem quæ Latine scripsit, ea constat et obscura esse, et ab antiqua illa Romani sermonis integritate prorsus aliena. Quare ubi etiam priscas interpretationes corripuit, ibi alia phrasi uti coactus sum: sed tamen virum eruditissimum tunc quoque maximo mihi adjumento fuisse ingenue fatebor, cum mihi his in locis facem præferret ad Græcarum vocem detegendam sententiam. Cum audivissem eum, quem sæpius nominavi, virum doctissimum Combefisium ex mss. codicibus excerpere solitum quod liberet, relinquere quod displiceret, collatos ab ipso veteres libros rursus aut contuli ipse, aut conferendos curavi; nec sane, ut dixi, tempus perdidimus.

9. Nunc de anecdotis, deque *Basilii Vita* paulo fusius disserendum. Ita comparatum est hominum genus, ut existiment novam aliquam editionem plurimum commendari copia anecdotorum. Aio igitur id ornamenti in nova *Basilii operum* editione minime defuturum. Nova enim veteribus addentur, fragmenta quædam, orationes aliquot, epistolæ nonnullæ. Quin etiam ea *Basilii opuscula* quæ hic illic sparsa inveniuntur, ipsa quoque suo ordine et loco rursus vulgare non gravabimur. Scio quidem opus *Eunomii* dignum esse tenebris magis, quam luce: quoniam tamen ad dilucidandos *Basilii in Eunomium* libros usui esse potest, id quoque rursus edemus. Notum est *Rufinum* et *Eustadium* quædam *Basilii scripta* in linguam Latinam olim transtulisse: quorum interpretationem ad exaratos manu libros recognitam typis quidem mandare visum est, sed sic, ut ad operis calcem rejiciatur. Loco eodem ejusdem *Rufini* ineditam interpretationem quarundam orationum licebit inveni.

10. Certe si quis idoneus scriptor *Basilii Vitam* proxime post ipsius mortem litteris prodidisset, modo ad nos usque pervenisset tam præclarum monumentum, rem fecisset et utilem et gratam posteritati. *Basilii* enim, dum viveret, ita modis omnibus claruit, vitæ sanctitate, morum integritate, prudentia, eruditione, facundia, animi magnitudine, laborum pro Ecclesia susceptorum tolerantia, ut eorum quæ aut gessit aut scripsit accurata cognitio rem litterariam maxime illustraret. Sed nescio quomodo contigit, ut rerum a tanto viro gestarum peculiaris historia nostre maximo damno nusquam,

A quod sciam, compareat. Equidem non ignoro quamdam *Basilii Vitam*, quæ celeberrimum *Amphilochii* nomen præfert, non ita pridem a *Combefisio* editam fuisse; sed hæc *Vita* pro spuria atque subditiua a doctissimo quoque habetur, nec injuria. Scio quoque mentionem fieri et apud *Joannem Damascenum* de alia *Vita Basilii*, quæ ejus successor *Heladio* tribuitur: sed præterquam quod dubitari merito potest an unquam exstiterit, ipsa non amplius in litterarum monumentis invenitur. Quare ut hoc damnum resarciri quodam modo possit, novam *Basilii Vitam* præsertim ex ejus scriptis collectam conscribere statui.

B 11. Opus totum sic distribuemus. Complectetur tomus primus *Homilias in Hexaemeron* et *in Psalmos*, libros *in Eunomium*, *Commentarium in Isaiam*; secundus, *Homilias de diversis, Ascetica*, librum *De virginitate*, libros *De baptismo*; tertius librum *De spiritu sancto*, *Epistolas*, *Liturgiam*, viginti quatuor sermones *Simeonis magistri ac Logothetæ, Vitam Basilii*.

C 12. Commune quidem omnium munus est bene de se meritis justam debitamque gratiam persolvere: hoc tamen nescio quomodo magis proprium videtur scriptorum. Ergo, ut huic officio faciam satis, libenter prædicabo beneficia eorum, qui aliquid mihi opis ad novam *Basilii* editionem perficiendam contulerent. Primum laudandus *Dom. Henricus Carolus du Cambout de Coislin*, dux et par *Franciæ*, episcopus *Metensis*, qui bibliothecam suam cum aliis manuscriptis tum Græcis refertissimam apud nos deposuit, ut ea nobis, quæ ejus in nostram congregationem benevolentia est, facilius ac commodius uti liceret. Laudabo et illustrissimum abbatem *D. de Louvois*, bibliothecæ *Regiæ* præfectum, qui magno litterarum et litteratorum damno duobus abhinc annis, recensato episcopatu *Claromontano*, e vita excessit. Faverunt nobis quoque maxime, optimi et illustrissimi abbatis exemplo, viri spectatissimi ejusdem bibliothecæ *Regiæ* custodes, *D. Ludovicus de Targnis*, *Sorbonæ* doctor celeberrimus, idemque in amicos officiosissimus, et *Joannes Boivin*, unus omnium urbanissimus, et idem scriptis publicis in toto orbe litterario clarissimus. Laudem non mediocrem pariter meretur illustrissimus comes *de Seignelay*, cujus amplissima bibliotheca semper aperta est studiosis, quasi fructum uberrimum lucrumque maximum esse putaret, de litteratis bene mereri. In hujus laudis societatem voco optimum et eruditissimum virum *Carolus du Chesne*, ejus quam mox dixi bibliothecæ præfectum, qui, dum vixit, singulari et amore et benevolentia nos semper prosecutus est. Hic quoque honorificentissime appellandus vir magni nominis, ac infinitæ lectionis, *Joannes Harduinus*, bibliothecæ *Claromontanæ* præfectus, qui Græcorum aliquot codicum mihi copiam haud invitatus fecit. Inter ingratos jure numerarer, si meritam laudem non tribuerem viro integerrimo atque sapientissimo, *Achilli Harlaeo*, senatus

Parisensis principi, qui mihi optimum codicem Græcum non dico commodavit, sed dono dedit. Maxime, si quis alius mihi celebrandus est vir inter Florentinos nobilitate præstans atque eruditione, Antonius Salvinius, qui cum epistolas Basilii contulisset cum optimo codice Græco, collectas ex hoc libro varias lectiones ad me mittendas curavit. Asymbolus esse noluit vir clarissimus æque ac doctissimus, Joannes Christophorus Wolfius, qui quas in Anglia collegerat varias lectiones, ad nos perofficose atque peramanter transmisit. Inter alias literarias laudes, quibus abundat vir immensa omnis elegantis doctrinæ copia instructus, noster Bernardus Montfauconius, eam quoque consecutus est, ut et multas varias lectiones Romæ ab amicis collectas, et inedita quædam Basilii opuscula ibidem a se exscripta mecum communicarit. Rursus hoc loco perhonorifice nominandus noster Franciscus Favrollius, homo multiplicis scientiæ ac lectionis, qui cum permultos codices ita accurate contulisset, ut nullus eum præterisset apex, tum demum indices amplissimos maxima cura atque diligentia contexit. Et, ut verbo dicam, semper erat paratus ad omnem operam præstandam is, quem modo dixi, vir mihi conjunctissimus; nec unquam deterrebat aut labore aut temporis diurnitate, si quid esset Basilii causa aut legendum, aut conferendum, aut exscribendum. Hæc libenter scribo, ut publice declarem quantum novus Basilius familiari meo Favrollio debeat. Hæc sunt quæ dicere habebamus in universum de hac nostra Basilii Operum editione: nunc de iis, quæ speciatim ad primum tomum spectant, disseramus.

§ I. De tribus orationibus, quæ falso tribuuntur Basilio.

13. Monuimus Basilii opera omnia in controversiam adduci, nec de uno quidem tractatu inter eruditos convenire, aliis aliter περί νοητάς aut γνησιότητος judicantibus. Primum igitur operæ pretium fuerit expendere an tractatus quilibet, prout occurrerit, Basilii sit, nec ne: deinde, si quid in quolibet tractatu videatur observatu dignum, id annotare (60). Primus qui se offert tractatus, *Hexæmeteron* est. In confesso est quidem apud omnes Basilium orationes quasdam conscripsisse in *Hexæmeteron*, seu in opus sex dierum: sed de earum numero dissident inter se eruditi. Alii enim numerant duntaxat conciones novem, alii undecim, quibus et alia *De paradiso* tanquam operis totius coronis a Combefisio adjungitur. Nunc discernenda sunt certa ab incertis. Necessè non arbitror priores novem orationes Basilio asserere, cum ea de re nec sit, nec videatur posse esse ulla contentio. Nam totidem numerat Hieronymus, totidem agnoscit Cassiodo-

rus (a), totidem interpretatus est Eustathius. Aliæ duæ quæ sequuntur *De structura hominis* orationes contrarias in sententias litteratos distrahunt. Alii tribuunt ipsas Basilio, alii Gregorio Nysseno, cujus in operibus quoque excusæ sunt, tom. I, p. 138; alii neutri horum, sed ignoto cuiquam auctori. Combefisius duas has conciones, quæ jam excusæ fuerant in editione Basileensi, de integro in suo *Basilio recensito* (b) edendas curavit, ratus eas mirifice deformatas esse in vulgatis. Sintne Gregorio Nysseno tribuendæ, nostrum non est examinare. Dixerim tamen in transcurso, ei ascribi vix posse, tum ob diversitatem styli, tum quod *De hominis officio* tractatum non exiguum conscripserit. Verisimile autem non sit Gregorium Nyssenum bis idem argumentum tractasse, idque eodem consilio, ut scilicet quæ deerant in fratre Basilio, ea ipse suppleret. Addi potest et aliud argumentum ex primis primæ orationis verbis petitum, quod mihi videtur vim non parvam habere. Sic igitur incipit oratio prima: Παλαιού χρόνου Εκτίσιν & πομπηρώσαν ήλω, ού τήν απόδοσιν άνεβαλόμην, ούκ άννωμοσύνη προαιρέσεως, άλλ' άσθενεία σώματος. « Vetus debitum persoluturus advenio, cujus utique solutionem non improbi animi vitio differebam, sed infirma corporis valetudine. » Nemo, opinor, non videt scriptorem, quisquis fuit, loqui in persona Basilii, qui se de hominis structura sermonem accuratorem promiserat (c) instituturum. Quis autem sibi facile persuaserit Gregorium in aliena persona locutum fuisse? Hæc agendi ratio est fere eorum, qui fallere volunt, id quod de sanctissimo candidissimoque viro ne potest quidem excogitari. Nec quisquam dixerit id fecisse Gregorium honoris causa, ut nomen fratris memoriamque magis celebraret. Nam, si ita esset, cur Gregorius amplum illum *De hominis officio* tractatum non nomine Basilii, sed suo conscripsit? Nam quo tractatus ille duabus illis orationibus præstantior est, eo honore majore affecisset fratrem, eum ei si tribuisset. Sed tamen Gregorius celebrem illum librum suo, non Basilii nomine edidit. Sed rem nostram agamus.

14. Multæ sunt causæ cur opinioni non queam accedere Combefisii, Dupinque et aliorum, qui duas has orationes Basilio non dubitant ascribere: sed tamen hæ causæ omnes ad duas possunt referri, ad scriptorum antiquorum auctoritatem, et ad ipsam styli diversitatem. Jam monuimus Hieronymum (d) novem duntaxat orationes numerasse, Cassiodorum (e) plures non cognovisse, Eustathium quoque non amplius novem fuisse interpretatum. Nihil igitur impedire potest quin ea in re scriptores antiquissimos sequamur, maxime cum recentiorum opinio firma nulla ratione nitatur. Ad hæc Socra-

(a) *Inst.* cap. 1.

(b) Tom. II, p. 426.

(c) Hom. 9, num. ultimo.

(d) *De script. eccl.* c. 116.

(e) *Inst.* c. 4.

(60) Cf. capp. 41, 42 et 43 *Vitæ S. Basilii*, a D. Prudentio Marano adornatæ, qui D. Jul. Garnerii in discernendo certa ab incertis veritatem nimiam ad justam mensuram temperavit. EDIT.

tes et Cassiodorus expresse tradunt opus Basilii imperfectum esse, adeo ut tantum non dicant Basilium duas has de quibus ambigitur orationes non conscripsisse. Expedit utrumque audire. Ille sic habet lib. IV, c. 26 : Γρηγόριος δὲ τὸ διδασκαλικὸν τοῦ λόγου [ἐξήλωσεν]· ὁ δὲ καὶ τὴν ποιηθεῖσαν Βασιλείῳ Ἐξαήμερον, ὅτε δὲ καταλειφθεῖσαν, προσανεπλήρωσε μετὰ θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ. « Gregorius vero æmulatus est Basilii in docendo eloquentiam, qui et librum Basilii de opere sex dierum, quem ille imperfectum reliquerat, post obitum fratris supplēvit. » Hic vero sic loquitur lib. *De institutione div. lit.*, cap. 1 : « Qui (Basilii) usque ad hominis conditionem novem libros tetendit : ubi et cœli et terræ naturam, aeris et aquarum vel creaturarum pene omnium qualitates aperuit. » Basilii igitur ex horum auctorum sententia, opus suum non perduxit ad umbilicum : sed id imperfectum reliquit. Sed, si semel constiterit, ut ex dictis constare debet, opus Basilii fuisse imperfectum ; inde non obscure efficitur, ut Basilii neque de hominis conditione, neque de ejus structura disseruerit, cum aliquin sanctissimi Patris opus perfectum fuisset et omnibus suis numeris ac partibus expletum. Nam si conditionem hominis atque structuram excipias, reliqua omnia eleganter ac copiose in prioribus novem orationibus explicantur. Vix igitur dubitari potest quin decima et undecima oratio in spuris atque subdititis ponendæ sint. Nam quod aiunt eruditissimi viri Combesisius et Dupinus, ideo multos scriptores antiquos de decima et undecima oratione tacuisse, quoniam seorsum post alias novem habitæ sunt, id quidem faterer aliquid momenti habere, si testimonium proferret vel unius scriptoris antiqui, qui se has duas posteriores conciones vidisse testaretur : sed cum nihil tale proferatur, ejusmodi rationem probare nullo modo possum.

15. Ad propositum nos referamus. Etsi igitur argumentis iis quæ ducuntur ex auctoritate Hieronymi, Socratis, Eustathii et Cassiodori, insit vis maxima, tamen levia videri possunt, si cum eo argumento quod ex auctoritate Gregorii Nysseni petimus, comparentur. Etenim clare et diserte ait Gregorius, partem eam quæ ad hominis officium spectat, in Basilii opere desiderari, ut mirari subeat a quoquam has oratiunculas Basilio tribui. Præstat verba Gregorii exscribere, quæ si legantur attente, ea de re non amplius dubitationem ullam fore confidimus. Sic igitur loquitur Gregorius lib. *De hominis officio*, pag. 45 : Εἰ γὰρ λειπούσης τῆς Ἑξαήμερου, τῆς εἰς τὸν ἄνθρωπον θεωρίας, μηδὲ τῶν μαθητευσάντων αὐτῷ σπουδῆν τινα πρὸς τὴν τοῦ λείποντος ἀναπλήρωσιν εἰσενέγκαιτο· ἔσχεν ἂν εἰκότως κατὰ τῆς μεγάλης αὐτοῦ δόξης ὁ μῶμος λαθεῖν, ὡς μὴ βουληθέντος ἔξιν τινὰ κατανοητικὴν τοῖς ἀκροαταῖς ἐνεργάσασθαι. Νυνὶ δὲ κατὰ δύναμιν ἡμῶν ἐπιτολησάντων τῇ ἐξηγήσει τοῦ λείποντος, etc. « Nam cum in enarratione operum quæ Deus sex diebus absolvit, hominis consideratio desit ; si di-

A scipulorum nemo hac in parte perficienda operam impendisset suam, habuisset causæ nonnihil adversus eximiam viri gloriam reprehensorum libido, quasi qui ad res animo indagandas auditores suos consuefacere noluisset. Nunc cum ea nos, quæ desunt, explananda suscipere ausi sumus, » etc. Nihil quidquam afferri posse arbitror aut dilucidius, aut expressius. Ait enim Gregorius suscipere se suum opus de hominis natura atque conditione, non ut fuse tractet quæ compendiosius tractaverat Basilii (quæ videtur esse opinio Combesisii), non ut absolutæ quæ inchoarat Basilii : sed idcirco addere se dicit ea quæ ad hominem attinent, quod « hominis consideratio » in Basilii opere « desit. » Possim et aliud testimonium proferre ex eodem Gregorio, qui hoc idem lib. *De officio hominis*, pag. 43, apertissime confirmat : sed his diutius immorari nihil necesse est, cum si nihil aliud, ipsum certe dictionis genus duas has oratiunculas spurias atque supposititias esse aperte ostenderet.

16. Et quidem adduci vix possum ut credam hoc operis serio tribui posse magno illi Basilio. Nam scribendi ratio ita a Basiliiana dissidet, ut eam discrepantiam qui non videt, cæcutire omnino videatur. Ad exempla veniamus, quæ petere juvat ex iis quas Combesisius edidit orationibus, cum ipsas a se pristinae suæ integritati restitutas esse contendat. Nostro more vulgata interpretatione utemur. Sic igitur legere est num. 2 : Θάλασσα καὶ πελάγη ἄπειρα, καὶ προσταγῇ παρήχθη εἰς τὸ εἶναι. Vox quidem πρόσταγμα ut apud idoneos reliquos auctores, ita apud Basilium usitata est. Sed præstare ausim vocem προσταγή in Basilio non reperiri ; an inveniatur in aliis bonæ notæ scriptoribus, necne, non affirmabo, dixerim tamen in amplissimo Henrici Stephani *Thesaurō* non legi. Num 6 : Ἐν οἷς αὐτὸς εἶπεν ἐξ ὑπογύου ὁ Θεός, « In iis nimirum, in quibus ipse Deus proxime dixit. » Vix mihi persuaderi poterit Basilium hac loquendi ratione, ἐξ ὑπογύου, unquam usum fuisse. Reperias sæpius apud Basilium hoc ipso sensu, ἐν τοῖς κατόπιν εἶπε, « superius dixit : » sed illud, ἐξ ὑπογύου, nusquam, opinor, invenias. Num. 8 : Ἐπειτα καὶ ἡ παραδείσου συνεπεδαφιλεύθη ἀπόλαυσις, « Tum et paradisi liberalitatis cumulo adjectæ deliciæ. » Illud, συνεπεδαφιλεύθη, frustra, nisi me fallit animus, in Basilio quæsieris. Num. 12 : Τίς ὁ τῆ ἀραιότητι τῶν στημόνων ἐκείνων ξυλλίων τὴν ἀναπνοὴν τῶ ἐγκλεισμένῳ θηρίῳ παρασκευάσας, « Quis raras cavæ lignæ cancellos inclusæ feræ extruxit, quo respiraret. » Illud, στήμων, ut de reliquis taceam, a Basilio stylo longe dissidere arbitror. Nam vox, στήμων, impropria est, nec bene huic loco convenit. Significat quidem usitate, « stamen, » aut « ipsa quæ e colo ducuntur fila : » sed apud quos auctores vox στήμων significet « caveam, » velim dixisset Combesisius. Numero 14 : Μικρὰ προσφάσσει ἐκράτησε τὸ ἀεροποροῦν, « Levi attacco per aera volantem aviculam tenuit. » Verbum quidem ἀεροπο-

παῖν citatur e Basilio in *Thesaurο* : sed existimo non nisi in spuris his orationibus reperiri. Eodem num. 14 : Κάτω δὲ τῷ χειρὲ αὐτοῦ, καὶ τῷ πόδε, « Humi vero ejus et manus et pedes. » Hoc non dictum est ex more Basilii, qui duali uti non solet, præterquam quod ipsa elocutio humi repere videtur. Num. 18 : Καὶ εἰς τὸ βωμολεύτερον ἀποκαθίσταν, « et membra in robustiorem statum perducere. » Quisquis Basilii apprime studiosus est, ejusque libros diligentissime atque assiduissime lectitavit, vocem βωμολεύτερος Basilianam non esse nullo negotio fatebitur. Num. 19 : Οὐκοῦν ἀναγκασία καὶ ἀμφω καὶ ἰδιοσήμαντρα, « Itaque necessaria ambo sunt, ac ejusque proprium significatum. » Illud, ἰδιοσήμαντρα, barbari aliquid et horridi præ se fert, et quod a Basiliano loquendi ratione maxime abhorreat.

17. Jam ad secundam orationem properemus. Sic legere est num. 2 : Ἡ αὐτὴ . . . . ὥρισθη τῷ τότε τροφῇ, « Eadem tunc alimonia constituta. » Basilii passim scribit τότε, nunquam, nisi me fallit animus, πρότε. Imo etiam non puto vocem τότε apud ullum bonum auctorem usquam inveniri. Num. 8 : Πρὸς ἀξίαν τῶν ἀμαρτημάτων ἀντιμέτρῃσι καὶ ἀντισήκωσις, « Justa scelerum retributio æquaque lance repensio. » Alio vocabulo, non voce ἀντισήκωσις, puto usurum fuisse Basilium. Num. 9 : Τῷ ἰδίῳ βάρει τῶν ἀμαρτημάτων πεπεδημένοι κάτω παύοντες, κείνται δυσσυνεῖδητοι, « Peccatorum proprio pondere præpediti ad inferna cadentes, jacebunt, ipso conscientiæ præjudicio confusi. » Quidvis potius, quam ut fatear vocem δυσσυνεῖδητοι Basilianam esse. Imo tam insolita mihi videtur vox illa, ut valde admodum dubitem an ab ullo locupletis auctore unquam usurpata sit. Num. 10 : Συνημέως καὶ ἀμεσολαβήτως, « juncta opera immediateque. » Legere non memini vocem ἀμεσολαβήτως neque in Basilio, neque in alio ullo scriptore. Eodem num. vox παρρυθὴ aliquid alienum sonat. Iterum eodem num. Ἐξ ὑπογούου ἔχεις τὸ ὑπόμνημα τῆς ἐκτοῦ ταπεινώσεως, « In procinctu est vilitatis tuæ abjectionisque monumentum. » Jam notavimus in oratione prima, num. 6, illud, ἐξ ὑπογούου, a Basilio profectum non fuisse. Num. 12 sic legitur : Εἶθε μοι τοσοῦτον σχολῆς, ὥστε καταλεπτὸν καὶ ἀκριβολογούμενως ὑποδείξαι σοὶ τὴν τοῦ ἀνθρώπου κατασκευὴν ! « Atque utinam tantum mihi suppeteret otii, ut subtili et accurata disputatione hominis liceret facultatem submonstrare ! » Voces καταλεπτὸν καὶ ἀκριβολογούμενως non videntur Basilii esse. Num. 14 : Ὅποτε καὶ ἰσχυρότερος γίνεται, εἶπουν ἐνεργέστερος, « Cujus scilicet major vis ac efficacior sit. » Et num. 17 : Καὶ θριγγὸν αὐτῇ τοιοῦτον περιβαλεῖν, « Circumjectaque communiere maceria. » Illud, εἶπουν, a Basilio, quod quidem sciam, adhiberi non solet. Vox vero, θριγγός, non nihil videtur exhibere peregrinitatis, quod a more Basilii longe positum sit. Timeo ne in his colligendis evenit mihi quod fere similibus in casibus usu venit,

ut præterierim quæ erant notatu digniora, adnotarim leviora. Ut ut hæc sunt, arbitramur quæ protulimus exempla sufficere posse recte de rebus judicatur.

18. Jam ad ipsas sententias quod attinet, in iis quoque nihil Basilianum occurrit. Sunt inter se disutæ, male coherentes, nihil habentes exquisitæ illius facundiæ atque eruditionis, quam omnes in Basilio mirantur. Imo vero reperire est ineptias, nugæ, commenta, quæ non modo oratore summum Basilium dedeçant, sed alium quemvis scriptorem non omnino ineruditum. Sed ipsum audiamus. Sic igitur scribit num. 18 : Ἡ πρώτη ἐβδόμας τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔχει. Ὅρουσ τῆς παιδικῆς ἡλικίας φανεροὶ ἢ τῶν ὀδόντων ἐκβολή. Οἱ μὲν ἔπεσον· οἱ δὲ ἀνεφύησαν. . . Ἐπεσον οἱ ὀδόντες, ἐγνώμεν ὅτι ἡξήθη τῶσον μέτρον. Τριετὲς τὸ παιδίον ἐμέτρῃσεν ὁ πατήρ. Οἶδεν ὅτι τὸ διπλάσιον τούτου μέγεθος ἀπολήφεται ἐν τῇ τελειώσει. Ὅσοσ γὰρ ἐν τῇ τριετρί τῷ μήκει ὁ ἀνθρώπος φαίνεται, δις τοσοῦτον ἔσται ἐν τῇ συμπληρώσει τῆς αὐξήσεως. Τοῦτο τὸ μέτρον τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως μέχρι πέραςτος. « Primum septennium infantilem ætatem continet. Infantilis fines ætatis manifestat dentium eruptio, cum in locum eorum qui ceciderunt, alii fuerint enati. . . Dentes ceciderunt : scimus tantum augmenti accessisse. Triennem infantem admensus est parens ; novit fore, ut duplo majorem hac quantitatem recipiat, cum fuerit ætatis perfectæ. . . . Quanta enim triennis ætatis statura hominis visitur, duplo auctior erit cum jam augmentum expleverit. Hic humanæ modus naturæ est, in finem usque. » Quid est, quæso, ineptire, si hoc non est? Viderint qui has oratiunculæ Basilio tribuunt, qui fieri possit ut hominem gravissimum acerrimoque judicio præditum non puduerit ita nugari. Nos melius de viro prudentissimo Basilio semper existimabimus, quam ut eum ejusmodi nugarum auctorem esse unquam putemus. Quod sequitur num. 22, majoris momenti esse fortasse videbitur. « Vidi ego mulierem, clam viro, quæ usus familiæ essent pio salutarique furto subducentem, ac pauperibus occulte distribuentem, invitumque virum ac nescientem, nec non domesticos demerentem. Pro illo namque et familiæ augmento, naturumque incolumitate, beneficiæ opera præstabat. » Nunquam, ni fallor, ejusmodi furta generatim laudasset Basilius. Res est enim periculi plena, jurgisque multis atque dissensionibus obnoxia, quæ abuti facillimum sit. Laudavit ergo Basilius mulierem quæ inscio marito stipem modicam nec limites transgredientem erogavit pauperibus : sed ab eo commendatam fuisse mulierem, quæ insciente conjuge, ipsa τὰ τῆς οἰκίας χρειώδη egenis largita sit, nunquam in animum induxerim. Græca ipsa apponere abs re non fuerit, ut culpa non in Latinum interpretem, sed in ipsum scriptorem Græcum conjiciatur. Hæc autem sunt : Εἶδον ἐγὼ γυναῖκα, λάθρα τοῦ ἀνδρός, ὑφαρμομένην τὰ τῆς οἰκίας χρειώδη, κλοπὴν ἐπαινετὴν καὶ σωτηρίαν, καὶ

πένησιν αὐτὰ ἐν τῷ λεληθότι διανέμουςαν, καὶ ἀκοντα καὶ ἀγροοῦντα τὸν ἄνδρα καὶ τοὺς οἰκείους εὐεργετοῦσαν. Ὑπὲρ γὰρ ἐκείνου, καὶ τῆς τῶν τέκνων διαμονῆς ἔδρα τὴν εὐποιαν. Monere libet videri Combesisium suæ causæ diffusum fuisse, atque hujus doctrinæ incommoda pertimuisse, qui, ut debuerat, non verterit, « laudabili furto, » κλοπὴν ἐπαίνεσθην : sed mollius verterit, « pio furto. » Combesisius, opinor, pie et benigne Basilii sui verba interpretatus est, illius ut doctrinam tolerabiliorem redderet : sed hanc excusandæ doctrinæ rationem nemo sapiens unquam approbarit.

19. Denique, si qua est scriptorum manu codicum auctoritas, quæ multa esse debet, dubitari vix poterit quin sint pro spuris habendæ hæc duæ orationes. Etenim cum sint in variis bibliothecis codices multi, qui *Hexaemeron* Basilii exhibeant, quorum alii sunt membranei, et antiquissimi, et optimæ notæ; alii vero chartacei, recentes, et notæ malæ; in prioribus quidem illis desiderantur duæ hæc de hominis officio oratiunculæ : reperiuntur vero solum in posterioribus. Primæ classis sunt codices Regii 1824, 2349, 2892, Colbertinus 3069, Coisliniani 228, 229, in quibus omnibus non plus novem conciones nanciscare. Ad secundam classem pertinent Regii 2286, 2287, 2877, 2896, etc., in quorum nonnullis inveniuntur quidem adulterinæ illæ orationes : sed codices tam recentes si cum antiquissimis comparemus, dubio procul (a) fidem nullam merentur. Nec illud prætereundum silentio, librarium a Combesio laudatum duas has orationes Basilio tribuere nolle : sed rem in dubio relinquere. Quod autem homo et Græcus et credulus in dubiis habuit, id homo emunctæ naris inter spuria reponere non dubitabit. Quæri hic potest cur scriptor, quisquis est, has orationes in Basilii persona, non in sua ediderit ; itemque, cur hac dicendi formula, ἐν τοῖς κατόπις, Basilio familiari, pene dixeram peculiari, usus sit. Num putandus est id fecisse malo animo, lectori ut imponeret, an potius bono, se ut exerce-ret, Basiliumque, quoad licebat, imitaretur? Nolim ego quidquam dictum gravius in veterem scriptorem, pro virili de re litteraria bene meritum ; proindeque satius multo esse duco rem in bonam quam in malam partem accipere.

20. Adjungit Combesisius duabus his oratiunculis et tertiam *De paradiso*, quæ et ipsa quoque ab eodem inter genuina Basilii opera recensetur. Fate-mur quidem hanc orationem bene hic collocari tanquam in proprio loco : sed fetum esse Basilii negamus. Negandi autem nobis causæ eædem, quibus permoti priores duas orationes Basilio jam abjudicavimus, antiquorum silentium, styli diversitas, codicum manu exaratorum penuria. Tacuisse de hac oratione antiquos vel ex eo satis intelligitur, quod nondum eorum testimonium a quoquam productum sit. Ad styli discrepantiam quod attinet, quilibet

(a) *Bas. recens.*, t. I, p. 558.

A paulo sagacior eam nullo negotio videre potest. Num. 1 sic legitur : Νησώμεν, ἀχροαταί, ἀξίαν Θεοῦ φυτείας, « Ad mentem revocemus, auditores, ejusmodi plantationem, quæ Deo digna sit. » Combesisium mirari satis non queo, qui se has orationes idcirco et vertisse et edidisse ait, quod eas male in impressis libris acceptas oporteret rursus typis mandari ad codicum mss. fidem, sicque pristinæ integritati restitui, cum tamen ipsas pejus ab ipso accipi perspicuum sit. Etsi enim in veteri editione exstant multa certa que falsitatis argumenta, plura tamen certioraque in Combesisiana inesse nemo harum rerum peritus inficiabitur. Et ut alia omittamus, quæ cuique in ipsis fontibus legere licebit ; illud, ἀχροαταί, verum esse quod dicimus aperte ostendit. Vox enim est cum apud reliquos Patres, tum apud Basilium inusitata, prisicisque illis temporibus prorsus inaudita, quæ non nisi sæculis posterioribus in usu esse cœpit. Numero eodem, Καὶ ἀπ' αὐτῆς δηλοποιεῖται τῆς Γραφῆς. Illud, δηλοποιεῖται, peregrinitatem quoque sapit. Num. 2 : Ἐρυσκοντο, καὶ ἀπώλοντο, « Diffuerent ac interirent. » Inest asperitas quædam in illo, ἐρυσκοντο, quæ a Basiliana suaviloquentia longe abest : imo, ut mihi videtur, facile non erit id verbum apud illum disertum scriptorem invenire. Num. 7 : Ἐκεῖ καὶ ὀρνίθων παντοδαπῶν γένη, τῶ τε τῶν πετρῶν ἄνθει καὶ τῶ τῆς φωνῆς λυγηρῶ ἀπόλαυσίν τινα θαυμαστὴν προτιθέντα τοῖς ὀρωμένοις, « Ibi et avicularum omnigenum genera, tum pennarum flore, tum nativo concentu atque garritu, miram quamdam a se jucunditatem spectantibus offerentia. » Putet Combesisius vocem λυγηρῶ Basilianam esse ; ei ego nunquam assentiri poterō. Nec satis intelligo eam potius sic interpretatus sit, « nativo, » quam αἰετῶ quovis modo, cum vox λυγηρός minime omnium ad id significandum apta esse videatur. Reperire quidem est in Lexicis voces λυγῆ et λυγαῖος, quarum prima redditur Latine « obscuritas, » altera « obscurus : » sed quid his cum « nativo » commune esse possit, viderint alii ; id me non videre bona fide fateor. Num. 7 : Ἄλλ' οὐκ ἐκ τῆς οἰκείας φύσεως, εἴτουν τῆς νοερᾶς οὐσίας, « Haud tamen ex sua ipsa indole, id est, qua parte substantia mente prædita est. » Jam in oratione secunda, num. 14, monuimus illud, εἴτουν, a Basilio non usurpari. Hic addam hanc vocem non adhiberi quoque ab idoneis auctoribus ita, ut hic adhibetur ab ignoto illo scriptore. Est enim, ut aiunt, relatio quædam inter voces εἴτουν et εἴτε, nec bene una ab altera separatur, adeo ut, inquit Budæus (b), εἴτουν προτακτικόν sit τοῦ εἴτε. Finem tandem his notis criticis imponemus, si prius unum adjecerimus, harum orationum falsitatem inde ostendi, unde earum γνησιότης maxime putatur comprobari. Dico immensam illam variarum lectionum silvam, qua impressi et manuscripti libri mirifice inter se dissident : quæ

(b) Bud. p. 931.

tamen tantopere jactat Combessius, quæque in causa fuit cur eas de integro edendas curaret. Nam vera Basillii opera a falsis non semel in eo differre adnotavimus, quod illa modice, hæc immodice lectionum varietate luxurient, quasi reveriti quidem essent librarii genuina opera additamentis aut detractionibus depravare, falsa vero sibi licere putassent pro arbitrato immutare, corrigere, et, ut libebat, deformare. Cujus rei cum sint deinceps proferenda exempla varia, hic monuisse satis est.

§ II. *An res uno momento creatæ sint, an sex dierum spatio.*

21. Promissimus num. 13, si quid in quolibet Basillii opere notatu dignum videretur, de eo nos in præfatione aliquanto diligentius disputaturos. Igitur promissis ut stemus, nonnulla, ut occurrent, adnotabimus. Nemo nescit verba illa Moysis, *In principio fecit Deus cælum et terram*¹, tum ab antiquis tum a recentioribus varie accepta esse. Plerique omnes existimârunt res, uti a Moyse narrantur, effectas esse, et reipsa sex dierum spatio fuisse conditas. Nec diffidentium ipsa Moysis verba huic illi opinioni multum favere, cum singillatim atque ordine exponatur quid quolibet die confectum sit. Haud defuere tamen qui aliter senserint, rati hanc agendi rationem opifici potentissimo Deo non convenire, qui si ita se gessisset in condendis rebus, non ut Deum decet, sed hominum more egisset. Inter eos qui existimavere res simul non per vices creatas fuisse, primus recenseri potest Philo (a), cujus hæc sunt verba : Τότε μὲν οὖν ἅμα πάντα συνίστατο. Συνισταμένων δι' ὁμοῦ πάντων, ἡ τάξις ἀναγκαίῳ λόγῳ ὑπεγράφετο, διὰ τὴν ἐσομένην αὐθις ἐξ ἀλλήλων γένεσιν. « Tunc igitur omnia simul sunt condita. Etsi autem omnia simul constabant, ordo tamen necessario descriptus est, propter mutuum quæ deinceps futura erat, ex sese propagationem. » Nec solum doctrinam eandem tradit alio loco, sed eos etiam qui secus sentiunt, stultitiæ accusare non dubitat. Ipsi audiamus. (b) Εὐθὺς πάνυ τὸ οἰεσθαι ἐξ ἡμέραις, ἢ καθόλου χρόνῳ κόσμον γαγονέναι, διότι σύμπας ὁ κόσμος ἡμερῶν καὶ νυκτῶν ἐστὶ διάστημα· καὶ ταῦτα ἡλίου κίνησις ὑπὲρ γῆν καὶ ὑπὸ γῆν ἰόντος ἐξ ἀνάγκης ἀποτελεῖ. « Plane stultum est arbitrari sex diebus, aut omnino in tempore mundum factum fuisse, propterea quod mundus totus intervallum est dierum ac noctium. Atque solis super terram et infra terram euntis motus necessario hæc efficit. » Quo autem sensu verba Moysis interpretari oporteat, statim edocet ipse, cum addit : Συντετέλεσεν ἕκτῃ ἡμέρᾳ τὰ ἔργα, νοητίον ὅτι οὐ πλῆθος ἡμερῶν παραλαμβάνει, τέλειον δὲ ἀριθμὸν τὸν ἕξ. « Itaque cum dicit : *Complevis die sexto opera*², intelligere non debes de dierum numero, sed de senario perfecto numero. » Itaque per allegoriam non ad verbum

accipiendam esse Moysis narrationem censet. Mirum non est in eam sententiam ivisse allegoriarum amantissimum virum Origenem. Vetus ille scriptor, quantum conjectura augurari licet, in suis *in Genesim* Commentariis quæ hactenus in lucem non prodire, ea de re fuse disputaverat. Ita enim loquitur libro sexto *contra Celsum*, pag. 317 : Κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἐν τοῖς Πραγματευθεῖσιν εἰς τὴν Γένεσιν εἰρήκαμεν, « Pro virili nostra parte [de rerum creatione] diximus in Commentariis in *Genesim*. » Sic prosequitur : Καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω δὲ ἐγκαλοῦντες τοὺς κατὰ τὴν προχειροτέραν ἐκδοχὴν φήσασι χρόνους ἐξ ἡμερῶν διεληλυθέναι εἰς τὴν κοσμοποιίαν, παρατιθέμεθα τὸ, *Αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς ὅτε ἐγένετο, ἢ ἡμέρα ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*. « Quin et in superioribus dum reprehenderemus eos qui secundum sensum magis obvium aiunt sex diebus absolutam mundi creationem, objecimus illud : *Hic liber generationis cæli et terræ, cum facta sunt : qua die fecit Deus cælum et terram*³. » Facile autem crediderim Origenem, viri quod erat in allegorias studium, multa alia in eandem sententiam in suis libris inspersisse; qui si exstarent omnes, non dubito quin permulta exempla proferre liceret, quibus quod dico mirifice confirmaretur : sed cum eorum pars maxima interierit, testimonium unicum e notissimo (c) loco addere satis habebō. Est autem ejusmodi : Τίς γοῦν νοῦν ἔχων εἰήσεται πρώτην καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἡμέραν, ἐσπέραν τε καὶ πρώτην χωρὶς ἡλίου γεγονέναι, καὶ σελήνης, καὶ ἀστρῶν; τὴν δὲ οἶονεῖ πρώτην καὶ χωρὶς οὐρανοῦ; « Quis igitur mentis compos existimabit primam et secundam et tertiam diem, et vesperam et mane sine sole, luna, et stellis? et primam illam etiam sine cælo fuisse? » Potest cum his annumerari acerrimus catholicæ fidei defensor Athanasius (d), qui cum inter alia Scripturæ testimonia citasset locum illum Proverbiorum, *Ante omnes colles gignit me*⁴, sic pergit : Καὶ γὰρ καὶ λέγων, *Πρὸ πάντων γεννῶ με*, ἄλλον ἑαυτὸν εἶναι τῶν πάντων σημαίνει, δεξιόσσης ἐν τοῖς πρὸ τούτων τῆς ἀληθείας, ὅτι περ τῶν κτισμάτων οὐδὲν ἕτερον τοῦ ἑτέρου προγένονεν, ἀλλὰ ἀθρόως ἅμα πάντα τὰ γεννητὰ ἐνὶ καὶ τῷ αὐτῷ προστάγματι ὑπέστη. « Namque dicendo, *Ante omnes vero gignit me*, se alium ab omnibus esse declarat, cum ex supra dictis constet nullam e rebus creatis prius altera factam esse, sed res omnes factas uno eodemque mandato simul existitisse. » Gregorius Nyssenus ita perspicue loquitur, ut dubitari non possit quin sit opinionem eandem amplexus. Ejus verba exscribere operæ pretium est e lib. in *Hexæm.*, pag. 7 : Καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν ὅτι ἀθρόως πάντα τὰ ὄντα ὁ Θεὸς ἐποίησεν, εἶπεν ἐν κεφαλαίῳ, ἦτοι ἐν ἀρχῇ πεποικηέναι τὸν Θεὸν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Μία δὲ τῶν δύο φωνῶν ἡ σημα-

¹ Gen. 1, 1. ² Gen. 11, 2. ³ ibid. 2. ⁴ Prov. vii, 25.

(a) Philo *De mundi opif.*, p. 14.

(b) Lib. 1 *Alleg.* initio.

(c) Philoc. c. 1, p. 12.

(d) Orat. 2 *contra Ar.*, num. 16.

στα, τῆς τε ἀρχῆς καὶ τοῦ κεφαλαίου. Δηλοῦται γὰρ ἐπίσης δι' ἐκατέρων τὸ ἀθρόον· ἐν μὲν γὰρ τῷ κεφαλαίῳ τὸ συλλήθδην τὰ πάντα γεγενῆσθαι παρίστησι· διὰ δὲ τῆς ἀρχῆς δηλοῦται τὸ ἀκαρές τε καὶ ἀδιάστατον. « Et pro eo, ut diceret, simul omnia Deum fecisse, dixit Deum in summa fecisse cœlum et terram. Utriusque autem vocis, principii et summæ, una significatio est. Utraque enim æque declarat simul. Quare per summam ostendit omnia simul esse procreata : et per principium cuncta momento et sine ullo temporis spatio facta fuisse significat. » Plura qui eupit, legat ejusdem libri paginam duodecimam, ubi Gregorius suam ipse sententiam stabilit, et eum ipsum quem exscripsimus locum citat. Nihil opus est de Augustini opinione, cum nota sit, disserere. Sed quid Basilius (ejus enim causa hæc suscepta et instituta disputatio est) ea de re senserit, silentio præterire fas non est. Dixerim igitur Athanasii opinionem et aliorum satis Basilio probari (a), imo vero ipsam, quantum conjicere licet, ei alia videri probabiliorem. Qua de re dubitaturum puto neminem, qui secum paulo attentius reputaverit illud Basilius : "Οπερ ἕτεροι τῶν ἐρμηνευτῶν, σαφέστερον τὸν νοῦν ἐκδιδόντες, εἰρήχασιν, Ἐν κεφαλαίῳ ἐποίησεν ὁ Θεὸς, τουτέστιν, ἀθρόως καὶ ἐν ὅλῳ, « Quod ipsum interpretes alii, sententiam dilucidius reddentes, dixerunt In capitulo fecit Deus, hoc est, confestim et in brevi. » Basilius enim et dum interpretationem eorum, qui vertere ἐν κεφαλαίῳ, laudat uti dilucidiozem, et dum illud, ἐν κεφαλαίῳ, sic accipi vult ut significet « confestim et in brevi, » aperte, opinor, indicat se non ita multum ab Origenis opinione abhorrere. Attamen vir prudentissimus nihil in re dubia asseveranter dictum voluit, sed tutius duxit assensionem cohibere. Sic autem se ipse explicat aliquanto ante eodem num : " Η τάχα διὰ τὸ ἀκαριαίον καὶ ἀχρονον τῆς δημιουργίας εἰρηται τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν, ἐπειδὴ ἀμερές τι καὶ ἀδιάστατον ἡ ἀρχή, « Aut fortasse quia opificium illud in momento et citra ullam temporis moram absolutum est, ideo dictum fuit : In principio fecit^b, quandoquidem principium est quiddam insecabile ac dimensionis expers. » Basilius ex more secutus Ambrosius, eadem tradit lib. 1 in *Hexaem.*, num. 16.

§ III. De dicto quodam Augustini.

22. Quæri potest ab utro Augustinus mutuatus sit ea quæ de docto quodam Syro refert lib. 1 *De Genesi ad lit.*, num. 36, utrum ab Ambrosio, an a Basilio. Idcirco autem hanc quæstionem proponimus, quod nisi sibi caveat lector, facile possit in errorem incidere. Nam cum Ambrosius et Augustinus in omnibus fere conveniant inter sese, arbitrari cuius promptum est Latinum scriptorem Augustinum a Latino scriptore Ambrosio isthæc sumpsisse potius, quam a Græco auctore Basilio, cujus libros et com-

A parare et intelligere longe difficilium poterat. Rem tamen si quis paulo attentius expendit, facile sibi persuadebit Augustinum ex ipso fonte, non e rivo hausisse. Qua de re ut cuius existimare liceat, primum Ambrosii et Augustini verba subjicere visum est, deinde Ambrosii Augustinique et Basilius verba inter se comparare : qua ex contentione plane constabit Augustinum, cum scriberet, non Latinam Ambrosii interpretationem, sed ipsum Græcum Basilius exemplar ob oculos habuisse. Sic itaque loquitur Ambrosius lib. 1 in *Hexaem.*, num. 29 : « Spiritus Dei superferebatur super aquas^c. Quem, etsi aliqui pro aere accipiant, aliqui pro spiritu quem spiramus et carpinus auræ hujus vitalis spiritum, nos tamen cum sanctorum et fidelium sententia congruentes, Spiritum sanctum accipimus..... Denique Syrus qui vicinus Hebræo est, et sermone consonat in plerisque et congruit, sic habet : *Et Spiritus Dei fovebat aquas*; id est, vivificabat, ut in novas cogeret creaturas, et fotu suo animaret ad vitam. » Augustinus vero sic habet lib. 1 *De Genes. ad lit.*, num. 36 : « Nam et illud quod per Græcam et Latinam linguam dictum est de Spiritu Dei, quod *superferebatur super aquas*, secundum Syræ linguæ intellectum, quæ vicina est Hebrææ (nam hoc a quodam docto Christiano Syro fertur expositum), non *superferebatur* sed *fovebat* potius, intelligi perhibetur. Nec sicut fovebantur tumores aut vulnera in corpore aquis vel frigidis vel calore congruo temperatis; sed sicut ova fovebantur ab aliis, ubi calor ille materni corporis etiam formandis pulvis quodammodo adminiculatur. » In quibus Augustini verbis duo præcipue notata volo : primum, Syrum quemdam virum doctum simul et Christianum hunc Scripturæ locum ita exposuisse, ut Dei Spiritus aquas, dum super eas superferretur, foveret; alterum fotas esse aquas in alitum modum a Dei Spiritu. Jam nemo non videt neutrum horum ab Ambrosio mutuatum esse Augustinum. Etsi enim generatim profiteatur Ambrosius sequi se « sanctorum et fidelium » sententiam, tradatque Hebræis vicinos esse Syros, quorum sermo, ut ipse monet, cum Hebræorum lingua « consonat in plerisque et congruit, » nihil tamen nominatim dicit neque de illa docti ejusdam Syri explanatione, cujus ineminit Augustinus, neque de illa avium ovis incubantium comparatione, qua idem doctor utitur. Fieri igitur non potest, ut Augustinus hæc duo mutuatus sit ab Ambrosio, cum in ejus scriptis nihil tale inveniat. Sed quis sit, quem sibi sequendum proposuerit Augustinus, indicare haud arduum. Ad id enim ostendendum satis nobis fuerit verba Basilius referre, quæ hæc sunt ex oratione secunda in *Hexaem.*, num. 6: Ἐρῶ οὐκ ἐμαντοῦ λόγον, ἀλλὰ Σύρου ἀνδρός, σοφίας κοσμικῆς τοσοῦτον ἀφειστηχότος, ὅσον ἐγγύς ἦν τῆς τῶν ἀληθινῶν ἐπιστήμης. Ἐλεγε τοίνυν

^a Gen. 1, 1. ^b ibid. 2.

(a) Hom. 1 in *Hexaem.*, num. 6.

τὴν τῶν Σύρων φωνὴν ἑμπατικωτέραν τε εἶναι, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν Ἑβραϊδα γειννίαν μᾶλλον πως τῇ ἐννοίᾳ τῶν Γραφῶν προσεγγίζειν. Εἶναι οὖν τὴν διάνοιαν τοῦ βῆτοῦ τοιαύτην. Τὸ ἐπεφέρετο, φησὶν, ἐξηγούνται, ἀντὶ τοῦ συνέβαλλε καὶ ἐζωογονεῖ τὴν τῶν ὑδάτων φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἐπωαζούσης ἑρμιθῆς, καὶ ζωτικῆν τινα δύναμιν ἐνείστησι τοῖς ὑπαθαλομένοις. Τοιοῦτόν τινά φασιν ὑπὸ τῆς φωνῆς ταύτης παραδηλοῦσθαι τὸν νοῦν, ὡς ἐπιφερομένου τοῦ Πνεύματος, τουτέστι, πρὸς ζωογονίαν τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν παρασκευάζοντος. « Dicam tibi non meam, sed viri Syri sententiam, qui tantum a mundi distabat sapientia, quantum ad rerum verarum scientiam appropinquabat. Aiebat igitur vocem Syrorum et significantiorem esse, et ob suam cum Hebraica lingua cognationem, quodam modo ad Scripturarum sensum propius accedere. Itaque talem dicebat esse hujus dicti sententiam. Illud, inquam, verbum, *superferebatur*, interpretantes sumunt pro verbo, *confovebat*, et naturæ aquarum vim tribuebat fertilicandi, instar incubantis avis, et vitalem quamdam facultatem iis quæ fovebantur impartientis. Talem quamdam intelligentiam aiunt hac voce indicari. Nimirum *seruebatur Spiritus super aquas*, hoc est, naturam aquarum ad feturam præparabat. » Addam et illud Augustini, « secundum Syræ linguæ intellectum, quæ vicina est Hebrææ, » ad verbum e Græco videri expressum.

§ IV. De aquis quæ super cælos esse dicuntur.

23. Convenit inter eruditos Origenem indicari a Basilio oratione tertia in *Hexaem.*, num. 9. Origenes enim, quæ erat viri indoles, trahebat omnia ad allegorias, ex quo fiebat ut magno Ecclesiæ damno Scripturas suo quisque arbitrato et intelligere et interpretari posset. Origenem autem ita sensisse docet Epiphanius in Epistola ad Joannem Hierosolymitanum, ut legere est apud Hieronymum, epistola olim 70, nunc 110. tomo IV, pag. 820, Postquam igitur Epiphanius nonnullos Origenis errores perstrinxit, sic persequitur, Hieronymo interprete : « Illas vero præstigias quis non statim abjiciat atque contemnat? dicente Origene, de aquis quæ super firmamentum sunt, non esse aquas, sed fortitudines quasdam angelicæ potestatis : et rursum aquas quæ super terram sunt, hoc est, sub firmamento, esse virtutes contrarias, id est dæmones. » Hieronymus quoque et hunc ipsum errorem inter octo Origenis errores recensere non omisit. Hieronymi autem verba sunt ex epistola 38, ad Pamnachim, tomo IV, pag. 310 : « Sextum quod sic paradisum allegorizet, ut historiæ auferat veritatem, pro arboribus angelos, pro fluminibus virtutes cælestes intelligens, totamque paradisi continentiam tropologica interpretatione subvertat. Septimum, quod aquas quæ super cælos in Scripturis esse dicuntur, sanctas supernasque virtutes; quæ super terram et infra terram, contrarias et dæmoniicas esse arbitretur. » Gregorius Basilii frater subobscurior ea de re disserit, sic tamen, ut colligere

A liceat eum partim cum fratre convenire, partim ab eo discrepare. Dissentit in eo a fratre, quod aquas illas quibus incubuisse dicitur Spiritus Dei, et quæ supra firmamentum constituerunt, cælestes quasdam esse virtutes putet : in eo vero assentitur, quod æque ac Basilius inferiores aquas abyssi pro rebellibus ac malignis potestatibus accipere nolit. Mirum fortasse videbitur Gregorium a fratre Basilio, quem unice colebat ac observabat, in re hujusmodi dissidere, atque Origenis opinionem opinioni fratris prætulisse. Hanc tamen Gregorii fuisse opinionem, esse hominem qui neget arbitror neminem, si quæ subjicimus Gregorii verba aliquanto diligentius legerit. Sic itaque loquitur Gregorius lib. in *Hexaem.*, pag. 15 : Τὸ δὲ ὕδωρ ᾧ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπεφέρετο, ἄλλο τι παρὰ τὴν κατωφερῆ ταύτην τῶν βουστῶν ὑδάτων φύσιν ἐστίν, ὃ τῷ στερεώματι πρὸς τὸ βαρὺ τε καὶ κατωφερὲς ὕδωρ διατειχίζεται. Εἰ δὲ ὕδωρ κάκεινο παρὰ τῆς Γραφῆς ὀνομάζεται, ᾧ διὰ τῆς ὑψηλοτέρας θεωρίας τὸ τῶν νοητῶν δυνάμεων πλήρωμα σημαίνεσθαι στοχαζόμεθα, ξενίζέσθω διὰ τῆς ὁμωνυμίας μηδεὶς, etc. « Aqua profectio super qua ferebatur Spiritus Dei, diversa est ab istarum aquarum natura, quæ deorsum fluunt et firmamento ab aqua gravi et ad inferiora tendente se jungitur. Quod autem in Scriptura vocetur aqua etiam illa, qua sublimiori contemplatione divinamentium plenitudo significatur, ne quis id alienum aut novum putet, » etc. Et paulo post : Καί με μηδεὶς ὑπονοεῖτω διὰ τῆς τροπολογίας σύγχυσις ἐπάγειν τῇ θεωρίᾳ τῆς λέξεως, ὡς ταῖς ὑπονοίαις τῶν πρὸ ἡμῶν τὰ τοιαῦτα τε θεωρηκῶτων συμφέρεσθαι, καὶ λέγειν τὰς μὲν ἀποστατικὰς δυνάμεις ἄβυσσον λέγεσθαι· τὸν δὲ κοσμοκράτορα τοῦ σκότους, τὸ ἐπάνω τῆς ἀβύσσου νοεῖσθαι σκότος. « Nec quisquam arbitretur nos verborum interpretationi ex hac morali expositione confusionem afferre, ut opinionibus eorum qui ante nos interpretati sunt, saveamus, dicamusque potestates illas quæ defecerunt, abyssum dici; principem vero tenebrarum intelligi tenebras illas, quæ super abyssum erant. » Quod supra diximus, Gregorium a Basilio in eo dissentire, quod aquas eas, quibus incubuisse scribitur Spiritus Dei, et quæ supra firmamentum constituerunt, Origenianorum more per allegoriam interpretatus sit, nihilque esse aliud crediderit nisi cælestes quasdam atque intelligibiles virtutes, id mirifico ex ejusdem Gregorii posterioribus verbis confirmatur. Etenim nisi Gregorius perinde ut Origenes superiores aquas pro sanctis ac supernis virtutibus accepisset, procul dubio amoliri a se illam opinionem debuisset, quemadmodum repudiare se testatus est alteram ejusdem Origenianæ sententiæ partem, quæ inferiores aquas abyssi, apostatas illas potestates interpretatur. Itaque, dum unam tantum Origenianæ opinionis partem rejicit, amplecti se alteram non obscure indicat. Nec injucundum, puto, nec inutile fuerit errorem Justiniani imperatoris notare. Etenim, dum aliorum ar-

guuntur errores, quilibet, ut cautior ac consideratior in scribendo sit, admonetur. Primum igitur Justinianus illa Basilii verba (a), Ἡμῖν δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστὶ τις λόγος περὶ τῶν διακριθέντων ὁδῶν, etc., in medium profert: quæ cum ita interpretari debuisset: « Quin etiam aliquis nobis adversus ecclesiasticos quosdam scriptores de discretis aquis habendus est sermo, » ipsa non tam vertit, quam pervertit. Sed expedit ipsa Justiniani verba, quo illius error magis eluceat, referre. Hæc autem sunt e tractatu quodam, qui tomo V Conc. editionis Labb., pag. 661, reperitur: Δεῖ δὲ προσέχειν τοὺς ἀκροατὰς, ἔτι τῷ εἰπεῖν τὸν Πατέρα, πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστὶ τις ἡμῖν λόγος, περὶ Ὀριγένους διαλέγεται, τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος καὶ τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἀπελαθέντος, καὶ τῶν ὁμοφρόνων ἐκεῖνω. Οὐ γὰρ εἶπε, πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἀλλὰ, πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῖν ἐστὶ τις λόγος. Καὶ διὰ μὲν τοῦ εἰπεῖν, Ἡμῖν, τοὺς τῆς Ἐκκλησίας ἐδήλωσε· διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, Τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας, τοὺς ταύτης ἀποπεσόντας ἐσήμανεν. « Attendendum porro est auditoribus, Patrem, illo modo loquendi usum, Sermo quidam nobis est ad eos qui sunt ab Ecclesia, de Origene dissertere, a Dei gratia et sancta Dei Ecclesia expulso, ejusque sequacibus. Non enim dixit, Ad eos qui sunt in Ecclesia, sed, Sermo quidam nobis est ad eos qui sunt ab Ecclesia. Et per illud quidem quod dicit, Nobis, Ecclesiæ homines dixit: per illud autem, Qui sunt ab Ecclesia, dejectos ab ipsa denotavit. » Mirari subit Justinianum imperatorem verba Basilii, cum perspicua sint, in contrarium sensum detorsisse. Id crediderim contigisse non aliam ob causam, nisi quod immodicum maledicendi studium maximas tenebras rebus clarissimis obducere solet. Profecto, si nihil aliud, ipsa certe orationis series impedire debuerat quominus hunc Basilii locum ita perverse interpretaretur. Paucis jam aperiam mentem Patris gravissimi atque propositum. Hoc itaque dicit Basilii: Prius sermonem instituimus de externorum sententiis, de ethnicorum somniis, de philosophorum deos falsos colentium placitis: nunc vero nobis habendus sermo est adversus eos qui sunt ab Ecclesia, hoc est adversus ipsos ecclesiasticos scriptores. Nec aberraveris a mente Basilii, si ita interprete: Nobis etiam habendus sermo est adversus ipsos Christianos scriptores. Quod igitur dicit Justinianus, Origenem ab Ecclesia expulsam et ejectum esse, et ab Ecclesia excidisse, id e sua dixit, non ex Basilii sententia. Nihil aliud ex Basilii verbis colligere licet, nisi Origenem fuisse ecclesiasticum scriptorem. Quidquid ultra adjicitur, omne id glossematum loco ponendum. Lege Basilium oratione tertia in *Hexaem.*, num. 8 et 9.

§ V. De quibusdam Ambrosii locis.

24. Non puto me rem studiosis ingrata factu-

(a) Hom. 3 in *Hexaem.*, num. 9.

rum esse, si qua Ambrosii loca illustrare coner. Cum enim nihil sit præter Scripturam sacram libris Patrum pretiosius, nemo est, qui ex eorum emendatione singularem quamdam animo voluptatem capere non debeat. Nec quemquam puto repertum iri tam iniquum, qui id alienum esse a nostro proposito arbitretur. Cum enim *Hexaemeron* Ambrosii non immerito dici possit opus Basilii, eodem jure et nostrum quoque dici potest, qui novam omnium Basilii operum editionem suscipiamus. Quare si quid forte occurrerit in Ambrosio, quod videatur opera nostra dilucidari posse, id adnotare non pigebit. Primum occurrit illud e lib. III 1. *Hexaem.*, cap. 15, num. 63: « Quid autem tibi referam, clementem licet esse sermonem, quod electrum lacryma virgulti sit. » Quæ verba cum lego, pendeo animi, nec bene intelligo cur Ambrosius suum sermonem clementem potius dixerit quam inclementem. Quid enim commune est clementiæ cum electro? Quid ad rem facit sermonis aut clementia aut inclementia? Vix ergo dubitari potest quin mendosus sit hic locus. Fortasse autem difficile non erit eum emendare ex Græcis Basilii, apud quem ita legitur hom. 5, num. 8: Λόγος δὲ τίς ἐστὶ καὶ τὸ ἑλεκτρον ὅπου εἶναι φυτῶν, « Ferunt electrum quoque succum esse plantarum. » Etenim si comparemus Ambrosiana cum Basilianis, statim animadvertimus Ambrosium palam interpretis partes peragere: deinde facile in mentem venit hunc locum ex Græco ita restitui posse: « Quid autem tibi referam, aliquem scilicet esse sermonem, quod electrum lacryma virgulti sit? » Et verba quæ proxime sequuntur, vitio quoque non carere suspicor; quod ut facilius intelligatur, totam periodum exscribam ita, ut in impressis libris legitur: « Quid autem, inquit, tibi referam, clementem licet esse sermonem, quod electrum lacryma virgulti sit, et in tantæ materiæ soliditatem lacryma durescat. » Nam quo magis illud, « tantæ materiæ, » in animo volvo, eo minus mihi persuadere possum Ambrosium ita locutum fuisse. Et vero, nisi me omnia fallunt, idonea nulla sententia ex his vocibus effici potest. Placet maxime lectio editionis Romanæ, quæ sic habet, « et in lapideæ naturæ soliditatem durescat, » tum quod rem optime explicet, tum quod possit confirmari ex illo Basilii (b), εἰς λίθου φύσιν ἀποπηγνύμενον, « in lapidis naturam concretum. » Quoniam tamen scriptura hæc nimium recedit a vulgata, suspicor ita ex Græcis emendatum fuisse ab aliquo, qui hunc locum in priscis editionibus vitiosum esse vidisset. Satius igitur esse duco, si solum mutemus quod aperte videtur esse corruptum. Emendatio enim quo simplicior est, eo verior solet esse et melior. Quare libentius ita legem, « et in tantam materiæ soliditatem durescat, » cum sic correctus locus utcumque ferri possit. Præterea hæc nostra emendatio hinc confirmari potest, quod Ambrosius non semper verbum pro verbo

(b) Hom. 5, num. 8.

reddat, sed liberius plerumque interpretari soleat. A 26. Ambrosiana illa e lib. iv in *Hexaem.*, cap. 3, num. 10, « Sed illuminationem ejus [ignis] inextinguibilis est ad perfunctionem bonorum, » exustio vehementis ad supplicium peccatorum, » revocant mihi in memoriam notam quamdam Ducei, qua similem Ambrosii locum e lib. iii ejusdem in *Hexaem.*, cap. 13, aut emendavit, aut certe emendari sibi visus est. Postquam igitur retulit vir doctus verba Ambrosii, hoc modo : « Prajaciunt ramis ejus palmarum quædam velut semina muscularum, quibus illi velut quidam sensus perfruitionis infunditur, et expetiti concubitus gratia representatur, » confidenter addit : « Sic enim emendandum censeo, cum hic Græce legatur, ἐν συναίσθησει τῆς ἀπολαύσεως. » Duceana hæc declaratio dudum mihi placuit, et valde etiamnum placet. Unde si quis contenderet legendum esse apud Ambrosium in utroque quem citavimus loco, « perfruitio, » ubi « perfuncti » legitur in editis, ab ejus opinione non ita multum abessem. Et ut taceam nunc de emendatione Ducei, dubitari vix posse arbitror quin in alio loco legi oporteat, « ad perfruitionem bonorum, » cum hunc Ambrosii locum ad verbum e Basilio conversum esse palam sit. Proferimus in medium verba Basilio ex oratione sexta in *Hexaem.* num. 3, ut cum Ambrosianis possint comparari. Καὶ τὸ μὲν φῶς εἰς ἀπόλαυσιν τοῖς δικαίοις, τὸ δὲ τῆς καύσεως ὀδύνην τοῖς κολαζομένοις ἀποταχθήσεσθαι.

« Et fore, ut lux quidem in fruitionem justis, adustionis vero acerbitas puniendis destinetur. » Nostram hæc conjecturam nonnihil hinc adjuvari existimamus, quod admoneamur in notis, codices mss. non sibi constare, habentibus aliis, « ad perfectionem bonorum, » aliis, « ad perfunctionem. » Verisimillimum enim mihi videtur, si codices plures consulerentur, fore, ut nonnulli scripturam veram germanamque exhiberent, hoc est, « perfruitionem, » non « perfectionem, » neque « perfunctionem. »

27. Conveniunt inter se et editi et codices mss in eo loco, ubi Basilius sermonem instituit de vultu-ribus. Ejus hæc sunt verba oratione 8 in *Hexaem.* num. 6 : Πολλὰ τῶν ὀρνίθων γένη οὐδὲν πρὸς τὴν κύησιν δέεται τῆς τῶν ἀρρένων ἐπιποχῆς· ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις ἀγανά ἐστι τὰ ὑπνέμια· τοὺς δὲ γύπας φασὶν ἀσυνδυάστως τίχτειν ὡς τὰ πολλὰ, καὶ ταῦτα μακροβιωτάτους ὄντας· οἷς γε μέχρις ἑκατὸν ἐτῶν, ὡς τὰ πολλὰ, παρατείνεται ἡ ζωὴ. Τοῦτό μοι ἔχε παρασημασμένον ἐκ τῆς περὶ τοὺς ὄρνιθας ἱστορίας, ἐν' ἐπειδὴν ποτε ἰδῆς γελῶντάς τινας ἐμυστήριον ἡμῶν, ὡς ἀδυνάτου ὄντος καὶ ἐξω τῆς φύσεως παρθένον τεκεῖν, τῆς παρθενίας αὐτῆς φυλατομένης ἀχράντου, ἐνθυμηθῆς ὅτι ὁ εὐδοκῆσας ἐν τῇ μωρία τοῦ κηρύγματος σώσαι τοὺς πιστεύοντας, μωρίας ἐκ τῆς φύσεως ἀφορμὰς πρὸς τὴν πίστιν τῶν παραδόξων κατεβάλετο. « Multis avium generibus ad

(a) Leges notam primam, p. 63.

(61) Hallucinat se, cum hæc scriberet, fatetur D. Garnerius in Præfatione tom. II [III], § xiv, cui titulum fecit : *De erratis quibusdam meis*, etc. EDIT.

conceptum nihil opus est marium copula : sed in aliis generibus edita citra coitum ova, infecunda sunt. Ferunt autem sine coitu ut plurimum parere vultures, licet maxime longævus : quippe quibus vita ad centum usque annos plerumque protendatur. Id velim notatum et observatum ex alium historia, ut si quando nonnullos videris mysterium nostrum irridere, quasi fieri nequeat, et quasi sit a natura alienum, ut virgo, virginitate ejus intemperate permanente, pepererit, veniat in mentem tibi, Deum, cui per prædicationis stultitiam credentes salvos facere libuit, innumera incitamenta, ab ipsa natura desumpta, ad fidem rebus stupendis conciliandam in antecessum proposuisse. » Hæc quæ longiora fortasse videbuntur, non ideo retuli, quod allatam a Basilio de vulturibus historiam probem : sed ut in transcurso doceam hunc Basilii (a) locum sanum esse et incorruptum. Non possum igitur a Combelsio aliter sentiente non dissentire. Sed ipsum audiamus. « Laborat, inquit, aperte textus, falsumque ingerit sensum, quem interpretes expressit; quasi sic concipere absque mare commune sit pluribus avium generibus. In uno Basilius exemplum posuit, nec alia sollicitavit. Sic ergo emendo, γένη ὧν ἐν οὐδέ, quorum unum ne marium quidem copula opus habet, vulturum scilicet : quod ipsum incerta fama refert. » *Subventanea secunda*, quod ascriptum, ex margine obrepit. » Hanc autem Combelsii emendationem arbitror puram putam esse corruptionem. Etsi enim affirmavit Basilius multa esse avium genera, quæ concipiunt sine concubitu, potuit tamen de solis vulturibus mentionem facere, videlicet aut brevitas causa, aut oratorum more, qui res ejusmodi non tam diligenter narrare, quam ornare student. Sed quod magis confirmat nihil in vulgatis corrigi debere, illud est, quod ita legisse Ambrosium constat. Ejus hæc sunt e lib. v in *Hexaem.*, cap. 20 : « Nunc de integritate dicamus, quæ in pluribus quidem avibus ita esse asseveratur, ut possit etiam in vulturibus deprehendi. Negantur enim vultures indulgere concubitu, et conjugali quodam usu nuptialisque copulæ sorte misceri, atque ita sine ullo masculorum concipere semine, et sine conjunctione generare, natosque ex his in nullam ætatem longævitate procedere, ut usque ad centum annos vitæ eorum series producat, nec facile eos angusti ævi finis excipiat. Quid aiunt qui solent nostra irridere mysteria, cum audiunt quod virgo generavit, et impossibilem innuptæ, cujus pudorem nulla viri consuetudo temerasset, existimant partum? Impossibile putatur in Dei matre, quod in vulturibus possibile non negatur? Avis sine masculo parit, et nullus refellit : et quia desponsata viro Maria virgo peperit, pudori ejus faciunt quæstionem. Nonne advertimus quod Dominus ex ipsa natura plurima exempla ante præmisit, quibus susceptæ

(a) *Bas. rec.* p. 18.

incarnationis decorem probaret, et astrueret veritatem? » Nemo non videt Ambrosium isthæc fere ad verbum convertisse e Basilio, sed ita tamen, ut ea quodammodo sua fecisse videatur, aut ornando, aut ampliando. Et, quod ad rem pertinet, perspicuum est ex his, Ambrosium non aliter legisse atque nunc legitur : id quod suspicioni Combelsii non minus adversatur, quam magna illa quam initio testati sumus librorum omnis generis consensio. Accedit etiam quod vetus interpretes Eustathius ita, ut hodieque legitur, legerit et ipse. Vide Appendicem. Quod addit Combelsius, « Subventanea secunda, quod ascriptum, ex margine obrepit, » id mirum videri potest, cum hæc pugnent inter se : sed scripsisse virum doctum arbitror, « subventanea infecunda, » ob illa Basilii, ἀγονα ὑπηγνέματα. Verum non ita facile excusari potest, cum hæc ait e margine irrepsisse. Etsi enim Eustathius insigniter hallucinatus sit, pessimeque Basilius interpretatus, ejus tamen verba apertissime ostendunt non secus eum legisse in suis codicibus, atque nunc in nostris legimus. Ejus hæc sunt : « Aliæ sane earum, quæ altius volitant, steriles omnino sunt. » Ex quibus intelligitur Eustathium in suis quidem libris vocem ὑπηγνέματα reperisse : sed eam male reddidisse, quasi videlicet rem opeventorum alte elatam significaret. Plus satis de his. Redeamus ad Ambrosium, cujus in verbis aliquid inesse vitii suspicor. Ubi enim legitur, « indulgere concubitu, » legendum censeo, « indigere concubitu, » tum ob illud Basilii, δεῖται τῆς τῶν ἀρρένων ἐπιπλοκῆς, tum quod ipsa constructio grammatica ita postulet. Recte enim dixeris, « indigere concubitu : indulgere concubitu, » non item, cum dicere soleant, « concubitu indulgere. »

28. Clara sunt verba Basilii et sana, quæ leguntur in oratione 8 in *Hexaem.*, num. 8 : Ὅποια καὶ περὶ τοῦ Ἰνδοῦ σκῶληκος ἱστορεῖται τοῦ κερασφόρου, ὃς εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβαλὼν, etc. « Qualia etiam de Indico verme cornigero narratur, qui primum in erucam transmutatus, » etc. Sed hic locus mirifice et in Eustathio corruptus invenitur, et in Ambrosio (b). Illius verba sunt : « Quid dicitis, qui Paulo apostolo de resurrectione non creditis, cum videatis certa de aereis animantibus figuram propriam commutare, sicut ludicum vermem, qui est corniger, primo in verucæ se speciem transformantem, » etc. ; hujus : « Fertur hic corniger vermis (Indicus) converti primum in speciem caulis, atque in eam mutari naturam. » Mendum quod in interpretatione Eustathii legitur, grave quidem est : sed illud quod in Ambrosio invenitur, certe multo gravius videbitur. Quilibet enim, si sit in hujusmodi rebus paulo exercitior, facile poterit Eustathio mederi, Ambrosio fortassis non nisi difficillime. Et vero cæcutit qui non videt Eustathianum erratum Eustathio ipsi tribuendum non

(b) *Ambros. in Hex.*, lib. v. cap. 23.

esse, sed librariis, qui aliud cogitantes « verucam » A pro « eruca » scripsere. Fateor equidem pari facilitate e re expediturum sese, qui lectionem editionis Romanæ admiserit. Etenim cum in hac editione legatur : « in speciem erucæ, » jam nihil erit amplius, quod possit quidquam facessere negotii, cum lectio isthæc et rei optime conveniat, et illud Basili, εἰς κάμπην, exprimat accurate. Sed constans ille aliarum editionum et omnium codicum manu exaratorum in vulgata lectione tuenda consensus accedere me huic opinioni non sinit. Quanquam enim hoc commune vitium est librariis, vocem pro alia, cum voces inter se similes sunt, apponere : id tamen, si sint valde dissimiles voces, facere non solent. Vix unquam igitur mihi persuadere potero scripsisse Ambrosium, « in speciem erucæ, » cum si ita esset, nunquam librariis venisset in mentem vocem « caulis » comminisci, ob magnam scilicet harum vocum, « erucæ » et « caulis, » inter se dissimilitudinem. Ex quo satis intelligitur editores Romanos hujus lectionis auctores esse et architectos; qui cum viderent vulgatam lectionem, « caulis, » tolerari non posse, hunc Ambrosii locum ex Græcis Basili emendare non dubitarunt. Neque vero nos magis adjuvat conjectura Latini, qui legendum suspicatur, « in speciem campæ. » Nam voces hæ, « caulis » et « campæ, » magis quoque inter se dissident, quam ut omnes omnis ætatis omniumque regionum librarii quasi ex compacto pro « campæ » scripserint « caulis; » idque eo magis, quod vox « caulis » ineptissimam sententiam efficeret. Jam cum neque vocem « erucæ » neque vocem « campæ » recipi merito posse ostenderimus, vel iuviti fateamur necesse est summum virum Ambrosium aliquid hic humani passum esse, et ideo peccasse, aut quod re ipsa in aliquo mendoso codice repererit εἰς κάμπην, « in caulis speciem, » pro εἰς κάμπην, « in erucæ speciem; » aut quod, si codex mendo carebat, nominis similitudine deceptus, pro κάμπην sibi legere visus sit κάμπην.

29. Quando autem semel Ambrosium in manus sumpsimus, non tam cito ab eo avellamur : sed proponamus locum quemdam e libro (quinto in *Hexæm.*, cap. 25, difficilem admodum, et ita obscurum), ut OEdipo aliquo ad mentem Ambrosii assequendam opus esse videatur. Ambrosii igitur hæc sunt : « Certe illius tridui nostrum hoc postridie laboriosus est. » Jam duo quæri possunt, quomodo legi oporteat, et quis horum verborum sensus sit. Quæstio prima pendet multum ex variantibus lectionibus, quas proinde referre operæ pretium est. Difficultas sita est tota in voce « postridie, » quæ aliter in aliis codicibus legitur. Vocem « postridie » exhibent omnes libri editi cum aliquot codicibus. At Carn., Corb., Th. ac Reg. habent « post pridie. » Big. et Gem. « postridui, » Germ., Colb. cum Viet. duobus « postridium. » Ex quibus effici videtur, si veterum librorum habeatur ratio, vocum harum, « postridie » et « postridium, » alteram pro vera

scriptura habendam esse, cum alterutri aperte favent lectiones aliæ, « post pridie » et « postridui. » Nunc ergo videndum, utra scriptura sit et verior et convenientior. Certe si qua exstarent exempla, quibus evinci posset vocem « postridie, » quemadmodum « mane, » aliquando nominis locum obtinere, ea mihi lectio satis probaretur, tum quod impressi omnes libri et codices aliquot mss. illam totidem syllabis tueantur, tum quod scriptura illa, « post pridie, » licet falsa mendosaque, eamdem non parum confirmet. Sed cum, nisi valde fallor, exempla ejusmodi frustra quærerentur, placet magis scriptura alia, « postridium : » quæ præterquam quod fide quatuor codicum nititur, ipsa quoque nonnihil momenti atque roboris ex mendoso illo, « postridui » B acquirit. Latine autem dici « postridium, » patet ex Plantinis illis in *Milite* : « Postriduo natus sum ego mulier, quam Jupiter ex Ope natus est. » Nemo enim ignorat, nisi sit rerum grammaticarum omnino rudis, vocabula illa, « sponte, forte, repente, postriduo, » et alia id genus, quæ pro adverbii sumi solent, proprie tamen adverbia non esse, sed nomina, quorum fere sextus casus solus usurpatur. Itaque legendum esse arbitror in eo quem dixi Ambrosii loco, « postridium. » Jam quod attinet ad alteram quæstionem, quid tandem sibi velit illa Ambrosii : « Certe illius tridui nostrum hoc postridium laboriosius est, » fateor id mihi dictu videri perdifficile. Experiari tamen. In primis autem scire juvat has in *Hexæm.* orationes ab Ambrosio ad populum ultimis sex Quadragesimæ diebus habitas esse, hoc est, ipsa hebdomade majore a feria secunda ad Sabbatum usque. Nec quemquam puto ea de re dubitaturum, qui præclaram illam quæ operi Ambrosiano præligitur admonitionem legerit, in qua ut alia permulta, ita hoc quoque docte et clare tractatur. Et alioqui de hac temporis nota satis convenit inter eruditos. Velim iusuper meminimus dixisse Plautum « postriduo, » pro « postero die; » ob idque nihil obesse, quin eodem sensu voce « postridium » usus sit Ambrosius. Hinc autem colligere licet hæc Ambrosii verba, « certe illius tridui nostrum hoc postridium laboriosius est, » reduci posse ad hanc formam, « certe illius tridui noster hic posterus dies laboriosior est. » Hoc igitur dicit doctor egregius : Jam pervenimus ad tres ultimos Quadragesimæ dies, qui reliquis hujus sacri jejunii diebus laboriosiores multo sunt atque difficiliore. Tridui illius diem primam celebrabamus heri. Celebramus hodie diem secundam, cras celebraturi tertiam, hoc est, diem Sabbati sancti. Totum illud triduum laboriose quidem traducitur : sed tamen illius posterus dies labori majori obnoxius est. Et vero tametsi constat Sabbatum sanctum ubique terrarum apud Christianos cum ob cætera hujus diei officia, tum maxime ob baptismatis cæremonias laboriosum fuisse : videtur tamen nescio quomodo fuisse laboriosius Mediolani. Refert enim Paulinus, quod magnus ille Ambrosius

die Sabbati sancti solus efficere solebat, id, eo mortuo, a quinque episcopis effici vix potuisse. Paulini verba sunt hæc in *Vita Ambrosii* num. 38 : « In rebus etiam divinis implendis fortissimus, in tantum ut quod solitus erat circa baptizandos solus implere, quinque postea episcopi, tempore quo decessit, vix impleverunt. » Decessisse autem Ambrosium matutinis horis Sabbati sancti, patet ex eodem Paulino, qui in ejus *Vita*, num. 48, ita scribit : « Atque inde ad ecclesiam majorem antelucana hora qua defunctus est, corpus ipsius (Ambrosii) portatum est; ibique eadem fuit nocte, qua vigilavimus in Pascha... Sed lucescente die Dominico, cum corpus ipsius, peractis sacramentis divinis, de ecclesia levaretur, portandum ad basilicam Ambrosianam, in qua positus est, ita ibi dæmonum turba clamabat se ab illo torqueri, ut ejulatus eorum ferri non possent. » His autem semel positus, sequitur sacrificium, cum advesperasceret, Mediolani temporibus illis celebratum fuisse ipsa Parasceves die, Christique corpus intra solemnia et confectum fuisse, et populo datum. Horum, quæ ex nostra explicatione consequi dixi, testis est Ambrosius ipse. Postquam enim ita scripsit : « Certe illius tridui nostrum hoc postridie laboriosius est, » sic prosequitur : « Et ideo qui cum avibus lusimus, cum gallo cantavimus, jam Domini canamus mysteria, et ad corpus Jesu convenient aquilæ peccatorum ablutione renovatæ; jam enim cœtus ille magnus verum nobis Jonam reddidit : et gratulemur quod factus est nobis vespere dies quintus; fiat nobis mane dies sextus. » Et quidem ex illis, « jam Domini canamus mysteria, et ad corpus Jesu convenient aquilæ peccatorum ablutione renovatæ, » plane constat et celebratum fuisse sacrificium post concionem Ambrosii, et convenisse populum aquilarum in morem ad corpus Jesu recipiendum. Illa vero, « et gratulemur quod factus est nobis vespere dies quintus, » aperte ostendunt Ambrosii concionem ipsa Parasceves die, cum advesperasceret, ad populum habitam fuisse. Cum enim, ut diximus, concionari cœperit Ambrosius feria secunda majoris hebdomadæ, perspicuum est diem quintum in Parasceves diem cecidisse. Nec cuiquam valde mirum videri debet, sacra ipso Parasceves die et celebrata esse, et populum, cum advesperasceret, corpus Christi accepisse, cum hæc illis jejunii majoris diebus olim Mediolani in usu fuisse constet.

De hoc audiamus Ambrosium in psalmum cxviii, num 48 : « Admonet etiam, inquit, sacrificium vespertinum, ut nunquam Christum obliviscaris. Non potes oblivisci, cum lectum ascendis ejus Domini, cui in occasu diei precem fuderis, qui esurientem te sui corporis epulis expleverit. » Qui Ambrosii locus eruditissima illa nota illustratus legitur : « Ad hæc indidem quoque intelligere est moris fuisse in Ecclesia Latina etiam jejunii diebus sacrificium offerre, et Eucharistiam accipere, contra quam in Orientali obtinebat. Postmodum memora-

tur etiam vespertinum sacrificium, id est, missa vespertinis horis diebus jejunii celebrari solita : de qua in conc. Vas. cap. 3, c. 29, Matiscon. c. 9, actum reperimus. » Ad hæc, antiquum illum sacrificii vespere offerendi morem olim apud Mediolanenses jejunii diebus obtinuisse probant et ea, quæ paulo ante leguntur num. eodem : « Indictum est jejunium, cave ne negligas. Etsi te fames quotidianum cogit ad prandium, aut intemperantia declinat jejunium, tamen cœlesti magis te servato convivio. Non epulæ paratæ extorqueant, ut cœlestis sis vacuus sacramenti. Differ aliquantulum, non longe finis est diei : imo plerique sunt ejusmodi dies, ut statim meridianis horis adveniendum sit in ecclesiam, canendi hymni, celebranda oblatio. Tunc utique paratus assiste, ut accipias tibi munimentum, ut corpus edas Domini Jesu. » Nam quod ait Ambrosius, plerosque esse ejusmodi dies, in quibus mos esset statim meridianis horis advenire in ecclesiam, oblationem celebrare, corpus Domini Jesu edere, id non obscure indicat alios fuisse dies, in quibus hæc ob indictum jejunium peragerentur non meridianis temporibus, sed vespertinis. Quare monet populum vir sanctissimus, ut tunc fame contempta servet se cœlesti convivio, neque vincat se sinat epulis apparatis : sed potius, ne vacuus sit cœlestis sacramenti, finem diei haud longe dissitum exspectet. Nec ab re erit et alium locum libri sexti expendere. Basilius animalium diversas proprietates cum recenseret, dixerat asinum pigrum esse : quem locum rhetorum more exornans Ambrosius, ita scripsit lib. vi, cap. 3 : « Piger asinus, et expositus ad prædam, sensuque tardior, quid aliud docet, nisi nos vivaciores esse debere, nec desidia corporis animique pigrescere, confugere ad fidem, quæ onera gravia allevare consueverit ? » Sed illud, « et expositus ad prædam, » mihi non videtur huic loco convenire ; contra, si legas, uti in codice Vallegitur, « et expositus ad pondera, » plana erunt omnia. Hoc enim dicit Ambrosius : Si consideremus asinum pigrum esse, et sensu tardiozem ; absit ut eum in eo imitari velimus, sed potius debemus vivaciores esse et alacriores. Rursus si consideremus eum ad pondera expositum esse, hinc edocemur confugere ad fidem, quæ onera gravia allevare consuevit. Sententiam hujus loci consecuti sunt quidem editionis Romanæ auctores, qui ita edendum curarunt, « et ad onus expositus : sed præterquamquod videntur ita correxisse ex ingenio, in eo reprehendendos eos puto, quod nimium a vulgata scriptura recesserint. De his satis. Jam de Psalmis sermonem instituemus.

§ VI. De Psalmis.

30. Præclarum sane, et in primis elegans proœmium Basili in Psalmos : quod qui legerit, miram illam in Basilio dicendi artem mirabitur, qua, quocumque se intendisset, excellebat. Ambrosius multa e Basilio mutuari solitus, hinc quoque nonnulla excerptis. Cum autem non desint quibus jucundum

sit et gratum cognoscere, quid alius scriptor ab alio sumpserit, quoque modo alius alium aut interpretatus, aut certe imitatus sit, omnia quæ occurrerunt Ambrosii loca hic ascribere non pigebit. Quod ut magis intelligatur, Ambrosii primum (a), deinde Basilii verba subjiciam. « Etenim licet omnis Scriptura divina Dei gratiam spiret, etc.... In aliis igitur singula advertere licet. Historia instruit, lex docet, prophetia annuntiat, correptio castigat, moralitas suadet : in libro Psalmorum profectus est omnium, et medicina quædam salutis humanæ. Quicumque legerit, habet quo propriæ vulnera passionis speciali possit curare remedio. Quicumque cernere voluerit, tanquam in communi animarum gymnasio, et quodam stadio virtutum diversa genera certaminum reprensens præparata, id sibi eligat, cui se intelligit aptiorem.... Domi Psalmus canitur, foris recensetur. Psalmus dissidentes copulat, discordes sociat, offensos reconciliat. Quis enim non remittit ei, cum quo unam ad Deum vocem emisit? Psalmus.... institutio incipientium, profectorum confirmatio, angelorum ministerium, militia cælestis, hostia spiritalis.... Certat in Psalmo doctrina cum gratia simul. Cantatur ad delectationem, discitur ad eruditionem. Nam violentiora præcepta non permanent : quod autem cum suavitate perceperis, id infusum semel præcordiis non consuevit elabi.... Aiunt.... causas quoque modulaminum et quædam claustra rhythmorum in superiore parte esse Psalterii.... Sed jam Psalmi istius qui propositus est nobis, ingrediamur exordia. » (b) Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος, διὰ τοῦτο συγγραφείσα παρὰ τοῦ Πνεύματος, ἵν' ὡσπερ ἐν κοινῷ τῶν ψυχῶν λατρεύῃ, πάντως ἀνθρωποὶ τὸ λαμα τοῦ οὐρανοῦ πάθους ἕκαστος ἐκλεγόμεθα... "Ἄλλα μὲν οὖν προφητῆται παιδεύουσι, καὶ ἄλλα ἱστορικοὶ, καὶ ὁ νόμος ἕτερα, καὶ ἄλλα τὸ εἶδος τῆς παροιμιακῆς παραίνεσως. Ἡ δὲ τῶν Ψαλμῶν βίβλος τὸ ἐκ πάντων ὠφέλιμον περιελάφει.... Τὰ τῶν Ψαλμῶν λόγια καὶ κατ' οἶκον μελωδοῦσι, καὶ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς περιφέρουσι.... Ψαλμὸς.... ἔνωσις διεστώτων, ἐχθραίνοντων διαλλακτῆριον. Τίς γὰρ ἐτι ἐχθρον ἠγεῖσθαι δύναται, μεθ' οὐ μίαν ἀψῆκε πρὸς Θεὸν τὴν φωνήν;.... Εἰσαγομένους στοιχειώσας, προκοπτόντων αὐξήσας, τελειουμένων στήριγμα.... Ψαλμὸς τῶν ἀγγέλων ἔργον, τὸ οὐράνιον πολίτευμα, τὸ πνευματικὸν θυμίαμα. "Ὡ τῆς σοφῆς ἐπινοίας τοῦ διδασκάλου, ὁμοῦ τε ἕδωκεν ἡμᾶς τὰ λυσιτελεῖ μανθάνειν μηχανωμένου ὄθεν καὶ μᾶλλον πως ἐντυπῶνται ταῖς ψυχαῖς τὰ διδάγματα. Βίαιον μὲν γὰρ μάθημα οὐ πέφυκε παραμένειν, τὰ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος εἰσδυόμενα μονιμώτερόν πως ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνίζάνει.... Τὸ ψαλτήριον δὲ τοῦτο τῶν ἀρμονικῶν ρυθμῶν ἀνωθεν ἔχει τὰς ἀφορμάς.... Ἰκόμεν δὲ λοιπὸν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν Ψαλμῶν. Hoc est : « Omnis Scriptura est divinitus inspirata atque utilis, ideo a Spiritu sancto conscripta, ut

veluti in communi animarum curandarum officina, nos omnes quotquot sumus homines ad nostrum morbum sanandum medelam seligere possimus.... Aliud igitur prophetæ docent, aliud historici, aliud lex, aliud species ejus quæ in Proverbiis invenitur exhortationis. At quidquid in cæteris utile est, hic unus Psalmorum liber complectitur.... Psalmorum oracula et domi modulantur, et in forum circumferunt.... Psalmus consociat dissidentes, inter inimicos gratiam componit. Quis enim adhuc eum, quocum unam ad Deum vocem emisit, loco inimici habere possit?... Psalmus incipientibus initium est, incrementum proficientibus, perfectis firmamentum.... Psalmus angelorum opus est, cælestis conversatio, spirituale thymiana. O sapiens magistri inventum, qui artem qua simul caneremus, et utilia disceremus, excogitavit ! unde et magis quodammodo animis præcepta imprimuntur. Vix etenim durare solet quod invitus didiceris : quod autem jucunde suaviterque acceptum est, tenacius in animis nostris insidet.... Psalterium vero a parte superiori ducit concinnæ sæe modulationis originem.... Cæterum initium Psalmorum videamus. » Quin et Augustinus ipse, ut monet Duxæus, in enarratione in psal. lvi, cum hæc verba prophetica interpretatur : *Exsurge, psalterium et cithara* ⁷, nonnulla e Græcis Basilii mutuatus est. Utriusque verba nostro more referemus, quorum ex collatione cognoscere licebit, Augustinum interpretem fuisse magis quam imitatore Basilii. Augustinus igitur sic loquitur : « Psalterium est organum, quod quidem manibus fertur percutientis, et chordas distentas habet; sed illum locum unde sonum accipiunt chordæ, illud concavum lignum quod pendet et tactum resonat, quia concipit aerem, psalterium in superiore parte habet. Cithara autem hoc genus ligni concavum et resonans in inferiore parte habet. Itaque in psalterio chordæ sonum desuper accipiunt : in cithara autem chordæ sonum ex inferiore parte accipiunt. » Basilii autem verba hæc sunt e proœmio in psal. 1 : Πάντα ὡσπερ ἐν μεγάλῳ τινὶ καὶ κοινῷ ταμεῖῳ, τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν τεθησαύρισταί, ἦν, πολλῶν ὄντων ὀργάνων μουσικῶν, πρὸς τὸ λεγόμενον ψαλτήριον ἤρμοσεν ὁ προφήτης, τὴν ἀνωθεν, ἐμοὶ δοκεῖν, ἐνηχοῦσαν αὐτῷ χάριν παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐνδεικνύμενος, διότι τοῦτο μόνον τῶν μουσικῶν ὀργάνων τὴν αἰτίαν τῶν φθόγγων ἐκ τῶν ἀνωθεν ἔχει. Τῇ κιθάρῃ μὲν γὰρ καὶ τῇ λύρᾳ κάτωθεν ὁ χαλκὸς ὑψηλεῖ πρὸς τὸ πληκτρον τὸ ψαλτήριον δὲ τοῦτο τῶν ἀρμονικῶν ρυθμῶν ἀνωθεν ἔχει τὰς ἀφορμάς. « Omnia in Psalmorum libro veluti in magno quodam et communi promptuario reconduntur. Quem librum, tametsi diversa sunt instrumenta musica, ad psalterium, quod vocant, Propheta aptavit. Quippe gratiam, ut mihi videtur, in eo desuper a sancto Spiritu resonare

⁷ Psal. lvi, 9.

(a) Ambros. in præf. in psal. 1.

(b) Basil. in præf. in psal. 1.

ostendit, propterea quod hoc solum ex musicis instrumentis editi soni causam ab altiore loco habet. Nam citharæ ac lyræ æs inferiori parte sonitum edit ad plectrum: psalterium vero a parte superiori ducit suæ concinnæ modulationis originem.

Vidimus Ambrosium Augustinumque duo illa magna Ecclesiæ lumina nonnihil e Basilii libris in suos transtulisse: nunc notabimus Eusebium et Basilium idem dicere, casu an secus, nescio. Eusebii igitur verba hæc sunt e proœmio in *Psalms*: Νάβλα δὲ παρ' Ἑβραίοις λέγεται τὸ ψαλτήριον, ὃ δὲ μόνον τῶν μουσικῶν ὀργάνων ὀρθότατον, καὶ μὴ συνεργούμενον εἰς ἤχον ἐκ τῶν κατωτάτω μερῶν, ἀλλ' ἄνωθεν ἔχειν τὸν ὑπάρχοντα χαλκόν. Et aliquanto post pag. 7, πάντα ὡσπερ ἐν μεγάλῃ τινὶ καὶ κοινῷ ταμείῳ τῆ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν τεθησαύριστα, etc. « Nabra apud Hebræos vocatur psalterium, quod ex musicis instrumentis solum rectissimum est; neque ab infimis partibus ad sonum adhibetur, sed a supernis sonanti ære instruitur. . In Psalmorum libro omnia ceu in magno ac publico penuario recondita sunt. » Potuit ergo fieri ut Basilium ob oculos habuerit Eusebium quem imitaretur: sed si ita est, magnus ille Basilium, ut peritum oratorem decebat, vim quidem ac pondus Eusebianæ sententiæ retinuit, at eam mira quadam dicendi arte fecit suam.

31. Liquet ex dictis, Ambrosium nonnulla e Basilii proœmio sibi sumpsisse. Nunc ostendam eundem ex eodem fonte in ipsa psalmi enarratione nonnihil quoque mutuatum esse. Sed, ne lectoribus tædium pariam, ea loca sola in medium proferam, quæ non tam imitatus esse, quam ad verbum expressisse putandus est. Ambrosii igitur verba sunt ex enarratione in *psal.* 1, num. 14: « Consideremus nunc qua ratione, *Beatus vir*, dixerit. Nunquid a consortio beatitudinis exclusit mulieres, quia virum solum beatum nuncupavit? Absit! Accedit illud, quoniam quorum natura eadem, eorum operationes utique non possunt esse discretæ; et quorum opus æquale, eorum utique æqualis est merces. . . Paria igitur studia virtutum, quia par prærogativa est creaturæ. » Basilii vero hæc sunt itidem ex enarratione in *psal.* 1: Διὰ τί, φησὶν, ὁ προφήτης τὸν ἄνδρα μόνον ἐκλεξάμενος μακαρίζει; Ἄρα μὴ τοῦ μακαρισμοῦ τὰς γυναῖκας ἀπέκλεισε; Μὴ γένοιτο. Μία γὰρ ἀρετὴ ἄνδρος καὶ γυναικός, ἐπειδὴ καὶ ἡ κτίσις ἀμφοτέροις ὁμότιμος ὥστε καὶ ὁ μισθὸς ὁ αὐτὸς ἀμφοτέροις. . . Ὅν δὲ ἡ φύσις μία, τούτων καὶ ἐνέργειαι αὐτὰι ὦν δὲ τὸ ἔργον Ἰσον, τούτων καὶ ὁ μισθὸς ὁ αὐτός. « Cur propheta, inquit, hominem solum eligit, ac prædicat beatum? Num mulieres a beatitudine exclusit? Absit! Enimvero viri et mulieris una est virtus: quandoquidem utriusque creatio honore par est, ac proinde utriusque quoque merces est eadem. . . Quorum autem natura una, horum et actiones eadem: quorum itidem

opum est æquale, horum et merces eadem. » Quod si quispiam hac locorum contentione delectatur (quam voluptatem neque frugis expertem, neque illiberalem arbitror), fontes ipsos adeat, suadeo. Spero studiosis non injucundum fore, si rursus hoc loco de Basilii proœmio in *Psalms* loquar. Notum est, quæ apud Basilium Græcæ leguntur, legi Latine apud Augustinum. Quæri ergo potest utrum Augustinus ipse Græca Basilii converterit, an Rufini interpretatio inepte a librariis ante Augustini opus locata sit. Suspicionem augebit, quod Augustinus, cum psalmum quinquagesimum sextum interpretaretur, nonnihil ex hoc Basilii proœmio expressisse credi merito possit. Et vero qui utrumque locum Basilii et Augustini inter se comparaverit (a), facile intellecturum puto Latina e Græcis conversa esse, sed paulo liberius, hoc est, antiquorum more. Ergo si Augustinus aliquid e Basilii proœmio in *Psalms* sibi sumpsit, non ita mirum videri debet, si dicatur hoc idem et Latine reddidisse, et ante suam ipsius interpretationem collocasse. Sed provisum est a librariis, ne quis specioso hoc argumento in errorem induceretur. Nam etiamnum in veteribus quibusdam libris exstant Latinæ quædam Rufini interpretationes, inter quas et id Basilii proœmium invenitur: quæ omnia in secundo tomo edenda curabimus, cum ob interpretis Rufini antiquitatem, tum maxime ob auctoris Basilii dignitatem.

32. Difficile ducto est quanta sit adhibenda diligentia ei, qui vult certo tutoque περὶ νοθεῶς aut γνησιότητος operis alicujus iudicium ferre. Mirum est enim, cum verum et falsum inter se longissime diversa sint, sæpius tamen alterum alterius ita simile esse, ut in iis discernendis, nisi valde caveamus, errorem vitare vix possimus. Cujus rei libet proferre exemplum unum, ex quo de multis similibus facile sit conjecturam facere. Exstat inter Basilii opera enarratio quædam in psalmum tricesimum septimum, de qua non una est omnium sententia, aliis aliud sentientibus. Combefisius ita de ea dubitat, ut tamen nolit quidquam pronuntiare, remque lectoris iudicio permittat. Argumenta quibus adductus Combefisius eam enarrationem suspectam habuit, hæc sunt, eam deesse in aliquibus codicibus, videri præterea cæteris languidiorem, ac in ipsa fieri mentionem psalmi sexti, cujus, inquit, explanatio nusquam apud Basilium comparet. Certe primo aspectu videtur inesse vis maxima in his argumentis Combefisii: sed tamen ea confutare non ita multum difficile fuerit. Nam, inquiet quis, certum est orationem in psalmum tricesimum septimum in vere Basilianis reponendam esse. Nam ea in re produci non potest testis locupletior, quam Ambrosius, quem norunt omnes Basilii aut interpretem fuisse non raro, aut certe ejus fidelissimum æmulatorem. Ergo si Ambrosius hanc orationem in suo codice habuit, ex eaque nonnulla aut convertit,

(a) Lege num. 30.

aut imitatus est, nihil supererit dubii, quin pro Basilio fetu accipienda sit. Rem autem ita esse, si utriusque verba Basilii et Ambrosii inter se conferantur, negari non potest. Ambrosii enim hæc sunt ex enarratione in hunc de quo agitur psalmum, num. 19 et 20 : « Non enim Deus passioni patet, ut irascatur, cum sit impassibilis. . . Denique usus habet, ut dicamus de quoquam punito, quia iram incidit legum : non quia legum iram, sed quia legum severitatem incidit. Sic et alibi de decem plagis Ægyptiorum ait : *Misit in eos iram per angelos malos* ⁸. . . . « Qui sanari vult, argui non reformidat : sed non vult argui in furore, sed in verbo Dei. . . . Non vult erudiri in ira, sed in doctrina ; ut si medicum roges, ne secet vulnus tuum, sed medicamentum apponat. . . . Et addidit : *Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi*. Eadem videtur dicere, quæ sanctus Job ; sed diversa sunt. Nam et ille ait : *Sagittæ enim Domini in corpore meo sunt, quarum furor bibit sanguinem meum* ⁹. . . . Ille de vulnere sui corporis queritur, hic deplorat animæ suæ vulnera. . . . Ille dicit sagittas Domini in suo esse corpore, iste deplorat infixas. » Illa vero leguntur apud Basilium in eundem psalmum : *Λέγων δὲ Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, οὐ τὸν Ἐλεγχον παραιτεῖται, ἀλλὰ τὸν μετὰ θυμοῦ. Καὶ τὸ Ἐλεγε, μὴδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με, οὐ φεύγει τὸ παιδευθῆναι, δίχα δὲ ὀργῆς τῆς παιδείας τυχεῖν ἀξιοί, ὡς εἰ καὶ ἰατρῶ τινος . . . λέγου. Μὴ διὰ πυρός με θεραπεύσῃς, μηδὲ διὰ σιδήρου καὶ θυμῶν, διὰ δὲ ἥπιων καὶ πραστέρων φαρμάκων. . . . Παντὸς γὰρ πάθους ἀλλότριον τὸ θεῖον . . . Ὡς εἰ τις καὶ τὰς ἐκ τοῦ νόμου τῶ ἀνδροφόνῳ ἐπισημημένας κολάσεις ὀργῆν καὶ θυμὸν ὀνομάζοι, οὐκ ἀληθῶς τοῦ νόμου θυμουμένου καὶ ὀργιζομένου, τοῦ δὲ κολαζομένου ὀργῆν τοῦ νόμου τὴν τιμωρίαν ὑπεπιληφτός. . . . Ὁβτώ γοῦν εἴρηται ἐν τῷ περὶ τῆς δεκαπλήγου τῆς κατ' Αἰγυπτίων ἐπαχθείσης λόγῳ τὸ Ἀπέστειλεν ἐπ' αὐτοὺς ὀργὴν καὶ θυμὸν, ἀποστολήν δι' ἀγγέλων ποιεῖν. . . . Διὸ ἔλεγε, Βέλη γὰρ Κυρίου ἐν τῷ σώματι μου ἐστίν, ὅν ὁ θυμὸς αὐτῶν ἐκπίπτει μου τὸ αἷμα. Ὁ δὲ Δαβὶδ οὐ τὸ σῶμα πληγείας ὁμοίως τῷ Ἰώβ, αὐτὴν δὲ τὴν ψυχὴν καίριαν τρωθείς, οὐχ ὁμοίως τῷ Ἰώβ φάσκει, βέλη γὰρ Κυρίου ἐν τῷ σώματι μου εἰσίν· ἀλλ' Ὅτι τὰ βέλη σου ἐνεπάρησάν μοι, καὶ ἐπεστήριξας ἐπ' ἐμὲ τὴν χεῖρά σου. Hoc est : « Cum vero ait, Domine, ne in furore tuo arguas me ¹⁰, non quamlibet reprehensionem detrectat, sed eam, quæ cum furore conjuncta sit. Et cum dicit, Neque in ira tua corripas me ¹¹, correctionem nequaquam fugit, sed rogat ut citra iram corripatur ; ac si quis medico per adustionem, per ferrum, per acerba remedia levamen ad quempiam morbum curandum offerenti dicat : Ne mihi ignem, ne ferrum, ne sectiones ad medelam admoveas, sed dulciora mitioraque remedia. . . . Nam ab omni perturbatione alienum numen est. . . . Ac si quis pœnas quæ ex lege impendent homicidæ, iram ac furo-*

⁸ Psal. LXXVII, 49. ⁹ Job vi, 4. ¹⁰ Psal. XXVII, 2. XXXVII, 5.

rem appellet, non quod revera lex ira et furore corripiat, sed quod qui punitur, legis supplicium iram esse putet. . . . Ubi itidem sermo habetur de decem plagis contra Ægyptios immissis, dictum est similiter : *Misit in eos iram et furorem, immissionem per angelos malos* ¹². . . . Quapropter dicebat Job : *Sagittæ enim Domini in corpore meo sunt, quarum ira meum ebibit sanguinem* ¹³. David autem non in corpore velut Job percussus, sed in ipsa anima vulnere lethali confossus, non ait quemadmodum Job, *Sagittæ enim Domini in corpore meo sunt, sed, Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi, et confirmasti super me manum tuam* ¹⁴.

His perlectis, a quo, quæso, stabit lector, quam sententiam amplectetur, Combefsiine, hanc orationem pro suspecta habentis, an ejus, qui eam Basilii esse confidenter affirmabit? Certe quidem ego non dubito quin prudens lector atque eruditus, deserto Combefisio, alteri accedat. Nam argumenta quæ ex hac locorum collatione peti possunt, validissima videntur esse atque gravissima ; quæ vero profert Combefsius, minus sunt idonea ad persuadendum. Etenim, si orationem quampiam spuriam esse atque adulterinam ex eo colligi potest, quod in aliquibus mss. desit, actum est de plurimis sanctorum Patrum opusculis, quæ quamvis genuina et vera, tamen in aliquibus duntaxat codicibus exstant, in aliis vero desiderantur. Quod addit vir doctus ad confirmandam suam opinionem, « stylum hujus orationis languidiorem esse, » id, puto, neminem movebit, cum de styli aut similitudine aut varietate ita inter se dissideant auctores, ut quod alter dissimile pronuntiat, id simile esse alter judicet. Neque sane multo gravius est quod sequitur, « in hac enarratione mentionem fieri sexti psalmi, » quem tamen constat in Basilii operibus non inveniri. Quot enim veterum monumenta omnis generis magno rei literariæ damno temporum injuria periisse dolemus? His de causis ejus qui eam orationem defendit, opinio videri poterit Combefsiiana longe probabilior, multoque propior vero. Notum est enim Ambrosium quæcunque occasione data Basilii vestigiis inhærere, ex eoque multa mutuari solitum esse. Quam multa autem ex hac in psalmum tricesimum septimum enarratione sumpserit, aliquanto ante ostensum est. Cur igitur hæc oratio Basilio non tribueretur, ex qua Ambrosium perinde ut ex reliquis Basilii operibus multa excerptisse constat? Neque non eam sententiam adjuvat, quod Ambrosius e Basilii in primum psalmum prologo in suam non pauca transtulit. Ex quo fit, ut jure credi possit nonnulla ex hoc quoque in psalmum tricesimum septimum commentario sumpsisse. Jam quid sentiam ipse, paucis aperiam. Reprehendum Combefsiium puto, non quod eam orationem in suspectis habuerit, sed quod nihil ausus sit pronuntiare. Quin enim inter opera falsa numeranda sit, dubium non est, cum, ut dum. 36 pro-

¹¹ ibid. ¹² Psal. LXXVII, 49. ¹³ Job vi, 4. ¹⁴ Psal.

habitur, Eusebii fetus sit, non Basilii. Ambrosius A igitur hinc inde e Græcis fontibus quidquid libebat, corraderet assuetus, ea quæ retulimus non e Basilio, sed ex Eusebii Commentario mutuatus est. Aut, quod forte verius est, jam ab illo tempore hæc Eusebii oratio inter Basilianas in Ambrosii codice reperiebatur. Vereor ne in his plus justo immoratus esse videar. Sed hæc observasse, si propterea diligentia major a scriptoribus in criticis suis de Patrum operibus judiciis adhibeatur, me non pœnitabit.

33. Quam arduum sit de auctorum scriptis recte judicare, patet et ex dictis, et res ipsa clamat. Sed quo difficultas major est, eo puto rei tam necessariæ obstinatius incumbendum esse. Quapropter nec labori parcemus, nec tempori, ut verum a falso, B certum ab incerto secernamus. Nec male tempus collocasse nobis videbimur, si quinque aut sex dierum labore vel unius oratiunculæ aut vobela, aut γνησιότης tuto dignosci possit. Etenim, cum contingat non raro, ut in brevioribus sanctorum Patrum scriptis aliquid insit quod aut ad dogma, aut ad traditionem, aut ad historiam ecclesiasticam pertineat, quanti intersit ejusmodi opusculorum auctores cognoscere, nemo non videt. Sed, quoniam præsentio non defore, qui mihi adversaturi sint, monere mihi optimum visum est quo sim animo scripturus. Profiteor igitur me eruditorum celeberrimorumque hominum opiniones permagni facere, neque eas non nisi invitum oppugnare; atque, ubi primum nova Cxx affulserit, ad mutandam sententiam paratissimum fore. Uno verbo, me mihi non ita placere, ut meam aliorum sententiæ præferam; sed ita duntaxat probare quæcunque sentio, quæcunque dico, dum ne hominibus doctioribus et in hoc studiorum genere exercitatoribus improbanda videantur. Rem nunc aggrediamur. Omnium orationum quæ nomine Basilii circumferuntur, aut fere omnium sit mentio non solum apud Symeonem magistrum ac logothetam, sed passim etiam eadem in catena Nicetæ Heracliensis et aliis similibus citantur. Sed tanta non est auctoritas neque Symeonis, neque Nicetæ, neque aliorum quorumvis qui catenas edidere, ut ob eam omnes illas septem et decem in psalmos orationes Basilii esse statim fateamur. Putant eruditi viri qui ea de re disputarunt, Combesius, Tillemontius, Dupinus, alteram quidem in psalmum vicesimum octavum enarrationem adulterinam esse, enarrationem vero in psalmum tricesimum septimum in dubiis reponi oportere; sed quin reliquæ quindecim genuinæ sint et veræ, nequaquam dubitant. Nos autem de aliis quibusdam dubitari posse arbitramur, et de iis quidem, quæ nullam dubitationi locum relinquere videbantur. Ejusmodi est prima oratio in psalmum decimum quartum. Constat enim vel ex primis verbis secundæ in hunc psalmum orationis, quam testimonium Gregorii Nysseni (a) inter dubia opera re-

censeri non sinit, Basilium in priora ejusdem psalmi verba concionem ad populum habuisse. Ex quo fit ut quisque hanc primam in psalmum decimum quartum explanationem ad Basilium magnum pertinere facile sibi persuadeat. Aliter tamen, cum Eusebii in hunc psalmum lucubrationem legerem, ea de oratione judicavi. Scriptor enim, quisquis est, non tam Davidis, quam Eusebii verba explanat; et, quod magis falsitatem redolet, multa ex Eusebio ad verbum sumit. Sane quibus perspecta est Basilii ubertas in dicendo et copia, ii, puto, nunquam in plagiariorum numero disertissimum hunc virum reponent. Jam tempus est ut pseudo-Basilii furta prodamus. Eusebii igitur verba sunt hæc: Κύριε, τις παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματι σου, καὶ τις κατασκηνώσει ἐν τῷ δρει τῷ ἀγίῳ σου; Ἀπὸ τῶν προσχευτέρων προβαίνων διαγράφει τὸν τέλειον. Παροικία δὲ ἐστὶ διαγωγή πρόσκαιρος, ἐπ' ἐλπίδι τῆς κρείττονος. Διὸ φησι καὶ Δαβὶδ· Πάροικός εἰμι καὶ παρεπίδημος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου. Πάροικος γὰρ Ἀβραάμ, μηδὲ βῆμα κεκτημένος ποδοῦ, μῆλις δὲ τάφον πριάμενος, ὃ δὲ σύμβολον τοῦ ζῶντα μὲν ἐν σαρκὶ πάροικον εἶναι προσήκειν, μεταβαίνοντα δὲ ταύτης, τοῖς οικείοις τόποις ἀναπαύεσθαι. Καὶ μακάριόν φησιν, ἐν ἀλλοφύλοις παροικούντα, μὴ ὡς οικεῖοις προστετηχέναι τοῖς ἐν τῇ γῆ. Σκῆνωμα δὲ Θεοῦ, ἡ περ' αὐτοῦ δεδομένη σὰρξ τῆ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆ πρὸς ἐνοίκησιν. Τίς οὖν ὡς ἀλλοτρίᾳ κεχημένος, ἔγκαρπον αὐτὸν παραδώσει τῷ δεδωκότι, ὡς ἂν γένηται καὶ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀγίοις ἐνοικούντο; Εἴτα πρὸς τὸ μείζον προκόπτει; Καὶ τις κατασκηνώσει ἐν δρει ἀγίῳ σου; Οὐκ ἐν τῇ γῆ τῆ Σιών, ὥσπερ Ἰουδαίους δοκεῖ, ἀλλὰ περὶ τῆς ὁ Παῦλος φησιν· Προσεληλύθατε δρει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. Παρεβλῶν οὖν τις τὴν σάρκα ταύτην, καὶ νεκρώσας αὐτοῦ τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν ἁγιασμὸν κατορθώσας, ἐν τῇ ἀγίᾳ κατασκηνώσει πόλει, ἧς ἐπιθυμῶν ὁ Δαυὶδ ἔλεγε· Διελύσομαι ἐν τόπῳ σκηρῆς θαυμαστῆς, ἕως τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ· καὶ, Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων. Τὸ δὲ τούτου σπάνιον ἐμφαίνει τὸ, Τίς, ὡς τὸ, Τίς ἔγνω τὸν τοῦ Κυρίου; καὶ τὸ, Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τὸν τόπον τὸν ἀνώριον; καὶ τὸ, Τίς ἄρα ἐρόνιμος καὶ πιστὸς οἰκονόμος; Μήποτε δὲ καὶ τὸν Θεὸν ἐρωτήσας, ἔτυχε ἀποκρίσεως. . . . Οὐ γὰρ μία πρᾶξις τελειοὶ τὸν σπουδαῖον, ἀλλὰ παντὶ τῷ βίῳ ταῖς κατ' ἀρετὴν ἐνεργεῖαις συμπαρατείνεσθαι. « Domine, quis habitabit in tabernaculo tuo? aut quis requiescet in monte sancto tuo »¹⁵? A vicinioribus procedens, perfectum virum describit. Habitatio autem est temporanea commoratio, cum spe melioris conjuncta. Quamobrem ait David: Advena sum et peregrinus, sicut omnes patres mei¹⁶. Advena quoque erat Abraham, utpote qui ne vestigium quidem pedis possideret, vixque sepulturæ locum comemerit. Quod sane symbolice significat hominem in carne viventem, ceu advenam reputari debere;

¹⁵ Psal. xiv, 1. ¹⁶ Psal. xxxviii, 13.

(a) Tom. II, p. 225.

cumque ab ipsa carne transmigraverit, tunc propriis in sedibus quiescere. Ac beatum dicit eum, qui cum apud alienigenas habitaverit, terrenis quasi propriis sibi rebus non addictus fuerit. Tabernaculum autem Dei est caro, animæ ab ipso ad habitandum concessa. Quis itaque ea ut aliena usus, frugiferam eandem largitori restituet, ut fiat tabernaculum Dei, qui in sanctis habitat? Deinde vero ad præstantiora procedit: *Aut quis requiescet in monte sancto tuo*¹⁷? Non in terrestri Sion, ut Judæi arbitrantur, sed in ea de qua Paulus ait: *Accessistis ad montem Dei viventis, Jerusalem cælestem*¹⁸. Quisquis igitur eadem carne quasi in transcurso usus, ejus membra super terram mortificaverit, postquam sanctificationem illam consummaverit, habitabit in sancta illa civitate, cujus desiderio motus David aiebat: *Transibo in locum tabernaculi admirabilis usque ad domum Dei*¹⁹, et, *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum*²⁰. Illud autem, *Quis*, talium hominum raritatem subindicat, cujusmodi est illud: *Quis novit sensum Domini*²¹! et illud, *Quis annuntiabit vobis locum æternum*²²? atque illud: *Quis est prudens ac fidelis œconomus*²³? Nunquid postquam Deum interrogavit, responsum obtinuit? . . . Non enim unica res gesta strenuum hominem ad perfectionem ducit; sed per totam vitam virtutis operibus insistendum. Videamus nunc quomodo pseudo-Basilius frigida quadam periphrasi mox Eusebiana amplificet, mox eadem ad verbum exprimat. Igitur sic loquitur: Τὸν τέλειον ἡμῖν ὁ λόγος ὑπογράψαι βουλόμενος, τὴν τῶν μακαρισμῶν ἐπιτυγχάνειν μέλλοντα, τάξει τινὶ καὶ ὁδῷ τῶν περὶ αὐτὸν θεωρουμένων χρησάμενος, ἀπὸ τῶν προσεχέστερων καὶ πρώτων τὴν ἀρχὴν πεποίηται· Κύριε, τίς παροικῆσει ἐν τῷ σκηνώματι σου; Ἡ παροικία ἐστὶ διαγωγὴ πρόσκαιρος, οὐχ ἰδρυμένην ζωὴν, ἀλλὰ παροδικήν, ἐπὶ ἐπιπέδῳ τῆς ἐπὶ τὰ κρείττονα μεταστάσεως, ὑποφαινοῦσα. . . Διδὸς καὶ ὁ Δαυὶδ περὶ ἑαυτοῦ φησι· Πάροικος ἐγὼ εἰμι παρὰ σοὶ καὶ παρεπίδημος, καθὼς πάντες οἱ πατέρες μου. Πάροικος γὰρ Ἀβραάμ, οὐδὲ βῆμα πῶδος ἰδίας γῆς κεκτημένος, ἀλλ' ὅτε ταφῆς αὐτῷ ἐδέησεν, ἀργυρίου κτησάμενος ταύτην φαίνεται· δεικνύντος τοῦ λόγου, ὅτι ζῶντα μὲν ἐν τῇ σαρκὶ πάροικον εἶναι προσήκει, μεταβαίνοντα δὲ ἀπὸ τῆς ζωῆς ταύτης τοῖς οἰκείοις ἐναναπαύεσθαι. Διὰ τοῦτο ἐν μὲν τῇ ζωῇ ταύτῃ παροικεῖ τοῖς ἀλλοφύλλοις, ἐν δὲ τῇ ταφῇ οἰκειαν ἑαυτῷ τὴν δεσπομένην αὐτοῦ τὸ σῶμα γῆν ἐπραγματεύσατο. Μακάριον δὲ τῷ ὄντι, μὴ ὡς οἰκείοις προστετηκέναι τοῖς ἐν τῇ γῇ . . . σπάνιος δὲ ὁ τοιοῦτος, ὁ μὴ ὡς ἰδίους προσέχων τοῖς παροῦσιν . . . Τίς οὖν παροικῆσει ἐν τῷ σκηνώματι σου; Σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ ἢ παρ' αὐτοῦ δεδομένη σὰρξ τῆ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆ εἰς ἐνοίκησιν ὀνομάζεται . . . οὕτω καὶ ἡμῖν κατὰ συγγραφὴν ἢ τῆς σαρκὸς ἐπιμέλεια παραδέδοται, ὥστε προσήκοντως

αὐτὴν φιλοπονήσαντας, ἔγκαρπον ἀποδοῦναι τῷ δεῖκνόντι. Ἐάν δὲ ἡ Θεοῦ ἀξία ἢ σὰρξ, γίνεται τῷ ὄντι Θεοῦ σκῆνωμα, κατὰ τὴν ἐνοίκησιν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀγίους. . . εἶτα προκοπὴ καὶ πρόοδος ἢ ἐπὶ τὸ τελειότερον. Καὶ τίς κατασκηνώσει ἐν ὄρει ἀγίῳ σου; Ἰουδαῖος μὲν ὁ γῆνιός ἐστιν ὅταν ἁρὸς ἀκούσῃ, πρὸς τὴν Σιών ἀποτρέχει. . . ἁρὸς ἐκεῖνο τὴν ὑπερουράνιον χώραν, τὴν περιφανῆ καὶ λαμπρὰν· περὶ οὗ ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὅτι Προσεληλύθατε Σιών ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ, ἐν ἣ πανήγυρις ἀγγέλων, καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς. Ἐπὶ οὖν τις παρέλθῃ τὴν σάρκα ταύτην ἀπροσπαθῶς, ὡς ἀλλοτρίαν παροικῶν, καὶ οὐχ ὡς ἰδίας ἐξηρητημένος, οὗτος διὰ τὸ νεκρῶσαι αὐτοῦ τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν ἀγιασμὸν κατορθώσας, ἀξιός ἐστι τῆς ἐν τῷ ἀγίῳ ὄρει κατασκηνώσεως· ἥς ἐπιθυμῶν ὁ Ψαλμωδὸς ἔλεγεν, ὅτι Δελεύσομαι ἐν τόπῳ σκηνῆς θανμαστῆς· καὶ τὸ, Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων. . . Σπάνιος δὲ καὶ ὁ παροικῶν ἐν τῷ σώματι, καὶ ὁ κατασκηνῶν ἐν τῷ ὄρει. Διὰ τοῦτο ὡς ἀπορῶν ὁ λόγος φησι· Τίς παροικῆσει; καὶ, Τίς κατασκηνώσει; ὡς τὸ, Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; καὶ τὸ, Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν ὅτι πῦρ καίεται; καὶ τὸ, Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τὸν τόπον τῶν ἀλώριον; καὶ τὸ, Τίς ἄρα ὁ πιστὸς καὶ φρόνιμος οἰκονόμος; Τάχα δὲ καὶ ἐρωτηματικόν ἐστὶ τὸ, Τίς, ὡς ἀπόκρισιν ἐπιζητούντος. . . Οὐ γὰρ μία πράξις τελειοῖ τὸν σπουδαῖον, ἀλλὰ παντὶ προσήκει τῷ βίῳ τὰς κατ' ἀρετὰς ἐνεργείας συμπαρατείνεσθαι. « Scriptura, cum virum perfectum nobis describere vult, eum videlicet, qui adeptus sit beatitudinem, ordine quodam hac via in ilis, quæ circa ipsum considerantur, usa, ab iis quæ magis obvia sunt et prima, initium duxit. Domine, quis peregrinabitur in tabernaculo tuo²⁴? Peregrinatio est commoratio temporaria, quæ vitam non stabilem, sed transitoriam ob spem ad meliora emigrandi indicat. . . Ideo et David de se ipso ait: *Incola ego sum apud te et peregrinus, sicut omnes patres mei*²⁵. Incola enim fuit Abraham, qui ne passum quidem pedis terræ propriæ possedit; sed ubi opus ei sepulcro fuit, id argento mercatus fuisse perhibetur²⁶. Ostendit scilicet Scriptura in carne viventem, incolam esse oportere, migrantem vero ex hac vita, in locis propriis requiescere. Propterea in hac vita incola est cum alienigenis: in sepultura vero propriam terram corpus suum excepturam sibi ipse comparavit. Porro beatum plane fuerit, rebus terrenis non ut propriis addictum esse. . . Rarus autem is est, qui presentibus non ut propriis studeat. . . Quis igitur peregrinabitur in tabernaculo tuo? Tabernaculum Dei, caro dicitur, quam ipse animæ hominis dedit pro habitatione. . . ita et nobis ex syngrapha commissa est carnis cura, ut eam decenter excolentes, largitori fructiferam reddamus. Quod si Deo digna est caro, revera Dei

¹⁷ Psal. xiv, 1. ¹⁸ Hebr. xii, 22. ¹⁹ Psal. xli, 5. ²⁰ Psal. lxxxiii, 2. ²¹ I Cor. ii, 16. ²² Isa. xxxiii, 14. ²³ Luc. xii, 42. ²⁴ Psal. xiv, 1. ²⁵ Psal. xxxviii, 15. ²⁶ Gen. xxiii, 16.

tabernaculum efficitur, ad eum modum, quo habitat in sanctis.... Deinde profectus quidam fit et progressio ad quiddam perfectius. *Et quis requiescet in monte sancto tuo*²⁷? Judæus quidem terrester cum montem audit, ad Sion recurrit.... Mons ille locum cœlestem, splendidum et conspicuum significat, de quo Apostolus ait: *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem*²⁸: in qua est celebritas angelorum, *Ecclesia primitivorum qui conscripti sunt in cœlis*²⁹. Postquam igitur quispiam hæc carne quasi in transcurso citra affectum usus est, eam ut alienam incolens, nec ei ut propriæ deditus, is propterea quod sua membra, quæ sunt supra terram, mortificavit, exercuitque sanetimoniam, dignus est qui in monte sancto requiescat, cujus requiei cupidus Psalmista dicebat: *Transibo in locum tabernaculi admirabilis*³⁰: et, *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum*³¹! Rarus autem est et qui in corpore tanquam incola habitat, et qui in monte requiescit. Propterea Scriptura, ut dubitans, ait: *Quis peregrinabitur?* et *Quis requiescet?* Quemadmodum illud: *Quis cognovit mentem Domini*³²? Item illud: *Quis annuntiabit vobis quod ignis ardet*³³? et illud: *Quis annuntiabit vobis locum æternum*³⁴? et, *Quis, putas, fidelis est et prudens dispensator*³⁵? Fortasse autem et illud, *Quis*, interrogative dicitur quasi exquireret responsum.... Non enim scilicet una virum probum efficit, sed opera virtutis extendi oportet ad vitam omnem. Hæc etsi longiora, exscribere visum est, quo furta quæ scriptor noster longa verborum circuitione occultare volnerat, facilius clariusque innotescerent. Jam velim comparetur prima hæc oratio in psalmum decimum quartum cum secunda oratione in psalmum eundem. Ea est orationis secundæ ubertas, varietas, copia, quam paucissimi oratores non dico superare, sed imitari possint. Versiculus vel unicus amplissimam concionandi materiam Basilio subministravit. Hoc idem observatum volo et in enarratione in primum psalmum, in qua prima psalmi verba ita ornat amplificatque Basilius, ut si explicasset plura, concionis justos limites transgredi coactus esset. Possim et multa alia exempla mirificæ illius ubertatis, quam ei natura ad dicendum largita erat, hic congerere: sed cum doctis nota sint, ea referre necesse non est. Qui igitur fieri potuit, ut summus orator Basilius suæ ipsius facundia quasi oblitus, non sententias solum, sed ipsa etiam verba ab Eusebio mutuatus sit? Et quod magis mirabile, id fecisset Basilius non cum unum psalmi alicujus versiculum sibi explicandum proposuisset, sed multos: quod et indigentiam summam in scriptore arguit, nec ullo modo cum Basiliana facundia potest conciliari. Et si autem sufficere arbitramur quæ diximus, ad demonstrandum hujus orationis

falsitatem; addemus tamen et alia, quibus hoc idem magis ostendatur. Quale est quod auctor ita scribit num. 1: 'Εάν δὲ ἡ Θεοῦ ἀξία [σάρξ], γίνεται τῷ ὄντι Θεοῦ σκῆνωμα, κατὰ τὴν ἐνοίκησιν αὐτοῦ τὴν εἰς τοὺς ἀγίους. Nam mirari subit scriptorem, qui Eusebianus esse studeret, sententiam tamen Eusebianam barbaro loquendi genere expressisse. Dixerat Eusebianus usitate, ὡς ἂν γένηται καὶ σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ τοῖς ἀγίοις ἐνοικούντος, « Ut fiat et Dei tabernaculum, in sanctis habitantis: » ille vero in usitate, κατὰ τὴν ἐνοίκησιν αὐτοῦ τὴν εἰς τοὺς ἀγίους, ad verbum, « secundum habitationem ipsius, quæ est in sanctos. » Quid est hoc, nisi βαρβαρίζειν, et in Græcis balbutire? Ejusdem generis est et illud: Ὅρος ἐκεῖνο τὴν ἐπουράνιον χώραν τὴν περιφανῆ καὶ λαμπρὰν, περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος λέγει, etc.: ad verbum, « mons ille locum cœlestem, splendidum, de quo Apostolus ait, » etc. Scriptori exeidit, quod ad absolvendam periodum addere debuerat. Nec alius simile illud: Ἐκεῖ ἡμᾶς καὶ ἡ πρὸς τοὺς πλησίον τῷ λόγῳ ἐκεῖνης τῆς ἐν τῷ βρεῖ κατασκηνώσεως, καὶ ἡ ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας γινομένη φιλία κατασκηνοῖ, « Illic nobis et proximi amor, qui causa illius requiei in monte fruendæ exhibetur, et amor qui ex mammona iniquitatis nascitur, habitationem præbet. » Certe quo magis hæc considero, eo magis mihi persuadeo, Basilius rectius et locuturum fuisse, et cogitaturum. Nam illa, κατασκηνοῖ ἡμᾶς, pro eo quod est, « faciet ut habitemus, » invenire non est neque apud Basilius, neque fortasse apud alios idoneos scriptores. Sententiam verborum jam si expendamus, ea non puto reperiri quidquam posse aut ineptius (a), aut quod a sana mente magis abhorreat. Nam si proximi amor deducit nos ad cœlestem beatamque requiem, amor qui ex mammona iniquitatis nascitur, ab ea nique nos abducit. Quod in fine orationis legitur, Τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, *Qui pecuniam suam non dedit ad usuram*³⁶, aut (variant enim libri), Τῷ αἰτοῦντι σε δὲς, καὶ ἀπὸ τοῦ θέλωτος δαρεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς. *Qui petit a te, da ei; et volenti mutuari a te, ne avertaris*³⁷, id vel solum concionis hujus falsitatem detegit. Etenim si legeris, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ, etc., Basilius ipse orationis secundæ initio docet se hunc Psalmi versiculum in concione priore ob temporis angustias omisisse: si vero legeris, τῷ αἰτοῦντι σε, etc., hoc constat cum præcedentibus nullo modo coherere. Postquam enim dixerat multa scriptor in hunc versum: *Qui jurat proximo suo, et non decipit*³⁸, quid attinebat subito et præter omnium expectationem illa Matthæi, αἰτοῦντι σε, etc., explicare? Præterea si Basilio per tempus non licuit verba Davidis explanare, quomodo ei facultas fuit Matthæi verba exponendi? Arbitror Parisiense typographos hæc incommoda

²⁷ Psal. xiv, 11. ²⁸ Hebr. xii, 22. ²⁹ ibid. 23. ³⁰ Psal. xli, 5. ³¹ Psal. lxxxiii, 2. ³² I Cor. ii, 15. ³³ Isa. xxxiii, 14. ³⁴ ibid. ³⁵ Luc. xii, 42. ³⁶ Psal. xiv, 5. ³⁷ Matth. v, 42. ³⁸ Psal. xiv, 4.

(a) Hæc retractavit D. Garnerius in Præfatione toni II [III], § XIV. Edit.

persensisse; ob idque non edidisse, αὐτοῦντι σε, etc., sed, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ, etc. Sed imprudens in majus incommodum incidit. Nam, prætermissa fuisse in prima oratione verba illa, τὸ ἀργύριον, etc., monet læcōpletissimus testis Basilius. Basilii igitur non est hæc oratio, sed alterius cujusvis, qui quod concionem illius nusquam comparere videret, hoc damnum suo ipsius labore et opera utcumque resarcire voluit.

34. Duas habemus in psalmum vicesimum octavum orationes, quarum quidem posterior jure rejicitur ab omnibus; altera vero, nemine reclamante, Basilio tribuitur. Sunt tamen quæ molestiam quoque exhibent in prima illa oratione, si non alteri, mihi certe maximam. Nam illud quasi certum criticis principium posuimus, Basilium eum non fuisse, qui scripta Eusebii ad verbum compilaret. Et tamen in hac oratione occurrunt nonnulla, quæ totidem syllabis in Eusebio leguntur. Primum exscribam quæ reperiuntur apud Basilium, deinde, quæ in Eusebio. Sic igitur legimus in Basilii oratione num. 4: "Ὅτι αἰθρίας οὐσῆς ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ Καρμῆλου ἤκουσε φωνῆς ὑδάτων πολλῶν . . . Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι αὐτὸν Χριστῷ, οὗτος ἀκούει τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου, καὶ ποιεῖ. Φωνὴ οὖν Κυρίου, οὐκ ἐν τῇ ἀσθενεῖ καὶ ἐκλελυμένῃ ψυχῇ, ἀλλ' ἐν τῇ εὐτόνωσ καὶ ἰσχυρῶς κατεργαζομένη τὸ ἀγαθόν. « Quando, occupante Carmeli verticem sudo, aquarum multarum vocem audivit . . . Qui enim omnia potest in eo qui ipsum corroborat, Christo, is audit Domini mandata, et facit. Vox igitur Domini non in debili et dissoluta anima; sed in ea, quæ strenue ac viriliter bonum perficit. » Eadem plane reperimus in Eusebio. Ejus itaque hæc sunt verba: "Ὅτι αἰθρίας οὐσῆς ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ Καρμῆλου, ἤκουεν φωνὴν ὑδάτων πολλῶν . . . Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι αὐτὸν Χριστῷ, οὗτος ἀκούει τῶν ἐντολῶν Κυρίου, καὶ ποιεῖ. Φωνὴ οὖν Κυρίου οὐκ ἐν τῇ ἀσθενεῖ καὶ λελυμένῃ ψυχῇ, ἀλλ' ἐν τῇ εὐτόνωσ ἰσχυρῶς κατεργαζομένη τὸ ἀγαθόν. « Quia cum in vertice Carmeli aer serenus esset, audiebat vocem aquarum multarum, . . . Nam qui omnia potest in Christo, qui se confortat, is præcepta Domini audit, et ea exsequitur. Vox ergo Domini non in debili ac soluta anima, sed in robusta quæ naviter bonum operatur. » Hæc cum legerem, prope factum est, ut hanc orationem e numero Basilianarum deleverim, hoc præsertim nixus argumento, quod in iis orationibus, quæ certo magnum illum Basilium habent auctorem, nihil tale repereram. Erant et alia, quibus non modice augebatur suspicio. Ea enim quæ dicuntur de bonis operibus, quæ fieri debent coram hominibus, deque primitiis, quæ dandæ sunt ex justitiæ fructibus, et de adoratione, quam fieri oportet intra ecclesiam, videri poterant ex Eusebio sumpta fuisse. Attamen, re diligentius considerata, melius judicavi de oratione, in

qua alioqui dictionis Basilianæ vestigia, ut in ejusmodi rebus, satis perspicua exstant. Hanc igitur orationem e numero Basilianarum expunctam nolim. Sed cum in eadem sententia semper permanentem, verisimile non videri, tantum ac talem virum Basilium ex Eusebio fragmenta satis longa ad verbum sumpsisse, arbitror fecisse librariorum more suo, ut aliquando diversas diversorum scriptorum interpretationes inter se conjungere non vererentur. Puto igitur illud, "Ὅτι αἰθρίας οὐσῆς ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ Καρμῆλου, ἤκουεν φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, e Basilio in Eusebium a libris translatum esse. Etenim, si Eusebius ipse ita scripsisset, mentionem fecisset ejus qui hæc audiverat, Eliæ videlicet; quod cum non fecerit, non ipse putandus est hæc scripsisse, sed librarii. Et de illis verbis, "Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων, etc., idem quoque sentio. Sed antequam meam mentem aperiā, monere juvat, aliquos psalmorum versiculos aut ab Eusebio explanatos non fuisse, aut potius eorum explanationem a negligentibus quibusdam librariorum fuisse omissam. Certe quidem ut in aliis quibusdam psalmis, ita in hoc interpretationem quorundam versiculorum deesse constat. Ejus generis est illud, « Dominus diluvium inhabitare facit, et sedebit Dominus rex in æternum ». » Suspicit igitur librariorum aliquos, qui viderent horum verborum, « Vox Domini in virtute », explanationem in Eusebio non amplius exstare, e Basilii oratione supplevisse illa, "Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι, etc., « Qui enim omnia potest in eo qui, » etc. Jam ad secundam orationem in eundem psalmum quod attinet, de ea nulla est, quod sciam, controversia inter eruditos. Nam uno omnium consensu in spuris ponitur, necdum ullum sui patronum nacta est. Et vero ejus vox ita conspicua est, ut nemo, nisi plane obesæ naris, non statim eam perspicat. Jam litteris proditum est hanc orationem in multis codicibus desiderari: in ipsa repeti eadem, quæ in priore fuerant explicata: eam denique a Basilianis elegantia multum distare, et copia. Homini alicujus qui se exercere, seque ad Basilii imitationem comparare voluisset, opus esse vel cæco apparet. Hæc igitur dixisse satis habebimus, qui in rebus perspicuis tempore abutendum et argumentis non puteimus.

35. Præter spem acciderat, ut in prima Basilii in psalmum vicesimum octavum oratione occurrerent nonnulla, quæ totidem verbis in Eusebio reperiuntur. Sed legenti mihi ejusdem in psalmum tricesimum secundum enarrationem, aliquid magis inexpectatum contigit. Nam cum pauca essent in explanatione psalmi vicesimi octavi, tam multa sunt in ea quæ exstat in psalmum tricesimum secundum, ut ab iis exscribendis fere deterrear. Quia tamen Eusebii in psalmos Commentarius rarior est, illius verba subjiciam, quæ cum Basilii oratione suo loco edenda a curiosis poterunt comparari. Eusebii igitur

³⁹ Psal. xxviii, 3. ⁴⁰ Philipp. iv, 13. ⁴¹ Psal. xxviii, 10. ⁴² ibid., 4.

tur verba sunt hæc : *Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν.* Τῷ οὖν Πατρὶ πᾶσα ἡ δύναμις ἡ ὑπερουράνιος ἐστερεώθη· τουτέστιν, τὸ εὐτονον καὶ βέβαιον καὶ πάγιον ἐν ἁγιασμῷ, καὶ πάσῃ πρεπούσῃ ταῖς ἱεραῖς δυνάμεσιν ἀρετῇ, ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐπικουρίας ἔχουσιν. Ἐνθάδε μὲν οὖν πνεῦμα στόματος αὐτοῦ ἀναγέγραπται. Εὐρήσομεν δὲ ἀλλαχοῦ καὶ λόγον στόματος αὐτοῦ εἰρημένον· ἵνα νοηθῇ ὁ Σωτὴρ καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα. Ἄμφοτερά δὲ συνήρῃσεν ἐν τῇ κρίσει τῶν οὐρανῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δυνάμεων. Διὰ τοῦτο εἴρηται· *Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν.* Οὐδὲν γὰρ ἀγιάζεται (εἰ) μὴ τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἀγγέλων γοῦν τὸν μὲν εἰς τὸ εἶναι πάροδον ὁ δημιουργὸς Λόγος ὁ ποιητὴς τῶν ὄλων παρείχετο· τὸν ἁγιασμὸν δὲ αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνέφερεν· οὐ γὰρ νῆπιοι κτισθέντες οἱ ἄγγελοι. *« Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum »*^{43, 44}. A Patre igitur omnis virtus cœlestis firmata est, id est, firmitas, soliditas, stabilitasque in sanctificatione ac omni sacris potestatibus convenienti virtute ex Spiritu auxilio data est. Hic porro spiritus oris ejus scriptum est. Alibi quoque reperire est Verbum oris ejus, ut his intelligatur Salvator et sanctus ejus Spiritus. Uterque porro in creatione cœlorum et potestatum eorum cooperatus est. Ideo dictum est : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Nihil enim sine Spiritu præsentia sanctificatur. Angelis igitur transitum ad existentiam creator Verbum præbuit, universorum opifex : sanctificationem vero eodem tempore Spiritus sanctus indidit ; non enim infantes creati angeli sunt.) Reperias eadem apud Basilium suo loco. Quantam autem in ἀμχανίαν me conjecerit res tam inopinata, dicere non queo. Necdum video qui fieri potuerit, ut Basilium qui et longos et egregios *De Spiritu sancto* libros conscripsit, ad Eusebii libros recurrere necesse habuerit, Spiritus sancti dignitatem gloriamque commendaturus. Nihil, opinor, magis a vero, aut a fide, imo nihil magis a verisimili abhorret. Quidvis igitur malim, quam tale aliquid de tanto viro existimare. Sed antequam rem diligentius expendamus, monebo videri mihi in Eusebio legendum esse, *τῷ οὖν Πατρὶ πᾶσα, etc.*, ubi legitur, *τῷ οὖν Πατρὶ πᾶσα, etc.*, tum quod ita in Basilii concione legitur, tum quod aliter orationis ἀκολουθία constare vix potest. Sane exiguum non est fragmentum illud, quod ex Eusebii commentario in Basilii orationem translatum esse diximus ; et tamen dubitari vix potest, quin id a librariis truncatum sit. Puto igitur post vocem ἄγγελοι supplenda esse illa, quæ in oratione Basilii leguntur : *Εἴτα τελεωθέντες τῇ κατ' ὀλίγον μελέτῃ, οὕτως ἄξιοι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποδοχῆς γεγόνασιν· ἀλλ' ἐν τῇ πρώ-*

A τη συστάσει, καὶ τῷ οἶονεῖ φερόματι τῆς οὐσίας αὐτῶν, συγκαταβληθεῖσαν ἔσχον τὴν ἀγιότητα. Διὸ καὶ δυσμετάθετοί εἰσι πρὸς κακίαν, εὐθὺς, οἰοῖνε βαφῆτινι, τῷ ἁγιασμῷ στομωθέντες, καὶ τὸ μόνιμον εἰς ἀρετὴν τῇ δωρεᾷ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἔχοντες. « Non enim infantes creati sunt angeli, deinde paulatim exercitio perfecti, sic effecti sunt digni, qui Spiritum reciperent : sed in prima constitutione, et quasi una cum substantiæ suæ mistura infusam habuere sanctitatem. Quapropter etiam ægre ad malitiam convertere se possunt, quippe qui illico sanctimonia veluti tinctura quadam corroborati sint, firmitatemque in virtute atque constantiam dono Spiritus sancti acceperint. » Nam si ex nulla alia re, certe ex voce εἴτα plane constaret omnia hæc ab eadem manu profecta fuisse, eaque conjungenda esse. Et quidem, si conjungantur, nemo non videt ipsa mirifice inter se cohærere. Quis autem facile crediderit hominem eloquentissimum Basilium tam multa ad verbum ab Eusebio sumpsisse ? Cui verisimile fiet summum hunc virum Eusebiana memoriter didicisse, cum ei, utpote in arte dicendi exercitatissimo, longe facilius fuisset ex tempore familiariter dicere, quam aliena memoriter pronuntiare ? Quis enim, quæso, ea quæ apud auctores mediocris sortis legerit, memoriter discet, si ipse, cum sit disertissimus, possit ex tempore meliora, elegantiora, uberioraque de suo proferre ? Quod certe nemo oratorum unquam fecit, nec faciet, id oratorum optimum Basilium fecisse quis sibi persuadebit ? Sane Eusebiana illa, πάγιον ἐν ἁγιασμῷ, καὶ πάσῃ πρεπούσῃ ταῖς ἱεραῖς δυνάμεσιν ἀρετῇ, ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐπικουρίας ἔχουσιν, apud me dum reputo, probabile mihi non videtur Basilium memoriam suam ejusmodi suppellectile onerasse. Sed, etsi onerare induxisset animum, non parvum periculum erat, ne inter recitandum ob verborum malam constructionem novitatemque titubasset. Nam ita indiserte loqui non consueverat. Neque vero ei, cum de Spiritu sancti præsidio aut de cœlestibus potestatibus sermonem haberet, familiares erant voces ἱερός et ἐπικουρία. Imo vocabulum ἐπικουρία unquam ab eo adhibitum fuisse non memini. Occurrunt et alia in hoc fragmento, quantum id cunque est, quæ familiaria non erant Basilio. Cur igitur Pater gravissimus, proprio habitu mutato, peregrinum induit ? Sperabatne gratiam novam ex verborum novitate, aut ex eorum insolita constructione orationi suæ accessuram ? Quis hoc credat ? Ego quidem si crederem, illud de quo disceptamus fragmentum ex Eusebiana fontibus a Basilio haustum esse, jam insignis ille *De Spiritu sancto* liber, jam præclari illi in *Eunomium* libri mihi in suspicionem venirent. Non enim probabile mihi videretur, hominem, cui opus fuisset Eusebii commentario ad pauca verba alicujus psalmi explananda, tam egregia opera componere potuisse. Sed longe satius duco fragmentum illud

^{43 44} Psal. xxxii, 6.

tanquam peregrinum rejicere, quam de celeberrimis illis quos dixi libris vel minimum dubitare. Quando autem semel libri *De Spiritu sancto* mentionem feci, monebo eundem illum versum psalmi tricesimi secundi, *Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου οἱ ὄψαροι ἐστρεβώθησαν*, etc., totis duabus paginis a Basilio explicari hoc in lib. cap. 16. Velim autem legatur hæc Basilii interpretatio ad omnem tollendam dubitationem. Nam tam erudite, tam eleganter, tam copiose hunc versum tractat, ut intelligere facile sit eum, cum psalmum tricesimum secundum interpretaretur, Eusebii auxilio ad ejusdem loci explanationem non indignuisse. Hæc est igitur nostra sententia, Basilium ne cogitasse quidem de Eusebio compilando. Fieri potuisse damus, ut orator optimus Basilius sententias aliquas ab Eusebio mutuatus sit, quas toto dicendi genere immutato suas fecerit; sed ipsa Eusebii verba, eaque multa, ab ipso sumpta esse pernegamus. Uno verbo, quidquid Eusebianum in Basilianis reperitur, omne id a librariis temere additum fuisse arbitramur. Incommoda, quæ ex hac opinione sequi videntur, præsentio quidem; sed non propterea a sententia deterreor. Non enim deerunt qui conquerantur, si ita est, nihil tuti, nihil indubitati, nihil firmi in Patrum scriptis amplius futurum, cum semper timendi erit locus, ne ea temere suis additamentis corruperint librarii. Sed malum tantum non esse puto, quantum primo intuitu videri potest. Primum enim ab operibus quæ et meditata, et manu ipsius auctoris conscripta sunt, corruptionis suspicio omnis amoveatur necesse est. Postquam enim Patres ejusmodi opera composuerant, tum ab eis tradebantur non quovslibet librariis, sed domesticis, iisque diligentibus, qui ea accurate transcriberent. Nec enim aliter edi in lucem potuissent Patrum scripta, nisi ipsi exemplaria nonnulla exscribenda curassent. Librarii autem illi, quorum munus erat libros dominorum suorum describere, sine dubio omnem operam et curam in suo munere obeundo ponebant. Eoque magis, quod heriles oculi negligentes eos esse non sinerent. Neque vero timendum erat ne librarii alii, qui sibi victum transcribendis libris quæritabant, ejusmodi scripta corrumpere. Nam eorum fraudem dolunque, comparatis inter se exemplaribus, promptum erat detegere. Quibus semel detectis, nemo, opinor, homo conscriptos ab eis libros emisset. Præterea diligenter servabantur ipsa autographa, quibuscum descripta componere et conferre cuius licebat. Sic quidquid est majoris momenti in Patrum scriptis, quidquid insignis, quidquid utilius, id in tuto esse, ex iis quæ diximus, patet. Quales sunt tractatus de fide, de dogmatis, de rebus difficilioribus: quales libri, qui aut ad historiam, aut ad disciplinam ecclesiasticam, aut ad controversiam pertinent; epistolæ denique. Non enim dubitari potest quin ejus generis opera omnia ex ipsis autographis a librariis et domesticis et diligentibus exscripta sint, sicque ad nos usque fideliter pervenerint. Uno verbo,

A opera omnia quæ ab ipsis auctoribus conscripta sunt, suspicione omni vacabunt, ob eas quas attulimus rationes. Ad quod genus referri quoque debent panegyrici, orationes de mysteriis et de rebus difficilioribus, et quævis aliæ, quæ majorem industriam elegantiamque præ se ferunt, quam ut ex tempore pronuntiatae fuisse dici possint. Fateor videri quosdam Patres, quæ eorum erat facundia, aliquando ad populum ex tempore sermonem habuisse, præsertim, cum solum sibi proposuissent plebem ad virtutem amplectendam cohortari. Sed et has ipsas orationes ab omni corruptionis periculo vindicare difficile non est. Quod ut melius intelligatur, rem, ut factam esse arbitramur, dicemus. Aderant, cum Patres concionarentur, periti quidam notarii, qui loquentium verba exciperent. Nec enim alium modum quo ejusmodi orationes ad nos transmitti potuerint, video. Et vero probabile non est, Patres ea quæ ex tempore pronuntiarant, postea domum ingressos scripsisse; cum eorum quæ sic imparati dixerant, ne meminisse quidem potuissent. Igitur notarios ad orationes quæ ex tempore habebantur exscribendas adhibitos esse, qui rem attentius consideraverit, negaturum puto neminem. Jam vero notariorum illorum tanta erat celeritas industriaque, ut timendum non esset, ne quid scribendo omitterent. Nam, ut docet Martialis lib. xiv, epigr. 208, de notariis loquens,

*Currant verba licet, manus est velocior illis;
Nondum lingua suum, dextra peregit opus.*

C Ex quibus efficitur vel extemporales illas orationes, si paucas quasdam in *Psalmos* exceperimus, depravationi non ita multum obnoxias fuisse. Cur autem enarrationes quædam in *Psalmos* facilius quam reliquæ conciones corruptæ sint, nunc declarare operæ pretium est. Puto hujusmodi in *Psalmos* orationes minoris venditas fuisse, ob idque præcipue negligentias a librariis exscriptas. Cum enim manibus omnium tererentur innumeri in *Psalmos* sive commentarii, sive sermones, quibus eadem sæpe cantilena caneatur; hinc factum est ut emptores qui jam hujusmodi mercibus abundabant, ad emendum forent segiores. Præterea cum librarii, qui, si quid in iis orationibus deesset, id se resarcire nullo negotio posse confidebant, non ita diligenter munere suo fungebantur. Et vero cum præ manibus haberent multos in *Psalmos* commentarios sermonesque, ex iis id quod in scribendo prætermiserant, facile supplebant. Accedit, quod Patres nonnunquam familiares illos in *Psalmos* sermones haberent aut ruri, aut in conventibus minus celebribus, quo ire nollent librarii diligentiores, experientia edocti, non tantum se lucri ex suo itinere, quantum speraverant, fecisse. Unde necessè erat orationes illas indiligentiorum manu exscribi; ideoque mirum videri non debet, si maculis aliquibus conspergantur. Notandum præterea, Patres non semper omnes cujuslibet psalmi versiculos sibi interpretandos proposuisse, sed aliquos aut omnino

omisisse, aut brevius explanasse : quod cum animadvertenterent librarii, rati fore, ut suus labor ex longitudine orationis æstimaretur; aut quod deerat, supplere, aut quod brevius explicatum fuerat, ex aliorum interpretum scriptis augere non dubitarunt.

36. Exstat inter Basilii opera enarratio quædam in psalmum tricesimum septimum, quam in dubium ab eruditissimis revocari monuimus num. 32. Tillemontius ita de ea dubitat ut ad eam defendendam magis propendere videatur. Sed eam spuriam esse atque adulterinam constat. Et certe repetitio vocum quarumdam quæ apud Basilium aut inusitatæ sunt, aut insolitæ, vel sola opusculi hujus falsitatem non obscure indicat. Ejus generis sunt voces, *εφασκεν*, *γούυ*, *συναρπαγή*. Imo sunt et alia vocabula ita a Basilii genio abhorrentia, ut præstare ausim si non omnia, certè eorum aliqua in illius libris nusquam reperiri. Qualia sunt, *συχκατιών*, *αντιβολει*, *ο ιερδς ἀπόστολος*, *της ψυχης αλοθητήριον*, *αναπεμπάζεται*. Sed quid plura? Hæc de qua agimus enarratio Eusebii Cæsariensis fetus est, non Basilii. Nam quo plura reperiuntur in lucubratione ea quæ male inter Basilii opera collocata est, quam in vulgatis Eusebii commentariis, ex eo non efficitur totam eam Eusebio tribui non oportere : sed sequitur solum aliqua in Eusebii commentariis omissa fuisse. Ita autem esse multis argumentis probari cum possit, duo solum proferemus. Primum est, quod hanc lucubrationem quæ in Basilii editionibus legitur, ab eadem plane manu profectam esse totam quilibet paulo sagacior facile intelligat, cum idem stylus, idem ingenium, eadem citandorum interpretum ratio in toto sermone perspicitur : alterum, quod aliquot versiculorum interpretationem in vulgatis Eusebii libris deesse constet. Puto igitur causam cur psalmi tricesimi septimi explanatio brevior sit apud Eusebium quam apud Basilium, aliam non esse, nisi quod librarii aut nacti sint codicem mutilum, aut popercerint labori.

37. Quædam Basilii in *psalms* orationes, in quibus fragmenta Eusebii ad verbum transcripta reperiebamus, non parum nobis, ut suo loco notavimus, exhibuere negotii. Et hæc quoque in psalmum quadragagesimum quartum enarratio, quod huic eidem incommodo obnoxia sit, non minus nos male habet, quam priores. Verba Eusebii subjicimus, ut cum Basilianis, quæ suo ordine excudenda sunt, possint conferri. Hæc igitur leguntur apud Eusebium non longe ab initio : *Τινες ψήθησαν ως εκ προσώπου του Πατρδς λέγεσθαι τον ψαλμδν ητοι την ψδην περι του εν αρχη δντος προς αυτον λόγου, εν εκ της οιοει καρδίας η αυτων των σπλάγγνων, φησι, προήγαγεν, και από αγαθης καρδίας αγαθος λόγος προήλθεν. Έμοι δε δοκει ταυτα επι το προφητικδν αναφέρεσθαι πρόσωπον. Τα γάρ εφεξης του ρητου ουκέτι δμοίως εξομαλίζει ημιν την περι του Πατρδς εξήγησιν. Ουτε γάρ αν περι της εαυτου γλώσσης ο Πατήρ*

A *είπεν, ότι 'Η γλώσσά μου κάλαμος γραμματέως δξυγράφου. Όραϊος κάλλι παρά τους υιους των ανθρωπων. Ου γάρ εκ της προς τους ανθρωπους συγχρίσεως την υπεροχην του κάλλους Έχει. Και προτων δε φησι : Διά τουτο εχρισέ σε ο Θεδς, ο Θεδς σου ελαιον αγαλλιδσεως. Ου γάρ ειπεν Έχρισά σε εγω ο Θεδς, άλλ', Έχρισέ σε · ωστε εκ τουτου παριστασθαι ετερον ειναι το διαλεγόμενον πρόσωπον. Ποιον ουν εστι τουτο, η ο προφητης ο χωρήσας την του αγιου Πνεύματος εις αυτον γενομένην ενέργειαν ; Hoc est : « Quidam arbitrati sunt ex persona Patris psalmum sive canticum pronuntiari de Verbo, quod in principio erat apud Deum⁴⁵, quodque ipse ceu ex corde, sive ex ipsis visceribus produxit : et ex bono corde bonum verbum prodiiit. Mihi porro hæc ad propheticam personam referenda videntur : quæ enim post dictum hujusmodi subsequuntur, non ita planam exhibent nobis de Patre narrationem. Neque enim de lingua sua Pater dixerit : *Lingua meu calamus scribæ velociter scribentis. Speciosus forma præ filiis hominum*⁴⁶. Siquidem pulchritudinis præstantiam ex comparatione cum hominibus non mutuatur. In sequentibus vero ait, *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo latitiæ*⁴⁷ ; neque enim ait, *Unxi te ego Deus, sed, Unxit te* : ita ut hinc liquidum sit aliam personam esse quæ loquitur. Quænam igitur illa, nisi propheta, qui illapsam Spiritus sancti vim in se recepit ? » Basilii in hunc psalmum orationem si quis legere voluerit, in ea hoc Eusebii fragmentum syllabis totidem reperiet. Dixi sæpius, nec dicere desinam, me mihi persuadere non posse hominem disertissimum eundemque copiosissimum Basilium græculi malam artem imitatum esse. Quid enim attinebat Basilium induere se pennis alienis, qui suis magis quam ascitis decorabatur ? Potuisset Basilium ab Eusebio sententias quasdam mutuari, quas politiori dicendi genere suas fecisset, non ierim inficias : sed eum ab eodem longam verborum seriem sumpsisse, ut credam vix adducar ; præsertim cum sine multo labore elegantiora dixisset. Librarios igitur ea in re male officiosos hæc Basilianis annexuisse arbitror. Legas velim numerum 35, in quo eam in sententiam multa pro virili disputavimus.*

D 38. Orationis ejus qua psalmus centesimus decimus quartus in Basilianis editionibus explanatur, reperiuntur quidem fragmenta in Corderiana catena, sed nomine diversorum, non Basilii. Alia enim tribuuntur Didymo, alia Chrysostomo, Theodoro alia, alia Anonymo. Sed locus ille qui ea in catena cuidam alteri tribuitur, non in uno Basilio, sed et in Eusebio quoque reperitur. Utri autem adjudicandus sit, ex stylo facile cognosci potest. Nam fragmen-tum illud dictionem Eusebianam usque adeo redolet, ut, qui decipiatur, putem fore neminem. Qua de re ut per se quisque possit judicare, verba ipsa ascribam. Sunt autem hæc : *Ο κόσμος ουτος αυτός*

⁴⁵ Joan. 1, 1. ⁴⁶ Psal. xliiv, 2, 3. ⁴⁷ ibid. 8.

εἰ ἐστὶ θνητός, καὶ χωρὶον ἀποθνησκόντων ἐστίν. Ἐπειδὴ γὰρ σύνθετός ἐστι τῶν ὁρωμένων ἢ σύστασις, τὸ δὲ σύνθετον ἔπαιν διαλύεσθαι πέφυκεν, ἐν τῷ κόσμῳ ὄντες, μέρος ὄντες τοῦ κόσμου, ἀναγκαίως τῆς τοῦ παντός φύσεως ἀπολαύομεν. Ἐκεῖ δὲ οὐκ ἐστὶν ἀλλόιωσις, οὔτε σώματος, οὔτε ψυχῆς. Οὐδὲ γὰρ ἐστὶ λογισμοῦ παρατροπή, οὔδὲ μετάθεσις γνώμης, οὔδεμιᾶς περιστάσεως τὸ εὐσταθὲς καὶ ἀτάραχον τῶν λογισμῶν ἀφαιρουμένης. Χώρα ἐστὶν ἐκεῖνη τῶν ἐπιζώντων, ἐν ἣ μάλιστα εὐαρεστήσειν τῷ Θεῷ ἢ προφήτης κατεπαγγέλλεται, ὡς ὑπ' οὐδενὸς μέλλων τῶν ἐξωθεν διακόπτεσθαι ζώντων. Ἐκεῖνη χώρα ἐν ἣ οὐκ ἐνὶ νύξ, οὐκ ἐνὶ ὕπνος τὸ τοῦ θανάτου μίμημα, οὐκ ἐνὶ βρώσις, οὐκ ἐνὶ πόσις τὰ τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ὑπερέσματα, οὐ τῶν ἐξωθέν τι περιστατικῶν· ἀλλὰ χώρα ζώντων, οὐκ ἀποθνησκόντων διὰ τῆς ἀμαρτίας, ἀλλὰ ζώντων τὴν ἀληθινὴν ζωὴν τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. « Hic mundus vere et ipse mortalis, et morientium locus est. Quia enim rerum visibilium constitutio composita est, omne vero compositum solvitur; cum in mundo et pars mundi simus, necessario naturæ universi consortes sumus; at illic nou est immutatio vel corporis vel animæ. Neque enim est cogitationis aberratio, neque sententiæ variatio, cum nulla calamitas pacatum tranquillumque cogitationum ordinem auferat. Illa item est regio viventium, ubi se maxime Deo placitum Propheta prænuntiat; ut qui a nullo extraneo ex numero viventium abscondendus sit. Illa regio est, in qua neque nox, neque somnus, mortis imago, neque cibus, neque potus, infirmitatis nostræ falciamenta, nec quidpiam eorum quæ extrinsecus molestiam creant; sed regio viventium, nec per peccatum morientium, at vera vita viventium in Christo Jesu. » Plura quidem reperiuntur in Basilio; sed quia restituenda sint hæc ipsa auctori suo Eusebio, dubitandi locus esse vix potest. Nam deesse multa in commentario eo quem in *hunc psalmum* conscripsit Eusebius, vel ex sola commentarii brevitate patet. Jam quid de hoc fragmento sentiam, paucis dicendum. Arbitror ascitum id esse, et huc ex Eusebianis iniqua manu exportatum. Cum autem hoc suspicandi mihi sint causæ multæ, tres tantum aut quatuor proferam. Prima est, quod Basilius itinere et labore defatigatus, brevitati, ut ex ipsa psalmi explanatione constat, studeret quam maxime; nec proinde mirum videri debeat, si Basilius ut alias (a), et hic quoque psalmum non omnino exposuerit. Altera, quod postquam scriptor omnem hominum vitam tribus annorum hebdomadibus definivit, nihilominus, secum ipse non consentiens, eodem in loco quinque recenseat, tempus detentionis, accommodatam ad disciplinas ediscendas ætatem, ætatem ephēbios, statum virilem, senectutem. Tertia, quod tantum abest ut hæc inter se cohæreant, ut potius redundare aperte videantur. Tria enim ait

David : « ereptam esse animam suam a morte, oculos suos a lacrymis, pedes denique suos a lapsu »; quæ singula breviter quidem ut reliquos psalmi versiculos, sed apte explicarat Basilius. Quid igitur opus fuit multa effutire ad explicandum verbum illum, *Placebo Domino in regione vivorum*; quem utpote valetudinarius et alioqui defatigatus consulto omiserat? Nam prætermisam esse de industria explanationem verborum illorum, *Placebo Domino*, etc., haud dubio indicio est illud, quod ea, ut solet, inter concionandum non recitarit. Quarta denique suspicionis causa est, quod verisimile non fiat hominem puri sermonis studiosissimum vocabulis impropriis et ab usu loquendi politiore abhorrentibus usum esse. Quis enim facile credat vocabulum, ἀποβολή, a Basilio adhibitum esse ad significandum dentium ortum, cum tamen per se significat potius eorum lapsus atque jacturam? Arbitror Basilius hoc in loco ἀποβολή non ἀποβολή scripturum fuisse. Quid quod verbum ἐνὶ sæpius in eadem periodo repetitum legimus, quod tamen difficile sit in Basilio operibus non controversis semel aut bis reperire? Tantine faciebat Eusebius Basilius, ut cum posset ipse de suo meliora proferre, maluerit tamen Eusebianis uti? Non dubito igitur quin totum illud, ὁ κόσμος οὗτος αὐτός τέ ἐστι θνητός, etc., ad finem usque, additum sit a librariis (b), qui ut orationem Basilio pluris venderent, eam ampliandam esse censuerunt. Timebant enim eam, si imperfecta videretur et manca, minoris æstimaretur ab emptoribus. Sane non parvam gratiam librariis habendam esse puto, qui orationes alias in alios psalmos, quorum quoque non singuli versus explicantur, nobis intactas reliquerunt.

39. Inter psalmos quos aut explanavit Basilius, aut explanasse putatur, ultimo loco reperitur enarratio quædam in psalmum centesimum decimum quintum. Sed fragmenta omnia quæ ex hac interpretatione in Corderii catena citantur, æque ac in superiori psalmo, diversis scriptoribus, non Basilio tribuuntur. Et, ut verum fatear, inclinatus animus ut hanc enarrationem in spuris atque adulterinis ponam. Nam, ut interim de cæteris taceam, quid sibi vult illud : Ἄλλ' εἶθε κάμολ γένοιτο πιστεῦσαι ἀξίως, ἵνα λαλήσω νῦν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ μεγάλῃ ταύτῃ πέντε λόγους ἐν τῷ νοί μου, « Sed utinam et mihi contingat digne credere, ut nunc magnæ huic Dei Ecclesiæ verba quinque in sensu meo dicam. » Certe non immerito additum est a scriptore, καὶ μηδεὶς καταχλευάζτω τὸν λόγον, « Nec quisquam hunc irrideat sermonem. » Quid enim tunc factum sit, nescio quidem, sed probe scio hominum genus nunc ita comparatum esse, ut, si quis hodie hoc idem inter concionandum diceret, risus non paucis exprimeretur. Dicam auctorem, quicumque ille fuit, vaticino quodam furore concitatum exclamasse, ἀλλ'

³⁸ Psal. cxiv, 8. ³⁹ ibid. 9.

(a) Vide homilias in *Psal. 1 et LIX.*

(b) Lege hom. in *psalmum 1*, et in p. II ps. xiv.

εἶθε κάμοι, etc. Sed quam alienum sit turgidum illud loquendi genus a Basilii moribus, nemo, qui vel primoribus labris naturalem illam Basilianæ facundiae pulchritudinem gustaverit, ignorat. Nec desunt alia in hac oratione, quæ phrasim Basilii et stylum minus sapiant. Cujusmodi sunt illa: Τὶ ἀναγκαστικώτερον... οὐδὲ ζυγομαχῆσαι τὸ τί ἐστι. Videri quidem possunt hæc leviora: sed multo, opinor, gravius est illud: Τουτέστι, διψῶν ἐπὶ τὴν διὰ τοῦ μαρτυρίου τελείωσιν ἔρχομαι, « hoc est, sitiens ad martyrii consummationem contendo. » Cum enim multis locis locutus sit Basilius de Christi Domini morte, eum tamen unquam voce martyrii usum esse non arbitror. Neque vero dissimulandum, illum loquendi modum, ἐν τῷ κατόπιν ψαλμῷ, qui in hac oratione adhibitus est, Basilio perquam familiarem esse; sed inde non sequitur, ut Basilius hujus explanationis parens sit; sed alter quisvis, qui eum imitari studuerit. Cæterum cum quoquam pertinacius contendere nolo. Quare si quis hanc orationem Basilio tribuere voluerit, per me licet. Unum id etiam atque etiam rogo, ut mihi quoque, quid sentiam dicere liceat. Et quoniam magni interest nosse quid tribuendum sit sanctis Patribus, aut non tribuendum, summatim perstringam quæ dixi. Velim igitur ex suo quisque animo animum Basilii spectet. Nemo, opinor, futurus est, qui libenter velit plagiarium audire, maxime si ita sit facundus, ut nullo negotio id dedecoris vitare possit. Quam autem facile fuerit homini copiosissimo Basilio alicujus psalmi versiculos sine ope aliena explicare, inde certo cognoscitur quod vel unicus psalmi decimi quarti versiculus concionandi amplissimam materiam ei dederit. Mos est indisertorum disertos compilare; sed disertis indisertis opibus spoliare non norunt. Et quidem nostra ætate videmus optimos concionatores ab infacundis quibusdam quotidie compilari; sed nondum contigit, quod sciam, ut optimi concionatores compilariunt infacundos. Fateor fieri potuisse, ut Basilius, optimorum oratorum exemplo, aut Eusebium aut alium quemvis scriptorem antiquiorem imitatus sit, ab eisque aliquas sententias hauserit, quas ornarit suo modo: sed Basilium tam multa ad verbum ab Eusebio sumpsisse nunquam mihi persuadebo. Quis enim facile crediderit Basilium, hominem videlicet qui tam copiose, tam docte, tam eleganter de Spiritu sancto in totis duobus libris disseruit (a), ipsum tamen, cum divinitatem Spiritus sancti sibi declarandam proponeret, ad Eusebii commentarios confugisse, ex eisque per multa ad verbum surripuisse; idque in re perquam facili, hoc est, in explicando versiculo sexto psalmi secundi et tricesimi. Et hæc quoque verba, ὁ κόσμος ὅστος, etc., quæ leguntur in interpretatione psalmi centesimi decimi quarti, tam aperte librariorum additamentum olent, ut ea in re neminem falli posse arbitremur. At dicet aliquis: Credibile quidem non

A est Basilium duo hæc fragmenta ab Eusebio mutatum esse: sed non ita incredibile est ipsum alia quædam loca Eusebiana suis annexuisse. Sed si ita est, inde necessario sequitur, ut Eusebiana Basilianis non nunquam attexuerint librarii. Verum si semel librarii deprehendantur in culpa, quæro jam cur omnium rei jure a nobis dici non possint. Hac ego ratione adductus superius dixi, habere me pro additamento librariorum quidquid ex Eusebii commentariis in Basilii orationes ad verbum translatum est. Sed, ut quisque melius ea de re judicet, velim legat assidue genuina opera Basilii; legat præsertim præclaras illas orationes, in quibus quodlibet argumentum tam copiose tamque facile tractat, eum ut tempus defecisse videatur, non loquendi materia.

B Legat in primis orationem eam, quæ inter diversas decima quarta est, quam si non imparatus, at non ita multum paratus ad populum habuit: quæ tamen Libanium, qui et ipse erat dicendi optimus magister, tantum in admirationem rapuit, ut eam a Basilio muneris eximii loco poposcerit. Legat orationem vicesimam tertiam, cui finem imponere cum cogitaret, subito et præter expectationem de quodam incendio admonitus, tam apposite tamque eleganter ea de calamitate locutus est, ut alter quisvis vel paratissimus meliora dicere non potuisset. Et, quod magis ad rem pertinet, legat orationem in psalmum decimum quartum, elegantissimam illam quidem et rebus ac verbis refertissimam; et tamen ejus psalmi duo aut tria verba tantam dicendi copiam Basilio subministrare. Hæc qui paulo attentius consideraverit, melius, opinor, de Basilio existimabit, quam ut putet tantum ac talem virum, nisi Eusebium compilasset, paucos quosdam psalmorem versiculos explanare non potuisse.

§ VII. *Pauca quædam, quæ notari debent in psalmis I, VII et XXVIII.*

40. Antequam ad alia transeamus, baud inutile esse judicavimus nonnulla hic adnotare. Nemo, quod sciam, dubitat, nec dubitari posse arbitror, quin oratio ea quæ inter Basilii opera reperitur in psalmum primum, Basilii vere sit. Et tamen verba illa, πάντα ὡς περ ἐν μεγάλῳ τινὶ καὶ κοινῷ ταμεῖῳ τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν τεθησαύρισται, quæ in Basilio proœmio leguntur, edita quoque in Eusebii in *Psalmos* prologo invenimus. Fluxerint hæc ex Eusebianis in Basiliana, an e Basilianis in Eusebiana, quæri potest. Sed, quantum conjectura aurguror, e Basilii oratione in Eusebii prologum transiere. Etenim verba illa in Eusebio connexa esse non videntur, neque cum præcedentibus, neque cum subsequētib; contra, hæc ipsa mirifice apud Basilium cum tota reliqua oratione cohærere perspicuum est. Quod attinet ad orationem in psalmum septimum, quæ in Basilii editionibus sequitur, ægre nobis fuit, quod in ea nullum deprehenderimus vestigium homiliae, id est ejus orationis

(a) Lege num. 55.

quæ ad populum habetur, cum tamen alioqui satis constet omnes Basilii in *Psalms* orationes ad populum habitas esse. Ejus rei rationem reddere cum non possimus, eam discere a sagacioribus cupimus. Illud, *παρὰ τὸν κτίσαντα*, quod legitur in psalmo xxviii, num. 2, aliter ab aliis interpretibus expressum est: qua de re pauca dicere libet. Quod ait vir eruditissimus Ducæus in suis ad hunc psalmum notis, duas has Apostoli voces⁸⁰ ita vertendas esse, *præterito Creatore*, in eo secutus est Hilarium, qui initio libri xii *De Trin.* verba Apostoli non aliter reddidit. Nec ob id solum probari debet ejusmodi interpretatio, quod sanctissimum doctissimumque virum Hilarium auctorem habeat, sed quod mentem Apostoli optime exprimat. Contra, qui aut cum Erasmo verterit, *supra eum qui condidit*, aut cum aliis quibusdam, *præter Creatorem*, quam longissime a Pauli proposito aberrabit. Quare, ut idem Ducæus monet, haud immerens reprehensus est Erasmus a Theod. Beza, quod ita interpretatus esset, ut Apostoli sententia in falsum sensum detorqueretur. Nam ex inepta illa Erasmi interpretatione sequitur impios illos de quibus sermo est hoc loco, cultum aliquem creaturis simul et Deo exhibuisse, cum hoc solo discrimine, quod Deo minorem, creaturis reddiderint majorem: quo nihil potest dici a Scripturæ sensu aut remotius, aut magis alienum. Constat enim ex Apostoli verbis, debitum Deo honorem a perfidis illis totum ad idola translatum esse. Ergo jure optimo vituperatus est Erasmus, qui Vulgatam lectionem, *Et servierunt creaturæ potius quam Creatori*, haud ita malam, pessima commutarit. Haud plane, nisi valde fallor, a Pauli sententia multum abuserit, qui dicit præpositionem *παρὰ* hoc loco vice præpositionis *ἀντὶ* positam fuisse, vimque illius habere, sic ut apostolicum illud, *Καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα*, satis commode ita Latine reddi possit: *Et coluerunt ea quæ condita sunt pro eo qui condidit, aut, loco ejus qui condidit*. Peritissimi duo Scripturarum interpretes Eusebius et Basilius hæc psalmi vicesimi octavi verba, *Adorate Dominum in atrio sancto ejus*⁸¹, ita interpretantur, ut dicant adorationem fieri non debere extra ecclesiam: id quod viro eruditissimo (a) visum est longa explanatione atque curiosa indigere. Sed, ut mihi quidem videtur, opus non erat tam multis verbis ad sententiam Eusebii et Basilii exponendam. Nam, nisi valde fallor, satis fuisset dicere, ecclesiam his in locis sumendam non esse pro ipso templo, sed pro catholica communione. Hoc igitur docet uterque interpres Græcus, omnes omnino, qui vere Deum adorare volunt, ingredi oportere in catholicam societatem: extra quam nemo Deum vere adorare potest.

⁸⁰ Rom. 1, 25. ⁸¹ Psal. xxviii, 2.

(a) *Coll. Græc. PP.* in Præf., p. 54.

A § VIII. *Quid sentiendum sit de Theodori Heracleotæ commentario.*

41. Edidit jamdudum eruditissimus vir Balthasar Corderius egregios tres tomos, in quibus continetur Paraphrasis in *Psalms*, Commentarius in idem argumentum, Catena, quam vocant, e multis scriptoribus consarcinata. Non est quidem quod valde laborem, quis aut paraphrasim aut catenam scripserit; sed de scriptore commentarii, si pessimam suspicionem a Basilio amovere velim, multum sollicitus esse debeo. Scio hunc commentarium Theodoro Heracleotæ ab eo quem mox dixi viro doctissimo Balthasar Corderio tribui; nec nego adductum eum fuisse in hanc opinionem argumento gravissimo et ad persuadendum accommodatissimo: sed ipsi tamen ob eas quas statim proferam causas assentiri non queo. At præstat virum eruditissimum audire. « Catenam itaque, inquit, ex utrisque pleniorum contexui; quam ne solam darem, Commentarium Græcum anonymum, in charta quidem, sed perantiqua, eleganter conscriptum, ex Cæsarea addere placuit, hactenus quidem incognitum; nisi quod, dum ante mensem Romam veniens, Vaticanam pontificis, ac Quirinalem eminentissimi Francisci cardinalis Barberini Bibliothecam perlustro, et cum manuscriptis pervetustis, quæ in pergamento descripto ibidem servantur, confero, repererim esse Theodori Heracleotæ; cujus nomine ita erant inscripta: ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ ΘΡΑΚΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΨΑΛΜΟΥΣ. Hoc ipso in loco edendum curavit Corderius testimonium illud Hieronymi e libro *De scriptoribus ecclesiasticis*: « Theodorus Heracleæ Thraciarum episcopus, elegantis apertique sermonis, et magis historicæ intelligentiæ, edidit sub Constantio principe Commentarios in *Matthæum* et *Joannem* et in *Apostolum* et *Psalterium*. » Ex quibus duo colligere licet, primum, commentarium illum Theodoro tributum esse ex fide codicum Vaticanorum et Barberinianorum: alterum, hunc eundem commentarium editum a Theodoro fuisse, imperante Constantio. Sed, si ita est, frustra hactenus laboravimus; nobis vel invitis Basilius inter plagiarios numerabitur. Neque vero pro qualicunque plagiaro habebitur; sed præcipuum quemdam locum inter eos obtinet. Etenim tam multa sunt, quæ totidem verbis syllabisque simul et in Theodori commentario leguntur, et in Basilii orationibus, ut, si Theodori opus esse semel fateamur, jam latrocinii suspicionem a Basilio remove non possumus.

42. Nec longe quærenda exempla sunt, cum ne quærentibus quidem sese passim offerant. Exscribere quidem omnia hæc loca longum esset, et aliquin inutile; sed fortassis e re fuerit aliqua in medium proferre, ut ex his de aliis similibus conje-

etura fieri possit. Hæc itaque leguntur in commentario in *primum psalmum* : Οὐκ ἀπέκλεισε δὲ τοῦ μακαρισμοῦ τὰς γυναῖκας, ἀλλ' ἐκ τοῦ ἡγεμονικωτέρου τὸ ἅλον ἐνεδείξατο. Μιᾶς γὰρ φύσεως καὶ ἀνὴρ καὶ γυνή. Οὐκ εἶπε δέ· ὅς οὐ πορεύεται. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τῷ βίῳ τυγχάνων, οὕτω μακαριστὸς, διὰ τὸ ἀέθλον τῆς ἐκβάσεως· ὁ δὲ ἀναντιρρήτως τέλει τὴν ζωὴν κατακλείσας, οὗτος ἦδη ἀσφαλῶς μακαρίζεται (a). « Mulieres tamen a beatitudine non exclusit, sed ex principaliori totum declaravit : siquidem unius naturæ sunt vir et mulier. Non dixit autem, Qui non abit. Qui enim existit in hac vita, necdum beatus dici debet, propter incertitudinem eventus : at qui irrefragabili sine vitam conclusit, hic jam tuto beatus prædicatur. » Eadem reperias et in Basilii oratione in *primum psalmum*. Commentarius in *psalmum decimum quartum* exhibet quoque non pauca, quæ totidem syllabis reperire sit in oratione ea, quæ inter Basilianas edita est in *eundem psalmum*. Sed cum opusculi hujus γνησιότης possit in dubium revocari, ex eo quidquam exscribendum non censuimus. Sequitur in Basilii editione enarratio prima in *psalmum vicesimum octavum*, quam si cum commentario comparaveris, eadem in utroque opusculo reprehendes. Sic enim legimus in commentario pag. 491 : Ὡς μὲν πρὸς τὸ αἰσθητὸν, ἐπεὶ αἱ νεφέλαι πλήρεις γενόμεναι ὕδατος, ψόφον ἀποτελοῦσι, καὶ ἡ θάλαττα πνεύματι ταραττομένη, βλαίον ἦχον ἐκπέμπει, δεικνύντος τοῦ λόγου, ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις μονονοῦχι βοᾷ, τὸν ἑαυτῆς δημιουργὸν καταγγέλλουσα. Κἂν βροντῆ δὲ ἐκ νέφους ἐκραγῆ, οὐκ ἄλλο ἢ γρῆ νομίζειν, ἢ ὅτι ὁ Θεὸς τῆς δόξης ἐβρόντησε, καὶ ὅτι ὁ Κύριος τὴν ὑγρὰν οὐσίαν συνέχει δι' ἑαυτοῦ, et cætera non pauca, quæ quisque, si lubet, legere potest. Eadem autem exstant in Basilii oratione, nec quidem continenter, sed interpositis nonnullis. Nec dissimilia quoque habentur in hunc psalmi versum : *Vox Domini intercidentis flammam ignis* ⁵¹. Sed ubi legimus usitate et eleganter in Basilio, ἵνα ..... τὸ μὲν δριμύ καὶ κολαστικὸν τοῦ πυρὸς τοῖς ἀξίοις τῆς καύσεως προσαπομένῃ, etc., « Ut... ignis quidem asperitas ac torquendi proprietatis iis qui adustione digni sunt servetur, » etc., inusitate et barbare editum in Commentario invenimus, ἵνα τὸ μὲν δριμύ καὶ καυστικὸν τοῖς ἀξίοις καύσεως προσαποδείσοι, « ita ut acerbitas quidem et urendi vis ustione dignis deputetur. » Sed facile crediderim mendum esse liberiorum, qui, pro προσαπομένῃ, προσαποδείσοι oscitantur scripsere. Commentarii auctor, quisvis ille fuit, fecit more suo, ut, cum psalmum vicesimum nonum interpretaretur, Basilii in *eundem psalmum* orationem compilarit. Libet nonnulla ascribere. Itā igitur legitur : Μακάριος δὲ ὁ τὴν ἐν τῷ βάθει αὐτοῦ πληγὴν γνωρίζων, ὡς δύνασθαι προσίων τῷ λατῶ λέγειν. *Iacob me, Κύριε*. Ἐνταῦθα μέντοι εὐχαριστία ἐστὶν ὑπὲρ τῆς

A ἐπαχθείσης λατρείας... Οὐ πάντων δὲ Θεὸς ὁ Θεός, ἀλλὰ τῶν οικειωθέντων αὐτῷ δι' ἀρετῆς... οὐδὲν, φησί, γέγονε μέσον τῆς ἐμῆς φωνῆς, καὶ τῆς σῆς χάριτος, ἀλλ' ὁμοῦ ἀνέκραξα, καὶ προσῆλθεν ἱσσις. « Beatus autem ille, qui in fundo suam plagam agnoscit, ut possit ad medicum accedens, dicere : *Sana me, Domine* ⁵². Hic itaque gratias agit pro curatione quam fuerat consecutus... Deus autem non omnium Deus, sed eorum qui ob virtutem ipsi familiares sunt. Nihil, inquit, intercessit inter vocem meam, et gratiam tuam; sed simul ut clamavi, curatione advenit. » Hæc qui voluerit conferre cum Basilianis, utraque haud dissimilia reperiet. Plura qui cupit, legat explanationem horum versuum, « *Psallite Domino*, » et, « *Confitemini memoriam sanctitatis ejus* : » quibus in locis, ut sæpe alias, inepte plagiarium agit auctor commentarii. Idem sentiendum de enarratione in *psalmum tricesimum secundum*, in qua tam multa sunt, quæ e Basilii in *eundem psalmum* oratione ad verbum sumpta esse constat, ea ut malim indicare, quam exscribere. Legantur igitur quæ in commentario habentur in hęc versus, *Confitemini Domino in cithara* ⁵³; et : *Misericordia Domini plena est terra* ⁵⁴; et : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum* ⁵⁵ : quæ loca si cum Basilianis comparetur, nihil utraque inter se differre suis quisque oculis cernet. Nolumus tamen omnia quæcumque in commentario exstant in illud, *Verbo Domini*, etc., tribui Basilio, cum eorum partem maximam ex Eusebio sumptam esse credamus (b).

C 43. Quod si quæ indicavimus, nequaquam sufficere videantur, legi insuper potest expositio aliorum versuum, exempli causa; illius : *Congregans sicut utrem aquas maris* ⁵⁶; item illius : *Quoniam ipse dixit et facta sunt* ⁵⁷. Denique præstare audeo, si tota psalmi explanatio legatur, eadem passim et in commentarii auctore et in Basilio reperituri. Pariter si in commentario legatur psalmus quadragesimus quartus, ipse quoque id quod a Basilio in *eundem psalmum* dictum est, exhibebit. Cujus rei testimonium unum peti potest ex his psalmi verbis : *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis* ⁵⁸. Nam versiculi hujus explicatio, quam in commentario legimus, si non tota, at ejus pars magna ex Basilii oratione sumpta est. Deinde rem eandem mirifice confirmat illud commentarii pag. 834 : Τροπικῶς ἡγοῦμεθα ταῦτα λελέχθαι διὰ τὴν σάρκινον τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅς ἐστι τομιώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν. Διότι ὁ μῆρὸς σύμβολόν ἐστι τῆς κατὰ γένεσιν ἐνεργείας. Ἐπειδὴ δὲ μέλλει συνάπτεσθαι τῇ ἀσθενείᾳ τῆς σαρκὸς ὁ Χριστὸς, καλῶς πρόσκειται τὸ, *Δυνατέ*. Μεγίστης γὰρ δυνάμεως, τὸ δυνατὸν ἦναι Θεὸν ἐν ἀνθρώπῳ φύσει γενέσθαι. « Figurata existimamus hæc dicta esse propter incarnationem Verbi Dei, quod omni gladio acutius est. Quoniam femur sym-

⁵¹ Psal. xxviii, 7. ⁵² Jer. xvii, 14. ⁵³ Psal. xxvii, 2. ⁵⁴ ibid. 5. ⁵⁵ ibid. 6. ⁵⁶ ibid. 7. ⁵⁷ ibid. 9.

⁵⁸ Psal. xliiv, 2.

(a) Uti soleo vulgatis interpretationibus. (b) Leg. num. 35.

bolum est operationis generativæ. Cum vero Christus^a infirmitati carnis copulandus esset, pulchre additur, *Potentissime. Maximæ enim potentiaæ erat, posse Deum nasci in natura hominis.* » Siquidem Basilium explicans illud, *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime* ⁸⁴, verbis iisdem utitur, sic tamen, ut fusior sit illius interpretatio. Idem omnino sentiendum de aliis quibusdam psalmi versiculis, quorum explicationem his editam videmus, semel in commentario, iterum in Basilii oratione. Ejus generis versiculi sunt: *Myrrha et gutta et cassia a vestimentis tuis a domibus eburneis* ⁸⁵; et: *Omnia gloria filia regis ab intus* ⁸⁶; et: *Adducuntur regi virgines post eam* ⁸⁷. Et vero quisquis utrumque opus evolverit, multa ad verbum aut e Basilii oratione in commentarium, aut e commentario in Basilii orationem translata esse facile ex locorum collatione cognoscet. Pauca quidem sunt in *psalmum sexagesimum primum*, quæ commentarii scriptori cum Basilio communia sint; sed tamen quantum id cunque est, rem se ita habere, ut diximus, ostendit. Lectam igitur volo in utroque opere expositionem hujus versiculi, *Non movebor amplius* ⁸⁸: quam qui legerit, falsi nequaquam nos accusabit. Quod si cuipiam hoc sufficere non videtur, videat explanationem verborum illorum, *Ore suo benedicebant* ⁸⁷. Denique commentarii auctor et Basilium ita interpretantur verba illa psalmi centesimi quarti: *Deus noster miseretur* ⁸⁷; et: *Custodiens parvulos Dominus* ⁸⁸, ut aliquando unius interpretatio cum alterius interpretatione ipsis verbis syllabisque conveniat. Intelligere licet cum ex iis quæ exscripsimus, tum maxime ex iis quæ quisque in ipsis libris legere potest, aut Basilium fuisse plagiarium, non unum aliquem e multis, sed perquam insignem, aut isthæc librorum opera in Basilii orationes irrepsisse, aut maximam partem orationum quæ Basilii nomine circumferuntur, ad eum non pertinere, aut denique Theodorum Heracleotem commentarii auctorem non esse. Sed Basilium inter insignes plagiarios recenseri, quis animo æquo ferat? Ex alia parte, qui verisimile fiet tam multa a librariis fuisse inserta Basilii orationibus? Nec video quoque, quomodo orationes Basilio tot sæculorum spatio ascriptæ, in quibus alioqui dictionis Basilianæ indicia non obscura exstant, pro spurii haberi possint? Reliquum igitur est ut putemus hunc commentarium Theodori Heracleotæ opus non esse, sed scriptoris alicujus, qui cum e Basilio permulta sumpserit, Basilio simul et Theodoro posterior sit. Sed adhuc quæri potest utrum scriptor ille posterior quisquis est, de suo composuerit commentarium, an potius eundem e multorum operibus concinnarit. Ad quam quæstionem solvendam neque longum tempus, neque multum laborem aut studium requiri arbitramur. Nam vox illa, « alius, » quæ non

arzo bis aut ter in eadem commentarii pagina legitur, vel sola satis ostendit eum commentarium, qui nomine Theodori Heracleotæ circumfertur, ejus unius fetum non esse, sed multorum; ob idque non erraturum, qui hoc operis in catenarum numero reponet. Et vero si res diligentius expendatur, hac voce, « alius, » modo designari Origenem, modo Eusebium Cæsariensem, modo Athanasium, modo Didymum, modo Apollinarium, modo Basilium, modo Chrysostomum, modo Theodoretum aut alios quosvis, negari non poterit. Sed exempla pauca e multis subjicere præstat, quibus res ita manifesta fiat, ut nullus dubitationi locus relinquatur.

44. Initium ab Eusebio ducere visum est, quod Corderiani commentarii pars non minima ex eo sumpta esse videatur. Eusebii igitur verba sunt hæc ex enarratione in *psalmum primum*: Ἐπεὶ φυσικῶς ὀρεγόμεθα πάντες τοῦ μακάριοι εἶναι, τέλος ἀγαθοῦ τὸ μακάριον ὀριζόμενοι, πεπλανημένοι γὰρ μὴ πολλοὶ τοῦτο μεταδιώκειν ἐν σωματίων ἡδοναῖς ἡγοῦνται... εἰκότως ὁ λόγος ἐν τούτοις ὄθεν ἐχρῆν τὴν καταρχὴν ἐποίησατο τῆς κατὰ Θεὸν ὑμνωδίας, τὸν ἀληθῶς μακάριον καὶ τέλους ἀγαθοῦ τὸν παρὰ Θεῷ ἡξιωμένον ὑπογράφων. « Quandoquidem vel ipso naturæ instinctu omnes beatitudinem appetimus, boni finem stuentes felicitatem, erroreque mentis ducti complures illam in voluptatibus corporeis quærendam putant... hinc jure hymnorum ad Deum laudandum exordium ductum est, describiturque quisnam vere beatus sit, atque bonum finem a Deo consequatur. » Sic autem commentarii auctor loquitur: Μακαριότητος μὲν φύσει ἅπαντες ὀρεγόμεθα, τέλος ἀγαθοῦ τὸ μακάριον ὀριζόμενοι. Ἄλλ' ἐπειδὴ τινες ἐν σωματικαῖς ἀγαθοῖς τοῦτο εἶναι νομίζουσι πλανώμενοι, εἰκότως ὄθεν ἐχρῆν, τὴν ἀρμονίαν ὁ λόγος ἐποίησε τῆς κατὰ Θεὸν ὑμνωδίας, τὸν ἀληθῶς μακάριον καὶ τέλος ἀγαθοῦ παρὰ Θεῷ ἡξιωμένον ὑπογράφων. « Beatitudinem quidem natura omnes appetimus, finem boni beatitudinem stuentes. Verum cum erronee nonnulli in corporeis bonis hanc sitam arbitrentur, merito, unde conveniebat, divinæ laudis harmoniam hic sermo concinnavit, dum vere beatum et qui a Deo finem boni adeptus est, describit. » Accedit, quod scriptor uterque, Eusebius et commentarii auctor, explanationem verborum illorum: *Et erit tanquam lignum quod plantatum est* ⁸⁹, etc., verbis iisdem et syllabis ordiatur. Etenim in Eusebii opere sic editum invenimus: Ὁ... τῷ θεῷ σχολάζων νόμος, καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ λογικοῖς νόμασιν ἀρδόμενος, σφόδρα οἰκείως φυτῶ παρ' ὕδασιν ἐρξίζωμένῳ παραδέδληται. « Qui... divinæ legi vacat, et spiritualibus rivis ex ea fluentibus irrigatur, admodum apposite ligno, cujus radices proxime aquas positæ sunt, comparatur. » In commentario vero: Ὁ γὰρ τῷ θεῷ σχολάζων νόμος, καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ νόμασιν ἀρδούμενος, τῷ παρ' ὕδασιν ἐστῶτι δένδρῳ ἀπεικασται.

⁸⁴ Psal. XLIV, 4. ⁸⁵ ibid. 9. ⁸⁶ ibid. 14. ⁸⁷ ibid. 15. ⁸⁸ Psal. Lxi, 3. ⁸⁹ ibid. 5. ⁹⁰ Psal. cxiv, 5, ⁹¹ ibid. 6. ⁹² Psal. i, 3.

« Qui enim divinæ legi vacat, et rivulis ejus irrigatur, assimilatus est arbori juxta aquas constitutæ. » Et quoniam non multum refert utrum ea quæ transcribimus, cohæreant inter se, necne, psalmos singulos animus non est ordine percurrere : sed quidque, ut occurreret, adnotare satis habebimus. Utio qui abundat quoniam suæ curiositati satisfacere possit, nihil vetat. Quare ad psalmum vicesimum octavum transibimus, e quo nonnulla exempli loco proferentur, si tamen prius monuerimus Eusebium et commentarii scriptorem, dum initium psalmi decimi quarti interpretantur, non raro quoque eadem iisdem verbis dicere. Hæc igitur leguntur in enarratione Eusebii *in psalmum vicesimum octavum* : Ἐν οἷς ὁ λόγος τὴν εὐαγγελικὴν χάριν τὴν εἰς πάντα χυθεῖσαν τὰ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη προσευαγγελισάμενος . . . ταῦτά τε κομιζεῖν παρακαλεῖται, οὐκ Ἰουδαίους, ἀλλὰ ταῖς πατρίαις τῶν ἐθνῶν, ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἐρμηνευτάς, ταῖς συγγενεῖαις τῶν λαῶν . . . Διὸ καὶ ὠβέλιστα παρὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ὡς μὴ κείμενον μῆτε ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ, μῆτε παρὰ τοῖς λοιποῖς ἐρμηνευταῖς . . . Ἀντὶ δὲ τοῦ, ἐν αὐτῇ ἀγίᾳ αὐτοῦ, ὁ μὲν Ἀκύλας, ἐν διαπρεπεῖα ἡγιασμένη, ἐξέδωκεν ὁ δὲ Σύμμαχος, ἐν διαπρεπεῖα ἀγία. Βούλεται γὰρ ἡμᾶς ὁ λόγος μετὰ τοῦ πρόποντος κόσμου καὶ τῆς τῷ Θεῷ προσκυλοῦς δικαιοσύνης τὴν προσκύνησιν ποιεῖσθαι. « Quibus sane evangelicam gratiam in omnes totius orbis nationes diffusam prænuntians . . . hæc afferre jubet, non Judæos, sed familias gentium », aut secundum reliquos interpretes, *cognationes populorum* . . . Quare hæc in Septuaginta interpretibus obelo notantur, quod neque in Hebræico exemplari, nec apud reliquos interpretes compareant. Loco autem illius, *in aula sancta ejus* ⁵⁹, Aquila, *in decore sanctificato*, Symmachus vero, *in decore sancto*, edidit. Vult enim nos cum debito ornatu, ac Deo dilecta justitia adorationem peragere. » Hæc vero in commentario : Ἐν οἷς ὁ λόγος τὴν εὐαγγελικὴν χάριν καθ' ὅλης χυθῆσθαι προδεδεικται τῆς οἰκουμένης. Παραγγέλει γὰρ τὰ λεχθέντα κομιζεῖν, οὐκ Ἰουδαίους, ἀλλὰ ταῖς πατρίαις τῶν ἐθνῶν ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς, ταῖς συγγενεῖαις τῶν λαῶν. Ὁβέλιστα γὰρ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα τὸ, *νιοὶ Θεοῦ*, ὡς μὴ ἐκείμνον τῷ Ἑβραϊκῷ, μῆδὲ παρὰ τοῖς ἄλλοις . . . Ἀντὶ δὲ τοῦ, ἐν αὐτῇ ἀγίᾳ, ὁ μὲν Ἀκύλας, ἐν εὐπρεπεῖα ἡγιασμένη, ἐξέδωκεν ὁ δὲ Σύμμαχος, ἐν εὐπρεπεῖα ἀγία. Βούλεται γὰρ ἡμᾶς μετὰ τοῦ πρόποντος κόσμου καὶ τῆς προσκυλοῦς τῷ Θεῷ δικαιοσύνης τὴν προσκύνησιν ποιεῖσθαι. « In quibus oraculum gratiam evangelicam per universum orbem diffundendam prædicat. Jubet enim illa quæ recensita sunt afferre, non Judæos, sed patrias gentium, vel secundum reliquos, *cognationes populorum*. Apud Septuaginta enim expunctum est illud, *filius Dei* ⁶⁰, quod in Hebræo id non habeatur, nec apud alios. Cæterum pro, *in aula sancta*, Aquila

A quidem, *in decore sanctificato*, edidit; Symmachus vero, *in decore sancto*. Vult enim nos cum decenti ornatu et amica Deo justitia facere adorationem. » Velim legatur in ipsis libris tota hujus loci explanatio, tumque una cum altera comparetur; quo clarius appareat commentarii auctorem nihil magis facere, quam Eusebium palam compilare. Quod diximus, vocabulo, « alius, » modo unum auctorem, modo alterum significari, ejus exemplum in interpretatione psalmi vicesimi noni habetur. Nam vox ea, « alius, » ut ex Eusebii commentariis patet, Eusebium ipsum indicat. Omitterem quæ utrique scriptori, pseudo-Theodoro et Eusebio, communia sunt vel ipso initio enarrationis *in psalmum tricesimum secundum*; sed quæ dicuntur in hæc ejusdem psalmi verba : *Qui finxit sigillatim corda eorum* ⁶¹, non pigebit ascribere. Eusebius : *Καταμύνας δὲ εἶρηται ἀντὶ τοῦ ἀφωρισμένως παρὰ τὰ λοιπὰ ζῶα. Καρδίας δὲ λέγων, τοὺς λογισμοὺς ἐδῆλου, καὶ ὅτι ἀφωρισμένως ἕκαστος ἄνθρωπος ὡς περ ταμεῖον ἀποκεκλεισμένον ἔχει τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, ὡς μηδὲνα δύνασθαι ἐτέρου καταλαμβάνειν λογισμοὺς. Οὐδεὶς γοῦν οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου . . . Συνῆπται τὸ, Ὁ συνιελὶς πάντα τὰ ἔργα αὐτῶν. Μόνος γὰρ αὐτὸς συνίησιν ἐξ ὁποίας προαιρέσεως τὰ τῶν ἀνθρώπων ἔργα ἐπιτελεῖται ἢ μηδενὸς ἄλλου δυναμένου συνιέναι, ποῖα προθέσει καὶ ὁποῖα ὁρμῆ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων πράττει ἢ πράττει. « Sigillatim dictum est quasi separatim et seorsum a reliquis animalibus. Dum autem corda memoraret, cogitationes significavit, quia quilibet homo seorsum mentem suam ceu receptaculum oclusum habet, ut nemo alterius cogitationes deprehendere valeat. Nullus igitur hominum novit quæ sunt hominis » ⁶¹. . . . Additur hoc, *Qui intelligit omnia opera eorum* ⁶¹. Ipse namque solus intelligit ex cujusmodi electione voluntatis hominum opera edantur, cum nullus alius intelligere queat ex cujusmodi proposito, ex quo motu voluntatis quivis hominum agat quæ agit. » Pseudo-Theodorus vero : *Καταμύνας δὲ, ἀντὶ τοῦ ἀφωρισμένως, κεχωρισμένως παρὰ τὰ λοιπὰ ζῶα ἡ καρδίας δὲ λέγει τοὺς λογισμοὺς. Καὶ ὅτι ἀφωρισμένως ἕκαστος ἄνθρωπος ὡς περ ταμεῖον ἀποκεκλεισμένον ἔχει τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, ὡς μηδὲνα δύνασθαι ἐτέρου καταλαμβάνειν λογισμοὺς. Οὐδεὶς γὰρ οἶδεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐξῆς . . . Συνῆπται τὸ, ὁ συνιελὶς εἰς πάντα, ὡς μηδενὸς ἄλλου δυναμένου συνιέναι, οἷα προθέσει καὶ ὁρμῆ ἕκαστος τῶν ἀνθρώπων, ἢ πράττει, πράττει. « Sigillatim autem posuit pro seorsum, separatim a reliquis animantibus : corda autem intelligit cogitationes. Et quoniam quilibet homo segregatim quasi conclusum quoddam penum mentem suam habet, ita ut nemo alterius cogitationes valeat percipere. Nemo enim scit quæ sunt hominis, etc. . . . Adjungitur : Qui intelligit omnia, ac si nullus alius possit intelligere, quamam intentione et quo instinctu quilibet**

⁵⁹ Psal. xxi. 28. ⁶⁰ Psal. xxviii, 2; xcv, 8.

41. ⁶¹ Psal. xxxii, 15.

⁶¹ Psal. xxviii, 1. ⁶⁰ Psal. xxxii, 15. ⁶¹ I Cor. ii,

hominum agat quæ agit. » Hic, ut alias, observari potest, librarium incuria factum esse, aut typographorum, ut vitia quædam apud Theodorum deprehendantur. Nam ubi legitur, ἀφωρισμένως, χωρισμένως, obscurum non est vocem alterutram παρέχειν; idque ex eo evenisse, quod cum vox una in uno codice reperiretur, altera vero in altero, librarius quispiam utramque apposuerit. Deinde, ubi legitur, συνιελς εις πάρτα, præpositum, εις, redundare quoque certum est; eamque erroris causam esse, quod vocis συνιελς syllaba ultima oscitanter bis edita sit. Denique legi oportere, πράττει & πράττει, non & πράττει πράττει, vel tirones intelligunt. Sed ad propositum nostrum nos feramus. Illa psalmi tricesimi tertii, *Time te Dominum, omnes sancti ejus*⁶⁰, opinionem nostram non parum confirmant. Hæc Eusebii verba sunt: Πάντα ταῦτα γνωμικῶς ὁ Δαβὶδ εἰς τὴν ἐτέρων ὠφέλειαν προφέρεται, αὐτὸς πρότερον ἀπολαύσας αὐτῶν . . . Παρακελεύεται τοῖνον τὴν φόβον τοῦ Κυρίου πρὸ ὀφθαλμῶν τίθεσθαι τοὺς ἁγίους αὐτοῦ ὕπὸ γὰρ αὐτοῦ τοῦ φόβου ἅγιοι ἀνατελοῦνται . . . Ὁ φόβος Κυρίου ἀγνός, ἀντὶ τοῦ, ἀγνοποιός . . . Καὶ σημεῖον τοῦ φοβεῖσθαι τὸν Κύριον τοῦτ' ἂν γένοιτο, τὸ καθαρεύειν μὲν πάσης βυπαρίας αἰσχροῦς πράξεως, φυλάττειν δὲ αὐτοὺς ἁγίους καὶ σώματι καὶ πνεύματι, etc. « Hæc omnia David ad aliorum utilitatem sententiarum more profert, quorum prior ipse potitus erat. . . Præcipit itaque sanctis Dei, ut timorem ejus præ oculis habeant: ab illo quippe timore sancti efficiuntur. . . Timor Domini castus⁶¹, videlicet, castos efficiens . . . Atque signum illud evidens fuerit timoris Domini, si quis a sordibus et pravis operibus purus et vacuus fuerit, seseque sanctum corpore et spiritu servaverit, » etc. Sic vere loquitur commentarii auctor: Πάντα γνωμικῶς εἰς τὴν ἐτέρων λέγει ὠφέλειαν, αὐτὸς πρότερον ἀπολαύσας αὐτῶν. Καὶ παρακελεύεται τὸν τοῦ Κυρίου φόβον πρὸ ὀφθαλμῶν τίθεσθαι τοὺς ἁγίους, ὕψ' οὗ ἅγιοι τελοῦνται. Ὁ γὰρ φόβος Κυρίου ἀγνός, ἀντὶ τοῦ, ἀγνοποιός. Καὶ σημεῖον τοῦ φοβεῖσθαι τὸν Κύριον τοῦτο ἂν γένοιτο, τὸ καθαρεύειν πάσης αἰσχύροτης καὶ σώματι καὶ πνεύματι, etc. « Omnia sententiose ad aliorum profert utilitatem, cum ipsemet prius iis fruitus esset. Et jubet sanctos timorem Domini ante oculos collocare, a quo sancti perficiuntur. Nam timor Domini sanctus, id est, sanctificans. Atque hoc timoris Domini signum esse possit, si quis purus sit ab omni turpitudine, tam corporis quam spiritus, » etc. Pauca et ex psalmo quadragesimo quarto libet adjicere. Hæc autem sunt ex explanatione versiculi illius: *Sagittæ tuæ acutæ*⁶², quem modo interpretatur Eusebins: Πρῶτον μὲν γὰρ φησι· Τὰ βέλη σου ἠκονημένα γενήσεται κατὰ τῆς καρδίας τῶν σῶν ἐχθρῶν· Ἐπειτα· Αἰοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται, ἐλασθέντων τοῖς σοῖς βέλεσι τῶν ἐχθρῶν. « Nam primo ait, Sagittæ tuæ acutæ sient

adversus cor inimicorum tuorum, deinde vero, *Populi sub te cadent*⁶³, pulsus immissione telorum tuorum inimicis. » Pseudo-Theodorum audiamus, sic loquentem: Πρῶτον γὰρ τὰ ἠκονημένα βέλη γενήσεται κατὰ τῆς καρδίας τῶν ἐχθρῶν, ἔπειτα λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται, ἐλασθέντων τοῖς βέλεσι τῶν ἐχθρῶν. « Primum enim sagittæ sient acutæ in corde inimicorum, deinde populi sub te cadent, postquam sagittis subacti fuerint inimici. » Plura subministrabit psalmus quadragesimus octavus, ubi illa: *Et auxilium eorum veterascet in inferno a gloria eorum*⁶⁴, explicans Eusebius, sic loquitur: Ἀντὶ δὲ τοῦ, καὶ ἡ βοήθεια . . . ὁ μὲν Ἀκύλας, καὶ χαρακτήρ αὐτῶν κατατρίβει ἤδη ἐκ κατοικητηρίου αὐτῶν. Ὁ γὰρ χαρακτήρ αὐτῶν, ὃν ἑαυτοῖς ἐξετύπωσαν, τὸ μὲν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ Θεοῦ ἐξ αὐτῶν ἀφανίσαντες, εἶδη δὲ καὶ μορφὰς ἀλόγων ζώων καὶ ἐρπετῶν διὰ τρόπον μοχθηρίας τῆ ψυχῆ περιθέμενοι, κατατρίβησεται . . . Καὶ τοῦτο μὲν τῶν ἀσεβῶν τὸ τέλος. Οἱ δὲ εὐσεβεῖς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ πρωίας ἀξιωθέντες καὶ νέου φωτός, ἀνατολῆς τῆς τῶν ἀσεβῶν κατακυριεύσουσιν, ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, ἐνὶ κρατήσουσιν, ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, ὑποτάξουσιν αὐτοῖς. Τῶν γὰρ ἐνταῦθα ταπεινωσάντων τοὺς εὐθεῖς ἀσεβῶν, ἐκεῖ ῥύσεται τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ μὴ συναπαχθῆναι τοῖς ἀσεβέσιν, ἀλλ' ἐν ἐτέροις εἶναι χωρίοις τε καὶ ποιμνίοις. « Pro illo autem, et auxilium. . . Aquila, et character eorum conterere infernum ex habitaculo eorum. Nam character quem sibi effinxerunt, eliminat ex seipsis Dei imagine ac similitudine, atque irrationabilium animalium reptiliumque formis per varios improbitatis modos animæ suæ adscitis, in habitaculo inferni conteretur. . . Et hic quidem impiorum finis. Pii autem illo tempore, matutina et nova luce donati, orienti impiorum dominabuntur⁶⁵; sive secundum Aquilam, imperabunt; sive secundum Symmachum, subjicient sibi. Nam cum impii hic proborum animas depresserint, illic animam piorum liberabit, ut ne una cum impiis abducantur; sed in aliis locis et ovilibus degant. » Sic autem hunc eundem locum interpretatur pseudo-Theodorus: Ἀλλὰ τῶν μὲν ἀσεβῶν τοιοῦτο τὸ τέλος. Οἱ δὲ εὐσεβεῖς κατ' ἐκεῖνο καιροῦ πρωίας ἀξιωθέντες, καὶ ἀνατολῆς νέου φωτός, τῶν ἀσεβῶν κατακυριεύσουσιν· ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, κρατήσουσιν· ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, ὑποτάξουσιν αὐτούς. Τῶν γὰρ ἐνταῦθα ταπεινωσάντων τοὺς εὐθεῖς ἀσεβῶν, ἐκεῖ κρατήσουσι. Κάμου δὲ τοῦ ταῦτα λέγοντος ῥύσεται τὴν ψυχὴν, πρὸς τὸ μὴ συναπαχθῆναι τοῖς ἀσεβέσιν, ἀλλ' ἐν ἐτέροις εἶναι χωρίοις τε καὶ ποιμνίοις. . . Ὁ δὲ Ἀκύλας ἀντὶ τοῦ, Βοήθεια, Χαρακτήρ αὐτῶν κατατρίβει ἤδη ἐκ κατοικητηρίου αὐτῶν. Ὁ χαρακτήρ αὐτῶν, ὃν ἐν ἑαυτοῖς ἐξετύπωσαν, τὸ κατ' εἰκόνα ἀφανίσαντες, καὶ ἀλόγων μοχθηρίαν μιμησάμενοι, συντριβήσεται. « Atqui impiorum quidem talis est finis. Cæterum viri pii isto tempore matutino et novæ lucis ortu digni

⁶⁰ Psal. xxxiii, 10. ⁶¹ Psal. xviii, 10. ⁶² Psal. xlii, 6. ⁶³ ibid. ⁶⁴ Psal. xlviii, 15. ⁶⁵ ibid

habiti, *dominabuntur* impiis, vel juxta Aquilam, *A sunt in illa psalmi sexti : Laboravi in gemitu meo* ⁶⁴: *imperabunt*; vel juxta Symmachum, *subjicient illos*. Impios enim qui hic rectos humiliarunt, ibi superabunt. Et meam quoque hæc dicentis animam liberabit, ne simul cum impiis abducatur; sed in aliis locis ac gregibus verser... Aquila vero pro, *auxilium*, legit, *Character illorum teret infernum de habitaculo eorum*. Character illorum, quem in semetipsis expresserunt, illud quod ad similitudinem erat abolentes, et brutorum pravitatem imitantes, contetur. » Quidquid autem in his deprehenditur varietatis, tributum ipsis auctoribus nolim, Eusebio et pseudo-Theodoro; cum non minima pars ut hic, ita alibi, potius librariis ascribenda sit. Itaque ubi legitur in Eusebio, *ασεβῶν, ἐκεῖ ῥύσεται*, etc., non valde admodum dubito, quin ibi aliquid omiserint librarii. Puto igitur potius legendum esse uti in pseudo-Theodoro : *Κάμου δὲ τοῦ ταῦτα*, etc. Nam hoc pacto orationem plane coherere constat : contra, aliquid necessario in Eusebio supplendum est, cum incerte dictum sit *ῥύσεται τὴν ψυχὴν*, nec additum sit, cujus animam liberaturus sit Deus. Et alioqui illa psalmi ex eodem loco, *Verumtamen Deus redimet animam meam* ⁶⁵, etc., vel sola aperte indicant Eusebium non aliter, atque in pseudo-Theodoro editum est, loqui debuisse. Dixerat enim David, fore, ut sua ipsius anima, non alterius redimeretur. Et quia Basilii causa critica hæ notæ susceptæ sunt, ejus in *Psalmos* orationum ordinem secuti, nonnulla quoque e psalmo quinquagesimo nono in medium afferamus. Hæc igitur scripta sunt ab Eusebio in illa hujus psalmi : *Quis abducat me in civitatem munitam* ⁶⁶, etc. : *Ἐπιστήσας τῇ τῶν προλεχθέντων διανοίᾳ ὁ Προφήτης ὑπερεκπλήττεται... Διὸ μακαρίζει μὲν τούτους, οἷς ἐπιδημήσειν ἤμελλον ὁ Θεός· εὐχὴν δὲ τίθεται καταξιοθῆναι ποτε καὶ αὐτὸν τῆς τούτων θέας, etc.* « Supradictorum sententiæ insistentis Propheta, supra modum miratur... Quare beatos illos prædicat, ad quos accessurus erat Deus, orationemque emittit, ut ipse quoque hæc videre dignus habeatur, » etc. Pseudo-Theodorus non secus. Ejus hæc sunt verba : *Ἐῖτα ἐπιστήσας τῇ τῶν λεχθέντων διανοίᾳ ὁ Προφήτης ἐκπλήττεται... Καὶ μακαρίζει τούτους, οἷς ἐνδημήσειν ἤμελλον ὁ Θεός· καὶ εὐχὴν τίθεται, καταξιοθῆναι καὶ αὐτὸν τῆς τῶν εἰρημένων θέας, etc.* « Deinde insistentis sensui eorum quæ dicta sunt, obstupescit Propheta... [Et beatos prædicat illos, in quibus Deus commoraturus est; et orationem ponit, quæ rogat dignus haberi visione eorum quæ dicta sunt, » etc. Nec se sui dissimilem præstitit hic pseudo-Theodorus. Nam, qui ejus mos est, hinc inde ad Eusebio voces quasdam mutuatur. Sed Eusebium dimittamus, ut aliqua etiam ex aliis scriptoribus liceat ascribere. Plura qui cupiunt, libros ipsos adeant, suadeo.

45. Succedat jam Athanasius, cujus hæc verba

*Ἀκούσωμεν οἶαν ὁ βασιλεὺς μετάνοιαν ἐπεδείξατο. Οὐχ ἀπλῶς ἔκαμεν, ἀλλ' ἐκοπίασεν στενάζων· οὐχ ἀπλῶς ἐδάκρυσεν, ἀλλὰ τὴν κλίνην ἔλουσεν, καὶ καθ' ἐκάστην νύκτα. Καὶ οὐ τὸ παρελθὸν σκοπεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγέλλεται τοῖς (sic) πρὸς τὸ μέλλον διὰ πάσης τῆς ζωῆς· καὶ ὃν οἱ πολλοὶ ποιοῦνται αἰνέσεως (sic) καιρὸν, τοῦτον ἐκεῖνος ἐξομολογήσεως. « Audiamus regis illius pœnitentiam, qui non solum laboravit, sed etiam ingemiscendo magno affectus est dolore; non solum collacrymatus est, sed lavit per singulas noctes lectum suum. Neque tamen id ille respicit quod jam præterit, sed similia facturum se pollicetur per totum vitæ tempus ⁶⁷ : et quod alii tempus laudibus insuntum, id ille confessioni deputat. » Eadem omnino leguntur in pseudo-Theodoro; uti ex illius verbis, quæ subjicere non gravabimur, patet. Sic ergo loquitur : *Ἀκούσωμεν οἶαν ὁ βασιλεὺς μετάνοιαν ἐπεδείξατο. Οὐχ ἀπλῶς ἔκαμεν, ἀλλ' ἐκοπίασε στενάζων· οὐχ ἀπλῶς ἐδάκρυσεν, ἀλλὰ τὴν κλίνην ἔλουσε, καὶ καθ' ἐκάστην νύκτα. Καὶ οὐ τὸ παρελθὸν σκοπεῖ, ἀλλὰ καὶ ἐπαγγέλλεται τοῦτο καὶ πρὸς τὸ μέλλον διὰ πάσης τῆς ζωῆς. Καὶ ὃν οἱ πολλοὶ ἀνέσεως ποιοῦνται καιρὸν, τοῦτον ἐκεῖνος ἐξομολογήσεως. « Audiamus qualem rex hic pœnitentiam demonstraverit. Haud simpliciter modo laboravit, sed laboravit gemens; haud vulgari ratione lacrymatus fuit, sed lectum suum lavit, idque per singulas noctes. Neque præteritum duntaxat tempus spectat, verum etiam in futurum se per totam vitam id facturum spondet. Atque tempus quod alii destinant quieti, hoc ipse impendit confessioni. » Recte et emendate in pseudo-Theodoro editum est ἀνέσεως, ubi in Athanasio inepte et mendose a librariis scriptum est αἰνέσεως. Nam ipsa temporis ratio vocem ἀνέσεως necessario exigit; cum nocturnum tempus de quo hic agitur, vulgo non laudibus, sed somno ac quieti impendi soleat. Vidimus pseudo-Theodorum, cum interpretaretur illud, *Laboravi in gemitu meo*, Athanasii interpretationem compilasse : videamus nunc eundem hoc idem rursus præstitisse in explanandis illis ejusdem psalmi verbis, *Discedite a me, omnes* ⁶⁸, etc. Athanasii igitur sunt illa : *Ὁδὸ μικρὰ δὲ καὶ αὕτη πρὸς ἀρετὴν ὁδὸς, τὸ φεῦγειν καὶ διακρούεσθαι τὰς τῶν πονηρῶν συνουσίας. Οὗτος γὰρ τῆς μετανοίας ὁ καρπὸς, καὶ τῶν δακρύων τὸ κάρδος. Ἥ ἐλλιπῶς τοῦτο, ἀντὶ τοῦ, ὁδὸς εἰπεῖν τοῖς ἐπεμβαίνουσιν ἐχθροῖς· ἀπόστητε ὅτι εἰσηκούσθη, ὅτι προσεδέχθη, ὁ διὰ τῆς ἀμαρτίας ἀπωσθείς. « Nec minima illa est ad virtutem via, fugere et abjicere improborum consortium. Hic enim est pœnitentiæ fructus et lacrymarum lucrum. Aut fortasse illud per ellipsim dictum est, ut intelligatur : Concede nobis ut dicamus iis qui in nos irruunt adversariis : Abscedite quoniam exaudivit me, quoniam ipse susceptus sum, qui peccati causa expulcus fueram. » Pseudo-Theodori autem hæc : *Ὁδὸ μικρὰ καὶ αὕτη πρὸς ἀρετὴν****

⁶⁴ Psal. XLVIII, 16. ⁶⁵ Psal. LIX, 11. ⁶⁶ Psal. VI, 7. ⁶⁷ ibid. ⁶⁸ ibid. 9.

ὁδὸς, τὸ φεύγειν καὶ διακρούεσθαι τῶν πονηρῶν συνουσίαν. Οὗτος γὰρ τῆς μετανοίας ὁ καρπὸς, καὶ τῶν διακρούων τὸ κέρδος. Ἡ ἑλλιπὴς τοῦτο, ἀντὶ τοῦ, ὅς εἰπὲν τοῖς ἐπιβαίνουσιν ἐχθροῖς· Ἀπόστητε, ἤδη εἰσηκούσθη, ὅτι προσεδέχθη, ὁ δὲ τὴν ἀμαρτίαν ἀπωσθεῖς. « Haud parva quoque ad virtutem via est, fugere ac repellere consortium malorum. Hic enim fructus est pœnitentiæ, ac lucrum lacrymarum. Vel etiam est hæc loquendi formula per omissionem, quasi diceret : Da ut dicam insultantibus mihi inimicis meis, *Discedite* : jam exauditus sum, quoniam admissus sum, qui ob peccatum fueram repulsus. » Institueram plura ex Athanasii in *Psalmis Expositionibus* colligere, verbi gratia, ex psalmo decimo quinto in illa, *Providebam Dominum in conspectu meo semper* ⁶⁷, exque Psalmo vicesimo primo in illa, *Deus Deus meus, respice in me... Longe a salute mea verba delictorum meorum* ⁶⁸, et ex aliis similiter psalmis non paucis ; sed est causa, cur incepto desistendum putem.

46. Accedat ergo Chrysostomus. Sed antequam exempla quibus nostra opinio confirmari possit, subjiciamus, monere expedit grave mendum in commentario inesse, ubi librarii impudenter Ἐδέμ pro Ἀδάμ scripserunt. Legas velim commentarium in illa, *Deus, Deus meus, respice in me*. Chrysostomi autem sunt hæc in prima psalmi septimi verba : Οὐκ εἶπα· Κόλαζε τὸν πολέμιον, ἀνελε τὸν ἐχθρόν. Ἀλλὰ τί ; Τὸ ἐαυτοῦ ζητεῖ μόνον, καὶ λέγει· Σῶσόν με, τουτέστι, μὴ ἀφῆς με κακῶς παθεῖν, ἐκ πάντων τῶν διακρούων με, καὶ ῥῦσαι με. Ὅρα πῶς οὐδὲ πάσχων κακῶς, ὀνομαστὶ μέμνηται τοῦ πατραλοίου, καὶ ἐν τῇ συμφορᾷ τὴν φύσιν ἐπιγινώσκων, καὶ ἐν τῷ πολέμῳ τὸν υἶδν ὁρῶν, καὶ ἐν τοῖς κινδύνοις τῶν σπλάγγων οὐκ ἐπιλανθάνομενος. « Non dixit : Puni hostem, tolle de medio inimicum : sed quod suum est tantum querit, et dicit : *Salvum me fac*, hoc est ne permittas ut male patiar, *ab omnibus persequentibus me et libera me* ⁶⁹. Vide quomodo ne male quidem patiens, nominatim meminit parricidæ, et naturam in calamitate agnoscens, et in bello respiciens filium, et in periculis non obliviscens viscerum. » Loquitur vero pseudo-Theodorus hoc modo : Οὐκ εἶπα· Κόλασον, ἀνελε τὸν ἐχθρόν. Ἀλλὰ τί ; Σῶσόν με. Τὸ γὰρ ἐαυτοῦ ζητεῖ, οἶον, μὴ ἀφες με κακῶς παθεῖν. Καὶ τὸ ἐκ πάντων δὲ, μετὰ φειδοῦς. Οὐ γὰρ ὀνομαστὶ μέμνηται τοῦ πατραλοίου, ἀλλὰ κἂν τῇ συμφορᾷ τὴν φύσιν ἐπιγινώσκει καὶ τῶν πατρικῶν σπλάγγων οὐκ ἐπελάθετο. « Non dixit : Puni hostem, interfice inimicum. Sed quid? *Salvum me fac*. Quod enim se concernebat, illud querit, quasi dicat : Ne sinas me affigi. Illud autem, *Ex omnibus*, cum moderatione adjunctum est. Nominatim enim parricidæ mentionem non facit, quin etiam in calamitate naturam agnoscit, et paterno-
rum viscerum non obliviscitur. » Vox quidem πολέ-

mius deest in commentario, sed ita legisse Cordorium, ex interpretatione patet. Idem Chrysostomus illa ejus psalmi verba, *Dominus judicabit populos* ⁷⁰, interpretatur hoc modo : Διδάσκει τοὺς ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε νομίζοντας ἅπαντα φέρεσθαι, ὅτι πρόνοιά τις ἐφέστηκε τοῖς πράγμασιν, ἀπαιτοῦσα τὰς εὐθύνas τῶν γινομένων. « Docet eos, qui omnia casu et temere fieri putant, rebus quamdam præesse providentiam, quæ eorum quæ fiunt rationem exigit. » Haud dissimiliter pseudo-Theodorus, qui sic scripsit : Διδάσκει τοὺς νομίζοντας ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχεν ἅπαντα φέρεσθαι, ὅτι πρόνοιά τις ἐφέστηκεν, ἀπαιτοῦσα εὐθύνas τῶν γινομένων. « Docet eos, qui putant omnia temere et fortuito fieri, imminere rebus humanis providentiam quamdam, quæ factorum pœnas exposcat. » Pseudo-Theodorus vel in ipso psalmi initio Chrysostomi verba compilasse ostendimus : nunc eundem e sine quoque nonnulla sibi sumpsisse, quæ sequuntur probabunt. Chrysostomi igitur verba sunt in illa, *Confitebor Domino* ⁷¹ : Εὐχαριστήσωμεν, φησὶν, οὐ ταῖς ἐτέρων χαίρων σφαγαῖς, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ψῆφον ἀποδεχόμενος.... Τί ἐστι, *Κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ* ; Ἀντὶ τοῦ, ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ. « Gratias agamus, inquit, non aliorum gaudens cædibus, sed Dei sententiam suscipiens..... Quid est, *Secundum justitiam ejus* ⁷² ? Pro eo quod est, Propter justitiam ejus. » In Commentario autem sic editum invenimus : Οὐκ ἐπιχαίρων ταῖς ἐτέρων σφαγαῖς.... Εὐχαριστήσω, φησὶ, ἀποδεχόμενος τὴν δικαίαν αὐτοῦ ψῆφον. Τὸ γὰρ, *κατὰ τὴν δικαιοσύνην*, ἀντὶ τοῦ, ἐπὶ δικαιοσύνῃ σου ψαλῶ. « Non quod aliorum eum cædes delectent. Gratias, inquit, agam, ejus justam sententiam approbando. Quod enim ait, *Secundum justitiam*, idem est ac si dicat : propter justitiam tuam cantabo. » Possim et ex psalmo octavo multa corradere ; sed id necesse non esse rati, admonebimus solum eadem in utroque scriptore identidem reperiri, videlicet in illa : *Domine Dominus noster, quam admirabile*, etc. ; tum in illa : *Quoniam elevata est magnificentia tua* ; item in illa : *Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem propter inimicos tuos, ut destruas*, etc. ; item in illa : *Quoniam videbo celos opera digitorum tuorum* ⁷³. Hoc idem dictum volo de psalmo nono, cujus in explanatione eadem aliquando dicuntur ab utroque interprete, in illa scilicet : *Confitebor tibi, Domine* ; et in illa : *Paravi in judicio thronum suum* ; in illa quoque : *Factus est Dominus refugium pauperi ; adjutor in opportunitatibus, in tribulatione* ⁷⁴. Atque ut de aliis locis conjectura fieri possit, verborum illorum, *Infixæ sunt gentes* ⁷⁵, interpretationem ita, ut in utroque opere legitur, ascribere libitum est. Chrysostomi igitur hæc sunt : Διασθρόβην τὴν κακίαν λέγει. Οὐδὲν γὰρ οὕτω διασθέρβη, ὡς κακία. Οὐδὲν γὰρ ἀσθενέστερον τοῦ πονηροῦ. Τοῖς οἰκείοις ὅπλοις ἀλίσκεται.... Καὶ ὅρα πῶς κυρίως

⁶⁷ Psal. xv, 8. ⁶⁸ Psal. xxi, 2. ⁶⁹ Psal. vii, 2.

⁷⁰ Psal. ix, 1, 8, 10. ⁷¹ ibid. 16.

⁷² ibid. 9. ⁷³ ibid. 18. ⁷⁴ ibid. ⁷⁵ Psal. viii, 2-4.

κέρχρηται ταῖς λέξεσιν. Ἐρεπάγη, φησὶ, τούτεστι, ἀκατὰ κράτος κατεσχέθη, ἀφουκτος αὐτῷ γέγονεν ἡ ἐπιβουλὴ. Καὶ πάλιν Ἐν παρίδι ταύτη, ἢ ἔκρυψαν, συνελήφθη ὁ πούς αὐτῶν. Δεσμοὶς ἀλύτοις, φησὶν, οἱ πονηροὶ περιπεύρονται. « Interitum sive corruptionem dicit vitium. Nihil enim æque corrumpit ut vitium. Improbò enim homine nihil est imbecillius. Propriis armis capitur... Vide autem quam proprie utatur dictionibus. *Infixæ sunt*, hoc est, per vim retentæ sunt, sunt ei inevitabiles paratæ insidiæ. Et rursus : *In laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum* ⁷⁸. Vinculis, inquit, quæ solvi nequeunt, astringuntur improbi. » Sic vero loquitur pseudo-Theodorus : Διαφορὰν τὴν κακίαν λέγει. Οὐδὲν γὰρ οὕτω διαφθείρει, ὡς κακία... Τί γὰρ τοῦ πονηροῦ ἀσθενέστερον, οἰκειοὺς ὅπλοις τῇ κακίᾳ ἀλίσκομένον; Καὶ ὅρα πῶς κυρίως ταῖς λέξεσιν ἐχρήσατο. Ἐρεπάγησαν, κατὰ κράτος κατεσχέθησαν, ἀφουκτος αὐτοῖς γέγονεν ἡ ἐπιβουλὴ. Καὶ πάλιν Ἐν παρίδι, ἢ ἔκρυψαν, συνελήφθησαν τούτεστιν, δεσμοὶς ἀλύτοις περιπάρησαν (sic). « Interitum malitiam vocat. Nihil enim sic interimit, ut malitia.... Quid enim imbecillius est improbo, qui propriis armis, scilicet iniquitate capitur? Et vide quam proprie vocibus his unus sit, *Infixæ sunt*, violenter detentæ sunt, inextricabiles ipsis factæ sunt insidiæ. Et rursus : *In laqueo quem absconderunt, comprehensi sunt*, id est vinculis insolubilibus affixi sunt. » Reperi similia in alios hujus psalmi versus; sed ne longior sim, ea exscribere non pergam. Hæc loca videre, et inter sese comparare qui volet, libros ipsos legere poterit. Scriptor ita interpretatur psalmum decimum, ut multa ex Chrysostomi oratione in commentarium translata esse constet. Id autem patet vel ex primis psalmi verbis, quæ hoc modo Chrysostomus explanat: Μεγάλη τῆς ἐπὶ τὸν Κύριον ἐλπίδος ἡ δύναμις, φρούριον ἀχέρωτον, συμμαχία ἀκαταγώνιστος. « Magne sunt vires spei in Dominum, præsidium quod non potest superari, auxilium insuperabile. » Haud aliter pseudo-Theodorus, cujus hæc sunt : Μεγάλη τῆς ἐπὶ τὸν Κύριον ἐλπίδος ἡ δύναμις, φρούριον ἀχέρωτον, συμμαχία ἀκαταγώνιστος. « Magna vis spei in Dominum : præsidium est inexpugnabile, auxilium insuperabile. » Omitto non pauca, quæ ad verbum ex eodem fonte in hoc explanando psalmo hinc inde hausit pseudo-Theodorus; sed tamen ea quæ ab utroque interprete dicuntur in illa : *Pluet super peccatores laqueos* ⁷⁹, etc., præterire non queo. Chrysostomi igitur hæc sunt : Εἰπὼν τὴν ἀπὸ τῆς κακίας δίκην, ἐπειδὴ ταύτης πολλοὶ καταφρονοῦσι, λοιπὸν κατασεῖει τὴν τῶν πονηρῶν διάνοιαν ἀπὸ τῆς ἀνωθεν φερομένης πληγῆς, ἐμφαντικῶς τῷ λόγῳ χρώμενος, καὶ διὰ φοβερῶν ὀνομάτων προῦν. Πῦρ γὰρ καὶ θεῖον, καὶ πνεῦμα καταγιγῶς, καὶ ἀνθρακας αὐτοῖς ἀνωθεν λέγει ὑεσθαι· τῇ μεταφορᾷ τῶν λέξεων τὸ ἀφουκτον τῆς τιμωρίας, τὸ δαψιλὲς τῆς κολάσεως, τὸ εὐκολον τῆς πληγῆς, τὸ δαπα-

νητικὸν παραστήσαι βουλόμενος. Τί ἐστὶν ἡ μερίς; Τοῦτο αὐτοῖς κλήρος, φησὶ, τοῦτο κτῆμα, τούτω ἐνδιατρίψουσιν, ἐν τούτοις δαπανηθήσονται. Εἶτα καὶ ἡ αἰτία· ὅτι ὁ πάντα ἐφορῶν, οὐκ ἀνέξεται ταῦτα ἀτιμωρητὶ παραδραμεῖν. « Postquam dixit supplicium quod ex vitio oritur, quoniam multi id contemnant, mentem deinceps improborum concutit, et ictu qui superne infertur, emphatica et rem exprimente oratione utens, et per nomina terribilia procedens. Ignem enim et sulphur et spiritum procellarum et carbones dicit eis superne pluiturum, dictionum translatione pœnam inevitabilem, supplicii profusionem, feriendi facilitatem et consumptricem vim volens ostendere. Quid est, *pars calcis eorum*? Hæc, inquit, est sors eorum : hæc possessio : in eo versabuntur, in eo consumentur. Deinde causam quoque adfert, quod qui omnia respicit, non permittit ut hæc impune abeant. » Audiendus nunc est pseudo-Theodorus, qui sic loquitur : Εἰπὼν τὴν ἀπὸ τῆς κακίας δίκην, ἐπεὶ πολλοὶ ταύτης καταφρονοῦσι, κατασεῖει τὴν διάνοιαν τῶν πονηρῶν, ἐμφαντικῶς τῷ λόγῳ χρώμενος, καὶ διὰ φοβερῶν ὀνομάτων προῦν, καὶ ὑλῶν πολλὴν ἔχουσῶν τὴν τιμωρίαν, πῦρ, καὶ θεῖον, καὶ πνεῦμα καταγιγῶς, καὶ ἀνθρακας ἀνωθεν λέγων αὐτὸν ὑεσθαι (sic), τῇ μεταφορᾷ τῆς λέξεως τὸ ἀφουκτον τῆς τιμωρίας, τὸ δαψιλὲς καὶ τὸ εὐκολον τῆς πληγῆς, τὸ δαπανητικὸν παραστήσαι βουλόμενος. *Μερίς* δὲ ἀντὶ τοῦ κλήρος, καὶ τοῦτο αὐτοῖς κλήρος, ἐν τούτοις δαπανηθήσονται. Εἶτα καὶ ἡ αἰτία· Ὅτι *δικαιος Κύριος*· ἀντὶ τοῦ· Ὁ γὰρ πάντα ἐφορῶν οὐκ ἀνέξεται ταῦτα ἀτιμωρητὶ παραδραμεῖν. « Cum ipsam, quæ ex malitia provenit, pœnam recensuisset (quia multi hanc contemnant), percellit animum malignorum, vehementi sermone utens, et terribilia nomina proferens, ac materias quæ magnum includunt cruciatum, ut dum ait ignem, et sulphur, et spiritum procellæ, carbonesque ignitos super ipsos pluiturum, metaphoricè sermone intolerabile supplicium, et uberem facilemque plagam ac devastationem proponere volens. *Pars* autem hic ponitur pro sorte, quasi dicat : Hæc illorum sors est, in his consumuntur. Deinde etiam causa adjungitur : *Quoniam justus Dominus*, quasi diceret : Qui enim omnia videt, non sinet hæc impune pertransire. »

D 47. Commentarium dum legere pergo, mihi facile persuadeo cum non aliunde magis quam e Chrysostomi orationibus excerptum esse. Etenim ita pseudo-Theodorus psalmum undecimum interpretatur, ut eum inde maximam suæ interpretationis partem mutuatum esse constet. Et ne hunc psalmum omnino præterire videamur, initium commentarii non pigebit ascribere. Eo igitur loci hæc habentur : Οὗτος ὁ μακάριος μόνος ἀπειλημμένος, πάντων τὴν ἐναντίαν βαδίζόντων, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καταφεύγει. Καὶ οὐκ εἶπεν, ὅτι γέγονεν ὁσιος, ἀλλ' ὅτι καὶ οἱ ὄντες ἀπώλοντο, ἐπεὶ ἐκράτησεν ἡ κακία... Ὡσπερ τῶν χρωμάτων τὰ μὲν ἀληθῆ εἰσι, τὰ δὲ

⁷⁸ Psal. ix, 16. ⁷⁹ Psal. x, 7.

ψευδῆ· οὕτω καὶ πολλὰ εἰσιν ἀλήθειαι, ἀλλὰ κυρίως ἀλήθεια τὸ ὄντως ὄν. Ἐπεὶ δὲ καὶ ταῦτα διέστραπτο καὶ ἡμαύρωντο, οὐ τὴν ἀπόστασιν ἀπολέσαντα, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων φυγαδευθέντα. « Hic sanctus solus derelictus, omnibus contrariam viam ineuntibus, ad Dei providentiam confugit. Et non dixit : Quoniam sanctus fuit, sed quod hi etiam qui sancti sunt, perierint, eo quod prævaluerit in alitia... Quemadmodum colores aliqui quidem sunt veri, alii vero falsi : eodem modo multæ etiam sunt veritates, sed proprie veritas est id quod vere est. Quia vero etiam hæc perversa erant, et offuscata ; non quod substantiam perdidissent, sed quod ab hominibus relegata essent, » etc. His absimilia non sunt quæ leguntur apud Chrysostomum, hoc modo : Οὕτως ἄτε δὴ μόνος αὐτῆς ἐπιλημμένος, πάντων τὴν ἐναντίαν βαδιζόντων, ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πρόνοιαν καταφεύγει... Καὶ οὐκ εἶπε, *Σῶσον με*, ὅτι οὐ γέγονεν ὁσιος, ἀλλ', *Ὅτι ἐκλέλοιπεν ὁσιος*· δεικνύς ὅτι καὶ οἱ ὄντες ἀπίλωντο, ἐπειδὴ ἐκράτησεν ἡ κακία... Καθάπερ ἐπὶ τῶν χρωμάτων, καὶ τῶν ἄλλων εἰδῶν, τὰ μέν ἐστιν ἀληθῆ, τὰ δὲ ψευδῆ... οὕτω δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀρετῶν. Ἀλήθεια γὰρ τὸ ὄντως ὄν, ψευδὸς δὲ τὸ μὴ ὄν. Ἐπεὶ οὖν ταῦτα διέστραπτο καὶ ἡμαύρωντο, οὐ τὴν ὑπόστασιν ἀπολέσαντα ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων φυγαδευθέντα, etc. « Hic quoque justus, ut qui solus eam apprehendisset, cæteris contra tendentibus, confugit ad Dei providentiam... Et non dixit : *Salvum me fac*, quoniam non est sanctus, sed *Quoniam defecit sanctus* »⁷³, ostendens eos etiam, qui erant, periisse, postquam invaluit vitium... Quemadmodum in coloribus et aliis generibus alia quidem sunt vera, alia falsa... ita etiam in virtutibus. Veritas enim est quod vere est : mendacium autem quod non est. Quoniam ergo hæc inversa, et obscurata fuerant, non quod suam perdididerant substantiam, sed quod ab hominibus fugata fuerant, » etc. Cum tam multa hactenus sumpserit pseudo-Theodorus ex orationibus Chrysostomi, mirum videri non debet, si ab illo plurima quoque in explanando duodecimo psalmo mutuatus sit. Et certe pars maxima eorum quæ a pseudo-Theodoro dicuntur, nihil aliud sunt quam varia orationis Chrysostomi fragmenta, eaque male assuta. Ejus rei exstant exempla in ipso interpretationis initio; sed ne copia major lectoribus tardium afferat, missa ea facimus. Ordo postulare ut de psalmo tertio decimo nonnulla proferrentur : sed cum psalmus ille et alii multi in vulgatis Chrysostomi editionibus desiderentur, de his omnibus nihil dicere habemus. At ubi novam suam editionem perfecit Montfauconius noster, in qua inter cætera anecdota illi quoque psalmi prodibunt, non dubito quin sit futurum, ut hinc etiam similia his quæ retulimus, ubertim erui possint. Interim pseudo-Theodorum in sequentibus psalmis exponendis eum esse, qui fuit in explanandis prioribus ostendimus. Ejus igitur verba sunt, prima psalmi quadra-

A gesimi tertii verba interpretantis : Ἀνακτωμένων οἱ λόγοι τοὺς τῷ πλήθει καὶ τῇ ἰσχυρί τῶν πολεμίων καταβληθέντας. Καὶ προτροπὴ ἐστὶ, τὸ πᾶν ἐπὶ τὸν Θεὸν ῥίψαι κελεύουσα, καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἐλπίδος ἐξαρτῆσαι τὴν νίκην. Διὰ τί δὲ τοῖς ὡσί; τίνι γὰρ τις μέρει ἄλλω ἀκούει; Κοινὸν ἔθος ἐστίν, ὅταν τις πεπληροφορημένα διηγῆται, προτιθέναι τοῖς ὡσιν ἀηχοέαν... Ὅρα δὲ πῶς δευνὰ πάσχοντες, οὐ λέγουσιν, τὸ καὶ τὸ ἐπάθομεν διὰ σέ, βοήθησον ἡμῖν· ἀλλ' ὡς οἰκεῖον μηδὲν ἔχοντες ἀγαθὸν εἰς παρήσσαν, εἰς τὰ τοῖς προγόνοις ὑπηργμένα παρὰ Θεοῦ καταφεύγουσι. « Hæc verba sunt erigentium eos, qui multitudine ac robore hostium prostrati sunt. Et adhortatio est, quæ totum in Deum projicere, et ex ejus spe victoriam suspendere jubet. At cur auribus? quonam enim alio membro quis audiat? Communis enim consuetudo est, ut quando quis certa narrat, addat auribus se audivisse... Observa vero, quomodo cum aspera quæque passi sunt, non dicant, Hoc et hoc passi sumus propter te; adjuva nos : sed ac si nihil haberent boni quo confidant, confugiunt ad ea quæ majoribus suis a Deo facta sunt. » Apud Chrysostomum autem ita legitur : Τοῦτο γὰρ τοὺς ἀσθενέστερον πρὸς τοὺς πόνους διακείμενους ἦν ἀνακτωμένου... Ἡ εὐχὴ αὕτη προτροπὴ τοῖς στρατοπέδοις ἐστὶ, τὸ πᾶν ἐπὶ τὸν Θεὸν ῥίψαι κελεύουσα, καὶ ἐξαρτῆσαι τῆς ἐκεῖθεν ἐλπίδος τὴν νίκην. Διὰ τί δὲ οὐκ εἶπεν, Ἠκούσαμεν, ἀπλῶς, ἀλλ', *Ἐν τοῖς ὡσιν ἡμῶν ἠκούσαμεν*; τοίῳ γὰρ ἐτέρῳ μέρει τις ἀκούει τοῦ σώματος;... Κοινὸν ἔθος τῶν ἀνθρώπων ἐστίν, ὅταν τινὰ διηγῶνται, ὑπὲρ ὧν εἰσι πεπληροφορημένοι... προτιθέασιν αἰετὰ ὤτα, φάσκοντες τοῖς ὡσιν ἀηχοέαν... Τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα παθόντες δευνὰ διὰ τὸν Θεόν... οὐδὲν τούτων φασὶ τέως, ὅτι τὸ καὶ τὸ ἐπάθομεν διὰ σέ, βοήθησον ἡμῖν· ἀλλ' ὡς... οὐκ ἔχοντες ἐξ οἰκείων κατορθωμάτων παρήσσαν, οὕτως εἰς τὰ τοῖς προγόνοις ὑπηργμένα παρὰ τοῦ Θεοῦ καταφεύγουσι. « Hoc est enim ejus qui eos recreat et reficit, qui sunt molliori et imbecilliori animo ad labores suscipiendos. Hæc precatio est ad milites adhortatio, quæ jubet universa in Deum conjicere statuereque ex spe in illum pendere victoriam. Cur autem non dixit absolute, Audivimus, sed, *Nostris auribus audivimus* »⁷⁴? quanam enim alia corporis parte auditur?... Hic est mos communis hominum, qui quando aliqua narrant, de quibus sunt facti certiores... semper aures adjiciunt, dicentes se auribus audivisse... Cum tot et tanta passi essent, propter Deum... nihil eorum interim dicunt, videlicet : Hoc et illud passi sumus propter te, da nobis auxilium; sed tanquam fiduciam ex suis factis non haberent, ad ea, quæ Deus majoribus horum fecerat, confugiunt. » De cætero velim conferas inter sese Chrysostomi orationem et commentarium, et experiare quemadmodum illius dicta in hoc explanando psalmo passim compilarit pseudo-Theodorus, sæpius contrahens, interdum nonnihil immutans; sed ita tamen, ut

⁷³ Psal. xi, 2. ⁷⁴ Psal. xliii, 26.

partem maximam eorum, quæ profert, e Chrysostomo ad verbum sumptam esse nemo non videat. Quod si quispiam libros adire nolit, libentes addemus et quæ ab utroque scriptore dicuntur in ultima psalmi verba, quo melius de reliqua pseudo-Theodori interpretatione existimare possit. Hæc sunt igitur Chrysostomi verba in illud : *Exsurge, Domine, adjuva nos* ⁷⁶ : Στήθι ἀντιλαμβάνόμενος ἡμῶν, καὶ ῥῆσαι ἡμᾶς διὰ τὸ ἔλεός σου. Ὅρα ποῦ τὸν λόγον κατέκλεισαν. Μετὰ μυρία αὐτῶν κατορθώματα, πόθεν ἀξιοῦσι σώζεσθαι ; Ἀπὸ ἐλέους, ἀπὸ φιλανθρωπίας... Τί ἐστίν, Ἐνεκεν τοῦ ἐνόματός σου ; Ἴνα μὴ αὐτὸ βεβηλωθῆ. « Sta nos defendens, et libera nos propter misericordiam tuam. Vide quomodo concluderunt orationem. Post innumerabilia quæ ab eis recte et ex virtute facta fuerant, undenam salutem assequi æquum censent ? A misericordia, a benignitate et clementia... Quid est, *Propter nomen tuum* ? Ne ipsum profanetur. » Sic autem editum invenimus in commentario : Ἀνάττηθι ἀντιλαμβάνόμενος ἡμῶν, καὶ ῥῆσαι ἡμᾶς διὰ τὸ ἔλεός σου. Ὅρα ποῦ τὸν λόγον κατέκλεισεν. Ἀφελίς γὰρ τὰ κατορθώματα, ἀπὸ ἐλέους καὶ φιλανθρωπίας ἀξιοὶ σώζεσθαι. Τί δέ ἐστίν, Ἐνεκεν τοῦ ἐνόματός σου ; Ἴνα μὴ αὐτὸ, φησὶ, βεβηλωθῆ. « Exsurge, protegens nos, et libera nos propter misericordiam tuam. Vide quomodo sermonem clausit. Omissis enim bonis operibus, propter misericordiam et benignitatem postulat salvari. Quid porro, *Propter nomen tuum* ? Ne illud, inquit, contaminetur. » Postquam singillatim de psalmis non paucis disputatum est, universe nunc dicam psalmos quadragesimum quartum, quadragesimum quintum, quadragesimum sextum, quadragesimum septimum, quadragesimum octavum et quadragesimum nonum fragmentis hinc illinc e Chrysostomo excerptis referri. Ad alia properabimus, si prius monuerimus in commentario, tomo primo, p. 836, dici ab Helena Eudociaque et ab aliis regum filibus plurimis constructa fuisse Jerosolymis templa magnifica : quo magis miror hoc opus Theodoro Heracleotæ ascribi potuisse. Nam libenter quærerem, quæ fuerit Eudocia illa, quæ multæ illæ regum filiarum, quæ templa sumptuosa Theodori ætate Jerosolymis ædificarent. Nam, ut interim sileam de multis illis regum filiabus, non satis intelligo qua de Eudocia hic sermo habeatur.

48. Ex iis quæ retulimus facile intelligitur commentarium qui nomine Theodori Heracleotæ circumfertur, ejus non esse, nec ei tribui ullo modo posse. Attamen ne Theodoretus asynbolus esse videatur, nonnulla ex eo addere libet. Theodoretus igitur illa primi psalmi verba, « Et folium ejus non defluet ⁷⁶, » etc., interpretatur hoc modo : Καὶ γὰρ οἱ τῆς ἀρετῆς ἀθληταὶ τῶν μὲν πόνων κατὰ τὸν μέλλοντα βίον κομίζονται τοὺς καρπούς... καὶ συλῶσι τῆ ψυχαγωγίᾳ τὴν τῶν πόνων βαρύτητα... Οὐδὲν ἐναντίον τοῖς θεοῖς νόμοις ὄγε τοιοῦτος δρᾶσαι βουλήσεται. τῷ

θεῷ νόμῳ τὸ οἰκεῖον θέλημα συναρμόττων. « Etenim virtutis athletæ laborum quidem fructus in futura vita reportabunt... et animi delectatione laborum molestiam fallunt... Nihil contrarium divinis legibus hujusmodi homo facere volet, ut qui divinæ legi suam ipsius voluntatem accommodet. » Verba vero pseudo-Theodori hæc sunt : Καὶ γὰρ οἱ τῆς ἀρετῆς ἀθληταὶ τοὺς μὲν τῶν πόνων καρπούς κατὰ τὸ μέλλον κομίζονται... καὶ κλέπτουσι τῆ ψυχαγωγίᾳ τὴν τῶν πόνων βαρύτητα... Οὐδὲν γὰρ ἐναντίον τοῖς θεοῖς νόμοις διενεργήσει, τῷ τοῦ νόμου βουλήματι συναρμόττων τὸ θέλημα. « Siquidem athletæ virtutis in futura quidem vita laborum fructus referent . . . atque animi alacritate laborum molestiam fallunt... Nihil enim divinis legibus contrarium perpetrabit, cum legis decreto voluntatem conformans. » Mutat voculas quasdam pseudo-Theodorus more suo : sed nemo, opinor, nisi volens falleret, cum perspicuum sit hæc non aliunde quam e Theodoretii commentariis sumpta esse. Sciens prætereo aliqua ex explanatione secundi psalmi, et deinceps præteritibus quæ a quolibet in interpretatione aliorum psalmorum legi possunt ; neque enim mihi propositum est (quis enim possit ?) omnia adnotare. Interim tamen, ut alios difficultate quærendi eximamus, nonnulla e tertio psalmo ascribemus. Theodoretii igitur hæc sunt in illa, *Voce mea ad Dominum clamavi* ⁷⁷ : Τὸ δὲ, *Εἰσήκουσέ μου ἐξ ὄρους ἁγίου αὐτοῦ*, κατὰ τὴν πάλαι κατέχουσαν εἰρηται δόξαν. Ενομιζέτο γὰρ ἐν τῇ σκηνῇ κατοικεῖν ὁ τῶν δλων θεός, ἐπειδὴ καὶ τοὺς χρησμούς ἐκεῖθεν τοῖς ἱερεῦσιν ἐδίδου. Et paulo post explanans illud, *Ego dormivi* ⁷⁸, etc., sic loquitur : Ἐπειδὴ ὡς ἐν σκότει διαγχειν νομιζουσιν οἱ τοῖς ἄγαν ἀνιαιροῖς περιπίπτοντες... σημαίνει τοίνυν κατὰ ταυτὸν τὰς θλίψεις καὶ τὴν τούτων ἀπαλλαγὴν. « Hoc autem, *Exaudivit me de monte sancto suo* ⁷⁹, dictum est propter opinionem, quæ olim obtinuit. Existimabatur enim universorum Deus in tabernaculo habitare, quoniam et oracula illinc sacerdotibus pandebat. . . Quia velut in tenebris vivere se existimant illi, qui in res admodum tristes incurunt... Una igitur demonstrat afflictiones et ab illis liberationem. » Verba pseudo-Theodori jam exscribamus, quæ sunt ejusmodi : Τὸ καὶ, Ἐπήκουσέ μου ἐξ ὄρους, κατὰ τὴν πάλαι κατέχουσαν εἰρηται δόξαν. Ἐνομιζέτο γὰρ ἐν τῇ σκηνῇ κατοικεῖν, ἐπειδὴ ἐκεῖθεν καὶ οἱ χρησμοὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἐδίδοντο. . . Ὡς γὰρ ἐν σκότῳ καὶ ὑπνῳ διάγειν νομιζουσιν οἱ ἀγαιροῖς περιπίπτοντες, κατὰ ταυτὸν οὖν σημαίνει καὶ τὰς θλίψεις, καὶ τὴν τούτων ἀπαλλαγὴν. « Illud autem, *Exaudivit me de monte*, dictum est juxta veterem, quæ tunc obtinebat, opinionem. Putabatur enim in tabernaculo habitare, quoniam ibi sacerdotibus quoque oracula dabantur... Sicut enim in tenebris et somno versari se existimant qui in res tristes incidunt, sic etiam a simili explicat afflictiones, et harum liberationem. » Sed et aliud exem-

⁷⁶ Psal. XLIII, 26.⁷⁷ Psal. I, 3.⁷⁸ Psal. III, 5.⁷⁹ ibid. 6.⁸⁰ ibid. 5.

plum adjiciamus e psalmo sexto, priusquam a Theodoro avellamur. Igitur sic interpretatur illa, *Domine, ne in furore tuo*⁸⁰, etc. : Πατρικῶς με, φησι, παιδεύσον, μὴ δικαστικῶς· ἰατρικῶς, μὴ κολαστικῶς· μὴ μετρήσης τῆ ἁμαρτίαν τὴν τιμωρίαν, ἀλλὰ τῆ φιλανθρωπίαν τὸ δίκαιον κέρασον. Ἐλέησόν με, Κύριε, ὅτι ἀσθενής εἰμι. Ἀρμόττουσα τοῖς ἡμαρτηκόσιν ἡ τοιαύτη φωνή. Ασθενείας γὰρ ἤγουμένης, etc. « Paterne me, inquit, corripias, non iudicis ritu; medici more, non tortoris; ne metiaris vindictam peccato, sed benignitate justitiam tempera. *Miserere mei, Domine, quoniam infirmus sum*⁸¹. Huiusmodi vox peccatoribus convenit. Nam infirmitate præcedente, » etc. Haud secus pseudo-Theodorus : Πατρικῶς με παιδεύσον, μὴ δικαστικῶς· ἰατρικῶς, μὴ κολαστικῶς· μὴ μετρήσης τῆ ἁμαρτίαν τὴν τιμωρίαν, ἀλλὰ φιλανθρωπίαν τὸ δίκαιον κέρασον.... Ἐλέησόν με. Ἀρμόττουσα τοῖς ἡμαρτηκόσιν ἡ φωνή. Ἀσθενείας γὰρ ἤγουμένης, etc. « Paterne me corripias, non ritu iudicis; medici more, non tortoris; ne admetiaris vindictam peccato, sed benignitate justitiam tempera. *Miserere mei*, conveniens peccatoribus vox, dum enim infirmitas præcedit, » etc.

49. Plura ex Theodoro colligere institueram : sed cum ea quæ relata sunt, jam modum superare videantur, de hac mea decessi sententia. Quoniam tamen Theodoretum mentionem fecimus, non possum quin dicam in commentariis iis quos in Psalmos conscripsit, reperiri multa quæ apud Eusebium verbis totidem et syllabis leguntur. Ejus rei exempla videre qui cupiet, eum aliqua inventurum spondeo in explanatione psalmorum decimi quinti, decimi sexti, vicesimi primi, tricesimi primi et tricesimi noni. Neque admodum dubito quin his similia, si quis quærere vellet, alibi quoque invenirentur. Utrum autem quæ indicavimus, et alia quæ fortasse ab harum rerum studiosis deprehendi poterunt, attexta sint Theodoretum interpretationi a librariis, an Theodoretus ipse ea sibi sumpserit, expendere meum non est, sed ejus, qui Theodoretum operum editionem novam suscipiet. Quod autem dixi, inveniri in Theodoro non pauca, quæ totidem syllabis legimus apud Eusebium, non ita acceptum volo, ut hæc omnia e commentariis Eusebii in Theodoretum commentarios translata esse putentur. Est enim mihi persuasissimum, fragmentum illud quo explanantur illa psalmi decimi sexti, « Domine, a paucis de terra divide eos⁸², » etc., quodque incipit : *Et καὶ σοὶ τῷ θανάτῳ παραπέμψαι ῥάδιον*, etc., e Theodoretum commentario in Eusebianum advectum esse. Nam ante verba illa, *εἰ καὶ*, etc., legimus in Eusebio, *ἄλλος φησὶν*, « ait alius. » Quin autem « alius » ille sit Theodoretus ipse, apud quem eadem omnino inveniuntur, dubitari posse non arbitror.

50. Duo mihi impedimento sunt ne testimonia proferam aut ex Origene, aut ex Didymo. Primum,

quod, ut dixi, plura, quam opus erat, jam relata sint; alterum, quod catenis e quibus ejusmodi testimonia depromi oporteret, fides magna adhiberi non soleat. Quia tamen non deerunt fortasse qui exemplorum multitudine delectentur, nec iis unquam satiri possint, indicabimus loca quædam, quibus planum fiat eadem interdum in pseudo-Theodoro legi, quæ et in Origene et in Didymo. Compares velim paginam 211 tomi primi cum pagina 214; item paginam 223 cum pagina 226; item paginam 391 cum pagina 402; quarum lectione disces pseudo-Theodorum et ab Origene quoque nonnulla mutuum esse. Compares rursus paginam 277 cum pagina 270; item paginam 358 cum pagina 353; item paginam 604 cum pagina 593; quibus perlectis fatebere pseudo-Theodorum pariter et ex Didymo non nihil excerptisse. Finem tandem criticis his notis imponamus. Nihil enim attinet dicere plura, cum satis superque ex his constet commentarium eum qui nomine Theodori Heracleotæ circumfertur, ei tribui non debere, nec posse. Cave igitur putes habendum esse pro plagiaro Basilium, eo quod in ipsius orationibus in psalmos legantur eadem non raro, quæ in commentario; sed existimes velim commentarium illum ut ex aliis multis, ita e Basilio sumptum esse. Nec dixerit quisquam non fuisse ex omnibus psalmis allata exempla; et fieri posse, ut reliqua commentarii pars ejus sit, cujus nomine insignitur. Etenim conjicere licet ex iis quæ in medium adduximus, commentarium, quantum quantum est, ejusdem generis testimoniis refertum esse, nec nomen aliud ei magis convenire, quam catenæ. Audivi eruditum hominem Richardum Simon dicere solitum, videri sibi hunc Theodori Heracleotæ commentarium omnium quos legerat optimum atque utilissimum. Nam, inquebat, omnem Patrum Græcorum doctrinam summam complectitur. Certe hoc dicere jure optimo potuit, cum ex selectis Patrum locis constet hic commentarius. Sed commentarium illum cum Patrum catena, quam quoque in iisdem voluminibus edidit doctissimus vir Corderius, comparare debuerat; tuncque nullo negotio animadvertisset ea quæ in catena proferuntur nomine Eusebii, aut Chrysostomi, aut alterius, ipsa ad verbum sæpe in commentario inveniri. Ex quo (res enim ipsa loquitur) facile intellexisset commentarium, qui Theodori Heracleotæ nomen præfert, ejus non esse, sed aut Theodoro culpam recentiori, aut alteri cuivis tribui oportere.

§ IX. De paraphrasi anonymi.

51. Volumina tria, ut notum est, edenda curavit eruditissimus vir Corderius, in quibus opera totidem reperiuntur, Paraphrasis anonymi, Commentarius de quo numero superiore tam multa diximus, Catena denique Græcorum Patrum. Contigit autem nescio quomodo, ut dum Theodoretum in *Psalmos* commentarium legerem, temere et casu in hanc anonymi

⁸⁰ Psal. vi, 2. ⁸¹ ibid. 5. ⁸² Psal. xvi, 14.

illius paraphrasim oculos conjecerim. Atque, quod non quærebam, reperi anonymi illius paraphrasim ipsum esse Theodoretum commentarium, non totum illum quidem et integrum, sed contractum et in epitomen redactum. Psalmus autem in quem incidi, erat, ni fallor, psalmus quintus et decimus. Rem cum mirarer, legere statui et alios quosdam psalmos, quo, quid de illa paraphrasi sentiendum esset, tutius nosse possem, utrum videlicet tota paraphrasis epitome quædam esset commentariorum Theodoretum, an uni huic paraphrasi loco inepte a librariis interpretatio Theodoretum inculcata fuisset. Cæpi igitur primos quinque psalmos legere : sed eorum quæ in Theodoro videram, nihil, ut verum fatear, reperi in Paraphrasi. At cum aliorum quorundam psalmodum paraphrasim evolvi pergerem, animadverti paraphrasim psalmi sexti, septimi et aliorum ad usque decimum septimum nihil a Theodoro explanatione differre, nisi copia, et voculis quibusdam, quæ in variis ejusdem scriptoris codicibus occurrere solent. Imo identidem anonymi paraphrasis interpretatione Theodoretum nihilo fere brevior est : sed in utroque nullum majus discrimen intercedit, quam quod psalmodum verba semper in hoc grandioribus litteris edita sint, in illo non item. Ejus generis sunt psalmi undecimus, duodecimus, et decimus quartus. In aliis quos dixi psalmis brevior quidem est paraphrasis, sed ita, ut quidquid in ea legitur, omne id legere sit in Theodoro. Præterea, quo minus in judicando fallerer, initium paraphrasis et finem oculis perlustravi a psalmo decimo octavo usque ad tricesimum; atque factum est, ut quæ in ea legeram, eadem et in Theodoretina interpretatione invenirem. Unde, quin horum quoque tredecim psalmodum paraphrasis ex eodem fonte hausta sit, non valde admodum dubito. Quod si quispiam psalmos plures legat, hoc idem fortasse alibi quoque animadvertet. Nos rem tanti esse non arbitramur, ut plus in ea operæ ponamus. Sed quæ diximus, ea vel sola paraphrasim illam non anonymi cujusdam, sed variorum scriptorum opus esse, satis, opinor, ostendunt. Scriptor enim qui tam multa a Theodoro sumpsit, haud injuria credi potest et ab aliis alia quoque sumpsisse. Videtur igitur et hoc opus inter catenas, quas vocant, referri merito posse : cujus pars alia e Theodoro, alia ex aliis scriptoribus sumpta esse putanda sit.

§ X. De Commentario in Isaiam.

52. Etsi hic videtur esse locus de quinque in *Eunomium* libris disserendi : tamen, ne sacrarum Scripturarum interpretationes a se invicem diverterentur, malui de imperfecto in *Isaiam* commentario disputare, mox de his quos dixi libris locuturus. Monui autem alicubi amplissimum illum in priora sexdecim *Isaiæ* capita commentarium, etsi fere ab omnibus pro genuino Basilii fetu habetur, non omni tamen suspicione vacare. Invenias quidem paucissimos qui negent, si ipsos cum iis qui hunc commentarium vere Basilii esse affirmant, compa-

A rare velis. Nam inter posteriores recensere licet Maximum confessorem, Joannem Damascenum, Symeonem Logothetam, Antonium Melissam, Tharsium Patriarcham Constantinopolitanum, auctorem Scholiorum Græcorum in Epistolas apostolicas : quibus adjungendi sunt et librarii, qui in fronte scriptorum manu codicum nomen Basilii Magni Cæsariensis archiepiscopi diligenter inscribere curarunt. Nec mirum si recentiores, majorum exemplo, eandem amplexi sint sententiam. Celebriores sunt Tilmannus, Ducæus, Combessius, Natalis Alexander, Duplunus, Tillemontius, Lequienus : quorum opinioni, nisi gravissimæ causæ impediunt, accedere semper gloriabor. Numerare facilius erit adversæ sententiæ patronos, cum tres aut quatuor duntaxat inveniamus, Joannem Drungarium, Erasmus, Rivetum, Petavium. Tilmanni autem et reliquorum idem sententium opinio non alio magis argumento nititur, quam quod commentarius ille pro genuino Basilii Magni fetu ab antiquissimis illis quos dixi viris habeatur : eorum vero qui adversam tuebantur sententiam, argumenta aut nulla sunt, aut non ita multum ad persuadendum idonea. Erasmus confugit ad illud suum, ut dicat non videri sibi hoc opus divinam illam Basilii phrasim sapere. Petavius, cujus in litteris auctoritas apud omnes plurimum valere debet, ait quidem disertis verbis imperfectum illum in *Isaiam* commentarium qui nomine Basilii circumfertur, ejus non esse : sed nihil omnino assert ad suam sententiam confirmandam. Petavii autem verba hæc sunt tom. III *Theol. dog.*, lib. 1, c. 2, n. 4 : « Rursus, inquit, auctor commentariorum ad *Isaiam*, qui Basilio solent inscribi, nec sunt tamen illius, videtur etiam corporatos angelos facere. » Montfauconius noster, cujus labor ut alias, ita hic quoque admodum utilis est et fructuosus, edendum curavit cujusdam Joannis Drungarii fragmentum, quod certe ad rem vel maxime facit. Inde enim discere est quid Græci de Basilii in *Isaiam* commentariis senserint duodecimo sæculo, quo ille scriptor vixisse creditur. Sic autem in prologo quodam, quem tom. II *Coll. Patrum Græc.*, p. 350 editum invenimus, locutus est Joannes Drungarius : Καὶ τοῦτο δὲ κατάδηλον ποιῶ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὡς ὁ ἐν ἀγίοις Βασιλείος, μέρος τι τῆς ἐν χερσὶ προφητείας ἠρμήνευσεν ἥτις ἐρμηνεία παρὰ πολλοῖς ἀμφιβόλεται. « Hoc item monitum lectorem volui, Magnum scilicet Basilium hujus prophetiæ partem interpretatum esse : quæ tamen interpretatio an ejus sit, a multis in dubium revocatur. » Cui dubitationi favet is, quem modo dixi, vir eruditissimus Montfauconius.

53. Hactenus de aliorum sententiis : nunc meam, ut soleo, proponam. Mihi ægre est quidem, quod hic quoque vulgatam opinionem impugnare cogar, sed quoniam veri amor plus valere debet quam quorumlibet hominum aut fama, aut auctoritas, dissimulandum quidquam esse non puto. Ergo tantum abest, ut imperfectum illum in *Isaiam* commenta-

rium tribuam Basilio, ut eum etiam ipso indignissimum esse judicem. Legi, perlegi hoc opus; nec quidquam Basilianum usquam reperi. Nihil non olet peregrinitatem. Quæcunque mirantur eruditissimi; quique in scriptis Basilii, orationis perspicuitatem, faciendam, singularem quamdam interpretandarum Scripturarum facilitatem, verborum optimorum delectum, sententiarum gravitatem, horum ne vestigium quidem in his commentariis exstat. Et vero scriptor, quicumque ille fuit, friget ubique. Stylus illius a Basillano tam longe distat, ut eam discrepantiam qui non videt, nihil videat necesse sit. Repetit quæ aliquanto ante dixerat: immodicum se præstat in digressionibus, iisque ad rem non pertinentibus. Imitatur sæpius plagiarios, qui, cum non habeant quod scribant, et tamen scribere velint, alienos labores metere non verentur. Ita aliquando a proposito aberrat, ut eum illius quasi oblitum dicas, nec ipsum putes interpretem esse Isaïæ, sed Davidis. Vocabulis duris passim utitur, quæ frustra quæras in suavissimo oratore Basilio: sed quorum pars maxima apud Eusebium invenitur; ob idque credi merito potest insignis quidam plagiarius fuisse. Ineptit, garrir nugæ, Patrum gravissimo indignissimas, easque ad risum movendum quam ad docendum accommodatiores. Atque, quod a Basilii moribus alienissimum est, non absolvit periodos, sed divinandum aliquid relinquit, scriptoris sic ut multis in locis sententiam consequi vix possis. Denique in his commentariis verba non raro ita inter se ordinantur, eorum ut constructio fieri nullo modo possit. Sane tot sunt eorum quæ diximus exempla, quot non dico paginæ, sed periodorum commentariorum. Sed ne copia molesta sit, pauca e multis ad hanc nostram opinionem comprobendam in medium proferam.

54. Primum ita auctori familiares sunt eæ voces quæ in *χορ* desinunt, ut statim commentariorum γνησιότης in dubium revocari merito possit. Sed si quis easdem voces attentius consideraverit, plerasque tam duras, tam obsoletas, tamque inusitatas inveniet, ut hunc Commentarium male Basilio tribui statim pronuntiaturus sit. Quam autem frequens sit in Commentario usus harumce vocum, ex qualibet fere pagina a quovis quidem facile cognosci potest: sed tamen ut res oculis ipsis subjiciamus, ejusmodi vocabula quibus usus est interpret in explanandis illis, « Et arguet populum multum; et concident gladios suos, » etc., hoc loco adnotare visum est. Hæc igitur sunt quæ ibi intra paucos versus leguntur, σωματικόν, πληκτικόν, εἰρηνικὴν, εἰρηνικόν, συμβατικόν, φαρμακικὴν, λογικαῖς, παρασκευαστικὴν, ποιητικόν, συνακτικόν, συνδετικόν, λογικόν. Hæc, inquam, sunt quæ legere sit in brevi illo quod dixi spatio. Plura qui videre volet, is, opinor, si vel semel librum aperiat, ejusdem generis alia multa in-

veniet. Nam obvia sunt, et tam multa, ut ea quærere, sit arenam in maris littore quærere. Longe parcius hisce vocabulis uti solet eloquentissimus orator Basilius. Neque vero ejusmodi voces sunt solum plus justo familiares interpreti: sed, ut dixi, sunt non paucæ ita duræ, ita insolitæ, ut præstare ausim maximam earum partem apud Basilius nusquam reperiri. Quod genus sunt, στοχαστικῶς, παρεμβατικώτερον, σχετλιαστικῶς, αντιβατικῶς, σκοπευτικῶς, κατανοητικῶ, ἀπιδιαστικά, et aliæ, quæ plures sunt, et frequentius obviæ, quam ut hic debeant referri. Nec prætereundum silentio, innumera alia vocabula passim in his commentariis occurrere, quæ, qui libros Basilii diligentius legerit, peregrina esse et a Basilliano usu aliena facile fatebitur. Qualia sunt, ἀπαρακολούθησις, ἀκατανάγκαστος, οἰστικά, ἐπαμφοτεριστῶν, ἀποτηγανίζομένης (α), τρισάθλιοι, ἀτιμοποιδῶς, ἀσεβήματα, ἀκολαστήματα, κατὰ συναρπαγὴν, ἀπαρακολούθητος, ἀτημέλητα, οἰησίσοφος, ἐξευγενίζομένης, et alia per multa, quæ si velimus omnia exscribere, pars non minima commentariorum exscribenda nobis erit.

55. Sed hæc de nudis verbis: nunc de ipsis periodis disserendum. Profecto, ut mihi quidem videtur, si nihil aliud, certe ineptum dicendi genus hujus operis *νοθεῖται* aperte ostendit. Commentarios hos cum verterem, inter cætera vitia, illud vel maximum mihi visum est, quod scriptor sæpissime periodos non absolvit. Ex quo fit ut, si, quæ Græce legisti, reddere velis Latine, auctoris mentem assequi vix possis. Proponam hic ejus rei aliquot exempla, ut quidque occurret: ex quibus de multis similibus conjectura fieri poterit. Scriptoris igitur verba sunt hæc in illud (num. 112): *Et respondens in illa die* **, etc.: Νῦν δὲ φοβοῦμαι, μὴ ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ στάσει ἦσαν τινες οἱ ἀναξίους ἑαυτοῦς τῶν ἐτέρων ἀρχειν ἡγούμενοι, διὰ τὴν συναίσθησιν τῆς ἐνυπαρχούσης αὐτοῖς πτωχείας: ἐπὶ δὲ τῶν παρόντων, κἀν μὴ ὡς τινες ἐνδεδυμένοι Χριστὸν, μηδὲ σπλάγγνα οἰκτιρμοῦ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, κἀν ἐπιλάβηται τις οὐκ ἀντιλέγουσι, κἀν μὴ ἐπιλάβηται, εἰσωθοῦνται πολλοί. Quod ita ad verbum interpretabimur: « Nunc autem timeo ne in Judaica quidem seditione erant, qui indignos se præfectura aliorum rati, utpote suæ ipsorum pauperatis conscii; sed hoc tempore, etiamsi non sint qui induti Christum, neque viscera misericordiæ, » etc. Certe si quis ita Latine interpretaretur, risum audientibus moveret; et tamen unaquæque vox Latina cuilibet voci Græcæ plane respondet. Sed, ut dixi, verborum Græcorum obscuritas inde ortum habet, quod non videatur scriptor periodos absolvere; qui mos ut plurimum fastidii parit lectori; ita maximum negotium interpreti exhibet. Et vero credas post vocem ἡγούμενοι secuturum aliquod verbum, quod orationem absolvat: sed id verbum additum non

** Isa. III, 7.

(a) Verbum tamen ἀποτηγανίζεσθαι legitur in prima oratione *De jejunio*. EDIT.

est. Hoc autem dicere videtur interpret Græcus : « Nunc autem timeo, ne, ut olim in Judaica seditione erant qui seipsos arbitrarentur indignos, qui cæteris præficerentur, utpote suæ ipsorum paupertatis conscii, ita hoc tempore sint nonnulli, qui licet Christum et miserationis viscera induti non sint, secundum Apostolum, si quis tamen eos promoveat, non contradicant : et si promoveat nemo, tamen plurimi se intrudunt. » Notandum et illud, verba Græca perturbari, nec suo loco poni. Ita enim scribi oportuerat : Ἐπὶ δὲ τῶν παρόντων, κἄν ὡς τινας μὴ ἐνδεδουμένοι Χριστόν, etc. « Sed hoc tempore, etiamsi iuveniantur qui Christum induti non sint, » etc. Interpret explanans illa Isaïæ ⁸⁴, *Fi humiliabuntur, et lugebunt thecæ ornatus vestri*, sic loquitur (num. 132) : Χρυσίου καὶ ἀργυρίου θῆκαι καὶ ἐσθῆτος πολυτελοῦς, καὶ λίθων βαρυτίμων, ἕως μὲν ἂν ἔχη τὰ κειμήλια, πολλῆς ἀξιοῦται σπουδῆς καὶ ἐπιμελείας· ἐν οἴκοις ὄχυροῖς ἀποκείμενα ἐπὶ ὑψηλῶν τόπων, καὶ μοχλοὶ, καὶ κλεῖς, καὶ σφραγίδες, καὶ φύλακες, καὶ πάντα τὰ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ φυλάκην ἐπινοούμενα. Ἐπειδὴν δὲ κενά, etc. Quo exemplo perspicue probatur interpretem ἑλληστικῶς simul et obscure locutum fuisse. Nam post illa, καὶ μοχλοὶ, καὶ κλεῖς, etc., aliquid supplendum esse nemo non videt ; nec necesse habeo de obscuritate dicere, cum ea per se satis pateat. Alius quivis scriptor diligens ita scripsisset : Χρυσίου καὶ ἀργυρίου θῆκαι καὶ ἐσθῆτος πολυτελοῦς, καὶ λίθων βαρυτίμων, ἕως μὲν ἂν ἔχωσι τὰ κειμήλια, πολλοῖς ἀξιοῦνται.... ἀποκείμενα.... ἐπινοούμενα προστίθενται : quod ita interpretari licuisset : « Thecæ auri et argenti vestisque sumptuosæ et pretiosorum lapidum, quandiu suppellecili pretiosa replentur, studio multo atque diligentia asservantur, ac seponuntur in tutis ædium partibus et in excelsis locis ; adhibenturque vectes, claves, » etc. Legi potest ea quam ad hunc locum addidi nota. Nec dissimile illud, quo explanantur verba hæc (num. 135) : *In die autem illa splendescet* ⁸⁵, etc. : Καθὼ καὶ ὁ προφήτης πρὸς τοὺς ἐν ἔργοις μὲν πονηροῖς ἦντας, ἐπείγοντας δὲ τὴν ἡμέραν τῆς ἀναποδόσεως. Ἴνα, etc. « Quemadmodum et propheta in eos invehitur, qui etiamsi in operibus flagitiosis versarentur, nihilominus tamen diem retributionis urgebant. Ut quid, » etc. Certe verbum aliquod excidit interpreti, qui aliud cogitans orationem imperfectam reliquit. In explicandis illis : *Non putabitur, neque fodiatur amplius* ⁸⁶, ita se exprimit (num. 147) : Εἰς οὖν τὴν ἀγεώργητον ψυχὴν πᾶν τὸ πλῆθος τῶν μεριμνῶν. Διό, etc. Et hic quoque curta est et mutila oratio. Verbum si suppleas, ita interpretari licebit : « Itaque ingens curarum turma invadit in animam iucultam. » Illa : *Ἐὰν qui intelligentes estis in vobismetipsis* ⁸⁷, explicantur hoc modo (num. 175) : Οἱ μὲν ἀπὸ Θεοῦ ὄντες τοιοῦτοι· οἱ

αἰσθανόμενοι τῆς παρ' αὐτοῦ δωρεᾶς· οἱ δέ, etc. Idem vitium, quod alias. Participia illa, ὄντες et αἰσθανόμενοι, verbum aliquod adjunctum habeant necesse est, ut sententia idonea efficiatur, compleaturque. Fortasse mentem scriptoris assequeris, si ita interpretare : « Qui quidem Dei ope tales existunt, donum illud ab eo profiscisci agnoscunt. » Quam inepta sit hæc loquendi ratio, quamque aliena a Basilii stylo, hic dicere nihil attinet. Eundem ad modum mutila dictio est, ubi explicantur illa (num. 183) : *Et in manu sua habebat carbonem* ⁸⁸. Sic enim loquitur : Εἰ γὰρ, ὅπερ ἐφαντάσθησάν τινες, τὰ δύο τοῦ οὐρανοῦ ἡμισφαίρια, ἀνὰ μέρος ὑπὲρ γῆς φαινόμενα, ἐξ ἑσπερίων ἐκατέρων, οἰονεῖ τισι πετροῖς, πρὸς τὴν ὄξειαν κίνησιν κεχρημένων, πῶς ἀεστέλλετο τὸ ἕτερον τούτων ; Post vocem φαινόμενα verbum aliquod expectas, sed illud tibi divinandum reliquit interpret. Ibidem legimus : Ἄλλ' ὅπερ εἶπον, δυνάμεις ὑπερκόσμιαι, τῆς ἑγγυτάτω στάσεως διὰ τὴν ἐν ἀγιασμῷ ἀκρότητα κατηξιωμέναι· ὣν ἡ, etc. Tot participia, verbo destituta, nihil quidquam Basilianum præferunt, nec parum habent obscuritatis. Ad idem genus pertinet illud, quo utitur interpret ad explananda illa (num. 211) : *Et quodeunque consilium inieritis* ⁸⁹, etc. : Ὅσπερ γὰρ οἱ τῇ προσθήκῃ τῆς ὕλης τῆς καιομένης, ἐπὶ τὸ μείζον αἴροντες τὴν φλόγα, οὕτω, etc. Deesse aliquid post vocem φλόγα, vident omnes. Similiter cum interpretatur illa (num. 226) : *Quia parvulus natus est nobis* ⁹⁰, sui non dissimilis est interpret, sic loquens : Οὗτος ὁ τὴν μεγάλην βουλὴν τὴν ἀποκεκρυμμένην ἀπὸ τῶν αἰώνων γνωρίσας ταῖς ἑτέραις γενεαῖς μὴ φανερωθεῖσαν· οὗτος ὁ ἀναγγεῖλας καὶ φανερώσας τὸν ἀνεξίχνιαστον αὐτοῦ πλοῦτον ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα· αὐτοῦ γὰρ τούτου, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐστὶ ἐπὶ τοῦ ὄμου αὐτοῦ, τουτέστιν, ἡ βασιλεῖα καὶ ἡ δύναμις ἐν τῷ σταυρῷ. Ἐπὶ τοῦ. Nunc omitto participia illa, γνωρίσας, ἀναγγεῖλας, φανερώσας, quæ videntur indefinite posita : sed quaero quid sibi velit illud, εἶναι. Non enim video quo regatur, et ad quod referri possit. Scriptor fortasse voluit suppleri has duas voces, εἰς τό (a) : quod ita interpretabere : « ut fierent gentes coheredes et concorporales. » Accedit, quod illud, αὐτοῦ γὰρ τούτου, indefinite quoque positum esse videatur. Nec absimile est, quod legimus in illa (num. 145) : *Et erit in die illa, non ultra adjicietur* ⁹¹, etc. : Τούτοις προστιθέντες ὡσπερ παῖδες ἀνόητοι τοῖς ἀνδραποδισταῖς, οἱ πολλὰκις, etc. Ibidem : Προστιθέντες οὖν κάκεινοι τοῖς ἀδικούσι· καὶ ἡμεῖς, etc. Sub finem capituli 14 sic loquitur interpret : Οἱ δὲ τὸν νοῦν αὐτῶν κεκαθαρμένον ἔχοντες, ὅς ὀνομάζεται Σιών. Ἐπειδὴ, etc. Plura adnotare facile est, cum commentarius similibus exemplis referat sit ; sed nolo, ut loquendi quoque de reliquis vitiiis supersit locus. Non possum tamen quin adjiciam locum quemdam,

⁸⁴ Isa. III, 26, ⁸⁵ Isa. IV, 2 ⁸⁶ Isa. V, 6. ⁸⁷ ibid. 21. ⁸⁸ Isa. VI, 6. ⁸⁹ Isa. VIII, 10. ⁹⁰ Isa. IX, 6, ⁹¹ Isa. X, 20.

(a) Vide Præfationem toni II, apud nos III, § XIV. EDIT.

ubi explanantur illa (num. 306) : *Audivimus contumeliam Moab : contumeliosus valde* ⁹², etc. Est autem ejusmodi : Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν πολλὴν τοῖς ἐπιστρέψασιν ἐμφήναντα χρηστότητα τὰ εἰρημένα, ἀπ' ἄλλης ἀρχῆς τὰ πικρότερα πάλιν ἐπανατείνεται. Quem locum cum crederet Combesius mendosum esse, eum sic emendandum censuit, πολλὴν τοῖς ἐπιστρέψασιν ἐμφήνας τὴν χρηστότητα παρὰ τὰ, additque, « Sic mihi videtur Basilii restituenda lectio, ac solœcismo liberanda, cui is minime solet esse obnoxius. » Tum deinde hunc locum recte, ut putabat, feliciterque correctum sic interpretatur : « Ubi per ea quæ dicta sunt, iis, qui convertuntur, multam insinuavit lenitatem ac clementiam, ab alio rursus principio acerbiora intentat. » Sed eum fefellit vana solœcismi imago. Solœcismus non est, sed pessima loquendi ratio, huic auctori, ut vidimus, perfamiliaris : qua participiis incerte atque indefinite uti solet. Itaque, ut alias sæpe, ita etiam hic participium sic debet accipi, ut aliquid necessario supplendum sit ad orationem absolvendam. Nec erratum puto, qui existimavit voces ἐμφήναντα τὰ εἰρημένα, hic in modum casus absoluti positas esse : aut, si mavis, modus indefinitus ἐμφήναντα hoc loco, ut alibi passim, positus est pro finito, ἐνέφηναν, sic tamen, ut subaudiatur vox ἐπειδή, aut alia similis, quod ita verti poterit : « Et hic igitur postquam ea, quæ dicta sunt, multum ostenderunt lenitatis atque clementiæ, iis qui se convertunt, rursus ab alio principio intentantur amariora. » Quantas autem tenebras multum illud ac ineptum dicendi genus offundat rebus, vix dici potest. Profecto si scriptor suum commentarium intelligi cupiebat, eum debuerat aliquibus scholiis illustrare. Certe si non aliunde, at satis tamen hujus commentarii νοθεῖα. ex eo pateret, quod scriptor non absolvat orationem, sed incerte et indefinite loquatur. Nam ut nihil est familiarius huic auctori, ita nihil est minus usitatum apud Basilium Magnum.

56. Quidquid vitiosum est in hisce commentariis, omne id adnotare nunquam mihi proposui. Alioquin enim totus fere mihi exscribendus fuisset commentarius. Sed tamen alia aliquot loca subjicere libitum est, quæ tam obscura sunt, tamque vitiosa, ut ex iis nulla omnino idonea sententia extundi posse videatur. Talis est, quod dicit interpretis in illa (num. 16) : *Hæc dicit Dominus : Pro eo quod elevatae sunt filia Sion* ⁹³, etc. Postquam enim insectatus est eos, qui reliquos contemnunt, desinit his verbis : Οὕς μένει τὸ ἀπειληθὲν πτώμα τὸ διὰ τῆς ταπεινώσεως, ἐδ' ἀπὸ τοῦ ὕψους. Καὶ Κύριος, etc. Nihilo melius quod legitur num. 87 ⁹⁴. Sic autem scribit : Τί ἂν ἐπὶ τῇ τούτου θεᾷ παθεῖν τὸν πτωχὸν δῆμον ἐκείνον, τὸν τέως τὰ μικρὰ θαυμάζοντα τοὺς ἑαυτῶν ὑπερέχοντας. Sane aliter locutus fuisset scriptor, qui stu-

aduisset perspicuitati. Hic locus in notis illustratur. Ita legitur num. 166 ⁹⁵ : Τῆρει καὶ ὅτι τὸ, ἐν αὐτῇ, κατὰ τὴν κοινὴν συνήθειαν εἴρηται ὡς καὶ ἐπὶ τῶν ἰδιωτικῶν οἰκῶν πολλάκις τοὺς ὑπερέχοντας αὐτοὺς προσαγορεύεσθαι ὑπὸ τῶν ἐνοικούντων σύνθητες. Quid est, si non hoc ineptia est? Dissimile non est, quod editum invenimus in illa (num. 175) : *Et indignatus est ira Dominus* ⁹⁶, etc. Sic enim loquitur interpres : Χεῖρ γὰρ Κυρίου ἡ ἀφαμένη μου ἐστίν. Καὶ ἐν τούτων διαβόλου χεῖρα λέγοντος ἐν τῷ καιρῷ τῆς κολάσεως· οὐ μὴν δὲ, ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἀφαί των ὀσῶν αὐτοῦ. Τοιγαροῦν, etc. Nec elegantius scribit interpres, cum explanat illa (num. 187) : *Et dixit : Ecce tetigit hoc labia tua* ⁹⁷, etc. Ejus hæc sunt verba : Περιαιρῶν [λόγος] τὰ ἔξω τοῦ θελοῦ νόμου ἐπιτελούμενα, καὶ ἐκ τῶν ἀμαρτητικῶς πραττομένων καθαίρων. Scriptor paulo humanior dixisset : Καὶ τὰ ἀμαρτητικῶς πραττόμενα καθαίρων. « Qui sermo prorsus abolet quæ committuntur præter divinam legem, atque peccata expurgat. » Ejusdem generis est illud, quo explicatur (num. 217) versiculus decimus et octavus capit. viii : « Ecce ego et pueri quos mihi dedit Deus, » Ἴδού οὖν ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, δεικνυσι τοὺς ἐκλεκτοὺς ἑαυτοῦ. Διότι, etc. Scribi potius oportebat, διὰ τούτου, etc. Itaque per illud, « Ecce ego... electos suos significat. Consimile est, quod dicitur in illa (num. 237) : *Et erit cum consummaverit Dominus* ⁹⁸, etc. : Μετὰ τὸ προστάξει τοῖς ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ τοῖς ἐν Σαμαρείᾳ ὀλοογμὸν, καὶ τῇ ἐπ' αὐτοῖς ἀπειλῇ. Οἶον. Quæro quid sibi velit illud, καὶ τῇ ἐπ' αὐτοῖς ἀπειλῇ. Interpres, si sibi constare vellet, scribere debuerat, καὶ μετὰ τὴν ἐπ' αὐτοῖς ἀπειλήν. « Postquam sculptilia quæ erant in Jerusalem et in Samaria, ululare jussa sunt, eisque intentatæ sunt minæ, etc. » Exemplum aliud proferemus ex interpretatione verborum illorum (num. 242) : *Et erit lumen Israel in ignem, et sanctificabit illum* ⁹⁹, etc. : Φάσκοντες τὴν μὲν ἀστειαν τινὰ εἶναι, καὶ ἐπὶ τὸν σπουδαῖον πίπτειν γέρωσ οὖσαν ἀξίωσιν τὸ δέ. Suspicio non defuturos, quibus tenebræ sint hæc tria verba, γέρωσ οὖσαν ἀξίωσιν. Nec dilucidius explicantur illa (num. 249) : *Et levabit signum in gentes* ¹. Ha ergo scribit interpres : Ἡ ὅτι πρὸ τοῦ ξυλίνου σταυροῦ νοητός τις τῷ κόσμῳ παντὶ συνεσταύρωται. Ad verbum : « Sive quod ante ligneam crucem intelligibilis quædam una cum toto mundo crucifixæ est. » Quid est, quæso, inepte loqui, si hoc non est? Hoc autem, si divinare licet, dicere voluit interpres : « Sive quod ante ligneam illam crucem, crucis cujusdam intelligibilis imago ac figura in toto mundo haberetur. » Basilium non ita loqui solet : sed ita enucleate dicit, ut nihil ullo opus sit Œdipo ad intelligendum. Item quid sibi velit quæ dicuntur in illud (num. 267) : *Et perdam injuriam iniquorum, et contumeliam superborum humiliabo* ², promptum non

⁹² Isa. xvi, 6. ⁹³ Isa. iii, 16. ⁹⁴ Isa. ii, 11. ⁹⁵ Isa. v, 14. ⁹⁶ ibid. 25. ⁹⁷ Isa. vi, 7. ⁹⁸ Isa. x, 12. ⁹⁹ ibid. 17. ¹ Isa. xi, 12. ² Isa. xiii, 11.

est conjectare. Hæc autem sunt : ' Ἄλλ' ἀπὸ ἐνός ἀμαρτήματος διατατικῶς ἐφ' ὅλα τὰ εἶδη τῆς κακίας ἐξακούειν προσήκει τῆς ὕθρεως. Οἱ γάρ, etc. Rursus, si interpretari velis, ad conjecturas confugas necesse est. Nec forte male augurabere, si dicas illud, τὸ ἀμάρτημα, supplendum esse ante vocem, ὕθρεως, ut verbis his hic subsit sensus : « Sed par est contumeliæ peccatum ita interpretari, ut ab uno peccato ad omnia nequitiae genera extendatur significatio. » Sed quæro an homini, non dico Græco, sed barbaro, ita loqui liceat ?

57. Addam et alia, quæ peregrinitatem ita aperte olent, ea ut nemo, nisi præjudicata opinio obstat, Basiliana dixerit. Et quoniam de ordine in ejusmodi rebus non multum laborandum est; ut quidque primam in mentem venerit, ita primum proponemus. Dico igitur voces desinentes in τέον, τημεωτέον, νοητέον, χωριστέον, et alia id genus permulta passim occurrere in hoc commentario, in Basilio vero longe rarius. Basilius ita jungit infinitivum præpositioni, ut eo loquendi genere parce utatur : at auctori nostro hac dicendi formula nihil familiaris. Cujus generis est illud : Ἐπεὶ οὖν οὐ μετεβλήθησαν ἀπὸ τοῦ ἁδικοῦ εἶναι, καὶ σχολιά ἔχειν τὰ ἐπιβούλια. Item illud : Παρὰ τὸ, καὶ ἐκ στόματος τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι προεληλυθέναι. Item illud : Ὑπὲρ τοῦ πᾶσιν αὐτῶν τὰ πρόσωπα εἶναι καταφανῆ. Item illud : Τοσαῦτα εἰς τὸ σαφέστερον νοηθῆναι... κατὰ τὸ... εἰς τὸ, ἡμέρας μὲν σκιάζειν αὐτοὺς τὴν νεφέλην. Item illud : Κατὰ τὸ ἐμπεριελθῆναι. Item illud : Ἐξω ἔσμεν τοῦ ταλανίζεσθαι ἐπὶ τοῖς τοιούτοις. Item illud : Διὰ γὰρ τὸ χαίροντας αὐτοὺς καὶ ὑβρίζοντας τρέχειν. Ad idem genus, cum de infinitivo quoque agatur, pertinet quodam modo et illud : Οὐδέτι ἢ τοῦ ἐγκαταλείπειν τὸν Κύριον ἀμαρτία ἐνεργηθήσεται.. Hæc retuli, non quod putem ejusmodi exempla nulla exstare apud optimos quosque scriptores : sed quod horum usus frequentior multo sit in nostro auctore, quam in Basilio. Et quod magis movere debet, non pauca sunt ita nova, ita insolita, ut similia alibi nancisci difficile sit. Qualia fortasse illa : Παρὰ τὸ, καὶ ἐκ στόματος τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι προεληλυθέναι. Ἐξω ἔσμεν τοῦ ταλανίζεσθαι. ὁ δὲ ἐπιστήμων κατὰ τὸ ἐμπεριελθῆναι τὰ ἀναγκαῖα εἰς μακαριότητα θεωρήματα, μετὰ τοὺς ἡδὴ ἐκτικῶς καὶ παγίως συνέχειν ἐν ἑαυτῷ. Quod autem notavi ultimo loco, οὐδέτι ἢ τοῦ ἐγκαταλείπειν τὸν Κύριον ἀμαρτία ἐνεργηθήσεται, de eo habeo polliceri, talem loquendi modum in genibus Basilio operibus usquam reperiri. Leve videbitur quod addam; addere tamen libet, quod ad rem faciat : nempe, vocem κατανήσις raro admodum adhiberi a Basilio, ea vero voce interpretem uti quam frequentissime. Hoc idem fere dictum volumus de illo, διορατικῶς. Nec aliter sentiendum de voce ἡγμονικῶς. Scio quidem hanc vocem ut a Basilio, ita a polioribus scriptoribus libenter usurpari : sed ea vox tam frequenter

recurrat in commentario, ut satietatem creare possit.

58. Postquam de verbis deque eorum constructione disceptavimus, reliquum est ut de sententiis ipsis aliquid dicamus. Sunt autem nonnulla, quæ sic fabulam sapiunt, ut ea Patri gravissimo tribui non posse videantur. Insigne est, quod narratur de dæmonibus. Sed interpretem ipsum audire præstat, illud (num. 25) : *Plenus sum* ³, explanantem. « Dæmones quidem utpote voluptatibus affectibusque indulgentes, ex victimis non nihil capiunt voluptatis ac emolumentum. Quippe dum incenduntur, sanguis per adustionem convertitur in vaporem, sicque in ejusmodi minutas partes resolutus in eorum substantiam subit. » Id quidem ridiculum est per sese; sed longe magis ridicula est comparatio ea, qua ad id probandum utitur. Ejus hæc verba sunt : « Omnino enim toti vaporibus aluntur, non quod eos mandant, aut injiciant in ventrem, sed perinde ut animalium pili, ungues, et quæcunque sunt ejus generis, ad suam totam constituendam substantiam alimentum excipiunt. Quapropter avidè gaudent nidoribus, ac fumum ex thure prodeuntem tanquam sibi ad alimoniam accommodatum exsorbent. Et fortasse in animalibus inest aliqua cum dæmoniorum corporum proprietatibus necessitudo. Porro qui votis dæmonum explendis student, alii aliud offerunt, tanquam eis ad alimoniam accommodatus. » Græca, ne longior essem, non apposui; sed a quolibet legi possunt eo quem dixi loco. Quid, quod parum habuit scriptor præclara illa semel effutivisse? Dicas eum hoc commento summopere delectatum esse, et timuisse, ne si semel tantum dixisset, lectores fugeret. Sed rursus audiendus est. Ejus igitur hæc sunt, illa (num. 236) : *Ululate, sculptilia, in Jerusalem* ⁴, etc., interpretantis : « Quoniam, » inquit, « lignis ab humanis manibus formam ac figuram habentibus... aut reliquis idolis, quæcunque alia sunt ex pretiosa vel vili materia facta, et quæ a gentibus adorantur, latenter assident præsidēs quidam dæmones, ex impuris sacris voluptatem capientes. Quemadmodum enim in locis macellarum, ubi cruor et sanguis jam corruptus invenitur, canes cupidis dediti commorantur : ita et dæmones gulæ servientes, voluptatem ex sanguine ac nidore sacrificiorum captantes, circa aras statuasque sibi consecratas volutantur. Forte enim nutriuntur etiam eorum corpora, quæ aëria sunt aut ignita, aut ex utroque elemento composita... Hinc qui vescuntur idolothytis, participes dicuntur mensæ dæmoniorum. Cum enim victima offertur idolo, portio aliqua etiam assidenti dæmoni destinatur : quandoquidem dæmonium et ex sanguine qui veluti in acrem versus est, et ex adipe suffumigante, et ex reliquis holocaustis partem quamdam sibi assumit, » etc. Legas velim Græca in ipso commentario. Hæc quidem utcumque toleranda essent apud poetas,

³ Isa. i, 11. ⁴ Isa. x, 40.

aut apud jocosum scriptorem Lucianum : at eadem in Patrum gravissimo Basilio quis ferat ? Scio quidem cœlestia quædam corpora angelis a quibusdam Patribus Græcis tribui : sed nullus, quod sciam, ejusmodi nugæ unquam garrivit. Arbitror autem Basilium a tantis deliramentis maxime omnium abhorruisse. Vir summus ne optima quidem, quæ erat ejus mirabilis copia dicendi, repetere solet. Quomodo ergo sui tam dissimilis esse potuit, ut semel et iterum aniles fabulas narraverit ? Legi etiam possunt, quæ dicuntur de Calvariæ loco atque nomine, non procul ab initio capitis quinti. Illis certe nihil lepidius, nihil facetius.

59. Hunc qui in manibus est commentarium cum interpretarer, a plagiario confectum esse suspicabar. Etenim non raro eadem prophetæ loca bis aut ter explanat scriptor ; ob idque mihi in mentem veniebat eum alia aliunde sumpsisse. Exempla, cum obvia sint, inutile fuerit aliqua proferre. Augebat suspicionem, quod descriptionis genus Eusebii stylo quam proxime accedit. Norunt enim qui Eusebium vel primoribus, ut dicitur, labris attigerunt, quam ei familiare sit nominibus in hoc desinentibus uti ; id quod, ut monuimus, non insolens facit interpres. Voces multas quas inusitatas apud Basilium esse et novas putabam, in Eusebio legere memineram. Ejus generis sunt voces, ἀσεβήματα, κατὰ συναρπαγήν, δεκάπληγος, etc. Imo non verba solum, sed sententias etiam ipsas ab Eusebio mutuari mihi videbatur. Et, ut multa omittam, scriptor ita interpretatur illa (num. 273) : *Eterit Babylon quæ vocatur inclita* ⁶ etc., ut dubium non haberem quin nominum quorundam interpretationes sumpsisset ab Eusebio. Quid plura ? Commentarium eum, qui nomine Basilii circumfertur, attentius cum legerem, eundemque cum Eusebii commentario diligenter compararem, illius auctorem purumputum plagiarium esse comperi. Ejus rei nunc subjiciam exempla multa, ex quibus constabit imperfectum illum in Isaiam commentarium non magno illi Basilio Cæsariensi episcopo, sed alteri cuivis scriptori tribuendum esse. Neminem enim puto hominem fore, qui tam iniquus sit rerum æstimator, ut Basilium Magnum inter insignes plagiarios recensere velit. Exemplum primum ex ipso Eusebii commentarii initio petam: Sic igitur loquitur Eusebius : Σύνθετος ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· ἡ σὰρξ ἀπὸ τῆς γῆς, ἡ ψυχὴ οὐρανόα. Ἐπεὶ οὖν πρὸς ἀμφοτέρα αὐτῶν ἡ συγγένεια ἐστίν, ἐπὶ τῶν οικειοτάτων αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐλέγχει. *Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ἕψωσα*. Γενήσεως εἶδη δύο, ἡ μὲν ἡ κατὰ Θεὸν μόρφωσις ἐξ ἔργων καὶ παραδοχῆς δογμάτων ἐπιτελουμένη· ὡς γενῆ Παῦλος δι' Εὐαγγελίου τοὺς μαθητάς αὐτοῦ. « Homo ex anima et corpore constitutus est : caro ex terra, anima cœlestis existit. Quia vero cum utroque eorum cognationem habet homo, circa ea quæ ipsi maxime propria sunt, testimonio suo

A ipsum coarguit. *Filios genui et exaltavi* ⁶. Generationis duæ species sunt, quarum alia est illa secundum Deum forma, quæ ex operibus et ex mandatorum perceptione perficitur : qua ratione Paulus discipulos suos per Evangelium gignit. » Eadem reperies suo loco apud pseudo-Basilium in eadem prophetæ verba (num. 13), *Filios genui et exaltavi*. Moneo tamen, ubi legitur in Eusebio, μαρτυρίαν ἐλέγχει, legi apud pseudo-Basilium, ἀμαρτίαν ἐλέγχει. Sed mendum esse arbitror libroriorum. Non enim dubito quin legendum sit, ἀμαρτίαν, tum quod ea vox sententiam magis idoneam efficiat, tum quod Procopius, qui et ipse quoque Eusebiana passim compilavit, scripserit eodem modo, ἀμαρτίαν ἐλέγχει. Eusebii iterum verba sunt, illud : *Eversa a populis alienis, sicut tabernaculum in vinea* ⁷, etc., interpretantis : Εἰς φρουράν τῶν ἐν ταῖς ἀμπελοῖς καρπῶν αἱ σκηναὶ πῆγγονται. Ὅταν μὲν οὖν εὐθηνῇ τοῖς οἰκείοις καρποῖς ἡ ἀμπελος, σπουδάζεται ἡ σκηνή, καὶ πάσης ἀξιοῦται ἐπιμελείας· ὥστε ἀπ' αὐτῆς κατοπτεύειν τὸν φύλακα, μήποτε τρυγῶσιν αὐτῆνοι παραπορευόμενοι τὴν ὁδόν. Ὅταν δὲ ἀκαρπος ᾖ, ἀμελεῖται ἀναγκαίως τῆς ἀμπελοῦ τὰ φυλακτήρια. Διὰ τοῦτο τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ τὴν ἐγκαταλείψιν ἀπειλεῖ, ὡς μὴ καρποφοροῦντος τὰ ἐπιβάλλοντα. Φοβηθῶμεν οὖν εἶναι ἀκαρποι, μὴ ἐγκαταλειφθῶμεν ὑπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ. Τὸ φυλάσσειν ἡμᾶς, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστιν. Ὅταν μὲν οὖν καρποφορῇ ἡ ψυχὴ ἀξία τῶν αἰωνίων ἀποθηκῶν, παραμένει καὶ φυλάσσει, καὶ πόρρωθεν ἀπέργει τὰς τοῦ μοιου τοῦ ἀγρίου ἐπιβουλὰς· ὅταν δὲ σταφυλὴν χολῆς γεωργῇ, καὶ βότρυν πικρίας ἐκφέρῃ, ἐγκαταλείπεται τὴν ἀκαρπον ψυχὴν· καὶ τότε ὑπὸ παντὸς λογισμοῦ θηριώδους καὶ πάσης ἀλόγου ἐπιθυμίας καταπεσείται. Πολλοχοῦ καὶ τροπικῶς ἀμπελῶνα τὸν Ἰσραὴλ ὁ λόγος προσαγορεύει ὡς τὸ Ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετήρας· καὶ, Ἄμπελων ἐγενήθη τῷ ἡγαπημένῳ καὶ, Ἐγὼ δὲ ἐφύτευσα σε ἀμπελον καρποφόρον, πᾶσαν ἀληθινῆν. Εἰ δὲ ὁ Ἰσραὴλ ἀμπελων, σκηνὴ τῆς ἀμπελοῦ ταύτης ὁ οἶκος τάχα ὁ τοῦ ναοῦ. Σκηνώμα γὰρ δόξης ἐλέγετο, καὶ σκηνώμα, οὐ κατεσκήνωσεν ἐν ἀνθρώποις. Ἔως μὲν οὖν ὅτε ἐποιοῖ καρπὸν πολὺν, καὶ ἡ σκηνὴ διὰ τὴν τῶν καρπῶν φυλακὴν συνειστήχει· ἐπεὶ δὲ ὁ φυτεύσας αὐτὴν ἔμεινε τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε καὶ ἀκάνθας, αἷς τὸν Κύριον ἐστεφάνωσαν, καὶ ἐστράφη πᾶσα εἰς πικρίαν· ἐποίησε γὰρ σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυν πικρίας. Διὰ καὶ εἰς τὸ βρώμα ἔδωκαν τῷ Κυρίῳ χολὴν. Διὰ τοῦτο ἐγκατελείφθη ἡ σκηνὴ τοῦ ἀμπελωνος. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. Τότε ἐπληρώθη ἡ ἀπειλή αὐτῆ· Ἐγκατελείφθη γὰρ ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελωνί. Ἐξ ἐκείνου λοιπὸν καὶ ταῖς νεφέλαις ἐνετείλατο τοῦ μὴ βρέξαι ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐτι προφητῆται παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐτι οὐρανόα χάρις· ἀλλὰ γέγονεν εἰς χέρσον καὶ καταπάτημα, οἱ τε φραγμὰ τοῦ ναοῦ ἐκείνου καθρέθησαν, ὁ ὑπερασπισμὸς τῶν ἁγίων δυνάμειον, κἀν τὶ ἐργάζονται κατὰ τὸν νόμον

⁶ Isa. xiii, 19. ⁷ Isa. i, 2. ⁸ ibid. 8.

εις ἀπόλειπν ἔστι. Quæ sic Latine reddidit vir im-
 mensa quadam doctrinæ copia instructus, qui mag-
 nam Eusebiani commentarii partem ex multis ca-
 tenis collectam haud ita pridem edidit : « Ad cus-
 todiam fructuum in vineis nascentium figuntur
 tentoria. Cum ergo vinea propriis fructibus probe
 instructa est, omni cura et sollicitudine tentorium
 servatur; ita ut custos diligenter prospiciat, ne,
 qui in via prætereunt, fructus ejus decerpant. Cum
 autem vinea infructuosa est, illud a custode, ut
 consentaneum est, negligitur. Quamobrem Israeli-
 ticum populum derelictum iri interminatur, utpote
 qui consentaneum fructum non emittat. Timendum
 itaque nobis est, ne infructuosi simus, ut ne ex ira
 Dei deseramur. Spiritus sanctus est qui nos custodit.
 Cum igitur anima fructus æternorum penuariorum
 dignos profert, tum permanet ille custos, et singu-
 laris feri insidias procul abigit; cum autem uvam
 fellis et botrum amaritudinis profert, infructuosam
 animam ille deserit : et tunc in quemvis brutum
 cogitatum, et in quamvis irrationabilem concupi-
 scentiam decedit illa. Plerumque porro Scriptura
 Israelem vineam tropice nuncupat; ut, *Vineam ex
 Ægypto transtulisti* ⁹; et : *Vinea facta est dilecto* ⁹;
 et : *Ego autem plantavi te vineam fructuosam, totam
 veram* ¹⁰. Quod si Israel vinea fuerit, tabernaculum
 sane ejus domus templi erit : nam *Tabernaculum
 gloriæ* ¹¹ dicitur; et : *Tabernaculum, ubi habitavit
 in hominibus* ¹². Donec itaque multum fructum
 protulit, tabernaculum ad fructuum custodiam substi-
 tuit; quia vero qui plantavit eam, exspectavit ut
 faceret uvam, fecit autem spinas, quibus Dominum
 coronaverunt, tota conversa est in amaritudinem :
 fecit enim uvam fellis et botrum amaritudinis ¹³ :
 idæoque in potum Domino fel dederunt; ea sane de
 causa tabernaculum vitæ derelictum est : nam,
Eccæ, inquit, relinquetur vobis domus vestra deserta ¹⁴.
 Tunc vere impleta est illa comminatio; etenim de-
 relicta *Est sicut tabernaculum in vinea* ¹⁵. Exinde
 vero nubibus mandavit ne pluerent super vineam.
 Idcirco non ultra prophetæ penes illos sunt, non
 cœlestis gratia; sed conversa est in aridam et in
 conculcationem; sepes templi illius destructæ sunt,
 nec non sanctarum virtutum propugnaculum : ac
 etiamsi quidpiam secundum legem agant, id illis in
 perniciem vertit. » Eodem plane modo loquitur
 pseudo-Basilium (num. 20) in iisdem explicandis
 Isaïæ verbis ¹⁶. Cui autem, quæso, persuaderi un-
 quam poterit oratorum eloquentissimum Basilium
 vel ipso commentarii sui initio ab Eusebio fragmen-
 tum tantum sibi sumpsisse? Notandum variare com-
 mentarios in duobus. Primum, quod legitur in
 Eusebio, *Μη ἐγκαταλειφθῶμεν ὑπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ
 Θεοῦ, ad verbum, « ne ab ira Dei deseramur, » in
 alio vero interprete, *Μη ἐγκαταλειφθῶμεν ὑπὸ τῆς
 ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ, « ut ne Dei inspectione desti-**

A tuamur : » deinde quod legimus in Eusebio, *κατα-
 πεσεῖται, « decidet, » apud pseudo-Basilium vero,
 καταπατεῖται, « conculcatur. » Sed et hæc quoque
 inter librariorum errata numeranda esse puto. Nam
 si ita verba Eusebii secundum eorum vim nativam
 interpretari velis, « ut ne ab ira Dei deseramur, »
 id nescio quomodo male sonat. Et, quod gravius est,
 videtur Eusebius non aliter scribere debuisse, quam
 ἐπισκοπῆς, ut orationis partes possint inter se
 coherere. Dixerat enim prius servari fructuum
 tempore tentorium vineæ, tuncque custodem pro-
 spicere, ne, qui in vinea prætereunt, fructus ejus
 decerpant : negligi vero vineæ munimenta post
 vendemiam. Verisimile igitur sit eum, si sibi con-
 stare voluit, scripsisse, ἐπισκοπῆς, eo scilicet sensu :
B Quemadmodum si vinea infructuosa est, non pro-
 spicit custos, sed eam potius deserit : ita timendum
 est, ne nos, si infructuosi simus, inspectione Dei
 destituamur. Lectionem alteram defendi non posse
 arbitror. Quod ut intelligatur, satis est si verba
 Eusebii ascribamus, quæ hæc sunt : *Καὶ τότε ὑπὸ
 παντὸς λογισμοῦ θηριώδους καὶ πάσης ἀλόγου ἐπι-
 θυμίας καταπεσεῖται. Nam illud loquendi genus,
 καταπεσεῖται ὑπὸ λογισμοῦ, « incidet in cogitatio-
 nem, » ineptum esse et vitiosum vident, ut opinor,
 omnes. Scribi oportuisset, καταπεσεῖται εἰς λο-
 γισμὸν. Contra, vocem, καταπατεῖται, huic loco op-
 time convenire, nemo, si animum attenderit, diffi-
 tebitur. Cætera persequamur. Quod sequitur fra-
 gmentum breve quidem est : id tamen adnotare
 non pigebit. Eusebius illud : *Principes tui non ob-
 temperant* ¹⁷, interpretans, verbis illis utitur : *Θεῷ
 ἀπειθοῦσιν, ἐκκλίνοντες ἀπ' αὐτοῦ, καὶ τοῖς διατε-
 ταγμένοις ὑπ' αὐτοῦ μὴ ἐμμένοντες, « Deo repu-
 gnant, declinantes ab eo, et in præceptis ejus non
 manentes. » Hæc ad verbum legere est apud pseudo-
 Basilium in hunc ipsum Isaïæ locum (num. 49). Eu-
 sebius in explicandis illis : *Quid vos injuria afficitis
 populum meum* ¹⁸, etc., sic loquitur : *Ἔθος τοῖς
 ἀδικοῦσι καὶ ἀποστεροῦσιν, ἐπειδὴν ἐγκαλῶνται παρὰ
 τῶν ἡδίκημένων, ὕβρεσι καὶ λοιδορίαις καταισχύνειν
 αὐτοὺς, ἐξευτελιζόντες καὶ πληγὰς ἀπειλοῦντες. Τοῦ-
 το οὖν φησι, τὴν ὑμῶν προσέκουσιν ἐκ τῆς ἀδικίας
 αἰσχύνην ταύτην, ἐκ τῆς τυραννίδος ὑμῶν τοῖς πτω-
 χοῖς περιτρέπετε. « Mos est iis qui injuriam infe-
 runt, et abripiunt, ut cum a læsis expostulantur,
 contumeliis et conviciis ipsos confundant, vilipen-
 dentes ac plagas comminantes. Hoc igitur ait : Con-
 gruentem vobis ex illata injuria pudorem, tyranni-
 ca vi utentes in pauperes refunditis. » Illa, τοῦτο οὖν
 φησι, si excipias, cætera ad verbum invenies apud
 pseudo-Basilium (num. 122), eandem prophetæ
 sententiam explanantem. Invenies, inquam, non
 continenter quidem, sed verbis nonnullis interjectis.
 Et quoniam statui nihil præterire eorum, quæ re-
 perire potero, adjiciam pauca verba. Eusebii igitur****

⁹ Psal. lxxix, 9. ¹⁰ Isa. v, 4. ¹¹ Jer. ii, 2. ¹² Psal. xxv, 8. ¹³ Psal. lxxvii, 60. ¹⁴ Deut. xxxii, 32.
¹⁵ Luc. xiii, 35. ¹⁶ Isa. i, 8. ¹⁷ ibid. 23. ¹⁸ Isa. iii, 45.

hæc sunt, illud : *Væ iis, qui mane surgunt* ¹⁰, etc. A exponentis : Τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τὴν ἐξηγήσιν τὸ παρὸν τοῦτο μέρος τῆς προφητείας περιέχει. « Apostolici dicti explanationem pars hæc prophetiæ continet. » Haud aliter exprimit se interpres alter, ubi eadem prophetæ verba interpretatur (num. 154). Eusebius eundem Isaiæ locum explanare sic pergit : Τουτέστιν, οἱ ἄρτι τὴν ἐκ τῆς νεότητος ἄνοιαν ἀποθέμενοι, καὶ ἀντὶ [adde ex ps. Basil. τοῦ διὰ] τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως εὐτόπως καταπαλαίειν τὰ πάθη, ἀνατρεπόμενοι παρ' αὐτῶν, καὶ οἶόν τινα μέθην τὰ πάθη μεταδιώκοντες. « Id est, qui nondum juventulis insipientiam deposuerunt, et qui, cum turbulentos animi motus strenue oppugnare deberent, ab iis contra subvertuntur, et ceu quamdam ebrietatem, animi morbos sectantur. » Et hæc B quoque leguntur ad verbum in nostro commentario. Tam varie auctor noster explicat illud Isaiæ (num. 160) : *Væ iis, qui mane surgunt*, etc., tamque sæpe hæc Scripturæ verba repetit, ut ea ex re vel sola constet illius commentarium nihil aliud esse, nisi alienorum scriptorum compilationem. Eusebius illa : *Quia ablatum est jugum ipsis impositum* ¹¹, etc., interpretans, scripsit hoc modo : Ἀπεσεύσαντο τὸν βάρυν ζυγὸν τοῦ τῆ δουλείᾳ τῆς ἁμαρτίας αὐτοῦς ὑποσεύξαντος, καὶ ῥάβδον τὸν τράχηλον αὐτῶν κατακάμπτοντος· ἵνα τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα τῆς ψυχῆς καταβάλλοντες, μὴ ὑποκύψωσι τῆ δουλείᾳ τῆς ἁμαρτίας. « Grave jugum illud excusserunt, ejus, qui peccati servituti se colligabat, quique virga caput ipsorum deprimebat ; ut apostolicam prædicationem in anima C fundantes, se peccati servituti non inflecterent. » Eadem legere potes in pseudo-Basilio, ubi eadem prophetæ verba explanat (num. 224). Illud Isaiæ : *Καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπήναί σε*, sic interpretatur Eusebius : Τί οὖν βούλεται τὸ τολμηρῶς δοκοῦν εἰρηθεῖν, τὸ Ἔσται εἰς τὸ ἐντραπήναί σε ; Διὰ τοῦτό μοι, φησὶν, ἰσχυροῦς ἐχαρίσω ἐνδοθεὶν τοὺς διαλογισμοὺς, ὥστε τοὺς νῦν μὴ ἐπιστρέφοντας ἐπὶ σέ, ἐντραπήναί σε, διὰ τῶν ἐλέγχων τῶν προσαγομένων αὐτοῖς ἐκ τῆς τῶν δεδομένων μοι λογισμῶν εὐτονίας. Λεῖπει οὖν τὸ, αὐτοῦς, ἵνα ὑγιῶς ὁ νοῦς τῶν ῥημάτων ἀποδοθῇ· *Καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπήναί αὐτοῦς σε*. Ὅσπερ γὰρ οἱ ἐν τοῖς πολέμοις ἀντιπρόσωποι ἐστώτες, ἕως μὲν ἰσπαλεῖς δοκοῦσιν εἶναι, οὐ τρέπονται οὐδὲ ἐκκλίνουσιν· ἐπειδὴν καὶ ὑπερέχῃ αὐτῶν D τὸ ἕτερον μέρος, τραπέντες φεύγουσιν· οὕτω καὶ ψυχὴ ὑπὸ ἀναιδείας παρατεταγμένη ἔστηκεν, οὐκ ἐντροπομένη· ἐλεγχθεῖσα δὲ ὑπὸ λόγου καθαπτομένου αὐτῆς, τρέπεται πρὸς αἰσχύνην. Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ κρυπτῷ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ἡ τροπῆ, ἐντροπῆ προσηγόρευται. Διὰ τοῦτο οὖν ἡ κοιλία ἤχησει, καὶ τὰ ἐνδῶς, ὡσεὶ τεῖχος δ' ἐνεκαίνισεν ὁ Θεὸς τοῦ προφήτου, ἵνα μεταβάλλωσι καὶ ἐντραπῶσι, τοῦ αἰδεῖσθαι πρότερον οὐκ ἐπιστάμενοι τὴν ὀφείλιμον αἰσχύνην. Διὰ μέντοι τοῦ, Ὅτι ἐκοπίασε Μωῦσὶ ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, καὶ εἰσελεύσεται εἰς τὰ χειροποίητα, ὥστε προσ-

¹⁰ Isa. v, 11. ¹¹ Isa. ix, 4. ¹² Isa. xvi, 12.

sed si posterius, nullius, quod equidem sciam, exemplum eum excusaret. Quis enim, quæso, tam ineruditus, tam rudis, tamque dicendi inops fuit, ut cum Isaïæ vaticinia explanaret, ob imperitiam ad Eusebii in *Psalmos* commentarium recurrere coactus sit? Quod tamen, opinor, nondum auditum est, nec postea audietur, id scriptorem nostrum fecisse constat. Exempla supponimus. Eusebius igitur in commentariis iis quos in *Psalmos* composuit, illa: *Illic naves pertranseunt* ²², explanans, sic scripsit: Καὶ ἔστιν ἐπαινούμενα πλοῖα τὰ διαβαίνοντα τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ μὴ ἐναπομένοντα αὐτῇ, μηδὲ καταβαπτίζόμενα τοῖς κύμασιν. Οἱ γὰρ ἐν σαρκὶ ὄντες, καὶ μὴ κατὰ σάρκα στρατευόμενοι, καταπατοῦντες τὸν κλύδωνα τοῦ βίου, καὶ ὑψηλότεροι αὐτοῦ ὄντες, ποιοῦσιν ἐργασίαν ἐν ὕδασι πολλοῖς συγκαταβαίνοντες ἐπὶ τῷ κερδῆσαι τινας τῶν βεθυθισμένων. «Laudantur porro naves quæ mare pertranseunt, non vero quæ ibi permanent, vel quæ fluctibus demerguntur. Nam qui in carne sunt, nec secundum carnem militant, vitæ fluctum calcantes, eoque superiores, faciunt operationem in aquis multis, ac descendunt, ut ex demersis aliquos lucrentur.» Hæc in pseudo-Basilii commentariis hoc ipso in volumine editis invenies, si legas quæ dicta sunt in illud (num. 93): *Et super omnem navem maris* ²³. Eusebius rursus illa: *In matulino interficiebam omnes peccatores terræ* ²⁴, interpretans sic loquitur: Παντὶ που δῆλον, ὅτι ἐν αἰνίγματι κεκαλυμμένως εἰρηται· οὐ γὰρ ὅτι καθ' ἐκάστην ἀρχὴν τῆς ἡμέρας αἵματι ἀνθρώπων τὰς χεῖρας ἐμολυνόμεν, οὐ τοῦτο φησιν ὁ λόγος. Τοῦτο γὰρ, πρὸς τῷ ἐναγεῖ, ἔτι καὶ τὸ ἀπίθανον ἔχει. Πῶς γὰρ πάντων ἡδύνατο καθ' ἐκάστην πρωίαν αὐτόχειρ γίνεσθαι τῶν ἀμαρτωλῶν τῆς γῆς; Οὐ γὰρ περιγίνεσθαι πάντων δυνατὸν ἕνα, πολλῶν τῶν ἐξαμαρτανόντων ὡς τὸ εἰκὸς ὄντων, καὶ εἰ πολέμου αὐτῶν κατεκράτησεν, ἐν μιᾷ ἂν ἀπέκτεινε πρωίᾳ τοὺς σύμπαντας, ἀλλ' οὐχὶ καθ' ἐκάστην πρωίαν αὐτόχειρ αὐτῶν ἐγίνετο. Τί οὖν τοῦτο ἔστι; Συνετώτερον τῶν λεγομένων ἀκούομεν, ἵνα μὴ κατηγορήσωμεν ἐπὶ ψευδεῖ τῶν προφητικῶν λογίων, ὃ μὴ ἴσμεν. Πόλις τοῦ Κυρίου ἡ σύστασις ἔστι τῆς ἀνθρωπίνης κατασκευῆς· ἀμαρτωλοὶ καὶ γῆς, περὶ ὧν φησιν ὁ Σωτὴρ, ὅτι *Ἔσθωθεν ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχονται λογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι. Ταῦτά ἐστι τὰ κοινούντα τὸν ἄνθρωπον.* Τοῦτους δὴ τοὺς ἐκ τῆς γῆϊνης σαρκὸς προϊόντας, καθ' ἐκάστην ἔννοιαν τὴν περὶ Θεοῦ ἐξαφανίζει ἐκ τῆς ἰδίας συστάσεως ὁ ἑαυτὸν ἐκκαθαίρων. Πρωίᾳ οὖν καὶ ὄρθρος ἐν ψυχῇ καθ' ἐκάστην ἀνατολὴν σωτηρίου γίνεσθαι· ἐν ᾗ ἐξαφανίζεσθαι δεῖ πάντας τοὺς ἐργαζομένους τὴν ἀνομίαν λογισμούς. Εἰ γὰρ μὴ τὰ πρῶτα πρὸς πονηρίας κινήματα τῆς ψυχῆς ἐκμηθεῖν, ἀνάγκη εἰς ἔργον προχωρῆσαι τὰς ἐνθυμήσεις. Οἷον, γῆς ἀμαρτωλὸς ἔστιν ὁ τὴν μοιχεῖαν ὑποβάλλων λογισμὸς, ὅστις ἐνεργεῖ τὸ ἐμβλέψαι γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμηθῆναι αὐτῆς· οὗτος ἐὰν μὴ ἀπο-

κτανῶν ἐκ τῆς ψυχῆς οἶονεῖ ζῆφει τινα τῷ τμητικῷ λόγῳ καὶ ἀφανιστικῷ τῶν παθῶν, καὶ τοῦτο γένηται ἐν πρωίᾳ, τουτέστι, κατὰ τὴν εἰς τὸ φανερὸν ἀποκάλυψιν (πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἔστι), μετὰ τὴν ἐν καρδίᾳ μοιχεῖαν, καὶ ἐπὶ τὴν μείζονα ταύτης ἀμαρτίαν προάξει τὸν ἄνθρωπον, πρὸς τὴν διὰ τοῦ σώματος ἐνέργειαν αὐτὸν ἐκκαλούμενος. «Nemini puto non manifestum esse hæc ænigmatica dicta fuisse; neque enim ea est dicti sententia, me ineuntibus singulis diebus humano sanguine manus scædasse meas: id enim præterquam quod detestandum esset, nullatenus credibile est. Quomodo enim singulis matutinis omnes peccatores terræ manu propria conficere potuisset? Neque enim unus omnes superare valuisset, cum, ut verisimile est, magna esset peccatorum multitudo: ac si eos in bello vicisset, uno in matulino omnes interfecisset, neque singulis matutinis ipsos propria manu interemisset. Quid itaque significat illud? Attentius et prudentius dicta intelligamus, ne prophetica oracula mendacii accusemus, quod nefas esset. Civitas Domini est humanæ structuræ compositio; peccatores autem terræ ii sunt, de quibus Salvator ait: *Ab intus ex corde exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornicationes, furta, falsa testimonia, blasphemie* ²⁵. *Hæc sunt quæ coinquant hominem.* Hos autem peccatores ex terra ortos, id est, ex terrena carne prodentes, dum singulæ de Deo cogitationes exoriuntur, ex propria structura tollit, qui sese purgat. Matulinum autem et diluculum in anima est, quoties salutaris dogmatis ortus accidit, quo omnes cogitationes quæ operantur iniquitatem, de medio tolli oportet. Nisi enim primi animæ motus ad malitiam excindantur, necessarium est cupidines ad opus procedere. Exempli causa, peccator terræ est cogitatio fornicationem suggerens, quæ efficit ut quis mulierem respiciat ad concupiscendum eam ²⁶: hæc porro nisi in anima occidatur, ac ratione ceu gladio scindente et affectus tollente cædatur, idque in matulino efficiatur, scilicet cum primum illa palam apprehenditur (nam quidvis conspiciuum lux est), post illam in corde fornicationem, ad gravius etiam peccatum illa hominem deducet, id est ad corporeum opus evocabit.» Hæc ad verbum leguntur apud pseudo-Basilium eo in loco, ubi ultima vice explanat illa (num. 163): *Itaque vae iis qui surgunt mane* ²⁷, etc. Necesse non puto quidquam addere. Spero enim omnes homines mihi assensuros, ineptissimam illam interpretandi rationem non decere magnum illum Basilium, nec ei ullo modo tribui posse. Proferam tamen et aliud testimonium e psalmo centesimo tertio (v. 34), ubi Eusebius in explicandis verbis illis, *Jucundum sit ei eloquium meum*, etc., hoc se modo exprimit: Πολλοὶ κατὰ συναρπαγὴν παρηλλαγμένως τὰς κρίσεις ἐκφέρουσι, πρὸ καταληψέως τῆς ἐξ ἱκανοῦ λόγου, καὶ ἐπιπλεῖον ἐρευνηθέντος, ἐγγινομένης, ἀθασανίστως κατὰ προπέτειαν τὰς περὶ ἐκάστου δόγματος βίπτουντες συγκαταθέσεις. Ἡ δὲ

²² Psal. ciii, 26.

²³ Isa. ii, 16.

²⁴ Psal. c, 8.

²⁵ Matth. xv, 19.

²⁶ Matth. v, 28.

²⁷ Isa. v, 11.

τῆς διαλεκτικῆς φύσεως μάλιστα περιστευται ταῦτα A
 παρέχειν δύνασθαι, διαιρεῖν ἀκριβῶς τὰς τῶν πρα-
 γμάτων φύσεις, καὶ τὰ ὁμοία γνωρίζειν, καὶ τὰ ἐαν-
 τῆς διακρίνειν. Διότι περ συνειδῶς ἑαυτῷ τὴν θέλαν
 διαλεκτικὴν ἔχοντι, ἔλεγεν ὁ Δαβὶδ τὸ, Ἡδυνθελί
 σοι ἡ διαλογία μου. Ἡ γὰρ τῶν ἐριστικῶς καὶ φιλο-
 νεϊκῶς ἐπεμβαίνόντων τοῖς πράγμασι διαλεκτικὴ,
 οὐχ ἡδεῖα, ἀλλὰ παραπικραίνουσα τις ἐστίν. « Multi
 quæstus causa perverse judicia ferunt, sed et au-
 tequam per accuratum examen et perquisitionem,
 qua de re agatur intelligant, temere singulis sen-
 tentiis assensum præbent. At ea dialecticæ natura
 est, ut rerum naturas accurate distinguendi, et quæ
 ad se pertineant discernendi facultatem præstare
 posse putetur. Quamobrem David cum se divina
 dialectica instructum esse cognosceret, dicebat : B
Jucundum sit tibi eloquium meum, sive dialectica
 mea. Nam dialectica eorum qui altercandi ac con-
 tendendi animo res aggrediuntur, non jucunda, sed
 potius exasperans est. » Et hæc quoque pseudo-Ba-
 silius in suum commentarium transferre non dubi-
 tavit (num. 173), cum illa, *Væ qui dicitis malum
 bonum*²⁸, etc., explicaret. Exemplum ultimum petam
 e psalmo centesimo secundo, cujus initium sic in-
 terpretatur Eusebius : Τοῖς ἐντὸς αὐτοῦ προστά-
 σει εὐλογεῖν τὸ ὄνομα Κυρίου, τούτῃσιν τῇ φύσει
 τῶν ἔσωθεν ἐξερχομένων διαλογισμῶν, ὧν διπλοῦν
 ἐστὶ τὸ τάγμα. Οἱ μὲν γὰρ μοχθηροὶ εἰσι, φό-
 νοι, μοιχεῖται, κλοπαί· οἱ δὲ ἀστέιοι καὶ σωτήριοι,
 φιλοανθρωπία, σωφροσύνη, τὸ κοινωνικόν. Ὡς τοίνυν
 πάντα τὰ ἐντὸς κατῶρθωται εἰς ἐτοιμύτητα τοῦ εὐλο-
 γεῖν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τὸ ἅγιον, οὗτος καλῶς συμ-
 παραλαμβάνει τὴν ἔνδον διάθεσιν, εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ
 εὐχαριστίαν. « Nomini Domini benedicere jubet
 interiora sua, id est cogitationes suas, quæ ab in-
 tus procedunt, quarum duplex est ordo. Aliæ enim
 pravæ sunt, nempe cædes, fornicationes et furta
 spectantes; aliæ vero urbanæ et salutaris, nempe
 humanitas, temperantia et communitas. Is itaque
 cujus omnia interiora recta sunt et parata ad bene-
 dicendum nomini sancto Dei, interiori suo affectu
 recte utitur ad gratiarum actiones Deo agendas. »
 Hæc totidem syllabis et vocibus reperiuntur quidem
 apud pseudo-Basilium (num. 314), verba illa : *Ideo
 venter meus super Moab quasi cithara sonabit*²⁹, etc.,
 interpretantem : sed sic tamen, ut in eo paulo
 sint fusiora. Ex quo fit, ut librariorum qui Eusebiana
 exscripserunt, aliquid hoc loco omisisse suspicer.
 Satis est, ni fallor, hæc retulisse, ut imperfecti il-
 lius in Isaiam commentarii νοθεῖα ostendatur; nec
 multis verbis opus esse ad id probandum arbi-
 tror. Nam res ipsa clamat, facundissimum orato-
 rem Basilium, si Isaiam interpretatus esset, de
 compilando commentario Eusebii in *Psalmos* ne cogi-
 taturum quidem fuisse. Et vero, ut ne loquar de cæ-
 teris, quis sibi facile persuadebit Basilium Magnum,
 cum Isaiam interpretari debuisset, partem psalmi

centesimi fusc et intempestive sibi explicandam
 proposuisse? Hæc certe scriptori ultimæ sortis, non
 oratori primæ notæ in mentem venire potuerunt.

61. Eusebii commentarios et pseudo-Basilii cum
 considero, non possum quin credam hunc ab illo
 maximam sui operis partem ad verbum sumpsisse.
 Tanta est enim in utroque commentario convenien-
 tia styli, tantaque similitudo, id ut mihi minime
 dubium esse videatur. Sed cum pars duntaxat Eu-
 seabiani commentarii ad nos pervenerit, quam ex
 catenis edendam curavit Montfauconius, omnia
 pseudo-Basilii furta detegere frustra conaremur.
 Attamen præter ea quæ jam notavimus, et alia quo-
 que non pauca eodem ex fonte ab eodem hausta
 esse nullo negotio, nisi valde fallor, pervincam.
 Monuit in notis suis idem ille, quem mox nominavi,
 Bernardus Montfauconius, Hieronymum multa ex
 Eusebii in *Isaiam* commentario ad verbum fere
 convertisse, eaque in suum transtulisse : quod ex
 locorum collatione perspicuum est. Ergo si osten-
 dero multa legi apud Hieronymum, quæ aperte ex
 pseudo-Basilii commentariis expressa sint, jure ac
 merito uterque tum Hieronymus tum pseudo-Basi-
 lius hæc ab Eusebio sumpsisse putabuntur. Nec
 quemquam dicturum puto, Hieronymum ejusmodi
 loca ex hoc ipso qui Basilii nomine circumfertur
 commentario mutuari potuisse, cum id opus ipsi
 notum non fuisse videamus. Hieronymus enim Isaiæ
 interpretes in suo prologo recensens, ejus qui Basi-
 lii nomen præfert commentarii nullam omnino men-
 tionem facit. Neque vero credi merito potest Hie-
 ronymus ideo de hoc commentario tacere, ut sua
 furta celet; cum de Eusebiano commentario lo-
 quatur, e quo permulta convertere non dubitat.
 Rursus dixerit nemo, imperfecti illius commen-
 tarii auctorem ea quæ Latine in Hieronymo legerat,
 Græce reddidisse. Alienissimum enim id esse
 a Græcorum moribus omnes, ut opinor, sciunt.
 Præterea cum exstarent temporibus illis multi
 Græci in Isaiam commentarii, dubium non est quin
 scriptor Græcus Græcos potius compilavit quam
 unum aliquem scriptorem Latinum. Reliquum est
 igitur ut uterque, Hieronymus et pseudo-Basilius
 loca illa sibi communia ab aliquo mutuatus sit :
 quem ego affirmare posse videor alium ab Eusebio
 non esse, cum et Hieronymum et commentarii Græci
 scriptorem multa ab Eusebio sumpsisse aliunde
 constet. Jam proferamus exempla, quibus utrum-
 que ab eodem fonte hausisse certo cognosci possit.
 Sic igitur loquitur pseudo-Basilium (2, 13, num. 91):
 Φέρει δὲ τὸ δένδρον τοῦτο καρπὸν, ἀλλὰ χοίρων τρο-
 φήν. Διὰ τοῦτο δένδρον ἀσχύνης ὠνόμασε. Τὸ γὰρ
 βασάν εἰς τὴν ἀσχύνην μεταλαμβάνουσιν. Ὡν οὖν ἡ
 δόξα τῆς καρποφορίας ἀσχύνη ἐστὶ, καὶ ἐπὶ τοῦτοις
 ἔσται ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου. Quæ sic expressa leguntur
 apud Hieronymum pag. 27, liberinus, id est,

²⁸ Isa. v, 20. ²⁹ Isa. xvi, 11.

Hieronymi more : « Quæ etsi fecerint fructus, pecorum sunt alimenta... et interpretatur αισχύνη, id est, ignominia... Super omnes ergo qui eriguntur in superbiam, et faciunt opera ignominiae, atque in cæno libidinum volutantur, Domini vindicta consurget. » Quin et Hieronymus cum paulo post sic scriberet : « Et nunc diem Domini super cedros Libani sermo propheticus comminetur; » respexisse videtur ad Græca illa, quæ ibidem leguntur : 'Η τοῦ Κυρίου ἡμέρα καὶ τοῖς δένδροις τῆς αἰσχύνῃς ὡς φοβερά ἀπειλεῖται. Pseudo-Basilii rursus sic loquitur (3, 9, num. 413) : « Ὅσπερ ἐκεῖνοι... οὐχὶ ῥήμασιν εὐπροσώποις τὴν ἀσέλγειαν συνεχάλυπτον. Ποῦ γὰρ εἶσι, φησὶν, οἱ ἄνδρες οἱ εἰσελθόντες παρὰ σοὶ; Ἐξάγαγε αὐτοὺς πρὸς ἡμᾶς, ἵνα αὐτοῖς συγγενώμεθα. Ἐξείνην ἐμιμήσατο τὴν ἀμαρτίαν· τὴν γὰρ ἀμαρτίαν αὐτῶν, ὡς Σοδόμων ἀνήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν. Hieronymus pag. 38 : « Et quomodo Sodomitæ, cum omni libertate peccantes, et ne pudorem quidem ullum habentes in scelere, dixerunt ad Lot : *Educ foras viros, ut concubamus cum eis* »²⁹. Sic et iam publice proclamantes, suum prædicare peccatum. » Priora autem Hieronymi verba credi possunt expressa fuisse ex Græcis illis quæ eodem in loco leguntur : « Ἀμαρτίαν ἦν οὐχὶ λάθρα οὐδὲ ἐπισχυνόμενοι πεποιθήκασιν. Pseudo-Basilii (3, 23, num. 429) : « Ἔοικε τὸ θέριστρον ἐπιβλήμα εἶναι θερινόν, ὡς καὶ περιβάλλειν δοκεῖν, καὶ μὴ βαρύνειν ἐν τῷ καύσωνι· ὡς καὶ ἐν τῇ Γενέσει μεμαθήκαμεν τὴν Ῥεβέκκαν περιβαλλομένην τὸ θέριστρον. Hieronymus pag. 42 : « Habent et theristra, quæ nos pallia possumus appellare : quo obvoluta est et Rebecca... Græce θέριστρα : ab eo quod in θέρει, hoc est, in æstate et caumate, corpora protegent seminurum. » Pseudo-Basilii : Εἴρηται δέ τισιν, ὅτι αἱ ἐπὶ τὰ γυναῖκες, ἐπὶ πνεύματά εἰσιν, ἃ μικρὸν ὑστερον ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης καταριθμῆσθαι μέλλει, ὡς ἐπαναπαυόμενα ἐπὶ τῆν ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ ἐξανθήσειν μέλλοντα. Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλής καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Ἄπερ διὰ τὸ πάντας ἐκκλίνει, καὶ ἅμα ἀχρειωθῆναι, οὐκ ἔχοντα ἢ ἐπαναπαύσεται ἀγαπητῶς, τοῦ κατὰ τὸν Κύριον ἀνθρώπου λαβόμενα, ποιεῖ τὰ ἀναγεγραμμένα. Hieronymus pag. 43 tantum non ad verbum hæc ita convertit : « Septem mulieres, id est, septem gratiæ Spiritus sancti, de quibus in consequentibus idem propheta dicturus est : *Exiet virga de radice Jesse : et flos de radice ejus conscendet : et requiescet super eum Spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis : et implebit eum spiritus timoris Domini* »³¹; apprehendent Jesum quem multo tempore desideraverant, quia nullum alium poterant invenire, in quo æterna statione requiescerent. » Animadvertas velim illud, ἀγαπητῶς, red-

ditum esse ab Hieronymo παραφραστῶς, quem multo tempore desideraverant. Hieronymus pag. 44, in verba illa : *Cum abluerit Dominus sordes filiarum Sion* ³², sic scripsit : « Et nota quod sordes filiarum laverit spiritu judicii, sanguinem autem Jerusalem spiritu combustionis. Quod enim leve est, lavatur : quod gravius, exuritur, etc., » quæ quin e Græcis expressa sint, dubitari posse non puto. Sed quæ fuse dixit pseudo-Basilii, eadem Hieronymus breviter perstrinxit. Legi potest pseudo-Basilii in hunc ipsum Isaïæ locum. Dubium quoque non est quin Hieronymus pag. 49 exemplar Græcum habuerit ob oculos, cum illa : *Væ qui conjungitis domum ad domum* ³³, etc., ita interpretaretur : « Juxta tropologiam contra hæreticos quidam hoc dictum arbitrantur... et audiunt sub aliis verbis : *Audite hæc, duces domus Jacob, et residui domus Israel, qui abominamini judicium, et omnia recta pervertitis, qui ædificatis Sion in sanguinibus, et Jerusalem in iniquitate* »³⁴. Isti domos domibus, id est, dogmata conjungunt dogmatibus : quibus dicitur per Michæam : *Nolite ædificare in domo risum* ³⁵ : ne supra fundamentum Christi quod apostolus Paulus posuit, et in quo debuerant ædificare aurum, argentum, lapides pretiosos, e contrario ædificent ligna, fenum, stipulam. » Ascribimus Græca ut cum Hieronymianis possint comparari. Ita igitur eadem prophetæ verba explanat pseudo-Basilii (num. 152) : Δυνατὸν δὲ τῷ φιλοπόνῳ κατὰ ἀναγωγὴν ἐπὶ πλεονάγειν τὸ ἀπὸ τῆς προφητείας χρησιμῶν. Δύναται γὰρ οἰκία ἐκάστου νοεῖσθαι τὰ δόγματα... Ὅσοι οὖν τὸ τῆς πίστεως δόγμα, ἕπερ ἔχει θεμέλιον καὶ ἀρχὴν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν, δόγμασιν ἀλλοτρίοις καὶ ξένοις τῆς θεοσεβείας ἐπισυνάπτουσιν... εἰ δὲ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον χρυσόν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, ἄχρον, καλάμην... ὁ Μιχαῖας καθαίρων τὰ οἰήματα τῶν καταγελάστων, Ἐν Γέθ, φησὶ, μὴ μεγαλύνετε, καὶ οἱ ἐν Ἀκαρεῖμ μὴ ἀνοικοδομεῖτε ἐξ οἴκου κατὰ γέλωτα ὑμῶν. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἐπιπλήττων μοθηροῖς διδασκάλοις, φησὶν· Ἀκούσατε δὴ ταῦτα, οἱ ἡγούμενοι οἴκου Ἰακώβ, καὶ οἱ κατάλοιποι οἴκου Ἰσραὴλ, οἱ βδελυσσόμενοι κρῖμα, καὶ πάντα τὰ ὀρθὰ διωστρέφοι, οἱ οἰκοδομοῦντες Σιών ἐρᾶμι καὶ Ἰερουσαλὴμ ἐν ἀδικίαις. Pseudo-Basilii (v, 42, num. 159) : Οὗτος [Ἰουδά] ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν. Hieronymus pagina seu columna 51 : « Requirit citharam et psalterium cujus repertor est Joubal. » Hieronymus columna eadem, « Quod autem primum tempus humanæ sapientiæ, quando egredimur pueritiam, et ad rationalem venimus ætatem, mane in Scripturis intelligatur, multa testimonia docere nos poterunt : de quibus exempli causa ponenda sunt pauca : » *Mane mittebam prophetas* ³⁶, et : *Mane exaudies orationes meas, mane assistam tibi, et videbo* ³⁷; et : *De*

²⁹ Gen. xix, 5. ³¹ Isa. xi, 1-3. ³² Isa. iv, 4.

³⁰ Jerem. xxi, 4. ³⁷ Psal. iij, 6.

³³ Isa. v, 8. ³⁴ Mich. iii, 9, 10. ³⁵ Mich. i, 9.

*nocte consurgat spiritus meus*³⁸; et: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo*³⁹; et: *In matutinis interficiam omnes peccatores terræ: ut disperderem de civitate Domini omnes qui operantur iniquitatem*⁴⁰; et in alio loco: *Ad vesperam demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia*⁴¹. Pseudo-Basiliius: "Ἰνα δὲ ἔτι μᾶλλον ἡμῖν τὸ τῆς πρωίας βνομα τρανωθῆ, ὅτι ἡ ἀπὸ σκότους ἐπάνοδος, εἴτε τοῦ κατὰ τὴν ἐκ τῆς νεότητος ἀλογίαν, εἴτε τοῦ ἐκ τῆς ἀγνωσίας τοῦ Θεοῦ ταῖς ψυχαῖς ἐγγινομένου, ἡ πρώτη εἰσόδος εἰς τὴν ἀλήθειαν πρωία λέγεται. Συνάξεις δὲ τὰ πολλαχούτων προφητῶν περὶ πρωίας, ἢ περὶ ὄρθρου, ὑπὲρ τοῦ τῆς πλειόνων παραθέσει φαῖναι τὸ προκείμενον· οἷον, Ἀπέστελλον ὄρθρου τοὺς προφήτας· καὶ τὸ, Πρωὶ εἰσακούσῃ τῆς φωνῆς μου· καὶ τὸ, Πρωὶ παραστήσομαι σοι, καὶ ἐπόψῃ με· καὶ τὸ, Ἐκ νυκτὸς ὄρθρῆζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός· καὶ, Ὁ Θεός, ὁ Θεός μου, πρὸς σέ ὄρθρῶ· καὶ τὸ, Εἰς τὰς πρωίας ἀπέκτεινον πάντας τοὺς ἀμαρτωλοὺς τῆς γῆς· καὶ τὸ, Ἐσπέρας ἀυλισθήσεται κλαυθμός, καὶ εἰς τὸ πρωὶ ἀγαλλισαίς. Ordinem eum quo loca Scripturæ referuntur quisquis consideraverit, is, opinor, Latina e Græcis conversa esse facile fatebitur. Notandum obiter pseudo-Basilium (5, 12, num. 161) etiam Eusebii in *Psalmos* commentarium, ut vidimus, hoc loco hic compilasse: quam inauditam interpretandi rationem sapienter prudenterque cavit optimus interpres Hieronymus. Unum omnium imperitissimum scriptorem pseudo-Basilium tanta ineptia decebat. Hieronymus columna itidem 51: « Hæc juxta litteram accidisse populo Judæorum sub Vespasiano et Tito Romanis principibus, tam Græca quam Latina narrat historia. Quod quidem et spiritualiter hodie quoque patiuntur, sustinentes non famem panis, neque sitim aquæ, sed famem audiendi sermonis Dei. » Pseudo-Basiliius (v, 13, num. 165): Ταῦτα καθ' ἱστορίαν δυνατὸν τυχεῖν τῆς ἐξηγήσεως ἐπὶ τῶν καιρῶν τῆς ἐσχάτης πολιτορχίας τῶν Ἰουδαίων, τῶν μὲν εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπαχθέντων... τάχα δὲ καὶ ἡ ἀληθὴς νέκρωσις οὐ διὰ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ διὰ δίψαν ὕδατος τούτου τοῦ αἰσθητοῦ, ἀλλὰ διὰ λοιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Pseudo-Basiliius eodem in loco sic loquitur: Ἐκεῖνα λέγομεν, ὅτι οἱ διώκοντες τὸ μέθυσμα... τοῖς δὲ ἔργοις Κυρίου ἐμβλέπειν μὴ ἀνεχόμενοι, διὰ τὸ φιλήδονοι εἶναι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι, αἰχμάλωτοι γίνονται καὶ ἐπιχειροῦντες τοῖς ὑπαντατοῖς. Ἀλλὰ καὶ πλῆθος ἐν αὐτοῖς νεκρῶν ἐγενήθη διὰ λοιμὸν, καὶ ὕδατος ἀπορίαν. Hieronymus manifeste vestigiis iisdem insistens, sic scripsit col. 52: « Qui surrexerunt maue ad sectandam siceram, et permanserunt in ebrietate usque ad vesperam, et voluptate ac deliciis occupati, opus Domini respicere noluerunt, nec opera manuum ejus contemplati sunt: propterea ducti sunt in captivitatem... et in ipsa captivitate fame perierunt ac aruerunt siti. » Pergit pseudo-Basiliius sic (5, 14,

num. 166): Οὐ γὰρ δὴ ζῶν τι ὁ φῆς, οὐδὲ δύναμις ἐπιτεταγμένη τοῖς ἀποθνήσκουσι, κατὰ τὴν μυθοποιαν τῶν ἔξωθεν. Haud aliter Hieronymus, cuius sunt hæc columna 52: « Infernus autem animal habere dicitur, non quod animal sit, juxta errorem quorundam. » Pseudo-Basiliius (v, 17, num. 170): Δεθέντες χειρῶν καὶ ποδῶν οἱ καταδικασθέντες ἐκβάλλονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. Hieronymus col. 53: « Conviva quoque cœnæ Dominicæ, vestem non habens nuptialem, vincius pedibus ac manibus ejicitur in tenebras exteriores. » Sic prosequitur Hieronymus: « Et Dominus venit, ut his qui erant in vinculis diceret, *Exite*⁴², et qui versabantur in tenebris, *Revelamini*⁴³. » Quæ verba haud dubie expressa quoque sunt ex Græcis illis (v, 17, num. 171): Δυνατὸν μέντοι γενόμενον ἀμαρτίας ἀκολουθῆσαι Χριστῷ τῷ ἐροῦντι τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, Ἀποκαλυφθήσεται. Hieronymus eadem col. 53: « Achatophel quoque et Judas... periere suspendio, putantes malum conscientiæ præsentem morte finire, et nihil esse post mortem. » Pseudo-Basiliius (ibidem): Ἀχίτοφελ καὶ Ἰούδας... τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον τοῦ αὐτομάτου προετίμησαν. Οὐκ ἂν γὰρ πιστεύοντες περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀπηγγονίσαντο. Hieronymus col. 55: « Juxta tropologiam ante jam diximus, quod sacerdotes ingressuri tabernaculum Dei, non debeant vinum bibere et siceram. Quibus nunc addimus, quod Nazaræis quoque præceptum sit, qui se sanctificant Domino, ut vinum et siceram, et omne quod de uvis est, non bibant nec comedant, ne uvam quidem passam, et acetum ex vino. Sed et in Proverbiis præcipitur: *Potentes, qui iracundi sunt, vinum non bibant, ne, cum biberint, obliviscantur sapientiæ*⁴⁴. » Pseudo-Basiliius (v, 22, num. 176): Καὶ τοῖς ἱερεῦσιν ἀπαγορεύει ὁ νόμος εἰσερχομένοις εἰς τὰ ἅγια, οἶνον καὶ σικερά κερῆσθαι· καὶ τοῖς καλουμένοις Ναζωραίοις... καὶ ἐν ταῖς Παροιμίαις ὁ Σολομών φησιν· Οἱ δυνάστες θυμώδεις εἰσιν, οἶνον μὴ πινέτωσαν, ἵνα μὴ πίνοντες ἐπιλάβωνται τῆς σοφίας. Hieronymus columna 56: « Et in alio loco legimus: *Domine, ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripas*⁴⁵. Et Jeremias: *Corripe nos, inquit, Domine, verumtamen in judicio, et non in furore*⁴⁶. Furere autem Dominus dicitur⁴⁷, non quod humanis perturbationibus subiaceat... Quæ sit autem manus quæ extenditur, vel elevatur super populum peccatorem, Job loquitur manifestius: *Manus enim Domini tetigit me*⁴⁸. Unde et diabolus sciens potentem manum Domini, et brachium quod universis gentibus revelatum est, dicit ad Dominum· *Mitte manum tuam, et tange omnia quæ habes, nisi in faciem benedixerit tibi*⁴⁹. » Pseudo-Basiliius: Οὐδὲ γὰρ πάθος Θεοῦ, οὐδὲ αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ αὐτοῦ συμβεβηκός... κατὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι Ἐν θυμῷ αὐτοῦ ταραξεί αὐτοῦς... ὅτι τότε λαλήσει πρὸς

³⁸ Isa. xvi, 9. ³⁹ Psal. lxi, 2. ⁴⁰ Psal. c, 8. ⁴¹ Psal. xxi, 6. ⁴² Matth. xii, 12, 13. ⁴³ Isa. xli, 9. ⁴⁴ ibid. ⁴⁵ Prov. xxi, 4. ⁴⁶ Psal. vi, 2. ⁴⁷ Jer. x, 24. ⁴⁸ Psal. ii, 5. ⁴⁹ Job ix, 21. ⁵⁰ Job ii, 5.

αὐτοῦς ἐν ἔργῳ αὐτοῦ· χεῖρα λέγων τὴν κολαστικὴν δύναμιν, κατὰ τὸν Ἰωβ· *Χεῖρ γὰρ Κυρίου ἡ ἀψαμένη μου ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ τοῦ διαβόλου χεῖρα λέγοντος ἐν τῷ καιρῷ τῆς κολάσεως· Οὐ μὴρ δὲ, ἀλλὰ ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἄψαι τῶν ὀστέων αὐτοῦ.* Hieronymus col. 61 : « Et Abraham, postquam vidit Dominum, et audivit vocem ejus, terram et cinerem esse se dicit ⁵¹. » Pseudo-Basilii (vi, 1, num. 182) : Ἐπεὶ καὶ ὁ Ἀβραάμ, ὅτε ὤφθη αὐτῷ ὁ Θεὸς, τότε ἀναγράφεται εἰρηκῶς τὸ, Ἐγὼ δὲ εἰμι γῆ καὶ σποδός. Hieronymus col. 69 : « Ergo sicut profundum, infernum significat; ita excelsum supra cœlos intelligere debemus... Quod utrumque ad typum pertinet mortis Domini et ascensionis : *Qui enim descendit, ipse est qui et ascendit* ⁵². Et in Apostolo legimus : *Ne dixeris in corde tuo : Quis ascendet in cœlum? hoc est Christum deducere; aut, Quis descendet in abyssum? hoc est Christum de mortuis reducere* ⁵³. » Pseudo-Basilii (7, 11, num. 198) : Ἡ τάχα βάθος σημαίνει τὰ κατώτατα τοῦ ἕδου, ὕψος δὲ τὴν ὑπερουράνιον χώραν, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἡμῖν παρίστησι λέγων· *Μὴ εἰπῆς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, τίς ἀναθήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τουτέστι Χριστὸν καταγαγεῖν· ἢ τίς καταθήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τουτέστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.* Ἐπεὶ οὖν ὁ καταβάς αὐτός ἐστι καὶ ἀναβάς, τὸ εἰς βάθος καὶ εἰς ὕψος σημείον περὶ τῆς καθόδου ἀν εἰη λεγόμενον τῆς τοῦ Κυρίου· καὶ ὁ ἀναβάς αὐτός ἐστιν ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν. Hieronymus col. 70 : « Et hoc notandum quod Achaz rege impiissimo nolente signum petere, sermo propheticus ad domum David... convertatur. » Pseudo-Basilii (7, 12, num. 199) : Οὐ γὰρ εὐλαβεῖς τινὲ παρητεῖτο τὴν αἰτησιν τοῦ σημείου ὁ Ἀγάς... ἀποστρέψας γὰρ τὸν λόγον ἐπὶ τοῦ Δαβὶδ, etc. Quæ refert Hieronymus, col. 71, de puella cujus sit mentio in Deuteronomio, et de Abisag, ea ipsa quoque e Græcis expressa esse negari non potest. Velim conferas Latina cum Græcis num. 201. Hieronymus col. 76 : « Quidam prophetissam sanctam Mariam interpretantur, quam prophetin fuisse non dubium est : ipsa enim loquitur in Evangelio : *Ecce enim amodo beatam me dicent omnes generationes.* » Pseudo-Basilii (8, 3, num. 208)⁵⁴ : « Ὅτι δὲ προφητικὴ ἡ Μαρία... οὐδὲς ἀντερεῖ, μεμνημένος αὐτῆς τῶν βῆμάτων... Ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσθε με πᾶσαι αἱ γῆραι. Hieronymus col. 82 : « Hoc scire debetis, quod unaquæque gens proprios consulat deos, et de vivorum salute mortuos sciscitetur. » Pseudo-Basilii (8, 19, num. 218) : Ἐκαστον ἔθνος τῷ ἑαυτοῦ θεῷ προσάγει τὴν περὶ οὐ βούλεται μαθεῖν ζητήσιν... νεκροὺς γὰρ θεοὺς ὑποθέμενοι, αὐτοὺς ἐπερωτῶσι περὶ τῶν ζώντων. Et alia id genus congerere paraveram; sed nihil opus esse arbitror, cum ex allatis testimoniis satis superque constet multa ab Hieronymo e Græcis aut conversa

A aut expressa esse. Cum igitur commentarium eum qui nomen Basilii præfert, non noverit Hieronymus, nec credibile sit commentarii scriptorem Hieronymiana Græce reddidisse, præsertim cum in manibus omnium essent commentarii Græci, unde facilius haurire poterat, certe neuter ab altero quidquam sumpsisse putandus est. Quare, ut mihi quidem videtur, dubitari vix potest quin uterque, et Hieronymus et commentarii scriptor ea quæ exscriptimus loca ab Eusebio sumpserit, quandoquidem ejus in *Isaiam* commentarios ab utroque compilatos esse aliunde novimus. Illud tamen notatum volo, scriptorem commentarii ab Hieronymo in eo dissidere, quod ille Eusebii fragmenta in suum commentarium ad verbum transferat; hic vero ita Eusebiana mutuatur, ut ea et ornando et addendo sua quodammodo efficiat. Ex quibus omnibus colligere licet eum, qui imperfectum illum in *Isaiam* commentarium scripsit, maximam sui operis partem ab Eusebio ad verbum mutuatum esse. Quod enim notavimus sumptum fuisse ab Hieronymo e commentariis Eusebii, id quoque præter cætera sibi sumpsit hic plagiarium. Quis autem futurus est tam iniquus rerum æstimator, ut magnum Basilium tot ac tantorum furtorum reum existimet?

62. Temere non fuit, quod notavimus aliquanto ante, num. 66, auctorem imperfecti commentarii e variorum scriptorum fragmentis opus suum composuisse. (a) Et quidem ea est verborum atque sententiarum confusio in hoc commentario, tamque sæpe eadem Scripturæ loca bis aut ter aut amplius explicantur, ut quodam quasi impetu in ejusmodi suspicionem adducti simus. Ita autem esse, quæ ex ipso Basilio subjicimus exempla evidenter probant. Basilii igitur hæc sunt e prima oratione in *jejunium* : Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ὁ φησὶν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι Ὅσον εἰ ἐξώθεν ἄνθρωπος διαφθίρεται, τοσοῦτον ὁ ἔσωθεν ἀρακιννοῦται. Καὶ τὸ, Ὅταν ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι... Ἐκ γὰρ τῆς παχέας τροφῆς οἷον αἰθαλόδεις ἀναθυμιάσεις ἀναπεμπόμεναι, νεφέλης δίκην πυκνῆς, τὰς ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγγινομένας ἐλλάμψεις ἐπὶ τὸν νοῦν διακρίπτουσιν. « Hoc enim est quod ait Apostolus, quod *Quantum externus homo corrumpitur, tantum internus renovatur* ⁵⁵. Item illud : *Cum infirmor, tunc potens sum* ⁵⁶... Nam fuliginosæ quædam exhalationes e pingui alimento emissæ, densæ nubis instar infusam animæ a Spiritu sancto illustrationem intercipiunt. » Hæc sibi sumpsit pseudo-Basilii (num. 32), cum interpretaretur illud : *Jejunium et otium et sollemnitates vestras odit anima mea* ⁵⁷. Quin et alia adjici possunt e secunda oratione de jejunio, ubi sic legitur sub finem : Οὐ μέντοι ἐξαρκεῖ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐποχὴ τῶν βρωμάτων πρὸς τὴν ἐπαινετὴν νηστειάν· ἀλλὰ νηστεύωμεν νηστειάν δεκτὴν, εὐάρεστον τῷ

⁵¹ Gen. xviii, 27. ⁵² Ephes. iv, 10. ⁵³ Rom. x, 6, 7. ⁵⁴ Luc. i, 48. ⁵⁵ II Cor. iv, 16. ⁵⁶ II Cor. x, 12. ⁵⁷ Isa. i, 14.

(a) Lege interpretationem capituli v.

Θεῶν... Ἀπὸ μέντοι τῆς ἐν τῷ κρυπτῷ νηστείας φιλαξώμεθα, περὶ ἧς ὁ προφήτης ἀπεύχεται λέγων· *Οὐ λιμοκτονήσει Κύριος ψυχὰς δικαίων· καὶ τὸ, Οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλειμμένον, οὐδὲ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ζητοῦν ἄρτους.* « Autamen ad hoc, ut laudem promereatur jejuniū, non est per se satis abstinere a cibis, sed jejuniū jejunemus acceptabile, Deo gratum... Rursus ab interno mentis jejunio caveamus, quod et propheta deprecatur, his verbis: *Non occidet Dominus fame animas iustorum* ⁶⁵, ac rursus: *Non vidi justum derelictum, nec semen ejus querens panem* ⁶⁶. » Hæc quoque reperire est apud pseudo-Basilium (I, 14, num. 31 et 32) in eadem Isaiaë verba, sic tamen, ut de suo aliqua interserat. Exemplum aliud hic proponere libitum est ex oratione in ebrietatem et luxum, ubi Basilium sic loquitur: *Σίκερα, πᾶν τὸ δυνάμενον μέθην ἐμποῖσαι πόμα τοῖς Ἑβραίοις ὀνομάζειν σύνθηες. Οἱ οὖν ἀρχομένης ἡμέρας περισκοποῦντες, τοῦ πότου γίνονται, καὶ οἰνοπόκλια καὶ καπηλεῖα περιαθροῦντες, καὶ ἀλλήλους ἐπὶ τὸ πίνειν παραλαμβάνοντες, καὶ πᾶσαν τῆς ψυχῆς τὴν μέριμναν περὶ τὴν τῶν τοιούτων φροντίδα καταναλίσκοντες, οὗτοι ὑπὸ τοῦ προφήτου καταθρονοῦνται, ὡς καιρὸν οὐδένα ἑαυτοῖς πρὸς τὴν τῶν θαυμασίων τοῦ Θεοῦ κατανόησιν ἀπολείποντες. Οὐ γὰρ ἀγοῦσι σχολὴν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἀνανεῦσαι πρὸς οὐρανὸν, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ κάλλη καταμαθεῖν, καὶ πᾶσαν τὴν ἐν τοῖς οὖσι διακόσμησιν ἐπισκέψασθαι, ὥστε ἐκ τῆς τούτων εὐταξίας τὸν Δημιουργὸν ἐνοήσῃαι· ἀλλ' εὐθύς ἀρχομένης ἡμέρας, κοσμοῦσιν ἑαυτῶν τὰ συμποσία τάπησι ποικίλοις καὶ ἀνθίνοις παραπετάσμασι, σπουδῆν τε καὶ ἐπιμέλειαν εἰς τὴν τῶν ἐκπομάτων παρασκευὴν ἐπιδείκνυνται, ψυκτῆρας καὶ κρατῆρας καὶ φιάλας, ὡς ἐν πομπῇ τινι καὶ πανηγύρει, διατιθέντες, ὡς ἂν τὸ τῶν ἀγγείων διάφορον τὸν χόρον αὐτοῖς ὑποκλέπτῃ, καὶ ἡ τῶν ἐκπομάτων ὑπαλλαγή καὶ μετέθεσις ἑαυτῶν αὐτοῖς εἰς τὸ πίνειν διατριβὴν ἐμποιῇ. Συμποσίαρχοι δὲ τινες ἐπὶ τούτοις καὶ ἀρχαιονοχοὶ, καὶ ἀρχιτρικλινοὶ, καὶ τάξις ἐν ἀταξίᾳ, καὶ διάθεσις ἐν ἀκόσμῳ πράγματι ἐπινενοῦνται· ἴν', ὡς περ ταῖς ἀρχαῖς ταῖς ἐξωθεν ἐκ τῶν δορυφορούντων ἢ σεμνότης συναύξεται, οὕτω καὶ τῇ μέθῃ οἶον βασιλίδι τινὶ θεοραπειαν περιστήσαντες, τὸ ἰπνευδίστον αὐτῆς τῷ ὑπερβάλλοντι τῆς σπουδῆς περιστέλλωσι. Στέφανοι* ^D ἐπὶ τούτοις καὶ ἄνθη καὶ μύρα καὶ θυμιάματα, καὶ μυρίαί τινες ἐξωθεν θυμῆδιαι, πλεονα τὴν ἀσχολίαν τοῖς ἀπολλυμένοις παρασκευάζουσιν. « Potum omnem, qui inebriare potest, solent Hebræi siceram appellare. Itaque qui ineunte die explorant ubi fiant computationes, quique et œnopolia ac caupones collustrantes, se mutuo ad computandum conjungunt, ac omne animi studium sollicitudinemque in ejusmodi curis insumunt, hos propheta deplorat, tanquam qui nullum sibi tempus ad Dei miracula consideranda reservent. Nec enim oculis eorum otium est suspiciendi in cœlum, ejusque pulchritudinem condiscendi, et omnem rerum conditarum or-

atum expendendi, ut ex recto horum ordine Opificem intelligant. Sed statim incipiente die conviviorum suorum loca tapetibus variis ac floridis aulæis ornant; atque studium ac diligentiam in poculis apparandis ostendunt, vasa ad refrigerandum vinum craterasque et phialas velut in pompa aliqua ac conventu publico disponentes, ut vasorum diversitas satietatem ipsis surripiat, et alternatio poculorum ac permutatio eos diu in bibendo detineat. Adsunt insuper quidam convivii magistri, ac pincernarum principes, necnon architriclini; imo ordo in confusione, ac dispositio in re incompasita excogitatur: ut quemadmodum sæculi magistratibus ex satellitibus major auctoritas accedit, ita etiam ebrietati velut reginæ cuidam famulitium præbentes, studio quam maximo dedecus ejus ac turpitudinem contegant. Præterea corona, flores, unguenta, suffitus et innumera quædam externa oblectamenta perditos diutius occupant. » Hæc legere est apud pseudo-Basilium eo loco, ubi interpretatur illa (v, 11, num. 154): *Væ, qui surgunt mane, et siceram sequuntur, qui expectant vesperam* ⁶⁶, etc. Videas quidem pseudo-Basilium ut superius, ita hic pauca de suo Basilianis immiscuisse: sed eorum pars in eadem oratione statim legitur. Quale est illud: *Οἱ ἡττώμενοι, νικῶντες, πάντες μεθύουσιν.* Item illud: *Ἐλεεινὸν θέαμα Χριστιανῶν ὀφθαλμοῖς.* Neque vero satis fuit pseudo-Basilio fragmentum tantum ex hac Basilii oratione sibi sumere. Ibidem ex ea sumpsit et illa: *Οἱ μένοντες τὸ ὄψε, καὶ διημερεύοντες ἐν τῇ μέθῃ ὡς μηδένα καιρὸν ἑαυτοῖς παρέχειν εἰς τὸ εἰς ἔργα Κυρίου ἐμβλέπειν, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ κατανοεῖν. Ὁ γὰρ οἶνος αὐτοῖς συγκαύσει· διότι τὸ ἐκ τοῦ οἴνου θερμὸν ἐγγίνόμενον τῇ σαρκί, ἕξαμμα γίνεται τῶν πεπυρωμένων βελῶν τοῦ ἐχθροῦ· τὸν μὲν γὰρ λογισμὸν καὶ τὸν νοῦν ὁ οἶνος καταβαπτίζει. « Qui respiciant vesperam, et diem in ebrietate transigunt sic, ut nullum sibi dent tempus ad opera Domini inspicienda et ad opera manuum ejus consideranda. *Vinum enim eos comburet*, propterea quod vini calor carni accedens, igniculus sit ignitorum inimici jaculorum. Vinum namque rationem demergit et mentem. » Hæc, inquam, edita invenias apud pseudo-Basilium in eo quem indicavi loco (v, 11, num. 156), non continenter quidem, sed paucis quibusdam interjectis. Ex his patet, quod maxime notatum volo, scriptorem commentarii ita psalmos aliquos citare in interpretando Isaiâ, ut inde occasionem arripiat Eusebiani in *Psalmos* commentarii compilandi. Ego autem præstare ausim, Basilium, cum tam sæpe in suis operibus non controversis psalmos citet, nunquam tamen hac occasione inductum fuisse, ut eum, quem mox dixi, Eusebii commentarium unquam compilaret. Cur ergo in interpretando Isaiam aliter se gessisset?*

65. Hæc sunt, quibus adductus, a communi veterique sententia discedere non dubitavi. Nec enim mihi persuadere possum, nec unquam potero, gra-

⁶⁵ Prov. x, 3. ⁶⁶ Psal. xxxvi, 25. ⁶⁷ Isa. v, 11.

vissimum eundemque disertissimum scriptorem Basilium tam inepte tamque ineleganter locutum fuisse, eumque non raro eadem Scripturæ loca ter aut quater præpostere explanasse. Neque unquam adducar ut credam ipsum maximam sui commentarii partem ex Eusebiana interpretatione ad verbum mutuatum esse. Et vero mihi persuasissimum est, tum ob fragmenta quæ retulimus, tum ob styli similitudinem, imperfecti illius in *Isaiam* commentarii partem maximam ex Eusebii in eundem prophetam commentario ad verbum sumptam esse; et præstare ausim, si unquam Eusebianus ille commentarius integer in lucem prodeat, rem eventu comprobatum iri. Sane quidvis potius, quam ut Basilium tot furtorum suspectum habeam. Et multo magis in hac mea sententia confirmor, dum mihi in mentem venit, ejus de quo agimus operis auctorem nulla etiam ex ejusdem Eusebii in *Psalms* commentariis ad verbum complasse; quod quam absurdum sit et Basilio Magno indignum, nemo, opinor, non videt. Nolim dicas, si tot ac tanta Eusebii fragmenta hodie in omnibus hujus commentarii exemplaribus tum excusis, tum manu exaratis inveniantur, culpam esse non ipsius scriptoris, sed librarium, qui interdum, ut notum est, aliena genuinis attexuere. Fateor enim librarios, cum aliqua opera exscriberent, nonnunquam aliquid addidisse: sed id fere contigit in iis orationibus, quæ habitæ sunt ad populum, quæque scriptæ sunt non ab ipso auctore, sed ab aliquo auditorum qui notis scribere nosset. Et enim si quid excidisset imperito alicui notario, id ex aliorum scriptis supplere non verebantur librarii. Quod autem attinet ad longiora opera, quæ ab ipsis auctoribus scribebantur, nec pronuntiabantur publice, in his non ita multa a librariis addita fuisse invenimus. Neque vero difficile erat, si quid additum fuisset, librarium dolum ac fraudem detegere, cum eorum exemplaria cum autographis conferre cuique liceret. Præterea, ut mihi quidem videtur, nunquam librariis in mentem venisset Eusebii in *Psalms* commentarium compilare. Hoc enim non in alium convenit, quam in ipsum auctorem, qui cum scribendi inopia laboraret, hinc inde ad conficiendum librum adjumenta quærebat. Arbitror profersi non posse aliud ullum exemplum scriptoris alicujus, qui, cum *Isaiam* interpretari vellet, multa ex Eusebii in *Psalms* commentario sumpserit. Res est enim tam nova, ut nisi oculis ipsis cerneretur, fidem vix haberet. Et quidem Hieronymus et Procopius, qui, cum *Isaiam* interpretarentur, tam multa ex Eusebii in eundem prophetam commentario mutuati sunt, tamen ne cogitarunt quidem quidquam ex ejusdem Eusebii in *Psalms* commentario mutuari. Hoc decebat hominem qui, cum de suo scribere nullo modo posset, et tamen scribere instituisset, saltem aliorum scripta undecunque compidabat. Certe quidem mihi facile fuerit plura addere ad hanc nostram

A sententiam stabilendam, nolo tamen. Vereor enim ne, qui hæc legent, in re aperta plus satis immoratum esse me judicent: sed meminerint velim, veterem opinionem, tot celeberrimis viris omnis ætatis probatam, nonnisi vi argumentorum atque copia ex animo evelli.

64. De ipso commentario, deque ejus auctore aliquid jam dicere operæ pretium est. Etsi enim hoc opus in numero spuriorum a nobis reponitur, statim tamen rejectum id, aut omnino contemptum nolimus. Et quidem si nihil aliud, certe antiquitas illud commendat. Scriptum enim ipsum fuisse ipsa Basilii ætate obscurum non est. Nam quod narratur de idolis (pag. 445), quæ jam neglecta in speluncas cavernasque et abstrusissima loca dejiciebantur, id sæculo quarto optime convenit. Neque non aperte eandem temporis notam indicat, quod initio capituli decimi editum invenimus, Anomæorum scilicet hæresim tunc temporis pullulasse. Nemo enim qui rerum ecclesiasticarum non omnino rudis sit, pessimam illam hæresim quarto sæculo ortam fuisse ignorat. Quare si quid eo in commentario occurrit, quod aut ad dogma, aut ad traditionem, aut ad disciplinam ecclesiasticam pertineat, id ob antiquitatis reverentiam plurimi faciendum esse arbitramur. Non negamus quidem id opus indiserte ab indiserto auctore conscriptum fuisse, sed non propterea auctoritate omni carere debet, cum ab homine et antiquissimo et probissimo conscriptum fuisse videatur. Hæc de commentario: nunc de ejus auctore reliquum est ut dicamus. Sunt qui existiment commentarii scriptorem episcopum fuisse: sed id ex illius verbis colligi certo posse non puto (pag. 417 et 509). Docet quidem aliquando se populi principem esse, seque ei præfici: at non episcopi solum, sed ipsi etiam presbyteri suo modo plebis principes sunt, eique præficiuntur. Equidem ea de re nihil certi statui posse judico, sed mihi tamen nescio quomodo verisimilius sit illum interpretem non alium quam presbyteri gradum obtinuisse. Eoque libentius in sententia permaneo, quod litteris proditum sit hunc commentarium a Basilio quidem compositum fuisse, sed post ejus mortem presbyteri ejusdam opera in lucem prodisse (a). Mihi enim probabilissimum videtur, presbyterum, qui hoc opus mortuo jam Basilio in lucem edidisse dicitur, eundem esse, qui et illud proprio Marte elucubravit. Ut ut hæc sunt, dubitari non potest quin scriptor, quisquis est, Basilium in aliquibus imitari studuerit. Notum est enim hanc dicendi formulam, ἐν τοῖς κατόπις, Basilio perquam familiarem esse: qua et ille commentarii scriptor sæpissime usus fuisse comperitur. Nec prætereundum silentio, videri scriptorem Cappadociam patriam habuisse. Nam alicubi varias gentes enumerare cum instituisset (p. 425), quasi popularibus suis gratificari vellet, Cappadociam primam nominat.

(a) *Lege Vitam Basilii a Tillemontio vernacula lingua scriptam, pag. 683.*

§ XI. De libris in Eunomium.

65. Egregios quidem in *Eunomium* libros a Basilio Magno conscriptos fuisse, cum ex aliorum veterum, tum ex Hieronymi testimonio notum est: sed quot ab eo editi sint, neque Hieronymus, neque ullus alius auctor idoneus litteris prodidit. Hinc, ut fit, ortæ sunt contentiones inter eruditos, aliis aliam opinionem defendentibus. Pars quidem maxima vulgatos quinque libros tribuunt Basilio nostro: sed nonnulli tamen, inter quos Erasmus numerare licet, adversam sententiam ita tumentur, ut ei quidem ascribant tres priores libros, sed duos posteriores ipsi tribui debere negent. Dissident quoque inter se tum calamo notati, tum typis descripti libri. Combefisius enim in suo *Basilio recensito*, tomo II, pag. 27, monet ultimos duos libros in uno codice Regio desiderari: similiter et in editione Veneta, quæ ex Stephani Sabii officina anno 1535 prodit, tres tantum priores exstare constat. Codicem eum, in quo, teste Combefisio, exarati sunt solum priores tres libri, non reperi ego in bibliotheca Regia: sed inciderunt in manus alii sex præter unum Colbertinum, in quibus omnibus, ut verum fatear, hi quinque libri pariter Basilio Magno tribuuntur. Monere juvat, reperiri in Regio quinto codice initio libri quarti notam quamdam, quam hic exscribendam censeo. Est autem ejusmodi: Καὶ περὶ τούτου τοῦ λόγου διάφορος παρὰ πολλοῖς δόξα κρατεῖ, τῶν μὲν λεγόντων αὐτὸν τοῦ ἀγίου Βασιλείου, τῶν δὲ ἀντιλεγόντων μὲν, οὐ κατηγορούντων δὲ, ὡς τι ἀπεμφαίνον ἔχοντος. «Etenim de hoc libro multi varie sentiunt: alii quidem dicunt illum esse sancti Basilii, alii vero negant; sed tamen eum non condemnant, quasi absurdi aliquid contineat.» Ex quibus intelligitur, non unam omnium de hoc libro fuisse sententiam apud Græcos: sed alios aliud sensisse. Nolim quidem ex similibus notis probari statim opinionem aliquam, aut improbari: sed eas tamen non omnino contempnendas esse puto. Etenim si nihil aliud inde consequimur, certe eruditus hominibus rei examinandæ datur occasio. Percuperem ego ejusmodi quæstionem obscuram sane et perdifficilem ea qua par est diligentia jam agitatam fuisse ab aliquibus viris harum rerum peritis, et linguæ Græcæ imprimis intelligentibus, qui mihi tanquam in bivio versanti duces essent et signiferi: sed quo gravius erat argumentum, eo magis neglectum fuisse dici potest. Nunc ergo celebrem de quinque in *Eunomium* libris quæstionem diligentius examinare conabor; et quoniam in re tali quidquam dissimulare non licet, dicam quidem bona fide quod sentio, sed sic, ut meam sententiam proponam potius, quam proferam.

66. Fatebor igitur me, cum ultimos duos in *Eunomium* libros legerem, incidisse vel invitum in suspitionem. Animadverti enim, quod jam animadvertent multi, eos a tribus prioribus genere dicendi quam maxime differre, eamque diversitatem

A tantam esse, ut si Basilius horum auctor esse dicatur, eum sui dissimillimum fuisse oporteat. Et vero verba, dictio, phrasis, et, ut paucis absolvam, omnia conspicuas ac certas peregrinitatis notas videntur præferre. Nova sunt verba et apud Basilium inusitata, nova quoque loquendi genera; et universe dicam, tantam esse diversitatem dictionis, ut qui eam non videt, lippiat necesse sit. Nolo mihi cito credatur: malo doctissimos quosque viros eosdemque acerrimo iudicio præditos per se experiri id quod dico: quod si fecerint, spero omnes mihi facile assensuros, duos hos de quibus agitur libros Basilio Magno tribui nullo modo posse. Jam rationes et argumenta, quibus hæc nostra suspicio nititur, in medium adducere operæ pretium est. Legenti mihi librum quartum occurrit primum particula *ei*, quæ tam sæpe contra communem usum repetitur, ut nulla fere periodus inveniatur, quæ hac vocula si non incipiat. Et certe eo magis tam frequenti hujus vocis repetitione offendebar, quod ex ea brevibus quædam argumenta ducantur, nihil aut exquisiti, aut validi habentia, et prorsus indigna, quorum auctor dicatur oratorum præstantissimus Basilius. Hanc vocem aliquoties adhiberi nihil vetat: sed eam passim et quolibet loco ad satietatem usque repeti, ut optimorum quorumque scriptorum, ita Basilii consuetudo non patitur. Alia orationis vitia persequi omnia longum cum sit, pauca e multis, ut quidque occurrat, proferemus. Hæc legimus non longe ab initio (p. 279): *Εἰ μὴ γεννήσεως τὸ μονογενές, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀσύγκριτον, μονογενῆς καὶ ὁ Πατήρ. Ἀσύγκριτος γάρ.* «Si unigenitum generationis non est, sed propterea quod est incomparabile, unigenitum etiam Pater est.» Scio suam cuique sententiam esse, et alios aliter sentire solitos: puto tamen neminem futurum, qui id loquendi genus, *Εἰ μὴ γεννήσεως τὸ μονογενές*, Basilianum esse dicat. Paulo post ita legitur (p. 279): *Ὅν γὰρ ὁ δημιουργὸς οὐ κατὰ φύσιν, πῶς τὰ δημιουργηθέντα κατὰ φύσιν;* «Quorum enim conditor non secundum naturam est, quomodo condita secundum naturam erunt?» Quibus in verbis vitium inesse vident, opinor, omnes. Scriptor enim, si recte loqui voluisset, aut sua familiari particula *ei* uti debuerat, hoc modo: *Εἰ γὰρ ὁ δημιουργός, etc.* «Si enim conditor non secundum naturam est, quomodo condita secundum naturam erunt? aut si voce *ὦν* uti vellet, sic scriptum oportuerat: *Ὅν γὰρ ὁ δημιουργὸς οὐ κατὰ φύσιν, πῶς ταῦτα κατὰ φύσιν;* «Quorum enim conditor non secundum naturam est, quomodo ea secundum naturam erunt?» Sed alia prosequamur. Ita igitur libro quinto loquitur (p. 300): *Οἱ ἐμοὶ λόγοι, Σολομών φησιν, ὑπὸ Θεοῦ εἰρηναί. Καὶ ὁ Παῦλος, ὑπὸ Χριστοῦ ἔπει,* etc. «Sermones mei, inquit Salomon, dicti sunt a Deo. Et Paulus, a Christo.» Potuit sane tam inepte tamque absurde loqui scriptor infamæ notæ, sed non magnus ille Basilius, qui, si eloquentia non omnes superavit, certe a nullo unquam superatus est. Nec meliora puto illa, quæ non ita multo infra legun-

tur (p. 306): Εἴρηται ταῦτα, καὶ ἔστι καλῶς, ὡς ἔστι, τοῖς ἀπεριέργως πιστεύουσιν εἰς Θεόν, etc. «Hæc dicta sunt, et sunt recte, sicuti sunt, iis, qui sine curiosa investigatione credunt in Deum, » etc. Hæc enim cum lego, Græculum balbutientem audire mihi videor. Libet referre et jilla, quæ mox sequuntur (p. 308): 'Ἀλλὰ καὶ τῷ ὕδατι συναριθμῆσθαι αὐτὸ φῆς, ὡς τῆς κτίσεως ἔν. « Sed et cum aqua dicis eum numerari tanquam qui creaturæ sit. » Interpretari ad verbum volui, ut sermonis inconcinnitas asperitasque lectorem magis moveat. Nam libens quærem quid sibi velit illud, 'Ὡς τῆς κτίσεως ἔν, « tanquam qui creaturæ sit: » aut potius quærerem, an barbarus aut Scythia inconcinnius unquam et inelegantius locutus sit.

67. Auctorem male loquentem hactenus audivimus: nunc eundem pejus ratiocinantem audiamus. Ita igitur loquitur, ubi ostendit vocem *ingenitus* substantiam ipsam non esse, sed unum quoddam ex nominibus, seu modum quemdam existendi: Εἰ ὁ γνῶς, ὅτι ἀγέννητός ἐστιν ὁ Θεός, ὃ τί ποτέ ἐστιν ὁ Θεός ἀκριβῶς ἔγνω, μείζων δὲ οὐδὲν ἐστὶ τοῦ τὸν Θεὸν κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν γνῶναι, ἀλλ' αἵτι ἐστὶν ἡ αἰώνιος ζῶη· ὁ διδάσκει ἡμᾶς, ὅτι ἀγέννητός ἐστιν ὁ Θεός, μείζων εὐρεθήσεται ὢν ὁ Θεός ἡτοίμασε τοὺς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Ἐκείνων γὰρ οὐδὲν δυνατὸν ἀνθρώπων ὄντα γνῶναι· ὢν οὔτε ὀφθαλμός τις εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη. Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀμαρτωλοὶ τὸ ἀγέννητος ὄνομα ἤκουσαν. Τὸ μείζων οὖν ἦ δι' αὐτοῦ ἦ δι' ἐτέρου ὁ Θεός τοὺς ἀμαρτωλοὺς διδάσκει, τὸ ἦεν καὶ μὴδὲν εἰς ζῶην αἰώνιον συντελοῦν τοῖς δικαίοις ἐφύλαξε. Καὶ πῶς οὐκ ἄστονον; « Si is qui cognovit Deum esse ingenitum, quid tandem sit Deus accurate cognovit, rursus si nihil majus est quam Deum secundum naturam ipsius cognoscere, imo si hæc est vita æterna: qui nos docuit ingenitum esse Deum, is major invenietur iis quæ Deus diligentibus ipsum præparavit. Nam fieri non potest ut homo quidquam cognoscat eorum, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, quæ nec in cor hominis ascenderunt⁶¹. Atqui peccatores etiam nomen ingenitus audivere. Quod igitur majus est, id aut per se ipsum aut per alium Deus peccatores docuit: quod vero minus est nihilque ad vitam æternam confert, id justis servavit. Et quomodo hoc absurdum non est? » Hæc, etsi longiora, exscribere non piguit, quo magis character scriptoris innotescat et ingenium. Quid magis in his virari subeat, nescio, inutilitatem an ineptiam? Quid, quæso, tam verbosa ratiocinatio ad rem facit? Quid causam juvat? Quid habet momenti? Verbis ipsius scriptoris utar, « quomodo hoc absurdum non est? » Neque indignum puto quod notetur, tractari quoque in primo libro hoc idem argumentum (p. 221 et seqq.), videlicet vocem « *ingenitus* » substantiam ipsam non esse, sed nomen quoddam. At, quæso, quid fuisset hominis Basilii, si, postquam in primo libro clare ele-

ganterque ac copiose probasset vocem « *ingenitus* » substantiam ipsam non esse, sed aliquod nomen, postea de eodem argumento in libro quarto scripsisset obscure atque ineleganter? Sed non opus est nostris verbis, ut ostendatur eorum quæ in libro primo et quarto leguntur non unum et eundem auctorem esse: sed satis est, si alter locus cum altero comparetur. Nam eruditissimus quisque ut in primo libro masculinum quoddam dicendi genus mirabitur, ita in quarto debiles quasdam ratiunculas huic scriptori perfamiliares fastidiet. Paulo infra eum quem citavi locum, leguntur illa (p. 286): Εἰ ἐλάττονα ὁ Θεός δημιουργεῖν οὐκ ἠδύνατο τοῦ ἐνδὸς Υἱοῦ, διὰ τὸ μὴ πεφυκέναι, οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἄρα διάφορα δημιουργήσει, ἀλλὰ ἓν τι. « Si Deus pauciora uno Filio condere non poterat, quod naturæ suæ non convenit: igitur nec Filius condet diversa, sed unum quid. » Hæc quomodo inter se cohæreant, alius viderit. His subjungam illa (p. 291): Εἰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ἐστὶ, τὸ πιστεύειν ἡμᾶς εἰς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ (Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν Υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτόν, ἔχη ζωὴν αἰώνιον), οὐκ ἐκ θελήματος ὁ Υἱὸς, ἐπεὶ τὸ πιστεύειν ἡμᾶς εἰς αὐτόν, ἢ σὺν αὐτῷ, ἢ πρὸ αὐτοῦ εὐρίσκεται. « Si voluntas Patris est, ut nos in ejus Filium credamus (Hæc est enim voluntas ejus qui me misit, ut omnis qui videt Filium, et credit in ipsum, habeat vitam æternam⁶²), non tamen est ex voluntate Filius: quippe credere nos in ipsum, aut cum ipso, aut ante ipsum invenitur. » Quæ verba quid sibi velint, ne Mopsus quidem aut Oedipus facile, opinor, divinarit. Auctor de Abraham loquens, sic scribit (p. 314): Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ, ἐπίστευσεν ὡς αὐτός, καὶ οὐκ ἠπίστησεν ὡς ὑμεῖς. « Credidit autem Abraham Deo, credidit ut ipse, nec incredulus fuit ut vos. » Non valde admodum dubito quin vir, cum sic locutus est, pro salissimo scriptore et acutissimo haberi voluerit; sed vereor ne, cum sibi maxime placuit, aliis et frigidus et ineptus esse videatur. Præclara sunt quæ videre est aliquanto ante. Sunt autem ejusmodi (p. 312): Ἡ ὡς ἔταν ἀπὸ ὕδατος ἢ λίθου πῦρ, ἢ ἄλλης τινὸς ὑλῆς ὡσαύτως τὸ τοιοῦτον γένηται πῦρ. « Aut sicut cum ex aqua aut lapide ignis, aut ex alia quavis materia, similiter ignis fieret. » Reliqua quidem non incommode: sed puto hominem mentis compotem non fuisse, si cui se hoc probare posse speraverit, videlicet fieri ex aqua ignem. Unus omnium felicissimus est Basilii in seligendis exemplis aptis: qui ergo fieri potuit, ut exemplo tam inepto tamque absurdo usus sit? Quæ autem fuerit scriptoris diligentia, quasi præteriens adnotabo. Sic igitur scribit (p. 318): Καὶ τῆς Μαρίας λεγούσης· Κατὰ τί γινώσκειται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; « Et cum Maria diceret: Quomodo cognoscam istud, quandoquidem virum non cognosco? » Ultima verba, « Quandoquidem virum non cognosco, » Mariæ quidem esse nemo inficiabitur (ex Luc.

⁶¹ I Cor. II, 9. ⁶² Joan. VI, 40.

1, 34) : sed priora, « Quomodo cognoscam istud, » A qui hos libros Basilie tribuunt, cur hic aliter quam Zachariæ esse constat ex Luc. 1, 18.

68. Hactenus loca quædam, quæ phrasim Basilianam minus sapiant, retulimus : nunc voces multas, quas in genuinis Basilii operibus inveniri non putamus, hic simul congerere nobis propositum est. Vox *θέσις* prima occurrit. Nihil certe ea voce familiarius est scriptori, pro eo quod est « adoptio. » Frequentiora sunt exempla, quam ut aliqua in medium proferre necesse sit. Nusquam tamen, opinor, ea vox pro adoptione in sinceris ac germanis Basilii libris usurpatur. Vocem *υποθεσία*, non vocem *θέσις*, eo intellectu adhibere solet orator optimus. Certe si alias, maxime in libro *De Spiritu sancto* et in tribus primis in *Eunomium* libris nomen *θέσις* a Basilio usurpari debuerat, cum in iis de adoptione frequens sit sermo : tamen, quod ab horum lectione recens sum, præstare audeo ejus ne vestigium quidem in his exstare. Similiter vox *θεικός* frequentissime in duobus his posterioribus libris usurpata invenitur. Quam autem alienum id sit a Basilii instituto, ex ejus genuinis libris perspicere potest. Fatebor quidem vocem *θεικός* in ea oratione quæ inter diversas decima septima numeratur, legi : sed causæ sunt non leves, cur id opusculum ponamus et ipsum in subditiis. Nusquam alibi, quod sciam, ea vox reperitur. Non ita pridem, ut mox aiebam, librum *De Spiritu sancto* et tres priores in *Eunomium* libros diligenter legi, in quibus ut in reliquis genuinis Basilii scriptis non memini vocis *θεικός* ullum vestigium invenisse. Rogo jam optimos quosque viros eosdemque in legendis auctoribus versatissimos, num in more auctorum positum sit, ut quibusdam vocibus in uno aut altero opusculo sæpissime utantur, easdem vero in reliquis suis libris nunquam adhibeant, maxime si his utendi passim detur occasio. Fieri quidem potest ut fallar : sed arbitror rei tam novæ proferri exemplum nullum posse, idque *νοθείας* esse argumentum certissimum. Cum igitur hæc duæ voces, *θέσις* et *θεικός*, sæpissime occurrant in ultimis duobus in *Eunomium* libris, nec tamen legantur in tribus prioribus, neque in aliis Basilii scriptis non controversis, in quibus tamen his utendi frequens fuit occasio ; hinc effici videtur, duos hos libros posteriores D Basilio tribui non debere.

69. Eiusdem generis sunt et alia multa, quæ, quod et ipsa nonnihil ad rem faciant, non pigebit adnotare. Ducam initium ab his verbis (p. 298) : *Εὐ τῶν τῶν τῶν ὑπερκόσμιον σῶμα Χριστοῦ ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ἁγίου.* « Si igitur supermundanum Christi corpus ex Spiritu sancto est. » Nunquam, nisi valde fallor, sic corpus Christi appellat Basilium. Nec secus judicandum de illo (p. 299) : *Ἐπειδὴ δὲ Θεὸς Θεοῦ πατρὸς Ἰησοῦς, etc.* « Cum autem Deus Dei puer Jesus, » etc. Basilium sexcentis locis Christum Dominum vocat Dei « Filium : » sed nusquam eum appellat Dei « puerum, » Θεοῦ παῖδα. Dicant igitur

⁶⁸ Matth. iv, 9; Deut. vi, 15.

solebat locutus sit, seque sui dissimilem præstiterit. Illud (p. 305) : *Καὶ τὸ διὰ Ἰησοῦ πεφηνέναι σαφὲς πεποίηκεν.* « Et per Filium effulsisse clarum fecit, » videtur mihi non parum a Basiliana eloquentia alienum. Hac dicendi formula, *σαφὲς πεποίηκε*, potuit uti scriptor indisertus, non Basilium oratorum disertissimus. Peregrinitatem olet illud quoque (p. 307) : *Ἐκπομπὴ γὰρ καὶ μεταδόσει Πνεύματος τὰ γινόμενα γίνεται.* « Nam quæ sunt, emissione atque participatione Spiritus fiunt. » Et vero, si bene commemini, voce *ἐκπομπή* non utitur Basilium. Haud procul, de Davide loquens auctor sic scribit (p. 309) : *Οὐδ' ἂν τὴν τοῦ Πνεύματος παρουσίαν, δούλου καὶ κτίσματος ὄντος, ἐπὶ πάντα διήκειν ἐφασκεν ὁ ὑμνωδός.* « Neque Spiritus præsentiam, si servus et creatura esset, omnia pervadere dixisset hymnorum cantor. » Vox *ὑμνωδός* alieni aliquid et peregrini videtur præferre; nec eam puto usquam inventum iri apud Basilium. Hoc idem dictum volo de illo, *ὁ ἅγιος Παῦλος*, « sanctus Paulus. » Etsi enim Basilium frequentissime Paulum nominat; tamen epithetum illud, *ἅγιος*, nunquam, opinor, ei tribuit. Non nego quidem has voces, *ὁ ἅγιος Παῦλος*, conjungi simul in libro *De Spiritu sancto*, cap. decimo sexto : sed vocem *ἅγιος* expungendam esse, ex libris antiquis constat. Nec prætereundum illud (p. 313), Deum dici ab auctore *πανάγιον* : quam vocem apud Basilium qui quæserit, oleum perdet et operam. Sed quoniam hæc fortasse leviora quibusdam videbuntur, ea et alia id genus permulta omittamus.

70. Paulo gravior quod sequitur, ita citari verba Scripturæ in ultimis duobus in *Eunomium* libris, ut eorum auctor a Basiliano more totus discedat. Res exemplis evadet clarior. Sic igitur loquitur scriptor (p. 317) : *Οὐδὲ γὰρ προσκυνήσεις Θεῷ ἄλλοτρίῳ, γέγραπται,* ad verbum, « Neque enim adorabis Deum alienum, scriptum est. » Basilium cum Scripturam citat, primo loco ponit quod hic videmus ultimo. Nec mihi dubium est, si horum auctor esset, quin scripsisset hoc fere modo : *Γέγραπται γὰρ · Οὐδὲ προσκυνήσεις Θεῷ ἄλλοτρίῳ.* « Scriptum est enim : Neque adorabis Deum alienum ⁶⁹. » Nec aptius auctor citavit Scripturam, cum ita locutus est (p. 306) : *Ἐν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀληθῶς ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὸ γεγραμμένον, τὸ μετὰ Πατρὸς καὶ Ἰησοῦ συνδοξαζόμενον.* « Et unus Spiritus sanctus, vere Spiritus sanctus, secundum id quod scriptum est, qui cum Patre et Filio conglorificatur. » Velim discere ab aliquo, ubi Scripturarum ita scriptum sit, « Qui cum Patre et Spiritu sancto conglorificatur. » Erunt fortasse qui dicant hæc verba non in Scripturis quidem reperiri, sed in concilio Constantinopolitano primo; ob idque ipsa ob auctoritatem concilii citari potuisse. Sed si ita est, fateantur vel inviti Basilium, qui ante id tempus mortuus sit, horum librorum auctorem non

esse. Ego quidem; ut sincere loquar, non arbitror scriptorem, quicumque ille fuit, ad concilium Constantinopolitanum primum respexisse, sed ad illa Davidica, *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum*⁶⁶. Satis enim se ipse explicat, cum aliquanto post ita scribit (p. 307): Ἐπεὶ καὶ ὁ Δαβὶδ Λόγον καὶ Πνεῦμα δοξάζων, τῷ Ἀδῶφ Κυρίου τοὺς οὐρανοὺς εἰρηκεν ἰσπερεῶσθαι, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν. « Nam et David Verbum et Spiritum simul glorificans, dixit cælos Verbo Domini firmatos esse, ac Spiritu oris ejus virtutem eorum omnem. » Sed notandum, auctorem, quisquis est, non propria Davidis verba protulisse, sed illud suum glossema, « Qui cum Patre et Filio simul conglorificatur. » Jam vero nec Basilius, nec alius ullus scriptor diligens, sua ipsorum glossemata pro ipsis Scripturæ verbis unquam protulere ad aliquod dogma comprobandum. Neque vero ad confutandos hæreticos apta est hæc citandi ratio. Alioqui enim illud ab ipsis responderi posset quod jam a multis in modum proverbii dici video, glossema pejus esse contextu. Et quoniam res est magni momenti, simile exemplum rursus adducam. Sic autem scriptor loquitur (p. 303): Κατὰ τὸ γεγραμμένον· Ζωὴ τὸ Πνεῦμα, τὸ τῶν οὐρανίων δυνάμεων ἀποτελεστικόν, « Secundum quod scriptum est, Vita est Spiritus, qui potestates cælestes perficit. » Quis, quæso, si paulum modo in legendis sanctorum Patrum scriptis versatus sit, non statim credat illa, « Vita est Spiritus, qui potestates cælestes perficit, » alicubi in Scripturis totidem verbis et syllabis inveniri? Nam ut cæterorum Patrum, ita Basilii mos est, ut, cum utuntur his dicendi formulis, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὡς γέγραπται, aut similibus, tunc eorum auctorum qui ab ipsis citantur propria verba proferant. Aliter tamen se gessit scriptor, sic ut hæc verba, « Vita est Spiritus, qui potestates cælestes perficit, » propria non sint, neque Matthæi, neque Marci, neque ullius alius scriptoris sacri, sed sua ipsius verba sint, id est, hominis Scripturam commentario suo corruptentis. Et vero cum auctor ita locutus est, « Vita est Spiritus qui potestates cælestes perficit, » nihil aliud quam illa ipsa Davidis verba, « Verbo Domini cæli firmati sunt, » etc., significare voluit. Fortasse ejusmodi licentia utcumque toleranda est, cum auctorum profanorum testimonia proferuntur: sed in citandis scriptoribus sacris eam quis ferat? Profecto si propria Scripturarum verba sic immutare semel liceat, quidvis probare, quidvis negare facillimum erit. Ex quo sequeretur, ut controversiis atque contentionibus nec finis posset imponi, nec modus. Addam (nam id quoque huc referri potest), librum tertium Esdræ ab illo auctore bis citari (p. 316): quem tamen a Basilio nusquam laudatum invenimus. Nec solum citatur hic liber, sed sic, ut in ipsa

A citandi ratione aliquid a Basiliana consuetudine alienissimum proferatur. Qua de re ut existimare cuique liceat, ascribam auctoris verba, quæ hæc sunt: Τί δὲ ὁ Ζοροβάβελ καὶ ἡ τοῦ Ζοροβάβελ σοφία; ἄρα σοὶ μετρίως καὶ οὐ σαφῶς παριστάναι δοκεῖ τὴν ὑπόστασιν καὶ ζωὴν τῆς ἀληθείας, ὅτε φησί· Πᾶσα ἡ γῆ, etc. « Quid vero Zorobabel et Zorobabelis sapientia? num subobscuræ et non clare tibi videtur hypostasim ac vitam veritatis indicare, cum dicit: Omnis terra, » etc. Do reliqua Basiliana esse: sed illum citandi modum, Τί δὲ ὁ Ζοροβάβελ καὶ ἡ τοῦ Ζοροβάβελ σοφία; « Quid vero Zorobabel et Zorobabelis sapientia? » ad Patrem gravissimum pertinere, nemo, opinor, dixerit. Norunt enim qui Basilium vel primoribus labris attigerunt, eum simplicius loqui solitum, hoc fere modo, ὁ Σολομών φησι, ὁ Παῦλος ἀπόστολός φησι, nusquam vero uti hoc grandiori stylo, ὁ Σολομών καὶ ἡ τοῦ Σολομώντος σοφία φησί, etc. « Salomon et Salomontis sapientia dicit, » etc.

71. Filium non raro vocat « genituram » scriptor; imo ei id nomen dignitatis loco tribuere videtur. Ejus rei, ut se dabit occasio, exempla aliqua subjiciemus. Exordiemur ab hoc loco, ubi ita legitur (p. 280): Εἰ κτίσμα λέγοντες τὸν Υἱόν, οὐχ ὡς ἐν τῶν κτισμάτων λέγουσι· διατὶ γέννημα λεγόντων ἡμῶν, ὡς ἐν τῶν γεννημάτων νοοῦσιν; « Si cum Filium dicunt creaturam, non ut unam ex creaturis dicunt; cur cum dicimus nos genituram, eum ut unam ex genituris intelligunt? » Et aliquanto post (p. 283): Εἰ κτίσμα καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱός, καὶ πάντα δὲ τὰ ὄντα κτίσματα, μάτην ἀγέννητος ὁ Πατήρ λέγεται, οὐχ ὄντος ὅλως γεννήματος, πρὸς δὲ καλεῖται ἀγέννητος. « Si Filius creatura est, non genitura, et cuncta quæ sunt, creaturæ sunt, frustra Pater ingenuus dicitur, cum non sit omnino genitura, cujus respectu appelletur ingenuus. » Haud longe ita legitur (p. 284): Εἰ φύσει ἀγέννητος ὁ Πατήρ, φύσει γεννητός καὶ ὁ Υἱός· εἰ δὲ φύσει γέννημα, οὐκέτι κτίσμα. Ὅντος οὖν τοῦ φύσει γεννήματος, ἀνάγκη καὶ τὸν γεννήσαντα εἶναι. « Si natura ingenuus est Pater, Filius quoque natura est genitus: sed si genitura est natura, nequaquam est creatura. Cum igitur genitura sit natura, necesse est et genitorem esse. » Aliquanto post eodem modo scriptor loquitur (p. 286): Οὐδὲν ἄρα κοινόν ἐστιν Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, οὐδὲ ἡ κτίσις, εἴπερ ποίημα καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱός. Εἰ γέννημα ὁ Υἱός, οὐχ ὡς ἐν τῶν γεννημάτων, πᾶν δὲ γέννημα κτίσμα, οὐ κτίσμα ὁ Υἱός. Οὐδὲ γὰρ γέννημα ὡς ἐκεῖνα. « Nihil ergo commune est Patri cum Filio, ne creatio quidem, si factura non genitura Filius est. Si Filius genitura est, non tanquam una e genituris, omnis autem genitura creatura est, non creatura Filius est, neque enim genitura est ut illa. » Dissimile non est quod sequitur (p. 287): Εἰ ὁ Υἱός ἐνέργημα, καὶ οὐ γέννημα, οὕτε ὁ ἐνεργήσας, οὕτε

⁶⁶ Psal. xxxii, 6.

μήν τὸ ἐνεργηθὲν αὐτὸς ἐστίν. « Si Filius operatio est, non genitura, neque qui operatus est, neque opus ipsum ipse est. » Statim ita scriptum invenitur (p. 287) : Μονόκτιστος κυριώτερον ἢ λέγοιτο, κτίσμα μὲν ἀληθῶς κατ' Εὐνόμιον ὄν, γέννημα δὲ ψευδονύμως καλούμενος. « Unicreatus magis proprie diceretur, cum secundum Eunomium vere creatura sit, falso autem nomine genitura vocetur. » Rursus sic scribit (p. 292) : Εἰ πρὸ τῆς κτίσεως ὁ Υἱὸς οὐ γέννημά ἐστιν, ἀλλὰ κτίσμα· πρωτόκτιστος ἂν ἐλέγετο καὶ οὐ πρωτότοκος. « Si Filius ante creaturam genitura non esset, sed creatura : primocreatus utique diceretur, non primogenitus. » Unicum, cum possim plura, exemplum addam, ubi sic legitur (p. 306) : Καὶ τὸ γέννημα ἐξ αὐτοῦ ἐκφαίνει τὸν Λόγον. « Et genimen quod ex ipso est, edit, Verbum videlicet. » Ex his et similibus locis intelligitur, Filium a scriptore, quicumque ille fuit, vocatum esse « genituram, » eique nomen γέννημα probatum fuisse. Nam in primo exemplo docet Filium ab Eunomianis vocari creaturam, dici vero a se genituram. Ei quidem ita loqui, ei κτίσμα λέγοντες τὸν Υἱόν, etc., uti paulo ante legitur, ejus est, qui in eo ab Eunomianis dissentiebat, quod illi Filium dicerent creaturam, ipse vero eum genituram diceret. Patet quoque ex illo, μονόκτιστος κυριώτερον ἂν λέγοιτο, etc., vocem γέννημα Filio tanquam decoram ac decentem ab illo auctore fuisse tributam. Vertit enim vitio Eunomio, quod Filius ex ejus sententia vere diceretur creatura, appellaretur vero falso nomine genitura : quem sane nunquam sic arguisset, nisi credidisset ipse Filium proprio ac vero nomine genituram appellari. Basilium autem non modo non usus est nomine γέννημα, sed eo uti non licere docuit. At ipsum audire præstat. Ejus igitur hæc sunt lib. II, num. 6, 7 et 8 : Καὶ ἐν τούτοις τοῖσιν τῇ μὲν ἀληθείᾳ φανερώς διαμάχεται, ἑαυτῷ δὲ ὁμῶς ἀκόλουθα λέγει. Ὡς γὰρ ἐν τοῖς ἄνω λόγοις τὸ ἀγέννητον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, τῆς οὐσίας αὐτοῦ διωρίζετο εἶναι σημαντικόν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὸ γέννημα τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ σημαίνει λέγει· ἔν' ἐν τῇ τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἀντιθέσει, ἐναντίως ἔχοντα τῷ Πατρὶ τὸν Μονογενῆ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτὴν ἐπιδείξει. Διὰ ταῦτα νομοθετεῖ βήματα ἔξω τῆς χρήσεως ὄντα τοῦ Θεοῦ Πνεύματος, γέννημα τὸν Υἱὸν ὀνομάζων. Πόθεν λαβῶν ; ἐκ ποίας διδασκαλίας ; τίνος προφήτου ; τίνος τῶν ἀποστόλων ταύτην αὐτῷ τὴν προσωνομίαν ἐπιφημίσαντος ; Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδαμοῦ τῆς Γραφῆς κειμένην οὕτω τὴν φωνὴν ταύτην εὑρον... Γεγεννημένοι μὲν γὰρ τὸν Πατέρα, πολλαχοῦ δεδιδάγμεθα γέννημα δὲ εἶναι τὸν Υἱόν, οὐδέπω καὶ τῆμερον ἀηχόαμεν ..... Ἄλλ' εἰ ἐγέννησε, φησὶν, ὁ Θεὸς, πῶς οὐ χρὴ τὸν γεννηθέντα προσαγορεύειν γέννημα ; Ὅτι φοβερὸν ἡμῖν ἡμετέροις αὐτὸν ὀνόμασι προσφωνεῖν, ὃ ἐχαρίσατο ὁ Θεὸς ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα..... Ὅ τοῖσιν οὕτε ἡ κοινὴ συνήθεια, οὕτε ἡ τῶν Γραφῶν χρῆσις παραδέχεται, τούτου κατατολμῶν, πῶς οὐχὲ τῆς ἐσχάτης ἀπονοίας ἐστὶ ; « Et in his utique ve-

A ritatem palam oppugnat, sibi ipsi tamen consona loquitur. Quemadmodum enim in superioribus decernebat, in Deo universorum substantiam ejus per ingenerationem significari : ita hic quoque substantiam Filii per genituram significari dicit, ut geniti ad ingenitum oppositione, Unigenitum secundum ipsam substantiam contrario modo ad Patrem se habere ostendat. Quapropter cum Filium genituram appellat, verba quæ a divino Spiritu usurpata non sunt, præscribit. Unde hæc accepit? ex qua doctrina? a quo propheta? a quo apostolo, qui hoc ei cognomen tribuerit? Ego quidem certe hanc vocem sic expressam nullo Scripturæ loco invenio.... Patrem quidem genuisse, ex multis locis didicimus : Filium vero genituram esse necdum ad hunc usque diem audivimus.... Sed si, inquit, Deus genuit, quomodo par non est genitum genituram vocare? Quia horrendum est nobis eum, cui largitus est Deus nomen quod est super omne nomen, nostris nominibus appellare.... Quod igitur nec communis consuetudo, nec Scripturarum usus admisit, id audere, nonne summæ dementiæ est? » Postquam autem Basilium hæc et alia id genus multa, quæ in ipso fonte legi operæ pretium est, ut eleganter, ita copiose eo, quem dixi, loco scripsit ad vocem γέννημα repudiandam, sic tandem sermonem concludit : Οὕτω μὲν οὖν ἀλλοτρία τῆς τε κοινῆς συνήθειας καὶ τῆς τῶν Γραφῶν χρήσεως ἢ φωνῆ τοῦ γεννημένου ἀπελήλεγκται. « Hoc itaque modo genituræ vocem et a communi consuetudine et a Scripturarum usu alienam esse demonstratum est. » Quæ omnia si inter se comparentur, perspicuum erit ex hac locorum collatione, Basilium aut sibi non consentire, aut, quod verius est, horum librorum, in quibus vox γέννημα tanquam solemne quiddam et familiare passim adhibetur, auctorem non esse.

72. Ostendi hactenus auctorem librorum quarti et quinti *contra Eunomium* uti aliquo dicendi genere, quo non solet uti Basilium : nunc, quoniam varietas ipsa per se placet, ostendere conabor eundem non uti aliquibus dicendi formulis, quæ sæpissime apud Basilium leguntur. Res autem iis quæ subjiciam exemplis fiet clarior. Postquam igitur Basilium aliquid aut probavit, aut confutavit, aut explanavit, orationem concludere consuevit his verbis : Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τοσοῦτον, vel, εἰς τοσοῦτον ; verbi gratia, postquam Basilium libro *De Spiritu sancto*, cap. 14, de Moysis baptismate locutus est, orationem absoluturus sic scripsit : Τὰ μὲν οὖν περὶ τύπων, ἐπὶ τοσοῦτον, « Itaque de figuris quidem hactenus. » Nec aliter scriptum invenitur cap. 29. Postquam enim veterum aliquot scriptorum verba retulit, fecit non insolens, ut hæc addiderit : Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον, « Et hæc quidem hactenus. » Ejusdem rei et alia exempla legi possunt hoc ipso in libro cap. 30. Item, in lib. primo *contra Eunomium*, num. 5, ubi hæc loquendi ratio his adhibetur. Cum igitur Basilium hac concludendæ orationis

formula unice delectatus fuisse videatur, cur nunquam ea in ultimis duobus in *Eunomium* libris usus est? Paulo magis movere debet, quod horum quos mox dixi librorum auctor vocem κατόπιν nusquam adhibeat : quæ tamen vox ita est familiaris Basilio Magno, ut in ejus scriptis sursum deorsum legatur. Quanquam autem Basilius eam vocem multis variisque modis usurpet, præsertim tamen ea utitur, cum significare vult se alicujus rei jam antea mentionem fecisse. Ergo ubi plerique alii scriptores sæpius scribunt ὡς προεῖρηται, aut simpliciter εἰρηται, « ut jam antea dictum est, ut dictum est, » ille suam orationem sic componit, ut potius ita scribat, Ἐν τοῖς κατόπιν λόγοις, aut simpliciter, Ἐν τοῖς κατόπιν, « ut superius dictum est. » Cum igitur in ultimis duobus in *Eunomium* libris sæpe scriptum sit aut προεῖρηται, aut simpliciter εἰρηται, nec usquam in his scribatur ἐν τοῖς κατόπιν, quomodo, quæso, Basilius ejusmodi librorum auctor dici merito possit?

73. Monere juvat, libellos duos fuisse editos ab *Eunomio*. Unum, quem confutavit Basilius, alterum, quem confutare non potuit, cum non editus sit nisi post ipsius mortem. Hæc mecum cum reputarem, ultimi duo in *Eunomium* libri mihi magis ac magis suspecti facti sunt. Putavi enim confutari in ultimis duobus contra *Eunomium* libris non primum libellum *Eunomii*, sed secundum; ob idque secundi hujus libelli confutationem tribui non posse Basilio, ob eam quam attuli rationem. Et quidem scriptor, quicumque ille fuit, qui ultimos duos in *Eunomium* libros vulgavit, ita confutat *Eunomium*, ut eum reprehendat, quod Filium vere diceret creaturam, affirmaret vero eundem falso nomine genituram dici. Quod ut manifestius fiat, ipsa scriptoris verba, quæ jam retulimus, rursus ob oculos ponere non pigebit. Hæc autem sunt lib. quarto pag. 287 : Μονόκτιστος κυριώτερον ἂν λέγοιτο, κτίσμα μὲν ἀληθῶς κατ' Εὐνόμιον ὄν, γέννημα δὲ ψευδονύμως καλούμενος. « Unicreatus magis proprie diceretur, cum secundum *Eunomium* vere creatura sit, falso autem nomine genitura vocetur. » Scriptor igitur, quisquis est, confutabat eum *Eunomii* libellum, in quo hæreticus ille docebat Filium falso nomine genituram appellari. Quemadmodum enim illud, Κτίσμα μὲν ἀληθῶς κατ' Εὐνόμιον ὄν, vere accipi debet, ut *Eunomius* affirmaret Filium vere creaturam esse : ita quod sequitur, γέννημα δὲ ψευδονύμως καλούμενος, sic videtur intelligendum, ut ipse quoque diceret Filium falso nomine genituram vocari. Nihil autem tale tradidit in primo suo libello *Eunomius*, unde consequens est, ut id docuerit in secundo, qui certe dici non potest confutatus a Basilio fuisse, cum solum post ejus interitum prodierit in lucem. Nec satis fuit dicere, nihil tale in primo *Eunomii* libro reperiri, cum dicere liceret aliquid omnino contrarium in eo legi ab omnibus posse. Jam probanda res est aliquibus exemplis, quæ cuique liberum erit videre in Appendice, ubi primum hoc *Eunomii* opusculum edendum curavimus. Sic igitur loquitur scriptor num. 12 : Ὅτι δὲ καὶ εἰς Υἱὸς (Μονογενῆς γὰρ), ἐνῆν μὲν τὰς τῶν ἀγίων φωνὰς παραθεμένους, δι' ὧν Υἱὸν καὶ γέννημα καὶ ποίημα καταγγέλλουσιν... ἀπὸ ἀλλήλων φροντίδος. « Quod autem Filii unus sit quoque (Unigenitus est enim), vocibus sanctorum in medium allatis, quibus Filium tum genituram tum creaturam prædicant... possimus cura liberari. » Ergo de *Eunomii* sententia, ut Filii vere prædicatur creatura, ita etiam idem vere genitura dicitur. Paulo post magis perspicue mentem suam aperit *Eunomius*, his verbis : Γέννημα τοῖνον τὸν Υἱὸν φάμεν, κατὰ τὴν τῶν Γραφῶν διδασκαλίαν, οὐχ ἕτερον μὲν τι τὴν οὐσίαν νοοῦντες, ἕτερον δὲ τι παρ' αὐτὴν τὸ σηµαίνοµενον, ἀλλ' αὐτὴν εἶναι τὴν ὑπόστασιν, ἣν σηµαίνει τοῦνοµα, ἐπαληθευοῦσης τῆ οὐσίᾳ τῆς προστοχόριας. « Genituram itaque Filium dicimus, ex Scripturarum doctrina, non aliud quid essentiam intelligentes, aliud quid præter ipsam, id quod significatur, sed ipsam esse substantiam, quam nomen significat, cum essentia vere congruat ista appellatio. » Certe genituræ appellationem essentia Filii vere congruere qui dicit, is Filium proprio, non falso nomine genituram vocat. Leguntur num. 17 hæc verba : Ὁ μὲν γὰρ ἐστὶν ἀγεννήτου καὶ ἀποίητου γέννημα καὶ ποίημα. « Est enim [Filii] ingeniti et in facti genitura et factura : » quæ *Eunomii* verba ut intelligantur, non opus est ulla interpretatione. Cum enim homo impius Filium vere facturam diceret, nemo non videt eundem pariter ab eo vere genituram vocatum fuisse, cum ipsum eodem modo et genituram et facturam appellet. Statim sic persequitur : Οὕτω γὰρ ἂν ταῖς Γραφαῖς τὸ ἀψευδεῖν φυλάττοιτο, ποίημα καὶ γέννημα λεγούσαις τὸν Υἱὸν. « Sic enim sua constabit veritas Scripturis, quæ Filium facturam dicunt et genituram. » Videre licet illa num. 19 : Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον κατὰ τοῦ Μονογενοῦς, αὐτὸν τῷ γεννήματι. « Eadem quoque ratione dicendum est de Unigenito, quod idem valet quod genitura. » Sequuntur illa num. 22 : Μονογενῆς Υἱὸς, ἐπειδὴ μόνος ἀγεννήτου γέννημα. « Unigenitus Filius, quoniam solus ingeniti genitura est. » Sic pergit num. 24 : Εἰκόνα τοῖνον φάμεν, οὐχ ὡς ἀγεννήτω γέννημα παραβάλλοντες. « Imaginem igitur [Filium] dicimus, non quod ingenito genituram comparemus. » His addi potest illud : Ἥ ἄλλο μὲν παρὰ τὸν Υἱὸν. Γέννημα δὲ· εἰς γὰρ καὶ μονογενῆς ὁ Κύριος ἡµῶν. « Aut aliud sane præter Filium. Est autem genitura : quippe unus et unigenitus est Dominus noster. » Maxime notandum quod legitur num. 27 hoc modo : Οὕτε δὲ γεννητὸς ὁ Πατήρ, οὕτε ἀγεννητὸς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ἕπερ ἐστὶν ἀτελευτήτως, τοῦτο καὶ λεγόμενον ἀληθῶς γέννημα, Υἱὸν ὑπήκοον, etc. « Neque vero genitus est Pater, neque ingenitus Filius : sed quod est sine ullo fine, id etiam fatemur vere dici genituram, Filium obsequentem, » etc. Denique sub finem operis num. 28 sic scriptum invenimus : Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, γέννημα τοῦ ἀγεννή-

nomii opusculum edendum curavimus. Sic igitur loquitur scriptor num. 12 : Ὅτι δὲ καὶ εἰς Υἱὸς (Μονογενῆς γὰρ), ἐνῆν μὲν τὰς τῶν ἀγίων φωνὰς παραθεμένους, δι' ὧν Υἱὸν καὶ γέννημα καὶ ποίημα καταγγέλλουσιν... ἀπὸ ἀλλήλων φροντίδος. « Quod autem Filii unus sit quoque (Unigenitus est enim), vocibus sanctorum in medium allatis, quibus Filium tum genituram tum creaturam prædicant... possimus cura liberari. » Ergo de *Eunomii* sententia, ut Filii vere prædicatur creatura, ita etiam idem vere genitura dicitur. Paulo post magis perspicue mentem suam aperit *Eunomius*, his verbis : Γέννημα τοῖνον τὸν Υἱὸν φάμεν, κατὰ τὴν τῶν Γραφῶν διδασκαλίαν, οὐχ ἕτερον μὲν τι τὴν οὐσίαν νοοῦντες, ἕτερον δὲ τι παρ' αὐτὴν τὸ σηµαίνοµενον, ἀλλ' αὐτὴν εἶναι τὴν ὑπόστασιν, ἣν σηµαίνει τοῦνοµα, ἐπαληθευοῦσης τῆ οὐσίᾳ τῆς προστοχόριας. « Genituram itaque Filium dicimus, ex Scripturarum doctrina, non aliud quid essentiam intelligentes, aliud quid præter ipsam, id quod significatur, sed ipsam esse substantiam, quam nomen significat, cum essentia vere congruat ista appellatio. » Certe genituræ appellationem essentia Filii vere congruere qui dicit, is Filium proprio, non falso nomine genituram vocat. Leguntur num. 17 hæc verba : Ὁ μὲν γὰρ ἐστὶν ἀγεννήτου καὶ ἀποίητου γέννημα καὶ ποίημα. « Est enim [Filii] ingeniti et in facti genitura et factura : » quæ *Eunomii* verba ut intelligantur, non opus est ulla interpretatione. Cum enim homo impius Filium vere facturam diceret, nemo non videt eundem pariter ab eo vere genituram vocatum fuisse, cum ipsum eodem modo et genituram et facturam appellet. Statim sic persequitur : Οὕτω γὰρ ἂν ταῖς Γραφαῖς τὸ ἀψευδεῖν φυλάττοιτο, ποίημα καὶ γέννημα λεγούσαις τὸν Υἱὸν. « Sic enim sua constabit veritas Scripturis, quæ Filium facturam dicunt et genituram. » Videre licet illa num. 19 : Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον κατὰ τοῦ Μονογενοῦς, αὐτὸν τῷ γεννήματι. « Eadem quoque ratione dicendum est de Unigenito, quod idem valet quod genitura. » Sequuntur illa num. 22 : Μονογενῆς Υἱὸς, ἐπειδὴ μόνος ἀγεννήτου γέννημα. « Unigenitus Filius, quoniam solus ingeniti genitura est. » Sic pergit num. 24 : Εἰκόνα τοῖνον φάμεν, οὐχ ὡς ἀγεννήτω γέννημα παραβάλλοντες. « Imaginem igitur [Filium] dicimus, non quod ingenito genituram comparemus. » His addi potest illud : Ἥ ἄλλο μὲν παρὰ τὸν Υἱὸν. Γέννημα δὲ· εἰς γὰρ καὶ μονογενῆς ὁ Κύριος ἡµῶν. « Aut aliud sane præter Filium. Est autem genitura : quippe unus et unigenitus est Dominus noster. » Maxime notandum quod legitur num. 27 hoc modo : Οὕτε δὲ γεννητὸς ὁ Πατήρ, οὕτε ἀγεννητὸς ὁ Υἱὸς, ἀλλ' ἕπερ ἐστὶν ἀτελευτήτως, τοῦτο καὶ λεγόμενον ἀληθῶς γέννημα, Υἱὸν ὑπήκοον, etc. « Neque vero genitus est Pater, neque ingenitus Filius : sed quod est sine ullo fine, id etiam fatemur vere dici genituram, Filium obsequentem, » etc. Denique sub finem operis num. 28 sic scriptum invenimus : Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, γέννημα τοῦ ἀγεννή-

του, « Filius Dei, genitura ingenti. » Ecce congesta A Etenim si eum vero nomine vocasset genituram, sunt in unum omnia loca, in quibus Eunomius in primo suo libello nomine genituræ utitur. Sed tantum abest, ut alicubi dicat Filium falso nomine genituram vocari, ut etiam uno in loco doceat genituræ nomen essentialis Filii congruere, in altero vero conceptis verbis pronuntiet Filium vere genituram dici. Cum ergo, ut ex dictis patet, in ultimis duobus in *Eunomium* libris confutatus sit is libellus, in quo hæreticus ille affirmabat Filium falso nomine genituram appellari, id non videtur accipiendum de primo Eunomii libello, in quo nihil tale invenitur, sed de secundo, quem certe confutare non potuit Basilium, nisi mortui librum aliquem confutare posse dicantur. Sequitur quidem necessario, ut in postremis duobus in *Eunomium* libris B confutatus sit secundus Eunomii libellus, si primus ejus liber in his non confutatur : sed id tamen rursus confirmare libet ex Gregorii Nysseni verbis, qui, ut notum est, secundum hunc Eunomii libellum refellit. Inducit igitur sic loquentem Eunomium Gregorius Nyssenus oratione 3, tom. II, pag. 511 : Γεννητὸν ὄντα, φησὶ, τὸν Υἱὸν, καὶ γέννημα λέγειν οὐ παραιτούμεθα, τῆς γεννηθείσης αὐτῆς οὐσίας, καὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ προσηγορίας, τὴν τοιαύτην τῶν ὀνομάτων οὐκ εὐμενῆς σχέσιν. « Genitum, inquit, Filium esse, et genituram dicere non recusamus, cum ipsa genita essentia, et Filii appellatio talem nominum relationem sibi vindicare possit. » Eunomius quidem, ut verum fatear, non expresse hoc loco ait Filium falso nomine genituram appellari : sed tamen ita loqui, « genituram dicere non recusamus [Filium], » ejus est, qui quasi invitatus Filium vocat genituram, quique aliquo modo significet eum non proprie ita vocari debere ; ob idque Eunomius a scriptore reprehendi merito potuit, quod quodam modo doceret Filium falso nomine genituram vocari. Magis ad rem faciunt quæ hoc ipso in loco leguntur. Hæc autem sunt (a) : Τέως μὲν οὖν ὁ κριτικῶς τῶν λεγομένων ἀκούων, τοῦτου μεμνησθῶ, ὅτι τὴν γεννηθείσαν λέγει, ὡς μηκέτι μήτε τὴν ἀγεννησίαν, μήτε τὴν γέννησιν ἀντ' οὐσίας παραλαμβάνεσθαι. ἀλλ' ἰδίᾳ μὲν τὴν οὐσίαν παραλαμβάνεσθαι, ἰδίᾳ δὲ τὸ γεννηθῆναι αὐτὴν, ἢ μὴ γεννηθῆναι, διὰ τῶν ἐπιθεωρουμένων αὐτῆ ἰδιωμάτων κατανοεῖσθαι. « Eo usque quidem, qui cum judicio ea quæ dicuntur audit, hujus meminerit, quod genitum essentialiam dicit, ut non amplius naturam generationis expertem, neque generationem pro ipsa essentia sumamus : sed separatim quidem essentialiam, separatim vero ipsam genitam esse, vel non genitam, per proprietates quæ in ea conspiciuntur, intelligamus. » Ergo si Filii essentia, ut Eunomio placet, dici poterat indiscriminatim aut genita, aut non genita, Filius falso tantum nomine genitura ab ipso vocabatur.

C

D

« Etenim si eum vero nomine vocasset genituram, dicere non potuisset ipsius essentialiam indiscriminatim dici posse genitam, aut non genitam. Illud enim apertissime repugnat, aliquid vero nomine genituram vocari, cujus tamen essentia dici possit non genita. Non est ergo quod miremur, si quispiam scriptor confutans secundum librum Eunomii, dixerit Filium ex ejus sententia falso nomine genituram appellari : sed mirandi esset locus, si Basilium ejus rei Eunomium insimulasset, cum Eunomius, ut ex dictis liquet, in primo suo libello huic accusationi locum nullum dederit. Et quoniam magni momenti est, nosse uter libellus Eunomii refutetur in libris quarto et quinto contra eundem Eunomium : experiar rursus an probare possim refutatum fuisse non primum, sed secundum. Nemo autem paulo peritior nescit adversarios dicere solitos, (b) Basilium in libris quarto et quinto contra *Eunomium* de multis quæ ab ipso asseriebantur Scripturarum testimoniis seorsum loqui. Ego quidem libenter fatebor protulisse Eunomium ex Scripturis loca multa ad probandam suam opinionem : sed nego hæc Scripturæ loca quæ in libris quarto et quinto contra *Eunomium* explanantur, in ejusdem Eunomii libro primo reperiri. Et vero cum tam multa exponantur Scripturarum testimonia in duobus his quos dixi libris, tamen affirmare possum, si forte tria aut quatuor excipias, reliqua omnia in primo Eunomii libello non legi. Reliquum est igitur ut tot Scripturarum testimonia, quæ in libris quarto et quinto contra *Eunomium* explicantur, prolata sint ab Eunomio non in primo suo libello, in quo non inveniuntur, sed in secundo, quem certe Basilium confutare non potuit, cum ante mortuus esset, quam secundus ille libellus publicum accepisset. Et ut magis confirmetur quod dixi, velim diligenter legantur quæ in libro quarto scripta sunt, pag. 291, ubi ejus libri auctor explicat illud Marci, *Nullus bonus nisi unus Deus* ⁶⁶. Jam quæram ad quem Eunomii librum respexerit scriptor, cum ea quæ retuli Marci verba explanaret. Respexitne ad primum, an ad secundum? Constat certe ad primum respicere non potuisse, cum in eo illud Marci testimonium non legatur. Consequens est igitur, ut respexerit ad secundum, in quo, teste Gregorio Nysseno, utebatur Eunomius iis quæ dixi Evangelii verbis ad suam opinionem stabilendam. Audiamus Gregorium Nyssenum, cujus hæc sunt libro undecimo contra *Eunomium*, tomo II, p. 694 : Οὐκοῦν ἀγαθὸς ὁ Υἱός. Ἄλλ' οὐδεὶς, φησὶν, ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεός... Ἄλλὰ, φησὶ, τοῦ ἐνὸς ἡ λέξις ἀποκρίνει τὸν Υἱὸν τῆς τοῦ ἀγαθοῦ κοινωνίας. « Bonus igitur Filius. Sed nullus, inquit, bonus nisi unus Deus.... Sed, inquit [Eunomius], unius dictio Filium a boni communiione secernit. » Plura qui volet, legat primas septem paginas ejus quem

(a) Greg. Nyss., tom. II, orat. 3.

(b) Lege Prologum qui in edit. Paris. positus est ante lib. IV in *Eunomium*.⁶⁶ Marc. x, 18.

mox indicavi libri, quarum ex lectione plane constabit Eunomium inter cætera Scripturæ testimonia protulisse et illud, « Nullus bonus nisi unus Deus. » Est locus in primo Eunomii libello, qui errorem viris vel eruditissimis objicere potest, cum viro doctrina præstanti Joanni Alberto Fabricio re ipsa objecerit. Verba autem Eunomii hæc sunt num. 27 : Τούτων δὴ πάντων εὐκρινῶς μὲν καὶ πλατύτερον ἐν ἑτέροις ἡμῖν ἀποδεδειγμένων, ἐν βραχεῖ δὲ νῦν πρὸς ὑμᾶς ὁμολογουμένων, etc. « Cum jam universa liquido magis que prolixè alibi a nobis demonstrata, nunc vero in brevem ad vos confessionem sint contracta, » etc. Quem ad locum is quem mox nominavi vir doctissimus hanc notam addidit : « Notandus hic locus, quo ad uberiora sua scripta jam ante illud tempus edita Eunomius provocat. » Et vero si semel verum est Eunomium ante eum quem Basilius confutavit librum alios quosdam longiores edidisse; quidquid a nobis superius dictum est, per se penitus ruit. Nam dici poterit Basilius, cum in libris quarto et quinto *contra Eunomium* multa Scripturarum loca explicaret, non respexisse quidem ad eum librum, quem nominavi primum Eunomii libellum, sed ad scripta quædam longiora, quæ jam ante edita ab Eunomio fuisse affirmat Joannes Albertus Fabricius. Sed qui rem paulo attentius considerarit, facile, opinor, fatebitur non loqui Eunomium, eo quem exscripsi loco, de prioribus quibusdam scriptis a se jam antea vulgaris, sed de prima sui libelli parte, eaque prolixiore. Constat enim Eunomium libellum suum in duas partes divisisse : quarum in priore suam sententiam fusius exponit, in altera vero, libelli sui quasi epitomen quamdam fecit. Id ita esse docet Eunomius ipse, cujus hæc sunt verba, num. 26 : 'Ἄλλ' ἵνα μὴ τῷ μῆκει τῶν λόγων ἀποκνήσωμεν τοὺς ἀκούοντας, πάντα ἐν βραχεῖ τῶν ῥηθέντων περιλαβόντες τὴν δύναμιν, etc. « Verum ne sermonum prolixitate auditores gravemus, minusve alacres reddamus, paucis eorum quæ diximus vim omnem comprehendentes, » etc. Quare horum verborum, Τούτων δὴ πάντων εὐκρινῶς μὲν καὶ πλατύτερον ἐν ἑτέροις ἡμῖν ἀποδεδειγμένων, is est sensus : « Cum jam demonstrata sint a nobis hæc omnia liquide et magis prolixè in cæteris quæ præcedunt argumentationibus, » etc. Sane a me faciunt antiqui omnes scriptores, qui duos duntaxat Eunomii libellos agnovere, Gregorius Nyssenus, Philostorgius, Photius, et alii. Jam si quis quærat ex me, cur Eunomius, qui in primo suo scripto Filium libenter simpliciterque genituram vocabat, hoc idem tamen non fecerit in altero; dicam hujus rei fortasse afferri posse probabilem causam, videlicet Eunomium a Basilio ob genituræ nomen tam male acceptum fuisse, ut eo deinceps tam libere uti ausus non sit.

73. Fuit tempus, ut notum est, cum Basilius neque in suis libris, neque in publicis orationibus Spiritum sanctum Deum vocaret, non quod ejus divi-

nitatem revocaret in dubium, sed quod temporè servendum sapienter judicaret. Atque in illis ipsis quos *De Spiritu sancto* conscripsit libris, nomen Dei ne semel quidem Spiritui sancto tributum legimus. Ejus generis sunt liber tertius in *Eunomium* et celeberrimus ille ad Amphilochem *De Spiritu sancto* liber : quorum in utroque ut evidentissime, ita invictissime probat quidem Spiritus sancti divinitatem, nec usquam tamen Spiritum sanctum Deum appellat. Qui ergo fieri possit, ut eorum de quibus agitur librorum auctor sit, cum in ipsis non semel Spiritus sanctus Deus vocetur? *Exempla* eo quo inveniuntur ordine, subjicere visum est. Primum occurrit illud (p. 299) : *Ἐὶ τοίνυν οὐδενός ἐστιν ἀφιέναι ἀμαρτίας, ὡς περ οὐκ ἔστιν, εἰ μὴ μόνου Θεοῦ, ἀφίησι δὲ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τῶν ἀποστόλων· Θεὸς ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ.* « Itaque si nullus est remittere peccata, sicut sane nullus est, nisi Dei solius, remittit autem Spiritus sanctus per apostolos; Deus ergo est Spiritus sanctus, et ejusdem operationis atque Pater et Filius. » Rursus sic loquitur scriptor (p. 300) : *Ἐὶ δὲ λαλεῖ ἐν ἀποστόλοις καὶ ἐν προφήταις τὸ Πνεῦμα, πάντα δὲ Γραφῆ θεόπνευστος, εἴπατε τοῖς ἀσεβοῦσι, πῶς οὐ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τυγχάνει, τῆς τούτου συγγραφῆς θεοπνεύστου οὐσης;* « Quod si Spiritus in apostolis et prophetis loquitur, omnisque Scriptura divinitus inspirata est, dicite impiis : Quomodo Spiritus sanctus Deus non est, cum illius Scriptura divinitus inspirata sit? » Verba scriptoris, cum explicat illud Joannis iv, 24, *Spiritus est Deus*, hæc sunt (p. 310) : *Ὡς περ γὰρ τὸ Πνεῦμα ὁ Θεὸς, κατὰ τὸ, Ναὶς Θεοῦ ἔστε καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ἡμῖν· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα, τῆς Τριάδος μὴ διακοπτομένης, μηδὲ χωριζομένης τὴν φύσιν, ὥστε καὶ τὰ ὀνόματα μὴ χωρίζεσθαι.* « Quemadmodum enim Spiritus Deus est, juxta illud, *Templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* : ita et Deus Spiritus est, non dissecta Trinitate, neque secundum naturam separata : sicut nomina etiam non separantur. » Parum fuit hoc loco scriptori Spiritum sanctum Deum vocare : sed etiam rationem reddit cur ita faciat. Quoniam, inquit, ut Trinitas non separatur secundum naturam, ita nec nomina etiam separantur. Secus autem fecisse Basilius norunt, quibus non omnino ignota est temporum illorum historia, sic ut intereadem Spiritum sanctum naturæ divinæ participem esse privatim et publice profiteretur, eum tamen pacis ergo Deum appellare abstereret. Sed audire mihi videor qui dicunt fuisse etiam tempus, cum Basilius tum in aliquibus epistolis tum in publicis quibusdam concionibus Spiritum sanctum Deum vocaret; ob idque fieri potuisse, ut in quinto quoque *contra Eunomium* libro hoc ei nomen dederit. Bene. Sed quæstio non est, utrum Basilius Spiritum sanctum in quinto *contra Eunomium* libro Deum vocare potuerit, sed utrum re ipsa vocarit : quod falsum esse arbitror.

Et enim si Basilus sibi per tempus licere credidisset Dei nomen Spiritui sancto in libro quinto tribuere; non video causam ullam, cur in tertio libro hac ipsa de qua agitur voce uti noluerit. Et vero mirandi esset locus, si, postquam Basilius Spiritum sanctum in tertio libro Deum vocare tam studiose cavisset, statim id ei nominis in quinto libro sæpe tribueret. Unum adhuc superest, quod videtur notatu dignissimum. Postquam scriptor, ut ex superioribus constat, aliquot in locis Spiritum sanctum Deum vocavit; confidentior factus, aliquanto post majora audet. Ait enim Dei Spiritum vocari et Dominum et Deum, quemadmodum et Verbum. Sed ipsum audire præstat. Sic igitur loquitur (pag. 314): Καὶ Κύριος καὶ Θεὸς ἐξήρηται τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα, ὡς καὶ ὁ Λόγος. « Et Dominus et Deus dictus est Spiritus Dei, sicut et Verbum. » Adduci nunquam potero, ut hæc a Basilio scripta fuisse credam. Nihil enim, ut mihi quidem videtur, a Basillii consilio magis alienum excogitari potest. Quod ut manifestius fiat atque exploratius, rem alius repetam. Ætate illa erant non pauci, qui, quod Spiritus sanctus in Scripturis nusquam Deus expresse vocetur, hoc ei nomen dare recusabant. Vir autem prudentissimus Basilius tempori paulisper cedendum ratus, modo rem statueret, de nudo verbo contendere noluit. Malebat enim, quæ ejus in omnes charitas erat, infirmus cum infirmis fieri, ut eos lucrifaceret, quam unam vocem obstinatius defendere, veram illam quidem, sed ad salutem tamen non necessariam. Fides, ut recte judicabat, in rem ipsam, non in nudum verbum cadit. Fides jubet, ut Spiritum sanctum Deum esse credamus; eum ut nominemus Deum, non jubet. Ex quibus perspicui potest, Basiliam præstitisse se eum in toto hoc negotio, qui et ipse cum infirmis infirmus videri vellet, nec æquum putasse, ut ob unam vocem, quæ dicebatur non inveniri in Scripturis, infirmorum salus negligetur. Ergo unum hoc ego ab eo rogassem, ut ostendisset hunc Scripturæ locum, in quo Spiritus sanctus et Dominus et Deus vocatur, sicut et Verbum: qua utique via et brevi et facili infirmos illos sanare potuisset. Verbum quidem apud Joannem expresse Deum dici constat: sed quo Scripturæ loco Spiritus sanctus expresse Deus dictus sit, hodieque ignoratur. Equidem non mirarer, si Spiritum sanctum in Scripturis oblique Deum appellari dixisset Basilius: sed, ut mihi videtur, Spiritum sanctum eodem quo Verbum modo in Scripturis Deum appellari ⁶⁶, nec ipse, nec quisquam alius, nisi fuerit omnino Scripturarum rudis, dicere potuit.

74. Illud Joannis, *Pater major me est* ⁶⁷, bis in libris *contra Eunomium* explicatur: sed hæc explicatio tam diversa est, ut ejus unus et idem auctor esse non possit. Ait igitur scriptor quarti libri,

(a) Lege Prologum qui in edit. Paris. positus est ante librum quartum *contra Eunomium*.

⁶⁶ Joan. 1, 1. ⁶⁷ Joan. xiv, 28. ⁶⁸ Prov. viii, 22.

aliquid dici posse majus aut magnitudine, aut tempore, aut dignitate, aut potentia, aut tanquam causam. Postquam autem dixit Patrem Filio non esse majorem, neque magnitudine, neque tempore, neque dignitate, neque potentia, concludit genitorem genito majorem quoque non esse tanquam causam. Ejus hæc sunt verba (lib. iv, p. 289): Οὐτε ὡς αἰτιος· ἐπεὶ ὁμοίως καὶ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν μείζων, εἴπαρ γὰρ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν αἰτιος. « Nec ut causa [major est Pater Filio]; quoniam pariter et illo et nobis major esset, cum ipsius et nostri esset causa. » Basilius vero eum, quem dixi, Scripturæ locum ita interpretatur, ut asseveranter dicat Patrem Filio majorem esse tanquam causam. Sic autem loquitur lib. primo num. 25: Λέγεται τοίνυν κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον ἐνταῦθα τὸ μείζων λέγεσθαι. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἡ ἀρχὴ τῶ Ἰῶ, κατὰ τοῦτο μείζων ὁ Πατήρ, ὡς αἰτιος καὶ ἀρχή. Διὸ καὶ ὁ Κύριος οὕτως εἶπεν· Ὁ Πατήρ μου μείζων μου ἐστίν, καθὼ Πατήρ δηλονότι. Τὸ δὲ, Πατήρ, τί ἄλλο σημαίνει, ἢ οὐχὶ τὸ αἰτία εἶναι καὶ ἀρχὴ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντος; « Reliquum est igitur, ut vox majus hic secundum causæ rationem dicatur. Nam quoniam a Patre origo est Filio, hoc major est Pater, quod causa sit et principium. Quapropter et Dominus sic dixit: *Pater meus major me est*, prout Pater videlicet. Illud autem, Pater, quid aliud indicat, nisi, causam atque originem esse ejus qui ex ipso genitus est? » Postquam autem Basilius paucis ostendit Patrem non dici majorem, neque secundum substantiam, neque secundum molem, statim ita persequitur: Ὑπόλοιπος οὖν ἐστὶν ὁ παρ' ἡμῶν λεχθεὶς τοῦ μείζονος τρόπος, ὁ τῆς ἀρχῆς, λέγω, καὶ τῆς αἰτίας. « Superest igitur is, quem nos diximus, majoris modus, principii, inquam, et causæ. » Basilius, quod tam asseveranter dixit, id statim negare non solet; nec puto ejus rei exemplum ullum proferri posse. Malim ergo duos hos in *Eunomium* libros alteri cuivis scriptori tribuere, quam magnum Basilius insuetæ levitatis suspectum reddere. Sed de his satis: nunc de quibusdam Veteris Testamenti locis instituendus sermo est.

75. (a) Mirari subito adversam sententiam non aliunde magis infirmari, quam unde maxime confirmari vulgo putatur. Monere ergo juvat, hoc ab adversariis callidissime dici solitum, Basilius in quarto in *Eunomium* libro executum fuisse quod in secundo facturum se promiserat. Basilius enim, inquit, pollicebatur in secundo *contra Eunomium* libro, se ab illa Salomonis sententia, *Dominus creavit me* ⁶⁸, fusius in proprio loco locuturum: quod ab eo in libro quarto factum fuisse censent. Ego quidem non nego hæc promissa esse a Basilio lib. II, num. 20: sed ita sentio, tantum abesse ut hoc eorum sententiam stabiliat, ut eam potius funditus evertat. Et, ut ea de re a quolibet existimari possit,

operæ pretium duco quæ in libris secundo et quarto leguntur (p. 256, 293), diligenter inter se comparare. Animadvertendum igitur, Basilium verba hæc Salomonis, *Dominus creavit me*, alio quidem loco aptius diligentiusque sibi examinanda proposuisse : sed tamen hæc ipsa Salomonis verba tam parce tamque indiligenter in quarto contra *Eunomium* libro expenduntur, ut si quis Basilium harum interpretationum faciat auctorem, cum promissis non stetisse fateatur necesse sit. Et vero si quid alicujus momenti legitur in libro quarto, id jam a Basilio præoccupatum fuerat in secundo. Quale est, quod dicitur de scriptore Proverbiorum : nec valde dubito quin libri quarti auctor suam explanationem a Basilio mutuatus sit. Reliqua, quæ pauca sunt, cum tamen Basilius responsionem longam et accuratam promississe videatur, aut non pertinent ad rem, aut perperam et contra librorum omnium fidem profertur. Ad primum genus spectat illud Davidis : *Καρδιὰν καθάρων κτίσας ἐν ἐμοί, ὁ Θεός. Cor mundum crea in me, Deus*⁶⁹. Item illud : *Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν. Esto mihi in Deum protectorem*⁷⁰. Illud quoque : *Ἐγένετο μοι εἰς σωτηρίαν. Factus es mihi in salutem*⁷¹. Uno verbo, quisquis legerit breve hoc quasi fragmentum, in quo auctor locum Proverbiorum explanare instituerat, nequaquam, puto, inficiabitur ipsum sæpe quidvis potius fecisse, quam quod faciendum sibi proposuerat. Ad secundum genus referri posse videtur illud : *Ἐποίησεν υἱὸς καὶ θυγατέρας. Fecit filios et filias*. Nam in Gen. cap. v non raro legi *ἐγέννησεν υἱὸς καὶ θυγατέρας*, « Genuit filios et filias, » scio quidem : sed ubi scriptum invenitur, *ἐποίησεν υἱὸς καὶ θυγατέρας*, « Fecit filios et filias, » nescio. Fortasse scriptor putavit legere sibi licere, *ἐποίησεν υἱὸς καὶ θυγατέρας*, quod ita ejus propositum postularet : sed hoc ei quis dederit ? Ejusdem generis sunt et illa (p. 295) : *Λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ γεννήματος κτίσμα καὶ ποιήμα, ὡς τὸ Ἐκτισάμην ἀνθρώπων διὰ τοῦ Θεοῦ. « Quin et genitura dicitur creatura et factura, ut illud, Creavi hominem per Deum. » Satis, opinor, omnes norunt non ita legi Gen. iv, 1, « Creavi hominem per Deum : » sed tamen rem paulo diligentius considerari volo. Hoc igitur dicit scriptor, genituram vocari posse et « creaturam facturam : » quod ut probet, locum Geneseos corrumpere veritus non est. Enimvero neque in Bibliis, neque in notis Nobilii, neque in Hexaplis, neque in aliis quæ videre licuit exemplaribus usquam legitur Gen. iv, 1, *ἐκτισάμην*, « creavi : » sed ubique magno librorum inter se consensu legitur *Ἐκτισάμην*, *Possedi*. Jam audiamus Basilium, qui hoc ipso Scripturæ testimonio fidelissime ad institutumque accommodatissime usus est lib. ii, num. 20. Sic autem loquitur : *Ὁ γὰρ εἰπὼν, Ἐκτισάμην ἀνθρώπων διὰ τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ κτίσας τὸν Κἀδὴν, ἀλλὰ γεννήσας, ταύτη γίνεται χρῆσάμε-**

Α *vos τῆ φωνῆ. « Qui enim dixit, Possedi hominem per Deum, constat eum hac voce usum esse, non quod creasset Cain, sed quod genuisset. » Vide igitur, ecce tibi duo homines, quorum alter, ut propositum assequatur, eum, quem dixi, Geneseos locum depravat ; alter vero hunc ipsum locum apte et docte citat. Illic tandem huic disputationi finem imponam, si tamen prius monuero, me, quod res nota sit, non allaturum insignia aliquot exempla, quibus ostendi possit opera aliqua aliis etiam Patribus olim falso tributa fuisse : neque hanc meam opinionem obstinatius defensurum, si eam eruditus hominibus non probari intelligam.*

§ XII. De lucubratione quadam de Spiritu sancto.

B 76. Sequitur post quintum in *Eunomium* librum lucubratione quadam de *Spiritu sancto* : de qua nunc more nostro disputare instituumus. Libellus ille non magni est momenti ; nec multum refert cui tribuatur, Basilio, an cuivis alteri scriptori : quoniam tamen mihi non licet quidquam præterire, paucis dicam quod sentio. Arbitror igitur hoc opusculum Basili non esse : sed cujus sit, certo dicere non queo. Mihi tamen verisimile fit compositum id fuisse ab hoc ipso scriptore, qui ultimos duos in *Eunomium* libros edidit. Et quidem non tanta diligentia scriptus est hic libellus, ut Basilio Magno tribui jure possit : imo potius compositus est indiligentia ea, quæ in eum quem dixi scriptorem optime conveniat. Quod autem dixi, videri hanc lucubrationem ab eodem scriptore editam fuisse, qui postremos duos in *Eunomium* libros vulgavit, id ex notis patet. In his enim monuimus ultima quinti libri verba cum primis hujus lucubrationis verbis ita in veteribus quibusdam libris inter se conjungi, ut continua oratione plane legantur : quod certe indicio est hanc lucubrationem nihil aliud esse, nisi quinti libri epilogum ab uno et eodem auctore conscriptum. Et hoc inde confirmari potest, quod ut in ultimis duobus in *Eunomium* libris, ita et in illo quoque opusculo Spiritus sanctus Deus vocetur. Qua autem diligentia scriptus sit hic libellus, jam videamus. Ubi auctor de anima pura loquitur, ita scripsit : *Προσίτω δὲ ἡσύχῳ τῆ καταστάσει. Ἦσυχον δὲ αὐτῆς ἔστω, μὴ μόνον τὸ περιεχόμενον σῶμα, καὶ ὁ τοῦ σώματος κλύδων· ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ περιέχον· οὐρανὸς, γῆ, θάλασσα, καὶ τὰ ἐν τούτοις λογικά. « Accedat autem tranquillo statu. Nec solum corpus ejus circumjacens, et æstus corporis tranquilla sint : sed etiam quidquid ambit et circumplectitur, cælum videlicet, terra, mare, et quæ in iis sunt rationalia. » Quasi vero situm in nobis esset, ut cælum terraque et mare tranquilla forent. Quod sequitur, ita obscurum est, ut doctissimi duo viri Trapezuntius et Combesius scriptoris sententiam non assecuti fuisse videantur. Est autem ejusmodi : *Καὶ πᾶσα ὑπόστασις δικαίων, καὶ**

⁶⁹ Psal. l, 12. ⁷⁰ Psal. xxx, 3. ⁷¹ Psal. cxvii, 21.

μεγάλων, καὶ μικρῶν, καὶ ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων ἠγλάσται. Καὶ ἄλλη μὲν καὶ ἄλλη κειμένων τῶν σωμάτων, τοῦ μὲν ὧδε, τοῦ δὲ ὧδε, καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων ἀπ' ἀλλήλων ἐχουσῶν τι μέσον. Quis autem horum verborum sensus sit, fortasse ex ea quæ ad hunc locum addita est nota cognosci poterit. Nec

A clariora sunt quæ in fine opusculi leguntur. Ita autem loquitur scriptor: 'Ὁ παρὰ τούτου τοῦ πνεύματος διδασκόμενος, τί εἴπη ἐν τῇ τῶν ἀνακρινόντων ἀπολογία, διδάκτορς Θεοῦ ἀκούει παρὰ τοῦ προφήτου: quæ verba in nota quoque, ut potui, explanare conatus sum.

NOTITIA EX BIBLIOTHECA FABRICII.

(Ed. HARLES, tom. IX, Hamburgi 1804.)

I.

Basilium, magnus ille veritatis doctor (a) atque doctrinæ imprimis de Spiritu sancto catholicæ vindex et assertor præcipuus, natus Neocæsareæ, quæ ante Mazaca, in Pontica Cappadociæ regione circa A. C. 316 (b) parentibus Basilio, communi tum in illis locis virtutis magistro (c), et Emmelia: ne de avia Macrina dicam, cujus memoria inter sanctos 14 Januar. (d) recolitur, quemadmodum parentum 30 Maii (e), frater fuit Gregorii Nysseni, major natu, et Naucrati monachi, Petrique, episcopi Sebasteni, et Macrinæ (f), sororis. Eloquentiæ et artium ma-

(a) Ὁ μέγας τῆς ἀληθείας διδάσκαλος, Zachariæ Mytilenæο, pag. 224 edit. Barthii, et κάχυμα τῆς Ἐκκλησίας, S. Athanasio *Epist. ad Palladium presb.* tom. I, pag. 754; ὁ ἔνθεος τῆς οἰκουμένης φωστήρ, Gennadio *epistola De prædestinat.* FABR.—Alia testimonia congestit Thom. Pope Blount in *Censura celebrior. auctor.* ed. Genev. pag. 241 sqq.; Garnier in præf. ad tom. I edit. Opp. Basilii summis laudibus eum extollit. Ab Hemsterhusio ad Luciani *Dial. mortuor.* tom. I, pag. 453 ed. Reitzii, dicitur non infrequens Xenophontis imitator, et pag. 389, Pater eloquentissimus. Artis criticæ peritiam ex Basilii scriptis elucere, testatur H. Valesius in libro *I De critica*, cap. 25, pag. 173 sq., subjuncto ejusdem emendationibus, a Burmanno editis. HARL.

(b) Vide *Acta sanctor.*, tom. VII Maii, pag. 638. FABR.—Basilium in lucem editum fuisse Cæsareæ in Cappadocia circ. A. C. 328, Oudinus I, pag. 543, prodit. Garnerius (1) vero in *Vita Basilii* (in tom. III Opp.) pag. xxxvii eqq. operose demonstratum ivit, Basilium Cæsareæ in Cappadocia, sed non in Ponto (ex quo quidem paternum genus, uti maternum ex Cappadocia ducebat) natum esse circa A. Chr. 329, et de parentibus illorumque liberis disputavit uberius. HARL.

(c) Ὅν κοινὸν παιδεύτην ἀρετῆς ὁ Πόντος πρὶν καὶ αὐτὰ προὐβάλλετο. Nazianzenus orat. 20, pag. 324. Palladia, quam matrem memorat Basilus *epist.* 566, non fuit mater, sed cognata, quam matris loco veneratus est.

(d) Bollandus in *Actis sanctor.* tom. I Januarii, pag. 952 sq. Meminit aviæ hujus suæ Basilus *epist.* 79, pag. 895.

(e) Papebrochius tom. VII *Act. sanctor. Maii*, pag. 242 seq.

(f) Vide Nicephorum x, 19, et Nyssenum in *Elogio Macrinæ*.

(g) Sed v. Schrœckh in *Hist. eccl. Christ.* part. xiii, pag. 7 sq. HARL.

(h) Basilus *epist.* 208, ad Julianum imp. [Vide in ed. Carn. tom. III, pag. 122 sqq. II Juliani *epist.* ad Basilium, et hujus respons. pag. 124 sq. *epist.* 39-41. Sed Garn. in *Vita*, pag. LXIII, illas dubias esse

B gustros præclaros habuit Antiochiæ, et CPoli Libanium (g), Athenis, ubi Juliano (h) commilitone in studio bonarum litterarum [et Gregorio Nazianzeno] usus est, Himerium Præeresiumque. Hinc cum in Ecclesia Cæsariensi lectoris, diaconi et presbyteri numeribus functus esset, monasticam vitam prætulit (i), simultate ipsi cum episcopo suo Eusebio intercedente (j). In Ponti igitur solitudines circ. A. C. 358 secessit, atque ibi Gregorii Nazianzeni suavissima consuetudine est usus (k). Reconciliatus inde episcopo suo (l), adhuc superstiti adjunctus, et A. C. 370 (m) defuncto successit Ecclesiæque

C suspicatur. Adde Schrœckh. pag. 9 sq. HARL.

(i) Atque Martin. Chemnit. in orat. *De lectione Patrum*, pag. 6, notat, Basilium M. secessui et monachismo plus quam satis esset, tribuisse. Thomassin. quidem in *Discipl. vet. Eccl.*, part. II, lib. I, cap. 46, negat, Basilium verum fuisse monachum, quoniam nec per omnem suam vitam se consecrasset illi ordini, nec omnium suarum facultatum usum abjecisset: sed is satis refutatus est a Garnier. in *Vita Basilii*, pag. xlvj sq. Addi debet, disciplinam monasticam eo tempore nondum æque ac sub finem sæculi iv fuisse constitutam. Conf. Schrœckh. pag. 25, qui tamen, quæ Garn. de migadibus, ascetis, actioni deditis, sentit, nondum certa et explorata esse judicat, et de vita monastica studioque Basilii est copiosus. Basilium fuisse auctorem ordinis cujusdam monastici (atque monachi ordinis S. Basilii. præcipue in Ecclesia Græca, adhuc florenti), jure alii negant. V. Schrœckh., pag. 206 sqq. HARL.

(j) Baertius *Act. Sanctor.* tom. II Junii, p. 835. D Sozomenus vi, 15. Gregorius presbyter, in *Vita Nazianzeni* p. 15, etc. In eremo delectatum esse Philoromi amicitia Basilium, narrat Palladius in *Lausiaca*, pag. 121. Vide et quæ ipse de vita sua monastica Basilus, *epist.* 79, ubi fratrem Gregorium (Nyssenum) secum vixisse in monasterio ad Fluvium Iridem testatur. De Gregorio Nazianzeno autem intelligendus *epist.* 141, quem σκεῦος ἐκλογῆς καὶ φρέαρ βαθὺ, τὸ τοῦ Χριστοῦ στόμα, appellat. Multa de illius et Basilii amicitia Gregorius presbyter in Nazianzeni *Vita*.

(k) Vide Greg. Nazianz. *epigr.* 4 in Basilium, apud Lambec. VIII, p. 779 ed. Koll. HARL.

(l) Idem Baertius, pag. 859. [Schrœckh. p. 31 sqq., 36, 62 sqq., 70 sqq.]

(m) Ab A. C. 371 Basilium fuisse Cæsarensis Cappadociæ episcopum, scribit Saxius in *Onomast.* I, pag. 422, laudatque Pagii *Critic. Baron.* A. C. 369, nr. XVI, pag. 270, it. ad A. C. 370, nr. IX-XIX, pag. 288-295; imprimis nr. XXIII, pag. 297, tom. V. Eodem Pagio duce l. c. A. C. 365, nr. VII, pag. 215-217, tom. V, probabile esse judicat Saxius, a Basilio A. 365 epistolam ad senatum Ty-

(1) Imo D Prud. Maranus, qui, D. Garnerio e vivis sublato, editionem absolvendam suscepit Edr.

Cæsarensis episcopus ordinatus die 14 Junii (a), A stetur Baronius ad Martyrolog. Rom. ad Kalendas Januarii. cum per a. nos octo (b) illud sacrum munus gessisset, diem obiit supremum (c) A. C. 379, Calendis Januarii. [De anno quo vita decessit Basilius, vide Assemanni sententiam contrariam vol. VIII, ad edit. vet. vol. VII, p. 231, not. un., add. Assemann. in *Biblioth. orientali*, tom. I, p. 52, not. 2, et p. 54 fin., ubi colligit, Basilius mortem ultra A. 378 nequaquam esse promovendam. HARL.]

II. SCRIPTORES VETERES DE S. BASILII VITA ET LAUDIBUS CONSULENDI.

Greg. Nazianzeni oratio 20, quæ dicta est in S. Basilii funere. Ejusdem epigrammata XII in Basilium cum anonymi [vel potius Nicetæ] Græca prosaria expositione, edita a Lambecio VIII, pag. 366-371. [pag. 778 sqq. ed. Kollarii, cujus notas vid. et pag. 782 sqq. de Nicetæ prosaria expositione. HARL.] Epitaphium carmen, quod est quartum decimum ordine, tom. II Opp. Vidend. etiam epist. 38, etc.

Gregorii Nysseni oratio in laudem Basilii fratris, ἐπιτάφιος, tom. II, pag. 914.

Ephræmi Syri elogium S. Basilii, ipso superstite adhuc scriptum, ut notavi lib. v, cap. 2. [pag. 231 sq. ed. vet., ubi jam annotavi, Assemann. negasse contra Fabric. illam Ephræmi laudationem scriptam esse Basilio superstite. Add. Assemanni prol. ad Opp. Ephr. Syri, vol. I, § ix, pag. ix sq. Sed Ephr. Syrus, æque ac Greg. Nyss., nimii sunt ac superstitiosi in laudando Basilio M. HARL.] Adde Combelsii *Bibliothecam concionatoriam*, tom. VII, pag. 9 sq.

Pseudo-Amphilochius (sæculi ix scriptor, ut videtur) *De vita et miraculis S. Basilii*. Dixi de illo lib. v, cap. 8, [pag. 379, in vol. VII, sect. 11, et p. 381, sect. 14; add. Scultet. *Medulla Patrum*, pag. 1043. Leidæ inter codd. Voss. et dicitur in cat. Voss. esse Justini. V. cat. bibl. Leid., pag. 396 fin.] sed jam addo, partem ejus extremam, quæ in Combelsii editione non exstat, vulgatam ex codice Vindobonensi xxxv, a Lambecio, VIII, pag. 366 [pag. 775 Koll.]; adde pag. 382 [pag. 787 sq. Kollarii que not., it. pag. 813 sq. De cod. xxviii, nr. 20, in c. Augustano. v. Reiser. *cat.* pag. 24. HARL.].

Joannes Damascenus, orat. 1, *De imaginibus*, tom. I edit. præclaræ Lequinianæ, pag. 327, laudat βίον βασιλείου τοῦ μάκαρος δι' Ἑλλάδου τοῦ αὐτοῦ μαθητοῦ καὶ διαδόχου τῆς Ἱεραρχίας, *Vitam S. Basilii scriptam ab Helladio, discipulo ejus et successore*. Sed illa jam pridem intercidit, licet partem ejus ex Anastasii Bibliothecarii versione legisse se ms. ten-

nensem esse scriptam. — Caput S. Basilii tanquam reliquiæ servabatur in magna ecclesia monasterii in monte Atho. V. Montfaucon, *Palæogr. Gr.*, pag. 455. HARL.

(a) Hinc Martyrologia Basilii memoriam 14 Junii celebrant, ut Menologia Kalendis Januarii.

(b) Nazianzenus de Basilio, epigr. 9, ὀκταετῆ λαλοῦ θεόφρονος ἡγία τελευτας, apud Lambecium VIII,

stetur Baronius ad Martyrolog. Rom. ad Kalendas Januarii.

Simeon Metaphrastes, de S. Basilio (quem Græce ms. testatus est se habere Heribertus Roswæidus), et Græcorum Menæa 1 Januar.

Gregorius presbyter in *Vita Greg. Nazianzeni*.

Joannes Euchaitensis (d), Philotheus, CPol., Nicolaus Cabasilas, Theodorus Metochita, Matthæus Camariota, in tres hierarchas, qui sunt Basilius, Nazianzenus et Chrysostomus, et quorum memoriam junctim celebrant Græci 30 Januarii. Ex his solus Philotheus editus est; cæteri rasti adhuc feruntur, ut dixi lib. v, c. 11 [vol. VIII, p. 459].

Philostorgius VIII, 11, 12, 13; Socrates IV, 26; Sozomenus VI, 15; *Tripartita* VII, 36; Nicephorus X, 17 sq., etc.

Photius cod. cxli sq. *Bibliotheca*.

Hieronymi cap. 116 S. E.; Theodreti IV, 19 et præf. in Canticum; Augustini 1 *contra Julian. Pelagianum*; Suidæ, Gaudentii Brix., Vincentii Lerinensis, et Theodori Prodromi loca S. Basilii operibus a Parisiensibus præmissa sunt.

III. SCRIPTORES RECENTIORES.

Jo. Baptistæ Mantuani *De vita S. Basilii libri II*, carmine heroico.

Erasmus lib. xxviii edit. Londinensis, epistola 7, ad Jac. Sadoletum, quæ loco præfationis præmittitur editioni Græcæ Basilii A. 1532. Vide etiam lib. xxix, epist. 90 seq.

Oratio de S. Basilio inserta tom. III *Declamatorium Witebergensium*, pag. 716 seq.

Godfridus Hermantius (Tillemontii *Memoriis*, tunc adhuc ineditis, usus), in *Vita Basilii et Nazianzeni*, Gallice scripta, Paris. 1674 [al. 1679] 4°, duobus voluminibus. Laudat Baertius eaque usum se proficitur, tom. II *Act. sanctor. Junii*, pag. 810. FABR.—Hermantii dicendi ratio et diligentia, præcipue in excerptendis Basilii opp., sunt laudandæ: sed modum is excedit in celebrandis Basilii virtutibus, nec limam artis criticæ historicæ adhibet. HARL.

Tillemontius, tomo IX *Memoriarum historicæ ecclesiasticæ*, edito Paris. 1703, 4°.

Franciscus Baertius in *Vita Basilii*, tom. II *Act. sanctor. Junii*, pag. 807 seqq.

Matthæus Raderus in *Viridario sanctorum*, pag. 24 seqq.

Omitto velut notiss. *Centurias Magdeburgenses*, centuria IV, Baroniumque et alios annualium et historia ecclesiasticæ scriptores, atque Eliam du Pin, tomo secundo *Bibliothecæ suæ*, pag. 154 seqq., et

pag. 368 [pag. 782 Kollar.].

(c) Baertius loco laudato, pag. 813.

(d) Conf. vol. VIII, lib. v, cap. 12, § XIX, de Joanne Mauropode, metropoli Euchaitensi, pag. 627 sqq., et pag. 628, de ejus orat. encomiastica in Basilium M., Gregorium Theologum, et Jo. Chrysostomum; it. pag. 632 de ejus canonibus in festam trium illorum Patrum ecclesiast. HARL.

cæteros, qui de scriptoribus ecclesiasticis egere. A Antonius Possevinus in *Apparatu sacro* etiam de codicibus scriptorum, Basilii manu exaratis, qui in bibl. Augustana, Messanensi et Monachiensi exstant, monet, atque in versiones varias scriptorum Basilianorum observationes complures cum lectore communicat.

Abrahamus Scultetus parte IV *Medullæ Patrum*, pag. 1043 seqq.

Guil. Caveus in *Vitis primitivorum Patrum Ecclesiæ*, Anglice scriptis, et deinde translatis in linguas Belgicam atque Germanicam, tom. II edit. Germanicæ, pag. 504 - 598. Brem. 1704, 4°.

D. Theophilus Spizelius in *Vetere Academia Jesu Christi*, pag. 73 seq. FABR.

Cave in *Historia litteraria scriptor. eccl.*, tom. I, B pag. 238 seqq., ed. Basil.

Theclergies Honour; or, the Lives of S. Basil the Great, arch-bishop of Neo-Cæsarea, and St. Chrysostom, arch-bishop of C.Pole, drawn by way of Parallel. London. Printed for W. Cooper. — 1681, 8.

Cas. Oudinus in *Comment. SS. eccles.*, tom. I, pag. 543 seqq., qui se profitetur multa ab El. du Pin vel omissa, vel dissimulata esse animadvertisse, et in cap. primo vitam ac doctrinam S. Basilii, Cæsareæ Cappadocum episcopi, uberius persequitur.

Sam. Basnage in *Anna.*, tom. III, pag. 4, 25 seqq., pag. 29, de tempore quo Basilii creatus fuerit episcopus Cæsar., pag. 32, 36 seqq., 42 seqq., 51, 69, 70. C

Jac. Basnage in : *Histoire de l'Eglise*, p. g. 613, 633, 641 seqq., 1156 seqq., 1195 seqq.

Arnold in : *Kirchen-und Ketzler-Historie*, part. I, lib. IV, cap. 4, § 37, 38, 39.

Gottlieb Stolle in : *Nachricht von den Leben ...der Kirchnvæter*, etc., pag. 359 seqq.

R. Ceiller *Hist. gén. des aut. eccles.*, tom. VI, pag. 60

Apollinare Agresta *Vita del protopatriarca S. Basilio M.* In Messina, nella stamperia di Vincenzo d'Amico, 1681, 4°.

Jo. Ge. Werenberg, *Diss. de prudentia Basilii M. in refutandis hæreticis.* Lipsiæ 1724, 4°.

J. Ge. Walch, *Hist. eccles. N. T.*, pag. 1537 seqq., et passim in *Bibliotheca patristica*; lenæ 1770, mai. 8.

Dilucidazioni critico-istoriche della vita di santo Basilio M. dal Giuseppe del Pozo. Romæ 1746, 4°.

Hamberger in : *Zuverlässig. Nachricht.*, tom. II, pag. 804 seqq. Inprimis laudandus est a diligentia, studio curaque in *Vita Basilii* uberius explicanda et colligendis atque melius ordinandis Basilii scriptis.

Jul. Garnier in *Vita S. Basilii*, præmissa tom. III Opp., pag. xxxvii-cxxxviii. Basis quidem est Tillemon-

(a) Recole notam (1) superioris paginæ CCXLI. EDIT.

(b) Rectius in pluribus codd. libri Hieronymiani *De scriptoribus eccles.*, cap. 89, legitur, *artis medicinæ.*

tii narratio, sed sæpius emendata; præterea multas ille res vel certius vel saltem probabilius exposuit: maxime versata est ejus cura in vita, præcipue epistolis aliisque scriptis Basilii secundum temporis rationem in meliorem ordinem redigendis, aut veris a falsis ac supposititiis discernendis: nec tamen a partium studio aut timiditate quadam in iudiciis suis omnino fuit is alienus (a).

Æqua lance tam eruditionis, ingenii animique virtutes, quæ insignes in Basilio M. fuerunt, quam infirmitates, disciplina vitæ monasticæ cum primis contractas, ponderavit sobrieque judicavit et vitam scriptaque ac doctrinam Basilii copiose et curate exposuit, nec raro Garnerii sententias rationesque examinavit et rejecit Jo. Matthias Schrœckb in : *Christl. Kirchengeschichte*, part. XIII, pag. 1 - 220.

De præcipuis Basilii scriptis curate egit, et in notis acute libereque judicavit de illis Semler in : *Geschichte der christlichen Glaubenslehre*, præmissa Baumgartenii *Theologiæ polemicæ*, tom. III, pag. 123-168.

Christi. Frider. Ræssler in : *Biblioth. der Kirchnvæter*, tom. VII, pag. 1-157, de Basilio M. egit et excerpta dedit, aspersionibus hinc inde bonis animadversionibus, ex libris III *contra Eunomium*, ex lib. *ad Amphilochem de Spiritu S.*, ex homiliis 1° *Deum non esse auctorem mali*, 2° *De gentiliis libris cum fructu legendis*, et 3° *De libero arbitrio*; ex asceticis scriptis, denique ex epistolis; in his præcipue secutus est recensionem Du Pin, qui in secundo tomo *Novæ Bibl.*, pag. 268-312 edit. Lat., eas secundum temporis ordinem disponere atque explicare sustinuit. Sed dolendum est, Ræsslerum caruisse edit. Garnerii, qui multa vidit acutius meliusque disposuit. HARL.

IV. ALII BASILII ULTRA XXX.

Basilii abbas S. Lauræ prope Hierosolyma. Vide infra, *Maleinus*.

Basilii, Achridenus. Vide infra, *Thessalonicensis*.

[Basilii, episcopus Alexandriæ, cum 72 episcopis subscripsit Gennadii, patriarchæ CPolit., Epistolæ encyclicæ ad omnes metropolitanos A. C. 459. V. cod. Vindobon. Cæsar. XLIV, et Lambec. *Comment.* VIII, pag. 888 seqq., ibique Kollar. HARL.]

Basilii, Amasenus in Cappadocia episcopus et martyr Nicomedie A. C. 322, de quo Henschenius in *Actis sanctor.*, tom. III April. 26, pag. 416 seq. Acta illa fabulosa videntur Valesio, pag. 208 ad Euseb. [canticum sacr. in illum d. 26 Apr. V. Lambec. *Comm.* VIII, pag. 240.]

Basilas, sive Basiliius arcs Mechæ (b) atque ab A. C. 336, quo Marcellum in synodo CPol. depositum constat, Ancyranus episcopus, de quo Hieron. *De scriptor. eccles.*, cap. 89. Plura de eo Tillemon-

tius, tom. VI *Memor. ecclesiastic.* Cum Ariani non fecisse, probat D. Ittigius appendice ad lib. *De hæresiarchis sæculi I et II*, pag. 455 seqq.

Basilius, Ancyranus episcopus, junior, qui in synodo Nicæna II, A. C. 787, confessionem obtulit, quæ exstat tom. III *Concilior.* edit. Binianæ, pag. 481. FABR. Conf. *Acta sanctor.* in. Mart., Antwerp. 1683, tom. III. Diversus ab Basilio, Ancyrano presbytero.

Basilii, presbyteri Ancyrani, martyrium, Florent. in cod. Laurent. IV, nr. 43, plut. 4. V. Bandini *Cat. codd. Laur.* I, pag. 327 seqq., FABRIC.

Basilius, Antiochenus episcopus, A. C. 456 et 457, cujus meminit Nicephorus xv, 19. Simeonis eremitæ ad eum epistola apud Evagrium, lib. II, cap. 10. Ad eundem Basilium scripsit Leo imp., et Leo I episcopus Rom. et Baradatus, teste Ephræmo apud Photium cod. ccxxxix, sub fin.—FABR. Laudatur in Nicæna synodo, in cod. XXXIV Coislin. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, pag. 102. HARL.

[Basilius Armeniacus, calligraphus, A. C. 1066. V. Montfauc. *Palæogr. Gr.*, pag. 53 ac 96; et pag. 9, 35, 63, 76, 80, 305. Adhuc memorantur Basilium Barele, s. *Baleris*, qui scripsit quædam Euripidis; Basilium, lector, scripsit sæculo XII Petri Antiocheni et aliorum epp.; Basilium sacerdos scripsit Origenis opus in *Job.* et Chrysostomi quædam, A. 1448; Basilium Scalidrus, notarius, scripsit A. 1424 Damasceni opp. quædam ib., pag. 35, de notariis, sive arcanorum scribis. HARL.]

Basilium, Aquarum Sextiarum episcopus, cujus meminit Honoratus in *Vita Hilarii Arelat.* cap. 22.

Basilium junior, asceta, cujus *Vitam* scripsit Gregorius, ejus discipulus, clarus temporibus Leonis Sapientis imp. Exstat in *Actis sanctor.*, tom. III April. 26. [Montfauc. in *Palæogr. Gr.*, pag. 523, ex cod. Regiæ.] Adde Lambecium VIII, pag. 339 [pag. 760 ed. Kollar. de cod. XXXIV, n. LI.]

Basilium, Bicantiorum presbyter, de quo Moschus in *Prato spiritali*, cap. 40.

Basilium Bulgarocionus (a) imperator, ab A. C. 976 ad 1025, de cujus novellis constitutionibus dicam libro VI. [Ejus *Antipharmacum* in cod. Laurent. XIX, n. 3, plut. 75. Vide Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, III, pag. 167. HARL.]

Basilium Cæsariensis (b) junior, cujus inediti commentarii ad orationes Nazianzeni, Constantino Porphyrogeneto dicati, exstant in variis bibliothecis, ut [Flor. Laurent. Vide Bandini *Cat.* I, pag. 536 seqq.] Coisliniana, pag. 296, et in tribus codicibus, pag. 298 seqq. [ubi quoque pag. 299 de ejus ep. ad Constantinum imp., ejus *Vita* in c. Cæs. CLXXXVII. V. Lamb. III, pag. 442. HARL.]

Basilium, Chrysostomi, qui ei libros *De sacerdotio*

dicavit, familiaris, jam episcopus circa A. C. 372, adeoque a Seleuciensi, qui annis sexaginta amplius post floruit, haud dubie diversus, licet aliud visum sit viris quibusdam doctis, secutis Photium cod. CLXVIII. Confer Tillemontium, tom. XV *Memor. hist. eccles.*, pag. 340, et quæ infra in Basilio Raphanensi.

[Basilium Jalimbanensis. V. supra vol. IV, pag. 666, not. o. HARL.]

Basilium, Irenopolitanus in Cilicia episcopus, a quo Nestoriani dicti Βασιλεισται, ut no'avit Mich. le Quien ad Jo. Damascenum, tom. I, pag. 100. De ejus *Historiæ ecclesiasticæ* libris tribus, Photius cod. XLII. [Ad. Phot. cod. xcvi.] Vice, quæ dixi lib. v, cap. 1. [vol. VII, pag. 419 et 437, § XXXV.] Ejus opus *contra Archelaum*, Colonæ in Armenia presbyterum, memorat Suidas: *contra Joannem Scythopolitam*, Photius cod. cvii.

Basilium confessor, episcopus Cretensis et dein Thessalonicensis, de quo Bollandus ad Kalend. Februar., tom. I, pag. 242 seqq. FABR. — Canticum d. 12 April. in S. confessorem Basilium, episcopum Parii in Asia Minore, inter cantica sacra in sanctos totius mensis April. in cod. XII Cæsar. Vindob. de quo V. Lambec. *Comment.* VIII, pag. 208 seqq. HARL.

Consules: Cæcina Decius Basilium (c) A. C. 463, et Cæcina Decius Basilium, junior, A. 529; tum Flavius Basilium A. 480, et Flavius Basilium junior, A. 544, ultimus privatorum, qui consulatum ordinarium gesserit, nomenque anno dederit. Vide Victorii *Canonem Paschalem*, pag. 69.

[Basilium, Emessenus episcopus, scr. *Vitam Theodori*, archiepisc. Edesseni, in cod. Taurin. CXLVII. Vid. *Cat. codd. Gr. Taur.*, pag. 258. HARL.]

[Basilium, diaconus et a commentariis, interfuit synodo ab Alexio Comneno congregatæ. V. Montfauc. *Bibl. Coislin.*, pag. 105. — Alius Basilii, diaconi, reliquorumque monachorum supplicatio ad imp. Theodosium et Valentinianum, adversus Nestorium, in concilii Ephesini part. I, pag. 310, ed. Romanæ 1608. V. Assemani Prolegg. ad Ephr. Syri, Opp., tom. I, pag. x, § XII. HARL.]

D Basilium, Ephesi episcopus, A. C. 434-444.

[Ad Basilium, eremitam, scribit Theodor. Studita. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, pag. 513.

Basilium, Euchaitarum episcopus, et Basilium, episcopus Laristæ, interfuerunt synodo, ab Alexio Comneno congregatæ. V. Montfauc. l. c., pag. 104. HARL.]

Basilium, Hierosolymitanus patriarcha, cujus epistola synodica ad imp. Theophilum, qui ab A. C.

refert ad A. C. 675, sed junior est, et Constantini Porphyrogeniti ætate scripsit. A Sambuco vocatur Thessalonicensis, sed ipse se Basilii Cæsariensis κοινωδὴν καὶ ὀνόματος καὶ θρόνου ἀπellaτ

(c) Ad hunc scribit Sidonius.

(a) Vide Allatium, pag. 250, ad Georg. Acropolitam. [Et Bandin. *Cat. codd. Laur.* III pag. 191, n. 17 et 18.]

(b) Vide quæ de illo lib. v, cap. 13, pag. 540. [In vol. VII nov. ed., pag. 431 seqq.] Caveus huic

829 ad 844 rebus præfuit, exstat in Combefisii *Manipulo orig. CPol.*, pag. 110-143. Paris. 1664, 4°. FABR. Epistola illa synodalis ad imper. Theophilum Iconomachum, pro cultu sacrarum imaginum memoratur et locus excerptur a Lambecio *Comm. de bibl. Cæsar.*, vol. VIII, pag. 697. Add. pag. 708 seqq., ubi in nota Combefisius carpitur et contextus Gr. beneficio codicis Cæsarei suppletur. Conf. supra vol. VIII, pag. 84, sect. 3. HARL.

[Basilium, Ἀπτινὲλέγχτης hieromonachus Studita, qui contra Latinos scripsit, memoratus ab Allatio *De consensu*, p. 555 et 624. HARL.]

Basilium Irenopolitanum, perperam a Cilice distinguitur in *Chartophylace Cavei* (qui id recte deinde emendavit) et in *Pandectis Hendreichii Brandenburgicis*.

Basilium, Isauriæ episcopus, idem cum Seleuciensi.

Basilium, Larissæ in Thessalia metropolitanum *Baluz.*, p. 886 *Novæ collect. concil.* [V. de Basilio Euchaitar., etc., notata p. 8 extr.]

Basilium Macedo, imp. ab A. C. 866 ad 889 de ejus κερφαλαίς παρανετικαῖς dixi lib. v, c. 5. [vol. VIII, p. 42 sq.] De ejus variis Constitutionibus et legibus, aliisque scriptis, ad jura spectantibus, disserendi locus erit libro vi, quemadmodum et de Növellis Basilii Porphyrogeniti imp.

Basilium, Magnesiæ episcopus, interfuit concilio Nicæno II, tom. III Bini, p. 516.

Basilium magus, de quo Gregorius Magnus lib. I *C Dialogor.*, p. 1531 seq., tom. I Opp., et Cassiodorus IV, 2, *Var.*

Basilium Maleinus, S. Lauræ prope Hierosolyma archipresbyter et abbas, cujus ἀσκητικὴ ὑποτύπωσις (a), et libellus, quo probat, ascetæ non esse captanda honoraria nec honores ambiendos, ms. Græce in Bodleiana bibl. FABR. *Informatio ascetica*, in bibl. Bodlei. cod. V. Herbert. ibid. inter codd. Th. Roe, n. CCLXIII cod. XVII, *Ascetæ non esse captandos honores*. — Add. ad notam scripta.

[Basilium abbas, ἡγούμενος ad eum scribit Theodorus Studita. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, pag. 144, 320, 322, 324, 413. HARL.]

Basilium asceta, Marciani discipulus, a quo conditum monasterium in Seleucobelo, civitate Syriæ, narrat Theodorus *Histor. religios.* cap. 3, inter discipulos ejus Sabinum, miramque et hujus abstinentiam prædicans. Eumdem cum Basilio Seleuciensi illum facit Baronius ad A. C. 382, n. 68, sed rectius, distinguendum esse, monet Tillemontius tom. XV *Memor.*, p. 341.

[Basilium Manichæus, Sergii discipulus, in Photii narratione de Manichæis repullulantibus, in cod.

(a) Ὑποτύπωσις illa sive descriptio vitæ monasticæ Latine exstat in bibliothecis Patrum, interprete Jac. Pontano, tom. XXII edit. Lugd., pag. 750-752. [In indice cod. msti Antonii Eparchi, infra in vol. X, [pag. 479. In codd. bibl. publ. Paris.

PATROL. GR. XXIX.

Coislin. CCLXX, quam edidit Montfauc. in *Bibl. Coisl.*, p. 349 sqq. et Basilius iste nominatur p. 373. HARL.]

[Basilium, medicus, Bogomilorum hæreseos fax et tuba. V. Allatum *De consensu*, pag. 635. De aliis Basiliis medicis v. infra in elencho medicor. vet., vol. XIII, p. 100 sq.; sed conf. ipsum Fabric. in vol. VIII, p. 347 sq. vet. edit. HARL.]

Basilium Megalomites, cujus *Ænigmata Græce* exstant ms. CXI in bibl. Bodlei. [De Basilio Megalomite v. infra vol. X, p. 538 ed. vet. Ejus *Ænigmata* in codd. bibl. publ. Paris. CMLVIII et MDCXXX. HARL.]

[Basilium, Moldav. princeps, de quo v. Kollar. *Supplem. ad Lambecii Comment.*, pag. 240 sq. B HARL.]

Basilium, monachus Cappadox, cujus fertur responsum sive ἀναφορά ad Nicetam, metropolitanam Thessalonicensem circa A. C. 1200. FABR. ad Basilium v. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, pag. 9, n. 86. Monachum scribit Theodor. Studita. V. Montfauc. *Bibl. Coislin.*, pag. 149. Inter melodos Græcos infra, vol. X, pag. 131. Quidam calligraphus sæc. XI. V. Montfauc. *Palæograph. Gr.*, p. 511. HARL.

[Basilium minimi (qui scholia quoque scripsit in Gregorii Nazianz. XVI orat.) epistolam ad Constantinum Porphyrogen., e cod. Naniano LXIV publicavit Mingarell. in cat. codd. gr. Nan. p. 115 sq. Add. Bandin. in cat. codd. Gr. Laurent., I, p. 556 sqq. HARL.]

[Basilium, episcopus Ναυκλέων, inter subscriptores epistolæ Gennadii encyclicæ a. 459. V. Lambecii *Comment.* et Kollar. not. vol. VIII, p. 894. HARL.]

Basilium Nicomediensis, martyr. Supra in Amaseno. De aliis Basiliis martyribus octo vel novem, Baronius ad Martyrolog. Romanum.

Basilium, patricius et præfectus cubiculi, cujus *Naumachica*, hactenus inedita, dabo Græce infra. FABR. Ad eum scribit Theodorus Studita. V. Montfauc. *Bibl. Coislin.*, pag. 322. HARL.

Basilium Pegoriota, qui inter melodos Græcæ Ecclesiæ laudatur a Leone Allatio, et, qui plura de eo dicet, Urbano Godfrido Silero [infra vol. X, p. 131].

Basilium Philippensis, cujus homilia in præsentationem B. Virginis in templo, ms. Græce in bibl. Bodlei. [n. CCXXXIV et MMMCCCLXXXIII, et inter codd. Gale n. MMMMMCMXLIX.]

Basilium, Pisidiæ episcopus, Iconomachus, in quem invehuntur Patres synodi VII, actione I, tom. I Binianæ edit. a. 1618, p. 482.

Basilium presbyter, cujus *Vita* auctore incerto in tom. III *Act. sanctor.*, Martii 22, pag. 380. Latine et Græce ad voluminis calcem. FABR. Ad Basilium presbyterum scribit Joan. Chrysostom. V. Montfauc.

DCCCLVIII et MDCXXX. — Basilium monachi, præpositi Lauræ Mallinorum, *Capita parænetica ad filium suum*; it. ejusdem et aliorum *Eclogæ lequam*, in codd. Escorial., teste Pluero in *Itiner. per Hiap.*, pag. 161. HARL.]

Bibl. Coisl., p. 568. — Fuit quoque Basilius presbyter calligraphus sæc XI. HARL.

Basilius, patricius et præfectus prætorio, sub rege Odoacro. Vide Baronium ad A. C. 483, n. 10 seq.

[Basilius, ὁ πρωτόθρονος, citatur inter eos qui scripserunt de vita Joan. Chrysostomi, in cod. Cæsar. XXVII. V. Lambecii *Comment.*, VIII, p. 638. Supra vol. VIII, pag. 457.]

Basilius proedrus Mæri subscripsit et interfuit synodo ab Alexio Comneno congregatæ, in cod. XXXVI Coisl. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 104. HARL.]

[Basilius, rector et papas Blachernarum. V. Montfauc. l. cit. HARL.]

Basilius, Raphanensis in Syria episcopus, qui A. C. 581 synodo CPol. subscripsit. Hunc Basnagius ad A. C. 582, 6, putat esse illum cui Chrysostomus B libros *De sacerdotio* inscripsit.

Basilius, *Russiæ* imperator, cujus epistolam de translatione reliquiarum suæ matris citat Allatius contra Hottingerum, p. 177 seq.

Basilius, S. Sabæ archimandrita Romæ, ad quem Theodori Studitæ epistola 35 libri I. [V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 148 et 318. HARL.]

[Basilius Scamandrenus, patriarcha CPolit. A. 1183 — 1186. V. infra vol. X, p. 492. HARL.]

Basilius *Seleucensis*, de quo infra.

Basilius, episcopus Sycamazanus (al. *Sycaminæus*), qui interfuit synodo CPol. sub Menna A. C. 536.

Basilius, Sylei episcopus, qui interfuit synodo septimæ, sive Nicænæ II, A. C. 787 celebratæ. Vide tom. III Binianæ edit., p. 515.

Basilius Achridenus, circ. A. 1155 Barocc. CXL, et archiepiscopus Thessalonicensis, cujus responsio ad epistolam Adriani IV papæ, in *Jure Græco-Rom.*, p. 305 et 307, et apud Allatium *De consensu*, p. 658, et post Joan. Zonaram in *Canones concilior.* 783. [In cod. Laurent. II, n. 89. V. Bandin. *Cat. codd. Gr.*, I, p. 10.] Ejusdem Basili ad quæstionem de conjugio duorum fratrum cum amita consobrini, a magno Dyrrachii sacellario propositam exstat in *Jure Græco-Rom.*, p. 309, et 408. FABR. Papæ Adriani in

epist. ad Basil. Thessal. et hujus responsio in cod. Cæsar. CXIII, n. 9 et 10, quem et propter varr. lect. et vero, quia utraque epist. in fine aliquanto auctior est, conserendum putat Lamb. V, p. 86 sq. — In eod. cod. n. XI, ibid., p. 88, est Basilii Thess. *Disp. de controversiis fidei inter Latinos et Græcos*, habita Thessalonicæ cum episc. Beneventano, conscripta autem instar dialogi a Niceta monacho. V. not. Kollar. et supra vol. VII, p. 752, ibique not., et infra vol. X, p. 495 vet. ed. Basilius Thessalon. *De gradibus cognationis* in cod. Paris. bibl. publ. MCCCLV, n. 15. HARL.

Basilius Trajanopolitanus in Thracia, qui interfuit concilio Chalcedonensi.

[In Mongitor. *Biblioth. Sicula*, vol. I, p. 99 sq., uberius recensentur vita et scripta Basilii Amabilis Messanensis, ord. Prædicatorum, med. sæc. XVII; Basilii Campanellæ, Panormitani, ejusd. ordinis A. 1617; Basilii Cavarretæ, ord. S. Mariæ de monte Carmelo, circ. A. 1660.]

Basilius de Laurentio, ord. S. Basilii. Ejus carmen: *De Basilii M. tessera habitusque sub noctis specie pro Panormitani cænobii translatione eadem in urbe A. 1697 religionisque stemmati alludentis elegiacus triumphus*, Panormi 1697, 4, in *Anton. Magri Notitia monasterii Panormitan. S. Basilii*, p. 42, editum est.

Basilius a Seledo, eremita Camaldulensis montis Coronæ: de quo ejusque scriptis in codd. bibl. S. Michael Venet. V. Mittarell. in *Cat. illius bibl.*, p. 115.

Sed recentioris ætatis Basilii dicti ad nostrum non pertinent institutum. HARL.]

V. CODD. (a) ET EDITIONES OPERUM BASILII MAGNI.

Græcæ.

Basil. 1532, fol., cum præf. Erasmi, apud Hieron. Froben. et Episc. In hac editione sunt homiliæ in *Hexaemeron*, in *Psalmos*, et aliæ variæ homiliæ XXIX; liber *De Spiritu sancto* et Epistolæ. FABR. Pleniorem integramque inscriptionem et plura de hac edit. leges in Maittaire A. T., II, p. 765 (qui

(a) Tanta est copia mss. Basilii M., ut verear, ne omnium et singulorum opp. atque epistolarum enumeratione tempus et chartam perdam, saltem pluribus lectoribus siam molestus. Quare primum generatim D indicabo, in quibus bibl. plures codd. Basilii opp. custodiuntur. Augustæ Vindel. in bibl. publ. Basilii homiliæ 46. — *Commentar. in Isaiam.* — Epistolæ 348 (ex quo cod. magnam esse factam accessionem ad ed. Wolfgangi Musculi, etc., in prima codicis pagina legitur ascriptum). — Tres ἀντιρρητικοί contra *Eunomium.* — Ad Amphilocho. Iconens. episcop. — De divinitate Filii capp. XXXII. V. plura in Reiseri indice mss. bibl. Augustanæ, p. 15-21. — Ib. Basilii et aliorum sententiæ, in *Panoplia dogmatica*, p. 22. Ib. hom. de nuntio vitæ remittendo et perfectione, pag. 27. — Protheoria expositionis in Isaiam, pag. 28. — Ib. plures homiliæ, in duob. codd. pag. 50. — Ib. canones, pag. 50. — Ib. quædam homiliæ, pag. 57. — Fragm. ex Basilio aliisque, bis; et Basilii aliorum expositiones in illud: *ad imaginem et similitudinem suam*, pag. 39 et 40. Dialogus Basilii et Greg. Naz., p. 40 et 41 bis, — Epistolæ, pag.

66 bis. Quanta vis sit codd. Basil. Vindobonæ in bibl. Cæsarea, uno obtutu cognosces in cat. Nessel. in ind. pag. 53-56. Eos Lambecius in *Comment.* suis passim, præcipue in vol. III. V. indic. ad illud col. 580-586, tum in vol. IV (ind. col. 523 sq.), vol. V (ind. col. 682-684) copiosius recenset. — In cod. XLIV, n. 23 sqq., sunt varii generis epistolæ; v. Lambec., VIII, pag. 878 sqq., et in aliis codd. ejusdem vol. sunt Basilii liturgica, orationes, epistolæ, etc., et Lambec. aliquoties emendat suppletque aut illustrat ed. Paris. Gr. Latin. — Wratislaviæ in bibl. Rehdinger. non pauca Basilii esse opp. testatur Kranz. in *Memor. bibl. publ. Elisabeth*, pag. 83. — Francofurti in bibl. quondam Uffenbach. fuerunt in codd. VIII, IX et XIII, varia Basilii opusc. de quibus consules Maii *Bibl. MSt. Uffenbach...*, pag. 430, 436 et 498 (Conf. infra ad n. XXV). — Nubem codd. qui sunt in bibl. publ. Paris. nec non Coisl. et varia Basilii opp. aut particulas comprehendunt, congestum videbis in ind. ad vol. II *Cat. codd. Paris.* et in ind. ad Montfauc. *Bibl. Coisl.* ex Gr. Basilii opera in cod. Coisl. L. et CCXXX (Montf. *Bibl. Coisl.*,

magnam Erasm. præf. partem et ultimam Basilii A Volaterranum nuper in Latinum conversa. In fine : *Impressum apud Jac. Mazochium*, etc., fol. De hæc ed. v. Maittaire A. T. II, p. 264 et Panzer. A. T. VIII, pag. 255, n. 92. Copiosius eam edit. recenset Lambacher in *Bibl. antiqua Vindobon. civica*, pag. 83, sqq., qui pag. 86 monet, in illa edit. etiam numerari tantum XVI homilias in *Psalmos*, et unicam tantum in *Psalmum xxviii*, cum in aliis exstent binæ in illam; ex quo Combefisii iudicium, alteram illam in *psalmum xxviii* homil. non esse genuinum Basilii fetum, non leviter confirmari censet. — Basilii opuscula varia, Basil. 1494, 4°, citat Maittaire A. T., IV, pag. 570, ex bibl. Adr. Paw; sed fides sit penes auctorem. HARL.]

Venet. 1535, fol., apud Steph. Sabium, in quo volumine sunt ascetica ethicaque et *De virginitate* et *contra Eunomium* libri quinque, sermones et epp. FABR. Conf. Maittaire *Ann. Typ.* II, pag. 819, qui præfat. ex qua, quos codd. adhibuerit editor, cognosci potest, magnam partem reddidit. HARL.

Basil. 1531, fol. [apud Hieron. Froben. et Nic. Episcopium, ut in calce legitur] cum præfatione Græca Jani Cornarii ad Julium, Numburgensem episcopum. In hac editione continentur : In *Hexæmeron* homiliæ undecim. In *Psalmos* homiliæ XVII. Variæ homiliæ XXIX. Liber *De Spiritu sancto*. [Epistolæ Basilii et Nazianzeni CLXXX. Ἀσκητικῶν λόγοι septem. *De iudicio Dei*. *De fide*. Ἡθικῶν ὄροι LXXX. Ἐρωτημάτων ἀσκητικῶν κατὰ πλάτος ὄροι LV. Ἐρωτημάτων ἀσκητικῶν κατ' ἐπιτομὴν ὄροι CCCXIII. Ἐπιτίμια διάφορα sive pœnæ variæ ecclesiasticæ, delinquentibus monachis et κωνσταῖς constitutæ. Constitutiones asceticæ XXXIV. Epistola ad Chilonem. Alia ad monachum, prævaricatorem. *De baptismo* libri II. Liber Περὶ τοῦ αὐτεξουστου, *De libero arbitrio*. Alius *De virginitate*. *De Paradiso* liber et libri V *adversus Eunomium*. [V. Garnerii præf. ad tom. I Opp., pag. iv.]

Latina.

[Romæ, 1515, Opera M. Basilii per Raphaelem C

pag. 118 et 292 sqq.) multa Basilii in opere ascetico in cod. CCXXXII (ib. pag. 291.) — In cod. CCLXXXI, 30, sermones ad monachos, et alia (ib. p. 395), etc. — Nec vadat singula Basilii M. opuscula, etc., quæ in codd. Bodeleianis aliisque Britannicis exstant, vel enumerare; et ablegandus mihi est illorum notitiæ cupidus ad indices catal. mss. Angliæ et Hiberniæ subjectos. — Quot codd. qui multi sunt, et varia Basilii opp. continent. servantur in bibl. Escorial. docebit Puer. in *Itinerar. per Hispan.*, pag. 161, aut qui in aliis multis bibl. reperiantur, indicabit Montfauc. in indice ad *Bibl. biblioth. mss.* — Venetiis in bibl. Marc. in codd. LIII, usque ad cod. LXVI, in *Cat. codd. Gr.*, pag. 36, usque ad 45, curatius memorati, exstant permultæ homiliæ et alia opusc. in his, homiliæ et alia, quæ in edit. monachor. S. Mauri non reperiuntur. De homiliis nonnullis infra agemus : reliqua inedita quorum initia retulit auctor illius Catal. ea esse notantur : in cod. LIII, *In obscuritatem prophetiarum, et quomodo nos oporteat diligenter in eas incumbere*. In cod. LIV, *consolatoria ad infirmos; de administratione, seu regimine in Christo; de misericordia et iudicio* (est quoque in cod. LVI, et hujus argumenti homiliam ineditam memorat Montfauc. in *Bibl. Coisl.*, pag. 118). — *Ep. ad Urbicum monachum de continentia*. In cod. LV, *Eunomium in præcessorem suum; in Trinitatem* (exstat quoque in cod. LXI); in illud Christi : *Horam illam nemo novit, nisi Pater* (conf. *Bibl. Coisl.*, pag. 293); in *Evangelium Lucæ et in Annam; in Pascha* (est quoque in cod. LXI); in *lacum Gennesareth et in Petrum, apostolum* (ejusdem argumenti homiliam sub Chrysostomi nomine laudat Montf. *Bibl. Coisl.*, p. 151, quæ tamen initio discrepat ab exempl. Venetio); *In memoriam martyrum; homil. in Abraham;*

ex *Evangelio Lucæ in paralyticum; in ordinationem SS. apostolorum*. — In cod. LXII usque ad LXV, sunt Basilii ascetica (cat. pag. 43 sq.). — In cod. DIII Basilii ex proverbis; capitula VIII in diversas hypotheses, etc. — Taurini in *Bibl.* quondam regia in multis codd. multas epistolas homiliasque aliaque inesse opera, cognosces ex catal. codd. gr. Taurin. V, indic. voc. *Basilii, Cæsar.* — Insignis variorum Basilii librorum, Florentiæ in bibl. Laur. servatorum, numerus designatur a Bandin. in *Cat. codd. Gr. Laur.* Vide ind. ad tom. III, pag. 480 — 482. — De codd. Neapolitan. V. supra. vol. V, in calce. Leidæ in bibl. publ. inter codd. Bonavent. Vulcanii; ex Basilii appendice ad Naucleri *Chronographiam* (cat. bibl. Leid., pag. 348 fin). — Ib. in bibl. publ. inter mss. vol. membran. pervetus, continens quædam Basilii M., præsertim ascetica, quod vir doctus videtur contulisse ad edit. Basileens., teste confectore cat. bibl. Leid., pag. 234, n. 4. — Ib., pag. 336, n. 47, Basilii in *Hexæmeron*. — Pag. 343, n. 61, Epp. amœbæ Juliani et Basilii, quas testatur Scaliger se vidisse Arabicæ. — Ibid. pag. 402, n. 7, inter codd. Vossian., *ænigmata Basilii* τοῦ Μαρουῦν ἐς Κύρι. — Et n. 16, *Basilii M. ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ προθεωρίᾳ* per interrogationes. — Montfauc. in *Palæographia Gr.* XLV, laudat cod. Colbertin. CCCXCIX, membr., qui exhibet Basilii opp. ser. manu Nicetæ, protospatharii, etc., A. Ch. 971 oblatum ecclesiæ martyris Georgii Oriati, — et pag. 287, cod. Romanum P. P. S. Basilii, qui continet Basilii ascetica et quæstiones, et illustrat, quæ notatu digna ad calcem leguntur. Sed hæc sufficienter, ne leges instituti nostri migrem : et de quibusdam opp. codd. passim adhuc locus erit dicendi. HARL.

Paris. 1520, fol., apud Ascensium [opera Jac. B Fabri Stapul. V. Panzer., VIII, p. 67.]

Coloniz 1523 et 1531, fol., apud Cervicornum, quam editionem persequitur Gesnerus in *Bibl. FABR.* Edit. Colon. 1523, quam in manibus habeo, inscripta est

Divi Basilii M. Cæsar. episcopi eruditissima opera, quorum catalogum in sequenti pagella deprehendes. Interpretes Joan. Agyropylus, Georg. Trapezuntius, Raphael. Volaterranus, Rufinus presbyter. Monodia Gregor. Nazianz. 1523. In calce : *Excusa sunt hæc opera in ædibus Eucharii Cervicorni, ære et impendio M. Godofr. Hittorpii, civis Colon. M. Junio fol.* Add. Lambach. l. c., p. 86, qui in nota, *Habentur, ait, hic præter opera quæ modo recensuimus ex edit. Romana, libri V contra Eunomium, C Georgio Trapezuntio interprete, et regula monacho-*

ex *Evangelio Lucæ in paralyticum; in ordinationem SS. apostolorum*. — In cod. LXII usque ad LXV, sunt Basilii ascetica (cat. pag. 43 sq.). — In cod. DIII Basilii ex proverbis; capitula VIII in diversas hypotheses, etc. — Taurini in *Bibl.* quondam regia in multis codd. multas epistolas homiliasque aliaque inesse opera, cognosces ex catal. codd. gr. Taurin. V, indic. voc. *Basilii, Cæsar.* — Insignis variorum Basilii librorum, Florentiæ in bibl. Laur. servatorum, numerus designatur a Bandin. in *Cat. codd. Gr. Laur.* Vide ind. ad tom. III, pag. 480 — 482. — De codd. Neapolitan. V. supra. vol. V, in calce. Leidæ in bibl. publ. inter codd. Bonavent. Vulcanii; ex Basilii appendice ad Naucleri *Chronographiam* (cat. bibl. Leid., pag. 348 fin). — Ib. in bibl. publ. inter mss. vol. membran. pervetus, continens quædam Basilii M., præsertim ascetica, quod vir doctus videtur contulisse ad edit. Basileens., teste confectore cat. bibl. Leid., pag. 234, n. 4. — Ib., pag. 336, n. 47, Basilii in *Hexæmeron*. — Pag. 343, n. 61, Epp. amœbæ Juliani et Basilii, quas testatur Scaliger se vidisse Arabicæ. — Ibid. pag. 402, n. 7, inter codd. Vossian., *ænigmata Basilii* τοῦ Μαρουῦν ἐς Κύρι. — Et n. 16, *Basilii M. ἐκκλησιαστικῆ καὶ μυστικῆ προθεωρίᾳ* per interrogationes. — Montfauc. in *Palæographia Gr.* XLV, laudat cod. Colbertin. CCCXCIX, membr., qui exhibet Basilii opp. ser. manu Nicetæ, protospatharii, etc., A. Ch. 971 oblatum ecclesiæ martyris Georgii Oriati, — et pag. 287, cod. Romanum P. P. S. Basilii, qui continet Basilii ascetica et quæstiones, et illustrat, quæ notatu digna ad calcem leguntur. Sed hæc sufficienter, ne leges instituti nostri migrem : et de quibusdam opp. codd. passim adhuc locus erit dicendi. HARL.

rum, a Rufino conversa. De regula monach. V. infra ad IX, 11. Rufinum esse pessimum interpretem, statuit Huetius *De interpretatione*, libr. II, pag. 246 sq. ed. Stadæ. 1680, 8°. — De ed. Col. 1531. Vide Panzer. A. T., VI, p. 414, n. 609. HARL.

[Paris. 1523. Basilii M. opera ex interpretat. Joan. Argyropuli, G. Trapezuntii, et Raph. Volaterrani. ap. Jod. Badium. fol.; conf. Schoenemann. *Bibl. — Patrum Lat.*, I, p. 619 sq. — De Trapezuntii versione librorum Basilii contra Eunomium, ejusque editionibus v. Zeni *Dissert. Vossiane*, tom. II, p. 9, n. VI. — Garnier in præf. ad tom. I Opp., p. IV, memorat edit. Lat. Paris. 1525, fol., ap. Ascensium. HARL.

Basil. 1540, fol., apud Hervagium cum præfat. Wolfgangi Musculi. Hanc editionem præter Gesnerum recenset Bellarminus *De S. E.* et B. Gerhardus in *Patrologia*. FABR. Inscriptio hæc est: *Opera D. Basilii M. — Omnia, sive recens versa, sive ad Græcos archetypos ita collata, per Wolfg. Musculum, Dusanum, ut aliam omnino faciem sumpsisse videantur. Quorum catalogus insequitur præfationem.* Basil. ex off. Hervagiana MDXL, fol. Exempl. est in bibl. acad. Erlang. HARL.

Basil. 1552, fol., edente Jano Cornario.

Basil. 1565, fol., apud Joan. Oporinum, cum eadem Musculi præfatione, qui in hac editione schoſia in Psalmos, et enarrationem in sedecim capita Isaia, et epistolas quasdam adjunxit. FABR. Late recenset hanc edit. et alia lectu digna de Basilio ejusque scriptis atque interpretibus profert, notatque tria interpretum peccata Joan. Fabric. in *Hist. bibl. suæ*, tom. I, pag. 101 — 106. HARL.

Parisiensis Godfridi Tilmanni 1566, fol., quæ reusa est.

Antwerp. 1568, fol., apud Philippum Nutium. Hanc editionem recenset Possevinus in *Apparatu sacro*. [Add. Garnier præfat. cit. p. IV.]

Paris. 1571, fol., apud Sebast. Nivellium: prioribus nitidior, pleniorque et castigatior, quam secuta Parisiensis apud Sonnum A. 1603, fol.

Postrema Antwerpiensis 1616, curante Andrea Schotto, fol., repetita Coloniae 1618, fol.

Denique Franciscus Combefisius in *Ecclesiaste* Græco, Paris. 1674, forma octava majore, tum in *Bibliotheca concionatoria* ibid., 1662, fol., varias Basil. homilias Latine a se vel recensitas, vel de integro versas Latine edidit.

Germanica.

Ingolstad. 1591, fol., Schweikhardo comite Helfensteinensi, etc., interprete. [Præf. scripta est Landsbergæ in Bavaria super., 1589.]

Græco-Latinæ.

A. 1618, Paris., fol., 2 voll., ex officina Nivelliana [ap. Claudium Morell. secundum Hamberg. Zuverl. Nachr., II, p. 808]. Hæc insignis et nitida emendataque [et ad codd. Anglicos et Gallicos recensita] editio recensetur a Phitippo Labbeo tom. I

A *De scriptor. eccles.*, pag. 177 seq., ab Hendreichſho in Pandectis Brandenburgicis, sed, qui multa confuse ac falso de editionibus Basilii scriptorum tradit. Qui hanc Parisiensem editionem curarunt, Fronto Ducæus et Fed. Morellus, testantur, se usos editione Græca enj 1551, collata cum mss. a Richardo Montacutio. Ducæi notæ, quibus versiones passim castigantur, implent in Appendice tomi II paginas 118; hinc succedunt exiguæ Federici Morelli p. 119 — 126. [Add. Garnier l. c., p. v.]

1638. Paris. ap. Ægid. Morell., fol., 3 voll.; minus nitida minusque emendata, neque ulla re alia auctior. Hanc recenset Casimirus Oudinus in *Supplemento de Scriptoribus eccles.*, p. 42 seq. [tom. I *Comment.*, p. 548 sqq., et ibid., p. 577 sqq.] novam scigraphiam subjicit ordinis, quo ipse optet opera S. Basilii recudi, ut primo tomo homilia, altero libri et tractationes, tertio epistolæ, liturgia et alia quædam, in prioribus non obvia, exhibeantur. [proscribendi tamen lib. *De grammatica exercitat.* et *epistola in adversis consolatoria*].

Novam Basilii operum editionem molitus pridem fuit Franciscus Combefis., cumque edendi ipsius vasti operis occasio deesset, castigationes saltim suas ex variis codicibus mss. et observationes varias ad paginas editionis Paris. 1618 vulgare instituit, variaque inedita S. Basilii monumenta passim inseruit. Sed A. 1679, 23 Jun., ætat. 74, operi immortuo Combefisio, observationes illæ eodem adhuc anno publicatæ, et archiep. Parisiensi, Francisco Harlæo, inscriptæ sunt a Vincentio le Fevre, ord. Præd., qui sub nomine *Pauli de Golefer* latere voluit. Titulus operis est: *Basilii magnus ex integro recensitus, textus fide optimorum codicum ubique castigatus, auctus, illustratus, emendatus, versiones recognitæ*, etc. Paris. 1679, 8°, duobus voll. [Conf. Garnerii præf. cit. p. vi.]

Memini et Wilhelmum Ernestum Tentzelium, edv μαχαρίτην, multis annis, et beatissimum desideratissimumque Godfr. Olearium nostrum aliquando de nova Basilii editione concinnanda cogitasse, et in eam rem varia collegisse subsidia, sed utriusque doctos conatus properans fatum antevertit

Novam nunc S. Basilii editionem eruditi monachi Benedictini, quibus tot præclarissima monumenta ecclesiastica debemus, jubent expectare ab insignibus sodalibus suis, Juliano Garnierio, Francisco Faverolio et Joan. Jacobo Raverdo, postquam ille, qui ex eodem ordine orandæ huic spartæ præfectus antea fuerat, Jacobus Lopinus, jam A. 1693, 29 Dec., fati concessit. [Lopinum antea fuisse præfectum, negat Garnier. præf. ad tom. I, Opp. pag. IV.]

[Prodiit ed. Garnier. quæ huc usque principatum tuetur; alium librorum Basilii ordinem habet, et est inscripta :

Toū — Βασίλειου — — *Sancti Patris nostri Basilii, Cæsareæ Cappadociae archiepiscopi, Opera omnia, quæ exstant, vel quæ ejus nomine circumferuntur, ad mss. codd. Gallicanos, Vaticanos, Florentinos et*

Anglicos, nec non ad antiquiores edit. castigata, A ra in conferendis emendandisque libris sacris laudatur (v. supra vol. III, p. 715); in omnes tamen libros divinos id ab eo factum esse, probari nequit. — Homiliæ in *Hexaemeron* exstant msptæ in XIX codd. Paris., et quidem, Garnierio in præf. pag. xi monente, novem homiliæ in codd. antiquissimis membran., in nonnullis autem recent. chartaceis undecim homiliæ.

Florentiæ in codd. Laurent. XII, n. 2, plut. 10, novem homiliæ in *Hexaem.* — In cod. XVIII, n. 1, plut. 4, duodecim hom. in illud. — In cod. XXVII, n. 3, novem hom. cum scholiis nonnullis margin. Severiani, Gabalorum episcopi, tempore Chrysostomi, Gregorii Nysseni, et anonymi. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 482, 541 et 550, ubi scholion Severiani ad principium homiliæ speciminis loco retulit.

Venetis inter codd. bibl. S. Michaelis, sunt Basilii hom. novem genuinæ, et duæ *De structura hominis* spurix, ab aliis Gregorio Nysseno attributæ, V. Mittarelli *Bibl. codd. mss. S. Michaelis Venet.*, p. 111 sq. — ibid. in bibl. Marc. cod. LV et LVIII.

Matriti in bibl. regiæ cod. CXXIII, homiliæ XII in *Hexaem.*, quarum tamen tertia in duas est distracta, ita, ut proprie sint XI numerandæ, ut pluribus ostendit Iriarte in *Cat. codd. Gr. Matr.*, pag. 501, qui hunc codicem in ultimis homiliis cum ed. Combesiana conferendum esse judicat.

Monachii in codd. Bavar. XXXII, XXXIV, CCXLII, CCLI.

C Augustæ Vindel. inter codd. Basilii undecim homiliæ in primum Geneseos caput de opificio sex dierum; atque Reiser. in *Catal.* p. 30 adnotat, in illo codice duas posteriores homiliæ ascribi Gregorio Nysseno, sed, iudice Hoeschelio, perperam propter Nysseni libr. (qui in eodem sequitur cod.) *De hominis structura*, qui ejusdem quidem est argumenti, sed non ejusdem methodi.

VI. Basilii Magni scripta, quæ exstant, in edit. Græco-Latina Paris. Garneriana.

1. Εἰς τὴν Ἑξαήμερον, in *Hexaemeron homiliæ IX.* [I, p. 1, Garn.] Ex his pleraque ad verbum expressit S. Ambrosius libris VI (a) in *Hexaemeron*, qui etiamnum supersunt. *Eadem* Eustathius, sive Eustachius (Afer), vir disertissimus, ita transtulit in Latinum, ut ingenium doctissimi viri (Basilii) *facundiæ suæ viribus æquiparasse videatur, qui usque ad hominis conditionem novem libros tetendit*, ut notat Cassiodorus cap. 1 *Divinar. Lect.* Quæ versio sorori Syncreticæ, diaconissæ (b), ab Eustathio dicata et memorata etiam Sigeberto Gemblacensi cap. 21 *De S. E. et Bedæ*, sive Junilio præf. in *Genesisin* [inter Latin. codd. Venet. D. Marc. V. cat. codd. illorum, p. 23 sq.], prodit Nicolao Fabro curante, exstatque in *Bibliotheca Patrum* Paris. 1654, tom. I, atque in Latinis S. Basilii editionibus novissimis. FABR. — Singularum homiliarum argumenta strictim refert examinatque Schroeckh. I. c., pag. 168 sqq., et 180 sq. Basilium in quosdam quidem libros divinos commentatum esse, negari non potest, ejusque ope-

(a) Homilia prima Basilii respondet primis sex libri primi Ambrosii capitibus, secunda capitibus reliquis quatuor ejusdem libri, tertia libro integro secundo, quarta capitibus quinque, et quinta cæteris duodecim tertiæ libri; sexta libro quarto, septima libri quinti capitibus prioribus undecim, octava posterioribus, nona denique libro sexto. [Quædam

Ambrosii loca illustrat Garnier. præf. ad tom. I, § V.

(b) Hæc Syncretice, cujus, ut æqualis suæ, Sedulius in præf. *Operis Paschalis* meminit, non confundenda cum S. Syncretice, antiquiore, de cujus vita dixi inter scripta S. Athanasio supposita lib. v., cap. 2, n. 84. [Vol. VIII, p. 207.]

Matth. cum Xiphil. et duabus aliis Basilii orat. A dentis, interpretatione subjiciantur, in Græco-Latinis omissæ sunt, quoniam multi veterum testantur, Basilium non ulterius progressum, nec de hominis structura tractasse. Tamen illas post longum morbum a Basilio revera additas, eique adeo vindicandas esse contendit Franciscus Combefisius, qui eas e mss. emendavit et supplavit, et cum argumentis quæ in codice regio præfiguntur, in capita distincta, addita nova versione sua notisque, dedit tom. I *Basilii recensiti*, pag. 418 seq., Paris 1679, 8°, subjuncta etiam pag. 524 homilia *De paradiso*, quæ inter diversas est tricesima, et tom. I, pag. 625, edit. Græco-Lat. A 1618 legitur. [Gar. I, pag. 347 seqq. orat. III *De hominis structura*, inter spuria Basilii scripta.] Certe homilia X et XI a Greg. Nysseno adjunctas Basilii operi non esse, docet luculentus, quem ab eo supplementi Basiliani loco habemus liber *De opificio hominis*, et inter ejus opera illæ duæ homiliae tom. I, pag. 159-153 leguntur cum versione Petri Francisci Zini FABR. Homiliae XI et XII et *De paradiso* falso tribui Basilio, contra Combefisium, du Pin et alios late doctèque ostendit Garnier in præf. ad tom. I, pag. VIII, multis usus argumentis, a diversa styli et sententiarum ratione, et meliorum antiquiorumque codicum auctoritate ab immensaque variarum lectionum silva, quæ in genuinis Basilii opp. haud adeo magna est, sumptis, et ipsius Gregorii Nysseni loco, quem male interpretatus est Combefisius. Tum subjungit quasdam quaestiones, ad loca quædam notatu digna illustranda pertinentes. Add. Riveti lib. III *Critici sacri*, cap. 20, pag. 528, ed. quintæ, et Schroekh l. c., p. 178 sq. — Est in duobus codd. Paris. HARL.

Dionysii quoque Exigui versionem Caveus, et ante eum Possevinus et Elias du Pin, memorat. Sed vereor, ne Greg. Nyssenus, quem a Dionysio Latine redditum constat, memorizæ eorum obversatus; vel, ut b. doctori meo, Tho. Ittigio, observatum, verba Tilmanni non recte intellecta illos induxerint, ut Basilium quoque ab eo versum affirmarent. Inter recentiores primus Basilium interpretatus est Latine Johannes Argyropulus, cujus versio prædiit Romæ, apud Jac. Mazoch. 1515. fol. V. Maittaire A. T., II, p. 274, in operibus Basilii, A. 1564, fol. Latine Basileæ vulgatis, et a Godfrido Tilmanno recognita cæteris Latinis ac Græco-Latinis Basilii editionibus occurrit.

Hinc Joachimus Perionius, Paris. 1552, in cujus interpretatione plura notat ac reprehendit Possevinus tom. I *Apparatus sacri*, pag. 184 seq.

Jani Cornarii versionem invenies in editione operum Basilii Latina Basil. 1552, fol. eamque passim præfert Fronto Ducæus in notis ad hoc Basilii opus. FABR. Contra Garnier. in præf. ad tom. I, p. v, ubi de interpretibus Basilii Latinis agit, plura culpatur in Cornarii versione, quam ita asperam duramque esse judicat, ut una aut altera pagina præ lædio legi vix possit. HARL.

Victorini Strigelii interpretatio separatim lucem vidit Lipsiæ 1566, 8°. Laudant Basilium in *Hexaemeron* certatim veteres, Nazianzenus (a), Nyssenus (b), Hieronymus (c), Photius (d), Suidas (e), aliique. Ante Basilium in *Hexaemeron* qui scripsere, temporis injuria intercederunt omnes præter Philonem Judæum, ut Rhodon, Tatiani discipulus, Hippolytus et Origenes, Hieronymo laudati, Justinusque Martyr, et alii complures, quos Anastasius Sinaita (f) commemorat. Post Basilium scriptores hujus argumenti tulere ætatem Græci scriptores, Nyssenus, Eustathius, Anastasius, Joannes Philoponus.

Homilia X et XI de opificio hominis [ap. Garn. I, p. 325], quæ velut Basilii in Græcis editionibus pluribusque mss., ut in Cæsareo, apud Lambec., III, pag. 422 (g) et in versionibus Cornarii, Perionii, Strigelii, atque in Latinis Basilii editionibus plerisque e Wolfg. Musculi, Argyropulum supplere stu-

(a) Nazianzenus orat. 20 in S. Basilium: "Ὁταν τὴν Ἑξαήμερον αὐτοῦ μεταχειρίζωμαι, μετὰ τοῦ κτιστοῦ γίνομαι.

(b) Nyssenus in *Hexaem.*, tom. I, pag. 5, cum dixisset se neutiquam velle ἀντιδογματίζειν τῷ ἀγίῳ Βασιλεῖω περὶ τῶν κατὰ τὴν κοσμογονίαν αὐτῷ φιλοσοφῆθέντων, subjungit, ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν κεκρατήσθω, καὶ μόνῃς τῆς θεοπνεύστου διαθήκης τὰ δευτερεῖα φερῶσθω.

(c) Hieron. *Catalogo*, c. 416, et epist. 55.

(d) Photius cod. cxli.

(e) Suidas in *Βασίλειος*. Vide et Socratem IV, 26.

(f) Anastasius VII in *Hexaem.*, cujus verba Græ-

ce produxit Michael Le Quien ad Damascenum, tom. I, pag. 174. Alium ex libro i Fronto Ducæus in limine notarum ad Basilium.

(g) Pag. 285 sq., 289, 314, ed. Kollar.; sed in cod. XV, n. 3, orat. Greg. Nysseni in *Genes.* I, 26, male ascribitur Basilio M. quasi ea sit oratio x in *Hexaem.* V. Lambec. III, pag. 314 sq. ibique Kollar. not. HARL.

(h) Secundum Hebraicam editionem in psalm. VII, XV, XXIX, XXX, XXXIII, XXXIV, XXXVIII, XLV, XLVI, XLIX, LX, LXII et cxvi.

(i) Conf. Fontanini *Histor. litterar. Aquileiens.* Romæ, 1742, 4°, pag. 299. HARL.

Græcorum Patrum ad Psalmos Corderiana; nonnulla etiam præterito Basilii nomine. FABR.—Fuse diaserit de illis homiliis Garnier et in monito præmisso pag. 89, et vero in præfat. § VI, pag. xxi sqq. Priore loco paucis observat psalmi xxxvii interpretationem, jam Combefisio suspectam, esse Eusebii, non Basilii setum; interpretationem psalmi xxviii, a Combefisio, Tillemontio, Du Pin pro adulterina habitam, esse opus plagiarii, vel potius studiosi cuiuspiam, qui se exercere, et Basilium imitari voluerit; in genere, orationes, quæ vere Basilii sunt, ad populum habitas esse, in conventuque publico pronuntiatas; quæcunque autem hanc notam præ se non ferat, eam debere ob id solum suspectam videri: tum animadvertit, commentarium, hæcenus Theodoro Heracleotæ attributum, non esse Basilii in *Psalmos* expositionem. Denique adnotat, Ambrosium, cum suos in *Hexaemeron* scriberet libros, etiam Augustinum, permulta ad verbum sumpsisse a Basilio: quæ omnia aliaque copiosius exponit demonstratque in Præfat. l. c., in qua etiam docet, orationem 1 in *psalmum* xiv haud esse genuinam; notat quædam in explicationibus psalmorum 1, vii et xxviii; iudicat de comment. in *Psalmos*, perperam sub nomine Theodori Heracleotæ a Corderio edito, et, multis argumentis atque exemplis allatis, ostendit, esse catenam e multorum Patrum eccles. libris consarcinatam. Idem Garn. edidit pag. 352-377 Basilii homilias, in quibus multa loca ex Eusebio non a Basilio, sed ab alio auctore compilata sunt, in *psalm.* xiv, aliam ineptam in *psalm.* xxviii, tum in *psalm.* xxxvii, et in *psalm.* cxv. — Florentiæ in cod. Medic. Laur. VIII, plut. 4, qui xl homil. continet, est n. 5, hom. in *psalm.* xiv, quam Garn. in append. tom. I, p. 352, tanquam Basilio suppositam posuit. Bandin. vero I *Cat. codd. Gr.*, pag. 526, arbitratur ex Laur. illo codice, sæc. xi scripto, argui posse, homil. istam etiam ante illud tempus fuisse Basilio adjudicatam, eique propterea locum assignatum ante sequentem, n. 6 hom. in *partem* xiv *psalmi* contra *feneratores*, cujus titulus ac prima verba aliam supponant in eundem psalmum homiliam. — Add. Schroeckh l. c., pag. 481 sqq. — Basilii prologus in *psalm.* repetitus est in *Liturgia antiqua*, Hispanica, Gothica, Isidoriana, Mozarabica, Toletana mista, illustrata adjectis vetustis monumentis, cum additionibus, etc. (a), tom. II, p. 453 sq. — Codices in bibliothecis et catalogis supra memoratis, reperiuntur. Hic paucorum dabo notitiam. Exstant igitur illæ homil. in XVII codicibus bibl. publ. Paris. — Vindobonæ in cod. Cæsar. LXVII, qui permultas Basilii homilias atque epistolas continet, reperiuntur n. 2 homiliae xvii in *psalm.* 1, vii, duæ in *psalm.* xiv, duæ in *psalm.*

(a) De hoc opere, Romæ, tom. I, II, typis et sumptibus Hieron. Mainardi 1746, fol., edito, plura leges in Baumgartenii *Nachricht. von merkwürd. Büchern*, tom. V, p. 508 sqq.

(b) Philostorgius viii, 42, quinque libros Eunomii memorat, atque, Basilium primo lecto βραχυ-

xxviii, una in *psalm.* xxix, xxxii, xxxiii, xxxvii, xliv, xlv, xlvi, lxi, lxxi, cxiv et cxv, quarum initia posuit Lambec. in *Comment.*, III, p. 326 sqq. — Eadem eodemque ordine in codd. LXVIII, n. 4. (Lambec. *ibid.*, pag. 359.) — In codd. CCXLIV, n. 10, fragment. homiliae in *psalm.* xxviii, notante Kollario ad Lambec. I, p. 237. — In cod. CCXXXVI, n. 5, sunt quatuordecim Basilii orat. (Lambec. V, p. 484 sq.); in his septima inscribitur κατά τοιζόντων, contra *feneratores*, sed Kollar. in nota animadvertit, illam nihil aliud esse, ac Basilii homiliam, initio mutilam, in partem psalmi xiv, et contra *feneratores* in ed. Garn. tom. I, pag. 407, Add. Kollar. not. ad vol. III, pag. LVII, de cod. XI. — Ex cod. Patrum Basilii Romano specimen Basilii sermonis in septimum psalmum dedit Montfauc. in *Patrogr. Gr.*, p. 283. — Idem in *Bibl. Coistin.* p. 417 sq., aliquot codd., homilias atque epistolas Basilii continentes, recenset, in quibus etiam exstant homiliae in *Psalmos*: in cod. igitur XLVIII membr., sæc. x, leguntur hom. sexdecim, omissa secunda in *psalm.* xxviii, homiliae in *psalm.* xiv, lxi et lxi bis occurrunt. — In codd. XLIX et L sexdecim hom., omissa secunda in *psalm.* xxviii. — Venetiis in bibl. Marc. sunt, præter multas alias homilias librosque Basilii, hujus homiliae in *Psalmos* in codd. LIII, LIV, LV, LVI, DLIX et DLXII, teste catalogi auctore, etc. — Edit. Lat. Romanam jam supra memoravimus.

In editione Garner., pag. 207 sqq., sequuntur libri v contra *Eunomium*, inscripti Τοῦ — Βασιλείου — ἀνατρεπτικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου. — *Basilii libri quibus impii Eunomii apologeticus evertitur.* Atque Garn. in nota monet, tot esse fere titulos varios quot codd., se autem secutum esse ed. Venet. et meliores codd. — Ἀντιβήρητικὸς legitur in cod. Regio secundo; ἀντιβήρητικὸς λόγ. α' in cod. Colbertino. — In edd. super. Paris. sunt libri illi in tom. II, atque Fabricius in vet. ed. locum illis assignavit septimum, et ea quæ sequuntur, de illis notavit. HALL.

[VII.] Ἀντιβήρητικὸς τοῦ ἀπολογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, *Adversus apologiam impii Eunomii antirrheticus, libris quinque*, tom. II, pag. 4. Egregios libros vocat Hieronymus cap. 116 *Catalogi*, et Græcus Hieronymi interpret atque Suidas ἐξαιρέτους λόγους. Laudat etiam Photius cod. cxxxviii, cxxxviii, ubi Eunomii ἐχθεσιν et ad Basilii libros responsionem, in tres (b) distinctam λόγους, sed post illius mortem demum in vulgus datam, commemorat. Ex his Basilii libris tres priores accuratorem argumentorum Eunomii confutationem continent, quibus quartus deinde et quintus veluti spicilegium quoddam (c) a Basilio adjuncti, excutiendis, quæ

μῆσαντα λιπεῖν τὸν βίον. Quod postremum mendacii arguit Photius, hæc e Philostorgio referens.

(c) Ita malim, quam quod Petavius pag. 107 *Dogm. theol.* de SS. Trinitate: *Nimirum quartus ille liber et quintus tumultuariam locorum argumentorumque si'vam et materiam nondum absoluti operis*

forte superessent, locis, argumentis ac minutis. Neque enim assentior iis, qui hos binos posteriores Basilii abjudicant, nulla certa ratione nixi. Nam et in mss. codicibus quamplurimis sub Basilii nomine prioribus sub titulo Ἀπορίων κατὰ Εὐνομίου (a) juncti habentur, et a Græcis sub Basilii nomine (b) laudantur, quorum merito plus se tribuere testimonio ait Rich. Simon. lib. III *Hist. criticæ N. T.*, pag. 107, quam Erasmi, Abr. Sculteti et aliorum quorundam censuris, partim firmiter colligentibus (c). Græce primum prodire tres primi in editione operum Basilii Veneta 1535, fol., posterioribus duobus additis in edit. Basil. 1554, a Jano Cornario. Latine vertit universos quinque Georgius Trapezuntius, cujus interpretatio [multis aliis, judice Garn. antepenonda, et] servata in plerisque Latinis Basilii editionibus, et in utraque Græco-Latina Parisiensi (d). Nonnulla in hac versione reprehendit Jac. Billius, quæ in Possevini *Apparatu* possunt videri. Longe plura Ducæus et tom. II *Basilii recensiti* Combefisius. Jani Cornarii interpretatio quinque librorum legitur in editione Latina Basileensi A. 1552, fol. Denique cum versione sua tres et quartum extrema parte truncum vulgavit Theodorus Beza, adjunctis Athanasii dialogis v *De Trinitate*, Anastasii et Cyrilli explicatione fidei et Phœbadio, 1570, 8°, apud H. Stephanum. In tertii libri exordio locum, a Græcis corruptum, notavit Possevinus *Bibliothecæ selectæ* VI, 16, et Allatius *De processione Spiritus sancti*, capite 20, p. 114 seq. Confer Joannis Vecchi capita de processione Spiritus sancti in tomo I *Græciæ orthodoxæ* Allatii, p. 225 seq. FABR. — Quinque libri sunt in cod. Vindob. Cæsar. LXIII, n. 3, et LXXXVIII, n. 2 (Lambec. III, p. 290 et 475). — In vol. V, cod. CCLVII, n. 8, est cardinalis Bessarionis ad Alex.

continent. Quo minus admirandum est, quædam ibi esse aliter, atque in cæteris editis elaboratisque scriptis ab eodem auctore prodita.

(a) Vide Combefisii *Basilium recensitum*, tom. II, pag. 27.

(b) Ducæum in limine notar. ad lib. I *contra Eunomium*.

(c) Beza in præf. ad ed. paulo post laudatam, tres tantum esse Basilii arbitratur, cum tamen, qui quartus numeratur, ut minime inutilem, adjunxit; quintum vero prætermisit. IV autem Græcos edidit, ut ait, multo, quam ante hac, emendatioribus. — De illa vero controversia multus est Garnier. in præf., pag. LXIII sqq. § XI, ubi de libris in *Eunomium* agit. Erasmus igitur alique negant, duos posteriores libros a Basilio esse profectos: atque antiquiorum fuisse hominum illud judicium, vel ex eo patet, quod, observante Garner. in quinto cod., olim Regio, Gr. manu initio libri quarti notatum est, alios negare, illum esse S. Basilii; sed tamen eum non condemnare, quasi absurdi aliquid contineat. Atqui Garn. illorum subscribit sententiæ, quod (multis in hanc sententiam exemplis argumentisque aliis prolatis) verba, dictio, phrasis omniaque peregrinitatis nec subacti judicii notam præ se ferant, et Basilius a se ipso dissentire videatur: tum quia isti duo libri desint in ed. vet. Veneta, et in nonnullis cod. Sed legat velim atque examinet Basilii cupidus Garnierii ipsius argumenta, speciose docteq. exposita. Add.

Lascariæ epistola de processione Spiritus sancti (edita a Petro Arcudio Gr. cum duplici interpretatione Lat. cum opusculis theologicis circa processionem Spiritus sancti Romæ); quod opusculum Kollar. ad Lamb. *Comm.*, V, p. 367, miratur, non consultum fuisse a Garnerio, ad corrigendum locum in Basil. *Contra Eunomium* libro III, p. 277, ἀξιώματι μὲν γάρ, etc., quem Kollar. contendit in recentioribus codd. a Græcis schismaticis fuisse corruptum, et plura in hanc rem disputat. — In cod. XCIX, n. 4, sunt duo fragmenta ex opere *advers. Eunomium* libri V. V Kollar. in *Supplem. ad Lamb. Comm.*, p. 624. — In cod. XII Mosquensi fragm. ex Basilii tertio libro *Antirrhet.* ex opere ad Amphik. et op. *adversus Eunomium*, etc. Vide Matthæi *Notit. cod. Mosquens.*, p. 21. — In cod. Coislin. CXX, fol. 4 ex libro *contra Eunomium de Trinitate*. Vide Montfauc. *Bibl. Coislin.*, p. 193, atque alibi in aliis cod. mss. — In Henr. Canisii *Lection. antiq. aut Thesaur. monumentorum eccles. et histor.*, cura Jac. Basnage, tom. 1, n. 6, p. 169 seq., sunt Latine, Basilii M. *Rationes syllogisticæ contra Arianos*, interpr. Fr. Turriano, et particula operis *Contra Eunomium*, quod ingenitum non substantiam, sed ἕπαρξιν, id est existentiam, declarat. Sequuntur, p. 223 seq. appendicis loco opera quædam, Basilio perperam ascripta, adjuncto Eunomii opere.

1. Duæ homiliæ *De officio hominis* et una *De paradiso*, p. 323 seq., de quibus jam antea ad n. 1 homiliarum egimus uberius.

2. Homiliæ in *psal. xiv, xxviii, xxxvii* et *cxv*, pag. 352 seq., de quibus v. Garnier. in *Præf.* pag. xxxv.

3. *Commentarius imperfectus in prophetam Isaiam*. Antequam de illo plura adnotem, ea quæ Fabric. (ubi est n. 6) scripsit, hic ponam. HARL.

Garnierii monitum, libris illis præfixum, pag. 205 sqq., et Schroeckh. l. c., qui pag. 37 sqq. summam dedit librorum, et pag. 57 sqq. comprobat Garnierii judicium, librorumque istorum duorum condemnationem. Attamen præter Simon. aliosque, a Fabricio citatos VV. DD. etiam Bellarminus, Fronto Ducæus, Combefisius, Tillemontius, Du Pin, etc., Basilium quinque librorum auctorem faciunt, atque in concilio Florentino ut a Latinis, ita a Græcis, Basilii nomine pariter citantur. Nec desunt codices (ut ad finem hujus sectionis notabimus) in quibus sub Basilii nomine duo illi libri prioribus adduntur. Atque Kollarus ad Lamberii *Comment.* III, pag. 269, not. B., Simonii ac Fabricii sententiam adoptat. At enim Garnierii ac Schroeckhii argumenta, quibus vobis illorum demonstratur, graviora videntur. HARL.

(d) Tertius liber, in quo dissevit de Spiritu sancto ex interpretatione Georgii Trapezunt., reperitur quoque in collectione *Conciliorum*, facta a Petro Crabbe, Minorita, Colon. apud Petr. Quentel, 1538, fol., p. 810, et Romæ per Anton. Bladum. 1526, fol., in actisque concilii œcumenici, sub Eugenio III congregati, teste Apost. Zeno in *Dissertat. Vosstane*, tom. II, pag. 9, n. 6. — *Antirrheticus* a Georgio Trapezuntio Latine versus, præmissa Bessarionis epistola, in cod. Lat. Veneto Marc. XLV. Vide cat. Latin. codd., pag. 23. HARL.

[VI.] Ἐρμηνεία, sive (ut alius codex Combef.) Ἐξήγησις in xvi prima capita *Isaiæ prophetæ*. Vertere cœpit Erasmus, sed non progressus est ultra proœmium. Basil. 1510, 4°. Cætera a Godfrido Tilmanno, Paris. 1556, fol. translata sunt, qui in apologia præmissa hoc opus adversus Erasmi dubitationes Basilio vindicat testimonio S. Maximi, Simœonis, Metaphrastæ, Antonii Melissæ et Joannis Damasceni. Confer Michaelē le Quien in notis ad Damascenum, tom. I, p. 366, et Natalem Alex. sæc. iv, p. 140, qui Tarisii Constantinopol. testimonium addit atque Œcumenii [et Garn. p. 377, in *Monito*]; tamen Joannes Drungariensis proœmio Catenæ ms. Patrum Græcorum testatur, jam olim fuisse dubitatum, sitne hoc opus Basilii, necne. Καὶ τοῦτο δὲ κατάδηλον ποῶ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὡς ὁ ἐν ἀγίοις Βασίλειος μέρος τι τῆς ἐν χειρὶ προφητείας ἡρμηνεύουσεν. Ἦτις ἡρμηνεία παρὰ πολλοῖς ἀμφιβάλλεται. Etiam hodie a multis inter dubia opera censi, monet Montfauconius præf. in *Eusebium ad Isaiam*, p. 350. *Hodiernis porro scriptoribus hæc dubitandi causa est, silentium nempe Hieronymi, qui cum in omnes, quotquot antea Isaiæ interpretes egerant, accurate recensent, ne γὰρ quidem de Basilii commentario habet. Græcis autem hinc haud dubie suspicio nascebatur, quod stylus commentariorum Basiliano longe absimilis videatur. Remittimus nostris, qui Basilii operum editionem novam adornant.* Cæterum, quæ ab Erasmo versa sunt et visio prima a Tilmanno inscribuntur, a p. 802 usque ad verba p. 808 C, ὑπόθεσις τοῦ βιβλίου ἢ φανερὰ καὶ αὐτῶθεν ἀληπῆ. Ἐπειδὴ κατὰ χρόνους γέγονεν ὁ προφήτης, cum commentario in Isaiam nihil habent commune, licet illi præmittantur etiam in aliis codicibus, ut Colbertino MMDXCVI (a) (olim Thuanæ bibl.), sed in quo male commentarius ille Eusebio tribuitur. Ex allato autem Joannis Drungariensis testimonio constat etiam, non totum Isaiam, sed partem tantum, ejus prophetiæ a Basilio illustratam commentario fuisse, ut necesse sit errasse Tilmannum, qui sibi persuasit, Erasmus ex Grocini bibliotheca commentarios Basilii in integrum prophetam attulisse: nimis enim leve est, quod adjungit, argumentum: *alias fuerat dicturus, in quo se extenderet capita (b).* Novam ex integro versionem hujus operis a viro aliquo docto ac probo parari optat Combefsius, qui plura in Tilmanni versione reprehendit atque castigavit tom. I *Basilii restituti*, p. 417. In epistola 80 Basilii ad Eustathium medicum (c),

(a) Vide Montfauconium l. c., p. 348. FABR. Add. alios cod., a Garner. in not. p. 378 citatos atque collatos. HARL.

(b) Possevinus, cum veteres libros Messanensis bibliothecæ recenseret, scripsit in *App.* p. 37, ad calcem operis: Copiosissima in Isaiam prophetam D. Basilii interpretatio. Opus integrum et rarum. Sed Garn. jure dubitat in *Monito* præfixo: et ipsi verisimillimum esse videtur, talem librum integrum nunquam existitisse. Adde Oudin. l. c., p. 357 seq., qui opinatur, auctorem hujus commentarii

nihil contrarii de Pythonissa Endorea affirmari iis, quæ in commentario ad Isaiam VIII, p. 1025, de illa disputantur, quilibet intelliget, qui cum Allatio p. 447, ad Eustathium *De engastrimytho* observaverit, verba in epistola Basilii, ψυχαγωγούσα τὴν Σαούλ, significare, quæ Saulis animum μαγγανείαις suis moverat, non, quæ Saulem ab inferis evocavit. FABR.

Conf. Oudin. loco antea citato, Riveti *Critici sacri* librum III, p. 332 seq.; Schroeckh. loc. cit. p. 184 seq., in primis Garnier. Præf. ad tom. I, § X, p. XLVII seq., qui illum *Comment.* negant a Basilio M. esse confectum, et Garn. p. LIII-LX docet, comparato Eusebii commentario, a plagiario quodam ex Eusebianis commentariis potissimum compilatum, et magnam operis partem ex illis ad verbum sumptam. Tum p. LXI seq. demonstrat, auctorem e Basilii M. aliorumque scriptorum fragmentis confuse inepteque, nec eleganter opus suum composuisse, et eadem Scripturæ loca bis terque aut amplius explicuisse; ipsum vero Basilium M. non posse tot furtorum suspectum haberi. Denique p. LXIII varia conjectat de auctore, atque commonstrat, opus istud scriptum fuisse ipsa Basilii M. ætate, compositum quidem a Basilio, sed post ejus mortem presbyteri cujusdam opera in lucem prodisse, et hunc proprio Marte elaborasse: saltem auctorem, quisquis est, studuisse Basilium in aliquibus imitari. — At Garn. in *Vita Basilii* (1), cap. XLII, p. 179 seq., retractavit suam sententiam et Basilii nomini vindicavit comment. in *Isaiam*. — Sub Basilii nomine in cod. mss. occurrere illum comment. haud mirum videtur. Sic, ut quosdam nomen, Vindobonæ in cod. LXX, LXXI et LXXXII, in quo ascripta sunt in margine antiqua Gr. scholia, ex Eusebii Pamphili aliorumque operibus desumpta. Vide Lambec., III, p. 843 seq. — Augustæ Vindelicorum Basilii comm. in *Isaiam*, et ejusdem Protheoria expositionis in *Isaiam*. Vide Reiseri Cat., p. 16 et 28. — Monachii in cod. Bavar. XXXI, XXXV et XCV. Vide Cat. cod. Gr., p. 7, 8 et 36. — Venetiis in cod. Naniano XXXV. Vide Cat. cod. Gr., Nan., p. 48. — Ibid. in cod. bibl. Marc. LX. Vide Zanetti Cat. cod. Gr. p. 42. — Florentiæ in cod. Medic.-Laurent. II, plut. 4, de quo copiose disserit Bandin. *Cat. cod. Gr.*, I, p. 518 seq. — In novem cod. bibl. publ. Paris. — Taurini in cod. XXX, n. 1. Vide *Cat. cod. Gr. Taur.*, p. 107, etc.

Tum sequitur p. 618 seq. ed. Garn. *Eunomii* videri esse alium Basilium, qui in plerasque Gregorii Nazianz. orat. commentatus est, atque sub Constantino Porphyrog., circ. A. 920 vel 930 floruisse creditur. Tum cod. Anglicos nominat, in quibus id opus exstat. Dein examinat refutatque testimonia veterum et Tillemanni, id Basilio M. asserentis, aliorumque judicia; denique ostendit, illum comment. non pertinere ad Basilium. HARL.

(c) Non Basilii, sed Nysseni esse illam epistolam, scribit Natalis Alex., de qua infra.

(1) Harlesii errorem jam notavimus qui Garnerio *Vitan Basilii* tribuit, cum sit Prudentii Marani. Ed.

apologia, quam confutavit Basilius M. e Fabricii A CCXXXVI, orat. XIV, in his duæ De jejuniis. Vide Lambec. Comment. V, p. 184 seq., etc.

Eustathii in Hexaemeron S. Basilii, Cappadociae episcopi, Latina metaphrasis, ex Latina opp. Basilii editione Antwerpiensi sumpta, cum variis cod. lectionibus notisque criticis. Calci tomi primi adherent: 1) Notæ Frontonis Ducæi, Burdegalensis, e soc. Jesu, quæ vero, ipso Garn. monente, nec ad hujus editionem sæpius quadrant, nec possunt ob novam quadrare interpretationem; 2) præcipuæ antiquarum edit. Præfationes; 3) Indices.

In tomo secundo insunt: 1) genuinæ, ex vulgari opinione, homiliæ XXIV, de diversis; 2) Ascetica, quæ genuina habentur; 3) spuria scripta, n. duæ Lucubratiunculæ Cotelerianæ; 4) altera Combefisiana; 5) duo *De baptismo* libri; 6) Liturgia, et homiliæ quas transtulit Rufinus e Græco in Latinum. In Prolegomenis agit de illis uberius.

I. Igitur exhibentur homiliæ XXIV. In ed. Paris. super. in primo adhuc tomo numerantur XXXI homiliæ, diversi argumenti, et totidem olim recensentur n. III, in Fabricii *B. Gr.* HARL.

[III.] 1. Περὶ νηστείας, *De jejuniis*. Incipit: Σαλπιάσατε, φησὶν, ἐν νεομηναίαις. [Garn. II, p. 1 seq.] Vertit Erasmus (a). Solita hæc homilia in Græcorum Ecclesiis legi Dominica Quadragesimæ sive in Εισθάσει τῶν νηστειῶν. Separatim prodiit Græce Helmstad. 1666, 4°. FABR. — Homiliæ frequenter reperiuntur in cod. Parisiensibus (vide indicem ad Cat. cod. Par., vol. II, voc. Basilius), in Vindobonensibus Cæsareis, Mosquens. (vide Anton. Schiada, *Cat. cod. Gr.* in bibl. synod. Moscuensi, p. 28 seq., cum aliis Basilii operibus) et in aliis. Florentiæ in bibl. Medic.-Laurent., cod. VIII, plut. 4, homiliæ LX cum epigraphe τοῦ — Βασίλειου — ἡθικά. In his n. 7, sermo 1 *De jejuniis*, in ed. Paris. secundo loco positus, et sermo 2 de eodem, in ed. Paris. primo loco collocatus. Plura leges in Bandin. *Cat. cod. Gr. Laur.*, I, p. 525 seq. — In cod. XXVI, n. 20, sermo primus *De jejuniis* ex ejus *Moralibus*. — Idem in cod. XXXIII, n. 9, plut. 7, et cod. XVII, n. 1, plut. 4. Vide Bandin. loc. cit., p. 284, 294 et 541. — Ibid. in cod. CXLIII, n. 12, Naniano duæ hom. *De jejuniis*, cum aliis quatuor. Vide *Cat. cod. Gr. Nan.*, p. 554. — Apud Montfaucon. in *Bibl. Coislin.*, p. 117 seq., homiliæ diversæ XXXII. In cod. XLVIII, in his *De jejuniis* liber III, Νηστείας καὶ ἁσμοῦ ὁ καιρός (de qua tertiâ, adulterina, orat. in *jejunium*, vide Garn. Præf. ad tom. II, § X, pag. xxxii seq.) — In cod. XLIX, homiliæ XIX diversæ. — In cod. XV, homiliæ xiv morales, iterum quatuor, et duæ *De jejuniis*, Vindobonæ in cod. Cæsar.

(a) Fallitur Labbeus, qui tom. I *De scriptor. eccles.*, p. 177, homilias XXXI Erasmo interprete exhiberi scribit, cum duas tantum primores Erasmus verterit. Erasmi versionem, non Galesinij, servarunt editiones Latinæ et Græco-Latinæ operum Basilii. Homiliæ octo Basilii ex versione Antonelli Arcimboldi prodierunt Latine Mediolani

CCXXXVI, orat. XIV, in his duæ *De jejuniis*. Vide Lambec. *Comment. V*, p. 184 seq., etc.

Editiones. — Basilii M. *De jejuniis* orat. duæ Gr. et Lat. Erasmo interprete, ap. And. Wechel. 1555, 4°. — Ib. apud Joan. B. venatum 1579, 8°, teste Maittaire *A. T. III*, p. 657 et 777. *De jejuniis* orat. II Gr. Paris. ap. Guil. Morel. 1563, 8°. Vide eundem in indice, p. 117. — Joan. Xiphilini et Basilii M. aliquot orat. ex variis cod. edidit et animadvers. adjecit Cr. Frid. Matthæi. Mosquæ typis univers. Cæsar. 1775, 4° (et Matthæi edidit ex cod. synod. 977 tres Basilii orat. 1) Περὶ τελειότητος βλου μοναχῶν. 2) Περὶ ἐλέους καὶ χρισίως, sive, ut Matth. vertit *De liberalitate et iustitia*; 3) Παραμυθητικὴ ἀσθενοῦντι. Ad. n. seq. HARL.

B 2. Περὶ νηστείας, *De jejuniis secunda*. Incipit: Παρακαλεῖτε, φησὶν, ἑαυτοὺς, τὸν λαόν. Vertit idem Erasmus. Lecta hæc homilia in Græcis ecclesiis (b), τῇ παρασκευῇ τῆς τυρινῆς, sive feria sexta post Cineres (al. pridie diei Cinerum). Prodiit Græce cum priore Lovan. 1563, 4°, et ex interpretatione Erasmi, Friburg. 1532, et ex Petri Galesinij versione Rom. 1587, 4°, et Monachii 1613, in-12. FABR. Vide ad anteced. n. 1 et n. 22. — In Garn. ed. II, p. 10 seq. Is vero istam orat. 2 recepit, non quod eam certam atque indubitatam putaret, sed quia a doctis viris talis haberetur; conf. Garn. judicium de illius voce in Præf. p. iv, § 1. HARL.

C 3. Εἰς τὸ Πρόσχευε σαυτῶ. In illud (Deut. xv, 9: « Attende tibi ipsi. ») Incipit: Τοῦ λόγου τῆν χρηστὴν δέδωκεν ἡμῖν ὁ κτίσας ἡμᾶς ὁ Θεός. Vertit præter Franciscum Craneveldium, Lovan. 1534, 8°, Godfridus Tilmannus: atque in *Ecclesiaste* suo Græco Franciscus Combefisius. Citat S. Maximus ad Dionysium Areopag., tom. I, pag. 29. FABR. Basilii M. orat. in *Attende tibi*, Lat. Francisco Maturantio interprete. Hagenoæ, in ædib. Thom. Anshelmi, Badensis, 1522, 8°. (Maitt. II, p. 626.) — In XXII codd. Paris. bibl. publicæ exstat illa oratio. — Florentiæ in cod. Med. Laurent. XXVI, n. 21 (Bandin. l. c., I, pag. 284.) — In cod. reg. Taurinensi CCCXX, fol. 110, cum orat. *De jejuniis*. (*Cat. codd. Gr. Taur.*, p. 399), etc. HARL.

D 4. Περὶ εὐχαριστίας, *De gratiis Deo agendis*. Incipit: Ἠκούσατε τῶν ῥημάτων τοῦ Ἀποστόλου. [Garnier. II, pag. 24 sqq. Est in II codd. Paris., in cod. Vindob. CCXXXVI, n. 4. V. Lamb. V, pag. 185.] Vertit Godfridus Tilmannus. [V. ad n. sq.]

5. Εἰς τὴν μάρτυρα Ἰουλιτταν, in *Julittam*, quæ martyrium Cæsareæ subiit. Incipit: Ἡ μὲν ὑπόθεσις τῆς Ἐκκλησίας. Meminit Martyrologium Romanum 30 Jul. et Suidas in *Βασιλειῶς*. Vertit Godfridus Tilmannus et ante Tilmannum Janus Corna-

1569, 4°; sed illæ jam mihi non sunt ad manus, uti nec Gallica S. Supplicii (Paris. 1580, 8°) nec Italica Galeazzi Sessæ interpretatio.

(b) Vide Combefisii *Basilium recensitum*, tom. I, p. 85, 91. Τυρινὴ Græcis, quæ Latinis Dominica Quinquagesimæ, ut Allatio Cangioque notatum.

rius. Occurrit et in *Ecclesiaste Græco* Combefisii. A FABR. in Garn. ed., II, pag. 33 sqq. Conf. Schrocëkh. I. c., pag. 191. — Reperitur in XII codd. bibl. publ. Paris. — Item in cod. Vindobon. Cars. CCXIV, n. 12, *Admonitio de gratiarum actione erga Deum*, s. potius, ut Kollar. adnotat, excerptum ex Basilio homil. in *Julittam*. V. illum et Lambet. *Comm.*, V, pag. 93. Pariter, observante Kollario, longum est fragment. ex or. in *Julittam*, quod in cod. CCXXXVI, n. 4, nempe orat. XI, inter alias orat. Basilii, in illo cod. servatas ap. Lambec. V, pag. 188, inscribitur *Hom. de gratiarum actione*; hinc sequitur ibid. orat. XII inscripta *Λόγος δεύτερος περὶ εὐχαριστίας*. Homilia autem in *Julittam* est revera continuatio homiliæ *De gratiarum actione*, pridie habitæ. Vid. Schrocëkh. I. c., pag. 191. — Basilii homiliæ *De gratis Deo agendis*, et in *Julittam* martyrem, Gr. Lovan., ex offic. Rutgeri Rescii, 1533, 8°. — Lat. interprete Huberto Barlando, Philiatrino, Lovan. ex ead. offic. 1541, 8°. V. Maittaire A. T., II, pag. 780, et III, pag. 323. HARL.

6. Περὶ πλεονεξίας, in illud *Lucæ XII, 18, e destruat horrea mea*, etc. *De avaritia* [Garnier, II, p. 43 sqq.] Incipit: *Διπλοῦν τὸ εἶδος τῶν πειρασμῶν*. Ante Cornarium vertit Raphael Volaterranus, cujus interpretatio in Græco-Latinis editionibus hinc inde emendata a Frontone Ducæo. Volaterrani versio homiliarum Basilii lucem vidit apud Ascensium Paris. 1520, fol., Colon. 1551, fol. [Est in XVI codd. bibl. publ. Paris.]

7. Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας, sive *Katὰ πλουτούντων, In divites*, ad *Luc. XVIII, 22*. [Garn. II, p. 51 sqq.] Incipit: *Ἐφρηται καὶ πρόφην ἡμῖν*. Vertit Volaterranus et Cornarius. [Exstat in XV codd. Paris. bibl. publ.]

8. Ἐν λιμῶ καὶ ἀρχμῶ, *tempore famis et siccitatis*, dicta homilia in *divites avaros* [Garn. II, p. 62 sqq.] Incipit: *Ἄβυν ἐρεύξεται*. Vertit Volaterranus et Cornarius. [Est in XV codd. Paris. bibl. publ. Conf. Schrocëkh., p. 67 sq.]

9. Ὅτι οὐκ ἔστιν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός, *quod Deus non est auctor malorum*. [Garn. II, p. 72 sqq.] Incipit: *Πολλοὶ τῆς διδασκαλίας οἱ τρέποι*. Verterunt Volaterranus et Cornarius. Vidi et Gallicam versionem excusam Rothomag. 1584, 8°. FABR. Multus est de hac hom. Schrocëkh. I. c., p. 194 sqq. — Exstat in XVII codd. bibl. publ. Paris. — Florent. in cod. Laurent. XVI, n. 22, plut. 7. (Bandin. I, p. 284.) HARL.

10. *Katὰ ὀργιζομένων, De ira*, sive *adversus irascentes* [Garn. II, p. 83.] Incipit: *Ὅσπερ ἐπὶ τῶν λατρικῶν παραγγελμάτων*. Verterunt iidem Volaterranus et Cornarius. Prodiit et separatim Græce et Lat. Paris. 1587, 4°, cum interpretatione Gentiani Herveti. FABR. A Maittaire A. T., III, p. 798, edit. sic designatur: *Basilii M. hom. adversus irascentes, Gr. et Lat. interprete Dan. Augustino, cum ejus notis. Lutet. ap. Fed. Morel. 1587, 4°*. — Ibid. vero p. 350: *Gentiani Herveti orat. tres, De patientia, etc., item*

ab eo traducti e Græco duo D. Basilii sermones, Adversus irascentes, De invidia; et ab eodem versa e Græco Sophoclis Antigone et Herveti ejusdem epigr. aliquot. Lugduni ap. Steph. Doleum. 1541. — Hom. *Advers. iracundos*, Gr. Romæ 1550, 8°, in bibl. Barberinæ cat. p. 118. — Leidæ in bibl. publ. inter mss. ex legato Bonav. Vulcanii sunt adnotatt. in Basilii concionem *Contra irascentes* et Plutarchum *De virtute morali*. V. Cat. bibl. Leid. pag. 347, n. 71. — Add. ad n. 18. — Orat. illa Basilii est in XIX codd. bibl. publ. Paris. HARL.

11. Περὶ φθόνου. *De invidia*. Incipit: *Ἄγαθός ὁ Θεός*. [Garn. II, p. 91 sqq.] Verterunt Volaterranus et Cornarius, et Franciscus Craneveldius, Lovan. 1534, 8. Gentianus item Hervetus. Ante hos Nicolaus Perottus. FABR. De edit. versionis Hervet. v. ad n. anteced. — Basilii M. hom. *De invidia*, Gr. et Lat. ex vers. Daniel. Augustini. Paris. ap. Morel. 1586, 4°. Vid. Pinelli Cat. I, pag. 55. — et Maitt. III, p. 795. — Censorinus — Cebetis tabula per Lodov. Odoax. e Græco conversa; Plutarchus *De invidia et odio*; Basilii or. *De invidia per Nic. Perottum traducta*; Basilii *epist. De vita solitaria per Philelphum et Græco traducta*, s. I. et a, 4. min. V. Fossii Catal. codd. — Magliab. I, p. 511 sq. De alia edit. Benon. 1497 v. ad n. 24. — Censorinus. — Cebetis tabula — *Basil. De invidia et De vita solitaria*, Lat. etc. Venet. per Bernardin. de Vital. 1500, 4°. V. Maitt. IV, pag. 720 sq. — Cel. Panzer. A. T., VII, p. 270, n. 123, versionem Craneveldi. et edit. refert ex Val. Andr. *Bibl. Belgic.*, pag. 227, ad A. 1534, 8°. Inscr. est: *Basilii M. homiliæ tres. De utilitate capienda ex gentilium auctorum libris. De invidia. In illud: e Attende tibi ipsi.* Latine per Franc. Craneveld. Lovan. ex off. Rutgeri Rescii. 1534. — *Basilii M. ac Plutarchi De invidia et discrimine invidiæ et odii, orat. II*. Leipzig. 1507, 4°. — *Athanasius in Psalm. opusc.* — *Epicteti, Angelo Politiano interprete. Basilii orat. De invidia, Nic. Perotto interprete. Plutarchus, etc.*, Argentor. ex off. Matth. Schurer. 1508, 4°. Vide Panzer, VI, pag. 42, n. 131. Exstat in XIX codd. bibl. publ. Paris. HARL.

12. Εἰς τὴν ἀρχὴν τῶν Παροιμιῶν, *In principium Proverbiorum*. [Garn. II, p. 97, etc.] Incipit: *Ἄγαθός ὁ τῆς εὐπειθείας μισθός*. Verterunt Volaterranus et Cornarius. Exstat in XII codd. bibl. publ. Paris. HARL.

13. Προτροπικὴ εἰς τὸ ἅγιον Βάπτισμα, *Exhortatio ad baptismum et pœnitentiam*. [Garn. II, p. 115 sqq.] Incipit: *Ὁ μὲν σοφός Σολομών*. Vertit Volaterranus. [Est in XXXV codd. Paris. bibl. publ. et in cod. Coislin. CV, n. 28. V. Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 179. In Cat. codd. Paris. tom. II, pag. 67, in cod. CDLXXVI, n. 18, scriptum est ab antiqua manu, e stylo judicari posse, orat. illam non esse germanum Basilii fetum. Additur: Neque illud tenere; est enim Cyrilli Hierosol. procatechesis. HARL.]

14. *Katὰ μεθύοντων, In ebrietatem et luxum. Ia-*

incipit : Κινεῖ μὲν με πρὸς τὸν λόγον. [Garn. II, pag. 192 sqq.] Vertit Volaterranus, cum cujus interpretatione separatim etiam prodit hæc homilia Kiloniæ 1675, 4°, adjunctis aliis ebrietatis descriptionibus et accusationibus variorum scriptorum Græcorum Latinorumque. Interpretatus præter Cornarium etiam est Franciscus Craneveldius, Lovan. 1558, 8°, et Simon Stenius. Heidelberg. 1594, 8°. FABR. Secundum Maittaire A. T. in indice, p. 117, Craneveldii vers. Lat. prodit Lovan. ex off. Rutgeri Rescii 1555, 8°. — Eadem, Græce, ib. 1533, 8°. Idem testatur cel. Panzer. A. T. VII, pag. 269, n. 114. et p. 270, n. 125. — Basilii orat. in ebrietatem, Jacobo Fabro interprete, Daventriæ per Theod. Børne. 1510, 4°. V. Thott. Catal. VII, pag. 124. — *Descriptio ebrietatis*, in collectione inscripta : *Francofordiense emporium*. Ejus encomium : — — Methysomisia auctore Henr. Stephano. Epigrammata ex anthologia contra ebrietatem, cum Lat. Jos. Scaligeri interpretatione. Libanum *descriptio ebrietatis* et Basilii, Gr. et Lat. Luciani orat. pro ebrietate et contra ebrietatem, etc. typis Henr. Stephani 1574, 8°. — Orat. est in XVI codd. bibl. publ. Paris. — in cod. Taurin. CXVI, fol. 42. V. *Cat. codd. Gr. Taur.*, p. 219, etc. HARL.

15. Περὶ πίστεως, *De fide*, sive *De Trinitate*. Incipit : Θεοῦ μεμνήσθαι μὲν διηγεκῶς. [Garn. II, pag. 150, etc.] Verterunt Volaterranus et Cornarius. [Est in XVIII codd. Paris. bibl. Add. Lambec., III, p. 357, etc.]

16. Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγελίου, *In prima verba Evangelii Joannis*. Incipit : Πᾶσα μὲν ἡ τῶν Εὐαγγελίων φωνή. [Garn. II, p. 134, etc.] Verterunt iidem. Citatur a Pachymere Proœm. ad Dionysium Areop. [Est in XV codd. Paris.]

[Sequitur in recensione Fabric. n. 17, hom. Εἰς τὸ ἄγιον βάπτισμα : sed Garnier. rejecit eam pag. 583 inter spuria Basilii opp., ut suo loco pluribus ostendimus. HARL.]

[17. Εἰς τὸ ἄγιον βάπτισμα, *In sanctum baptisma*, spuria homilia.]

18. Εἰς Βαρλαάμ μάρτυρα, *In Barlaamum*, Antiochenum, *martyrem*. Incipit : Πρῶτερον μὲν τῶν ἁγίων οἱ θάνατοι. [Garn. II, p. 138 sqq.] Meminit Martyrologium Romanum 19 Nov. Suidas in *Βασιλειος*. Verterunt Volaterranus et Cornarius. Ex Volaterrani versione legitur etiam apud Surium ad 19 Novemb. Quod vero Combesius tom. I. *Basilii restituti*, p. 182, ait, Chrysostomi in Barlaamum nusquam comparere, fecellit eum memoria ; exstat enim tom. I Operum Chrysostomi edit. Ducæi, p. 783, et tom. V Savil., pag. 495, atque incipit : Συνεχάλεσεν ἡμᾶς εἰς τὴν ἱερὰν ταύτην ἐορτὴν καὶ πανήγυριν ὁ Μακάριος Βαρλαάμ. FABR. Du Pin putabat, hanc orat. ad Chrysostomi phrasin magis accedere, et verisimilius videri, eam habitam fuisse Antiochiæ. Sed secus videbatur Tillemontio, qui pro Basilio, ejus parente, equis viris dimicat. Garnier. in Præf., § II, pag. iv sqq., multus est de controversia agitata

A et de ipsa homilia, quam ita elegantem et ornatum esse judicat, ut ejus auctor, quicumque ille fuit, præcipuum locum inter oratores mereri videatur ; comparat eam cum illa, quæ sub Chrysostomi nomine circumfertur, et colligit, utriusque orationis unum et eundem esse auctorem, ac posteriorem, quasi prioris, Chrysostomo tributæ, epitomen, atque Antiochiæ habitam, Chrysostomo quoque posse vindicari, saltem Basilio non asserendam. Add. Schræckh. l. c., pag. 190 sq. — Hæc homilia, item *In xi martyres* ; *Contra irascentes*, et illæ in *Lucæ XII, 18*, « *destruam horrea mea*, » atque in *Luc. XVII, 3*, « *attende tibi ipsi*, » sunt etiam in Patusæ *Encyclopædia philolog.* Venet. 1710, 8°, vol. II. — Exstat illa hom. in XII codd. Paris. HARL.

B 19. Εἰς μάρτυρα Γόρδιον, *In Gordium*, *martyrem*, militem Cæsariensem. Incipit : Νόμος ἐστὶ φύσεως ταῖς μελλούσαις [Garn. II, p. 141 sqq.] Verterunt Volaterranus et Cornarius. Meminit Martyrologium Romanum 3 Jan. Damascenus in *Parallelis* et Suidas in *Βασιλειος*. Exstat etiam Latine apud Bollandum et Surium ad 3 Januar. ex Volaterrani versione. FABR. Reperitur in XVI codd. Paris. — In cod. Taurinensi CXVI, inter variorum orationes in martyres, d. III Jan. (*Cat. codd. Gr. Taur.*, p. 219.) — Pariter in cod. Laurent. XVII, n. 8, plut. 9, sed inter alia variorum opera, in cod. XVI, n. 13, plut. 60. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 417, et II, pag. 607. — Matriti in cod. LXXXVI regio. V. Irianti *Cat. codd. Gr.*, pag. 454 sq. — In cod. August. Vindel. *In Barlaam*, *In Gordium* ; *In xl martyres* ; *Contra ebriosos et iracundos* et aliæ Basilii homilia. V. Reiser. *Catal. pag. 30.* HARL.

20. Εἰς τοὺς ἁγίους τεσσαράκοντα μάρτυρας. *In xl sanctos martyres*. Incipit : Μαρτύρων μνήμης τίς ἂν γένοιτο κόπος τῷ φιλομάρτυρι. [Garn. II, p. 149 sqq.] Meminit Martyrologium Rom. 9 Martii, Damascenus in *Parallel.* et Suidas in *Βασιλειος*. Græce cum nov. versione sua et notis edidit Gerhardus Vossius ad Gregorii Thaumaturgi calcem, pag. 75. Moguntia 1604, 4°, et Simon Stenius. Heidelberg. 1614, 8°. Vertit et Petrus Morinus, inter cujus opuscula Latine vidit lucem Paris. 1675, 12°, pag. 226. Ante Morinum, Vossium Steniumque verterunt Cornarius, et, cujus versio apud Surium ad 9 Martii, et in Græco-Latinis Basilii editionibus exstat, Volaterranus. Vossii versionem exhibent *Acta Sanctor.*, tom. II Martii, pag. 25. FABR. Homilia in *xl martyr.* Græce. Lovan. ex offic. Rutgeri Rescii, 1536, 8°. Add. n. 18. — Est in cod. Nanniano CXLIII, n. 15, inter sex homilias Basilii M. (*Cat. codd. Nan. gr.*, p. 334.) — In cod. Coislin. CCLXVIII, fol. 226. (Montfauc. *Bibl. Coisl.*, p. 565.) — In XXXI codd. bibl. Paris. publ., etc. HARL.

[21. Ἐπιθεῖσα ἐν Λακίζοις, homilia dicta in *Lacizis* (a).]

22. Περὶ ταπεινοφροσύνης, *De humilitate*. Incipit :

(a) Garnier. reposuit illam in appendice inter spuria, II, p. 587 sq., et in Præf. § IV, pag. xi sqq.

Ἵφειλεν ἄνθρωπος ἐν τῇ παρὰ Θεῷ δόξῃ μεμενηκέ-
 ναι. [Garn. II, p. 156 sqq. homil. XX.] Verterunt
 idem. FABR. Joan. Casp. Suicer. edidit Ἐμπόρευμα
 εὐσεβείας, quo continentur miscellanea, in his I
 Basilii M. homil. in illud «attende tibi ipsi,» p. 21,
 et De humilitate, pag. 37. Tiguri. 1681, 12. — Ex-
 stat in X codd. et sequens hom. in IX codd. bibl.
 Paris. HARL.

23. Περὶ τοῦ μὴ προσηλωσθαι τοῖς βιωτικοῖς,
 Non adhaerendum esse rebus saecularibus, et De in-
 cendio extra ecclesiam orto. Incipit: Ἐγὼ μὲν ὤμην.

contra Tillemontium docet, illam aut spuriam aut
 saltem suspectam esse habendam, atque auctorem,
 quisquis est, aut Basilium ipsum voluisse videri,
 aut certe Basilianum esse studuisse. Quare eam in-
 fra secundum ordinem Garner. recenset. HARL.

(a) Antiquas edd. multas, et (etiam in codd. miss.
 uti postea observabimus), diversis titulis instructas,
 jam excitavi in *Introductio*, in *Hist. L. Gr. II, 2*, pag.
 248 sq. De edd. versionis Latinae, ab Aretino con-
 fectae, V. Mazzuchelli *Scrittori d'Italia*, vol. II,
 part. IV, p. 2208. De Leonardo Aretino. V. Fabric.
B. L. med. et inf. et., I, pag. 290 sqq. ed. Mansi
 Laur. Mehus in *Vita Aretini*, hujus epistolarum,
 tom. I, Florent. 1741, praemissa; et Freytag. in
Appar. litter., II, 843 seqq. ubi plures laudat. HARL.

(b) Leoa Aret. Lat. versio ms. fuit in bibl. Pinell.
 V. Catal. III, pag. 357, n. 7952. — Est Vindobon.
 in cod. Caesar. CCLXXXV, n. 68. V. Lambec. II,
 pag. 840. — Venetis in bibl. Marc. cod. Lat. Cf.
 V. Cat. codic. latin. Marc., pag. 205. — Ibid. in
 codd. mss. S. Michael. V. Mitarelli, *Catal.*, pag.
 658 sq., qui plures aliarum biblioth. codd. et edd.
 in quibus varii libri exhibentur tituli, in medium
 producit, et pag. 111 c. producit etiam, inquit, versio
 Brixiae in vulgare sermonem A. 1736, et atque
 Freytag. l. c., pag. 846 sqq. — In cod. Dresdensi
 Lat. vid. Goetz. *Memor. bibl. Dresd.*, I, pag. 362.
 Aliquot edd. antiquae, nota aut anni, aut loci, aut
 utriusque destitutae, prodierunt. Vetustissima est
 edit. quae incipit: *Leonardi Aretini ad Colucium
 Salutatum Praefatio*, in altero autem folio incipit.
*Magni Basilii liber ad juvenes, quantum ex gentium
 libris ac litteris proficiant*, 4, s. a. et l. — Audif-
 fred. *De editis Romanis saec. xv*, pag. 363, refert
 edit. s. a. et l. (Roma typis Georg. Laveri.) *E mag-
 no Basilio: Leonardi Aretini Traductio ad Colu-
 cium: cum Xenophonte De tyrannide.* — Est autem
 illa reptitio antiquioris edit. Venetae: typis Adami
 de Ambergau, de qua v. eundem Audifred., pag.
 124 sq. Schelhorn. ad card. Quirini, lib. *De opti-
 morum scriptorum edit.*, etc., pag. 82 sq. Panzer.
 A. T., IV, pag. 487, n. 2757. — In catal. bibl. du-
 cis de la Vallère, a Guil. de Bure edito, tom. I, n.
 388, occurrit: *S. Basilii De liberalibus studiis et
 ingenuis moribus, per Leon. Aretinum ex Graeco in
 Lat. conversus: ac Bure addidit, impress. circa A.
 1480, 4°.* — Tum s. l. et a. *M. Basil. De poetarum,
 oratorum historicorumque ac philosophorum legendis
 libris*, cum commentariolo M. Jo. Honorii Cubiten-
 sis, etc., 4. (Panzer. l. laud., IV, pag. 94, n. 161.)
 — *De liberalibus studiis et ingenuis moribus liber,*
 per Leon. Aretin. conversus, s. a. et l. nota Me-
 diolani 1474, 4°. Conf. Sazii *cat. librorum Medio-
 lani edit.*, s. *Histor. litterar. typograph. Mediol.*,
 pag. DLX. Panzer, II, p. 98. — Ibid. cum Petri
 Pauli Vergerii, Justinopolitani, *De ingenuis moribus
 ac liberal. studiis*, per Phil. Lavaniam 1477, 4°. V.
 Sax. l. c., pag. DLXVIII. Panzer, II, pag. 27. —
 Ibidem Vergerii et Basilii libri, Mediol. per M. An-
 ton. Zarotum Parmens. 1480, 4° (Panzer IV, pag.
 356, n. 159 b.), et per Ulder. Scinzenzcler. 1488,

A [Garn. II, pag. 163 sqq., hom. XXI.] Verterunt
 iidem Volaterranus et Cornarius.

24. Πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἀν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφε-
 λοῖντο λόγων. *Ad adolescentes* (consobrinos) de *gen-
 tium libris cum fructu legendis*. Incipit: Πολλὰ με-
 τὰ παρακαλοῦντά ἐστι. [Garn. II, pag. 173 sqq.]
 Eximiam hanc dissertationem praeter Volaterranum,
 Cornariumque verterunt Leonhardus Aretinus (a),
 cujus interpretatio Colutio Salutato dicata, sine loci
 annique nota ante duo circiter saecula prodijt in
 4° (b), nec non Græcis additis, curante Hieron.

4°, quam editionem, Saxio aliisque ignotam, ube-
 rius recenset Frid. Otto Menken. in *Miscellan.
 Lips. novis*, vol. VII, part. 1, pag. 158 sqq. Ille
 suspicatur, vetust. edit. s. l. et a. a Fabricio me-
 moratam, et qua se usum proficitur I. Henr. Majus
 in praef. ad suam editionem, esse illam ipsam s. a.
 et l. quam Saxius excusam Mediolani 1474 scribit.
 Idem alias refert editiones, et copiose agit de Ver-
 gerio ejusque utilissimo libro, et de Aretino, hujus-
 que interpretatione, quam valde laudat. Idem non-
 nullorum VV. DD. errores, ex diversis Basiliani
 libri inscriptionibus in exemplaribus et scriptis et
 editis ortos, aperit. Denique comparat edit. Medio-
 lanensem, quae Aretini epistolam ac versionem multo
 curatius meliusque reddidit, cum ea, quam Ma-
 jus curavit, et longum dat diversorum lectionum
 errorumque indicem. — Sed redeamus ad notitiam
 editionum antiquarum. Sine anni aut loci nota saec.
 xv, prodijt Basilii lib. Leon. Aretino interprete;
 cum ejus epistola, s. l. et a. 4 (Norimbergae, typis
 Jo. Regiomontani). V. Panzer, II, pag. 234. — *De
 legendis libris saecularibus: in fine: M. Basilii De
 poetarum, oratorum, legendis libris Ulme impressus,*
 etc., charact. Jo. Zeineri, 4°, sine anni nota. —
 Opusculum M. Basilii ad juvenes (in fronte nota. —
 caractere, quo usus est Schoeffer pro Psalterio, A.
 1457, et pro Sto Thoma, A. 1467). In fine: *M. Basilius
 De poetarum, legendis libris Moguntii impressus,*
 et per Mart. Brenningarium, quo facilius
 intelligatur, rubrica tituli que interstinctus, 4°, sine
 anni judicio. Plura leges de rarissima hac edit. in
 Laire indice librorum ab inventa typographia, etc.,
 part. 1, pag. 28 sq. Senonis, 1791, 8°. — *De legen-
 dis poetis*. Ad calcem fol. in recto: *Sic finis libelli
 Basilii est, per A. — H. (h. e. Andream Hess) Bude.*
 Fol. verso: *Apologia (sic) Socratis incipit.* 4°. min.
 V. Denis *Annal. typogr.*, Mait. Supplem., part. II,
 pag. 506 sq., qui suspicatur, illam ed. esse A. 1473
 antiquiorem, et ejusd. *Nachtrag zu seiner Buch-
 druck. Geschichte Wiens*, pag. 19. — Ab eodem
 ibid. praeter alias edd. vetustas memoratur: *Basi-
 lii — opusc. quomodo legendi sint libri saeculares, etc.*;
 in calce: *Zwollis per me Thymannum Petri Os de
 Breda.* 4°, s. a. nota. *Liber De studio poetarum et
 oratorum — (Lipsiae) per Arnoldum de Colonia.* 4,
 sine a. nota. V. Leich. *De origine et incrementis
 typogr.*, Lips., p. 100, imprimis Freytag. *Appar.
 litter.*, II, pag. 846 sqq., qui citat ed. Brixiae per
 Boninum, 1485, 4°. — *Opus divinum, etc.* Florentiae
 sine a. nota, in 4°, min., cum Vergerii aliorumque
 libellis. V. Fossii *cat. bibl. Magliabech.*, tom. I,
 pag. 271, imprimis, tom. II, pag. 782 sq. — Addi-
 ta a. et l. nota saec. xv, prodijt eodem Aretini ver-
 sio: *Basilii — liber ad juvenes, quantum ex genti-
 um libris ac litteris.* Venetis per Bernard. Picio-
 rem 1478, 4°. — *De legendis antiquorum libris.* Pa-
 ris., 1494, 4°. — Petri Pauli Vergerii *De ingenuis
 moribus*, — Basilii tractatus *De liberis educandis*
 cum praef. Guarini. Veron. Mediol. per Udalr. Scin-
 zenzeler. 1495, 4°. V. Panzer., II, pag. 78, n. 467,
 qui citat Saxium l. c., p. 598 (leg. 597); sed Sax.

Brunello, S. I., Romæ 1594, 12 (a). 2. Justinus Golerus, qui cum aliis opusculis consimilis argumenti edidit utraque lingua, notasque addidit Basil. 1537, 8°. 3. Franciscus Craneveldius, qui Latine edidit cum homilia Basilii *De invidia* et in illud: « *Atende tibi ipsi.* » Lovan. 1554, 8°. (b) 4. Martinus Hayneccius, qui Lipsiæ 1600, 8°, illam Græce et Latine vulgavit in *Enchiridio ethico*, in quo præterea continentur Basilii brevis hortatiuncula ad virtutes Christianas, Plutarchi *De puerorum institutione et de legendis poetis libelli*, *Herculis bivium* a Proclio descriptum, quale in Xenophontis libro secundo Ἀπομνημονευμάτων Socratis traditur: Isocratis tres orationes morales, et Agapeti *Scheda regia* (c). 5. Hugo Grotius cum nova versione sua hanc Basilii orationem castigatam aliquot locis et Plutarchi librum *De legendis poetis* præmisit excerptis et Stobæo Paris. 1623, 4°, in append. p. 80—110. Cum eadem versione et librum Plutarchi et oratio-

nem Basilii recudi curavit Joannes Potterus, Oxoniensis episcopus, additis ad calcem voluminis variis lectionibus brevibusque notis. Oxon. 1694, 8°. [V. *Act. erud. Lips.* 1695, pag. 435.] Potteriana editio una cum novis atque eruditis Jo. Henrici Maii, filii, notis recusa Francof. 1714, 4°, ad cujus calcem occurrit etiam diserta et elegans Aretini interpretatio (d). Notis addi potuissent, quæ Ducæus in notis ad Basilium, pag. 53 sqq., et Combefisius in *Basilio restituto*, tom. I, pag. 208 seq., monuere. [Contextus Potterianus Græcus sine versione Latina notisque in usum scholarum, (curante Jo. Tob. Krebsio (e)), typis repetitus est Lipsiæ 1779, 8°. — Recentissima utilisque editio est: *Basilii M. ad adolescentes oratio De modo et litteris Græcis utilitatem percipiendi*. Græce, cum Jul. Garnierii et Frontonis Ducæi animadverss. edidit, præcipuam varietatem lectionis notavit, passim emendavit, notis et indice illustravit M. Frid. Guil. Sturz (profess.

Basiliani libri mentionem non facit. — Contra Vergerii liber, Basilii liber *De liberalibus studiis* et Plut. *De educandis liberis* cum præf. Guarini, Brixix impress. per Baptist. Farsengum. — 1495, 4°, prodiit, teste Denis in *Supplem. annal. typogr. Maitt.* I, p. 399, n. 3565. — Petri Pauli Vergerii *De ingenuis moribus*, una cum commentar. Jo. Bonardi. — Basilii *De legendis antiquorum libris opusc. divinum*. — In fine: *Impressum Venetiis per Jo. Tacuinum de Tridino*. 1497, 4°. V. Mittereli in *Append. ad Bibl. codd. mss. monast. S. Michaelis Venetiarum*, pag. 49, et Panzer., III, p. 416. — Censorinus *De die natalis Cebetis Tabula* versa per Lud. Odaxium; Luciani *Dialogus de virtute* — a Carolo Aretino — in Lat. traducius; Epicteti *Enchiridion* ab Angelo Politiano versum — Basilii *De liberalibus studiis et ingenuis moribus liber per Leonem Aret. ex Græco in Latinum conversus; Basilii orat. De invidia* e Græco in Lat. conversa per Nic. Perottum; Plutarchi libell. *De differentia inter odium et invidiam*. In fine: *Impressum Bononiæ per me Benedictum Hectoris Bononiensis*. A. 1497, fol. Vide plura et curatius scripta, quam ab iis, quos Panzer. l. c. I, pag. 254, citat, factum est, apud Fossium l. laud. I, pag. 512 sqq.

Græce prodiit cod. sæc. xv, Cebetis *tabula*, Basilii M. *orat. Parænetica ad juvenes*, Πῶς ἀν Ἑλληνικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου. Plutarchi. *De pueror. educat.* Xenophontis *Hieron.*, in 8°, sine ullis notis typographicis, probabiliter per Zachar. Calliergum, iudeibus Maittaire A. T. IV, pag. 752, not. 4, et Fossio l. c., tom. I, pag. 270 et 507.

Sæc. xvi, ex prelo exiit Leon. Aretini aut aliorum VV. DD. versio Lat. Basil. *De legendis libris*. Mutinæ 1500, 4°. (Maitt. IV, pag. 729, ex bibl. Baluz., pag. 281). — *De studio poetarum et oratorum*, Lipsiæ per Jac. Thanner. 1501, 4°. — Cum præf. Leon. Aretini. ib. per Wollg. Monac. 1503, 4°. — 1508, 4°. — *De legendis antiquorum, etc. libris*, cum commentario M. Jo. Honorii Cubitensis. ibid. per Jac. Thanner. 1504, 4°. Vide Leich. in *Annal. typogr.*, Lips., pag. 82. — Et sine illo comm. 1512, 4°. (Denis, *Buchdruck. Gesch. Wiens*, p. 191.) — Sine l. et a. e versione Aretini: in fine insigne typograph. cum litt. D. S. charact. Goth. 4. (Panzer. IX, pag. 517.) — Cum præfat. Jac. Wimpelingii per Mathiam Hupsuff. Argentinx. 1507, 4°. — Interprete Leon. Aretino. Paris. in ædibus Ascensianis. 1508, 4°. — E versione L. Aretini, cum Vergerio, et Isocratis *Parænesi ad Demonicum*. Viennæ per Hieron. Philovallem et Jo. Singren. 1511,

4°. (Thott. *Cat.* pag. 173.) — Cum Vergerii, lib. Plutarch. *De institutione filiorum*, etc., omnia correctæ et in concinniore formam redacta per Joan. Baptist. Bonetum Brixian. Brixix per Joan. Ant. Brixian., etc. 1511, 4°. V. Panzer. VI, p. 340, ex Gras. Merckvürd., p. 245. — Basilii — una cum scholiis per Udalricum Fabri concinniter adjectis. Viennæ Panon. per Jo. Singren. 1518, 4°, quam ed. copiosius recenset Denis in: *Wiens Buchdruck. Gesch.*, pag. 190 sq. Add. *Lambacher Bibl. ant. Vindob. civicam*, p. 88. — *De liberalibus studiis et ingen. mor.*, interpr. Aretino. Lips. per Jac. Thanner. 1515, 4°. — Florent. opera et sumpta Phil. Juntae. 1516, 8°. — Ibid. per hæred. Phil. Juntae 1526, sine anni et loci nota. 4°. (Circ. A. 1508.) V. 8°. — Ibid. Bandini *Annal. Juntar. typogr.*, part. II, p. 408, 202, et inter dubias Juntar. edd. pag. 258 sq. — Paris. ap. Ludov. Grandin. 1545, 8°. — *De instituenda studiorum ratione*, etc., locis quam plurimis e Græco restituit, ab aliis partim corruptis, partim omissis, lat. Paris. ap. Matthæ. Davinem. 1544, 8°, de qua ed. vid. Maittaire A. T., III, p. 359, not. d. — Ibid. ap. Guil. Morel. 1551, 4°. — *Concio ad adolesc. quomodo ex profanis auctoribus utilitas capi possit*. Paris. 1569, 4°, cum notis margin. Bougarsii mss. in bibl. Bernensi. V. hujus cat., tom. I, pag. 253. — Jani Cornarii versio Lat. Francof. 1559, 4°. Vid. Denis *Buchdr. Gesch. Wiens*, pag. 191, imprimis *Thesaur. bibliothecal.*, tom. II, Noriberg. 1758, 4°, pag. 200 sq. HARL.

(a) Græce. Lovan. ex offic. Barth. Granii. 1550, 8°. — Græce et Lat. ex interpretat. Jani Cornarii. Hannov. 1651, 8°. HARL.

(b) Vide ad n. XI. HARL.

(c) It. Luciani Ἔρως s. *Cupido*. Cl. Sturzio in prolegg. ad suam edit., pag. 11, not. E; videtur ex illa editione expressa esse Helmsadiensis Græca, quæ sine editoris nomine et notis prodiit 1660, 4°. HARL.

(d) Sed versionis Aretini. edit. vetustam, ad cuius idem Majus istam recudi fecit, esse minime probam, sed erroribus pene infinitis oppletam, quibus tollendis Maii nec industria nec acumen sufficisset, pluribus docuit Fr. Otto Mencken in *Miscell. Lips. novis*, vol. VII, part. I, pag. 147 sqq. HARL.

(e) Idem Krebsius scripsit prolus. qua lectio auctorum veterum e Basilii M. disciplina commendatur. Lips. 1772, 4°, rec. in ejus opusculis acadêm. et scholasticis denuo recognitis. Lips. 1778, 8°, p. 398—420. HARL.

gymnasii Gerani) Geræ 1791, min. 8°. Ad calcem pag. 141 sqq. repetita est Krebsii prolusio modo memorata. — Ille liber est quoque in Jo. Patusæ *Encyclop. philos.*, vol. III init., et locus ex illo in *Lectii Corpore poet. Græcor.* init. HARL.] Laudat hanc Basilii diatribam aliquoties Jo. Damascenus in *Parallelis*, quæ exstat quoque Latine ad calcem *Statuæ Mercurialis*, editæ ab Henrico Julio Scheurl. Helmst. 1636, 8°. Gallice olim convertit Claudius de Pontux. Paris. 1561, 8°. Vide et Ludovici Thomassini *Methodum utendi poetis*, Gallice editam, lib. 1, cap. 2. FABR. Anglice vertit Guil. Berker. Londini 1557, 8°. V. Brüggemann, *View*, etc., pag. 413. — Italicæ versiones sunt Jo. Maria Lucchini in: *Orazioni ed. omilie de SS. Giov. Chrisostomo e Basilio*, etc. Florent. 1711, 4°; — separatim (ab Alex. Sirigatto.) Venet. 1655, 8°; — ab alio, Brixia. 1736, 12°, rec. in *Operette varie* de canonico Paolo Gagliardi, Bresciano academico della Crusca: ed. a D. Jo. Bapt. Chiaramonti. In Brescia. 1759, 8°. Vide Paitoni *Bibl. degli autori — vulgarizzati*, tom. I, pag. 146 sq. Add. quorundam codd. notitiam. Exstat in XIX codd. bibl. publ. Paris. — Augustæ Vindel. et aliæ Basilii homiliæ. V. Reiseri *Cat. pag. 47, n. 39.* — Monachii in cod. Bavar. CXXVII. V. *Cat. codd. Gr. Bau.*, pag. 54. — Vindobon. in cod. Cæsar. XIV, n. 1: Βασιλείου λόγος εἰς τοὺς νέους· πῶς ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων· et n. 2, Leon. Aretini versio Lat. V. Kollar. *Supplem. ad Lamb. Comm.*, p. 152 sq. — In cod. Escorial. V. Puer. *Itiner. per Hispan.*, pag. 161. — Venetiis in bibl. Marc. LXXV. V. *Cat. codd. Gr. Marc.*, p. 52. — Ibid. in bibl. mss. Michael. V. Mittarell. *Cat. illius bibl.*, p. 111. — Taurini in cod. CCCLVI, sol. 251. V. *Cat. codd. Gr. Taur.*, pag. 484. — Florentiæ in bibl. Medic. Laur., Ὁμιλία εἰς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐξ Ἑλληνικῶν ὠφελοῦντο λόγων· in cod. VIII, n. 37, plut. 4. — Λόγος συμβουλευτικὸς πρὸς τοὺς νέους, ὅπως ἂν ἐκ τῶν λόγων ὠφελοῦντο, in cod. XXV, plut. 4. V. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 527 et 547. — lb. in cod. XXIX, n. 6, plut. 58. — In cod. XL, n. 2, plut. 53, Λόγος παρανευτικὸς πρὸς τοὺς νέους, πῶς ἂν Ἑλλ. ὠφελ. λόγων. — In cod. LXXIX, n. 2, plut. 89. Vide Band. l. c., II, pag. 472, 571, III, p. 416. — Leidæ inter codd. Vossian. V. *Catal. bibl. publ. Leid.*, p. 398, n. 65. Inscriptiones enim in libris tam Græcis, quam Aretini vers. Latinis mire variare, aliquoties jam observavimus; atque Menken. l. c., pag. 145, ex Melhusio varias libri in codd. inscriptiones, refert, notatque, auctorem operis: *Mémoires pour servir à l'hist. des hommes ill. dans la rép. des lettres*, tom. XXV, pag. 287, diversitate illa inscriptionum deceptum, Aretino diversas duas opusculorum Basilii interpretationes, alteram *De liberalibus et ingenuis moribus*

libelli, alteram libri *De legendis antiquorum libris* male tribuisse; accommodatam vero esse eorum inscriptionem: *Ad adolescentes de gentiliis libris cum fructu legendis.* — At homiliæ nomen huic libello convenire nullo modo posse, res ipsa loquitur, adnotante Garnierio in not. ad illum librum, pag. 173. — Copiose pulchreque notat judicatque de illo lib. Schroeckh l. c., pag. 196 sqq. HARL.

[25. Εἰς τὴν ἄγταν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν. In natalum Christi sive Theophania. Incipit: Χριστοῦ γέννησις (a)]

26. Εἰς τὸν ἅγιον μάρτυρα Μάμαντα. In S. martyrem Mamantem. Incipit: Οὐκ ἀγνοῦ τὸ μέγεθος. [Garn. II, hom. XXIII, pag. 185 sqq.] Meminit Martyrologium Romanum 17 Augusti, et in *Parallelis* Jo. Damascenus. Verterunt Volaterranus et Cornarius. FABR. De tempore quo habita sit, contra Tillemontium disputat Garn. in *Vita*, cap. 36, p. 142 sq. — Exstat in IV codd. Paris. bibl. publ. — Græce prodiit ex typogr. Steph. Prevosteau. Paris. 1599, 4°. HARL.

27. Κατὰ Σαβελλικῶν καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων. Contra Sabellianos, Arium et Anomæos. Incipit: Μάχεται Ἰουδαϊσμός Ἑλληνισμῶ. Verterunt iidem. FABR. In Garnier. ed. est homilia XXIV, pag. 189 sqq., et Garn. adnotat. in cod. II Regio inscriptionem esse homil. Κατὰ Σαβελλοῦ καὶ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀνομοίων· καὶ ἀκριβοῦς θεολογία περὶ τῆς ἄγτας Τριάδος. — Hom. in *Mamantem, contra Sabellianos* et aliæ Vindob. in cod. Cæs. LXVII, n. 22. sqq., et cod. XC, n. 19. V. Lamber. *Comm.*, III, pag. 332 sqq., et VII, pag. 361. — Paris. in X codd. bibl. publ. — Taurini in cod. CLI. V. *cat. Codd. Gr. Taur.*, pag. 242. — Florent. in cod. Laur. XXI, n. 5, et, mutila in fine, in cod. XXVII, n. 5. V. Bandin. *Cat. codd. Laur. Gr.*, II, p. 544 et 551.

Homilias Basilii Gallice vertit, additis Asterii homiliis, Francisc. Bellegardeus, Paris. 1693, 8°. — *Omèlie scelte di Basilio M.* ex lingua Gr. versæ ab Angelo Maria Ricci. Florent. 1693, 4°. — X oration. variorum Italicæ versæ ab Jo. Ant. Deluca. Venet. 1760, 8°. V. plura in Paiton. *Bibl. degli autori — vulgarizzati*, I, pag. 144 sqq. — In Slavicam linguam conversa est Basili M. *Institutio ad adolescentem*, et adhæret operi Slavico: Beckwar Mosquæ a mundi ζσθ', A. Chr. αψα', 4°. *Des Kirchenlehrers Basilius Predigten und sämtliche Schriften, aus dem Griech. übersetzt von Jos. v. Wendel.* I. — VI tom. Vindobon. 1776-1778, 8°.

Hic desinunt homiliæ, et sequuntur *Ascetica* in edit. Garnier. In vet. ed. Par. et indice Fabr. adhuc sequebantur n. 28, *De poenitentia*; n. 29, *Ad eos, qui nos calumniantur*, etc.; n. 30, *De paradiso* (de qua homilia jam supra ad n. I hom. quædam sunt adnotata), et n. 31, *De libero arbitrio*. De n. 28,

pendice, pag. 595 sqq. inter dubias spuriasque homilias reposuit, et nos, cum in ordine librorum Basil. secuti, suo loco plura dicemus. HARL.

(a) Hanc homiliam Tillemontius jam in dubiis posuit, ac Garnier. in præf., § V, pag. xv sqq. multis argumentis ejus vobeltav contra Combefisium et Du Pin demonstrare studuit. Hinc eam in ap

29 et 51, infra in append. ad. Garn. tom. II age- A mus. Quæ vero Fabric. de n. 30 scripserat, hic re-
petemus. HARL.

30. Εἰς τὸν παράδεισον. *De paradiso*. Ad Gen. II, 8. Incipit: Νοήσωμεν ἀξίαν Θεοῦ φυτεῖαν. Vertit Cornarius. Recensitam a se et in capita distinctam exhibet cum versione sua Franc. Combefisius Basilii sui tom. I, pag. 525, velut postremam homiliarum in *Hexaemeron*. Hactenus Fabricius.

[IX.] Ἀσκητικά, *Ascetica*, ubi 1. Προδιαλαλα καὶ διάγνωσις τῶν ἀσκητικῶν ὑποτυπώσεων (a). *Prævia allocutio ac dignotio asceticarum informationum* [Garn. II, pag. 199], sive Prologus, qui incipit, Μεγάλα μὲν τοῦ Βασιλέως, pag. 228. Exstat etiam in Latinis quibusdam Chrysostomi editionibus. FABR. Garnier. dedit inscriptionem: Ἀσκητικὴ προδιατύ-
πωσις, *prævia institutio ascetica*, et in nota observat, in Regio cod. primo legi, προδιαλαλα καὶ προδιήγησις τῶν ἀσκητικῶν ὑποτυπώσεων, Combefisium autem nominis similitudine deceptum legisse non προδιήγησις, sed προδιάγνωσις, *prævia notitia*. Denique ab initio Garnier. non dedit cum utraque ed. Parisiensi: Μεγάλα μὲν τοῦ Βασιλέως, sed cum ed. Veneta, utroque Combefis. et cod. Regio tertio, καλὰ μὲν τοῦ Βασ. — Sed de Asceticis, num et quænam illorum sunt genuina, quænam sint spuria dubiave, magna lis orta est inter VV. DD., et alii in alia omnia transeunt. Præcipue Bellarminus aliique, qui eandem profitentur doctrinam, negant, Ascetica pertinere ad Basilium M. quod hic traditiones hu-
manas projiciat nec admittendas ducat. Enimvero Oudinus, pag. 565 sqq., ubi multus est de illis Asceticis illaque controversia, Ascetica seu moralia judicat, genuinum esse atque etiam indubitatum Basilii fetum. Nec tamen omnia quæ hodie Asceticorum nomine comprehendi solent, olim in Asceticis comprehendebantur. Photii quidem ætate (v. cod. cxcı) Basilii opus Ἀσκητικὴν duos *De jejuniis ac De fide* libellos, Moraliam et Regulam tum majores, tum minores proprie complectebatur. V. Garnier. in præmisso *Monito*, pag. 198 in primis in Præf. § XI, pag. xxxiv, sqq. Dividit illum paragraphum in novem partes et tot igitur quæstiones, in quibus diversa variorum testimonia et judicia collecta sunt atque examinata, ipsius sententia de auctoritate fideque libellorum subjecta. Quare in parte prima ostendit prævia tria opuscula, n. 1) præviam institutionem asceticam, 2) sermonem asceticum et exhortationem de renuntiatione rerum humanarum, et perfectione spiritali, 3) serm. de ascetica disciplina, quomodo monachum ornari oporteat, auctorem habuisse Basilium. In secunda probare studuit, recte sentire, qui ut libellos *De judicio* ac *fide*; ita Moraliam ascribant Basilio. In tertia docet, duos breves libellos, qui post Moraliam locari solent, in spuriorum numero esse ponendos. In quarta demonstra-

re studet, utrarumque regularum, tam breviorum quam longiorum, unum esse eundemque auctorem. Contra in quinta parte negat, utrasque regulas et constitutiones monasticas uni eidemque auctori esse tribuendas. In sexta parte eorum adoptat ornatque judicium, qui censent, Basilium esse utrarumque regularum auctorem. In septima parte videntur illi constitutiones monasticæ Eustathii Sebasteni opus. In octava, epitimia adjungenda esse spuris probat. Denique in nona parte expenduntur duo opuscula, quæ Combefisius in suo *Basilio recensito* pro novis ac genuinis edidit, eaque in spuris numerat. Sed ulteriorem eorum quæ Garn. diligenter collegit et scripsit, commemorationem prohibet institutio ratio. Add. Roessler *Bibliothek*, etc., part. III, p. 89 sqq.

B. Basilii — opera quædam, scil. tractatus Ethicorum; Ascetica; *De virginitate* (adjuncto sermone *De paradiso*); *contra Eunomium* (additur in fine aliquid contra Sabellianos); sermones et epistolæ nonnullæ. Græce: quæ omnia nunc primum impressa sunt per Stephanum de Sabio. Venet. 1535, sol. V. Maittaire A. T., II, p. 819 sq., qui locum ex dedicatione editoris in nota b excerptum reddidit.

In Josephi Mariæ Thomasii opere: *Institutiones theologice antiquorum Patrum*, etc. Romæ 1709, 1710, 1712. III voll. 8. Sunt in vol. secundo Basilii M. Ascetica, liber *De judicio Dei, De vera ac pia fide*, nec non ejus Moraliam Gr. et Lat.

In codd. sunt modo plures, modo pauciores aut singulæ partes. Sic in codd. LXII, LXIII, LXIV Venet. bibl. Marci sunt Ascetica; quænam illorum partes in singulis insint codd. cognosces ex *Cat. codd. Gr. Marc.*, pag. 43 sq. — Florentiæ in bibl. Laur. in cod. XXII, 26-28, plut. 5, quædam (Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, pag. 47). — In codd. XVI, n. 43 *De ascetica disciplina, quomodo oporteat ornari monachum*; et n. 45, Excerpta ex Asceticis, ex capp. 1, 19, 146 et 306. — In cod. XX, n. 7, plut. 9, ex II sermonibus *De fide*; sed uterque sermo multo brevior est, quam in ed. Paris.; tum aliæ partes n. 8—14, 18 et 19 (Band. I, p. 414 et 323 sqq.) — Taurini in cod. XCI quædam partes, quæ curatius indicantur in *Cat. codd. Gr. Taur.*, pag. 182 sq. — Mosquæ in bibl. synod. codd. XXVII, XXVIII, XXIX, quæ sint, designat Mathæi in *Notit. codd. Mosq.*, p. 49, qui ex primo edidit Mosquæ 1775, 4, *Prologum* cum Xiphil. et Basilii orat. — Monachii in bibl. Bavar. LXXXIX. V. *Cat.*, etc., p. 54. — Quænam singulæ partes extant in codd. Paris. discas ex indice ad vol. II *Catal. codd. Paris.*, ut de codd. Vindobonn. aliisque (de quibus supra in genere egi) brevitatis studio taceam. HARL.

2. Παράνεσις περὶ ἀποταγῆς βίου καὶ τελευτώσεως πνευματικῆς. *Adhortatio de abdicando sæculo*, et dit Græce et Latine, de quibus infra, monetque addendam hisce asceticis epistolam Basilii 411.

(a) Sic in ms. Regio Prologus ille inscribitur, teste Combefisio, tom. II Basilii sui, pag. 85, qui pag. 99 et 106 alios duos prologos e ms. Regio edi-

- spirituali perfectione*. Incipit : Δεῦτε πρὸς μὲ πάν- A
τες, pag. 252. [Garn., p. 202 sq.]
3. Περὶ ἀσκήσεως, πῶς δεῖ κοσμεῖσθαι τὸν μονα-
χόν, *De exercitatione monastica, quo se debeat pacto*
excolere et ornare monachus. Incipit : Δεῖ τὸν μονα-
χόν πρὸ πάντων ἀκτῆμονος βίον κερτῆσθαι. P. 246.
[Garn. p. 214, etc.]
4. Περὶ πίστεως, *De fide*. Incipit : Θεοῦ τοῦ ἀγα-
θοῦ χάριτι. Pag. 249. FABR. Garnier ordinem muta-
vit, et, præeuntibus Photio, ed. Veneta librisque
veteribus, priore loco libell. *De iudicio Dei*, p. 215
sq., posteriore autem pag. 223, *De fide* reposuit,
Idem in præf. pag. xxxviii sqq. illos libellos et mor-
alia asserit Basilio, contra Combefisium, duo prio-
res lib. Eustathio ascribentem, fortiter dimicans.
Tillemontii quoque dubitationes tollit. HARL.
5. Προοίμιον τῶν Ἠθικῶν περὶ χρίματος Θεοῦ,
proœmium ad Ethica, de iudicio Dei. Incipit : Θεοῦ
τοῦ ἀγαθοῦ χρηστότητι. P. 257.
6. Προοίμιον τῶν Ἠθικῶν. Aliud *Proœmium breve*
ad Ethica, de his, quæ in sacris litteris verita iussa-
ve sunt. Incipit : Τὰ περὶ τῆς ὑγιαίνουσας πί-
στεως. Pag. 272.
7. Ἠθικά, *Capita moralia Christiana*, ex meris
Nōvi Testamenti dicitis contexta et regulis LXXX sub
certis capitibus sive titulis comprehensa. Incipit :
Ὅτι δεῖ τοὺς πιστεύοντας τῷ Κυρίῳ μετανοῆσαι
πρῶτον. Pag. 273. [Garn. II, pag. 234 sqq.] Quæ-
quam vero nonnulla loca scriptorum sacrorum alie-
ter quandoque citat, quam in vulgatis Novi Fœderis
codicibus hodie leguntur, tamen intutum fuerit ex
eo illa in his corrigere, ut prohe observavit Rich.
Simon, tom. III *Hist. criticæ N. T.*, pag. 411, nam
non tantum est, quando e memoria citat; sed etiam
ad argumentum suum sacrorum scriptorum verba le-
viter immutata accommodat. FABR. Conf. Schroeckh.
I. c., p. 46-24. HARL.
8. Λόγος ἀσκητικός, *De institutione religiosæ vi-
tæ*. Incipit : Ὁ ἄνθρωπος κατ' εἰκόνα Θεοῦ. Pag. 389.
[Garn. pag. 318 sqq. Conf. Schroeckh., p. 29 sqq.]
9. Ὑποτύπωσις ἀσκήσεως, καὶ πρόλογος τῶν
ἔργων, *Religiosæ vitæ brevis institutio et ad regulas*
prolusio. Ita in ms. regis Christianiss. (a) inscribitur
hoc scriptum, quod in editis non alium titulum
habet, quam Λόγος ἀσκητικός. Incipit : Ὁ ἀσκητικός
βίος, pag. 397. FABR. Garn., II, pag. 323 sqq., qui
ex utraque ed. Par. et cod. Combef. dedit inscrip-
tionem : Τοῦ αὐτοῦ λόγος ἀσκητικός, et in nota
aliorum codd. titulum indicavit. HARL.
10. Ὅροι κατὰ πλάτος, *Regulæ monachorum jus-
sius disputatæ per quæstiones et responsiones I.V.*
Incipiunt : Ἐπειδὴ Θεοῦ χάριτι. Pag. 402. FABR.
Garn., II, pag. 327 sqq., qui ex codd. (quorum var-
rietates in not. attulit) post πλάτος addidit Προοί-
μιον. — Regulæ ipsæ : Κεφάλαια τῶν κατὰ πλάτος
ἔργων, incipiunt pag. 332. Matriti in cod. CV Regio
sunt Basiliæ M. asceticæ et monasticæ constitutio-
nes pro monachis, a Bessarione, Patre purpurato,
- A in compendium redactæ; de quo cod. multus est
Iriarte in *Cat. codd. Gr. Matrit.* pag. 410 sqq., qui
ex eo tum indicem, tum prologum Gr. exscripsit.
Tum uberius memorat notitiam ac versionem illius
opusculi laudati Hispanicam, a Ludovico ab Ange-
lis, Basiliani ordinis monacho, confectam, collato
Latino cardinalis Sirlleti exemplari; edit. Hispali
1615, 4. — Matriti 1664, 4. — Correct. ib. 1609 et
1669, 8. et cura Franc. de Bejar, ibid. 1756 et
1749, 12. HARL.
11. Ὅροι κατ' ἐπιτομήν, *Regulæ breviores*, quæ-
stionibus et responsionibus cccxiii. Incipiunt : Ὁ φι-
λάνθρωπος Θεός, pag. 505. Pridem ante Fumanum
verterat Rufinus, cuius versio exstat in Lucæ Hol-
stenii *Codice regularum monasticarum*, Rom. 1661, 4,
partie 1, pag. 95 seq. Alia apud Rudolph. Hispi-
nianum lib. III *De origine et progressu monachatus*,
pag. 69 seq. FABR. Garn., II, pag. 401 sqq., index
capitum illorum, pag. 413, sequitur proœmium, et
p. 414 sqq. Regulæ ipsæ breviores. In cod. Tur-
rin. XCI regulæ fusius tractatæ et breviores
capp. 350 continuo leguntur, in unum corpus reda-
ctæ. V. *Catal. codd. Gr. Taur.*, pag. 182. — Quæ
de Rufini versione, eam esse contractam Regula-
rum breviorum S. Basilii, cum Labbeo, Dupin,
Caveo, Oudino aliisque scripserat Fabricius, ea ca-
stigavit Lambacher in *Bibl. antiqua Vindob. civica*,
pag. 86 sq., not. a, et, monente jam Possevino in
Appar. sacro, vol. I, pag. 183, animadvertit, a Ru-
fino tam breviores quam fusius disputatas Regulæ,
neutras tamen integre versas esse : Rufinum in-
choasse versionem suam a proœmio, quod Basilius
præmiserat Regulis suis brevioribus; ab ipso primo
capite incepisse Regulæ fusiores, iisque nondum
absolutis hinc inde admiscuisse Regulæ brevio-
res, adeoque ex utrisque unum opus reddidisse, ia
centum capita distinctum. Ita etiam judicavit Hugo
Menardus in notis ad *Concordiam regularum*, a
S. Benedicto Anianensi abbate initio sæculi IX con-
fectam, p. 56, et Just. Fontaninus in *Historia lit-
teraria Aquileiensi*, lib. v, cap. 4, p. 295 sq., ubi
quoque docte recenset editiones interpretationis
illius (sæpe paraphraseos potius, multis etiam a
Rufino de suo intextis). Copiosius tamen recenset
quasdam edit. Rufinianæ regulæ Schœnemann in
D *Bibl. historico-liter. Patrum Latin.*, tom. I, pag.
619-622. A Maittaire A. T., IV, pag. 710, edit. Ve-
neta 1500, 4, sic citatur : *Regulæ S. Benedicti,
S. Basilii, S. Augustinii, et Francisci collect. atque
ordinat. per D. Jo. Franc. Brixianum monachum -
cura et impensis — Luc. Antonii de Giunta, Floren-
tini, arte et solerti ingenio magistri Jo. de Spira.*
Venet. 1500, 4. Adde Bandini *Annal. Juniar. typogr.*,
part. 1, pag. 7. HARL.
12. Ἐπιτίμια, *Pœnæ LX* in monachos, et XIX
adversus monachos delinquentes (εἰς τὰς κανονι-
κάς) constitutæ. Incipit : Εἰ τις ὑγιαίνων τῷ σώ-
ματι. Pag. 658. FABR. Garn. II, pag. 526 sqq.,

(a) Vide Combefisium tom. II, pag. 453.

Pœnæ LX in monachos; et pag. 530 sq., *Pœnæ XIX in canonicas*. In præf. pag. LXXIII sqq., § XI, disputat de illis. In editt. Paris. adeoque in recensione Fabric. Epitimia non eodem loco leguntur; sic olim n. 12 pœnæ XI in monachos et XIX adv. canonicas, et n. 14 pœnæ L in monachos et monachas delinquentes, pag. 731 ed. Paris. a. 1638, quas inter Basili scripta reperit, sed sine titulo auctoris, Janus Cornarius, et Latine interpretatus est. Contra Garnier. omnia Epitimia continuo ordine, ut in cod. Regio, simul edidit, et omnia habuit adulterina. In tres autem classes illa divisit. Prima, priora undecim Garn. editionis Epitimia complectitur; secunda reliqua omnia, usque ad sexagesimum; tertia alterius generis Epitimia, quæ, incerto auctore, inscripta sunt Ἐπιτίμια εἰς τὰς κανονικάς. At in Paris. edit. antiquiore Epitimia primæ et tertiæ classis tanquam genuina posita sunt ante monasticas constitutiones; contra, Epitimia secundæ classis tanquam adulterina post illas rejecta sunt. Quæ omnia in Præf. uberius explicat. Add. Iriart. l. c., pag. 413 sqq. — Pœnæ in monachos delinquentes et in canonicas in cod. Taurin. XCl. V. *Cat. codd. Gr. Taur.*, p. 183, ubi differentia quedam notatur. HARL.

13. Ἀσκητικὰ διατάξεις πρὸς τοὺς ἐν κοινωβίῳ καὶ κακαμόνας ἀσχοῦντας. *Constitutiones monasticæ tam ad cœnobitas quam ad solitarios*. Incip. Τὴν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίαν ἐπανελέμενος. Pag. 662. [Garn. cui suspectæ sunt, pag. 533 sqq.] Operæ pretium fuerit conferre codicem Cæsareum, de quo Lambecius, III, pag. 423 (a). Ascetica hactenus commemorata Latine vertit Adamus Fumanus, cujus interpretationem, Lugd. 1540, fol., apud Gryphium editam, deinde recensuerunt Musculus, Tilmannus, Ducæus. Gallice Golfridus Hermantius Paris. 1672, 8. Dicitur et exstare editio Græca Constitutionum monasticarum cum Italica versione, excusa Romæ 1578, 4, apud Franciscum Zanettum, quam non vidi. Quamvis autem Eustathio Sebasteno a quibusdam olim tributa fuisse constet e Sozomeno III, 43, et Nicephoro IX, 16, XIII, 29, multique etiam recentiores viri docti de auctore dubitent, tamen, ut observat Natalis Alexander, Basilio asseruntur a Gregorio Naz., Hieronymo, Rufino, Cassiano, Justiniano imp. in edicto, et Photio cod. cxli et cxc. Confer Duçæi notas ad Basili tom. II, pag. 28, et Billium ad Nazianzeni orat. 20, nota 60, ubi a Niceta etiam Basilio tribui testatur, et Lambecium, III, pag. 422 sq. [pag. 315 sqq. Kollar.] Θεσμοὺς ἀσκητικῶς vocat Gregorius presbyter in *Vita Nazianzeni*, quem una in illis elaborasse innuit. Vide et quæ in

(a) Pag. 315 sqq. ed. Kollar. in cod. LXV, n. 5, et n. 4, præcedit scholion Gr. Theodori Studite, quo ille contendit, Constitutionum monasticarum, quæ incipiunt, Τὴν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίαν ἐπανελέμενος, etc., verum auctorem esse Basilium. In cod. Cæsareo divisum est opus in capita triginta, quorum prologus (uti in ed. Garn.) incipit: Τὴν κατὰ Χριστὸν φιλοσοφίαν ἐπανελέμενος. — In cod.

utramque partem disputantur a Jo. Georgio Dorscheo in *Indice iniquitatis*, pag. 22 sqq., et Melch. Cornæo in *Judicio iniquitatis Dorscheanæ depulso*, pag. 49-64. FABR. Garnier. in Præf., § XI, pag. LXVI, multis rationibus evincere studuit, non Basilium, sed Eustathium Sebastenum, fuisse Constitutionum monasticarum architectum, et tam antiquiorum qui citantur tanquam pro Basilio testes, loca, quam recentiorum argumenta examinat refellitque. — Cel. Carpov. in *Progr.* mox citando, p. 4, sentit, Basili Ascetica fuisse ab Eustathio Sebasteno interpolata. — In n. 14, s. *Pœnarum L*, etc., opuse. desiit tonus secundus edit. Gr. Latinæ a. 1638 [ut in n. VI Fabric. Tomus I editionis Græco Latinæ Nivellianæ 1618, a qua recentior 1638 differt in hoc, quod commentarios in *Isaiam* ponit primo loco in tomo secundo, et primum vicissim claudit libris *Adv. Eunomium*, quos Nivelliana jussit in tomo secundo familiam ducere, teste Fabr. p. 78 ed. vet.] Contra ea tom. II ed. Garnier. adhuc addita sunt tanquam appendix operum Basili, quæ Garnierio videntur falso Basilio ascripta, et quæ partim, alio tamen loco, etiam inserta sunt tomo II ed. inem. a. 1638.

1. Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *De Spiritu sancto*. Pag. 583 sqq. Atqui sic rectius inscribitur homilia in ms. bibl. Coislin. (V. Montfaucon. *Catal. mss.*, pag. 417) et duobus antiquis libris ap. Garn. Inc. Ὁ βαπτιζόμενος, εἰς Τριάδα βαπτίζεται. In utraque Paris. et apud Fabric. (qui tamen alteram probat inscriptionem), n. 17 inter homilias inscripta est: Εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα. In XV codd. Paris. citatur secundum catal. codic. orat. in *Spiritum S.* Sine inscriptione est illa homilia Florentiæ in cod. Laurent. XII, n. 24, plut. 4. V. Bandin. *Cat. codd. Gr.*, I, pag. 536. Verterunt, ait Fabr., Volaterranus et Cornarius. Prodit separatim Helmstadii a. 1613, 8, Gr. et Lat., edente Joanne a Fucht.

2. Ἐρηθεῖσα ἐν Λακίσις, *Dicta in Lacizis* homilia in aliquot Scripturæ S. loca et de hominibus non acceptandis, fugiendaque ira, invidia et avaritia. Hinc in cod. secundo Regio, in quo bis reperitur oratio hæc (teste Garn. in nota a) inscripta est, Περὶ κρίσεως καὶ περὶ θυμοῦ καὶ ἀγάπης, καὶ πλεονεξίας καὶ φθόνου, ῥηθεῖσα ἐν Λακίσις. Inc. Ἄνταγωνίζεται ὁ ἐχθρὸς. Garn. II, pag. 587 sqq. Add. eum et de superiore hom. *De Spirit. S.* et de hom. in *Lacizis* habita, Basilio indigna, in præf. § III et IV, pag. x sqq. In ed. Paris. olim et ap. Fabr. numerabatur inter homilias n. 21, et Fabric. addit: « Verterunt Volaterranus et Cornarius. Citat aliquoties Damascenus in *Parallelis*. » — Exstat in cod. Au-

Cæsar. LXXXIX, n. 5 (Lambec. l. c., pag. 479) est Constitutionum monastic. cap. 24: *Quod monachus non debeat honores et prerogativas appetere*. — Exstant istæ Constitut. in VI codd. Paris. — Florentiæ in bibl. Laurent. cod. XX, n. 8, plut. 9 (Bandin. *Cat. codd. Gr.*, I, pag. 423) et capita quedam in aliis illius bibl. codd. HARL.

gust. Vindel. teste Reisero in *Indice mss.*, etc., A III, p. 463, ibique Kollar, et pag. 488, etc. Augustæ Vindel. in duobus codd., teste Reiser. in *Indice s. Catalogo*, etc. p. 8 et 50. — Florentiæ in bibl. Laurent. in cod. XXVI, n. 2, plut. 7. In cod. XVII, n. 3, plut. 9.—et cod. XXXI, n. 7. plut. 10. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 277, 416 et 495. — Venetiis in codd. Marc. jam memoratis LV, LVI, LVII bis — Cod. LXXV. — Taurini in cod. CXXXV, fol. 53. V. *Cat. codd. Gr. Taur.*, pag. 231. — Paris. in XXIV codd. bibl. publ. — Secundum Montfauc. in *Bibl. Coisl.*, pag. 179 et 423, inter libros Græcor. ecclesiast. in codd. CV, n. 22, et CCCVI, n. 31. — Mairiti in cod. regio LXXI, pag. 16, vide Iriart. *Cat. codd. Gr.*, pag. 355. HARL.

3. Εἰς τὴν ἀγίαν τοῦ Χριστοῦ γέννησιν, *In sanctam Christi generationem*, Garn. II, p. 595 sqq.; olim et apud Fabric. n. 25, inter homilias, ad quem num. jam Garnieri de illius νοθεῖα judicium laudavi. Inc. Χριστοῦ γέννησις. Primum, quæ ibi adnotaverat Fabricius, huc reducam. « Hæc homilia frequentî usu in Ecclesia Græca trita, et in libris Græcorum ecclesiasticis obvia est; unde, diversis lectionibus eam abundare, notat Combefisius. [Sed Garn. in præf. pag. xviii hac multitudine variarum lectt. arbitratur, confirmari suam sententiã, late expositam, istam orationem esse adulterinam, nec usquam se invenisse, testatur, illam hom. Ecclesiarum usu maxime tritam fuisse. Add. Oudin. l. c., pag. 551 sq. HARL.] — Græce prodiit una cum aliis Lovan. 1537, atque ex recensione Dav. Hæschelii, Augustæ Vindelicor. 1587, 8. [In collectione variarum homiliarum: Ὁμιλῖαι θεοφώρων τινῶν Πατέρων. Homiliæ sacræ ex codd. vel nunc primum, vel emendatius editæ: typis Mich. Mangeri, pag. 85. HARL.] — et curante Mich. Prosselio, scholæ Northusianæ rectore. 1633, 8. [—item a Jo. Bened. Carpzov. theologo Helmstad. in Progr. acad. *Basilii Magni oratio de humana Christi generatione*. Græce et Lat. ex recensione Juliani Garnier. In sectiones primum descripta, nova versione, argumento et notulis macta. Helmstadii 1757, 4. In præfat. Carpz. valde laudat hanc homiliam, gravemque judicat et dignam tanto oratore. In contextu quidem Græco constituendo in primis secutus est Garnier., contulit tamen edit. Basileensem a. 1551, et interdum discessit a Garn. tam in verbis quam interpunctione, et in notis sanedoctis atque eruditis contra Garnier., pag. 12, 25, 39, 40, etc., de fide hujus orat. pro Basilio disputat. Conf. *Nova Lips. acta erudit.* a. 1759, mens. Jan., pag. 35 sqq. HARL.]

Latine verterunt præter Volaterranum et Cornarium, ac fortassis alios, Georg. Langewithus, Lipsiæ 1575, 8, cum cujus versione eam recudi curavit Christian. Daumius in Homiliis Patrum in festum nativitatis Christi, Cygneæ 1670, 8. Prodiit et cum versione et notis Christiani Wilhelm. Caleni 1669, 4. Alias item binas editiones Helmstadienses hujus orationis a. 1600 et 1645, 4, Daumius memorat, quas non vidi. [Nec vidit illas Carpzov. qui pag. iv Præf. Calenianam edit. valde culpatur, et « quod textus, ait, vitiose depravatus, et scabra jejunaque interpretatio Latina est; sic notæ etiam steriles ubique ineptiunt. » HARL.] — Argumenta, quibus hanc homiliam Basilio adjudicat Caveus [vol. I, pag. 242 ed. Basil.] non videntur mihi tam explorata, ut illis assentiri lector debeat. Fabr. — Graviora tamen attulit Garnier. Dubius esse videtur, saltem non omnino decernit cl. Schroeckh l. c., pag. 186 sqq. — Exstat Vindobonæ in cod. Cæs. LXXXI, inter sedecim homil. et cod. XC, n. 2, cum aliis quatuor homiliis Basil. V. Lambec. *Comm.*,

III, p. 463, ibique Kollar, et pag. 488, etc. Augustæ Vindel. in duobus codd., teste Reiser. in *Indice s. Catalogo*, etc. p. 8 et 50. — Florentiæ in bibl. Laurent. in cod. XXVI, n. 2, plut. 7. In cod. XVII, n. 3, plut. 9.—et cod. XXXI, n. 7. plut. 10. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 277, 416 et 495. — Venetiis in codd. Marc. jam memoratis LV, LVI, LVII bis — Cod. LXXV. — Taurini in cod. CXXXV, fol. 53. V. *Cat. codd. Gr. Taur.*, pag. 231. — Paris. in XXIV codd. bibl. publ. — Secundum Montfauc. in *Bibl. Coisl.*, pag. 179 et 423, inter libros Græcor. ecclesiast. in codd. CV, n. 22, et CCCVI, n. 31. — Mairiti in cod. regio LXXI, pag. 16, vide Iriart. *Cat. codd. Gr.*, pag. 355. HARL.

4. Περὶ μετανοίας, *De pœnitentia*, pag. 605 sqq. Inc. Τῶν τὴν μετάνοιαν ἀναρρεῖν τολμῶντων τὴν ἀλαζονείαν, etc. Garn. in Præf., § VI, pag. xviii sqq., copiose demonstrat, hanc orat. in qua auctor, quisquis est, non id sibi proposuit, ut auditores suos ad pœnitentiam hortaretur, sed ut Novatianos et Montanistas, pœnitentiam negantes, confutaret, a Basilio non esse scriptam, sed ab episcopo quodam alterius episcopi rogatu. — In prior. edd. Paris. et apud Fabric., qui eam versam esse a Volaterrano et Cornario adnotat, est homilia XXVIII.

5. Πρὸς τοὺς συκοφαντοῦντας ἡμᾶς, ὅτι τρεῖς θεοὺς λέγομεν. *Adversus eos, qui per calumniam æcunt, dici a nobis deos tres*. Inc. Μεγάλη παράκλησις ψυχᾶς διὰ τὸ μισεῖσθαι, etc. Ap. Garn. pag. 609, qui in Præf. § VII, pag. xxi sqq. sustinet ostendere, hanc homil. indignam esse quæ tribuatur Basilio; sed auctorem illius sibi imitandam proposuisse eam orationem quæ inscribitur *Contra Sabellianos et Arium et Anomæos*. Secundum edit. super. Paris. et apud Fabric. numeratur homilia XXVII inter reliquas Basilianas. Vertit eam, notante Fabricio, Janus Cornarius ejusque interpretatio servata est in edit. superioribus Basilii Græco-Latinis.

6. Λόγος περὶ τοῦ αὐτεξουσίου. *De libero arbitrio*. Inc. Οἷς ἐνυπάρχει ὁ θεὸς νόμος, etc. Garn. pag. 613 sqq., nec ei tanti visa est hom. ut novam interpretationem susceperet, sed veterem, hinc inde mutatam, retinuit. In præfat. § VIII, pag. xxvi sqq. (add. § XII fin., pag. lxxvi, negat Basilium illius s. homiliæ, sive, fide duorum codd., *Prologi ascetici* fuisse parentem. Idem sentiunt Oudin. l. c., pag. 552, et Schroeckh l. mem., pag. 188 sq. — Apud Fabric. secundum edit. Paris. numeratur hom. XXXI, isque, « vertit, inquit, Cornarius. Prologus asceticus apud Combefisium pag. 106-119 *Basilii sui recensiti*. » — Exstat illa oratio in tribus codd. Paris. et Florentiæ in cod. Laurent. XX, n. 2, plut. 9. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, pag. 423. HARL.

7. Λόγος εἰς τὸ· Μὴ δῶς ὕπνον σοῖς ὀφθαλμοῖς, μηδὲ ἐπινυστάξης σοῖς βλεφάρους. *In illud: « Ne dederis somnum oculis tuis, neque indormitea palpebris tuis. »* Inc. Οὐ λυπεῖ με ἐλάττωσις τῶν συνελθόντων. Garn. II, pag. 617; quam quidem orat. Combefisius non indignam habet Basilio. Sed Garn.

in *Monito* prævio, pluribus autem et gravioribus in A præf. § IX et X, pag xxviii—xxxiii, prolatis rationibus, contra Combefisium, Cotelierum, Tillemontium et Du Pin, illarum patronos, dimicans, istam et sequentem.

8. Περὶ νηστείας, λόγ. γ'. *De jejuniis orat.* III (quæ incipit Νηστείας καὶ Ἰασμοῦ ὁ καιρός, p. 621 sqq.) pro spuris habuit; sed tamen ita rursus edendas esse censuit, ut Græca et Latina notasque mutua sumeret a Cotelierio. Nam duas istas homilias ediderunt Fr. Combefisius in *Ecclesiaste* suo *Græco*, Paris. 1674, 4, Latine duntaxat, et Jo. Baptista Cotelierius Græce ac Lat. in tom. I *Monumentorum Ecclesiæ Græcæ*, Paris. 1677, 4, pag. 53—40. In superioribus editi. Græco-Latinis non exstat or. III *De jejuniis*. Hinc Fabric. in vet. edit., § VII, inter scripta Basilii quæ sub ejus nomine feruntur, sed in edd. Gr.-Lat. non exstant, n. XVIII retulit. — De codd. quibusdam v. ad n. 2, inter homilias, tom. I. HARL.

9. Λόγος εἰς τὴν ὑποτύπωσιν τῆς ἀσκήσεως: *De religiosæ exercitationis informatione sermo*. Inc. Τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ προτάσσοντος. Garn. II, pag. 623, ex editione Combefisii in hujus *Basilio recensio*, pag. 98—105, recudi fecit, et in præf. § XI, contra Combefisium disputans, probavit fuisse ab aliquo, qui Basilii Regulas diligenter legisset, illam orat. vel potius epistolam Basilio suppositam. In edit. super. Gr.-Lat. non exstat, et a Fabricio in vet. ed. inter ejusmodi ommissa scripta n. XXII memorabatur. — Exstat in VII codd. Paris. HARL.

10. Περὶ βαπτισματος. *De baptismo*. De hoc opusc. Fabric. qui in vet. edit. numerabat post homilias IV, tom. I edd. super. Gr.-Lat. *De baptismo*, ait, et *de officiis baptizandorum baptizatorumque libri tres*, quorum secundus continet responsionem ad tredecim quæstiones; tertius vero brevior male in editis pag. 670 secundo præmittitur. Vide Combefisium *Basilii restituti* tom. I, p. 249. Vertit Wolfgang. Musculus, Basil. 1540, cujus versio in Græco-Latin. edit. exstat, a Ducaë castigata, et Janus Cornarius. — A Garnierio, II, p. 624, inter spuria positum est id opus, quod apud illum constat duobus libris; quorum prior distinctus est in tria capp. Atqui tertium caput olim inscribatur *Liber secundus*. Sed Garn. in nota pag. 649: « Lucubratiuncula, inquit, quæ sequitur [n. cap. tertium apud illum] rejecta est in Reg. primo post eam commentationem, quæ in impressis libris inscribitur *Liber secundus*, sic ut in eo codice distinguantur tres libri. Res autem non tanti nobis visa est, ut propter ea judicaretur aut tres libros distinguendos esse, aut antiquum ordinem mutandum. » Liber secundus continet XIII quæst. cum totidem responsionibus. De illo opere

(a) Basilium scripsisse aliquid hujus argumenti, et liturgiæ litteris consignasse, non est dubitandum post tot veterum et totius Orientis testimonium. Sed inter tot et tam multas, quæ ab illius tempore Basilii liturgiæ allatæ sunt mutatione et interpolatio-

adulterino Garn. in Præf. § XII, pag. LXXVII, suam amplissimis verbis dixit et gravissimis tuitus est argumentis sententiam, disputans inprimis contra Tillemontium et Du Pin, id Basilio asserentes, atque Combefisium, Eustathio Sebasteno tribuentem. Atque Garnierio assentitur Schroeckh l. c., pag. 205. — Florentiæ in cod. Laurent. a bibliopecta inverse compacto, XX, n. 3—6, plut. 9, notante Bandinio in *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, pag. 423, occurrit 1° sermo I (quod est cap. 1 libri *De baptismo*, pag. 624 ed. Garn.); — 2° Quæstio cum responsione, s. cap. 2, pag. 629 ed. Garn.; — 3° Sermo II, s. 15 quæstion. cum responsionibus, apud Garnier. pag. 652 sqq.; — 4° Sermo tertius, sive caput tertium, pag. 649 Garn. HARL.

11. Λειτουργία. *Liturgia*. Garn. II, pag. 672 sqq. Sed antequam, quæ ille reddidit, enarrem, ea quæ Fabricius in vet. ed. inter scripta, in edit. Basilii M. Gr.-Lat. desiderata n. XX et XXVI scripsit, additis quibusdam observationibus h. l. reponam. HARL.

XXV. Θεὰ λειτουργία, *divina liturgia* (a), cujus codicem Græcum plus quam mille annorum in bibliotheca Barberina reperiri testatur Montfauconus, pag. 210 *Itineris Italici*. Incipit: Ὁ Θεός, ὁ Θεός ἡμῶν, ὁ τὸν οὐράνιον ἄρτον, τὴν τροφήν, etc.

Græce cum liturgia Jacobi et Chrysostomi, aliisque scriptis liturgicis prodiit Paris. 1560, fol., pag. 45, typis regis apud Guil. Morellium, et Venetiis 1548, 1601, etc.

C Latine ex veteri versione in Rincaviensi S. Joannis monasterio reperta, post Jo. Cochleum, in *Speculo antiquæ devotionis circa missam*, Moguntiæ 1549, fol., pag. 119 [conf. Ittig. *De bibliothecis Patrum*, pag. 664], edidit Claudius de Sainctes inter *Liturgica Patrum*, Antwerp. 1562, 8. Præterea vertit Gentianus Hervetus Venet. 1548, 8; Antwerp. 1562, 8.

Græce et Latine cum Herveti versione exstat in Auctario Ducaëano *Bibliothecæ Patrum Paris.* 1624, fol., tomo II, et in *Bibliothecæ Patrum Paris.* 1654, tom. XII, p. 282, ex Græco Demetrii Ducaë, Romæ 1526, 4.

Et cum variis lectionibus notisque Jacobi Coari, in *Euchologio Græcorum illustrato*, Paris. 1647, fol., p. 158 seq. [rec. Venet. 1750; et aliud illius liturgiæ exemplar ex ms. Isidori Pyromali, Smyrnæi, monasterii S. Joann. in insula Pathmo diaconi, p. 180, cum V. L. edit. Latine Margarini de la Bigne, p. 184, et not. p. 185.]

[Fabricius infra vol. XIII, § XLIV, pag. 814 sqq., dedit catalogum liturgiarum veter. editarum, et recenset pag. 816 sq. Georgii Cassandri *Liturgica*. Colon. 1559, 8, et in limine operum, junctim editarum, Paris. 1616, fol., in quibus non integræ quidem liturgiæ veteres, sed argumenta breviter expo-

nes, quid demum in ea Basilii sit, certo dicere, vix est opis humanæ. Basilii liturgiam illustrat Allatius exerc. XXV, *contra Creightonum*. Vide et *Acta sanctor.* tom. II Junii, pag. 845.

sita habentur ex liturgia Chrysostomi per Leonem A Tuscum, ex liturgia Basilii et Græca illa, et altera, quam Syri *Anaphoram* vocant; tum recenset pag. 818 sqq. amplissimam *Liturgiarum Orientalium collectionem* ab Eusebio Renaudoto, Paris. 1716, 4, duobus voll. publici juris factam. Fabrie. autem observat, Renaudoti versione non tuto ubique stare nos posse, sive causæ suæ inservientis, sive non satis assequentis verum sensum, idque docuisse Mathurinum Veis-erium la Croze in *Apologia pro Jobo Ludolfo contra Renaudotium* inserta *Diario litterario Hagensi*, sive *Journal littéraire*, tom. IX, pag. 259 sq. (In thesauro epistolico Lacroziano Renaudoti et ejus controversiæ cum Ludolfo frequens fit mentio. V. tom. I, pag. 136; II, p. 122, 129, 143, 155; III, p. 18 sqq., 126 sq., 153, etc.) — In illa igitur collect. est in tom. I, n. 4, Basilii liturgia a Scialach olim versa (sed Renaudotus novam ex Coptico concinnasse se versionem profitetur) pag. 4, et Renaudoti ad eam comment. pag. 169 - 300 tum ex cod. Paris. bibl. liturgia Alexandrina, initio mutila, p. 57. (a Garn. reddita,) ex cod. Regio Paris. — ac notæ Renaudoti p. 333-352. In tom. II, qui continet *liturgias* ex codd. Syriacis bibl. Colbertinæ s. Seguierianæ mss. Lat. versas a Renaud. est n. 41, *Basilii M.* (sive, ut in cod. Colbertino, *Basilii et Gregorii Theologi*) Liturgia s. anaphora, pag. 548, ex Andr. Masii versione, edita Antwerp. 1569, 8. — Renaudoti obs. p. 562.

Λειτουργικὸν σὺν Θεῷ ἁγίῳ, κατὰ τὴν τάξιν τοῦ τυπικοῦ τῆς πανσέπτου Μονῆς τῆς κρυπτοπέδης, καὶ μὴν κατὰ ἔθος τῶν Ἱταλογραϊκῶν μοναζόντων τοῦ μεγάλου Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου. Ἐν Ῥώμῃ παρὰ Ἰωάννη Βαπτιστῆ τῷ Βουσσέττῳ ἀρχιπρ. (1683), fol., confectum ab Apollinare Agresta. Vide Baumgarten, *Nachrichten von merkwürdig. Bächern*, tom. III, p. 359 sq. — Ibid. p. 357 sq. recensetur Ἀρχιερατικόν. Liber pontificalis Ecclesiæ Græcæ — labore Isaaci Haberti, etc. Paris. 1643, fol., et Goari *Εὐχολόγιον*, etc., jam a Fabricio memoratum; et pag. 207 sqq., *Liturgia Romana vetus*, tria sacramentaria complectens, Leonianum scilicet, Gelasianum et antiquum: Gregorianum, edente Ludovico Antonio Muratorio, — qui et ipsam cum aliarum gentium liturgiis contulit, ad confirmandam præ cæteris catholicæ Ecclesiæ de Eucharistia doctrinam, etc., Venet. 1748, II voll. fol. In prolegomen. cap. 12 et 13 demonstrasse sibi videtur Muratorius consensum Occidentalium Ecclesiarum cum Romana in doctrina de sacra cœna, et enumerat præcipuas Orientalium liturgias, primoque loco lit. Græcorum, quæ vocetur *Liturgia Basilii M. et Chrysostomi*; tum comparat Basilii liturgiam, inscriptam τῶν προηγιασμένων, et postea Copticam Basilii li-

turgiam: in cap. 17, inter alia ex missa, quam vocant, Basilii et ejusdem liturgia Gr. Alexandrina et Syriaca sive Coptica ostendere conatur, missam sic dictam esse verum sacrificium, etc. Huc quoque pertinere arbitror opus quod tamen ad manus non habeo:

Jos. Al. Assemanni *Codex liturgicus Ecclesiæ universæ*, in XV libros distributus. Romæ 1749-1763. XII voll. 4. HARL. Add. Zaccariæ *Bibl. Ritualis*, tom. I, p. 12; tom. II, p. 16 sq

Differt ab hac in non paucis liturgia Basilii, quam cum altera Gregorii Naz., et tertia Cyrilli ex codice Arabico (cui Coptica erant adjuncta), versam Latine edidit Victorius Scialach, Accurensis, Maronita e monte Libano, curante Marco Velsero, Augustæ Vindel. 1604, 3, et tom. VI *Bibl. Patrum Paris.* 1634, pag. 75. Incipit: *Domine, qui nosti corda hominum.* [Garn. II, p. 688 sqq., cum vers. Renaudoti.]

Nec non *Anaphora*, quam ex Syriaco dedit Andreas Masius, Antwerp. 1569, atque inde insertam habes tomo IV *Bibl. Patrum Paris.* 1575 et t. VI Paris. 1589, 1654, 1624, fol., atque supplemento Francofurtensi criticorum sacrarum tom. II, p. 439. Brevior est, atque incipit: *Æterne Deus, qui in principio homines creasti ad immortalitatem.* Anaphoræ sive liturgiæ subjicitur *precatio qua consuevit sacris operatus uti apud Deum.* Incipit: *Laudetur essentia quæ omnibus essentiis sublimior est.* [Edit. a Renaudotio, ut paulo ante jam animadverti.]

Apud Petrum Diaconum (a) lib. *De incarnatione et gratia Christi*, cap 8, leguntur ex Basilii Cæsariensis *oratione*, sive *precatioe sacri altaris*, quam pene universum ait frequentare Orientem, quæ in nulla liturgiæ editione leguntur: *Domine virtutum ac tutamentum, malis quæsumus, bonos facito, bonos in bonitate conserva: omnia enim potes, et non est qui contradicat tibi, cum enim volueris salvas, et nemo resistit voluntati tuæ.*

XXVI. Basilium τὸν Μέγαν ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς λειτουργίας citat Isaacus, magnæ Armeniæ catholicus, sæculi XI scriptor, invectiva 1 in Armenios, p. 341 (tom. II *Auctar. novi Combesisiani*). At, quæ affert, exstant hodie in Θεωρίᾳ μυσταγωγικῇ [Basilio ascripta in duob. codd. Paris. et cod. Escorial.] quæ auctorem habet Germanum, patriarcham CPol. A. Chr. 1255 defunctum, licet illa in codicibus quibusdam nomen Basilii, in aliis Cyrilli Hierosolymitani, præferat, et licet Basilio vindicare eam velit Combesisius in notis p. 420. Incipit: Ἐκκλησία ἐστὶν ναὸς Θεοῦ. FABR.

Ἱστορία μυσταγωγικῆ καὶ ἐκκλησιαστικῆ citatur et exstat in cod. Naniano CCXXVIII, n. 29. V. *Cat. codd. Gr. Nan.*, p. 422. — A Garnier. II, p. 674

(a) Inter Fulgentii opera, tom. IX *Bibl. Patrum* edit. Lugd., pag. 198. FABR. Renaudot. quidem in diss. *De liturgiæ Oriental. origine et auctoritate*, tom. I, pag. xxxviii sq., contra Tillemont. aliosque ostendit, majorem dimidiam ex Fulgentio citatam partem in Gr. liturgia reperiri: sed inde nihil aliud

sequi, nisi ut quædam liturgiæ Basilianæ particulae sint servatæ, atque quænam sint germanæ, dici non posse, sobrie animadvertit cl. Schroeckh, qui l. c., pag. 203-206, de liturgia Bas. agit, et quædam contra Renaudot. bene disputat. HARL.

sqq., ex Renaudoti opere cit. redditæ sunt tantum A prima et tertia; 1° Liturgia S. Basilii Alexandrina, ex cod. Græco-Arabico, initio mutila, Gr. ac Lat. — 2° Liturgia S. Bas. ex Coptico conversa. — In præf. § XIII, p. lxxxv, admodum pauca de Basilii liturgia caute monet, quoniam ab aliis abunde sit de illa in utramque partem disputatum. Adde Riveti *Critici sacri* lib. III, cap. 20, p. 334 sqq. Uberius de illa egit et diversa variorum judicia collegit Oudin. in *Comm. cit.* tom. I, de *Basilio*, cap. 5, p. 572 sqq., ut Renaudoti aliorumque narrationes sententiasque prætermittam. — De cod. bibl. Paris. n. MMMXXIII, bombycino, Græco-Arabico, qui continet liturgiam Basilii Alexandrinam, Coptice versam, cum versione Arabica, sed diversa ab ea quæ occurrit in Copticis codd. plura tradit Renaudot. in *Montfauc. Pa-* B *lavogr. Gr.*, p. 343 sq. — Ibid. inter libros suos Gerasius in diplomate Græco patr. S. Basilii Romæ, post ann. circ. 1135, memorat τῆν ἐργασίαν, etc., interpretationem liturgiæ S. Basilii. — In bibl. Uffenbach. Francof. fuit in cod. sæc. IX, *Basilii liturgia*, sed non modo ab edita Græca in multis diversa, verum etiam ab ea quam Euseb. Renaudot. in *Collectione liturgiarum Oriental.*, tom. I, p. 57 sqq., ex Regio cod. primus edidit, longe recedens, uti ferre nec Coptica nec Syriaca, nec aliæ Basilii liturgiæ invicem conveniunt. Quare J. H. Maius in *Bibl. ms. Uffenbachiana*, p. 497-522, eam Græce cum sua versione Lat. et nonnullis adnotat. publici juris fecit. — Paris. in bibl. publ. liturgia Gr. exstat in VIII cod. V. *Cat. codd. Paris.* vol. II; præterea in vol. I enumeratur, p. 57, inter codd. Syriacos, liturgia Basilii et Gregor. Nazianz. cum aliis in cod. LXXVIII. — Pag. 72 sq. inter codd. Copticos liturgia una cum interpretatione Arabica, codd. XXIV usque ad XXX, in 4, cod. XXXIX, in 8. — Liturgia Basil. in epitomen reducta, in cod. XXX, fol. — Vindobonæ in cod. Cæs. XC, n. 3, Basilii præceptum ad sacerdotem de divina liturgia, teste Nesselio, *Cat. codd.*, part. v, pag. 148. HARL.

12, 13, 14. *Tractatus S. Basilii de consolatione in adversis*, incerto, sed antiquo interprete. Garn. II, p. 697, qui in præf. § XIII, p. lxxxv sq., de hoc et duobus sequentibus opuse. Latinis, quæ apud Fabric. numerantur XIV et XV, latinus disserit. HARL. D Fabricius autem in veteri edit., n. XIII appendicis Gr.-Lat., p. 195 ed. Paris. a. 1618, « Latine, ait, incipit : *Quemadmodum navis cum undarum tempestate quassatur*. Non est Basilii, nec e Græco versus, sed Latine scriptus a Victore, qui post Rusticum Cartennæ Mauritanæ in Africa episcopus circa A. Chr. 460 fuit, et hunc consolatorium libellum, qui etiam inter S. Eucherii opera legitur, ad nescio quem Basilium super morte filii scripsit, teste Gennadio cap. 77 *De scriptor. eccles.* Ejusd. Victoris liber *De pœnitentia publicani* inter S. Ambrosii opera lucem vidit, et in ms. Remensi male refertur ad Victorem Tunnoensem : liber vero ad Gensericum, Vandalorum regem, contra Arianos, Gennadio itidem memo-

ratus, pridem intercidit. Vide Tillemont. tom. XVI *Memor. hist. eccles.*, p. 614. » Hactenus FABR. Garnier., qui tria hæc opuscula Græce unquam existitisse dubitat, e contrario a Latinis composita fuisse pro certo habet, discedit a sententia Fabricii atque Oudini, et negat libellum primum, in quo ne unum quidem verbum de liberorum amissione legatur, illud ipsum opus esse Victoris Cartennensis, quod Gennadius ait, ideo scriptum fuisse a Victore, ut quemdam amicum suum super filii morte consolaretur. Docet, auctorem voluisse omnes consolari calamitosos, præcipue eos qui lepræ morbo afflictabantur. Denique laudat amici ejusdam judicium, illum libellum a Gallo fuisse compositum, eo videlicet tempore, quo lepræ sue regiones illas maxime infestaret. De secunda oratiuncula adoptat Garn. Fabricii aliorumque judicium. Tertium denique opusculum affirmat Basilii quidem non esse; sed, aut a quo, aut quo tempore elaboratum sit, plane ignorat. HARL.

[XIV.] *De laude solitariæ vitæ*, Latine. Incipit : *Libet de singulari vitæ meæ meritis*, etc. P. 705. Neque hoc Basilium auctorem habet, sed Petrum Damiani, petilum ex ejus opusculo XI, sive libro *Dominus vobiscum*, cap. 49, tom. III Opp. pag. 403 seq. edit. Paris. 1642, fol.

[XV.] *Admonitio ad filium spiritalem*, Latine, n. certo interprete. Incipit : *Audi, fili, admonitionem patris tui*, p. 208. Exstat et in appendice *Codicis regularum monasticarum*, recensita a Luca Holstenio, Rom. 1661, 4, et inter *Paræneticos veteres* cum notis Melchioris Goldasti editos Insulis 1604, 4. De Anglo-Saxonica versione ms. vide catalogum scriptorum septentrionalium in *Thesawro* Georgii Hickelli, pag. 72. FABR.

[15. *Homiliæ octo Basilii, quas transtulit Rufinus de Græco in Latinum*, a Garn. II, p. 712 sqq., e duobus veteribus Paris. codd. primum in lucem productæ. Add. ejus Præf. p. lxxxv sq. Conf. Just. Fontanini *Historiæ litterar. Aquileiensis* librum v, cap. 8, pag. 298 sq., qui etiam testatur, probatque, a Rufino octo, non, uti Tillemontius putabat, decem Basilii homiliæ Latine esse redditæ, laudatque cod. Urbinatem LXVII, membr., in bibl. Vaticana, ubi pariter homiliæ VIII Basilianæ a Rufino conversæ cum prologo ad Apronianum leguntur. Octo quoque homiliæ cum Rufini præfat. in librum homiliarum Basilii, sunt in cod. Lat. Dresdensi elect. V. Goetz *Memorabilia bibl. Dresd.*, I, part. IV, p. 362.

Appendicem vol. secundi Garn. excipiunt Frontonis Ducæi in homiliæ et alia diversi argumenti, in regulas et fusius et brevius tractatas; in libros *De baptismo* : tum breves notæ et animadversiones Federici Morelli in quasdam Basilii homiliæ; denique indices. In edit. Paris. a. 1618 sunt quoque subjectæ notæ in illa aliaque opera Basilii, et totum opus obsignant variæ lectiones in Ascetica, ex codice perantiquo Gerardi Vossii notatæ ab Andrea Schotto ad edit. Græcam a. 1551.

In illa ed. a. 1618, n. XVI, claudit, ut verbis utar **A** inquit Combefisius (qui pluribus locis hunc librum emendat illustratque, et Erasmi versionem emendat) tom. II *Basilii recensit*, p. 84, librum hunc quasi in mysterio creditum Amphilochio, ea lege, ne in vulgus ederetur, ne quid inde æmuli in eum gravius constituerent : quo factum est, ut is obscurior antiquis manserit, non ut suæ illi auctoritatis quidquam decedat; inter præcipuas Basilii lucubrationes merito numerandus. Plura in Erasmi versione etiam castigaverat Joan. Billius, quæ Possevinus in *Apparatu* excerptis. Inactenus Fabricius. Conf. Scultet. *Medullam theol. Patrum*, qui p. 1055 magnam libri partem judicat esse Basilio suppositam; Du Pin *Nouv. Bibl. des auteurs eccl.*, tom. II, p. 181 sq.; Roesler *Bibl. cit.*, vii part., pag. 44-76. Oudin. *Comment.*, etc. I. p. 560 sqq., qui, contra Du Pin ejusque asselas potissimum disputans, cum Cocco, Anglo, in censura scriptorum quorundam veterum, voc. Basilius, p. 245, Riveto, Erasmo, etc., evincere studet, per magnam operis partem esse interpolatam; porro Præf. ad tom. III ed. Garn., § III sqq. et in *Vita Basilii*, cap. 30, sect. 6 (ubi ostenditur absolutum fuisse a. 375), et cap. 38, Schræckh I. cit., qui summam dedit libri, pag. 149-164, et pag. 165-168, caute et moderate de eo judicat. — *Historiæ synodi Nicænæ* — collectæ et accurate descriptæ a Joach. Camerario, Lips. 1552, 8, additur appendix *ex disputatione, quæ ascribitur Basilio, Casaræe episcopo, De sancto Spiritu*. — Exstat liber istus Vindobonæ in bibl. Cæsar. LXXV, n. 3 (quem cod. utilem ad plura loca emendanda censet fore Lambec.) — In cod. LXXXVIII, n. 2. — In cod. XLIV, n. 29, ex cap. 27 et 29 operis *De Spiritu sancto* fragmenta (quæ etiam Gr. et Lat. exstant in Theodori Balsamonis *Syntagmate canonum*, cum ipsius expositione Græca, p. 1029-1036.) V. Lambec. *Comment.* III, pag. 372, 475, et VIII, p. 885. — Ibid. in cod. XII, n. 14, Basilii canon XC, ex libro *De Spiritu sancto* s. fragment. capitis 27 libri *De Spiritu sancto*. V. Köllar. *Supplem. ad Lambec.*, pag. 113. — Eadem duo fragmenta sunt in cod. Taurin. CV. V. *Cat. codd. Taur.*, p. 196. — et in cod. Laurent. XI, n. 37 ac 38. V. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 74. — fragment. in cod. Mosquensi XXIII, n. 4. V. Matthæi *Notit. codd. Mosq.*, p. 35. — Liber ipse Venetiis in cod. bibl. Marc. LVIII et LXVI. V. *Cat. codd. Gr. Marc.*, p. 42 et 45. HARL.

[In tomo tertio edit. Garner., post hujus mortem absolutæ, sunt Basilii M. 1° liber *De Spiritu sancto*; 2° Epistolæ; 3° Sermones XXIV de moribus, per Symeonem magistrum et logothetam selecti ex omnibus Basilii operibus; 4° Liber *De virginitate*. In præfatione nonnullæ Basilii opiniones et doctrinæ, præsertim de Spiritu sancto, de traditionibus, Eucharistia, etc., expenduntur, illustrantur atque vindicantur, et auctor sæpe rem habuit cum Sculteto aliisque ad defendenda potissimum suæ disciplinæ placita, et Basilium cum illa conciliandum: frequenter dissentit quoque a Tillemontio. Sed hæc legant examinentque ii ad quorum munus forumque ejusmodi pertinent quæstiones. Tum copiose enarratur *Vita Basilii*, et de ejus scriptis, tam genuinis quam dubiis spurisque, et tempore quo opera pleraque et epistolæ sint scriptæ, uberius agitur. Posthæc sequuntur Basilii opera.

1. Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. *Liber de Spiritu sancto ad S. Amphilochium, Iconii episcopum*. Cum interpretatione Erasmi, plurimis locis emendata: pag. 1 sqq.; at in ed. Paris. super. p. 142 tom. II, et in vet. Fabric. *Bibl. Gr.* ed. n. VIII. Fabricius autem ea quæ sequuntur scripsit de eo libro: « Hic in capita triginta divisus, atque inde τριάκοντα κεφαλαίων nomine a Joan. Damasceno in libro I, II et III *De imaginibus*, citatus (a), quem Basilius scripsit occasione (b) Aetianorum, Spiritum sanctum rebus creatis impie accensentium. Latine vertit Erasmus, cujus interpretatio prodit Basil. 1552, 4; Paris. 1552, 8; 1580, 8; inque editionibus Basilii et tom. VIII operum Erasmi legitur; vertit et Cornarius in editione Basilii Latina, Basil. 1552, fol. Porro non modo censeo, falli hos, qui istum librum vel partem ejus postremam, Erasmus secuti, Basilio abjudicant, aut suspectam habent; sed etiam inter pulcherrima illum esse Basilii monumentorum haud dubito; magisque audiendum Casaubonum *Exerc. xvi ad Baron.*, n. XXXIII et XLIII, p. 459 et 490, cui addes Theophilum Raynaudum, p. 24 *Erotematum de bonis et malis libris*; Natalem Alex., sæc. IV, cap. 6, articulo 19, atque Allatum contra Creyghtonium, pag. 510 seq. *Liquet ex Basilii peroratione*,

(a) In tribus codd. Paris. additur quoque titulo, ἐν κεφαλαίοις τριάκοντα. HARL.

(b) Vide notas Benedictinorum ad S. Ambrosium, tom. II, pag. 647. FABR. Cod. reg. quintus Paris. ad-

dit κατ' Εὐνομίον sed in notis ed. Garn. p. 1, dicitur non tam Eunomium quam Pneumatomachos oppugnare Basilius; quamvis istius quoque impie atque eadem opera subvertat. HARL.

2. Ἐπιστολαί, *Epistolæ*, p. 69 sqq., quæ in Garn. edit. secundum temporis ordinem sunt positæ et in tres classes distributæ, quarum prima continet epistolas ante episcopatum scriptas, ab a. 357 usque ad a. 370, quibus adduntur nonnullæ dubiæ, quia videantur ad hoc tempus pertinere; altera eas quas episcopus scripsit, ab a. 370 ad a. 378; tertia episto-

dit κατ' Εὐνομίον sed in notis ed. Garn. p. 1, dicitur non tam Eunomium quam Pneumatomachos oppugnare Basilius; quamvis istius quoque impie atque eadem opera subvertat. HARL.

las nulla temporis nota signatas, cum pluribus A dubiis et spuris. Numerantur vero in hac ed. CCCLXV. In comment. *De vita Basilii*, de epistolis et tempore quo illæ scriptæ fuerint, quam plurimis locis diligenter agitur. Editor autem pag. 192, post Praef., enumerat multos codd. ad quos exactæ sunt atque emendatæ Basilii epistolæ. In primis laudat tres codd. antiquissimos, Coislinian. n. CCXXXVII, sæc. circiter xi, scriptum; Harlæanum, sæc. x aut xi, et Medic.-Laurent. ab Antonio Maria Salvini collatum: his tribus, saltem quando inter se consentiunt, plus visum est editori tribuendum, quam aliis omnibus. Prius autem complectitur epistolæ 351, Harlæanus 249, Medicæus 323. Alii plures aut pauciores comprehendunt epistolæ. Sic cod. Regius MMCCXCIII, olim Mazarin., qui est 500 annorum, complectitur epp. 272; cod. Reg. MMDCCCXC VII, epp. 334; Vaticanus epp. 327; Coislin. CCLXXXVIII, epp. 328; alii paucas et in cod. Regio MCMVIII reperitur *epistola ad Chilonem*. Atque quanta codd. copia epistolatum in bibl. publ. Paris. reperiatur, cognoscere licet ex indice ad *Cat. codd. Paris.*, tom. II, in quo numerari possunt LIX codd. modo plures modo pauciores epistolæ Basilii comprehendentes. — Monachii in cod. Bavar. CIII sunt 174 epp. Basilii. V. *Catal. codd. Gr.*, p. 40. — Quæ autem Fabricius de epistolis Bas. in tomo II ed. Paris. 1618, n. X, prodidit et adnotavit, ea hic reponam. HARL.

X. EPISTOLÆ.

1. *Ad Chilonem discipulum*, Πρὸς Χίλωνα τὸν αὐτοῦ μαθητὴν. Incipit: Σωτηρίου πράγματος. P. 735. Vertit Godfridus Tilmannus. FABR. In ed. Garn. epist. XLII, p. 125, ubi in notis animadvertitur hanc epistolam in cod. Mazarin. inscribi, Ὁμιλία πρὸς, etc.; in cod. autem Regio MMDCCCXCV, hæc legi: Τινὲς τὸν λόγον τοῦτον τοῦ ἁγίου Νίλου εἶναι λέγουσι. *Quidam hanc orationem S. Nili esse dicunt*. In cod. Medic.-Laurent. XX, inter alia Basilii opera est n. 15, plut. 9, *epist. ad Chilonem*, at auctior quam in ed. Garn. Atque Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.*, I, p. 424, ea quæ desunt in edit. excudi fecit. In cod. cod. n. XV fin. sunt epist. XLIV-XLVI; nam duæ ad monachum lapsam, et una ad virginem lapsam. HARL.

2. *Νουθεσία πρὸς τοὺς νέους, Admonitio brevis ad juniores monachos*. Incipit: Μάθε σύ, ὦ μονάζων. P. 744. [Garn. ep. XLIII, p. 130. II] Vertit idem Tilmannus.

3. Πρὸς μοναχὸν ἐκπεσόντα, *Ad monachum qui exciderat*. Χαίρειν οὐ λέγομεν. Pag. 744. [Garn. ep. XLIV, p. 131.] Vertit Wolfgangus Musculus.

(a) In ed. Garn. non est fragmentum, sed legitur tom. III, pag. 363, n. 4 epistolæ CCXXXVI, in qua Basiliius pergat variis Amphilochoii quæstionibus respondere. Conf. Schroeckh l. c., p. 129 sqq., 140 sqq. De quibusdam epb. Lambec. et Kollar. V. p. 514. HARL.

4. Πρὸς μονάζοντα ἐκπεσόντα, *Ad alium monachum elapsam*. Incipit: Διττός μοι φόβος. P. 747. [Garn. p. 133, ep. XLV.]

5. Πρὸς παρθένον ἐκπεσοῦσαν, *Ad virginem elapsam*. Incipit: Νῦν καιρὸς ἐκδοῆσαι. P. 749. [Garn. p. 135, ep. XLVI.] Græce et Latine cum Jo. Curterii versione prodit separatim Paris. 1574, 12. Contra has quinque epistolæ, ut Basilio adjudicet, multa disputat in *Indice iniquitatis* Dorscheus, p. 114-172.

6. Πρὸς Ἀμφιλόχιον ἐπίσκοπον, *epistola canonica III*, canones sive constitutiones LXXXV de variis rebus, in ecclesia et inter Christianos observandis, complexæ. Prima incipit: Ἀνοήτω, φησὶν, ἐρωτήσαντι. Pag. 757 [p. 268 sqq. Garn. ep. CLXXXVIII, scripta a. 374.] Secunda: Πάλαι πρὸς τὰς παρὰ τῆς εὐλαβείας σου. P. 766. [p. 290 sqq. Garn. ep. CXCIX, scr. a. 375.] Et tertia: Ἀπὸ ὁδοῦ μακρᾶς ἐπανελθὼν. P. 773 [p. 324 sqq. Garn. ep. CCXVII, scr. a. 375.] Vertit Gentianus Hervetus, et has epistolæ et Theodori Balsamonis in eas scholia. Paris. 1561, fol., inter alias Patrum canonicas epistolæ post canones apostolorum conciliorumque. Prodiert Græce et Latine cum Balsamonis scholiis, Paris. 1620, fol. [Conf. Garn. *Vitam Basil.*, cap. 31, 32 et 33, de his aliisque ad Amphil. epistolis. HARL.]

Cum scholiis Joannis Zonaræ, quæ vertit Antonius Salmatia, collegii Ambrosiani doctor, ad calcem operum Gregorii Thaumaturgi, Macarii Ægyptii, et Basilii Seleuciensis. Paris. 1622, fol.

Cum Balsamonis, Zonaræ et Alexii Aristenii scholis Græce et Latine inter alias canonicas epistolæ conciliorumque canones edidit, notasque suas addidit Guil. Beveregius in *Magno Synodico sive Pandectis canonum*, Oxon. 1672, fol. [Conf. *infra* vol. XI, p. 56 et 57. A Græcis et Lat. interpr. sæpe dissentit rec. editor. tom. III in notis.]

7. Epistolæ ad eundem Amphilochoium fragmentum περὶ τῆς τῶν στίλων διαφορᾶς, *De differentia ciborum*. Incipit: Τοῖς δὲ κομφοῖς ἐγκραταίταις. Pag. 780 (a). Legitur iterum infra epist. CCCCX, p. 4174.

Epistola CCCCXXVIII. Fallitur Caveus, qui ait editionem anni 1638 priore Græco-Latina Parisiensi anni 1618 esse auctiorem epistolis plus quam ducentis, quas Rich. Montacutus eruerit. Nam ne unam quidem epistolam habet, quæ non in altera etiam legatur. Ex illis porro CDXXVIII exstant in prioribus Basilii editionibus epistolæ tantum priores CLXXX (b) quæ partim a Vincentio Opsoptheo Græce vulgatæ erant ex illustris Bilibaldi Pirckai-

(b) Epistolæ editionis Græcæ Basil. 1550, fol., variis locis emendat e codicibus Augustanis Dav. Hæschelius ad calcem orationis Damasceni in *transfigurationem Domini*, Augustæ Vindel. 1588, 8, pag. 110, 116, longe plures editis daturum se pollicitus.

meri codice (in bibl. regis Hungariæ pridem rep-
sito), Haganoæ 1528, 8, usque ad numerum CXXI.
Cæteræ a numero CXXII ad CLXXX ab Aldo Manu-
tione cum aliis variorum epistolis. Venet. 1499, 4 (a),
in qua collectione etiam occurrit 1, 3, 19, 88 et 89.
Illa collectio deinde cum Latina versione prodit
Genev. 1606, fol., sub falso Jacobi Cuiacii nomine.
Sed alia versio est, quæ in Latinis et Græco-Latinis
editionibus legitur. Obsophræanas varii verterunt,
ut primam statim Guil. Budæus, alias Jacobus My-
cræus, Rhetus, cuius versionem, Parisiis 1531, 8,
excusam, solido Gallico vendi suo tempore notabat
Genus, appendice ad *Bibliothecam*, edita a. 1555.

Centesimam octogesimam primam inter canonicas
Græcorum epistolas vertit Gentianus Hervetus.

CLXXXII usque ad CCII transtulit Wolfgangus
Musculus, in editione S. Basilii Latina a. 1565.

CCIII et CCIV Flaminius Nobilius a. 1603.

CCV (b) Basilii neququam est, licet sub eius no-
mine afferatur in Actis concil. Nicæni n. Cæteræ
usque ad CCIX a Frontone Ducæo additæ sunt ex
edit. epistolarum Juliani imp., curata a Bonav.
Vulcanio, Lugd. Batav. 1597, 8.

CCX ad CCXIV (c) Græce primus e codice Augu-
stano vulgarat David Hoeschelius ad calcem notarium
ad Phrynichum, Augustæ Vindel. 1601, 4, pag. 150
seqq.

CCXV ad CCCXVIII neque Græce neque Latine
lucem viderant ante editionem Paris. 1618, in qua
exstant cum versione Richardi Montacutii, qui eas
ex codicibus Anglicis descripsit et cum sua ver-
sione ad Ducæum misit. Ex editione hac recu-
sæ ad verbum sunt in Græco-Latina anni 1638, tomo III.
Elias Du Pin quando scribit (d), postremas Basilii
epistolas ab Hoeschelio versas esse, pro Hoeschelio
Montacutium dicere voluit.

Florentiæ in cod. Laur.-Med. XX, n. 15, est Ba-
silii opus. *Ἐπεὶ συνεισάχτων, De synisactis*, vel sub-
introducitis (de quibus egit Muratorius in diss. de
iis, adnexa illius *Anecdotis Gr.*, p. 218.) Inc. Ἀρ-
ξώμεθα καὶ ἡμεῖς λαλῆσαι ταῖς τῶν ἁγίων Χριστοῦ

(a) In bibl. Leidensi est exemplar illius edit. variis
in locis a Gerardo Falkeburg. emendatum. V.
Cat. bibl. Leid., p. 279. HARL.

(b) In ed. Garn., p. 462, ep. CCCVI, ex epistola
ad Julianum imperatorem. Præterea epistolæ ad
Julian. sunt in ed. Garn. p. 124, ep. XLI, alias ep.
CCVIII et CCIX, et p. 431, ep. CCXCIII, alias ep.
CLXVI. HARL.

(c) Epistolam CCIX integriorem ex codice Bigo-
tiano edidit Combefisius tom. II *Basilii recensiti*,
pag. 368, et ex mss. regis Galliæ Cotelerius tom. II
Monumentor. Ecclesiæ Græcæ, pag. 92 [ep. XLI.
Garn. ex codd. pag. 124.] et pars eorum, quæ ad-
nectuntur de Lauso tribuno, legebantur etiam in
vulgata ad calcem epistolæ CCVIII. Etiam illam
CCIX, quæ cum CCVIII fere eadem, integriorem
legi in codice Cæsareo, notaverat Lambecius lib. v,
pag. 246. [pag. 519, cod. CCXCI, 3, Kollar., et cod.
CCXCII, 6, p. 524.] adde lib. viii, pag. 485 seqq.
[p. 1014 seqq. ed. Koll. quem vid. de cod. LIV.]
Epistola CCVI est inter epistolas Juliani duodecima.
FABR. In edit. Garn. est epist. XXXIX, pag. 122,
ubi in notis editor, non ergo, ait, ad Basilium scripta

Α δούλων εὐχαῖς. V. Bandin. *Catal. codd. Gr. Laur.*, I,
p. 424. Id antea nondum vulgatum Bandin. l. c.
pag. 459-466, Gr. fecit publici juris. In cod. tri-
buitur quidem Basilio; num vero revera sit ejus
opus, affirmare certo non audent. Est quoque *De syn-
isactis* commentariolus in Angeli Mariæ Bandini
Græcæ Ecclesiæ Monumentis. Florent. 1762, 8, vol.
III, n. 4.

In ed. Garn. III, pag. 463 seqq., sunt inter spu-
rias epistolas mutæ epistolæ n. CCCLXI usque ad
CCCLXIV Apollinariii et Basilii. Prima incipit: Τῷ
δεσπότη μου αἰδεσιμωτάτῳ Ἀπολιναρίῳ ὁ Βασίλειος.
Πρότερον μὲν σοι, etc., atque auctor epistolæ con-
sulit Apollinariium de *usæ et substantiæ* vocabulis ac
de *consubstantiali*, ut barbare dici solet. Sed episto-
las istas esse supposititias, docet Garnier in *Vita
Basilii*, cap. 39 fin., pag. 173. Illis accedit alia si-
milis fere argumenti, edita et inscripta:

*Epistola ad Apollinarem Laodicenum celeberrima
de divina essentia*, divi Basilii nomine ab Eustathio
Sebasteno toto fere Oriente per summum scelus vul-
gata, ex cod. ms. bibl. Angelicæ Gr. et Lat. nunc
primum in lucem prodit, historica narratione et
animadversione illustrata, Romæ 1796, 8. Editor
est Leopoldi Sebastiani. In opere ipso sunt multæ
variorum scriptorum eccles. et ab initio LXXXVII
Basilii epistolæ, quas excipit epistola nunc a p.
25-29 edita, quam sequitur historia dissensionum
inter S. Basilium et Eustathium Sebastenum, atque
a pag. 39-fin. animadversiones in epistolam. In
Prolegomenis pag. 1-LXVIII orthodoxia Patrum
eccles. ante concilium Nicænum defenditur. HARL.

Nonnullas Latinorum interpretum hallucinationes
emendavit, qui novissime epistolas Basilii ordino
temporis, quo scriptæ sunt, digessit vertitque Gal-
lice Paris. 1693, 12: *Lettres de S. Basile le Grand,
traduites du grec, disposées en meilleur ordre, avec
des notes et les sommaires de chaque lettre*. Interpres
Franciscus de Bellegarde.

Epistola I. [II. Garn. p. 70 seqq.] ad Nazianze-
num *De vita in solitudine agenda*, ex Latina Guil.
hæc epistola; sed ad hominem aulæ vitia hactenus,
sub imperatore, quem præ se spernebat Julianus,
expertum, quod de Basilio dici omnino non potest.
Atque Garn. in *Vita Basilii*, cap. 8, 1, primum
dubitabat, num Juliani epistolæ ad Basilium sint ge-
minæ, et Du Pin ac Tillenontii, qui eam epist. a
Juliano scriptam putarunt, conjecturas de tempore
quo exarata videatur, eo argumento, istam ad Ba-
silium haud missam esse, convellit.

In eod. Mosquens. synod. XLI, n. 9, sunt epistolæ
Gregorii Nazianz. et Basilii M. mutæ. cum ejus-
dem nonnullis aliis, in his *Źuæ Juliani et Basilii
mutæ*. Conf. *Matthæi Notit. codd. Mosq.*, pag. 61.
— In cod. Vindobon. Cæsar. CCXCI, n. 2, indice
Lambecio *Comm. V*, pag. 518 seqq. duæ sunt epi-
stolæ ad Gregor. Nazianz.; sed Kollar. in not. A
alteram, quæ incipit: Ὁ ἐπιτῶν εἶναι λέγων τὴν
τῶν ὄντων εὐρεσιν, observat scriptam esse a Basilio
adversus Eunomium. Est illa epist. XVI, pag. 95
ed. Garn., inscripta, Πρὸς Εὐνόμιον τὸν ἀρετικόν.
Atque sic mss. sex. V. editoris notam a. HARL.

(d) Tom. II *Bibl. scriptorum eccles.*, pag. 192
edit. Amst.

Budæi versione legitur tomo 1 ejus operum (a). A seri *Gymnasmatum litteraturæ* libris III, Gr. et Lat., Lips. 1574, 8, sunt in libro II Basili M. tres epistolæ. HARL.

Basili epistolæ quasdam edidit quoque Græce Hieron. Brunellus S. J., Romæ 8, cum aliis aliorum Patrum selectis scriptis et homiliis.

Epistolæ sexaginta ex Jo. Jacobi Beureri versione exhibet Abraham Scultetus tom. IV *Medullæ Patrum*, pag. 253 seq.; acceperat autem illas Scultetus a Jano Grutero, quemadmodum Beurero Græcas ex codicibus Augustanis descriptas suppeditaverat Hæschellius. In his legitur etiam epistola ad Apollinarium (b), quam, in editionibus Basili haud obviam, Græce deinde et Latine cum altera ad Apollinarem et duplici Apollinaris responsoria

vulgavit Cotelerius tom. II *Monument.*, p. 84. Paris. 1681, 4. Idem alias duas antea ineditas ἀνεπίγραφους, unamque item ad *Libanium* et ad imp. *Theodosium*, unam eodem loco in lucem cum versione sua extulit. [Vide infra ad n. XIX.]

[Garnier tom. III, pag. 66, edidit ex codd. fragmentum epistolæ Basil. ad Theodoram canonicam, Græce cum versione Latina. Illam epistolam integram, at ex Latina incerti cujusdam veteris interpretatione, rudi quidem, sed fida (utpote cum totidem pene verbis expressa auctoris sensum exactissime reddat, adeoque deperditi Græci textus defectum maxima ex parte supplet), ex cod. membr. circ. sæc. XIII bibl. Monach. congregat. Casiniensis Florent. (qui codex ejusdem Basili ascetica plura complectitur, ab eodem interprete Latine versa)

primam in lucem protulit Petr. Aloysius Galletius, ejusdem congregationis abbas, in (Amadutii) *Anecdota litterar.*, vol. I, Romæ 1773, 8, pag. 27 seqq. Idem præmisit Græcum textum prioris, quæ jam innotuerat, partis, cum Lat. versione. In cod. Taurin. XCI, fol. 268, est epistola ad Theodoram canonicam: in edit. Benedictin. ep. CLXXXIII. V. *Cat. codd. Gr. Taur.*, p. 183. HARL.

Epistolam Basili CCLVII laudat Nicephorus Gregoras libro XX *Hist.*, p. 620.

Hæc de Basili epistolis, quibus οὐδὲν ζυμνον, nihil præstantius reperiri ait Snidas, quasque tanquam κανόνα et normam τοῦ ἐπιστολιμαίου χαρακτήρος commendat Photius cod. cxliii et epistola ccvii.

FABR

Codd. aliquot notitiam subjungam; et plures epi

Epistolam CCLXXXIX [93 Garn.] cum versione sua notisque primus Græce edidit Ger. Vossius ad calcem Gregorii Thaumaturgi, Mogunt. 1604, 4.

Basili et Libanii epistolæ mutuas, una cum aliis sex vel septem brevioribus epistolis Græce in tirinum usus recudi fecit H. Stephanus 1577, 8, inter epistolia, dialogos, oratiunculas et poemata, e variis scriptoribus collecta. FABR. Basili et Libanii epistolæ mutuas, quas magni facit Tillemontius, probatque ut genuinas, maxime dubiæ videntur Garnier. in *Vita Basili* cap. 39, p. 172 seqq., is tamen illas sparsim edidit, quasdam inter epp. a Basilio in sece. su scriptas, quasdam, cum Basil. in presbyterorum cathedra sederet, et alias, postquam episcopus fuerat. Quarum multas p. 452 seqq. dedit. Conf. Schroeckh p. 6 seqq., qui Garn. dubitationi de omnium illarum epist. mutuarum σοδεία quædam opponit; Oudin. l. c., p. 568 sqq., et Rössler l. c., qui p. 407 seqq. de epistolis Basili in genere, et de supposititiis quoque agunt. — In: Τῶν Ἑλληνικῶν ἐπιστολῶν ἀνθολογία, Paris. ex typogr. Steph. Prevostean, hæredis Guil. Morelli, typographi in Græcis regii, in clauso Brunello, 1583, 4. Sunt n. 12 et 13 Libanii ep. ad Basilium, et Basili ad Olympium. — In Joch. Camerarii collectione epistolarum LXXXVI, Ἐκλογή καὶ ὄσον ἀπάνθισμα διαφόρων ἐπιστολῶν Ἑλληνικῶν, etc. Tubingæ 1540, 8, sunt nonnullæ Basili epistolæ. — In Matth. Dres-

a Italica versio in cod. Veneto bibl. S. Michael. V. Mittarell. *Cat. illius bibl.* p. 112. — De aliis Lat. edit. vid. supra ad n. II Homiliar. Basil. M. ad Gregor. Naz. epistola. Ejusdem *De ratione vitæ solitariæ* lib., Petro Mosellano interpr. Lips. 1516, 4. Editio Lat. Budæo interprete, *De vita in solitudine agenda*, cum Budæi epistolis Lat. lib. v, et Græcis lib. I, Paris. ap. Jo. Bad. Ascensium 1531, fol., de qua ed. vide Clement. *Bibl. cur.* V, pag. 377. — Basil. — Paris. ap. Guil. Morel. 1562, 8. — Græce, cum Budæi versione. Ibid. ex typogr. Steph. Prevost — in ædibus Jo. Bene-nati, 1581, 4. Plutarch.

De fortuna Romanorum et Alexandri M. — et Basil. M. *De vita solitaria*. Latine, Budæo interprete, Paris. ap. Senant. 1505, 4. Maittaire II, pag. 172. Basili et Greg. Nazianz. epistolæ, nunquam antea editæ Gr. Haganoæ 1528, 8. HARL.

(b) Ad Apollinarium scripsisse se non diffitetur Basilius, laicus ad laicum. Vide indicem eorum ad quos Basilius scripsit, in Eustathio. FABR. In Harduini Collect. conciliar., tom. III, inter acta concilii Constantinopolitani an. 553, in collatione v, est Basili ad Patrophilum, Ægearum episc., in qua Apollinario scripsisse se non diffitetur. HARL.

(a) Quæ Latine tantum ut anecdota ed'it Galletius, hæc totidem verbis Græce et Latine leguntur in epist. 22 S. Basili, *De perfectione vitæ monastica*, p. 98 ed. Bened. Ebr.

stolarum codd. inter eos, quos supra laudavi, rep- A
riuntur.

De cod. Augustano Vind., in quo sunt epist. CCCXLVIII, v. Reiser. *Indic. mss. bibl. August.*, p. 16-20. — Ibid. pag. 89. Basilii M. epistola ad quemdam Gregorium, addita nota, ab aliis illam ascribi Gregorio Nazianzeno. — Vindobonæ in cod. Cæs. LXIV, n. 21, sunt epp. XXXIV, quas recensuit Lambec. *Comm.* III, pag. 500 seqq., et Kollarius adnotat epistolam septimam in hoc et quatuor aliis codd. Cæs. inscribi Γρηγορίῳ πρεσβυτέρῳ non, ut in ed. Basilii Opp. Benedictina, tom. III, pag. 149, ep. LV ex codd. Harlei, et tribus aliis, it. ex edit., Παρηγορίῳ, sed editor in nota observat, in sex codd. et in tribus ad marginem legi Γρηγορίῳ. (Add. Lambec. IV, pag. 481 sq. de cod. LXXIX, in quo n. 12 eadem legitur epistola). — In eodem cod. LXIV (in quo alia multa sunt Basilii opp.), n. 28 (Lamb., III, p. 298), epist. responsoria ad Optimum episcopum. — In cod. LXIII, n. 4, epistolæ XXI Basilii M., Gregorii Nazianz., Antipatri præsidis, et Juliani. (Lamb. *ibid.*, p. 290 seqq.). — In cod. LXVII, præter multas homilias atque epp. Basilii, n. XXI, *Encomium in Meletium*, sub nomine Basilii; sed vide infra ad n. XXX et Lambec. III, p. 351. — N. autem XL, Basilii epist. ad Simpliciam de ipsius eunuchis, et Lambec. p. 356 sqq. excerptis argumentum hujus epistolæ præmissum scituque dignum, sed omissum quoque in ed. Benedictin., atque locum memorabilem contra eunuchos. — Cod. LXXV continet CCLVIII epistolas cum XII epp. Libanii ad Basilium; de quibus multus est Lambec. III, p. 358-372, et varios errores edit. Gr. Lat. Paris. corrigi. — In cod. CCXCI, n. 1 epistola, non ad Gregorium Naz., ut in cod. proditur, sed adversus Euno- mium, ac n. 3, Juliani ep. ad Basilium, hujusque integra responsio; de quibus v. Lambec. atque Kollar. V, p. 518 sqq.

Venetis in bibl. Marc. cod. LXI, epp. CCLXXIV. τ Omnis, ait Zanetti p. 42 *Cat. codd. Gr. Marc.* in edit. novissima monachorum S. Bened. præter eam, quæ posita est sub numero CCLXXIV, hoc titulo: Πρὸς ἀσθενούντα παραμυθητικὴ, *Consolatoria ad infirmum*; incipit: Ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων βραχύς. Habetur et in cod. LIV. τ — Cod. LXXV, epist. ad Simpliciam hæreticam. — Cod. LXXIX, epistolæ CCCXXXVIII, et Juliani epistola; inc. τὸ ἔμφυτον, cum Basilii responsione. — Cod. CXXXIX epist. una ad Julianum, et ep. ad Simpliciam. — Cod. DLXXV. Basilii et Nazianz. epistolæ XXXVII. V. *Catal. codd. Marc.*, p. 52, 55, 80 et 502.

Inter codd. Thom. Gale in *Cat. codd. Angliæ*, II, pag. 188, n. 5945, memoratur Basilii M. epistola nondum edita; sed nec principium illius nec ulla alia notitia additur; an illa, quæ infra n. XXXII memoratur?

Florentiæ in bibl. Medic.-Laurent. in cod. XX, plut. 9, sunt varia Basilii opera; in his n. 15, epp. ad Chilonem, ad Gregorium Theologum, et ad

Theodoram canonicam, tum n. 16, epist. ad Amphilo- chium (ad quem plures sunt epistolæ in variis codd. V indicem ad illum *Cat. voc. Basilii*). Conf. Bandin. *Cat. codd. Gr. Laur.* I, pag. 424. — In cod. VIII, plut. 4, XL homiliæ et IV epp. — In cod. IX exstant XLVII homiliæ, X epp. et liber *De virginitate*. — In cod. XII, n. 18, XXV epistolæ. — In cod. XIV, n. 2, CCCXLIV. V. Baudin. I, pag. 525, 528, 535, 539. In tom. II, in cod. VII, n. 29, plut. 57, initio erant epist. CCLXXIII, sed quædam exciderunt, no- tante Bandin., p. 347. — In cod. XXXIV, n. 19, epist. Basilii ad Libanium et hujus responsio. — In cod. XVI, n. 3, epist. XXIV, et in cod. XXX, n. 7, plut. 59, ep. XXXIII mutua Basilii ac Libanii. V. pag. 454 et 551.

B Add. codd. Taurin. XCI, — CV, — CLXVI, — CLXXIX, in *Cat. codd. Gr.* p. 183, 196, 252, 266.

Epistola ad Gregor. præcepta vitæ religiose et perfectæ, e Græco in Italicum sermonem translata, et edita Brixia 1753, 12. V. Paitoni *Biblioth.*, etc., I, p. 148.

Ep. ad Gregor. Nazianz. Anglice vers. per Rich. Scherrie. Lond. sine a. nota, 8. Vide Brüggemann *View*, etc., p. 412, qui *ibid.* versiones Anglicas aliorum Basilii opusculorum refert. — Garnier inter spurias epp. recepit quoque pag. 462 sqq. mu- tuas Libanii et Basilii epistolas, et p. 462 ex Basilii epistola ad Julianum Apostatam, de S. *Trinitate*, etc. tum mutuas Apollinarii Basiliique epp., denique ad Theodosium, de quibus infra ad n. XIX agemus.

C Epistolas sequuntur in appendice p. 468 sqq., præmisso monito, Ἡθικὸι λόγοι κδ', etc., qui ad tom. II in edit. Gr.-Lat. a. 1618, in appendice primo loco ponuntur; de quibus Fabric. in vet. edit. n. XI, hæc, quæ sequuntur, litteris consignavit. HARL.

[XI.] *Sermones XXIV morales* [in append. tom. II edit. Gr.-Lat. 1618] a Simeone magistro et lo- gotheta, excerpti e Basilii scriptis, et centonis in morem compositi λόγοι κδ'. Ἐκλεχθέντες διὰ Συ- μεῶν τοῦ μαγίστρου καὶ λογοθέτου ἐκ πασῶν τῶν πραγµατειῶν τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡµῶν Βασιλείου, etc. Simeon ille magister, qui etiam Metaphrastes vulgo audit, clarus fuit sub sæculi decimi initium. Loca Basilii e quibus sermones hi contexti sunt in marginibus adnotantur.

1. Περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας, *De virtute et vitio*. Incipit: Ὁ μὲν Κύριος ἡµῶν Ἰησοῦς Χριστός.

2. Περὶ διδασχῆς καὶ νοουθεσίας, *De doctrina et aamonitione*. Incipit: Εἰ ἐπὶ τοσαύταις.

3. Περὶ ἀγάπης τῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν πλησίον, *De amore erga Deum et proximum*. Incipit: Τοὺς τῶν βιωτικῶν.

4. Περὶ ἐλεημοσύνης, *De misericordia et benignitate*. Incipit: Εἰ θαυμάζεις τὰ χρήματα

5. Περὶ πλοῦτου καὶ πενίας, *De divitiis et paupertate*. Incipit: Τὰ φέρεται ἐξαντλούµενα.

6. Περὶ πλεονεξίας, *De avaritia*. Incipit: Ὅταν εἰς οἰκίαν ἀνδρός.

7. Περὶ ἀμαρτίας, *De peccato*. Incipit: Πολὺν, ἀγαπητοί.

8. Περὶ μετανοίας, *De penitentia*. Incipit: Διττός μοι φόβος ἐνέσκηψε.

9. Περὶ προσευχῆς, *De precatione*. Incipit: Χρὴ τὴν προσευχὴν. Hic sermo cum Nicolai Glaseri versione, junctus duobus libris Chrysostomi *De modo orandi Deum*, proliit in ejusdem Glaseri *Cynosura pietatis et morum* Græco Latina, Giessæ 1609, 8.

10. Περὶ νηστείας, *De jejunio*. Incipit: Στρατηγὸς μὲν εἰς παράταξιν.

11. Περὶ θανάτου, *De morte*. Incipit: Ὁ τοῦ θαύματος, ἀγαπητοί. Hanc ex mss. Vaticanis vertit et Latine inter opera Ephræmi Syri edidit Ger. Vossius, tom. I, p. 200.

12. Περὶ λύπης καὶ ἀθυμίας, *De mœrore et tristitia*. Incipit: Ὅταν ἴδω καὶ τὸ κακὸν εὐδοῦμενον.

13. Περὶ ὑπομονῆς καὶ μακροθυμίας, *De patientia et tolerantia*. Incipit: Μηδεὶς ἐξ ὧν ἔπαθε.

14. Περὶ μελλούσης κρίσεως, *De futuro judicio*. Incipit: Ὅταν μέλλης ἐπὶ τινα ὀρμᾶν. Hunc quoque sermonem Latine a se versum exhibet Ger. Vossius tom. I Operum Ephræmi Syri, p. 241.

15. Περὶ ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, *De principatu et potestate*. Incipit: Καλὸν αἰεὶ, τὸ χεῖρον ὑπὸ τοῦ κρείττονος ἀγεσθαι.

16. Περὶ γαστριμαργίας καὶ μέθης, *De inglutie et ebrietate*. Incipit: Μονότροπος ὁ τοῦ Χριστιανισμοῦ βίος.

17. Περὶ ὀργῆς καὶ ἐχθρας, *De ira et odio*. Incipit: Μέγιστον κατηγορήματα Χριστιανοῦ.

18. Περὶ φθόνου καὶ βασκανίας, *De livore et invidia*. Incipit: Πολλὴν ἡμῖν ἐμποιεῖ τὴν ἀνοίαν.

19. Περὶ σωφροσύνης καὶ ἀκολασίας, *De temperantia et incontinentia*. Incipit: Ὁ τῶν Μακεδόνων Ἀλέξανδρος.

20. Περὶ ταπεινοφροσύνης καὶ κενοδοξίας, *De humilitate et vana gloria*. Incipit: Ἀμήχανον τὸν μὴ καταδεξάμενον.

21. Περὶ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας καὶ φρονήσεως, *De felicitate ac infortunio*; tum etiam *De prudentia*. Incipit: Οὕτε τὰ δεξιὰ.

22. Περὶ προνοίας, *De providentia*. Incipit: Τοῦ ἐν τῷ προστάγματι.

23. Περὶ ψυχῆς, *De anima*. Incipit: Τὸ τὴν πᾶσαν σπουδὴν.

24. Περὶ τιμῆς γονέων, καὶ γήρωσ, καὶ νεότητος, *De honore quo afficiendi sunt parentes, de senectute et juventute*. Incipit: Τὸ, Ἐξεγέρθητι, Κύριε.

Prodierunt hi sermones primum Græce e bibl. regis Christianissimi, Paris. apud Guil. Morellum 1556, 8. Hinc a Simone Mailleo, archiepiscopo Turonensi, translati in Latinum sermonem, ibid. 1558, 8. Postea utraq. lingua cum nova interpretatione Stanislai Illovii, Francof. 1598 et 1614, 8. Simonis a Maille interpretatio Latina servata est in Græco-Latinis operum Basilii editionibus. Ex his ethicis,

A suspicor, esse homilias novem breviores, quas a Francisco Vergara versas esse Latine narrat Nicolaus Antonius in *Bibl. Hispana*. FABR. Sunt in decem cod. bibl. publ. Paris.

Ultimum locum in tomo III ed. Garn. occupat Περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθουρίας πρὸς Ἀητοῶν ἐπίσκοπον Μελιτηνῆς (a), *Liber de vera virginitatis integritate ad Letoium, Melitinensem episcopum*. Incipit: Οἱ μὲν πολλοὶ τῶν τῶν νομφλον, etc. In ed. Paris. a. 1648, tom. I, et a Fabricio in vet. ed. in recensione illius tom. n. V, inter genuina recipitur Basilii opera. Atque Fabricius hæc quæ sequuntur de illo libro notavit: « Vertit Ambrosius Camaldulensis, Venet. 1550, 8. Licet vero Dorscheus noster in *Indice iniquitatis*, pag. 473 sq., et ex ipsis etiam

B Rom. Ecclesiæ addictis Natalis Alexander et alii libell. *De virginitate* Basilii esse negent, tamen illi vindicat hoc scriptum, a Suida etiam memoratum, Combefisius testimonio Nazianzeni, qui orat. 20, *De Basilio*, pag. 558, τὰ ἔγγραφα ipsius de virginibus διατάγματα commemorat. Letoius ille laudatur a Theodorito IV, 2, *Hist.* » Hactenus Fabricius. Atenim Garnier., qui in prævio *Monito* illum librum spurium esse demonstrat ex styli dissimilitudine et imaginibus indecoris, atque quoniam Letoius ille, cui nuncupatus est liber, pluribus post Basilii mortem annis ad dignitatem episcopi Melitinensis pervenit, primum Suidam nihil moratur; deinde Nazianzeni testimonium, quod grave videtur, et quo Combefisius ac Du Pin ad librum Basilio unice asserendum,

C nituntur, non de nostro intelligit libro. « Sed, ait, cum Gregorius Basilii scripta laudat, quibus virginitatem vere colere docebat, *Regulas* indicat, quæ nihil prorsus habent, quod non ad optimam excellentiæ virginitatis rationem pertineat. Atque etiam constaret Basilium singulari opera *De virginitate* scripsisse: verum illud opus desiderandum esset; minime vera illud, quod in manibus habemus affingi ei in tam manifesta styli dissimilitudine ac temporum discrepantia deberet. » Opus tamen, ab antiquitate commendatum, concedit, scriptum esse quarto sæculo, eidemque Letoio nuncupatum Melitinensi, ad quem etiam Gregorii Nyseni exstat epistola canonica. Garnierio assentitur Schroeckh l. c., pag. 205, sed multo copiosius persequitur idem argumentum Oudin. l. c., pag. 553 sqq., qui primum nominat Bellarminum, Labbeum, Du Pin, Caveumque, qui id opus censent legitimum esse Basilii fetum; dein vero multas rationes, quibus motus Godefr. Hermantius in *Vita Basilii et Gregorii Nazianz.* Gallice scripta, id abnegavit Basilio, refert, probatque et ornat. — Exstat in col. Naniano Venet. CXXIII, n. 15, de quo v. *Cat. codd. Gr. Nan.*, p. 256 sq., et in codd. Bavar. Monach. XXXII, LXXXIX et XCIII. V. *Cat. codd. Gr. Bav.*, p. 8, 54 et 55. — Dresdæ in bibl. elect. est cod. Latin. qui continet Athanasii et Basilii opp. In his Basilii *De militia monachali* ad quemdam discipulum

D

(a) Vulgo legitur Μελιτηνῆς sed Garnier. fide codd. correxit Μελιτηνῆς.

suum; *De laudibus vitæ solitariae*: ad Letoium *De vera integritate virginitalis* et quasdam epp. ad Amphilo-
chium, ad Terentium et alias; *De studio genti-
lium litterar.* lib. et Rufini in librum homil. Basilii
Præfationem cum VIII homiliis. V. Goetz. *Memor.
bibl. Dresd.*, tom. I, coll. 4, p. 565 sqq.

Hæc sunt opera et genuina et dubia spuriaque,
quæ continentur in edit. Garn.-Benedictinorum.
Agmen claudunt addenda atque emendanda ad tria
volumina; tum selectæ Frontonis Ducæi notæ in
librum *De Spiritu sancto*, denique indices.

Ne quid autem eorum quæ Fabric. in vet. ed. ad-
huc scripserat, in hac ed. desideretur, reliqua hic
subjiciam, omissis iis, quæ jam in superioris Gar-
nerianæ edit. recensione reddideram. In appendice
igitur ad tom. II edit. Gr. Lat. a. 1618, et apud Fa-
bric. olim, n. XII sqq., adhuc reperiuntur :

XII. Περὶ γραμματικῆς γυμνασίας, *De grammatica
exercitatione.* Incipit : Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ.... et
δεξ σε γινώσκειν, ὦ παιδίον. P. 171. Vertit Gilbertus
Cognatus, Nozoreus. De hujus libelli editionibus
dixi tomo sexto hujus *Bibliothecæ*, pag. 519 et
522, ubi monui etiam, verum auctorem non esse
S. Basilium, sed Manuelem Moschopulum, longe
recentiorem scriptorem, qui circa sæculi xiv finem
claruit. FABR. Conf. Henr. Vales. *De critica*, lib. 1,
cap. 25, pag. 173 sq. — In Gilberti Cognati (Cousin)
Nozoreni operibus, Basil. 1542, fol., tom. I, n. 1. V.
Baumgarten. *Nachricht. von merkwürd. Büchern*,
tom. X, p. 48 sqq.

Quæ sequuntur n. XIII, *De consolatione in adver-
sis*; p. XIV, *De laude solitariae vitæ*, et XV, *Admo-
nitio ad filium spiritalem*, et Garnier. tom. II, inter
spuria reposuerat, item n. XVI. *Gennadii diss. epi-
stolica*, atque XVII, *Frontonis Ducæi notæ*, jam
supra suis locis explicita sunt. HARL.

VII. *Scripta S. Basilii, vel quæ sub ejus nomine fe-
runtur, sed quæ in editionibus Græco-Latinis non
exstant.*

XVIII. *Homilia tertia de jejuniis*, [edita a Garne-
rio in tom. II, inter spuria Basilii scripta, et ego de
illa ad n. 2 spuriorum illorum dixi. HARL.]

Homilia in Proverbiorum VI, 4, edita Græce et
Latine a Cotelerio in tom. I *Monumentor. Ecclesiæ
Græcæ*, p. 28-57. Incipit : Οὐ λυπεῖ με ἐλάττωσις
τῶν συνελθόντων. Hanc quoque [ut superiore] ante
Cotelerium verterat Latineque ediderat Franciscus
Combesisius in *Ecclesiaste Græco*, qui loca quædam
illius illustrat tom. I *Basilii recensiti*, p. 21.

XIX. Ad Apollinarium epistolæ duæ, unaque ad
Libanium : ad Theodosium imp. una, et duæ com-
mendatitiæ ad incertum, Græce et Latine editæ ab
eodem Cotelerio tom. II *Monumentor.* pag. 84 seq.
una cum Apollinarij binis, totidemque Libanii ad
Basilium epistolis et una ad eundem Amphilo-
chium. Paris., 1681, 4. Epistolas mutuas Apollinarij et

A Basilii ab Arianis vel Apollinaristis confictas esse,
non diffitetur ipse Cotelerius, quem, si placet, vide
pag. 553. Illi vero ad Theodosium hanc notam ad-
ditam in ms. reperisse idem p. 559 monet : Ἡ ἐπι-
στολὴ αὕτη οὔτε ἀπὸ τῶν νοημάτων οὔτε ἀπὸ τῆς
φράσεως ἔοικεν εἶναι τοῦ μεγάλου Βασιλείου. FABR.
Garn. III, p. 463. V. supra ubi n. X de epistolis
agebatur, ad finem notata, ubi quoque Ba ilij ep.
ad Apollinarem Laodicenum suppositiua allata est.
— Epistola ad Theodosium imp., ap. Garn. III, p.
466 sq., inter spurias ex Cotelerij *Monum. Eccl.
Græcæ*, tom. II, p. 97. Atque in margine notatur,
alias legi tantum τῷ βασιλεῖ. Tillemontio quidem
videtur hæc epistola juvenem et rhetorem non de-
decuisse, isque Theodosium, cui inscripta est epi-
stola, non magnum illum imperatorem intelligit,
sed præsidem aliquem Cappadociæ. At in nota ani-
madvertit editor Benedict. in ed. Garn. totam epi-
stolam Basilii stylo atque ingenio repugnare, et
alias adducit rationes graves, quibus impugnatur
Tillemontii judicium, et litteram esse adulterinam
demonstratur. HARL.

XX. *Rationes syllogisticæ contra Arianos, quod
Filius sit Deus*, prodire tomo V *Lectionum anti-
quarum* Henr. Canisii, pag. 166-171 (a), sed Latine
tantum, interprete Francisco Turiano, S. J. Ingol-
stad. 1604, 4. Incip. *Si Filius est natura Deus, et
Pater est natura Deus, non est alius Deus Filius.*
FABR. In schol. ad Euthym. Zigabenum citatur ὁ ἰ-
σθὺς καὶ μέγας Βασιλεὺς ἐν τοῖς Συλλογισμοῖς, atque
cl. Matthæi præf. ad Euth. Zigab. comment. in *IV
Evangelia*, tom. I, pag. 19, not. 9, suspicatur, in-
telligi librum, *Rationes syllogist.* etc. HARL.

XXI. *Philocalia* e scriptis Origenis concinnata a
Basilio et Nazianzeno, ut dixi lib. v, cap. 1 [pag.
221 sq. vol VII]. FABR. Codd. in vol. VII cit. memo-
ratis add. cod. Augustan. Vindel. secundum Rei-
seri indicem mss. bibl. August., p. 38. n. 49, et
Medic. Laurent. XV, plut. 4, in quo quæstiones in
duo libros partitæ sunt; primi libri quæstiones sunt
XXI, secundi autem XII; adnotantur quoque suis
locis varia Origenis opera, e quibus auctoritates ad
solvendas quæstiones sumptæ sunt. V. plura in
Bandini *Cat. codd. Gr. Taur.*, I, pag. 540. In ed.
Tarini unico tantum libro, in xxvi capp. distributo,
continetur *Philocalia*. Tarini ed., quam in manibus
habeo, inscripta est : *Origenis Adamantii Philoca-
lia, de obscuris S. Scripturæ locis, a S. S. P. P.
Basilio M. et Gregorio Theologo, ex variis Origenis
commentariis excerpta. — Omnia nunc primum Græ-
ce edita ex bibl. Regia, opera et studio Jo. Tarini,
Andegavi, qui et Latina fecit et notis illustravit.* Lu-
tet. Paris. ap. Sebast. Cramoisy. 1624, 4. Additi
sunt libri Zachariæ Scholastici *De mundi opificio*
contra philosophos disput.; Anastasij, presbyteri,
De hominis ad imaginem Dei creatione liber et cele-

(n) Sec. vet. ed. Ingolstad. a. 1601-1604, sed in
Basnagii repetita mutataque et aucta ed. inscripta :
Theaurus monumentorum ecclesiast. et historico-

rum, etc., vol. I, Amstel. 1725, fol., n. 6, pag. 169-
171. HARL.

bres opiniones de anima. — Edit. Tarini Paris. 1618, A J. Christoph. Wolfius, cum in Anglia versaretur, ex
4, exstat in *Cat. bibl. Leidensis*, pag. 62. HARL.

XXII. Λόγος εις την υποτύπωσιν τῆς ἀσκήσεως.
In Garn. ed., II, pag. 623. V. supra n. 9. HARL.

XXIII. Basilii et Nazianzeni *Expositio fidei*, edita
Latine a Canisio tom. V *Antiquar. Lect.*, p. 177-
180 (n). Incipit : *Credo in Patrem et Filium et Spi-*
ritum S., Trinitatem homouision.

XXIV. Ἐκθεσις πίστεως ἐν συντόμῳ, *Expositio*
fidei in compendio, quaestionibus et responsionibus,
edita Graece et Latine a *Stephano le Moyne* in *Variis*
sacris tom. I, p. 147-149. Incipit : Πόσας φύσεις
ὁμολογεῖς ἐπὶ τῆς ἀγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀκτίστου
Τριάδος;

XXV. Θελα λειτουργία.

XXVI. Basilium — ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῆς λειτουργ- B
γίας. Apud Garn. II, p. 672 sqq. et quæ Fabric. de
duobus hisce opp. scripserat, jam supra ad n. 2,
tom. II, Garn. inter spuria recepi. HARL.

XXVII. *Scholia in Psalmos centum et quinquag-*
inta. Graece nondum prodierunt, quod sciam, sed
in Latinis editionibus (nam in Graeco-Latinis [et
Garner.], sunt omissa) exstant e versione Wolfgan-
gi Musculi. Non Basilium habere auctorem, sed
ex Basilio, Chrysostomo ac Theodoro esse col-
lecta, jam multi post Possevinum observarunt. *Com-*
mentum Lucumonis, qui sub nomine Basilii mundo
illusit, vocat Rich. Montacutus pag. 85 *Apparatus*
ad origines ecclesiasticas.

XXVIII. *Basilii M. supplicationes in S. Pentecosten*,
memorat Gabriel Philadelphensis, apud Alla- C
tium, cap. 13 *De purgatorio*, pag. 95. *Precationem*
altam Basilii Graece ms. e codice VIII Barocciano
bibl. Bodlei. edidit Henricus Hammondus in *Cate-*
chismo practico, addita Anglica versione. Oxon.
1662, 8 (quæ septima est editio), p. 279, et tomo I
Opp. Lond. 1684, fol. Et in Germanica catechismi
illius versione Francof. 1696, 8. Eam quoniam bre-
vis est atque Christiano doctore digna, hoc loco cum
versione mea Latina ascribam. (*Vide inter Opp. Ba-*
silii, t. III. Edit.)

A Joach. Camerario edita est : *Disputatio de piis*
catholicis atque orthodoxis precibus et invocatione
numinis divini : et expositæ formulæ harum, tam de
sacris, quam aliorum usurpatione, descriptæ Graece
et Lat. Accesserunt definitiones præcipuarum rerum,
quarum mentio in hac disputatione fit. Argentor.
1560, 8. In hoc op. reperiuntur, p. 71-92, pre-
ces SS. Chrysostomi, Basilii, Gregorii Nazianz.,
Jo. Damasceni et aliorum, Graece descriptæ ex li-
bello *Precationum* quo Graecæ Ecclesiæ utuntur, et
Camerarius appellat *Μηνάριον*.

Fabricius in vet. ed. alia quædam subjunxerat
Gr. cum versione Latina, quæ Graece descripserat

(a) Edit. Ingol. Sed in Basnagn *Thesauro monum.*
eccl., tom. I, n. 8, p. 188. In indice cod. Antonii
Eparchi, n. LXI, Basilii brevis expositio fidei et
quædam contra feminas. Adl. n. XXXIII. V. infra,
vol. X, p. 481 et 484 ed. vet. HARL.

(b) In cod. LXVII (in quo multi sunt Basilii li-

br) , n. 21, p. 331 ed. Kollar., cujus notam confe-
res. Sed in cod. CVI, n. 13, ap. Lambec. IV, pag.
55, tribuitur illa oratio funebris Gregorio Nysseno.
Adle' cap. de Greg. Nyss. ad n. 60 *Operum* tom. II.
HARL.

1° Basilii precatio dicta ante S. communionem
corporis Dominici, ex Nicetæ Choniatae *Thesauro*
orthodoxæ fidei : cod. Bodlei. MLXXXI.

2° Basilii precatio et exorcismus super homine
vexato ab impuris spiritibus, ex cod. Barocc. VIII
in quo et Epiphani et aliorum SS. Patrum adjura-
tiones ejusmodi leguntur. Precationem sequitur
exorcismi formula. Aliæ exorcismi formulæ repe-
riuntur in Goari *Euchologio*, p. 355 sq. — In cod.
regio Matrit. CV, n. 66, exstat ἀφορισμὸς τοῦ —
Βασιλεῦ κατὰ πνευμάτων ἀκαθάρτων, *Basilii exor-*
cismus adversus spiritus immundos. Inc. Ὁ Θεὸς τῶν
θεῶν, etc. Atque Iriarte in *Cat. codd. Gr. Matrit.*,
p. 421 sq., adnotat, hunc Basilii exorcismum et Fa-
bricium VIII, pag. 95 vet. ed. et Goarum *Eucholo-*
gii pag. 729, Gr. ac Lat. publicasse, at mstium
Matrit. ab utroque excuso bene multis variis lectio-
nibus dissentire; se, rogante Franc. de Bejar, con-
fecisse versionem Lat. et hanc subjectam esse edito
opusculo : *S. Basilii Regulæ*. In eod. codice occur-
runt quoque plures partim a Goaro libr. cit. editi,
partim nondum evulgati similes exorcismi atque
precatones Chrysostomi, Gregorii Thaumaturgi,
Epiphani, Gregorii Nazianz., Salomonis et aliorum
anonymorum, de quibus multus est Iriart. — *Pre-*
catio Basilii quædam est Vindobon. in cod. Cæsar.
XIX. V. Lambec., III, p. 95.

3° *Questiones Eunomii et Apollinaris cum respon-*
sionibus S. Basilii ex cod. Cromwell. CXII, pag.
579. Sed quoniam n. 2 sq. *exorcismus* alibi occur-
rit, eum hic omisi, n. autem 1 et 3 in supplementa,
si placebit, conjiciam. HARL.

XXIX. *Penitentiale* sive Ἐπιτίμιον εἰς τοὺς πα-
ραπίπτοντας καὶ ἀμαρτάνοντας. Incipit : Ἡ προ-
βολὴ τοῦ λογισμοῦ ἀναμάρτητος. Ms. in bibl. Cæs-
area. Vide Lambecium, III, pag. 100. FABR. In cod.
LIX, n. 14, p. 265 ed. Kollar., qui in nota obser-
vat, diversum esse hoc epitimion ab illis, quæ in
Garnieri edit. edita sunt tom. II, p. 526. In hoc zu-
tem Kollar. ne umbram quidem Basilii videt. HARL.

XXX. Ἐγκώμιον εἰς Μελέτιον Ἐπίσκοπον, *En-*
comium funebre Meletii episcopi Antiocheni, A. C.
381 defuncti. Incipit : Ἡὐξησεν ἡμῶν τὸν ἀριθμὸν
τῶν ἀποστόλων. In codicibus quibusdam mss. Ba-
silio tribuitur, ut illo, qui est in bibl. Cæsarea apud
Lambercium (b), III, p. 429, sed qui Gregorio Nys-
seno illud testimoniis Socratis v, 9, Sozomeni VII,
10, Nicephori XI, 29, et Martyrologii Rom. 12 Febr.
recte vindicat. Legitur etiam inter Nysseni Opera,
tom. II, p. 119, licet Meletium Basilium etiam in
epistolis non uno loco laudet et contra inimicos
causam ejus tueatur

(bri) , n. 21, p. 331 ed. Kollar., cujus notam confe-
res. Sed in cod. CVI, n. 13, ap. Lambec. IV, pag.
55, tribuitur illa oratio funebris Gregorio Nysseno.
Adle' cap. de Greg. Nyss. ad n. 60 *Operum* tom. II.
HARL.

XXXI. Ex homilia commemoratiōnis B. Mariæ virginis, cujus exemplar in insula Rhodo descriptum habuit Gilbertus Gaulminus, loca Arabice et Latine avert Abraham Ecchellensis in *Eutychio vindicato*, Rom. 1661, 4, p. 226, 246.

XXXII. Caveus testatur, apud Thom. Galeum fuisse mstas. *responsiones* Basilii ad Eubulum : *epistolam* brevem ad Optatum quemdam et excerptum ex *epistola ad Neapolitanos* (puto legendum ad *Nicopolitanos*), cum scholiis.

XXXIII. Περί φωτισματος, *De illuminatione sive baptismo*. Incipit : Ἦδη μακαριότητος ὁσμὴ πρὸς ὑμᾶς. Sub Basilii nomine exstat in variis codicibus mss., uti duobus bibl. Regiæ Paris., teste Cotelerio ad Clementis *Recognitiones*, III, 67, et in Barocciano CXCI, ut me monuit noster Wolfus. Sed Basilio perperam tribuitur, cum sit *Procatechesis* S. Cyrilli Hierosolymitani, sive Præfatio ejus ad *Catecheses*. Auctor scholii quod in altero codice Regio Cotelierius reperit : Σαφῶς ἡμῖν δεικνύσθαι ὁ χαρακτήρ τοῦ προκειμένου λόγου, ὅτι οὐκ ἔστιν τοῦ ἁγίου Βασι-

λελου. FABR. N. in cod. CDLXXVI, n. 18, ubi in nota marg. ab antiqua manu abjudicatur Basilio. V. confector. catal., II, p. 67. HARL.

XXXIV. Περί τοῦ ὅτι ἀκτάληπτός ἐστιν ὁ Θεός, *Quod Deus sit incomprehensibilis*. Incipit : Σαρκὸς μὲν ὀφθαλμοῖς Θεὸν θεωρεῖσθαι. Idem sub Basilii nomine in jam dicto Barocciano cod. CXCI legitur atque in altero CCXXXIX (a), sed idem auctorem habet Cyrillum Hierosolymitanum, inter cujus *Catecheses*, ut eidem laudato Wolfio observatum, nono loco legitur.

Hæc de S. Basilio ejusque scriptis adnotanda mihi succurrerunt, quem Cassiodorus in proœmio *Divinarum Lectionum* refert inter eos, qui totam S. Scripturam explicaverunt. *Ferunt itaque Scripturas divinas Veteris Novique Testamenti ab ipso principio usque ad finem Græco sermone declarasse Clementem Alexandrinum, cognomento Stromateum, et Cyrillum ejusdem civitatis episcopum, et Joannem Chrysostomum, Gregorium et Basilium, nec non et alios studiosissimos viros, quos Græca facundia concelebrat.*

(a) Item in codd. Paris. bibl. publ. CDLXXVI (in quo multa sunt Basilii scripta), n. 33, et CMLXIX, n. 7. Garnier in *Vita Basilii*, p. 185, § V fin. hanc et aliam hom. *De elemosyna et judicio* inter perditas numeravit.

Ad spuria opp. pertinet interrogatio ad Greg. Nazianz. de *Ecclesia et sacerdotibus*, quæ in cod. Vindob. Cæsar. CCXCIII, n. 4, apud Lambec. V. p. 537, tribuitur Basilio M, sed Kollar. in nota docet eam esse nugæis nugivenduli somnium.

De Basilii libro contra *Manichæos* deperdito, quem

laudavit Augustinus, v. supra vol. VII, pag. 325. In codd. Paris. MMUCCCLXXIII, n. 4, Basilii interrogata et responsa de charitate, et n. 2, excerpta ex Chrysostomi ac Basilii opp. — MCDV, n. 10, Basilii ad Gregorium fratrem de *mistura triplici observatio brevissima*. — MCX, n. 3, Basilii *explicatio orationis Dominicæ*, etc. Add. Schraumm. Supplementa in analysi Opp. SS. Patrum, etc., tom. XII. Ex cod. Mosquensi edidit Matthæi homiliam *De perfect. vitæ monach.* V. supra ad n. 1 de homiliis. Sed hæc sufficient, ne extra oleas vagari videamur. HARL.

PRÆCIPUÆ ANTIQUARUM EDITIONUM PRÆFATIONES.

PRÆFATIO EDITIONIS PARIISIENSIS,

Quæ prodiit anno 1520.

Reverendissimo Patri ac DD. Stephano Poncherio Senonensium archiepiscopo Jo. Badius Ascensius S.

Jacobus Faber Stapulensis, philosophus insignis, et omni disciplina laudabili, extra invidiæ aleam ornatus, inæque, archiepiscopo dignissime, sapientissime excellentiæ multis magnisque nominibus (id quod accepi) charus, et (quod certe scio) deditissimus, ubi in adolescentia sua cum experiundi, tum religionis ergo, varias regiones peragrasset, multasque bibliothecas invisisset, perinde ac apes dædalææ, solerti indagine tanquam e floribus fragrantissimis, optima et liquidissima mella, præstantissima summi ejusque scriptoris opera delegit : eaque onustus alis ad nos usque transvexit. Inter quæ superioribus annis, divi Hilarii, Ægesippi, Nicolai Cusani, et quasdam alias neuliquam pœnitendas lucubrationes ipso auctore emisimus : nuper autem divi Basilii vere Magni monumenta, æterna cedro dignissima, ab urbe Roma ad nos usque perlata, hinc ad negotia sua profecturus prelo nostro commisit, ea stipulatione, ut quanta maxima valerem diligentia, recognita, non segniter compressa, faustissimo nomini tuo, Pater amplissime, nuncuparem : quatenus incomparabilis viri divina scripta, sapientissimi et potentissimi antistitiis præsidio, ab invidulorum defenderentur morsiculis. Operæ siquidem pretium videbar illi, etiam non vulgare facturus, si meis vel importunis precibus exorarem, ut ejus viri, qui unus post Christum Dominum Magni cognomenque vere meruit, et irrefragabilem auctoritatem obtinuit (usque adeo ut non minus apud ipsius, quam olim apud Pythagoræ discipulos pro summa dicti comprobatione suffecerit, si quispiam mutiverit, ipse, vel magister, dixit) ejus præsulis clypeo protegerentur, cujus maxima quondam in primario senatu, et nunc in tota Christianissimi regis curia, auctoritas eloquentissima suffulta sa-

pientia prænitet. Accesserunt ad Fabri nostri æquissima mandata Nicolai Beraldi, hominis summa cum scientia tum eloquentia præditi, et magnificentia tuæ ut alacris ita indefessi buccinatoris, exhortationes neutiquam vulgares, quibus quod antea subverber (nam ne de facie quidem notum opinor) audere cœperim. Boni itaque consules, præsul humanissime, et hujus lucubratiunculæ nostræ dulcissimo præsidio tuo dicatæ protectionem, cum ob Basilii excellentiam, tum ob utrorumque et Fabri et Beraldi nostrorum desideria non aspernabere. Vale. E. chalcographia nostra ad XV Kalend. Decemb. M. D. XX.

PRÆFATIO EDITIONIS HAGANOENSIS

Anni 1528.

Clarissimo viro Domino Bilibaldo Pyrckheimero, Patrio Norinbergensi, Vincentius Obsopæus Sal.

Cum nuper inspiciendum mihi obtulisset ex bibliotheca tua, Bilibalde clariss., Georgius Leutius codicem epistolarum Basilii et Gregorii, quem cum ob litterarum characteras, tum ob vetustatem vehementer videre cupiebam. Est enim, ut mihi conjecturam facienti visum est, ante ducentos aut amplius annos descriptus, inque regis Ungariæ bibliothecam repositus. In eo ergo cum avidissime versarer, cœpi epistolas quoque aliquot excutere, quæ prima statim degustatione (quantum quidem nos in litteris Græcis palati habemus) ita mihi cœperunt arridere, ut magnum nefas ducerem, tantum et tam insignem elegantissimarum epistolarum thesaurum ita defossum esse, ac non omnium potius usui et lectioni obvium et expositum. Sed enim cum animadvertirem hujus tam rari codicis pretium nulla tua invidia preni, cum alias tuæ instructissimæ bibliothecæ utriusque linguæ auctores studiosis a te flagitantibus, candidiss. et libentiss. utendos dare soleas, sed potius librarii penuria hactenus in obscuro delituisse, cœpi te per Andream Rutellium familiarem tuum interpellare (ne quid in rebus tuis te invito et nescio facerem aut statuerem) me describendi laborem et tedium libenti animo suscipere et devorare velle, modo meæ voluntati tuus assensus non refragetur. Ibi tu nihil cunctatus, perliberaliter respondisti, summe tibi probari nostrum institutum, atque ut cœptum laborem strenue urgerem, amice cohortatus es. Itaque ego hoc tuo tam liberali responso sum non mediocriter erectus et exhilaratus, tuæque cohortationi non ilibenter obsecutus, eas vel hoc nomine diligentius transcripsi, partim quod antea nunquam editas compererim, partim quod sperare studiosis et candidis lectoribus me non vulgariter gratificaturum, si nostra opera tanti ac tam rari thesauri potirentur. Promiserat quidem Aldus ille optime de litteris meritis, in Epistolo ad Codrum Urceum, quod secundo libro Græcarum epistolarum præfixum est, eas aliquando se editurum. Verum, quid ejus voluntatem ab edendo retraxerit, parum compertum habeo. Paucas saltem Basilii ad Libanium sophistam, et alios nonnullos in secundo volumine edidit, quas nos in hoc libello consulto præternisimus. Porro autem, qui aliquem fructum harum epistolarum lectione consequerentur, eundem tibi jure optimo acceptum ferendum existimo, deinde non minorem gratiam Joanni Secerio solertissimo typographo habendam, propterea quod illas tua humanitas non gravatim exscribendas dederit, et ille easdem suis impensis et laboribus non parcens, diligentissime excusas invulgaverit. Neque enim vulgarem de litterario prolectu illi merentur gratiam, qui id genus auctores in lucem edunt et procedunt. Qua in re et te, jam per multos annos feliciter elaborasse et sudasse conspeximus, dum unum hoc sedulo curas, ut vetustis auctoribus suos restituerent nitor et dignitas. Cæterum præter alia quæ in hisce epistolis continentur et tractantur lectu dignissima, facile videre est, quæ misera sit et perturbata Ecclesiarum conditio, ubi Christianorum unanimitas et consentiens per fidem concordia, hæreticorum impiis conflictationibus divulsa fuerit et impugnata. Vixerunt enim eo tempore in Casaria Cappadociæ quidem Basilii, Constantinopoli autem Gregorius, quo vehementissime viguit Ariana hæresis, quam sub Constantino Magno Alexandria emerissee accepimus, cujus perfidia et malitia tunc Christianismus crudelissime convellebatur. Eas ergo turbas, quibus Ecclesiæ misere infestabantur, quibuscunque simplicium conscientia variis erroribus involvebantur, dictu mirum, quibus lamentationibus, quibus lacrymis, quibus denique querimoniis ubique fere desset Basilii, acerrimus alioquin Arianorum impugnator, dum lacrymans monet, obsecrat, hortatur, ac aliquoties interminatim episcopis, ut relicta inultu et ambitiosa, cumque multis offendiculis conjuncta contentione, Christianorum mentes solo Dei verbo pure et sincere pascant et ductitent, nec eas hæreticorum pestilera et lethali contagione imbuant, Verbi divini puritatem et simplicitatem adulterantes, et contaminantes: plenæ sunt harum querimoniarum pleræque Basilii epistolæ, quas qui non oscitanter legerit, haud dubie in illis nostri infelicis sæculi miserandam faciem, et statum ad amissum expressum esse videbit. Neque enim minore multorum ruina et offendiculo jam furiant hæretici Munzerani, et omnium maxime Œcolampadiani, quam olim insaniebant Ariani, Christum in verbis suis (proh impietatem execrabilent!) plus quam blasphemio ore mendacem coarguentes, Christianæ pacis concordiam maligne et factiose conscindentes et perturbantes, simplicium conscientias malitiose erroribus non dicendis illaqueantes, dumque rationis ductum et fallibilem carnis sapientiam furis per præceptis acti sequuntur, sacrarum litterarum simplicem sensum ad suas blasphemias et impias nœnias comprobandas violenter pertrahunt, adeo ut mihi ex tripode prodita videantur ista verba, quæ nimium graphice de hæreticis protulit Basilii. Ita enim scribit in *Apologia ad Casarienses* (et quid vetat Græce ejus verba subjungi cum sint et verissima et elegantissima?): Τοῦτο μὲν αὐτοῖς, φησὶν, ἀσι ἐστὶν ἐπιμελὲς, μὴ ἐξ τῶν θείων Γραφῶν διδάσκειν τὰς ἀρεσιωτέρας ψυχὰς, ἀλλ' ἐκ τῆς ἐξωθεν σοφίας παραχρῆσθαι τὴν ἀλήθειαν. Vide vero quam strictum et compendiose talium hominum mores et conatum tetigerit, quibus profecto nequaquam studio est, ut ex sacris litteris simplicium animas instituant, sed potius externa sapientia ipsam veritatem funditus subvertunt. Sensisti haud dubie hoc ipsum et tu in conflictu cum Œcolampadio (quem longe verius οὐδόσοτον quis dixerit, cum tantas Ecclesiæ Dei et sacræ Scripturæ offundat tenebras) Sibyllinis foliis esse certus. Verum ista presentis non sunt instituti. Prius tamen quam epistolam claudam, unum hoc certicere nequeo, quandoquidem ipsi adeo Patrum scriptis innituntur, quæ tamen pro more suo falso et temere, ut sacram quoque Scripturam, citant erroneis interpretationibus depravata, subjiciam quidnam de Sacramento corporis et sanguinis Christi idem senserit Basilii, quæ ex

vetustissimis auctoribus unum esse satis certo constat. Ad hunc enim non modum in eadem ad *Cæsarienses Apologia* scriptum reliquit, super illud Joannis, vi, 58: *Ἐγὼ ζωὴ διὰ τὸν Πατέρα*, quod usurpabatur ab Arianis in hoc, ut probarent Christum non esse æqualem Patri. Ille ergo inter cætera ita subjungit, exemplum inferens: *Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστι δηλούμενον, ἐκ τοῦ ἐπιφερομένου εἰσόμεθα, καὶ ὁ τρώγων με, φησί, ζήσεται δι' ἐμέ. Τρώγομεν γὰρ αὐτοῦ τὴν σάρκα, καὶ πίνομεν αὐτοῦ τὸ αἷμα, κοινωνοὶ γινόμενοι διὰ τῆς ἐνανθρωπήσεως, καὶ τῆς αἰσθητῆς ζωῆς τοῦ λόγου καὶ τῆς σοφίας. Σάρκα μὲν καὶ αἷμα, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν μυστικὴν ἐπιδημίαν ὠνόμασε.* Sed facile ariolor, quid ad ista dicturi sint, nempe de spirituali manducatione intelligenda esse (qui homines sunt plus quam cœlestes, plus quam spirituales), et minora hæc esse quam ut hisce verbis quidquam probari aut improbari possit. Næ, si ista dicunt, recte pro spiritu sui vesano et vertiginoso ductu dicunt, quibus quæcunque ab aliis producta fuerint pauca, hoc est, nibili videntur, et nullo spiritu condita. Cæterum quæ ab ipsis in medium allata fuerint, ex opulentissimo ipsissimi spiritus ærario deprompta sunt. Qui enim isti bacchantes et furiosi spiritus moveantur, aut crederent scriptis Basillii, quorum perditam vesaniam nec Christus ipse, nec Paulus, nec tot Patrum consentiens auctoritas ad sanam mentem retrahere potest? Atqui nec propterea ista produximus OEcolumpadianis et Munzeranis spiritibus ut crederent, qui nihil prorsus solent credere, nisi quod illorum perfidiæ videbitur consentaneum, nempe, quod cernitur et palpatur, et ratione percipi potest. Quasi vero Basilius non hisce paucis verbis egregium et præclarum præstiterit suæ fidei testimonium, quid de Sacramento recte sentiendum sit, ipsumque illud, si opus fuisset, etiam quam copiosissime ut alia testatus esset. Quis autem credidisset aliquando orituros pestiferos et seditiosos hosce Munzeranos et OEcolumpadianos spiritus, qui ita crudeliter et impie Christi verba essent dilaniaturi, discerpaturi, et abnegaturi, ut suis blasphemis nugis fidem facerent et statuerent? Atqui ista jam missa faciamus, neque enim humane patitur istorum spirituum intolerabilis arrogantia alicujus medicis admonitionem, cum summa ingenia moderate non audiant, sed contemplissime quosque fastidiunt, contenti interim quod et Basilius una nobiscum adversus illos de Sacramento sentiat, cujus unius calculum omnibus Munzerano et OEcolumpadiano spiritu bacchantium suffragiis antefendum existimo. Quanquam homini vere Christiano, parum quid hic aut ille dixerit aut senserit, curæ est, cui unius adeo Christi verba; qui solus est via, veritas et vita, quique certius de se dicere possit illud, quod Jovi suo tribuit Homerus: *Ὁὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον οὐδ' ἀπατηλὸν οὐδ' ἀτελεύτητόν γ' ὃ τί κεν κεφαλῇ κατανεύσω*, vera videntur. Hominum autem eatenus vera, quatenus a Christi verbis non abhorrent et discrepant. Siquidem Evangelium omnis veritatis, imo omnium verborum est amussis et regula, et plane lapis, quod aiunt, Lydius. Nos hac de re jam desinemus, tibi, Bilibalde clarissime, hanc lampada deferentes, qui istam pugnam prior cœpisti, et hactenus non inauspicato Marie depugnasti. Faxit Christus, ut per te et Martinum nostrum incomparabilem illum sacræ doctrinæ vindicem, perque omnes cum Evangelio sentientes, quam primum triumphet veritas, adversariorum impia perfidia et vanitate detecta et profligata. Bene vale, vir clarissime, et nos ut facis ama.

PRÆFATIO EDITIONIS BASILEENSIS

Anni 1532 (a).

Des. Erasmus Roterodamus R. D. Jacobo Sadolete, episcopo Carpenteractensi, S. D.

Prorsus obsfirmam animum, hujus ævi decus Sadolete, statueramque typographorum quamlibet importunis flagitationibus, obsequium præfandi in alienas lucubrations in posterum omnino pernegare: sed ab hac adamantina, ut mihi quidem videbatur, sententia me transversum abripuit divus Basilius, vir optimo jure dictus Magnus, sed Maximi cognominis dignior. Ex his quæ versa legeram, veluti per nebulam suspiciebam ingenii dotes plane divinas, ac pectus humana conditione majus. Verum simul atque contigit audire Christianum Demosthenem, imo cœlestem oratorem sua lingua loquentem, sic animum meum totum percudit, inflammavitque vere flexanima divinitus afflata Præsulis eloquentia, ut mihi nihil prius curandum duxerim, quam ut inæstimabilis hic thesaurus in publicam utilitatem typis evulgaretur. Etenim si me lusciosum ac frigidulum sic ad pietatis amorem accendit, quanto magis rapiet eos, qui pro ingenii felicitate proque copiosiore doctrina cum perspicaciores habent oculos, tum ad pietatis studium suapte sponte sunt propensiores! Neque enim hunc, ut arbitror, affectum in me genuit arcana quædam ingeniorum cognatio, quemadmodum puerum rapuit olim Horatius, cum ipse nondum scirem quæ res ne tantopere delectaret: quid enim affinitatis huic mortalium infimo cum incomparabili heroe? sed omni potens ille spiritus per organum electum suam exerens *ἐνέργειαν* sic afficit animos nostros. Hæc est enim illa, cujus somnium modo vidit Plato, vere pulcherrima rerum sapientia, quæ spiritualibus oculis conspecta, incredibiles excitat amores sui. Equidem contumeliam esse judico Basillii facundiam cum quoquam eorum comparare, quorum eloquentiam supra modum admirata est Græcia, juxta modum æmulata Italia. Quis enim inter illos sic omnibus dicendi virtutibus excelluit, ut in eo non aliquid vel desideretur vel offendant? Tonat ac fulgurat Pericles, sed sine arte. Attica subtilitate propemodum friget Lysias. Phæreo suavitate tribuunt, gravitatem adimunt. Isocrates umbratilis orator affectatis structuræ numeris ac periodis orationis, perdidit illam nativæ dictionis gratiam. Demostheni, quem velut omnibus numeris absolutum eloquentiæ exemplum producit M. Tullius, objectum est quod orationes illius olerent lucernam, nec desunt qui in eo affectus et urbanitatem requirunt. Sed ut maxime aliquis exsultiterit, in quo neque naturam neque artem neque exercitationem desideres, quem mihi dabis, qui divi Basillii pectus numine plenum, non dicam æquarit, sed vel mediocri consequatur intervallo? Quem mihi qui tantum philosophiæ, qui omnium disciplinarum circulum cum summa dicendi facultate conjunxerit? Sed, ut dixi, contu-

(a) Ex officina Frobeniana, ap. Hieronymum Frobenium et Nicolaum Episcopium. In fronte legitur: *En, amice Lector, thesaurum tibi damus inæstimabilem, D. Basilium Magnum sua lingua disertissime loquentem, quem hactenus habuisti Latine balbutientem. Unum hunc dedit nobis Græcia numeris omnibus absolutum, sive pietatem animi spectes, sive sacræ pariter ac profanæ philosophiæ peritiam, sive divinitus afflatam eloquentiam. Mihi crede, reddet te tibi meliorem, quisquis hunc familiarem habere volens.*

meliae genus est virum divinitus afflatum cum profanis ac nihil aliud quam hominibus conferre. Decentius est divum cum divis componere. Tulit eadem ferme aetas aliquot summa facundia parique doctrina ac pietate viros, Athanasium Alexandrinum episcopum, Gregorium Nazianzenum Basilii Pyladem ac studiosiorum sodalem, Joannem Chrysostomum et ipsum Basilio familiarem, ac fratrem Gregorium Nyssemum episcopum. Horum suis quisque dotibus summus erat. Athanasius ad docendum accommodatissimus: Nazianzenus floridum et argutum orationis genus amplexus videtur: Chrysostomus licet pulchre suo cognomini respondens alicubi verbis redundat, et in digressionibus videtur immodicus; Nysseus placuit pia simplicitas. At Philostorgius in tantum praetulit Athanasio Basilius, ut virum alioqui summum cum Basilio collatum scripserit videri puerum. Nazianzenus videbatur cum Basilio paria facturum, ni inter tot ornamenta naevos aliquot interdum haberet inspersos. Argularum et externae sapientiae affectatio, dictionisque structura ab Isocratis exemplo non abhorrens, nonnihil resipiunt scholam rhetoricam. Cujus rei si quis fidem requirat, in Monodia, quam ab se summa cura elaboratam non dissimulat ipse, videbit multum fabularum e poetis ascitum, videbit et collationem qua Basilius cum Veteris Testamenti claris heroibus committit, duriusculam esse. At in Basilio nescio quid morosulus etiam lector possit desiderare. Manat e sanctissimo pectore, cunctisque humanis cupiditatibus defecato, simplex ac naturalis oratio. Praestantur omnia quae potest ars, nec ulla tamen usquam artis significatio; agnoscas ibi summam mundanae philosophiae cognitionem, sed nullam prorsus ostentationem. Sentias illum callere disciplinas liberales, et in his mathematicas omnes, sed sic adhiberi, ut nihil aliud quam ancillentur pietati. Divinarum Scripturarum testimonia tam concinne admiscet orationi perpetuae, ut gemmas purpurae non assutas, sed ibi natas dicas. Nec in uno tantum genere excellit. Tanta erat ingenii dexteritas ut quocunque se intendisset, felicissime rem gereret. In enarrandis sacrorum voluminum mysteriis, mire διδακτικῶς, diligens, cautus, apertus, minimeque violentus. Ad genus panegyricum putatur maxime natura fuisse compositus, in quo sic orationem attemperat ad animos auresque multitudinis, ut et imperitus sit perspicuus, et eruditus admirandus. In disputando adversus Eunomium cum admirabilem habeat subtilitatem, nusquam tamen ab orationis perspicuitate recedit: atque intra catholici dogmatis defensionem sese continens, nusquam evagatur in convicia nihil ad causam facientia. Nec sui dissimilis est in opere ad Amphiloebium *De Spiritu sancto*: sed quodcumque tractat argumentum, nusquam illum destituit perpetua dictionis lenitas ac jucunditas, eaque non ascita, sed nativa. Adest ubique, juxta nomen illius, regia quaedam majestas cum admirabili quadam humanitate conjuncta; sic invehitur in mores hominum, ut objurgantem etiam possis amare. Qualis erat oratio, talis erat et vita. Hac ingenii dexteritate Eusebium episcopum ambitione tendentem ad seditionem, ex æmulo reddidit amicissimum. Hac Modestum Caesaris praefectum sic contempsit, ut hominem impium virtutis fulgore raperet in sui admirationem. Hac Eusebium Ponti praefectum devicit dejectique, ac mox dejecto tulit opem. Hac ipsum imperatorem Valentem, cum ingressus esset ecclesiam, primum in stuporem adegit: mox sapienti colloquio a concepta crudelitate deterruit, atque etiam ab Ariana factione revocavit, nisi quod hujus amabilis libertas construxerat, aliorum pertinax improbitas destruxisset. Animus erat adeo paratus ad martyrium, ut illud muneris etiam exoptaret loco. In scriptis illius nihil usquam obstrepit humani affectus, nusquam suam agnit causam. Postremo inest quiddam quod quo nomine sit appellandum nondum inveni. Adest peculiaris gratia quae nunquam satiat legentem, sed semper sitientem dimittit. Itaque cum mihi persuasissem haud mediocrem utilitatem et sacris studiis et Christianae pietati accessuram, si non umbra Basilii, sed ipse Basilius in manibus omnium versaretur, persuasi Hieronymo Frobenio atque hujus socio Nicolao Episcopo, ut quidquid ejus pervestigari posset, typis vulgarent. In his enim quae Basilii titulo Latine versa tenemus, Basilii maxima pars abest. Georgius Trapezuntius, homo doctus, ingenue fatetur sese imparem suscepto negotio, quod neque tanta Romani sermonis adesset facultas, quae Graeci sermonis gratiam elegantiamque referret, nec rei theologiae tanta peritia, ut ubique rerum quae tractantur subtilitatem assequeretur. Rufinus nusquam nec elegantem nec bonae fidei interpretem praestitit. Ut autem de his quae vertit Raphael Volaterranus aliquid experimentum caperem, visum est cum Graecis conferre, quidquid primum occurrisset. Occurrit autem Homilia *De jejunio*, materiam tractans popularem, nullis difficultatibus involutam. Omittit nunc elegantiam; qua lide rem gesserit, vide. In primo statim versu, quod est in Graecis, ἐν νεομηνίαις, id est, in initiis mensium, omisit: sed id pensans, mox addidit de suo, quia praecceptum in Israel est: idque parum concinne, cum mox sequatur τοῦτο πρόσταγμα ἐστὶ προφητικόν. Dein quod Graece est τὴν προέγουσαν τῶν ἡμερῶν ἑορτήν, id est, antecessentem cæteris diebus festivitatem, vertit, hanc horum dierum celevritatem. At Basilius alludit ad insignem diem qui praecessit. Kursus quod Graece est, ὀπισθημαίαις τὰ ἀναγνώματα, id est, indicant lectiones, reddit, significare videntur: diminuens, quod auctum voluit Basilius, cum ante dixerit, omni tuba vocalius, omnique musico instrumento significantius. Praetereo minutula, quod pro ἐγνωρίσαμεν, id est, didicimus, vertit, novimus, proque παρωσαμένον, id est, rejiciente, dixit, vituperante. Atque hic cursus ex Isaiâ lviii, 3, 4, adjecit interpres: In die, inquit, jejunii conventitis debitores vestros, sora contentionesque exercetis, cum Graeca sic habeant, μὴ εἰς κρίσεις καὶ μάχας νηστεύετε, ἀλλὰ λύε, etc., id est, nolite jejunare ad lites et contentiones. Paulo post, quod est, μὴ σκυθρωπάσθης θεραπευόμενος, id est, ne sis tristis dum curaris, vertit, nemo curatus liberatusque moreret. Kursus, εὐθύμῃσον, id est, bono sis animo, vertit, gaude si sapis. Paulo post, ἦγε ὡς ἀληθῶς ταύτης τῆς προσσηγορίας ἀξία, prorsus omisit, quod ut opinor non intellexit illum alludere ad etymologiam Graecae vocis νηστεία. Quod idem mox facit in his, ὁ ἀλειψάμενος ἐχρίσατο, ὁ νηψάμενος ἀπεπλύνετο. Dehinc, quod est, ἐπὶ τὰ ἔνδον λάμβανε τῶν μελῶν τὴν νομοθεσίαν, id est, praecceptum ad interna membra accommodata, sic vertit, intus unge sancto oleo caput. Item quod est, ἵνα μέτοχος γένη Χριστοῦ, perdidit allusionem a christmate ad Christum. Mox καὶ οὕτω πρόσελθε τῇ νηστείᾳ, id est, ita accede ad jejunium, vertit, hoc modo jejunio appareas. Multa sciens transilio ne molestus sim lectori. Προσδραμε, id est, accurre, vertit, prodi: paulo post, πατέρων ἐστὶ χειμῆλιον. Πάν τὸ ἀρχαιότερι διαφέρον ἐστὶν αἰδέαιμον, id est, a majoribus traditus thesaurus est. Quidquid excellit antiquitate venerabile est. Priorem partem omisit, posteriorem sic reddidit: proverbium est, omne per antiquitatem fieri nobilius. Jam quod continenter sequitur, δυσπῆθητι τὴν πολιὰν τῆς νηστείας, id est, reverere canitiem jejunii, vertit, jejunii canitiem diligenter perscrutare. Kursus post versus aliquot, φειδοὶ τῆς σαρκὸς τὴν βρώσιν ὑποτιθέμενον, in carnis indulgentiam cibum suggerentem, refertur enim ad serpentem, qui praecessit: ille separavit atque ita vertit: parce carni cibum subministrare, ratus φειδοὶ verbum esse, cum sit nomen dandi casu, alioqui esset φειδοῦ. Reliqua quid attinet persequi, cum ex his abunde liqueat, tantum interesse inter Basilius versus, et sua lingua loquentem, quantum inter luscianum modulantem, et corvum crocitantem? Equidem fateor et Raphaelis, et Francisci Arcetini, et Aniani, aliorumque hujus notae scriptorum industriae nos nonnullam

debere gratiam : sed quid futurum conjectamus, cum ex ad hunc modum versis auctoribus graves theologi serio proferunt testimonia, ac de catholicæ fidei dogmatibus pronuntiant? Proinde cum omni professione, tum in primis theologicæ necessarium arbitror, ut aut e fontibus haurire malint, quam e lacunis, aut eorum qui vertere, fidem exploratam habeant. Quanquam inter innumeros, qui hoc operæ susceperunt, quotusquisque est qui non plurimis in locis vel imperitia, vel oscitantia lapsus sit? Quo sane nomine studiosorum omnium favorem meo iudicio promeretur officina Frobeniana, quæ prima apud Germanos ausa est Græcum auctorem antea non evulgatum excudere formulis, ab omnium laudatissimo Basilio rem auspicata. Quod si successerit, ut successurum spero, decretum est quotannis huic negotio prælum unum dicare. Dein quod in Vitis Plutarchi tentatum est a quodam utriusque linguæ peritissimo, idem curabitur in Basilio, Chrysostomo, Athanasio, Cyrillo, Gregorio Nazianzeno, et horum similibus auctoribus, licet quædam ita versa videantur, ut appareat minus negotii futurum ei qui denuo vertat ab integro, quam qui depravata restituat. Annon igitur publico omnium bonorum favore digni sunt, qui ad tantam studiorum ac religionis utilitatem et facultates omnes expendunt, et curam vigilantiamque summam impendunt? Verum hic quoque videtur haudquaquam dormire Ate Homericæ, quæ per Eridem malum contentiosum inter Italos, Gallos ac Germanos immittere conatur. At quanto consultius erat nos invicem mutuis officiis adjuvare : ut qui posterior sit, præcedenti non invideat, sed applaudat; qui prior sequi conanti manum porrigat. Hac admonitione nihil erat opus, si cunctis adesset is animi candor eaque sinceritas, quæ tibi. Nihil enim dubito quin huic honestissimo instituto sis utroque fautorum pollice, aut, ut melius dicam, toto pectore. Atque hac potissimum de causa visum est curare, ut Basilius ille Magnus tui nominis auspicio prodeat in publicum, qui tam admirabili facundia tractas arcana volumina, ut non immerito Latinus Basilius appellari possis. Propitia sit mihi tua modestia, si quod sentio reticere non valeo. Verum hæc scribenti mihi recrudescit dolor, quem gravissimum ex bibliothecæ tuæ panolebria pridem conceperam. Poterat enim illa ad hoc institutum, quod absque Græcorum voluminum copia geri non potest, magno esse adjumento. Nunc si tua forte bibliotheca Basilium Græcum non habet, hujus saltem accessione suppellectilem tuam litterariam augemus. Atque utinam totum Basilium dare licuisset! Libros enim quos divinitus scripsit in *Eunomium*, multum vestigatos nancisci non quivimus. Precor ut Dominus R. amplitudinem tuam studiorum ac rei Christianæ commodis diu servet incolumem. Datum apud Friburgum octavo Kalend. Martias, anno a Christo nato M. D. XXXII.

PRÆFATIO EDITIONIS VENETÆ

Anni 1535.

*Reverendissimo in Christo Patri D. Gaspari Contareno, Tit. S. Vitalis S. R. E. presbytero cardinali,
Salut. in Domino.*

Gratia Domini nostri Jesu Christi et diligentia tua, reverendissime Pater, effectum est, ut beati Basilii Ἀσκητικόν (quod opus auctor ipse episcoporum sanctissimus et doctissimus pro communi utilitate Ecclesiæ studiose elaboravit) nunc primum editum, nunc catholicorum desiderii virorum et mulierum donatum censeri possit : quando antehac tam rari habebantur hujusmodi libri, adeoque difficilis erat eorum inspicendorum nedum describendorum facultas, ut paucis quibusdam exceptis diligentioribus forte, vel felicioribus, reliqui omnes quamvis docti et pii, vix famam operis hujus vel nomen agnoscerent. Erant quippe pauci, ut diximus, præsertim apud nos, et ii pauci multa cura servabantur in Bibliothecis publicis et in nonnullis monasteriis. Addebatur huic etiam alia difficultas, seu potius negligentia : multi enim cum legisset illa fragmenta a Rufino presbytero Aquilegiensi translata sub appellatione ac titulo Regulae beati Basilii, nihil amplius cogitantes, neque melius quidquam nec aliter de ea re sensisse, vel scripsisse hunc virum arbitantes quam quod ipsi in parvo illo ac diminuto libello translatum legerent : illico frigescabant, adeo ut suamet cogitatione decepti, quasi consumpta jam spe, remitterent omne studium diligentius inquirendi. Inter hæc incommoda refulsit nobis gratia Domini per amplitudinem tuam. Ipse enim te, ut negotio tam pio et utili opem ferres, induxit, voluitque tam probitate et humanitate ista tua omnibus prodesse ut velis, publica auctoritate ut possis. Itaque ope atque industria tua tria antiqua exemplaria ex Bibliotheca publica civitatis tuæ, hoc est reipublicæ Venetorum, liberalissime nobis concessa sunt, quibus ad hanc rem quoad vellemus uti liceret : quartum obtinuimus ex monasterio Sanctæ Justinae Congregationis Cassinensis, studio et diligentia nobilissimi viri atque doctissimi Rainaldi Poli Britanni, qui etiam ex his omnibus codicibus studiose inter se collatis unum elegit, ac per familiarem suum optimum juvenem, quantum nobis describendum diligentissime curavit; quem nos sexto loco acceptum postea non minori diligentia usi, ad hunc modum quem vides, imprimendum curavimus. In collatione autem quatuor exemplariorum uniusque descriptione, ut diximus, quantum fuerit laboratum, quantumque profecerimus, facile iudicabit quisquis voluerit hunc nostrum cum quovis alio codice singulariter conferre. Intellet enim, ut spero, qui ista tentaverit, rem sibi esse cum pluribus codicibus simul: qui tanquam communicato inter se consilio et junctis viribus sextum hunc nostrum non tam adjuvisse et supplevisse videri possint, quam restituisse ex integro ac denuo peperisse. Fuit certe labor noster ingens, sed non injucundus. Comperiebamus enim quotidie fere in singulis aliquid deesse, idque prout cæteri codices arguebant, diligentius complebamus in nostro, experiebamurque illorum quemlibet, ubi forte socium supplevisset in verbo vel in syllaba (ut sit) sive in littera ita affectum, ut non minus ipse alterius auxilio indigeret, nam deerat plerumque in eo non littera tantum aut syllaba, sed sententia integra, neque una tantum, sed plures simul multorum versuum, fiebatque ut plura aliquando quis restitueret censori suo, quam accepisset, plurimumque adjutum se ille fateretur ab eo quem ipse ante correxerat. Ad hæc cum auctor opus suum in partes diviserit, ut diceret inferius, offendimus quemdam sermonem in medium duarum partium obrepsisse : quem alii codices neque in eo loco, neque alibi omnino habebant, eumque arguebat illegitimum quasi alienos fines occupasset, et operis ipsa divisio et præfatio auctoris, necnon absoluta præceptio et disceptatio præcedentis partis et præcedium subsequentis, quia etiam genus scribendi et disserendi diversum a reliquis scriptis beati Basilii, modusque alius citandi Scripturas apparebat in eo manifestus. Hoc idem evenit in canonicis cœuis qua-

hic appellantur ἐπιτίμια; nam multo plures inveniebantur descriptæ in uno codice quam in reliquis tribus, apparebatque in pœnis illis diversitas loquendi a primis et nonnullarum dictionum novitas, necnon vocabula quædam peregrina et vulgaria ab eo loco legere incipiebamus, ubi aliorum codicum pœnæ desinebant, hæc tamen, sicut in illo codice invenimus, in fine posita sunt, ne quid deesset his qui etiam talibus recte uti noverunt. Observabatur insuper nonnulla diversitas nunc verborum, nunc sententiarum inter ipsa exemplaria, qua in re quamvis tutius videretur propositum utrumque servandi, et in margine describendi, ut libera facultas daretur lectori eligendi quod vellet; quia tamen hoc in primis hujus voluminis paginis nimis anxie servatum fuisse quibusdam videbatur, rem ita deinceps temperavimus, ut adhibita majori diligentia, minus sæpe in reliquis hoc facere cogereur. Verumtamen neque in his neque in aliis unquam suppletionibus nostris aut emendationibus etiam syllabarum vel elementorum proprium sensum secuti sumus, sed exemplariorum tantum fidem atque consensum. Sed et in quibusdam eorum, si qua aliquando nobis exorta difficultas, vel quæ non admodum levis videretur dubitatio occurrisset, idem servavimus: nam festim recurrebamus ad viva exemplaria, hoc est ad viros eruditos non solum litteris ac linguarum peritia, verum etiam sub jugo Christi et in religione assidua exercitatio versatos: quos optime novit diligique etiam paternitas tua. Hæc tamen non ideo dicimus quia arbitremur nos tali diligentia omnia assecutos, vel quod ignoremus adhuc plurimum loci remanere, in quo sese aliorum industria post conatus nostros exercere possit pro Christi gloria et proximi utilitate: verum ita commemoramus, ut per ea aliquos excitemus ad æmulandum nos bona æmulatione, provocemusque fratres nostros ad id cum charitate supplendum et corrigendum in quo lapsi sumus. Igitur hæc ita se habent; nunc cætera explicemus. Opus ipsum dividitur in partes plures, sed melius est ut prius totum volumen dividamus. In hoc volumine tria opera continentur, inter se quidem diversa, ejusdem tamen auctoris, videlicet primum τῶν ἀσχητικῶν, secundum *De virginitate*, tertium *contra Eunomium*. Primo operi annexus est tractatus *Ethicorum* collectus potissimum ex Evangelio et Apostolo. Secundo *De virginitate* adiungitur sermo *De paradiso*. Tertio additur etiam aliquid in fine *contra Sabellianos*, quæ omnia ab hoc pontifice fuisse composita nemo dubitat. De primo et tertio meminit beatus Hieronymus in libro *De ecclesiasticis scriptoribus*. De secundo beatus Gregorius Nazianzenus in laudibus Basilii sui, quanquam nec primum ibi tacet omnino nec tertium: dum alterum πρακτικός, alterum ἀντιβήρτικὸς λόγους appellat καὶ σοδομικῶν πύρ. Itaque ut ad primum redeamus, post prologum et nonnullos sermones ἀσχητικῶν καὶ παρανετικῶν sequitur homologia catholicæ fidei; post hanc tractatus *Ethicorum* quem diximus, cui succedunt etiam alii sermones ἀσχητικοί, inde auctor persequens tractatum τῆς ἀσκήσεως, per interrogationem et responsonem eum bifariam dividit; nam primo agit rem copiosius per responsones seu definitiones quasdam latiores, quam partem ipse appellat ὅρους κατὰ πλάτος, secundo contractius per responsones breviores, hanc vocat κατ' ἐπιτομήν: tertio loco ponuntur διατάξεις quas dicere solemus constitutiones, valde quidem utiles et necessariae tum solitariis, tum etiam cœnobitis. Sequitur deinde epistola ad Chilonem ejusdem prope argumenti, cum alia ad monachum lapsa: postremo ponuntur sermones duo *De baptismo*; nam et hos invenimus in multis exemplaribus. Partes igitur operis τῶν ἀσχητικῶν et quasi membra ipsius fere hæc sunt. Quantæ autem utilitatis et excellentiæ sit hoc opus facile intelligemus, si titulum ipsius attenderimus intentionemque scriptoris; sumitur enim ab ea re in qua versatur, videlicet ab usu atque exercitatione virtutis; si quidem omnis conatus auctoris huc potissimum respicit, ut doceat nos non modo vitia fugere ac virtutem eligere, quod fere omnes faciunt: verum ipsam exercere, ut scilicet electa semel virtute constanter in ea perseveremus, vivendo et operando ut decet; neque enim sufficiebat huic viro malos tantum corrigere atque hortari ad bonum, nisi etiam doceret jam bonos, quo pacto se exercerent, ut fierent meliores. Quamobrem cum reliqui auctores, idemque iste vir summus in aliis hominibus et tractatibus suis interpretando et suadendo virtutis viam tantum ostendat: in hoc opere urget nos, trahitque vehementer ad recte vivendum, ac secundum id quod ostenderat, operandum, docens quanto conatu, quo tempore, quibus modis, quave intentione singula nos facere aut evitare oporteat, ut apud Deum recte vivere judicemur, et in nobis ipsis non tam videri boni, vel dici, quam existere valeamus. Multi enim appetunt rectum non recte, faciuntque quod bonum est non bene, quibus per Moysen Dominus dicit: *Iuste quod justum est persequeris*¹. Primo itaque loco in tractatu *Ethicorum* statuit penitentiam juxta prædicationem Salvatoris, asserens ab ea necessario incipiendum Christiano, declarans etiam tempus, locum, modumque ipsius et fructus. Deinde distinctis diversis fidelium gradibus docet ordines intra Ecclesiam constitutos persequens singulos, plurimisque sententiis Novi Testamenti in unum collectis atque dispositis, elicit ex iis varia argumenta ad formandos mores et ad cognitionem pertinentia lucidissimæ ac solidissimæ veritatis in obedientiam mandatorum Dei, ubique docens auctoritate non sua, sed Scripturarum, qua in re locus ille maxime excellere videtur, ubi enumeratis fere omnibus Scripturæ locis quibus Dominus monendo vel præcipiendo, ut aliquid fiat, promittit obedientibus præmium vitam æternam: mox e regione alios statuit, recensendo quibus verbis quibusve causis minetur supplicium transgressoribus, prohibendo hoc aut aliud ne fiat. Per quæ hæc omnia unumquemque fidelium deducens in finem proprium professionis suæ, ostendit primo quales esse oporteat eos quibus prædicatio verbi Christi commissa est in Ecclesia et cura gregis ipsius, ut veri præpositi sint, verique episcopi: deinde expressa imagine veræ fidei, ac forma cujuslibet renascentis in Christo, declarat quid proprium fidei, quid proprium Christiani. Hinc interpositis quibusdam sermonibus persequens materiam τῆς ἀσκήσεως, prius nonnulla latius disserit, deinde pressius reliqua, sicut dictum est. Incipiens itaque a duobus præceptis charitatis, in quibus omnis perfectio religionis consistit, docet ea per quæ corpus animumque exercere quis debet ad acquirendam exercendamque charitatem Dei et proximi, deducensque ex ea velut ex fonte quidnam facere vel non facere oporteat militem Christi cupientem post hac in novitate vitæ ambulare, et sublato cruce sequi Dominum suum dicentem: *Qui vult venire post me abneget semetipsum*² et reliqua: ostendit primum necessario renuntiandum omnibus quæ in hac vita possidentur, declinandumque a turba, ut Jesus inveniri et retineri possit: relinquenda est enim patria, cognatio, amici; relinquenda negotia, divitiæ, occupationes, familiaritates, atque in primis voluntas propria, sæpius revocans ad memoriam verbum Domini dicentis: *Descendi de cælo non ut faciam voluntatem meam*³; quam certe si fecisset errare non poterat. Mox plurimis rationibus commendato instituto religionis et proposito vivendi in monasterio per hanc viam et consecrare decreverunt, quandiu probandi, quibus laboribus exercendi, quando recipiendi, quo studio regendi et perficiendi, tradens etiam nonnulla de solitariis et de sanctimonialibus

¹ Deut. xvi, 20. ² Matth. xvi, 24. ³ Joan. vi, 38.

feminas quas hic vocat canonicas : quibus in libello *De virginitate* suppletur quicquid in hoc desiderari posset. Illi quoque (ubi semel recepti fuerint) discunt quam fideliter in domo Dei conversari debeant, ut corpus animumque exercent ad paupertatem retinendam, castitatemque non modo carnis, sed spiritus et cogitationum : necnon ad dimicandum fortiter contra seipsos per obedientiam, ut apposita semel manus ad aratrum retro amplius nunquam respiciant. Hinc de religiosorum studiis atque exercitationibus singillatim loquens, docet quomodo et quandiu orandum, quo ordine psallendum, cur et quomodo manibus operandum, item quanto studio cogitationes regere, iram frenare, a risu et crapula abstinere, quam humiliter fratribus servire, senioribus obedire, seipsos abnegare, ultimum locum eligere oporteat discipulos et imitatores Christi ; addens quomodo infirmiores tolerandi, peccatores corrigendi, ægroti curandi, hospites suscipiendi, quantopere mulierum consortia vitanda, sæculariumque et consanguineorum familiaritates fugiendæ, in quibus potissimum abscondi solent insidiæ et laquei inimici. Multa quoque de cibi et potus abstinentia, de jejuniis, de silentio, de vigiliis aliisque exercitationibus sanctis, et quid dicam, quando neque de vestimento, neque de calceamentis, neque de zona admonere desistit philosophus Christi ? Verum ut ad eas virtutes quæ sunt propriæ Christiani veniamus, quam multa et utilia hic prope semper, imo nonnisi semper atque omnia tradit ad ædificandam in nobis fidem, spem, charitatem, asserens ante omnia exercendam quasi fundamentum vitæ spiritualis patientiam, humilitatem, mansuetudinem, deinde cæteras virtutes, ut in omnibus semper honorificetur Deus, et ædificetur proximus. Multa præterea de oppositis vitiiis disseruntur eorumque periculis ac remediis quæ facile legentibus patent. Illud autem in hoc viro mirabile videri potest ob vitæ sanctitatem, excellentemque doctrinam ipsius et multiplicem rerum experientiam, quod, quamvis de quacunque re ei disserere placuisset, nonnisi sapientissime loqui posset : nihilominus videas eum omni conatu fugere et quasi formidare, ne quid ipse per se in hoc opere tradere vel servandum sua auctoritate præcipere cuipiam videatur, adeo in omnibus et per omnia solum prædicat Christum. Præponit enim fere in singulis, de quibus locutus est, exemplum vel verbum Domini ex Evangelio vel Apostolo, adeo quod, dum aliud agere videtur, in hoc etiam prodest, quod supra ducentos Scripturæ locos legentibus interpretatur, tam commode, tam opportune, tam vere, ut sensum quidem Scripturæ qui per se latebat in littera observatum solummodo revelare, aliisque ostendere velle videatur, non autem ipse invenire excogitando et disserendo ut sit : nihil omnino neque a seipso, neque ab aliis sibi postulans credi : quo fit, ut quo magis aliquid asserere vel jubere formidat, tanto persuadeat verius, jubeatque vehementius, magisque legentium animos trahat atque accendat in amorem sapientiæ, cum omnes ad eam ita hortetur, ut sola jubeat charitas Christi, quæ in ore ipsius loquitur et spirat in pectore. Habent igitur hinc monachi omnesque religiosi viri et mulieres per ea quæ legunt, quo pacto ad Deum conversi in via ejus tutissime progredi et proficere possint, si doctrinam docentis non spernant, præsertim ubi eos monet nihil proprium possidere, consanguineos suos negligere, sæcularium amicitias fugere, claustrum silentiumque diligere, publicum evitare, nullo modo a congregatione descendere, crucem tollere, tantumque amplecti quam sibi elegerunt in partem, eamque corde et corpore assidue circumferre. Habent prælati et episcopi hinc multa quæ hauriant, quibus greges suos optime regant formentque in Christum. Habent et plebes fidelium (quando nullus gradus, vel sexus, nulla est ætas intra Ecclesiam, quam iste non doceat) quid faciant etiam ipsæ, quidve offerant præpositis suis in obsequium Christi, sive vir, sive mulier, sive liber, sive servus, sive senex, sive adolescens, sive pater, sive filius, omnibus enim loquitur qui in Christo renati Christum induerunt, hortando eos post rectam fidem ad patientiam, ad contemptum hujus mundi, ad castigationem carnis, ad imitationem Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi, docens etiam qui habitus, qui vocis modus, quis gestus corporis atque membrorum, quæ verba, quæ mores deceant Christianum. Clerici insuper nostri habent ipsi quoque non pauca quæ discant, inter quæ etiam illud, ut non tam facile in privatorum vel sæcularium domibus celebrent divina mysteria. Quin etiam fratres quondam nostri, qui Satanæ calliditate decepti nuper ab Ecclesia catholica discesserunt, et ipsi profecto inveniunt hic multa quibus ad respiscendum a suis erroribus, ac ad eandem sanctam matrem Ecclesiam revertendum plurimum adjuventur, atque illud in primis, scilicet non esse deserendam Ecclesiam Christi propterea quod intra illam et malos plerumque homines esse contingat : tum discent quid eos sapere, quidve sentire oporteat de potestate et unitate Ecclesiæ ; de ecclesiasticis sacramentis, de fide et operibus, de libero voluntatis arbitrio, de religiosis votis, de jejuniis, deque aliis multis, modo recte ac diligenter attendant quæ legunt, et errores suos velint magis corrigere quam tueri, a quibus olim eos revocare, tu quoque scribendo et disserendo, optime Pater, non destitisti priusquam vel ipsi te audire, vel tu eos talia docere ob gradum apostolicæ dignitatis tantopere tenereris. Fuiisti hactenus membrum corporis, jam vero membrum es capitii, hinc itaque recte intelligis nunc eos quandiu curari possunt ad te multo magis quam prius atque aliter pertinere ; nam quos antehac ad unitatem corporis redire scribendo hortatus es, posthac exemplis atque orationibus tibi expugnandi, monendi, sanandique sunt, ac benignissime pertrahendi, sic tamen ut eosdem, ubi opus fuerit, etiam arguendo et disserendo nihilominus cures, atque intrare compellas, ut si forte ob mores nostros se ipsos ita præciderunt, moribus item nostris, vel saltem alicujus nostrorum revocentur, subjicianturque capitii suo ad obediendum fidei in obsequium Christi. Quamobrem volumen hoc sanctissimi viri dignum quidem semper ingenio et studiis tuis, istorum causa sit, ut temporibus nostris tibi potissimum debeatur, tuque in doctrina ipsius ad prædicandum aliis veritatem sectanda et astruenda invicem debeas plurimum otii adhibere et diligentiam, non pro reparatione eorum modo qui ceciderunt, verum etiam pro Ecclesiæ catholicæ ædificatione, omniumque fidelium fructu, necnon sanctæ sedis istius ornameto et adjumento, quæ te nuper nihil tale cupientem, neque etiam cogitantem, splendore hujus dignitatis tam legitime, tam rite, tam sancte ad seipsam invitavit, ut in tantis perturbationibus fidei, dissensionibusque ac scandalis inobedientium filiorum adjuta, sicut par est, studiis ac moribus tuis, solidetur in Domino et dirigatur in laudem et gloriam Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi : qui cum Patre et Spiritu sancto vivit et regnat Deus per omnia sæculorum sæcula. Amen.

* Galat. III, 27.

PRÆFATIO EDITIONIS BASILEENSIS,

Quæ Græce prodit anno 1551.

Τῷ περιβλεπτοτάτῳ καὶ αἰδεσιμωτάτῳ Ἀρχιεπιτοῦ Ἰουλίῳ, τῆς τῶν Νομβουργέων Ἐκκλησίας
εὐσεβεστάτῳ Ἐπισκόπῳ, Ἰανὸς Κορνάριος ὁ Ζουϊκχαβιένης ἱατρός, ὑγιαίνειν.

Οὕτε τῆς ἀρχῆς σου τὸ προτέρημα, οὕτε τῆς ἐπισκοπῆς σου τὸ ἰεράτευμα, ἐμπόδιόν μοι εἶναι ἠγοῦμαι, τοῦ μὴ θαρσαλέως πρὸς τὴν σὴν, Ἰουλίε αἰδεσιμώτατε ἐπίσκοπε, τιμωρία τοῦτο τὸ γέρας προσφέρειν. Γέρας δὲ φημι, ἦτοι δῶρον, τὸ τῶν ἀγίων Βασιλείῳ τῷ ἐπίκλῳ Μεγάλῳ πάλαι ποτὲ γεγραμμένων βιβλίων τεύχος, νεωστὶ τῇ μὲν ἡμετέρᾳ δεξιότητι συλλελεγμένον, καὶ πρὸς παλαιότατα ἀρχέτυπα ἐπανωρθωμένον, τῷ δὲ πόνῳ καὶ εὐφυίᾳ τοῦ ἐν τῇ πόλει Βασιλείᾳ τυπογράφου Φρονεσίου καὶ τῶν ἑταίρων αὐτοῦ ἐκτετυπωμένον, καὶ τῆ σου τιμιότητι δι' ἡμῶν ἐπιγεγραμμένον καὶ προσπεφωνημένον. Τοῦτο γὰρ τοσοῦτο μᾶλλον χαριέντως σε προσήψασθαι ἠλπισα, ὅσον ἐν τῷ νῦν χρόνῳ ἡ ἀληθῆς εὐσέβεια θεορουδωμένη κυμαίνει, καὶ ποικιλίαις, μᾶλλον δὲ πικραῖς ἀμπλακιῶν ἀέλλαις καταγιγίσκεται. Ἐπειδὴ γὰρ καὶ ἐπὶ τοῦ Βασιλείου τοιαύτη τις γέγονε τῶν Ἐκκλησιῶν κατάστασις, συμβήσεται μανθάνειν τοῖς ἀναγινώσκουσι ταῦτα τὰ βιβλία, ἦτοι ὅπως κατὰ τὴν ἐκείνου δυνάμιν τοσαῦτα κατὰ ἐπανορθωτέον, ἢ ποῖα διαθέσει φορητέον, ἢ πάντως γε παραμύθιον ἔξουσι τῶν ψυχῶν σφετέρων οἱ ταῖς τοῦ ἀγιωτάτου ἀνδρὸς εὐσεβεστάταις γραφαῖς προσδιατρίβοντες. Καὶ γὰρ ταῦτα πάντα οὐκ ἴδια εἰς τὴν σὴν χάριν ἢ χρῆσιν ἐξεδώκαμεν, ἀλλ' ὥστε ἐκ τῆς σῆς αὐθεντίας προτραπέντας τοὺς τῆς εὐσεβείας τε καὶ τῆς ἀληθινῆς θεολογίας φιλεπιστήμονας πρὸς τοῦτων τῶν βιβλίων ἀνάγνωσιν προσκαλεῖσθαι, τὸ σὸν παράδειγμα μιμουμένους, ὅς ὄντως πολυτίμων τις, καὶ πραγμάτων καὶ πειρασμῶν ἐμπειρός, καὶ γλωσσῶν ἐπιστήμων, καὶ πολλῶν ἤδη ἐτῶν τῆ ἱερατεῖα ἐπίσημος ἀνὴρ ὢν, πρὸς ταύτην τὴν ἐπισκοπὴν ἀναβέβηκας, πρὸς μεγίστην εἰκότως ἀναβησόμενος, εἰ μὴ ὁ φόβος, τῶν ἀρετῶν σου σκιά, ἐμποδῶν τέως ἔστηκε. Καὶ ταύτην γε ἐν τοῖς μάλιστα αἰτίαν δοκεῖσθαι θέλωμι, τοῦ προσφωνεῖν με νῦν τῇ σου τιμιότητι τοῦτο τὸ τῶν τοῦ θεοῦ Βασιλείου γραφῶν τεύχος, καὶ ἔτι ἵνα τὸν Ῥωμαϊκῶς δι' ἡμῶν λαοῦντα Βασιλεῖον, ὁμοίως σοι προσφωνηθέντα, ἡ τελειότης σου ἦδιον δεξιῶτο [sic?]. Ὅφελον δὲ πάντα τὰ ἡμέτερα τοιαῦτα εἶεν, ὡς τῆ σου τελειότητι καὶ εἰς χρῆσιν καὶ εἰς τιμὴν εἶναι δύνασθαι. Ταύτην γὰρ πάντες σοι ὀφειλοῦσιν, οἱ τὴν ὁμόνοιαν καὶ τὸ συμφέρον τῶν Ἐκκλησιῶν φιλοῦσιν, ἦν δὲ ὁμόνοιαν μάλιστα διὰ τῆς σου συνέσεως, ἐν ταύταις γε χώραις, παρὰ Θεοῦ καὶ Πατρὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐλπίζομεν. Ἐβῆρωσο. Ἐν τῇ τῶν Ζουϊκχαβιέων πόλει, μηνὸς Σεπτεμβρίου τετάρτῃ, ἔτει τῆς θεογονίας αμμβ'.

PRÆFATIO EDITIONIS BASILEENSIS,

Anno 1566.

Ad Reverendum in Christo et illustrem principem ac dominum D. Julium Numbergensium Ecclesie episcopum piatissimum, Jani Cornarii Medici physici Zuicaviensis in suam divi Basilii operum translationem Præfatio.

Quæ mihi causa fuit olim divi Basilii scripta conquiriti, legendi, ad Latinos transcribendi, et ad publicam omnium utilitatem edendi : ea etiam nuper me invitavit, imo impulit, ut eadem sanctissimi viri scripta in manus resumpserim, ipsaque rursus perfecta, correctæ et ad varia vetusta exemplaria emendata, tum Græce tum Latine ex nostra translatione in vulganda duxerim : atque id hoc maxime tempore, quo tu, Juli pontifex, his regionibus mihi patriis episcopus datus es : per cuius excellentem doctrinam, altissimam prudentiam, exactissimum iudicium, amabilem æquitatem ac moderationem, omnes boni fore sperant, ut Ecclesiarum infelicis discordia per annos aliquot misere divexatarum concordia repararetur. Nam cum in hoc pietatem tuam totam versari videam, ut publicæ paci ac concordie in Christiana religione copuletur, et non fuerit aliud sæculum a Christianæ religionis initio, in quo tot hæreses, sectæ, ac dissensiones viginissent, ac magna contentione, et sua defendendi pertinacia, se quam latissime quoquo versus per omnem Orientem extendissent, quam id quo Athanasius, Gregorius Nazianzenus et Basilius vixerunt, et hic vel imprimis tot hæresibus ac sectis ad unitatem ac concordiam reducendis, omni studio elaboravit : et si hoc nostrum sæculum illi proximum, sive quis multiplicem sectæ in sectam sectionem consideret, sive contentiosorum pertinaciam, quæ alicubi ad seditionem usque progressa, et civitates jam, et innumeros homines consumpsit : non scio an, quod ad humana auxilia atinet, aliunde aut amplius consilium, aut paratius solatium inveniri possit, quam ex divi Basilii scriptis, et præsertim epistolis, quas concordie faciendæ gratia, plurimas ad plurimos episcopos et civitates scripsit : quæ potissima causa et prioris D. Basilii scriptorum, et jam repetitæ eorundem editionis mihi fuit. Quanquam hujus non levis causa reverenda pietas tua haberi debeat, cui Basilium inscribere ac mittere visum fuit, non ut ardens illius sanctissimi viri studium in reconciliandis ad veram pietatem animis, ipsa in seipsa hinc agnoscat : sed ut multi qui zeli tui piatissimi affectionem, aut non noverunt, aut malevoli maligne de illa sentiunt, hinc cognoscant te revera esse hujus ævi Basilium, qui ex veræ commiserationis ac misericordie visceribus, Ecclesie condoleas, dissensiones tollere conaris, unionem ac consensum reparare studes, nunc quidem in hoc loco constitutus vel maxime, sed tamen etiam antea : ita ut nihil unquam omiseris, quod huc facere putares, ut paucorum etiam ac singulorum adeo colloquis interesse non sis dedignatus, nihil veritus quorundam impudentia illa ora, nasosque ac rhonchos in quosvis paratos. Nec sane sine fructu luctu laborasse, nec frustra cucurrisse videris : quod facile, etiam me tacente, testantur qui tuis consiliis acquieverunt. Hæc tempora angusta, difficilia et turbulenta, in quibus tu episcopum agis, dum ego tecum expendo, non diversa ab illa persecutione mihi esse videntur, de qua Basilus in epistola ad Occidentis episcopos sic ait :

Persecutio nos apprehendit, fratres venerandissimi, et persecutionum horrendissima. Persecutionem enim patiuntur pastores, ut dispergantur oves gregis⁶: et quod gravissimum est, neque qui malis vexantur, in perfectione martyrii afflictiones suscipiunt, neque populi in martyrum loco hos athletes colunt, propterea quod Christianorum nomen persecutionibus incumbit. Unum est crimen quod nunc vehementer damnatur ac punitur, diligens observatio traditionum patrum. Ob hoc fugantur patriis pii, et cætera. Atque eadem de re ad cccxviii illos episcopos, qui in Nicæno concilio congregati fuerunt, Basilius et alii Orientis episcopi hæc verba scribunt:

Nobis autem ad manifestum hæreticorum bellum, amplius etiam id quod ab his qui idem sentire videntur exortum est, ad extremam debilitatem Ecclesiæ perduxit. Ad quæ sane mala etiam maxime vestro auxilio opus habemus, quo hi qui apostolicam fidem consitentur, dissolutis sectis quas excogitaverunt, de cætero auctoritati Ecclesiæ subditi sint, ut integrum fiat corpus Christi, omnibus membris ad integritatem reversis, et non solum apud alios prædicemus bona, id quod nunc facimus, sed etiam nostras ipsorum Ecclesiæ veterem de recta fide gloriationem recepisse videamus. Revera enim suprema beatitudine dignum est id quod vestræ pietati a Domino datum est, nimirum adulterinum a probo sinceroque ac puro discernere: patrum vero fidem, citra aliquam detractionem prædicare: quam etiam nos suscepimus, et cognovimus ex apostolicis notis efformatam, consentientes et ipsi, et omnibus in concilii scripto regulariter ac legaliter decretis. Hactenus illi.

Ab hac igitur catholica et apostolica Ecclesia qui se separant, diligenter secum expendant, annon a Christi corpore se avellant, cum Ecclesia Dei una catholica Christi sit corpus, et singuli in ipsa comprehensi, tum inter se, tum Christi sint membra. Quapropter mihi imprimis in solatium, sæpe pientissimi viri, et ad pacem, concordiam, et unitatem omnia molientis scripta lego, relego, et exosculor: nec dubito quin etiam aliis eandem utilitatem exhibitura sint, qui illa in manus sumere volent. Atque utinam contingat, ut multi pii ac boni viri hinc consilia ac auxilia petant, et quisque quantum in se esset huc conferret, quo et a unius sanctæ catholicæ Ecclesiæ concordiam omnes deveniremus, et idem in Domino sentiremus: id quod juxta regium Prophetam rogare jubentem quæ ad pacem sunt Jerusalem⁶, precor ut Deus solus bonus⁷ pro sua benigna erga suos voluntate, clementer suis tribuat. Porro quod R. P. T. inscribendum ac mittendum Basilio duxi, non ideo solum feci, ut, velut dixi, pietatis tuæ zelus divi Basilii zelum referens, hinc ab omnibus cognosceretur, sed etiam ut privatam meam erga tuam pietatem affectionem hinc tibi declararem. Memini enim et suavissime recordor illius cognitionis, quæ mihi adolescenti contigit, dum tu item adolescens illum dicendi artis magistrum amantissime amplectereris, quo ego paulo antea Græcæ linguæ doctore usus fueram. Quo tempore non eo solum nomine apud me in admiratione constitutus eras, quod summam generis nobilitatem, et famosas illas majorum tuorum imagines, sub communi præceptore Petro et Mosellano illustrare instituis: sed non vulgariter etiam a me diligebaris, quod Gregorium Haloandrum conterraneum meum, magnum illum postea jurisconsultum, cum quo a pueris familiariter educatus fueram, tantum quantus ille fuit, tum consiliis, tum sumptibus datis, efficere proposuisses. Mihi enim et patriæ imprimis id tribui a te putabam, quod in illum conferres. Nec hactenus aliquid defuit mihi præter occasionem, quo minus meum erga P. T. animum declararem. Hanc autem jam adeptum me ratus, ut elaboraret mihi non permittere volui, sed sanctissimi viri librorum, aut, ut rectius dicam, Theauri puri puti ad te missione, publice testatam facere meam erga R. P. T. observantiam: quam nuper adeo Deus optimus maximus his regionibus inter quas et patria mea numeratur, episcopum dedit: qui publicæ rerum pacis et concordie ac reconciliationis in religione Christiana reparandæ gratia, omnia facere ac pati paratus est, et hactenus non exigua pericula pertulit. Macte igitur animo, magnanime Juli pontificis, id quod cum Deo cœpisti prospere perfice, et oves tuæ curæ commissas veræ verbi doctrinæ pabulo pasce, et Ecclesiam Dei ad veram Evangelii filii sui unitatem collige. Nos vero inter tuos recense, et nostram hanc Latinam Basilii translationem, et simul Græcorum ejusdem sanctissimi viri operum collectionem, et sub nomine tuo editionem, ita æstima, velut sint viduæ illius duo illa quæ sola habebat, et in fiscum mittebat minuta. Quæ apud R. P. T. a me deposita, ita haberi cupio, ut intelligat illa, me hanc meam in his edendis operam totam ipsius judicio subjicere, et unius sanctæ catholicæ Ecclesiæ censuram, sive quid revocare, sive immutare in mea translatione, ex negligentia forte, si ita accidit, non certe malignitate admittam, oporteat, minime refugere: et alioqui ea est rerum inearum tenuitas, ut ad præsentem religionis turbatæ statum, nihil amplius conferre queam, nec propria professio medica sinat, quæ jam mihi iustans ad se revocat. Valeat reverenda pietas tua. Zuicavii Kalendis Septembris, anno Christi 1549.

PRÆFATIO EDITIONIS PARIISIENSIS,

Quæ prodiit anno 1618.

Bibliopola Parisienses Lectori S.

Post editionem operum S. Gregorii Nysseni, ne fratrem frater desereret, Basilii Magni lucubrationes studiosorum hominum votis expetitas utraque lingua in lucem edere conjunctim cupiebamus: cum a viro doctissimo Richardo Montacutio ad nos ex Anglia missa est editio Græcæ Frobeniana anni 1551, cum manuscriptis codicibus collata, et in margine multis variis lectionibus et emendationibus illustrata, exceptis solis adversus *Ennomium* et asceticis libris, quibus et Latinam editionem nostram addiderat anni 1603, in hominibus in *Psalms* recognitam, et in commentario in *Isaiam* in triginta vel circiter locis emendatam, una cum Græco ejus libri textu manuscripto, ac ducentis quatuordecim epistolis nondum vulgatis, ab eodem Latinitate donatis. In quibus ne quid esset fortasse, quod catholicis hominibus suspectum esset, quasi non bona fide omnia e libris calamo exaratis repræsentata essent, et ut aliquo etiam cumulo correctiones illæ augerentur, eruditissimos aliquos hujus academice viros oravimus, ut excutere illa vellent, et cum Regiæ bibliothecæ libris conferre.

Et quoniam ante annos tredecim notas suas in Latinam Basilii interpretationem ad nos Burdigala mi-

⁶ Matth. xxvi, 31. ⁷ Psal. cxxi, 6. ⁸ Marc. x, 18.

serat vir doctissimus Fronto Ducæus Societatis Jesu theologus, ab ee precibus contendimus, ut eas recensere, et aliquo auctario vellet ornare, quod et fecit, et libros *contra Eunomium* cum Regiæ bibliothecæ codicibus conferri curavit, atque a R. P. Andrea Schotto ejusdem ordinis theologo, varias lectiones et emendationes in libros asceticos impetravit ex libro clarissimi Gerardi Vossii manuscripto collectos : sed et iisdem notis suis varias correctiones aliorum Basilii operum inspersit, quæ cum manuscriptis Regiæ Christianissimi regis bibliothecæ collata illustravit.

Alias emendationes Latinæ interpretationis ejusdem doctissimi Richardi Montacutii mandatum fuerat operis typographicis, ut his litteris R. M. in margine ascriptis indicarent, quas in multis locis prætermisissas dolemus : sed in suis notis quas alibi edere statuit, eum lectores admonituros speramus.

Interpretum nomina, qui homilias, libros et epistolas verterant multas non expressimus, propterea quod in præcedentibus editionibus Latinis suppressa fuerant, et nobis ignota : pleraque tamen aut a Raphaele Volaterrano, aut a Volfango Musculo putamus fuisse in Latinum sermonem conversa. Sed in iis potissimum quæ a Desiderio Erasmo et eodem Volfango Musculo, versa data erant recensenda, desudandum præcipue fuit, quod merito suspecta sit eorum fides probis viris, cum partim negligentia et nimia ingenii sui confidentia, partim studio partium impediti, minus sincere suas interpretationes publici juris fecerint.

Eustathii versionem homiliarum in *Genesim* in Appendicem non coniecimus, quod bibliothecæ Patrum potius debeatur, una cum ipsius Basilii liturgia, quemadmodum et *Anaphora* ab Andrea Mazia e Syriaco versa, quæ ab altera S. Joannis Chrysostomi liturgia ægre separari potest : cum multas orationes et divini officii partes communes utraque habeat, quas soli Græci ritus sacerdotes miscere aut inter se copulare suis in templis noverunt : et nos speramus propediem Deo favente libros omnes e Græco versos utraque lingua edituros, qui in illa bibliotheca Patrum hactenus Latine tantum lucem aspexerunt.

Addebatur antea in calce operum Basilii commentarius quidam in *Psalms*, cujus interpretationem Volfangus Musculus pertexit, et apud Oporinum excudi curavit, Basileæ, an. 1565 ; sed quoniam ut ante multos annos admonuit vir doctiss. Fronto Ducæus apud apparatus Ant. Possevini, verbo Basilius, eum nihil aliud esse quam Epitomen ex homiliis S. J. Chrysostomi et commentario Theodoretii consarcinatam comperimus, merito illum censuimus omittendum : præsertim cum ejus textus Græcus in bibliothecarum mss. codicibus non facile occurrat, qui nihil aliud potest suggerere, quam dictiones Græcas illorum Patrum, vel compendiosas junctas, vel otiose repetitas. Nam priores quidem xiv psalmos ille scholiastes commentario suo ex homiliis Chrysostomi collectis flosculis exornavit : in sequentes autem a decimoquinto ad xlii Theodoretii commentarium ad verbum descripsit, cujus versionem cum illa cardinalis Carrasæ apud Theodoretum sensu prorsus convenire comperies. Jam quia reperitur homilia Chrysostomi in *psalmum* xlii et reliquos usque ad li, ex hujus scriptis in compendium redactis, hic collector suam talem texuit. Rursus ubi se destituit Chrysostomi operibus sensit, ad Theodoretum rediit, ejusque factus est amanuensis, et centesimum octavum psalmum, ac reliquos quadraginta duos petitis e Chrysostomi homiliis enarrationibus illustravit.

Exstat etiam asceticorum librorum Epitome, vel certe Regularum fusius et compendiosius expositarum, quam Latinitate donavit Rufinus Aquileiensis, ac librum *De institutis monachorum* appellavit : eaque Coloniæ una cum reliquis in Regularum S. Benedicti commentariis est edita anno 1575 ; sed commodius una cum cæteris Rufini operibus seorsim edetur, præsertim cum ordinem Regularum non servet, quem Basilii opera præ se ferunt, et sæpe non tam interpretem, quam paraphrastem agat, multis de suo etiam intertextis. Præterea Fredericus Morellus professorum regis Christianissimi decanus, ad hanc Regiam Basilii Magni λόγων εύωχλιαν αύτόματος, ut Menelaus Homericus ad Agamemnonis fratris Epulum, accessit, Ἡδὲ γὰρ κατὰ θυμὸν ἀδελφῶν ὡς ἐπονείτε, quare prælo fraterno præesse non gravatus, Græcæ editionis Basilianæ menda quibus scatebat, quod ad interpunctiones et prosodiam spectat, ut e contextu hujus ἐκδόσεως tollerentur, studuit ; interpretum Latinam versionem labefactam subinde subsidio suo integravit : Græca mutila partim mss. codd. suorum ope, partim conjectura restituere tentavit, ut e notis ipsius ad calcem Appendicis rejectis, animadvertes. Idem quas a Davide Hoeschelio Augustano variarum lectionum observationes emendationesque acceperat, recognovit et fideliter exhibuit. Porro novissimis ejusdem litteris rogatus, ut Gennadii epistolam περί διορισμοῦ, perelegantem et eruditam, Græce pridem ab ipsomet accurate editam, lacunis tamen et maculis quibusdam affectam, Latine converteret, laborem non recusavit, eoque libentius fecit, quod illo Gennadii scripto apologiam assertionis Basilianæ *De prædestinatione*, atque elogium Basilii gravissimum contineri. Itaque id opusculum, quasi collarium auctori doctorique nostro acceptissimum, tibi denegare religioni nobis fuit. En litteratorum virorum φιλοβασιλειῶ κοινωφελούς εὐσεβείας avidissimorum σύμβολα bono animo benevolentii tibi oblata. In quo *Si quid te adjuvent, curamve levassent, ecquid erit pretii ?* Æquanimitas, φιλοφροσύνη καὶ εύγνωμοσύνη. Hac mente, utere, fruiere hac regali imo divina πανοπλίᾳ. Vive, vale, Lector, ἐπιτεχέστατε. Lutetiae Parisior. Kalendis Martiis cio idc xviii.

ELENCHUS VETERUM LIBRORUM,

Ad quos exacta et emendata sunt Basim opera quæ in hoc primo volumine (a) continentur.

Hexaemeron, seu *Opus sex dierum* collatum est ad eos manuscriptos, qui infra recensentur.

Regius codex 1824 (nunc 476), quem vocamus primum, sicque de reliquis ordine, ita ut qui primo loco ponitur, vocetur primus ; qui secundo, secundus : quæ methodus semper servabitur. Hic liber membraceus est et antiquissimus.

(a) Quod complectuntur tomi I et II nostræ recensionis. EDIT. PATR.

- Reg. codex 2286, Henrici secundi, jam olim a Ducæo collatus, chartaceus, notæ sat bonæ.
 Reg. codex 2287, primo, in charta.
 Reg. codex 2287, secundo, jam olim a Combefisio collatus.
 Reg. codex 2349, membranaceus et antiquus.
 Reg. codex 2892, undecimi sæculi.
 Reg. codex 2896, Medicæus, jam olim a Ducæo collatus, in charta.
 Reg. codex 2989, in charta, sed bonæ notæ.
 Colbertinus codex 3069, membr.
 Colbertinus codex 4724, prout inscribitur in fronte primæ paginæ : at in dorso libri inscribitur 1721 bombycinus.
 Coislilianus codex 229, membranaceus, vertente ix sæculo vel ineunte x scriptus.
 Coislilianus codex 235, membranaceus quoque et antiquissimus.
 Bodl. codex, a doctissimo viro Joanne Wolfio collatus.

Pra Psalmis.

- Reg. codex 1824, membr.
 Reg. codex 1906, membr.
 Reg. codex 1907, membr.
 Reg. codex 2287, tertio, membr. et antiquissimus ac optimæ notæ.
 Reg. codex 2289, membr.
 Reg. codex 2323, membr.
 Colb. codex 457, undecimo sæculo scriptus.
 Colb. codex 499.
 C. lb. codex 1528, membr. quidem et vetustissimus, sed cujus pars maxima legi non potest.
 Colb. codex 1934, optimæ notæ, scriptus decimo sæculo.
 Colb. codex 2510, membr. et antiquus.
 Colb. codex 4275, membr.
 Colb. 4490, bomb.
 Colb. codex 5102.
 Coisl. codex 230, membranaceus quidem et antiquissimus, sed a librario imperito scriptus, ob idque mendosissimus.

Ad emendationem librorum in Eunomium collati sunt libri qui sequuntur.

- Reg. 1991, in charta, annorum circiter 200.
 Reg. 2286, olim collatus a doctissimis duobus viris Ducæo et Combefisio, in charta, sed notæ sat bonæ; annorum circiter 350.
 Reg. 2893, membranaceus et notæ optimæ, annorum 500.
 Reg. 2896, in charta, annorum circiter 350.
 Reg. 3430, in charta, annorum 350.
 Reg. 3442, in charta, sed antiquus tamen, annorum 500.
 Colb. 4529, prout inscribitur in fronte primæ paginæ : at in dorso libri inscribitur 1529. Membranaceus et notæ perbonæ, undecimo sæculo ineunte scriptus.
 Præterea in hac nostra editione notantur varix lectiones Anglicorum quorundam codicum, quos citat vir eruditissimus Ducæus.

Ad emendationem Commentarii in Isaiam collati sunt codices qui infra notantur.

- Reg. 1909, qui Combefisii est codex recentior, quique jam antea a Ducæo fuerat collatus, papyraceus quo libro usi sunt typographi Parisienses.
 Reg. 2290 (nunc 492), membr., jam olim a Ducæo collatus.
 Reg. 2291 (nunc 495), qui antiquior codex est Combefisii, membranaceus et optimæ notæ.
 Reg. 2292 (nunc 496), membranaceus et optimæ notæ.
 Colb. 402 (nunc 493), notæ optimæ.
 Colb. 4184 (nunc 494), notæ quam optimæ.

EXCERPTA

EX ACTIS S. BASILII BOLLANDIANIS.

(Junii t. II, die 14, p. 807.)

De duplici festo, Ordinationis apud Latinos, et Obitus apud Græcos:

Magnus Basilius, Cæsareensis in Cappadocia episcopus, duos præcipue in sacris fastis dies habet memoriæ suæ antiquitus consecratos : in Oriente

quidem primum Januarii quo obiit, in Occidente vero hunc xiv Junii quo putatur consecratus episcopus, malentibus Latinis primum sui anni diem

totum occupare recolendo Dominicæ Circumcisionis A mysterio. His recentior Græcorum pietas, sæculo xi addidit tertium ipsi Gregorioque Theologo et Joanni Chrysostomo communiter celebrandum. De hoc differimus agere usque post Acta vitæ fusius explicanda : de prioribus duobus præfari placet. Latinis ergo Martyrologiis hoc xiv Junii ascriptus sanctus Basilius est : non sunt tamen antiquissima illa : tacent enim de Basilio Hieronymiani Martyrologii ecgrapha omnia ; necnon genuinus Bedæ, omniaque Bedæ vetusta Supplementa, una cum Floro Lugdunensi, ac denique Wandelbertus Prumiensis. Primi in illo nominando, ex communi tamen nescio quo fonte, fuerunt Usuardus et Ado : quorum primus, more suo brevior, ad xviii Kalendas Julii sic scribit in omnibus fere exemplaribus : « Apud Cæsaream Cappadociæ Natalis S. Basilii episcopi, qui tempore Valentis doctrina et sapientia insignis, omnibusque virtutibus fundatus, mirabiliter effulsit. » Per natalem diem, alium hic intelligere non possumus, quam anniversarium ordinationis, uti sanctus Leo Magnus, sermone tertio in anniversario assumptionis suæ, eum servitutis suæ natalitium diem appellat. Ideo hodiernum Romanum Martyrologium, servatis aliis Usuardi verbis, loco Natalis, ordinationem posuit ; addiditque quod Ecclesiam adversus Arianos et Macedonianos mira constantia defendit.

2. Ado, cujus priora verba transcripsit ejus abbreviator anonymus, qui sub Bedæ nomine circumfertur, et Baronium aliosque plures sefellit ac fallit, Ado, inquam, ad similem fere Usuardo commemorationem, his verbis conceptam : « Apud Cæsaream Cappadociæ sancti Basilii episcopi, fratris Gregorii et Petri, » prolixiori elogio eundem sic prosequitur : « Qui cum esset omnibus virtutibus fundatus, et quodam tempore a Valente imperatore in exilium pro fide cogeretur, exhibitus ad tribunal præfecti, terroribusque (ut illi moris est potestati) et minis maximis agi cœpit, ut nisi præceptis principis obediret, interitum sibi jam jamque speraret impendere. Tunc ille, intrepidus et absque ulla animi perturbatione, hæc sibi minitanti præfecto respondisse fertur : « Atque utinam aliquid mihi esset digni muneris, quod offerrem huic, qui maturius Basilium de nodo follis hujus absolveret. » Cumque daretur ei nox quæ erat media, ad spatium deliberandi, respondisse denuo perhibetur : « Ego crastino ipse ero qui nunc : tu te, utinam non mutares ! » Et illa quidem nocte uxor imperatoris, velut tortoribus tradita, cruciatur ; filius vero, qui eis erat unicus, exstinctus, paternæ impietatis solvit supplicia : ita ut ante lucem missi sint, qui rogarent Basilium ut precibus suis intercederet pro eis, ne etiam ipsi, et quidem multo justius interperirent. Sic accidit, ut cum omnes Catholicos expulerit Valens, Basilius usque ad vitæ exitum, intemerato communionis sacramento, in Ecclesia

perduravit. » Hæc ut quoad rem pleraque vera sunt, ita in circumstantiis ab historia multum aberrant ; quod patebit consideranti. Acta inferius danda. Ex Adone tamen ostenditur, sanctum Basilium, annis abhinc octingentis coli solere hæc decima quarta Junii ; indeque suadatur eadem die consecratum episcopum ; quamvis ignoretur unde hoc Latini acceperint, tacentibus Græcis.

3. Usuardi Lubecæ excusi et Florarii Sanctorum auctores, cum forsitan ignorarent qua de causa dies hic Basilio sacer haberetur, translationem ejus quamdam, sed omnibus aliis ignotam excogitarunt. Primus : « Apud Cæsaream Cappadociæ, inquit, translatio S. Basilii, episcopi et confessoris. » Florarium iisdem addit, « fratris Gregorii et Petri, qui tempore Valentis imperatoris, doctrina et sapientia insignis ; cum ipse imperator de illius exilio sententiam vellet scribere, primus, secundus, et tertius calamum fractus est ; unde indignatus chartam fregit. Claruit anno salutis 369. » Manuscriptum S. Gudulæ, non translationi sed elevationi, hujus diei festum ascribit : et recte, si præter ordinarium loquendi modum, per elevationem intelligeret exaltationem ejus in cathedram episcopalem. Additur in eodem Florario elogium, ab aliis Usuardi apographis diversum, nec erroris expers. « Apud Cæsaream Cappadociæ, elevatio beati et magni Basilii, episcopi et confessoris, fratris sancti Gregorii Nazianzeni et Petri : cui Christus cum suis apostolis, apparens, ministerium Missæ docuit : et cujus precibus Ephrem Syrus Græce locutus est : quique mortem Juliani Apostatæ per revelationem cognovit, qui vadens ad bellum Persicum, sibi in reditu destructionem Cæsareæ fuerat comminatus. » An intellectus errore, an calami nimium festinantis, Nazianzenus pro Nysseno hic legatur, non facile dixeris. De aliorum hic narratorum veritate statuetur, cum Acta inferius danda perlegeris.

4. In ritualibus Græcorum libris, hoc die xiv Junii neminem reperio, qui mentionem sancti Basilii faciat, præter Horologium seu Florarium, ad usum monasterii Cryptæ ferratæ et aliorum monasteriorum ordinis S. Basilii, curante eminentissimo cardinali Nerlio, Romæ impressum, ubi legitur divini officii hic titulus : « Sancti Patris nostri Basilii Magni, » deinde præscribitur ordo, plerisque desumptis ex prima Januarii : hac enim in præfato Florario sancti Basilii festum habetur, solemniter peragendum, simul cum festo Circumcisionis. Et de Basilio quidem ad missam hoc canitur troparium : « In omnem terram exivit sonus tuus, ut susciperet sermonem tuum, quo nos divine congruenterque erudivisti, explanans naturam rerum, et mores hominum exornans. Regale sacerdotium, Pater sancte, intercede apud Christum Deum nostrum, ut salventur animæ nostræ. » Huic subjungitur de Circumcisione simile troparium : « Qui sedes in excelsis super thronum instar ignis splendidum, cum Patre æterno et divino tuo Spiritu, dignatus es na-

aci in terra ex matre tua intacta Virgine, et circumcidi puer octo dierum: sit gloria optimo consilio tuo, gloria incarnationi tuæ, gloria summæ erga nos demissioni tuæ, unice hominum amator. » Hinc rursus ad Basilium: « Tu basis inconcussa Ecclesiæ, præbens cunctis mortalibus inviolatum refugium, tuæque confirmans dogmata; cæli instar resplendens, sancte Basili. » Similiter et primum vestustiusque officium, descriptum in Menæis, festi atque sancti encomia miscet; et in vespers quidem habet tres versus similes, ut vocant; quorum primus de sexto ascribitur Byzanti; duo autem de sancto dicuntur esse Basilii et Joannis monachorum, quorum posterior videtur esse Damascenus, idem et auctor canonis proluxi de eodem sancto, cui elogium de vita interponitur hoc distincto præeunte:

*Ζῆ βασιλειος καὶ θαρῶν ἐν Κυρίῳ.
Ζῆ καὶ παρ' ἡμῶν ὡς λαλῶν ἐκ τῶν βιβλῶν.
Basiliius, etiam mortuus, Domino vivit;
Nobisque vivit, in suis loquens libris.*

Exstat apud Combesium oratio sancti Amphilechii, Iconiensis episcopi, in Domini circumcisionem, in quo ille sic de sancto Basilio loquitur: « Hic circumcisione, quæ sit in spiritu et divino baptisate, magno animo prædicata, perspicue admodum si quis alius Dei cultor, circumcisionem in carne submovit. Idcirco etiam ejus ad Deum a terra et corpore solutio migratioque, non abs re, neque (ut quis præter rationem fuerit suspicatus) a casu, hodierna die circumcisionis Jesu, media divinæ Christi nativitate baptismoque concurrunt; sed velut qui beatissimus vir, in Christi nativitate baptismique renuntiatione et exaltatione, spiritualem circumcisionem exaltaverit, sacra memoriæ ejus die, una et ipse resolutius, ad Christum exaltari meruit: decretumque fuit ut per id tempus annua ejus memoria celebritasque recoleretur: idcirco universalis per omnes orbis partes sanctorum universorum Ecclesia, sanctissimam ejus sacramque die hac agens glorificansque memoriam, gratissimis Deo laudibus, una Christum, qui gloriosus est in sanctis suis, canticis celebrat et glorificat. »

5. Menæa quoque Venetiis excusa, prima Januarii, ut jam dicere cœpi, officium sancti Basilii solemniter celebrandum, simul cum festo circumcisionis præscribunt, hymnis variis canticisque ad honorem sancti intextum, quibus orthodoxa ejus doctrina, pastoralis sollicitudo, casta conversatio, miraculorum gratia cœlitus concessa, laudantur. Exemplo, reliquis omissis, sint hæc: « Diffusa est gratia in labiis tuis, sancte Pater, et factus pastor Ecclesiæ Christi; docuisti rationales oves credere in Trinitatem, consubstantialem in una deitate. Miraculorum gratia cœlitus exornatus, fraudem idolorum prædicatione confudisti, antistitem princeps, gloria, fulcimen, beatissime Basili, et Patrum omnium doctrinæ exemplar. Fiduciam apud Christum nactus, ipsum deprecare, ut salventur animæ nostræ. »

A Ex metrico etiam Synaxario sen Kalendario dies obitus ejus hoc versu annuntiat: »

*Ἰαννουαρίῳ θάνατος βασιλείης πρώτης.
Ἰψῖς occumbis Jani, Basiliæ, Kalendis.*

Tunc etiam ejusdem festum præcipuo cultu celebratur in sanctissima magna Ecclesia Constantinopoli, uti legitur in fine Elogii historici, quod hoc die recitandum, præscribitur in Menæis excusis. Elogium hoc non caret mendis. Quare, eo omissis, satis habeo producere aliud brevius, sed vetustius et accuratius, ex Menologio Basilii imperatoris, circa annum 984 conscripto hæc verborum forma:

6. Ὁ ἐν Ἀγίοις Πατῆρ ἡμῶν Βασιλειος ἦν ἐπὶ τῆς βασιλείας Οὐάλεντος, ὄντινα Οὐάλεντα τὰ Ἀρείου τοῦ αἰρετικοῦ φρονούντα παρῆρσιασάμενος ἤλεγξε, καὶ ἐπεισε παρ' ὄλιγον τὴν αἵρεσιν ἀρνήσασθαι, εἰ μὴ αἰσχυνόμενον αὐτὸν ἐβλεπεν· ὁμῶς εἰ τὴν αἵρεσιν τελείως οὐκ ἠρνήσατο, τῆς καὶ τῆ Ἐκκλησίας προσῆλθε, λειτουργοῦντος τοῦ μεγάλου Βασιλείου, καὶ δῶρα προσέφερον· ἦν δὲ ὁ μέγας Βασιλειος υἱὸς Βασιλείου τοῦ ἀπὸ τοῦ Πόντου, καὶ Ἐμμελίας τῆς ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας, ὅστις ἐν σοφίᾳ καὶ γνώσει πάντας καὶ τοὺς παλαιούς ἐνίκησε, κατεξαιρετον δὲ τοσοῦτον ἐγένετο εὐλαθῆς, ὡς καὶ ἀρχιερεὺς γενέσθαι τοῦ θρόνου Καισαρείας, ὅπου καὶ πολλοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξου πίστεως ὑπομείνας, καὶ βασιλεῖς καὶ ὑπάρχους καταπείλας, καὶ τῶν αἰρετικῶν τὰ στόματα φράξας τοῖς λόγοις, καὶ βιβλία πλείστα συγγραψάμενος, καὶ μυρία θαύματα ἐργασάμενος, ἐν εἰρήνῃ πρὸς Κύριον ἐξεδέμησεν. « Sanctus Pater noster Basilius floruit sub Valentis imperio. Valentem vero, Ariana hæresi infectum, liberius admonendo redarguit, persuasitque propemodum hæresim abjurare, si non sibi id dedecori futurum timuisset: quamvis enim hæresim plene non abjuraverit, accedebat tamen ad ecclesiam, magno Basilio rem divinam faciente, et dona offerebat. Erat vero magnus Basilius filius Basilii Pontici, et Enmelie Cappadocis. Vir iste egregius, sapientia et doctrina cœvæ æque ac antiquus superavit. Pietatis vero erat tam eximius, ut in thronum episcopalem Cæsareæ erectus sit, ubi et multa certamina pro orthodoxa fide sustinuit; stuporem simul et terrorem imperatoribus et præfectis incutiens, hæreticorumque ora dicendi vi obturans: ac tandem, cum multos libros scripsisset, et plurima patrasset miracula, in pace migravit ad Dominum. »

7. Neque solum in sacris Græcorum fastis hæc die ascriptus est sanctus Basilius; sed tanta festi solemnitas, quæ per Orientem prima Januarii ad ejus venerationem instituta est, occasione præbuit antiquioribus Martyrologiis Latinis, ejus memoriam saltem aliquam eadem quoque die faciendi. Inter eos Beda supposititius habet, sancti Basilii episcopi. Usuardus Coloniensis, in Cæsarea Cappadocicæ depositio sancti Basilii. Maurolycus, in Cæsarea Cappadocicæ depositio sancti Basilii episcopi, cujus celebritas decimo octavo Kalendas Julii

potissimum recolitur. His, elogium et annum mortis perperam designatum, addens Florarium: « Qui, inquit, tempore Valentis imperatoris doctrina et sapientia insignis, omnibusque virtutibus fundatus, mirabiliter effulsit. Obiit circa annum Domini 383. » Notkerus, a reliquis omnibus diversissimum elogium texens, ad eundem 1 Januarii: « In Cæsarea, inquit, metropoli Cappadociæ, depositio sancti Basilli episcopi, qui Regulam fratrum et multa

alia utilia conscripsit; et, super multa mirabilia quæ fecit, chirographum perditum hominis, quod diabolo fecit, orando recipere meruit; ex diem mortis suæ propter conversionem Joseph Hebræi distulit, et conscriptionem cujusdam nefandi sceleris etiam defunctus abolevit. » Sed hæc ex pseudo-Amphilochio sumpta, quam exiguam fidem mereantur, infra patebit. . . . .

De reliquiis S. Basilli Brugæ Flandrorum translatis et usque hodie servatis.

Nemini non videbitur admiratione dignum, B quod de tam celebris sancti reliquiis vix ulla relicta memoria sit, nulla usquam facta corporis elevatio, translatiove legatur, cujus monumentum vel historia ad posteros transierit. Tanti tamen thesauri caput, brachium et costam Romæ haberi æsserit Pancirolius in reliquiarum Urbis Indiculo, partem vero non exiguam a quingentis minimum annis possidet celeberrima Flandrorum civitas Brugæ, ubi etiam exstat antiquitus ecclesia, sub ejusdem sancti nomine dicata. Fundator fuit Theodoricus Alsatius, Flandrorum ac Viromanducorum comes ab anno 1128 ad 1169: de qua fundatione Brugis accepimus Philippi filii diploma, datum anno 1187; et a Roberto III Flandriæ comite renovatum, anno 1321, hoc tenore:

« Universis, tam præsentibus quam futuris, præsentibus litteras inspecturis, Robertus comes Flandriæ salutem, et rei gestæ noscere veritatem. Ad perpetuam rei memoriam, notum facimus universis: Ut instituta salubriter, nostris et prædecessorum nostrorum temporibus, prudenti et proviso maturoque consilio confirmata per prædecessores nostros, certa quadam notitia propagentur in posteros; ne processu temporis a posterorum memoria, per ineptam oblivionis caliginem, evanescant, litterarum solent indicii publicis æternari. Nos igitur attendentes, prædecessores nostros, pro suarum ac prædecessorum et successorum suorum animarum salute, Brugis in Burgo, in honorem Dei, beate Virginis Mariæ, et sancti Basilli episcopi, ecclesiam ex proprio sumptu ædificatam, ad ibidem Deo per quatuor capellanos inibi institutos in propria persona deservendum, fundasse, et canonice statuisse: pro quibus redditus et alia ordinantur provisæ, prout in litteris infrascriptis, sigillo quodam bonæ memoriæ domini Philippi, olim Flandriæ comitis, prædecessoris nostri sigillatis, appareret prima facie, hæc et alia inter cætera plenius continentur. Quas litteras nos vidimus, et diligenter inspici, ac collationem de iis fieri fecimus solenter: quarum tenor talis est:

« Ut in temporibus nostris instituta salubriter et prudenti consilio confirmata, certa quadam notitia propagentur in posteros, ne processu temporis a posterorum memoria per ineptam oblivionis caliginem evanescant, litterarum solent indicii æternari. Quapropter ego Philippus, Dei gratia Flandriæ comes, tam posteris quam præsentibus, notum esse volo, quod pater meus dignæ memoriæ comes Theodoricus, et mater mea piæ recordationis comitissa Sibilla, divina inspiratione commoti, pro animarum suarum et suorum prædecessorum necnon et successorum salute, Brugis in Castello, in honore Dei et beate Virginis Mariæ, et sancti Basilli episcopi, ecclesiam ex proprio sumptu ædificari fecerunt, et ad ibidem Deo servendum in propria persona, per quatuor capellanos, canonice statuerunt singulis decem libras in festo sancti Martini ex officio Lambini, singulis xxv solidos ex ministerio Lamberti.... » Sequitur singulorum reddituum accurata enumeratio; qua studio brevitatis prætermissa, sic continuatur diploma:

« Ut autem hæc omnia quæ postea supervenerunt vel adhuc supercreverunt, rata et inconversa permanent, litterarum custodiæ commiserunt, et privilegii sui munimine firmaverunt: quod longo tempore post eorum decessum, ex communi incendio Bruggensi, per incuriam deperit. Ne autem hoc infortunio, quod bene fecerant eorum amitteret posteritas, quidquid in eo dignum memoria conscriptum fuerat, rescribi et confirmari feci; subscriptis eorum qui interfuerunt nominibus, Gerardi, Bruggensis præpositi, Flandriæ cancellarii; Hugonis, decani S. Donatiani; Joannis, Bruggensis castellani; Gilberti de Aria. Actum in Maleo, anno incarnationi Verbi mclxxxvii.

« Quarum litterarum effectum nos Robertus, comes Flandriæ supradictus, pro nobis et successoribus nostris, auctoritate nostra principali, perpetuum vigorem et roboris firmitatem volumus obtinere. In cujus rei testimonium sigillum nostrum præsentibus est appensum. Datum Curtraci, præsentibus magistro Nicolao de Petra, ecclesiæ Beate Mariæ

Brugensis præposito; Mag. Henrico Bram, legum A professore, canonico Tornacensi; Mag. Christiano, ecclesiæ Harlebecensis præposito; domino Christiano, dicto Matam, decano dictæ Harlebecensis ecclesiæ; Simone Vastun, Flandriæ receptore; et Rogerio, Tomun, consiliario et serviente nostro; die Mercurii, post festum beati Petri ad Vincula, anno Domini millesimo trecentesimo vigesimo primo. » Et bullæ appendebat comitis sigillum in cera alba, et jam fere flava. Inferius scriptum erat: « Facta colatione hujus, cum bulla reservata in sacello Sacri Cruoris Brugis; inveni ego infrascriptus notarius, Brugis quoque residens, copiam hanc cum illa concordare: quod attestor. » Et signatum erat, « Spetael notarius 1671. »

Inter Crucesignatos principes, qui pro recuperanda Terra sancta per Minorem Asiam victores transierunt, et recuperata cæsis barbaris Nicæa, Iconium in Lycaonia, atque Cæsaream in Cappadocia obtinuerunt anno MXXVII, fuit Robertus II, Hierosolymitanus inde dictus, Flandriæ comes. Huic inter prædam potuit obtigisse S. Basilii corpus, quod ille in Flandriam miserit, vel ex Syria post biennium reversus attulerit; quamvis ejus rei nulla exstet memoria. Roberti illius ex sorore Gertrude et Theodorico Alsatiæ Lantgravo nupta, nepos fuit Theodoricus, cognomento Alsatius, post S. Caroli Dani necem vindicatam et abdicatum Guilielmum Normannum, assumptus in comitatum Flandriæ. Hic prænominatam sancti Basilii ecclesiam fundavit dotavitque, princeps pius, et quater in sacram militiam profectus; unde prima vice revertens anno circiter 1139, videtur adduxisse uxorem Sibillam, Hierosolymitani regis Fulconis filiam, cum qua prædictam deinde ædificavit ecclesiam, sanctoque Basilio dicavit; utique vel ob recentem aliquam erga eundem obligationem, vel causa felicitis ex Syria reditus, nisi opinari quis mallet, sancti istius ossa tunc primum allata in Flandriam fuisse ab ipsomet. Ut ut est, idem comes secundam in Orientem expeditionem suscepit an. 1144; indeque an. 1150 reversus Brugis, juxta Meyerum in Annalibus Flandriæ, et septimo Idus Aprilis, incredibili gaudio ac gratulatione a Flandris exceptus, sacerrimi cruoris Christi portionem, in phiala D crystallina deportatam, per Léonium Abban Bertinicum, collocavit in æde Sancti Basilii, ad quam cum ingens undique concursus multaque miracula fierent, atque ita prioris patroni cultus ac veneratio obscuraretur, visum fuerit huic renovandæ, ornandæque pariter collegiatæ et primariæ ecclesiæ conducturum, si in hanc transferrentur sancti Basilii sacra ossa; nisi id malimus factum opinari per præmemoratum Burgi Burgensis incendium, longo tempore post excessum fundatorum, uti loquitur Robertus III; quando restauratis ecclesiis ambabus, placuerit sic dividere reliquias, a Theodorico olim depositas ad S. Basilii, ut hujus ecclesiæ, utpote Palatinæ, manserit sacer cruor; collegiatæ

eidemque parochiali, cæteræ ex Asia, Gallia, Italia, Belgioque collectæ, quarum in diplomate Philippi comitis habetur notitia.

Diploma hoc habemus transumptum sub fide publica Claudii Agretti, protonotarii apostolici. Habemus etiam aliud instrumentum translationis alterius, factæ anno 1463; ac denique translationis tertiæ, hoc ipso quo imprimimus anno 1697 celebratæ; quando in veteris capsæ apertione sola inventa narratur reliquia sancti Basilii, una cum litteris in pergamento cum magno sigillo rubro, exhibente effigiem equestrem, et sericis antiquis ligamentis adjunctis, cujus lectura, tam in sigillo quam in pergamento, non potuit fieri, propter nimiam vetustatem. Cum magno profecto posteritatis detrimento, ex tali lectura, si fieri ea potuisset, verosimiliter intellecturæ nomen ac tempus primi translatoris ac donatoris. Oliverius Vredius, inter Brugesenses hujus sæculi eruditos jurisconsultos nominatissimus, anno 1639 edidit sigilla comitum Flandriæ, insigni Commentario illustrata. Primus ibi equestris occurrit Balduinus, Insulanus a patria, Pius vero a divino cultu dictus, teste Meyero, et ab anno 1034 ad 1057 potitus comitatu. Cum isto aliisque sequentibus conferre si libeat vetus istud, cujus litteræ evanuerunt, sigillum; fortassis ex majori minorive ruditate equi equitisque, haud inverosimilis formabitur conjectura de ipsius sigilli, et rerum hinc pendendum ætate: ego transeo ad instrumentum anni 1187. cujus hic est tenor:

C « In nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen. Anno ab Incarnatione Domini millesimo centesimo octuagesimo sexto, VIII Kalendas Junii, in ecclesia Beati Donatiani Brugis, aperta sunt octo scrinia, in quibus inventæ sunt reliquæ sanctorum quamplurimæ, per manum Philippi Flandrensis et Veromandensis comitis, filii Theodorici comitis, præsentis Florentio Hollandiæ comite, et Gerardo nostræ ecclesiæ præposito; item Gerardo, Insulano præposito; et cæteris confratribus nostris aliisque quampluribus. In uno itaque scrinio, quod sancti Basilii dicitur, inventæ sunt reliquæ, que subscriptæ sunt, veraci testimonio litterarum impostæ.

« Reliquiæ S. Basilii; scilicet ossa.

R. S. Nicolai, os de capite ejus.

R. S. Andreæ.

R. S. Georgii.

R. S. Firmini.

R. S. Martini.

De linteo Domini, unde pedes apostolorum in cœna tersit.

De petra, ubi Christus fuit, quando jejunavit XI diebus.

R. S. Radegundis.

De S. Silvino, costa una, dens, et digitus unus.

R. S. Sebastiani, de costa ejus.

S. Petri,

S. Mariæ.

S. Joannis,

S. Vedasti.

De S. Folquino, costa una, et digitus unus.

R. S. Petri, S. Joannis, S. Vedasti.

R. S. Cosmæ. S. Peregrini.
 De veste Innocentium. De ligno Domini.
 De S. Theodoro. De barba S. Amandi.
 R. S. Pauli, S. Remigii, S. Petri. De monte Calvariæ. De brachio S. Odulphi.
 S. Bartholomæi apostoli. S. Agnetis virginis.
 De columna, ubi fuit Dominus flagellatus. De concha, unde lavit pedes apostolorum.
 R. S. Mariæ, S. Petri, S. Pauli. R. S. Gregorii, S. Germani, S. Simplicii.
 S. Andreae. S. Remacli.
 R. S. Jonæ prophetæ. R. S. Cæcilie digitus.
 De ligno Domini. S. Berthæ.
 R. S. Bertini. S. Audomari.
 S. Scholasticæ. S. Felicii papæ.
 De oleo quod benedixit S. Benedictus. De petra, super qua Dominus stetit.
 R. S. Pauli, S. Cyriaci martyrum. S. Hippolyti mart. S. Gengulphi mart.
 S. Pancratii mart. S. Sabinæ virg.
 S. Odulphi. S. Gerulphi.
 S. Maximi. S. Quintini.
 S. Machuti. S. Idebergæ.
 S. Martini. S. Gregorii.
 De præsepe Domini. De virga Aaron.
 R. S. Jacobi apostoli. S. Marcellini et S. Geminiani,
 De capillis S. Christophori. De capillis apostolorum Petri et Pauli.
 SS. Mathiæ et Andreae. R. S. Felicitatis.
 S. Joannis evangelistæ. Brachium S. Severiani.

Hæc autem Philippus sigillo suo muniri præcepit.

A tergo inscriptum erat eodem caractere RELIQUIÆ: et additum recentiori manu, VISITATÆ 1486. » Quid autem septem aliis scriniis contineatur, vel quid iis postea factum sit, Brugensibus examinandum relinquo.

De alia reliquiarum sancti Basilii visitatione, et depositione in ornatiorem capsam, testatur registrum Actorum capitularium præfatæ ecclesiæ Sancti Donatiani Brugensis, notatum F folio 246, pag. versa 51: cujus hoc est extractum: « Die XVIII mensis Aprilis, anno 1463 supradicto, conclusum fuit per dominos capitulum, quatenus dominus suffraganeus R. D. episcopi Tornaci, accepta licentia ab eodem domino episcopo, transferat, quam rectius melius, sacras reliquias sancti Basilii, et alias in veteri capsâ existentes, et eas reponat in novo feretro, ex auro et argento ob hoc fabricato. Quæ quidem translatio facta fuit anno ab incarnatione Domini 1463, indictione XI, mensis Maii die vero penultima, pontificatus sanctissimi in Christo

A Patris et domini nostri, domini Pii divina Providentia papæ II anno quinto, in hac ecclesia Sancti Donatiani Brugensis, scaffaudo bene carpentato, ante doxale; et sacrosanctæ reliquiæ inferius designatæ, nuper ex quadam vetusta capsâ, in qua diu ab antea, videlicet de anno Domini 1486, VIII Kal. Junii, Philippo Flandriæ et Veromanduzæ comite, Theodorici comitis Flandriæ filio tunc regnante reverenter exstiterant collocatæ, a casu disrupta, extractæ fuerunt per reverendum in Christo Patrem, D. Guilielmum Vasoris, sacre theologiæ professorem, de ordine Prædicatorum, episcopum Sareptanum; ad hoc a reverendo in Christo Patre et Domino, D. Guilielmo episcopo Tornacensi loci diocæsano, speciale mandatum habente, translatae,

B et in novo feretro, S. Basilii autulato, in illustrissimorum principum dominorum, Philippi Burgundiæ, Lotharingiæ, Brabantæ, et Limburgiæ ducis; ac Flandriæ, Arthesii, Burgundiæ, Palatini, Hannoniæ, Hollandiæ, et Zelandiæ, ac Namurci comitis, Sacrique Imperii marchionis; domini que Frigiæ, Salinarum et Mechliniæ: Caroli comitis Carolesii, ac de Castrolino et de Bethunia domini; ipsius domini Philippi filii legitimi et hæredis: nec non Joannis ducis Clevensis; reverendique in Christo Patris domini Caroli de Borbonio, archiepiscopi Lugdunensis, primatis Franciæ; Ludovici comitis S. Pauli, illustrisque domine Agnetis Burgundiæ, ducissæ Borboniæ, ac Adolphi Clevensis domini de Ravestain, dicti D. ducis Clevensis fratris; ac etiam

C reverendorum venerabiliumque in Christo Patrum dominorum Thoinæ Assanensis, in partibus Angliæ episcopi, de ordine Prædicatorum; Nicolai abbatis de Eekhout, Brugensis; et Roberti Watiniensis, ordinis S. Augustini; necnon Nicasii de Puteo, de Bethunia; Joannis de Vassaya, Sonégiensis; Joannis Vincentii, Casletensis; et Caroli de Campis, Thoraltensis ecclesiarum collegiatarum præpositorum; ac Rolandi scriptoris decani, et omnium fere dominorum, hujus ecclesiæ Sancti Donatiani tunc canonicorum aliorumque vivorum ecclesiasticorum, et populi multitudinis præsentia, reverenter et devote reconditæ et reclusæ. »

Exhinc sequitur eadem enumeratio reliquiarum, nulla addita aut dempta. Ac primum nominantur ossa plurima S. Basilii: quibus postea nihil decessisse, alio forte translatum, non ausim asseverare: cum in ultima translatione non admodum multa ossa reperta sint; nihil autem cæterarum hic rursus nominatarum reliquiarum; specificationem autem harum sequitur nomenclatura canonicorum, quæ translationi huic adfuerunt, videlicet:

Presbyteri.

Joannes Mynheere,
 Victor de Swavenaerde,
 Jacobus Maes,
 Egidius Beversluys,
 Philippus Syron,
 Balduinus Spoel,

Burchardus Kederkin,
Nicolaus Brudimont.

Subdiaconi.

Jacobus de Campis,
Ricardus de Capella,
Henricus de Miret,
Joannes Damiens.

Acolythi.

Carolus Soillot,
Joannes de Ferayé,
Et Jacobus de Purgatorio.

Notarii vero fuerunt,

Joannes Flaming,
Jacobus Juvenis.

Tertia translatio reliquiarum sancti Basilii in novam iterum capsam, eamque argenteam, peracta est hac nostra ætate, anno scilicet 1687; celebritate autem majori, si dignitatem personarum excipias, quæ prioribus interfuerunt. Etenim cæremoniæ omnes adhibitæ sunt, quæ solemnitatem reddere poterant augustiorem, exquisitissima musica intercinente. Orationem Latinam habuit R. A. D. Petrus Maes, ejusdem cathedralis ecclesiæ canonicus; Belgicam, ad conferendam populi concionem, dixit P. Jacobus Mols, societatis Jesu celeberrimus sui temporis orator. Reliqua tibi dabit ipsum, quod ea super re confectum est, publicum illustrissimi domini episcopi, reliquias transferentis, instrumentum.

HUMBERTUS GUILIELMUS, DEI ET APOSTOLICÆ SEDIS GRATIA EPISCOPUS BRUGENSIS, PERPETUUS AC HEREDITARIUS FLANDRIÆ CANCELLARIUS, REGIÆ SUÆ MAJESTATI A CONCILIO STATUS, ETC.

Universis et singulis præsentibus litteras visuris, seu legi auditoris, salutem in Domino. Promotioni cultus sanctorum studiose semper intendimus, scientes Deum omnipotentem in sanctis suis honoratum, sanctorum cultores ad sanctorum in æterna beatitudine societatem disponere, et efficacius perducere. Cum itaque nuper, ex pietate et munifica liberalitate reverendi adm. domini Eugentii de Vicq, decani ecclesiæ cathedralis Sancti Donatiani, absoluto opere novi feretri sacrarum reliquiarum sancti Basilii Magni, Cæsareæ in Cappadocia archiepiscopi et confessoris, singularis patroni, multis retro sæculis in eadem ecclesia cathedrali asservatarum, et piæ venerationi exhibitarum; adm. reverendi et venerabiles domini, prædictus decanus et capitulum ejusdem ecclesiæ, desiderantes pro posse mandare executioni translationem prædictarum sanctarum reliquiarum, ex antiquo in antedictum novum feretrum, nos debita cum instantia requisierint, id fieri cum solemnitatibus et cæremoniis opportunis ad hoc requisitis.

Hinc est quod nos ea de causa, anno Domini millesimo sexcentesimo atque octogesimo septimo, mensis Junii die XIII, pridie festi ejusdem sancti Basilii, sedente in cathedra sancti Petri Romæ Innocentio papa eius nominis undecimo, Leopoldo

A Augusto imperante, et regnante Carolo secundo Hispaniarum rege, Flandriæ comite, accesserimus supradictam ecclesiam cathedralem, ibidemque pontificalibus induti, cum ministris et lumine, præserte clero ac honorabilioribus viris infra nominatis, et frequenti populo, ante summum altare chori ejusdem ecclesiæ, decantato prius hymno, *Veni creator Spiritus*, cum collecta ejusdem, postquam rev. adm. dominus decanus, alta voce, nomine suo et capituli exposuerit, ac nos iterum rogaverit ut dignaremur reliquias prædictas sancti Basilii transferre de antiquo in novum feretrum; jussimus ad nos afferri antiquam capsam seu feretrum dictarum reliquiarum sancti Basilii, ante nostrum adventum in mensa a latere evangelii expositum: quod prævia diligenti visitatione reperimus debite ocllusum. Apertoque de mandato nostro dicto antiquo feretro, reperta fuit in eo parvula cistula lignea, rubro depicta, vinculis ferreis bene oclusa; in qua reperimus tria ossa, nempe magnam partem spinæ dorsi, cui affixa est schedula pergamena, in verbis continens, **RELIQUIÆ SANCTI BASILII ARCHIEPISCOPI**; et duo alia, simul involuta gossypio, et obducta albo serico Damasceno, cum litteris in pergameno, cum magno sigillo rubro, exhibente effigiem equestrem, et sericis antiquis ligamentis adjunctis: cujus lectura, tam in sigillo quam in pergameno, non potuit fieri, propter nimiam vetustatem. Dictaque ossa, discoperta et integre inventa, omnibus præsentibus veneranda exposuimus et exhibuimus: ac prædictas reliquias, in corporali alio mundo simul junctas, decenter manibus nostris involvimus, et in præsentia nostra in eodem corporali consui curavimus filis byssinis: ad quas eosdem reverendos admodum ac venerabiles dominos de clero ejusdem ecclesiæ, aliosque notabiliores præsentibus, tam ecclesiasticos quam sæculares, ad osculum ante summum altare prædicti chori per ordinem admisimus. Postmodum omnes easdem reliquias, dicto corporali inclusas, in novo serico cæreuleo filis sericis ejusdem coloris involvimus. Denique idem involucrum inclusimus novæ cistulæ, ab extra affabre depictæ, et superius inscriptæ rubro colore: **RELIQUIÆ SANCTI BASILII MAGNI, TRANSLATÆ XIII JUNII 1687**; et ab intra copertæ satino cæreuleo (quam prævia juxta præscriptum Pontificalis Romani, cum prædicto novo feretro majori argenteo, benediximus) una cum præsentibus nostris litteris, prædicto pervetusto illi pergameno transfixis, inter duas culcitræ ex sativo cæreuleo ab utraque parte factas, ac copia per nos authenticata et sigillata cujusdam testimonii anni millesimi centesimi octogesimali sexti VIII Kal. Junii; qua patet, per Philippum, filium Theodorici comitem Flandriæ, in præsentia Florentii comitis Hollandiæ, Gerardi præpositi Sancti Donatiani, item Gerardi præpositi insulani, et reliqui cleri ecclesiæ Sancti Donatiani, prædictas reliquias sancti Basilii Magni, allasque complures fuisse visitatas debitis cæremoniis, et sigillo ejusdem comitis Flandriæ,

adjuncto, apposito antedictæ novæ cistulæ sigillo nostro, ab utroque latere in cera rubra.

Acta fuerunt hæc in choro sæpe dictæ ecclesiæ cathedralis Sancti Donatiani Brugis, anno, mense, et die, quibus supra, præsentibus in eadem solemnè translatione admodum reverendis et venerabilibus dominis, videlicet nobili domino Eugenio de Vicq, J. U. L. prædictæ ecclesiæ decano; D. Joanne Pinckel, S. T. L. archidiacono; D. Jacobo de Crits, cantore; D. Joanne de Blissy, S. T. L. archipresbytero; D. Joanne Francisco de Baillencourt, J. V. L. nobili D. Joanne van Volden, J. V. L. D. Francisco van Torre, D. Claudio Agretti, J. V. D. nobili D. Roberto Alexandro de Haynin, J. U. D. Alberto Claysman, J. U. L. nobili D. Carolo Triest, J. U. L. D. Henrico Mortel, D. Joanne Bapt. Besète, J. U. L. D. Nicolao Rosignol, D. Gaspare Gelaon, D. Theodoro Benoit, nobili D. Alexandro van Volden, J. V. L. D. Carolo Alexio de Baillencourt, J. V. L. D. Joanne Bapt. vanden Bogaerde, D. Ludovico Collaert, D. Petro Maes, J. V. L. nobili D. Guilielmo Josepho Alverado y Braccamonte, nobili D. Jacobo Francisco de Aranda, J. V. L. D. Petro Stalpaert; canonicis, presbyteris ac reliquo ejusdem chori clerico; necnon adm. reverendis et venerabilibus dominis, DD. Placido Ockerhout, et Martino Colle, S. Andræ et Dunensium respective abbatibus; D. Judoco Ranst J. V. L. et decano ecclesiæ cathedralis S. Bavonis Gandavi; reverendis patribus Carolo Claesman et Jacobo Mols, presbyteris Societatis Jesu.

Præsentibus etiam aut invitatis prænobilibus, generosis ac honorabilibus viris DD. excellentissimo domino Procopio de Lalein, ex comitibus de

A Hooghstrate, comite de Renebourg, a consilio militari suæ majestatis et superintendente militiæ provinciæ Flandriæ; nobili D. Ferdinando Augustino de Vicq, toparcha de Meulevelt et Desnarreis, civitatis Brugensis sculteto; nobili D. Francisco Nans, Toparcha de Meetkerckhove, Brugensium burgimagistro primario; nobili D. Claudio de Corte, Brugensium burgimagistro secundario; nobili Christophoro van Volden, primo Brugensium graphiario; nobili Philiberto van Volden, toparcha de Creugert, Franconatensium consule primario; nobili D. Nicolao d'Heere, Franconatensium consule; consultissimo domino Jacobo de Steenberge, Franconatensium graphiario primario; generosissimo viro D. Ambrosio de Præcipiano comite de Soye, regis suæ majestati a consiliis bellicis et militiæ præfecto; generosissimo viro D. Alberto de Mero-de, comite de Wattou et Thian, tribuno legionis pedestris præsidii Brugensis, nobili Jacobo de Croonendale, vice comite de Vlieringe, toparcha de Breethaut; nobili D. Philippo Alberto de Vicq, barone de Cumtigh, toparcha de Vissennacq; nobili D. Joanne Carillo, toparcha de Cauwerbourg; nobili D. Carole Gillon, toparcha de Snellegem; et in præsentia plurimorum reverendorum atque honorabilium utriusque ordinis virorum. In quorum omnium fidem ac testimonium has litteras propria manu signavimus, necnon majori nostro sigillo, et secretarii nostri signatura, communiri jussimus.

C H. G. EPISCOPUS BRUGENSIS.)
Infra, de mandato illustrissimi ac reverendissimi
Dñi episcopi præfati.

Brouckmans secretar. 1687.

DE VITA S. BASILII APOCRYPHA,

Et sancto Amphilochio episcopo Iconiensi perperam imputata.

Quemadmodum nemo curavit sancti Gregorii Nazianzeni Vitam scribere, tum cum adhuc recens esset actorum ejus memoria; sed primus Gregorius quidam presbyter sæculo circiter x id opus assumpsit, tam infeliciter, ut ejus scriptio indigna sit visa quæ apud nos recuderetur, sic neque sanctus Basilii scriptorem ætatis propinquæ et idoneæ scientiæ reperit; sæculo autem viii vel ix, prodiit aliquis, vel ficti nominis Amphilochius, ausus aliquid tam digno argumento parum conveniens: cui tamen postremis his sæculis magnam auctoritatem contulit S. Amphilochius, Iconiensis episcopus ipsique sancto familiarissimus, facilius creditus Basilii vitam scripsisse, quia hujus encomium aliquod, quod supra nobis Prologi loco fuit, reliquisse posteris sciebatur; omni haud dubie fide dignissimum. Decepit ea res plerosque sequioris ævi scriptores,

D puta S. Noikerum in suo Martyrologio, ut dixi Comm. pr. n. 7; Siebertum Gemblacensem, in *Catalogo illustrium scriptorum*; Petrum episcopum Equilinum, in *Catalogo sanctorum*, lib. ii, cap. 28; Vincentium Bellovacensem, in *Speculo historico*, lib. xiv, cap. 78, 79 et 80; S. Antoninum, parte ii, tit. 9, cap. 5, § 8; Sixtum Senensem, lib. iv *Bibliothecæ sanctæ*, omnes a Rosweido citatos ad *Vitas Patrum* pag. 162; omnibus autem prævit Ursus, S. R. E. subdiaconus, Vitæ illius interpres sæculo ix, ut mox dicitur.

2. Istitamen omnibus cautior Baronius, efflorescente paulatim critices majoribus neglectæ studio, in *Notis ad Romanum Martyrologium*, ii Januarii ait: « Exstat Amphilochii nomine scripta Vita Basilii, quæ tamen, ex prudentiorum omnium sententia, alterius cujuspiam potius quam Amphilochii »

chii, æqualis Basilio, esse putatur; cum aliqua illic habeantur, quæ illi minus convenire videntur. » Et in *Annalibus* ad an. 378, « quæ Amphilochoii falso nomine fertur *Vita Basilii*, haud digna satis habetur quæ eruditorum auribus ingeratur; nisi adeo sint perspicaces, ut in iis quæ sint vera a falsis disquirere ac secernere valeant. Complura enim ibi vera esse, inficias nemo iverit; ut ea præsertim, quæ ab ambobus Gregoriis, Nazianzeno atque Nyseno, necnon ex Ephrem esse noscuntur accepta, vel ab Helladio mutuatus est auctor. » Hactenus Baronius: cui, ut assentior, vera esse quæ a pseudo-Amphilochio ex auctoribus idoneis translata sunt in Vitam istam, ita vel inde patere existimo, hæc Amphilochoii non esse; cum autem aliorum, quæ in illa narrantur, falsitas regegi facile possit, consequens erit nihil in ea esse Amphilochoii. Unde merito Bellarminus *De script. eccles.* in *Amphilochio* ait: « Exstat, quidem, sub nomine Amphilochoii, *Vita S. Basilii Magni*, sed haud dubie falsa vel supposititia. » Rationes deinde profert, quales nos suo quasque loco expendemus.

3. His omnibus perpensis mirari mihi liceat eum Godefrido Hermantio, hoc etiam sæculo inventum esse virum eruditum, qui vellet pro Vita ista Amphilochoio vindicanda apologiam scribere; nempe R. P. Franciscum Combessium. Hic tamen ita defendendam illam suscipit, ut fabulis interpolatam fateatur; in quo forsitan re ipsa non dissentit a Baronio. Etenim cum retulisset auctores, inter se hæc in causa dissentientes, quos et nos supra retulimus, sic proseguitur: « Ego, ut paucis dicam, arbitror, potuisse viros eminentissimos, majori reverentia habere *πραγματειαν*, tot jam sæculis et apud doctissimos obtinentem; nec, quia quædam vel in re, vel in modo et circumstantiis offendeant, totam repudiare et auctori impingere, eoque accusare falsi, falsoque assumpti tanti nominis, quo ipse mendacia coloraret. Forte enim non pauca defendi potuerint: quædam ostendi vitiosa ab antiquariis, et tum conjectura, tum ex fide codicum restitui; ut vix pauci nævi restaverint, si tamen, nævi; quibus tam grande corpus, tamque grandis ævi, tot præcipue tritum manibus, quandoque etiam impolitioribus, haud facile caruerit. Vita est Patris monachorum in Oriente, quam innumerabiles ascetæ, majori quandoque pietate quam scientia exscripserint; cui proinde suum aliquid ascripsisse possint; ut non ea forsitan puritate ad nos venerit, quæ fuit ab Amphilochoio edita, sive phrasim spectemus, sive ipsam rerum narrationem; quæ minus continua, multisque discretis titulis, non ita cohærentibus, nisi castigata manu calamoque, ascititia aliqua et *πληρωματᾶ*, non respuerit. Plura sane et pleraque æquus lector, assuetusque Amphilochoiano stylo, non indignum Amphilochoio deprehenderit; in primis usum illum Scripturæ facilem, pia devotaque allusione; qua neque historiam texens, stylumque omnino

PATR. GR. XXIX.

planum et simplicem affectans, abstinere potuit. Plura subinde explicando litteram, nullius tamen præjudicio. » Hæ Combessii rationes postmodum expendendæ erunt: interim, cum fateatur Acta ista qualiacunque a monachis, per quorum manus transierunt, fabellis interpolata esse; qua in re, quæso, dissentit a Baronio? qui monet, in iisdem Actis vera a falsis discerni debere. Erit itaque operæ pretium rursus qualemcunque Amphilochoium, seposito omni præjudicio, examinare; ut quæsitæ cum omni sinceritate veritas inveniri possit

4. Ursus S. R. E. subdiaconus, qui Græcam istam *Basilii Vitam* primus Latinitate donasse scitur, vixit temporibus Anastasii Bibliothecarii. Exstat enim, teste Rosweydo, Romæ in bibliotheca Vallicellana codex ms. qui continet Vitam illam per Ursum; ex eoque exemplar suum, aut saltem priora octo capita, cum præfatione Rosweyodus accepit. Continet præterea præfatus codex miracula quædam sancti Basilii, quæ creduntur ab Helladio episcopo Cæsarensi conscripta, in Latinum pariter versa ab Anastasio Bibliothecario; hujusque ibidem legitur Præfatio ad Ursum supra memoratum: vixit autem Anastasius Bibliothecarius sub Nicolao I, qui sedit ab anno 858 ad annum 867. Vix Ursus Vitam Amphilochoianam elucubraverat, cum illico, ut credibile est, a pluribus, præsertim monachis, requisita est descriptaque: a quibusdam etiam in compendium redacta, ab aliis ad formam lectionum in ecclesia recitandarum aptata; nonnullis mutatis, additis, ommissis, qualia habemus exemplaria ex bibliotheca Vallicellana duo, ex Casinensi unum, omnia scripta characterem Longobardico. Vallicellana utrumque Prologo caret, eum tamen quem Ursi interpretationi a se editæ, Rosweyodus præfixit, ipse accepit ex eadem bibliotheca Vallicellana: sed et utrumque ms. in multis est ab editione Rosweydiana diversum. Exstat igitur et tertium in eadem bibliotheca Ursianæ versionis exemplar, quod Rosweyodus ex eoque Surius typis vulgarunt, addita interpretis Præfatione

5. Casinense exemplar Prologum habet Ursi subdiaconi, omnino alium ab eo, quem Rosweyodus edidit, dignum hic dari; eo quod videatur genuina Ursi scriptio esse, præ Rosweydiana, et quod mentionem faciat ejus, cujus rogatu ipsam Vitam dedit Latinitati, scilicet Gregorii II ducis Neapolitani, de quo, apud Ughellum t. VI, c. 113, Bonitus subdiaconus ait, quod fuit « nepos et proles, frater et pater Parthenopensium ducum. » Is itaque sic habet: « Incipit Prologus in Vitam sancti Basilii archiepiscopi et confessoris. Postquam Lucifer ille procax de cœlesti gloria demersus est, et invidiæ stimulis incitatus, de paradisi amœnitate, per sævissimum anguem, protoplastum expulit; veluti stomachus languens vitales fastidit dapes, ita omne genus humanum cœlesti atque intellectuale convivium ignorabat. Sed pius ille sator atque redemptor humanæ miseræ condoluit pio affectu, et de colis per vir-

ginea viscera in convallem hujus mundi descendit : ac humanum genus, quod olim æmulatoris dolo deceptum fuerat, coæterno Deo Patri reconciliare cupiens, incontemplabilem ignem sancti Spiritus misericorditer accendit : de quo nimirum igne primitus valde conflagrati sunt sancti prophetæ, post illos sancti apostoli, martyres, confessores, virgines, et omnes utriusque sexus sancti, qui usque ad metam carnis, pro ejus dilectionis ardore, ipso duce, viriliter dimicaverunt : de quibus nimirum agminibus sanctis Basilius exstitit sanctus, qui sine effusione sanguinis martyr effectus est. Cujus vitam et præclara miracula, cogis me Ursum, omnium Christianorum ultimum infimumque sacerdotem, o Gregori clarissime, filius atque nepos, frater patruusque ducum : nec non et loci servator Neapoleos, quo de Attica in Latinam linguam transferam, et in gremio sanctæ matris Ecclesiæ fidei famine consignem.

6. c Nos vero animadvertimus nostram inertiam et multo magis peccatorum pondere titubamus, ne sub tanto onere succumbamus; et tam sancto et admirabili viro magis ridiculum quam laudem proponamus. Sed tu, clarissime, cum nos renitentes multumque repugnantes conspicias, ais, quia Dominus ab initio non cum philosophis, nec rhetoribus tragicisque, nec cum physicis locutionem, sed cum rusticis ac piscatoribus et idiotis orationem habuit; et multo magis puritatem spiritus prospectat, quam dialecticorum rhetorumque tendiculas ac phalerata commenta. Nos vero ubi vestrum affectum consideravimus, tandem, magis vi quam sponte inclinati, perreximus ad dominum Nicolaum, præsulem peritissimum Græcorum atque philosophum, et secundum vestrum votum de Græca in Latinam linguam fideliter, quod injunxeratis, transtulimus. Humiliter ergo veniam a lectoribus postulamus, ut quidquid ineptum invenerint sagacius corrigant, et ignoscant ætati puerili fragilitatque humanæ, et magis obedientiæ, quam audaciæ temeritatis ascribant. Attamen si quis garrula voce in clamationem proruperit, indicet prius ipse nobis, quis unquam, fuit tanti ingenii, et quis tam

A amplo fame præpotens, aut tam profusa facundum loquacitate, ut sermonem valeret reddere sermoni (sicut nos, non sponte, sed inviti fecimus), et non omnes vires grammaticæ artis suffocaret : quando et ipsi qui gesta sanctorum conscripserunt, magis sensus quam verba scripsere, sicuti majores nostri referunt. Interea obnixè quæsumus, ut fidem dictis adhibeatis, per omnia credentes, quia veraciter talem illam transtulimus, qualem illam scriptam ab Amphilochio præsule Iconiensis, qui magnæ auctoritatis est, in Græcorum commentis invenimus. Credere vero ne dubitetis, quia in illa invenietis animæ ferculum, et galeani clypeumque, quem vestro hosti opponatis, et illo devicto, summum Regem facie ad faciem videatis; adjuvante utique ipso, cui :

*Arcibus in summis una est cum Patre potestas;
Par splendor, communis apex, sociale cacumen,
Æquus honor, virtus eadem. sine tempore regnum;
Semper principium, sceptrum jure, gloria consors,
Majestas similis, per omnia sæcula sæculorum. Amen.*

7. Hactenus Ursus subdiaconus : cujus interpretationem parum exactam esse queritur Combefisius, nescio an dicendus ipse exactus magis. Obscuriori certe ut plurimum phrasi utitur : contextum tamen ampliorem præfert; quia hunc vel integrum Ursum non habuit, vel quædam minus credibilia sponte prætermisit. Novam ego versionem darem, si eam auctor mereretur. Nunc, cum ostendere velim, esse Vitam omnino apocrypham, et Combefisium eam excusare volentem refutare; æquum est ut novam ipsius versionem sequar, omisso tamen textu Græco : qui, dum apud ipsum columnatim impressus legi potest, exiguo fructu auget molem operis. Si quæras cur scriptura tam apocrypha non contemnatur ac prætermittatur tota, sicut prætermissa est Vita Nazianzeni, de qua præfatus sum, causam esse intelligas plurimum rerum narrationes, passim ex hac Vita descriptas ab auctoribus, quas examinari distinctius, solidiusque refutari puto rei litterariæ interesse : quapropter adnotationes etiam et censure prolixiores erunt, quam alias mereretur fictio tam palpabilis.

VITA APOCRYPHA

Interprete R. P. Francisco Combefisio ordinis Prædicatorum.

PROLOGUS.

Charissimi, non fuit absonum, ut devoti filii super paterno obitu contristarentur; utque justas ei lacrymas indulgerent, quod omnes (1) hactenus of-

(1) Quandiu, quæso, duravit hic luctus? Si Vita hæc ab Amphilochio scripta est, oporteret saltem

D ficiose egimus. Enimvero postquam luctus caliginem, sicut scriptum est, excussimus, et ad gratam supplicationem, universorum Domino, vero Deo nostro Christo rependendam, paribus studiis exci-

per triennium durasse; scripta quippe est post funebrem orationem, cujus infra auctor meminit, di-

tati sumus; operæ pretium duximus, tum illustrem vitam, tum vera magnaque pastoris nostri et doctoris Basilii miracula (ut ne diutino tractu temporis profundæ oblivioni tradi ea contingat) scripto consignare. Cum enim tres sacratissimi divinique viri, Gregorius (2), inquam, theologia clarus; alterque et ipse Gregorius, urbis Nyssæorum decantatus episcopus (3); nec non eremi præfectus beatissimus Ephrem, aliique, aliis aliisque epitaphicis sermonibus tanti viri memoriam illustraverint; visum est et mihi, tanquam abortivo, ut cum Apostolo loquar (a), ubi præ manibus accepissem, quæ utrique illi magni viri narratione fuerant prosecuti, supplere quæ deessent. Debitum representando, pro devoti filii ratione; et velut qui, ut existimatis, ab initio assectatus, accuratam notitiam (4) acceperim. Novit enim, novit etiam nubes solem tegere; longaque corporis successio (5), bonas facile narrationes, oblivioni tradiderit.

Quod igitur magnus ille mundoque quam celebris Basilii, Pater noster, absens esset, sapientissimus ille pontifex, ille cœlestium virtutum sodalis, clarus sermone penetrabilisque, magister Ecclesiæ, solida rectorum dogmatum columna, is (6), inquam, qui sapienter hominum mores instituit, qui rerum naturam enucleatius explanavit, qui infensissimum Trinitatis Julianum Apostatam suis precibus prostravit; qui Valentis os blasphemum obstruxit; qui Arianorum pravam doctrinam hæresimque perspicue

A expugnavit; qui Christianorum sanam fidem dilucide stabilivit. Dux ille princepsque sapientissimus gentis sanctæ, pastor acceptabilis populi, Ecclesiæ regale sacerdotium, Christi ovium varius aries, divinæ fidei magister inclytus; magnis et vivus et post obitum miraculis clarus; post conscitam, ut dictum est, Juliano Deo odibili, ejus precibus mortem; illi, inquam, qui cornu in altum extulerat, et adversus Deum locutus fuerat iniquitatem; cujus (7) avus Valens, indigne purpuram imperialem suscepit, Arianorumque pravo dogmati patronus fuit, ad illustrem nostram Cæsareensem metropolim, una cum pastore urbem subversurus venit. Ut autem res gesta sit, et quam ob causam, non est præsentis temporis narrare. Sed ad propositum redeamus, ejus ab utero ad finem usque virtutes prosecuturi.

CAPUT I.

Adolescentia Basilii et studia Athenis. Eubuli philosophi conversio.

Basilii solus in terra, æquali claruit tum vita, sermonum ornatu eruditioneque decora, tum sermone ac vi dicendi, doctrinaque vitam exhilarante sapientia divina: qui Christo dedit omnia, animam, corpus, sermonem, manus; propter quod etiam errorem gentilium, velut aranearum telas, dirupit. Hic septem annorum factus, litteris imbuendus a parentibus traditur (8). Cum autem quinquennio operam doctrinæ artisque præceptio-

ctam a Nazianzeno: illam autem ipso non n. tertio a morte Basilii anno pronuntiavit. Quin imo, si ab Amphiloquio scripta hæc Vita est, scriptam esse oportet post aliam suam orationem, quam in festo Circumcisionis Domini eodemque sancti Basilii, de eodem sacratissimo mysterio eodemque sancto habuit; in qua cum præclaras Basilii virtutes perstrinxisset, ita prosequitur: « Hæc, inquam, omnia sacris divini Gregorii sermonibus abunde arbitrator ac sapienter tradita; supervacaneumque existimavi longiori in præsentiarum oratione disserrere. » Cur, amabo, si Vitam Basilii Amphiloquius, ante hanc orationem habitam, scripserit; cum mentionem Gregorianæ orationis faceret, nullo verbo addidit, se quoque de Basilii Actis scripsisse, quod maxime conveniens et opportunum temporis orationique videbatur? Dicendum itaque erit auctorem, post festum Circumcisionis et pronuntiatum Basilii encomium, ad hujus Vitam prolixiore in scribendam accessisse, ideoque ejus mentionem non fecisse. At eo casu oportebit luctum Basilii funebrem, a quo desumitur exordium, per quinquennium durasse: quod paradoxum est. Et qui potuit a tali luctu versus Amphiloquius orationem exordiri, tanquam in eam usque diem durante; cum multo ante, in oratione de Circumcisione, quasi omnis doloris oblitus, hæc læta verba palam usurpasset: « Nos interim divini Patris memoriam hodie honoremus canticis, divinitusque inspiratis laudibus magistri virtutes condigno prosequamur plausu. » Hinc itaque patet, exordium hoc Amphiloquio inepte affectum.

(2) Excusat se Nazianzenus initio orationis 20, quod « multo serius quam tempus postulabat, ac post multos alios, qui res Basilii privatim publice laudibus ornarunt, » ad eum laudandum accesserit. Quia vero hoc loco mentionem facit Amphi-

C lochius Nazianzeni de Basilio scribentis, intuli supra, ante hunc illum scripsisse, ex quo reliqua sequuntur absurda.

(3) Videtur hic de vita functo loqui auctor, cum tamen verus Amphiloquius paucis mensibus Nysseno supervixerit; quod si hic ultimis vitæ mensibus scripserit, oportebit eum quatuordecim annis post Basilii mortem scripsisse, quod male cohæret cum præfationis initio.

(4) Potuitne magis accuratam habere notitiam pseudo-Amphiloquius, quam Nazianzenus aut Nysenus? Potuitne Nazianzenus aliquid gravioris momenti præterire?

(5) Potuitne longa temporum esse successio, inter Basilium et Amphiloquium, qui coevi fuerunt?

(6) Hæc et quæ sequuntur, videntur magna ex parte e *Menæis* desumpta, vel hæc inde aucta sunt.

D (7) Græce Οὐάλης ὁ τοῦτου θεῖος. Ursus subdiaconus, primus Amphiloquii interpres, hæc omisit, vel quia minus intellexit, vel quia manifestum agnovit errorem. Avum vertit Combelisius. Verum θεῖος avunculum potius vel patruum significat. Deinde idem Combelisius conjectando interrogat, an natura talis fuerit, saltem ex matre? At ego pariter dubitando interrogo, qua ratione Basilina, Juliani mater, filia ut soror fuerit Valentis, ut hic sensu saltem aliquo θεῖος dici possit. Sed confugit Combelisius ad sensum metaphoricum, dicitque, Valentem Juliani avunculum aut avum vocari, non quia eum affinitatis aut consanguinitatis gradu, sed quia malitia et in Christiano sævitiâ præcessit. Verum quo exemplo monstrabitur talis metaphora in usu unquam fuisse? Ego existimo inscitiam pseudo-Amphiloquii hinc argui manifeste.

(8) Quibusnam vero traditus est a parentibus? Non alios præceptores in pueritia et adolescentia Basilii habuit quam parentes suos; ut ex

(a) I Cor. xv, 8.

nibus posuisset, nec in eis molliorem se exhibuisset, plurimum scientiæ philosophicæ fructum, naturæ et ingenii facilitate, consequitur.

Relicta igitur postmodum patria (erat enim Cappadox genere), eloquentiæ matrem Athenas (9) petit; multaque cum castitate, tum continentia et sobrietate ornatus, profanæ et Græcicæ sapientiæ præceptorem adit, Eubulum nomine (10); sicque seipsum disciplinis tradidit, ut esset tum præceptoribus, tum condiscipulis admirationi. Fuerunt enim studiorum socii Magnus Gregorius, factus Nazianzenus episcopus (11), qui et annis circiter duodecim apostolicæ sedis (12) gubernacula tenuit; Julianus quoque, non ita pridem Christianus (13), et Libanius (14). Sic autem omnibus admirabilis vir posuit in corde suo non sumere panem et vinum (15), donec assistente superna Providentia, divinæ sapientiæ arcana penetraret. Commoratus autem in disciplinis annis quindecim, cum Græcicam omnem sapientiam ad finem decurrisset, astronomiamque et geometriam, ac optima quæque collegisset, ac nec iis tamen ullo modo omnium Creatorem (16) invenire posset; quadam nocte vigilantis divinus splendor inlit, ut cujusque religionis scripturam percurreret (17). Surgens ergo profectus est in Ægyptum, et accedens ad quemdam archimandritam, Porphyrium nomine, petivit sibi dari libros sacros, quibus divina dogmata perdisceret. Porro

ipsius Nazianzeni testimonio dicitur in *Vita*, num. 9 et 10.

(9) Non recte saltem Athenas petit, hæsit enim aliquandiu Constantinopoli. Nec credibile est, duodennem patria excessisse, quod tamen hic affirmari videtur.

(10) Eubulum a nullo alio inter Athenienses doctores numeratum reperio, nedum inter Basilii magistrorum.

(11) Gregorius Nazianzenus a patria, non ab episcopatu dictus, ordinatus quidem fuerat episcopus Sasimorum, sed titulo tenuis; patris autem sui vicarius duntaxat Nazianzi, venit inde Constantinopolim, labenti Ecclesiæ subventurus; ubi fidem orthodoxam in sua *Anastasia* resuscitavit; episcopalem vero thronum non nisi paucis mensibus insedit. Neque error tam gravis in Amphilochio excusari potest, *Meneorum* auctoritate, quam affert Combelsius. Quamvis ea die 30 Januarii, duodecim Constantinopolitani episcopatus annos Gregorio tribuant, potuerunt eorum auctores errare, diu post rem gestam scribentes: sed errare in eo non potuisset Amphilochius, tum temporis Iconiensis episcopus, qui pene coram oculis suis omnia spectavit, quæ circa episcopatum Constantinopolitanum gesta sunt a Gregorio. Itaque vel pseudo-Amphilochius errare *Menæa* fecit, si prius scripserit; vel si serius, errorem ex *Menæis* in sua scripta retulit.

(12) Cathedræ apostolicæ nomine hic intelligitur Constantinopolitana, quatenus S. Andreas apostolus Byzantinam Ecclesiam fundasse creditur; sed quia hæc opinio, ignota priscis sæculis, non nisi diu post fundatam Constantinopolim credi cepit, pseudo-Dorothei commentario nixa, uti ostendit Janningus 4 Junii § 5 et 6 de S. Metrophane, ante quem nullus probatur episcopus Byzantii fuisse; apparet hæc non esse Amphilochii; idemque probat gravissimus error, ea in cathedra cou-

A hoc consecutus, mansit illic, sese oblectans meditatione divinorum eloquiorum, aqua et oleribus vitantans. Anno autem integro ibidem commoratus, verbumque veritatis fide considerans, intelligensque quod illa, si eam velimus scrutari, fluctuet, petivit se dimitti Hierosolymam voti causa, ac ejus loci inspecturum miracula. At ille, apprecatus bene, dimisit eum.

Rediensi autem (18) ubi Græcorum philosophia fuerat institutus, cepit verbis flectere multos philosophos, Christoque multitudinem gentium, demonstrata eis salutis via, offerre. Quæsivit autem et præceptorem suum Eubulum (is enim dux verbi et eloquentiæ præses erat), quo in laborum ipsius remunerationem, inculpatæ eum fidei admove- B tentaret; sic plane, ut eo rectam ad fidem currente, ceu magistrum sequerentur quotquot philosophi in eam concessissent. Cum autem in omnibus eum scholis requisisset, offendit in suburbio quodam disputantem, sociis quoque aliis philosophis: nihil enim aliud studebant, quam ut dicerent et audirent aliquid novi.

Cum ergo dissereret, instans imminensque Basilii, ipsum corripuit. Tum aliquis eorum qui erant cum ipso, ad eum: « Corripuit te quidam, o philosophe » At ille: « Vel Deus, vel Basiliius. » Cum ergo eum agnovisset, eosque qui aderant dimisisset, mansit cum Basilio, ac tres dies jejuni perse-

C cedens Nazianzeno annos duodecim, qui Constantinopolitanæ Ecclesiæ curam ut summum triennii gessit.

(15) Melius, saltem quoad ad historiam, vertit Ursus subdiaconus, apud Rosweydam, dicens quod Julianus, ad breve tempus, Christianus fuit

(14) Libanius, nec condiscipulus, nec magister Basilii fuit Athenis: sed aliqua inter eos Constantinopoli intercessit familiaritas.

(15) Si solum dixisset, « non sumere vinum » tolerabile foret; potuisset enim aqua sola et pane vitam sustentare: verum cum panis usum, sustentationi tam necessarium, excluserit, videtur propositum istud seu votum tam indiscretum fuisse, ut in Basilium cadere non potuerit.

(16) Perabsurde fingeretur hic Basiliius, cum Athenis esset, omnium Creatorem ignorasse: quippe qui prima fidei mysteria, ut in *Vita* ejus, capite 1, dicitur, et a Macrina avia sua, et a matre Emmelia puer dicerat, nec unquam immutaverat. Quapropter sic Combelsius locum explicuit, ut in profanis scientiis nihil invenerit, quod ad Dei cultum perduceret, quamvis Creatorem omnium non ignoraret.

(17) Ursi interpretatio habet, « ut nostræ religionis Scripturam percurreret: » sed ad hoc opus non erat ut abiret in Ægyptum, eam petiturus a Porphyrio archimandrita, necdum aliunde noto: nam illam Athenis sibi comparare poterat, quo cum impio Juliano ad legendos libros sacros accessit; sed et ex domo paterna habere Scripturam poterat, ea enim utebatur Emmelia, ad instruendam Macrinam filiam suam, teste Nysseno in *Vita*.

(18) Peregrinatum se esse in Ægyptum et Hierosolymam, testatur ipse Basiliius ep. 79: sed postea rediisse ipsum Athenas, apparet manifeste falsum, consideranti *Vitam* supra datam.

verantes (19), mutuo conferebant. Interrogavit itaque Eubulus Basilium : « Quæ est definitio philosophiæ (20), Basili? » Qui ait : « Prima definitio philosophiæ, meditatio mortis. » Ille vero admirans ait : « Quis est mundus? » Respondit : « Ille qui est supra mundum. Et quidem dulces sunt mundi sermones, ipse vero mundus vehementer amarus, quando quis eidem animi vitiosa affectione adhæserit : et alia est voluptas corporis, alia naturæ incorporeæ : nec fieri potest, ut simul aliquis utramque habeat : nam nemo potest duobus dominis servire. Cæterum, quantum possumus, frangamus esurientibus scientiæ panem; et eos, qui citra vitium et culpam sunt sine tecto, per virtutem sub tectum ducamus. Quod si etiam viderimus nudam, operiamus, nec domesticos seminis despexerimus. »

Cum hæc dixisset, eique Salvatoris in nos media pœnitentia benignitatem, seu in imagine, parabolice expressisset, tres tabellas pro foribus animi menti proponit : unam quidem supra fores, quæ exhiberet virtutem, nempe prudentiam, fortitudinem, iustitiam, temperantiam; in sinistra vero parte deceptionem; circum ipsam autem intemperantiam, luxuriam, ebrietatem, impudentiam, pigritiam, calumniam, linguositatem, adulationem, et tale quoddam vitiorum examen : pœnitentiam autem decenti habitu, lene ridentem, blandam et mansuetam; adversarios quidem sui populi reprimentem, sed qui necessarii essent. Juxta hanc vero abstinentiam, sagacitatem, modestiam, honestatem, pudorem, humanitatem, ac multorum bonorum plebem. Porro sensus hujus historiæ videntibus quidem cautio est, audientibus vero meliora æmulandi occasio.

« Hæc sane et ego videns admiratus sum, et in hoc ductus sum, Eubule. Sunt quippe in nobis, non imagines neque ænigmata, sed ipsa liquida veritas ad salutem adducens. Resurgemus enim omnes, hi in vitam æternam, et hi in opprobrium et confusione sempiternam; et astabimus ante tribunal Christi, quemadmodum docent nos magniloqui prophetæ, Isaias, Jeremias, Ezechiel, atque Daniel; David item rex, divinusque Paulus; post hos denique ipse Dominus dator pœnitentiæ et remunerator ejusdem, perquisivit ovem perditam; qui cum multis divitiis sinu paterno abstractum filium, iisque luxuriose absumptis postea redeuntem et fame tabescentem, sincere amplexatur; honestans splendida veste, et annulo epuloque opiparo : filio item, qui nihil peccaverat, auctor est, ut ne ferat indigne, sed indulgeat ut fratri. Sic nimia Dominus effusus

(19) Fuisset hæc non parva philosophi inurbanitas si hospitem ad se peregre advenientem, triduum jejunare permisisset. Et quis credat, ab ethnico philosopho, tantum repente conceptum jejunandi desiderium?

(20) Erudite ostendit Combessius, totum hunc Basilii cum Eubulo sermonem, fundatum esse in philosophia Platonica et sacra Scriptura. At ne vel

A bonitate, iis qui venerunt circa horam undecimam, æqualem mercedem tribuit. Donabit et ipse pœnitentibus nobis, et ex aqua et spiritu regenerationem suscipientibus, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparavit Deus iis qui diligunt ipsum (a). »

Eubulus ergo, cum in animum hæc induxisset, ait (21) : « Conemur igitur, Basili, quod tu jubes. Verum hæc quidem ad rationem pœnitentiæ spectaverint, modo autem mihi eloquere, quod nuper percunetabar divinum sacramentum (22), quod nimirum ad urbem Hierosolymorum, quidam illucescere aiunt; forte vero mecum lustrans, alicujus sancti consuetudinem obtinueris. Cæterum ne, Basili, divina dogmata discere cupienti, narrare distuleris. » At ille ait : « Audivi de Jerusalem : nihil vero minus æstimavi quam cœlum : ut neque villam ipsi vicinam nomine Bethlehem, quæ cæcutientium oculorum decussa caligine iisdemque mundatis, ad meliorem vitæ rationem vitamque verissimam, transmutata est. Quod porro unius Dei cultores, antiquiores sint Græcis et universis nationibus, docemus vere ex divinis eloquiis. Nam a primum plasmato homine nomine Adam, ad usque Noe tempora, sub quo diluvium, fuerunt decem generationes, anni MCCCXIII. Pariter quoque a diluvio usque ad Abraham, generationes decem, anni MVIII; Abraham autem erat annorum LXXV, cum ex Mesopotamia transmigravit in terram Chanaan, ubi annis XXV demoratus, genuit Isaac; Isaac autem cum vixisset annos sexaginta, duos progignit filios. Ex iis vero Jacob, annorum factus CXXX, descendit in Ægyptum cum duodecim filiis et nepotibus suis numero LXXV.

« Cum autem Abraham et ejus semen fuisset accola in terra Ægypti annis CCXV, fuissetque multiplicatum, in tribus duodecim censitum est, et in sexaginta virorum millia computatum. Et quidem Levi abnepotes fuerunt Moyses et Aaron, quorum hic quidem sacerdotio prælatus est; Moyses autem ad principatum proventus. Is anno vitæ LXXX mare Rubrum calcat, et educit populum de Ægypto. Floruit hic Moyses temporibus Inachi, qui primus in D Græcia regnavit. Sic sunt Judæi antiquiores Græcis, nec leges habent minus veteres. Quod enim Deum unum colerent et cognoscerent, paterna acceperunt traditione : legislatio autem, post tres dies prophetionis ex Ægypto divina voce datur. Morati autem sunt in deserto annis quadraginta. Sub Jesu principe fuerunt annis XXV; sub iudicibus vero annis

sic mihi persuadent, eum unquam a Basilio prolatum, aut satis apte ad mentem sancti esse confictum.

(21) Lacunam hic magnam implevit Combessius, ex uno antiquiori Regio codice, reliquis desiderantibus describens alteram partem catecheseos.

(22) Baptismum intelligit, quem quidem Hierosolymis vel in Jordane devotionis causa suscipiebant.

cccliv ad usque regnum Saulis, qui primus illi A populo rex creatus est; sub quo, anno primo regni ipsius, magnus David natus est. Similiter ab Abraham usque ad Davidem generationes xiv, anni mxxiv. A Davide autem usque ad transmigracionem Babylonis, generationes xiv, anni mxx. A transmigracione vero Babylonis usque ad Darium, anni xxv. A regno autem Darii usque ad Jesum filium Josedec, anni xlix. A Jesu filio Josedec usque ad Jesum, qui dicitur Christus, anni ccccxxxiv; simul autem computando, secundum seriem temporum, invenimus ab homine primum formato, usque ad Christum, annos mmmmlx.

« Nascitur itaque Dominus Jesus Christus ex tribu Juda, ex semine David, quod spectat ad carnem, sub finem dierum sesquimillesimo anno, xxiv B Augusti imperatoris, mense Decembri, xxv ipsius (23) Indictionis x die sexta. A Christi porro natiuitate, usque ad Constantinum Magnum imperatorem et virum religiosum, fuerunt anni cclix. Cum ergo Judæa gens tanto tempore sit antiquior, quomodo non erubuit Plato, primum et secundum diluuium enarrans? Quondam porro natura nostra, universo totique illi accensebatur: eramus enim et ipsi, in rationalium ovium centenariis comprehensi. Postquam vero una illa ovis, natura nostra, serpentis fraude, cœlesti statione depulsa est, non amplius idem ille numerus in grege non errantium memoratur, sed nominantur nonaginta novem. Venit igitur Christus, Filius Dei vivi, quærere et salvum facere quod perierat: utque rerum non consistentium C vanitate perditum hominem humeris impositum, existens rebus verisque postliminio redderet, quo rursus Dominicus numerus unus fieret. Idcirco Evangelii scriptor Joannes, paternam piscationem omniaque creata relinquens, aerem item transiliens, nec solem moratus nec lunam; celsissima vero cœli superans, temporaque prætergressus est et sæcula; sed et Moyses, principio illo omisso: non enim dixit, in principio fecit, ut qui non induxit creaturam; sed creatorem annuntiavit. Ubi enim est creatura, quispiam fecit; ubi vero generatio erat, ex eo qui est. Qui enim est, eum genuit

(23) In hunc locum ita commentatur Combefisius: « Absurdus est, quam ut quis tantillum sapiens de Constantiniana hoc Indictione potuerit accipere: quia hanc Christi natiuitas præcessit ccc circiter annis: ac neque de aliis, si quæ vel veritate asseruntur vel confinguntur, puta Augustana, Antoniana, etc. Perspicacius ergo intuenti, statim occurrerit Indictio Judaica, quam sibi auctor, instar Constantinianæ, confingat et numeret, a perfecta liberatione Judæorum a servitute Macedonica; quomodo Constantinus et Patres Nicæni, numeratam voluerunt Constantinianam illam, a vindicata Christiana religione et extincto Maxentio: sic enim invenietur natus Dominus ad Indictionem de-

qui est. Quid igitur evangelista? *In principio erat Verbum (a)*: quia nihil aliud erat, præter ipsum qui est ex Patre, qui semper est, habens coæternum Spiritum sanctum. Erat in principio. Quid mihi annumeras sæcula? Erat ipse in principio: sunt omnia post ipsum, siquidem et omnia per ipsum. *In principio erat Verbum*. Erat, neque proferebatur. Verbum erat, nec syllabis componebatur. Erat Verbum illud, nec fuit linguæ fluxus: solus Filius unigenitusque et veritas a Patre, nulla corruptione genitus. Quemadmodum verbum nostrum et sermo, in lucem profert latens animi consilium, ita et Dei Filius occultum in Patre manifestavit orbi terrarum prææternum sacramentum. Quemadmodum verbum procedens, nec dicentem nudum relinquit, et replet audientem (sic enim adit audientem, ut non discedat a discente), ita et Divi Verbum, quod est in Patre ob naturæ communionem, nobisque unitum propter gratiæ largitatem, existens Deus, quod spectat ad naturam; Verbum autem appellatione et cognomine.

« Quemadmodum enim Joannes, cum natura esset homo, ratione tamen prædicationis vox clamans vocatus est (b); ita et Dei Filius, Deus de Deo, appellatus est Verbum, propter liberam a fluxione generationem. *In principio erat Verbum*, haudquam vero Verbum non subsistens. Verba alia et sermones Dei, præcepta sunt et justificationes; at unigenitus Filius sermo est, non syllabis verborumque sono pronuntiatus, sed sermo et verbum, verborum fontes largiens; quemadmodum ait: Si quis audit sermones meos, habet vitam æternam. Cum Joannes dicat, *In principio*; Paulus vero, *Secundum carnem, qui est super omnia Deus (c)*; Petrus quoque: *Tu es Christus Filius Dei vivi (d)*; David vero: *Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient (e)*; et ipse Dominus: *Ego sum lux mundi*, et veritas, et ostium regni cœlorum (f). Si ergo est quid creatum, quomodo est auctor et creator temporum et sæculorum? *Omnia per ipsum facta sunt (g)*. Nam sexta die creavit hominem, qua etiam fecit quadrupedia et reptilia; quinta autem volatilia cœli, et pisces maris; quarta, solem et lunam; tertia, aquas

cinam, ut ex Genebrardo et aliis quisque facile cognoverit. Ubique Amphilochius scite alludit. » Ita Combefisius. Verum, cum eruditi plerique conveniant, exiguum aut nullum ante Constantini Magni tempora Indictionum usum fuisse, nescio unde Macedonicam Indictionem, aut Judaicam Combefisius acceperit? Certe Basilius et Amphilochius, si Indictionem aliquam, inter computandum, nominare voluissent; non aliam nominassent, præter vulgarem et Constantinianam, quam solam noverant. Errorem itaque ascribamus oscitantæ pseudo-Amphilochii, nihil inter priora et sua tempora discernentis; ut reliqua hujus chronologiæ absurda prætereamus.

(a) Joan. 1, 1.

(b) Marc. 1, 5.

(c) Rom. 1x, 5.

(d) Matth. xvi, 16.

(e) Psal. ci, 28.

(f) Joan. viii, 12; xiv, 6; x, 9.

(g) Joan. 1, 3.

divisit, fecitque ut arida appareret; secunda, hocce firmamentum, quod capiti supereminet, condidit; prima denique, cœlum et terram deduxit in naturam rerum; fecit lucem, diem statuit, initium temporum definivit. Si igitur est creatura, illi assigna tempus; atque ita eodem cum creatis habeto ordine. Nam quod sine tempore est, increatum est; quod vero est absque principio, æternum est: solus autem Deus est æternus, deitate inseparabili in tribus subsistentiis: sunt ergo tria sancta, tria simul sancta, tria æterna, tria coæterna, tria consubstantialia, tria efficacia, tria subsistentia, sibi invicem coexistentia. Vocatur hæc Trinitas sancta; una harmonia, una deitas, ejusdem essentiae, ejusdem virtutis, ejusdem substantiae ac naturæ: similis ex simili, æqualem Patris et Filii et Spiritus sancti gratiam faciens, unam substantiam, unam deitatem, unam dominationem, unam voluntatem, unum regnum, unam Ecclesiam, unam fidem, unum baptisma. Est hic Deus universorum: hic Christi Pater, hic Jesus Christus: unus ille de sancta Trinitate: hic ille qui descendit et ascendit, quique considet Patri, nec separatur a nobis.

« Is animos nostros custodiens, spem nostram inconcussam servavit et immortalem, simulque a mortuis peccatis ad coelestem ipsius gloriam levavit, dignatusque fuit, ut in nubibus, in occursum ejus rapiamur in aërem; nostraque nomina libro vitæ ascripsit; præstitit vero, ut in eum credamus, qui a mortuis surrexit, ipsum autem de cœlis expectemus, qui sursum cum Patre est, et hic est nobiscum, qui cujusque actionem et fidei robur videt. Nec enim, quia abest carne, idcirco non præsentem existimaveris; adest enim medius spiritu, audiens quæ de ipso verba proferuntur, videns tuos animi sensus, atque corda et renes scrutans: qui etiam modo promptus est, ut et nos omnesque homines, qui erraverunt et pœnitent, Patri offerat per sacram baptismi, dicatque: Ecce ego et pueri, quos mihi Deus dedit, cui gloria in sæcula. Amen.

« En tibi trado fidem, quam ediderunt et una voce confessi sunt sancti Patres, qui Nicæam convenerunt. » Eubulus autem dixit: « O Basili, celestis doctor, Trinitatis propugnator, pari robore præco; per te credo in unum Deum omnipotentem, et quæ sequuntur; exspecto resurrectionem mortuorum, et vitam venturi sæculi. Amen. Opere autem tibi ostendo fidem, quæ est in me: omnibusque meis facultatibus in manibus tuis datis, residuo vitæ meæ tempore, si placitum in conspectu Dei fuerit, tecum ero, suscepta regeneratione ex aqua et Spiritu sancto. » Ait autem Basilius: « Benedictus Dominus Deus noster, amodo et usque in sæculum, o Eubule, qui lumen verum menti tuæ

(24) Libanius impius idololatra, et usque ad finem vitæ pertinax in sua impietate, si jurare voluisset, non per divinam Providentiam, sed per Jovem, Fortunam, aut gentilium deorum aliquem jurasset.

effudit, teque ab errore plurium deorum in cognitionem misericordiae suæ transtulit. Ex quo autem, ut dixisti, mecum esse vis, ostendam tibi quomodo saluti nostræ provideamus, a sæculi hujus vinculis liberi. Venundemus itaque nostra omnia, et conferamus in egenos: sicque demuni ad sanctam civitatem pergentes, factique ipsi inspectores miraculorum quæ illic visuntur, consequemur fiduciam apud Deum. » Cum sic ergo ambo res suas ple distribuisent, solaque ex eis indumenta baptismo opportuna emissent, Hierosolymam profecti sunt, convertentes ad Dominum multam gentilium multitudinem. »

CAPUT II.

Susceptus baptismus, diaconatus, episcopatus: Juliani mors, Libanii conversio.

Cum autem Antiochiam pervenissent, diverterunt ad stabulum quoddam. Filius porro stabularii, nomine Philoxenus, in multa anxietate præ foribus sedebat. Erat autem hic discipulus Libanii sophistæ, a quo versus Homeri oratione soluta reddendos acceperat: eoque in multa constitutus afflictione et consilii inops, tristis dolebat. Contuitus eum Basilius, ait ad ipsum: « Cur sic mœstus es, o juvenis? » At ille: « Quæ mihi utilitas, si dixerò tibi? » Instante autem Basilio, et fore promittente ut quid prodesset, dixit ille, tum sophistam, tum versus; quodque ea causa animo anxius esset. At Basilius acceptis versibus, eorum cœpit translationem dicere. Stupens vero juvenis, et quam maxime lætus, rogabat ut hæc scripto exponeret: is porro solutionem triplici versione scripsit. Puer autem susceptus versus gaudens, pergensque diluculo ad Libanium, tradit ei versuum translationem. Accipiens autem Libanius, et super translatione vehementius admirans, dixit: « Per Dei (24) providentiam, nullus ævi hujus sapientum tale quid potest interpretari; unde ergo horum novus artifex? » Ait adolescens: « Peregrinus quidam, veniens heri ad hospitium, eorum mihi solutionem promptissime enucleavit. »

Nihil ergo cunctatus Libanius, cursu ad hospitium venit: cumque Basilium cum Eubulo vidisset et agnovisset, velut tactus de cœlo pro insperato adventu factus est. Rogavit ergo ut in domum suam diverterent; ac voti compos, orabat ut etiam cibos conditos et delicatiores sumerent: at illi pane et aqua modice satiati, pro sua illa et apud eos obtinente consuetudine, gratias egerunt Deo universorum et honorum largitori. Actutum ergo cœpit Libanius cum illis disputare, et rhetorum nugas prætereundere: at illi proposuerunt sermonem de fide. Libanius autem dicta percipiens gustansque: « Nondum, inquit, est tempus hujus negotii: jubente autem Providentia, non est qui resistat. Sed quia

Exstat ejus oratio de vita sua, in qua nihil divinæ Providentiæ, sed omnia quæ sibi evenerant, mala et bona, Fortunæ attribuit.

plurimum mihi profuisti, o Basili, ne etiam juvenes qui apud me edocantur alloqui recuses. » Is vero nulla mora, congregatos illos docuit (25) mentis munditiam corporisque apathiam; decoram habitus compositionem, incessum lenem, vocem temperatam, cibum et potum absque perturbatione; coram senioribus silentium, coram sapientioribus auditum; erga superiores obedientiam, erga æquales minoresque charitatem non simulatam; a vanis et carnalibus negotiorumque facessendorum studiosis abstrahi; pauca loqui, multa vero cogitare; non esse audaciores sermone, non loquaciores; non esse ad risum præcipientes, pudore honestari; non colloqui impudicis mulieribus; esse visu vultuque demisso, animo autem sursum erecto; fugere contradictiones, non persequi dignitatem magistri, nihili facere quod omnes habeant honori, nec proficientes quærere humanam laudem: quod si quis vestrum aliis etiam prodesse potest, a Deo mercedem expectet et æternorum honorum vicissitudinem, in Christo Jesu Domino nostro. his Basilius ad Libanii discipulos dictis, omnibusque admirationi habitus, una cum Eubulo prosecutus est iter.

Cum itaque Hierosolymam pervenissent, omnemque locum sacrum fide et desiderio perlustrassent, et in eis Deum qui est super omnia adorassent; manifesti sunt episcopo civitatis, nomine Maximo. Huic vero accedentes, postulaverunt ut divinam regenerationem in Jordane fluvio liceret consequi. Eos vir ille sanctus ubi plenos fide vidisset, implet ipsorum petitionem, sociisque fidelibus viris, venit ad Jordanem. Cum vero Basilius ad ripam acces-

(25) Hæc, et quæ sequuntur, optima sunt, ac Basilio digna: sed parum apte proponuntur juvenibus ethnicis, quamvis philosophis: nam ex eorum principis erui non possunt.

(26) Quærit Combefisius, cur Basilius, pie ac sancte educatus a parentibus et avia Macrina, tandem baptismum distulerit: tum congruentes quasdam rationes affert, ob quas id fieri potuerit. Et revera grandioris forsitan ætatis erat, cum baptizatus est: sed non in Jordane. Ego enim in *Vita Basilii*, capite primo, et quarto, ipsius sancti testimonio ostendi, eum non a Maximo Hierosolymorum episcopo baptizatum in Jordane, sed in patria sua Cæsareæ a Dianio, istius urbis episcopo, aut saltem ante episcopatum susceptum presbytero. Adeoque baptismum Basilii Hierosolymitanum, merum esse pseudo-Amphilochii commentum. Et propterea minime necesse est alii hujus baptismi explicandis circumstantiis immorari.

(27) Hunc locum ita interpretatus est Ursus subdiaconus apud Rosweydam: « Et rogavit Basilium Dei sacerdos, post orationem sumere cibum: quod et fecit, dicens: Domine Jesu Christe, Deus noster, ita credo evangelicæ voci tuæ et spero in benignitate tua, ut manducans et bibens vincam resistantem nobis diabolum, cooperatione Spiritus sancti tui. » Nescio ego, ubi in Evangelio scriptum sit, manducando et bibendo vinci diabolum; sed bene, quod genus aliquod dæmoniorum non ejiciatur, nisi in oratione et jejunio. Credo itaque dicere voluisse pseudo-Amphilochium, frugalem corporis refecionem non obesse confidentibus in Deum, quominus diabolum vincere possint, gratia Spiritus S.

Assisset, humi se jactat; et cum læcymis et clamore valido signum sibi fidei revelari poscebat: moxque cum tremore surgens vestes exiit, ac cum eis plane deponit veterem hominem. Sic demum descendens in aquam, precabatur: et accedens sacerdos eum baptizavit (26). Et ecce fulgur ignis præfulsit eis, egressaque ex eo columba in Jordanem descendit, ac turbata aqua in cælum avolavit: qui vero astabant tremore correpti, Deum glorificaverunt. Porro Basilius, suscepto baptismate, de aqua exiit, omnesque ad preces hortatus est. Admirans autem Maximus Basilii fidem, precibusque super eum fuis, resurrectionis Christi vestibus induit. Baptizavit autem et Eubulum, tingensque sacro unguento, tradidit vivificam communionem. Rogavit autem Basilius Dei sacerdotem, ut apprecante ipso, cibum sibi liceret sumere: quod et obtinuit. Tum Basilius: « Jesu Christe Deus noster, credo evangelicæ voci tuæ, et spero in tua bonitate (27), manducando et bibendo victurum me adversantem nobis diabolum auxilio Spiritus sancti. » Stupens autem Dei sacerdos super fide ejus, reversus est cum illis in sanctam civitatem. Annun vero ibi commoratus cum Eubulo, communi consilio venit Antiochiam. Porro Basilius a Meletio (28), ejusdem urbis episcopo, ad diaconi ordinem promotus, librumque (29) Proverbiorum interpretatus, admirationi fuit.

Non multo post profectus est, una cum Eubulo, in Cappadocum provinciam; cumque Cæsareensem urbem essent ingressuri, in visione noctis revelatum est ejusdem tunc urbis episcopo (30), Leontio nomine, horum adventus; quodque Basilius ejus

(28) Basilium unquam diaconum fuisse negat Hieronymus, ob silentium Nazianzeni; qui ante sacerdotium, solum ordinem et officium lectoris ei attribuit, idque in Ecclesia Cæsareensi. Ut autem verosimile non est, sanctum contra canones, aut transiisse ab una Ecclesia ad aliam, aut ab alio quam proprio episcopo ordinatum, ita quoque est incredibile a Meletio episcopo Antiocheno creatum fuisse diaconum: quamvis id scripserit Socrates et Nicephorus; hic quidem illius auctoritate deceptus, ille autem synonymia alterius Basilii, sancto Joanni Chrysostomo familiaris.

(29) Librum Proverbiorum interpretatus est, non Antiochiæ diaconus, sed Cæsareæ presbyter factus.

(30) Pro Leontio Ursus apud Rosweydam habet Eusebium: verum pro Eusebio, Leontium restituit Combefisius, et in hunc locum ita commentatur: « Leontium restituumus ex duplici Regio codice majoris et fidei et antiquitatis; nec ulla veritate consistit, quod cum impressis habebat alter codex « Eusebium: » ante cujus episcopatum constat fuisse Basilium Cæsareæ, et valde notum; ut etiam diversorum studiis sit pro eo inter ambos certatum, multisque, ac præcipue monachis, ad eam sedem deposcentibus Basilium, cum vi quadam populari eidem fuit præfectus Eusebius, ut res pene in schisma abierit, vixque ipsi suffragatores episcopi ratam habuerint suam illam electionem et ordinationem: ac uno annitente patre Gregorio, Nazianzeno episcopo, ægre admodum obtinuerit: de qua re multis ipse in Basilio. Porro fuit Leontius ille vir clarissimus. de quo Martyrologium Romanum 13 Januarii: « Cæsareæ in Cappadocia S. Leontii

successor futurus esset. Qui expergefactus a somno, A gunt Basilium ad episcopalem thronum. Ordinatus vero, sapientissima Dei providentia, gubernabat Ecclesiam.

Post aliquod vero tempus postulavit a Deo, quo sibi gratiam et sapientiam et intellectum concederet, ut suis ipse verbis, in incrementum Deo sacrificium offerret; utque in ipsum Spiritus sancti adventus fieret. Post sex autem dies, velut in mentis excessu Spiritus sancti præsens factus, ubi advenit dies septima, ad horas (32) singulas Deo ministrare cœpit, diu noctuque defunctus precum officio. Astans enim Dominus in visione cum apostolis, pane et vino in sacro altari propositis, Basilium excitavit dicens: « Secundum petitionem tuam repleatur os tuum laude, ut tuis ipse verbis in-creuentum sacrificium offeras (33). » At ille non ferens oculis visionem, surrexit tremebundus; accedensque ad sacrum altare, cœpit dicere, ita in charta scribens: *Repleatur os meum laude, ut cantem gloriam tuam, Domine Deus noster (a)*, qui nos creasti et duxisti ad hanc vitam; ac reliquas sacræ liturgiæ preces. Post precum vero finem elevavit panem, intensæ orans, et dicens: « Attende, Domine Jesu Christe, Deus noster, de sancto habitaculo tuo, et veni ad sanctificandum nos, qui sursum cum

« episcopi, qui sub Licinio adversus gentiles, et sub Constantino adversus Arianos plurimum decertavit. » C Subscripsit concilio Ancyrano, ac subinde Nicæno. Potuit vir sanctus grandæva ætate, ceu in subsidium adversus Arianos, destinatum designatumque cœlesti oraculo successorem, suscipere Basilium diaconum. Quid enim oraculi illius veritati decedit, quod non proximus successerit; suaque potius modestia, quam malis civium suorum studiis semel iterumque, tum Hermogeni, tum Eusebio posthabitus, vix tandem tertius a Leontio thronum illum conscenderit?..... Videtur ergo Amphilocheus voluisse tacere, quos oraculum tacuisset; ac velut sanctorum episcoporum seriem texere, suppressis nonnullis aliquantulum invidiosis, quæ etiam ipso velut præmio subindicasset; in illa Basilii absentia, quæ Valentii et Arianis animos addidisset, spemque evertendæ cum episcopo (nempe Eusebio minus æquo Basilio, ob illud in ipsum propensius studium civium) urbis Cæsariæ: quam Amphilochei et oraculi profunditatem non penetrans imperitus aliquis, male Eusebium, cui proxime successisset, substituit S. Leontio. » Ita Combefisius. Ad Leontium quod attinet (nam reliqua tantisper missa facio, donec de iis sit agendi locus), ad Leontium, inquam, quod attinet; non poterat is redeuntem Athenis aut Hierosolymis excipere Basilium: nam sanctus ipse profitetur se, a Dianio, post Hermogenem Leontii successore, admotum sacro ministerio fuisse, seu ordinatum lectorem. Dianio vero, qui circa annum 362 obiit, Cæsareensem episcopatum annis viginti tenuit, circa 341 ordinatus episcopus, et ut talis sequenti anno assistens conciliabulo Antiocheno: inter quem et Leontium, si Hermogeni paucos saltem annos concesseris, non poterit ille vidisse Basilium, nisi admodum juvenem: nempe antequam studiorum causa Cæsarea discederet. Si igitur Amphilocheus, non Eusebium, ut recte ostendit Combefisius, sed Leontium scripserit, plures sane difficultates historicæ supersunt, præter immediatam

post Leontium successionem: in qua repertam difficultatem sublata ille credidit, vaticinium de mediata solum interpretando. Verum cum ineptum existimet, vaticinium istud attribui Eusebio, eo quod hic Basilium, cui vix in episcopali electione prælatus fuerat, dicatur interrogasse quo nomine vocaretur; id ut revera absurdum est in Eusebio, nihil minus displicere debet in Leontio; qui similiter a pseudo-Amphilocheo introducit interrogans Basilium de nomine quem ante paucos annos videre et audire debuisset, quotidie Scripturas sacræ populo prælegendem. Cum enim, teste Nazianzeno, Basilium longo tempore ante sacerdotium in munere lectoris libros sacros populo prælegerit, nemo negabit id quoque diaconatum præcessisse, si unquam eum susceperit. Ita in multis difficultates incidimus, si fabulas velimus facere historias.

(34) Hunc locum si quis perpenderit, judicabit, ut existimo, non posse eum apte intelligi de mediata successione Basilii post Leontium, tribus interjectis episcopis, quorum unus viginti saltem annis sedit.

(32) Dies pro horis Ursus posuit, contra fidem, ut ait Combefisius, antiquorum exemplarium: sed ille absurdum existimabat ad singulas horas sacrificare, ideoque dies interpretatus est: hic vero maluit improprium sacrificium orationum et bonorum operum intelligere.

(33) Quam certum est a Basilio liturgiæ sacram conscriptam esse, tam incertum est quid nunc præcise ipsius sit, in iis quæ exstant sub ejus nomine Liturgiis. Nec mirum est tanto temporis spatio, quædam immutata esse, quædam addita, quædam etiam sublata. Certe verba ista, *Repleatur os meum laude, ut cantem gloriam tuam*, in nullis Basilianæ Liturgiæ exemplariis reperiuntur. Oratio vero, « Domine Deus noster, » etc., et altera, « Attende, Domine, » exstant in prænominate Liturgia; secunda, etiam in Liturgia S. Joannis Chrysostomi.

(a) Psal. LXX, 8.

Patre sedes, et hic nobiscum invisibiliter versaris; et dignare potenti manu tua nobis impertiri sacra mysteria, et per nos toti populo. » Deinde: « Sancta sanctis. » Populus: « Unus Sanctus, unus Dominus Jesus Christus, in gloriam Dei Patris. Amen. » Cumque panem divisisset in tres partes, unam quidem cum multo timore et veneratione sumpsit; alteram vero una secum sepeliendam servavit (34); tertiam denique in columba (35) aurea depositam, desuper sacrum altare suspendit.

Eubulus autem et cleri princeps, simul stantes pro foribus templi, videbant in templo lumen spiritale, virosque gloriosos amictu candido, ac vocem populi glorificantis Dominum, nec non astantem altari Basilium: percussique ex visione, proruerunt in faciem fuis lacrymis, et glorificantes Dominum. Egresso autem Basilio, ceciderunt ad pedes ejus, et adoraverunt ipsum. At ille quæsit causam adorationis et adventus eorum. Illi vero dixerunt mirabile spectaculum, quod vidissent in templo. Tunc Basilius, Deo ferventer actis gratiis, hujuscemodi eis mirabilia enarravit: et advocato aurifice fecit columbam de auro mundo, inque ea portionem deposuit; et super sacram mensam, velut figuram sacræ illius columbæ, quæ in Domini baptismo in Jordane apparuisset, suspendit. Iis porro ita gestis, et ubi is habiturum se verbum exhortationis ad populum promisisset, congregata est multitudo infinita ad ecclesiam, in quibus etiam magnus ille exercitator et monachus Ephrem, de quo postmodum narraturi sumus; ut nimirum ex divina apparitione, ipse inspector factus sit præclari Patris nostri Basilii.

Cum itaque res sacra agereur, Hebræus quidam, velut Christianus, seipsum populo immiscuit, officii

(34) Juvat hoc loco audire Rosweydu. « Fuit olim, inquit, quorundam consuetudo, ut eucharistiam etiam mortuis ingereret et conspeliarent: quam abrogavit concilium Carthaginense tertium canone sexto. » Hic vero talis est: « Placuit ut corporibus defunctorum eucharistia non detur: dictum est enim a Domino: *Accipite et edite (a)*: cadavera autem nec accipere possunt nec edere. Cavendum est etiam ne mortuos baptizari posse fratrum infirmitas credat, cum eucharistiam mortuis dari animadvertent. » Subscripsit huic concilio S. Augustinus. Addit ibidem etiam Rosweydu, quod idem repetitur in concilio Hipponensi, canone quinto; et in concilio Antissiodorensi anno DCL, canone 12; et in concilio generali sexto.... ubi canon 83 ita habet... « Nemo mortuorum corporibus eucharistiam communicet. Scriptum est enim, *Accipite et comedite*: mortuorum autem corpora non possunt accipere, nec comedere. » Hactenus Rosweydu. An igitur fecerit id Basilium, quod sæculo sequenti prohibendum concilia censuerunt? Combefisius ait, Basilium id fecisse singulari instinctu divino. Verum quidni tam ineptus fuerit pseudo-Amphilochius, ut abusum, suo tempore forsitan non ubique sublatum, tam pium crederit, ut Basilio affingi posset?

(35) Columbas olim super altaria et super baptisteria, in memoriam Spiritus sancti appensas fuisse, probat Rosweydu in hunc locum, ex epistola

(a) Matth. xxvi, 26.

A et missæ ordinem, Dominicæ communionis exploraturus. Videt vero in Basilii manibus puerulum velut membratim incidi (36); et cum sumerent omnes, etiam ipse accessit, datumque quod veritate caro esset accepit: cum venit ad calicem, et ipsum plenum sanguine, de eoque etiam participavit. Cum vero de utrisque servasset reliquias, domum abiens, uxori, ad faciendam verbis fidem, ostendit, narrans quæ propriis ipse oculis vidisset. Persuasus ergo esse revera horrendum et mirabile Christianorum sacramentum, in crastinum adit Basilium, supplex orans, ut sine mora acciperet Christi signaculum. Qui nihil cunctatus, solitis vero gratiis ei habitis, qui vult omnes salvos fieri, credentem in Dominum cum omni domo sua baptizavit.

B Cumque sanctus egrediretur, accedit ad eum muliercula, orans ut ejus haberet curam, velut qui apud provincie præsidem auctoritate valeret. At ille accepta charta, hæc in ea præsi exaravit: « Adiit me mulier paupercula, dicens posse me apud te. Si ergo possum, ostende. » Traditque chartam mulieri: illa vero profecta reddidit epistolam præsi. At ille ubi legit, ista rescripsit: « Volui, Pater sancte, vestri causa miserari mulierem, sed non potui; quod ærario publico obnoxia sit. » Basilius autem scribit secundo: « Siquidem voluisti, nec potuisti, bene fuerit: sin autem potuisti et noluisti, te Deus in egenorum religet chorum, ut non possis cum volueris. » Acciditque ut rei scriptura, res evaserit. Non diu enim post, indignationem imperatoris expertus, circumagebatur viuctus, iis factururus satis quos injuria affecisset. Tunc miser, supplex Basilio efficitur, rogatque ut precibus offensum placet imperatoris animum (37): quod et fecit. Post sextum enim diem venit typus,

cleri Antioeheni ad Joannem Constantinopolitanum episcopum, contra Severum episcopum suum hæreticum: « Columbas aureas et argenteas in formam Spiritus sancti super divina lavacra et altaria appensas, una cum aliis sibi appropriavit, dicens, non oportere in specie columbæ Spiritum sanctum nominare. »

(36) Historiam hanc opusculo 58, cap. 41, refert D. Thomas. Verum si animadvertisset Doctor angelicus, in Græcorum ecclesiis, sacerdotem sacrificantem non videri a populo, dubitasset forsitan, num id quod de Basilio narrat, alteri cuidam episcopo aut sacerdoti Latino contigerit. Rosweydu in hunc locum, ex Paschasio, libro *De corpore et sanguine Domini*, dicit similem historiam contigisse Plego presbytero. Nos 25 Aprilis tomo III, pag. 444, narramus similem visionem, oblatam Saraceno cuidam, violare volenti templum S. Georgii Megalomyrtis: at nisi ritus divinæ liturgiæ, apud Coptos Christianos, diversus fuerit a ritu Græcorum, vacillabit miraculi fides, ob easdem quas jam attuli rationes; aut dicendum esset, Christum apparuisse in hostia nondum consecrata; non quia præsens realiter erat, sed quia ista in memoriam passionis ejus sacra lancea dividebatur in partes, mox in verum corpus ejus per consecrationem convertendas.

(37) Deest, inquit Combefisius, hoc caput cum tribus sequentibus, in versione Ursi; potius tamen

quo liber ad abducentibus satellitio dimitteretur : ille vero exhibitam in ipso humanitatem non ignorans, accedit ad Basilium gratias agens : advocata autem femina, duplum ei si quid debebat, ex propriis ipse reddidit.

Circa id tempus cum Julianus (38), odiosissimus imperator, adversus Persas proficisceretur, venit in partes Cæsareensium : Basilius autem, una ei cum sociis, obviam processit. Eum intuitus imperator, dixit : « Te philosophia vici, Basili. » Respondit vero Basilius : « Utinam philosophum egisses ! » Tunc sanctus tres ei panes obtulit, ex annona, quam inferebat. At ille, pro muneri parvitate ratus se injuria affectum, jussit satellitibus ut panes quidem acciperent, eorum autem loco fenum darent.

omisisse videtur, victus operis prolixitate, quam quia codices ipsius id desideraverint. Cur, quæso, prolixitate codicum suorum vinceretur Ursus, si hi capita ista habuerint ? Neque primum caret omni difficultate, quamvis id putet Combefisius : parum quippe credibile videtur, exauctoratum præsidem, et ad viacula damnatum, Basilii apud imperatorem Julianum aut Constantium intercessionem postulasse, et per eam dignitati restitutum.

(38) Hæc de Juliano imperatore omissa sunt ab Urso subdiacono, et merito omittenda erant ei, qui Vitam hanc Basilii vellet facere credibilem. At Combefisius, volens hunc et alios anachronismos excusare, dicit in hac Vita nihil ordine temporis narrari. Adeoque, quamvis adventus Juliani Cæsaream hic narretur, ac si contigisset post episcopalem Basilii consecrationem ; nihil impedire quominus referri possit ad anteriora tempora, cum nempe Basilius pro Eusebio episcopo latente, defuncto, aut saltem alia de causa absente, tanquam primarius inter presbyteros et episcopi vicarius Ecclesiam Cæsareensem administraret. Magnum quippe erat Basilii nomen, etiam antequam sacerdotio fungeretur apud Cappadocas et nationes exterarum, ut ex Nazianzeno affirmat Combefisius : ipsaque Cæsarensis civitas eum tanquam conditorem suum et conservatorem suspiciebat. Deinde, inquit idem, nihil narratur tota hac historia factum a Basilio, quod a presbytero et episcopi vicario peragi non potuerit ; nec, nisi semel, Basilius vocatur episcopus. Potuit autem facile ἀντὶ τῆς πρώτης pro ἀρχιερέως a librario quopiam describi ; vel etiam potuit ἀρχιερέως recte vocari presbyter, qui officio et jurisdictione, ut vocant, episcopi fungeretur : sic certe unum episcopi vicariique tribunal agnoscimus ; et gesta vicarii ipsius episcopi gesta nuncupamus. Ita Combefisius hunc anachronismum excusare nititur : quam feliciter judicet lector. Nemo saltem mihi facile persuadebit, non fuisse mentem auctoris in hac Vita describenda, servare ordinem temporis. Certe capita capitibus annectuntur inchoanturque iis loquendi formulis, quibus uti solemus cum inter narrandum ordinem temporis prosequimur. Ita numero 32, postquam dixit a Basilio convocatum populum ad ecclesiam aurturum verbum Dei, sequentem numerum 33, quo narratur Judæi conversio, sic inchoat : « Cum itaque res sacra ageretur, » etc. Quis non colliget ex hoc loquendi modo, conversionem Judæi evenisse inter rem divinam, post habitum ad populum sermonem ? Et postquam hunc numerum in Judæi baptismate conclusit, ad sequentem 34 sic transit : « Cumque sanctus egrederetur. » Contendit tamen Combefisius, quidquid hoc numero narratur, ad anteriora tempora posse et debere referri. At quomodo ? nisi contra modum loquendi usitatum, vim verbis inferamus. Quin ut id conce-

A Quo accepto, ait Basilius : « Nos quidem tibi, imperator, ex iis attulimus, quibus vescimur ; tu autem ex iis retribuisti, quibus bruta jumenta alis, id quidem affectata irrisionis specie ; sed qui nolens in hujusce prati pascua (39) nos mittas. » Audiens autem Julianus, quod velut imperator gratiam suam revocare non posset, furore percitus ait ad illum : « Equidem prati pascua tibi mea donavit majestas ; æterum ubi subactis Persis iterum divertero, tuam civitatem solo æquatam arabo : ut fructifera potius efficiatur, quam hominibus edendis educandisque comparata : haud enim decepti a te populi impudentiam nescio : ut impotentes invidia, Fortunam quam ego deam (40) adoro, postquam ei libavi, omni prorsus honore, minuerint. » His au-

B damus Combefisio, qua ratione Basilius dici poterit vicarius fuisse Eusebii, vivente Juliano ? Mortui, inquit ille, aut latentis, aut aliter absentis. Absentem tandiu unquam fuisse a suo episcopatu Eusebium, ut vicario indigerit, gratis asseritur et negatur. Juliano præmortuum esse, falsum omnino est : constat nainque ex Nazianzeno vixisse illum initio Valentis. Quin capere non possum, quomodo id in mentem venerit Combefisio : argumentum enim, quo ostenditur Basilius non fuisse imperante Juliano episcopus, inde desumitur, quod sub Valente adhuc in vivis esset Eusebius. Nec aptius est effugium per Eusebii latebras : cur enim hic latuisset veniente Cæsaream Juliano ? Incurrerant quidem Apostatæ odium Cæsareenses, everso Fortuna templo ; sed minis et multa pecuniaria plerumque sæviebat ille, ut præ reliquis Cæsareensibus, nihil sibi timere deberet Eusebius. Quod si tamen judicasset expedire tantisper iracundi imperatoris oculos subterfugere, saltem nihil opus erat latere post discessum Juliani, imo post necem ipsius, quam dicitur nuntiasse Libanius ; et pro quo tempore Basilius vocatur pontifex, non ita sane appellandus ab Amphilochio, si vicarius solum fuisset. Nam non distinguere inter episcopum et ejus vicarium imperitis quandoque possit contingere, non vero rerum ecclesiasticarum apprimè gnaro. Librarii errorem quod spectat, gratis hic quoque supponitur, nullo allato codice in quo aliter legatur, nullo urgente argumento. Manet itaque anachronismus, prodens quam impudenter auctor Amphilochium mentitus sit.

C (39) « Videtur consuetudinis fuisse... ut vel acceptio vel traditio nonnullarum frugum cujusvis fundi, ad quem imperator advenisset, aut occupatio haberetur, aut missio in possessionem : ut deinceps vel principi cederet, si is quidquam de alicujus privati agro sumpsisset ; vel in jus alterius, velut principe donante transiret, si ipse de agro ad ipsum spectante, eo modo aliquid donasset. » Ita Combefisius, probans exemplo Eudoxiæ, simili ratione excusantis, ablatam viduæ Theognistæ vineam.

D (40) Vix dubito, quin auctor hujus Vitæ, quis-cunque demum fuerit, incerto relatu et mutatis rerum circumstantiis ea audiverit, quæ a Sozomeno ita narrantur, lib. v, cap. 4 : « Sub idem tempus imperator Julianus, Cæsaream ad montem Argium sitam, urbem amplam, locupletem, et regionis Cappadociæ primariam, ex numero civitatum delevit, et Cæsaris privavit nomine ; quod quidem nomen regnante Claudio, cum Maza jam ante appellata fuisset, obtinuerat. Nam contra cives ejus civitatis dudum gravissimum odium conceperat ; tum quod omnes fides Christianam profiterentur, tum quod olim templa Jovis urbis patroni, et patrii Apollinis

tem dictis abiit in Persidem : Basilius vero ingressus civitatem, accitque universa populi multitudine, denuntiavit imperatoris verba, bonique consilii auctor efficitur dicens : « Nihili, fratres, pecuniam facientes, vestram curate salutem ; ut, si etiam tyranno illi imperatori concedatur tempus, eum muneribus molliamus. » At illi in suas quisque abeuntes domos, sua singuli, tum in auro et argento, lapillorum item immensam multitudinem, suis ipsi manibus atulerunt. Is vero eorum perspecta alacritate animoque ad obsequendum facili, accepta deposuit in ecclesiae armario, singulorum inscriptis nominibus, dicens : Potest destinatum Dominus et illum interficere, et vestram vobis substantiam restituere.

Mox ergo jubet ut clerus universusque civitatis populus, cum mulieribus et parvulis, in montem Didymi, ubi perquam venerabile Dei genitricis templum honori habetur et colitur, ascendant ; tresque dies jejuni, orationi instant ; ac Deum, ut

diruissent. Quin etiam universae civitati graviter succensuit iratusque est, minatusque quod templum Fortunae, quod solum eo regnante supererat, a Christianis eversum esset : atque gentiles, qui in ea urbe pauci numero erant, valde incusavit, quod illud facinus uli non fuissent : et si forte calamitatis aliquid ideo subeundum esset, quod id non libentibus animis pro Fortuna tulissent : omnes praeterea opes omnemque pecuniam ecclesiarum, tum in Caesarea, tum in confinibus ejus positarum, diligenter vestigari inque medium afferri, atque statim trecentas libras auri aërio publico solvi, et clericos omnes in numerum militum, qui praefecto illius regionis parebant, ascribi jussit ; quae res et plurimum sumptus requirit, et in exercitiis Romanis magno probro ducitur. Itemque multitudinem Christianorum, una cum uxoribus et liberis, censeri ; et non aliter atque in pagis fieri solet, tributa pensare mandavit ; cum iurejurando comminatus, neque ab ira se, neque ab affligenda civitate temperatum, neque permisurum Galileis (sic enim Christianos per contumeliam appellare solebat) capita sua cervicibus retinere, nisi delubra idolorum quamprimum de integro exstruerent. Cujus minae fortasse reipsa expletae fuissent, nisi celerius a vita migrasset. » Hæc, inquam, pseudo-Amphilochio, diu post rem gestam scribenti, confuso rumore audita, occasionem dare potuerunt comminiscendi ea quae de adventu Juliani Caesarem et Basilii cum eo congressu narrata sunt. At neque ex Sozomeno sequitur Julianum Caesarem unquam fuisse : potuerunt enim omnia, quae Sozomenus facta dicit, ab imperatore apostata per litteras ad praefectos mandari, et ab his deduci ad executionem. Imo, si Nicephoro Calisto credimus, non est verosimile, Julianum unquam fuisse Caesarem : ita enim iste de impio lib. XL, cap. 4 : « Quas autem civitates in Christi religione ardentes esse sciret, infestus eis fuit, neque ad eas divertere voluit. Et persæpe cum legationes ad eum, propter casum aliquem qui incidisset, provinciales mitterent, preces eorum rejecit. »

(41) Cum pluribus sanctis per varias orbis partes Juliani interitus divinitus innotuerit, non foret creditu difficile, etiam Basilio, in solitudine Pontica versanti, impii interitum per revelationem innotuisse, nisi contrarium suaderet ipsius sancti et Nazianzeni silentium. Nam cum simul contra Apostata

A scelesti imperatoris consilium dissipet, rogent. Illis itaque orantibus, et contrito corde pervigilibus, videt in (41) somnis Basilius multitudinem caelestis militiae, hic illic in monte ; medianque illorum, in sede gloriosa, muliebri habitu feminam, sic affantem astantes illos viros magnificos : « Vocate mihi Mercurium, ibitque ut Julianum interficiat, qui in Filium meum et Dominum Jesum inique egit. » Sanctus vero, suis omnibus armis instructus, jubente illa, praesto adveniens, confestim ivit. Accersito autem Basilio tradidit ei librum, quo tota creationis narratio scripta esset, postremumque hominis a Deo formatio. Porro libri initio hæc erat scriptio : « Dic, » in fine autem, ubi hominis formatio habebatur : « Parce. » Suscipiens autem librum legit coram illa, usque ad illam subscriptionem, « Parce ; » statimque metu pariter et gaudio actus, tomum decessit.

Ejusdem porro rationis, etiam Libanius (42) sophista, ipsa nocte somnium vidit, cum Juliano in

tam, post necem ejus, scripta sua elucubravit, quomodo id poterant praeterire silentio, si quid ejusmodi factum fuisset ? Apparitionis autem hic narrata vacillat fides, propter episcopatus anachronismum, qui etiam reperitur ex alia simili legenda, in *Chronico Alexandrino* ad annum 363, hoc tenore : « Eadem nocte (quæ post Juliani mortem prima fuit) somnium vidit sanctissimus Basilius, Caesareae episcopus, caelos apertos et Salvatorem Christum in throno sedentem, magnoque clamore dicentem : Mercuri, abi, occide Julianum imperatorem, illum hostem Christianorum. Sanctus autem Mercurius, stans coram Domino lorica ferrea indutus, audito mandato evanuit. Rursus deinde visus est astare coram Domino, exclamans : Julianus imperator interfectus, mortuus est, ut imperasti, Domine. Territus eo clamore episcopus Basilius e somno excitatur : illum enim colebat Julianus imperator, ut virum eruditum et studiorum socium, crebriusque ad illum epistolas mittebat. Descendens deinde idem Basilius episcopus in aedem sacram ad preces matutinas, universo advocato clero, visionis arcanum aperuit, et quod interfectus esset Julianus imperator, hac nocte obiisset : ii vero episcopum rogarunt ut hæc reticeret neminique enuntiaret. »

(42) Libanium sophistam cum Juliano in Perside fuisse, non facile credam ; multo minus quaestoris munus obiisse : neque enim ad tale munus aptus fuisse videtur Libanius, sophistarum more talia parum curans, dummodo sibi esset bene : quamvis teste Eunapio non esset impar administrandae reipublicae, et causis civilibus idoneus, etiam ad audendum perficiendumque alia nonnulla, quae in theatro spectatorum animos delinere ac recreare possent. Cum enim sequentes imperatores amplissimum illi dignitatis gradum detulissent (nam salutatum palatio praefectum eo honore fungi jusserant), noluit accipere, dictitans, sophistam illo majorem esse. Equidem nescio qua auctoritate asserat Eunapius, sequentes Julianum imperatores amplissimas dignitates Libanio obtulisse, cum Jovinianus ipsum occidere voluerit, et imperante Theodosio senex esset. Quis autem credat quod hic ultimus, qui nec militem in exercitu habere volebat non baptizatum, voluisset impium idololatram evehere ad dignitates ? Nec de Valente, quamvis Ariano, credibile est quod voluisset honoribus cumulare tam familiarium amicum Juliani Apostatae, cujus impietatem

Perside existens, ac quæstoris munus obiens. Basilii ergo ex visione stupens, soloque Eubulo excitato, descendit cum eo in civitatem, venitque ad sancti martyris Mercurii martyrium, in quo et ipse et arma ejus posita erant: cumque quæsisset, non sunt inventa. Advocato autem custode, percunctabatur ubinam gentium essent. Is vero sacramento respondit, fuisse vesperi, ubi pro more continue servarentur. Certo igitur persuasus Basilii, veram esse visionem, Deoque data gloria, qui non despicit confidentes in ipsum, ardore multo gaudioque inexplicabili, dormientibus adhuc omnibus, rediit quam

A citius ad montem: excitansque quos illic reliquerat et ad preces hortatus, faustum in voce exultationis factæ sibi divinitus revelationis nuntium attulit, quod nocte illa tyrannus sublatus fuisset: peractisque communibus omnium votis, gratiarum actionibus, reversus est in civitatem, jubens omnibus, ut in magna ecclesia positi, divinæ liturgiæ participes fierent.

Hoc autem ita peracto, ipsoque elevante sancta (43), non est factum signum. ut moris erat, ut nimirum columba moveretur. Ipso vero cogitante quidnam rei esset, vidit unum de ventilantibus

ita detestatus fuerat, ut prælegerit cingulo militari potius, quam Christiano nomini renuntiare. Si tamen credamus Eunapio, recusatam a Libanio præfecturam palatii, quomodo hic admittere voluisset quæstoris munus? Audiamus nunc de seipso loquentem Libanium, quid sibi contigerit in Juliani Persica expeditione. « Quod ad reliquum tempus, quod hinc effluxit, inquit, usque ad expeditionem adversus Persas, alios alio pacto affecit: sed mihi majus apud illum amoris attulit: siquidem perseveravit hoc in ore habere: Munus tibi conferam excedens, quod non quemadmodum alia fugere possem. Quare cum cœnavissemus (coactus enim ab illo fueram), Mi homo, inquit, tempus est ut munus accipias. Equidem conicere non poteram quidnam istud foret; ille vero subiecit: Videris mihi in oratorum album ob sermones transcriptus, ob actiones vero in philosophorum numerum relatus. His dictis oblectatus sum, ut olim Lycurgus ob responsum Dei oracularum de se ipso: enimvero hæc ab eo, qui cum diis conversabatur, dicta fuerant. Porro præmissis e senatu, qui precarentur ut Tarsensibus dimitterentur crimina, dixit, se concessurum urbi Cilicum, si Deus ipsum servaret: et profecto mihi perspicuum est, inquit, quid ad hæc eventurum sit, ut in legatione functuro spem vestram collocetis: hunc autem ipsum illum prolifici mecum oportebit. Tum amplexatus lacrymantem non lacrymans, jam Persarum mala cernens, postremis litteris scriptis, sinibus imperii excessit, agros depopulans, castella et propugnacula capiens, fluvios trajiciens, muros concutiens, urbes expugnans: atque horum singula nullus nuntiavit; sed nos gaudio spectantium gaudebamus, ea quæ jam fiebant, porro etiam factum iri credentes, cum in virum inspicereamus. Verum fortuna suas partes egit. Nam cum exercitus cædibus et fuga Persarum ovaret, certaminibus gymniciis et equestribus, quæ a propugnaculis spectabant Ctesiphontis habitatores, cum muri crassitudini confidere non possent, et Medus decrevisset legatione et muneribus supplicare (quippe a ratione alienum esse censebat, cum viro, qui deus quidam erat, pugnare), jam legatis equos descendentibus, prudentissimi regis virtus, hasta lumbo proscisso, rigavit sanguine ab eo qui vicerat effuso, terram hostium superatorum: effecitque eum qui terrore corruerat, persequentium dominum: quandoquidem a transfuga quodam discere Persæ licuerat, in quo fortunæ statu esset. Nobis autem Antiochensibus hominum certe nemo, sed terræmotus calamitatis indices fuerant, qui urbes Palestinæ Syriæ quasdam ex parte, quasdam totas subverterant. Etenim Deus nobis cladibus magnis magnum infortunium significare videbatur: optantibus vero nobisne vera opinaremur, acerbum tristis nuntii telum aures penetravit, Julianum illum in sandapila ferri, et sceptrum a nescio quo obtineri; Armeniam autem Persarum esse, et quantumcunque agrorum reliquorum velent. Quapropter statim in ense oculos conjeci, quasi vita

B acerbior omni jugulatione futura esset. Ita Libanium in oratione De vita sua. Atque ex his colligitur Libanium, nec quæstorem Juliani fuisse, nec comitem in expeditione Persica, nec vidisse somnium mortis ejus præsagium; sed necem Apostatæ et cladem Romanorum Antiochiæ duntaxat intellexisse, simulque spectasse in sandapila deferri cadaver, sepeliendum Tarsi Ciliciæ. Videtur porro pseudo-Amphilochius ejusmodi somnium affingenti Libanio occasionem sumpsisse ex Sozomeno, qui lib. vi, cap. 2, de aliquo ex Juliani necessariis ista narrat: « Dicitur eum, cum ad Julianum qui erat in Perside, ire maturaret, in loco quodam, qui erat in via publica situs, diversatum; et ædium penuria coactum, in ecclesia quæ ibi erat dormivisse, et secundum quietem vel rem gestam vidisse, vel saltem somniasse complures ex apostolis et prophetis in unum coactis, graviter de imperatoris contumelia adversus ecclesias facta, conquestos esse, inivisseque consilium, quid in hac causa faciendum esset. Ac cum ea de re esset deliberatum, et adhuc eorum animi velut in dubio versari viderentur, duos e medio surgentes cohortatos reliquos ut bono animo essent, propeque, tanquam ad delendum Juliani imperium, e concilio egressos. Hominem illum, qui has res tam admirabiles contemplantus fuerat, iter de cetero neglexisse: atque dum metu percussus, hæsitaret, quis hujus visionis exitus futurus esset, secundo eodem in loco somnium cepisse, vidisseque eundem apostolorum et prophetarum conventum: atque ex improviso, velut e via in concilium ingressos illos, qui superiore nocte ad Julianum expugnandum abierant, cæterisque nuntiasse eum occisum esse. » Putarit forsitan pseudo-Amphilochius, istum de quo hic agit Sozomenus, Juliani necessarium; cui talis visio obtigerat, fuisse Libanium sophistam; in quo ipsum, si hoc senserit, errasse manifestum est ex eodem Sozomeno, qui lib. vi, cap. 1, aliam Libanii opinionem de Juliani morte refert. Combefisii conjectura est, duos fuisse Libanios, quæstorem unum, alterum sophistam: et hic sophistæ nomen quæstori temere additum a librario quodam. Ita ille credibilem hanc narrationem reddere nititur, temeraria, ut mihi quidem videtur, conjectura, qua plures fabellæ a fabulositate eximerentur. Interim fatetur ipse, hæc nullo modo de Libanio sophista intelligi posse.

(43) Ænigmati mihi simile est, dum locus audientium, tam prope ad altare statuitur, ut inde in sacrarium mulier posset introspicere. Unde Combefisius putat designari locum, fidelibus mulieribus destinatum: sed neque hic, saltem in majoribus ecclesiis, tam prope ad altare erat. De motu columbæ in signum adventus Spiritus sancti, alibi nihil invenio, nec satis intelligo an sponte et miraculose moveretur, an vero a ministro, ut apud nos pulsatur campana; et si miraculose, an omnibus passim id fieret, an Basilio tantum. Si Basilio tantum, miror nihil tam singularis miraculi memi-

diaconis annuentem mulieri, aspicienti de superioribus deorsum, ac inclinanti in eum: quem is gradu motum, intra ecclesiam servari præcepit. Cumque sic Spiritus sancti adventum signo visibili percipisset, jussit ut populus univ ersus dies septem in ecclesia permaneret. Diacono autem jejuniis et vigiliis mancipato, quod ei abundantius erat ad egenorum sublevandam inopiam dari mandavit; utque sic offensum Numen placaret, hisque demum expiatus, ministerium sacrum præsumeret, jussit. Confestim vero præcepit suspendi vela in loco audientium, injungens mulieribus, ut si quæ deprehensa esset, quandiu sacra peragerentur, extra vela despicere, de ecclesia pelleretur et extra communionem fieret. Sub finem porro septem dierum, celebri totius populi conventu, cum festum ageretur, essentque omnes in ecclesia congregati; en (44) tibi Libanius, Juliani quæstor, fuga lapsus, civitatem ingressus, ubi populi in ecclesia frequentiam didicit, eo accessit, odiosissimam Juliani tyranni mortem annuntians; genibusque pontificis advolutus, Christi signaculum rogat accipere: quod consecutus, factus est Basilio contubernalis una cum Eubulo.

Sequenti autem die jussit omnibus, ut suas quisque pecunias reciperent. At illi una voce ad ipsum: « Quibus animo constitutum erat, ut ad civitatis amoliendam eversionem, mortali eas imperatori præberemus, potiori jure debuerimus offerre immortalis imperatori, qui nos a tanto periculo redemit. Ecce vero sunt universa in manibus tuis, facito ut tibi Dominus jusserit. » Ille miratus magnum fidelissimi populi animum, tertiam partem illis præbuit; ex reliquis vero sacrarium totum cum (45) ciborio induit; cumque altare auro mundo et lapillis ornasset, advocata civium multitudine, mensaque sacra sanctificata, jussit triduo festum agi. Cum autem hæc ita peragerentur, quidam necdum gentilitio errore absoluti, eum conveniunt, dicentes: « Ecce necibus tuis civita-

nisse Nazianzenum et Nyssenum: si omnibus, magis mirum, nullam alibi exstare ejus rei memoriam.

(44) Seposita quæ gratis affertur a Combefisio conjectura de duobus Libaniis, omnino falsum est sophistam unquam conversum fuisse, aut post mortem Juliani venisse Cæsaream: nam Antiochiæ ejus orationem funebrem dixit, ut ipse de se testatur. « Visum est, inquit, partium mearum esse, ut funebri oratione fato functum cohonestarem. » Præterea narrat se vitæ periculum Joviniano incurrisse, quia nimium laudabat Julianum. « Postea rursus, inquit, vir barbarus irritavit in me principem; cum diceret, me finem non facere lugendi plagam ejus qui occubuerat. Proinde imperator male me perijere cogitabat, mœroris pœnam exigens. Sed vir quidam probus Cappadox, condiscipulus olim meus, qui magnus erat apud illum, intercessit. » Mirum tamen non sit, pseudo-Amphilochium credidisse, Libanium sophistam ad fidem conversum, ob amicitiam quam Basilius per litteras cum eo coluit, tanquam cum sophista et viro erudito.

tem, captivitati mancipandam, liberasti, Deique tui templum magnificentissime exornasti; unum superest, ut plenam nobis virtutis divinæ facias fidem. » At ille, ubi brevi sermone ostensa via salutis, suasisset et fidei rudimentis instituisset, baptismo tinxit. Cum autem sacra Quadragesima advenisset, divinam illam operis sex dierum expositionem populo enarrans, plurimam tum Hebræorum tum gentilium multitudinem Christo obtulit.

CAPUT III.

Decretum exilii sub Valente impeditum, hujus filii interitus. Chiographum magicum dæmoni extortum. Anastasii presbyteri sanctitas. Adventus S. Ephrem ad Basilium.

B Quidam igitur de relictis gentilibus (46), quin et ex Arianis calumniam apud Valentem imperatorem Basilio struunt, tanquam fidem Consubstantialis gloria efferret, Arianorum autem hæresim abominaretur et despueret. Iis ob animi levitatem persuasus Valens, illum ad se Antiochiam accersit. Cum autem Anastasius (47) quæstor advenisset Cæsaream, Basilioque injuncta sibi ab imperatore exposuisset, ait Basilius: « Etiam ego, fili, ante non paucos dies cognovi, quomodo imperator, stultis hominibus fidem habens, deportationis meæ typum exaraturus, tres contriverit calamos; atque insensam calami, impotentem illius impetum inhibuerint (cujus tota cupiditas est, ut veritas obscuretur, et mendacium obtineat), secum melius actum iri existimantes, ut confringerentur, quam ut iniquæ ejus sententiæ deservirent. »

C Ubi igitur advenit Antiochiam, ad præfectorum tribunal adducitur. Interrogatus autem, cur fidem imperatoris minus amplecteretur, respondit multa cum libertate Dei hierarcha: « Absit ut viam veritatis deseram, Arianorumque errorem et hæresim amplectar: quippe didici a Patribus, Consubstantialis fidem amplecti, et honori habere. » Ubi præfectus mortem ei minatus esset ait Basilius: « Fa-

(45) Ciborium, umbraculum altaris, quatuor columnis innixum, cujus apud Anastasium in *Vita pontificum* creberrima mentio, de hoc vide Cangium in utroque Glossario, Græco ac Latino-Barbaro, sæpe etiam Cyborium scribitur; et hanc originariam esse scriptionem vix dubito, ἀπὸ τοῦ Κύβου, « cubo, » propter formam cubicam, id est, quadratam.

(46) Ad gentiles parum spectabat, sive consubstantialis fidem defenderet Basilius, sive non. Cæterum quæ hic acta narrantur Valentem inter et Basilium illiusque ministros desiderantur apud Rosweydam, et longe aliter data fuerunt ex Nazianzeno in Vita.

(47) Anastasium præfectum vel quæstorem, ubi nominatum invenerit auctor, equidem ignoro. Alii omnes præfectum Modestum vocant, isque tam notus fuit vero Amphilochio, ut in nomine ejus errare non poterit. At Combefisius, cum sæpius tentata sit sub Valente Basili constantia, putat, inter varios adhibitos ministros, aliquem aut prætorem aut exactorem fuisse, Anastasium, ob auctoritatem scilicet Amphilochii

xit Deus, ut pro veritate absolvar vinculis corporis : A nam diu est ex quo id cupio ; nisi tamen ipsi molliores estis in præstandis promissis. » Porro præfectus pugnacem viri renitentiam et immobilitatem propositi imperatori significans, ait : « Victi sumus, imperator : vir enim minis superior est, inflexibili duroque et saxeo animo. »

Cum autem imperator ira effervescens delibaret, quo eum mortis genere interfecturus esset ; contigit ut ejus filius in morbum divinitus illatum incideret, ita ut medici spem salutis abjicerent. Porro mater imperatori supplicans, dixit : « Quam male erga Deum ejusque sacerdotem Basilium habes ! En moritur et ipse puer. » Illis auditis, imperator Basilium accersivit, aitque ad illum : « Si vera sunt quæ doces, iisque Deus delectatur, B precibus tuis filii mei morbum depuleris. » Tunc ille : « Si credideris rectæ fidei, imperator, teque Ecclesiæ Dei adjunxeris, vivet filius tuus. » Illo promittente, primo suo adventu, Magnus Basilius, nulla mora, morbum leviorum fecit. Qui autem imperatori assecræ erant hæretici episcopi, victoriæ probrum non ferentes, auctores fuerunt ne a sententia discederet, sed se religioni eorum adjungeret, perque ipsos puero sanitatem pararet. Quo facto, mox puer in manibus illorum animam efflavit. Ubi porro quæstor hæc vidisset, post mortem Valentis, res viri præclare gestas Valentiniano imperatori (48) nuntiavit. Ille audiens stupensque, glorificavit Deum : multis porro pecuniis eidem quæstori datis, misit ad Basilium in usum egenorum (49). Basilius C autem magnum imperatoris animum suspiciens probansque, pias domos tum in urbe, tum in singulis provinciæ partibus extruxit, refocillandis infirmis ; iisque viros multos, et mulieres puerosque, plurimam eis curam levamenque adhibens, in lectis posuit. Ubi vero imperator audivit, multos reditus in eorum sumptus et sustentationem, Christi hierarcham et pontificem ceu patrem honori habens, largitione dedit.

Helladius (50) sanctæ recordationis, qui ipse inspector et minister fuit miraculorum ab ipso patratum, quique post obitum conserti honore apostolis Basilii, ejus sedem successor accepit, vir admirandus, omnique virtute cumulatissime ornatus, D mihi retulit. Senator quidam, vir fidelis, Proterius nomine, cum ad sacra et veneranda loca una cum

filia sua perrexisset, velletque illic puellam tondere, atque in sacram aliquam monasticam ædem traditam Deo sacrificium offerre ; amulatus homicida ille ab initio diabolus divinos viri mores Deoque acceptum propositum ; concitavit senatoris famulum quemdam, inque puellæ amorem succendit. Is porro, indignus qui rem tantam moliretur, veritusque vel attingere quod erat propositum, alloquitur unum ex detestandis maleficis, multam summam auri præbiturum pollicitus, modo ipso agente in potestatem puellam acciperet. Veneficus vero ait ad eum : « O homo, impar ad hoc virium existo : sed si vis mittam te ad provisorem meum diabolum, et ille faciet voluntatem tuam, si tu modo voluntatem ejus feceris. » Qui dixit ad eum : « Quæcunque dixerit mihi, faciam. » Ait ille : « Abrenuntias Christo in scriptis ? » Dicit ei : « Etiam. » Porro ad eum iniquiatis operarius : « Si ad hoc paratus es, cooperator tibi efficiar. » Ille autem ad ipsum : « Paratus sum, tantum ut consequar desiderium. »

Cum itaque maleficii minister epistolam conscripsisset ad diabolum, ei tradidit hoc tenore et sententia : « Quoniam par est, ut tanquam domino et provisorio meo studæam, enitarque ut a Christiana religione abstractus amicitie tuæ admoveam, quo tua pars impleatur ; nisi ad te præsentium latorem, puellæ cupiditate sauciatum ; impensiusque rogo ut voti compos fiat ; quo et in hoc glorier, majorique alacritate tuos amatores congregem. » Data vero ei epistola, dixit : « Vade tali hora noctis, et sta supra monumentum Pagani hominis, chartamque tolle in aera ; et præsto erunt, qui te ducturi sunt ad diabolum. » Is tota promptitudine quod injunctum erat gerens, in miserabilem illam erupit vocem, diaboli invocata ope. Continuo autem astiterunt principes potestatis tenebrarum, spiritus nequitiae ; magnoque gaudio deceptum suscipientes, in locum abduxerunt ubi diabolus erat, atque ostendunt sedentem in solio excelso, quem spiritus nequam in orbem circumstarent. Acceptis vero venefici litteris, ait ad miserum : « Credis in me ? » Ait : « Credo. » Ait ille : « Nega Christum tuum. » Dixit ille : « Nego. » Ait ipsi diabolus : « Scelesti estis vos Christiani, et quidem quando me opus habetis, venitis ad me : ubi autem assecuti estis quod est in votis, me negatis, et acceditis ad Christum vestrum ; qui cum

(48) Valentinianum juniorem intelligendum hic monet Combelsius ; senior enim ante Valentem obiit.

(49) Fundi, a Valente Basilio ad hospitalis sustentationem dati, forsitan occasionem hæc comminiscendi præbuerunt : neque enim post Valentis obitum tandiu in vivis Basilius fuit, ut ea facere moraliter poterit, quæ fecisse dicitur post acceptas a Valentiniano pecunias.

(50) Helladium Basilii in episcopatu successorem fuisse, omnibus est indubitatum : Vitam decessoris ab illo conscriptam, credimus (ut par est) S. Joanni Dantascono, qui utinam ad nos tantum transmi-

sisset thesaurum ! eum enim videtur præ oculis habuisse, cum locum inde unum descripsit in oratione pro sacris imaginibus. An vero ea, quæ hic narrantur, ex Helladio sint, lector judicet. Potuit enim fieri, ut eo quo pseudo-Amphilochius scripsit tempore, fragmenta quædam Helladii exstarent, quæ ipse retulerit in Basilium suum. Quod attinet ad Proterii filiam, a dæmone in amore juvenis concitatam, simile quid contigisse B. Mariæ Antiochenæ referimus tomo VII Maii, die 29, pag. 52. Mihi tamen verosimilius est, eundem qui Amphilochium mentitus est mentiri etiam Helladium potuisse.

sit bonus, vos suscipit. Enimvero fac scripto tum Christi tui et baptismatis spontaneam abrenuntiationem, tum liberam in me in sæcula cautionem, quodque mecum sis futurus in die iudicii, mecum parata mihi æterna percepturus supplicia, moxque impleo vota tua. » At ille manu propria scriptum edidit, quale fuerat rogatus.

Post hæc vero animarum vitiator draco destinat dæmones fornicationi præpositos, iique puellam in viri amorem incendunt. Illa autem seipsam in solum jactans, cœpit clamare ad patrem : « Miserere mei infelicis, quam hujus pueri desiderium dirius excruciat. Compatere visceribus tuis; ostende in me unigenitam tuam, affectum paternum; mihi que conjugio copula adolescentem, quem elegi; quod si nolis præstare, videbis brevi amarissima sublatam morte, Deoque rationem pro me dabis in die iudicii. » Pater autem cum lacrymis dicebat : « Heu mihi peccatori ! Quid hoc miseræ meæ filia accidit ? quis meum thesaurum deprædatus est ? quis filia meæ injuriam intulit ? quis dulce oculorum meorum lumen extinxit ? Equidem, qui te Christo sponso cœlesti desponsare statuissem, angelorumque contubernalem facere, ac in eo posuissem studium ut in psalmis et hymnis et canticis spiritualibus cantares Deo, per te consecuturum me salutem sperabam; tu autem in lascivix œstrum insanisti. Sine ut, sicut volo, inito pacto, Deo conciliem, nec meam ad inferos cum tristitia deducas senectutem, ac neque parentum tuorum nobilitatem confusione operias. » At illa floccipendens patris verba, perseverabat clamans : « Pater, aut fac desiderium meum, aut post pusillum videbis mortuam. » Pater itaque in magna animi angustia constitutus, abundantiorque tristitia absorptus, amicorumque consiliis acquiescens; monentibus illis ac dicentibus, præstare voti compotem fieri, quam ut sibi ipsa vim inferret, consensit indulgere magis desiderio filia, quam ut se malæ exitiosæque neci traderet. Adducto itaque quæsito adolescente, filiaque ac facultatibus omnibus eum impertitus, dixit : « Salva sis, filia, vere misera; multum postmodum poenitens lacrymaberis, cum nihil poenitendo proficies. »

Porro nefando conjugio celebrato, impletaque diabolica fabula, nec multo lapso tempore, observantibus quibusdam deprehensum est, quod adolescens non ingrederetur ecclesiam, neque immortalia vivificaque sacramenta attingeret : dictumque est miserandæ uxori ejus : « Noveris quia maritus tuus, quem elegisti, non est Christianus, sed extraneus a fide et penitus alienus. » Illa igitur tenebris et dolore plena, jactavit se in pavementum; cœpitque seipsam unguibus laniare, et tundere pectus, atque clamare : « Nemo unquam, qui parentibus inobediens fuit, salvus factus est. Quid exspectabam misera ? Quis patri meo annuntiabit

confusionem meam ? Heu me infelicem ! in quod perditionis barathrum descendi ? ut quid sum nata ? aut cur nata, non statim abrepta sum ? » Cum ergo vir ejus, errore deceptus, sic ejulantem novisset, venit ad eam, asseverans non ita esse. Illa non nihil refrigerii ex verbis ejus delusoriis capiens, ait ad illum : « Si me et miserabilem meam animam vis certiore reddere, cras, ambobus pari consensu in ecclesiam profectis, præsentem me intemerata sacramenta sumas, sicque poteris facere certam fidem et satisfacere. » Tunc ille coactus dixit quod rei caput erat.

Protinus ergo, muliebri infirmitate deposita bonoque consilio inito, currit illa ad pastorem et discipulum Christi Basilium, clamore adversus impietatem sublato : « Miserere mei miseræ, sancte Dei; miserere mei, Christi discipule, quæ cum dæmonibus contractum feci : miserere mei, quæ patri meo inobediens fui. » Sanctus vero ad illam : « Quid tibi accidit, mulier ? » At illa docet quid res habeat. Porro Dei sanctus, accersito puero, quærebat ab illo num ita esset. Respondit ille cum lacrymis : « Etiam, sancte Dei : nam etsi ego tacuero, opera mea clamabunt; » enarratque et ipse ab initio ad finem usque profectam diaboli fraudem. Tunc ait ei sanctus : « Vis ad Deum nostrum converti ? » Qui ait : « Etiam volo, sed non possum. » Dicit ei sanctus : « Quid ita ? » Respondit adolescens dicens : « Scripto abrenuntiaxi Christo, et foedus pepigi cum diabolo. » Dicit ei sanctus : « Ne tibi sit curæ : bonus est Deus et poenitentiam agentem suscepturus est : agit enim poenitentiam super malitiis nostris. » Porro puella ad ejus se pedes projiciens, obsecrabat verbis evangelicis : « Domini et Dei nostri discipule, si quid potes, adjuva nos. » Dicit sanctus ad puerum : « Credis salvus fieri ? » Ait ille : « Credo, Domine; adjuva incredulitatem meam (a). » Et confestim apprehensa ejus manu, et facto super illum Christi signaculo, fusaque oratione, reclusit quodam loco, intra sacra septa : dataque regula, cum tres dies una laborasset et se affixisset, eum invisit, atque illi : « Quomodo habes, fili ? » At ille ait : « In magna sum, domine et serve Dei, necessitate : non enim fero clamores eorum, et terrores jaculaque, et missos lapides : tenentes enim manu propria editam schedam, mecum pugnant, dicentes : Tu venisti ad nos; non nos ad te. » Ait illi sanctus : « Ne timeas, fili : tantum crede; et data ei esca modica, factoque rursum super eum Christi signaculo et oratione, inclusit denuo. » Post paucos vero dies visitavit et dixit : « Quomodo habes, fili ? » Ait : « Pater sancte, a longe clamores illorum et minas audio : nam non video eos. » Et rursus, dato ei cibo et fuis precibus, clausit ostium, et discessit. Quadragesimo demum die eum adiens, ait illi : « Quomodo habes, frater ? » Respondit ille : « Bene, sancte Dei : vidi

(a) Marc. ix, 23.

enim te hodie in somnis pugnantem pro me, et A nem sanctorum Christi donorum indulisit. Facto vero vir sanctus magno convivio, universum Christi amantem populum officiose habuit et fovit. Ducto autem adolescente, et instructo, ac ei congrua data regula, reddidit uxori, indesinenter glorificantem et benedicentem Deum.

Maue autem facta, ubi convocasset tum sanctum et venerabilem clerum, tum monasteria universumque Christi amantem populum, dixit illis: « Filii mei dilecti, agamus omnes gratias Domino: ecce enim ovem perditam Pastor bonus, impositam humeris reducturus est ad Ecclesiam. Et nos oportet pervigilem ducere noctem, et deprecari ejus bonitatem, ut ne vincat ille animarum corruptor. » Hoc autem facta, prompteque et alacriter congregato populo, totam noctem, una cum bono pastore, Deum deprecantur; clamantes pro eo cum lacrymis: Domine, miserere. Atque diluculo collecta cum ipso universa populi multitudine, assumit B sanctissimi Spiritus, Anastasius presbyter (51); et dixit suæ, uxori quidem nomine, usu autem sorori: « Ego vado ad culturam agri, domina mi soror, sed surge et orna domum tuam; et circa nonam accepto thuribulo et cereis, occurre sola S. Basilio archiepiscopo: venit enim, ut in nostram peccatorum domum divertat. » Illa tremens super sermonis novitate, fecit quod docta erat. Erat porro hæc virgo honeste versata: nam cum annos quadraginta exegisset in illo conjugio, mysteriumque servasset, in opinione hominum sterilis erat. Cum autem debita modestia nobis obviam processisset, congruamque adorationem impertisset; primum quidem benedicitur a sancto Patre nostro, tum vero ait illi: « Quomodo habes, domina Theognia? » Illa stupens ex nominis appellatione, ad eum: « Bene, sancte Dei. » Dicit illi sanctus Pater noster: « Ubi est dominus Athanasius presbyter, frater tuus? » Dicit illi: « Maritus meus est, domine, et ivit ad colendam terram. » At ille: « In domo tua est, neque fatigeris. » Perculsa igitur mulier in verbo isto, non tantum quod ex nomine appellasset, sed etiam quod uxorem quidem nomine, usu autem sororem, Deo affatus Pater noster dixisset; vehementique admiratione attonita, ac timore tenta, cecidit in terram, clamans et dicens: « Sancte Dei, ora pro me peccatrice, quia res magnas et admirandas in te contueor. » Tunc illa, fuis super illam precibus, primus ibat. Venientibus autem nobis in domum presbyteri, etiam ipse obviam factus; honorabiles viri pedes deosculatur: at ille ei in Domino osculum dedit. Ait vero illi presbyter: « Unde hoc mihi, ut venerit sanctus Domini mei ad me? » Pater autem noster ait illi: « Bene te inveni, Christi discipule: eamus, et rem sacram faciamus. » Erat enim ipse presbyter quotidie jejunans, et (præterquam Sabbato et die Dominica) nihil contingens nisi panem et aquam.

Ecce vero diabolus, qui semper invidet, nec vitam nostram a tristitia liberam sustinet, cum tota exitiosa virtute sua adest; comprehensumque invisibili quadam ratione puerum voluit rapere de manu sancti: cœpitque puer clamare: « Serve Dei, adjuva me. » Porro in tantum processit impudens renitentia, ut ipsum divinum Basilium una impelleret et contorqueret. Conversus itaque sanctus ad diabolum, ait: « Impudentissime et animarum lues, pater tenebrarum et perditionis, non tibi sufficit, quam tibi ipse tibi subjectis acquisivisti, perditio tua? non cessas etiam Dei figmento infestus esse? » Diabolus vero dixit ad eum: « Mihi facis injuriam, Basili: » ita plane, ut multi voces ejus audirent. At sanctus Dei ad ipsum: « Increpat te Dominus, diabole. » Ille vero ad eum: « Mihi facis injuriam, Basili: non ego ad ipsum abii, sed ipse ad me. Abrenuntiavit Christo suo, mecumque luit fœdus; et ecce ejus scripturam præ manibus habeo, delaturus in die judicii coram communi iudice. » Sanctus autem Domini dixit: « Benedictus Dominus Deus meus: non deponet populus iste manus de excelsis cœli, donec scripturam reddas. » Et conversus dixit plebi: « Tollite omnes vestras manus in excelsum, clamantes cum lacrymis: Domine, miserere. » Cumque populus staret ad longum tempus extensis manibus in cœlum, ecce scriptum adolescentis, in aere deportatum, atque in eximii pastoris nostri manus depositum venit. Suscepto autem illo, gratias agens Deo, vehementiusque gavisus cum populo universo, dixit ad adolescentem: « Cognoscis, frater, libellum? » Ille vero ad ipsum: « Etiam, sancte Dei: inanus propriæ scriptio est. » Porro disrupta scriptura induxit in ecclesiam, admissoque ad sacrum missæ sacrificium, perceptio-

(51) Historiæ hujus imposturam non immerito patellari putamus ex eo, quod omnia, quasi per pios dolos, ut comicis nos est, descripta sint; quæ a gravitate Basilii in agendo, et Helladii in scribendo abhorrent. Quin, ostendat Combefisius, si possit, quomodo Anastasius presbyter, tam sanctus et Deo plenus, possit excusari mendacio; cum

Cumque perrexissemus in sanctam Dei ecclesiam supra narratur dixisse uxori suæ: *Ego vado ad culturam agri*, et tamen inscia illa domi manserit; ubi paulo infra dicitur inventus a Basilio: et mox jussus Anastasius aperire ostium conclavis, in quo servabatur homo ulcerosus, dixit esse necessaria domus.

siam, præcepit presbytero ut missam celebraret. A ille autem ait ad eum : « Sancte Dei, ut doces, quod minus est a meliori benedicatur. » Dicit ei sanctus Pater noster : « Ad reliquias tuas omnes virtutes, obedientia accedat. » Consentiens autem presbyter, astitit ad sacra missarum. Porro tempore elevationis vivifici corporis Domini nostri Jesu Christi, vidit sanctus Dei et quidam de dignis, sanctissimum Spiritum, descendentem in specie ignis, circumdantemque presbyterum et sanctum altare. Cumque communicassemus, et Deo egissemus gratias, rediimus in domum presbyteri, ciboque sumpto, dixit illi sanctus Dei : « Refer mihi unde thesaurus iste ; et quæ est vita tua ? » Dicit ei presbyter : « Ego, sancte Dei, homo peccator sum, publicis tributis obnoxius. » Sunt porro duo juga hominum ; unum quidem ego mino ; alterum vero meus mercenarius ; et alterum quidem in ministerium cedit hospitem ; alterum autem in obsequium tributorum : estque confamula hæc uxor mea, hospitiibus ministrans et mihi. » Ait illi sanctus : « Voca illam sororem, juxta quod est ; mihi que edicito reliquias tuas virtutes. » Dicit ei presbyter : « Non habeo quidquam boni super terram, ab omni virtute extraneus sum. » Dicit ei communis Pater noster : « Surge, et eamus simul. » Ducit vero eum in cellam uham domus ejus, et ait illi : « Aperi januam. » At ille : « Ne, sancte Dei, ne juseris ingredi : quoniam usus est domus. » Ait ei sanctus : « Etiam ego veni ad hunc usum. » Cumque nollet presbyter aperire portam, sermone aperuit admirabilis Pater noster : ingressusque morbidum illic hominem et ulcerosum, cui pleraque corporis membra defluerent, invenit, uno sciente presbytero et sorore ejus. Dicit ei sanctus Pater noster : « Ut quid voluisti celare thesaurum tuum istum ? » Dicit ei presbyter : « Promptus est, domine, et injuriosus, timique ne forte in verbo offenderet. » Dicit ei Pater noster : « Bene circa ipsum certasti : sine vero ut et ego hac nocte illi ministrem ; quo per te etiam mercedem consequar. » Dimisso autem sancto in cella cum ulceroso, cui morbi vis vel vocem ademerat, clauso ostio, discessimus. Qui autem vulneribus medebatur, lusus super eum tota nocte precibus, supplicans Deo, qui morbum omnem et languorem sanat, curavit illum. Presbyter autem qui foris nobiscum erat, ait : « Gloria tibi, Deus, qui facis voluntatem timentium te, et deprecationem eorum exaudis ; en medicus sanum fecit infirmum. » Et statim clamavit sanctus, ut portam aperiremus, eduxitque ulcerosum integre sanum, non habentem cicatricem in corpore suo, expedite loquentem, et glorificantem Deum. Hoc autem grandi miraculo facto, reversi sumus in nostram

civitatem cum gaudio, laudantes et benedicentes Deum.

Fratres, narrationem volo facere (52) de magno et celebri Basilio, et Ephrem Syro (53). Et ea quidem quæ spectant ad Patrem nostrum, ipse vidi ; quæ autem ad sanctum et eximium Ephrem, ex veraci ejus ore audivi : sic autem habent. Ubi celebris ille Ephrem, agens in deserto, qua ex Spiritus sancti illustratione vidisset, qua ex desiderio et percuntatione didicisset admiranda Patris nostri Basilii opera ; Deum intente jugiterque orabat, ut ipsi revelaret, qualis Magnus Basilius esset. In extasim ergo raptus, videt columnam ignis, cujus vertex attingebat cælum : voxque de cælo audita, dicens : « Ephrem, Ephrem : quemadmodum vidisti columnam ignis, ejusmodi est Magnus Basilius. » Et statim adhibito interprete, velut rudis linguæ Græcæ, venit ad magnam ecclesiam celebris urbis Cæsareæ : ad quam ipsa magna Epiphaniarum solemnitate perveniens, clamque ingressus, vidit procedentem Magnum Basilium ; atque socio suo : « In vanum, puto, laboravimus. Frater iste enim, in tanto gradu positus, non est qualem vidi. » Conspiciebat enim amictum stola candida, sacrumque circa ipsum clerum, albis indutum et ei obsequentem. Stans ergo in secreto loco ecclesiæ, cœpit velut de proposito desperare, dicens intra se : « Nos qui portavimus pondus diei et æstus nihil profecimus ; hic autem, in tanto comitatu, et honore humano, est columna ignis ? Plane miror. » Hæc itaque ipso cogitante, misit ad eum sanctus archidiaconum suum, dicens : « Vade ad portam quæ respicit occidentem, ibique in ecclesiæ angulo reperies abbatem, cucullam habentem in capite, cum quodam alio, raribarbium, pusillum, et cætera vultus ejus ; dicesque ei : Quæso, ingredi in sacrarium : vocat te archiepiscopus. » Archidiaconus autem, discissa multo labore populi multitudine, venit ad locum ubi S. Ephrem consisterat, et ait illi : « Benedic, domine ; velis ingredi in sacrarium ; vocat enim te Pater tuus archiepiscopus. » Ubi autem intellexit per interpretem quod dicebatur, excusavit dicens : « Erras, frater ; nos homines peregrini sumus et ei ignoti. » Rediens autem archidiaconus, renuntiavit Magno Basilio. Porro dum Basilius libros sacros exponit populo, videt S. Ephrem linguam igneam, ejus ore loquentem. Aitque rursus Magnus Basilius archidiacono : « Vade, et dic ei : Domine Ephrem, velis ingredi ad sacrum altare : vocat te archiepiscopus. » Et abiens ad eum archidiaconus, ejusque vestigiis impresso osculo, dixit illi : « Domine Ephrem, quæso, te accersit Pater tuus archiepiscopus, ut ingrediaris in presbyterium. » Sanctus ergo super his at-

(52) Videtur hic rursus narrationem resumere pseudo-Amphilochius.

(53) Congressus Ephrem cum Basilio dabitur infra ad vitam ejus, ex Nysseno et ipso Ephrem, omnino aliter quam hic narretur ; ex quibus col-

ligere lector poterit, quænam hic referantur omnia ab Ephrem et Nysseno ; judicabitque, an verosimile sit, omittenda fuisse, si contigissent ; exempli causa, de apparitione columnæ ignis.

nitus dedit gloriam Deo; ac reverentiam fatiens, excipiensque ait: « Vere Magnus Basilius. Vere columna ignis Basilius. Vere per os ejus loquitur Spiritus sanctus. » Rogavit vero archidiaconum ut responderet, opportunius, post peractam rem sacram, salutaturum in secretario.

Post missam vero ingressus Basilius secretarium, eo S. Ephrem accersendum curavit; dansque in Domino osculum, ait: « Bene venisti, Pater filiorum deserti: bene venisti, qui in eo discipulorum Christi numerum auxisti, et dæmones expulisti. » Sed quorsum eum tibi laborem suscepisti, o Pater? Venisti invisurus hominem, peccatorem: largiatur tibi mercedem Deus, juxta tuum laborem. » Ubi porro venerabilis Ephrem omnia in corde sua nata dictaque socio abbati respondens enarrasset, communionem in sacras manus suas accepit; Basilioque, pro hospitii religione, excipiente convivio, ait S. Ephrem: « Pater, summe honorande, unam abs te deosco gratiam, et hanc mihi annuas velim. » Ad quem Basilius: « Jube, dic quæ videntur; multum enim debeo, maxime ob tui ad me adventus assumptum laborem. » Et honorabilis Ephrem ad ipsum: « Novi, Pater sancte, fore ut, si quæ a Deo poposceris, ipse præbeat. Cupio autem pro me roges, ut Græce loqui possim. » Cui Basilius: « Rem postulasti excedentem vires. Quia nihilominus fide peisti, veni, Pater venerabilissime eremique præpositie, et Dominum rogemus: potens enim est, ut faciat voluntatem tuam: nam scriptum est: *Voluntatem timentium se faciet, et deprecationem eorum exaudiet, et salvos faciet eos* (a). » Cum autem diu orassent, ait Magnus Basilius: « Cur, domine Ephrem, sacram sacerdotii ordinationem, tibi congruam, non accipis? » Cui Ephrem per interpretem: « Quia peccator sum. » Respondit ei Magnus Basilius: « Utinam et ego talis peccator essem! » Dixitque ad eum: « Flectamus genua. » Et cum humi prostrati essent, imposuit hierarcha cum sancto Ephrem; recitansque orationem diaconi, dicit ad ipsum: « Quæso te, nos erige. » Atque tunc soluta et expedita ejus lingua, dixit S. Ephrem clare lingua Græca: « Salva, miserere, resuscita, et custodi nos, Deus, tua gratia. » Et impleta est Scriptura: *Tunc saliet sicut cervus claudus, et aperta erit lingua balbutientium* (b). Cumque ille ex tempore omnia Græce loqueretur, ipsa hora glorificaverunt Deum, qui omnia potest et exaudit preces timentium ipsum. Spirituali itaque lætitia cum illis triduo refectus, ordi-

(54) Prædecessores nostri 1 Februarii, in Commentario prævio a. l. acta S. Ephrem Syri § 3, de gradu ejus ecclesiastico disputantes, judicaverunt nihil obesse, quo minus presbyter ordinatus credi posset, si constaret Vitam hanc ab Amphilochio scriptam esse: nam objectis a Baronio satisfacit Combefisius hic. Verum cum hæc Acta Amphilochii non sint, nullum superest fundamentum asse-

natisque interprete in diaconum, et ipso in presbyterum (54), eos dimisit in pace, glorificantes Deum, in omnibus quæ viderant, sicut dictum est ad eos.

CAPUT IV.

Restituta orthodoxis Nicænis ecclesia. Castitas Petri Sebusteni probata. Peccatrici et Judæi conversio. Mors.

Post Valentis Deo exosi adventum ad nos, qui avus (55) fuit Juliani Apostatæ, revertente ipso ad beatissimam Constantini urbem ac transeunte Nicæam; accesserunt ad eum principes Arianae hæresis, flagitaruntque, consubstantialitatis assertores sancta catholica ecclesia deturbari, eisque ipsam tradi. Porro tyrannus et indignus purpura, qui exsecrandæ illorum hæresis antesignanum ageret, petitis annuit; depulsoque militari manu orthodoxo populo, ecclesiam tradidit Arianis. Mœrens itaque animo pius omnis populus, diu noctuque orabant Deum, ut ne ejus ecclesia stabulum fieret et sentina hæreseon. Pergit itaque Nicæam communis Ecclesiarum præses Basilius, ad quem concurrens universa orthodoxorum multitudo, multo clamore exposulant imperatoris injuriam. At ille ad eos: « Ne, dilecti filii, ploraveritis: haudquaquam enim istud Deus in finem permittit: sustinete vero longanimis ipsius misericordiam. »

Porro, Ingressus Constantinopolim, ubi Valentem imperatorem vidisset, dixit: « O imperator, Honor regis judicium diligit (c): atque Sapientia, Judicium regis justitia (d). Cur ergo præsumpsit tua dominatio, orthodoxis sua ipsorum ecclesia pulsæ male sanos in fide in eam mittere? » Ait Valens ad eum: « Rursumne, Basili, ad contumeliam versus es? Ea res tibi non congruit. » Ait sanctus: « Congruit mihi, ut pro justitia bonoque etiam moriar. » Imperator ad eum: « Vade, tu esto inter utrosque judex: vide tamen, ut ne affectioni ad populum tuum concesseris: non enim decet. » Ait imperatori: « Si habueris prope reprehendas judicium meum, juste et me exsilio relega, et illos expelle, ecclesiamque victoribus tribue. » Abiens itaque Nicæam cum litteris Valentis, admonuit Arianos et dixit: « Ecce imperator mihi injunxit, dicens: Vade et juste inter Arianos, et qui sapiunt consubstantialitatem, super ecclesia, quam armata ipsi manu rapuistis, judica. » At illi: « Sed ex imperatoris sententia. » Tum ille: « Venite, ipsique et orthodoxi; clausaque, et utrorumque sigillis munita ecclesia, datisque custodibus, vos primi euntes,

rendi Ephrem presbyterum fuisse: potuit enim ab hoc auctore, aut alio simili, decipi auctor Menelogii Basilii imperatoris.

(55) De hoc pseudo-Amphilochii errore egi ad Prologum: ubi noto quod hæc historia de ecclesia Nicæna, orthodoxis restituta sub Valente, omissa est ab Urso apud Rosweydonum.

(a) Psal. CXLIV, 20.

(b) Isa. XXXV, 6.

(c) Psal. XCIII, 4.

(d) Prov. XVI, 13.

precamini diebus tribus, et tribus noctibus, tum- que ad ecclesiam proficiscimini. Quod si illa preci- bus vestris aperta vobis patuerit, maneat æternum vestri juris; sin vero, etiam ipsi noctem unam du- cemus pervigilem, ibimusque cum psalmis suppli- cando ad præfatam ecclesiam; et siquidem nobis patuerit, erit nostra in perpetuum: sin vero neque nobis fuerit aperta, sic rursus vestra erit, utque vestram acceperitis. » Placuit autem sermo ejus cor- am Arianis; qui vero videbantur esse orthodoxi, velut non juste judicasset, reprehendebant. Multa itaque cautione ab utrisque adhibita, dati sunt cu- stodes, qui diligentia omni custodirent sanctissimam ecclesiam. Cum itaque, juxta sancti Patris nostri Basilii decretum, Arianis tres illos dies noctesque precati essent, ac cum supplicatione ad sanctam Dei ecclesiam progressi essent, sicque a mane usque ad sextam fecissent, clamantes illud: « Domine, misere- re, » non est aperta ecclesia: fractaque animi con- tentione, abierunt re infecta.

Ait autem sanctus Basilius (56): « Ecce fecistis ut constitutum erat: nec, ut accepi, vobis aperta est ecclesia: adhuc et ipsi precabimur noctem unam, et supplicando processerimus: quod si nec nobis fuerit aperta ecclesia, eam ipsi accipite juxta judi- cium meum. » Assumens itaque sanctus Pater noster et Ecclesiæ præses, populum orthodoxum, cum mul- tieribus et parvulis, foras civitatem egreditur, in templum sancti et gloriosi martiris Diomedis; ex- pletaque nocte pervigili, ac matutinis precibus ab- solutis, populum reducit, cantans illud: « Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis: » ingrediturque sanctæ ecclesiæ ferulam (57),

(56) Quam amplam habuisset Nysseus materiam pro luncbri simul et encomiastica oratione, qua fratrem Basilium Eliæ comparasset, sanctum illum introducens cum Arianis pro ecclesia Nicæna decertantem, tanquam alterum Eliam cum sacerdoti- bus Baal super holocausto! Verum estne hæc credi- bilis historia, si fuerit ignota Nysseo?

(57) Ferula vestibulum, seu potius porticus ad ingressum ecclesiæ.

(58) Caput hoc, inquit Combefisius, ex unico co- dice representamus, desiderante alio. Etenim me- retur, si quod aliud, ad fabulas relegari; non quod continentix probatio per ignem nunquam fuerit ad- hibita (dicitur enim tali miraculo probata uxoris virginitas a S. Demetrio inter patriarchas Alexan- drinos duodecimo; et ab abbate quodam, in Vita S. Joannis Eleemosynarii 23 Januarii numer. 85); sed quod tot fabulis et ineptiis exornatum sit, ut suam palam faciat falsitatem. Nam, ut omittam quæ consideranti patent, nunquam vivente Basilio Pe- trus Sebastenum episcopatum gessit, ordinatus anno saltem uno post mortem fratris: nunquam Petrus Sebastenus episcopus sponsam aut uxorem habuit: sed, a prima ætate per Macrinam sororem præ edu- catus et institutus, solitariam vitam et virginitatem coluit; ut in Vita ipsius Petri a prædecessoribus meis ostensum est 9 Januarii. At Combefisius, cer- tus vitam hanc, saltem ut credibilem, creditis ob- trudere, sicut alterum Libanium sophistam, alterum quæstorem Juliani excogitarat; ita nunc alterum inter fratres Basilii comminiscitur Petrum, inter li- beros post Macrinam primum, qui ante episcopatum

A qua etiam Ariani intraverant. Aitque populo: « Tol- lite manus vestras in sublime cœli, contentoque animo clamate: Domine, miserere. » Tum signa- to populo, silentium indicit; terque sanctæ ecclesiæ portas signat, et ait: « Benedictus Deus Christia- norum, in sæcula sæculorum. Amen. » Hac porro oratione contriti sunt vectes, et claves contractæ cum pessulis; apertæque sunt januæ forti aura, et ad muros illis: ipseque deiloquus in illa verba: *Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales (a)*, orthodoxo populo comite, ingressus est in sanctam Dei ecclesiam: expletoque missæ officio, dimisit populum cum lætitia et pace, glorifi- cantem Deum, qui non despexit confidentes in ipsum: innumera autem Arianorum multitudo, novo illo miraculo confirmata, abrenuntiavit hæresi, ac in orthodoxam fidem concessit. Ubi vero imperator rescivit quod gestum erat, vituperavit quidem Aria- næ hæresis nequitiam, nihil habens quo sancti et divina sapientis Patris nostri Basilii iudicium car- peret (nam, inquit, etiam vobis amplius gratificavit), ipse tamen, jam olim motus sensibus cæcatusque cordis oculos, neque sic ut ad Dominum converte- retur adjecit; sed mansit inflexus et obstinatus, tradens in bello spiritum, post magnam cladem am- bustus in paleario, in partibus Thraciæ; eoque modo traditus est æterno igni, in sæculum sæculi cruciandus.

C Bene (58) olim divinus David, cen perenni in- sculptum æri, immortalis fama publicum fecit, di- cens: *Generatio rectorum benedicetur: gloria et divitiæ in domo eorum (b)*. Vere enim generatio recta et semen longævum et gentilitas omnis Deo Sebastenum, uxorem habuerit; et alterum natu mi- nimum, et prolem sanctorum parentum duodecimam (credo decimam dicere voluisse) monasticam vitam professum. Forsitan vir iste eruditus voluit, hac sua cogitatione, historiæ peritis proponere dis- putandi materiam: et ostendere quam difficile sit, argumentis, ut aiunt, positivis convincere eum, qui obfirmavit animum aliquid, quamvis paradoxum et omnibus inauditum, sustinere. Certum quidem est Basilii patris et Emmeliæ liberos decem omnino fuisse; ex istis quatuor fratres tantum novimus, teste Nysseo in Vita Macrinæ: ex quatuor fratri- bus, is qui secundum Basilium natu maximus erat, Naucratius vocabatur: locus igitur non est alteri D Petro, nisi quinque fratres, contra testimonium Nysseii, numeres. Nec tamen propterea credibilis conjectura fieri potest, alteri præterquam juniori nomen inditum Petro fuisse: si enim alter in ea familia vixisset Petrus, cum ultimis prodiret in lucem, verosimiliter hic aliud nomen accepisset. Quin, ut concedamus Combefisio, alterum fuisse Petrum fratrem Basilii, qui prius matrimonio jun- ctus, factus deinde sit episcopus Sebastenus; potuit id solum post mortem Basilii evenisse: nam ipso florente, Eustathius istam Ecclesiam turbavit, non minus quam gubernavit. Adde præterea silentium omnium antiquorum: nec unam quidem a Basilio aut Gregorio exstare ad ipsum epistolam; nullam in tot scriptis mentionem. Quid quod ipse pseudo- Amphiloehus, in fine hujus Vitæ, tres solum Basilii fratres numeret, interque eos unum solum Petrum Sebastenum?

(a) Psal. xliiii, 7, 9.

(b) Psal. iii, 2, 3.

placita. Quod itaque in Petro, Patris nostri Basilii A illa : « Sum in manibus tuis, honorabilissime Pater. » Porro jussit sanctus Dei, ut modius ferreus afferretur, plenus ardentissimis lampadibus, atque : « Explica, domina mi sponsa, pallium tuum : » et explicavit. Atque iis qui bajulabant : « Mittite in ipsum flammatisimas lampades ; » miseruntque. Tum ait sponsæ : « Tene in hoc maphorio, donec tibi dicam. » Atque : « Afferte adhuc lampadem aliam accensissimam : » attuleruntque. Tum ille fratri : « Explica, domine frater, penulam tuam : » et explicavit. Tum ille : « Mittite in ipsum : » et miserunt. Cum vero diutissime tenerent sic accensas lampades et starent, in stuporem actus populus super eo quod videbatur, clamare cœpit et dicere : « Dominus conservabit sanctos suos, et beatos illos B faciet in terra (b). » Projeceruntque accensas lampades ; nec erat in eis vel fumi odor, neque vestimenta illorum ambusta sunt. Tunc adducens quinque sanctos viros, ait illis : « Edicite quod vidistis in sanctissima ecclesia. » Narraveruntque populo, ut vidissent sanctos angelos, ventilantes inculpatum eorum cubile : et glorificaverunt Deum, qui facit mirabilia magna et inscrutabilia. Cumque sanctus Pater noster Basilius pacem in Domino dixisset, reversi sumus in nostram civitatem, glorificantes Deum, qui dedit potestatem talem hominibus (c).

Cum autem essemus ingressi in urbem Sebastenam, fuissemusque precati in venerabilissimo templo Martyrum, multiplici corona illustrium quadraginta, ascendentibus nobis ad sacram episcopi demum, salutavit ille dominam sponsam ; et ait illi : « Salve, vera mea sponsa, seu potius Christi : tui causa totus nobis hic labor assumptus est. » Ait illa : « Sum in manibus tuis, honorabilissime Pater. Dominus occasiones facit : magno enim desiderio te neor amplexandi pretiosos tuos pedes : cujus rei compos effecta, gratias ago Domino meo. Faciet ergo, maximo mihi prosequendus honore meus Pater, in filiam suam, quæcunque voluerit. » Aitque ille fratri : « Rogo te, domine mi frater, ut una cum domina sponsa mea dormias in sanctissima ecclesia. » At ille ad eum : « Faciam quidquid juseris, sicut debeo : fecitque. » Assumens ergo sanctus Pater noster nonnullos Deo afflatos et spiritales viros, quinque numero, ex quibus unus rem probe norat ; etiam ipse in sancta ecclesia dormivit. Circa mediam autem noctem illos suscitans a somno ait : « Quid videtis circa fratrem meum ? » At illi : « Videmus novum miraculum. » Ille vero : « Quodnam illud ? » Responderunt : « Videmus angelos, ventilantes lectum ejus inculpabilem. » Ait autem sanctus Pater noster Basilius : « Nemini dixeritis quod vidistis. »

Sequenti vero mane reversis nobis ad episcopum, dixit : « Tempus est, domina mi sponsa, seu potius Christi, ut quod quæritur in palam fiat. » At

(a) Marc. xiv, 46.

(b) Psal. xl, 3.

(c) Matth. ix, 8

(d) Act. ix, 15.

(e) I Tim. ii, 4.

chartamque bulla plumbea obsignavit (59). Captato autem opportuno tempore, cum sanctus Basilius ad preces solitas in ecclesiam proficisceretur, clam præcurrens ad pedes ejus chartam projecit: seque in faciem ad ipsius pedes jactans, clamabat dicens: « Miserere mei, sancte Dei, quæ supra omnes sum peccatrix. » Stans autem beatus ille Christi famulus, ab ea perquirebat causam gemituum. Tum illa: « Ecce, domine, mea omnia peccata et crimina in charta hac scripsi, et obsignavi: tu vero, sancte Dei, ne signaculum bullamque moveris; sed solis precibus ea dele(60). Qui enim hanc mihi cogitationem dedit, plane obaudiet pro me orantem. » Magnus porro Basilius chartam elevans, et aspiciens in cœlum ait: « Tuum, Domine, solius est opus istud: qui enim tollis peccatum mundi, facilius quoque unius hujus animæ crimina deleveris: omnia quippe nostra delicta apud te numerata sunt: tua vero misericordia immensa est, et impervestigabilis. » His autem dictis, ingressus est ecclesiam, tenens chartam, seque jactans coram altari, totam noctem pervigilem in precibus egit; inque crastinum, per tota missarum solemnia, Deum obnixius oravit.

Post factam autem missionem, accersivit mulierem; tradensque chartam, ait: « Audistin' mulier, quod nemo possit peccata dimittere, nisi solus Deus? » Ait illa: « Auidi, Pater, teque ideo ad intercedendum apud misericordissimum Deum sollicitavi. » Atque his dictis, chartam aperuit, totamque deletam invenit: quamquam non expuncto grandis illius peccati piaculo. Videns autem illa, concidit animo, tundensque pectus manibus, corruit ad pedes ejus, cum clamore dicens: « Miserere mei, serve Dei altissimi: et qua ratione pro meis omnibus peccatis decertasti, ac fuisti exauditus, eadem quoque pro isto supplica, planeque obliterabitur. » Lacrymatus vero commiserationis affectu archiepiscopus, dixit: « Surge, mulier, nam et ego homo peccator sum, qui et ipse indulgentia indigeam. Qui delevit peccata tua, quot voluit delevit; potestque, qui mundi peccatum tollit, etiam hoc a te peccatum tollere. Si modo deinceps te a peccato contineris, viasque Domini ambulaveris, non solum consequeris veniam, verum etiam gloria dignaberis. Vade ergo in desertum, inveniesque virum sanctum,

(59) Græce *μολίβδῳ ἐβολλώσεν*: «plumbo bullavit,» verbum barbarum mediæ ævi, quo Amphiloehus, eruditus Græca eloquentia, minime usus fuisset. Et fat-tur Combefisius hac in Vita, subinde verba ejusmodi occurrere; quomodo autem hæc operis novitatem non arguant, ut idem ait, ipse viderit.

(60) Simile factum mulieris invenitur in Vita S. Joannis Eleemosynarii 23 Januarii cap. 15, quod forsitan occasione præbuit pseudo-Amphilochio, hoc de Basilio miraculum comminiscendi. Quidquid sit, recte monet Combefisius, factum istud non trahendum in exemplum, quod si solum in hac apocrypha Basilius Vita haberetur, merito computarem inter pias fabulas. Sed quod a Leontio scriptum refertur in Vita S. Joannis Eleemosynarii, pro ea quam me-

inter omnes Patres celebrem, Ephrem (61) nomine. Huic trade chartam, isque orabit, et Deum propitium tibi faciet. »

At illa valedicens sancto, cucurrit ad desertum: confectoquo longo itinere, pervenit ad præmonstratum locum magni illius eremitæ; pulsansque ad januam clamabat dicens: « Miserere mei, sancte Dei. » Ille præsciens spiritu quam ob causam venisset, ait illi: « Exi a me, mulier, quia homo peccator sum, indigens et ipse adjutorio. » At illa jactavit chartam, dicens: « Misit me ad te archiepiscopus Basilius, ut Deum pro me depreceris, quo peccatum in charta positum deleatur: delevit enim, ipsa precatu, reliqua. Tu vero ne pigriteris pro unico ad Deum intercedere, siquidem ad te missa sum. » Tunc ad eam sanctus Dei: « Ne, filia, ne ita: qui enim pro multis illis peccatis potuit Deum placare, etiam pro uno quod superat, facilius quam ego poterit. Vade ergo, ne tardaveris, ut pervenias ad ipsum, priusquam a corpore migraverit. » Illa valedicens sancto, rediit Cæsaream. Cumque ingrederetur in civitatem, occurrit sancti Basilius corpore, quod efferebatur: eoque viso se in terram jactare cœpit; ac, velut sanctum in jus vocaret, dixit: « Heu me, sancte Dei, idcirco me in desertum misisti, ut liber a molestia proficisceris: et ecce, re infecta, tam immenso itinere frustra confecto, rediit. Videat Deus, et judicet inter me et te: quod cum ipse potuisses Deum propitium facere, me direxeris ad alium. » His cum clamore dictis, projecit chartam super capulum, rem minutatim universo populo narraus. Porro unus de clero, scire volens quam grande esset illud peccatum, sustulit chartam; apertamque, totam deletam invenit; ac voce magna clamavit ad feminam, dicens: « O mulier, munda est charta et expuncta. Quid vero, Dei in te inenarrabilem misericordiam ignorans, affligeris? » Viso itaque insigni miraculo, populus universus Deum glorificavit, qui in terra potestatem habet dimittendi peccata: quippe tantam servis suis concessit gratiam; ut etiam post mortem languorem omnem sanant omnemque debilitatem, quin etiam ut peccata fideliter accedentium remittant.

Joseph, præstans peritia artis medicæ, valde probatus clarusque in illa fuit, summam quamdam adeptus ex pulsibus judicii certitudinem; ut nullo

retur fidem, potest benigne explicari; si dicatur sanctus, mulierem, peccatum confiteri erubescens, induxisse ut scripto istud exponeret in charta, sigillo obsignata, adeoque a nemine legenda, eo consilio, ut deinde persuaderet facilius, permitteret chartam se solo aperiri et legi, atque ita cum minori erubescencia peccatum suum confiteretur; sed cum sanctus vita excessisset, antequam id perficere posset, post mortem apparuerit; et tanquam minister sacramenti extraordinarius confitentem absolverit; atque in signum vere remissi peccati, eo deleto chartam restituerit.

(61) S. Ephrem ante S. Basilium mortuum esse, supra diximus ex meliori auctore.

errore, aut tertium quintumve diem, morituros A præsciret; utque verbo dicam, tantus erat, ut et medicis et philosophis invidiam moveret. Deo autem afflatus Pater noster, divina præsciens illustratione quod in eo gerendum erat, ipsum impensius diligebat, crebriusque ad congressum vocabat; docens planam regiamque veritatis viam incedere. Cum itaque non raro hortaretur, moneretque ut abscederet à scelestâ religione, Christumque baptismate sacro indueret; non admisit, dicens: « In qua natus sum fide, in ea et moriar. » At sanctus Dei ad ipsum: « Persuasum habe, Joseph, fore ut neque ego, neque tu vitæ præsentis turbinibus absoluti migremus, donec Dominus meus per aquam et spiritum te regeneraverit: fieri enim nequit, ut quis sine his intret in regnum Dei. Nonne etiam patres vestri baptizati sunt in Moyse, et in nube et in mari, biberuntque de spirituali consequente petra? Petra autem erat Christus (a), qui novissimis diebus de Virgine incarnatus est, et propter nostram salutem factus homo, operatusque est miracula et morte a patribus vestris in carne affectus; sepultusque, die tertia resurrexit; et ascendit in cœlum, sedetque ad dexteram Patris: qui etiam venturus est, in magna gloria cum angelis, judicaturus vivos et mortuos, et unicuique redditurus juxta opera ejus. Itaque nequit fieri, ut dictum est, ut quis intret in regnum Dei, nisi per aquam et spiritum, et nisi vivifica antitypa (62) intemerati corporis et sanguinis Christi sumpserit. »

Cumque sanctus talibus hortationibus uteretur, non sustinebat ipsum audire. Ubi autem ei placuit, qui eum segregaverat ab utero matris suæ, ut suscipere sacratissimum baptismum, eum vir sanctus jam vitæ hujus turbinibus eximendus, accersivis, prætextu nimirum scientiæ medicæ, aitque illi: « Quid tibi de me videtur? » Ille, ex pulsu sentiens ejus vires proximam minari mortem, jussit domesticis, ut oppertunas sepulturæ vestes emerent: « Nam, inquit, cito citius moriturus est. » Ait ad eum magnus Basilius: « Nescis quid dicas. » Dicit illi Joseph Hebræus: « Credas, domine, sol hodie cum sole occidet. » Ait illi sanctus: « Quid vero si non ante mane moriar? » Dixit Hebræus: « Non potest hoc esse: vix enim post horam erit anima tua in te. Verum dispone de tua Ecclesia et de rebus tuis: non enim, te vivo, dies hodie tenebrescet. » Ait ei sanctus: « Quid si venero usque ad sextam mane, quid es acturus? » Respondit ille: « Moriar. » Ait sanctus: « Etiam. Moriaris peccato, vivas autem Christo meo. » Dicit ille: « Scio quid velis, et faciam quod jubes, Pater sancte; si fuerit quod ais, terribili me sacramento obstringens fore,

(62) An verus Amphilochius non fuisset clarius locutus de reali Christi præsentia in Eucharistia, præsertim ubi Judæus instituitur?

(63) Refert Nazianzenus oratione 20, Basilium sub finem vitæ ad aliquod tempus ita sibi restitutum

(a) I Cor. x, 4.

ut, si in crastinum vixeris, baptismum suscipiam. » Rogavit ergo Deum admirandus Pater, ut ad salutem hominis sibi accessionem concederet, utque mulierem re infecta a S. Ephrem redeuntem susciperet. Voti autem compos effectus sanctus (65), mittit mane et accessit Hebræum. Ipse non credens, venit, plane existimans morti concessisse. Videns vero vivum, factusque in exstasim, et ruens ad pedes ejus, ait: « In veritate confiteor, magnum esse Deum Christianorum: quodque non sit alius Deus præter ipsum. Abrenuntio itaque inimicæ Christo religioni Judæorum, meque veritati fideliter adjungo. Jube ergo, honorande Pater, ut sine dilatione ipse omnique domus mea Christi consigner signaculo. » Ait illi sanctus: « Ipse intingam manibus meis cum tota domo. »

Rursumque accedens medicus, apprehensaque ejus dextera, ait: « Elanguerunt tuæ vires, domine: naturaque extremum debilitata fatiscit. » Ait sanctus: « Habemus naturæ auctorem, qui nobis addat vires. » Surgensque gressu contendit ad ecclesiam, et sub omnium præsentia, eum fidei sacramento tinxit, et domum ejus totam: vocavitque nomen ejus, Joannem: impertitusque vivifica sacramenta, eum assumpsit et reduxit ad cubiculum suum: ciboque appposito, docuit quæ spectant ad vitam æternam, adjungens suo ovili novum militem cum uxore et filiis. Quod vero reliquum vitæ fuit, sacras ædes et hospitium pauperum lustrans, quæ sibi fuerunt donata a medico, et quæ de propriis reliqua erant, donavit. Circa nonam autem præsto fuit ad sacrificia missarum in sacratissima ecclesia, una cum cleri et civitatis primoribus: cum quibus percepto iterum pane, dimisit eos, ac valedicens et deosculans in osculo sancto dimisit eos, novum Christi pugilem universosque commendans Christo. Testamento autem sepeliri sanxit, cum tertia illa portione datæ sibi a Deo communionis. Recumbensque in lecto, cum Eucharistia adhuc in ore, reddidit spiritum Domino; adjunctusque est pontificibus pontifex ille, et prædicatoribus magnum illud sermonis tonitru. Videns autem fidelis ex Hebræo medicus, ita Dei hominem et pontificem magnum Basilium quievisse, quomodo dixerat, proruens in ejus pectus cum lacrymis dicebat: « Revera, Dei famule Basili, neque modo fuisses mortuus, nisi voluisses. »

Postridie autem convenit universa multitudo; ejusque corpori pretioso, quod totam materiæ obnitiæ superaverat, in sacratissimam ecclesiam illato, justa fecerunt, omni unguentorum thymiamatumque obsequio. Audiens vero et Gregorius, Nazianzenus episcopus (64), adfuit et ipse festinus:

fuisse, ut quosdam sacris orationibus initiare potuerit: quidni et potuisset hunc Josephum solemniter in ecclesia baptizare? Verum, ut factum id fuisse credamus, non sufficit pseudo-Amphilochii auctoritas.

(64) Gregorium Theologum non interfuisse mortu-

vidensque pretiosas reliquias, in eas procidens, A
 diuque lamentatus, hortatus ad preces populum,
 congruis honoribus gloriosam magni pontificis me-
 moriam prosecutus est, in hymnis et canticis spiri-
 tualibus; duodecim episcopis qui concurrerant,
 civiumque multitudine, sociam adhibentibus ope-
 ram. Deposueruntque ipsum in capulo, in templo
 sancti martyris Euppsychii; ubi etiam Leontius,
 ejus in episcopatu antecessor, cum sacerdotibus
 aliis dormit. Requievit autem, qui angelicam vitæ
 rationem in terris instituerat Basilius, prima Ja-
 nuarii anni (65) quinti Valentis et Valentiniani;

relicta Ecclesiis, quam Spiritus sancti virtute con-
 scripsit composuitque, mundæ suæ vitæ monumen-
 tum, librorum supellectili, ad gloriam et laudem
 Domini nostri Jesu Christi: cum quo Patri gloria,
 una cum sancto et vivifico Spiritu; nunc, et sem-
 per, et in sæcula sæculorum. Amen. Habuit autem
 Basilius et tres fratres: Gregorium Nyssenum,
 Petrum Sebastenum, et Naucratiū qui fuit mo-
 nachus. Magnus vero Basilius octo annis defun-
 ctus episcopatu, peregrinatus est ad Dominum; post-
 quam pravam omnem doctrinam hæreticorum, instar
 silvestrium ferarum, solo patri abegisset (66).

aut funeri S. Basilii, colligitur ex epistola illius 57,
 qua Nyssenum in morte fratris sui consolatur: malo
 autem Vitam hanc Amphilocho, quam illam epi-
 stolam Theologo abjudicare, ut facit Combefisius.
 (65) De tempore quo sanctus obiit, pluribus ac-
 tum in Comm. prævio numero 67.

(66) Hactenus Vita S. Basilii Amphilocho attribu-
 ta, a Combefisio ex duplici manuscripto edita; sæ-
 pius tamen ante, ut dixi supra, adversis diver-
 simode scripta, diversam fortunam et mutationem
 subiit: quod scire juvat, et Rosweydam de ea
 quam ipse edidit, legere hæc scribebam: « Ita eam
 Roma ex congregatione Oratorii accepi, interprete
 Urso S. R. E. subdiacono. Quæ plane convenit cum
 ea, quæ hactenus barbaro et rudi stylo, incerto in-
 terprete, in Vitis Patrum est divulgata. Nisi quod
 in ea in fine addatur seu interseratur historia, de
 Joseph Hebræo medico, et morte Basilii, quæ hic
 deest. In hac contra habes caput 3, quomodo Basi-
 lius Antiochiam pervenerit, et Libanii discipulos
 instruxerit, quod caput deest in Vitis Patrum; ut
 appareat Vitam hanc olim per varia fragmenta de-
 scriptam et translata. Integram Vitam Basilii,
 Græcæ scriptam et Amphilocho nomine insignitam,
 accepi Parisiis ex bibliotheca Regia, quam jam

olim vertit nescio qui; cujus interpretationem habeo
 ex codice Marchianensi vetustissimo (quæ stylo
 convenit cum ea quæ in Vitis Patrum est) rudem
 plane et impolitam: in Græco tamen exemplari ca-
 put unum est, De miraculo Basilii in Petrum fratrem
 suum, et ejus uxorem, quod etiam in illa versione
 deest. Græca hæc Vita, et Latina vetus innomina-
 ti interpretis versio, continet hæc præterea capita,
 quæ et in hac Vita Basilii, interprete Urso, et in
 illa quæ in Vitis Patrum hactenus fuit, desunt; de
 mystica revelatione et morte Apostatæ Juliani. Item
 de scriptura quam muliercula fecit: ad hæc, quo-
 modo Spiritus sancti adventum vidit, et de quodam
 diacono et Libanio sophista. Præterea, De quibus-
 dam gentilibus, et interpretatione Hexameri. Dein-
 de quomodo ductus est Antiochiam, et de filio Va-
 lentis. Denique, de Valente Deo odibili, seu aper-
 tione ecclesiæ in Nicæa. Surius, offensus impolitia
 veteris versionis, quam ms. integram habuit, ex-
 cepto capite jam dicto de Petro fratre Basilii, eam
 stylo Latiniore reformavit, et tomo suo primo de Vitis
 sanctorum 4 Januarii inseruit. Sed quia ipsi exem-
 plar Græcum defuit, dum iusistit confragosis ve-
 teris versionis vestigiis, non potuit non subinde
 cespitare, »

NICOLAI RAYÆI

TRACTATUS PRÆLIMINARIS

De acoluthia officii canonici pro Ecclesiis orientalibus Græcorum in solemni
 commemoratione trium doctorum

BASILII, NAZIANZENI ET CHRYSOSTOMI.

(Acta SS. Bolland., Junii tom. II, p. xiii.)

PRÆFATIO.

1. Simul ac primum me P. Danieli Papebrochio D
 ejusque sociis, ad prosequenda sanctorum Acta ex
 moderatorum imperio adjunxeram, rogatus fui, ut
 commemorationis in titulo expositæ historiam e
 Græca Latina facerem, eruditissimo P. Francisci
 Baertii de Magni Basilii vita tractatui, jam tunc
 maxima ex parte impresso, inserendam. Id ego
 præstiti eo modo, quo ibi octavo et tricesimo ca-

pite in hoc secundo Junii tomo legitur. Atque ea
 occasione incidi in Rituales Græcorum libros multos
 ac varios; eosque cæpi et evolvere curiosius, et
 cum nostris Latinorum conferre. Cum autem Ec-
 clesiam Græcam a Latina hic non modice discre-
 pare animadverterem, operæ pretium esse exi-
 stimavi totam seriem divini officii, apud Græ-
 cos celebrioribus diebus usitati, a nempe, quod

sciam, usque adhuc pro dignitate explicatam, ponere ob oculos, et quasi perpetuo commentario illustrare.

2. Et vero si hic opus est appositione exempli, sicut revera opus est, non videor mihi deligere posse ullum aptius, quam officium illud; quod ponitur in solemnī commemoratione trium doctorum Græcorum, Basilii, Nazianzeni et Chrysostomi: tum quia a præcipuo hujus tomi argumento, vita, inquam, Magni Basilii alienum non est; tum quia, uti *Menæa* testantur, superat quidquid in illo genere editum est hactenus, et in posterum edetur. Hoc tam præstans horarum canonicarum officium acceptum referre debemus Joanni Euchaitorum antistiti, qui quo major esset populi erga institutam a se trium illorum doctorum celebritatem religio, hoc officium pro sua industria concinnavit, quotannis in Græca Ecclesia die 30 Januarii recitandum: quod cernere est tam ex Typico S. Sabæ, quam ex *Menæis*. *Menæorum* verba invenies in nostris S. Basilii Actis, capite jam supra dicto. Quamobrem satis habeo huc proferre

verba solius Typici: Ἐσπέρας οὖν ἐν τῇ ἀγρυπνίᾳ ψάλλομεν ἀκολουθίαν τῶν γενοῦσάντων παρὰ τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου μητροπολίτου Εὐχαΐτων. « Vespere in pervigilio canimus acoluthian sanctorum (Basilii Magni, Gregorii Theologi, et Joannis Chrysostomi) compositam a sancto Patre nostro Joanne metropolitā Euchaitorum. »

3. Ubi obiter et quasi per transennam observare potest eruditus lector, officium divinum a Græcis ἀκολουθίαν appellari: non aliam fortasse ob causam, quam quod omnes ejus partes aptissime cohæreant inter se, et aliæ alias consequantur: quippe quod « consequi » est apud Latinos, hoc est apud Græcos ἀκολουθεῖν. Ut autem res tota clarius intelligatur; placet quædam nomina eo spectantia, et passim in quocunque de peculiaribus sanctis officio recurrentia, ante explicare. Mihi enim verissimum videri solet illud, quod scite omnino sapienterque in *Cratylō* pronuntiavit Plato: qui rerum nomina penitus perviderit, eundem et res itidem ipsas funditus exploratas compertasque habiturum.

DISSERTATIO PRÆVIA.

De quibusdam generalim ad acoluthiam Græcorum spectantibus.

§ 1. Quid sit echus sive tonus et quotuplex; quid troparium, sticherum et stichus; quid idiomelum.

4. Quemadmodum in Ecclesia Latina, sic et in Græca, officium divinum concinitur modulate. Perperam tamen existimavit Meursius ἦχος, quæ vox in rituum Græcorum codicibus recurrit frequentissime, significare « canticum. » Meursii erratum confutant Jacobus Goarus et Leo Allatius: hic in dissertatione *De libris ecclesiasticis Græcorum*, pag. 66, ille in *Euchologio*, pag. 206, ubi sic loquitur: « Proprie ἦχος, in cantu Græco ecclesiastico, idem est quod « tonus » in Latino. Habent autem Græci suos octo tonos, a quibus libellus Ὁκτώηχος, id est, « continens octo tonos, » dicitur. Quatuor toni priores simplicem appellationem sunt nacti: ἦχος α', primus; ἦχος β', secundus; ἦχος γ', tertius; ἦχος δ', quartus. Quatuor posteriores disparem sortiuntur denominationem: quintus enim est ἦχος πλαγίου πρώτου, scribiturque ἦχος πλ. α', tonus obliquus primus; sextus est ἦχος πλ. β', hoc est πλαγίου δευτέρου, tonus obliquus secundus. Tertius dicitur ἦχος βαρύς, tonus gravis, propter moram et vocis gravitatem inter illum canendum, quanquam dicatur etiam ἦχος πλ. γ'. Ultimus est ἦχος πλ. δ', tonus obliquus 4. » Eadem repetuntur pag. 433 et additur: « Toni primi quatuor vocantur a musicis studiosis, principales et recti. Alii, minus præcipui, obliqui, ministri; eorumque a primis in eo stat discrimen, quod vocibus quatuor, seu so-

nis διὰ τεσσάρων, vel si mavis una quarta sub principali descendunt. »

5. Neque dissentit Allatius: qui cum in prædicta dissertatione, pag. 54, eandem tonorum partitionem, brevius quidem, sed minus distincte exposuisset; de eorum libro sive octæcho dicere aggreditur: et « Canones omnes, inquit, sive troparia, et quæcunque aliæ cantiones in hoc libro contentæ, ita dispositæ sunt, ut quæ primo tono concinuntur, omnia simul primum sibi locum occupent; quæ secundo, secundum; quæ tertio, tertium: et sic de singulis, donec ad obliquum quartum perveniatur, qui inter tonos ultimus, ultimum quoque sibi locum vindicat, et cantiones eo modulatae ac commensurate, ultimo quoque loco reponantur. Continet autem tantum troparia et canones, qui a primis vespere Dominicæ ad finem usque missæ canuntur, et octo Dominicis pro tonorum numero finitur. Singuli toni tres habent canones. Primum, ἀναστάσιμον, qui in resurrectionis Dominicæ; secundum, σταυροαναστάσιμον, qui in Crucis et Resurrectionis; tertium, qui in Mariæ Virginis laudibus celebrandis, versantur. Et hæc in octæchis antiquis habebantur. In recentioribus modo additur pro singulis tonis canon, qui in μεσονυχτίου vel μεσονυχτικῶ, mediæ scilicet noctis officio, cani solet; et quod de Trinitate pertractet, triadicus dicitur. »

6. Libri isti Græcis ecclesiasticis valde commodi

sunt, imo pene necessarii; nam, ut testatur Goar pag. 454, « libros totis musicis exaratos inter cantandum rarissime conspiciunt, vel etiam habent Græci: communesque ideo, et verbis et cantu, memoriæ tenaciter insigunt hymnos, ad quorum normam alios pari syllabarum numero constantes cantando inflectunt; ideoque eorum primordia canticis aliis inscribunt, ut ad eorum regulam, sequentes indicerent esse decantandos. » Versus autem, qui in hunc finem æquali syllabarum numero alligantur, dicuntur στιχηρά προσόμοια, Papebrochius versus similes appellare consuevit. Hinc intelligitur quid sibi velint ea quæ leguntur statim in ipsa inscriptione promissi officii. Ψάλλομεν στιχηρά προσόμοια. Ἦχος δ'. Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν. At vero non quilibet versus στιχηρά vocitantur; sed soli illi qui paulo longiores sunt, et ab Hymnographo ecclesiastico conscripti. Nam versus breviores, et e Psalmis Davidicis, vel aliis Scripturæ locis excerpti, appellantur στίχοι. Hinc oritur στιχολογία, quæ est alterna Psalmorum Davidicorum per versus recitatio. Non possum tamen assentire Cangio, qui putat στίχος, *versiculum*, et στιχηρὸν *versum*, Latine reddi posse. Cum enim (ut ex jam dictis constat, et animadvertit ipse Cangius) στίχος Scripturæ verbis, et στιχηρὸν verbis Hymnographi contextantur, hæ voces *versus* et *versiculus* istud discrimen haud satis declarant. Nolo tamen λογομαχεῖν, sive contendere de nomine. Quapropter modo intelligi me sciam, hæc Græcicas voces in posterum ita Latine interpretabor. Porro στιχηρά alia sunt προσόμοια, alia ἰδιόμελα. Quæ sint προσόμοια, dictum nunc est. Ἰδιόμελα vero sunt ea στιχηρά, quæ (ut ait doctus Ligaridus apud Goarum p. 206) peculiari sibi, gravi nempe et concinna, voce recitanda sunt, quasi ἴδιον μέλος, id est, propriam modulationem habentia.

7. Objicietur fortasse huic definitioni Codinus, in libro *De officialibus palatii CP.* et *De officiis magnæ Ecclesiæ*, cap. 7, n. 23, dicens: Εἰσέρχονται καὶ οἱ ψάλται. . . . καὶ ψάλλουσιν ἰδιόμελον τῆς ἑορτῆς quod ita vertit noster Greiserus: « Ingrediuntur etiam cantores, canuntque festi proprium canticum. » Unde videtur posse concludi, canticum aliquod nuncupari ἰδιόμελον, quia festo proprium sit, non vero quia peculiarem sibi modulationem vindicet. Per hæc sane Codini verba scrupulus, fateor, mihi injectus fuit non levis; sed evanuit, quando vidi plura esse stichera festo congruentia, quæ non inscribuntur ἰδιόμελα. Ne longius abeamus; fideles tuos oculos, Lector, in horum trium præsulum officium intende: et licet stichera omnia sint huic festo propria quam quæ maxime, tamen non invenias alia inscribi ἰδιόμελα præter stichera Nili Xanthopuli, id quod nobis argumento debet esse, non propterea canticum aliquod apud Græcos dici ἰδιόμελον, quia festo proprium est, sed quia peculiari et a

cæteris discreto sono accinitur. Ad objectum locum quod attinet, is nobis nequaquam officit: neque enim quidquam aliud ibi vult Codinus, quam super mensam imperatoris a cantoribus concini idem illud ἰδιόμελον, quod eo die canitur in ecclesia. Huc accedit, quod ἰδιόμελον ibidem in margine exponitur proprii cantus canticum. Atque hæc marginalis expositio recurrit denuo cap. 10, num. 5, ubi narrat idem Codinus, quibus cæremoniis festo Palmarum « in ambulacrum veniat lampadarius, lampadem ferens, totumque festi proprium canticum decantans, » Græce tantum est ψάλλων ὄλον τὸ ἰδιόμελον prætermisso verbo, τῆς ἑορτῆς. Jam vero quid est, ἀμολο, « proprii cantus canticum, » nisi canticum peculiari ac proprio modulandi genere cantandum?

§ II. Unde dicta troparia et hirmi; quis horum usus.

8. A sticheris ad troparia veniamus. Troparium, inquit Goarus pag. 32, vox generica est, et cunctis canticis in Ecclesia Græca receptis communis; Modulum ubique interpretamur... Quoad sui compositionem Latinis Antiphonis similis est: quamvis antiphonam nulla ratione interpretari nequeamus. Hanc vocem sic explicat laudatus Ligaridus, tanquam si τροπαιάριον, ἀπὸ τοῦ τροπαίου, derivetur; et sit quasi Paxan sive hymnus, in quo canatur victoria; vel in quibus οἱ τρόποι, id est, mores alicujus sancti referantur. Verum Goar existimans ἀπὸ τοῦ τρέπειν vertere, vel propinquius ἀπὸ τροπῆς conversione originem duci; « Sive dicas, inquit, ob vocem? in cantando varie versam et inflexam, » (quæ mihi ratio est, ut modulum semper reddiderim) « sive, quia canonarcha, dum troparium illud per commata suggerit, » (raro namque pulpitis astant Græci) « modo in chorum hunc, modo in alium τρέπεται, sive vertitur. » Superest sententia alia, sed quæ plene intelligi ante non potest, quam vis ac natura hirmi declarata fuerit.

9. « Hirmus porro, » ut est apud Allatium loc. cit. pag. 98, « est hymnus sive troparium, a quo reliquorum tropariorum, quæ in ea ode canerentur, consequentia et series ducebatur. Idque ita esse notarunt viri docti, ex Simeonis Thessalonicensis archiepiscopi libro *De templo, sacerdote et mystagogia*. Addi potest Zonaras, comment. in canones Anastasimos Damasceni, in præcæmion: Εἰρμὸς δὲ λέγεται: ὡς ἀκολουθίαν τινὰ, καὶ τάξιν μέλους, καὶ ἀρμονίας διδοῦς τοῖς μετ' αὐτοῦ τροπαρίοις. Πρὸς γὰρ τὸ τῶν εἰρμῶν μέλος κάκεῖνα ρυθμίζονται, καὶ πρὸς ἐκεῖνον ἀναφερόμενα ἀρμυζονται τε καὶ ψάλλονται. καὶ τῇ ἀρμονίᾳ τοῦ μελωδήματος ἐκεῖνου ἀκολουθοῦσιν, ἥ ὅτι συνείρει καὶ συμπλέκει ἑαυτῷ κατὰ τὸ μέλος ὁ εἰρμὸς τὸ τροπάριον. « Hirmus appellatur, eo quod seriem quamdam et connexionem et ordinem cantus et consonantiæ tribuat consequentibus post se tropariis. Nam ad cantum hirmorum conformantur, et attemperantur etiam troparia, et de-

cantantur non sine relatione ad hirmos, quorum A
itidem melodiam et sonum imitantur. Vel inde
hirmus nomen habet, quod contrahat et connectat
sibi in melodia et cantu troparium. » Et certe Εἴ-
ρω, a quo hirmus deducitur, significat *trabo* et
necto, ut patet ex illo, quod Hesiodus in *Theogonia*
de Musis cecinit :

..... τὰ Διὸς πατρὶ
Ἵμνεῦσαι τέρπονσι μέγαρ νόον ἐντὸς Ὀλύμπου,
Ἐλρεῦσαι τὰ τ' ἑόντα τὰ τ' ἑσόμενα πρό τ' ἑόντα,
Φωνῇ ὁμνεῦσαι.

..... *Hominum patrem atque deorum*
Laudantes, magnam mentem exhilarant in Olympo;
Nectentes presentia, præterita atque futura,
Culture fundentes carum.

Et quamvis Boninus Mombritius, patritius Medio-
lanensis, in sua elegantissima *Theogoniæ* versione,
non videatur sensum Hesiodi satis expressisse, dum
vertit :

..... *Illæ*
Laude animum patriæ exhilarant : plerumque canen-
[tes,
Quæ sint, quæ fuerint, et quæ ventura trahantur;

tamen a significatione verbi Εἴρω neutiquam re-
cessit.

10. Hirmus ergo, quoad licet assequi, sequentes
modulos ad suam musicam inflexionem trahit, at-
que ideo non male a Goaro reddidit *tractus*. Trac-
tum autem cum dico, nolim equidem cum aliquo
apud Allatum existimes, hirmum a tractu Ecclesiæ
Latinæ non differre. Etenim, ut Gretserus noster
tom. III, de cruce, pag. 2528 observavit, Latinorum
tractus a trahendo dictus est, non eo quidem
quod sit norma ad quam concinantur subsequenti-
(nam Latinorum tractus talis norma non est), sed
quod tractim cantetur. Igitur cum Græcorum hirmus
canon sit ac regula sequentium tropariorum, trac-
tus Latinorum non item; consequens est, ut alte-
rum ab altero differre pronuntiemus. Est autem in-
ter Græcorum libros ecclesiasticos aliquis, qui hir-
mos, secundum octo tonorum varietatem collectos,
continet, atque ideo εἰρμολόγιον dicitur.

11. Hisce explicatis videtur mihi jam redeundum
ad troparia, et commemoranda sententia Cangii,
qui Zonaram secutus, ait inde troparia appellari, D
« quod ad modos hirmorum τρέπονται, vertuntur et
inflectuntur. » Zonaræ verba, quæ a Cangio in
hanc sententiam adducuntur, hæc sunt : Τροπάρια
λέγονται, ὡς πρὸς τοὺς εἰρμούς τρεπόμενα, καὶ τὴν
ἀναφορὰν τοῦ μέλους πρὸς ἐκείνους ποιοῦμενα ἢ καὶ
τρέποντα τὴν φωνὴν τῶν ἀδόντων πρὸς τὸ μέλος καὶ
τὴν ῥυθμὸν τῶν εἰρμῶν. Εἰ μὴ γὰρ πρὸς ἐκείνους ὁ
τῶν αὐτὰ ψαλλόντων φθόγγος εὐθύνοιτο, οὐκ εὐρυθμον
ἔσται τὸ μέλος, οὐδὲ ἑναρμόνιον, οὐδὲ μέλος ἀνγένοι-
το, ἀλλ' ἀπηχῆς καὶ ἀνάρμοστον φώνημα : « Troparia
vocantur, ut quæ ad hirmos vertuntur eosque re-
spiciunt tanquam modulationis subsidium : vel
etiam, quæ vertunt canentium voces ad modos nu-
merosque hirmorum. Nisi enim ad eorum normam

vox psallentium exigatur, neque concinnus erit can-
tus, neque suavis harmonia, neque melodia poterit
appellari, sed vociferatio inconcinna et inamœna. »
Zonaræ consentit Arcadius, consentit Gretserus.
Sed si hoc ita sit, tria satis mirari non possum.
Unum est, quod hirmus ab Allatio inter troparia
reponatur. Alterum, quod Cangius etiam Ἰδιόμε-
λον affirmet esse troparium. Tertium denique quod
idem Cangius cum Goaro, troparium definat « vo-
cem genericam et cunctis canticis, in Ecclesia Græ-
ca receptis, communem. » Etenim tradita a Zonara
tropariorum definitio, non complectitur tanquam sua
membra aut hirmum aut idiomelum, utpote quæ ad
nullius hirmi numeros inflectuntur. Qui igitur idio-
melum et hirmus troparia esse dicuntur? Qui vox
illa *troparium* communis est omnibus Ecclesiæ can-
tionibus?

12. Hæreo incertus animi, neque tamen ine pos-
sum adducere, ut viros in rituum Græcorum scientia
apprime versatos, et hoc nomine per totum orbem
terrarum celebres, autem loqui pugnantia, et hic
a vero abesse. Quid igitur? Ut hæ eorum locutiones
duntaxat in speciem pugnantes concilientur inter
se, totaque tropariorum natura intelligatur, ego
quidem sic statuo : quamlibet in Ecclesia Græca can-
tionem communi nomine appellari troparium, vel
ob vocem, quæ inter cantandum multiplici ac di-
verso modo inflectitur; vel etiam ob canonarcham,
qui dum per commata cantionem aliquam suggerit,
varium vertitur in chorum; ita ut troparium sit
veluti genus ad plures cantionum differentias sive
formas pertinens. Atque alterutro sensu, vel potius
utroque, et idiomela et hirmi et stichera et stichi,
et cantiones reliquæ omnes jure merito nuncupantur
troparia. An enim cantio potest esse ulla, in quam
utraque illa ratio non conveniat? Quanquam cantio-
nes illæ aliæ sive moduli, qui inter canendum hir-
mis attemperantur, non solum propter alterutram
vel utramque rationem, sed etiam propter illam ter-
tiam a Zonara allatam, commune nomen troparii
sibi vindicent, tanquam peculiare et proprium, id-
que per antonomasiam aut per excellentiam.

§ III. *Quid contactium, quis ejus inventor; quid ca-
non, et quotuplex.*

13. Duplex illa significatio, quam voci *troparium*
supra delimus, modo generica, modo specifica, si
admittatur, plana sunt omnia, nihil in doctissimo-
rum hominum locutionibus pugnans, nihil ambi-
guum. Et vero admittetur sine ulla controversia ab
iis, qui norunt similes homonymias in ecclesiastico
Græcorum sermone esse complures. Vocabula alia
ut præteream, unum κοινάκιον quam multa signifi-
cat! quam diversa! Significat aliud in commenta-
tione, aliud in divino horarum officio, aliud in litur-
gia, iterum in ordinatione aliud atque aliud. Has
significationes singulas, in Ἀρχιερατικῷ, sive libro
pontificali Ecclesiæ Græcæ, operose perque erudite
explicat Isaacius Habertus, doctor Sorbonicus, tunc
abbas S. Mariæ de Alodiis, postea Vahrensis epi-

scopus, quem avidus sciendi lector potest consulere: A solempnitatum, sed et illustrium sanctorum contactia perfectit, ita ut contactiorum ab ipso compositorum copia millenarium excedat, in pace vitam finivit. »

scopus, quem avidus sciendi lector potest consulere: A solempnitatum, sed et illustrium sanctorum contactia perfectit, ita ut contactiorum ab ipso compositorum copia millenarium excedat, in pace vitam finivit. »

scopus, quem avidus sciendi lector potest consulere: A solempnitatum, sed et illustrium sanctorum contactia perfectit, ita ut contactiorum ab ipso compositorum copia millenarium excedat, in pace vitam finivit. »

14. Porro ex hac Haberti descriptione effici cogique potest, contactium profluere a dictione *κοντός*, rem brevem significante. Neque vero placet Ligaridius, qui aulet ἀπὸ τοῦ κοντοῦ ab hasta sive jaculo deducere *κοντάκιον*, perinde quasi foret contactium oratio quam vocamus jaculatoriam. Non enim *κοντός* jaculum proprie significat; licet Joannes Morinus *De saeris ordinationibus* pag. 250, id velle probare videatur ex illo Homeri versiculo *Odys.* 1: *Ἀὐτὰρ ἐγὼ χεῖρεςσι λαβὼν περιμήκεα κοντόν.* Hunc Homeri locum si Morinus adisset, vidisset luce clarius, *κοντός* non esse jaculum, sed prælongam perticam qua minora navigia impelluntur, Latine quoque *coniis* dictam; ibi enim facit Homerus Ulysses narrare, quomodo appropinquantem ad litus Polyphemum detruserit, arcepto immani conto.

15. Sed juvat iterum audire Habertum sic prosequentem: « Hæc autem contactia inventa sunt circa annum Domini quingentesimum, sub Anastasio imperatore. Inventa, inquam, divinitus a Romano (Emeseno) diacono; qui, dum in quadam Deiparæ ecclesia τὴν παννυχίδα, sacras vigiliis perageret, ut narratur in *Menæo* Græcorum (die 1 Octobris); Τὸ χάρισμα, inquit, τῆς συνάξεως (legendum συντάξεως) τῶν κοντακίων ἔλαθεν, ἐπιφανείσης αὐτῷ τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου κατ' ὄναρ, καὶ τόμον χάριτος ἐπιδοῦσης καὶ κελυσάσης αὐτὸν καταφαγεῖν. Ἔδοξεν οὖν ἀνοῖξαι τὸ στόμα καὶ καταπιεῖν τὸν χάριτην (ἦν δὲ ἡ εὐροτή τοῦ Χριστοῦ γενεῶν), καὶ εὐθέως ἔξυπνος γενόμενος, ἀναβῆς ἐν τῷ ἄμβωνι, ἤρξατο ψάλλειν. Ἡ Παρθένος σήμερον τὸν ὑπερούσιον τίκτει. Καὶ ποιήσας καὶ τῶν λοιπῶν εὐρωτῶν τὰ κοντάκια, ἀλλὰ δὴ καὶ τῶν ἐπιτημῶν ἀγίων, ὡς εἶναι τὸ πλῆθος τῶν ὑπ' αὐτοῦ γενομένων κοντακίων ὑπὲρ τὰ χιλιά, ἐν εἰρήνῃ ἐτελειώθη. « Romanus diaconus gratiam compositionis contactiorum faciendorum accepit, cum in somnis apparuisset ipsi sanctissima Dei Genitrix, eique totum seu partem chartæ tradidisset, manducare jubens. Visus est ergo os aperire et chartam absorbere (erat autem natalis Christi dies), atque festinim somno solutus, ambonem conscendens cantare cœpit: Hodie Virgo supersubstantialem parit. Atque ubi reliquarum

scopus, quem avidus sciendi lector potest consulere: A solempnitatum, sed et illustrium sanctorum contactia perfectit, ita ut contactiorum ab ipso compositorum copia millenarium excedat, in pace vitam finivit. »

16. Verum (id quod pace viri tanti dixerim) hæc *Menæorum* verba indicant quidem, contactia, a sancto Romano composita fuisse quam plurima; sed ab ipso fuisse primum adinventum non indicant. Præterea sancti Romani festum in *Menæis* sic indicitur: *Μνήμη τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ῥωμανοῦ ποιητοῦ τῶν κοντακίων.* Ubi observandum est, ποιητοῦ τῶν κοντακίων, poetæ sive conditoris contactiorum dici; non εὐρετοῦ inventoris, quo pacto loqui *Menæa* debuissent, si voluissent contactiorum inventionem D. Romano attribuire. Miror sane acutissimum Habertum ad hæc non advertisse animum, non advertisse Morinum, non Gretserum, non viros alios eruditos. Atque hæc mihi disputanti venit in mentem Ligaridii, qui teste Goaro, inventorem tropariorum facit Chrysostomum. An Ligaridius habeat auctorem idoneum, non scio. Hoc scio, circa ætatem Chrysostomi in usu fuisse troparia; quia Cedrenus memorat, anno octavo Leonis Magni imperatoris, Anthlymum ac Timoclem tropariorum poetas innotuisse. Molesta fortasse lectori acciderit hæc qualis qualis ad inventores digressio, quare ad propositum revertamur. Contactium ergo subsequitur *Ὄχος*, qui a Goaro p. 67 describitur: « Hymni genus in Dei vel sancti alicujus laudem ita constructum, ut quasi compagem, ædificium, fabricamque virtutum ejus et gloriæ videatur componere: et ideo *κοντακίω* opponitur, ut eo amplius et diffusius. » Explicationis clarioris causa, subdit Goar: « Itali quoque sua poemata habent *stanze* sua lingua, id est domus sive habitacula dicta. »

17. Ὡδὴ autem vel canticum quid sit, notius videtur esse, quam ut hic a me explicari debeat. Quis enim Mosis, Habacuc aliorumque prophetarum cantica ignoret? Solent autem novem Scripturæ sacræ cantica, secundum ordinem et serias, in Matutino recitare Græci. Primum quidem Dominica et feria II, canticum Mosis (quod exstat Exodi xv, et in Romano Breviario feria v, ad Laudes), Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ ἐεδόξασται, *Cantemus Domino: quod est Mosis canticum alterum, ex Deuter. xxxii, et in Breviario Romano ponitur Sabbato ad Laudes), incipitque Πρόσεχε, οὐρανὲ, καὶ λαλήσω. Audite, cæli, quæ loquor, et cantatur hoc a Græcis feria III. Tertium, Ἐστερεώθη ἡ καρδία μου ἐν Κυρίῳ, Exsultavit cor meum in Domino, nempe canticum Annæ, ascribitur feriæ IV, sicut et apud Latinos. Quartum, Κύριε, εἰσαχήσομαι τὴν ἀκοήν σου, Domine, audivi auditionem tuam, canticum scilicet Habacuc, a Latinis feria sexta dici solitum, feria v usurpatur a Græcis. Quintum, quod est canticum Isaie, non illud quidem quod est Isaia XII, et incipit, Confitebor tibi, Domine, propouitur-*

que in Romano Breviario feria II, ad Laudes; sed a quod Isaiæ cap. xxvi, v. 9, incipit in Vulgata: *Anima mea desideravit te in nocte*, Ἐκ νυκτὸς ὀρθρῆ- ζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σέ, ὁ Θεός · hoc, inquam Isaiæ canticum alterum apud Græcos proprium est feriæ VI. Sabbato vero sextum, Ἐδόθησα ἐν θλίψει μου πρὸς Κύριον, sive canticum Jonæ, *Clamavi de tribulatione mea ad Dominum*; et septimum, Εὐλογητός εἶ, Κύριε ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, *Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum*. Reliqua duo, scilicet beatæ Mariæ Virginis et Zachariæ prophetæ, alio tempore decantantur.

18. Atque hæc novem cantica integra, in eum quem jam recensui ordinem redacta, reperire est in νέω Ἀρθολογίῳ sive novo Florilegio Antonii Arcudii, continuo post Psalterium: « Secundum autem illorum, Πρὸς σε, οὐρανὲ, καὶ λαλήσω, quia correptionibus et minis in perveritas et perduelles Hebræos tonat, omissum idcirco toto anni decursu, solo Quadragesimæ magnæ tempore lugubri, quo comminationibus et tristis augurii vocibus peccatores terret Ecclesia, cantandum resumit. » Ita Goarus, allegans Horologii typum. Ἰστέον, ὅτι ἡ δευτέρα ᾠδὴ οὐδέποτε στιχολογεῖται, εἰ μὴ ἐν μόνῃ τῇ μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ κατὰ τὴν τρίτην. Sciendum quod 2 canticum nunquam per versus recitatur, nisi Quadragesimæ magnæ tertiis feriis.

19. Hæc de scripturæ canticis. Progredior jam ad canonem, quæ est pars Officii Græci bene magna. Quippe « canones (ut loquitur Cangius) in Ecclesia Græca dicuntur hymni (ex perpetuo odarum et tropariorum ordine ac serie ita appellati), qui post Psalmos Davidicos, precesque, et alia troparia, antequam finiatur divina officia, quæ nocturno tempore domi aut in ecclesiis exiguntur, cani aut recitari solent. Zonaras ad Canones Anastasimos Damasceni: Κανὼν λέγεται, ὅτι ὠρισμένον καὶ τετυπωμένον ἔχει τὸ μέτρον ἐννέα ᾠδαῖς συντελούμενον. Canones igitur dividuntur in novem odas; inter quas tamen secunda nullibi apparet, sed componentis in pectore remanet; post 4 vero oden, 5 canon interruptitur ταῖς Ἀναγνώσεσι. Tum enim lectiones de Vitis sanctorum, quorum eo die commemoratio celebratur, aut de diei historia, altiori voce ab sacerdote vel ab alio leguntur: quibus finitis reliquæ canonis odæ percurruntur. Neque unus canon in uno officio semper dicitur, sed interdum duo vel tres, raro quatuor, pro plurium illi die festivitatum concursu, intermiscuntur. Quamvis vero canonibus odæ tribuantur novem, non ita tamen illud perpetuum est, ut aliquando numerus earum non imminuat. Quandoque enim tribus vel quatuor tantum odis intercluditur: unde canonibus nomen τριῶδιου et τετραῶδιου. » Triodii tamen nomen latius patet: nam (ut pluribus et erudite demonstrat Allatius *De libris ecclesiasti. Græc.* dissert. 4, pag. 71), non solum canonem ex tribus constantem odis complectitur, verum etiam librum ipsum, in quem hujusemōdi

canones relati sunt, et qui idcirco libris ecclesiasticis accensetur.

20. Pergit Cangius et ait: « Canones præterea ex materia quam tractant nomina sumpsere. Alii enim ἀναστάσιμοι dicuntur, quod de Christi resurrectione agant; σταυρώσιμοι, qui de cruce; νεκρώσιμοι et ἀναπαύσιμοι, qui de mortuis; σταυρονεκρώσιμοι, qui de solamine animarum; ἐκτετῆριοι, supplicatorii; τριαδικοί, qui de Trinitate; δογματικοί, qui de dogmatibus agunt, et sic de reliquis; canones itaque in odas dividuntur, odæ in troparia, ex quibus componuntur. Singulæ namque (ut habet alio loco idem Cangius ex Allatio) troparia continent plura aut pauciora, cum eorum numerus determinatus non sit. Troparia porro quandoque libera aut vaga relinquuntur; quandoque primis litteris, quasi annulis in verbis veluti catenula inseruntur, quam acrostichida auctores vocant. Non ab omnibus tamen illa colligendi ratio et modus servatur. Quidam alphabeti ordinem servant, ita ut primum canonis troparium ab A incipiat, et in Ω demum desinat. Alii in acrostichide Θεοτόκια (troparia sunt odarum postrema, in honorem Virginis concinnata) includunt. Alii extra eam suo modo agi ferrique canones suos sinunt. »

21. Alii primis tropariorum litteris aliquam sententiam contextunt; alphabetum alii, et tunc dicitur canon κατὰ ἀλφάβητον: et exemplum alphabeticæ acrostichicæ exhibet Paracleticum p. 16. Aliorum exempla varia exhibet aliquoties Papebrochius, occasione sanctorum quorundam, aliam fere historiam vel encomium non habentium. Longe pulcherrimum dat nobis trium doctorum Græcorum officium, quod jam paramus illustrare, exprimens primus clementis hunc versum iambicum:

Τρισήλιον φῶς, τρεῖς ἀνήψεν ἡλίους.

Hujus sensum Latine reddam alibi, totidem litteris totidemque tropariis seu strophis. Et vero, ne postea hæreas, oportet præmonere, tantum abesse, ut ejusmodi acrostichides semper continentur et proxime cohæreant inter se, ut interjectos et dispersos habeant et! hirmos et troparia, martyrica, theotocia, aliaque, quibus exactis resumitur canon: qui si duplex est, ut est sæpe, alterius canonis continuationi præponitur vox ἄλλος, plerumque vero tam unius quam alterius canonis odæ distinguuntur per numeros litteris alphabeti signatos hoc modo, ᾠδὴ α', β', γ', etc. Quæ omnia appositione promissi exempli clariora evadent.

22. At quinam fuerint canonum auctores? Infinitum est recensere omnes, neque id nostri ratio instituti postulat; cum eos omnes novisse ad Græcorum acoluthiam intelligendam nihil intersit. Præcipuus lectori suggeret typici caput 6, quod hic præteriri haud potest. Ἰστέον δὲ καὶ τοῦτο, ὡς, εἴπερ ἔχει τὸ Μηναῖον ἐν μηνίῳ ἁγίου τινὸς κανόνας τῶν διαφόρων ποιητῶν, εἰ μὲν ἐστὶ κανὼν τοῦ κυρίου Κοσμῆ προκρητέος· εἰ δὲ τοῦ κυρίου Ἰωάννου καὶ ἐτέρον, τοῦ Ἰωάν-

νον προκρίνεται· εἰ δὲ τοῦ κῦρ Θεοφάνους καὶ ἐτέρων, ὁ τοῦ κῦρ Θεοφάνους προκρίνεται· προτιμητέος γάρ ἐστι τῶν ἄλλων· εἰ δὲ τοῦ κῦρ Ἰωσήφ, οὗτος τῶν λοιπῶν προτετίμηται ποιητῶν· τούτων δὲ μὴ ὄντων, οἱ τοῦ κῦρ Ἰωάννου· αὐτῶν δὲ μὴ τυγχανόντων, οἱ τοῦ κῦρ Θεοφάνους· ἀπόντων δὲ τούτων, οἱ τοῦ κῦρ Ἰωσήφ τῶν λοιπῶν ἀπόντων προκρίνονται. « Hoc quoque sciendum est, si *Menæum* habet in memoriam alienjus S., canones diversorum poetarum, si canon adfuerit domni Cosmæ, hunc aliis præferendum; si domni Joannis et aliorum, eum qui Joannis est præferri; si domni Theophanis et aliorum, D. Theophanis præferri, ille enim ante alios honorandus est; si D. Josephi, hunc reliquis poetis anteponi; si cæteri defuerint, D. Joannis; si hi quoque defuerint, D. Theophanis; si hi etiam, D. Josephi cæteris omnibus anteponi.»

23. Ex dictis non tantum colligitur, qui quibus in canonum concursu anteponantur; verum etiam, quinam sint eorum auctores præcipui. Talium insignem catenam videre est ante *Triodium*, anno 1601, excusum Venetiis, opera et studio Maximi Cytherorum in Cypro episcopi. Ibi spectatur in fronte imago, titulum libri complectens, sumpta ex quodam manuscripto, duorum aut trium sæculorum ætatem habente: in qua imagine, ministerio trium geniorum minorum duorumque majorum angelorum utrinque stantium, circumducitur quasi torques seu catena annulorum viginti novem, mutuo se complectentium, dependens ex summo uno ornatio-
rique toreumate, Christum Dominum repræsentante; cum hoc per extimos angelorum lateralium humeros defluente versiculo:

*Οἱ τὰ μέλη πλέξαντες ὕμνων ἐρθέων,
Hymnorum modulus hi composuere sacrorum.*

Juvat hujus catenæ explicationem jam a P. Papebrochio ad diem 30 Aprilis, tom. III, p. 788, exorsam, istic recognoscere atque corrigere, juxta meliores notitias postea acceptas.

24. Uniuscujusque sacri poetæ icon dimidia, proprio habitus et ordinis schemate distincta, intra prædictos annulos repræsentatur. Et, ne vaga exeret conjectura, adduntur circum caput nomina, ut solent in nummis: atque ita ex dextro latere descendunt, Germanus, patriarcha Constantinopolitanus, qui colitur 12 Maii, fidei causa sub Leone Armeno sede sua ejectus: Sophronius, patriarcha Hierosolymitanus, de cujus opera, in restituendis *Menæis* cum S. Joanne Damasceno impensa, egimus 11 Martii: Philotheus patriarcha Constantinopolitanus, ab anno mcccclxii usque ad lxxv ejusdem sæculi: quem licet Wangnerechius noster, in libro *De Mariana Græcorum pietate*, ac Leo Allatius merito sugillent, non solum schismatis titulo, sed etiam hæreseos in Georgio Palama, Thaboritici luminis assertore, laudatæ, ne tamen ejus opera omnia, in laudem sanctorum variorum et locupletationem sacrorum, hymnorum

A composita, execranda putemus; facit ejusdem ad unionem Romanam accessio anno mcccclxvii patriarchatus sui quinto, in eaque (ut opinari licet) perseverantia usque ad finem, id est usque ad annum mcccclxxxv.

25. Philotheo in ista Catena succedit Andreas Cretensis archiepiscopus, de quo, tanquam magni Canonis auctore, quædam diximus 2 Aprilis, agentes de S. Maria Ægyptiaca et infra dicemus. Colitur 4 Julii aut Junii. Quintus in hoc dextri lateris ordine Joannes Euchaitarum metropolitæ, est auctor, ut diximus, ejus officii quod hic tractamus. Sequitur Georgius Nicomedicæ archiepiscopus: cui varias panegyres, ad Metaphrasten imperite traductas, restituit Allatius, pluribus de eo agens in Diatriba de Georgiis: quo autem vixerit tempore, necdum comperimus. Proximi Georgio et inter episcopos ultimi notantur Methodius, Cyprianus, Anatolius: omnes nobis ignoti. Quis enim postremo loco relatum credat esse S. Anatolium, sub Theodosio Juniore Constantinopolitanum patriarcham? Primum liceret verosimilius credere esse eum, qui sub S. Theodora orthodoxiam restituit; sed tunc debuisset præponi Philotheo et cæteris intermedii. Claudunt porro hanc seriem scriptores ex ordine sæculari quinque, Leo Despotes, Leo Magister, Basilus Pegoriotas, Justinus, Sergius: de quibus nihil docere possum.

Catenam prælaudatam in sinistro latere implent ex ordine monastico scriptores quatuordecim. In his nobis cognitii sunt, Joannes Damascenus, et cum hoc pariter educatus Cosmas, postea Majum: episcopus, de quo agemus 14 Octobris; Joseph, communiter Hymnographus dictus, cujus Vitam dedimus 11 Aprilis; Theophanes, cognomento Graptus, ob frontem contumeliosus versibus ab iconomacho Theophilo exaratam, qui 11 Octobris solus, et rursus cum fratre Theodoro xxvii Decembris commemoratur. Cæteri nobis ignoti sunt, Byzantius, Stephanus Hagiopolites, Georgius Siceliotas, Simeon, Philotheus, Arsenius, Babylas, Ephrem Caricæ, Andreas Pyrrhus sive Rufus, et Studites. Quis autem hic per antonomasiam ita dictus? An magnus Theodorus? At inter primos locari merebatur?

26. Infra omnes, et quasi geminæ seriei vinculum, ponitur Cassia, de qua Theodorus Prodromus apud Allatium dissert. 1 de libris eccles. Græcorum pag. 75, agens de canone Sabbati sancti: « Opus quidem est, inquit, ad quintam ipsam oden Marci episcopi Hydruntini; ab ea usque ad nonam, magni poetæ Cosmæ; sed multo ante (Marcum) ut ex non scripta traditione discimus, mulier quædam nobilis, casta et virgo, cui nomen Cassiæ, ejusmodi modulationis prima fuit auctor, et canonem ipsum; absolvit. Qui vero eam subsecuti sunt, melos admirati, indignum nihilominus judicantes muliebribus sermonibus herois illius Cosmæ cantiones conjungere, Melos tradentes Marco, et hirn os

consignantes, tropariorum compositionem illi soli commiserunt. » Idem de Marco, Cosmæ poema supplente, apud eundem Allatium dicit Nicephorus Callistus, addens, quod ille id operis susceperit, ex sapientissimi imperatoris Leonis mandato. Atqui Leo Sapiens, sive Philosophus, imperavit in confiniis noni ac decimi sæculi: Cosmas autem cum Joanne Damasceno floruit sæculo octavo dimidio: unde consequitur, ut Cassia, inter Cosmam et Marcum media, non amplius uno sæculo Marcum præcesserit; citra controversiam orthodoxa, et sanctiore spiritu afflata, quam illa quondam celeberrima Sappho, ut Græcia Christiana gentili Græciæ se in hoc quidem cederet; digna illa profecto, de qua plura sciuntur. Scirentur autem plura fortassis, si inveniretur prælaudati Allatii tractatus De melodis Græcorum, opus allegatum ab auctore pag. 82 citatæ Dissertationis, ubi satis habet eorundem nomina dare usque ad septuaginta et unum, eaque non omnia, qualia huc transcribere non evagor.

27. « Sunt autem, Anatolius, Andreas Cretensis, Andreas Pyrrhus, Anthimus, Athanasius, Basilius monachus, Basilius Pegoriota, Byzas sive Byzantius, Cassia sive Cassiana sive Icasia, Christophorus protosecretaria, Clemens, Constantinus Porphyrogenneta, Cosmas, Cyprianus monachus, David, Demetrius, Dorotheus monachus, Emmanuel Pakeolaurita, Emmanuel Phile, Ephrem, Enthymius monachus, Gabriel, Georgius Nicomediensis, Georgius Siculus, Germanus patriarcha Constantinopolitanus, Hierotheus monachus, Ignatius, Joannes archiepiscopus, Joannes Damascenus, Joannes Euchaita cognomento Mauropus, Joannes Stauracius, Joannes Zonaras, Josephus Studita, Justinus Decadio, Leo imperator, Leo magister, Leo Peganius, Marcus monachus, Mauroleo, Methodius patr. CP. Metrophanes, Michael Psellus, Nicephorus Callistus, Nicetas Heracleota, Nicetas Stechatius, Nicolaus, Nilus Xantopolus, Paulus Ammonius, Philippus, Philotheus patr. CP. Photius monachus, Photius patr. CP., Procopius chartophylax, Romanus, Stephanus Hagiopolita, Stephanus Sabaita, Sergius Hagiopolita, Sophronius patr. Hierosol., Theodorus Cætonita, Theodorus Studita, Theodosius Lascaris, Theodosius Syceota, Theophanes, Theophilus imperator, Timocles. »

28. Hactenus Allatius, sed ordine nullo: quem ego, ut commodior esset, alphabeticum feci; libentius utiliusque chronologicum daturus, si de singulis haberentur documenta idonea. Et hæc alia possit esse causa optandi, ut alicunde prodeat prælaudatus de Græcorum melodis tractatus. Interim iisdem merito adnumerandus suggeritur nominatus supra Theodorus Prodromus qui ipsos canones primus commentando exposuit; Nicephoro Blemmidæ, in orat. 1 de process. S. Spiritus, ideo dictus ὁ τῶν ἱερῶν Κανόνων πρῶτος σαφηνοπιστής. Est et aliud, de quo te monitum, lector,

velim; nimirum quod auctorum nomina singula singulis canonibus præfigi solent, tametsi interdum taceantur, quandoque etiam acrostichidi innecti ad finem. Atque hæc de communibus canonibus dicta sunt.

§ IV. De Magno canone, doxologiis, theotociis, catabasia, et apolytico.

29. In triodio exstat alius quoque canon, qui magnus appellatur, tum quia abundat exquisitis gravissimisque sententiis; tum quia, cum cæteri canones triginta, aut paulo amplius, troparia continent, iste ad ducenta et quinquaginta progreditur. Quod significatur hisce Triodii verbis: Λέγεται δὲ μέγας κανὼν, ἵσως ἂν τις εἴποι, καὶ κατ' αὐτὰς ἐνοίας καὶ τὰ ἐνθυμήματα... καὶ ὅτι, τῶν λοιπῶν κανόνων, ἀνὰ τριάκοντα καὶ μικρὸν τι πρὸς τροπάρια ἔχόντων, οὗτος εἰς διακόσια καὶ πενήκοντα πρόεισιν. Sed quidni ejus canonis auctorem et argumentum ex eodem illo Triodio declarem? Τοῦτο γὰρ τῶν ὄντων κανόνων μέγιστον ἀπάντων ἀρίστως καὶ τεχνηέντως ἠρμόσατο, καὶ συνέγραψεν ὁ ἐν ἀγίοις Πατὴρ ἡμῶν Ἀνδρέας, ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κρήτης, ὁ καὶ Ἱεροσολυμίτης ὀνομαζόμενος, ὃς ὄρητο μὲν ἐκ Δαμασκοῦ..... Πᾶσαν γὰρ Παλαιᾶς καὶ Νέας ἱστορίας Διαθήκης ἐρανισάμενος, καὶ ἀθροίσας, τὸ παρὸν ἠρμόσατο μέρος, ἀπὸ Ἀδάμ δηλαδὴ μέχρι καὶ αὐτῆς Χριστοῦ ἀναλήψεως, καὶ τοῦ τῶν ἀποστόλων κηρύγματος. Προτρέπεται γοῦν διὰ τοῦτου πᾶσαν ψυχὴν, ὅσα μὲν ἀγαθὰ τῆς ἱστορίας ζηλοῦν καὶ μιμεῖσθαι πρὸς δύναμιν· ὅσα δὲ τῶν φαύλων ἀποφεύγειν, καὶ αἰεὶ πρὸς Θεὸν ἀνατρέχειν διὰ μετανοίας, διὰ δακρύων, καὶ ἐξομολογήσεως, καὶ τῆς ἀλλης δηλονότι εὐαριστήσεως. Πλὴν εἰς τοσοῦτόν ἐστιν εὐρύος καὶ ἐμμελήσεως. Ὡς καὶ αὐτὴν τὴν σκληροτέραν ψυχὴν ἱκανῶς μαλάξαι, καὶ πρὸς ἀνάληψιν ἀγαθοῦ διεγείρειν, εἰ μόνον μετὰ συντετριμμένης καρδίας καὶ προσοχῆς ἀνηκούσης ψάλλοιτο. Quod sic Latine reddo:

« Hunc vere ex omnibus canonibus maximum, optime artificioseque texuit atque conscripsit sanctus Pater noster Andreas, Cretensis archiepiscopus, cognomento Hierosolymitanus, ex Damasco oriundus.... Universa enim antiqui et novi fœderis historia, coacta in unum, ab Adamo usque ad Christi ascensum apostolorumque prædicationem, hoc perpetuum canticum deduxit. Adhortatur ergo per hoc omnem animam, ut quæ in historiarum monumentis cernit esse bona et laudabilia, ea pro viribus sectetur; quæ mala, fugiat et aversetur; semperque ad Deum recurat per resipiscentiam, per lacrymas, per delictorum confessionem, et per alia hujusmodi placandi divini numinis adjuncta. Et enim hic canon tam fluidus est tamque argutus, ut mentem etiam duriores satis emolliat, et ad sequendum honestum decorumque excitet, modo animo contrito et debita cum attentione psallatur. » Quæ quidem attentio ne desit, cantatur lente, sono lugubri, et ternis ad troparia singula prostrationibus.

30. Tempus autem, quo Magnus ille canon in ec-

clesia recitandus est totus (nam per partes recitatur prima Quadragesimæ hebdomada), assignatur in triodio aliisque libris ecclesiasticis ἡ πέμπτη τῆς πέμπτης ἑβδομάδος τῆς Τεσσαρακοστῆς, hæc est, « feria quinta quintæ hebdomadæ quadragesimalis, » quæ hæc ob causam a Græcis peculiari appellatione dicitur festum τοῦ μεγάλου κανόνος, interdum etiam πέμπτη τοῦ κανόνος. Unde non immerito a Gretsero nostro reprehenditur Junius, quod dicat, festum magni canonis esse Dominicam orthodoxiæ. « Errat, inquit Gretserus, more suo solenni; nam Dominica orthodoxiæ erat prima Dominica Quadragesimæ: » quæ ratio plana sit cum ex aliis, tum maxime ex typico S. Sabæ cap. 42, cujus titulus est, Διάταξις τῆς πρώτης κυριακῆς τῶν ἁγίων ηῤῥαιῶν, ἡτοι τῆς ὀρθοδοξίας. « Ordo primæ Dominicæ sanctorum juniorum vel orthodoxiæ. » Prima quoque verba illius capitis hæc sunt: τῆ κυριακῆ τῆς ὀρθοδοξίας. Quid vero Junium in hunc errorem rapuerit, mihi quidem non est divinatu difficile. Agedum, faciamus periculum. Prima illa Quadragesimæ Dominica (quam ex resituito imaginum sacrarum cultu, et hæreticis profligatis ὀρθοδοξίας, quasi rectæ fidei nominant) veræ rectæque fidei professionem, emittunt Græci, et singula religionis capita, palam et in aperto, voce alta constituentur, sectariosque et eorum hæreses longo ordine iteratis anathematis damnant.

31. Hæc apud Philotheum patriarcham Constantinopolitanum aliumve legerat fortasse Junius; cumque novisset, plurium conciliorum sanctiones et anathematismos vocari canones, venit ipsi in mentem cogitare, Magnum canonem esse longam illam sacrarum dogmatum atque anathematum seriem, quam modo diximus. His autem ita constitutis, censent' fieri potuisse, ut Junius prima Dominica Quadragesimæ festum Magni canonis agi non arbitraretur? En igitur stirps ac semen Juniani erroris longe verisimillimum; et simul addisce, quantum periculum errandi adeant illi, qui ante de aliqua re dicunt sententiam, quam intelligunt quid sit id de quo disputetur. Nos disputaturi mox de Θεοτοκίοις, periculum istud formidare minime debemus; quia Θεοτόκιον quid sit, jam nunc instituimus dicere; nempe ultimum odarum sive canticorum troparium, quo aliquod Virginis matris præconium, et quidem accommodatum tempori, continetur. Solet autem in officiis ecclesiasticis contracta hæc nota θ non raro depingi; et ante penultimum troparium τῷ Δόξα Πατρὶ καὶ Υἱῷ καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, Gloria Patri, et Filio et Spiritui sancto contracte hæc figura notatum conspicitur; sequensque versiculus, Καὶ ὤν, καὶ ἀείλ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων, Et nunc et semper et in sæcula sæculorum, τῷ Θεοτοκίῳ semper præmittitur. Non possum quin hic etiam verbo adnotem, Gloria Patria Græcis dici Δοξολογίαν μικράν, sive glorificationem minorem ad differentiam hymni angelici, Gloria in excelsis, quæ dicitur Δοξολογία μεγάλη sive glorifica-

tio major. Præter duplicem istam Δοξολογίαν, majorem et minorem, est et tertia, Τρισάγιον dicta a ter repetita voce Ἅγιος, nempe Ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς, Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nostri. Quando autem et quomodo sit ille trisagii hymnus introductus, erudite disputat Habertus in Libro Pontificali ante citato, pag. 64.

32. Sed me revocant Θεοτόκια, quæ unde nomen invenerint, ignorari non potest, nisi ab eo cui ignota est Nestoriana perfidia: paucis ergo id expediam. Tortuosus ille coluber (sic ab Alexandrino Cyrillo nominatur Nestorius) beatissimam Virginem Mariam pernegabat esse Θεοτόκον sive Deiparam; assereratque potius Χριστοτόκος et ἀνθρωποτόκος, seu « Christiparam et hominis genitricem » esse dicendam. Hanc impietatem non tulerunt Catholici. Ergo variæ contra Nestorium coguntur synodi, ejusque hæresim condemnant; et inter alias Ephesina, quæ sic fulminat: Εἰ τις οὐχ ὁμολογεῖ Θεὸν εἶναι κατὰ ἀλήθειαν τὸν Ἐμμανουήλ, καὶ διὰ τοῦτο Θεοτόκον τὴν ἁγίαν Παρθένον (γεγέννηκε γὰρ σαρκικῶς σάρκα γεγονόσα τὸν ἐκ Θεοῦ Λόγον) ἀνάθεμα ἔστω. « Si quis non confitetur Emmanuel verum Deum esse, et ob id sanctam Virginem Dei genitricem (genuit enim illa incarnatum Dei Verbum secundum carnem), anathema sit. » Ex hoc autem tempore vox Θεοτόκος in explicando Incarnationis mysterio obtinuit eundem usum ac principatum, quem in mysterio Trinitatis ante obtinuerat vox ὁμοούσιος. Ut enim in Trinitatis mysterio tota fidei catholiciæ ratio atque professio uno consubstantialis vocabulo contineri putabatur; adeo ut tanquam tessera quædam haberetur, quæ fœderati sociatique Catholici mutuo sese discernabant ab hostibus, et contrarias sibi invicem Sabellii et Arii hæreses una plaga conficiebant; sic ad profitendam distinctius Incarnationem, præcipuum in voce Θεοτόκος momentum a Catholicis constitutum est; et quam isti in tuenda illa voce constantes, tam eadem oppugnanda pervicaces adversarii fuerunt. Atque ea causa impulit Græcos, ut preces et obsecrationes, quibus divini officii tempore opem magnæ Matris implorant, Θεοτόκια appellandas censuerint. Scita profecto et utilis appellatio: nam quotiescunque vel titulum harum precum intuebantur (intuebantur autem sæpissime), non poterat non ipsis venire in mentem, et fidem profiteri orthodoxam, et impietatem Nestorii exsecrari. Mitto dicere quantopere ex tam multis tamque variis Θεοτοκίοις, in quovis horarum officio recitari solitus, Mariana pietas Græcorum eluceat: hoc enim peculiari opere facere incæpit noster Simon Wagnerecchius, editis Centuriis quinque chiliadis primæ ejusmodi theotociorum, aliis cœpta continuanda relinquens.

33. Θεοτοκίοις interdum subnectitur καταδασία. Sed de hac voce altum silent auctores omnes, quos mihi videre unquam licuit, præter unum Gangium. Hic fatetur ejus vim ac significationem

nescire se, facitque conjecturam aliquam ex significatione vocis ἀνάβασις, ita scribens : « Quid hac voce Græci intelligant, nondum sum assecutus, nisi ut ἀναβαθμοί fuerint ἀναβάσεις καρδίας seu εὐσεβείς περὶ Θεοῦ λογισμοί, ut loquitur Suidas, » hoc est, ascensus animi seu piæ cogitationes de Deo : « ita καταβάσεις fuerint quasi descensus, seu de humana fragilitate cogitationes. » Sicut ubique, ita et hic summam viri eruditionem veneror, pari modestiæ conjunctam; ista tamen ipsius conjectura videtur mihi ne probabilis quidem

34. Cur autem ita videatur, cognoscere ut possit lector, quasi ea quæ oculis cernuntur, sufficere illi vel unicus modulus ex iis, quibus in secuturo officio Καταβάσις inscribitur, sic procedens : Τὸ στερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποιθότων στερέωσον, Κύριε, τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἐκτίσῃς τῷ τιμίῳ σου αἵματι. « Firmamentum confidentium in te, Domine, firma Ecclesiam, quam acquisivisti pretioso tuo sanguine. » Huc animum, huc oculos, lector. Quidquamne est in hoc modulo quod memoriam excitet ad cogitationem fragilitatis humanæ? Atqui hujusmodi sunt moduli cæteri omnes, quibus vox ista præligitur, ut postea constabit. Igitur alio convertenda mens est, alia facienda conjectura. Ego, ut quod sentio in re obscura, id libere proloquar, Καταβάσις non puto esse troparii modulive genus, sed aliquam proprietatem toni; ita ut idem sit quod vocis depressio, demissio, et (si musicis placet) etiam descensio. Hanc mihi mentem iniecit Hagiopolites ille seu liber ms. de musica ecclesiastica Græcorum, qui apud laudatum Cangium verbo φωνῆ inter toni proprietates novemdecim, collocat octavo loco κατάβασμα. Nam apud Græcos nihil plus mihi videtur interesse inter καταβάσιαν et κατάβασμα, quam inter descensionem et descensum apud Latinos. Sequitur ergo ut κατάβασις in officio ecclesiastico rectius dicatur esse quasi signum aliquod, quo indicetur cantori, proximum troparium succinendum esse depressa voce minusque elata.

35. Neque minus difficile est dicere, quid sit Ἐξαποστειλάριον. Est quidem modulus aliquis sive troparium; sed per quid ab aliis differat, variæ sunt maximeque discrepantes sententiæ : quas paucis videtur complexus esse Goarus pag. 27, ita interrogans : « Num ille hymnus est, ad quem concinendum in chori gremium mittitur aliquis? An talis alius qui in sancti vel mysterii alicujus memoriam Ἐξαποστειλάται, emittatur? Num potius is est qui mittendam Spiritus sancti gratiam advocet? vel denique qui, juxta docti Ligaridii sensum, fere semper de apostolorum in orbem dispersione et prædicatione, aperte vel subobscurè memoriam habeat? » Certe longe videtur probabilius, inquit Cangius, ita appellatum ejusmodi hymnum a voce Ἐξαπόστειλον, quæ in iis fere semper occurrit, ut est oratio illa in liturgia Præsanctificatorum, id est, missa in qua jam antea consecratum corpus Christi sumitur.

PATR. GR. XXIX.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἔξαπόστειλον ἡμῖν δύναμιν ἐξ ὕψους ἁγίου σου, καὶ ἐνίσχυσον ἡμᾶς προσφέρειν σοὶ θυσίαν ἀναιμάκτην, etc. « Domine Deus noster, emitte nobis de excelso sancto tuo virtutem; et corrobora nos, ut tibi offeramus hostiam incruentam, » etc. At vero cum vox illa ἔξαπόστειλον non occurrat in modulis illis omnibus, non video quomodo hæc Cangii sententia, tanquam probabilior, admitti queat.

36, 37. Tam multum molestiæ non facessit vox ἀπολυτικιον. Hanc breviter ac recte explicat doctissimus Euchologii interpret Goarus pag. 32. « Finis officii ἀπόλυσις est, sive dimissio : Modulus ille qui terminando officio idoneus censetur, ἀπολυτικιον est : et quia varii sunt hujusmodi versus, is qui diei illius proprius est, ἀπολυτικιον τῆς ἡμέρας audit; et vocem aliam, στιχηρὸν videlicet, subaudiendam postulat. » Et pag. 121 adjungit, « non tantum officii completi fini, verum et parti ejus prolixiori, signanter ab altera diversæ, suam ἀπόλυσιν et terminum assignari. » Hic vox ipsa ἀπόλυσις me commonet ut missum quoque faciam lectorem, jam forte fatigatum legenda nimis longa circa terminos solos dissertatione. Verum, cum sit in more positum institutoque Græcorum, ut pronuntiata Ἀπολύσεως formula, quandoque aliquid superaddant; dabis mihi hanc veniam, eruditè lector, ut ego hic quoque superaddam aliquid de Typico, ejusque historia. Typicum liber Græcorum ecclesiasticus est, qui quid quoque die in ecclesia tempore divini officii recitandum agendumve sit, facili methodo præscribit. Varia autem initio fuere Typica, ita ut essent tot ferme quot ecclesiæ. Sed tandem labentibus sæculis primas obtinuit illud, quod S. Sabas nomine insignitur, et quod sanctus ille abbas, a SS. Euthymio et Theoctisto acceptum, suis monachis Hierosolymitanis præscripsit, unde et Hierosolymiticum a nonnullis dicitur. Porro, cum barbarorum incursione intercidisset, restitutum est studio ac labore S. Sophronii patriarchæ Hierosolymitani; deinde et a S. Joanne Damasceno rerum theologiarum peritissimo innovatum fuit, et ab omnibus pene admissum, ut refert Symeon Thessalonicensis in Dialogo contra hæreses. Atque hoc est illud Typicum, quod mihi in hac re longe obscurissima, nullius trita vestigiis, facem prælaturum confido, et quod hic reperies a me sæpe numero nominari. Impressum autem illud habetur Venetiis una cum perlisque hujusmodi libris anno 1603 apud Antonium Pinellum, sicut illud multa accurate emendaverat Josaphat hieromonachus, ex Andro oriundus, sanctissimo domno Gabriele patriarchalem thronum obtinente. Atqui Gabriel Flamma patriarchatum Venetiis obtinuit juxta Ughellum ab anno 1584, ineunte Januario ad 14 Julii anni sequentis; unde intelligas curam illam annis octodecim prius impensam operi, quam illud typis admoveveretur. Si quæ vox alia obscurior occurrat, eam in Commentarii serie explicabimus.

ACOLUTHIA TRIPLICIS FESTI

Ex Typico, Menæis, aliisque Ritualibus Græcis impressis, interprete Nicolao Rayæo societatis Jesu.

CAPUT PRIMUM.

De minoribus Vesperis.

38. Exploratis jam iis omnibus, ex quibus officium Græcum, veluti ex totidem principiis ac elementis constituitur; proximum est, ut totum triplicis festi officium repræsentem, ad fidem liberandam meam. Facio autem initium a Vesperis, quas scito apud Græcos diebus singulis esse binas. Aliæ namque majores sunt, minores aliæ. De minoribus agit Typicum S. Sabæ, cap. 1, ubi statim post hunc titulum, Εἰδησις τοῦ μικροῦ ἑσπερινοῦ, hoc est, « Notitia minorum vesperarum, » sic habet: Πρὸ τοῦ δῶναι τὸν ἥλιον, ἤγουν περὶ ὄραν δεκάτην τῆς ἡμέρας, ἀνέρχεται ὁ κανδηλάπτης, καὶ ποιεῖ μετένοιαν τῷ προεστῶτι, καὶ κατελθὼν σημαίνει τὸ μικρόν. « Ante solis occasum, videlicet circa horam diei decimam, ascendit candelaptes, corporisque inclinatione veneratur præsidem seu abbatem; et postquam descendit, pulsat signum minus. »

39. De hoc signo antequam dicere instituo, de ipso candelapte pauca dicam, ut omne errandi periculum avertatur. Sane Meursius et Gretserus noster, quanquam florerent uterque linguæ Græcæ scientia, tamen hujus notionem nominis assecuti non sunt, propterea quod radici sive nomini Græco κανδήλα notionem eandem subjectam esse putarent, atque Latino *candela*; in quo errabant vehementer. Quippe τὸ κανδήλα significat lampadem, sicuti possum demonstrare ex variis scriptorum monumentis. In primis Hierosolymitanorum patriarcha S. Sophronius, in *Vita SS. Cyri et Joannis* ait: Καὶ μικρόν τοῦ τῆς κανδήλας ἐλαίου τῆς ἄνω περὶ τῆς τοῦ Σινοτῆρος εἰκόνας ἀπτομένης λαθὼν εἰς ληκύθιον. « Et aliquantulum olei ex lampade ante Servatoris imaginem ardente excipiens in lecythum. » Item citatum Typicum cap. 19, ad diem 16 Januarii: Δίδεται δὲ καὶ ἅγιον ἐλαίον τοῖς ἀδελφοῖς ἐκ τῆς κανδήλας τοῦ ἁγίου. « Datur et sanctum oleum fratribus ex sancti lampade. » Alia ut præteream, testatur Cangius dici apud Codinum, de Antiquitatibus Constantinopolitanis, κανδήλα ὑαλίνη, hoc est, « lampas vitrea. » Unde Goarus pag. 560, Meursium et Gretserum jure merito coarquit; asseritque, τὸ κανδηλάπτης duci, non a candelis, sed a lampadibus accendendis. At vero, quoniam est in Pentecostario ὁ κανδηλάπτης ἄπτει τὰ κηρία πάντα καὶ τὰς κανδήλας, « candelaptes accendit cereos omnes ac lampades, » malim ego candelapten interpretari eum,

A qui accendendis in templo luminibus præest. Et sic muneris istius ratio plene cumulateque exprimitur.

40. Quod Typicum supra dicit, candelapten etiam signo convocare populum, id non opinor universim verum esse: cum Cyrillus Scythopolitanus, Joannes Moschus, et Theodorus Studita eas partes canonarchæ tribuere videantur. Verba Moschi et Studitæ referam inferius aliud agens. Imo vero qui hoc signum edit, is a Codino cap. 1, pentade 5 (si tamen hoc caput Codini sit), λασοανάκτης, seu coactor populi, appellatur, et inter munia ecclesiastica ponitur tanquam peculiare aliquod, a cæterisque sejunctum: tantum abest, ut candelaptes id sibi semper ac ubique vindicet. Quapropter non temere ego existimaverim, duo illa munia, λασοανάκτου et κανδηλάπτου, alibi in duos distribui homines, alibi coire in unum. Jam vero cum Typicum S. Sabæ affirmet, signum a candelapte dari, quis non videat in ipsius Laura unum solum utroque isto munere functum esse? Atque ecce via facilis et expedita adducendi in concordiam codices, qui prima fronte sibi mutuo adversari videntur.

41. Nunc de signo, quo Græci ad templum convocantur, dicendum est, et audiendus Allatius, qui in dissertatione de recentiorum Græcorum templis pag. 101, sic inquit: « Campanas et campanaria (ita illi campanilia vocant) etiam apud Græcos, postremis saltem temporibus, in usu fuisse, habeo ex multis, sed præcipue ex Georgii Pachymeræ *Historia*, qui earum sæpius meminit, lib. vii. Τοῦ δ' αὐτοῦ μηνὸς μετὰ τὴν τριακοστὴν τοῦ πρὸς ἑσπεραν, ἐντεθεὶς λίκνη φ' Ἰωσήφ, μόνον οὐκ ἄπλους ὦν, πολλῶν περὶ ἑκάτερα παρεπομένων, καὶ ἐπευφημοῦντων τὰ προπεμπτήρια ἐφ' ὕμνοις καὶ κρότοις ἀνθρώπων, ἔτι δὲ καὶ τῶν τῆς ἐκκλησίας συνακτηρίων κωδῶνων, εἰς τὸ πατριαρχεῖον ἀνάγεται. Οἱ δὲ τοῦ κλήρου, μόλις τὴν ἑσπερινὴν ὑμνωδίαν καθ' ἑαυτοὺς ἐκτελέσαντες, ἐπεὶ ὄρθρος ἦν, καὶ πρὸς τὴν ἐκκλησίαν ἀπληντων, κατὰ τὸ συνήθες σφισιν, ἑαυτοῖς ἄβατον τὸν ναὸν κατενόουν, ὡς μηδὲ σημάντροις καὶ κώδωσιν ἡθροισμένοι. « Hoc eodem mense, post diem tricesimum, cum advesperasceret, lecticæ impositus Joseph, tantum non exanimis, multis hinc atque illinc concomitantibus, et præeunti pompæ applaudentibus, non sine laudibus et strepitu hominum, nec non ecclesiæ campanis, quæ populum advocare soleat,

« reboantibus, in patriarchium deducitur. Qui autem
 « ex clero erant, vix vespertinis laudibus sejunctim
 « absolutis, cum matutinum tempus adesset, et pro
 « more in ecclesiam convenissent, inaccessum sibi
 « templum esse videbant tanquam qui neque campa-
 « nis neque tintinnabulis fuissent congregati. » Huc
 addit Allatius loco præcitato, ex Michaelis Pselli ora-
 tione nondum edita ad Constantinum monomachum
 testimonium tale : 'Ἄλλ' οὐ πάντη τερφθήσῃ τοῖς
 ὀφθαλμοῖς, οὐδὲ ἐφ' ὄλοις προμειδιάσεις τοῖς ὀρω-
 μένοις· ἐξεγερεῖ γάρ σε μέσης νυκτὸς ὁ κώδων ὁ ἱε-
 ρὸς, καὶ θεοῖς ἐνστηλωθήσῃ ἐδάφρασιν. « Sed non
 omni ex parte oculis delectaberis, nec in omnibus
 visibilibus gaudebis : excitabit enim te media nocte
 sacrum tintinnabulum, et sacris incumbes pavimen-
 tis. »

42. Ex his duobus testimoniis recte conficit Alla-
 tius, campanas postremis temporibus, id est circa
 ann. MCL in usu fuisse apud Græcos ; quanquam
 putem ego fuisse multo ante. Etenim hunc Græcos
 accepisse a Venetis sub annum DCCCLXXIV auctor est
 Andreas Dandulus, in chronico ms. et ex eo Sabel-
 licus *Ennead.* 9, lib. 1. Sed direpto postmodum (ut
 prosequitur Allatius, pag. 102) « imperii capite
 Byzantio, ditioneque reliqua Græcorum a Turcis
 occupata, campanarum usus in urbibus, in quibus
 ipsi degunt, intermissus est, ne per aerem palantes
 animas, timor incussus, quiete qua fruuntur, expo-
 liet. Ita fanatici isti homines, ex ethnicorum genti-
 liumque nugamentis, de animabus philosophantur. C
 Quapropter sacerdotes Græci ligneo instrumento, ad
 Græcos in ecclesiam convocandos, utuntur. Id est
 lignum binarum decempedarum longitudine, duorum
 digitorum crassitudine, latitudine quatuor, quam
 optime dedolatum, non fissum aut rimosum, quod
 manu sinistra medium tenens sacerdos vel alius
 (qui Λαοσυνάκτου munus obire debet) dextra mal-
 leo ex eodem ligno, cursim hinc inde transcurrens,
 modo in unam partem, modo in alteram, prope vel
 eminus ab ipsa sinistra, ita lignum deverberat, ut
 ictum, nunc plenum, nunc gravem, nunc acutum,
 nunc crebrum, nunc extensum edens, perfecta
 musices scientia auribus suavissime moduletur ; et
 hoc σημαντήριον nuncupatur, magisque proprio no-
 mine χειροσημαντήριον, quod manibus teneatur iisque D
 pulsetur, ad differentiam alterius magni, quod μέγας
 σημαντήριον dicitur, ex eodem ligno, et in turribus
 sive campanariis, catenis ferreis suis extremitati-
 bus appenditur. Illud est insigni magnitudine, ut
 quandoque sex palmos latitudo, unum crassitudo,
 triginta longitudo exæquet, malleoque pro magni-
 tudine semanterii pulsetur. »

43. Hactenus Allatius, a quo Hieronymus Magius
 non nihil discrepat, in illo libro quem de Tintinna-
 bulis apud Byzantios, inter compedes scripsit. Ibi
 enim cap. 15 affirmat, semanterium duobus pulsari
 malleis, neque adeo teneri manu. Juvat subjicere
 ipsius verba quæ hæc sunt : « Simandrum esse scias
 ligeam tabulam.... Capita foramina habent non-

A nulla, non magna admodum, sed pennæ anserinæ
 calamove scriptorio pervia. In medio tenuem funi-
 culum continet. Qui populum ad templum est con-
 vocaturus... ante fores templi vel edito loco tabu-
 lam prænotatam malleis duobus ligneis pulsat, non
 sine aliqua ratione musica, atque interim in gyrum
 sensim volvitur : qua re fit, ut gravior cum non
 ingrata raucedine sonus emittatur. Tabula, non qua
 latior, sed qua arctior est, quasi libræ scapus in
 sinistro pulsantis humero quiescit ; ac ne pulsando
 dilabatur, funiculo prædicto mordicus apprehenso
 retinetur : manibus enim non licet, tum quod, ea
 apprehensa, sono non parum decedit ; tum quia
 utraque manus malleo impeditur. Ambabus enim
 manibus pulsatur hinc inde, ut nunc quædam fre-
 B quentamenta, nunc quasdam pausas audias. »

44. Cum autem dicit Magius illam tabulam non
 posse teneri manibus, eo quod ea sic apprehensa
 necesse sit multum de sono decedere, videbitur
 fortasse aliquibus rejiciendus esse Allatius, qui
 eam manu sinistra teneri affirmat, et nihilominus
 suavissimum edere concentum. At facile dissipatur
 ista ratio : quippe si manu apprehendatur, non ipsa
 immediate tabula, sed funiculus ille quo tabula in
 medio libratur et paribus examinatur ponderibus,
 tam clarus editur sonus, quam si apprehendatur
 dentibus : quid enim ad sonum interest, manibus-
 ne an dentibus funiculus iste teneatur ? Et vero mi-
 rum est, hoc non succurrisse Magio, delineanti
 C formam hagnosideri, quod (ut videre est capite se-
 quenti) retinetur manu, funiculum apprehendente.
 An forte putavit in hagnosidero non intercludi so-
 num, intercludi autem in illo alio, quod jam tracta-
 mus, semanterio ligneo ? Inepta et ridicula isthæc
 esset opinio : quæ enim hujuscæ discriminis ratio
 adinveniri posset ? Huc accedit quod potius mi-
 nuatur sonus, quando percussa tabula pulsantis in
 humero conquiescit, uti fieri ait Magius. Hic igitur
 nihil est quod nos cogat ad Allatium deserendum ;
 nihil etiam cur fides abrogetur Magio, qui quæ hic
 refert, suis ipsemet usurpavit oculis : atque adeo
 non erit impudentiæ judicare, locis vel temporibus
 diversis diversam fuisse pulsandi semanterii ratio-
 nem. Lignum vero, ex quo conficitur semanterium,
 prædurum est et a Græcis σφενδάκη appellatur :
 D Corrupte, inquit Allatius, eo quod non aliud fue-
 rit, ut ipse quidem existimat, quam σφένδαμ-
 νος Theophrasti, et acer Plinii. Rectene an secus
 hic censeat, non habeo dicere

45. Hoc dico, usum hujuscemodi lignorum esse
 antiquissimum : id enim colligitur ex concilio Ni-
 cæno II, act. 4, ubi Euthymius diaconus et mo-
 nachus pro episcopo Gothiæ hæc legit, ex mira-
 culis S. Anastasii martyris. Φέρε δὴ καὶ τὰ ἐν Καί-
 σαρίᾳ τῆς Παλαιστίνης γινόμενα ὑπὸ τοῦ ἁγίου κατὰ
 τὸ δυνατόν ἱστορήσωμεν· Πλησιάζαντος ἐν τῇ ἁγίᾳ
 πόλει τοῦ ἁγίου λειψάνου, γνωστὸν γέγονε πάση τῇ
 πόλει· καὶ εὐφροσύνης μεγάλῃς πλησθέντες ἅπαντες,

ἀναστάντες, τὰ τε ἱερὰ ξύλα σημάναντες, συνηθροίσθησαν ἅπαντες ἐν τῷ πανσέπτῳ ναῷ τῆς Θεοτόκου, ἐπιλεγομένη τῆς Νέας. « Eia nunc, et ea quæ apud Cæsaream Palæstinæ a S. Anastasio facta sunt, quoad ejus fieri potest, enarremus. Cum ad sanctam civitatem appropinquassent sancti reliquæ, id innotuit universæ civitati, et lætitia magna impleti sunt omnes. Et surgentes sacraque ligna percipientes convenerunt in summe venerandum Deiparæ templum, quod dicitur Novæ. » Ligni itidem meminit Joannes Moschus, in *Prato Spirit.* cap. 11 : Κρούσαντος τοῦ κανονάρχου τὸ ξύλον, ἐφ' ᾧ πάντας τοὺς ἀδελφούς συναχθῆναι. « Canonarcha lignum pulsante ad omnes fratres congregandos. » Et Theodorus Studita, in carminibus quibus alloquitur canonarcham :

SACERDOS.

Benedictus Deus noster, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

PRÆSES ECCLESIAE.

Venite, adoremus.

47. Et psallit psalmum proœmiacum, Benedic, anima mea, Dominum. Domine Deus meus, tranquilla et submissa voce, Et eodem modo dicitur psalmus, Domine, clamavi, tono dominicali. Recitantur versiculi tres. Et psalluntur versus pro-somii sive similes toni 3, sicut Ὁς γενναῖον ἐν μάρτυσιν.

VERSUS SIMILARES.

48. Christi charitate, Basili, ascendens in altum, contemplatus es recondita ipsius ac divina mysteria, quæ tanquam pietatis præco sapiens detextisti et manifestasti populis. Quare pete, o sancte, a pernicie periculisque liberari illos qui fideliter sequuntur tua dogmata.

49. Sermonum tuorum ac dogmatum sapientia, sancte Gregori, solvisti vincula hæresum; et orthodoxæ fidei concordia conjunxisti bonos, agnoscentes et laudantes Christum: a quo pete liberari a pernicie periculisque illos, qui fideliter suscipiunt tua divinitus dictata dogmata.

50. Christus te posuit firmum firmamentum Ecclesiæ suæ, Pater sancte, divina locute Chrysostome, ut eam servares immobilem atque inexpugnabilem adversus inimicorum impetus, et ut peteres letiferis animum perturbationibus liberari eos, qui sitiunt tuorum sermonum sententiarumque pelagus.

51. Trinitatis selectos flores, pratique immortalis unguentum exhalantes, atque jucundissimos intelligibilis solis radios, et divinis suis luminibus illuminantes terram, celebremus Joannem Magnum, divinum theologum Gregorium, et alta quadam mente præditum Basilium.

Gloria.

Tonus obliquus 2.

Homines Dei et fideles servi, sacerdotes Domini, viri desideriorum, vasa electionis, columnæ et

A *Σάλπιξ καὶ ρῶ τὸ ξύλον, καθὼ δέοι.*
Et tempore et rite, ut tuba, ligno cane.

Alios locos conguessit Allatius, conguessit et Cangiugius, quos potest curiosus lector consulere. Mihi satis debet esse hic paucis ostendisse, quid sit signum minus, quid majus. Extra hæc duo signa sunt et alia, quæ secuturo capite locum invenient suum. Jam enim signum minus nos ad templum Græcorum vocat, ut in minoribus vespertis et spectemus congregatos fratres, et sacerdotem intonantem audiamus.

46. Sic ergo prosequitur Typicum : Συναχθέντων τῶν ἀδελφῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀρχεται ὁ ἱερεὺς. Congregatis in ecclesia fratribus incipit sacerdos.

B

ΙΕΡΕΥΣ.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν δεξιὰ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΡΧΗΣ.

Δεῦτε, προσκυνήσωμεν.

Καὶ ψάλλει τὸν προοιμακὸν ψαλμὸν τὸ, Εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον· Κύριε ὁ Θεὸς μου, ἡσύχῃ φωνῇ καὶ ἡρεμαίᾳ. Εἰθ' οὕτως λέγομεν τὸ, Κύριε, ἐκέκραξα, εἰς τὸν ἦχον τῆς κυριακῆς. Ἰστώμεν δὲ στίχους δ'. Καὶ ψάλλομεν στιχηρὰ προσόμοια ἤχου θ' πρὸς τὸ Ὁς γενναῖον ἐν μάρτυσιν.

ΣΤΙΧΗΡΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ.

Ἐν τῷ ὕψει, Βασιλεῖ, τῆς Χριστοῦ ἀγαπήσεως ἀναβάς κατώπτεισας τὰ ἀπόβρητα αὐτοῦ καὶ θεῖα μυστήρια, ἅπερ ἀνεκάλυψας καὶ ἐτράνωσας λαοῖς, εὐσεβείας ὡς κῆρυξ σοφός. Διὸ πρέσβευε ἐκ φθορᾶς καὶ κινδύνων λυτρωθῆναι τοὺς πιστῶς ἐφεπομένους τοῖς σοῖς δόγμασιν, ὅσιε.

Τοὺς συνδέσμους εἰέλυσας τῶν αἰρέσεων, ὅσιε, τῇ σοφίᾳ τῶν λόγων καὶ δογμάτων σου, καὶ εἰς ὁμόνοιαν ἤθροισας ὀρθοδόξου πίστεως τοὺς εὐγνώμονας, Χριστὸν εὐφημοῦντας, Γρηγόριε, ὃν ἰκέτευε ἐκ φθορᾶς κινδύνων λυτρωθῆναι τοὺς πιστῶς προσδεχομένους τὰ σὰ θεόφθογα δόγματα.

Ἀρραγῇ σε θεμέλιον ὁ Χριστὸς ἐπεστήριξε τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ, Πάτερ ὅσιε, τηροῦντα ταύτην ἀσάλευτον, καὶ ἀκαταμάχητον τῶν ἐχθρῶν ταῖς προσβολαῖς, θεοβόρημον Χρυσόστομε, καὶ πρεσβεύοντα ἐκ παθῶν ψυχοφθόρων λυτρωθῆναι τοὺς διψῶντας τῶν σῶν λόγων καὶ νοημάτων τὸ πέλαγος.

Τῆς Τριάδος ἐκλόγια, ἀκηράτου λειμῶνός τε ἀνθη, τὰ μυρίπνοα καὶ θερπνότατα, τοῦ νοητοῦ ἵος ὑπάρχοντας ἀκτίνας ἤλιου, καὶ φωτίζοντας τὴν γῆν ταῖς αὐτῶν θελαῖς λάμψεσιν, εὐφημήσωμεν Ἰωάννην τὸν μέγαν σὺν τῷ θείῳ θεολόγῳ Γρηγορίῳ καὶ τὸν ὑψίφθονον Βασιλείον.

Δόξα.

Ἦχος πλ. β'.

Ἀνθρώποι τοῦ Θεοῦ καὶ πιστοὶ οἰκέται, λειτουργοὶ Κυρίου, ἄνδρες ἐπιθυμῶν, σκευὴ ἐκλογῆς, στύλοι

καὶ στηρίγματα τῆς Ἐκκλησίας, βασιλείας κληρο- **A** fulcimenta Ecclesiae, regni hæredes, ne cessetis pro
νόμοι, μὴ παρασιωπάτε τοῦ βοᾶν ὑπὲρ ἡμῶν πρὸς **nobis clamare ad Dominum.**
Κύριον.

Καὶ νῦν

Θεοτόκιον.

Et nunc.

Mariale.

Θεοτόκε, σὺ εἶ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή.

Dei Genitrix, tu es vitis vera.

Comm. 52. Hic videtur recitari oratio Φῶς Ἰλαρὸν, saltem quantum possum conjicere ex cap. 1 Typici. **Eam autem orationem exhibeo integram, prout exstat apud Goarum pag. 32 Euchologii.**

Φῶς Ἰλαρὸν ἀγίας δόξης ἀθανάτου Πατρὸς, οὐρα-
νίου, ἀγίου, μάκαρος, Ἰησοῦ Χριστέ, ἐλθόντες ἐπὶ τὴν
τοῦ ἡλίου δύσιν, ἰδόντες φῶς ἐσπερινόν, ὑμνοῦμεν Πα-
τέρα, Υἱόν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, Θεόν. Ἄξιόν σε ἐν
πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς αἰσίαις, Υἱὲ Θεοῦ, ὁ
διδούς ζωὴν διὸ ὁ κόσμος σε δοξάζει

B dibus prosequitur.

Comm. 55. Deinde cantatur psalmus, Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, (Dominus regnavit :) sed quis præcise ex
tribus psalmis ita incipientibus, non indicat Typicum. Tum dicitur oratio, Καταξίωσον, quam in an-
tiqvis Græcorum Ritualibus diu frustra quæsivi. Quare visum fuit eam describere ex Horologio Cryptæ
Ferratæ, impresso Romæ anno 1677. Sic ergo sonat.

Καταξίωσον, Κύριε, ἐν τῇ ἐσπέρᾳ ταύτῃ ἀναμαρ-
τήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς. Εὐλόγητός εἰ, Κύριε, ὁ
Θεὸς Πατέρων ἡμῶν, καὶ αἰνετὸν καὶ δεδοξασμένον τὸ
δυναμὸν σου εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἄμην.

Dignare, Domine, hoc vespere sine peccato
nos custodire. Benedictus es, Domine, Deus Patrum
nostrorum; et laudabile et gloriosum nomen tuum
in sæcula. Amen.

Comm. Verum an eamdem illam orationem adhibuerint antiquiores Græci, dubito: quia hoc Horolo-
gium habet plurima, quæ sunt ritibus Latinorum potius quam Græcorum conformia. Post orationem κα-
ταξίωσον, quæcumque demum illa fuerit, videntur dici sequentia.

Εἰς τὸν στίχον στιχηρὰ προσόμοια. Ἦχος πλ. β',
Τρίτημερος ἀνέστης, Χριστέ.

54. Ad versiculum versus similes. Ton. obl. 2,
sicut Τρίτημερος ἀνέστης, Χριστέ.

Ἡ χάρις ὑπερίσχυεν, ἡ πίστις ἐπεκράτησεν,
ἐπληρώθη πάντα γνώσεως Θεοῦ, διὰ τῶν ἀποστό-
λων, διὰ τῶν διδασκάλων, καὶ σωτηρίαν ἐπλουτή-
σαμεν.

Gratia prævaluit, exsuperavit fides, scientia
Dei impleta sunt omnia, per apostolos, atque do-
ctores, et nos salute locupletati sumus.

Στίχος. Καυχῆσονται ὅσοι ἐν δόξῃ.

C 55. Versic. Exsultabunt sancti in gloria.

Οὐράνια μυστήρια, ἀνθρώπινα μαθήματα, χαρι-
σματῶν συνδρομὴ παντοδαπῶν μετὰ κατορθωμάτων
νικῶντων πάντα λόγον, τοὺς τρεῖς ἀγίους ἐθαυμάστω-
σαν.

Cœlestia arcana, humanæ scientiæ, concursus
gratiarum omnis generis cum recte factis, supe-
rantibus omnem orationem, hos tres sanctos admi-
rabiles fecere.

Στίχος. Οἱ ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύσονται δικαιο-
σύνην.

56. Versic. Sacerdotes tui, Domine, induent
justitiam.

Βασιλεὺς ὁ ἔνθεος νοῦς, Γρηγόριος ἡ θεία φωνή,
Ἰωάννης ὁ παγκόσμιος λαμπτήρ, οἱ τρεῖς τῆς ἀνωτά-
τω θεράποντες Τριάδος καὶ λειτουργοὶ συνδοξαζέσθω-
σαν.

Basilius mens Deo plena, Gregorius divinus
vox, Joannes omni ex parte ornatum candelabrum,
tres ministri supremæ Trinitatis ac sacerdotes con-
glorificentur.

Δόξα.

Ἦχος αὐτός.

Gloria.

Tonus idem.

Εὔ, δούλοι ἀγαθοὶ καὶ πιστοὶ, εὔ, ἐργάται τοῦ ἀμ-
πελώνος Χριστοῦ, οἱ καὶ τὸ βᾶρος τῆς ἡμέρας βαστά-
σαντες, καὶ τὸ δεδομένον τάλαντον αὐξήσαντες, καὶ
τοῖς μεθ' ὑμῶν ἐλθοῦσι μὴ φθονήσαντες. Διὸ ἤνοιχται
πύλη βασιλείας ὑμῖν. Εἰσελθόντες οὖν εἰς τὴν χαρὰν
τοῦ ποιήσαντος, πρεσβεύσατε ὑπὲρ ἡμῶν, ἅγιοι διδά-
σκαλοι.

57. Servi vini et fideles, seduli operarii in
Christi vinea, qui portastis pondus diei, et datum
talentum auxistis, neque invidistis post vos venien-
tibus. Ideo vobis aperta est regni janua. Intrantes
igitur in gaudium Conditoris, orate pro nobis, san-
cti doctores.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Et nunc.

Mariale.

Οὐδεὶς προστρέχων ἐπὶ σοὶ κατησχυμμένος ἀπὸ
σοῦ ἐκπορεύεται, ἀγνή Παρθένε Θεοτόκε· ἀλλ' αἰτεῖται
τὴν χάριν, καὶ λαμβάνει τὸ δῶρημα πρὸς τὸ συμφέρον
τῆς αἰτήσεως.

Nemo accurrens ad te, pura Virgo Genitrix Dei,
derelictus abs te discedit; sed petit gratiam, et do-
num accipit petitioni conveniens.

Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλόν σου. Τὸ Τρισάγιον.

Nunc dimittis servum tuum. Trisagium, de
quo num. 31.

ΑΠΟΛΥΤΙΚION.

DIMISSORIUM.

Οἱ τῶν ἀποστόλων ὁμότροποι, καὶ τῆς οἰκουμένης
διδάσκαλοι, τῷ Δεσπότη τῶν ὄλων πρεσβεύσατε εἰρή-

58. Iisdem quibus apostoli moribus præditi, do-
ctores universi orbis, orate universorum Domi-

num, ut mundo tribuat pacem, et animabus nostris **A** νην τῇ οἰκουμένη ἑωρθεῖσασθαι, καὶ ταῖς ψυχαῖς τὸ μέγα ἔλεος.

Post hæc sit ἀπόλυσις sive dimissio.

CAPUT SECUNDUM.

De majoribus vesperis.

59. Hæc Vesperæ fiunt statim post occasum solis; et quidem cum majori celebritate cæremoniaque quam illæ aliæ, de quibus jam egimus; atque hæc causa est, quare majores nominentur. Sed cum ex ipso fonte aquæ bibantur purius, juvat Typicum consulere capite 2, cujus titulus est Εἰδήσις τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ, καὶ τῆς ἀγρυπνίας διάταξις: « Notitia majorum Vesperarum, et vigiliarum ordo. » Ibi autem sic habet.

Aliquanto post solis occasum, abit candelaptes, et exhibet reverentiam præsulī. Deinde redit et lente pulsat Bareas, recitans psalmum centesimum decimum octavum.

Μετὰ τὸ δῦναι τὸν ἥλιον μικρὸν, ἀπέρχεται ὁ κανδηλάπτης, καὶ ποιεῖ μετάνοιαν τῷ προσετώτῳ. Ἔτα ἀνέρχεται καὶ κρούει τὰς Βαρέας σχολαίως, ψάλλον τὸν Ἄμωμον.

60. **COMM.** Hic psalmus quia incipit a verbis Μακάριοι οἱ ἄμωμοι, « Beati immaculati, » propterea Græcis dicitur Ἄμωμος, id est, « Immaculatus. » Pulsare autem Βαρέας nihil videtur esse aliud, quam, ut Allatius et Goarus interpretantur, edere sonos graviore, certoque intervallo temporis intermissos; quomodo in campanarum nostratarum extrema pulsatione ad conciones ecclesiasticas fieri assolet, quodque « tinire » dicimus. Sic autem prosequitur Typicum.

Hiscæ peractis discedit et accendit lampades, et verso thuribulo eas reponit in medium ecclesiæ, post candelabra instructa cereis. Postea egrediens, semanterium pulsat majus, deinde ferreum.

Μετὰ δὲ τὸ πλήρωμα τούτων ἀπέρχεται καὶ ἄπτει τὰς κανδηλάς, καὶ τρεπίσας τὸν θυμιατὸν, τίθησι λαμπάδας μετὰ κηρομανουάλια εἰς τὸ μέσον τῆς ἐκκλησίας. Ἐπειτα ἐξερχόμενος σημαίνει τὸ μέγα, ἔτα τὸ σιδηροῦν.

COMM. 61. Majus semanterium, quid sit, n. 42 diximus: restat ut hic de ferreo pauca disseramus. Semanterium ferreum, quod ab aliquibus etiam χαλκοῦν sive æneum appellatur, est ferrea lamina, crassitudine tres digitos vel plures exæquans, longitudine brachium, et paululum recurva in formam arcus, e catenis pendens pro foribus templi; quæ locis variis ferreo percussa malleo suaviter resonat. Ita me docent Allatius, Goarus et Petrus Belonius. Certe ego existimo hujus semanterii sonum non posse esse admodum dissimilem sono illi, quem nostrates edunt, quando ferreis malleolis pulsant instrumentum illud musicum, quod ex longa semper decrescentium lamellarum serie constituitur.

62. Porro illud Græcorum ferramentum, quod usibus sacris adhibetur, Ἀγιοσιδήρου a nonnullis dicitur, nominatim ab Hieronymo Magio.

« Agiosiderum, » inquit Magius ille (potius scripsisset *hagiosiderum*) « hæc forma vidimus. Ferrea erat lamina, quatuor digitorum latitudine, sexdecim vero longitudine, funiculo in medio librata. Hæc ferreo malleo ternis interpolatis vicibus ab homine pulsari solet, qui sacerdotem, Eucharistiam ad ægrotos lecoque decumbentes deferentem, solet præcedere, ut inter transeundum quisque rei admoneatur. » Sed cum candelapte revertamur ad templum.

Reversus candelaptes stat ante portas sanctas.

Ἐποστρέψας, inquit Typicum, ἴσταται κατενώπιον τῶν ἁγίων θυρῶν.

COMM. 63. Hæc autem portæ, ut ait Goarus pag. 24, « sunt τοῦ βήματος, et ad sacrum altare recta iter aperiunt, nomenque hujusmodi sunt sortite, quia sancta mysteria per eas proferuntur: vel quia per illa transitum habet Rex omnium et dominorum Dominus, Βασιλικαὶ etiam audire meruerunt. » Sed Goarus, « portas sanctas » confundens cum « basilicis, » vehementer errat. Cum enim Marcus hieromonachus, de dubiis Typicis cap. 96, dicat: Θυμῆ τὸν ἕτερον ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ κατερχόμενος μέχρι τῶν βασιλικῶν πυλῶν, ποιῶν καὶ ἐν αὐτῷ, ὡσπερ καὶ εἰς τὸν ἕτερον. « Alium incensam incipientem a sanctis portis, et perveniens ad basilicas portas usque, id idem quod in alio perficiens: » et paucis interpositis: Πληρώσας δὲ τὸ θυμῆν, καὶ μέλλον εἰσεῖναι ἐν τῷ ναῷ, χαράττει σταυρὸν ἐμπροσθεν τῶν βασιλικῶν πυλῶν. Fine incensandi facto, ingressurus in templum, ante portas basilicas crucem designat. » Cum, inquam, hæc dicat ille Marcus, quis est qui non videat portas sanctas a basilicis esse diversas? Id idem colligas ex Leone Grammatico, in Michaele Theophili F. pag. 466, Μέχρι δὲ τῶν βασιλικῶν πυλῶν ἐλθὼν ὁ βασιλεὺς, οὐκ ἀπέθετο τὸ στέφος, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς βασιλεῦσι, ἀλλὰ μετ' αὐτοῦ εἰσηλθε μέχρι τῶν ἁγίων θυρῶν. « Cum imperator ad basilicas portas pervenisset, non deponebat coronam, ut erat in more positum institutisque imperatorum; sed cum ea usque ad sanctas portas penetravit. »

64. Ergo per portas basilicas introitur in templum, per sanctas in βῆμα, sive sacrum aditum, id est, illum templi locum, ubi consistunt sacerdotes, et quem nulli laico ingredi fas erat, præterquam imperatori, cui licuit ibi dona offerre omnium Conditori, idque ex antiquissima traditione, ut est in synodo Trullana, can. 69 Stante ergo candelapte ante sanctas portas,

65. Surgens sacerdos inclinat corpus præfecto, sive abbati, vel versus locum ipsius, videlicet si præsens non sit: et postquam recessit, inclinat sese tertio ante sanctas portas, et semel versus considentium fratrum choros.

Ὁ ἱερεὺς ἀναστὰς ποιεῖ μετάνοιαν τῷ ἡγουμένῳ, ἢ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ, δηλονότι μὴ ἐνδημοῦντος· καὶ ἀπελθὼν, ποιεῖ μετανοίας γ' ἐμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, καὶ εἰς τοὺς χοροὺς πρὸς μίαν τῶν ἀδελφῶν καθήμενων.

COMM. Choros, nimirum dextrum sinistrumque, quomodo etiam apud nos chori psallentium utrinque consistunt.

Εἰσελθὼν δὲ καὶ εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, λέγει τὴν Α 66. Ingressus autem sanctum aditum dicit eὐχὴν τοῦ θυμιάματος καθ' ἑαυτόν.

secreto orationem ad incensationem dici solitam.

COMM. Hanc, hic in Typico omissam, Goarus exhibet sequentibus verbis.

Κατεύθυνον τὴν προσευχὴν ἡμῶν, ὡς θυμιάμα ἐνώπιόν σου, καὶ πρόσδεξαι αὐτὴν εἰς ὄσμην εὐωδίας.

Dirige orationem nostram, ut incensum in conspectu tuo, et suscipe eam in odorem suavitatis.

Certe hæc oratio a Goaro exhibetur pag. 29, neque aliam ego uspiam inveni.

Ὁ δὲ κανδηλάπτης ἐκφωνεῖ, Κελεύσατε, γέγωνοτέρα φωνῆ, κρατῶν καὶ τὴν λαμπάδα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

Tum candelaptes, manu præferens lampadem, exclamat clariore voce, Jubete.

COMM. « Quo verbo non jubet (inquit Goarus loco jam citato) ut sacerdote adveniente cuncti surgant : quin potius humilitatis modestiæque demonstrandæ studio, rogat ut jubeant, quasi aliis imperaturi ; ut assurgant. » Rem non omnino absimilem facit apud Latinos lector, qui, juxta Petrum Damianum, lib. *Dominus vobiscum* appellato, cap. 2, « benedictionem a sacerdote dum petit, non rogat ut benedicat ; sed ut benedicere jubeat quempiam alium. »

Θυμιάσας δὲ ὁ ἱερεὺς σταυροειδῶς τὴν ἁγίαν Β 67. Cum sacerdos in formam crucis incensavit sanctam mensam totumque altare, egreditur sanctis portis, et thuribulo ante cancellos bematis formata cruce, abit et incensat imaginem sancti (vel illius qui est ecclesiæ tutelaris, vel cujus festum agitur), deinde incensat præsidem : et duos choros servato ordine, nimirum lampadem eum præeunte. Postquam autem egressus est in narthecem, atque ibi ordine incensavit fratres, revertitur.

vit sanctam mensam totumque altare, egreditur sanctis portis, et thuribulo ante cancellos bematis formata cruce, abit et incensat imaginem sancti (vel illius qui est ecclesiæ tutelaris, vel cujus festum agitur), deinde incensat præsidem : et duos choros servato ordine, nimirum lampadem eum præeunte. Postquam autem egressus est in narthecem, atque ibi ordine incensavit fratres, revertitur.

68. COMM. Jucundum hic forte lectori fuerit intelligere, quid sit templi *νάρθηξ*. Est ergo proprie narthex locus pœnitentibus, catechumenisque atque energumenis assignatus. At dicere ubi ille fuerit, extrane an intra ecclesiam, hoc opus, hic labor est : id tamen conabor declarare brevitate quanta potero maxima.

Allatus quidem Narthecem qui et *πρόναος* dicitur, quasi « anterius templum, » iisdem quibus ecclesiam muris circumscribit, ponitque intra illam : sed Goarus ponit extra, et censet esse ecclesiæ « vestibulum, propylæum » seu « porticum » (*porticale* vulgus appellat) quæ ædis sacræ portis obversatur. Uterque pro se afferit auctoritates non leves. Verum puto ego, banc opinionum varietatem natam esse ex eo, quod non satis observaverint Græcorum ecclesias, alias esse catholicas, quæ scilicet utrique sexui universim patent ; alias monasticas, quæ solis viris, si virorum ; vel solis mulieribus, si sanctimonialium sint. Nam prioribus narthex exterior est, posterioribus non item ; uti pluribus ostendit eruditus Cangius, ex quo juvat pauca delibare.

69. Postquam præclarus ille auctor, in *Glossario mediæ et infimæ Græcitatæ* dixisset, « narthecem esse porticum ante templi vestibulum, sic dictam quod ferulæ speciem præferat, cum in latitudinem ad ipsius ædis faciem diducatur ; esseque extra ædem, si ecclesiæ catholicas spectemus, » id quod lib. in *Constantinopolis Christianæ*, num. 48, probat ex Procopio, Codino, Theoriano, Silentiaro et aliis ; statim subdit : « In monachorum vero ecclesiis aliter se res habet. Eæ enim in tres partes dividuntur : in βῆμα seu Sacrarium, suis cancellis disparatum ; in *νάον*, in quo monachi consistunt, suis pariter cancellis divisum a reliqua æde, quam *νάρθηξα* appellant, quod iis *νάρθηκος* vicem præstet, licet non sit revera *νάρθηξ*, ut qui intra ipsam ædem existet illiusque septa : in qua tamen *νάρθηκος* figuram retinet, cum excepto bemate, potiore ædis partem obtineat *νάον*, seu monachorum chorus ; reliqua parte, ut dixi, in angustum contracta, et in latitudinem diducta, eaque sæcularibus permissa, tanquam eo instar pœnitentium accedentibus, cum iis intra *νάον* consistere non liceat.... Atque eam ferme etiam monasticarum ecclesiarum fornam semper fuisse apud nos seu Latinos, facile concedat, quisquis attentius veteres ejusmodi monasticas ædes consideraverit ; in quibus monachorum chorum, quem capsum ecclesiæ vocabant (ut quidam volunt) potiore ædis partem occupare animadverteret, reliqua sæcularibus seu κοσμητοῖς palente. Quidquid igitur in iis monachorum ecclesiis extra narthecem est, ἐξωνάρθηξ et ζώστης corrupte dicitur, ædis scilicet vestibulum, ubi in ecclesiis catholicis *νάρθηξ* collocari solet, in cujus discrimen, interiori narthecem, Ἐσωνάρθηξα vocant. » Hæc Cangius, quibus scite egregieque positus, et conciliantur discrepantes doctorum sententiæ, et facile intelliguntur ea quæ prosequitur Typicum.

Καὶ εἰσελθὼν εἰσω τῆς βασιλικῆς πύλης, χαράτ- C 70. Et intrans portam basilicam, sive regiam, τεῖ μετὰ τοῦ θυμιατοῦ σταυρόν.

Et intrans portam basilicam, sive regiam, thuribulo crucem effingit.

COMM. Quippe quod ante diximus, per portas basilicas patere aditum in templum, id de templo catholico intellectum volo, non de monastico ; quia in monasteriorum templis (quale erat illud pro quo scriptum est hoc Typicum), portæ basilicæ non sunt portæ exteriores et omnium maximæ ; sed interiores, et quæ e narthecē ducunt ad *νάον* sive chorum. Quid opus est pluribus ? Porta basilica in hoc ipso Typico intra monasticam ecclesiam manifeste constituitur. Id quod patebit etiam ex sequentibus. Quapropter Typici seriem repetamus.

Καὶ ἐκφωνεῖ μεγαλοφώνως τὸ, Κύριε, εὐλόγησον, καὶ θυμιάσῃς αὐθις τὸν προσετώτα ἢ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ, εἶτα τὸν ἅγιον.

71. Et elata voce exclamat : Benedic, Domine : et incensat iterum præsidem vel ipsius locum, deinde sanctum.

Comm. De hoc sancto ante verba fecimus, et ejus imago conspicua est in præcipua chori sede, ideoque εἰκὼν στασιδίου τοῦ ἡγουμένου nuncupatur.

Et ingressus in sanctum bema, ter signum crucis exprimit thuribulo. Ita demum exclamat: Gloria sanctæ et vivificæ et individuæ Trinitati, semper, nunc, et in perpetuum, et in sæcula sæculorum.

72. Et dicto Amen, incipit præses vel ecclesiarcha: Venite, adoremus et procidamus ante Christum regem nostrum Deum, dicentes illud bis elata voce nec sine cantu. Tum iterum: Venite, adoremus et procidamus ante Christum regem nostrum Deum, dicentes et illud semel. Deinde sic: Venite, adoremus et procidamus ante ipsum Christum regem et Deum nostrum.

Postea incipit ecclesiarcha voce clariore et tono obliquo quarto (*psalmum ciii*): Benedic, anima mea, Dominum, concinentibus reliquis fratribus, lente et cum aliqua modulatione.

73. Sacerdos cum candelapte egressus e sacro adyto, factaque ante sanctas portas reverentia, pariter ac versus alternos choros abit ad suum sedile, ibique stat.

Comm. Hic observa, Græcos non nisi raro in ecclesiis sedere, et sedilia esse illis erecta, ut propæmodum semper stantes perseverent, et χειρονομία, id est manuum gesticulatione, moderando cantui vacant innixi interim brachia in sedilium fulcris. Unde factum est, ut sedilia ista dicantur Græce Στασίδια a « stando » et erecto corporis statu potius, quam a sedendo.

Quando pervenimus ad versiculum Aperiente te manum tuam, exhibet ecclesiarcha reverentiam præsidi sive abbati, et repetit versiculum, magis effereus vocem. Absoluto autem psalmo, collecta major dicitur a diacono.

74. Comm. Exstat hæc in Euchologio pag. 37, et apud S. Maximum patriarcham Constantinopolitanum, in libro cui titulus, *Liturgia explicata*, et impresso Venetiis apud Jo. Antonium Julianum.

In pace Dominum precemur. Chorus: Domine, miserere.

Pro superna pace, et animarum nostrarum salute, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro pace totius mundi, sanctarum Dei Ecclesiarum statu prospero, et omnium concordia, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro sancta hac domo, et omnibus cum pietate et Dei timore in eam intransibus, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro archiepiscopo nostro N., venerando presbyterio, ordine diaconorum in Christo, omni clero et populo, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro hoc sancto monasterio, universa civitate, et regione, et pro omnibus fidelibus in ipsis habitantibus, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Pro aeris temperie, fructuum terræ ubertate, et tranquillis anni tempestatibus obtinendis Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

A Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἅγιον βῆμα, ἴσταται ἔμπροσθεν τῆς ἁγίας τραπέζης, καὶ ποιεῖ σταυροὺς τρεῖς μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, τελευταῖον ἐκφωνεῖ οὕτως· Δόξα τῇ ἁγίᾳ καὶ ὁμοουσίῳ καὶ ζωοποιῷ καὶ ἀδιαιρέτῳ Τριάδι πάντοτε, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν ἀρχεται ὁ προσεστὸς ἢ ὁ ἐκκλησιάρχης· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν Χριστῷ τῷ βασιλεῖ ἡμῶν Θεῷ, λέγοντες αὐτὸ δις μεγαλοφώνως καὶ μετὰ μέλους. Ἐἴτα πάλιν· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν Χριστῷ τῷ βασιλεῖ ἡμῶν Θεῷ, λέγοντες καὶ τοῦτο ἅπαξ. Ἐἴτα οὕτως· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν καὶ προσπέσωμεν αὐτῷ Χριστῷ, τῷ βασιλεῖ καὶ τῷ Θεῷ ἡμῶν.

Ἐἴτα ἀρχεται ὁ ἐκκλησιάρχης γεγωνετέρα φωνῇ εἰς ἔχον πλ. δ', τὸ, Εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν Κύριον, ἀργῶς καὶ μετὰ μέλους, συμπυκνῶντων αὐτῷ καὶ τῶν λοιπῶν ἀδελφῶν.

Ὁ δὲ ἱερεὺς μετὰ τοῦ κανδηλάπτου, ἐξελθὼν τοῦ ἁγίου θυσιαστηρίου, καὶ ποιήσας μετάνοιαν κατενώπιον τῶν ἁγίων θυρῶν, ὡσαύτως καὶ εἰς τοὺς χοροὺς πρὸς μίαν ἀπερχόμενος, ἴσταται εἰς τὸ στασιδίον αὐτοῦ.

Ὅτε δὲ φθάσωμεν τὸν στίχον, Ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα, ποιεῖ ὁ ἐκκλησιάρχης μετάνοιαν τῷ ἡγουμένῳ, καὶ ἀναφωνεῖ τὸν στίχον ὑψηλότερον· πληρωμένου δὲ τοῦ ψαλμοῦ, γίνεται συναπτὴ μεγάλη ὑπὸ τοῦ διακόνου.

Ὅτε δὲ φθάσωμεν τὸν στίχον, Ἀνοίξαντός σου τὴν χεῖρα, ποιεῖ ὁ ἐκκλησιάρχης μετάνοιαν τῷ ἡγουμένῳ, καὶ ἀναφωνεῖ τὸν στίχον ὑψηλότερον· πληρωμένου δὲ τοῦ ψαλμοῦ, γίνεται συναπτὴ μεγάλη ὑπὸ τοῦ διακόνου.

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ χορὸς· Κύριε, ἐλέησον.

Ἰπὲρ τῆς ἀνωθεν εἰρήνης, καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἰπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος κόσμου, εὐσταθείας τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, καὶ τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἰπὲρ τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου, καὶ τῶν μετὰ πίστεως, εὐλαθείας, καὶ φόβου Θεοῦ εἰσιόντων ἐν αὐτῷ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἰπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν, ὁ δεῖνος, τοῦ τιμίου πρεσβυτερίου, τῆς ἐν Χριστῷ διακονίας, παντὸς τοῦ κλήρου καὶ τοῦ λαοῦ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἰπὲρ τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης, πάσης πόλεως, χώρας, καὶ τῶν πίστει οἰκούντων ἐν αὐταῖς, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἰπὲρ εὐκρασίας ἀέρων, εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς, καὶ πατρῶν εἰρηνικῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. X. Κύριε, ἐλέησον.

Ἰπὲρ πλεόντων, ὀδοιπορούντων, νοσούντων, Α καμνόντων, αἰχμαλώτων, καὶ τῆς σωτηρίας αὐτῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Ἰπὲρ τοῦ ῥυθθῆναι ἡμᾶς ἀπὸ πάσης θλίψεως, ὀργῆς, καὶ ἀνάγκης, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Ἀντιλάθου, σῶσον, ἐλέησον, καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τῇ σῇ χάριτι. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀεὶ Παρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθῶμεθα. Χ. Σοί, Κύριε.

Καὶ ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς· Ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἰστέον δὲ, ὅτι, ὅταν λέγομεν τὸ, Ἀνοιξαντός σου τὴν χεῖρα, ὁ ἱερεὺς ἀπελθὼν λέγει τὰς εὐχὰς τοῦ λυχνικοῦ, ἱστάμενος ἀσκεπῆς ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν.

COMM. Ex hoc loco conficitur, Ἐσπερινόν in tei et λυχνικόν discrimen esse non modicum. Quippe esperinon est, totum officium vespertinum, λυχνικόν vero seu « lucernarium » est tantum aliqua ejus pars, seu pauculæ orationes, quas non gravabor describere.

ΕΥΧΗ Α'.

Κύριε οἰκτίρμων καὶ ἐλεῆμων, μακρόθυμε, καὶ πολέελε, ἐνώτισαι τὴν προσευχὴν ἡμῶν, καὶ πρόσχες τῇ φωνῇ τῆς δεήσεως ἡμῶν· ποιήσον μεθ' ἡμῶν σημεῖον εἰς ἀγαθόν· ὀδήγησον ἡμᾶς ἐν τῇ ὁδῷ σου, τοῦ πορεύεσθαι ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· εὐφρανον τὰς καρδίας ἡμῶν εἰς τὸ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον· διότι μέγας εἶ σὺ καὶ ποιῶν θαυμάσια· σὺ εἶ Θεὸς ὁ μόνος, καὶ οὐκ ἔστιν ὁμοίός σοι ἐν θεοῖς, Κύριε, δυνατὸς ἐν ἐλέει, καὶ ἀγαθὸς ἐν ἰσχύϊ, εἰς τὸ βοηθεῖν, καὶ παρακαλεῖν, καὶ σώζειν πάντας τοὺς ἐλπίζοντας εἰς ὄνομά σου τὸ ἅγιον· ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Β'.

Κύριε, μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξης ἡμᾶς, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσης ἡμᾶς· ἀλλὰ ποιήσον μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν ἐπιεικειάν σου, ἰατρὰ καὶ θεραπευτὰ τῶν ψυχῶν ἡμῶν· ὀδήγησον ἡμᾶς ἐπὶ λιμένα θαλήματός σου· φώτισον τοὺς ὀφθαλμούς τῶν καρδιῶν ἡμῶν εἰς ἐπίγνωσιν τῆς σῆς ἀληθείας· καὶ δώρησαι ἡμῖν τὸ λοιπὸν τῆς παρουσίας ἡμέρας εἰρηνικὸν καὶ ἀναμάρτητον, καὶ πάντα τὸν χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν, πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων. Ὅτι σὸν τὸ κράτος, καὶ σοῦ ἔστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Γ'.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, μνήσθητι ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν καὶ ἀχρεῶν δούλων σου, ἐν τῷ ἐπικαλεῖσθαι ἡμᾶς τὸ ἅγιον ὄνομά σου· καὶ μὴ κατασχύνης ἡμᾶς

Pro navigantibus, iter agentibus, infirmis, laborantibus, captivis, et eorum salute, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Ut liberemur ab omni ærumna, plaga, et necessitate, Dominum precemur. Ch. Domine, miserere.

Suscipe, serva, miserere et custodi nos, Deus, tua gratia. Ch. Domine, miserere.

Sanctissimæ, intemeratæ, super omnes benedictæ, gloriosæ Dominæ nostræ Deiparæ, et semper virginis Mariæ ac omnium sanctorum memoriam agentes, nos ipsos, et invicem, et vitam nostram Christo Deo commendemus : Ch. Tibi, Domine.

75. Et exclamat sacerdos : Quia convenit tibi omnis gloria, honor et adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto : nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

Sciendum autem est, quod quando dicimus versiculum Aperiente te manuum, sacerdos habeat et recitet orationes lucernarii stans detectus ante sanctas fores.

et λυχνικόν discrimen esse non modicum. Quippe vero seu « lucernarium » est tantum aliqua ejus

C

ORATIO I.

76. Domine misericors et benigne, longanimis et multum clemens, auribus percipe deprecationem nostram, et attende voci orationis nostræ, fac nobiscum signum in bonum ; deduc nos in via tua, ut in veritate tua ambulemus. Exhilara corda nostra, ut timeamus nomen sanctum tuum, quia magnus es tu, et faciens mirabilia ; tu es Deus solus, et non est similis tui in diis, Domine, potens in misericordia et bonus in virtute, ut succurras et consoleris et serves omnes sperantes in nomine tuo. Quia convenit tibi omnis gloria, honor et adoratio, Patri et Filio et sancto Spiritui : nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

D

ORATIO II.

77. Domine, ne in furore tuo arguas nos, neque in ira tua corripas nos : sed fac nobiscum secundum misericordiam tuam, medice et curator animarum nostrarum ; perduc nos ad portum voluntatis tuæ ; oculos cordium nostrorum illumina in tuæ veritatis agnitionem, atque hujusce diei reliquum, omneque vitæ nostræ tempus pacificum, et a peccato liberum esse largire, intercessionibus sanctæ Dei Genitricis et omnium sanctorum. Quia tua est potestas, tuum est regnum et virtus et gloria, Patris et Filii et sancti Spiritus, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO III.

78. Domine Deus noster, memento nostræ peccatorum et inutilium servorum tuorum, cum invocamus sanctum nomen tuum ; et ne confundas nos

a misericordiæ tuæ expectatione; sed omnia ad salutem facientia postulata concede; et fac ut amemus et timeamus te ex toto corde, et in omnibus voluntatem tuam exsequamur. Quia bonus et hominum amans Deus es, tibi que gloriam rependimus, Patri, et Filio, et sancto Spiritui, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO IV.

79, 80. Qui non taciturnis laudibus et nunquam finienda glorificatione a sanctis virtutibus celebraris; imple os nostrum laude tua, ut nomini tuo sancto reddamus magnificentiam: et cum omnibus qui te in veritate timent, et mandata tua observant, partem et sortem nobis impertire, precibus sanctæ Deiparæ et omnium sanctorum tuorum. Quia convenit tibi omnis gloria, honor et adoratio, Patri, et Filio, et sancto Spiritui, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO V.

81. Domine, Domine, qui illibata tua manu contines omnia, qui longanimis es super nos omnes, et qui super nostris vitiis pœnitentiam agis; reminiscere miserationum tuarum et misericordiæ tuæ; respice nos in bonitate tua, et concede, ut et reliquo hujus diei tempore varias maligni machinationes effugere tua gratia valeamus. Custodi vitam nostram ab insidiis liberam, gratia sanctissimi tui Spiritus, misericordiæ et benignitate uoigeniti tui Filii, cum quo benedictus es, cum sanctissimo et hono et vivifico tuo Spiritu, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO VI.

82. Deus magne et admirabilis, qui ineffabili bonitate et abundante providentia cuncta administras; qui datis nobis hujus mundi bonis, etiam promissum regnum nobis obstrinxisti; qui præterita diei parte per concessa bona nos deduxisti: da nobis ut residuam quoque partem inculpate coram sancta gloria tua transigere possimus, et te solum bonum et benignum Deum nostrum collaudare. Quia tu es Deus noster, et tibi gloriam referimus, Patri, et Filio, et sancto Spiritui, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO VII.

83, 84. Deus magne et excelsæ, qui solus habes immortalitatem; qui lucem habitas inaccessible; qui creaturam omnem in sapientia condidisti; qui divisisti lucem a tenebris; qui constituisti solem ut præset diei, lunam vero ac stellas ut præset nocti; qui nos peccatores et hac hora præoccupare faciem tuam in confessione, et vespertinas tibi laudes offerre voluisti; ipse benigne dirigere orationem nostram, sicut incensum in conspectu tuo, et eam in odorem suavitatis admitte. Sed et præsentem vesperam et sequentem noctem nobis tribue pacificam. Lucia armis indue nos. Libera nos a ti-

από τῆς προσδοκίας τοῦ ἔλεους σου, ἀλλὰ χάρισαι ἡμῖν, Κύριε, πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα, καὶ ἀξίωσον ἡμᾶς ἀγαπᾶν καὶ φοβεῖσθαι σε ἐξ ὅλης τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ ποιεῖν ἐν πᾶσι τὸ θέλημά σου. Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, Ἀμήν.

EYXH Δ'.

Ὁ τοῖς ἀσιγήτοις ὕμνοις καὶ ἀπαύστοις δοξολογίαις ὑπὸ τῶν ἁγίων δυνάμεων ἀνυμνούμενος, πλήρωσον τὸ στόμα ἡμῶν τῆς αἰνέσεώς σου, τοῦ δοῦναι μεγαλοσύνην τῷ ὀνόματί σου τῷ ἁγίῳ· καὶ ὁδὸς ἡμῖν μερίδα καὶ κληρὸν μετὰ πάντων τῶν φοβουμένων σε ἐν ἀληθείᾳ, καὶ φυλασσόντων τὰς ἐντολάς σου, προσβελίας τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ πάντων τῶν ἁγίων σου. Ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

EYXH E'.

Κύριε, Κύριε, ὁ τῇ ἀχράντῳ σου παλάμῃ συνέχων τὰ σύμπαντα, μακροθυμῶν ἐπὶ πάντας ἡμᾶς, καὶ μετανοῶν ἐπὶ ταῖς κακίαις ἡμῶν, μνήσθητι τῶν οἰκτιρισμῶν σου καὶ τοῦ ἔλεους σου· ἐπίσκεψαι ἡμᾶς ἐν τῇ ἀγαθότητί σου, καὶ ὁδὸς ἡμῖν διαφυγεῖν καὶ τὸ λοιπὸν τῆς παρουσίας ἡμέρας τῇ σῆ χάριτι ἐκ τῶν τοῦ πονηροῦ ποικίλων μηχανημάτων. Ἀνεπιθούλευτον τὴν ζωὴν ἡμῶν διαφύλαξον τῇ χάριτι τοῦ παναγίου σου Πνεύματος, ἕλεε καὶ φιλοανθρωπία τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλόγητὸς εἰ σὺν τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

EYXH Σ'.

Ὁ Θεὸς μέγας καὶ θαυμαστός, ὁ ἀνεκδιηγήτῳ ἀγαθῶσύνῃ καὶ πλουσίᾳ προνοίᾳ διοικῶν τὰ σύμπαντα, ὁ καὶ τὰ ἐγκόσμια ἀγαθὰ ἡμῖν δωρησάμενος, καὶ κατεγγυήσας ἡμῖν τὴν ἐπιγγελημένην βασιλείαν διὰ τῆς ἡδῆ κεχαρισμένων ἀγαθῶν ὁδοποιήσας ἡμῖν, καὶ τῆς ἡμέρας τὸ παρελθὸν μέρος ἀπὸ παντὸς ἐκκλίνας κακοῦ· δώρησαι ἡμῖν καὶ τὸ ὑπόλοιπον ἀμέμπτως ἐκτελέσαι ἐνώπιον τῆς ἁγίας δόξης σου, ὕμνεῖν σε τὸν μόνον ἀγαθὸν καὶ φιλόανθρωπον Θεὸν ἡμῶν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

EYXH Ζ'.

Ὁ Θεὸς μέγας καὶ ὕψιστος, ὁ μόνος ἔχων ἀθανάσιαν, φῶς οὐκ ἔχον ἀπόβροτον, ὁ πᾶσαν τὴν κτίσιν ἐν σοφίᾳ δημιουργήσας, ὁ διαχωρίσας ἀνάμεσον τοῦ φωτὸς καὶ ἀνάμεσον τοῦ σκότους, καὶ τὸν ἥλιον θέμενος εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, σελήνην δὲ καὶ ἀστέρας εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτὸς, ὁ καταξίωσας ἡμᾶς τοὺς ἁμαρτωλοὺς καὶ ἐπὶ τῆς παρουσίας ὥρας προσφάσαι τὸ πρόσωπόν σου ἐν ἐξομολογήσει, καὶ τὴν ἐσπερινὴν σοὶ δοξολογίαν προσαγαγεῖν· αὐτὸς, φιλόανθρωπε, κατεῦθνον τὴν προαευχὴν ἡμῶν ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου, καὶ πρόσδεξαι αὐτὴν εἰς ὁσμὴν εὐωδίας· παράσχου δὲ ἡμῖν τὴν παροῦσαν ἐσπέραν καὶ τὴν ἐπιούσαν

νυκτα εἰρηνηκτῆν. Ἐνδύσον ἡμᾶς ὅπλα φωτός. Ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ φόβου νυκτερινουῦ, καὶ παντὸς πράγματος ἐν σκότει διαπορευομένου· καὶ δὸς τὸν ὕπνον, ὃν εἰς ἀνάπαισιν τῇ ἀσθενείᾳ ἡμῶν ἐδώρησόν, πάσης διαβολικῆς φαντασίας ἀπληλαγμένον. Ναί, Δέσποτα, τῶν ἀγαθῶν χορηγέ, ἵνα καὶ ἐπὶ ταῖς κοιταῖς ἡμῶν κατανυγόμενοι, μνημονεύωμεν ἐν νυκτὶ τοῦ ὀνόματός σου, καὶ τῇ μελέτῃ τῶν σῶν ἐντολῶν καταυαζόμενοι, ἐν ἀγαλλιάσει ψυχῆς, διαναστώμεν πρὸς δοξολογίαν τῆς σῆς ἀγαθότητος, δεήσεις καὶ ἱκεσίας τῇ σῇ εὐσπλαγχιᾷ προσάγοντες ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἀμαρτημάτων καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ σου, ὃν ταῖς πρεσβείαις τῆς ἁγίας Θεοτόκου ἐν ἐλέει ἐπίσκεψαι. Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλάνθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σὺ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ. καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. B

Jam vero nos Typicum revocat, sic habens.

Εἶτα στιχολογοῦμεν τὸ κάθισμα, ἤχουν τὸ, Μακάριος ἀνήρ, μετὰ μέλους εἰς ἤχον πλ. δ'.

COMM. Hic autem non puto unicum illum psalmum jam dictum recitandum esse; sed insuper septem sequentes, sive octo primos. Καθίσματα enim apud Græcos vocantur divisiones seu sectiones totius Psalterii, eaque sunt numero viginti. Ac primum quidem Κάθισμα continet Psalmos octo, a i ad viii; secundum a ix ad xvi; tertium a xvii ad xxiii; quartum a xxiv ad xxxi; quintum a xxxii ad xxxvi; sextum a xxxvii ad xlv; septimum a xlvi ad liv; octavum a lv ad lxi; nonum a lxii ad lxix; decimum a lxx ad lxxvi; undecimum a lxxvii ad lxxxiv; duodecimum a lxxxv ad xc; decimum tertium a xci ad c; decimum quartum a ci ad civ; decimum quintum a cv ad cviii; decimum sextum a cix ad cxvii; decimum septimum solum habet psalmum cxviii, *Beati immaculati*: quo completur istud Κάθισμα propter prolixitatem; decimum octavum, a cxix ad cxxi; decimum nonum a cxxii ad cxxv; vicesimum reliquos usque ad cl. Ita post Meursium Cangius, additque singula ista Καθίσματα dividi in tres partes, quæ cum, « Gloria Patri, » terminantur, aliter ac fit in Ecclesia Latina, quæ dicitur doxologiam post singulos psalmos recitat. Dividitur pariter, decimum septimum cathisma in tres partes, quæ eadem glorificatione terminantur. Huiusmodi autem cathismatum divisiones dicuntur στίχοις. Igitur dum Typicum dicit, recitandum esse κάθισμα τὸ Μακάριος, octo primos psalmos recitandos esse insinuat. Alia item significatio est vocis κάθισμα. Sed de illa agendi ausa dabitur secuturo capite.

Εἰς δὲ τὸν γ' ψαλμὸν ἀναρροῦμεν μικρὸν τὸ C 86. Ad psalmum tertium dicimus secundum δεῦτερον καὶ τρίτον ἀντίφωνον εἰς τὸν ἤχον τῆς et tertium Antiphonum tono diei. ἡμέρας.

87. COMM. Hic noto, quod, quamvis « antiphona et antiphonum, » ab uno et eodem Græco vocabulo originem trahant, tamen hoc apud Græcos non sonat idem, quod illa apud Latinos. « Antiphona » namque (ut est apud Goarum pag. 123) est sententia vel modulus cuiuslibet psalmo decantato adjunctus, et quasi ex apposito respondens. « Antiphonum » autem, ut hic usurpatur, sunt plures versus psalmi unius, ad quorum singulos, una et eadem fit semper ab altero choro responsio. Et propter hanc unam et reciprocam sententiam semper illatam, Ἀντίφωνον quasi vox opposita seu vocis oppositio vocatur. Ἀντίφωνον autem (quale unum ad Matutinum proferam) dividitur in primum, secundum et tertium. Primum est in quo post singulos versus recitatur, Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, Σῶτερ, σώσον ἡμᾶς. « Precibus Deiparæ, Servator, serva nos. » Secundum, in quo recitatur post versus singulos, Ταῖς πρεσβείαις τῶν ἁγίων σώσον ἡμᾶς. « Precibus sanctorum serva nos. » Tertium denique in quo singulis versibus subjungitur aliquis solemnitate utemque exprimens, ut in die Paschatis, Σώσον ἡμᾶς, Υἱὲ Θεοῦ, ὁ ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν, ψάλλοντάς σοι, Ἀλληλοῦϊα. « Fili Dei, qui resurrexisti a mortuis, serva nos, qui laudamus te, Alleluia. » Et in hoc festo trium doctorum : Σώσον ἡμᾶς, Υἱὲ Θεοῦ μογενεῖ, ὁ ἐν ἁγίοις θαυμαστός, ψάλλοντάς σοι, Ἀλληλοῦϊα. « Fili Dei unigenite, qui es mirabilis in sanctis, serva nos, qui laudamus te, Alleluia. »

Ἐν ἐκάστῳ δὲ ἀντιφώνῳ ποιεῖ ὁ διάκονος μικρὰν D συναπτῆν.

Ἔτι καὶ ἔτι ἐν εἰρήνῃ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν. Ὁ χορὸς· Κύριε, ἐλέησον.

Ἀντιάδου, σώσον, ἐλέησον, καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς, ὁ Θεός, τῇ σῇ χάριτι. X. Κύριε, ἐλέησον.

Τῆς παναγίας, ἀχράντου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀεὶ Παρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες, ἕαντοὺς, καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ Θεῷ παραθώμεθα. X. Σολ, Κύριε. Καὶ ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ· Ὅτι· σὺν τῷ κράτος, καὶ τοῦ ἐστιν

In unoquoque antiphono dicit diaconus collectam parvam, quæ hæc est :

88. Iterum iterumque in pace Dominum deprecemur. Chorus : Domine, miserere.

Suscipe, serva, miserere et custodi nos, Deus, tua gratia. Ch. Domine, miserere.

Sanctissimæ, intemeratæ, super omnes benedictæ, gloriosæ Dominæ nostræ Deiparæ et semper virginis Mariæ cum omnibus sanctis memoriam recolentes, nos ipsos, et invicem et totam vitam nostram, Christo Deo commendemus. Ch. Tibi, Domine. Et succlamat sacerdos : Quia

tua est potentia, et tuum est regnum et virtus et gloria Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Ch. Amen.

Soluta psalmodum recitatione jam absoluta, designatus monachus canonarcha, tonum suggerit et psallimus Domine, clamavi, juxta tonum in octocho occurrentem -

89. COMM. Suggestit autem canonarches tonum illum stans in medio ecclesiae, ut me docet Philotheus patriarcha Constantinopolitanus in Ordine sacri ministerii.

Posthæc sacerdos vel diaconus (ut moris est) thus adolet, consuetam exhibens reverentiam antistiti vel abbati. Nos vero recitamus versiculos decem, ab Educ a custodia.

90. COMM. Est hic ultimus versiculus psalmi cxli; ut ergo habeantur versiculi decem, continentur cantus per novem primos versiculos psalmi sequentis. At vero, festo trium doctorum, non recitantur nisi versiculi octo, quemadmodum videre est ex Menæis, ubi et dicuntur post illos versiculos, psalli versus sive stichera Prosomœa tono tertio sicut Ὡς γενναῖον ἐν μάρτυσιν. Scito assignari tantum quatuor, sed dicenda bis, ut sint quasi octo, ut indicant Menæa subjiciendo singulis in rubrica vocem δις, « bis. » In Typico autem idem sic exprimitur: Ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ ἰστώμεν στιχηρὰ ἡ', δευτεροῦντες αὐτά. « Hoc die caninus versiculos octo, ipsos duplicantes, scilicet stichera illa quatuor quæ in Menæis habentur, ut sequitur.

91. Instrumenta gratiæ; Spiritus citharas; B Insignes Evangelii tubas: terrificum et altum resonantia in cælo tonitrua, Deique gloriam annuntiantia finibus terræ; præcones trigeminos magnæ Trinitatis, Joannem et Basilium cum Gregorio digne honoremus. Bis.

92. Trinitatis propugnatores; pietatis defensores; post illos duodecim, tres apostoli; flumina aquam vivam vehentia ex Eden, et faciem terræ divino ac vivifico fluxu rigantia; magna elementa, fidem veluti aliquam fabricam constituentia, jure merito honorentur. Bis.

93. Non sunt loquelæ, inquit, neque sermones quorum non audiantur voces eorum. Nam in omnem terram et mare exivit istorum divino matorum Numine et sapientium magistrorum sonus: unde ipsorum legibus optime in fidei integritate continentur et conservantur fines orbis terræ. Bis.

94. Spiritus organa, veritatis buccinas, Verbi Dei oratores lætis prosequamur canticis; et eorum dogmata sequentes, rogemus eos supplices, ut pro ea, quam habent apud Dominum, fiducia, petant firmam pacem in perpetuum mundo dari, nobis autem veniam. Bis.

Gloria. Tonus obliquus 2.

95. Mysticas hodie celebremus Spiritus tubas, Deo impletos Patres, modulatos in medio Ecclesiæ concinnum theologiæ melos, scilicet unam Trinitatem immutabilem, essentialiamque ac divinitatem; domitores Atri, et orthodoxorum antesignanos, continenter orantes Dominum, ut nostrarum animarum miserescat.

Et nunc. Mariale.

96. Quis te, Virgo sanctissima, non beatam prædicet? Quis non celebret tuum sine virili ope partum? Quippe qui ante omne tempus ex Patre effulsit Filius unigenitus, ille idem ex te, purissima, prodivit, ineffabiliter incarnatus; natura Deus exsi-

ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ὁ χορ. Ἄμην.

Ὁ δὲ ταχθεὶς μοναχὸς κανονάρχης μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς συνήθους στιχολογίας λέγει τὸν ἕχον, καὶ ψάλλομεν, Κύριε, ἐκέκραξα, εἰς τὸν τυχόντα ἕχον τῆς ὀκτωήχου.

Εἶτα θυμῶ ὁ ἱερεὺς, ἢ διάκονος, ὡς ἔθος ἐστὶ ποιῶν τὴν συνήθη μετάνοιαν τῷ καθηγουμένῳ. Ἡμεῖς δὲ ἰστώμεν στιχοὺς ἑ' ἀπὸ τοῦ Ἐξάγαγε ἐκ φυλακῆς.

Τὰ τῆς χάριτος ὄργανα, τὰς κιθάρας τοῦ Πνεύματος, τὰς εὐσήμεους σάλπιγγας τοῦ κηρύγματος, τὰς φοβερὸν καὶ ἐξάκουστον ἐξ ὕψους ἠχούσας βροντάς, καὶ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ γνωρίζουσας τοῖς πέρασιν τοὺς τρεῖς κήρυκας τῆς μεγάλης Τριάδος, Ἰωάννην καὶ Βασίλειον ἀξίως σὺν Γρηγορίῳ τιμήσωμεν. Δίς.

Τῆς Τριάδος οἱ πρόμαχοι, εὐσεβείας οἱ πρόβολοι, οἱ μετὰ τοὺς δώδεκα τρεῖς ἀπόστολοι, οἱ ἐξ Ἐδέμ ἀναβλύζοντες τὸ ζῶν ὕδωρ ποταμοὶ, καὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς ζωηρῶς ποτίζοντες θεοὺς βέουσαι· τὰ μέγαρα στοιχεῖα, τὰ τὴν πίστιν ὡσπερ κτίσιν συστῶντα, ἀξιοχρῶς τιμάσθωσαν. Δίς.

Ὁὐκ εἰσὶ λαλιὰ, οὐδὲ λόγοι λεγόμενοι, ὧν οὐχ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν· εἰς πᾶσαν γῆν γὰρ καὶ θάλασσαν ὁ φθόγγος ἐξέδραμε τῶν ἐνθέων καὶ σοφῶν διδασκάλων τῆς κτίσεως· ὅθεν ἄριστα τοῖς αὐτῶν θεοῖς νόμοις συγκρατεῖται καὶ συνέχεται πρὸς μίαν ὀρθοδοξίαν τὰ πέρατα. Δίς.

Τὰ τοῦ Πνεύματος ὄργανα, ἀληθείας τὰς σάλπιγγας, τοὺς τοῦ Λόγου βήτορας, εὐφημήσωμεν φωναῖς φασμάτων, τοῖς αὐτῶν οἱ ἐπόμειοι· ἰκετεύοντες αὐτοὺς, παβήσθαι ὡς ἔχοντας πρὸς τὸν Κύριον, δωρηθῆναι εἰρήνην σταθερὰν μὲν εἰς ἀεὶ τῇ οἰκουμένῃ, ἡμῖν δὲ πᾶσι συγχώρησιν. Δίς.

Δόξα. Ἥχος πλ. β'.

Τὰς μυστικὰς σήμερον τοῦ Πνεύματος σάλπιγγας, τοὺς θεοφόρους Πατέρας ἀνευφήμησωμεν, τοὺς μελωδισσαντας ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας μέλος ἑναρμονίου θεολογίας, Τριάδα μίαν ἀπαράλλακτον οὐσίαν τε καὶ θεότητα, τοὺς καθαιρέτας Ἀρείου καὶ ὀρθοδόξων προμάχους, τοὺς πρεσβεύοντας πάντοτε Κυρίῳ ἐλεθθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν. Θεοτόκιον.

Τίς μὴ μακαρίσει σε, παναγία Παρθένε; Τίς μὴ ἀνυμνήσει σου τὸν ἀλόχευτον τόκον; Ὁ γὰρ ἀχρόνως ἐκ Πατρὸς ἐκλάμψας Υἱὸς μονογενῆς, ὁ αὐτὸς ἐκ σοῦ τῆς ἀγνῆς προήλθεν, ἀφράστως σαρκωθεὶς· φύσει Θεὸς ὑπάρχων, καὶ φύσει γενόμενος ἀνθρώπος δι'

ἡμᾶς· οὐκ εἰς δύοδρα προσωπων τεμνόμενος, ἀλλ' ἐν ἄσ-
 τενς, et natura factus homo propter nos; non
 δυάδι φύσεων ἀσυγχύτως γνωριζόμενος. Αὐτὸν ἰκέ-
 τευε, σεμνή παμμακάριστε ἐλεθῆναι τὰς φυγὰς
 ἡμῶν.

97. Habe jam iterum verba Typici, ut discas, quæ

Ἀπέρχεται ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ διάκονος, καὶ ποιοῦσι
 μετάνοιαν τῷ προσεστῶτι. ἢ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ, ὡς
 προεῖρηται, καὶ ἀλλάσσουν τὴν ἱερατικὴν στολὴν ἐν
 τῷ διακονικῷ. Καὶ ἐξελθόντες ἐν τῷ ναῷ εἰσοδεύουσι
 μετὰ τοῦ θυμιατοῦ, τῶν λαμπάδων προπορευομένων
 αὐτοῦς. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ πάντες ἀποσχεπάζονται ἐνου-
 μένων τῶν δύο χορῶν.

98. **COMM.** Quod nos « sacristiam » appellamus, « diaconicum » Græcis dicitur : ideo fortasse, quod dia-
 conorum primitus esset in ec sedes et consessus; vel potius, quod hic locus eorum curæ præcipue com-
 missus fuerit. In eo enim non solum quæ ad ecclesiæ vasa et sacerdotales vestes spectant, priusquam
 sacra perageretur liturgia, seu divinum ac ecclesiasticum officium, munia obibant diaconi; sed et consi-
 debant pro muneris sui ratione. Isidorus Mercator Διακονικόν « secretarium » vertit; et congruente
 quidem Agathensi concilio, cuius 66 canon hic est : Quoniam non oportet insacros ministros li-
 centiam habere in secretarium (quod Græci diaconicum appellant) ingredi et contingere vasa
 Dominica. » Atqui « secretarium » idem est, quod apud nos « sacristia » barbare nuncupatur :
 de quo qui dubitat, adeat cardinalem Bona lib. 1 *Rerum liturgicarum* cap. 24, num. 2, Διακονι-
 κόν ἱμεν, sicut et « secretarium » in aliis præterea usurpatur significationibus, quas non est huius loci
 explicare.

99. Ingressus autem sacerdotis in templum, supra descriptus ex Typico, non est simplex qui-
 dam ingressus; sed ingressus qui fit cum sacris codicibus, quibus diacono a sacerdote traditis,
 egreditur ille e porta diaconici; et elevatos ante faciem deferens, subsequente sacerdote, viam
 quamdam sinuosam tenet; qua peragrata ante sanctas fores uterque sistit, ut sacerdos recitet τὴν
 εἰσόδου εὐχὴν, id est, « Introitus orationem, » quam Constantinopolitanus patriarcha S. Germanus, loco
 antea citato, nobis exhibet et ita sonat.

Ἐσπέρας, καὶ πρωί, καὶ μεσημβρίας αἰνοῦμεν, B
 εὐλογοῦμεν, εὐχαριστοῦμεν, καὶ δεόμεθά σου, Δέσπο-
 τα τῶν ἀπάντων, κατεύθυνον τὴν προσευχὴν ἡμῶν ὡς
 θυμίαμα ἐνώπιόν σου. Καὶ μὴ ἐκκλίνης τὰς καρδίας
 ἡμῶν εἰς λόγους ἢ εἰς λογισμοὺς πονηρίας, ἀλλὰ ῥυ-
 σαι ἡμᾶς ἐκ πάντων τῶν θηρεύοντων τὰς ψυχὰς ἡμῶν·
 ὅτι πρὸς σέ, Κύριε, Κύριε, οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν, καὶ
 ἐπὶ σοὶ ἠλπίσαμεν· μὴ κατασχύνης ἡμᾶς, ὁ Θεὸς
 ἡμῶν. Ὅτι πρέπει σοὶ πάντα δόξα, τιμὴ καὶ προσ-
 κύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύ-
 ματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
 Ἀμήν.

Εἶτα εὐλογεῖ τὴν εἴσοδον, λέγων·

Εὐλογημένη ἡ εἴσοδος τῶν ἁγίων σου πάντοτε, νῦν
 καὶ ἀεὶ, καί.

Εἶτα ὁ διάκονος, χαράττων σταυρὸν μετὰ τοῦ C
 θυμιατοῦ, λέγει· Σοφία, ὀρθοί· καὶ ἡμεῖς τὸ, Φῶς
 Ἰλαρόν.

COMM. Reliqua supple ex capite primo, de Minoribus vespers. Hic vero notaverim ex Joanne Morino,
 diaconum dicentem Σοφία, « Sapiaentia, » verosimiliter digitum intendere in codicem sacrum : et sic a præ-
 sentibus exigere attentionem præstandam iis, quæ inde recitabantur. Pauci quidam cum S. Germano legunt Σο-
 φία ὀρθή, « Sapiaentia recta. »

Μετὰ δὲ τὴν εἴσοδον ὁ ταχθεὶς μοναχὸς, βαλὼν
 τὴν συνήθη μετάνοιαν τῷ προσεστῶτι, ψάλλει τῆς ἡμέ-
 ρας προκειμένου διστιχόν· Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν.
 Στίχος α'. Ἐνεδύσατο Κύριος δύναμιν. Στίχος β'.
 Καὶ γὰρ ἐστερέωσεν. Στραφεὶς δὲ ὁ ἱερεὺς πρὸς
 δυσμὰς, δεξιμένας ἔχων τὰς χεῖρας, ἴσταται περι-
 μένων τὴν πληρωσιν τοῦ προκειμένου. Εἶτα βάλ-
 λει μετάνοιαν, καὶ ἀπέρχεται εἰς τὸν τόπον αὐ-
 τοῦ.

105. **COMM.** Ecclesia quidem Græca singulis totius anni feriis singula disticha attribuit : non tamen in
 quolibet officio videtur post Introitum et diei distichon etiam dici *Dominus regnavit*, cum supradictis ver-
 siculis, sed tantum in Vespers Sabbati. Est enim apud S. Germanum; Et δὲ ἔστι Σάββατον ἐσπέρας, λέγει

stens, et natura factus homo propter nos; non
 in duas divisus personas, sed in duabus naturis
 inconfusibiliter cognoscendus. Hunc ora, o augu-
 sta et beatissima, ut nostrarum animarum mise-
 reatur.

fiant post decantata hæc stichera :

Secedunt sacerdos et diaconus faciuntque re-
 verentiam præsidii, aut versus ipsius locum, ut ante
 dictum est, et mutant sacram stolam in diaconico.
 Et exeuntes ad templum introeunt cum incenso,
 præcedentibus ipsos lampadibus. Fratres autem
 omnes teguntur, in unum coeuntibus duobus cho-
 ris.

100. Vespere, et mane, et meridie laudamus,
 benedicimus, gratias agimus, et oramus te, omnium
 Domine : dirige orationem nostram sicut incensum
 in conspectu tuo; et ne inclines corda nostra in
 verba vel cogitationes nequitiae, sed libera nos ab
 omnibus venantibus animas nostras : quia ad te,
 Domine, Domine, oculi nostri, et in te speravimus;
 ne confundas nos, Deus noster. Quia convenit tibi
 omnis gloria, honor et adoratio, Patri, et Filio, et
 Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæ-
 culorum. Amen.

Et benedicit introitum dicens :

Benedictus sit introitus sanctorum tuorum ubi-
 que, nunc et semper, etc.

101. Posthæc diaconus, thuribulo efformata
 cruce, dicit, Sapientia, recti. Nos autem : Lumen
 jucundum.

102. Post introitum vero, designatus ad id mona-
 chus, præmissa solita corporis inflexione versus
 præsidem sive abbatem, canit propositum diei di-
 stichum, et dicit, Dominus regnavit. Versiculus 1,
 Indutus est Dominus. Versiculus 2, Etenim firma-
 vit. Interim conversus ad occidentem sacerdos, et
 junctas habens manus, propositi finem opperitur.
 Mox exhibet reverentiam, et in locum discedit
 suum.

τὸ, Ὁ Κύριος ἐδάσλευσέν. « Si sint Vespere Sabbati, dicit, *Dominus regnavit*, » etc. « propterea ego existimo, pauculas illas voces in Veneto illo quo utor S. Sabæ Typico prætermisissas esse, incuria typothetarum et correctorum. Qua in opinione non mediocriter confirmor, videns in Menæis, imo et in Typico ipso, pro hac trium doctorum solemnitate, assignari statum post diei propositum tria ἀναγνώσματα, hoc est, tres « lectiones. » Prima est ex Deuteronomii capite 1. incipitque a versu 8, et sinit in versu 17. Altera est ex capite x libri ejusdem, et incipiendo a quarto decimo versu complectitur reliquos omnes præter ultimum. Tertia denique petitur ex Sapientie iii, continet decem priores versus illius capituli. Nos autem ad se denuo revocat Typicum dicens :

103. Absoluto proposito diaconus facit consuetam prolixam.

Μετὰ δὲ τὸ προκειμένον ὁ διάκονος ποιεῖ τὴν συνήθη ἐκτενῆ.

Comm. Subintellige vocem « orationem, » vel « precationem » εὐχὴν, vel δέησιν, vel ἱκεσίαν, quemadmodum Act. xii, dicitur, *προσευχὴ ἐκτενής*. *Oratio sine intermissione*, fusa esse ab Ecclesiæ ad Deum, pro Petro in carcerem conjecto ; estque similis « Litanis » nostris, quibus chorus, vel populus respondens, identidem interponit, « Miserere nobis, Ora pro nobis; Te rogamus, audi nos. » Sed age, sic orantem diaconum, eique succinentem chorum audiamus, apud S. Germanum. Dicit diaconus :

Dicamus omnes ex tota anima; et ex tota mente dicamus. Chorus : Domine, miserere.

Εἰπόμεν πάντες ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας εἰπόμεν. Ὁ χορὸς· Κύριε, ἐλέησον.

Domine præpotens, Deus patrum nostrorum, oramus te, exaudi et miserere. Ch. Domine, miserere.

Κύριε παντόκρατορ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, δεόμεθά σου, ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Miserere nostri, Deus, secundum magnam misericordiam tuam; oramus te, exaudi et miserere. Ch. Domine, miserere.

Ἐλέησον ἡμᾶς, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου· δεόμεθά σου, ἐπάκουσον καὶ ἐλέησον. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro piissimis et a Deo servatis imperatoribus nostris, pro eorum imperio, victoria, perseverantia, pace, valetudine, incolumitate; et ut Dominus Deus noster ipsos magis adjuvet, prosperet in omnibus, ipsorumque pedibus subjiciat omnem inimicum atque hostem. Ch. Domine, miserere.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων ἡμῶν, κράτους, νίκης, διαμονῆς, εἰρήνης, ὑγείας, σωτηρίας αὐτῶν, καὶ τοῦ Κυρίου τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπὶ πλέον συνεργησάτω, κατενοῶσθαι αὐτοὺς ἐν πᾶσι, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοῦς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro archiepiscopo nostro N. et cuncta nostra in Christo fraternitate. Ch. Domine, miserere.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν, ὁ δεῖνος, καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro beatis semperque memorandis hujus sanctæ ædis conditoribus. Ch. Domine, miserere.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν μακαρίων καὶ ἀειμνήστων κτητόρων τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro misericordia, vita, pace, sanitate, salute, protectione, venia, et remissione peccatorum servorum Dei, fratrum hujusce sancti monasterii. Ch. Domine, miserere.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ ἐλέους, ζωῆς, εἰρήνης, ὑγείας, σωτηρίας, ἐπισκέψεως, συγχωρήσεως καὶ ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν, τῶν δούλων τοῦ Θεοῦ, τῶν ἀδελφῶν τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Adhuc oramus pro referentibus fructum et bona facientibus in hoc sancto et omni ex parte augusto templo, laborantibus, canentibus; et pro circumstante populo, a te magnam et affluentem misericordiam exspectante. Populus : In multis annis, Domine. Tum effert vocem sacerdos : Quia misericors et benignus erga homines Deus es, et tibi gloriam impertimur, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum. Chorus : Amen. Et populus dicit : Dignare, Domine.

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν καρποφορούντων, καὶ καλλιεργούντων ἐν τῷ ἁγίῳ καὶ πανσέπτῳ ναῶ τούτῳ, κοπιώντων, ψαλλόντων, καὶ ὑπὲρ τοῦ περιεστώτος λαοῦ, τοῦ ἀπεκδεχομένου τὸ παρά σοῦ μέγα καὶ πλούσιον ἔλεος. Ὁ λαός· Εἰς πολλὰ ἔτη, Δέσποτα. Ἐκφώνως ὁ ἱερεύς· Ὅτι ἐλέημων καὶ φιλόνητος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Χ. Ἀμήν. Καὶ ὁ λαός· Καταξίωσον, Κύριε.

104. Iterum diaconus : Compleamus vespertinam nostram precationem Domino. Ch. Domine, miserere.

Ὁ διάκονος πάλιν· Πληρώσωμεν τὴν ἐσπερινὴν δέησιν ἡμῶν τῷ Κυρίῳ. Ὁ χορ. Κύριε, ἐλέησον.

Suscipe, serva, miserere et custodi nos, Deus, tua gratia. Ch. Domine, miserere.

Ἀντιλάβου, σῶσον, ἐλέησον καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς, ὁ Θεός, τῇ σῇ χάριτι. Χ. Κύριε, ἐλέησον.

Vesperam omnem perfectam, sanctam, pacifi-

τὴν ἐσπέραν πᾶσαν τελείαν, ἁγίαν, εἰρηνικήν

καὶ ἀναμάρτητον παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. Παράσχου, Κύριε.

Ἄγγελον εἰρήνης, πιστὸν ὁδηγὸν, φύλακα τῶν ψυχῶν καὶ τῶν σωμάτων ἡμῶν, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. Παράσχου, Κύριε

Συγγνώμην καὶ ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν καὶ πλημμελημάτων ἡμῶν παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. Παράσχου, Κύριε.

Τὰ καλὰ καὶ συμφέροντα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν, καὶ εἰρήνην τῷ κόσμῳ, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. Παράσχου, Κύριε.

Τὸν ὑπόλοιπον χρόνον τῆς ζωῆς ἡμῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ μετανοίᾳ ἐκτελέσαι παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. Ὁ χορ. Παράσχου, Κύριε.

Χριστιανὰ τὰ τέλη τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἀνώδυνα, ἀνεπαίσχυντα, εἰρηνικά, καὶ καλὴν ἀπολογίαν τὴν ἐπὶ τοῦ φοβεροῦ βήματος, παρὰ τοῦ Κυρίου αἰτησώμεθα. X. Παράσχου, Κύριε.

Τῆς παναγίας, ἀχράτου, ὑπερευλογημένης, ἐνδόξου Θεοτοκίας ἡμῶν Θεοτόκου, καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, μετὰ πάντων τῶν ἁγίων μνημονεύσαντες, ἑαυτοὺς καὶ ἀλλήλους, καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν, Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα. X. Σολ, Κύριε.

Καὶ ὁ ἱερεὺς ἐκφωνῶν· Ὅτι ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. X. Ἀμήν. Ὁ ἱερεὺς· Εἰρήνη πᾶσι. X. Καὶ μετὰ τοῦ πνεύματός σου. Ὁ διάκ. Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνετε. Ὁ χορ. Σολ, Κύριε.

Καὶ λέγει ὁ ἱερεὺς τὴν εὐχὴν μυστικῶς.

Comm. Hæc Oratio, Κεφαλοκλίσιαι, sive « capitis inclinationis » nuncupatur, et ita sonat :

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ κλίνας οὐρανοὺς καὶ καταβάς ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἐπιθεὶς ἐπὶ τοὺς δούλους σου, καὶ ἐπὶ τὴν κληρονομίαν σου· σοὶ γὰρ τῷ φοβερῷ καὶ φιλοανθρώπῳ χριστῇ οἱ σοὶ δούλοι ὑπέκλιναν τὰς κεφαλὰς, τοὺς δὲ αὐτῶν ὑπέταξαν ἀγένας, οὐ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀναμένοντες βοήθειαν, ἀλλὰ τὸ σὸν περιμένοντες ἔλεος, καὶ τὴν σὴν ὑποδεχόμενοι σωτηρίαν ὅς διαφύλαξον ἐν παντὶ καιρῷ, καὶ κατὰ τὴν παρούσαν ἐσπέραν, καὶ τὴν προσιούσαν νύκτα, ἀπὸ παντὸς ἐχθροῦ, ἀπὸ πάσης ἀντικειμένης ἐνεργείας, διαλογισμῶν ματαίων, καὶ ἐνθυμήσεων. Εἶτα ἐκφωνεῖ : Εἶη τὸ κράτος τῆς βασιλείας σου εὐλογημένον καὶ δεδοξασμένον, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

D

Prosequitur Typicum.

Εἶθ' οὕτω ψάλλομεν τὰ ἰδιώμελα τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἁγίου, λιτανεύοντες ἐν τῷ νάρθηκι, τοῦ ἱερέως καὶ τοῦ διακόνου προπορευομένων μετὰ θυμιατοῦ καὶ λαμπάδων.

Comm. Hinc advertite, erudite lector, has voces Λιτή, Λιτανεία καὶ Λιτανεύειν, apud Græcos ecclesiasticos non usurpari in primæva sua significatione, quæ est « preces » et « precari ; » sed in alia. Sonat enim circuitum illum, quem Latini ecclesiastici « processionem » nuncupant. Quid, quod etiam hi hoc nomen « Litanía » non raro sic usurpent : quippe (ut Anastasium, Aimoinum, aliosque multos tacitus præteream) audi Magnum Gregorium epist. 2. lib. 11, jubentem tempore mortalitatis fieri septem processionis divisim secundum status, uno die : « Litanía clericorum (inquit) exeat ab ecclesia .B. Joannis Baptistæ ;

A cam et peccati expertem a Domino flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Angelum pacis, fidelem ducem, custodem animarum et corporum nostrorum a Domino flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Veniam et remissionem peccatorum et delictorum nostrorum a Domino flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Bona et animis nostris conducentia, ac mundo pacem a Domino flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Reliquum vitæ nostræ tempus transigi in pace et pœnitentiâ, flagitemus. Ch. Tribue, Domine.

Christianos vitæ nostræ terminos, sine dolore, sine confusione, tranquillos, et bonam defensionem in tremendo Christi tribunali, a Domino flagitemus. Chorus : Tribue, Domine.

Sanctissimæ, intemeratæ, super omnes benedictæ, gloriosæ Domine nostræ Deiparæ semperque virginis Mariæ ac omnium sanctorum memoriam agentes, nos ipsos, et invicem, et vitam nostram totam Christo Deo commendemus. Ch. Tibi, Domine.

105. Et sacerdos elatiore voce succinit : Quia bonus et amans hominum Deus existis, et tibi gloriam attribuimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Chorus. Amen. Sacerdos : Pax omnibus. Ch. Et cum spiritu tuo. Diaconus : Humiliate capita vestra Deo. Chorus : Tibi, Domine.

Et sacerdos secreto dicit orationem

Domine Deus noster, qui inclinatis cælis propter salutem humani generis descendisti, respice famulos tuos et hæreditatem tuam : tibi enim, tremendo simul ac benigno judici, tui famuli inclinaverunt capita, et suas submiserunt cervices ; non ab hominibus sperantes auxilium, sed tuam præstantes misericordiam, et tuam salutem expectantes : quos custodi omni tempore et hoc præsentī vespere, et hac secutura nocte ab omni inimico, ab omni diabolica machinatione, a cogitationibus vanis, et pravis affectibus. Deinde altiori tono dicit : Sit regni tui potentia benedicta et glorificata, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

106. Tum psallimus idiomela illius sancti qui eo die colitur, facientes processionem in nartheco, præeuntibus sacerdote et diacono cum thuibulo ac lampadibus.

litania virorum, ab ecclesia B. martyris Marcelli; litania monachorum, ab ecclesia martyrum Ἰωάννης et Pauli; litania ancillarum Dei, ab ecclesia BB. martyrum Cosmæ et Damiani; litania feminarum conjugatarum, ab ecclesia B. primi martyris Stephani; litania viduarum, ab ecclesia martyris Vitalis; litania pauperum et infantium, ab ecclesia B. martyris Cæciliæ. » Ubi τὸ « litania » aliud nihil præter processionem significat. Die autem his tribus doctoribus sacro in λιτήῃ sive processione recitabantur sequentia στιχηρὰ ἰδιόμελα Nili Xanthopuli.

Tonus 2.

107. Huc agite, cælestis Trinitatis cultores; collaudemus terrestrem trinitatem divinorum antistitum: Gregorium cognomento Theologum, Basilium ducentem a regno nomen, et a gratia Joannem; imos gurgites sapientiæ; Spiritus marina fluentia; fontes aquæ vividæ jugiterque salientis; lucidas margaritas; terrestria luminaria; Ecclesiæ gubernacula; splendorum fructuum feraces arbores; administratos gratiæ; os Christi; vindices Trinitatis; ab eadem sine ullius interventu illustratos; et assidue pro nostris animabus orantes.

Idem tonus.

108. Accensos ab igne inevitabili carbones B fideliter prædicemus, qui per illos collustrati sumus. Hi enim, per eam quam habebant cum eodem conjunctionem inflammati, evaserunt mundi lumina; vitalemque pauperibus virtutem largientes, Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, pie promulgaverunt: quos et nos compellemus: Salve Trinitatis trinitas, rerum divinarum intelligens.

Tonus obl. 2.

109. Triplicatam Davidis fundam, Salomonis funiculum coccineum, Verbi flagellum triplex, sapientes præsules, Basilium magnum, Gregorium divinum, Joannem aureo tonantem ore, fideliter prædicemus. Nam Goliathum, qui animo cernitur et mente intelligitur, angulari lapide prostraverunt, fidem adduxerunt ad concordiam, eamque purpureo Christi sanguine, quasi vallo aliquo munierunt; et Deo quæstum facientes, hæresiarchas a Christi divino grege longissime repulerunt, sua dicendi scribendique vi: quin imo fidem hodieum sustentant, et a Domino postulant animabus nostris misericordiam.

Tonus obl. 4.

110. Apparuit gratia Dei omnibus hominibus, erudiens nos per præceptores illos, ut emendatis moribus vitæque consuetudine, mentem nostram luce divinæ cognitionis illuminemus. Idcirco clamemus: Trinitas sancta, rerum omnium domina, horum trium pastorum tuorum precibus hunc tuum gregem in secura pace custodi, ab omni molestia libera, et ad salutem perduc sempiternam, benigna cum sis.

Tonus obl. 2.

111. Sancta et adoranda Trinitas, gloria sit sapienti providentiæ tuæ, quia hominibus largita es e numero hominum tria magna luminaria effertentia agnitionis tuæ facem, ejusque fulgore salutarem tuam ac venerandam voluntatem tanquam de specula significantia. Quo quidem lumine locu-

A

Ἦχος β'.

Δεῦτε, τῆς οὐρανόων Τριάδος οἱ λατρευταί, τὴν ἐπίγειον τριάδα τῶν θείων ἱεραρχῶν εὐφημήσωμεν, τὸν Γρηγόριον τῆς θεολογίας τὸν ἐπιάνυμον, τὸν Βασίλειον τῆς βασιλείας τὸν φερώνυμον, καὶ Ἰωάννην τὸν ὄντως χαριτώνυμον, τοὺς τῆς σοφίας βυθοὺς, τοῦ Πνεύματος τὰ ρεῖθρα τὰ ὠκεανικά, τὰς πηγὰς τὰς ἀειβλυζούσας, τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν τὸ ἀλλόμενον, τοὺς διαυγεῖς μαργαρίτας, τοὺς ἐπιγεῖους φωστῆρας, τῆς Ἐκκλησίας τοὺς οἰακας, τὰ ἀγλαόκαρπα δένδρα, τοὺς οἰκονόμους τῆς χάριτος, Χριστοῦ τὸ στόμα, καὶ τῆς Τριάδος τοὺς ὑπερμάχους, τοῦ, ἐξ αὐτῆς ἀμέσως ἐλλαμπομένου, καὶ προσθεύοντος ἀπαύστως ὑπέρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Ὁ αὐτός.

Τοὺς ἀναφθέντας ἄνθρακας ἐκ τοῦ ἀστέκτου πυρὸς οἱ διὰ αὐτῶν φωτισθέντες πιστῶς ἀνευφημήσωμεν· οὔτοι γὰρ τῇ πρὸς αὐτὸ ἐνώσει ἐκπυρωθέντες, φωστῆρες τοῦ κόσμου ἐγένοντο, ζωτικῇ τοῖς πτωχοῖς χρηματίζοντες δύναμι, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον εὐσεβῶς ἀνακηρύττοντες, οἷς καὶ ἡμεῖς προσεῖπωμεν· Χαίροις, Τριάδος τριάς ἡ θεόσφοτος.

Ἦχος πλ. β'.

Τοῦ Δαβὶδ τὴν σφενδόνην τὴν τρίπλοκον, τοῦ Σαλομώντος σπαρτίον τὸ κόκκινον, τὸ τοῦ Λόγου φραγγέλιον τρίπλοκον, τοὺς σοφοὺς ἱεράρχας, Βασίλειον τὸν μέγαν, Γρηγόριον τὸν θεῖον, Ἰωάννην Χρυσόστομον πιστῶς ἀνευφημήσωμεν. Τὸν νοητὸν γὰρ Γολιάθ τῷ ἀκρογωνιαίῳ λίθῳ καταβαλόντες, τὴν πίστιν πρὸς ὀμόνοιαν ἤγαγον, τῷ ἐρυθραίῳ τοῦ Χριστοῦ περιτειχίσαντες αἵματι, καὶ τοὺς θεοκαπήλους αἰρεσιάρχας τῶν περιθόλων τῆς θείας τοῦ Χριστοῦ ποίμνης μακρὰν ἀπελάσαντες διὰ τῶν λόγων, καὶ ἐτι τὴν πίστιν στηρίζουσι, καὶ προσθεύουσι Κυρίῳ ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Ἦχος πλ. δ'.

Ἐπεφάνη ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις, παιδεύουσα ἡμᾶς, διὰ τῶν διδασκάλων τὰ ἦθη κοσμηθέντας, τοὺς τρόπους βελτιωθέντας, θεογνωσίας ἀγλη τὸν νοῦν περιλαμφθῆναι· διὸ κράζωμεν· Τριάς ἅγια, κυρία τοῦ παντός, ταῖς τῶν τριῶν σου ποιμένων προσευχαῖς τὸ σὸν πόλιμιον τοῦτο ἐν εἰρήνῃ συντήρησον ἀσφαλῶς καὶ ἀλύπτως, καὶ σῶσον ὡς φίλανθρωπος.

Ἦχος πλ. β'.

Τριάς ἅγια καὶ προσκνητῆ, δόξα τῇ σοφῇ προνοίᾳ σου, ὅτι τρεῖς σοὺς μεγάλους φωστῆρας τοῖς ἀνθρώποις ἐξ ἀνθρώπων ἐχάρισας, τῷ φωτὶ λαμπαδοχούοντας τῆς σῆς ἐπιγνώσεως, καὶ τῇ ἀγλῇ φρυκτωροῦντας τῶν σωτηρίων σου καὶ σεπτῶν θελημάτων· δὲ ὧν ἡ οἰκουμένη πῶς γνώσεως πλουτοῦσα, τὴν σὴν

ἔδξαν αὐγάζεσθαι, καὶ πρὸς τὴν βασιλείαν σου τὴν μακαρίαν σπεύδει. Τούτων ἡμᾶς ταῖς θεαῖς ὑπακούειν πειθουσα διδασκαλίαις, καὶ αὐτῆ τῶν εὐχῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐπάκουσον, ὡς Θεὸς πανοικτίμων, καὶ τὰς ψυχὰς ἡμῶν σῶσον, φιλόανθρωπε.

Ἀδῶα.

Ἦχος πλ. β'.

Τοὺς ἱεράρχας, τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Πατέρων κλέος, τῆς πίστεως τοὺς πύργους, καὶ τῶν πιστῶν διδασκάλους καὶ φύλακας, συνελθόντες, ὦ φιλέηρτοι, ἁσματικοὶς ἐγκωμίοις ὑμνήσωμεν, λέγοντες· Χαίροις, τῆς Ἐκκλησίας φωστὴρ, Βασίλειε σοφὲ, καὶ στυλε ἀπεριτρεπτε· χαίροις, ὁ νοῦς ὁ εὐράνιος, ἀρχιερεῦ μέγιστε, θεολόγε Γρηγόριε· χαίροις, ὦ χρυσολόγε πάγγουσε Ἰωάννη, ὁ τῆς μετανοίας διαπύσιος ἡρώδης. Ἄλλ', ὦ Πατέρες τρισόβητοι, μὴ παύσησθε ἀεὶ προσθεύειν Χριστῷ ὑπὲρ τῶν πίστει καὶ πόθῳ τελούντων ὑμῶν τὴν πανίερον καὶ θείαν πανηγυριν.

Καὶ νῦν

εστόκιον.

Ὁ αὐτός.

Τὴν τῶν παρθένων καλλονὴν καὶ χαρμονὴν τῶν νόων, τὴν μόνην Θεοτόκον, καὶ τῶν πιστῶν ἀρραγῆς περιτείχισμα, συνελθόντες, ὦ φιλέηρτοι, ἁσματικοὶς ἐγκωμίοις ὑμνήσωμεν λέγοντες· Χαίροις, Παρθενομήτορ ἀγνή, λυχνία χρυσαυγῆς, καὶ πύλη ἐπουράνιος· χαίροις, σκηνὴ ἁγιάσματος, ἡ τὸν Θεὸν χωρήσασα ἐν μήτρᾳ σου, πανάχραντε· χαίροις, τῶν οὐρανίων ταγμάτων ὑπερτέρα ἀπάντων ἀσυγκρίτως· διδ', μητράνανδρε Δέσποινα, μὴ λίπης φρουροῦσα τοὺς δούλους σου, τοὺς ἀνυμνοῦντάς σε πίστει καὶ πόθῳ ἀεὶ, καὶ τὸν τόκον σου προσκυνούντας τὸν ἄσπορον.

Μετὰ ταῦτα ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς εἰς ἐπήκοον πάντων.

COMM. Et ita quidem Typicum S. Sabæ, sed S. Germanus, loco jam plus vice simplici allegato, ait id sacerdotem tantummodo facere absente diacono. Ipsius autem verba ascribere non fuerit forte omnino inutile.

Μετὰ ταῦτα λέγει ὁ διάκονος, εἴπερ τύχη· εἰ δ' οὐ τύχη, λέγει ὁ ἱερεὺς·

Σῶσον, ὁ Θεὸς, τὸν λαόν σου, καὶ εὐλόγησον κληρονομίαν σου. Ἐπίσκεψαι τὸν κόσμον σου ἐν ἐλέει καὶ οἰκτιρμοῖς. Ὑψωσον κέρας Χριστιανῶν ὀρθόδοξων, καὶ κατὰπεμφον ἐφ' ἡμᾶς τὰ ἐλέη σου τὰ πλούσια. Προσθεταῖς τῆς παναχράντου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· τῶν τιμίων ἐπουρανίων δυνάμεων ἀσωμάτων· τοῦ τιμίου ἐνδόξου προφήτου, προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου· τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων· τοῦ ἁγίου τοῦθε, καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων, ἱκετεύομέν σε, πολυέλεε Κύριε, ἐπάκουσον ἡμῶν δεομένων σου, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς.

Οἱ δὲ ἀδελφοὶ λένουσι τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'.

Καὶ πάλιν ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ· Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τῶν εὐσεβεστάτων καὶ θεοφυλάκτων βασιλέων ἡμῶν, κράτους, νίκης, διαμονῆς, εἰρήνης, ὑγείας, σωτηρίας, ἐπισκέψεως, καὶ ἀφέσεως ἀμαρτιῶν, καὶ τοῦ Κυρίου

PATROL. GR. XXIX.

pletatus orbis, tuam cum admiratione contemplatur gloriam, et ad tui regni beatitatem contendit. Cum igitur horum divina instituta tenere nos jubet, tu vicissim audi eorumdem pro nobis vota ; ut Deus plane misericors, et ut benignus, serva animas nostras.

Gloria.

Tonus obl. 2.

112. Hierarchas Christi et Patrum decus, turres fidei et fidelium magistros atque custodes, o vos omnes quibus cordi est hæc celebritas, coacti in unum, canoris extollamus laudibus, dicentes : Salve, Ecclesiæ luminare, Basili sapiens, et columna immobilis. Salve, mens cælestis, maxime antistes, theologe Gregori. Salve, o aureo potens sermone, prorsus auree Joannes, ad respicientiam hortator vehemens. Agite, o ter beati Patres, ne intermitte orare Christum pro nobis, qui cum fide et studio agimus hunc vestro nomine sacrosanctum atque divinum diem.

Et nunc.

Mariale.

Idem tonus.

113. Virginum decuset lætitiã mentium, solam Deiparam, et firmum fidelium vallum, o celebritatum amantes, modulatis præconiis efferamus, dicentes : Salve, Virgo, parens purissima, candidum lucens ut aureum, et porta cælestis ; salve, tabernaculum sanctificationis ; salve, incontaminata, cujus uterus fuit capax Dei, salve, quæ es cunctis cœli ordinibus sine ulla comparatione superior. Ideo ne cesses, Domina et sine viro Mater, custodire famulos tuos, qui te semper cum fide et desiderio laudant : et qui tuum fetum adorant sine virili conceptum semine.

114. Post hæc exclamat sacerdos, sic ut cuncti audiant!

Posthæc dicit diaconus, si adsit ; sin minus, dicit sacerdos :

115. Salva, Deus, populum tuum, et benedictio hæreditati tuæ. Visita orbem tuum in misericordia et miserationibus. Extolle cornu Christianorum orthodoxorum, et abundantes misericordias tuas ad nos demitte. Precibus intemeratæ Dominæ nostræ Deiparæ semperque virginis Mariæ ; venerandarum cælestium et incorporearum virtutum ; honorabilis ac gloriosi prophetæ, præcursoris et Baptistæ Joannis ; sanctorum, gloriosorum et celeberrimorum apostolorum, sancti N. (illius verisimiliter cujus festa lux agitur) et omnium sanctorum tuorum, quæsumus te, multum misericors Domine, exaudi nos te deprecantes, et miserere nostri.

Fratres autem dicunt (vel, ut S. Germanus, chorus primus), Domine, miserere : quadrages.

115. Et iterum exclamat sacerdos : Adhuc oramus pro piissimis et a Deo servatis imperatoribus nostris, pro ipsorum imperio, victoria, stabilitate, pace, valetudine, protectione, venia peccatorum et

c

ut Dominus Deus noster ipsos magis adjuvet, prosperet in omnibus, ipsorumque pedibus subjiciat omnem inimicum et hostem. Dicamus. Fratres vero dicunt (vel ut est apud S. Germanum, chorus secundus), Domine, miserere, tricies.

116. Et iterum exclamat sacerdos :

Adhuc oramus pro archiepiscopo vel episcopo N. et omni in Christo fraternitate nostra, et pro omni Christiana anima, afflicta et mœrore oppressa, divinæque misericordiæ ac opis indiga; pro hujus sanctæ domus; et in ea habitantium protectione; pro totius orbis pace ac tranquillitate; pro statu prospero sanctorum Dei Ecclesiarum; pro salute et auxilio patrum et fratrum nostrorum, cum studio ac timore Dei laborantium et ministrantium; pro derelictis et iter facientibus; pro ægrotantium medela; pro dormitione, requie, beata memoria, et venia peccatorum impetranda animabus defunctorum patrum ac fratrum nostrorum, hic et ubique terrarum pie sepulcorum fidelium; pro captivorum libertate, pro fratribus nostris qui sunt in ministeriis, et omnibus qui ministrant et ministraverunt in hac æde sancta. Dicamus. Fratres autem dicunt quinquages, Domine, miserere.

117. Adhuc oramus ut sancta hæc ædes, omnis urbs et regio a peste, fame, terræ motu, inundatione, igne, gladio, alienigenarum incursu, intestino bello, et repentina morte liberentur; ut bonus et hominum amans Deus noster, fiat nobis propitius, clemens et reconciliatus facilis, ut avertat omnem iram contra nos motam, justisque suis comminationibus nos eripiat, et misereatur nostri. Et dicitur, Domine, miserere, quadragies.

118. Adhuc oramus, ut Dominus Deus noster exaudiat vocem deprecationis nostrum peccatorum, et misereatur nostri. Domine, miserere, bis et vicesies. Posthæc quorum vult vivorum ac mortuorum memoriam agit, et denuo exclamat sacerdos :

Exaudi nos, Deus servator noster, spes omnium finium terræ et in mari longe : ac propitius, propitius esto peccatis nostris, et miserere nostri. Misericors enim Deus, et humanus es : et tibi gloriam referimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Et statim subdit : Pax omnibus. Fratres autem : Et spiritui tuo. Sacerdos (vel, ut S. Germanus, diaconus), Capita vestra Domino inclinate. Et cunctis inclinantibus capita seque incurvantibus versus terram, bene precatur sacerdos contenta voce dicens hanc orationem :

119. Dominator multum misericors, Domine Jesu Christe, Deus noster, precibus intemeratæ Dominæ nostræ Deiparæ semperque virginis Mariæ; venerandarum et cœlestium virtutum incor-

τὸν Θεὸν ἡμῶν ἐπὶ πλεῖον συνεργῆσαι, κατευθῶσας αὐτοὺς ἐν πᾶσι, καὶ ὑποτάξαι ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον. Εἰπωμεν. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ τὸ, Κύριε, ἐλέησον, λ'.

Καὶ πάλιν ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ·

Ἐτι δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν, ἡ ἐπισκόπου, τοῦ δεῖνος, καὶ πάσης τῆς ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος, καὶ ὑπὲρ πάσης ψυχῆς Χριστιανῶν θλιβομένης τε καὶ καταπονουμένης, ἐλέους Θεοῦ καὶ βοηθείας ἐπιδομένης· σκέπης τοῦ ἁγίου οἴκου τούτου καὶ τῶν κατοικούντων ἐν αὐτῷ, εἰρήνης καὶ καταστάσεως τοῦ σύμπαντος κόσμου, εὐσταθείας τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν· σωτηρίας καὶ βοηθείας τῶν μετὰ σπουδῆς καὶ φόβου Θεοῦ κοπιούντων καὶ διακονούντων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν· ὑπὲρ τῶν ἀπολειφθέντων καὶ τῶν ἐν ἀποδημαίαις ὄντων· ἰάσεως τῶν ἐν ἀσθενείαις κατακειμένων· ὑπὲρ κοιμήσεως, ἀνέσεως, μακαρίας μνήμης, καὶ ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν τῶν προσαπελθόντων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐνθάδε εὐσεβῶς κειμένων καὶ ἀπανταχοῦ ὁροδόξων· ὑπὲρ ἀναρβύσεως τῶν αἰχμαλώτων, καὶ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐν ταῖς διακονίαις ὄντων, καὶ πάντων τῶν διακονούντων καὶ διακονησάντων ἐν τῇ ἁγίᾳ μονῇ ταύτῃ. Εἰπωμεν. Οἱ δὲ ἀδελφοὶ τὸ, Κύριε, ἐλέησον, ν'.

Ἐἶτα δεόμεθα ὑπὲρ τοῦ διαφυλαχθῆναι τὴν ἁγίαν μονὴν ταύτην, καὶ πᾶσαν πόλιν, καὶ χώραν ἀπὸ λοιμοῦ, λιμοῦ, σεισμοῦ, καταποντισμοῦ, πυρὸς, μαχαίρας, ἐπιδρομῆς ἀλλοφύλων, καὶ ἐμφυλίου πολέμου, καὶ αἰφνιδίου θανάτου. Ὑπὲρ τοῦ ἰλεων, εὐμενῆ καὶ εὐδιάλλαχτον γενέσθαι τὸν ἀγαθὸν καὶ φιλόανθρωπον Θεὸν ἡμῶν, τοῦ ἀποστρέψαι πᾶσαν ὄργην τὴν καθ' ἡμῶν κινουμένην, καὶ ρύσασθαι ἡμᾶς τῆς ἐπικειμένης δικαίας αὐτοῦ ἀπειλῆς, καὶ ἐλεῆσαι ἡμᾶς. Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'.

Ἐἶτα δεόμεθα καὶ ὑπὲρ τοῦ εἰσακοῦσαι Κύριον τὸν Θεὸν τῆς φωνῆς τῆς δεήσεως ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν, καὶ ἐλεῆσαι ἡμᾶς. Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, ιβ'. Ἐἶτα μνημονεύει οὓς θέλει ζῶντας καὶ τεθνεώτας· καὶ πάλιν ἐκφωνεῖ ὁ ἱερεὺς·

Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Θεὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν, ἡ ἐλπίς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς καὶ τῶν ἐν θαλάσῃ μακρὰν· καὶ ἴλεως, ἴλεως γενοῦ ἐπὶ ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς. Ἐλεῆμων γὰρ καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς ὑπάρχεις, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ εὐθὺς τὸ, Εἰρήνη πᾶσι. Καὶ οἱ ἀδελφοί· Καὶ τῷ πνεύματί σου. Ὁ ἱερεὺς· Τὰς κεφαλὰς ὑμῶν τῷ Κυρίῳ κλίνετε. Καὶ πάντων κλινόντων τὰς κεφαλὰς, καὶ ἐπὶ γῆς κεκυφῶτων, ἐπεὶ χεῖται ὁ ἱερεὺς μεγαλοφώνως λέγων τὴν εὐχὴν ταύτην·

Δέσποτα πολυέλεε, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, πρεσβείαις τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας· τῶν τιμίμων καὶ ἐπουρανίων δυνάμεων ἀσωμάτων· τοῦ τιμοῦ ἐνδόξου

προφήτου, προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, τοῦ ἁγίου τοῦδε, καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων, εὐπρόσδεκτον ποιήσον τὴν δέησιν ἡμῶν· δώρησαι ἡμῖν τὴν ἀφεσιν τῶν παραπτωμάτων ἡμῶν· σκέπασον ἡμᾶς ἐν τῇ σκέπῃ τῶν πετεργῶν σου· ἀποδίωξον ἀφ' ἡμῶν πάντα ἐχθρὸν καὶ πολέμιον· εἰρήνευσον τὴν ζωὴν ἡμῶν· Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς καὶ τὸν κόσμον σου, καὶ σώσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος.

Εἶτα ἀρχόμεθα τὰ στιχηρὰ τοῦ στίχου, [καὶ ψάλλοντες εἰσερχόμεθα ἐν τῷ ναῷ, ἐπάδοντες καὶ τοὺς τυχόντας στίχους αὐτῶν.

Comm. Sed antequam ad illa stichera animum applicemus, meum esse intelligo, ut dicam ea quæ de propositis jam orationibus ac precibus dicenda restant. Atque ante omnia, in prima et ultima oratione, prout apud S. Germanum exstant, multo plurimum sanctorum patrocinia implorantur, quam prout exstant in Typico. Quippe post hæc verba, Καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, « Et celeberrimorum apostolorum, » sequitur in utraque oratione series aliorum sanctorum bene longa, et in prima quidem oratione, num. 115, fit singularis mentio.

Τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων ἡμῶν καὶ οἰκουμενικῶν μεγάλων διδασκάλων καὶ ἱεραρχῶν, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου· τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς Νικολάου, ἀρχιεπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας τοῦ θαυματουργοῦ, τῶν ἁγίων, ἐνδόξων καὶ καλλινίκων μαρτύρων, τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν, τῶν ἁγίων καὶ δικαίων Θεοπατέρων Ἰωακείμ καὶ Ἄννης, τοῦ ἁγίου τῆς μονῆς.

Series autem quæ in ultima oratione num. 119, adjungitur, post supra dicta verba, hæc est :

Τῶν ἁγίων, ἐνδόξων καὶ καλλινίκων μαρτύρων τῶν ὁσίων καὶ θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν· τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, ἀρχιεπισκόπου Μύρων τῆς Λυκίας τοῦ θαυματουργοῦ· τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ τροπαιοφόρου· τοῦ ἁγίου τοῦ δεινός, οὗ καὶ τὴν μνήμην ἐπιτελοῦμεν τῶν ἁγίων καὶ δικαίων Θεοπατέρων Ἰωακείμ καὶ Ἄννης.

121. Neque hoc prætermittendum est, in utraque oratione, statim post hæc verba : Πρεσβείας τῆς παναχράντου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου, apud S. Germanum poni, δυνάμει τοῦ τιμίου καὶ ζωωτικοῦ σταυροῦ, id est, « virtute honorandæ et vivificæ crucis. » Reliqui vero supra memorati genitivi, cum hac voce προστασίας sive « patrocinii, » ibidem copulantur. Præterea S. Germani Acoluthiæ cum Typico non satis convenit de vicibus, quibus a choro dicendum est Κύριε, ἐλέησον· ubi enim in Typico scribitur Χ', sive trigesies, ibi apud S. Germanum scribitur tantum Γ', sive ter. Testatur tamen Gouars, etiam antiquos codices habere Χ'. Denique monachi, ab episcoporum jurisdictione exempti, non nominant episcopum in prece num. 116, posita, sed summi abbatem sive præpositum, hoc modo : Ἐπεὶ ἐδεόμεθα ὑπὲρ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν τοῦ δούλου τοῦ Θεοῦ δ. δεινός. « Adhuc oramus pro venia peccatorum servi Dei N., » quibus verbis ostendunt quam submisse de suo genere vivendi sentiant. Atque hæc sunt quæ hic paucis adnotanda esse existimavi.

122. Nunc remeemus ad templum, audituri stichera hujus diei. Sunt autem illa ποσέμοια et a Nilo Xanthopulo scripta, ut indicant Menæa.

Ἦχος πλ. α', πρὸς Χαίροις ἀσκητικῶν.

Χαίροις, ἱεραρχῶν ἢ τριάς, τῆς Ἐκκλησίας τὰ μέγала προπύργια, οἱ στύλοι τῆς εὐσεβείας, ὁ τῶν πιστῶν ἕδρασμαῖος, τῶν αἰρετικῶν τῶν κατὰπτωσις, Χριστοῦ οἱ ποιμάναντες τὸν λαὸν τοῖς θείοις δόγμασι, καὶ ταῖς ποικίλαις ἀρεταῖς οἱ ἐκθρέψαντες, οἱ τῆς χάριτος διαπύρσοι κήρυκες, νόμοις οἱ προεχθέμενοι Χριστοῦ τῷ πληρώματι, οἱ δόηγοι πρὸς τὰ ἅνω, τοῦ παραδείσου αἱ εἰσόδου Χριστὸν καταπέμψαι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν αἰτεῖτε τὸ μέγα ἔλεος.

Στίχος. Ὅσοι καυχῆσονται ἐν δόξῃ.

Χαίροις, ἱεραρχῶν ἢ τριάς, οὐρανοθάμους, ἐπι-

porearum, venerandi ac gloriosi prophetæ; præcursoris et Baptistæ Joannis; sanctorum gloriosorum et percelebrium apostolorum; sancti N. et omnium sanctorum tuorum, acceptam redde orationem nostram, nobis tribue nostrorum delictorum veniam; sub tegmine alarum tuarum protege nos, omnem inimicum et hostem a nobis propulsa, vitam nostram contine in pace; Domine, miserere nostri atque orbis tui, et serva animas nostras, utpote qui es bonus et hominum amator.

120. Hisce absolutis incipimus stichera versiculi, et psallentes templum ingredimur accinentes etiam versiculos tali die occurrentes.

Sanctorum Patrum nostrorum, et universalium magnorum doctorum ac pontificum Basilii Magni, Gregorii Theologi et Joannis Chrysostomi; sancti Nicolai, Myræ in Lycia archiepiscopi et miraculorum patratoris; sanctorum, gloriosorum et victoribus inclitorum martyrum; divorum et deiferorum Patrum nostrorum; sanctorum et justorum Dei parentum Joachim et Annæ; sancti hujus adis.

119, adjungitur, post supra dicta verba, hæc est :

Sanctorum, gloriosorum et victoriis inclitorum martyrum; divorum et deiferorum Patrum nostrorum; sancti Patris nostri Nicolai, archiepiscopi Myræ in Lycia, miraculorum patratoris; sancti, gloriosi et magni martyris Georgii tropæa referentis; sancti N. cujus agimus memoriam; sanctorum et justorum Dei parentum Joachim et Annæ.

Sanctorum, gloriosorum et victoriis inclitorum martyrum; divorum et deiferorum Patrum nostrorum; sancti Patris nostri Nicolai, archiepiscopi Myræ in Lycia, miraculorum patratoris; sancti, gloriosi et magni martyris Georgii tropæa referentis; sancti N. cujus agimus memoriam; sanctorum et justorum Dei parentum Joachim et Annæ.

D Tonus obl. 4, sicut Χαίροις ἀσκητικῶν.

Salvete, hierarcharum trias, magna Ecclesiæ propugnacula, columnæ pietatis, fidelium firmamentum, hæreticorum ruina; divinis institutionibus pascentes Christianum populum, eumque variis nutriendas virtutibus; excelsi gratiæ præcones, interpretes legum in plenitudine Christi, ad superna ductores, paradisi introitus: orate Christum, ut magnam animabus nostris largiatur misericordiam.

Versiculus. Exsultabunt sancti in gloria.

125. Salvete, hierarcharum trias. gradientes

in cœlo, terreni angeli, salus mundi, hominum lætitia, doctores orbis, propugnatores verbi, periti medici morborum tum animi tum corporis, Spiritus perennia lumina, eruditione universam terræ faciunt inundantia, theologi, bases, aureo insignes idioma, divino Spiritu affati; orate Christum, ut magnam animabus nostris largiatur misericordiam.

Versiculus. Sacerdotes tui, Domine, induent justitiam.

124. Salvete, hierarcharum trias, terrestris firmamenti sol, radii, et de triplicis solis lumine accensæ faces, in obscuris versantium illuminatio, flores suave olentes, pulcherrima paradisi amœnitas, tu Theologe Gregori, tu erudite Basili, tu Chrysostome, Spiritus tabulæ a Deo exarata, distenta salutis lacte ubera, ornamenta sapientiæ; Christo supplicate, ut magnam nobis tribuat misericordiam.

Gloria.

Tonus idem.

125. Canamus tubis, tripudiemus ut facere festo die convenit, et gestiamus lætitia, cœtu publico in nostrorum gratiam doctorum coacto. Reges ac principes concurrant, et hierarchas cum plausu excipiant, non secus ac tres immensos fluvios dogmatum; tres Calirrhœæ fonti similes, Spiritus aquam vivam in perpetuum fundentes. O pastores ac magistri, una celebremus tres adorandæ Trinitatis interpretes: philosophi, ut sapientes; presbyteri, ut pastores; peccatores, ut patronos; pauperes, ut locupletatores; afflicti, ut consolatores; viatores, ut comites; navigantes, ut gubernatores; reliqui omnes, ut ubique et in quavis necessitate ardentè præoccupantes. Et dum laudibus divinos illos efferimus antistites, dicamus: Doctores sanctissimi, maturate eripere fideles ex hujusce vitæ offendiculis, et nos æternis liberare ærunnis.

Et nunc. Germani patriarchæ Theotocion simile.

126. Canamus tubis, quia Regina omnium, mater Virgo, benevola est, et benedictionibus coronat laudatores suos. Reges ac principes concurrant, atque excitato plausu venerentur reginam, quæ peperit regem, gaudentem a morte victos benigne solvere. Pastores ac magistri, Pastoris boni sanctissimam genitricem una efferamus laudibus. Candelabrum aureum, illuminantem nubem, excelsiorem cherubim, animatam arcem, speciosum Altissimi solium, urnam auream recepticem manna, vitalem Verbi tabulam, omnium Christianorum perfugium sacro celebrantes carmine, sic dicamus: Palatium Verbi, nos humiles cœlorum regno dignare, non est enim quidquam, quod te intercedente fieri non possit.⁹

127. Iterum repetendum est ad contextum Typici.

Deinde, Nunc dimittis, Trisagion, sanctissima Trinitas, Pater noster. Exclamat autem sa-

Α γειο ἀγγελοι, τοῦ κόσμου ἡ σωτηρία, ἡ τῶν ἀνθρώπων χαρὰ, καὶ τῆς οἰκουμένης οἱ διδάσκαλοι, τοῦ λόγου οἱ πρόμαχοι, λατροὶ ἐπιστήμονες τῶν νοσημάτων τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, οἱ ἀεὶ ῥοοὶ ποταμοὶ οἱ τοῦ Πνεύματος, λόγοις οἱ καταρθεύσαντες τῆς γῆς ἅπαν πρόσωπον, οἱ θεολόγοι, αἱ βάσεις, οἱ χρυσολόγοι, οἱ ἔνθεοι. Χριστὸν καταπέμφαι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν αἰτεῖτε τὸ μέγα ἔλεος.

Στίχος. Οἱ ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύονται δικαιοσύνην.

Χαίροις, ἱεραρχῶν ἡ τριάς, τοῦ ἐπιγείου στερεώματος ἥλιος, ἀκτίνες, καὶ δαδουχλαὶ ἐκ τρισηλίου αὐγῆς, τῶν ἐσκοτισμένων ἡ ἀνάβλεψις, τὰ ἄνθη τὰ εὐοσμία, τοῦ παραδείσου τὰ κάλλιστα, ὁ θεολόγος Γρηγόριος, ὁ σοφὸς τε Βασίλειος, ὁ Χρυσόστομος, τὰ πυξία τοῦ Πνεύματος, πλάκες αἱ θεογράκτοι, μαζοὶ οἱ ἐκθλύζοντες τῆς σωτηρίας τὸ γάλα, τὸ τῆς σοφίας τὸ ἀγλάισμα. Χριστὸν δυσωπεῖτε ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν δοθῆναι τὸ μέγα ἔλεος.

Δόξα.

Ἦχος ὁ αὐτός.

Σαλπίσσωμεν ἐν σάλπιγγι ἁσμάτων, χορεύσωμεν ἔορτια, καὶ σκιρτήσωμεν ἀγαλλόμενοι ἐν τῇ πανδημῇ πανηγύρει τῶν διδασκάλων ἡμῶν. Βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες συντρεχέτωσαν, καὶ τοὺς ἱεράρχας κροτήτωσαν ἐν ὕμνοις, ὡς δογμάτων βλύσαντας ποταμοὺς ὑπερμεγέθεις, τρεῖς καλλιῤῥόασι ἀειζώους τοῦ Πνεύματος. Ποιμένες καὶ διδάσκαλοι, τοὺς τῆς σεπτῆς Τριάδος τρισσοῦς ἱερομύστας συνελθόντες εὐφημήσωμεν. Οἱ φιλόσοφοι τοὺς σοφοὺς, οἱ ἱερεῖς τοὺς ποιμένας, οἱ ἄμαρτωλοὶ τοὺς προστάτας, οἱ πένητες τοὺς πλουτιστάς, οἱ ἐν Οὐλίψει τοὺς παραμυθοῦντας, οἱ ὁδοὶ πόροι τοὺς συνοδίτας, οἱ ἐν θαλάσῃ τοὺς κυβερνητάς, οἱ πάντες τοὺς πανταχοῦ θερμῶς προφθάνοντας θεῖους ἀρχιεράρχας ἐγκωμιάζοντες οὕτως εἰπωμεν. Πανάγιοι διδάσκαλοι, σπεύσατε ἐξελεῖν τοὺς πιστοὺς ἐκ τῶν τοῦ βίου σκανδάλων, καὶ ῥῦσαι κολάσεων τῶν αἰωνίων ἡμᾶς.

Καὶ νῦν. Γερμανοῦ πατριάρχου Θεοτόκιον ὁμοιον.

Σαλπίσσωμεν ἐν σάλπιγγι ἁσμάτων προκύψασα γὰρ ἡ παντάνασσα Μητροπάρθενος ταῖς εὐλογίαις καταστέφει τοὺς εὐφημοῦντας αὐτήν. Βασιλεῖς καὶ ἄρχοντες συντρεχέτωσαν, καὶ τὴν βασιλίδα κροτήτωσαν ἐν ὕμνοις, βασιλέα τέξασαν τοὺς θανάτω κρατούμενους πρὶν ἀπολῦσαι φιλανθρώπως εὐδοκήσαντα. Ποιμένες καὶ διδάσκαλοι, τὴν τοῦ καλοῦ ποιμένου ὑπεράγιον Μητέρα συνελθόντες εὐφημήσωμεν τὴν λυχνίαν τὴν χρυσαυγῆ, τὴν φωτοφόρον νεφέλην, τὴν τῶν χερουθιμ ὑπερτέραν, τὴν ἐμψυχον κιθωτὸν, τὸν περίμορφον τοῦ Δεσπότητος θρόνον, τὴν μανναδόχον χρυσεάν στάμνον, τὴν ζωηφόρον τοῦ Λόγου πλάκα, ἀπάντων τῶν Χριστιανῶν τὸ καταφύγιον, ἅμασι θεηγόροις ἐγκωμιάζοντες, οὕτως εἰπωμεν. Παλάτιον τοῦ Λόγου, ἀξίωσον τοὺς ταπεινοὺς ἡμᾶς τῆς οὐρανῶν βασιλείας· οὐδὲν γὰρ ἀδύνατον τῇ μεσιτείᾳ σου.

Εἶτα τὸ, Νῦν ἀπολύεις, τὸ τρισάγιον τὸ, πνεῦμα γὰρ Τριάς, σὺν τῷ Πάτερ ἡμῶν. Ἐκφωνεῖ ὁ

ιερεύς· Ὅτι σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Καὶ ἡμεῖς τὸ ἀπολυτικίον, ἢ τὸ, Θεοτόκε Παρθένε, λέγοντες αὐτὸ ἐκ γ'.

COMM. Primo hic notatur recitandum Canticum Simeonis, quo Latini Completorium suum claudunt. Trisagion exhibui num. 31. Oratio ad sanctissimam Trinitatem dirigenda, in Euchologio sic integra ponitur:

Παναγία Τριάς, ἐλέησον ἡμᾶς· Κύριε, ἐλάσθητι ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, Δέσποτα, συγχώρησον ταῖς ἀνομίαις ἡμῶν· Ἄγιε, ἐπίσχεψαι καὶ ἰασαί τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου.

Sacrosancta Trinitas, miserere nostri; Domine, propitius esto peccatis nostris; Dominator, remitte iniquitates nostras; Sancte, respice et sana infirmitates nostras, propter nomen tuum.

128. **COMM.** Quod ad duo ista vocabula attinet, Deipara Virgo; ea Salutationi Angelicæ addidit Ecclesia Orientalis post condemnationem Nestorii, qui, ut num. 32 vidimus, eam tantum Χριστοτόκον dicendam esse pugnavat. Græci itaque Mariam Θεοτόκον salutant, priusquam κεχαριτωμένην sive « gratia plenam; » nec celant causam istiusmodi salutationis; nam hisce Elisabethæ verbis, Εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου, « Benedictus fructus ventris tui, » statim subjungunt: Ὅτι Σωτήρα ἔτεκες τῶν ψυχῶν ἡμῶν, « Quia Servatorem genuisti animarum nostrarum. » Non tamen opinor Angelicam illam Salutationem hic totam recitandam fuisse a Græcis antiquioribus, licet ea tota habeatur in aliquo recentiore horologio, quia ritus salutationem illam connectendi cum Oratione Dominica non admodum antiquus est; ut licet cernere ex iis, quæ a doctissimo viro, Joanne Mabilione, in Præfatione ad sæculum decimum § 6, afferuntur. Sed hoc tribus doctoribus sacro die; recitatur sequens Ἀπολυτικίον.

Ἀπολυτικίον.

Ἦχος α'.

B

Dimissorium.

Tonus 1.

Τοὺς τρεῖς μεγίστους φωστῆρας τῆς τρισηλίου θεότητος, τοὺς τὴν οἰκουμένην ἀκτίει δογμάτων πυρσεύσαντας, τοὺς μελιβρύτους ποταμούς τῆς σοφίας, τοὺς τὴν κτίσιν πᾶσαν θεογονώσας νόμασι καταρδύσαντας, Βασιλεῖον τὸν Μέγαν, καὶ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, σὺν τῷ κλεινῷ Ἰωάννῃ τῷ τὴν γλῶτταν χρυσορρήμονι, πάντες οἱ τῶν λόγων αὐτῶν ἐρασταὶ συνελθόντες, ὕμνοις τιμῶμεν αὐτοὺς γὰρ τῇ Τριάδι ἕπερ ἡμῶν ἀεὶ πρεσβεύουσιν.

129. Tria maxima divinitatis, tanquam solis triplicis luminaria, orbem totum suis divinorum documentorum radiis, quasi de alta specula illustrantia, mellifluos amnes sapientiæ, omnem creaturam irrigantes divinæ cognitionis laticæ; Basilium Magnum, Theologum Gregorium, et inclytum Joannem, aureum illud eloquentiæ flumen, consensu pari honoremus omnes qui eorum scripta adamamus. Etenim Trinitati pro nobis semper supplicant.

Ἔτερον. Ἦχος δ'.

Aliud. Tonus 4.

Ὅς τῶν ἀποστόλων ὁμότροποι, καὶ τῆς οἰκουμένης διδάσκαλοι, τῷ Δεσπότη τῶν ὄλων πρεσβεύσατε, εἰρήνην τῇ οἰκουμένῃ δωρήσασθαι, καὶ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεος.

Iisdem quibus apostoli præditi moribus, ac doctores orbis, Dominum universorum orate, ut et mundo pacem, et nobis misericordiam magnam impartiat.

130. Sequitur benedictio panis, vini et olei: et pro communi quidem pane diebus solemnioribus apponi paximata, id est panes biscoctos tradit Goar: credo quia tunc panem recentem coqui festi solemnitas prohibebat. Olei autem non meminit S. Germanus. De ipsa vero prædictorum benedictione, sic loquitur Typicon:

Ὁ δὲ κελλάρτης προτίθῃσιν ἐν τῷ ἀναλογίῳ ἄρτους ε', ἐξ ὧν ἐσθίομεν ἐν τῇ τραπέζῃ· ὡσαύτως καὶ στάμνον οἴνου τοῦ καλλίστου, καὶ ὀλίγον ἔλαιον εἰς ἄγγος τι. Ὁ δὲ ἱερεύς, λαβὼν ἄρτον ἕνα ἐπὶ χειρᾶς, καὶ τυπώσας ἐν αὐτῷ σταυρὸν, ἐπεύχεται τὴν εὐχὴν ταύτην ἐκφώνως:

Promus condus exponit in pulpito panes quinque, quibus in mensa vescimur. Apponit quoque amphoram plenam vini generosissimi, et modicum oleum in aliquo vase. Tum sacerdos, accipiens panem unum in manus, in eoque formans signum crucis, fundit elata voce hanc orationem:

Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ εὐλόγησας τοὺς πέντε ἄρτους, καὶ πενταχιλίους χρυτάσας, αὐτοὺς εὐλόγησον καὶ τοὺς ἄρτους τούτους, τὸν σίτον, τὸν οἶνον, καὶ τὸ ἔλαιον· καὶ πληθύνον αὐτὰ ἐν τῇ ἀγίᾳ μονῇ καὶ εἰς τὸν κόσμον σου ἅπαντα· καὶ τοὺς ἐξ αὐτῶν μεταλαμβάνοντας πιστοὺς ἀγιάσον· ὅτι σὺ εἶ ὁ εὐλογῶν καὶ ἀγιάζων τὰ σύμπαντα, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σὺ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ σου Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ, καὶ ἁγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

131. Domine Jesu Christe, Deus noster, qui quinque panibus benedictis, quinque millia hominum satiasti; idem hos panes, frumentum, vinum et oleum benedic, et hæc multiplica in hac sancta habitatione, et per universum tuum orbem, ex iisque comesturos fideles sanctifica, quia tu benedictis et sanctificas omnia, Christe Deus noster; tibi enim gloriam tribuimus, cum tuo ingenito Patre, et omnino sancto et bono ac vivifico tuo Spiritu, nunc, et in sæcula sæculorum.

Καὶ μετὰ τὸ Ἀμήν, λέγομεν γ' ψαλμὸν, τὸ,

132. Et dicit Amen, recitamus tertium et tri-

cesinum psalmum, Benedicam Dominum in omni tempore : usque ad hæc verba : Non minuentur omni bono. Sacerdos vero digressus stat pro sacris foribus, accidentem respiciens, et finita e parte psalmi orat, dicens : Benedictio Domini sit super vos ubique, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

133. **COMM.** Hic, ut S. Germanus quidem ait, γίνεται ἀπόλυσις, sit dimissio : sed, ut Tyricum, εὐθὲς ἀνάγνωσις εἰς τὸν Πραξαπόστολον, id est « confestim succedit lectio Praxapostoli. » Est autem Πραξαπόστολος liber Græcorum ecclesiasticus, qui sic appellatur, inquit Petrus Lambecius, lib. v de Bibliotheca Cæsarea, pag. 287, quod potior majorque illius pars ex Actibus apostolorum et Epistolis S. Pauli concinnata sit. Atque ea causa est cur etiam dicatur simpliciter, Ἀπόστολος. Hoc sane insignitus titulo in lucem prodiit Venetiis anno MDCV, quæ impressio exstat in Museo nostro. Res illo ecclesiastico libro contentas præterea, aliquis ignotus auctor apud Leonem Allatum Dissertat. I de libris ecclesiast. Græcorum, expressit carmine iambico, quod ego non transcribo, partim quia longiusculum est, partim quia eæ res facile cognosci queunt ex verbis Tyrici, huc necessario alia de causa transcribens.

134. Sciendum est, quod a Dominica Paschatis usque ad Dominicam Sanctorum Omnium, pro lectione majorum Vesperarum, leguntur tantummodo Acta apostolorum ; reliquis totius anni Dominicis septem catholicæ, et quatuordecim S. Pauli Epistolæ, et Joannis Apocalypsis.

135. Jam vero, ut minutissima quæque studiosissime persequar, sequentia quoque observata velim. Primo, quod dictæ Scripturæ, non secus atque in Latinorum Ecclesia, leguntur cum titulo et nomine auctoris. Deinde quod lectionibus Actuum apostolorum et Apocalypseos præmittuntur hæc particula, Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, sive in diebus illis ; nisi forte initium libri fuerit, vel aliqua nota temporis in genuino textu apposita, inveniatur. Tertio, quod apostolorum Epistolis, præfigitur, vox ἀελοφί, Fratres, si ad plures scripta fuerint ; sin autem ad unum tantum, illius, ad quem scriptæ sunt, nomen præponitur, addito dulcissimo Filii vocabulo, e. g. : Τέκνον Τιμόθεε, Τέκνον Τίτε, « Fili Timothee, Fili Tite. » De Dominica quoque Sanctorum Omnium, superius memorata, scire convenit, eam esse primam post Pentecosten. Id patet ex Callisto, qui in Synaxario sic fatur : Τῇ ἀπὸ τῆς ἡμέρας Κυριακῆς μετὰ τὴν Πεντηχοστὴν τὴν τῶν ἀπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, ἐν Ἀσίᾳ, Αἰθίῳ καὶ Εὐρώπῃ, βορρᾷ vel βορέα τε καὶ νότῳ, Ἀγίων πάντων ἑορτὴν ἑορτάζομεν : « Eadem die Dominica post Pentecosten, ubique per universum orbem existentium, in Asia, Libya, et Europa, Austroque ac Septentrione, Sanctorum Omnium festum agitamus. » Editæ est etiam Oratio Leonis imperatoris, ubi sic legitur : Κυριακῆς μετὰ τὴν Πεντηχοστὴν εἰς τοὺς ἀπανταχοῦ γῆς Ἀγίους πάντας, ὅτι τὸν ἀλάστορα τοῦ γένους ἡμῶν οἰκείους ἄλλοις κατέβαλον, καὶ ἡ παγκόσμιος Ἐκκλησία τοὺτους τιμᾷ : « Dominica post Pentecosten, universæ terræ, sanctos, quia generi nostro infestum dæmonem suis in certaminibus vicerunt, universa Ecclesia honorat. »

136. Roges fortasse quid supradicto pane benedicto fiat. Id nos edocebit Typicum, quod sic habet :

Promus condus frangit panes et dat fratribus ; consimiliter de eodem calice vini, ad vigiliarum molestiam referendam ; sicut jam inde ab initio Patres nobis nostri tradiderunt.

COMM. Neque vero hæc a Patribus instituta cæremonia videtur vacare mysterio : quid enim ad excitandam memoriam illius oraculi, Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei (a), potest esse aptius, quid magis accommodatum, quam sacrorum voluminum lectionem cum esu panis coniungere ? Mitto illum in Orientali Ecclesia panis esum gerere speciem quamdam ac similitudinem antiquæ agapæ, et ad seriem Typici revolvor : ubi mox nominandi diaconitæ, intelliguntur monasteriorum famuli, religiosi pariter votis obstricti, quos conversos ex usu antiquo, alii ex recentiori laicos dicunt, de quibus in hoc vigiliarum ordine sic legitur :

137. Diaconitæ igitur et quibus facta solita reverentia ante sanctas januas et versus alternos choros, egrediuntur. Ab illa autem hora nemini fas est aquam bibere, propter perceptionem incontaminatorum mysteriorum. Benedictus autem panis est præservativus a quibuscunque malis, si cum fide sumatur.

138. **COMM.** Ultima hæc verba cum nequeant de pane alio intelligi, quæ de illo qui antea quasi ad cœnulam illatus et distributus fuisse dicitur ; dubitari possit, an indicta omnibus posthæc abstinencia etiam aquæ, propter participationem incontaminatorum mysteriorum, ad benedicti istius panis presentem sumpcionem, an potius ad faciendam sequenti die Eucharistiæ communionem referatur. Hoc quidem ultimum mihi videtur verosimilius ; quia nomine ἀχράντων μυστηρίων intelliguntur communiter mysteria corporis et sanguinis Domini ; et hæc tam solemnæ Vesperæ cum subsequenti pervigilio, præparatio quæ-

Εὐλογῆσω τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ, ἕως τοῦ, οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ. Ὁ δὲ ἱερεὺς, ἀπελθὼν, ἵσταται ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν, βλέπων πρὸς δυσμάς. Μετὰ δὲ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ψαλμοῦ ἐπεύχεται ὁ ἱερεὺς, λέγων : Εὐλογία Κυρίου ἐφ' ὑμᾶς πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἰστέον, ὅτι ἀπὸ τῆς Κυριακῆς τοῦ Πάσχα μέχρι τῶν Ἀγίων πάντων εἰς τὴν τοιαύτην ἀνάγνωσιν, λέγω δὴ τοῦ μεγάλου ἑσπερινοῦ, αἱ Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἀναγιγνώσκονται μόναι : εἰς δὲ τὰς λοιπὰς Κυριακὰς τοῦ ὅλου χρόνου αἱ ἑπτὰ Καθολικαί, καὶ αἱ ἰδ' τοῦ ἁγίου Παύλου Ἐπιστολαί, καὶ ἡ Ἀποκάλυψις Ἰωάννου.

Ὁ κελληρίτης, διακλάσας τοὺς ἄρτους, ἐπίδωσι τοῖς ἀδελφοῖς ὡσαύτως καὶ ἀπὸ ἐνὸς ποτηρίου οἴνου διὰ τὸν κόπον τῆς ἀγρυπνίας, ὡσπερ ἐξ ἀρχῆς παρελάβομεν ἀπὸ τῶν ἁγίων Πατέρων.

Οἱ οὖν διακονοῦνται, ποιήσαντες τὴν συνήθη μετὰ τὴν εὐχὴν ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυρῶν καὶ εἰς τοὺς χοροὺς πρὸς μίαν, ἐξέρχονται. Ἀπὸ δὲ τῆς ὥρας ἐκείνης οὐκ ἔχει τις ἐξουσίαν πεινῆ ὑδωρ, διὰ τὴν μετάλτην τῶν ἀχράντων μυστηρίων. Ὁ δὲ εὐλογητὸς ἄρτος ἐστὶν ἀλεξιτήριος παντοίων κακῶν, εἰ μετὰ πίστεως λαμβάνοιτο.

(a) Matth. iv, 4.

dam erant festis subsequens : nam egressis conversis, ad pervigilandum in ecclesia remanebant monachi clericique, ad ejusmodi laborem delibatis pane ac vino corroborati.

Quod tamen ad reverentiam, etiam communi, sed ita ut supra benedicto pani vinoque habendam, et utilitatem inde capiendam attinet; illa probatur etiam S. Augustino doctore Latino, qui lib. II *De pecc. remiss.* de illo pane, vel (ut alii volunt) de sale catechumenis dari solito, sic loquitur: Quamvis non sit corpus Christi sanctus est tamen. et sanctior quam cibi quibus alimur, quoniam sacramentum est.

139. Nihil necesse arbitror, ut hic aliquantulum digrediar moneamque D. Augustinum hoc loco sacramenti nomine, non intelligere vere ac proprie dictum sacramentum, sive signum sensibile atque symbolicum gratiæ sanctificantis, a Deo stabiliter institutum, ut usu suo hominem sanctificet. Quippe cum dicat illum precibus consecratum panem vel salem porrigi catechumenis; qui in theologico pulvere exercitatus est lector, facile pervidet, etiam me tacente, Augustinum hic nomine sacramenti tantum intelligere ritum aliquem ecclesiasticum, sive, ut verbis scholæ utar, aliquod sacramentale, quod gratiam sanctificantem ex operato opere conferre non potest, quanquam quasi ex opere operato possit aliquos effectus inferiores conferre tam quoad corpus, quam quoad animum. Id quod de hoc pane, sacerdotis precibus consecrato, diserte pronuntiat Typicum, ut supra, num. 137, vidimus.

140, 141. Sed hujus panis vis ac virtus distinctius describitur in Hincmari archiepiscopi Rhemensis capitulis, quæ presbyteris suis dedit anno DCCCXV, et exstant apud Philippum Labbeum tom. VIII *Conc.* col. 570, ubi cap. 7 legitur hæc panis benedictio: « Domine sancte, Pater omnipotens, æterne Deus, benedicere digneris hunc panem tua sancta et spirituali benedictione; ut sit omnibus cum fide et reverentia ac gratiarum tuarum actione sumentibus, salus mentis et corporis, atque contra omnes morbos, et universim cunctorum inimicorum insidias tutamentum. Per Dominum nostrum Jesum Christum, Filium tuum, panem vitæ, qui de cælo descendit, et dat vitam ac salutem mundo, et tecum vivit et regnat in unitate Spiritus sancti, per omnia sæcula sæculorum. Amen. » Quæ quidem oratio continetur etiam can. 9 Namnetensis concilii, ut videre est apud eundem Labbeum tom. IX *Concil.* col. 470. Hic porro benedictus panis in Græcorum Vesperis, ita distribui solitus, vocatur proprio nomine κατάκλαστος, a fractione, ut significetur esse diversus a pane illo benedicto, qui in liturgia sive missæ sacrificio distribuebatur iis, qui ob impedimentum quodpiam communicare non poterant; talis panis dicebatur αντίδωρον, quasi ἀντὶ τῶν ἁγίων δώρων, seu vice divinæ eucharistiæ et sacræ communionis. Et vero ἀντίδωρον erat panis προθέσεως, sive panis ille sacer, ex quo pars aliqua ad conficiendam eucharistiam deducta erat, et Pachymera lib. V *Hist.* cap. 8, dicitur θεῖος ἄρτος, id est, « divinus panis. » Κατάκλαστος talis προθέσεως panis non erat, ut ex ante dictis patet. Nullus itaque Meursius, nullus Casaubonus duo illa benedicti panis genera confundat. Verum de hoc pane benedicto satis. Quare abeuntibus fratribus hincis, nos remaneamus in templo, ut cum reliquis etiam τῷ ἑσθρῷ sive matutino officio, cæremoniis-que in eo adhiberi solitis interesse possimus.

CAPUT TERTIUM.

De officio matutino.

142. Matutinum in Græcan. ca. Ecclesia Ὁρθρος dicitur. De eo agit Typicum in ultima parte capituli secundi, quod jam commentati sumus. Attamen, ne caput istud in immensum excresceret, visum fuit illud parti. Sic ergo incipit Typicum :

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Πραξαποστόλου, εὐ- A Post Praxapostoli lectionem, bene precante sa-
λογοῦντος τοῦ ἱερέως, ἀπαρχόμεθα τοῦ ἐξαψάλ-
μου. cerdote, auspicamur hexapsalmum.

143. COMM. Ita dicitur continuatio sex psalmodum : qui hoc loco erant psalmi III, XXXVII, LXII, LXXXVII, CII, CXLII, quantum quidem possum ex Antonii Arcadii Horologio conjicere. Hexapsalmus ergo recitatur statim post lectionem sacram, intellige si agendæ sint vigiliæ, ut agendæ sunt hoc die, cuius exponimus officium. Nam, si vigiliæ agendæ non sint, sacra lectione finita, ad suam quisque cellam recipit se, et dat quieti; donec semanterli pulsibus a candelapte revocetur ad templum. Quod autem tunc sit matutinæ precis initium, quæ cæremoniæ, quæ ratio pulsandi semanterli, quæ thuris adolendi, qui ritus reverentiarum, sat clare explicat hoc idem Typicum cap. 10. Quanquam et tum, cum aguntur vigiliæ, semanterium pulsetur, eo videlicet tempore quo dicuntur sex assignati psalmi. Atque id significat Typicum : postquam enim instituerat de illis psalmis sermonem, dicit :

« Καὶ ὁ μὲν κανδηλάπτης, ἐτοιμάσας τὸν θυμια- B Et candelaptes quidem, apparato thuribulo,
τὸν, ἐξέρχεται, καὶ σημαίνει τὸ μέγα· ὁ δὲ ἱερεὺς
θυμια. Ὅταν οὖν ἀρξῆται ὁ προσεσὼς τοῦ ρβ' egreditur pulsatque semanterium majus, et sacer-
ψαλμοῦ, ἤγουν τὸ, » Εὐλόγει, ἡ ψυχὴ μου, τὸν doavit [CII psalmum, scilicet Benedic, anima
Κύριον, « λέγει ὁ αὐτὸς ἱερεὺς τὰς εὐχὰς τοῦ ἑσ-
θρου, ἱστάμενος ἀσκεπῆς ἔμπροσθεν τῶν ἁγίων θυ- stans detecto capite ante sanctas fores.
ρῶν. »

144. COMM. Non invenio orationes illas in Typico, sed apud S. Germanum invenio, omnino duodecim : fortassis pro numero totidem horarum; quas nox præsumitur absumpsisse absque divinis laudibus, respectu diurnarum quibus cum hoc officio datur initium, licet ea horarum partitio inæqualis ad usus civiles parum aut nihil faciat : ipsæ autem orationes hæc sunt.

EYXH A'.

C

ORATIO I.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, τῷ ἐξ-
αναστήσαντι ἡμᾶς ἐκ τῶν κοιτῶν ἡμῶν, καὶ ἐμβαλόντι
εἰς τὸ στόμα ἡμῶν λόγον ἀινέσεως, τοῦ προσκυνεῖν
καὶ ἐπικαλεῖσθαι τὸ ὄνομα σου τὸ ἅγιον. Καὶ δεόμεθα
σοὶς οἰκτιρομοῖς, ὡς πάντοτε ἐχρήσω περὶ τὴν ἡμετέ-

Agimus tibi gratias, Domine Deus noster, qui
nos excitasti e nostris cubilibus, et verba laudis
immisisti in os nostrum, ut adoremus et invocemus
nomen sanctum tuum, et misericordiam tuam,
qua semper circa vitam nostram usus es. Preca-

mur te, mitte et nunc auxilium tuum super astantes coram facie gloriæ tuæ , ut copiosam a te miserationem exspectemus : iisque tibi cum timore et charitate servientibus, inenarrabilem tuam bonitatem laudare concede. Quia convenit tibi omnis gloria, honor et adoratio, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO II.

145. De nocte noster spiritus ad te vigilat, Deus noster, quia præcepta tua lumen sunt super terram. Doce nos justitiam et sanctitatem in timore perficere. Te enim ut nostrum verum Deum colimus. Inclina aurem tuam, et audi nos; et memento, Domine, præsentium, eorumque nominatim, qui una nobiscum comprecantur, et virtute tua eos salvos fac. Benedic populum tuum, et hæreditatem tuam sanctifica; orbi tuo, Ecclesiis tuis, sacerdotibus, imperatoribus nostris, et cuncto populo pacem concede. Quia benedictum, gloriosum, venerandum et magnificentum est nomen tuum, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen

ORATIO III.

146. De nocte spiritus noster ad te vigilat, Deus, quia præcepta tua lumen sunt. Doce nos, Deus, justitiam tuam, mandata tua, justificationes tuas. Illumina mentium nostrarum oculos, ne forte in peccatis ad mortem obdormiamus. Caliginem omnem a cordibus nostris dispelle. Præbe nobis justitiæ solem, nostramque vitam ab omni tentatione liberam sub sigillo Spiritus sancti tui custodi. Dirige gressus nostros in viam pacis. Da nobis videre diluculum et diem in exultatione, ut te matutinis concelebremus laudibus. Quia tua est potentia, et tuum est regnum, et virtus et gloria, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO IV.

147. Domine Deus, sancte et incomprehensibilis, qui dixisti ut e tenebris lux splenderet, qui nos refecisti somno nocturno, et iterum ad laudationem supplicationemque bonitatis tuæ excitasti, tua ipsius permotus misericordia, nos, adorantes te, et quantas possumus tibi gratias referentes, etiam nunc suscipe; omniaque quæ ad salutem faciunt, postulata concede. Filios lucis et diei, tuorumque æternorum honorum hæredes, nos constitue. In multitudine miserationum tuarum, Domine, recordare cuncti populi tui, præsentium et una nobiscum comprecantium, omniumque fratrum nostrorum, vel terra vel mari vel quocunque alio dominationis tuæ loco tua clementia et auxilio indigentium; omnibusque impende magnam misericordiam tuam, ut tam quoad animam quam quoad corpus salvi, glorificemus cum fiducia admirabile ac benedictum nomen tuum, Patris, et Filii, et

Α ραν ζωὴν, καὶ νῦν ἐξαπόστειλον τὴν βοήθειάν σου ἐπὶ τοὺς ἐστῶτας πρὸ προσώπου τῆς ἁγίας δόξης σου, καὶ ἀπεκδεχομένους τὸ παρὰ σοῦ πλοῦσιον ἔλεος· καὶ δὸς αὐτοῖς, μετὰ φόβου καὶ ἀγάπης πάντοτε σοὶ λατρεύοντας, αἰνεῖν τὴν ἀνεκδιήγητόν σου ἀγαθότητα. Ὅτι πρέπει σοὶ πᾶσα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Β'.

Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμα ἡμῶν πρὸς σέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, διότι φῶς τὰ προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς. Δικαιοσύνην καὶ ἁγιασμὸν ἐπιτελεῖν ἐν τῷ φόβῳ σου συνέτισον ἡμᾶς. Σὲ γὰρ δοξάζομεν τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἡμῶν. Κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπάκουσον ἡμῶν· καὶ μνήσθητι, Κύριε, τῶν συμπαρόντων καὶ συνευχομένων ἡμῖν πάντων κατ' ὄνομα, καὶ σώσω αὐτοὺς τῇ δυνάμει σου. Εὐλόγησον τὸν λαόν σου, καὶ ἁγιάσον τὴν κληρονομίαν σου· εἰρήνην τῷ κόσμῳ σου δώρησαι, ταῖς Ἐκκλησίαις σου, τοῖς ἱερεῦσι, τοῖς βασιλεῦσιν ἡμῶν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ σου. Ὅτι ἡυλόγηται καὶ δεδόξασται τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Γ'.

Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμα ἡμῶν πρὸς σέ, ὁ Θεὸς, διότι φῶς τὰ προστάγματά σου. Δίδαξον ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ τὰς ἐντολάς σου, καὶ τὰ δικαίωμάτά σου. Φύτισον τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν διανοιῶν ἡμῶν, μήποτε ὑπνώσωμεν ἐν ἁμαρτίαις εἰς θάνατον. Ἀπέλασον πάντα ζόφον ἀπὸ τῶν καρδιῶν ἡμῶν. Χάρισται ἡμῖν τὸν τῆς δικαιοσύνης ἥλιον, καὶ ἀνεπηρέαστον τὴν ζωὴν ἡμῶν διαφύλαξον ἐν τῇ σφραγίδι τοῦ ἁγίου σου Πνεύματος. Κατεύθυνον τὰ διαθήματα ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης. Δὸς ἡμῖν ἰδεῖν τὸν ὄρθρον καὶ τὴν ἡμέραν ἐν ἀγαλλιάσει, ἵνα σοὶ τὰς ἑωθινὰς ἀναπέμψωμεν εὐχάς. Ὅτι σὺν τῷ κράτος, καὶ σοῦ ἐστὶν ἡ βασιλεία, καὶ δύναμις καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Δ'

Δέσποτα ὁ Θεὸς, ὁ ἅγιος καὶ ἀκατάληπτος, ὁ ἐπιπὼν ἐκ σκοτῶν φῶς λάμψαι, ὁ ἀναπαύσας ἡμᾶς ἐν τῷ τῆς νυκτὸς ὕπνῳ, καὶ διαναστήσας πρὸς δοξολογίαν καὶ ἰκεσίαν τῆς σῆς ἀγαθότητος, δυσωπούμενος ὑπὸ τῆς ἰδίας σου εὐσπλαγγχίας, πρόσδεξαι ἡμᾶς καὶ νῦν προσκυνούντάς σε, καὶ κατὰ δύναμιν εὐχαριστοούντάς σοι· δώρησαι ἡμῖν πάντα τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα. Ἀνάδειξον ἡμᾶς υἱοὺς φωτὸς καὶ ἡμέρας, καὶ κληρονόμους τῶν αἰωνίων σου ἀγαθῶν. Μνήσθητι, Κύριε, ἐν τῷ πλήθει τῶν οἰκτιρῶν σου, καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ σου, τῶν συμπαρόντων καὶ συνευχομένων ἡμῖν, καὶ πάντων τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν ἐν γῆ, τῶν ἐν θαλάσῃ, τῶν ἐν παντὶ τόπῳ τῆς ἔσποτειας σου, δεομένων τῆς φιλανθρωπίας καὶ βοηθείας· καὶ πᾶσι χορήγησον τὸ μέγα σου ἔλεος, ἵνα σεσωσμένοι ψυχῇ τε καὶ σώματι πάντοτε διαμένοντες, μετὰ παύσης δόξάζωμεν τὸ θαυμαστὸν καὶ εὐλογημένον ὄνομά σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου

Πνεύματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

EYXH E'.

Ἀγαθῶν θησαυρὲ, πηγὴ ἀένναος, Πάτερ ἅγιε, θαυμαστοποιῆ, παντοδύναμι καὶ παντοκράτορ, πάντες σε προσκυνούμεν· καὶ σοῦ δεόμεθα, τὰ σὰ ἐλέη καὶ τοὺς σοὺς οἰκτιρμούς· ἐπικαλούμενοι εἰς βοήθειαν καὶ ἀντίληψιν τῆς ἡμετέρας ταπεινώσεως. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν σῶν ἱκετῶν. Πρόσδεξαι πάντων ἡμῶν τὰς ἑσθινὰς δεήσεις ὡς θυμίαμα ἐνώπιόν σου, καὶ μηδένα ἡμῶν ἀδόκιμον ποιήσης, ἀλλὰ πάντας ἡμᾶς περιποίησαι διὰ τῶν οἰκτιρμῶν σου. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν ἀγρυπνούντων καὶ ψαλλόντων εἰς δόξαν σὴν, καὶ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Γενοῦ αὐτῶν βοηθὸς καὶ ἀντιλήπτωρ. Πρόσδεξαι αὐτῶν τὰς ἱκεσίας εἰς τὸ ὑπερουράνιον καὶ νοερόν σου θυσιαστήριον. Ὅτι· σὺ εἶ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

EYXH Γ'.

Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε, ὁ Θεὸς τῶν σωτηρίων ἡμῶν, ὅτι πάντα ποιεῖς εἰς εὐεργεσίαν τῆς ζωῆς ἡμῶν, ἵνα διαπαντὸς πρὸς σὲ ἀποβλέπωμεν τὸν σωτήρα καὶ εὐεργέτην τῶν ἡμετέρων ψυχῶν· διανέπτουσας ἡμᾶς ἐν τῷ παρελθόντι τῆς νυκτὸς μέτρῳ, καὶ ἐξήγειρα; ἡμᾶς ἐκ τῶν κοιτῶν ἡμῶν, καὶ ἔστησας εἰς προσκύνησιν τοῦ τιμίου ὀνόματός σου. Διὰ δεόμεθά σου, Κύριε, ὅς ἡμῖν χάριν καὶ δύναμιν, ἵνα καταξιωθῶμεν ψάλλειν σοι συνετῶς, καὶ προσεύεσθαι ἀδιελάπτως, ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργαζόμενοι διὰ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Χριστοῦ σου. Μνήσθητι, Κύριε, καὶ ἐν νυκτὶ πρὸς σὲ βῶντων. Ἐπάκουσον αὐτῶν, καὶ ἐλέησον, καὶ συντριψὸν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτῶν τοὺς ἀοράτους καὶ πολεμίους ἐχθρούς. Σὺ γὰρ εἶ ὁ βασιλεὺς τῆς εἰρήνης, καὶ σωτὴρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν· καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

EYXH Z'.

Ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ ἐξαναστήσας ἡμᾶς ἐκ τῶν κοιτῶν ἡμῶν, καὶ ἐπισυναγαγὼν ἐπὶ τὴν ὥρην τῆς προσευχῆς· ὅς ἡμῖν χάριν ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος ἡμῶν, καὶ πρόσδεξαι ἡμῶν τὰς κατὰ δύναμιν εὐχαριστίας, καὶ δίδαξον ἡμᾶς τὰ δικαίωμάτά σου· ὅτι προσεύεσθαι καθ' ὃ δεῖ οὐκ ὄδαμεν, ἐὰν μὴ σὺ, Κύριε, τῷ Πνεύματί σου τῷ ἁγίῳ δὴγήσης ἡμᾶς. Διὰ δεόμεθά σου, εἴ τι ἡμάρτομεν μέχρι τῆς παρουσίας ὥρας ἐν λόγῳ, ἢ ἔργῳ, ἢ κατὰ διάνοιαν, ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως, ἄνευ, ἄφευ, συγχώρησον· ἐὰν γὰρ ἀνομιὰς παρμηγήσης, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; Ὅτι παρὰ σοὶ ἡ ἀπολύτρωσις, σὺ εἶ ὁ μόνος ἅγιος βοηθός, κραταῖος ὑπερασπιστὴς τῆς ζωῆς ἡμῶν, καὶ ἐν σοὶ ἡ ὑμνησις ἡμῶν διαπαντὸς. Ἐκ τὸ κράτος τῆς βασιλείας σου εὐλογη-

ORATIO V.

148. Bonorum thesaurē, fons perennis, Pater sancte, mirandorum artifex, qui omnia potes, omnibus imperas, te omnes adoramus, et deprecamur te, misericordiam tuam et miserationes tuas exposcentes, in subsidium ac defensionem humilitatis nostræ. Supplicum tuorum memento, Domine; matutinas nostrum omnium preces suscipe, sicut incensum in conspectu tuo; neque quemquam e nobis reproba, sed per misericordiam tuam nos omnes conserva. Memento, Domine, vigilantium et psallentium ad gloriam tuam, et unigeniti Filii tui ac Dei nostri, et sancti Spiritus. Eorum adjutor esto atque propugnator: eorum preces in cœleste tuum et intellectuale altare recipe. Quia tu es Deus noster, et tibi gloriam referimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO VI.

149. Agimus tibi gratias, salutarium nostrorum Deus, quia, ut te nostrarum animarum servatorem beneficium identidem respiciamus, condis omnia ad vitæ nostræ beneficium. Et quia nos, præterita noctis parte refocillatos, excitatosque iterum et cubilibus, ad honorandi nominis tui adorationem erexit; propterea quæsumus te, Domine, largire nobis gratiam ac robur; ut Christi tui ope, cum metu et tremore nostram salutem operantes; tibi scite psallere et indesinenter supplicare valeamus. Memento etiam, Domine, eorum qui te de nocte invocant: exaudi eos et miserere, sub eorumque pedibus hostes invisibiles atque infestos contere. Tu enim es rex pacis, et servator nostrarum animarum; tibi que gloriam rependimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO VII.

150. Deus et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui nos e nostris thalamis suscitatos ad horam orationis congregasti, da nobis gratiam in patefactione oris, et suscipe quas tibi pro viribus grates referimus, et nos edoce justificationes tuas; quia nisi tu, Domine, nos tuo Spiritu sancto direxeris, non possumus orare prout oportet. Ideo rogamus te, ut si quid peccavimus usque ad præsentem horam, verbo, vel opere, vel cogitatione, sponte vel coacte, remittas, condones, indulgeas, quia si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit? Quoniam apud te redemptio est (a); tu solus es auxiliator sanctus, vitæ nostræ defensor præpotens; et ad te tota nostra laudatio refertur. Benedicta sit et glorificata regni tui potestas, Patris, et Filii, et

(a) Psal. cxxix, 3, 7.

Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO VIII.

151. Domine Deus noster, qui nos, torpore somni dissipato, vocatione sancta convocasti, ut et manus extolleremus noctu, et tibi confiteremur super judicia justitiæ tuæ; suscipe orationes nostras, postulationes, confessiones, nocturnos cultus; et tribue nobis, o Deus, inconfusam fidem, spem firmam, charitatem sine fictione. Benedic nostros introitus et exitus, actiones, opera, sermones atque cogitationes; et nos ineffabilem bonitatem tuam laudantes, celebrantes, benedictentes, ad principium diei pervenire concede. Quia benedictum est sacrosanctum nomen tuum, et glorificatum regnum Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO IX.

152. In cordibus nostris, Domine, incorruptum divinæ tuæ cognitionis lumen benignus accende; et aperi mentis nostræ oculos ad considerationem prædicationis evangelicæ. Timorem beatorum tuorum mandatorum nobis immitte, ut, omnibus carnalibus concupiscentiis conculcatis, spiritalem conversationem sectemur, sapiendo et faciendo omnia quæ tuæ placita sunt voluntati. Quia tu es sanctificatio et illuminatio nostra; et tibi gloriam rependimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO X.

153. Domine Deus noster, qui per poenitentiam hominibus remissionem tribuisti, et nobis locum agnitionis peccatorum atque confessionis in propheta Davidis poenitentia ad veniam commonstrasti; ipse, Domine, nobis in multa ac gravia delicta miserere, secundum magnam misericordiam tuam; et secundum multitudinem miserationum tuarum, dele iniquitates nostras, quia tibi peccavimus, Domine, qui incerta et occulta cordis hominum pernovisti, et qui solus habes potestatem remittendi peccata. Cor mundum crea in nobis, et spiritu principali confirma nos, et manifesta nobis lætitiā salutaris tui: ne projicias nos a facie tua (a); sed placeat tibi, bono et benigno, ut usque ad nostrum extremum halitum offeramus tibi sacrificium justitiæ, et oblationem super sancta tua altaria; misericordia, miserationibus, et benignitate unigeniti tui Filii, quocum benedictus es, cum sanctissimo et bono et vivifico tuo Spiritu nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ORATIO XI.

154. Deus, Deus noster, qui intellectus et rationis participes Virtutes tua voluntate condidisti, quæsumus te atque obtestamur, suscipe nostram (a) Psal. L, 12, 13.

A μένον και δεδοξασμένον, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν και ἀεὶ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Η'.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν τοῦ ὕπνου βαθυμίαν ἀποσκεδάσας ἀπ' ἡμῶν, και συγκαλέσας ἡμᾶς κλήσει ἄγιᾳ, και ἐν νυκτὶ ἐπάραι τὰς χεῖρας ἡμῶν, και ἐξομολογεῖσθαί σοι ἐπὶ τὰ κρίματα τῆς δικαιοσύνης σου· πρόσδεξαι τὰς δεήσεις ἡμῶν, τὰς ἐντεύξεις, τὰς ἐξομολογήσεις, τὰς νυκτερινὰς λατρείας· και χάρισαι ἡμῖν, ὁ Θεὸς, πίστιν ἀκαταίτητον, ἐλπίδα βεβαίαν, ἀγάπην ἀνυπόκριτον. Εὐλόγησον ἡμῶν εἰσόδους και ἐξόδους, πράξεις, ἔργα, λόγους, ἐνθυμήσεις· και δὸς ἡμῖν καταντῆσαι εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας αἰνούτατος, ὑμνούμετος, εὐλογούμετος τῆς σῆς ἀφράστου χρηστότητος τὴν ἀγαθότητα. Ὅτι ἡλόγηται τὸ πάναγιόν σου ὄνομα, και δεδοξασται σου ἡ βασιλεία, τοῦ Πατρὸς, και τοῦ Υἱοῦ, και τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν και ἀεὶ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Θ'.

Λάμψον, Δέσποτα φιλόανθρωπε, ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τὸ τῆς σῆς θεογνωσίας φῶς ἀκήρατον, και τοὺς τῆς διανοίας ἡμῶν ὀφθαλμοὺς διανοίξον εἰς τὴν τῶν εὐαγγελικῶν σου κηρυγμάτων κατανόησιν· ἔνθεος ἡμῖν και τῶν μακαρίων σου ἐντολῶν φόβον, ἵνα, πάσας τὰς σαρκικὰς ἐπιθυμίας καταπατήσαντες, πνευματικὴν πολιτείαν μετέλωμεν, πάντα τὰ πρὸς εὐαρέστησιν τὴν σὴν και φρονούντες και πράττοντες. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἁγιασμὸς και ὁ φωτισμὸς ἡμῶν, και σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, και τῷ Υἱῷ, και τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν και ἀεὶ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ Ι'.

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν διὰ μετανοίας ἄρεσιν τοῖς ἀνθρώποις δωρησάμενος, και τότεν ἡμῖν ἐπιγνώσεως ἁμαρτηγέσεως τὴν τοῦ προφήτου Δαβὶδ μετάνοιαν πρὸς συγχώρησιν ὑποδείξας· αὐτὸς, Δέσποτα, πολλοὺς ἡμᾶς και μεγάλους περιπεπτωκότας πλημμελήμασιν ἐλέησον, κατὰ τὸ μέγα σου ἔλεος και κατὰ τὸ πλῆθος τῶν οἰκτιρῶν σου. Ἐξάλειψον τὰ ἀνομήματα ἡμῶν, ὅτι σοὶ ἡμάρτομεν, Κύριε, τῷ και τὰ ἄδηλα και κρύφια τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων γινώσκοντι, και μόνῃ ἔχοντι ἐξουσίαν ἀφιέναι ἁμαρτίας. Καρδίαν δὲ καθαρὰν κτίσας ἐν ἡμῖν, και πνεύματι ἡγεμονικῷ στηρίξας ἡμᾶς, και τὴν ἀγαλλίαν τοῦ σωτηρίου σου γνωρίσας ἡμῖν, μὴ ἀπορρίψῃς ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ προσώπου σου· ἀλλ' εὐδόκησον, ὡς ἀγαθὸς και φιλόανθρωπος, μέχρι τῆς ἐσχάτης ἡμῶν ἀναποθῆς, προσφέρειν σοὶ θυσίαν δικαιοσύνης, και ἀναφορὰν ἐν ταῖς ἁγίαις σου θυσιαστηρίοις, ἐλέει, οἰκτιρμοῖς και φιλοφροσύνῃ τοῦ μονογενοῦς σου Υἱοῦ, μεθ' οὗ εὐλογητὸς εἶ, σὺν τῷ παναγίῳ και ἀγαθῷ και ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν και ἀεὶ, και εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗ ΙΑ'.

Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὰς νοεράς και λογικὰς ὑποστησάμενος Δυνάμεις τῷ σῷ θελήματι· σοῦ δεόμεθα, και σὲ ἱκετεύομεν, πρόσδεξαι ἡμῶν και τῶν

κτισμάτων σου πάντων την κατὰ δύναμιν δοξολογίαν; **A** καὶ ταῖς πλουσίας τῆς σῆς ἀγαθότητος ἀντάμειψαι δωρεαῖς· ὅτι σοὶ κάμπτει πᾶν γόνυ, ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγελῶν, καὶ καταχθονίων· καὶ πᾶσα πνοὴ καὶ κτίσις ὑμνεῖ τὴν ἀκατάληπτόν σου δόξαν· μόνος γὰρ εἶ Θεὸς ἀληθινὸς καὶ πολυέλεος. Ὅτι σὲ αἰνοῦσι· πᾶσαι αἱ Δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, καὶ σοὶ δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΥΧΗΙΒ'.

Αἰνοῦμεν, ὑμνοῦμεν, εὐλογοῦμεν καὶ εὐχαριστοῦ-
μέν σοι, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, ὅτι παρήγαγες
τὴν σκιάν τῆς νυκτός, καὶ ἔδειξας ἡμῖν πάλιν τὸ φῶς
τῆς ἡμέρας. Ἀλλ' ἵκετεύομεν τὴν σὴν ἀγαθότητα,
ἰλάσθητι ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, καὶ πρόσδεξαι τὴν
δέησιν ἡμῶν ἐν τῇ μεγάλῃ σου εὐσπλαγγίᾳ· ὅτι πρὸς **B**
σὲ καταφεύγομεν, τὸν ἐλεήμονα καὶ παντοδύναμον
Θεόν. Λάμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τὸν ἀληθινὸν
ἥλιον τῆς δικαιοσύνης σου, φώτισον τὸν νοῦν ἡμῶν,
καὶ τὰς αἰσθήσεις ὅλας διατήρησον, ἵνα, ὡς ἐν ἡμέρᾳ
εὐσχημόνως περιπατοῦντες τὴν ὁδὸν τῶν ἐντολῶν σου,
καταντήσωμεν εἰς τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ὅτι παρὰ
σοὶ ἐστὶν ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς· καὶ ἐν ἀπολαύσει γενέσθαι
καταξιωθῶμεν τοῦ ἀπροσέτου φωτός, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς
ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ,
καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ
ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Εἶτα λέγει τὴν μεγάλην συναπτὴν. Μετὰ δὲ τὴν
ἐκφώνησιν, ψάλλεται· Ὁ Θεὸς Κύριος.

Comm. Magna illa collecta et exclamatio eadem est, quam dedimus supra num. 72. in majoribus Vesperis, adeoque supervacaneum esset eam hic totam repetere. Ad τὸ, Ὁ Θεὸς Κύριος, quod attinet, forte illi subnectendum est ex Horologio : καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου : « Et apparuit nobis, benedictus qui venit in nomine Domini. » Tyoicum autem S. Sabæ dicit illud cani, non a sacerdote, sed a designato monacho : verba hæc sunt :

Εἶθ' οὕτως ὁ ταχθεὶς μοναχὸς ἀφ' ἑσπέρας εἰς
τὸ προκείμενον τῆς ἡμέρας, ποιήσας τὴν συνήθη
μετάνοιαν τῷ ἡγουμένῳ, ψάλλει τὸ, Θεὸς Κύ-
ριος.

Comm. Post στιχολογίαν sequuntur stichera sanctorum, quorum festa lux agitur. Est autem hic notandum, quod ea troparia quæ in Menæis vocantur κάθισματα, non eo sensu hic vocentur, quo illa accepimus supra num. 85, sed longe alio. Hoc nimirum, quod sint cantica, quæ sedendo persolvuntur, ut cantoribus aliquid levaniuis concedatur. Potest itaque κάθισμα Latine reddi sessio. Habe igitur hujus officii eathismata.

Μετὰ τὴν α' στιχολογίαν κάθισμα.

Ἦχος δ', πρὸς Ταχὺ προκατάλαβε.

Φωστῆρες ὑπέρλαμπροι τῆς Ἐκκλησίας Χριστοῦ,
τὸν κόσμον ἐφωτίσατε ταῖς διδασκαλίαις ὑμῶν· Πατέρες **D**
θεόσοφοι, πῆξαντες τὰς αἰρέσεις πάντων τῶν κακο-
δόξων, σβέσαντες τὰς φλογώδεις τῶν βλασφημῶν συγ-
χύσεις. Διὸ, ὡς ἱεράρχαι Χριστοῦ, πρεσβεύσατε σω-
θῆναι ἡμᾶς.

Δόξα. Τὸ αὐτό. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον ὁμοίον.

Παρθένε πανύμνητε, Μητὲρ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ,
θεόνυμφε καὶ ἀπειρόγαμε, πιστῶν ἡ ἀντίληψις, βῦ-
σαι παντὸς κινδύνου καὶ παντοίας ἀνάγκης, δέσποινα
Θεοτόκε, τοὺς ἐν πίστει πόθῳ τῇ σκέπῃ σου προσφεύ-
γοντας, μόνη θεόνυμφε.

Μετὰ τὴν β' στιχολογίαν κάθισμα.

omniumque tuarum creaturarum glorificationem,
uniuscujusque viribus congruentem, et affluentia
bonitatis tuæ dona repende; quia tibi omne genu
flectitur, cælestium, terrestrium et infernorum;
omnisque spiritus ac creatura celebrat incompre-
hensibilem gloriam tuam. Quia te laudant omnes
Virtutes colorum, et nos tibi gloriam reddimus,
Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper,
et in sæcula sæculorum. Amen

ORATIO XII.

155. Laudamus, celebramus, benedicimus et
gratias agimus tibi, Deus patrum nostrorum, quod
dissipaveris umbram noctis, et nobis diei lumen
iterum ostenderis. Verum bonitatem tuam obse-
ramus, propitius esto peccatis nostris, et pro ma-
gna misericordia tua nostras preces admitte : quia
ad te confugimus, misericordem et omnipotentem
Deum. In cordibus nostris solem justitiæ tuæ ac-
cende, mentem nostram illumina, omnesque sensus
conserva, ut tanquam in die per viam mandatorum
tuorum pulchre ambulantes, ad vitam perveniamus
æternam, quia fons vitæ apud te est; et lumine
inaccessio perfui mereamur, quia tu Deus noster
es, et tibi reddimus gloriam, Patri, et Filio, et san-
cto Spiritui, nunc et semper, et in sæcula sæculo-
rum. Amen.

156. « Deinde recitat magnam collectam. Et post
C exclamationem canit : Deus Dominus.

157. Absoluta exclamatione, statutus jam
inde a Vesperis monachus, ad diei propositum,
facta abbati reverentia, canit : Deus Domi-
nus.

Post primam stichologiam sessio.

Tonus 4, sicut Ταχὺ προκατάλαβε.

158. Ecclesiæ corusca luminaria, doctrinis vestris
collustrastis orbem; confixis omnibus prave sentien-
tium hæresibus, flammeas conturbationes impieta-
tis extinxistis, Patres divinatorum periti. Qua de cau-
sa, veluti Christi hierarchæ, nostram incolumitatem
exposcite.

Gloria. Idem 'sticheron' repetitur. Et nunc.

Mariale simile, sive eidem tono attemperan-
dum.

Virgo summe laudabilis, Mater Christi Dei,
divina sponsa et conjugalis ignara commercii, fide-
lium defensio, ab omni discrimine et omni genere
necessitatis expedi, domina Deipara, fideles qui ar-
denter in clientelam se tuam conferunt, tu quæ
sola Dei sponsa es.

Post 2 stichologiam sessio.

Tonus 4, sicut Κατεπλάγη Ἰωσήφ.

159. Vos, veluti sapientes apes, in prato Scripturarum circumvolitantes, lectissimum quemque bosculum diligentissime depasti, cunctis fidelibus mel vestrorum dogmatum simul ac lautissimum epulum arponitis. Et propterea quilibet perfusus dulcedine, exclamat cum gaudio: Vos vestris laudatoribus etiam post mortem adestis.

Gloria. Idem sticheron repetitur. Et nunc.

Mariale simile.

Maximis ego perturbationum jactatus occulte tempestatibus, te, o casta, ardentem invoco: ne sinas perire miserum me, tu quæ abyssum misericordiae genuisti. Præter te spem nullam aliam habeo. Igitur confisus in te, non præbebo inimicis materiam gaudii et risus: etenim potes, quodcumque vis, ut Mater illius qui est omnium Deus.

160. COMM. Antequam fiat tertia sessio, recitatur psalmus cxxxix: Αἰνεῖτε τὸ ὄνομα Κυρίου, « Laudate nomen Domini, » et in fine cujuslibet versiculi annectitur, « Alleluia. » Hic psalmus a Græcis dicitur πολυέλεος, quia diu canitur, et acciuitur psalmus alius, cxxxv videlicet, « Ἐξομολογεῖτε τῷ Κυρίῳ τὸν Κύριόν. » δτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ. « Confitemini Domino Domino, quoniam in sæculum misericordia eius. » Quemadmodum igitur hymnus ille, in quo vox ἅγιος ter repetitur, dicitur τρισάγιος; ita etiam psalmus cxxxix, solitus copulari cum psalmo cxxxv, in quo sæpe, imo in singulis versiculis repetitur vox ἔλεος, sibi πολυέλεου nomen merito ascivit. Haud equidem scio, quid passus sit Allatius, dum agens de origine ac radice hujus nominis, locutus est sub disjunctione: Πολυέλεος (inquit Dissert. 4 de libris Eccles. Græc. pag. 13 et 14), nomen habet ab eo quod eodem tempore psalmus alius (jam dictus) acciuitur; vel quod tunc cereis et luminibus lampadis, in medio Ecclesiæ ante Sancta sanctorum arpeusæ, quæ vocatur πολυέλεος, psalmus ille recitatur. Hic, bonus dormitat Homerus. Etenim, quanquam Allatio gratis concederet πολυκάνδηλον, id est, coronam illam quæ ex templi fornice pendet, compluribus lychnis instructa, appellari apud Græcos etiam πολυέλεον; tamen psalmus ille nomen Polyelei inde trahere non potest; quia ἔλεον, « oleum, » scribitur per αι, quomodo Polyeleos non scribit ipse Allatius. Quapropter non relinquitur locus dubitationi, quin polyeleos proveniat ab ἔλεος « misericordia, » adeoque a jam dicto psalmo, in quo ἔλεος, « misericordia, » tam frequenter iteratur. Quando autem non est tanta solemnitas, tunc loco psalmi πολυέλεου, dicitur psalmus ἄμωμος, de quo vide num. 60, et, ἐν ψ (ut dicit Typicum), θυμᾶ ὁ ἱερεὺς, καὶ καθ' ἐν δόξᾳ ποιεῖ συναπτὴν μικράν. « Et in quo sacerdos thus adolet, et ad unumquodque Gloria facit collectam minorem, » num. 88 propositam. Hoc ipsum et in psalmo qui Πολυέλεος dicitur, fieri existimo, cum hic in majori solemnitate recitetur.

Post psalmum polyeleon sessio.

Tonus 4, sicut Ἐπεφάνης σήμερον.

161. Sapientes doctores orbis, qui in terra Deum glorificaverunt opere et oratione, hodie extollantur, ut nostræ salutis conciliatores.

Gloria Sticheron simile.

Hodie celebrat Ecclesia augustam memoriam trium doctorum: etenim illi Ecclesiam divinis institutis stabilivere.

Et nunc. Mariale simile.

Tutela inexspugnabilis miserorum, et velox defensio in te sperantium, erue me a periculis: tu enim omnium auxilium es.

Psalmi graduales.

Antiphonum primum quarti toni.

162. COMM. Quid sit Antiphonum in Ecclesia Græcorum, sat fuse, opinor, num. 87 declaravimus. Hic accipe ibidem promissum exemplum. Prius tamen ex Typico annotabo, a candelapte pulsari semanterium ferreum, tempore quo illi psalmi graduales concinuntur. Verba Typici hæc sunt: Οἱ ἀναθαβμοί, ἐν οἷς ἀπέρχεται ὁ κανδηλάπτης, καὶ σημαίνει τὸ σιδηροῦν. Absolutis autem hisce psalmis, succedit Antiphonum primum, propositum diei sive versiculus, troparium Πᾶσα πνοή dictum.

ANTIPIHONUM I.

Bonum est confiteri Domino, et psallere nomini tuo, Altissime (a). Precibus Deiparæ, Servator, serva nos.

Ad annuntianum mane misericordiam tuam, et (a) Psal. xci, 2.

A Ἦχος δ'. Κατεπλάγη Ἰωσήφ.

Ἐν λειμῶνι τῶν Γραφῶν, καθάπερ μέλισσαι σοφοί, προσπιπτάμενοι ὑμεῖς, καὶ τὸ μέλι πᾶσι τοῖς πιστοῖς τῶν διδασκάλων ὑμῶν προτίθεσθε ὁμοῦ εἰς πανδαίσιαν αὐτῶν· καὶ διὰ τοῦτο ἅπας γλυκαινόμενος μετ' εὐφροσύνης κραυγάζει· Πάρεστε πάλιν καὶ μετὰ πότμον τοῖς ὑμᾶς εὐφημοῦσι, μακάριοι.

Δόξα. Τὸ αὐτό. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον ὁμοιον.

Τρικυμῖαις τῶν παθῶν ἀσυνεδήτους ἐγὼ χειμαζόμενος, ἀγνή, ἐπικαλοῦμαι σε θερμῶς· μὴ με παροῖδης τὸν δειλαιὸν ἀπολέσθαι, ἄβυσσον ἐλέους ἢ τέξασα. Πλήν σοῦ γὰρ ἄλλην ἐλπίδα οὐ κέκτημαι. Μὴ οὖν ἐχθροῖς ἐπίχαρμα καὶ γέλως ὁ πεποιδῶς σοι ὀφθήσομαι· καὶ γὰρ ἰσχύεις ὅσα καὶ βούλει, ὡς Μήτηρ ὅσα τοῦ πάντων Θεοῦ.

B

C Μετὰ τὸν πολυέλεον κάθισμα.

Ἦχος δ', Ἐπεφάνης σήμερον.

Οἱ σοφοὶ διδάσκαλοι τῆς οἰκουμένης, οἱ Θεὸν δοξάσαντες ἔργοις καὶ λόγοις ἐπὶ γῆς, μεγαλυνέσθωσαν σήμερον, ὡς σωτηρίας ἡμῖν ὄντες πρόξενοι.

Δόξα. Ὅμοιον.

Ἐορτάζει σήμερον ἡ Ἐκκλησία τὴν σεπτὴν πανήγυριν τῶν διδασκάλων τῶν τριῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἐστερέωσαν τὴν Ἐκκλησίαν τοῖς θεοῖς δόγμασι.

Καὶ νῦν. Θεοτόκιον ὁμοιον.

Προστασία ἄμαχε τῶν θλιβομένων, καὶ θερμὴ ἀντίληψις τῶν πεποιθότων ἐπὶ σέ, ἀπὸ κινδύνων με λύτρωσαι· σὺ γὰρ ὑπέρχεις ἢ πάντων βοήθεια.

Οἱ ἀναθαβμοί.

D Τὸ α' ἀντίφωνον τοῦ τετάρτου ἤχου.

ANTIPIHONON A'.

Ἀγαθὸν τὸ ἐξομολογεῖσθαι τῷ Κυρίῳ, καὶ ψάλλειν τῷ ὀνόματι σου, Ὑψιστε.. Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου, Σώτερ, σῶσον ἡμᾶς.

Τοῦ ἀναγγέλλειν τὸ πρῶτὸ τὸ ἐλεός σου, καὶ

τὴν ἀλθειάν σου κατα νύκτα. Ταῖς πρεσβείαις τῆς A *veritatem tuam per noctem (a)*. Precibus Deiparæ, Θεοτόκου.

Ἵτι εὐθύς Κύριος ὁ Θεός ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ. Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου.

Δόξα καὶ νῦν. Ταῖς πρεσβείαις τῆς Θεοτόκου.

163. COMM. Hoc, ταῖς πρεσβείαις, etc., ultima vice dicitur a duobus choris simul et maiore contentione vocis, ut habet Pentecostarium.

ΠΡΟΚΕΙΜΕΝΟΝ.

Οἱ ἱερεῖς σου, Κύριε, ἐνδύονται δικαιοσύνην.

Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν.

Ὁ διάκονος τοῦ Κυρίου δεηθώμεν.

Ὁ ἱερεὺς ἐκφώνων· Ὅτι ἄγιος ὁ Θεός ἡμῶν, καὶ ἀγίοις ἐπαναπαύει καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον· αἰνεῖτε ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν ὑψίστοις. Σοὶ πρέπει ὕμνος τῷ Θεῷ.

Καὶ ποιεῖ ὁ ἱερεὺς μικρὰν συναπτὴν.

COMM. Qualem scilicet habes in majoribus Vesperis num. 88. Post hanc autem exclamans, diaconus quidem secundum S. Germanum; secundum Typicum vero ipse sacerdos, ait :

Ἵπὲρ τοῦ καταξιοθῆναι ἡμᾶς ἀκούειν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου, τοῦ Κυρίου δεηθώμεν.

COMM. Hic legitur evangelium occurrens. Sed prius, saltem secundum Philotheum, dicitur a diacono Σοφία, ὀρθοὶ ἀκούσωμεν τοῦ ἁγίου Εὐαγγελίου. Sapientia, recti audiamus sanctum Evangelium. Sacerdos autem dicto Εἰρήνη πάσι, Pax omnibus, subinfert : Τοῦ κατὰ τόνδε ἁγίου Εὐαγγελίου τὸ ἀνάγνωσμα. Evangelii secundum N. lectio. Respondet populus : Δόξα σοι, Κύριε, δόξα σοι. Gloria tibi, Domine, gloria tibi. Diaconus, Προσέχωμεν, Attendamus. Quibus autem diebus unumquodque Evangelium legatur, docet Typicum cap. 8, et Evangelistarium, sive liber, in quo ad hunc usum exarata sunt Evangelia. Post lectionem Evangelii.

Δόξα.

Ἦχος β'.

Ταῖς τῶν διδασκάλων πρεσβείαις ἐλεῆμον, ἐξάλειψον τὰ πλῆθη τῶν ἡμῶν ἐγκλημάτων. Καὶ νῦν.

Ταῖς τῆς Θεοτόκου πρεσβείαις ἐλέησόν με, ὁ Θεός.

Καὶ τὸ στιχηρὸν τῶν ἁγίων. Ἦχος πλ. β'.

Ἐξεχύθη ἡ χάρις ἐν χελισιν ὑμῶν, ὅσοι Πατέρες· καὶ γεγόνατε ποιμένες τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, διδάσκοντες τὰ λογικὰ πρόβατα πιστεύειν εἰς Τριάδα ὁμοούσιον ἐν μιᾷ θεότητι.

Πᾶσα πνοή. Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν. Εἶπεν ὁ Κύριος· Ὁ ἀκούων ὑμῶν ἐμοῦ ἀκούει.

165. COMM. Hinc videtur posse colligi : diebus festis duplex in Matutino legi apud Græcos Evangelium, alterum occurrens, quod ἑωθινὸν appellatur, alterum quod ὀσιακόν. Sed quæres, diaconusne legat Evangelium, an sacerdos ipse? Typicum, dum dicit, λέγομεν τὸ ἑωθινὸν Εὐαγγέλιον, dicimus matutinum Evangelium, loquitur obscurus, quam ut hanc quæstionem inde possimus dirimere. Patriarcha Philotheus quoque et S. Germanus, in contrarias partes distrahuntur. Hic enim a diacono evangelium recitari affirmat, ille a sacerdote. Locum Philothei commentans Goarus sic fatur : « In missa diaconus, in matutinis evangelium sacerdos recitat, ut quos in missa sacramentis est cibaturus, prius verbo Dei pascat. Utrobique vero curam omnium cœlesti cibo pascendorum in se suscipere profitetur, ad Christi exemplum, qui prius verbo, quam corporis sacramento, Ecclesiam pavit. Nec usus iste ab Ecclesia Latina omnino alienus est : adhuc enim mos iste viget inter D. Benedicti filios et sequaces, ut finitis matutinis lectionibus, abbas vel superior, evangelium integrum pronuntiet. » Nunc redeamus ad Typicum, tamen ante observa apud Græcos, in liturgia sive missa non legi idem evangelium quod in horis canonicis : nam hoc die in missa legitur evangelium secundum Matthæum, quod incipit, *Vos estis lux mundi (i)*.

(a) Psal. xci, 3.

(b) Ibid. 15.

(c) Psal. cxxxii, 9.

(d) Psal. xlviii, 4.

(e) Psal. ci, 6.

(f) Psal. cxlviii, 1.

(g) Psal. xliii, 3.

(h) Luc x, 16.

(i) Matth. v, 14.

PROPOSITUM.

Sacerdotes tui, Domine, induent justitiam (c).

Os meum loquetur sapientiam (d).

Diaconus : Dominum oremus.

Sacerdos elata voce : Quia sanctus Deus noster est, et sanctis delectatur : et tibi gloriam reddimus, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, et nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Omnis spiritus laudet Dominum (e) ; laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis (f). Te Deum decet hymnus. »

B Et sacerdos facit parvam collectam.

164. Ut simus digni qui sanctum Evangelium audiamus, Dominum oremus.

Gloria.

Tonus 2.

Doctorum precibus misericors, dele multitudinem delictorum nostrorum. Et nunc.

Deiparæ precibus, miserere mei, Deus.

Versus sanctorum. Tonus obliquus 2.

Diffusa est gratia in labiis vestris (g), Patres sancti ; et facti estis pastores Ecclesiæ Christi, docentes rationales oves credere Trinitatem consubstantialem in una deitate.

Omnis spiritus, ut antea. Evangelium secundum Lucam : Qui vos audit, me audit (h).

166. Post osculum evangelii dicit sacerdos : **A** Μετὰ τὴν ἀσπασμὸν τοῦ εὐαγγελίου, λέγει ὁ ἱερεὺς·
Salva, Deus, populum tuum et benedic hereditati
tuæ. Domine, miserere, duodecies. Et exclama-
tio : Misericordia et miserationibus et benignitate
unigeniti tui Filii, quocum benedictus es, cum san-
ctissimo et bono vivifico tuo Spiritu, nunc et
semper, et in sæcula sæculorum. Amen. Et in-
choamus canones.

167. **COMM.** Verum antequam trium doctorum canones, a Joanne Euchaita concinnatos, subjiciamus
sub aspectum, observandum est, S. Germanum non significare dicendum duodecies, Domine, mi-
serere; sed verbis Εὐλόγησον τὴν κληρονομίαν σου, confestum subnectit sequentia dicenda a dia-
cono.

B Respice orbem tuum in misericordia et mise-
rationibus. Exalta cornu Christianorum ortho-
doxorum, et demitte super nos tuas affluentes mise-
ricordias. Precibus illibatæ Dominæ nostræ, Geni-
tricis Dei semperque virginis Mariæ; virtute vene-
randæ et vivificæ crucis, patrociniis cœlestium in-
corporearumque Potestatum; venerandi, gloriosi-
que prophetæ, præcursoris et Baptistæ Joannis;
sanctorum gloriosorum et celeberrimorum aposto-
lorum; sanctorum, gloriosorum et victoriis inclyto-
rum martyrum, et reliqua sicut litanix inscribun-
tur.

168. **COMM.** Hæc omnia ait S. Germanus di-
clamando ut supra. Non fuerit, porro injucundum
bus osculum sancto evangelio imprimitur. Sic ergo
mysterii :

Sacerdos, demissa casula, sanctum evangelium **C**
ante pectus deferens, egreditur, et in medio templo
stat. Lector autem, vel qui a cæremoniis est, stat
ipsi a dextris, tenens candelabrum cum cereo ac-
censo; et osculum sancto evangelio de more figitur
a fratribus.

169. **COMM.** Illis autem osculantibus, canitur Troparium quod incipit, Ἀνάστασιν Χριστοῦ θεασάμενοι,
ei ἔστι Κυριακὴ δηλονότι, καὶ ὁ πεντηκостὸς μετὰ μέλους, id est, Resurrectionem Christi contem-
plati, videlicet, si dies Dominica fuerit; quando etiam canunt psalmum quinquagesimum :
nam, ut idem Philotheus dicit postea, exosculatio evangelii festis aliis prætermittitur, nisi forte
in Dominicam inciderint. Verba ejus Græca hæc sunt : Ἐν ἄλλῃ δὲ ἑορτῇ οὐ γίνεται ὁ ἀσπασμὸς,
εἰ μὴ μόνον ἐν Κυριακῇ. Igitur, nisi hoc trium doctorum festum incidat in Dominicam, statim post, Σῶ-
σον, ὁ Θεός. Dicuntur canones cum hirmis, canones autem in hoc officio tres sunt, unus de Deipara, alii
duo de sanctis, omnes ejusdem Joannis metropolitæ Euchaitorum onus : sed mediis scilicet acrostichicus :
unde facile est singulorum partes a partibus aliorum discernere.

CANON DEIPARÆ.

Opus Joannis Euchaitæ.

ODE 1. Tonus 2. Hirmus.

170. Huc huc, populi, canamus carmen Christo
Deo, dividenti mare, et ducenti populum quem li-
beravit a servitute Ægyptiorum, quoniam glorifi-
catus est.

A gravibus tam corporis quam animæ periculis
et mortis et lapsibus, o incontaminata, eripe me,
qui pie conditeor esse te proprie puram Dei Geni-
tricem.

Integram gratiarum abyssum in te reconditam
esse agnoscimus. Propterea, o Deipara, qui ad te
prompto et erecto animo confugimus, divino tuo
patrocinio servamur.

Pro nobis celebrantibus te, castissima, ora
Incarnatum ex impolluto tuo et pretioso sanguine,
ut simus a delictis et amaris ægrotationibus immu-
nes.

D O KANON THS ΘΕΟΤΟΚΟΥ,

Ποίημα Ἰωάννου Εὐχαίτων.

ΩΔΗ α'. Ἦχος β'. Ὁ εἰρμός.

Δεῦτε, λαοί, ἄσωμεν ἄσµα Χριστῷ τῷ Θεῷ, τῷ
διελόντι θάλασσαν, καὶ ὀδηγήσαντι τὸν λαόν, ὃν ἀν-
ῆκε δουλείας Αἰγυπτίων, ὅτι δεδιζασται.

Τὸν εὐσεβῶς σε Θεοτόκον κυρίως ἀγνήν ὁμολο-
γούντα, Ἄχραντε, ψυχῆς καὶ σώματος χαλεπῶν ἐκ
κινδύνων καὶ νόσων, καὶ πταισμάτων σύ με διά-
σωσον. »

Ἦλθῃ ἐν σοὶ τῶν χαρισμάτων δῦσον ἀποκειμέ-
νην ἔγνωμεν. Διὸ προσφεύγοντες, Θεοτόκε, προθύμως
τῇ σχέπῃ σου τῇ θεῖα διασωζόμεθα.

Ἦπὲρ ἡμῶν τῶν σε ὑμνούτων δυσώπησον τὴν
σαρκωθέντα, πάναγνε, ἐκ τῶν ἀχράντων σου καὶ τι-
μίων αἱμάτων, ρυθῆναι ἐκ πταισμάτων καὶ νοση-
μάτων πικρῶν.

ΕΤΕΡΟΣ ΚΑΝΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ,

Οὐ ἡ ἀκροστιχίς

Τρισήλιον φῶς, τρεῖς ἀνήψεν ἡλιον.

Ποίημα τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου.

ΩΔΗ Α'. Ἦχος καὶ εἰρμὸς ὁ αὐτός.

Ἔς ἀμοιβή, τίς ἀναπόδοσις πρέπουσα τοῖς ἡμετέροις, ἄνθρωποι, προσενηχθήσεται παρ' ἡμῶν εὐεργέταις, δι' ὧν πρὸς τὸ εὖ εἶναι χειραγωγούμενοι ;

Ἱστορικαὶ γλώσσαι, καὶ τέχναι, καὶ μέθοδοι, καὶ πᾶσα λόγων δύναμις νῦν εἰς ὑπόθεσιν συμπονεῖσθωσαν μίαν, καὶ τοὺς τετιμηκότας ἀντιτιμάσθωσαν.

Ἰδιον μὲν οὐδὲν ἠνέσχοντο κτήσασθαι ἐν γῆ οἱ οὐρανόφρονες, φύλακες δ' ὤφθησαν τοῦ κοινου καὶ προστάται· κοινῶν οὖν καὶ τῶν ὕμνων καταξιούσθωσαν, Θεοτόκιον.

Μετὴν κοινήν φιλοτιμίαν, Πανάμωμε, τῆς ἡμετέρας φύσεως πάντες δοξάζομεν, χεῖλος ἐν γεγονότες, καὶ συμφωνίαν μίαν ἀποτελέσαντες.

ΕΤΕΡΟΣ ΚΑΝΩΝ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ.

Ποίημα τοῦ αὐτοῦ.

ΩΔΗ Α'. Ἦχος πλ. δ'. Ἀρματηλάτην Φαραῶ.

Οὐκ ἀνθρωπίνης το παρον εγγείρημα σπουδῆς κατόρθωμα, ἀλλ' ἡ τοῦ σου θρόνου πάρεδρος, φιλάνθρωπε, σοφία συνεργεῖτω μοι, λόγου χάριν διδοῦσα, δι' ἧς δοξάσαι δυνήσομαι, οὐς αὐτὴ καλῶς προεδόξασεν.

Ὅσπερ κρατὴρ ὑπερερρύθη, Δέσποτα, ἡ ἀγαθότης σου καὶ ὁ πολὺς πλοῦτος τῆς φιλανθρωπίας σου ἐκχεῖται καὶ διώδευσεν, ὡς καὶ ἄλλους ἀγγέλους μετὰ σαρκὸς ὑποστήσασθαι, τοὺς νῦν προκειμένους εἰς ἔπαινον.

Ἐξ οὐρανοῦ τοῖς οὐρανίοις ἔπρεπε καὶ τὰ ἐγκώμια, ἀγγελικὸς ὕμνος τοῖς θεοῖς ἀρμόδιος. Θεοὶ γὰρ κατὰ μέθεξιν οἱ τὸν φύσει καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἔχοντες, ζῶντα ἐν αὐτοῖς καὶ φεγγόμενον. » Θεοτόκιον.

Μνήμην δικαίων ὁ θεόφρων σύλλογος μετ' ἐγκωμίων τελεῖ, οἷς ἡ Θεοῦ Μήτηρ, ὡς αὐτῶν κεφάλαιον, εἰκότως συνοξάζεται, τελευταίαν καὶ πρώτην καὶ μέσην τάξιν ἐπέχουσα, καὶ τῆς εὐφημίας μετέχουσα. Καταβασία.

Χέρσον, ἀβυσσοτόκον, πέδον ἥλιος ἐπεπόλευσέ ποτε· ὡσεὶ τείχος γὰρ ἐπάγη ἐκατέρωθεν ὕδωρ λαφπεζοποροῦντι καὶ θεαρέστως μέλποντι· « Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται. »

173. *Comm.* Post catasiam primam secunorum numerorum ordinem, sequi deberet ode 2 ; sed, quia hæc sumitur per ordinem feriarum ex canticis sacræ Scripturæ, ut dixi in dissertatione onomastica num. 17, ea præterita canonum auctores semper transeant ad oden 3, quæ prætermissa manifeste patet ex canonibus acrostichicis, qualis in hoc officio est secundus : qui canones continuantur eodem semper ordine, quo supra hoc modo.

ΩΔΗ Γ'.

Σπερέωσον παιδὲς ἐν σοί, Κύριε, ὁ ξύλω νεκρώσας

(a) Sap. ix, *

A

ALTER 'CANON SANCTORUM.

Cujus acrostichis est :

O Trinitas, lucere tres soles facis.

Opus ejusdem Joannis.

171. ODE 1. Tonus et hirmus idem.

ο mortales, quam remunerationem afferetis, quam studiorum officiorumque vicissitudinem dignam iis, qui sunt tam bene de vobis meriti, et per quos perducti estis ad pie sancteque vivendum ?

Ἱερσæ rhetorum linguæ, artesque methodicæ, et omnis dicendi vis atque copia nunc in argumentum incumbant unum : et a quibus honorata sunt, eos vicissim honorent.

Ἐvolventes animo bona cœlestia, nihil terrestræ sustinuerunt habere proprium ; sed fuerunt custodes assertoresque communitatis ; ideo et communi laude ornentur. Mariale.

Immunis ab omni labe, te, commune naturæ nostræ decus, celebramus omnes, labium effecti unum, unumque concentum perficientes.

ALIUS CANON SANCTORUM.

Opus ejusdem.

172. ODE 1. Tonus obliquus 4, sicut Ἀρματηλάτην Φαραῶ.

Conatus præsens non est humanæ diligentiae opus. Quare, o benigne, sedi tuæ assidens sapientia (a) mihi præsto sit, et suppeditet gratiam sermonis, ut, quos ipsa præclare ante glorificavit, eosdem glorificare valeam.

Bonitas tua, Domine, non aliter redundavit ac crater : et divitiæ multæ benignitatis tuæ effusæ sunt, eoque pervenerunt, ut et alios condideris in carne angelos, qui nunc laudandi proponuntur.

Cœlestes cœlestia decent præconia ; hymnus angelicus divinis hominibus congruit. Nam qui natura unum verum Deum habent et viventem in se et loquentem, illi per communicationem dii sunt. Mariale.

Pius coetus cum præconio agit memoriam justorum, quibuscum Dei Mater, tanquam ipsorum caput, merito glorificatur, primum mediumque ordinem occupans et gloriæ particeps. Catasias.

Solum sterile et incultum, locum abyssi, sol aliquando ut campum lustravit : etenim instar muri stetit aqua utrinque, donec populus pedibus pertransiret mare, et ex divino præcepto caneret : « Cantemus Domino : gloriose enim glorificatus est (b). »

ODE 3.

Confirma nos in te, Domine, qui ligno interfecit

(b) Exod. xv. 1.

cisti peccatum, et tui timorem in nostra te laudantium præcordia.

Quem peperisti Deum, intemerata, hunc tua prece et obsecratione redde propitium supplicibus, se tradentibus in tuam tutelam, et fideliter partum tuum adorantibus.

Vitam meam totam dirige, Virgo, spes mea atque defensio; tentationibus et necessitatibus erue me gravibus, semper Virgo.

Dei Genitrix, quæ tuis ulnis vere portasti subsistentem Dei sapientiam, pete famulos tuos ignorantia et errore liberari.

174. Alius. Sicut Ἐν πέτρα με τῆς πίστεως ἐστερέωσας.

Ἐον parva Ecclesiæ buccina, lucerna illuminans orbem, præco omnes mundi fines voce comprehendens, Magni nomine insignitus Basilium hunc cœlium convocat.

— Illustris vita et rebus gestis, illustris facundia et documentis, omnes omni ex parte sicut sol alias stellas exsuperans, multa laude cumulatus theologus, hodierna die beatus prædicatur.

— Totius mundi lumen ecce mundo toti ostenditur; ecce sal terræ terram condit: ecce lignum vitæ, ecce immortalitatis fructus effundit sanctus aureus. Qui mori non vultis, huc adeste, et deliciis capite. **Mariale.**

— Principio qui creavit omnia quæ sunt, ex iis quæ non erant, et qui suam cuique rei naturam delit, datas naturas novit mutare ut vult; unde auditur et Virgo parens. Quis non miretur?

Comm. Tertii canonis non acrostichici pars altera sic prænotatur.

Alius. Sicut ὁ στερέωσας κατ' ἀρχὰς τοὺς οὐρανοὺς.

175. Emendatores morum, animorumque æconomi; communes omnium servatores; factorum dictorumque speciem nobis et exemplar proponentes; vitæ moderatores illustres, illustri celebrentur encomio.

Spiritus Dei replevit Basilium scientia: ex linguis flammis habuit unam Gregorius, et ignem sublimis eloquii spiravit: in Joanne autem os Christi locutum est.

Hujus sæculi manifeste antiquatam sapientiam sibi subditam habet stultitia prædicationis, et perinde ac famulam servientem: nam gratia oratores facundos facit. **Mariale.**

Qui Virginis puræ inhabitavit uterum, facit animas deiferorum sanctorum domicilium suum; et illorum ore pandit quæ matrem suam spectant mysteria. **Catabasia.**

Firmamentum confidentium in te, Domine, firma Ecclesiam quam acquisivisti pretioso tuo sanguine.

Sessio. Tonus obliquus 4. Sicut Τὴν σοφίαν καὶ λόγον.

176. Magna luminaria, splendorem afferentiā, firmasque Ecclesiæ turres, concorditer laudemus, qui pulchris eorum monumentis pariter ac gratia

τὴν ἀμαρτίαν· καὶ τὸν φόβον σου ἐμφύτευσον εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν τῶν ὑμνούντων σε.

Πρεσβείαις σου, Ἄγνη, Θεὸν, ὃν ἔτεκες, παράσχου εὐλάτον τοῖς ἱκέταις, τοῖς προστρέχουσι τῇ σκέπῃ σου, καὶ πιστῶς προσκυνούσῃ σου τὴν κύρην

ἽΟλην μου τὴν ζωὴν διακυβέρνησον, Παρθένε, ἐλπίς μου καὶ προστασία· πειρασμῶν καὶ περιστάσεων λυτρουμένη δεινῶν με, ἀειπάρθενε.

Σοφίαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἐνυπόστατον ἀγκάλαις ὡς φέρουσα, Θεοτόκε, ἐξ ἀγνοίας καὶ πλανήσεως λυτρωθῆναι τοὺς ὑμνούντάς σε ἱκέτευσ.

Ἄλλος. Ἐν πέτρᾳ με τῆς πίστεως ἐστερέωσας.

Ἐ σάλπιγξ ἡ μεγάλη τῆς Ἐκκλησίας, ὁ λύχνος ὁ φωτίζων τὴν οἰκουμένην, ὁ κήρυξ ὁ τῷ φθόγγῳ περιλαμβάνων πάντα τὰ πέρατα, ὁ μεγαλῶνυμος συγκροτεῖ τὴν σύναξιν ταύτην Βασιλεῖος.

— ἀμπρὸς ἀπὸ τοῦ βίου καὶ τῶν πραγμάτων, λαμπρὸς ἀπὸ τοῦ λόγου καὶ τῶν δογμάτων, ἐν πᾶσιν ὑπερλάμπων πάντας ὡς ἄλλους ἀστέρας ἥλιος, ὁ πολύμητος Θεολόγος σήμερον μακαρίζεται.

— δοὺ τὸ φῶς τοῦ κόσμου τῷ κόσμῳ φαίνει· ἰδοὺ τῆς γῆς τὸ ἅλας τὴν γῆν ἡδύνει· ἰδοὺ τὸ ζωῆς ξύλον ἀθανασίας καρποὺς προβάλλεται ὁ χρυσοῦς ἅγιος. Οἱ θανατῖν μὴ θέλοντες, δεῦτε, τρυφήσατε. Θεοτόκιον.

Ἐ πάντα ἐκ μὴ ὄντων ὄντα ποιήσας, καὶ φύσιν δούς ἐκάστῳ τῶν γενομένων, αὐτὸς καὶ τὰς δοθείσας φύσεις ἀμείβειν οἶδεν, ὡς βούλεται· ὄθεν ἀκουεταὶ καὶ Παρθένος τίκτουςα. Τίς οὐ θαυμάζεται;

Ἄλλος. Ὁ στερέωσας κατ' ἀρχὰς τοὺς οὐρανοὺς.

Οἱ τῶν ἡθῶν διορθωταὶ καὶ τῶν ψυχῶν οἰκονόμοι, οἱ σωτήρες οἱ κοινοὶ τῶν ἀπάντων, οἱ καὶ πράξεων ἡμῖν καὶ λόγων τόπους δείξαντες, οἱ παιδευταὶ τοῦ βίου, λαμπρῶς εὐφημήσθωσαν.

Πνεῦμα Θεοῦ ἐνέπλησε Βασίλειον ἐπιστήμης· τῶν πυρίνων δὲ γλωσσῶν ἔσχε μίαν ὁ Γρηγόριος, καὶ πῦρ ὑψηγορίας ἐνέπνευσε· τὸ τοῦ Χριστοῦ δὲ στόμα ἐν Ἰωάννῃ ἐλάλησεν.

Τοῦ νῦν αἰῶνος τὴν σαφῶς καταργουμένην σοφίαν ἡ μωρία τοῦ κηρύγματος ἔχει ὑποκύπτουσαν αὐτῇ, καὶ δουλικῶς λατρεύουσαν· κήρυκα γὰρ ἡ χάρις σοφοῦς προβάλλεται βήτορας. Θεοτόκιον.

Ὁ ἐν τῇ μήτρᾳ τῆς ἀγνῆς κατασκηνώσας Παρθένου τὰς ψυχὰς τῶν θεοφόρων ἁγίων οἰκητήριον ποιεῖ, καὶ τοῖς ἐκείνων στόμασι τὰ κατὰ τὴν μητέρα δερμηνεύει μυστήρια. Καταβασία.

Τὸ στερέωμα τῶν ἐπὶ σοὶ πεποισμένων, στερέωσον, Κύριε, τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν ἐκτίσω τῷ τιμίῳ σου αἵματι.

Κάθισμα. Ἦχος πλ. δ'. Πρὸς τὴν σοφίαν καὶ λόγον.

Τοὺς μεγάλους φωστῆρας τοὺς φεραυγεῖς, Ἐκκλησίας τοὺς πύργους τοὺς ἀρραγεῖς, συμφώνως αἰνεώμεν, οἱ τῶν καλῶν ἀπολαύοντες καὶ τῶν λόγων

τούτων ὁμοῦ τῆς χάριτος· τὸν σοφὸν Χρυσορόβημονα, Ἄλλοι τρεῖς τοῦ Χριστοῦ, τῷ λόγῳ τῆς γνώσεως συνιστάτε τὰ δόγματα, ἃ τὸ πρὶν ἐν λόγοις ἀπλοῖς κατεβάλλοντο ἀλίεις, ἐν γνῶσει καὶ δυνάμει τοῦ Πνεύματος· ἔδει γὰρ καὶ οὕτως τὸ ἀπλοῦν ἡμῶν σέβας τὴν εὐστασίαν κηρύσσασθαι· ὅθεν πάντες βοῶμεν ὑμῖν, Ἠρσεύσατε Χριστῷ τῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι τοῖς ἑορτάζουσι πόθῳ τὴν ἁγίαν μνήμην ὑμῶν.

Δόξα.

Ὅμοιον.

Τὴν σοφίαν λαβόντες παρὰ Θεοῦ, ὡς ἀπόστολοι ἄλλοι τρεῖς τοῦ Χριστοῦ, τῷ λόγῳ τῆς γνώσεως συνιστάτε τὰ δόγματα, ἃ τὸ πρὶν ἐν λόγοις ἀπλοῖς κατεβάλλοντο ἀλίεις, ἐν γνῶσει καὶ δυνάμει τοῦ Πνεύματος· ἔδει γὰρ καὶ οὕτως τὸ ἀπλοῦν ἡμῶν σέβας τὴν εὐστασίαν κηρύσσασθαι· ὅθεν πάντες βοῶμεν ὑμῖν, Ἠρσεύσατε Χριστῷ τῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δωρήσασθαι τοῖς ἑορτάζουσι πόθῳ τὴν ἁγίαν μνήμην ὑμῶν.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον ὅμοιον.

Τὴν ψυχὴν μου, Παρθένε, τὴν ταπεινὴν, τὴν ἐν ζῆλῳ τοῦ βίου τῶν πειρασμῶν, νῦν ὡς ἀκυθέρνητον, ποντουμένην τῷ κλύδωνι, ἀμαρτιῶν τῷ φόρτῳ ὀφθεῖσαν ὑπέραντλον, καὶ ἐν πυθμένι ἄδου ἐλθεῖν κινδυνεύουσαν, φθάσον, Θεοτόκε, πρᾶσειῶν σου ἐλέει, γαλήνην παρέχουσα, καὶ κινδύνων ἐξείρουσα· σὺ λιμὴν γὰρ ἀχειμάστος· πρᾶσεύουσα τῷ Σωτῆρι καὶ Υἱῷ Θεῷ τῶν πταισμάτων ἄφεσιν δοθῆναι μοι· σὲ γὰρ ἔχω ἐλπίζα ὁ ἀνάξιος δοῦλος σου.

ΩΔΗ Ε'. Ὁ εἰρμός.

Εἰσακήκοα, Κύριε, τὴν ἀκοὴν τῆς σῆς οἰκονομίας καὶ ἐδόξασά σε, μόνε φιλόανθρωπε.

Τῶν τραυμάτων μου, Δέσποινα, τῶν τῆς ψυχῆς σαρκός τε νοσήματων, ἡ Θεὸν τεκοῦσα λύσιν παράσχευ μοι.

Ἐκ περιστάσεως ῥύσαι με, Μήτηρ Θεοῦ, καὶ ζῆλῳ καὶ κινδύνων ταῖς σαῖς ἰκέσαι, μόνη πανύμνητε.

Χαιμαζόμενον κλύδωνι ἢ βωπιτικῶν ἐξάρπασον, Παρθένε, πρὸς τὸν σὸν λιμένα καθοδηγοῦσά με.

Сонг. Hinc iterum reditur ad canonis acrostichici metrum prosequendum.

Ἄλλος. Πρὸς Ἐλήλυθας ἐκ Παρθένου.

Ζοήμενες ἐκ τῆς κάτω σοφίας γενόμενοι, κυθέρνησιν ἐνδοξοὶ παρὰ τῆς θείας ἐκτήσασθε· ὅθεν ὡς ἑράπαιναν ταύτην ἐκείνη πανσόφως ὑπετάξατε.

Φιλόσοφοι, τοὺς σοφοὺς εἰ φιλεῖτε, σοφίσθητε, καὶ λέγειν διδάχθητε, πάντες οἱ λόγους θαυμάζοντες, πράξεως ἀκρίθειαν καὶ θεωρίας ἐντεῦθεν ἐξακούομενοι.

Θεοτόκιον.

Ὡς ἕψιμος ὑετὸς ἐπ' ἐσχάτων ὁ πρῶτος, ὑδάτων αἰώνων τε δημιουργός εἰς τὴν μήτραν σου ἕσταξεν, Πανάμωμε, κατὰ καιρὸν ἀναψύχων τοὺς ἐκλείποντας.

Ἄλλος. Σὺ μου, Χριστέ, Κύριος.

Στύλος πυρός λαοῦ πιστοῦ προηγούμενος καὶ φλογίζων τοὺς ἐχθρούς τῆς πίστεως, τὰς δὲ φυλάξ σῶζων ἀσφαλῶς τὰς ἐφεπομένας, ὁ μέγας ὤφθη

PATROL. GR. XXIX.

fruimur : sapientem Joannem, fundentem aurea flumina eloquentiæ; et magnum Basilium, cum Gregorio præstanti theologo; quibus toto pectore clamemus : Hierarchæ ter maximi, precamini Christum Deum, ut sanctam vestri memoriam recolentibus errata condonet.

Gloria.

Simile.

177. Accepta divinitus sapientia, quemadmodum alii tres [Christi] apostoli, explicastis pulchro elegantique sermone dogmata, quæ antea sermone rudi et simplici piscatores tanquam fundamenta ponebant, in scientia et virtute Spiritus : etenim religionem nostram simplicem, hac etiam ratione constitui oportebat. Unde omnes clamamus ad vos, Precamini Christum Deum, ut sanctam vestri memoriam recolentibus errata condonet.

Et nunc.

Mariale simile.

178. Animam meam humilem, Virgo, in hujus vitæ discrimine tentationumque turbine, quasi sine gubernatore, fluctuantem jam ac pene submersam, ejiciendoque peccatorum oneri imparem, et constitutam in periculo decidendi in ima tartara, serva, Dei Genitrix, clementissimis tuis precibus, affer tranquillitatem, et periculum propulsa : tu es enim portus expers tempestatis. Roga ergo Redemptorem et Filium Deum, ut mihi lapsuum veniam concedat, quia in te spem omnem pono, indignus famulus tuus.

ODE 4. Hirmus.

179. Obedivi, Domine, sermonibus providentiæ tuæ : et te, qui solus benignus es, glorificavi.

O Domina Dei Parens, me animæ carnisque vulneribus ac morbis libera.

Ex necessitate, procellis et periculis eripe me per tuas proses, Mater Dei, quæ sola es omni laude dignissima.

Jactatum hujus vitæ fluctibus serva me, Virgo, ad portum tuum deducens.

Alius, sicut Ἐλήλυθας ἐκ Παρθένου.

sapientes facti ex inferiori sapientia, gubernandi rationem a divina sapientia gloriose consecuti estis : unde illam huic, quasi famulam, sapientissime subjecistis.

Lumen sapientiæ quærite, philosophi, si sapientes diligitis; et docemini loqui omnes, qui artem loquendi admiramini, hinc exercitati in agendi contemplandique studio.

Mariale.

Ut pluvia serotina valde ac temporanea, sic aquarum sæculorumque artifex in tuum, o Virgo, aterum, sine omni labe, peropportune descendit, d deficientes refocillandos.

180. Alius, sicut, Σὺ μου, Χριστέ, Κύριος.

Columna ignis fidelem præcedens populum, urens inimicos fidei, et sequentes tribus securâ servans custodia, magnus exstitit Basilius. Confidat

et vincat Christi Ecclesia, tanto dives propugna-
tore.

Linguae delictum et enjusvis auditus Jucunditas
fuit oratio tua, Gregori; manna vitae, ros dul-
cedinis, mel de petra, panis caelestis angelorum,
lectorum alliciens animos, ut tua suavitate sese
insatiabiliter ingurgitent; eosque voluptate com-
plens.

Fluvius charismatum Spiritus, Joannes, repletus
est usque ad effusionem; et pulchram terrae faciem
quasi torrente voluptatis ex ore irrigat aureo; ex-
hilarans Christi totam civitatem et pinguefaciens
impetu divinarum undarum. Mariale.

Naturam simplicem, expertem compositionis,
et perfectiorem quam ut confundatur, in tuo, Do-
mina, Filio tres illi divini doctores confessi sunt;
in duabus voluntatibus et duplici operatione, dupli-
cem illum secundum naturam agnoscentes. Cata-
hasia.

Virtus tua, Christe, obduxit caelos: procedens
enim ex arca sanctificationis tuae incorruptae Ma-
tris, in templo gloriae tuae visus es ut infans estatus
ulnis, et omnia impleta sunt laude tua.

ODE 5. Hirmus.

181. Luminis largitor et temporum opifex,
Domine, in lumine mandatorum tuorum dirige
nos: extra te enim alium Deum non cognosci-
mus.

Habentes armaturam inexpugnabilem contra
tentationes diversi generis, omni adversariorum
improbitate semper expedimur, qui te Dei Genitri-
cem incontaminatam credimus.

Appropinquante legis plenitudine, sublimior
cherubinibus, peperisti incarnatum ex te Filium Dei
unigenitum, quem servis tuis reconcilia.

Omnium conditorem quem tuis ulnis, Intemera-
ta, portasti, reade precibus tuis nobis propitium,
quia ad te ex animo confugimus.

182. Alius, sicut 'O φωτισμός.

Charismatum tuorum fontem propinasti, o ho-
minum amans Deus, sanctis bibendum: qui quan-
tumcunque bibitur, imminuitur nunquam; sed di-
vinis rivulis, ex sinu ipsorum profluentibus, mun-
dum inebriat universum.

Quid mihi aurum? quid mihi opes gloriae
et potentia? fumi abeuntes in aerem. Omnia
facessant, ventus ferat omnia. Mihi opes unæ
multum amabiles, eloquens, doctorum trini-
tas.

Vivens ambrosiae fluit et nectaris; fluit cibus
immortalis esurientibus, et sitientibus incorru-
ptus potus, aqua vivens in saecula, et bibentes in
vivi conservans. Omnes vita exundante imple-
mini. Mariale.

Exsuperans malitia in nos habuit potestatem:

Βασίλειος. Θαρσείτω και νικάτω η Χριστου 'Εκκλη-
σία, τηλικούτον πλουτήσασα πρόμαχον.

Γλώσσης τρυφή, και άκοης πάσης ηδυσμα ο σός-
λόγος πέφυκε, Γρηγόριε· μάννα ζωής, δρόσος γλυ-
κασμού, μέλι τό εκ πέτρας, άγγέλων άρτος ούράνιος,
άπλήστως έμφορεΐσθαι της ηδύτητος πείθων, και
πληρών ηδονής τους μετέχοντας.

'Ο ποταμός των χαρισμάτων του Πνεύματος
έπληρώθη, ο Ιωάννης, μέχρι και προχύσεως· και
τό καλόν πρόσωπον της γής, ως τρυφής χειμάβρους,
άπό χρυσοΰ άρδει στόματος, εύφραΐνων και πιζίνων
του Χριστου πάσαν πόλιν τοΐς των θείων κυμάτων
όρμημασι. Θεοτόκιον.

Ψύσιν άπλην, ανασχομένην συνθέσεως και φα-
νεισαν κρείττονα συγχύσεως, επί του σου, Δέσποινα,
Υΐου οι τρεις θεοφόροι δογματισται ώμολόγησαν, εκ
δύο θελημάτων και διπλης ενεργείας τον διπλοΰν κα-
τά φύσιν γνωολασαντες. Καταβασία.

'Εκάλυψεν ούρανοΰς η άρετή σου, Χριστέ· της
κιβωτου γάρ προσελθών του αγιάσματος σου της
αφθόρου Μητρός, εν τή ναΰ της δόξης σου ώφθης ως
βρέφος άγκαλοφορούμενος, και έπληρώθη τά πάντα
της σής αινέσεως.

ΩΔΗ ε'. 'Ο εϊρμός

'Ο του φωτός χορηγός, και των αιώνων ποι-
ητής, Κύριε, εν τή φωτι των σών προσταγμάτων
δδήγησον ημάς· εκτός σου γάρ άλλον Θεόν ου γινώ-
σκομεν.

'Όπλον άήττητον κατά ποικίλων πειρασμών έχον-
τες των δυσμενών πάσης επηρείας λυτρούμεθα άει,
οΐ σε Θεοτόκον, άγνή, έπιστάμενοι.

Νόμου τό πλήρωμα, η ανωτερα χερουδιμ. τέτο-
κας τον του Θεου εκ σου σαρκωθέντα Υΐον μονογενή,
δν υπέρ των δούλων των σών εξιλίεωσαι.

Τόν του παντός ποιητήν εν ταΐς άγάλαις σου,
'Αγνή, φέρουσα, τουτον ημίν ταΐς σαΐς Ικεσίαις εύλα-
τον δίδου, τοΐς νύν εκ καρδίας πρός σε καταφεύ-
γουσι.

'Άλλος. 'Ο φωτισμός.

Μύ την πηγην των σεαυτου χαρισμάτων εκπιειν,
δλως φιλάνθρωπε, δέδωκας τοΐς άγίοις, έλαττωθει-
σαν ούδαμώς τή κενώσει, τον δε κόσμον πάντα με-
θύσασαν τοΐς εκ της κοιλίας αυτών θείοις βεύμασιν.

Ή μοι χρυσός: τί μοι πλούτος και δόξα και δυ-
ναστεία; καινοι διαβρέοντες εις άέρα. Πάντα οίγέ-
σθω, αύρα πάντα φερέτω· έμοι πλούτος εις πολυέρα-
στος η των διδασκάλων τριάς βητορεύουσα.

Ψεί ποταμός άμβροσίαν και νεκταρρεί τοΐς πει-
νώσιν άθάνατος βρώσις, και τοΐς διψώσιν άφθαρτος
πόσις, ύδωρ ζών εις αιώνας και συνέχον ζώντας τους
πίνοντας· πάντες πλημμυρούσης ζωής έμφορήθητε.
Θεοτόκιον.

Ήσχεν Ισχύν καθ' ημών η κακία· άλλ' ουκ εις

τέλος ἡσθένησε γὰρ κατὰ τὴν Παρθένον τὸν ἐν ἰσχύϊ Α at non in finem usque. Est enim debilitata, post-
δυνατὸν τετοκυῖαν ὑπελθόντα σαρκὸς ἀσθένειαν, καὶ quam Virgo peperit potentem virtute, qui carnis
τὸν δυνατὸν ἐν κακίᾳ νεκρώσαντα. infirmitatem subiit, et potentem malitia prostra-
vit.

Exhinc continuatur secundus de sanctis canon.

Ἄλλος. Ἰνατί με ἀπώσω.

Τοὺς τῶν θείων πραγμάτων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων
σοφῶς ἐπιστήμονας, τὰς τῶν ὄντων φύσεις φιλαλή-
θως ἡμῖν σαφηνίσαντας, καὶ τὸν τούτων κτίστην πᾶ-
σι γνωρίσαντας, ὡς θέμις, εὐχαρίστοις φωναῖς ἀμει-
ψώμεθα.

Τὸ πικραῖνον καὶ στύφον τῶν πρὸς σωτηρίαν
φαρμάκων ἐγλύκαναν ταῖς σοφαῖς τῶν λόγων ἐπ-
φθαῖς τε καὶ τέχναις καὶ χάρισι τῶν ψυχῶν οἱ θεοὶ
θεραπευταί· θέλγεσθε, πάντες εὐσεβεῖς, καὶ τερπό-
μενοι σώζεσθε.

Σιωπᾷ λόγος ἅπας, τῶν θεοκρύκων λαλούντων τὰ
ἐνθεα, καὶ κρατεῖ τῆς πάλαι Διαθήκης ἡ Νέα προ-
βάλλουσα τὰ σεπτὰ πυξία τῶν ἐν αὐτῇ νομοθετούντων,
οἷς ῥυθμίζεται πᾶς πιστῶν σύλλογος. Θεοτόκιον.

Τὴν ἀθάνατον φύσιν ἡ θνητὴ παρέδραμεν εἰς ἀγί-
τητα, καὶ Παρθένος κόρη τοὺς ἀσάρκους ἀγγέλους
παρήλασεν, ὡς Θεὸν τεκοῦσα τὸν βασιλέα τῶν ἀγγέ-
λων, ᾧ προσδλέπειν ἐκείνοις ἀδύνατον. Καταβασία.

Ὡς εἶδεν Ἡσαίας συμβολικῶς ἐν θρόνῳ ἐπιρμέ-
νῳ Θεὸν ὑπὸ ἀγγέλων δόξης δορυφορούμενον, Ὡ τά-
λας, εἶδᾶ, ἐγὼ! πρὸ γὰρ εἶδον σώματούμενον Θεὸν,
φωτὸς ἀνεσπέρου καὶ εἰρήνης δεσπύζοντα.

ΩΔΗ Σ'. Ὁ εἰρμός.

Ἐν ἀβύσσῳ πταισμάτων κυκλοῦμενος τὴν ἀνεξι-
χνίαστον τῆς εὐσπλαγγίας σου ἐπικαλοῦμαι ἄδυσον·
ἐκ φθορᾶς, ὁ Θεὸς, μὲ ἀνάγαγε.

Σωτηρίας λιμένα γινώσκων σε, πλέων πολυφρόν-
τιδος βίου τὸ πέλαγος ἐπικαλοῦμαι, Δέσποινα, κυβερ-
νήτην ψυχῆς μου γενέσθαι σε.

Ἰερᾶς πολιτείας ἐκπέπτωκα ῥαθυμῶν ὁ δεῖλαιος·
ἀλλ' ἐπανάγαγε, εὐλογημένη πάναγνε, προσταγαῖς
τοῦ Υἱοῦ σου ῥυθμίζουσα.

Ἄλλος. Ἄδυσος ἀμαρτημάτων.

—δια ἐν τῇ Τριάδι τριτὰ συνθεολογεῖτε· τὴν
ἀγεννησίαν τοῦ πατρὸς, τοῦ Λόγου τὴν γέννησιν, καὶ
Πνεύματος τὴν ἐκπόρευσιν μόνου.

ἐξήμερον τῷ οὐκῶ τούτῳ περιφανῆς σωτηρία· δύο
γὰρ καὶ τρεῖς συνηγμένοι Χριστὸς εἰς τὸ ὄνομα αὐ-
τοῦ τριῶν, μέσος πάρεστι τούτων.

ᾤπειρον τῆς γῆς τὸ βάθος πρὸς το οὐράνιον
ὕψος, ἀλλ' ἀπὸ τῆς γῆς τοὺς ἀγίους ἐξῆραν ἐπέκεινα
τῶν οὐρανῶν ὁ οὐράνιος ἔρωσ. Θεοτόκιον.

Ζέαν σε πηγῆν, Παρθένε, καὶ ἀφορμὴν μυστη-

(a) Isa. vi, 1.

183. Alius, sicut Ἰνατί με ἀπώσω

Divinarum humanarumque rerum scientia im-
butos, qui studio veritatis naturas rerum nobis
enodarunt, cunctisque ostenderunt illarum opifi-
cem, remuneremur (ut æquum est) gratiarum ac-
tionibus.

Salubrium pharmacorum amaritiam dulcem red-
diderunt doctis sermonum illecebris, artibusque
et leporibus divini medici animarum. Lætami-
pii omnes, et cum jucunditate ad salutem incum-
bite.

Præconibus divinis divina tractantibus, omnis
sermo tacet; et Testamento Vetere præstat Novum,
proponens pretiosas tabulas suarum legum, qui-
bus tota fidelium respublica regitur ac tempera-
tur.

Mariale.

Naturam immortalem mortalis præcucurrit san-
citate, et puella Virgo superavit carnis exper-
tes angelos, quando genuit regem angelorum Deum,
quem illi obtueri haud possunt. Catabasia.

Ut vidit Isaias symbolice in excelso solio Deum,
gloria angelorum tanquam satellitio stipatum: Mi-
ser ego! exclamabat: coram enim vidi corpore in-
dutum Deum, luci vesperum non habenti pacique
dominantem (a).

184. ODE 6. Hirmus.

Ego qui in abyso peccatorum volutor, investi-
gabilem misericordiæ tuæ imploro abyssum. Ex in-
teritu educ me, Deus.

Salutis portum agnosco te, Domina, et navigans
sollicitæ vitæ pelagus, obsecro, ut gubernatrix ani-
mæ sis meæ.

Sanctiore statu excidi, quia miser torpebam
otio. Sed me reduc, benedicta et omni ex parte
castissima meque tui Filii mandatis accom-
moda.

185. Alius. sicut Ἄδυσος ἀμαρτημάτων.

—triplicem proprietatem in Triade explicatis: quippe theologica commentatione disseritis quo-
modo non ut genitus Pater, quomodo genitum
Verbum, et Spiritus quomodo solus procedat.

æpente huic domui refulsit hodie salus mani-
festa: nam Christus, honorans duos vel tres
congregatos in nomine suo, est in medio eo-
rum (b)

etsi profunditas terræ immenso intervallo re-
motā est a cœli (altitudine, sanctos tamen ultra
cœlos cœlestis amor extulit.

Mariale.

sancta Virgo, cum te haberent novum fontem

(b) Matth. xviii, 20.

novamque originem mysteriorum, iidem tres theologi studuerunt formulas loquendi novas novis argumentis adaptare.

186. Alius, sicut Ἰλάσθητί μοι, Σωτήρ

Trinitatem unam astruere theologice ab illis Patribus edocti sumus; unitatem trinam laudandam accepimus; adorare didicimus unam in tribus personis naturam.

In principio erat Verbum apud Patrem coæternum: cum Verbo erat Spiritus, sed ex Genitore, simplex, consubstantialis, connaturalis divinitas, quemadmodum divini illi oratores pronuntiant.

Conjungo et disjungo; conjunctim disjuncta cogito unum individuum, et tres imaginor: sequor tres Deo afflatos magistros, qui me ad sic credendum adducunt.

Sine matre ante assumptam carnem, sine patre post assumptam: ita filius patris et matris dictus, utrinque vim intelligendi excedit. At enim admirabilia, et quæ sunt supra intelligentiam omnium, Numen supremum decet.

Dixit tibi senex (a), oculis cernens, Salutare, quod populis apparuit ex Deo, Christe, tu Deus meus.

187. Contacium Tonus 2 sicut Τοὺς ἀσφαλεῖς.

Sacros et divina locutus præcones, columnen magistrorum assumpsisti; Domine, ad tuorum bonorum usuram et quietem. Illorum enim labores atque lassitudinem quovis holocausto libentius suscepisti, qui solus sanctis tuis impertiris gloriam.

OECUS.

Quis satis queat labia diducere, et movere linguam, ad laudandos eos qui efflant ignem vi sermonis ac spiritus? Nihilominus hoc ausim dicere. Hæ tres transierunt totius humanæ naturæ terminum multis singularibusque gratiis; actione vero et contemplatione præstantissimum quemque longissime superarunt. Quocirca eos, tanquam vales tuos famulos, donis maximis cumulasti, qui solus sanctis tuis impertiris gloriam.

188. COMM. Hactenus priores triplicis canonis Odæ: post quarum non « quartam » (sicuti num. 19 scripsi ex Cangio, quem vel sua hic fefellit memoria, vel librarii oscitantia) sed « post sextam, » interrumpitur canonum cursus, ut assumantur lectiones vel de Sanctis, vel de Tempore; quales in Menæis quidem suo hic ordine habentur dispositæ; seorsim autem manu descriptæ per anni circulum reperiantur in iis codicibus, quos Græci passim « synaxaria » vocant, quidam etiam « menologia: » quo fit, ut modo uno, modo alio nomine appellati inveniantur ejusmodi codices in nostris sanctorum Actis. In quorum nonnullis item ut in Menæis, præmittuntur singulis elogiis sanctorum sive Historiis disticha singula iambica: nisi quod hic pro versibus duobus ponantur versus omnino triginta tres, utique ad majorem solemnitatem. Sed prius indicitur tam in Synaxariis quam Menæis festum hoc modo:

Endem mense die 30 memoria sanctorum nostrorum et œcumenicorum doctorum, Basilii Magni, Gregorii Theologi, et Joannis Chrysostomi.

MODULI.

189. Ternos simul celebrare Luciferos decet,

(a) Luc. II, 50

Α ῥίων ἔχοντες οἱ τρεῖς θεηγόροι, και·ναῖς ὑποθέσει· και·νοπρεπῆ προσαρμόζουσι φράσιν.

Ἄλλος. Ἰλάσθητί μοι, Σωτήρ.

Τριάδα μοναδικὴν θεολογεῖν ἐδιδάχθημεν, μονάδα τριαδικὴν ὑμεῖν παρελάβομεν, προσκυνεῖν ἐμάθομεν παρὰ τῶν Πατέρων μιαν φύσιν τοισυπόστατον.

Ὁ Λόγος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Πατέρα συνάναρχος· τῷ Λόγῳ Πνεῦμα συνῆν, ἀλλ' ἐκ τοῦ Γεννήτορος, ἀπλή, ὁμοούσιος, συμφυῆς θεότης, ὡς οἱ θεοὶ φασὶ κήρυκες.

Συνάπτω καὶ διαιρῶ· τὰ συναπτῶς διαιρούμενα ἐν ἀμερῆς ἐννοῶ καὶ τρία φαντάζομαι διδασκάλους ἐδέχομαι τρεῖς θεοφορήτους, οὕτω πείθοντας πιστεύειν με.

Ἀμήτωρ πρὸ τῆς σαρκός, ἀπατωρ μετὰ τὴν σάρκωσιν, υἱὸς πατρὸς καὶ μητρὸς, ὁ ταῦτα καλούμενος· ὑπὲρ νοῦν ἀμφοτέρα· τῷ Θεῷ γὰρ πρέπει τῶν θαυμάτων τὰ παράδοξα.

Καταβασί·α.

Ἐβόσῃ σοι ἰδὼν ὁ πρέσβυς τοῖς ὀφθαλμοῖς τὸ Σωτήριον. ὁ λαοῖς ἐπέστη ἐκ Θεοῦ· Χριστὲ, σὺ Θεός μου.

Κοντάκιον. Ἦχος β'. Τοὺς ἀσφαλεῖς.

Τοὺς ἱεροὺς καὶ θεοφοβόγγους κήρυκας, τὴν κορυφὴν τῶν διδασκάλων, Κύριε, προσελάθου εἰς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν σου καὶ ἀνάπαυσιν τοὺς πόνους γὰρ ἐκείνων καὶ τὸν κάματον ἐδέξω ὑπὲρ πάντων ὀλοκάρπωσιν, ὁ μόνος δοξάζων τοὺς ἁγίους σου.

Ο ΟΙΚΟΣ.

Τίς ἱκανὸς ἴδᾳ χελεῖν διδραὶ καὶ κινήσαι τὴν γλῶσσαν πρὸς τὸ αἰνεῖν τοὺς πνεόντας πῦρ δυνάμει λόγου καὶ πνεύματος; Ὅμως τοσοῦτον εἰπεῖν θαρρήσω, ὅτι πάνσαν παρήλθον τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν οἱ τρεῖς τῶς πολλοῖς καὶ μεγάλοις χαρίσμασι, καὶ ἐν πράξει καὶ θεωρίᾳ τοὺς κατ' ἄμφω λαμπροὺς ὑπεράραντες. Διὸ μεγίστων δωρεῶν τούτους ἤξιωσας, ὡς πιστοὺς σου θεράποντας, ὁ μόνος δοξάζων τοὺς ἁγίους σου.

Τῷ αὐτῷ μηνὶ λ' μνήμη τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων ἡμῶν καὶ οἰκουμενικῶν διδασκάλων, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Ἰωάννου τοῦ Κρυσσοστόμου.

ΣΤΙΧΗΡΑ.

Ὁμοῦ δίκαιον τρεῖς σέβειν Ἐωσφόρους,

Φῶς τρισσολαμπές πηγάσαντας ἐν κόσμῳ.
 Κοινὸν τὸν ὕμνον προσφέρειν πάντας θέμις
 Τοῖς ἐκχέασι πᾶσι κοινὴν τὴν χάριν.
 Ἐαρ χελιδὼν οὐ καθίστηαι μία·
 Αἱ τρεῖς ἀηδόνες τῶν ψυχῶν Ἐαρ.
 Τὴν μὲν νοητὴν ἢ Τριάς λάμπει κτίσιν,
 Τριάς γε μὴν αὐτὴ σε τὴν ὀρωμένην.
 Ἄπώλεσαν μὲν οἱ πάλαι Θεοῦ σέβας,
 Ἐξ ἡλίου τε καὶ σελήνης ἀφρόνας·
 Κάλως γὰρ αὐτῶν θαυμάσαντες καὶ τάχος,
 Ὄσπερ θεοὺς προσῆγον οὐκ ὀρθῶς σέβας·
 Ἐκ τῶν τριῶν τούτων δὲ φωστῆρων πάλιν
 Ἡμεῖς ἀνηνέχθημεν εἰς Θεοῦ σέβας.
 Κάλπει βίου γὰρ τῇ τε πειθοῖ τῶν λόγων
 Πείθουσι πάντας τὸν μόνον Κτίστην σέβειν.
 Κτίσιν συνιστᾷ, τήνδε τὴν ὀρωμένην,
 Τὸ πῦρ, ἄηρ, ὕδωρ τε καὶ γῆς ἡ φύσις·
 Οἱ δ' αὖ συνιστῶντές γε κόσμον τὸν μέγαν,
 Τὴν πρὸς Θεόν τε πίστιν ὡς ἄλλην κτίσιν,
 Στοιχειακῆς φέρουσι Τριάδος τύπον·
 Μέλει γὰρ αὐτοῖς οὐδενὸς τῶν γῆινων·
 Καὶ γῆινων νῦν ἔσχον οὐδὲν ἐν λόγοις.
 Γρηγόριος γὰρ πῦρ πνέει νοῦς τὸν λόγον,
 Πρὸς ὕψος αὖ πειθοντα πάντας ἐκτρέχειν.
 Τοῖς λειποθυμήσασι δ' ἐκ παθῶν πάλιν
 Ἄναπνοή τις οἱ Βασιλείου λόγοι.
 Μιμούμενος δὲ τὴν ῥοήν τῶν ὑδάτων
 Ὁ καρδίαν τε καὶ στόμα χρυσοῦς μόνος
 Τοὺς ἐκτακέντας ἐκ παθῶν ἀναψύχει.
 Οὕτω πρὸς ὕψος τὴν βροτῶν πᾶσαν φύσιν
 Ἐκ τῆς χθονὸς φέρουσι τοῖς τούτων λόγοις.

190. **COMM.** Ad majorem etiam præcipui hoc die cultus commendationem facit, ex ephemeride metrica totam ante totum I Maii expositam videre licet sumptum hexametron.

Λάμψει ἐνὶ τριακοστῇ χρυσοστρίσηλιος ἀγλή.

Sole nitet triplicis mensis tricesima Jani.

Dein legitur triplicis festi historia, satis proluxa, quam uti jam nunc dixi, Latinitate a me donatam invenies in Actis S. Basilii, cap. 38. At vero cum plures sancti eodem die concurrunt, tum etiam plures sunt hujuscemodi lectiones; et singulis præmittuntur versus aliquot, Atque id colligi potest ex hoc ipso, quod jam commentamur officio: nam quia **xxx** Januarii in Græcorum Ecclesia celebratur (et etiam S. Hippolytus, papa Romanus) quidem dictus a Græcis, sed ut summum intelligendus episcopus Portuensis, primus ex Romani pontificis suffraganeis, quos medio ævo et anno 1090, (episcopus Urbis et episcopus S. Romanæ Ecclesiæ) dictos, post Mabilionem docuit Papebrochius. Adeo autem celebris fuit Græcis hic sanctus, ut priusquam præcipuum in hujus diei officium occuparent tres sancti doctores, ille faceret diei nomen in prædicta ephemeride unde fit ut post hexametrum de illis, adhuc recitetur hexametrum de isto,

Ἰππολύτου πόντου τριακοστῇ ἔκτανε βεῦμα.

Hippolytum ponti tricesima tradidit undis.

Qui autem de eodem sancto in Matutinis cantabatur canon, habetur in Menæis excusis pridie ante utrasque Vesperas festi hujus sub hoc titulo: Τῷ αὐτῷ μηνὶ λ' τοῦ ἀγίου ἱερομάρτυρος Ἰππολύτου πάπα Ῥώμης· ἡ ἀκολουθία αὐτοῦ φάλλεται ἐν τοῖς ἀποδείκτοις· εἰς δὲ τὸν ἑσπερινὸν καὶ τὸν ἑσθρινὸν φάλλομεν τὴν ἀκολουθίαν τῶν ἁγίων τριῶν ἱεραρχῶν. (Ejusdem mensis die xxx agitur festum S. Hippolyti papæ Romæ: cuius acolythia psallitur post prandium diei **xxix**; ad Vesperas autem et Matutinum psallitur acoluthia trium sanctorum hierarcharum.) Ibi ergo canonem illum require, usui nobis futurum die **xxv** Augusti, quando sanctum istum, cum simplici titulo (episcopi Portuensis,) habet Romano Martyrologium. Hic vero eidem a Græcis junguntur socii, suis expressi nominibus omnino viginti quatuor, eorum tres præ aliis totidem distichis seu modulis honorantur.

191. Simili modo, eodem hoc xxx die, commemorantur singuli cum disticho et elogio ex Vita sumpto, sancti (Barsimæus martyr, episcopus Edessenus sub Diocletiano et Maximiano; atque Theophilus martyr, belli dux sub Constantino et Irene, fidei causa a Saracenis interfectus, (Junior) autem dictus, pro more Græcorum, respectu plurium ejus nominis sub gentilibus imperatoribus martyrio coronatorum. De ipso videsis Theophanem ad annum secundum Græcos 782, secundum Latinos 790, qui cum mensem diemque martyrii nusquam exprimant, uti nec Paulus Diaconus, in *Historia miscella* Theophanem de more sequens, mirum est unde ei Baronius acceperit in Romano Martyrologio diem **xxii** Julii. Nempe nullum inveniens, in eo quod Sirletus ipsi raptim collegerat valdeque imperfecto Menologio, quodque solum augendo Romano præluxit, mense ac diem pro suo arbitrato legit; nolens ignotum Latinis relinquere, ejus tam insigne martyrium inveniēbat in prædicta *Historia miscella*. Atque hæc de hujus diei sanctis, commemorari apud Græcos solitis, obiter attingisse satis sit: hoc tamen de iis addendum restat, quod hæc pars Matutini, idem præstans Græcis, quod Latinis præstat lectio Martyrologii ad Pri-

mam, hoc ab eo differat, quod plerumque sit commemoratorum sanctorum longiora elogia, seu vitæ actorumque compendia legenda proponat, præeunte ad singula quale diximus disticho; consentiat autem cum eodem, quod sicut apud Latinos Martyrologium concludit lector, dicens, « et alibi plurimorum sanctorum martyrum et confessorum atque virginum et respondetur a choro, Deo gratias: » sic et Γραφί, absoluta sanctorum commemoratione prædicta, clausulam adhibent, quovis die iterandam, Ταῖς αὐτῶν ἀγίαις προσβείαις, ὁ Θεός, ἐλέησον καὶ ζώσον ἡμᾶς. « Horum sanctis precibus miserere nobis, Deus, et salva nos. » Ex hinc resumitur cantus trium canonum eodem quo supra ordine. Est autem in huiusmodi poematis perquam usitatum, ut ultimarum trium odorum strophæ seu troparia singula eodem fere modo terminentur; ut in ode quidem septima clausula sit: Ἐυλογητὸς ὁ Θεός τῶν πατέρων ἡμῶν. « Benedictus Deus patrum nostrorum; » in octava, Εὐλογεῖτε καὶ ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας « Benedicite et superexaltate in sæcula; » in nona denique frequentetur verbum Μεγαλύνειν, « magnificare: » ut videantur quædam quasi dispositio ad laudes, quæ sunt extrema Matutini officii pars ac vere Matutina, uti dicitur capite sequenti.

ODE 7. Hirmus.

192. Cum adoraretur statua aurea in campo Dura, tres pueri tui proculcarunt impiissimum mandatum: coniecti autem in medium igneum, quasi rore perfusi psallebant: Benedictus es, Deus patrum nostrorum.

In crucem suffixus qui ex te, Dei Genitrix, corpus assumpsit, Adami discerpit chirographum. Illum nunc precare, omnis navi expers, ut a cunctis periculis liberet fideles clamantes: Benedictus es, Deus patrum nostrorum.

Spes bona exspectatioque fidelium es, o Domina, et jam deprecamur te, ut effundas commiserationis pelagus super omnes, in te confidentes, et ad Filium tuum clamantes: Benedictus es, Deus patrum nostrorum.

Speciosam salubrium mandatorum vestem, qua amictus fui in baptisate, perdidit præ incuria, o miser! Nunc ad te, Virgo, confugio, et peto tunica temperantiæ per te iterum indui.

193. Alius, sicut Ἀντίθεον πρόσταγμα.

superatur, o beati, et fugit quæ erat ante intollerabilis audacia hæresum. Et cera liquescens a facie ignis ostenditur esse quodvis adulterinum dogma, quod opponitur vestris verbis, ignem spirantibus.

Obsoletas nugas gentilium declinarunt tres illis; eamque solam elegerunt suadelam, quæ hominum mentibus dominari idonea, corroborandæ serviret veritati; itaque omnem fidelium cœtum subeuerunt verbis ad persuadendum accommodis.

Mariale.

audabilis et pura Virgo, in te omnis propheta conquevit et finem habuit: in admirationem rapiens eos qui dicunt: Ex te, o casta, scaturiunt illustriora quam quæ prædicta fuerunt miracula, quæ sapientiam interpretum declarant.

194. Alius, sicut Θεοῦ συγκατάβασιν.

Tacencia et clamantia, visaque et audita virtutis ac sapientiæ simulacra fuerunt illi theologi, qui nos opere et sermone adhortati sunt ad clamandum: Benedictus Deus patrum nostrorum.

Ut Dei voces, horrendum ex alto intonantes, fulminumque jacula excipimus verba vestra, o sapientissimi, una vobiscum concinentes, Benedictus Deus patrum nostrorum.

A QAH ζ'. 'Ο εἰρμός.

Εἰκόνας χρυσῆς ἐν πεδίῳ Δεηρᾷ λατρευομένης, οἱ τρεῖς σου παῖδες κατεπάτησαν ἀθρευτάτου προστάγματος: μέσον δὲ πυρὸς ἐμβληθέντες, δροσιζόμενοι ἐψάλλον Ἐυλογητὸς εἶ, ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ἡ Σταυρῷ προσπαγείς ὁ ἐκ σοῦ σωματωθεὶς, θεογεννήτρια, Ἀδάμ διεβήρηξε τὸ χειρόγραφον. Ὅν νῦν δυσώπει, πανάμωμε, ἅπαντας κινδύνων ρυσθῆναι τοὺς ἐν πίστει κραυγάζοντας. Εὐλογητὸς εἶ, ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ἐλπίς ἀγαθὴ προσδοκία τε πιστῶν ὑπάρχεις, Δέσποινα: καὶ νῦν δεόμεθά σου δωρήσασθαι τῆς συμπαθείας τὸ πέλαγος πᾶσι τοῖς εἰς σὲ πεποιθόσι, καὶ τῷ Υἱῷ σου κραυγάζουσιν. Εὐλογητὸς εἶ, ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Ἐρατὴν στολὴν σωτηρίων ἐντολῶν διὰ βαπτίματος ἀμφιασάμενος, ἀπημαύρωσα δι' ἀμελείας ὁ δέλαιος! Νῦν δέ σοι προστρέχω, Παρθένε, τὸν χιτῶνα αἰτούμενος τῆς σωφροσύνης διὰ σοῦ πάλιν ἐνδύσασθαι.

Ἄλλος. Ἀντίθεον πρόσταγμα.

ἔπταται, μακάριοι, καὶ δραπετεύει ἡ πρὶν ἀνυπόστατος θρασύτης τῶν αἰρέσεων. Κηρὸς δὲ τῆς ἀπὸ προσώπου πυρὸς, νόθον ἅπαν δόγμα τοῖς ὑμῶν προσβάλλον φθόγγοις πυρπνοῖς δεικνύται.

ἄευδεις μὲν ἐξέκλιναν Ἑλλήνων ὕθλους πειθῶ δὲ τὴν τύραννον ἀνθρώποις μόνην εἶλοντο, ὑφ' ἧς τὴν ἀλήθειαν οἱ τρεῖς τονώσαντες, οὕτως ἅπαν σύστημα πιστῶν χειροῦνται λόγοις καὶ καταπειθουσι.

Θεοτόκιον.

ἐπὶ σο. πασα πρόβρησις ἐπανεπαύθη, καὶ πέρας ἐδέξατο, ξενίζουσα τοὺς λέγοντας. Ἐκ σοῦ δὲ λαμπρότερα καὶ τῶν προβήσεων θαύματα πηγάζουσι, ἀγνή, δηλοῦντα τοὺς ἐρμηνεύοντας.

Ἄλλος. Θεοῦ συγκατάβασιν.

Σιγῶσαι καὶ κράζουσαι, δρώμεναί τε καὶ ἀκουόμεναί, ἀρετῆς καὶ σοφίας οἱ θεηγόροι στήλαι γεγόνασιν, ἔργω καὶ λόγῳ βοᾶν προτροπέμενοι. Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Θεοῦ φωνὰς ἀνωθεν ἐπιβροντώσας ἡμῖν ἐξαίσιον, ἀστραπῶν τε βολίδας τοὺς ὑμῶν φθόγγους δεχόμενοι, πάνσοφοι, συμμελωδοῦμεν ὑμῖν. Εὐλογητὸς ὁ Θεός, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

ῥιπίζονται χάλαζαι ἐκ πυροβόλων γλωσσῶν, συν- A
 τρήθουσαι τὰ σαθρὰ τῶν δογμάτων, εἴ τις μέσον παρ-
 θησιάζηται τῶν κενολόγων, ὀρθὰ μὴ φθεγγόμενος·
 Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν. Θεοτόκιον.

Παρθένον οἰκήσας σε, καὶ μετὰ τόκον παρθένον
 ἔλιπεν, ὁ ἀμείβων στοιχεῖα, θεοκῆτορ Μαρία παν-
 ἀχραντε, πρὸς ὃν βοῶμεν σὺν σοι, παναμώμητε· Εὐ-
 λογητὸς ὁ Θεὸς, ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν. Καταβασία.

Σὲ τὸν ἐν πυρὶ δροσίσαντα παῖδας θεολογήσαντας,
 καὶ Παρθένῳ ἀκηράτῳ ἐνοικήσαντα, Θεὸν Λόγον
 ὑμνοῦμεν, εὐσεβῶς μελεδοῦντες· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς,
 ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

ΩΔΗ η'. Ὁ εἰρμός.

Τὸν ἐν καμίνῳ τοῦ πυρὸς τῶν Ἑβραίων τοῖς παι- B
 σὶ συγκαταβάνα, καὶ τὴν φλόγα εἰς δρόσον μετα-
 βαλόντα Θεὸν, ὑμνεῖτε, τὰ ἔργα ὡς Κύριον, καὶ ὑπερ-
 ψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Πύργον ἰσχύος ἀσφαλῆ, καὶ κρηπίδα, καὶ φρου-
 ρὰν, καὶ προστασίαν κεκτημένοι σε, πίστει διασωζό-
 μεθα νῦν· ὑμνοῦμεν τὸν τόκον σου, Πάναγνε, καὶ
 ὑπερψοῦμεν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ἀθανασίας διανῆ ἐπιστάμεθα πηγὴν σε, Θεοτό-
 κε, ὡς τεκοῦσαν τὸν Λόγον τοῦ ἀθανάτου Πατρὸς, τὸν
 πάντας θανάτου λυτροῦμενον τοὺς ὑπερψοῦντας αὐ-
 τὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ῥεῖθρον ἰάσεων ἡμῖν ἀενάως τοῖς πιστοῖς, ἀγνή,
 πηγάζεις, οὗ τὴν ἀφθορον χάριν ἀπορρῦόμενοι, ὑμ- C
 νοῦμεν τὸν τόκον σου, Ἀχραντε, καὶ ὑπερψοῦμεν
 εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ἄλλος. Ἰνδάλματος.

Ζοοῦμεν εὐσεβῶς, καὶ δοξάζομεν ὁμότιμον μίαν
 φύσιν, ἀπειροδύναμον Μονάδα τε καὶ Τριάδα, τὴν
 πάντα ταῦτα λόγους κυβερνώσαν κρείττοσιν· οὕτω
 γὰρ δοξάζειν οἱ τρεῖς θεοφόροι παρεγγυῶσιν, οἷς συμ-
 προσκυνοῦμεν αὐτὴν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἐνώθησαν οἱ τρεῖς θεοκῆρυκες ἐνώσαντες τὴν
 Τριάδα, καὶ τὸ ἀμέριστον ἐν πᾶσι τετηρηκότες τῇ
 θείᾳ φύσει, μίαν παρ' αὐτῆς ἀντέλαθον ἀμέριστον
 δόξαν, εἰς ἔπαινον ἕνα συγκαλούμεν τὸν ὑπερ-
 ψοῦντας αὐτὴν εἰς τοὺς αἰῶνας. Θεοτόκιον.

ᾤδων τὸ καθ' ἡμᾶς ἀντιδούς τε τὸ οἰκεῖον ὁ D
 εὐεργέτης, ἔδρασε μόνον, οὐκ ἔπαθε δὲ, Παρθένε·
 κραιεῖ γὰρ, ἀλλ' οὐκ εἰς φθορὰν καθίσταται, μάλλον
 δὲ καὶ πάσχων ἐκὼν διὰ πάθους τὰ πάθη λύει, ὡς οἱ
 τρεῖς Πατέρες ἡμᾶς μυσταγωγοῦσιν.

Ἄλλος. Ἑπταπλασίως κάμινον.

Οὗς ὁ Θεὸς συνήνωσεν εἰς ὁμότιμον ἕνωσιν, ἐγκω-
 μαστής μὴ χωρίζετω ἄνθρωπος· ἀλλ' Ἰσους ἡγούμε-
 νος ἐν τοῖς αὐτοῖς χαρίσμασιν, Ἰσων καὶ τῶν ὑμνων
 μελιφδῶν ἀξιοῦτω· οἱ παῖδες, εὐλογεῖτε· ἱερεῖς, ἀν-
 υμνεῖτε· λαοί, ὑπερψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Οἱ δυνατοὶ καὶ ἀμαχοὶ τῆς Θεότητος σύμμαχοι.

Ex linguis ignivomis jactantur grandines, quæ
 conterunt frivolas opiniones; si quis vaniloquo-
 rum audeat in medium prosilire, neque ut par est,
 dicat, Benedictus Deus patrum nostrorum. Ma-
 riale.

Virginem te inhabitavit, et post partum Virgi-
 nem reliquit, mutans naturæ ordinem, o Deo gra-
 vida Maria et omnis expers maculæ, ad quem cla-
 mamus tecum, intemerata, Benedictus Deus patrum
 nostrorum. Catabasia.

Te qui in igne irrorasti pueros de rebus divinis
 disserentes, et incorruptam Virginem inhabitasti,
 Deum Verbum prædicamus, pie conclinentes: Ben-
 dictus Deus patrum nostrorum.

195. ODE 8. Ἱρμιου.

Opera Deum, qui cum Hebræorum pueris in
 caminum ignis descendit, et flammam mutavit in
 rorem, laudate, ut Dominum, et superexaltate eum
 in omnia sæcula.

Turrim fortitudinis securam, et crepidinem, et
 custodiam et defensionem possidentes te, per fidem
 nunc servamur. Laudamus autem partem tuam, o
 expers maculæ, et superexaltamus in omnia sæ-
 acula.

Immortalitatis fontem pellucidum novimus esse
 te, Dei Genitrix, ut quæ genuisti Patris immortalis
 Verbum, quod morte liberat omnes qui ipsum su-
 perexaltant in sæcula.

Nobis fidelibus, velut ex perpetuo fonte, enun-
 dis medelæ flumen; cujus impolluta gratia abluti,
 o incontaminata, laudemus partem tuam, et super- C
 exaltamus in omnia sæcula.

196. Alius, sicut, Ἰνδάλματος.

est agnosclmus pie, et glorificamus unam ejus-
 dem honoris naturam, infinitæ potentix unitatem
 et Trinitatem; quæ hæc omnia gubernat, ac nutu
 torquet suo. Sic enim docent tres illi deiferi, qui-
 buscum eam adoramus in sæcula.

æunt maxime uniti inter se tres illi divini præ-
 cones qui univerunt Trinitatem, et in omnibus ser-
 vaverunt divinæ naturæ individuum; ab eaque id-
 circo receperunt unam et indivisam gloriam, in
 qua ad unam laudem convocantur superexaltantes
 Trinitatem in sæcula. Mariale.

æilius Dei erga nos beneficus, operatus est so-
 lum, non autem passus quidquam, o Virgo, dum
 assumpsit quod nostrum et reddidit quod erat
 suum. Facit enim, sed non incurrit corruptionem:
 quin potius passionem libere sustinens, hac ipsa pas-
 siones nostras dissolvit, quemadmodum tres illi Pa-
 tres nos sancte docent.

Alius, sicut, Ἑπταπλασίως κάμινον.

197. Quod Deus conjunxit æqualiter honoran-
 dos, homo laudator non separet; sed donis cæ-
 lestibus pares eos existimans, paribus quoque
 dignetur præconiis. Pueri, benedicite; sacerdo-
 tes, celebrate; populi, superexaltate, in omnia sæ-
 cula.

Potentes et invicti Divinitatis defensores, et

veritatis sinceri patroni, profunda Spiritus recte scrutati, sententias Deo consentaneas astruitis, et hinc docetis psallere : Populi, superexaltate in omnia sæcula.

Duo maxima luminaria, positum sub sole mundum de cœlo illuminant alternatim. De terra autem coruscant tria supra modum immensa lumina, colucentia et simul psallentia : Superexaltate, o populi, Christum in sæcula. **Mariale.**

propter nos incarnatio est, et passio pretiosa. Propter nos cum mortuis fuit Deus, mortem quidem gustare nescius, sicut nec dolorem alium, sed per carnis mortalis communionem factus particeps et doloris et mortis. Quare eum superexaltamus in omnia sæcula. **Catabasia.**

In ignem intolerabilem conjecti pii erga Deum juvenes, a flamma vero non læsi, divinum carmen canebant : Benedicite, omnia opera Domini, Domino.

ODE 9. Hirmus.

498. Ex Deo Deum Verbum, quod inexplicabili sapientia venit ad innovandum Adamum, per cibum corruptionis graviter lapsam, quodque ex sancta Virgine ineffabiliter incarnatum est propter nos, unanimi cantu magnificamus fideles.

In te, Virgo beatissima, spem meam omnem libenter colloco ; serva me, Mater veræ vitæ ; et pete, o casta, perenni gaudio impleri eos qui cum fide et desiderio te canticis magnificant.

Virgo illustrissima, janua divini luminis, lumina animæ meæ caliginem spiritalibus lucis tuæ radiis. Et pete, o casta, perenni igne liberari eos, qui cum fide et desiderio te canticis magnificant.

Mariale.

Quem Pater Filium ex utero ante sæcula genuit, is in tuo habitans utero facius est perfectus homo ; et te, Deipara, fontem gratiarum ostendit nobis, qui fideliter adoramus ineffabilem tuam progeniem.

499. Alius, sicut, 'Ανάρχου γεννήτορος.

Magnifica, anima mea, tria magna inter antistites luminaria.

grum vestrum et ovile respicite ; propter quæ maximos labores sustinivistis. In unum coeuntes, vos tres jungimus et suavissimam vestram conjunctionem pro communi habemus laudationis materia

Magnifica, anima mea, tria candelabra Ecclesiæ Christi.

Christi gratia hostibus suis objicit machæram non bis, sed ter acutam, unum in cœlo fabricatum ensem, triplici fulgentem cuspidem ; pro Deitate una et trina semper dimicantem.

καὶ τῆς ἀληθείας ἀψευδεῖς συνήγοροι, τὰ βάθη τοῦ Πνεύματος καλῶς ἀνερευνησαντες, τὰς θεοπρεπεῖς περὶ Θεοῦ ὑπολήψεις ἐκέθην συνιστῶσι, καὶ διδάσκουσι ψάλλειν· Ἄσολ, ὑπερυψοῦτε εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας.

Ἐξ οὐρανοῦ μὲν μέγιστοι δύο λύχνοι φωτίζουσιν ἐκ διαδοχῆς ἀλλήλων τὴν ὑφήλιον· ἐκ γῆς δὲ φανότερον τὴν σύμπασαν αὐγάσουσι τρεῖς κατὰ ταυτὸν ὑπερμεγέθεις φωστῆρες, συλλάμποντες ἀλλήλοις, καὶ συμπάλλοντες ἅμα· Ἄσολ, ὑπερυψοῦτε Χριστὸν εἰς τοὺς αἰῶνας. **Θεοτόκιον.**

Ἵπὲρ ἡμῶν ἡ σάρκωσις καὶ τὰ πάθη τὰ τίμια· δι' ἡμᾶς Θεὸς μετὰ νεκρῶν ἐγένετο, θανάτου μὲν ἀγαστος, οἷα παθῶν ἐλεύθερος, τῇ δὲ πρὸς τὴν σάρκα τὴν θνητὴν κοινωνίᾳ λεγόμενος καὶ πάθους μετασχεῖν καὶ θανάτου· μεθ' ἧς ὑπερυψοῦμεν εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. **Καταβασία.**

Ἀστέκτω πυρὶ ἐνωθέντες οἱ θεοσεβείας προεστῶτες νεανίαι, τῇ φλογὶ δὲ μὴ λωθῆντες, θεῖον ὕμνον ἐμελπον· Εὐλογεῖτε, πάντα τὰ ἔργα Κυρίου. τὸν Κύριον.

QAH Θ'. Ὁ εἰρμός.

Τὸν ἐκ Θεοῦ Θεὸν Λόγον, τὸν ἀρρήτῳ σοφίᾳ ἠκότα καινουργῆσαι τὸν Ἀδὰμ, βρώσει φθορᾶς πεπτωκότα δεινῶς, ἐξ ἁγίας Παρθένου ἀφράστως σαρκωθέντα δι' ἡμᾶς, οἱ πιστοὶ ὁμοφρόνως ἐν ὕμνοις μεγαλύνομεν.

Θεομακάριστε Κόρη, τὴν ἐλπίδα μου πᾶσαν προθύμως ἀνατίθημι ἐν σοί· σῶσον με, Μῆτερ τῆς ὄντως ζωῆς· καὶ τρυφῆς ἀενάου πλησθῆναι καθικέτευε, ἀγνή, τοὺς ἐν πίστει καὶ πόθῳ σε ὕμνοις μεγαλύνοντας.

Ἐπιφανείσα Παρθένε, τῆς ψυχῆς μου τὸν ζῶνον φωστὸς σου ταῖς ἀστραπαῖς ἀγάσων, πύλη τοῦ θεοῦ φωτός. Καὶ πυρὸς αἰωνίου βυσθῆναι καταξίωσον, ἀγνή, τοὺς ἐν πίστει καὶ πόθῳ σε ὕμνοις μεγαλύνοντας. **Θεοτόκιον.**

Ἐν τῇ γαστρὶ σου σκηνώσας, ἐκ γαστρὸς πρὸ αἰώνων Πατὴρ ὄνπερ ἐγέννησεν υἱὸν, τέλειος γέγονεν ἄνθρωπος καὶ πηγὴν χαρισμάτων σε, Θεομήτορ, ἔδειξεν ἡμῖν, τοῖς πιστοῦς προσκυνοῦσι τὴν ἀφραστὸν σου γέννησιν.

Ἄλλος. Ἀνάρχου γεννήτορος.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τοὺς ἐν ἱεράρχαις φωστῆρας τρεῖς μεγάλους.

—δοῦ τὸ ὑμέτερον γεώργιον καὶ ποιμνιον, ὑπὲρ οὗ τοὺς μεγίστους πόνους ὑπέστητε· εἰς ἐν συνελθόντες ὁμοῦ τε, τοὺς τρεῖς ὑμᾶς συμπαραλαβόντες κοινὴν ἔχομεν ἀνεσιν τὴν ὑμῶν ἡδίστην ἔνωσιν.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τοὺς τρισολάμπητρας Χριστοῦ τῆς Ἐκκλησίας.

Οὗ δίστομον μάχαιραν ἡ χάρις, ἀλλὰ τρίστομον κατὰ τῶν πολεμίων αὐτῆς προσβάλλεται· ἐν οὐρανο-χάλκευτον ξίφος τρισὴν ἀκμαῖς κατεστρωμένον, ἀεὶ προμαχόμενον τριλαμποῦς μιᾶς Θεότητος.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τοὺς κεκοσμηχότας Χρι- A
στοῦ τὴν Ἐκκλησίαν.

—μῶν τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ἦν, ἔνδοξοι, καὶ
τὴν σάρκα φορούντων εἰς ἔτι ἄσπιλον· οὐς εἰλικρινῶς
νῦν οἰκοῦντες, τοὺς ἐπὶ γῆς ἡμᾶς στρεφόμενους τὰ
ἄνω προσεβείτε καὶ φρονεῖν καὶ πραγματεῦσθαι.
Θεοτόκιον.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τὴν τιμιωτέραν.

πιστοὶ με τὸ πλάτος σου, τῶν μεγαλείων Δέσποι-
να, καταπνίγον τὸν λόγον ὑπὸ πυκνότητος, καὶ μοι
παραδόξως συμβαίνει τὸ ἀπορεῖν ἐκ τῆς εὐπορίας·
διὸ τὸν τοσοῦτον σε μεγαλύναντα δοξάζομεν.

*Ἄλλος. Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ ὁ οὐρανός.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τοὺς τῆς παναγίας Τριά- B
δος τρεῖς ποιμένας.

Ἐπήρθη τῆς Τριάδος ἡ ἀρετὴ, καὶ τὰ πάντα τῆς
δόξης ἐπλήρωσεν, ἄλλην δ' ὑμῖν αἰγλὴν ἀναλάμψασα
τριλαμπῆ ὡς ἑαυτῆς ἀπαύγασμα, τοὺς ἐπουρανίους
μυσταγωγούς, δι' ὧν ἐπὶ τὴν θείαν ἐκεινης θεωρίαν
οἱ εὐσεβοῦντες ὀδηγοῦμεθα.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τοὺς ἐκ τρισπλίου φωστῆ-
ρας τρεῖς μεγάλους.

Οὐκ ἔστι δευτερεῖον ἐν τοῖς τρισί· τὰ προσεβία
γὰρ ἕκαστος φέρεται, πρῶτος οὐκ ὦν καὶ τοὺς ὁμοτί-
μους ὑπερνικῶν. Ἐξικεῖσθαι μᾶλλον δὲ τὴν ἀλλή-
λων νίκην περιχαρῶς· οὐ χώρα γὰρ ἐνταῦθα τῷ φθό-
νῳ παρρησίας, λυμαιομένῳ τὴν ὁμόνοιαν. Δόξα. C

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τῆς τρισυποστάτου καὶ
ἀδιαιρέτου Θεότητος τὸ κράτος.

Πατέρας ἡ εὐσέβεια τοὺς αὐτῆς πρωτοτόκους υἱοὺς
ἀναδείξασα, τέκνα φωτὸς γνήσια καὶ ἄμωμα δι' αὐ-
τῶν τελειούμενα Πνεύματι, τῷ ζῶν λαλήσαντι ἐν
αὐτοῖς, καὶ σώσειν ἐξαιτεῖται εἰς τέλος τὴν εἰρήνην,
ἣν ἀπ' αὐτῶν ἐκληρονόμησεν.

Καὶ νῦν. Θεοτόκιον.

Μεγάλυνον, ψυχὴ μου, τὴν τιμιωτέραν.

Υἱὸν Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἡ τῶν σοφῶν διδασκάλων
ἀκρότης ἐκήρυξε τὸν ὄν οὐδὲν, ἐξ ἀποκαλύψεως πα-
τρικῆς, οὐκ ἐκ σαρκὸς καὶ αἵματος τοῦτο μνηθεῖσα,
Μήτηρ Θεοῦ. Διὸ σε καὶ Παρθένον δοξάσασα Μητέρα
καὶ Θεοτόκον ἐμεγάλυνεν. Καταβασία. D

Θεοτόκε, ἡ ἐλπίς πάντων τῶν Χριστιανῶν, σκέπε,
φύλαττε τοὺς ἐλπίζοντας εἰς σέ.

Ἐν νόμῳ, σκιᾷ καὶ γράμματι τύπον κατελδομεν
οἱ πιστοί. Πᾶν ἄρσεν τῶ τὴν μήτρην διανοῖγον ἅγιον
Θεῷ. Διὸ πρωτότοκον Λόγον, Πατρὸς ἀνάρχου Υἱὸν,
πρωτοτοκούμενον μητέρι ἀπειράνδρως μεγαλύνομεν.

*Ἐξαποστειλῆριον. Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἄστροις.

Τὰ τοῦ φωτὸς δοχεῖα, τὰς φεγγοβόλους ἀστραπὰς,
Βασίλειον νῦν τὸν Μέγαν, Γρηγόριον Θεολόγον, Χρυ-
σόστομον Ἰωάννην ἀνευφημήσωμεν πάντες.

*Ἔτερον ὁμοιον.

*Ἡ ἐνιαία Θεότης, Πατήρ, Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον

Magnifica, anima mea, eos qui Christi exorna-
vere Ecclesiam.

—n caelis, o gloriosi, erat vestra conversatio,
cum adhuc carnem gestaretis incontaminatam; ubi
nunc vere habitatis. Ergo orate, ut nos ver. antes
in terris, possimus quæ sursum sunt sapere, quæ
sursum sunt querere. Mariale.

Magnifica, anima mea, venerandam.

ætringat me tua latitudo, magnificentissima
Domina, magnitudineque suffocat orationem, et
mili mirabile accidit inopiam nasci ex copia.
Ideo eum qui te tantopere magnificat, glorifica-
mus.

Alius, sicut, Ἐξέστη ἐπὶ τούτῳ ὁ οὐρανός.

Magnifica, anima mea, sanctissimæ Trinitatis
tres pastores.

200. Sublimis est Trinitatis virtus, et gloria
sua complevit omnia. Sed in vobis longe alio et
tripartito fulgore emicat, tanquam in majoribus
radiis et coelestibus sacrorum principibus, per
suos ad divinam illius contemplationem pii dedu-
cuntur.

Magnifica, anima mea, ex triplici sole tria ma-
gna luminaria.

Nullus ex his tribus tenet secundas, sed primas
tenent omnes; cum primus non sit qui pares ho-
nore exsuperet. Quin potius alter alterius victoriam
sua gaudia facit suam: neque enim ibi locus relin-
quitur audaci invidiæ, labefactanti concordiam.

Gloria.

Magnifica, anima mea, unius individuae Deita-
tis in tribus personis potentiam.

Postquam pietas patres primogenitos suos de-
clarat, eorum ope filios lucis generat, veros incul-
patosque ac perfectos Spiritu, qui vitam in ipsis lo-
quitur, et petit in finem usque servari pacem, quæ
ab ipsis consecuta est.

Et nunc.

Mariale.

Magnifica, anima mea, venerandam.

Filium Dei vivi, o Mater, esse filium tuum præ-
dicavit sapientium doctorum apex, hoc a revelante
Patre edoctus, non a carne et sanguine. Quare te,
Virginem Matrem et Delparam, gloriose magnifica-
vit. Catabasia.

Dei Genitrix, spes Christianorum omnium, pro-
tege, defende, custodi sperantes in te.

In lege, umbra et littera typum fideles conspi-
cimus: Omne masculinum adaperiens vulvam san-
ctum Deo est. Idcirco primogenitum Verbum, Pa-
tris æterni Filium, primogenitum a matre sine viro,
magnificamus.

Exapostillarium, sicut, Ὁ οὐρανὸν τοῖς ἄστροις.

201. Luminis receptacula, fulgura lucem evi-
brantia, Basilium Magnum, Gregorium Theologo-
m, Chrysostomum Joannem, omnes collauda-
mus.

Aliud simile.

Una Deitas, Pater, Fili, et Spiritus sancte,

precibus Basilii, Gregorii et Joannis, et castæ Dei A
Genitricis, non separer a tua gloria.

Mariale simile.

Auro implicata turri, duodecim muris circumsepta civitas, e solaribus stirii coagmentatum solium, regalis sedes, prodigium fugiens aciem intelligendi, quomodo lacte tuo nutris Dominum?

Oportet autem scire, quod ad oden nonam fiat inclinatio corporis usque ad terram, idque a duobus choris simul.

202. COMM. Hæc corporis inclinatio, quæ sit ad terram usque, appellatur passim in Ritualibus Græcorum libris Μετάνοια μεγάλη, « reverentia major: » illa quæ usque ad terram non sit, appellatur ibidem μικρά « minor, » quandoque etiam ἡ συνήθης μετάνοια « reverentia consueta. » Unde quælibet « inclinatio corporis » dicitur simpliciter μετάνοια. Et hæc quidem vox μετάνοια, ex primæva sua institutione, « penitentiam » significat: sed jam apud monachos Græcos significat quoque dictam reverentiam; propterea quod, cum humilis sit et laboriosa, in multam pœnamque peccatorum a Græcis imponi soleat. Et vero quod corpus non parum debilitetur hujusmodi incurvationibus, patet ex illo ptochoprodromi in hegumenum ex cod. ms. Τὰ γόνυτά μου ἠσθένησαν ἀπὸ τῆς μετανοίας, « Genua mihi debilitata sunt ex incurvatione. » Consule Joannem Morinum, tum de disciplina in administratione sacramenti penitentiae fol. 4, tum etiam de sacris Ecclesiae ordinationibus fol. 225, partis 2. Imo vero sequioris ætatis scriptiores Latini ab ea ratione loquendi non abhorrent; neque in monasticis scriptoribus quidquam usitatius est. Sic Petrus Venerab. in statutis Ordinis Cluniacensis, cap. 4, ait: « Atque illis metanœis, quæ quotidiani usu in capitulo sunt, et vulgo veniæ nominantur. » Et cap. 53, « frequentibus metanœis vel genuflexionibus. » Hieronymus monachus Camald. in Vita S. Romualdi abbatis, n. 67, « docebat eos ut... disciplinas flagellorum in cella facerent, metanœas et genuflexiones frequentantes. » Consimilia habent alii. Jam vero quod veniæ sint hujuscemodi incurvationes corporis, constat apud omnes. Hinc et in Chronico Laurisbam. exstat hic versiculus:

Per venias centum verrunt barbis pavementum.

CAPUT QUARTUM.

De Laudibus.

203. Apud Græcos Laudes nunquam disjunguntur a Matutino, sed sunt ejus pars: imo etiam passim communi nomine ἄρθρον nominantur; ex iisque una cum majoribus Vesperis tota ἀγρυνίας sive Vigiliarum ratio constituitur. Attamen propter causam illam, quam initio antecedentis capituli proposuimus, judicavimus expedire, ut hic de illis seorsim ageremus, adductis verbis Typici et Menæorum. Atque ante omnia non fuerit ἀπροσδιόνυσον sive inutile observare, illam divini officii partem, quam nos hactenus ἄρθρον sive Matutinum vocavimus, ab aliquibus vocari etiam μεσονύκτιον, quod media nocte persolvatur, et Laudes contrario ab iisdem vocari ἄρθρον, eo quod circa auroram concinantur: neque male, si etymologia spectanda sit. Ut ut est, communius nomine ἄρθρον intelligitur ea divini officii pars, quæ ex μεσονύκτιω et αἰνῶις, id est « ex Matutino et Laudibus » coalescit. Nunc ad verba Typici veniamus.

204. Ad Laudes, Ὅmnis spiritus. Recitamus versus quatuor; et psallimus versus similes tono secundo, sicut Ποιοὶς εὐφημιῶν.

COMM. Πᾶσα πνοή quomodo continuetur, ante satis superque declaratum legisti. Postea recitantur psalmi Davidici |CALVIII, CXLIX et CL, ut patet ex Hirmologio: et in Hirmologium id non indicaret, pateret ex illis verbis, εἰς τοὺς αἰνούς, « ad Laudes; » quia psalmi illi ob sæpe reiteratam vocem αἰνεῖτε, « laudate, » αἰνοί, « Laudes » vocitantur. Versus autem similes, huic diei proprii, hi sunt, prout exstant in Menæis.

VERSUS SIMILARES.

Tonus 2. Sicut Ποιοὶς εὐφημιῶν.

205. Quibus laudum coronis coronabimus doctores, divisos quidem ætatibus, sed spiritu conjunctos, divinatorumque hominum antesignanos, numero pares Trinitati, ejusque cultores: fulgentia totius orbis luminaria, columnas Ecclesiae, victores quos coronis gloriæ coronat Christus Deus noster, magnam habens misericordiam?

Qua carminum celebritate canemus deiferos, cælestiumque arcanorum guaros, et præcones rectæ fidei, ac sincerissimos theologos: magnum sacrorum interpretem Basilium, divinum et divina explicantem Gregorium, atque Joannem eximium, lingua aureum; quos pro meritis glorificavit Trinitas, Dominus noster, habens magnam misericordiam?

ταῖς Βασιλείου πρεσβείαις, Γρηγορίου καὶ Ἰωάννου, καὶ τῆς ἀγνῆς Θεοτόκου, μὴ χωρισθῶ τῆς σῆς δόξης.

Θεοτόκιον ὁμοιον.

Χρυσοπλοκάτατε πύργε, καὶ δωδεκάτειγε πῶλις, ἡλιοστάλακτε θρόνε, καθέδρα τοῦ βασιλέως, ἀκατανόητον θαῦμα, πῶς γαλουχεῖς τὸν Δεσπότην;

Δεῖ δὲ εἰδέναι, ὅτι εἰς τὴν θ' ὕδην ποιούμεν μετανοίαν ἕως εἰς γῆν, οἱ δύο χοροὶ ὁμοῦ.

Εἰς τοὺς αἰνούς, Πᾶσα πνοή. Ἰστῶμεν στιχηρὰ δ'· καὶ ψάλλομεν στιχηρὰ προσόμοια. Ἦχος β', πρὸς Ποιοὶς εὐφημιῶν.

ΣΤΙΧΗΡΑ ΠΡΟΣΟΜΟΙΑ.

Ἦχος β'. Ποιοὶς εὐφημιῶν.

Ποιοὶς εὐφημιῶν στέμμασι στεφανώσωμεν τοὺς διδασκάλους, τοὺς διηρημένους τοῖς σώμασι, καὶ συνημμένους τῷ πνεύματι, τοὺς τῶν θεοφόρων προστάτας, Τριάδος τοὺς ἰσαριθμούς καὶ θεράποντας, φωστήρας τῆς οἰκουμένης διαλάμποντας, τῆς Ἐκκλησίας τοὺς στύλους, οὓς στεφάνοις δόξης νικήσαντας στεφανοὶ Χριστὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος;

Ποιοὶς ὕμνων καλλέσειν ἀναδήσωμεν τοὺς θεοφόρους, τοὺς οὐρανομύστας καὶ κήρυκας τῆς ὀρθοδόξιας ὑπάρχοντας, τοὺς ἀκραιφνεστάτους θεολόγους, τὸν μέγαν ἱεροφάντορα Βασιλεῖον, τὸν θεῖον καὶ θεοῦ-ῤῥήμονα Γρηγόριον, καὶ Ἰωάννην τὸν πάνυ, τὸν χρυσοῦν τὴν γλῶτταν, οὓς ἐδόξατεν ἡ Τριάς, ἀξίως ὁ Κύριος, ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος.

Ποίοις ἐγκωμίων ῥήμασιν ἐπαινέσωμεν τοὺς ἱεράρχας, τοὺς ἱσαποστόλους ἐν χάριτι, καὶ ὁμοτίμους χαρίσμασι, τοὺς τῆς ἀσεβείας καταλυτάς, σωτῆρας καὶ ὀδηγοὺς λόγῳ καὶ πράγματι, ποιμένας, χριστομιμήτους διὰ πίστεως, τοὺς ἐπιγελοὺς ἀγγέλους, βροτοὺς οὐρανοῦς, οὗς ἐτίμησεν ὁ Χριστὸς, τῆς δόξης ὁ Κύριος, ὁ ἔχων τὸ μέγα ἔλεος; †

Ποίοις εὐφημιῶν στέμμασι καταστέψωμεν τὸν χρυσολόγον, ἄμα Βασιλεῖω Γρηγόριον, τὰ σεπτὰ δοχεῖα τοῦ Πνεύματος, τοὺς στεβροὺς τῆς πίστεως προμάχους, τοὺς στύλους τῆς Ἐκκλησίας, πιστῶν στήριγμα ἀπάντων, ἀμαρτανόντων παραμύθιον, πηγὰς βλυζούσας τὸ νᾶμα, ἐξ οὗ ἀρυόμενοι ἡδυνόμεθα ταῖς ψυχαῖς, αἰτοῦντες συγχώρησιν σφαλμάτων καὶ μέγα ἔλεος; Δόξα.

Ἦχος ὁ αὐτὸς, πρὸς τὸ, Σήμερον ὁ Χριστὸς. B

Σήμερον αἱ ψυχαὶ τῶν γηγενῶν ὑψοῦνται, ἐκ γῆινων σήμερον οὐρανοῖο γίνονται τῶν ἀγίων ἐν τῇ μνήμῃ· αἱ γὰρ πύλαι τῶν οὐρανῶν ἐπαίρονται, καὶ ἡμῖν τὰ τοῦ Δεσποτοῦ γνωρίζονται· οἱ λόγοι τοὺς λόγους κηρύττουσι, καὶ αἱ γλῶσσαι τὰ θαύματα μέλπουσιν. Ἡμεῖς δὲ πρὸς τὸν Σωτῆρα βοῶμεν· Δόξα σοι Χριστῷ τῷ Θεῷ· ταῖς γὰρ πιστοῖς εἰρήνην διὰ τούτων ἐγεγόνει.

Καὶ νῦν. Θεοτόκιον ὁμοιον.

Σήμερον ὁ Χριστὸς ἐν τῷ ναῷ προσφέρεται ὡς βρέφος· σήμερον ὑπὸ νόμον γίνεται ὁ Μωϋσεῖ διδοὺς τὸν νόμον· τῶν ἀγγέλων αἱ στρατιαὶ τεθάμβηται, ἐν ἀγκάλαις γηραιαῖς κατεχόμενον τὸν συνέχοντα πάντα θεώμεναι. Συμεῶν, εὐλαβείας πλησθεὶς καὶ χαρᾶς, C

Δοξολογία μεγάλη καὶ ἀπόλυσις. Αἰδοται δὲ καὶ ἅγιον ἔλαιον τοῖς ἀδελφοῖς.

Comm. Diximus quidem num. 31. Doxologiam magnam, sive majorem glorificationem, esse hymnum angelicum; sed quia illi hymno, prout hic a Græcis recitatur, adduntur aliqua quæ in Latino minime reperiuntur, non ingratum lectori futurum existimo, si illum totum sub aspectum cum sua appendice posuerim. Talis autem nobis in Hirmologio exhibetur, qualis sequitur.

Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνην, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία. Ὑμνοῦμέν σε, εὐλογοῦμέν σε, προσκυνοῦμέν σε, δοξολογοῦμέν σε, εὐχαριστοῦμέν σοι, διὰ τὴν μεγάλην σου δόξαν. Κύριε βασιλεῦ ἐπουράνιε, Θεὲ Πάτερ παντοκράτορ· Κύριε Ἰἰε μονογενὲς Ἰησοῦ Χριστέ, καὶ ἅγιον Πνεῦμα· Κύριε ὁ Θεὸς, ὁ Ἄμνός τοῦ Θεοῦ, ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς, ὁ ἀλῶν τὴν ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου, πρόσδεξαι τὴν δέησιν ἡμῶν· ὁ καθήμενος ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς, ἐλέησον ἡμᾶς· ὅτι σὺ εἶ ὁ μόνος ἅγιος, σὺ εἶ ὁ μόνος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς. Ἀμήν. Καθ' ἐκάστην ἡμέραν εὐλογήσω σε, καὶ αἰνέσω τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καταξίωσον, Κύριε, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, ὁ Θεὸς πατέρων ἡμῶν, καὶ αἰνετὸν καὶ δεδοξασιμένον τὸ ὄνομά σου εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν. Γένοιτο, Κύριε, τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθάπερ ἠλπίσαμεν ἐπὶ σοί. Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε, διδάξόν με τὰ δικαιώματά σου. Ἐκ τρίτου.

Quibus præconiorum verbis laudabimus sacrorum principes, gratia et honore æquales apostolis, eversores impietatis, servatores et viæ duces verbo ac facto, pastores, Christi per fidem imitatores, terrestres angelos, homines cœlestes, quos honoravit Christus, gloriæ Dominus, habens magnam misericordiam?

Quibus laudationum coronis cingemus, verba aurea proloquentem, et cum Basilio Gregorium, augusta receptacula Spiritus, stabiles fidei propugnatores, columnas Ecclesiæ, fidelium omnium fulcimentum, peccantium solatium, fontes effundentes laticem, quem qui haurimus, afficimur lætitia, petentes errorum veniam et magnam misericordiam? Gloria.

Tonus idem sicut Σήμερον ὁ Χριστὸς.

206. Hodie animæ terrigenarum exaltantur, ex terrestribus hodie cœlestes fiunt, sanctorum in memoria. Nam portæ cœlorum attolluntur, et quæ Domini sunt, ea nobis innotescunt; sermones sermonibus prædicantur, et miracula decantantur linguis. Nos vero ad Servatorem clamamus: Gloria tibi, Christo Deo: pax enim fidelibus per eos parta est.

Et nunc.

Mariale simile.

Hodie Christus in templo portatur ut infans; hodie fit sub lege qui Moysi legem dedit. Angelorum exercitus obstupuerunt, quando illum qui continet omnia, viderunt inter senilia brachia. Simeon, pietate plenus et gaudio, clamabat: Nunc dimittis me, Servator, ex hac fragili vita, ad quietem ubi nulla sentitur senectus; vidi enim te, et exultavi.

207. Sequitur glorificatio major et dimissio. Datur autem et sanctum oleum fratribus

Gloria in excelsis Deo, et in terra pax, in hominibus bona voluntas. Laudamus te, benedicimus te, adoramus te, glorificamus te, gratias agimus tibi propter magnam gloriam tuam; Domine Rex cœlestis, Deus pater omnipotens; Domine Fili unigenite Jesu Christe, et sancte Spiritus. Domine Deus, Agnus Dei, Filius Patris, qui tollis peccatum mundi, suscipe deprecationem nostram: qui sedes ad dexteram Patris, miserere nobis: quoniam tu solus sanctus, tu solus Dominus Jesus Christus in gloria Dei Patris. Amen. Omni die benedicam te, et laudabo nomen tuum in sæculum et in sæculum sæculi. Dignare, Domine, die isto sine peccato nos custodire. Benedicimus es, Domine Deus patrum nostrorum, et laudabile et gloriosum nomen tuum in sæcula. Amen. Fiat, Domine, misericordia tua super nos, quemadmodum speravimus in te. Benedictus es, Domine, doce me justificationes tuas.

Tertium.

208. Domine, refugium factus es nobis in generatione et generatione. Ego dixi, Domine, miserere mei, sana animam meam, quia peccavi tibi. Domine, ad te confugi, doce me facere voluntatem tuam, quia tu es Deus meus; quia apud te est fons vitæ, in lumine tuo videbimus lumen. Extende misericordiam cognoscentibus te. Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis.

Gloria

Et nunc.

Sanctus immortalis miserere nobis.

Deinde clariori voce

Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis.

COMM. Illud autem quod additur: « Datur sanctum oleum fratribus: » fusius explicatur in ejusdem Typici capite 12 ad 26 Septembris, cum Græci colunt translationem S. apostoli, et evangelistæ Joannis.

209. Sacerdos lampade prælucente abit, incensatque imaginem sancti. Deinde ex ejusdem sancti lampade dat oleum sanctorum fratribus. Si autem præses sacerdotio initiatus sit, ipse fratres inungit consecrato illo oleo, intingens duos digitos, et non unum duntaxat.

Ac ne quis putet hoc tantum fieri istius Translationis festo, mox subjungitur :

Ex hac igitur nota intellige, quid fieri oporteat etiam aliis sanctorum festis, quibus datur oleum sanctum. Sic autem celebramus festa omnia, quorum pervigilia aguntur,

Philotheus unctionis illius ritum ita describit in ordine sacri ministerii, jam sæpe allegato.

210. Quod si Christi Domini festum vel magni alicujus sancti memoria agitur, datur et sanctum oleum hoc pacto. Omnibus ad sancti imaginem, quæ honoranda proponitur, confluentibus et cantantibus, diaconus thus adolet in circuitu, a præside incipiens, eo honore prius sancti imagini habito. Sacerdos autem, stans ad latus imaginis, tenet vasculum, et accedentes inungit in fronte, ac benedicit. Cum autem omnes inuncti sunt, exclamat :

Exaudi nos, Deus, servator noster, spes omnium finium terræ, et eorum qui sunt in mari longe; et propitius, propitius esto peccatis nostris, nostrique miserere.

Atque iterum exclamat :

Misericors atque hominum amans Deus es, et tibi reddimus gloriam, Patri, et Filio, et Spiritui sancto, nunc et semper et in sæcula sæculorum.

211. Dato jam sancto oleo, fit perfecta dimissio.

COMM. Hæc sunt verba Typici ad 26 Septembris cap. 12, supra allegato. Quare autem hic dicatur τελεία ἀπόλυσις « perfecta dimissio, » colligi potest ex dissertatione nostra onomastica, ubi num. 36 illius nomenclaturæ ratio non obscure euilibet innotescet. Igitur τελεία ἀπόλυσις hic non solum est finis officii ecclesiastici, verum etiam dimissio populi. Et quoniam sacerdos solitus est dimittendo populo bene precari, ipsa illa formula precandi non raro ἀπόλυσις quoque nuncupatur. De formula illa pauca disseremus inferius, hic vero de iis, quæ illam solent proxime præcedere.

212. Absoluta superiore exclamatione, statim (ut est apud Philotheum) ait sacerdos :

Pax omnibus. Diaconus vero : Capita nostra Domino inclinemus. Et sacerdos secreto sub-

Κύριε, καταφυγή ἐγενήθης ἡμῖν ἐν γενεᾷ καὶ γενεᾷ. Ἐγὼ εἶπα· Κύριε, ἐλέησόν με, ἴασαι τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἡμαρτόν σοι. Κύριε, πρὸς σὲ κατέφυγον, δίδαξόν με τὸ ποιεῖν τὸ θέλημά σου· ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς μου, ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς, ἐν τῷ φωτὶ σου ἀλύμεθα φῶς. Παράτεινον τὸ ἐλεῶς σου τοῖς γινώσκουσίν σε. Ἄγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατός, ἐλέησον ἡμᾶς.

Ἐκ γ'.

Δόξα.

Καὶ νῦν.

Ἄγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς·

Εἶτα γεγωνοτέρῳ φωνῇ.

Ἄγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ἐλέησον ἡμᾶς.

Ὁ ἱερεὺς, προπορευομένης αὐτοῦ λαμπάδος, ἀπέρχεται καὶ θυμιᾷ τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου. Εἶθ' ὀβρῶς ἐπιδίδωσιν ἅγιον ἔλαιον ἐκ τῆς κανδήλας τοῦ ἁγίου τοῖς ἀδελφοῖς. Εἰ δὲ προσετώσῃ ἡξίωται τῆς ἱερωσύνης, αὐτὸς ἐπιχρίσει τοὺς ἀδελφούς ἀπὸ τῆς τοιαύτης εὐλογίας, ἐμβάπτων τοὺς ἑαυτοῦ δακτύλους τοὺς δύο, καὶ οὐχὶ τὸν ἕνα.

Ἐκ τούτου οὖν σημείου σημειῶσαι καὶ ἐν αἷσι ἄλλαις ἑορταῖς τῶν ἁγίων, ἐν αἷσι δίδοται τὸ ἅγιον ἔλαιον· καὶ οὕτως ἑορτάζομεν πάσας ἑορτάς τῶν ἁγίων, ἐν αἷσι γίνονται ἀγρυπνίαι.

Εἰ μὲν ἐστὶ Δεσποτικὴ ἑορτή, ἡ μεγάλου ἁγίου μνήμη, δίδοται καὶ τὸ ἅγιον ἔλαιον οὕτως· Πάντων συναγομένων πλησίων τῆς εἰκόνας τοῦ προσκυνήματος, καὶ ψαλλόντων, ὁ μὲν διάκονος θυμιᾷ κύκλιον ἀπὸ τοῦ προσετώτους ἀρξάμενος, πρῶτον θυμιάσας τὴν εἰκόνα τοῦ ἁγίου· ὁ δὲ ἱερεὺς, ἱστάμενος πλαγίως τῆς εἰκόνας, κατέχων δλεῖπτρον χρεῖε τοὺς προσιόντας ἐν τῷ μετώπῳ, καὶ εὐλογεῖ. Ὅταν δὲ χρισθῶσι πάντες, ἐκφωνεῖ·

Ἐπάκουσον ἡμῶν, ὁ Θεός, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἡ ἐλπίς πάντων τῶν περάτων τῆς γῆς, καὶ τῶν ἐν θαλάσσῃ μακράν· καὶ ἔλεως γενεοῦ ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν, ἐλέησον ἡμᾶς.

Καὶ ἐκφωνεῖ·

Ἐλεῆμων γὰρ καὶ φιλάνθρωπος Θεός ὑπάρχεις, καὶ σὺ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων.

Μετὰ τὸ δοῦναι τὸ ἅγιον ἔλαιον, γίνεται τελεία ἀπόλυσις.

λέγει τὴν εὐχὴν μουσικῶς· κύριε ἅγιε, ὁ ἐν ὑψέ- A
λοις κατοικῶν, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορῶν, καὶ τῷ παντ-
εφόρῳ σου ἡμᾶσι ἐπιθλέπων ἐπὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν·
σοὶ ἐκλίναμεν τὸν αὐχένα τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώμα-
τος, καὶ δεόμεθά σου, ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου τὴν
ἀόρατον ἐξ ἁγίου κατοικητηρίου, καὶ εὐλόγησον πάν-
τας ἡμᾶς· καὶ εἰ τὴ ἡμάρτομεν ἔκουσίως ἢ ἀκουσίως,
ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος Θεὸς συγχώρησον, δω-
ρούμενος ἡμῖν καὶ τὰ ἐγκόσμια καὶ ὑπερκόσμια ἀγα-
θὰ σου. Ἐκφώνως· Σὺν γὰρ ἔστι τὸ ἕλεῖν καὶ
σῶζειν ἡμᾶς, Χριστὲ ὁ Θεός.

Ὁ διάκονος· Σοφία.

Ὁ ἱερεύς· Ὁ ὢν εὐλογητὸς Χριστὸς ὁ Θεὸς
ἡμῶν, πάντοτε, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν
αἰῶνων.

Καὶ ψάλλεται τὸ, Στερέωσαι, ὁ Θεός, τοὺς βασι- B
λεῖς.

COMM. Hanc orationem non inveni usque adhuc, nisi forte putes esse illam suæ exstat in Hirmologio et sic sonat·

Ἐπουράνιε βασιλεῦ, τοὺς πιστοὺς βασιλεῖς ἡμῶν
στερέωσον, τὴν πίστιν στήριξον, τὰ ἔθνη πράυνον,
τὸν κόσμον εἰρήνευσον, τὴν ἁγίαν μονὴν ταύτην καλῶς
διαφύλαξον, τοὺς προαπεθόντας πατέρας καὶ ἀδελ-
φοὺς ἡμῶν ἐν σκηναῖς δικαίων τάξον, καὶ ἡμᾶς ἐν
μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει παράλαβε, ὡς ἀγαθὸς
καὶ φιλόανθρωπος.

Ὁ ἱερεύς· Ἐπεραγία Θεοτόκε, σῶσον ἡμᾶς.
Καὶ ψάλλεται· Τὴν τιμωτέραν τῶν χειροβίμ, καὶ
ἐνδοξοτέραν ἀσυγκρίτως τῶν σεραφίμ, τὴν ἀδιαφθό-
ρωσ τὸν Λόγον Θεὸν τεκοῦσαν, τὴν ὄντως Θεοτόκον,
οὐκ ἐμεγαλύνομεν. Ἐἴτα πάλιν λέγει· Δόξα σοι,
Χριστὲ ὁ Θεός, ἡ ἐλπὶς ἡμῶν· δόξα σοι. Ἀδελφοί·
Κύριε, εὐλόγησον

Καὶ γίνεται ἀπόλυσις· ἡ μὲν ἔστι κυριακὴ· Ὁ
ἀναστὰς ἐκ νεκρῶν Χριστὸς, ὁ ἀληθινὸς Θεὸς ἡμῶν,
ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ Μητρὸς, τῶν
ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστόλων, καὶ πάν-
των τῶν ἁγίων, ἐλεήση καὶ σώσῃ ἡμᾶς, ὡς ἀγαθὸς
καὶ φιλόανθρωπος.

214. COMM. Dimissionis formula mutatur pro ratione festi vel mysterii quod celebratur, idque satis patet ex allato Philothei textu. Sic in Christi natali dicitur : Ὁ ἐν τῷ σπηλαίῳ γεννηθεὶς, καὶ ἐν φάτῃ ἀνακλιθεὶς διὰ τὴν ἡμῶν σωτηρίαν. « Qui in spelunca natus est et in præsepe reclinat, propter nostram salutem. » Et in Circumcisione : Ὁ ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ σαρκὶ περιτεμθῆναι καταδέξά-
μενος, « Qui octavo die in carne circumcidi voluisti, etc. Formulas alias, aliis Domini nostro Jesu Christi fesis et aliquot Dominicis accommodatas, videre qui voluerit, » ille adeat Goarum ad calcem Eucherii. Mihi autem satis fuerit hic paucis ex eodem Philotheo annotare, in dimissionis formula a sacerdote solere pronuntiarī nomen sancti, cuius sacra lux agit, si tamen fuerit et sanctis præcipuis. Quamobrem, cum Basilii Magnus, Gregorius Nazianzenus et Joannes Chrysostomus inter præcipuos sanctos a Græcis semper habiti fuerint, dubitandum non est, quin in hujusce diei dimissione debeant eorum nomina pronuntiarī hoc aut simili modo :

Ὁ τοὺς διδασκάλους φωτίζων Χριστὸς, ὁ ἀληθινὸς D
Θεὸς ἡμῶν, ταῖς πρεσβείαις τῆς παναχράντου αὐτοῦ
Μητρὸς, τῶν ἁγίων ἐνδόξων καὶ πανευφήμων ἀποστό-
λων, τῶν ἐν ἁγίοις Πατέρων ἡμῶν Βασιλείου τοῦ με-
γάλου, Γρηγορίου τοῦ θεολόγου, Ἰωάννου τοῦ Χρυ-
σοστόμου, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ τὰ λοιπὰ.

215. COMM. Sed et Latinis olim solemne erat, ut aliis et aliis diebus adhiberent etiam alias atque alias formulas benedicendi, constantes interdum ex multis versibus. Unde apud Gregorium papam in *Libro sacramentorum* adhuc exstat illa benedictio pro die Nativitatis Domini : « Benedicet vobis omnipotens Deus, vestramque ad superna excitet intentionem, qui hanc sacratissimam diem nativitate Filii sui fecit esse solemnem. Amen. Et qui cum qui panis est angelorum, in præsepe Ecclesiæ cibum fecit esse fide-

Diaconus : Sapientia.

Sacerdos. Qui est benedictus Christus Deus noster, ubique, nunc, et semper, et in sæcula sæculorum.

213. Et canitur : Confirma, Deus, imperatores.

Rex cœlestis, confirma fideles imperatores nostros; fidem stabili; gentes mitiga; pacifica orbem; habitationem hanc sanctam bene custodi; patres et fratres nostros defunctos colloca in justorum tabernaculis; et nos in pœnitentia ac confessione suscipe, ut qui vere bonus es et hominum amans.

Sacerdos : Sanctissima Dei Genitrix serva nos. Et canitur : Magnificamus te excellentiorem cherubim, et sine comparatione seraphim gloriosiorum; utpote quæ incorrupta genuisti Verbum Deum, ideoque vere Dei genitrix es. Tum iterum dicit : Gloria tibi, Christe Deus, spes nostra, gloria tibi. Fratres respondent : Domine, benedic.

Et pronuntiat dimissionis formulam, quæ diebus dominicis hæc est : Qui surrexit a mortuis Christus verus Deus noster, precibus intemeratæ Matris suæ, sanctorum, gloriosorum et percelebrum apostolorum, omniumque sanctorum, misereatur et servet nos, ut bonus ac benignus.

« Qui doctores illuminat, Christus, verus Deus noster, precibus intemeratæ Matris suæ, sanctorum, gloriosorum et percelebrum apostolorum, nec non sanctorum Patrum nostrorum Basilii Magni, Gregorii Theologi, Joannis Chrysostomi omniumque sanctorum, et reliqua, ut supra.

lium animalium : ipse vos et in præsentis sæculo degustare faciat æternorum dulcedinem gaudiorum, et in futuro perducatur ad satietatem æternorum præmiorum. Amen. Quique ejus infantiam vilibus voluit indui pannis, ipse vos cælestium vestimentorum induat ornamentis. Amen. Quod ipse præstare dignetur, cujus regnum et imperium permanet in sæcula sæculorum. Amen. Benedictio Dei Patris, et Filii, et Spiritus sancti, et pax Domini sit semper vobiscum. » Benedictiones illæ (ut illustrissimus Habertus testatur) in ecclesiis fere omnibus cathedralibus, antiqui moris sui studiosis, in solemnibus officiis non omittuntur. Loquitur autem Habertus de Gallicanis Ecclesiis, quarum ritus ab usu Romano discrepans peculiari opere explicatur a Mabillone : harum vero antiquus usus sub imperio Gothorum in Hispaniam transit. Hinc Missale Gothicum sive Gallicanum vetus, anno 1680, ex miss. Reginæ Sueciæ Romæ vulgatum, præscribit alias atque alias formulas, cuique festo proprias, sub hoc titulo, « Benedictio populi ; » non tamen ad finem missæ, sed post orationem Dominicam ante communionem. Formulæ porro illæ dicebantur quondam interpellationes seu postulationes : atque hoc nomine easdem vult intelligi apud S. Paulum beatus Augustinus epistola ad Paulinum : « Interpellationes, inquit, sive ut nostri codices habent, postulationes, fiunt, cum populus benedicitur. »

216. A Latinis revertamur ad Græcos eorundem ritus in pronuntiandis Benedictionibus a Philotheo descriptos : Ὁ ἱερεὺς ἀνοίξας τὰ ἅγια θύρια, χαλάσας τε τὸ φελόνιον, ἱσταμένον τοῦ διακόνου ἐξωθεν ἐκ δεξιῶν, καὶ τὸ ὑψάριον κρατοῦντος συνήθως, λέγει τὴν ἀπόλυσιν. « Sacerdos, sanctis portis reseratis et demissa casula, diacono stante foris a dextris, et stolam apprehendente secundum consuetudinem, pronuntiat dimissionem, » et benedicit populo, manum quidem movens in formam crucis, sed digitos longe aliter componens, quam nunc in Ecclesia Latinorum fieri consuevit. Etenim auricularem aliquantulum incurvat ; summum articulum annularis applicat primo condylo pollicis ; indicem in longum producit, ad eumque oblique adjungit medium, et sic alterum accommodans alteri quasi decussat.

217. Porro Nicolaus Malaxus, protopapa sive parochus Naupliæ, ibidem affirmat: tali digitorum inflexione Jesu Christi nomen informari ac veluti describi : nam, ut ipse quidem contendit, eadem exprimuntur hæ litteræ IC. XC. Græcos autem hac figura C olim pinxisse suum Σ notius est, quam ut hic dici a me debeat. Sed habe tibi locum Malaxi ipsum. Is mihi quidem dignus visus est, qui Latine verteretur :

Rectitudo indicis, et inflexio medii, etiam spha- A
celi dicti, nomen IC manifeste exprimit, cum rectitudo I referat, curvitas vero C. Unde et prope invicem duo hi digiti ita dispositi, hoc non obscure præ se ferunt. Jam vero pollicis et annularis, qui et epibatus vocatur, ad sese mutuo obliqua adjunctio ; et iterum quæ his proxima est, inflexio auricularis, nomen XC simul significant : quippe obliquitas pollicis et annularis, elementum sive litteram X ostendit : et incurvus auricularis posterius elementum C. Itaque, ut dictum est, nomen XC significatur. Verum quo, qui voluerit, cognoscat istud evidentius, manum benedicientem delinquit et istud manifeste cognoscat. Et vero oportet ut benedictio dictam figuram, et nullam aliam exprimat, quam benedictum Jesu Christi nomen, in quo benedicuntur omnes gentes, sicut beato patriarchæ Abrahamæ promissum est : *Benedicentur enim, inquit (Deus), in semine tuo omnes gentes terræ (a). Non dixit (inquit divus Apostolus) in seminibus, sed in semine, qui est Christus (b).* Et certe conveniebat, ut figura manus benedicientis benedictos in Christo, non exprimeret aliud, quam nomen illius in quo benedicimur. Propterea enim, opinor, sic et ab initio universorum Conditor diviniore providentiæ digitus humanæ palmæ annexuit, ut neque plures sint neque pauciores, verum tot, quot neque redundant, neque deficient, sed sufficient istiusmodi significationi.

ἀνθρωπίνης παλάμης ἐξήρτητο, καὶ οὐ πλείους οὐδ' ἐλάττωνας, ἀλλ' ὅσοι ἂν μὴ περιττῶς, μηδὲ ἐλλειπῶς, ἀλλ' ἀρκούντως πρὸς τὴν τοιαύτην σημασίαν ἔχοιεν.

218. Hunc Malaxi locum si vidisset Goarus, nunquam tradidisset, minimum benedicientis digitum sive auricularem protendi in longum. Tradit etiam idem Goarus, digitos a sacerdote inter benedicen-

Τὸ μὲν ἁρθιον τοῦ λιχανοῦ δακτύλου καὶ ἐπι-
καμπῆς τοῦ μέσου, τοῦ καὶ σφακέλου λεγομένου, τὸ
IC ὄνομα προδήλως χαρακτηρίζει· τοῦ ὁρθίου τὸ I
παριστῶντος, τοῦ δὲ καμπύλου τὸ C. Ὅθεν καὶ ἐγ-
γιστα ἀλλήλων οἱ δύο οὗτοι δάκτυλοι οὕτως πως δια-
τυπούμενοι ἀριδῆλως τοῦτο ἐμφαίνουσιν. Ἡ δὲ τοῦ
ἀντίχειρος, καὶ τοῦ παραμέσου, τοῦ καὶ ἐπιδάτου
καλουμένου, πρὸς ἀλλήλους πλαγία ἔνωσις, καὶ αὐθις
τὸ ἐγγιστα τούτων καμπύλον τοῦ μύωπος, τὸ XC
ὄνομα σημαίνουσιν ἀμφοτέρα· ἡ γὰρ πλαγιότης τοῦ
ἀντίχειρος καὶ τοῦ ἐπιδάτου τὸ X στοιχεῖον ἐνδεί-
κνυται. Ὁ δὲ κυρτόσχημος μύψ τὸ μετὰ τοῦτο C,
δι' ὧν τὸ XC ὄνομα, ὡς εἴρηται, δείκνυται. Ἴνα δὲ
σαφέστερον τοῦτο πρὸς διάγνωσιν ἐχη ὁ βουλόμενος,
σχεδιασάτω τὴν χεῖρα εὐλογοῦσαν, καὶ ἀριδῆλως τοῦ-
το γινώσεται. Δεῖ γὰρ, εὐλογίαν τὸ σχῆμα τοῦτο λεγόμενον,
οὐδὲν ἄλλο παραδῆλουν ἢ τὸ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ
ὄνομα, ἐν ᾧ εὐλογοῦνται πάντα τὰ ἔθνη, ὡς ἡ
πρὸς τὸν μακάριον πατριάρχην Ἀβραὰμ ἐπαγγελία
γένεον· *Εὐλογηθήσονται γὰρ, φησὶν, ἐν τῷ σπέρματι σου πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. Οὐκ εἶπε δὲ, φησὶν ὁ θεὸς ἀπόστολος, ἐν τοῖς σπέρμασιν, ἀλλ' ἐν τῷ σπέρματι, ὃς ἐστὶν ὁ Χριστός.* Ἐχρῆν τοιγαρὸν καὶ τὸν σχηματισμὸν τῆς εὐλογοῦσης τοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εὐλογομένου χεῖρος οὐδὲν ἄλλο σημαίνειν, ἢ αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ ἐν ᾧ εὐλογοῦμεθα. Διὰ τοῦτο γὰρ, οἶμαι, καὶ θεοτέρα προνοίᾳ οὕτως ἀρχῆθεν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ τῶν ὄλων Δημιουργοῦ οἱ δάκτυλοι
C dum, ita coaptari, « ut semper trium horum vocabulorum Ἰησοῦς Χριστὸς νικᾷ litteras initiales, quæ sunt I, X, et N expriment. Auricularis quidem, inquit, digitus in longum productus τὸ I ; pollex ex-

a) Gen. xxii, 18.

(b) Rom. iii, 16.

tremitali medii accumbens, et cum eo crucem A decussatam referens, τὸ X; inelius tandem et index τὸ N majori ex parte representant. Quo ex fonte Goarus hæc hauserit, invenire nondum potui.

219. Sed hoc loco prætereundum non est, prædictam rationem complicandi digitorum, solere servari etiam a pontificibus, dum cum δικηρίῳ et τρικηρίῳ benedicunt. Est autem δικήριον cereus bisulcus, cujus unus est ramus, sive capulus aut pianubrium, duo vero e ramo in lineam rectam ramusculi pullulant; qua ex notione etiam quid sit τρικήριον facile intelligas: videlicet trisulcus cereus, e cujus uno itidem ramo, tres alii ramusculi ad eundem modum effunduntur. Nec suo illa destituuntur mysterio: quippe Τρικήριον in una divina natura tres distinctas Personas, Διχήριον autem duas in una Christi persona distinctas naturas esse commonstrat, quemadmodum est apud Symeonem Thessalonicensem de templo, ubi de lychnis ecclesiae. Hi itaque cerei accenduntur; et episcopus stans temporibus modo bisulco, modo trisulco, nonnunquam etiam utroque simul, ad benedicendam utitur; sic ut tunc etiam expassa brachia signum crucis representent.

220. Non vero videhor ferri extra oleas, si hac occasione tria præterea ad hunc benedicendum ritum spectantia paucis perstrinxero. Primum, dum Græcus patriarcha vel episcopus cum δικηρίῳ vel τρικηρίῳ benedicit, cruces efformat tres; convenienter sane pontificibus nostris, etiam tres cruces, dum benedicunt, formare solitis. Probari id potest ex Demetrio Gemisto ms. *De ordinationibus* qui apud Cangium ait: 'Ὁ πατριάρχης, λαθὼν τὸ [τρικηρίον, ποιεῖ αὐθις σταυροὺς τρεῖς ἀνωθεν τοῦ Ευαγγελίου: « Patriarcha, accepto trisulco cereo, facit iterum cruces tres super Evangelium. » Et mox, 'Ὁ πατριάρχης, βλέπων πρὸς τὰς δυσμὰς, εὐλογεῖ μετὰ τρικηρίου τὸν λαὸν τρίς: « Patriarcha ad occidentem conversus, benedicit populo ter cum trisulco cereo. » Deinde bicerei et tricerei usus non videtur admodum antiquus. Hoc non ex eo quidem colligo, quod S. Sabæ Typicum mentionem ipsius non faciat (hoc enim Typicum pro patriarchis et episcopis proprie scriptum non est), verum ex eo quod nec S. Maximus, nec S. Germanus ejusdem memi-

nerint. Atque ea in re doctissimum Morinum habeo fautorem.

221. Tertium denique, bicereo vel tricereo signare populum non usque adeo proprium est solis patriarchis cæterisque pontificibus, ut eam sibi prærogativam non vindicent etiam imperatores, idque maxime propter unctionem chrismatis. Duplex est Balsamonis locus, ubi istud asseveratur. Alter ad can. 67 synodi Trullanæ: Οἱ γὰρ πατριάρχας προβαλλόμενοι ὀρθόδοξοι βασιλεῖς δι' ἐπικλήσεως τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ Χριστοῦ ὄντες Κυρίου, ἀκωλύτως, ὅτε καὶ βούλονται, εἰς τὸ ἅγιον θυσιαστήριον εἰσερχονται, καὶ θυμιῶσι, καὶ σφραγίζουσι μετὰ τρικηρίου, καθὼς οἱ ἀρχιερεῖς. « Imperatores orthodoxi, qui sub invocatione sanctæ Trinitatis proponunt patriarchas, et sunt Christi Domini, sine ullo impedimento ad sacrum altare accedunt, quando voluerint, et thus adolent, et signant cum tricripite cereo quemadmodum pontifices. » Alter est in Melete, ubi recensens opera, quæ imperatores cum patriarchis habent communia, sic loquitur: Ἐντεῦθεν οἱ πιστοὶ δεσπόται καὶ αὐτοκράτορες κατηχητικῶς ὁμιλοῦσι τῷ Χριστωνύμῳ λαῶ, καὶ θυμιῶσιν ὡς ἱερεῖς, καὶ μετὰ δικηρίου σφραγίζουσι. « Hinc (propter unctionem Chrismatis) fideles Domini imperatores erudiunt Christianum populum, et odore thus suffumigant, et bicereo benedicunt. »

222. Ex his porro planum sit, quid sit apud Græcos δικηρίῳ καὶ τρικηρίῳ σφραγίζεῖν: ex cujus re ignoratione quæ interpretationum monstra aliquid quando edita sunt! Interpres nescio quis, apud Gretserum nostrum *Horto S. crucis* part. v, cap. 21, locum illum Balsamonis, καὶ μετὰ δικηρίου σφραγίζουσι, ita verit: « Cum cera duplici obsignant. » Quamobrem iste interpres, non immerito a Gretsero reprehenditur. Sed an non etiam reprehendendus sit Gretserus ipse, quod eodem illo Balsamonis loco, pro δικηρίου legendum censeat τρικηρίου, iudicium sit aliorum. Etenim vir cætera eruditus videtur nescisse, δικήριον quoque seu bisulcum illum cereum impartendis in sacro officio benedictionibus fuisse a Græcis adhibitum. Hic nostro de Laudibus commentario sinem imponimus: nam fratres e templo abeuntes vocant nos, ad suam quisque cellulam, ut quas ibi minores horas recipient, dispicere possimus.

CAPUT QUINTUM.

De horis minoribus, mediis horis; et apodipno, quod respondet nostro Completorio.

223. Græci diurnas horas habent totidem, quot Latini, nempe πρώτην, τρίτην, ἔκτην, καὶ ἑνάτην, Primam, Tertiam, Sextam et Nonam. Sed in eo dissentiunt, quod post singulas horas jam commemoratas recitent singula Μεσώρια sive medias horas: quarum ea quæ post Primam dicitur, μεσώριον τῆς πρώτης nuncupatur; quæ post Tertiam, μεσώριον τῆς τρίτης, et sic deinceps. De mesoriis autem hæc invenio in Typico sub sinem capitis 5:

Τὰ δὲ Μεσώρια τῆς ὥρας καὶ ζ' πάντοτε ἔν τῃ Ἐκκλησίᾳ ψάλλονται ἀνευ τῶν ἀγρυπνιῶν καὶ τῶν ἑορτῶν ἐν αἷς γίνονται δοξολογίαι. Τὸ δὲ μεσώριον

224. « Mesoria Tertiae et Sextae semper in Ecclesia concinuntur, præterquam in vigiliis et festis, quando habentur glorificationes. Primæ autem ho-

rae mesorium tale est. Cum preces matutinæ absolute jam sunt, in cellas discedimus, et dicto hymno Trisagion, dicimus tertio Venite, adoremus; et auspicamur psalmum xlv, Deus noster refugium et virtus; et psalmum xci, Bonum est confiteri Domino; et xcii, Dominus regnavit. Trisagium, et troparium nocturnum; Miserere nostri, Domine, miserere nostri: Et nunc, Mariale quod incipit, Misericordiæ januam; Domine, Miserere quadragies, et orationem quam quisque voluerit.

225. *Comv.* Priusquam hæc omnia, prout jacent in Græcorum Horologio, ad longum describam, cavendum mihi esse intelligo, ne ex eo quod dicat Typicum inchoari istud mesorium μετὰ τὸ ἀπολύσαι τὸν ὄρθρον, sive « Matutinis precibus jam absolutis, » lector in animum inducat, aut Græcos Primam non recitare; aut, si recitent, recitare post jam dictum mesorium. Sed Græcos et habere Primam, et recitare post Matutinum officium, ante istud mesorium, confici potest tum ex variis auctoribus, tum ex S. Maximo, qui statim post Matutinum recitanda Primam mentionem facit. Est et in bibliotheca Regis Galliarum codex aliquis, qui, ut testatur Cangius lib. iv *Constantinopolis Christianæ*, inscribitur Τυπικὸν τῆς σεβασμίας μονῆς τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς κεχαριτωμένης, τῆς ἐκ βάρων νεοργηθείσης καὶ συστάσης παρὰ τῆς εὐσεβεστάτης Ἀγούστης κυρῆς Ἐθρήνης τῆς δουκαίνης, κατὰ τὴν αὐτῆς πρόσταξιν καὶ γνώμην ὑψηγθεὶς τε καὶ ἐκτεθέν. « Typicum venerandi monasterii sanctissimæ Deiparæ gratiosæ, a fundamentis de novo excitati per piissimam Augustam dominam Irenen ducenam, secundum illius præceptum et mentem enarratum et expositum. » Hic codex, inquam, sic habet cap. 52, Μετὰ τούτων συμπλήρωσαν τῆς ὄρθρινῆς δοξολογίας δεῖ συναπτέειν ἡμᾶς τὴν πρώτην ὥραν κατὰ τὸ συνειθισμένον. « Matutinis Laudibus absolutis, oportet nos adjungere horam primam, secundum consuetudinem. »

226. Quid igitur, inquires, sibi vult S. Sabæ Typicum, dum ait, Primæ mesorium post Matutinum recitari? Ego quidem existimo nomine Ὁρθρου sive « Matutini » hic Primam intelligi: sic enim intelligebatur antiquitus. Certe libro viii *Constitutionum* (quæ tribuuntur apostolis, et licet perperam, magnæ tamen et antiquitatis et auctoritatis sunt) cap. 54, dicitur Εὐχὰς ἐπιτελεῖτε ὄρθρον, καὶ τρίτῃ ὥρᾳ, καὶ ἑκτῇ, καὶ ἐνάτῃ, καὶ ἑσπέρᾳ, καὶ ἀλεξτοροφονίᾳ ὄρθρον μὲν εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἐφώτισεν ἡμῖν ὁ Κύριος, παραγαγὼν τὴν νύκτα, καὶ ἐπαγαγὼν τὴν ἡμέραν· τρίτῃ δὲ, ὅτι ἀπόφασιν ἐν αὐτῇ ὑπὸ Πιλάτου ἔλαθεν ὁ Κύριος· ἑκτῇ, ὅτι ἐν αὐτῇ ἐσταυρώθη· ἐνάτῃ δὲ, ὅτι πάντα κελίηται τοῦ Δεσπότη τοῦ ἐσταυρωμένου, φρίττοντα τὴν τόλμαν τῶν δυσσεδῶν Ἰουδαίων, μὴ φέροντα τοῦ Κυρίου τὴν ὕβριν· ἑσπέρᾳ δὲ, εὐχαριστοῦντες, ὅτι ἡμῖν ἀνάπαυσιν ἔδωκε τῶν μεθήμερινῶν κόπων τὴν νύκτα· ἀλεξτρούνων δὲ κραυγῇ, διὰ τὸ τὴν ὥραν εὐαγγελίζεσθαι τὴν παρουσίαν τῆς ἡμέρας, εἰς ἐργασίαν τῶν τοῦ φωτὸς ἔργων. « Precationes facite mane, tertia hora, ac sexta, et nona, et vespere, atque ad galli cantum. Mane quidem, gratias agentes, quod illuminavit vos, nocte sublata et reddito die; tertia, quod ea hora Pilatus judicium adversus Dominum pronuntiavit; sexta, quod ea hora in crucem actus est; nona, quod tum omnia mota et tremefacta sunt, Domino crucifixo; quia horrenter audaciam impiorum Judæorum, et contumeliam Domini ferre non possent; vespere quod noctem dederit ad requiescendum a diurnis laboribus; ad galli cantum, quod ea hora nuntiet adventum diei ad facienda opera lucis. » Hic voce ὄρθρου πρώτην, sive primam horam significari, affirmant Turrianus ibi, Durandus lib. iii *De ritibus*, cap. 7; et Suarez lib. iv *De horis can.*, cap. 5, num. 3. Et facile ipsi assentientur necum omnes qui hunc locum diligentius expendierint: quia licet hic locus nomen « Primæ » quidem, tunc necum usurpatum non exprimat: tamen rem ipsam, sive precationem quæ fit mane, exprimit; eamque ab ea quæ fit per noctem, manifeste distinguit.

227. Neque ab eo modo loquendi abhorruit S. Basilii in *Regulis fusius disputatis*. Interrogatione 3^a, ubi enumerans stata tempora orandi eam horam, quæ tertia antecedit, ὄρθρον appellat: nec enim de nocturna oratione sive μεσονυχτίῳ intelligi potest: quia postquam Tertix, Sextix, Nonæ, aliarumque horarum meminere, etiam meminere μεσονυχτίου, dicens: Τὸ δὲ μεσονυχτίον Παῦλος καὶ Σίλας ἡμῶν ἀναγκαῖον εἰς προσηύχην παραδεδώκασιν, ὡς ἡ τῶν Πράξεων ἱστορία παρέρσησι. « De tempore autem dimidiæ noctis, quod id ad orationem necessarium sit, traditum nobis est a Paulo et Sila in Actis. » Quid, quod et Latini ita olim locuti fuerint, ut in *Euchologio* pag. 33, probat Goarus, ex Cypriano, vel quocunque alio auctore expositiis in *Orationem Dominicam*. « Ut itaque, inquit ibidem idem Goarus, a vobis confusione mentem liberemus; indubium est, geminas apud Latinos Matutinas preces, sicut et apud Græcos duplicem ὄρθρον esse statuendum: unum ante solis ortum, et orto sole rursus alium, ut cum nos dicimus Matutinas laudes, ac Primam. » Id quod fuse probat ex Joanne Cassiano, ac tandem subdit, « circa D. Benedicti tempora, secundæ Matutinæ solemnitati impositum fuisse Primæ nomen. » Illud sane nomen usurpatum in S. *Benedicti Regula* cap. 16, invenio. At distinctius locutus fuisset Goarus, si illud nomen dixisset inventum tempore Cassiani, cum illius auctorem ipsum Cassianum merito faciat. Sed his omnissis, quæro ego: Si hic duplex Ὁρθρος Goaro astructus admittatur (sicut videtur debere admitti), quis est, qui non videat, Typicum, dum dicit mesorium primæ recitari μετὰ τὸν ὄρθρον, aliter non posse intelligi; quam si diceret, μετὰ τὴν πρώτην post Primam? Est etiam perquam verisimile, Primam fuisse apud Græcos Matutini officii partem ultimam; quod ut dicam, facit S. Germanus, qui enarrato toto Vespertini ac Matutini officii ordine, non ante ponit Τέλος τῆς ἀκολουθίας τοῦ ἑσπερινοῦ καὶ τοῦ ὄρθρου, quam initium Primæ in illum ordinem incluserit. Huc accedit quod Horologio proponat Primam ante ipsum mesorium recitandam: hæc autem recitabatur in templo, quemadmodum ex eodem Typici loca conficitur. Sed tempus est, ut primam aliasque horas diurnas cum suis mesoriis ex Horologio exhibeamus.

Horologium istud quod excusum est Venetiis anno 1607 sic habet, Ὁρας τῆς πρώτης ἐν κατασκευῇ ἔρχου: « Horam primam in compunctione incipe, » ac continuo subjungit tres psalmos: neque cum S. Germano et Hirnotologio ibi insinuat, præmittendum esse Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, « Venite, adoremus, » id quod ad alias diurnas horas facit accuratissime. Tres autem psalmi, quos hic recitandos ponit, sunt lii, v, *Verba*

mea auribus percipe; LXXIX, Domine, refugium factus es; et c, Misericordiam et iudicium. Quibus absolutis dicuntur sequentia.

Δόξα, καὶ νῦν, ἀλληλουῖα ἐκ γ', μετάνοιαι γ'. Καὶ ἅ
 εἰ μὲν, Θεὸς Κύριος, ἐφαλται, λέγομεν Δόξα, τὸ
 τροπάριον τῆς ἡμέρας, Καὶ νῦν, Τί σε καλέσωμεν, ὦ
 κεχαριτωμένη· εἰ δ' ἀλληλουῖα, λέγομεν τροπάριον,
 εἰς ἧχον πλάγιον β'.

Gloria, et nunc, Alleluia tertio, tertio quoque
 corpus inflectitur. Et si Deus Dominus cantatum fuerit, dicitur Gloria, Troparium diei, Et nunc, Quid te appellem, o Benedicta. Si autem Alleluia dicatur, Troparium canitur tono obliquo 2.

228. Κομμ. Græci longissime absunt ab errore Vigilantii, qui (ut testatur adversus eundem Vigilantium scribens S. Hieronymus cap. 1) pugnabat, Alleluia non nisi in Paschate cantandum esse: nam Alleluia Græci tam charum habent, ut illud frequentent etiam tempore Quadragesimæ, etiam in suorum exsequiis; eoque illud sæpius ingeminant, quo ratio temporis diuturniores Dei laudes postulat. Unde patriarcha Constantinopolitanus Michael Cerularius, apud Baronium ad an. 1033, num. 29, quasi summam impietatem Latinis objecit, quod Alleluia in Quadragesima canere intermittant. Hunc Latinis infensissimum patriarcham imitati sunt complures alii Græci, ita ut Humbertus episcopus Silvæ-Candidæ et alii multi eorum calumnias scripto refutare adacti sint. Sed et Latinos olim in funeribus cecinisse Alleluia constat ex D. Hieronymo, qui in Epitaphio Fabiolæ sic loquitur: « Et jam fama volans, tanti prænuntia luctus, totius urbis populum ad exsequias congregarat. Sonabant psalmi; et aurata tecta templorum reboans in sublime quætiebat Alleluia. » Eiusdem ritus meminit in epistola ad Aletium de funere Rufinæ conjugis: et narrat Baronius, ad an. 590, num. 29, eum ritum etiam in Gallia fuisse usitatum. An autem et tempore Quadragesimæ Latini aliquando illud cecinerint, non inveni usque adhuc. Hoc inveni, illud non recte factitatum fuisse a quibusdam Hispaniæ sacerdotibus, contra quos agit Concilium Tolentanum IV, cap. 11: « Cognovimus quosdam Hispaniæ sacerdotes, qui in Quadragesimæ diebus Alleluia decantant, præter in ultima hebdomada Paschæ; quod deinceps interdicimus fieri, statuentes, ut in omnibus prædictis Quadragesimæ diebus, quia tempus est non gaudii, sed mœroris, Alleluia non decantentur. » Plura alia disputanda de Alleluia occurrunt, sed non sunt huius loci: capropter revolvo ad Horologium, quod duos versiculos exhibet, dicto Tropario subjiciendos. Sunt autem hi:

ΣΤΙΧΟΣ α'.

Τὸ πρῶτ' εἰσάκουσον τῆς φωνῆς μου, ὁ βασιλεὺς μου καὶ ὁ Θεός μου.

ΣΤΙΧΟΣ β'.

Τὰ ῥήματά μου ἐνώτισον, Κύριε.

Δόξα.

Ἐπιπρὸς σε προσεύξομαι, Κύριε.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Τί σε καλέσωμεν, ὦ κεχαριτωμένη; Οὐρανὸν, ὅτι ἀνέτειλας τὸν ἥλιον τῆς δικαιοσύνης; Παράδεισον, ὅτι ἐδάστησας τὸ ἄνθος τῆς ἀφθαρσίας; Παρθένον, ὅτι ἐμεινας ἀφθορος; Ἀγνὴν μητέρα, ὅτι ἐσχες σαῖς ἀγίαις ἀγκάλαις υἱόν, τὸν πάντων Θεόν; Αὐτὸν ἰκέτευε σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Τὰ διαθήματά κατεύθυνον κατὰ τὸ λόγιον σου, καὶ μὴ κατακυριεύσάτω μου πᾶσα ἀνομία. Λύτρωσαί με ἀπὸ συκοφαντίας ἀνθρώπων, καὶ φυλάξω τὰς ἐντολάς σου. Τὸ πρόσωπόν σου ἐπέφανον ἐπὶ τῶν δοῦλόν σου, καὶ δίδαξόν με τὰ δικαιώματά σου.

Πληρωθήτω τὸ στόμα μου αἰνέσεώς σου, Κύριε, ὅπως ὑμνήσω τὴν δόξαν σου, ὅλην τὴν ἡμέραν τὴν μεγαλοπρέπειάν σου. Ἐκ γ'.

Τρισάγιον, παναγία Τριάς, σὺν τῷ, Πάτερ ἡμῶν, Ὅτι σοῦ ἐστιν. Καὶ, εἰ οὐκ ἐστι Τεσσαρακοστή, λέγε τὸ τοῦ ἁγίου κοντάκιον, εἰ ἔχει, ἢ τῆς τυχούσης ἑορτῆς.

231. Κομμ. Hæc omnia habes supra, ideoque nihil necesse est denuo tota describere. Tantum hic notatu dignum est, orationem Dominicam a Græcis semper finire hac formula: Ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Quia tuum est regnum, et potestas, et gloria, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen. « Hæc verba, inquit Barradius in *Matthæum*, exponuntur a Græcis D. Chrysostomo, Euthymio, Theophylacto et ab auctore *Imperfecti*. In Evangelio quoque Syriaco re-

B

VERSICULUS 1.

229. Mane, exaudi vocem meam, Rex meus et Deus meus (a).

VERSICULUS 2.

Verba mea auribus percipe, Domine (b).

Gloria.

Quoniam ad te orabo, Domine (c).

Et nunc.

Mariale.

230. Quid te nominem, o gratia plena? Cœlum, quia produxisti solem justitiæ? Paradisum, quia integritatis florem effudisti? Virginem, quia mansisti impolluta? Castam matrem, quia sanctis tuis ulnis portasti filium, qui est universorum Deus? Hunc precare, ut nostrarum animarum miseretur.

Gressus meos dirige secundum eloquium tuum, et non dominetur mei omnis injustitia. Redime me a calumniis hominum: et custodiam mandata tua. Faciem tuam illumina super servum tuum, et doce me justificationes tuas (d).

Repletur os meum laude tua, Domine, ut cantem gloriam tuam; tota die magnitudinem tuam (e). Ter.

231. Trisagium, sanctissima Trinitas, enim Pater noster, Quia tua est: et, nisi sit Quadragesima, sancti contactium, si habeat, vel occurrentis festi.

(a) Psal. v, 4.

(b) Ibid. 1.

(c) Ibid. 4.

(d) Psal. cxviii, 133-135.

(e) Psal. lxx, 8.

periuntur. At vero in Græcum Evangelium irrepserunt ex oratione Græcorum. Sed neque ab Ecclesia, neque a Latinis Patribus agnoscuntur tanquam ad evangelicum textum pertinentia, neque in emendata editione adhibentur. » Sanctorum contactium legisti num. 187.

Καὶ τῇ μὲν δευτέρᾳ, τῇ τρίτῃ, καὶ τῇ ε', λέγε τὸ Ἀ πρὸν Θεοτόκιον ·

Τὴν ὑπέροξον τοῦ Θεοῦ Μητέρα, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων ἀγιωτέραν, ἀσιγήτως ὑμνήσωμεν, καρδίᾳ καὶ στόματι Θεοτόκον αὐτὴν ὁμολογούντες, ὡς κυριῶς γεννήσασαν Θεὸν σεσαρκωμένον, καὶ πρεσβεύσαν ἀπαύστως ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ἡμῶν.

Τῇ δὲ τετάρτῃ καὶ παρασκευῇ λέγε τοῦτο·

Ταχὺ προκατάλαβε, πρὶν δουλωθῆναι ἡμᾶς ἐχθροῖς βλασφημοῦσί σε, καὶ ἀπειλοῦσιν ἡμῖν, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν· ἄνυσε τῷ σταυρῷ σου τοὺς ἡμᾶς πολεμοῦντας. Γνωσάτωσαν πῶς ἰσχύει ὀρθοδόξων ἡ πίστις πρεσβεῖαις τῆς Θεοτόκου, μόνε φιλάνθρωπε.

Τῷ σαββάτῳ, τοῦτο ·

Ὡς ἀπαρχὰς τῆς φύσεως, τῷ φυτουργῷ τῆς κτίσεως, ἡ οἰκουμένη προσφέρει σοι, Κύριε, τῶς θεοφόρους μάρτυρας· ταῖς αὐτῶν ἱκεταῖς ἐν εἰρήνῃ βαθεῖα τὴν Ἐκκλησίαν σου διὰ τῆς Θεοτόκου συντήρησον, πολυέλεε.

Τῇ δὲ κυριακῇ λέγομεν τὴν ὑπακοὴν τοῦ τυχόντος ἤχου· Κύριε, ἐλέησον, μ'. Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ. Τὸ, Κύριε ἐλέησον, γ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμωτέραν. Ἐν δνόματι Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ. Ὁ ἱερεὺς ἐκφωνεῖ· Ὁ Θεὸς οἰκτιρῆσαι ἡμᾶς. Καὶ εἰ Τεσσαρακοστή, ποιούμεν τὰς γ' μεγάλας μετανοίας, λέγοντες τὴν προγραφείταν εὐχὴν· Κύριε καὶ Δέσποτα τῆς ζωῆς μου. Ὁμοίως καὶ τὰς ἐτέρας μικρὰς ἰα'. Εἶτα καὶ τὴν τελευταίαν, γινόμεναι ὁμοῦ ἰε'. Εἶτα Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, τὸ, Κύριε ἐλέησον, ἰβ', καὶ τὴν παροῦσαν εὐχὴν ·

Χριστὲ τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, τὸ φωτίζον καὶ ἀγιάζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, σημειώθητω ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, ἵνα ἐν αὐτῷ ὀφώμεθα φῶς τὸ ἀπρόσιτον· καὶ κατεύθουν τὰ διαβήματα ἡμῶν πρὸς ἐργασίαν τῶν ἐντολῶν σου πρεσβεῖαις τῆς παναχράντου σου Μητρὸς καὶ πάντων τῶν σου ἁγίων. Ἀμήν.

Δόξα. Καὶ νῦν. Καὶ γίνεται ἀπόλυσις.

235. COMM. Utinam, sicut hæc postrema Oratio hic integra describitur, sic et reliquæ omnes supra assignatæ describerentur! non occurrerent hic tot ænigmata, nulli Œdipo solvenda. In primis enim Ὑπακοῦή quid sit, ne inter Græcos quidem convenit, ut colligitur ex Goaro : quem qui vult, consulat in *Euchologio* fol. 57. Ego autem hic ex Paracletico tantum apponam troparium unum, quod Ὑπακοῦή ibidem inscribitur. Sic autem sonat : Ἡ τοῦ ληστοῦ μετάνοια παράδεισον ἐσύλησε · ὁ δὲ ὄρθηος τῶν μυροφόρων τὴν χαρὰν ἐμήγυσεν· ὅτι ἀνέστης, Χριστὲ ὁ Θεὸς, παρέχων τῷ κόσμῳ τὸ μέγα ἔλεος. « Latronis penitentia paradisi prædata est, et lamentatio afferentium unguenta gaudium significavit; quia resurrexisti, Christe Deus, tribuens mundo magnam misericordiam. » Precationem item illam, quæ incipit : « Qui in omni tempore, » reperire non potui, frustra Græcorum volumina hunc in finem scrutatus. At hanc, qui a voce Τὴν τιμωτέραν, sive « Excelsiorem » inchoatur, inveni et dedi num. 213, ideoque hic repetenda non est. Inveni quoque precationem, quæ ad tres majores reverentias fundi consuevit. Ea S. Ephrem habet auctorem, non antiquum illum diaconum Edessenum in Syria, Basilio coævum et amicam, sed linguæ Græcæ imperitum; verum alium multo recentiorem, monachum tamen, qui in Catena hymnographorum ex sinistro latere antepenultimus ponitur, Ἐφραῆμ Καρίας, quod nomen num. 25 Latine reddidi « Ephrem Carie. » Non ideo tamen hic fuerit S. Ephrem, Milassæ in Caria episcopus, cujus Acta ad 24 Januarii illustravit Henschenius : ab hoc enim diversus est Melodus, simpliciter Καρίας dictus, habituque monastico, sine episcopali pallio, expressus. Et hoc animadverso, cupit Papebrochius aliquid mutari in suo ad 21 Martii commentario de SS. Abrahamo et Maria, quorum ad Hellespontum in minori Asia conversatorum Acta, alius quidam Ephrem scripsit, titulo sancti nostri honoratus etiam ipse, nihil tamen minus a Melodo diversus, si hic ad seculum ix vel x pertineat, et sanctus Abraham

232. Et secunda quidem feria, tertia et quinta, die præsens Mariale :

Gloriosissimam Dei Matrem, et sanctiorem angelis sonore cantemus; eamque corde et ore confiteamur esse Dei Genitricem, utpote quæ proprie genuit Deum incarnatum, et quæ pro nostris animabus supplicare nunquam desinit.

Feria autem quarta et sexta, die istud :

Antequam rediganur in servitum, Christe Deus noster, velociter occurre inimicis, qui te blasphemant, et conminantur nobis; per crucem tuam erige nos certantes. Effice, qui solus benignus es, ut cognoscant, quantum Deiparæ precibus possit Orthodoxorum fides.

Sabbato, illud :

233. Pios martyres, veluti primitias naturæ, tibi, Domine, creaturæ Satori, offert orbis universus; Horum precibus, multum misericors, tuam Ecclesiam per Deiparam in alta pace custodi.

Die Dominica recitamus ὑπακοὴν occurrentis toni : Domine, miserere, quadragesies. Qui omni tempore. Domine, miserere, ter. Gloria. Et nunc. Excellentiorem. In nomine Domini, benedic, Pater. Sacerdos exclamat : Deus misereatur nostri. Et si sit Quadragesima, facimus tres majores reverentias, dicentes præscriptam precationem : Domine et Dominator vitæ meæ. Consimiliter et alias minores undecim. Deinde et postremam : adeo ut omnes simul acceptæ sint numero xv. Postea C Trisagion, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Domine miserere, duodecies; ac tandem præsentem orationem :

234. Christe, lux vera illuminans et sanctificans omnem hominem venientem in hunc mundum, signetur super nos lumen vultus tui; ut in ipso intueamur lumen inaccessum; et dirige gressus nostros ad operationem mandatorum tuorum, precibus intemeratæ Matris tuæ, tuorumque sanctorum omnium. Amen.

Gloria. Et nunc. Et fit dimissio.

cum nepte Maria non male referatur ad sæculum vi, quod alias licebit recognoscere ac forsitan etiam retractare.

236. Ut ut est, precatio, quam inveni ad tres majores reverentias recitandam, auctorem habet S. Ephrem, juxta Typicum et Horologium; atque hoc modo peragitur. Ad primam reverentiam dicitur: Κύριε καὶ δεσποτα τῆς ζωῆς μου, πνεῦμα ἀργίας, περιεργίας, φιλαργίας, καὶ ἀργολογίας μὴ μοι δός. « Domine et dominator vitæ meæ, non des mihi spiritum pigritiæ, curiositatis, ambitionis, et otiosi sermonis. » Ad alteram dicitur: Πνεῦμα δὲ ταπεινοφροσύνης, καὶ σωφροσύνης, καὶ ὑπομονῆς, καὶ ἀγάπης χάρισαί μοι τῷ σὺ δούλω. « Sed spiritum humilitatis, et temperantiæ, et patientiæ, et charitatis tribue mihi servo tuo. » Ad tertiam denique: Ναί, Κύριε βασιλεῦ, δώρησαί μοι ὄρα τὰ ἐμὰ πταίσματα, καὶ μὴ κατακρίνειν τὸν ἀδελφόν μου· ὅτι εὐλογητός εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. « Ita, Domine rex, da ut meos lapsus videam, neve condemnem fratrem meum: quia benedictus es in sæculorum sæcula. » Verumtamen rudiores monachi, nullisque litteris exculi, dicunt ad quamlibet majorem reverentiam, sive corporis incurvationem, hoc duntaxat cum Publicano, Ὁ Θεὸς, ἰλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ, « Deus, propitius esto mihi peccatori. » De ipsis reverentiis vide num. 202.

MESORUM PRIMÆ.

237. Ad Primæ mesorium quod attinet, de eo aliqua disseruimus num. 224, ubi et ex Typici verbis videre licet, quando recitetur et quo loco, quosque psalmos complectatur, quas preces alias. At vero cum ibi harum precationum initia solummodo expressa fuerint, nostrum est ut reliqua ex Hirmologio suppleamus. Incipimus ergo ab illo Tropario, quod Κατανυκτικόν appellatur, et quod ibi, casu nescio quo, « Nocturnum » Latine legitur, sed male: non enim κατανυκτικόν, ibi « nocturnum » significat, sed (si mihi fas sit, ita loqui) « compunctivum; » quoniam verbis contextitur adeo gravibus, ut in recitandum animis spiritum compunctionis facile possit progignere; adeoque a ὑύτω « pungo, » et propius a κοτανύτω, « compungo, » ducit originem, non a νόξ, « nox. » Est autem tale.

Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς πάσης ἁγὰρ ἀπολογίας ἀποροῦντες, ταύτην σοι ἰκεσίαν, ὡς δεσπότη, οἱ ἁμαρτωλοὶ προσφέρομεν. Ἐλέησον ἡμᾶς.

Δόξα.

Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς· ἐπὶ σοὶ γὰρ πεποιθήμεν, μὴ ὀργισθῆς ἡμῖν σφόδρα, μηδὲ μνηστῆς τῶν ἀνομιῶν ἡμῶν· ἀλλ' ἐπίβλεψον καὶ νῦν ὡς εὐπλαγχνος, καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν· σὺ γὰρ εἶ Θεὸς ἡμῶν, καὶ ἡμεῖς λαὸς σου, πάντες ἔργα χειρῶν σου, καὶ τὸ θροῦμά σου ἐπιχεικλήμεθα.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Τῆς εὐσπλαγχνίας τὴν πύλην ἀνοιξον ἡμῖν, εὐλογημένη Θεοτόκε. Ἐλπίζοντες εἰς σὲ μὴ ἀστοχῆσωμεν, ῥυσθεῖνμεν διὰ σοῦ τῶν περιστάσεων· σὺ γὰρ ἡ σωτηρία τοῦ γένους τῶν Χριστιανῶν.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μὲν. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν τῶν χειρῶν σου. Ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ. Καὶ ποιῶμεν μετανοίας μεγάλας γ' μετὰ καὶ τῆς εὐχῆς, ὡς δεδῆλωται. Εἶτα λέγομεν τὴν παρούσαν εὐχὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου.

Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, τὸ ἀναρχον καὶ ἀίδιον φῶς, ὁ πάσης κτίσεως δημιουργός, ἡ τοῦ ἔλεους πηγὴ, τὸ τῆς ἀγαθότητος πέλαγος, καὶ τῆς φιλανθρωπίας ἀνεξίτητος ἄβυσσος, ἐπίφανον ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε. Λάμψον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, νοστὲ ἤλιε τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εὐφροσύνης· τὰς ψυχὰς ἡμῶν πληρῶσον, καὶ δίδαξον ἡμᾶς τὰ σὰ μελετᾶν ἀεὶ, καὶ φέγγεσθαι κρίματα, καὶ ἐξομολογεῖσθαι σοὶ διηνεκῶς, τῷ ἡμετέρῳ δεσπότη καὶ εὐεργέτη. Τὰ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἔργα πρὸς τὸ σὸν κατεύθυνον θέλημα, καὶ πράττειν ἡμᾶς τὰ σοὶ εὐάρεστα καὶ φίλα εὐδόξων· ἵνα καὶ διὰ τῶν ἀναξίων ἡμῶν δοξάζηται σοὶ τὸ πανάγιον θροῦμα, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τῆς μιᾶς θεότητος τε καὶ βασιλείας, ἣν πρέπει πάντα δόξα, τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Εἶτα ἐπισυνάπτομεν καὶ ταύτην τοῦ αὐτοῦ.

Miserere nostri, Domine, miserere nostri: et enim omnis purgationis indigi hanc tibi, utpote Domino, supplicationem peccatores offerimus. Miserere nostri.

Gloria.

238. Domine, miserere nostri: in te enim confisi sumus, ne irascaris nobis valde, neque reminiscere iniquitatum nostrarum; sed respice nos ut misericors, et libera nos ab inimicis nostris. Tu enim es Deus noster, nos omnes opera manuum tuarum; et nomen tuum invocavimus.

Et nunc.

Mariale.

Misericordiæ januam aperi nobis, benedicta Dei Genitrix. Non erremus in te sperantes: per te eripiamur necessitatibus. Tu enim salus es generis Christiani.

239. Domine, miserere, quadragies. Gloria. Et nunc. Excelsiorem Cherubim. In nomine Domini, benedic, Pater. Et facimus tres majores reverentias, et una jam assignatam precationem fundimus, ac deinde Orationem Basilii Magni.

Sempiternus Deus, lux principii expers, ac perpetua omnis creaturæ opifex, fons misericordiæ, pelagus bonitatis, et beneficentiæ investigabilis abyssus: signa super nos lumen vultus tui, Domine. Intellectualis sol justitiæ ac jucunditatis, illucesce in cordibus nostris, nostras animas imple; et doce nos tua cogitare semper, ac loqui judicia, et tibi Domino ac benefactori nostro jugiter confiteri. Manuum nostrarum opera secundum tuam dirige voluntatem, et ad peragenda ea, quæ tibi placita sunt ac grata, attrahere nos, viamque facilem concede; ut et per nos indignos glorificetur sanctissimum tuum nomen, Patris, et Filii; et Spiritus sancti, unius et deitatis et regni, cui convenit omnis gloria, honor et adoratio, in sæcula. Amen.

Postea et hanc ejusdem orationem adjungimus.

240. Qui emittis lucem, et vadit; qui solem ori-
ri facis super justos et injustos, super bonos et
malos (a), qui fabricaris auroram, totumque orbem
illuminas, illumina et corda nostra. Universorum
Domine, ut tibi hoc die placeamus, nobis concede,
custodiens nos ab omni peccato, et omni iniqua
actione, liberans nos ab omni sagitta volante per
diem, et omni adversaria potestate. Precibus incontaminatæ
Dominæ nostræ Deiparæ, tuorum ex nulla constantium
materia ministrorum, cælestiumque virtutum, ac
omnium sanctorum, qui tibi a sæculo placere. Tuum
est enim, Deus noster, misereri ac ærvare nos: et
tibi gloriam damus, Patri, et Filio, et Spiritui
sancto, nunc et semper, et in sæcula sæculorum.
Amen.

Gloria, Et nunc. Excelsiorem. Et finis imponitur.

241. *Comm.* Jam nunc marte proprio observaverit eruditus lector, hæc quæ hic nanct Horologium, non satis congruere illis, quæ num. 223, pro Primæ mesorio habet S. Sabæ Tyricum. Quippe hoc Tyricum præterit multa, quæ hic recitanda in Horologio proponuntur. Utrum utro melius, quis decidat? Interim cum de Horis minoribus aliis, prout passim recitantur, pauca tradat Tyricum, ex eodem Horologio, ordinem earum ac seriem pandemus.

HORA TERTIA.

242. Rex cælestis, Trisagium; reverentiæ tres, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Quia tuum est. Domine, miserere, duodecies. Venite, adoremus, tertio. Deinde psalmi.

Comm. Hi psalmi sunt, xvi: Exaudi, Domine, justitiam meam. xxiv: Ad te, Domine, levavi animam meam. Et l: Miserere mei, Deus, secundum.

243. Gloria. Et nunc. Alleluia, tertio. Et, si Deus C Dominus dicitur, dic diei troparium, Et nunc, Mariale hoc: Deipara, tu es vitis vera. Sin autem Alleluia, dic sequens troparium tono obliquo 2:

Christe, qui hora tertia sanctissimum tuum Spiritum apostolis misisti, hunc, o benigne, ne auferas a nobis: sed eum in nobis te deprecantibus innova.

VERSICULUS 1.

Cor mundum crea in me, Deus (b).

VERSICULUS 2.

Ne projicias me a facie tua (c).

Gloria. Et nunc.

Mariale.

Dei Genitrix, tu es vitis vera, quæ vitæ fructum peperisti. Te, Domina, deprecamur, una cum apostolis pete animabus nostris misericordiam.

Dominus Deus benedictus, benedictus Dominus de die in diem. Prospera nos, Deus salutarium nostrorum, Deus noster, Deus salutis.

243 bis. Trisagium, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Quia tuum est, et hæc troparia:

Benedictus es, Christe Deus noster, qui instituisti sapientissimos piscatores, ad eosque sanctum Spiritum misisti, et per eos irretiisti orbem; o hominum amans, sit tibi gloria.

Gloria

(a) Matth. v, 45.

(b) Psal. l, 12.

Α 'Ο ἐξηποστέλλων τὸ φῶς καὶ πορεύεται, ὁ ἀνατέλλων τὸν ἥλιον ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους, πονηροὺς τε καὶ ἀγαθοὺς, ὁ ποιών ὄρθρον καὶ φωτίζων πᾶσαν τὴν οἰκουμένην, φωτίσων καὶ ἡμῶν τὰς καρδίας. Δέσποτα τῶν ἀπάντων, χάρισαι ἡμῖν ἐν τῇ παρουσίᾳ ἡμέρῃ εὐαρεστηῆσαι σοι, διαφυλάττων ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας καὶ πάσης πονηρᾶς πράξεως, ῥυθμίζων ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς βέλους πεπομένου ἡμέρας, καὶ πάσης ἀντικειμένης δυνάμεως· πρεσβείαις τῆς παναχράντου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, τῶν ἀύλων σου λειτουργῶν καὶ ἐπουρανίων δυνάμεων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνός σοι εὐαρεστησάντων. Σὺ γὰρ ἐστί τὸ ἐλεεῖν, καὶ σώζειν ἡμᾶς, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν, τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν. Καὶ γίνεται ἀπόλυσις.

ᾠΡΑ ΤΡΙΤΗ.

Βασιλεῦ οὐράνιε, Τρισάγιον, μετάνοιαι γ', Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Ὅτι σου. Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, ιβ'. Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, ἐκ τούτου. Εἶτα οἱ ψαλμοί.

Δόξα. Καὶ νῦν. Ἀλληλουῖα, ἐκ τρίτου. Καὶ εἰ μὲν, Θεὸς Κύριος, λέγεται, λέγεται τῆς ἡμέρας τροπάριον, Καὶ νῦν, Θεοτόκιον τὸ Θεοτόκε, σὺ εἶ ἄμπελος ἡ ἀληθινή. Εἰ δὲ Ἀλληλουῖα, λέγε τὸ παρὸν τροπάριον πρὸς ἦχον πλ. β'.

Κύριε, ὁ τὸ πανάγιόν σου Πνεῦμα ἐν τῇ τρίτῃ ὥρᾳ τοῖς ἀποστόλοις σου καταπέμφας, τοῦτο, ἀγαθὲ, μὴ ἀνέλθῃς ἀπ' ἡμῶν· ἀλλ' ἐγκαίνισον ἡμῖν δεομένους σου.

ΣΤΙΧΟΣ α.

Καοδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί, ὁ Θεός.

ΣΤΙΧΟΣ β'.

Μὴ ἀπρόβίψῃς με ἀπὸ τοῦ προσώπου σου

Δόξα. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Θεοτόκε, σὺ εἶ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, ἡ βλαστῆσασα τὸν καρπὸν τῆς ζωῆς· σέ ἱκετεύομεν, πρέσβευε, Δέσποινα, μετὰ τῶν ἀποστόλων ἐλεηθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Κύριος ὁ Θεὸς εὐλογητὸς, εὐλογητὸς Κύριος ἡμέραν καθ' ἡμέραν. Κατεῦδουσαι ἡμῖν, ὁ Θεὸς σωτηρίων ἡμῶν, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ Θεὸς τοῦ σώζειν.

Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Ὅτι σου, καὶ τὰ τροπάρια ταῦτα·

Εὐλογητὸς εἶ, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ πανσόφους τοὺς ἀλιεῖς ἀναδείξας, καταπέμφας αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ δι' αὐτῶν τὴν οἰκουμένην σαγηνεύσας, φιλόανθρωπε, δόξα σοι.

Δόξα.

(c) *ibid.* 13.

Ταχίστην καὶ σταθερὰν δίδου παραμυθίαν τοῖς δούλοις σου, Ἰησοῦ, ἐν τῷ ἀκηδιάσει τὰ πνεύματα ἡμῶν· μὴ χωρίσου τῶν ψυχῶν ἡμῶν ἐν θλίψεσι· μὴ μακρύνου τῶν φρενῶν ἡμῶν ἐν περιστάσει· ἀλλ' αἰετὴ ἡμᾶς πρόφθασον· ἔγγισον ἡμῖν, ἔγγισον, ὁ πανταχοῦ· ὡσπερ καὶ τοῖς ἀποστόλοις σου πάντοτε συνῆς, οὕτω καὶ τοῖς σε ποθοῦσιν ἔνωσον σεαυτὸν, οἰκτίρμων, ἵνα συνημμένοι σε ὑμῶμεν, δοξολογῶμεν τὸ πανάγιόν σου Πνεῦμα.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Ἡ ἐλπίς, καὶ προστασία, καὶ καταφυγὴ τῶν Χριστιανῶν, τὸ ἀκαταμάχητον τεῖχος τῶν καταπονημένων, ὁ λιμὴν ὁ ἀχείμαστος, σὺ εἶ, Θεοτόκε ἄχραντε· ἀλλ' ὡς τὸν κόσμον σώζουσα τῇ ἀπαύστῳ πρεσβείᾳ σου, μνήσθητι καὶ ἡμῶν, Παρθένε πανύμνητε.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ· μεθ' ἦν, Κύριε, ἐλέησον, γ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν τῶν χειρῶν σου. Ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ. Καὶ, εἰ ἔστι Τεσσαρακοστὴ, ποιῶμεν τὰς μετανοίας, ὡς προεγράφη. Μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν μετάνοιαν λέγομεν τὴν εὐχὴν τοῦ ἁγίου Μαρδάρου, Δέσποτα Θεέ, Πάτερ παντοκράτορ.

Hanc orationem S. Sabæ Typicum sic integram exhibet.

Δέσποτα Θεέ, Πάτερ παντοκράτορ, καὶ Κύριε Υἱὸς μονογενὲς Ἰησοῦ Χριστέ, ἅγιον Πνεῦμα, μία θεότης, μία δύναμις, ἐλέησόν με τὸν ἁμαρτωλὸν καὶ οἷς ἐπίστασαι κρίμασι, σώσον με τὸν ἀνάξιον δούλον σου, ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

Comm. Sed Typicum hic nomen S. Mardarii non Novinius quidem aliquem sanctum Mardarium, qui sub Diocletiano passus est in Armenia cum Eustratio, Auxentio, Eugenio et Oreste; sed hic est antiquior, quam ut orationem istam contexuisse videatur; et quia nec Allatius quidem ipsius meminit inter Melodos, neque reperitur in Catena seu Corona, jam sæpe nominata, videri possit omnibus junior.

MESORIUM TERTIÆ.

Μετὰ τὸ, Εὐλόγητός, Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, C Πάτερ ἡμῶν, Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, γ', οἱ γζλωμοί, θ'. Ὑψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβές με· εἶτα ὁ λα', Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν· ὁ ζ', Εἰσάκουσιν, ὁ Θεός, τῆς δεήσεώς μου.

Δόξα, Καὶ νῦν, Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, καὶ τροπάρια ταῦτα.

Θ Θεός τῶν πατέρων ἡμῶν, ὁ ποιῶν αἰετὸς ἡμῶν κατὰ τὴν σὴν ἐπιείκειαν, μὴ ἀποστήσης τὸ ἔλεός σου ἀφ' ἡμῶν, ἀλλὰ ταῖς αὐτῶν ἰκεσίαις ἐν εὐσπῆνι κυδέρνησον τὴν ζωὴν ἡμῶν.

Δόξα.

Οἱ μάρτυρές σου, Κύριε, ἐν τῇ ἀθλήσει αὐτῶν, στεφάνους ἐκομίσαντο τῆς ἀφθαρσίας, ἐκ σοῦ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν· ἔχοντες γὰρ τὴν ἰσχύν σου, τοὺς τυράννους καθεῖλον· ἔθραυσαν καὶ δαιμόνων τὰ ἀνίσχυρα θράση· αὐτῶν ταῖς ἰκεσίαις, Χριστέ, σώσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Τεῖχος ἀκαταμάχητον ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν ὑπάρχεις, Θεοτόκε Παρθένε· πρὸς σὲ γὰρ καταφεύ-

Velocem et firmam famulis tuis consolationem, Jesu, adhibe in nostrorum spirituum mœrore; ne desere animas nostras in tribulationibus; ne a mentibus nostris in necessitatibus elongare; appropinqua nobis, appropinqua qui es ubique: et quemadmodum eras semper cum apostolis tuis, ita et nobis tui flagrantibus desiderio adijunge te, o misericors, ut juncti te celebremus, et Spiritum sanctissimum tuum glorificemus.

Et nunc.

Mariale.

Tu, illibata Dei Genitrix, es Christianorum spes, et patrocinium, et perugium; inexpugnabilis oppressor murus, portus nescius tempestatis: quare, sicut mundum servas jugi tua deprecatione, sic et nostri recordare.

B

243 ter. Domine, miserere, quadragies. Qui omni tempore et hora. Post quam prece[m], dicitur Domine, miserere, ter. Gloria. Et nunc. Excelsiorem Cherubim. In nomine Domini benedic, Pater. Et, si sit Quadragesima, facimus reverentias, ut ante scriptum est. Post ultimam autem reverentiam, recitamus orationem S. Mardarii, Domine Deus, Pater omnipotens.

Domine Deus, Pater omnipotens, et Domine Fili unigenite Jesu Christe, sancte Spiritus, una deitas, una potentia, miserere mei peccatoris; et quibus scis judiciis, salva me indignum famulum tuum, quia benedictus es in sæcula. Amen.

exprimit. Hic sanctus nobis adhuc incognitus est. Novinius quidem aliquem sanctum Mardarium, qui sub Diocletiano passus est in Armenia cum Eustratio, Auxentio, Eugenio et Oreste; sed hic est antiquior, quam ut orationem istam contexuisse videatur; et quia nec Allatius quidem ipsius meminit inter Melodos, neque reperitur in Catena seu Corona, jam sæpe nominata, videri possit omnibus junior.

244. Post Benedictus, Trisagion, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Venite, adoremus, ter, dicuntur psalmi: xxxix, Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me: deinde xxxi, Beati, quorum remissæ sunt: et lx, Exaudi, Deus, deprecationem meam.

His psalmis finitis dicuntur: Gloria. Et nunc. Sanctissima Trinitas. Pater noster, et hæc troparia.

Deus patrum nostrorum, qui nobiscum semper agis secundum mansuetudinem tuam, ne avertas misericordiam tuam a nobis, sed ipsorum deprecationibus vitam nostram in pace gubernata.

Gloria.

Martyres tui, Domine, in suo certamine abs te Deo nostro retulerunt immortalitatis coronam: tua enim muniti fortitudine vicerunt tyrannos, et demonum invalidam fregerunt audaciam. Eorumdem martyrum deprecationibus serva, Christe, animas nostras.

Et nunc.

Mariale.

Murus inexpugnabilis Christianorum es, Deipara Virgo: nam ad te confugientes, invulnerat

persistimus; et peccantes, te habemus deprecatrem. Ideo referimus tibi gratias, et clamamus; Ave, gratia plena, Dominus tecum.

245. Domine, miserere, quadragies. Gloria. Et nunc. Excelsiorem Cherubim. In nomine Domini, benedic, Pater. Per preces sanctorum Patrum. Tres magnas facimus reverentias, dicimusque precationem S. Ephrem, ac deinde hanc Basilii Magni :

Domine Deus noster, qui pacem tuam dedisti hominibus, et sanctissimi Spiritus donum ad tuos discipulos ac apostolos demisisti, eorumque labia per linguas igneas tua aperuisti potentia, aperi et nostra peccatorum labia; ac quomodo, et pro quibus orare oporteat, edoce nos. Dirige vitam nostram, tu, qui tranquillus fluctuantium portus es, et viam, in qua ambulemus nobis commonstra. Spiritum rectum innova in visceribus nostris, et Spiritu principali confirma (a), quidquid in mentibus nostris lubricum est, ac inconstans; ut quotidie Spiritu tuo bono ad id, quod conveniens est, deducti, mandata tua observare possimus, semperque meminisse tuæ gloriosæ præsentis, scrutantis omnia, quæ a nobis hominibus fiunt, et non decipi fluxis hujus mundi voluptatibus; sed cupiditatem futuris fruendi thesauris corrobora. Quia benedictus es, et laudabilis in omnibus sanctis tuis in sæcula sæculorum. Amen.

Α γοντες ἀτρωτοι διαμένομεν· καὶ πάλιν ἀμαρτάνοντες, ἔχομέν σε πρεσβεύουσαν διδὲ εὐχαριστοῦντες βοῶμέν σοι· Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν τῶν χειρῶν. Ἐν ὀνόματι Κυρίου, εὐλόγησον, Πάτερ. Δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων. Τὰς τρεῖς μεγάλας μετανοίας μετὰ καὶ τῆς εὐχῆς τοῦ ὁσίου Ἐφραῖμ· εἶτα τὴν παροῦσαν εὐχὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου·

Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ τὴν σὴν εἰρήνην δεδωκὼς τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος δωρεάν τοῖς σοῖς μαθηταῖς καὶ ἀποστόλοις καταπέμφας, καὶ τὰ τοῦτων χεῖλη ἐκ πυρίνων γλωσσῶν διανοιῶν δυνάμει σου διάνοισον καὶ ἡμῶν τῶν ἀμαρτωλῶν τὰ χεῖλη, καὶ διδάξον ἡμᾶς πῶς δεῖ, καὶ ἵπέρ ὧν χρὴ προσεῦχεσθαι. Κυβέρνησον ἡμῶν τὴν ζωὴν, ὁ εὐδίας τῶν χειμαζομένων λιμὴν, καὶ γνώρισον ἡμῖν ὁδὸν, ἐν ἣ πορευοῦμεθα. Πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαίνισον ἐν τοῖς ἐγκάτοις ἡμῶν, καὶ πνεύματι ἡγεμονικῷ τὸ τῆς διανοίας ἡμῶν στήριξον ὀλιγοθερόν· ἵνα καθ' ἐκάστην ἡμέραν, τῷ Πνεύματι σου τῷ ἀγαθῷ πρὸς τὸ συμφέρον ὁδηγούμενοι, καταξυθῶμεν ποιεῖν τὰς ἐντολάς σου, καὶ τῆς σῆς αἰεὶ μνημονεύειν ἐνδόξου καὶ ἐρευνητικῆς τῶν πεπραγμένων ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις παρουσίας, καὶ μὴ τοῖς φθειρομένοις τοῦ κόσμου τούτου συναπαθῆσθαι τερπνοῖς, ἀλλὰ τῶν μελλόντων ὀρέγεσθαι τῆς ἀπολαύσεως ἐνίσχυσον θησαυρῶν. Ὅτι εὐλογητὸς, καὶ αἰνετὸς ὑπάρχεις ἐν πᾶσι τοῖς ἁγίοις σου, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

SEXTA.

246. Præpositus dicit ter : Venite, adoremus : C sunt reverentiæ tres, et incipimus Horam sextam, canentes psalmum LIII, Deus, in nomine tuo salvum me fac : et LXIII, Exaudi, Deus, orationem meam, et ne despexeris : et XC, Qui habitat in adjutorio.

Gloria. Et nunc. Alleluia, ter. Et, si canitur Deus Dominus, dicimus troparium diei; si autem Alleluia, sequens troparium. Tonus 2.

Qui sexta die et hora, affixisti cruci admissum in paradiso ab Adamo peccatum, etiam lapsuum nostrorum chirographum discerpe, Christe Deus, et salva nos.

VERSICULUS 1.

Exaudi, Deus, orationem meam, et ne despexeris deprecationem meam (b).

VERSICULUS 2.

Ego ad Deum clamavi, et Dominus audivit me (c).

Gloria. Et nunc.

Mariale.

Quia non habemus fiduciam, propter multa delicta nostra; ideo tu, Virgo Deipara, obtestare illum, qui est ex te genitus : multum enim apud

(a) Psal. L, 11.

(b) Psal. LIV, 2.

Ὁ προσετός· Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, ἐκ γ'· μετάνοιαι τρεῖς, καὶ ἀρχόμεθα τῆς ἕκτης ὥρας, ψάλλοντες τὸν, γγ', Ὁ Θεὸς, ἐν τῷ ὀνόματι σου σώσόν με. Καὶ ξγ', Ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς, τὴν προσευχήν μου, καὶ μὴ ὑπερίδης· καὶ ι', Ὁ κανοικῶν ἐν βοηθείᾳ.

Δόξα. Καὶ νῦν. Ἀλληλουῖα, ἐκ γ'. Καὶ εἰ μὲν ψάλλεται τὸ, Θεὸς Κύριος, λέγομεν τὸ τῆς ἡμέρας τροπάριον· εἰ δὲ Ἀλληλουῖα, τὸ παρὸν τροπάριον. Ἦχος β'.

Ὁ ἐν ἕκτη ἡμέρᾳ καὶ ὥρᾳ τῷ σταυρῷ προσηλώσας τὴν ἐν παραδείσῳ τολμηθεῖσαν τῷ Ἀδὰμ ἀμαρτίαν, καὶ τῶν πταισμάτων ἡμῶν τὸ χειρόγραφον διάβρηξον, Χριστέ ὁ Θεὸς, καὶ σώσον ἡμᾶς.

ΣΤΙΧΟΣ α'.

Ἐνώτισαι, ὁ Θεὸς, τὴν προτευχὴν μου, καὶ μὴ ὑπερίδης τὴν δέησίν μου.

ΣΤΙΧΟΣ β'.

Ἐγὼ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέραξα, καὶ ὁ Κύριος εἰσέχουσέ μου.

Δόξα. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Ὅτι οὐκ ἔχομεν παρῆρσιαν διὰ τὰ πολλὰ ἡμῶν ἀμαρτήματα, σὺ τὸν ἐκ σοῦ γεννηθέντα δυσώπησον, Θεοτόκε Παρθένε· πολλὰ γὰρ ἰσχύει δέησις Μητρὸς

(c) Psal. LIV, 18.

πρὸς εὐμένειαν Δεσπότη. Μὴ παρίδῃς ἀμαρτωλῶν Ἰκεσίας, ἢ πάνσομος· ὅτι ἐλεήμων ἐστὶ καὶ σώζειν βουλούμενος, ὁ καὶ παθεῖν ὑπὲρ ἡμῶν καταδέξαμενος.

Ταχὺ προκαταλαβέτωσαν ἡμᾶς οἱ οἰκτιρμοὶ σου, Κύριε· ὅτι ἐπταγυέσαμεν σφόδρα. Βοήθησον ἡμῖν, ὁ Θεὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν· ἔνεκεν τῆς δόξης τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε, ῥῦσαι ἡμᾶς· καὶ ἱλάσθητι ταῖς ἡμαρτίαις ἡμῶν ἔνεκεν τοῦ ὀνόματός σου.

Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, καὶ τὰ τροπάρια ταῦτα, εἰς ἦχον δευτέρον·

Σωτήρια εἰργάσω ἐν μέσῳ τῆς γῆς, Χριστὲ ὁ Θεός· ἐπὶ σταυροῦ τὰς ἀχράντους σου χεῖρας ἐξέτεινας, ἐπισυνάγων πάντα τὰ ἔθνη, κράζοντα, Κύριε, δόξα σοι.

Δόξα.

Τὴν ἀχραντον εἰκόνα σου προσκυνούμεν, ἀγαθὲ, αἰτούμενοι συγχώρησιν τῶν παισιμάτων ἡμῶν, Χριστὲ ὁ Θεός· βουλήσει γὰρ εὐδόκησας ἀνελθεῖν ἐν τῷ σταυρῷ, ἵνα ῥύσῃ οὓς ἐπλασας ἐκ τῆς δουλείας τοῦ ἐχθροῦ· ὅθεν εὐχαρίστως βοῶμέν σοι· Χαρᾶς ἐπλήρωσας τὰ πάντα, ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, παραγενόμενος εἰς τὸ σώσαι τὸν κόσμον.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Εὐσπλαγχνίας ὑπάρχουσα πηγὴ, συμπαθείας ἀξίωσον ἡμᾶς, Θεοτόκε· βλέψον εἰς λαὸν τὸν ἀμαρτήσαντα· δεῖξον εἰς αἶν τὴν δυναστείαν σου· εἰς σὲ γὰρ ἐλπίζοντες, τὸ, Χαίρε, βοῶμέν σοι, ὡς ποτὲ ὁ Γαβριὴλ ὁ τῶν ἀσωμάτων ἀρχιστράτηγος.

Ταῦτα λέγονται τῇ δευτέρᾳ, τῇ τρίτῃ, καὶ τῇ πέμπτῃ, ὅτε οὐκ ἔχει ἡ ἡμέρα κοντάκιον· τὸ δὲ ὑποτεταγμένον λέγεται τῇ τετραδί, καὶ τῇ παρασκευῇ, ἦχος β' σταυροθεοτόκιον.

Ἵπερδεδοξασμένη ὑπάρχεις, Θεοτόκε Παρθένη· ὑμνοῦμέν σε· διὰ γὰρ τοῦ σταυροῦ τοῦ Υἱοῦ σου κατεδήθη ὁ ἄδης, καὶ ὁ θάνατος τέθηκε. Νεκρωθέντες ἀνέστημεν, καὶ ζωῆς ἠξιώθημεν· τὸν παράδεισον ἐλάβομεν, τὴν ἀρχαίαν ἀπόλαυσιν. Διὸ εὐχαριστοῦντες, δοξολογοῦμεν ὡς κραταῖον Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ μόνον πολυέλεον.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Ἡ εὐχὴ, Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ· μεθ' ἧν, Κύριε, ἐλέησον, γ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν. Μετάνοιαι, ὡς εἴρηται, εἰ ἔστι Τεσσαρακοστὴ· καὶ ἀπόλυσις.

clementem Dominum potest Matris depreprecatio. Supplices peccatores ne despicias, o semper angusta, quia qui lubenter pro nobis passus fuit, est et misericors, et vult nos servare.

Cito anticipent nos misericordiae tuae, Domine, quia pauperes facti sumus nimis. Adjuva nos, Deus salutaris noster : et propter gloriam nominis tui, Domine, libera nos : et propitius esto peccatis nostris, propter nomen tuum (a).

Trisagium, Sanctissima Trinitas, Pater noster, et haec troparia tono secundo :

247. Salutaria operatus es in medio terrae, Christe Deus. In cruce extendisti innocuas tuas manus, congregans omnes populos, clamantes, Gloria tibi, Domine.

B Gloria.

Veniam peccatorum nostrorum petentes, Christe Deus, adoramus incontaminatam imaginem tuam : lauderis, quia ultro crucem conscendisti, ut quos formasti, de inimici redimeres servitute. Unde in animi grati signum tibi clamamus : Gaudio replesti universa, Servator noster, qui ad servandum mundum venisti.

Et nunc.

Mariale.

Misericordiae fons, Genitrix Dei, dignare nos commiseratione : respice reum populum, ostende perpetuam potentiam tuam, in te enim sperantes, Ave clamamus tibi, sicut olim incorporeorum princeps Gabriel.

248. Haec dicuntur secunda feria, tertia et quinta, quando dies contactium non habet ; sed feria quarta et sexta tono secundo dicitur subjectum troparium, quod laudem crucis simul ac Deiparae complectitur.

Celebramus te, Virgo Deipara, quae gloria omnes exsuperas ; quoniam per Filii tui crucem vicus est infernus, et mors mortua est. Resurreximus qui eramus mortui ; vita digni redditi sumus ; paradysum, voluptatem priscam recepimus. Idcirco gratias agentes, glorificamus Christum, qui Deus noster praepotens est, ac multum misericors.

Domine, miserere, quadragies. Oratio, Qui omni tempore et omni hora ; post quam, Domine, miserere, ter. Gloria. Et nunc. Excelsiorem. Reverentiae, ut dictum est, si sit Quadragesima ; et finis.

MESORUM SEXTAE.

Τὸ, Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, ἐκ τρίτου, καὶ ὁ ψαλμοί, ὁ νι', Ἐλέησόν με, ὁ Θεός, ἐλέησόν με, ὅτι κατεπάτησέ με ἄνθρωπος. Καὶ ὁ ξθ', Ὁ Θεός εἰς βοήθειάν μου.

Δόξα. Καὶ νῦν. Τρισάγιον Παναγία Τριάς. Πάτερ ἡμῶν· καὶ τὰ παρόντα τροπάρια.

Σῶσον, Κύριε, τὸν λαὸν σου, καὶ εὐλόγησον τὴν (a) Psal. LXXVIII, 8, 9.

249. Venite, adoremus, ter, et psalmi LV, Miserere mei, Deus, quoniam conculcavit me homo ; LVI, Miserere mei, Deus, miserere mei. Et LXIX, Deus, in adiutorium meum.

Gloria. Et nunc. Trisagium : Sanctissima Trinitas. Pater noster, et sequentia troparia.

Salvum fac populum tuum, Domine, et benedic

næreditati tuæ (a), victorias imperatoribus contra barbaros concede, et tuum custodi per tuam crucein imperium.

Gloria.

Sanctorum cruciatus, quos pro te passi sunt, absterge, Domine; et cunctis nostris medere doloribus, quæsumus te, amator hominum.

Et nunc.

Sanctorum omnium ac Deiparæ precibus, pacem tuam nobis concede, Domine, et miserere nostri, qui solus misericors es.

250. Domine, miserere, quadragies. Gloria. Et nunc. Excelsiorem. In nomine Domini, benedic, Pater. Sacerdos: Per preces. Deinde facimus tres majores reverentias, et precationem S. Ephrem dicimus, ac continuo sequentem Basilii magni orationem:

Deus, potestatum Domine, omnisque conditor creaturæ, qui per incomparabilis misericordiæ tuæ viscera, Filium tuum unigenitum, Dominum nostrum Jesum Christum pro salute nostri generis misisti; et per venerandam ipsius crucem discerpisti peccatorum nostrorum chirographum; deque principibus ac potestatibus tenebrarum in ipso triumphasti: tu idein, Domine benigne, suscipe has nostras peccatorum orationes, quas tibi et grati et supplices offerimus; et libera nos ab omni gravi ac tenebricoso lapsu, et ab omnibus, qui nos lædere meditantur, inimicis visibilibus et invisibilibus, confige timore tuo carnes nostras, et ne declina corda nostra in sermones vel cogitationes malitiæ; sed tui amore nostras animas vulnera, ut ad te semper anhelemus, et tuo ducti lumine, te, inaccessible æternamque lucem, intueamur; et jugi confessione agamus tibi gratias, ingenito Patri cum tuo unigenito Filio, et sancto bonoque ac vivifico tuo Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Si, Deus Dominus, cantatum fuerit, recitamus typica; sin autem Alleluia, ea differ post Nonam.

κληρονομίαν σου, νίκας βασιλεῦσι κατὰ βαρβάρων δωρούμενος, καὶ τὸ σὸν φιλάττων διὰ τοῦ σταυροῦ σου πολίτευμα.

Δόξα.

Τὰς ἀληθδύνας τῶν ἀγίων, ἅς ὑπὲρ σοῦ ἔπαθον, δυσωπήθητι, Κύριε, καὶ πάσας ἡμῶν τὰς ὀδύνας ἰασαι, φιλόανθρωπε, δεόμεθα.

Καὶ νῦν.

Τῇ πρεσβείᾳ, Κύριε, πάντων τῶν ἀγίων, καὶ τῆς Θεοτόκου, τὴν σὴν εἰρήνην ὁδὸς ἡμῖν, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς, ὡς ἄλλοτε οἰκτιρίζων.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν. Ἐν ὄνοματι Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ. Ὁ ἱερεύς· Δι' εὐχῶν. Εἶτα ποιούμεν τὰς μεγάλας τρεῖς μετανοίας, μετὰ καὶ τῆς εὐχῆς τοῦ ὁσίου Ἐφραίμ, καὶ εὐθύς τὴν παρούσαν εὐχὴν τοῦ μεγάλου Βασιλείου·

Θεὲ καὶ Κύριε τῶν δυνάμεων, καὶ πάσης κτίσεως δημιουργε, ὁ διὰ σπλάγγχνα ἀνεκίχαστου ἐλέους σου τὸν μονογενῆ σου Υἱόν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν καταπέμφας ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν, καὶ διὰ τοῦ τιμίου αὐτοῦ σταυροῦ τὸ χειρόγραφον τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν διαρρήξας, καὶ θριαμβεύσας ἐν αὐτῷ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας τοῦ σκότους· αὐτὸς, Δέσποτα φιλόανθρωπε, πρόσδεξαι καὶ ἡμῶν τῶν ἁμαρτωλῶν τὰς εὐχαριστήριους ταύτας καὶ ἰκετηρίους ἐντεύξεις· καὶ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ παντὸς ὀλεθρίου καὶ σκοτεινοῦ παραπτώματος, καὶ πάντων τῶν κακῶσαι ἡμᾶς ζητούντων, ὀρατῶν καὶ ἀορατῶν ἐχθρῶν· καθήλωσον ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς σάρκας ἡμῶν, καὶ μὴ ἐκκλίνης τὰς καρδίας ἡμῶν εἰς λόγους ἢ εἰς λογισμοὺς πονηρίας· ἀλλὰ τῷ πόθῳ σου τρώσον ἡμῶν τὰς ψυχὰς, ἵνα, πρὸς σέ διαπαντὸς ἀτενίζοντες, καὶ τῷ παρὰ σοῦ φωτὶ ὀδηγούμενοι, σὲ τὸ ἀπρόσιτον καὶ ἀίδιον κατασπεύοντες φῶς, ἀκατάπαυστόν σοι τὴν ἐξομολόγησιν καὶ εὐχαριστίαν ἀναπέμψωμεν, τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ, σὺν τῷ μονογενεῖ σου Υἱῷ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Καὶ εἰ μὲν, Θεὸς Κύριος, ἔψαλτο, τὰ τυπικὰ λέγομεν· εἰ δὲ Ἀλληλούϊα, ὑπέρθεσ αὐτὰ μετὰ τὴν ἐνάτην ὥραν.

NONA.

251. Post Benedictus, Rex cœlestis, Trisagium, D Sanctissima Trinitas, Pater noster, Domine, miserere, duodecies, Venite, adoremus, ter; dicuntur psalmi LXXXII, Quam dilecta tabernacula, et LXXXIV, Benedixisti, Domine, terram, et LLXXXV, Inclina, Domine, aurem tuam. Dicitur autem ultimi hujus psalmi versiculus bis. Fac mecum.

Gloria. Et nunc. Alleluia, ter. Domine, miserere, ter. Et si dictum fuerit, Deus Dominus, accines diei troparium; sin autem Alleluia, troparium quod hic ponitur, tono obliquo 4.

Μετὰ τὸ, Εὐλογητὸς, Βασιλεῦ οὐράνιε, Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Κύριε, ἐλέησον, ιβ', τὸ, Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, ἐκ γ'. Εἶτα ὁ ψαλμὸς ὁ πγ'. Ὁδὸ ἀγάπητὰ τὰ σκηνώματα· καὶ ὁ πδ'. Εὐλόγησας, Κύριε, τὴν γῆν· καὶ πε', Κλίνου, Κύριε, τὸ οὖς σου. Πάλιν, Ποίησον μετ' ἐμοῦ

Δόξα. Καὶ νῦν. Ἀλληλούϊα, ἐκ γ'. Κύριε, ἐλέησον, γ'. Καὶ εἰ μὲν Θεὸς Κύριος ἔψαλτο, ἐπάσεις τὸ τῆς ἡμέρας τροπάριον· εἰ δὲ Ἀλληλούϊα, τὸ παρὸν εἰς ἕχρον πλ. δ'.

Ὁ ἐν τῇ ἐνάτῃ ὥρᾳ δι' ἡμῶν σαρκὶ θανάτου Ἀ γευσάμενος, νέκρωσον τῆς σαρκὸς ἡμῶν τὸ φρόνημα, Χριστὲ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σῶσον ἡμᾶς

ΣΤΙΧΟΣ α'.

Ἐγγισάτω ἡ δέησις μου ἐνώπιόν σου, Κύριε, κατὰ τὸ λόγιόν σου βῦσαι με.

ΣΤΙΧΟΣ β'.

Εἰσελθοὶ τὸ ἀξίωμα μου ἐνώπιόν σου, Κύριε, κατὰ τὸ λόγιόν σου βῦσαι με.

Δόξα. Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Ὁ δι' ἡμᾶς γεννηθεὶς ἐκ Παρθένου, καὶ σταύρωσιν ὑπομείνας, ἀγαθὲ ὁ θανάτῳ τὸν θάνατον σκυλεύσας, καὶ ἔγερσιν δείξας ὡς Θεὸς, μὴ παρίδῃς οὖς ἐπλάσας τῇ χειρὶ σου. Δεῖξον τὴν φιλανθρωπίαν σου, ἐλεῆμον. Δέξαι τὴν τεκούσαν σε Θεοτόκον, πρεσβεύουσαν ὑπὲρ ἡμῶν· καὶ σῶσον, Σῶτερ ἡμῶν, λαὸν ἀπεγνωσμένον.

Μὴ δὴ παραδώῃς ἡμᾶς εἰς τέλος διὰ τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον· καὶ μὴ διασκεδάσῃς τὴν διαθήκην σου, καὶ μὴ ἀποστήσῃς τὸ ἔλεός σου ἀπ' ἡμῶν δι' Ἀβραάμ τὸν ἡγαπημένον ὑπὸ σοῦ, καὶ διὰ Ἰσαὰκ τὸν δοῦλόν σου, καὶ Ἰσραὴλ τὸν ἅγιόν σου.

Τρισάγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν. Καὶ εἰ μὲν ἔστιν ἑορτὴ, λέγε τὸ κοντάκιον αὐτῆς· εἰ δ' οὐ, ταῦτα

Βλέπων ὁ ληστῆς τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἐπὶ σταυροῦ κρεμάμενον ἔλεγεν· Εἰ μὴ Θεὸς ὑπῆρχε σαρκωθεὶς ὁ σὺν ἡμῖν σταυρωθεὶς, οὐκ ἂν ὁ ἥλιος τὰς ἀκτῖνας ἐναπέκρυψεν, οὐδὲ ἡ γῆ σειομένη ἐκυμαίνετο· ἀλλ' ὁ πάντων ἀνεχόμενος, μνησθητεῖ μου, Κύριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Δόξα.

Ἐν μέσῳ δύο ληστῶν ζυγὸς δικαιοσύνης εὐρέθη ὁ σταυρὸς σου· τοῦ μὲν καταγομένου εἰς ἄδην τῷ βάρει βλασφημίας· τοῦ δὲ κουφιζομένου πταισμάτων πρὸς γνῶσιν θεολογίας. Χριστὲ ὁ Θεὸς, δόξα σοι.

Καὶ νῦν.

Τὸν Ἀμνὸν, καὶ Ποιμένα, καὶ Σωτῆρα τοῦ κόσμου, ἐν τῷ σταυρῷ θεωροῦσα ἡ τεκούσα, ἔλεγε δακρῦουσα· Ὁ μὲν κόσμος ἀγάλλεται, δεχόμενος τὴν λύτρωσιν· τὰ δὲ σπλάγχνα μου φλέγονται, ὀρώσης τὴν σταύρωσιν, ἣν ὑπὲρ πάντων ὑπομένεις, ὁ Υἱὸς καὶ Θεός μου.

Κύριε, ἐλέησον, μ'. Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ. Κύριε ἐλέησον, γ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν. Ἐν ὀνόματι Κυρίου, εὐλόγησον, Πάτερ. Ὁ ἱερεὺς· Ὁ Θεὸς οἰκτειρήσαι ἡμᾶς. Καὶ εἰ ἔστι Τεσσαρακοστὴ, τὰς τρεῖς μεγάλας μετανοίας ποιητέον.

MESORIUM NONÆ.

Τὸ, Δεῦτε, προσκυνήσωμεν, γ'. Καὶ οἱ ψαλμοὶ ὁ ριβ', Αἰνεῖτε, παῖδες, Κύριον· καὶ ὁ θ', Ἐξομολογησώμαι σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου· καὶ ριβ', Ἐξέλου με, Κύριε, ἐξ ἀνθρώπου πονηροῦ.

Qui hora nona pro nobis mortem secundum carnem degustasti, mortifica in nobis carnis prudentiam, Christe Deus noster, et salva nos.

VERSICULUS 1.

252. Appropinquet deprecatio mea in conspectu tuo, Domine; juxta eloquium tuum da mihi intellectum.

VERSICULUS 2.

Intret postulatio mea in conspectu tuo, Domine, secundum eloquium tuum eripe me.

Gloria. Et nunc.

Mariale.

Qui pro nobis ex Virgine genitus es, benigne, et tolerata crucis morte mortem vicisti, et veluti Deus, demonstrasti resurrectionem, ne despicias quos manu tua formasti; ostende, misericors, beneficentiam tuam. Suscipe tuam Genitricem, pro nobis deprecantem; et salvum fac, Salvator noster, populum profligatum.

Ne tradas nos in finem, propter nomen sanctum tuum, et ne disperdas testamentum tuum, et ne avertas misericordiam tuam a nobis, propter Abraham dilectum tuum, et propter Isaac servum tuum et Israel sanctum tuum.

253. Trisagium, Sanctissima Trinitas, Pater noster. Et, si dies festus sit, die ejus contactium; si autem contactium non sit, hæc dicantur:

Videns latro auctorem vitæ pendentem e cruce, dixit: Si non esset carnem indutus Deus, qui nobiscum in crucem actus est, non absconderet sol radios suos, neque succussa terra fluctuaret: ergo qui hæc cuncta sustines, memento mei in regno tuo.

Gloria.

In medio latronum fuit crux tua, veluti libra justitiæ; altero quidem depresso ad inferos præ pondere impietatis; altero autem levato lapsibus, ad Dei cognitionem. Gloria tibi, Christe Deus.

Et nunc.

Agnum, et Pastorem, et Servatorem mundi in cruce videns Mater, dicebat lacrymans: Mundus quidem exultat accipiens redemptionem; sed urunt viscera mea, spectante crucifixionem, quam, me Fili mi et Deus, pro omnibus pateris.

Domine, miserere, quadragies. Qui omni tempore et omni hora. Domine, miserere, ter. Gloria. Et nunc. Excelsiorem. In nomine Domini, benedic, Pater. Sacerdos: Deus misereatur nostri. Et, si sit Quadragesima, faciendæ sunt tres magnæ reverentiæ.

254. Venite adoremus, ter; et psalmus cxx, Laudate, pueri, Dominum: et cxix, Confiteor tibi, Domine, in toto corde meo: et cxxxix, Eripe me, Domine, ab homine malo.

Gloria. Et nunc, Trisagium. Sanctissima Tri- A
nitas. Pater noster, et hæc troparia :

Qui terrestria per crucem illuminasti, et vocasti peccatores ad pœnitentiam, ne me separes a grege tuo, Pastor bone : sed quære me , Domine, errantem ; et, quasi solus misericors ac benignus, tuo sancto gregi annuera.

Gloria.

Quemadmodum latro confitens clamo tibi benefice : In regno tuo memento mei, Domine ; meque ei adjuuge, qui pro nobis ærunnas tantas ultro sustinisti.

Et nunc.

Mariale.

Pro nobis suffixum in crucem, venite, omnes, adoremus : illum enim vidit Maria in ligno, et dixit : Quamvis crucem subeas, tamen es Filius et B
Deus meus.

255. Domine, miserere, quadragies. Gloria. Et nunc. Excelsiorem, et tres reverentiæ. Postea dicimus istam orationem Magni Basilii :

Regnator, Domine Jesu Christe, Deus noster, qui inter delicta nostra longanimis es, et nos perduxisti usque ad hanc horam, in qua e vivifico ligno pendens bono latroni viam ad ingressum paradisi præparasti, et morte mortem interemisti : propitius esto nobis peccatoribus et indignis famulis tuis : peccavimus enim et inique egimus, neque sumus digni, qui levemus oculos, et suspiciamus cœli altitudinem : quia dereliquimus viam justitiæ tuæ, et abivimus in voluntatibus cordium nostrorum. Ergo C
obsecramus incomparabilem tuam bonitatem, parce nobis secundum multitudinem misericordiæ tuæ, et salvos nos fac propter sanctum nomen tuum, quia defecerunt in vanitate dies nostri : de manu inimici eripe nos, et dimitte nobis peccata, et carnalem nostram prudentiam mortifica, ut exspoliantes nos veterem hominem, induamus novum, et vivamus Domino ac moderatori nostro : et sic tua secuti mandata, ad æternam perveniamus requiem, ubi est omnium lætantium habitatio. Tu enim, Christe Deus noster, es vera te diligentium lætitia atque exsultatio : et damus gloriam tibi cum ingenito Patre, et sancto honoque ac vivifico tuo Spiritu, nunc et semper et in sæcula sæculorum. Amen.

πομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

Δόξα. Καὶ νῦν. Τρισάγιον. Παναγία Τριάς. Πάτερ ἡμῶν, καὶ τὰ τροπάρια ταῦτα :

Ὁ φωτίσας τὰ ἐπίγεια διὰ σταυροῦ, καὶ καλέσας εἰς μετάνοιαν ἁμαρτωλοὺς, μὴ χωρίσης με τῆς ποιμνης σου, ὁ Ποιμὴν ὁ καλός : ἀλλὰ ζήτησόν με. Δέσποτα, τὸν πλανώμενον, καὶ ἀγία σου ποιμνη συναριθμησον, ὡς μόνος ἐλεήμων καὶ φιλόνητος.

Δόξα.

Ὡς ὁ ληστής ὁμολογῶν ἀναβοῶ σοι τῷ ἀγαθῷ· Ἐν τῇ βασιλείᾳ σου μνησθητέ μου, Κύριε· καὶ σὺν αὐτῷ με ἀριθμησον, ὁ ἐκουσίως τὰ πάθη ὑπὲρ ἡμῶν καταδεξάμενος.

Καὶ νῦν.

Θεοτόκιον.

Τὸν δι' ἡμᾶς σταυρωθέντα, δεῦτε, πάντες ὑμνήσωμεν· αὐτὸν γὰρ κατείδε Μαρία ἐπὶ τοῦ ξύλου, καὶ ἔλεγεν· Εἰ καὶ σταυρὸν ὑπομένεις, σὺ ὑπάρχεις ὁ Υἱὸς καὶ Θεὸς μου.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'. Δόξα. Καὶ νῦν. Τὴν τιμιωτέραν, καὶ αἱ τρεῖς μετάνοιαι. Εἶτα λέγομεν τὴν εὐχὴν ταύτην τοῦ Μεγάλου Βασιλείου :

Δέσποτα, Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ὁ μακροθυμῆσας ἐπὶ τοῖς ἡμῶν πλημμελίαισι, καὶ ἄχρι τῆς παροῦσης ὥρας ἀγαθῶν ἡμᾶς, ἐν ᾗ ἐπὶ τοῦ ζωοποιῶ ξύλου κρεμάμενος, τῷ εὐγνώμονι ληστῇ τὴν εἰς τὸν παράδεισον ὡδοποίησας εἰσοδόν, καὶ θανάτῳ τὸν θάνατον ὤλεσας· Ἰλάσθητι ἡμῖν τοῖς ἁμαρτωλοῖς καὶ ἀναξίοις δούλοις σου· ἡμάρτομεν γὰρ καὶ ἠνομήσαμεν, καὶ οὐκ ἐσμὲν ἄξιοι ἄραι τὰ ἕμματα ἡμῶν, καὶ βλέψαι εἰς τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ· διότι κατελίπομεν τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης σου, καὶ ἐπορεύθημεν ἐν τοῖς θελήμασι τῶν καρδιῶν ἡμῶν. Ἄλλ' ἵκετεύομεν τὴν σὴν ἀνείκαστον ἀγαθότητα, φείσαι ἡμῶν, Κύριε, κατὰ τὸ πληθὸς τοῦ ἐλέους σου, καὶ σῶσον ἡμᾶς, διὰ τὸ ὄνομά σου τὸ ἅγιον, ὅτι ἐξέλιπον ἐν ματαιότητι αἱ ἡμέραι ἡμῶν· ἐξέλυο ἡμᾶς τῆς τοῦ ἀντικειμένου χειρὸς, καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, καὶ νέκρωσον τὸ σαρκικὸν ἡμῶν φρόνημα· ἵνα, τὸν παλαιὸν ἀποθέμενοι ἄνθρωπον, τὸν νέον ἐνδυσώμεθα, καὶ συζήσωμεν τῷ ἡμετέρῳ Δεσπότη καὶ κηδεμόνι· καὶ οὕτω τοῖς σοῖς ἀκολουθοῦντες προσταγμασί, εἰς τὴν αἰώνιον ἀνάπαυσιν καταστήσωμεν, ἐνθα πάντων ἐστὶν εὐφραϊνομένων ἡ κατοικία. Σὺ γὰρ ἡ ὄντως ἀληθινή εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις τῶν ἀγαπώντων σε, Χριστέ ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ σοὶ τὴν δόξαν ἀναπέμπομεν σὺν τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ σου Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

ΤΥΠΙΚΑ.

Modo ante, modo post Nonam recitanda.

256. COMM. Horologium quidem exhibet Typica ante Nonam ejusque mesorium ; sed cum (ut ex num. 50 colligitur) Typica modo ante, modo post Nonam ejusque mesorium recitari debeant, satius esse existimavi magisque consultum, ea hocce loco legenda proponere : sic enim et ponuntur in Typico S. Sabæ, et Horarum minorum series atque ordo minus interrumpitur. Vox autem, Typica, multiplici significatione gaudet in ecclesiasticis Græcorum voluminibus. Unam dedimus num. 56, hic daturi aliam. De hac igitur voce, prout hic accipitur, ita philosophatur Gouars in *Euchologio* fol. 124 ad illam vocem, τὰ τυπικά. « Psalmum vicesimum secundum (voluit scribere 102) præsens vox suggerit intelligendum, qui et πρώτα τυπικά, ad discrimen inter ipsum et 145, δευτέρα τυπικά vocatum ponendum dicitur. Ambo vero τυπικά audiunt, vel quia κατὰ τοὺς τύπους juxta normam et rubricas cantari, vel potius quia in officio τῶν τυπικῶν legi consuescunt. Ut enim Græci post μέγα ἀπόδειπνον, Completorium magni,

aliud μικρόν minus habent : et post Primam, Tertiam, Sextam, et Nonam medias horas sibi præscripserunt, μεσώρια vocatas.... sic, quasi his ad divinas laudes non facientibus satis, post Sextam et μεσώριον eius, ἀκολουθίαν τῶν τυπικῶν, Typicorum officium subjunxerunt : in quo cum inter alias preces, etiam psalmi xxii (corrigere iterum cii), et cxlv reperiantur, ut e Typicis extracti eorum primus dicitur, πρῶτα τυπικά et secundus δεύτερα τυπικά. » Et fol. 186 his, ex mente eruditissimi Leonardi Phyllaræ Areopagitæ, addendum censet idem Goarus : « Psalmos illos duos jam memoratos, τυπικῶν nomen solos non mereri ; sed et quæcumque in liturgiæ principio, Christi in mundum venturi figuram, τύπον, gerunt : psalmos autem illos hoc nomine maxime dignos, quod expressiorem, ut Patribus placuit, Christi figuram exhibeant. »

257. Hactenus Goarus. Restat ut nos Typica ipsa ex Horologio integra exprimamus. Dicuntur autem, ut ait S. Sabas Typicum, χύμα, id est, sine cantu et modulatione, hoc modo : Postquam dictum est, Εὐλόγει, ψυχὴ μου, τὸν Κύριον· Εὐλογητὸς εἶ, Κύριε. « Benedic, anima mea, Dominum ; Benedictus es, Domine, » recitatur psalmus cii, et clauditur cum Δόξα, Gloria. Deinde succedit psalmus cxlv, et dicitur, Καὶ νῦν. « Et nunc : » sequiturque hoc troparium.

Ὁ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἀθάνατος Ἀθάνατος, καὶ ἀκαταδεξάμενος διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν σαρκωθῆναι, ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας ἀτρέπτως ἐνανθρωπήσας, σταυρωθεὶς τε, Χριστὲ ὁ Θεὸς, θανάτῳ θάνατον πατήσας· εἰς ὧν τῆς ἁγίας Τριάδος, συνδοξαζόμενος τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, σώσον ἡμᾶς.

Εἰδέναι χρὴ, ὅτι τῇ μεγάλῃ Τεσσαρακοστῇ οὐ λέγομεν τοὺς τῶν τυπικῶν ψαλμούς· ἀλλὰ μετὰ τὴν εὐχὴν τὴν, Δέσποτα Κύριε Ἰησοῦ Χριστὲ, ὁ Θεὸς ἡμῶν, ἄρχεται ὁ τεταγμένος χορὸς οὕτως· Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, μετὰ μέλους εἰς ἕχον πλ. δ', καὶ εὐθύς· Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τοῦ πνεύματι. Μετὰ δὲ τὸ τέλος τῶν στίχων ἐνούμενοι οἱ δύο χοροὶ λέγουσιν οὕτως·

Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.
Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Καὶ εἰ μὲν ἔστι Τεσσαρακοστὴ, ἐνούμενοι οἱ δύο χοροὶ ψάλλουσι μετὰ μέλους τὸ, Μνήσθητι ἡμῶν· καὶ μετάνοιαν ἀ' εἰς τὸ καθέν· εἰ δ' οὐ, χύμα.

258. COMM. Ne hac hæreat lector, sciendum est, quatuor apud Græcos celebrari Quadragesimas : primam Paschæ, alteram Apostolorum, tertiam Assumptionis, quartum denique Nativitatis ; eam autem quæ Pascha antecedit, μεγάλην, magnam appellari : id quod colligitur ex Symeone Thessalonicensi, sic pronuntiantem in responso LVII : Καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον τῶν ἄλλων μεγάλη λέγεται, ὅτι καὶ ἕτεραί εἰσιν αὐτῇ δὲ τούτων ὑπερέχει. « Et propterea hæc potius quam aliæ magna vocatur, quod aliis omnibus excellat. » Imo vero, ut observat Cangius, jejunia septem aut plurimum dierum, ante festa Sanctorum observari solita, eandem nomenclaturam obtinent. Atque id probare nititur Cangius ex Joanne Jejunatore qui in Pœnitentiali pag. 89, sic habet : Τὰς δύο τεσσαρακοστὰς τοῦ ἁγίου Φιλίππου καὶ τῶν ἑὸ ἀποστόλων κρέατος μὲν μὴ μετέχειν τοὺς κοσμικοὺς ὀρίζομεν. » In duabus Quadragesimis, S. Philippi videlicet et duodecim apostolorum, sæcularibus esum carnis interdiximus. » Hæc observatio dispellit tenebras, quas superior Horologii locus comparatus ad alios affundere potuisset. Nunc ergo videamus, quomodo in minoribus illis Quadragesimis sive jejuniis concinatur istud, Μνήσθητι ἡμῶν. Memorato nostri.

Δόξα. Καὶ νῦν.

Μνήσθητι ἡμῶν, Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Μνήσθητι ἡμῶν, Δέσποτα, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. »

Μνήσθητι ἡμῶν, Ἄγιε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Χορὸς ὁ ἐπουράνιος ὑμνεῖ σε καὶ λέγει· Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

ΣΤΙΧΟΣ.

Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτισθετε, καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ κατασχυνοθῆ.

(a) Matth. v, 3.

(b) Isa. vi, 3.

Christe Deus, qui es unigenitus Filius et Verbum immortale Dei, qui propter nostram salutem incarnatus, et ex sancta ac semper Virgine Maria, immutabiliter homo factus, crucifixusque mortem morte conculcasti, qui unus de sanctissima Trinitate, conglorificaris cum Patre et Spiritu sancto, salva nos.

257. Scire oportet, in magna Quadragesima non dici typicorum psalmos ; sed post hanc orationem, exhibitam num. 254, Regnator Domine Jesu Christe, Deus noster, incipit designatus chorus sic : Memento nostri, Domine, cum modulatione ad tonum obliquum 2, et statim dicuntur evangelicæ beatitudines : Beati pauperes spiritu (a). At vero post quemlibet versiculum duo chori simul dicunt B sic :

Memento nostri, Domine, in regno tuo. Memento nostri, Domine, cum veneris in regnum tuum.

Et si sit Quadragesima, duo simul chori psallunt modulate : Memento mei, et ad singula faciunt reverentiam unam : alio autem tempore sine cantu et modulatione.

C Gloria. Et nunc.

259. Memento nostri, Domine, cum veneris in regnum tuum.

Memento nostri, Dominator, cum veneris in regnum tuum.

Memento nostri, Sancte, cum veneris in regnum tuum.

Chorus cælestis celebrat te, et dicit : Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth ; pleni sunt cæli et terra gloriæ tuæ (b).

VERSICULUS.

Venite ad eum, et illuminamini ; et vultus vestri non confundantur (c)

(c) Psal. xxxiii, 6.

Chorus cælestis celebrat te, et dicit : Sanctus, A sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth ; pleni sunt cæli et terra gloriæ tuæ.

Gloria.

Chorus sanctorum angelorum et archangelorum, cum omnibus cælestibus virtutibus, celebrat te, et dicit : Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth ; pleni sunt cæli et terra gloriæ tuæ.

Et nunc.

260. Hic recitatur symbolum Nicænum, eoque finito dicitur sequens precatio, cui oratio Dominica subnectitur.

Remitte, dimitte, condona, Deus, peccata a B nobis admissa, tam libere quam coacte, tam opere quam sermone, tam scienter quam inscienter, tam nocte quam interdiu, tam mente quam sensu ; omnia nobis condona, ut bonus atque hominum amans.

Et si quod festum Domini celebretur, dicimus ejus contactium : si autem cum eo concurrat sanctus celebrandus, prius dicitur sancti contactium, Gloria, Et nunc ; (postea) contactium festi. Si Alleluia cantatum fuerit, vel non sit festum Domini, dic primo contactium Transfigurationis, deinde diei ; feria secunda Incorporeorum contactium. Gloria. Cum sanctis dona, Christe. Et nunc. Tutela Christianorum. Similiter tertia feria contactium præcursoris et deinceps.

261. Hæc autem contactia in Horologio integra subjiciuntur, hoc modo.

Contactium Transfigurationis.

In monte transfiguratus es, Christe Deus : et quantum capaces erant discipuli tui, viderunt gloriam tuam, ut quando te cernerent sublatum in crucem, nosset te id pati libere ; et ut prædicarent mundo, esse te Patris splendorem.

262. Feria II, contactium Incorporeorum, tonus 2. Archistrategi Dei, administri divinæ gloriæ, angelorum ductores, et principes incorporeorum ; quod convenit, id nobis petite, et magnam misericordiam, sicut incorporeum archistrategi.

263. Feria III, contactium præcursoris. Tonus β', sicut τὰ ἄνω ζητῶν.

Propheta Dei, et Præcursor gratiæ, e capite tuo, velut sacerrima rosa, in terra invento, mede- D lam semper accipimus : etenim, ut ante, prædicas mundo poenitentiam.

264. Feria IV et VI, hoc. Tonus 4.

Christe Deus, qui ultro suffluxus es cruci, ostende misericordiam tuam, nova illa quæ a te cognominatur gubernatione : exhilara virtute tua fideles imperatores nostros : ipsis victorias concede, et fer contra hostes auxilium, armaturam pacis, tropæum inexpugnabile.

265. Feria V, SS. apostolorum. Tonus 2.

Securos et divina locutos præcones, discipulorum tuorum columen, Domine, aduisisti ad perfrendum bonis tuis, et ad requiescendum ; illorum enim labores ac mortem quovis holocausto luben-

Χορὸς ὁ ἐπουράνιος ὑμνεῖ σε, καὶ λέγει· Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

Δόξα.

Χορὸς ἁγίων ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων μετὰ πᾶσιν τῶν ἐπουρανίων δυνάμεων ὑμνεῖ σε, καὶ λέγει· Ἄγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ· πλήρης ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ τῆς δόξης σου.

Καὶ νῦν.

Ἄνες, ἄφες, συγχώρησον, ὁ Θεὸς, τὰ παραπτώματα ἡμῶν, τὰ ἔκουσθα καὶ τὰ ἀκούσθα, τὰ ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ, τὰ ἐν γνώσει καὶ ἐν ἀγνοίᾳ, τὰ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ, τὰ κατὰ νοῦν καὶ διάνοιαν· τὰ πάντα ἡμῖν συγχώρησον, ὡς ἀγαθὸς καὶ φιλόανθρωπος.

Καὶ εἰ μὲν ἔστι Δεσποτικὴ ἑορτὴ, λέγομεν τὸ ταύτης κοντάκιον· εἰ δὲ τύχῃ καὶ ἅγιος ἑορταζόμενος ἐν ταύτῃ, λέγεται πρῶτον τὸ τοῦ ἁγίου· Δόξα· Καὶ νῦν· (ἔπειτα) τὸ τῆς ἑορτῆς. Εἰ δ' Ἀλληλουῖα ἐψάλτο, ἢ οὐκ ἔστι Δεσποτικὴ ἑορτὴ, λέγε πρῶτον τὸ τῆς Μεταμορφώσεως, εἶτα τὸ τῆς ἡμέρας· τῇ δευτέρᾳ τῶν Ἀσωμάτων. Δόξα. Μετὰ τῶν ἁγίων ἀνάπαυσον, Χριστέ. Καὶ νῦν. Προστασία τῶν Χριστιανῶν. Ὡσαύτως τῇ τρίτῃ τοῦ προδρόμου, καὶ καθεξῆς.

C

Τὸ τῆς Μεταμορφώσεως.

Ἐπὶ τοῦ ἔρους μετεμορφώθης· καὶ ὡς ἐχώρουν οἱ μαθηταὶ σου τὴν δόξαν σου, Χριστέ ὁ Θεός, ἔθεάσαντο· ἴνα, ὅταν σε ἴδωσι σταυρούμενον, τὸ μὲν πάθος νοήσωσιν ἐκούσιον, τῷ δὲ κόσμῳ κηρύξωσιν, ὅτι σὺ ὑπάρχεις ἀληθῶς τοῦ Πατρὸς τὸ ἀπαύγασμα.

Τῇ β' κοντάκιον τῶν ἀσωμάτων. Ἦχος β'. Ἀρχιστράτηγος Θεοῦ, λειτουργοῦ θείας δόξης, τῶν ἀγγέλων ὀδηγὸς, καὶ ἀρχηγὸς ἀσωμάτων, τὸ σμύφρον ἡμῖν προσθεύσατε, καὶ τὸ μέγα ἔλεος, ὡς τῶν ἀσωμάτων ἀρχιστράτηγος.

Τῇ τρίτῃ τοῦ Προδρόμου κοντάκιον. Ἦχος β'. Τὰ ἄνω ζητῶν.

Προφῆτα Θεοῦ, καὶ πρόδρομος τῆς χάριτος, τὴν χάραν τὴν σὴν, ὡς ῥόδον ἱερῶτατον, ἐκ γῆς εὐράμενοι, τὰς ἰάσεις πάντοτε λαμβάνομεν· καὶ γὰρ πάλιν, ὡς πρότερον, ἐν κόσμῳ κηρύττεις τὴν μετένοιαν.

Τῇ τετάρτῃ καὶ τῇ παρασκευῇ τοῦτο. Ἦχος δ'.

Ὁ ὑψωθεὶς ἐν τῷ σταυρῷ ἐκουσίως, τῇ ἐπιωνύμῳ σου καινῇ πολιτείᾳ τοῦς οἰκτιρμούς σου δώρησαι, Χριστέ ὁ Θεός· εὐφρανον ἐν τῇ δυνάμει σου τοὺς πιστοὺς βασιλεῖς ἡμῶν· νίκας χορηγῶν αὐτοῖς, κατὰ τῶν πολεμίων συμμαχίαν ἔχοιον τὴν σὴν, ὅπλον εἰρήνης, ἀήττητον τρόπαιον.

Τῇ πέμπτῃ τῶν ἁγίων ἀποστόλων. Ἦχος β'.

Τοὺς ἀσφαλεῖς καὶ θεοφθόγγους κήρυκας, τὴν κορυφὴν τῶν μαθητῶν σου, Κύριε, προσελάβου εἰς ἀπόλαυσιν τῶν ἀγαθῶν σου καὶ ἀνάπαυσιν· τοὺς πόνους γὰρ ἐκείνων καὶ τὴν θάνατον ἰδέξω ὑπὲρ πά-

σαν ολοκάρπωσιν, ὁ μόνος γινώσκων τὰ ἐγκάρ- **A** tius suscepisti, tu qui solus coram pernosti.
δια.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ τοῦ ἁγίου Νικολάου. Ἦχος γ'. Ἡ Παρθένος σήμερον.

Ἐν τοῖς Μύροις, ἅγιε, ἱερουργὸς ἀνεδείχθης ὁ τοῦ Χριστοῦ γάρ, ὅσιε, τὸ Εὐαγγέλιον πληρώσας, ἔθνη καὶ τὴν ψυχὴν σου ὑπὲρ λαοῦ σου, καὶ ἔσωσας τοὺς ἀθώους ἐκ τοῦ θανάτου· διὰ τοῦτο ἡγιάσθης, ὡς μέγας μύστης Θεοῦ τῆς χάριτος.

Τῷ Σαββάτῳ λέγομεν Δόξα μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ τὸ παρὸν μαρτυρικὸν τροπάριον. Ἦχος πλ. δ'. »

262. COMM. Hoc troparium invenies num. 233 et inchoatur ab his verbis : Ὡς ἀπαρχὰς τῆς φύσεως.

Τοῦτο δὲ λέγεται καθ' ἐκάστην ἐκτὸς Σαββάτου.

Προστασία τῶν Χριστιανῶν ἀκατασχυντε, μεσι-
τεία πρὸς τὸν Ποιητὴν ἀμετάθετε, μὴ παρίδης ἀμαρ-
τωλῶν δεήσεων φωνάς· ἀλλὰ πρόφθασον ὡς ἀγαθὴ εἰς **B**
τὴν βοήθειαν ἡμῶν, τῶν πιστῶς κραυγαζόντων σοι·
Τάχυνον εἰς πρεσβείαν, καὶ σπεύσον εἰς ἰκεσίαν, ἡ
προστατεύουσα ἀεὶ, Θεοτόκε, τῶν τιμώντων σε.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'· καὶ, εἰ ἔστι Τεσσαρακοστῆ,
τὴν τιμιωτέραν τῶν χειρουβίμ. Ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου,
εὐλόγησον, Πάτερ. Ὁ ἱερεύς· Ὁ Κύριος οἰκτειρήσαι
ἡμᾶς, καὶ τὰς τετυπωμένας μετανοίας. Εἶτα Τρισ-
άγιον, Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν, Κύριε, ἐλέη-
σον ἡμᾶς. Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου εὐλογημένον, καὶ τὸν
ψαλμὸν λγ'. Εἰ δ' οὐκ ἔστι Τεσσαρακοστῆ, μετὰ τὸ,
Κύριε, ἐλέησον, μ', εὐθύς τὸ, Εἶη τὸ ὄνομα Κυρίου,
ἐκ τρίτου. Δόξα, Καὶ νῦν, καὶ γίνεται ἀπόλυσις.

266. Eadem feria contacium S. Nicolai. Tonus 3, sicut Ἡ Παρθένος σήμερον.

Mirensibus, o sancte, fuisti sacrorum admini-
ster: nam Christi Evangelium adimplens, o dive,
animam tuam posuisti pro populo tuo, innocentes
eripnisti e morte, ideo sicut magnus mysta divinæ
gratiæ, sanctificatus es.

Sabbato dicimus, Gloria cum sanctis, et præ-
sens troparium martyrum. Tonus obliquus

Illud autem, quod sequitur, dicitur quotidie, præterquam in Sabbato.

Tutela Christianorum, quæ non confunditur; immitabilis apud Conditorum intercessio; ne despicias voces peccatorum deprecantium, sed matura nobis ferre auxilium: ad te enim fideliter clama-
mus, Deipara, perpetua te honorantium patro-
na, legationem accelera; ad supplicationem fe-
stina.

Domine, miserere, quadragies; et si sit
Quadragesima, Excelsiorem cherubim. In nomine
Domini, benedic, Pater. Sacerdos: Dominus
miserere nostri; et sunt præstitutæ reverentiæ.
Deinde dicitur Trisagium, Sanctissima Trinitas,
Pater noster, Domine, miserere, duodecies, Sit
nomen Domini benedictum (a), cum psalmo xxxiii.
Si autem non sit Quadragesima, post, Domine, mi-
serere, quadragies dictum, dicitur ter: Sit nomen
Domini. Gloria. Et nunc, et sit dimissio.

APODIPNUM.

267. « Apodipnum, » uti jam nunc in ipsa capitis hujus inscriptione declaratum est, respondet « Completorio » Latinorum; itaque nuncupatur, quia ἀπὸ τοῦ δεῖπνου, id est, a cena decantatur. Duplex autem apud Græcos est « ἀπόδειπνον; alterum μέγα, majus; alterum μικρόν, minus. » Prius psallitur per totam magnam Quadragesimam; posterius per reliquum anni tempus: sic enim habet Anthologium Arcudii: Οὕτω μὲν τελεῖται τὸ μέγα ἀπόδειπνον ἐν τῇ μεγάλῃ τεσσαρακοστῇ. κατὰ τὴν τάξιν τοῦ παλαιοῦ καὶ καθολικοῦ τυπικοῦ, καθὼς γέγραπται· τὸ δὲ μικρόν ἀπόδειπνον, ὃ ψάλλεται ὅλη τῷ χρόνῳ παρεκτὸς τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, etc. « Ita quidem fit magnum Apodipnum in magna Quadragesima, secundum sanctionem antiqui et universalis Typici, sicut scriptum est; sed parvum Apodipnum, quod psallitur toto tempore extra Quadragesimam, » etc. Hinc castigandus videtur Goarus, qui supra num. 235, non obscure innuit, Apodipnum utrumque quotidie recitari. Utrumque porro describitur in Horologio: sed quia magnum profertius est, quam ut commode hic possit exponi, tantum dabo « Apodipnum minus, » in quo interdum psalli ἀκολουθίαν aliorum sanctorum diximus num. 190.

Ποιοῦντες στίχον λέγομεν· Δόξα σοι, Θεὸς ἡμῶν· **C**
δόξα σοι.

Βασίλειε οὐράνιε, Παράκλητε, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀλη-
θείας, ὁ πανταχοῦ παρὼν καὶ τὰ πάντα πληρῶν, ὁ θη-
σαυρὸς τῶν ἀγαθῶν καὶ ζωῆς χορηγός, ἐλθέ καὶ
σκήνωσον ἐν ἡμῖν, καὶ καθάρισον ἡμᾶς ἀπὸ πάσης
κηλίδος, καὶ σῶσον, ἀγαθὲ, τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Τὸ Τρισάγιον, τὸ Παναγία Τριάς, Πάτερ ἡμῶν,
Ἦτι σου ἔστι, τὸ, Κύριε, ἐλέησον, ἡβ', τὸ, Δεῦτε, προσ-

268. Per modum versiculi dicimus, Gloria tibi, Deus noster; gloria tibi.

Rex cœlestis, Paraclète, Spiritus veritatis, ubique præsens, et replens omnia, thesaurè honorum, et vitæ largitor; veni et habita in nobis, et nos ab omni macula expurga, et serva benigne animas nostras.

Trisagium, Sanctissima Trinitas, Pater noster, Quia tuum est; Domine, miserere, duode-

cies; Venite, adoremus, ter; et psalmus L, Miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam: et LIX, Deus, in adiutorium meum; et CLII, Domine, exaudi orationem meam.

269. COMM. Deinde proponitur recitanda Doxologia maior, quam aedi num. 207. In Apodipno autem recitatur tantum usque ad hæc verba inclusive, Εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, in sæculum sæculi. Post hæc dicitur, Κύριε, καταφυγή, Domine, refugium; ut eodem illo numero habetur: sed in fine omittitur Ἅγιος ὁ Θεός, Sanctus Deus; et ejus loco dicitur: Καταξίωσον, Κύριε, ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἀναμαρτήτους φυλαχθῆναι ἡμᾶς. « Dignare, Domine, nocte ista sine peccato nos custodire. »

Postea sic dicimus: Vere dignum est, Excelsiorem, Credo in unum Deum, Trisagion, Sanctissima Trinitas, Pater noster, troparium sancti illo die colendi, vel sequentia.

270. Patrum nostrorum Deus, qui semper nobiscum agis juxta mansuetudinem tuam, ne avertas misericordiam tuam a nobis; sed eorundem rogatu vitam nostram in pace gubernas.

Sanguine martyrum, qui sunt in toto orbe, vel ut purpura ac bysso, ornata Ecclesia tua tibi clamat, Christe Deus: Per illos ostende misericordiam tuam populo tuo, et pacem tua gubernatione concede, et animarum miserere nostrarum.

Gloria.

Cum sanctis dona, Christe, requiem animabus servorum tuorum ibi, ubi non est labor, non dolor, non genitus, sed vita sempiterna.

Et nunc.

Omnium sanctorum, ac Deiparæ precibus, Domine, pacem tuam da nobis, et miserere nostri, tanquam solus misericors.

271. Domine, miserere quadragies; deinde dic orationem, Qui omni tempore et hora. Iterum, Domine, miserere, ter. Gloria. Et nunc. Excelsiorem. In nomine Domini, benedic, Pater. Per preces sanctorum Patrum nostrorum.

Impolluta, incontaminata, incorrupta, intemerata, casta, virgo, Dei sponsa, Domina; quæ Deum Verbum admirabili tuo partu hominibus univisti; quæ abjectam generis nostri naturam conjunxisti cælestibus, et quæ es desperatorum spes unica, atque oppressorum auxilium, prompta tutela ad te recurrentium, et omnium Christianorum perfugium, ne fastidias me peccatorem execrabilem; turpibus cogitationibus, sermonibus et operibus totum inutilem; et servum voluptatum hujus vitæ præ voluntaria segnitie factum. Sed tanquam benignissimi Dei mater, benigne miserere mei perditum peccatoris, et meam tibi inquinatis labiis oblatam precem suscipe; atque Filium, tuum nostrorumque Dominum materia deprecare fiducia; ut et ipse mihi aperiat pietatis suæ benigna viscera, et, non habita innumerabilium meorum lapsuum ratione, me convertat ad penitentiam, et faciat mandata sua probe adimplere.

272. Adesto mihi semper misericors, facilis, ac

κυνήσωμεν, γ', καὶ τὴν ν', Ἐλέησον με, ὁ Θεός, κατὰ τὸ μέγα ἔλεός σου· καὶ ξβ', Ὁ Θεός εἰς τὴν βοήθειάν μου· καὶ ρμθ', Κύριε, εἰσάκουσον τῆς προσευχῆς μου.

Εἶτα οὕτως λέγομεν· Ἄξιόν ἐστιν ὡς ἀληθῶς· Τὴν τιμιωτέραν, Πιστεύω εἰς ἓνα Θεόν, τὸ Τρισάγιον, τὸ Παναγία Τριάς, τὸ, Πάτερ ἡμῶν, τροπάριον τοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν ἁγίου, ἢ τὰ παρόντα.

Ὁ Θεός πατέρων ἡμῶν, ὁ ποιῶν ἀεὶ μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν σὴν ἐπιείκειαν, μὴ ἀποστήσης τὸ ἔλεός σου ἀφ' ἡμῶν· ἀλλὰ ταῖς αὐτῶν ἰκεσίαις ἐν εἰρήνῃ κυβέρνησον τὴν ζωὴν ἡμῶν.

Τῶν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ μαρτύρων σου, ὡς παρφύραν καὶ βύσσον, τὰ αἵματα ἢ Ἐκκλησία σου στολισσάμενη, δι' αὐτῶν βοᾷ σοι, Χριστέ ὁ Θεός· Τῷ λαῷ σου τοὺς οἰκτιρμούς σου κατὰπεμψον, εἰρήνην τῇ πολιτείᾳ σου δώρησαι, καὶ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν τὸ μέγα ἔλεός.

B Δόξα.

Μετὰ τῶν ἁγίων ἀνάπαυσον, Χριστέ, τὰς ψυχὰς τῶν δούλων σου· ἔνθα οὐκ ἔστι πόνος, οὐ λύπη, οὐ στεναγμός, ἀλλὰ ζωὴ ἀτελετήτος.

Καὶ νῦν.

Τῇ πρεσβείᾳ, Κύριε, πάντων τῶν ἁγίων καὶ τῆς Θεοτόκου τὴν σὴν εἰρήνην ὁδὸς ἡμῖν, καὶ ἐλέησον ἡμᾶς, ὡς ἄλλοτε οἰκτιρῶν.

Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, μ'· εἶτα καὶ τὴν εὐχὴν, Ὁ ἐν παντὶ καιρῷ καὶ πάσῃ ὥρᾳ. Τὸ, Κύριε, ἐλέησον, γ'. Δόξα, Καὶ νῦν, Τὴν τιμιωτέραν, Ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου εὐλόγησον, Πάτερ, δι' εὐχῶν τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῶν.

Ἄσπιλε, ἀμόλυντε, ἀφθορε, ἀχραντε, ἀγνή, Παρθένε, Θεόνυμφε, Δέσποινα, ἡ Θεὸν Λόγον τοῖς ἀνθρώποις τῇ παραδόξῳ σου κηῖσει ἐνώσασα, καὶ τὴν ἀποσθεῖσαν φύσιν τοῦ γένους ἡμῶν τοῖς οὐρανοῖς συνάψασα· ἢ τῶν ἀπελπισμένων μόνη ἔλπις, καὶ τῶν πολεμουμένων βοήθεια· ἢ ἐτοιμὴ ἀντίληψις τῶν εἰς σὲ προστρέχόντων, καὶ πάντων τῶν Χριστιανῶν τὸ καταφύγιον· μὴ βδελύξῃ με τὸν ἁμαρτωλὸν τὸν ἐναγῆ, τὸν αἰσχροῖς λογισμοῖς, λόγους, καὶ πράξειςιν ὅλων ἑμαυτὸν ἀχρεϊώσαντα, καὶ τῇ τῶν ἡδονῶν τοῦ βίου βῆθυμίζῃ γνώμῃ δοῦλον γενόμενον. Ἄλλ' ὡς τοῦ φιλοθρώπου Θεοῦ μήτηρ, φιλοθρώπως σπλαγγνίσθητι ἐπ' ἐμοὶ τῷ ἁμαρτωλῷ καὶ ἀσώτῳ· καὶ δέξαι μου τὴν ἐκ βύπαρῶν χειλέων προσφερομένην σοι δέξιν· καὶ τὸν σὸν Υἱὸν καὶ ἡμῶν Δεσπότην καὶ Κύριον, τῇ μητρικῇ σου παρρησίᾳ χρωμένην, δυσώπησον, ἵνα ἀνοίξῃ χάρις τὰ φιλόθρονα σπλάγγνα τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος, καὶ παριδὼν μου τὰ ἀναρίθμητα πταίσματα, ἐπιστρέψῃ με πρὸς μετάνοιαν, καὶ τῶν αὐτοῦ ἐντολῶν ἐργάτην δοκιμὸν ἀναδείξῃ με.

Καὶ πάρεσό μοι ἀεὶ, ὡς ἐλεῖμων καὶ συμπάθης

καὶ φιλάγαθος· ἐν μὲν τῷ παρόντι βίῃ θερμῆ προ-
 στατίας καὶ βοηθός, τὰς τῶν ἐναντιῶν ἐφόδους ἀποτει-
 χίζουσα, καὶ πρὸς σωτηρίαν καθοδηγούσα με, καὶ ἐν
 τῷ καιρῷ τῆς ἐξόδου μου τὴν ἀθλίαν μου ψυχὴν πε-
 ριέπουσα, καὶ τὰς σκοτεινὰς ἡψείς τῶν πονηρῶν δαι-
 μόνιων πύργῳ αὐτῆς ἀπελαύνουσα· ἐν δὲ τῇ φοβερᾷ
 ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως τῆς αἰωνίου με βουμένη κολά-
 σεως, καὶ τῆς ἀποβρίτου δόξης τοῦ σου Υἱοῦ καὶ Θεοῦ
 ἡμῶν κληρονόμον με ἀποδεικνύουσα· ἧς καὶ τύχοιμι,
 Δέσποινά μου ὑπεραγία Θεοτόκε, διὰ τῆς σῆς μεσι-
 τείας καὶ ἀντιλήψεως, χάριτι καὶ φιλανθρωπίᾳ τοῦ
 μονογενοῦς σου Υἱοῦ, τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ, καὶ Σω-
 τήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ὃ πρέπει πᾶσα δόξα,
 τιμὴ καὶ προσκύνησις, σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ Πατρὶ
 καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύ-
 ματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Β
 Ἀμήν.

Καὶ δὸς ἡμῖν, Δέσποτα, πρὸς ὕπνον ἀπιούσιν
 ἀνάπαισιν σώματος καὶ ψυχῆς· καὶ διαφύλαξον ἡμᾶς
 ἀπὸ τοῦ ζοφεροῦ ὕπνου τῆς ἀμαρτίας, καὶ ἀπὸ πά-
 σης σκοτεινῆς καὶ νυκτερινῆς ἠδουπαθείας. Παῦσον
 τὰς ὀρμὰς τῶν παθῶν· σθέσον τὰ πεπυρωμένα βέλη
 τοῦ πονηροῦ, τὰ καθ' ἡμῶν δολίως κινούμενα· τὰς
 τῆς σαρκὸς ἡμῶν ἐπαναστάσεις κατὰστείλον, καὶ πᾶν
 γεῶδες καὶ ὑλικὸν ἡμῶν φρόνημα κοίμησον· καὶ δώ-
 ρησαι ἡμῖν, ὁ Θεός, γρήγορον νοῦν, σώφρονα λογι-
 σμὸν, καρδίαν νηφουσαν, ὕπνον ἐλαφρὸν, καὶ πάσης
 σατανικῆς φαντασίας ἀπηλλαγμένον. Διανάστησον δὲ
 ἡμᾶς ἐν τῷ καιρῷ τῆς προσευχῆς, ἐστηριγμένους ἐν
 ταῖς ἐντολαῖς σου, καὶ τὴν μνήμην τῶν σῶν κριμάτων, C
 ἐν ἑαυτοῖς ἀπαράθραυστον ἔχοντας. Παννύχιον ἡμῖν
 τὴν δοξολογίαν χάρισαι, εἰς τὸ ὑμνεῖν καὶ εὐλογεῖν
 καὶ δοξάζειν τὸ πάντιμον καὶ μεγαλοπρεπὲς ὄνομά
 σου, τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
 Ἀμήν.

Καὶ γίνεται ἀπόλυσις, καὶ ἡ συγχωρησις παρὰ
 τοῦ ἱερέως

274. **Сожм.** Hic monet Horologium, illum veniæ petendæ ritum quærendum esse ex Apodipno majore, unde non gravabor illum describere. Sic ergo habet :

Ποιήσας ὁ προεστὼς μετάνοιαν ἐπὶ γῆς, λέγει D
 τοῖς ἀδελφοῖς· Εὐλογεῖτε, πατέρες ἅγιοι, συγχωρη-
 στέ μοι τῷ ἀμαρτωλῷ. Καὶ οἱ ἀδελφοί· Ὁ Θεός
 συγχωρήσει σοι, Πάτερ ἅγιε. Καὶ ἀρχονται οἱ ἀδελ-
 φοὶ ἀπὸ τοῦ δεξιῦ καὶ ἀριστεροῦ χοροῦ κατὰ τάξιν
 εἷς καὶ εἷς ποιεῖν ὁμοίως, καὶ αἰτεῖσθαι καὶ λαμβά-
 νειν συγχώρησιν, μέχρις ἂν πληρωθῶσιν ἅπαντες.
 Ὁ δὲ ἱερεὺς λέγει· Εὐξόμεθα ὑπὲρ τῶν ὀρθοδόξων
 Χριστιανῶν. Καὶ ἀδελφοὶ συνεχῶς τὸ, Κύριε, ἐλέη-
 σον. Ὑπὲρ εὐδοκίσεως καὶ ἐνισχύσεως τοῦ φιλοχρίστου
 στρατοῦ. Ὑπὲρ τοῦ ἀρχιεπισκόπου ἡμῶν, καὶ πάσης τῆς
 ἐν Χριστῷ ἡμῶν ἀδελφότητος. Ὑπὲρ τῶν ἀπολειφθέν-
 των πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν. Ὑπὲρ τῶν διακο-
 νούντων καὶ διακονησάντων ἡμῖν. Ὑπὲρ τῶν μισούν-
 των καὶ ἀγαπώντων ἡμᾶς. Ὑπὲρ τῶν ἐντελεικμένων
 ἡμῖν τοῖς ἀναξίτοις εὐχεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν. Ὑπὲρ
 ἀναρρύσεως τῶν αἰχμαλώτων. Ὑπὲρ τῶν ἐν θαλάσ-

A bona; et in hac quidem vita fervens patrona, atque
 auxiliatrix, coercens adversantium impetus, et
 viam ad salutem commonstrans; deinde exitus mei
 tempore protege miseram meam animam, tenebro-
 sasque malorum dæmonum formas procul repelle;
 in tremendo autem die judicii a pœna sempiterna
 erue me, et fac hæredem Filii tui et Dei nostri
 ineffabilis gloriæ; quam tandem adipiscar, Domina
 mea sanctissima Deipara, tua intercessione ac tu-
 tela, gratiaque et benignitate unigeniti tui Filii,
 Domini, Dei et Servatoris nostri Jesu Christi; cui
 convenit omnis gloria, honor et adoratio, cum suo
 ingenito Patre, et sanctissimo, bonoque, ac vivifico
 suo Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculo-
 rum. Amen.

275. Da nobis, Domine, quocumque concedentibus
 quietem corporis, et animæ, et a caliginoso peccati
 somno nos libera, omnique tenebrosa ac nocturna
 mollitiæ. Reprime motionum impetus; exstingue
 ignita maligni jacula adversum nos dolose emissa;
 carnis nostræ rebellionem compone, et omnem
 terrenam, atque materialem in nobis cogitationem
 sopi; largire autem nobis, Deus, mentem vigilan-
 tem, prudentem intellectum, cor castum, somnum
 levem, et ab omni Satanica imaginatione liberum.
 Tempore orationis de somno excita nos, in manda-
 tis tuis firmatos; et fac, ut memoriam tuorum ju-
 diciorum indelebilem servemus. Da nobis quoque,
 ut per noctem totam celebremus et benedicamus
 atque glorificemus augustum et magnificentum nomen
 tuum, Patris et Filii et sancti Spiritus, nunc et
 semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

Et fit dimissio, et delictorum veniam petit sa-
 cerdos.

Præpositus inclinans se ad terram usque dicit
 fratribus: Benedicite, Patres sancti, ignoscite mihi
 peccatori. Et fratres: Deus ignoscet tibi, Pater
 sancte. Et incipiunt fratres a dextero et sinistro
 choro secundum ordinem singuli facere consimiliter
 et alter ab altero petere, et accipere veniam, donec
 omnes absolverint. Tum sacerdos dicit: Oremus
 pro Christianis recte sentientibus. Et fratres assi-
 due, Domine, miserere. Pro felici itinere, et robore
 Christiani exercitus. Pro archiepiscopo nostro, et
 tota nostra in Christo fraternitate. Pro patribus, et
 fratribus nostris derelictis. Pro omnibus, qui nobis
 serviunt, et servierunt. Pro habentibus nos odio,
 et amantibus. Pro omnibus, qui a nobis indignis
 petierunt pro se orari. Pro redemptione captivo-
 rum. Pro navigantibus in mari. Pro jacentibus in
 infirmitate. Pro ubertate fructuum terræ. Pro omni-

albus defunctis, patribus, et fratribus, hic sepultis, **A** ση πλεόντων. Ὑπὲρ τῶν ἐν ἀσθενείαις κατακειμένων. et pro Orthodoxis, qui sunt ubique terrarum. Dicamus et pro illis, Domine, miserere.

275. Et omnes accipimus veniam a præposito, et discedimus ad suam quisque cellulam, recitantes hanc orationem :

Habentibus nos odio, et lædentibus ignosce, Domine. Benefacientibus benefac. Fratribus, atque familiaribus concede facultas ad salutem postulata, et vitam æternam. Infirmos respice, et iis medelam largire. Guberna in mari navigantes. Iter facientes comitare. In bello adjuva imperatorem. Mendicantibus pro nobis, et nostri miserentibus veniam peccatorum tribue. Secundum magnam misericordiam tuam miserere eorum, qui se nostris indignorum precibus commendarunt. Memento, Domine, defunctorum patrum, ac fratrum nostrorum, eosque ibi refocilla, ubi lumen vultus tui aspicitur. Memento, Domine, fratrum nostrorum captivorum, et eos ab omni necessitate libera. Memento, Domine, referentium fructus ac bene facientium sanctis Ecclesiis tuis, illisque concede salutaria ipsorum postulata, et vitam æternam. Memento, Domine, etiam nostrum humilium, peccatorum, indignorumque famulorum tuorum; atque illumina mentem nostram lumine cognitionis tuæ, et in semita mandatorum tuorum nos dirige, precibus incontaminatæ Dominæ nostræ Deiparæ et semper Virginis Mariæ, omniumque sanctorum, quia benedictus es in sæcula sæculorum. Amen.

Ἐπὲρ πάντων τῶν ἐν ἀσθενείαις κατακειμένων. Ὑπὲρ εὐφορίας τῶν καρπῶν τῆς γῆς. Καὶ ὑπὲρ πάντων τῶν προαναπαυσασμένων πατέρων καὶ ἀδελφῶν, τῶν ἐνθάδε κειμένων, καὶ ἀπανταχοῦ ὀρθοδόξων. Εἰπωμεν καὶ ὑπὲρ αὐτῶν τὸ, Κύριε, ἐλέησον

Καὶ λαμβάνομεν οἱ πάντες συγχώρησιν ἀπὸ τοῦ προσετώτος, καὶ ἀπερχόμεθα ἐν τοῖς κελλοῖς ἡμῶν, λέγοντες τὴν εὐχὴν ταύτην·

Τοῖς μισοῦσι καὶ ἀδικοῦσιν ἡμᾶς συγχώρησον, Κύριε. Τοῖς ἀγαθοποιούσιν ἀγαθοποίησον. Τοῖς ἀδελφοῖς καὶ ἰδίοις ἡμῶν χάρισαι τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Τοὺς ἐν ἀσθενείᾳ ἐπίσκεισαι, καὶ ἴασιν δώρησαι. Τοὺς ἐν θαλάσῃ κυβέρνησον. Τοῖς ἐν ἰδοιπορίαις συνόδευσον. Τῷ βασιλεῖ συμμάχησον. Τοῖς διακονοῦσιν καὶ ἐλεοῦσι ἡμᾶς, ἀμαρτιῶν ἄφρονες δώρησαι. Τοὺς ἐντειλαμένους ἡμῖν τοῖς ἀναξίοις, εὐχεσθαι ὑπὲρ αὐτῶν, ἐλέησον κατὰ τὸ μέγα σου ἔλεος. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν προκοιμηθέντων πατέρων καὶ ἀδελφῶν ἡμῶν, καὶ ἀνάπαυσον αὐτοὺς ὅπου ἐπίσκοπεῖται τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν τῶν αἰχμαλώτων, καὶ λύτρωσαι αὐτοὺς ἀπὸ πάσης περιστάσεως. Μνήσθητι, Κύριε, τῶν καρποφορούντων καὶ καλλιεργούντων ἐν ταῖς ἀγίαις σου Ἐκκλησίαις, καὶ δὸς αὐτοῖς τὰ πρὸς σωτηρίαν αἰτήματα καὶ ζωὴν τὴν αἰώνιον. Μνήσθητι, Κύριε, καὶ ἡμῶν τῶν ταπεινῶν, καὶ ἀμαρτωλῶν, καὶ ἀναξίων δούλων σου· καὶ φώτισον ἡμῶν τὸν νοῦν τῷ φωτὶ τῆς γνώσεώς σου, καὶ ὀδήγησον ἡμᾶς ἐν τῇ τρίβῳ τῶν ἐντολῶν σου, πρεσβείαις τῆς παναχράντου Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, καὶ πάντων σου τῶν ἁγίων· ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

CONCLUSIO.

276. Hic habes, erudite lector, totum officii Græci ordinem : in quo sine dubio observasti, quam sæpe ubique ingeminetur Κύριε, ἐλέησον et Ἄγιος, ἄγιος, ἄγιος. Certe concilium Vasense, seu Vasoneense (errant, qui Vasatense appellant) passim tertium inscriptum, et celebrandum anno DXXXIX; consuetudinem istam mirifice dilaudat; quando can. 3, ita sancit : « Et quia tam in sede apostolica, quam etiam per totas Orientales atque Italiæ provincias, dulcis et nimium salutaris consuetudo est intronissa, ut *Kyrie eleison* frequentius cum grandi affectu et compunctione dicatur : placuit etiam nobis, ut in omnibus ecclesiis nostris ista tam sancta consuetudo, et ad Matutinum, et ad Missas, et ad Vesperam, Deo propitio intronittatur. Et in omnibus Missis, seu in Matutinis, seu in Quadragesimalibus, seu in illis, quæ pro defunctorum commemoratione fiunt, semper *Sanctus, sanctus, sanctus* eo ordine, quomodo ad Missas publicas dicitur, dici debeat; quia tam sancta et tam dulcis et desi-

derabilis vox, etiamsi die noctuque præssit dici, fastidium non poterit generare. »

277. Observasti, opinor, præterea singulos modulos, sive troparia esse ferme singulas fidei orthodoxæ confessiones : modo enim Arius, modo Nestorius, modo Eutyches, modo Sabellius, modo alia hæreticorum monstra profligantur. Verumtamen Orientalis Ecclesia per suum καὶ νῦν, non tam clare verbo æternitatem explicat, quam Occidentalis per suum *Sicut erat in principio*. Quamquam concilium Vasense supra citatum can. 5, hanc clausulam etiam in Ecclesia Orientali usurpatam fuisse supponat. « Et quia, inquit, non solum in sede apostolica, sed etiam per totum Orientem, et totam Africam, vel Italiam, propter hæreticorum astutiam, qui Dei Filium non semper cum Patre fuisse, sed a tempore cœpisse blasphemant, in omnibus clausulis post Gloria, Sicut erat in principio, dicitur : etiam et nos, in universis Ecclesiis nostris hoc ita dicendum esse, decernimus. »

278. Sed in quæstione facti particularis facile errare potuit concilium. Multo facilius errare potui ego in hujusce officii partibus conjungendis explicandisque; neque dubito, quin erraverim sæpe: quis enim tam linceus, qui in tantis tenebris nusquam offendat, nusquam incurrat? Quare oro eruditum lectorem, ut quos deprehenderit errores, mihi indicare ne gravetur. Rem gratam præstiterit parato, qui corrigam: nam (ut loquar cum S. Augustino in præmio libri II, de *Trinit.*) « magis optabo a quolibet reprehendi, quam sive ab errante, sive ab adulante laudari: nullus enim reprehensor timendus est amatori veritatis. » Hoc tamen moneo, antiquum Græcorum Officium, neque ad Anthologium Antonii Arcudii, neque ad Horologium Cryptæ-ferratæ ordinis S. Basilii, tanquam ad suam normam, exigendum esse: quia hoc Horologium ritibus Latinis conformius est, quam Græcis: illud autem Anthologium tantum est pro iis, « qui iter agentes seu peregre proficiscentes, ægrotautes, vel alias legitime impediti, choro interesse nequeunt, » ut patet ex litteris Clementis papæ VIII ad ejusdem Anthologii calcem legendis.

279. De hujus officii auctore Joanne Euchaita dubitare poterit aliquis, orthodoxusne fuerit, an hæreticus: quia, num. 186, diserte affirmans processionem Spiritus a Patre tacet de Filio; eoque potest in suspicionem venire, ne communi Græcorum plurium errore eundem a Filio quoque procedere non crediderit. Error, fateor, hic fuisset gravis, et quidem jam tum damnatus a Romana Ecclesia: sed ex isto silentio, Joanni illi hæreseos nota affricari non potest. Nam (ut est apud Baronium tom. IX ad an. 791) Græci, dicentes Spiritum sanctum a Patre procedere, sed non negantes procedere a Filio, non damnantur; sed illi duntaxat, qui id negant. Atque hoc modo Adrianus papa, in responsionibus ad Carolum Magnum datis adversus synodi secundæ Nicænæ obtretractores excusat Tarsasium, qui Spiritum sanctum dixerat ex Patre

A procedere per Filium, et ait: « Hoc dogma Tarsasius non per se explanavit, sed per doctrinam SS. Patrum confessus est. » Consuli etiam potest S. Thomas p. I, q. 56, art. 3. Nihil autem in hanc rem potest afferri illustrius, quam id, quod in sua Constitutione, « Presbyteri Græci, » habet Clemens VIII. « Græci, inquit, credere tenentur, etiam a Filio Spiritum sanctum procedere, sed non tenentur pronuntiare, nisi subesset scandalum; præsertim si degant inter Latinos, aut necessitas postularet confitendi fidem catholicam, quia tunc oportet etiam pronuntiare. »

280. Igitur, cum hic scandalum periculum abfuerit, ob istud de processione ex Filio silentium, orthodoxia Joannis in suspicionem vocari non potest: adeoque nec ipsa institutio festi, ordinatioque officii, quorum causa hæc tractavimus, ad trium doctorum Græcorum communem laudem. Nec enim fas sit opinari, eos se voluisse per hominem hæreticum toti Orientali Ecclesiæ commendare, velut ex revelatione divinitus facta. Maneat etiam nobis Joannes, eo quo a Græcis [jure appellabatur, « sanctus Pater noster; » licet necdum compertum sit, an et quo die fuerit a suis Euchaitis cultus, ut talis; et credantur sancti ipsi, ea novi sui festi institutione, ipsismet, qui illud tunc suscepturi essent, Græcis, tanquam fidei a se prædicatæ sectatoribus, testimonium dedisse orthodoxiæ, licet quoad istud punctum minus explicitæ, dilucidæque. Oretur autem ipsorum doctorum trias, ut ad fidei catholicæ unitatem, quam ipsi tenuerunt, redeant omnes ubique eorum posteris, quibus tam salutari doctrina olim frui et informari licuit: ac salutarium hinc illinc laudabiliter institutorum diversitate, tam illi reverenter suspiciant Latinorum officiorum cursum breviorum, quam Latini probant prolixiorum hoc tractatu explicatum, ad ejus honorem, quem omnis lingua laudat Dominum, in sæcula sæculorum. Amen.

DE RECENTIORI TRIBUSQUE GRÆCORUM DOCTORIBUS,

BASILIO, NAZIANZENO ET CHRYSOSTOMO,

COMMUNI FESTO,

Per Joannem metropolitam Euchaitarum instituto ipsorumque vulgatis iconibus.

Janningus noster, ad diem v Junii, in Corollarjo de tribus sanctis Dorotheis, unius eorum dicti Junioris Vitam daturus, auctore Joanne metropolita Euchaitarum, de hujus ætate, sede, atque scriptis

PATROL. GR. XXIX.

prolixius agit toto § 3; docetque, ex Andrea Darmario, post annos CCCCLXIV opera illius describente, eisque præmittente epitomen vitæ, cœpisse illum Euchaitarum Ecclesiam regere sub Constantino Mo-

z

nomacho et imperatrice Zoe. Suscepit imperium Monomachus anno MCLII, et tenuit usque ad MCVII, perrexitque regnare ejus uxor Zoe usque ad MCVII. Successerunt in sceptris Michael Stratonicus, Isaacus Comnenus, Constantinus Ducas, Romanus Diogenes, Michael Ducas, et Nicephorus Botoniaties usque ad annum MXXXI; quando evecus ad thronum fuit Alexius Comnenus; et adhuc in vivis erat prælaudatus Joannes. Isto enim anno occasionem datam fuisse novo festo, de quo agere hic instituimus, intelligitur ex rei gestæ narratione, quæ legitur in excusis Menæis ad diem xxx Januarii, quando istud festum ibidem sic indicitur: Τῇ αὐτῇ μηνὶ Ἀ'. «Ejusdem mensis die xxx.» Μνήμη τῶν ἐν Ἁγίοις Πατέρων ἡμῶν καὶ οἰκονομικῶν διδασκάλων, Βασιλεῖο τοῦ Μεγάλου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. «Memoria sanctorum Patrum nostrorum et œcumenicorum Doctorum, Basilii Magni, Gregorii Theologi, et Joannis Chrysostomi.»

Hanc indictionem sequitur sticherum, non unius, ut fere alias, distichi, sed distichorum iambicorum omnino sedecim; estque in fine hexametron, metricæ ephemeridi aptum, hoc modo :

*Ἀδάμψεν ἐνὶ τριακοστῇ χρυσοτρισήλιος ἀγλη.
Sole nitet triplici mensis tricesima Jani.*

A Instituti autem festi historia, quam dixi, consequenter deducitur, hic autem Latine redditur a R. P. Nicolao Rayæo S. T. P. studiis hisce nostris, in spem continuandæ successionis et operis, ex voluntate superiorum nunc primum addito, cum huc usque progressa impressio et reliquus mensis Junius prelo esset paratus. Itaque ipsius nomen minus frequenter hic, frequentissime autem recurret, Deo dante, in secuturo post Junium primi semestris Supplemento. Interim ejus, Græcæ bene periti operæ acceptum refer, lector, si Acta Græca, in dimidia quæ imprimenda restat Junii parte occurrant, accipias haud paulo emendatiora, quam dare in priori parte potui, multipliciter distractus in responsionibus ad Carmeliticis accusationes deproperandis, et defensione Romæ atque Madriti instruenda. Leo Allatius in sua de Symeonum scriptis Diatriba pag. 112 indicat repertum a se Joannis inetrpolitæ Euchaitarum Ἐγκώμιον εἰς τοὺς τρεῖς ἁγίους ἱεράρχας, Βασιλεῖον τὸν Μέγαν, Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, καὶ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον, hoc principio, Τρεῖς με πρὸς τριώνυμον παροτρύνουσι κίνησιν. «Tres me ad trinominem motum exstimulant.» Utinam addidisset Allatius, undenam totus contextus Græcæ haberi possit! quid ni tamen suspicemur inde sumptam esse ipsam hanc quam C subjicio, historiam?

HISTORIA INSTITUTIONIS

Ex Menæis impressis, interprete Nicolao Rayæo S. J

Causa hujus festi talis exstitit. Imperante Alexio Comneno, qui post Botoniatem scepra imperii suscepit, orta est Constantinopoli dissensio, inter viros scientia et vitæ probitate conspicuos. Alii commendabant Magnum Basilium, dicentes, eum alta et magna prædicare, rerum omnium naturam ingenio discutere, virtute ferme superare angelos, vel non facile ipsis concedere; pollere morum gravitate, neque quidquam terrenum habere. Extenuabant autem iidem illi divinum Chrysostomum, quasi huic omnino oppositum, ac talem cujus optimum quemque facillime tæderet. Alii e contrario eundem divinum Chrysostomum extollabant, velut impensius delitum doctrinæ, et cunctos ducentem lenitate orationis, vocantemque ad resipiscentiã; demum mellifluorum verborum multitudine et subtilitate cogitationum eum præferebant Magni Basilii et Gregorio Theologo. Alii erga hunc magis afficiebantur, sperinde ac si eleganti, vario,

Ἡ αἰτία τῆς ἐορτῆς γέγονε οὕτως. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀλεξίου, ὃς μετὰ Βοτονιάτην τὰ σκήπτρα τῆς βασιλείας ἐδέξατο, ἐν Κωνσταντινουπόλει στάσις γέγονε παρὰ τῶν ἔλλογίμων καὶ ἐναρέτων ἀνδρῶν· τῶν μὲν ὑπερτιθέντων τὸν Μέγαν Βασιλεῖον, ὑψήγορον αὐτὸν λεγόντων, ὡς τὴν τῶν ὄντων φύσιν ἐξερευνήσαντα καὶ ταῖς ἀρεταῖς μικροῦ τοῖς ἀγγέλοις παραμιλλώμενον, καὶ μὴ δ' ἐκ τοῦ προχείρου συγχωροῦντα, καὶ τὸ ἦθος ἐμβριθῆ, καὶ μηδὲν γήινον ἔχοντα· ὑποβιζάζοντων δὲ τὸν θεῖον Χρυσόστομον, ὡς ἐναντίως δῆθεν ἐκεῖνον διακείμενον κατὰ τὸ πρόχειρον εἶναι καὶ ἄκτικόν εἰς μετάνοιαν· τῶν δὲ τοῦτον δὴ τὸν θεῖον Χρυσόστομον ὑψούντων, ὡς ἀνθρωπικώτερον διακείμενον ταῖς διδασκαλίαις, καὶ τῷ λείψ τῆς φράσεως πάντας καθοδηγοῦντα, καὶ πρὸς μετάνοιαν ἐκκαλοῦμενον, καὶ τῷ πλήθει τῶν μελιβρύτων λόγων, καὶ τῇ κατ' ἐννοίαν δεινότητι προτιθέντων τοῦ τε μεγάλου Βασιλείου καὶ Γρηγορίου· ἐτέρων δὲ τῷ Θεολόγῳ Γρηγορίῳ προσκειμένων, ἅτε δὴ τῷ κομψῷ καὶ

τω πεποικιλμένῳ, τῷ διατόρῳ τε τῶν λόγων, καὶ τῷ τῶν λέξεων ἀνθρῶ. πάντας τοὺς ἐπὶ τῇ Ἑλληνικῇ παιδείᾳ διαδοήτους, καὶ τοὺς καθ' ἡμᾶς ὑπερβάντι. Καὶ τούτῳ τὴν νικῶσαν διδόντων, κάκεινων ὑπερβιζόντων αὐτὸν, ὡς συμβαίνειν, διαιρεθῆναι τὰ πλήθη, καὶ τοὺς μὲν Ἰωαννίτας λέγεσθαι, τοὺς δὲ Βασιλείτας, Γρηγορείτας δὲ τοὺς λοιπούς.

Ἐπὶ τούτοις δὴ τοῖς ὀνόμασι τῶν περὶ λόγους στασιαζόντων, καὶ τούτων οὕτω λεγομένων ἐπὶ χρόνῳ ἐσύτερον, ὁπτάονται οἱ μέγιστοι οὗτοι καθ' ἓνα πρότερον, εἶτα καὶ ἅμα (ὑπαρ, οὐκ ὄναρ) τῷ τότε τῆς Εὐχαϊτῶν πόλεως τῶν Ιερῶν ἐξηγουμένῳ, Ἰωάννῃ τῷ πάντῳ ἀνδρὶ, τᾶλλα μὲν ἐλλογίμῳ, καὶ παιδείας Ἑλληνικῆς οὐκ ἀμαθῶς ἔχοντι, ὡς τὰ αὐτῷ πονηθέντα δείκνυσιν, ἀρετῆς δὲ εἰς ἄκρον ἐγλυθότι· καὶ μιᾷ γλιώτῃ φασὶ πρὸς αὐτόν· Ἡμεῖς ἔν ἐσμεν, ὡς ὀρᾶς, παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ οὐδὲν ἡμῖν ὑπεναντίον, οὐδὲ μάχιμον· ἀλλὰ καιροῖς ἰδιοῖς ἕκαστος τῷ θεῷ κρούμενοι Πνεύματι, τὰς πρὸς σωτηρίαν τῶν ἀνθρώπων διδασκαλίας συνεγραψάμεθα, καὶ ἃ ἐμυούμεθα, ἐκδεδώκαμεν· καὶ ὁ πρῶτος ἐν ἡμῖν οὐκ ἔστιν, οὔτε μὴν γὰρ δευτέρος· ἀλλ' εἰ τὸν ἓνα λέξεις, οἱ δύο παρῆνται. Ὅθεν κέλευς ἀναστὰς τοῖς στασιάζουσιν ὑπὲρ ἡμῶν μὴ διστασθαι· σπουδῆ γὰρ καὶ ζῶσι καὶ μεταστᾶσιν ἡμῖν εἰρηνεύειν, καὶ εἰς ὁμόνοιαν ἄγειν τὰ πέρατα· ἀλλὰ καὶ ἡμέρα μιᾷ σὺναψον. Καί, ὡς σοι προσῆκον, τὰ τῆς ἑορτῆς ἡμῖν ἐπιτέλεσον, καὶ τοῖς ἐξῆς παράδος, ὡς ἡμεῖς ἔν ἐσμεν τῷ Θεῷ, πάντως δὲ καὶ ἡμεῖς τοῖς ἐκτελοῦσι τὴν μνήμην, τὰ εἰς σωτηρίαν συμπράξομεν· δοκοῦμεν γάρ τι καὶ ἡμεῖς ἔχειν παρὰ τῷ Θεῷ. Ταῦτα εἰπόντες ἔδοξαν αὐθις εἰς οὐρανοὺς ἀναπτάται, φωτὶ ἀπαίρω καταλαμπόμενοι, καὶ ὀνομαστὶ ἀλλήλους μετακαλούμενοι.

posse aliquid apud Deum. His dictis visi sunt iterum subvolare in cœlum, multa luce circumfusi, et alter alterum suo quemque nomine compellantes.

Ὁ δὲ θεὸς ἐκείνος ἀνὴρ, ὁ Εὐχαϊτῶν δηλαδὴ Ἰωάννης, καθὼς οἱ ἄγιοι εἰσηγγήσαντο διεπράξατο· τὸ τε πλήθος καὶ τοὺς στασιάζοντας καταστειλάς (ἔδοκει καὶ γὰρ ἐπ' ἀρετῇ διαδόητος ὁ ἀνὴρ) τὴν ἑορτὴν ταύτην παρέδωκε τῇ Ἐκκλησίᾳ ἑορτάζειν Θεῷ. Καὶ ὅρα μοι τὸ φρόνημα τοῦ ἀνδρός. Ἐπεὶ γὰρ εὗρε τὸν Ἰανουάριον μῆνα, τοὺς τρεῖς ἔχοντα τούτους, κατὰ μὲν τὴν πρώτην τὸν μέγαν Βασιλείον, κατὰ δὲ τὴν εἰκοστὴν πέμπτην τὸν θεῖον Γρηγόριον, κατὰ δὲ τὴν εἰκοστὴν ἑβδόμην τὸν θεῖον Χρυσόστομον, συνῆψε πάλιν αὐτοὺς κατὰ τὴν τριακοστὴν, κανόνι καὶ τροπαρίοις καὶ ἔγκωμιόις καταστέψας ὡς προσῆκεν αὐτοῖς· ἃ καὶ νεύσει αὐτῶν, ὡς οἶμαι, γεγονότα, οὐδενὸς λείπονται τῶν εἰς ἔπαινον, ὡς καὶ πάντων ὑπερκεῖσθαι τῶν ὅσα τε ἐξ ἐκείνων γεγονασί, καὶ ὅσα γενήσονται.

Ἦσαν δὲ τὴν θέσιν τοῦ σώματος καὶ τὴν μορφὴν οἱ ἄγιοι οὗτοι ἔχοντες οὕτως. Ὁ μὲν θεὸς Χρυσόστομος, τὴν ἰδέαν τοῦ σώματος, ἦν βραχὺς πᾶν τὴν ἡλικίαν, μεγάλην κεφαλὴν τοῖς ὤμοις αἰωρῶν, ἰχνὸς εἰς τὸ ἀριβέστατον, ἐπίρρινος, εὐρὺς τοὺς

insinuante ac florido dicendi genere vicisset omnes, qui etiam nostra ætate fuerunt, fama Græcicæ eruditionis insignes. Et hi huic primas deferebant, aliis eas transferentibus in alios. Unde factum est, ut, scisso studia in contraria incerto vulgo, alii Joannitæ, alii Basilitæ, Gregoritæ vocarentur alii.

Ergo dum sub his nominibus inter se oratores disceptant, maximi illi, de quibus agimus, doctores primum seorsim, deinde et simul videndos sese offerunt Joanni, tunc in Euchaitarum civitate sacris præfecto, valde præstanti viro, et cætera quidem celebri, neque (ut indicant quæ elaboravit opuscula) imperito Græcicæ eruditionis; sed celebriori propter virtutem, cujus apicem attigerat. Vera visio fuit, non somnium: et hæc ad Joannem missa vox est: Nos unum sumus, ut vides, apud Deum, et nulla est inter nos dissensio, nulla pugna; verum quas suis quisque temporibus, divino impulsu Spiritu, utiles ad hominum salutem tradidimus præceptiones; et quæ discipulis arcana, ea in lucem emisimus. Neque vero quisquam inter nos primus est, nec secundus. Si unum voces, duo sequuntur. Idcirco surge, et dic partibus, ne nostri causa dissideant: nam in ea cogitatione curaque versamur, ut vivos inter et nos qui e vivis excessimus, concilietur pax, et in concordiam reducantur extrema. Quem in finem nos uno die conjunge: et, quemadmodum te decet, diem illum nobis festum consecra, itaque ostende nos coram Deo unum esse. Nos autem simul dabimus omnem operam, ut hujusce rei memoriam celebraturi accipiant ad æternam salutem subsidia: videmur etiam et nos

Surgens ergo vir ille divinus, nimirum Euchaitarum antistes Joannes, fecit ut suaserunt sancti. Postquam autem vulgus partiumque conatus represserat (erat enim huic viro per virtutem conciliata summa auctoritas), memoratum festum diem in Ecclesia Dei agendum præcepit. Atque ecce viri prudentiam. Cum hos tres animadvertisset coli uno et eodem mense Januario, Magnum Basilium prima, divinum Gregorium quinta et vicesima, ac vicesima septima divinum Chrysostomum, eosdem conjunxit iterata colendos die tricesima. Neque prætermisit eos debitis ornare canonibus, modulisque ac præconiis; in quibus, utpote non sine illorum (ut ego quidem existimo) assensu compositis, nihil ad laudationem desiderari reperias; usque adeo ut superent quidquid in isto genere editum est usque adhuc, et in posterum edatur.

Ad constitutionem corporis ac formam quod attinet, hi sancti tales erant. Divinus Chrysostomus, quoad speciem corporis, erat admodum brevi statura, magno elatoque capite, summa gracilitate, justo naso, diductus non indecore naribus, pallidus-

nimo alboque vultu, oculis cavis et bulbosis. Hinc fiebat, ut ejus aspectus reniteret gratiosior, etiamsi triste aliquid reliqua forma præ se ferret. Erat nuda magna que fronte et multis perarata rugis; amplis item auribus, sed barba tenui et rarissima canisque pilis veneranda. Maxillas habebat introrsum depressas, præ rigidissima, qua se macerabat, inedia. Hoc vero necesse est de eo dicere, quod omnibus etiam Græciæ sapientibus antecelluerit, tum scientia, tum maxime cogitandi acumine, floridoque genere dicendi: laudandus etiam quod codices sacros tanta explanaverit claritate quanta aliorum nemo; quodque ita studuerit promulgare Evangelium, ut nisi fuisset hic sanctus (licet hoc dictum videatur confidentius), opus fuisset altero Christi in terras adventu: usque adeo et virtute, et virtutis exercitatione, et commentatione divinarum rerum præstabat cæteris. Fons etiam misericordiæ et charitatis nuncupatus fuit. Et certe, sicut fulgebat doctrina, ita etiam ardebat zelo et incredibili erga proximum charitate. Vixit annos tres supra sexaginta, et sex gubernavit Christi Ecclesiam.

Magnus Basilius, habitu corporis, in multam proceritatem erectæ figuræ excurrebat. Erat siccus et macilentus, niger colore, pallore temperatus faciem, præditus decoro naso et circumflexis ad hircum; superciliis; in vertice contractior; similibus cogitabundo, pauculis in fronte rugis caperatus; malas oblongus, cavus tempora, rasmus fere ad cutem, barbam nutriens, eamque satis promissam ac semicanam. Anteivit ingenio, non tantum iis qui suo, verum etiam qui multis ante sæculis floruerunt: quippe cum per omnes pulchras ivisset artes, in unaquaque principatum tenuit; minus autem sese exercebat in philosophia, satis habens se ea duce ad rerum divinarum contemplationem esse transgressum. Ad summi sacerdotii solium evectus est quadraginta annos natus, et quinque annis Ecclesiam præsedidit.

Divus Gregorius Theologus statura fuit mediocris, subpallidus, aliquantulum gratiosus, sinus, rectis ornatus superciliis, aspectu mitis et placidus, subtristis altero oculo (is erat dexter, quem tuberculus circa hircum contraxerat), non proluxe, sed dense barbatus; valde calvus, capillis candidus, extremis barbæ pilis subniger, et quasi infumatus. Hoc vero dignum est quod de illo dicatur: quod, si quis ex integro hominum genere proponendus esset, tanquam imago aliqua et effigies simulacrumque virtutum omnium, is esset Magnus Gregorius; utpote qui splendore vitæ probatissimum quemque longissime anteivit, in theologia tantum profecit, ut omnes habuerit inferiores, et elegantia sermonis, et sententiarum gravitate, unde et Theologi cognomen invenit. Administravit Constantinopolitanam Ecclesiam duodecim annis, vixit autem amplius octoginta.

Ποιῶν τριῶν ἐπισημίων τῶν ἁγίων ἀποστόλων

μικτῆρας, ὠχρότατος μετὰ τοῦ λευκοῦ, κοίλους τοὺς κόγχους τῶν ὀφθαλμῶν ἔχων, καὶ βολβοῖς τούτων κεχρημένος μεγάλοις· ἐφ' οἷς καὶ συνέβαινε, χαριέστερον ταῖς ἕβρυσιν ἀποστῆλαι, εἰ καὶ τῷ λοιπῷ χαρακτηριστῆρι τὸν ἀχρόμενον παρεδῆλου· ψιλὸς καὶ μέγας τὸ μέτωπον, καὶ πολλαῖς βολίσι κεχαραγμένος· ὅσα περιεκείμενος μέγιστα, καὶ τὸ γένειον μικρὸν καὶ ἀραιότατον ὑπὸ πολλαῖς ταῖς θριξίν· ἐξανθῶν· τὰς σιαγόνας πεπιεσμένας εἶσω ἔχων, τῇ νηστείᾳ εἰς τὸ ἀκρότατον. Τοσοῦτον δὲ περὶ αὐτοῦ ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ὅτι λόγῳ πάντας καὶ τοὺς παρ' Ἑλλήσι σοφοὺς ὑπερῆρεν, ἐξαιρέτως δὲ δεινότητι τῇ κατ' ἔνοιαν, καὶ τῷ λείψῳ καὶ ἀνθηρῷ τῆς φράσεως· εἰς τοσοῦτον δὲ τὴν θεῖαν Γραφὴν ἐσαφῆνισεν, ὡς τῶν ἄλλων οὐδεὶς· καὶ ὑπὸ τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι συνετέλεσεν, ὡς εἰ μὴ ἦν οὗτος ὁ Ἅγιος (εἰ καὶ τολμηρὸν φάναι), ἔδει πάλιν ἐπὶ γῆς δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν γενέσθαι· εἰς δὲ ἀρετὴν καὶ πράξιν καὶ θεωρίαν τοσοῦτος ἐγένετο, ὡς καὶ πάντας ἄρδην ὑπερβαλέσθαι· ἐλεημοσύνης καὶ ἀγάπης χρηματίσας πηγῆ, καὶ ζήλος ἀντικρυς, φιλαδελφία τε καὶ διδασκαλία.

Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἦν τὴν θέσιν τοῦ σώματος εἰς πολὺ μῆκος, ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ σχήματος ἀναδραμῶν, ξηρὸς καὶ λεπτόσπερκος, μέλας τὸ χρῶμα, ὠχρότητι τὸ πρόσωπον σύγκρατος, ἐπιβήριος, εἰς κύκλον τὰς ὀφρῦς περιηγμένος, τὸ ἐπισκῆνιον συνεσπακῶς, φρονετικῶ ἰσοκῶς, ὀλίγαις τὸ πρόσωπον ἀμαρυγαῖς βυτιδούμενος, ἐπιμηκῆς τὰς παρῆρας, κοῖλος τοὺς κροτάφους, ἡρέμα ἔχων ἐν χροῦ κουρίας, τὴν ὑπὲρ τὴν ἀρκούνητος καθειμένος, καὶ μεσαιπόλιος. Οὗτος ἐν λόγοις οὐ μόνον τοὺς κατ' αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς παλαιοὺς ὑπερέβηλε· διὰ γὰρ πάσης ἐλθῶν παιδεύσεως, ἐν ἐκάστη τὸ κράτος ἐκτέτατο· οὐχ ἤττον δὲ τὴν διὰ πράξεως ἀσκήσας φιλοσοφίαν, καὶ διὰ ταύτης τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων προσβάς. Ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς ἀρχιερωσύνης ἀνήχθη τεσσαράκοντα χρόνιον γενόμενος, ἐπὶ πέντε ἔτεσι τῆς Ἐκκλησίας προστάς.

Ὁ δὲ ἱερὸς Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, κατὰ τὸν τύπον τῆς ἡλικίας τοῦ σώματος, ἐτύγγανε μέτριος, ὑπαχρὸς, βραχὺ μετὰ τοῦ χαρλέντος, σιμὸς, ἐπ' εὐθείας τὰς ὀφρῦς ἔχων, ἡμερον βλέπων καὶ προσηγές· θάτερον τῶν ὀφθαλμῶν, ὅς ἦν δεξιὸς, στυγνότερον κεκτημένος, ὅν οὐλή κατὰ τὸν καθὸν συνῆγε· τὸν πώγωνα οὐ βαθύς, δασύς δὲ ἐπ' εὐθείας, ἰκανῶς φαλακρὸς, λευκὸς ταῖς θριξίν, τὰ ἄκρα τῆς γενειάδος ὡς περικεκαπνισμένα ὑποφαίνων. Τοῦτο δὲ εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ ἄξιον, ὅτι εἰ ἔδει γενέσθαι ἐν ἀνθρώποις εἰκόνα τινὰ καὶ στήλην κατὰ μέρος, ἐκ πασῶν συγκεκμημένην ἀρετῶν, τοῦτο ἦν ὁ μέγας Γρηγόριος, βίου λαμπρότητι τοὺς κατὰ πράξιν εὐδοκίμους ὑπερβαλῶν. Ἐπὶ τοσοῦτον θεολογία προήχθη, ὡς πάντας ἠετέσθαι τῆς σοφίας αὐτοῦ, τῆς τε ἐν λόγοις, τῆς τε ἐν ὁγμασίαις, ὅθεν καὶ τὴν Θεολόγος προσσηγορίαν ἐκτέτατο· προέστη δὲ καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησίας χρόνους δύοδεκα, ὑπὲρ τὰ ὀδοῦκοντα ἔτη γενόμενος.

Τῶν τοιῶν τούτων ποιηθείαις, Χριστὲ ὁ Θεὸς

ἡμῶν, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, τὰς τῶν αἰρέσεων ἐπαναστάσεις κατὰβαλε, καὶ ἡμᾶς ἐν ὁμονοίᾳ καὶ εἰρηνικῇ καταστάσει διαφύλαξον, καὶ τῆς οὐρανόσου βασιλείας ἀξιώσον, ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

A catione, Christe Deus noster, hæresum insolentiam compesce, et nos in concordia atque in pacifica tranquillitate custodi, ac cœlesti tuo regno dignare, cum sis benedictus in sæcula sæculorum. Amen.

ANNOTATA D. P.

Triplici isti jam propositæ descriptioni formæ cujuscunque, eo forte quo se conspiciendos sancti dederunt vultu, respondet in Menæis communis hæc omnium et Græcis notissima.

Solius Basilii, Gregorii Theologi, atque Chrysostomi icon, suo cujusque die in Januario eorumdem Menæorum reperitur, sed cum descriptionibus formæ contractionibus, quas descriptiones nihil attingit hic referre. Pro ea tamen quæ Basilium proponit 4 Januarii, accipe descriptionem alteram, sed verbis magis quam sententia diversam, qualem ex ms. Vaticano accepit Petrus Frison Basilianorum operum illustrator, in editione Parisiensi anni 1618. Sic autem ibi legitur.

Ὁ ἐν Ἀγίοις Βασιλείος ἐπώνυμος Μέγας, προμήκης τε τὸ σῶμα καὶ εὐθύς, τῷ μὲν ξηρότητα ἔχων, τὸ δὲ χρῶμα μέλαν, καὶ ὠχρότητα, καὶ βαδισματος ἦθος, ὀρθίως ἐγένετο τὴν βίβαν, τὰς κύκλιος ὀφρῦς, καθιέμενος τὸν πώγωνα, μετρίως πολιὰς ἀναφέρων, παραμήκης τὰ βλέφαρα ὀλιγόχθεν, τὸ περὶ κροτάφου κοίλωμα, σύννους τε ὡς τὰ πολλὰ, καὶ εἶσω συνεστηκώς. «S. Basilius, cognomento Magnus, statura procerus erat et rectus, corpore arido, colore nigricante et pallido, ingressu moderato naso decli-

vi, superciliis incurvis, orba promissa, mediocri canitie, maxillis oblongis, genis parum turgentibus; temporum concavitas cogitabundi erat, ut esse plurimum solet eorum, qui intra se collecti sunt.

Hanc descriptionem, ex ms. Vaticano acceptam Petrus Frison prælaudatus supposuit vetustiori solius Basilii iconi, sumptæ ex pervetusto Regis Christianissimi codice, qui (sicuti ascriptum legitur) oblatus fuit Basilio Macedoni, imperium Orientis adeptο sub annum mcccclxxvii, illudque moderato usque ad annum lxxxvi. Est ergo ejusmodi icon, ea quam retulimus apparitione antiquior, duobus ut minimum integris sæculis; sed an ideo etiam magis exacta ad veritatem? Non existimo. Vix enim credibile est, sumptam esse ex aliqua quæ fuerit ad viventis vultum expressa. Si autem trium istorum formam sic expressit suis verbis Joannes Euchaita, qualem conspexerat in visione, firmiterque ex quæ vulgo circumferuntur icones, et in Menæis conspiciuntur, propius attingere veritatem. Placuit interim, et trium istorum ex Menæis, et unius Basilii propriam ex codice Regio spectandam dare.

CANON DE S. BASILIO AD DIEM PRIMUM JANUARI

EX MENÆIS.

ΩΔΗ Α'.

Σοῦ τὴν φωνὴν ἔδει παρῆναι, Βασιλεῖ, τοῖς ἐγκωμίοις σου· ἀλλὰ, Πάτερ, συγγνώμην διδόμενος, τὴν χάριν νέμοις ἀφθόνως ἡμῖν.

Τὸ ἐμπαθὲς σκίρτωμα τῆς τυραννοῦσης σαρκὸς, φιλοσοφίας ἔρωτι ἐπαιδαγωγήσας· διὸ ἐν ἀκράτοις ἀλλίξει βασιλείοις, Πάτερ Βασιλεῖ.

Τῶν ἀρετῶν σὺ τὴν τραχείαν βαδίσας ὁδὸν, ἐπὶ τὴν λεῖαν ἐφθασας καὶ ἀστασιαστον τὴν οὐράνιον Βάσιν, καὶ πᾶσιν ἀναδείχθης τύπος, Βασιλεῖ.

Τὰ τῆς ψυχῆς πάθη χρησίμως, Βασιλεῖ, ἄμα

D

ODE I.

Tuis laudibus par foret linguam tuam adesse, Basili; verum, Pater, veniam indulgens, gratiam absque invidia nobis confer.

Passionibus obnoxium carnis impetum amore philosophiæ castigavisti: propterea incontantiuatam habitas regiam, Pater Basili.

Arduam virtutum ingressus viam, ad levem et imperturbatam in cœlis ascendisti; omnibusque factus es norma, Basili.

Pasiones animi, simul et corporis gladio Spiri-

simo alboque vultu , oculis cavis et bulbosis. Hinc fiebat, ut ejus aspectus reniteret gratiosior, etiamsi triste aliquid reliqua forma præ se ferret. Erat nuda magna que fronte et multis perarata rugis; amplis item auribus, sed barba tenui et rarissima canisque pilis veneranda. Maxillas habebat introrsum depressas, præ rigidissima, qua se macerabat, inedia. Hoc vero necesse est de eo dicere, quod omnibus etiam Græciæ sapientibus antecelluerit, tum scientia, tum maxime cogitandi acuminè, floridoque genere dicendi: laudandus etiam quod codices sacros tanta explanaverit claritate quanta aliorum nemo; quodque ita studuerit promulgare Evangelium, ut nisi fuisset hic sanctus (licet hoc dictum videatur confidentius), opus fuisset altero Christi in terras adventu: usque adeo et virtute, et virtutis exercitatione, et commentatione divinarum rerum præstabat cæteris. Fons etiam misericordiæ et charitatis nuncupatus fuit. Et certe, sicut fulgebat doctrina, ita etiam ardebat zelo et incredibili erga proximum charitate. Vixit annos tres supra sexaginta, et sex gubernavit Christi Ecclesiam.

Magnus Basilius, habitu corporis, in multam proceritatem erectæ figuræ excurrerebat. Erat siccus et macilentus, niger colore, pallore temperatus faciem, præditus decore naso et circumflexis ad hircum; superciliis; in vertice contractior; similibus cogitabundo, pauculis in fronte rugis caperatus; malas oblongus, cavus tempora, rarus fere ad cutem, barbam nutriens, eamque satis promissam ac semicanam. Anteivit ingenio, non tantum iis qui suo, verum etiam qui multis ante sæculis floruerunt: quippe cum per omnes pulchras ivisset artes, in unaquaque principatum tenuit; minus autem sese exercebat in philosophia, satis habens se ea duce ad rerum divinarum contemplationem esse transgressum. Ad summi sacerdotii solium evectus est quadraginta annos natus, et quinque annis Ecclesiæ præsedit.

Divus Gregorius Theologus statura fuit mediocris, subpallidus, aliquantulum gratiosus, simus, rectis ornatus superciliis, aspectu mitis et placidus, subtristis altero oculo (is erat dexter, quem tuberculus circa hircum contraxerat), non prolixè, sed dense barbatus; valde calvus, capillis candidis, extremis barbæ pilis subniger, et quasi infumatus. Hoc vero dignum est quod de illo dicatur: quod, si quis ex integro hominum genere proponendus esset, tanquam imago aliqua et effigies simulacrumque virtutum omnium, is esset Magnus Gregorius; utpote qui splendore vitæ probatissimum quemque longissime anteivit, in theologia tantum profecit, ut omnes habuerit inferiores, et elegantia sermonis, et sententiarum gravitate, unde et Theologi cognomen invenit. Administravit Constantinopolitanam Ecclesiam duodecim annis, vixit autem amplius octoginta.

Horum trium omniumque sanctorum depre-

μυκτῆρας, ὠχρότατος μετὰ τοῦ λευκοῦ, κοίλους τοὺς κόγχους τῶν ὀφθαλμῶν ἔχων, καὶ βολβοῖς τούτων κεχρημένος μεγάλοις· ἐφ' οἷς καὶ συνέβαινε, χαριέστερον ταῖς ὕψεσιν ἀποστῆλθαι, εἰ καὶ τῷ λοιπῷ χαρακτηριστῆρι τὸν ἀχρόμενον παρεδῆλου· ψιλῆς καὶ μέγας τὸ μέτωπον, καὶ πολλαῖς βολῖσι κεχαραγμένος· ὡτα περιεικίμενος μεγάλα, καὶ τὸ γένειον μικρὸν καὶ ἀραιότατον ὑπὸ πολλαῖς ταῖς θριξίν ἐξανθῶν· τὰς σιαγόνας πεπιεσμένας εἰσω ἔχων, τῇ νηστείᾳ εἰς τὸ ἀκρότατον. Τοσοῦτον δὲ περὶ αὐτοῦ ἀναγκαῖον εἰπεῖν, ὅτι λόγῳ πάντας καὶ τοὺς παρ' Ἑλλήσι σοφοὺς ὑπερῆρκεν, ἐξαιρέτως δὲ δεινότητι τῇ κατ' ἔνονοιαν, καὶ τῷ λείψῳ καὶ ἀνηθρῶ τῆς φράσεως· εἰς τοσοῦτον δὲ τὴν θεῖαν Γραφὴν ἐσαφῆνισεν, ὡς τῶν ἄλλων οὐδεὶς· καὶ ὑπὸ τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι συνετέλεσεν, ὡς εἰ μὴ ἦν οὗτος ὁ Ἅγιος (εἰ καὶ τολμηρὸν φάναι), ἔδει πάλιν ἐπὶ γῆς δευτέραν τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν γενέσθαι· εἰς δὲ ἀρετὴν καὶ πράξιν καὶ θεωρίαν τοσοῦτος ἐγένετο, ὡς καὶ πάντας ἄρδην ὑπερβαλέσθαι· ἐλεημοσύνης καὶ ἀγάπης χρηματίσας πηγῇ, καὶ ζήλος ἀντικρυς, φιλαδελφία τε καὶ διδασκαλία.

Ὁ δὲ μέγας Βασίλειος ἦν τὴν θέσιν τοῦ σώματος εἰς πολὺ μῆκος, ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ σχήματος ἀναδραμῶν, ξηρὸς καὶ λεπτόσαρκος, μέλας τὸ χρῶμα, ὠχρότητι τὸ πρόσωπον σύγκρατος, ἐπιβήριος, εἰς κύκλον τὰς ὀφρῦς περιεγμένος, τὸ ἐπισκῆνιον συνεσπακῶς, φροντιστικῶ ἰσοκῶς, ὀλίγαις τὸ πρόσωπον ἀμαρυγαῖς βυτιδοῦμενος, ἐπιμήκης τὰς πρεΐας, κοῖλος τοὺς κροτάφους, ἡρέμα ἔχων ἐν χρῶ κουρίας, τὴν ὑπὲρ τὴν ἀκούστων καθειμένος, καὶ μεσαιπόλιος. Οὗτος ἐν λόγοις οὐ μόνον τοὺς κατ' αὐτὸν, ἀλλὰ καὶ τοὺς παλαιοὺς ὑπερέβαλε· διὰ γὰρ πάσης ἐλθῶν παιδεύσεως, ἐν ἐκάστη τὸ κράτος ἐκτέησατο· οὐχ ἦττον δὲ τὴν διὰ πράξεως ἀσκήσας φιλοσοφίαν, καὶ διὰ ταύτης τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων προσβάς. Ἐπὶ τὸν θρόνον τῆς ἀρχιερωσύνης ἀνήχθη τεσσαράκοντα χρόνιον γενόμενος, ἐπὶ πέντε εἰσεσι τῆς Ἐκκλησίας προστάς.

Ὁ δὲ ἱερὸς Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, κατὰ τὸν τύπον τῆς ἡλικίας τοῦ σώματος, ἐτύγγανε μέτριος, ὑπαχρος, βραχὺ μετὰ τοῦ χαριέντος, σιμὸς, ἐπ' εὐθείας τὰς ὀφρῦς ἔχων, ἡμερον βλέπων καὶ προσηγνῆς· θάτερον τῶν ὀφθαλμῶν, ὅς ἦν δεξιὸς, στυγνότερον κεκτημένος, ὅν οὐλὴ κατὰ τὸν κανθὸν συνῆγε· τὸν πώγωνα οὐ βαθύς, δασύς δὲ ἐπ' εὐθείας, ἱκανῶς φαλακρὸς, λευκὸς ταῖς θριξί, τὰ ἄκρα τῆς γενειάδος ὡς περικεκαπνισμένα ὑποφαίνων. Ταῦτο δὲ εἰπεῖν περὶ αὐτοῦ ἄξιον, ὅτι εἰ ἔδει γενέσθαι ἐν ἀνθρώποις εἰκόνα τινὰ καὶ στήλην κατὰ μέρος, ἐκ πασῶν συγκεκμηνην ἀρετῶν, τοῦτο ἦν ὁ μέγας Γρηγόριος, βίου λαμπρότητι τοὺς κατὰ πράξιν εὐδοκίμους ὑπερβαλῶν. Ἐπὶ τοσοῦτον θεολογίας προήχθη, ὡς πάντας ἠττάσθαι τῆς σοφίας αὐτοῦ, τῆς τε ἐν λόγοις, τῆς τε ἐν ὁγμῶσιν, ὅθεν καὶ τὴν Θεολογίαν προσσηγορίαν ἐκτέησατο· προέστη δὲ καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἐκκλησίας χρόνους δύοδεκα, ὑπὲρ τὰ ὀδοῦκοντα ἔτη γενόμενος.

Τῶν τριῶν τούτων ποιεσθείας, Χριστὲ ὁ Θεὸς

ἡμῶν, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, τὰς τῶν αἰρέσεων ἐπαναστάσεις κατὰβαλε, καὶ ἡμᾶς ἐν ὁμονοίᾳ καὶ εἰρηνικῇ καταστάσει διαφύλαξον, καὶ τῆς οὐρανοῦ σου βασιλείας ἀξίωσον, ὅτι εὐλογητὸς εἶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ac tione, Christe Deus noster, hæresum insolentiam compesce, et nos in concordia atque in pacifica tranquillitate custodi, ac cœlesti tuo regno dignare, cum sis benedictus in sæcula sæculorum. Amen.

ANNOTATA D. P.

Triplici isti jam propositæ descriptioni formæ cujuscunque, eo forte quo se conspiciendos sancti dederunt vultu, respondet in Menæis communis hæc omnium et Græcis notissima.

Solius Basillii, Gregorii Theologi, atque Chrysostomi icon, suo cujusque die in Januario eorumdem Menæorum reperitur, sed cum descriptionibus formæ contractioribus, quas descriptiones nihil atinet hic referre. Pro ea tamen quæ Basilius proponit 4 Januarii, accipe descriptionem alteram, sed verbis magis quam sententia diversam, qualem ex ms. Vaticano accepit Petrus Frison Basilianorum operum illustrator, in editione Parisiensi anni 1618. Sic autem ibi legitur.

Ὁ ἐν Ἀγίοις Βασιλείος ἐπώνυμος Μέγας, προμήκης τε τὸ σῶμα καὶ εὐθύς, τῆν μὲν ξηρότητα ἔχων, τὸ δὲ χρῶμα μέλαν, καὶ ὠχρότητα, καὶ βαδισματος ἦθος, ὀρθίος ἐγένετο τὴν βίαν, τὰς κύκλιος ὀφρῦς, καθιέμενος τὸν πύγωνα, μετρίως πολιὰς ἀναφέρων, παραμήκης τὰ βλέφαρα ὀλιγόχουθεν, τὸ περικροτάφου κοιλίωμα, σύνουος τε ὡς τὰ πολλὰ, καὶ εἶσω συνεστηκώς. (S. Basilius, cognomento Magnus, statura procerus erat et rectus, corpore arido, colore nigricante et pallido, ingressu moderato naso decli-

vi, superciliis incurvis, orba promissa, mediocri canitie, maxillis oblongis, genis parum turgentibus; temporum concavitas cogitabundi erat, ut esse plurimum solet eorum, qui intra se collecti sunt.

Hanc descriptionem, ex ms. Vaticano acceptam Petrus Frison prælaudatus supposuit vetustiori solius Basillii iconi, sumptæ ex pervetusto Regis Christianissimi codice, qui (sicuti ascriptum legitur) oblatus fuit Basilio Macedoni, imperium Orientis adeptο sub annum dcccclxxvii, illudque moderato usque ad annum lxxxvi. Est ergo ejusmodi icon, ea quam retulimus apparitione antiquior, duobus ut minimum integris sæculis; sed an ideo etiam magis exacta ad veritatem? Non existimo. Vix enim credibile est, sumptam esse ex aliqua quæ fuerit ad viventis vultum expressa. Si autem trium istorum formam sic expressit suis verbis Joannes Euchaita, qualem conspexerat in visione, firmiterque eæ quæ vulgo circumferuntur icones, et in Menæis conspiciuntur, propius attingere veritatem. Placuit interim, et trium istorum ex Menæis, et unius Basillii propriam ex codice Regio spectandam dare.

CANON DE S. BASILIO AD DIEM PRIMUM JANUARIJ

EX MENÆIS.

ΩΔΗ Α'.

Σοῦ τὴν φωνὴν ἔδει παρεῖναι, Βασιλεῖε, τοῖς ἑγκωμίοις σου· ἀλλὰ, Πάτερ, συγγνώμην διδόμενος, τὴν χάριν νέμοις ἀρθῶνως ἡμῖν.

Τὸ ἐμπαθὲς σκίρτωμα τῆς τυραννοῦσης σαρκὸς, φιλοσοφίας ἔρωτι ἐπαιδαγωγώσας· διδὲν ἐν ἀκράτοις ἀυλιζεῖ βασιλεῖοις, Πάτερ Βασιλεῖε.

Τῶν ἀρετῶν σὺ τὴν τραχείαν βαδίσας ὄδον, ἐπὶ τὴν λεῖαν ἐφθασας καὶ ἀστασιαστον τὴν οὐράνιον βάσιν, καὶ πᾶσιν ἀναδειχθῆς τύπος, Βασιλεῖε.

Τὰ τῆς ψυχῆς πάθη χρησίμως, Βασιλεῖε, ἄμα

D

ODE I.

Tuis laudibus par foret linguam tuam adesse, Basili; verum, Pater, veniam indulgens, gratiam absque invidia nobis confer.

Passionibus obnoxium carnis impetum amore philosophiæ castigavisti: propterea incontaminatam habitas regiam, Pater Basili.

Arduam virtutum ingressus viam, ad levem et imperturbatam in cœlis ascendisti; omnibusque factus es norma, Basili.

Pasiones animi, simul et corporis gladio Spiriti-

tus optime circumcidisti, Basili; teque ipsum Domino obtulisti sacrificium.

Factus ineffabilium arcanorum mystes, o Basili, consecrationem adeptus es, Pater; et nobis lumen Trinitatis manifestasti

ODE III (a).

Omni repletus disciplina, non solum humi repente atque calcanda, sed etiam multo meliori, mundo lumen præbuidisti, o Basili.

Timore Domini confirmatus (initium enim ille est sapientiæ) alas potioris sapientiæ assumpsisti, o Basili.

Palam exorsus ab actione, ab hac gradum ad contemplationem diviniorum facere nos doce, et eorum, quæ vere bona sunt cognitione manifesta nos imbue.

Cum Christi natali fulget et concurrat commemoratio tua, Pater, qui mysterium ineffabile tua nobis doctrina manifestas

ODE IV.

Sicut Ecclesia, Christi sponsa, ornatur ejus nativitate, ita, tua commemoratione, o beatissime.

Graviter demonstrans esse [Christum] Filium Dei, religiose distinxisti divinitatem a creatura, o Basili.

Dei non abjectum commilitonem te ostendisti, Basili, quando te omnibus juxta mandatum ejus inferiorem credidisti.

Ecclesiam Dei forti circumvallasti muro, Basili beatissime.

Dei hostibus fuisti acuta bipennis, et ignis dissolvens eorum fraudem, Pater Basili.

ODE V.

Hodie agit Ecclesia festum vere duplex, Circumcisionem scilicet Domini, quando in terra apparuit infans, et memoriam servi sapientis ac ter beati.

Lumen incomprehensibile in te, sancte, requiescere, imo esse te lampadem, quæ illuminat orbem, ostendit Christus. Ideo tuam, Basili, celebramus memoriam.

Non legislator Moyses, non ante legem Joseph fuit distributor ejus quæ ex te datur escæ: ipse enim fuisti carnis divinæ comestor.

Universi novam nativitatem in monte Sina subobscura signatam Moysi, ut interpretatus es, bea-

και τὰ τοῦ σώματος ἐν τῷ τοῦ Πνεύματος περιέτμες ξίφει σαυτὸν δὲ τῷ Δεσπότη ἄμα προσήνεγκας.

Σὺ γεγονὼς μύστης ἀρρήτων, Βασίλειε, ἐμυσταγώγγισας ἱεράτευμα, Πάτερ, σαφῶς τὸ τῆς Τριάδος φῶς ἀπαστράφας ἡμῖν.

ΩΔΗ Γ'.

Παιδείας γεγονὼς ἀπάσης ἐμπλεος, οὐ μόνον τῆς κάτω καὶ πατουμένης, πολλῶν δὲ μᾶλλον τῆς κρείττονος, ἀναδείχθης τῷ κόσμῳ φῶς, Βασίλειε.

Τῷ φέβῳ τοῦ Κυρίου στοιχειούμενος, ἀρχὴ γὰρ σοφίας οὗτος ὑπάρχει, τῇ φιλίᾳ τῆς ἀμείνωνος ἐπιτελώθης σοφίας, ὦ Βασίλειε.

Βασίλειε, σοφῶς ἐπέθης πράξεως καὶ πράξιν ἐπιθασιν θεωρίας θειοτέρας ἐπέδειξες, καὶ τῶν ὄντων τὴν γνῶσιν ἐμυήθης σαφῶς

Συνέδραμε Χριστοῦ καὶ συνεξέλαμψεν ἡ μνήμη σου, Πάτερ, τοῖς γενεθλίοις, ὧν τὸ ἀφραστον μυστήριον ταῖς σαῖς διδασκαλαῖς φανέρωσας.

ΩΔΗ Δ'.

Καλλωπίζεται, ὡσπερ τῷ τόκῳ Χριστοῦ, ἡ νύμφη Ἐκκλησία, οὕτω καὶ τῇ μνήμῃ σου, παμμακάριστε.

Σεμνονόμενος τέκνον ὑπάρχων Θεοῦ, θεότητα εἰς κτίσιν εὐσεβῶς, Βασίλειε, οὐ κατήγαγες.

Ἄταπεινῶτος ὤφθης συμμαχῶν, Βασίλειε, ἅπασιν αὐτοῦ προστάγματι ταπεινούμενος.

Τῇ Ἐκκλησίᾳ δέδωσαι παρὰ Θεοῦ χαράκιμα, καὶ τεῖχος ὄχυρόν, Βασίλειε παμμακάριστε.

Τοῖς ἀντιθέοις πέλεκυς ἐκκοπτικῆς καὶ πῦρ καταναλίσκον τὴν ἀπάτην ὤφθης, Πάτερ Βασίλειε

ΩΔΗ Ε'.

Ἄγει διπλὴν ἀληθῶς ἡ Ἐκκλησία ἑορτὴν σημερον, περιτομῆς ὡς βρέφος Δεσπότη ὀφθέντος ἐπὶ γῆς, καὶ μνήμην οἰκέτου σοφοῦ καὶ τρισμάκαρος.

Τὸ ἀκατάληπτον φῶς ἀναπαυσάμενος ἐν σοί, σοιε, φωτιστικὴν λαμπάδα τῷ κόσμῳ σε ἔδειξεν Χριστός· διό σου τὴν μνήμην ὑμνοῦμεν, Βασίλειε.

Οὐ νομοθέτης Μωσῆς, οὐ πρὸ τοῦ νομοῦ Ἰωσήφ γέγονε τῆς κατὰ σὰ τροφῆς σιτομέτρης· τῆς θείας γὰρ σαρκὸς αὐτὸς ἐστιάτωρ ἔδειχθης, Βασίλειε.

Τὴν τοῦ παντός ἀμυδρὰν ἱστορηθεῖσαν ἐν Σινᾷ γέννησιν τῷ Μωσῇ αὐτὸς ἐρμηνεύων, ἐκ θείων

(a) Sic apud Bolland. Deest num. 2.

θησαυρῶν ἀνάπτυσας πᾶσι, παμμακάρο Βασί- A tissime Basili, ex divinis thesauris eam omnibus
λειε. recludens.

ΩΔΗ Γ'.

Ἐθρεψας λιμῶ τακείσας ψυχὰς πάντων ἀφθόνως,
καὶ τὰς τῶν πεινῶντων καρδίας πάσης ἐνέπλησας,
Βασίλειε, θεϊκῆς εὐφροσύνης.

Ἐθρεψας ψυχὰς πεινώσας τροφῇ τῇ ἐπουρανίῳ·
ἄρτος γὰρ τῶν ἀγγέλων ὑπάρχει ὁ λόγος, Βασίλειε,
οὗ ἄριστος σιτοδότης ἐγένου.

Ἡθροίσας τῷ τῆς μελίσης, Βασίλειε, φιλοπόνως
ἀρετῆς ἀπάσης τὸ ἄνθος, καὶ περιδέξιος γενόμενος
ἐν αὐταῖς μακαρίζει.

Ἐσπευσας κόσμου βραχῆναι, καὶ Θεῷ συμβιοτεῦ- B
σαι· διὸ τοῖς ἀστάτοις καὶ βευστοῖς, Πάτερ Βασίλειε,
τὰ μένοντα ὡ· σωθὲ κατεκτήσω.

ΩΔΗ Ζ'.

Εἰκὼν τοῦ Πνεύματος ὁ Υἱὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ τὸ
Πνεῦμα, σὺ δὲ τοῦ Πνεύματος, Βασίλειε, ἀκηλίδωτον
ἔσωπτρον, οἶκος δὲ τῆς ὅλης Τριάδος· μακαρία
ἡ μνήμη σου, καὶ οἱ δοξάζοντες αὐτὴν ἀντιδοξά-
ζονται.

Βυθίσας τὸν νοῦν εἰς τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ τὰ ἀκατά-
ληπτα, συλλεξάμενος δὲ τὸν πολῦτιμον σὺ μαργαρί-
την τῆς γνώσεως, ἐπλούτισας τὸν κόσμον σοφίας, καὶ
κραυγάζειν ἐδίδαξας· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῶν πατέ- C
ρων ἡμῶν.

Ἄ σύμπνοια νοῦ ἰσρά τε ξυνωρις, ἡ ὡσπερ μία
ψυχὴ ἐν δυοῖ σώμασιν ἀδιαίρετος, ἐν Γρηγορίῳ Βα-
σίλειος, πόθῳ θεϊκῶ συνημμένοι, ἐν Βασίλειῳ Γρη-
γόριος· νῦν ἱκετεύσατε Χριστὸν ὑπὲρ τῆς πεί-
μνης.

Πατὴρ ὀρφανῶν, καὶ χηρῶν προασπιστής, καὶ πλοῦ-
τος πένθσι, τῶν ἀσθενούντων ἡ παράκλησις καὶ τῶν
πλοιοῦντων κυβέρνησις, γήρους βακτηρία ἐδείχθης,
παιδαγωγία νεότητος, καὶ μοναζόντων ἀρετῆς κανὼν,
Βασίλειε.

ΩΔΗ Η'.

Τὸν ἀφράστῳ προνοίᾳ δωρησάμενον Βασίλειον τῷ D
κόσμῳ, φῶς εὐσεβείας σάλπιγγά τε τῆς θεολογίας
[ὕμνουντες λέγομεν]· Εὐλογεῖτε, τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου,
τὸν Κύριον.

Τὸν δαψιλεῖ ἐνεργεῖα ἐνοικήσαντα τῷ σοφῷ Βασι-
λείῳ, καὶ δι' αὐτοῦ εὐσεβῶς θεολογηθέντα· Εὐλογεῖ-
τε, τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, τὸν Κύριον.

Οἱ τῶν θεῶν σου λόγων ἀπολαβόντες, Βασίλειε,
ἀπαύστως ἐν τῇ σου μνήμῃ πανηγυρίζοντες βοῶμεν·
Εὐλογεῖτε, τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου, τὸν Κύριον.

Τὰς ἀκτῖνας τῶν λόγων ἐξαπέστειλας, Βασίλειε,
τῷ κόσμῳ, φωταγωγοῦσας μίαν σέβειν Τριάδος
φύσιν· Εὐλογεῖτε, τὰ ἔργα τοῦ Κυρίου τὸν Κύ-
ριον.

ODE VI.

Animas pauperum, tabescentes fame, sine invidia
nutrivisti, et esurientium corda, Basili, omni divina
prudentia implevisti.

Animas esurientes nutrivisti cœlesti alimento :
nam panis angelorum, o Basili, est sermo, cujus
eras largitor optimus.

Sicut apis, Basili, operose collegisti florem
omnis virtutis, et ut sapiens per eam beatifica-
ris.

Accelerasti abscindi a mundo et Deo vivere. Id-
circo pro rebus instabilibus ac fluxis, Pater B asili,
œterna sapienter consecutus es.

ODE VII.

Imus imago est Spiritus, et Spiritus Filii; tu
vero, Basili, Spiritus immaculatum speculum, et
habitaculum totius Trinitatis. Beata est tui memo-
ria, et qui eam recolunt, recipiunt remuneratio-
nem.

Mentem incomprehensibili profunditati immer-
gens, et colligens pretiosissimam cognitionis mar-
garitam, locupletasti orbem sapientia, et docui-
sti clamare : Benedictus es, Deus patrum nostro-
rum.

O consensio animorum et sancta societas. qua
velut unus et individuus in gemino corpore Spi-
ritus, in Gregorio Basilius divino amore unitus, in
Basilio Gregorius fuit. Orate nunc pro grege nostro
Christum

Pupillorum pater, protector viduarum, opulencia
pauperum, ægrotantium solamen, et in hoc mari
fluctuantium gubernaculum, baculus senectutis, ju-
ventutis instructio, solitariorum regula ad omnem
virtutem es, o Basili

ODE VIII.

Ineffabili providentia concessum mundo basi-
lium, pietatis lucernam, tubam theologiæ [lau-
dantes dicimus] : Benedicite, opera Domini, Domi-
num.

Copiosa operatione inhabitantem Basilio, et ipso
mediante pie expositum : Benedicite, opera Domini,
Dominum.

Qui divinis tuis sermonibus fruimur, o Basili, in
tui memoriam festive congregati, clamamus : Bene-
dicite, opera Domini, Dominum

Radios sermonum tuorum mundo emisisti, o Ba-
sili, illuminans eum, ut unam in Trinitate naturam
venerans, dicat : Benedicite, opera Domini, Domi-
num.

Primi pastoris Christi, tanquam ovis ejus fidelis, vestigia, Basili, es secutus: animam etiam tuam, Pater, tradidisti tyranno, et pro Ecclesia quæcunque pericula prompte subiisti, o beatissime.

Ecclesiæ Christi firmamentum tyrannus circumspiciens, tuo præsulatu adornatum, o sapiens, totus attonitus animo concidit: fulgorem enim coruscantis ex te Spiritus sustinere nequibat, o Basili.

Dignus inventus es, o Basili, qui consors esses cathedræ apostolorum, choreæ certantium pro Christo martyrum, patriarcharum unionis, justorum exultationis, gaudii prophetarum, o Basili; fuisti enim Deiparæ cultor, et mystes Trinitatis.

Τοῦ ἀρχιποιμένος ὡς πρόβατον πιστὸν Χριστοῦ, Βασιλείε, τοῖς ζωηφόροις ἔχνεσιν ἐπηκολούθησας· τῷ τυράννῳ γὰρ τὴν σαυτοῦ ψυχὴν, Πάτερ, προδέδωκας, προκινδυνεύων ἀριστα τῆς Ἐκκλησίας, παμμακάριστε.

Τὸ τῆς Ἐκκλησίας πανιερόν Χριστοῦ κατιδὼν συστημα, ὑπὸ τῆς σῆς κοσμούμενον ἱεραρχίας, σοφὲ, ὁ πανώλης ἐμβροντισθεὶς καταπέπτωκε τύραννος, τὴν γὰρ ἐν σοὶ τοῦ Πνεύματος ἀγίην οὐκ ἤνεγκε, Βασιλείε.

Τῆς τῶν ἀποστόλων καθέδρας, τῆς χορείας τε τῶν ἀθλοφόρων Χριστοῦ, πατριαρχῶν συντηγῆς καὶ τῶν δικαίων τρυφῆς, τῆς χαρᾶς τε τῶν προφητῶν ἡξιώθης, Βασιλείε, τῆς Θεοτόκου λατρεὺς γὰρ καὶ τῆς Τριάδος μύστης γέγωνας.

MONITUM AD HOMILIAS IN HEXAEMERON

Sunt qui existiment Basilium Magnum commentarios in totam Scripturam contexuisse (1): sed cum hæc opinio sola Cassiodori auctoritate nitatur, ea de re dubitari posse arbitramur, præsertim cum de hac commentariorum mole altum sit silentium apud antiquiores. Habemus etiamnum homilias novem in opus sex dierum, hoc est, in *Hexaemeron*, orationes decem et septem in quosdam Psalmos, amplissimum in priora sexdecim Isaiaë capita commentarium. Pauca quidem hæc sunt, si comparantur cum iis commentariis qui olim Basilio tributi fuerunt: sed tamen quorundam γνησιότης, ut mihi quidem videtur, jure ac merito suspecta videri potest. De his in Præfatione, ubi de qualibet re suo ordine ac loco disputatur. Veteres autem quanti *Hexaemeron* fecerint, esse hominem qui ignoret arbitror neminem. Ejus meminere Gregorius Nazianzenus, Gregorius Nyssenus, Hieronymus, Socrates (2) et alii. Optandum certe esset, ut lectores his orationibus legendis ita hodie afficerentur, ut afficiebatur olim Gregorius Nazianzenus, cujus hæc sunt verba: "Ὅταν τὴν Ἑξαήμερον αὐτοῦ μεταχειρίζωμαι, καὶ διὰ γλώσσης φέρω, μετὰ τοῦ Κτίστου γίνωμαι, καὶ γινώσκω κτίσεως λόγους, καὶ θαυμάζω τὸν Κτίστην πλέον ἢ πρότερον, ὅφει μόνῃ διδασκάλῳ χρώμενος. « Cum *Hexaemeron* illius in manus suavo, atque in ore habeo, cum Creatore conjungor, ac creationis rationes agnosco, Creatoremque magis admiror ac suspicio, quam prius solebam, cum solo aspectu magistro uterer. » Ascribam et verba Gregorii Nysseni, qui de eodem illo opere tam magnificè locutus est, ut modum excedere videntur. Ita autem scripsit: Τῶν γὰρ κατὰ θεὸν ἐπίπνοιαν ἐν τῇ κοσμογονίᾳ φιλοσοφηθέντων τῷ μεγάλῳ Μωϋσῇ . . . ἐπέταξας ἡμῖν διὰ τινος ἀκολούθου διαβολᾶς εἰς εἰρμὸν ἀγαγεῖν, καὶ συμφωνοῦσαν πρὸς ἑαυτὴν ἀποδείξαι τὴν ἁγίαν Γραφήν· καὶ ταῦτα μετὰ τὴν θεόπνευστον ἐκείνην τοῦ Πατρὸς ἡμῶν εἰς τὸ προκειμένον θεωρίαν, ἣν οἱ ἐγνωκότες πάντες, οὐδὲν ἕλαττον τῶν αὐτῷ Μωϋσῇ πεφιλοσοφημένων θαυμάσουσιν, εὐ καὶ εἰκότως, οἶμαι, τοῦτο ποιοῦντες. « Vis enim ut quæ cœlesti numine afflatus de mundi procreatione magnus Moyses prodidit monumentis litterarum, ordine quodam disponam, sanctamque Scripturam sibi ipsi consentientem ac constantem esse demonstrem; idque post divinam illam Patris nostri in idem argumentum commentationem, quam qui legerunt, non minus quam ea, quæ ab ipso Moysæ perscripta sunt, omnes admirantur: et merito, mea quidem sententia. »

Alia quidem ratione, sed efficaciore multo et ad persuadendum aptiore hoc idem opus commendavit Ambrosius, dum, quod Basilius scripserat Græcè, id ipse Latine reddidit. Et vero, nemo opinor, homo, qui utrumque opus legerit, inficiabitur Ambrosium in illis suis orationibus interpretis, non auctoris munere perfunctum fuisse. Fateor quidem Ambrosium non nihil de suo addere, demere, transponere, immutare: sed ita tamen, ut interpretem agat, interpretem, inquam, non scrupulosum, sed liberiosum. Quare si quando in Ambrosio occurrant loca quædam difficilia, perplexa, subobscura, corrupta, quæ facessant negotium lectori, ei auctor sum ut ad Basilium confugiat, eoque magistro ac duce utatur.

Constat Basilium bis die concionatum fuisse, matutinis horis atque vespertinis; idque tempore Quadragesimæ: sed quo anno, valde incertum. Non defuere qui ex orationis octavæ verbis judicarent Basilium, quæ erat viri facundia, conciones has ad populum ex tempore habuisse. Et quidem, si fides Rufino adhibenda sit (3), sic concionari solebat Basilius.

Hexaemeron Basillii olim in linguam Latinam transtulit Eustathius: sed nihil est quod hic de ejus interpretatione proloquamur, cum id opus in Appendicæ editum videre cuique liceat. Easdem has Basillii orationes transtulit quoque, quorundam judicio (4), Dionysius Exiguus: sed qua auctoritate et quibus testimoniis dictum id sit, ignoramus.

Necesse non est multa hoc loco dicere de tribus orationibus, quarum duæ priores scriptæ sunt de hominis formatione, tertia de paradiso. Nam ea de re satis fuse in Præfatione disputatur: quam qui volent, legere poterunt § I, n. 13.

(1) Baron. 378; Cassiod. *De inst.* p. 538.

(2) Greg. Naz. orat. 20, p. 363; Greg. Nyss. *Hexaem.* p. 1, 2 et p. 45; Hieronym. *V. ill.* c. 116; Socr. lib. iv, c. 26.

(3) Lib. 11, c. 9.

(4) Eliæ Dupini, etc.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑΙ Θ'

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΞΑΗΜΕΡΟΝ ⁽⁵⁾.

S. P. N. BASILII

CÆSARÆ CAPPADOCIÆ ARCHIEPISCOPI

HOMILIÆ IX

IN HEXAEMERON.

HOMILIA I.

In principio fecit Deus cælum et terram.

¶ 1. Conveniens principium est mundi structuræ narraturæ, narrationi suæ principium quo res visibiles exornatæ sunt, præponere. Etenim cæli terræque tradenda creatio est, quæ casu, ut quidam opinati sunt, producta non est, sed a Deo originem traxit. Ecquis auditus magnitudine eorum ¶ quæ dicuntur dignus est? quali apparatu instrui convenit animam ad res tantas audiendas accessuram? Par fuerit a carnis affectionibus esse puram, vitæ hujus curis minime exæcatam, alacrem, rerum indagatricem, undique circumspicientem sicunde Deo dignam suscipere possit cogitationem. Sed antequam accuratam verborum rationem ex-

A

ΟΜΙΛΙΑ Α'.

Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

1. Πρέπουσα ἀρχὴ τῷ περὶ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως μέλλοντι διηγεῖσθαι ἀρχὴν τῆς τῶν ὀρωμένων διακοσμήσεως προθεῖναι τοῦ λόγου. Οὐρανοῦ γὰρ καὶ γῆς ποιήσεις παραδίδοσθαι μέλλει, οὐκ αὐτομάτως συνεχθεῖσα, ὡς τινες ἐφαντάσθησαν, παρὰ δὲ τοῦ Θεοῦ τὴν αἰτίαν λαβοῦσα. Ποία ἀκοή τοῦ μεγέθους τῶν λεγομένων ἀξία; πῶς παρεσκευασμένην ψυχὴν (6) πρὸς τὴν τῶν τηλικούτων ἀκρόασιν προσῆκεν ἀπαντᾶν; Καθαρεύουσαν τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς, ἀνεπισκότητον μερῖμναις βιωτικαῖς, φιλόπονον, ἐξεταστικὴν, πάντοθεν περισκοποῦσαν εἰ ποθεν λάβοι ἀξίαν ἔνοιαν τοῦ Θεοῦ. Ἄλλὰ πρὶν ἐξετάσαι (7) τὴν ἐν τοῖς ῥήμασιν ἀκρίθειαν, καὶ δι-

(5) Aliter in aliis mss. ponitur titulus. Vetustissimus codex Coisl. sic habet: Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου εἰς τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς Ἐξαήμερου, Sancti Patris nostri Basilii in primum diem Hexaemeron. Reg. primus: Τοῦ ἐν ἀγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλείου, ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας τοῦ Μεγάλου, λόγος εἰς τὴν Ἐξαήμερον, ἦτοι εἰς τὸ, « Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, » Sermo sancti Patris nostri Basilii Magni archiepiscopi Cæsareæ Cappadociæ in Hexaemeron, sive in illud, « In principio fecit Deus cælum et terram. » Reg. quintus: Βασιλείου ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας εἰς τὴν Ἐξαήμερον ὁμιλία α', Basilii archiepiscopi Cæsareæ Cappadociæ in Hexaemeron homilia prima.

(6) Sic simpliciter editi et Regii primus et quintus cum utroque Coisl. At uterque Ducæi codex et Combef. et Colb. secundus cum Reg. uno πῶς παρεσκευασμένην ψυχὴν ἔχοντας. Quod ait Combellsius,

aut legendum esse παρεσκευασμένους ψυχὴν, aut vocem ἔχοντας textui inserendam esse, de eo nobis longe aliter videtur. Utramque igitur viri doctissimi conjecturam rejicimus. Primam, quod vox παρεσκευασμένους, vel potius παρασκευασμένους, ne in uno quidem codice reperiat: alteram, quod vocem ἔχοντας superfluum esse atque inutilem arbitremur. Etenim voce ψυχὴ nonnunquam totum hominem significari notum est. Proinde cum dicit Basiliius: *Quali apparatu instrui animam convenit*, idem est ac si diceret, *Quali apparatu hominem instrui convenit*. Vix igitur dubitari potest, quin vox ἔχοντας melius absit; eoque magis, quod in antiquioribus et melioris notæ codicibus desideretur. Adde, antiquissimum interpretem Eustathium eam vocem non agnovisse, cum vertat ad verbum: *Quemadmodum instructus esse debeat animus*.

(7) Reg. sextus πρὶν ἢ ἐξετάσαι. Mox idem ms. μὴ ἀφικώμεθα.

ερευνησασθαι ἡλικία τῶν μικρῶν φωνῶν τούτων ἐστὶ τὰ σημαινόμενα, ἐνθυμηθῶμεν τίς ὁ διαλεγόμενος ἡμῖν. Διότι κὰν τῆς βαθείας καρδίας τοῦ συγγραφέως μὴ ἐφικώμεθα διὰ τῆς διανοίας ἡμῶν ἀσθενές, ἀλλὰ τῇ γε ἀξιοπιστίᾳ προσέχοντες τοῦ λέγοντος, αὐτομάτως εἰς συγκατάθεσιν τῶν εἰρημένων ἐναχθησόμεθα (8). Μωϋσῆς τοίνυν ἐστὶν ὁ τὴν συγγραφὴν ταύτην καταβαλλόμενος· Μωϋσῆς ἐκεῖνος ὁ (9) μαρτυρηθεὶς ἀστείος εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ, ἔτι ὑπομάχιος ὢν ὅν εἰσεποιήσατο μὲν ἡ θυγάτηρ τοῦ Φαραῶ, ἐξέτρεψε δὲ βασιλικῶς, τοὺς σοφοὺς τῶν Αἰγυπτίων διδασκάλους αὐτῷ τῆς παιδείσεως ἐπιστήσασα· ὅς, τὸν ὄγκον τῆς τυραννίδος μισήσας, καὶ πρὸς τὸ ταπεινὸν τῶν ὀμοφύλων ἀναδραμῶν (10), εἴλετο συγκακοχεῖσθαι τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἀμαρτίας ἀπόλαυσιν· ὁ τὴν πρὸς τὸ δίκαιον φιλίαν ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως κεκτημένος, ὅπου γε, καὶ πρὶν ἐπιτραπῆναι αὐτῷ τοῦ λαοῦ τὴν ἀρχὴν, φαίνεται διὰ τῆς φύσεως μισοπόνηρον μέχρι θανάτου τοὺς κακοὺς ἀμυνομένους ὁ φυγαδευθεὶς παρὰ τῶν εὐεργετηθέντων, καὶ ἀσμένως μὲν τοὺς Αἰγυπτιακοὺς θοροῦσιν ἀπολιπὼν, τὴν δὲ Αἰθιοπίαν καταλαβὼν, κάκει πᾶσαν σχολὴν ἀπὸ τῶν ἄλλων ἄγων, καὶ ἐν τεσσαράκοντα ὄλοις ἔτεσιν τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων ἀποσχολήσας (11)· ὅς, ὀδοηχοστὸν ἦδη γεροντῶς ἔτος, εἶδε Θεὸν ὡς ἀνθρώπου ἰδεῖν δυνατὸν, μᾶλλον δὲ ὡς οὐδενὶ τῶν ἄλλων ὑπῆρξε κατὰ τὴν μαρτυρίαν αὐτῆν τοῦ Θεοῦ, ὅτι Ἐὰν γένηται προφήτης ὑμῶν τῷ Κυρίῳ, ἐν ὄραματι αὐτῷ γνωσθήσομαι, καὶ ἐν ὑπνῷ λαλήσω αὐτῷ. Οὐχ οὕτως, ὡς ὁ θεράπων μου Μωϋσῆς, ἐν δὲ τῷ οἴκῳ μου πιστός ἐστι· στόμα κατὰ στόμα λαλήσω αὐτῷ, ἐν εἰδει, καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων. Οὗτος τοίνυν ὁ τῆς αὐτοπροσώπου θέας τοῦ Θεοῦ ἐξίστου τοῖς ἀγγέλοις ἀξιώθεος, ἐξ ὧν ἤκουσε παρὰ τοῦ Θεοῦ διαλέγεται (12) ἡμῖν. Ἀκουσώμεν τοίνυν ἀληθείας βήματων οὐκ ἐν πειθοῖς σοφίας ἀνθρωπίνης, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος λαληθέντων (13)· ὧν τὸ τέλος οὐχ ὁ τῶν ἀκούοντων ἔπαινος, ἀλλ' ἡ σωτηρία τῶν διδασκομένων.

2. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Ἰσχυρί μου τὸν λόγον τὸ θαῦμα τῆς διανοίας. Τί πρῶτον εἴπω; πόθεν ἀρξομαι τῆς ἐξηγήσεως; Ἐλέγξω τῶν ἔξω (14) τὴν ματαιότητα; ἢ

Act. vii, 20. * Num. xii, 6-8. * I Cor. ii, 4.

(8) Codex Combef. ἀναχθησόμεθα. Reg. sextus ἀχθησόμεθα.

(9) Respicit Basilinus ad versum 20 Actorum c. vii: Καὶ ἦν ἀστείος τῷ Θεῷ, et erat gratus Deo. Auctor vero Actorum respexerat ad versum 2 capitis II Exodi, ἰδόντες δὲ αὐτὸν ἀστειόν, ἐκέπτασαν αὐτόν, videntes autem eum elegantem, occultaverunt eum. Combefisius verba Basilii sic interpretatur: a Deo testimonium habens, quod elegans: sed mihi persuadere non queo ejus interpretationem cuiquam probatum iri. Et enim ut locum haberet interpretatio Combefisii, sic debuisse loqui Basilium, ὁ παρὰ τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθεὶς ἀστείος εἶναι, a Deo testimonium habens, quod, etc.: non autem scripsisset ὁ μαρτυρηθεὶς ἀστείος εἶναι παρὰ τῷ Θεῷ, adeo ut illud, παρὰ τῷ Θεῷ, clare et evidenter ad vocem ἀστείος, non ad vocem μαρτυρηθεὶς referri debeat. Melius igitur ita interpretabere: Testimonium [a Scriptura] habens, quod gratus esset Deo, esse apud Deum.

A pendamus, perscrutemurque quanta his exilibus vocibus significentur, quis nos alloquatur, consideremus. Quanquam enim scriptoris profunda sensa non assequimur ob mentis nostræ infirmitatem, tamen ejus qui loquitur auctoritati intenti, eo adducemur, ut dictis non inviti assentiamus. Moyses igitur is est, qui hanc contexuit historiam, Moyses ille, qui dum adhuc infans lactens esset, gratus apud Deum fuisse perhibetur: quem sibi adoptavit Pharaonis filia, regalique cultu educavit, magistros ei erudiendo præficiens eos qui inter Ægyptios erant sapientes; qui tyrannidis fastum perosus, et ad tribulium humilitatem recurrens, una cum Dei populo divexari maluit, quam temporaria peccati suavitate frui; qui justitiæ amorem ex ipsa natura

B sortitus est: quandoquidem prius etiam quam ei committeretur populi principatus, ob naturale nequitiae odium ad mortem usque malos insectatus fuisse comperitur; qui ab iis quos beneficiis affecerat, fugatus, ac lubenter Ægyptiacos tumultus derelinquens, adveniēnsque in Æthiopiam, et illic omnino ab aliis negotiis feriatu, totos quadraginta annos rerum contemplationi impertivit; qui octogesimum jam natus annum, Deum, quantum homini videre licet, vidit; imo quantum nulli alii datum est, juxta ipsum Dei testimonium: Si fuerit propheta vester Domino, in visione ei agnoscat, et in somno loquar ei. Non ita velut servus meus Moyses, in tota domo mea fidelis est: os ad os loquar ei, in specie, et non per ænigmata. Hic itaque divinæ ipsius faciei conspectu perinde ac angeli dignatus, ea quæ a Deo audivi, nobis refert. Audiamus igitur veritatis verba, non in humanæ sapientiæ persuasionibus, sed in Spiritus doctrina prolata, quorum finis laus non est audientium, sed eorum qui docentur salus.

2. In principio fecit Deus cælum et terram. Orationem meam admiratio hujus sententiæ sistit. Quid primum dicam? unde narrandi sumam exordium? Redarguamne ethnicorum vanitatem? au

Gen. i, 1.

Cæterum nemini paulum modo humaniori ignotum est Hebraismum esse, quo in significatione vrestantiae atque dignitatis uti solebant.

(10) Editio Paris. εἴλετο μᾶλλον. Deest μᾶλλον in editione Basil. et in nostris septem mss.

(11) Reg. sextus τῇ θεωρίᾳ τῶν ὄντων ἐνατενίζων καὶ ἀποσχολάζων. Codex alter ἀποσχολήσας. Ibidem Bodd. ὀδοηχοστοῦ... ἔτους. Nec ita multo post mss. tres μαρτυρίαν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ.

(12) Collb. secundus ταῦτα διαλέγεται.

(13) Editiones Paris. et Basil. λαληθέντων. At octo nostri mss. λαληθεῖσιν. Erratumne sit librariorum, an hoc dictum sit per attractionem, grammaticorum erit judicium. Est creditu difficile toti librariorum simul errasse.

(14) Τῶν ἔξω. Intelligit Basilius aut eos qui omnino Deum esse negabant, aut falsorum deorum cultores.

veritatem nostram laudibus efferam? Prodidērunt 3 A multa Græcorum sapientes de natura: sed ne una quidem opinio, posteriore priorem semper antiquante, fixa inter ipsos atque inconcussa permansit. Quare dicta eorum confutare nihil nobis opus est; si quidem ad mutuam suam eversionem sufficiunt. Etenim Deum qui ignorare, causam providam ortui præesse universorum non concessere: sed consequentia convenienter primæ suæ inscitæ concludebant. Quamobrem nonnulli, origine universitatis rerum elementis mundi ascripta, ad causas materiales confugerunt: alii vero atomis, et corporibus partium expertibus, mole ac meatibus naturam rerum visibilibus contineri fluxerunt. Nunc quidem insecabilibus corporibus inter se conjunctis, nunc vero rursus discretis, generationes et corruptiones fieri, atque indurabilioribus corporibus diuturnitatis causam ex atomorum inter se complexu validiore proficisci arbitrati sunt. Sane aranæ telam texunt qui talia scribunt, qui cœli terræque et maris principia ponunt adeo tenuia, nec uspiam consistentia. Non enim noverunt dicere: *In principio fecit Deus cælum et terram.* Quapropter ob inhabitantem in ipsis divinitatis ignorationem in hunc errorem inciderunt, ut cuncta, tanquam casu et temere mota, credant nec regi nec gubernari. Quod ipsum nobis ne accidat, is qui mundi fabricam conscripsit, statim in primis verbis per Dei nomen mentem nostram illustravit, dicens: *In principio fecit Deus.* Quam pulcher est ordo iste! Primo apposuit principium, ne qui mundum principii expertem esse opinarentur. Deinde adjecit: *Fecit*, ut ostendatur, res conditas minimam esse potentiam opificis partem. Quemadmodum enim figulus qui eadem arte innumera effinxit vasa, neque artem, neque potentiam exhausti: ita et universi hujus opifex effectricem potentiam habens, non uno mundo circumscriptam, sed in infinitum excedentem, rerum quæ conspiciuntur magnitudines solo voluntatis nutu condidit. Itaque, si mundus et principium habet, et factus est, inquire, quis sit qui ei dedit principium, et quis illius sit conditor. Imo ne forte, si humanis inquiras ratiocinationibus a veritate aberes, hoc nos documento præoccupat, dum videlicet præstantissimum Dei nomen tanquam

ἀνομήσω τὴν ἡμετέραν ἀλήθειαν; Πολλὰ περὶ φύσεως ἐπραγματεύσαντο οἱ τῶν Ἑλλήνων σοφοί, καὶ οὐδὲ εἷς παρ' αὐτοῖς λόγος ἔσθηκεν ἀκίνητος καὶ ἀσάλευτος, ἀεὶ τοῦ δευτέρου τὸν πρὸ αὐτοῦ καταβάλλοντος· ὥστε ἡμῖν μὴδὲν ἔργον εἶναι τὰ ἐκείνων ἐλέγχειν· ἀρχοῦσι γὰρ ἀλλήλοις πρὸς τὴν οἰκίαν ἀνατροπῆν. Οἱ γὰρ θεὸν ἀγνοήσαντες αἰτίαν ἔμφρων προεστάναι τῆς γενέσεως τῶν ὄλων οὐ συνεχώρησαν, ἀλλ' οἰκείως τῇ ἐξ ἀρχῆς ἀγνοίᾳ τὰ ἐφεξῆς συνεπέραναν. Διὰ τοῦτο οἱ μὲν ἐπὶ τὰς (15) ὕλικὰς ὑποθέσεις κατέφυγον, τοῖς τοῦ κόσμου στοιχείοις τὴν αἰτίαν τοῦ παντός ἀναθέντες· οἱ δὲ ἄτομα καὶ ἀμερῆ σώματα, καὶ ὄγκους καὶ πόρους συνέχιν τὴν φύσιν τῶν ὁρατῶν ἐφαντάσθησαν. Νῦν μὲν (16) γὰρ συνιόντων ἀλλήλοις τῶν ἀμερῶν σωμάτων, νῦν δὲ μετα- B συγκρινομένων, τὰς γενέσεις καὶ τὰς φθοράς ἐπιγίνεσθαι· καὶ τῶν (17) διαρκεστέρων σωμάτων τὴν ἰσχυροτέραν τῶν ἀτόμων ἀντεμπελοκῆν τῆς διαμονῆς τὴν αἰτίαν παρέχειν. Ὅπως ἰσθὸν ἀράχνης ὑφαινοῦσιν οἱ ταῦτα γράφοντες, οἱ οὕτω λεπτὰς καὶ ἀνυποστάτους ἀρχὰς οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ θαλάσσης ὑποκείμενοι. Οὐ γὰρ ἤδεδαν εἰπεῖν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Διὰ τοῦτο ἀκυβέρνητα καὶ ἀδιοίκητα εἶναι τὰ σύμπαντα, ὡς ἂν τύχη (18) φερόμενα, ὑπὸ τῆς ἐνοικουσης αὐτοῖς ἀθεότητος ἡπατήθησαν. Ὅπερ ἵνα μὴ πάθωμεν ἡμεῖς (19), ὁ τὴν κοσμοποιίαν συγγράφων εὐθὺς ἐν τοῖς πρώτοις ῥήματι τῷ ὀνόματι τοῦ θεοῦ τὴν διάνοιαν ἡμῶν κατεφώτισεν, εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεός (20). Τί καλὴ ἡ τάξις; Ἀρχὴν πρῶτον ἐπέθηκεν, ἵνα μὴ ἀναρχον αὐτὸν οἰηθῶσι C τινες (21)· εἶτα ἐπήγαγε τὸ, Ἐποίησεν, ἵνα δειχθῆ, ὅτι ἐλάχιστον μέρος τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεως ἔστι τὸ ποιηθέν. Ὡς γὰρ ὁ κεραμεύς, ἀπὸ τῆς αὐτῆς τέχνης μυρία διαπλάσας σκεύη, οὔτε τὴν τέχνην οὔτε τὴν δύναμιν ἐξανάλωσεν· οὕτω καὶ ὁ τοῦ παντός τούτου δημιουργός, οὐχ ἐνὶ κόσμῳ σύμμετρον τὴν ποιητικὴν ἔχων δύναμιν· ἀλλ' εἰς τὸ ἀπειροπλάσιον ὑπερβαίνουσαν, τῇ ῥοπῇ τοῦ θελήματος μόνη εἰς τὸ εἶναι παρήγαγε τὰ μεγέθη τῶν ὁρωμένων. Εἰ οὖν καὶ ἀρχὴν ἔχει ὁ κόσμος, καὶ πεποιήται, ζῆτει, τίς ὁ τὴν (22) ἀρχὴν αὐτῷ δοὺς, καὶ τίς ὁ ποιητής. Μᾶλλον δὲ, ἵνα μὴ ἀνθρωπίνους λογισμοῖς ἐκζητῶν παρατραπῆς πρὸς τῆς ἀληθείας, προέφθασε τῇ διδασκαλίᾳ, οἶονεῖ σφραγίδα καὶ φυλακτήριον ταῖς

(15) Sic Regii primus et septimus cum Combef. D et cum utroque Coisl. Editio Paris. Οἱ μὲν γὰρ τὰς, non recte.

(16) Ita tres mss. Deest μὲν in editis et in aliquibus inss. Ibidem sex mss. cum editione Basil. συνιόντων. Editio Paris. συνιέντων.

(17) Sic septem mss. præter Bodl. qui mox habet ὑπερτιθέμενοι. Editio Paris. καὶ γὰρ τῶν.

(18) Unus ms. ὡς ἂν τύχοι. Mox editio Paris. ἀπατήθησαν. Editio vero Basil. et duo Regii mss. ἡπατήθησαν.

(19) Ita editio Basil. cum multis mss. At editio Paris. καὶ ἡμεῖς.

(20) Fusius duo Colbertini et Reg. sextus ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Hoc ipso in loco recte et emendate in veteribus editionibus legebatur, Τί καλὴ; sed, ut verbis utar Combefisii, pro τί

Legi oportere ὅτι divinavit Morellus; et ita in editione Paris. edendum curavit. Sanam et veterem scripturam τί pariter cum editionibus antiquioribus tuentur et Bodl. et nostri octo inss.

(21) Reg. sextus ἀναρχον οἰηθῶσι ταύτην τινές. Sed, nisi valde fallor, ita emendatum est ab aliquo Græculo, ut vox ταύτην ad vocem præcedentem κοσμοποιίαν referri posset. Neque tamen emendatione ulla opus erat. Basilium igitur, meo quidem iudicio, non scripsit ταύτην, sed αὐτόν, uti habent editi et reliqui inss. Respiciat enim orator optimus ad vocem κόσμος, ex qua vocabulum κοσμοποιία componitur.

(22) Sic codex Combef. et uterque Duc. et Bodl. cum aliis quatuor mss. et cum editione Basil. At editio Paris. cum Anglic. ζητεῖται ὁ τῆν.

φυγαῖς ἡμῶν ἐμβαλὼν τὸ πολυτίμητον ὄνομα (23) A τοῦ Θεοῦ, εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός. Ἡ μακαρία φύσις, ἡ ἀφθονος ἀγαθότης, τὸ ἀγαπητὸν πᾶσι τοῖς λόγου μετείληφτος, τὸ πολυπόθητον κάλλος, ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς, τὸ νοερὸν φῶς, ἡ ἀπρόσιτος σοφία, οὗτος Ἐποίησεν ἐν ἀρχῇ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.

3. Μὴ οὖν ἀναρχα φαντάζου, ἄνθρωπε, τὰ ὁρώμενα, μηδὲ, ἐπειδὴ κυκλῶσε περιτρέχει τὰ κατ' οὐρανὸν κινούμενα, ἢ δὲ τοῦ κύκλου ἀρχὴ τῆ προχείρῳ αἰσθησεῖ ἡμῶν οὐκ ἐλλήπτως, ἀναρχον εἶναι νομίσης τῶν κυκλοφορικῶν σωματῶν τῆν φύσιν. Οὐδὲ γάρ ὁ κύκλος οὗτος, τὸ ἐπίπεδον λέγω σχῆμα τὸ ὑπὸ μίαις γραμμῆς περιεχόμενον, ἐπειδὴ διαφεύγει (24) τὴν ἡμετέραν αἰσθησιν, καὶ οὐτε ὅθεν ἤρξατο ἐξευρεῖν (25) δυνάμεθα, οὐτε εἰς ὃ κατέληξεν, ἤδη καὶ ἀναρχον αὐτὸν ὀφειλομένον ὑποτίθεσθαι. Ἀλλὰ κἄν τὴν αἰσθησιν διαφεύγη, τῇ γε ἀληθείᾳ πάντως ἀπὸ τίνος ἤρξατο ὁ κέντρον καὶ διαστήματι τινι περιγράφας αὐτόν. Οὐτῶ καὶ σὺ μὴ, ἐπειδὴ εἰς ἐαυτὰ συννεύει τὰ κύκλω κινούμενα, τὸ τῆς κινήσεως αὐτῶν ὄμαλδν, καὶ μηδενὶ μέσῳ (26) διακοπτόμενον, τὴν τοῦ ἀναρχον τὸν κόσμον καὶ ἀτελετήτων εἶναι σοι πλάνην ἐγκαταλίπη. Παράγει γάρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου καὶ, Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται (27). Προαναφώνησις τῶν περὶ συντελείας δογμάτων καὶ περὶ τῆς τοῦ κόσμου μεταποιήσεως, τὰ νῦν ἐν βραχείᾳ κατὰ τὴν στοιχειωσιν τῆς θεοπνεύστου διδασκαλίας παραδιδόμενα. Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός. Τὰ ἀπὸ χρόνου ἀρξάμενα πᾶσα ἀνάγκη καὶ ἐν χρόνῳ C συντελεσθῆναι. Εἰ (28) ἀρχὴν ἔχει χρονικὴν, μὴ ἀμφιβάλλης περὶ τοῦ τέλους. Γεωμετρία γάρ καὶ ἀριθμητικαὶ μέθοδοι, καὶ αἱ περὶ τῶν στερεῶν πραγματεία, καὶ ἡ πολυτρόλλητος ἀστρονομία. ἡ πολυάσχυλος ματαιότης, πρὸς τοῖον καταστρέφουσι τέλος; Εἴπερ οἱ περὶ ταῦτα ἐσπουδακότες συναϊδιον εἶναι τῷ κτίσῃ τῶν ὄλων Θεῷ καὶ τὸν ὁρώμενον τοῦτον κόσμον διενοήθησαν, πρὸς τὴν αὐτὴν δόξαν ἀγαγόν-

* I Cor. vii, 31. * Matth. xxiv, 35.

(23) Colb. secundus πολυτίμητον ὄνομα. Nec ita multo post idem codex cum Combef. τὸ ἀγαπητὸν.. ἀξίωμα, majestas amabilis. Ibidem unus Reg. μετείληφτος. Infra Boull. cum editis ἐπειδὴ κύκλω σε. Coisl. secundus ἐν κύκλω σε, duabus itidem vocibus. At Reg. sextus univoca voce κύκλωσε : sed scribendum, ni fallor, κυκλῶσε, non κύκλωσε.

(24) Editi διαφεύγει. Non κύκλωσε. Et alii duo mss. διαφεύγει. Statim mss. sex καὶ οὐτε. Deest καὶ in editis.

(25) Colb. primus εὐρεῖν. Mox idem ms. τὸ εἶδος διαφεύγη. Editi διαφεύγει. Nec ita multo post mss. quinque ὁ κέντρον. Editi ὁ τῷ κέντρον.

(26) Sic uterque Duc. et Anglic. et Colb. secundus cum Regiis primo et quinto. Editi cum Colb. primo μηδενὶ μέσον, male. Mox editio Basil. cum Colb. primo ἐγκαταλίπη, Reg. secundus ἐγκαταλίπη. Editio Paris. cum aliquibus mss. ἐγκαταλίπη.

(27) Editi cum Reg. primo et cum sacro textu παρελεύσονται. At quinque alii mss. παρελεύσεται. Hand longe Colb. primus παραδεδομένα.

(28) Sic editio Basil. cum sex mss. At editio Paris. et γάρ. Mox quinque mss. ἀμφιβάλλης. Editi ἀμφιβάλλης. Quod ait Combefisius, hanc Basilii do-

trinum nihil firmam esse, id temere dictum putamus. Causa autem cur ita iudicet, hæc est, quod angeli animaque cœperint, nec tamen sint unquam desituri. Sed quis non videt inmerenti Basilio litem inferri, cum constet eum hoc loco non de angelis aut de anima, sed de solis rebus visibilibus locutum fuisse? Ipsum audiamus : *Siquidem, inquit, harumce rerum studiosi visibilem hunc mundum sempiternum esse una cum conditore universorum Deo decreverunt.*

3. Ne igitur cogites, o homo, ea quæ conspiciuntur, principio carere : et quia ea quæ in cælo moventur, circumaguntur circulatim, circuli que principio prompto sensu a nobis percipi non potest, ne idcirco naturam eorum corporum quæ orbiculatim moventur putaveris principii esse expertem. Neque enim circulum hunc (figuram dico planam una linea circumscriptam), quoniam sensum nostrum effugit, aut quoniam neque unde cœperit, neque in quid desinat invenire possumus, continuo et principii exsortem esse statuere debemus. Verum, tametsi sensum fugit, revera tamen omnino cœpit a quopiam, qui eum centro et quodam intervallo circumscripserit. Sic et tu, quoniam quæ in orbem versantur, eodem redeunt, ne ob hanc motus ipsorum æquabilitatem nullo interstitio interruptam, falso arbitreris, mundum principio ac sine destitui. *Transit enim figura hujus mundi* *. Et, *Cælum et terra transibunt* *. Quæ nunc breviter initio doctrinæ divinitus inspiratæ traduntur, dogmata de consummatione, deque mundi immutatione præcinnunt : *In principio fecit Deus.* Quæ a tempore initium duxerunt, ea in tempore etiam necesse est omnino interire. Si temporale initium accepere, ne dubites de sine. Nam geometria, rationes arithmetica, inquisitiones de solidis, astronomia adeo decantata, negotiosissima vanitas, ad qualem finem divertunt? Siquidem harumce rerum studiosi hunc mundum visibilem sempiternum esse una cum conditore universorum Deo decreverunt; mundo circumscripto, eidemque corpus ex materia compactum habenti

Cum igitur angeli et anima per se non sint aspectabiles, nec oculis cerni possint, neque de hac, neque de illis verba Basilii debent accipi. Is unicus scopus est Patris gravissimi ac propositum, ut ostendat, mundum per se et suapte natura æternum non esse, sed quidquid visibile est in mundo atque sensibile, id omne corruptioni subjacere. Hanc autem ejus rei causam Basilii ipse statim affert : *Nec hoc quidem, inquit, animadvertere potuerunt, quod necesse sit totum, cujus partes corruptioni et mutationi subjacent, ipsum quoque aliquando iisdem affectionibus obnoxium esse, atque illius partes.* Quod argumentandi genus pace viri doctissimi dixerim multum habere momenti atque roboris. Basilium secutus est Ambrosius, lib. i in *Hexamer.* pag. 6, num. 10.

eamdem gloriam atque incomprehensibili naturæ et invisibili tribuentes. Ne hoc quidem animadvertere potuerunt, quod necesse sit et totum cuius partes corruptioni et mutationi subjacent, issem aliquando obnoxium esse affectionibus, atque ipsius partes. Sed usque adeo *Evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum, et dicentes se esse sapientes, ita stulti facti sunt*⁷, ut alii quidem simul cum Deo cælum ab æterno existere affirmarint; alii vero illud ipsum esse Deum sine principio et sine fine, atque gubernationis rerum singularum causam esse statuerint.

4. Profecto isthæc mundanæ sapientiæ copia eis aliquando condemnationem accerseret graviolem, quippe quia adeo acutum in vanis rebus cernentes, suapte sponte in intelligenda veritate obcæcati sunt. Qui porro spatia dimetiuntur stellarum, assignantque quænam semper affulgeant, et quænam septentrionales sint, et qui sitas circa austrinum polum stellas illic quidem habitantibus **5** conspicuas, nobis vero ignotas describunt, et latitudinem aequinoctialem ac zodiacum circulum innumeris spatii dividunt, et astrorum conversiones, stabilitatem, declinationes, eorumque omnium ad prima loca motum diligenter observant, et quanto tempore unumquodque siderum errantium circuitum suum expleat: ii unam ex omnibus artem non invenere, qua agnoscerent Deum esse universi opificem, et justum iudicem, actiones vitæ pro merito remunerantem; neque hanc consummationis cogitationem iudicii doctrinæ consentaneam in animum sibi induxerunt, mundum videlicet necessario mutatum iri, si et animarum status ad aliam vitæ rationem sit transiturus. Quemadmodum enim præsens vita naturam huic mundo affinem habebat: ita etiam futura animarum nostrarum vivendi ratio sortem exceptura est suo statui convenientem. At vero tantum abest, ut hi studium impertiant hisce veritatibus, ut etiam effusis cachinnis irrideant nos, cum de mundi huius consummatione et de sæculi regeneratione verba facimus. Cum autem principium secundum naturam prius statuatur, quam ea, quæ ab ipso proficiscuntur, necessario tum cum de his quæ a tempore habent, quod sint, dissereret; hanc omnibus anteposuit vocem, inquires: *In principio fecit.*

⁷ Rom. 1, 21, 22.

29) Colb. secundus *ἔγοντας*. Nec ita multo post Colb. primus *καὶ ἀσωμάτω φύσει*.

(30) Sic libri veteres. Deest *τε* in vulgatis.

(31) Colb. secundus *ἄλλοι τῶν*: cui lectioni favet Eustathius, qui sic vertit: *Alii stellarum intervalla diminuant.*

(32) Ita codices septem. Editi *ὑπογραφόμενοι*. Mox quatuor mss. *εἰσὶ κεῖμενοι*. Vox *εἰσὶ* deest in aliquibus mss. et in editis. Hoc ipso in loco uterque Duc. cum utroque Colb. et cum Reg. quinto *τοῖς μὲν εἰσὶ φανεροί*. Editi cum Reg. primo *εἰσὶ φαινόμενοι*. Hæud longe editio Basil. *ἀποκλείσεις, exclusiones, corrupte*. Editio Paris. cum multis mss. *ἀποκλίσεις, emendate*.

(33) Colb. primus *οἰκείαν τὴν κατάστασιν ἀποδέξεται καὶ τὴν λῆξιν, proprium statum et sedem excipiet.*

τες (29) τὸν περιγεγραμμένον καὶ σῶμα ἔχοντα ὀλικόν, τῇ ἀπεριλήπτῳ καὶ ἀοράτῳ φύσει, μηδὲ τοσοῦτον δυναθέντες ἐνοηθῆναι, ὅτι οὐ τὰ μέρη φθοραῖς καὶ ἀλλοιώσεσιν ὑπόκειται, τούτου καὶ τὸ ὅλον ἀνάγκη ποτὲ τὰ αὐτὰ παθήματα τοῖς οἰκειοῖς μέρεσιν ὑποστῆναι. Ἀλλὰ τοσοῦτον Ἐματαιώθησαν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνητος αὐτῶν καρδία, καὶ φάσκοιτες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνηθησαν, ὥστε οἱ μὲν συνυπάρχειν ἐξ αἰδίου τῷ Θεῷ τὸν οὐρανὸν ἀπεφάναντο· οἱ δὲ αὐτὸν εἶναι Θεὸν ἀναρχόν τε (30) καὶ ἀτελετέτητον, καὶ τῆς τῶν κατὰ μέρος οἰκονομίας αἴτιον.

4. Ἦπου αὐτοῖς ἡ περιουσία τῆς τοῦ κόσμου σοφίας προσθήκην οἴσει ποτὲ τῆς χαλεπῆς κατακρίσεως, ὅτι οὕτως δὲ περὶ τὰ μάτια βλέποντες, ἐκόντες πρὸς τὴν σύνεσιν τῆς ἀληθείας ἀπετυφλώθησαν. Ἄλλ' οἱ τῶν (31) ἀστρων τὰ διαστήματα καταμετροῦντες, καὶ τοὺς ἀειφανεῖς αὐτῶν καὶ ἀρκτῶρους ἀπογραφόμενοι (32), καὶ ὅσοι περὶ τὸν νότιον πόλον κείμενοι τοῖς μὲν εἰσὶ φανεροί, ἡμῖν δὲ ἀγνωστοί· καὶ βόρειον πλάτος, καὶ ζωδιακὸν κύκλον μυρίοις διαστήμασι διαιροῦντες· καὶ ἐπιναφορὰς ἀστρων, καὶ στηριγμοὺς, καὶ ἀποκλίσεις, καὶ πάντων τὴν ἐπὶ τὰ προηγούμενα κίνησιν δι' ἀκριθείας τηρήσαντες· καὶ διὰ πόσου χρόνου τῶν πλανωμένων ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ περίοδον ἐκπληροῖ· μίαν τῶν πασῶν μηχανῆν οὐκ ἐξεύρον πρὸς τὸ τὸν Θεὸν ἐνοῆσαι ποιητὴν τοῦ παντός, καὶ χρητὴν δίκαιον, τὴν ἀξίαν ἀντιδοσιν τοῖς βεβιωμένοις ἐπάγοντα· οὐδὲ τῷ περὶ τῆς κρίσεως λόγῳ τὴν ἀκόλουθον τῆς συντελείας ἔνοιαν ἐπιγῶναι, ὅτι ἀνάγκη μεταποιηθῆναι τὸν κόσμον, εἰ μέλλοι καὶ ἡ τῶν ψυχῶν κατάσταση πρὸς ἕτερον εἶδος ζωῆς μεταβάλλειν. Ὅσπερ γὰρ ἡ παρούσα ζωὴ συγγενῆ ἔσχε τοῦ κόσμου τούτου τὴν φύσιν, οὕτω καὶ ἡ μέλλουσα τῶν ψυχῶν ἡμῶν διαγωγὴ οἰκείαν (33) τῇ καταστάσει ὑποδέξεται τὴν λῆξιν. Οἱ δὲ τοσοῦτον ἀπέχουσιν ὡς ἀληθεῖσι τοῦτοις προσέχειν, ὥστε καὶ πλατὺν γέλωτα καταχέουσιν ἡμῶν περὶ συντελείας τοῦ κόσμου τούτου καὶ παλιγγενεσίας αἰῶνος ἀπαγγελλόντων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀρχὴ κατὰ φύσιν προτέταται τῶν ἀπ' αὐτῆς, ἀναγκαίως περὶ τῶν ἀπὸ χρόνου τὸ εἶναι ἐχόντων διαλεγόμενος, ταύτην ἀπάντων προέταξε τὴν φωνὴν, εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν (34).

(34) Antiqui duo libri ἐποίησεν ὁ Θεός. Illud, quod sequitur, ἦν γὰρ τι, etc., male a Combefisio accipitur. Ejus hæc sunt: *Basilii hæc sententia, Græcorum communis, creatos angelos ante mundum corporeum, in quam nihil dūm statutum est, sed in carcerem animarum Origenianum*. Sed propterea non statim debuit Combefisius Basilium reponere in numero eorum, qui expresse et asseveranter dicunt angelos ante mundum visibilem corporeumque esse creatos, cum Basilius hanc opinionem non proferat tanquam certam atque indubitam, sed tanquam verisimilem, et quam multi amplectantur. Addit enim, ὡς εἶκε, *ut verisimile est, ut videtur, ut conjicere licet*. Imo, quod sæpe fit, si illud, ὡς εἶκε, ita interpretemur: *ut fertur, ut aiunt; magis patet*

5. Ἦν γὰρ τι, ὡς ἔοικε, καὶ πρὸ τοῦ κόσμου τούτου, δὲ τῆ μὲν διανοίᾳ ἡμῶν ἐστὶ θεωρητὸν, ἀνιστόρητον δὲ κατελείφθη διὰ τὸ τοῖς εἰσαγομένοις ἔτι καὶ νηπίοις κατὰ τὴν γνῶσιν ἀνεπιτήδεον. Ἦν τις πρεσβυτέρα τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως κατὰστασις ταῖς ὑπερκοσμίοις δυνάμεισι πρέπουσα, ἢ ὑπέρχρονος, ἢ αἰωνία ἢ ἀίδιος. Δημιουργήματα δὲ ἐν αὐτῇ ὁ τῶν ὄλων κτίστης καὶ δημιουργὸς ἀπετέλεσε, φῶς νοητὸν πρέπον τῇ μακαριότητι τῶν φιλοῦντων τὸν Κύριον, τὰς λογικὰς καὶ ἀοράτους φύσεις, καὶ πᾶσαν τὴν τῶν νοητῶν διακόσμησιν, ὅσα τὴν ἡμετέραν διάνοιαν ὑπερβαίνει, ὧν οὐδὲ τὰς ὀνομασία; ἐξυρεῖν δυνατόν. Ταῦτα (35) τοῦ ἀοράτου κόσμου συμπληροῖ τὴν οὐσίαν, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ὁ Παῦλος, λέγων· Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, εἴτε ὀρατὰ, εἴτε ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαί, εἴτε ἐξουσίαι, εἴτε δυνάμεις, εἴτε ἀγγέλων στρατιαί, εἴτε ἀρχαγγέλων ἐπιστάσιαι· ὅτε δὲ ἔδει λοιπὸν καὶ τὸν κόσμον τοῦτον ἐπεισαχθῆναι τοῖς οὐσί, προηγουμένως (36) μὲν διδασκαλεῖον καὶ παιδευτήριον τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν· ἔπειτα μέντοι καὶ ἀπαξιαπλῶς πάντων τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ ἐπιτήδεον ἐνδιαίτημα. Συμφυῆς ἄρα τῷ κόσμῳ καὶ τοῖς ἐν αὐτῷ ζώοις τε καὶ φυτοῖς ἢ τοῦ χρόνου διέξοδος ὑπέστη, ἐπειγομένη ἀεὶ καὶ παραρρέουσα, καὶ μηδαιμοῦ παυομένη τοῦ ὄρισμου. Ἦ οὐχὶ τοιοῦτος ὁ χρόνος, οὗ τὸ μὲν παρελθὸν ἠφανίσθη, τὸ δὲ μέλλον οὐπω πάρεστι, τὸ δὲ παρὸν πρὶν γνωσθῆναι διαδιδράσκει τὴν αἴσθησιν; Τοιαύτη δὲ τις καὶ τῶν γινομένων ἢ φύσις, ἢ αὐξανόμενη πάντως, ἢ φθίνουσα, τὸ δὲ ἰδρυμένον καὶ στάσιμον οὐκ ἐπίδηλον ἔχουσα. Ἐπρεπεῖν οὖν τοῖς ζώων τε καὶ φυτῶν σώμασιν, οἷονεὶ (37) ρευματικῶν τι πρὸς ἀνάγκην ἐνδεδεμένοις, καὶ τῇ πρὸς γένεσιν ἢ φθορᾷ ἀγούσῃ κινήσει συνεχομένοις, ὑπὸ τῆς τοῦ χρόνου φύσεως περιέχεσθαι, συγγενῆ τοῖς ἀλλοιοῦμένοις κεκτημένου (38) τὴν ἰδιότητα. Ἐντεῦθεν οἰκειῶς ἐπέβαλε τῷ περὶ αὐτὸν λόγῳ ὁ σοφῶς (39) ἡμᾶς τοῦ κόσμου τὴν γένεσιν ἐκδιδάσκων, εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησε· τούτέστιν, ἐν ἀρχῇ ταύτῃ τῇ κατὰ χρόνον. Οὐ γὰρ δὴ κατὰ πρεσβυγένειαν πάντων τῶν γενομένων πρόσχειν αὐτὸν μαρτυρῶν λέγει ἐν ἀρχῇ γεγονέναι, ἀλλὰ μετὰ τὰ ἀόρατα καὶ νοούμενα τῶν ὀρατῶν τούτων καὶ αἰσθήσει ληπτῶν τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρεξως διηγείται. Λέγεται μὲν οὖν

* Coloss. 1, 16.

Basilium hanc sententiam non proprie proposuisse ut suam, sed ut aliorum. Scio quidem voces ὡς ἔοικε reddi posse aliquando *ut constat, plane, utique*, sed hæc interpretandi ratio rara est et insolita; et solum adhiberi debet tum, cum series orationis ita postulat: id quod hic locum non habere vident, opinor, omnes. Ad hæc Basilium hom. 2, num. 5, se ipse clare ac disertè explicat, dum ait: *Εἴπερ τι ἦν πρὸ τῆς αἰσθητοῦ τούτου καὶ φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως, Si quid erat ante constitutionem mundi hujus sensibilis atque corruptioni obnoxii, aut si modo fuerit quidpiam*, etc. Ex quibus intelligitur, Basilium hanc de angelorum præexistentia sententiam dubitanter, non asseveranter proposuisse.

(35) Ita editio Basil. et mss. septem. Editio Paris. ταῦτα γὰρ

5. Nam et ante hunc mundum, ut verisimile est, erat aliquid quod nostra quidem cogitatione possumus assequi, sed narrationem ideo effugit, quod id his, qui instituuntur, suntque adhuc in cognitione infantes, nequamquam congruebat. Erat status quidam mundi ortu antiquior, cœlestibus potestatibus conveniens, transcendens tempus omne, æternus, perpetuus. Opificia autem conditor et artifex omnium eo in statu perfecit, spirituales lucem, eorum qui Dominum diligunt beatitudini consonam, rationales et invisibiles naturas, et intelligibilium creaturarum quæ nostrum captum superant ornatum omnem: quorum ne nomina quidem possumus excogitare. Hæc complent invisibilis mundi essentiam, velut nos docet Paulus, dicens: *Quoniam in ipso condita sunt universa, sive visibilia, sive invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, sive virtutes*, sive angelorum exercitus, sive archangelorum præfecturæ. Tum demum oportebat, et hunc mundum rebus jam exstantibus adjungere, qui esset in primis idoneus locus edocendis animabus hominum atque erudiendis: dein in universum, ut aptum cunctis rebus quæ generationi et corruptioni obnoxie sunt, domicilium foret. Itaque huic mundo productisque in ipso tum animalibus tum plantis **6** affinis facta est temporis successio, quæ semper urgetur, præterfluitque, nec unquam a cursu quiescit. Annon ejusmodi est tempus, cujus pars præterita evanuit, futura nondum adest, præsens sensum prius fugit quam cognoscatur? Quin etiam talis existit eorum quæ sunt natura, aut augescens omnino, aut deficiens, nec conspicuam firmitatem aut stabilitatem obtinens. Itaque animalium stirpiumque corpora, quæ ad fluxionem quampiam necessitate astringuntur, quæque motioni generationis corruptionisque conciliatrici obnoxia sunt, par erat a temporis natura proprietatem multabilibus cognatam habente contineri. Hinc qui nos mundi ortum sapienter edocet, habendum de ipso sermonem apte aggressus est, dicens: *In principio fecit*; hoc est, in eo temporis principio. Etenim non quod mundum rebus omnibus conditis antiquitate præire testetur, ait eum in principio factum fuisse; sed narrat has res visibiles ac sensibiles post invi-

D (36) Reg. quintus προηγουμένον. Editi et multi mss. προηγουμένως. Mox Colb. primus τῶν ἡμετέρων ψυχῶν.

(37) Editi ὄλον. At mss. quatuor οἴονε. Statim Colb. primus γένεσιν καὶ φθ.

(38) Hic inter se variant nostri tum calamo notati, tum typis descripti libri. Editio Basil. et Regii primus et septimus cum Colb. secundo et cum Coisl. itidem secundo κεκτημένου. Editio Paris. κεκτημένης. Colb. primus κεκτημένοι. Reg. sextus κεκτημένοις. Regii secundus et quintus cum Coisl. primo κεκτημένου: quam ultimam lectionem cæteris prætulimus; non quod conveniat magis quam lectio editionis Parisiensis, sed quod aliquot codicum auctoritate nitatur.

(39) Ita mss. quinque. Editi vero ὁ σοφός.

sibiles ac spirituales existere cœpisse. Et quidem primus etiam motus principium dicitur : exempli causa : *Principium viæ bonæ, facere justa* ⁹. Nam a justis actionibus primum movemur ad beatam vitam. Rursus principium etiam dicitur unde fit aliquid ; cum scilicet aliud inest, uti fundamentum in domo, et carina in navi ; juxta quam acceptionem dictum est : *Principium sapientiæ, timor Domini* ¹⁰. Pietas enim est velut basis ac fundamentum ad perfectionem. Est et artificialium operum principium ars ; sicut Beseleelis sapientia, ornatus tabernaculi principium erat. Quin et utilis finis eorum quæ sunt, plerumque actionum est principium, verbi gratia, concilianda Dei gratia eleemosynæ principium est. Item promissorum finis, actionis cujuscunque a virgine proficiscentis est principium.

6. Cum igitur tot modis dicatur principium, consideres velim, eane vox singulis significatis conveniat. Etenim a quo tempore structura mundi hujus cœperit, discere potes ; si modo ex præsentis ad superiores ætates progressus, primam originis mundi diem invenire contendas. Hoc namque pacto reperies, unde insit tempori motus primus : deinde, quod tanquam fundamenta quædam et bases cœlum et terra præstructa sint : tum, quod sit industria quædam ratio quæ, uti tibi vox principii indicat, rerum visibilium præest ornatum ac ordini. Denique deprehendes excogitatum fuisse mundum non temere neque frustra, sed ad finem quemdam utilem, et magno usui cunctis rebus futurum : siquidem est revera animarum ratione præditarum gymnasium ; et locus est in quo Dei comparatur cognitio : quippe per res visibiles sensibilesque mentem quasi manu ducit ad invisibilem contemplationem ; uti ait Apostolus : *Invisibilia a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur* ¹¹. Aut fortasse quia opificium illud in momento et citra ullam temporis moram absolutum est, ideo dictum **7** fuit : *In principio fecit* ; quandoquidem principium est quiddam insecabile, ac dimensionis expertum. Quemadmodum enim principium viæ, nondum est via, et domus principium, nequaquam domus est : sic et temporis principium, nondum tempus est, imo neque pars ipsius minima. Quod si quispiam altercans dicat principium tempus esse ; is sibi illud in temporis partes dividendum esse sciat. Hæ autem sunt, principium, medium, et finis. Atqui principium principii excogitare prorsus ridiculum est. Et

⁹ Prov. xvi, 5. ¹⁰ Prov. i, 7. ¹¹ Rom. i, 20.

(40) Editi et mss. nonnulli τὸ τοῦ ἐνοῦ. Alii sex mss. τὸ ἐνυπάρχοντος. Addidimus vocem ἐτέρου ex Colb. secundo. Mox Reg. quintus ὡς περ ἐπὶ οἰκίας θεμέλιοι.

(44) Codex Combef. cum duobus aliis ὑποβάθρα. Ad marginem Coisl. primi in modum scholii apposita sunt illa, ὑποβάθρα, θεμέλιος, ἐστὶ δὲ καὶ εἶδος ὑποδήματος. Illud, ὑποβάθρα, est fundamentum, est quoque genus calcamentum. Beseleel autem, cujus statim commendatur sapientia, ille erat præcipuus ac sapiens artifex, qui præfectus fuerat concipiendo tabernaculo, etc., Exodi xxxi.

ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ πρώτη κίνησις· ὡς, Ἄρχῃ ὁδοῦ ἀγαθῆς τὸ ποιεῖν δίκαια· ἀπὸ γὰρ τῶν δικαίων πράξεων πρῶτον κινούμεθα πρὸς τὸν μακάριον βίον· λέγεται δὲ ἀρχὴ καὶ ὁθεν γίνεται τι, τοῦ (40) ἐνυπάρχοντος αὐτῷ ἐτέρου, ὡς ἐπὶ οἰκίας θεμέλιος, καὶ ἐπὶ πλοίου τῆ τροπῆς, καθὸ εἰρηται· Ἄρχῃ σοφίας φόβος Κυρίου. Οὖν γὰρ κρηπίς καὶ βῆθρον (41) πρὸς τὴν τελείωσιν ἢ εὐλάβεια. Ἄρχῃ δὲ καὶ τῶν τεχνικῶν ἔργων ἢ τέχνη· ὡς ἡ σοφία Βεσελεὴλ, τοῦ περὶ τὴν σκηνὴν κόσμου. Ἄρχῃ δὲ πράξεων πολλάκις καὶ τὸ εὐχρηστον τέλος τῶν γινομένων· ὡς τῆς ἐλεημοσύνης ἢ παρὰ Θεοῦ ἀποδοχῆ, καὶ πάσης τῆς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας τὸ ἐν ἐπαγγελίαις ἀποκείμενον τέλος.

6. Τοσαυταχῶς οὖν λεγομένης τῆς ἀρχῆς, σέκει εἰ μὴ πᾶσι τοῖς σηματονομένοις ἢ παρούσα φωνὴ ἐφαρμόσει. Καὶ γὰρ ἀφ' οὗ χρόνου ἤρξατο ἡ τοῦ κόσμου τούτου σύστασις, δυνατὸν σοι μαθεῖν, ἐάν γε, ἐκ τοῦ παρόντος εἰς τὸ κατόπιν ἀναποδίζων, φιλονεικῆσης (42) εὐρεῖν τὴν πρώτην ἡμέραν τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως. Εὐρήσεις γὰρ οὕτως, πόθεν τῷ χρόνῳ ἢ πρώτῃ κίνησις, ἔπειτα, ὅτι καὶ οἰονεὶ θεμέλιοι τινες καὶ κρηπίδες προκατεβλήθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ· εἶτα, ὅτι ἐστὶ τις τεχνικὸς λόγος ὁ καθηγησάμενος τῆς τῶν ὁρωμένων διακοσμήσεως, ὡς ἐνδείκνυται σοι ἡ φωνὴ τῆς ἀρχῆς· καὶ τὸ μὴ εἰχῆ μηδὲ μάτην, ἀλλὰ πρὸς τι τέλος ὠφέλιμον καὶ μεγάλην χρεῖαν τοῖς οὖσι συνεισφερόμενον ἐπινοηθῆσαι (43) τὸν κόσμον, εἴπερ τῷ ὄντι ψυχῶν λογικῶν διδασκαλεῖον καὶ θεογνωσίας ἐστὶ παιδευτήριον, διὰ τῶν ὁρωμένων καὶ αἰσθητῶν χειραγωγίαν τῷ νῷ παρεχόμενος (44) πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν ἀοράτων, καθὰ φησιν ὁ Ἀπόστολος, ὅτι *τὰ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται*. Ἡ τάχα διὰ τὸ ἀκαριαῖον καὶ ἀχρονον τῆς δημιουργίας εἰρηται τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν*, ἐπειδὴ ἀμέρες τι καὶ ἀδιάστατον ἡ ἀρχὴ. Ὡς γὰρ ἡ ἀρχὴ τῆς ὁδοῦ οὕτω ὁδὸς, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς οἰκίας οὐκ οἰκία, οὕτω καὶ ἡ τοῦ χρόνου ἀρχὴ οὕτω χρόνος, ἀλλ' οὐδὲ μέρος αὐτοῦ τὸ ἐλάχιστον. Εἰ δὲ φιλονεικῶν τις χρόνον εἶναι λέγοι τὴν ἀρχὴν, γινωσκέτω, ὅτι διαιρήσει αὐτὴν εἰς τὰ τοῦ χρόνου μέρη. Ταῦτα δὲ ἐστίν, ἀρχὴ, καὶ μέσα (45), καὶ τελευτῆ. Ἄρχῃ δὲ ἀρχῆς ἐπινοεῖν παντελῶς καταγέλαστον. Καὶ ὁ διχοτομῶν τὴν ἀρχὴν δύο ποιήσει ἀντὶ μιᾶς, μᾶλλον δὲ πολλὰς καὶ ἀπείρους, τοῦ διαιρεθέντος ἀεὶ εἰς ἕτερα τεμνομένου. Ἵνα τοίνυν διδαχθῶμεν ὁμοῦ

(42) Editi cum Colb. secundo φιλονεικῆσις. Alii quinque mss. φιλονεικῆσις.

(43) Codex unus ἐπινοεῖσθαι.

(44) Editi παρεχόμενον. Antiqui octo libri παρεχόμενος : quam scripturam ex eo veram esse intelligitur, quod vox κόσμος subadiatur, ad quam referri debet vox παρεχόμενος.

(45) Codex Combef. cum aliis sex mss. et cum editione Basil. μέσα : ubi suppleas velim μέρη. Editio Paris. μέσον. Hoc ipso in loco Colb. secundus καὶ τελευταία. Coisl. primus τέλη.

τῆ βουλῆσει τοῦ Θεοῦ ἀχρόνως συνυφεστάται τὸν κόσμον, εἰρηται τὸ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν. Ὅπερ ἕτεροι τῶν ἑρμηνευτῶν (46), σαφέστερον τὸν νοῦν ἐκδιδόντες, εἰρηκασιν· Ἐν κεφαλαίῳ ἐποίησεν ὁ Θεός, τούτῃ ἐστιν, ἀθρόως καὶ ἐν ὀλίγῳ. Τὰ μὲν οὖν περὶ ἀρχῆς, ὡς ὀλίγα ἀπὸ πολλῶν εἰπεῖν, ἐπὶ τοσοῦτον. *dentes, dixerunt: In capitulo fecit Deus, hoc est, pauca de multis dicamus.*

7. Ἐπειδὴ δὲ καὶ τῶν τεχνῶν αἱ μὲν ποιητικαὶ λέγονται, αἱ δὲ πρακτικαὶ, αἱ δὲ θεωρητικαί· καὶ τῶν μὲν θεωρητικῶν τέλος ἐστὶν ἡ κατὰ νοῦν ἐνέργεια, τῶν δὲ πρακτικῶν αὐτὴ ἡ τοῦ σώματος κίνησις, ἧς παυσαμένης οὐδὲν ὑπέστη οὐδὲ παρέμεινε τοῖς ὀρῶσιν· ὀρχήσεως γὰρ καὶ αὐλητικῆς τέλος οὐδὲν, ἀλλ' αὐτὴ εἰς ἑαυτὴν ἡ ἐνέργεια καταλήγει· ἐπὶ δὲ τῶν ποιητικῶν τεχνῶν, καὶ παυσαμένης (47) τῆς ἐνεργείας, προκειμένου ἐστὶ τὸ ἔργον· ὡς οἰκοδομικῆς καὶ τεκτονικῆς καὶ χαλκευτικῆς καὶ ὑφαντικῆς, καὶ ὅσαι τοιαῦται, αἱ (48), καὶ μὴ παρῆ ὁ τεχνίτης, ἱκανῶς ἐν ἑαυταῖς τοὺς τεχνικούς λόγους ἐμφαίνουσι, καὶ ἔξεστί σοι θαυμάσαι τὸν οἰκοδόμον ἀπὸ τοῦ ἔργου, καὶ τὸν χαλκία καὶ τὸν ὑφάντην. Ἴνα οὖν δειχθῆ, ὅτι ὁ κόσμος τεχνικὸν ἐστὶ κατασκευάσμα, προκειμένου πᾶσιν εἰς θεωρίαν, ὥστε δι' αὐτοῦ τὴν τοῦ ποιήσαντος αὐτὴν σοφίαν ἐπιγινώσκεισθαι, οὐκ ἄλλη τι νὴ φωνῇ ἐχρήσατο ὁ σοφὸς Μωϋσῆς περὶ αὐτοῦ, ἀλλ' εἶπεν (49)· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν· οὐχὲν ἐνήργησεν, οὐδὲ ὑπέστησεν, ἀλλὰ Ἐποίησεν. Καὶ καθότι πολλοὶ τῶν φαντασθέντων συνυπάρχον ἐξ ἀδίου τῷ Θεῷ τὴν κόσμον, οὐχὲν γεγενῆσθαι παρ' αὐτοῦ (50) συνεχώρησαν, ἀλλ' οἰονεῖ ἀποσκίασμα τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ὄντα αὐτομάτως παρυποστῆναι· καὶ αἴτιον μὲν αὐτοῦ ὁμολογοῦσι τὸν Θεόν, αἴτιον δὲ ἀπροαιρέτως, ὡς τῆς σκιάς τὸ σῶμα, καὶ τῆς λαμπηθόνος τὸ ἀπαυγάζον· τὴν οὖν τοιαύτην ἀπάτην ἐπανορθούμενος ὁ προφήτης, τῇ ἀκριβεῖα ταύτη τῶν ῥημάτων ἐχρήσατο εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός. Οὐχὲν αὐτὸ τοῦτο (51) τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι παρέσχε, ἀλλ' ἐποίησεν ὡς ἀγαθὸς τὸ χρησίμων, ὡς σοφὸς τὸ κάλλιστον, ὡς δυνατὸς τὸ μέγιστον. Μόνον

A qui bipartito principium secat, pro uno duo efficit; imo multa et infinita; dum quod dividitur, id semper in alia reserabitur. Igitur ut mundum voluntate Dei citra ullam temporis moram simul substituisse edoceamur, dictum est: *In principio fecit.* Quod ipsam Interpretes alii sententiam dilucidius reddentes, dixerunt: *In capitulo fecit Deus, hoc est, subito et brevi.* At enim hactenus de principio, ut

7. Jam vero cum artium aliarum quidem dicantur effectrices, aliarum vero practicae, aliarum autem speculative; cumque speculatricum finis sit ipsa mentis operatio; practicarum vero, ipse corporis motus, quo cessante nihil subsistit, nihil superest videndum: finis enim saltationis et artis tibia canendi nullus est, sed ipsa in seipsam desinit actio: contra, in artibus effectricibus, cessante etiam operatione, opus remanet; exempli causa, opus artis aedificandi, fabricandi, excudendi, texendi, et aliarum quarumcumque artium ejus generis: quae artificie vel absente abunde in seipsis causas solertes ac industrias exhibent; potesque aedificatorem aetariumque et textorem post opus admirari. Proinde ut mundus demonstretur esse artificialis structura, omnibus ad contemplationem proposita, adeo ut per ipsum conditoris ejus sapientia cognoscatur, non alia ulla voce sapiens Moyses usus est, dum de eo sermonem habuit; sed dixit: *In principio fecit.* Non autem dixit, operatus est, aut informavit, sed fecit. Et quia complures eorum qui mundum ab aeterno una cum Deo existere opinati sunt, ab ipso factum esse nequaquam concesserunt: sed eum per se, quasi esset potentiae ipsius adumbratio quaedam, quadam rudi ratione substituisse affirmarunt: et quia causam quidem ipsius Deum esse fatentur, sed causam non voluntariam: perinde atque corpus umbræ; aut res quae illuminat, splendoris causa est; errorem certe ejusmodi corrigens propheta, hoc accurato verborum delectu usus est, dicens: *In principio fecit Deus.* 8 Neque idipsum

(46) Veteres quatuor libri ἑρμηνευτῶν. Alius codex τῶν ἑρμηνευόντων. Editi et duo mss. ἑρμηνεύων. Aquilam indicat Basilium, uti ex *Hexaplis* discimus, et ex Hieronymo lib. *Quaest. Hebraic. in Genesim*, initio. Haec sunt verba Aquilae: Ἐν κεφαλαίῳ ἔκτισεν ὁ Θεός σὺν τῶν οὐρανῶν, καὶ σὺν τῇ γῆν· *In capitulo creavit Deus caelum et terram.* Ambrosius, ut alia multa, ita haec a Basilio mutatus est. Ejus haec sunt in *Hexaem.* p. 8, num. 16: *Denique, inquit, alii dixerunt, ἐν κεφαλαίῳ, quasi in capite, quo significatur, in brevi et in exiguo momento, summa operationis impleta.* Haec Aquilae interpretatio, in capitulo, in summa, non parum opinionioni favet Augustini, qui lib. iv *De Genesi ad litt.*, cap. 33, contendit creata esse omnia simul, et uno eodemque momento. Eidem favet et explicatio Basilii, τούτέστιν, ἀθρόως καὶ ἐν ὀλίγῳ, *hoc est, subito et brevi, aut si mavis, acervatim et brevi.* Lege Praef. num. 21.

(47) Antiqui duo libri et editi παυσαμένης. Alii septem παυσαμένων. Lectionem utramque admitti posse arbitramur.

(48) Editi et duo mss. αἴς, male. Rursus duo mss. εἰ, non melius. At Regii secundus et septimus cum utroque Coisl. αἴ, optime. Nec ita multo post, ubi

in editis legitur ἐξεστὶ σε, in octo codicibus scriptum invenimus ἐξεστὶ σοι.

(49) Editio Basil. et multi mss. ἀλλ' εἶπεν. Editio Paris. ἀλλ' εἰπεῖν. Mox mss. plerique omnes οὐχὲν. Editi οὐκ ἐνήργησεν.

(50) Ita uterque Duc. et alii non pauci. Editio Basil. cum nostra editione Paris. παρ' αὐτῷ.

(51) Reg. primus οὐχὲν αὐτῷ τοῦτο. Reliqui mss. et editi αὐτὸ τοῦτο, *neque idipsum in causa fuit cur esset*, hoc est, non res caeca, non res coacta, non res invite et praeter voluntatem agens in causa fuit, cur mundus existeret. Hoc igitur dicit Basilium, Deum aliter agere, atque corpora opaca aut lucida. Nam corpus opacum producit umbram vi atque necessitate, nec liberius agit corpus lucidum: Deus vero omnia nutu conficit et voluntate. Illud, ἐποίησεν ὡς ἀγαθός, etc., *fecit tanquam bonus utile, etc.*, alio modo et intellexit et interpretatus est Eustathius. Illius subjicimus verba: *Non causam praestitit, ut esset solum, sed fecit ut bonus utilem.* Ambrosius pag. 9, num. 18, hunc eundem Basilium sic expressit: *Non dixit quia subesse fecit, non dixit quia causam mundo, ut esset, praebuit: sed fecit quasi bonus quod foret utile.* Graeca Latinis longe praestare nemo, opinor, non videt. — Οὐχὲν

in causa fuit cur esset; sed uti bonus fecit quod utile est; uti sapiens, quod pulcherrimum est; uti potens, quod maximum est. Nam ostendit tibi artificem tantum non rerum omnium substantiam invadentem, et partes singulas inter se coagmentantem, efficientemque universum mundum concordem sibi et consonum atque concinnum. *In principio fecit Deus cælum et terram.* Extremis duobus significavit orbis totius substantiam, cælo quidem tribuens ortus prærogativam: terram vero origine secundam esse astruens. Si quid autem in istis medium est, id utique una cum ipsis finibus factum est. Quamobrem etiamsi de reliquis elementis, igne, aqua et aere nihil dixerit, tute tamen omnia in omnibus primum permista fuisse pro tua solertia intellige; atque adeo aquam, aeremque et ignem in terra reperiendus es. Nam ex lapidibus quidem ignis exsilit: ex ferro vero, quod ipsum etiam e terra originem trahit, ignis abundans in affricu emicare solet. Id quoque par fuerit admirari, quomodo ignis qui inest corporibus, in ipsis citra detrimentum delitescat: contra ea, a quibus antea servabatur, simul ut foras eductus est, absumat. Demonstrant autem puteorum fossores aquæ naturam terræ insitam esse: quin et aeris naturam terræ inesse comprobant emissæ illæ sursum e terra humectata et a sole calefacta exhalationes. Deinde cum cælum natura locum supernum occupet, terra vero inflans sit: quippe feruntur in cælum levia; gravia vero ex se vergunt in terram, cumque maxime contraria sint inter se supernum et infernum; qui rerum longissime inter se natura diversarum mentionem fecit, etiam ea quæ regionem mediam in his exquiras narrationem, sed ea quæ sunt silentio

8. *In principio fecit Deus cælum et terram.* Inquisitio quæ de singularum rerum essentia fieret, sive earum quæ sub nostram contemplationem cadunt, sive earum quæ nostris sensibus obijciuntur, sermonem longum et excurrentem in nostram interpretationem induceret, quandoquidem in hoc problemate expendendo verba plura insumenda essent quam in reliquis, quæ de singulis quæsitis dici possunt. Præterea haud operæ pretium fuerit ad Ecclesiæ ædificationem in his tempore terere. Verum circa cæli essentiam satis nobis sunt ea quæ dicta sunt ab Isaia, qui vulgaribus verbis naturæ ipsius cognitionem sufficientem nobis indidit, dum dixit: *Qui firmavit cælum quasi fumum*¹¹, hoc

¹¹ Isa. LI, 6.

ἀπὸ τοῦτο τὴν αἰτίαν τοῦ εἶναι παρέσχε. *Verte: D Non hoc solum præstitit, causam ut esset mundus, id est, non nudam et simplicem mundo creationem præstitit, sed ut bonus fecit quod utile est, ut sapiens quod pulcherrimum.* D. Fr. MARANUS.

(52) Editio μονονοχὶ γάρ. At mss. non pauci ut in contextu. Ibidem unus codex εἰσθεθηκότα. Subinde Colb, primus τὰ καθέκαστα.

(53) Editio Basil. τῶν ἀρχῶν, ex duobus principiis. Ibidem mss. τοῦ παντός. Deest articulus in vulgatis.

(54) Antiqui libri πάντος δέ. Edit. Paris. πάντος δέ.

ἄρχη (52) οὐκί τεχνίτην σοι εἰδειξεν εμβεθηκότα τῆ οὐσία τῶν ὄλων, καὶ τὰ καθ' ἕκαστον μέρη πρὸς ἀλλήλα συναρμόζοντα, καὶ τὸ πᾶν ὁμολογον ἐαυτῷ καὶ σύμφωνον καὶ ἑναρμονίως ἔχον ἀποτελοῦντα. *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Ἐκ δύο τῶν ἀρχῶν (53) τοῦ παντός τὴν ὑπαρξιν παρηνέξατο, τῷ μὲν οὐρανῷ τὰ πρεσβεῖα τῆς γενέσεως ἀποδοῦς, τὴν δὲ γῆν δευτερεύειν φάμενος τῆ ὑπάρξει. Πάντως δὲ (54) καὶ εἰ τὸ τούτων μέσον, συναπεγενήθη τοῖς πέρασιν. Ὄστε κἂν μηδὲν εἶπη περὶ τῶν στοιχείων, πυρὸς, καὶ ὕδατος, καὶ ἀέρος, ἀλλὰ σὺ τῆ παρὰ σαυτοῦ συνέσει νόει; πρῶτον μὲν ὅτι πάντα ἐν πᾶσι μίμικται, καὶ ἐν γῆ εὐρήσεις καὶ ὕδωρ, καὶ ἀέρα, καὶ πῦρ, εἶγε ἐκ λίθων μὲν πῦρ ἐξάλλεται, ἐκ σιδήρου δὲ, ὅς καὶ αὐτὸς ἀπὸ γῆς ἔχει τὴν γένεσιν, πῦρ ἀφθονον ἐν ταῖς παρατρίψεσι πέφυκεν ἀπολάμπειν. Ὅ καὶ θαυμάσαι ἕξιον, πῶς ἐν μὲν τοῖς σώμασιν ὑπάρχον (55) τὸ πῦρ, ἀβλαβῶς ἐμφωλεῖται· προκληθὲν δὲ ἐπὶ τὸ ἐξω, δαπανητικὸν ἐστὶ τῶν φυλασσόντων τέως. Τὴν δὲ τοῦ ὕδατος φύσιν ἐνυπάρχουσαν τῆ γῆ οἱ φρεωρῶχοι δεικνύουσι· καὶ τὴν τοῦ ἀέρος οἱ ἀπὸ νενοτισμένης αὐτῆς ἀτμοὶ ὑπὸ ἡλίου θαλαφθεῖσθις ἀναπεμπόμενοι. Ἐπειτα μέντοι καὶ εἰ φύσει τὸν ἄνω τόπον ὁ οὐρανὸς ἐπέχει, ἡ δὲ γῆ τὸ κατώτατον ἐστὶ· διότι ἐπὶ μὲν τὸν οὐρανὸν τὰ κοῦφα φέρεται, ἐπὶ δὲ τὴν γῆν τὰ βαρῆα πέφυκε καταβρέπειν, ἐναντιώτατα δὲ ἀλλήλοις τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω· ὁ τῶν πλεῖστον διεστώτων κατὰ τὴν φύσιν ἐπιμνησθεῖς, καὶ τὰ τὴν μέσσην τούτοις ἐκπληροῦντα χώραν συνεχδοχικῶς παρεσήμενεν. Ὄστε μὴ ζητεῖ (56) τὴν τῶν καθ' ἕκαστον ἐπεξήγησιν, ἀλλὰ τὰ σιωπηθέντα νόει διὰ τῶν δηλωθέντων.

explent, acervatim significavit. Quare ne singulorum præterita, per ea quæ indicata sunt intellige.

8. *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.* Ἡ περὶ τῆς οὐσίας ἔρευνα ἐκάστου τῶν ὄντων, ἢ τῶν κατὰ θεωρίαν ὑποπιπτόντων ἡμῖν, ἢ τῶν προκειμένων ἡμῶν τῆ αἰσθήσει, μακρὸν καὶ ἀπηρητημένον λόγον ἐπεισάγει τῆ ἐξηγήσει, ὡς πλείονας ἐν τῆ περὶ τοῦ προβλήματος τούτου σκέψει καταναλίσκεσθαι λόγους τῶν λοιπῶν, ὅσα ἐνδέχεται ῥηθῆναι περὶ ἐκάστου τῶν ζητουμένων· πρὸς τὸ (57), μηδὲ προύργου τι εἶναι εἰς τὴν τῆς Ἐκκλησίας οἰκοδομήν τὸ περὶ ταῦτα κατασχολεῖσθαι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τῆς οὐσίας τοῦ οὐρανοῦ ἀρκούμεθα τοῖς παρὰ τοῦ Ἡσαίου εἰρημένοις· ὅς ἐν ἰδιωτικῶς ῥήμασιν ἰκανὴν ἡμῖν τῆς φύσεως αὐτοῦ τὴν διάνοιαν ἐνεποίησεν, εἰπὼν· Ὁ στερεώσας τὸν οὐρανὸν ὥσει κωνόν·

(55) Veteres duo libri ἐνυπάρχον. Aliquanto post mss. nonnulli ἐπὶ τὰ ἐξω.

(56) Libri Anglici cum Colb. primo et cum Reg. sexto ζητεῖν... νοεῖν. At uterque Duc. cum Coisl. primo et cum aliis quibusdam mss. vulgatam tuetur lectionem: cui lectioni vetus interpres Eustathius favet: *Non ergo quæras, inquit, de singulis rationem: sed illa quoque quæ silentio Scriptura præterit, ex his, quæ relata sunt, debebis advertere.*

(57) Codices nonnulli πρὸς τῷ. Alii cum editis πρὸς τό.

νοῦται, λεπτήν φύσιν καὶ οὐ στερεὰν οὐδὲ παχέαν εἰς τὴν τοῦ οὐρανοῦ σύστασιν οὐσιώσας. Καὶ περὶ τοῦ σχήματος δὲ ἰκανὰ ἡμῖν τὰ παρ' αὐτοῦ, εἰπόντος ἐν δοξολογίᾳ Θεοῦ· *Ὁ στήσας τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ καμάραν*. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ περὶ τῆς γῆς συμβουλεύωμεν (58) ἑαυτοῖς, μὴ πολυπραγμασθῆναι αὐτῆς τὴν οὐσίαν ἥτις ποτὲ ἐστὶ, μὴδὲ κατατρίβασθαι τοῖς λογισμοῖς αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον ἐκζητοῦντας, μηδὲ ζητεῖν τινα φύσιν Ἐρημον ποιητῶν, ἅποιον ὑπάρχουσαν τῷ ἑαυτῆς λόγῳ, ἀλλ' εὖ εἰδῆναι, ὅτι πάντα τὰ περὶ αὐτὴν θεωρούμενα εἰς τὸν τοῦ εἶναι κατατέτακται λόγον, συμπληρωτικὰ τῆς οὐσίας ὑπάρχοντα. Εἰς οὐδὲν γὰρ καταλήξεις, ἐκάστην τῶν ἐνυπαρχουσῶν αὐτῆ ποιητῶν ὑπεξαιρεῖσθαι τῷ λόγῳ πειρώμενος. Ἐὰν γὰρ ἀποστήσῃς τὸ μέλαν, τὸ ψυχρὸν, τὸ βαρὺ, τὸ πυκνὸν, τὰς κατὰ γεῦσιν ἐνυπαρχούσας αὐτῆ ποιότητας, ἢ εἴ τινας ἄλλαι περὶ αὐτὴν θεωροῦνται, οὐδὲν ἔσται τὸ ὑποκείμενον (59). Ταῦτὰ τε οὖν καταλιπόντα σε, μὴδὲ ἐκείνο ζητεῖν παραινῶ, ἐπὶ τίνος ἔστηκεν. Ἰλιγγιάσει γὰρ καὶ οὕτως ἡ διάνοια, πρὸς οὐδὲν ὁμολογούμενον πέρασ διεξιζόντος τοῦ λογισμοῦ. Ἐὰν τε γὰρ ἀέρα φῆς ὑπεστρώσθαι (60) πλάτει τῆς γῆς, ἀπορήσεις, πῶς ἡ μαλθακὴ καὶ πολυκέκος φύσις ἀντέχει ὑπὸ τοσούτου βάρους συνθλιβομένη, ἀλλ' οὐχὶ διολισθαίνει πάντοθεν τὴν συνίζησιν ὑποφεύγουσα, καὶ ἀεὶ πρὸς τὸ ἄνω ὑπερχομένη τοῦ συμπίεζοντος. Πάλιν, ἐὰν ὑποθῆς ἑαυτῷ (61) ὕδωρ εἶναι τὸ ὑποβελημένον τῇ γῇ, καὶ οὕτως ἐπιζητήσεις, πῶς τὸ βαρὺ καὶ πυκνὸν οὐ διαδύνει τοῦ ὕδατος, ἀλλ' ὑπὸ τῆς ἀσθενεστέρως φύσεως τὸ τοσούτον ὑπερφέρων τῷ βάρει κρατεῖται· πρὸς τὸ καὶ (62) αὐτοῦ τοῦ ὕδατος τὴν ἔδραν ἐπιζητεῖν, καὶ πάλιν διαπορεῖν τίνι στεγανῷ καὶ ἀντερείδοντι ὁ τελευταῖος αὐτοῦ πυθμῆν ἐπιθαίνει.

9. Ἐὰν δὲ ἕτερον σῶμα τῆς γῆς ἐμβριθέστερον ὑποθῆ καλύειν τὴν γῆν πρὸς τὸ κάτω χωρεῖν, ἐνθυμηθῆσθαι κάκεινο ὁμοίον τινὸς δεῖσθαι τοῦ στέγοντος καὶ μὴ ἐῶντος αὐτὸ καταπίπτειν. Κἄν τι δυνήθωμεν ἐκείνῳ συμπλάσαντες ὑποθεῖναι, τὸ ἐκείνου πάλιν ἀντέρεισμα ὁ νοῦς ἡμῶν ἐπιζητήσει, καὶ οὕτως εἰς ἄπειρον ἐκπεσοῦμεθα (63), τοῖς ἀεὶ εὐρισκομένοις βάθροις ἕτερα πάλιν ἐπινοοῦντες. Καὶ ὅσῳ ἐπὶ πλεῖον τῷ λόγῳ προΐεμεν, τοσούτῳ μείζονα τὴν συνερευσιτικὴν ἀναγκαζόμεθα (64) δύναμιν ὑπεισάγειν, ἢ πρὸς ὅλον ὁμοῦ δυνήσεται τὸ ὑπερκείμενον ἀντιβαί-

¹³ Isa. xl, 22.

(58) Codex Combef. et unus Duc. cum Regio sextio et cum editione Basil. συμβουλεύωμεν.

(59) Reg. sextius et Colb. primus οὐδὲν ἔσται τὸ ὑπολειπόμενον, quod superest, nihil erit, seu, nihil supererit. Alii mss. et editi οὐδὲν ἔσται τὸ ὑποκείμενον. Id est, ut loquuntur philosophi, nullum supererit subiectum. Est hodieque magnis inter philosophos agitata contentio quæstio, sitne corporis forma entitas quedam, an solum diversus partium situs, motus, etc. Videtur Basiliius aut nihil, aut non ita multum a recentioribus dissentire.

(60) Editi ὑποστρέσθαι, corrupte. Collex unus ὑπεστορήσθαι, corrupte quoque. Alii tres mss. ὑπεστορέσθαι, non male. At Coisl. primus ὑπεστρώσθαι,

A est, qui tenuem, non solidam neque crassam naturam, ad constituendam cœli substantiam condidit. De figura quoque sufficiunt nobis quæ ipse in Dei glorificatione dixit: *Qui statuit cœlum sicut cameram*¹³. Cæterum hæc eadem et de terra nobis ipsi suadeamus, ut ne qualis tandem sit ejus substantia, curiosius perscrutemur, 9 neque in subiecto perquirendo ratiocinatione defatigemur, et qualitaturn quampiam conditionibus destitutarn, et qualitaturn sua ipsius conditione expertem exquiramus: sed probe sciamus omnia quæcunque in ea considerantur, ad ipsius existendi rationem spectare, quippe quæ ipsius compleant essentiali. Etenim, si qualitates singulas, quas obtinet, ratione auferre coneris, es in nihilum desiturus. Nam si B amoveris nigritudinem, frigiditatem, gravitatem, densitatem, et qualitates ipsius ad gustum pertinentes, aut si quæ aliæ in ea conspiciuntur, supererit subiectum nullum. His igitur omissis, ne illud quidem inquirendum moneo, videlicet super quo stet fulcimento. Nam et hoc pacto vertigine mens laborabit, quandoquidem ad certum nullum finem perventura est ratiocinatio. Sive enim aerem latitudini terræ substratum esse dixeris; ambiges quid fieri possit ut natura mollis valdeque inanis tanto pondere compressa renitatur, et non potius dilabatur undelibet, hanc molem subsidentem aufugiens, seque sursum perpetuo super id quod ipsam comprimit diffundens. Rursum, si aquam terræ subjectam esse tecum statueris, etiam sic inquirens, quomodo grave et densum corpus non penetret aquam, sed res longe gravior a debiliore natura detineatur. Ad hæc ipsius etiam aquæ investigabis basim, ac rursum dubitabis, cuinam solido et renitenti fulcro ultimum ejus fundum incumbat.

9. Quod si ponas aliud corpus esse terra gravius ac solidius, quo terra ne ad ima decedat impediatur; in animum inducturus es illud etiam aliquo alio simili indigere, quod alterum suffulciat, nec corruiere sinat. Et si conflictum quid illi substernere poterimus, rursus ejus fulcrum mens nostra inquiret; atque hoc modo in infinitum dilabemur, semper præter inventa fundamenta, alia rursus excogitantes. Et quanto longius ratione progredimur, tanto majorem renitendi ac suffulciendi vim cogimur D inducere, quæ toti simul moli superpositæ possit

melius. Aliquanto post sex mss. ἀντέχει. Editi cum Colb. secundo ἀντέχει. Subinde aliquot mss. πανταχῶθεν.

(61) Sic uterque Duc. cum aliis tribus codicibus. Colb. secundus σαυτῷ. Editio Paris. αὐτῷ

(62) Antiqui duo libri πρὸς τῷ καί. Paulo post codex unus εἰς τὸ κάτω.

(63) Uterque Colb. ἐκπεσοῦμεθα. Mox editi cum utroque Colb. προΐεμεν. Alii quidam mss. προΐεμεν.

(64) Veteres aliquot libri ἀναγκαζόμενοι. Ibidem Regii tres codices cum uno Colb. ἐπεισάγειν. Editi cum uno ms., ὑπεισάγειν.

οἰνῆν. Quamobrem modum Inesque menti impone; ne quando curiositatem tuam, qui incomprehensibilia perscrutaris, redarguat Jobi sententia: neve tu quoque ab eo interrogaris, *Super quo circuli ejus fixi sint* ¹⁴. Sed etsi in Psalmis aliquando audieris: *Ego confirmavi columnas ejus* ¹⁵; vim illam qua in suo statu confirmatur, columnas dictas esse puta. Nam illud: *Super maria fundavit eam* ¹⁶: quid aliud significat, quam aquæ naturam undique terræ esse circumfusam? Quomodo igitur aqua quamvis sit fluida, et in declive suapte natura feratur, manet suspensa, et nusquam defluit? Tu vero non consideras quod terra per se suspensa, eamdem aut etiam adhuc majorem pariat rationi hæstillandi locum, quandoquidem natura gravior est. Verum **10** necesse est, sive terram per seipsam concesserimus consistere, sive super aquas jactari dixerimus, nunquam de pia sententia potescere, sed fateri simul omnem per conditoris potentiam contineri. Itaque tum nobis ipsis tum aliis interrogaturis nos, quo fulcro ingens illud nec ulli ferendum terræ opus innixum sit, dicamus hæc oportet: *In manu Dei sunt fines terræ* ¹⁷. Hoc nobis tutissimum est ad comparandam intelligentiam, et auditoribus conducibile.

10. Jam vero physici nonnulli etiam ob ejusmodi causas terram immobilem manere magno cum apparatu verborum dicunt. Nimirum quod mediam orbis regionem occupavit, et quod quo se magis inclinet, non habet, utpote ab extremis æqualiter omni ex parte dissita; hinc eam in seipsa necessario permanere asseverant, cum circumjacentes undeliberat æqualitas faciat, ut non queat omnino in ullam partem declinare. Contendunt itidem terram medium locum non sorte, neque casu nactam esse; sed hunc esse terræ naturalem ac necessarium situm. Nam cum cœleste corpus regionem extremam sursum versus obtineat; quæcunque sane, inquirunt, pondera ex supernis elabi posuerimus, ea undique ad medium deferentur. Et certe, in quod deferuntur partes, in id utique etiam totum detrudetur. Etenim si lapides, et ligna, et terrestria omnia deorsum versus corruunt, hic utique fuerit etiam toti terræ proprius ac conveniens situs: at si quid levium e medio evehatur, profecto suprema petet. Quare motio deorsum tendens, gravium est propria; influm autem, medium esse ex dictis patet. Ne igitur mireris, si nusquam excidat terra, quippe quæ me-

νεῖν. Διὰ τοῦτο ὄρους ἐπίθετο τῇ διανοίᾳ, μήποτε σου τῆς πολυπραγμοσύνης ὁ τοῦ Ἰὼβ λόγος καθάφηται περισκοπούντος τὰ ἀκατάληπτα, καὶ ἐρωτηθῆς παρ' αὐτοῦ καὶ σὺ, Ἐπὶ τίνας (65) οἱ κρίκοι αὐτῆς πεπλήσασιν. Ἀλλὰ κἄν ποτε ἐν ψαλμοῖς ἀκούσης· Ἐγὼ ἐστερέωσα τοὺς στύλους αὐτῆς· τὴν συνεκτικτὴν αὐτῆς δύναμιν στύλους εἰρῆσθαι νόμισον. Τὸ γὰρ, Ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν, τί δηλοῖ, ἢ τὸ πάντοθεν περικεχύσθαι τῇ γῆ τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν; Πῶς οὖν ῥυτὸν ὑπάρχον τὸ ὕδωρ καὶ ἐπὶ τὸ πρᾶνές πεφυκὸς καταπίπτειν, μένει ἀπαιωρούμενον καὶ οὐδαμοῦ ἀπορρέειν; Σὺ δὲ οὐ λογίζῃ (66), ὅτι τὴν αὐτὴν ἢ καὶ ἐτι πλείονα ἀπορίαν τῷ λόγῳ παρέχει ἢ γῆ καθ' ἑαυτὴν κρεμαμένη, βαρυτέρα τὴν φύσιν οὔσα. Ἀλλὰ ἀνάγκη, κἄν γῆν καθ' ἑαυτὴν εἶναι δῶμεν, κἄν ἐπὶ τοῦ ὕδατος αὐτὴν ἀποσαλεύειν εἰπωμεν, μηδαμοῦ ἀναχωρεῖν τῆς εὐσεβοῦς διανοίας, ἀλλὰ πάντα ὁμοῦ συγκρατεῖσθαι ὁμολογεῖν τῇ δυνάμει τοῦ κτίσαντος. Ταῦτα οὖν χρῆ ἑαυτοῖς τε λέγειν καὶ τοῖς διερωτῶσιν ἡμᾶς, ἐπὶ τίνας τὸ ἀπλετον τοῦτο καὶ ἀφόρητον τῆς γῆς ἐρήρῃσθαι βάρος, ὅτι Ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ (67) τὰ πέρατα τῆς γῆς. Τοῦτο ἀσφαλῆστατον ἡμῖν πρὸς νόησιν καὶ ὠφέλιμον τοῖς ἀκούουσιν.

10. Ἦδη δὲ τινες (68) τῶν φυσικῶν καὶ τοιαύταις αἰτίαις τὴν γῆν ἀκίνητον μένειν κατακομφεύονται. Ὡς ἄρα διὰ τὸ τὴν μέσσην τοῦ παντὸς εἰληφέναι χώραν, καὶ διὰ τὴν ἴσην πάντοθεν πρὸς τὸ ἄκρον ἀπόστασιν, οὐκ ἔχουσαν ὅπου μᾶλλον ἀποκλιθῆ, ἀναγκαίως μένειν ἐφ' ἑαυτῆς, ἀδύνατον αὐτῇ παντελῶς τὴν ἐπί τῆ βροτῆν τῆς πανταχόθεν περιχειμενῆς ὁμοιότητος ἐμποιοῦσης. Τὴν δὲ μέσσην χώραν μὴ ἀποκληρωτικῶς τὴν γῆν, μηδὲ ἐκ τοῦ αὐτομάτου λαχεῖν, ἀλλὰ φυσικῶν εἶναι ταύτην τῇ γῆ καὶ ἀναγκαίαν τὴν θέσιν. Τοῦ γὰρ οὐρανοῦ σώματος τὴν ἐσχάτην χώραν ὡς πρὸς τὸ ἄνω κατέχοντος, ἄπερ ἄν, φησὶν (69), ὑποθώμεθα βάρη ἐκπίπτειν ἀπὸ τῶν ἄνω, ταῦτα πανταχόθεν ἐπὶ τὸ μέσον συνενεχθήσεται. Ἐφ' ὅπερ (70) δ' ἂν τὰ μέρη φέρηται, ἐπὶ τοῦτο καὶ τὸ δλον συνωσθήσεται δηλονότι. Εἰ δὲ λίθοι καὶ ξύλα καὶ τὰ γεγραπὰ πάντα φέρεται πρὸς τὸ κάτω, αὐτὴ ἂν εἶη καὶ τῆ ὅλη γῆ οικεῖα καὶ προσήκουσα θέσις· κἄν τι τῶν κούφων φέρηται ἀπὸ τοῦ μέσου, δηλονότι πρὸς τὸ ἀνώτατον κινήσεται. Ὅστε οικεῖα φορὰ τοῖς βαρυτάτοις ἢ πρὸς τὸ κάτω· κάτω δὲ ὁ λόγος μέσον εἰδείξε. Μὴ οὖν θαυμάσης εἰ μηδαμοῦ ἐκπίπτει ἢ γῆ, τὴν κατὰ φύσιν χώραν τὸ μέσον ἔχουσα. Πᾶσα γὰρ ἀνάγκη

¹⁴ Job xxxviii, 6. ¹⁵ Psal. lxxiv, 4. ¹⁶ Psal. xxiii, 2. ¹⁷ Psal. xciv, 2.

(65) Illa, ἐπὶ τίνας, etc., desumpta sunt ex Job, xxxviii, 6, ut legere est apud LXX. Sed Aquila et Theodotio ex Hebræo verterunt, αὶ βάσεις, bases. Nec aliter legitur in Vulgata, *Super quo bases illius solidae sunt*? Symmachus οἱ κατάπηγες, pali. Plura qui cupit, notas Ducæi legere potest, et *Hexapla*.

(66) Veteres quinque libri λογίζῃ. Editi λογίζεις.

(67) Colb. primus Ὅτι ἐν τῇ χειρὶ τοῦ Θεοῦ πέλαγος. Ὅτι ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ πέρ. *Quia in manu Dei est mare. Quia in manu ejus sunt fines*, etc.

(68) Quod ait Basilii sensisse quosdam philosophos de telluris quiete, id pariter nostra ætate a quibusdam defenditur. Nam utrum terra in centro mundi immota maneat, an sol hunc situm obtineat, quæstio est etiamnum inter philosophos perquam celebris, et magna utrinque contentione agitata.

(69) Editio Basil. et sex mss. ἄπερ ἂν φησιν. Editio Paris. φασίν. Ibidem Colb. primus βάρη ἐκπίπτειν.

(70) Ita sex mss. At editi καὶ ἐφ' ὅπερ. Paulo post Colb. secundus συνωσθήσεται.

μένειν αὐτὴν κατὰ χώραν, ἢ παρὰ φύσιν κινουμένην τῆς οἰκείας ἰδρας ἐξίστασθαι. Τούτων δ' ἂν σοι δοκῇ (71) τι πιθανὸν εἶναι τῶν εἰρημέων, ἐπὶ τῇ οὕτω ταῦτα διαταξαμένην (72) τοῦ Θεοῦ σοφίαν μετὰ θεοῦ. Οὐ γὰρ ἐλαττοῦται ἡ ἐπὶ τοῖς μεγίστοις ἐκπληξίς, ἐπειδὴν ὁ τρόπος καθ' ὃν γίνεται τῶν παραδόξων ἐξευρεθῆ· εἰ δὲ μὴ, ἀλλὰ τό γε ἀπλοῦν τῆς πίστεως ἰσχυρότερον ἔστω τῶν λογικῶν ἀποδείξεων.

plus habeat roboris, quam quæ ex ratione petuntur

11. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα (73) καὶ περὶ οὐρανοῦ εἴπομεν, ὅτι πολυφωνότατοι πραγματεῖται τοῖς σοφοῖς τοῦ κόσμου περὶ τῆς οὐρανοῦ φύσεως καταδέδληνται. Καὶ οἱ μὲν σύνθετον αὐτὸν ἐκ τῶν τεσσάρων στοιχείων εἰρήκασιν, ὡς ἀπτόν ὄντα καὶ ὄρατόν, καὶ μετέχοντα γῆς μὲν διὰ τὴν ἀντιτυπίαν, πυρὸς δὲ, διὰ τὸ καθορᾶσθαι, τῶν δὲ λοιπῶν διὰ τὴν μίξιν (74)· οἱ δὲ τοῦτον ὡς ἀπίθανον παρωσάμενοι τὸν λόγον, πέμπτην τινὰ σώματος φύσιν εἰς οὐρανοῦ σύστασιν ὀκοθεν καὶ παρ' ἑαυτῶν (75) ἀποσχεδιάσαντες ἐπεισήγαγον. Καὶ ἔστι τι παρ' αὐτοῖς τὸ αἰθέριον σῶμα, ὃ μῆτε πῦρ, φασί, μῆτε ἀήρ, μῆτε γῆ, μῆτε ὕδωρ, μῆτε ὄλω· ὅπερ ἐν τῶν ἀπλῶν· διότι τοῖς μὲν ἀπλοῖς οἰκεία κίνησις ἢ ἐπ' εὐθείας, τῶν μὲν κούφων ἐπὶ τὸ ἄνω φερομένων, τῶν δὲ βαρέων ἐπὶ τὸ κάτω. Οὕτε δὲ τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω τῆ κυκλικῆ περιδινήσει ταῦτό· καὶ ὄλω τὴν εὐθείαν (76) πρὸς τὴν ἐν τῷ κύκλῳ περιφορὰν πλείστην ἀπόστασιν ἔχειν. Ὡν δὲ αἱ κατὰ φύσιν κινήσεις παρηλλαγμέναι τυγχάνουσι, τούτων ἀνάγκη, φασί, παρηλλάχθαι καὶ τὰς οὐσίας. Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἐκ τῶν πρώτων σωμάτων, ἀ δὴ στοιχεῖα κλυόμεν, σύνθετον εἶναι δυνατὸν ἡμῖν ὑποθέσθαι τὸν οὐρανόν, τῷ τὰ ἐκ διαφόρων συγκείμενα μὴ δύνασθαι ὁμαλῆν καὶ ἀβίαστον ἔχειν τὴν κίνησιν, ἐκάστου τῶν ἐνυπαρχόντων ἀπλῶν τοῖς συνθέτοις ἄλλῃ καὶ ἄλλῃ ὁρμῆν παρὰ τῆς φύσεως ἔχοντος. Διὸ πρῶτον μὲν καμάτῳ συνέχεται ἐν τῇ συνεχεῖ κινήσει τὰ σύνθετα, διὰ τὸ μίαν κίνησιν μὴ δύνασθαι πᾶσιν εὐάρμοστον εἶναι καὶ φίλην τοῖς ἐναντίοις· ἀλλὰ τὴν τῷ κούφῳ οἰκείαν πολεμίαν εἶναι τῷ βαρυτάτῳ. Ὅταν μὲν γὰρ πρὸς τὰ ἄνω κινώμεθα, βαρυνόμεθα τῷ γέωδει· ὅταν δὲ πρὸς τὰ κάτω (77) φερώμεθα, βιαζόμεθα τὸ πυρῶδες, παρὰ φύσιν αὐτὸ πρὸς τὸ κάτω καθέλκοντες. Ἡ δὲ πρὸς τὰ ἐναντία διολκῆ τῶν στοιχείων διαπτώσεως ἔστιν ἀφορμῆ. Τὸ γὰρ ἠναγκασμένον καὶ παρὰ φύσιν, ἐπ' ὀλίγον ἀντιστῆναι, καὶ τοῦτο βίαιως καὶ μόλις, ταχὺ διελύθη εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη (78), ἐκάστου τῶν συνελθόντων πρὸς τὴν οἰκείαν χώραν ἐπανιόντος. Διὰ μὲν δὴ ταύτας, ὡς φασί, τῶν λογισμῶν τὰς ἀνάγκας, τοὺς τῶν προαγόντων

A dium locum naturæ suæ convenientem occupet. Omnino enim ipsam in eo loco manere necesse fuerit, aut eam præter naturam motam a propria sede dimoveri. Jam si quid eorum quæ dicta sunt, probabile tibi videatur, ad Dei sapientiam, quæ hæc ita ordinavit, admirationem transfer. Qui enim maximas ob res accedit stupor, nequaquam ideo minuitur quod modus quo quid fiat stupendorum, adinventus est; sin minus, saltem fidei simplicitas demonstrationes.

11. Hæc eadem de cælo quoque dixerimus, famosissimas scilicet ac verbosissimas de cæli natura a mundi sapientibus propositas fuisse commentationes. Alii quidem ipsum ex quatuor elementis conflatum esse dixere: quippe cum in tangendi ac cernendi sensum cadat, sitque terræ quidem particeps ob soliditatem; ignis vero, quia conspicitur; reliquorum tandem, ob misturam. Alii autem hac opinione, tanquam quæ verisimilis non esset, rejecta, quintam quamdam corporis naturam ad consituendum cælum suoapte ingenio, et a seipsis temere atque inconsulte introduxerunt. Est et apud ipsos æthereum ¶¶ quoddam corpus, quod neque ignem dicunt esse, neque aerem, neque terram, nec aquam, nec quidquam omnino ex simplicibus, propterea quod proprius simplicium motus rectus est, levibus quidem sursum, gravibus vero deorsum tendentibus. Neque vero sursum ac deorsum ferri, idem est atque in orbem versari; et in summa, rectum et orbicum motum plurimum inter se differre censent. Quorum autem motiones secundum naturam diversæ sunt, horum etiam necesse est, inquirunt, essentiam esse diversam. Sed ne ex primis quidem corporibus quæ elementa vocamus, cælum componi, statuere possumus; eo quod ea quæ ex diversis constant, motum qui æquabiliter ac sine vi edatur, habere non possunt; cum singula quæ in compositis insunt simplicia, alium atque alium a natura sortiantur impetum. Quocirca res compositæ primum quidem in continuo motu ægre continentur, quod unus motus omnibus contrariis non potest congruus esse et amicus: sed is qui rei levis proprius est, gravissimæ adversatur. Cum enim sursum versus movemur, per id quod terreneum est, graviamur; cum vero deorsum volvimur, vim facimus igneo, quippe qui ipsum deorsum trahimus præter naturam. Hæc autem elementorum in contraria distractio, ruinæ et dissolutionis causa existit. Quod enim coactum est, et præter naturam, cum parum resistat, idque violenter et ægre, brevi

φασί.

(76) Codex unus ἢ εὐθεῖα... ἔχει. Hoc ipso in loco Colb. secundus ἀποστασῶν ἔχειν. [Cod. 476 a recentiori manu ἔχει.]

(77) In aliquibus mss. legitur πρὸς τὸ ἄνω... πρὸς τὸ κάτω. Aliquanto infra Reg. primus cum altero ms. μεθέλκοντες.

(78) Codices duo ἐξ ὧν σύγκειται καὶ συνετέθη.

(71) Voculam δὲ ex duobus mss. addidimus. Hoc ipso in loco duo mss. σοι δοκῆ.

(72) Antiqui duo libri οὕτω τὰ πάντα διατ. Mox duo mss. εὐρεθῆ. Alius ἐξευρεθῆ.

(73) Codices duo τὰ αὐτὰ δὲ πάντα.

(74) Codex Combef. λοιπῶν διὰ τὴν μέθεξιν. Combefsius notat hanc opinionem esse Platonis, in *Timeo*: sequentem, Aristotelis.

(75) Colb. primus παρ' ἑαυτοῖς. Mox editio Basil. et quinquæ mss. πῦρ. φησί. Editio Paris.

In ea quibus constat dissolvitur, dum singula quæ in unum convenerant, ad proprium redeunt locum. Sane ob has, ut aiunt, ratiocinationum angustias, ii qui quintam corporis naturam ad cæli stellarumque ipsius constituendam generationem commenti sunt, rejectis priorum opinionibus, argumentis propriis opus habuere. At quisvis alius arte suadendi præpollens, rursus hos adortus, hæc confutavit, dissolvitque, et de suo opinionem propriam inexit. De quibus si nunc dicere aggrediemur, in easdem nugas atque illi incidemus. Verum sinentes nos, ut sese invicem evertant refellantque, jam onisso de essentia sermone, fidem Moysi adhibentes, quod *Fecit Deus cælum et terram*, artificii optimo pro his quæ sapienter ac industrie peracta sunt, gloriam demus, et ex pulchritudine eorum quæ videntur, eum qui omnem pulchritudinem superat, mente concipiamus; et ex magnitudine sensibilium horum et circumscriptorum corporum, illum qui infinitus est et immensus, quique omni præ potentia suæ multitudine cogitationem exsuperat, intelligamus. Etsi enim eorum quæ facta sunt naturam ignoramus: at certe quidquid omni ex parte sub nostros sensus cadit, tantum præ se fert admirationis, ut vel acutissima mens impar esse comperiat, quæ aut minimum quid eorum quæ in mundo sunt, pro rei dignitate explicet, aut debitam laudem rependat Creatori, cui omnis gloria, honor et imperium, in sæcula sæculorum. Amen.

ἀθετήσαντες λόγους, οικείας ὑποθέσεως ἐδεήθησαν οἱ πέμπτην σώματος φύσιν εἰς τὴν οὐρανοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν ἀστέρων γένεσιν ὑποτιθέμενοι. Ἄλλος δὲ τις τῶν σφριγόντων κατὰ πιθανολογίαν ἐπαναστὰς πάλιν τούτοις, ταῦτα μὲν διέχευε καὶ διέλυσε, οικείων δὲ παρ' ἑαυτοῦ ἀντείσθηγε δόξαν. Περὶ ὧν νῦν λέγειν ἐπιχειροῦντες, εἰς τὴν ὁμοίαν αὐτοῖς ἀδολεσχίαν ἐμπροσσοῦμεθα. Ἄλλ' ἡμεῖς ἐκείνους ὑπ' ἀλλήλων ἐάσαντες καταβάλλεσθαι, αὐτοὶ τοῦ περὶ τῆς οὐσίας ἀφόμενοι λόγου, πεισθέντες Μωϋσεὶ (79), ὅτι: Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, τὸν ἀριστοτέχνην τῶν σοφῶν καὶ ἐντέλειαν γενομένου ἰοξάσωμεν, καὶ ἐκ τοῦ κάλλους τῶν ὀρωμένων τὸν ὑπέρχαλον ἐννοοῦμεθα, καὶ ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν αἰσθητῶν τούτων καὶ περιγραπτῶν σωμάτων ἀναλογιζόμεθα τὸν ἄπειρον καὶ ὑπερμεγέθη καὶ πᾶσαν διάνοιαν ἐν τῷ πλήθει τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως ὑπερβαίνοντα. Καὶ γὰρ εἰ καὶ τὴν φύσιν ἀγνωσοῦμεν τῶν γενομένων, ἀλλὰ τό γε ὁλοχερῶς ὑποπίπτον ἡμῶν τῇ αἰσθήσει τοσοῦτον ἔχει τὸ θαῦμα, ὥστε καὶ τὸν ἐντρεχέστατον νοῦν ἐλάττονα ἀναφανῆναι (80) τοῦ ἐλαχίστου τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, πρὸς τὸ ἢ δυνηθῆναι αὐτὸ κατ' ἀξίαν ἐπεξελεῖν, ἢ τὸν ὀφειλόμενον ἔπαινον ἀποπληρῶσαι τῷ κτίσαντι· ὃ πᾶσα δόξα, τιμὴ (81) καὶ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

HOMILIA II.

De eo quod invisibilis erat terra et indigesta ¹⁸.

12 1. Mane in paucis explicandis verbis immorati, tantam sententiæ profunditatem reconditam invenimus, ut de iis quæ sequuntur, omnino desperemus. Nam si sanctorum atria talia sunt, et templi vestibula adeo veneranda sunt, atque magnifica, ut pulchritudinis suæ præstantia oculos mentis nostræ perstringant, qualia sunt Sancta sanctorum? ecquis tandem comperietur idæus, qui adyta ingredi ausit? aut quis conspiciendus est arcana? Siquidem vel eorum aspectus est inaccessibleis; et ea quæ mente concepta sunt, ægre omnino verbis possunt explicari. Attamen, cum apud justum iudicem vel ob id scilicet, quod quis officium suum sibi faciendum proposuerit, constituta merces sit, eaque non contemnenda; ne ad perscrutandum fuerimus

¹⁸ Gen. 1, 2.

(79) Colb. secundus αὐτοὶ τοὺς περὶ τῆς οὐσίας ἀφόμενοι λόγους πιστευθέντες Μωϋσεὶ. Alius codex quoque ἀφόμενοι λόγους. At Coisl. primus vulgata lectioem tuetur.

(80) Editi et duo mss. ἀνφανῆναι. At alii quatuor mss. conjuncte ἀναφανῆναι.

(81) Codices quatuor δόξα, τιμή. Coisl. primus ὃ ἢ δόξα καὶ τὸ κράτος.

(82) Titulus nullus legitur neque in Reg. quinto, neque in Colb. secundo. In duobus mss. verba Scripturæ, ἢ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, loco sunt tituli. Alii tres mss. cum editis περὶ τοῦ, ἀόρατος ἦν ἢ γῆ καὶ ἀκατασκεύαστος. Colb. pri-

C

OMILIA B'.

Περὶ τοῦ, Ἀόρατος ἦν ἢ γῆ καὶ ἀκατασκεύαστος (82).

1. Μικροῖς ἔωθεν (83) ἐνδιατρίψαντες ῥήμασι, τοσοῦτον ἀποκεκρυμμένον τὸ βάθος τῆς διανοίας εὐρομεν, ὥστε τῶν ἐφεξῆς παντελῶς ἀπογῶναι. Εἰ γὰρ τὰ προαύλια τῶν ἁγίων τοιαῦτα, καὶ τὰ προπύλαια τοῦ ναοῦ οὕτω σεμνὰ καὶ ὑπέρογκα τῆ (84) ὑπερβολῇ τοῦ κάλλους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ἡμῶν περιαστράπτουσα, ποταπὰ τὰ ἄγια τῶν ἁγίων; καὶ τίς ἱκανὸς κατατολμησαι τῶν ἀδύτων; ἢ τίς ἐπόψεται τὰ ἀπόρρητα; Ἀπρόσιτος μὲν γὰρ αὐτῶν καὶ ἡ θεὰ, δυσσερμηνεῦτος δὲ παντελῶς τῶν νοηθέντων ὁ λόγος. Πλὴν ἀλλ' ἐπειδὴ παρὰ τῷ δικαίῳ κριτῇ, καὶ ὑπὲρ μόνου τοῦ προελεσθαι τὰ δέοντα, οὐκ εὐκαταφρόνητοί εἰσιν ἀφωρισμένοι μισθοί, μὴ ἀποκνήσωμεν (85) πρὸς τὴν ἔρευναν. Εἰ γὰρ καὶ τῆς ἀξίας ἀπολειπόμεθα, ἀλλ' ἐὰν τοῦ βουλήματος τῆς Γραφῆς μὴ ἐκπέσωμεν

mus τοῦ αὐτοῦ περὶ ὕδατων καὶ φωτὸς, ὁμιλία δευτέρα. Coisl. primus τοῦ ἐν ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν Βασιλίου εἰς τὴν α' ἡμέραν τῆς Ἐξαήμερου. Ὁμιλία δευτέρα. Alter Coisl. εἰς τὰ πρῶτα τῆς γενέσεως.

(83) Reg. sextus cum Colb. primo μικροῖς ἐμπροσθεν, paulo ante. At editi cum utroque Coisl. et cum multis aliis mss. μικροῖς ἔωθεν, mane. Lege Duc.

(84) Sic editio Basil. et mss. plurimi. Editio Paris. ὑπέρογκα καὶ τῆ. Aliquanto post mss. septem ἀπρόσιτος μὲν γὰρ αὐτῶν καὶ ἡ. Editi ἀπρόσιτος γὰρ αὐτῶν ἢ θεὰ.

(85) Colb. primus μὴ ἀποκνησαίμεν.

τῆ βοηθεία τοῦ Πνεύματος, καὶ αὐτοὶ οὐκ ἀπόβλητοι παντελῶς κριθοσόμεθα, καὶ τῆ συνεργίᾳ τῆς χάριτος οἰκοδομῆν τινα τῆ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ παρεξόμεθα. Ἡ δὲ γῆ ἦν, φησὶν, ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος. Πῶς ἀμφοτέρων ὁμοτίμως γενομένων οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁ μὲν οὐρανοῦς ἀπηρτίσθη, ἡ δὲ γῆ ἔτι ἀτελής ἐστὶ καὶ ἀνεξέργαστος (86); Ἡ ὅλως, τί τὸ ἀκατάσκευον (87) τῆς γῆς; καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν ἀόρατος ἦν; Ἔστι μὲν οὖν τελεία κατασκευὴ γῆς-ἡ ἀπ' αὐτῆς ἐθνηλα· φυτῶν παντοδαπῶν βλαστῆσεις· δένδρων ὕψηλοτάτων προβολαὶ καρπίμων τε καὶ ἀκάρπων· ἀνθῶν εὐχροιαὶ καὶ εὐωδία· καὶ ὅσα μικρῶν ὑστερον (88) μέλλει τῷ προστάγματι τοῦ Θεοῦ ἐπανατέλλαντα τῆ γῆ τὴν γεννησαμένην κατακοσμεῖν. Ὡν ἐπειδὴ οὐδὲν οὐπω ἦν, ἀκατάσκευον αὐτὴν εἰκότως ὁ λόγος ὠνόμασε. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ περὶ (89) οὐρανοῦ εἰπομεν· ὅτι οὐκ ἐξεέργαστο οὐπω οὐδὲ αὐτὸς, οὐδὲ τὸν οἰκεῖον ἀπειλήφει κόσμον, ἅτε μήπω (90) σελήνη μήτε ἡλίω περιλαμπόμενος, μηδὲ τοῖς χροοῖς τῶν ἀστρῶν κατεστεμμένος. Οὐπω γὰρ ταῦτα (91) ἐγεγόνει. Ὅστε οὐχ ἀμαρτήσεις τῆς ἀληθείας, κἀν τὸν οὐρανὸν ἀκατάσκευον εἴπη. Ἀόρατον δὲ τὴν γῆν προσεῖπε διὰ δύο αἰτίας· ἡ ὅτι οὐπω ἦν αὐτῆς ὁ θεατῆς ἀνθρώπος (92), ἡ ὅτι ὑποθρύχιος οὖσα ἐκ τοῦ ἐπιπολάζοντος τῆ ἐπιφανείᾳ ὕδατος οὐκ ἠδύνατο καθορᾶσθαι. Οὐπω γὰρ ἦν συναχθέντα τὰ ὕδατα εἰς τὰ οἰκεῖα συστήματα, ἅπερ ὑστερον ὁ Θεὸς συναγαγὼν προσσηγόρευσε θαλάσσας. Ἀόρατον οὖν τί ἐστὶ; Τὸ μὲν, ὃ μὴ πέφυκεν ὀφθαλμοῖς σαρκὸς καθορᾶσθαι, ὡς ὁ νοῦς ὁ ἡμέτερος· τὸ δὲ, ὃ τῆ φύσει ὄρατον ὑπάρχον, διὰ τὴν ἐπιπρόσθεσιν τοῦ ἐπικειμένου αὐτῷ σώματος ἀποκρύπτεται, ὡς ὁ ἐν τῷ βυθῷ σίδηρος. Καθ' ὃ σημαίνόμενον νῦν ἀόρατον ἡγοῦμεθα προσειρηθῆσαι τὴν γῆν καλυπτομένην ὑπὸ τοῦ ὕδατος. Ἐπειτα μέντοι, καὶ μήπω τοῦ φωτὸς γενηθέντος, οὐδὲν ἦν θαυμαστὴν τὴν ἐν σκότῳ (93) κειμένην, διὰ τὸ ἀφώτιστον εἶναι τὸν ὑπὲρ αὐτῆς ἀέρα, ἀόρατον καὶ κατὰ τοῦτο παρὰ τῆς Γραφῆς προσειρηθῆσαι.

terra, utpote quæ ab aquis occultaretur. Deinde vero cum necdum esset facta lux, nihil erat miri si terra in tenebris sita, quod aer super eam non illuminaretur, ob id etiam a Scriptura invisibilis appellata sit.

2. Ἄλλ' οἱ παραχαράκται τῆς ἀληθείας, οἱ οὐχὶ τῆ Γραφῆ τὸν ἑαυτῶν νοῦν ἀκολουθεῖν ἐκδιδάσκοντες, ἀλλὰ πρὸς τὸ οἰκεῖον βούλημα τὴν διάνοιαν τῶν Γραφῶν διαστρέφοντες, τὴν ὕλην φασὶ διὰ τῶν λέξεων τοῦτων παραδηλοῦσθαι. Αὕτη γὰρ, φασὶ (94), καὶ ἀόρατος τῆ φύσει καὶ ἀκατασκεύαστος, ἄποιος οὖσα

(86) Codex unus cum editis ἀνεργαστος καὶ ἀναπάρτιστος. Alii sex mss. ut in contextu.

(87) Antiqui octo libri ἀκατάσκευον. Editi cum Coisl. primo ἀκατασκεύαστον.

(88) Codex unus ὅσα μικρῶς μετ' ὀλίγον ὑστερον. Nec ita multo infra octo mss. ἀκατάσκευον αὐτὴν εἰκότως ὁ λόγος. Editi ἀκατασκεύαστον αὐτὴν ὁ λόγος εἰκότως. Coisl. primus ἀκατασκεύαστον αὐτὴν εἰκότως ὁ.

(89) Codices septem κἀν περὶ. Editi cum uno aut altero mss. καὶ περὶ. Vox οὐπω paulo post recens accessit ex sex codicibus.

(90) Veteres quinque libri ἅτε μήπω. Editi cum Coisl. primo ὄγε μήπω. Alius codex ὄσγε μήπω.

A 'signiores. Nam, tametsi rerum non possumus assequi dignitatem; tamen, si a Scripturæ proposito, Spiritu auxiliante, non excidamus, etiam ipsi non omnino rejectanei judicabimur; ac gratia cooperante, non nihil præstabimus ædificationis Ecclesiæ Dei. Terra autem, inquit, erat invisibilis et incomposita. Quomodo conditis pariter utrisque cælo et terra, cælum quidem omnibus numeris absolutum est, terra vero adhuc imperfecta est et rudis? Aut omnino, quid est terra incomposita? aut ob quam causam erat invisibilis? Sane perfectus terræ apparatus ipsa illius fertilitas est, generationes quarumcunque plantarum, altissimarum arborum tum frugiferarum tum infecundarum ortus; florum colores speciosi ac odores grati, et quæcunque paulo post Dei jussu e terra emergentia genitricem suam erant ornatura. Quorum rerum quoniam nihil dum erat, merito Scriptura ipsam nominavit incompositam. Hæc eadem et de cælo dixerimus; quandoquidem vel ipsum nondum erat excultum, neque proprium receperat ornatum, utpote quod nondum sole aut luna splenderet, neque astrorum choris coronaretur. Necdum enim isthæc condita erant. Quare a veritate non aberraveris, si cælum quoque dixeris fuisse incompositum. Terram autem duas ob causas appellavit invisibilem; aut quod nondum esset qui eam conspiceret homo, aut quod ea videri **13** minime posset, quippe quæ aquis super ipsius superficiem innatantibus esset submersa. Nondum enim erant aquæ in suas stationes congregatæ: quas postea aggregatas Deus maria nuncupavit. Invisibile igitur quid est? Aliquando quidem id quod ex se oculis carnis cerni non potest, cuiusmodi est mens nostra: aliquando vero id quod ex natura sua potest conspici, sed incumbentis ei corporis occultatur interjectu, veluti ferrum, quod in imo gurgite jacet. Juxta quam notionem, nunc invisibilem ducimus vocatam esse

2. At vero veritatis adulteratores qui suam ipsorum mentem Scripturæ obtemperare nequaquam docent, sed ad propriam sententiam detorqueunt Scripturarum sensum, materiam hisce verbis aliud significari. Hæc enim, inquirunt, est et invisibilis et incomposita suapte natura: quippe cum ex sua

(91) Editi οὐπω γὰρ αὐτά. At mss. quinque uti in contextu. Mox mss. octo ἀκατάσκευον. Editi cum Coisl. primo ἀκατασκεύαστον.

(92) Sic antiqui septem libri. Vox ἀνθρώπος in editis desiderabatur. Infra Colb. secundus ἐκάλεσε θαλάσσας.

(93) Editi et duo mss. ἐν κόσμῳ, in mundo, depravate. At Regii duo cum Colb. secundo et cum Coisl. itidem secundo ἐν σκότῳ, in tenebris, emendate. Codex Combef. et alii duo mss. ἐν σκότει. Nec ita multo post quinque mss. cum editione Basil. ἀόρατον καὶ. Editio Paris. καὶ ἀόρατον.

(94) Editio Basil. cum sex mss. φησὶ. Editio Paris. φασὶ.

ipsius conditione careat quacunque qualitate, atque ab omni forma ac figura sit separata; quam assumptam pro sua sapientia conformavit artifex, et in ordinem redegit, et ita per ipsam rerum visibilibus essentialibus constituit. Quod si ingenita est hæc, primum quidem par ei ac Deo honor tribuendus est: quandoquidem eodem antiquitatis jure dignabitur. Quo quid magis impium esse possit? materiam scilicet qualitatibus ac formæ expertem, extremam ipsam deformitatem, fœditatem ipsam figuram destitutam (ipsis enim eorum utor vocabulis) pari cum sapienti et potente ac perpulchro opifice ac universorum conditore prærogativa ac dignitate cohonestari? Deinde quidem si tanta est materia ut totam Dei suscipiat scientiam; et sic aliquo pacto ipsi Dei potentia, quæ investigari nequit, substantiam illius æquiparant, cum omnem Dei intelligentiam per se ipsam abunde possit dimetiri: si vero materia operatione Dei inferior est, sic etiam hæc eis verba in absurdum conviciam vertentur, quippe qui Deum a perficiendis et absolvendis suis operibus propter materiæ defectum abarceant. Verum illos decepti humanæ naturæ inopia. Et quoniam ars quælibet apud nos circa aliquam materiam separatim versatur, velut ars ferraria circa ferrum, lignaria vero circa ligna; atque in his aliud est subjectum, aliud forma, aliud id quod ex forma conficitur: et quia materia quidem forinsecus assumitur, ab arte vero aptatur forma, effectus autem ex utrisque, ex materia scilicet et ex forma componitur; sic etiam existimant in divino opificio, mundi quidem figuram a sapientia conditoris universorum esse inductam, materiam autem extrinsecus Creatori advectam ac subjectam fuisse, mundumque compositum existitisse, utpote qui subjectum et essentialibus aliunde habeat, figuram vero ac formam a Deo acceperit. Hinc autem fit, ut Deum magnum constitutioni rerum præfuisse **14** negent: sed eum tanquam symbolam quamdam supplementem, modicam quamdam portionem ad rerum generationem de seipso contulisse: quandoquidem præ ratiocinationum ignobilitate, ad veritatis sublimitatem respicere non potuerit; quia artes hic materia sunt posteriores, utpote ob usus necessitatem in vitam introductæ. Lana enim prius existit: ars vero textoria successit, defectum naturæ ex se expletura. Sic lignum quidem erat: ac succedens ars lignaria, materia ad usus quotidie expetitos conformata, lignorum nobis ostendit utilitatem, nautis remum, agricolis venti-

A τῷ ἑαυτῆς λόγῳ, καὶ παντὸς εἶδους καὶ σχήματος κεχωρισμένη, ἣν παραλαβὼν ὁ τεχνίτης τῇ ἑαυτοῦ σοφίᾳ ἐμόρφωσε, καὶ εἰς τάξιν ἤγαγε, καὶ οὕτω δι' αὐτῆς οὐσίῳσε τὰ ἠρώμενα. Εἰ μὲν οὖν ἀγέννητος αὕτη, πρῶτον μὲν ὁμότιμος τῷ Θεῷ, τῶν αὐτῶν πρεσβείων (95) ἀξιοῦμένη. Οὐ τί ἂν γένοιτο ἀσθενέστερον, τὴν ἀποιον, τὴν ἀνείδειον, τὴν ἐσάτην ἀμορφίαν, τὸ ἀδιατύπωτον αἴσχος (τοῖς γὰρ αὐτῶν ἐκείνων (96) προσρήμασι κέχρημαι) τῆς αὐτῆς προσδρίας ἀξιοῦσθαι τῷ σοφῷ καὶ δυνατῷ καὶ παγκάλῳ δημιουργῷ καὶ κτίστῃ τῶν ὄλων; Ἐπειτα εἰ μὲν τοσαύτη ἐστὶν (97), ὥστε ὅλην ὑποδέχεσθαι τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπιστήμην· καὶ οὕτω, τρόπον τινὰ, τῇ ἀνεξιχνιάστῳ τοῦ Θεοῦ δυνάμει ἀντιπαρεξάγουσιν αὐτῆς τὴν ὑπόστασιν, εἴπερ ἐξαρκεῖ ὅλην τοῦ Θεοῦ τὴν σύνεσιν δι' ἑαυτῆς ἐκμετρεῖν· εἰ δὲ ἐλάττων (98) ἢ ὕλη τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ οὕτως εἰς ἀτοπωτέραν βλασφημίαν αὐτοῖς ὁ λόγος (99) περιτραπήσεται, δι' ἔνδειαν ὕλης ἀπρακτον καὶ ἀνεύρηκτον τῶν οικείων ἔργων τὸν Θεὸν κατεχόντων. Ἄλλ' ἐξηπάτησε γὰρ αὐτοὺς τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἡ πενία. Καὶ ἐπειδὴ παρ' ἡμῖν ἐκάστη τέχνη περὶ τινὰ ὕλην ἀφωρισμένως ἡσθόληται, οἷον χαλκευτική μὲν περὶ τὸν σίδηρον, τεκτονική δὲ περὶ τὰ ξύλα· καὶ ἐν τούτοις ἄλλο μὲν τί (1) ἐστὶ τὸ ὑποκείμενον, ἄλλο δὲ τὸ εἶδος, ἄλλο δὲ τὸ ἐκ τοῦ εἶδους ἀποτελούμενον· καὶ ἐστὶν ἡ μὲν ὕλη ἐξωθεν παραλαμβανόμενη, τὸ δὲ εἶδος παρὰ τῆς τέχνης ἐφαρμοζόμενον, ἀποτελεσμα δὲ τὸ ἐξ ἀμφοῖν συντιθέμενον ἐκ τε τοῦ εἶδους καὶ τῆς ὕλης· οὕτως οἰόνται καὶ ἐπὶ τῆς θείας δημιουργίας, τὸ μὲν σχῆμα τοῦ κόσμου παρὰ τῆς σοφίας ἐπήχθη (2) τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων, τὴν δὲ ὕλην ἐξωθεν ὑποβεβλήσθαι τῷ κτίσαντι, καὶ γεγενῆσθαι τὸν κόσμον σύνθετον, τὸ μὲν ὑποκείμενον καὶ τὴν οὐσίαν ἐτέρωθεν ἔχοντα, τὸ δὲ σχῆμα καὶ τὴν μορφήν παρὰ Θεοῦ προσλαβόντα. Ἐκ δὲ τούτου αὐτοῖς ὑπάρχει ἀρνείσθαι μὲν τὸν μέγαν Θεὸν τῆς συστάσεως τῶν ὄντων προσσηκῆναι, οἷον δὲ ἐράνου τινὸς πληρωτὴν, ὀλίγην τινὰ μοῖραν εἰς τὴν τῶν ὄντων γένεσιν παρ' ἑαυτοῦ συμβεβλήσθαι· οὐ δυνήθentes διὰ λογισμῶν ταπεινότητα πρὸς τὸ ὕψος (3) ἀπίδειν τῆς ἀληθείας· οἷον ἐνταῦθα μὲν αἱ τέχναι τῶν ὄλων ὑστεραὶ, διὰ τὸ ἀναγκαῖον τῆς χρείας παρειασθεῖσθαι τῷ βίῳ. Τὸ μὲν γὰρ ἔριον προὔπηρχεν, ἡ δὲ ὑφαντική ἐπεγένετο, τὸ τῆς φύσεως ἐνδέον παρ' ἑαυτῆς ἐκπληροῦσα. Καὶ τὸ μὲν ξύλον ἦν, τεκτονική δὲ παραλαβοῦσα, πρὸς (4) τὴν ἐπιζητουμένην ἐκάστοτε χρεῖαν διαμορφοῦσα τὴν ὕλην, τὴν εὐχρηστίαν ἡμῖν τῶν ξύλων ὑπέδειξε, κώπην

(95) Editio Paris. ὁμότιμος ἐστὶ τῶν αὐτῶν πρεσβείων. At editio Basil. ita ut edidimus.

(96) Sic septem mss. Vox ἐκείνων in editis desideratur.

(97) Ita codex Combef. et alii septem. Editio Paris. ἔπειτα δὲ τοσαύτη ἐστὶν. Editio Basil. ἔπειτα μὲν τοσαύτη ἐστὶν. Mox Colb. primus δυνάμει ἀντιπαρεξάγουσιν.

(98) Illa, εἰ δὲ ἐλάττων, ita ad verbum interpretati sumus: si vero materia operatione Dei inferior est, hoc est, si vero materia est deterioris conditionis,

quam ut Dei operatio ad eam sese extendat.

(99) Editio Basil. et antiqui sex libri αὐτοῖς 5 λόγος. Editio Paris. αὐτῶν ὁ λόγος.

(1) Ita codices septem. Deest τι in vulgatis.

(2) Colb. primus ὑπήχθη. Mox idem codex βεβλήσθαι.

(3) Colb. primus εἰς τὸ ὕψος. Paulo post Colb. seneius παρειασθήσαν.

(4) Editio Paris. παραλαβοῦσα καὶ πρὸς. Sed conjunctio καὶ in multis mss. non reperitur, neque in editione Basileensi.

μὲν ναύταις, γεωργοῖς δὲ πτύον, ὀπλίταις δὲ δόρυ παρεχομένη. Ὁ δὲ Θεὸς, πρὶν τι τῶν νῦν (5) ὄρωμένων γενέσθαι, εἰς νοῦν βαλλόμενος καὶ ὀρμήσας ἀγαγεῖν εἰς γένεσιν τὰ μὴ ὄντα, ὁμοῦ τε ἐνόησεν ὁποῖόν τινα γρῆ τὸν κόσμον εἶναι, καὶ τῷ εἶδει αὐτοῦ τὴν ἀρμόζουσαν ὕλην συναπεγέννησε. Καὶ οὐρανῷ μὲν ἀφώρισε τὴν οὐρανῶν πρέπουσαν φύσιν· τῷ δὲ τῆς γῆς σχήματι τὴν οἰκείαν αὐτῇ καὶ ὀφειλομένην οὐσίαν ὑπέβαλε. Πῦρ δὲ καὶ ὕδωρ καὶ ἀέρα διεσχισμάτισε τε ὡς (6) ἐβούλετο, καὶ εἰς οὐσίαν ἤγαγεν ὡς ὁ ἐκάστου λόγος τῶν γινομένων ἀπήτει. Ὀλον δὲ τὸν κόσμον ἀνομοιομερῆ τυγχάνοντα ἀρρήκτω τινὶ φιλας δεσμῷ (7) εἰς μίαν κοινωνίαν καὶ ἀρμονίαν συνέδησεν· ὥστε καὶ τὰ πλεῖστον ἀλλήλων τῇ θέσει διεστηκότα ἠνώσθαι δοκεῖν διὰ τῆς συμπαθείας. Πασάσθωσαν οὖν μυθικῶν πλασμαμάτων, ἐν τῇ ἀσθενείᾳ τῶν οἰκείων λογισμῶν τὴν ἀκατάληπτον διανοίας (8) καὶ ἀφατον παντελῶς ἀνθρωπίνῃ φωνῇ δύναμιν ἐκμετροῦντες.

3. Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· οὐκ ἐξ ἡμισείας ἐκάτερον, ἀλλ' ὅλον οὐρανὸν καὶ ὅλην γῆν, αὐτὴν τὴν οὐσίαν τῷ εἶδει συνειλημμένην. Οὐχὶ γὰρ σχημάτων ἐστὶν εὐρέτης, ἀλλ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν ὄντων δημιουργός. Ἐπεὶ ἀποκρινέσθωσαν (9) ἡμῖν, πῶς ἀλλήλοις συνέτυχον ἢ τε δραστηκὴ τοῦ Θεοῦ δύναμις καὶ ἡ παθητικὴ φύσις τῆς ὕλης· ἢ μὲν τὸ ὑποκείμενον παρεχομένη χωρὶς μορφῆς, ὁ δὲ τῶν σχημάτων τὴν ἐπιστήμην ἔχων ἔνευ τῆς ὕλης, ἢ ἑκατέρω τὸ ἐνδόν παρὰ θετέρου γένηται· τῷ μὲν δημιουργῷ τὸ ἔχειν ὅπου τὴν τέχνην ἐνεπιδείξεται (10), τῇ δὲ ὕλῃ τὸ ἀποθέσθαι τὴν ἀμορφίαν καὶ τοῦ εἶδους τὴν στέρησιν. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἐπὶ τοσούτων· πρὸς δὲ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐπανίωμεν. Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος (11). Εἰπὼν, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, πολλὰ ἀπεσιώπησεν, ὕδωρ, ἀέρα, πῦρ, τὰ ἐκ τούτων ἀπογεννώμενα πάθη· ἀ πάντα μὲν ὡς συμπληρωτικὰ τοῦ κόσμου συνυπέστη τῷ παντὶ δηλονότι (12)· παρέλιπε δὲ ἡ ἱστορία, τὸν ἡμέτερον νοῦν γυμνάζουσα πρὸς ἐντρέξειαν, ἐξ ὀλίγων ἀφορμῶν παρεχομένη ἐπιλογίζεσθαι τὰ λειπόμενα. Ἐπεὶ οὖν οὐκ εἶρηται περὶ τοῦ ὕδατος, ὅτι ἐποίησεν ὁ Θεός, εἴρηται δὲ, ὅτι ἀόρατος ἦν ἡ γῆ· σκόπει σὺ κατὰ σεαυτὸν τίνι παραπετάσματι

labrum, et armatis militibus hastam subministrans. At vero Deus, priusquam quidpiam eorum quæ nunc videntur exstitisset, cum in animum induxisset, statuissetque ea quæ non erant in lucem edere : simul atque cogitavit qualemnam mundum esse oporteret, materiam formæ ipsius convenientem produxit. Et cælo quidem naturam assignavit, cælo convenientem : figuræ vero terræ congruam debitamque substantiam subjecit. Ignem autem, aquamque et aerem, uti voluit, conformavit, et ad substantiam evexit, prout singularum rerum quæ fiebant, ratio postulabat. Cæterum mundum totum diversis partibus constantem indissolubili quodam amicitia vinculo in unam societatem et harmoniam colligavit : adeo ut ea etiam quæ plurimum inter se situ distant, conjungi per concentum videantur. Cessent igitur a fabulosis commentis ii, qui potestatem menti incomprehensibilem, et quam humana vox exprimere nullo modo possit, cogitationum suarum imbecillitate admetiuntur.

3. *Fecit Deus cælum et terram* ; utrumque non ex dimidia parte, sed totum cælum, totamque terram, ipsam substantiam cum forma conjunctam. Non enim inventor est figurarum, sed ipsius naturæ rerum opifex. Alioqui respondeant nobis, quonam pacto inter se tum effectrix Dei potentia, tum passiva materiei natura convenerint, hæc quidem absque forma subjectum exhibens, ille vero sine materia scientiam habens figurarum, ut id quod defuerit alteri, ab altero tribuatur, opifici quidem, ut habeat unde specimen det suæ artis : materiei vero, unde deformitatem et formæ privationem deponat. Sed de his hactenus. Jam ad propositum redeamus. *Erat autem terra invisibilis ac incomposita*. Cum dixit : *In principio fecit Deus cælum et terram*, multa tacuit, aquam, aerem, ignem, emergentes ex his affectiones : quæ sane omnia, tanquam quæ mundum compleant, procul dubio una cum universitate rerum substituerunt ; ommissa sunt autem isthæc ab historia, ut dum reliqua ex paucis argumentis tradit æstimanda, mentem nostram ad industriam diligentiamque exercent. Itaque cum dictum non sit Deum aquam fecisse : sed dictum **15** sit terram fuisse invisibilem ; tute tecum reputa quo velamine operata non appareret. Neque igitur ignis operire

(5) Codex Combef. et alii sex τῶν νῦν. Vocula D nun in editis deerat. Mox Coisl. primus et Colb. iidem primus cum Regii quatuor βαλλόμενος, aut βαλλόμενος. Editi et duo mss. λαβόμενος.

(6) Antiqui sex libri διεσχισμάτισεν τε ὡς. Editi κατεσχισμάτισε.

(7) Colb. primus et Coisl. secundus et alii quatuor Regii ἀρρήκτω τινὶ φιλας δεσμῷ, *invincibili quadam amicitia lege*. Editio Basil. cum Coisl. primo ἀρρήκτω τινὶ φιλας δεσμῷ, *occulta quadam amicitia lege*. Editio Paris. cum Reg. quarto ἀρρήκτω τινὶ φιλας δεσμῷ, *indissolubili quodam amicitia vinculo* : quam scripturam ideo secuti sumus, quod ita legerit vetus interpretes Eustathius, cujus hæc sunt verba, *inviolabilibus cujusdam concordia vinculis*.

(8) Editio Basil. et Bodl. et alii nostri mss. ἀνθρωπίνῃ φύσει, *et quam humana natura narrare nullo modo possit*.

(9) Veteres aliquot libri ἀποκρινάσθωσαν. Codex alius ἔπειτα ἀποκρ.

(10) Sic Regii primus et quintus. Reg. quartus ἐνεπιδείξεται. Editi cum Colb. secundo ἐπιδείξεται. Colb. primus cum Reg. tertio ἐπιδείξεται.

(11) Illa, ἢ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, desunt quidem in editis : sed in septem mss. reperuntur.

(12) Codex Bodl. editio quatuor alii cum editione Basil. δηλονότι. Editio Paris. et duo mss. δηλονότι.

terram poterat. Ignis siquidem affert lucem, ac ea quibus accedit, illustrat potius, quam tenebras of- fundat. Neque itidem aer erat tunc terræ legumen- tum. Rara enim et pellucida est aeris natura, quæ cunctas rerum visibilium species excipit, et ad in- tumentium oculos transmittit. Reliquum igitur est, ut cogitemus nos, aquam superficiæ terræ innatasse, cum nondum esset liquida ista substantia in prop- riam sedem segregata. Hinc autem terra non erat solum invisibilis, sed erat etiam inornata. Quippe humoris redundantia etiamnum fructuum partum impedit. Eadem igitur causa est, cur et invisibilis esset et incomposita. Nam terræ apparatus, ille ipse est ornatus qui ei proprius est ac naturalis, puta undantes in convallibus segetes, prata virentia et diversis floribus referta, floridi saltus ac mon- tium cacumina silvis inumbata : quorum nondum habebat quidquam, parturiens quidem omnium or- tum, ob inditam sibi ab opifice facultatem, sed tem- pora congrua exspectans, ut juxta divinum præcep- tum fetus suos in apertum proferret.

4. Sed et tenebræ, ait, super abyssum. Aliæ rursum fabularum occasiones, et commentorum magis impiorum causæ; cum hæc verba ad suas divertant opiniones. Tenebras enim non expo- nunt, ut mos est, aerem quemdam lucis exper- tem, aut locum objectu corporis obumbratum, aut denique locum quacunque ex causa lumine pri- vatium, sed potentiam malam : imo malum ipsum a seipso originem trahens, oppositum Dei bonitati atque contrarium. Etenim si Deus lux est ¹⁹, abs- que dubio, aiunt, adversans ei potentia tenebræ utique fuerint, juxta sententiæ consequentiam. Te- nebræ ab alio non habent quod sint, sed sunt ma- lum per se genitum. Tenebræ hostes animarum, mortis conciliatrices, virtutis adversariæ : quæ per hæc prophetæ verba, ut falso putant, et subsistere, nec tamen a Deo prodiisse indicantur. Ex hoc sane principio quid non pravorum et impiorum dogma- tum confictum est? Qui lupi graves, gregem Dei discerpentes ²⁰, sumpto ab hac parva voce initio, animas non invaserunt? Nonne hinc Marciones? nonne Valentini? nonne abominanda Manichæorum hæresis, quam si quis putredinem appellet Eccle-

¹⁹ I Joan. 1, 5. ²⁰ Act. xx, 29.

(13) Ita codex Combef. et alii novem mss. cum editione Basil. Editio Paris. sola uberius προσγένηται και ὀτιωύγγε μᾶλλον, et ignis est cujusvis nature potius quam tenebrosus.

(14) Codex unus vocat ἡμᾶς. Mox mss. non pauci ἀόρατος ἦν. Deest ἦν in editione Paris.

(15) Antiqui tres libri et editi ἐμπόδιον. Alii quinque mss. ἐμπόδιος. Aliquanto post codex Com- bef. παντοίοις και ποικίλοις.

(16) Colb. primus προσαγάγη. Haud longe Colb. secundus σκότος ἦν. Editio Paris. ἐπέκειτο ἐπάνω. Sed sex mss. et sacer textus simpliciter σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου.

καλυπτομένη οὐκ ἐξεφαίνετο. Οὕτω οὖν πῦρ αὐτὴν καλύπτειν ἠδύνατο. Φωτιστικὸν γὰρ και καταφά- νειαν παρέχον οἷς ἂν προσγένηται μᾶλλον (13) ἢ σκοτώδες τὸ πῦρ. Οὐ μὴν οὐδὲ ἀήρ προκάλυμμα ἦν τότε τῆς γῆς. Ἄραϊά γὰρ και διαφανῆς τοῦ ἀέρος ἡ φύσις, πάντα τὰ εἶδη τῶν ὀρατῶν δεχομένη, και ταῖς τῶν ὀρώντων ὄψεις παραπέμπουσα. Λειπόμενον τοίνυν ἐστὶ νοεῖν ἡμᾶς (14) ὕδωρ ἐπιπολάζειν τῇ ἐπιφανείῃ τῆς γῆς. οὐπω πρὸς τὴν οἰκείαν λῆξιν τῆς ὕγρῆς οὐσίας ἀποκριθείσης. Ἐκ δὲ τούτου οὐ μόνον ἀόρατος ἦν ἡ γῆ, ἀλλὰ και ἀκατασκευάστος. Ἡ γὰρ τοῦ ὕγρου πλεονεξία ἐτι και νῦν ἐμπόδιον (15) ἐστὶ πρὸς καρπογονίαν τῇ γῆ. Ἡ οὖν αὐτὴ αἰτία και τοῦ μὴ ὀραῖσθαι, και τοῦ ἀκατασκευάστων εἶναι· εἴπερ κατασκευῆ γῆς, ὁ οἰκείος αὐτῇ και κατὰ φύσιν κόσμος, λῆϊα μὲν ταῖς κοιλότησιν ἐγκυμαίνοντα, λειμῶνες χλοάζοντες και ποικίλοις ἀνθεσι βρούντες, νάπαι εὐθαλεῖς, και ὀρών κορυφαὶ ταῖς ὕλαις κα- τάσκοιοι· ὧν οὐδὲν εἶχεν οὐδέπω· ὠδίνουσα μὲν τὴν πάντων γένησιν διὰ τὴν οὐδέποτεθεῖσαν αὐτῇ παρὰ τοῦ δημιουργοῦ δύναμιν, ἀναμένουσα δὲ τοὺς καθήκον- τας χρόνους, ἵνα τῷ θείῳ κελεύσματι προαγάγῃ (16) ἑαυτῆς εἰς φανερόν τὰ κυήματα.

4. Ἀλλὰ και σκότος, φησὶν, ἐπάνω τῆς ἀβύσ- σου. Πάλιν ἄλλαι μύθων ἀφορμαὶ, και πλασματῶν δυσσεβεστέρων ἀρχαὶ πρὸς τὰς ἰδίας ὑπονοίας πα- ρατραπόντων τὰ βήματα. Τὸ γὰρ σκότος οὐχ, ὡς πέ- φυκεν, ἐξηγούνται ἀέρα τινὰ ἀφώτιστον, ἢ τόπον ἐξ ἀντιφράξεως σώματος σκιαζόμενον (17), ἢ ὅπως καθ' ὁποιοῦν αἰτίαν τόπον φωτὸς ἐστερημένον, ἀλλὰ δύ- ναμιν κακὴν, μᾶλλον δὲ αὐτὸ τὸ κακὸν, παρ' ἑαυτοῦ τὴν ἀρχὴν ἔχον, ἀντικείμενον και ἐναντίον τῇ ἀγαθό- τητι τοῦ Θεοῦ ἐξηγούνται τὸ σκότος. Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς φῶς ἐστὶ, δηλονότι ἡ ἀντιστρατευομένη αὐτῷ δύνα- μὶς σκότος ἂν εἴη, φασὶ (18), κατὰ τὸ τῆς διανοίας ἀκόλουθον. Σκότος, οὐ παρ' ἐτέρου τὸ εἶναι ἔχον, ἀλλὰ κακὸν αὐτογέννητον. Σκότος πολέμιον ψυχῶν, θανάτου ποιητικόν, ἀρετῆς ἐναντίσις· ὅπερ και ὕφαστάται, και μὴ παρὰ Θεοῦ γεγενῆσθαι, ὑπ' αὐ- τῶν μηνύσθαι τῶν τοῦ προφήτου λόγων ἐξαπατῶν- ται. Ἐκ δὲ τούτου τί οὐχὶ συνεπλάσθη τῶν πονηρῶν και ἀθέων δογμάτων; Ποῖοι λύκοι βαρεῖς (19) δια- σπῶντες τὸ ποιμνιον τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ, ἀπὸ τῆς μικρᾶς ταύτης φωνῆς τὴν ἀρχὴν λαβόντες, ἐπεπόλασαν ταῖς ψυχαῖς; Οὐχὶ Μαρκίωνες; οὐχὶ Οὐαλεντινοὶ ἐνεῦ- θεν; οὐχὶ ἡ βδελυκτῆ τῶν Μανιχαίων αἵρεσις, ἦν ση-

(17) Ita sex mss. editi et alius codex ἀποσκιαζό- μενον. Mox duo mss. τόπον τινά. Subinde Colb. primus ἀντικείμενον και ἐναντιούμενον.

(18) Multi mss. et editio Basil. εἴη φησὶ. Editio Paris. φασὶ. Notabo præterieris, vocem φασὶ raro in mss. nostris legi. Mox Colb. primus παρ' ἐτέ- ρω.

(19) Legitur quoque Actiarum xx, 29, in Græco λύκοι βαρεῖς, lupi graves, infesti : at in Vulgata in- terpretatione pro graves legimus rapaces. Haud longe tres mss. ποιμνιον τοῦ Χριστοῦ. Aliquanto post mss. nonnulli οὐ Μαρκίωνες, οὐ Οὐαλεντι- νοὶ.

πεδῶνα τις τῶν Ἐκκλησιῶν προσειπὼν οὐχ ἁμαρτή-
 σεται (20) τοῦ προσήκοντος; Τί μακρὰν ἀποτρέχεις
 τῆς ἀληθείας, ἄνθρωπε, ἀφορμὰς σεαυτῷ τῆς ἀ-
 ωλείας ἐπινοῶν; Ἄπλοῦς ὁ λόγος, καὶ πᾶσιν εὐληπτος.
 Ἄδρατος ἦν ἡ γῆ, φησί. Τίς ἡ αἰτία; Ἐπειδὴ ἄβυσ-
 σον εἶχεν ἐπιπολάζουσαν ἑαυτῇ. Ἄβυσσου δὲ ἐνοια
 τίς; Ὑδῶρ πολλὸν δυσέφικτον ἔχον ἑαυτοῦ τὸ πέρασ
 ἐπὶ τὸ κάτω. Ἄλλ' ἔγνωμεν πολλὰ τῶν σωμάτων καὶ
 δι' ὕδατος λεπτοτέρου καὶ διαυγούς πολλὰκις διαφαι-
 νόμενα. Πῶς οὖν οὐδὲν μέρος τῆς γῆς διὰ τῶν ὑδά-
 των εἰδένυτο; Ὅτι ἀλαμπῆς ἔτι καὶ ἐσκοτισμένος
 (21) ἦν ὁ ὑπὲρ αὐτοῦ κεχυμένος ἀήρ. Ἀκτίς μὲν γὰρ
 ἡλίου, δι' ὑδάτων διεικνυμένη, δείκνυσι πολλὰκις τὰς
 ἐν τῷ βάθει ψηφίδας· ἐν νυκτὶ δὲ τις βαθεῖα οὐδὲν
 ἂν τρόπω τὰ ὑπὸ τὸ ὕδωρ κατείδοι. Ὡστε τοῦ ἀρά-
 τον εἶναι τὴν γῆν κατασκευαστικόν ἔστι τὸ ἐπαγό-
 μενον, ὅτι καὶ ἄβυσσος ἦν ἡ ἐπέχουσα (22), καὶ αὕτη
 ἐσκοτισμένη. Οὕτε οὖν ἄβυσσος δυνάμειον πληθος
 ἀντικειμένων, ὡς τινες ἐφαντάσθησαν, οὕτε σκότος
 ἀρχικῆς τῆς καὶ πονηρὰς δυνάμεις ἀντεξαγομένη τῷ
 ἀγαθῷ. Δύο γὰρ ἐξισάζοντα ἀλλήλοις κατ' ἐναντίω-
 σιν φθαρτικὰ ἔσται πάντως τῆς ἀλλήλων συστάσεως·
 καὶ πράγματα ἔξει διηνεκῶς καὶ παρέξει ἀπαύστως
 πρὸς ἀλλήλα συνεχόμενα τῷ πολέμῳ. Κἂν ὑπερβάλλῃ
 δυνάμει τῶν ἀντικειμένων (23) τὸ ἕτερον, δαπανητι-
 κὸν ἐξ ἀπαντος τοῦ κρατηθέντος γίνεται. Ὡστε εἰ μὲν
 ἰσόρροπον λέγουσι τοῦ κακοῦ τὴν πρὸς τὸ ἀγαθὸν
 ἐναντιῶσιν, ἀπαστον εἰσάγουσι πόλεμον καὶ διηνεκῆ
 τὴν φθορὰν, κρατούντων ἐν μέρει καὶ κρατουμένων·
 εἰ δὲ ὑπερέχει δυνάμει τὸ ἀγαθόν, τίς ἡ αἰτία τοῦ
 τὴν φύσιν τοῦ κακοῦ μὴ παντελῶς ἀνηρῆσθαι; Εἰ
 δὲ, ὃ μὴ (24) ὀέμις εἰπεῖν, θαυμάζει πῶς οὐχὶ φεύ-
 γουσι αὐτοὶ ἑαυτοὺς πρὸς οὕτως ἀθεμίτους βλασφη-
 μίας ὑποφερόμενοι. Οὐ μὴν οὐδὲ παρὰ Θεοῦ τὸ κα-
 κὸν τὴν γένεσιν ἔχειν εὐσεβές ἔστι λέγειν, διὰ τὸ μῆ-
 δὲν τῶν ἐναντίων παρὰ τοῦ ἐναντίου γίνεσθαι. Οὕτε
 γὰρ ἡ ζωὴ θάνατον γεννᾷ, οὕτε τὸ σκότος φωτὸς ἔστιν
 ἀρχὴ, οὕτε ἡ νόσος ὑγείας δημιουργός, ἀλλ' ἐν μὲν
 ταῖς μεταβολαῖς τῶν διαθέσεων ἐκ τῶν ἐναντίων πρὸς
 τὰ ἐναντία αἱ μεταστάσεις· ἐν δὲ ταῖς γενέσεσιν οὐκ
 ἐκ τῶν ἐναντίων, ἀλλ' ἐκ τῶν ὁμογενῶν ἕκαστον τῶν
 γινομένων προέρχεται. Εἰ τοίνυν, φησί (25), μήτε
 ἀγέννητον, παρὰ Θεοῦ γεγονός, πόθεν ἔχει τὴν φύ-
 σιν; Τὸ γὰρ εἶναι τὰ κακὰ οὐδεὶς ἀντερεῖ τῶν μετε-
 χόντων τοῦ βίου. Τί οὖν φαμεν; Ὅτι τὸ κακὸν ἔστιν
 οὐχὶ οὐσία ζῶσα καὶ ἔμφυχος, ἀλλὰ διάθεσις ἐν ψυ-
 χῇ ἐναντίως ἔχουσα πρὸς ἀρετὴν, διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ
 καλοῦ ἀπόπτωσιν τοῖς ῥαθύμοις ἐγγινομένη.

5. Μὴ τοίνυν ἐξῶθεν τὸ κακὸν περισκόπει, μηδὲ

(20) Antiqui tres libri ἁμαρτήσεται. Editi ἁμαρ-
 τήσει. Colb. primus ἁμαρτήσει τοῦ δέοντος. Mox
 Colb. secundus, ἀφορμὰς σεαυτῷ τῆς ἀσεβείας, im-
 pietatis occasiones.

(21) Veteres duo libri διεσκοτισμένος. Ibidem
 editio Basil. et quatuor mss. Regii cum utroque
 Colb. ὁ ὑπὲρ αὐτοῦ· quæ vox αὐτοῦ referri potest
 ad vocem ὕδωρ, quæ paulo ante legitur. Editio Pa-
 ris. ὁ ὑπὲρ αὐτῆς. Arbitramur autem ita emenda-
 tum ab aliquo, qui sibi falso persuasisset necessa-
 rio legi oportere αὐτῆς, ut hoc pronomen ad vocem

A siarum, a decoro non aberrabit? Quid procul a
 veritate recedis, o homo, tibi ipsi exitii causas ex-
 cogitans? Simplex est dictio, et ab omnibus com-
 prehendi facile potest. *Erat*, inquit, *invisibilis terra*.
 Quænam est causa? Quia circumfusam sibi abys-
 sum habebat. Quid autem abyssus significat? Cop-
 iosam aquam, cujus fundus vix potest attingi
 deorsum versus. At complura corpora per tenuem
 et translucentem aquam scimus non raro videri.

16 Quomodo igitur nulla terræ pars sub aspectum
 cadebat per aquas? Quia effusus super eam aer,
 obscurus adhuc erat, et tenebris obductus. Nam
 solis radius cum per aquas penetrat, sæpe in imo
 gurgite calculos ostendit; at vero in profunda nocte
 nemo ea quæ sub aqua sunt, ullo pacto videre po-
 test. Itaque id quod subjungitur, abyssus incumben-
 sibat, et ea erat tenebris obducta, in causa est cur
 terra fuerit invisibilis. Neque igitur abyssus adver-
 sariarum potestatum est multitudo, ut quidam ima-
 ginati sunt: neque tenebræ sunt principalis quæ-
 dam ac mala potentia, bono opposita. Duo enim
 inter se contrarietate paria mutuo suam naturam
 destruent; ac indesinenter capient, exhibebuntque
 molestias, jugi inter se bello implicata. Quod si
 adversantium alterum alteri viribus præstet, victum
 omnino absument. Quare si mali contrarietatem cum
 bono æquilibrem esse dicant, continuum bellum
 perpetuamque corruptionem inducunt; quandoqui-
 dem partim vincunt, partim vincuntur. Jam si
 viribus præpollet bonum; quid fuit causæ, cur mali
 natura non funditus sublata sit? Sin aliter, quod
 non licet dicere, miror quomodo se ipsi non abhor-
 reant, ad tam nefanda maledicta delapsi. At neque
 malum a Deo generatum esse, dicere fas est, pro-
 pterea quod nullum contrarium a contrario gigna-
 tur. Neque enim vita mortem generat, neque tene-
 bræ lucis principium sunt, neque morbus opifex
 est sanitatis: sed in affectionum commutationibus,
 e contrariis ad contraria fiunt transitiones: in ge-
 nationibus vero, res singulæ quæ fiunt, non ex
 contrariis, sed ex congeneribus producuntur. Pro-
 inde, inquirunt, si neque ingentum est malum, ne-
 que a Deo genitum, unde naturam habet? Nam
 mala esse nemo vitæ particeps negaverit. Quid igitur
 dicimus? Malum scilicet non substantiam esse
 viventem, aut animatam: sed animæ affectionem
 virtuti contrariam, desidiosam ac inertibus, propter-
 ea quod a bono deciderunt, inditam.

5. Malum itaque forinsecus ne circumspicias,

γῆ referretur. Paulo infra quinque mss. ἡλίου ὑδά-
 των.

(22) Editi ἦν ἐπέχουσα. At mss. sex ἡ ἐπ-
 έχουσα.

(23) Editio Paris. τοῦ ἀντικειμένου. Editio vero
 Basil. et codex Combef. cum aliis septem τῶν ἀν-
 τικειμένων. Colb. primus τῷ ἀντικειμένῳ.

(24) In mss. non paucis legitur ὃ μηδέ.

(25) Ita mss. cum editione Basil. Editio Paris.
 φασί.

neve primigeniam quamdam malignitatis naturam comminiscare : sed suæ quisque malitiæ se ipsum agnoscat auctorem. Nam semper eorum quæ fiunt, alia quidem a natura nobis contingunt, ut senectus et infirmitates : alia vero a casu, puta inopinati quarumdam rerum sæpe tristium, aut etiam lætarum eventus, ex alienis principiis adnascentes : velut puteum fodienti, thesauri inventio, aut ad forum progredienti, rabidi canis occursus; alia tandem in nostra potestate et arbitrio sunt posita, ut cupiditates superare, aut voluptatibus modum non ponere : velut iram continere, vel in eum qui injuria lacessivit, manum injicere : item verum dicere aut mentiri : mansuetum moribus esse et moderatum, aut tumidum et superbia elatum. Quorum itaque tu ipse dominus es, cave quæras horum principia **17** aliunde : sed malum proprie dictum noveris a voluntariis lapsibus incepisse. Nam si malum non esset voluntarium, nec in nostra potestate situm, injuriam inferentibus non imponderet tantus timor a legibus, sicque judiciorum pœnæ quæ meritam maleficis rependunt mercedem, forent inevitabiles. Atqui hæc mihi de eo quod proprie malum est, dicta sint. Morbum enim, paupertatem, ignominiam, mortem, et omnia quæcunque hominibus molesta sunt in malorum numero par non est recensere : eo quod neque ea quæ his opponuntur, inter maxima bona annumeramus : quorum aliqua insunt natura : aliqua vero etiam utiliter multis accidisse constat. Omnem igitur interpretationem, tropis et allegoriis constantem, in præsentia prætermittentes, tenebrarum notionem simpliciter et citra curiositatem, sensum Scripturæ secuti, accipiamus. Inquiri autem ratio, an simul cum mundo factæ sint tenebræ, et utrum antiquiores sint luce, et cur id quod deterius est prius existiterit? Dicimus igitur hasce tenebras non secundam substantiam substituisse : sed fuisse in aere affectionem, ex luminis privatione provenientem. Et vero mundi locus cujusnam lucis illico inventus est exsors, adeo ut tenebræ super aquam essent? Sane si quid ante erat, quam hic mundus sensibilis atque corruptioni obnoxius constitueretur, profecto id arbitramur in lumine fuisse. Neque enim angelorum dignitates, neque cœlestes quotquot sunt

A ἀρχέγονόν τινα φύσιν πονηρίας (26) φαντάζου· ἀλλὰ τῆς ἐν ἑαυτῷ κακίας ἕκαστος ἑαυτὸν ἀρχηγὸν γωρρίζετω. Ἄει γὰρ τῶν γινόμενων τὰ μὲν ἐκ φύσεως ἡμῖν ἐπιγίνεσθαι, οἷον γῆρας καὶ ἀσθένεια (27), τὰ δὲ ἀπὸ ταυτομάτου, οἷον αἱ ἄλογοι περιπτώσεις ἀλλοτριαῖς ἀρχαῖς ἐπισυμβαίνουσαι, συυθρωπῶν τινῶν πολλάκις ἢ καὶ τῶν παιδρωτέρων· ὡς τῷ φρέαρ ὀρύσσονται ἢ τοῦ θησαυροῦ εὑρεσις, ἢ τῷ πρὸς τὴν ἀγορὰν ὠρμημένῳ ἢ τοῦ λυσσῶντος κυνὸς ἔντευξις· τὰ δὲ ἐφ' ἡμῖν τυγχάνει, ὡς τὸ κρατῆσαι τῶν ἐπιθυμιῶν, ἢ μὴ κολάσαι τὰς ἡδονὰς· ὡς τὸ κατασχεῖν ὀργῆς, ἢ χεῖρας ἐπαφεῖναι τῷ παροξύναντι· ἀληθεύειν, ἢ ψεύδεσθαι· ἐπεικεῖν τὸ ἦθος εἶναι καὶ μέτριον, ἢ ὑπέρογκον καὶ ἀλαζονεῖαις ὑπεραιρόμενον.

B Ὡν τοίνυν αὐτὸς εἰ κύριος, τούτων τὰς ἀρχὰς μὴ ζητήσης (28) ἐτέρωθεν, ἀλλὰ γνώριζε τὸ κυρίως κακὸν ἐκ τῶν προαιρετικῶν ἀποπτωμάτων τὴν ἀρχὴν εἰληφός. Οὐ γὰρ ἂν, εἴπερ ἀκούσιον ἦν (29), καὶ μὴ ἐφ' ἡμῖν, τοσοῦτος μὲν ἐκ τῶν νόμων ὁ φόβος τοῖς ἀδικούσιν ἐπήρητο, οὕτω δὲ ἀπαραίτητοι τῶν δικαστηρίων αἱ κολάσεις, τὸ πρὸς ἀξίαν τοῖς κακούργοις ἀντιμετροῦσαι. Ταῦτα δὲ μοι εἰρησθω περὶ τοῦ κυρίως κακοῦ. Νόσον γὰρ καὶ πεινίαν καὶ ἀδοξίαν καὶ θάνατον, καὶ ὅσα λυπηρὰ τοῖς ἀνθρώποις, οὕτω καὶ ἐν τῇ μοίρᾳ τῶν κακῶν καταλογίζεσθαι ἄξιον, διὰ τὸ μὴδὲ τὰ ἀντικείμενα τούτοις ἐν τοῖς μεγίστοις ἡμᾶς τῶν ἀγαθῶν ἀριθμεῖν· ὧν τὰ μὲν ἐκ φύσεώς ἐστι, τὰ δὲ καὶ συμφερόντως πολλοῖς ἀπαντήσαντα φαίνονται. Πᾶσαν οὖν τροπικὴν καὶ δι' ὑπονοίας ἐξήγησιν ἐν γε τῷ παρόντι κατασιγάσαντες, τοῦ σκότους τὴν ἐνοίαν ἀπλῶς καὶ ἀπεριεργάστως (30), ἐπόμεινοι τῷ βουλήματι τῆς Γραφῆς, ἐκδεξώμεθα. Ἐπιζητεῖ δὲ ὁ λόγος, εἰ συγκατεσκευάσθη τῷ κόσμῳ τὸ σκότος, καὶ εἰ ἀρχαιότερον τοῦ φωτός, καὶ διὰ τί τὸ χεῖρον προσβύτερον. Δέγομεν τοίνυν καὶ τοῦτο τὸ σκότος μὴ κατ' οὐσίαν ὑφεστηκέναι, ἀλλὰ πάθος εἶναι περὶ τὸν ἀέρα στερήσει φωτὸς ἐπιγινόμενον. Ποίου τοίνυν φωτὸς ἄμοιρος αἰφνιδίως ὁ ἐν τῷ κόσμῳ τόπος εὑρέθη, ὥστε τὸ σκότος ἐπάνω εἶναι τοῦ ὕδατος; Ἀγχιζώμεθα τοίνυν ὅτι, εἴπερ τι ἦν (31) πρὸ τῆς τοῦ αἰσθητοῦ τούτου καὶ φθαρτοῦ κόσμου συστάσεως, ἐν φωτὶ ἂν ἦν δηλονότι. Οὕτε γὰρ αἱ τῶν ἀγγέλων ἀξίαι, οὕτε πᾶσαι αἱ ἐπουράνιοι στρατιαί, οὕτε ὅλως εἰ τί ἐστὶν ὀνομασμένον ἢ ἀκατονόμαστον τῶν λογικῶν φύσεων, καὶ τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων ἐν σκότῳ διήγεν,

26) Colb. secundus φύσιν πονηρᾶν. Aliquanto post tres mss. εἰ γὰρ τῶν. Editi cum Colb. secundo αἰ γὰρ τῶν.

(27) Reg. sextus et Colb. secundus καὶ ἀσθένεια. Mox unus codex τὰ δὲ ἐξ.

(28) Colb. secundus μὴ ζητεῖ.

(29) Codex Bodl. et sex alii ἀκούσιον ἦν. Vox ultima in editis desideratur. Ibidem editio Paris. καὶ μὴ ἐφ' ἡμῖν τὸ κακόν. Montacutius autem, teste Ducæo, affirmat illud, τὸ κακόν, ex aliquibus mss. additum fuisse. Sed tamen hæc duæ voces neque in editione Basil., neque in Ducæi codicibus, neque in Combef., neque in Bodl., neque in septem aliis reperiuntur. Unde eas tot codicum auctoritate expungere non dubitavimus. Possit autem quispiam sus-

D picari, ipsas retinendas esse ob hanc Eustathii interpretationem, *Neque enim si malum ex necessitate descenderet, tantus peccantibus legum metus incumberet*: id tamen non continuo colligi debere putamus. Hinc enim non efficitur Eustathium voces τὸ κακόν invenisse in aliquo exemplari, sed sequitur duntaxat eum has voces, quæ non obscure subintelligebantur, de suo e superioribus supplevisse. Statim ibi Basilii loquitur de eo quod proprie malum est, ubi intelligi peccatum nemo non videt.

(30) Reg. sextus ἐνοίαν ἄπασαν ἀπεριεργάστως ἐπόμεινοι.

(31) Εἴπερ τι ἦν, etc., *Sane si quid ante erat quam hic mundus*, etc. Legas velim notam b, pag. 3 (not. 34, supra col. 12).

ἀλλ' ἐν φωτὶ καὶ πάσῃ εὐφροσύνῃ πνευματικῇ τὴν πρέπουσαν ἑαυτοῖς κατάστασιν εἶχε. Καὶ τούτοις οὐδὲς ἀντερεῖ, οὐκ οὖν ὅστις γε (32) τὸ ὑπερουράνιον φῶς ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγελίαις ἐκδέχεται, περὶ οὗ Σολομών φησι· *Φῶς δικαίους διὰ παντός· καὶ ὁ Ἀπόστολος· Ἐὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ (33) τῷ ἱκανώσαρτι ἡμᾶς ἐν τῇ μερίδι τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτὶ.* Εἰ γὰρ οἱ καταδικαζόμενοι πέμπονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, δηλονότι οἱ τὰ τῆς ἀποδοχῆς ἄξια εἰργασμένοι, ἐν τῷ ὑπερκοσμίῳ φωτὶ τὴν ἀνάπαυσιν ἔχουσι (34). Ἐπεὶ οὖν ἐγένετο ὁ οὐρανὸς προστάγματι Θεοῦ ἀθρόως περιταβελὸς τοῖς ἐντὸς ὑπὸ τῆς οικείας αὐτοῦ περιφερείας ἀπειλημένοις, τῶμα ἔχων συνεχῆς, ἱκανὸν τῶν ἐξω διαστήσαι τὰ ἔνδον (35), ἀναγκαιῶς τὸν ἐναπολειφθέντα αὐτῷ τόπον (36) ἀφεγγῆ κοτέστησε, τὴν ἐξωθεν αὐτῆν διακόψας. Τρία γὰρ δεῖ συνδραμεῖν ἐπὶ τῆς σκιάς, τὸ φῶς, τὸ σῶμα, τὸν ἀλαμπῆ τόπον. Τὸ τοίνυν ἐγκόσμιον σκότος τῆ σκιά τοῦ οὐρανόου σώματος παρῆρπῆσθῃ. Νόησον δὲ μοι ἀπὸ παραδείγματος ἑναργοῦς τὸ λεγόμενον, ἐν σταθῆρᾷ (37) μισμηδρία σκηνῆν τινα ἐκ πυκνῆς καὶ στεγανῆς ὕλης ἑαυτῷ περιστήσαντα, καὶ ἐν σκότῳ αὐτοσχεδίῳ ἑαυτὸν καθειργνύοντα. Τοιοῦτον οὖν κάκεινο τὸ σκότος ὑπόθου, οὐ προηγουμένως ὑφῆσθη, ἀλλ' ἐπακολουθήσαν ἐτέροις. Τοῦτο δὴ τὸ σκότος καὶ ἐπιβαίνειν λέγεται τῇ ἀδύσῳ, ἐπειδὴ τὰ ἔσχατα τοῦ ἀέρος πέφυκε ταῖς ἐπιφανείαις τῶν σωμάτων συνάπτεσθαι. Τότε δὲ ὕδωρ ἦν τοῖς πᾶσιν ἐπιπολάζον. Διόπερ ἀναγκαιῶς τὸ σκότος ἐπάνω ὑπάρχειν εἰρηται τῆς ἀδύσσου.

Quapropter necessario tenebras super abyssum exstitisse dictum est.

6. Καὶ πνεῦμα Θεοῦ, φησὶν, ἐπεφέρετο ἐπάνω

exercitus, neque tandem si quæ aliæ sunt rationales naturæ, aut si qui alii sunt administri spiritus, sive habeant nomen, sive non, degebant in tenebris : sed in luce et in omni lætitia spiritali statum sibi convenientem habebant. Atque his contradicet nemo, non is certe, qui in bonorum promissis cœlestem lucem exspectat, de qua Salomon ait : *Lux justis semper* 21; et Apostolus : *Gratias agentes Deo et Patri qui dignos nos fecit in parte sortis sanctorum in lumine* 22. Etenim si damnati mittuntur in tenebras exteriores 23 : utique qui opera laude ac commendatione digna percgerunt, in cœlesti lumine requiem possident. Quoniam igitur Dei jussu est cœlum factum, sic ut rebus intra suam ipsius circumferentiam contentis derepente circumfundere-
B tur; haberetque corpus continuum quod ab externis interna sejungere posset **I**s necessario locum a se derelictum ac separatum obnubilavit, interciso scilicet externo splendore. Tria enim ad umbram concurrere oportet, lucem, corpus, obscurum locum. Itaque per cœlestis corporis umbram mundatæ constiterunt tenebræ. Quod autem dicimus, id intellexeris evidenti exemplo, si in meridie ferventissima tabernaculum aliquod ex densa et impenetrabili materia tibi ipse circumposueris, atque in tenebris extemporalibus teipsum incluseris. Velim igitur ponas et has tenebras tales fuisse, nec per se substitisse, sed alias subsecutas esse. Hæ sane tenebræ etiam abyssu insidere dicuntur, quod extremæ aeris partes cum corporum superficie solent
C conjungi. Tunc autem aqua omnibus superstabat.

6. Et spiritus Dei, inquit, ferebatur super aquas.

21 Prov. xiii, 9. 22 Coloss. i, 12. 23 Matth. xxii, 13.

(32) Editi ἀντερεῖ ὅστις γε. At Coisl. secundus et Combef. ἀντερεῖ, οὐκ οὖν ὅστις γε· ubi οὐκ οὖν male in aliquibus codicibus scribitur cum accentu circumflexo οὐκ οὖν. Ibidem editi ἐν ταῖς τῶν ἁγίων ἐπαγγελίαις, in *sanctorum promissis*. Nostri septem mss. cum codice Combef. et cum utroque Duc. ἐν ταῖς τῶν ἀγαθῶν ἐπαγγ., in *bonorum promissis, seu in bonis promissis* : quæ lectio, uti monet Ducæus, legitur apud Theodoretum. Accedit etiam, quod auctoritate Eustathii confirmari possit, qui sic interpretatur : *in bonorum promissionibus operitur.*

(33) Codex Combef. cum Reg. quarto τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, quæ lectio notatur in Testamento Oxoniensi. Nec aliter legit Eustathius, qui vertit : *gratias agentes Deo et Patri.*

(34) Codex unus τὴν ἀπολαυσιν ἔχουσιν. Mox codices duo ὁ οὐρανός. Deest articulus in vulgatis.

(35) Ducæi in hunc locum verba non pigebit referre. Rursus, inquit, quod sequitur, inverso ordine exhibet Theodoretus, ἱκανὸν τῶν ἔνδον διαστήσαι τὰ ἐξω, quod possit ea quæ foris sita sunt, separare ab iis, quæ intra se comprehendit. Et hanc fuisse lectionem Basilii ex Eustathio conjici potest, qui vertit : *Ut possit ea quæ extrinsecus habentur, ab interioribus separare.* Huc usque vir doctissimus. Ut ut hæc sunt, omnes nostri libri tum calamo notati, tum typis excusi habent constanter ἱκανὸν τῶν ἐξω διαστήσαι τὰ ἔνδον.

(36) Theodoretus, editio Basil., uterque Duc. et

Colb. secundus cum duobus Regiis ἐναπολειφθέντα, *relictum a se locum.* Editio Paris. et Regii duo ἐναποληφθέντα, *comprehensum a se locum.* Lectionem primam secutus est Eustathius, qui sic interpretatur : *Ob hoc necessario post se regionem relictam, carentem luce constituit, utpote fulgore qui desuper radiabat, excluso.* Et ita legendum esse puto, cum per lucem externam, τὴν ἐξωθεν, ea debeat intelligi, quæ desuper radiabat. — *Ἐναπολειφθέντα αὐτῷ τόπον, locum a se derelictum.* Legendum potius, ut in edit. Paris. et duobus Regiis codicibus, ἐναποληφθέντα, *locum a se comprehendens.* Ibidem enim similiter legitur, τοῖς ἐντὸς... ἀπειλημένοις, *rebus intra ipsius circumferentiam contentis.* Negat Basiliius tenebras naturam esse a Deo creatam : sed earum originem sic repetit. Si quid ante mundum sensibilem et corruptibilem exstitit, id in lumine fuit, neque enim angeli in tenebris degebant, sed in luce. Sed hæc lux corporis opaci interjecti interdicti debuit. Quare cum cœlum, quod est corpus opacum, creatum est, quæcunque intra illius circumferentiam comprehensa fuerunt, luce illa, quæ est extra mundum sensibilem et corruptibilem, carere. Cœlum ergo non *locum a se derelictum* obnubilavit, sed *locum a se comprehendens.* MARAN.

(37) Reg. sextus ὑπόθου μοι ἐν σταθῆρᾷ. Sed illud, ὑπόθου μοι, neque in aliis mss., neque in editis legitur. Voces περιστήσαντα... καθειργνύοντα videntur adhibitæ fuisse in modum casus absoluti.

Sive spiritum hunc dicat diffusionem esse aeris, **A** τῷ ὕδατος. Εἶτε (38) τοῦτο λέγει τὸ πνεῦμα, τοῦ ἀέρος τὴν χύσιν, δέξαι τὰ μέρη τοῦ κόσμου καταριθμοῦντά σοι τὸν συγγραφέα, ὅτι ἐποίησεν ὁ Θεὸς οὐρανὸν, γῆν, ὕδωρ, ἀέρα, καὶ τοῦτον χέμενον ἤδη καὶ βέοντα· εἶτε, ὃ καὶ μᾶλλον ἀληθέστερόν (39) ἔστε καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν ἐγχριθέν, Πνεῦμα Θεοῦ, τὸ ἅγιον εἶρηται· διὰ τὸ τετηρῆσθαι τοῦτο ἰδιαζόντως καὶ ἐξαιρέτως τῆς τοιαύτης μνήμης ὑπὸ τῆς Γραφῆς ἀξιούσθαι, καὶ μηδὲν ἄλλο Πνεῦμα Θεοῦ, ἢ τὸ ἅγιον τὸ τῆς θείας καὶ μακαρίας Τριάδος (40) συμπληρωτικὸν ὀνομάζεσθαι. Καὶ ταύτην προσδεξάμενος τὴν διάνοιαν, μείζονα τὴν ἀπ' αὐτῆς ὠφέλειαν εὐρήσεις. Πῶς οὖν ἐπεφέρετο τοῦτο (41) ἐπάνω τοῦ ὕδατος; Ἐρῶ σοι οὐκ ἐμαυτοῦ λόγον, ἀλλὰ Σύρου ἀνδρὸς σοφίας κοσμικῆς τοσοῦτον ἀφρασηχότος, ὅσον ἐγγὺς ἦν τῆς τῶν ἀληθινῶν ἐπιστήμης. Ἔλεγε τοίνυν τὴν τῶν Σύρων φωνὴν ἐμφατικωτέραν τε εἶναι, καὶ διὰ τὴν πρὸς τὴν Ἑβραῖα γειτονίαν μᾶλλον πως τῇ ἐνοσίφ τῶν Γραφῶν προσεγγίζειν. Εἶναι οὖν τὴν διάνοιαν τοῦ ῥητοῦ τοιαύτην. Τὸ, Ἐπεφέρετο, φησὶν, ἐξηγοῦνται ἀντὶ τοῦ, *συνέβαλλε*, καὶ ἐξωγοῦναι τὴν τῶν ὀδῶν φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα τῆς ἐπαυροῦσης θρυφῆς, καὶ ζωτικῆν τινα δύναμιν ἐνείσσης τοῖς ὑποθαλασπομένοισι. Τοιοῦτον τινὰ φασιν (42) ὑπὸ τῆς φωνῆς ταύτης παραδηλοῦσθαι τὸν νοῦν, ὡς ἐπιφερομένου τοῦ πνεύματος· τουτέστι, πρὸς ζωογονίαν τὴν τοῦ ὕδατος φύσιν παρασκευάζοντος· ὥστε ἰκανῶς ἐκ τούτου τὸ παρά τινων ἐπιζητούμενον δείκνυσθαι, ὅτι οὐδὲ τῆς δημιουργικῆς ἐνεργείας τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀπολείπεται (43).

7. *Et dixit Deus, Fiat lux* ²⁴. Prima Dei vox lucis naturam creavit, dissipavit tenebras, dispulit mœstitiam, mundum illustravit, et acervatum gratum ac jucundum aspectum universis impertivit. Nam et cœlum apparuit, antea in tenebris delitescens; visa est et ipsius pulchritudo, eaque tanta quantam etiam nunc oculi testantur. **19** Illustrabatur autem aer; imo permistam sibi lucem ha-

²⁴ Gen. 1, 3.

(38) Codices non pauci εἶτε. Editi εἶχε. Mox Colb. secundus συγκαταριθμοῦντά.

(39) Sic mss. septem. Editi vero καὶ μάλιστα ἀληθέστερον. Ibidem editi cum aliquibus mss. ἐγχριθέν. Alii mss. ἐκχριθέν.

(40) Colb. secundus μακαρίας καὶ ἀγίας Τρι. Ibidem idem codex μελζονά τινα ἀπ.

(41) Sic multi mss. Deest τοῦτο in editis. Mox ἀλλὰ Σύρου ἀνδρὸς, *sed viri Syri*, etc. Monet Tillemontius hic intelligi posse Eusebium Samosatensem; sed convenit fere inter doctos, designari potius Ephrem diaconum Syrum. Quod autem attinet ad viri illius Syri explanationem, eam omnino confirmat Hieronymus, tom. II, *Quæst. Hebr.*, columna 508. « Pro eo, inquit, quod in nostris codicibus scriptum est, *ferabatur*, in Hebræo habet, *mereseith*, quod nos appellare possumus *incubabat*, sive *confovebat*, in similitudinem volucris, ova calore animantis. » Montifaucionis noster, qui verbum Hebraicum sic exhibuit litteris Græcis *μαραφεθῶ*, interpretatur locum istum hoc modo: *Et spiritus Dei molitabat super facies aquarum*. LXX verterunt, *ἐπεφέρετο*, *superferabatur*. Alii tres interpretes, Aquila, Symmachus et Theodotio, *ἐπιφερόμενον*. Hunc Basilii

locum Ambrosius de more in suum *Hexaemeron* transtulit. Denique Syrus, inquit, qui vicinus Hebræo est, et sermone consonat in plerisque et congruit, sic habet: *Et Spiritus Dei fovebat aquas*, etc., lib. I *Hexaem.*, cap. 8, num. 29. Quin etiam Diodorus non aliter intellexit vocem Hebraicam, atque vir ille Syrus, ut videre est in notis tum Ducei, tum nostri Montifaucionii. Haud immerito existimat Tillemontius esse verisimile, Augustinum e Basilii opere excerptisse ea, quæ leguntur de docto quodam Syro lib. I *De Genesi ad lūt.*, num. 36. Lege Præf. num. 22.

(42) Ita mss. septem. Editi et Colb. secundus φησὶν. Ibidem Colb. primus διὰ τῆς φωνῆς.

(43) Sic plures mss. Editi ἀπολείπεται. Mox hæc verba, τὴν κατῆφειαν διέλυσεν, desunt in editis, leguntur vero in sermone consonat in plerisque et congruit Eustathius, qui vertit: *Maioresque dissolvit*.

(44) Sic Regii primus, tertius, quartus, quintus et sextus cum Colb. secundo et cum Coisl. itidem secundo. At editi τῶς τῷ κόσμῳ, καὶ τό. Idem mendum in libros editos paulo ante irrepperat. Coisl. velustior τῶς τῷ σκότει.

φῶς, ὁξείας τὰς διαδόσεις τῆς αὐγῆς ἐπὶ τὰ ὄρια A
 ἑαυτοῦ (45) πανταχοῦ παραπέμπων. Ἄνω μὲν γὰρ
 μέχρι πρὸς αὐτὸν αἰθέρα καὶ οὐρανὸν ἐφθανε· ἐν δὲ
 τῷ πλάτει πάντα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, βόρειά τε καὶ
 νότια καὶ τὰ ἑῷα καὶ τὰ ἐσπέρια, ἐν ὁξείᾳ καιροῦ
 ῥοπῇ κατεφώτιζε. Τοιαύτη γὰρ αὐτοῦ ἡ φύσις, λεπτή
 καὶ διαφανής, ὥστε μηδεμιᾶς παρατάσεως χρονικῆς
 προσδεσθαι τὸ φῶς δι' αὐτοῦ πορευόμενον. Ὡσπερ
 γὰρ τὰς ἔψεις ἡμῶν ἀχρόνως παραπέμπει πρὸς τὰ
 ὀρώμενα, οὕτω καὶ τὰς τοῦ φωτὸς προσβολὰς ἀκα-
 ριῶς, καὶ ὡς οὐδ' ἂν ἐπινοήσειε τις ἐλάττονα χρό-
 νου ῥοπήν, ἐπὶ πάντα ἑαυτοῦ τὰ πέρατα ὑποδέχεται.
 Καὶ αἰθῆρ ἡδῶν μετὰ τὸ φῶς· καὶ ὕδατα φανότερα,
 οὐ μόνον δεχόμενα τὴν αὐγὴν, ἀλλὰ καὶ παρ' ἑαυτῶν
 ἀντιπέμποντα κατὰ τὴν ἀνάκλασιν (46) τοῦ φωτὸς,
 μαρμαρυγῶν πανταχόθεν ἀποπαλλομένων τοῦ ὕδατος. B
 Πάντα ἡ θεία φωνὴ πρὸς τὸ ἥδιστον καὶ τιμωτάτον
 μετεσκεύασεν. Ὡσπερ γὰρ οἱ ἐν τῷ βυθῷ ἐνιέντες
 τὸ ἔλαιον καταφάνειαν ἐμποιοῦσι τῷ τόπῳ, οὕτως ὁ
 ποιητὴς τῶν ὄλων, ἐμφθεγξάμενος (47), τῷ κόσμῳ
 τὴν τοῦ φωτὸς χάριν ἀθρόως ἐνέθηκε. Γενηθῆτω
 φῶς. Καὶ τὸ πρόσταγμα ἔργον ἦν· καὶ φύσις ἐγένε-
 το (48), ἥς οὐδὲ ἐπινοήσειε τις τερπνότερον εἰς ἀπό-
 λαυσιν δυνατόν ἐστι λογισμῶς ἀνθρωπίνους. Ὅταν
 δὲ φωνὴν ἐπὶ Θεοῦ καὶ ῥῆμα καὶ πρόσταγμα λέγω-
 μεν (49), οὐ διὰ φωνητικῶν ὀργάνων ἐκπεμπόμενον
 φέρον, οὐδὲ ἀέρα διὰ γλώσσης τυπούμενον, τὸν θεῖον
 λόγον νοοῦμεν, ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ θελήματι ῥοπήν διὰ
 τὸ τοῖς διδασκομένοις εὐσύννοπον (50) ἡγοῦμεθα ἐν
 εἶδει προστάγματος σχηματίζεσθαι. Καὶ εἶδεν ὁ
 Θεὸς τὸ φῶς, ὅτι καλόν. Τίνα ἂν εἰποίμεν ἡμεῖς C
 τοῦ φωτὸς ἄξιον ἔπαινον, ὃ προλαβὼν τὴν παρὰ τοῦ
 κτίσαντος μαρτυρίαν ἔχει, ὅτι καλόν; Καὶ παρ' ἡμῖν
 εἰ ὁ λόγος τοῖς ὀφθαλμοῖς παραπέμπει τὴν κρίσιν,
 οὕτως οὐδὲν ἔχων εἰπεῖν τοσοῦτον, ὅσον ἡ ἀσθησις
 μαρτυρεῖ προλαβοῦσα (51). Εἰ δὲ τὸ ἐν τῷ σώματι

⁴⁵ Gen. 1, 4.

(45) Sic editio Basil. cum utroque Coisl. et cum aliis multis, e quorum numero est ipsissimus codex Combef. Editio Paris. αὐτοῦ. Ibidem editio utraque παραπέμπων, nempe φῶς. At codex Combef. et alii sex παραπέμπων, nempe ἀήρ. Quod autem scribit Combefisius, legi oportere non παραπέμπων, sed παραπέμπων, de eo nobis longe aliter videtur. Nam præterquam quod παραπέμπων in omnibus nostris mss. legitur, præterea non recte diceretur lux celeres fulgoris distributiones ad suos ipsius terminos vibrasse: sed hoc idem optime dici potest de aere, qui acceptos a luce radios in suos ipsius terminos transmittit. Cum igitur vox ἑαυτοῦ debeat referri ad vocem ἀήρ, consequens est ut legamus παραπέμπων, non παραπέμπων· quippe hoc participium ad idem substantivum pertinet, ad quod pertinet vox ἑαυτοῦ. Ibidem codices sex ἄνω μὲν γὰρ μέχρι πρὸς. Vox μέχρι abest ab editis. Colb. secundus ἀνωθεν. Ibidem idem Colb. secundus ἐφθασεν.

(46) Reg. sextus μετὰ τὴν ἀνανάκλασιν. Mox editio Paris. οὕτω πάντα. Sed vox οὕτω deest in editione Basil. inque nostris mss. Infra ὁ ἐν τῷ βυθῷ, etc. Discimus ex Ambrosio, lib. 1 in *Hexaem.*, cap. 9, num. 33, oleum illud quod ad lucem afferendam profunditur, ore emitti. Sic autem habet Doctor eximius: *Quid miramur, si Deus locutus est lucem,*

bebat totam in se tota, celeres fulgoris distributiones ad suos ipsius terminos quaquaversum transmittens. Sursum enim ad ipsum usque æthera et usque ad cœlum pervenit: in latitudine vero omnes mundi partes, tum aquilonares, tum australes, tum orientales, tum occidentales, in brevi temporis momento illuminabat. Talis est enim ipsius natura, tenuis scilicet et pellucida; adeo ut lux per ipsum transiens, nulla temporis mora indigeat. Quemadmodum enim contuitus oculorum nostrorum ad ea quæ sub aspectum cadunt, citra temporis moram deducit: sic etiam luminis accessum minima mora et temporis momento ita brevi, ut a nemine possit excogitari brevius, in omnes suos fines suscipit. Quin etiam æther post ortam lucem jucundior evasit, necnon aquæ limpidiore fuere, non fulgorem modo suscipientes, sed eum ex se ipsis etiam per lucis repercussum remittentes, vibrato undelibet ab aqua splendore. Divina vox ad jucundissimum et præstantissimum statim transmutavit omnia. Ut enim qui oleum in aquæ fundum immittunt, in illum locum inducunt claritatem: ita inversorum conditor statim atque locutus est, lucis gratiam mundo repente intulit. *Fiat lux.* Sane hoc præceptum opus erat; et facta est natura, qua jucundius quidquam ad fruendum ne excogitare quidem potest humana ratio. Cum autem in Deo vocem verbumque et præceptum dicimus, non sonum per vocalia organa emissum, non aerem lingua conformatum, divinum sermonem intelligimus: sed voluntatis nutum, ut discentium oculis res subjecta esset, in præcepti speciem adaptari arbitramur. *Et vidit Deus lucem quod esset pulchra*⁴⁸. Quasnam laudes luce dignas dixerimus nos: quam pulchram esse conditor in antecessum testatus est? Imo vero apud nos ipsis oculis iudicium defert oratio, cum

et caliganti mundo lumen emicuit, quando si quis inter aquas mersus, oleum ore emisit, clariora faciat ea quæ profundis tegebantur occultis?

(47) Medic. ἐμφεγξάμενος, *illucens, affulgens.* Hanc lectionem ait Ducæus non esse contemnendam: Combefisius vero affirmat eam purum mendum esse. Ibidem Colb. secundus ἐν φεγξάμενος ῥῆμα, *verbum unum proferens.*

(48) Reg. quintus φύσις ἐγένετο. Ibidem Colb. secundus ἥς οὐδέν.

(49) Codices tres λέγομεν. Statim editio Paris. τυπούμενον, *percussum*: sed Duc. uterque et Bodl. et Combef. cum omnibus nostris mss. et cum editione Basil. τυπούμενον. Vox utraque τυπούμενον [sic] et τυπούμενον potest reddi Latine per vocem *percussum, verboratum.* Nam secundum Hesychium, ut monet Combefisius, τυπούται idem valet atque πλήσσειται.

(50) Regii tertius et quintus, itemque Coisl. secundus εὐσύννοπον. Editi cum Reg. quarto et cum Coisl. primo εὐσύννοπον.

(51) Sic mss. Combef. cum aliis Regiis tribus, et cum utroque Coisl. Editi παραλαβοῦσα. Mox mss. tres ἐν σώματι. Alii quatuor ἐν σώμασι. Editi ἐν τῷ σώματι.

tantum nihil queat prædicare, quantum sensus antevertens declarat. Sed si corporis pulchritudo ex partium inter se symmetria, ac apparente coloris bonitate oritur, quomodo in luce quæ natura simplex est, similibusque constat partibus, pulchritudinis ratio conservatur? Num propterea quod lucis temperatio non in propriis ipsis partibus, sed in quadam hilaritate et lenitate visui se offerente inesse perhibetur? Sic enim 20 pulchrum est etiam aurum, quod non ex partium commensu, sed ex sola coloris bonitate, illicium, et jucunditatem ad visum exhilarandum obtinet. Hesperus quoque stellarum est pulcherrimus, non quod in partibus quibus constat, insit proportio et symmetria, sed quod jucundus quidam et suavis splendor ex ipso ad oculos accedat. Præterea hoc Dei de pulchritudine iudicium, non modo ad visus delectationem respicientis, sed etiam ad futuram ipsius utilitatem prospicientis, factum est. Nondum enim pulchritudinis lucis iudices erant oculi. *Et divisit Deus inter lucem, et inter tenebras* 21. Hoc est, utrumque naturam mixturæ cujuscunque incapacem, et alteram alteri ex adverso oppositam Deus reddidit. Hæc enim magno inter se intervallo discrevit ac separavit.

8. *Et vocavit Deus lucem, diem, et tenebras vocavit noctem* 22. Nunc quidem de reliquo post solis generationem dies est aer ipse, a sole illuminatus, dum in hemisphærio quod super terram est, lucet: nox vero est, quæ occultante se sole intervenit telluris obscuratio. Tunc autem non secundum motum solarem, sed primigenia illa luce effusa, et rursus contracta, secundum præfinitam a Deo mensuram, fiebat dies, et nox succedebat. *Et facta est vespera, et factum est mane, dies unus* 23. Vespera igitur diei ac noctis est communis terminus: et similiter mane, est noctis cum die vicinitas. Itaque ut prioris generationis prærogativam diei tribueret, prius commemoravit finem diei, deinde noctis, velut insequente diem nocte. Nam qui status in mundo fuit ante lucis generationem, is non erat nox, sed tenebræ: quod autem a die distinguebatur, eique opponeretur, id nox appellatum est; quod idem recentiorem etiam appellationem post diem obtinuit. *Facta est igitur vespera, et factum est mane.* Diei

20 Gen. 1, 4. 21 ibid. 5. 22 ibid.

(52) Ita Reg. quintus, Coisl. primus, Colb. secundus et editi. Regii vero tertius, quartus et sextus cum Coisl. secundo τῶν μελῶν, *membrorum*. Nec ita multo post Reg. quintus ὁ τοῦ κάλλους.

(53) Sic Regii quartus et sextus et Colb. secundus cum utroque Coisl. Editi cum Regiis tertio et quinto ἔχειν τὰ μέλη. Quæ lectio vetustissima est, cum Eustathius interpretatus sit: *Non propter eximiam compaginacionem membrorum*. Attamen cum hic agatur de corpore generatim sumpto, μέρη magis arridet quam μέλη. Non multo post Reg. sextus αὐγὴν ἐμπέπτειν.

(54) Ita editi cum quatuor mss. Alii tres mss. διακριτικοί. Mox Reg. quintus ἀνάμιχτον αὐτῶν, mendose.

A καλὸν ἐκ τῆς πρὸς ἄλληλά τῶν μερῶν (52) συμμετρίας, καὶ τῆς ἐπιφαινομένης εὐχροίας, τὸ εἶναι ἔχει, πῶς ἐπὶ τοῦ φωτὸς ἀπλοῦ τὴν φύσιν ὄντος καὶ ὁμοιομερούς, ὁ τοῦ καλοῦ διασώζεται λόγος; Ἡ ὅτι τῷ φωτὶ τὸ σύμμετρον οὐκ ἐν τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ μέρεσιν, ἀλλ' ἐν τῷ πρὸς τὴν θῆν ἀλύπτῳ καὶ προστηνεῖ μαρτυρεῖται; Οὕτω γὰρ καὶ χρυσοῦ καλὸς, οὐκ ἐκ τῆς τῶν μερῶν συμμετρίας, ἀλλ' ἐκ τῆς εὐχροίας μόνης, τὸ ἐπαγωγὸν πρὸς τὴν θῆν καὶ τὸ τερπνὸν κεκτημένος. Καὶ Ἐσπερος ἀστέρων κάλλιστος, οὐ διὰ τὸ ἀναλογούνα ἔχειν τὰ μέρη (53) ἐξ ὧν συνέστηκεν, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀλυπτόν τινα καὶ ἡδιστὴν τὴν ἀπ' αὐτοῦ αὐγὴν ἐμπέπτειν τοῖς ὁμμασιν. Ἐπειτα νῦν ἡ τοῦ Θεοῦ κρίσις περὶ τοῦ καλοῦ, οὐ πάντως πρὸς τὸ ἐν θῆν τερπνὸν ἀποβλέποντος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν εἰς ὕστερον ἀπ' αὐτοῦ ὠφέλιαν προορωμένου γεγένηται. Ὁφθαλμοὶ γὰρ οὕτω ἦσαν κριτικοὶ (54) τοῦ ἐν φωτὶ κάλλους. Καὶ διεχώρισεν ὁ Θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτὸς, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους. Τουτέστιν, ἀμιχτον αὐτῶν τὴν φύσιν καὶ κατ' ἐναντίωσιν ἀντικειμένην ὁ Θεὸς κατεσκεύασε. Πλείστῳ γὰρ τῷ μέσῳ διέστηκεν (55) ἀπ' ἀλλήλων αὐτὰ καὶ διώρισεν.

8. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὸ φῶς ἡμέραν, καὶ τὸ σκότος ἐκάλεσε νύκτα. Νῦν μὲν λοιπὸν μετὰ τὴν ἡλίου γένεσιν ἡμέρα ἐστὶν ὁ ὑπὸ ἡλίου πεφωτισμένος ἀήρ, ἐν τῷ ὑπὲρ γῆν ἡμισφαιρίῳ λάμποντος, καὶ νύξ σκίασμα γῆς, ἀποκρυπτομένου ἡλίου, γινόμενον (56). Τότε δὲ οὐ κατὰ κίνησιν ἡλιακὴν, ἀλλ' ἀναγεομένου τοῦ πρωτογόνου φωτὸς ἐκείνου, καὶ πάλιν συστελλομένου κατὰ τὸ ὀρισθὲν (57) μέτρον παρὰ Θεοῦ, ἡμέρα ἐγένετο, καὶ νύξ ἀντεπῆγε. Καὶ ἐγένετο ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωί, ἡμέρα μία. Ἐσπέρα μὲν οὖν ἐστὶ κοινὸς ὄρος ἡμέρας καὶ νυκτὸς· καὶ πρωία ὁμοίως ἡ γειτονία νυκτὸς πρὸς ἡμέραν. Ἦνα τοίνυν τὰ προσθεῖα τῆς γενέσεως ἀποδοῦ τῇ ἡμέρᾳ, πρότερον εἶπε τὸ πέρας τῆς ἡμέρας, εἶτα τὸ τῆς νυκτὸς, ὡς ἐφεπομένης τῆς νυκτὸς τῇ ἡμέρᾳ. Ἡ γὰρ πρὸ τῆς γενέσεως τοῦ φωτὸς ἐν τῷ κόσμῳ κατάστασις οὐχὶ νύξ ἦν, ἀλλὰ σκότος· τὸ μέντοι ἀντιδιασταλὲν πρὸς τὴν ἡμέραν, τοῦτο νύξ ὀνομάσθη· ὅπερ νεωτέρας καὶ τῆς προσηγορίας μετὰ τὴν ἡμέραν τετύχηκεν. Ἐγένετο οὖν ἑσπέρα, καὶ ἐγένετο πρωί. Τὸ ἡμερονύκτιον (58)

(55) Hæc verba, πλείστῳ γὰρ τῷ μέσῳ διέστηκεν ἀπ' ἀλλήλων αὐτὰ καὶ διώρισεν, desunt in editis, sed leguntur in omnibus nostris mss. Præterea eadem vertit Eustathius.

(56) Reg. sextus νύξ ἀποσκίασμα γῆς ὑπὸ ἡλίου κρυπτομένου γινόμενον.

(57) Reg. sextus τὸ ὀρισθόμενον. Statim Reg. quintus ἡμέρα ἐγένετο. Infra Reg. quintus ἡ γεινία νυκτὸς.

(58) Editio Basil. cum sex mss. præter Bodl. πρωί τὸ ἡμερονύκτιον. Editio Paris. cum Coisl. primo fusius πρωί ἡμέρα μία τὸ. Mox multi mss. καλοῦσθε. Ibidem Reg. sextus προσηγόρευσε ἡμέραν καὶ νύκτα. At editi cum multis mss. ἡμέρα καὶ νύξ.

λέγει. Καὶ οὐκέτι προσηγόρευεν, *ἡμέρα καὶ νύξ*, ἀλλὰ τῷ ἐπικρατοῦντι τὴν πᾶσαν προσηγορίαν ἀπένευμε. Ταύτην ἂν καὶ ἐν πάσῃ τῇ Γραφῇ τὴν συνήθειαν εἶδωσι, ἐν τῇ τοῦ χρόνου μετρήσει *ἡμέρας ἀριθμουμένας*, οὐχὶ δὲ καὶ νύκτας μετὰ τῶν ἡμερῶν. *Αἱ ἡμέραι τῶν ἐτῶν ἡμῶν*, ὁ Παλαμῶδης φησι (59). Καὶ πάλιν ὁ Ἰακώβ· *Αἱ ἡμέραι τῆς ζωῆς μου μικραὶ καὶ πονηραὶ*. Καὶ πάλιν· *Πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου*. Ὅστε τὰ νῦν ἐν ἱστορίας εἶδει παραδοθέντα νομοθεσία ἐστὶ πρὸς τὰ ἐξῆς. Καὶ ἐγένετο *ἑσπέρα*, καὶ ἐγένετο *πρωί*, *ἡμέρα μία*. Τίνος ἐνεκεν οὐκ εἶπε πρώτην, ἀλλὰ *μίαν*; καίτοιγε ἀκολουθότερον ἦν τὸν μέλλοντα ἐπάγειν δευτέραν, καὶ τρίτην, καὶ τετάρτην ἡμέραν, τὴν κατάρχουσαν τῶν ἐφεξῆς πρώτην προσαγορεύσαι. Ἀλλὰ *μίαν* εἶπεν, ἥτοι τὸ μέτρον ἡμέρας καὶ νυκτὸς περιορίζων, καὶ συνάπτων τοῦ ἡμερονοκτιοῦ τὸν χρόνον, ὡς τῶν εἰκοσιτεσσάρων ὥρων μίᾳς ἡμέρας ἐκπληρουσῶν διάστημα, συνυπακουμένης δηλονότι τῇ ἡμέρᾳ καὶ (60) τῆς νυκτὸς, ὥστε καὶ ἐν ταῖς τροπαῖς τοῦ ἡλίου συμβαίνῃ τὴν ἑτέραν αὐτῶν ὑπερβάλλειν, ἀλλὰ τῷ γε ἀφωρισμένῳ χρόνῳ ἐμπεριγράφεσθαι πάντως ἀμφοτέρων τὰ διαστήματα· ὥσπερ εἶλεγε, τὸ τῶν τεσσάρων καὶ εἰκοσίων ὥρων μέτρον μίᾳς ἐστὶν ἡμέρας διάστημα· ἢ, ἢ τοῦ οὐρανοῦ (61) ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάλιν ἀποκατάστασις ἐν μίᾳ ἡμέρᾳ γίνεται· ὥστε ὁσάκις ἂν ἑσπέρα καὶ πρωία κατὰ τὴν τοῦ ἡλίου περιφορὰν ἐπιλαμβάνῃ τὸν κόσμον, μὴ ἐν πλείονι χρόνῳ, ἀλλ' ἐν μίᾳς ἡμέρας διαστήματι τὴν περίοδον ἐκπληροῦσθαι. Ἡ κυριώτερος ὁ ἐν ἀποβρήτοις παραδιδόμενος λόγος (62), ὡς ἄρα ὁ τὴν τοῦ χρόνου φύσιν κατασκευάσας Θεὸς, μέτρα αὐτῷ καὶ σημεῖα τὰ τῶν ἡμερῶν ἐπέβαλε διαστήματα, καὶ ἐβδομάδι αὐτὸν ἐκμετρῶν, ἀεὶ τὴν ἐβδομάδα εἰς ἑαυτὴν ἀνακυκλοῦσθαι κελύει, ἐξαριθμοῦσαν τοῦ χρόνου τὴν κίνησιν· τὴν ἐβδομάδα δὲ πάλιν ἐκπληροῦν τὴν ἡμέραν μίαν, ἐπτάκις αὐτὴν εἰς ἑαυτὴν ἀναστρέφουσαν. Τοῦτο δὲ κυκλικόν ἐστὶ τὸ σχῆμα, ἀφ' ἑαυτοῦ ἀρχεσθαι, καὶ εἰς ἑαυτὸ καταλήγειν. Ὁ δὲ καὶ τοῦ αἰῶνος ἴδιον, εἰς ἑαυτὸν ἀναστρέφειν, καὶ μηδαμῶ περατοῦσθαι. Διὰ τοῦτο τὴν κεφαλὴν τοῦ χρόνου οὐχὶ πρώτην ἡμέραν, ἀλλὰ μίαν ὠνόμασεν· ἵνα καὶ ἐκ τῆς προσηγορίας τὸ συγγενὲς ἔχη πρὸς τὸν αἰῶνα. Τοῦ γὰρ μοναχοῦ καὶ ἀκοινωνήτου πρὸς ἕτερον ἢ τὸν χαρακτήρα δεικνύουσα (63) οἰκείως καὶ προσφωῶς προσηγορεύθη. Εἰ δὲ πολλοὺς ἡμῖν αἰῶνας παρίστην ἡ Γραφή, *αἰῶνα αἰῶνος*, καὶ *αἰῶνας αἰῶνων* πολλαχοῦ λέγουσα, ἀλλ' οὐδὲν κακάει οὐχὶ πρῶτος, οὐδὲ δεύτερος, οὐδὲ τρίτος

et noctis dicit spatium. Nec amplius usus est his nominibus, *dies et nox*: sed præstantiori totam tribuit appellationem. Hanc utique consuetudinem invenies in tota Scriptura observatam: nimirum in metiando tempore dies enumerari, non noctes una cum diebus. *Dies annorum meorum*, ait Psalmorum cantor ⁵⁹. Et iterum Jacob: *Dies vitæ meæ parvi et mali* ⁶⁰. Item rursus: *Omnibus diebus vitæ meæ* ⁶¹. Quare quæ nunc in historiæ speciem tradita sunt, ad ea quæ sequuntur regulæ sunt atque legationes. *Et facta est vespéra, et factum est mane, dies unus*. Quam ob causam non dixit primum, sed unum diem, quanquam erat convenientius, ut is qui secundam, tertiam, et quartam diem subinde memoraturus erat, eam diem, quæ subsequentium exordium fuit, primam nuncuparet? Sed unam dixit, qui scilicet diei et noctis definierit mensuram, et diei ac noctis tempus simul conjunxerit: quandoquidem unius diei spatium complent viginti quatuor horæ, si videlicet dies et nox simul intelligantur. Quamobrem etiam si in **21** solstitiis alteram ab altera accidat superari, tamen definito tempore spatium utriusque omnino circumscribitur; tanquam si dixisset: viginti quatuor horarum mensura, unius diei est spatium vel, cœli ab eodem signo ad idem reditus, uno die peragitur. Itaque quoties vespéra et mane mudum occupant per solis conversionem, non prolixiore tempore, sed in unius diei spatio expletur circuitio. An ea ratio in arcanis tradita, potior est ac validior, quod Deus qui temporis constituit naturam, mensuras ei ac signa, nimirum dierum spatia impertivit, ac hebdomade ipsum dimetiens, hebdomadem qua temporis motus enumeratur, semper in se ipsam jubet revolvi, rursusque unum diem ubi in se ipsum septies redierit, hebdomadem conficere? Hæc est autem orbiculata figura, quæ a se ipsa incipit, et in se ipsam desinit. Quod sane hujus etiam sæculi proprium est, reverti in se ipsum, nec usquam terminari. Hanc ob causam temporis caput, non primam diem, sed unam vocavit; ut ex ipsa etiam appellatione cognitionem cum ævo habeat. Dies enim, qui principii unici et alteri in sociabilis exhibet characterem, proprie et apposite unus nuncupatus est. Quod si plura sæcula nobis ob oculos ponit Scriptura, dum multis in locis dicit: *Sæculum sæculi, et sæcula sæculorum*; illic tamen neque primum, neque secundum, neque tertium sæculum nobis enumeratum est. Quapropter nobis potius statuum, variarumque rerum differen-

⁵⁹ Psal. LXXIX, 10. ⁶⁰ Gen. XLVII, 9. ⁶¹ Psal. XXII, 6.

(59) Deest φησὶν in editione Basil. et in quatuor mss., legitur vero in editione Paris. et in Reg. quarto. Aliquanto post aliqui mss. πρὸς τὸ.

(60) Sic editio Basil. cum utroque Duc. et cum Anglie. uno et cum aliis sex mss. Editio vero Paris. τῇ ἡμέρᾳ μίᾳς καί, male. Reg. sextus συναξακουμένης.

(61) Ita editio Basil. cum sex mss., et ita legit

Tilmannus. Editio Paris. ἢ τοῦ ἡλίου. Ibidem Reg. sextus αὐτὸ πάλιν σημεῖον.

(62) Hic est ordo multorum mss. Editi κυριώτερος ἐν . . . ὁ λόγος. Ibidem Coisl. primus τὴν τοῦ κόσμου φύσιν. Aliquanto post Reg. sextus αὐτὸν ἀναμετρῶν. Statim quatuor mss. ἀνακυκλοῦσθαι. At editi ἀνακυκλεῖσθαι.

(63) Aliquot mss. δεικνύσα.

ciæ, non autem circumscriptiones finesque et successiones sæculorum ex hoc demonstrantur. *Dies enim Domini*, inquit, *magna est et illustris* ²². Et iterum : *Ut quid vos quæritis diem Domini? Et ea est tenebræ, et non lux* ²³. Nam utique iis qui digni sunt tenebris, tenebræ sunt. Enimvero illam diem vespera carentem, successionisque et finis expertem Scriptura novit : quam etiam Psalmorum cantor, propterea quod extra hoc tempus septenarium sita sit, octavam vocavit ²⁴. Quare sive diem, sive sæculum dixeris, eandem dices sententiam. Sive igitur dies, status ille dicatur ; una est, et non multæ : sive appelletur sæculum, unicum utique fuerit, et non multiplex. Quare ut ad futuram vitam cogitationem nostram transferret, eam diem unam dixit, quæ sæculi est imago, primitiæ dierum, luci cœæna, sancta Dominica, Domini resurrectione honorata. *Facta est igitur vespera*, inquit, *et factum est mane, dies una*. At enim hi sermones quos de illa vespera instituimus, dum a præsentī vespera attinguntur, hic orationi nostræ finem imponunt. Pater autem veræ lucis, qui diem cœlesti lumine decoravit, qui ignis splendoribus illustravit noctem, qui futuri sæculi requiem spirituali jugique luce instruxit, illuminet in agnitione veritatis corda vestra, vestramque vitam conservet inoffensam, largiens vobis, ut in die honeste ambuletis : ut eluceatis in splendore sanctorum veluti sol, ad meam ipsius exultationem, in die Christi, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

ἡλιος ἐν τῇ λαμπρότητι τῶν ἁγίων, εἰς καύχημα ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Ἡμῖν αἰὼν ἀπηριθμηται (64) ὥστε μᾶλλον καταστάσεων ἡμῖν καὶ πραγμάτων ποικίλων διαφορὰς, ἀλλ' οὐχὶ περιγραφὰς καὶ πέρατα καὶ διαδοχὰς αἰώνων ἐκ τούτου δείκνυσθαι. Ἡμέρα γὰρ Κυρίου, φησὶ, *μεγάλη καὶ ἐπιφανής*· καὶ πάλιν· *Ἰνα τί ὑμῖν ζητεῖν τὴν ἡμέραν τοῦ Κυρίου* (65) ; *καὶ αὕτη ἐστὶ σκοτός, καὶ οὐ φῶς*. Σκότος δὲ (66), δηλονότι τοῖς ἀξίοις τοῦ σκότους. Ἐπεὶ ἀνέσπερον καὶ ἀδιάδοχον καὶ ἀτελεύτητον τὴν ἡμέραν ἐκείνην οἶδεν ὁ λόγος, ἦν καὶ ὀβόην ὁ Ψαλμῶδης προσηγόρευσε, διὰ τὸ ἔξω κεῖσθαι τοῦ ἐβδομαδικοῦ τούτου χρόνου. Ὅστε καὶ ἡμέραν εἴπη, καὶ αἰῶνα, τὴν αὐτὴν ἐρεῖς ἐνοίαν. Ἐἴτε οὖν ἡμέρα ἢ κατάστασις ἐκείνη λέγοιτο, μία ἐστὶ, καὶ οὐ πολλαί· εἴτε αἰὼν προσαγορεύοιτο, μοναχὸς ἂν εἴη καὶ οὐ πολλοστός. Ἰνα οὖν πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν τὴν ἐνοίαν ἀπαγάγη (67), μίαν ὠνόμασε τοῦ αἰῶνος τὴν εἰκόνα, τὴν ἀπαρχὴν τῶν ἡμερῶν, τὴν ὀμηλικὰ τοῦ φωτός, τὴν ἁγίαν Κυριακὴν, τὴν τῇ ἀναστάσει τοῦ Κυρίου τετιμημένην. *Ἐγένετο οὖν ἑσπέρα*, φησὶ, *καὶ ἐγένετο πρωὶ, ἡμέρα μία*. Ἀλλὰ γὰρ καὶ οἱ περὶ τῆς ἑσπέρας ἐκείνης λόγοι (68) ὑπὸ τῆς παρουσίας ἑσπέρας καταληφθέντες ἐναυῦθα ἡμῖν τὸν λόγον ἐρίζουσιν. Ὁ δὲ Πατὴρ τοῦ ἀληθινοῦ φωτός, ὁ τὴν ἡμέραν κοσμήσας τῷ οὐρανῷ φωτὶ, ὁ τὴν νύκτα φαεινῶν ταῖς ἀγαθῶν τοῦ πυρός, ὁ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τὴν ἀνάπαισιν εὐτρεπίσας τῷ νοεῖν καὶ ἀπαύστῳ φωτὶ, φωτίσειεν (69) ὑμῶν τὰς καρδίας ἐν ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας, καὶ ἀπρόσκοπον ὑμῶν διατηρήσειε τὴν ζωὴν, παρεχόμενος ὑμῖν, ὡς ἐν ἡμέρᾳ εὐσηχμόνως περιπατεῖν, ἵνα ἐκλάμψητε, ὡς ἡμεῖς, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ (70), ἧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος

HOMILIA III.

De firmamento.

22 1. Primæ, seu potius unius diei memorata sunt opera. Absit enim ut ei eam adimamus dignitatem, quam in natura obtinet, utpote a conditore seorsum edita, nec in ordine aliarum annumerata. Attamen postquam ea quæ in ipsa facta sunt recensuit hesternam oratio ; et postquam divisa auditoribus enarratione, ut matutinam animarum alimio-

C

OMILIA Γ.

Περὶ τοῦ στερεώματος (71).

1. Τὰ τῆς πρώτης ἡμέρας ἔργα, μᾶλλον δὲ τὰ τῆς μιᾶς· μὴ γὰρ οὖν ἀφελώμεθα αὐτῆς τὸ ἀξίωμα, ὃ ἐν τῇ φύσει ἔχει, παρὰ τοῦ κτίσαντος καθ' ἑαυτὴν ἐκδοθεῖσα, οὐκ ἐν τῇ πρὸς τὰς ἄλλας συντάξει ἀριθμηθεῖσα· πλὴν ἀλλ' ὅτι τὰ ἐν αὐτῇ γενόμενα χθὲς ἐπελήθων ὁ λόγος καὶ διελὼν τὴν (72) ἐξηγήσιν τοῖς ἀκρωμένοις, τὴν μὲν ἐωθινήν τροφὴν τῶν ψυχῶν, τὴν δὲ

²² Joel II, 41. ²³ Amos V, 18. ²⁴ Psal. VI, 4 ; XI, 4.

(64) Reg. sextus cum Colb. primo ἀπαριθμεῖται.

(65) Ad sensum, ut notat Duceus, respexit Basilus, non ad verba. Sic vertit Ambrosius : *Uiquid vobis quaerere diem Domini?* lib. I in *Hexaem.*, cap. 40.

(66) Sic multi mss. Desideratur δὲ in editis.

(67) Reg. sextus ἐπαγάγη. Colb. primus ἀγάγη.

(68) Ita mss. Combef. cum utroque Coisl. aliisque nonnullis. Editio Paris. ἀλλὰ καὶ οἱ περὶ τῆς ἑσπέρας ἐκείνου λόγοι. Duo mss. ἀλλὰ γὰρ καί. Mox Colb. primus ἑσπέρας καταληφθέντες, male.

(69) Colb. primus φωτίσει. Statim Coisl. uterque et alii non pauci ἀπρόσκοπον. Editi ἀπρόσκοπον, male. Mox Colb. primus ὑμῶν χειραγωγῆσειε τὴν ζωὴν. *Quasi manu ducat vitam vestram.*

(70) Sic septem mss. Editi ἡμέραν Κυρίου.

(71) Editio Paris. περὶ τῶν πρώτων τῆς γενέσεως.

Hunc titulum, quem exhibent quoque codices non pauci, emendandum esse putat Duceus, vulgare librariorum ex oscitantia scripsisse πρώτων pro τρόπων, *de modis generationis*. Verum illius conjectura codicis nullius auctoritate stabilitur. Coisl. secundus εἰς τὰ πρώτα τῆς γενέσεως, *in prima generationis*. Alicubi loco tituli leguntur verba Scripturæ, *καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενήθητω στερέωμα*. Colb. primus περὶ τοῦ στερεώματος, *de firmamento* : quem titulum apposuimus uti simpliciore et ad propositum maxime facientem. Cæterum non est quod multum simus solliciti de titulis harum orationum, cum alii alios suo ipsorum arbitratu confinxisse videantur.

(72) Colb. primus cum Reg. quinto καὶ διελθὼν τὴν. Editi cum quibusdam aliis mss. καὶ διελθὼν τὴν, recte.

ἐσπερίνην εὐφροσύνην ποιητάμενος, νῦν ἐπὶ τὰ τῆς δευτέρας θαύματα μεταβαίνει. Λέγω δὲ τοῦτο οὐκ ἐπὶ τὴν τοῦ ἐξηγουμένου δύναμιν ἀναφέρων, ἀλλ' ἐπὶ τὴν χάριν τῶν (73) γεγραμμένων, φυσικῶς ἔχουσαν τὸ εὐπαράδεκτον, καὶ πάσῃ καρδίᾳ προσηγές τε καὶ φίλον, τῶν τὸ ἀληθές τοῦ πιθανοῦ προτιμώντων. Καθὼ καὶ ὁ Ψαλμῶδης (74) ἐμφατικώτατα τὸ ἐκ τῆς ἀληθείας ἡδὺ παριστῶν, Ὡς χλυκέα, φησί, τῷ λάρυγγί μου τὰ λόγια σου, ὑπὲρ μέλι τῷ στόματι μου. Χθὲς τοίνυν, καθόσον ἦν δυνατὸν (75), τῇ περὶ τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ διατριβῇ τὰς ψυχὰς ὑμῶν εὐφράναντες, πάλιν ἀπηγγήσαμεν (76) σήμερον ἐν δευτέρᾳ ἡμέρᾳ, τῶν τῆς δευτέρας ἡμέρας ἔργων τὰ θαύματα κατοδόμενοι. Ἄλλὰ γὰρ οὐ λέληθέ με, ὅτι πολλοὶ τσχνῖται τῶν βαναύσων τεχνῶν, ἀγαπητῶς ἐκ τῆς ἐφ' ἡμέραν ἐργασίας τὴν τροφήν αὐτοῖς (77) συμπορίζοντες, περιστήχασιν ἡμᾶς, οἱ τὸν λόγον ἡμῶν συντέμνουσιν, ἵνα μὴ ἐπὶ πολὺ τῆς ἐργασίας ἀφέλκωνται. Πρὸς οὗς τί φημι; Ὅτι τὸ δανεισθὲν τῷ Θεῷ τοῦ χρόνου μέρος οὐκ ἀφανίζεται, ἀλλὰ σὺν μεγάλῃ ἀποδοτῇ παρ' αὐτοῦ τῇ προσθήκῃ. Καὶ γὰρ δεσπασαί τις ἀσχολίας ποιητικαί, ταύτας ὁ Κύριος παραπέμφει· καὶ σώματι τόνον, καὶ ψυχῇ προθυμίαν, συναλλαγμάτων εὐμάρειαν, καὶ τὴν εἰς πάντα τὸν βίον εὐδοκίαν τοῖς τὰ πνευματικὰ προτιμότερα ποιουμένοις διδοῦς. Κἂν ἐν τῷ παρόντι δὲ μὴ κατ' ἐλπίδας ἡμῶν (78) ἐκβῆ τὰ σπουδαζόμενα, ἀλλὰ πρὸς γε τὸν ἐφεξῆς αἰῶνα ἀγαθὸς θησαυρὸς ἡ διδασκαλία τοῦ Πνεύματος. Ἄνελε τοίνυν τῆς καρδίας πᾶσαν τοῦ βίου μέριμναν, καὶ ὅλον μοι σεαυτὸν ἐναυῦθα συναγάγε. Οὐ γὰρ ὀφελὸς τι τῆς τοῦ σώματος παρουσίας, τῆς καρδίας σου περὶ τὸν γῆινον θησαυρὸν ποιομένης.

2. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Ἦδη καὶ χθὲς ἤκουσαμεν Θεοῦ ῥημάτων· Γενηθήτω φῶς· καὶ σήμερον· Γενηθήτω στερέωμα. Πλέον δέ τι ἔχειν δοκεῖ τὰ παρόντα, ὅτι οὐκ ἀπέμεινεν (79) ὁ λόγος ἐν ψιλῷ τῷ προστάγματι, ἀλλὰ καὶ τὴν αἰτίαν καθ' ἣν ἐπιζητεῖται τοῦ στερέωματος ἡ κατασκευὴ προσδιώρισεν· Ἴνα διαχωρίζῃ, φησὶν, ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Πρῶτον μὲν οὖν ἀναλαβόντες ζητῶμεν, πῶς ὁ Θεὸς διαλέγεται. Ἄρα τὸν ἡμέτερον (80) τρόπον, πρότερον μὲν ὁ ἀπὸ τῶν πραγμάτων τύπος ἐγγίνεται τῇ

niam, ita vespertinam lætitiā effecit, nunc ad secundæ diei miracula transit. Hoc autem dico, nec tamen refero ad enarrantis facultatem, sed ad eorum quæ scripta sunt gratiam, quæ a natura id habet ut facile excipiat, omnique cordi eorum qui veritatem probabiliter anteponunt, blanda sit et grata. Juxta quod et Psaltes significantissime suavitatem exhibens veritatis, ait : *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo*²⁸. Postquam itaque hesternæ de Dei eloquiis tractatione, quantum in nobis situm fuit, animas vestras exhilaravimus : iterum hodie secunda die convenimus, miracula operum secundæ diei spectaturi. At enim non me latet, multos artium mechanicarum opifices circumstare nos, qui sibi ex diurna opera vix parantes victum, nos sermonem discendere ac decurrere cogunt, ut ne diutius ab opera distrahantur. Istis quid dicam? Nimirum istam temporis partem, Deo sœnori datam, nequaquam perdi, sed magno cum incremento ab ipso rependi. Etenim quicumque casus impedimentum afferunt, eos Deus avertet; ac corpori robur, animo alacritatem, facilitatem commercii et prosperitatem per totam vitam iis qui spiritualia prætulert, largiturus est. Etsi autem in præsentī non secundum spem succedunt nostra studia, at certe Spiritus doctrina pro futuro sæculo thesaurus bonus est. Tolle igitur ex corde omnem victus sollicitudinem, totumque te ipse mihi collige. Nec enim quidquam ex corporis præsentia percipitur emolumentī, si tuum cor in terreno thesauro comparando occupatur.

2. Et dixit Deus : *Fiat firmamentum in mediæ aquæ, et sit discernens inter aquam et aquam*²⁸. Jam audivimus heri Dei verba : *Fiat lux*. Et hodie : *Fiat firmamentum*. Amplius autem quiddam habere videntur præsentia : quandoquidem sermo non in nudo præcepto permansit, sed causam etiam cur firmamenti structura requiratur, declaravit, dum ait : *Ut sit discernens inter 23 aquam et aquam*. Primum quidem quod susceptum est, id inquiramus, quomodo Deus loquatur. Num more nostro, prius rerum species imprimatur in intellectu : D deinde post conceptam animo imaginem proprias

²⁸ Psal. cxviii, 105. ²⁶ Gen. i, 7.

(73) Colb. primus ἐπὶ τῆς χάριτος τῶν.

(74) Editi cum nonnullis mss. ὁ ψαλμῶδης, et ita legit Eustathius. At vero mss. quinque ὁ Ψαλμῶδης.

(75) Colb. primus καθόσον πᾶσιν δυνατὸν, prout quisque poterat. Haud multo post editio Paris. cum Regiis tertio et quarto ψυχὰς ὑμῶν, et sic legit Eustathius. Sed editio Basil. cum quinque mss. ψυχὰς ἡμῶν.

(76) Colb. primus ἀπαγγήσωμεν. Ibidem editi ἐν τῇ δευτέρᾳ. Sed deest articulus in sex mss. Hoc ipso in loco quatuor mss. δευτέρας ἡμέρας ἔργων. Deest ἡμέρας in editis et in nonnullis mss. Colb. secundus ἔργων τὰ θαυμάσια.

(77) Colb. primus τροφήν ἑαυτῶν. Ea videtur esse

vis vocis ἀγαπητῶς· *Qui putantes secum bene actum, si victum ex diurna opera sibi comparent*. Hoc est, victum vix parantes, et parasse satis habentes. Mox mss. septem λόγον ἡμῶν συντ. Editi λόγον ἡμῶν. Infra τὸ δανεισθῆναι. Lege notam Duçæi, qua vim verbi δανεισθῆναι explicat. Sic vertit vir doctus : *Quam [portionem] commodarint*.

(78) Ita mss. Combef. cum aliis quinque mss. Editi cum Regio tertio ὑμῶν.

(79) Sic editio Basil. cum septem mss. Editio Paris. ἐπέμεινεν.

(80) Editi κατὰ τὸν ἡμέτερον. Deest κατὰ in mss. Aliquanto post tres mss. φαντασιωθῆναι, non dissimili sensu.

et unicuique subjecto accommodas significationes seligens, enuntiat? num denique vocalium organo ministerio cogitata committens, ita demum per aeris impressionem, ad vocis motum articulate distinctum accommodatam, cogitationem internam manifestat? Et quomodo non fabulosum est, dicere Deum ad suas cogitationes declarandas circuitione tali indigere? Nonne magis pium est dicere, voluntatem divinam, primumque motionis intelligentis impetum, Verbum esse Dei? Porro verborum ambitu ipsum adumbrat delineatque Scriptura, ut demonstret quod non voluerit solum fieri creaturam, sed eam etiam in lucem edi per quempiam operis sui socium ac consortem. Poterat enim, uti initio locutus fuerat, de singulis dicere: *In principio fecit Deus caelum et terram*; deinde: *Fecit lucem*; tum: *Fecit firmamentum*. Nunc autem Deum imperantem et colloquentem inducens Scriptura, illum cui imperat, et quocum loquitur, tacite subindicat, quippe quæ nobis non invidet cognitionem, sed ad desiderium nos accendat; dum arcani vestigia quædam ac indicia commonstrat. Quod enim labore parvum est, cum gaudio suscipitur, et diligenter conservatur: contra, quæ facile comparantur, ea cum contemptu possidentur. Quapropter via quadam et ordine nos ad Unigeniti notitiam perducit. Et certe vocali sermone non erat opus incorporeæ naturæ: quandoquidem quæ fuerant cogitata, isthæ cum eo qui operis socius ac consors erat, poterant communicari. Quamobrem quænam erat sermonis necessitas iis, qui ipsa cogitatione se invicem suorum consiliorum poterant facere participes? Nam vox propter auditum, et auditus propter vocem. Porro ubi non est aer, nec lingua, nec auris, nec meatus intortus sonos ad sensum in capite repositum referens: ibi neque verborum usus est: sed ex ipsa, ut ita dicam, animi cogitatione sit voluntatis communicatio. Quare, quod aiebam, ut ad inquisitionem personæ ad quam hic sermo dirigitur, excitaretur mens nostra, sapienter atque scite illa loquendi forma usurpata est.

3. Disquirendum est secundo loco, an hoc firmamentum sit aliud quid ab eo cælo, quod in principio factum fuerat: quod ipsum itidem appellatum sit cælum, vel, utrum duo omnino sint cæli. Sed qui de cælo disseruere philosophi, amittere linguas suas malint, quam id ceu verum admittere. Ponunt enim cælum unum esse, nec ejus esse naturæ, ut secundum, aut tertium, aut multiplex ei accedat, cum, ut putant, tota cælestis corporis substantia ad unicum consti-

νοήσει, ἔπειτα μετὰ τὸ φαντασθῆναι, ἀπὸ τῶν ὑποκειμένων τὰς οἰκίας καὶ προσφυσίαις ἐκάστου σημασίας ἐκλεγόμενος ἐξαγγέλλει; εἶτα τῇ ὑπηρεσίᾳ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων παραδοὺς τὰ νοηθέντα, οὕτω διὰ τῆς τοῦ ἀέρος τυπώσεως, κατὰ τὴν ἐναρθρον τῆς φωνῆς κίνησιν, ἐν τῷ κρυπτῷ νόημα σαφηνίζει (81); Καὶ πῶς οὐ μυθῶδες τῆς τοιαύτης περιόδου λέγειν τὸν Θεὸν χρῆζειν πρὸς τὴν τῶν νοηθέντων δῆλωσιν; Ἦ εὐσεβέστερον λέγειν, ὅτι τὸ θεῖον (82) βούλημα καὶ ἡ πρώτη ὀρμή τοῦ νοεροῦ κινήματος, τοῦτο Λόγος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ; Σχηματίζει δὲ αὐτὸν διεξοδικῶς ἡ Γραφή, ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐχὶ γενέσθαι μόνον ἐβουλήθη τὴν κτίσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τινος συνεργοῦ παραχθῆναι ταύτην εἰς γέννησιν. Ἐδύνατο γάρ, ὡς ἐξ ἀρχῆς εἶπε, περὶ πάντων ἐπεξελεῖν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· εἶτα· Ἐποίησε φῶς (83)· εἶτα· Ἐποίησε τὸ στερέωμα. Νῦν δὲ τὸν Θεὸν προστάτοντα καὶ διαλεγόμενον εἰσάγουσα, τὸν ᾧ προστάσσει καὶ ᾧ διαλέγεται κατὰ τὸ σιωπώμενον ὑποφαίνει, οὐ βασκαίνουσα ἡμῖν τῆς γνώσεως, ἀλλ' ἐκκαίουσα ἡμᾶς πρὸς τὸν πόθον, δι' ἧν ἵχνη τινα καὶ ἐμφάσεις ὑποβάλλει τοῦ ἀπορρήτου. Τὸ γὰρ πῶς κτηθὲν περιχαρῶς ὑπεδέχθη καὶ φιλοπρόνος διεφυλάχθη· ὧν μέντοι πρόχειρος ὁ πορισμὸς, τούτων ἡ κτήσις εὐκαταφρόνητος. Διὰ τοῦτο ὁδῶ τινι καὶ τάξει ἡμᾶς εἰς τὴν περὶ τοῦ Μονογενοῦς ἔνοιαν προσειδάζει (84). Καίτοιγε τοῦ ἐν φωνῇ λόγου οὐδὲ οὕτως ἦν χρεία τῇ ἀσωμάτῳ φύσει, αὐτῶν τῶν νοηθέντων μεταδίδοσθαι δυναμένων τῷ συνεργῶντι. Ὡστε τίς χρεία λόγου τοῖς δυναμένοις ἐξ αὐτοῦ τοῦ νοήματος κοινῶν εἰ ἀλλήλοις τῶν βουλευμάτων; Φωνὴ μὲν γὰρ δι' ἀκοήν, καὶ ἀκοὴ φωνῆς ἔνεκεν· ὅπου δὲ οὐκ ἀήρ, οὐχὶ γλῶσσα, οὐχὶ οὖς, οὐ πόρος σκολιῶς ἐπὶ τὴν ἐν τῇ κεφαλῇ συναίσθησιν ἀναφέρων τοὺς ψόφους, ἐκεῖ οὐδὲ ῥημάτων χρεία, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν, ὡς ἂν εἴποι (85) τις, τῶν ἐν καρδίᾳ νοημάτων τοῦ θελήματος ἡ μεταδόσις. Ὅπερ οὖν ἔφηγαν, ὥστε διαναστήναι τὸν νοῦν ἡμῶν πρὸς τὴν ἔρευναν τοῦ προσώπου πρὸς ὃν οἱ λόγοι, σφῶς καὶ ἐντέχνως τὸ σχῆμα τοῦτο τῆς διαλέκτου παρείληπται.

3. Δεύτερον ἔστιν ἐξετάσαι, εἰ ἕτερον παρὰ τὸν ἐν ἀρχῇ πεποιημένον οὐρανὸν τὸ στερέωμα τοῦτο, ὃ καὶ αὐτὸ ἐπεκλήθη οὐρανὸς, καὶ εἰ ὅλως οὐρανοὶ δύο· ὅπερ οἱ τὰ περὶ οὐρανοῦ φιλοσοφῆσαντες (86) εἰλοιντ' ἂν μᾶλλον τὰς γλώσσας προέσθαι, ἢ ὡς ἀληθῆς παραδέξασθαι. Ἐνα γὰρ ὑποτίθενται οὐρανὸν, καὶ οὐκ ἔχων αὐτῷ φύσιν, δεύτερον, ἢ τρίτον, ἢ πολλοστὸν προσγενέσθαι, πάσης τῆς οὐσίας τοῦ οὐρανοῦ σώματος εἰς τὴν τοῦ ἐνὸς σύστασιν ἀπαναλωθείσης, ὡς

(81) Colb. primus σαφηνίζεται.

(82) Ita quinque mss. Editi cum uno aut altero ms. τὸ θεῖον.

(83) Ita codices septem. Illud, εἶτα ἐποίησε φῶς, desideratur in editis. Mox editio Basil. cum Bodl. et cum pluribus aliis mss. προστάσσει. Nec ita multo post voce ἀπορρήτου, arcani, intelligit Basilii Verbum, quasi Deus cum Verbo in condendo mundo fuisset collocutus.

(84) Reg. primus cum Colb. primo προειδάζει.

(85) Sic septem mss. Editi ὡς ἂν εἴπη. Ibidem Regii primus, tertius, quartus et quintus ἐν καρδίᾳ. Editi cum aliquibus mss. τῶν ἐγκαρδίων. Reg. sextus τῶν ἐγκαρδίων θελημάτων.

(86) Colb. primus φιλοσοφοῦντες. Statim Bodl. cum aliis duobus mss. ὡς ἀληθῶς. Ibidem Colb. primum ὑποδέξασθαι.

δονται. Ἐν γάρ φασι (87) τὸ κυκλοφορικὸν αἶμα, **A** καὶ τοῦτο πεπερασμένον· ὅπερ εἰ συναπῆρτισται τῷ πρώτῳ οὐρανῷ, μηδὲν ὑπολείπεσθαι πρὸς δευτέρου ἢ τρίτου γένεσιν. Ταῦτα μὲν οὖν οἱ ὕλην ἀγέννητον ἐπεισάγοντες τῷ δημιουργῷ φαντάζονται, ἐκ τῆς πρώτης μυθοποιίας πρὸς τὸ ἀκόλουθον ψεῦδος ὑποφερόμενοι (88)· ἡμεῖς δὲ ἀξιούμεν τοὺς τῶν Ἑλλήνων σοφοὺς μὴ πρότερον ἡμᾶς καταχλευάζειν πρὶν τὰ πρὸς ἀλλήλους διάθωνται. Εἰσὶ γὰρ ἐν αὐτοῖς οἱ ἀπείρους οὐρανοὺς καὶ κόσμους εἶναι φασιν, ὡς ὅταν ἀπελέγξωσιν τὸ ἀπίθανον οἱ ἐμβριθεστέρας ταῖς ἀποδείξεσι χρώμενοι, καὶ ταῖς γεωμετρικαῖς ἀνάγκαις συστήσωσι μὴ ἔχειν φύσιν ἄλλον οὐρανὸν γενέσθαι, παρὰ τὸν ἕνα, τότε καὶ (89) μάλλον καταγελασόμεθα τῆς γραμμικῆς καὶ ἐντέχνου αὐτῶν φλυαρίας, εἰπερ ὄρωντες πομφόλυγας διὰ τῆς ὁμοίας αἰτίας γινόμενας μίαν τε καὶ πολλὰς, εἶτα ἀμφιβάλλουσι περὶ οὐρανῶν πλείονων, εἰ ἐξαρκεῖ αὐτοῖς ἡ δημιουργικὴ δύναμις παραγαγεῖν εἰς τὸ εἶναι. Ἄν τὴν ἰσχὺν καὶ τὸ μέγεθος οὐδὲν ἡγούμεθα διαφέρειν τῆς κοίτης νοτίδος τῆς ὑπερφυσωμένης ἐν τοῖς κρουνοῖς, ὅταν πρὸς τὴν ὑπεροχὴν τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως ἀποδιέψωμεν. Ὡστε καταγέλαστος αὐτοῖς (90) ὁ τοῦ ἀδυνάτου λόγος. Ἡμεῖς δὲ τοσοῦτον ἀπέχομεν τῷ δευτέρῳ ἀπιστεῖν, ὥστε καὶ τὸν τρίτον ἐπιζητούμεν, οὗ τῆς θέας ὁ μακάριος Παῦλος (91) ἤξιώθη. Ὁ δὲ ψαλμὸς, ὀνομαζῶν οὐρανοὺς οὐρανῶν, καὶ πλείονων ἡμῖν ἔνοιαν ἐνεποίησεν. Οὐ δὴπου δὲ ταῦτα παραδοξότερα τῶν ἑπτὰ κύκλων. καθ' ὧν οἱ ἑπτὰ ἀστέρες σχεδὸν παρὰ πάντων συμφύτως ὁμολογοῦνται φέρεσθαι, οὐς καὶ ἐνηρμόσθαι φασὶν ἐτέρῳ τὸν ἕτερον, κατὰ τὴν εἰκόνα τῶν κάδων τῶν εἰς ἀλλήλους ἐμβεθηκότων. Τοῦτους δὲ τὴν ἐναντίαν τῷ παντὶ φερομένους (92), περισχίζομένου τοῦ αἰθέρος αὐτοῖς, εὐηχόν τινα καὶ ἑναρμόνιον ἀποδιδόναι φθόγγον, ὥστε πᾶσαν τὴν ἐν μελωδίαις ἡδονὴν ὑπερβάλλειν. Εἶτα ἐπειδὴν τὴν διὰ τῆς αἰσθήσεως πίστιν οἱ παῦτα λέγοντες ἀπαιτῶνται, τί φασιν; Ὅτι διὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς συνήθειαν πρὸς τὸν ψόφον ἐκ πρώτης γενέσεως συνετισθέντες αὐτῷ, ἐκ πολλῆς τῆς περὶ τὸ ἀκούειν μελέτης τὴν αἰσθητὴν ἀφηρήμεθα· ὥσπερ οἱ ἐν τοῖς χαλκείοις συνεχῶς τὰ ὦτα κατακρουόμενοι. Ἄν τὸ σεσοφισμένον καὶ σαθρὸν διελέγχειν, οὕτως ἑναργῶς ἐκ πρώτης ἀκοῆς πᾶσι καταφαινόμενον, οὐκ ἔστιν ἀνδρὸς οὔτε χρόνου εἰδότης φεῖδεσθαι, οὔτε τῆς συνέσεως τῶν ἀκούοντων **D** στοχαζόμενον. Ἀλλὰ τὰ τῶν ἐξωθεν τοῖς ἐξω καταλιπόντες ἡμεῖς ἐπὶ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ὑποστρέφωμεν (93) λόγον. Εἴρηται μὲν οὖν τισι τῶν πρό ἡμῶν, μὴ

⁸⁷ II Cor. xii, 2. ⁸⁸ Psal. cxlviii, 4.

(87) Nonnulli mss. φησί.

(88) Colb. secundus ἐπιφερομενοι. Ibidem Reg. primus τῶν Ἑλλήνων παιδας, *Græcorum pueros*.

(89) Sic mss. multi. Deest καὶ in editis. Subinde codices duo τῆς γραμματικῆς καί.

(90) Colb. primus αὐτῶν. Editi cum utroque Coisl. et cum aliis multis αὐτοῖς. Haud multo post editio Basil. cum decem mss. ἀπιστεῖν, ἔτι καὶ τόν. Editio Paris. ὥστε καὶ τόν.

(91) Codices tres ὁ μακάριος ἀπόστολος Παῦλος. Editi cum Colb. primo ὁ μακάριος Παῦλος. Lege

tuendum fuerit consumpta. Etenim corpus in orbem **24** circumactum, unum esse aiunt, illudque finitum esse : quod sane si omnino insumptum est ad primum cœlum conficiendum, consequens fuerit ut nihil jam ad secundi vel tertii generationem super sit. Hæc quidem fingunt, qui opifici ingenitam materiam subministrant, ex hoc primo commento fabuloso ad subsequens mendacium delapsi : nos vero Græcorum sapientes rogamus, ut ne prius nos irrideant, quam inter se convenerint. Sunt enim inter ipsos, qui cœlos et mundos aiunt esse infinitos : quorum cum ineptias redarguerint ii, qui argumentis utuntur gravioribus, atque geometricis demonstrationibus probaverint id naturæ repugnare, ut cœlum aliud præter unum fiat; tunc eorum lineares artificialesque nugas etiam magis deridebimus. Siquidem etsi ob similem causam fieri vident sive unam, sive multas bullas, nihilominus de cœlorum multitudine dubitant, an potestas effectrix eos in lucem edere potuerit. Quorum robur ac magnitudinem, cum ad divinæ potentiæ præstantiam respicimus, ab eo humore concavo qui in fontibus salientibus intumescit, nihil differre putamus. Quare id fieri non posse ridicule dicunt. Sed tantum abest, ut nos de altero cœlo dubitemus, ut etiam tertium cujus aspectu beatus Paulus dignatus est, ⁸⁷ inquiramus. Psalmus autem dum nominat cœlos cœlorum ⁸⁸, plurimum etiam tribuit nobis notitiam. Neque vero hæc stupenda sunt magis, quam septem circuli : in quibus stellas septem ferri omnes uno fere consensu constituentur : quos etiam alterum alteri, instar cadorum in se mutuo insertorum, aptatos esse astruunt. Quin etiam hosce circulos contrario universi motui cursu abreptos, diffisso ab ipsis æthere, gratum quemdam ac concinnum sonum contendunt reddere, adeo ut melodix suavitatem omnem exsuperet. Deinde cum ii qui talia dicunt, sensuum fidem ac testimonium rogantur, quid respondent? Nos ob eam quam initio cum sono habemus consuetudinem, huic eidem sono a primo ortu assuetos, sensu isto præ frequenti audiendi exercitatione privari; perinde atque hi quorum aures in officinis ærariis assidue obtunduntur. Quorum confutare cavillationem ac futilitatem, ita aperte omnibus ex primo auditu se prodentem, viri non est, qui aut parcere sciat tempori, aut audientium intelligentiam coniectet. Verum externa externis relinquentes, nos ad ecclesiasticum revertimur

Ducum, de cœlorum numero. Ibidem Colb. secundus ὁ δὲ Ψαλμῶδς. Aliquanto post sex mss. Οὐ δὴπου δὲ ταῦτα. Editi οὐ δὴποτα δέ.

(92) Colb. primus cum Reg. sexto περιφερομένους. Statim mss. nostri plerique omnes cum Bodl. εὐηχόν τινα. Editio Paris. ἐνηχόν τινα, non ita recte.

(93) Sic codex Combef. cum aliis tribus mss. Editi et Colb. primus ὑποστρέφωμεν. Reg. quintus ὑποστρέφωμεν. Aliquanto post Colb. primus παραδίδοσθαι. Statim codex idem ἐνταῦθα δὲ ἐπεργαστικώτερον.

sermonem. Dictum est igitur a quibusdam, qui nos præcessere, non secundi cæli generationem hanc esse, sed ampliorem prioris explanationem : propterea quod illic cæli et terræ creatio in summa traditur, hic vero Scriptura modum quo singula facta sunt, accuratius nobis et perfectius exponit. Nos autem, cum et nomen aliud et munus secundi cæli proprium traditum sit, dicimus hoc cælum ab eo quod in principio conditum fuit, aliud esse : siquidem solidioris est naturæ, ac præcipuam universo

4. *Et dixit Deus : Fiat firmamentum in medio aquæ, et sit discernens inter aquam et aquam. Et fecit Deus firmamentum : et divisit Deus inter aquam quæ erat sub firmamento, et inter aquam quæ erat super firmamentum*³⁹. Sed antea quam Scripturæ sententiam attingamus, id quod ab aliis obijcitur, dissolvere enitiamur. Percontantur enim nos, si sphærale est firmamenti corpus, ut ipsi testantur oculi, si iidem aqua diffuere et e supernis quaquaversum dilabi aseat, quomodo poterit in gibba firmamenti circumferentia retineri? Quidnam ad hoc respondebimus? In primis quidem, quod etiamsi quidpiam a nobis rotundum conspiciatur secundum internam convexitatem, nequaquam necesse sit externa etiam superficie ad sphæræ modum confectum fuisse, aut totum esse perfecte tornatile, ac plane et æquabiliter circumductum : quandoquidem lapidea balnearum tecta, et ædium in antri speciem ædificatarum structuras videmus ; quæ licet in semicirculi formam ex parte interni aspectus circumducantur, sæpe tamen in superioribus tecti partibus levem ac planam habent superficiem. Neque igitur hujus rei gratia facessant negotia sibi ipsis, neque nobis exhibeant, quasi aquam in supernis partibus detinere non valeamus. Consequens autem fuerit dicere, quæ sit natura firmamenti, et ob quam causam jussa sit medium quemdam inter aquam locum obtinere. Solet Scriptura in iis rebus quæ robore ac viribus præpollent, nomen firmamenti usurpare : velut cum dicit : *Dominus firmamentum meum, et refugium meum*⁴⁰ ; et : *Ego confirmavi columnas ejus*⁴¹ ; et illud : *Laudate eum in firmamento virtutis ejus*⁴². Et quidem philosophi hoc corpus dicunt firmum, quod quasi solidum est et plenum, quod ita appellatur, ut a mathematico distinguatur. Est autem mathematicum, quod in solis consistit di-

A δευτέρου οὐρανοῦ γένεσιν εἶναι ταύτην, ἀλλ' ἐπεξήγησιν τοῦ προτέρου, διὰ τὸ ἐκεῖ μὲν ἐν κεφαλαίῳ παραδεδοσθαι οὐρανοῦ καὶ γῆς ποίησιν, ἐνταῦθα δὲ ἐπεξεργαστικώτερον τὸν τρόπον καθ' ὃν ἕκαστον γέγονε τὴν Γραφὴν ἡμῖν παραδιδόναι. Ἡμεῖς δὲ φαιμεν ὅτι ἐπειδὴ, καὶ (94) ὄνομα ἕτερον καὶ χρεῖα ἰδιάζουσα τοῦ δευτέρου οὐρανοῦ παραδέδοται, ἕτερός ἐστι παρὰ τὸν ἐν ἀρχῇ πεποιημένον οὗτος, στερεωτέρας φύσεως, καὶ χρεῖαν ἐξαίρετον τῷ παντὶ παρεχόμενος.

4. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτω (95) στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεός τὸ στερέωμα· καὶ διεχώρισεν ὁ Θεός ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος ὃ ἦν ὑποκάτω τοῦ στερεώματος, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπάνω τοῦ στερεώματος. Καὶ πρὸς γε τοῦ ἀψαθοῦ τῆς διανοίας τῶν γεγραμμένων, πειραθῶμεν τὸ παρὰ τῶν ἄλλων ἀνεπαγόμενον διαλύσαι. Ἐρωτῶσι γὰρ ἡμᾶς, εἰ σφαιρικὸν μὲν τὸ σῶμα τοῦ στερεώματος, ὡς ἡ ὄψις δηλοῖ, ῥυτὸν δὲ τὸ ὕδωρ καὶ περιολισθαῖνον τοῖς ὑψηλοῖς, πῶς ἂν ἐδυνήθη (96) ἐπὶ τῆς κυρτῆς περιφέρειας τοῦ στερεώματος ἰδρυνθῆναι ; Τίς δὲ πρὸς τοῦτο ἐροῦμεν ; Ὅτι μάλιστα μὲν οὐκ, εἰ τι πρὸς ἡμᾶς κυκλοτερές ὄραται κατὰ τὴν ἔνδον κοιλότητα, τοῦτο ἀνάγκη καὶ τὴν ἔξωθεν ἐπιφάνειαν (97) σφαιρικῶς ἀπληρῆσθαι, καὶ ὁλοκρινῶς ἔντονον εἶναι καὶ λείως περιηγμένον· ὅπου γε ὄρωμεν τῶν τε λουτρῶν τοὺς λιθίνους ὀρόφους καὶ τὰς τῶν ἀνθρωπῶν οἰκοδομημάτων κατασκευάς, ἃ κατὰ τὴν ἔνδον ὄψιν εἰς ἡμικύκλιον σχῆμα περιηγμένα, ἐν τοῖς ἄνω τοῦ τέγους (98) ὀμαλῆν ἔχει πλάκην τὴν ἐπιφάνειαν. Ὅστε τοῦτο γε ἕνεκα μήτε αὐτοὶ ἐχέτωσαν πράγματα, μήτε ἡμῖν παρεχέτωσαν, ὡς οὐ δυναμένοις τὸ ὕδωρ κατασχεῖν ἐν τοῖς ἄνω. Ἐξῆς δ' ἂν εἴη λέγειν, τίς ἡ φύσις τοῦ στερεώματος, καὶ διὰ τίνα αἰτίαν μεσιτεῦειν ἐτάχθη τῷ ὕδατι (99). Τὸ τοῦ στερεώματος ὄνομα σύνηδες τῇ Γραφῇ ἐπὶ τῶν καθ' ἰσχὺν ὑπερβαλλόντων τάσσειν· ὡς ἔταν λέγει· Κύριος στερέωμά μου καὶ καταφυγή μου· καὶ, Ἐγὼ ἔστερέωσα τοὺς στύλους αὐτῆς· καὶ τὸ, Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν στερεώματι δυνάμεως αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ ἔξωθεν στερεὸν λέγουσι σῶμα τὸ οἶον ναστὸν καὶ πλῆρες, ὃ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ μαθηματικοῦ λέγεται. Ἔστι δὲ τὸ μὲν μαθηματικὸν τὸ ἐν μόναις ταῖς διαστάσεσι τὸ εἶναι ἔχον, ἐν τῷ πλάτει, λέγω καὶ τῷ βάθει, καὶ τῷ ὕψει (1)· τὸ δὲ στερεὸν δ

³⁹ Gen. 1, 6, 7. ⁴⁰ Psal. xvii, 3. ⁴¹ Psal. lxxiv, 4.

⁴² Psal. cl, 1.

(94) Ita mss. plures. Deest καὶ in editis.

(95) Sic mss. plerique omnes cum sacro textu. Hæc verba, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος, desiderantur in vulgatis.

(96) Reg. primus πῶς ἂν δυνήθη. Reg. sextus ἂν ἰδρυνθῆ.

(97) Colb. primus ἔξωθεν περιφέρειαν, externam circumferentiam.

(98) Nonnulli mss. τοῦ στέγους. Mox mss. τούτου γε ἕνεκεν. Editio Paris. ἕνεκα. Colb. primus τούτων γε ἕνεκεν.

(99) Colb. primus τὸ ὕδωρ.

(1) Sic Regii primus, tertius, quartus, quintus

et sextus cum Colb. secundo et cum utroque Coisl. Editio Basil. ἐν τῷ πλάτει λέγω, καὶ τῷ ὕψει, καὶ τῷ βάθει : quibus vocibus percelebres tres dimensiones intelliguntur, latum, profundum et longum. Nam βάθος hic sumi videtur pro μήκος, hoc est, pro longitudine. Et vero docet Budæus, βάθος altitudinem dici, quæ refertur ad τὸ μήκος. Lege *Theaurum* Henrici Stephani ad vocem βάθος. Editio Paris. ἐν τῷ πλάτει λέγω καὶ τῷ μήκει καὶ τῷ βάθει. Optime quidem : sed codex nullus huic lectioni suffragatur. Unde typographi Parisienses sic excudisse videntur non ex fide codicum mss., sed de suo. Nolo tamen eos fraudis accusatos aut falla-

πρὸς τοὺς διαστήμασι καὶ τὴν ἀντιτυπίαν ἔχει. Τῆ δὲ Ἀ Γραφῇ σύνηθες τὸ κραταῖον καὶ ἀνένδοτον στερέωμα λέγειν, ὡς καὶ ἐπὶ ἀέρος πολλακίς καταπυκνωθέντος τῆ φωνῇ ταύτῃ κεκρῆσθαι· ὡς ὅταν λέγῃ· Ὁ στερεῶν βροντήν. Τὴν γὰρ στερέωτητα καὶ ἀντιτυπίαν τοῦ πνεύματος τοῦ ἐναπολαμβανομένου ταῖς κοιλότησι τῶν νεφῶν (2), καὶ διὰ τὸ βιαίως ἐκρήγυσθαι τοὺς κατὰ τὰς βροντὰς ἀποτελοῦντος ψόφους, στερέωσιν βροντῆς ἢ Γραφῇ προσηγόρευσε. Καὶ νῦν τοῖνον ἠγοῦμεθα ἐπὶ τινος στερεῶς φύσεως στέγειν τοῦ ὕδατος τὸ ὀλισθηρὸν καὶ εὐδιάλυτον (3) ἐξαρκούσης, τῆν φωνὴν ταύτην τετάχθαι· Καὶ οὐ δίψου, ἐπειδὴ κατὰ τὴν κοινὴν ἐκδοχὴν ἐκ τοῦ ὕδατος δοκεῖ τὴν γένεσιν ἐσχικνεῖν, ἢ ὕδατι πεπηγότι ἐμπερὲς εἶναι προσήκει νομίζειν, ἢ τινι τοιαύτῃ ὕλη ἐκ τῆς τοῦ ὕγρου διηθήσεως τὴν ἀρχὴν λαμβανούσης, ὅποια ἐστὶν ἢ τε τοῦ χρυστάλλου λίθου, ὃν δι' ὑπερβάλλουσαν τοῦ ὕδατος πῆξιν μεταποιεῖσθαι φασιν, ἢ ἢ τοῦ σπέκλου φύσις (4) ἐν μετάλλοις συνισταμένη. Λίθος δὲ ἐστὶ διαυγῆς, ἰδιάζουσαν καὶ καθαρωτάτην τὴν διαφάνειαν κεκτημένος, ὃς, ἐὰν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν ἀκριδῆς εὐρεθῆ, μῆτε κατεδεδουμένους σηπεδόνι τινι, μῆτε τὸ βάθος ὑπερβήγμενος ταῖς διαφύσεσι, μικροῦ τῷ ἀέρι τὴν διαύγειαν εἰκοιν. Οὐδενὶ οὖν τούτων εὐκάζομεν τὸ στερέωμα. Παιδικῆς γὰρ τῶ ὄντι καὶ ἀπλῆς διανοίας τοιαύτας ἔχειν περὶ τῶν οὐρανίων (5) τὰς ὑπολήψεις. Οὐ μὴν οὐδὲ εἰ πάντα ἐν ἅπασιν ἐστὶ, πῦρ μὲν ἐν γῆ, ἀήρ δὲ ἐν ὕδατι, καὶ τῶν ἄλλων ὡσαύτως ἐν ἑτέρῳ τὸ ἕτερον· καὶ μηδὲν τῶν αἰσθήσει ὑποπιπτόντων στοιχείων εὐκρινές ἐστι καὶ ἀμιγῆς ἢ τῆς πρὸς τὸ μέσον, ἢ τῆς πρὸς τὸ ἀντικείμενον κοινότητας· τούτου ἕνεκεν καταδεχόμεθα τὸ στερέωμα ἢ ἐξ ἑνὸς τῶν ἀπλῶν, ἢ τὸ ἀπὸ τούτων μίγμα φῆσαι ὑπάρχειν, δευδαγμένοι παρὰ τῆς Γραφῆς, μηδὲν ἐπιτρέπειν ἡμῶν τῶ νῦν πέρα τῶν συγκεχωρημένων φαντασιούσθαι. Μὴ παραδράμη δὲ ἡμᾶς μηδὲ ἐκείνο ἀπαραστήμαντον, ὅτι μετὰ τὸ προστάξαι τὸν Θεόν,

⁴³ Amos iv 13.

cia, cum per asteriscum eo loci appositum, lectorem monere videantur, se sua, non codicum auctoritate ita edidisse. Illud autem omittere non debemus, codicem Bodleianum habere μήκει καὶ τῶ ὕψει. Sed, nisi me mea fallit opinio, vox μήκος primum apposita est ad marginem, eo consilio, ut moneretur lector per vocem ὕψος, qua usus erat Basilii, hic intelligi *profundum*; deinde hæc eadem vox ὕψος, quod sæpe factum est, in textum irrepsit.

(2) Multi mss. νεφελῶν. Mox editio Paris. ἀποτελοῦντος, prout eniendaverat Montacutius ex Anglicis mss. Editio Basil. cum Regiis primo et quinto et cum duobus Colb. itemque cum Coisl. utroque et Bodl. ἀποτελοῦντας. Uterque Duc. cum Regiis tertio et quarto et cum aliis duobus Regiis ἀποτελοῦντους. Deest καὶ ante διὰ in mss. nonnullis. Cornarius hunc locum sic interpretatur: *Eo quod violenter erumpant strepitus tonitrua efficientes*. Eustathius vero, *qua spiritus conceptus in nubibus, violenterque proruptus efficit sonum tonitrualem*. Anglica lectio ἀποτελοῦντος germana est ac genuina: quippe vox ἀποτελοῦντος ad vocem superiorem πνεύματος refertur, nisi dicere *maius attractionem esse*.

(3) Reg. sextus ὀλισθηρὸν καὶ εὐδιάλυτον, *Infra Colb.* primus νομίζειν τοῦ ἀέρος τὴν χύσιν.

(4) Editio Basil. cum quibusdam Anglicis, quibus adjungendi sunt duo Duc. et Regii primus, tertius, quartus, quintus et sextus et Bodl. cum utroque Coisl. τοῦ σπέκλου φύσις· quam lectionem putat Ducæus mendosam esse atque vitiosam. Hinc, nisi valde fallor, factum est, ut editio Paris. habeat τοῦ σπεκλαρίου φύσις. Verum non facile adducar ut credam cum Ducæo lectionem hanc σπέκλου inter menda recensendam esse. Libentius tot codicum sequor auctoritatem, arbitrorque vocem σπέκλου substantivum esse, unde vox adjectiva σπεκλάριος derivatur. Et vero vox *specularis*, quæ respondet voci σπεκλάριος, adjectivè sumitur apud Plinium lib. iii, cap. 31, ubi hæc leguntur: *Metallis... tota ferme Hispania scæti: Citerior et specularibus lapidibus*. Et lib. xxi, cap. 14: *Multa alvearia speculari lapide fecere*. Quamobrem edidimus, uti in codicibus mss. legitur, ἢ ἢ τοῦ σπέκλου φύσις, *Aut qualis est specti natura, hoc est, specularis lapidis*.

(5) Editi cum aliquibus mss. τῶν οὐρανίων· alii quidam mss. τῶν οὐρανῶν. Mox editio Basil. cum mss. plurimis inter quos numerantur Coisl. uterque et Bodl. οὐδὲ εἰ. Editio Paris. οὐδὲ ὅτι.

præter ea quæ concessa sunt, permittamus comminisci. Nos autem ne hoc quidem annotare omittamus, quod posteaquam præceperat Deus : *Fiat firmamentum*, non dictum est simpliciter : Et factum est firmamentum; sed, *Et fecit Deus firmamentum*; et rursum : *Divisit Deus*. Audite, surdi, et cæci, suspicite. Sed ecquis surdus est, nisi is, qui Spiritum non audit, magna adeo voce inclamantem? Ecquis vero cæcus est? Ille ipse est qui adeo clara de Unigenito argumenta non videt. *Fiat firmamentum*. Hæc vox est primariæ et principalis causæ. *Fecit Deus firmamentum*. Hoc est electricis potentiaæ atque creatricis testimonium.

5. Sed ad interpretationem continuandam sermonem revocemus. *Sit discernens*, inquit, *inter aquam et aquam*. Infinita erat, ut videtur, aquarum effusio, cum quaquaversus inundarent terram, ac supra ipsam suspenderentur : ita ut ipsas inter et cætera elementa videatur esse proportio nulla. Propterea enim dicebatur antea abyssus terram undique circumdedisse. Verum ejus copiam causam in sequentibus proferemus in medium. Profecto autem nemo vestrum, ne eorum quidem qui mentem habent valde exercitatam, atque in hac mortali et fluxa natura acute vident, opinionem hanc impetet, quasi res quæ secundum rationem fieri non possunt, aut quæ commentitiæ sunt, proponamus : neque a vobis exiget, ut 27 supra quo fulcro natura aquarum firmata sit, disquiramus. Qua enim ratione terram aqua graviolem ab extremis abducunt et in medio pensilem collocant : eadem sane omnino et infinitam illam aquam tum propter naturalem quemdam deorsum versus impetum, tum propter æquale ex omni parte pondus, circumfusa erat immensa aquæ natura, nec tamen ipsi cum ea inerat proportio, sed eam longe superabat, opifice magno futurum sic initio prospiciente : ac propter necessitatem consequentem prima ordinante. Quid igitur opus erat, ut aqua amplius quam dici queat exsuperaret? Quoniam ignis substantia necessaria est universo, non ad constituendas solum res terrestres, sed ad universum etiam complendum. Nam mutilum esset totum, si uno hoc maximo et omnium opportunissimo elemento destitueretur. Jam vero hæc sibi mutuo adversantur et alterum alterius parit

(6) Reg. quintus βοῶντος. Ibidem deest τις in nonnullis mss. Hoc ipso in loco Anglici libri ἀλλ' ὁ μὴ ἑνορῶν · quam lectionem lectioni vulgatæ præfert Ducæus. Sed puto virum doctum scribere voluisse : ἀλλ' ἢ ὁ μὴ ἑνορῶν. Editi cum ambobus Duc. et cum reliquis nostris mss. simpliciter ὁ μὴ ἑνορῶν.

(7) Sic aliqui mss. Abest ἢ ab editis. Statim codex Combef. ποιητικῆς τοῦ Ὑιοῦ καὶ. Nec ita multo post multi mss. ἐπαναγάγωμεν. Editi ἐπανάγωμεν.

(8) Ita mss. plerique omnes. Editi Ἄπειρος μὲν οὖν, ὡς. Max editi cum mss. nonnullis ὑδάτων ἢ χύσις · alii quidam codices ὑδάτων ἢ φύσις, *aquarum natura*.

Γενηθῆτω στερέωμα, οὐκ εἴρηται ἀπλῶς, καὶ ἐγένετο στερέωμα · ἀλλὰ, *Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα* · καὶ πάλιν, *Διεχώρισεν ὁ Θεός*. Οἱ κωφοί, ἀκούσατε, καὶ οἱ τυφλοί, ἀναβλέφατε. Καὶ τίς κωφὸς ἀλλ' ἢ ὁ μὴ ἀκούων οὕτω μεγαλοφώνως ἐμβοῶντος (6) τοῦ Πνεύματος; Καὶ τίς τυφλός; Ὁ μὴ ἑνορῶν ταῖς οὕτως ἑναργεῖσι περὶ τοῦ Μονογενοῦς ἀποδείξεισι. *Γενηθῆτω στερέωμα*. Αὕτη ἡ (7) φωνὴ τῆς προκαταρκτικῆς αἰτίας. Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸ στερέωμα. Αὕτη τῆς ποιητικῆς; καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως μαρτυρία.

5. Ἄλλ' ἐπὶ τὰ συνεχῆ τῆς ἐξηγήσεως τὸν λόγον ἐπαναγάγωμεν. Ἔστω *διαχωρίζον*, φησὶν, *ἀνὰ μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος*. Ἄπειρος μὲν ἦν, ὡς (8) εἶοικε, τῶν ὑδάτων ἢ χύσις, πανταχῶθεν ἐπικουμινόντων τῇ γῆ καὶ ἀπαυρουμένων αὐτῆς· ὡς καὶ τὴν πρὸς τὰ ἄλλα στοιχεῖα δοκεῖν ἀναλογίαν ἐκβαίνειν. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐν τοῖς κατόπιν ἐλέγτο ἄβυσσος (9) πανταχῶθεν περιβεβληθῆσαι τῇ γῆ. Τὴν δὲ αἰτίαν τοῦ πλήθους ἐν τοῖς ἐξῆς ἀποδιώσομεν. Πάντως δὲ οὐδεὶς ὑμῶν οὐδέ (10) τῶν πάνυ κατησκημένων τὸν νοῦν, καὶ περὶ τὴν φθειρομένην ταύτην καὶ βέουσαν φύσιν ὀξυωποῦντων, ἐπισκῆψει τῇ δόξῃ (11), ὡς ἀδύνατα ἢ πλασματώδη ὑποτιθεμένων κατὰ τὸν λόγον· οὐδὲ ἀπαιτήσει ἡμᾶς εὐθύνας, ἐπὶ τίνος ἢ τῶν ὑδάτων ἡδραστο (12) φύσις. Ἡ γὰρ λόγῳ τὴν γῆν βαρυτέραν οὔσαν τοῦ ὕδατος ἀπαιροῦσι τοῦ μέσου τῶν ἐσχάτων ἀπάγοντες, τῷ αὐτῷ δήπου πάντως καὶ τὸ μυρίον ὕδωρ ἐκεῖνο διὰ τε τὴν κατὰ φύσιν ἐπὶ τὸ κάτω φοράν καὶ διὰ τὴν πανταχῶθεν ἰσορροπίαν περὶ τὴν γῆν ἀτρεμεῖν συγχωρήσουσιν. Οὐκοῦν ἄπλετος ἢ τοῦ ὕδατος φύσις τῇ γῆ περιεχέχυτο (13), οὐχὶ συμμετρως ἔχουσα πρὸς αὐτήν, ἀλλ' εἰς τὸ πολλαπλάσιον ὑπερβάλλουσα, οὕτως ἐξ ἀρχῆς τοῦ μεγάλου τεχνίτου προβλεψαμένου τὸ μέλλον, καὶ διὰ τὴν ἐφεξῆς χρεῖαν τὰ πρῶτα διαθεμένου. Τίς οὖν χρεῖα τοῦ ἀμύθητον ὄσον ὑπερβάλλειν τὸ ὕδωρ; Ἐπειδὴ ἀναγκαῖα τῷ παντὶ τοῦ πυρὸς ἡ οὐσία, οὐ μόνον πρὸς τὴν τῶν περιγελῶν οἰκονομίαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν συμπλήρωσιν τοῦ παντός. Κολοδὸν γὰρ ἂν ἦν τὸ ἔλον ἐνὶ τῷ μεγίστῳ καὶ καιριωτάτῳ πάντων (14) ἐλλείπον. Ἀντικείμενα δὲ ταῦτα ἀλλήλοις, καὶ φαρτικὸν ἕτερον τοῦ ἑτέρου· πῦρ μὲν τοῦ ὕδατος, ὅταν ἐπικρατῆ δυνάμει· ὕδωρ δὲ πυρὸς, ὅταν ὑπερβάλλῃ τῷ πλήθει.

(9) Reg. sextus ἐλέγτο ἄβυσσον. Infra Colb. secundus ἐν τοῖς ἐφεξῆς.

(10) Editio Basil. et sex mss. οὐδεὶς ὑμῶν, οὐδέ. Codex Combef. et Regii sextus et octavus οὐδεὶς ὑμῶν, οὐδέ. Editio Paris. οὐδεὶς, οὐδέ. Aliquanto post Colb. secundus βέουσαν σοφίαν.

(11) Sic mss. plerique omnes cum editione Basil. Editio Paris. τῇ δόξῃ ἡμῶν. Bene, sed non favent mss.

(12) Reg. sextus ἡδραστοι. Aliquanto post idem mss. ἀπάγοντες καὶ τὴν μέσιν στάσιν αὐτῆ διδόντες, *et medium situm ei tribuentes*.

(13) Sic multi mss. Editi περιεχέχυτο.

(14) Colb. secundus καὶ καιριωτάτῳ πάντων, *omnium potissimo*.

Ἔδει δὲ μήτε στάσιν εἶναι πρὸς ἄλληλα, μήτε ἐν τῇ παντελεῖ τοῦ ἐτέρου ἐκλείπει ἀφορμὴν παρασχεθῆναι τῷ παντὶ πρὸς διάλυσιν. Τοσαύτην (15) τοῦ ὕγρου τὴν φύσιν οἰκονομῶν τὸ πᾶν προαπέθετο, ὥστε μέχρι τῶν τεταγμένων ὄρων τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως κατὰ μικρὸν τῇ δυνάμει τοῦ πυρὸς ἐξαναλισκόμενον ἀντισχεῖν. Ὁ τοῖνον ἅπαντα σταθμῶν καὶ μέτρῳ διαταξάμενος (ἀριθμηταὶ γὰρ αὐτῷ, κατὰ τὸν Ἰὼβ, καὶ σταγόνες εἰσὶν ὑετοῦ) ἤδει πόσον τῷ κόσμῳ χρόνον ἀφώρισεν εἰς διαμονὴν, καὶ πόσην χρῆ τῷ πυρὶ προαποθέσθαι δαπάνην. Οὗτος ὁ λόγος τῆς τοῦ ὕδατος περιουσίας κατὰ τὴν κτίσιν. Ἀλλὰ μὴν τό γε τοῦ πυρὸς ἀναγκαῖον τῷ κόσμῳ, οὐδὲς οὕτως ἔξω τοῦ βίου παντάπασιν, ὥστε τῆς ἐκ τοῦ λόγου διδασκαλίας προσδεῖσθαι· οὐ μόνον οἷαι αἰ συνεκτικαὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν τέχναι τῆς ἐμπύρου ἐργασίας ἐπιδέονται πᾶσαι, ὑφαντικῆ, λέγω, καὶ σκυτοτομικῆ, καὶ οἰκοδομικῆ, καὶ γεωργία, ἀλλ' ὅτι οὐτε δένδρων βλάστησις (16), οὐ καρπῶν πέφυς, οὐ ζώων ἐγγελιῶν ἢ τῶν ἐν ὕδρῳ γένεσις, οὐχ αἰ τούτων τροφαὶ ἢ ἐξ ἀρχῆς ἂν συνέστησαν, ἢ πρὸς χρόνον διήρκεσαν, τοῦ θερμοῦ μὴ παρόντος. Οὐκοῦν ἀναγκαῖα μὲν τοῦ θερμοῦ ἢ κτίσις διὰ τὴν τῶν γιγνομένων σύστασιν τε καὶ διαμονὴν· ἀναγκαῖα δὲ τοῦ ὕγρου ἢ διαψιλία, διὰ τὸ ἀπαυστον εἶναι καὶ ἀπαραίτητον τοῦ πυρὸς τὴν δαπάνην.

6. Περιβλεψαὶ πᾶσαν τὴν κτίσιν, καὶ ὄψει τοῦ θερμοῦ τὴν δύναμιν τοῖς ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πᾶσιν ἐνδυναστεύουσιν. Διὰ τοῦτο πολὺ τὸ ὕδωρ ὑπὲρ γῆς κεχυμένον, καὶ ὑπερέκεινα τῶν ὀρωμένων ἀπενεχθὲν, καὶ προσέτι παντὶ τῷ βῆθει τῆς γῆς ἐνεσπαρμένον. Ὅθεν πηγῶν ἀφθονία, καὶ φρεάτων σύβροαι, καὶ ποταμῶν ρεύματα, χειμάρρων τε καὶ ἀενάων, ὑπὲρ τοῦ ἐν πολλοῖς καὶ ποικίλοις ταμείοις διατηρεῖσθαι τὴν ὑγρασίαν (17). Ἐκ μὲν γε τῆς ἔω ἀπὸ μὲν χειμερινῶν τροπῶν ὁ Ἰνδὸς βεῖ ποταμὸς, ρεῦμα πάντων ποταμῶν ὑδάτων πλεῖστον, ὡς οἱ τὰς περιόδους τῆς γῆς ἀναγράφοντες ἱστορῆκασιν· ἀπὸ δὲ τῶν μέσων τῆς ἀνατολῆς ὁ τε Βάκτρος, καὶ ὁ Χοάσπης, καὶ ὁ (18) Ἀράξης, ἀφ' οὗ καὶ ὁ Τάναϊς ἀποσχίζόμενος εἰς τὴν Μαιώτιν ἔξεισι λίμνην· καὶ πρὸς τούτοις ὁ Φάσις, τῶν Καυκασίων ὄρων ἀπορρέων, καὶ μυρλοῖ ἕτεροι ἀπὸ τῶν ἀρκτῶν τόπων ἐπὶ τὸν Εὐξείνιον Πόντον φέρονται· ἀπὸ δὲ (19) δυσμῶν τῶν θερινῶν ὑπὸ τὸ Πυρηναιὸν ὄρος Ταρτησὸς τε καὶ Ἰστρος· ὧν ὁ μὲν ἐπὶ τὴν ἔξω Σητλῶν ἀφίεται θάλασσαν, ὁ δὲ Ἰστρος, διὰ τῆς Εὐρώπης βέων, ἐπὶ τὸν Πόντον ἐκδίδωσι. Καὶ τί δεῖ τοὺς ἄλλους ἀπαριθμεῖσθαι, οὐδ' αἰ Ἑριπαὶ γεννῶ-

corruptionem : corrumpit nimirum aquam ignis, cum præstat viribus : destruit vero ignem aqua, cum copia prævalet. Oportebat autem neque seditionem inter se esse, neque dissolutionis dari occasionem universo, ob integrum alterius defectum. Tantam humoris naturam præstituit totius gubernator, ut usque ad statutos constitutionis mundi terminos, dum paulatim ignis vi absumentis, resisteret. Et vero qui cuncta pondere et mensura disposuit ⁴⁴ (numerabiles enim sunt ipsi secundum Job vel pluvix guttæ ⁴⁵), noverat ille quanto tempore secundum præscriptum suum duraturus esset mundus, quantumque pabuli oporteret igni præparatum. Eam ob causam aqua in creatione sic abundavit. Atqui nullus usque adeo extra vitam positus est, ei ut sit opus, ut ignem mundo necessarium esse ratione edoceatur : non solum quod artes quibus nostra vita conservatur, ignis efficientia indigeant omnes, textoria, inquam, sutoria, architectonica et agricultura, sed quod neque arborum generatio, neque maturitas fructuum, neque aut terrestrium aut aquatiliū animalium generatio, neque horum alimenta, aut constitissent ab initio, aut ad tempus perseverassent, calore non præsentē. Necessaria igitur est caloris creatio ; ut ea quæ gignuntur, et coagmentari possint et permanere. Rursus aquæ abundantia erat pernecessaria, quod vis ignis consumens interquiescere non queat, neque vitari.

6. Circumspice omnes res creatas, et caloris vim in omnibus quæ generantur ac corrumpuntur, videbis dominari. Idcirco multa aqua effusa est super terram, atque ultra ea quæ sub aspectum veniunt, transvecta est, et insuper toti terræ profunditati fuit inspersa. Unde fontium copia, congeriesque puteorum, et fluentia fluviorum, tam eorum qui torrentes sunt, quam eorum qui perennes, ut in multis et variis promptuariis conservaretur humiditas. Et quidem ex oriente ab hiberno solstitio Indus fluvius manat, flumen omnium fluvialium aquarum maximum, velut hi qui terræ circuitum descripsere, prodiderunt : a medio autem Orientis Bactrus, et Choaspes, et Araxes, a quo et Tanais diffusus in Mæotidem 28 paludem dilabitur. Et præter hos Phasis a Caucasii montibus effluens, et innumeri alii a septentrionalibus locis in Pontum Euxinum feruntur. Contra, ab occasu æstivo sub Pyrenæo monte et Tartessus et Ister : quorum ille quidem in mare extra Columnas exoneratur ; Ister vero per Europam fluens, in Pontum effunditur. Et quid attinet alios enumerare, quos Ripæi montes,

⁴⁴ Sap. xi, 21. ⁴⁵ Job xxxvi, 27.

(15) Editio Paris. τοσαύτην οὖν. At desideratur οὖν in editione Basil. inque codicibus mss. Haud longe Colb. secundus et Reg. octavus ὁ οἰκονομῶν. Infra idem Colb. secundus πάντα σταθμῶν.

(16) Ita multi mss. Editū cum Reg. octavo βλαστήσεις... πέφυεις... γενέσεις.

(17) Colb. primus et Reg. octavus cum ms. Combeff. τὴν ὕγραν οὐσίαν, humidam substantiam.

(18) Ita codices non pauci. Abest articulus ab edito.

qui ultra intimam Scythiam siti sunt, generant? A Quorum ex numero est et Rhodanus cum infinitis aliis fluviis, iisque navigabilibus, qui occidentales Galatas Celtasque et vicinos ipsis barbaros præterlabentes, in occidentale pelagus omnes influunt. Alii e meridie a supernis plagis per Æthiopiam partim in nostrum perveniunt mare, partim in illud quod extra navigabile jacet, exonerantur; Ægon nimirum et Nysea, et Chremes quem vocant, et Nilus quoque, qui neque fluviis natura est similis, cum instar maris inundet Ægyptum. Sic hujus terræ nostræ habitabilis locus aqua circumseptus est, et adeo multiplici alligatus mari, ac innumeris fluviis perennibus irriguus per ineffabilem sapientiam ejus, qui adversam igni naturam consumi vix posse statuit. Erit quidem tempus cum et igne ardebunt omnia; velut ait Isaias, ubi Deum alloquitur universorum: *Qui dicis abyso, Desolaberis, et omnes fluvijs tuos arefaciam*⁴⁶. Quamobrem sapientia, quæ infatuata est, abjecta, suscipe nobiscum veritatis doctrinam, imperitam quidem sermone, stabilem vero firmamque cognitione.

7. Idcirco *Fiat firmamentum in medio aquæ, et sit discernens inter aquam et aquam*. Dictum est quid significet in Scriptura firmamenti vocabulum. Nimirum firmamentum non dicit quamdam esse naturam resistantem ac solidam, gravitate et renixu præditam. Alioqui hoc pacto id sibi nominis potius vindicasset terra. Sed quia natura superiorum corporum tenuis est et rara, nec ullo potest sensu percipi, ideo firmamentum hoc vocavit, comparatione eorum quæ tenuissima sunt, nec sub ullum sensum cadunt. Porro quemdam mihi locum cogita, humoris discernendi facultate præditum, qui humorum quidem tenuem et percolatum sursum transmittat, crassissimum vero et terreum deorsum versus demittat, ut, subtrahentibus se paulatim humoribus, ab initio ad finem usque temperies eadem.

⁴⁶ Isa. XLIV, 27.

(20) Variant inter se codices. Reg. sextus cum Coisl. vetustiore ð 'Ροδανός, *Rhodanus*. Editi cum Regiis tertio et octavo, itemque cum Colb. secundo ð 'Ηριδανός, *Padus*. Coisl. alter ð 'Ιροδιανός. Regii primus et quintus ð 'Ραδανός pro 'Ροδανός. Credere par est priorem lectionem germanam esse ac genuinam, cum huic lectioni faveat Eustathius, qui sic interpretatus est: *Quorum est Rhodanus*. Adde sermonem institui de Galliæ flumine, non de Italiæ fluvio, qualis est Eridanus, seu Padus. Ambrosius neutri lectioni faveat, cum de utroque fluvio Pado et Rhodano mentionem faciat. Sic enim loquitur lib. 11, cap. 3, num. 12: *Padus maritimum commeatum Italicis subsidiis fidus invector, Rhodanus rapido concitus cursu Tyrrheni aquoris freta scindens*. Verum sive legas 'Ροδανός, sive 'Ηριδανός, fatendum est ea quæ hic narratur, falsa esse. Nam fluvius neuter ex montibus Riphæis oritur, aut in occidentalem Oceanum influunt. Lege Ducaëum et Lexicon Michaelis Baudran.

(21) Ita editi cum Reg. tertio et cum Coisl. primo. Reg. primus ἀλλ' ἐκ τῆς: alii tres mss. ἀλλὰ καὶ ἐκ. Colb. secundus ἀλλὰ καὶ οἱ ἐκ.

(22) Sic editio Basil. et alter Duc. et Bodl., et

σι, τὰ ὑπὲρ τῆς ἐνδοτάτω Σκυθίας ὄρη; Ὡν ἐστὶ καὶ ὁ 'Ροδανός (20) μετὰ μυρίων ἄλλων ποταμῶν, καὶ αὐτῶν ναυσιπόρων, οἱ, τοὺς ἐσπερίους Γαλάτας καὶ Κελτοὺς, καὶ τοὺς προσεχεῖς αὐτοῖς βαρβάρους παραμειψάμενοι, ἐπὶ τὸ ἐσπέριον πάντες εἰσχέονται πέλαιος. Ἄλλοι ἐκ (21) τῆς μεσημβρίας ἀνωθεν διὰ τῆς Αἰθιοπίας, οἱ μὲν ἐπὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἔρχονται θάλασσαν, οἱ δὲ ἐπὶ τὴν ἔξω τῆς πλεομένης (22) ἀποκενοῦνται· ὁ τε Αἰγῶν καὶ ὁ Νύσης, καὶ ὁ καλούμενος Χρεμέτης, καὶ πρὸς γε ἔτι ὁ Νεῖλος, ὃς οὐδὲ ποταμοῖς τὴν φύσιν οἰκειν, ὅταν Ἰσα θαλάσση πελαγίξῃ τὴν Αἴγυπτον. Οὕτως ὁ τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης τόπος ὕδατι περιεληπται, πελάγεσι τε ἀπλέτοις ἐνδεδεμένος καὶ μυρίοις ποταμοῖς ἀενάοις κατὰ ῥῆτον, διὰ τὴν ἄρῆτον σοφίαν τοῦ τὴν ἀντίπαλον τῷ πυρὶ φύσιν δυσεξανάλωτον εἶναι οἰκονομήσαντος. Ἔσται μέντοι ὅτε καὶ πάντα καταφρυγῆσεται τῷ πυρὶ, ὡς φησὶν Ἡσαίας ἐν οἷς πρὸς τὸν τῶν ὄλων Θεὸν διαλέγεται: Ὁ λέγων (23) τῇ ἀδύσσοφ' Ἐρημωθήσῃ, καὶ πάντα τοὺς ποταμούς σου ξηρανῶ. Ὡστε, ἀπορρήψας τὴν μωρανεῖσαν σοφίαν, κατὰ δεξιά μεθ' ἡμῶν τὸ διδασκάλιον τῆς ἀληθείας, ἰδιωτικὸν μὲν τῷ λόγῳ, ἀδιάπτωτον δὲ κατὰ τὴν γῆυσιν.

7. Διὰ τοῦτο Γενηθήτω στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον ἀνά μέσον ὕδατος καὶ ὕδατος. Εἴρηται τί τὸ σημαίνονμενον παρὰ τῇ Γραφῇ τὸ τοῦ στερέωματος ὄνομα. Ὅτι οὐχὶ τὴν ἀντίτυπον καὶ στερέμνιον φύσιν, τὴν ἔχουσαν βάρος καὶ ἀντέρεισιν, οὐ ταύτην (24) λέγει στερέωμα. Ἡ οὕτως ἂν κυριώτερον ἢ γῆ τῆς τοιαύτης κλήσεως ἤξωθη. Ἀλλὰ διὰ τὴν φύσιν τῶν ὑπερκειμένων λεπτῆν οὔσαν καὶ (25) ἀραιὰν καὶ οὐδεμιᾷ αἰσθήσει καταληπτῆν, στερέωμα τοῦτο ὠνόμασε, συγχρίσει τῶν λεπτοτάτων καὶ τῇ αἰσθήσει ἀκαταλήπτων. Καὶ νόει μοι τόπον τινὰ διακριτικὸν τοῦ ὕγρου· τὸ μὲν λεπτὸν καὶ διηθούμενον ἐπὶ τὰ ἄνω διείεντα, τὸ δὲ παχύτατον καὶ γεῶδες ἐναφιέντα τοῖς κάτω, ἐν' ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους ἢ αὐτῇ εὐκρασίᾳ συντηρηθῆ, κατὰ μέρος τῆς ὑφαιρέσεως (26) τῶν ὑγρῶν γινομένης. Σὺ δὲ τῷ μὲν

Regii primus, tertius, quintus, sextus et octavus, cum Colb. secundo et cum utroque Coisl. Editio Paris. ἔξω τοῖς πλεομένοις, mendose. Mox Colb. secundus ὃς οὐδὲ ποταμός. Subinde mss. plerique omnes Ἰσα θαλάσση. Editi Ἰσα θαλάσσης.

(23) Ὁ λέγων, *Qui dicis*. Interpretati sumus ad sensum Basilii, non ad sensum prophetæ. Nam, ut notat Ducæus, neque jam propheta πρὸς τὸν Θεὸν διαλέγεται, αὐτὸς, ut volunt quidam, προφήτης περὶ τοῦ Θεοῦ, sed potius πρὸς τὸν λαὸν ὁ Θεός, *populum Deus alloquitur*. Itaque recte Vulgata Latina, *Qui dico profundo, Desolare*. Unde et sequitur Græce, καὶ τοὺς ποταμούς σου ξηρανῶ, *et flumina tua arefaciam*. Huc usque vir doctissimus, cujus notam legas suadeo.

(24) Editi cum Reg. tertio et cum Coisl. vetustiore οὐ ταύτην. Deest οὐ in aliis quatuor mss. et in Combef.

(25) Ita codices octo. Editi διὰ τὸ τὴν φύσιν τῶν ὑπερκειμένων λεπτῆν εἶναι καὶ. Mox editi cum Reg. primo et Colb. secundo καταλήπτων, male. Regii tertius, quintus, sextus et octavus, cum utroque Coisl. et cum Combef. ἀκαταλήπτων, bene.

(26) Editi cum uno aut altero ms. ὑφαιρέσεως:

πλήθει τοῦ ὕδατος ἀπιστεῖς, πρὸς δὲ τοῦ θερμοῦ τὸ πληθος οὐκ ἀποθλέπεις· ὁ, κὰν ὀλίγον ἢ τῷ μεγέθει, πολλῆς ἐστὶ διὰ τὴν δύναμιν ἀναλωτικὸν ὑγρασίας. Ἐφέλλεται μὲν γὰρ τὸ παρακείμενον ὑγρὸν, ὡς δηλοῖ ἡ σικύα· δαπανητικὸν δὲ ἐστὶ τοῦ ἐλκυσθέντος κατὰ τὴν εἰκόνα τοῦ λυχιαίου πυρός, ὁ, διὰ τῆς θρυαλλίδος τὴν παρακειμένην τροφήν ἐπισπασάμενον, ταχέως διὰ τῆς μεταβολῆς ἀπηθάλωσε. Τὸν δὲ αἰθέρα τίς ἀμφιβάλλει μὴ οὐχὶ πυρώδη εἶναι καὶ διακαῆ; ὅς εἰ μὴ τῷ ἀναγκαίῳ τοῦ ποιήσαντος αὐτὸν ὄρω κατείχετο, τί ἂν ἐκώλυσε αὐτὸν πάντα φλογίζοντα (27) καὶ καταπιμπρῶντα τὰ συνεχῆ, πᾶσαν ὁμοῦ τὴν ἐν τοῖς οὐσὶν ἐξαναλώσαι νοτίδα; Διὰ ταῦτα ὕδωρ ἀέριον (28), νεφουμένου τοῦ ἄνω τόπου ἐκ τῆς ἀναφορᾶς τῶν ἀτμῶν, οὐς ποταμοί, καὶ κρήναι, καὶ τενάγη, καὶ λίμναι, καὶ πελάγη πάντα προτενται, ὡς ἂν μὴ πάντα πυρακτῶν ὁ αἰθὴρ ἐπιλάβοι· ὅπου γε καὶ τὸν ἥλιον τοῦτον ὀρώμεν ὥρᾳ θέρους διὰδροχον πολλάκις καὶ τεναγῶδη χώραν ἐν βραχυτάτῳ χρόνῳ ῥοπῇ ἄνικμον παντελῶς καὶ ξηρὰν καταλιμπάνοντα. Ποῦ τοίνυν ἐκεῖνο τὸ ὕδωρ; Δεικνύτωσαν ἡμῖν οἱ τὰ πάντα δεῖνοι. Ἄρ' οὐχὶ παντὶ δῆλον, ὅτι τῇ θερμότητι τοῦ ἡλίου διατμηθὲν ἀνηλώθη; Καίτοιγε οὐδὲ θερμὸν (29) εἶναι τὸν ἥλιον ἐκεῖνο λέγουσι· τοσοῦτον αὐτοῖς τοῦ λέγειν περίεστι. Καὶ σκοπεῖται ποταπῇ ἀποδείξει ἐπεπειδόμενοι πρὸς τὴν ἐνάρξειαν (30) ἀντιβαίνουσιν. Ἐπειδὴ λευκός ἐστι, φασί, τὴν χροιάν, ἀλλ' οὐχὶ ὑπέρυθρος, οὐδὲ ξανθός, τούτου ἕνεκεν οὐδὲ πυρώδης τὴν φύσιν· ἀλλὰ καὶ τούτου φασί τὸ θερμὸν ἐκ τῆς ταχείας εἶναι περιστροφῆς. Τί ἐντεῦθεν ἑαυτοῖς διοικούμενοι; Ὡς μὴδὲν δεῖται τῶν ὑγρῶν ἀπανάλισκειν τὸν ἥλιον. Ἐγὼ δὲ, κὰν μὴ ἀληθὲς ἢ τὸ λεγόμενον, ἀλλ' ὡς συγκατασκευάζον ἐμοὶ τὸν λόγον οὐκ ἀπωθοῦμαι. Ἐλέγετο γὰρ διὰ τὴν ἐκ τοῦ θερμοῦ δαπάνην ἀναγκαῖον εἶναι τῶν ὑδάτων τὸ πλήθος. Διαφέρει δὲ οὐδὲν ἐξ φύσεως εἶναι θερμὸν, ἢ ἐκ πάθους ἔχειν τὴν πύρωσιν πρὸς γε τὸ τὰ αὐτὰ συμπτώματα περὶ τὰς αὐτὰς ὕλας ἀπογεννᾶν. Ἐάν τε γὰρ τριβόμενα ξύλα πρὸς ἄλληλα πῦρ καὶ φλόγα ἀνάψῃ, ἐάν τε ἐκ φλογὸς ἀναπτομένης κατακαυθῇ, ἴσον ἐστὶ καὶ παραπλήσιον ἐξ ἀμφοτέρων τὸ τέλος. Καίτοιγε ὀρώμεν τὴν μεγάλην τοῦ τὰ πάντα κυβερνήντος σοφίαν, μετατιθέσαν (31) τὸν ἥλιον ἐξ ἑτέρων εἰς ἕτερα, ἵνα μὴ, τοῖς αὐτοῖς ἀεὶ προσδιατρίδων, τῇ πλεονεξίᾳ τοῦ θερμοῦ λυμήνηται τὴν διακό-

A conservetur. Tu 29 vero hanc aquæ copiam a fide abhorrere censes : sed ad copiam non respicis caloris, qui tametsi quantitate parvus, multum tamen humoris vi sua consumere potest. Attrahit quidem adjacentem humorem, velut indicat cucurbitula : consumit vero attractum, instar videlicet ignis lucernarum, qui per ellychnium alimentum vicinum attrahens, cito illud in fuliginem transmutat. Jam vero æthera quis ambigit esse ignitum et ardentem? qui nisi ineluctabili Conditoris præscripto coerceretur, quidnam eum prohibuisset, contiguïs omnibus rebus inflammatis ac combustis, omnem simul earum humiditatem absumere? Quapropter aqua aëria oritur tum, cum locus supernus ab evertis sursum vaporibus, quos fluvii, fontes, vada, paludes ac maria omnia emittunt, obnubilatur, ut ne æther invadat, concremetque universa : cum hunc etiam solem videamus in æstiva tempestate madidam et cœnosam regionem plerumque humoris prorsus expertem ac siccam brevissimo temporis momento relinquere. Quo quæso abiit aqua illa? Ostendant nobis illi rerum omnium scientia præditi. Annon cuivis liquet, eam calore solis in vaporem solutam esse atque consumptam? Quamobrem ne calidum quidem solem esse illi dicunt : adeo loqui ipsis vacat. Verum considerate quali demonstratione nixi, evidentiaæ reluctantur. Quoniam, inquirunt, colore albus est, non autem subruber, nec flavus, ideo neque suapte natura ignitus est : sed et ejus calorem ex veloci circumactu affirmant oriri. Quid sibi inde commodi asciscunt? Ut nihil consumere humorum sol existimetur. Ego vero, tametsi id quod ab ipsis dicitur, verum non est, tamen id ipsum, tanquam quod meam sententiam comprobet, non respuo. Nam aquarum copia ob eam quæ a calore efficitur consumptionem, necessaria esse dicebatur. Jam vero ad eosdem in eisdem materiis producendos effectus nihil interest, utrum sol suapte natura sit calidus, an ex affectione ardor ei accesserit. Sive enim ligna inter se mutuo confriata, ignem ac flammam exsuscitent, sive accensa flamma combusta fuerint, par et consimilis finis ex utroque resilit. Cæterum magnam ejus qui omnia gubernat, sapientiam cernimus, solem aliunde alio transmoventem, ut ne in iisdem locis semper commorans, rerum ordinem per caloris redundantiam

sex alii codices ἀφαιρέσεως. Statim Bodl. cum aliis octo mss. et cum editione Basil. ὕδατος ἀπιστεῖς, bene. Editio Paris. ὕδατος οὐκ ἀπιστεῖς. Nec aliter legisse videtur Eustathius, qui sic vertat : Sed tu quidem liquoris amplitudini non discredias. Unde patet mendum illud in aliquot codices irrepssisse.

(27) Colb. secundus καταφλογίζοντα. Mox mss. plerique omnes τὰ συνεχῆ. Abest articulus ab editione Paris.

(28) Editio Paris. ἀέριον γίνεται. Deest γίνεται in editione Basil. et in octo mss. præter Bodl. Aliquanto post Reg. tertius ἐπιλάβῃ. Statim editi ἐν ὥρᾳ. Abest ἐν ab octo mss.

(29) Καίτοιγε οὐδὲ θερμὸν. Vetus illa quorundam philosophorum opinio, qui, solem calidum esse negantes, affirmabant illius calorem nihil aliud

esse nisi velocem quemdam circumactum et motum, temporibus nostris viget maxime, placetque quam plurimis.

(30) Sic Regii primus et octavus cum Colb. secundo et cum Coisl. itidem secundo; et ita legit Eustathius, cujus hæc sunt : Et considerate quo freti documento, rebus evidentissimis adversantur. Editi cum Regiis tertio et quinto cumque Coisl. primo πρὸς τὴν ἐνέργειαν. Mox multi mss. ἀλλ' οὐχί. Editio Paris. ἀλλὰ οὐχί. Subinde Colb. secundus τοῦτο τὸ θερμὸν.

(31) Sic nostra editio Basil. cum septem mss. Editio Paris. μεταθεῖσαν. Morellus citat nescio quam editionem Basil. in qua legitur μετατιθέντος, hæcque subdit : Favent tui gignendi casus mox subjecti, Ἄττικώς. Bene, sed refragantur mss.

deuastet. Sed nunc quidem ad austrinam partem circa hiberna solstitia transuehit, nunc vero ad æquinoccialia transfert signa : et inde ad septentrionalia in æstiuis solstitiis reducit : adeo ut, eo transeunte, in locis terrenis temperies conseruetur. Videant autem an ipsi secum non **30** pugnent, qui scilicet mare dicant luminum non redundare ob eam quæ a sole sit consumptionem, ac insuper salsum et amarum relinqui, eo humore qui tenuis est ac potui aptus, absumpto, quod ipsum accidit maxime ex ea quam sol habet discernendi facultate, qua id quod leve est, abripit, crassum vero et terrestre tanquam limum et sæcem relinquit : unde amaritudo, et salsugo, et siccandi facultas mari inest. Porro qui talia de mari garriunt, rursus mutata sententia humorem a sole nihil imminui affirmant.

8. *Et vocavit Deus firmamentum cælum* ⁴⁷; ita ut proprie quidem conveniat alteri isthæc appellatio, similitudine vero firmamentum quoque hujus nominis sit particeps. Cæterum aspectabilem hunc locum dici cælum sæpe observavimus, ob densitatem continuitalatemque aeris, offerentis se clare nostro aspectui, et ex eo quod videtur, cæli nomen obtinentis, ubi videlicet ait Scriptura : *Volucres cæli* ⁴⁸. Et iterum : *Volantia secundum firmamentum cæli* ⁴⁹. Tale est et illud : *Ascendunt usque ad cælos* ⁵⁰. Et Moyses benedicens tribui Joseph, a fructibus cæli et rore, et a solstitiis et coitionibus lunarum, et a vertice montium, et collium æternorum benedictiones impertit ⁵¹ : quippe quod circumjacens telluri locus per

⁴⁷ Gen. 1, 8. ⁴⁸ Psal. viii, 9. ⁴⁹ Gen. 1, 20. ⁵⁰ Psal. cvi, 26. ⁵¹ Deut. xiiii, 13-15.

(32) Editio Paris. τροπας ἀπάγοντος... σημεῖα μετατιθέντος... τροπὰς ἐπανάγοντα. Nostra editio Basil. et uterque Coisl. et Bodl. cum Regiis primo, tertio, quinto et sexto, et cum Colb. secundo, prout edidimus. Cæterum arbitramur, editores Marte proprio non ex fide codicum mss. edidisse μετατιθέντος... ἀπάγοντος, etc., ut ne videretur Basilius contra regulas grammaticas peccasse. Et vero si ratio haberetur regularum grammaticarum, debuisset Basilius scribere ἀπάγουσαν, nempe σοφίαν. Sed constat exemplis multis insignes magnosque oratores ad præcepta grammatica non semper attendere, sed ea nonnunquam negligere. Itaque non jam ea participia ἀπάγοντα, etc., referas ad vocem σοφίαν, sed ad vocem subintellectam, κυβερνήτην.

(33) Colb. secundus κοῦφον ἀνάγοντος.

(34) Reg. primus προσιέναι.

(35) Colb. secundus κλήσεως οὕτως ὡς εἴρηται. Vult Basilius firmamentum non proprie cæli nominari, sed duntaxat cæli nomine insigniri per quamdam similitudinem.

(36) Colb. secundus et Reg. octavus cum Coisl. secundo τὸν ἠρώμενον τούτων ἀέρα οὐρανὸν λεγόμενον, Cæterum aspectabilem hunc aerem dici cælum sæpe observavimus. Editi et Regii primus et quintus cum Coisl. vetustiore τὸν ὀρώμενον τόπον οὐρανὸν λεγόμενον, *Observavimus autem non raro visibilem hunc locum cælum appellari*. Equidem non inficias iverim, admitti posse lectionem utramque : mihi tamen nescio quomodo verisimilius sit, posteriorem priori esse antepondendam. Suspicio enim librarium

σμησιν· ἀλλὰ νῦν μὲν αὐτὸν ἐπὶ τὸ νότιον μέρος κατὰ τὰς χειμερινὰς τροπὰς ἀπάγοντα (32), νῦν δὲ ἐπὶ τὰ ἰσημερινὰ σημεῖα μετατιθέντα, κάκειθεν ἐπὶ τὰ προσάρκτια ὑπὸ τὰς θερινὰς τροπὰς ἐπανάγοντα· ὥστε τῇ κατὰ μικρὸν αὐτοῦ μεταβάσει τῷ περὶ γῆν τόπῳ τὴν εὐκρασίαν φυλάσσεισθαι. Σκοπεῖταισαν δὲ εἰ μὴ αὐτοὶ ἑαυτοῖς περιπίπτουσιν, οἱ γε τὴν θάλασσαν λέγουσι μῆτε πλημμυρεῖν τοῖς ποταμοῖς ἐκ τῆς τοῦ ἡλίου δαπάνης, καὶ προσέτι ἀλμυρὰν καὶ πικρὰν ἀπολείπεσθαι, τοῦ λεπτοῦ καὶ ποτίμου ὑπὸ τῆς θερμῆς ἀναλωθέντος· ὅπερ ἐκ τῆς τοῦ ἡλίου μάστιστα γίνεται διακρίσεως, τὸ μὲν κοῦφον ἀπάγοντος (33), τὸ δὲ παχὺ καὶ γεώδες οἶόν τινα ἰλὸν καὶ ὑποστάθμην ἐναφιέντος· ἐξ οὗ τὸ πικρὸν καὶ ἀλμυρὸν καὶ ξηραντικὸν τῇ θαλάσῃ προσεῖναι (34). Οἱ δὲ ταῦτα περὶ θαλάσσης λέγοντες, πάλιν μεταβαλλόμενοι, μηδεμίαν τοῦ ὕγρου γίνεσθαι μείωσιν ἐκ τοῦ ἡλίου φασί.

8. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ θεὸς τὸ στερέωμα οὐρανὸν· ὡς κυρίως μὲν ἑτέρῳ τῆς προσηγορίας ἐφαρμοζούσης, καθ' ὁμοίωσιν δὲ καὶ τούτου μεταλαμβάνοντος τῆς κλήσεως (35). Τετηρήκαμεν δὲ πολλαχοῦ τὸν ὀρώμενον τόπον οὐρανὸν λεγόμενον (36) (διὰ τὸ ναστὸν καὶ συνεχὲς τοῦ ἀέρος ἐναργῶς ἡμῶν ταῖς διφασιν ὑποπίπτοντος, καὶ παρὰ τὸ ὀραῖσθαι τῆς τοῦ οὐρανοῦ (37) προσηγορίας ἀξιουμένου ἐν οἷς φησι· *Τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ πάλιν· Τὰ πετόμενα κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ*. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ *Ἀραβαῖνοισιν ἕως τῶν οὐρανῶν*. Καὶ Μωϋσῆς, εὐλογῶν τὴν φυλὴν τοῦ Ἰωσήφ, ἀπὸ ὠρῶν (38) οὐρανοῦ, καὶ δρόσου, καὶ ἀπὸ ἡλίου τροπῶν, καὶ συνόδων μηνῶν, καὶ ἀπὸ κορυφῆς ὄρεων καὶ βουνῶν ἀεν-

quempiam e regione vocis τόπον per modum scholii ad marginem sui codicis apposuisse τούτον ἀέρα, et hinc factum esse, ut librarii alii hanc lectionem inseruerint textui. Nec parum hanc nostram conjecturam adjuvat, quod Eustathium constat τόπον legisse, cum sic vertat : *Scimus tamen sæpissime cælum dici locum spissum densatumque aeris*. Vocem autem aeris, ut alias permultas, videtur de suo addidisse Eustathius, explanationis causa.

(37) Hæc quidem sonant optime in Græcis, quod vox οὐρανός et verbum ὀραῖσθαι habeant inter se cognationem quamdam : in Latinis non item, quod inter vocem cælum et verbum videri convenientia nulla sit.

(38) *Ἀπὸ ὠρῶν, a fructibus*. Quam lectionem non editi solum exhibent, sed etiam Sixt. Biblia, Coisl. secundus, Colb. secundus, Regii quintus et octavus cum Medicæo. Henricianus vero cum Regiis primo et tertio ὄρων, a montibus, quæ ultima lectio, teste Flaminio Nobilio, reperitur in quibusdam Deuteronomii codicibus. Ambrosius procul dubio legit ἀπὸ ὄρων, cum lib. 11 in *Hexaem.*, cap. 4, num. 16, sic habeat : *Denique et Moyses benedictiones tribui Joseph a finibus cæli*. Nec aliter legit Eustathius, qui vertat : *ex finibus cæli*. Vulgata, *de pomis cæli*. Vox Hebræa, inquit Ducæus, delicias et delicatos fructus significat. Unde Pagninus ad verbum, *de delicatis colorum*. Cæterum ad exemplum aliorum vertimus, *a fructibus* : quanquam ὦρα non tam significet fructum, quam maturi fructus eximium colorem atque gratiam. Læze Ducæum.

νάων τὰς εὐλογίας δίδωσιν, ὡς τοῦ περὶ γῆν τόπου διὰ τῆς ἐν τούτοις εὐταξίας εὐθιγνομένου. Ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς κατάραις τῷ Ἰσραὴλ (39), Ἔσται σοι, φησὶν, ὁ ὑπὲρ κεφαλῆς οὐρανοῦ χαλκοῦς. Τί τοῦτο λέγων; Τὴν παντελεῆ ξηρασίαν καὶ ἐπιλειψίν τῶν ἀερίων ὑδάτων, δι' ὧν τῇ γῇ τὸ γόνιμον τῶν καρπῶν ἐνυπάρχει. Ὅταν οὖν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ φέρεσθαι λέγῃ δρόσον ἢ ὑετὸν, περὶ ὑδάτων νοοῦμεν ὅσα τὴν ἄνω κατέχειν διατέτακται χώραν. Συναγομένων γὰρ τῶν ἀναθυμιάσεων περὶ τὸ ὕψος, καὶ πυκνουμένου τοῦ ἀέρος ταῖς ἐκ τῶν πνευμάτων πηλῆσειν, ὅταν μὲν αἱ τέως ἀτμοειδῶς καὶ λεπτῶς ἐνεσπαρμέναι τῷ νέφει νοτίδες ἀλλήλαις προσχωρήσωσι, σταγόνες γίνονται, τῷ βάρει τῶν συγκριθέντων φερόμεναι πρὸς τὸ κάτω· καὶ αὕτη ὑετοῦ γένεσις· ὅταν δὲ τὸ ὑγρὸν ἐξαφρισθῇ, ταῖς βίαις τῶν ἀνέμων ἀνακοπὴν, εἶτα εἰς ἄκρον καταψυχθὲν, ὅλον διόλου παγῆ, θραυόμενον τοῦ νέφους, ἢ χύμα καταφέρεται. Καὶ ὅλως, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, ἔξεσι σοι ὄρα ἅσάν πᾶσαν τοῦ ὕψου τὴν φύσιν περὶ τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν ἀέρα συνισταμένην. Καὶ μηδέεις τῇ περιεργίᾳ τῶν περὶ οὐρανοῦ φιλοσοφῶντων τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀκατάσκευον τῶν πνευματικῶν λόγων παραβαλλέτω. Ὅσον γὰρ τὸ ἐν ταῖς σύμφροσι (40) κάλλος τοῦ ἑταιρικοῦ προτιμότερον, τοσοῦτον καὶ τῶν ἡμετέρων λόγων πρὸς τοὺς ἔξωθεν τὸ διάφορον. Οἱ μὲν γὰρ κατηναγκασμένον τὸ πιθάνον τοῖς λόγοις ἐπάγουσιν· ἐνταῦθα δὲ γυμνὴ τεχνασμάτων ἢ ἀλήθεια πρόκειται. Καὶ τί δεῖ πράγματα ἔχειν ἡμᾶς τὸ ψευδὲς αὐτῶν διελέγχοντας, οἷς ἐξαρκεῖ τὰς αὐτῶν ἐκεῖνων βίβλους ἀλλήλαις ἀντιπαρθένας ἐν ἡσυχίᾳ πολλῇ θεατὰς αὐτῶν τοῦ πολέμου καθίσθαι (41); Οὕτε γὰρ ἀριθμῷ ἐλάττους, οὔτε ἀξιώματι ὑφαιμένοι, πολυφωνία δὲ καὶ παρὰ πολὺ διαφέροντες πρὸς τὸν ἐναντίον αὐτοῖς ἀντικαθίστανται λόγον, οἱ τὸ πᾶν ἐκπυροῦσθαι λέγοντες, καὶ ἀναβιώσκεισθαι πάλιν ἐκ τῶν σπερματικῶν λόγων τῶν ἐναπομενόντων τοῖς ἐκπυρωθεῖσιν· ὅθεν καὶ ἀπείρους φθορὰς κόσμου καὶ παλιγγενεσίας εἰσάγουσιν. Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν, ἐφ' ἑκάτερα τῆς ἀληθείας ἀποσχιζόμενοι, ἔνθεν καὶ ἐνθεν τὰς ἐπὶ τὴν πλάνην ἑαυτοῖς ἐκτροπὰς ἐξευρίσκουσιν.

9. Ἦμῖν (42) δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐστὶ τις λόγος περὶ τῶν διακριθέντων ὑδάτων, οἳ προφάσει ἀναγωγῆς, καὶ νοημάτων ὑψηλοτέρων, εἰς ἀλληγορίας κατέφυγον, δυνάμεις λέγοντες πνευματικὰς καὶ ἀσωμάτους τροπικῶς ἐκ τῶν ὑδάτων σημαίνεσθαι· καὶ ἄνω μὲν ἐπὶ τοῦ στερεώματος μεμενηκέναι τὰς κρείττονας, κάτω δὲ τοῖς περιγελοῖς καὶ ὑλικοῖς τόποις προσαπομείναι (43) τὰς πονηράς. Διὰ τοῦτο δὴ, φασί, καὶ τὰ ἐπάνω τῶν οὐρανῶν ὕδατα αἰνεῖν τὸν Θεόν· τουτέστι, τὰς ἀγαθὰς δυνάμεις ἀξίας οὐσας διὰ καθαρότητα τοῦ ἡγεμονικοῦ τὸν πρέ-

³⁹ Deut. xxvii, 23.

(39) Ita editi cum Reg. tertio et cum Coisl. vetustiore. Reg. sextus τῷ Ἰσραὴλ ὁ Ἱερεμ. ἔσται. Alii quatuor mss. habent Ἱερεμὶα pro Ἰσραὴλ.

(40) Editi et Coisl. vetustior ἐν ταῖς σύμφροσι. Alii septem mss. ἐν τοῖς σύμφροσι. Mox duo mss. τοσοῦτον καί.

A horum temperiem fecundetur. Quin et in maledictis Israeli, *Et erit, inquit, tibi caelum quod super caput est, æneum* ³⁹. Quid his verbis indicare vult? Omnimodam siccitatem, et aquarum aeriarum defectum, quibus telluri fertilitas fructuum confertur. Cum igitur deferri de caelo rorem aut pluviam dicit, tum aquas eas quæ supernam regionem occupare jussæ sunt, intelligimus. Collectis enim in sublimi vaporibus, et aere per ventorum compressionem condensato, ubi humiditates, prius in modum vaporis tenuiterque nubi inspersæ, inter se mutuo cohæserunt, tunc gignuntur guttæ, ad ima concretorum humorum pondere decedentes; atque hic est pluviae ortus. Cum vero humor vi ventorum dissectus, in spumam redactus est, cumque B deinceps summe refrigescens, totus omnino congelatus est, tum fracta nube nix delabitur. Et in summa, ob eandem rationem licet tibi omnem humoris naturam circum aerem capiti nostro superstantemcernere. Nemo autem spiritualium sermonum simplicitatem ac incultum cum curiositate eorum qui de caelo philosophati sunt, comparet. Quanto enim castarum pulchritudo meretricia præstabilior est, tanto sermones nostri externis præstant. Hi namque probabilitatem vi extortam suis sententiis conciliant: hic vero nuda **31** et ab artificii vacua proponitur veritas. Sed quid opus est nos in mendaciis ipsorum confutandis fatigari, quibus satis fuerit, si libris ipsorum inter se collatis, belli ipsorum spectatores in summo otio sedeamus? Nam neque numero pauciores neque dignitate inferiores, sed loquacitate etiam longe præstantes contrariæ sibi opinionibus refragantur, ii qui universum aiunt comburi, ac iterum ex seminalibus quibusdam rationibus quæ in rebus exustis remanent, reviviscere. Unde etiam infinitas mundi corruptiones et regenerationes inducunt. Verum illi quidem utrinque a veritate dissi, hinc et inde ad errorem sibi ipsis diverticula inveniunt.

9. Quinetiam aliquis nobis adversus ecclesiasticos quosdam scriptores de discretis aquis habendus est sermo: qui anagoges et sublimioris intelligentiæ nomine confugerunt ad allegorias, adeo ut spirituales et incorporeas virtutes asserant per aquas tropice significari: et sursum quidem supra firmamentum mansisse præstabiliores, deorsum vero in terrestribus crassisque locis malignas subsedissee. Propterea dicunt et eas aquas quæ supra caelos locatæ sunt, Deum laudare, hoc est, bonas potestates, ob mentis munditiam dignas, quæ convenientem Conditore lau-

(41) Reg. sextus πολέμου καθίστασθαι.

(42) In confesso est apud omnes tum antiquos tum recentiores hic conargui Origenem. Lege Præf. num. 23.

(43) Reg. sextus προσημαίνονται.

dem exsolvant : aquas vero infra caelos constitutas, spirituales malignitates esse, a naturali sublimitate ad imam nequitiam delapsas : quas, utpote turbulentas seditiosasque et affectuum tumultibus exæstantes, docent maris nomine fuisse vocatas, ob motuum a voluntate proficiscentium instabilitatem atque inconstantiam. Tale porro sermones veluti somniorum interpretationes et aniles fabulas rejicientes, aquam aquam intelligamus, et secretionem a firmamento factam juxta allatam rationem accipiamus. Verum etiamsi aquæ illæ supra caelos constitutæ nonnunquam ad universorum communem Dominum laudandum adhibeantur ; non idcirco eas naturam rationalem esse putamus. Neque enim animati sunt cœli, eo quod *Dei enarrant gloriam*⁵² : neque firmamentum animal est sensu præditum, eo quod *Opus manuum ipsius annuntiat*⁵³. Et si dicat quis caelos quidem esse contemplativas virtutes, firmamentum vero potestates activas, et eorum quæ decent effectrices : hunc sermonem quidem tanquam solenter confictum suscipimus, sed verum esse non omnino concedemus. Sic enim et ros, et pruina, et frigus, et æstus, propterea quod apud Danielem laudare universorum Opificem jussa sint⁵⁴, erunt spiritualis quædam et invisibilis natura. Sed hæc loquendi ratio, si in illis locis a sagacibus modo spiritali accipiat, Creatoris laudationem complet. Etenim non solum aqua supra caelos reposita⁵⁵, tanquam quæ præcipuis honoribus ob præstantiam in se ex virtute insidentem condecoretur, Deo laudem persolvit : sed etiam, *Laudate eum, inquit, et quæ ex terra estis, dracones et omnes abyssi*⁵⁷. Quare et abyssus quam in pejorem 32 partem ii qui allegoriis utuntur, rejecerant, ne ipsa quidem Psalmorum cantori visa est aspernabilis et rejectanea, cum in communem ascita sit chororum creaturarum : imo etiam illa pro indito sibi modo coneinne hymnorum cantum impertit Conditori.

40. *Et vidit Deus, quia pulchrum est*⁵⁸. Oculis Dei jucunditatem res ab ipso factæ nequaquam afferunt : neque talis est apud ipsum rerum pulchritatis commendatio, qualis apud nos : sed id pulchrum est, quod ad artis rationem perfectum et absolutum est, atque ad finis utilitatem tendit. Qui igitur manifestum eorum quæ sunt finem sibi proposuit, res singulas uti finem complentes ad artis suæ rationes recognoscens, comprobavit. Etenim si manus seorsum, aut oculus privatim, aut

A ποντα αἶνον (44) ἀποδιδόναι τῷ κτίσαντι· τὰ δὲ ὑποκάτω τῶν οὐρανῶν ὕδατα τὰ πνευματικὰ εἶναι τῆς πονηρίας, ἀπὸ τοῦ κατὰ φύσιν ὕψους εἰς τὸ τῆς κτίσεως βάθος καταπετόντα· ἄπερ, ὡς παραχῶδη ὄντα καὶ στασιαστικὰ, καὶ τοῖς θεοῦ τῶν παθῶν κυμαινόμενα, θάλασσαν ὠνομάσθαι διὰ τὸ εὐμετάβλητον καὶ ἄστατον τῶν κατὰ προαίρεσιν κινήματων. Τοῦς δὲ τοιοῦτους λόγους ὡς ὀνειράτων συγκρίσεις καὶ γραῶδεις μύθους ἀποπεμφόμενοι, τὸ ὕδωρ ὕδωρ νοήσωμεν, καὶ τὴν διάκρισιν τὴν ὑπὸ τοῦ στερεώματος γενομένην κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αἰτίαν δεξώμεθα (45). Καὶ μέντοι, κἂν εἰς δοξολογίαν ποτὲ τοῦ κοινοῦ τῶν ὄλων Δεσπότου τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν παραλαμβάνηται ὕδατα, οὐ λογικῆν αὐτὰ φύσιν παρὰ τοῦτο τιθέμεθα. Οὐτε γὰρ οἱ οὐρανοὶ ἔμφυχοι, ἐπειδὴ *Διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ*· οὐτε τὸ στερέωμα ζῶν ἐστιν αἰσθητικόν, ἐπειδὴ *Ἀναγγέλλει ποίησιν τῶν χειρῶν αὐτοῦ*. Κἂν λέγη τις οὐρανοὺς μὲν εἶναι τὰς θεωρητικὰς δυνάμεις, στερέωμα δὲ τὰς πρακτικὰς καὶ ποιητικὰς τῶν καθιχόντων, ὡς κεκομψευμένον μὲν τὸν λόγον ἀποδεχόμεθα, ἀληθῆ δὲ εἶναι οὐ πάνυ τι δώσομεν. Οὕτω γὰρ ἂν καὶ δρόσος, καὶ πάχνη, καὶ ψύχος, καὶ καῦμα, ἐπειδὴ ὕμνειν παρὰ τῷ Δανιὴλ (46) τὸν τῶν ὄλων Δημιουργὸν ἐπετάχθη, νοερά τις ἔσται καὶ ἀόρατος φύσις. Ἄλλ' ὁ ἐν τοῦτοις λόγους, παρὰ τῶν νοῦν ἔχοντων τεθεωρημένως ἐκλαμβανόμενος, συμπληρωτικὸς ἐστὶ (47) τῆς δοξολογίας τοῦ κτίσαντος. Οὐ μόνον γὰρ τὸ ἐπάνω τῶν οὐρανῶν ὕδωρ, ὡς προηγουμένον ταῖς τιμαῖς διὰ τὴν εἰς ἀρετῆς προσοῦσαν αὐτῷ ὑπεροχὴν τῷ Θεῷ τὸν αἶνον ἀποπληροῖ, ἀλλ', *Αἰνεῖτε γὰρ αὐτὸν, φησὶ, καὶ τὰ ἐκ τῆς γῆς, δράκοντες καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι*. Ὡστε καὶ ἡ ἄβυσσος, ἣν εἰς τὴν χεῖρωνα μοῖραν οἱ ἀλληγοροῦντες ἀπέβριψαν, οὐδὲ αὐτὴ ἀπόδλητος ἐκρίθη τῷ ψαλμῶδι (48), εἰς τὴν κοινὴν τῆς κτίσεως χροσστασίαν παραληφθεῖσα· ἀλλὰ καὶ αὐτὴ κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας αὐτῇ λόγους ἀρμονίως συμπληροῖ τὴν ὕμνωδιαν τῷ ποιητῇ.

40. Καὶ εἶδεν ὁ Θεὸς, ὅτι καλόν. Οὐχὶ ὀφθαλμοῖς Θεοῦ τέρψιν παρέχει τὰ παρ' αὐτοῦ γινόμενα, οὐδὲ τοιαύτη παρ' αὐτῷ ἡ ἀποδοχὴ τῶν καλῶν, οἷα καὶ παρ' ἡμῖν· ἀλλὰ καλὸν τὸ τῷ λόγῳ τῆς τέχνης ἐκτελεσθῆναι, καὶ πρὸς τὴν τοῦ τέλους εὐχρησίαν συντεῖνον. Ὁ τοίνυν ἐναργῆ (49) τὸν σκοπὸν τῶν γινομένων προθέμενος, εὐ κατὰ μέρος γινόμενα ὡς συμπληρωτικὰ τοῦ τέλους τοῖς τεχνικοῖς ἑαυτοῦ λόγοις ἐπελθὼν (50) ἀπεδέξατο. Ἐπεὶ καὶ χεῖρ καθ' ἑαυτὴν, καὶ ὀφθαλμὸς ἰδίᾳ, καὶ ἕκαστον τῶν τοῦ

⁵² Psal. xviii, 2. ⁵³ ibid. ⁵⁴ Dan. iii, 67, 68. ⁵⁵ Psal. cxlviii, 4. ⁵⁶ ibid. 7. ⁵⁷ Gen. i, 10.

(44) Ita mss. octo. Editi πρέποντα ὕμνον.

(45) Reg. sextus γινόμενην κατὰ τὴν δοθεῖσαν αἰτίαν δεξώμεθα.

(46) Reg. sextus παρὰ τοῦ Δαν. Statim Reg. primus τῶν ὄλων Θεῶν ἔπετ.

(47) Duo mss. e nostris cum Comhief. συμπληρωτικὸς ἔσται. Nec ita multo post editi cum Reg. octavo et cum utroque Coisl. προηγούμενον. Alii tres mss. προηγμένον. Colb. secundus προηγούμενος.

(48) Sic codices sex. Editi cum duobus aut tribus mss. παρὰ τῷ ψαλμῷ.

(49) Ita uterque Duc., uterque Coisl., Regii primus, tertius, quintus, sextus et octavus, cum Colb. secundo. Nec aliter legit Eustathius. Editio Paris. ἐν ἀρχῇ, in principio. Editio Basil. uno verbo ἐναργῆ.

(50) Reg. sextus ἐπανελθὼν. Aliquanto post editi cum aliquibus mss. διηρημένως. Regii tertius, quintus et sextus διεβριμμένως, fortuito.]

ἀνδριάντος μελῶν διηρημενῶς κείμενα, οὐκ ἂν φανεῖν καλὰ τῷ τυχόντι· πρὸς δὲ τὴν οικεῖαν τάξιν ἀποτεθέντα, τὸ ἐκ τῆς ἀναλογίας, ἐμφανὲς (51) μέλις ποτὲ, καὶ τῷ ἰδιώτῃ παρέχεται γινώριμον. Ὁ μέντοι τεχνίτης καὶ πρὸ τῆς συνθέσεως οἶδε τὸ ἐκάστου καλόν, καὶ ἐπαινεῖ τὰ καθ' ἕναστος, πρὸς τὸ τέλος αὐτῶν ἐπαναφέρων τὴν ἔννοιαν. Τοιαῦτος οὖν δὴ τις καὶ νῦν ἔντεχνος ἐπαινετῆς τῶν κατὰ μέρος ἔργων ὁ Θεὸς ἀναγέγραπται· μέλλει δὲ τὸν προσήκοντα (52) ἐπαινον καὶ παντὶ ὁμοῦ τῷ κόσμῳ ἀπαρτισθέντι πληροῦν. Ἄλλὰ γὰρ ἐνταῦθα ἡμῖν οἱ περὶ τῆς δευτέρας ἡμέρας καταληξάτωσαν λόγοι, ὥστε τοῖς μὲν φιλοπόνοις ἀχροαταῖς καιρὸν παρασχεῖν τῆς ὧν ἤκουσαν ἐξετάσεως, ὥστε εἰ τι χρῆσιμον ἐν αὐτοῖς, τοῦτο τῇ μνήμῃ συσχεῖν (53), καὶ διὰ τῆς φιλοπόνου μελέτης, οἷον διὰ τινος πέφωτος, τὴν τῶν ὠφελίμων ἀνάδοσιν ἀναμειναι· τοῖς δὲ περὶ τὸν βίον ἀσχολουμένοις δοῦναι σχολὴν διὰ τοῦ μέσου χρόνου τὰς φροντίδας διαθεμένους (54), καθαρὰ μεριμνῶν τῇ ψυχῇ πρὸς τὴν ἐσπερινὴν τῶν λόγων ἐστίασιν ἀπαντήσαι. Ὁ δὲ τὰ μεγάλα δημοουργήσας Θεὸς, καὶ τὰ μικρὰ ταῦτα λεχθῆναι οἰκονομήσας, δῆψ ὕμιν σύνεσιν ἐν παντὶ τῆς ἐκτου ἀληθείας, ἐν' ἐκ τῶν ὀρωμένων τὸν ἀόρατον ἐνοήτε, καὶ ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς τῶν κτισμάτων τὴν πρέπουσαν δόξαν περὶ τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς ἀναλαμβάνετε (55). Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κρίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθοράται, ἢ τε ἀδίστοι αὐτοῦ δύναμις καὶ θεϊότης· ὥστε καὶ ἐν γῆ, καὶ ἐν ἀέρι, καὶ ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐν ὕδατι, καὶ ἐν νυκτὶ, καὶ ἐν ἡμέρᾳ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὀρωμένοις ἐναργῆ λαμβάνειν ἡμᾶς τοῦ εὐεργέτου τὰ ὑπομνήματα (56). Οὕτε γὰρ ἀμαρτῆσαι καιρὸν τινα δώσομεν, οὕτε τῷ ἐχθρῷ τόπον ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν καταλείψομεν, διὰ τῆς συνεχοῦς μνήμης ἐνοικον ἔχοντες ἑαυτῶν (57) τὸν Θεόν· ὃ πᾶσα δόξα καὶ προσκύνησις νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

A. unumquodque statuae membrum separatim jaceret, hæc utique non cuivis pulchra viderentur: si vero in proprium locum ac ordinem reponantur, tum pulchritudo ex proportione emergens, quæ modo vix in conspectum veniebat, jam vel cuivis rudi et imperito manifesta evadit. Verum artifex ante commissuram novit cujusque partis pulchritudinem, laudatque singula, utpote qui ad eorum finem animum inteadat. Deus itaque et nunc depingitur ceu talis quispiam artifex, qui opera singula laudat, imo etiam toti simul mundo absoluto congruam laudem non dubitat tribuere. Cæterum nostri de secunda die sermones hic desinant, quo studiosis auditoribus temporis opportunitas præbeatur ea quæ audiverunt expendendi, ut si quid utile in ipsis sit, id ipsum memoria conservent, ac per sedulam meditationem velut per quamdam coctionem, eorum quæ utilia sunt exspectent digestionem: utique detur otium his qui victu comparando occupantur, ut intermedio tempore negatiam disponentes, anima curis purgata ad vespertinas sermonum epulas occurrant. Deus autem qui tanta effecit, et quo disponente pauca hæc dicta sunt, tribuat vobis in omnibus suæ veritatis intelligentiam, ut per visibilia invisibilem cognoscatis, atque ex magnitudine ac pulchritudine creaturarum decentem de Conditore nostro opinionem concipiatis. *Invisibilia enim ipsius a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus et divinitas*⁵⁵: adeo ut in terra, in aere, in cælo, in aqua, in nocte, in die, et in omnibus visibilibus, non obscure ejus qui nobis benefecit recordemur. Neque enim peccatis occasionem ullam sumus daturi, neque inimico in nostris cordibus locum relicturi, si modo per assiduum memoriam Deum in nobis inhabitantem habeamus: cui omnis gloria et adoratio, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

ΟΜΙΛΙΑ Δ'.

Περὶ συναγωγῆς τῶν ὑδάτων (58).

1. Εἰσὶ τινες πόλεις παντοδαποῖς θεάμασι θαυματοποιῶν ἀπὸ βαθέος ὄρθρου μέχρι ἐσπέρας αὐτῆς ἐσιτῶσαι τὰς βψείας. Καὶ μέντοι καὶ μελῶν τινων (59) κεκλασμένων καὶ διεφθαρμένων καὶ παντάπασι πολλὴν ἀκολασίαν ταῖς ψυχαῖς ἐντικτότων, ἐπὶ πλεῖστον ἀκού-

HOMILIA IV.

De aquarum congregatione.

33 1. Sunt quædam civitates, quæ omnigenis præstigatorum spectaculis a summo mane ad ipsam usque vesperam oculos pascunt. Et certe quamvis cantilenas quasdam dissolutas corruptasque et omnibus modis multam in animis impuritatem gignentas,

⁵⁵ Rom. 1, 20.

(51) Regii primus et sextus cum Colb. secundo et cum utroque Coisl. ἐμφανές. Editi cum duobus mss. εὐφανές. Codex Combef. cum Reg. octavo συμφορές.

(52) Sic Regii primus, tertius, quintus, sextus, octavus, Colb. secundus et Combef. cum utroque Coisl. Editio Paris. ὁ Θεός. Ἀναγέγραπται δὲ τοῦτο τὸν πρὸς. Editio vero Basil. ἀναγέγραπται δὲ τὸν πρὸς. Utraque male.

(53) Sic codices sex. Editi et Coisl. primus συνέχειν.

(54) Ita quatuor mss. Editi διατιθεμένοις.

(55) Sic Regii primus, tertius, sextus et Colb. secundus, bene. Coisl. uterque et editi, et Reg. quintus ἀναλαμβάνειν.

(56) Ita mss. octo. Eustathius vertit, *monumenta certissima*. Editi ὑποδείγματα, *exempla*.

(57) Colb. secundus ἔχοντες ἑαυτοῖς. Mox editi cum Reg. tertio εἰς τοὺς σύμπαντας καὶ ἀτελευτήτους αἰῶνας. Voces σύμπαντας καὶ ἀτελευτήτους desunt in quinque codicibus.

(58) Reg. octavus περὶ συναγωγῶν ὑδάτων. Coisl. primus simpliciter ὄμιλια τετάρτη.

(59) Sic octo mss. Editi τινές. Verisimile mihi sit, typographos sua ipsorum auctoritate contra fidem mss. edidisse τινές pro τινῶν, ne mendum subesse videretur, et ut vox τινές cum voce ἀκούοντες construi posset. Sed hæc eorum emendatio necessaria non erat, cum vox ἀκούοντες queat referri ad generale quoddam nomen, puta πολῖται.

vel diutissime audiant, nequaquam exsultantur. Quin etiam tales populos multi prædicant beates, quod, relictis fori mercaturis, aut artium ad vitam tutandam spectantium inventionibus neglectis, in omni otio atque voluptate tempus vitæ sibi præstitutum transigunt; nescientes orchestram quæ spectaculis impuris abundat, his qui illic consident communem ac publicam esse lasciviæ officinam. Quin et illæ tibiartum modulationes perquam concinnæ, ac metricæ cantiones, audientium animis insidentes, cunctis, utpote citharædorum aut tibicinum: pulsum æmulantibus, nihil aliud quam obscenitatem suadent. Jam vero nonnulli qui equis supra modum delectantur, vel in somnis pro equis contendunt, transjungentes currus, aurigas transmulantes, et in summa ne in somniorum quidem visis a diurna insipientia vacant. Nos autem, quos Dominus, magnus rerum mirabilium effector ac opifex, ad sua commendanda opera convocavit, num in contemplandis et auscultandis Spiritus eloquiis aut fatiscemus, aut pigri erimus? Nonne potius, magnam illam variamque divini officii officinam circumstantes, et unusquisque ad transacta tempora mente retrogressi, mundi totius ordinationem contemplabimur? cœlum quidem juxta propheticum sermonem in modum fornicis conflatum⁶⁰: terram vero magnitudine ac gravitate infinitam, ipsam seipsa innixam: diffusum aerem, mollem et suapte natura humidum, proprium et perpetuum respirantibus alimentum suppediantem, cedentem autem, et præ molliora a corporibus motis sese interscindi sinentem, nihil ut impedimenti sit per ipsum meatibus; cum ad tergum eorum qui ipsum findunt, recipiat se facile ac diffuset. Aquæ denique naturam, tum ejus quæ alimentum subministrat, tum ejus quæ ad alios nostros usus destinatur, simulque ordinatam ejusdem ad definita loca congregationem, ex his quæ modo nobis lecta sunt, conspicias.

2. 34. *Et dixit Deus: Congregetur aqua quæ sub celo est in congregationem unam, et appareat arida. Et factum est sic: et congregata est aqua quæ sub celo erat in congregationes suas: et apparuit arida. Et vocavit Deus aridam, terram, et collectiones aquarum vocavit maria*⁶¹. Quanta mihi in superioribus sermonibus exhibuisti negotia, dum causam requireres, quomodo terra fuerit invisibilis: quandoquidem cui libet corpori naturaliter inest color, et omnis color

⁶⁰ Isa. xl, 22. ⁶¹ Gen. i, 9, 10.

(60) Nonnulli mss. καταλείποντες.

(61) Colb. secundus ἀκούοντων.

(62) Sic mss. quinque. Editi cum duobus mss. πρόσματα. Lege Ambrosium lib. iii *In Hexæm.*, cap. 1, num. 5, in quo legendum suspicor: *mortifæri cantus cromatum scenicorum*, aut potius *crumatum scenicorum*, ob auctoritatem Basilii, qui hic hæc ipsa voce utitur.

(63) Colb. secundus θέαν καὶ ἔρευναν, *contemplandis et scrutandis*, etc.

(64) Regii sextus et octavus cum Colb. secundo ἰστάμενον. Editi cum aliquibus mss. ἰστώμενον.

(65) Sic mss. quinque. Editi περισταμένου. Reg.

οντες οὐκ ἐμπέμπλονται. Καὶ τοὺς τοιούτους δῆμους πολλοὶ μακαρίζουσιν, ὅτι, τὰς κατ' ἀγορὰν ἐμπορίας, ἢ τὰς ἐκ τῶν τεχνῶν πρὸς τὸ ἔξῃ ἐπινοίας καταλιπόντες (60), διὰ βραθυμίας πάσης καὶ ἡδονῆς τὸν τεταγμένον ἑαυτοῖς τῆς ζωῆς χρόνον διαπερῶσιν, οὐκ εἰδότες ὅτι ὀρχήστρα εὐθηνουμένη θεάμασιν ἀκολάστοις κοινὸν καὶ δημόσιον διδασκαλεῖον ἀσελγείας τοῖς συγκαθημένοις ἐστὶ, καὶ τὰ παναρμόνια τῶν αὐλῶν μέλη καὶ ἄσματα πορνικὰ, ἐγκαθεζόμενα ταῖς τῶν ἀκουσάντων (61) ψυχαῖς, οὐδὲν ἕτερον ἢ πάντας ἀσχημονεῖν ἀναπειθεῖ, τὰ τῶν κιθαριστῶν ἢ τὰ τῶν αὐλητῶν κρούματα (62) μιμουμένους. Ἦδη δὲ τινες τῶν ἱππομανούντων καὶ θναρὺν ὑπὲρ τῶν ἱππῶν μάχονται, ἄσματα μεταξυγενύντες καὶ ἠνιόχους μετατιθέτες, καὶ ὅλως τῆς μεθημερινῆς ἀφροσύνης οὐδὲ ἐν ταῖς καθ' ὕπνον φαντασίαις ἀφίστανται. Ἡμεῖς δὲ ἄρα, οὗς ὁ Κύριος, ὁ μέγας θαυματοποιὸς καὶ τεχνίτης, ἐπὶ τὴν ἐπίδειξιν συνεχάλεσε τῶν οἰκείων ἔργων, ἀποκαμουμέθα πρὸς τὴν θέαν (63), ἢ ἀποκνήσομεν πρὸς τὴν ἀρχάσιν τῶν λόγων τοῦ Πνεύματος; Ἄλλ' οὐχὶ τὸ μέγα τοῦτο καὶ ποικίλον τῆς θείας δημιουργίας ἐργαστήριον περιστάντες, καὶ πρὸς τοὺς ἄνω χρόνους ἐπανελθόντες τῇ διανοίᾳ ἕκαστος, ὀψόμεθα τὴν διακόσμησιν τοῦ παντός; οὐρανὸν μὲν ἰστάμενον (64), κατὰ τὸν προφητικὸν λόγον, ὡσεὶ καμάραν· γῆν δὲ, τὴν ἄπειρον μεγέθει καὶ βάρει, αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς ἐδραζομένην· ἀέρα κεχυμένον μαλακὸν καὶ ὑγρὸν τῇ φύσει, οἰκείαν μὲν καὶ διηνεκῆ τροφήν τοῖς ἀναπνεύουσιν παρεχόμενον, ὑπείκοιτα δὲ καὶ περισχιζόμενον τοῖς κινουμένοις δι' ἀπαλόττητα, ὡς μηδὲν ἐμπόδιον εἶναι μαρ' αὐτοῦ τοῖς ὀρμῶσιν, αἰὲ πρὸς τὸ κατόπιν τῶν τεμνόντων αὐτὸν ἀντιπερισταμένου (65) ῥαδίως καὶ περιβρέοντος. Ὑδατος δὲ φύσιν τοῦ τε τροφίμου καὶ τοῦ κατὰ τὰς ἄλλας χρείας ἡμῶν εὐτρεπισθέντος, καὶ τὴν εὐτακτον τοῦτου πρὸς τοὺς ἀφωρισμένους τόπους συναγωγῆν, ἐκ τῶν ἀρτίως ἡμῶν ἀνεγνωσμένων κατόψει.

2. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· *Συναχθήτω τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὄψθήτω* (66) *ἡ ξηρὰ. Καὶ ἐγένετο οὕτως, καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὄψθη ἡ ξηρὰ. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν, γῆν, καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θαλάσσας.* Πόσα μοι πράγματα παρῆες ἐν τοῖς κατόπιν λόγοις, ἀπαιτῶν τὴν αἰτίαν πῶς ἄρατος ἡ γῆ (67), παντὶ σώματι

primus ἀντιδισταμένου.

(66) Regii primus et quintus εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὄψθητω. Editi cum multis mss. et cum sacro textu εἰς συναγωγὴν μίαν. Mox sacer textus et editi et mss. multi hoc secundo loco habent εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὄψθη ἡ, etc. Reg. sextus in utroque loco habet εἰς συναγωγὴν μίαν. Infra Anglici mss. θάλασσαν, contra fidem reliquorum mss. in quibus legitur θαλάσσας.

(67) Reg. quintus ἦν ἡ γῆ. Ibidem Colb. secundus παντὶ μὲν. Alii duo mss. simpliciter παντὶ σώματι φυσικῶς χρώματος αἰσθητοῦ τῇ ὁράσει καθ' ἐστνηλός. Editi cum aliis mss. fusius et rectius.

φυσικῶς χρώματος συμπαρόντος, παντὸς δὲ χρώμα-
 τος αἰσθητοῦ τῆ ὀράσει καθεστηκότος; Καὶ τάχα σοι
 οὐκ ἐδόκει αὐτάρκως ἔχειν τὰ εἰρημένα, ὅτι πρὸς
 ἡμᾶς τὸ ἀόρατον, οὐ πρὸς τὴν φύσιν εἰρητὸ (68)
 διὰ τὴν τοῦ ὕδατος ἐπιπρόσθησιν, ὃ τότε τὴν γῆν
 πᾶσαν περιεχάλυπτεν. Ἴδου νῦν ἄκουε αὐτῆς ἑαυτὴν
 τῆς Γραφῆς φανερούσης. *Συναχθήτω τὰ ὕδατα, καὶ*
ὀφθήτω ἡ ξηρά. Συνέλκεται τὰ παραπετάσματα, ἵνα
 ἐμφανῆς γένηται ἡ τέως μὴ ὀρωμένη. Ἴσως δ' ἂν
 τις κάκεινο πρὸς τοῦτοις ἐπιζητήσει. Πρῶτον μὲν,
 διὰ τί ὃ κατὰ φύσιν ὑπάρχει τῷ ὕδατι φέρεσθαι πρὸς
 τὸ κάτω, τοῦτο ἐπὶ τὸ πρόσταγμα τοῦ Δημιουργοῦ
 ὃ λόγος ἀνάγει; Ἔως μὲν γὰρ ἂν ἐπὶ τοῦ ἰσο-
 πέδου κείμενον τύχη (69) τὸ ὕδωρ, στάσιμόν ἐστιν,
 οὐκ ἔχων ὅπου μεταρρῶσῃ· ἐπειδὴν δὲ τινος πρᾶνους
 λάβηται, εὐθύς ὀρμησαντος τοῦ προάγοντος, τὸ
 συνεχὲς αὐτῷ τὴν βάσιν τοῦ κινηθέντος ἐπιλαμβάνει,
 καὶ τὴν ἐκείνου τὸ ἐφεπόμενον· καὶ οὕτως
 ὑπεκφεύγει μὲν αἰετὸ πρᾶγον, ἐπωθεῖ δὲ τὸ ἐπερ-
 χόμενον· καὶ τοσοῦτ' ὀξυτέρα ἡ φορὰ γίνεται, ὅσῳ
 περ ἂν καὶ τὸ βάρος ἢ πλεῖον τοῦ καταφερομένου,
 καὶ τὸ χωρίον κοιλότερον, πρὸς ὃ ἡ ἐπιρρῶσις. Εἰ οὖν
 οὕτω πέφυκε τὸ ὕδωρ, παρέλκοι ἂν τὸ πρόσταγμα
 τὸ κελεύον συναχθῆναι εἰς συναγωγὴν μίαν. Ἐμελλε
 γὰρ πάντως διὰ τὸ κατάρροπον τῆς φύσεως, ἐπὶ τὴν
 πάντων κοιλότεραν χώραν αὐτομάτως συνδίδοσθαι,
 καὶ μὴ πρῶτερον στήσεσθαι· πρὶν ὀμαλισθῆναι τὰ
 νῶτα. Οὐδὲν γὰρ οὕτω χωρίον ἰσόπεδον, ὡς ἡ τοῦ
 ὕδατος ἐπιφάνεια. Ἐπειτα πῶς, φησὶν, εἰς συναγω-
 γὴν μίαν ἐκελεύσθη τὰ ὕδατα συνδραμεῖν, ὅπουγε
 φαίνονται πολλαὶ οὐσαὶ θάλασσαι, καὶ πλεῖστον ἀλλή-
 λων τῆ θέσει διωρισμέναι; Πρὸς μὲν οὖν τὸ πρῶτε-
 ρον τῶν ἐπιζητηθέντων ἐκεῖνὸ φαμεν· ὅτι μάλιστα
 μὲν σὺ μετὰ τὸ πρόσταγμα τὸ δεσποτικὸν ἐπέγνωσ
 τοῦ ὕδατος τὰς κινήσεις, ὅτι τε περιρρέπες (70) ἐστὶ
 καὶ ἀσθητικόν, καὶ πρὸς τὰ πρᾶνῆ καὶ κοῖλα φέρε-
 ται κατὰ φύσιν· πρὸ τούτου δὲ, πῶς εἶχε δυνάμειος
 πρὶν αὐτῷ τὸν ἐκ τοῦ προτάγματος τούτου ἐγγε-
 νέσθαι δρόμον, οὔτε εἶδες αὐτὸς, οὔτε ἰδόντος ἔκου-
 σας. Νόησον γὰρ, ὅτι Θεοῦ φωνῆ φύσεώς ἐστι ποιη-
 τικῆ, καὶ τὸ γινόμενον τότε τῆ κτίσει πρόσταγμα
 τὴν πρὸς τὸ ἐφεξῆς ἀκολουθίαν τοῖς κτιζομένοις
 παρέσχετο. Ἡμέρα καὶ νύξ ἄμαξ ἐδημιουργήθη,
 καὶ ἐξ ἐκείνου καὶ νῦν ἀλλήλας διαδεχόμεναι, καὶ
 κατ' ἰσομοίρην διαιρούμεναι τὸν χρόνον οὐκ ἀπολ-
 γουσιν.

3. *Συναχθήτω τὰ ὕδατα.* Ἐκελεύσθη τρέχειν τῶν
 ὀδάτων ἡ φύσις (71), καὶ οὐδέποτε κάμνει τῷ προ-
 τάγματι ἐκείνῳ κατασπευδομένη διηγεκῶς. Τοῦτο
 δὲ λέγω, πρὸς τὴν ῥυθὴν ἀφορῶν τῶν ὀδάτων μοί-
 ραν. Τὰ μὲν γὰρ αὐτόματα ῥεῖ, ὅσον τὰ κρηναῖα καὶ
 τὰ ποτάμια· τὰ δὲ συλλογισματὰ ἐστὶ καὶ ἀπόρρευτα.
 Ἄλλ' ἐμοὶ νῦν περὶ τῶν ὀρητικῶν ὀδάτων ὁ λόγος.

(68) Reg. sextus εἰρηται.

(69) Sic quinque mss. Editi τύχοι. Mox quatuor
 mss. cum Bodl. μεταρρῶσῃ, bene. Editi μεταρρῶ.

(70) Reg. primus cum Combef. ὅτιπερ περιρρέ-

A visus sensu apprehenditur? Et forte quæ prolata
 sunt satis esse tibi non videbantur, cum diceremus
 videlicet vocem, *invisibile*, non respectu naturæ, sed
 respectu nostri, ob aquæ terram omnem tunc opre-
 rientis interpositum, adhibitam fuisse ac usurpatam.
 Ecce nunc audi ipsam Scripturam, seipsam expla-
 nantem. *Congregentur aquæ, et appareat arida.* Con-
 trahuntur vela, ut aspectui sese objiciat ea, quæ
 antea non conspiciebatur. Fortassis autem quispiam
 illud etiam præter hæc inquisierit. Primum quidem,
 cur quod ex natura competit aquæ, ut scilicet ad
 declivem feratur, id ipsum referat Scriptura ad Opi-
 ficis imperium. Quandiu enim in æquo planoque
 solo sita est aqua, stabilis est, quippe quia non ha-
 bet quo diffluat: sed posteaquam declivem aliquem
 locum nacta est, statim ut præcedens est concitata,
 ea quæ ipsi cohæret, sedem ejus quæ mota est, oc-
 cupat: illius itidem locum ea quæ consequitur: et
 sic semper aufugit quidem quæ præcedit, ædurgit
 vero quæ insequitur; et impetus tanto fit velocior,
 quanto amplior fuerit gravitas ejus quæ defertur,
 locusque ad quem fit fluxio, fuerit depressior. Itaque
 si hæc est aquæ natura, præceptum quod ipsam ju-
 bet in unam cogi collectionem, inane est utique ac
 supervacaneum. Nam profecto futurum erat ut,
 propter naturalem suam ad ima proclivitatem, ad
 locum maxime omnium declivem sponte sua con-
 cederet, et non prius stabilis permaneret, quam
 ejus exæquaretur superficies. Nulla enim exstat re-
 gio peræque plana, ac ipsa est aquæ superficies.
 C Deinde, inquiet quis, quomodo jussæ sunt aquæ in
 unam concurrere collectionem, cum multa conspici-
 antur maria, plurimoque inter se intervallo ac
 situ disparata? Ad id igitur quod primo quæsitum
 est, dicimus, quod tu optime quidem post Dominicum
 imperium motum aquæ cognoveris, aquam videli-
 cet quoquo versum fluere, instabilemque esse, et
 suapte natura ad levexa et concava loca dilabi. Sed
 quid prius obtinuerit virium, ante nimirum quam
 cursus hic ei isto præcepto ingigneretur, nec nosti
 ipse, nec quemquam qui noverit, audisti. Cogita
 enim Dei vocem naturæ esse effectricem, ac per
 præceptum illud, quod creaturæ datum tunc est,
 modum ac ordinem creatis rebus in futurum imponi.
 D Creatæ sunt enim semel dies et nox; et ex illo mo-
 mento etiam nunc sibi invicem succedere, ac in
 partes æquales tempus dividere non desinunt.

3. *Congregentur aquæ.* Jussa est currere aquarum
 natura, nec unquam præcepto illo eam semper ur-
 gente fatigatur. Hoc autem dico, ad fluidam aquarum
 sortem respiciens. Aliæ quidem sua sponte
 fluunt, cujusmodi sunt fontanæ et fluviales: aliæ
 vero sunt collectiæ et stabiles. Atqui nunc mihi
 sermo est de aquis impetu quodam commotis. Con-

πές. Reg. tertius ὅτι διερρέπες. Ibidem deest ἐστὶ in
 editis: sed reperitur in mss. omnibus.

(71) Editi ὀδάτων φύσις. At mss. multi ὀδάτων ἡ
 φύσις.

gregentur aquæ in congregationem unam. Num unquam tibi propter **35** fontem aquam copiosam egerentem stanti insedit cogitatio, quis ex terræ sinu impellat illam aquam? quis ipsam ulterius adurgeat? qualia sint promptuaria unde procedit? quis sit locus ad quem festinat? quomodo tandem neque hæc deficiant, neque illa expleantur? Isthæc ex prima illa voce dependent. Inde incitata aqua est ad currendum. Ad omnem aquarum historiam, primæ illius vocis, *Congregentur aquæ*, memor esto. Oportebat eas, ut proprium locum occuparent, decurrere; deinde ipsas in statutis locis coactas, in seipsis manere, nec ulterius progredi. Quapropter secundum hanc Ecclesiastæ sententiam, *Omnes torrentes vadunt in mare, et mare non est impletum*⁶⁵. Nam et fluunt aquæ vi divini præcepti, et maris intra suos terminos circumscriptio a prima legis sanctione pendet: *Congregentur aquæ in congregationem unam.* Ut ne diffluens aqua, in regiones ipsam excipientes effusa, transgrediens sæmpet, atque alias post alias explens, omnem terram continentem inundaret, iussa est in unam congregationem colligi. Ob id sæpenumero ventis-furens mare, et præ fluctibus in maximam altitudinem exsurgens, ubi littora solum attigit, impetu in spumam dissolulo, revertitur. *An me non timebitis, dicit Dominus, qui posui arenam terminum mari*⁶⁶? Mare cuius violentia ferri non potest, re omnium invalidissima, arena scilicet refrenatur ac coercetur. Alioqui quid prohiberet mare Rubrum omnem Ægyptum se ipso demissorem invadere, eique pelago, quod Ægypto adjacet conjungi, nisi esset Conditoris præcepto alligatum? Nam qui maria Ægyptiacum et Indicum, in quo est mare Rubrum, inter se conjungere voluerunt, ii Ægyptum mari Rubro demissorem esse nobis reipsa persuaserunt. Quamobrem destitere ab incepto Ægyptius ille Sesostris, qui id aggressus est primus, tumque Darius Medus, qui hoc ipsum perficere in animum induxerat. Hæc a me dicta sunt, ut vim atque efficaciam intelligamus illius, *Congregentur aquæ in congregationem unam.* Hoc est, Alia post hanc congregatio minime fiat, sed id quod collectum est, in prima collectione permaneat.

4. Deinde qui aquas dixit congregari in unam

⁶⁵ Eccle. 1, 7. ⁶⁶ Jer. v, 22.

(72) Ita mss. permulti. Deest τοῦτο in editis.

(73) Ita plurimi mss. Editi cum Reg. tertio ἐπιλείπει.

(74) Reg. sextus καταλάβοι. Aliquanto post Reg. primus μὴ συγχωρεῖν.

(75) Sic mss. nostri. Deest τοῦ in editione Paris. Anglici quidam in Ducæi notis Ἐκκλησιαστικοῦ, contra auctoritatem librorum tum excusorum, tum calamo exaratorum.

(76) Sic quinque mss. Editi περιγράφεσθαι.

(77) Reg. quintus εἰ ἐμὲ οὐ. LXX μὴ ἐμὲ οὐ. Statim Reg. quintus ὄρια τῆ. Mox editio Paris. χαλινούται θάλασσα: quæ vox θάλασσα reperitur quidem in Anglicis libris: sed deest in utroque Duc. et in

Α *Συναχθήτω τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν μίαν.* Εἰ ποτε σοι ἐπὶ κρήνης ἐστῶτι ἀφθονον ὕδωρ ἀναδιδούση; ἔννοια ἐγένετο, τίς ὁ ὠθῶν ἐκ τῶν λαγόνων τῆς γῆς τοῦτο (72) τὸ ὕδωρ; τίς ὁ ἐπείγων ἐπὶ τὰ πρόσω; ποῖα ταμεῖα ὄθεν προέρχεται; τίς ὁ τόπος ἐφ' ὃν ἐπείγεται; πῶς καὶ ταῦτα οὐκ ἐκλείπει (73), κάκεινα οὐκ ἀποκίμπλαται; Ταῦτα τῆς πρώτης ἐκείνης φωνῆς ἤρτηται. Ἐκεῖθεν τοῦ τρέχειν τῶ ὕδατι τὸ ἐνδόσιμον. Κατὰ πᾶσαν ἱστορίαν ὑδάτων, μέμνησο τῆς πρώτης φωνῆς· *Συναχθήτω τὰ ὕδατα.* Ἐδεῖ δραμεῖν αὐτά, ἵνα τὴν οἰκίαν καταλάβῃ (74) χώραν· εἴτα γενόμενα ἐν τοῖς ἀφωρισμένοις τόποις, μένειν ἐφ' ἑαυτῶν, καὶ μὴ χωρεῖν περαιτέρω. Διὰ τοῦτο, κατὰ τὸν τοῦ (75) Ἐκκλησιαστοῦ λόγον, *Πάντες οἱ χειμάρροι ἐπὶ τὴν θάλασσαν πορεύονται, καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἐστὶ ἐμπιμπλαμένη.* Ἐπειδὴ καὶ τὸ ρεῖν τοῖς ὕδασι διὰ τὸ θεῖον πρόσταγμα, καὶ τὸ εἶσω τῶν ὄρων περιγεγράφθαι (76) τὴν θάλασσαν, ἀπὸ τῆς πρώτης ἐστὶ νομοθεσίας· *Συναχθήτω τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν μίαν.* Ἴνα μὴ τὸ ἐπιρρέον ὕδωρ, τῶν δεχομένων αὐτὸ χωρίων ὑπερχεόμενον, μετεκβαῖνον ἀεὶ καὶ ἄλλα ἐξ ἄλλων πληροῦν, πᾶσαν κατὰ τὸ συνεχὲς ἐπικλύσῃ τὴν ἡπειρον, ἐκελεύσθη συναχθῆσαι εἰς συναγωγὴν μίαν. Διὰ τοῦτο μαινομένη πολλάκις ἐξ ἀνέμων ἡ θάλασσα, καὶ εἰς ὕψος μέγιστον διανισταμένη τοῖς κύμασιν, ἐπειδὴν μόνον τῶν αἰγιαλῶν ἄψηται, εἰς ἀφρόν διαλύσασα τὴν ὄρμην ἐπανήλθεν. Ἡ ἐμὲ οὐ (77) φοβηθήσεσθε, λέγει Κύριος, τὸν τιθέντα ἄμμον ὄριον τῆ θάλασσης; Τῷ ἀσθενεστάτῳ πάντων τῆ ψάμμου ἢ ταῖς βίαις ἀφόρητος χαλινούται. Ἐπεὶ εἰ ἐκόλυε τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν πᾶσαν τὴν Αἰγυπτίον κοιλοτέραν οὕσαν ἑαυτῆς ἐπελθεῖν, καὶ συναφθῆναι τῶ παρακειμένῳ τῆ Αἰγύπτῳ πελάγει, εἰ μὴ τῷ προστάγματι ἦν πεπεδημένη τοῦ κτίσαντος; Ὅτι γὰρ ταπεινωτέρα τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ἡ Αἰγυπτίος, ἔργῳ ἔπεισαν ἡμᾶς οἱ βελήσαντες ἀλλήλους τὰ πελάγη συνάψαι, τὸ τε Αἰγύπτιον καὶ τὸ Ἰνδικόν, ἐν ᾧ ἡ Ἐρυθρὰ ἐστὶ (78) θάλασσα. Διόπερ ἐπέσχον τὴν ἐπιχείρησιν ὅτε πρῶτος (79) ἀρξάμενος Σέσωστρις ὁ Αἰγύπιος, καὶ ὁ μετὰ ταῦτα (80) βουληθεὶς ἐπεξεργάσασθαι Δαρεῖος ὁ Μῆδος. Ταῦτά μοι εἰρηται, ἵνα νοήσωμεν τοῦ προστάγματος τὴν δύναμιν· *Συναχθήτω τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν μίαν.* Τοῦτο ἐστίν, Ἄλλῃ ἀπὸ ταύτης μὴ ἀπογενηθήτω, ἀλλ' ἐν

Δ τῇ πρώτῃ συλλογῇ ἀπομεινάτω τὸ συναγόμενον.

4. Ἐπειτα ὁ εἰπὼν συναχθῆναι τὰ ὕδατα εἰς συν-

sex aliis mss. non secus ac in editione Basil. Eustathius tamen interpretatur, *Jussu Dei violentiam maris frenat.* Aristotelem secutus Basilium affirmavit Ægyptum mari Rubro depressiorem esse atque humiliorem: sed Strabo natione Ægyptiis falsum id esse tradit lib. xvii. Legas velim Ducæum ea de re eruditè disserentem.

(78) Ita editio Basil. cum sex mss. Deest ἐστὶ in editione Paris.

(79) Ita codices sex. Reg. octavus ὅτε πρῶτως. Deest ὅτε in editis.

(80) Καὶ ὁ μετὰ ταῦτα. Reg. sextus εἴτα ὁ. Infra idem ms. εἶχον πᾶσαν τῶν ὑδάτων συλλογὴν.

αγωγὴν μίαν, ἔδειξέ σοι ὅτι πολλὰ ἦν κατὰ πολλοὺς ἅ τῶν διηρημένα τὰ ὕδατα. Αἶ τε γὰρ τῶν ὀρῶν κοιλότητες, φάραγξι βαθείαις ὑπεβήγγεμναι, εἶχον τῶν ὑδάτων τὴν συλλογὴν. Καὶ προσέτι πεδία πολλὰ τε καὶ ὑπτια οὐδὲν (81) τῶν μεγίστων πελαγῶν κατὰ τὸ μέγεθος ἀποδέοντα, καὶ αὐλῶνες μύρτοι, καὶ αἱ κοιλάδες κατ' ἄλλα καὶ ἄλλα σχήματα κοιλινοόμεναι, πάντα ὑδάτων τότε πεπληρωμένα, ἀπεκνωθή τῷ θεῷ προστάγματι, πρὸς μίαν συναγωγὴν τοῦ πανταχόθεν ὕδατος συναεσθέντος. Καὶ μηδεὶς λεγέτω, ὅτι, εἴπερ ἦν ὕδωρ ἐπάνω τῆς γῆς, πάντως πᾶσαι αἱ κοιλότητες, αἱ νῦν τὴν θάλασσαν ὑποδεξάμεναι, πεπληρωμένοι ὑπῆρχον. Ποῦ τοίνυν ἐμελλον γίνεσθαι τῶν ὑδάτων αἱ συλλογαί (82), προκατειλημμένων τῶν κοιλιῶν; Πρὸς δὲ τοῦτο ἐρούμεν, ὅτι τότε καὶ τὰ ἀγγεῖα συγκατεσκευάσθη, ὅτι ἔδει μίαν σύστασιν ἀποκριθῆναι τὸ ὕδωρ. Οὐ γὰρ ἦν ἡ ἔξω Γαδείρων θάλασσα· οὐδὲ τὸ μέγα ἐκεῖνο καὶ ἀτόλμητον πλωτῆρος πέλαγος, τὸ τὴν Βρεττανικὴν νῆσον καὶ τοὺς ἔσπεριους Ἰβηρας περιπτυσσόμενον· ἀλλὰ τότε τῆς εὐρυχωρίας τῷ προστάγματι τοῦ Θεοῦ δημιουργηθείσης, ἐπ' αὐτὴν συνεδόθη τῶν ὑδάτων τὰ πλήθη. Πρὸς δὲ τὸ, ὅτι ὑπεναντίως ἔχει τῇ πείρᾳ ὁ τῆς παρ' ἡμῖν κοσμοποιίας λόγος (οὐ γὰρ εἰς μίαν συναγωγὴν ὑδάτων τὸ ὕδωρ ἅπαν φαίνεται συνδραμὸν), πολλὰ μὲν ἔστιν εἰπεῖν, καὶ πᾶσιν αὐτόθεν γινώριμα· μήποτε δὲ καὶ τὸ διαμάχεσθαι τοῖς τοιοῦτοις γελοῖον. Οὐ δὴπου γὰρ καὶ τὰ τελματιαῖα, καὶ τὰ ἐξ ὀμβρῶν συναθροισζόμενα προφέρειν ἡμῖν ὀφείλουσι, καὶ διὰ τούτων τὸν λόγον ἡμῶν ἐλέγχειν ὀφείσαι; Ἄλλὰ τὴν μεγίστην καὶ τελειωτάτην (83) συνδρομὴν τῶν ὑδάτων ὠνόμασε συναγωγὴν μίαν. Καὶ γὰρ τὰ φρέατα συναγωγαὶ ὑδάτων εἰσι χειροποίητοι, ἐπὶ τὸ κοιλινοθὲν τῆς γῆς τῆς ἐνεσπαρμένης νοτίδος ἐπιρρέουσας. Οὐ τοίνυν τὰ τυχόντα τῶν ὑδάτων ἀθροίσματα ἡ τῆς συναγωγῆς (84) ἐμφαίνει προσηγορία, ἀλλὰ τὴν ἐξέχουσαν καὶ μεγίστην, ἐν ἣ πάν τὸ στοιχεῖον ἀθρόον διαδεικνύται. Ὡσπερ γὰρ τὸ πῦρ καὶ εἰς μικρὰ κατακεκεραμισμένον ἔστιν ἐπὶ τῆς ὕδατος χρείας, καὶ ἀθρόον ἐπὶ τοῦ αἰθέρος κέχυται· καὶ ὁ ἀήρ διήρηται μὲν καὶ κατὰ μικρὰ, καὶ ἀθρόως δὲ τὸν περιγείον ἐκπεριελήφε τόπον· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ὕδατος, εἰ καὶ μικραὶ τινὲς εἰσι διηρημέναι συστάσεις, ἀλλὰ μία γέ ἐστι συναγωγὴ (85) ἡ τὸ ὅλον στοιχεῖον τῶν λοιπῶν ἀποκρίνουσα (86). Αἱ μὲν γὰρ λίμναι, αἶ τε κατὰ τὰ μέρη τῆς ἄρκτου, καὶ ὅσαι περὶ τὸν Ἑλληνικόν εἰσι τόπον, τὴν τε Μακεδονίαν, καὶ τὴν Βιθυνῶν χῶραν, καὶ τὴν Παλαιστίνων κατέχουσαι, συναγωγαὶ εἰσι δηλονότι· ἀλλὰ νῦν περὶ τῆς μεγίστης ἀπασῶν καὶ τῷ μεγέθει τῆς γῆς παρισουμένης ὁ λόγος. Ἄς πληθος (87) μὲν ἔχειν ὕδατος οὐδεὶς ἀντερεῖ· οὐ μὴν θαλάσ-

congregationem, plurimas fuisse aquas per multa loca divisas tibi indicavit. Nam montium concava, profundis convallibus perrupta, collectitias aquas continebant. Quin et campi multi, iique supini, nihil maximis pelagis magnitudine impares, et valles innumeræ, convallesque aliis et aliis modis excavatæ, quæ omnia tunc aquis replebantur, præcepto divino evacuata sunt, aqua undelibet in unam congregationem conveniente. Et nemo dicat omnino necesse esse, si aqua terræ superstaret, cava omnia quæ tunc pelagus susceperat, fuisse referia. Quo igitur, concavis jam occupatis, collecturæ se erant aquæ? Ad hoc sane respondebimus, præparata tunc fuisse receptacula, cum 36 aquam oporteret in unam secerni coacervationem. Neque enim erat illud quod est extra Gades mare, neque magnum illud et horrendum navigantibus pelagus, quod Britannicam insulam et occidentales Hispanos ambit: sed posteaquam Dei mandato instructus est locus amplissimus, tunc in ipsum se recepere aquarum copiam. Ad hoc autem, quod nostra de mundi opificio sententia experientia adversetur (constat enim non in unam congregationem aquam omnem concurrisset), multa dicere licet, eaque omnibus per se nota. Sed fortasse etiam cum talibus certare ridiculum est. Nunquid debent palustres aquas, et eas quæ ex imbribus aggregantur, nobis opponere, atque arbitrari, se nostram sententiam ope illarum refellere? Enimvero maximum amplissimumque aquarum concursum congregationem unam nuncupavit. Nam putei, collectiones aquarum sunt manufactæ, cum in cavatam terræ partem humor ei inspersus influit. Non ergo quaslibet aquarum coacervationes congregationis appellatio indicat, sed præcipuam et maximam, in qua totum elementum coacervatum ostenditur. Quemadmodum enim ignis et in minutas partes pro nostro usu dissectus est, et acervatim in æthere diffusus; item quemadmodum aer divisus quidem est in exiguas partes, et tamen adjacentia telluri loca acervatim occupavit: ita et in aqua tametsi parvæ quædam collectiones fuerunt separatæ, tamen una est congregatio, quæ totum a cæteris segregat elementum. Nam stagna tum ea quæ ad partes septentrionales sita sunt, tum ea quæ jacent circa Græcorum tractum, tum quæ Macedoniam ac Bithynorum Palæstinorumque regionem obtinent, sunt quidem congregationes: sed nunc de ea quæ omnium maxima est, quæque magnitudine telluri æqualis est, habetur sermo. Copiam autem in illis contineri aquarum negabit nemo, nec tamen quisquam eas congrua appellatione maria vocaverit,

(81) Ita sex mss. Editi οὐδέ.

(82) Regii quintus, sextus et octavus ὑδάτων συναγωγαί. Editi cum aliis quibusdam mss. αἱ συλλογαί.

(83) Omnes fere mss. cum editione Basil. καὶ τελειωτάτην. Editio Paris. cum Reg. tertio τελειωτάτην.

(84) Reg. primus ὁ τῆς μιᾶς συναγ. Statim idem codex ἐξέχουσαν καὶ ἀρίστην ἐν ἧ.

(85) Regii quintus et sextus ἐστὶν ἀγωγὴ.

(86) Ita mss. quinque cum Combef. Editi cum Colb. secundo ἀποκρίνουσα. Mox Reg. sextus αἶ τε κατὰ μέρος τῆς.

(87) Editio Basil. et Bodl., et alii plurimi mss. ἄς πληθος. Editio Paris. ἐκεῖνος δὲ πληθος. Aliquanto post mss. plerique omnes θαλάσσας γε. Abest γε ab editis

etiamsi nonnullæ plurimum salsi ac terreni perinde atque magnum mare habeant : uti est in Judæa Asphaltitis lacus, et Serbonitis ille, qui Ægyptum inter et Palæstinam per Arabiam desertam protenditur. Hæc enim stagna sunt : at mare, ut qui terram lustrare narrant, unum est. Quanquam sunt qui Hyrcanum et Caspium mare in seipsis circumscripta esse arbitrentur ; si qua tamen fides iis qui geographiam conscripserunt, adhibenda est, inter se mutuo perforata sunt, et omnia in maximum mare per angusta quædam ostia concidunt, quemadmodum et mare Rubrum cum eo quod ultra Gades est, connecti ferunt. Quomodo igitur, inquit, Deus collectiones aquarum nuncupavit maria ? Quia concurrerunt quidem aquæ in unam congregationem : sed aquarum coacervationes, id est sinus, qui secundum propriam figuram a terra circumjacente comprehensi sunt, maria Dominus appellavit. Sunt quippe mare septentrionale, mare austrinum, orientale mare, et occidentale **37** rursum aliud est. Sunt itidem nomina marium propria : Pontus Euxinus, Propontis, Hellespontus, Ægæum et Ionium, Sardonium pelagus et Siculum, et Tyrrhenum aliud est. Quin et infinita sunt marium nomina, quæ longum nunc fuerit ac plane ineptum accurate recensere ac numerare. Idcirco Deus coacervationes aquarum maria nuncupavit. Verum ad hoc quidem nos deduxit orationis series : sed ad id quod initio proposuimus, redeamus.

5. *Et dixit Deus, Congregentur aquæ in congregationem unam, et appareat arida.* Non dixit : Et appareat terra : ne iterum ipsam ostendat incompositam, cœnosam, aquæ immistam, necdum propria forma aut virtute indutam. Simul etiam, ne ariditatis causam soli attribueremus, terræ ariditatem generatione solis effecit Opifex vetustiorum. Attende autem eorum quæ scripta sunt, sententiam, quod non solum redundans aqua e terra defluerit, sed etiam quod quidquid per profundiora loca ipsi admistum erat, id quoque inevitabili Domini imperio obtemperans recesserit. *Et factum est ita.* Hæc inductio sat demonstrabat Opificis vocem ad effectum pervenisse ; adjectum est tamen in multis exemplaribus : *Et congregata est aqua quæ sub cælo erat in congregationes suas, et apparuit arida.* Quæ sane ver

(88) Sic mss., Editi ἀλλά γε εἴ τι.

(89) Sic quatuor mss. cum Bodl. Excusi cum Reg. primo συνεσθόμενται.

(90) Ita multi mss. e nostris præter Bodl. Editi συνέδραμεν εἰς.

(91) Editio Basil. cum aliquibus mss. Προπόντιος. Editio Paris. cum aliis mss. Προποντις.

(92) Ita codices sex. Deest γῆν in editis. Mox quinque mss. ἀπαραριθμησθαι. Editi cum Reg. primo et cum Coisl. primo ἀπαραριθμησθαι. Mox editio Basil. cum quinque mss. ὀνόμασεν. Editio Paris. ὀνόμαχεν. Subinde codex Combef. ἡμᾶς ἐξήγαγεν.

(93) Reg. quintus πρεσβυτέραν αὐτῆς τοῦ. Infra multi mss. ὅσον ἀνεμίχκτο. Statim Reg. quintus τοῦτο ἔπεξῆλθεν.

σας γε ἂν τις αὐτὰς κατὰ τὸν εἰκότα λόγον προσείποι· οὐδ' ἂν ὅτι μάλιστα τὸ ἀλμυρὸν καὶ γεῶδες τινες παραπλήσιον ἔχωσι τῇ μεγάλῃ θαλάσσῃ, ὡς ἡ τε Ἀσφαλτῖτις λίμνη ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ἡ Σερβωνῆτις· ἡ μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Παλαιστίνης τὴν Ἀραβικὴν ἔρημον παρατείνουσα. Αἱμῆαι γὰρ εἰσιν αὐταί, θάλασσα δὲ μία, ὡς οἱ τὴν γῆν περιουδύσαντες ἱστοροῦσιν. Εἰ καὶ τὴν Ἰρκανίαν οἰονταί τινες, καὶ τὴν Κασπίαν περιγεγράφθαι καθ' ἑαυτὰς· ἀλλ' εἰ γέ τι (88) χρῆταῖς τῶν ἱστορησάντων προσέχειν γεωγραφίαις, συντέτρηνται πρὸς ἀλλήλας, καὶ πρὸς τὴν μεγίστην θάλασσαν ἔπασαι συναεσθόμενται (89)· ὡς καὶ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν φασὶ πρὸς τὴν ἐπέκεινα Γαδελίων συνάπτεσθαι. Πῶς οὖν, φησὶν, ὁ Θεὸς τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θαλάσσας ; Ὅτι συνέδραμε μὲν (90) εἰς συναγωγὴν μίαν τὰ ὕδατα· τὰ δὲ συστήματα τῶν ὑδάτων, τοῦτέστι τοὺς κλόπους τοὺς καθ' ἕξιν σχῆμα ὑπὸ τῆς περικειμένης γῆς ἀποληφθέντας, θαλάσσας ὁ Κύριος προσήγαγε· ὅτι θάλασσα βόρειος, θάλασσα νότιος, ἕνα θάλασσα, καὶ ἑσπερία πάλιν ἑτέρα. Καὶ ὀνόματα τῶν πελαγῶν ἰδιάζοντα· Πόντος Ἐβξίνιος, καὶ Προποντις (91), Ἑλλησποντος, Αἰγαῖος καὶ Ἴώνιος, Σαρδονικὸν πέλαγος καὶ Σικελικὸν, καὶ Τυρρηνικὸν ἔτερον. Καὶ μυρία γε ὀνόματα πελαγῶν, ἃ μακρὸν ἂν εἴη νῦν (92) καὶ ἀπειροκαλίας μεστὸν δι' ἀκριθείας ἀπαραριθμησθαι. Διὰ τοῦτο ὀνόμασεν ὁ Θεὸς τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων θαλάσσας. Ἀλλ' εἰς τοῦτο μὲν ἡμᾶς ἐξηγεῖται ἡ ἀκολουθία τοῦ λόγου, ἡμεῖς δὲ πρὸς τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐπανέλθωμεν.

5. *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Συναχθήτω τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ἐφθίη ἡ ξηρὰ.* Οὐκ εἶπε· Καὶ ἐφθίη ἡ γῆ ; ἵνα μὴ πάλιν αὐτὴν ἀκατάσκευον ἐπιδείξῃ, πληθῶν ὕσαν, καὶ ἀναμειγμένην τῷ ὕδατι, οὕτω τὴν οἰκίαν ἀπολαβοῦσαν μορφήν οὐδὲ δύναμιν. Ὅμοῦ δὲ, ἵνα μὴ τῷ ἡλίῳ τὴν τοῦ ἀναξηραίνεω τὴν γῆν αἰτίαν προσθῶμεν, πρεσβυτέραν τῆς τοῦ (93) ἡλίου γενέσεως τὴν ξηρότητα τῆς γῆς ὁ Δημιουργὸς παρεσκέυασεν. Ἐπίστησον δὲ τῇ ἐννοίᾳ τῶν γεγραμμένων, ὅτι οὐ μόνον τὸ πλεονάζον ὕδωρ ἀπερρύθη τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ὅσον ἀνεμίχκτο αὐτῇ διὰ βάθους, καὶ τοῦτο ὑπεξῆλθε τῷ ἀπαραίτητῳ προτάγματι τοῦ Δεσπότητος πεισθέν. *Καὶ ἐγένετο οὕτως.* Ἀρκοῦσα αὕτη ἡ ἐπαγωγή πρὸς τὸ δεῖξαι εἰς ἔργον ἐλθοῦσαν τοῦ Δημιουργοῦ τὴν φωνήν. Πρὸσκεινται δὲ ἐν (94) πολλοῖς τῶν ἀνεπιγράφων· *Καὶ συνήχηθη*

(94) Sic Regii primus, tertius, quintus, sextus et octavus cum utroque Coisl. et Colb. secundo. Editi ἐν τισι. Paulo post mss. habent ἡ ξηρὰ. Deest ἡ in editione Paris. Verba illa, καὶ συνήχηθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ἐφθῆ ἡ ξηρὰ, *Et congregata est aqua, quæ sub cælo, in congregationes suas, et apparuit arida*, etiamnum leguntur apud LXX. Sed neque Hebræorum exemplar, neque Vulgata, neque Aquila, neque Symmachus, neque Theodotus ea agnoscunt. Ambrosius tamen lib. iii in *Hexaem.*, initio capituli quinti, hoc LXX interpretum additamentum comprobabat. *Multa enim, inquit, non otiose a Septuaginta viris Hebraicæ lectioni addita et adjuncta comperimus.*

τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὠφθη ἡ ξηρὰ· ἄπερ οὔτε τινὲς τῶν λοιπῶν ἐκδεδώκασιν ἐρμηνέων (95), οὔτε ἡ χρῆσις τῶν Ἑβραίων ἔχουσα φαίνεται. Καὶ γὰρ τῷ ὄντι παρέλκει μετὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ, ὅτι Ἐγένετο οὕτως, ἢ τῶν αὐτῶν πάλιν ἐπεκδιήγησις. Τὰ τοίνυν ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων ὠβέλιστα· ὁ δὲ ὀβελὸς ἀθετήσεως σύμβολον. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν, γῆν, καὶ τὰ συστήματα τῶν ὑδάτων ἐκάλεσε θάλασσας (96). Διὰ τί καὶ ἐν τοῖς κατόπιν εἰρηται· *Συναγῆται τὰ ὕδατα εἰς συναγωγὴν μίαν, καὶ ὀφθῆτω ἡ ξηρὰ, ἀλλ' οὐχὶ γέγραπται, Καὶ ὀφθῆτω ἡ γῆ; καὶ ἐνταῦθα πάλιν· Ὁφθῆ ξηρὰ, καὶ ἐκάλεσεν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν, γῆν;* Ὅτι ἡ μὲν ξηρὰ τὸ ἰδιωμα ἐστὶ, τὸ οἰοεὶ χαρακτηριστικὸν τῆς φύσεως τοῦ ὑποκειμένου· ἡ δὲ γῆ προσηγορία τίς ἐστὶ ψιλὴ τοῦ πράγματος. Ὡς γὰρ τὸ λογικὸν ἰδιὸν ἐστὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δὲ ἀνθρώπος φωνὴ σημαντικὴ ἐστὶ τοῦ ζώου ᾧ ὑπάρχει τὸ ἰδιον· οὕτω καὶ τὸ ξηρὸν ἰδιὸν ἐστὶ τῆς γῆς καὶ ἐξάρτεον. Ὡς τοίνυν ἰδίως ὑπάρχει τὸ ξηρὸν, τοῦτο ἐπικέκληται γῆ· ὡς περ ᾧ ἰδίως πρόσεστι τὸ χρεμετιστικόν, τοῦτο ἐπικέκληται ἔπος. Οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐστὶ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων στοιχείων ἕκαστον ἰδιάζουσαν καὶ ἀποκεληρωμένην ἔχει ποιότητα, δι' ἧς τῶν τε λοιπῶν ἀποκρίνεται, καὶ αὐτὸ ἕκαστον ὁποῖόν ἐστιν ἐπιγινώσκειται. Τὸ μὲν ὕδωρ ἰδίαν ποιότητα τὴν ψυχρότητα ἔχει· ὁ δὲ ἀήρ τὴν ὑγρότητα· τὸ δὲ πῦρ τὴν θερμότητα. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ὡς πρῶτα στοιχεῖα τῶν συνθέτων κατὰ τὸν εἰρημένον τρόπον τῷ λογισμῷ θεωρεῖται, τὰ δὲ ἥδη ἐν σώματι κατατεταγμένα καὶ ὑποπίπτοντα τῇ αἰσθησει συνεζευγμένας ἔχει τὰς ποιότητας. Καὶ οὐδὲν ἀποκελυμένως ἐστὶ μοναχὸν οὐδὲ ἀπλοῦν καὶ εἰλικρινὲς τῶν ὁρωμένων καὶ αἰσθητῶν· ἀλλ' ἡ μὲν γῆ-ξηρὰ καὶ ψυχρὰ, τὸ δὲ ὕδωρ ὑγρὸν καὶ ψυχρὸν, ὁ δὲ ἀήρ θερμὸς καὶ ὑγρὸς, τὸ δὲ πῦρ θερμὸν καὶ ξηρὸν. Οὕτω γὰρ διὰ τῆς συζύγου ποιότητος ἡ δύναμις προέρχεται (97) τοῦ ἀναμιχθῆναι ἕκαστω πρὸς ἕκαστον· τῷ τε γὰρ γείτονι στοιχείῳ διὰ τῆς κοινῆς ποιότητος ἕκαστον ἀνακρίνεται, καὶ διὰ τῆς πρὸς τὸ σύνεγγυς κοινωνίας τῷ ἀντικειμένῳ (98) συνάπτεται. Οἶον, ἡ γῆ, ξηρὰ οὖσα καὶ ψυχρὰ, ἐνοῦται μὲν τῷ ὕδατι κατὰ τὴν συγγένειαν τῆς ὑγρότητος, ἐνοῦται δὲ διὰ τοῦ ὕδατος τῷ ἀέρι· ἐπειδὴ μέσον ἀμφοτέρων τεταγμένον τὸ ὕδωρ, οἰοεὶ χειρῶν δύο ἐπιβολῇ ἑκατέρᾳ ποιότητι τῶν παρακειμένων ἐφάπτεται, τῇ μὲν ψυχρότητι τῆς γῆς, τῇ ὑγρότητι δὲ τοῦ ἀέρος. Πάλιν ὁ ἀήρ τῇ ἑαυτοῦ μεοσιεῖα διαλακτῆς γίνεται τῆς μαχομένης φύσεως ὕδατος καὶ

A ba nulli ex reliquis interpretibus tradidere, nec usus Hebræorum habere videtur. Nam revera post testimonium illud, *Factum est ita*, eadem iterum narratio est supervacaneum. Notata sunt igitur obelo exemplaria accuratiora : obelus autem signum est repudiationis. *Et vocavit Deus aridam, terram ; et collectiones aquarum vocavit maria*. Cur et supra dictum est : *Congregentur aquæ in congregationem unam, et appareat arida* ; non autem scriptum est : *Et appareat terra ? et hic rursus : Apparuit arida, et vocavit Deus aridam, terram ?* Quia arida quidem, est velut proprietates quædam, quæ subjecti naturam quasi exprimit ac designat : terra vero, nuda quædam est rei appellatio. Quemadmodum enim rationale hominis proprium est : hæc vero vox, *homo*, animal ipsum cui illa proprietas inest, significat : sic etiam aridum, proprium est terræ, eique peculiare. Cui igitur proprie inest ariditas, id vocatum est terra : perinde atque cui proprie *hinnibile* adest, id nuncupatum est equus. Nec in terra solum id se ita habet : sed cuilibet etiam aliorum elementorum supplet propria et sorte obtemperat qualitas, qua et secernitur a cæteris, et quale unumquodque sit, internoscitur. Aqua quidem habet propriam qualitatem, *frigiditatem* : aer vero, *humiditatem* : ignis autem, *caliditatem*. Ratio autem ad eum quem diximus modum isthæc **38** tanquam prima rerum compositarum elementa speculatur : quæ vero jam in corporibus digesta sunt, et sub sensum cadunt, conjunctas inter se qualitates habent. Nec quidquam eorum quæ visui ac sensibus subjacent, est absolute singulare, aut simplex, aut purum : sed terra quidem arida et frigida est : aqua vero humida et frigida : rursus aer calidus et humidus, ignis autem calidus et siccus. Sic enim per conjugatam qualitatem singula singulis possunt permisceri : siquidem vicino elemento unumquodque commiscetur per communem qualitatem, et per eam quam cum affini habet societatem contrario conjungitur. Exempli gratia : terra, quæ arida est et frigida, cum aqua ob *frigiditatis* affinitatem copulatur : jungitur autem per aquam aeri ; quandoquidem aqua, inter utrumque media constituta, velut duabus injectis manibus per utramque qualitatem elementa proxima attingit, terram per frigiditatem, aerem per humiditatem. Aer iterum pugnantem aquæ et ignis naturam suo interposito conciliat, cum aquæ per humiditatem, igni vero per calorem conjungatur. Ignis autem qui suapte natura

(95) Reg. sextus ἐρμηνευτῶν. Putat Ducæus verba illa quæ sequuntur, τὰ τοίνυν ἀκριβῆ, etc., ad finem usque periodi, a Basilio inter concionandum prolata non fuisse ; cum, inquit, verba ista non agnoscat Eustathius. Sed ea in re viro doctissimo non queo assentiri. Nam fieri potuit ut verba illa ex oscitantia librarum omissa sint in eo codice, ad cuius fidem interpretatio Eustathii excusa typis est. Imo nihil mirum videri debet, si Eustathius ipse in codice multum vitiatumque incidit. Fit certe alterutrum par est cogitare, cum verba laudata

legantur et in editis libris, et in mss. codicibus omnibus, puta in utroque Coisl., in Regiis tertio, quinto et octavo, atque in reliquis. Addam reperisse nos verba controversa in iis ipsis quos Ducæus contulit codicibus.

(96) Editio Paris. ἐκάλεσε θάλασσας. At mss. et editio Basik. θαλάσσας.

(97) Duo mss. προέρχεται. Editi cum aliis quibusdam mss. προέρχεται, longe melius.

(98) Ita, ms. Combef. cum aliis quinque. Editi τῶν ἀντικειμένων.

calidus est et siccus, colligatur cum aere per calorem, ac rursus per siccitatem ad terræ societatem redit. Atque ita omnibus consentientibus ac mutuum quemdam ordinem inter se habentibus, circulus fit, ac concinnus chorus. Unde et proprie ipsis adaptata fuit appellatio elementorum. Hæc a medicta sunt, ut causam afferrem cur vocaverit Deus aridam, terram; nec tamen terram, aridam appellaverit. Nimirum quia aridum non ex his est quæ terræ in posterum accesserunt, sed ex his quæ ab initio essentiam ipsius constituunt. Porro quæ in causa sunt cur aliquid existat, iis quæ postea accedunt, natura sunt priora ac præstantiora. Quamobrem notæ aliquæ ex anterioribus et vetustioribus ad terram designandam sunt jure excogitatae.

6. *Et vidit Deus, quod pulchrum esset.* Non hoc indicat Scriptura, nempe jucundum quemdam maris aspectum fuisse Deo exhibitum. Non enim oculis pulchritudinem creaturæ intuetur Conditor, sed quæ fiunt, sapientia ineffabili contemplatur. Est quidem gratum spectaculum æquor inalbescens, cum stabilis tranquillitas ipsum occupat: rursus est etiam gratum, cum ipsius superficies lenibus auris exasperata, cernentibus purpureum aut cæruleum colorem offert: quando neque violenter verberat vicinam terram, sed velut pacificis quibusdam amplexibus eam complectitur. Non tamen putandum est, ad hunc modum dixisse Scripturam, mare Deo visum fuisse pulchrum ac jucundum: sed hic ex officii ratione dijudicatur pulchritudo. Primum quidem, quia maris aqua totius terreni humoris fons et origo est. Hæc quidem per occultos meatus distribuitur; uti laxæ atque hiantes terræ, quas Quidum mare subit, indicant: quod ubi in obliquis, non autem recta tendentibus, diverticulis **39** inclusum est, impulsuque fuit a vento illud movente, tum superficiei disrupta foras erumpit; atque emendante amaritudinem percolatione, potui aptum evadit. Jam vero calidiore qualitate etiam ex metallis in transitu accepta, ex eadem moventis causa fervidum fit ut plurimum et ardens: id quod in multis insulis, multisque maritimis locis fas est intueri. Quinetiam, ut parva magnis comparemus, in mediterraneis regionibus simile quiddam perpetiuntur loca quædam aquis fluvialibus confinia. Quid est igitur cur hoc a medictum sit? Quod tota tellus, aqua per occultos meatus ex maris principiis subtermeante, cuniculis referta est ac repleta.

7. Pulchrum itaque est mare Deo, ob humorem

(99) Duo mss. τὸ μὲν θερμὸν: quorum alter habet το ξηρὸν δὲ πάλιν. Alii tres mss. τῷ μὲν θερμῷ..... τῷ ξηρῷ δέ. Mox Reg. primus χορδὸς παναρμόνιος.

(1) Reg. tertius στοιχείων προσήρμοσται.

(2) Multi mss. ὑστερον. Editi ὑστέρως.

(3) Reg. sextus τῷ Θεῷ πεφυκέναι.

(4) Codices duo προβάλλη.

(5) Ita editio Basil. et ins. Combef. cum aliis

A πυρὸς, τῷ ὕδατι μὲν διὰ τῆς ὑγρότητος, τῷ πυρὶ δὲ διὰ τοῦ θερμοῦ συμπλεκόμενος. Τὸ δὲ πῦρ, θερμὸν καὶ ξηρὸν ὑπάρχον τὴν φύσιν, τῷ μὲν θερμῷ (99) πρὸς τὸν ἀέρα συνδέεται, τῷ ξηρῷ δὲ πάλιν πρὸς τὴν κοινωνίαν τῆς γῆς ἐπανέρχεται. Καὶ οὕτω γίνεται κύκλος καὶ χορδὸς ἐναρμόνιος, συμφωνούτων πάντων καὶ συστοιχοῦντων ἀλλήλοις. "Ὅθεν κυρίως αὐτοῖς καὶ ἡ προσήγορία τῶν στοιχείων ἐφήρμοσται (1). Ταῦτά μοι εἴρηται παριστῶντι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ὁ Θεὸς τὴν ξηρὰν ἐκάλεσε γῆν, ἀλλ' οὐχὶ τὴν γῆν προσεῖπε ξηρὰν. Διότι τὸ ξηρὸν οὐχὶ τῶν ὑστερον (2) προσγινομένων ἐστὶ τῇ γῆ, ἀλλὰ τῶν ἐξ ἀρχῆς συμπληρούμενων αὐτῆς τὴν οὐσίαν. Τὰ δὲ αὐτὴν τοῦ εἶναι αἰτίαν παρέχοντα, πρότερα τῇ φύσει τῶν μετὰ ταῦτα προσγινομένων καὶ προτιμότερα. "Ὅστε εἰκότως ἐκ τῶν προὑπαρχόντων καὶ πρεσβυτέρων ἐπενοήθη τῇ γῆ τὰ γνωρίσματα.

B 6. *Καὶ εἶδεν ὁ Θεός, ὅτι καλόν.* Οὐκ αὐτὸ τοῦτο τερπνὴν τινα ὄψιν θαλάσσης ὁ λόγος ἐνδείκνυται τῷ Θεῷ πεφηνέναι (3). Οὐ γὰρ ὀφθαλμοῖς βλέπει τὰ κάλλη τῆς κτίσεως ὁ ποιητῆς, ἀλλὰ τῇ ἀβρόχῃ σοφίᾳ θεωρεῖ τὰ γινόμενα. Ἡδὺ μὲν γὰρ θέαμα λευκαίνομένη θάλασσα, γαλήνης αὐτὴν σταθερᾶς κατεχοῦσης· ἡδὺ δὲ καὶ ὅταν πρᾶξεις αὖραις τραχυομένη τὰ νῦτα, πορφύρουσαν χρῶαν ἢ κυανῆν τοῖς ὄρωσι προσβάλλη (4)· ὅτε οὐδὲ τύπτει βίαιως τὴν γείτονα χέρσον, ἀλλ' ὅσον εἰρηνικαῖς τισιν αὐτὴν περιπλοκαῖς κατασπάζεται. Οὐ μὴν οὕτω καὶ Θεῷ οἰεσθαι χρὴ τὴν Γραφὴν εἰρηκέναι καλὴν καὶ ἡδέϊαν ὤφθαι τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ τὸ καλὸν ἐκεῖ τῷ λόγῳ τῆς (5) δημιουργίας κρίνεται. Πρῶτον μὲν, ὅτι πηγὴ τῆς περὶ γῆν ἀπάσης νοτίδος ἐστὶ τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ· τοῦτο μὲν ἐν τοῖς ἀφανέσι πόροις διαδιδόμενον, ὡς δηλοῦσιν αἱ σμφώδεις τῶν ἠπειρῶν καὶ ὑπαντροί, ὅς ἡ βούδης διαυλωνίζουσα θάλασσα, ἐπειδὴν σχολιαῖς καὶ οὐ (6) πρὸς τὸ ὄρθιον φερομένης ἐναποληφθῆ διεξέδοις, ὑπὸ τοῦ κινουόντος αὐτὴν πνεύματος ὠθουμένη, φέρεται ἔξω τὴν ἐπιφάνειαν διαβρήξασα, καὶ γίνεται πότιμος ἐκ τῆς διηθήσεως τὸ πικρὸν ἰαθεῖσα. Ἡδὴ δὲ καὶ θερμοτέρας ἐκ μετᾶλλων ποιότητος κατὰ τὴν διέξοδον προσλαβοῦσα, ἐκ τῆς αὐτῆς τοῦ κινουόντος αἰτίας ζέουσα γίνεται, ὡς τὰ πολλὰ, καὶ πυρῶδης· ὅπερ πολλαχοῦ μὲν τῶν νήσων, πολλαχοῦ δὲ τῶν παραλίων τόπων ἔξεστιν D ἱστορῆσαι. "Ὅπου γε καὶ κατὰ τὴν μεσόγειαν (7) τόποι τινὲς τῶν ποταμίων ὑδάτων γείτονας, ὡς μικρὰ μεγάλοις εἰκάται, τὰ παραπλήσια πάσχουσι. Πρὸς οὖν τί τοῦτο εἴρηται μοι; "Ὅτι πᾶσα ὑπόνομός ἐστὶν ἡ γῆ, διὰ πόρων ἀφανῶν ἐκ τῶν ἀρχῶν τῆς θαλάσσης ὑπονοστοῦντος τοῦ ὕδατος.

7. Καλὴ τοίνυν ἡ θάλασσα τῷ Θεῷ καὶ διὰ τὴν ἐν

quinque mss. Reg. sextus ἀλλὰ τὸ καλὸν ἐκεῖ. τῷ καλῷ τῆς, etc. Editio Paris. καλὸν ἐκεῖν τῷ λόγῳ.

(6) Sic Combef. cum Reg. octavo et cum Colb. secundo. Deest οὐ in editis et in multis mss.

(7) Sic Regii tertius, quintus et sextus cum utroque Coisl. Editi cum quibusdam aliis mss. κατὰ τὴν μεσόγειον.

τῷ βάθει τῆς ἰκμάδος ὑποδρομῆν· καλὴ καὶ διότι, ἅ ποταμῶν οὐσα (8) δοχεῖον, εἰς ἑαυτὴν τὰ πανταχόθεν καταδέχεται ρεύματα, καὶ μένει τῶν ὄρων εἰσὼ τῶν ἑαυτῆς· καλὴ καὶ διότι τοῖς ἀερίοις ὕδασι ἀρχὴ τίς ἐστὶ καὶ πηγὴ, θαλπομένη μὲν τῇ ἀκτίνι τοῦ ἡλίου, ἀποτιθεμένη δὲ τὸ λεπτόν τοῦ ὕδατος διὰ τῶν ἀτμῶν, ὅπερ ἔλκυσθὲν εἰς τὸν ἄνω τύπον, εἶτα, καταφυχθὲν διὰ τὸ ὑψηλότερον γενέσθαι τῆς ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ἀνακλάσεως τῶν ἀκτίνων, καὶ ὁμοῦ τῆς ἐκ τοῦ νέφους σκιάς τὴν ψύξιν ἐπιτεινούσης, ὑετὸς γίνεται, καὶ πιαίνει τὴν γῆν. Καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀπίστευ πάντως τοὺς ὑποκαιομένους λέβητας ἐνοήσας, οἷ, πλήρεις ὄντες ὕγρου, πολλάκις κενοὶ κατελείφθησαν (9), εἰς ἀτμὸν παντὸς τοῦ ἐφομένου διακριθέντος. Ἄλλὰ καὶ αὐτὸ ἐστὶν ἰδεῖν τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ παρὰ τῶν ναυτιλλομένων ἐφόμενον· οἷ, τοὺς ἀτμοὺς σπύργοις ὑποδεχόμενοι (10), τὴν χρεῖαν μετρίως ἐν ταῖς ἀνάγκαις παραμυθοῦνται. Καλὴ δὲ καὶ ἄλλως παρὰ Θεῷ, ὅτι περισφιγγεῖ τὰς νήσους, ὁμοῦ μὲν κόσμον αὐταῖς, ὁμοῦ δὲ καὶ ἀσφάλειαν παρεχομένη δι' ἑαυτῆς· Ἐπειτα καὶ ὅτι τὰς πλείστον ἀλλήλων διεστώσας ἠπειρούς συνάπτει· δι' ἑαυτῆς, ἀκώλυτον τοῖς ναυτιλλομένοις τὴν ἐπιμιξίαν παρεχομένη· δι' ὧν καὶ ἱστορίας τῶν ἀγνοουμένων χαρίζεται, καὶ πλοῦτον πρόξενος ἐμπόροις γίνεται, καὶ τὰς τοῦ βίου χρεῖας ἐπανορθοῦται ῥαδίως, ἐξαγωγὴν μὲν τῶν περιττῶν τοῖς εὐθηνουμένοις παρεχομένη, ἐπανόρθωσιν δὲ τοῦ λείποντος χαριζομένη τοῖς ἐνδεέσι. Καὶ πόθεν ἐμοὶ ὄλον ἰδεῖν μετὰ ἀκριθείας τῆς θαλάσσης τὸ κάλλος, ὅσον τῷ ὀφθαλμῷ· τοῦ ποιήσαντος κατεφάνη; Εἰ δὲ θάλασσα καλὴ καὶ ἐπαινετὴ τῷ Θεῷ, πῶς οὐχὶ καλλίων ἐκκλησίας τοιαύτης σύλλογος, ἐν ἣ συμμιγῆς ἦχος, οἷον τινος κύματος ἤϊον προσφερομένου, ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν καὶ νηπίων, κατὰ τὰς πρὸς τὸν Θεόν (11) ἡμῶν δεήσεις, ἐκπέμπεται; Γαλήνη δὲ βαθεῖα ἀσάλευτον αὐτὴν διασώζει, τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας ταραξάα αὐτὴν τοῖς αἰρετικοῖς λόγοις μὴ δυνηθέντων. Γένοιθε οὖν ἄξιοι τῆς ἀποδοχῆς τοῦ Κυρίου, τὴν εὐταξίαν ταύτην ἐπὶ τὸ εὐπρεπέστατον διασώσαντες (12), ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

per intima loca subeuntem: pulchrum item, quod cum sit fluviorum receptaculum, fluentia undelibet in se recipit, atque intra suos terminos manet. Pulchrum etiam, quoniam aeriarum aquarum origo quædam ac fons est, tepescens quidem solis radio, emittens vero per vapores aquam tenuiorem: quæ in supernum locum attracta, deinde refrigerata eo quod radiorum a solo reflexorum repercussu altior evasit, simulque nubis umbra refrigerationem intendente, pluvia fit, ac terram pinguefacit. Atque his nemo prorsus fidem detracturus est, qui admotos igni lebetes consideraverit: qui humores pleni, eo toto quod coquebatur, in vapores resoluti, sæpe vacui remansere. Quinetiam ipsam maris aquam a navigantibus concoqui videre licet, qui vapores spongiis excipientes, in necessitatibus utcumque penuriam elewant. Pulchrum est autem et alio modo apud Deum quod constringit et coeret insulas, eis tum ornatum, tum securitatem simul per seipsum imperitens: deinde etiam, quod terras plurimum a se invicem distantes per se conjungit, ac navigantibus expeditum commercium præstat: per quos et historias rerum ignotarum largitur, et divitias mercatoribus parit, et facile vitæ medetur necessitatibus: quippe iis qui rerum copia affluunt, id largitur ut res superfluas alio exportent: indigentibus vero, ut id quod sibi deest comparent. Sed unde mihi licet totam maris pulchritudinem, quanta Conditoris oculo visa est, sedulo atque accurate conspicerem? Quodsi mare pulchrum ac laudabile est apud Deum, nonne pulchrior est hujusce consessus frequentia: in quo permistus sonus virorum mulierumque et infantium, velut fluctus cujusdam ad litus illi, per nostras ad Deum precesiones emittitur? Hunc autem conservat inconsummum profunda tranquillitas, cum malignitatis spiritus eum hæreticis dogmatibus perturbare non potuerint. Fiatis igitur Domini laude digni, disciplinam istam decentissime observantes, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

OMILIA E'.

(15) Περὶ βλαστήσεως γῆς.

1. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Βλαστήσάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπῆρον σπέρμα κατὰ γένος, καὶ (14) ἔϋλον κάρπιμον ποιῶν καρπὸν κατὰ γένος, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ. Ἀκολούθως μετὰ τὸ ἀναπαύσασθαι τὴν γῆν (15) ἀποσκευασμένην τὸ βάρος τοῦ ὕδατος, τὸ πρόσταγμα αὐτῇ γέγονε βλαστή-

* Gen 1, 11.

(8) Reg. sextus ποταμοῖς οὐσα.

(9) Ita mss. sex e nostris præter Combef. Editi κατελήφθησαν.

(10) Reg. sextus σπύργοις ἀποδεχόμενοι.

(11) Multi mss. πρὸς τὸν Θεόν. Abest articulus ab editis. Paulo post Reg. quintus αἰρετικοῖς λογισμοῖς.

(12) Colb. secundus διασώζοντες.

(13) Deest titulus in aliquibus mss. Coisl. primus Ὀμιλία ε'.

D

HOMILIA V.

De germinatione terræ.

40 1. Et dixit Deus: Germinet terra herbam feni, seminans semen juxta genus, et lignum fructiferum, faciens fructum juxta genus, cujus semen in ipso. Haud inepte posteaquam terra, deposito aque pondere, interquievit, jussa est primo herbam, deinde lignum germinare; quod ipsum sane etiamnum fieri

(14) Ita editio Basil. et Vulgata cum nostris octo mss., quibus adjungendi sunt Combef. et Bodl. Editi cum LXX κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα. Sed in sequentibus illa, καὶ καθ' ὁμοιότητα, reperitur et in editis et in mss.

(15) Regii quintus et sextus et Colb. secundus cum Coisl. secundo μετὰ τὸ ἀναπαύσασθαι τὴν γῆν. Editi cum aliis quatuor mss. non malæ notæ ἀναπεύσαι. Sensus eodem redit.

videmus. Vox enim illa tunc omiſſa, ac primum A illud præceptum, velut lex quædam naturæ evasit, inhæſitque terræ, ac ei generandi, fructusque in posterum ferendi vim contulit. *Germinet terra*. Primum quiddam est in graminis generatione germinatio: deinde, cum prominuerint paululum germina, herba fit: post capto incremento, fenum est tum, cum paulatim gramina suis jam articulis distinguuntur, et ad seminis usque perfectionem perveniunt. Herbescent enim pari prorsus ratione ac virescunt omnia. *Germinet terra herbam feni*. Terra per seipsam proferat germinationem, nullo auxilio aliunde indigens. Quoniam arbitrantur nonnulli solem, dum per caloris attractionem vim ex imis partibus ad superficiem trahit, eorum quæ ex terra producuntur causam esse: ideo telluris ornatus sole est antiquior; B ut ii qui errore decepti sunt, solem tanquam rerum ad vitam pertinentium auctorem desinant adorare. Itaque, si persuasum ipsis fuerit, omnem terram ante ipsius solis exortum fuisse excultam, etiam immodicam de ipso conceptam admirationem remittent, dum veniet eis in mentem, ortum illius feno et herba esse posteriorem. Num igitur pecoribus quidem præparatus est pastus, nostrum vero alimentum providentia nulla visum est dignum? Imo qui bobus equisque præparavit pastionem, tibi maxime divitias ac commoda parat. Nam pecora tua qui pascit, tibi suppellectilem vitæ adauget. Deinde seminum ortus quid aliud est, nisi vitæ tuæ apparatus? Accedit quod plura eorum quæ adhuc herbæ et olera sunt, hincinim exstant alimentum.

σῆς διαγωγῆς παρασκευῆ; πρὸς τῷ πολλὰ τῶν ἐν ὑπάρχειν.

2. *Germinet terra herbam feni, seminans semen, inquit, secundum genus*. Quamquam igitur aliquod herbæ genus animantibus reliquis prodest, tamen illorum utilitas ad nos revertitur, nobisque seminum assignatus est usus; adeo ut talis sit eorum quæ dicta sunt, sensus: *Germinet terra herbam feni, et semen seminificans secundum genus*. Nam ita et verborum ordo ac series restitui poterit (nunc enim constructio inepta ac incongruens esse videtur),

(16) Anglici mss. τοῦ γεννᾶν αὐτῆς. Plurimi mss. D αὐτῆ, bene. Alii duo mss. αὐτὴν καὶ.

(17) Editi cum quinque mss. συνεργείας. Reg. quintus antiquissimus cum Reg. sexto συνεργασίας, cultura nulla indigens. Haud contemnenda lectio. Reg. octavus ἐνεργείας.

(18) Ita multi mss. Editi τὰ περὶ γῆν ἅπαντα. Ibidem Colb. secundus διεκχόσμητο. Editi cum aliquibus mss. Ionico more διακχόσμητο. Reg. tertius διακχόσμηται.

(19) Editio Paris. ὁ γὰρ τὰ κτήνεά σου διατρέφων, τὴν σὴν. Optime quidem: sed nullus ms. hanc tuetur scripturam. Regii primus, tertius, quintus et sextus, cum Colb. secundo ὁ γὰρ τὰ κτήματά σου παρασκευάζων καὶ διατρέφων, etc. Coisl. secundus τὰ κτήματα, mendose, pro κτήματα. In reliquis vero consentit cum prioribus codicibus. Reg. octavus ὁ γὰρ τὰ κτήματά σου αὐξων καὶ διατρέφων, etc. Ex quibus intelligitur in codicibus omnibus legi κτήματα, nou κτήνεα. Hinc suspicio oritur, hic eve-

σαι πρῶτον βοτάνην, ἔπειτα ξύλον· ὅπερ ἐτι καὶ νῦν ὀρῶμεν γινόμενον. Ἡ γὰρ τότε φωνή, καὶ τὸ πρῶτον ἐκεῖνο πρόσταγμα, οἷον νόμος τις ἐγένετο φύσεως, καὶ ἐναπέμεινε τῇ γῆ, τὴν τοῦ γεννᾶν αὐτῆ (16) καὶ καρποφορεῖν δύναμιν εἰς τὸ ἐξῆς παρεχόμενος. *Βλαστησάτω ἡ γῆ*. Πρῶτον ἐστὶν ἐν τῇ γενέσει τῶν φουμένων ἢ βλάστησις· ἔπειτα, ἔταν προκύψῃ μικρὸν τὰ βλαστήματα, βοτάνη γίνεται· εἶτ' ἐπειδὴν αὐξηθῆ, χόρτος ἐστὶ, κατὰ μικρὸν διαθροουμένων τῶν φουμένων, καὶ μέχρι τῆς ἐπὶ τὸ σπέρμα τελειώσεως προϊόντων. Τὸ γὰρ χλοερὸν καὶ ποᾶζον παραπλησίον ἐστὶν ἅπάντων. *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χέρτου*. Καθ' ἑαυτὴν ἡ γῆ προφερέτω τὴν βλάστησιν, οὐδεμιᾶς συνεργείας (17) ἐτέρωθεν δεομένη. Ἐπειδὴ τινες οἴονται τὸν ἥλιον αἰτιον εἶναι τῶν ἀπὸ τῆς γῆς φουμένων, τῇ ὀλκῇ τοῦ θερμοῦ πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν τὴν ἐκ τοῦ βάθους δύναμιν ἐπισπώμενον· διὰ τοῦτο πρεσβυτέρα τοῦ ἡλίου ἢ περὶ γῆν διακόσμησις· ἵνα καὶ τοῦ προσκυνεῖν τὸν ἥλιον, ὡς αὐτὸν τὴν αἰτίαν τῆς ζωῆς παρεχόμενον, οἱ πεπλανημένοι παύσωνται. Ἐὰν ἄρα πεισθῶσιν, ὅτι πρὸ τῆς ἐκεῖνου γενέσεως τὰ περὶ τὴν γῆν πάντα (18) διακχόσμητο, καὶ τοῦ ἀμέτρου περὶ αὐτὸν θαύματος καθυψῶσιν, ἐνθυμηθέντες, ὅτι χόρτος καὶ βοτάνης νεώτερός ἐστι κατὰ τὴν γένεσιν. Ἄρα οὖν τοῖς μὲν βοσκήμασιν ἢ τροφῇ προαπετέθη, τὸ δὲ ἡμέτερον οὐδεμιᾶς ἐφάνη προνοίας ἄξιον; Ἀλλὰ μάλιστα μὲν ὁ βοῦσι καὶ ἵπποις τὸν χιλὸν προαποθέμενος, σοὶ τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ἀπλάυσιν παρασκευάζει· ὁ γὰρ τὰ κτήνεά σου διατρέφων τὴν σὴν (19) συναυξεί τοῦ βίου κατασκευῆν· ἔπειτα ἢ τῶν σπερμάτων γένεσις τί ἄλλο ἐστὶ, καὶ οὐχὶ τῆς C πῶαις ἐτι καὶ λαχάνοις δντων τροφὴν ἀνθρώπων (20)

2. *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα, φησι, κατὰ γένος*. Ὡστε, κἄν τι γένος βοτάνης ἐτέροις διαφέρῃ, κάκεινων τὸ κέρδος πρὸς ἡμᾶς ἐπανέρχεται, καὶ ἡμῖν ἢ χρῆσις τῶν σπερμάτων ἀφώριστα· ὥστε εἶναι (21) τὸν νοῦν τῶν εἰρημένων τοιοῦτον· *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, καὶ σπέρμα σπεῖρον κατὰ γένος*. Οὕτω γὰρ καὶ τὸ τῆς λέξεως ἀκόλουθον ἀποκαταστήναι δυνήσεται, ἀκαταλλῆτως νῦν τῆς συντάξεως ἔχειν δοκούσης, καὶ

nisse quod alias sæpe, ut typographi rati aliquot vitium inesse, immutarint de suo nonnihil, et vocem unam in alterius locum suffecerint. Quare non longe absunt ut credam κτήματα legi oportere, non κτήνεα. Eoque magis confirmor in sententia, quod κτήμα generale nomen sit, quo significatur quicquid a quoriam possidetur, et quod ut reliqua, ita τὰ κτήνεα ipsa comprehendat. Ut ut hæc sunt, nihil in textu mutandum esse putavimus. Ut quisque affectus erit, ita leget.

(20) Colb. secundus τροφὴν ἀνθρώποις.

(21) Ita codices non pauci. Editio Paris. ὡς εἶναι. Hæc Scripturæ verba, βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπεῖρον σπέρμα κατὰ γένος, visa sunt Basilio ab usitato loquendi genere deflectere. Igitur ea ad grammatices regulas redigere atque revocare conatur. Quod ut præstet, primum de suo particulam καὶ addit: deinde harum vocum σπεῖρον σπέρμα ordinem invertit. Lege textum.

τὸ ἀναγκαῖον τῶν ὑπὸ τῆς φύσεως οἰκονομουμένων διασωθῆσεται. Πρῶτον μὲν γὰρ βλάστησις, εἶτα χλόη, εἶτα χόρτου αὐξήσις, εἶτα ὁ ἀπαρτισμὸς τῶν αὐξομένων (22) διὰ τοῦ σπέρματος. Πῶς οὖν, φασί, πάντα εἶναι τὰ ἐκ τῆς γῆς φυόμενα σπερματικά ὁ λόγος ἐνδείκνυται, ὅπου γε οὔτε κάλαμος, οὔτε ἄγρωσις, οὔτε ἡ μίνθη, οὔ κρόκος, οὔ σκόροδον, οὔ βούτομον, οὐδ' ἄλλα μυρία γένη φυτῶν σπερματίζοντα φαίνεται; Πρὸς δὲ τοῦτο φάμεν, ὅτι πολλὰ τῶν φυομένων ἐκ τῆς γῆς ἐπὶ τοῦ πυθμένος καὶ τῆς (23) ρίζης ἔχει τὴν δύναμιν τῶν σπερμάτων. Ὡσπερ ὁ κάλαμος μετὰ τὴν ἐπέτειον αὐξήσιν ἀπὸ τῆς ρίζης ἀφίησιν τινα προβολήν, σπέρματος λόγον ἔχουσαν πρὸς τὸ μέλλον. Τοῦτο δὲ ποιεῖ καὶ ἄλλα μυρία, ὅσα διὰ τῆς νεμόμενα ἐν ταῖς ρίζαις τὴν διαδοχὴν κέκτηται. Ὡστε παντὸς ἐστὶν ἀληθέστερον τὸ ἐκάστῳ τῶν φυομένων ἢ σπέρμα εἶναι, ἢ δυνάμιν τινα σπερματικὴν ἐνυπάρχειν. Καὶ τοῦτο ἐστὶ τὸ, *Κατὰ γένος*. Οὐ γὰρ ἡ προβολὴ τοῦ καλάμου ἐλαίας ἐστὶ ποιητικὴ, ἀλλὰ ἐκ καλάμου μὲν ἕτερος κάλαμος, ἐκ δὲ τῶν σπερμάτων τὰ συγγενῆ τοῖς καταβληθεῖσιν ἀποβλαστάνει. Καὶ οὕτω τὸ ἐν τῇ πρώτῃ γενέσει προβληθὲν παρὰ τῆς γῆς μέχρι νῦν διασιώζεται, τῇ ἀκολουθείᾳ τῆς διαδοχῆς φυλασσομένου τοῦ γένους. *Βλαστησάτω ἡ γῆ*. Νόησόν μοι ἐκ μικρᾶς φωνῆς, καὶ προστάγματος οὕτω βραχέος, τὴν κατεφυγμένην καὶ ἀγονον ὠδίνουσαν ἀθρόως καὶ πρὸς καρπογονίαν συκινουμένην, ὥσπερ τινὰ σκυθρωπὴν καὶ πενθῆρην ἀποβρίψασαν περιβολήν, μεταμφιεσμένην τὴν φαιδρότεραν καὶ τοῖς οὐκεῖσι κόσμοις ἀγαλλομένην, καὶ τὰ μυρία γένη τῶν φυομένων προβάλλουσαν. Βούλομαι σοὶ σφοδρότερον τῆς κτίσεως ἐνιδρυθῆναι τὸ θαῦμα, ἐν ὅπου περ ἂν εὐρεθῆς, καὶ ὁποῖω δῆποτε γένοι τῶν φυομένων παραστής, ἐναργῆ λαμβάνης τοῦ ποιήσαντος τὴν ὑπόμνησιν. Πρῶτον μὲν οὖν ὅταν ὄδῃς βοτάνην χόρτου καὶ ἄνθος, εἰς ἔννοιαν ἔρχου τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, μεμνημένος τῆς εἰκόνας τοῦ σοφοῦ Ἡσαίου, ὅτι *Πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου*. Τὸ γὰρ ὀλιγοχρόνιον τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ἐν ὀλίγῳ περιχάρεις καὶ ἱλαρὸν τῆς ἀνθρωπίνης εὐημερίας, καιριωτάτης παρὰ τῆ προφήτῃ τετύχηε τῆς εἰκόνας. Σήμερον εὐθάλης τῆ σώματι, κατασεσαρκαμένος ὑπὸ τρυφῆς, ἐπανθούσαν ἔχων τὴν εὐχριοιαν ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν ἡλικίαν ἀκμῆς, σφριγῶν καὶ σύντονος, καὶ ἀνυπόστατος (24) τὴν ὄρμην, αὐριον ὁ αὐτὸς οὗτος ἐλεεινός, ἢ τῆ χρόνῳ μαρανθεῖς, ἢ νόσῳ διαλυθεῖς. Ὁ δεινὰ περιδλεπτος ἐπὶ χρημάτων περιουσία· καὶ πλῆθος περὶ αὐτὸν κολάκων· δορυφορία φίλων προσποιητῶν τὴν ἀπ' αὐτοῦ χάριν θηρεύοντων (25)· πλῆθος συγγενείας, [καὶ ταύτης κατεσχηματισμένης· ἐσμός τῶν ἐφεπομένων μυρίας τῶν τε

A atque necessaria quaedam eorum quæ a natura dispensantur, consecutio conservabitur. Primum quidem germinatio, deinde virens herba : tum feni incrementum, postremo absolutio perfectioque augescentium per semen. Quomodo igitur, inquit, omnia ex terra nascentia, in semen abire ostendit Scriptura, cum neque arundo, neque gramen, neque mentha, non crocus, non allium, non butomon, neque innumera alia plantarum genera semen producere videantur? Sane ad hoc dicimus, multa ex terra nascentia in inis suis partibus et in radice vim ac virtutem seminum includere. Exempli causa, arundo, post annum auctum, projectum quemdam, qui in futurum rationem seminis habet, a radice emittit. Id autem faciunt et alia innumera, quæ per terram dispersa, in radicibus successionem concludunt. Quare omni re id verius est, in singulis stirpibus aut semen, aut seminalem quamdam virtutem inesse. Atque hoc est quod dicitur, *Juxta genus*. Siquidem ille arundinis projectus nequaquam olivam producit : sed ex arundine arundo alia nascitur; atque ex seminibus, cognata iis quæ fuerant jacta, germinant. Et ita quod in prima generatione a terra editum est, id etiamnum, servato per successionis consecutionem genere, conservatur. *Germinet terra*. Cogites velim terram frigescentem et infecundam, hac voce parva præceptoquæ adeo brevi confestim parturientem, et ad edendum fructum concitatam, et veluti mæsto quodam ac lugubri amicto abjecto, splendidiore veste indui, ac propriis ornamentis exsultantem, in infinita plantarum genera procreare. Volo imprimi in te vehementius creaturæ admirationem, quo, ubicunque reperiaris, et cuicumque occurreris plantarum generi, plane Creatoris memineris. Primum quidem cum herbam feni et florem conspexeris, veniat tibi in mentem humana natura, hanc sapientis Isaïæ imaginem recordanti : *Omnis caro ut fenum, et omnis gloria hominis ut flos feni* 45. Nam vitæ brevitatis, et prosperitatis humanæ lætitiæ hilaritasque haud diu duratura accommodatissimam apud prophetam sortita est similitudinem. Hodie qui floret corpore, qui præ deliciis carnosus est, qui colorem præ ætatis flore efflorescentem præ se fert, qui viget et acer est, et cujus nequit sustineri impetus, hic idem cras miserabilis est, aut tempore marcidus, aut morbo dissolutus. Quispiam divitiarum copia inclaruit, ipsumque adulatorum circumstat multitudo : adest florum amicorum gratiam illius venantium comitatus : frequentes sunt consanguinei, iique simulationis artificio eruditi : adest agmen sequacium innumero-

45 Isa. XL, 6.

(22) Colb. secundus cum Reg. octavo τῶν αὐξομένων.

(23) Sic multi mss. Deest τῆς in editione Paris.

(24) Regii primus et quintus ἐνυπόστατος. Editi cum aliis mss. ἀνυπόστατος, bene. Mox tres mss. αὐριον αὐτός. Codex Combef. αὐριον οὗτος.

(25) Editio Paris. χάριν θηρεύοντων. Regii primus, tertius, quintus et sextus, itemque Colb. secundus cum Coisl. utroque et cum éditione Basil. χάριν θεραπευόντων, haud dissimili sensu. Reg. octavus τὴν αὐτοῦ χρεῖαν θεραπευόντων. Codex Combef. τὴν ἀπ' αὐτοῦ χρεῖαν θηρεύοντων.

rum, qui partim parandi cibi gratia, partim ob alias necessitates ipsi astant: quos dum et abiens, et iterum **42** rediens secum trahit, in se occurrentium concitat invidiam. Adde divitiis etiam civilem aliquam potestatem, aut etiam delatos a regibus honores, aut gentium gubernationem, aut exercituum imperium: præconem magna voce ante ipsum clamantem: lictores hinc et inde subditis timorem gravissimum inferentes: plagas, publicationes bonorum, exsilia, vincula: e quibus intolerabilis ille subjectorum metus concrescit. Quid vero post hoc? Una nox, aut una febris, aut pleuritis, aut pulmonis inflammatio, hunc hominem ex hominibus abreptum abducit, illico omnem illius scenam nudat, atque gloria illa ceu somnium esse convincitur. Quare propheta humanam gloriam cum debilissimo flore comparavit.

3. Germinet terra herbam feni, seminans semen secundum genus et secundum similitudinem. Etiamnum nascentium ordo ordinationem primam testatur: quippe herbam omnem, omneque gramen antecedit germinatio. Sive enim quidpiam a radice ex interiori projectu prorumpit, ut crocus et gramen, id oportet germinare, et foras prominere: sive a semine gignitur, etiam sic necessario fit primum germinatio; deinde herba, tum virescit fenum, postremo fructus in arido jam et crasso culmo turgescit. *Germinet terra herbam feni.* Cum semen in terram humore et calore moderato præditam incidit, laxum evadens, ac plurimis plenum meatibus terram adjacentem complexum, propria sibi et cognata ad se attrahit. Verum tenuissimæ terræ partes meatibus illis allapsæ, et eis sese inserentes, amplius molem ipsius dilatant: adeo ut deorsum quidem agat radices, sursum vero promineat, tot culmis videlicet, quot radices sunt, emergentibus. *Tepescente autem semper germine, attractus per radices humor, per caloris attractionem moderatum de terra alimentum adducit; idque in culmum, et in corticem, et in frumenti thecas, et in ipsum triticum, et in aristas disperditur.* Atque quælibet res nascens, incremento sic paulatim accepto, ad idoneam propriamque pervenit mensuram, sive ad frumenti, aut leguminis, aut oleris, aut fruticis genus pertineat. Unum fenum, herbaque una totam tuam mentem in ea, ex qua prodiit, arte consideranda, occupare potest: quomodo geniculis præcingatur frumenti culmus, quo veluti vincula quæ-

A ἐπὶ σιτίων καὶ τῶν κατὰ τὰς χρεῖας αὐτῶ προσεδρευόντων, οὓς καὶ προῖων καὶ πάλιν ἐπανιῶν ἐπισυρόμενος ἐπίφθονός ἐστι τοῖς ἐντυγχάνουσι. Πρόσθεος τῷ πλούτῳ καὶ πολιτικῆν τινα δυναστείαν, ἢ καὶ τὰς ἐκ βασιλείων τιμὰς· ἢ ἐθνῶν (26) ἐπιμέλειαν· ἢ στρατοπέδων ἡγεμονίαν· τὸν κήρυκα μέγα βοῶντα πρὸ αὐτοῦ· τοὺς ραβδούχους ἔθθεν καὶ ἔθθεν βαρυτάτην κατὰ πληξιν τοῖς ἀρχομένοις ἐμβάλλοντας· τὰς πληγὰς· τὰς δημεύσεις· τὰς ἀπαγωγὰς (27)· τὰ δεσμητήρια, ἐξ ὧν ἀφόρητος ὁ παρὰ τῶν ὑποχειρίων συναθροίζεται φόβος. Καὶ τί μετὰ τοῦτο; μία νύξ, ἢ πυρετός εἷς, ἢ πλευρίτις, ἢ περιπνευμονία, ἀνάρπαστον ἐξ ἀνθρώπων ἀπάγουσα τὸν ἀνθρώπον οἴχεται, πᾶσαν τὴν κατ' αὐτὸν σκητὴν ἐξαπίνης ἀπογυμνώσασα, καὶ ἡ δόξα ἐκεῖνη ὡσπερ ἐνύπνιον ἀπηλέγχθη. Ὡστε ἐπιτέτευκται (28) τῷ προφήτῃ ἡ πρὸς τὸ ἀδρανέστατον ἄνθος ὁμοίωσις τῆς ἀνθρωπίνης δόξης.

B **3. Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου, σπείρον σπέρμα κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοίότητα.** Ἔτι καὶ νῦν ἡ τάξις τῶν (29) φουσμένων μαρτυρεῖ τῇ πρώτῃ διακοσμήσει. Ἡ γὰρ βλάστησις καθηγεῖται πάσης βοτάνης καὶ πάσης πόας. Ἐίτε γὰρ ἀπὸ βίξης ἐκδίδονται τι ἐκ τῆς κάτωθεν προβολῆς, ὡς κρόκος καὶ ἄγρωσις, ἀναπλασθῆσαι δεῖ καὶ ἐπὶ τὸ ἔξω προκύψαι· εἴτε ἀπὸ σπέρματος, καὶ οὕτως ἀνάγκη πρῶτον βλάστησιν, εἶτα βοτάνην γενέσθαι, εἶτα χόρτον χλοάζοντα, εἶτα τὸν καρπὸν ἐπὶ ξηρᾶς ἤδη καὶ παχείας τῆς καλάμης ἀδρυνόμενον (30). *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου.* Ὅταν εἰς γῆν καταπέσῃ τὸ σπέρμα συμμέτρως καὶ πολύπορον, τῆς παρακειμένης γῆς περιδραξάμενον, τὰ οἰκεία καὶ σύμφυλα πρὸς ἑαυτὸ ἐπισπᾶται. Ἐμπύπτοντα δὲ τοῖς πόροις καὶ περιολισθαίνοντα τῆς γῆς τὰ λεπτότατα μόρια, ἐπὶ πλέον ἀνευρύνει τοὺς ὄγκους αὐτοῦ (31)· ὥστε βίζουσθαι μὲν εἰς τὸ κάτω, ἐπὶ τὸ ἄνω δὲ προκύπτειν, ἰσαριθμῶνται βίξαις τῶν καλάμων προβαλλομένων· θαλαπόμενου δὲ αἰε τοῦ βλαστήματος, συρομένην διὰ τῶν βίζων τὴν νοτίδα, τῇ ὀλκῇ τοῦ θερμοῦ συνεπάγεσθαι τοῦ τροφίμου τῆς γῆς ὅσον μέτριον, καὶ τοῦτο καταμερίζειν εἰς καλάμην καὶ φλοῖον, καὶ τὰς θήκας τοῦ σίτου, καὶ αὐτὸν τὸν σίτον καὶ τοὺς ἀνθέρικας· καὶ οὕτω κατὰ μικρὸν τῆς αὐξήσεως γινομένης, ἐπὶ τὸ οἰκεῖον μέτρον ἕκαστον τῶν φουσμένων ἀποκαθίστασθαι, εἴτε τι τῶν σιτηρῶν, εἴτε τῶν χεδρόπων, εἴτε τῶν λαχανωδῶν ἢ φρυγανικῶν τυγγάνοι. Εἷς χόρτος καὶ μία βοτάνη ἐξαρκεῖ τὴν διανοίαν σου πᾶσαν εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐξεργασμένης (32) αὐτὰ τέχνης ἀπ-

(26) Ita mss. multi. Deest ἢ in editis ante ἐθνῶν. Paulo post editi cum quatuor mss. τοὺς ραβδούχους. Alii quatuor τοὺς ραβδοφόρους.

(27) Reg. sextus et uterque Coisl. cum Colb. secundo τὰς ἐπαγωγὰς, id est, pœnas, captivitatem, et omnia quæ inferri possunt mala. Statim mss. sex συναθροίζεται. Editi ἀθροίζεται.

(28) Ita codices sex. Editi ἐπιτέτακται, male. Mox Colb. secundus πρὸς τὸ ἀδρανέστερον.

(29) Sic mss. Deest τῶν in editis. Statim mss. multi ἐκδίδονται τι. Desideratur τ: in editis.

(30) Reg. sextus καλάμης βαρυνόμενον.

(31) Editi τοὺς ὄγκους αὐτοῦ, videlicet σπέρματος· quam lectionem exhibet quoque Coisl. primus, secunda manu emendatus. Alii septem codices αὐτῆς, videlicet βοτάνης. Statim duo mss. ἄνω δὲ προκύπτειν. Editi cum aliis mss. προκύπτειν, rectius.

(32) Sic mss. sex, optime. Editio Paris. ἐξεργασμένης. Editio Basil. cum duobus mss. ἐξεργασμένης.

ασχολῆσαι· πῶς γόνάσι διαζώννυται ἡ καλάμη τοῦ σίτου, ἵνα ὡσπερ σύνδεσμοι τινες ῥαδίως τὸ βάρος τῶν ἀσταχυῶν φέρωσιν, ὅταν πλήρεις ὄντες καρπῶν πρὸς τὴν γῆν κατακλίθωνται. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν βρόμος δι-
 ολου κενός, ἅτε μηδενὶ τὴν κεφαλὴν βαρυνόμενος· τὸν δὲ σίτον τοῖς συνδέσμοις τούτοις ἡ φύσις κατασφαλίστατο. Ἐν θήκῃ δὲ τὸν κόκκον ἀποθεμένη, ὡς μὴ εὐδιάρπαστον εἶναι τοῖς σπερμολόγοις (33)· ἔτι καὶ τῆ προβολῇ τῶν ἀνθερίων οἷον ἀκίσαι τὰς ἐκ τῶν μικρῶν ζῶων ἀφίστησι βλάβας.

4. Τί εἶπω; τί σιωπήσω; Ἐν πλουσίοις τῆς κτίσεως θησαυροῖς ἄπορος μὲν ἡ εὐρεσις τοῦ τιμιωτέρου, δυσφορωτάτη δὲ ἡ ζημία τοῦ παρεθέντος. *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου.* Καὶ εὐθέως συνεξεδόθη τοῖς τροφίμοις τὰ δηλητήρια· μετὰ τοῦ σίτου τὸ κώνειον, μετὰ τῶν λοιπῶν τροφίμων ἑλλέβορος, καὶ ἀκόνιτον, καὶ μανδραγόρας, καὶ ὁ τῆς μήκωνος ὄπος. Τί οὖν; ἀφέντες τὸ ἐπὶ τοῖς χρησίμοις τὴν χάριν ὁμολογεῖν, ἐγκαλέσομεν τῷ Δημιουργῷ ἐπὶ τοῖς φαρμακικοῖς ἡμῶν τῆς ζωῆς; ἐκείνο δὲ οὐ λογισόμεθα, ὅτι οὐ πάντα τῆς γαστρὸς ἔνεκεν τῆς ἡμετέρας δεδημιούργηται; Ἄλλ' ἡμῖν μὲν αἱ ἀποτεταγμένα τροφαὶ πρόχειροι, καὶ πᾶσιν εὐγλωστοί· ἕκαστον δὲ τῶν γενομένων ἰδίον τινα λόγον ἐν τῇ κτίσει πληροῖ. Μὴ γάρ, ἐπειδὴ σοι δηλητήριον τὸ ταύριον αἷμα, τούτου ἔνεκεν ἔδει ἢ μὴ παραχθῆναι τὸ ζῶον, ἢ παραχθὲν ἀναιμον (34) εἶναι, οὐ τῆς ἰσχύος πρὸς τοσαῦτα ἡμῶν ἐπιδείξειαι ὁ βίος; Ἄλλὰ σοὶ μὲν αὐτάρκης ὁ σύννοικος λόγος πρὸς τὴν φυλακὴν τῶν δλεθρίων. Οὐ δῆπου γὰρ πρόβητα μὲν καὶ αἰγὴς Ἰσασιν ἀποφεύγειν τὰ κακόντα αὐτῶν τὴν ζωὴν, μὴν τῇ αἰσθησει τὸ βλαβερὸν διακρίνοντα· σοὶ δὲ, ὦ καὶ λόγος πάρεστι, καὶ ἰατρικὴ τέχνη τὸ χρῆσιμον ἐκπερίζουσα, καὶ ἡ τῶν προλαβόντων πείρα, τῶν βλαπτόντων τὴν φυγὴν ὑποβάλλουσα, χαλεπὸν ἔστιν, εἰπέ μοι, ἐκκλίνας τὰ δηλητήρια; Ἔστι δὲ τούτων οὐδὲν ἀργῶς, οὐδὲν ἀχρηστως γεγεννημένον. Ἡ γὰρ τροφήν παρέχει τινὶ τῶν ἀλόγων, ἢ καὶ ἡμῖν αὐτοῖς παρὰ τῆς ἰατρικῆς τέχνης εἰς παραμυθίαν τινῶν ἀρρώστημάτων (35) ἐξέρχεται. Τὸ μὲν γὰρ κώνειον οἱ ψᾶρες βόσκονται, διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος τὴν ἐκ τοῦ δηλητηρίου βλάβην ἀποδιδράσκοντες· λεπτοὺς γὰρ ἔχοντες τοὺς ἐπὶ (36) τῆς καρδίας πόρους, φθάνουσιν ἐκπέψαι τὸ καταποθὲν, πρὶν τὴν ἀπ' αὐτοῦ φύξιν τῶν καιρίων καθάψασθαι. Ἐλλέβορος δὲ ὀρτύγων ἔσσι τροφή, ἰδιότητι κράσεως τὴν βλάβην ἀποφευγόντων. Ἔστι δὲ καὶ αὐτὰ ταῦτα ἐν καιρῷ ποτε καὶ ἡμῖν χρῆσιμα. Διὰ μὲν γὰρ τοῦ μανδραγόρου ὕπνον ἰατροὶ κατεπάγουσιν· ὀπίω δὲ τὰς σφοδρὰς ὀδύνας τῶν σωμάτων κατακοιμίζουσιν. Ἡδὲ δὲ τινες τῷ κωνεῖω καὶ τὸ λυσσῶδες τῶν ὀρέξεων κατεμάραναν· καὶ τῷ ἐλλεβόρω πολλὰ τῶν χρονίων παθῶν ἐξεμόχλευσαν. Ὅστε ὁ ἐνόμιζες ἔχειν κατὰ τοῦ κτίσαντος ἔγκλη-

(33) Colb. secundus τοῖς σπερμολόγοις τῶν ὀρνίθων. Mox Colb. secundus cum Reg. ociano ἄπορος μὲν ἡ ἀρεσις, *difficilis est optio meliorum.* Lectio optima. Editi et Coisl. uterque, et Regii primus et tertius ἄπορος μὲν ἡ εὐρεσις· cui lectioni favet Eustathius, dum vertit: *Est quidem difficilis assecutio meliorum.* Ibidem codex Combef. τοῦ τιμιωτάτου.

A dam facilius spicarum pondus ferant, cum fructibus plenæ, in terram proclinantur. Quapropter avena quidem omnino est vacua, cujus scilicet caput re nulla gravetur: contra, vinculis his triticum communivit natura. In theca vero granum recondidit, ne facile a frugilegis avibus diripiatur. Insuper et aristarum eminentia, quasi cuspidibus, animalium parvorum noxam arcet atque detrimenta.

4. Quid dicam? quid silentio præteribo? In opulenti creationis thesauris perdifficile quidem est rem præstantiorem invenire: si tamen omittitur, vix jactura illius potest tolerari. *Germinet terra herbam feni.* Et statim una cum edulibus 43 prolata sunt nociva, cicuta cum frumento, cum esculentis reliquis helleborus, aconitum, mandragora, papaveris succus. Quid igitur? gratiam ob utilia confiteri omittentes. Conditorem ob ea quæ nostræ vitæ exitiosa sunt, accusabimus? illud autem non reputabimus, quod non omnia ventris nostri gratia creata sunt? Porro nobis quidem destinata alimenta obvia sunt, et omnibus probe nota: singula vero quæ condita sunt, propriam quamdam rationem in creatione explent. Num enim quia taurinus sanguis toxicum tibi est, ideo animal illud, cujus robore in tot et tantis rebus vita nostra indiget, aut non produci, aut productum exsanguie esse oportuit? Sed tibi contubernalis ac domestica ratio ad res exitiales vitandas sufficit. Nunquid enim oves quidem et capræ sciunt ea quæ suæ vitæ nocent, declinare, solo sensu noxia discernentes: tibi vero, cui adest et ratio, et ars medica, quod utile est offerens, et eorum qui te anteverterunt exemplum, quo de fuga nocivorum admoneris, difficile est, dic, quæso, a venenis cavere? Nihil autem horum frustra, nihil est inutiliter in lucem editum. Aut enim alicui brutorum animalium subministrant alimentum, aut etiam nobis ipsis a medica arte ad deliniendas quasdam ægrotationes inventa sunt. Nam cicuta vescuntur sturni, et tamen veneni exitium declinant ob corporis constitutionem: cum enim in eorum corde insint tenues meatus, devorata cicutam prius concoxere, quam ipsius frigus principales partes attingat. Helleborus vero coturnicum, quæ per temperationis proprietatem noxam effugiunt, alimentum est. Quinetiam sunt hæc ipsa pro temporis opportunitate nonnunquam nobis conducibilia. Nam per mandragoram inducunt somnum medici: consopiant itidem vehementes corporum dolores opio. Jam vero nonnulli cicuta obtulerunt rabiosam appetentiam, atque inveteratas ægritudines nec paucas helleboro exstirparunt. Quare, quam te existi-

(34) Sic Regii primus et octavus cum Coisl. secundo et cum Colb. itidem secundo. Editi cum ali-quot inss. ἢ ἀναιμον, inutile.

(35) Ita sex mss., bene. Vox ἀρρώστημάτων desideratur in editis.

(36) Codices sex τοὺς ἐπὶ. Editi τοὺς ἀπὸ.

mahas habere contra Creatorem accusationem, ea tibi in gratiarum actionis additamentum cessit.

5. *Germinet terra herbam feni.* Quot alimenta sponte naturæ emergentia his verbis complectitur, tum in radicibus, tum in ipsa herba, tum in fructibus! quot vero sunt, quæ ex diligentia et agricultura nobis accedunt! Non statim jussit semen et fructum proferri, sed germinare et virescere terram, tumque ad semen pervenire; ut prima illa præceptio ad futuram successionem esset naturæ documentum loco. Quomodo igitur, inquit, tellus secundum genus edit semina, cum, disseminato sæpe tritico, nigrum hoc frumentum colligamus? Verum hoc ipsum nequaquam est ad aliud genus transmutatio, sed velut morbus quidam, ac seminis ægritudo. Non enim frumentum esse desit, sed, ut et ex ipsa appellatione discere est, per adulationem nigrum evasit. Nam nimio frigore adustum, in alium colorem ac saporem degeneravit. Atque etiam si modo idoneam terram, ac bene temperatum aerem nactum sit, rursus ad pristinam formam redire ferunt. Quare nihil præter præceptum illud in rebus nascentibus fieri comperias. Porro folium quod dicitur, et reliqua adulterina semina, quæ cum esculentis commiscetur, quæque noncupare zizania consuevit Scriptura, non ex frumenti commutatione proveniunt, sed ex proprio subsistunt principio, propriumque genus obtinent. Quæ profecto imaginem expriment eorum, qui documenta Domini adulterantes, nec legitime sermonem edocti, sed a maligni doctrina corrupti, tamen cum sano Ecclesiæ corpore seipsos permiscunt, ut clanculum errores suos in simplicioribus transfundant. Jam vero Dominus perfectionem etiam eorum qui in ipsam crediderunt, seminum incremento comparat, dicens: *Quemadmodum si homo projecit semen in terram, et dormiat, et exurgat nocte et die, et semen surgat, et crescat, dum nescit ipse. Ultra enim terra fructificat primum herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica*⁶⁶. *Germinet terra herbam.* In minimo etiam temporis momento a germinatione exorsa terra, ut Conditoris leges servaret, per omnem accretionis speciem progrediens, confestim germia deduxit ad perfectionem. Atque prata quidem feni copia erant depressa; ac

⁶⁶ Marc. iv, 26-28.

(37) Reg. primas et Colb. secundas ἡμῶν τελειώθηναί. Ibidem editio Basil. cum multis mss. ἵνα τὸ. Abest articulus ab editione Paris. Hoc ipso in loco Regii sextus et octavus διδασκάλιον. Editi cum quibusdam aliis mss. διδασκαλεῖον, non ita recte. Hoc enim nomen scholam, in qua juventus docetur, proprie significat: quam notionem huic loco non belle convenire vident, ut opinor, omnes.

(38) Editio Basil. cum multis mss. φησὶν. Editio Paris. φασὶν. Monere libet, illud, φασὶν, rarissime legi in antiquis mss., sed semper fere reperiri φησὶν. Nihil tamen impedit quominus illud, φησὶν, possit verti, aiunt, inquit, cum non raro nomen collectivum sit subintelligendum. Exempli causa: Secta philosophorum aiunt, aut aiunt. Quod cum non animadvertent editores Parisienses, videntur Marcie proprio contra fidem mss. φησὶν in φασὶν

μα, τοῦτό σοι εἰς προσθήκην εὐχαριστίας περιελήλυθεν.

5. *Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου.* Πόσην αὐτόματον λέγει τροφήν ἐν τούτοις, τὴν τε ἐν ῥίζαις, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ τῇ βοτάνῃ, καὶ τὴν ἐν καρποῖς ἤδη ἰπόσην δὲ τὴν ἐξ ἐπιμελείας καὶ γεωργίας ἡμῶν προγενομένην! Οὐκ εὐθὺς ἐκέλευσε σπέρμα καὶ καρπὸν ἀναδοθῆναι, ἀλλὰ βλαστῆσαι καὶ χλοάσαι τὴν γῆν, καὶ τότε εἰς σπέρμα τελειωθῆναι (37), ἵνα πρῶτον ἐκεῖνο πρόσταγμα διδασκάλιον τῇ φύσει γένηται πρὸς τὴν ἐξῆς ἀκολουθίαν. Πῶς οὖν κατὰ γένος, φασὶν (38), ἡ γῆ προφέρει εἰς σπέρματα, ὅποτε, οἷον πολλὰκις καταβαλόντες, τὸν μέλανα τοῦτον πυρὸν συγκομίζομεν; Ἀλλὰ τοῦτο οὐχὶ πρὸς ἕτερον γένος ἐστὶ μεταβολή, ἀλλ' οἰοεὶ νόσος τις καὶ ἀρρώστια τοῦ σπέρματος. Οὐ γὰρ ἀπέθετο τὸ εἶναι (39) οἶτος, ἀλλ' ἐμελάνθη διὰ τῆς καύσεως, ὡς καὶ ἐξ αὐτῆς ἐστὶ τῆς προσηγορίας μαθεῖν. Τῇ ὑπερβολῇ γὰρ τοῦ κρύου ὑπερκαίς (40), πρὸς ἑτέραν καὶ χροῖαν καὶ γεῦσιν μετέπεσε. Καὶ μέντοι καὶ πάλιν λέγεται, ἐπανιδάν γῆς ἐπιτηδείας καὶ ἀέρων εὐχράτων λάβηται, πρὸς τὸ ἀρχαῖον εἶδος ἐπανιέναι. Ὥστε οὐδὲν παρὰ τὸ πρόσταγμα εὐροῖς ἂν ἐν τοῖς φουμένοις ἐπιτελούμενον. Ἡ δὲ λεγομένη αἶρα, καὶ ὅσα λοιπὰ νόθα σπέρματα τοῖς τροφίμοις ἐγκαταμείμικται, ἅπερ ζιζάνια προσαγορεύειν σύνθησις τῇ Γραφῇ, οὐκ ἐκ τῆς τοῦ (41) οἴτου μεταβολῆς γίνεται, ἀλλ' ἐξ οἰκείας ἀρχῆς ὑπέστη, ἴδιον ἔχοντα γένος. Ἄπερ τὴν εἰκόνα πληροῦ τῶν παραχαρασσόντων τὰ τοῦ Κυρίου διδάγματα, καὶ μὴ γνησίως μαθητευομένων τῶν λόγων, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ πονηροῦ διδασκαλίας διεσθαρμένων, καταμιγνύντων δὲ ἑαυτοὺς (42) τῶν ὑγιαίνοντι σώματι τῆς Ἐκκλησίας, ἵν' ἐκ τοῦ ἀφανοῦς τὰς παρ' ἑαυτῶν βλάβας τοῖς ἀπειροστέροις ἐμβάλωσιν. Ἡδὲ δὲ ὁ Κύριος καὶ τὴν τελείωσιν τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευόντων τῇ τῶν σπερμάτων αὐξήσει παρεικάζει, λέγων· Ὡς ἔταν ἄνθρωπος βάλλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ καθύδη, καὶ ἐγερῆται νύκτα καὶ ἡμέραν, καὶ ὁ σπόρος ἐγερῆται, καὶ μηκύνηται, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ἀδομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρη σίτον ἐν τῷ στάχυϊ. Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην. Καὶ ἐν ἀκαριαίᾳ χρόνου ῥοπῇ ἀπὸ τῆς βλαστῆσεως ἀρξαμένη ἡ γῆ, ἵνα φυλάξῃ τοὺς νόμους τοῦ κτίσαντος, πάσαν ἰδέαν αὐξήσεως διεξελθούσα, εὐθὺς πρὸς τὸ τέλειον

sæpius permutasse, quoties videlicet sensus numerum multitudinis postulabat. De his semel monuisse satis sit. Tempus male locare arbitramur, si deinceps editorum et codicum mss. ea in re discrepantiam accurate notaremus, cum nihil intersit hoc an illo modo legatur.

(39) Sic mss. plerique omnes. Editio Paris. ἀπέθετο τοῦ εἶναι. Editio Basil. ἀπέθετο εἶναι.

(40) Ita quinque mss. Editi vero ὑπερκαίς. Ambrosius sic ad verbum interpretatur: *Si aut frigore adurantur*: in quo videtur, Virgilium imitatus, qui i Georg. scripserat,

Aut Boreæ penetrabile frigus adurat.

Ibidem Reg. primus εἰς ἑτέραν.

(41) Sic editio Basil. cum multis mss. Editio Paris. ἐκ τοῦ. Mox Colb. secundus εἰκόνα δηλοῖ.

(42) Ita quatuor mss. Editi et unus ms. αὐτοῦς.

ἤγαγε τὰ βλαστήματα. Καὶ λειμῶνες μὲν ἦσαν βαθεῖς τῇ ἀφθονίᾳ τοῦ χόρτου, τῶν δὲ πεδίων τὰ εὐκαρπα φρίσσοντα τοῖς ληλοῖς (43), εἰκόνα πελάγους κυμαίνοντος ἐν τῇ κινήσει τῶν ἀσταχῶν ἀπέσωζε. Πᾶσα δὲ βοτάνη καὶ πᾶν λαχανηρὸν γένος, καὶ εἴ τι ἐν φρυγάνοις, καὶ εἴ τι ἐν ὄσπριοις, κατὰ πᾶσαν ἀφθονίαν τότε τῆς γῆς ὑπερείχεν. Οὐδὲ γὰρ ἀποτευγμά τι ἦν ἐν τοῖς τότε προδληθείσιν, οὔτε γεωργῶν ἀπειρίας, οὔτε ἀέρων δυσκρασίας, οὔτε τιδὸς ἄλλης αἰτίας τοῖς γινομένοις λυμαιομένης. Οὐ μὴν οὐδὲ ἡ καταδικη ἐνεπόδιζε τῇ εὐθηνίᾳ τῆς γῆς. Πρεσβύτερα γὰρ ταῦτα τῆς ἀμαρτίας, δι' ἣν κατεκρίθημεν ἐν ἰδρώτι τοῦ προσώπου ἡμῶν ἐσθλεῖν τὸν ἄρτον.

6. Ἄλλὰ καὶ ξύλον κάρπιμον, φησὶ, ποιῶν καρπὸν, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ κατὰ γένος καὶ καθ' ὁμοιότητα ἐπὶ τῆς γῆς. Ἐπὶ τούτῳ τῷ ῥήματι πᾶσαι μὲν λόχμαι κατεπυκνοῦντο· πάντα δὲ ἀνέτρεχε δένδρα, τὰ τε πρός μήκιστον ὕψος διανίστασθαι (44) πεφυκτά, ἐλάται καὶ κέδροι, καὶ κυπάρισσοι, καὶ πεῦκαι· πάντες δὲ θάμνοι εὐθύς ἦσαν ἀμφίκομοι καὶ δασεῖς· καὶ τὰ στεφανωματικὰ λεγόμενα τῶν φυτῶν, αἶ τε ῥοδωνιά, καὶ μυρσίνας, καὶ δάφνας, πάντα ἐν μίᾳ καιροῦ ῥοπῇ, οὐκ ὄντα πρότερον ὑπὲρ τῆς γῆς, εἰς τὸ εἶναι παρήλας (45) μετὰ τῆς οἰκείας ἑκαστον ἰδιότητος, ἐναργεστάταις μὲν διαφοραῖς ἀπὸ τῶν ἑτερογενῶν χωριζόμενα, οἰκείῳ δὲ ἑκαστον γνωριζόμενον χαρακτηρί. Πλὴν γε ὅτι τὸ ῥόδον (46) τότε ἀνευ ἀκάνθης ἦν, ὕστερον δὲ τῷ κάλλει τοῦ ἄνθους ἡ ἀκανθα παρεζεύχθη, ἵνα τῷ τερπνῷ τῆς ἀπολαύσεως ἐγγύθεν ἔχωμεν παρακειμένην τὴν λύτην, μεμνημένοι τῆς ἀμαρτίας, δι' ἣν ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἡμῖν ἀνατέλλειν κατεδικάσθη ἡ γῆ. Ἄλλὰ προσετάχθη, φησὶ, ξύλον κάρπιμον, ποιῶν καρπὸν ἐπὶ τῆς γῆς, οὗ τὸ σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, ἐκδοῦναι ἡ γῆ· πολλὰ δὲ τῶν δένδρων ὁρῶμεν οὔτε καρποῖς οὔτε σπέρματι (47) κεχρημένα. Τί οὖν ἐροῦμεν; Ὅτι τὰ τιμιώτερα τῇ φύσει προηγουμένης τῆς μνήμης τετύχηκεν· ἔπειτα, ὅτι ἀκριβῶς θεωροῦντι καὶ πάντα φανήσεται ἡ σπέρματι κεχρημένα, ἡ τὰ ἰσοδυναμοῦντα τοῖς σπέρματι ἔχοντα. Αἰγίροι γὰρ καὶ ἰτέαι, καὶ πετέλαι, καὶ λεῦκαι, καὶ ὅσα τοιαῦτα,

⁴³ Gen. III, 19. ⁴⁴ Gen. I, 11. ⁴⁵ Gen. III, 18.

(43) Colb. secundus βροθοντα τοῖς ληλοῖς, *segetibus onusti*. Haud mala lectio. Editi cum aliis mss. φρίσσοντα, *horrescentes*. Sic Virgilius III *Georg.*, 39 : *Horrescunt segetes et campi*. Ad marginem Reg. primi in modum scholii apposita sunt illa : Ἡ φρίξις λέγεται ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ πυκνότης τῶν ἀσταχῶν· *Horror dicitur agitatio atque densitas spicarum*.

(44) Reg. quintus ὕψος ἀνίστασθαι. Mox editio Paris. καὶ τὰ ταπεινά· πάντες δὲ· sed illud, τὰ ταπεινά, desideratur in editione Basil. et in octo mss. Coisl. vetustior πεῦκαι καὶ πάντες δὲ θάμνοι· at particula καὶ deest in aliis mss. Suspiciamus autem illud, τὰ ταπεινά, additum fuisse a typographis, aut a quibusvis, eo consilio, ut antithesis quædam in Basilii verbis reperiretur : sed propterea quidquam addi necesse non fuit, cum sine ulla accessione satis superque conspicua sit antithesis. Postquam enim

A fertiles campi, segetibus horrescentes, pelagi fluctuantis imaginem per spicarum motum repræsentarunt. Omnis autem herba, ac omne oleraceum genus, et si quid in fruticibus aut in leguminibus reperitur, omni cum ubertate tunc supra terram emicabat. Neque enim infelix ullus successus iis quæ tunc producebantur, erat extimescendus, cum neque agricolarum imperitia, neque aeris intemperies, neque alia ulla causa rebus nascentibus noceret. Verum enim vero damnatorum iudicium tum impedimento non erat telluris fertilitati. Ist hæc enim antiquiora sunt peccato, cujus gratia ad hoc sumus damnati, ut panem in sudore nostri vultus comedamus ⁴⁷.

6. Sed *Et lignum fructiferum, inquit, faciens fructum, cujus semen ejus sit in ipso secundum genus et secundum similitudinem super terram* ⁴⁸. Sane hoc verbo densabantur nemora omnia; omnesque emergere arbores, quæ scilicet in longissimam altitudinem exurgere solent, abietes, cedri, cupressi, piceæ: item, frutices omnes illico comati fiebant et densi. Prodiere etiam plantæ quæ dicuntur coronariæ, rosela, myrti et lauri. Omnia quæ prius super terram non exstabant, in uno temporis puncto eo devenere ut essent, cum sua quæque proprietate, manifestissimis quidem ⁴⁵ differentiis ab iis quæ diversi generis sunt, discreta, singula tamen proprio caractere insignita. Verum rosa tunc sine spina erat, postea vero floris pulchritudini fuit spina adjuncta, ut fruendæ voluptati foret dolor contiguus, dum recordaremur peccati, cujus causa ad hoc damnata terra est, ut nobis spinas proferret atque tribulos ⁴⁶. Sed, inquit, jussa est terra producere *Lignum fructiferum, faciens fructum super terram, cujus semen ejus sit in ipso*; et tamen complures arbores cernimus, neque fructibus, neque seminibus præditas. Quid ergo dicturi sumus? Quod res quæ natura præstant, primaria mentione dignatæ sunt: deinde, quod accurate consideranti constabit, aut omnia semen ferre, aut vim quamdam seminibus æqualem habere. Nam populi nigræ, salices, ulmi, albæ populi, et aliæ ejusdem generis,

D locutus est Basiliius de altis arboribus, statim loquitur de plantis coronariis, quarum pleræque fere repunt humi. Animadvertas velim illud, τὰ ταπεινά, a veteri interprete agnitum non fuisse.

(45) Reg. sextus παρήλας. Editi cum aliis mss. παρήλας. Reg. tertius εἰς τὸ εἶναι παρήλας. Statim editi cum tribus aut quatuor mss. χαριζόμενα. Regii primus, quintus et octavus cum Colb. secundo χαριζόμενον.

(46) Ὅτι τὸ ῥόδον. Secutus est Basilium Ambrosius lib. III in *Hexaem.*, cap. 11. Idem docet Augustinus quoque lib. I *De Genesi contra Manichæos*, cap. 15. Sed postea, ut notat Duceus, lib. III *De Genesi ad litteram*, cap. 18, sententiã mutavit.

(47) Colb. secundus οὔτε σπέρμασι. Aliquanto post idem codex cum Reg. sexto ἡ σπέρμασι κεχρ.

fructum quidem nullum aperte afferre videntur; hæc tamen si quis diligenter expendit, singulas istas arbores semen habere comperiet. Enimvero granum illud quod folio subjectum est, quodque nonnulli in nominibus confingendis operam navantes, *mischon* appellant, vim seminis atque virtutem obijnet. Quæcunque enim a ramis solent oriri, inde ut plurimum radices emittunt. Fortassis autem seminis rationem habent, et ipsi qui ex radicibus pululant surculi: quos dum avellunt plantarum cultores, genus earum multiplicant. Prius tamen, uti diximus, eæ arbores memoratæ sunt, quæ nostram vitam magis conservant, quæque propriis fructibus hominem donantes, luculentum illi victum erant suppeditaturæ: vitis quidem, generatura vinum, quo erat cor hominis lætificandum: olea vero, cum qui vultum in oleo exhilarare potest, fructum allatura. Quot festinanter in unum concurrerunt, producta a natura! Radix vitis, palmites orbiculatim virecentes, valdeque super terram diffusi, germen, claviculæ, uva acerba, racemi. Vitem si tuis oculis attente conspexeris, vel ipsa te satis ad naturæ memoriam revocat. Meministi enim Domini similitudinem, qua se ipsum vitem, et Patrem agricolam unecupat⁷⁰: nos item singulos Ecclesiæ per fidem insertos, palmites appellavit, atque ad multum fructum afferendum invitavit nos⁷¹, ne inutilitatis damnati, igni tradamur; nec cessat hominum animas ubique vitibus comparare. *Vinea namque, inquit, facta est dilecto in cornu, in loco pingui*⁷²; et, *Vineam plantavi, et septem circumdedi*⁷³. Animas humanas plane vineam dicit, quas sepe, mandatorum scilicet tutela et angelorum custodia circumdedit. *Immittet enim angelus Domini in circuitu timentium eum*⁷⁴. Deinde etiam, constitutis in Ecclesia primum apostolis, secundo prophetis, tertio doctoribus⁷⁵, quasi valla nobis defixit. Atque antiquorum ac beatorum virorum exemplis in sublime evehit nostram mentem, nec eam prosterni humi, aut conculcatione dignam esse sivit. Vult autem nos charitatis amplexibus ceu quibusdam claviculis

46 proximum nostrum complecti, ac in ipsis acquiescere, ut jugi impeti sursum versus contendentes, instar vinearum quarumdam arbores conscendentium, nosmetipsos rerum altissimarum verticibus adæquemus. Quin et a nobis exposcit, ut dum defodimur, sustineamus. Defoditur autem anima, cum mundi curis, quæ cordibus nostris sunt oneri, se-

A καρπὸν μὲν οὐδένα δοκεῖ φέρειν ἐκ τοῦ προδήλου, σπέρμα δὲ ἕκαστον τούτων ἔχον ἀκριβῶς ἂν τις ἐξετάζων ἐξεύροι (48). Ὁ γὰρ ὑποκείμενος τῷ φύλλῳ κόκκος, ὃν *μισχόν* τινὲς τῶν περὶ τὰς ὀνοματοποιίας ἐσχολακῶτων προσαγορεύουσι, τοῦτο σπέρματος ἔχει δύναμιν. Ὅσα γὰρ ἀπὸ (49) κλάδων γίνεσθαι πέφυκεν, ἐντεῦθεν ὡς τὰ πολλὰ προβάλλει τὰς ῥίζας. Τάχα δὲ σπέρματος ἐπέχουσι λόγον καὶ αἱ τῶν ῥιζῶν ἀποφύσεις, ἃς παρασπῶντες οἱ φυτοκόμοι (50) τὸ γένος αὐθροῦσι. Πρώτερον μέντοι, ὡσπερ ἔφαμεν, μνήμης ἡξιώθη τὰ συνεκτικώτερα τῆς ζωῆς ἡμῶν, ὅσα ἔμελλε, τοῖς οικείοις καρποῖς τὴν ἀνθρωπῶν δεξιόμενα, ἀφθονον αὐτῷ παρασκευάζειν τὴν διαίταν· ἀμπέλος μὲν οἶνον γεννῶσα εὐφραίνει μέλλοντα καρδίαν ἀνθρώπου· ἐλαία δὲ καρπὸν παρεχομένη ἰλαρύνει δύναμενον πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ. Πόσα συνέτρεχε κατὰ ταυτὸν ἡπειγμένως ὑπὸ τῆς φύσεως παραγόμενα! Ἡ ῥίζα τῆς ἀμπέλου· τὰ κλήματα ἐν κύκλῳ εὐθαλῆ καὶ μεγάλη ὑπὲρ γῆς κεχυμένα· ὁ βλαστὸς, οἱ ἔλικες, ὁ ὄμφαξ, οἱ βότρυες (51). Ἀρκεῖ σου τῆ ὄψει καὶ ἀμπέλος συνετῶς ὀραθεῖσα ὑπόμνησίν σοι τῆς φύσεως ἐμποῖησαι. Μήμενησαι γὰρ δηλονότι τῆς τοῦ Κυρίου εἰκόνας, ὅτι ἀμπέλον ἑαυτὸν λέγει, καὶ τὸν Πατέρα τὸν γεωργόν, καὶ τοὺς καθ' ἕνα ἡμῶν διὰ τῆς πίστεως ἐμπεφυτευμένους (52) τῆ Ἐκκλησίᾳ κλήματα προσηγόρευσε· καὶ προσκαλεῖται ἡμᾶς εἰς πολυκαρπίαν, ἵνα μὴ ἀχρηστία καταγνωσθέντες τῷ πυρὶ παραδοθῶμεν· καὶ οὐ παύεται πανταχοῦ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων (53) ταῖς ἀμπέλοις ἐξομοῦν. Ἀμπέλων γὰρ ἐγενήθη τῷ ἡρατημένῳ, φησὶν, ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πλοῖο· καὶ, Ἀμπέλωνα ἐφύτευσα, καὶ περιέθηκα φραγμόν. Τὰς ἀνθρωπίνας ψυχὰς δηλονότι λέγει (54) τὸν ἀμπέλωνα, αἷς φραγμὸν περιέθηκε τὴν ἐκ τῶν προσταγμάτων ἀσφάλειαν καὶ τὴν φυλακὴν τῶν ἀγγέλων. *Παρεμβαλεῖ* (55) γὰρ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτόν. Ἐπειτα καὶ οἶονεὶ χάρακας ἡμῖν παρακατέπηξε θέμενος ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους. Καὶ τοῖς τῶν παλαιῶν καὶ μακαρίων ἀνδρῶν (56) ὑποδείγμασιν εἰς ὕψος ἡμῶν ἀνάγων τὰ φρονήματα, οὐκ ἀφῆκεν ἐβρίμμενα χαμαὶ, καὶ τοῦ πατεῖσθαι δεῖξαι. Βούλεται δὲ ἡμᾶς καὶ οἶονεὶ ἔλιξί τι σι ταῖς περιπλοκαῖς τῆς ἀγάπης τῶν πλησίων ἀντέχεσθαι, καὶ ἐπαναπαύεσθαι αὐτοῖς, ἵν', ἀεὶ πρὸς τὸ ἄνω τὴν ὁρμὴν ἔχοντες, οἷον τινες ἀναδενδράδες ταῖς κορυφαῖς τῶν ὑψηλοτάτων ἑαυτοὺς παραισάζωμεν. Ἀπαιτεῖ (57) δὲ ἡμᾶς καὶ τὸ καταδέχεσθαι σκαπτομένου. Ἀποσκάπτεται δὲ ψυχὴ ἐν τῇ ἀποθέσει τῶν

⁷⁰ Joan. xv, 1. ⁷¹ *ibid.* 5. ⁷² Isa. v, 1. ⁷³ Matth. xxi, 33. ⁷⁴ Psal. xxxiii, 8. ⁷⁵ 1 Cor. xii, 28.

(48) Mss. duo ἐξευρίσχοι. Alii duo εὔροι.

(49) Ita editio Basil. cum octo mss. e nostris præter Bodl. Editio Paris. ὅσα δὲ ἀπὸ.

(50) Editio Basil. cum Combef. et cum multis aliis mss. φυτοκόμοι. Editio Paris. φυτηκόμοι, male. Infra Colb. secundus συνέτρεχε κατὰ ταυτὸν τὸν καρπὸν.

(51) Quatuor mss. οἱ βότρυες. Editi cum uno aut altero ms. βότρυς.

(52) Codices aliquot ἐμπεφυτευμένους. Mox editi προσκαλεῖται· at sex mss. προσκαλεῖται.

(53) Codices tres ψυχὰς ἡμῶν τῶν ἀνθρ.

(54) Reg. sextus ἀνθρωπίνας δυνάμεις ψυχὰς δηλονότι λέγει.

(55) *Παρεμβαλεῖ*, etc. Vulgata, *Immittet angelus Domini in circuitu timentium eum*.

(56) Vox ἀνδρῶν deest in editis et in multis mss., sed legitur in Regiis tertio et sexto. Paulo post codex Combef. cum Reg. octavo ἐβρίμμενους, male.

(57) Reg. sextus απαιτεῖται.

τοῦ κόσμου μεριμῶν, αἱ βάρους εἰσι ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Ὄστε ὁ τὴν σαρκίην ἀγάπην ἀποθέμενος, καὶ τὴν πρὸς τὰ χρήματα φιλίαν, ἢ τὴν περὶ τὸ δύστηνον δοξάριον τοῦτο πτόησιν ἀπόπτυστον καὶ εὐκαταφρόνητον ἠγησάμενος, ὡσπερ ἐσκάφη καὶ ἀνέπνευσεν ἀποσκευασάμενος τὸ μάταιον βάρος τοῦ γηίνου φρονήματος. Δεῖ δὲ, κατὰ τὸν λόγον τῆς παροιμίας, μηδὲ ὕλομανεῖν, τούτεστι, μὴ ἐπιδεικτικῶς πολιτεῦσθαι, μηδὲ τὸν παρὰ τῶν ἔξωθεν ἔπαινον θηρᾶσθαι (58), ἀλλ' ἔγκαρπον εἶναι, τῷ ἀληθινῷ γεωργῷ τὴν ἐπίδειξιν τῶν ἔργων ταμιευόμενον. Σὺ δὲ καὶ ὄς ἐλαία κατάκαρπος ἔσο ἐν τῷ ὀλκῷ τοῦ θεοῦ, μηδέποτε γυμνούμενος τῆς ἐλπίδος, ἀλλ' αἰεὶ θάλλουσαν ἔχων περὶ σεαυτὸν τὴν διὰ πίστεως σωτηρίαν. Οὕτω γὰρ τὸ ἀειθαλὲς τοῦ φυτοῦ μιμήση, καὶ τὸ πολύκαρπον δὲ αὐτοῦ ζηλώσεις, ἀφθονοῦσιν τὴν ἐλεημοσύνην ἐν παντὶ καιρῷ παρεχόμενος.

7. Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν πρὸς τὴν ἔρευναν τῶν τεχνικῶν διατάξεων. Πόσα τότε γένη φυτῶν ἐπανέδραμε, τὰ μὲν ἔγκαρπα, τὰ δὲ ἐρέψιμα, ἀλλὰ πρὸς ναυπηγίαν ἐπιτήδεια, ἀλλὰ πρὸς καῦσιν! Ἐν τούτοις πάλιν ποικίλη μὲν ἐν ἑκάστῳ δένδρῳ ἢ τῶν μερῶν αὐτοῦ διακόσμησις, δυσέφικτος δὲ καὶ ἡ ἐξέυρεσις τῆς ἑκάστου ἰδιότητος, καὶ ἡ θεωρία τῆς πρὸς ἑκαστον τῶν ἑτερογενῶν διαφορᾶς. Πῶς τὰ μὲν αὐτῶν βαθύρριζα, τὰ δὲ ἀκρόρριζα· καὶ τὰ μὲν ἄρθοφυῆ καὶ μονοστέλεχα, τὰ δὲ χαμαίζηλα καὶ εὐθύς ἀπὸ τῆς ῥίζης εἰς πολλὰς ἐκφύσεις διηρημένα. Πῶς ὅσων μὲν (59) οἱ κλάδοι προμήκεις ἐπὶ πολὺ τοῦ ἀέρος ἐκτεταμένοι, τούτων καὶ αἱ ῥίζαι βαθεῖαι, ἐπὶ πλεῖστον ἐν κύκλῳ διανεμόμεναι, ὅσον θεμελίους τινὰς ἀναλογοῦντας τῷ βάρει τῶν ἀνωθεν ὑποτιθείσης τῆς φύσεως. Πόσαι τῶν φλοιῶν αἱ διαφοραὶ! Τὰ μὲν γὰρ λειόφλοια τῶν φυτῶν, τὰ δὲ ῥηξίφλοια· καὶ τὰ μὲν μονόλοπα αὐτῶν, τὰ δὲ πολύπτυχα. Ὁ δὲ ὀσυμαστόν, ὅτι καὶ τῆς ἀνθρωπίνης νεότητος καὶ τοῦ γήρως εὐροις ἂν καὶ ἐν τοῖς φυτοῖς παραπλήσια τὰ σύμπτωματα. Τοῖς μὲν γὰρ νεοῖς καὶ εὐθαλέσιν ὁ φλοιὸς περιτέταται (60)· τοῖς δὲ γηράσκουσιν ὅλον ῥυσοῦται καὶ ἐτραχύνεται. Καὶ τὰ μὲν κοπέντα ἐπιπλαστάνει· τὰ δὲ μένει ἀδιάδοχα, ὡσπερ τινὰ θάνατον τὴν τομὴν ὑπομείναντα. Ἦθδη δὲ τινες τετηρήκασιν ἐκτεμονένας ἢ καὶ ἐπικαιομένας τὰς πίτυς εἰς δρυμῶνας μεθιστάσθαι. Τινὰ δὲ καὶ τὴν ἐκ φύσεως κακίαν ἐπιμελείαις γεωργῶν θεραπεύμενα ἔγνωμεν· ὅλον τὰς ὄξειας ῥοιάς, καὶ τῶν ἀμυγδαλῶν τὰς πικροτέρας, ὅταν διατρηθεῖσιν τὸ πρὸς τῇ ῥίζῃ στέλεχος σφήνα πεύκης (61) λιπαρὸν τῆς ἐντερικῆς μέσης διαλαθέντα δέξωνται, εἰς εὐχρηστίαν μεταβάλλουσι τότε τοῦ χυμοῦ τὴν δυσχέρειαν. Μηδεὶς οὖν ἐν κακίᾳ διάγων, ἑαυτὸν ἀπογινωσκέτω, εἰδὼς ὅτι γεωργία (62) μὲν τὰς τῶν φυτῶν ποιότητας μεταβάλλει, ἢ δὲ

A ipsam exuit. Quamobrem qui carneum amorem, aut suum erga divitias studium deposuit, aut qui miseræ hujus gloriolæ libidinem conspuendam et aspernabilem duxit, is veluti defossus est, ac, terrenæ affectionis inani pondere excusso, respiravit. Oportet autem secundum proverbii sententiam, ut neque silvescamus, hoc est, minime jactanter degamus, neque ab externis aucupemur laudem, sed simus fructuosi, veroque agricolæ specimina operum asservemus. Tu vero *Sicut oliva fructifera sis in domo Dei* 78, nec unquam spe deuderis, sed semper in teipso habes floridam salutem per fidem. Sic enim hujus plantæ perpetuam imitaturus es viriditatem; ac ejus fecunditatem æmulabere, si uberrimam omni tempore largiare elemosynam.

B 7. Verum ad artificiosas ordinationes perquirendas, redeamus. Quot tunc arborum genera emersere, alia quidem frugifera, alia vero construendis tectis idonea, hæc ad fabricandas naves apta, illa ad cremationem destinata! In his rursus varia est partium uniuscujusque arboris dispositio: singularum autem arborum proprietates vix invenitur; et earum quæ diversi generis sunt, discrimen vix animadvertitur. Quomodo aliæ arbores in profundum agant radices, aliæ easdem in superficie habeant: hæc rectæ assurgant, sintque unistirpes, illæ deprimantur humi, atque statim a radice in plures caudices dividantur. Quomodo quarum rami prolixi sunt, ac in aerem valde expansi, harum etiam profundæ sint radices, et latissime in orbem distributæ: perinde quasi fundamenta quædam oneri impenduntium accommodata subjecisset natura. Quot corticum sunt discrimina! Nam aliis arboribus levis, aliis scaber est cortex: aliæ unico, aliæ multiplici teguntur cortice. Quod vero mirandum est, ea quæ plantis accidunt, ea comperias modo haud dispari juventuti hominum ac senectuti accidere. Enimvero novellis ac vigenibus cortex circum extenditur: ubi senuerint, quasi rugosus et asper evadit. Et aliæ germinant licet incisæ: aliæ autem citra successionem et propaginem remanent, cæsuras perinde ut mortem quamdam perpessæ. Jam vero succisas, aut etiam combustas pinus quidam observarunt in querceta verti. Porro naturalia quarumdam arborum vitia agricolarum diligentia curari novimus; cujusmodi sunt mali punice acidæ, et amygdalæ amariore, quæ, ubi perforato ad radicem trunco pinguem piceæ cuneum per mediam medullam adactum susceperint, tunc succi 47 acerbiter in bonum

78 Psal. LI, 10.

(58) Colb. secundus ἔπαινον θηρᾶσαι.

(59) Ita quatuor mss. Deest μὲν in editis et in Colb. secundo.

(60) Ita sex mss. Ἐδίῳ παρατέταται, non ita recte.

(61) Ὅταν ... σφήνα πεύκης, etc. Hunc locum paulo aliter exprimit Ambrosius lib. III in Hexaem., cap. 13, num. 56: *Amygdalis quoque, inquit, hoc*

genere medicari feruntur agricolæ, ut ex amaris dulces fiant fructus, ut et terebrent ejus radicem arboris, et in medium inserant surculum ejus arboris, quam Græci πεύκην, nos piceam dicimus: quo facio succi amaritudo deponitur.

(62) Reg. quintus, ὁ γεωργός, agricola.

usum transmutat. Nemo igitur in vitio degens, de se ipse desperet : haud nescius, plantarum qualitates et agricultura commutari : ita animi diligentia, quæ in consequenda virtute adhibenda est, infirmitates omnes superari posse. At vero tanta est frugiferarum arborum in edendis fructibus differentia, ut ne possit quidem quisquam eam verbis explicare. Non enim solum in arboribus genere diversis diversitas reperitur fructuum : sed in ipsa etiam arboris specie multum est discriminis ; quandoquidem alia in marium, alia in feminarum fructu nota distincta est a stirpium cultoribus, qui scilicet palmas etiam in mares ac feminas dividant. Atque aliquando videas eam quæ ab ipsis fenina nuncupatur, demittentem ramos, velut libidine concitatam, marisque amplexum appetentem. Videas itidem harumce arborum cultores velut quædam masculinarum semina quæ *pseues* vocantur, ramis ejus immittere ; sicque ipsam quasi in fruitionis sensu constitutam, iterum ramos erigere, et hujus arboris comam ad propriam formam redire. Porro idipsum etiam narrant de ficis. Unde alii quidem ficos silvestres juxta hortenses conserunt : alii vero grossos caprifici fructuosos ac domesticis ficis alligantes, ipsarum medentur infirmitati, jamque diffuentem ac evanescentem fructum grossis caprifici continent. Quid vult sibi illud naturæ exemplum ? Quod nos vel ab iis qui a fide alieni sunt, impetum quemdam ac vigorem ad dandum honorum operum specimen sæpe accipere debemus. Etenim si videris eum, qui aut vitam ethnicam agit, aut ob perversam quamdam hæresim ab Ecclesia abscissus est, probæ ac continentis vitæ, et reliquæ moralis disciplinæ studiosum esse ; tuam magis intende sedulitatem, ut fructiferæ fico ex caprificorum præsentia colligenti vires et defluvium evadas.

8. Tales igitur sunt circa generationis modum differentiæ plantarum, ut pauca admodum de plurimis dicamus. Ipsorum autem fructuum varietatem, figuras, colores, saporum proprietatem, uniuscujusque utilitatem quis recensere possit ? Quomodo quidam nudi coquantur a sole, quidam vero putaminibus contecti, compleantur ; et quarum arborum tener est fructus, in iis crassum sit folii tegumentum, velut in fico : quarum vero fructus sunt firmiores, leve sit foliorum tutamen, uti in nucem. Nam illis ob debilitatem subsidio majore opus erat : his vero amictus crassior propter frondiam umbram nocuisset. Quomodo diffissum sit vitis folium, ut uva et aeris injuriis resistat, et radium solis per illius raritatem ubertim suscipiat. Nihil sine

(63) Editio Basil. cum octo mss., εν αὐτῷ τῷ εἰδει. Editio Paris., εν τῷ αὐτῷ εἰδει.

(64) Sic mss. tres. Deest καὶ in excusis.

(65) Ita sex mss. Editi ἀγρίους.

(66) Ita Reg. octavus cum Colb. secundo et Combef. Abest βούλεται ab editis.

(67) Editi cum uno aut altero ms. τοὺς καρπούς. At Combef. cum aliis quatuor mss. τὸν καρπὸν.

κατ' ἀρετὴν τῆς ψυχῆς ἐπιμέλεια δυνατὴ ἐστὶ παντοδαπῶν ἀβρωστημάτων ἐπικρατῆσαι. Ἡ δὲ περὶ τὰς καρπογονίας διαφορὰ τῶν καρπίμων φυτῶν τοσαύτη, ὅσην οὐδ' ἂν ἐπελθεῖν τις δυνηθεῖ τῷ λόγῳ. Οὐ γὰρ μόνον ἐν τοῖς ἑτερογενέσιν αἱ διαφοραὶ τῶν καρπῶν, ἀλλ' ἤδη καὶ ἐν αὐτῷ τῷ εἰδει (63) τοῦ δένδρου πολὺ τὸ διάφορον· ὅπουγε καὶ (64) ἄλλος μὲν χαρακτήρ τοῦ καρποῦ τῶν ἀβρένων, ἄλλος δὲ τῶν θηλειῶν, παρὰ τῶν φυτουργῶν διακρίνεται, οἱ γὰρ καὶ τοὺς φοίνικας εἰς ἀβρένας καὶ θηλείας διιστώσει. Καὶ ἴδοις ἂν ποτε τὴν παρ' αὐτῶν ὀνομαζομένην θηλειαν καθιεῖσαν τοὺς κλάδους, ὅσον ὄργωσαν, καὶ τῆς συμπλοκῆς ἐπιειμένην τοῦ ἀβρένου, τοὺς δὲ θεραπευτὰς τῶν φυτῶν ἐμβάλλοντας τοὺς κλάδους, ὅσον τινα σπέρματα τῶν ἀβρένων, τοὺς λεγομένους ψῆνας· καὶ οὕτως ὅσον ἐν συναίσθησει τῆς ἀπολαύσεως γίνεσθαι καὶ ἀνορθοῦσθαι πάλιν τοὺς κλάδους, καὶ πρὸς τὸ οἰκεῖον σχῆμα τοῦ φυτοῦ τὴν κόρην ἀποκαθίστασθαι. Τὰ αὐτὰ δὲ ταῦτα καὶ περὶ τῶν συκῶν φασιν. Ὅθεν οἱ μὲν τὰς ἀγρίας (65) συκᾶς παραφυτεύουσι ταῖς ἡμέρας· οἱ δὲ τῶν δόλυνθους ἐκδήσαντες, τῶν εὐκάρπων καὶ ἡμέρων συκῶν τὴν ἀτονίαν ἰώνται, ῥέοντα ἤδη καὶ σκεδαννύμενον τὸν καρπὸν τοὺς δόλυνθους ἐπέχοντες. Τί σοι τὸ παρὰ τῆς φύσεως ἀνιγμὰ βούλεται (66) ; Ὅτι χρὴ πολλάκις ἡμᾶς καὶ παρὰ τῶν ἀλλοτρῶν τῆς πίστεως εὐτονίαν τινα προσλαμβάνειν εἰς τὴν τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐπίδειξιν. Ἐὰν γὰρ ἴδῃς τὸν ἐν βίῳ ἐθνικῷ, ἢ ἀπὸ τίνος αἰρέσεως ἐνδιαστροφῆς τῆς Ἐκκλησίας ἀπεσχισμένον, βίῳ σώφρονος καὶ τῆς λοιπῆς κατὰ τὸ ἥθος εὐταξίας ἐπιμελούμενον, πλείον σαυτοῦ τὸ σπουδαῖον ἐπιτείνον, ἵνα γένη παραπλήσιος τῇ καρποφόρῳ συκῇ, ἐκ τῆς τῶν ἀγρίων παρουσίας ἀθροίζουσα τὴν δύναμιν, καὶ τὴν μὲν ῥύσιν ἐπεχούση, ἐπιμελέστερον δὲ τὸν καρπὸν (67) ἐκτρεφούση.

cohibenti, fructumque diligentius enutrienti, similis

8. Τοιαῦτα μὲν οὖν αἱ περὶ τὸν τρόπον τῆς γενέσεως αὐτῶν διαφοραὶ, ὡς ἐλάχιστα εἰπεῖν ἀπὸ πλείστων. Αὐτῶν δὲ τῶν καρπῶν τίς ἂν ἐπέλθοι τὴν ποιικίλλαν, τὰ σχήματα, τὰς χροᾶς, τῶν χυμῶν τὴν ἰδιότητα, τὸ ἀπ' ἐκάστου χρησίμιον ; Πῶς τινὰ μὲν γυμνὰ πέπτεται τῷ ἡλίῳ (68), τινὰ δὲ ἐν ἐλύτροις κεκαλυμμένα πληροῦται ; καὶ ὧν μὲν ἀπαλὸς ὁ καρπός, παχὲρ τοῦ φύλλου τὸ σεαπαστήριον, ὡς ἐπὶ τῆς συκῆς, ὧν δὲ οἱ καρποὶ στεγανώτεροι, ἐλαφρὰ τῶν φύλλων ἢ προβολὴ (69), ὡς ἐπὶ τῆς καρύδας ; Ὅτι ἐκεῖνα μὲν διὰ τὸ ἀσθενὲς πλείονος ἔδειτο τῆς βοηθείας· τούτοις δ' ἂν προσβλαβῆς ἐγένετο ἡ παχυτέρα περιβολὴ ἐκ τῆς ἀπ' αὐτῶν σκιάς. Πῶς κατέσχισται τῆς ἀμπέλου τὸ φύλλον, ἵνα καὶ πρὸς τὰς ἐκ τοῦ ἀέρος βλάβας ὁ βότρυς ἀντέχη, καὶ τὴν ἀκτίνα τοῦ ἡλίου διὰ τῆς

(68) Colb. secundus γυμνὰ πεπαίνεται τῷ ἡλίῳ παραδεικνύμενα, nuda coquantur, si soli exponantur. Reg. tertius πέπτεται τῷ ἡλίῳ παραδεικνύμενα.

(69) Colb. secundus φύλλον ἢ περιβολή, foliorum amictus. Lectio optima. Editi cum aliis mss. ἡ προβολή. Reg. tertius αἱ ἐλαφρὰ τῶν φύλλων αἱ προβολαί.

ἀραιότητος δαφιλῶς ὑποδέχεται; Οὐδὲν ἀνάτιον· οὐδὲν ἀπὸ ταυτομάτου· πάντα ἔχει τινὰ σοφίαν ἀπόρρητον. Τίς ἂν ἐφίκοιτο λόγος; Πῶς ἀνθρώπινος νοῦς πάντα μετ' ἀκριβείας ἐπέλθοι, ὥστε καὶ καταδεῖν τὰς ἰδιότητας, καὶ τὰς πρὸς ἕκαστον διαφορὰς ἐναργῶς διακρίναι, καὶ τὰς κεχυρμμένας αἰτίας ἀενδεῶς παραστήσαι; "Ἐν ὕδρω, διὰ τῆς ῥίζης ἐλκόμενον, ἄλλως μὲν τρέφει τὴν ῥίζαν αὐτὴν, ἄλλως δὲ τὸν φλοιὸν τοῦ στελέχους, καὶ ἄλλως τὸ ξύλον, καὶ τὴν ἐντεριώνην ἐτέρως. Τὸ αὐτὸ καὶ φύλλον γίνεται, καὶ εἰς ἀκρέμονας καὶ κλάδους κατασχίζεται, καὶ τοῖς καρποῖς παρέχει τὴν αὔξησιν, καὶ δάκρυον τοῦ φυτοῦ καὶ ὁπὸς ἐκ τῆς αὐτῆς αἰτίας (70) προέρχεται· οἷς πόση πρὸς ἀλλήλα ἐστὶν ἡ διαφορὰ, οὐδεὶς ἂν λόγος ἐξίκοιτο. "Ἄλλο γὰρ τοῦ σχίνου τὸ δάκρυον, καὶ ἄλλο ὁ ὁπὸς τοῦ βαλσάμου· καὶ νάρθηκός τινες ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ Λιβύης ἕτερον ὁπὸν γένος ἀποδακρύνουσι. Λόγος δὲ τίς ἐστὶ καὶ τὸ ἤλεκτρον ὁπὸν εἶναι φυτῶν εἰς λίθου φύσιν ἀποπηγνύμενον. Μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ τὰ ἐμφαινόμενα κάρφη καὶ τὰ λεπτότατα τῶν ζώων, ἅπερ, ἀπαλοῦ ὄντος τοῦ ὁποῦ, ἐναποληφθέντα κατέχεται. Καὶ ὅπως τὴν κατὰ τὰς ποιότη-
 τας τῶν ὁπῶν διαφορὰν ὁ μὴ τῆ πείρα διδαχθεὶς οὐδένα λόγον εὐρήσει τὴν ἐνέργειαν παριστῶντα. Πῶς πάλιν ἀπὸ τῆς αὐτῆς νοτίδος ἐν μὲν τῇ ἀμπέλω οἶνος συνίσταται, ἐν δὲ τῇ ἐλαίᾳ τὸ ἐλαιον; Καὶ οὐ τοῦτο μόνον θαυμαστὸν, πῶς ὡδε μὲν τὸ ὑγρὸν ἀπεγλυκάνθη, ἐκεῖ δὲ λιπαρὸν γέγονεν, ἀλλ' ὅτι καὶ ἐν τοῖς γλυκέσι καρποῖς ἀμύθητος ἡ παραλλαγὴ τῆς ποιότη-
 τος. "Ἄλλο γὰρ τὸ ἐν ἀμπέλω γλυκὺ, καὶ ἄλλο τὸ ἐν μηλέᾳ, καὶ σύκῳ, καὶ φοίνικι. "Ἐτι σε βούλομαι περὶ τὴν ἐξέτασιν ταύτην φιλοτεχνῆσαι, πῶς τὸ αὐτὸ ὕδρω νῦν μὲν λεῖόν ἐστὶ τῇ αἰσθήσει, ὅταν ἐν τοῖσδε τισι τοῖς φυτοῖς γενόμενον ἀπογλυκάνθῃ· νῦν δὲ πληκτικόν ἐστὶ τῆς γεύσεως, ὅταν δι' ἄλλων φυτῶν ἐνεχθὲν ἀποξύνεται. Καὶ πάλιν εἰς τὴν ἐσχάτην πικρότητα μεταβάλλον ἐκτραχύνει τὴν αἰσθησιν, ὅταν ἐν ἀψίνθῳ ἢ σκαμμωνίᾳ (71) γένηται· καὶ ἐν μὲν ταῖς βαλάνοις ἢ τῷ καρπῷ τῆς κρανεῖας πρὸς τὴν συζῆν καὶ αὐστηρὰν ποιότητα μεταβάλλει· ἐν δὲ ταῖς τερεβίνθοις καὶ ταῖς καρύαις πρὸς ἀπαλὴν καὶ ἐλαϊώδη φύσιν μετ-
 ἴσταται.

9. Καὶ τί δεῖ τὰ πόρρω λέγειν, ὅπου γε ἐπὶ τῆς αὐτῆς συκῆς πρὸς τὰς ἐναντιωτάτας μεταβαίνει ποιότη-
 τας; Πικρότατον μὲν γὰρ ἐστὶν ἐν τῷ ὁπῷ, γλυκύ-
 τατον δὲ ἐν αὐτῷ (72) τῷ καρπῷ. Καὶ ἐπὶ τῆς ἀμπέ-
 λου συτυπικώτατον μὲν ἐπὶ τῶν ἀκρεμόνων, ἥδιστον
 δὲ ἐν τοῖς βότρυσιν. Αἱ δὲ κατὰ τὰς χροὰς διαφορὰς
 πόσαι! Ἴδοις ἂν ἐν λειμώνι τὸ αὐτὸ ὕδρω ἐρυθραι-
 νόμενον μὲν ἐν τῷδε τῷ ἀνθει, καὶ ἐν ἄλλῳ πορφυ-
 ροῦν (73), καὶ κυανὸν ἐν τῷδε, καὶ ἐν ἐτέρῳ λευκόν·
 καὶ πλείονα πάλιν τῆς ἐν ταῖς χροαῖς ποικιλίας τὴν
 κατὰ τὰς ὁδοὺς διαφορὰν παρεχόμενον. Ἄλλὰ γὰρ

(70) Reg. tertius ἐκ τῆς τοιαύτης αἰτίας. Ibidem Reg. quintus προσέρχεται.

(71) Colb. secundus ἢ ἀσκομμωνία· quam quoque lectionem exhibet quidem Reg. sextus, sed secundis curis. Editi, Coisl. uterque, et Regii tertius et quintus σκαμμωνία. Scammonia autem, seu scammonca, herba est regionum transmarinarum,

A causa, nihil temere factum est : omnia ab ineffabili quadam sapientia profisciscuntur. Quenam oratio possit omnia assequi? Quomodo omnia accurate recensere possit mens humana, adeo ut proprietates cognoscat, secernat clare singulorum differentias, et occultas causas certo proferat? Una aqua per radicem attracta, aliter nutrit ipsam radicem, aliter trunci corticem, aliter lignum, aliter medullam. Eadem et folium fit, et in majores ac in minores ramos discinditur, 48 et præstat fructibus incrementum : lacrymæ etiam et succus plantæ ex eadem causa proveniunt : quæ quantum inter se differant, nullus sermo explicare possit. Alia est enim lentisci lacryma, alius balsami succus : quædam etiam ferulæ in Ægypto et in Libya stillant aliud succorum genus. Ferunt quoque electrum, succum esse plantarum, in lapidis naturam concretum. Porro opinionis hujus testimonium sunt festucæ in ipso apparentes, ac bestiolæ tenuissimæ, quæ, propterea quod in tenero ac molli succo considerint, detinentur inclusæ. Et in summa, qui non experimento edoctus est, quantum inter se discrepent succorum qualitates, is ad eorum vim et efficaciam explicandam nullum reperiturus est sermonem. Quomodo iterum ab eodem humore in vite quidem vinum producitur, in olea autem oleum? Atque non id solum mirandum est, quonam pacto humor hic dulcis, illie pinguis evaserit : sed quod etiam in dulcibus fructibus inenarrabilis est qualitatis commutatio. Alia est enim in vite dulcedo, alla in malo, in fico, ac in palma. Volo insuper, ut hæc majori studio et arte perscruteris : quomodo aqua eadem nunc sensui lenis sit, cum in quibusdam plantis commorans dulcescit : nunc vero pungat, gustum, cum per alias plantas diducta acescit. Ac rursus in extremam amaritudinem versa, sensum exasperat, cum in absinthio aut scammonia insederit. Quinetiam in glandibus, aut in corni fructu, ad astringentem asperamque qualitatem transit : in terebinthis vero et nucibus, in teneram et oleosam naturam transmutatur.

9. Et quid opus est procul dissita proferre, cum in eadem licu in qualitates maxime contrarias commigret? Est enim in succo amarissima : contra, dulcissima est in ipso fructu. Et in vite, astringentissima est in ramis, in uvis vero suavissima. Quot autem differentiæ sunt colorum! Videas enim in prato eandem aquam in hoc quidem flore rubescentem, in alio purpuream, in hoc cæruleam, in alio albam : atque iterum differentiam majorem exhibet in odoribus, quam ipsa est colorum varietas. Sed enim orationem meam cerno ob inex-

quæ præsertim in Asia et in agro Colophonio crescit, cujus succus valet ad medicinas. Plura qui cupiet, Ruellium legere poterit.

(72) Ita editio Basil. cum codice Combef. et cum aliis sex mss. Editio Paris. ἐν αὐτοῦ τῷ.

(73) Codex Combef. cum Reg. octavo πορφυροῦν. Editi cum Reg. quinto πορφυρόν.

plabile ista speculandi desiderium; ultra modum A
 excrescere: quam nisi astrinxero, revocaveroque
 ad creationis legem, dies me deficiet magnam
 vobis sapientiam ex minimis rebus exhibentem.
*Germinet terra lignum fructiferum, faciens fructum
 super terram.* Et subito montium cacumina com-
 mantia comparebant, et solenter concinnabantur
 horti, et fluviorum ripæ infinitis adornabantur
 plantarum generibus. Atque hæc quidem ad exor-
 nandam hominum mensam ordinabantur: illæ vero
 ex frondibus fructibusque alimentum pecoribus
 præstabant. Aliæ conferunt nobis medicinæ subsi-
 dia, succos, liquores, festucas, cortices, fructum:
 et uno verbo, quæcunque nobis invenit diutina ex-
 perientia, dum 49 ex singulis casibus id quod
 utile est colligit; hæc omnia perspicax Conditoris
 providentia, ab initio res prospiciens, edidit ac
 produxit. Tu vero cum videris hortensia, silvestria,
 æquatica, terrestria, florifera aut non florentia, in
 parvo magnum agnoscens, semper tuam magis ac
 magis intendas admirationem, ac velim augeas
 amorem in Creatorem tuum. Expende, quomodo
 alias arbores perpetuo virentes, alias vero nuda-
 tionis obnoxias condiderit: et quomodo inter eas
 quæ semper virescunt, alias amittant frondes, alias
 semper ipsas servent. Enimvero olea et pinus
 exuuntur foliis; tametsi sensim occulteque frondes
 alternant, adeo ut nunquam coma denudari videan-
 tur. Palma autem perpetuo folia retinet, utpote
 quæ cum eisdem foliis a prima germinatione ad
 finem usque permaneat. Deinde et illud animad-
 verte, quomodo myrica est veluti anceps: annu-
 meratur nimirum et inter aquatica, et in solitudi-
 nibus abundat. Quapropter etiam Jeremias peiores et

ambiguos mores huic plantæ merito comparat 76.
 10. *Bλαστησάτω ἡ γῆ.* Τὸ μικρὸν τοῦτο πρόσ-
 ταγμα εὐθύς φύσει μεγάλῃ καὶ λόγος ἐντεχνος ἦν,
 θάττον τοῦ ἡμετέρου νόηματος τὰς μυρίας τῶν
 φουμένων ιδιότητας ἐκτελών. Ἐκεῖνο ἔτι καὶ νῦν
 ἐνυπάρχον (79) τῇ γῆ τὸ πρόσταγμα, ἐπέλγει αὐτὴν
 καθ' ἐκάστην ἔτους περίοδον ἐξάγειν τὴν δύναμιν
 ἐαυτῆς ὅσην ἔχει πρὸς τε βοτανῶν καὶ σπερμάτων
 καὶ δένδρων γένεσιν. Ὡς γὰρ οἱ στρόβιλοι ἐκ τῆς
 πρώτης αὐτοῖς ἐνδοδείξης πληγῆς τὰς ἐφεξῆς ποιοῦν-
 ται περιστροφάς, ὅταν πῆξαντες τὸ κέντρον ἐν ἐαυ-
 τοῖς περιφέρονται· οὕτω καὶ ἡ τῆς φύσεως ἀκολου-
 θία, ἐκ τοῦ πρώτου προστάγματος τὴν ἀρχὴν δεξα-
 μένη (80), πρὸς πάντα τὸν ἐφεξῆς διεξέρχεται χρό-
 νον, μέχρις ἂν πρὸς τὴν κοινήν συντέλειαν τοῦ παν-
 τὸς καταστήσῃ. Ἐφ' ἣν καὶ ἡμεῖς πάντες ἐγκαρποὶ
 καὶ πλήρεις ἔργων ἀγαθῶν ἐπειγώμεθα, ἵνα, φυτευ-

76 Jer. xvii, 6. 77 Psal. xci, 14.

(74) Reg. primus ὁρῶ μοι τόν. Editi cum multis
 mss. ὁρῶ μοι τόν.

(75) Colb. secundus cum Reg. sexto σοφίαν τοῦ
 κτίσαντος. Sed illud, τοῦ κτίσαντος, desideratur in
 editis et in aliis mss.

(76) Reg. quintus τοῦ κτίσαντος.

(77) Reg. sextus ὁ φοινῆξ τὸ αὐτὸ φύλλον ἐκ τῆς
 πρώτης βλαστῆσεως εἰς τέλος συμπαραμένον ἔχων.
 Ἐπειτα, etc. Palma quæ eisdem frondes a prima

ὁρῶ μοι τόν (74) λόγον τῆ ἀπληστία τῆς θεωρίας εἰς
 ἀμετρίαν ἐκπίπτοντα, ὃν ἂν μὴ δῆσας πρὸς ἀνάγκην
 ἀπαγάγω τῆς κτίσεως, ἐπιλείψει με ἡ ἡμέρα τὴν με-
 γάλην σοφίαν (75) ἐκ τῶν μικροτάτων ὁμίῳ παριστῶν-
 τα. *Βλαστησάτω ἡ γῆ ξύλλον κάρπιμον, ποιοῦν
 καρπὸν ἐπὶ τῆς γῆς.* Καὶ εὐθύς αἱ κορυφαὶ τῶν
 ὄρεων ἐκόμωον· καὶ ἐφιλοτεχνούοντο παράδεισοι, καὶ
 ποταμῶν ὄχθαι μυρίοις γένεσι φυτῶν ὠραίζοντο.
 Καὶ τὰ μὲν τὴν ἀνθρωπίνην ἠυτέρηστο κατακοσμη-
 σαι τράπεζαν· τὰ δὲ βοσκήμασι τροφὴν παρεσκευάζεν
 ἐκ τῶν φύλλων, ἐκ τῶν καρπῶν. Ἄλλα τὰς ἐκ τῆς
 λατρικῆς ὠφελείας ἡμῖν προσέξενε· τοὺς χυλοὺς, τοὺς
 ὀπούς, τὰ κάρφη, τοὺς φλοιούς, τὸν καρπὸν· καὶ
 ἀπαξιαπλῶς ὅσα ἡμῖν ἡ χρονία πείρα ἐξεύρεν, ἐκ τῶν
 κατὰ μέρος περιπτώσεων συλλεγομένη τὸ χρῆσιμον.
 Ταῦτα ἡ ὀξεῖα τοῦ κτίσαντος (76) πρόνοια, ἐξ ἀρχῆς
 προβλεψαμένη, εἰς γένεσιν ἤγαγε. Σὺ δὲ ὅταν ἴδῃς
 τὰ ἡμέρα, τὰ ἄγρια, τὰ φίλυδρα, τὰ γερασία, τὰ
 ἀνοφοροῦντα, ἢ τὰ ἀνανθή, ἐν μικρῶ τὸν μέγαν
 ἐπιγινώσκων, πρόσθεσ ἀεὶ τῷ θαύματι, καὶ αὐξήσόν
 μοι τὴν ἀγάπην τοῦ κτίσαντος. Ἐξέταξε, πῶς τὰ μὲν
 ἀειθαλῆ ἐποίησε, τὰ δὲ γυμνούμενα· καὶ τῶν ἀειθα-
 λῶν τὰ μὲν φυλλοδόξα, τὰ δὲ ἀειφύλλα. Φυλλοδολεῖ
 γὰρ καὶ ἐλάγια καὶ πίτυς, εἰ καὶ λεληθότως ὑπαλλάσ-
 σει τὰ φύλλα, ὥστε μηδέποτε δοκεῖν τῆς κόμης ἀπο-
 γυμνοῦσθαι. Ἀειφύλλον δὲ ὁ φοινῆξ, τῷ αὐτῷ φύλλῳ
 ἐκ τῆς πρώτης βλαστῆσεως εἰς τέλος συμπαραμένον.
 Ἐπειτα (77) κάκεινο σχόπει, πῶς ἡ μυρική ὡσπερ
 ἀμφίδιον ἔστι, καὶ τοῖς φιλύδροις συναριθμούμενον,
 καὶ κατὰ τὰς ἐρήτους πληθυνόμενον. Διδὸ καὶ ὁ Ἱε-
 ρεμίας δικαίως τὰ πονηρότερα (78) καὶ ἐπαμφοτε-
 ρίζοντα τῶν ἡθῶν τῷ τοιοῦτῳ φυτῷ παρεικάζεται.

ambiguos mores huic plantæ merito comparat 76.

10. *Bλαστησάτω ἡ γῆ.* Τὸ μικρὸν τοῦτο πρόσ-
 ταγμα εὐθύς φύσει μεγάλῃ καὶ λόγος ἐντεχνος ἦν,
 θάττον τοῦ ἡμετέρου νόηματος τὰς μυρίας τῶν
 φουμένων ιδιότητας ἐκτελών. Ἐκεῖνο ἔτι καὶ νῦν
 ἐνυπάρχον (79) τῇ γῆ τὸ πρόσταγμα, ἐπέλγει αὐτὴν
 καθ' ἐκάστην ἔτους περίοδον ἐξάγειν τὴν δύναμιν
 ἐαυτῆς ὅσην ἔχει πρὸς τε βοτανῶν καὶ σπερμάτων
 καὶ δένδρων γένεσιν. Ὡς γὰρ οἱ στρόβιλοι ἐκ τῆς
 πρώτης αὐτοῖς ἐνδοδείξης πληγῆς τὰς ἐφεξῆς ποιοῦν-
 ται περιστροφάς, ὅταν πῆξαντες τὸ κέντρον ἐν ἐαυ-
 τοῖς περιφέρονται· οὕτω καὶ ἡ τῆς φύσεως ἀκολου-
 θία, ἐκ τοῦ πρώτου προστάγματος τὴν ἀρχὴν δεξα-
 μένη (80), πρὸς πάντα τὸν ἐφεξῆς διεξέρχεται χρό-
 νον, μέχρις ἂν πρὸς τὴν κοινήν συντέλειαν τοῦ παν-
 τὸς καταστήσῃ. Ἐφ' ἣν καὶ ἡμεῖς πάντες ἐγκαρποὶ
 καὶ πλήρεις ἔργων ἀγαθῶν ἐπειγώμεθα, ἵνα, φυτευ-

generatione ad finem usque permanentes servat.

(78) Colb. secundus τὰ πονηρότατα. Ibidem Reg.
 secundus καὶ ἀμφοτερίζοντα.

(79) Ita Duc. uterque et alii quinque mss. Editi
 ὑπάρχον.

(80) Reg. sextus τὴν ἀπαρχὴν δεξαμένη. Ibidem
 mss. quatuor διεξέρχεται. Editi cum duobus aut
 tribus mss. διέρχεται.

Θέντες ἐν τῷ ὄκῳ Κυρίου, ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ A nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.
 ἡμῶν ἐξανθήσωμεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ
 ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

OMILIA Γ΄.

Περὶ γενέσεως φωστῆρων (81).

1. Τὸν ἀθλητῶν θεατῆν μετέχειν τινὸς προσῆκα καὶ αὐτὸν εὐτονίας. Καὶ τοῦτο ἐκ τῶν πανηγυρικῶν θεσμῶν ἂν τις κατίδοι, οἱ τοὺς συγκαθεζομένους εἰς τὸ στάδιον (82) γυμνῆ καθῆσθαι τῇ κεφαλῇ διαγορεύουσιν· ἔμοι δοκεῖν (83), ἵνα μὴ θεατῆς μόνον ἀγωνιστῶν, ἀλλὰ καὶ ἀγωνιστῆς ἕκαστος αὐτὸς ἐν τῷ μέρει τυγχάνῃ. Οὕτω τοίνυν καὶ τὸν τῶν μεγάλων καὶ ὑπερφυῶν θεαμάτων ἐξεταστῆν, καὶ τὸν τῆς ἀκρας ὄντως καὶ ἀπορρήτου σοφίας ἀκρατῆν προσῆκεν οὐλοθεν ἔχειν ἥκοντά τινας ἀφορμὰς πρὸς τὴν θεωρίαν τῶν προκειμένων, καὶ κοινωνεῖν ἔμοι τῆς ἀγωνίας εἰς δύναμιν, οὐχὶ κριτῆν μᾶλλον ἢ συναγωνιστῆν παρεστῶτα· μήποτε ἄρα διαλάβῃ ἡμᾶς τῆς ἀληθείας ἢ εὐρέσις, καὶ τὸ ἐμὸν σφάλμα κοινῇ ζημία τῶν ἀκούοντων γένηται. Πρὸς οὖν τί ταῦτα λέγω; Ὅτι, ἐπειδὴ πρόκειται ἡμῖν εἰς τὴν τοῦ κόσμου σύστασιν ἐξέτασις καὶ θεωρία τοῦ παντός, οὐκ ἐκ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας τὰς ἀρχὰς ἔχουσα, ἀλλ' ἐξ ὧν τὸν ἑαυτοῦ θεράποντα ὁ Θεὸς ἐξεπαίδευσεν, ἐν εἰδει λαλήσας πρὸς αὐτὸν, καὶ οὐ δι' αἰνιγμάτων, ἀνάγκη που πάντως τοὺς τῶν μεγάλων φιλοθεάμονας μὴ ἀγύμναστον ἔχειν τὸν νοῦν πρὸς τὴν τῶν προκειμένων ἡμῖν κατανόησιν. Ἐἴ ποτε οὖν, ἐν αἰθρίᾳ νυκτερινῇ, πρὸς τὰ ἀρρήτα κάλλη τῶν ἀστρῶν (84) ἐνατενίσας, ἔνοιαν ἔλαβες τοῦ τεχνίτου τῶν ὄλων, τίς ὁ τοῖς ἀνθεσι τούτοις διαποικιλίας τὸν οὐρανὸν, καὶ ὅπως ἐν τοῖς ὀρωμένοις πλέον τοῦ τερπνοῦ τὸ ἀναγκαῖόν ἐστι· πάλιν ἐν ἡμέρᾳ εἰ νήφοντι τῷ λογισμῷ κατέμαθες τὰ τῆς ἡμέρας θαύματα, καὶ διὰ τῶν ὀρωμένων ἀνελογίσω τὸν οὐχ ὀρωμενον, ἐμπαράσκευος ἦκεις ἀκρατῆς καὶ πρέπων τῷ πληρώματι τοῦ σεμνοῦ τούτου καὶ μακαρίου θεάτρου. Δεῦρο δὴ οὖν, ὥσπερ οἱ τοὺς ἀήθεις τῶν πόλεων τῆς χειρὸς λαδόμενοι περιηγούνται, οὕτω δὴ καὶ αὐτὸς ἐπὶ τὰ κεχυμμένα θαύματα ὑμᾶς τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως ξεναγήσω. Ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, ἐν ἣ ἡ ἀρχαία πατρις ἡμῶν (85), ἧς μετανέστησεν ἡμᾶς ὁ ἀνθρωποκτόνος δαίμων, τοῖς ἑαυτοῦ δολοφονίαις ἀνδραποδίσας τὸν ἀνθρώπον· ἐναυθα κατόψει τὴν πρώτην τοῦ ἀνθρώπου γένεσιν, καὶ τὸν εὐθύς ἡμᾶς ἐπικαταλαβόντα (86) θάνατον· ὃν ἐγέννησεν ἡ ἁμαρτία, τὸ πρωτότοκον ἔκγονον τοῦ ἀρχεκάκου δαίμονος. Καὶ γυμνῆσαι σαυτὸν γήινον μὲν τῇ φύσει, ἔργον δὲ θεῶν χειρῶν· δυνάμει μὲν καὶ παραπολὺ τῶν ἀλόγων λειπόμενον, ἀρχοντα δὲ χειροτονητὸν τῶν ἀλόγων καὶ τῶν ἀψύχων· ταῖς μὲν ἐκ τῆς φύσεως παρα-

HOMILIA VI.

De generatione luminarium.

1. Spectatorem athletarum oportet et ipsum contentionis participem esse. Idque ex panegyricis legibus quivis cognoverit, quæ, in stadio considentes, nudo capite sedere jubent: ut quisque, mea quidem sententia, non sit solum decertantium spectator, sed etiam aliqua ex parte athleta existat. Sic sane etiam magnorum atque admirabilium spectaculorum inquisitorem, illisque vere summæ ac ineffabilis sapientiæ auditorem, dum accedit, par fuerit quædam ad res propositas contemplandas incitamenta ex se habere, ac mecum pro viribus esse certaminis consortem, nec magis iudicem astare, quam concertantem; ne forte prætereat nos veritatis inventio, ac meus error commune audientium damnum fiat. Quorsum 50 hæc tandem? Quia cum inquirenda nobis proponatur mundi constitutio, universique contemplatio, quæ ex mundi sapientia nequaquam principium ducit, sed ex his quæ suum servum Deus docuit, illi in specie, non per ænigmata locutus: necesse est omnino, ingentium spectaculorum amatores non animum habere ad popularum nobis rerum perceptionem inexercitatum. Itaque si unquam in nocturna serenitate, inenarrabilem astrorum pulchritudinem intentis oculis suspicies, de universorum opifice cogitasti, quisnam is sit, qui his floribus cælum distinxit, et quomodo in rebus visibilibus major sit utilitas, quam voluptas; rursus si interdiu diei miracula didicisti, per diligentem meditationem, invisibilemque per visibilia æstimasti, paratus accedis auditor, ac dignus qui venerandum illud ac beatum theatrum compleas. Age igitur, quemadmodum qui urbium insuetos, manu apprehensa, circumducunt: ita et ipse ad occulta magnæ istius civitatis miracula vos tanquam peregrinos conducam. In civitate illa, in qua est vetus patria nostra, ex qua expulit nos dæmon homicida ille, qui suis illecebris hominem redegit in servitutem: intuebere hic primam hominis generationem, et illam quæ nos statim apprehendit mortem: quam peperit peccatum, primogenitus ille dæmonis malorum auctoris partus. Quin et te ipsum nosces ut natura terreum, ita manuum divinarum opus: viribus quidem longe brutis animalibus impar, irrationalium vero et inanimatorum principem constitutum: inferiorem quidem naturali apparatu, eum vero, qui rationis præstantia possis ad

(81) Illa, καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενεθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, reperiuntur initio orationis in uno aut altero codice: sed desunt in antiquioribus, puta in utroque Coisl. Nos omisimus.

(82) Εἰς τὸ στάδιον, etc. Lege Ducæum.

(83) Reg. sextus ἔμοι δοκεῖ. Mox unus ms. ἀγω-

νιστῶν ἕκαστος.

(84) Nonnulli mss. τῶν ἀστέρων.

(85) Codex Bodd. ἡ ἀρχαία πατρις, πατρις ἡμῶν, vetus illa patria, patria nostra.

(86) Ita Combef. cum aliis quatuor mss Editio Paris. καταλαβόντα.

ipsum cælum evehi. Isthæc si fuerimus edocti, nosmetipsos cognoscemus, sumus Deum cognituri, adorabimus Conditoem, Domino serviemus, glorificabimus Patrem, nostrum amabimus nutritorem, reverebimur beneficientem, nostræ vitæ præsentis et futuræ auctorem colere non desinemus : qui scilicet per eas quas jam largitus est divitias, etiam bonis promissis fidem faciat, ac ea quæ expectantur, præsentium experimento nobis confirmet. Et enim si temporaria talia sunt, qualia erunt æterna? Item si visibilia adeo pulchra sunt, qualia censenda sunt invisibilia? Si cæli magnitudo exsuperat humanæ intelligentiæ mensuram, quisnam intellectus valeat sempiternorum naturam perscrutari? Si sol ille corruptioni obnoxius, adeo pulcher est et adeo magnus, cum velox ad motum, tum ordinatos circuitus explens, magnitudinem quidem ad universum ita accommodatam nactus, ut eam, quam cum universo habet, proportionem non excedat, sua vero pulchritudine tanquam naturæ oculus quidam pelucidus res creatas condecorans : hujus si insatiabilis est aspectus, quali pulchritudine sol justitiæ præditus est? Si hunc solem non conspiceret, cæco detrimentum est : quale est peccatori dispendium luce vera carere?

2. *Et dixit Deus: Fiant luminaria in firmamento cæli ad illuminationem super terram: ut* 51 *discernant inter diem et noctem*⁷⁸. Cælum et terra præcesserant : post hæc fuerat lux creata : dies et nox discretæ fuerant : item factum erat firmamentum, et arida fuerat detecta. Collecta erat aqua in stabilem ac definitam congregationem. Terra propriis germinibus erat referta : quandoquidem et innumera protulerat herbarum genera, et omnimodis plantarum speciebus exuberabat. Necdum tamen erat sol, neque luna : ne solem lucis auctorem ac patrem appellarent, neve qui Deum ignorant, ii arbitrantur ipsum rerum e terra nascentium opificem esse. Quapropter quarta jam dies accesserat, et tunc Deus dixit : *Fiant luminaria in firmamento cæli*. Cum loquentem non ignores, illico mente audientem conjunge. *Dixit Deus, Fiant luminaria.... et fecit Deus duo luminaria*⁷⁹. Quis dixit, et quis fecit? Nonne in his duplicem personam percipis? Ubique historiæ inspersum est mystico modo theologiæ dogma. Additur etiam generandorum luminarium necessitas : *Ad illuminationem, inquit, super terram*⁸⁰. Si lucis generatio præcesserat, quomodo nunc sol iterum dicitur *ad illuminationem* editus? Primum quidem singularis isthæc loquendi ratio nullum tibi risum moveat : siquidem vestrum istum verborum delectum non sequimur, neque concinnæ

⁷⁸ Gen. 1, 14. ⁷⁹ ibid. 16. ⁸⁰ ibid.

(87) Reg. primus, sextus et octavus cum aliis tribus mss. πλούτου ὑπαρξίν. Vocem ὑπαρξίν neque editi agnoscunt, neque alii tres mss.

(88) Reg. sextus ὑποκαίμενος οὗτος ὁ ἥλιος.

(89) Ita Regii primus et octavus, et Colb. secundus. Deest ὥστε in editis et in aliquibus mss. LXX vero et Coisl. primus τοῦ διαχωρίζειν.

σχευαῖς ἐλαττούμενον, τῇ δὲ τοῦ λόγου περιουσίᾳ πρὸς οὐρανὸν αὐτὸν ὑπεραρθῆναι δυνάμενον. Ἐάν ταῦτα μάθωμεν, ἑαυτοὺς ἐπιγνωσόμεθα, Θεὸν γνωρίσομεν, τὸν κτίσαντα προσκυνήσομεν, τῷ Δεσπότῃ δουλεύσομεν, τὸν Πατέρα δοξάσομεν, τὸν τροφέα ἡμῶν ἀγαπήσομεν, τὸν εὐεργέτην αἰδεσθῶμεθα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἡμῶν τῆς παρουσίας καὶ τῆς μελλούσης προσκυνούντες οὐκ ἀπολήξομεν, τὸν δι' οὗ παρέσχετο ἡδὴ πλοῦτου (87) καὶ τὰ ἐν ἐπαγγελίαις πιστούμενον, καὶ τῇ πείρᾳ τῶν παρόντων βεβαιούντα ἡμῖν τὰ προσδοκώμενα. Εἰ γὰρ τὰ πρόσκαιρα τοιαῦτα, ποταπὰ τὰ αἰώνια; Καὶ εἰ τὰ ὀρώμενα οὕτω καλά, ποταπὰ τὰ ἀόρατα; Εἰ οὐρανοῦ μέγεθος μέτρον ἀνθρωπίνης διανοίας ἐκβαίνει, τῶν ἀδίδων τὴν φύσιν τίς ἄρα νοῦς ἐξιχνιάσαι δύνησεται; Εἰ ὁ τῇ φθορᾷ ὑποκαίμενος ἥλιος (88) οὕτω καλῶς, οὕτω μέγας, ὅξυς μὲν κινήθῃναι, εὐτάκτους δὲ τὰς περιόδους ἀποδιδούς, σύμμετρον μὲν ἔχων τὸ μέγεθος τῷ παντὶ, ὥστε μὴ ἐκβαίνειν τὴν πρὸς τὸ ὅλον ἀναλογίαν· τῷ δὲ κάλλει τῆς φύσεως οἷόν τις ὀφθαλμῶς διαυγῆς ἐμπρέπων τῇ κτίσει· εἰ ἀκόρεστος τοῦτου ἡ θέα, ποταπὸς τῷ κάλλει ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος; Εἰ τυφλῶ ζῆμια τοῦτον μὴ βλέπειν, ποταπὴ ζῆμια τῷ ἁμαρτωλῷ τοῦ ἀληθινοῦ φωτὸς στερηθῆναι;

2. *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς· ὥστε διαχωρίζειν* (89) *ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός*. Οὐρανὸς προεὐλήφει καὶ γῆ· τὸ φῶς ἐπὶ τούτοις δεδημιούργητο· ἡμέρα καὶ νύξ διεκέκριτο· πάλιν στερέωμα, καὶ ξηρὰς φανέρωσις. Τὸ ὕδωρ συνήθροιστο εἰς συνεστηκυῖαν καὶ ἀφωρισμένην συναγωγὴν. Ἡ γῆ πεπλήρωτο τοῖς οἰκείοις γεννήμασι, τὰ τε μυρία γένη τῶν βοτανῶν ἐκπλαστήσασα, καὶ παντοδαποῖς ἐδῆσι φυτῶν εὐθηνουμένην. ἥλιος δὲ οὐπὼ ἦν καὶ σελήνη, ἵνα μήτε φωτὸς ἀρχηγὸν καὶ πατέρα τὸν ἥλιον ὀνομάσωσι, μήτε τῶν ἐκ τῆς γῆς φουομένων δημιουργῶν ὡς τὸν Θεὸν ἀγνοήσαντες (90) ἡγήσωνται. Διὰ τοῦτο τετάρτη ἡμέρα· καὶ τότε εἶπεν ὁ Θεός· *Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ*. Ὅταν τὸν εἰπόντα διδαχθῆς, εὐθύς τῇ ἐννοίᾳ συναπτε τὸν ἀκούσαντα. *Εἶπεν ὁ Θεός· Γενηθήτωσαν φωστῆρες, καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας*. Τίς εἶπε, καὶ τίς ἐποίησεν; Οὐκ ἐννοεῖς ἐν τούτοις τὰ (91) διπλοῦν τῶν προσώπων; Πανταχοῦ τῇ ἱστορίᾳ τὸ δόγμα τῆς θεολογίας μουσικῶς συμπάρεισπαρται. Καὶ ἡ χρεῖα πρόσκειται τῆς τῶν φωστήρων γενέσεως· *Εἰς φαῦσιν*, φησιν, *ἐπὶ τῆς γῆς*. Εἰ προεὐλήφει τοῦ φωτὸς ἡ γένεσις, πῶς νῦν ὁ ἥλιος πάλιν *εἰς φαῦσιν* λέγεται γεγενῆσθαι; Πρῶτον μὲν οὖν τῆς λέξεως (92) τὸ ἰδιότροπον μηδένα σοὶ κινεῖτω γέλωτα,

(90) Ita quinque mss. Editi vero ἀγνοοῦντες.

(91) Reg. sextus ἐν τούτῳ τό. Aliquanto post Colb. secundus χρεῖα πρόκειται.

(92) Regii tertius et octavus λέξεως ἡμῶν. Desideratur ἡμῶν et in editis et in aliis mss. Mox editi παρ' ἡμῶν. At mss. quinque ut in textu. Codex Combef. cum altero ms. παρ' ἡμῶν, non ita recte.

εἶπερ μὴ ἐπόμθεα ταῖς παρ' ὑμῖν ἐκλογαῖς τῶν ῥημάτων, μηδὲ τὸ τῆς θέσεως αὐτῶν εὐρυθμον ἐπιτηδεύομεν. Οὐ γὰρ τορευταὶ λέξεων παρ' ἡμῖν· οὐδὲ τὸ εβηχον τῶν φωνῶν, ἀλλὰ τὸ εὐσημον τῶν ὀνομάτων (93) πανταχοῦ προτιμώτερον. Σκόπει τοίνυν εἰ μὴ διὰ τῆς φασύσεως ἀρχούτων ἐνέφηγεν δ' ἐβούλετο· ἀντὶ γὰρ τοῦ φωτισμοῦ τὴν φασῦσιν εἰρηκεν. Ἔστι δὲ οὐδὲν μαχόμενον τοῦτο τοῖς περὶ τοῦ φωτὸς εἰρημένοισι. Τότε μὲν γὰρ αὐτὴ τοῦ φωτὸς ἡ φύσις παρήχθη· νῦν δὲ τὸ ἡλιακὸν τοῦτο σῶμα δχημα εἶναι τῷ πρωτογόνῳ ἐκείνῳ φωτὶ παρεσκευάσται. Ὡς γὰρ ἄλλο τὸ πῦρ, καὶ ἄλλο ὁ λύχνος· τὸ μὲν τὴν τοῦ φωτίζειν δύναμιν ἔχον, τὸ δὲ παραφαίνειν τοῖς δεομένοις πεπονημένον· οὕτω καὶ τῷ καθαρωτάτῳ ἐκείνῳ καὶ εἰλικρινεῖ καὶ ἀύλῳ φωτὶ δχημα νῦν οἱ φωστήρες κατεσκευάσθησαν. Ὡς γὰρ ὁ Ἀπόστολος λέγει τινὰς φωστήρας ἐν κόσμῳ, ἄλλο δὲ ἐστι φῶς τοῦ κόσμου τὸ ἀληθινόν, οὗ κατὰ μέθεξιν οἱ ἄγιοι φωστήρες ἐγίνοντο τῶν ψυχῶν, ἃς ἐπαίδευσεν, τοῦ σκότους αὐτάς τῆς ἀγνοίας ῥυόμενοι· οὕτω καὶ νῦν τὸν ἥλιον τοῦτον τῷ φανωτάτῳ ἐκείνῳ ἐπισκευάσας φωτὶ ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς περὶ τὸν κόσμον ἀνῆψεν.

3. Καὶ μηδὲν ἄπιστον εἶναι δοκεῖτω τὸ εἰρημένον, ὅτι ἄλλο μὲν τι τοῦ φωτὸς ἡ λαμπρότης, ἄλλο δὲ τι τὸ ὑποκείμενον τῷ φωτὶ σῶμα. Πρῶτον μὲν οὖν (94) ἐκ τοῦ τὰ σύνθετα πάντα οὕτω παρ' ἡμῶν διαίρεσθαι, εἰς τε τὴν δεκτικὴν οὐσίαν καὶ εἰς τὴν ἐπισυμβᾶσαν αὐτῇ ποιότητα. Ὡς οὖν ἕτερον μὲν τι τῆ φύσει ἡ λευκότης, ἕτερον δὲ τι τὸ λευκασμένον σῶμα, οὕτω καὶ τὰ νῦν εἰρημένα, διάφορα ὄντα τῇ φύσει (95), ἡνωταὶ τῇ δυνάμει τοῦ κτίσαντος. Καὶ μὴ μοι λέγε ἀδύνατα εἶναι ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων διαίρεσθαι. Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ τὴν διαίρεσιν τοῦ φωτὸς ἀπὸ τοῦ ἡλιακοῦ σώματος ἐμοὶ καὶ σοὶ δυνατὴν εἶναι φημι, ἀλλ' ὅτι ἂ ἡμῖν τῇ ἐπινοίᾳ ἐστὶ χωριστὰ, ταῦτα δύναται καὶ αὐτὴ τῇ ἐνεργείᾳ παρὰ τοῦ ποιητοῦ τῆς φύσεως αὐτῶν διασπῆσαι. Ἐπεὶ καὶ σοὶ τὴν καυστικὴν δύναμιν τοῦ πυρὸς ἀπὸ τῆς λαμπρότητος χωρίσαι ἀμήχανον· ὁ δὲ θεὸς, παραδόξῳ θεάματι τὸν ἑαυτοῦ θεράποντα ἐπιστρέψαι βουλόμενος, πῦρ ἐπέθηκε τῇ βλάτῃ ἀπὸ μόνης τῆς λαμπρότητος ἐνεργούσιν, τὴν δὲ τοῦ καίειν δύναμιν σχολάζουσαν ἔχον. Ὡς καὶ ὁ Ψαλμῶδς (96) μαρτυρεῖ λέγων· *Φωνὴ Κυρίου διακόπτορος φλόγα πυρός*. Ὅθεν καὶ ἐν ταῖς τῶν βεβιωμένων ἡμῖν ἀνταποδόσεις λόγος τις ἡμᾶς ἐν ἀπορότῳ παιδεύει, διαιρεθῆσθαι τοῦ πυρὸς τὴν φύσιν, καὶ τὸ μὲν φῶς εἰς ἀπόλαυσιν τοῖς δικαίοις, τὸ δὲ τῆς καύσεως ὄδνηρὸν τοῖς κολαζομένοις ἀποταχθῆσθαι. Ἐπειτα μέντοι καὶ ἐκ τῶν περὶ σελήην παθῶν δυνατὸν ἡμᾶς τὴν πίστιν τῶν ζητουμένων εὑρασθαι. Αἰήγουσα γὰρ, καὶ μειουμένη, οὐχὶ τῷ παντὶ ἑαυτῆς σώματι δαπανᾶται,

eorum constructioni studemus. Apud nos enim non sunt qui verba torcendo exspoliant, neque curæ sunt sonoræ voces, sed ubique uominum claritatem anteponimus. Vide igitur, num satis uolebat, per hanc uocem *illuminationem* expresserit : quippe pro splendore *illuminationem* dixit. Hoc autem cum iis quæ de luce dicta sunt, nihil pugnat. Tunc enim producta est ipsa lucis natura : nunc autem est solare illud corpus conditum, vehiculum ut sit primogenitæ illi luci. Quemadmodum enim aliud est ignis, aliud lucerna : illi quidem vis inest illuminandi, hæc uero ad lumen egentibus præbendum fabricata est : sic etiam luci illi purissimæ sinceræque et materiæ experti ceu vehiculum illa luminaria nunc præparata sunt. Sicut enim Apostolus quosdam ait esse luminaria in mundo⁹¹ ; sed est tamen alia lux mundi uera ; cuius participatione, sancti facti sunt animarum quas erudiebant luminaria, dum eas ignorantia tenebris eximerent : ita etiam nunc solem hunc, post splendidissimam illam lucem conditum, in mundo exsuscitavit conditor universorum.

3. Nec cuiquam incredibile uideatur quod dictum est, lucis scilicet splendorem aliud quiddam esse : aliquid uero aliud, ipsum corpus luci subjectum. Primum quidem ex eo quod composita omnia sic a nobis diuidantur, et in recipientem substantiam, et in qualitatem ipsi aduenientem. Quemadmodum igitur aliud natura est albor, aliud corpus dealbatum : sic etiam quæ modo retulimus, licet natura diuersa, tamen Creatoris potentia fuere conjuncta. Nec mihi dixeris fieri non posse, ut hæc a se inuicem separentur. Neque enim aio lucis a solari corpore separationem mihi et tibi esse possibilem : sed quæ nostra cogitatione diuidi possunt, ea dico a 52 naturæ conditore etiam reipsa seungi posse. Nam et tu vim ignis adurentem a splendore separare nequaquam potes : Deus uero, qui famulum suum stupendo miraculo attrahere uolebat, ignem in rubo imposuit, qui efficaciam a solo splendore mutuabatur, vim autem urendi habebat otiosam. Velut etiam Psaltes testatur, dicens : *Vox Domini intercidentis flammam ignis*⁹². Unde etiam cum rerum in uita gestarum merces retribuetur, arcanus quidam sermo nos docet naturam ignis diuisum iri, et lucem quidem in fruitionem iustis, adustionis uero acerbitem puniendis desuinandam esse. Deinde uero etiam ex lunæ uicissitudinibus fidem quasitis afferre possumus. Enim uero dum desinit, et decrescit, non toto sui ipsius corpore consumitur, sed circumpositam lucem deponens, et iterum assumens, de-

⁹¹ Philipp. II, 15. ⁹² Psal. xxviii, 7

(93) Reg. quintus τὸ εὐσημον τῶν νοημάτων.

(94) Sic quinque mss. Deest οὖν in editis. Statim Colh. secundus παρ' ἡμῖν.

(95) Ita codex Combef. cum sex aliis mss. Illud,

τῆ φύσει, desideratur in editis. Ibidem idem codex Combef. et alii duo ἡνωταί.

(96) Nonnulli mss. ὁ ψαλμὸς. Mox unus ms. διακοπόντος.

crementi speciem et incrementi nobis exhibet. Quod autem lunæ corpus, ipsa silente, non absumatur, ea quæ cernimus, evidenter probant. Nam in ære puro omnique nebula purgato, cum maxime falcata figuram habet luna, licet tibi observare ac videre, partem ipsius obscuram ac luce destitutam, a tanta curvatura circumscribi, quanta in pleniluniis totam ipsam explet. Quamobrem circulus absolutus clare conspicitur, si modo visus opacum et caliginosum sinum ad partem illuminatam referat. Nec dicas, quæso, lucem lunæ adventitiam esse, eo quod imminuit, dum ad solem accedit, iterum vero augetur, dum discedit. Neque enim illud nobis in præsentia investigandum proponitur, sed quod aliud est corpus ipsius, aliud vis illuminans. Sane tale quiddam mihi cogita et de sole: præterquam quod hic lucem, quam semel accepit ac sibi attemperatam habuit, minime deponit: illa vero, dum assidue velut exiit et rursus induit lucem, per seipsam ea etiam, quæ de sole dicta sunt, confirmat. Hæc luminaria jussa sunt quoque diem ac noctem inter se separare. Etenim superius a tenebris lucem divisit Deus; tuncque naturam ipsorum in contrarium partitus est: ut inter ipsa intercedat admistio nulla, et luci cum tenebris nulla sit societas. Quod enim est in die umbra, id ipsum esse noctu; tenebrarum naturam putandum est. Nam si omnis umbra, splendore aliquo illucescente, in partem luci adversam a corporibus excidit, et mane quidem ad occasum protenditur, vespere vero ad orientem versus vergit, sitque in meridie septentrionalis: etiam nox in partes radii oppositas secedit, cum secundum naturam nihil aliud sit quam terræ umbra. Quemadmodum enim umbra ideo in die subsistit, quod aliquid lucem obstruit: ita naturaliter nox nascitur, cum aer terræ circumfusos obumbratur. Itaque id ipsum est quod dictum fuit: *Deus divisit lucem a tenebris* 52: quandoquidem lucis accessum declinant tenebræ, cum alienatio naturalis in prima procreatione inter se instituta sit. Nunc autem diei metiendo solem præfexit: lunam vero, cum in proprio circulo omnibus suis numeris absoluta est, noctis moderatricem 53 statuit. Tunc enim fere ex diametro inter se opposita sunt luminaria. Nam luna in pleniluniis, ex oriente sole, e conspectu evanescit: contra, occidente sole, hæc ipsa sæpenumero ab oriente emergit. Quod si cæteris in formis lunare lumen una cum nocte non ex æquo perficitur, nihil ad institutum sermonem refert. Verumtamen cum snum statum perfectissimum attingit, ut noctis obtinet principatum, proprio lumine ac splen-

52 Gen. 1, 4.

(97) Ita editio Basil. cum Combef. et cum aliis sex mss. At editio Paris. κατά τὸ σχῆμα ἢ σελήνη.

(98) Editio Basil. cum sex nostris mss. ἡλίον. Editio Paris. ἡλίκη. Ibidem Colb. secundus πᾶσαν αὐγὴν ἐκπληροῖ.

(99) Colb. secundus ἐγκεκραμένον ἐν ἑαυτῷ.

(4) Quinque mss. τότε μὲν τὴν. Editi cum Reg.

ἀλλὰ τὸ περιλαμβανόμενον φῶς ἀποτιθεμένη καὶ προσλαμβάνουσα πάλιν, ἐλαττώσεως ἡμῖν καὶ αὐξήσεως τὰς φαντασίας παρέχεται. Τοῦ δὲ μὴ αὐτὸ τὸ σῶμα αὐτῆς ληγούσης ἀπαναλίσκεσθαι ἐναργῆς μαρτύριον τὰ δρώμενα. Ἐξέστι γὰρ σοι καὶ ἐν καθαρῷ τῷ ἀέρι καὶ πάσης ἀχλύος ἀπηλλαγμένῳ, ὅταν μάλιστα μηνωειδῆς τυγχάνῃ κατὰ τὸ σχῆμα ἐπιτηρήσαντι (97), κατιδεῖν τὸ ἀλαμπές αὐτῆς καὶ ἀφώτιστον ὑπὸ τηλικαύτης ἀψίδος περιγραφόμενον, ἡλίκη (98) ἐν ταῖς πανσελήνοις τὴν πᾶσαν αὐτὴν ἐκπληροῖ. Ὅστε τηλαυγῶς ἀπηρτισμένον καθορᾶσθαι τὸν κύκλον τῷ περιλαμβανόμενῳ μέρει τὸν σκιερὸν καὶ ἀερώδη κόλπον συναναφερούσης τῆς ὕψους. Καὶ μὴ μοι λέγε ἐπίσασκτον εἶναι τῆς σελήνης τὸ φῶς, διότι μειοῦται μὲν πρὸς ἥλιον φερομένη. αὐξεται δὲ πάλιν ἀφισταμένη. οὐδὲ γὰρ ἐκεῖνο ἡμῖν ἐξετάζειν ἐν τῷ παρόντι πρόκειται, ἀλλ' ὅτι ἕτερον μὲν αὐτῆς τὸ σῶμα, ἕτερον δὲ τὸ φωτίζον. Τοιοῦτον δὲ τί μοι νόει καὶ ἐπὶ τοῦ ἡλίου πλὴν ὅτι ὁ μὲν, λαθὼν ἅπαντα καὶ ἐγκεκραμένον ἑαυτῷ (99) τὸ φῶς ἔχων, οὐκ ἀποτίθεται ἢ δὲ, συνεχῶς οἶον ἀποδουμένη καὶ πάλιν ἐπαμφιαζομένη τὸ φῶς, δι' ἑαυτῆς καὶ τὰ περὶ τοῦ ἡλίου εἰρημένα πιστοῦται. Οὗτοι καὶ διαχωρίζουν ἐτάθησαν ἀνὰ μέσον τῆς ἡμέρας καὶ ἀνὰ μέσον τῆς νυκτός. Ἄνω μὲν γὰρ διεχώρισεν ὁ θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους: τότε δὲ τὴν (1) φύσιν αὐτῶν πρὸς τὸ ἐναντίον ἀπέστησεν ὥστε ἀμικτως ἔχειν πρὸς ἀλλήλα, καὶ φωτὶ πρὸς σκότος μηδεμίαν εἶναι κοινότητα. Ὁ γὰρ ἐν ἡμέρᾳ ἐστὶν ἡ σκιά, τοῦτο οἴεσθαι χρὴ ἐν νυκτὶ τοῦ σκότους εἶναι τὴν φύσιν. Εἰ γὰρ πᾶσα σκιά (2), αὐγῆς τινος διαφανούσης, ἀντικειμένης τῷ φωτὶ ἀπὸ τῶν σωμάτων ἐκπίπτει: καὶ ἔωθεν μὲν πρὸς δυσμὰς τέταται, ἐσπέρας δὲ πρὸς ἀνατολὴν ἀποκλίνει, ἐν δὲ τῇ μεσημβρίᾳ ἀρκτέα γίνεται: καὶ ἡ νύξ ἐπὶ τὸ ἐναντίον ταῖς ἀκτίσιν ὑποχωρεῖ, οὐδὲν ἕτερον οὔσα κατὰ τὴν φύσιν ἢ σκίασμα γῆς. Ὡς γὰρ ἐν ἡμέρᾳ ἡ σκιά τῷ ἀντιφράσσοντι τὴν αὐγὴν παραφίσταται, οὕτως ἡ νύξ σκιαζομένου τοῦ περὶ γῆν ἄερος συνίστασθαι πέφυκε. Τοῦτο τοίνυν ἐστὶ τὸ εἰρημένον, ὅτι *Διεχώρισεν ὁ θεὸς ἀνὰ μέσον τοῦ φωτός καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σκότους*: ἐπειδὴ τὸ σκότος ὑποφύγει τοῦ φωτός τὰς ἐπιδρομὰς, ἐν τῇ πρώτῃ δημιουργίᾳ φυσικῆς αὐτοῖς τῆς ἀλλοτριώσεως κατασκευασθείσης (3) πρὸς ἀλλήλα. Νῦν δὲ ἥλιον ἐπέταξε τοῖς μέτροις τῆς ἡμέρας καὶ σελήνην, ὅταν ποτὲ πρὸς τὸν ἴδιον κύκλον ἀπαρτισθῇ, ἀρχηγὸν ἐποίησε τῆς νυκτός. Σχεδὸν γὰρ τότε κατὰ διάμετρον οἱ φωστῆρες ἀλλήλοις ἀντικαθίστανται. Ἀνατέλλοντος μὲν γὰρ τοῦ ἡλίου, ἐν ταῖς πανσελήνοις καταφέρεται πρὸς τὸ ἀφανές ἢ σελήνην δυομένου δὲ πάλιν τοῦ ἡλίου, αὕτη πολλὰκις ἐξ ἀνατολῶν ἀντανίσχει (4).

octavo τότε δὲ τὴν. Aliquanto post Reg. quintus εἶναι κοινωvίαν.

(2) Ita quatuor mss. Editio Paris. ἡ γὰρ σκιά πᾶσα. Deest σκιά in editione Basil.

(3) Colb. secundus ἀλλοτριώσεως παρασκευασθείσης.

(4) Reg. primus ἀνίσχει.

Εἰ δὲ κατὰ τὰ ἄλλα σχήματα οὐ συναπαρτίζεται τῇ A dore astra superans, et tellurem illustrans : ita
 νυκτι τὸ σεληναῖον φῶς, οὐδὲν πρὸς τὸν προκείμενον
 λόγον. Πλὴν ὅτι, ὅταν ἑαυτῆς τελειοτάτη τυγχανῇ, κατάρχει μὲν τῆς νυκτὸς τῷ ἰδίῳ φωτὶ τὰ ἄστρα
 ὑπεραυγάζουσα καὶ τὴν γῆν περιλάμπουσα (5), ἐξίσου δὲ πρὸς τὸν ἥλιον τοῦ χρόνου διαιρεῖται τὰ μέτρα.

4. Καὶ ἔστωσαν εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ
 εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἔνιαυτούς. Ἀναγκαῖαι πρὸς τὸν
 ἀνθρώπινον βίον αἱ ἀπὸ τῶν φωστῆρων σημειώσεις.
 Ἐὰν γὰρ μὴ (6) τις πέρα τοῦ μέτρου τὰ ἀπ' αὐ-
 τῶν (7) σημεῖα περιεργάζεται, χρησίμους αὐτῶν τὰς
 ἐκ τῆς μακρᾶς ἐμπειρίας παρατηρήσεις εὐρήσει.
 Πολλὰ μὲν γὰρ περὶ ἐπομβρίας ἔστι μαθεῖν, πολλὰ
 δὲ περὶ αὐχμῶν καὶ πνευμάτων κινήσεως, ἢ μερικῶν
 ἢ καθόλου, βιαιῶν ἢ ἀνευμένων. Ἐν γὰρ τι τῶν ἀπὸ
 τοῦ ἡλίου παραδεικνυμένων καὶ ὁ Κύριος ἡμῖν πα-
 ραδέδωκεν (8) εἰπὼν, ὅτι *Χειμῶν ἔσται στυνγνάζει γὰρ πυβράζων ὁ οὐρανός.* Ἐπειδὴν γὰρ δι' ἀγλῦος
 ἢ ἀναφορὰ γένηται τοῦ ἡλίου, ἀμαυροῦνται μὲν αἱ
 ἀκτῖνες, ἀνθρακώδης δὲ καὶ ὑφαίμιος τὴν χροάν ὀρα-
 ται, τῆς παχύτητος τοῦ ἀέρος ταύτην ἐμποιούσης τὴν
 φαντασίαν ταῖς ὄψεσι. Μὴ διαχυθεὶς δὲ ὑπὸ τῆς
 ἀκτίνος ὁ πεπυκνωμένος τέως καὶ συνεστῶς ἀήρ δηλὸς
 ἔστι διὰ τὴν ἐπὶ βροίαν τῶν ἐκ τῆς γῆς ἀτμῶν κρα-
 τηθῆναι μὴ δυνάμεως, ἀλλὰ τῷ πλεονασμῷ τοῦ ὕγρου
 χειμῶνα ἐπάξων τοὺς χωροὺς περὶ αὐτὸ συναθροίζεται.
 Ὅμοιος δὲ καὶ ἐπειδὴν ἡ σελήνη περιλιμνάζεται καὶ
 τῷ ἡλίῳ δὲ ὅταν αἱ λεγόμεναι ἄλωες (9) περιγραφῶ-
 σιν, ἢ ὕδατος ἀερίου πλῆθος, ἢ πνευμάτων βιαιῶν (10)
 κινήσιν ὑποφαίνουσιν· ἢ καὶ, οὗς ὀνομάζουσιν ἀνθ-
 ἡλίου, ὅταν συμπεριτρέχῃσι τῇ τοῦ ἡλίου φορᾷ, συμ-
 πτωμάτων τινῶν ἀερίων σημεῖα γίνονται. Ὡσπερ οὖν
 καὶ αἱ ῥάβδοι, αἱ κατὰ τὴν χροάν τῆς ἕριδος εἰς ὀρθὸν
 τοῖς νέφεσιν ἐμφαινόμεναι, ὁμβροὺς ἢ χειμῶνας ἐξ-
 αἰσίους, ἢ ὄλωες τὴν ἐπὶ πλεῖστον μεταβολὴν τοῦ ἀέρος
 ἐδεικνύονται. Πολλὰ δὲ καὶ περὶ σελήνης ἀξιομέ-
 νην (11) ἢ λήγουσαν οἱ τοῦτοιοι ἐσολακότες τετηρή-
 κασι σημειώδη, ὡς τοῦ περὶ γῆν ἀέρος ἀναγκαίως
 τοῖς σχήμασιν αὐτῆς συμεταβαλλομένου. Λεπτὴ μὲν
 γὰρ οὖσα περὶ τρίτην ἡμέραν καὶ καθαρά, σταθερὰν
 εὐδίαν κατεπαγγέλλεται· παχεῖα δὲ ταῖς κεραλαῖς καὶ
 ὑπερῦθος φαινόμενη, ἢ (12) ὕψος λάθρον ἀπὸ νεφῶν,
 ἢ νότου βιαίαν κινήσιν ἀπειλεῖ. Τὴν δὲ ἐκ τούτων
 σημεῖωσιν ὅσον τῷ βίῳ παρέχεται τὸ ὠφέλιμον, τίς
 ἀγνοεῖ; Ἐξεστὶ μὲν γὰρ τῷ πλωτῆρι εἰσὼ λιμένων
 κατέχειν τὸ σκάφος, τοὺς ἐκ τῶν πνευμάτων κινδύ-
 νους προορμμένῳ· ἔξεστι δὲ τῷ ὁδοιπόρῳ πόρθρωθεν
 ἐκκλίνειν τὰς βλάβας, ἐκ τῆς στυνγνότητος τοῦ ἀέρος
 τὴν μεταβολὴν ἀναμένοντι. Γεωργοὶ δὲ, οἱ περὶ τὰ
 σπέρματα καὶ τὰς τῶν φυτῶν θεραπείας πονούμενοι,
 πάσας ἐντεῦθεν εὐρίσκουσι τὰς εὐκαιρίας τῶν ἐρ-
 γῶν. Ἦδη δὲ καὶ τῆς τοῦ παντὸς διαλύσεως ἐν ἡλίῳ
 καὶ σελήνῃ καὶ ἀστροῖς σημεῖα φανήσεσθαι ὁ Κύριος

4. *Et sint in signa, et in tempora, et in dies, et in
 annos.* Necessariæ sunt ad humanam vitam notæ
 luminarium atque significationes. Etenim si quis
 signa eorum non ultra modum explorat, utiles ipso-
 rum observationes ex longa experientia comperiet.
 Multa namque de pluviis, multa de siccitate, deque
 ventorum motu, tum particularium, tum universa-
 lium, violentorum aut remissorum discere licet.
 Profecto unum aliquod solis signum etiam Dominus
 nobis exposuit, cum ait : *Tempestat erit : triste est
 enim rubens cælum* ⁶⁴. Cum enim per nebulam sit
 solis ascensus, obscurantur quidem radii ; sed sol
 carbonum in morem rutilans et colore subcruentus
 conspicitur, hanc oculis speciem objiciente aeris
 crassitudine. Constat autem aerem illum condensa-
 tum ac compactum, cum a radio non diffunditur, ob
 vaporum e terra exsurgentium fluxionem contineri
 non posse : sed in his regionibus circa quas cogitur,
 tempestatem ob humoris copiam excitaturum. Si-
 militer etiam cum undelibet restagnat luna, et arcæ,
 quas vocant, solem circumscribunt, tunc aut aquæ
 aeræ abundantiam, aut vehementium ventorum
 motum significant : quinetiam ii quos adversos so-
 les appellant, quando una cum solis conversione cir-
 cumcursant, aeriorum quorundam casuum flunt
 præsentia. Ita et virgæ illæ quæ iridis imitantur co-
 lorem, ac rectæ in nubibus apparent, pluvias aut
 ingentes procellas, aut denique maximam aeris
 immutationem portentunt. Multa quoque indicia
 circa crescentem vel decrescentem lunam observa-
 verunt, qui rebus istis operam impendere : quasi
 aer terræ circumfusos, simul cum ipsius figuris ne-
 cessario permutetur. Cum enim circa tertium diem
 tenuis est et pura, firmam constantemque sereni-
 tatem prænuntiat : sin autem cornibus crassa, et
 subrubicunda cernitur, aut copiosam aquam e nu-
 bibus lapsuram, aut violentam austri motionem fu-
 turam minatur. Jam vero quantum afferant utilita-
 tis generi humano harum rerum observationes,
 quis ignorat? Nam nautæ navem intra portus con-
 tinere licet, pericula e ventis impendentia prævi-
 denti. Fas est viatori minus incommoda declinare,
 ex cæli tristitia aeris mutationem expectanti. Agri-
 colæ quoque, qui circa semina ac plantarum cultum
 occupantur, inde conjectant omnem faciendorum
 operum opportunitatem. 54 Jam vero et dissolu-
 tionis universi signa in sole lunaque et astris præ-

⁶⁴ Math. xvi, 3.

(5) Regius primus et Colb. secundus καὶ τὴν κτι-
 σιν περιλάμπουσα.

(6) Editi ἐὰν γὰρ μὴ. Deest γὰρ in nostris septem
 mss.

(7) Codices duo ἐπ' αὐτῶν. Alii quatuor mss. ἀπ'
 αὐτῶν. Editi vero ὑπ' αὐτῶν. Aliquanto post editi
 πολλά δὲ καί. Deest καί in quinque mss.

(8) Ita septem mss. Editi παρέδωκεν. Coisl. pri-

mus παρέδωκεν ἡμῖν. 1

(9) Codices duo ἄλλωες. Regii itidem duo cum
 Coisl. secundo ἄλωες. Editi ἄλωες.

(10) Editio Basil. cum quinque mss. βιαίαν. Edi-
 tio Paris. cum duobus aliis mss. βιαίων.

(11) Codices duo σελήνην ἀξιομένην.

(12) Ita editio Basil. cum multis mss. Editio Pa-
 ris. ἢ καί. Ibidem Colb. secundus ὑπὸ νεφῶν.

dixit Dominus apparitura esse : *Sol vertetur in sanguinem, et luna non dabit lumen suum.* Hæc sunt consummationis universi signa.

5. Sed qui fines prætergrediuntur, sententiam illam ad defendendam genethliacorum artem traunt; dicuntque vitam nostram a cælestium motu pendere; ideoque ea quæ nobis accidunt, a Chaldæis astrorum ope significari. Atque simplicem hanc Scripturæ dictionem, *Sint in signa*, non de aeris affectionibus, neque de temporum immutatione, sed de vitæ sorte, sæo arbitrata accipiunt. Quid enim dicunt? Quod horum astrorum quæ moventur complexus, ubi cum iis stellis quæ in zodiaco sitæ sunt, secundum talem figuram inter se concurrerint, tales generationes efficit: contra, quod talis eorumdem habitus, vitæ sortem reddit contrariam. De quibus forte explanationis gratia, re paulo altius repetita, inutile non fuerit disceptare. Nihil autem mei ipsius proprium dicturus sum, sed ad eos confutandos suis ipsorum verbis utar: ut præoccupatis quidem jam hoc morbo afferam aliquod remedium, reliquis vero, ne in similes errores incidant, munimen et tutelam. Hanc genethliologiam qui invenere, multas in temporis latitudine ac spatio figuras a se ignorari cum intelligerent, mensuras temporis in angustum prorsus contraxerunt: quasi vel infra minimum ac brevissimum intervallum, quale dicit Apostolus, *In puncto temporis, in ictu oculi*⁸⁸, maximum discrimen intercedat inter ortum et ortum. Atque hinc qui in hoc momento genitus fuit, urbium rex est, et locupletissimus ac potens populorum princeps: qui vero in altero temporis puncto natus est, mendicus quispiam futurus est, et vagus, a foribus ad fores quotidiani victus comparandi causa transiens. Quamobrem eo orbe, qui signifer appellatur, duodecim in partes diviso, quoniam sol triginta dierum spatio, globi illius, qui inerrans dicitur, duodecimam partem pertransit, ideo singulas illas duodecim partes in triginta portiones partiti sunt. Deinde singulis partibus in sexaginta divisis, singulas rursus sexagesimas sexagesies secuerunt. Jam vero nascentium ortum prænlidentes, videamus an hanc exactam temporis divisionem conser-

⁸⁸ I Cor. xv, 52.

(13) *Ὁ ἥλιος*, etc. Videtur Basilius confudisse versum 31 capitis II Joelis cum versu 29 capitis xxiv Matthæi. Qua de re ut enique existimare liceat, utriusque verba proferam. Joelis igitur hæc sunt: *Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα. Sol convertetur in tenebras, et luna in sanguinem.* Apud Matthæum vero sic legitur: *Ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς. Sol obscurabitur, et luna non dabit lumen suum.*

(14) Illud, ὑπὲρ τὰ ἔσκαμμένα πηδῶν, in proverbio dici solebat, pro eo quod est, *fines rei alicujus transire*, eoque usus est Lucianus in *Gallo*, c. 6.

(15) Reg. sextus et Boll. cum editione Basil. ἐν τῷ ζωδιακῷ κινουμένους. Editio Paris. cum quibus-

A προηρόρευεν. *Ὁ ἥλιος (13) μεταστραφήσεται εἰς αἷμα, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς.* Ταῦτα σημεῖα τῆς τοῦ παντὸς συμπληρώσεως.

5. Ἄλλ' οἱ ὑπὲρ τὰ ἔσκαμμένα πηδῶντες (14), ἐπὶ τὴν συνηγορίαν τῆς γενεθλιαλογίας τὸν λόγον ἔλκουσι, καὶ λέγουσι προσηρηθῆσθαι τὴν ἡμετέραν ζωὴν τῇ κινήσει τῶν οὐρανῶν· καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῶν ἀστρῶν γίνεσθαι παρὰ τῶν Χαλδαίων τὰς σημειώσεις τῶν περὶ ἡμᾶς συμπτωμάτων. Καὶ ἀπλοῦν ὄντα τῆς Γραφῆς τὸν λόγον, *Ἔστωσαν εἰς σημεῖα, οὐχὶ τῶν περὶ τὸν ἀέρα τροπῶν, οὐδὲ τῶν περὶ τὰς ὥρας μεταβολῶν, ἀλλ' ἐπὶ τῆς τῶν βίων ἀποκληρώσεως, πρὸς τὸ δοκοῦν ἑαυτοῖς, ἐξακούουσι.* Τί γὰρ φασιν; *Ὅτι τῶνδε μὲν τῶν κινουμένων ἀστρῶν ἡ ἐπιπλοκὴ, πρὸς τοὺς ἐν τῷ ζωδιακῷ κειμένους (15) ἀστέρας κατὰ τοιοῦδε σχῆμα συνελθόντων ἀλλήλοις, τὰς τοιάσδε γενέσεις ἀποτελεῖ· ἡ δὲ τοιάδε σχέσις τῶν αὐτῶν τὴν ἐναντίαν ἀποκληρώσιν τοῦ βίου ποιεῖ.* Περὶ ὧν οὐκ ἄχρηστον ἴσως σαφηνείας ἕνεκεν μικρὸν ἀνωθεν ἀνυλαθόντας εἰπεῖν. Ἐρῶ δὲ οὐδὲν ἑμαυτοῦ ἴδιον, ἀλλὰ τοῖς αὐτῶν ἐκεῖνων πρὸς τὸν κατ' αὐτῶν ἔλεγχον ἀποχρήσομαι, τοῖς μὲν ἤδη προειλημμένοις εἰς τὴν βλάβην· ἵασίν τινα παρεχόμενος, τοῖς δὲ λοιποῖς ἀσφάλειαν πρὸς τὸ μὴ τοῖς ὁμοίοις περιπεσεῖν. Οἱ τῆς γενεθλιαλογίας ταύτης εὐρεταί, καταμαθόντες, ὅτι ἐν τῷ πλάτει τοῦ χρόνου πολλὰ τῶν σχημάτων αὐτοῦ διαφεύγει, εἰς στενὸν παντελῶς ἀπέκλεισαν τοῦ χρόνου τὰ μέτρα· ὡς καὶ παρὰ τὸ μικρότατον καὶ ἀκα-

B τοῖσδε γενέσεις ἀποτελεῖ· ἡ δὲ τοιάδε σχέσις τῶν αὐτῶν τὴν ἐναντίαν ἀποκληρώσιν τοῦ βίου ποιεῖ. Περὶ ὧν οὐκ ἄχρηστον ἴσως σαφηνείας ἕνεκεν μικρὸν ἀνωθεν ἀνυλαθόντας εἰπεῖν. Ἐρῶ δὲ οὐδὲν ἑμαυτοῦ ἴδιον, ἀλλὰ τοῖς αὐτῶν ἐκεῖνων πρὸς τὸν κατ' αὐτῶν ἔλεγχον ἀποχρήσομαι, τοῖς μὲν ἤδη προειλημμένοις εἰς τὴν βλάβην· ἵασίν τινα παρεχόμενος, τοῖς δὲ λοιποῖς ἀσφάλειαν πρὸς τὸ μὴ τοῖς ὁμοίοις περιπεσεῖν. Οἱ τῆς γενεθλιαλογίας ταύτης εὐρεταί, καταμαθόντες, ὅτι ἐν τῷ πλάτει τοῦ χρόνου πολλὰ τῶν σχημάτων αὐτοῦ διαφεύγει, εἰς στενὸν παντελῶς ἀπέκλεισαν τοῦ χρόνου τὰ μέτρα· ὡς καὶ παρὰ τὸ μικρότατον καὶ ἀκα-

C ριαῖον, οἶόν φασιν (16) ὁ Ἀπόστολος, *τὸ ἐν ἀτόμῳ, καὶ τὸ ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, μεγίστης οὐσίας διαφοράς γενέσει πρὸς γένεσιν καὶ τὸν ἐν τούτῳ (17) τῷ ἀκαριαίῳ γεννηθέντα τύραννον εἶναι πόλεον, καὶ ἀρχοντα δῆμων, ὑπερπλουτοῦντα καὶ δυναστεύοντα· τὸν δὲ ἐν τῇ ἐτέρᾳ βροτῆ τοῦ καιροῦ γεννηθέντα, προσάιτην τινὰ καὶ ἀγύρτην, οὐρας ἐκ θυρῶν ἀμειβοντα τῆς ἐφ' ἡμέραν τροφῆς (18) ἕνεκα.* Διὰ τοῦτο τὸν ζωοφόρον λεγόμενον κύκλον διελόντες εἰς δώδεκα μέρη, ἐπειδὴ διὰ τριάκοντα ἡμερῶν ἐκβαίνει τὸ δωδέκατον τῆς ἀπλανοῦς λεγομένης σφαιρᾶς ὁ ἥλιος, εἰς τριάκοντα μοῖρας τῶν δωδεκατημορίων ἕκαστον διηρῆκασιν. Εἶτα ἐκάστην μοῖραν εἰς ἐξήκοντα διελόντες (19), ἕκαστον πάλιν τῶν ἐξήκοντων ἐξηκοντάκις ἕτεμον.

D Τιθέντες τοίνυν τὰς γενέσεις τῶν τικτομένων, ἴδωμεν

dam aliis mss. κειμένους.

(16) Ita quinque mss. Editi ὀφθῆσιν.

(17) Reg. sextus καὶ τὸν ἐπὶ τούτῳ.

(18) Codices tres τῆς ἐφημέρου τροφῆς. Alii quidam mss. τῆς ἐφ' ἡμέραν τροφῆς. Mox codex Combef. cum duobus aliis mss. τὸν ζωοφόρον λεγόμενον. Editi cum Regiis tertio et quinto ζωοφόρον. Statim sex mss. ἐπειδὴ διὰ. Editi ἐπὶ διὰ.

(19) Henricianus codex ἐξήκοντα διατρούοντας. Medicæus cum sex aliis mss. διελόντες. Ibidem editio Basil. cum utroque Duc. et cum aliis septem τῶν ἐξηκοντῶν ἐξήκοντάκις. Ducet ἐξήκοντων in editione Paris.

ει τὴν ἀκρίθειαν ταύτην τῆς τοῦ χρόνου διαιρέσεως ἀποσωῶσαι δυνήσονται. Ὁμοῦ τε γὰρ ἐτέχθη τὸ παιδίον, καὶ ἡ μάτη κατασκοπεῖ τὸ γεννηθὲν ἄρβρον ἢ θῆλυ· εἶτα ἀναμένει τὸν κλαυθμὸν, ὅπερ σημειῶν ἐστὶ τῆς ζωῆς τοῦ τεχθέντος. Πόσα βούλει ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ παραδραμεῖν ἐξηκοστά; Εἶπε (20) τῷ Χαλδαίῳ τὸ γεννηθέν. Διὰ πόσων, βούλει, θῶμεν τῶν λεπτοτάτων τῆς μαίας τὴν φωνὴν παρελθεῖν· ἄλλως τε καὶ εἰ τύχοι (21) ἔξω τῆς γυναικωνίτιδος ἐστὼς ὁ τὴν ὥραν ἀποτιθέμενος; Δεῖ γὰρ τὸν τὰ ὠροσκοπεῖα καταμαθεῖν μέλλοντα πρὸς ἀκρίθειαν τὴν ὥραν ἀπογράφεσθαι, εἴτε ἡμερινὰ ταῦτα, εἴτε νυκτερινὰ τυγχάνοι. Πόσων ἐξηκοστῶν σμῆνος ἐν τούτῳ πάλιν παρατρέχει τῷ χρόνῳ; Ἀνάγκη γὰρ εὐρεθῆναι τὸν ὠροσκοποῦντα ἀστέρα οὐ μόνον κατὰ πόστου (22) δωδεκατημορίου ἐστίν, ἀλλὰ καὶ κατὰ πόσας μοίρας τοῦ δωδεκατημορίου, καὶ ἐν πόστῳ ἐξηκοστῷ, εἰς ἃ ἔφαμεν διακριεῖσθαι τὴν μοῖραν (23) ἢ, ἵνα τὸ ἀκρίθες εὐρεθῆ, ἐν πόστῳ ἐξηκοστῷ τῶν ὑποδιηρημένων ἀπὸ τῶν πρώτων ἐξηκοστῶν. Καὶ ταύτην τὴν οὕτω λεπτὴν καὶ ἀκατάληπτον εὐρεσιν τοῦ χρόνου ἐφ' ἐκάστου τῶν πλανητῶν ἀναγκαῖον εἶναι ποιεῖσθαι λέγουσιν, ὥστε εὐρεθῆναι ποταπὴν εἶχον σχέσιν πρὸς τοὺς ἀπλανεῖς, καὶ ποταπὸν ἦν τὸ σῆμα αὐτῶν πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ τότε γενέσει τοῦ τικτομένου. Ὅστε εἰ τῆς ὥρας ἐπιτυχεῖν ἀκριθῶς ἀδύνατον, ἢ δὲ τοῦ βραχέως παραλλαγῆ τοῦ παντὸς διαμαρτεῖν ποιεῖ, καταγέλαστοι καὶ οἱ περὶ τὴν ἀνυπαρκτον ταύτην τέχνην ἐσχολακότες, καὶ οἱ πρὸς αὐτοὺς κεχηνότες, ὡς δυναμένους εἰδέναί τὰ κατ' αὐτούς.

6. Οἷα δὲ καὶ τὰ ἀποτελεσματικά (24); Ὁ δεῖνα οὐλος, φησὶ, τὴν τρίχα (25), καὶ χαροπὸς Κριοῦ γὰρ ἔχει τὴν ὥραν· τοιοῦτον δὲ πως ὀφθῆναι τὸ ζῶον. Ἀλλὰ καὶ μεγαλόφρων· ἐπειδὴ ἡγέμονικὸν ὁ Κριός· καὶ προετικὸς (26), καὶ πάλιν ποριστικὸς· ἐπειδὴ τὸ ζῶον τοῦτο καὶ ἀποτίθεται ἀλύπως τὸ ἔριον, καὶ πάλιν παρὰ τῆς φύσεως βραδίως ἐπαμφιέννυται. Ἀλλὰ καὶ ὁ Ταυριανὸς τληπαθῆς (27), φησὶ, καὶ δουλικός· ἐπειδὴ ὑπὸ ζυγὸν ὁ ταῦρος. Καὶ ὁ Σκορπιανὸς πλήκτης διὰ τὴν πρὸς τὸ θηρίον ὁμοίωσιν. Ὁ δὲ Ζυγιανὸς δίκαιος, διὰ τὴν παρ' ἡμῖν τῶν ζυγῶν ἰσότητα. Τούτων τί ἂν γένοιτο καταγελαστότερον; Ὁ Κριός, ἀφ' οὗ τὴν γένεσιν τοῦ ἀνθρώπου λαμβάνεις, οὐρανοῦ μέρος ἐστὶ τὸ δωδέκατον, ἐν ᾧ γενόμενος ὁ ἥλιος τῶν ἑαρινῶν σημείων ἄπτεται (28). Καὶ Ζυγός, καὶ Ταῦρος ὡσαύτως, ἕκαστον τούτων δωδεκατημορίον ἐστὶ τοῦ ζωδιακοῦ λεγομένου κύ-

(20) Sic editio Basil. et nostri septem mss. At editio Paris. εἶτα εἶπε.

(21) Reg. sextus ei τύχη.

(22) Ita editio Basil. et quinque mss. e nostris præter Combef. Editio Paris. κατὰ πόστου.

(23) Nostra editio Basil. cum septem mss. διακριεῖσθαι τὴν μοῖραν. Editio Paris. διακριεῖσθαι ἐκάστην τριακοστὴν μοῖραν.

(24) Editio Basil. et Bodd. cum Regii primo et quinio et cum Coisl. primo ἀποτελεσματικά. Editio Paris. cum nonnullis mss. ἀποτελεσματικά.

(25) Editi φασί, mss. φησὶ. Mox editio Basil. et

vare possint. Nam simulatque natus est puer, quod genitum est, idne mas sit an femina obstetrix explorat : subinde exspectat vagitum, quod vitæ ejus qui natus fuit, signum est. Quot vis per hoc tempus præterisse sexagesimas partes? Chaldæo declarat, quod natum est. Quot minutissimas partes, interea dum obstetrix loqueretur, vis ponamus 55 præterisse, præsertim si contingat, ut extra gynæceum steterit qui horam colligit ac exponit? Oportet enim eum qui horarum natalium scientiam discere vult, tempus et horam accurate describere, sive diurnæ, sive nocturnæ sint. Quanta iterum sexagesimarum multitudo per hoc tempus præterfuit? Necessè est enim inveniri sidus natalium, non juxta quotam modo duodecimam partem sit, sed juxta quas etiam duodecimæ partis partes occurrat, et in quota sexagesima, in quas partes partem unamquamque dividi diximus : aut, ut certa rei veritas inveniat, in quota sexagesima ex iis quæ a primis sexagesimis subdivisæ sunt. Et hanc adeo tenuem et incomprehensibilem temporis investigationem in quibusque planetis fieri necesse esse aiunt, ut comperitum sit et exploratum, qualem habeant cum inerrantibus stellis habitum, et qualis eorum inter se esset figura in ejus qui tunc natus est ortu. Quare si fieri non possit, ut horam accurate assequantur, et tamen brevissimi temporis immutatio in causa sit cur a toto aberretur, deridendi sunt et ii qui in hac arte imaginaria excolenda studium ponunt, et ii qui in ipsos aperto ore intenti sunt, perinde quasi ea quæ ipsis sunt eventura, cognoscere possint.

6. Quales autem producuntur effectus? Hujus capilli, inquiunt, futuri sunt crispi, oculive decori : Arietis scilicet habet horam : namque animal illud quodammodo est tale aspectu. Quin etiam erit grandis animo et elato; quippe penes Arietem est principatus : erit et largus, et rursus quæstuosus; quandoquidem hoc animal et citra molestiam deponit lanam, et rursus facile a natura vestitur. Sed in Tauro natum, tolerantem esse laborum dicunt, atque servilem : quoniam jugo taurus subjicitur. Qui vero editus est sub Scorpione, erit percussor, ob eam quam cum isto animali habet similitudinem. Qui autem in Libra natus est, futurus est justus, propter librarum apud nos æqualitatem. Quid his magis ridiculum esse possit? Aries ille, a quo hominis natalem desumis, cæli pars est duodecima, in qua cum fuerit sol, verna signa attingit. Et Libra

nostris septem mss. κριῶ γάρ. Editio Paris. κριοῦ γάρ. Bodd. κριῶν γάρ.

(26) Variant editi et mss. Editio Paris. cum Reg. octavo προετικός. Editio Basil. cum Reg. tertio et cum Bodd. ποριστικός. Coisl. primus προετικός δὲ καὶ. Coisl. secundus προηγητικός. Reg. quintus cum Colb. secundo προσετικός. Notam, qua hunc locum illustrat Duxæus, legas suadeo.

(27) Reg. sextus τληπαθῆς φύσει καὶ δουλικός, laborum tolerans est natura, et servilis

(28) Ita codices septem. Editi et Coisl. primus ἐπτεται.

et Taurus similiter, unumquodque ex his signis A ejus circuli qui zodiacus vocatur, pars est duodecima. Quomodo igitur illinc præcipuas vitæ humanæ causas proficisci doces, et ex terrenis pecudibus nascentium hominum mores exprimis atque effingis? Nam qui in Ariete exoritur, liberalis est, non quod illa pars cæli mores tales efficiat, sed quod huic pecori talis natura insit. Quid ergo si dem ex astris tibi faciens perterrefacis nos, hæcque per balatus conaris persuadere? Nam si cælum ab animalibus tales accipit morum proprietates, ipsum etiam alienis principiis est subjectum, quippe quod causas ex his pecoribus dependentes habeat. Quod si id asserere ridiculum sit, longe magis ridiculum est, ex iis inter quæ nulla 56 necessitudo intercedit, conari opinionem illam credibilem probabilemque reddere. Atqui hæc istorum argutiæ araneorum telis sunt consimiles, in quas cum culex, aut musca, aut quodvis animal hisce imbecillibus simile inciderit, irretita detinentur: at cum fortius aliquod animal accesserit, illud et facile pertransit, et tenuem hanc texturam perumpit ac dissipat.

7. Verum non his solis contenti sunt, sed etiam quarum rerum domina est uniuscujusque nostrum voluntas (hoc est, studiorum virtutis aut vitii), illarum etiam causas cælestibus attribuunt. Quibus contradicere alioqui ridiculum est: sed quia plures eo errore præoccupantur, hæc forte necesse fuerit silenti non præterire. Primum quidem illud ipsos interrogabimus, numne stellarum figuræ diebus singulis sexcenties mutantur? Nam cum stellæ illæ quæ nuncupantur errantes, semper moveantur, et aliæ quidem citius sibi mutuo occurrant, aliæ vero circuitus tardiores faciant, in eadem hora sæpenumero et se invicem respiciunt, et occultantur. Et cum in ortu id maximi sit momenti, aut a benefica stella, ut ipsi loquuntur, aut a malefica conspici; et cum sæpe id tempus quo benefica stella testimonium præbebat, non assequantur, ob unius minutissimi spatii ignorantiam, hanc ipsam velut in mala fortuna sitam recensuerunt. Cogor enim ipsis eorum vocibus uti. Sane multum est anientiæ in his verbis, sed longe plus est impietatis. Nam maleficæ stellæ malignitatis suæ causam in suum ipsarum conditorem transferunt. Etenim si ipsis a natura inest malum, conditor ipse erit mali effector. si vero sua sponte et voluntate malæ evadunt, primum quidem animalia erunt eligendi facultate prædita, soluto ac libero impetu utentia; id quod de inanimatis ementiri ac fingere, dementiæ summæ est. Deinde quantum a ratione abhorret, malum aut bonum non pro merito cuique distri-

κλου. Πῶς οὖν ἐκεῖθεν τὰς προηγουμένας αἰτίας λέγων ὑπάρχειν τοῖς τῶν ἀνθρώπων βίοις, ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν βοσκημάτων τῶν γεννωμένων ἀνθρώπων τὰ ἥδη χαρακτηρίζεις; Εὐμετάδοτος γὰρ ὁ Κρισανός, οὐκ ἐπειδὴ τοιοῦτου ἤθους ποιητικὸν ἐκείνο τὸ μέρος τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ τοιαύτης φύσεώς ἐστι τὸ πρόβατον. Τί οὖν δυσωπεῖς μὲν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ἀξιοπιστίας τῶν ἀστρων, πεθεῖν δὲ ἐπιχειρεῖς διὰ τῶν βληχημάτων; Εἰ μὲν γὰρ παρὰ τῶν ζώων λαβῶν ὁ οὐρανὸς ἔχει τὰ τοιαῦτα τῶν ἡθῶν ἰδιώματα, καὶ αὐτὸς ὑπόκειται ἀλλοτριαῖς ἀρχαῖς, ἐκ τῶν βοσκημάτων ἔχων τὰς αἰτίας ἀπρητημένας· εἰ δὲ καταγέλαστον τοῦτο εἰπεῖν, καταγελαστότερον πολλῶν ἐκ τῶν μηδὲν κοινωνούντων ἐπάγειν ἐπιχειρεῖν τῷ λόγῳ τὰς πιθανότητας. Ἄλλὰ ταῦτα μὲν αὐτῶν τὰ σοφὰ τοῖς ἀραχνεῖσι (29) ὑφάσμασιν ἔοικεν, οἷς ὅταν μὲν κώνωψ, ἢ μυῖα, ἢ τι τῶν παραπλησίως τοῦτοις ἀσθενῶν ἐνοσχεθῆ, καταδεθέντα κρατεῖται· ἐπειδὴ δὲ τῶν ἰσχυροτέρων τι ζῶων ἐγγίση, αὐτὸ τε βραδίως διεκπίπτει (30), καὶ τὰ ἀδρανῆ ὑφάσματα διέρρηξε καὶ ἠφάνισε.

7. Καὶ οὐκ ἐπὶ τοῦτων ἴστανται μόνον (31), ἀλλὰ καὶ ὧν ἡ προαίρεσις ἐκάστου ἡμῶν κυρία (32) (λέγω δὴ, τῶν ἐπιτηδευμάτων ἀρετῆς ἢ κακίας), καὶ τούτων τὰς αἰτίας τοῖς οὐρανοῖς συνάπτουσιν. Οἷς τὸ ἀντιλέγειν ἄλλως μὲν καταγέλαστον, διὰ δὲ τὸ προκατέχεσθαι τοὺς πολλοὺς τῇ ἀπάτῃ, ἀναγκαῖον ἴσως μὴ σιωπῆ παραλθεῖν. Πρῶτον μὲν οὖν ἐκεῖνο αὐτοὺς ἐρωτήσωμεν, εἰ μὴ ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας μυριακίς ἀμείβεται τῶν ἀστέρων τὰ σχήματα; Ἀετικίνητοι γὰρ ὄντες οἱ πλανῆται λεγόμενοι, καὶ οἱ μὲν θάπτον ἐπικαταλαμβάνοντες ἀλλήλους. οἱ δὲ βραδυτέρας τὰς περιόδους ποιούμενοι, ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὥρας πολλακίς καὶ ὀρῶσιν ἀλλήλους καὶ ἀποκρύπτονται, μεγίστην τε ἔχει δύναμιν ἐν ταῖς (33) γενέσεσι τὴν παρὰ ἀγαθοποιῦ ἐφοραῖσθαι, ἢ κακοποιῦ, ὡς αὐτοὶ λέγουσι. Καὶ πολλακίς καθ' ἑν ἐπεμαρτύρει ὁ ἀγαθοποιὸς ἀστὴρ τὸν καιρὸν οὐκ ἐξευρόντες, παρὰ τὴν ἐνὸς τῶν λεπτοτάτων ἀγωνίαν, ὡς ἐν τῷ κακοδαίμονήματι αὐτὸν κείμενον ἀπεγράφαντο. Τοῖς γὰρ αὐτῶν ἐκείνων (34) συγχρήσασθαι βήμασιν ἀναγκάζομαι. Ἐν δὴ τοῖς τοιοῦτοις λόγοις πολὺ μὲν τὸ ἀνόητον, πολλαπλάσιον δὲ τὸ ἀσεβές. Οἱ γὰρ κακοποιοὶ τῶν ἀστέρων τῆς ἐαυτῶν πονηρίας ἐπὶ τὸν ποιήσαντα αὐτοὺς τὴν αἰτίαν μετατιθέασιν. Εἰ μὲν γὰρ ἐκ φύσεως αὐτῶν τὸ κακὸν, ὁ δημιουργὸς ἔσται τοῦ κακοῦ ποιητῆς· εἰ δὲ προαιρέσει κακύνονται, πρῶτον μὲν ἔσται ζῶα προαιρετικὰ, λελυμέναις καὶ αὐτοκρατορικαῖς ταῖς ὀρμαῖς κεχημένα· ὁ μανίας ἔστιν ἐπέκεινα καταφεύδασθαι τῶν ἀψύχων. Ἐπειτα πόσον τὸ ἄλογον, τὸ κακὸν καὶ τὸ ἀγαθὸν μὴ κατὰ

(29) Codices quatuor τοῖς ἀραχνεῖσι. Reg. octavus τοῖς ἀραχνεῖσι. Editi cum Reg. tertio τοῖς τῶν ἀραχνῶν ὑφάσμασιν. Coisl. primus τοῖς τῶν ἀραχνῶν ὑφ. Coisl. secundus τοῖς τῶν ἀραχνῶν ὑφ.

(30) Quatuor mss. ἐκπίπτει.

(31) Codices quatuor μόνον. Editio Basil. μόνων.

(32) Colb. secundus ἢ κυρία. Mox editi cum Reg. secundo δὴ. Alii quatuor mss. δέ. Statim Combef.

cum aliis quinque mss. προσάπτουσιν. Editi cum Colb. secundo συνάπτουσιν.

(33) Sic quinque mss. Editi vero ἐπὶ ταῖς. Statim quinque mss. καθ' ἑν ἐπεμαρτύρει. Editi ἐμαρτύρει.

(34) Colb. secundus αὐτῶν ἐκείνοις. Lege Morellum in hunc locum.

τὴν ἀξίαν διανεμῆν ἐκάστω, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷδε τῷ τόπῳ γέγονεν, ἀγαθοποιὸν ὑπάρχειν (35), καὶ ἐπειδὴ ὑπὸ τοῦδε ὁράται, κακοποιὸν γίνεσθαι τὸν αὐτόν· καὶ ἐπειδὴ πάλιν μικρὸν τι παρεκκλίνῃ τοῦ σχήματος, εὐθὺς τῆς κακίας ἐπιλανθάνεσθαι; Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Εἰ δὲ καθ' ἕκαστον ἀκαριαῖον τοῦ χρόνου ἐπ' ἄλλο καὶ ἄλλο μεταβαλοῖς, πολλάκις τῆς ἡμέρας (36), οἱ τῶν βασιλικῶν γενέσεων ἀποτελοῦνται σχηματισμοί· διὰ τί οὐκ ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας γινῶνται βασιλεῖς; ἢ διὰ τί ὅλως πατρικαὶ παρ' αὐτοῖς εἰσι βασιλείαι διαδοχαί; Οὐ δὴπου γὰρ ἕκαστος τῶν βασιλέων παρατετηρημένως (37) εἰς τὸ βασιλικὸν τῶν ἀστέρων σχῆμα τοῦ ἰδίου υἱοῦ τὴν γένεσιν ἐναρμύζει. Τίς γὰρ ἀνθρώπων κύριος τοῦ τοιοῦτου; Πῶς οὖν Ὁζίας ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ; Ἰωάθαμ τὸν Ἀχαζ; Ἀχαζ (38) τὸν Ἐζεκίαν; καὶ οὐδεὶς ἐν τούτοις δουλικῆ συνέντευχεν ὥρα γενέσεως; Ἐπειτα εἰ καὶ τῶν κατὰ κακίαν καὶ ἀρετὴν ἐνεργημάτων οὐκ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν εἰσιν αἱ ἀρχαί, ἀλλ' ἐκ τῆς γενέσεως αὐ ἀνάγκαι, περιττοὶ μὲν οἱ νομοθέται, τὰ πρακτέα ἡμῖν καὶ τὰ φευκτὰ διορίζοντες (39), περιττοὶ δὲ καὶ οἱ δικασταί, ἀρετὴν τιμῶντες, καὶ πονηρίαν κολάζοντες. Οὐ γὰρ τοῦ κλέπτου τὴ ἀδίχημα, οὐδὲ τοῦ φονέως· ᾧ γε οὐδὲ βουλομένῳ δυνατὸν ἦν κρατεῖν τῆς χειρὸς διὰ τὸ ἀναπόδραστον τῆς ἐπὶ τὰς πράξεις αὐτὸν καταπειγούσης ἀνάγκης. Ματαιότατοι δὲ πάντων καὶ οἱ περὶ τὰς τέχνας πονούμενοι· ἀλλ' εὐθνήσει μὲν ὁ γεωργός, μήτε σπέρματα καταβάλλων, μήτε δρεπάνῃ θεξάμενος· ὑπερπλουτήσει δὲ ὁ ἔμπορος, κἂν βούληται, κἂν μὴ, τῆς εἰμαρμένης αὐτῷ συναθροίζουσης τὰ χρήματα. Αἱ δὲ μεγάλαι τῶν Χριστιανῶν ἐλπίδες φροῦδαι (40) ἡμῖν οἰχῆσονται, οὔτε δικαιοσύνης τιμωμένης, οὔτε κατακρινομένης τῆς ἀμαρτίας, διὰ τὸ μηδὲν κατὰ προαίρεσιν. ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ἐπιτελεῖσθαι. Ὅπου γὰρ ἀνάγκη καὶ εἰμαρμένη κρατεῖ, οὐδεμίαν ἔχει χώραν τὸ πρὸς ἀξίαν, ὃ τῆς δικαιοκρισίας ἐξαιρετόν ἐστι. Καὶ πρὸς μὲν ἐκείνους ἐπὶ τοσοῦτον. Οὔτε γὰρ ὑμεῖς πλειόνων δεῖσθε (41) λόγων παρ' ἑαυτῶν ὑγιαίνοντες, ὃ τε καιρὸς οὐκ ἐνδίδωσι πέρα τοῦ μέτρου πρὸς αὐτοὺς ἀποτελεῖσθαι.

8. Πρὸς δὲ τὰ ἐξῆς τῶν ῥημάτων (42) ἐπανέλθωμεν. Ἔστωσαν, φησὶν, εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἐνιαυτούς. Εἴρηται ἡμῖν τὰ περὶ τῶν σημείων. Καιροὺς δὲ ἡγούμεθα λέγειν τὰς τῶν ὥρων ἐναλλαγὰς, χειμῶνος, καὶ ἔαρος, καὶ θέρους, καὶ μετοπύρου· ἃς εὐτάκτως

⁹⁹ Gen. 1, 14.

(35) Ita quatuor mss. Editi vero ἀγαθὸν ὑπάρχειν, minus recte.

(36) Codices quatuor ποσάκις τῆς ἡμέρας, quoties in die? Editi saltem cum Reg. octavo optima nota πολλάκις τῆς ἡμέρας.

(37) Codices duo παρατετηρημένον. Editi cum aliis mss. παρατετηρημένως. Mox sex inss. τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Desideratur ἰδίον in editis.

(38) Colb. secundus Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχαζ. Ἀχαζ δὲ. Reg. sextus Ἰωάθαμ δὲ τόν.

A buere, adeoque profiteri, ideo stellam esse beneficam, quia in hoc loco stat, et, quoniam ab hac conspicitur, idcirco eam fieri maleficam : et eandem rursus, postquam paululum declinaverit a figura, suæ protinus oblivisci malignitatis? Atque hæc quidem hactenus. Si vero singulis temporis momentis stellæ in aliam atque aliam transmutantur figuram, si in his innumeris commutationibus sæpe in die regiarum nativitatumfigurationes perficiuntur; cur singulis diebus non nascuntur reges? aut cur omnino regni successiones paternæ apud ipsos sunt? Neque enim rex quilibet diligenter ad regiam stellarum figuram, filii sui ortum accommodat. Quis enim mortalium talis rei dominus esse possit? Quomodo ergo Ozias genuit Joatham, Joatham Achas, Achas Ezechiam, et nullus ex his servilem nativitatis horam nactus est? Præterea, si vitiorum aut virtutum principia non sunt in nobis sita, sed sunt necessitates ab ortu pendentes; inutiles sunt legislatores, qui nobis agenda ac fugienda præscribunt; inutiles quoque iudices, qui virtutem honore, vitium pœnis afficiunt. Non enim furis est iniquitas, neque homicidæ; qui ne volens quidem poterat manum continere, ob ineluctabilem necessitatem ipsum ad agendum impellentem. Vanissimi autem omnium sunt qui artes excolunt : quippe frugibus abundabit agricola, tametsi neque semina in terram dejiciat, neque falcem exacuât. Mercator item, velit, nolit, supra modum ditescet, fatis ei opes coacervante. Magnæ autem illæ Christianorum spes evanescentes excident nobis, cum neque justitia honoribus ullis afficiatur, neque puniatur peccatum, propterea quod nihil ab hominibus libero animi proposito agatur. Nam ubi necessitas et fatum dominatur, ibi dignitatis meriti que ratio nullum locum habet : id quod tamen præcipuum justii iudicii fundamentum est. Et quidem adversus illos hucusque. Neque enim verbis pluribus egetis vos, qui scilicet a vobis ipsis sanæ mentis sitis : neque tempus ultra modum adversus eos invehi nos sinit.

8. Jam et verba consequentia redeamus. Sinit, inquit, in signa, et in tempora, et in dies, et in annos ⁹⁹. Dictum est a nobis de signis. Tempora autem putamus dici ipsas tempestatum mutationes, hiemis, veris, æstatis et autumnii : quibus ordinatus luminarium motus tribuit, ut nos ordinate lu-

(39) Colb. secundus φευκτάτα διορ. Mox Reg. quintus οἱ δικάζοντες. Reg. sextus τιμῶντες καὶ κακίαν κολάζοντες.

(40) Codices quinque ἐλπίδες φροῦδα. Editi cum Reg. octavo ἐλπίδες φροῦδοι. Nec ita multo post Bodd. ὃ τῆς δικαίας κρίσεως.

(41) Duo mss. ἐδεισθε.

(42) Codex Combef. ἐξῆς τῶν ῥητῶν. Reg. sextus ἐξῆς τοῦ λόγου ἐπανέλθωμεν.

strent. Fit enim hiems, cum sol in austrinis commoratur partibus, ac multum nocturnæ umbræ in his nostris regionibus efficit. Quamobrem refrigeratur aer terræ circumfusus, ac omnes humidæ exhalationes circa nos coæctæ, imbrium frigorumque et nivium copiosissimarum causa sunt et origo. At cum iterum ab australibus regionibus reversus, in medio steterit, adeo ut ex æquo partiatur diei noctisque tempus: quanto plus supra terræ loca commoratur, tanto meliorem temperiem per vices reducit. Atque ver accedit, omnibus quidem plantis germinandi auctor, arboribus vero plurimis reviviscendi ansam præbens, omnibusque animalibus tum terrestribus tum aquatilibus per proles successione genus asservans. Hinc autem jam ad solstitium æstivum versus ipsum septentrionem pergens sol, dies nobis maximos adducit. Et quoniam diutissime in aere immoratur, torrefacit ipsum aërem capiti nostro imminentem, et terram omnem exsiccat, hoc pacto et seminum maturitatem juvans, et arborum fructus ad concoctionem urgens. At vero quando flagrantissimus est sol, breves in meridie umbræ efficit, propterea quod ex alto regiones nostras illustrat. Nam maximi dies ii sunt, in quibus umbræ sunt brevissimæ: et contra, brevissimi dies ii sunt, qui umbras habent longissimas. Idque apud nos contingit, qui appellamur *heteroscii*, quique aquilonares terræ partes habitamus. Verum enim vero sunt nonnulli, qui per duos uniuscujusque anni dies omnino umbra carent, in meridie constituti: quos a vertice illustrans sol, ipsos suo lumine ita ex æquo undelibet circumfundit, ut etiam puteorum profundorum aqua per angusta ora illuminetur: unde quidam illos vocant **58** *ascios*. Verum qui ultra terram odoriferam habitant, in utramque partem alternant umbras. Soli enim ex his qui hunc nostrum orbem habitabilem incolunt, umbras in meridie ad australes partes demittunt. Unde eos quidam *amphiscios* vocarunt. Ubi autem sol jam ad aquilonarem partem transiit, tum hæc omnia fiunt. Sane quantus sit ardor qui ex radiis solaribus aeri accedit, qualesve casus producat, ex his conjectare licet. Hinc autumnus tempus nos excipiens, infringit quidem nimium æstum, paulatim vero de calore remittens, ex se per temperaturæ

A περιοδεύειν ἡμᾶς τὸ τεταγμένον τῆς κινήσεως τῶν φωστήρων παρέχει. Χειμῶν μὲν γὰρ γίνεται, τοῖς νοτίοις μέρεσι τοῦ ἡλίου προσδιατρίβοντος, καὶ πολὺ τὸ νυκτερινὸν σκίασμα περὶ τὸν καθ' ἡμᾶς τόπον ἀποτελοῦντος· ὥστε καταψύχεται μὲν τὸν περὶ γῆν ἀέρα, πάσας δὲ τὰς ὑγρὰς ἀναθυμιάσεις συνισταμένας περὶ ἡμᾶς, θμβρῶν τε αἰτίαν καὶ κρυμῶν καὶ νιφάδος ἀμυθῆτου παρέχειν. Ἐπειδὴν δὲ ἐπανιῶν πάλιν ἀπὸ τῶν μεσημβρινῶν χωρίων ἐπὶ τοῦ μέσου γένηται, ὥστε ἐξίσου μερίζειν νυκτὶ πρὸς ἡμέραν τὸν χρόνον, ὅσῳ πλεῖον τοῖς ὑπὲρ γῆς (43) προσδιατρίβει τόποις. τοσοῦτω κατὰ μέρος ἐπανάγει τὴν εὐκρασίαν. Καὶ γίνεται ἕαρ, πᾶσι μὲν φυτοῖς τῆς βλαστῆσεως ἀρχηγῶν, δένδρων δὲ τοῖς πλείστοις παρέχον τὴν ἀναβίωσιν, ζώοις δὲ χειρσαλοῖς καὶ ἐνύδροις ἅπασιν τὸ γένος φυλάσσειν ἐκ τῆς τῶν ἐπιγινομένων διαδοχῆς. Ἐκεῖθεν δὲ ἤδη πρὸς θερινὰς τροπὰς ἐπ' αὐτὴν τὴν ἄρκτον ἀπελαύνων ὁ ἥλιος, τὰς μεγίστας ἡμῖν τῶν ἡμερῶν παρίστησι (44). Καὶ διὰ τὸ ἐπὶ πλείστον προσομιλεῖν τῷ ἀέρι, αὐτόν τε καταψύσσει τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν ἀέρα, καὶ τὴν γῆν πᾶσαν καταξηραίνει, τοῖς τε σπέρμασιν ἐκ τούτου συνεργῶν πρὸς τὴν ἄδρῃσιν (45), καὶ τοὺς τῶν δένδρων καρποὺς κατεπέργων ἐπὶ τὴν πέψιν· ὅτε καὶ φλογωδέστατος ἐστὶν ἑαυτοῦ ὁ ἥλιος, βραχείας ποῦν τὰς σκιάς ἐπὶ τῆς μεσημβρίας, διὰ τὸ ἀφ' ὑψηλοῦ τὸν περὶ ἡμᾶς καταλαμβάνειν τόπον. Μέγιστα γὰρ εἰσιν ἡμερῶν, ἐν αἷς βραχυτάται εἰσιν αἱ σκιάι, καὶ βραχυτάται πάλιν ἡμέραι, αἱ τὰς σκιάς ἔχουσαι μακροτάτας. Καὶ τοῦτο παρ' ἡμῖν τῶν ἑτεροσκίων λεγόμενοι ὅσοι καὶ ἀρκτῶα τῆς γῆς ἐποικοῦμεν· ἐπεὶ εἰσὶ γε ἤδη τινὲς οἱ κατὰ δύο ἡμέρας τοῦ παντὸς ἐνιαυτοῦ καὶ ἄσκιος παντελῶς κατὰ τὴν μεσημβρίαν γινόμενοι, οὗς κατὰ κορυφῆς ἐπιλάμπων ὁ ἥλιος, ἐξίσου πανταχόθεν περιφωτίζει, ὥστε καὶ τῶν ἐν βάθει φρεάτων τὸ ὕδωρ διὰ στομιῶν στενῶν καταλάμπασθαι· ὅθεν αὐτοὺς τινες καὶ ἄσκιους καλοῦσιν. Οἱ δὲ ἐπέκεινα τῆς ἀρωματοφόρου (46) γῆς ἐπ' ἀμφοτέρα τὰς σκιάς παραλλάσσουσιν. Μόνον γὰρ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένῃ ἐπὶ τὰ νότια κατὰ τὴν μεσημβρίαν τὰς σκιάς ἀποπέμπουσιν· ὅθεν αὐτοὺς τινες καὶ ἀμφισκίους ὠνόμασαν. Ταῦτα δὲ πάντα πρὸς τὸ βόρειον μέρος παροδεύσαντος ἤδη γίνεται τοῦ ἡλίου. Ἐκ δὲ τούτων εἰκάζειν ἐστὶ τὴν ἐκ τῆς ἡλιακῆς ἀκτίνος

(43) Colb. secundus ὑπὲρ γῆν. Ibidem Reg. sextus διατρίβει.

(44) Codices octo ἡμερῶν παρίστησι. Editi παρίστησι.

(45) Editi et Regii primus, tertius et quintus cum Colb. secundo πρὸς τὴν ἄδρῃσιν. Ad quam vocem explicandam librarius in margine Regii primi apposuit illa, πρὸς τὸ ἄδρῶν καὶ πέπειρον γενέσθαι, *Ut semen bene nutritum sit et maturum*. Coisl. primus πρὸς τὴν αὐξῆσιν ἄδρῃσιν. Ubi nemo non videt vocem αὐξῆσιν e margine in textum fluxisse. Primum, ut videtur, vox αὐξῆσιν posita fuerat in margine tanquam interpretatio vocis ἄδρῃσιν: sed postea, quod non raro contigit, translata est in textum. Itaque secundum hanc interpretationem illud, ἄδρῃσιν, significat hoc loco *augmentum*. Reg. sextus πρὸς

τὴν ἄδρῃσιν. Coisl. secundus ἄδρῃσιν.

(46) Editi et codices multi simpliciter τῆς ἀρωματοφόρου. Colb. secundus et Reg. octavus τῆς ἀρωματοφόρου γῆς. Nec fortassis aliter legit Eustathius, qui sic interpretatur: *Illi autem qui extra terras odoriferas habitant*. Cornarius vero sic vertit: *Qui vero ultra aromatiferam Arabiam habitant*. Ad marginem autem Regii primi leguntur illa, τῆς Ἰνδίας, τῆς ἐν τῷ νοτίῳ μέρει διακειμένης: quibus verbis iudicat librarius hic sermonem haberi de India quæ in australi parte sita est. E regione verborum illorum, ἐπ' ἀμφοτέρα τὰς σκιάς, idem librarius apposuit et illa, ποτὲ μὲν ἐπὶ τὸ νότιον μέρος ἀποπέμπουσι τὰς σκιάς, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὸ βόρειον, *Nunc quidem ad australem, nunc vero ad aquilonarem partem umbras demittunt*. Lege Ducæum.

ζυγνισμένην πύρωσιν τῷ ἀέρι, ὅση τις ἐστίν, καὶ ποταπῶν ἀποτελεστικῆ (47) συμπυκνώματων. Ἐντεῦθεν διαδεξαμένη ἡμᾶς τοῦ μετωπύρου ἡ ὥρα, ὑποθραύει μὲν τοῦ πνίγους (48) τὸ ὑπερβάλλον, κατὰ μικρὸν δὲ ὑφείζα τῆς θερμῆς, διὰ τῆς κατὰ τὴν κρᾶσιν μεσότητος ἀδλαδῶς ἡμᾶς δι' ἑαυτῆς τῷ χειμῶνι προσάγει· δηλονότι τοῦ ἡλίου πάλιν ἀπὸ τῶν προσαρκτίων ἐπὶ τὰ νότια ὑποστρέφοντος. Αὗται τῶν ὥρῶν αἱ περιτροπαί, ταῖς κινήσεις ἐπόμεναι τοῦ ἡλίου, τὸν βίον ἡμῖν οἰκονομοῦσιν. "Ἐστωσαν δὲ, φησί, καὶ εἰς ἡμέρας· οὐχ ὥστε ἡμέρας ποιεῖν, ἀλλ' ὥστε κατάρχειν τῶν ἡμερῶν. Ἡμέρα γὰρ καὶ νῦξ πρῶτον τῆς τῶν φωστήρων γενέσεως. Τοῦτο γὰρ ἐνδείκνυται ἡμῖν καὶ ὁ ψαλμὸς λέγων· "Ἐθετο ἡλιον εἰς ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας, σελήνην καὶ ἀστέρας εἰς ἐξουσίαν τῆς νυκτός. Πῶς οὖν ἔχει τὴν ἐξουσίαν τῆς ἡμέρας ὁ ἥλιος; "Οτι τὸ φῶς ἐν ἑαυτῷ περιφέρων, ἐπειδὴν ποτε τὸν καθ' ἡμᾶς ὀρίζοντα ὑπεράρρη, ἡμέραν παρέχει διαλύσας τὸ σκότος. "Ὅτε οὐκ ἂν τις ἀμάφῃτο, ἡμέραν ὀρισάμενος εἶναι τὸν ὑπὸ τοῦ ἡλίου πεφωτισμένον ἀέρα· ἢ, ἡμέραν εἶναι χρόνου μέτρον ἐν τῷ ἐν τῷ ὑπὲρ γῆν ἡμισφαιρίῳ ὁ ἥλιος διατρίβει. Ἀλλὰ καὶ εἰς ἐνιαυτοὺς ἐτάχθησαν ἥλιος καὶ σελήνη. Σελήνη μὲν, ἐπειδὴν δωδεκάκις τὸν ἑαυτῆς ἐκτελέσῃ δρόμον, ἐνιαυτοῦ ἐστὶ ποιητικὴ· πλην ὅτι τῶν ὥρῶν συνδρομῆν, ὡς Ἑβραῖοι τὸ παλαιὸν (49) Ἡλιακὸς δὲ ἐστὶν ἐνιαυτὸς ἡ ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ σημείου ἀποκατάστασις.

9. Καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους. Ἐπειδὴ τὸ μέγα τὸ μὲν ἀπόλυτον ἔχει τὴν ἔννοιαν· ὡς μέγας ὁ οὐρανὸς, καὶ μεγάλη ἡ γῆ, καὶ μεγάλη (50) ἡ θάλασσα· τὰ δὲ ὡς τὰ πολλὰ πέφυκε πρὸς ἕτερον ἀναφέρεσθαι, ὡς μέγας ὁ ἵππος, καὶ ὁ βοῦς ὁ μέγας (οὐ γὰρ ἐν τῇ ὑπέρολῃ τῶν τοῦ σώματος ὀγκῶν, ἀλλ' ἐν τῇ πρὸς τὰ ὅμοια παραθέσει τὴν μαρτυρίαν τοῦ μεγέθους τὰ τοιαῦτα λαμβάνει)· πῶς τοίνυν (51) τοῦ μεγάλου τὴν ἔννοιαν ἐκδεξόμεθα; Πότερον ὡς τὸν μύρμηκα, ἢ ἄλλο τι τῶν φύσει μικρῶν, μέγα προσαγορεύομεν διὰ τὴν πρὸς τὰ ὁμογενῆ σύγκρισιν τὴν ὑπεροχὴν μαρτυροῦντες; ἢ τὸ μέγα νῦν οὕτως, ὡς ἐν τῇ οἰκειᾷ τῶν φωστήρων κατασκευῇ τοῦ μεγέθους ἐμφαινόμενον; Ἐγὼ μὲν οἶμαι τοῦτο. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ μείζους τῶν μικροτέρων ἀστέρων, διὰ τοῦτο μεγάλοι· ἀλλ' ἐπειδὴ τοσοῦτοι τὴν περιγραφὴν, ὥστε ἐξαρκεῖν τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀναγεομένην αὐγὴν καὶ οὐρανὸν περιλάμπειν καὶ τὸν ἀέρα, καὶ ὁμοῦ πάσῃ τῇ γῇ καὶ τῇ θαλάσῃ συμπαρκεταίνεσθαι. Οἷ γε κατὰ πᾶν μέρος τοῦ οὐρανοῦ γινόμενοι, καὶ ἀνατέλλοντες καὶ δύμενοι καὶ τὸ μέσον ἐπέχοντες, ἴσοι πανταχθὲν τοῖς ἀνθρώποις προφαίνονται, ὅπερ ἀπό-

A mediocritatem ad hiemem nos citra noxam deducit, sole videlicet rursus ab aquiloniis regionibus ad austrinas remeante. Hæ ipsæ, quæ solis motum sequuntur, temporum vicissitudines, vitam nostram moderantur. Sint, inquit, et in dies, non ut dies conficiant, sed ut diebus præsent. Dies enim et nox luminarium ortum antecesserunt. Idipsum enim nobis psalmus declarat, in quo dicitur : Posuit solem in potestatem diei, lunam et stellas in potestatem noctis⁸⁶. Quomodo igitur sol diei obtinet potestatem? Quia lucem in seipso circumferens, ubi tandem horizontem nostrum fuerit prætergressus, dissolutis fugatisque tenebris diem affert. Quamobrem non erraverit, qui diem ita delinit, ut aerem esse dicat a sole illuminatum, aut temporis mensuram, quo sol super terram in nostro hemisphærio commoratur. Sed et in annos sol et luna ordinati sunt. Luna quidem postquam duodecies suum perfecit cursum, annum peragit : nisi quod mense intercalari sæpe opus est ad accuratum tempestatum concursum, velut antiquitus Hebræi, et Græcorum vetustissimi annum metiebantur. Annus autem solaris, reditus est solis ex eodem signo in idem signum per proprium motum.

μῆδος ἐμβολίμου δεῖται πολλάκις πρὸς τὴν ἀκριβῆ τὸν ἐνιαυτὸν ἦγον καὶ τῶν Ἑλλήνων οἱ ἀρχαιότατοι. ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον κατὰ τὴν οἰκειᾶν κίνησιν τοῦ ἡλίου

9. Et fecit Deus duo luminaria magna⁸⁷. Cum magnum modo absolutam habeat intelligentiam, veluti magnum est cælum, magna est terra, magnum est mare : modo vero, quod vulgo fit, ad alterum referri solet : exempli causa, magnus equus, aut magnus bos : non enim ob amplam corporeæ molis quantitatem, sed ob institutam cum similibus comparisonem, testimonium magnitudinis consequuntur : quomodo igitur magni significationem accipiuntur? Utrum quemadmodum formicam aut aliud quodvis animal suapte natura parvum, magnum appellamus, ob factam cum aliis ejusdem generis comparisonem, molem solito majorem testificantem? an nunc magnum accipiendum est, ita ut in propria luminarium constitutione ac natura magnitudo apparet? Ego equidem sic sentio. Non enim quia hæc luminaria majora sunt minoribus stellis, ob id magna sunt : sed quia tantum habent ambitum, ut diffusus ab ipsis splendor cælo et aeri illustrando satis sit, seque simul ad omnem terram et mare extendat. Quæ sane in quacunque cæli parte fuerint, dum et oriuntur, et occidunt, et medium occupant, un-

⁸⁶ Psal. cxxxv, 8, 9. ⁸⁷ Gen. 1, 16.

(47) Reg. sextus ποταπῶν ἀποτελεσματικῆ.

(48) Τοῦ πνίγους. Et hic in margine Regii primi inveniuntur illa, τοῦ πνίγους τοῦ καύματος. Πνίγεὺς γὰρ ὁ κλιθάνας. Ἐντεῦθεν καὶ πεπνιγμένη ἄρνις, ἢ ἐν κλιθάνω ὀπτηθεῖσα. Πνίγους, id est, æstus. Nam clibanus est pigneus. Hinc etiam avis, quæ in clibano tosta est, astuasse dicitur.

(49) Ὡς Ἑβραῖοι τὸ παλαιόν. Loge notas Duræi et

Morelli.

(50) Ita Regii quintus et sextus. Abest μεγάλη ab editis et a multis mss. Ibidem editio Basil. cum sex mss. τὰ δέ. Editio Paris. τὸ δέ. Statim mss. plerique omnes ὁ βοῦς μέγας. Editi βοῦς ὁ μέγας.

(51) Codices aliquot cum editis πῶς τοίνυν. Duo mss. πῶς νῦν. Reg. tertius πῶς οὖν νῦν. Ibidem R g. sextus ἐγνωσαν ἐκλήψθημεθα.

aliquæ ab hominibus æqualia conspiciuntur, id quod immensam eorum magnitudinem aperte ostendit, quandoquidem terræ latitudo nihil confert, quo ipsa aut majora aut minora videantur. Nam ea quæ longe distant, minora quodammodo cernimus : ad quæ si propius accedimus, melius eorum comperimus magnitudinem. At soli propinquior est nemo, ab eo nemo remotior : sed ex æquali intervallo quibusvis quamcunque volueris terræ partem habitantibus obvium se offert. Argumento id fuerit, quod Indi juxta ac Britanni ipsum æqualem contuentur. Neque enim sol, dum occidit, magnitudinem suam erga eos qui orientales regiones incolunt, imminuit : neque oriens occidentis habitatoribus minor comparet : neque vero cum medium cœlum attingit, in alterutram partem immutat aspectum. Cave te decipiat species solis ; neque quia cubitalis cernentibus esse videtur, hanc ipsi inesse magnitudinem putes. Centrali namque in maximis distantibus solet eorum quæ cernuntur magnitudo, quando quidem vis ipsa cernendi non potest loca interposita penetrare : sed velut in medio spatio absimitur, aut parva sui ipsius parte, ea quæ conspiciuntur attingit. Cum igitur visus noster parvus sit, tum in causa est cur ea quæ aspiciuntur, reputentur parva, sua ipsius affectione in res conspectas translata. Quare, si fallitur visus, fides nulla iudicio illius est adhibenda. Memineris porro tuorum ipsius affectuum, et a te ipso eorum quæ dicuntur habebis argumentum atque probationem. Si unquam ex magni montis cacumine campum ingentem simul et supinum conspexisti, quanta tibi visa sunt boum juga ? quanti et ipsi aratores ? Annon quamdam formicarum imaginem tibi repræsentarunt ? Si vero et a specula ad vastum pelagus conversa oculos in mare coniecisti, quantæ tibi visæ sunt insulæ maximæ ? quanta rursus tibi apparuit una navis oneraria et prægrandis, albis velis super cæruleum mare invecta ? Nonne imaginem tibi exhibuit quavis columba minorem ? Quia, ut dixi, visus in aere consumptus, exilis evadens, res oculis subjectas accurate apprehendere nequit. Quin et aspectus maximos montes profundis vallibus abruptos, rotundos et leves esse iudicat, cum sit ad solas eminentias intentus, nec concava intermedia propter imbecillitatem ingredi queat. Sic neque corporum figuras quales sunt servat : sed

A δειξιν ἔχει σαφῆ τῆς τοῦ μεγέθους περιουσίας, τῷ μηδὲν αὐτοῖς ἐπισημαίνειν τὸ πλάτος τῆς γῆς πρὸς τὸ μείζονας δοκεῖν ἢ ἐλάττωνας εἶναι. Τὰ μὲν γὰρ πόρρωθεν ἀφεστώτα μικρότερα πως ὁρῶμεν· οἷς δ' ἂν μᾶλλον ἐγγίσωμεν, μᾶλλον αὐτῶν τὸ μέγεθος ἐξευρίσκομεν. Τῷ δὲ ἡλίῳ οὐδεις ἐστὶν ἐγγυτέρω καὶ οὐδεις πόρρωτέρω, ἀλλὰ ἀπ' Ἰσου τοῦ διαστήματος τοῖς κατὰ πᾶν μέρος τῆς γῆς κατωκισμένοις προσβάλλει. Σημεῖον δὲ, ὅτι καὶ Ἴνδοι καὶ Βρετταννοὶ τὸν Ἰσον (52) βλέπουσιν. Οὕτε γὰρ τοῖς τὴν ἐψὼν οἰκοῦσι καταδύομενος τοῦ μεγέθους ὑψηλὸν, οὕτε τοῖς πρὸς δυσμαῖς κατωκισμένοις ἀνατέλλων ἐλάττωνας φαίνεται· οὕτε μὴν ἐν τῷ μεσουρανήματι γινόμενος, τῆς ἐφ' ἑκάτερα (53) ὄψεως παραλλάττει. Μὴ ἐξαπατάτω σε τὸ φαινόμενον· μὴ δ' ὅτι πηχυαῖος τοῖς ὁρῶσι δοκεῖ, τοσοῦτον αὐτὸν εἶναι λογίσθῃ. Συναίρεισθαι γὰρ πέφυκεν ἐν τοῖς μεγίστοις διαστήμασι τὰ μεγέθη τῶν ὁρωμένων, τῆς ὁρατικῆς δυνάμεως οὐκ ἐξικνουμένης (54) τὸν μεταξὺ τόπον διαπερᾶν, ἀλλ' οἰοεὶ ἐνδαπανωμένης τῷ μέσῳ, καὶ κατ' ὄλιγον αὐτῆς μέρος προσβαλλούσης τοῖς ὁρατοῖς. Μικρὰ οὖν ἡ ὄψις ἡμῶν γινομένη, μικρὰ ἐποίησε νομίζεσθαι τὰ ὁρώμενα, τὸ οἰκτεῖον πάθος τοῖς ὁρατοῖς ἐπιφέρουσα. Ὡστε εἰ ψεύδεται (55) ἡ ὄψις, ἄπιστον τὸ κριτήριον. Ὑπομνήσθητι δὲ τῶν οἰκτεῖων παθῶν, καὶ παρὰ σεαυτοῦ ἔξεις τῶν λεγομένων τὴν πίστιν. Εἴ ποτε ἀπὸ ἀκρωρείας μεγάλης πεδῖον εἶδες πολὺ τε καὶ ὑπτιον, ἡλίκα μὲν σοι τῶν βοῶν (56) κατεφάνη τὰ ζεύγη ; πηλίκοι δὲ οἱ ἀροτῆρες αὐτοί ; Εἴ μὴ μυρμηκῶν τινὰ σοι παρέσχον φαντασίαν ; Εἴ δὲ καὶ ἀπὸ σκοπιᾶς ἐπὶ μέγα πέλαιγος τετραμμένης τῇ θαλάσῃ τὰς ὄψεις ἐπέβαλες, ἡλίκα μὲν σοι ἔδοξαν εἶναι τῶν νήσων αἱ μέγιστα (57) ; πηλίκα δὲ σοι κατεφάνη μία τῶν μυριοπόρων ὠκιάδων λευκοῖς ἰστίοις ὑπὲρ κυανῆς κομιζομένη θαλάσσης ; Εἴ μὴ πάσης περισσευῆς μικροτέραν σοι παρέσχετο (58) τὴν φαντασίαν ; Διότι, καθάπερ ἔφη, ἐνδαπανηθεῖσα τῷ ἀέρι ἡ ὄψις, ἐξίτηλος γινομένη, πρὸς τὴν ἀκριβοῦσιν κατάληψιν τῶν ὁρωμένων οὐκ ἐφαρκεῖ. Ἦδη δὲ ποτὴ καὶ τῶν ὁρῶν τὰ μέγιστα, βαθεῖαις φάραγματι ἐκτετμημένα (59), περιφερῆ καὶ λεῖα ἡ ὄψις εἶναι φησι, ταῖς ἐξοχαῖς προσβάλλουσα μόναις, ταῖς δὲ μεταξὺ κοιλότησιν ἐμβῆναι· δι' ἀτονίαν μὴ δυναμένη. Οὕτως οὐδὲ τὰ σχήματα τῶν σωμάτων ὅποια ἐστὶ διασώζει (60)· ἀλλὰ περιφερεῖς οἰεταὶ εἶναι τοὺς τετραγῶνους τῶν πύργων. Ὡστε πανταχόθεν δῆλον, ὅτι ἐν ταῖς μέγιστας ἀποστάσεσιν οὐκ ἐναρθρον, ἀλλὰ συγκεχυμένην τῶν σωμάτων λαμβάνει τὴν (61) εἰκασίαν.

(52) Editi cum Regiis tertio et quinto τὸν Ἰσον. Colb. secundus τὸν ἡλίῳ Ἰσον. Regii sextus et octavus τὸ Ἰσον, æqualiter, bona lectio.

(53) Τῆς ἐφ' ἑκάτερα. Rursus librarius idem ad marginem ejusdem Regii primi codicis πρὸς τε ἀνατολὴν καὶ πρὸς δύσιν, tam ad orientem, quam ad occidentem. Ibidem sex inss. παραλλάττει. Editi ἀλλάττει.

(54) Ita editio Basil. cum sex mss. et cum Bodl. Editio Paris. οὐκ ἐξαρχουμένης. Coisl. primus secundus curis οὐ κατερχομένης.

(55) Codex Combef. cum aliis quinque mss. ὥστε ψεύδεται. Editi cum Colb. secundo ὥστε εἰ ψεύδεται.

(56) Ita sex mss. Illud, τῶν βοῶν, deest in utra-

que editione Basil. et Paris. Aliquanto post duo mss. σοι παρέσχοντο.

(57) Codex Combef. cum aliis tribus mss. μέγιστα. Editi cum Colb. secundo μέγιστα. Ibidem editio Paris. πηλίκα δέ. Editio nostra Basil. πηλίκα, bene

(58) Reg. primus παρέσχε. Nec ita multo post quinque inss. ἐξίτηλος γινομένη. Editi γενομένη.

(59) Sic Regii primus, tertius, quintus et sextus cum duobus Colbertinis. Reg. octavus ἐκτετμημένη. Editi gravi mendo ἐκτετμημένα. Paulo post Reg. quintus ἐξοχαῖς προβάλλουσα.

(60) Colb. secundus τῇ αἰσθήσει διασώζει, per se sum observat.

(61) Colb. primus σωμάτων ἔχει τήν.

Μέγας οὖν ὁ φωστῆρ, κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς μαρτυρίαν, καὶ ἀπειροπλάσιον τοῦ φαινομένου.

10. Κάκεινο δέ σοι ἐναργές ἐστω τοῦ μεγέθους σημεῖον. Ἀπειρῶν ὄντων τῶ πληθεῖ τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων, τὸ παρ' αὐτῶν συνεραριζόμενον φῶς οὐκ ἐξαρκεῖ τῆς νυκτὸς τὴν κατ' ἧραν διαλύσαι. Μόνος δὲ οὗτος, ὑπερφανὲς τοῦ ὀρίζοντος, μᾶλλον δὲ ἐτι καὶ προσδοκώμενος, πρὶν καὶ ὑπερσχεῖν (62) ὅπως τῆς γῆς, ἠφάνισε μὲν τὸ σκότος, ὑπερῆγαγε δὲ τοὺς ἀστέρας, καὶ πεπηγῶτα τέως καὶ συμπεπιλημένον τὸν περὶ γῆν ἀέρα κατέτηξε καὶ διέχεεν. Ὅθεν καὶ ἀνεμοὶ ἐωθινοὶ καὶ δρόσοι ἐν αἰθρίᾳ τὴν γῆν περιρρέουσι. Τοσαύτην δὲ οὕσαν τὴν γῆν πῶς ἂν ἡδυνήθη ἐν μῆ καιροῦ ῥοπή τὴν πᾶσαν καταφωτίζειν, ἐτι μὴ ἀπὲ μέγαλου τοῦ κύκλου (63) τὴν αὐγὴν ἐπηφείη; Ἐνταῦθ' αἰ μὲν τὴν σοφίαν τοῦ τεχνίτου κατὰ μαθεύσας, πῶς τῶ διαστήματι τούτῳ σύμμετρον ἔδωκεν αὐτῶ τὴν θερμότητα. Τοσοῦτον γάρ ἐστιν αὐτοῦ τὸ πυρῶδες, ὡς μή τε δι' ὑπερβολὴν καταφλέξει τὴν γῆν, μή τε διὰ τὴν ἑλλειψίν καταψυγμένην αὐτὴν καὶ ἀγονοῦ ἀπολιπεῖν. Ἀδελφὰ δὲ τοῖς εἰρημένους καὶ τὰ περὶ τῆς σελήνης νοεῖσθω. Μέγα γάρ καὶ τὸ ταύτης σῶμα, καὶ φανότατόν γε μετὰ τὸν ἥλιον. Οὐκ αἰεὶ μέντοι ὁρατὸν αὐτῆς διαμένει τὸ μέγεθος· ἀλλὰ νῦν μὲν ἀπηρτισμένη τῶ κύκλῳ, νῦν δὲ ἑλλείπουσα (64) καὶ μειουμένη φαίνεται, καθ' ἕτερον ἑαυτῆς μέρος προδεικνύουσα τὸ λείπον. Ἄλλω μὲν γὰρ μέρει σκιαζεται αὐξομένη, ἄλλο δὲ μέρος αὐτῆς ἐν τῷ καιρῷ τῆς λήξεως ἀποσφύττεται. Λόγος δὲ τις ἀβρήτος τοῦ σοφοῦ δημιουργοῦ τῆς ποικίλης ταύτης ἐναλλαγῆς τῶν σχημάτων. Ἡ γὰρ ὥστε ἡμῖν ὑπόδειγμα ἐναργές παρέχειν (65) τῆς ἡμετέρας φύσεως· ὅτι οὐδὲν μόνιμον τῶν ἀνθρωπίνων, ἀλλὰ τὰ μὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος πρόεισιν εἰς τὸ τέλειον, τὰ δὲ πρὸς τὴν οἰκίαν ἀκμὴν φθάσαντα καὶ τὸ ἀκρότατον μέτρον ἑαυτῶν αὐξηθέντα, πάλιν ταῖς κατὰ μικρὸν ὑφαιρέσεσι φθίνει τε καὶ διόλλυται, καὶ μειούμενα καθαιρεῖται. Ὅστε ἐκ τοῦ κατὰ τὴν σελήνην θεάματος παιδεύεσθαι ἡμᾶς τὰ ἡμέτερα, καὶ τῆς ταχειᾶς τῶν ἀνθρωπίνων περιτροπῆς λαμβάνοντας ἐννοίαν, μὴ μέγα φρονεῖν ταῖς εὐήμεραις τοῦ βίου, μὴ ἐπαγάλλεσθαι δυναστείαις, μὴ ἐπαίρεσθαι πλοῦτου ἀδελότητι, περιφρονεῖν τῆς σαρκὸς τερεῖ ἢ ἢ ἀλλοίωσις, ἐπιμελεῖσθαι δὲ τῆς ψυχῆς ἧς τὸ ἀγαθόν ἐστιν ἀκίνητον. Εἰ δὲ λυπεῖ σε ἡ σελήνη ταῖς κατὰ μικρὸν ὑφαιρέσεσι τὸ φέγγος ἐξαναλίσκουσα· λυπεῖτω σε πλέον ψυχῆ ἀρετὴν κτησαμένη (66), καὶ διὰ ἀπροσεξίας τὸ καλὸν ἀφανίζουσα, καὶ μηδέποτε ἐπὶ τῆς αὐτῆς διαθέσεως μένουσα, ἀλλὰ πυκνὰ τροπομένη καὶ μεταβαλλομένη

libet constat, in maximis intervallis non perfectam, sed confusam corporum effigiem apprehendi. Magnum igitur est luminare, juxta Scripturæ testimonium, ac infinito majus quam apparet.

60 10. Sed et illud tibi evidens sit magnitudinis signum. Quamvis innumera sit in cælo stellarum multitudo; collectum ipsarum lumen ad noctis tristitiam dissolvendam non sufficit. At solum illud luminare, simul ut super horizontem apparet, imo dum adhuc exspectatur, priusquam etiam omnino supra terram emineat, et tenebras dissipat, et stellas splendore superat, et circumjacentem telluri aerem antea concretum et densatum liquefacit ac effundit. Unde et venti matutini et ros in sudo terram circumfluunt. Quomodo autem terram totam, cum tanta sit, uno temporis momento illustrare posset, nisi a magno orbe lumen emitteret? Hic discite, quæso, opificis sapientiam, quomodo calorem ipsi contulit tanto hic intervallo convenientem. Is est enim ipsius calor, ut neque propter nimietatem adurat tellurem, neque per defectum perfrigeratam illam infecundamque relinquat. Jam germanum quiddam ac simile his quæ dicta sunt, de luna etiam intelligatur. Est enim et corpus ipsius magnum, et post solem sane splendissimum. Nunc tamen semper visibilis permanet ipsius magnitudo: sed nunc quidem in suo circulo absoluta, nunc vero deficiens atque imminuta conspicitur, et altera sui parte defectum ostendit. Et enim dum crescit, altera parte obumbratur: altera vero illius pars tempore decrementi occultatur. Porro sapienti opifici in hac varia figurarum permutatione non defuit arcana quedam ratio. Aut enim id fit, ut nobis nostræ naturæ perspicuum exemplum præbeat, scilicet nihil humani stabile esse: sed alia quidem quæ non exsistebant, ad perfectionem perducunt: alia vero ad proprium vigorem progressa, summumque mensuræ ipsorum incrementum adeptæ, iterum paulatim decrescendo corrumpi, dissolvique, et imminuta destrui. Quare ex lunæ aspectu nos nostra erudimur, ut celerem rerum humanarum mutationem percipientes, ob vitæ felicitatem non nimium nobis arrogemus, neque in potentia gloriemur, neque divitiarum incerto attollamur, sed carnem quæ mutatur, aspernemur, animam vero cujus immotum est bonum, curemus. Quod si luna dum splendorem paulatim decrescendo absunit, tibi tristitiam creat: dolore te majore afficiat anima, quæ, postquam virtutem assecuta est, bonum amittit ob negligentiam, et nunquam in eadem persistit affectione, sed frequenter ob animi

(62) Reg. quintus πρὶν καὶ ὑπερσχεῖν. Colb. primus καὶ ὑποσχεῖν. Editi enim aliquibus mss. καὶ ὑπερσχεῖν. Et paulo post Colb. secundus συμπεπηγῶτα.

(63) Codices non pauci τοῦ κύκλου. Desideratur articulus in excusis. Infra mss. multi τὴν γῆν. Abest articulus ab editis. Subinde codices uno καταλιπεῖν. Statim permulti mss. τῆς σελήνης. Deest articulus in excusis.

(64) Colb. primus ἐλλειπούσα. Statim duo mss. αὐτῆς μέρος. Ibidem Reg. quintus cum aliis duobus mss. προδεικνύουσα. Editi cum Reg. tertio προδεικνύουσα. Mox Reg. sextus σκιαζεται αὐξανόμενη.

(65) Colb. primus παρασχεῖν. Infra Reg. primus ἀφαιρέσει φθίνει.

(66) Colb. secundus μὴ κτησαμένη. Aut nihil, cui parum refert, addas an detrahas negationem.

Inconstantiam vertitur ac mutatur. Vere enim, ut dictum est, *Stultus sicut luna mutatur*⁸⁸. Quin etiam ad animalia constituenda, et ad res cæteras quæ ex terra nascuntur perficiendas, lunæ mutationem non parum conducere arbitror. Aliter enim ea descrecente, aliter eadem increscente afficiuntur corpora. Nunc quidem, ea desinente, rara fiunt et varia : nunc vero, augescente et ad plenitudinem festinante, etiam ipsa rursus replentur ; propterea quod humorem quemdam calori immistum, qui ad partes usque interiores pervenit, latenter **61** immittit. Id declarant tum ii, qui sub luna dormiunt, copioso humore capitis eorum capacitates implente : tum carnes recens necatæ, dum cito permutantur lunæ defludio : tum animalium cerebrum, et marinorum animalium humidissima, et arborum medullæ. Quæ sane omnia mutatione sua commutare non posset, nisi, juxta Scripturæ testimonium, ei inesset quiddam ingens, ac viribus præpollens.

11. Sed et quæ aeri accidunt affectiones, cum lunæ mutationibus consentiunt, velut testantur nobis et repentinae perturbationes, quæ dum nascitur luna, nubibus exagitatis ac sibi invicem occurrentibus, sæpe post tranquillitatem ventorumque silentium exoriuntur : item, euriporum refluxus ; ac maris, quod vocatur Oceanus, æstus reciproci, quos repperunt accolæ conversionibus lunæ ordinate respondere. Nam euripi inter reliquas lunæ figuras effluunt in utramque partem : sed ortus ipsius tempore, ne brevissimo quidem momento quiescunt, sed in agitatione, atque in continua libratione perseverant, donec rursus apprensus huic reciprocationi ordinem aliquem dederit. Occiduum autem mare æstibus reciprocis obnoxium est, nunc quidem revertens, nunc vero restagnans : quasi retrorsum subtraheretur lunæ respirationibus, ac iterum ipsius expirationibus ad propriam mensuram impelleretur. Hæc a me dicta sunt, ut luminarium demonstraretur magnitudo, utque constaret in verbis divinitus inspiratis ne ullam quidem syllabam esse otiosam : quamquam fere nihil eorum quæ momenti alicujus sunt ac principaliora, oratio nostra attingit : plura namque de magnitudine, deque distantis solis ac lunæ ratiocinando excogitare poterit, qui vim et virtutem eorum laud perfunctorie expendit. Itaque ingenue accusanda est nostra ipsorum imbecillitas, ne quis officia maxima nostris ver-

⁸⁸ Eccli. xxvii, 12.

(67) Duo mss. καὶ ταῦτα πάλιν. Infra Reg. quintus εὐρυχωρίας πληρούμενης.

(68) Illa, καὶ ἡ περὶ τόν, etc., sic explicat idem ille cuius jam mentionem fecimus librarius : τικτομένης γὰρ τῆς σελήνης, ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ τοῦ ὠκεανοῦ ἀποδίσταται τὸ κύμα, καὶ ἡ γῆ φαίνεται (sic, pro φαίνεται), Cum enim luna parit, in illo oceani loco separat undam, et terra apparet.

(69) Editio Paris. γενέσεως αὐτῆς. Deest αὐτῆς in editione Basil. et in multis mss. Mox Reg. sextus σάλω καὶ παραχῆ διηγεκεῖ. Illud, ταλαντώσει, interpretatur laudatus jam librarius per vocem κινήσει.

A διὰ τὸ τῆς γνώμης ἀνίδρωτον. Τῷ ὄντι γάρ, κατὰ τὸ εἰρημένον, Ὁ ἄστρων ὡς σελήνη ἀλλοιοῦται. Οἶμαι δὲ καὶ τῆ τῶν ζώων κατασκευῆ, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς ἀπὸ γῆς φρομένοις, μὴ μικρὰν ὑπάρχειν ἐκ τῆς κατὰ τὴν σελήνην μεταβολῆς τὴν συντέλειαν. Ἄλλως γὰρ διατίθεται μειουμένης αὐτῆς, καὶ ἄλλως αὐξομένης τὰ σώματα · νῦν μὲν ληγούσης ἀραιὰ γιγνόμενα καὶ κενὰ, νῦν δὲ αὐξομένης καὶ πρὸς τὸ πλήρες ἐπιειγομένης καὶ αὐτὰ πάλιν (67) ἀναπληρούμενα · διότι ὑγρότητά τινα θερμότητι κεκραμένην ἐπὶ τὸ βάθος φθάνουσιν λεληθότως ἐνήσει. Δηλοῦσι δὲ οἱ καθέδοντες ὑπὸ σελήνην, ὑγρότητος περισσῆς τὰς τῆς κεφαλῆς εὐρυχωρίας πληρούμενοι · καὶ τὰ νεοσφαγῆ τῶν κρεῶν ταχὺ τρεπόμενα τῆ προσβολῇ τῆς σελήνης · καὶ ζῶων ἐγκέφαλοι, καὶ τῶν θαλαττίων τὰ ὑγρότατα, καὶ αἱ τῶν δένδρων ἐντερμῶναι. Ἄ πάντα οὐκ ἂν ἐξηγεσε τῆ ἑαυτῆς ἀλλοιοῦσαι συμμεθιστᾶν, εἰ μὴ ὑπερφύεις τι ἦν καὶ ὑπερέχον δυνάμει κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς μαρτυρίαν.

11. Καὶ τὰ περὶ τὸν ἀέρα δὲ πάθη ταῖς μεταβολαῖς ταύτης συνδιατίθεται, ὡς μαρτυροῦσιν ἡμῖν αἱ τε κατὰ τὴν νοσηριαν πολλάκις ἀπὸ γαλῆνης καὶ νηνεμίας ἀφνίδιοι ταραχαὶ, νεφῶν κλονουμένων καὶ συμπιπτόντων ἀλλήλοις, καὶ αἱ περὶ τοὺς εὐρίπους παλιρροῖαι, καὶ ἡ περὶ τὸν (68) λεγόμενον ὠκεανὸν ἀμπωτις, ἦν ταῖς περιόδοις τῆς σελήνης τεταγμένως ἐπομένην ἐξᾶρον οἱ προσοικούντες. Οἱ μὲν γὰρ εὐριποὶ μεταρρέουσιν ἐφ' ἑκάτερα κατὰ τὰ λοιπὰ σχήματα τῆς σελήνης · ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς γενέσεως (69) οὐδὲ τὸ βραχύτερον ἀπρεμοῦσιν, ἀλλ' ἐν σάλῳ καὶ ταλαντώσει διηγεκεῖ καθεστήχασιν, ἕως ἂν, ἐκφανείσα πάλιν, ἀκολουθίαν τινὰ τῆ παλιρροῖα παράσχηται. Ἡ δὲ ἐσπερία θάλασσα τὰς ἀμπώτους ὑφίσταται, νῦν μὲν ὑπονοστοῦσα (70), πάλιν δὲ ἐπικλύζουσα, ὡς περ ἀναπνοαῖς τῆς σελήνης ὑφέλομένη πρὸς τὸ ὀπίσω, καὶ πάλιν ταῖς ἀπ' αὐτῆς ἰκννοαῖς, εἰς τὸ οἰκεῖον μέτρον προωθουμένη. Ταῦτά μοι εἴρηται πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ κατὰ τοὺς φωστῆρας μεγέθους, καὶ σύστασιν τοῦ μηδὲ μέχρι συλλαβῆς ἀργόν τι εἶναι τῶν θεοπνεύστων ῥημάτων · καίτοι γε οὐδὲν ἡψατο σχεδὸν τῶν καιρίων ὁ λόγος · πολλά γὰρ περὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστημάτων ἧλθον καὶ σελήνης ἔστιν ἐξευρεῖν τοῖς λογισμοῖς τὸν μὴ παρέργως τὰς ἐνεργείας αὐτῶν καὶ τὰς δυνάμεις ἐπισκεμμένον. D Εὐγνωμότως οὖν δεῖ κατηγορεῖν ἡμᾶς (71) τῆς αὐτῶν ἀσθενείας, ἵνα μὴ τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ μετρηταί (72) τῶν δημιουργημάτων τὰ μέγιστα, ἀλλὰ ἐξ ὀλίγων

(70) Duo mss. ἀνονοστοῦσα. Statim codices aliquot ὡς περ ἀναπνοαῖς. Alii quidam mss. cum editis ἀναπνοαῖς. Subinde editio Basil., Cotsl. uterque et alii quinque mss. ἐμπνοαῖς. Editio Paris. ἰκννοαῖς. Hæc lunæ respiratio philosophis nostris temporis non placet. Putant quidem æstus reciprocationem a luna tanquam a causa pendere : sed rem longe aliter explicant. Possunt eorum libri a curiosis legi.

(71) Editio Basil. cum Bodl. et cum multis aliis mss. κατηγορεῖν ἡμᾶς. Editio Paris. per oscitantiam typographorum ὡμᾶς.

(72) Ita mss. et utraque nostra editio. Quare non

τῶν εἰρημένων παρ' ἑαυτοῖς ἀναλογίζεσθαι, πόσα τινά ἐστι καὶ πηλίκαι τὰ παρεθέντα. Μὴ τοίνυν μὴδὲ σελήνην ὀφθαλμῶ μετρήσης, ἀλλὰ λογισμῶ, ὅς πολλῶ τῶν ὀφθαλμῶν ἀκριθέστερός ἐστι πρὸς ἀληθείας εὐρεσιν. Μῦθοι τινες καταγέλαστοι ὑπὸ γραιδίω κωθωνίζομένων παραληρούμενοι πανταχοῦ διεδόθησαν, ὅτι μαγγανεῖαι τιὰ τῆς οἰκείας ἔδρας ἀποκινήσεια σελήνην πρὸς γῆν καταφέρεται. Πῶς μὲν οὖν κινήσει γοήτων ἑπασιδῆ, ἣν αὐτὸς ἐθεμελίωσεν ὁ Ὑψιστος; Ποῖος δ' ἂν καὶ τόπος κατασπασθεῖσαν αὐτὴν ὑπέδεξάτο; Βούλει ἀπὸ μικρῶν τεκμηρίων λαβεῖν τοῦ μεγέθους αὐτῆς τὴν ἀπόδειξιν; Αἱ κατὰ τὴν οἰκουμένην πόλεις πλείστον ἀλλήλων ἀποκισμέναι ταῖς κατὰ τὴν ἀνατολὴν τετραμέναις ῥυμοτομιαῖς ἐξίσου πᾶσαι τὸ σεληναῖον φῶς ὑποδέχονται. Αἴς εἰ μὴ πάσαις ἀντιπρόσωπος ἦν, τοὺς μὲν ἐπ' εὐθείας τῶν στενωπῶν πάντως ἂν κατεφώτιζε, τοὺς δὲ τὸ πλάτος αὐτῆς ὑπερπίπτοντας ἐγκεκλιμέναις ἂν ταῖς αὐγαῖς ἐπὶ τὰ πλάγια παραφερομέναις προσέβαλλον (73). Ὅπερ καὶ ἐπὶ τῶν λύχνων ἔστιν ἰδεῖν κατὰ τοὺς οἶκους γινόμενον. Ἐπειδὴν πλείους περιστώσιν αὐτὸν, ἡ μὲν τοῦ κατ' εὐθείαν ἐστῶτος σκιά πρὸς τὸ θρῆνον ἀποτείνεται, αἱ δὲ λοιπαὶ καθ' ἑκάτερον μέρος ἐκκλίνουσιν (74). Ὡστε, εἰ μὴ ἀπλετόν τι ἦν καὶ ὑπερέχον μεγέθει τὸ σεληνιακὸν σῶμα, οὐκ ἂν ὁμοίως ἀντιπαρετίετο πᾶσιν. Ὁμοίως γὰρ αὐτῆς ἀπὸ τῶν ἰσημερινῶν τόπων ἀνατελλούσης οἷ τε προσοικούντες τῇ κατεφυγμένη καὶ ὑπὸ (75) τὰς περιστροφὰς τῆς ἄρκτου κείμενοι μεταλαμβάνουσι, καὶ οἱ κατὰ τὰ κοίλα τῆς μεσημβρίας τῆς διακεκαυμένης γείτονες οἷς πᾶσι κατὰ τὸ πλάτος ἀντιπαρήκουσα, σαφειστάτην μαρτυρίαν τοῦ μεγέθους παρέχεται. Τίς οὖν ἀντιρεῖ μὴ οὐχὶ παμμέγεθες αὐτῆς εἶναι τὸ σῶμα, τὸ τηλικούτους ὁμοῦ καὶ τοσοῦτους διαστήμασιν ἐξισούμενον; Καὶ τὰ μὲν περὶ μεγεθῶν ἡλίου καὶ σελήνης ἐπὶ τοσοῦτον. Ἡμῖν δὲ ὁ χαρισάμενος διάνοιαν ἐκ τῶν μικροτάτων τῆς κτίσεως τὴν μεγάλην τοῦ τεχνίου σοφίαν (76) καταμανθάνειν, παράσχοι καὶ ἐκ τῶν μεγάλων μελίζονα λαμβάνειν τὰς ἐνοίας τοῦ κτίσαντος. Καίτοιγε συγκρίσει τοῦ ποιητοῦ ἥλιος καὶ σελήνη ἐμπῆδος καὶ μύρμηκος ἐπέχουσι λόγον (77). Οὐ γὰρ ἔστιν ἄξιον τοῦ μεγέθους τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἐκ τούτων λαβεῖν τὴν θεωρίαν, ἀλλὰ μικραῖς τισι καὶ ἀμυδραῖς ἐμφάσει δι' αὐτὴν προβιθασθῆναι (78), ὡσπερ καὶ δι' ἐκάστου τῶν μικροτάτων ἐν ζώοις ἢ ἐν βοτάναις. Ἀρχεσθῶμεν τοῖς εἰρημένοις· ἐγὼ μὲν εὐχαριστήσας τῷ τὴν μικρὰν μοι ταύτην διακονίαν τοῦ λόγου χαρισαμένῳ, ὑμεῖς δὲ τῷ διατρέφοντι ὑμᾶς ταῖς πνευματικαῖς τροφαῖς, ὅς καὶ νῦν ὑμᾶς οἷον κριθίνῳ τινὶ ἄρτῳ τῇ εὐτελεῖα τῆς ἡμετέρας φωνῆς διέθρεψε· καὶ διατρέφοι γε εἰς αἰεὶ, κατὰ τὴν ἀναλο-

A his metiatur : sed ex paucis quæ retulimus, quot et quanta sint ea quæ omissa fuere, apud vos reputare debetis. Ne igitur oculo lunam metiari, sed ratione, quæ ad inveniendam veritatem oculis longe accuratior est ac certior. Ridiculæ quædam fabulæ ab aniculis temulentis insipienter conflictæ, ubique pervulgatæ sunt, quod luna incantationibus quibusdam ex propria sede emota, ad terram deferatur. Quomodo ergo præstigatorum incantamentum eam emovebit, quam ipse Altissimus fundavit? Quisnam vero locus detractam ipsam suscipere potuisset? Vis ex exiguis indicis magnitudinem illius comparatam habere? Urbes orbis terrarum, quam longissimum licet inter se dissitat intervallo, ex æquo omnes in iis qui orienti obversi sunt vicis, lunare lumen excipiunt. Quibus omnibus nisi oppositam faciem haberet, angiportus quidem recta ipsi respondentes omnino illustraret; in eos vero 62 qui latitudinem ipsius excedunt, inclinatos radios in obliqua delapsos immitteret. Id quod etiam ex accensis in domibus lucernis observare licet. Nam cum plures circumsteterint ipsam lucernam, umbra ejus qui directo stat, in directum porrigitur, reliquæ vero in utramque declinant partem. Quare, nisi corpus lunare esset immensum quiddam et prægrande, non utique ad omnes similiter extendere se posset. Enim vero qui et zonam rigentem accolunt, et sub ursæ siti sunt conversionibus, et juxta meridiei cava vicini sunt zonæ torridæ, hi luna ab æquinotialibus locis oriente pariter fruuntur: ad quos omnes secundum latitudinem ex adverso accedens, magnitudinis suæ testimonium manifestissimum præbet. Quis igitur inficias erit maximum esse ipsius corpus, cum tot ac tantis simul distantis adæquetur? Et quidem de solis ac lunæ magnitudine hactenus. Cæterum qui eam intelligentiam tribuit, ut ex minimis rebus creatis magnam opificis sapientiam condisceremus, tribuat etiam ut ex magnis majora de creatore sentiamus concipiamusque. Quanquam conditoris comparatione, sol et luna culicis ac formicæ rationem obtinent. Notio siquidem quæ Dei universorum magnitudine digna sit, ex iis desumi non potest: sed ex parvis quibusdam et tenuibus indicis per ipsa quemadmodum et per singula minutissima animalia, aut etiam per minutissimas herbas incitatur. His quæ dicta fuere, simus contenti. Ego quidem gratias ago ei, qui exiguam hanc verbi administrationem mihi impertivit; vos vero grates persolvatis ei qui vos spiritualibus nutrit alimentis, qui etiam nunc vos vocis mæx exilitate tanquam hordeaceo quodam pane enutri-

scuti sumus Ducæum, qui ait legi oportere μετρήσει. Vult rursus vir doctissimus legi hic debere ἀναλογίσασθε, non ἀναλογίσασθε, ut in vulgaris habetur. Sed nostri novem mss. neque ἀναλογίσασθε, neque ἀναλογίσασθε præferunt, sed ἀναλογίζεσθαι.

(73) Ita multi mss. At editi προσέβαλλον.

(74) Sex mss. ἐκκλίνουσιν. Editi ἐγκλίνουσιν. Sex septem mss. præter Combef. ἀπλετόν τι. Abest

ti ab editis.

(75) Editio Basil. cum quinque mss. καὶ ὑπό. Editio Paris. καὶ οἱ ὑπό.

(76) Ita novem mss. At editi μεγάλην τοῦ Θεοῦ σοφίαν.

(77) Duo mss. ἔχουσι λόγον.

(78) Codices sex προσβιθασθῆναι Editi enim aliis tribus mss. προβιθασθῆναι.

vit. Et utinam aliat semper, juxta fidei portionem largiens vobis Spiritus manifestationem⁸⁹ in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

Α γίαν τῆς πίστεως χαριζόμενος ὑμῖν τὴν φανέρωσιν τοῦ Πνεύματος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

HOMILIA VII.

De reptilibus.

1. Et dixit Deus: Producant aquæ reptilia animalium viventium juxta genus, et volatilia volantia secundum firmamentum cæli juxta genus⁹⁰. Post luminarium creationem mox aquæ etiam replentur animalibus, ut et hæc portio exornaretur. Acceperat enim terra ex propriis germinibus ornatam, cœlum quoque acceperat stellarum flores, ac veluti geminorum oculorum conjectu, magnorum scilicet luminarium conjugatione, fuerat adornatum. Reliquum erat, ut aquis etiam suum tribueretur ornamentum. Venit præceptum, et statim fluvii donantur vi producendi, et singula stagna pariunt sua naturaliaque genera. Quin et mare omnimoda natatili genera parturiebat: et ne ea quidem aquarum erat in linosis ac cœnosis locis, permanebat otiosa: neque a fine in creatione proposito aberrabat. Nam certe ex ipsis abunde emergebant ranæ, muliones, culices. Quæ enim⁶³ etiamnum videntur, argumentum sunt præteritorum. Sic aqua omnis exsequi conditoris sui imperium festinabat: et quorum ne genera quidem ullus enumerare possit, horum statim vitam magna ac ineffabilis Dei potentia efficacem ac motu præditi reddidit, ubi primum aquæ per illud imperium ad generandum animal idoneæ effectæ sunt. Producant aquæ reptilia animalium viventium. Nunc primum animatum et sensus participans animal creatur. Nam plantæ et arbores etiam vivere dicantur, propterea quod facultatem quandam qua nutriuntur augenturque, pariter habent; non tamen animalia sunt, neque res animatæ. Eam ob causam, Producant aquæ reptilia. Natatile quodlibet, sive in superficie aquæ innatet, sive in fundo aquam secet, ad reptilium attinet naturam, quippe quod per aquæ corpus sese trahat. Quanquam autem quædam ex aquatilibus, pedes habent, ac gradiuntur (maxime cum horum pleraque sint amphibia, velut phocæ, crocodili, fluviatiles equi, ranæ et cancri), attamen natatile locum præcipuum obtinet. Propterea, Producant aquæ reptilia. In his exiguis verbis quodnam onisum est genus? quid non comprehensum est in hoc officii præcepto? Nonne ea quæ animal pariunt, comprehenduntur

⁸⁹ I Cor. xii, 7. ⁹⁰ Gen. i, 20, 21.

(79) Coisl. primus simpliciter ὁμιλία ἐξῆς. (80) Editi cum Colb. secundo ἀστέρων. At quinque mss. ἀστρων.

(81) Editio Paris. ἀπεξέννυτο. Editio Basil. ἀπεξέννυτο, utraque male. Regii tertius, quintus et sextus cum Coisl. primo ἀπεξέννυτο, ad verbum, *fervebant*, hoc est, *scatebant, abunde emergebant*. Regii vero quartus et octavus cum Colb. secundo ἀπεξέννυτο, *animalia fiebant, animabantur*. Possunt dæ utriusque lectiones ad arbitrium admitti.

'ΟΜΙΛΙΑ Ζ'.

Περὶ ἐρπετῶν (79).

1. Καὶ εἶπερ ὁ Θεός· Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζωῶν κατὰ γένος, καὶ πετεινὰ πετόμενα κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ κατὰ γένος. Μετὰ τὴν τῶν φωστῆρων δημιουργίαν καὶ τὰ ὕδατα λοιπὸν πληροῦται ζῶων, ὥστε καὶ ταύτην διακοσμηθῆναι τὴν λῆξιν. Ἀπέλαθε μὲν γὰρ ἡ γῆ τὸν ἐκ τῶν οικείων βλαστημάτων κόσμον· ἀπέλαθε δὲ ὁ οὐρανὸς τῶν ἀστρων (80) τὰ ἀνθη, καὶ οἰνοὶ διδύμων ὀφθαλμῶν βολαῖς τῇ συζυγίᾳ τῶν μεγάλων φωστῆρων κατακοσμηθῆναι. Λειπόμενον ἦν καὶ τοῖς ὕδασι τὸν οικεῖον κόσμον ἀποδοθῆναι. Ἦλθε προστάγμα, καὶ εὐθὺς καὶ ποταμοὶ ἐνεργοί, καὶ λίμναι γόνιμοι τῶν οικείων ἕκαστον αὐτῶν καὶ κατὰ φύσιν γενῶν. Καὶ ἡ θάλασσα τὰ παντοδαπὰ γένη τῶν πλωτῶν ὕδινε, καὶ οὐδὲ ὅσον ἐν λίυσι καὶ τέλμασι τοῦ ὕδατος ἦν, οὐδὲ τοῦτο ἀργόν, οὐδὲ ἀμοιον τῆς κατὰ τὴν χεῖριν συντελείας ἀπέμεινε. Βάτραχοι γὰρ καὶ ἐμπίδες καὶ κύνυπες ἐξ αὐτῶν ἀπεξέννυτο (81) δηλονότι. Τὰ γὰρ εἶτι καὶ νῦν ὁρώμενα ἀποδείξις ἐστὶ τῶν παρελθόντων. Οὕτω πᾶν ὕδωρ ἠπέιγετο τῷ δημιουργικῷ προστάγματι ὑπουργεῖν· καὶ ὧν οὐδ' ἂν τὰ γένη τις ἐξαριθμησασθαι δυνήσθῃ, τούτων τὴν ζωὴν εὐθὺς ἐνεργὸν καὶ κινουμένην ἀπέδειξε (82) ἡ μεγάλη καὶ ἀφαντος τοῦ Θεοῦ δύναμις, ὁμοῦ τῷ προστάγματι τῆς πρὸς τὸ ζωογονεῖν ἐπιτηδεύουσης ἐγγενομένης τοῖς ὕδασι. Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζωῶν. Νῦν πρῶτον ἐμφυχον καὶ αἰσθήσεως μετέχον (83) ζῶων δημιουργεῖται. Φυτὰ γὰρ καὶ δένδρα, κἂν ζῆν λέγεται διὰ τὸ μετέχειν τῆς θρεπτικῆς καὶ αὐξητικῆς δυνάμεως, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ζῶα, οὐδὲ ἐμφυχα. Τούτου γε ἕνεκα, Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ. Πᾶν τὸ νηκτικόν, κἂν τῇ ἐπιφανείᾳ τοῦ ὕδατος ἐπινηχῆται, κἂν διὰ βάθους τέμνη τὸ ὕδωρ, τῆς τῶν ἐρηπτικῶν ἐστὶ φύσεως, ἐπισυρόμενον τῷ τοῦ ὕδατος σώματι. Κἂν ὑπόποδα δὲ καὶ πορευτικὰ ὑπάρχη τινὰ τῶν ἐνύδρων (μάλιστα μὲν ἀμφίβια τὰ πολλὰ τούτων ἐστίν· οἷον φῶκαι, καὶ κροκόδειλοι, καὶ οἱ ποτάμιοι ἴπποι, καὶ βάτραχοι, καὶ καρκίνοι), ἀλλ' οὖν προηγούμενον ἔχει τὸ νηκτικόν. Διὰ τοῦτο, Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ. Ἐν τούτοις τοῖς μικροῖς ῥήμασι τί παρῆται (84) γένος; τί οὐκ ἐμπεριελήθηται τῷ προστάγματι τῆς δημιουργίας; Οὐ τὰ ζωοτο-

(82) Colices duo ἐπέδειξεν. Subinde Reg. sextus cum Colb. primo τοῦ Θεοῦ σοφία καὶ δύναμις. Nec ita multo post unus ms. ἐγγενομένης τοῖς.

(83) Duo mss. μετέχον. Statim quatuor mss. ζῆν λέγεται. Editi cum uno ms. λέγεται. Paulo infra codex Bodl. οἷον φῶκαι καὶ δελφίνες καὶ νάρκαι καὶ οἱ ποτάμιοι, etc.

(84) Colb. secundus τί οὐ παρῆται, invitis ac reclamantibus tunc reliquis mss. tum editis libris, in quibus deest οὐ.

κοῦντα, ὅσον φῶκαι καὶ δελφίνες καὶ νάρκαι, καὶ τὰ ἅμια τούτοις, τὰ σελάγη λεγόμενα; οὐ τὰ ὠτόκα, ἔπερ ἐστὶ πάντα σχεδὸν τῶν ἰχθύων τὰ γένη; οὐχ ὅσα λεπιδωτά, οὐχ ὅσα φοιδιωτά (85), οὐχ οἷς ἐστὶ πτερύγια καὶ οἷς μὴ ἐστὶν; Ἡ μὲν φωνὴ τοῦ προστάγματος μικρά, μᾶλλον δὲ οὐδὲ φωνή, ἀλλὰ βοήθην μόνον καὶ ὀρητὴν τοῦ θελήματος· τὸ δὲ τῆς ἐν τῷ προστάγματι διανοίας πολὺχρον τοσοῦτόν ἐστιν, ὅσαι καὶ (86) αἰ τῶν ἰχθύων διαφορὰ καὶ κοινότητες, οἷς πᾶσι δι' ἀκριβείας ἐπεξελεῖν ἴσον ἐστὶ καὶ κύματα πελάγους ἀπαριθμεῖσθαι, ἢ ταῖς κοτύλαις πειραῖσθαι τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης ἀπομετρεῖν. Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετά. Ἐν τούτοις ἐνὶ τὰ πελάγια, τὰ αἰγιαλώδη, τὰ βύθια, τὰ πετρώδη, τὰ ἀγλαῖα, τὰ σποραδικά, τὰ κήτη, τὰ ὑπέρογκα, τὰ λεπτότατα τῶν ἰχθύων. Τῇ γὰρ αὐτῇ δυνάμει, καὶ τῷ ἴσῳ προστάγματι, τό τε μέγα καὶ τὸ μικρὸν μεταλαγχάνει τοῦ εἶναι. Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα. Ἐδειξέ σοι τὴν φυσικὴν τῶν νηκτῶν πρὸς τὸ ὕδωρ συγγένειαν· διὸ (87) μικρὸν οἱ ἰχθύες χωρισθέντες τοῦ ὕδατος διαφθείρονται. Οὐδὲ γὰρ ἔχουσι ἀναπνοήν, ὥστε ἔλκειν τὸν ἀέρα τοῦτον· ἀλλ' ὅπερ τοῖς χερσαίοις ἐστὶν ἄηρ, τοῦτο τῷ πλωτῷ γένη τὸ ὕδωρ. Καὶ ἡ αἰτία δῆλη. Ὅτι ἡμῖν μὲν ὁ πνεύμων ἐγκτεται, ἀραιὸν καὶ πολὺπορον σπλάγγνον, ὃ διὰ τῆς τοῦ θώρακος διαστολῆς τὸν ἀέρα δεχόμενον, τὸ ἐνδον ἡμῶν θερμὸν διαρρίπτει καὶ ἀναψύχει· ἐκείνοις δὲ ἡ τῶν βραγχίων διαστολὴ καὶ ἐπίπτυξις, δεχομένων τὸ ὕδωρ καὶ διεκτῶν, τὸν τῆς ἀναπνοῆς λόγον ἀποπληροῖ. Ἴδιος κλήρος τῶν ἰχθύων, ἴδια φύσις, διαίτα κερωρισμένη, ἰδιότροπος ἡ ζωή. Διὰ τοῦτο οὐδὲ τίθασσένεσθαι τι τῶν νηκτῶν καταδέχεται, οὐδὲ ὅπως ἰπομένει χεῖρὸς ἀνθρωπίνης ἐπιβολῆν.

2. Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετά ψυχῶν ζωῶν κατὰ γένος. Ἐκάστου γένους τὰς ἀπαρχὰς νῦν, οἰοῖται σπέρματά τινα τῆς φύσεως, προβληθῆναι κελεύει (88)· τὸ δὲ πλῆθος αὐτῶν ἐν τῇ μετὰ ταῦτα διαδοχῇ ταμιεύεται, ὅταν αὐξάνεσθαι αὐτὰ καὶ πληθύνεσθαι δέη. Ἄλλου γένους ἐστὶ τὰ ὄστρακοδερμα προσαγορευόμενα· ὅσον κόγχαι, καὶ κτένες, καὶ κοχλῆαι θαλάσσιοι, καὶ στρόμβοι, καὶ αἱ μυρία τῶν ὄστρέων διαφορὰ. Ἄλλο πάλιν παρὰ ταῦτα γένος, τὰ μαλακόστρακα προσειρημένα, κάραβοι, καὶ καρκίνοι, καὶ τὰ παραπλήσια τούτοις. Ἐτερον παρὰ ταῦτα γένος ἐστὶ τὰ μαλάκια οὕτω προσαγορευθέντα, ὅσων ἡ σὰρξ ἀπαλὴ καὶ χαυνή· πολὺποδες, καὶ σηπία, καὶ τὰ ὅμια τούτοις. Καὶ ἐν τούτοις πάλιν διαφορὰ μυρία. Δράκοντες γὰρ καὶ μύραινα (89) καὶ ἐγγέλυες, αἱ κατὰ τοὺς ἰλιώδεις ποταμούς καὶ λίμνας γινόμεναι, τοῖς ἰσθμοῖς μᾶλλον τῶν ἔρπετων, ἢ τοῖς ἰχθύσι κατὰ τὴν ὁμοιότητα τῆς φύσεως προσεγγίζουσιν. Ἄλλο γένος τὸ τῶν ὠτοχοῦντων, καὶ ἄλλο τὸ τῶν ζωτοχοῦντων. Ζωτοκεῖ δὲ τὰ γαλεώδη καὶ

utur, ut phocæ, delphines, torpedines, et his similia, quæ dicuntur cartilagines? annon ea comprehensa sunt quæ ova edunt, qualia sunt omnia fere piscium genera? nonne squamosa omnia? nonne omnia corticosa? nonne quibus insunt pinnae, et quibus non sunt? Vox quidem præcepti parva, imo ne vox quidem, sed solum nutus et voluntatis impetus: at vero sententiæ, quæ in præcepto delitescit, tanta est varietas, quanta et ipsa piscium differentia, aut societas. Quæ omnia accurate recensere, perinde est atque si quispiam fluctus pelagi enumerare, aut manus vola aquam maris admetiri conaretur. *Producant aquæ reptilia.* In his sunt pelagia, littorea, alia in profundo degentia, alia petris adhærentia: sunt gregalia, solivaga, cete, maximi et minutissimi pisces. Enimvero virtute eadem et æquali præcepto animal tum magnum tum parvum in lucem editur. *Producant aquæ.* Ostendit tibi eam quam natatilia cum aquis habent affinitatem; eoque pisces paululum ab aqua semoti, intereunt. Neque enim ipsis inest respiratio, ut hunc possint trahere aerem: sed quod terrestribus est aer, id aqua est huic natatiliū generi. Et causa clara est et manifesta. Nimirum in nobis est pulmo, viscus rarum ac multis meatibus patens, quod per thoracis distensionem aerem recipiens, internum nostrum calorem ventilat refrigeratque: in illis vero branchiarum distensio et contractio, quæ aquam suscipiunt et emittunt, munus ac vicein explent respirationis. Propria piscium est sors, natura propria, victus separatus, peculiaris vita. Ideo neque curari quidquam ex natatilibus potest, neque ullo modo humanæ manus contactum patitur.

2. *Producant aquæ reptilia animalium* 64 *viventium secundum genus.* Uniuscujusque generis primitias nunc, quasi quædam naturæ semina, produci jubet: eorum autem multitudo in seculuram successionem remittitur, cum ea aucta oportuerit ac multiplicata. Alterius generis sunt ea quæ testis operta dicuntur, ceu conchæ, pectines, cochleæ marinæ, strombi, et innumeræ ostrearum differentiarum. Præter hæc aliud rursus genus sunt quæ crustacea vocantur: nimirum carabi, cancri, et his similia. Aliud præter hæc genus est eorum quæ mollia appellantur: quorum caro tenera est et laxa, uti polyphi, et sepia, cæteraque ejusmodi. Et in illis iterum infinitæ reperiuntur varietates. Dracones enim, murænæ, et anguillæ in limosis fluminibus et in stagnis nascentes, reptilibus venenatis magis quam piscibus juxta naturæ similitudinem accedunt. Pertinent ad aliud genus ea quæ ovum, ad aliud vero ea quæ animal pariunt. Procreant autem animal ea quæ mustelini generis sunt et cynisci, et in

(85) Sic Duc. uterque et Combef. cum aliis quibusdam mss. Nostra editio Paris. φοιδιωτά.

(86) Ita mss. multi. Abest alii ab editis.

(87) Unus mss. δι' ὅτι. Aliquantum post quinque mss. ὅτι ἡμῖν μὲν ὁ. Deest μὲν in utraque edi-

tione.
(88) Reg. sextus cum Colb. primo ἐμδληθῆναι κελεύει. Ibidem quatuor mss. τὸ δὲ πλῆθος. Abest δὲ ab excusis.

(89) Multi mss. καὶ μύραινα.

summa, ea quæ cartilaginosa vocantur. Quin etiam inter cete, plurima sunt quæ animal gignunt, delphines et phocæ, quæ suos catulos recentes adhuc ac teneros, aliqua ex causa perterritos, in ventrem de novo admissos, in tutelam suam recipere narrantur. *Producant aquæ juxta genus. Aliud cetorum genus, aliud exiguorum piscium.* Rursus in piscibus innumeræ sunt differentiæ secundum genera divisæ: quarum et nomina propria, et alimentum diversum, et figura, et magnitudo, et carniis qualitates: omnia maximis inter se differentiis distincta, in aliis atque aliis speciebus constituuntur. Qui sunt igitur thunnorum exploratores, qui diversa eorum genera nobis enumerare possint? Quanquam in magnis piscium gregibus dicuntur etiam illorum numerum declarare. Quis vero ex iis qui circa littora ac ripas consenuere, omnium nobis historiam accurate patefacere ac indicare valeat? Alia genera cognoscunt qui in Indico mari piscantur: alia, qui in Ægyptio sinu: alia, insulares: alia, Maurusii. Omnia autem æqualiter tum parva tum magna primum illud mandatum, et inenarrabilis illa potentia procreavit. Multa vivendi diversitas: multum circa uniuscujusque generis successione discrimen. Non ut aves, ovis incubant piscium plurimi: non construunt nidos, neque cum labore suos enutriunt fetus: sed aqua elapsum ovum suscipiens, animal efficit. Quin et immutabilis et cum altera natura insociabilis successio inest generi unicuique. Non velut mulorum in terra, aut quarundam volucrum permistiones, quibus adulterantur genera. Nullum piscium genus dimidia ex parte instructum est dentibus, ut bos et ovis apud nos: neque enim ipsorum quisquam ruminat, nisi scarus solus secundum quorundam narrationem. At vero omnes pisces acutissima condensatorum dentium acie communiuntur, ne esca dum diutius manditur dimuat: nisi enim celeriter dissecta in ventrem detruderetur, extenuata per aquam dissiparetur.

65 3 Aliud autem aliis piscibus destinatum est alimentum secundum genus. Quidam enim limo, quidam vero alga vescuntur; alii herbis in aqua nascentibus sunt contenti. Contra, piscium plurimi vorant se invicem, minorque apud illos alimentum est majoris. Et si unquam contigerit, ut is qui minorem superaverat, alterius fiat præda: ambo in unum et eundem posterioris ventrem ingrediuntur. Quid igitur aliud nos homines agimus, dum tyrannide et potentia opprimimus inferiores? quid a postremo pisce differt is, qui præ voraci divitiarum cupiditate in inexplebilibus avaritiæ sue finibus

(90) *Kal oi kunlaskoi.* Piscis ille cui Græce nomen est kunlaskos, Latine dicitur ab Eustathio *asellus*. Ejus hæc sunt verba: *Facit autem catulos mustella, et asellus, et omnia quæ sine squamis sunt, quæ salatia Græci nominant.* Sed pro *salatia* legendum puto *seluchia*, ob illud Basillii, τὰ σελάχη. Plinius lib. ix, cap. 24, sic loquitur: *Hæc Græce in universum selacæ appellavit Aristoteles primus, hoc nomine eis imposito. Nos distinguere non possumus, nisi cartila-*

oi kunlaskoi (90), καὶ ἀπασαπλῶς τὰ σελάχη λεγόμενα. Καὶ τῶν κητῶν τὰ πλεῖστα ζωοτόκα· δελφίνες καὶ φῶκαι, ἃ καὶ νεαροὺς ἐτι τοὺς σκύμους, διαπτοθέντας ὑπὸ αἰτίας τινὸς, λέγεται πάλιν τῇ γαστρὶ ὑποδεχόμενα περιστελλεῖν. *Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα κατὰ* (91) *γένος.* Ἐτερον γένος τὸ κητιώδες, καὶ τὸ τῶν λεπτῶν ἰχθύων ἕτερον. Πάλιν ἐν τοῖς ἰχθύσι μύρια διαφορὰ κατὰ γένη διηρημένα: ὧν καὶ ὀνόματα ἴδια, καὶ τροφή παρηλλαγμένη, καὶ σχῆμα, καὶ μέγεθος, καὶ σαρκῶν ποιότητες, πάντα μεγίσταις διαφοραῖς ἀλλήλων χωρισμένα, καὶ ἐν ἑτέροις καὶ ἐτέροις εἶδosi καθεστῶτα. Ποιοὶ μὲν οὖν θυνηνοσκόποι τῶν γενῶν τὰς διαφορὰς ἡμῖν ἀπαριθμήσασθαι δύνανται; Καίτοι φασὶν αὐτοὺς ἐν μεγάλας ἀγέλαις ἰχθύων καὶ τὸν ἀριθμὸν ἀπαγγέλλειν. Τίς δὲ τῶν περὶ αἰγιαλοὺς καὶ ἀκτὰς καταγηρασάντων δύναται ἡμῖν τὴν ἱστορίαν πάντων δι' ἀκριβείας γνωρίσαι; Ἄλλῃ γνωρίζουσι οἱ τὴν Ἰνδικὴν ἀλιεύοντες θάλασσαν· ἄλλα οἱ τὸν Αἰγύπτιον ἀγρεύοντες κόλπον· ἄλλα νησιῶται· καὶ ἄλλα Μαυρούσιοι. Πάντα δὲ ὁμοίως μικρά τε καὶ μέγала τὸ πρῶτον ἐκεῖνο πρόσταγμα καὶ ἡ ἀφατος ἐκαίνη παρήγαγε δύναμις. Πολλὰ τῶν βίων αἱ παραλλαγῆ· πολλὰ καὶ αἱ περὶ τὰς διαδοχὰς ἐκάστου γένους διαφορὰ. Οὐκ ἐπιβάλλουσι οἱ πλείστοι τῶν ἰχθύων ὡσπερ αἱ ὀρνίθες, οὐτε καλιὰς πηγνυται, οὐτε μετὰ πόνων ἐκτρέφουσιν ἐκυτῶν τὰ ἐκγονα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ, ὑποδεχόμενον ἐκπεσὸν τὸ ὦν, ζῶν ἐποίησεν. Καὶ ἐκάστῳ γένει ἡ διαδοχὴ ἀπαράλλακτος καὶ ἀνεπίμικτος πρὸς ἕτεραν φύσιν· οὐχ οἴαι τῶν ἡμιόνων ἐπὶ τῆς χέρσου, ἢ καὶ τινῶν ὀρνίθων ἐπιπλοκαὶ παραχαρασσόντων τὰ γένη. Οὐδὲν παρὰ τοῖς ἰχθύσιν ἐξ ἡμισείας ὠπλισται τοῖς ὀδοῦσιν, ὡς βούς παρ' ἡμῖν καὶ πρόβατον· οὐδὲ γὰρ μηρυκίξει τι παρ' αὐτοῖς, εἰ μὴ τὸν σκάρων μόνον ἱστοροῦσίν τινες. Πάντα δὲ ὀξυτάταις ἀμαξίς ὀδόντων καταπεπύκνωται, ἵνα μὴ τῇ χρονίᾳ μασηθεῖ ἡ τροφή διαβρέθῃ· ἔμελλε γὰρ, εἰ μὴ ὀξείως κατατεμονομένη τῇ γαστρὶ παρεπέμπετο, ἐν τῇ λεπτοποιήσει διαφορεῖσθαι παρὰ (92) τοῦ ὕδατος.

3. Τροφή δὲ ἰχθύσιν ἄλλοις ἄλλη κατὰ γένος διωρισμένη. Οἱ μὲν γὰρ ἐλυτῆρονται, οἱ δὲ τοῖς φυκίσι· ἄλλοι (93) ταῖς βοτάναις ταῖς ἐντρεφομέναις τῷ ὕδατι ἀρκούνται. Ἄλληλοφάγοι δὲ τῶν ἰχθύων οἱ πλείστοι, καὶ ὁ μικρότερος παρ' ἐκεῖνοις βρωμά ἐστι τοῦ μείζονος. Κἂν ποτε συμβῇ τὸν τοῦ ἐλάττονος κρατήσαντα ἑτέρου γενέσθαι θήραμα, ὑπὸ τὴν μίαν ἄγονται γαστέρα τοῦ τελευταίου. Τί οὖν ἡμῖς οἱ ἀνθρώποι ἄλλο τι ποιῶμεν ἐν τῇ καταδυναστείᾳ τῶν ὑποδεεστέρων; τί διαφέρει τοῦ τελευταίου ἰχθύος ὁ τῇ λαϊμάργῃ φιλοπλουτιᾷ τοῖς ἀπληρώτοις τῆς πλεονεξίας αὐτοῦ κόλποις ἐναποκρύπτων τοὺς ἀσθενεῖς;

ginea appellare libeat.

(91) Colb. secundus ὕδατα ἐρπετὰ κατὰ. Mox Reg. sextus cum Colb. primo τὸ τῶν λεπτοτάτων.

(92) Ita codex Comhef. cum aliis quinque mss. Deest παρὰ in editis. Ibidem codices octo τροφή δὲ ἰχθύσιν, aut τοῖς ἰχθύσιν. Editi ἰχθύων.

(93) Sic quinque. mss. Editi ἄλλοι δέ. Statim Reg. sextus cum Colb. primo ὕδατι διαρκούνται.

Ἐκεῖνος εἶχε τὰ τοῦ πέντητος · οὐ τοῦτον (94) λαδῶν μέρος ἐποίησω τῆς περιουσίας σεαυτοῦ. Ἀδίκων ἀδικώτερος ἀνεφάνης, καὶ πλεονεκτικώτερος πλεονέκτου. Ὅρα μὴ τὸ αὐτὸ σε πέρας τῶν ἰχθύων ἐκδέξῃται, ἀγχιστρόν που, ἢ κύρτος, ἢ δίκτυον. Πάντως γὰρ καὶ ἡμεῖς πολλὰ τῶν ἀδίκων διεξεθόντες (95), τὴν τελευταίαν τιμωρίαν οὐκ ἀποδρασόμεθα. Ἦδη δὲ καὶ ἐν ἀσθενεὶ ζῶψ πολὺ τὸ πανοῦργον καὶ ἐπιβουλον καταμαθῶν, βούλομαι σε φυγεῖν τῶν κακούργων τὴν μίμησιν. Ὁ καρκίνος τῆς σαρκὸς ἐπιθύμει τοῦ ὀστρέου · ἀλλὰ δυσάλωτος ἢ ἄγρα αὐτῷ διὰ τὴν περιβολὴν τοῦ ὀστράκου γίνεται. Ἀρραγεῖ γὰρ ἔρκλιψ τὸ ἀπαλὸν τῆς σαρκὸς ἢ φύσις κατασφαλίσατο. Διδ καὶ ὀστρακοδερμον προσηγόρευται. Καὶ ἐπειδὴ δύο κολόπητες ἀκριβῶς ἀλλήλαις προσηρμοσμένοι τὸ δῆτρον περιπτύσσονται, ἀναγκαίως ἀπρακτοὶ εἰσιν αἱ χηλαὶ τοῦ καρκίνου. Τί οὖν ποιεῖ; Ὅταν ἴδῃ ἐν ἀπνημέοις χωρίοις μεθ' ἡδονῆς διαθαλάπτομενον, καὶ πρὸς τὴν ἀκτίνα τοῦ ἡλίου τὰς πτύχας ἑαυτοῦ διαπλώσαντα, τότε δὴ, λάθρα ψηφίδα παρεμβαλὼν, διακυλλεῖ τὴν σύμπτυσιν · καὶ εὐρίσκειται τὸ ἐλλεῖπον (96) τῆς δυνάμεως διὰ τῆς ἐπινοίας περιεχόμενος. Αὕτη ἡ κακία τῶν μήτε λόγου μήτε φωνῆς μετεχόντων. Ἐγὼ δὲ σε βούλομαι, τὸ ποριστικὸν καὶ εὐμήχανον τῶν καρκίνων ζηλοῦντα, τῆς βλάβης τῶν πλησίον ἀπέχεσθαι. Τοιοῦτός ἐστιν ὁ πρὸς τὸν ἀδελφὸν πορευόμενος δόλω, καὶ ταῖς τῶν πλησίον ἀκαίριαις ἐπιτιθέμενος, καὶ ταῖς ἀλλοτρίαις συμφοραῖς ἐντροφῶν. Φεῦγε τὰς μιμήσεις τῶν κατεγνωσμένων. Τοῖς οἰκειοῖς ἀρχοῦ. Πενία μετὰ αὐταρκείας ἀληθοῦς πάσης ἀπολαύσεως τοῖς σωφρονοῦσι προτιμότερα. Οὐκ ἂν παρέλθοιμι τὸ τοῦ πολυπόδος δολερὸν καὶ ἐπίκλοπον, ὃς ὀλοία ποτ' ἂν ἐκάστοτε πέτρα περιπλακῆ (97), τὴν ἐκεῖνης ὑπέρχεται χρόαν · ὥστε τοὺς πολλοὺς τῶν ἰχθύων ἀπροόπτως νηχομένους τῷ πολύποδι περιπίπτειν, ὡς τῇ πέτρᾳ δῆθεν, καὶ ἔτοιμον γίνεσθαι θήραμα τῷ πανοῦργῳ. Τοιοῦτοί εἰσι τὸ ἦθος οἱ τὰς ἀεὶ κρατούσας δυναστείας ὑπερχόμενοι, καὶ πρὸς τὰς ἐκάστοτε χρεῖας μεθαρμοζόμενοι, μὴ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀεὶ προαιρέσεως βεβηχότες, ἀλλ' ἄλλοι καὶ ἄλλοι βράδιως γινόμενοι, σωφροσύνην τιμώντες μετὰ σωφρόνων, ἀκόλαστοι δὲ ἐν ἀκολάστοις, πρὸς τὴν ἐκάστου ἀρέσκειαν τὰς γνώμας μετατιθέμενοι. Οὓς οὐδὲ ῥῆδιον ἐκκλίνειν, οὐδὲ τὴν ἀπ' αὐτῶν φυλάσσειν βλάβην, διὰ τὸ ἐν τῷ προσήματι τῆς φιλλίας (98) βαθέως κατεσκευασμένην τὴν πονηρίαν κατακεκρύφθαι. Τὰ τοιαῦτα ἤθη λύκους ἀρπαγὰς ὀνομάζει ὁ Κύριος, ἐν ἐνδύμασι προβάτων προφαινομένων. Φεῦγε τὸ παντοδαπὸν καὶ πολλαπλοῦν τοῦ τρόπου · διώκε δὲ ἀλήθειαν, εἰλικρίνειαν, ἀπλότητα. Ὁ ὄφις ποικίλος · διὰ τοῦτο καὶ ἔρπειν κατεδικάσθη.

⁹⁴ Matth. vii, 15. ⁹⁶ Gen. xxv, 27.

(94) Ita editio Basil. cum duobus Duc. et cum aliis quinque mss. Editio Paris. οὐ τοῦτο. Subinde quatuor mss. ἐφάνης. Editi cum uno cetero mss. ἀνεφάνης.

(95) Reg. sextus cum Colb. primo ἀδίκων ὑπεξεθόντες. Aliquanto post idem ms. cum eodem Colb. primo φυγεῖν τῶν κακῶν τὴν μίμησιν.

A imbecilles abscondit? Ille possidebat pauperis bona : tu ipsum apprehensum fecisti tuæ ipsius opulentiaē partem. Injustis injustio rem, et avaro avariorem te ostendisti. Cave excipiat te idem finis, qui pisces : hamus videlicet, aut nassa, aut rete. Omnino enim et nos, si multum admiserimus iniquitatis, ultimam non effugiemus pœnam. Jam vero etiam in infirmo animali astutias multas et insidias cum perspicis, maleficiorum imitationem fugere te volo. Appetit ostreae carnem cancer : sed difficilis captus est ei hæc præda, propter lætæ munimentum. Nam infragili septo carnis teneritudinem natura communit. Quapropter et hoc animal *ostracodermon* vocatur. Et quoniam duo cava accurate sibi invicem conjuncta, ostream ambiunt et circumplectuntur, forcipes canceri necessario inefficaces sunt. Quid igitur molitur? Cum viderit ostream in tranquillis locis non sine voluptate apricantem, et ad solis radios valvas suas explicantem : tunc clanculum injecto calculo, plicaturam impedit; atque quod viribus deerat, id astu et dolo obtinere deprehenditur. Hæc est eorum quæ neque ratione, neque voce prædita sunt, malitia. Ego autem volo, ut tu cancerorum in victu comparando artem ac industriam imitatus, a proximorum noxa incommodisque tibi temperes. Talis est qui ad fratrem fraudulentè accedit, adversamque proximi fortunam insidiosè impetit, et alienis insultat calamitatibus. Cave æmuleris homines improbatos. Tuis sis contentus rebus. Paupertas, cum rerum necessariarum copia vere suppetit, voluptati omni a sapientibus anteponitur. Non polypti præterierim dolum ac furacitatem, qui qualicumque tandem saxo adhæserit, illius induit colorem. Quamobrem plerique pisces improvide natantes in polyptum uti in petram incident, paratamque versuto illi prædam sese offerunt. Talibus moribus sunt præditi, qui semper potestatibus dominantibus assentantur, seseque ad quoslibet modos ususque accommodant, nec in eadem animi sententiâ semper persistent, sed alii atque alii facile effecti, temperantiam cum temperantibus venerantes, impudici cum impudicis, sententiam mutant ad uniuscujusque gratiam conciliandam. Quos difficile est evitare, sibi que ab ipsorum nocuentis cavere, propterea quod eorum concinnata pravitas sub amicitia specie alta contegitur. Mores hujusmodi appellat Dominus rapaces lupos, in ovium indumentis sese ostentantes⁹⁴. Fuge hosce mores varios ac multiplices : imo sectare veritatem, sinceritatem, simplicitatem. Varius est serpens, et ob id ad **66** reptandum condemnatus est. Justus fictione caret, qualis fuit Jacob⁹⁵. Quapropter Dominus

(96) Ita sex mss. Editio utraque τὸ λείπον.

(97) Reg. sextus cum Colb. primo πέτρα συμπλακῆ. Infra quinque mss. περιπίπτειν τῇ. Editi cum Reg. octavo περιπίπτειν ὡς τῇ, relictus.

(98) Ita septem mss. Editi ἐν τῷ προσήματι τῆς εὐλαβείας, *sub pietatis specie*.

inhabitare facit unius moris in domo ⁹⁹. *Hoc mare magnum et spatiosum : illic reptilia, quorum non est numerus : animalia pusilla cum magnis* ¹⁰⁰. Sed tamen est in illis sapiens quædam et probe ordinata dispositio. Non enim solum accusare pisces possumus; sed sunt etiam quæ operæ pretium est imitari. Quomodo singula piscium genera regionem sibi ipsis idoneam partita, alia in aliorum sedes non transeunt, sed intra proprios fines diversantur? Geometra nullus habitationes apud hæc piscium genera distribuit; non circumscripta sunt muris, non finibus divisa, et quod cuique prodest, id cuique sponte nature destiatum est. Hic enim sinus quædam piscium genera pascit, ille alia : et quæ hic abundant, ea alibi vix inuenias. Nullus mons acutis verticibus porrectus, ea sejungit; non transitum discindit fluvius : sed quædam est naturæ lex, quæ æque justeque pro uniuscujusque commodo vivendi rationem quasi sortito singulis præscribit.

4. Nos vero nequaquam tales sumus. Unde? Quod ipsi terminos æternos transferimus, quos ¹⁰¹ pares nostri posuerunt. Perperam scindimus tellurem; domum domui, agrum agro adjungimus, ut a proximo aliquid auferamus. Norunt cete vivendi genus sibi a natura constitutum. Occupant id mare, quod ultra habitabiles plagas situm, insulis caret, cui continens nulla terra e regione opponitur. Quamobrem innavigabile est, nec ullum cognoscendi studium, nec ulla necessitas illud tentare unquam navitis persuasit. Hoc mare occupant cete, maximis montibus magnitudine similia, velut hi qui viderunt narrant : manent intra proprios terminos, nec insulas neque urbes maritimas infestant. Sic igitur unumquodque genus in definitis sibi maris partibus, perinde atque in civitatibus, aut vicis quibusdam, aut antiquis patriis, immoratur. Jam vero quidam ex piscibus peregrinantes, velut a communi curia in externas regiones ablegati, omnes sub uno signo proficiscuntur. Cum enim præscriptum fetandi tempus institerit, alii ab aliis emigrantes sinibus, communi naturæ lege concitati, ad mare aquilonium festinant. Et quidem ipso ascensus tempore pisces coactos per Propontidem in Euxinum Pontum influentes, uti torrentem quemdam videre possis.

¹⁰² Psal. LXVII, 7. ¹⁰³ Psal. CIII, 23-26. ¹⁰⁴ Prov. XXII, 28.

(99) Ita quatuor mss. Dæst articulus in editis. In aliis tribus mss. legitur καὶ ὁ Ἰακώβ. Colb. primus καὶ ὁ Ἰωβ. Nec aliter legit Eustathius, qui sic interpretatur : *Justus nihil habet fictum sicut Job*. Respicit Basilii ad illud, Ἰακώβ δὲ, ἄνθρωπος ἀπλᾶστος, οἰκῶν οἰκίαν, *Jacob autem homo simplex, habitans domum* (Gen. XXV, 27). Particula καί, quæ, ut notavimus, in aliquot mss. reperitur, fere facit ut legendum suspicer ὅποτος ὁ Ἰακώβ καὶ ὁ Ἰωβ.

(1) Colb. secundus τῶν τοιούτων ἰχθύων. Mox idem mss. καὶ μιμῆσθαι.

(2) Sic quatuor mss. Editi cum duobus mss. τὰ δὲ τινα τὰ. Statim editi ἀπορα παρ' ἐκείνοισ. At sex mss. παρ' ἐτέροις. Ibidem editio Basil. cum Bndl. et cum septem aliis mss. οὐδὲν ὄρος. Editio Paris. οὐδὲ ὄρος.

Ὁ δίκαιος ἀπλᾶστος, ὅποτος ὁ Ἰακώβ (99). Διὰ τοῦτο κατοικίξει Κύριος μοιστρόπους ἐν οἰκῶν. Αὕτη ἡ θάλασσα ἡ μεγάλη καὶ εὐρύχωρος· ἐκεῖ ἐραπτά, ὧν οὐκ ἐστιν ἀριθμὸς· τῶα μικρὰ μετὰ μεγάλων. Ἄλλ' ὁμως σοφὴ τίς ἐστι παρ' αὐτοῖς καὶ εὐτακτος διακρίσεις. Οὐ γὰρ μόνον κατηγορεῖν ἔχομεν τῶν ἰχθύων (1), ἀλλ' ἐστὶν ἃ καὶ μιμῆσθαι ἀξίον. Πῶς τὰ γένη τῶν ἰχθύων ἕκαστα τὴν ἐπιτηδεῖαν ἑαυτοῖς διανεμάμενα χώραν, οὐκ ἐπιμαίνοι ἀλλήλοις, ἀλλὰ τοῖς οικείοις ὄροις ἐνδιατρίβει; Οὐδεὶς γεωμέτρης παρ' αὐτοῖς κατένειμε τὰς οἰκῆσεις· οὐ τέλεισι περιγράφεται· οὐχ ὁροθεσίαι διήρηται· καὶ αὐτομάτως ἐκάστῳ τὸ χρησιμον ἀποτετάκται. Οὕτως μὲν γὰρ ὁ κόλπτος τὰδε τινα (2) γένη τῶν ἰχθύων βόσκει, κακείνος ἕτερον· καὶ τὰ ὧδε πληθύνοντα ἀπορα παρ' ἐτέροις. Οὐδὲν ὄρος ὁξείαις κορυφαῖς ἀνατεταμένον διίστησιν, οὐ ποταμὸς τὴν διάβασιν ἀποτέμνεται· ἀλλὰ νόμος τίς ἐστι φύσεως ἰσως καὶ δικαίως κατὰ τὸ ἐκάστου χρειῶδες τὴν διαίταν ἐκάστοις ἀποκληρῶν (3).

4. Ἄλλ' οὐχ ἡμεῖς τοιούτοι. Πόθεν; Οἶγε μεταίρομεν ὄρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες ἡμῶν. Παρατεμνόμεθα (4) γῆν, συνάπτομεν οἰκίαν πρὸς οἰκίαν καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν, ἵνα τοῦ πλησίον ἀφελώμεθ' αὐτῶν. Οἶδε τὰ κήτη τὴν ἀφωρισμένην αὐτοῖς παρὰ τῆς φύσεως διαίταν, τὴν ἕξ τῶν οἰκουμένων χωρίων κατέλιπε θάλασσαν, τὴν ἐρήμην νῆσων, ἢ μηδεμίαν πρὸς τὸ ἀντιπέρασ ἀντικαθῆσθηκεν ἡπειρος. Διόπερ ἄπλους ἐστὶν, οὔτε ἱστορίας οὔτε τινοδὸς χρεῖας κατατολμῶν αὐτῆς τοὺς πλωτήρας ἀναπειθοῦσης. Ἐκείνην καταλαβόντα τὰ κήτη, τοῖς μεγίστοις τῶν ὄρων κατὰ τὸ μέγεθος ἰσοκῶτα, ὡς οἱ τεθεαμένοι φασι, μένει ἐν τοῖς οικείοις ὄροις, μήτε ταῖς νήσοις, μήτε ταῖς παραλίαις (5) πόλεσι λυμαίνόμενα. Οὕτω μὲν οὖν ἕκαστον γένος, ὥσπερ πόλεσιν, ἢ κόμαισι τισίν, ἢ πατρίσιν ἀρχαίαις, τοῖς ἀποτεταγμένοις αὐτοῖς τῆς θαλάσσης μέρεσιν ἐναυλιζέται. Ἦδη δὲ τινες καὶ ἀποδημητικοὶ τῶν ἰχθύων, ὥσπερ ἀπὸ κοινοῦ βουλευτήριον πρὸς τὴν ὑπερορίαν στελλόμενοι, ὕφ' ἐνὶ συνθήματι πάντες ἀπαίρουσιν. Ἐπειδὴν γὰρ ὁ τεταγμένος καιρὸς τῆς κησεως (6) καταλάβῃ. ἄλλοι ἀπ' ἄλλων κόλπων μεταναστάντες, τῷ κοινῷ τῆς φύσεως νόμῳ διεγερθέντες, ἐπὶ τὴν βορεινὴν ἐπίγονται θάλασσαν. Καὶ ἰδοὺς ἂν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀνόδου ὥσπερ τι βεῦμα τοὺς ἰχθύς ἠνωμέ-

(3) Editi cum Reg. tertio et cum Colb. primo ἐκάστοις ἀποκληρῶν. Codex Combef. cum aliis quatuor mss. ἀποπληρῶν.

(4) Notat Bædæus legi in editione Basiliensi posteriori παρατείνουμεν, atque Cornarium male emendasse, cum ex παρατείνουμεν effecit παρατείνουμεν, ampliamus terram. Cæterum Ducæi Codicis æque ac nostri habent παρατεμνόμεθα, secamus.

(5) Codices aliquot cum editione Basil. παραλίαις. Editio Paris. cum aliis quibusdam mss. παραλλοις.

(6) Editio Basil. καιρὸς τῆς κινήσεως, et ita legit Cornarius. Sed Duc. uterque et Anglici mss. et Combef. cum sex nostris καιρὸς τῆς κησεως. Nec aliter legerunt Ambrosius et Eustathius.

vous (7), και δια τῆς Προποντίδος ἐπὶ τὸν Εὐξεινον ἄροντας. Τίς ὁ κινῶν; ποῖον πρόσταγμα βασιλέως; ποῖα διαγράμματα κατ' ἀγορὰν ἠπλωμένα τὴν προθεσμίαν δηλοῖ; οἱ ξαναγοῦντες τίνες; Ὁρᾷ τὴν θεῖαν διάταξιν πάντα πληροῦσαν, και διὰ τῶν μικροτάτων διήκουσαν. Ἰχθὺς οὐκ ἀντιλέγει νόμῳ Θεοῦ, και ἀνθρωποὶ σωτηρίων διδασκάλων οὐκ ἀνεχόμεθα. Μὴ καταφρονεῖ τῶν ἰχθύων, ἐπειδὴ ἄφωνα και ἀλογα παντελῶς· ἀλλὰ φοβοῦ μὴ και τούτων ἀλογώτερος ᾖ, τῇ διαταγῇ τοῦ κτίσαντος ἀνθιστάμενος. Ἄκουε τῶν ἰχθύων μονονοῦχι φωνὴν ἀφιέντων δι' ὧν ποιοῦσιν, ὅτι· Εἰς διαμονὴν τοῦ γένους τὴν μακρὰν ταύτην ἀποδημίαν στελλόμεθα. Οὐκ ἔχουσι ἴδιον λόγον· ἔχουσι δὲ τὸν τῆς φύσεως νόμον ἰσχυρῶς ἐνδεδυμένον, και τὸ πρακτικόν ὑποδεικνύοντα. Βαδίσωμεν, φασίν, ἐπὶ τὸ βόρειον πέλαγος (8). Γλυκύτερον γὰρ τῆς λοιπῆς θαλάσσης ἐκεῖνο τὸ ὕδωρ, διότι ἐπ' ὀλίγον αὐτῇ προσδιατρίβων ὁ ἥλιος, οὐκ ἐξάγει αὐτῆς ὄλον διὰ τῆς ἀκτίνας τὸ πότιμον. Χαίρει δὲ τοῖς γλυκέσι και τὰ θαλάσσια· ὅθεν και ἐπὶ τοὺς ποταμοὺς ἀνανήχεται πολλάκις, και πὲρὶ θαλάσσης φέρεται. Ἐκ τούτου προτιμότερος αὐτοῖς ὁ Πόντος τῶν λοιπῶν ἐστὶ κόλπων, ὡς ἐπιτήδειος ἐναποκῆσαι και ἐκθρῆψαι τὰ ἔχονα. Ἐπειδὴν δὲ τὸ σπουδαζόμενον ἀρκούντως ἐκπληρωθῇ, πάλιν πανδημεὶ πάντες ὑποστρέφουσιν οὐκ ἄνευ. Καὶ τίς ὁ λόγος, ἀκούσωμεν παρὰ (9) τῶν σιωπῶντων. Ἐπιπλοῖαι, φασίν, ἡ βορεινὴ θάλασσα, και ὑπερὶ προκειμένη τῶν ἀνέμων ταῖς βίαις, ὀλίγας ἀκτὰς και ὑποδρομάς (10) ἔχουσα. Διὰ και ἐκ πύθμῶν οἱ ἀνεμοὶ βρᾶδίας αὐτὴν ἀναστρέφουσιν, ὡς και τὴν βυθίαν ψάμμον τοῖς κύμασιν ἀναμίγνυσθαι. Ἀλλὰ και ψυχρὰ χειμῶνος ὥρᾳ, ὑπὸ πολλῶν και μεγάλων ποταμῶν πληρουμένη. Διὰ τοῦτο ἐπ' ὅσον μέτριον ἀπολαύσαντες αὐτῆς ἐν τῷ θέρει, πάλιν χειμῶνος ἐπὶ τὴν ἐν τῷ βυθῷ ἀλέαν (11) και τὰ προσήλια τῶν χωρίων ἐπέλγονται, και φυγόντες τὸ δυσήνεμον τῶν ἀρκιῶν, τοῖς ἐπ' ἑλαττον τινασσομένοις κόλποις ἐγκαθορμίζονται.

5. Εἶδον ταῦτα ἐγὼ, και τὴν ἐν πᾶσι τοῦ Θεοῦ σοφίαν ἐθαύμασα. Εἰ τὰ ἀλογα ἐπινοητικὰ και φυλακτικὰ τῆς ἰδίας αὐτῶν σωτηρίας, και οἶδε τὸ αἰρετὸν αὐτῶν και τὸ φευκτὸν ὁ ἰχθὺς· τί ἐροῦμεν ἡμεῖς οἱ λόγῳ τετιμημένοι, και νόμῳ πεπαιδευμένοι, ἐπαγγελίας προτραπέντες, Πνεύματι σοφισθέντες, εἴτα τῶν ἰχθύων ἀλογώτερον τὰ καθ' ἑαυτοὺς διατιθέμενοι; εἴπερ οἱ μὲν Ἰσασὶ τοῦ μέλλοντός τινα ποιῆσθαι πρόνοιαν, ἡμεῖς δὲ ἐκ τῆς πρὸς τὸ μέλλον ἀνεπιστίας δι' ἡδονῆς βουλημάτων τὴν ζωὴν (12) ἀναλίθομεν. Ἰχθὺς τοσαῦτα διαμείβει πελάγη ὑπὲρ τοῦ εὐρασθαι τινα ὠφέλειαν· τί ἐρεῖς σὺ ὁ τῇ ἀργίᾳ συζῶν; Ἀργία δὲ καχοῦργίας ἀρχή. Μηδεὶς ἀνοιαν προπασίζεισθω. Φυσικὸς λόγος οἰκειωσιν ἡμῶν τοῦ

(7) Codices quatuor τοὺς ἰχθῦας. Editi τοὺς ἰχθῦς.
 (8) Colb. primus ἐπὶ τὸ βόρειον μέρος, ad aquilonarem partem. Infra duo mss. χαίρει γὰρ τοῖς.
 (9) Codex Combef. ἀκουσον παρὰ.
 (10) Editi cum Reg. tertio ὑποδρομούς. Alii sex

A Equis movet? quodnam est regis imperium? qualia edicta in foro exposita, præfinitum tempus indicant? qui sunt hospitem advenarumque ductores? Vides divinam ordinationem cuncta complectentem, atque per minutissima pervadentem. Piscis divinæ legi non adversatur, nos vero salutaribus præceptis non obsequimur. Cave pisces asperneris, quod muti sunt, et omnino rationis expertes: sed time, ne etiam his inferior sis ratione, ordinationi conditoris obsistens. Audi pisces, qui per ea quæ faciunt, tantum non emittunt hanc vocem: Nos ad perpetuum generis conservationem in longinquam hanc peregrinationem mittimur. Non ipsis inest propria ratio; sed naturæ legem habent sibi fortiter insidentem, et quod agendum est suggerentem. Eamus, inquit, ad aquilonare pelagus. Dulcior est enim illa aqua quam reliquum mare, propterea quod sol brevi tempore in eo commorans, non ex eo per suos radios educit quicquid potui aptum est. Gaudent et marina aquis dulcibus: unde et ad flumina sæpe enantant, proculque a mari discedunt. Hæc de causa cæteris sinibus ab ipsis præfertur Pontus, velut ad fetus edendos atque enutriendos idoneus. Postquam vero id quod in votis erat, expletum abunde fuit; rursus omnes catervatim ad propria revertuntur. Et quæ sit redeundi ratio, a mutis audiamus. Aquilonare æquor, inquit, profundum non est, cuiusque superum sit, violentis ventis exponitur, ac littora pauca et paucos recessus habet. Quapropter etiam ab imo solo ipsum facile concutunt venti, adeo ut arena quæ in fundo subsidebat, fluctibus permisceatur. Quin et frigidum est hiemis tempore, quippe quod a multis magnisque fluviis repletur. Propterea ipso in æstate moderate potiti, rursus hieme ut ad teporem in profundo conservatum, ita et ad aprica loca properant, atque septentrionales ventos graves et infestos fugientes, in sinus minus exagitatos velut in portus sese recipiunt.

5. Vidi isthæc ego ipse, et Dei in omnibus sapientiam admiratus sum. Bruta si prospiciunt sibi, ac propriam suam salutem servant, si novit piscis quid sibi eligendum sit aut effugiendum: quid nos sumus dicturi, qui ratione coonestati, lege eruditi, pollicitationibus invitati, et Spiritu edocti, adhuc tamen res nostras ineptius quam pisces ipsi disponimus? Illi enim futura quodammodo providere norunt: nos autem spe futuri abjecta in belluinis voluptatibus vitam nostram absumimus. Piscis tot mutat maria, ut aliquid inveniat emolumentum; quid tu dicturus es, qui in otio ac desidia vitam degis? Otium autem, mali faciendi origo. Nemo ignorantiam prætexat. Insita est nobis naturalis ratio, quæ

mss. ὑποδρομάς. Puto autem voce ὑποδρομῆ signifi-
 ficari hic profundum aliquem recessum.
 (11) Ita Regii primus, tertius, quintus, sextus et octavus, æque ac Colb. secundus cum Combef. At editio utraque ἐν τῷ βυθῷ ἀλαίαν, mendose.
 (12) Colb. primus ζωὴν ἡμῶν.

bona nobis vindicanda esse, noxia vero fugienda submonet. A marinis exemplis nequaquam discedo: quando quidem isthæc nobis expendenda proponuntur. Audivi a quodam maritimo, echinum marinum, parvum prorsus et asperabile animal, sæpenumero tranquillitatis et tempestatis navigatoribus monitorem fieri. Qui cum ventorum præsenſerit commotionem, validum aliquem calculum subit, et in ipso tanquam in anchora firmiter fluctuat, ejusque pondere detinetur, ne facile a fluctibus abstrahatur. Hoc signum ubi viderint nautici, violentam ventorum agitationem imminere sciunt. **68** Astrologus nullus, nullus Chaldæus, ex astrorum ortu aeris turbationes conjectans, isthæc echinum docuit: sed maris et ventorum Dominus vel parvo animali evidens et apertum magnæ sæ sapientiæ vestigium impressit. Improvidum nihil, nihil a Deo fuit neglectum. Speculatur omnia oculus ille insopitus. Omnibus adest, unicuique salutis consequendæ facultatem largiens. Deus si echinum a sua providentia non excludit, rebus tuis non prospicit? *Viri, diligite uxores*⁹⁶. Quamvis externi inter vos sitis, tamen in conjugii societatem convenistis. Hoc naturæ vinculum, hoc jugum per benedictionem impositum, distantium sit conjunctio. Vipera reptilium exitiosissima ad marinæ murænæ nuptias occurrit: et ubi sibilu suam præsentiam denuntiavit, ipsam a fundo ad nuptialem complexum evocat. Illa autem obtemperat, et cum venenata bestia copulatur. Quid sibi vult hic sermo? Nimirum necesse esse, ut conjux maritum perferat, licet asperum, licet moribus ferum, nec ob ullam causam conjunctionem dirimere velit. Percussor est? Sed vir tuus est. Temulentusne? At tibi est natura conjunctus. Durusne et implacitus? At membrum jam tuum est, et membrorum præstantissimum.

6. Audiat autem et vir convenientem sibi admonitionem. Vipera nuptias reverita, virus evomit: tu animi duritiam et inhumanitatem ob conjunctionis reverentiam non depones? Aut fortassis nobis et alio modo proderit viperæ exemplum: quod naturæ adulterium quoddam est hic ille viperæ et murænæ complexus. Discant igitur qui alienis insidiantur nuptiis, quali reptili sint consimiles. Ecclesiam undelibet ædificare unus mili scopus est. Sedentur incontinentium libidines, tum terrenis tum marinis frenatæ exemplis. Hic et corporis infirmitas et tempus advesperascens finem loquendi facere me cogunt, etsi his qui libenter audiunt, complura adhuc,

⁹⁶ Ephes. v, 25.

(13) Sic mss. At editi eis tñn èξ. Nec ita multo post duo mss. τὸ μικρότατον.

(14) Ita editio Basil. cum quinque mss. Editio Paris. cum Reg. octavo ἀγκύρας βεβαίας. *Tanquam in anchora firma.* Aliquanto post editio Paris. cum aliquot mss. ὑποσύρσθαι. Alii quidam mss. cum Bodl. ἀποσύρσθαι.

(15) Reg. secundus cum Colb. secundo παρὰ θεῶ.

(16) Codex Combef. τῆ θαλαττία μυραίνῃ. Mox Colb. primus σημαίνασα ἐγκλιεῖσθαι. Monet vir

καλοῦ, καὶ ἀλλοτριῶσιν ἀπὸ τῶν βλαβερῶν ὑποδεικνύς ἐγκατέσπαρται. Οὐκ ἀφίσταμαι τῶν θαλασσίων ὑποδειγμάτων, ἐπειδὴ ταῦτα ἡμῖν πρόκειται εἰς ἐξέτασιν (13). Ἥκουσα ἐγὼ τῶν παραλίω τινος, ὅτι ὁ θαλάσσιος ἔχινος, τὸ μικρὸν παντελῶς καὶ εὐκαταφρόνητον ζῶον, διδάσκαλος πολλάκις γαλήνης καὶ κλύδωνος τοῖς πλέουσι γίνεται. Ὅς, ὅταν προῖδῃ παραχῆν ἐξ ἀνέμων, ψηφιδά τινα ὑπελθὼν γενναίαν, ἐπ' αὐτῆς, ὡσπερ ἐπ' ἀγκύρας, βεβαίως; (14) σαλεύει, κατεχόμενος τῷ βάρει πρὸς τὸ μὴ ῥαδίως τοῖς κύμασιν ὑποσύρσθαι. Τοῦτο ἔταν Ἰδῶσιν οἱ ναυτικοὶ τὸ σημεῖον, ἴσασι τὴν προσδοκωμένην βίαίαν κίνησιν τῶν ἀνέμων. Οὐδεὶς ἀστρολόγος, οὐδεὶς Χαλδαῖος, ταῖς ἐπιτολαῖς τῶν ἀστρων τὰς τῶν ἀέρων παραχὰς τεκμαιρόμενος, ταῦτα τὸν ἔχινον ἐδίδαξεν, ἀλλ' ὁ θαλάσσης καὶ ἀνέμων Κύριος καὶ τῷ μικρῷ ζῳῷ τῆς μεγάλης ἑαυτοῦ σοφίας ἐναργὲς ἴσχος ἐνέθηκεν. Οὐδὲν ἀπρονόητον, οὐδὲν ἡμελημένον παρὰ θεοῦ (15). Πάντα σκοπεῖει ὁ ἀκοίμητος ὀφθαλμὸς. Πᾶσι πάρεστιν, ἐκπορίζων ἐκάστω τὴν σωτηρίαν. Εἰ ἔχινον ἔξω τῆς ἑαυτοῦ ἐπισκοπῆς ὁ θεὸς οὐκ ἀφῆκε, τὰ σὰ οὐκ ἐπισκοπεῖ; *Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας*, κὰν ὑπερβῆτε ἀλλήλους πρὸς κοινωνίαν γάμου συνέλθῃτε. Ὁ τῆς φύσεως δεσμῆς, ὁ διὰ τῆς εὐλογίας ζυγὸς, ἔνωσις ἔστω τῶν διεστώτων. Ἐχίδινα, τὸ χαλεπώτατον τῶν ἑρπετῶν, πρὸς γάμον ἀπαντᾷ τῆς θαλασσίας μυραίνης (16), καὶ συριγμῶ τὴν παρυσίαν σημήνασα ἐκκαλεῖται αὐτὴν ἐκ τῶν βυθῶν πρὸς γάμικὴν συμπλοκὴν. Ἡ δὲ ὑπακοῦει, καὶ ἐνοῦται τῷ ἰσοδύμῳ. Τί βούλεται μοι ὁ λόγος; ὅτι κὰν τραχὺς ᾖ, κὰν ἄγριος τὸ ἦθος ὁ σύνοικος, ἀνάγκη φέρειν τὴν ὁμόζυγα, καὶ ἐκ μηδεμιᾶς προφάσεως (17) καταδέχεσθαι τὴν ἔνωσιν διασπᾶν. Πλήκτης; Ἄλλ' ἄνηρ. Πάροιος; Ἄλλ' ἠνωμένος κατὰ τὴν φύσιν. Τραχὺς καὶ δυσάρεστος; Ἄλλὰ μέλος ἦδη σὸν, καὶ μελῶν τὸ τιμώτατον.

6. Ἀκουέτω δὲ καὶ ὁ ἄνηρ τῆς προσηκούσης αὐτῷ παραινέσεως. Ἡ ἔχιδνα τὸν ἰὸν ἐξεμεῖ, αἰδουμένη τὸν γάμον· σὺ τὸ τῆς ψυχῆς ἀπηνὲς καὶ ἀπάνθρωπον οὐκ ἀποτίθεσαι αἰδοῖ τῆς ἐνώσεως; Ἡ τάχα τὸ τῆς ἐχίδνης ὑπόδειγμα καὶ ἐτέρως ἡμῖν χρησιμεῦσει (18), ὅτι μοιχεία τίς ἐστὶ τῆς φύσεως ἢ τῆς ἐχίδνης καὶ τῆς μυραίνης ἐπιπλοκή. Διδαχθήτωσαν οὖν τοῖς ἀλλοτρίοις ἐπιβουλεύοντες γάμοις, ποταπῶ εἰσιν ἑρπετῶ παραπλήσιοι. Εἰς μοι σκοπὸς, πανταχόθεν οἰκοδομεῖσθαι τὴν Ἐκκλησίαν. Κατασετέλεισθω (19) τὰ πάθη τῶν ἀκολάστων, καὶ ἐγγελοὺς καὶ θαλαττίους ὑποδείγμασι παιδευόμενα. Ἐνταῦθά με στήναι τοῦ λόγου ἢ τε τοῦ σώματος καταναγ-

uoctissimus Ducæus, quod n.c. ae murænis dicitur, id quidem a quibusdam scriptoribus affirmari, et aliis vero negari.

(17) Colb. secundus τὴν ὁμόζυγον, καὶ μηδὲ ἐκ μιᾶς προφάσεως. Reg. primus habet quoque τὴν ὁμόζυγον. Alii mss. cum editis τὴν ὁμόζυγα, etc.

(18) Codices sex χρησιμεῦσει. Editi cum Reg. quinto χρησιμεῦσει.

(19) Colb. secundus κατασετέλεισθωσαν. Statim idem ms. παιδευόμενα.

κάζει ἰσθάνεια, καὶ τὸ τῆς ὥρας ὄψε· ἐπεὶ πολλὰ ἔτι προσθεῖναι εἶχον τοῖς φιληκόοις θαύματος ἄξια περὶ τῶν φουμένων ἐν τῇ θαλάσῃ· περὶ θαλάσσης αὐτῆς, πῶς εἰς ἄλας τὸ ὕδωρ πήγνυται· πῶς ὁ πολυτίμητος λίθος τὸ κουράλιον, χλόη μὲν ἐστὶν ἐν τῇ θαλάσῃ, ἐπειδὴν δὲ εἰς τὸν ἀέρα ἐξενεχθῆ, πρὸς λίθου στερέωσιν μεταπήγνυται· πόθεν τῷ εὐτελεστάτῳ ζῳῷ τῷ ὄστρεῳ τὴν βαρυτίμον μαργαρίτην (20) ἢ φύσις ἐνέθηκεν· ἃ γὰρ ἐπιθυμοῦσι θησαυροὶ βασιλέων, ταῦτα περὶ αἰγιαλοῦ καὶ ἀκτᾶς καὶ τραχείας πέτρας διέρριπται, τοῖς ἐλύτροις τῶν ὄστρεῶν ἐγκείμενα· πόθεν τὸ χρυσοῦν ἔριον αἱ πίνονται τρέφουσιν, ὅπερ οὐδεὶς τῶν ἀνοσθάφων μέχρι νῦν (21) ἐμίμησται· πόθεν αἱ κόχλοι τοῖς βασιλεῦσι πρὸς ἀλουργίδας χαρίζονται, αἱ καὶ τὰ ἄνθη τῶν λειμῶνων τῇ εὐχρότῃ παρέδραμον· Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα (22). Καὶ τί οὐ γέγονε τῶν ἀναγκαίων; τί δὲ οὐχὶ τῶν πολυτελῶν ἐχαρίσθη τῷ βίῳ; τὰ μὲν εἰς ὑπηρεσίαν ἀνθρώπων, τὰ δὲ εἰς θεωρίαν τοῦ περὶ τὴν κτίσιν θαύματος. Ἄλλα φοβερά, παιδαγωγούντα ἡμῶν τὸ ῥάθυμον (23). Ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὰ κίτη τὰ μεγάλα. Οὐκ ἐπειδὴ καρίδος καὶ μαινίδος μερίζονα, διὰ τοῦτο μεγάλα εἰρηται· ἀλλ' ἐπειδὴ τοῖς μεγίστοις ὄρεσι τῷ ὄγκῳ τοῦ σώματος παριστάζεται· ἃ γε καὶ νήσων πολλάκις φαντασίαν παρέχεται, ἐπειδὴν ποτε ἐπὶ τὴν ἀκραν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος ἀνανήξεται. Ταῦτα μέντοι τηλικαῦτα ὄντα οὐ περὶ ἀκτᾶς, οὐδὲ αἰγιαλοῦς (24) διατρέχει, ἀλλὰ τὸ Ἀτλαντικὸν λεγόμενον ἐκπλαγῆς ἐνοικεῖ. Τοιαῦτά ἐστι τὰ πρὸς φόβον καὶ ἐκπληξίν ἡμετέραν δημιουργηθέντα ζῶα. Ἐάν δὲ ἀκούσης, ὅτι τὰ μέγιστα τῶν πλοίων ἠπλωμένοις ἰστίοις ἐξ οὐρίας φερόμενα τὸ μικρότατον ἰχθύδιον ἢ ἐχεντζι οὕτω βραδίως ἴσθησιν, ὥστε ἀκίνητον ἐπὶ πλεῖστον φυλάσσει τὴν ναῦν ὡσπερ καταρρίζουθισαν (25) ἐν αὐτῷ τῷ πελάγει, ἄρ' οὐχὶ καὶ ἐν τῷ μικρῷ τούτῳ τὴν αὐτὴν τῆς τοῦ κτίσαντος δυνάμεως λαμβάνεις ἀπόδειξιν; Οὐ γὰρ μόνοι (26) ξιφίαι, καὶ πρίονες, καὶ κύστες, καὶ φάλαιαι καὶ ζύγαται, φοβερά, ἀλλὰ καὶ τραγόνος κέντρον τῆς θαλασσίας, καὶ ταύτης νεκρᾶς, καὶ λαγῶδς ὁ θαλάσσιος, οὐχ ἡττὸν ἐστὶ φοβερά, ταχέαν καὶ ἀπαράττητον τὴν φόβον ἐπιφέροντα. Οὕτω σε διὰ πάντων ἐγρηγορέαι ὁ κτίστης βούλεται, ἐν τῇ ἐν τῇ πρὸς Θεὸν ἐλπίδι ἀπ' αὐτῶν βλάβας ἀποδιδράσῃς. Ἀλλὰ γὰρ ἀναδραμόντες ἐκ τῶν βυθῶν, ἐπὶ τὴν ἡπειρον καταφύγωμεν. Καὶ γὰρ πως ἄλλα

⁹⁷ Gen. i, 21.

(20) Nonnulli mss. τὸν πολυτίμον μαργαρίτην.

(21) Sic mss. septem. Voces μέχρι νῦν desiderantur in vulgatis.

(22) Colb. primus aliquanto susius, ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζωῶν, *producant aquæ reptilium animarum viventium*

(23) Rursus Colb. primus, ἡμῶν τὴν ῥάθυμίαν.

(24) Codices octo, οὐδὲ αἰγιαλοῦς. Editi cum Colb. secundo οὐδὲ περὶ αἰγιαλοῦς. Ibidem Colb. secundus τῷ Ἀτλαντικῷ λεγομένῳ πελάγει ἐνοικεῖ.

(25) Variant inter se veteres tum calamo notati, tum typis descripti libri. Editio Basil. cum Bodl. et cum alijs multis mss. φυλάσσειν ὡσπερ καταρρίζω-

A eaque admiratione digna, de rebus in mari nascentibus apponere poteram. Nimirum de ipso mari: quomodo in salem conrescit aqua: quomodo pretiosissimus lapis corallium, in mari quidem herba est, postquam vero in aerem eductus fuerit, in lapidis soliditatem compingitur: unde in vilissima bestia ostrea margaritam perquam pretiosam natura inclusit. Quæ enim concupiscunt regum thesauri, ea circa littora ripasque et asperas petras disjecta sunt, in ostreorum testis recondita; unde pinnæ auream lanam nutriunt, quam insectorum nullus hactenus est imitatus; unde cochleæ regibus largiuntur purpuram, quæ pratorum etiam flores coloris præstantia superant. *Producant aquæ.* Ecquid necessarium factum non est? quid pretiosorum datum non est vitæ? Hæc quidem ad hominum ministerium, illa vero ad contemplationem: qua creationis miraculum contemplamur. Alia sunt horribilia, desidiam nostram erudientia. *Creavit Deus cete grandia*⁹⁷. Non quia majora sunt quam squilla et mæna, idcirco grandia dicta sunt: sed quia maximis montibus mole corporis adæquantur: quæ certe si unquam ad summam aquæ superficiem enatarint, sæpenumero speciem referunt insularum. Hæc quidem certe, utpote tanta, non circa ripas neque circa littora diversantur: sed in eo mari quod Atlanticum vocatur, inhabitant. Talia sunt animantia, quæ ad terrorem istuporemque nobis incutiendum creata sunt. At si pisciculum minimum, remoram scilicet, maxima navigia, expassis velis vento secundo utentia, facile sistere audieris; ita ut navim diutissime detineat immotam, quasi in ipso mari radices egisset, nonne etiam in hoc exiguo pisce eadem Creatoris potentia tibi significatur ac ostenditur? Non enim solum gladii, serræ, canes, balænæ et zygænæ formidanda sunt; sed et aculeus pastinacæ marinæ, ejusque mortuæ, et lepus marinus non minus sunt metuendi, cum celerem inevitabilemque interitum asserant. Ita te per omnia vigilare vult Conditor, ut, reposita in Deo spe, detrimenta ab ipsis impendentia declines. Sed enim ab imis gurgitibus remeantes, ad continentem redeamus. Nam officii miracula alia ex alijs nobis occurrentia, velut quidam fluctus, crebris alternisque excursionibus nostrum submersere sermonem. Quanquam id mihi utique fuerit admirationi, si mens nostra, admi-

θὲν ἐν, Henricianus codex et Coisl. secundus φυλάσσειν τὴν ναῦν ὡσπερ καταρρίζουθὲν, tanquam si id ad vocem ἰχθύδιον referendum sit. Medicæus, Comb., Colb. secundus et Reg. octavus φυλάσσειν τὴν ναῦν ὡσπερ καταρρίζουθισαν· cui lectioni favent et Ambrosius et Eustathius. Nostra editio Paris. καταρρίζουθισαν.

(26) Codices quinque οὐ γὰρ μόνοι. Editi οὐ μόνον γὰρ. Mox editio Basil. cum ms. Combef. et cum alijs novem præter Bodl. φοβερά. Editio Paris. φοβερά. Zygæna autem piscis est, quem nonnulli *libellam* vocant. Hanc piscem vocat Tilmannus *orcam*.

rabiliora in tellure nacta, rursus in mare ad Jonæ exemplum non aufugiat. Videtur autem mihi oratio delapsa in innumera miracula, modi oblita esse, et idem perpressa fuisse quod ii qui navigant in pelago, qui ex nullo termino fixo motum conjectantes, sæpius quantum ab ipsis sit decursum spatii ignorant. Quod sane nobis etiam videtur accidisse, quippe sermone creaturam percurrente, eorum quæ relata sunt copiam non percepimus. Verum licet venerabile illud theatrum libenter audiat, et miraculorum herilium narratio sit servorum auribus jucunda : hic tamen orationem sistentes, diem ad ea quæ desunt absolvenda, expectemus. Omnes igitur exsurgentes pro his quæ commemorata sunt, gratias agamus; et ut ea quæ supersunt compleantur, postulemus. Utinam autem et inter sumendos cibos sint vobis in mensa, loco colloqui, ea quæ tum matutina tum vespertina oratione explicavi : utinam etiam harum rerum cogitationibus per somnum occupati, lætitia diurna vel dormientes fruamini, ut dicere possitis : *Ego dormio, et cor meum vigilat* 77, utpote quod nocte dieque legem Domini meditetur, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

καθεύδοντες ἀπολαύσετε, ἵνα ἐξῆ ὑμῖν λέγειν· Ἐγὼ καθεύδω, καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

A ἐπ' ἄλλοις καταλαμβάνοντα ἡμᾶς τῆς δημιουργίας τὰ θαύματα, οἷόν τινα κύματα, ταῖς συνεχέσει καὶ ἐπαλήθην ἐπιδρομαῖς ὑποβρύχιον ἡμῶν τὸν λόγον ἤγαγε (27). Καίτοι θαυμάσαιμι ἄν, εἰ μὴ, μείζοσι τοῖς κατ' ἡπειρον παραδόξοις ἢ διάνοια ἡμῶν ἐντυχούσα, πάλιν κατὰ τὸν Ἰωάνν ἐπὶ τὴν θάλασσαν δραπετεύσει. Ἔοικε δέ μοι ὁ λόγος ἐμπεσῶν εἰς τὰ μυρία θαύματα ἐπιλεχθῆναι τῆς συμμετρίας, καὶ ταυτὸ πεπονθέναι τοῖς ἐν πελάγει ναυτιλλομένοις, οἱ, πρὸς μὲν πεπηγὸς (28) τὴν κίνησιν τεχμαιρόμενοι, ἄγνωστοι πολλὰκις ὅσον διεδραμον. Ὁ δὲ καὶ περὶ ἡμᾶς εἶοικε γεγενῆσθαι, τρέχοντος τοῦ λόγου διὰ τῆς κρίσεως, μὴ λαθεῖν τοῦ πλήθους τῶν εἰρημένων τὴν ἀσθησιν. Ἀλλ' εἰ καὶ φίλησον τὸ σεμνὸν τοῦτο θέατρον, καὶ γλυκεῖα δοῦλων ἀχοαῖς δεσποτικῶν θαυμάτων διήγησις, ἐνταῦθα τὸν λόγον ὀρμίσαντες, μέινωμεν τὴν ἡμέραν πρὸς τὴν τῶν λειπομένων ἀπόδοσιν. Ἀναστάντες δὲ πάντες εὐχαριστήσωμεν ὑπὲρ τῶν εἰρημένων, καὶ αἰτήσωμεν τῶν λειπομένων τὴν πλήρωσιν (29). Γένοιτο δὲ ὑμῖν καὶ ἐν τῇ μεταλήψει τῆς τροφῆς ἐπιτραπέζια διηγήματα, ὅσα τε ἔωθεν ὑμῖν, καὶ ὅσα κατὰ τὴν ἐσπέραν ἐπῆλθεν ὁ λόγος· καὶ ταῖς περὶ τούτων ἐννοαῖς ὑπὸ τοῦ ὕπνου καταληφθέντες, τῆς μεθήμερινῆς εὐφροσύνης καὶ καρδία μου ἀγγυρνεῖ, μελε-

HOMILIA VIII.

De volatilibus et aquaticis.

70 **1.** *Et dixit Deus : Producatur terra animam viventem juxta genus, quadrupedia, et reptilia et bestias juxta genus. Et factum est sic* 90. Venit præceptum ordine procedens, et terra quoque proprium accepit ornatum. Illic, *Producatur aquæ reptilia animarum viventium* 91 : hic, *Producatur terra animam viventem*. Nunquid animata est terra? Jamne locum habent desipientes Manichæi, qui terræ induunt animam? Non quia dixit : *Producatur*, id quod in ipsa situm erat, protulit : sed qui præceptum dedit, etiam vim et facultatem producendi ei contulit. Neque enim cum audivit terra, *Germinet herbam feni et lignum fructiferum* 1, fenum quod in se reconditum habebat, protulit; neque palmam, aut quercum, aut cypressum, in ima quapiam sui uteri parte occulta, extra superficiem eduxit : sed divinus sermo, eorum quæ sunt natura est. *Germinet terra*; non quod habet, edat : sed quod non habet, acquirit, quandoquidem Deus agendi et producendi vim ei largitur. Sic etiam nunc, *Producatur terra animam*, non eam quæ inerat in ipsa : sed eam, quæ ei per præceptum a Deo data est. 77 Cant. v. 2. 90 Gen. i. 24. 91 ibid. 20, 21.

(27) Reg. sextus τὸν λόγον κατήγαγεν.
(28) Colb. secundus μὴδὲ μικρὸν πεπηγὸς. Reg. secundus μὴδὲν ἐμπεπηγὸς.
(29) Reg. sextus λειπομένων τὴν δὴλωσιν.
(30) Sic multi mss. æque ac LXX. Deest articulus in editis.

(31) Colb. primus hunc præfert titulum, περὶ ἐρπετῶν καὶ θηρίων ὀμίλια ὀγδόη. Reg. octavus τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν Γένεσιν ὀμίλια γ'. Coisl. primus ὀμίλια δ'.

C

OMILIA II.

Peri πτηνῶν καὶ ἐνύδρων (31).

1. *Kal εἶπεν ὁ θεός· Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κατὰ γένος, τετράποδα καὶ ἔρπετα καὶ θηρία κατὰ γένος. Καὶ ἐγένετο οὕτως.* Ἦλθε τὸ πρόσταγμα ὀδῶ βαδίζων, καὶ ἀπέλαβε καὶ ἡ γῆ τὸν ἴδιον κόσμον. Ἐκαὶ, Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετα ψυχῶν ζῶσῶν· ὕδατε, Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν. Ἐμφυχος ἄρα ἡ γῆ; καὶ χώραν ἔχουσιν οἱ ματαιόφρονες Μανιχαῖοι, ψυχὴν ἐντιθέντες τῇ γῆ; Οὐκ ἐπειδὴ εἶπεν, Ἐξαγαγέτω, τὸ ἐναποκειμὲνον αὐτῇ προήνεγκεν· ἀλλ' ὁ θεὸς τὸ πρόσταγμα καὶ τὴν τοῦ εξαγαγεῖν αὐτῇ δύναμιν ἔχαρισατο. Οὕτε γὰρ ὅτε ἤκουσεν ἡ γῆ, *Βλαστησάτω βοτάνην* (32) *χόρτου καὶ ξύλου κάρπιμον*, κεκρυμμένον ἔχουσα τὸν χόρτον ἐξήνεγκεν· οὐδὲ τὸν φοίνικα, ἢ τὴν ὄρν, ἢ τὴν κυπάρισσον κάτω που ἐν ταῖς λαγόσιν ἑαυτῆς ἀποκεκρυμμένα ἀνῆκε πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν· ἀλλ' ὁ θεὸς λόγος φύσις ἐστὶ τῶν γινομένων (33). *Βλαστησάτω ἡ γῆ*· οὐχ ὅπερ ἔχει προβαλλέτω, ἀλλ' ὁ μὴ ἔχει κτησάσθω, θεοῦ δωρομένου τῆς ἐνεργείας τὴν δύναμιν. Οὕτω καὶ νῦν, Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν (34), οὐ τὴν ἐναποκειμένην, ἀλλὰ τὴν δεδο-

1 *ibid.* 11.
(32) Codices aliquot Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτ. Unus Duc. οὕτε γὰρ ὅτε ἤκουσε, Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην.
(33) Editio Basil. cum aliquot mss. φύσις ἐστὶ τῶν γινομένων. Editio Paris. γενομένων. *Ibidem* codices non pauci Βλαστησάτω ἡ γῆ, οὐχ. At editi cum Reg. quinto Βλαστησάτω, οὐχ.
(34) Colb. primus τὴν ψυχὴν ζῶσαν. *Ibidem idem codex* cum Reg. sexto οὐ τὴν ἀποκειμένην, ἀλλὰ τὴν δεδομένην.

μένην αὐτῆ παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐπιταγῆς. **A** Ἔπειτα καὶ εἰς τὸ ἐναντίον αὐτοῖς ὁ λόγος περιτραπῆσεται. Εἰ γὰρ ἐξήνεγκεν ἡ γῆ τὴν ψυχὴν, ἐρήμην ἑαυτὴν κατέλιπε τῆς ψυχῆς. Ἄλλ' ἐκείνων μὲν τὸ βδελυκτὸν αὐτόθεν γινώσκον. Διὰ τί μέντοι τὰ μὲν ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζωῶν ἐξαγαγεῖν προσετάχθη, ἡ δὲ γῆ ψυχὴν ζῶσαν; Λογιζόμεθα τοῖσιν, ὅτι τῶν μὲν νηκτῶν ἡ φύσις ἀτελεστέρας πως δοκεῖ ζωῆς μετέχειν, διὰ τὸ ἐν τῇ παχύτητι τοῦ ὕδατος διαίτασθαι. Καὶ γὰρ ἀκοῆ παρ' ἐκείνοις βαρεῖα, καὶ ὀρῶσιν ἀμβλὺ διὰ τοῦ ὕδατος βλέποντες, καὶ οὔτε τις μνήμη παρ' ἐκείνοις, οὔτε φαντασία, οὔτε τοῦ συνήθους ἐπίγνωσις. Διὰ τοῦτο οἰοεὶ ἐνδείκνυται ὁ λόγος, ὅτι ἡ σαρκικὴ ζωὴ τοῖς ἐνύδροις καθηγείται τῶν ψυχικῶν κινήματων· ἐπὶ δὲ τῶν χερσαίων, ὡς τελειότερας (35) αὐτῶν οὐσης τῆς ζωῆς, ἡ ψυχὴ τὴν ἡγεμονίαν ἐπιτέτραπται πάσαν. Αἴτε γὰρ αἰσθήσεις μᾶλλον τετράνυνται· καὶ ὀξεῖαι μὲν τῶν παρόντων αἰ ἀντιλήψεις, ἀκριβεῖς δὲ μνήμαι τῶν παρελθόντων παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν τετραπόδων. Διὰ τοῦτο, ὡς εἰοικεν, ἐπὶ μὲν τῶν ἐνύδρων σώματα ἐκτίσθη ἐψυχόμενα (36) (ἐρπετὰ γὰρ ψυχῶν ζωῶν ἐκ τῶν ὑδάτων παρήχθη), ἐπὶ δὲ τῶν χερσαίων ψυχὴ σώματα οἰκονομοῦσα προσετάχθη γενέσθαι, ὡς πλεόν τι τῆς ζωτικῆς δυνάμεως τῶν ἐπὶ γῆς διαιωμένων μετεληφότων. Ἄλογα μὲν γὰρ καὶ τὰ χερσαῖα· ἄλλ' ὁμως ἕκαστον τῆ ἐκ τῆς φύσεως (37) φωνῆ πολλὰ τῶν κατὰ ψυχὴν παθημάτων διασημαίνει. Καὶ γὰρ καὶ χαρὰν καὶ λύπην, καὶ τὴν τοῦ συνήθους ἐπίγνωσιν, καὶ τροφῆς ἐνδειαν, καὶ χωρισμὸν τῶν συνόμων, καὶ μυρία πάθη τῷ φθόγγῳ παραδηλοῖ. **C** Τὰ δὲ ἐνύδρα οὐ μόνον ἄφωνα, ἀλλὰ καὶ ἀνήμερα, καὶ ἀδίδακτα, καὶ πρὸς πάσαν βίου κοινωνίαν ἀνθρώποις ἀμεταχειρίστα. Ἔγνω βούς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· ἰχθὺς δὲ οὐκ ἂν ἐπιγνοίη τὸν τρέφοντα. Οἶδε τὴν συνήθη φωνὴν ὁ ὄνος· οἶδεν ὄδον ἣν πολλάκις ἐδάδισε· καὶ που καὶ ὄδηγός ἐνίοτε ἀποσφαλέντι γίνεται τῷ ἀνθρώπῳ. Τὸ δὲ ὄξυήκοον τοῦ ζώου οὐδὲ ἄλλο τι ἔχειν λέγεται τῶν χερσαίων. Τὸ δὲ τῶν καμήλων μνησίχακον, καὶ βαρῦμηνι, καὶ διαρκὲς πρὸς ὄρηγν, τί ἂν μιμήσασθαι τῶν θαλαττίων δύναιτο; Πάλαι ποτὲ πληγεῖσα κάμηλος, μακρῷ χρόνῳ ταμειουσαμένη τὴν μῆνιν, ἐπειδὴν εὐκαιρίας λάθεται, τὸ κακὸν ἀντιδίδωσιν. Ἀκούσατε, οἱ βαρῦθυμοι, οἱ τὴν μνησιχαλίαν ὡς ἀρετὴν ἐπιτηδεύοντες, τίνοι ἐστὲ ἐμπερεῖς, ὅταν τὴν κατὰ τοῦ πλησίον λύπην, ὡσπερ τινὰ σπινθῆρα κεκρυμμένον ἐν σποδιᾷ, μέχρι τοσοῦτου φυλάσσετε, ἕως ἂν, ὕλης λαβόμενοι (38), οἷον φλόγα τινὰ τὸν θυμὸν ἀνακαύσητε.

2. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν. Διὰ τί ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν ἐξάγει; Ἴνα μάθης διαφορὰν ψυχῆς κτήνους καὶ ψυχῆς ἀνθρώπου. Μικρὸν ὑστερον γνώ-

* Isa. x, 5.

(35) Reg. primus ὡς τελειότερας. Aliquanto post tres mss. αὶ μνήμαι. Deest articulus in editis et in aliis quibusdam mss.

(36) Codices quatuor ἐψυχόμενα. Colb. primus ἐμψυχόμενα. Editi cum Reg. Iquinto ἐψυχωμένα.

Deinde etiam sermo in contrarium eis cedere. Etenim si animam produxit terra, se ipsam anima destitutam dereliquit. Sed illorum quidem execrabilis sententia ex se ipsa patet. Cur autem aquæ jussæ sunt reptilia animarum viventium producere, terra vero animam viventem? Arbitramur, natalitium quidem naturam videri vitæ quodammodo imperfectioris participem esse, propterea quod in aquæ crassitudine degunt. Nam et illis inest auditus gravis, hebesque visus, utpote per aquam cernentibus: nec ulla est in illis memoria, neque imaginatio, neque ullius consuetudinis cognitio. Quapropter quasi declarat sermo, vitam carnalem animalibus motibus præesse in aquatilibus: in terrestribus vero, utpote vita perfectiore præditis, principatum omnem animæ deferri. Nam et pleraque quadrupeda sensibus perspicacioribus utuntur, et res præsentibus acutius percipiunt, præteritorumque accurate reminiscuntur. Quamobrem in aquatilibus quidem, ut videtur, animata corpora sunt creata (reptilia namque viventium animarum ex aquis producta sunt), in terrestribus autem anima quæ corpora gubernaret, generari jussa est; tanquam ea quæ super terram diversantur, aliquid amplius de vitali facultate participent. Terrestria quidem sunt quoque rationis expertia: sed tamen unumquodque per naturæ vocem multas animæ affectiones indicat. Nam et gaudium, et tristitiam, et **71** consuetudinis agnitionem, et alimenti inopiam, et eorum quæ simul pascebantur separationem, et innumeras affectiones quodam sono patefaciunt. Aquatica vero non solum muta sunt, sed etiam immansueta, et indocilia, et ad omnem vitæ societatem hominibus intractabilia. *Cognovit bos possessorem suum, et asinus præsepe domini sui*: piscis autem neque suum altorem agnoscere potuit. Novit familiarem et consuetam vocem asinus: iter quod sæpius ambulavit, cognovit; imo vero nonnunquam dux fit homini aberranti. Audiendi autem subtilitatem qua hoc animal præditum est, ne ullum quidem aliud terrestre habere dicitur. Cæterum quodnam ex marinis queat in camelis imitari injuriarum memoriam, iram gravem, iracundiæ tenacitatem? Camelus pridem percussus, ira per diu recondita, ubi occasionem nactus fuerit, malum reddit. Audite vos, qui graviter irascimini, qui injuriarum memoriam veluti virtutem colitis, cui sitis assimilés, cum animi in proximum ægritudinem, ceu scinillam quamdam in cinere occultatam, tandiu servatis, donec materia arrepta, iram iterum velut flammam aliquam accendatis.

2. *Producat terra animam viventem.* Cur producit terra animam viventem? Ut quid inter animam pecudis et inter animam hominis intersit,

Mox Colb. primus ζωῶν ἀπὸ τῶν

(37) Sic mss. plerique omnes. Editi ἐκ φύσεως.

(38) Duo mss. ὕλην λαβόμενοι. Editi cum aliis mss. ὕλης λαβόμενοι.

dicas. Quomodo hominis anima formata sit, paulo post scies : nunc vero de brutorum anima audi. Cum juxta id quod scriptum est ³, animalis cujusque anima sanguis ipsius sit, sanguis autem concretus soleat in carnem transmutari, caro vero corrupta in terram resolvatur : jure ac merito est quid terrenum anima brutorum. *Producat igitur terra animam viventem.* Animæ vide affinitatem cum sanguine, sanguinis cum carne, carnis cum tellure : et rursus ordine inverso per eadem regredere a terra ad carnem, a carne ad sanguinem, a sanguine ad animam ; et pecorum animam terram esse comperies. Cave existimes animam esse corporis ipsorum constitutione vetustiorum, aut ipsam post carnis dissolutionem permanere. Arrogantium philosophorum fuge deliramenta, quos non pudet suas ipsorum animas et canum ejusdem inter se speciei esse statuere, cum se ipsos aliquando et mulieres et frutices et pisces æquoreos fuisse doceant. Ego equidem, an unquam fuerint pisces, sane non dixerim : sed eos, dum hæc scriberent, rationis magis fuisse expertes quam pisces vel constantissime affirmarim. *Producat terra animam viventem.* Mirantur fortassis multi cur sermone affatim currente, tempore non modico conticuerim : sed studiosiores auditores silentii causam minime ignorant. Quomodo enim ? qui scilicet per mutuos intuitus ac nutus me ad se ipsos converterint, et ea quæ fuerant prætermissa, in mentem revocaverint. Nam integra creaturæ species, eaque non minima, nos præterit, atque fere oratio nostra ipsam omnino inexploratam reliquit. *Producant enim aquæ reptilia animarum viventium juxta genus, et volatilia volantia super terram secundum firmamentum cæli.* De natalibus, quantum per tempus vespertinum **72** licuit, disseruimus : hodie ad terrestrium examen transivimus. Volatile in media narratione nos effugit. Necessè est itaque instar obliviosorum viatorum, qui cum rem alicujus momenti reliquerint, etiamsi multum confecerint itineris, iterum eodem revertuntur, dignam desidia sua pœnam, laborem itineris atque molestiam perferentes : sic utique et nobis idem iter relegendum est. Neque enim aspernabile est quod relictum est : sed tertia ex animalibus creatis pars esse videtur. Tria siquidem sunt animalium genera, terrestre, volatile, aquatile. *Producant, inquit, aquæ reptilia animarum viventium juxta genus, et volatilia volantia super terram sub firmamento cæli juxta genus.* Cur etiam volatilibus ex aquis or-

³ Levit. xvii, 11.

(39) Colb. primus ζώου τὸ αἷμα ἢ ψυχὴ αὐτοῦ ἔστιν.

(40) Colb. secundus εἰ δὲ σὰρξ. Statim editi νεκρὰ τίς ἔστιν, est aliquid mortuum. Nec aliter legisse videtur Eustathius, qui sic vertat : *Merito ergo tabida est anima jumentorum.* Attamen codex Combeff. cum aliis octo mss. habet γεγρά τις, est quiddam terrenum. Quam lectionem paulo post confirmat Basilus ipse, his verbis : καὶ εὐρήσεις, ὅτι γῆ ἔστι τῶν κτηνῶν ἢ ψυχὴ, Ἄτις πεcorum animam terram esse comperies.

ση, πῶς ἡ ψυχὴ τοῦ ἀνθρώπου συνέστη· νῦν δὲ ἀκουε περὶ τῆς τῶν ἀλόγων ψυχῆς. Ἐπειδὴ κατὰ τὸ γεγραμμένον παντὸς ζώου ἢ ψυχῆ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἔστιν (39)· αἷμα δὲ παγὲν εἰς σάρκα πέφυκε μεταβάλλειν· ἢ δὲ σὰρξ (40) φθαρεῖσα εἰς γῆν ἀναλύεται· γεγρά τις ἔστιν εἰκότως ἡ ψυχὴ τῶν κτηνῶν. Ἐξαγαγέτω οὖν ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν. Ὅρα τὴν ἀκολουθίαν ψυχῆς πρὸς αἷμα, αἵματος πρὸς σάρκα, σαρκὸς πρὸς τὴν γῆν· καὶ πάλιν ἀναλύσας διὰ τῶν αὐτῶν ἀναπόδισον ἀπὸ γῆς εἰς σάρκα, ἀπὸ σαρκὸς εἰς αἷμα, ἀπὸ αἵματος εἰς ψυχὴν· καὶ εὐρήσεις, ὅτι γῆ ἔστι τῶν κτηνῶν ἢ ψυχὴ. Μὴ νόμιζε πρεσβυτέραν εἶναι τῆς τοῦ σώματος αὐτῶν ὑποστάσεως, μηδὲ ἐπιδιαμένουσαν μετὰ τὴν τῆς σαρκὸς διάλυσιν (41). Φεῦγε φληγάφους τῶν σοφῶν φιλοσόφων, οὐ οὐκ ἀισχύονται τὰς ἐαυτῶν ψυχὰς καὶ τὰς κυεῖας ὁμοιοειδῆς ἀλλήλαις τιθέμενοι· οἱ λέγοντες ἐαυτοὺς γεγενῆσθαι ποτε καὶ γυναῖκας καὶ θάμνους καὶ ἰχθύας θαλασσίους. Ἐγὼ δὲ εἰ μὲν ἐγένοντό ποτε ἰχθύς οὐκ ἂν εἴποιμι· ὅτι δὲ ἐν ᾧ ταῦτα ἔγραφον τῶν ἰχθύων ἦσαν ἀλογώτεροι, καὶ πάνυ εὐτόνωσ διατειναίμην. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν. Τίνος ἕνεκεν, τοῦ λόγου τρέχοντος ἀθρόως, ἀπεσιώπησα χρόνον οὐκ ὀλίγον, ἴσως θαυμάζουσιν οἱ πολλοὶ· ἀλλ' οὐχὶ οἴγε φιλοπονώτεροι τῶν ἀκρατῶν ἀγνοοῦσι τὴν αἰτίαν τῆς ἀφασίας. Πῶς γάρ; οἱ διὰ τοῦ πρὸς ἀλλήλους ὄραν καὶ ἐννεύειν ἐπιστρέψαντές με πρὸς ἐαυτοὺς, καὶ εἰς ἔννοιαν ἀγαγόντες τῶν παρεθέντων. Εἶδος γὰρ ὅλον τῆς κτίσεως, καὶ οὐκ ἐλάττωστον τοῦτο, παρέλαθεν ἡμᾶς, καὶ μικροῦ ἀπίων ὦχετο, ἀνεξέταστον παντελῶς ὁ λόγος καταλιπών. Ἐξαγαγέτω γὰρ τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζῶσων κατὰ γένος, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. Εἶπαμεν τὰ περὶ τῶν νηκτῶν, ὅσα δὲ καιρὸς ἐνεδίδου ἐσπέρας· σήμερον μετέβημεν ἐπὶ τὴν τῶν χερσαίων ἐξέτασιν. Διέφυγεν ἡμᾶς τὸ πτηνὸν ἐν τῷ μέσῳ. Ἀνάγκη τοίνυν, κατὰ τοὺς ἐπιλήσμονας τῶν ὁδοιπόρων, οἱ, ἐπειδὴν τι τῶν καιρῶν καταλίπωσι (42), κἂν ἐπιπολὺ τῆς ὁδοῦ προέλθωσι, πάλιν τὴν αὐτὴν ὑποστρέφουσι, ἄξιαν τῆς βραθυμίας δίκην τὸν ἐκ τῆς ὁδοπορίας κόπον ὑπέχοντες, οὕτω καὶ ἡμῖν, ὡς ἔοικε, τὴν αὐτὴν πάλιν βαδιστέον. Καὶ γὰρ οὐδὲ εὐκαταφρόνητόν ἔστι τὸ παρεθῆν, ἀλλὰ τὸ τρίτον εἰκοιν εἶναι τῆς ἐν τοῖς ζώοις κτίσεως, εἴπερ τρία ζῶων ἐστὶ γένη, τὸ τε χερσαῖον καὶ τὸ πτηνὸν, καὶ τὸ ἐνυδρον. Ἐξαγαγέτω, φησὶ, τὰ ὕδατα ἐρπετὰ ψυχῶν ζῶσων κατὰ γένος, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα (43) τοῦ οὐρανοῦ κατὰ γένος.

(41) Reg. primus ἀνάλυσιν. Reg. sextus διάλυσιν, φύγε. Aliquanto post codex Combeff. ἰχθύς θαλάσσης.

(42) Duo mss. καταλείπωσι.

(43) Κατὰ στερέωμα, secunam firmamentum. Malim, inquit Combellisius, cum Ambr. vel cum Vulg. et August., sub firmamento. Attamen legimus in Ambr. lib. v, cap. 1, secundum firmamentum. In eo etiam hoc ipso in libro cap. 12, legitur, secus firmamentum, id quod repetit cap. 14 libri ejusdem. At vero sanctus Augustinus utroque loquendi genere

Διὰ τί ἐξ ὑδάτων καὶ τοῖς πτηνοῖς τὴν γένεσιν ἔδωκεν; Ὅτι ὡσπερ συγγένειά τις ἐστὶ τοῖς πετομένοις πρὸς τὰ νηκτά. Καὶ γὰρ ὡσπερ οἱ ἰχθύες τὸ ὕδωρ τέμνουσι, τῇ μὲν κινήσει τῶν περὶ ὕψους (44) εἰς τὸ πρὸς χωροῦντες, τῇ δὲ τοῦ οὐραίου μεταβολῆς τὰς τε περιστροφὰς καὶ τὰς εὐθείας ὁρμὰς ἑαυτοῖς ὀλακίζοντες· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν πτηνῶν ἔστιν ἰδεῖν, διανοηχομένων τὸν ἀέρα τοῖς περὶ τὸν δμοιον τρόπον. Ὡστε, ἐπειδὴ ἐν ἰδίῳ μᾶ ἐν ἑκατέροις τὸ νήχουθαι, μία τις αὐτοῖς ἢ συγγένεια ἐκ τῆς τῶν ὑδάτων γενέσεως παρεσχέθη. Πλὴν γε ὅτι οὐδὲν τῶν πτηνῶν ἄπου, διὰ τὸ πᾶσι τὴν διαίταν ἀπὸ τῆς γῆς ὑπάρχειν, καὶ πάντα ἀναγκαιῶς τῆς τῶν ποδῶν ὑπουργίας προσδεῖσθαι. Τοῖς μὲν γὰρ ἀρπακτικοῖς πρὸς τὴν ἄγραν αἰ τὸν οὐρανὸν ἀκαμί· τοῖς δὲ λοιποῖς διὰ τε τὸν πορισμὸν τῆς τροφῆς καὶ διὰ τὴν λοιπὴν τοῦ βίου διεξαγωγὴν ἀναγκαῖα τῶν ποδῶν ἢ ὑπηρεσία δεδῶρηται. Ὀλίγοι δὲ τῶν ὀρνίθων κακόποδες εἰσιν, οὕτε βαδίζουσιν οὕτε ἀγρεύουσιν τοῖς ποσὶν ἐπιτήθειοι· ὡς αἱ τε χελιδόνες εἰσι (45), οὕτε βαδίζουσιν οὕτε ἀγρεύουσιν δυνάμεναι, καὶ αἱ δρεπανίδες λεγόμεναι, οἷς ἡ τροφή ἀπὸ τῶν ἐν τῷ ἀέρι ἐμπερομένων ἐπιπνέονται. Χελιδόνι δὲ τὸ τῆς πτήσεως πρόσγειον ἀντὶ τῆς τῶν ποδῶν ὑπηρεσίας ἐστίν.

3. Εἰσὶ μὲντοι γένων διαφορὰ μύρια καὶ ἐν τοῖς θρυσίν, ἃς ἐάν τις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπιῆ καθ' ἓν ἐν μέρει καὶ τῆς τῶν ἰχθύων ἐξετάσεως ἐψηφάμεθα, εὐρήσει ἐν μὲν ὄνομα τῶν πετεινῶν, μύριας δὲ ἐν τούτοις διαφορὰς ἐν τε τοῖς μεγέθεσι καὶ ἐν τοῖς σχήμασι καὶ ἐν ταῖς χροαῖς· καὶ κατὰ τοὺς βίους, καὶ τὰς πράξεις, καὶ τὰ κῆθη, ἀμύθητον οὖσαν αὐτοῖς τὴν πρὸς ἄλληλα παραλλαγὴν. Ἦδη μὲν οὖν τινες ἐπειράθησαν καὶ ὀνοματοποιίας χρήσασθαι, ἴν', ὡσπερ διὰ καυτήρων τινῶν τῆς ἀσυνήθους καὶ ξένης ὀνομασίας, τὸ ἰδίῳ μᾶ ἐκάστου γένους ἐπιγινώσκηται. Καὶ τὰ μὲν ὀνόμασαν σχιζόπτερα (46), ὡς τοὺς ἀετούς· τὰ δὲ δερμόπτερα, ὡς τὰς νυκτερίδας·

usus est, secundum firmamentum, et sub firmamento. Lege Nobilium. Tertullianus Adv. Hermog., per firmamentum : quæ interpretatio maxime convenit cum mente Basilii. Cum enim Pater gravissimus per vocem στερέωμα nihil aliud intelligat nisi aerem, uti legitur sub sinem hujusce orationis, sequitur si volatilia volent per aerem, ipsa per firmamentum quoque volare.

(44) Aliquot mss. τῶν περυσίων. Statim Colb. primum τὰς τε περιτροπὰς.

(45) Ita Regii primum, quintus, sextus et octavus cum duobus Colb. Editi vero χελιδόνες εἰσι καὶ αἱ, mutile. Ibidem καὶ αἱ δρεπανίδες, et drepanes. Sic visum est vertere cum Plinio, qui hac ipsa voce lib. xi, cap. 47, uti non dubitat. Ejus hæc sunt verba: Qui negant volucrum ullam sine pedibus esse, confirmant et apodas habere, et oen, et drepanin, in eis quæ rarissime apparent. Interpretes veteres, Et eæ quæ falculæ nuncupantur, aut ripariæ. Has aves vocat Eustathius meropos.

(46) Libuit, quod non suppeterent verba Latina, sic vertere schizopteras, etc. Aves autem schizopterae, eæ dicuntur, quæ habent pennam discretam, alas fissas. Dermopteras eas vocamus, quibus cutis pro pennis est. Ptilotæ eæ intelliguntur, quæ sicca membrana volant. Denique coleopteras appellare solent eas quærum pennæ vagina continentur. Quod

A tum dedit? Quia volatilia inter et natatilia quædam est veluti cognatio. Quemadmodum enim pisces aquam secant, ad ulteriora motu pinnarum progredientes, et caudæ mutatione motu circuitiones tum rectos motus sibi ipsis dirigentes: sic et in volatilibus videre est, quandoquidem aliis simili modo aërem trajiciunt. Quare cum natandi proprietas in utrisque sit una, una quædam ipsis affinitas per aquarum generationem collata est. Sed tamen volatile nullum pedibus caret, quod victum suppeditat terra omnibus, et omnia pedum ministerio necessarie indigent. Rapacibus quidem acies unguium ad capiendam prædam, reliquis vero ob alimentum comparandum et ad reliquam vitam transigendam pedum usus necessarius concessus est. Porro pauce B sunt volucres, quæ malos habeant pedes, quæque sive ad ambulandum, sive ad venandum idoneæ non sint pedibus, ceu hirundines, quæ neque ambulare, neque venari possunt, et aves nomine drepanes, quibus alimonia ex iis quæ feruntur in aere, provisa est. Cæterum volatus terræ vicinus in hirundine pedum explet officium.

3. Sunt autem innumeræ generum differentia etiam in volucris: quas si quis percurrat eo modo, quo partim piscium examen attingimus; unum quidem volucrum nomen, sed infinitas magnitudinis figurarumque et colorum differentias in his reperiturus est. Ad vitam etiam, et ad actiones moresque C quod spectat, inenarrabilem quamdam inter ipsas deprehendet varietatem. Jam vero conati sunt nonnulli confictis nominibus uti, ut, veluti per inustas quasdam insolitæ et peregrinæ appellationis notas, cujuslibet generis proprietas cognoscatur. Et alias quidem aves nominarunt schizopteras, uti aquilas: alias vero dermopteras, ut vespertiliones: alias

hic scriptum invenimus de coleopteris, id non probatur Petro Petito. Igitur lib. iv Miscellaneorum observationum, cap. 16, loquitur hoc modo: *Nullus itaque volatiliu secundum alarum differentias divisionis, cætera quidem bene, et ex Aristotelis sententia, unde accepit: in voce κουλεόπτερα non mediocriter hallucinatus videtur, cum putat significari hoc nomine insectorum illud genus, quæ involucris quibusdam concepta et fota ad aliquod tempus, postmodum putamine disrupto evolant: ut de cicadis Lucretius memorat lib. v:*

Folliculos ut nunc teretes æstate cicadæ Linquunt sponte sua, victum vitamque petentes. *Plana id verba hæc Basilii sonant: ὅσα ἐν θήκαισι τισὶ καὶ περιβολαῖς γεννηθέντα περιβραγέντος, etc., quibus, quæ proprie κουλεόπτερα dicantur, explicat. At falso et præter mentem Aristotelis, qui longe diverso sensu id nomen usurpat. Non enim ab iis folliculis κουλεόπτερα vult dici, sed ab ἐλύτροις, vaginis, quibus alæ eorum muniuntur. Nam Græcis κουλεόν vagina est. Unde Theodorus eas volucres vaginipennes Latine vertit. Ita enim Græcum nomen κουλεόπτερον sane non infeliciter expressit. Alarum proinde hæc differentia est et proprietates, non loci in quo fit generatio. Quod ipsa divisio Aristotelis indicat, quæ ex alarum differentis volucrum differentias venatur, lib. 1, cap. 5; etc.*

pitillos, ut vespas : alias rursus coleopteras, **73** ut scabraeos, et quæcunque in thecis quibusdam et amiculis generalæ, crusta ab ipsis distracta, ad volandum expeditæ evadunt. Verum sufficiens nobis nota est ad generum proprietatem assignandam, communis usus, et allatæ a Scriptura de mundis et immundis distinctiones. Aliud itaque carnivorarum genus est, aliaque constitutio, ad modum quo ipsæ vescuntur, accommodata ; unguium acies, et rostrum incurvum, et penna velox, ut et facile arripiatur præda, et dilaniata alimentum fiat prædatrici. Alia earum constitutio est, quæ semina colligunt : alia earum, quæ omni re obvia nutriuntur. Et in his plurimæ differentiæ. Ipsarum enim quædam, gregales sunt : exceptis rapacibus, inter quas societas nulla est præter conjugalem conjunctionem. Sunt vero aliæ innumeræ, quæ collectivam amplectuntur vitam, ut columbæ, grues, sturni, grauli. Rursus in his aliæ nullius subjunguntur imperio, et sunt veluti sui juris ; aliæ duci subijci non recusant, velut grues. Jam vero etiam alia quædam est in his differentia, juxta quam aliæ nunquam sedem mutant, suntque indigenæ : aliæ solent longissime discedere, et hieme appropinquante ut plurimum in alium locum sese recipere. Quin et complures aves, dum educantur, mansuescunt cicuranturque, præter debiles ac infirmas, quæ ob nimiam timiditatem ac formidinem, assiduam molestiam sibi manu exhibitam non patiuntur. Sed et humana consuetudine volucres quædam gaudent, et eandem atque nos ipsi habitationes recipiunt : aliæ incolunt montes, ac solitudine delectantur. Illa uniuscujusque proprietates quæ ad vocem pertinet, maximum etiam discrimen efficit. Aliæ enim volucres loquaces sunt et garrulæ ; aliæ taciturnæ. Hæ quidem canoræ, et multum clamosæ ; illæ omnino modulationis ac cantus expertes. Quædam sunt imitatrices, æmulationem illam vel a natura vel ab exercitio accipientes : quædam eandem semper ac immutabilem vocem emittunt. Superbus est gallus : ornatus et elegantia amator est pavo : libidinosæ columbæ, perinde atque gallinæ domesticæ, quæ nullo non tempore libidini indulgent. Dolosa et zelotypa perdix est, venatoribus ad prædam capiendam malitiose suam operam præstans.

4. Innumera sunt, ut diximus, et actionum et vitæ discrimina. Porro quædam ex his brutis animalibus sunt quoque politicæ : siquidem civilis administrationis proprium est, ut ad unum communem finem singulorum actiones concurrant, ut quisque in apibus intueri potest. His enim communis

(47) Reg. primus cum Colb. itidem primo διασπαρσθέν.

(48) Colb. primus αὐτῶν εἰσιν. Mox idem ms. κατὰ συζυγίαν.

(49) Editi ὡς αἱ περισσότεραι. Articulus deest in mss. Subinde multi mss. ψῆρες. Editi ψάρες.

(50) Reg. sextus ὑφέστανται. Ibidem Cod. Combef. συναριθμητικοί.

(51) Codices duo προσλαμβάνονται.

(52) Regii primus, tertius et quintus δολερὸς ὁ. Editi cum multis aliis mss. δολερὸν ὁ. Potest quidem

τὰ δὲ πτελωτὰ, ὡς τοὺς σφῆκας· τα δὲ κολεόπτερα, ὡς τοὺς κανθάρους, καὶ ὅσα, ἐν θήκαις τισὶ καὶ περιβολαῖς γεννηθέντα, περιβραγέντος αὐτοῖς τοῦ ἐλύτρου, πρὸς τὴν πτήσιν ἠλευθερώθη. Ἄλλ' ἡμῖν ἀρκούσα σημεῖωσις πρὸς τὴν τῶν γενεῶν ἰδιότητα ἡ κοινὴ χρῆσις, καὶ οἱ παρά τῆς Γραφῆς περὶ τε καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διορισμοί. Ἄλλο μὲν οὖν γένος τὸ τῶν σαρχοφάγων, καὶ ἄλλη κατασκευὴ πρέπουσα τῷ τρόπῳ τῆς διαίτης αὐτῶν, ὄνυχον ἀκμαί, καὶ χεῖλος ἀγκύλον, καὶ πτερὸν ὀξύ, ὥστε καὶ συλληφθῆναι ῥαδίως τὸ θήραμα, καὶ διασπαραγὲν (47) τροφήν τῷ ἐλόντι γενέσθαι. Ἄλλη τῶν σπερμολόγων κατασκευὴ· ἄλλη τῶν ἐκ παντὸς τρεφομένων τοῦ συντυχόντος. Καὶ ἐν τούτοις πλείσται διαφοραί. Τὰ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐστὶν (48) ἀγελικά, πλήν τῶν ἀρπακτικῶν· τούτων δὲ οὐδὲν κοινωνικὸν ἐκτὸς τοῦ κατὰ τὰς συζυγίας συνδυασμοῦ. Μυρία δὲ ἄλλα τὸν ἀθροισματικὸν ἤρηται βίον, ὡς περισσότεραι (49), καὶ γέρανοι, καὶ ψῆρες, καὶ κολιοί. Πάλιν ἐν τούτοις τὰ μὲν ἀναρχὰ ἐστὶ καὶ ὄσον αὐτόνομα· τὰ δὲ ὑφ' ἡγεμονίᾳ τετάχθαι καταδεχόμενα, ὡς αἱ γέρανοι. Ἡδὴ δὲ τις καὶ ἑτέρα ἐν τούτοις ἐστὶ διαφορὰ, καθ' ἣν τὰ μὲν ἐπιδημητικὰ τέ ἐστι καὶ ἐγχώρια, τὰ δὲ ἀπαίρειν πέφυκε πορθωτάτα, καὶ χειμῶνος ἐγγιζόντος ἐκτοπίζειν ὡς τὰ πολλά. Χειροφθὴ δὲ καὶ τιθασσὰ τὰ πολλά, τῶν ὀρνέων ἐκτρεφόμενα γίνονται, πλήν γε δὴ τῶν ἀσθενῶν, ἃ δι' ὑπερθάλλουσαν δεξιαν καὶ ἀνανδρίαν τὴν συνεχῆ τῆς χειρὸς ἐνόχλησιν οὐχ ὑφίσταται (50). Ἄλλα καὶ συνανθρωπιστικοί τινες τῶν ὀρνίθων εἰσὶ, τὰς αὐτὰς ἡμῖν οἰκῆσεις καταδεχόμενοι· ἄλλοι δὲ θρεῖσι καὶ φιλέρημοι. Μεγίστη δὲ διαφορὰ καὶ ἡ περὶ τὴν φωνὴν ἰδιότης ἐκάστου. Οἱ μὲν γὰρ κωτίλοι καὶ λάλοι τῶν ὀρνίθων εἰσὶν· οἱ δὲ σιγγίλοι. Καὶ τὰ μὲν ὠδικὰ καὶ πολύφωνα· τὰ δὲ ἄμοισα παντελῶς καὶ ὠδῆς ἄμοισα. Καὶ τὰ μὲν μιμητὰ, ἢ ἐκ φύσεως ἔχοντα τὸ μιμεῖσθαι, ἢ ἐξ ἀσκήσεως προσλαβόντα (51)· τὰ δὲ μονότροπον καὶ ἀμετάβλητον τὴν φωνὴν ἀφιέντα. Γαῦρον ὁ ἀλεκτρυῶν· φιλόκαλον ὁ ταῶς· λάγνοι αἱ περισσότεραι καὶ αἱ κατοικίδιοι θρεῖσι, ἐπὶ παντὸς καιροῦ τὸ συνουσιαστικὸν ἔχουσαι. Δολερὸν ὁ (52) πέρδιξ καὶ ζηλότυπον, κακούργως συμπράττων τοῖς θηραταῖς πρὸς τὴν ἄγραν.

4. Μυρία, ὡς ἔφαμεν, καὶ τῶν πράξεων καὶ τῶν βίων διαφοραί. Ἔστι δὲ τίνα καὶ πολιτικὰ τῶν ἀλόγων, εἴπερ πολιτείας ἴδιον, τὸ πρὸς ἓν πέρας κοινὸν συννεύειν τὴν ἐνέργειαν τῶν καθ' ἕκαστον, ὡς ἐπὶ τῶν μελισσῶν ἂν τις ἴδοι. Καὶ γὰρ ἐκεῖνων κοινὴ μὲν ἡ οἴκησις, κοινὴ δὲ ἡ πτήσις, ἐργασία δὲ πάντων (53)

lectio utraque admitti : sed cum constanter hoc ipso in loco reperiatur in omnibus mss. ζηλότυπον, dubium non habeo quin legendum sit δολερὸν.

(53) Editi cum multis mss. πάντων. Colb. secundus πασῶν. Nemo non videt correctionem esse ignari librarii, qui quod vox μέλισσα feminini generis sit, ita emendandum esse putavit. Sed nihil necesse fuit. Nam ut alias sæpe, ita hic generale aliquod nomen subauditur, puta ζῶον. Statim idem codex καὶ ταξιάρχῃ.

μία· και τὸ μέγιστον, ὅτι ὑπὸ βασιλεῖ και ταξιάρχῃ Α τινι τῶν ἔργων ἄπτονται, οὐ πρότερον καταδεχόμεναι, ἐπὶ τοὺς λειμῶνας ἐλθεῖν, πρὶν ἂν ἰδῶσι κατάρξαντα τὸν βασιλέα τῆς πτήσεως. Καὶ ἔστιν αὐταῖς οὐ χειροτονητὸς ὁ βασιλεὺς (πολλάκις γὰρ ἀκρισία δῆμου (54) τὸν χειρίστον εἰς ἀρχὴν προσετήσατο), οὐδὲ κληρωτὴν ἔχων τὴν ἐξουσίαν (ἄλογοι γὰρ αἱ συντυχίαι τῶν κληρῶν ἐπὶ τὸν πάντων ἐσχάτον πολλάκις τὸ κράτος φέρουσαι), οὐδὲ ἐκ πατρικῆς διαδοχῆς τοῖς βασιλείοις ἐγκαθεζόμενος (καὶ γὰρ καὶ οὗτοι ἀπαίδευτοι καὶ ἀμαθεῖς πάσης ἀρετῆς διὰ τρυφήν και κολακείαν ὡς τὰ πολλὰ γίνονται), ἀλλ' ἐκ φύσεως ἔχων τὸ κατὰ πάντων πρωτεῖον, και μεγέθει διαφέρων και σχήματι και τῆ τοῦ ἡθους πραότητα. Ἔστι μὲν γὰρ κέντρον τῷ βασιλεῖ, ἀλλ' οὐ χρῆται τούτῳ πρὸς ἀμυναν. Νόμοι τινεὶ εἰσιν οὗτοι τῆς φύσεως ἀγραφοί, ἀργοὺς Β εἶναι πρὸς τιμωρίαν τοὺς τῶν μεγίστων δυναστεῶν ἐπιθαίνοντας. Ἄλλὰ και ταῖς μελίσσαις, ὅσαι ἂν μὴ ἀκολουθήσωσι τῷ ὑποδείγματι τοῦ βασιλέως, ταχὺ μεταμέλει τῆς ἀθουσίας, ὅτι τῆ πληγῆ τοῦ κέντρου ἐπαποθνήσκουσιν (55). Ἀκουέτωσαν Χριστιανοί, οἷς πρόσταγμά ἐστι μηδὲν κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόναι, ἀλλὰ νικᾶν ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν. Μίμησαι τῆς μελίσεως τὸ ἰδιότροπον, ὅτι, οὐδενὶ λυμαينوμένη, οὐδὲ καρπὸν ἀλλότριον διαφθείρουσα, τὰ κηρία συμπήγγυται. Τὸν μὲν γὰρ κηρὸν ἀπὸ τῶν ἀνθῶν φανερώως συναγείρει (56), τὸ δὲ μέλι, τὴν δροσοειδῶς ἐνεσπαρμένην νοτίδα τοῖς ἄνθεισιν, ἐπισπασαμένη τῷ στόματι, ταύτην ταῖς κοιλότησι τῶν κηρίων ἐνήσιν. Ὅθεν και ὑγρὸν παρὰ τὴν πρώτην ἐστίν· εἶτα τῷ C χρόνῳ συμπεφθὲν, πρὸς τὴν οἰκείαν σύστασιν και ἡδονὴν ἐπανερχεται. Καλῶν και πρεπόντων αὐτῆ τῶν ἐπαίνων παρὰ τῆς Παροιμίας (57) τετύχηκε, σοφὴ και ἕργατις ὀνομασθεῖσα· οὕτω μὲν φιλοπόνως τὴν τρυφὴν συναγείρουσα (ἥς τοὺς πότους, φησὶ, βασιλεῖς και ἰδιῶται πρὸς ὑγείαν προσφέρονται), οὕτω δὲ σοφῶς φιλοτεχνοῦσα τὰς ἀποθήκας τοῦ μέλιτος (εἰς λεπτὸν γὰρ ὑμένα τὸν κηρὸν διατείνασα, πυκνάς και συννεχεῖς ἀλλήλαις συνοικοδομεῖ τὰς κοιλότητας), ὡς τὸ πυκνὸν τῆς τῶν μικροτάτων πρὸς ἀλληλα δέσεως κρείσμα γίνεσθαι τῷ παντί. Ἐκάστη γὰρ φρεατία (58) τῆς ἐτέρας ἔχεται, λεπτῶ πρὸς αὐτὴν διειρηγομένη τε ὁμοῦ και συναπτομένη τῷ διαφράγματι. Ἐπειτα διώροφοι και τριώροφοι αἱ σύριγγες αὐταὶ ἀλλήλαις ἐπωροδομηται. Ἐφυλάξατο γὰρ (59) μίαν ποιῆσαι διαμπερὲς τὴν κοιλότητα, ἵνα μὴ τῷ βάρει τὸ ὑγρὸν πρὸς τὸ ἐκτὸς διεκπίπτῃ. Κατάμαθε πῶς τὰ τῆς γεωμετρίας εὐρέματα πάρεργά ἐστι τῆς σοφωτάτης μελίσεως. Ἐξάγωνοι γὰρ πᾶσαι και ἰσόπλευροι τῶν κηρίων αἱ σύριγγες, οὐκ ἐπ' εὐθείας

* Rom. xii, 17, 21. * Prov. vi, 6, sec. LXX.

(54) Regii tertius, quintus et sextus cum Coisl. primo et cum Colb. secundo ἀκρισία δῆμου, vulgi *preulantia*. Editi et Coisl. secundus cum Regiis primo et octavo ἀκρισία δῆμου. Rectius.

(55) Duo mes. ἐναποθνήσκουσιν.

(56) Codices quatuor φανερώως συνάγει. Editi cum Colb. secundo et cum Reg. tertio συναγείρει.

est habitatio, communis volatus, unaque et eadem omnium actio : et quod præcipuum est, sub rege, et sub quodam præfecto operam aggrediuntur ; non prius ad prata proficisci 74 ausæ, quam regem viderint volatui præeuntem. Rex autem apud ipsas suffragiis non creatur, vulgus namque iudicii inopia pessimum sæpenumero ad principatum evexit : neque sorte potestatem assequitur, temerarii enim sortium casus inperium sæpe in omnium deterrimum conferunt : nec ex paterna successione in regali throno collocatur, nam et ii rudes expertesque virtutis omnis, ob delicias et assentationes plerumque sunt ; sed a natura in omnes obtinet principatum : quippe et magnitudine et forma et morum lenitate antecellit. Inest quidem regi aculeus : sed eo non utitur ad ultionem. Hæ sunt quædam naturæ leges minime scriptæ, ut tardi sint ad vindictam, qui ad maximam potentiam sunt evecti. Sed et quæcunque apes regis non sequuntur exemplum, eas statim temeritatis suæ pœnitet ; propterea quod aculei ictu intereunt. Audiant Christiani, qui nulli malum pro malo reddere, sed in bono malum vincere jubentur *. Imitare propriam apis indolem, quæ nulli officiens, neque fructum alienum corrumpens, favos construit ac compingit. Nam ut ceram ex floribus aperte colligit : ita mel, humorem scilicet roris instar floribus inspersum, ore attrahit, atque in favorum cava immitit. Unde etiam primo liquidum est : deinde temporis processu concoctum, ad propriam concretionem suavitatemque pervenit. Apis præclaras et convenientes laudes a Proverbio consecuta est, quæ scilicet appelletur sapiens et laboriosa. Hoc modo, ut diligenter apis pabulum congerit (*cujus labores, inquit, reges et privati ad sanitatem assumunt* *), ita sapienter et artificiose mellis cellulas exstruit. Extenta enim in tenuem membranam cera, crebra et inter se continua cavaconstruit, ut frequentia illa atque densitas, qua minutissima quæque secum invicem colligantur, operi toti fulcrum sit et firmamentum. Nam cellula quælibet alteri adhæret, tenui septo ab ea sejuncta, et eidem simul conjuncta. Deinde fistulæ hæc aliæ super alias ædificatæ, duas tresve habent contiguationes. Cavet enim continuam unam efficere cavernulam, ne humor foras propter gravitatem diffuul. Discite quomodo geometriæ inventa accessio sint operæ ac laboris ejus, quem apis sapientissima suscipit. Omnes enim favorum cavernulæ sunt sexangulæ, et æqualia latera habent : non aliæ aliis directo incumbunt, ne fundi intervallis vacuis adjuncti

(57) Παρὰ τῆς Παροιμίας. Locus est Prov. cap. vi, v. 6, apud LXX. Sed hæc absunt ab Hebraicis exemplaribus. Lege Ducumxi.

(58) Ita codices sex e nostris præter Combef. et Boull. Editi ἐκάστη γὰρ φρεατία. Statim Reg. sextus πρὸς αὐτὴν διηρημένη τε ὁμοῦ.

(59) Colb. secundus ἐφυλάξατο γὰρ. Aliquanto post Reg. sextus διαπίπτῃ.

fuliscant : sed sexangularum inferiorum cavernularum anguli basis sunt ac fulcimentum superiorum, ut tuto supra se onera attollant, et separatim in unoquoque concavo humor contineatur.

5. Quomodo cunctas proprietates ad vulnecum vitam pertinentes accurate tibi recensere possim? Ut grues vicissim constituunt excubias; et quidem aliae dormiunt: aliae vero circumventes, omnem ipsius securitatem per somnum exhibent; deinde tempore vigiliarum peracto, haec quidem clangore edito ad somnum convertitur: illa vero **75** succedens, securitatem quam accepit, sua vice reddit. Observabis et hunc ordinem in ipso volatu. Alia enim interdum itineris dux est; sed ubi per aliquod tempus statutum volatui praefuit, retro se recipiens, viae ducatum insequenti tradit. Caeterum ciconiarum agendi modus, non procul a rationali intelligentia abest. Ut enim omnes uno et eodem tempore ad has regiones accedunt: ita sub uno signo omnes discedunt. Stipant autem ipsas cornices nostrates, easque mea quidem sententia deducunt, et nonnihil adversus hostiles aves praestant subsidia. Illud primo ejus rei argumentum est, quod eo tempore nulla prorsus cornix appareat: deinde cum vulneribus redeuntes, aperta tutelae et praesidii collati indicia referunt. Quis apud ipsas praescripsit hospitalitatis jura? quis ipsis desertionis militaris accusationem minatus est, adeo ut nulla a comitatu se subtrahat? Audiant ii qui erga hospites duri sunt et inofficiosi, foresque ocludunt, et ne hieme quidem aut noctu advenas tecto recipiunt. Porro cura quam ciconiae senio confectis exhibent, liberos nostros, si attendere vellent, ad parentum amorem satis excitaret. Nemo enim homo est, qui ita prorsus mente destituatur, ut pudore dignum non iudicet eum, qui avibus perquam brutis virtute inferior foret. Illa genitorem praesensio pennarum defluviis laborantem circumstantes, suismet pennis calefaciunt, suppeditantque abunde alimentum: quin subsidium ei, quoad fieri potest, in ipso volatu praestant, utrinque alis suis leniter sublevantes. Atque hoc ita apud omnes decantatum est, ut jam quidam beneficiorum remunerationem *antipelargosim* appellent. Nemo de paupertate doleat: neque is de sua vita desperet, cui nullae domi supersunt opes, ubi ipse respexerit ad hirundinis industriam. Illa enim nidum construens, festucas quidem ore defert: lutum vero colligere pedibus cum non queat, pennarum extremitates aqua madefaciens, subinde tenuissimo pulvere sese obvolvens, sic luti usum ex-

A ἀλλήλαις κατεπιχειμεναι, ἵνα μὴ κάμνωσιν οἱ ποθμένες τοῖς διακένους ἐφηρμοσμένοι· ἀλλ' αἱ γωνίαι τῶν κάτωθεν ἐξαγῶνων, βᾶθρον καὶ ἐρεισμα τῶν ὑπερκειμένων εἰσὶν, ὡς ἀσφαλῶς ὑπὲρ ἑαυτῶν μετεωρίζειν τὰ βάρη, καὶ ἰδιαζόντως ἐκάστη κοιλότητι τὸ ὕγρον ἐγκατέχεσθαι.

5. Πῶς ἂν σοι πάντα δι' ἀκριβείας ἐπέλθοιμι τὰ ἐν τοῖς βλοῖς τῶν ὀρνίθων ἰδιώματα; πῶς μὲν αἱ γέρανοι τὰς ἐν τῇ νυκτὶ προφυλακὰς (60) ἐκ περιτροπῆς ὑποδέχονται· καὶ αἱ μὲν καθεύδουσιν, αἱ δὲ, κύκλιον περιούσας, πᾶσαν αὐταῖς ἐν τῷ ὕπνῳ παρέχονται τὴν ἀσφάλειαν· εἶτα, τοῦ καιροῦ τῆς φυλακῆς πληρουμένου, ἢ μὲν βοήσασα πρὸς ὕπνον ἐτράπετο (61), ἢ δὲ, τὴν διαδοχὴν ὑποδεξαμένη, ἧς ἐτυγεν ἀσφαλείας ἀντέδωκεν ἐν τῷ μέρει. Ταύτην καὶ ἐν τῇ πτήσει τὴν εὐταξίαν κατόψει. Ἄλλοτε γὰρ ἄλλη τὴν ὁδὴν ἐκδέχεται, καὶ τακτὸν τινα χρόνον προκαθηγησαμένη τῆς πτήσεως, εἰς τὸ κατόπιον περιελθοῦσα, τῇ μεθ' ἑαυτὴν τὴν ἡγεμονίαν τῆς ὁδοῦ παραδίδωσι. Τὸ δὲ τῶν πελαργῶν οὐδὲ πόρρω ἐστὶ συνέσεως λογικῆς· οὕτω μὲν κατὰ τὸν ἕνα καιρὸν πάντας ἐπιδημεῖν τοῖς τῆδε χωριοῖς· οὕτω δὲ ὑφ' ἐνὶ συνθήματι πάντας ἀπαίρειν. Δορυφοροῦσι δὲ αὐτοῦς αἱ παρ' ἡμῖν κορώναι, καὶ παραπέμπουσιν, ἐμοὶ δοκεῖν, καὶ συμμαχίαν τινὰ παρεχόμεναι πρὸς ἑρνηθας πολέμους. Σημεῖον δὲ πρῶτον μὲν τὸ μὴ φαίνεσθαι ὑπὸ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον κορώνων παντάπασιν, ἐπεὶ ὅτι μετὰ τραυμάτων ἐπανερχόμεναι ἐναργῆ τοῦ συναπισμοῦ καὶ τῆς ἐπιμαχίας τὰ σημεῖα κομίζουσι. Τίς παρ' αὐταῖς τοῦς τῆς φιλοξενίας διώρισε νόμους (62); τίς αὐταῖς ἠπειλήσε λειποστρατιοῦ γραφὴν ὡς μηδεμίαν ἀπολείπεσθαι τῆς προπομπῆς; Ἀκουέτωσαν οἱ καχόξενοι, καὶ τὰς (63) θύρας κλειόντες, καὶ μηδὲ στέγης ἐν χειμῶνι καὶ νυκτὶ τοῖς ἐπιδημοῦσι μεταδιδόντες. Ἡ δὲ περὶ τοῦς γηράσαντας τῶν πελαργῶν πρόνοια ἐξήρχετο τῶς παιδᾶς ἡμῶν, εἰ προσέχων ἐβούλοντο, φιλοπότηρας καταστήσαι. Πάντως γὰρ οὐδεὶς οὕτως ἐλλείπων κατὰ τὴν φρόνησιν, ὡς μὴ αἰσχύνῃς ἄξιον κρίνειν τῶν ἀλογωτάτων ὀρνίθων ὕστερίζειν κατ' ἀρετῆν. Ἐκεῖνοι τὸν πατέρα ὑπὸ τοῦ γήρως πτεροθύσαντα περιστάντες ἐν κύκλιον τοῖς οἰκείοις πτεροῖς διαβάλλουσι, καὶ τὰς τροφὰς ἀφθόνως παρασκευάζοντες, τὴν δυνατὴν καὶ ἐν τῇ πτήσει παρέχονται (64) βοήθειαν, ἥρεμα τῷ περὶ κουφίζοντες ἐκατέρωθεν. Καὶ οὕτω τοῦτο παρὰ πᾶσι διαβεβήθηται, ὥστε ἦδη τινὲς τὴν τῶν εὐεργετημάτων ἀντιδοσὶν ἀντιπελάργωσιν (65) ὀνομάζουσι. Μηδέ τις πενίαν ὀδυρέθω· μηδὲ ἀπογινωσκέτω ἑαυτοῦ τὴν ζῶην ὁ μηδεμίαν εἰκοὶ περιουσίαν καταλιπών, πρὸς τὸ τῆς χελιδόνος εὐμήχανον ἀποβλέπων. Ἐκεῖνη γὰρ, τὴν καλιὰν πηγνυμένη, τὰ μὲν κάρφη τῷ στόματι διακομίζει· πηλὸν δὲ τοῖς ποσὶν ἄραι μὴ δυναμένη,

(60) Ita sex mss. Editi simpliciter φυλακὰς.

(61) Codices duo ἐτράπετο. Reg. sextus τρέπεται. Colb. secundus ἐτράπη. Duo alii mss. cum editis ἐτράπετο. Nec ita multo post mss. plerique omnes cum editione Basil. κατόψει. Editio Paris. κατόψεις.

(62) Reg. sextus διώρισε θεσμούς

(63) Reg. sextus καχόξενοι οἱ τὰς

(64) Idem Reg. sextus πτήσει παρέχοντας.

(65) Ἀντιπελάργωσιν, id est, beneficii accepti remunerationem. Idcirco autem grati animi significatio ἀντιπελάργωσις dicebatur, quod πελαργός, ciconia, beneficiorum a parentibus acceptorum memor sit.

τὰ ἄκρα τῶν πτερῶν ὕδατι καταβρέξασα (66), εἶτα τῇ λεπτοτάτῃ κύνει ἐνειληθείσα, οὕτως ἐπινοεῖ τοῦ πηλοῦ τὴν χρεῖαν· καὶ κατὰ μικρὸν ἀλλήλοις· τὰ κάρφῃ οἶον κόλλη τινὶ τῷ πηλῷ συνδήσασα, ἐν αὐτῇ τοὺς νοστούτους ἐκτρέφει· ὡς ἐάν τις ἐκκεντήσῃ τὰ ὄμματα, ἔχει τινὰ παρὰ τῆς φύσεως ἰατρικὴν (67), δι' ἧς πρὸς ὑγίαν ἐπανάγει τῶν ἐκγόνων τὰς ἡψεις. Ταῦτά σε νουθετεῖτω μὴ διὰ πενίαν πρὸς κακουργίαν τρέπεσθαι· μηδὲ ἐν τοῖς χαλεπωτάτοις πάθεσι, πᾶσαν ἐλπίδα βίβαντα, ἀπρακτον κείσθαι καὶ ἀνευ- ἐργητον· ἀλλ' ἐπὶ Θεὸν καταφεύγειν, ὅς, εἰ χελιδόνι τὰ τηλικαῦτα χαρίζεται (68), πόσω μείζονα δώσει τοῖς ἐξ ὅλης καρδίας ἐπιβωμένοις αὐτόν; Ἀλκυῶν ἐστι θαλάττιον ὄρνειον. Αὐτὴν παρ' αὐτοὺς νοσσεύειν (69) τοὺς αἰγιαλοὺς πέφυκεν, ἐπ' αὐτῆς τὰ ὡς τῆς ψάμμου καταθεμένη· καὶ νοσσεύει κατὰ μέσον του τὸν χειμῶνα, ὅτε πολλοῖς καὶ βιαίοις ἀνέμοις ἡ θάλασσα τῇ γῇ προσαρασσεταί. Ἄλλ' ὅμως κοιμίζονται μὲν πάντες ἀνεμοί, ἡσυχάζει δὲ κύμα θαλάσσιον, ὅταν ἀλκυῶν ἐπωάζῃ τὰς ἑπτὰ ἡμέρας. Ἐν τοσαύταις γὰρ μόναις ἐκλεπίει τοὺς νοστούτους. Ἐπεὶ δὲ καὶ τροφῆς αὐτοῖς χρεῖα, ἄλλας ἑπτὰ (70) πρὸς τὴν τῶν νεοτῶν ἀβύτην ὁ μεγαλόδωρος Θεὸς τῷ μικροτάτῳ ζώῳ παρέσχετο. Ὡστε καὶ ναυτικοὶ πάντες ἴσασι τοῦτο καὶ ἀλκυονίδας τὰς (71) ἡμέρας ἐκεῖνας προσαγορεύουσι. Ταῦτά σοι εἰς προτροπὴν τοῦ αἰτεῖν παρὰ Θεοῦ τὰ πρὸς σωτηρίαν διὰ τῆς περὶ τὰ ἄλογα τοῦ Θεοῦ προνοίας νενομοθέτηται. Τί οὐκ ἂν γένοιτο τῶν παραδόξων ἕνεκεν σου, ὅς κατ' εἰκόνα γέγονας τοῦ Θεοῦ, ὅπουγε ὑπὲρ ὄρνιθος οὕτω μικρᾶς ἢ μεγάλης καὶ φοβερᾶ κατέχεται Ὀάλασσα, ἐν μέσῳ χειμῶνι γαλήνην ἔχειν (72) ἐπιταχθεῖσα;

6. Τὴν τρυγόναν φασὶ, διαζευχθεῖσάν ποτε τοῦ ὀμό- ζυγος, μηκέτι τὴν πρὸς ἕτερον καταδέχεσθαι κοινω- νίαν, ἀλλὰ μένειν ἀσυνδύαστον, μνήμη τοῦ ποτὲ συζευχθέντος· τὴν πρὸς ἕτερον κοινωνίαν ἀπαρνού- μένην. Ἀκουέτωσαν αἱ γυναῖκες, ὅπως τὸ σεμνὸν τῆς χηρείας καὶ παρὰ τοῖς ἀλόγοις τοῦ ἐν ταῖς πολυγα- μίαις ἀπρεποῦς προτιμότερον. Ἀδικιώτατος περὶ τὴν τῶν ἐκγόνων ἐκτροφήν (73) ὁ ἀετός. Δύο γὰρ ἐξαγα- γῶν νεοσσούς, τὸν ἕτερον αὐτῶν εἰς γῆν καταβρῆ- γνυσι, ταῖς πηγαῖς τῶν πτερῶν ἀπωθούμενος· τὸν δὲ ἕτερον μόνον ἀναλαθὼν, οἰκειοῦται, διὰ τὸ τῆς τροφῆς ἐπίπονον ἀποποιούμενος (74) ὃν ἐγέννησεν. Ἄλλ' οὐκ ἔσθ' τοῦτον, ὥς φασὶ, διαφθαρῆσαι ἢ φῆνη· ἀλλ' ὑπολαβοῦσα αὐτὸν τοῖς οἰκείοις ἐαυτῆς νεοσοῖς συνεχτρέφει. Τοιοῦτοι τῶν γονέων οἱ (75) ἐπὶ προ-

A cogitat; atque pauertatim festucas inter se luto velut glutine quodam colligans, pullos in ipso nido enutrit: quorum si quis oculos expungat, a natura medicam quamdam artem accepit, per quam suæ prolis visum ad sanitatem reducit. Hæc te commoneant, ut ne ad maleficia convertare propter paupertatem; neve in gravissimis calamitatibus, omni spe abjecta, otiosus ac iners maneat: sed ad Deum confugias, qui si hirundini tanta largitur, quanto majora iis qui ipsum toto corde invocant, concessurus est? Halcyon avis marina est. Hæc depositis in ipsa arena ovis, secundum ipsa littora fetificare solet: et circa mediam fere hiemem pullos excludit tum, cum mare multis et violentis ventis ad terram alliditur. Attamen consopiantur venti omnes, quiescunt æquorei fluctus per septem dies, quibus halcyon ovis incubat. Nam totidem diebus solum pullos excludit. Cum autem et victu ipsis opus est, alios septem dies ad pullorum incrementum Deus munificentissimum minimo huic animali præstitit. 76 Quamobrem et omnes nautæ hoc sciunt, disque illos appellat halcyoneos. Res illæ per Dei in bruta providentiam sancitæ sunt et ordinatæ, ut tu his incitatus, ea quæ ad tuam salutem pertinent, a Deo exposcas. Quid tua causa, qui factus es ad Dei imaginem, etiam præter expectationem fieri non possit, cum aviculæ adeo exiguæ gratia, vastum et horrendum mare in media hieme quiescere jussum, detineatur ac frenetur?

C 6. Ferunt turturem a conjuge separatam, nunquam cum alio inire societatem, sed viduam permanere: utpote quæ, ob prioris conjugis memoriam, alterius conjugium abnuat. Audiant mulieres, quomodo vel apud bruta animalia, frequentium nuptiarum dedecori anteponatur viduitatis pudicitia honestasque. Aquila in educanda prole iniquissima est. Etenim ubi pullos duos exclusit, horum alterum dejicit in terram, ac pennarum verberibus protrudit: alterum autem dumtaxat assumptum pro suo habet; atque quem genuit, propter victus comparandi difficultatem abdicat. Sed, ut aiunt, perire huic non sinit ossifraga: imo ipsum susceptum una cum propriis suis pullis educat. Tales sunt parentes illi, qui paupertatis prætextu infan-

(66) Sic quinque mss. e nostris præter Combef. Editio vero βρέξασα. Quod aliquanto ante ait Basilus, ciconiis cornices peregrinationum comites et tanquam satellites adungi, de eo aliter sentire Aristotelem docet idem ille quem jam nominavi Petrus Petitus. Legas velim ejus opusculum lib. iv, cap. 17.

(67) Colb. secundus φύσεως ἰατρείαν. Mox Reg. sextus εἰς κακουρ.

(68) Reg. sextus εἰ χελιδόνι ταῦτα χαρίζεται.

(69) Editio Basil. cum multis mss. νοσσεύειν... νοσσεύει. Editio Paris. νοσσεύειν... νοσσεύει. Infra Budl. μόναις ἐκλέπει τοὺς.

(70) Codices duo ἄλλας ἑπτὰ ἡμέρας. Quando sermo est de halcyone, maculam tollere conabor ex eo

D loco, quo Ambrosius de hac ipsa ave loquitur, levem quidem illam, sed quæ tamen negotii aliquid facescere possit rudioribus. Ubi ergo legimus lib. v in Hexaem. cap. 13, num. 40, Placidium ventis stat mare, donec ova foveat halcyone sua, legendum censo, donec ova foveat halcyon sua. Illud Basilii, ἡσυχάζει δὲ κύμα θαλάσσιον ὅταν ἀλκυῶν ἐπωάζῃ, ad verbum, ut vident omnes, expressit Ambrosius.

(71) Nonnulli mss. ἀλκυοντίδας τὰς.

(72) Colb. secundus γαλήνην ἔχειν.

(73) Codices non pauci ἐξαγῶν. Ibidem Reg. quintus ἕτερον ἄγων εἰς.

(74) Reg. quintus ἀποσπασάμενος.

(75) Editio cum Colb. secundo γονέων οἱ σκληροί, sed illud, οἱ σκληροί, deest in septem mss., nec di-

les exponunt, aut etiam in patrimonio distribuendo iniquissimi sunt erga liberos. Quemadmodum enim cuique, ut esset, ex æquo tribuere, ita æquum est, ut eis vitæ agendæ facultatem pari æqualique ratione suppeditent. Cave imiteris earum avium quibus unguis adunci sunt, crudelitatem : quæ ubi viderint suos fetus jamjam volatui maturos, alis eos verberantes, ac expellentes, ex nido eiciunt, ac deinceps nullam eorum curam suscipiunt. Laudandus est cornicis in suos pullos amor, quæ ipsos jam volantes comitatur, alimoniamque subministrans, illos diutissime enutrit. Multis avium generibus ad conceptum nihil opus est copula marium : sed in aliis generibus edita citra coitum ova, infecunda sunt. Ferunt autem sine coitu ut plurimum parere vultures, licet maxime longævus : quippe quibus vita ad centum usque annos plerumque protendatur. Id velim notatum et observatum ex alitum historia : ut si quando nonnullos videris mysterium nostrum irridere, quasi fieri nequeat, et quasi sit a natura alienum, ut virgo, virginitate ejus intemerata permanente, pepererit, veniat in mentem tibi, Deum, cui per prædicationis stultitiam credentes salvos facere libuit*, innumera incitamenta, ab ipsa natura desumpta, ad fidem rebus stupendis conciliandam in antecessum proposuisse.

7. *Producunt aquæ reptilia animarum* 77 *viventium, et volatilia volantia super terram, secundum firmamentum cæli.* Jussa sunt super terram quidem volare, propterea quod omnibus alimentum terra subministret : *Secundum firmamentum autem cæli,* propterea quod, ut ante diximus, aer hoc loco appelletur cælum, ceu οὐρανός, videlicet a verbo ὀραῖσθαι, quod est *videri*. Quin et firmamentum dicitur, ideo quod aer ille, qui nostro capiti imminet, æthereo corpori comparatus, quodammodo densioris sit coagmenti, magisque ob exhalationes ab imis locis ascendentes constringatur. Habes igitur cælum exornatum, terram decoratam, mare propriis fetibus exuberans, aerem avibus refertum, iisque ipsum pervolantibus. Hæc omnia quæ Dei præcepto e nihilo in lucem edita sunt, et reliqua quæ nostra oratio nunc prætermisit, diuturniorem in his moram declinans, ut ne modum excedere videatur, tu tecum, utpote studiosus, reputans, et Dei in omnibus sapientiam addiscens, ne unquam

* I Cor. 1, 21.

hito quin melius absit, cum id non agnoverit Eustathius, qui sic vertit : *Tales sunt nonnulli parentes hominum qui paupertatem causati,* etc.

(76) Editi etiam petroméνοι. At mss. octo πετομένων. Magnus ille codicum mss. consensus fere me adducit ut credam Basilium petroméνων, non πετομένοις scripsisse, atque hoc loco contigisse, quod alibi sæpe, ut typographi, quod mendum subesse arbitrarentur, casum unum in alium transmutarint. Dum igitur viderent verbum παρέπομαι dativum, non genitivum regere, πετομένοις pro πετομένων Marte proprio contra fidem mss. fortassis scribere non dubitarunt. Sed si πετομένων scriptura vera sit, dicas necesse est casum esse absolutum, ac si quis Latine

φάσει πενιας ἐκτιθέμενοι τὰ νήπια· ἢ καὶ ἐν τῇ διανομῇ τοῦ κλήρου ἀνισώτατοι πρὸς τὰ ἔχοντα. Δίκαιον γάρ, ὡσπερ ἐξ Ἰσού μεταδεδώκασιν ἐκάστῳ τοῦ εἶναι, οὕτω καὶ τὰς πρὸς τὸ ζῆν ἀφορμὰς Ἰσού αὐτοῖς καὶ ὁμοτίμως παρέχουν. Μὴ μιμήσῃ τῶν γαμψωνύχων ὀρνίθων τὸ ἀπνήξαι· οἷ, ἐπειδὴν ἴδωσι τοὺς ἑαυτῶν νεοττοὺς κατατολμῶντας λοιπὸν τῆς πτήσεως, ἐκβάλλουσι τῆς καλιᾶς, τύπτοντες τοῖς πτεροῖς καὶ ὠθοῦντες, καὶ οὐδεμίαν ἐπιμέλειαν ποιοῦνται πρὸς τὸ λοιπόν. Ἐπαινετὸν τῆς κορώνης τὸ φιλότεκνον· ἢ καὶ πετομένοις (76) ἤδη παρέπεται, σιτίζουσα αὐτοὺς καὶ ἐκτρέφουσα μέχρι πλείστου. Πολλὰ τῶν ὀρνίθων γένη οὐδὲν πρὸς τὴν κύσιν δεῖται τῆς τῶν ἀρρένων ἐπιπλοκῆς· ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς ἄλλοις ἀγονά ἐστι τὰ ὑπνέμια, τοὺς δὲ γυπᾶς φασὶν ἀσυνδυάστως τίκτειν ὡς τὰ πολλὰ, καὶ ταῦτα μακροβιωτάτους ὄντας· οἷς γε μέχρις ἑκατὸν ἐτῶν ὡς τὰ πολλὰ παρατείνεται (77) ἡ ζωὴ. Τοῦτό μοι ἔχε παρασεσημειωμένον ἐκ τῆς περὶ τοὺς ὀρνίθους ἱστορίας, ἐν', ἐπειδὴν ποτε ἴδης γελῶντάς τινας τὸ μυστήριον ἡμῶν, ὡς ἀδυνάτους ὄντας καὶ ἔξω τῆς φύσεως, παρθένον τεκεῖν, τῆς παρθενίας αὐτῆς φυλαττομένης ἀχράντου, ἐνθυμηθῆς, ὅτι ὁ εὐδοκῆσας ἐν τῇ μωρίᾳ τοῦ κηρύγματος αἰῶσαι τοὺς πιστεύοντας, μυρίας ἐκ τῆς φύσεως ἀφορμὰς πρὸς τὴν πίστιν τῶν παραδίδων προλαβὼν κατεβάλετο (78).

7. *Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἔρπετά ψυχῶν ζωῶν, καὶ πετεινὰ πέτομένα ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ.* Ἐπὶ μὲν τῆς γῆς ἐκελεύσθη πετᾶσθαι, διὰ τὸ πᾶσι τὴν τροφὴν ἀπὸ τῆς γῆς ὑπάρχειν· *Κατὰ δὲ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ,* ὡς προλαβόντες ἀποδεδώκαμεν (79), οὐρανοῦ ἐνταῦθα παρὰ τὸ ὀραῖσθαι τοῦ ἀέρος προσειρημένου· στερεώματος δὲ, διὰ τὸ πυκνότερόν πως εἶναι, συγκρίσει τοῦ αἰθερίου σώματος, καὶ μᾶλλον πεπιλημένον ταῖς κάτωθεν ἀναφοραῖς τὸν ὑπὲρ κεφαλῆς ἡμῶν ἀέρα· Ἐχεις οὖν οὐρανὸν διακεκοσμημένον, γῆν κεκαλλωπισμένην, θάλασσαν εὐθηνουμένην τοῖς οἰκείοις γεννημασιν, ἀέρα πλήρη τῶν διεπταμένων αὐτὸν ὀρνίθων. Πάντα προστάγματι Θεοῦ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραχθέντα, καὶ ὅσα ὁ λόγος παρήκε νῦν, τὴν ἐπὶ πλείον ἐν τούτοις διατριβὴν ἐκκλίνων, ὡς ἂν μὴ δόξῃ ὑπερεκπίπτειν (80) τοῦ μέτρου, κατὰ σεαυτὸν συλλογισάμενος, ὄγε φιλόπνοος, τὴν ἐν ἅπασι τοῦ Θεοῦ σοφίαν καταμανθάνων, μὴ λήξῃς ποτὲ τοῦ θαύματος, μηδὲ τοῦ διὰ πάσης τῆς κτίσεως δοξάζειν τὸν

diceret, *Consule Cicerone, ei adulabantur omnes.* Igitur modo non dissimili verba Græca, si pronomen αὐτοῖς suppleamus, poterunt construi hoc modo : πετομένων τέκνων, αὐτοῖς παρέπεται, *volantibus pullis, eos comitatur.* Lege ut libebit.

(77) Reg. sextus παρεκτείνεται. Mox codices octo ἔχε παρασεσημειωμένον. Editi ἔχε παρὰ σεαυτῶν σεσημειωμένον.

(78) Duo mss. κατεβάλετο. Infra mss. tres πέτεσθαι. Editi cum duobus aliis mss. πετᾶσθαι.

(79) Reg. sextus προλαβόντες ἀπεδώκαμεν. Nec ita multo post mss. tres διὰ τὸ πυκνόν.

(80) Codices quinque ὑπερπίπτειν. Mox Collb. secundus ἐν πᾶσι τοῦ.

ποιητήν. Ἐχεις ἐν τῷ σκότει τὰ νυκτερόδια γένη A
 τῶν ὀρνίθων· ἐν τῷ φωτὶ τὰ ἡμερόφοιτα. Νυκτερίδες
 μὲν γάρ; καὶ γλαυκῆς, καὶ νυκτοκόρακες, τῶν νυκτι-
 νόμων εἰσίν. Ὅστε σοὶ ποτε ἐν καιρῷ μὴ παρόντος
 τοῦ ὕπνου ἐξαρκεῖν καὶ τὴν ἐν τούτοις διατριβὴν, καὶ
 τὴν τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῖς ἰδιωμάτων ἐξέτασιν, πρὸς
 δοξολογίαν τοῦ ποιητοῦ. Πῶς ἀγρυπνον ἡ ἀηδῶν, ὅταν
 ἐπαύσῃ, διὰ πάσης νυκτὸς τῆς μελωδίας μὴ ἀπολή-
 γουσα. Πῶς τετράπου δὲ αὐτὸ καὶ πτηνὸν ἡ νυκτη-
 ρίς. Πῶς μόνῃ τῶν ὀρνίθων ὁδοῦσι χέρηται, καὶ
 ζωογονεῖ (81) μὲν ὡς τὰ τετράποδα, ἐπιπολάζει δὲ τῷ
 ἀέρι, οὐχὶ περὶ κουφίζομένη, ἀλλ' ὑμένι τινὶ δερ-
 ματίνῳ. Πῶς μέντοι καὶ τοῦτο ἔχει τὸ (82) φιλόλληλον
 ἐν τῇ φύσει, καὶ ὥσπερ ὄραμαθός, ἀλλήλων αἱ νυκτερί-
 δες ἔχονται, καὶ μία τῆς μιᾶς ἡρτηται· ὅπερ ἐφ'
 ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων οὐ ῥάδιον κατορθωθῆναι. Τὸ γάρ B
 ἀπεσχισμένον καὶ ἰδιάζον τοῦ κοινωνικοῦ καὶ ἠνω-
 μένου τοῖς πολλοῖς προτιμότερον. Πῶς εὐκασι τοῖς
 ὁμμασι τῆς γλαυκῆς οἱ περὶ τὴν ματαία σοφίαν
 ἐσχολακότες. Καὶ γὰρ ἐκείνης ἡ ἕμις νυκτὸς μὲν
 ἔρρωται, ἡλίου δὲ λάμπαντος ἀμαυροῦται. Καὶ τού-
 των μὲν (83) ἡ διάνοια ὀξυτάτη μὲν ἐστὶ πρὸς τὴν
 τῆς ματαιότητος θεωρίαν, πρὸς δὲ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ
 φωτὸς κατανόησιν ἐξημαύρωται. Ἐν ἡμέρᾳ δὲ σοὶ καὶ
 πᾶν ῥάδιον πανταχόθεν συνάγειν (84) τὸ θαῦμα τοῦ
 κτισθέντος. Πῶς μὲν ἐπ' ἔργα σε διεγείρει ὁ σύνοικος
 θρῆνις, ὀξεία τῇ φωνῇ ἐμβοῶν καὶ καταμηνύων πύ-
 ρωθεν ἐτι τὸν ἥλιον προσελαύνοντα, ὁδοπόροις συν-
 διορρηζῶν, γεωργούς δὲ ἐξάγων πρὸς ἀμητόν. Πῶς
 ἀγρυπνον τὸ τῶν χηνῶν γένος, καὶ πρὸς τὴν τῶν
 λανθανόντων αἰσθησὶν ὀξυτάτον, οἳ γέ ποτε καὶ τὴν C
 βασιλίδα πόλιν περιεσώσαντο, πολεμίους τινὰς, ὑπὸ
 γῆς δι' ὑπονόμων (85) ἀφανῶν ἤδη μέλλοντας τὴν
 ἄκραν τῆς Ῥώμης καταλαμβάνειν, καταμηνύσαντες.
 Ἐν πόλιν γένει τῶν ὀρνίθων οὐκ ἰδίον τὴ θαῦμα ἡ
 φύσις δεικνυσι; Τίς ὁ (86) τοῖς γυφί προσαγγέλλων
 τῶν ἀνθρώπων τὸν θάνατον, ὅταν κατ' ἀλλήλων ἐπι-
 στρατεύωσιν; Ἴδοις γὰρ ἂν μυρίας ἀγέλας γυπῶν
 τοῖς στρατοπέδοις παρεπομένας, ἐκ τῆς τῶν ὀπλων
 παρασκευῆς τεκμαιρομένην τὴν ἐκθασιν. Τοῦτο δὲ
 οὐ μακρὰν (87) ἐστὶ λογισμῶν ἀνθρωπίνων. Πῶς σοὶ
 τὰς φοβερὰς ἐπιστρατείας τῆς ἀκρίδος διηγῆσομαι·
 ἡ, ὅφ' ἐνὶ συνθήματι πᾶσα ἀρθεῖσα καὶ στρατοπε-
 δευσαμένη κατὰ τὸ πλάτος τῆς χώρας, οὐ πρότερον
 ἄπτεται τῶν καρπῶν, πρὶν ἐνδοθῆναι αὐτῇ τὸ θεῶν D
 πρόσταγμα; Πῶς ἡ σελευκίς ἐφέπεται λαμα τῆς
 πληγῆς, ἀπέραντον ἔχουσα τοῦ ἐσθλῆν τὴν δύναμιν,
 τοῦ φιλανθρώπου Θεοῦ ἀκόροστον αὐτῆς τὴν φύσιν
 ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ἀνθρώπων κατασκευάσαντος (88) ;

(81) Sex mss. ζωογονεῖ. Editi ζωοτοκεῖ.

(82) Sic quatuor mss. At editi cum uno aut altero
 ms. ἔχει τι. Aliquanto post editio Paris. καὶ γὰρ
 ὥσπερ. Deest γὰρ in editione Basil. et in quinque
 mss.

(83) Ita quatuor mss. Deest tamen in excusis.

(84) Codex Combef. cum aliis quinque mss. συν-
 ἀγειν. Editi cum Colb. secundo συναγαγεῖν. Haud
 longe editi cum Reg. tertio συνδιορρηζῶν. Alii
 quatuor mss. συνορρηζῶν.

(85) Ita mss. octo. Editi πολεμίους τινὰς ἀφανεῖς

δε' ὑπονόμων. Id aliter ab aliis historicis narratur.
 Lege Ducæum.

(86) Ita sex mss. Deest ὁ in editis. Ibidem duo
 mss. προσαγγέλλων. Editi cum aliis mss. προαγγ-
 γέλλων.

(87) Sic multi mss. At editi τοῦτο δὲ οὐδὲ μακρόν.

(88) Codices quatuor e nostris præter duos Duc.
 παρασκευάσαντος. Editi cum uno aut altero ms.
 κατασκευάσαντος. Mox sex mss. καὶ πῶς. Deest καὶ
 in editis.

illa perpetuam habet edendi facultatem, benigno A Deo insatiabilem naturam hominum gratia ei apparante? Quæ sit modulandi ratio cicadæ? quomodo in meridie solito magis canoræ sunt, dum aeris attractione, quæ in thoracis distentione fit, editur sonus? At enim mihi videor magis impar esse sermone in explicandis volatiliū miraculis, quam si pedibus conarer velocitatem ipsorum assequi. Cum videris ea volatilia quæ insecta vocantur, ut apes et vespas: sic enim ipsa appellarunt, propterea quod quasdam undique incisuras præ se ferunt: veniat tibi in mentem, respirationem atque pulmonem in iis non reperiri: sed tota omnino aere nutrirī. Quapropter oleo madefacta, oclusis meatibus, pereunt; cum vero statim acetum affunditur, reclusis foraminibus rursus reviviscunt. Inter ea quæ Deus noster creavit, nihil est citra necessitatem, nihil deest necessariorum. Rursus si animalia aquæ amantia considerabis, aliam in ipsis structuram comperies: pedes videlicet minime diffusos, velut cornicis: non aduncos, velut carnivorum: sed latos ac membranaceos, ut facile undis innatent, pedum membranas velut quibusdam remis aquam impellentis. Quod si animaliverteris, quemadmodum eycnus collo in profundam aquam immisso, ab imo cibum sibi efferat: tunc Dei deprehensurus es sapientiam, qui scilicet collum pedibus longius ideo tribuit, ut illud velut lineam piscatoriam demittens, escam in imo delitescentem exquirat ac extrahat.

8. Verba Scripturæ si simpliciter legantur, parvæ quædam sunt syllabæ: *Producant aquæ volatilia volantia super terram secundum firmamentum cæli*: sed cum verborum pervestigatur sententia, tunc magnam sapientiæ conditoris miraculum apparet. Quot volatiliū prævidit discrimina? quomodo alia ab aliis juxta genus sejuncti? quomodo singula distinctis proprietatibus insignivit? Deficit ne dies aëria vobis miracula exponentem. Invitat nos ipsa continens ad feras reptiliaque et pecora in medium proferenda: quandoquidem aliquid quod plantis et natatiliū generi et cunctis volatilibus impar non sit, vicissim exhibere parata est. *Producat terra animam viventem pecorum et bestiarum et reptilium juxta genus.* Quid dicitis vos qui fidem non habetis Paulo, circa eam quæ in resurrectione fiet mutationem, cum multa aëria formas commutantia videatis? Qualia etiam de Indico verme cornigero narrantur, **79** qui primum in erucam transmutatus, deinde temporis progressu bombylius fit: nec in hac forma manet, sed laxas et latas bracteas pro alis suscipit. Cum igitur vos mulieres sedetis, horum opera nentes, ita scilicet dico quæ ad vos transmittunt Seres ad molles vestes

Τίς ὁ τρόπος τῆς μελωδίας τοῦ τέττιγος; καὶ πῶς ἐν τῇ μεσημβρίᾳ αὐτῶν εἰσὶν ὑψικώτεροι, τῇ ἄλῃ τοῦ ἀέρος, ἢ ἐν τῇ διαστολῇ ποιοῦνται τοῦ θώρακος, ἐκδιδομένου τοῦ φθόγγου; Ἄλλὰ γὰρ οἷκα πλεῖον ἀπολείπασθαι τῷ λόγῳ τοῦ θαύματος τῶν πτηνῶν, ἢ εἰ τοῖς ποσὶν αὐτῶν ἐπειρώμην ἐφικνεῖσθαι τοῦ τάχους. Ὄταν ἴδῃς τὰ ἔντομα λεγόμενα τῶν πτηνῶν, οἷον μελίσσας καὶ σφήκας (οὕτω γὰρ αὐτὰ προσειρήκασαι, διὰ τὸ πανταχόθεν ἔντομάς τινας φαίνειν), ἐνθυμοῦ, ὅτι τοῦτοις ἀναπνοὴ οὐκ ἔστιν, οὐδὲ πνεύμων, ἀλλ' ὅλα δι' ὧλων τρέφεται τῷ ἀέρι. Διόπερ καὶ ἐλαίῳ καταβραχύντα φθεῖρεται, τῶν πόρων ἀποφραγέντων· ὄξους δὲ εὐθὺς ἐπιβληθέντος πάλιν ἀναδιώσεται, τῶν διεξόδων ἀνοιγομένων. Οὐδὲν περιττότερον τῆς χρείας, οὔτε μὴν ἐλλείπόν τινι τῶν ἀναγκαίων ὁ θεὸς ἡμῶν ἔκτισε. Πάλιν τὰ φλυδρα τῶν ζῶων καταμαθίων, ἐτέραν ἐν αὐτοῖς κατασκευὴν εὐρήσεις· ποδας οὔτε διεσχισμένους, ὡς τοὺς τῆς κοριόνης, οὔτε ἀγκύλους, ὡς τοὺς τῶν σαρκοφάγων· ἀλλὰ πλατεῖς καὶ ὑμένωδεις, ἵνα ῥαδίως ἐπινηχῶνται τῷ ὕδατι, οἷον κώπαις τισὶ τοῖς τῶν ποδῶν ὑμέσι τὸ ὑγρὸν διωθόμενοι. Ἐὰν δὲ καταμάθῃς, ὅπως, εἰς βάθος ὁ κύκνος καθιεύς τὸν αὐχένα, κάτωθεν ἑαυτῷ τὴν τροφὴν ἀναφέρει, τότε εὐρήσεις τὴν σοφίαν τοῦ κτίσαντος, ὅτι διὰ τοῦτο μακρότερον τῶν ποδῶν τὸν αὐχένα προσέθηκεν, ἵνα, ὡς περ τινα ὀρμὴν κατάγων, τὴν ἐν τῷ βάθει κεκρυμμένην τροφὴν ἐκπορίζῃται.

8. Ἀπλῶς ἀναγιωσκόμενα τὰ ῥήματα τῆς Γραφῆς, συλλαβαί τινές εἰσι μικραὶ (89)· Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ· ἐρευνωμένης δὲ τῆς ἐν τοῖς ῥήματι διανοίας, τότε ἐκφαίνεται τὸ μέγα θαῦμα τῆς σοφίας τοῦ κτίσαντος. Πόσας προείδετο διαφορὰς πτηνῶν; ὅπως αὐτὰ κατὰ γένος διεστῆσεν ἀπ' ἀλλήλων; πῶς ἕκαστον κεχωρισμένοις ἐχαρακτήρισεν ιδιώμασιν; Ἐπιλείπει (90) με ἡ ἡμέρα, τὰ ἐναέρια ὑμῖν θαύματα διηγούμενον. Καλεῖ ἡμᾶς ἡ χέρσος πρὸς τὴν τῶν θηρίων καὶ ἔρπετων καὶ βοσκοχημάτων ἐπίδειξιν, ἐτοίμως ἔχουσα ὁμότιμα τοῖς φυτοῖς καὶ τῷ πλωτῷ γένει καὶ τοῖς πτηνοῖς πᾶσιν ἀντεπιδείξασθαι. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κτηνῶν καὶ θηρίων καὶ ἔρπετων κατὰ γένος. Τί φατε, οἱ ἀπιστοῦντες τῷ Παύλῳ περὶ τῆς κατὰ τὴν ἀνάστασιν ἀλλοιώσεως, ὀρνυτές πολλὰ τῶν ἀερίων τὰς μορφὰς μεταβάλλοντα; Ὅποια καὶ περὶ τοῦ Ἰνδικοῦ (91) σκώληκος ἱστορεῖται τοῦ κερασφόρου· ὅς, εἰς κάμπην τὰ πρῶτα μεταβαλὼν, εἶτα προτῶν βομβυλίδος γίνεται· καὶ οὐδὲ ἐπὶ ταύτης ἴσταται τῆς μορφῆς, ἀλλὰ χαύνοις καὶ πλατέσι πετάλοις ὑποπερουται. Ὄταν οὖν καθέζησθε τὴν τούτων ἐργασίαν ἀναπνηρίζομεναι, αἱ γυναῖκες, τὰ νήματα (92) λέγω, ἀπέμπουσιν ὑμῖν οἱ

(89) Sic codex Combef. cum aliis quatuor mss. At editi eisdē μακρὰ.

(90) Unus ms. ἐπιλείπει. Aliquanto post mss. sex καλεῖ ἡμᾶς ἡ χέρσος. Editi ἡμᾶς ἡ χερσιρος.

(91) Regii tertius, quintus et octavus cum Colb.

secundo τοῦ Ἰνδικοῦ. Editi cum uno aut altero ms. τοῦ Ἰνδοῦ. Quæ leguntur de verme illo apud Ambrosium et apud Eustathium, mendis non carent. Lege Præf. num. 28.

(92) Ita sex mss. Editi τὰ νήματα &

Σῆρες πρὸς τὴν τῶν μαλακῶν ἐνδυμάτων κατασκευῆν, μεμνημένοι τῆς κατὰ τὸ ζῶον τοῦτο μεταβολῆς, ἐναργῆ λαμβάνετε τῆς ἀναστάσεως ἔννοϊαν, καὶ μὴ ἀπιστεῖτε (93) τῇ ἀλλαγῇ ἣν Παῦλος ἄπασι καταπαγγέλλεται. Ἄλλὰ γὰρ αἰσθάνομαι τοῦ λόγου τὴν συμμετρίαν ἐκβαίνοντος. Ὅταν μὲν οὖν ἀπίδω πρὸς τὸ πλῆθος τῶν εἰρημένων, ἔξω ἑμαυτὸν ὄρω τοῦ μέτρου φερόμενον· ὅταν δὲ πάλιν πρὸς τὸ ποικίλον τῆς ἐν τοῖς δημιουργήμασι σοφίας ἀποβλέψω, οὐδὲ ἤργθαι νομίζω τῆς διηγήσεως. Ἄμα δὲ καὶ τὸ παρακατέχειν ὑμᾶς ἐπὶ πλεονοῦν ἀχρηστον. Τί γάρ ἂν τις καὶ ποιοῖ τὸν μέχρι τῆς ἐσπέρας χρόνον; Οὐκ ἐπιέγουσιν ὑμᾶς οἱ ἐστιάτορες· οὐκ ἀναμένει ὑμᾶς τὰ συμπόσια. Ὅθεν, εἰ δοκεῖ, τῇ σωματικῇ νηστεία εἰς τὴν τῶν ψυχῶν εὐφροσύνην ἀποχρησώμεθα. Πολλάκις ὑπερηψήσας τῇ σαρκὶ πρὸς ἀπόλαυσιν, σήμερον τῇ διακονίᾳ παράμενον τῆς ψυχῆς. *Κατατύφισον τοῦ Κυρίου, καὶ δώσει (94) σοι τὰ αἰτήματα τῆς καρδίας σου. Εἰ φιλόπλουτος εἶ, ἔχεις πλοῦτον πνευματικόν. Τὰ κλήματα Κυρίου τὰ ἀληθινὰ, τὰ δεικνύμενα ἐπιτοῦτον, τὰ ἐπιθυμητὰ (95) ὑπὲρ χρυσίου καὶ λίθου τιμοῦ πολλόν. Εἰ ἀπολαυστικὸς καὶ φιλήδονος, ἔχεις τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ τῷ τῆν πνευματικῆν αἴσθησιν ἐβρωμένῳ γλυκύτερα ὄντα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον. Ἐὰν ὑμᾶς διαφῶ, καὶ διαλύσω τὸν σύλλογον, οἱ μὲν ἐπὶ τοὺς κῆπους δραμοῦνται (96). Ὅρκοι ἔχει, καὶ φιλονεικίαι χαλεπαί, καὶ φιλοχρηματίας ὀδίνες. Δαίμων παρέστηκε, διὰ τῶν κατεστιγμένων ὀστέων τὴν μανίαν ἐξάπτων, καὶ τὰ αὐτὰ χρήματα πρὸς ἐκάτερον μέρος μετατίθει, νῦν τοῦτον ἐπαίρων τῇ νίκῃ, χάκειν καθήφειαν ἐμποίων, πάλιν δὲ ἐκεῖνον γαυριῶντα δεικνύς, καὶ τοῦτον κατηχνημένον (97). Τί ὄφελος νηστεύειν τῷ σώματι, τὴν δὲ ψυχὴν μυρίων κακῶν ἐμπεπλήσθαι; Ὅ μὴ κυθεύων, σχολῆν δὲ ἄλλως ἄγων, τί οὐ φθέγγεται τῶν ματαίων; τί οὐκ ἀκούει τῶν ἀτόπων; Σχολῆ γὰρ ἄνευ φόβου Θεοῦ πονηρίας διδάσκαλος τοῖς ἀκαιροῦμένοις ἐστὶ. Τάχα μὲν οὖν τι καὶ ὄφελος ἐν τοῖς λεγομένοις εὐρήσεται (98)· εἰ δὲ μὴ, ἀλλὰ τό γε μὴ ἀμαρτάνειν ἐκ τῆς ἐνταῦθα ὑμῖν ἀσχολίας περιεστίν. Ὡστε τὸ ἐπὶ πλεονοῦν κατέχειν, ἐπὶ πλεονοῦν ἐστὶν ὑμᾶς τῶν κακῶν ὑπεξάγειν. Ἰκανὰ [καὶ] τὰ εἰρημένα εὐγνώμονι κριτῇ, ἐὰν μὴ τις πρὸς τὸν πλοῦτον τῆς κτίσεως ἀποβλέπη, ἀλλὰ πρὸς τὸ τῆς ἡμετέρας δυνάμεως ἀσθενῆς, καὶ πρὸς τὸ αὐταρκες εἰς εὐφροσύνην τῶν συνεληλυθότων. Ἡ γῆ ὑμᾶς ταῖς οἰκεῖταις βλάστασις (99) ἐδεξιώσατο· ἡ θάλασσα τοῖς ἰχθύσιν, ὁ ἀήρ τοῖς πτηνοῖς. Ἐτοίμη ἡ χέρσος ὀμότιμα τούτους ἀνεπιδείξασθαι. Ἄλλὰ τοῦτο μέτρον ἔστω τῆς ἐωθι-*

⁷ Psal. xxxvi, 4. ⁸ Psal. xviii, 40. ⁹ ibid. 41.

(95) Quatuor mss. καὶ μὴ ἀπιστήτε. Editi cum uno aut alitero mss. καὶ μὴ ἀπιστεῖτε. Mox quatuor mss. Παῦλος πᾶσι. Editi cum Reg. quinto ἄπασι.

(94) Ita Regii primus et sextus et Colb. secundus cum LXX. Editi vero cum Regii tertio et octavo καὶ δῶν σοι. Reg. quintus κατατύφισον τῷ Κυρίῳ, καὶ δώσει σοι.

(95) Sic ambo Duc. et alii quatuor cum LXX. At editi ἐπιθυμητά. Mox editi ἀπολαυστικὸς τις εἶ καὶ. Illa, τις εἶ, desunt in sex mss.

(96) Sic quinque mss. Editi cum Colb. secundo

A concinnandas, tum animalis hujus mutationem in memoriam revocantes, manifestam resurrectionis notionem accipiat, neque fidem ei mutationi quam Paulus omnibus annuntiat, denegatis. Atqui orationem meam modum excedere adverto. Cum igitur ad eorum quæ dicta sunt copiam oculos conjicio, ultra fines et modum ferri me video: cum autem iterum ad sapientiam in opificiis splendentis varietatem respicio, ne incœpisse quidem narrationem arbitror. Atque etiam diutius detinere vos non fuerit inutile. Quid enim quis ab hoc tempore ad usque vesperam facere possit? Vos non urgent convivatores, non vos computationes expectant. Unde, si videtur, corporali jejuniō ad exhilarandas animas utemur. Sæpe inser-

B visti carni ad voluptatem capiendam: hodie animæ servire persevera. *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui*⁷. Si divitiarum studiosus es, habes divitias spirituales: *Judicia Domini vera, justificata in idipsum: desiderabilia super aurum et lapidem pretiosum multum*⁸. Si deliciis deditus es, et voluptatis amans: tibi præsto sunt Dei eloquia, quæ viro spirituales sensus sanos habenti *dulciora sunt super mel et favum*⁹. Si dimiseris vos, ac concionem dissolvero, sunt qui ad tesseris current. Juramenta sunt illic, gravesque contentiones, et avaritiæ stimuli. Astat dæmon per ossa puncta furorem accendens, et easdem pecunias ad utramque partem transfrens. Modo effert hunc victoria, modo illi tristitiam creat; rursus autem illum superbientem, hunc vero erubescens reddit. Quid prodest, quæso, corpore jejulare, animam vero innumeris malis refertam esse? Qui vero tesseris non ludit, alias autem otium agit, quid non loquitur vani? quid absurdi non auscultat? Nam otium, Dei timore destitutum, iis, qui tempore uti non norunt, magister est pravitatis. Fortassis percipiendi aliqua etiam utilitas ex iis quæ dicuntur, gerendi vobis est: sin minus, saltem licet vobis per præsentem occupationem non peccare. Quare diutius vos detinere, est diutius vos a delictis amovere. Attamen quæ memorata sunt, satis sunt æquo æstimatori, si modo non respiciat quis ad divitias creationis, sed ad nostrarum virium imbecillitatem, et ad ea quæ voluptatis ergo convenientibus sufficere possunt. Excepit vos continens propriis germinibus, mare piscibus, aer volatilibus. Parata est terra sua vice iis non imparia exhibere. Sed hic finis modusque

διαδραμοῦνται. Mox editio Basil. et quinque mss. δαίμων παρ. Editio Paris. δαίμων τε.

(97) Editi cum Colb. secundo et cum Reg. tertio δεικνύς, χάκεινον καθ. Alii tres mss. melioris notæ: δεικνύς καὶ τοῦτον. Statim codex Combef. cum Reg. octavo κακῶν ἐμπίπασθαι.

(98) Reg. quintus εὐρήσετε. Colb. secundus εὐρίσκειται.

(99) Reg. primus τοῖς οἰκεῖταις βλάστοις. Aliquanto post Colb. secundus τούτοις τινὰ ἀνετεπ.

esto matutini istius convivii, ut ne satietas nimia A hebetiores vos ad vespertinas epulas **80** sumendas efficiat. Porro qui sua creatione omnia complevit, atque in omnibus perspicua miraculorum suorum monumenta nobis reliquit, repleat corda vestra omni lætitia spiritali, in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

HOMILIA IX.

De terrestribus.

1. Qualis vobis matutina sermonum mensa visa est? Mihi equidem venit in mentem orationem meam cum pauperis cujusdam convivoris benevolentia comparare: qui dum inter eos qui mensas oripare exstruunt, numerari cupit, ob rerum sumptuosarum penuriam inœrore afficit convivas: propter ea quod mensæ apparatus pauperem affluenter infert, adeo ut in ineptiæ probrum ei ejus ambitio cedat. Esset certe tale aliquid hæc nostra agendi ratio, nisi vos quid aliud dicitis. Verum qualiacunque tandem sint hæc, neutiquam vobis sunt spernenda. Neque enim Elisæum ut malum convivatorem aversabantur illi quibuscum vivebat, et tamen oleribus silvestribus excipiebat amicos. Novi leges allegoriæ, etiamsi eas non ex me ipso excogitarim, sed in aliorum incidere labores. Quas Scripturarum communes notiones qui non suscipiunt, aquam non aquam dicunt, sed aliam quamdam naturam, et plantam et piscem secundum suam ipse-rum sententiam interpretantur. Quin etiam reptilium et pecorum generationem ad suas allegorias detortam perinde exponunt, ut quidam rerum sese imaginationi per somnum adjicientium interpretes, qui suas interpretationes ad proprium scopum accommodant. Ego vero cum fenum audio, fenum intelligo; et plantam, et piscem, et bestiam et pecus, omnia uti dicta sunt, sic accipio. *Non enim erubescio Evangelium* ¹⁰. Neque quoniam qui res ad mundum pertinentes conscribere, multa de terræ figuris dissuerunt, utrum terra sphaera sit, an cylindrus, utrum sit disco similis et ex æquo undelibet tornata, an speciem habeat vanni, sitque in medio concava (nimirum ad has omnes sententias hi qui de mundo scripsere, delapsi sunt, alii aliorum placita dissolventes), idcirco adducar ut no-

¹⁰ Rom. 1, 16.

(1) Codices sex πληρώσαι, aut πληρωσαι. Editio Paris. πληρώτω. Reg. quintus καταλείπων πληρώσει.

(2) In Regiis sexto et octavo inest hic titulus, του αὐτοῦ εἰς τὴν γένεσιν ὁμιλία. Titulus nullus est in aliis quibusdam mss. Coisl. primus ὁμιλία ἐνάτη.

(3) Quatuor mss. ὁποῖά ποτ' ἂν εἴη. Editi cum Reg. sexto ἂν ἦ. Ibidem quatuor mss. ἐξουδενωτέον. Editi cum Colb. secundo ἐξουδενωτέον.

(4) Ita editio Basil. cum quinque mss. Editio Paris. εἰ μὴ καὶ. Statim Colb. secundus κοινῶς τῶν γραμμάτων.

(5) Sic mss. cum editione Basil. Editio Paris. oscitantia typographi ἄλλην χύσιν. Mox mss. Com-

νήs ἐστίασεως, ἵνα μὴ ὁ ὑπερβάλλον κόρος ἀμβλυτέρους ὑμᾶς πρὸς τὴν τῶν ἐσπερινῶν ἀπόλαυσιν καταστήσῃ. Ὁ δὲ τὰ πάντα πληρώσας τῆς ἑαυτοῦ κτίσεως, καὶ ἐν πᾶσιν ἡμῖν τῶν οικείων θαυμάτων ἐναργῆ τὰ ὑπομνήματα καταλιπὼν, πληροῦτω (1) ὑμῶν τὰς καρδίας πάσης εὐφροσύνης πνευματικῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

OMILIA Θ.

Περὶ χειρῶν (2).

1. Πῶς ὑμῖν ἡ ἐωθινή τῶν λόγων τράπεζα κατεφάνη; Ἐμοὶ μὲν γὰρ ἐπῆλθεν εἰκάσαι τὰ ἔμαυτοῦ πένητός τινος ἐστίατορος φιλοφροσύνη ὅς, τῶν εὐτραπέλων τις εἶναι φιλοτιμούμενος, ἀπορίτῃ τῶν πολυτελεστέρων ἀποκναίει τοὺς δαιτυμόνας, τὴν πενιχρὰν παρασκευὴν σαφιλῶς ἐπιφέρων τῇ τραπέζῃ ὥστε περιστάσθαι αὐτῷ εἰς ἀπειροκαλίαις δνειδος τὸ φιλότιμον. Τοιοῦτον δὲ τι καὶ τὸ ἡμέτερον, εἰ μὴ τι ὑμεῖς ἄλλο λέγετε. Πλὴν ὁποῖά ποτ' ἂν ἦ (3), οὐκ ἐξουδενωτέον ὑμῖν. Οὐδὲ γὰρ Ἐλισσαῖον ὡς φαῦλον ἐστίατορα παρατοῦντο ἐί τότε, καὶ ταῦτα λαχάνους ἀγρίους ἐστιῶντα τοὺς φίλους. Οἶδα νόμους ἀλληγορίας, εἰ καὶ μὴ (4) παρ' ἑμαυτοῦ ἐξευρών, ἀλλὰ τοῖς παρ' ἐτέρων πεπονημένοις περιτυχῶν. Ἄς οἱ μὴ καταδεχόμενοι τὰς κοινὰς τῶν γεγραμμένων ἐννοίας τὸ ὕδωρ οὐχ ὕδωρ λέγουσιν ἀλλὰ τινα ἄλλην φύσιν (5), καὶ φυτὸν καὶ ἰχθὺν πρὸς τὸ ἑαυτοῖς δοκοῦν ἐρμηνεύουσι, καὶ ἐρπετῶν γένεσιν καὶ θηρίων ἐπὶ τὰς οικείας ὑπονοίας παρατρέψαντες ἐξηγοῦνται, ὥσπερ οἱ δνειροκρίται τῶν φανέντων ἐν ταῖς καθ' ὑπνον φαντασίαις πρὸς τὸν οικεῖον σκοπὸν τὰς ἐξηγήσεις ποιοῦμενοι. Ἐγὼ δὲ, χόρτον ἀκούσας, χόρτον νοῶ, καὶ φυτὸν, καὶ ἰχθύν, καὶ θηρίον, καὶ κτήνος, πάντα (6), ὡς εἴρηται, οὕτως ἐκδέχομαι. Καὶ γὰρ οὐκ ἐπαισχύνομαι τὸ Εὐαγγέλιον. Οὐδὲ ἐπειδὴ οἱ τὰ περὶ κόσμου γράψαντες πολλὰ περὶ σχημάτων γῆς διελέθησαν, εἴτε σφαῖρά ἐστιν, εἴτε κύλινδρος, εἴτε καὶ δίσκω ἐστὶν ἐμφερῆς ἡ γῆ, καὶ ἐξίσου πάντοθεν (7) ἀποτετόρνευται, ἢ λικνοειδῆς ἐστὶ, καὶ μεσόκοιλος (πρὸς πάσας γὰρ ταύτας τὰς ὑπονοίας οἱ τὰ (8) περὶ τοῦ κόσμου γράψαντες ὑπηνέχθησαν, τὰ ἀλλήλων ἕκαστος καταλύοντες), οὐ παρὰ τοῦτο προαχθήσομαι ἀτιμοτέραν εἰπεῖν τὴν ἡμέτεραν κοσμοποιίαν, ἐπειδὴ οὐδὲν περὶ σχημάτων ὁ τοῦ Θεοῦ θεράπων Μωϋσῆς (9) διελέχθη, οὐδὲ εἶπε

hef. cum Colb. secundo et cum Reg. octavo καὶ φυτὸν καὶ ἰχθύν. Deest φυτὸν in editis et in quibusdam mss.

(6) Colb. secundus καὶ πάντα. Ibidem tres mss. ὥσπερ εἴρηται.

(7) Duo mss. πανταχόθεν.

(8) Ita mss. plerique omnes. Deest τὰ in editis. Haud multo post nonnulli mss. προαχθήσομαι.

(9) Colb. secundus cum Reg. octavo θεράπων Μωϋσῆς. Illud, Μωϋσῆς, deest in editis et in aliis mss. Paulo post Reg. sextus σταδίων τὴν διάμετρον ἔχειν. Duo mss. τὴν περίμετρον. Editi cum tribus mss. τὸ περίμετρον.

δέκα καὶ ὀκτὼ μυριάδας σταδίων τὸ περίμετρον ἔχειν τῆς γῆς· καὶ τὸ ἀπ' αὐτῆς σκίασμα ἐν τῇ ὑπὸ γῆν τοῦ ἡλίου κινήσει ἐπὶ πόσον χωρεῖ τοῦ ἀέρος οὐ δι-εμέτρησε· καὶ πῶς τοῦτο τῇ σελήνῃ προσενεχθὲν τὰς ἐκλείψεις ποιεῖ. Ἐπειδὴ τὰ μὴδὲν πρὸς ἡμᾶς ὡς ἀχρηστα ἡμῖν ἀπεσιώπησεν· ἄρα τοῦτο (10) ἔνεκεν ἀτιμότερα ἡγησόμεαι τῆς μωρανθείσης σοφίας τὰ τοῦ Πνεύματος λόγια; ἢ μάλλον δοξάσω τὸν μὴ ἀπασχολήσαντα τὸν νοῦν ἡμῶν ἐπὶ τὰ μάταια, ἀλλὰ πάντα εἰς οἰκοδομὴν καὶ καταρτισμὸν τῶν ψυχῶν ἡμῶν γραφῆναι οἰκονομήσαντα; Ὁ μοι δοκοῦσι μὴ συνειδότες τινὲς, παραγωγαῖς τισι καὶ τροπολογίαις σεμνότητά τινα ἐκ τῆς οἰκειας αὐτῶν διανοίας ἐπεχείρησαν (11) τοῖς γεγραμμένοις ἐπιφημίσαι. Ἄλλὰ τοῦτο ἔστιν ἑαυτὸν σοφώτερον ποιουντος τῶν λογίων τοῦ Πνεύματος, καὶ ἐν προσποιήσει ἐξηγή-σεως τὰ ἑαυτοῦ παρεισάγοντος. Νοεῖσθω τοίνυν ὡς γέγραπται.

sunt. Verum id ei competit, qui se ipsum Spiritus interpretationis prætextu commenta sua inducit. Hæc

2. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν κτηνῶν καὶ θηρίων καὶ ἔρπετων. Νόησον ῥήμα Θεοῦ διὰ τῆς κτίσεως τρέχον, καὶ τότε ἀρξάμενον, καὶ μέχρι νῦν ἐνεργοῦν, καὶ εἰς τέλος δεξίν, ἕως ἂν ὁ κόσμος συμπληρωθῇ. Ὡς γὰρ ἡ σφαῖρα, ἐπειδὴν ὑπὸ τινος ἀπωσθῆ (12), εἶτα πρᾶνους τινος λάθεται, ὑπὸ τε τῆς οἰκειας κατασκευῆς καὶ τῆς ἐπιτηδείτητος τοῦ χωρίου φέρεται πρὸς τὸ κάταντες, οὐ πρότερον ἰσταμένη πρὶν ἂν τι τῶν ἰσοπέδων αὐτὴν ὑποδέξηται· οὕτω ἡ φύσις τῶν ὄντων, ἐνὶ προστάγματι (13) κινή-θεῖσα, τὴν ἐν τῇ γενέσει καὶ φθορᾷ κτίσιν ὁμαλῶς διεξέρχεται, τὰς τῶν γενῶν ἀκολουθίας δι' ὁμοιότητος ἀποσώζουσα, ἕως ἂν πρὸς αὐτὸ καταντήσῃ τὸ τέλος. Ἴππον μὲν γὰρ ἵππου ποιεῖται διάδοχον, καὶ λέοντα λέοντος, καὶ ἀετὸν ἀετοῦ· καὶ ἕκαστον τῶν ζῶων ταῖς ἐφεξῆς διαδοχαῖς συντηρούμενον μέχρι τῆς συντελείας τοῦ παντός παραπέμπει. Οὐδεὶς χρόνος διεφθαρμένα ἡξίτηλα ποιεῖ (14) τῶν ζῶων τὰ ἰδιώματα, ἀλλ' ὡσπερ ἄρτι καθισταμένη ἡ φύσις ἀεὶ νεαρὰ τῷ χρόνῳ συμπαράρχει. Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν. Τοῦτο ἐναπέμεινε τῇ γῇ πρόσταγμα, καὶ οὐ παύεται ἐξυπηρετουμένη τῷ κτίσαντι (15). Τὰ μὲν γὰρ ἐκ τῆς διαδοχῆς τῶν προὑπαρχόντων παράγεται· τὰ δὲ ἐτι καὶ νῦν ἐξ αὐτῆς τῆς γῆς ζωογονούμενα δείκνυται. Οὐ γὰρ μόνον τέττιγας ἐν ἐπομβρίαις ἀνίσχιν, οὐδὲ ἄλλα μυρία γένη τῶν ἐμφερομένων τῷ ἀέρι πτηνῶν, ὧν ἀκατονόμαστα ἔστι τὰ πλείστα διὰ λεπτότητα, ἀλλ' ἤδη καὶ μῦς καὶ βατράχους ἐξ αὐτῆς ἀναδίδωσιν· ὅπου γε περὶ Θῆβας τὰς Αἰγυπτίας, ἐπειδὴν ὕψη λάθρων ἐν καύμασιν, εὐθύς ἀρουραίων μυῶν ἡ χώρα καταπληροῦται. Τὰς δὲ ἐγγέλεις (16) οὐδὲ ἄλλως

A stram de mundi structura narrationem inferiorem esse dicam, quia nullum de figuris verbum Dei servisse Moyses fecit : aut quia non dixit terræ circuitum centum et octoginta stadiorum millia habere : aut quia non dimensus est in quantum aeris spatium procedat ejus umbra tum cum sol sub terra movetur : aut quomodo eadem lunæ objecta procreet deliquia, præsertim cum ea quæ ad nos nihil attinent, tanquam nobis inutilia. **S**i silentio prætermiserit : num ideo, quæso, Spiritus sancti eloquia censuro infatuata sapientia esse viliora? Nonne potius ei dederō gloriam, qui mentem nostram in rerum vanarum occupatione non detinuit, sed omnia ad ædificationem et perfectionem animarum nostrarum conscribi sanxit? Id quod quidam mihi videntur non intellexisse : qui captionibus quibusdam atque tropologiis ex suo ipsorum ingenio aliquid Scripturis asciscere auctoritatis conati sancti oraculis constituit sapienterem, quique in-itaque, ut scripta sunt, intelligantur.

2. Producat terra animam viventem pecorum et bestiarum et reptilium ¹¹. Considera Dei vocem per res creatas pervadentem, quæ et tunc incepit, et usque adhuc efficax est, ac in finem transitura est, quoad consummatus fuerit mundus. Quemadmodum enim globus, cum a quopiam fuerit motus, ac deinceps declivem aliquem locum nactus fuerit, et ex propria structura, et ex loci opportunitate deorsum fertur, nec prius quiescit, quam planities aliqua ipsum exceperit ; ita rerum natura uno præcepto incitata, res conditas æquabiliter in generatione et in corruptione penetrat, servatque per similitudinem successiones generum, donec ad ipsum pervenerit finem. Nam equum equi successorem facit, leonem leonis, aquilam aquilæ : imo singula animalia consequentibus successioneibus conservata, usque ad universi consummationem transmittit. Tempus nullum destruit animalium proprietates . sed tanquam nuper constituta natura sit, semper recens una cum tempore excurrit. Producat terra animam viventem. Hoc præceptum terræ inhæsit, nec ea Creatori desinit famulari. Alia enim ex successione eorum quæ prius exsistere, producuntur : alia vero ex ipsa terra etiam nunc adhuc vitam accipere compertum est. Non enim solum pluvio tempore edit cicadas, aut alia innumera volatiliū in aere vagantium genera, quorum plurima propter tenuitatem sunt anonyma : sed mures et ranas ex se ipsa profert. Nam circa Thebas Ægyptias, ubi in æstibus large pluit, statim campestribus muribus regio completur. Quin etiam

¹¹ Gen. i, 24.

(10) Tres mss. ἄρα τοῦτο γε. Reg. sextus τοῦτο καί. Editi cum quibusdam mss. τοῦτο ἔνεκεν.

(11) Sex mss. cum ms. Combef. ἐπεχείρησαν. Editi ἐπιχειρήσαι, male.

(12) Sic mss. multi. Editio Paris. ἀπωσθῆ.

(13) Reg. sextus ὄντων ἐν προστάγματι. Mox plures mss. τὴν ἐν τῇ γεν. Deest τῇ in editis.

(14) Ita codex Combef. cum Reg. octavo. Editi vero cum cæteris mss. χρόνος ἡξίτηλα ποιεῖ.

(15) Reg. sextus ἐξυπηρετουμένη τῷ προστάγματι τοῦ κτίσαντος, Nec Creatoris imperio desinit famulari.

(16) Duo mss. τὰς δὲ ἐγγέλεις.

anguillas vidimus non aliter quam ex limo constitui, ac generari : quarum successionem neque ovum, neque ullus alius modus conficit, sed ipsæ ex terra ortum habent. *Producat terra animam*. Pecora sunt terrestria, et versus terram inclinata : homo vero qui planta cœlestis est, quanto corporeæ conformationis forma, tanto etiam animæ dignitate præstat. Qualis est quadrupedum forma? Caput ipsorum in terram pronum est, respicit ad ventrem, ejusque delectationem omnimodo prosequitur. Erectum esse ad cœlum caput tuum : oculi tui superna intuentur. Quod si unquam et tu carnis affectionibus te ipse dedecoraveris, ventriculo et iis quæ sub ventre sunt, servieris : *Comparatus es jumentis insipientibus, et similis factus es illis*¹². Decet te alia cura, quærere nimirum ea *Quæ sursum sunt, ubi Christus est*¹³, ac mentem super terrestria surrigere. Ut conformatus es, ita etiam dispone tuam ipsius vitam. Conversatio tua sit in cœlis¹⁴ : vera tua patria est superna Jerusalem ; cives et tribules, primogeniti ipsi : *Qui conscripti sunt in cœlis*¹⁵.

82 3. *Producat terra animam viventem*. Quæ igitur brutorum anima emersit, ea non erat in terra recondita ; sed simul cum præcepto ortum habuit. Una autem est brutorum anima ; siquidem rationis privatio, illius character est : diversis vero proprietatibus singula distinguuntur animalia. Est enim bos constans et firmus, asinus piger, ardens equus ad appetendam feminam, nequit cicurari lupus, dolosa est vulpes, timidus cervus, formica laboriosa, canis gratus est, et amicitia memor. Enimvero simulatque quodlibet animal creatum est, inducta est ei naturæ suæ proprietates. Producta est una cum leone vehementia animi, vivendi ratio solitaria, indoles quædam cum suis tribulibus insociabilis. Nam velut quidam brutarum animantium tyrannus, ob naturæ superbiam, multos sibi pares esse et æquales non sinit. Qui sane neque hesternum alimentum admittit, neque ad suæ prædæ reliquias redit : cui etiam tanta vocis organa indidit natura, ut plura animalia longe ipso velociora, solo sæpe rugitu capiantur. Vehemens est panthera, et ad impetus repentinos expedita : corpus agilitati et levitati idoneum, quodque animæ motibus convenit, ei conjunctum est. Pigra est ursæ natura, indoles peculiaris, mores subdoli, et alte tecti. Induta est etiam

ἄρωμεν ἢ ἐκ τῆς ἰλύος συνισταμένης· ὡν οὕτε ὠδν οὕτε τις ἄλλος τρόπος τὴν διαδοχὴν συνίστησιν, ἀλλ' ἐκ τῆς γῆς ἐστὶν αὐτοῖς ἡ γένεσις (17). *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν*. Τὰ κτήνη γῆινα καὶ πρὸς γῆν νενευκότε· ἀλλὰ τὸ οὐράνιον φυτόν ὁ ἄνθρωπος ὅσον τῷ σχήματι τῆς σωματικῆς διαπλάσεως, τοσοῦτον καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς ψυχῆς διενήνοχε. Τῶν τετραπόδων τὸ σχῆμα ποταπὸν ; Ἡ κεφαλὴ αὐτῶν ἐπὶ γῆν προσένευκεν (18), ἐπὶ γαστέρα βλέπει, καὶ τὸ ταύτης ἡδὺ ἐκ παντὸς τρόπου διώκει. Ἡ σὴ κεφαλὴ πρὸς οὐρανὸν διανέστηκεν· οἱ ὀφθαλμοὶ σου τὰ ἄνω βλέπουσιν (19)· ὡς, ἐάν ποτε καὶ σὺ τοῖς πάθεισι τῆς σαρκὸς ἑαυτὸν ἀτιμάσῃς, γαστρὶ δουλεύων καὶ τοῖς ὑπὸ γαστέραν, *Παρασυρεθλήθης τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιωθῆς αὐτοῖς*. Ἄλλη σοι μέριμμα πρέπουσα, *τὰ ἄνω ζητεῖν, οὗ (20) ὁ Χριστὸς ἐστίν*, ὑπὲρ τὰ γῆινα εἶναι τῇ διανοίᾳ. Ὡς διεσχηματίσθης, οὕτω διὰ τοῦ σεαυτοῦ καὶ τὸν βίον. Τὸ πολίτευμα ἔχε ἐν οὐρανοῖς. Ἀληθινὴ σου πατρις ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, πόλις καὶ συμφυλέται οἱ πρωτότοκοι, *Οἱ ἀπογεγραμμένοι ἐν οὐρανοῖς*.

3. *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν*. Οὐ τοίνυν ἐναποκειμένη τῇ γῆ ἡ ψυχὴ τῶν ἀλόγων ἐξεφάνη· ἀλλ' ὁμοῦ τῷ προστάγματι συνυπέστη. Μία δὲ ψυχὴ τῶν ἀλόγων. Ἐν γὰρ αὐτῇ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐστίν, ἡ ἀλογία. Ἰδιώμασι δὲ διαφόροις ἕκαστον τῶν ζώων κέχριται (21). Εὐσταθὴς μὲν γὰρ ὁ βοῦς, νοθὴς δὲ ὁ ὄνος, θερμὸς δὲ ὁ ἵππος πρὸς ἐπιθυμίαν τοῦ θήλεος (22), ἀτιθάσσευτος ὁ λύκος, καὶ δολερὸν ἡ ἀλώπηξ, δειλὸν ὁ ἔλαφος, ὁ μύρμηξ φιλόπονος, εὐχάριστος ὁ κύων καὶ πρὸς φιλίαν μνημονικόν. Ὅμοῦ τε γὰρ ἐκτίσθη ἕκαστον, καὶ συνεπηγάγετο (23) ἑαυτῶ τῆς φύσεως τὸ ἰδιώμα. Συναπεγεννήθη ὁ θυμὸς τῶν λέοντι, τὸ μοναστικὸν αὐτοῦ τῆς ζωῆς, τὸ ἀκοινωνήτων πρὸς τὸ ἰδιώμα. Οἷον γὰρ τις τύραννος τῶν ἀλόγων, διὰ τὴν ἐκ φύσεως ὑπεροφίαν τὴν πρὸς τοὺς πολλοὺς ὁμοτιμίαν οὐ καταδέχεται. Ἐγὼ γὰρ οὐδὲ χυτὴν τροφὴν προσιεται, οὐδ' ἂν τὰ λείψανα τῆς αὐτοῦ θήρας ἐπέλθοι· ὧ καὶ τηλικαῦτα τῆς φωνῆς τὰ ὄργανα ἢ φύσις ἐνέθηκεν, ὥστε, πολλὰ τῶν ζώων ὑπερβάλλοντα τῇ ταχύτητι, μόνωι πολλάκις ἀλίσκεσθαι τῷ βρυχήματι. Ραγδαῖον ἢ πᾶρδαλις, καὶ ὀξύρροπον ταῖς ὀρμαῖς· ἐπιτήθειον αὐτῇ τὸ σῶμα συνέζευκται τῇ ὑγρότητι καὶ τῷ κούφῳ, τοῖς τῆς ψυχῆς κινήμασι συνεπόμενον. Νοθρὰ ἢ φύσις τῆς ἀρχαίου, *ἰδιότροπον καὶ τὸ ἦθος, ὑπουλον, βαθὺ ἐνδευκὸς* (24). Ὅμοιον

¹² Psal. XLVII, 13. ¹³ Coloss. III, 1. ¹⁴ Philipp. III, 20. ¹⁵ Hebr. XII, 22, 23

(17) Reg. quintus αὐτοῖς ἡ γέννησις. Aliquanto post editio Basil. cum multis mss. ὁ ἄνθρωπος. Deest articulus in editione Paris.

(18) Codex Combef. cum quibusdam mss. νένευκεν. Editi cum quibusdam alii προσένευκεν. [Conf. Melitium in Crameri *Anecdota*. t. III. p. 7.]

(19) Veteres quinque libri βλέπουσιν. Reg. sextus σκοποῦσιν ἕως ἄν. Editi σκοπεύουσιν.

(20) Colb. secundus ζητεῖν ὕπου ὁ. Statim Reg. quintus οὕτως διὰ τοῦ σεαυτοῦ.

(21) Colb. secundus ζώων διακρίεται.

(22) Editio Basil. cum sex mss. ἐπιθυμίαν τοῦ

θήλεος. Sed typographi Parisiensis, quod hunc locum vitiosum esse putarent, scripserunt : τῆς θήλεος, sed perperam. Græci enim dicunt ὁ θῆλυς ἐλέφας, [femina] elephas : ὁ θῆλυς ἵππος, equa. Igitur post has voces, τοῦ θήλεος, suppleas velim ἵππου. Ibidem Regii sextus et octavus ἀτιθάσσευτον. Editi cum aliis mss. ἀτιθάσσευτος. Nihil refert hoc an illo modo legas. Ibidem multi mss. καὶ δολερὸν. Deest καὶ in editis. Mox Reg. sextus μύρμηξ φιλόπονον. (23) Reg. sextus συναπηγάγετο.

(24) Ms. Combef. cum Reg. octavo βαθὺ καὶ ἐνδευκὸς. Deest καὶ in editis et in aliis mss.

ἡμφιεσται καὶ τὸ σῶμα, βαρὺ, συμπεπηγὸς, ἀδιάρθρωτον (25), πρέπον τῷ ὄντι φωλάδι κατεψυγμένη. Ἐὰν ἐπερχώμεθα τῷ λόγῳ πῶς τοῖς ἀλόγοις τοῦτοις ἐνυπάρχει ἀδίδακτος καὶ φυσικὴ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς ἐπιμέλεια, ἢ πρὸς τὴν ἡμῶν αὐτῶν φυλακὴν καὶ τῆς τῶν ψυχῶν σωτηρίας πρόνοιαν κινήθησόμεθα (26), ἢ ἐπιπλέον κατακριθῶμεθα, ὅταν εὐρεθῶμεν καὶ τῆς μιμῆσεως τῶν ἀλόγων ἀπολειπόμενοι. Ἄρκτος πολλάκις, βαθυτάταις κατατρωθεῖσα πληγαῖς, ἑαυτὴν ἰατρῶει (27), πάσαις μηχαναῖς τῷ φλόμῳ τούτῳ ξηρὰν τὴν φύσιν ἔχοντι τὰς ὠτειλάς παραθύουσα. Ἴδοις δ' ἂν καὶ ἀλώπεκα τῷ δακρύῳ τῆς πίτυος ἑαυτὴν ἰωμένην. Χελώνη δὲ, σαρκῶν ἐχθρὴν ἐμφορηθεῖσα, διὰ τῆς τοῦ ὀργάνου ἀντιπαθείας φεύγει τὴν βλάβην τοῦ ἰοδόλου. Καὶ ὄφις τὴν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς βλάβην ἐξίται βοσκηθεὶς μάραθρον (28). Αἱ δὲ προγνώσεις τῆς περὶ τὸν ἀέρα μεταβολῆς ποῖαν οὐχὶ σύνεσις λογικὴ ἀποκρύπτουσι; ὅπου γε τὸ μὲν πρόβατον, χειμῶνος προσιώντος, λάθρως τὴν τροφὴν ἐπεμβάλλεται, ὡσπερ ἐπιτσιτίζομενον πρὸς τὴν μέλυσαν ἔνδειαν· βόες δὲ, κατακεκλεισμένοι χρονίως ἐν ὥρᾳ χειμερινῇ, ἤδη ποτὲ τοῦ ἔαρος προσιώντος, τῇ φυσικῇ αἰσθήσει τὴν μεταβολὴν ἐκδεχόμενοι, ἐκ τῶν βοοστασίων (29) πρὸς τὰς ἐξόδους ὄρωσι, πάντες ὄψ' ἐνὶ συνθήματι μεταβαλόντες τὸ σχῆμα (30). Ἦδη δὲ τινες τῶν φιλοπόνων καὶ τὸν χερσαῖον ἔχινον ἐτήρησαν διπλᾶς ἀναπνοᾶς τῇ ἑαυτοῦ καταδύσει μηχανησάμενον, καὶ μέλλοντος μὲν βορέου πνεῖν, ἀποφράσσοντα τὴν ἀρκτίαν· νότον δὲ πάλιν μεταλαμβάνοντος (31), εἰς τὴν προάρκτιον μεταβαλόντα. Τί διὰ τούτων ἡμῖν ὑποδείκνυται τοῖς ἀνθρώποις; Οὐ μόνον τὸ διὰ πάντων διέκειν τοῦ τῶν ἡμᾶς τῆν ἐπιμέλειαν, ἀλλὰ καὶ τὸ παρὰ τοῖς ἀλόγοις εἶναι τινα τοῦ μέλλοντος αἰσθῆσιν, ὥστε καὶ ἡμᾶς μὴ τῇ παρούσῃ ζωῇ προστετηκέναι, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος; τὴν πᾶσαν ἔχειν σπουδὴν. Οὐ φιλοπονήσεις περὶ σεαυτοῦ, ἄνθρωπε; οὐκ ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι προσποθήσεις τὰς τοῦ μέλλοντος ἀναπαύσεις, πρὸς τὸ ὑπόδειγμα τοῦ μύρμηκος ἀποβλέψας; Ὅς ἐν θέρει τὴν χειμέριον τροφὴν ἑαυτῷ θησαυρίζει, καὶ οὐκ ὅτι μήπω πάρεστι (32) τὰ τοῦ χειμῶνος λυπηρὰ, διὰ βρθυμίας παραπέμπει τὸν χρόνον· ἀλλὰ σπουδῇ τινι ἀπαρατήτῳ πρὸς τὴν ἐργασίαν ἑαυτὸν κατατείνει, ἕως ἂν τὴν ἀρκούσαν τροφὴν ἐναπόθηται τοῖς ταμείοις· καὶ οὐδὲ τοῦτο βρθυμίας, ἀλλὰ σοφῇ τινι ἐπινοίᾳ τὴν τροφὴν ἐπιπλεῖστον διαρκεῖν (33) μηχανήσεται.

(25) Reg. quintus ἀδιάρθρωτον. Alii mss. cum editis ἀδιάρθρωτον. Mox editio Basil. cum multis mss. et cum codice Combef. φωλάδι κατεψυγμένη. Editio Paris. καὶ κατεψυγμένη.

(26) Mss. sex κινήθησόμεθα. Editi κινήθησόμεθα. Mox editio Basil. cum sex mss. præter Budl. καὶ τῆς μιμῆσεως τῶν. Editio Paris. locat hanc particulam καὶ ante τῶν.

(27) Colb. secundus ἑαυτὴν θεραπεύειν. Lege θεραπεύει, vel supple λέγεται.

(28) Editio Basil. cum multis mss. μάραθρον. Editio Paris. μάραθρον, mendose.

(29) Codex Combef. cum sex aliis mss. βοοστασίων. Editi βοοστασίων.

(30) Ms. Combef. et Regii primus, quintus et octavus cum Colb. secundo μεταβαλόντες τὸ σχῆμα

A simile corpus, grave, compactum, articulis haud distinctum, feræ frigidæ in lustris degenti plane accommodatum. Quod si sermone percurrantur quanta hisce brutis animalibus ad conservandam suam vitam insit diligentia, quam edocta non sunt, sed quam natura habent, aut ad nos ipsos custodiendos, et ad salutem animarum curandam impellimur, aut amplius condemnabimur, cum deprehensi fuerimus etiam ab imitatione pecorum abesse.

Urса sæpenumero profundissimis plagis sauciata, sibi ipsa medetur, dum omni arte herbasco naturam siccam habente vulnera obturat. Vulpem quoque sibi ipsi pini lacrymis medicantem videre possis.

Testudo vero viperæ carnibus exsatiata, noxam sibi a venenata bestia impendentem per adversam

B origani naturam evitat. Quin et serpens feniculo

pastus oculorum læsioni remedium adhibet. Quam rationalem prudentiam non superant aeræ mutationis prænotiones? Quandoquidem ovis, accedente hieme, pastum avidè vorat; quasi pro futura penuria victum sibi pararet. Boves autem futura hiemis

tempore inclusi, jam tandem redente vere, naturali sensu mutationem percipientes, et stabulis ad exitus spectant et omnes ceu uno signo dato faciem

convertunt. Jam vero nonnulli ex iis, qui studiosi sunt, terrestrem herinaceum observarunt spiramina

gemina lustro suo struxisse, 83 atque aquilone spiraturo, aquilonium spiramen obstruere: contra,

austro iterum succedente, ad septentrionale transire. Quid per hæc nobis hominibus indicatur? Non

solum edocemur conditoris nostri diligentiam curamque omnia pervadere, sed etiam quemdam futuri sensum pecoribus inesse: ut nos presentis vitæ

non simus addicti, sed ad futurum sæculum omne studium conferamus. Non tibi ipse magnopere laborabis, o homo? non in presentis sæculo recondes

quæ ad ævi futuri requiem spectant, ubi ad formicæ exemplum respexeris? Quæ in æstate sibi ipsi

recondit hiemale alimentum, et propterea quod nondum adsunt incommoda hiemis, nequaquam

segniter tempus traducit: at invicta quadam diligentia ad operam se ipsa urget, donec sufficientem in cellulis reposuerit alimoniam: neque id negligenter: sed efficit sapientiam quam diutissime conservetur.

Dissecat enim suis unguibus medios fructus, ne ger-

Editi saltem cum Reg. tertio μεταβαλόντες τὰς ὄψεις. Idem est sensus. Ibidem ms. Combef. cum Regiis tertio et octavo ἤδη δὲ τινες.... ἐτήρησαν. At vero editi cum aliquibus mss. ἤδη δὲ τις.... ἐτήρησε.

(31) Duo mss. μεταλαβόντος. Reg. octavus optime nota μεταβαλόντος. Colb. secundus μεταβαλόντος. Ibidem Reg. quintus εἰς τὴν προσαρκτίαν.

(32) Reg. sextus καὶ οὐκ ὅτι οὐ πάρεστι. Aliquanto post codex idem ἑαυτὸν κατατείνει ἕως. Lectio optima: sed non favent cæteri mss., in quibus sicut et in editis legitur ἑαυτὸν κατατείνει. Mox aliqui mss. τοῖς ταμείοις.

(33) Reg. sextus ἐπὶ πλεῖστον διαρκεῖν. Alii mss. et editi διαρκεῖν. Aliquanto post Budl. τροφὴν αὐτοῦ γένοιντο.

anguillas vidimus non aliter quam ex limo constitui, ac generari : quarum successionem neque ovum, neque ullus alius modus conficit, sed ipsæ ex terra ortum habent. *Producat terra animam.* Pecora sunt terrestria, et versus terram inclinata : homo vero qui planta cœlestis est, quanto corporeæ conformationis forma, tanto etiam animæ dignitate præstat. Qualis est quadrupedum forma ? Caput ipsorum in terram pronum est, respicit ad ventrem, ejusque delectationem omnimodo prosequitur. Erectum est ad cœlum caput tuum : oculi tui superna intuentur. Quod si unquam et tu carnis affectionibus te ipse dedecoraveris, ventriculo et iis quæ sub ventre sunt, servieris : *Comparatus es jumentis insipientibus, et similis factus es illis*¹¹. Decet te alia cura, quærere nimirum ea *Quæ san-sum sunt, ubi Christus est*¹², ac mentem super terrestria surrigere. Ut conformatus es, ita etiam dispone tuam ipsius vitam. Conversatio tua sit in cœlis¹³ : vera tua patria est superna Jerusalem ; cives et tribules, primogeniti ipsi : *Qui conscripti sunt in cœlis*¹⁴.

82 3. *Producat terra animam viventem.* Quæ igitur brutorum anima emersit, ea non erat in terra recondita ; sed simul cum præcepto ortum habuit. Una autem est brutorum anima ; siquidem rationis privatio, illius character est : diversis vero proprietatibus singula distinguuntur animalia. Est enim bos constans et firmus, asinus piger, ardens equus ad appetendam feminam, nequit cicurari lupus, dolosa est vulpes, timidus cervus, formica laboriosa, canis gratus est, et amicitiae memor. Enimvero simulatque quodlibet animal creatum est, inducta est ei naturæ suæ proprietas. Producta est una cum leone vehementia animi, vivendi ratio solitaria, indoles quædam cum suis tribulibus insociabilis. Nam velut quidam brutarum animantium tyrannus, ob naturæ superbiam, multos sibi pares esse et æquales non sinit. Qui sane neque hesternum alimentum admittit, neque ad suæ prædæ reliquias redit : cui etiam tanta vocis organa indidit natura, ut plura animalia longe ipso velociora, solo sæpe rugitu capiantur. Vehemens est panthera, et ad impetus repentinos expedita : corpus agilitati et levitati idoneum, quodque animæ motibus convenit, ei conjunctum est. Pigra est ursæ natura, indoles peculiaris, mores subdoli, et alte tecti. Induta est etiam

Α ὀρώμεν ἢ ἐκ τῆς ἰλύος συνισταμένα· ὡν οὔτε ὡν οὔτε τις ἄλλος τρόπος τὴν διαδοχὴν συνίστησιν, ἀλλ' ἐκ τῆς γῆς ἐστὶν αὐτοῖς ἡ γένεσις (17). *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν.* Τὰ κτήνη γῆινα καὶ πρὸς γῆν νενευκότεα· ἀλλὰ τὸ οὐράνιον φυτὸν ὁ ἄνθρωπος ὅσον τῷ σχήματι τῆς σωματικῆς διαπλάσεως, τοσοῦτον καὶ τῷ ἀξιώματι τῆς ψυχῆς διενήνοχε. Τῶν τετραπόδων τὸ σχῆμα ποταπὸν ; Ἡ κεφαλὴ αὐτῶν ἐπὶ γῆν προσνευσκεν (18), ἐπὶ γαστέρα βλέπει, καὶ τὸ ταύτης ἴδῶν ἐκ παντὸς τρόπου διώκει. Ἡ σὴ κεφαλὴ πρὸς οὐρανὸν διανέστηκεν· οἱ ὀφθαλμοὶ σου τὰ ἄνω βλέπουσιν (19)· ὡς, ἐάν ποτε καὶ σὺ τοῖς πάθεσι τῆς σαρκὸς ἑαυτὸν ἀτιμάσῃς, γαστρὶ δουλεύων καὶ τοῖς ὑπὸ γαστέρα, *Παρασυνεβλήθης τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὡμοιώθης αὐτοῖς.* Ἄλλη σοι μέριμνα πρόπευσα, τὰ ἄνω ζητεῖν, οὐ (20) ὁ Χριστὸς ἐστίν, ὑπὲρ τὰ γῆινα εἶναι τῇ διανοίᾳ. Ὡς διεσχηματίσθης, οὕτω διάθου σεαυτοῦ καὶ τὸν βίον. Τὸ πολίτευμα ἔχε ἐν οὐρανοῖς. Ἀληθινὴ σου πατρίς ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, πόλις καὶ συμφολεῖται οἱ πρωτότοκοι, *Οἱ ἀπογεγραμμένοι ἐν οὐρανοῖς.*

3. *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν.* Οὐ τοίνυν ἐναποκειμένη τῇ γῆ ἢ ψυχῇ τῶν ἀλόγων ἐξεφάνη· ἀλλ' ὁμοῦ τῷ προστάγματι συνυπέστη. Μία δὲ ψυχὴ τῶν ἀλόγων. Ἐν γὰρ αὐτῇ τὸ χαρακτηριστικὸν ἐστίν, ἡ ἀλογία. Ἰδιώμασι δὲ διαφόροις ἕκαστον τῶν ζῶων κέκριται (21). Εὐσταθῆς μὲν γὰρ ὁ βοῦς, κωθῆς δὲ ὁ ὄνος, θερμὸς δὲ ὁ ἵππος πρὸς ἐπιθυμίαν τοῦ θήλεος (22), ἀτιθάσσευτος ὁ λύκος, καὶ δολερὸν ἡ ἀλώπηξ, δειλὸν ὁ ἔλαφος, ὁ μύρμηξ φιλόπονος, εὐχάριστος ὁ κύων καὶ πρὸς φίλαν μνημονικόν. Ὅμοῦ τε γὰρ ἐκτίσθη ἕκαστον, καὶ συνεπηγάγετο (23) ἑαυτῶ τῆς φύσεως τὸ ἰδίωμα. Συναπεγεννήθη ὁ θυμὸς τῶ λέοντι, τὸ μοναστικὸν αὐτοῦ τῆς ζωῆς, τὸ ἀκοινωνήτων πρὸς τὸ ὁμόφυλον. Οἶον γὰρ τις τύραννος τῶν ἀλόγων, διὰ τὴν ἐκ φύσεως ὑπεροψίαν τὴν πρὸς τοῖς πολλοῖς ὁμοτιμίαν οὐ καταδέχεται. Ὅς ; γε οὐδὲ γριζὴν τροφὴν προσιεται, οὐδ' ἂν τὰ λείψανα τῆς ἑαυτοῦ θήρας ἐπέλθοι· ὧ καὶ τηλικαῦτα τῆς φωνῆς τὰ δργαυα ἡ φύσις ἐνέθηκεν, ὥστε, πολλὰ τῶν ζῶων ὑπερβάλλοντα τῇ ταχύτητι, μόνω πολλάκις ἀλίσκεσθαι τῷ βρυχήματι. Ραγδαῖον ἡ πάρδαλις, καὶ ὀξύρροπον ταῖς ὀρμαῖς· ἐπιτέθειον αὐτῇ τὸ σῶμα συνέζευκται πῇ ὑγρότητι καὶ τῷ κούφῳ, τοῖς τῆς ψυχῆς κινήμασι συνεπόμενον. Νωθρὰ ἡ φύσις τῆς ἀρκτου, ἰδιότροπον καὶ τὸ ἦθος, ὑπουλον, βαθὺ ἐνδαδυκὸς (24). Ὅμοιον

¹¹ Psal. xlviii, 13. ¹² Coloss. iii, 4. ¹³ Philipp. iii, 20. ¹⁴ Hebr. xii, 22, 23

(17) Reg. quintus αὐτοῖς ἡ γέννησις. Aliquanto post editio Basil. cum multis mss. ὁ ἄνθρωπος. Deest articulus in editione Paris.

(18) Codex Combef. cum quibusdam mss. νένευκεν. Editi cum quibusdam aliis προσνευσκεν. [Conf. Melitium in Cramerii *Anecd.* t. III, p. 7.]

(19) Veteres quinque libri βλέπουσιν. Reg. sextus σκοποῦσιν ἕως ἄν. Editi σκοπεύουσιν.

(20) Colb. secundus ζητεῖν ἔπου ὁ. Statim Reg. quintus ὁπῶς διὰ τοῦ σεαυτοῦ.

(21) Colb. secundus ζῶων διακρίεται.

(22) Editio Basil. cum sex mss. ἐπιθυμίαν τοῦ

θήλεος. Sed typographi Parisienses, quod hunc locum vitiosum esse putarent, scripserunt : τῆς θήλεος, sed perperam. Græci enim dicunt ὁ θήλυς ἔλεφας, *femina elephas* : ὁ θήλυς ἵππος, *equa*. Igitur post has voces, τοῦ θήλεος, suppleas velim ἵππου. Ibidem Regii sextus et octavus ἀτιθάσσευτον. Editi cum aliis mss. ἀτιθάσσευτος. Nihil refert hoc an illo modo legas. Ibidem multi mss. καὶ δολερὸν. Deest καὶ in editis. Mox Reg. sextus μύρμηξ φιλόπονος.

(23) Reg. sextus συναπηγάγετο.

(24) Ms. Combef. cum Reg. octavo βαθὺ καὶ ἐνδαδυκὸς. Deest καὶ in editis et in aliis mss.

ἡμφιεσται καὶ τὸ σῶμα, βαρὺ, συμπεπηγὸς, ἀδιάρθρωτον (25), πρέπον τῷ ὄντι φωλάδι κατεψυγμένη. Ἐὰν ἐπερχώμεθα τῷ λόγῳ πόση τοῖς ἀλόγοις τοῦτοις ἐνυπάρχει ἀδίδακτος καὶ φυσικὴ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς ἐπιμέλεια, ἢ πρὸς τὴν ἡμῶν αὐτῶν φυλακὴν καὶ τῆς τῶν ψυχῶν σωτηρίας πρόνοιαν κινήθησόμεθα (26), ἢ ἐπιπλέον κατακριθῆσόμεθα, ὅταν εὐρεθῶμεν καὶ τῆς μιμήσεως τῶν ἀλόγων ἀπολειπόμενοι. Ἄρκτος πολλαχίς, βαθυτάταις κατατρωθεῖσα πληγαῖς, ἑαυτὴν ἱατρῶσει (27), πάσαις μηχαναῖς τῷ φλόμῳ τούτῳ ξηρὰν τὴν φύσιν ἔχοντι τὰς ὠτειλάς παραδύουσα. Ἴδιος δ' ἂν καὶ ἀλώπεκα τῷ δακρύῳ τῆς πίτυος ἑαυτὴν ἱωμένην. Χελῶν δέ, σαρκῶν ἐχίδνης ἐμφορηθεῖσα, διὰ τῆς τοῦ ὀριγάνου ἀντιπαθείας φεύγει τὴν βλάβην τοῦ ἰοδόλου. Καὶ ὄφις τὴν ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς βλάβην ἐξιδάται βοσκηθεὶς μάραθρον (28). Αἱ δὲ προγνώσεις τῆς περὶ τὸν ἀέρα μεταβολῆς ποῖαν οὐχὶ σύνεσιν λογικὴν ἀποκρύπτουσιν; ὅπου γὰρ τὸ μὲν πρόσβατον, χειμῶνος προσιόντος, λάθρως τὴν τροφὴν ἐπεμβάλλεται, ὥσπερ ἐπιτσιτίζόμενον πρὸς τὴν μέλουσαν ἔνδειαν· βόες δὲ, κατακεκλεισμένοι χρονίως ἐν ὥρᾳ χειμερινῇ, ἦδη ποτὲ τοῦ ἔαρος προσιόντος, τῇ φυσικῇ αἰσθῆσει τὴν μεταβολὴν ἐκδεχόμενοι, ἐκ τῶν βοοστασιῶν (29) πρὸς τὰς ἐξόδους ὀρῶσι, πάντες ὅφ' ἐνὶ συνθήματι μεταβαλόντες τὸ σχῆμα (30). Ἢδη δὲ τινες τῶν φιλοπόνων καὶ τὸν χερσαῖον ἐχθρὸν ἐτήρησαν διπλᾶς ἀναπνοᾶς τῇ ἑαυτοῦ καταδύσει μηχανησάμενοι, καὶ μέλλοντος μὲν βορέου πνεῖν, ἀποφράσσοντα τὴν ἀρκυῶν· νότον δὲ πάλιν μεταλαμβάνοντος (31), εἰς τὴν προάρκτιον μεταβαίνοντα. Τί διὰ τούτων ἡμῖν ὑποδείκνυται τοῖς ἀνθρώποις; Οὐ μόνον τὸ διὰ πάντων διέχκειν τοῦ κτισάντος ἡμᾶς τὴν ἐπιμέλειαν, ἀλλὰ καὶ τὸ παρὰ τοῖς ἀλόγοις εἶναι τινα τοῦ μέλλοντος αἰσθῆσιν, ὥστε καὶ ἡμᾶς μὴ τῇ παρουσίᾳ ζωῆ προσηκῆναι, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τὴν πᾶσαν ἔχειν σπουδὴν. Οὐ φιλοπονήσεις περὶ σεαυτοῦ, ἄνθρωπε; οὐκ ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι προσηκῆσιν τὰς τοῦ μέλλοντος ἀναπαύσεις, πρὸς τὸ ὑπόδειγμα τοῦ μύρμηκος ἀποδιδέψας; Ὅς ἐν θέρει τὴν χειμερινὴν τροφὴν ἑαυτῷ θησαυρίζει, καὶ οὐκ ὅτι μήπω πάρεστι (32) τὰ τοῦ χειμῶνος λυπηρὰ, διὰ βεβαιότητας παραπέμπει τὸν χρόνον· ἀλλὰ σπουδῇ τινὶ ἀπαραιτήτῳ πρὸς τὴν ἐργασίαν ἑαυτὸν κατατείνει, ἕως ἂν τὴν ἀρκουσαν τροφὴν ἐναπόθηται τοῖς ταμείοις· καὶ οὐδὲ τούτο βραθύμως, ἀλλὰ σοφῇ τινὶ ἐπινοίᾳ τὴν τροφὴν ἐπιπλεῖστον διαρκεῖν (33) μηχαν-

(25) Reg. quintus ἀδιάρθρωτον. Alii mss. cum editis ἀδιάρθρωτον. Mox editio Basil. cum multis mss. et cum codice Combef. φωλάδι κατεψυγμένη. Editio Paris. καὶ κατεψυγμένη.

(26) Mss. sex κινήθησόμεθα. Editi κινήθησόμεθα. Mox editio Basil. cum sex mss. praeter Bodl. καὶ τῆς μιμήσεως τῶν. Editio Paris. locat hanc particulam καὶ ante τῶν.

(27) Colb. secundus ἑαυτὴν θεραπεύειν. Leye θεραπεύει, vel supple λέγεται.

(28) Editio Basil. cum multis mss. μάραθρον. Editio Paris. μάραθρον, mendose.

(29) Codex Combef. cum sex aliis mss. βοοστασιῶν. Editi βουστασιῶν.

(30) Ms. Combef. et Regii primus, quintus et octavus cum Colb. secundo μεταβαλόντες τὸ σχῆμα

A simile corpus, grave, compactum, articulis laud distinctum, feræ frigidæ in lustris degenti plane accommodatum. Quod si sermone percurramus quanta hisce brutis animalibus ad conservandam suam vitam insit diligentia, quam edocta non sunt, sed quam natura habent, aut ad nos ipsos custodiendos, et ad salutem animarum curandam impellemur, aut amplius condemnabimur, cum prehensi fuerimus etiam ab imitatione pecorum abesse. Ursa sæpenumero profundissimis plagis sauciata, sibi ipsa medetur, dum omni arte herbasco naturam siccam habente vulnera obturat. Vulpem quoque sibi ipsi pini lacrymis medicantem videre possis. Testudo vero viperæ carnibus exsatiata, noxam sibi a venenata bestia impendentem per adversam origani naturam evitat. Quin et serpens feniculo pastus oculorum læsioni remedium adhibet. Quam rationalem prudentiam non superant aeræ mutationis prænotiones? Quandoquidem ovis, accedente hieme, pastum avide vorat; quasi pro futura pennis victum sibi pararet. Boves autem diu hiemis tempore inclusi, jam tandem redeunte vere, naturali sensu mutationem percipientes, et stabulis ad exitus spectant et omnes ceu uno signo dato faciem convertunt. Jam vero nonnulli ex iis, qui studiosi sunt, terrestrem herinaceum observarunt spiramina gemina lustris suis struxisse, 83 atque aquilone spiraturo, aquilonium spiramen obstruere: contra, austro iterum succedente, ad septentrionale transire. Quid per hæc nobis hominibus indicatur? Non solum edocemur conditoris nostri diligentiam curamque omnia pervadere, sed etiam quendam futuri sensum pecoribus inesse: ut nos præsentis vitæ non simus addicti, sed ad futurum sæculum omne studium conferamus. Non tibi ipse magnopere laborabis, o homo? non in præsentis sæculo recondes quæ ad ævi futuri requiem spectant, ubi ad formicæ exemplum respexeris? Quæ in æstate sibi ipsi recondit hiemale alimentum, et propterea quod nondum adsunt incommoda hiemis, nequaquam segniter tempus traducit: at invicta quadam diligentia ad operam se ipsa urget, donec sufficientem in cellulis reposuerit alimoniam: neque id negligenter: sed efficit sapienti quadam solertia, ut ipsum alimentum quam diutissime conservetur. Dissecat enim suis unguibus medios fructus, ne ger-

Editi saltem cum Reg. tertio μεταβαλόντες τὰς ὄψεις. Idem est sensus. Ibidem ms. Combef. cum Regiis tertio et octavo ἦδη δὲ τινες... ἐτήρησαν. At vero editi cum aliquibus mss. ἦδη δὲ τις... ἐτήρησε.

(31) Duo mss. μεταλαβόντος. Reg. octavus optimæ notæ μεταβαλόντος. Colb. secundus μεταβαλόντος. Ibidem Reg. quintus εἰς τὴν προσηκίαν.

(32) Reg. sextus καὶ οὐκ ὅτι οὐ πάρεστι. Aliquanto post codex idem ἑαυτὸν κατατείνει ἕως. Lectio optima: sed non favent cæteri mss., in quibus sicut et in editis legitur ἑαυτὸν κατατείνει. Mox aliqui mss. τοῖς ταμείοις.

(33) Reg. sextus ἐπὶ πλεῖστον διαρκεῖν. Alii mss. et editi διαρκεῖν. Aliquanto post Bodl. τροφὴν αὐτοῦ γένοιντο.

minantes sibi ad nutrimentum inutiles reddantur. A
Eosdem etiam exsiccant, tum, cum eos sentit made-
factos : nec omni tempore eos expromit, sed cum
aerem in sereno statu mansurum esse præsenserit.
Non utique videas imbrem ex nubibus defluentem,
quanto tempore a formicis expositum frumentum
est. Quis sermo hæc possit assequi? quis capiet
auditus? quodnam tempus satis erit dicendis enar-
randisque opificis miraculis omnibus? Dicamus et
nos cum Propheta : *Quam magnificata sunt opera
tua, Domine! omnia in sapientia fecisti* ¹⁶. Itaque
haud excusari poterimus, quod ea quæ conducibilia
sunt, litteris non sumus edocti : quandoquidem id
quod utile est, per legem naturæ citra doctrinam
nobis eligere licet. Scis quid a te boni præstandum
sit proximo? Quod tibi ipsi ab altero vis fieri. B
Nosti quid sit malum? Quod ipse nolis ab alio pati.
Nulla secundarum radicum ars, nullum herbarum
experimentum brutis animalibus utilium cogniti-
onem contulit : sed naturaliter unumquodque animal
salutis comparandæ rationem cognovit, habetque
inenarrabilem quamdam cum eo quod secundum
naturam est necessitudinem.

4. Insident autem et nobis virtutes secundum
naturam, cum quibus inest animæ affinitas quædam
non ex doctrina hominum, sed ex ipsa natura.
Quemadmodum enim nulla disciplina nos edocet
morbum odisse, sed ex nobismetipsis ea quæ mo-
lestiam creant, aversamur : ita et anima a malo
declinat citra doctrinam. Omne autem vitium ægritu-
do est animæ : virtus vero rationem obtinet sani-
tatis. Quidam enim qui sanitatem recte defini-
erunt, dixere eam esse actionum naturalium bonam habi-
tudinem. Quod idem si quis quoque de bono animæ
habitu dixerit, a decore non aberrabit. Quare ani-
ma citra doctrinam id quod sibi proprium est,
quodque sibi natura convenit, appetit. Hinc tempe-
rantia ab omnibus laudatur, approbatur justitia :
fortitudo est admirationi : prudentia valde exopta-
tur. Quæ virtutes magis proprie **34** ad animam
pertinent, quam ad corpus sanitas. Vos filii, dili-
gite parentes. *Vos parentes, nolite ad iracundiam
provocare filios* ¹⁷. Nunquid hæc non dicit et na-
tura ipsa? Nihil novi monet Paulus : sed naturæ
vincula constringit. Si leæna amat fetus suos, et

¹⁶ Psal. ciii, 24. ¹⁷ Ephes. vi, 4.

(34) Nonnulli mss. ἐν εὐδεινῇ. Mox sex mss. ἐκ
νεφῶν ἐπιρρύνετα. Editi ἀπορρύνετα.

(35) Reg. octavus cum Colb. secundo τίς ἐφ-
ίκοιτο. Editi cum aliquibus mss. ἐφίχεται.

(36) Regii primus, tertius, quintus et octavus,
itemque Colb. secundus ἐποίησας· οὐ τοίνυν. Editi
ἐποίησας· ποῦ τοίνυν. Aliquanto post Reg. sextus
φύσεως λόγῳ : sed genuina lectio legitur in mar-
gine, φύσεως νόμῳ.

(37) Multi mss. τῆς ψυχῆς. Editi vero cum Colb.
secundo τῇ ψυχῇ.

(38) Ita sex mss. Editi οὕτω καὶ ψυχῆς. Mox
Reg. sextus ἀρρώστημα ψυχῆς.

νώμενος. Διακόπτει γὰρ ταῖς ἑαυτοῦ χηλαῖς τῶν
καρπῶν τὸ μεσαίτατον, ὡς ἂν μὴ ἐκφυέντες ἀχρη-
στοὶ πρὸς τροφήν αὐτῷ γένοιντο. Καὶ διαφύχει τού-
τους, ὅταν αἰσθηταὶ αὐτῶν διαβρόχων· καὶ οὐκ ἐν
παντὶ προβάλλει καιρῷ, ἀλλ' ὅταν προαίσθηται τοῦ
ἀέρος ἐν εὐδεινῇ (34) καταστάσει φυλαττομένου.
Ἄμελει οὐκ ἂν ἴδοις θμβρον ἐκ νεφῶν ἐπιρρύνετα
παρ' ὅσον χρόνον ἐκ τῶν μυρμηκῶν ὁ σίτος προέ-
βληται. Τίς ἐφίχεται (35) λόγος; ποῖα χωρήσει
ἀκοή; τίς ἐξαρκέσει χρόνος πάντα εἰπεῖν καὶ διηγή-
σασθαι τοῦ τεχνίτου τὰ θαύματα; Εἰπωμεν καὶ ἡμεῖς
μετὰ τοῦ προφήτου· Ὡς ἐμεγαλύνθη τὰ ἔργα σου,
Κύριε· πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας. Οὐ τοίνυν (36)
ἡμῖν πρὸς ἀπολογίαν ἀβταρκές τὸ μὴ γράμμασι δι-
δαχθῆναι τὰ συμφέροντα, τῷ ἀδιδάκτῳ τῆς φύ-
σεως νόμῳ τὴν τοῦ λυσiteloῦντος αἰρέσιν δεξαμέ-
νοις. Οἶδας τί ποιήσεις τῷ πλησίον καλόν; Ὁ
σεαυτῷ βούλει παρ' ἑτέρου γενέσθαι. Οἶδας ὁ τέ
ποτέ ἐστι τὸ κακόν; Ὁ οὐκ ἂν αὐτὸς παθεῖν
ἔλοιτο παρ' ἑτέρου. Οὐδεμία ριζοτομικὴ τέχνη, οὐδὲ
ἐμπειρία βοτανικῆ τῶν ὠφελίμων τοῖς ἀλόγοις
τὴν διδασκαλίαν ἐξεύρει· ἀλλὰ φυσικῶς ἕκαστον τῶν
ζῴων τῆς οἰκείας ἐστὶ σωτηρίας ποριστικόν, καὶ ἀρ-
ρήτόν τινα κέκτηται τὴν πρὸς τὸ κατὰ φύσιν οἰ-
κείωσιν.

4. Εἰσὶ δὲ καὶ παρ' ἡμῖν αἱ ἀρεταὶ κατὰ φύσιν,
πρὸς ἃς ἡ οἰκειώσις τῆς ψυχῆς (37) οὐκ ἐκ διδασκα-
λίας ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως ἐνυπάρ-
χει. Ὡς γὰρ οὐδεὶς ἡμᾶς λόγος διδάσκει τὴν νόσον
μισεῖν, ἀλλ' αὐτόματον ἔχομεν τὴν πρὸς τὰ λυπούντα
C διαβολὴν· οὕτω καὶ τῇ ψυχῇ (38) ἐστὶ τις ἀδιδάκτος
ἐκκλισίς τοῦ κακοῦ. Κακὸν δὲ πᾶν ἀρρώστια ψυχῆς·
ἡ δὲ ἀρετὴ λόγον ὑγείας ἐπέχει. Καλῶς γὰρ ὠρί-
σαντό τινες ὑγείαν εἶναι τὴν εὐστάθειαν τῶν κατὰ
φύσιν ἐνεργειῶν. Ὁ καὶ ἐπὶ τῆς κατὰ ψυχὴν εὐεξίας
εἰπὼν, οὐχ ἁμαρτήσῃ τοῦ πρέποντος. Ὅθεν ὀρεκτι-
κῆ τοῦ οἰκείου καὶ κατὰ φύσιν αὐτῇ (39) ἀδιδάκτως
ἐστὶν ἡ ψυχὴ. Διὸ ἐπαινετὴ πᾶσιν ἡ σωφροσύνη· καὶ
ἀποδεκτὴ ἡ δικαιοσύνη· καὶ θαυμαστὴ ἡ ἀνδρεία·
καὶ ἡ φρόνησις περισπούδατος. Ἡ οἰκειότερά ἐστι
τῇ ψυχῇ μᾶλλον ἢ τῷ σώματι ἡ ὑγεία. Τὰ τέκνα,
ἀγαπάτε τοὺς πατέρας (40). Οἱ γονεῖς, μὴ παροργί-
ζετε τὰ τέκνα. Μὴ καὶ ἡ φύσις ταῦτα οὐ λέγει; Οὐ-
δὲν καινὸν παραινεῖ Παῦλος, ἀλλὰ τὰ δεσμὰ τῆς φύ-
σεως ἐπισφίγγει. Εἰ ἡ λέαινα στέργει τὰ ἐξ αὐ-
τῆς (41), καὶ λύκος ὑπὲρ σκυλάκων μάχεται, τί εἴ-
πη (42) ἀνθρώπος καὶ τῆς ἐντολῆς παρακούων καὶ

(39) Ms. Combef. cum Regiis primo, quinto, sexto
et octavo κατὰ φύσιν αὐτῇ. Editi vero cum duobus
mss. αὐτῇ.

(40) Legitur Ephes. vi, 1, ὑπακούετε τοῖς γονεῦ-
σι, obedite parentibus.

(41) Editi cum Reg. tertio τὰ ἐξ αὐτῆς τέκνα.
Colb. secundus τὰ ἑαυτῆς τέκνα. Sed vox τέκνα
deest in Bodd. et in codicibus melioris notæ. Nec
valde admodum dubito quin melius absit, tum quod
ellipsis hoc loco elegantiae aliquid habere videatur,
tum quod vox τέκνα a quolibet facile suppleri pos-
sit.

(42) Codices quinque εἴπη. Editi εἴποι.

τὴν φύσιν παραχαράσσω, ὅταν ἡ παῖς ἀτιμάξῃ γῆ-
 ρας πατρὸς, ἢ πατὴρ διὰ δευτέρων γάμων τῶν προ-
 τέρων παίδων ἐπιλανθάνηται; Ἀμήχανός ἐστιν ἡ
 στοργὴ τοῖς ἀλόγοις τέκνων καὶ γονέων πρὸς ἀλλήλα,
 διότι ὁ δημιουργήσας αὐτὰ Θεὸς τὴν τοῦ λόγου ἔλλει-
 ψιν διὰ τῆς τῶν αἰσθητηρίων περιουσίας παρεμυθή-
 σατο. Πόθεν γάρ ἐν μυριοῖς προβάτοις ἀρνεῖδς τῶν
 φωνῶν (43) τῆς μητρὸς, καὶ πρὸς αὐτὴν ἐπιελεῖται,
 ἐπιζητεῖ δὲ τὰς οἰκειὰς πηγὰς τοῦ γάλακτος; Κἂν
 πενιχραῖς ταῖς μητρῶν περιτύχη (44) θηλαῖς, ἐκεί-
 ναις ἀρκεῖται, πολλὰ παραδραμῶν οὐθατα βαρυνόμε-
 να. Καὶ ἡ μήτηρ ἐν μυριοῖς ἀρνάσιν ἐπιγινώσκει τὸ
 βιον; Φωνὴ μία, χροὰ ἡ αὐτὴ, ὁσμὴ παρὰ πάντων
 ὁμοία, ὅσον τῇ ἡμετέρᾳ ὁσφρήσει παρίσταται· ἀλλ'
 ὅμως ἐστὶ τις αὐτοῖς αἰσθησις τῆς ἡμετέρας κατα-
 λήψεως ὀξύτερα, καθ' ἣν ἐκάστῳ πάρεστιν ἡ τοῦ
 οἰκείου διάγνωσις (45). Οὕτω οἱ ὀδόντες τῷ σκύλακι,
 καὶ ὅμως διὰ τὸ στόματος ἀμύνηται τὸν λυπή-
 σαντα. Οὕτω τὰ κέρατα τῷ μόσχῳ, καὶ οἶδε τοῦ
 τὰ ὄπλα αὐτῷ ἐμφυήσεται. Ταῦτα ἀπόδειξις ἔχει
 τοῦ ἀδιδάκτους εἶναι τὰς φύσεις ἀπάντων, καὶ μηδὲν
 εἶναι ἄτακτον μηδὲ ἀόριστον ἐν τοῖς οὖσιν, ἀλλὰ
 πάντα ἔχνη φέρειν τῆς τοῦ ποιήσαντος σοφίας, ἐν
 ἑαυτοῖς δεικνύντα, ὅτι ἐμπάρασκευα πρὸς τὴν φυ-
 λαχὴν τῆς οἰκειὰς αὐτῶν σωτηρίας παρήχθη. Λό-
 γου μὲν ἄμοιρος ὁ κύων, ἰσοδυναμοῦσαν δὲ ὅμως τῷ
 λόγῳ τὴν αἰσθησιν ἔχει. Ἄ γὰρ οἱ κατὰ πολλὴν σχο-
 λὴν τοῦ βίου καθεζόμενοι μόλις ἐξεῦρον οἱ τοῦ κό-
 σμου σοφοί, τὰς τῶν συλλογισμῶν λέγω πλοκάς, ταῦτα
 δεῖκνυται παρὰ τῆς φύσεως ὁ κύων πεπαιδευμένος.
 Τὸ γὰρ ἔχνος τοῦ θηρίου διερευνώμενος, ἐπειδὴν εὐ-
 ρῆ (46) αὐτὸ πολυτρόπως σχιζόμενον, τὰς ἑκασταχοῦ
 φεροῦσας ἐκτροπὰς ἐπαλθῶν, μονοουχὶ τὴν συλλογι-
 στικὴν φωνὴν ἀφίησι δι' ὧν πράσσει· Ἡ τήνδε, φη-
 σιν, ἐτράπη τὸ θηρίον, ἢ τήνδε, ἢ ἐπὶ τὸδε τὸ μέρος·
 ἀλλὰ μὴν οὔτε τήνδε, οὔτε τήνδε, λειπόμενόν ἐστι
 τῆδε ὠρμηθῆσαι (47) αὐτό· καὶ οὕτως τῇ ἀναιρέσει
 τῶν ψευδῶν εὕρισκει τὸ ἀληθές. Τί περισσώτερον ποιῶ-
 σιν οἱ ἐπὶ τῶν διαγραμμαμάτων σεμνῶς καθεζόμενοι,
 καὶ τὴν κόνιν καταχαράσσοντες, τριῶν προτάσεων
 ἀναιροῦντες τὰς (48) δύο, καὶ ἐν τῇ λειπομένῃ τὸ
 ἀληθές ἐξευρίσκοντες; Τὸ δὲ μνημονικὸν τῆς χάριτος
 τοῦ ζώου τίνα τῶν ἀχαρίστων πρὸς εὐεργέτας οὐ κατ-
 αισχύνει; ὅπου γε καὶ φονευθεῖσι δεσπόταις κατ'
 ἐρημίαν πολλοὶ τῶν κυνῶν ἐπαποθανόντες μνημο-
 νεύονται. Ἡδὲ δὲ τινες ἐπὶ θερμῷ τῷ πάθει καὶ ὀδηγοὶ
 τοῖς ἐκζητοῦσι τοὺς φονεὰς ἐγένοντο, καὶ ὑπὸ τὴν
 δίκην ἀχθῆναι τοὺς κακούργους ἐποίησαν. Τί εἰπωσιν
 οἱ τὸν ποιήσαντα αὐτοὺς καὶ τρέφοντα Κύριον οὐ μόνον
 οὐκ ἀγαπῶντες (49), ἀλλὰ καὶ φίλοις κεχρημένους

lupus pro suis catulis pugnat, quidnam dixerit
 homo, qui et præcepto non obtemperat, et ipsam
 adulterat naturam, cum aut filius inhonestat patris
 senectutem, aut pater propter secundas nuptias
 priorum filiorum obliviscitur? Summus est in bru-
 tis animantibus sobolis ac parentum inter se amor,
 quod Deus ipsorum opifex, rationis defectum cum
 majore sentiendi facultate compensavit. Unde enim
 inter innumerandas oves agnus e stabulis exsiliens
 ipsum matris colorem vocenique novit, et ad ipsam
 festinat, et proprios lactis fontes inquiri? Imo si
 in egenas matris mammas inciderit, tamen est illis
 contentus, multa plena et gravia ubera prætergres-
 sus. Unde itidem mater inter agnos quam plurimos
 proprium agnoscit? Vox una, idem color, similis
 omnium odor, quantum odoratui nostro objicitur :
 sed tamen quidam inest in ipsis sensus, nostra
 comprehensione acutior, quo cuique quod suum
 est dignoscere licet. Nondum sunt dentes catulo, et
 tamen adversus eos qui molestiam sibi afferunt,
 sese per os tuetur. Nondum cornua sunt vitulo :
 tamen novit ubi sibi arma enascentur. Ex his li-
 quet, quo in omnibus inest natura, id doctrina non
 comparari, nihilque in rebus esse aut inordinatum,
 aut improvidum : sed res omnes sapientiæ con-
 ditoris sui vestigia præ se ferre ; cum se ita produ-
 ctas esse declarant, ut sint paratæ ad suam salutem
 servandam. Et quidem canis expertus rationis est :
 attamen sensum rationi haud imparem habet. Quæ
 enim mundi sapientes per multum vitæ otium desi-
 dentes vix invenerunt, videlicet ratiocinationum
 ambages, hæc ab ipsa natura eductus canis perhi-
 betur. Cum enim feræ indagat vestigium, ubi ipsam
 multipliciter sissum repererit, diverticula quoquo
 versum ferentia rimatus, tantum non ratiocinati-
 vam vocem per ea quæ agit, emittit : Fera, inquit,
 aut hac, aut illac divertit, aut in hanc partem :
 atqui neque hac, neque illac : reliquum est, ut ea
 istac digressa fuerit : atque ita, falsis rescissis, ve-
 rum invenit. Quid amplius faciunt, qui in theore-
 matibus demonstrandis cum gravitate desident, qui-
 que lineis pulveri insculptis, ex tribus propositioni-
 bus duas rejicientes, in ea quæ reliqua est, verum
 inveniunt? Porro beneficii memoria ab hoc animali
 conservata, cui viro in beneficos ingrato pudorem
 non incutit? Siquidem canes multi, dominis in de-
 serto loco interfectis, et ipsi immortui fuisse me-
 morantur. Quin etiam canes nonnulli, dum recens
 esset cædes, iis qui homicidas inquirebant, viæ
 etiam duces exstiterunt, 85 atque in causa fuere,
 cur ad pœnam malefici ræerentur. Quid dicturi

(43) Sic mss. Combef. cum Reg. octavo. Editi cum aliis mss. οἶδε μὲν τὴν φωνήν.

(44) Ita sex mss. Editi περιτύχοι. Mox Colb. secundus πολλά δὲ παραδ.

(45) Mss. quinque διάγνωσις. Editi ἐπιγνώσις. Reg. sextus γνώσις.

(46) Sex mss. ἐπειδὴν εὐρη. Editi εὔροι.

(47) Reg. sextus τήνδε ὠρμηθῆσαι. Reg. tertius

τήνδε ὀρμηθῆσαι. Mox Reg. 1 ἐπὶ τῶν γραμμάτων.

(48) Reg. sextus καθεζόμενοι καὶ γῆν καταχαράσσοντες τριῶν προτάσεων ἀναιροῦσι τὰς, terram signantes.

(49) Sic Regii sextus et octavus. Editi cum aliis mss. simpliciter Κύριον οὐκ ἀγαπῶντες. Mox multi mss. τῆς αὐτῆς αὐτοῖς τραπέζης· quæ verba aliter disponuntur in editis.

sunt, qui Dominum conditorem ac nutritorem suum non solum non diligunt, sed amicis etiam utuntur iis, qui adversus Deum loquuntur iniquitatem, atque ejusdem cum ipsis mensæ participes sunt, ac inter ipsum sumendum cibum impia et contumeliosa in nutritorem verba tolerant?

5. At vero ad rerum creaturarum redeamus contemplationem. Animalia quæ facilius capiuntur, sunt fecundiora. Quocirca lepores et agrestes capræ multos procreant fetus, ovesque silvestres geminos partus edunt, ut ne genus ab animalibus cruda carne valescantibus consumptum, deficiat. Sed eæ feræ quæ cæteras vorant, parum sunt fecundæ. Quare læna vix unius leonis mater efficitur. Nam, ut aiunt, lacerato unguium acie utero, prodit: vipera quoque, eroso utero, nascuntur, meritam mercedem parenti rependentes. Adeo nihil non providum in rebus est, nihil est curæ eis debitæ expers. Quod si ipsa animalium membra consideraveris, nihil superfluum a Conditore adjectum, nihil necessarium detractum fuisse comperies. Carnivoris animalibus acutus aptavit dentes: talibus enim opus erat ob alimenti speciem. Quæ vero dimidia ex parte dentibus armata sunt, ea multis et variis alimentorum receptaculis instruxit. Nam quia prima vice non satis ab ipsis comminuitur alimentum, eis data facultas est cibum deglutitum iterum revocandi, ut ruminatione contritus, ei quod alitur accommodatus sit. Quibus animalibus gulæ, omasa, reticula et magna intestina insunt, ea in iisdem non inutiliter reconduntur: sed unumquodque usum ac munus necessarium explet. Longum est cameli collum, ut par sit pedibus, et eam qua vescitur herbam attingat. Ursæ, leonis, tigridis et cæterarum hujus generis animalium collum breve est, et humeris insitum: propterea quod herba ipsis alimentum non est, nec necesse habeant inclinare se ad terram, cum carnivora sint, ac sese ex animalium præda sustentent. Quid sibi vult proboscis in elephanto? Quia animal magnum, et terrestrium maximum, ad injiciendum occurrentibus terrorem productum, carnosum et obesi corporis esse oportebat. Huic si collum magnum, et pedibus par tributum fuisset, vix posset tractari, utpote quod ob nimiam gravitatem semper deorsum

(50) Regii tertius et sextus ὑπὸ τῶν αἰμοθόρων, ab animalibus sanguinem cæterorum sugentibus. Ibidem Reg. sextus τὰ δὲ φθαρτικὰ τῶν ζῴων ὀλιγ. Colb. secundus φθαρτικὰ τῶν ἄλλων ζῴων. Alii mss. et editi ut in contextu. Non est quod scrupulosius his omnibus fidem adhibeamus, cum non pauca ex vulgi opinione narrentur. Neque tamen repertum iri puto quemquam tam iniquum, qui hæc aut similia summo viro rebus gravioribus intento condonare nolit.

(51) Codex Combef. cum multis aliis mss. ἐκτινύουσαι. Editi cum Coisl. secundo ἐκτινύουσαι. Statim duo mss. οὐδὲ τῆς ἐπιβαλοῦσης.

(52) Codices septem ἄμοιρα. Editi et Coisl. primus ἄμοιρον. Et hic quoque librarii ob vanum sollicitum metum videntur ἄμοιρον pro ἄμοιρα scripsisse, eo videlicet consilio, ut vox ἄμοιρον voci οὐδέν responderet. Sed nihil necesse, cum illud, τὰ

Α τοῖς λαλοῦσι κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν, καὶ τῆς αὐτῆς αὐτοῖς τραπέζης μετέχοντες, καὶ παρ' αὐτὴν τὴν τροφὴν τῶν κατὰ τοῦ τοῦ φθοντος βλασφημιῶν ἀνεχόμενοι;

5. 'Ἄλλ' ἐπὶ τὴν θεωρίαν τῆς κτίσεως ἐπανώμεν. Τὰ εὐαλωτότερα τῶν ζῴων πολυγονώτερα. Διὰ τοῦτο πολυτόχοι λαγωοί, καὶ αἴγες ἄγριαι, καὶ πρόβατα ἄγρια διδυμοτόκα, ἵνα μὴ ἐπιλείπη τὸ γένος ὑπὸ τῶν ὀμοθόρων (50) ἐκδαπανώμενον. Τὰ δὲ φθαρτικὰ τῶν ἄλλων, ὀλιγοτόκα. "Ὅθεν λέοντος ἐνὸς μόλις ἡ λέαινα μήτηρ γίνεταί. Ταῖς γὰρ ἀκμαῖς τῶν δυνύχων διασπαράξας τὴν μήτραν, οὕτω πρόβεισι, ὡς φασι· καὶ ἐχιδναὶ τὰς μήτρας ἐκφαγοῦσαι προέρχονται, πρόβειοντας τῇ γεννησαμένη τοὺς μισθοὺς ἐκτινύουσαι (51). Οὕτως οὐδὲν ἀπρονόητον ἐν τοῖς οὖσιν, οὐδὲ τῆς ἐπιβαλοῦσης αὐτοῖς ἐπιμελείας ἄμοιρα (52). Κἂν αὐτὰ τὰ μέλη τῶν ζῴων καταμάθῃς, εὐρήσεις, ὅτι οὕτε περιττόν τι ὁ κτίσας προσέθηκεν, οὕτε ἀφείλε τῶν (53) ἀναγκαίων. Τοῖς σαρκοφάγοις ζῴοις ὄζεις τοὺς ὀδόντας ἐνήρμοσε· τοιοῦτων γὰρ ἦν χρεῖα πρὸς τὸ τῆς τροφῆς εἶδος. "Α δὲ ἐξ ἡμιαίας ὠπλισται τοῖς ὀδοῦσι, πολλαῖς καὶ ποικίλαις ἀποθήκαις τῶν (54) τροφῶν περισκεύασε. Διὰ γὰρ τὸ παρὰ τὴν πρώτην μὴ ἀρκούντως καταλεπτύνεσθαι τὴν τροφὴν, ἔδωκεν αὐτοῖς τὸ καταποθὲν πάλιν ἀναπεμπάζεσθαι, ὥστε καταλαεανθὲν (55) τῷ μηρυκισμῷ προσοικειοῦσθαι τῷ τρεφομένῳ. Στόμαχοι, καὶ ἐχίνιοι, καὶ κεκρύφαλοι, καὶ ἐνυστρα, οὐκ ἄργῶς ἐγκείται (56) τῶν ζῴων τοῖς ἐχουσιν, ἀλλ' ἀναγκαίων χρεῖαν ἕκαστον ἐκπληροῖ. Μακρὸς ὁ τράχηλος τῆς καμήλου, ἵνα τοῖς ποσὶν ἐξισάζηται καὶ ἐφικνῆται: (57) τῆς βοτάνης ἐξ ἧς ἀποζῆ. Βραχὺς δὲ τῆς ὤμοις ἐνδεδικυῖς ὁ τράχηλος τῆς ἄρκτου· καὶ λέοντος δὲ, καὶ τίγριδος, καὶ τῶν λοιπῶν, ὅσα τοῦτου τοῦ γένους· ὅτι οὐκ ἐκ τῆς πόας αὐτοῖς ἡ τροφή, οὐδὲ ἀνάγκη πρὸς τὴν γῆν κατακύπτειν, σαρκοφάγοις οὖσι, καὶ ἐκ τῆς ἄγρας τῶν ζῴων διαρκουμένοις. Τί βούλεται ἡ προνομαία τῷ ἐλέφαντι; "Ὅτι μέγα τὸ ζῶον, καὶ τῶν χερσαίων τὸ μέγιστον, εἰς τὴν τῶν ἐντυγχανόντων ἐκπληξιν παραχθὲν, πολὺσαρκον ἐχρῆν εἶναι καὶ συμπεφορημένον τὸ σῶμα. Τοῦτω εἰ μέγας καὶ ἀναλογῶν τοῖς ποσὶν ὁ τράχηλος προσετέθη, δυσμεταχειρίστος ἂν ἦν,

ἢ οὐκ, nullo negotio possit suppleri. Legas velim contextum. Statim Regii primus, tertius et octavus cum Colb. secundo τὰ μέλη. Editum cum uno aut altero ms. τὰ μέρη.

(53) Codex Combef. cum aliis quinque ἀφείλε τῶν. Editi ἀφείλετο τῶν.

(54) Codex Combef. et Reg. octavus τοῦτοις πολλὰς καὶ ποικίλας ἀποθήκας τῶν, etc. Reg. sextus ποικίλας ταῖς τροφαῖς περισκεύασεν.

(55) Codices quatuor præter Combef. ὥστε καταλαεανθὲν τῷ. Colb. secundus cum Reg. sexto et cum Bodd. ὥστε καταλαεανθέντα τῷ. Editi καταλαεανθέντα.

(56) Codices quinque ἐγκείται. Editi cum Colb. secundo ἐγκείται.

(57) Colb. secundus οὐκ ἐφικνῆται. Aliquanto post mss. aliquot ὅτι οὐκ ἐκ τῆς. Editi cum Colb. secundo ὅτι οὐκ.

τῷ ὑπερβάλλοντι βάρει καταρρέπων ἀεὶ πρὸς τὸ κάτω. Νῦν δὲ ἡ μὲν κεφαλὴ δι' ὀλίγων τῶν τοῦ ἀυχένου σφονδύλων πρὸς τὴν βράχιν συνάπτεται· ἔχει δὲ τὴν προνομαίαν, τὴν τοῦ τραχήλου χρεῖαν ἀποπληρουσαν, δι' ἧς καὶ τὴν τροφὴν προσαγεται, καὶ τὸ ποτὸν ἀνιμάται. Ἄλλα καὶ ἀδιάρθρωτοι αὐτῷ οἱ πόδες, οἷοναι κίονες ἡνωμένοι, τὸ βάρους ὑποστηρίζουσιν. Εἰ γὰρ καῦνα αὐτῷ καὶ δίλυγρα ὑπετέθη (58) τὰ κῶλα, συνεχεῖς ἂν ἐγίνοντο τῶν ἄρθρων αἱ ἐκτροπαί, συνοκλάζοντας καὶ διανισταμένου κουφίζειν τὸ βάρους μὴ ἐξαρκούντων (59). Νῦν δὲ βραχὺς ἀστράγαλος ὑπὸκειται τῷ ποδὶ τοῦ ἐλέφαντος· οὔτε μέντοι εἰς ἀγκύλην οὔτε εἰς γόνυ διήρθρωται. Οὐ γὰρ ἂν ὑπένεγκε τὸ τῶν ἄρθρων ὀλισθηρὸν τὴν πολυσαρκίαν τοῦ ζώου πολλὴν αὐτῷ περιχευμένην καὶ περιτρεμούσαν. Ὅθεν χρεῖα γέγονε τοῦ μυκτήρος ἐκεῖνου μέχρι ποδῶν καθιεμένου. Οὐχ ὀρᾶς ἐν τοῖς πολέμοις, ὅτι οἰονεὶ πύργοι τινὲς ἐμφυχοὶ τῆς φάλαγγος προηγούνται; ἢ βουνοὶ τινὲς σάρκιννοι, ἀνυπόστατον ἔχοντες τὴν ὀρμην, τῶν ἐναντίων τὸν συνασπισμὸν διακόπτουσιν; Οἷς εἰ μὴ ἦν ἀναλογούντα τὰ κάτω, πρὸς οὐδένα ἂν χρόνον τὸ ζῶον διήρκεσε. Νῦν δὲ ἦδη τινὲς ἱστοροῦσι καὶ τριακόσια ἔτη καὶ πλείω τούτων βιοῦν τὸν ἐλέφαντα· διὰ τοῦτο συμπεπηγὸς (60) καὶ οὐ διηρθρωμένον τὰ κῶλα. Τὴν δὲ τροφὴν, ὡσπερ ἔφαμεν, ἡ προνομαία χαμόθεν ἐπὶ τὸ ὕψος διακομίζει, ὀφειώδης τις οὔσα καὶ ὑγροτέρα τὴν φύσιν. Οὕτως ἀληθῆς ὁ λόγος, ὅτι οὐδὲν περιττὸν οὐδὲ ἐλλείπον ἐν τοῖς κτισθεῖσι δυνατὸν εὑρεθῆναι. Τοῦτο μέντοι τοσοῦτον ὄν τῷ μεγέθει, ὑποχειρίον ἡμῖν κατέστησεν ὁ Θεὸς (ὥστε καὶ διδασκόμενον συνιέναι, καὶ τυπτόμενον καταδέχεσθαι), ἐναργῶς ἡμᾶς ἐκδιδάσκων, ὅτι πάντα ὑπέταξεν ἡμῖν, διὰ τὸ κατ' εἰκόνα ἡμᾶς πεποιθῆσθαι (61) τοῦ κτίσαντος. Οὐ μόνον δὲ ἐν τοῖς μεγάλοις τῶν ζώων τὴν ἀνεξιχνίαστον σοφίαν ἔξεστι κατιδεῖν, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς μικροτάτοις οὐδὲν ἑλαττον συναγεῖραι τὸ θαῦμα. Ὅσπερ γὰρ οὐ μᾶλλον θαυμάζω τὰς μεγάλας τῶν ὀρῶν κορυφὰς, αἱ τῷ πλησίον εἶναι τῶν νεφῶν τῇ συνεχεῖ περιπνοῖα διασώζουσι τὸ χειμέριον, ἢ τὴν ἐν ταῖς φάραξι κοιλότητα, οὐ μόνον τὸ δυσήνεμον τῶν ὑψηλῶν διαφεύγουσαν, ἀλλὰ καὶ ἀλειυθὸν ἀεὶ τὸν ἀέρα συνέχουσαν· οὔτως καὶ ἐν ταῖς τῶν ζώων κατασκευαῖς οὐ μᾶλλον ἄγαμαι τὸν ἐλέφαντα τοῦ μεγέθους ἢ τὸν μῦν, ὅτι φοβερός ἐστι τῷ ἐλέφαντι· ἢ τὸ λεπτότατον τοῦ σκορπίου κέντρον, πῶς ἐκόλλανεν ὡσπερ αὐτὸν τὸ τεχνίτης, ὥστε δι' αὐτοῦ τὸν ἰδὸν τοῖς τρωθεῖσιν ἐνεσθαι. Καὶ μηδεὶς ἐγκαλείτω τοῦτο ἐνεκεν τῷ ποιητῇ, ὅτι ἰοδόλα ζῶα καὶ φθαρτικὰ καὶ πολέμια τῇ ζωῇ ἡμῶν ἐπεισήγαγεν· ἢ οὔτω

A vergeret. Nunc autem caput quidem per paucas cervicis compages cum dorsi spina conjungitur : habet vero proboscidem, colli officio ac munere fungentem, per quam et alimentum assumit, et potum exhaurit. Sed et pedes ipsius articulis minime distincti, velut columnæ conjunctæ, onus suffulciunt. Etenim si laxi et flexibiles pedes ei fuissent suppositi, crebræ factæ fuissent articularum e suis sedibus motiones : quandoquidem dum flexis genibus consideret, aut exurgeret, ferendo ponderi pares non essent. Nunc vero parvus talus subjicitur elephantis pedi : **86** neque tamen ad curvaturam, neque ad genu compactus articulis est. Nam articularum inconstantia ac mobilitas multam animalis corpulentiam, ipsi circumfusam ac titubantem, ferre nequam potuisset. Unde nasus ille ad pedes usque demissus, fuit necessarius. Nonne vides in bellis, quod velut animatæ quædam turres aciem præcedant ? aut quod velut carni quidam colles, intolerabili impetu impulsæ, densata hostium agmina perumpant ? Quibus nisi partes infernæ responderent, tempore ullo persistere animal illud minime posset. Nunc autem referunt nonnulli trecentis annis et amplius vivere elephantem : propterea pedes ejus compacti sunt, nec ullis articulis dividuntur. Cæterum, uti diximus, proboscis e terra sursum effert alimentum : ea nempe serpentis habet speciem, atque ex sua natura facilius flectitur. Adeo vera illa sententia est, nihil quod aut redundet, aut deficiat, in rebus creatis inveniri posse. Atqui illud tantæ magnitudinis animal nobis Deus subdidit : adeo ut si doceatur, intelligat ; si percutiatur, perferat. Nimirum clare nos edocet quod ad Creatoris imaginem conditi sumus, ob id nobis fuisse subjecta omnia. Non solum autem in magnis animalibus impervestigabilem sapientiam videre est, sed etiam in minimis nihilo minora miracula colligere licet. Quemadmodum enim magna montium cacumina, quæ ob nubium vicinitatem per continuos flatus hibernum frigus conservant, non miror magis, quam vallium concava, quæ non solum ventorum sublimium sævitiam declinant, sed etiam tepidum aerem semper retinent : sic etiam in animalium constitutione, non magis admiror elephantem ob magnitudinem, quam murem, qui metuendum est elephanto : vel, quam tenuissimum scorpionis aculeum, quomodo eum artifex ipse tanquam tibiam cavavit, ut per illum virus sauciatis inmittatur. Nec quisquam incuset Conditozem, quod animalia venenata exitio-

(58) Reg. primus ἐπετέθη. Reg. sextus προστέθη.

(59) Regii primus, quintus et octavus ἐξαρκούντα. Editti cum aliis mss. non paucis ἐξαρκούντων.

(60) Illa, διὰ τοῦτο συμπεπηγός, etc., ita reddita sunt a veteri interprete, ut dicas elephantem idcirco toti annorum spatium vivere, quod pedes habeat compactos, nec articulis ullis distinctos. Sed ea non est verborum Basilii sententia. Hoc autem dicit, inde constare pedes elephantis compingi, et articulis destitui, quod elephas tanto temporis spatium vivat.

Putabat enim futurum fuisse, ut tantæ molis animal non potuisset stare et consistere, nisi pedes ejus articulis caruissent : sed statim suo ipsius pondere ruiturum. Ita quidem sensisse Basilium arbitror : neque tamen continuo velim hanc opinionem pro vera haberi. Probe enim scio gravissimum Patrem, cui res ejusmodi diligenter expendere non vacabat, eas quæ sua ætate vigeant opiniones non raro in his libris incautius secutum esse.

(61) Reg. primus ἡμᾶς ποιησθαι. Coll. secundus διὰ τὸ κατ' εἰκόνα γενέσθαι τοῦ κτίσαντος.

saque ac vitæ nostræ adversantia produxit : aut pari ratione possit quis vituperare pædagogum, qui puerorum levitatem inconstantiamque in ordinem redigeret, quique plagis ac flagellis eorum lasciviam ac protervitatem castigaret.

6. Fidei argumentum sunt bestiarum. Domino confiditis? *Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem* ¹⁶. Atque per fidem potestatem habes ambulandi super serpentes ac scorpiones. An non vides, viperam Paulo sarmenta colligenti adhærentem, nullumque ei detrimentum inferentem ¹⁷, quod ille sanctus inventus est fide plenus? Quod si fide cares, non magis timeas bestiam, quam tuam ipsius incredulitatem, qua te ipsum omni corruptioni obnoxium effecisti. Atqui jamdudum adverte a me expostulari generationis hominis explanationem, et mihi videor tantum non audire auditores in cordibus clamantes: Nostra quidem qualia ex sua natura sint edocemur, nos vero ipsos ignoramus. Necesse **87** est igitur, cunctatione omni qua detinebamur, repulsa, de his disserere. Et vero se ipsum cognoscere, videtur esse res omnium difficillima. Non enim solum oculus extrinseca prospiciens, ad semet conspiciendum visu non ulitur: sed et ipsa mens nostra, acute peccatum alienum intuens, ad propria agnoscenda delicta tarda est. Idcirco et nunc oratio nostra, licet aliena diligenter transegerit, ad ea quæ ad nos pertinent, investiganda, segnis est, et tarditate plena: quantum non licet magis ex cælo et terra, quam ex nostra propria constitutione Deum cognoscere, ei certe, qui seipse prudenter scrutatus fuerit, uti ait Propheta: *Mirabilis facta est scientia tua ex me* ¹⁸: hoc est, ubi me ipse novi, præstantissimam tuam sapientiam ipse didici. *Et dixit Deus: Faciamus hominem* ¹⁹. Ubi, quæso, Judæus est, qui in superioribus, dum theologiæ lumen velut per fenestras quasdam illucesceret, ac secunda quidem persona mystice demonstraretur, necdum tamen clare effulgeret, pugnabat adversus veritatem, atque ipsum Deum ad seipsum loqui affirmabat? Ipse enim, inquit, dixit, et ipse fecit. *Fiat lux, et facta est lux* ²⁰. Erat igitur et tunc in ipsorum verbis obvia manifesta que ineptia. Quis enim faber ferrarius, aut lignarius, aut quis sutor, solus inter artis instrumenta sedens, adjuvante ipsum nemine, dicat ipse sibi: Faciamus gladium, aut aratrum compingamus, aut conficiamus calceamentum? An non potius quod sibi convenit opus cum silentio absolvit? Sunt enim profecto nugæ insignes, si quis sedeat, imperetque, et præ-

δ' ἄν (62) τις καὶ παιδαγωγῶν ἐγκαλοῖ εἰς τάξιν ἄγοντι τὴν εὐκολίαν τῆς νεότητος, καὶ πληγαῖς καὶ μάστιξι τὸ ἀκόλαστον σωφρονίζοντι.

6. Πίστewς ἐστὶν ἀπόδειξις τὰ θηρία. Πέποιθας ἐπὶ Κύριον; Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασιλίσκον ἐπιδήσῃ, καὶ καταπατήσεις λέοντα καὶ δράκοντα. Καὶ ἔχεις τὴν διὰ πίστεως ἐξουσίαν πατεῖν (63) ἐπάνω ὄφειων καὶ σκορπίων. Ἡ οὐχ ὄρξ, ὅτι φρυγανίζομένη τῷ Παύλῳ ἐνάφας ὁ ἔχις οὐδεμίαν προσετριψάτο βλάβην, διὰ τὸ πλήρη πίστεως εὐρεθῆναι (64) τὸν ἄγιον; Εἰ δὲ ἄπιστος εἶ, φοβοῦ μὴ μᾶλλον τὸ θηρίον ἢ τὴν σεαυτοῦ ἀπιστίαν, δι' ἧς πάση φθορᾷ σεαυτὸν εὐάλωτον κατεσκεύασας. Ἀλλὰ γὰρ αἰσθάνομαι πάλιν τὰ (65) περὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου γενέσεως ἀπαιτούμενος, καὶ μονονοῦχι ἀκούειν δοκῶ μοι τῶν ἀκροατῶν ἐν ταῖς καρδίαις καταβοῶντων, ὅτι τὰ μὲν ἡμέτερα ὅποια τινὰ ἐστὶ τὴν φύσιν διδασκόμεθα, ἡμᾶς δὲ αὐτοὺς ἀγνοοῦμεν. Ἀνάγκη οὖν εἰπεῖν, τὸν κατέχοντα ἡμᾶς ὄκνον παρωσαμένους. Τῷ ὄντι γὰρ ἔοικε πάντων εἶναι χαλεπώτατον ἑαυτὸν ἐπιγινῶναι. Οὐ γὰρ μόνον (66) ὀφθαλμὸς τὰ ἐξω βλέπων ἐφ' ἑαυτὸν οὐ κέχρηται τῷ ὄφρῳ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἡμῶν ὁ νοῦς, ὀξέως τὸ ἀλλότριον ἀμάρτημα καταβλέπων, βραδύς ἐστι πρὸς τὴν τῶν οικείων ἐλαττωμάτων ἐπιγινῶσιν. Διὰ τοῦτο καὶ νῦν ὁ λόγος, ὀξέως ἐπελεθῶν τὰ ἀλλότρια, κωθρός ἐστὶ καὶ ὄκνον πλήρης πρὸς τὴν τῶν οικείων ἐξέτασιν· καίτοι οὐ μᾶλλον ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς τὸν Θεὸν ἐστὶν ἐπιγινῶναι, ἢ καὶ ἐκ τῆς οικείας ἡμῶν κατασκευῆς τὸν γε συνετῶς ἑαυτὸν ἐξετάσαντα, ὡς φησὶν ὁ προφήτης· *Ἐθανμαστῶθη ἡ γνώσις σου ἐξ ἐμοῦ*· τοῦτέστιν, ἑμαυτὸν καταμαθῶν, τὸ ὑπερβάλλον τῆς ἐν σοὶ σοφίας ἐξεδιδάχθη. *Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*. Ποῦ μοι ὁ Ἰουδαῖος, ὃς ἐν τοῖς κατόπιν, ὡσπερ διὰ θυρίδων τινῶν τοῦ τῆς θεολογίας φωτὸς διαλάμποντος, καὶ δευτέρου προσώπου τοῦ ὑποδεικνυμένου (67) μὲν μυστικῶς, οὕτω δὲ ἐναργῶς ἐκφανέντος, πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀπεμάχετο, αὐτὸν ἑαυτῷ λέγων τὸν Θεὸν διαλέγεσθαι; Αὐτὸς γὰρ εἶπε, φησὶ, καὶ αὐτὸς ἐποίησε. *Γενήθητω φῶς, καὶ ἐγένετο φῶς*. Ἦν μὲν οὖν καὶ τότε πρόχειρος ἐν τοῖς παρ' αὐτῶν λεγομένοις ἡ ἀτοπία. Τίς γὰρ χαλκῆς, ἢ τέκτων, ἢ σφυροτόμος, ἐπὶ τῶν ὀργάνων τῆς τέχνης μόνος καθήμενος (68), οὐδενὸς αὐτῷ συνεργούντος, λέγει αὐτὸς ἑαυτῷ· Ποιήσωμεν τὴν μάχαιραν, ἢ συμπήξωμεν τὸ ἄροτρον, ἢ ἀπεργασώμεθα τὸ ὑπόδημα· ἀλλ' οὐχὶ σιωπῇ τὴν ἐπιβάλλουσαν ἐνέργειαν ἐκτελεῖ; Φλυαρία γὰρ τῷ ὄντι δεινὴ, ἄρχοντά τινα ἑαυτοῦ καὶ ἐπιστάτην καθῆσθαι, δεσποτικῶς ἑαυτοῦ καὶ σφοδρῶς

¹⁶ Psal. xc, 13. ¹⁷ Act. xxviii, 3-6. ¹⁸ Psal. cxxxviii, 6. ¹⁹ Gen. i, 26. ²⁰ Gen. i, 3.

(62) Ita quinque mss. Editi vero οὕτω γ' ἄν.

(63) Reg. sextus ἐξουσίαν περιπατεῖν. Mox editi ἢ οὐχ ὄρξ. Deest ἢ in duobus mss.

(64) Codices quinque πίστεως εὐρεθῆναι. Editi πίστεως εἶναι.

(65) Colb. secundus αἰσθάνομαι πάλιν τὰ.

(66) Tres mss. ὀπτιμῶς ποτῶ οὐ γὰρ μόνος. Editi

cum aliis quibusdam mss. μόνον.

(67) Editio Basil. cum quinque mss. præter Bodl. τοῦ ὑποδεικνυμένου. Deest articulus in editione Paris.

(68) Quatuor mss. μόνος καθεζόμενος. Editi cum duobus mss. καθήμενος.

καταστεύδοντα. Ἄλλ' ὁμως οἱ αὐτὸν τὸν Κύριον συκοφαντήσαντες, τί οὐκ ἂν εἴποιεν γυμνασμένην πρὸς τὸ ψεῦδος τὴν γλῶσσαν ἔχοντες; Ἡ μέντοι παροῦσα φωνὴ παντελῶς αὐτῶν ἀποφράσσει τὸ στόμα. Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον. Μὴ καὶ νῦν, εἰπέ μοι, μεμονωμένον ἐστὶ τὸ πρόσωπον; Οὐ γὰρ γέγραπται· Γενηθήτω ἄνθρωπος; ἀλλὰ, Ποιήσωμεν ἄνθρωπον. Ἔως οὕτω ὁ διδασκόμενος παρεφαίνεται, ἐν βάθει ἐκεκάλυπτο τῆς θεολογίας τὸ (69) κήρυγμα· ὅτε λοιπὸν ἀνθρώπου γένεσις προσδοκᾶται, παραγυμνοῦται ἢ πίστις, καὶ τρανότερον παραδηλοῦται τῆς ἀληθείας τὸ δόγμα. Ποιήσωμεν ἄνθρωπον. Ἀκούεις, ὦ Χριστομάχε, ὅτι τῷ κοινῶν (70) τῆς δημιουργίας προδιαλέγεται, Δι' οὐ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν· ὅς φέρει τὰ σύμπαντα τῷ ρήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Ἄλλ' οὐ γὰρ ἡσυχῇ παραδέχεται τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας· ὥσπερ δὲ τῶν θηρίων τὰ μισανθρωπάτατα, ἐπειδὴν τοῖς ζώοις ἐναποκλεισθῆ, περιδύχεται (71) τοῖς κυλίνδροις, τὸ μὲν πικρὸν καὶ ἀνήμερον τῆς φύσεως ἐνδεικνύμενα, ἐκπληρῶσαι δὲ τὴν μανίαν οὐκ ἔχοντα· οὕτω καὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας γένος οἱ Ἰουδαῖοι, στενοχωρούμενοι (72). Πολλὰ, φατὴν, ἔστι τὰ πρόσωπα πρὸς οὓς ὁ λόγος γέγονε τοῦ Θεοῦ. Τοῖς ἀγγέλοις γὰρ λέγει τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον. Ἰουδαϊκὸν τὸ πλάσμα, τῆς ἐκεῖθεν εὐκολίας τὸ μυθολόγημα· ἵνα τὸν (73) ἕνα μὴ παραδέξωνται, μυρίους εἰσάγουσι. Καὶ τὸν Ἰὺδν ἀθετοῦντες, οἰκέταις τὸ τῆς συμβουλίας ἀξίωμα περιάπτουσι· καὶ τοῦ δμοδουλοῦς ἡμῶν κυρίου ποιοῦσι τῆς ἡμετέρας δημιουργίας. Τελειούμενος ἄνθρωπος πρὸς τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν ἀνάγεται. Ποῖον δὲ δημιουργημα ἴσον δύναται εἶναι τῷ κτίσαντι; Σκόπει δὲ καὶ τὰ (74) ἐφεξῆς· Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. Τί λέγεις πρὸς τοῦτο; Μὴ καὶ εἰκὼν μία Θεοῦ καὶ ἀγγέλων; Ἰοῦ μὲν γὰρ καὶ Πατρὸς πᾶσα ἀνάγκη τὴν αὐτὴν εἶναι μορφήν· θεοπεπῶς δηλονότι τῆς μορφῆς νοουμένης, οὐκ ἐν σχηματισματικῷ, ἀλλ' ἐν τῷ ἰδιώματι τῆς θεότητος. Ἀκουε καὶ σὺ ὁ ἐκ τῆς νέας κατατομῆς (75), ὁ τὸν Ἰουδαϊσμὸν πρεσβεύων ἐν Χριστιανισμοῦ προσποιήσει. Τίνι λέγει· Κατ' εἰκόνα ἡμετέραν; Τίνι ἄλλῳ γε ἢ τῷ ἀπαυγάσματι τῆς δόξης, καὶ χαρακτῆρι τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ (76), ὅς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου; Τῇ ἰδίᾳ τοῖνον εἰκὼν τῇ ζώσῃ, τῇ εἰπού-

A sit sibi, atque domini more vehementer se ipse urgeat. Verumtamen qui ipsum Dominum calumniari veriti non sunt, quid dicere non possint, linguam habentes ad mendacium exercitatum? At præsens vox omnino os ipsorum oppilat. Et dixit Deus: *Faciamus hominem*. Nunc jam, dic mihi, nunquid unica est persona? Non enim scriptum est: *Fiat homo*, sed, *Faciamus hominem*. Quamdiu nondum apparebat qui doceretur, in profundo occulta erat theologiæ prædicatio: cum autem hominis expectatur generatio, denudatur fides, clariusque revelatur veritatis dogma. *Faciamus hominem*. Audis, o Christi oppugnator, ipsum ad officii socium loqui: *Per quem fecit et sæcula; qui portat omnium verbo virtutis suæ* 23. Sed non tacite verba excipit pietatis: at quemadmodum bestię quæ homini sunt infensissimæ, cum in caveis includuntur, circum sepimenta freudent, atque amaritudinem quidem ac feritatem naturæ ostendunt, nec tamen furorem suum possunt explere: ita et gens veritatis inimica, Judæi ad angustias redacti, multas aiunt esse personas, ad quas Dei sermo directus est. Dicit enim astantibus sibi angelis: *Faciamus hominem* 24. Judaicum commentum est, atque levitatis inde profectæ inventum: ut ne unum suscipiant, innumeros inducunt. Et Filium reprobantes, famulis dignitatem attribuunt consilii, et conservos nostros efficiunt creationis nostræ dominos. Homo perfectus ad angelorum evehitur dignitatem. Quale autem opificium par esse potest 25 conditori? Considera autem et quæ sequuntur: *Ad imaginem nostram*. Quid dicis ad hoc? Num et Dei et angelorum una est imago? Filii quidem et Patris eandem esse formam omnino necesse est; forma videlicet, uti Deum decet, intellecta, non in corporea figura, sed in divinitatis proprietate. Audi et tu qui ex nova concisione es, qui Christianismi nomine atque simulatione stabilis Judæismum. Cui dicit: *Ad imaginem nostram?* Cui, quæso, alteri quam gloriæ splendori, et substantiæ ipsius characteri, qui est Dei invisibilis imago? Itaque imagini suæ viventi, quæ dixit: *Ego et Pater unum sumus* 26; et: *Qui me vidit, vidit Patrem* 27; huic dicit: *Faciamus hominem ad imaginem nostram*. Ubi est imago una,

23 Hebr. 1, 2, 3. 24 Gen. 1, 26. 25 Joan. x, 30.

26 Joan. xiv, 9.

(69) Ita mss. septem. Editi cum aliis quibusdam D mss. κεκάλυπτο τῆς θεογνωσίας τὸ. Theologiæ autem prædicationem dicit doctrinam eam, qua personæ sanctissimæ Trinitatis aperte prædicantur.

(70) Sic Regii primus, tertius et quintus cum Colb. secundo. Editi cum uno aut altero ms. τῷ κοινῶ. Infra Reg. sextus solus λόγον τῆς ἀληθείας· ὥσπερ.

(71) Reg. primus ζώοις ἐναποσκιασθῆ περιδύχεται. Editio Basil. cum sext. mss. περιδύχεται. Editio Paris. περιδρυχάται.

(72) Reg. primus οὕτω καὶ τὸ τῶν ἐχθρῶν τῆς ἀληθείας Ἰουδαίων γένος, στενοχωρούμενοι. Reg. tertius οὕτω καὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας Ἰουδαίων γένος, στενοχωρούμενοι. Editi cum tribus mss. ut in contextu.

(73) Colb. secundus ἵνα γὰρ τόν. Bodl. ἵνα τὸν ἕνα μὴ δέξωνται. Statim idem mss. μυρίους ἐπεισάγουσιν. Subinde quatuor mss. τὸ τῆς συμβουλίας. Editi cum uno aut altero mss. τὸ τῆς συμβουλίας.

(74) Mss. plerique omnes καὶ τὰ. Editi καὶ τὸ.

(75) Κατατομῆς. Vox est Pauli, Philipp. iiii, 2, βλέπετε κατατομήν, Caveat concisionem. Sic autem Apostolus vocabat Judæos per contemptum, eorumque concisionem in carne positam totam nostræ concisionem plane spirituali opponere.

(76) Editi et Coisl. primus et Reg. octavus ὑποστάσεως αὐτοῦ. Nec aliter legitur in Epist. ad Hebr. 1, 3. At deest αὐτοῦ in sex mss. Quæ sequuntur verba, ὅς ἐστὶν, etc., reperiuntur in Epist. ad Coloss. 1, 15.

quomodo fuerit dissimilitudo? *Et fecit Deus hominem* 17. Non, Fecerunt. Vitavit hoc loco personarum multitudinem. Postquam autem per illa eruditiv Judæum, per hæc vero errorem gentilium exclusit, tuto recurrit ad unitatem, ut et Filium cum Patre intelligas, et periculum multitudinis deorum effugias. *In imagine Dei fecit ipsum* 18. Rursus personam ejus qui secum simul operabatur, introduxit. Non enim dixit: *In imagine sui ipsius*; sed, *In Dei imagine*. In quo autem præferat Dei imaginem homo, et quo pacto similitudinis ejus sit particeps, in sequentibus, Deo dante, exponemus. Nunc autem id solum dicatur, si una est imago, unde tibi in mentem venit impietatem tam intolerandam prosteri, ut Filium Patri dissimilem dicas? O ingratum animum! quandoquidem similitudinem eam, cujus factus es particeps, beneficii auctori non rependis, et ea quæ dono concessa sunt, tibi ipsi quidem propria manere putas, sed non sinis habere Filium cum genitore acceptam a natura similitudinem. Verum nobis silentium indicit tempus advesperascens, quippe quod jamdudum solem ad occidentem demiserit. Hic igitur et nos dictis contenti, orationem consopiamus. Nunc quidem quantum studio vestro excitando satis fuit, sermonem attigimus: sed perfectiorem rerum propositarum inquisitionem in consequentibus, Spiritu sancto adjuvante, adhibebimus. Abite exsultantes, amans Christi concio, et omnis obsonii sumptuosi et variorum condimentorum loco, eorum quæ diximus memoria honestas vestras mensas instruite. Confundatur qui dissimilitudinem inducit: pudere afficiatur Judæus: gaudeat pius dogmatibus veritatis: glorificetur Dominus, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum Amen.

ση (77)· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατήρ ἓν ἔσμεν, καὶ, Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα· ταύτη λέγει· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. Ὅπου μία εἰκὼν, τοῦ τὸ ἀνόμοιον; Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Οὐχί, Ἐποίησαν. Ἐφυγεν ἐνταῦθα τὸν πληθυσμὸν τῶν προσώπων. Δι' ἐκείνων μὲν τὸν Ἰουδαῖον παιδεύων, διὰ τούτων δὲ τὸν Ἑλληνισμὸν ἀποκλείων, ἀσφαλῶς ἀνέδραμεν ἐπὶ τὴν μονάδα, ἵνα καὶ Ἰῶν νοῆς μετὰ Πατρός, καὶ τῆς πολυθείας ἐκφύγῃς τὸ ἐπικίνδυνον. Ἐν εἰκόνι Θεοῦ (78) ἐποίησεν αὐτόν. Πάλιν τοῦ συνεργοῦ τὸ πρόσωπον παρειστήγαγεν. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ἐν εἰκόνι ἑαυτοῦ, ἀλλ', Ἐν εἰκόνι Θεοῦ. Ἐν τίνι μὲν οὖν ἔχει τὸ κατ' εἰκόνα Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος, καὶ πῶς μεταλαμβάνει τοῦ καθ' ὁμοίωσιν, ἐν τοῖς ἐφεξῆς, Θεοῦ διδόντος, εἰρήσεται· νῦν δὲ τοσούτον λεγέσθω, ὅτι εἰ μία εἰκὼν, πόθεν σοι ἐπῆλθεν ἀφόρητα δυσσεθεῖν, ἀνόμοιον λέγοντι τὸν Ἰῶν τῷ Πατρὶ; Ὡ τῆς ἀχαριστίας! ἧς μετέλαβες ὁμοιότητος, ταύτης οὐ μεταδίδως τῷ εὐεργέτῃ; καὶ σαυτῷ μὲν κύρια μένειν τὰ ἐκ τῆς χάριτος παρασχεθέντα (79) νομίζεις, τῷ δὲ Ἰῶ τὴν ἐκ φύσεως ὁμοιότητα πρὸς τὸν γεννήσαντα ἔχειν οὐκ ἐπιτρέπεις; Ἀλλὰ σιωπήν γὰρ ἡμῖν ἐπιτάσσει λοιπὸν ἡ ἐσπέρα πάλαι πρὸς δυσμὰς τὸν ἥλιον παραπέμφασα. Ἐνταῦθα δὲ οὖν τὸν λόγον καὶ ἡμεῖς κατευνάσωμεν (80), ἀρκεσθέντες τοῖς εἰρημένους. Νῦν μὲν οὖν ὅσον διεγείραι ὑμῶν τὸν ζῆλον τοῦ λόγου παρηψάμεθα· τὴν δὲ τελειοτέραν περὶ τῶν προκειμένων ἐξέτασιν ἐν τοῖς ἐξῆς ἀποδώσομεν τῇ συνεργίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἄπιτέ (81) μοι χαίροντες, ἡ φιλόχριστος ἐκκλησία, ἀντὶ παντός ἔψου πολυτελοῦς καὶ τῶν ποικίλων καρκευμάτων τῇ μνήμῃ τῶν εἰρημένων τὰς σεμνάς ὑμῶν κατακοσμοῦντες τραπέζας. Καταισχυνέσθω ὁ ἀνόμοιος, ἐντρεπέσθω ὁ Ἰουδαῖος, ἀγαλλέσθω τοῖς δόγμασι τῆς ἀληθείας ὁ (82) εὐσεβῆς, δοξαζέσθω ὁ Κύριος, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

MONITUM.

89 Basilii in *Psalms* orationes post Opus sex dierum edendas esse judicavimus. Visum est enim Scripturam a Scriptura non separare. Quod si utrasque orationes et in *Hexaemeron* et in *Psalms* inter se comparare volumus, non negabo quidem priores posterioribus longe apud antiquos fuisse celebriores: sed non facile concedam utiliores esse. Et ut semel dicam quod sentio, eloquentia si spectetur atque varietas argumenti, patiar *Hexaemeron* anteponi; si fructus atque utilitas, non item.

Psalms paucos interpretatus est Basilius, aut certe paucorum interpretationem ad nos usque perveniss.

17 Gen. 1, 27, 18 ibid.

(77) Sic codices tres. Editi ζώση τε καὶ εἰπούση· Ἐγὼ τε καὶ ὁ. Consentit textus sacer cum mss.

(78) Ἐν εἰκόνι Θεοῦ· ubi LXX significantius κατ' εἰκόνα Θεοῦ.

(79) Reg. quintus σοι παρασχεθέντα. Subinde editi τῷ δὲ Κυρίῳ τὴν. At sex mss. τῷ δὲ Ἰῶ τὴν. Infra Reg. primus εἰς δυσμὰς.

(80) Reg. quintus κατακυσώμεθα. Reg. 3 κατα-

κυσώμεν. Editi cum aliquibus mss. ut in textu.

(81) Editi ἄπιτε γοῦν. Deest γοῦν in nostris sex mss. et in Bodl. Et quidem particula γοῦν eo magis suspecta videri debet, quod Basilio nequaquam familiaris sit.

(82) Colb. secundus δόγμασι τῆς Ἐκκλησίας ὁ. Statim idem codex κράτος, ἡ τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς.

constat. Mihi quidem dubium non est, quin gravissimus Pater et alios psalmos interpretatus sit, cum vix possit afferri ratio, cur hos quos habemus exposuisset unos : sed tamen iis assentiri non queo, quod argumentum certissimum atque evidentissimum ex interpretatione psalmi septimi et tricesimi peti posse arbitrantur. Quod enim aiunt (83), citari in hac interpretatione explanationem psalmi sexti, nec tamen eam usquam comparere, id futile est omnino et inane. Illa enim psalmi tricesimi septimi interpretatio, uti ostendimus, Eusebii fetus est, non Basilii. Præter hos quos habemus psalmos, citari et alios a Metaphrasta haud ignoramus : sed Metaphrastæ in litteris auctoritas ea non est, quam cæco impetu sequi cogamur.

Circumferuntur nomine Basilii decem et septem *Orationes in Psalmos*. Sed fere convenit inter doctos, alteram in vicesimum octavum psalmum homiliam ad eum minime pertinere : sed opus esse plagiarum, vel potius studiosi cuiuspiam, qui se exercere, et Basilium imitari voluerit. Oratio quoque in septimum et tricesimum psalmum suspecta quidem visa est Combesisio : sed noluit quidquam statuere, aut pronuntiare. Potuisset tamen, cum oratio illa, ut monuimus, auctorem habeat non Basilium, sed Eusebium. De his fusius in Præfatione.

Reliquæ quindecim orationes pro genuino Basilii fetu habentur ab omnibus. Me quidem magnopere tot eruditorum virorum commovet auctoritas : sed ne in eorum sententiam concedam, prohibent multa, eaque gravissima. Res autem inquisitionem longiorem diligentemque cum postulet, id commodius multo in præfatione generali præstabimus. Dicam obiter, orationes, quæ vere Basilii sunt, ad populum habitas esse inque conventu publico pronuntiatas, et quæcunque hanc notam præ se non fert, eam ob id solum suspectam videri debere.

Legenti mihi id opus, quod edendum curavit vir doctissimus Balthasar Corderius, occurrit difficultas haud exigua. Nam maximam partem eorum quæ in Commentario Theodori Heraclotæ legebam, comperi nihil aliud esse, nisi ipsam Basilii in *Psalmos* explanationem, idque ad verbum. Verebar una ex parte, Commentarium illum Theodoro adimere, ob veterum librorum auctoritatem, ad quorum fidem hoc ei opus tributum est : ex altera, oratorum optimum Basilium furti dedecore atque infamia aspergere non poteram. Sed non diu suspensus fui et incertus. Nam statim agnovi Commentarium eum qui nomine Theodori circumfertur, Theodori unius opus non esse, sed multorum, Origenis, Eusebii, Basilii ipsius, Didymi, Joannis Chrysostomi, Theodreti, etc. Uno verbo, constabit ex præfatione, Commentarium hactenus Theodoro Heraclotæ attributum in Catenarum numero reponi merito posse. Ex quo fit, ut Basilium noster longissime ab omni expilationis furtique suspicione abesse debeat.

Jam si quispiam quærat, quo tempore, quo loco habitæ sint illæ Basilii in *Psalmos orationes*, respondere promptum non erit. Vix enim ea de re certi quidquam statui posse arbitramur. Malumus autem de rebus silere, quam falsum aliquid aut incertum pronuntiare.

Nemo paulo humanior nescit, Ambrosium, cum suos in *Hexaemeron* libros scriberet, permulta ad verbum e Basilio sumpsisse. Sed non ita notum est, eum hoc idem fecisse, cum psalmos quosdam interpretaretur. Nec cuiquam id mirum videri debet, cum Ambrosius in explanandis Psalmis non multa admodum a Basilio mutuatus sit. Quoniam tamen non desunt quibus jucundum sit et gratum cognoscere quid alius scriptor ab alio sumpserit, illa Ambrosii loca, quantulacunque sunt, suo loco adnotare non pigebit.

Videre est in Latinis editionibus quædam in *Psalmos* Scholia, quæ Basilio tribuuntur : sed de iis longius disserere necesse non videtur. Notum est enim ea epitomen esse e Chrysostomi et Theodreti libris male consarcinatam. Cum ergo ea Scholia in spuris atque adulterinis poni oportere fateantur omnes, id semel notasse satis habebimus, nec usquam amplius de iis mentionem ullam faciemus. Nam in rebus perspicuis tempore abutendum et argumentis non putamus (84).

ΤΟΥ ΕΝΑΓΙΟΥ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

SANCTI PATRIS NOSTRI

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ,

BASILII,

Ἀρχιεπισκόπου Καισαρείας Καππαδοκίας,

Cæsareæ Cappadociæ archiepiscopi,

ΟΜΙΛΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΠΡΩΤΟΝ ΨΑΛΜΟΝ (85).

Α HOMILIA IN PSALMUM PRIMUM.

1. Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος, διὰ τοῦτο συγγραφεῖσα παρὰ τοῦ Πνεύματος, ἐν' ὡσπερ ἐν κοινῷ τῶν ψυχῶν λατρεῖ, πάντες ἄνθρωποι τὸ λαμα τοῦ οἴκελου πάθους ἐκλατρεῖ. Ἰαμα

90 1. Omnis Scriptura est divinitus inspirata atque utilis⁸⁵, ideo a Spiritu sancto conscripta, ut velut in communi animarum curandarum officina, nos omnes quotquot sumus homines ad nostrum

⁸⁵ II Tim. III, 16.

(83) Tillem. pag. 290.

(84) Cf. cap. 41 *Vitæ S. Basilii* tom. I. Edit.

(85) Sic mss. At editi eis τὴν ἀρχὴν τοῦ πρώτου ψαλμοῦ.

morbum sanandum medelam seligere possimus. **A** *Medicina enim, inquit Scriptura, sedabit peccata magna* ⁹⁰. Aliud igitur prophetæ docent, aliud historici, aliud lex, aliud species ejus quæ in Proverbiis invenitur exhortationis. At quidquid in cæteris utile est, hic unus Psalmorum liber complectitur. Vaticinatur futura, animos revocat ad historiæ memoriam, præscribit vitæ instituendæ modum: quæ sunt agenda suggerit. Et uno verbo, liber hic commune quoddam est bonæ doctrinæ promptuarium: qui quidquid cuilibet profuturum sit, diligenter offert. Nam antiquis animarum vulneribus medetur: promptam nuper vulnerato sanitatem reddit: quod ægrum est fovet, quod vero incolume et integrum, conservat. Et tandem hic liber, quoad ejus fieri potest, pravos coerces affectus, qui per hominum vitam in animos varie grassantur: atque id cum concinna quadam suavitate atque voluptate, quæ honestas ingenerat cogitationes. Etenim ubi Spiritus sanctus genus hominum perspexit ad excolendam virtutem adduci vix posse, et a nobis ob nostram in voluptatem propensionem viam rectam contemni, quid agit? Dogmatis immiscuit harmoniæ dulcedinem, ut rerum auditarum jucunditate ac dulcedine eloquiorum utilitatem nescientes perciperemus: haud aliter atque sapientes medici, qui nauseantibus potionem amariorem daturi, sæpius calicem melle circumliniunt. Ideo concinni illi psalmorum concentus excogitati nobis sunt, ut ii qui pueri sunt ætate, aut etiam omnino moribus sunt juvenes, dum in speciem quidem cantant, reipsa tamen animas erudiant suas. Vix enim unquam unus aliquis e multis et ex desideribus discessit, qui præceptum apostolicum aut propheticum memoria retineat: at psalmorum oracula et domi modulantur, et in forum circumferunt. Et etiamsi quis in feræ modum valde æstuet, ubi psalmis demulceri cœperit, statim consopita per melodiam animi feritate abit.

2. Psalmus tranquillitas est animarum, pacis, arbiter, tumultuosas turbulentasque cogitationes compescit. Ut reprimit excandescentiam et animi concitationem, ita lasciviam refrenat. Amicitias conciliat psalmus: consociat dissidentes, inter inimicos gratiam componit. Quis enim adhuc eum quocum unam ad Deum vocem emisit, loco inimici habere possit? Itaque et bonorum maximum charitatem conciliat psalmorum cantus, qui concentum ceu quoddam **91** vinculum ad concordiam ineundam adinvenit, populumque ad chori unius symphoniam congregat. Dæmones psalmus fugat, accersit angelorum patrocinium; ministrat arma contra nocturnos timores, diurnorum laborum est requies: infantium securitas, ornamentum juve-

⁹⁰ Eccle. x, 4.

(86) Reg. secundus επανάγει. Ibidem in utraque editione Basil. et Paris. ita legitur, επανόρθωσιν· καὶ τὸ νεοσθηκὸς περιποιεῖται. Sed illa, καὶ τό, etc., in nostris mss. non reperimur. Unde si cui viderentur additamenta esse librariorum, in ejus sen-

A γὰρ, φησὶ, καταπαύσει ἀμαρτίας μεγάλας. Ἄλλα μὲν οὖν προφηταὶ παιδεύουσι, καὶ ἄλλα ἱστορικοὶ, καὶ ὁ νόμος ἕτερα, καὶ ἄλλα τὸ εἶδος τῆς παρομιματικῆς παραίνεσεως. Ἡ δὲ τῶν Ψαλμῶν βίβλος τὸ ἐκ πάντων ὠφέλιμον περιελήφθη. Προφητεύει τὰ μέλλοντα· ἱστορίας ὑπομιμνήσκει· νομοθετεῖ τῷ βίβ· ὑποτίθεται τὰ πρακτέα· καὶ ἀπαξιαπλῶς κοινὸν ταμειῶν ἐστὶν ἀγαθῶν διδασκαλίαν, τὸ ἐκάστῳ πρόσφορον κατὰ τὴν ἐπιμέλειαν ἐξευρίσκουσα. Τὰ τε γὰρ παλαιὰ τραύματα τῶν ψυχῶν ἐξιάται, καὶ τῷ νεοτρώτῳ ταχέαν ἐπάγει (86) τὴν επανόρθωσιν, καὶ τὸ νεοσθηκὸς περιποιεῖται, καὶ τὸ ἀκέραιον διασώζει· καὶ ὅλως ἐξαιρεῖ τὰ πάθη, καθ' ὅσον οἶόν τε, τὰ ποικίλως ταῖς ψυχαῖς ἐν τῷ βίβ τῶν ἀνθρώπων ἐνδυναστεύοντα· καὶ τοῦτο μετὰ τινος ψυχαγωγίας ἐμμελοῦς καὶ ἡδονῆς σώφρονα λογισμὸν ἐμποιοῦσης. Ἐπειδὴ γὰρ εἶδε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον δυσάγωγον πρὸς ἀρετὴν τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, καὶ διὰ τὸ πρὸς ἡδονὴν ἐπιβρέπες τοῦ ὀρθοῦ βίου καταμελοῦντας ἡμᾶς· τί ποιεῖ; Τὸ ἐκ τῆς μελωδίας τερπνὸν τοῖς δόγμασιν ἐγκατέμιξεν, ἵνα τῷ προσηνεῖ καὶ λείψ τῆς ἀκοῆς τὸ ἐκ τῶν λόγων ὠφέλιμον λανθανόντως ὑποδεξώμεθα· κατὰ τοὺς σοφοὺς τῶν ἱατρῶν, οἱ τῶν φαρμάκων τὰ αὐστηρότερα πίνειν διδόντες τοῖς κακοσῖτοις, μέλιτι πολλάκις τὴν κύλικα περιχρῖουσι. Διὰ τοῦτο τὰ ἐναρμόνια ταῦτα μέλη τῶν ψαλμῶν ἡμῖν ἐπιανεόηται, ἵνα οἱ (87) παῖδες τὴν ἡλικίαν, ἣ καὶ ὅλως οἱ νεαροὶ τὸ ἦθος, τῷ μὲν δοκεῖν μελωδῶσι, τῇ δὲ ἀληθεῖα τὰς ψυχὰς ἐκπαιδεύονται. Οὕτε γὰρ ἀποστολικὸν τις οὕτε προφητικὸν παράγγελμα τῶν πολλῶν καὶ βραθύμων βραδίως ποτε τῇ μνήμῃ κατασχῶν (88) ἀπῆλθε· τὰ δὲ τῶν ψαλμῶν λόγια καὶ κατ' ὄκλον μελωδοῦσι, καὶ ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς περιφέρουσι· καὶ πού τις τῶν σφόδρα ἐκτεθηρωμένων ὑπὸ θυμοῦ, ἐπειδὴν ἀρξῆται τῷ ψαλμῷ κατεπάρθεσθαι, ἀπῆλθεν εὐθύς, τὸ ἀγριαίον τῆς ψυχῆς τῇ μελωδῆ κατακοιμήσας (89).

2. Ψαλμὸς γαλήνη ψυχῶν, βραβευτῆς εἰρήνης, τὸ θοροῦσιν καὶ κυμαῖνον τῶν λογισμῶν καταστέλλων. Μαλάσσει μὲν γὰρ τῆς ψυχῆς τὸ θυμούμενον, τὸ δὲ ἀκόλαστον σωφρονίζει. Ψαλμὸς φίλας συναγωγῆς, ἔνωσις διεστώτων, ἐχθραίνοντων διαλλακτικῆριον. Τίς γὰρ ἐτι ἐχθρὸν ἠγεῖσθαι δύναται μεθ' οὐ μίαν ἀφήκε πρὸς Θεὸν τὴν φωνήν; Ὡστε καὶ τὸ μέγιστον τῶν ἀγαθῶν τὴν ἀγάπην ἢ ψαλμῶδια παρέχεται, οἷον ἐκ συνδεσμῶν τινα πρὸς τὴν ἔνωσιν τὴν συνωφίαν ἐπινοήσασα, καὶ εἰς ἐνὸς χοροῦ συμφωνίαν τὸν λαὸν συναρμολοῦσα. Ψαλμὸς δαιμόνων φυγαδευτήριον, τῆς τῶν ἀγγέλων βοηθείας ἐπαγωγῆ· ὅπλον ἐν φόβοις νυκτερινοῖς, ἀνάπαυσις κόπων ἡμεριῶν· νηπίοις ἀσφάλεια, ἀκμάζουσιν ἐγκαλλώπισμα, πρεσβυτέροις παρηγορία, γυναιξὶ κόσμος ἀρμολογίας. Τὰς ἐρη-

tentiam facile concederem.

(87) Colices duo ὡς οἱ.

(88) Unus e Colbertinis παρακατασχῶν.

(89) Codex unus κατακοιμήσας.

μίας οικίζει, τὰς ἀγορὰς σωφρονίζει· εισαγομέ- A
νοις (90) στοιχειώσις, προκοπόντων αὐξήσις, τελειου-
μένων στήριγμα, Ἐκκλησίας φωνή. Οὗτος τὰς ἐορτὰς
φαιδρύνει, οὗτος τὴν κατὰ Θεὸν λύπην δημιουργεῖ.
Ψαλμὸς γὰρ καὶ ἐκ λιθίνης (91) καρδίας δάκρυον ἐκ-
καλεῖται· ψαλμὸς τὸ τῶν ἀγγέλων ἔργον, τὸ οὐρά-
νιον πολίτευμα, τὸ πνευματικὸν θυμίαμα. Ὁ τῆς
σοφῆς ἐπινοίας τοῦ διδασκάλου, ὁμοῦ τε ἕδειν ἡμᾶς
καὶ τὰ λυσιτελῆ μαθάνειν μηχανωμένου! ὅθεν καὶ
μᾶλλον παρ' ἐντυποῦται (92) ταῖς ψυχαῖς τὰ διδάγματα.
Βλαῖον μὲν γὰρ μάθημα οὐ πέφυκε παραμένειν,
τὰ δὲ μετὰ τέρψεως καὶ χάριτος εἰσδύμενα (93) μο-
νιμώτερον πως ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνίσταται. Τί γὰρ
οὐκ ἂν μάθοις ἐντεῦθεν; οὐ τῆς ἀνδρίας τὸ με-
γαλοπρεπέ; οὐ τῆς δικαιοσύνης τὸ ἀκριβές; οὐ
σωφροσύνης τὸ σεμνόν; οὐ τὸ τῆς φρονήσεως τέ-
λειον; οὐ μετανοίας τρόπον; οὐχ ὑπομονῆς μέτρα;
οὐχ ὅ τι ἂν εἴποις (94) τῶν ἀγαθῶν; Ἐνταῦθα ἐν-
θεολογία τελεία, πρόβησις τῆς διὰ σαρκὸς ἐπιδη-
μίας Χριστοῦ, ἀπειλή κρίσεως, ἀναστάσεως ἐλπίς,
φόβος κολάσεως, ἐπαγγελία δόξης, μυστηρίων ἀπο-
καλύψεως· πάντα, ὡσπερ ἐν μεγάλῳ τινὶ καὶ κοινῷ
ταμιεῖῳ, τῇ βίβλῳ τῶν Ψαλμῶν τεθησαύρισταί, ἦν,
πολλῶν ὄντων ὀργάνων μουσικῶν, πρὸς τὸ λεγόμε-
νον ψαλτήριον ἤρμοσεν ὁ προφήτης, τὴν ἀνωθεν,
ἐμοὶ δοκεῖν (95), ἐνηχοῦσαν αὐτῷ χάριν παρὰ τοῦ
Πνεύματος ἐνδεικνύμενος, διότι τοῦτο μόνον τῶν
μουσικῶν ὀργάνων τὴν αἰτίαν τῶν φθόγγων ἐκ τῶν
ἀνωθεν ἔχει. Τῇ κιθάρᾳ μὲν γὰρ καὶ τῇ λύρᾳ κάτω-
θεν ὁ χαλκὸς ὑπηχεῖ πρὸς τὸ πληκτρον· τὸ ψαλτή-
ριον δὲ τοῦτο τῶν ἀρμονικῶν ρυθμῶν ἀνωθεν ἔχει C
τὰς ἀφορμὰς· ἵνα καὶ ἡμεῖς τὰ ἀνω ζητεῖν μελετώ-
μεν, καὶ μὴ τῇ ἡδονῇ τοῦ μέλους ἐπὶ τὰ τῆς σαρκὸς
πάθη καταφερώμεθα. Κάκεινο δὲ οἶμαι τὸν προφη-
τικὸν λόγον βαθέως ἡμῖν καὶ σοφῶς διὰ τῆς τοῦ ὄργα-
νου κατασκευῆς ἐνδεδειχθῆναι, ὅτι οἱ ἐμμελεῖς καὶ εὐ-
ἄρμοστοι τὰς ψυχὰς ῥαδίαν ἔχουσι (96) τὴν εἰς τὰ ἀνω
πορεῖαν. Ἴδωμεν δὲ λοιπὸν καὶ τὴν ἀρχὴν τῶν Ψαλμῶν.
mus æquabilis est, beneque compositus, iis expeditum iter ad superiora pateat. Cæteram initium
Psalinorum videamus.

3. Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλῇ
ἀσεβῶν. Οἰκοδόμῳ μὲν οὖν μεγέθει κατασκευασμά-
των εἰς ὕψος ἀφροντες, ἀναλογούντας τῷ ὕψει τοὺς
θεμελίους ὑποβάλλονται· καὶ ναυπηγοὶ, μυριοφόρον D
συμπληγνύντες ὀγκάδα, συμβαίνουσαν τῷ βάρει τῶν
ἀγωγίμων τὴν τρόπιν πήγνυνται. Καὶ ἐν τῇ γενέσει
τῶν ζώων ἡ καρδία πρώτη καταβληθεῖσα παρὰ τῆς
φύσεως, ἀναλογοῦσαν τῷ μέλλοντι συνστασθαι ζῶω
τὴν παρὰ τῆς φύσεως λαμβάνει καταβολὴν· διότι
συμμέτρως ταῖς οικείαις ἀρχαῖς περιυφαινομένου τοῦ
σώματος, αἱ κατὰ τὰ μεγέθη διαφοραὶ τῶν ζώων
ἀποτελοῦνται. Ὅπερ οὖν (97) θεμέλιος ἐν οἴκῳ, καὶ

(90) Editi et quinque mss. εισαγομένοις. Alii duo
mss. εισαγομένω.

(91) Codices duo ἀπὸ λιθίνης.

(92) Alii mss. cum ed. ἐντυποῦται. Alii ἐντυποῦνται.

(93) Sic major pars mss. At editi et mss. non-
nulli τὸ δὲ... εἰσδύμενον.

(94) Collb. unus εἰπήσ. Nec ita multa post Reg.

A num, senum consolatio, convenientissimum mulie-
rum decus, frequentat solitudines, forum emendat.
Psalmus incipientibus initium est, incrementum
proficientibus, perfectis firmamentum; vox est Ec-
clesiæ: lætificat dies festos: eam quæ secundum
Deum est, tristitiam creat. Enimvero psalmus e corde
lapideo ciet lacrymas. Psalmus angelorum opus est,
coelestis conversatio, spirituale thymiama. O sapiens
magistri inventum, qui artem qua simul caneremus,
et utilia disceremus, excogitavit; unde et magis
quodammodo animis præcepta imprimuntur. Vix
enim durare solet quod invitatus didiceris: quod au-
tem jucunde suaviterque acceptum est, tenacius in
animis nostris insidet. Quid enim inde discere
non queas? nonne fortitudinis claritudinem? B
nonne justitiæ integritatem, gravitatem temperantiæ,
prudentiæ perfectionem? nonne pœnitentiæ modum,
aut patientiæ mensuram? nonne tandem omnia
quæcunque proferri possunt bona? Hic perfecta
theologia, hic de Christi in carnem adventu vaticini-
um, hic comminatio judicii, resurrectionis spes,
timor supplicii, gloriæ promissiones, mysteriorum
revelatio; omnia in Psalmsorum libro velut in ma-
gno quodam et communi promptuario reconduntur.
Quem librum, tametsi diversa sunt instrumenta
musica, ad psalterium, quod vocant, Prophetæ
aptavit. Quippe gratiam, ut mihi videtur, in eo
desuper a sancto Spiritu resonare ostendit, pro-
pterea quod hoc solum ex musicis instrumentis
editi soni causam ab altiore loco habet. Nam ci-
tharæ ac lyræ æs ex inferiori parte sonitum edit
ad plectrum; psalterium vero a parte superiori
concinnæ suæ modulationis originem ducit: ut et
nos quæ sursum sunt quærere studeamus, et non
contentus dulcedine ad carnis spurcicias devolvamur.
Quin et prophetica verba per instrumenti
hujus structuram alta quadam et sapienti ratione
illud, opinor, nobis ostendunt, quod, quorum ani-
mus

3. VERS. 1. Beatus vir, qui non abiit in consilio
impiorum. Sane architecti cum in altum erigunt
molem ædificiorum, fundamenta altitudini conve-
nientia jaciunt; itemque navium artifices cum
prægrandem et onerariam navem construunt, cari-
nam quæ vehendarum mercium oneri par sit sup-
ponunt. Quin et in animantium generatione cor
quod primum naturaliter formatur, structuram
animali figurando idoneam a natura accipit. Qua-
propter cum corpus convenienter propriis principiis
constitutum est, tum animalium magnitudo diversa
efficitur. Quo igitur modo ad domum se habet fun-

secundus ἀποκάλυψις.

(95) Editi et mss. aliquot ἐμοὶ δοκεῖν. Alii quidam
mss. ἐμοὶ δοκεῖ.

(96) Editi cum tribus mss. ὅτι οἱ... ἔχουσι. Alii
tres mss. ἵνα οἱ... ἔχωσι.

(97) Editi et quatuor mss. ὅπερ οὖν. Alii duo
ὡσπερ οὖν.

damentum, et ad navim caripa, et ad animalis corpus cor, eodem ad Psalmorum generale argumentum se habet etiam **92** breve illud proœmium. Nam cum David ad multa, eaque ardua, et innumeris sudoribus ac laboribus referta in serie orationis esset exhortaturus, in antecessum finem beatorum pietatis propugnatoribus commonstravit; ut bonorum nobis repositorum spe molestias vitæ animo æquo perferamus. Sic etiam asperum ac difficillimum iter facientibus ad sustinendos labores levamento est commodum speratumque diversorium; atque mercatoribus ad peragrandum mare animos facit parandarum mercium desiderium: quin et agricolis laborum sensum quodammodo spes messis adimit. Quamobrem et communis vitæ emendator, doctor magnus, spiritus veritatis, sapienter ac scite statim ab initio mercedem proposuit, ut supra præsentibus labores evecti, animo ad æternorum bonorum gaudia properemus. *Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum.* Quod ergo vere bonum existit, imprimis ac præcipue beatorum prædicandum est. Hoc autem Deus est. Unde et Paulus de Christo mentionem facturus, ait: *Secundum manifestationem beati Dei, et Salvatoris nostri Jesu Christi*²¹. Beatorum enim vere est, quod per se bonum est, ad quod respiciunt omnia, quod universa desiderant, natura immutabilis, herilis dignitas, vita perturbationi nulli obnoxia, hilaris vivendi ratio, quæ alterari aut immutari nequit, fons scaturiens, uberrima gratia, inexhaustus thesaurus. Atqui homines ignari, mundique amantes, qui boni ipsius ignorant naturam, res nihili sæpius æstimant, divitias, sanitatem, vitæ splendorem: quarum rerum nihil est sua ipsius natura bonum; non solum quod facile in contraria mutantur, sed quod ne bonos quidem valeant possessores suos reddere. Quis enim ob divitias justus? quis propter sanitatem temperans? Imo sane hæc omnia male utentibus ad peccandum sæpe inserviunt. Beatus igitur ille, qui ea quæ plurimi sunt habenda, possidet, quique eorum, quæ nequeunt auferri, honorum particeps est. Sed quo pacto hunc cognoscemus? *Qui non abiit in consilio impiorum.* Et priusquam exponam quid sit non abiisse in consilio impiorum, loci hujus quæstionem vobis solvere volo. Cur Propheta, inquis, solum hominem eligit, ac prædicat beatorum? num mulieres a beatitudine exclusit? Absit! Enimvero viri et mulieris una est virtus: quandoquidem utriusque creatio honore par est, ac proinde utriusque quoque merces est eadem. Audi Genesisim: *Fecit Deus hominem*, inquit; ad

ἐν πλοῦ τρώπις, καὶ ἐν σώματι ζῶου καρδία, ταύτην μοι δοκεῖ τὴν δύναμιν ἔχειν πρὸς τὴν ὄλην τῶν Ψαλμῶν κατασκευὴν [καὶ] τὸ βραχὺ τοῦτο προοίμιον. Ἐπειδὴ γὰρ πολλὰ καὶ ἐπίπονα καὶ μυρίων ἰδρώτων καὶ πόνων γέμοντα παραινεῖν μέλλει, προοίγιος τοῦ λόγου, τοῖς τῆς εὐσεβείας ἀγωνισταῖς προλαβὼν ὑπέδειξε τὸ μακάριον τέλος, ἵνα τῇ ἐλπίδι τῶν ἀποκειμένων ἀγαθῶν ἀλύπως τοῦ βίου τὰ ἀλγεῖνά διαφέρωμεν (98). Οὕτως καὶ ὁδοιπόροις τραχεῖαν ὁδὸν πορευομένοις καὶ δύσβατον κουφίζει τὸν μίχθον ἐπιτήθειον αὐτοῖς προσδοκῆθὲν καταχώγιον· καὶ ἐμπόρους ποιεῖ τῆς θαλάσσης κατατολμᾶν ἢ ἐπιθυμία τῶν ἀγωγίμων· καὶ γεωργῶν ὑποκλέπτει (99) τοὺς τέλους ἢ τῆς ἐπιχαρπίας ἐλπίς. Διὰ καὶ ὁ κοινὸς τοῦ βίου διορθωτῆς, ὁ μέγας διδάσκαλος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, σοφῶς καὶ ἐντέχνως τοὺς μισθοὺς προεβάλετο (1), ἵνα, ὑπερκύπτοντες τοὺς ἐν χερσὶ πόνους, τῇ διανοίᾳ πρὸς τὴν ἀπόλαυσιν τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν (2) ἐπειγώμεθα. *Μακάριος ἀνὴρ, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή ἀσεβῶν.* Ἔστι μὲν οὖν τὸ κυρίως καὶ πρώτως μακαριστὸν, τὸ ἀληθινῶς ἀγαθόν. Τοῦτο δὲ ἐστὶν ὁ Θεός. Ὅθεν καὶ Παῦλος, ὑπόμνησιν (3) μέλλων ποιεῖσθαι Χριστοῦ, *Κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν, φησὶ, τοῦ μακαρίου Θεοῦ, καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.* Μακάριον γὰρ τῷ ὄντι τὸ αὐτόκαλον, πρὸς ὃ πάντα ἀποβλέπει, οὐ πάντα ἐφίεται, ἢ ἀρεπτος φύσις, τὸ δεσποτικὸν ἀξίωμα, ἢ ἀόχλητος ζωὴ, ἢ ἄλυπος διεξαγωγή, περὶ ἣν οὐκ ἐστὶν ἀλλοίωσις, ἢ οὐχ ἄπτετα: μεταβολή· ἢ βρούουσα πηγὴ, ἢ ἀφθονος χάρις, ὁ ἀδαπάνητος θησαυρός. Ἀμαθεῖς δὲ ἄνθρωποι καὶ φιλόσομοι, ἀγνοοῦντες αὐτοῦ τοῦ ἀγαθοῦ τὴν φύσιν, μακαρίζουσι πολλάκις τὰ μηδενὸς ἄξια, πλοῦτον, ὑγίειαν, περιφάνειαν βίου· ὧν οὐδὲν ἐστὶν ἀγαθὸν τῇ αὐτοῦ φύσει· οὐ μόνον καθότι ῥαδίαν ἔχει τὴν πρὸς τὰ ἐναντία περιτροπήν, ἀλλ' ὅτι μὴδὲ ἀγαθοὺς δύναται τοὺς κεκτημένους ἀποτελεῖν. Τίς γὰρ δίκαιος διὰ χρήματα; τίς σώφρων διὰ ὑγίειαν; Τούναντιον μὲν οὖν, καὶ ὑπερβασίαν πολλάκις πρὸς ἀμαρτίαν τοῖς κακῶς χρωμένοις τούτων ἕκαστον γίνεται. Μακάριος οὖν ὁ τὰ πλείστου ἄξια κεκτημένος, ὁ τῶν ἀναφαιρέτων ἀγαθῶν μέτοχος. Τοῦτον δὲ πῶς ἐπιγνωσώμεθα; Ὅς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή ἀσεβῶν. Καὶ πρὶν γε εἰπεῖν, τί τὸ μὴ πορευθῆναι ἐν βουλή ἀσεβῶν, βούλομαι ὑμῖν τὸ ἐν τῷ τόπῳ ζητούμενον διαλύσαι. Διὰ τί, φησὶν, ὁ πρόφητης τὸν ἄνδρα μόνον ἐκλεξάμενος μακαρίζει; ἄρα μὴ τοῦ μακαρισμοῦ τὰς γυναῖκας ἀπέκλεισε; Μὴ γένοιτο! Μία γὰρ ἀρετὴ ἀνδρὸς καὶ γυναικὸς, ἐπειδὴ καὶ ἡ κτίσις ἀμφοτέροις ὁμότιμος, ὥστε καὶ ὁ μισθὸς ὁ αὐτὸς ἀμφοτέροις. Ἄκουε τῆς Γενέσεως: *Ἐποίησε,*

²¹ Tit. II, 15.

(98) Colbertinus unius ὑποφέρωμεν.

(99) Pro ὑποκλέπτει s. tribuitur simpliciter in duobus mss. κλέπτει.

(1) Codex unus προεβάλετο.

(2) Editio Paris. τῶν ἀποκειμένων ἀγαθῶν. At variant libri manu exarati, quorum in aliis legitur τῶν ἀποκειμένων αἰωνίων ἀγαθῶν· in aliis vero simplicius τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν· et ita scripsisse Basilium putamus, ne voces in ὧν desinentes frustra multi-

plicarentur.

(3) In duobus mss. pro ὑπόμνησιν legitur ἐπιμνησιν. Ille locus, id quod nonnunquam usu venit, constatus est ex duobus. Prima pars sumpta ex Enist. I ad Timoth. I, 11: Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς ζωῆς τοῦ μακαρίου Θεοῦ· altera vero ex Epist. ad Titum II, 15: Καὶ ἐπιφάνειαν... Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

φῆσι, ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Ὦν δὲ ἡ φύσις μία, τούτων καὶ ἐνέργειαι αἱ αὐταί (4) ὧν δὲ τὸ ἔργον ἴσον, τούτων καὶ ὁ μισθὸς ὁ αὐτός. Διὰ τί οὖν, ἀνδρὸς μνησθεῖς, τὴν γυναῖκα ἀπεσιώπησεν; Ὅτι ἀρκεῖν ἠγάσαστο, μιᾶς οὐσῆς τῆς φύσεως, ἐκ τοῦ ἡγεμονικωτέρου τὸ ὅλον ἐνδείξασθαι. Μακάριος οὖν ἄνθρωπος, ὃς οὐκ ἐπορεύθη ἐν βουλή ἀσεβῶν. Σκόπει τῶν ῥημάτων τὸ ἀκριβὲς (5), πῶς ἐκάστη λέξις δογματικῶν πεπληρωται. Οὐκ εἶπεν, Ὅς οὐ πορεύεται ἐν βουλή ἀσεβῶν, ἀλλ', Ὅς οὐκ ἐπορεύθη. Ὁ μὲν γὰρ ἐν τῷ βίῳ τυγχάνων οὕτω μακαριστός, διὰ τὸ ἀδόλον τῆς ἐκθάσεως· ὁ δὲ συμπληρώσας τὰ ἐπιβάλλοντα, καὶ ἀναντιβῆθῃ τέλει τὴν ζωὴν κατακλείσας, οὗτος ἦδη ἀσφαλὺς μακαρίζεται. Διὰ τί οὖν μακάριοι οἱ πορευόμενοι ἐν νόμῳ Κυρίου; οὐ γὰρ τοὺς πορευθέντας ἐκεῖ, ἀλλὰ τοὺς ἐτι πορευομένους μακαριστοὺς ὁ λόγος τίθεται· ὅτι οἱ τὸ ἀγαθὸν ἐργαζόμενοι, ἐν αὐτῷ τῷ ἔργῳ τὸ ἀπόδεκτον ἔχουσιν· οἱ δὲ τὸ κακὸν φεύγοντες οὐκ, ἐὰν ἄπαξ που ἢ δευτερον ἐκκλίνωσι τὴν ἀμαρτίαν, ἐπαινετοί, ἀλλ' ἐὰν δυνηθῶσι τοῦ κακοῦ τὴν πείραν εἰς τὸ παντελὲς διαδραῖναι. Ἐκ δὲ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας καὶ ἕτερον ἡμῖν ἀπορον ἀνεφάνη (6). Διὰ τί οὐχὶ τὸν κατορθοῦντα τὴν ἀρετὴν μακαρίζει, ἀλλὰ τὸν μὴ πεπονηκότα τὴν ἀμαρτίαν; Οὕτως γὰρ καὶ Ἰπποκράτης, καὶ βούδας, καὶ λιθός μακαρισθῆσεται. Ποῖον γὰρ ἄψυχον ἔσται ἐν δόξῳ ἀμαρτωλῶν; ἤρποτον ἀλογον ἐπὶ καθέδρᾳ (7) λοιμῶν ἐκάθισσε; Μικρὸν μὲν οὖν ἀναμείνας· εὐρήσεις τὸ ἴαμα. Ἐπάγει γὰρ· Ἄλλ' ἢ ἐν (8) τῷ νόμῳ Κυρίου τὸ θέλημα αὐτοῦ. Θεῖου δὲ νόμου μελέτη ἐπὶ τὸν λογικὸν μόνον (9) πίπτει. Ἡμεῖς δὲ κάκεινο (10) λέγομεν, ὅτι ἀρχὴ πρὸς τὴν ἀνάληψιν τῶν καλῶν, ἢ ἀναχώρησις τῶν κακῶν. Ἐκκλιον γὰρ, φησὶν, ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιήσων ἀγαθόν.

4. Σοφῶς οὖν καὶ ἐντέχνως προσάγων ἡμᾶς εἰς (11) ἀρετὴν, τὴν ἀναχώρησιν τῆς κακίας ἀρχὴν ἐποίησαστο τῶν καλῶν. Εἰ γὰρ εὐθὺς προέβαλέ σοι τὰ τέλεια, ἀπώκνησας ἂν πρὸς τὴν ἐγγχειρήσιν· νῦν δὲ τοῖς εὐληπτοτέροις σε προσεθίξει, ἵνα κατατολήσης τῶν ἐφεξῆς. Κλίμακι γὰρ προσεικέναι φαίην ἂν ἔγωγε τῆς εὐσεβείας τὴν ἀσκησιν· κλίμακι ἐκείνη, ἣν εἶδὲ ποτε ὁ μακάριος Ἰακώβ, ἧς τὰ μὲν ἦν πρόσγειά τε καὶ (12) χαμαίζηλα, τὰ δὲ ὑπὲρ αὐτὸν ἦδη τὸν οὐρανὸν ἀνετείνετο. Ὡστε δεῖ τοὺς εἰσαγομένους πρὸς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον τοῖς πρώτοις βαθμοῖς ἐπιβάλλειν τὸ ἔγνωσ, κάκειθεν αἰετῶν ἐφεξῆς ἐπιβαίνειν, ἕως ἂν πρὸς τὸ ἐφικτὸν ὕψος τῆ ἀνθρωπίνῃ φύσει διὰ τῆς κατ' ὀλίγον προκοπῆς ἀναβῶσιν. Ὡσπερ οὖν ἐπὶ τῆς

³⁹ Genes. I, 27. ⁴⁰ Psal. cxxxvi, 27.

(4) Sic mss. plerique. Abest articulus ab excusis.

(5) Editio Paris. σκόπει τῶν ῥημάτων τὸ ἀκριβὲς, σκόπει πῶς, etc. Sed vox σκόπει primo duntaxat loco in mss. legitur, nec mirum id videri debet, cum secundo loco prorsus redundet.

(6) Codex unus ἐφάνη.

(7) Editi et mss. aliquot καθέδρα. Alii, καθέδρας. Alii, καθέδραν.

(8) Sic mss., quibus favent Biblia. Editi ἀλλὰ ἐν.

A *imaginem Dei fecit illum; masculum et feminam fecit eos*³⁹. Quorum autem natura una, horum et actiones eadem; quorum est æquale opus, horum et merces eadem. Quare ergo, viri facta mentione, mulierem tacuit? Quoniam satis esse existimavit, cum una sit natura amborum, per præcipuam partem totum significare. **Beatus 93 igitur vir, qui non abiit in consilio impiorum.** Considera verborum accuratorem: quomodo quælibet dictio sententiis referta sit. Non dixit, Qui non abiit in consilio impiorum; sed, Qui non abiit. Qui enim in hac vita versatur, nondum propter incertum exitum beatus est predicandus: qui vero suum expleverit officium, vitamque certo fine clauserit, is jam beatus tuto dicitur. Cur igitur beati qui ambulavit in lege Domini? non enim hic Scriptura eos qui ambulaverunt, sed eos qui adhuc ambulant, prædicat beatos: quoniam qui faciunt bonum, in ipsa actione consequuntur approbationem; sed qui vitant malum, laudandi non sunt, si forte semel aut iterum peccatum evitaverint, sed si omnino mali experientiam declinare possint. Atque etiam altera difficultas ex orationis serie sese nobis obtulit: Cur eum qui colit virtutem, non dicat beatum, sed eum, qui peccatum non admisit. Hac enim ratione equus, bos et lapis felices poterunt appellari. Quæ enim res inanimata stetit in via peccatorum? aut quæ res rationis expers in cathedra pestilentiæ sedit? Profecto si paululum exspectaveris, remedium invenies. Infert enim (vers. 2): *Sed in lege Domini voluntas ejus.* Porro diviniæ legis meditatio ei soli, qui particeps rationis est, convenit. Nos autem et illud dicimus, principium bonorum acquirendorum, recessum esse a malo. *Declina a malo, iuquit, et fac bonum*⁴⁰.

4. Itaque cum ad virtutem nos induccret, sapienter ac scite vitiorum fugam, honorum initium fecit. Etenim si statim ea quæ sunt perfecta, tibi proposuisset, ad ea tentanda fuisses cunctantior; nunc vero ad ea quæ captu faciliora sunt, te assuefacit, ut ea quæ sequuntur, aggrediare. Ego equidem pietatis exercitationem scalæ consimilem esse crediderim, videlicet scalæ illi, quam beatus Jacob olim vidit, cujus quidem pars terram tangebatur, eratique humi depressa, pars vero altera ultra ipsum cælum porrigebatur. Quare necesse est, ut ii qui sunt ad virtutem instituendi, primis gradibus admoveant vestigium, indeque ad sequentes gradus semper progressi, tandem paulatim progrediendo, ad altitudinem humanæ naturæ non imparē pervo-

(9) Reg. secundus ἐπὶ τῶν λογικῶν μόνον. Colb. primus ἐπὶ τὸ λογικόν.

(10) Post vocem κάκεινο in tribus mss. additur μόνον.

(11) Scriptum invenitur in tribus mss. εἰσάγων ἡμᾶς πρὸς. Ibidem Reg. tertius ἀναχώρησιν τῶν κακῶν ποιούμενος, ἀρχὴν τῶν καλῶν εὔρατο.

(12) Editi πρόσγεια καί. At mss. nonnulli πρόσγειά τε καί.

niant. Quemadmodum igitur in scala primus gradus, recessus ab humo est: ita in vitæ instituto quod secundum Deum sit, profectus initium, discessus a malo est. Prorsus autem facilius est omnino otuari, quam quodvis opus facere: verbi gratia: *Non occides; non mæchaberis; non furaberis*²⁴. Horum quodlibet meram actionis et motus privationem postulat. Illud vero, *Diliges proximum tuum sicut teipsum*²⁵; et: *Vende quæ habes, et da pauperibus*²⁶; et: *Si quis te angariaverit mille passus, vade cum illo duo*²⁷, digna athletic opera sunt, quibus patrandis animo jam forti et strenuo opus est. Quare illius mirare sapientiam, qui per ea quæ faciliora et expeditiora sunt, ad perfectionem nos deducit. Tria autem nobis proposuit merito cavenda, ne videlicet abeamus in consilio impiorum, ne stemus in via peccatorum, ne in cathedra pestilentiæ sedeamus. Rerum naturam secutus, **94** verba hoc ordine disposuit. Primum enim deliberamus; deinde deliberationem firmamus; postremo rebus deliberatis insistimus. Ante omnia igitur mentis nostræ munditia declaranda erat beata, quoniam [cordis] propositum actionum corporearum radix exsistit. Adulterium enim in voluptuosi anima primo incensum, ita eam corruptionem quæ per corpus sit, parit. Unde et Dominus intus esse ait quæ coinquinant hominem²⁸. Quoniam autem admissum in Deum peccatum, impietas proprie dicitur, absit ut unquam de Deo per incredulitatem dubitemus! Hoc namque est *abiisse in consilio impiorum*, si in tuo corde dixeris: Num Deus est, qui universa moderetur et gubernet? Num Deus in cælis est, qui dispenseet singula? estne iudicium? Num unicuique secundum opera sua retribuenda est merces? Cur ergo justii egent, peccatores vero abundant opibus? hi ægra, illi firma sunt valetudine? hi inhonorati, illi sunt maximo in honore? Nunquid fortuito fertur hic mundus, et temerarii quidam casus uniuscujusque vitam temere partiuntur? Hæc si cogitaveris, abiisti in consilio impiorum. Beatus igitur, qui de Deo nihil habuit dubitationis, qui circa præsentia pusillo non est animo, sed exspectat futura; cui incredula de eo, qui nos creavit, suspicio non insedit. Beatus autem et ille, qui in via peccatorum non stetit. Vita utique dicitur via, quod quilibet in vitam ingressus, ad finem properet. Quemadmodum enim qui in navigiis dormiunt, sponte a vento in portus deducuntur, et quamvis ipsi nequaquam sentiant, cursus tamen eos ad terminum urget: sic et nos diffuente vitæ nostræ tempore, insensibili vitæ nostræ cursu velut continuo quodam et irrequieto motu unusquisque ad proprium finem fesinamus.

κλίμακς πρώτη ἀνάβασις ἡ τῆς γῆς ἀναχώρησις, οὕτως ἐπὶ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας, ἀρχὴ (13) προκοπῆς ὁ χωρισμὸς τοῦ κακοῦ. Ὀλως δὲ πᾶσα ἀρχία καὶ τῆς τυχοῦσης πράξεώς ἐστιν εὐμαρεστέρα· οἶον, Οὐ φορεῦσεῖς· οὐ μοιχεύσεῖς· οὐ κλέψεις. Ἀρχίας τούτων ἕκαστον καὶ ἀκίνησις δέεται. Ἀγαπήσεις (14) τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· καὶ, Πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς· καὶ, Ἐάν τις σε ἀγγαριέσῃ μίλιον ἔν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο, ἐνεργήματά ἐστιν ἀθληταῖς πρέποντα, καὶ ψυχῆς ἡδὴ νεανικῆς δεόμενα πρὸς κατόρθωσιν. Ὡστε θαύμασον τὴν σοφίαν τοῦ διὰ τῶν εὐμαρεστέρων καὶ εὐληπτοτέρων ἐνάγοντος ἡμᾶς πρὸς τὴν τελείωσιν. Τρία δὲ προέβαλεν ἡμῖν τὰ φυλακῆς ἀξία, μὴ πορευθῆναι ἐν βουλή ἀσεδῶν, μὴ στήναι ἐν ὀδῶ ἀμαρτωλῶν, μὴ καθεσθῆναι ἐπὶ καθέδρας (15) λοιμῶν. Τῇ φύσει τῶν πραγμάτων ἐπόμενος, τὴν τάξιν ταύτην τοῖς εἰρημένους ἐπέθηκεν. Βουλευόμεθα γὰρ πρότερον, εἴτα ἰστώμεν τὸ βούλευμα, εἴτα τοῖς βουλευθεῖσιν ἐναπομένομεν. Πρώτως οὖν μακαριστὸν τὸ ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν καθαρόν, ἐπεὶδὴ ῥίζα τῶν διὰ τοῦ σώματος ἐνεργειῶν τὸ ἐν καρδίᾳ βούλευμα. Ἡ γὰρ μοιχεία, ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ (16) φιληδόνου πρῶτον ἀναφλεχθεῖσα, οὕτω τὴν διὰ τοῦ σώματος φθορὰν ἀπεργάζεται. Ὅθεν καὶ ὁ Κύριός φησιν ἐνδοθεὶν εἶναι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον. Ἐπεὶδὴ δὲ ἀσέβεια κυρίως λέγεται ἡ εἰς Θεὸν ἀμαρτία, μὴ γένοιτο δέξασθαι ἡμᾶς ἐξ ἀπιστίας ποτὲ ἀμφιβολίαν περὶ Θεοῦ! Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ πορευθῆναι ἐν βουλή ἀσεδῶν, ἐὰν εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· Ἄρα ἐστὶ Θεὸς κυβερνῶν τὰ σύμπαντα; Ἄρα ἐστὶ Θεὸς ἐν οὐρανῶ, οἰκονομῶν τὰ (17) καθ' ἕκαστον; Ἄρα κρίσις; Ἄρα ἀνταπόδοσις ἐκάστῳ κατὰ τὸ ἔργον αὐτοῦ; Διὰ τί οὖν δίκαιοι πένονται, καὶ ἀμαρτωλοὶ πλουτοῦσιν; οὗτοι ἀθνοῦσι, κάκεινοι ἐβρώνται; οὗτοι ἄτιμοι, κάκεινοι ἐνδοξοῖ; Μῆποτε αὐτομάτως ὁ κόσμος φέρεται, καὶ συντυχία τινὲς ἀλογοὶ ἀτάκτως ἐκάστῳ ἀποκληροῦσι (18) τοὺς βίους; Ἐὰν ταῦτα διανοηθῆς, ἐπορευθῆς ἐν βουλή ἀσεδῶν. Μακάριος οὖν ὅς οὐκ ἔλαθε περὶ Θεοῦ διαταγμὸν, ὁ μὴ μικροφυχῆσας περὶ τὰ παρόντα, ἀλλ' ἀναμένων τὰ προσδοκώμενα· ὅς οὐκ ἔσχε περὶ τοῦ κτίσαντος ἡμᾶς ὑπόληψιν ἀπιστον. Μακάριος δὲ κάκεινος, ὅς ἐν ὀδῶ ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη. Ὅδὸς μὲν οὖν ὁ βίος εἴρηται διὰ τὴν πρὸς τὸ τέλος ἐκάστου τῶν γεννηθέντων ἐπειξιν. Ὡσπερ γὰρ οἱ ἐν τοῖς πλοίοις καθεύδοντες αὐτομάτως ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐπὶ λιμένας ἄγονται, κὰν αὐτοὶ μὴ αἰσθάνωνται, ἀλλ' ὁ δρόμος αὐτοὺς πρὸς τὸ τέλος ἐπέγει· οὕτω καὶ ἡμεῖς, τοῦ χρόνου τῆς ζωῆς ἡμῶν παρβρέοντες, οἷόν τινα κινήσει συνεχεῖ καὶ ἀπαύστῳ πρὸς τὸ οἰκεῖον ἕκαστος πέρασ τῷ λανθάνοντι δρόμῳ τῆς ζωῆς ἡμῶν κατεπειγόμεθα. Οἶον, καθεύδεις, καὶ ὁ χρόνος σε παρατρέχει· ἐγγήγορας, καὶ ἀσχολος εἶ

²⁴ Exod. xx, 15 - 15. ²⁵ Matth. xix, 19. ²⁶ ibid. 21. ²⁷ Matth. v, 41. ²⁸ Matth. xv, 18.

(13) Reg. secundus ἀπαρχή.

(14) Reg. secundus τὸ δὲ, Ἀγαπήσεις.

(15) Et hic quoque in aliquibus mss. legitur ἐπὶ καθέδραν. Nec ita multo post mss. nonnulli βουλόμεθα... βούλημα... βουληθεῖσιν. Subinde Reg. tertius τὸ ἐγκάρδιον βούλημα.

(16) Codex unus ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ. Infra codex unus ἀμφιβολίαν τινά.

(17) Colb. sextus ὁ οἰκονομῶν τό. Statim duo mss. ἀντιδοσις. Subinde duo itidem mss. κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

(18) Reg. secundus et Colb. sextus διακληροῦσι.

τὴν διάνοιαν· ἀλλ' ὁμως ἡ ζωὴ δαπανᾶται, καὶ τὴν αἰσθησιν ἡμῶν διαφεύγει. Δρόμον οὖν τινα τρέχον πάντες ἄνθρωποι, πρὸς τὸ οἰκεῖον τέλος ἕκαστος ἐπειγόμενοι (19)· διὰ τοῦτο πάντες ἐσμὲν ἐν ὁδῷ. Καὶ οὕτω δ' ἂν λάβοις τῆς ὁδοῦ τὴν ἔνοιαν. Ὅδοιπόρος ἐφύεττο καὶ τῷ βίῳ τούτῳ· πάντα παρέρχη, πάντα κατόπισσον γίνεται. Εἶδες ἐπὶ τῆς ὁδοῦ φυτὸν, ἢ πόναν ἢ ὕδωρ, ἢ ὅτι ἂν τύχη τῶν ἀξίων/θεάματος· μικρὸν ἐτέρφθη, εἶτα παρέδραμες. Πάλιν ἐνέτυχες λίθοις, καὶ φάραγγι, καὶ κρημοῖς, καὶ σκοπέλοις, καὶ σκόλοφιν, (20) ἢ που καὶ θηρίοις, καὶ ἔρπετοῖς, καὶ ἀκάνθαις, καὶ τισιν ἄλλοις τῶν ὄχληρῶν· μικρὸν ἠλιάθη, εἶτα κατέλιπε. Τοιοῦτος ὁ βίος, οὔτε τὰ τερπνὰ μόνιμα, οὔτε τὰ λυπηρὰ διαρκῆ κεκτημένους. Ἡ ὁδὸς οὐκ ἔστι σὴ, ἀλλ' οὐδὲ τὰ παρόντα σά. Ἐπὶ τῶν ὀδευόντων, ὁμοῦ τε ὁ πρῶτος τὸ ἔχνος ἐκίνησε, καὶ εὐθὺς ὁ μετ' αὐτὸν τὴν βᾶσιν ἤνεγκε, καὶ μετ' ἐκείνον ὁ ἐφεπόμενος.

5. Σκόπει δὲ καὶ τὰ τοῦ βίου εἰ μὴ παραπλήσια. Σήμερον τὴν γῆν σὺ ἐγεώργησας, καὶ αὖριον ἄλλος, καὶ μετ' ἐκείνον ἕτερος. Ὅρξ τοὺς ἀγροὺς τούτους καὶ τὰς πολυτελεῖς οἰκίας; Πόσα ἤδη ὀνόματα ἀφ' οὗ γέγονε τούτων (21) ἕκαστον ἤμειψε! Τοῦ δεῖνος ἐλέγετο, εἶτα μετωνομάσθη πρὸς ἕτερον· πρὸς τὸν δεῖνα μετήλθεν, εἶτα νῦν ἄλλου λέγεται. Ἄρ' οὖν (22) οὐκ ὁδὸς ἡμῶν ὁ βίος, ἀλλοτε ἄλλον μεταλαμβάνων, καὶ πάντας ἔχων ἀλλήλους ἐφεπομένους; Μακάριος οὖν ὃς ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῶν ἀμαρτωλῶν οὐκ ἔστη. Τὸ δὲ, *οὐκ ἔστη, τί ἔστιν*; Ἐτι ἐπὶ τῆς πρώτης ἡλικίας ὄντες οἱ ἄνθρωποι, οὔτε ἐν κακίᾳ ἔσμεν, οὔτε ἐν ἀρετῇ (ἀνεπίδεκτος γὰρ ἡ ἡλικία τῆς ἕξως ἐκατέρας)· ἐπειδὴν δὲ ὁ λόγος ἡμῶν συμπληρωθῇ, τότε γίνεται τὸ γεγραμμένον· *Ἐλθοῦσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἢ ἀμαρτίαι ἀνέζησαν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον*. Ἐπανατέλλουσι γὰρ λογισμοὶ πονηροί, ἐκ τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐντικτόμενοι. Τῷ ὄντι γὰρ ἐλθοῦσα ἡ ἐντολή, τουτέστιν ἡ διάγνωσις τῶν καλῶν, ἐὰν μὴ κατακρατήσῃ τοῦ χειρόνος λογισμοῦ, ἀλλὰ συγχωρήσῃ ὑπὸ τῶν παθῶν ἐξανδραποδισθῆναι τὸν λογισμὸν· ἀνέζησε μὲν ἡ ἀμαρτία, ἀπέθανε δὲ ὁ νοῦς, νεκρὸς γινόμενος τοῖς παραπτώμασι. Μακάριος οὖν ὁ μὴ ἐγχρονίσας τῇ ὁδῷ τῶν ἀμαρτανόντων (23), ἀλλὰ λογισμῷ βελτίονι πρὸς τὴν εὐσεβῆ πολιτείαν μεταπηδήσας. Δύο γὰρ εἰσιν ὁδοὶ ἐναντία ἀλλήλαις· ἢ μὲν πλατεῖα καὶ εὐρύχωρος, ἢ δὲ στενὴ καὶ θεβλιμμένη. Καὶ δύο ὁδηγοί, ἕκαστος πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστρέφειν (24) ἐπιχειρῶν. Ἐχει οὖν ἢ μὲν λεία ὁδὸς καὶ πρηνῆς (25) ὁδηγὸν ἀπατηλὸν, δαίμονα πονηρὸν, δι' ἡδονῆς πρὸς τὴν ἀπίστευστον τοὺς ἐπομένους ἐπισυρόμενον· ἢ δὲ τραχεῖα καὶ ἀνάντης ἄγγελον ἀγαθόν, διὰ τῶν ἐπιπόνων τῆς ἀρετῆς πρὸς τὸ μακάριον

²² Rom. vii, 9.

(19) Editi ἐπειγόμενοι. At mss. quatuor ἐπειγόμενος.

(20) Sic editio Basil. cum tribus mss. Illud, καὶ σκόλοφιν, in editione Paris. desiderabatur.

(21) Sic mss. quatuor. Editio Paris. ὀνόματα, ῥούτων.

A Exempli causa, dormis, tempus te fugit; vigilas, et agitas aliquid mente; nihilominus tamen vita, etiamsi non sentiamus, absumitur. Omnes ergo ad propriam quisque metam properantes, cursum quemdam currinus, quamobrem sumus in via omnes. Hoc etiam modo viam intelligere possis. In hac vita viator es; omnia transeunt, post tergum tuum relinquuntur omnia. Plantam, herbam, aquam, aut quidvis aliud aspectu dignum in via vidisti: paulum oblectatus, mox præteris. Rursus in lapides, convalles, præcipitia, scopulos et palos, aut etiam in feras, in animalia repentina, in spinas, et in aliud quodvis infortunium incidisti: postquam es paululum afflictus, mox ista reliquisti. Vita est ejusmodi: neque ejus deliciæ neque molestiæ constanter perseverant. Tua non est hæc via, neque tuæ sunt res præsentēs. Inter viatores, simul ut primus pedem movit, huic proximus infert gradum, et post hunc alter qui sequitur.

5. Velim autem attendas, num etiam vitæ casus sint assimilēs. Hodie tu coluisti terram, cras alter, post hunc colet et alius. Vides agros hos et domos sumptuosas? Quoties singula, ex quo existunt, nomen jam mutavere! Dicebantur hujus esse, postea ipsis impositum est nomen alterius, ad alium transierunt, tum demum alterius esse dicuntur. Nonne ergo vita nostra via est, alio tempore alium excipiens, et in qua sibi invicem succedunt omnes? *Beatus itaque qui in via peccatorum* 95 *non stetit*. Illud autem, *Non stetit*, quid sibi vult? Dum in prima adhuc consistimus ætate, nec improbi, nec virtute præditi sumus (ea enim ætas habitus utriusque capax non est); sed posteaquam ratio nostra perfecta est atque cumulata, tunc fit quod scriptum est: *At cum venisset mandatum, peccatum revicti, ego autem mortuus sum* ⁹⁶. Oriuntur enim malæ cogitationes, quæ ex carnis cupiditatibus in animis nostris generantur. Nam reipsa ubi venit mandatum, hoc est, boni honestique iudicium, si cogitationem pejorem non vicerit, sed a pravis affectibus animum in servitutum redigi siverit: revixit quidem peccatum, mens vero peccatis interempta moritur. Beatus igitur, qui in via peccatorum non immoratus est, sed saniore consilio ad piam conversationem se recepit. Duæ namque sunt viæ inter se contrariæ: una lata et spatiosa, altera angusta et coarctata. Duo etiam sunt viæ duces, quorum uterque viatorem ad se attrahere conatur. Plana quidem et declivis via habet fallacem ducem, malum dæmonem qui eos qui se sequuntur, in interitum per voluptatem trahit: aspera vero et ardua via, bonum angelum, qui sequaces suos per la-

(22) Sic mss. plurimi. Deest οὖν in editione Paris.

(23) Reg. secundus τῶν ἀμαρτωλῶν.

(24) Nostra editio Paris. ἐπιστρέφειν. At mss. ἐπιστρέφειν.

(25) Editio utraque Basil. et Paris. ὁδὸς καὶ πλατεῖα καὶ πρηνῆς. Brevius mss. ὁδὸς καὶ πρηνῆς.

boriosa virtutis exercitia ad beatum finem perducit. Dum igitur quisque nostrum puer est, præsentes persequitur voluptates, neque habet ullam temporis futuri rationem, neque curam: jam autem vir factus, post iudicii perfectionem, videre sibi videtur vitam in virtutem et vitium divisam; atque oculis animi in utrumque sæpe coniectis, proprietates utriusque inter se æqualiter diversas esse judicat. Et quidem peccatorum vita ostendit cunctas præsentes sæculi voluptates: justorum vero vita, sola futuri ævi bona commonstrat. Et certe salvandorum via quanto pulchriora pollicetur futura, tanto laboriosiora exhibet præsentia: voluptaria autem et impura vita non in posterum expectandas, sed jam præsentes delicias proponit. Itaque vertigine laborat anima omnis, atque titubantibus cogitationibus agitur: cum quidem secum revolvit æterna, eligit virtutem, cum vero respicit ad præsentia, voluptatem præfert. Hic bonam corporis habitudinem conspicit, ibi carnis servitutem: hic ebrietatem, ibi jejunium: hic cachinnos immodicos, ibi plurimas lacrymas: hic saltationem, illic precationem: hic tibias, illic gemitus: hic scortationem, illic virginitatem. Quoniam igitur quod vere bonum est, id duntaxat ratione per fidem comprehendendi potest (longe enim abest, nec vidit oculus, nec auris audivit⁴⁰), peccati vero suavitas promptam, et per omnes sensus fluentem voluptatem habet; idcirco beatus, qui propter voluptatis illecebras non deductus est ad interitum, sed spem salutis expectat per patientiam, ac in utraque via discernenda viam ad deteriora ducentem non capit.

6. VERS. 1. *Et in cathedra præsentium non sedit.* Num illas dicit cathedras, in quibus nostra corpora quieti damus? Ecqua est ligni cum peccato societas, ut cathedram a peccatore præoccupatam tanquam exitialem fugere debeam? Nonne firmam ac stabilem in vitii approbatione moram **96** cathedram dici nobis putandum est? Quod caveamus oportet, propterea quod studiosa in peccatis mora habitum quemdam qui vix excuti potest, in animis ingenerat. Vix enim sanatur inveteratus animi morbus, malique exercitatio tempore confirmata: imo vero sanari omnino non potest, si consuetudo in naturam transeat, id quod plerumque evenit. Optandum igitur fuerit, ut ne attingamus malum. Attamen secunda superest navigatio, ut statim post experientiam illud tanquam bestię venenatę plagam declinemus, secundum Salomonem de improba muliere scribentem: *Ne injicias oculus tuum in eam, sed resili; ne moreris*⁴¹. Et vero quosdam novi, qui per

⁴⁰ I Cor. II, 9. ⁴¹ Prov. IX, 18.

(26) Pro πυκνά legitur in aliquibus mss. πυκνόν.

(27) Edit. προτείνει. At mss. non pauci προτείνονται.

(28) Sic mss. plurimi. Vocula ex in editis desideratur.

(29) Editi από φύλου. At mss. από του ξύλου.

τέλος τούς επομένους άγοντα. Έως μὲν οὖν νηπιός ἐστιν ἕκαστος ἡμῶν, τὸ ἐν τῷ παρόντι ἡδὺ διώκων, οὐδεμίαν τοῦ μέλλοντος κηδεμονίαν ποιεῖται· ἀνὴρ δὲ ἡδὴ γενόμενος, μετὰ τὸν ἀπαρτισμὸν τῶν ἐννοιῶν, οἷον ὄραν δοκεῖ τὸν βίον αὐτῷ σχιζόμενον πρὸς ἀρετὴν καὶ κακίαν, καὶ πυκνά (26) πρὸς ἑκάτερον τὸ δῆμα τῆς ψυχῆς μεταστρέφων, παράλληλα κρίνει τὰ ἑκατέρω προσόντα. Καὶ ὁ μὲν τῶν ἀμαρτωλῶν βίος πάντα δείκνυσι τὰ τοῦ παρόντος αἰῶνος τερπνά· ὁ δὲ τῶν δικαίων, μόνῃ ὑποφαίνεται τὰ τοῦ μέλλοντος ἀγαθά. Καὶ ἡ μὲν τῶν σωζομένων ὁδὸς ὅσον καλὰ ὑπὲρχειται τὰ μέλλοντα, τοσοῦτον ἐπίπονα παρέχεται τὰ παρόντα· ὁ δὲ ἡδὺς καὶ ἀκόλαστος βίος οὐχὶ προσδοκωμένην εἰς ὕστερον, ἀλλ' ἡδὴ παρούσαν προτείνεται (27) τὴν ἀπόλαυσιν. Ἰλιγγιᾶ οὖν πᾶσα ψυχὴ, καὶ μετοκλάζει τοῖς λογισμοῖς, ὅταν μὲν ἐνθυμηθῇ τὰ αἰώνια, τὴν ἀρετὴν αἰρουμένη, ὅταν δὲ ἀποθλήσῃ πρὸς τὰ παρόντα, τὴν ἡδονὴν προτιμῶσα. Ὅδε βλέπει σαρκὸς εὐπάθειαν, ἐκεῖ δουραγωγίαν σαρκός· ὧδε μέθην, ἐκεῖ νηστείαν· ὧδε γέλωτας ἀκρατεῖς, ἐκεῖ δάκρυον δαφιλές· ἐνταῦθα δρχησιν, κάκει προσευχὴν· αὐλὸς ὧδε, κάκει στεναγμούς· ὧδε πορνείαν, κάκει παρθεναίαν. Ἐπεὶ οὖν τὸ μὲν ἀληθινῶς ἀγαθὸν λογισμῷ ληπτὸν ἐστὶ διὰ πίστεως (μακρὰν γὰρ ἀπέχιστα, καὶ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε), τὸ δὲ τῆς ἀμαρτίας ἡδὺ πρόχειρον ἔχει καὶ διὰ πάσης αἰσθήσεως βέουσαν τὴν ἀπόλαυσιν· μακάριος ὁ μὴ περιτραπέις ἐκ (28) τῶν τῆς ἡδονῆς δειλεασμάτων πρὸς τὴν ἀπόλειαν, ἀλλὰ δι' ὑπομονῆς τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας ἀπεκδεχόμενος, καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν ὁδῶν ἑκατέρων μὴ ἐπιβάς τῆς ὁδοῦ ἀγούσης ἐπὶ τὰ χεῖρονα.

6. Καὶ ἐπὶ καθέδρας λοιμῶν οὐκ ἐκάθισεν. Ἄρα ταύτας λέγει τὰς καθέδρας, ἐφ' ὧν ἀναπαύομεν ἡμῶν τὰ σώματα; Καὶ τίς ἡ ἀπὸ τοῦ ξύλου (29) πρὸς ἀμαρτίαν μετάδοσις, ὥστε με τὴν ὑπὸ τοῦ ἀμαρτωλοῦ προκαταληφθεῖσαν καθέδραν ὡς βλαβεράν ἀποφεύγειν; Ἡ νομίζειν ἡμᾶς χρῆ καθέδραν λέγεσθαι τὴν ἐδραίαν καὶ μόνιμον ἐν τῇ κρίσει τῆς κακίας διατριβὴν; Ὁ φυλακτέον ἡμῖν, διότι τὸ φιλοπόνως προσδιατριβεῖν ταῖς ἀμαρτίαις ἔστιν τινὰ δυσκίνητον ταῖς ψυχαῖς ἐμποεῖ. Παλαιωθὲν γὰρ πάθος ψυχῆς, καὶ κακοῦ μελέτη χρόνῳ βεβαιωθεῖσα δυσίατός ἐστιν, ἢ καὶ ἀνίατος παντελῶς, εἰς φύσιν, ὡς τὰ πολλὰ, τοῦ ἔθους μεθισταμένου. Εὐχῆς μὲν οὖν ἄξιον μὴ προσάψασθαι τοῦ κακοῦ. Δεύτερος δὲ πλοῦς, εὐθύς μετὰ τὴν πείραν ὡσπερ ἰοβόλου πληγὴν ἀποφεύγειν, κατὰ τὸ γεγραμμένον παρὰ τοῦ Σολομώντος περὶ τῆς γυναικὸς τῆς φαύλης, ὅτι *Μὴ ἐπιστήσης σὸν δῆμα πρὸς αὐτήν, ἀλλ' ἀποπήδησον· μὴ ἐγγρονίσσης* (30). Νῦν δὲ οἰδᾶ τινὰς ἐν νεότητι πρὸς τὰ τῆς σαρκὸς

(30) Editio Paris. μὴ χρονίσσης ἐν τῷ τόπῳ. Sed illud, ἐν τῷ τόπῳ, in editione Basil. et in nostris sex mss. deest. Ex quo fit, ut ex Bibliis additum fuisse credi merito possit. Et hoc notandum, pro χρονίσσης legi in editione Basil. et in aliquot mss. ἐγγρονίσσης.

πάθη κατολισθήσαντας, καὶ μέχρι πολιᾶς (31) αὐτῆς διὰ συνθήειαν τοῦ κακοῦ ταῖς ἀμαρτίας παραμένον-
 τας. Ὡς γὰρ οἱ ἐν βορβόρῳ καλινδούμενοι (32) χοῖροι ἀεὶ προσπλάττουσιν ἑαυτοῖς τὸν πηλόν· οὕτως οὗτοι τὸ ἐκ τῆς ἠδονῆς αἰσχῶς καθ' ἑκάστην ἡμέραν προσαναμάσσονται. Μακάριον μὲν οὖν τὸ μὴ δια-
 νοηθῆναι τὸ πονηρὸν· εἰ δὲ κατὰ συναρπαγὴν τοῦ ἐχθροῦ ἐδέξω τῆ ψυχῆ βουλεύματα ἀσεβείας, μὴ στήσῃς ἐπὶ τῆς ἀμαρτίας. Εἰ δὲ καὶ τοῦτο πέπονθας, μὴ ἐνιδρουθῆς τῷ κακῷ. Μὴ τοίνυν καθεσθῆς ἐπὶ καθ-
 ἑδρας τῆς τῶν λοιμῶν. Εἰ (33) ἐνόησας καθέδραν τίνα φησὶν ὁ λόγος, ὅτι τὴν διαρκῆ λέγει τοῦ κακοῦ προσ-
 εδρίαν, ἐξέτασον λοιπὸν τίνας ὠνόμασε τοὺς λοιμούς. Φασὶ δὴ τὸν λοιμὸν οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ, ἐπειδὴν ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ κτήνους ἀφῆται, κατὰ διάδοσιν ἐπὶ
 πάντας τοὺς ἐγγίζοντας διανέμεσθαι· φύσιν γὰρ
 εἶναι τῆς νόσου τοιαύτην, τὸ ἐξ ἀλλήλων πάντας ἀνα-
 πιμπλάει τῆς ἀνομιᾶς. Τοιοῦτοι δὲ τινὲς εἰσι καὶ οἱ ἐργάται τῆς ἀνομιᾶς. Ἄλλος γὰρ ἄλλῳ τῆς νόσου μεταδιδόντες συννοσοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ συναπόλλυν-
 ται. Ἡ οὐχ ὄρξῃ τοὺς πόρνονς τοὺς ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς καθημένους, καὶ καταγελῶντας τῶν σωφρονούντων, καὶ διηγούμενους ἑαυτῶν τὰ τῆς αἰσχύντης ἔργα, τὰ τοῦ σκότους ἐπιτηδεύματα, καὶ τὰ πάθη τῆς ἀτιμίας ἀπαριθμούμενους ὡς ἀριστείας, ἢ τινὰς ἄλλας ἀνδρα-
 γαθίας; Οὗτοί εἰσιν οἱ λοιμοὶ οἱ τὸ ἴδιον κακὸν ἐπὶ πάντας ἄγειν φιλονεικοῦντες, καὶ πολλοὺς ἑαυτοῖς (34) παραπλησίους γενέσθαι φιλοτιμούμενοι, ἵνα ἐν τῇ κοινωνίᾳ τῶν κακῶν διαφύγωσι τὰ ὄνειδη. Οὕτε γὰρ πῦρ εὐκαταπερήστου ὕλης ἀψάμενον δυνατὸν μὴ οὐχὶ ἐπὶ
 πάντων αὐτῆν διασθῆναι, ἄλλως τε καὶ ἐπιτύχη πνεύματος ἐπιφόρου τὴν φλόγα διακομιζόντος· οὕτε τὴν ἀμαρτίαν, ἐνὸς ἀψάμενην, μὴ οὐχὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἐγγίζοντας διελεῖν, ἐξαπτόντων αὐτὴν τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας. Τὸ γὰρ τῆς πορνείας πνεῦμα οὐκ ἀνέγεται ἐν τῷ ἐνὶ στήναι (35) τὴν ἀτιμίαν, ἀλλ' εὐθὺς ἠλικιῶται συμπαραλελήθησαν· κῶμοι, καὶ μέθαι, καὶ αἰσχρὰ διηγήματα· ἑταῖρα (36) συμπίνουσα, τούτῳ προσμεδιῶσα, κάκεινον διερεθίζουσα, καὶ πάντας πρὸς τὴν αὐτὴν ἀμαρτίαν συμφλέγουσα. Ἄρα μικρὸς ὁ λοιμὸς οὗτος, ἢ μικρὰ ἢ διάδοσις τοῦ κακοῦ; Τί δὲ, ὁ τὸν πλεονέκτην ζηλῶν, ἢ ὁ τὸν ἐξ ἄλλης τινὸς πονηρίας περιφανῆ τινα πολιτικὴν δυνα-
 στεῖαν περιβεβλημένον, ἢ ἐθνῶν ἡγεμονίαν ἔχον-
 τα, ἢ στρατοπέδων ἀρχοντα, εἶτα τοῖς αἰσχίστοις
 πάθεισιν ἐμψυρόμενον, οὐχὶ αὐτῇ τῇ ψυχῇ τὸν λοιμὸν παρεδέξατο, τὸ τοῦ ζηλουμένου κακὸν οικεῖον ποιούμενος; Αἱ γὰρ κατὰ τὸν βίον λαμ-
 πρῶτετες συναναφαίνουσιν (37) ἑαυταῖς καὶ τοὺς βίους τῶν περιβλέπτων· καὶ στρατιῶται μὲν ὡς τὰ πολλὰ τοῖς στρατοπεδάρχαις ἐξομοιοῦνται· οἱ δὲ ἐν

A suam juventutem in carnis vitia delapsi, ad ipsam usque canitiem in peccatis propter mali consuetudinem perseveraverunt. Quemadmodum enim sues qui sese in cæno obvolvunt, semper magis ac magis luto asperguntur: sic iie quotidie magis ac magis voluptatis sibi dedecus inurunt. Beatitude igitur est malum non cogitasse: si tamen inimici dolo consilia impietatis receperis in anima, ne steteris in peccato. Quod si etiam id tibi contigit, in malo ne permancas. Ne igitur sederis in cathedra pestilentiarum. Si intellexisti quamnam cathedram dicat Scriptura, nimirum longam in malo perseverantiam, de cætero exquiras velim quas pestilentia nominet. Aiuunt barumce rerum periti pestem, ubi unum hominem, aut jumentum attigerit, in quosque proximos per vices serpere; contendunt namque hujus morbi naturam talem esse, ut omnes sese mutuo ægritudine repleant. Tales itaque sunt iniquitatis operarii. Nam alter alteri morbum imperientes ægrotant simul, simulque pereunt. Nonne cinædos conspicis in foro sedentes, qui castos quoque irrident, quique sua turpitudinis opera narrantes, tenebrarum studia et cupiditates ignominiosas tanquam præclare gesta, aut alia quædam egregia facinora commemorant? Pestes sunt ii, qui in omnes transfundere conantur proprium morbum, multosque sibi similes fieri magnopere cupiunt, ut per hanc malorum communicationem infamiam vitent. Nam neque ignis materiam suscipiendæ flammæ idoneam nactus, cohiberi potest, quominus subsistat ad universam: maxime, si vehemens ventus transfundat flammam: neque fieri potest, ut peccatum, quod unum aliquem attigerit, ad omnes vicinos non transeat, si nequitie spiritus illud accendant. Manere enim in uno iniquitatem non sinit spiritus stupri, sed statim coævi consociantur; comessationes, ebrietates, sermones obsceni; scortum comptans, buic arridens, illum provocans, ad idem peccatum accendens omnes. Num parva hæc pestilentia, num modica isthæc peccati contagio? Quid vero, quisquis avarum æmulatur, aut eum, qui per aliquid aliud scelus conspicuam quamdam ac civilem auctoritatem adeptus est, aut gentium habet imperium, aut exercituum dux est, deinde si affectibus turpissimis contaminatus fuerit, nonne in animo excepit
 97 pestem, tum, cum malum ejus quem æmulatur, proprium sibi reddidit? Nam et vitam eorum qui clarent, secum ostendunt illæ ipsæ dignitates vitæ: et milites quidem plerumque consimiles sunt ducibus; populi vero in civitatibus imitantur magistra-

(31) Editi μέχρι τελευτῆς. At mss. quatuor μέχρι πολιᾶς.

(32) Reg. tertius et Coisl. κυλινδούμενοι. Vox χοῖροι deest in mss. nonnullis. Aliquanto infra, κατὰ συναρπαγὴν τοῦ ἐχθροῦ, ad verbum, *subreptione inimici*: hoc est, *fallacia et malo dolo inimici*.

(33) Sic mss. nostri. At editi ἐπεὶ εἰ.

(34) Sic mss. At vero editi αὐτοῖς.... γίνεσθαι..

Mox duo mss. διαφύγωσι.

(35) Coisl. cum Reg. tertio στήναι. Editi cum aliis mss. στήσαι. In mss. nonnullis pro ἀτιμίαν legitur ἀμαρτίαν: in aliis quibusdam ἀνομίαν.

(36) Reg. tertius ἑταῖρα τούτῳ συμπίνουσα, κάκεινον προσμεδιῶσα, τούτῳ προσομιλοῦσα, κάκεινον, etc.

(37) Sic mss. plerique omnes. Editi συνεμφαίνουσιν.

tus. Et in summa, ubi unius scelus plebi visum fuerit imitatione dignum, proprie et recte aliqua animarum pestis in vita exstare dicitur. Claritudo enim improbitati juncta, multos eorum qui facile labuntur, ad simile studium trahit. Quoniam itaque ab alio ad alterum corruptio manat, talium animarū dicantur peste affectæ. Ne igitur in cathedra pestilentiarum sederis, neve iudicii corruptorum et pestiferorum fias particeps, neque in malis consiliis permanens. Atqui oratio in ipsis adhuc procemiis versatur, et tamen illius copiam modum excedere video; adeo ut neque vobis facile sit plurima retinere, neque mihi, deficiente me voce, ob consuetam infirmitatem, orationem proseguere. Quamquam autem ea quæ diximus, imperfecte dicta sint, cum mali quidem fuga demonstrata sit, perfectio vero quæ bonis operibus acquiritur, omissa sit: nihilominus tamen præsentia benignis auribus commendantes nos, si modo non omnino in posterum ad silentium redigamur. Tribuat autem Dominus nobis eorum quæ diximus mercedem, vobis vero eorum quæ audistis fructum, gratia Christi ipsius, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

EJUSDEM IN PSALMUM VII.

Psalmus ipsi David, quem cecinit Domino, pro verbis Chusi filii Jemeni.

1. Inscriptio septimi psalmi quodammodo Regnorum historię ubi de Davide narratur, videtur

(38) Editio Paris. eis τὸν ὄμιον ζῆλον τῶν εὐλοισήτων ἐφέλκεται. Ad verbum interpres, *Multos ad æmulationem similem eorum, qui proni ac lubrici sunt ad peccandum, trahit. At nostri sex mss., ut in textu, non diversis quidem verbis, sed alio ordine: quæ diversa verborum collocatio, quantula ea cunque est, sententiam totam mutaverat, vel potius corruperat.*

(39) Sic mss. sex. At editi cum duobus mss. φθοροποιῶν. Ibidem mss. duo λοιμῶνων.

(40) Editi ἐναπομέννης. At mss. ἐναπομένης.

(41) Editio utraque Basil. et Paris. τελειώσεως παραθεσίσης. At Coisl. et sex alii mss. τελειώσεως παρατεθείσης. Ubi notandum est, legi quidem in Reg. quarto παραθείσης (?), sed particulam μὴ inter duas lineas additam esse. Ex quo fit, ut non multum laborandum sit, utro modo legi debeat, cum ex utraque lectione eadem plane sententia efficiatur. Quod enim appositum non est, id omissum fuisse necesse est. Constat igitur, quod ad sententiam attinet, nihil referre utrum legas τελειώσεως παραθείσης, perfectione omissa, an τελειώσεως μὴ παρατεθείσης, perfectione non apposita legeris. Quod si quispiam jam ex me quærat, ultra mihi scriptura vera esse videatur, libentius posteriorem defendam. Cum enim in nostris septem mss. constanter παρατεθείσης legatur, ita quidem scripsisse Basilium arbitrator: sed vuculam μὴ ex Reg. quarto additam volo. Ut ut hæc sunt, vulgatam lectionem intactam reliquimus, cum nihil intersit, utro modo legatur.

(42) Reg. tertius χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ. Illud, καὶ τὸ κράτος, e multis mss. addidimus.

(43) Quam varie apud varios positus sit ejus psalmi titulus, ex *Hæxaplis* cognosci potest. Sed Aquilæ solius interpretationem, quod sola ad rem

ταῖς πόλεσι δῆμοι ζηλοῦσι τοὺς ἐν δυνάμει. Καὶ ὄλως, ἐπειδὴν τὸ τοῦ ἐνδὸς κακὸν μιμησεως ἄξιον τοῖς πολλοῖς νομισθῆ, οἰκείως καὶ προσηκόντως λεχθήσεται λοιμός τις ψυχῶν ἐπιπολάσειν τῷ βίῳ. Τὸ γὰρ ἐν κακίᾳ περιδλεπτον πολλοῦς τῶν εὐλοισήτων εἰς τὸν ὄμιον ζῆλον ἐφέλκεται (38). Ἐπεὶ οὖν ἄλλος ἐξ ἄλλου τῆς φθορᾶς ἀναμίμπλαται, λοιμώσσειν τὰς ψυχὰς οἱ τοιοῦτοι λεγέσθωσαν. Μὴ τοίνυν καθίσσης ἐπὶ καθέδρας λοιμῶν, ἢ μὴ μετάσχης συνεδρίου ἀνθρώπων φθορέων (39) καὶ λυμῶνων, ἢ μὴ ἐναπομένης (40) τοῖς κακῶς βουλευθεῖσιν. Ἄλλ' ὁ μὲν λόγος ἐστὶ ἐν προοιμίῳ, τὸ δὲ πλῆθος ἕρῳ τὴν συμμετρίαν ἐκβαίνει· ὡς μήτε ὑμῖν βραδίαν εἶναι τῶν πλείωνων τὴν φυλακὴν, μήτε ἐμοὶ τὴν διακονίαν τοῦ λόγου, διὰ τὴν σύντροφον ἀσθένειαν τῆς φωνῆς ἡμᾶς ἐπιλειπούσης. Εἰ δὲ καὶ ἀτελῶς εἰρηται τὰ εἰρημένα, τοῦ μὲν κακοῦ τῆς φυγῆς ὑποδειχθείσης, τῆς δὲ διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων τελειώσεως παραθείσης (41), ὁμῶς εὐγνώμοσιν ἀκοαῖς παραθεόμενοι τὰ παρόντα, ἐπαγγελόμεθα, Θεοῦ διδόντος, ἀναπληρώσειν καὶ τὰ λειπόμενα, ἐάν γε μὴ τὴν παντελῆ λοιπὸν ὑπέλωμεν σιωπῆν. Παράσχοι δὲ ὁ Κύριος καὶ ἡμῖν τῶν εἰρημένων μισθόν, καὶ ὑμῖν καρπὸν ὧν ἠκούσατε, χάριτι τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ (42), ὅτι αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

C

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ Ζ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Ψαλμός τῷ Δαβὶδ, ὃν ἤσσε τῷ Κυρίῳ ὑπὲρ τῶν λόγων Χουσί υἱοῦ Ἰεμενεί (43).

1. Δοκεῖ πως ἐναντιῶς ἔχειν πρὸς τὴν ἐν ταῖς Βασιλείαις ἱστορίαν, ἐνθα τὰ περὶ τοῦ Δαβὶδ ἀναγγέλα-

faciat, ex eis mutuabimur. Ejus igitur hæc sunt, *Psalmus pro ignorantia ipsi David, quem cecinit Domino super verbis Æthiopsis filii Gemini.* Nec aliter Hieronymus, qui ex Hebræo sic vertit: *Ignoratio David, quod cecinit Domino super verba Æthiopsis filii Gemini.* Hæc autem eo retuli, ut planum facerem, interpretes quosdam pro Χουσί scripsisse Αἰθίοπος, nec inepte Æthiopsis nomine Saulem Æthiopicis moribus præditum ab eruditis viris intelligi, ob idque videri Basilium ejus psalmi inscriptionem cum iis quæ dicuntur II Reg. xvii, 5, longe facilius conciliare potuisse. Nam e re expedierat se, si de duobus, non de uno homine sermonem haberi dixisset, hic de Saule, illic de Chusi filio Arachi. Paraphrasim Chaldaicam legas velim, et Ducei notas. Mirum visum est homini doctissimo Duceo, quod Basilium aliquanto post dicat, neque Chusi, neque alium quemquam in historia Regum filium Gemini reperiri, cum Semei nominetur II Reg. xix, 16, υἱὸς Γηρά, υἱοῦ Ἰεμενεί, *filius Gera, filii Gemini.* Mirum sane id videri debet, hominem Scripturarum peritissimum Basilium in ejusmodi errorum incidisse: sed monere juvat totum illud, ἐστὶ δὲ οὗτε οὗτος οὗτε ἄλλος τις τῶν ἐκεῖ φαινομένων υἱὸς Ἰεμενεί, in Colbertinis quarto et septimo non exstare. Unde fortassis alicui suspicio oriri possit, hæc verba, in ora libri primum posita, progressu temporum in ipsum textum irrepsisse. Sed tamen, ut verum fatear, ita scripsisse Basilium puto, nec ob aliam causam prætermissem id fuisse in Colbertinis exemplaribus, quam quod continenter in fine duarum periodorum scriptum sit υἱὸς Ἰεμενεί. Norunt enim qui vel tantillum in ejusmodi rebus exercitati sunt, non raro contingere, ut tunc librarii periodum alteram omittant.

πται, ἡ ἐπιγραφὴ τοῦ ἐβδόμου ψαλμοῦ. Ἐκεῖ γὰρ ὁ Χουσι ἀρχιεταῖρος (44) μὲν τοῦ Δαβὶδ, υἱὸς δὲ Ἀραχὶ ἰστορεῖται, ἐνταῦθα δὲ Χουσι υἱὸς Ἰεμενελ. Ἔστι δὲ οὔτε οὗτος, οὔτε ἄλλος τις τῶν ἐκεῖ φαινομένων υἱὸς Ἰεμενελ. Μήποτε οὖν, ἐπειδὴ μεγάλην ἀριστείαν καὶ ἀνδραγαθήματα ἐκ τοῦ περὶ τὴν φιλίαν σχηματισμοῦ ἐνεδείξατο, προσχωρήσας μὲν δῆθεν τῷ Ἀβессαλώμ, διαλύων δὲ τὰς βουλὰς τοῦ Ἀχιτόφελ, ἀνδρὸς ἐντρεχεστάτου καὶ στρατηγικωτάτου (45) τὰς γνώμας ὑποτιθεμένου, διὰ τοῦτο υἱὸς Ἰεμενελ προσηγροεῦθη; Ἐρμηνεύεται δὲ ὁ υἱὸς Ἰεμενελ υἱὸς τῆς δεξιᾶς. Εἰσηγουμένου γὰρ ἐκείνου μηδένα χρόνον ἐμποεῖν τοῖς πράγμασιν, ἀλλ' εὐθὺς ἀπρασκεύψ (46) ὄντι ἐπιτίθεσθαι τῷ πατρὶ, οὐκ εἴασε παραδεχθῆναι τὴν βουλήν τοῦ Ἀχιτόφελ, Ὅπως ἐπαγάγη, φησί, Κύριος ἐπὶ Ἀβессαλώμ τὰ κακὰ πάντα· ἀλλὰ πιθανωτέρας ἔδοξεν (47) ἀναβολὰς αὐτοῖς καὶ διατριβὰς ἐμποεῖν, πρὸς τὸ δοῦναι καιρὸν τῷ Δαβὶδ συλλέξασθαι τὰς δυνάμεις. Ὅθεν καὶ ἀπόδεκτος ἦν παρὰ τῷ Ἀβессαλώμ λέγοντι· Ἀγαθὴ ἡ βουλή Χουσι τοῦ Ἀραχὶ ὑπὲρ τὴν βουλήν Ἀχιτόφελ. Τῷ μὲντοι Δαβὶδ διὰ τῶν ἱερέων Σαδώκ καὶ Ἀβιάθαρ ἐδῆλου τὰ οἰκονομηθέντα, καὶ προσέταξε μὴ (48) αὐλισθῆναι ἐν τῇ Ἀραβῶν τῆς ἐρήμου, ἀλλὰ κατέσπευδεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν διάθασιν. Ἐπεὶ οὖν ἐκ τῆς ἀγαθῆς συμβουλῆς ἐγένετο δεξιὸς τοῦ Δαβὶδ, ἀπὸ τοῦ ἀνδραγαθῆματος τῆς προσηγορίας τετυχῆκε. Διὰ τοι τοῦτο (49) υἱὸς Ἰεμενελ προσηγόρευται, τούτεστιν, υἱὸς δεξιᾶς. Αὕτη δὲ συνήθεια τῆς Γραφῆς, καὶ τοὺς χείρονας ἀπὸ τῆς ἀμαρτίας χρηματίζειν μᾶλλον ἢ ἀπὸ τῶν πατέρων, καὶ τοὺς κρείττονας υἱοὺς ὀνομάζειν ἐκ τῆς χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ ἀρετῆς. Τὸν τοίνυν διάβολον υἱὸν ἀπωλείας ὁ Ἀπόστολος ὀνομάζει· Ἐἴρ γὰρ μὴ ἀποκαλυφθῆ ὁ ἄνομος ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας (50). Καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ τὸν Ἰουδαῖον υἱὸν ἀπωλείας ὁ Κύριος εἶπεν· Οὐδεὶς γὰρ, φησὶν, ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας· τέκνα δὲ σοφίας τοὺς ἐν τῇ θεογνωσίᾳ μεμορφωμένους· Ἐδικαιώθη

⁴⁴ II Reg. xvii, 14. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ II Thess. ii, 3.

(44) Quod suspicantur viri eruditissimi Nobilius et Ducanus, videri II Reg. xv, 32. pro ὁ ἀρχιεταῖρος apud LXX legendum esse ὁ Ἀραχὶ, ἐταῖρος, Chusi Arachi filius, socius David, id nobis probabilissimum videtur. Liqueat enim Vulgatæ auctorem non aliter legisse, cum sic scripserit II Reg. xvi, 16: Cum autem venisset Chusai Arachites, amicus David. Ut ut hæc sunt, cum mss. nostri omnes vulgatam lectionem ἀρχιεταῖρος exhibeant, procul dubio et ita apud LXX legisse, et ita scripsisse putandus est Basiliius.

(45) Corruptum esse hunc locum putat Combefsius, et ita emendat, ut pro στρατηγικωτάτου legat στρατηγικώτατα, imperatorie. Sed pace viri doctissimi uixerim, nihil hic inesse vitii, nihilque opus esse emendatione. Quod ut ipsis oculis subjiciamus, verba Basilii eo ordine quo construi debent, collocabimus: διαλύων δὲ τὰς βουλὰς τοῦ Ἀχιτόφελ, ὑποτιθεμένου τὰς γνώμας ἀνδρὸς ἐντρεχεστάτου καὶ στρατηγικωτάτου, Dissolvens consilia Achitophel, qui consilia viri acerrimi et in re militari exercitatissimi suggererat: hoc est: consilia viro acerrimo et in re militari exercitatissimo digna. Præterea hoc nostrum iudicium adjuvat, quod Combefsiana conjectura veteris nullius libri auctoritate nitatur.

esse contraria. Illic enim Chusi præcipuus quidem Davidis amicus, filius vero Arachi esse memoratur, hic autem filius Jemeni. Verum **98** neque hic, neque alius quisquam ex iis qui ibi reperiuntur, filius Jemeni est. Num igitur, quoniam fortem ac strenuam operam ex simulata amicitia navavit, dum videlicet transiens ad Absalonis partes, evertit consilia Achitophelis, qui viri ætissimi et in re militari exercitatissimi consilia suggerebat, idcirco filius Jemeni appellatus est? Filius autem Jemeni filius dexteræ interpretatur. Cum enim moneret ille, nullam rebus moram interponendam, sed imparatum patrem statim esse adoriendum, non permisit ut consilium Achitophelis admitteretur, *Ut induceret Dominus*, inquit Scriptura, *in Absalonem mala omnia* ⁴⁴: quippe probabiliores causas dilationis ac moræ ipsis visus est proferre, ut Davidi tempus virium colligendarum tribueret. Unde et Absaloni erat gratus, dicenti: *Consilium Chusi filii Arachi consilio Achitophelis longe præstat* ⁴⁵. Interea Davidem per Sadoc et Abiathar sacerdotes de statutis certiore faciebat, et præcepit ne in Araboth deserti castrametaretur: sed ut transiret, urgebat. Quoniam igitur ob bonum consilium factus est dexter et officiosus in Davidem, a præclaro facinore sortitus est cognomentum. Quapropter filius Jemeni appellatus est, hoc est, filius dexteræ. Hic autem Scripturæ mos est, et pejores potius a peccato quam a patribus nominare, et meliores filios ab aliqua virtute ipsis privatim conveniente appellare. Et quidem diabolum filium perditionis Apostolus vocat: *Nisi enim revelatus fuerit iniquus ille filius perditionis* ⁴⁶. Judam vero in Evangelio Dominus filium perditionis nominavit: *Nullus enim, inquit, perit, nisi filius perditionis* ⁴⁷. Qui vero in Dei cognitione sunt instituti et conformati, hos vocat sapientiæ filios: *Justificata est enim, inquit, sapientia a filiis suis* ⁴⁸; et: *Si fuerit, inquit, ibi filius pacis* ⁴⁹. Non

⁴⁴ Joan. xvii, 12. ⁴⁵ Matth. xi, 19. ⁴⁷ Luc. x, 6.

(46) Legitur in Catena Corderii ἀπαρρησιάστω pro ἀπρασκεύψ. Sed, nisi valde fallor, mendum est typographorum. Vix enim dubium esse potest, quin legerit vir doctissimus ἀπρασκεύψ, cum vertat, *imparatum*. Combefsius vocem ἀπαρρησιάστω in Catena Corderii cum legisset, eam Latine sic reddit, *nullis præsidii tuto*: quam interpretationem non omnibus probatum iri puto. Cæterum vox ἀπρασκεύψ constanter in omnibus mss. legitur.

(47) Editio Paris. ἔδειξεν. Paulo post legitur in Colb. quarto διατριβὰς ἐμποιών.

(48) Editiones Paris. et Basil. cum septem mss. προσέταξε τοῦ μὴ. Sed illud, τοῦ, non invenitur neque in Colb. quarto, neque in Reg. secundo. Ex quo fit, ut facile crediderim illud τοῦ, delendum esse, eoque magis, quod omnino redundare videatur. Aliquanto post Colb. quartus προσηγορίας ἔτυχε.

(49) Editi διὰ τοι τοῦτο. Sed τοι deest in omnibus fere mss. Illud, προσηγόρευται, deest in mss. non paucis.

(50) Colb. quartus ἀποκαλυφθῆ, φησὶν, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἀνομίας ὁ υἱὸς τῆς, etc. At reliqui mss. ut editi.

igitur mirum videri debet, si nunc quoque corpora-
lis ejus pater taceatur, præcipuus vero Davidis
amicus vocatus sit dexteræ filius, quippe qui a factis
sibi congruum cognomen acquisierit.

2. VERS. 2. *Domine Deus meus, in te speravi, sal-
vum me fac.* Putatur simplex quiddam esse, et quod
a quovis recte possit proferri, illud videlicet : *Do-
mine Deus meus, in te speravi, salvum me fac.* For-
tassis non ita se res habet. Qui namque in homine
sperat, aut qui ob aliquid aliud mundanum effertur,
puta, ob potestatem, vel ob divitias, vel ob quid-
piam aliud eorum, quæ inter res claras a multis re-
putantur, non potest dicere : *Domine Deus meus,*
in te speravi ⁴⁸. Præceptum enim est, non oportere
in principibus sperare ⁴⁹; et, *Maledictus homo, qui
confidit in homine.* Quemadmodum nec quidquam
aliud oportet præter Deum colere : sic nec in alio,
quam in Deo ⁵⁰ omnium Domino spem reponere.
Spes enim mea, inquit, *et cantatio mea Dominus* ⁵⁰.
Sed quomodo rogat, ut primum servetur a perse-
quentibus, deinde, ut liberetur? Puncti distinctio
claram reddit sententiam. *Salvum me fac ex omnibus
persequentibus me, et libera me,* (VERS. 3) *ne quando
rapiat ut leo animam meam.* Quæ igitur differentia
inter servari et liberari? Nimiram proprie salute
opus est debilibus : qui vero detinentur in captivi-
tate, indigent ut liberentur. Propterea is quidem qui
per se debilis est, et tamen in se retinet fidem, per
propriam fidem ad salutem præparatur. *Fides
enim,* inquit, *tua te salvam fecit* ⁵¹; et, *Fiat tibi
sicut credidisti* ⁵². Qui vero liberandus est, pretium
pro se aliunde persolvendum expectat. Itaque cui
imminet et impendit mors, is cum sibi conscius sit
salvatorem esse unum, atque unum liberatorem, ait:
In te speravi, salvum me fac ab infirmitate, *et libera
me* a captivitate. Existimo autem, strenuos Dei
athletas, qui cum invisibilibus inimicis per omnem
suam vitam valde colluctati sunt, postquam eorum
omnes insectationes effugerint, prope vitæ finem
constitutos, a sæculi principe examinari, ut si re-
periantur aut vulnera ex certaminibus, aut aliquas
maculas, aut peccati vestigia retinuisse, detinean-
tur : sin autem inveniantur invulnerati et inteme-
rati, a Christo tanquam invicti et liberi in requiem
transferantur. Orat igitur pro vita præsentis et fu-

γάρ. φησιν, ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς· καὶ,
'Ἐὰν ἦ, φησὶν, ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης. Οὐδὲν οὖν θαυμα-
στὸν καὶ νῦν σιωπηθῆναι μὲν αὐτοῦ τὸν σωματικὸν
πατέρα, δεξιᾶς δὲ υἱὸν τὸν ἀρχιεταῖρον τοῦ Δαβὶδ
ὀνομασθῆναι, ἀπὸ τῆς πράξεως πρέποντα ἑαυτῷ τὸν
χρηματισμὸν λαβόντα.

2. Κύριε ὁ Θεός μου, ἐπὶ σοὶ ἠλπίσα, σῶσόν
με. Νομιζόμενον ἀπλοῦν εἶναι καὶ ὑπὸ τοῦ τυχόντος
ὕψως ἀναφέρεσθαι δύνασθαι τὸ, Κύριε ὁ Θεός μου,
ἐπὶ σοὶ ἠλπίσα, σῶσόν με, τάχα οὐ τοιοῦτόν ἐστιν.
'Ὁ γὰρ ἐπ' ἀνθρώπον ἐλπίζων, ἢ ἐπ' ἄλλο τι τῶν
κατὰ τὸν βίον μετεωριζόμενος, οἷον ἐπὶ δυναστείαν,
ἢ χρήματα, ἢ τι τῶν παρὰ τοῖς πολλοῖς νομιζομένων
εἶναι λαμπρῶν, οὐ δύναται εἰπεῖν· Κύριε ὁ Θεός
μου, ἐπὶ σοὶ ἠλπίσα. Παράγγελμα γάρ ἐστι, μή
ἐλπίζειν ἐπ' ἄρχοντα· καὶ, Ἐπικατάρατος ἀνθρώ-
πος, ὃς τὴν ἐλπίδα ἔχει ἐπ' ἀνθρώπον. Ὅσπερ
οὐδὲ σέβειν ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεὸν προσήκειν, οὕτως
οὐδὲ ἐπὶ ἄλλον ἐλπίζειν ἢ ἐπὶ τὸν Θεὸν τῶν πά-
των Κύριον. Ἐλπὶς γάρ μου, φησὶ, καὶ ὑμνησίς
μου (51) ὁ Κύριος. Πῶς δὲ πρῶτον σωθῆναι εὐχετα-
ι ἐκ τῶν διωκόντων, εἶτα βυσθῆναι ; Ἡ διαστολή σαφῆ
ποιήσει τὸν λόγον. Σῶσον γάρ με ἐκ πάντων τῶν
διωκόντων με, καὶ βῦσαι με, μὴ ποτε ἀρπάξῃ ἐς
λέων τὴν ψυχὴν μου. Τίς οὖν ἡ διαφορά τοῦ σώ-
ζεσθαι καὶ τοῦ βύεσθαι (52) ; Ὅτι τῆς σωτηρίας
μὲν κυρίως οἱ ἀσθενοῦντες χρῆζουσιν, τοῦ βυσθῆναι δὲ
οἱ ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ κατεχόμενοι. Διὰ τοῦτο ὁ μὲν
ἐν ἑαυτῷ ἔχων τὴν ἀσθενείαν, ἐν ἑαυτῷ δὲ λαβάν
τὴν πίστιν, ὑπὸ τῆς οικείας πίστεως οἰκονομεῖται
πρὸς τὸ σωθῆναι. Ἡ πίστις γάρ σου, φησὶ, σέσωκέ
σε· καὶ, Γενηθήτω σοὶ ὡς ἐπίστευσας. Ὁ δὲ
ὀφείλων (53) βυσθῆναι τιμὴν ἐξῴθεν ὑπὲρ αὐτοῦ κα-
τατεθῆναι ὀφείλουσαν ἀναμένει. Ὁ τοίνυν ὑπὸ τῶν
θάνατον ὦν, εἰδὼς, ὅτι εἰς ὁ σώζων, εἰς ὁ λυτρούμε-
νος, Ἐπὶ σοὶ, φησὶν, ἠλπίσα, σῶσόν με ἀπὸ τῆς
ἀσθενείας, καὶ βῦσαι με ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας.
Οἴμαι δὲ, ὅτι οἱ γενναῖοι τοῦ Θεοῦ ἀθληταί, ἱκανῶς
παρὰ πάντα τὸν ἑαυτῶν βίον τὸν ἀοράτοις ἐχθροῖς
προσπαλαίσαντες, ἐπειδὴν πάσας αὐτῶν ὑπεκφύγῳσι
τὰς διώξεις, πρὸς τῷ τέλει τοῦ βίου γενόμενοι, ἐρευ-
νῶνται ὑπὸ τοῦ ἀρχόντος τοῦ αἰῶνος, ἵνα, ἂν μὲν
εὐρεθῶσιν ἔχοντες τραύματα ἀπὸ τῶν παλαισμάτων,
ἢ σπίλους τινάς, καὶ τύπους τῆς ἀμαρτίας, κατασχε-
θῶσιν· ἐὰν δὲ ἀτρωτοὶ εὐρεθῶσι καὶ ἄσπιλοι, ὡς
ἀκράτητοι ὄντες, ὡς ἐλεύθεροι ὑπὸ Χριστοῦ ἀναπαύ-
σονται. Εὐχεταὶ οὖν περὶ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς καὶ
περὶ τῆς μελλούσης. Σῶσον γάρ με, φησὶν, ἐνταῦθα

⁴⁸ Psalm. cxvii, 9. ⁴⁹ Jerem. xvii, 5. ⁵⁰ Psal. lxx, 5, 6. ⁵¹ Luc. vii, 50. ⁵² Matth. viii, 13.

(51) Vox μου addita est ex Reg. secundo et Colh. sexto. Ibidem editiones Paris. et Basil. πῶς δέ. Deest δέ in mss. Hand longe illa, μὴ ὄντος λυτρού-
μένου, μηδὲ σώζοντος, adduntur in Colherinis quarto et septimo post voces ψυχὴν μου· sed cum desint in aliis sex mss. videanturque e glossemate fluxisse, idcirco inserere ea contextui nolimus.

(52) Codices aliquot βυσθῆναι. Subinde in tribus mss. legitur οἰκονομεῖται. Editi vero et alii quidam mss. οἰκονομεῖται. Mox editio Paris. Σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην, καὶ γεννηθήτω, etc. Ubi notat

vir eruditissimus Ducæns illa, πορεύου εἰς εἰρήνην, addita fuisse ex Oliv. et Anglicis : quæ verba legi quoque in duobus Regis mss. non dissimulamus. Sed tamen, cum hæc verba in editione Basileensi desint, et in plurimis mss., cumque præterea seriæ orationis interrumpere videantur, expungenda ea censuimus.

(53) Sic septem mss. æque ac editiones Paris. et Basil. At Col. ὀφείλων ἕως τῆς ἐνταῦθα ζωῆς οἰκονομεῖται. Teriana ὁ δὲ ὀέλων.

ἀπὸ τῶν διωκόντων (54)· ῥῦσαι δέ με ἐκεῖ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐρεύνης, μὴ ποτε ἀρπάσῃ ὡς λέων τὴν ψυχὴν μου. Καὶ ταῦτα μάθοις ἀν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου λέγοντος περὶ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους· Νῦν ὁ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου ἔρχεται, καὶ ἐν ἐμοὶ ἔξει οὐδέν. Ἄλλ' ὁ μὲν, μὴ ποιήσας ἀμαρτίαν, ἔλεγεν ἔχειν οὐδέν· ἀνθρώπων δὲ αὐταρχεῖς, ἐν τολμήσῃ εἰπεῖν, ὅτι ἔρχεται ὁ ἀρχὼν τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐν ἐμοὶ ἔξει ὀλίγα καὶ μικρά. Κίνδυνος δὲ ταῦτα παθεῖν, ἐὰν μὴ ἔχωμεν τὸν λυτροῦμενον ἡμᾶς, μηδὲ τὸν σώζοντα. Πρὸς τὰ δύο τὰ προκείμενα δύο ἐστὶ τὰ ἐπαγόμενα· Σῶσόν με ἐκ τοῦ πλήθους τῶν διωκόντων με, καὶ ῥύσαι (55), ἵνα μὴ ποτε ἀρπασθῶ, ὡς μὴ ὄντος λυτρομένου.

3. Κύριε ὁ θεός μου, εἰ ἐποίησα τοῦτο, εἰ ἔστιν ἀδικία ἐν χερσὶ μου, εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδούσι μοι κακὰ, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός. Καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρός τὴν ψυχὴν μου, καὶ καταλάβοι. Σύνηθες τῇ Γραφῇ τὸ τῆς ἀνταπόδοσεως ὄνομα οὐκ ἐπὶ τῶν νομιζομένων, ὡς ὑπάρξαντός τινος ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ, μόνον λαμβάνειν, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν προκαταρκόμενων· ὡς ἐπὶ τοῦ, Ἀνταπόδος τῷ ὀνόματι σου. Ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν, Ἄδς, εἴρηται, Ἀνταπόδος. Ἄδς μὲν οὖν ἐστὶν ἡ καταρχὴ τῆς εὐπορίας, ἀπόδοσις δὲ ἡ τοῦ Ἰσού ἀντιμέτρησις παρὰ τοῦ εὐπεπονητότος (56)· ἀνταπόδοσις δὲ δευτέρα τις ἀρχὴ καὶ περίοδος τῶν καταβαλλομένων εἰς τινὰς ἀγαθῶν ἢ κακῶν. Οἶμαι δὲ, ὅταν ἀντὶ τῆς αἰτήσεως οἰονεῖ ἀπαλιτῆσιν τινὰ ποιούμενος ὁ λόγος τὴν ἀνταπόδοσιν ἐπιζητῇ, τοιοῦτόν τινα νοῦν παριστά· ὅτι, τὸ παρὰ τῆς φύσεως ἀναγκαίως ὀφειλόμενον τῆς ἐπιμελείας χρέος τοῖς ἐγγύοις παρὰ τῶν γεννησάντων, τοῦτό μοι παράσχου. Χρεωστεῖται γὰρ τέκνοις παρὰ πατρός κατὰ τὴν φυσικὴν στοργὴν ἢ περὶ τοῦ βίου πρόνοια. Ὀφείλουσι γὰρ, φησὶν, οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις θησαυρίζειν, ἵνα πρὸς τῷ ζῆν ἔτι καὶ τὰς κατὰ τὸν βίον αὐτοῖς ἀφορμὰς παράσχωνται. Τοιοῦτόν ἐστι πολλάκις ἐπὶ τῆς Γραφῆς ἐν ταῖς προκαταρκτικαῖς ἐνεργεταῖς τὸ ἀπόδομα ἢ τὸ ἀνταπόδομα παραλαμβανόμενον. Νῦν δὲ ἔοικε θαρρῆν ὁ λέγων τῷ μὴ ἀντιδεδικνῆναι τοῖς ἀνταποδιδούσι κακὰ, μὴ ἀνταποδεδικνῆναι τὰ ἴμοια. Εἰ οὖν ἐποίησα τοῦτο, καὶ εἰ ἀνταπέδωκα τοῖς ἀνταποδιδούσι μοι κακὰ, ἀποπέσοιμι ἄρα ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν μου κενός. Κενός ἀποπίπτει ἀπὸ τῶν ἐχθρῶν ὁ τῆς χάριτος τῆς ἐκ τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ ἐκπεσών. Καταδιώξαι ἄρα ὁ ἐχθρός τὴν ψυχὴν μου, καὶ καταλάβοι, καὶ κατακατήσεται εἰς γῆν τὴν ζωὴν μου. Τοῦ μὲν δικαίου ἢ ψυχῆ, χωριζομένη τῆς πρὸς τὸ σῶμα συμπάθειας (57), τὴν ζωὴν ἔχει κεκρυμμένην σὺν τῷ Χρι-

atura. *Salvum enim, inquit, me fac, hic a persecutibus me; libera me vero illic tempore examinis, ne quando rapiat ut leo animam meam.* Et hæc ex ipso Domino discere potes, circa suæ passionis tempus dicente: *Nunc princeps hujus mundi venit, et in me non habebit quidquam*⁵⁴. Enimvero qui peccatum non admiserat, nihil habere dicebat; satis autem fuerit homini, si audeat dicere: *Venit princeps mundi hujus, et in me habebit pauca et parva.* At periculum est ne hæc accidant, nisi adsit qui redimat, et salvos nos faciat. Duobus propositis duo subjunguntur. *Salvum me fac ex multitudine persecutorum me, et libera me, ne quando rapiar, quasi non sit qui redimat.*

3. *VERS. 4-6. Domine Deus meus, si feci istud, si est iniquitas in manibus meis, si reddidi retribuenti-bus mihi mala, decidam ergo ab inimicis meis inanis. Persequatur ergo inimicus animam meam, et comprehendat.* Scriptura non solum recepto more retributionis nomen usurpare solet, cum videlicet bonum aliquod aut malum præcessit, sed in initio etiam actionum; ut in hoc loco: *Retribue servo tuo*⁵⁵. Cum enim dicere debuisset, tribue: dictum est, *Retribue*. Dare igitur, initium est beneficiendi: reddere vero, actio ejus qui beneficium accepit, par pari referentis; retributio autem secundum quoddam est principium, ac vicissitudo honorum aut malorum **100** in quosdam collatorum. Mea quidem sententia, cum sermo pro petitione nomen adhibet quasi repetitionis alicujus, et retributionem requirit, talem quendam sensum præfert: Providentiæ ac curæ debitum, quod natura necessario a parentibus filiis debetur, hoc mihi exhibe. Liberis enim a patre secundum naturalem anorem debetur rerum ad vitam pertinentium cura. Debent enim, inquit, parentes filiis thesaurizare⁵⁶, ut præter vitam, adhuc et vivendi subsidia eis subministrant. In primis actionibus sæpe ad hunc modum in Scriptura usurpatur redditio, seu retributio. Nunc autem propheta in eo videtur confidere, quod nec reddiderit retribuenti-bus mala, nec similia reddiderit. Itaque, *Si feci istud, et si reddidi retribuenti-bus mihi mala, decidam ergo ab inimicis meis inanis.* Inanis ab inimicis decedit is, qui ex gratia, quæ ex plenitudine Christi est, excidit. *Persequatur igitur inimicus animam meam, et comprehendat et conculcet in terra vitam meam.* Justi quidem anima ab affectibus et consortio corporis secreta, vitam habet cum Christo absconditam in Deo, ut cum Apostolo dicere queat: *Vivo autem jam non ego, vivit vero in me Christus*⁵⁷;

⁵⁴ Joan. xiv, 30.

⁵⁵ Psal. cxviii, 17.

⁵⁶ II Cor. xii, 14.

⁵⁷ Gal. ii, 20.

(54) Sic quinque mss. Reg. unus et Colb. sextus καταδιωκόντων. Editiones Basil. et Paris. et Catena Order. καταδιωκόντων με: sed illud, με, in nullo ms. reperitur, nisi forte in uno. Mox Reg. tertius habet εὐρίσκει pro ἔξει.

(55) Colb. quartus διωκόντων, καὶ ῥύσαι με. Ibidem reperitur τοῦ in aliquibus mss. ante λυτρομένου. Infra in uno ms. perinde ac in Catena Order. pro νομιζομένων legitur ἀντιδιδόμενων male.

(56) Sic Colbertini quartus et septimus cum Reg. sexto. Alii quatuor mss. cum editis πεπονητός. Paulo post Colb. quartus ἐπιζητῇ. Ibidem in eodem ms. legitur παριστάναι. Mox duo mss. τέκνον. Hoc ipso in loco Colb. septimus περὶ τῶν βίου.

(57) Hic variant veteres libri inter se. In his legitur συναφείας: in illis, uti in editis, συμπάθειας. Ibidem editio Paris. ἔχει τὴν: sed illa repetitio articuli non reperitur in mss. In aliquibus mss. legitur σὺν Χριστῷ

et, *Quod autem nunc vivo in carne, in fide vivo*⁸⁷. Peccatoris autem, et ejus, qui secundum carnem vivit, corporeisque voluptatibus inquinatur, anima, in carnis cupiditatibus tanquam in luto volutatur: quam conculcatam magis ac magis inimicus commaculare, et veluti humo ingesta obruere conatur, irruens in jacentem, et suis pedibus illum in terra proterens, hoc est, in ipso corpore conculcans ejus, qui lapsus est, vitam. *Et gloriam meam in pulverem adducat*. Sanctorum enim qui in cœlis conversantur, et sibi in thesauris sempiternis bona congerunt, gloria in cœlo est; terrenorum vero et secundum carnem viventium gloria in pulvere demorari dicitur. Qui enim in opibus terrenis gloriatur, et hominum honorem brevi tempore duraturum prosequitur, ac rerum corporalium copia confidit, is sibi gloriam conciliat, non in cœlum tendentem, sed in pulvere permanentem.

Vers. 7. *Exsurge, Domine, in ira tua: exaltare in finibus inimicorum meorum.* *Mysterium resurrectionis jam compleri exoptat Propheta, ad peccatorum abolitionem; aut eam in cruce exaltationem, quæ futura erat, postquam ad ultimum terminum esset inimicorum malitia evecta.* Aut etiam verbis illis, *Exaltare in finibus inimicorum meorum*, talis quædam subjecta est notio: nimirum, quantumlibet ascenderit malitia, etiamsi ad immensum pervenerit, seque in infinitum effuderit, ea qua polles virtutis abundantia, potes tu, quemadmodum bonus medicus depascentis morbi terminos præoccupans, sistere morbum grassantem ac serpentem, et ejus continuitatem plagis tuis objurgatoriis exscindere.

4. *Et exsurge, Domine Deus meus, in præcepto quod mandasti.* Potest hic sermo et ad resurrectionis mysterium referri: adeo ut Propheta judicem exhortetur, ut exsurgat ad cujuscumque peccati ultionem, et ad mandata quæ nobis ante præscripsit perficienda. **101** Potest quoque et de statu rerum Prophetæ, ut tunc erat, accipi, ac si Deum roget, ut ad vindictam præcepti quod mandavit, exsurgat. Præceptum autem erat a Deo datum: *Honora patrem tuum et matrem*⁸⁸; quod ipsum ejus filius jam fuerat transgressus. Ideo Deum adhortatur, ut non cunctanter et illum ipsum corrigat, et multos refrenet: sed exsurgat in ira, et exsurgens, proprium vindicet mandatum. Non enim, inquit, me ulcisceris, sed præceptum tuum neglectum, quod ipse mandasti. **Vers. 8.** *Et synagoga populorum circumdabit te.* Constat enim fore, ut, castigato improbo uno, multi convertantur. Itaque ejus malitiam

⁸⁷ Gal. ii, 20. ⁸⁸ Exod. xx, 12.

(58) Sic Colbertini quartus et septimus. Illa, Ὑψώθητι, etc., desiderantur in editis. Theodotio ἐν θυμῷ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς μου, *In furore super inimicos meos*. Reg. sextus, τῶν ἐχθρῶν σου. Aliquanto post editio Paris. et Reg. sextus ἐχθρῶν σου τοιοῦτον. Vulgatam et alios mss. secuti sumus.

(59) Sic locus tum in editis, tum in Catena Cor-

στῶ ἐν τῷ Θεῷ ὥστε δύνασθαι λέγειν κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅτι Ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ, ζῆ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός· καὶ, Ὁ δὲ τῶν ζῶ ἐν σαρκί, ἐν πίστει ζῶ. Τοῦ δὲ ἀμαρτωλοῦ καὶ κατὰ σάρκα ζῶντος καὶ συμπεφυρμένου ταῖς τοῦ σώματος ἡδοναῖς ἢ ψυχῆ οἷον ἐν βορβόρῳ τοῖς πάθεσι τῆς σαρκὸς ἐγκυκλίεται· ἦν καὶ καταπατῶν ὁ ἐχθρὸς ἐπὶ πλεον ἐκμολύνειν καὶ οἰονεῖ καταχωννύειν φιλονεικεῖ, ἐπιβαίνων τῷ πεπτωκότι, καὶ τοῖς ἑαυτοῦ ποσὶ καταπατῶν εἰς γῆν, τουτέστιν, εἰς τὸ σῶμα τὴν ζῶν τὸ ὀλισθήσαντος. Καὶ τὴν δόξαν μου εἰς χοῦν κατασκηνώσαι. Τῶν μὲν ἁγίων τὸ πολίτευμα ἐχόντων ἐν οὐρανοῖς, καὶ θησαυρίζόντων ἑαυτοὺς ἐν τοῖς αἰωνίοις θησαυροῖς τὰ ἀγαθὰ, ἡ δόξα ἐστὶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς· τῶν δὲ χοικῶν καὶ κατὰ σάρκα ζῶντων, ἡ δόξα αὐτῶν κατασκηνοῦν εἰς τὸν χοῦν λέγεται. Ὁ γὰρ ἐπὶ τῷ χοικῷ πλουτῶ δοξαζόμενος, καὶ ὁ τὴν διλογχρόνιον τιμὴν τῶν ἀνθρώπων περιέπων, καὶ ὁ ἐπὶ τοῖς σωματικαῖς πλεονεκτήμασι πεποιθώς, δόξαν ἑαυτῷ ἔχει, οὐκ ἀνανεούσαν εἰς οὐρανὸν, ἀλλ' εἰς τὸν χοῦν ἐναπομένουσαν.

Ἀνάστηθι, Κύριε, ἐν ὄργῃ σου ὑψώθητι (58) ἐν τοῖς πέρασιν τῶν ἐχθρῶν μου. Τὸ μυστήριον τῆς ἀναστάσεως ἡδὴ ἐνεργεῖσθαι εὐχεται ὁ Προφήτης εἰς ἀθέτησιν τῆς ἀμαρτίας αὐτῶν ἢ τὴν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ ὑψώσιν, ἥτις γενήσεται ἕμελλε μετὰ τὸ εἰς τὸν ἔσχατον ὄρον τὴν κακίαν τῶν ἐχθρῶν ὑψώθῃναι. Ἡ καὶ τὸ, Ὑψώθητι ἐν τοῖς πέρασιν τῶν ἐχθρῶν μου, τοιοῦτόν τινα ὑποβάλλει νοῦν· ὅτι ὅσον ἂν κορυφωθῆ ἡ κακία, καὶ προέλθῃ ἐπὶ τὸ ἄμετρον καὶ ἀπεριόριστον χυθεῖσα, τῇ περιουσίᾳ τῆς δυνάμεως δύνασαι (59), ὥσπερ ἀγαθὸς ἰατρός προκαταλαβὼν τῆς νομῆς τὰ πέρατα, στήσῃ τὴν νόσον νεμομένην καὶ ἔρπουσαν, καὶ διακόψῃ αὐτῆς τὴν συνέχειαν ταῖς παιδευτικαῖς σου πληγαῖς.

4. Καὶ ἐξεγέρθητι, Κύριε ὁ Θεός μου, ἐν προστάγματι ᾧ ἐνετείλω. Δύναται μὲν καὶ ἐπὶ τὸ μυστήριον τῆς ἀναστάσεως ὁ λόγος ἀναφέρεσθαι, παρακαλοῦντος τοῦ Προφήτου ἐξεγερθῆναι τὸν χριστὴν εἰς ἐκδίκησιν παντὸς ἀμαρτήματος, καὶ τὰς προδιατεταγμένας ἡμῖν ἐντολὰς τελεσθῆναι· δύναται δὲ καὶ ἐπὶ τὴν τότε κατάστασιν τῶν πραγμάτων τοῦ Προφήτου λαμβάνεσθαι, παρακαλοῦντος ἐξεγερθῆναι τὸν Θεὸν εἰς ἐκδίκησιν τοῦ προστάγματος οὗ ἐνετείλατο. Πρόσταγμα δὲ ἦν, *Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα* (60), παρὰ Θεοῦ δεδομένον, ὅπερ παρέβη ὁ υἱὸς αὐτοῦ. Διὸ παρακαλεῖ εἰς αὐτοῦ τε ἐκείνου ἐπανάρθωσιν καὶ σωφρονισμόν τῶν πολλῶν μὴ μακροθυμεῖν τὸν Θεόν, ἀλλ' ἐγερθῆναι ἐν ὄργῃ, καὶ διαναστάντα ἐκδικῆσαι τὴν ἰδίαν ἐντολήν. Οὐ γὰρ ἐμὲ, φησὶν, ἐκδικήσεις, ἀλλὰ τὸ πρόσταγμα τὸ σὸν καταφρονῆθῆν, ὃ αὐτὸς ἐνετείλω. Καὶ συναγωγῆ λαῶν κυκλώσει σε. Δῆλον δὲ ὅτι, ἐνὸς ἀδίκου σωφρονισθέντος, πολλοί

derii male Interpungitur. Nam illa, δύναμεις εἰ δύνασαι, virgula a se invicem disjunguntur: quæ tamen sine ulla virgula inter se conjuncta oportuerat. Collocanda fuerat virgula post verbum χυθεῖσα. Interpunctio mala, quod sit, malam interpretationem peperit.

(60) Colb. quartus μετῆρα σου.

ἐπιστρέψουσι. Τὴν οὖν τούτου πονηρίαν κόλασον, ἵνα πολλὴ συναγωγὴ λαῶν κυκλώσῃ σε. *Καὶ ὑπὲρ ταύτης εἰς ὕψος ἐπιστρέψου.* Ὑπὲρ τῆς κυκλώσεως σε συναγωγῆς, ἣν ἐκτίσῃ διὰ τῆς κατὰ χάριν συγκαταβάσεως καὶ οἰκονομίας, ἐπιστρέψου εἰς τὸ ὕψος τῆς δόξης, ἣν εἶχες πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι. *Κύριος κρινεῖ λαούς.* Πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς ὁ περὶ τῆς κρίσεως ἐγκατέσπαρται λόγος, ὡς ἀναγκαιότατος καὶ συνεκτικώτατος εἰς διδασκαλίαν εὐσεβείας τοῖς εἰς Θεὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ πεπιστευκόσιν. Ἐπειδὴ δὲ πολυτρόπως ὁ περὶ τῆς κρίσεως ἐγγέγραπται λόγος, δόξει τινὰ καὶ σύγχυσιν ἔχειν τοῖς μὴ ἀκριβῶς τὰ σημαίνόμενα διαστέλλουσιν. Ὁ πιστεύων γὰρ εἰς ἐμὲ οὐ κρίνεται· ὁ δὲ ἀπιστῶν ἤδη κέκριται. Εἰ δὲ ὁ μὴ πιστεύων ὁμοίως (61) ἐστὶ τῷ ἀσεβεῖ, πῶς εἴρηται τὸ μὴ ἀναστήσασθαι ἀσεβεῖς ἐν κρίσει; Καὶ εἰ οἱ πιστεύοντες υἱοὶ Θεοῦ διὰ τῆς πίστεως γεγόνασι, καὶ διὰ τοῦτο ἄξιοι εἶσι τοῦ καὶ αὐτοὶ θεοὶ χρηματίζεσθαι, πῶς Θεὸς ἔσται ἐν συναγωγῇ θεῶν, ἐν μέσῳ δὲ θεοῦ διακρινεῖ; Ἄλλ' ἔοικε τὸ κρίνεσθαι ποτὲ μὲν ἐπὶ τοῦ (62) *δοκιμάζεσθαι* ὑπὸ τῆς Γραφῆς παραλαμβάνεσθαι, ποτὲ δὲ ἐπὶ τοῦ *κατακρίνεσθαι* ἐπὶ μὲν τοῦ *δοκιμάζεσθαι*, ὡς τὸ, *Κρινόν με, Κύριε, ὅτι ἐγὼ ἐν ἀδικίᾳ μου ἐπορεύθην*· ἐπάγει γὰρ ἐκεῖ *δοκίμασόν με, Κύριε, καὶ πείρασόν με*· ἐπὶ δὲ τοῦ *κατακρίνεσθαι*, ὡς (63) τὸ, *Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα*· εἰ γὰρ ἑαυτοὺς ἐζητάζομεν, φησὶν, οὐκ ἂν κατακρίσει ὑπεβαλλόμεθα. Πάλιν εἴρηται κριθήσεσθαι τὸν Κύριον πρὸς πᾶσαν σάρκα (64)· τουτέστι, ἐν τῷ ἔξετασμῷ τῶν βεβωμένων ἐκάστῳ ἑαυτὸν ὑποβάλλει τῇ κρίσει, καὶ τὰ ἑαυτοῦ προστάγματα ἀντιπαραξέθει τοῖς πεπραγμένοις ὑπὸ τῶν ἡμαρτηκότων, ἀπολογούμενος μετὰ ἀποδείξεων, ὅτι πάντα τὰ εἰς αὐτὸν ἤκοντα ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν κρινομένων πεποίηκεν, ἵνα πειθόμενοι οἱ ἡμαρτηκότες ὡς ἔνοχοι τοῖς ἁμαρτήμασιν, ἀποδεχόμενοι τὴν θείαν δίκην, ἐκόντες προσώνται (65) τὸ ἐπιβάλλον αὐτοῖς ἐπιτίμιον.

5. Ἔστι καὶ ἄλλο σημαίνόμενον ὑπὸ τῆς τοῦ κρίνεσθαι φωνῆς, καθὰ φησὶν ὁ Κύριος· *Βασίλισσα νότος ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει, καὶ κατακρινεῖ τὴν γενεάν ταύτην.* Τοῦς γὰρ ἀποστρεφόμενους τὴν θείαν διδασκαλίαν, καὶ ἀφιλοκάλους, καὶ παντελῶς ἀπεστραμμένους τὰ παιδευτικά τῆς σοφίας δόγματα, συγκρίσει καὶ ἀντιπαραθέσει τῶν κατὰ τὴν ἰδίαν γενεάν ἐπὶ τῇ περὶ τὰ καλὰ σπουδῇ διενεγκόντων, βαρυτέραν φησὶ λαμβάνειν τὴν ἐπὶ τοῖς παρεθεῖσι κα-

⁶¹ Joan. iii, 18. ⁶² Psal. i, 5. ⁶³ Psal. lxxxi, 1. ⁶⁴ Psal. xxv, 1, 2. ⁶⁵ I Cor. xi, 31. ⁶⁶ Math. xii, 42.

(61) Colb. quartus ὁ αὐτός pro ὁμοίως. Subinde mss. nonnulli διακρίνει.

(62) Non conveniunt inter se mss. hic et infra. Alii habent ἐπὶ τὸ. Alii ἐπὶ τῷ. Alii denique cum editis ἐπὶ τοῦ. Ibidem editi κατακρίνεσθαι: sed mss., si unum excipias, κατακρίνειν.

(63) Sic Colb. quartus. Deest ὡς in editis et in aliis mss. Paulo post editio Paris. διεζητάζομεν: sed major pars mss. una cum editione Basil. ἐζητάζομεν.

(64) Monet peritissimus vir Duceus legi apud Jeremiam xxv, 31, κρίνεται αὐτὸς πρὸς πᾶσαν σάρκα. Hinc concludit hic fortasse melius legi κρί-

puni, ut multa populorum synagoga te circumdet.

Et propter hanc in altum regredere. Propter circumdantem te synagogam, quam, demittens te per gratiam, et carnem induens, possedisti, regredere in altitudinem gloriae, quam ante mundi ortum habebas.

VERS. 9. *Dominus judicabit populos.* Multis Scripturae locis de judicio inspersus est sermo, tanquam qui maxime necessarius sit, servetque maxime in pietatis doctrina eos, qui in Deum per Jesum Christum crediderunt. Quoniam autem diverse de judicio scriptus est sermo, confusionem quamdam iis videbitur parere, qui minus accurate has distinguunt significationes. *Qui enim credit in me, non judicatur: qui autem non credit, jam judicatus est*⁶¹. Quod si is, qui non credit, similis est impio, quomodo dictum est impios in judicio non esse resurrecturos⁶²?

Et si credentes, per fidem facti sunt filii Dei, ac propterea digni sunt qui et ipsi vocentur dii, quomodo Deus stabit in synagoga deorum, in medio autem deos dijudicabit⁶³? Verum videtur aliquando judicare pro *probare* a Scriptura accipi: aliquando vero pro *condemnare*. Sumitur quidem pro *probare*, verbi gratia, *Judica me, Domine, quoniam ego in innocentia mea ingressus sum*: ibi enim subjungit: *Proba me, Domine, et tenta me*⁶⁴. Sumitur vero pro *condemnare*, ut in illo: *Quod si nosmetipsos judicaremus, non utique judicaremur*⁶⁵: si enim, inquit, nos ipsos perscrutaremur, condemnationi nequaquam subjiceremur. Rursus dictum est Dominum cum omni carne judicium subiturum; id est, in exquirenda ratione eorum quæ cuique dum viveret, acta sunt, judicio se ipse subjicit, et sua præcepta opponit factis peccatorum, argumentis ac demonstrationibus excusans se, quod in salutem judicandorum omnia quæ ad se attinebant, fecerit, ut ii qui peccaverunt, ubi persuasum fuerit sibi se peccatis obnoxios esse, convenientem sibi pœnam, approbato judicio divino, haud inviti perferant.

5. Vox autem *judicare* habet et aliam quoque significationem, ut cum dicit Dominus: *Regina austri surget in judicio, et condemnabit generationem istam*⁶⁶. Qui enim divinam aversantur doctrinam, et decorum honestumque odio habent, et sapientiæ dogmata ad docendum idonea **102** prorsus detestantur, postquam collati fuerint et comparati cum suis æqualibus, qui rerum bonarum studio excelluerint, hos dicit ob ea quæ omiserunt pœnam gravio-

⁶¹ Psal. xxv, 1, 2. ⁶² I Cor. xi, 31. ⁶³ Math.

vesθαι. Sed religio nobis fuit textum commutare contra fidem omnium mss. qui constanter habent κρίνεσθαι. Fortassis non inepte verbum κρίνειν posuit hoc loco sumi pro eo quod est, *comparare*, hac sententia: *Dictum est iterum fore ut Dominus comparetur in judicio cum omni carne*. Et vero Dominus in judicio se ipse quodammodo comparabit cum creaturis. Hoc est: præcepta sua comparabit eum iis quæ in sua quisque vita gesserit.

(65) Sic tres mss. Editi vero πρόσωπον. Colb. quartus προῶνται. Reg. quartus πρόδονται. Vox αὐτοῖς deest in editis, sed reperitur in mss. Mox verba illa, ἐν τῇ κρίσει, adiecit ex Colb. quarto.

esse datus. Arbitror autem omnes, quotquot hoc terrestre corpus recepere, pari modo a justo illo iudice non esse iudicandos, quod quæ forinsecus unicuique nostrum accidunt, utpote longe inter se diversa, uniuscujusque iudicium varium efficiant. Nam earum rerum concursus, quæ in nostra non sunt potestate, sed nos circumdant vel invitos, aut aggravat peccata nostra, aut efficit leviora. Ponas enim de stupro ferri iudicium. Sed qui id admisit peccati, pravis erat ab initio institutus moribus: siquidem ex impudicis parentibus natus fuerat, et in flagitiorum consuetudine educatus, in ebrietatibus, in comessionibus, in obscenis sermonibus. Contra, aliquis alius quem plurima ad optima quæque sectanda invitabant, educatio, magistri, diviniore sermones ab eo auditi, lectiones salutares, monita parentum, colloquia ad gravitatem et ad pudicitiam informantia, victus moderatus: is si deinceps in simile peccatum atque alius delapsus est, nonne vitæ peractæ rationem redditurus, pœnas graviore quam alter jure optimo dabit? Ille enim ob id solum accusabitur, quod salutaribus subsidiis animo inspersis recte usus non sit: hic vero præterea, ob id etiam, quod multa ad salutem adjumenta nactus, propter intemperantiam et temporis brevissimi incuriam se ipse prodiderit. Similiter autem et qui ab initio in pietate fuit institutus, omnemque in Dei dogmatis vitavit perversitatem, et qui evultritus est in Dei lege, quæ omne accusat peccatum, et ad contraria provocat, is non similem habebit idololatriæ excusationem, atque ille, qui a parentibus exlegibus educatus est, et a gentibus idololatriam ab exordio fuit edoctus. Dominus iudicabit populos. Aliter Judæum, aliter Scytham. Ille enim in lege acquiescit et in Deo gloriatur, ac probat meliora. Cum enim ex lege sit instructus, ac præter communes notiones prophetica et legalia scripta ei semper contentur, eademque ab ipso ediscantur, si quidpiam præter jus admisisse invenitur, imputata sibi peccata habebuntur longe graviora. At Scythæ Nomades agrestibus et inhumanis educati moribus, rapinis et contumeliis mutuis assueti, iræ impotentissimi, et in se invicem facillime iracundia effervescentes, soliti omnem contentionem ferro dirimere, sanguineque præliæ finire edocti, si quam humanitatem aut bonitatem sibi invicem ostenderit, per præclara sua facinora vindictiam acerbiorum nobis parant. *Judica me, Domine, secundum justitiam meam, et secundum innocentiam meam super me.* Hæc verba superbi aliquid, et quod preconi Pharisæi sese extollentis assimile sit, videbuntur habere: attamen candide intuenti, Propheta ab hoc animo procul **103** abesse iudicabitur. *Judica me, Domine, inquit, secundum*

τάκρισιν. Οἱμαὶ δὲ, ὅτι οὐχ ὁμοίως κριθήσονται πάντες οἱ τὸ γήϊνον τοῦτο σῶμα ἀναλαβόντες παρὰ τοῦ δικαίου κριτοῦ, διότι τὰ ἐξῶθεν συμπίπτοντα ἐκάστῳ ἡμῶν παρὰ πολὺ διαφέροντα παραλλαγῆναι ποιεῖ τὴν ἐκάστου κρίσιν (66). Ἡ γὰρ βαρύνει ἡμῖν τὰ ἁμαρτήματα, ἣ καὶ κουφίζει ἢ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἀλλ' ἀκουσίως περιεσταμένων ἡμᾶς συνδρομή. Ὑποκείσθω γὰρ πορνείαν εἶναι τὸ κρινόμενον. Ἀλλὰ ταύτην ὁ μὲν τις ἡμαρτε, πονηροὺς ἦθεσι τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐνθετραμμένος· καὶ γὰρ καὶ ὑπὸ γονέων ἀσελγῶν εἰς τὸν βίον παρήχθη, καὶ συνανετράφη τῇ περὶ τὰ φαῦλα συντηρία, μέθαις καὶ κόμοις καὶ αἰσχροῖς διηγήμασιν. Ἄλλος δὲ τις, πολλὰ ἔχων τὰ προκαλούμενα αὐτὸν ἐπὶ τὰ κάλλιστα, ἀνατροπῆν, διδασκάλους, ἀκρόασιν λόγων (67) θειοτέρων, ἀναγνώσματα σωτηρία, νουθέτησιν γονέων, διηγήματα πρὸς σεμνότητα καὶ σωφροσύνην τυποῦντα, διαίταν κατεσταλμένην, εἶτα ὑπενεχθεὶς εἰς τὴν ὁμοίαν ἁμαρτίαν τῷ ἐτέρῳ, καὶ διδοὺς λόγον τῶν βεβιωμένων, πῶς οὐχὶ βαρυτέρας παρὰ τὸν ἕτερον ὁ τοιοῦτος δικαίως τιμωρίας ἀξιώθησεται; Ὁ μὲν γὰρ ἐγκλιθήσεται ἐπὶ μόναίς ταῖς ἐγκατεσπαρμέναις κατὰ τὰς ἐννοίας σωτηρίους ἀφορμαῖς, ὡς οὐ χρησάμενος αὐταῖς ὑγιῶς· ὁ δὲ πρὸς τούτῳ καὶ ὡς πολλῆς τυχὼν εἰς τὸ σωθῆναι συνεργείας, καὶ δι' ἀκρασίαν καὶ τὴν ἐν βραχυτάτῳ καιρῷ ἀπροσεξίαν προδεδωκὼς ἑαυτὸν. Ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἐν τρεφόμενος ἀρχήθην τῇ εὐσεβείᾳ, καὶ πᾶσαν διαστροφῆν ἐκφυγὼν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ δόγμασιν, ἐντρεφόμενος δὲ καὶ νόμῳ Θεοῦ διαβάλλοντι πᾶσαν ἁμαρτίαν καὶ προκαλουμένῳ ἐπὶ τὰ ἐναντία, οὐχ ὁμοίαν ἔξει εἰδωλολατρείας ἀπολογίαν τῷ ἀπὸ πατέρων ἀνόμων ἀναθετραμμένῳ, καὶ ἐθνῶν ἀρχήθην (68) εἰδωλολατρεῖν δεδιδαγμένῳ. Κύριος κρινεῖ μου. Ἄλλως τὸν Ἰουδαῖον, καὶ ἄλλως τὸν Σκύθην. Ὁ μὲν γὰρ ἐπαναπαύεται νόμῳ, καὶ καυχᾶται ἐν Θεῷ, καὶ δοκιμάζει τὰ διαφέροντα. Κατηγούμενος ὢν ἐκ τοῦ νόμου, καὶ πρὸς ταῖς κοιναῖς ἀεὶ ἐννοίας κατεπαρόμενος, καὶ παιδεύόμενος τὰ προφητικὰ καὶ νομικὰ γράμματα, ἐν εὐρεθῇ πταίσας παρανόμως, πολλῶν βαρύτερα ἔξει λελογισμένα τὰ ἁμαρτήματα. Σκύθαι δὲ Νομάδες, ἀνημέροι καὶ ἀπανθρώποις συντραφέντες ἦθεσιν, ἀρπαγαῖς καὶ βίαις ταῖς κατ' ἀλλήλων ἐνειθισμένοι (69), ἀκρατῶς μὲν ἔχοντες θυμοῦ, καὶ εὐκόλως εἰς τοὺς κατ' ἀλλήλων παροξυσμοὺς ἐρεθιζόμενοι, πᾶσαν δὲ φιλονεικίαν σιδήρῳ κρῖνειν συνειθισμένοι, καὶ αἵματι τὰς μάχας λύειν δεδιδαγμένοι, ἐάν τι πρὸς ἀλλήλους φιλάνθρωπον καὶ χρηστὸν ἐπιδελξῶνται, ἡμῖν βαρυτέραν διὰ τῶν ἰδίων κατορθωμάτων τὴν τιμωρίαν παρασκευάζουσι. *Κρῖνόν με, Κύριε, κατὰ τὴν δικαιοσύνην μου, καὶ κατὰ τὴν ἀκαλίαν μου ἐπ' ἐμοί. Δόξειε τι ὁ λόγος ἀλαζονικῶς ἔχειν καὶ παραπλήσιον τῇ εὐχῇ τοῦ ὑψούντος ἑαυτοῦ Φαρισαίου· εὐγνωμόνως δὲ σκοποῦντι μακρὰν γενήσεται τῆς τοιαύτης διαθέσεως ὁ προφήτης. Κρῖνόν*

(66) Reg. tertius habet γνώμην pro κρίσιν. Ibidem in eodem codice legitur ἡμῶν τὰ.

(67) Reg. tertius ἀκρόασιν λόγων. Statim codex idem σωτηρίας.

(68) Coll. quartus ἐθνῶν ἐξ ἀρχῆς. Ibidem editio

Paris. δεδιδαγμένῳ. Editio Basil. cum Regii prima, secundo et quarto δεδιδαγμένῳ. Subinde mss. omnes κατηγούμενος ὢν. Editio κατηγούμενος οὖν. (69) Editio Paris. ἰθιζόμενοι. Editio Basil. ἐνηθισμένοι. At mss. tres ἐνειθισμένοι.

με, Κύριε, φησί, *κατά τὴν δικαιοσύνην μου*. Πολύς, φησίν, ἐστὶν ὁ περὶ τῆς δικαιοσύνης λόγος, καὶ δυσέφικτα τῆς τελείας δικαιοσύνης τὰ πέρατα. Ἔστι γάρ τ' καὶ ἀγγέλων δικαιοσύνη ὑπερναθεδρυαία τὴν τῶν ἀνθρώπων, καὶ εἰ τις ὑπὲρ ἀγγέλου δύναμις, ἀναλογοῦσαν ἔχει τῷ μεγέθει καὶ τὴν τῆς δικαιοσύνης ὑπεροχὴν· καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἡ δικαιοσύνη ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, ἀρρήτος οὐσα καὶ ἀκατάληπτος πάτη τῆ γεννητῆ (70) φύσει.

6. Ἐμὲ οὖν κρινόν, Κύριε, *κατὰ τὴν ἐμὴν δικαιοσύνην*· τουτέστι, τὴν ἐφικτὴν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ δυνατὴν τοῖς ἐν σαρκὶ ζῶσι. *Καὶ κατὰ τὴν ἀκακίαν μου ἐπ' ἐμοί*. Οὕτω γὰρ μάλιστα συνίσταται ἡ διάθεσις τοῦ λέγοντος πολλὴ μακρὰν οὐσα τῆς φαρισαϊκῆς ὑπερηφανίας. Ἀκακίαν γὰρ ἑαυτοῦ ὀνομάζει τὴν οἰονεὶ ἀκεραιότητα καὶ ἀπειρίαν τῶν χρησίμων εἰς γνώσιν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν ταῖς Παροιμίαις, ὅτι Ἄκακος πιστεύει *παρτὶ λόγῳ*. Ἐπεὶ οὖν πολλοὺς ἀφυλάκτως περιπίπτομεν ἐξ ἀπειρίας οἱ ἄνθρωποι, παραιτεῖται τὸν Θεὸν καὶ ἀξιοὶ συγγνώμης τυχεῖν ἐπὶ τῇ ἀκακίᾳ. Ἐκ δὲ τούτου δηλὸν ἐστὶν ὅτι ταπεινοφροσύνην τοῦ λέγοντος παρίστησι μᾶλλον ἢ ὑπερηφανίαν τὰ εἰρημένα. *Κρινόν γάρ με, φησί, κατὰ τὴν ἐμὴν δικαιοσύνην*, καὶ κρινόν με *κατὰ τὴν ἀκακίαν* τὴν οὐσαν ἐπ' ἐμοί. Τὸ μὲν δικαιομά μου τῇ ἀσθενείᾳ παρεξέταζων τῇ ἀνθρωπίνῃ, οὕτω κρινόν με· τὴν δὲ ἀπλότητα τῶν τρόπων μου καταμαθῶν, μὴ ὡς (71) ἐντρεχῆ με, μηδὲ ὡς εὐπερίδλεπτον εἰς τὰ τοῦ κόσμου πράγματα, οὕτως ἀμαρτάνοντά με καταδικάσης. Συντελεσθῆτω δὴ *πονηρία ἀμαρτωλῶν*. Ἄντικρυς μαθητῆς ἐστὶ τῶν εὐαγγελικῶν προσταγμάτων ὁ ταῦτα εὐχόμενος. Προσεύχεται γὰρ ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων αὐτὸν, ἀξίων πέρατι καὶ ὄρω τινὲ τὴν *πονηρίαν τῶν ἀμαρτανόντων περιγραφῆναι*. Ὅσπερ ἂν εἰ τις ὑπὲρ τῶν καμνόντων τὸ σῶμα προσευχόμενος λέγοι· Συντελεσθῆτω δὴ ἡ νόσος τῶν καμνόντων. Ἴνα γὰρ μὴ ἐπὶ πλέον ἔρπουσα ὡς (72) γάγγραινα νομὴν λαμβάνῃ ἡ ἀμαρτία, εὐχεται· *παρὰ Θεοῦ, στήναι καὶ ὀρισθῆναι τὴν ἐπὶ πλέον χύσιν τῆς ἀμαρτίας, ὁ ἀγαπῶν τοὺς ἔχθρους αὐτοῦ, καὶ καλῶς ποιεῖν τοὺς μισούντας βουδόμενος, καὶ διὰ τοῦτο προσευχόμενος ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων αὐτόν. Καὶ κατευθυνεῖς δικαιοῖν*. Εὐθὺς ὁ δικαίος ὀνομάζεται· καὶ εὐθὺς ἡ (73) καρδία ἡ κατωρθωμένη. Τί οὖν βούλεται ἐναυῦθα ἡ προσευχῆ τῷ Προφῆτῃ; Εὐχεται γὰρ τὸν ἦδη ἔχοντα τὴν εὐθύτητα κατευθύνεσθαι. Οὐ γὰρ ἂν τις εἴποι· εἰναί τι ἐν τῷ δικαίῳ σχολιδὸν οὐδὲ διεστραμμένον οὐδὲ στραγγαλιῶδες. Τάχα δὲ ἀναγκαία ὑπὲρ τοῦ δικαίου ἡ αἰτήσις, ἵνα τὰ κατὰ πρόθεσιν αὐτοῦ εὐθὺς καὶ τὸ ἀδιάστροφον τῆς γνώμης, τοῦτο τῆ παρὰ τοῦ Θεοῦ χειραγωγία κατευθυνθῇ, ὡς μήτε ὑπὸ ἀσθενείας αὐτὸν ἀπνευσαὶ ποτε τοῦ οἰονεὶ κανόνος τῆς ἀληθείας (74), μήτε ὑπὸ τοῦ ἔχθρου τῆς ἀλη-

⁶⁸ Prov. xiv, 15.

(70) Variant fere inter se mss. tum, cum vox γεννητός occurrit. Scribitur enim in aliis codicibus cum duplici v : in aliis cum unico. Hoc loco editio Basil. et Regii primus et sextus γεννητῆ. Editio Paris. γεννητῆ.

(71) Veriorum illorum, μὴ ὡς, etc., interpretationem melius intelliges, si ea invertas, hoc modo : *morum vero meorum simplicitatem doctus, ita pec-*

A justitiam meam. Multiplex est, inquit, de justitia sermo, ac justitiæ perfectæ fines capti sunt difficiles. Est enim et angelorum justitia quædam, quæ humanam longe superat : et si qua est virtus angelis superior, justitiæ præstantiam magnitudini suæ congruentem habet. Quin etiam est ipsiusmet Dei justitia, quæ omnem transcendit intellectum, quæque ineffabilis est, omnique creatæ naturæ incomprehensibilis.

6. *Me igitur judica, Domine, secundum justitiam meam*; id est, eam, quæ ab hominibus acquiri potest, quæque eorum qui in carne vivunt, vires non superat. *Et secundum innocentiam meam super me.* Sic enim maxime loquentis affectus procul a Pharisæi arrogantia probatur distare. Etenim innocentiam suam nominat, quasi simplicitatem, ac inscitiam eorum quæ cognitu utilia sunt : sicut in Proverbiis dicitur : *Innocens credit omni verbo*⁶⁸. Quoniam itaque nos homines in multis incaute ex imperitia offendimus, Deum rogat, petitque ut veniam propter innocentiam assequatur. Inde autem manifestum est loquentis humilitatem his dictis magis indicari, quam superbiam. *Judica me enim, inquit, secundum justitiam meam, et judica me secundum innocentiam* in me existentem. Itaque justitiam quidem meam fragilitate humana admetiens, sic judica me : morum vero meorum simplicitatem doctus, me non ut sagacem, neque ut in mundi negotiis circumspectum, ita peccantem condemnes. **VERS. 10.** *Consummeur nunc nequitia peccatorum.* Hæc qui precatur, procul dubio evangelicorum præceptorum discipulus est. Orat enim pro persequentibus ipsum, petitque ut sine et termino quodam peccatorum iniquitas circumscribatur. Quemadmodum, si quis pro iis qui ægro sunt corpore, deprecans, diceret : Consummetur nunc agrotantium morbus. Etenim ne serpens latius peccatum, velut gangræna ulterius depascatur, petit a Deo, ut sistatur, circumscribaturque amplior peccati effusio : quippe inimicos suos diligebat, iisque quibus invisus erat, volebat benefacere, et ideo precabatur pro persequentibus ipsum. *Et diriges justum.* Justus nominatur rectus : Item cor, virtute ornatum, vocatur rectum. Quid igitur hic sibi vult Prophetæ precatio ? Orat enim ut is qui jam rectus est, dirigatur. Nemo enim dixerit esse in justo quidquam obliquum, aut transversum, aut tortuosum. Fortassis autem necessaria est pro justo precatio, ut rectum animi ejus propositum, mentis immutabilitas Dei ductu dirigatur, ne quando præ infirmitate a veritatis quasi canone deflectat, neve eum veritatis inimicus perversis dogmatis lædat. *Scrutans corda et*

cantem me contemnes, non ut sagacem, neque, etc. Mox Colb. septimus ἐπηρεαζόντων αὐτῷ.

(72) Regii primus et tertius ἐπὶ πλέον προκόπτουσα ὡς. Alii mss. ut editi.

(73) Sic mss. cum editione Basil. Editio Paris. εὐθὺς ὁ..... εὐθὺς ἡ.

(74) Colb. quartus κανόνος τῆς εὐθείας.

renes Deus juste. Quandoquidem Scriptura multis in locis cor pro principali animæ parte accipit, renes vero pro concupiscente, hic quoque idipsum significat: nimirum, *Judica me, Deus,* tum ex meis circa pietatem dogmatis, tum ex motibus affectuum meorum: tu namque corda et renes perscrutaris. *Scrutatio proprie est inquisitio, tormentis omnibus adjuncta, quam adversus examinandos adhibent judices, ut ii qui in se tegunt postulata, id quod latebat, in medium vi dolorum proferant.* Profecto in judicis **104** examine omnis erroris experti tam cogitationes, quam actiones nostræ expenduntur. Nemo igitur verum judicem præveniat, ante tempus judicet nemo, *Quoadusque veniat Dominus, qui et illuminabit abscondita tenebrarum, et manifestabit consilia cordium* ⁶⁶. Itaque dum scrutatur corda et renes Deus, suam ostendit justitiam. Et quidem examinatum est cor Abrahæ, an Deum ex tota sua anima et ex toto corde diligeret, quando jussus est Isaac pro holocausto offerre: ut compertum esset filium suum ab ipso supra Deum non amari. Examinatus est autem et Jacob, fratris insidiis petitus, ut fraterna ipsius charitas inter tanta Esau peccata nihil remissior appareret. Itaque horum corda examini fuere subjecta. Quin et renes Josephi expensi fuerunt, quando, lasciva domina amore ejus insaniante, voluptati turpissimæ honestatem pudicitiae prætulit. Ideo autem probatus est, ut communi consensu spectatores judicii Dei faterentur jure ei deferri honorem, quod illius castitas in magnis periculis mirum in modum eluxisset.

ἤτάσθη, ἵνα οἱ θεαταὶ τῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ συνθῶνται δικαίως ἀπονεμομένην αὐτῷ τὴν τιμὴν, διὰ τὸ ἐν μεγάλοις δοκιμασθηρίοις ὑπερλάμψαι αὐτοῦ τὴν σεμνότητά.

7. VERS. 11. *Auxilium meum a Domino.* Proprie qui oppugnantur, adversus impetus hostiles in bellis auxilium quaerunt. Et hic itaque invisibiles suos inimicos sentiens quispiam, periculum quod sibi ab inimicis ipsum circumsedentibus impendat, intuens, dicet: *Auxilium meum non ex divitiis, neque ex ullo corporali subsidio, neque ex potentia, aut meis viribus, neque ex ulla cognatione humana, sed Auxilium meum a Domino.* Quale autem mittat auxilium timentibus se Dominus, alibi a psalmo didicimus dicente: *Immittet angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos* ⁶⁷. Et alibi: *Angelus qui eruit me* ⁶⁸. Qui salvos facit rectos corde. Rectus corde is est, cujus animus neque ad excessum, neque ad defectum vergit, sed ad medium virtutis dirigitur. Qui enim a fortitudine ad minora deflectit, timiditate pervertitur; qui vero ad majora progreditur, delabatur in audaciam. Quamobrem hujusmodi homines qui a medio aberrant vel excessu, vel defectu, obliquos et obtortos Scriptura nominat ⁶⁹. Quemadmodum enim linea obli-

θείας τοῖς ἐνδιαστρόφοις δόγμασι παραβλαβῆναι. Ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροῦς ὁ Θεὸς δικαίως. Ἐπειδὴ καρδίαν ἡ Γραφή πολλαχοῦ ἐπὶ τοῦ ἡγεμονικοῦ παραλαμβάνει, νεφροῦς δὲ πολλαχοῦ ἐπὶ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ τῆς ψυχῆς, καὶ ἐνταῦθα τὸ αὐτὸ σημαίνει· ὅτι, Ὁ Θεὸς, κρίνον με ἐπὶ τε τοῖς δόγμασιν οἷς ἔχω περὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ ἐπὶ τοῖς κινήμασι τοῖς παθητικοῖς· σὺ γὰρ εἶ ὁ ἐτάζων καρδίας καὶ νεφροῦς. Ἐτασμός κυρίως ἐστὶν ἡ μετὰ πάντων βασάνων προσαγομένη ἔρευνα παρὰ τῶν κριτῶν τοῖς ἐξεταζομένοις, ἵνα οἱ κρύπτοντες παρ' ἑαυτοῖς τὰ ἐπιζητούμενα τῇ ἀνάγκῃ τῶν πόνων εἰς τὸ ἐμφανὲς καταστήσωσι τὸ λανθάνον. Ἐν γὰρ τοῖς ἀπαρρογίστοις ἐξετασμοῖς τοῦ κριτοῦ ἐτάζονται μὲν ἡμῶν οἱ λογισμοί, ἐτάζονται δὲ καὶ αἱ πράξεις. Μηδεὶς οὖν προλαμβανέτω (75) τὸν ἀληθινὸν κριτὴν, μηδὲ πρὸ καιροῦ τις κρινέτω, Ἐως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκοτίου, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν. Ἐν οὖν τῷ ἐτάζειν καρδίας καὶ νεφροῦς ὁ Θεὸς τὸ ἑαυτοῦ δίκαιον ἀναφαίνει. Ἡτάσθη μὲν οὖν ἡ καρδία τοῦ Ἀβραάμ, εἰ ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ὅτε ἐκελεύσθη ὀλοκαύτωμα ἀνεργεῖν τὸν Ἰσαάκ, ἵνα φανῇ, ὅτι οὐκ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν ὑπὲρ τὸν Θεόν· ἠτάσθη δὲ καὶ Ἰακώβ ἐπιβουλεύμενος ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ, ἵνα λάμψῃ ἐν τοσοῦτοις ἀμαρτήμασι τοῦ Ἡσαὺ μὴ ἀμβλυνομένη αὐτοῦ ἡ φιλαδελφία. Τούτων μὲν οὖν αἱ καρδίαὶ ἠτάσθησαν· νεφροὶ δὲ ἠτάσθησαν τοῦ Ἰωσήφ, ὅτε, ἐπιμανείσης αὐτῷ τῆς ἀκολάστου δεσποίνης, τὸ σεμνὸν τῆς σωφροσύνης τῆς ἀσχήμενος ἠδονῆς προετίμησεν. Εἰς τοῦτο δὲ (76) ἀσχήμενος ἠδονῆς προετίμησεν. Εἰς τοῦτο δὲ (76) ἀσχήμενος ἠδονῆς προετίμησεν.

7. Ἡ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ. Κυρίως ἐν πολέμοις κατὰ τὰς ἐξόδους τῶν ἐναντιῶν τὰς βοηθείας ἐπιζητοῦσιν οἱ πολεμοῦντες. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν ὁ τῶν ἀοράτων ἐχθρῶν ἑαυτοῦ ἐπαισθανόμενος, καὶ τὸν ἐφεστῶτα αὐτῷ κίνδυνον παρὰ τῶν περιστρατοπεδευομένων αὐτὸν πολεμίων ὄρων, ἐρεῖ· Ἡ βοήθειά μου οὐκ ἐκ πλοῦτου, οὐδὲ ἐκ σωματικῶν ἀφορμῶν, οὐδὲ ἐκ δυνάμεως καὶ ἰσχύος ἐμῆς, οὐδὲ ἐκ συγγενείας ἀνθρωπίνης, ἀλλ' Ἡ βοήθειά μου παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ποταπὴν δὲ συμμαχίαν ἀποστέλλει τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν ὁ Κύριος, ἀλλαχοῦ μεμαθήκαμεν τοῦ ψαλμοῦ λέγοντος· *Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτὸν, καὶ ῥύσεται αὐτούς*· καὶ ἀλλαχοῦ· Ὁ ἄγγελος ὁ εὐδαιμόνιος με.

Τοῦ σώζοντος τοὺς εὐθεῖς τῇ καρδίᾳ. Εὐθὺς ἐστὶ (77) τῇ καρδίᾳ ὁ τὸν λογισμὸν μὴ ἔχων ῥέποντα πρὸς ὑπερβολὴν μηδὲ ἑλλείψιν, ἀλλ' ἀπευθυνόμενος πρὸς τὸ μέσον τῆς ἀρετῆς. Ὁ γὰρ ἀπὸ τῆς ἀνδρείας ἐπὶ τὸ ἕλαττον παρεκκλίνας κατὰ δειλίαν διαστρέφεται· ὁ δὲ ἐπὶ πλέον ὑπερπαθεὶς ἐπὶ τὴν θρασύτητα ἀποκλίνει. Διότι τούτους σχολιοῦς ἡ Γραφή ὀνομά-

⁶⁶ I Cor. iv, 5. ⁶⁷ Psal. xxxiii, 8. ⁶⁸ Gen. xlviii, 16. ⁶⁹ Levit. xxvi, 21.

(75) Colb. quartus προλαβέτω.

(76) Reg. tertius εἰς τοσοῦτον δέ. Aliquanto post Colb. quartus βοηθείας ζητοῦσιν. Mox idem ms.

ἐπαισθόμενος. Infra Reg. tertius τῶν στρατοπεδευομένων.

(77) Reg. tertius et Colb. quartus εὐθὺς ἐστὶ.

ζει, τοὺς ταῖς ὑπερβολαῖς καὶ ἔλλειψεσι τοῦ μέσου διαμαρτάνοντας. Ὡσπερ γὰρ σχολιὰ γραμμὴ γίνεται, ποτὲ μὲν ἐπὶ τὸ κυρτὸν, ποτὲ δὲ ἐπὶ τὸ κοίλον τῆς εὐθείας διακλασθείσης· οὕτω καὶ σχολιὰ καρδία, νῦν μὲν ὑψουμένη δι' ἀλαζονείαν, νῦν δὲ ταπεινουμένη διὰ λύπας καὶ συστολάς. Διόπερ φησιν ὁ Ἐκκλησιαστής, ὅτι *Διεστραμμένον* (78) οὐ κατεσθνήθησεται. Ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος καὶ ἰσχυρὸς καὶ μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν (79). Τοῦτο εἰκοθεν ἀποτεϊνόμενος πρὸς τοὺς ποτε (80) παραχθισομένους ἐπὶ τοῖς συμβεβηκόσιν ὁ Προφήτης διαλέγεσθαι, οἰονεὶ κατατέλλων τῶν ἀνθρώπων τὴν ταραχὴν, μήποτε ἀπιστήσωσι (81) τῇ περὶ τῶν ὄλων προνοίᾳ, ὀρῶντες ἀνεκδίκητον πατέρα ἐπὶ υἱοῦ ἐπαναστάσει, καὶ τὴν πονηρίαν τοῦ Ἄδου σαλώμ εὐδοουμένην ἐν οἷς προέθετο. Διορθούμενος οὖν αὐτῶν τὸ ἐν τοῖς λογισμοῖς ἀνόητον, διεμαρτύρατο αὐτοῖς· Ὁ Θεὸς κριτὴς δίκαιος καὶ ἰσχυρὸς καὶ μακρόθυμος, καὶ μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν. Οὐκ ἀκρίτως τι γίνεται τῶν γινομένων, ἀλλὰ τοῖς ἑκάστου μέτροις ἀντιμετρεῖ ὁ Θεός, οἷς προλαβὼν ἀπεμύτησε τὰς κατὰ τὸν βίον πράξεις. Ἐπεὶ οὖν πέπρακται μοὶ τις ἁμαρτία, κατὰ τὴν ἀξίαν τὴν ἐμαυτοῦ ἀντιλαμβάνω. *Μὴ τοῖνυν λαλεῖτε κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν*· ὁ γὰρ Θεὸς κριτὴς δίκαιος (82). Μηδὲ οὕτω ταπεινῶς διανοεῖσθε περὶ Θεοῦ, ὥστε οἶεσθαι αὐτὸν ἀτονεῖν πρὸς τὴν ἐκδίκησιν· καὶ γὰρ καὶ ἰσχυρὸς ἐστί. Τίς οὖν ἡ αἰτία τοῦ μὴ ταχεῖαν ἐπάγεσθαι τοῖς ἁμαρτάνουσι τὴν τιμωρίαν; Διότι μακρόθυμὸς ἐστί, *Μὴ ὀργὴν ἐπάγων καθ' ἑκάστην ἡμέραν*. Ἐὰν μὴ ἐπιστραφῆτε, τὴν *βομφαλίαν* αὐτοῦ στυλιώσει. Ἀπειλητικὸς ὁ λόγος, εἰς ἐπιστροφὴν ἐνάγων τοὺς βραδείς εἰς μετάνοιαν. Οὐκ εὐθὺς ἀπειλεῖ τὰ τραύματα καὶ τὰς πληγὰς καὶ τοὺς θανάτους, ἀλλὰ στυλιῶσιν ὄπλων, καὶ οἰονεὶ παρασκευὴν τινα πρὸς τὴν ἄμυναν. Ὡσπερ γὰρ οἱ διασμήχοντες τὰ ὄπλα τὴν ἐπὶ τὸν πόλεμον ὀρμὴν διὰ τοῦτου παραδηλοῦσιν, οὕτω καὶ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπὶ τὸ (83) τιμωρεῖσθαι κίνησιν ἐμφῆναι βουλόμενος ὁ λόγος, στυλιῶν ἐφησεν αὐτοῦ τὴν *βομφαλίαν*. *Τὸ εἶδος αὐτοῦ ἐρέετε, καὶ ἠτοίμασον αὐτὸ, καὶ ἐν*

A qua fit, cum ejus rectitudo modo in convexum, modo in concavum diffringitur : sic etiam obliquum cor est, quod nunc per jactantiam arrogantiamque effertur, nunc autem per molestias et animi demissionem dejicitur. Ideo Ecclesiastes ait : *Perversum non dirigitur* ⁷⁰. **VERS. 12.** *Deus judex justus, et fortis, et longanimis, et non iram adducens per singulos dies.* Hos qui aliquando ob rerum eventus turbandi erant vehementius adoriens Propheta, hoc dicere videtur, veluti sedans hominum perturbationem, ne quando providentiæ universa moderanti diffidant, cum viderint patrem, filio in eum insurgente, inultum relinqui, et nequitiam **105** Absalonis in iis quæ proposuerat feliciter procedere. Itaque stolidas eorum cogitationes corrigens, id eis testimonii dedit : *Deus judex justus et fortis, et longanimis, et non iram adducens per singulos dies.* Nihil temere fit eorum quæ geruntur : sed cuilibet Deus ea mensura rependet, qua prior in hac vita actiones suas fuerit dimensus. Quoniam igitur peccatum ego admisi, pro meo merito vicem recipio. *Nolite ergo loqui adversus Deum iniquitatem* ⁷¹ : Deus enim est judex justus. Neque ita abjecte de Deo cogitaveritis, ipsum ad ultionem sumendam invalidum esse ut arbitremini : nam est et fortis. Quid igitur causæ est, quod non statim pœnam infligat peccantibus ? Quoniam longanimis est, *Non iram adducens per singulos dies.* **VERS. 13.** *Nisi conversi fueritis, gladium suum vibrabit.* Minax est ille sermo, ad conversionem inducens tardos ad pœnitentiam. Non statim minatur vulnera, plagas, mortes : sed armorum vibrationem velut apparatus quemdam ad ultionem. Quemadmodum enim qui tergunt arma, suum ad bellum impetum per hoc significaut : sic et Scriptura ubi Dei ad ultionem motum vult ostendere, ab ipso vibrari gladium dixit : *Arcum suum tetendit, et paravit illum*, (**VERS. 14**) *et in eo paravit vasa mortis.* Non nervus quispiam est qui arcum tendat Dei, sed puniendi potentia, quæ aliquando intensa est, aliquando vero remissa. Peccanti igitur Scriptura minatur futura supplicia sibi præparata

⁷⁰ Eccl. 1, 15. ⁷¹ Psal. LXXIV, 6.

(78) *Διεστραμμένον*, etc. Respexit Basilius ad sensum Ecclesiastæ, non ejus verba retulit. Hæc autem sumt 1, 15 : *Διεστραμμένον οὐ δυνήσεται ἐπικοσμηθῆναι, Perversum non poterit adornari.*

(79) Chrysostomus, ὁ δὲ Ἑβραῖος, κατὰ πᾶσαν ζωὴν. Sed aliter legitur in *Hexaplis* : Ἑβραῖος ζωωνή : melius, ζωώμ. Auidit Chrysostomus : ἄλλος, ἀπειλούμενος. Alium autem illum interpretem Aquilam esse, ex iisdem *Hexaplis* discimus. Montfauconius noster laudat Agellium, qui ita in hunc locum edidisset. « *Deus judex justus, fortis et patiens : nunquid irascitur per singulos dies?* Obscurior est hic versus, et obscuritatem fecit, nisi fallor, diversarum interpretationum, quod in editione LXX solet accidere, congestio. Nam verbum, *fortis*, non est LXX, nusquam enim in Psalmis sic solent reddere Hebræum nomen *el* ; sed ex Aquila interpretatione sumptum, qui solet *ισχυρόν* *fortem* interpretari. Præterea alterum nomen quod sequitur, *et patiens*, ex altera interpretatione manavit, comprehendens duo Hebræa verba *el zoem*, non irascens,

quod idem est ac patiens, qui Græce dicitur μακρόθυμος. Tertia quoque interpretatio adjecta est : *Nunquid irascitur per singulos dies?* quod, sive LXX, sive alius quispiam interpretatus sit, non quasi per interrogationem intellexit, sed per negationem, sic : *et non irascitur per singulos dies*, et sine interrogatione intelligere videntur Basilius, Theodoros Antiochenus, Theodoretus, et de nostris Augustinus, » etc.

(80) Colb. quartus πρὸς τοὺς ποτε. Editi et reliqui omnes mss. πρὸς τοὺς τότε.

(81) Colb. quartus ἀπιστήσωμεν. Mox editi cum Colb. septimo προσέθετο. Alii sex mss. προέθετο. Aliquanto post editi cum majori parte mss. τοῖς ἐκάστου μέτροις. Duo mss. τοῖς ἐκάστῳ μέτροις.

(82) Illa, καὶ ἰσχυρὸς καὶ μακρόθυμος, addita sunt in Colbertinis quarto et septimo post vocem δίκαιος.

(83) Mss. non pauci ἐπὶ τῷ. Verba illa, καὶ ἠτοίμασον αὐτὸ, καὶ ἐν αὐτῷ ἠτοίμασε σχευὴ θανάτου, addidimus ex Colbertinis quarto et septimo.

esse, si in peccato permanserit. Parata sunt enim in arca vasa mortis. Vasa autem mortis, virtutes sunt, quæ Dei inimicos exterminant. *Sagittas suas ardentibus effecit.* Ut enim ignis ob materiam ustioni idoneam a Creatore conditus est; non enim propter adamantem qui ab igne non absimitur, sed propter ligna flammæ suscipiendæ apta, creatus est: ita et sagittæ Dei ob eas animas, quæ facile ignem concipiunt, multumque collegerunt ejus substantiæ, quæ terrena est, et ad interitum idonea, ab ipso effectæ sunt. Qui igitur ignitas diaboli sagittas prius recipiunt, ac intra se retinent, ii Dei excipiunt sagittas. Idcirco ait: *Sagittas suas jam ardentibus effecit.* Adurunt autem animam amores ad carnem spectantes, opum cupiditas, iræ astuantes, et ea quæ animum urit absumitque tristitia, et alieni a Deo timores. Qui autem est ab inimici sagittis illæsis, Deique indutus est armaturam, a letiferis sagittis intactus permanet.

ἐπιθυμίας χρημάτων, καὶ διάπυροι ὄργαι, καὶ λύπαι ἀλλότριου τοῦ Θεοῦ. Ὁ μέντοι ἄτρωτος ὑπὸ τῶν τοῦ Θεοῦ, τῶν θανατηφόρων βελῶν ἀπειράτως διαμένει.

8. VENS. 15. *Ecce parturiit injustitiam, concepit dolorem, et peperit iniquitatem.* Et quidem, quod ad ordinem pertinet, confusa videntur esse hæc verba. Nam primum concipiunt prægnantes, deinde parturiunt, postremo pariunt. Hic vero primum puerperii dolores fiunt, deinde conceptio, postremum partus. At hæc cordis conceptionem significatissime explicant. Irrationales enim incontinentium impetus, insanæque ac furentes **106** libidines, dicuntur puerperii dolores, eo quod cum velocitate et dolore in anima innascantur. Qui autem ob talem impetum pravus succubuit cogitationibus, is dolorem concepit: et qui cordis malitiam per iniquas actiones incendit, is peperit iniquitatem. Videtur autem hæc dicere, quod eum pudeat esse iniqui filii patrem. Non meus, inquit, filius est, sed ejus patris factus est filius, cui se in adoptionem per peccatum mancipavit. Nam secundum Joannem: *Qui facit peccatum, ex diabolo natus est* ¹². Ecce igitur eum parturiit diabolus per iniquitatem, et concepit ipsum: hoc est, in penitissimis sui ipsius recessibus detentum sub viscera proprii affectus pertraxit, ac eo gravidus, tum demum peperit, cum in apertum illius protulit iniquitatem: siquidem ejus in patrem rebellio denunciata omnibus est per præconem. VENS. 16. *Lacum aperuit, et effodit eum.* Nomen lacus in divinis Scripturis non admodum in bonam partem invenimus acceptum; sicut neque

¹² I Joan. III, 8.

(84) Colb. septimus habet *πονηροῦ* pro *διαβόλου*. II-jud. ἐξεργάσατο, deest in editis: sed additum est ex tribus mss. Ibidem legitur in editis et in nonnullis mss. ἐπιθυμία: sed legitur in majori parte mss. ἐπιθυμίας. Paulo post mss. plerique omnes οἱ ἄλλοτριου. Deest articulus in excusis.

(85) Editio Basil. et sex mss. sic habent: ἐπεὶ δὲ πρῶτον αἰ κούσαι συλλαμβάνουσι, τελευταῖον δὲ ὠδίνουσι, εἶτα τίχτουσιν. Editio Paris. et Reg. tertius ut in textu. Infra editi et Regū primus et sextus μὴ

αὐτῷ ἡτοίμασε σκευή θανάτου. Οὐνευρα τίς ἐστὶν ἡ διατείνουσα τὸ τόξον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ κολαστικὴ δύναμις, ποτὲ μὲν ἐντεινομένη, ποτὲ δὲ ἀνιευμένη. Τῷ οὖν ἁμαρτάνοντι ἀπειλεῖ ὁ λόγος, ὅτι ἔτοιμα αὐτῷ ἐστὶ τὰ μέλλοντα εἰς κόλασιν ἀποπέμπεσθαι, ἐὰν ἐπιμένῃ τῇ ἁμαρτίᾳ. Ἡτοίμασαι γὰρ ἐν τῷ τόξῳ σκευή θανάτου. Σκευή δὲ θανάτου δυνάμεις εἰσὶν ἀφανιστικαὶ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ. Τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς καιομένοις ἐξεργάσατο. Ὡς περ τὸ πῦρ τῇ καιομένῃ ἕλῃ παρὰ τοῦ κτίσαντος ἐξεργάσθη· οὐ γὰρ διὰ τὸν ἀδάμαντα ἐκτίσθη τὸν μὴ τυχόμενον ὑπὸ τοῦ πυρός· ἀλλὰ διὰ τὰ ξύλα τὰ κατακαϊόμενα· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ βέλη ταῖς εὐκαταπρήστοις ψυχαῖς, ὧν πολὺ τὸ ὕλεικόν καὶ τὸ πρὸς ἀφανισμὸν ἐπιτήθειον συνελεχταί, παρ' αὐτοῦ κατεργάσθη. Οἱ οὖν προλαβόντες καὶ ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς τὰ πεπυρωμένα βέλη τοῦ διαβόλου (84), οὕτοι δέχονται τὰ βέλη τοῦ Θεοῦ. Διὰ τοῦτο φησι· *Τὰ βέλη αὐτοῦ τοῖς ἤδη καιομένοις ἐξεργάσατο.* Καίτοι δὲ ψυχὴν ἔρωτες σαρκικοί, καὶ φλέγουσαι καὶ ἐκτίχουσαι τὴν ψυχὴν, καὶ φόβοι οἱ ἐχθροῦ βελῶν, καὶ ἐνδεδυμένος τὴν πανοπλίαν τοῦ

8. Ἴδου ὠδίνῃσεν ἀδικίαν, συνέλαβε πόνον, καὶ ἔτεκεν ἀνομίαν. Ὡς μὲν πρὸς τὴν τάξιν δοκεῖ συγκεχυμένως ἡ λέξις ἔχειν· ἐπεὶ δὲ πρῶτον αἰ κούσαι συλλαμβάνουσι, εἶτα ὠδίνουσι, τελευταῖον δὲ τίχτουσιν (85)· ἐνταῦθα δὲ πρῶτον ἡ ὠδίν, εἶτα ἡ σύλληψις, εἶτα ὁ τοκετός· πρὸς δὲ τὴν τῆς καρδίας σύλληψιν ἐμφαντικώτατα ἔχει. Αἱ γὰρ ἄλογοι τῶν ἀκολάστων ὄργαι καὶ αἱ μανικαὶ καὶ παροιστρῶσαι ἐπιθυμίας ὠδίνες ἐλέχθησαν, διὰ τὸ μετὰ δεξιότητος καὶ πόνου ἐγγίνεσθαι τῇ ψυχῇ. Κατὰ δὲ τὴν τοιαύτην ὁρμὴν, ὁ περικρατῆς τῶν πονηρῶν μὴ γενόμενος βουλευμάτων συνέλαβε πόνον· καὶ ὁ τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ κακίαν διὰ τῶν πονηρῶν πράξεων ἐκκαύσας (86) ἔτεκε τὴν ἀνομίαν. Ὡς οὖν ταῦτα λέγειν αἰσχυρόμενος ἐπὶ τῷ πατὴρ εἶναι παιδὸς παρανόμου. Οὐκ ἐμὸς, φησὶν, ὁ παῖς, ἀλλὰ τοῦ πατρὸς γέγονεν υἱός, ᾧ διὰ τῆς ἁμαρτίας ἐαυτὸν εἰσέποισε. Διότι κατὰ τὸν Ἰωάννην, Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται. Ἴδου οὖν ὠδίνῃσεν αὐτὸν διὰ τῆς ἀδικίας, καὶ συνέλαβεν αὐτὸν, οἰοῦν ἐν τοῖς οικειοτάτοις ἑαυτοῦ ὑπὸ τὰ σπλάγγνα τῆς ἰδίας διαθέσεως ἦγαγε καὶ ἐκυοφόρησεν αὐτὸν ὁ διάβολος· εἶτα ἀπεγέννησεν αὐτὸν, ἐκφανῆ τὴν ἀνομίαν αὐτοῦ καταστήσας, διότι πᾶσι προεκκρήχθη ἡ κατὰ τοῦ πατρὸς ἐπανάστασις. *Λάκκου ὤρυξε, καὶ ἀνέσκαψεν αὐτόν.* Οὐ πάνυ ἐπὶ καλοῦ εὐρίσκομεν τὸ ὄνομα τοῦ λάκκου τεταγμένον ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς· ὡς οὐδὲ τὸ φρέαρ ὕδατος ἐπὶ χείρονος. Λάκκος μὲν γάρ ἐστιν

γενόμενος. Particula μὴ deest in aliis quatuor mss.

(86) Sic codices septem. Editio Parisiensis ἐγκαύσας. Censet vir linguæ Græcæ scientissimus Combefisius ἐγκυήσας hic legendum esse. Sed ejus conjecturam non sequimur, non quod displiceat, imo placeat maxime, sed quod nullius ms. auctoritate innitatur. Aliquanto post editio Paris. υἱὸς ἐκαίνου ᾧ: sed mss. omnes υἱὸς ᾧ, bene. Schinde Reg. primus et Colb. septimus *διαβόλου* γεγέννηται

εις ὃν ἐβλήθη ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ Ἰωσήφ. Καὶ ὅτε πατάσεται (87) Ἐπὶ πρωτοτόκου Φαραὼ ἕως πρωτοτόκου τῆς αἰχμαλωτίδος τῆς ἐν τῷ λάκκῳ. Καὶ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς· Προσελογίσθη μετὰ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. Καὶ ἐν τῷ Ἱερειμὰ φησὶν· Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν ἐαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνήσονται ἕδωρ (88) συνέχειν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Δανιὴλ λάκκος λεόντων ἀναγέγραπται· εἰς ὃν ῥίπτεται Δανιήλ. Φρέαρ δὲ ὕρυσσε Ἀβραάμ· καὶ οἱ παῖδες τοῦ Ἰσαάκ· καὶ ἐπὶ φρέαρ ἐξελοῦν ἀνεπαύετο Μωϋσῆς. Καὶ ἐντολὴν λαμβάνομεν ἀπὸ τοῦ Σολομῶντος πίνειν ὕδατα ἀπὸ ἡμετέρων ἀγγελίων καὶ ἀπὸ ἡμετέρων φρεάτων πηγῆς. Καὶ ὁ Σωτὴρ παρὰ τῷ φρέατι τῆ Σαμαρείτιδος περὶ θεῶν μυστηρίων διαλέγεται. Τὴν δὲ αἰτίαν τοῦ ἐπὶ χειρόνων μὲν τοὺς λάκκους τετάχθαι, ἐπὶ κρειττόνων δὲ τὰ φρέατα, νομιζομεν ταύτην ὑπάρχειν· ἐπικτήτων τὸ ὕδωρ ἐν τοῖς λάκκοις, πίπτον ἐξ οὐρανοῦ· ἐν δὲ τοῖς φρέασι φλέβες ὑδάτων κεχωσμέναι, πρὶν ὀρυχθῆναι τοὺς τόπους, φανεροῦνται, περιαιρεθέντων τῶν ἐπικαλυπτόντων χωμάτων, καὶ οἰασθήποτε οὐσίας ἐπικειμένης, ἥτις πᾶσά ἐστι γῆ. Καὶ ἐν ταῖς ψυχαῖς τοίνυν ἐστὶν οἶονεὶ ὀρυγμα, ἐν αἷς καταπίπτει τὰ κρεῖττονα μεταβάλλοντα καὶ παραχαρρατόμενα, ὅτε τις τὰς περὶ τῶν καλῶν ἐννοίας πεσοῦσας εἰς αὐτὸν τρέπει, ἐπὶ τὸ κακοῦργότερον αὐτὰς διαστρέφει, καὶ ἐπὶ τὰ ἐναντία τῇ ἀληθείᾳ, οὐδὲν οἰκεῖον βεβουλευμένος ἔχειν καλόν. Καὶ πάλιν φρέατα, ὅτε, περιαιρεθέντων (89) τῶν ἐπικαλυπτόντων χειρόνων, ἀναλάμπει φῶς καὶ πηγὴ ὕδατος ἐν λόγῳ καὶ δόγμασι ποτίμου. Διὰ τοῦτο ἕκαστον ἑαυτῷ φρέαρ κατασκευάσαι ἀναγκαῖον, ἵνα τηρήσῃ τὴν προειρημένην ἐντολὴν τὴν λέγουσαν· Πνεῦμα ὕδατα ἀπὸ ὧν ἀγγείων, καὶ ἀπὸ ὧν φρεάτων πηγῆς. Οὕτω γὰρ χρηματίσομεν τέκνα τῶν ὀρυξάντων τὰ φρέατα, Ἀβραάμ καὶ Ἰσαάκ καὶ Ἰακώβ. Λάκκον δὲ οὐ ποιητέον, ἵνα μὴ ἐμπέσωμεν (90) εἰς τὸ ὀρυγμα, κατὰ τὸ ἐνθάδε εἰρημένον, μηδὲ ἀκούσωμεν τὰ ἐν τῷ Ἱερειμὰ ἐπὶ ὀνειδισμῶ τῶν ἀμαρτανόντων ἀναγεγραμμένα, τοῦ Θεοῦ λέγοντος περὶ αὐτῶν ἃ καὶ πρὸ βραχέως παρεθέμεθα· Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος, καὶ ὤρυξαν ἐαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνήσονται ὕδωρ αὐτοῖς συνέχειν.

A puteus aquæ in malam. Lacus enim est, in quem a suis fratribus conjectus est Joseph. Et cum cædes facta est A primogenito Pharaonis, usque ad primogenitum captivæ quæ in lacu ⁷⁵. Et in Psalmis : *Æstimatus sum cum descendentibus in lacum* ⁷⁵. Et in Jeremia : *Me fontem aquæ vivæ, inquit, dereliquerunt, et foderunt sibi lacus contritos, qui non poterunt continere aquam* ⁷⁵. Atque etiam in Daniele lacus leonum descriptus est, in quem dejicitur Daniel ipse. Puteum autem effodit Abraham : item pueri Isaac : et ad puteum progressus requiescebat Moses. Et jubemur a Salomone aquam bibere ex nostris vasis, et ex puteorum nostrorum fonte ⁷⁶. Quin etiam Salvator ipse juxta puteum cum Samaritana de divinis mysteriis disserit. Causam vero cur lacus **B** in pejus, putei vero in melius usurpentur, hanc esse existimamus ; quod aqua in lacubus sit adventitia, quippe quæ e cælo cadat : in puteis vero aquarum venæ, antequam loca effodiantur, aggesta humo obrutæ, jam se prodant, si modo aggeres eas legentes, aut alia quævis incumbens substantia, quæ ipsamet tota terra est, submoveantur. Et vero veluti fossa est in animabus, in quas cadunt optima, quæ mutantur et adulterantur, tum, cum quispiam honesti rectique cogitationes sibi illapsas pellit, eas ad pejora, et ad ea quæ veritati adversantur, distortuens : quippe nullum bonum familiare ac proprium habere statuit. Contra, putei sunt in anima, cum lux, vitæ quæ intuebantur ablatis, affulget, et fons aquæ vivæ per sermonem et dogmata potui dari potest. Quapropter est unicuique necesse, sibi puteum præparare, ut mandatum memoratum servet, quæ dicitur : *Bibe aquas de tuis vasis, et de puteorum tuorum fonte* ⁷⁷. Sic enim prius appellabimur filii puteos effodientium, Abrahamæ, et Isaac, et Jacob. Lacus autem faciendus non est, ne in fossam incidamus ita, ut hic dicitur, neve audiamus ea quæ in Jeremia in peccatorum probrum et dedecus scripta sunt, Deo de ipsis dicente quod paulo ante retulimus : *Me fontem aquæ vivæ dereliquerunt, et foderunt sibi lacus contritos, qui non poterunt ipsis continere aquam.*

ΕΙΣ ΤΟΝ ΙΔ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματι σου, ἢ τίς κατασκηνώσει ἐν ὄρει ἁγίῳ σου ;

1. Τὸν τέλειον ἡμῖν ὁ λόγος ὑπογράψαι βουλόμε-

⁷⁵ Exod. xii, 29. ⁷⁶ Psal. lxxxvii, 5. ⁷⁷ Jerem. ii, 13. ⁷⁸ Prov. v, 15. ⁷⁹ ibid.

(87) Καὶ ὅτε πατάσεται. Hoc loco ellipsis est. Supple vocem Αἴγυπτος, et cum percussit Αἴγυπτος a primogenito Pharaonis.

(88) Colbertini quartus et septimus αὐτοῖς ὕδωρ. Sed vox αὐτοῖς non in LXX solum, sed etiam in editis et in aliis mss. deest. Paulo post Colb. quartus ἐρρίπτεται. Subinde idem codex ὀροῦσουςιν.

(a) De hac homilia, quæ hucusque tanquam supposita in Appendice legebatur, hæc habet Aug. Mar. Bandinius [ad cod. VIII, plut. IV, t. I, p. 352 : « Ex nostri codicis antiquitate, sæculo xi conscripti, qui forte alicui Græcorum monasterio pro eorum temporum liturgia inserviebat, argui posset homiliam hanc ante illud tempus etiam S. Basilio adjudicatam fuisse, eique propterea locum assignandum ante sequentem, cujus titulus ac prima verba aliam in eundem psalmum homiliam supponunt. » Edit.

IN PSALMUM XIV (a).

Domine, quis peregrinabitur in tabernaculo tuo, aut quis requiescet (91) in monte sancto tuo ?

1. Scriptura, dum virum perfectum nobis descri-

(89) Mss. quinque καλόν· καὶ ἕτερα, ὅτε, περιαιρεθέντων. At lectionem Colb. quarti prætulimus, et editorum. Infra mss. aliquot δ καὶ φρέατα. Deest articulus in editis.

(90) Mss. duo καταπέσωμεν. Alii tres πέσωμεν. Nec ita multo post mss. aliquot δ καὶ πρὸ.

(91) Vulgata habitabit. Augustinus peregrinabi-

bere vult, eum videlicet, qui adepturus sit beatitudinem, ordine quodam ac via in iis, quæ circa ipsum considerantur, usa, ab iis quæ magis obvia sunt et prima, initium duxit. **Vers. 1.** *Domine, quis peregrinabitur in tabernaculo tuo?* Peregrinatio est commoratio temporaria, quæ vitam non stabilem, sed transitoriam ob spem ad meliora emigrandi indicat. Est autem viri sancti, hanc quidem vitam transire, ad alteram vero festinare. Ideo et David de se ipso ait: *Incola ego sum apud te, et peregrinus, sicut omnes patres mei*⁷⁸. Incola enim fuit Abraham, qui ne passum quidem pedis terræ propriæ possedit; sed ubi opus ei sepulcro fuit, id argento mercatus fuisse perhibetur⁷⁹⁻⁸⁰. Ostendit scilicet Scriptura, in carne viventem, incolam esse oportere, nigrantem vero ex hac vita, in locis propriis requiescere. Propterea in hac vita incola est cum alienigenis: in sepultura vero propriam terram corpus suum excepturam sibi ipse comparavit. Porro beatum plane fuerit, rebus terrenis non ut propriis addictum esse, neque rebus præsentibus tanquam naturali cuidam patriæ adhærere: sed nosse lapsum te esse a melioribus, teque ex multa in hac ista vita afflictatum perinde peregrinari, atque peregrinantur illi, qui ob aliqua delicta a iudicibus ex patria pulsati sunt in exsilium. Rarus autem is est, qui præsentibus non ut propriis studeat, qui divitiarum usum sciat ad tempus esse concessum, qui bonam corporis habitudinem arbitretur brevi tempore duraturam, qui humanæ gloriæ florem inconstantem esse agnoscat. *Quis igitur peregrinabitur in tabernaculo tuo?* Tabernaculum Dei caro dicitur, quam ipse animæ hominis dedit habitationis loco. Quis huic carni ut alienæ attendet? Quemadmodum incolæ aliena terra conducta, colunt agrum ad locatoris voluntatem: ita et nobis ex syngrapha commissa est carnis cura; ut eam decenter excolentes, largitori frugiferam reddamus. Quod si Deo digna est caro, revera Dei tabernaculum efficitur, ad eum modum, quo habitat in sanctis. Jam vero incolæ caro est ejusmodi. Idcirco ait: *Domine, quis peregrinabitur in tabernaculo tuo?* Deinde profectus quidam et progressio ad quiddam perfectius sit. *Ei quis requiescet in monte sancto tuo?* Judæus quidem terrester cum montem audit, ad Sion recurrit. *Quis requiescet in monte sancto tuo?* Qui in carne tanquam peregrinus habitavit, in monte sancto tuo requiescet.

⁷⁸ Psal. xliiiiii, 13. ⁷⁹⁻⁸⁰ Gen. xxiii, 16; Act. vii, 16.

tur; nec aliter exponunt Patres Græci. Infra mss. duo *ὁσίου* pro *ἀγίου*.

(92-93) Illud, *παρὰ σοί, deest* in aliquibus mss. Apud LXX paulo aliter, *πάροιχος ἐγὼ εἰμι ἐν τῇ γῆ, καί, etc.* Subinde editio Paris. *Ἀβραάμ ἦν*. Sed vox ἦν neque in mss. reperitur, neque in editione Basil.

(94) Vox *ταύτη* deest in plurimis mss. Mox quinque mss. habent *δεξαμένην*. Alii quatuor *δεξομένην*. Lectio prior favere videtur iis, qui id dictum putant de Abrahamo: posterior iis, qui quemlibet hominem pie et religiose viventem hoc loco designari arbitrantur.

Aνος, τὸν τῶν μακαρισμῶν ἐπιτυγχάνειν μέλλοντα, τάξει τινὶ καὶ ὁδῷ τῶν περὶ αὐτὸν θεωρουμένων χρησάμενος, ἀπὸ τῶν προσεχστέρων καὶ πρώτων τὴν ἀρχὴν πεποιήται. *Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματι σου;* Ἡ παροικία ἐστὶ διαγωγὴ πρόσκαιρος, οὐχ ἰδρυμένην ζωὴν, ἀλλὰ παροδικήν, ἐπ' ἐλπίδι τῆς ἐπὶ τὰ κρείττονα μεταστάσεως, ὑποφαίνουσα. Ἄγιου δὲ ἀνδρὸς, παροδεύειν μὲν τὸν βίον τοῦτον, ἐπελγεσθαι δὲ πρὸς ἐτέραν ζωὴν. Διὸ καὶ ὁ Δαβὶδ περὶ ἑαυτοῦ φησι· *Πάροιχος ἐγὼ εἰμι παρὰ σοί* (92-93), *καὶ παρεπίδημος, καθὼς οἱ πατέρες μου*. Πάροιχος γὰρ Ἀβραάμ, οὐδὲ βῆμα ποδὸς ἰδίας γῆς κεκτημένος, ἀλλ' ὅτε ταφῆς αὐτῷ ἐδέχθη, ἀργυρίου κτησάμενος ταύτην φαίνεται· δεικνύντος τοῦ λόγου, ὅτι ζῶντα μὲν ἐν τῇ σαρκὶ πάροιχος εἶναι **B** προσήκει, μεταβαλόντα δὲ ἀπὸ τῆς ζωῆς ταύτης, τοῖς οἰκειοῖς τόποις ἐναναπαύεσθαι. Διὰ τοῦτο ἐν μὲν τῇ ζωῇ ταύτῃ (94) παροικεῖ τοῖς ἀλλοφύλοις, ἐν δὲ τῇ ταφῇ οἰκειᾶν ἑαυτῷ τὴν δεξομένην αὐτοῦ τὸ σῶμα γῆν ἐπραγματεύσατο. Μακάριον δὲ τῷ ὄντι, μὴ ὡς οἰκειοῖς προστετηκέναι τοῖς ἐν τῇ γῆ, μηδὲ ὡσπερ πατρίδος τινὸς φυσικῆς ἀντέχεσθαι τῶν ἐνταῦθα, ἀλλ' εἰδέναι τὴν (95) ἀπὸ τῶν βελτιῶν ἀπόπτωσιν, καὶ τὴν ἐκ καταδίκης ἐνθάδε διαγωγὴν βαρυνόμενον, οὕτω παροικεῖν, ὡς οἱ ὑπὸ δικαστῶν τιμῶν ἐπὶ τισὶ πλημμελήμασιν εἰς τὴν ὑπερορίαν ἐκ τῆς ἐνεργουμένης ἀπελαθέντες. Σπάνιος δὲ ὁ τοιοῦτος, ὁ μὴ ὡς ἰδίους προσέχων τοῖς παροῦσιν· ὁ τοῦ πλοῦτου τὴν χρῆσιν πρόσκαιρον ἐπιστάμενος· ὁ τοῦ σώματος τὴν εὐεξίαν ὀλιγοχρόνιον τιθεῖς· ὁ γνωρίζων τῆς ἀνθρωπίνης δόξης (96) τὸ ἄνθος ἀβέβαιον. *Τίς οὖν παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματι σου;* Σκῆνωμα τοῦ Θεοῦ ἢ παρ' αὐτοῦ δεδομένη σὰρξ τῆ τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆ εἰς ἐνοικήσιν ὀνομάζεται. Τίς ὡς ἄλλοτρίᾳ τῇ σαρκὶ ταύτῃ προσέξει; ὡσπερ οἱ πάροιχοι, ἄλλοτρίαν ἐκμισθούμενοι (97) γῆν, πρὸς τὸ βούλημα τοῦ ἐκδεδωκότος γεωργοῦσι τὴν χώραν· οὕτω καὶ ἡμῖν κατὰ συγγραφὴν ἢ τῆς σαρκὸς ἐπιμέλεια παραδέδοται, ὥστε προσηκόντως αὐτὴν φιλοπονήσαντας, ἔγκαρπον ἀποδοῦναι τῷ δεδωκότι. Ἐὰν δὲ ἡ Θεοῦ ἀξία ἢ σὰρξ, γίνεται τῷ ὄντι Θεοῦ σκῆνωμα κατὰ τὴν ἐνοικήσιν αὐτοῦ τὴν εἰς τοὺς ἀγίους. Τοιαύτη δὲ ἐστὶν ἡ τοῦ παροικοῦντος. Διὰ τοῦτο, *Κύριε, τίς παροικήσει ἐν τῷ σκηνώματι σου;* Εἴτα προκοπὴ καὶ πρόδοσις ἢ ἐπὶ τὸ τελειότερον. *Καὶ τίς κατασκηνώσει ἐν ὄρει ἁγίῳ σου;* Ἰουδαῖος μὲν ὁ γῆνιός, ὅταν ἕρος (98) ἀκούσῃ, πρὸς τὴν Σιών ἀποτρέχει. *Τίς κατασκηνώσει ἐν*

(95) Regii tertius et sextus εἰδέναι πάντα πιστὸν τὴν, male.

(96) Colb. quartus φύσεως pro δόξης. Non multo post Reg. et Colb. quartus τίς δὲ ὡς.

(97) Reg. secundus et Colb. sextus ἐκμισθωσάμενοι. Ibidem legitur in duobus mss. φιλοπονήσαντες. Alii mss. habent φιλοπονήσαντας. Hoc ipso in loco quinque mss. παραδοῦναι. Alii tres mss. cum editis ἀποδοῦναι.

(98) Multi mss. et editi ἕρος. Alii tres ἕρους. Paulo post duo mss. ὁ δὲ τῇ. Subinde duo mss. ὡς ἄλλοτρίᾳ.

τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ σου; Ὁ τῆ σαρκὶ παροικήσας ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει κατασκηνώσει. Ὅρος ἐκεῖνο, τὴν ὑπερουράνιον χώραν, τὴν περιφανῆ καὶ λαμπρὰν· περὶ οὗ ὁ Ἀπόστολος λέγει, ὅτι Προσκληλύθατε Σιών ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλήμ ἐπουρανίῳ, ἐν ἣ πανήγυρις ἀγγέλων, καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς.

2. Ἐπὶ οὖν τις παρέλθη τὴν σάρκα ταύτην ἀπροσπαθῶς ὡς ἄλλοτριαν παροικῶν, καὶ (99) οὐχ ὡς ἰδίας ἐξηρητημένος, οὗτος, διὰ τὸ νεκρῶσαι αὐτοῦ τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν ἁγιασμόν κατορθώσας, ἀξίος ἐστὶ τῆς ἐν τῷ ἁγίῳ ὄρει κατασκηνώσεως· ἥς ἐπιθυμῶν ὁ Ψαλμῶδς ἔλεγεν, ὅτι Διελευσόμεαι ἐν τόπῳ σκηρῆς θαυμαστῆς· καὶ τὸ, Ὡς ἀγαπητὰ τὰ σκηνώματά σου, Κύριε τῶν δυνάμεων. Ἐκεῖ ἡμᾶς καὶ ἡ πρὸς τοὺς πλησίον τῷ λόγῳ ἐκείνης τῆς ἐν τῷ ὄρει κατασκηνώσεως, καὶ ἡ ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας γινομένη φιλία (1) κατασκηνοῖ. Ποιῆσατε γὰρ ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἴνα, ὅταν ἐκλιπῆτε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αλωνίους σκηρᾶς. Περὶ ἐκείνης τῆς διαγωγῆς ὁ Κύριος ἐν εὐχῆς εἶπε ἔλεγε τὸ (2), Πάτερ ἄγιε, ὅς ἴνα, ὅπου ἐγώ εἰμι, καὶ αὐτοὶ ὄσι. Σπάνιος καὶ ὁ παροικῶν ἐν τῷ σώματι, καὶ ὁ κατασκηνῶν ἐν τῷ ὄρει. Διὰ τοῦτο ὡς ἀπορῶν ὁ λόγος φησὶ· Τίς παροικήσει; καὶ, Τίς κατασκηνώσει; ὡς τὸ, Τίς ἐγνω τοῦν Κυρίου; καὶ τὸ, Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν, ὅτι πῦρ καίεται; καὶ τὸ, Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τὸν τόπον τὸν αἰώνιον; καὶ τὸ, Τίς ἄρα ὁ πιστὸς καὶ ζρόνιμος οἰκονόμος; Τάχα δὲ καὶ ἐρωτηματικὸν ἐστὶ τὸ, Τίς, ὡς ἀπόκρισιν ἐπιζητοῦντος παρὰ τοῦ Κυρίου τοῦ ἁγίου, ᾧ διαλέγεται. Πρὸς δὲ ἡ θεία φωνή, λύουσα τὸ ἐπερώτημα, τί φησι; Πορευόμενος ἄμμος, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην. Εἰ ἄμμος ἐστὶν ὁ μηδενὸς τῶν ἀγαθῶν ἐλλίπτης, ἀπὸ πάσης κακίας ἀπταίστως τὸν βίον ἑαυτοῦ διεξάγων, τίνα ἔχει πρὸς τὸν ποιοῦντα δικαιοσύνην διαφορὰν; Ἄρ' οὖν τὸν αὐτὸν νοῦν ἐν διπλοῖς βήμασιν ἀπαγγέλλει· Πορευόμενος ἄμμος, καὶ ἐργαζόμενος (3) δικαιοσύνην; Ἡ ἴδιαν τινὰ διάνοιαν ἐκάτερον τῶν εἰρημένων παρίστησιν; ἴνα ἢ ὁ μὲν ἄμμος ὁ κατὰ τὸν ἐν χρυπτῷ ἄνθρωπον εἰς πᾶσαν τελείωσιν ἀρετῆς ἀπηρτισμένος, ὁ δὲ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην ὁ τὸ πρακτικὸν ἑαυτοῦ διὰ τῶν σωματικῶν ἐνεργειῶν τελειῶν. Δεῖ γὰρ οὐ μόνον ποιεῖν τὴν δικαίαν πράξιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ διαθέσεως δικαίας ἐργάζεσθαι· κατὰ τὸ εἰρημένον, ὅτι Δικαίως τὸ δίκαιον διώξεις.

A Mons ille locum caelestem, splendidum et conspicuum significat, de quo Apostolus ait: *Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem caelestem, in qua est celebritas angelorum, et Ecclesia primitivorum, qui conscripti sunt in caelis*⁸¹.

2. Postquam igitur quispiam hac carne quasi in transcurso citra affectum usus est, eam ut alienam incolens, nec ei ut propriae deditus, is propterea quod sua membra, quae sunt super terram, mortificavit⁸², exercuitque sanctimoniam, dignus est qui in monte sancto requiescat, cujus requiei cupidus Psalmista dicebat: *Transibo in locum tabernaculi admirabilis*⁸³; et: *Quam dilecta tabernacula tua, Domine virtutum*⁸⁴! Illic nobis et proximi amor, qui causa requiei illius in monte fruendae exhibetur, et amor qui ex mammona iniquitatis nascitur, habitationem praebet. *Facite enim vobis amicos de mammona iniquitatis, ut cum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula*⁸⁵. De hac commemoratione Dominus per modum precandi ait: Pater sancte, da, ut ubi sum ego, et illi sint⁸⁶. Rarus autem tum qui in corpore tanquam incola habitat, tum qui in monte requiescit. Propterea Scriptura ut dubitans ait: *Quis peregrinabitur?* et, *Quis requiescet?* 107. Quem admodum illud: *Quis cognovit mentem Domini*⁸⁷? Item illud: *Quis annuntiabit vobis quod ignis ardet*⁸⁸? Et illud: *Quis annuntiabit vobis locum aeternum*⁸⁹? et, *Quis, putas, fidelis est, et prudens dispensator*⁹⁰? Fortasse autem et illud, *Quis, interrogative dicitur, quasi responsum exquireret a Domino sancto, ad quem loquitur. Cui quid respondet divina vox, quaestionem solvens? Vers. 2. Qui ingreditur sine macula, et operatur justitiam*. Si is qui nullo bono caret, et suam ipsius vitam sine nullo peccato inoffense transigit, sine macula est; in quo ab eo qui justitiam facit, differt? Num igitur eundem sensum enuntiat duplicibus verbis: *Qui ingreditur sine macula, et operatur justitiam?* An propriam quamdam significationem verbum utrumque praefert? adeo ut is sit sine macula, qui omni virtutis perfectione absolutus est secundum absconditum hominem, ille vero operetur justitiam, qui agendi vim per corporales actiones perficit. Oportet enim non solum bonum opus facere, sed etiam illud iusto rectoque animo agere, juxta id quod dictum est: Ju-

⁸¹ Hebr. xii, 22. ⁸² Coloss. iii, 5. ⁸³ Psal. xli, 5. ⁸⁴ Psal. lxxxiii, 2. ⁸⁵ Luc. xvi, 9. ⁸⁶ Joan. xiv, 5. ⁸⁷ Isa. xl, 13. ⁸⁸ Isa. xxxiii, 14. ⁸⁹ ibid. ⁹⁰ Luc. xii, 42.

(99) Sic mss. plerique omnes. Deest καὶ in editis. Statim illa, ἕως τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ, adjecta sunt in Reg. tertio post vocem θαυμαστῆς: sed hoc videtur merum additamentum esse otiosi cuiusdam librarii; eoque magis, quod ea quae exscriptimus verba in aliis septem mss. desint. Haud longe in duobus mss. additur φησὶν post ἑαυτοῖς.

(1) Καὶ ἡ... φιλία. Verte, et comparata ex mammona iniquitatis amicitia, id est, amici quos nobis lacimus ex mammona iniquitatis. MARAN.

(2) Mss. quatuor uno verbo διελέγετο. Alii mss. cum editis ἔλεγε τὸ. Colb. sextus et Reg. secundus simpliciter ἔλεγε, Πάτερ. Infra Reg. secundus et Colb. sextus λύουσα τὸ ἐρώτημα. Ibidem Reg. tertius ἀκολούθως τί φησι.

(3) Editio Paris. cum uno aut altero ms. ἐργαζόμενος φησι: sed vox φησὶ deest in aliis septem mss. et in editione Basil. Mox Reg. tertius κατὰ τὸν χρυπτόν. Infra mss. aliquot δεκνύς pro τελειών, sed ita tamen, ut major pars mss. habeat τελειών.

ste quod justum est persequeris⁹¹; hoc est, cum ratione justitiæ absolvendum est opus. Idiota, verb gratia, medicinam quidem aliquam conficit, ad ægrotantium utilitatem tendentem, sed is hoc non item medicorum more præstitit, quod nihil artis teneat, quod opus comitetur. Itaque qui ingreditur siue macula, mente perfectus est: qui vero operatur justitiam, secundum vocem Apostoli, inconfusibilis est Domini operarius⁹².

3. Attendas velim accuratam dictionem. Non dixit, Qui ingressus est sine macula, sed, Qui ingreditur sine macula; neque, Qui operatus est justitiam, sed, Qui operatur. Non enim actio una virum probum perficit, sed ad omnem vitam extendi oportet virtutis opera. Vers. 3. Qui loquitur veritatem in corde suo, qui non egit dolum in lingua sua. Rursus et hic isthæc verba, loqui veritatem in corde, et non agere dolum in lingua sua, eandem inter se habent cognitionem, quæ erat inter immaculatam esse, et operari justitiam. Quemadmodum enim illic et eum qui in abscondito perfectus est, et eum qui agendi facultate recte utitur, Scriptura exhibet: ita et hic, quoniam id quod loquimur, ex cordis abundantia provenit⁹³, sermone ex interno affectu tanquam e fonte fluente; prius protulit veritatem in corde manentem, deinde ejus qui per linguam emittitur sermonis sinceritatem. Duas autem intelligentias reperimus veritatis: unam, rerum ad beatam vitam conducentium comprehensionem; alteram sanam eujuscunque rei ad vitam attinentis cognitionem. Illam igitur veritatem, salutis adjutricem, in hominis perfecti corde insidentem, oportet sine dolo in omnibus proximo exhibere. Verum in sæculi rebus si forte a veritate excidat vir probus, nihil inde impedietur, quominus proposita assequatur. Quot enim stadia sint terræ, vel maris, quotve stellæ moveantur, et quantum altera alteri celeritate præstet, si in iis ignoremus veritatem, nihil prohibebit quin promissam in Evangelii beatitudinem adipiscamur. Fortasse autem et tale quid Scriptura nobis declarat, quod ea quæ ad veritatem spectant, hoc est mystica, non omnibus dicere convenit, sed proximo: id est, non vulgo prodere, sed mysteriorum participibus. Quod si veritas est Dominus noster⁹⁴, hanc veritatem impressam, et quodammodo obsignatam unusquisque in corde nostro retineamus: de qua nobiscum in cordibus loquentes, ne verbum Evangelii, dum illud nostro proximo prædicamus, dolo ullo aspergamus. Qui non egit dolum in lingua sua. Dolus in multis Scripturæ locis ut inimicus Dei traducitur. Disperdat, inquit, Dominus universa labia dolosa⁹⁵. Rursus, Do-

Λ τούτέστι, μετὰ τοῦ λόγου τῆς δικαιοσύνης ἐπιτελεῖ τὴν πρᾶξιν. Οἷον ποιεῖ μὲν γὰρ τι λατρικὸν πρὸς ὠφέλειαν φέρον τῶν ἀσθενούντων ὁ ἰδιώτης, ἀλλ' οὐχὶ καὶ λατρικῶς ἐποίησεν ὁ τοιοῦτος, τῷ μὴ ἔχειν (4) τὴν τῆς τέχνης τῇ ἐνεργείᾳ συνεπόμενον. Πορευόμενος οὖν ἄμωμος ὁ κατὰ νοῦν τέλειος· ἐργαζόμενος δὲ δικαιοσύνην ὁ κατὰ τὴν τοῦ Ἀποστόλου φωνὴν ἀνεπαίσχυντος τοῦ Κυρίου ἐργάτης.

3. Πρόσχευ δὲ τῇ ἀκριθείᾳ τῆς λέξεως. Οὐκ εἶπε, Πορευθεὶς ἄμωμος, ἀλλὰ, Πορευόμενος ἄμωμος· οὐδὲ, Ἐργασάμενος δικαιοσύνην, ἀλλ', Ἐργαζόμενος. Οὐ γὰρ μὴ πρᾶξις τελεῖοι τὸν σπουδαῖον, ἀλλὰ παντὶ προσῆκε τῷ βίῳ τὰς κατ' ἀρετὴν ἐνεργείας συμπαρατείνεσθαι. Λαλῶν ἀλήθειαν ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ, ὅς οὐκ ἐδόλωσεν ἐν γλώσσει αὐτοῦ. Πάλιν καὶ ἐνταῦθα τὴν αὐτὴν ἔχει κοινωνίαν πρὸς ἄλλα τὸ λαλεῖν ἀλήθειαν ἐν καρδίᾳ, καὶ τὸ μὴ δολοῦν ἐν γλώσσει αὐτοῦ· ὅπουλαν εἶχε τὸ εἶναι ἄμωμον πρὸς τὸ ἐργάζεσθαι δικαιοσύνην. Ὡς γὰρ ἐκεῖ καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ τέλειον, καὶ τὸν ἐν τῷ πρακτικῷ εὐδοκίμων ὁ λόγος παρίστησιν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα (5), ἐπειδὴ τὸ λαλούμενον ἐκ τοῦ περισσεύματός ἐστι τῆς καρδίας, οἷον ἀπὸ πηγῆς τῆς ἐνδοῦ διαθέσεως τοῦ λόγου βέοντος, πρότερον εἶπε τὴν ἐν καρδίᾳ ἀλήθειαν, εἶτα τὸ ἐν τῷ λόγῳ ἄδολον τῷ διὰ τῆς γλώσσης ἐνεργουμένῳ. Δύο δὲ τὰ σημερινόμενα τῆς ἀληθείας εὐρήσομεν· ἐν μὲν τὴν περὶ τῶν πραγμάτων τῶν ἐπὶ τὸν μακάριον βίον φερόντων κατάληψιν, ἔτερον δὲ τὴν περὶ οἰουδήποτε τῶν κατὰ τὸν βίον εἰδηθῆν ὑγιῆ. Ἐκελεῖν μὲν οὖν τὴν ἀλήθειαν, τὴν συνεργὸν τῆς σωτηρίας ἐν τῇ καρδίᾳ οὔσαν τοῦ τέλειου, χρῆ ἀδόλωτος ἐν πᾶσι τῶν πλησίον παραδιδόναι· ἐν δὲ τοῖς κατὰ τὸν βίον πράγμασιν, ἐάν που καὶ διαπίπτῃ τῆς ἀληθείας ὁ σπουδαῖος, οὐδὲν ἐμπόδιον αὐτῷ εἰς τὰ προκείμενα ἔσται. Πόσοι γὰρ στάδιοι γῆς ἢ θαλάσσης, καὶ πόσοι κινουῦνται τῶν ἀπτερόων, καὶ πόσον ἕτερος τοῦ ἑτέρου προέχει τῷ τάχει, ἐάν μὴ εἰδῶμεν τὴν ἐν τούτοις ἀλήθειαν, οὐδὲν ἡμῖν ἐμποδοῖσι πρὸς τὸ ἐπιτυχεῖν τῆς ἐν ἐπαγγελίᾳ μακαριότητος. Τάχα δὲ τι καὶ τοιοῦτον ἡμῖν ὁ λόγος παρίστησιν, ὅτι τὰ περὶ ἀληθείας, τούτέστι, τὰ μυστικά, λαλεῖν προσῆκεν οὐ παντὶ, ἀλλὰ τῷ πλησίον· ἀντὶ τοῦ, οὐκ εἰς τοὺς τυχόντας ἐκφαίνειν, ἀλλὰ τοὺς κεκοινωνηκότας τῶν μυστηρίων. Εἰ δὲ (6) ἀλήθεια ὁ Κύριος ἡμῶν ἐστίν, ἐντετυπωμένην καὶ οἰονεὶ ἐσφραγισμένην τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ ταύτῃ τὴν ἀλήθειαν ἕκαστος ἔχωμεν· περὶ ἧς λαλοῦντες ἐν ταῖς καρδίαις ἑαυτοῖς, μὴ δολῶμεν τὸν λόγον τοῦ Εὐαγγελίου ἐν τῷ ἀναγγέλλειν τοῖς πλησίον ἡμῶν τὸ κήρυγμα. Ὅς οὐκ ἐδόλωσεν ἐν γλώσσει αὐτοῦ. Πολλαχοῦ (7) ὡς ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ ὁ

⁹¹ Deut. xvi, 20. ⁹² II Tim. ii, 15. ⁹³ Matth. xii, 24. ⁹⁴ Joan. xiv, 6. ⁹⁵ Psal. xi, 3.

(4) Τῷ μὴ ἔχειν. Hoc est, quia id facit fortuito ac temere, non ex artis præceptis. Paulo post mss. tres habent Χριστοῦ pro Κυρίου. Ibidem Colb. quartus πρόσχευ. Infra Reg. sextus συμπαρατείνεσθαι. Hoc ipsum verbum legitur quidem in Colb. quarto quinquæ, sed in margine duntaxat.

(5) Mss. quinque οὕτω καί. Editi cum quatuor

mss. οὕτως ἐνταῦθα. Ibidem quatuor mss. ἐνδοθεν. Editi cum quinque mss. ἐνδοθ. Paulo post Colb. quartus εὐραμεν. Infra idem ms. ἐντυχόντας.

(6) Editio Paris. et δὲ ἡ. Hic articulus non reperitur neque in nostris mss. neque in editione Basil.

(7) Editio Paris. et mss. quinque πανταχοῦ. Editio Basil. cum tribus mss. πολλαχοῦ. Lectio utraque

δόλος ἐν τῇ Γραφῇ διαδέβληται. Ἐξολοθρεύσαι, φη-
σι, Κύριος πάντα τὰ χεῖλη τὰ δόλια· καὶ, Δόλος
ἐν καρδίᾳ τεκταινομένων (8) κακὰ. Πᾶν δὲ τὸ
κρείττον ἐν τῇ τοῦ χείρονος ἐπιμειξία δολοῦσθαι
λέγεται, ὡς οἶνος δολοῦται τῷ χείρονι αὐτῷ πα-
ραμιγνύσθαι (9), ἢ τὸ ὕδωρ αὐτῷ παρακίρνασθαι·
καὶ χρυσοῦς δολοῦται ἐν τῇ πρὸς ἄργυρον καὶ
χαλκὸν κοινωνία· οὕτω καὶ ἀλήθεια δολοῦται, τοῖς
ἀγίοις λόγοις τῶν δυσφημοτέρων παραπλάκέντων.

4. Οὐδὲ ἐποίησε τῷ πλησίον αὐτοῦ κακόν. Τίνα
λέγει τὸν πλησίον ὁ λόγος, οὐδεὶς ἀμφιβάλλει τῶν
ἀκουσάντων τοῦ Εὐαγγελίου πρὸς τὸν ἐρωτήσαντα·
Καὶ τίς ἐστὶ μου πλησίον; Ὁ Κύριος εἶπε τὴν
παραβολὴν τοῦ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καταβαίνοντος εἰς
Ἱεριχώ· ὃν καὶ ἠρώτησε· Τίς τούτων δοκεῖ σοὶ
γεγονέναι πλησίον; Κἀκεῖνος ἀπεκρίνατο, Ὁ ποιη-
σας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Ἐδίδαξε γὰρ διὰ τού-
των πάντα ἄνθρωπον ἡγεῖσθαι πλησίον. Δυσκατόρ-
θωτον δὲ καὶ τοῦτο, καὶ πολλῆς δεόμενον ἐπιμελείας,
μητε μικρῷ τινι, μητε μείζονι καταδράπειν τὸν
πλησίον· μὴ ἐν ῥήματι (10) βλάψαι· μὴ ἀποστρέψαι
τι τῶν καθηκόντων· μὴ βουληθῆναι αὐτῷ πο-
νηρὸν· μὴ βασκανία χρῆσασθαι πρὸς τὰς εὐπρα-
γίας τῶν πέλας. Καὶ ὀνειδισμὸν οὐκ ἔλαβε ἐπὶ
τούς ἔγγιστα αὐτοῦ. Ἀμφιβολοῦς ἡ λέξις· πότερον
αὐτὸς ἄξια τοῦ ὀνειδίζεσθαι παρὰ τῶν ἔγγιστα οὐκ
ἐποίησε, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἔλαβε παρ' αὐτῶν ὀνει-
δισμὸν, ἢ οὐδένα τῶν ἔγγιστα αὐτὸς ὀνειδίσει, τῶν
ἐν ἀνθρωπίνους πταίσμασι γενομένων, ἢ ἐν πηρώ-
μασι σωματικοῖς, ἢ ἄλλοις τισὶν ὑστερήμασι τῆς
σαρκὸς εὐρισκομένων. Οὕτε γὰρ τὸν ἀμαρτάνοντα
ὀνειδιστέον κατὰ τὸ γεγραμμένον· Μὴ ὀνειδίξει ἄν-
θρωπον ἀποστρέφοντα ἀπὸ ἀμαρτίας. Οὐδὲ γὰρ
ἔγνωμέν ποτε ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν πλημμελοῦντων τὸν
ὀνειδισμὸν παρειλημμένον, τοῦ Ἀποστόλου ἐν ταῖς
πρὸς τὸν ἑαυτοῦ μαθητὴν Τιμόθεον ὑποθήκαις ἐλεγ-
χον μὲν καὶ παράκλησιν καὶ ἐπιτίμησιν ἐπιτρέψαν-
τος, οὐδαμῶς δὲ τὸν ὀνειδισμὸν, ὡς ἐναντίον, παρα-
λαβόντος. Καὶ ἔοικεν ὁ μὲν ἐλεγχος τέλος ἔχειν τὴν
διώρθωσιν τοῦ ἀμαρτάνοντος, ὁ δὲ ὀνειδισμὸς ἐπὶ ἀσχη-
μοσύνῃ (11) τοῦ ἐπαικώτους γίνεσθαι. Πενίαν δὲ, ἢ
δυσγένειαν, ἢ ἀμάθειαν, ἢ σώματος ἀβρωσίαν ὀνει-
δίζειν πάντη ἄλογον, καὶ ἀλλότριον τοῦ σπουδαίου.
Ἄ γὰρ οὐκ ἐκ προαιρέσεως ἡμῖν συμβαίνει, ταῦτα
ἀκούσια· ἐπὶ δὲ τοῖς ἀκουσίοις ἐλαττώμασιν ἐλαεῖ-

*lus in corde fabricantium mala*⁷. Porro quodcumque
bonum mali permistione dolo inquinari dicitur. Sic
vinum dolo inficitur, cum ei quid pejus admiscetur,
vel cum aqua ipsi affunditur; item aurum dolo affi-
citur tum cum argento et æri conjungitur: ita et
veritas dolo deturpatur, si verbis sanctis connectan-
tur blasphemæ.

4. *Nec fecit proximo suo malum.* Quem proximum
107⁷ isthæc sententia designet, nemo dubitat eor-
um, qui audierunt Evangelium, quodam inter-
rogante: *Et quis est meus proximus*? Cui Dominus
dixit parabolam illius, qui ab Jerusalem in Jeri-
cho descendebat: quem et interrogavit: *Quis
horum videtur tibi proximus fuisse?* At ille re-
spondit: *Qui fecit misericordiam in illum*⁸. Docuit
enim his verbis hominem omnem putandum esse
proximum. Hoc autem observatu difficile est,
multamque requirit diligentiam, neque in parva,
neque in magna se proximo nocere: non verbo
offendere, non eum bonis suis spoliare, ei non
male cupere, non lætis ac prosperis proximi re-
bus invidere. *Et opprobrium non accepit adversus
proximos suos.* Ambigua dictio est, utrum ipse ni-
hil fecerit, quod sibi merito exprobrari posset
a proximo, ob idque opprobrium ab eo non ac-
ceperit; an opprobrium nullum proximorum affe-
cerit, qui in humana delicta prolapsi sint, aut cum
mutilatis corporis partibus, aut aliis quibusdam
carnis defectibus fuerint deprehensi. Neque enim
is qui peccat, probris insectandus est, uti scri-
ptum est: *Ne improperes homini avertenti se a
peccato*¹⁰. Neque enim novimus unquam ad deli-
quentium utilitatem opprobrium fuisse adhibi-
tum. Nam Apostolus in suis ad discipulum Timotheum
documentis, reprehensionem quidem et
obsecrationem, et objurgationem permittit¹¹, nus-
quam vero opprobrium admisit, tanquam quod ad-
versetur, ac contrarium sit. Et videtur quidem ob-
jurgatio finem habere peccatoris correctionem,
opprobrium vero ad lapsi confusionem inferri.
Paupertatem autem, aut ignobilitatem generis, aut
corporis infirmitatem probro vertere, prorsus ab-
D surdum est et a viri probi moribus alienum. Quæ

⁷ Prov. xii, 20. ⁸ Luc. x, 29. ⁹ ibid. 36, 37. ¹⁰ Eccli. viii, 6. ¹¹ II Tim. iv, 2; I Tim. iv, 13.

legitur in Reg. secundo. Mox editio Paris. ἐξολο-
θρεύσει. Editio Basil. et quinque mss. ἐξολοθρεύ-
σαι, et ita quoque editum invenimus apud LXX.

(8) Editi cum majore parte mss. τεκταινομένων.
Regii secundus et quartus et Colb. unus una cum
LXX τεκταινομένου. Hæc in hunc locum notavit
Combefisius: *Videtur esse Prov. xxvi, 24, deflexis
pauculum vocibus, ut Basilio non infrequens: sed si
diligentius conquisivisset illam Scripturæ senten-
tiam, eam iisdem verbis et syllabis reperisset Prov.
xii, 20. Aquilas Symmachusque et Theodotio τεκται-
νότων. Vulgata Dolus in corde cogitantium mala.*

⁹) Reg. quartus ὡς ὁ οἶνος δολοῦται τῷ χείρονι

PATROL. GR. XXIX.

αὐτὸν παραμ. Regii tertius et quartus habent αὐτῆς
προ ἀγίοις. Alii sex mss. vulgatam lectionem tuen-
tur.

(10) Colb. quartus ῥήμασι. Infra editio Paris. cum
uno aut altero ms. πηρώσει: σωματικῇ. At septem
mss. cum editione Basil. πηρώμασι σωματικοῖς. Paulo
post Reg. tertius et quartus cum editione Basil. ἐπι-
στρέφοντα.

(11) Codices octo ἀσχημοσύνη. Eant cum Colb.
septimo ἀσχήνῃ. Infra Reg. secundus et Colb.
sextus ἀποτυχόντας. Alii mss. et editi ἀτυχούν-
τας.

enim nobis contingunt præter voluntatem, ea non A θθαί μᾶλλον ἢ καθυβρίζεσθαι τοὺς ἀτυχοῦντας προσ-
sunt voluntaria. Atqui infelices illos ob vitia ci- ἤκεν.
tra animi sententiam accidentia satius est miserari, quam eos contumelia afficere.

5. VERS. 4. *Ad nihilum deductus est in conspectu ejus malignus: timentes autem Dominum glorificat.*

Est animi prorsus magni, et inter quascunque humanarum rerum necessitates immoti, virique justitiæ habitu summe exculi, unicuique jus tribuere; atque ad nihilum deducere malignos, tametsi principatus magnos obtinent, tametsi divitiis affluunt, tametsi natalium splendore sunt conspicui, tametsi sibi ipsi vindicant claritudinem, atamen si iniquitas sola in ipsisprehenditur, tales ad nihilum deducere, hoc est, nihili æstimare, magni, inquam, animi est. Contra, timentes Dominum, quamvis sint pauperes, quamvis obscuris sint orti natalibus, quamvis sint sermonis imperiti, aut corpore infirmi, gloria cumulare, maximisque laudibus extollere, et beatos existimare, cum ejusmodi viros prædicare beatos sit a Spiritu eductus. *Beati enim, inquit, omnes qui timent Dominum*¹². Porro ejusdem animi est, et malignum quantumlibet ob claritudinem elatum ad nihilum deducere, et timenti Dominum, quanquam tenuis est, quanquam in vita pauper, quanquam aspernabilis, quanquam nihil externum, quo commendatio excitetur, possidet, gloriam dare. *Qui jurat proximo suo, et non decipit.* Cur tandem hic juramentum inter eas, quæ virum perfectum decent, virtutes locum obtinet, in Evangelio vero prorsus prohibitum est? *Quis peregrinabitur et quis requiescet? Qui jurat C proximo suo, et non decipit.* Illic vero, *Ego autem dico vobis, ut ne juretis omnino*¹³. Quid igitur dicemus? Dominum scopo eidem ubique inhætere: quippe peccatorum occurrit effectibus, et malignitatem a prima origine excindit. Quemadmodum enim dicebat lex antiqua: *Non mœchaberis*¹⁴, Dominus vero, *Non concupisces*¹⁵: illa quidem: *Non occides*¹⁶, hic vero perfectiora præscribens, *Non irasceris*¹⁷: sic sane etiam hoc loco illa quidem contenta est recte juramento: hic vero perjurii excindit occasionem. Qui enim recte et vere jurat, fortasse etiam falli nonnunquam potest invitus: qui vero non jurat, perjurii vitavit periculum. Jam vero etiam multis in locis firmum et immutabile de unaquaque re propositum, juramentum vocat: ut est illud, *Juravi,*

5. Ἐξουδένωται ἐνώπιον αὐτοῦ πονηρευόμενος τοὺς δὲ φοβούμενους τὸν Κύριον δοξάζει. Μεγαλοφροῦς διανοίας καὶ πρὸς οὐδὲν κατακλινομένης τῶν ἀνθρωπίνων χρεῖα (12), καὶ ἀνδρὸς τὴν τῆς δικαιοσύνης ἕξιν εἰς ἄκρον κατωρθωκότος, τὸ διανέμειν ἐκάστῳ τὰ πρὸς ἀξίαν· τοὺς τε πονηρευόμενους ἐξουδενοῦν, καὶ τὰς μεγάλας τύχῳσι δυναστείας περιβεβλημένοι, καὶ πλοῦτι κομῶντες καὶ περιφανεῖα γένους, καὶ λαμπρότητα ἑαυτοῖς ἐπισημίζοντες, πονηρία δὲ μόνῃ ἐνυπάρχουσα αὐτοῖς φωραθῆ, ἐξουδενοῦν τοὺς τοιοῦτους, τουτέστι ἀντ' οὐδενὸς λογίζεσθαι. Ἐμπαλιν δὲ, τοὺς φοβούμενους τὸν Κύριον, καὶ πένητες ὄσι, καὶ ἀγενεῖς, καὶ ἰδιώται τῷ λόγῳ, καὶ ἀσθενεῖς τῷ σώματι, δοξάζειν καὶ ὑπεραίρειν καὶ μακαρίους ἡγεῖσθαι, δεδιδαγμένον (13) παρὰ τοῦ Πνεύματος μακαρίζειν τοὺς τοιοῦτους. Μακάριοι γάρ, φησὶ, πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον. Τῆς αὐτῆς δὲ ἐστὶ διανοίας τὸν τε πονηρευόμενον ἐξουδενῶσαι, καὶ ὑπεραίρηται λαμπρότητι, καὶ τὸν φοβούμενον τὸν Κύριον δοξάζειν, καὶ εὐτελής ἦ, καὶ πένης ἐν τῷ βίῳ, καὶ εὐκαταφρόνητος, καὶ μὴδὲν τῶν ἐκτὸς προκαλουμένων εἰς ἀποδοχὴν κεκτημένος. Ὁ ὁμνῶν τῷ πλιητόν αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀθετῶν. Τί δὲ ποτε ἐνταῦθα μὲν ἡ εὐορκία συγχωρεῖται ἐν τοῖς τῷ τελείῳ πρέπουσιν ἀνδραγαθήμασιν, ἐν δὲ τῷ Εὐαγγελίῳ παντελῶς ἀπηγόρευται; Τίς παροικῆσει, καὶ τίς κατασκηνώσει (14); Ὁ ὁμνῶν τῷ πλιητόν αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἀθετῶν. Ἐκεῖ δὲ, Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὁμοσαι δλωρ. Τί οὖν φαμεν; Ὅτι πανταχοῦ τοῦ αὐτοῦ σκοποῦ ἔχεται ὁ Κύριος, προλαμβάνων τῶν ἀμαρτημάτων τὰ ἀποτελέσματα, καὶ ἐκ τῆς πρώτης ἀρχῆς ἐκτέμνων τὴν πονηρίαν. Ὡς γὰρ ὁ μὲν παλαιὸς ἔλεγε νόμος, Οὐ μοιχεύσεις· ὁ δὲ Κύριος, Οὐδὲ ἐπιθυμίσεις· κάκεῖνος μὲν, Οὐ φορεύσεις· ὁ δὲ τὰ τελειότερα νομοθετῶν, Οὐδὲ ὀργισθήσῃ· οὕτω δὲ καὶ ἐνταῦθα ὁ μὲν ἀρκεῖται τῇ εὐορκίᾳ, ὁ δὲ τῆς ἐπιορκίας τὴν ἀφορμὴν διακόπτει. Ὁ μὲν γὰρ εὐορκῶν, τυχὸν ἂν (15) ποτε καὶ παρασφαλεῖται ἄκων· ὁ δὲ μὴ ὁμνῶν, τὸν τῆς ἐπιορκίας κίνδυνον διαπέφευγε. Τὸν δρῶν δὲ πολλαχοῦ καὶ τὴν ἀμετάθετον περὶ ἐκάστου πράγματος διαθεβαίωσιν ὀνομάζει· ὡς τὸ, Ὁμοσα, καὶ ἔστησα τοῦ φυλάξασθαι τὰ κρήματα τῆς δικαιοσύνης σου· καὶ τὸ, Ὁμοσε Κύριος, καὶ οὐ

¹² Psal. cxxvii, 1. ¹³ Matth. v, 34. ¹⁴ Exod. xx, 14. ¹⁵ Matth. v, 28. ¹⁶ Exod. xx, 13. ¹⁷ Matth. v, 22.

(12) Sic codices sex cum editione Basil. Editio Paris. cum quibusdam mss. τῆς τῶν ἀνθρώπων χρεῖας, male. Nec ita multo post tres mss. τοὺς δὲ πον. Subinde mss. quatuor φωραθῆ. Editi cum aliis quinque mss. φωραθεῖ. Hoc ipso in loco multi mss. ἀντ' τοῦ μηδενός.

(13) Reg. tertius διδασκόμενον. Colb. quartus δεδωγμένον. Infra Reg. tertius προσκαλουμένων. Subinde illud, καὶ οὐκ ἀθετῶν, et non decipit, ita inter-

pretatur Didymus: *Juramentum quod proximo factum est, irritum non reddit.*

(14) Illud, ἐν δρεὶ ἀγίῳ σου, sequitur proxime in tribus mss. vocem κατασκηνώσει. Item Colb. secundus κατασκηνώσει ἐν δρεὶ τῷ ἀγίῳ αὐτοῦ. Reg. primus habet quoque ἐπ' δρεὶ σου, sed in margine duntaxat. Facile autem crediderim hæc habenda esse pro additamentis librariorum.

(15) Sic mss. Editi vero τάχα ἂν. Paulo post aliqui mss. μηδὲ ὁμνῶν.

μεταμεληθήσεται. Οὐχ ἔτι Θεὸν εἰς μαρτυρίαν τῶν λαλουμένων πιστοποιούμενον αὐτοῦ τὴν ἀμφιβολίαν παρήγαγεν, ἀλλ' ἔτι ἀτρέπτοις καὶ ἀκινήτοις δόγμασι τὴν τῆς ἐπαγγελίας χάριν τῷ Δαβὶδ ἐβεβαίωσεν. Οὕτως οὖν καὶ ἐνταῦθα δυνατὸν εἰρησθαι· Ὁ δμῶν τῷ πλησίον αὐτοῦ· τούτεστι, διαβεβαιούμενος τῷ πλησίον, καὶ οὐκ ἀθετῶν· ἵνα ἡ σύμφωνον τῷ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημένῳ, τῷ, Ἔστω (16) δὲ ὁμῶν ὁ λόγος, καὶ καὶ, καὶ οὐ οὐ. Περὶ τῶν τοιούτων πραγμάτων διαβεβαιούμενος κατάνευε· καὶ περὶ τῶν μὴ ὄντων, κἴν πάντες ἄνθρωποι παρακαλῶσι, μὴ συμπεισθῆς ποτε παρὰ τὴν τῆς φύσεως ἀλήθειαν διαβεβαιώσασθαι. Οὐ γέγονε τὸ πρᾶγμα, ἀρνησις ἐπακολουθεῖτω· γέγονε τὸ πρᾶγμα, συγκατάθεσις διαβεβαιούτω (17). Χωρὶς τῆς πρὸς ἕτερον ἐπιπλοκῆς αὐτὴν καθ' ἑαυτὴν πειρῶ τὴν ἀλήθειαν παριστᾶν, ψιλαῖ; ταῖς διαβεβαιώσεσι κεχρημένος. Ὁ ἀπιστος ἐλέτω τὴν βλάβην τῆς ἀπιστίας. Αἰσχρὸν γὰρ παντελῶς καὶ ἀνόητον ἑαυτοῦ κατηγορεῖν ὡς ἀναξίου πίστεως, καὶ τὴν ἐκ τῶν ὄρκων ἀφάλειαν ἐπιφέρεισθαι. Εἰσὶ δὲ τινες λόγοι, σχήματα μὲν ὄρκων ἔχοντες, οὐχ ὄρκοι δὲ ὄντες, ἀλλὰ θεραπεία πρὸς τοὺς ἀκούοντας. Ὡς ὁ Ἰωσήφ τὸν Αἰγύπτιον οἰκειούμενος, νῆ τὴν ὑγίαια ὤμνυε Φαραῶ. Καὶ ὁ Ἀπόστολος τὴν πρὸς Κορινθίους ἀγάπην ἑαυτοῦ παριστᾶν, ἔφη· *Νῆ τὴν ὁμετέραν καύχησιν, ἢν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.* Οὐ γὰρ παρήκουσε τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας ὁ τὸ Εὐαγγέλιον πεπιστευμένος, ἀλλὰ λόγον ψιλὸν ἐν σχήματι παρέδωκεν (18) ὄρκου, τὴν ἐπ' αὐτοῖς καύχησιν ὡς τοῦ παντὸς αὐτῷ ἀξίαν οὖσαν διὰ τοῦ τοιούτου τρόπου διεκνήυς.

plfici sermone in juramenti modum expresso, gloriationem, quam in ipsis habebat, tanquam omnium sibi pretiosissimam hoc modo exhibet.

6. *Τῷ αἰτοῦντί σε δός· καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς* (19). Ἐπὶ τὸ κοινωνικὸν, καὶ φιλόλληλον, καὶ τῆ φύσει οἰκείον ὁ λόγος ἡμᾶς προκαλεῖται. Πολιτικὸν γὰρ ζῶον καὶ συναγελαστικὸν ὁ ἄνθρωπος. Ἐν δὲ τῇ κοινῇ πολιτείᾳ καὶ τῇ μετ' ἀλλήλων ἀναστροφῇ ἀναγκαῖον τὸ εὐμετάδοτον εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ ἐνδέοντος (20). *Τῷ αἰτοῦντί σε δός.* Βούλεται σε διὰ μὲν τὴν ἀγάπην ἐν ἀπλότῃ ἀνειμένον εἶναι πρὸς τοὺς αἰτοῦντας, λογισμῷ δὲ πάλιν διακρίνειν ἐκάστου τὴν χρεῖαν τῶν

A *et statui custodire judicia justitiæ tuæ*¹⁸; item, *Juravit Dominus: et non pœnitēbit eum*¹⁹. Non quod Deum ad dictorum testimonium introduxerit, **107**²⁰ veluti dubitationem ipsi adempturum, sed quod Deus inconcussis immutabilibusque decretis promissionis gratiam Davidi confirmavit. Igitur fieri potest, ut hic etiam ad eundem modum dictum sit: *Qui jurat proximo suo*; hoc est, qui non confirmat proximo, et non decipit; quo id verbis Domini conveniat: *Sit autem sermo vester: Est, est; Non, non*²¹. Res ejusmodi nutu et ascensu tuo confirma: quæ vero non ita se habent, quamvis omnes homines adhortarentur, et obsecrarent; ne inducaris ut unquam præter veritatis naturam affirmes. Non facta est res, negatio sequatur: facta est res, firmetur assensus. Studeto, citra ullam cum alia re implicationem, ipsam per se veritatem exprimere, simplici ac nuda affirmatione usus. Incredulus incredulitatis damnum perferat. Turpe enim omnino et stultum est seipsum ut fide indignum accusare, ac juramentorum securitatem in medium proferre. Sunt autem sermones quidam, qui speciem quidem juramentorum præ se ferunt, nec tamen juramenta sunt, sed quædam erga auditores observantia. Sic Joseph ut Ægyptii sibi gratiam conciliaret, juravit per Pharaonis sanitatem²². Item Apostolus suam in Corinthios charitatem commendans, ait: *Per gloriationem vestram quam habeo in Christo Jesu Domino nostro*²³. Non enim evangelicam doctrinam neglexit is, cui concreditum est Evangelium: sed simplici sermone in juramenti modum expresso, gloriationem, quam in ipsis habebat, tanquam omnium sibi pretiosissimam hoc modo exhibet.

6. *Qui petit a te, da ei, et volenti mutuari a te, ne avertaris*²⁴. Ad communicationem, et ad mutuum charitatem, et ad id quod naturæ consentaneum et proprium est, hæc verba nos invitent. Homo enim est animal civile, et sociabile. In civili autem et communi vitæ instituto, et in mutua consuetudine, liberalitas ad sublevandum inopem necessaria est. *Petenti a te, da.* Vult ut ob charitatem quidem in simplicitate præbeas te erga petentes facilem, et e contrario, ra-

¹⁸ Psal. cxviii, 106. ¹⁹ Psal. cix, 4. ²⁰ Matth. v, 37. ²¹ Gen. xlii, 15. ²² I Cor. xv, 31. ²³ Matth. v, 42.

(16) Mss. tres σύμφωνον τὸ παρὰ τοῦ Κυρίου εἰρημένον· Ἔστω. Particula καὶ adjicitur in editis ante οὐ οὐ· sed deest in multis mss. æque ac in textu sacro.

(17) Editio Paris. διαβεβαιούτω. Sed mss. fere omnes βεβαιούτω. Ibidem quinque mss. αὐτὴν κατ' αὐτὴν. Mox Reg. tertius habet λιταῖς pro ψιλαῖς. Infra mss. tres ἀγάπην αὐτοῦ. Ibidem editi ἡμετέραν. At mss. una cum textu sacro ὁμετέραν.

(18) Multi mss. παρέδωκεν. Mox nonnulli mss. ἐπ' αὐτοῖς. Alii ἐπ' αὐτῶν.

(19) Totum illud, *Τῷ αἰτοῦντί σε δός· καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς*, deest in editione Paris., pro quo verba illa, τὸ ἀργύριον αὐτοῦ

οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, perperam fuerant et inepte substituta. Quomodo autem id contigerit, nescimus. Nam novem nostri mss. habent ita, ut edidimus; nisi quod in quinque mss. pro δός legatur δίδου. Mox Reg. tertius προσκαλεῖται.

(20) Editio nostra Paris. τοῦ ἐνδέοντος. Οὐ (lego δ) μὲν οὖν Κύριος ἐναργῶς ἡμῖν διετάξατο λέγων· *Τῷ αἰτοῦντί σε δός· καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανεῖσασθαι μὴ ἀποστραφῆς*. Editio Basil. et mss. ut in contextu. Lege Præfationem. Ibidem editio Paris. βούλεται δέ. Vox δὲ abest et a mss. et ab editione Basil. Infra editio Paris. διακρίνει. Editio Basil. perinde ut mss. διακρίνει.

tione necessitatem uniuscujusque potentis discernas. Quomodo autem id perfici queat ab iis qui scito pietatis propositum explebant, ex Actis didicimus: *Quotquot enim, ait, possessores agrorum aut domorum erant, vendentes afferebant pretia eorum quæ vendebant, et ponebant ante pedes apostolorum. Dividebatur autem singulis, prout cuique opus erat*²³. Cum enim mendicitas, multis necessariorum usum excedentibus, negotiationis occasio sit, et obscenæ voluptatis materia: necessarium ab his quibus pauperum cura concredita erat, colligebantur pecuniæ, ut ex hoc penu prudenter ac provide pro cuiusque necessitate distributio fieret necessariorum. Quemadmodum enim ægrotantibus plerumque necessarium est viuum, nec tamen est cuiusvis tempus, inensuram, et qualitatem decernere; at medico ad præfinitendum vini potum opus est: ita certe et dispensatio quæ ad egenorum pertinet curam, non ab omnibus potest utiliter fieri. Qui enim lugubria carmina ad mulierculas decipiendas componunt, et mutila corporis membra, ac ulcera ad quæstus occasionem inveniendam ostentant, iis largum et liberale subsidium nulla ratione profuturum est. Nam largitas ipsis malitiæ erit occasio et materia. Horum tamen latratu modica erogatione arcendus est: sed qui in viros, qui res adversas patienter perferre didicerunt, misericordiam et fraternam claritatem ostenderit, iis propterea dicitur: *Esurivi et dedistis mihi manducare*²⁴; et quæ sequuntur. *Et volenti mutuari a te, ne avertaris*²⁵. Atque hoc præcepti consentit cum prioribus. Nam et qui hic petit, cum pauper sit, a te mutuum petit, inhabitantem in oculis divitem tibi ostendens: qui pro ipso tibi exsolvet debitum. Qui enim, inquit, miseretur pauperis, *Deo generat*²⁶. Cælorum autem regnum pignus est mutui et cautio. Quod utinam omnes nos consequamur, gratia et benignitate Domini nostri Jesu Christi, cum quo Patri et Spiritui sancto gloria et imperium in sæcula sæculorum! Amen.

EJUSDEM HOMILIA

In partem psalmi decimi quarti, et contra sænatores.

1. Heri cum de psalmo decimo quarto sermonem apud vos haberemus, finem orationis non licuit

²³ Act. iv, 34, 35. ²⁴ Matth. xxv, 35. ²⁵ Matth. v, 42. ²⁶ Prov. xix, 17.

(21) Editio Paris. Πράξεις τῶν ἀποστόλων. Sed illud, τῶν ἀποστόλων, neque in mss. legitur, neque in editione Basil. Ibidem editi cum majori parte mss. κατορθοῦτο. Regii secundus et tertius et Colb. sextus δυνατὸν κατορθοῦσαι. Statim Colb. quartus ὑπεραναβαίνοντες. Subinde editi πτωχῶν ἐμπιστευμένοις. At mss. πεπιστευμένοις.

(22) Codices alii προτιθεῖσιν, alii προστιθεῖσιν. Mox editio Paris. γεννήσεται, non recte.

(23) Reg. secundus et Colb. sextus ἐπιδεικνυμένοις. Colb. septimus ἐπιδεικνυσοῦσαι. At cæteri mss. cum editis ἐπιδεικνυμένους. Aliquanto post Reg. 3

προσαίτούντων. Καὶ τοῦτο μεταθήκαμεν ἐν ταῖς Πράξεσι (21), τίνα τρόπον δυνατὸν κατορθοῦσαι παρὰ τῶν ἐπιστημόνων τὸν τῆς εὐσεβείας σκοπὸν ἐκπληρούντων· Ὅσοι γὰρ, φησὶ, κητήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πικρασκομένων, καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. Διεδίδото δὲ ἐκάστῳ, καθότι ἂν τις χρεῖαν εἶχε. Ἐπειδὴ γὰρ πολλοὶ ὑπερβαίνοντες τὴν χρῆσιν τῶν ἀναγκαίων, ἀφορμὴν ἐμπορίας καὶ ὑπόθεσιν τρωφῆς ἀσελοῦς ποιοῦνται τὴν αἰτησίαν, ἀναγκαιῶς παρὰ τοῖς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν πτωχῶν πεπιστευμένοις ἡ συγκομιδῇ τῶν χρημάτων ἐγένετο, ὥστε ἐκεῖθεν ἐπιστημότως καὶ οἰκονομικῶς ταῖς ἐκάστου χρεῖαις τὴν διανομὴν τῶν ἀναγκαίων γίνεσθαι. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν ἀβρωστούντων χρεῖα μὲν πολλάκις οἴνου, ἀλλ' οὐ παντός ἐστὶ καιροῦ καὶ μέτρου καὶ ποιότητος καταστοχάσασθαι· χρεῖα δὲ λατροῦ πρὸς τὴν δόσιν τοῦ οἴνου· οὕτω δὲ καὶ ἡ περὶ τὴν θεραπείαν τῶν δεομένων οἰκονομία οὐ παρὰ πάντων ὠφελίμως ἐνεργεῖσθαι δύναται. Τοῖς γὰρ δὴ τὰ θρηνώδη μέλι πρὸς τὴν τῶν γυναικῶν ἀπάτην συντιθεῖσαι, καὶ τὰ πηρώματα τῶν σώματος, καὶ τὰ ἔλκη πρὸς ἐμπορίαν ἀφορμὴν προτιθεῖσιν (22), οὐ πάντως τὸ δαφίλης τῆς διακονίας ὠφέλιμον. Ἀφορμὴ γὰρ αὐτοῖς εἰς κακίαν ἡ χορηγία γενήσεται. Ἀλλὰ μικρὰ δόσει χρῆ τὴν τῶν τοιούτων ὕλακην ἀπωθεῖσθαι, τὸ δὲ συμπαθὲς καὶ φιλάδελφον ἐπιδεικνυμένους (23), ἐν τοῖς μεθ' ὑπομονῆς τὴν θλίψιν φέρειν δεδιδαγμένοις· ὑπὲρ ὧν καὶ λεχθήσεται αὐτοῖς, ὅτι Ἐπίκρασα, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν, καὶ τὰ ἐξῆς. Καὶ ἀπὸ τοῦ θέλοντος δανεῖσασθαι, μὴ ἀποστραφῆς. Καὶ τοῦτο τὸ παρήγγελημα ἔχεται τῶν προτέρων. Καὶ γὰρ καὶ ὁ ἐνταῦθα αἰτῶν, πτωχῶς ὢν, δάνειον αἰτεῖ παρὰ σοῦ, δεικνύς σοι τὸν ἐν οὐρανοῖς πλούσιον, διαλύοντά σοι ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ χρέος. Ὁ γὰρ ἐλεῶν, φησὶ, πτωχὸν Θεῶ δανείζει. Ἐχέγγυον δὲ τοῦ δάνους ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἦς γένοιτο (24) πάντας ἡμᾶς ἀξιοῦσθαι χάριτι καὶ φιλανθρωπία τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ Πατρὶ καὶ ἀγίῳ Πνεύματι ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΟΜΙΛΙΑ ΕΙΣ ΜΕΡΟΣ (25)

τεσσαρεσκαίδεκάτου ψαλμοῦ, καὶ κατὰ τοικίζοντων.

1. Χθὲς εἰς τὸν τεσσαρεσκαίδεκάτον ψαλμὸν ὄμιν διαλεγόμενοι, ἐξικέσθαι πρὸς τὸ πέρασ τοῦ λόγου ὑπὸ

τῶ προτέρω. Ibidem in aliquibus mss. Καὶ γὰρ ὁ. (24) Illa, ἧς γένοιτο, et cætera, ad finem usque, aut desunt omnino in mss., aut varie in variis codicibus leguntur: ut dubium non sit, quin ea suo quisque arbitrato scripserit.

(25) Sic Reg. primus. Alii duo mss. habent quoque eis μέρος. Editi eis τὰ λείποντα τοῦ αὐτοῦ ψαλμοῦ, καὶ κατὰ τοικίζοντων. Oliv. et Colb. septimus eis τὰ λειπόμενα. Aliter in aliis mss. titulus legitur. Monere juvat, mentionem perquam honorificam fieri hujus homiliæ a Gregorio Nysseno Oratione contra usurarios, tom. II, pag. 225.

τῆς ὥρας οὐκ ἐπετρέπημεν. Νῦν δὲ ἤκομεν εὐγνώμονες ὀφειλέται τὰ χρέα τῶν ἄλλοφρόνων ὑμῖν ἀποτινόντες. Ἔστι δὲ τὸ λειπόμενον βραχὺ μὲν τὸ ἀκούσαι, ὥστε οὐτωσὶ δόξαι, καὶ ἴσως τοὺς πολλοὺς ὑμῶν καὶ παρέλαθεν, ὡς μὴδὲ παραλελειφθαι τι τοῦ ψαλμοῦ νομισθῆναι· μεγάλην μέντοι πρὸς τὰ τοῦ βίου πράγματα δύναμιν ἔχειν τὴν βραχεῖαν ταύτην λέξιν καταμαθόντες, οὐκ ᾤθημεν δεῖν παρῆναι τὸ ἐκ τῆς ἐξετάσεως χρήσιμον. Ὑπογράφων τῷ λόγῳ τὸν τέλειον ὁ Προφήτης, τὸν τῆς ἀσαλεύτου ζωῆς ἐπιθήσεται μέλλοντα, ἐν τοῖς ἀνδραγαθήμασιν ἀπρηθίμησε τὸ ἀργύριον αὐτοῦ ἐπὶ τόκῳ μὴ δοῦναι. Πολλαχοῦ τῆς Γραφῆς διαβέβηται ἡ ἀμαρτία αὕτη. Ὁ τε γὰρ Ἰεζεκιήλ ἐν τοῖς μεγίστοις τῶν κακῶν τίθεται τόκον λαβεῖν καὶ πλεονασμὸν, καὶ ὁ νόμος διαβρῆδην ἀπαγορεύει· *Οὐκ ἐκτοικεῖς τῷ ἀδελφῷ σου καὶ τῷ πλησίον σου. Καὶ πάλιν φησὶ· Δόλος (26) ἐπὶ δόλῳ, καὶ τόκος ἐπὶ τόκῳ. Καὶ περὶ πόλεως δὲ τῆς ἐν πληθει κακῶν εὐθηνουμένης ὁ ψαλμὸς τί φησιν; Οὐκ ἐξέλιπερ ἐκ τῶν πλατειῶν αὐτῆς τόκος καὶ δόλος. Καὶ νῦν χαρακτηριστικὸν τῆς κατὰ τὸν ἀνθρωπον τελειώσεως τὸ αὐτὸ τοῦτο παρελήφεν ὁ Προφήτης, λέγων· Τὸ ἀργύριον αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ. Τῷ ὄντι γὰρ ἀπανθρωπίας ὑπερβολὴν ἔχει τὸν μὲν τῶν ἀναγκαίων ἐνδεῶς ἔχοντα ζητεῖν δάνεισμα εἰς παραμυθίαν τοῦ βίου, τὸν δὲ μὴ ἀρκεῖσθαι τῷ κεφαλαίῳ, ἀλλ' ἐπινοεῖν ἐκ τῶν συμφορῶν τοῦ πένητος προσόδους ἑαυτῷ καὶ εὐπορίας συνάγειν. Ὁ μὲν οὖν Κύριος ἐναργῶς ἡμῖν διετάξατο, λέγων (27)· Καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανεισθῆναι μὴ ἀποστραφῆς· ὁ δὲ φιλάργυρος, ὁρῶν ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἄνδρα κατακαμπτόμενον πρὸ τῶν γονάτων ἰκετεύοντα, τί οὐ ποιοῦντα ταπεινόν; τί οὐ φθεγγόμενον; οὐκ ἐλεεῖ παρ' ἀξίαν πράττοντα (28), οὐ λογίζεται τὴν φύσιν, οὐκ ἐνδίδωσι ταῖς ἰκεσίαις, ἀλλ' ἄκαμπτος καὶ ἀμελιχτος ἕστηκεν, οὐ ταῖς δεήσεσιν εὐκων, οὐ δάκρυσιν ἐπικλώμενος, ἐπιμένων τῇ ἀρνήσει, ἐξομνύμενος καὶ ἐπαρώμενος ἑαυτῷ, ἢ μὴ ἀπορεῖν παντελῶς χρημάτων, καὶ περισκοπεῖν καὶ αὐτὸς εἰ τινα εὖροι τῶν δανειζόντων, καὶ πιστούμενος τὸ ψεῦδος διὰ τῶν ὀρκῶν, κακὸν παρεμπόρευμα τῆς ἀπανθρωπίας τὴν ἐπιπορκίαν προσκτώμενος. Ἐπειδὴν δὲ ὁ ζητῶν τὸ δάνειον τόκων μνησθῆ, καὶ ὑποθήκας ὀνομάσῃ, τότε καταβαλὼν τὴν ὀφρὺν προσεμεδίασε, καὶ πού καὶ πατρῷας φιλάσ ἀνεμύθησθ (29), καὶ συνήθη εἶπε καὶ φίλον· καὶ, Ὁψόμεθα, φησὶν, εἴπου τί ἐστὶν ἡμῖν ἀποκεῖμενον ἀργύριον. Ἔστι δὲ παρακαταθήκη*

²⁷ Ezech. xxii, 12. ²⁸ Dent. xxiii, 19. ²⁹ Jer. ix, 6. ³⁰ Psal. lvi, 12. ³¹ Matth. v, 42.

(26) Reg. secundus cum sacro textu τόκος ἐπὶ τόκῳ, καὶ δόλος ἐπὶ δόλῳ. Factum id puto ab aliquo, qui locum prophetae ob oculos haberet, licere sibi ratus, ordinem verborum Basilii mutare, ne aliter in Basilio, aliter in propheta legeretur.

(27) Sic editio Basil. et mss. Editio vero Parisiensis uberius διετάξατο λέγων· Τῷ αἰτούντι σε δός, καὶ τόν, etc. Sed illa, τῷ αἰτούντι σε δός, huic loco inepte assuta esse patet vel ex ipsa veteri interpretatione, in qua haec illa verba Latine reddita non fuisse videmus.

(28) Editio Paris. παρ' ἀξίαν κακῶς πράττοντα.

A nobis per tempus attingere. Nunc autem adsumus tibi probi debitores, debita quae supersunt, vobis persoluturi. Quod autem restat, auditu quidem breve est, ut videtur: et fortassis multos vestrum latuit; adeo ut ne relictum quidem fuisse quidquam de eo psalmo putarint. Attamen cum intelligeremus brevem hanc dictionem ad res vitae multum valere, emolumentum quod ex inquisitione et explanatione accessurum his, non duximus negligendum. Propheta enim his verbis perfectum virum, qui ad immutabilem vitam ascensurus erat, describens, inter praecleara ejus facinora illud numeravit, quod pecuniam suam non dedit saenori. Hoc peccatum in plurimis Scripturae locis vituperatur. Nam Ezechiel ²⁷ id in maximis malis recenset, si saenus, et quidpiam ultra sortem accipiat. Quin et lex illud lenienter prohibet: *Non saenerabis fratri tuo, et proximo tuo* ²⁸. Et rursus ait: *Dolus super dolum, et usura super usuram* ²⁹. Et de civitate quae bonis in malorum multitudine afflueret, quid psalmus dicit? *Non deficit de plateis ejus usura et dolus* ³⁰. Et nunc Propheta idipsum tanquam humanae perfectionis characterem ac signum usurpavit, dicens: (Vers. 5) *Pecuniam suam non dedit ad usuram*. Non re ipsa perquam maxima est inhumanitas, illum quidem qui necessarium indiget, mutuum ad vitae subsidium quaerere, hunc vero sorte contentum non esse, sed sibi ex pauperis calamitatibus proventus excogitare, opesque colligere. Sane Dominus ipse nobis palam praecipit, dicens: *Et volenti mutuari a te, ne avertaris* ³¹. Avarus autem, cum hominem videt praecessitate genibus provolutum ac supplicem, ecquid non facientem quod abjectum sit ac humile? quid non loquentem? ejus qui praeter meritum adversa fortuna utitur, nequaquam miseretur, nullo loco habet naturam, non precibus movetur, sed inflexibilis stat, et implacabilis: non cedit deprecationibus, lacrymis non frangitur, perseveranter negat. Jurat, ac sibi male precans, affirmat carere se pecunia omnino, seseque circumspicere, num quem ipse quoque saenatorem inveniat, ac fidem faciens mendacio per juramenta, perjurius ceu malum quemdam **108** et adventitium inhumanitatis quae estum acquirit. Sed ubi qui mutuum quaerit, meminit saenoris, et nomen pignoris protulit, tunc demisso supercilio subridet, atque paternae amicitiae refricat memoriam, ac familiarem et amicum appellat; et, Vi-

Sed vox κακῶς deest et in mss. omnibus et in editione Basil. Arbitramur autem eam vocem, κακῶς, primum in margine positam fuisse, ut moneretur lector, illud, παρ' ἀξίαν, idem hic valere quod κακῶς, ac postmodum, quod non raro contingit, in textum irrepisse. Aliquanto post vox χρημάτων deest in multis mss. Reperitur tamen in nonnullis. Mox Colb. quartus προσκτησάμενος. Subinde Colb. octavus ὑποθήκην.

(29) Major pars mss. ἐμύθησθ. Haud longe legitur in Colb. quarto ἐν αὐτῷ τοῦς τόκους. Infra idem codex ἀυθαίρετον ἐδέξατο.

debimus, inquit, sicubi quidquam recondatur argenti apud nos. Deposito utique vir amicus nobis quæstus ergo concedidit. Verum ille graves usuras mutæ pecuniæ exigit: sed nos profecto aliquid remitemus, et minori daturi sumus fœnore. Talia confingens, verbisque ejusmodi blanditus misero ac lenocinatus, ubi illum syngraphis obstrinxit, atque, præter urgentem inopiam, libertatem etiam viro abstulit, abit. Etenim cum fœnori, cui solvendo non est, obnoxium se præstitit, voluntariam, quoad vivet, recepit servitutem. Pecuniâs, dic mihi, et quæstum, exquiris ab inope? Sed si ille te reddere potuisset ditiozem, quid ad tuas januas quæsisisset? Venit subsidium inventurus: sed hostem reperit. Remedium dum requireret, in venenum incidit. Officium tuum fuerat, viri sublevare inopiam: at tu illius adauges egestatem, hominis destituti facultates quærens exhaustire. Veluti si quis medicus ægrotos invisens, cum eis deberet restituere sanitatem, e contrario eis vel exiguas virium reliquias adimeret: sic et tu miserorum calamitates quæstus occasionem facis. Et sicut coloni ad seminum multiplicationem imbres exoptant, ita et tu egestatem et inopiam hominum optas, tibi ut quæstuosæ sint pecuniæ. An ignoras facere te accessionem majorem peccatis, quam opum est incrementum de fœnore expectatum? Et quidem argentum in fœnus qui quærit, consilii inops hæret medius. Etenim cum respicit ad paupertatem, de solutione desperat: cum vero præsentem considerat egestatem, fœnore pecuniâ sumit. Deinde altero victo, ac necessitati cedente, alter abit, schedulis cautionibusque communitus.

2. Contra, argentum qui accepit, primum quidem splendidus ac hilaris est, et alieno flore oblectatus, mutatione vitæ inclarescit. Lanta enim mensa est, vestis pretiosior, famuli splendidiore habitu induti, adulatores, compotores; fuci domorum innumeri. Sed cum sensim diffuunt pecuniæ, tempusque progrediens secum fœnus advehit, tum ei requiem non afferunt noctes, non dies hilaris est, non sol jucundus, sed eum vitæ lædet. Dies ad constitutum tempus festinantes habet odio, extimescit menses tanquam fœnoris parentes. Quod si dormiat, videt fœneratorem in somnis, quod malum somnium est, capiti astantem: si vero vigilet, cogitat ac sollicitus est de fœnore. Dum læ-

φίλου ἀνδρὸς ἐπ' ἐργασίᾳ παραθεμένου ἡμῖν. Ἄλλ' ἐκεῖνος μὲν βαρεῖς ἐπ' αὐτῷ τοὺς τόκους ὤρισεν· ἡμεῖς δὲ πάντως ἐπανήσομέν τι, καὶ ἐπ' ἐλάττωσι τοῖς τόκοις δώσομεν. Τοιαῦτα κατασχηματιζόμενος, καὶ τοιούτοις λόγοις ὑποσαίμων καὶ δολέζων τὸν δόλιον, γραμματεῖοις αὐτὸν προσκαταδήσας, καὶ πρὸς τῇ καταπονοῦσῃ πενίᾳ ἔτι καὶ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνδρὸς προσαφελόμενος, ὤχετο. Ὁ γὰρ τόκοις ἑαυτὸν ὑπεύθυνον καταστήσας, ὡν τὴν ἔκτισιν οὐχ ὑφίσταται, δουλείαν ἀθάλακτον κατεδέξατο διὰ βίου. Χρήματα, εἰπέ μοι, καὶ πόρους ἐπιζητεῖς, παρὰ τοῦ ἀπόρου; Καὶ εἰ πλουσιώτερόν σε ἀποφαίνειν ἠδύνατο, τί ἐζητεῖ παρὰ τὰς θύρας τὰς σᾶς; Ἐπὶ συμμαχίαν ἔλθων, πολέμιον εὔρεν. Ἀλεξιφάρμακα περιζητῶν, δηλητηριοῖς ἐνέτυχε. Δέον παραμυθεῖσθαι τοῦ ἀνδρὸς τὴν πτωχείαν, σὺ δὲ πολυπλασιάζεις τὴν ἔνδειαν, ἐκκαρποῦσθαι ζητῶν τὴν ἔρημον. Ὡσπερ (30) ἂν εἰ τις λατρὸς πρὸς κάμνοντας εἰσῶν, ἀντὶ τοῦ ὑγείαν αὐτοῖς ἐπαναγαγεῖν, ὁ δὲ καὶ τὸ μικρὸν λείψανον τῆς δυνάμεως προσαφέλοιτο· οὕτω καὶ σὺ τὰς συμφορὰς τῶν ἀθλίων ἀφορμὴν πόρων ποιῆ. Καὶ ὡσπερ οἱ γεωργοὶ θμβροὺς εὐχονται εἰς πολυπλασιασμόν τῶν ἀπερμάτων, οὕτω καὶ σὺ ἐνδείας καὶ ἀπορίας ἀνθρώπων ἐπιζητεῖς, ἵνα σοι ἐνεργὰ τὰ χρήματα γένηται. Ἄγνοεῖς πλείονα προσθήκην ταῖς ἀμαρτίαις ποιούμενος, ἢ τῷ πλούτῳ τὴν ἀβύσσιν ἀπὸ τῶν τόκων ἐπινοῶν; Καὶ ὁ μὲν ζητῶν τὸ δάνεισμα (31), μέσος ἀμηχανίας ἀπειλημένος, ἔταν μὲν πρὸς τὴν πενίαν ἀπίδη, ἀπογινώσκει τὴν ἔκτισιν, ὅταν δὲ πρὸς τὴν παροῦσαν ἀνάγκην, κατατολμᾷ τοῦ δανείσματος. **C** Εἶτα ὁ μὲν ἠτήθη ὑποκύψας τῇ χρεῖᾳ· ὁ δὲ ἀπέρχεται, γραμματεῖοις αὐτὸν (32) καὶ ἐχρηγύοις ἀσφαλίσάμενος.

2. Λαβὼν δὲ τὰ χρήματα, τὴν μὲν πρώτῃν λαμπρὸς ἐστὶ καὶ περιχαρὴς, ἀλλοτρίῳ ἄνθει γεγανωμένος, ἐπισημαίνων τῇ μεταβολῇ τοῦ βίου· τράπεζα γὰρ ἀνεμμένη, ἐσθῆς πολυτελεστέρα· οἰκέται πρὸς τὸ φαειρότερον ἐξηλλαγμένοι τῷ σχήματι, κόλακες, συμπόται· κηφῆνες (33) οἰκων μυρίοι· ὡς δὲ τὰ μὲν χρήματα ὑπὸρρεῖ, ὁ δὲ χρόνος προῖων τοὺς τόκους ἑαυτῷ συμπροάγει, οὐ νύκτες ἐκεῖνον ἀνάπαυσιν φέρουσιν, οὐχ ἡμέρα φαειρὰ, οὐχ ἥλιος τερπνός, ἀλλὰ δυσχεραίνει τὸν βίον, μισεῖ τὰς ἡμέρας πρὸς τὴν προθεσμίαν ἐπειγομένας, φοβεῖται τοὺς μῆνας ὡς τόκων πατέρας. Κἂν καθεὺδῃ, ἐνὺπνιον βλέπει τὸν δανειστήν, κακὸν ὄναρ, τῇ κεφαλῇ περιστάμενον· κἂν γρηγορῇ, ἔνοια αὐτῷ καὶ φρονεῖς ὁ τόκος ἐστὶ· Δε-

30) Colb. quartus Ὡσπερ γάρ. Ibidem sex mss. cum editione Basil. τις λατρῶν. Regii secundus et quartus cum editione Paris. τις λατρὸς. Haud procul illa, οὕτω καὶ σὺ, desunt in editis: sed reperiuntur in Reg. primo, et in Regii quarti margine, si non eadem manu, at antiqua tamen. Subinde Reg. tertius τοὺς ἐμβροὺς.

(31) Reg. tertius ζητῶν τὸ δάνειον.

(32) Vox αὐτὸν scribitur in editione Paris. cum spiritu aspero; in editione vero Basil. perinde ac in quinque mss. cum leni. Quod si quispiam velit scribere αὐτὸν cum leni, eamque vocem ad debitorem

referre, hunc locum sic poterit interpretari: *Alter vero illinc abit postquam debitorem schedulis atque cautionibus strinxit, seu obligavit.* Quo sensu verbiim ἀσφαλίζομαι usurpatur Act. xvi, 24: Τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσασα, *Pedes eorum strinxit.* Ibidem Colb. quartus γραμματεῖοις. Paulo post Reg. secundus ἀνεμμένη καὶ πολυτελεστέρα, ἐσθῆς φαειρότερα.

(33) Editio Paris. et Reg. tertius κηφῆνες ἀπραχτοί. Vox ultima deest in aliis septem mss. Colbertini septimus et octavus κηφῆνες οἰκων μυρίων. Infra editio Paris. δανειστοῦ γάρ. Deest γάρ in mss. et in editione Basil.

νειστοῦ, φησὶ, καὶ χρεωφειλέτου ἀπαρησάρτων ἄλλήλοισι, ἐπισκοπῆν ἀμφοτέρων ποιεῖται ὁ Κύριος. Ὁ μὲν ὡσπερ κύων ἐπιτρέχει τῇ ἀγρᾷ· ὁ δὲ ὡσπερ ἔτοιμον θήραμα καταπήσσει τὴν συντυχίαν. Ἀφαιρεῖται γὰρ αὐτοῦ τὴν παρῆρησιαν τὸ πένεσθαι. Ἀμφοτέροις ἡ ψῆφος ἐπὶ δακτύλων· τοῦ μὲν χαίροντος ἐπὶ τῇ αὐξήσει τῶν τόκων, τοῦ δὲ στενάζοντος ἐπὶ τῇ (34) προσθήκῃ τῶν συμφορῶν. Πῖνε ὕδατι ἀπὸ σῶν ἀγγείων· τούτέστι, τὰς οἰκείας ἀφορμὰς περισκόπει, μὴ ἐπ' ἄλλοτριας πηγὰς βιάδιζε, ἀλλ' ἐξ οἰκείων λιθάδων σύναγε σεαυτῷ τὰς παραμυθίας τοῦ βίου. Ἔχεις χαλκώματα, ἐσθῆτα, ὑποζύγιον (35), σκευὴ παντοδαπά; ταῦτα ἀπόδου· πάντα προέσθαι καταδέξαι, πλὴν τῆς ἐλευθερίας. Ἄλλ' αἰσχύνουμαι αὐτὰ δημοσιεύειν, φησὶν. Τί οὖν ἔτι μικρὸν ὕστερον ἄλλος αὐτὰ προκομίζει, καὶ ἀποκηρύξει τὰ σὰ, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖς σοῖς ἐπευωνίζων αὐτὰ διαθήσεται; Μὴ βιάδιζε ἐπ' ἄλλοτριας θύρας. Φρέαρ γὰρ τῷ ὄντι στενὸν τὸ ἀλλότριον (36). Βέλτιον ταῖς κατὰ μικρὸν ἐπινοίαις τὴν χρεῖαν παραμυθήσασθαι, ἢ ἀθρόως, ἐπαρθέντα τοῖς ἄλλοτριοῖς, ὕστερον πάντων ὁμοῦ τῶν προσόντων ἀπογυμνοῦσθαι. Εἰ μὲν οὖν ἔχεις ὄθεν ἀποδοῦς, τί οὐχὶ τὴν παροῦσαν ἐνδεῖαν ἐκ τούτων τῶν ἀφορμῶν διαλύεις; εἰ δὲ ἀπορεῖς πρὸς τὴν ἔκτισιν, κακὸν κακῶ θεραπεύεις. Μὴ δέξῃ πολιορκουντά σε δανειστὴν. Μὴ ἀνάσῃ ὡσπερ ἄλλο τι θήραμα (37) ἀναζητεῖσθαι καὶ ἐξίχνευέσθαι. Ψεύδους ἀρχὴ τὸ δανειζεσθαι· ἀχαριστίας ἀφορμὴ, ἀγνωμοσύνης, ἐπιπορκίας. Ἄλλα ῥήματα τοῦ δανειζομένου (38), καὶ ἄλλα τοῦ ἀπαιτουμένου. Εἴθε σοι μὴ ἀπήνησα τότε, ἥδη ἂν εὔρον τὰς ἀφορμὰς πρὸς τὴν ἀπαλλαγὴν τῆς ἀνάγκης. Οὐχὶ δὲ ἄκοντός μου ἐνέβαλες τῇ χειρὶ τὰ χρήματα; Ὑπόχαλκον δὲ σου τὸ χρυσίον, καὶ παρακεκομμένον τὸ νόμισμα. Εἴτε οὖν φίλος ὁ δανειζόμενος, μὴ ζημιωθῆς αὐτοῦ τὴν φιλίαν· εἴτε ἐχθρὸς, μὴ γένη τῷ δυσμενεῖ ὑποχέριος. Μικρὸν ἐγκαλλωπισάμενος τοῖς ἄλλοτριοῖς, ὕστερον καὶ τῶν πατρῴων ἐκστήσῃ. Πένης εἶ νῦν, ἀλλ' ἐλεύθερος. Δανεισάμενος δὲ οὐδὲ πλουτήσεις, καὶ τὴν ἐλευθερίαν ἀφαιρεθήσῃ. Δούλος τοῦ δεδανεικότος ὁ δανεισάμενος, καὶ δοῦλος μισθοφόρος ἀπαραίτητον φέρων τὴν λειτουργίαν. Οἱ ὧνες λαμβάνοντες ἡμεροῦνται· ὁ δὲ δανειστής λαμβάνων προσερεθίζεται. Οὐ γὰρ παύεται ὑλακτῶν, ἀλλὰ τὸ πλεόν ἐπιζητεῖ. Ἐὰν ὁμνύης, οὐ πιστεῦει (39)· ἔρευε τὰ ἔνδον, τὰ συναλλάγματά σου

A nerator, inquit, et debitor inter se conveniunt, visitationem utriusque facit Dominus 22. Ille quidem quasi canis in prædam irruit: hic vero sicut parata captura occursum exhorret. Adimit enim ei loquendi fiduciam paupertas. Utrisque inest calculus in digitis; illo fœnoris accessione gaudente, hoc 109 miseriarum incremento ingemente. Bibes aquas de tuis vasis 23; hoc est, proprias considera facultates, ad alienos fontes ne accede, sed ex propriis laticibus tibi ipse vitæ solatia compara. Habes vasa ærea, vestem, jumentum, diversi generis supellectilem? Hæc vende: præter libertatem, amitti omnia patiare. Sed me pudet, inquit, isthæc voci præconis subjicere. Cur igitur paulo post alius ea exponet, tuorumque bonorum faciet auctionem, et vili pretio ob oculos tuos vendet? Ne gradiare ad fores alienas. Plane enim Angustus est alienus puteus 24. Satius est, arte et industria paulatim necessitatem levare, quam alienis facultatibus subito elatum, deinceps omnibus simul bonis privari. Si igitur habes unde solvas, cur præsentem egestatem hisce auxiliis non depellis? Sin solvendo non es, malum malo curas. Fœneratorem qui te obsessurus sit, ne admitte. Te velut aliam aliquam prædam exquiri ac vestigari ne sinas. Usura mendacii principium est; occasio ingrati animi, perfidiæque et perjuria. Alia sunt verba argentum fœnore sumentis: alia, cum fœnus ab ipso exigitur. Utinam tunc tibi non occurrissem! utique jam subsidia quædam ad amovendam necessitatem invenissem. Nonne mihi invito pecuniam in manus dedisti? Porro aurum tuum erat subæratum, et numisma adulterinum. Sive igitur fœnerator sit amicus, ne ejus amittas amicitiam: sive inimicus, ne fias adversario ac malevolo subditus. Parumper in alienis gloriatus, postea patrimonio etiam everteris. Pauper es nunc, sed liber. Argentum si fœnore sumpseris, non ditesces, sed libertate spoliabere. Qui pecuniam sumpsit fœnore, fœneratoris servus est, imo servus stipendiarius, qui inevitabile servitium subit. Canes accipiendo mansuescunt; fœnerator vero recipiendo irritatur. Non enim allatrare desinit, sed plura exposcit. Si juraveris, non credit: quæ in ædibus habes, perscrutatur: tua diligenter indagat commercia. E cubi-

22 Prov. xxix, 13. 23 Prov. v, 15. 24 Prov. xxiii, 27.

(34) Editio Paris. στενάζοντος ἐπὶ τῇ. Desit ἐπὶ in nostris septem mss. perinde atque in editione Basil. Paulo ante legitur in editione Paris. χαίροντος ἐπὶ τῇ· quæ vox ἐπὶ, deest quoque in tribus mss. et in editione Basil., sed in aliis multis legitur. Præpositionem ἐπὶ aut in utroque loco relinquendam esse arbitramur, aut ex utroque tollendam. Sane nihil refert, hoc an illo modo legeris.

(35) Sic editio Basil. et mss. sex. Editio vero Paris. et duo mss. ὑποζύγια. Ibidem editio Paris. ἀπόδος. Editio vero Basil. et octo nostri mss. ἀπόδου. Mox Reg. tertius Τί οὖν ἔτι μικρὸν ὕστερον ἄλλος αὐτὰ δημοσιεύσει. Τί οὖν, etc. Subinde legitur in editione Paris. ταῖς σοῖς. Deest hic articulus in mss. et in editione Basil. Hoc ipso in loco Colbertini septimus et octavus διαθήσεται. Οὐκ αἰσχύνῃ; Num te pudet?

(36) Editi et nonnulli mss. τὸ ἀλλότριον. Deest articulus apud LXX et in quatuor mss. Mox Reg. secundus χρεῖαν παραμυθεῖσθαι.

(37) Editio Paris. ὡσπερ ἄλλοτριον θήραμα. At editio Basil. cum omnibus nostris mss. ὡσπερ ἄλλο τι θήραμα. Coll. quartus δανεισασθαι.

(38) Editio Basil. et quatuor mss. τοῦ δανειζόντος. Editio Paris. et quatuor itidem mss. δανειζομένου. Haud procul Reg. secundus φίλος ἢ ὁ.

(39) Nonnulli mss. ἐὰν ὁμνύης, ἀπιστεῖ. Hoc ipso in loco illa, ἅμα ὁμνύς ἀπατεῖ, legitur in Coll. quarto et in Regii primo et sexto. Sed quia aduiterina sint, non valde admodum dubitamus, tum quod in Reg. sexto addita sint secunda manu, tum quod quibusdam punctis notata sicut in Reg. primo: quæ duo non raro alienum quiddam et peregrinum.

culo si progredieris, trahit te ad se, et adducit; A si intus te absconderis, ante domum stat, et fores pulsant. Præsente uxore, afficit te pudore, coram amicis imponit contumeliam: in foro fauces constringit: malus festi diei occursus: vitam tibi reddit injucundam et intolerabilem. At magna, inquit, est necessitas, nec alia est parandæ pecuniæ ratio. Quæ, quæso, utilitas ex hodierna dilatione? Rursus enim veniat ad te paupertas tanquam bonus cursor²², et eadem necessitas cum actuario aderit. Fœnus enim non omnino liberat, sed consilii et mentis inopiam tantisper tardat. Patiamur hodie duritiem paupertatis, et ne eam in 110 posterum diem protrahamus. Etenim si argentum fœnore non sumis, hodie et postea simili modo eris pauper: si vero sumis, fœnore paupertatem augente, acerbius vexaberis. Nunc quidem nullus tibi vertit probro paupertatem; siquidem malum est haud voluntarium: si vero fœnori fueris obnoxius, nemo erit qui te stultitiæ non condemnet.

3. Itaque ne nostra stultitia malis præter voluntatem contingentibus etiam malum voluntarium accersamus. Stulti est animi se pro opum ratione non componere, sed incertæ spei se committere, ac manifestum et evidens detrimentum experiri. Jam perpende unde sis soluturus. Num ex iis pecuniis quas accipis? Sed hæc et ad necessitatem cohibendam et ad solutionem non sufficiunt. Quod si usuras etiam reputaveris, unde usque adeo multiplicabuntur pecuniæ, ut ex una parte necessitati læ medeantur, ex altera vero sortem expleant, prætereaque forinsecus usuras gignant. At nequaquam ex iis, quæ accipis, mutuum reddes. An aliunde? Illas igitur exspectemus spes, nec, tanquam pisces, ad illicium properemus. Quemadmodum enim illi una cum esca hamum vorant: sic nos per pecuniam fœnore transligimur. Paupertas ignominiam nullam affert. Quid ergo nobis ipsis opprobria ex ære alieno paramus? Vulnera vulnere curat nemo, neque malum malo sanat; nec fœnore sublevatur paupertas. Dives es?

²² Prov. xxiv, 34.

Indicant. Aliquanto post editio Paris. cum aliquibus mss. ἐφέστηκε τῇ αὐλαίᾳ. Sed Coisl. cum aliis sex mss. et cum editione Basil. ἐφέστηκε τῇ οἰκίᾳ.

(40) Reg. secundus ἀδελφῶν σου.

(41) Sic quinque mss. cum editione Basil. Editio Paris. cum uno aut altero ms. ἀποθώμεθα. Mox Colb. octavus eis τὸ ἐφεξῆς. Paulo post Reg. tertius προσεπετιέλναντος. Regii tertius et sextus ἐγκαλέσει σοι. Dubinde Reg. secundus σοῦ τὴν ἀβουλίαν.

(42) Sic major pars mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. cum quibusdam mss. ἐπισπώμεθα. Ibidem editio Paris. νηπίας ἐστὶ. Vox ἐστὶ deest in omnibus mss. et in editione Basil. Ibidem ἐαυτὸν περιστέλλειν, ad verbum, pro opum ratione non se contrahere, non se courciare. Hoc est, impensas facultatibus non meiri.

(43) Interpunctio qua hoc loco usi sumus, in no-

πολυπραγμονεῖ. Ἐὰν προίης τοῦ δωματίου, ἔλκει πρὸς ἑαυτὸν καὶ κατασύρει· ἐὰν ἔνδον σεαυτὸν κατακρύψει, ἐφέστηκε τῇ οἰκίᾳ, καὶ θυροκρουσεῖ. Ἐπιγαμετῆς καταισχύνει, ἐπὶ φίλων καθυβρίζει, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἀγχει· κακὸν συνάντημα ἑορτῆς· ἀδελφῶν σοι (40) κατασκευάζει τὸν βίον. Ἀλλὰ μεγάλη, φησὶν, ἡ ἀνάγκη, καὶ οὐδεὶς πόρος χρημάτων ἕτερος. Τί οὖν τὸ ὄφελος ἐκ τοῦ τὴν σήμερον ὑπερθέσθαι; Πάλιν γὰρ ἔξει σοι ἡ πενία ὡσπερ ἀγαθὸς ὄρμευς, καὶ ἡ αὐτὴ ἀνάγκη μετὰ προσθήκης παρέσται. Τὸ γὰρ δάνος οὐκ ἀπαλλαγὴν παντελεῖ, ἀλλὰ μικρὰν ἀναβολὴν τῆς ἀμηχανίας παρέχεται. Σήμερον πάθωμεν τὰ ἐκ τῆς ἐνδείας δυσχερῆ, καὶ μὴ ἀποτιθώμεθα (41) εἰς τὴν αὐριον. Μὴ δανεισάμενος μὲν ὁμοίως ἔση πένης καὶ σήμερον καὶ πρὸς τὸ ἐφεξῆς· δανεισάμενος B δὲ χαλεπώτερον ἐκτροχωθήτη, τοῦ τόκου τὴν πενίαν προσεπιτελνάντος. Καὶ νῦν μὲν οὐδεὶς ἐγκαλεῖ σοι πτωχεύοντι· ἀκούσιον γὰρ τὸ κακὸν· ἐὰν δὲ τόκοις ὑπεύθυνος ᾖς, οὐκ ἔστιν ὅστις οὐ μέμψεται σου τῇ ἀβουλίᾳ.

3. Μὴ οὖν πρὸς τοῖς ἀκουσίοις κακοῖς ἔτι καὶ αὐθαίρετον κακὸν ἐκ τῆς ἡμετέρας ἀνοίας ἐπισπασώμεθα (42). Νηπίας φρενὸς μὴ ἐκ τῶν παρόντων ἑαυτὸν περιστέλλειν, ἀλλ' ἀδήλοισι ἐλπίσιν ἐπιτρέψαντα φανερὰς βλάβης καὶ ἀναντιβρήτου κατατολμᾶν. Ἦδη βούλευσαι πόθεν (43) ἀποτίσεις. Ἀφ' ὧν λαμβάνεις; Ἄλλ' οὐκ ἐφαρκεῖ καὶ πρὸς τὴν χρεῖαν καὶ πρὸς τὴν ἔκτισιν. Ἐὰν δὲ δὴ καὶ τοὺς τόκους λογίσῃ, πόθεν τὰ χρήματα εἰς τοσοῦτον πολυπλασιασθήσεται, ὥστε ἰδίᾳ μὲν σου θεραπεύειν τὴν χρεῖαν, ἰδίᾳ δὲ ἐκπληροῦν C τὸ κεφάλαιον, ἐξωθεν δὲ καὶ τόκους ἀπογεννᾶν; Ἄλλ' οὐκ ἐξ ὧν λαμβάνεις ἀποδώσεις τὸ δάνειον. Ἐτέρωθεν δέ; Ἐκείνας οὖν ἀναμένωμεν τὰς ἐλπίδας, καὶ μὴ ἐλθωμεν, ὡσπερ οἱ ἰχθύες ἐπὶ τὸ δέλεαρ. Ὅσπερ γὰρ ἐκεῖνοι μετὰ τῆς τροφῆς τὸ ἀγκιστρον καταπίνουσιν, οὕτω καὶ (44) ἡμεῖς διὰ τὰ χρήματα τοῖς τόκοις περιπειρόμεθα. Οὐδεμίαν αἰσχύνῃν τὸ πένεσθαι προξενεῖ. Τί οὖν τὰ ἐκ τοῦ ὀφείλειν ὄνειδη ἑαυτοῖς προστιθέμεθα (45); Οὐδεὶς τραύματα τραύματι θεραπεύει, οὐδὲ κακῶ τὸ κακὸν ἰᾶται, οὐδὲ πενίαν τόκοις ἐπανορθοῦται. Πλούσιος εἶ; μὴ δανειζοῦ (46).

D stris mss. reperitur: qua non observata interpretet vetus a sensu auctoris longe aberravit. Paulo post Reg. secundus ἐπὶ τοσοῦτον.

(44) Sic major pars mss. Deest καὶ in editis.

(45) Editi cum Reg. secundo περιτιθέμεθα. Reg. primus προτιθέμεθα. At quinque mss. ut in textu. Ibidem mss. omnes τραύματα. Editi τραύμα.

(46) Πλούσιος εἶ; μὴ δανειζοῦ. Legendum esse μὴ δανείζει, Ne des fœnore, diximus in not. ad sermonem quintum Symeonis Logothetæ pag. 495. MARAN. — Lusit Basilium in duplici ejusdem vocis sensu: δανειζομαι enim non modo pecuniam dare, sed etiam accipere sub fœnore significat: quem lusum Latine reddere cuique Latine scienti obvium est, siquidem verbum fœnero vel fœneror eamdem ambiguitatem ac δανειζομαι præ se fert. Αὐτολεξεῖ ἰgitur interpretari juvaret, hoc modo: Dives es? noli fœnerare; pauper es? noli fœnerari. EDIT. PATROL.

Πένης εἶ; μὴ δανείζου. Εἰ μὲν γὰρ εὐπορεῖς, οὐ χρή-
 ζεις δανείσματος· εἰ δὲ οὐδὲν ἔχεις, οὐκ ἀπο-
 τίσεις τὸ δάνειον. Μὴ δῶς σεαυτοῦ τὸν βίον εἰς
 ὑστεροβουλίαν, μὴποτε μακαρίστῃς τὰς πρὸ τῶν τό-
 κων ἡμέρας. Ἐνὶ (47) τοῦτῃ διαφέρωμεν τῶν πλου-
 τούτων οἱ πένητες, τῇ ἀμεριμνίᾳ. Καὶ καταγελῶμεν
 αὐτῶν ἀγρυπνούωντων, αὐτοὶ καθεύδοντες· καὶ τῶν
 συνεστώτων αἰεὶ καὶ φροντιζόντων, αὐτοὶ ἀφροντι-
 στοῦντες καὶ ἀνειμένοι. Ὁ μὲντοι ὀφειλῶν καὶ
 πένης ἐστὶ καὶ πολυμέριμος· ἄυπνος νύκτωρ, ἄυ-
 πνος μεθ' ἡμέραν, σύννους πάντα τὸν χρόνον· νῦν
 μὲν τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν ἀποτιμῶμενος, νῦν δὲ τὰς οἰ-
 κίας τὰς πολυτελεῖς, τοὺς ἀγροὺς τῶν πλουσιῶν, τὰς
 ἐσθῆτας τῶν ἐντυγχανόντων, τὰ σκευὴ τῶν ἐστιών-
 των (48). Εἰ ταῦτα ἐμὰ ἦν, φησὶν, ἀπειδιδόμεν τόσου
 καὶ τόσου, καὶ ἀπηλλασσόμην τοῦ τόκου. Ταῦτα αὐ-
 τοῦ καὶ νύκτωρ ἐγκαθίσταται τῇ καρδίᾳ, καὶ μεθ'
 ἡμέραν τὰς ἐννοίας κατελιπεν. Ἐὰν τὴν θύραν πα-
 τάξης, ὁ χρεώστης ὑπὸ τὴν κλίνην. Σφοδρῶς εἰσ-
 ἔδραμέ τις· τοῦ δὲ ἐπάταξεν (49) ἡ καρδία. Ἐλαττεῖ
 ὁ κύων· ὁ δὲ ἰδρῶτι περιβρέθεται, καὶ ἀγωνία συν-
 ἔχεται, καὶ περισκοπεῖ πῶθεν φύγη. Ὅταν ἡ προ-
 θεσμία προσάγῃ, μεριμνᾷ τί ψεύσεται· ποῖαν πλα-
 σάμενος πρόφασιν τὸν δανειστὴν διακρούσεται. Μὴ
 μόνον λαμβάνοντα σεαυτὸν ἐννόει, ἀλλὰ καὶ ἀπαιτού-
 μενον. Τί πολυτόκῳ θηρίῳ (50) σεαυτὸν παραζευ-
 γνύεις; Τοὺς λαγωούς φασὶ καὶ τίκτειν ὁμοῦ καὶ τρέ-
 φειν καὶ ἐπικυύσκεισθαι. Καὶ τοῖς τοκογλύφοις τὰ
 χρήματα ὁμοῦ δανείζεται καὶ (51) γεννᾶται καὶ ὑπο-
 φύεται. Οὕτω γὰρ ἐδέξω εἰς χεῖρας, καὶ τοῦ παρόν-
 τος μηνὸς ἀπητήθης τὴν ἐργασίαν. Καὶ τοῦτο πάλιν
 δανεισθὲν, ἕτερον κακὸν ἐξέθρεψε, κάκεινο ἕτερον,
 καὶ τὸ κακὸν εἰς ἀπειρον. Διὰ τοῦτο καὶ τῆς προση-
 γορίας ταύτης ἠξιώται τὸ εἶδος τοῦτο τῆς πλεονε-
 ξίας. Τόκος γὰρ, ὡς οἶμαι, διὰ τὴν πολυγονίαν τοῦ
 κακοῦ προσηγόρευται. Πῶθεν γὰρ ἄλλοθεν; Ἡ τάχα
 τόκος λέγεται διὰ τὰς ὀδύνας καὶ λύπας, ἃς ἐμποιοῦν
 ταῖς ψυχαῖς τῶν δανεισαμένων (52) πέφυκεν. Ὡς
 γὰρ ἡ ὄδῖς τῇ τικτούσῃ, οὕτως ἡ προθεσμία τῷ
 ὑπόχρῳ παρίσταται. Τόκος ἐπὶ τόκῳ, πονηρῶν γο-
 νέων πονηρῶν ἔκγονον. Ταῦτα λεγέσθω γεννήματα
 ἐχιδνῶν, τὰ τῶν τόκων ἀποκυήματα. Τὰς ἐχιδνας
 λέγουσι τὴν γαστέρα τῆς μητρὸς διεσθίουσας τί-
 κτεσθαι. Καὶ οἱ τόκοι τοὺς οἴκους τῶν ὀφειλόντων
 ἐκφαγοντες ἀπογεννῶνται. Τὰ σπέρματα χρόνῳ φύε-
 ται, καὶ τὰ ζῶα χρόνῳ τελεσφορεῖται· ὁ δὲ τόκος

Argentum ne sume sœnore. Pauper es? Ne
 sume sœnore argentum. Etenim si locuples es,
 nihil tibi sœnore opus est: si vero nihil habes,
 non pendes usuras. Noli tuam ipsius vitam seræ
 pœnitentiæ objicere, nequando dies qui sœnus
 præcesserunt, beatos existimes. Hoc uno divi-
 tibus pauperes nos præstamus, curarum vacui-
 tate. Illos tum vigilantes, tum curis semper disten-
 tos ac sollicitos deridemus nos, qui dormimus, qui-
 que sollicitudine caremus, ac liberi sumus. Debitor
 utique et pauper est, et curis multis conficitur:
 noctes ac dies ducit insomnes, omni tempore cogi-
 tatione defixus. Nunc quidem æstimat res suas,
 nunc vero domos sumptuosas, divitum agros, quo-
 rumlibet in conspectum venientium vestes, vasa et
 suppellectilem eorum a quibus convivio excipitur.
 Hæc si mea essent, inquit, tanti et tanti divende-
 rem, atque liberarer sœnore. Isthæc et noctu cordi
 ejus insident, et interdium illius occupant mentem.
 Januam si pulsaveris, irrepit sub lectum debitor.
 Velociter accurrit quis, et illius cor palpitat. Canis
 latrat? Ille sudore diffluit, et anxietate corripitur;
 quaque via fugiat, conspicit. Ubi dies præscriptus
 instat, anxie secum reputat quodnam dicturus sit
 mendacium, et quo confictio prætextu depulsurus
 111 a se sit creditorem. Non autem cogita solum
 te accipere, sed fore, ut etiam id quod acceperis,
 a te exigatur. Quid te ipse bestiæ secundissimæ ad-
 jungis? Lepores aiunt simul et parere, et nutrire,
 et superfetare. Sic pecuniæ sœneratorihus simul et
 dantur ad pendendas usuras, et gignuntur, et pullu-
 lant. Nondum enim in manus accepisti, et tamen
 præsentis mensis lucrum quæstumve a te exposcunt.
 Et hæc pecunia rursus sœnore occupata, malum
 alterum aluit, et illud alterum, atque sic malum in
 infinitum. Quamobrem hoc avaritiæ genus eo no-
 mine appellatur. Etenim, opinor, τόκος, id est par-
 tus, ob ingentem mali secunditatem nominatur.
 Unde enim aliunde? Aut forte τόκος, hoc est par-
 tus, dicitur ob dolores ac molestias, quas animis
 eorum qui sœnore acceperunt, solet creare. Ut enim
 puerperium parituræ, ita dies indicta debitori in-
 stat. Fœnus sœnori additum, parentum malorum
 mala est soboles. Hi isti usurarum fetus dicantur
 esse progenies viperarum. Aiunt viperas, dum gi-
 gnuntur, ventrem matris-corrodere: sœnus quoque,

(47) Reg. tertius ἐπὶ pro ἐνὶ. Mox Colb. quartus
 et Reg. sextus ἀνειμένοι.

(48) Sic Reg. sextus et Colb. septimus cum Oliv.
 Editi cum multis mss. ἐσθιόντων. Paulo post mss.
 non pauci πατάξης ὁ. Editi vero πατάξη τις.

(49) Hunc locum emendandum esse censuit Com-
 besisius, scribendumque ἐπτόχησε pro ἐπάταξεν·
 sed ejus emendationi nullus ms. favet. Mox Col-
 bertini duo βεῖται. Subinde Reg. secundus ψεύση-
 ται... διακρούσεται.

(50) Editi et nostri mss. πολυπλόκῳ θηρίῳ. Sed
 recte judicavit vir doctissimus Duceus Anglicam
 lectionem πολυτόκῳ artiorem esse, longeque huic
 loco accommodatiorem. Ita enim legendum esse et
 ipsa usuræ notio, et exemplum leporis a Basilio al-

latum non obscure ostendunt. Nec aliter legisse vi-
 detur interpres, qui verterit: *secunda bestia*.

(51) Editi et multi mss. τὰ χρήματα ὁμοῦ δανείζε-
 ται καὶ, etc. Sed illa, ὁμοῦ δανείζεται, desunt omnino
 in Reg. tertio. Reperiuntur quidem in Reg. sexto,
 sed secunda manu duntaxat. Leguntur itidem in
 Reg. secundo, sed variis punctis notata sunt: qua
 punctorum adjectione indicavit librarius, quisquis is
 est, eas voces delendas esse. Quare si quis has ex-
 pungere velit, per nos licet, eoque magis, quod hæc
 verba ad sententiæ integritatem nihil facere videantur.

(52) Colb. quartus ψυχαῖς τῶν δανειζομένων. Mox
 Reg. secundus ὑπόχρῳ καθίσταται. Subinde multi
 mss. ἔκγονον.

erosis ac consumptis debitorum ædibus, nascitur. A Semina temporis progressu germinant, et animalia tempore præstituto fetus edunt suis: usura vero hodie generatur, et hodie parere incipit. Quæ animalia cito pariunt, ea a partu cito desistunt: at pecuniæ celerem usurarum originem consecutæ, infinitam accessionem magis ac magis crescentem suscipiunt. Quidquid crescit, ubi ad propriam magnitudinem pervenerit, desinit augeri: avarorum vero argentum omni tempore augetur. Animalia, ubi suæ soboli vim impertiverunt pariendi, superseident prægnatione: at fœneratorum pecuniæ et adnascentes pariunt, et veteres renovantur. Ne tu portentosæ hujus bestię periculum feceris.

4. Libere vides solem. Quid tibi ipse libertatem vitæ invides? Pugil nullus æque adversarii plagas subterfugit, ac debitor creditoris occursum, occultato pone columnas ac muros capite. At, inquis, quomodo nutriar? Manus habes, habes artem; loca operam tuam lucri gratia, ministra: multa sunt parandi victus consilia, occasiones multæ. Idne facere non potes? Pete a possidentibus. An turpe est postulare? Turpius utique fuerit creditorem datis fœnori pecuniis defraudare. Non hæc dico profecto, legem ut feram, sed ut ostendam, omnia tibi tolerabilia esse, quam argentum fœnore sumere. Formica etsi neque mendicat, neque nummos fœnore accipit, potest tamen nutrir: apis itidem regibus largitur alimentum sui reliquias: quibus tamen nec manus, nec artes concessit natura. Tu vero industrium animal homo, inter artes omnes unam ad transigendam vitam non reperies? Quanquam videmus non necessarium indignos ad fœnore confugere: neque enim sunt qui eis credant: at fœnore sununt pecuniam homines, qui 112 se in laxiores impensas et in luxum inutilem effundunt, ii videlicet qui se muliebribus voluptatibus mancipant. Indigeo, inquit illa, vestitu sumptuoso, et aureis vasis: egent filii decenti et sibi convenienti vestimentorum ornamento: quin etiam famuli floridis et vario colore distinctis vestibus sunt induendi: lauta mensa exstruenda est. Qui talia mulieri ministrat, ad trapezitam venit, et priusquam accepta utatur pecunia, alium ex alio dominum mutat, atque fœnerratores alios aliis semper adiungens, continua illa mali successionem egestatem tegit. Et quemadmodum hydropici suspecti sunt de plurima obesitate, sic et iste videtur esse dives, semper accipiens, et sem-

(53) Vox πλεονασμός in sacris Litteris significat, id quod præter sortem accipitur. Vide cap. xxii Ezechielis. Mox Regii secundus et sextus αύξομένων. Infra Colb. octavus επιγενόμενα. Ibidem muli mss. εις πείραν έλθης.

(54) Editi et mss. omnes ελευθερον. Sed legendum esse ελευθερος putant viri doctissimi, iidemque de Basilio nostro optime meriti Duceus et Combesius quorum sententiam nostrum calculum addere non laud inviti, si vel unus ms. huic lectioni faveret. Sed cum nullus ei codex suffragetur, vocem ελευθερον retinendam quidem censuimus, sed ita, ut eam adverbialiter interpretemur.

σήμερον γεννᾶται, καὶ σήμερον τοῦ τίχτειν ἀρχεται. Τῶν ζῶων τὰ ταχὺ τίχτοντα ταχὺ τοῦ γεννᾶν παύεται· τὰ δὲ χρήματα, ταχέϊα λαμβάνοντα τοῦ πλεονασμοῦ (53) τὴν ἀρχὴν, ἀτέλεστον ἐπιδέχεται τὴν εἰς τὸ πλεῖον προσθήκην. Τῶν αύξανομένων ἕκαστον, ἐπειδὴν πρὸς τὸ οἰκεῖον ἀφίκηται μέγεθος, τῆς αύξήσεως ἴσταται· τὸ δὲ τῶν πλεονεκτῶν ἀργύριον τῶ χρόνῳ παντὶ συμπαραύζεται. Τὰ ζῶα, παραδόντα τοῖς ἐγγόνοις τὸ τίχτειν, αὐτὰ τῆς κυήσεως παύεται· τὰ δὲ τῶν δανειστῶν ἀργύρια καὶ τὰ ἐπιγινόμενα τίχτει, καὶ τὰ ἀργαῖα νεάζει. Μὴ σύ γε εἰς πείραν ἔλθοις τοῦ ἀλλοκότου τούτου θηρίου.

4. Ἐλευθερον (54) ἄρξ τὸν ἥλιον. Τί φθονεῖς σεαυτῷ τῆς παρήρησας τοῦ βίου; Οὐδεὶς πύκτης οὔτω τὰς πληγὰς τοῦ ἀνταγωνιστοῦ ὑποφεύγει, ὡς ὁ δανεισάμενος τοῦ χρήτου (55) τὰς συντυχίας, πρὸς κίονας καὶ τοίχους ἀποσικιάζων τὴν κεφαλὴν. Πῶς οὖν διατραφῶ, φησίν; Ἐχεις χεῖρας, ἔχεις τέχνην· μισθαρνοῦ, διακόνει· πολλὰ ἐπινοοῖα τοῦ βίου, πολλὰ ἀφορμαί. Ἄλλ' ἀδυνάτως ἔχεις; προσαιτεῖ παρά τὸν κερκτημένον. Ἄλλ' αἰσχρὸν τὸ αἰτεῖν; Αἰσχρότερον μὲν οὖν τὸ δανεισάμενον ἀποστρεφεῖν. Οὐ πάντως νομοθετῶν ταῦτα λέγω, ἀλλ' ὑποδεικνύς, ὅτι πάντα σοι τοῦ δανειζέσθαι φορητότερα. Ὁ μύρμηξ μὲν δύναται, μῆτε προσαιτῶν, μῆτε δανειζόμενος, διατρεφθεσθαι· καὶ μέλισσα τὰ λείψανα τῆς οἰκείας τροφῆς βασιλεῦσι χαρίζεται· οἷς οὔτε χεῖρας, οὔτε τέχνας ἢ φύσις ἔδωκεν· σύ δὲ τὸ εὐμήχανον ζῶον ὁ ἄνθρωπος μίαν τῶν πασῶν μηχανῆν οὐχ εὐρήσεις πρὸς τὴν τοῦ βίου διαγωγὴν; Καίτοι ὀρώμεν οὐχὶ τοὺς τῶν ἀναγκαίων ἐνδεεῖς ἐργασμένους ἐπὶ τὸ δάνειον (οὐδὲ γὰρ ἔχουσι τοὺς πιστούνοντας), ἀλλὰ δανείζονται ἄνθρωποι, δαπάναις ἀνεμιμέναις καὶ πολυτελείαις ἀκάρποις ἑαυτοὺς ἐπιδιδόντες, οἱ γυναικείαις ἡδουπαθείαις δουλεύοντες. Ἐμοί, φησίν, ἐσθῆτα πολυτελῆ καὶ χρυσία, τοῖς παιδίοις κόσμον αὐτοῖς (56) εὐπρεπῆ τῶν ἐνδυμάτων, ἀλλὰ καὶ τοῖς οἰκέταις ἀθιναὶ καὶ ποικίλα τὰ περιθόλαια, τῇ τραπέζῃ δαψίλειαν. Ὁ τὰ τοιαῦτα λειτουργῶν γυναικὶ ἐπὶ τὸν τραπέζῃτην ἔρχεται, καὶ πρὶν χρῆσασθαι τοῖς ληφθεῖσιν, ἄλλον ἐξ ἄλλου μεταλαμβάνει δεσπότην, καὶ μετενδεσμῶν ἀεὶ τοὺς δανειζοντας, τῇ συνεχείᾳ τοῦ κακοῦ φεύγει τῆς ἀπορίας τὸν ἐλεγχον. Καὶ ὡσπερ οἱ ὑδεριῶντες ἐν ὑπονοίᾳ πολυσαρκίας εἰσιν, οὔτω καὶ οὗτος ἐν φαντασίᾳ περιουσίας ὑπάρχει, ἀεὶ λαμβάνων, καὶ ἀεὶ διδοὺς, καὶ ἐκ τῶν δευτέρων δια-

(55) Hic variant editi et mss. inter se. Editio Paris. et Coisl. τοῦ δανειστοῦ. Alii mss. χρεώστου, alter χρεόστου. Colb. quartus χρηστοῦ. Reg. quartus et Colb. septimus cum editione Basil. τοῦ χρήτου. Scio quidem nihil ad sensum referre, utro quis modo legerit, δανειστοῦ an χρήτου· arbitrator tamen legi oportere χρήτου, nec aliter Basilium scripsisse. Nam, ut ex dictis patet, multi mss. aut eam vocem plane exhibent, aut certe aliam, quæ ab ipsa non ita multum recedit.

(56) Vox αὐτοῖς deest in plerisque mss. Mox octo mss. cum editione Basil. καὶ ποικίλα τὰ. Editio Paris. ποικιλτὰ περιβ.

λύων (57) τὰ φθάσαντα, τὴν πρὸς τὸ λαμβάνειν ἀξιοπιστίαν ἐκ τῆς τοῦ κακοῦ συνεχελίας περιποιούμενος ἑαυτῷ. Ἔτα ὡσπερ ἐπὶ τῆς χολέρας οἱ τὸ ἀειπροϊστάμενον ἐξερώντες (58), καὶ πρὶν παντελῶς καθαρθῆναι ἡευτέραν τροφήν ἐπεμβαλλόμενοι, πάλιν ἐμοῦσι μετ' ὀδύνης καὶ σπαραγμῶν· οὕτω καὶ οὗτοι τόκους ἐκ τόκων μεταλαμβάνοντες, καὶ πρὶν ἔκκαθᾶραι τὰ πρῶτα, δεύτερον ἐπεισάγοντες δάνεισμα, μικρὸν χρόνον τοῖς ἀλλοτρίοις ἐναθρυνόμενοι, ὕστερον καὶ τὰ οἰκτεῖα ὠδύραντο. Ὡ πόσους ἀπώλεσε τὰ ἀλλότρια ἀγαθὰ! Πόσοι θναρὸν πλουτήσαντες ὑπεραπῆλαυσαν τῆς ζημίας! Ἄλλὰ πολλοί, φησί, καὶ ἐκ δανεισμάτων ἐπλούτησαν. Πλείους δὲ, οἶμαι, καὶ βρόχων ἤψαντο. Σὺ δὲ τοὺς μὲν πλουτήσαντας βλέπεις, τοὺς δὲ ἀπαγαμένους οὐκ ἀριθμεῖς, οἶ, τὴν ἐπιταῖς ἀπαιτήσεις αἰσχύνην μὴ φέροντες (59), τὸν δὲ ἀγχόνης θάνατον τοῦ ἐπονειδίστως ζῆν προετίμησαν. Εἶδον ἐγὼ ἐλευθέρους παῖδας ἐλευθέρους ὑπὲρ χρῶν πατρικῶν (60) ἐλοχόμενους εἰς τὸ πρατήριον. Οὐκ ἔχεις καταλιπεῖν χρήματα τοῖς παισὶ; μὴ προσάφηλῃ καὶ τὴν εὐγένειαν. Ἐν τούτῳ διατήρησον αὐτοῖς τὸ κτήμα τῆς ἐλευθερίας, τὴν παρκαταθήκην ἣν παρὰ τῶν γονέων παρέλαβες. Οὐδεὶς πένιαν πατρός ἐνεκλήθη ποτέ· ὄφλημα δὲ πατρῶν εἰς δεσμοτήριον ἄγει. Μὴ καταλίπης γραμματεῖον ὡσπερ ἀρὰν πατρικὴν εἰς παῖδας καταβαλόνουσαν καὶ ἐγγόνους (61).

5. Ἀκούετε, οἱ πλοῦστοι, ὅποια συμβουλευόμενοι τοῖς πτωχοῖς διὰ τὴν ὁμετέραν ἀπανθρωπίαν· ἐγκαρτερεῖν μᾶλλον τοῖς δεινοῖς, ἢ τὰς ἐκ τῶν τόκων συμφορὰς ὑποδέχεσθαι. Εἰ δὲ ἐπιθεσθε τῷ Κυρίῳ, τίς χρεῖα τῶν λόγων τούτων; Τίς δὲ ἐστὶν ἡ συμβουλή τοῦ Δεσπότου; Δανείζετε παρ' ὧν οὐκ ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν. Καὶ πόλον, φησί, τοῦτο δάνεισμα, ᾧ τῆς ἀποδόσεως (62) ἐλπίς οὐ συνέζευκται; Νόησον τὴν δύναμιν τοῦ ῥητοῦ, καὶ θαυμάσεις τὴν φιλανθρωπίαν τοῦ νομοθέτου. Ὅταν πτωχῷ παρέχειν μέλλῃς διὰ τὸν Κύριον, τὸ αὐτὸ καὶ δῶρόν ἐστι καὶ δάνεισμα· δῶρον μὲν διὰ τὴν ἀνεπιστίαν τῆς ἀπολήψεως, δάνεισμα δὲ διὰ τὴν μεγαλοδωρεάν τοῦ Δεσπότου τοῦ ἀποτινύντος ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅς, μικρὰ λαβῶν διὰ τοῦ πένητος, μεγάλα ὑπὲρ αὐτῶν ἀποδώσει. Ὁ γάρ ἐλεῶν πτωχόν (63) δαρεῖται Θεῷ. Οὐ βούλει τὸν πάντων Δεσπότην ὑπεύθυνον ἔχειν σεαυτῷ πρὸς τὴν ἔκτισιν; Ἡ τῶν μὲν ἐν τῇ πόλει πλουσιῶν ἕαν τις ὁμολογήσῃ σοι τὴν ὑπὲρ ἑτέρων ἔκτισιν, δέξῃ αὐτοῦ τὴν ἐγγύην; Θεὸν δὲ ὑπερεκτιστὴν τῶν πτωχῶν οὐ προσείσαι. Δὸς τὸ εἰκῆ κείμενον ἀργύριον,

⁵⁸ Luc. vi, 34, 35. ⁵⁹ Prov. xix, 17.

(57) Colb. octavus dialύει.

(58) Sic Regii tertius et sextus. Reg. quartus et Colb. septimus pro ἐξερώντες habent ἐξεμούντες, non dissimili sensu. Editi ἐξαίρουντες, male. Aliquanto post Reg. tertius πρὶν ἔκκαρθῆναι. Mox idem codex ἀπώλεσαν.

(59) Οἱ τὴν ἐπὶ ταῖς ἀπαιτήσεσιν αἰσχύνην μὴ φέροντες. Legendum potius, ut in eodem serm., p. 496, ἀπαντήσεις, vadimoniorum dedecus non fe-

A per dans, et ex posterioribus priora dissolvens, atque jugi mali successionem requisitam ad accipiendum fidem sibi ipse comparans. Deinde sicut ii qui cholera laborant, id semper quod ante sumptum est ejiciunt, et quemadmodum si ante integram purgationem cibum alterum capiunt, hunc rursus cum dolore, et cum nervorum convulsione evomunt : ita et hi fœnus fœnore commutantes, et antequam priores usuræ purgentur, alteram adjicientes, parumper in alienis gloriati, tum demum rei etiam familiaris jacturam lugent. O quot homines perdiderunt aliena bona! Quot in somnis ditati, in ærumnas et calamitates maximas inciderunt! Atqui, inquis, multi etiam fœnore facti sunt divites : at vero plures, arbitror, ad laqueos pervenerunt. B Tu porro ditatos quidem respicis, strangulatos vero non numeras, qui exactionis dedecus minime ferentes, sibi mortem maluerunt laqueo asciscere, quam probrose vivere. Vidi ego miserabile spectaculum, ingenuos pueros, qui, ut venderentur, in forum ob patris debita pertrahebantur. Non habes pecuniam quam relinquis filiis? Cave ingenuitatem eis auferas. Unam hanc ipsi conserva libertatis possessionem, depositum illud, quod a parentibus accepisti. Nemini unquam patris paupertas data est crimini : at paternum debitum in carcerem ducit. Ne relinquis sygrapham ceu paternam execrationem in filios ac nepotes descendentem.

5. Audite, divites, quale pauperibus demus consilium ob vestram inhumanitatem, nempe, ut gravissima quæque constanter ferant potius quam calamitates ex fœnore provenientes perpetiantur. Morem si Domino generetis, quid his verbis esset opus? Quodnam autem Domini consilium est? Mutuum date iis, a quibus non speratis recepturos vos esse⁵⁸. Et quale, inquit, hoc mutuum, cui redditionis spes conjuncta non est? Intellige sententiæ vim, et legislatoris mirare humanitatem. Ubi pauperi Domini gratia dederis, idem et donum est et fœnus; donum quidem, quod recepturum te nihil esse speras: fœnus vero, ob Domini pro inope persoluturi munificentiam, qui, paucis per pauperem acceptis, magna eorum loco redditurus est. Qui enim miseretur pauperis, fœnerat Deo⁵⁹. Non vis universorum Dominum obnoxium tibi ipsi habere ad persolvendum? Si quis in civitate dives spondeat se tibi pro aliis soluturum, nonne fidejussionem¹¹³ illius accipis? at Deum ceu sponsorem qui pro pauperibus soluturus sit, non admittis. Inutile tibi argentum da, non gravans illud accessionibus;

rentes. MARAN.

(60) Colb. octavus χρῶν πατρῶν.

(61) Multi mss. ἐγγόνους. Editi ἐγγόνους. Obiter hic monere libet, vocem ἔκγονος raro in mss. legi. Ibidem quidam mss. οἶα. Alii ποῖα.

(62) Reg. secundus ᾧ τῆς ἀντοποδόσεως.

(63) Reg. tertius ἐλεῶν, φησί. Nec ita multo post mss. tres ἐτέρου. Alii οὐμῖου ἐτέων. Subinde Reg. tertius ὑπάρχει τό.

et bene utrique consultum fuerit. Tibi enim certo servabitur : ei vero, qui acceperit, lucrum ex usu accedet. Quod si additamentum etiam requiris, iis quæ pendenda sunt a Domino, contentus esto. Ipse persolvat pro pauperibus usuras. Ab eo qui vere benignus est, benignitatem exspecta. Quæ enim accipis a paupere, ea omnem inhumanitatis modum superant. Facis quæstum ex calamitatibus, ex lacrymis colligis argentum, nudum strangulas, verberas famelicum : nusquam misericordia : cognationis ejus, quæ cum divexato habetur, cogitatio nulla animum subit : imo quæ inde proveniunt lucra humana appellas. Væ, qui dicunt amarum dulce, et dulce amarum ⁸⁸, quique inhumanitatem humanitatem vocant. Neque vero proposita a Samson e combibonibus ænigmata, erant ejusmodi : *A comedente exivit cibus, et a forti exiit dulce* ⁸⁹ : et ab inhumano humanitas prodiit. *Non colligunt de spinis uvas, neque de tribulis ficus* ⁹⁰, neque a fœnore benignitatem. Omnis enim arbor marcida fructus malos facit. Quidam sunt *centesimatores* et *decimatores* : nomina vel auditu horrenda ; mensuri illi repetitores, velut hi dæmones qui comitialis morbi auctores sunt, ad lunæ periodos in pauperes invadunt. Quod datur, id utrique male cedit, et danti, et accipienti : huic quidem in pecunias, illi vero in ipsam animam damnus infert. Agricola, spica accepta, semen rursus sub radice non scrutatur : tu vero et fructus habes, et sortem non relinquis. Plantas sine terra ; sine satione metis. Cui congeras, incertum est. Qui ob usuras lacrymatur, certo agnoscitur : qui vero earum copia fruiturus est, non certo. Nam incertum est utrum non sis aliis divitiarum usum relicturus, et tamen tibi ipse malum iniquitate ascivisti. *Neque igitur volentem mutuum accipere, averseris* ⁹¹, neque pecuniam tuam fœnore occupaveris. Ex Veteri et ex Novo Testamento conducibilia edoctus, bona cum spe ad Dominum abeas, bonorum operum usuras illic recepturus : in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen. Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ

μη βαρύνων αὐτὸ ταῖς προσθήκαις, καὶ ἀμφοτέροις ἔξει καλῶς. Σοὶ μὲν γὰρ ὑπάρξει τὸ ἐκ τῆς φυλακῆς ἀσφαλές· τῷ δὲ λαβόντι τὸ ἐκ τῆς χρήσεως κέρδος. Εἰ δὲ καὶ προσθήκην ἐπιζητεῖς, ἀρκέσθητι τοῖς παρὰ τοῦ Κυρίου. Αὐτὸς ἐπὲρ τῶν πενήτων τὸν πλεονασμὸν ἀποτίσι. Παρὰ τὸν ὄντως φιλανθρωπίου ἀνάμενε τὰ φιλάνθρωπα. Ἐὰν γὰρ λαμβάνεις, ταῦτα μισανθρωπίας οὐδεμίαν ὑπερβολὴν ἀπολείπει (64). Ἐκ τῶν συμφορῶν κερδαίνεις, ἀπὸ δακρύων ἀργυρολογεῖς, τὴν γυμνὴν ἀγγεῖς, τὸν λιμώττοντα τύπτεις· ἔλεος οὐδαμοῦ· ἐννοία τῆς συγγενείας τοῦ πάσχοντος οὐδεμία· καὶ τὰ ἐντεύθεν κέρδη φιλάνθρωπα δομάσεις. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν (65), καὶ οἱ τὴν μισανθρωπίαν φιλανθρωπίαν προσαγορεύοντες. Οὐδὲ τὰ τοῦ Σαμψὼν αἰνίγματα τοιαῦτα ἦν, ἀ προεδάλετο τοῖς συμπόταις· Ἄπὸ ἐσθλιότερος ἐξῆλθε βρώσις, καὶ ἀπὸ ἰσχυροῦ ἐξῆλθε γλυκὺ· καὶ ἀπὸ μισανθρώπου ἐξῆλθε φιλανθρωπία. Οὐ συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλάς, οὐδὲ ἀπὸ τριβύλων σῦκα, οὐδὲ ἀπὸ τόκων φιλανθρωπίαν. Πᾶν γὰρ δένδρον σαπρὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ. Ἐκατοστολόγοι καὶ δεκατηλόγοι τινὲς (66) φρικτὰ καὶ ἀκουσθῆναι ὀνόματα· μηνιαῖοι ἀπαιτῆται, ὡς περ οἱ τὰς ἐπιληψίας ποιοῦντες δαίμονες, κατὰ τὰς περιόδους τῆς σεληνῆς ἐπιτιθέμενοι τοῖς πτωχοῖς. Πονηρὰ δόσις ἐκατέρω, καὶ τῷ διδόντι, καὶ τῷ λαμβάνοντι· τῷ μὲν εἰς χρήματα, τῷ δὲ εἰς αὐτὴν τὴν ψυχὴν φέρουσα τὴν ζημίαν. Ὁ γεωργὸς, τὸν στάχυν λαθὼν, τὸ σπέρμα πάλιν ὑπὸ τὴν ῥίζαν οὐκ ἐρευνᾷ· σὺ δὲ καὶ τοὺς καρποὺς ἔχεις, καὶ οὐκ ἀφίστασαι τῶν ἀρχαίων. Ἄνευ γῆς φυτεῖς· ἀνευ σπορᾶς θερίζεις. Ἄδηλον, τίνι συνάγεις. Ὁ μὲν δακρύων ἐπὶ τοῖς τόκοις προδότης· ὁ δὲ ἀπολαύειν μέλλων τῆς ἀπὸ τούτων περιουσίας ἀμφιβόλος. Ἄδηλον γὰρ εἰ μὴτέροις τὴν ἐπὶ τῷ πλούτῳ χάριν (67) ἀφήσεις, τὸ ἐκ τῆς ἀδικίας κακὸν σεαυτῷ θησαυρίσας. Μῆτε οὖν τὸν θέλοντα δανείσασθαι ἀποστραφῆς, καὶ τὸ ἀργγυρίον σου μὴ δῶς ἐπὶ τόκῳ, ἵνα, ἐκ Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης τὰ συμφέροντα διδαχθεῖς, μετ' ἀγαθῆς τῆς ἐλπίδος πρὸς τὸν Κύριον ἀπίης, ἐκεῖ τὸς τόκους τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἀποληψόμενος, ἐν κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἄμην.

IN PSALMUM XXVIII.

Psalmus David in exitu a tabernaculo.

1. Psalmus vicesimus octavus habet quidem partem inscriptionis communem ; *Psalmus* enim, inquit, *Davidi* : habet vero et aliquid proprium ;

⁸⁸ Isai. v, 20. ⁸⁹ Judic. xiv, 14. ⁹⁰ Matth. vii, 16.

(64) Reg. tertius καταλείπει. Statim Colb. quartus πένητα ἀγγεῖς. Ibidem idem codex πνίγεις pro τύπτεις.

(65) Illa, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν, addidimus ex Regiis secundo et sexto. Infra Reg. secundus ἀπὸ μισανθρωπίας. Nec aliter legitur in Reg. sexto, sed secunda manu. Editi vero et alii sex mss. ἀπὸ μισανθρώπου.

(66) Sic editio Basil., quam scripturam exhibet quoque Reg. sextus, non quidem prima manu, sed antiqua tamen. Editio Paris. non secus ac mss.

EIS TON KH' ΨΑΛΜΟΝ.

Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ ἐξοδοῦ σκηπῆς (68).

D 1. Ὁ εἰκοστὸς ὄγδοος ψαλμὸς ἔχει μὲν καὶ τὸ κοινὸν τῆς ἐπιγραφῆς· *Ψαλμὸς γὰρ, φησὶ, τῷ Δαβὶδ· ἔχει δὲ τι καὶ ἰδιάζον· πρόσκειται γὰρ, Ἐξ-*

⁹¹ Matth. v, 42.

multi δεκατολόγοι. Alii duo mss. δεκαστολόγοι. Mox Reg. primus τὰς ἐπιληψείας. Subinde Reg. secundus ἐπιθέμενοι πτωχοῖς.

(67) Sic octo mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. πλούτῳ χάριν. Mox mss. non pauci ἴν' ἐκ. Statim editio Paris. συμφέροντά σοι. Vox σοι abest ab omnibus mss.

(68) Illa, Ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ ἐξοδοῦ σκηπῆς, leguntur quidem in Colbertinis secundo et septimo et in editione Parisiensi : sed in aliis octo mss. desunt.

οδίου σκηνης. Τι δὲ τοῦτο ἐστι; Νοήσωμεν τί τὸ ἄ
 ἐξόδιον, καὶ τίς ἡ σκηνή, ἵνα ἐν τῷ βουλήματι τοῦ
 ψαλμοῦ δυναθῶμεν γενέσθαι. Πρὸς μὲν οὖν τὴν ἱστο-
 ρίαν δόξει τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς Λευϊταῖς ἀφεμένοις
 τοῦ ἔργου (69) τὸ παράγγελμα διδοσθαι τοῦτο, ὥστε
 μεμνήσθαι τῶν ὀφειλόντων αὐτοῖς παρασκευασθῆναι
 πρὸς τὴν λατρείαν. Ἐξοδεύουσι γὰρ ἀπὸ τῆς σκηνῆς
 καὶ ἐξιοῦσι λοιπὸν ὁ λόγος διαμαρτύρεται ἅτινα αὐτοὺς
 ἐτοιμάσαντας προσήκε, τίνα ἔχοντας (70) πρὸς τὴν
 ἐξῆς ἀπαντήσαι· ὅτι, υἱοὺς κριῶν· ὅτι, δόξαν καὶ
 τιμὴν· ὅτι, δόξαν ὀνόματι αὐτοῦ· ὅτι, οὐδαμοῦ ἄλλα-
 χοῦ λατρεύειν ἢ ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Κυρίου καὶ ἐν τῷ
 τόπῳ τοῦ ἁγιάσματος προσήκε. Πρὸς δὲ τὸν ἡμέτε-
 ρον νοῦν τὸν τὰ ὑψηλά θεωροῦντα, καὶ διὰ τῆς με-
 γαλοφουῶς καὶ πρεπούσης τῆς θείᾳ Γραφῇ διανοίας
 οἰκειοῦντα ἡμῖν τὸν νόμον, ἐκεῖνα ἡμῖν ὑποπίπτει·
 οὔτε κριὸς τὸ ἄρβεν ἐν τοῖς προβάτοις νοεῖται, οὔτε
 σκηνὴ τὸ ἐκ τῆς ἀψύχου ταύτης ὕλης συμπηγνύμε-
 νον ὄκημα, οὔτε ἐξόδος σκηνῆς ἢ ἀπὸ τοῦ ναοῦ
 ἀναχώρησις, ἀλλὰ σκηνὴ μὲν ἡμῖν τὸ σῶμα τοῦτο,
 ὡς ὁ Ἀπόστολος ἡμᾶς δέδιδαξε λέγων, ὅτι *Οἱ ὄντες
 ἐν τῷ σκῆνῃ στενάζομεν*· καὶ πάλιν ὁ ψαλμὸς·
Καὶ μάλιστα οὐκ ἐγγιᾶ τῷ σκηνώματι σου. Ἐξ-
 ὄδιον δὲ σκηνῆς ἢ ἀπὸ τοῦ βίου τοῦτου ἀναχώρησις,
 πρὸς ἣν παρασκευάζεσθαι ἡμᾶς ὁ λόγος παρεγγυᾶ,
 τάδε τίνα καὶ τάδε κομίζοντας τῷ Κυρίῳ· ἐπειπερ ἡ
 ἐνταῦθα ἐργασία ἐφοδίων ἐστι πρὸς τὸ μέλλον. Καὶ ὁ
 ἐνταῦθα διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων (71) δόξαν φέρων καὶ
 τιμὴν τῷ Κυρίῳ, οὗτος δόξαν ἑαυτῷ καὶ τιμὴν κατὰ
 τὴν δικαίαν τοῦ κριτοῦ ἀνταπόδοσιν θησαυρίζει. Ἐν
 πολλοῖς μέντοι τῶν ἀντιγράφων προσκειμένον εὐρο-
 μεν τὸ, *Ἐρέγκατε τῷ Κυρίῳ, υἱοὶ Θεοῦ*. Καὶ ἐπέι-
 περ οὐ παντὸς δῶρον εὐπρόσδεκτον τῷ Θεῷ, ἀλλὰ
 τοῦ ἀπὸ καρδίας προσάγοντος καθαροῦ· *Οὐ γὰρ
 ἄγνα* (72), φησὶν, *εὐχαὶ ἀπὸ μισθώματος ἑταίρας*
 καὶ πάλιν *Ἱερμίας, Μὴ εὐχαί, φησὶ, καὶ κρέα ἄγνα
 ἀφελούσι σου τὰς κακίας, ἢ τούτοις ἐση καθα-
 ρός; διόπερ ὁ ψαλμὸς πρότερον ἡμᾶς βούλεται υἱοὺς
 εἶναι Θεοῦ, εἶτα τότε ἀπαντᾶν ἐπὶ τὸ προσκομίζειν τὰ
 δῶρα τῷ Θεῷ, καὶ ταῦτα οὐ τὰ τυχόντα, ἀλλ' οἷα αὐ-
 τὸς διετάξατο. Πρότερον εἶπε, Πάτερ, εἶτα αἰτησον τὰ
 ἐφεξῆς. Δοκίμασον δὲ σεαυτὸν ἐκ ποταποῦ βίου ἀπήν-
 τηκας· εἰ ἄξιός εἰ Θεὸν τὸν ἅγιον πατέρα σεαυτοῦ
 ὀνομάζειν. Δι' ἁγιασμοῦ ἔστιν ἡμῖν ἢ πρὸς τὸν ἅγιον
 οἰκειώσις. Εἰ βούλει ἀεὶ (73) υἱὸς τοῦ ἁγίου εἶναι,
 ἁγιασμός σε υιοθετεῖτω. Ἐνέγκατε οὖν τῷ Κυρίῳ
 οὐχ οἱ τυχόντες, οὐδὲ οἱ ἐκ τῶν τυχόντων, ἀλλ' υἱοὶ
 τοῦ Θεοῦ. Μεγάλα μέλλει ἐπιζητεῖν τὰ δῶρα· διὰ
 τοῦτο μεγάλους ἐκλέγεται τοὺς προσφέροντας. Ἴνα
 γὰρ σου μὴ ῥίψη χαμαὶ τοὺς λογισμούς, μηδέ σε
 ποιήσῃ κριὸν τὸ ἄλογον τοῦτο τετράπουν καὶ βλη-
 χητικὸν ζῶον ἐπιζητεῖν, ὡς ἐκ τῆς τούτου θυσίας*

A nam addiur, *In exitu a tabernaculo*. Quid autem
 hoc est? Consideremus quis sit ille exitus, et quod-
 nam sit illud tabernaculum, ut Psalmi intelligen-
 tiam 114 assequi valeamus. Quod igitur pertinet
 ad historiam, id præcepti videbitur sacerdotibus et
 levitis opere functis datum esse, ut eorum quæ a se
 ad ministerium præparari debent, reminiscantur.
 Exeuntibus enim e tabernaculo, Scriptura mox de-
 clarat, quæ ipsos parasse par sit, et quæ oporteat
 habere, ut ad sequentem diem convenient, nimirum
 filios arietum, gloriam, honorem, et gloriam
 nomini ejus; item, nusquam alibi nisi in aula Do-
 mini et sanctitatis loco cultum exhiberi debere. Quod
 vero ad vim intelligendi nostram spectat, sublimia
 contemplantem, atque magnifica quædam ac divinæ
 B Scripturæ convenienti intelligentia legem nobis
 familiarem reddentem, illa nobis occurrunt, ut
 neque aries mas inter oves accipiatur, neque taber-
 naculum ædificium ex hac inanimata materia com-
 pactum, neque exitus a tabernaculo discessus a
 templo: sed hoc nostrum corpus tabernaculum
 nobis est: ut nos docuit Apostolus, dicens: *Qui
 sumus in hoc tabernaculo ingemiscimus* 42. Et ite-
 rum psalmus: *Et flagellum non appropinquabit
 tabernaculo tuo* 43. Exitus autem a tabernaculo,
 discessus ab hac vita est, ad quem hæ voces nos
 præparari jubent ita, ut et hæc, et illa Domino
 afferamus: siquidem quæ nunc aguntur, viaticum
 ad futuram vitam sunt. Et qui hic gloriam et hono-
 rem Domino per bona opera affert, is sibi gloriam et
 honorem ex justa judicis remuneratione congerit.
 In multis autem exemplaribus additum reperimus
 illud: *Afferre Domino, filii Dei*. Et quoniam non
 culjusvis donum Deo acceptum est, sed ejus, qui
 illud corde puro affert: *Non enim, inquit, pura
 vota de mercede meretricis* 44; et rursus Jeremias:
*Nunquid vota, inquit, et carnes sanctæ auferent
 malitias tuas, aut propter ista purus eris* 45? ideo
 psalmus vult nos prius filios Dei esse: deinde tan-
 dem ad afferenda Deo dona accedere, nec quælibet,
 sed quæ ipse præscripserit. Prius dic, Pater, deinde
 pete quæ sequuntur. Expende autem te ipsum, ex
 quali vita accedas; an dignus sis qui sanctum Deum,
 patrem tuum appelles. Est nobis cum sancto per
 D sanctimoniam necessitudo, familiaritæque. Si vis
 semper filius sancti esse, sanctitas te sibi pro filio
 adoptet. Afferre itaque Domino non quilibet, neque
 ex quibuslibet prognati, sed filii Dei. Quæsiturus est
 dona magna; ideo magnos viros eligit qui offerant.
 Etenim ne tuas cogitationes humi dejiciat, neve in
 causa sit, cur arietem brutum illud quadrupes et
 balans animal inquiras, tanquam hac ista victima

42 II Cor. v 4. 43 Psal. xc, 10. 44 Prov. xix, 13.

45 Jerem. xi, 15.

(69) Τοῖς ἱερεῦσι καὶ τοῖς Λευϊταῖς ἀφεμένοις τοῦ ἔργου. Verte, *sacerdotibus et levitis opus negligenti-r facientibus*. MABAN.

(70) Colbertini secundus et quartus ἢ τίνα ἔχον-τας. Infra Colb. secundus θεωρίας pro διανοίας.

(71) Sic septem mss. Editi vero cum Regiis primo et quarto καλῶν ἔργων.

(72) Duo illa quæ hic proferuntur testimonia, alterum e Proverbiis, alterum e Jeremia, in suis notis illustrat Ducæus. Mox aliqui mss. ἐπὶ τῷ προσ.

(73) Vox ἀεὶ deest in Colb. quarto. Infra Colbertini secundus et quartus et alii duo mss. ἡλεούσθαι τὸν Κύριον. Sed alii sex mss. æque ac editi ἡλεούσθαι τὸν Θεόν.

sperares Deum placatum iri : *Afferte*, inquit, *Dominus, filii Dei*. Neque enim opus jam filio, ut filium ipsum offeras. Sed si filius est quidpiam magnum, etiam id quod offertur, quidpiam magnum, et filii charitate ac paterna dignitate dignum esse operæ pretium est. *Afferte igitur*, inquit, *filios arietum*, ut ii etiam qui a vobis offeruntur, ex filiis arietum in filios Dei transmutentur.

2. Ariet animal est principatum tenens, quod **115** oves antecedit ad pascua pabula, et ad aquarum levamen, rursusque ad stabulum et ad caulas. Tales etiam sunt quidam gregis Christi præfecti, qui illum ad florida et odorifera doctrinæ spiritualis pabula deducunt, ac Spiritu sancto largiente, aqua viva irrigant, et erigunt, et ad fructum producendum enutriunt, conducuntque ad requiem, ac eum ab insidiatoribus efficiunt securum. Horum igitur filios a Dei filiis ad Dominum adduci vult. Quod si arietes duces sunt aliorum, horum utique filii fuerint, qui per bonorum operum studium ex præceptorum doctrina ad vitam virtute ornatam formati sunt. *Afferte igitur Domino, filii Dei, afferte Domino filios arietum*. Didicisti ad quem sermo habeatur? didicisti de quibus? *Afferte Domino*, inquit, *gloriam et honorem*. Quomodo igitur nos, qui terra sumus et cinis ⁴⁶, Domino magno gloriam asserimus? quomodo *et honorem*? Gloriam quidem, per bona opera, cum luxerint opera nostra coram hominibus, adeo ut homines operibus nostris conspectis Patrem nostrum qui in caelis est afficiant gloria ⁴⁷. Item per temperantiam ac per sanctimoniam iis qui pietatem profitentur convenientem potest quis Deo gloriam dare, juxta Pauli admonitionem, dicentis : *Glorificate Deum in membris vestris* ⁴⁸. Hanc etiam gloriam Dominus requirit ab iis, qui in ipsum credunt, et adoptionis munere dignati sunt. *Filius enim*, inquit, *glorificat patrem* ⁴⁹; et, *Si pater ego sum, ubi est gloria mea* ⁵⁰. Honorem vero affert Deo is, qui secundum Proverbium ⁵¹ ex justis suis laboribus Deum honorat, ac ei de justitiæ suæ fructibus dat primitias. Et quisquis de rebus divinis ordinate sciteque disserit, adeo ut semper recte sentiat de Patre, de Unigeniti divinitate, deque Spiritus sancti gloria, Domino deferre gloriam et honorem. Gloriam autem auget, qui rationem red-

προσδοκᾶν ἰλεοῦσθαι τὸν Θεὸν, Ἐρέγκατε, φησὶ, τῷ Κυρίῳ, υἱοὶ Θεοῦ. Οὐ γὰρ υἱοῦ χρεῖτα, ἵνα υἱὸν αὐτὸν προσφέρῃ (74), ἀλλ' εἰ μέγα τι ὁ υἱὸς, μέγα τι καὶ ἐπάξιον τῆς τε υἱοῦ διαθέσεως καὶ τῆς πατρικῆς ἐξίας τὸ προσφερόμενον εἶναι προσήκειν. Υἱοὺς οὖν, φησὶν, ἐρέγκατε κριῶν· ἵνα καὶ αὐτοὶ οἱ προσφερόμενοι παρ' ὑμῶν ἀπὸ τοῦ εἶναι υἱοὶ κριῶν εἰς τὸ γενέσθαι υἱοὶ Θεοῦ μεταβάλλωνται (75).

2. Ὁ κριὸς τὸν νυν ἡγεμονικόν ἐστι ζῶον, καθηγούμενον (76) τῶν προβάτων ἐπὶ τε νομάς τροφίμους καὶ ἀναπαύσεις ὑδάτων, καὶ πάλιν ἐπὶ σπηλαίων καὶ ἐπαύλεις. Τοιοῦτοι δὲ τινες καὶ οἱ τῆς ποιμνῆς τοῦ Χριστοῦ προεστῶτες· προάγοντες μὲν ἐπὶ τὰς εὐανθεῖς καὶ εὐώδεις τῆς πνευματικῆς διδασκαλίας τροφάς, καὶ ὑδάτι ζῶντι τῇ ἐπιχορηγίᾳ τοῦ Πνεύματος ἄρδοντες καὶ ὑψοῦντες καὶ πρὸς καρποφορίαν ἐκτρέφοντες· ὀδηγοῦντες δὲ πρὸς ἀνάπαυσιν, καὶ τὴν ἀπὸ τῶν ἐπιβουλευόντων ἀσφάλειαν. Τούτων οὖν τοὺς υἱοὺς παρὰ τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ προσάγεσθαι βούλεται τῷ Κυρίῳ ὁ λόγος. Εἰ δὲ κριοὶ οἱ προηγούμενοι τῶν λοιπῶν (77), υἱοὶ ἂν τούτων εἶεν οἱ πρὸς τὸν κατ' ἀρετὴν βίον διὰ τῆς τῶν ἀγαθῶν ἔργων σπουδῆς ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν προεστῶτων μεμορφωμένοι. Ἐρέγκατε οὖν τῷ Κυρίῳ, υἱοὶ Θεοῦ, ἐρέγκατε τῷ Κυρίῳ υἱοὺς κριῶν. Ἐμαθες τίτι διαλέγεται; Ἐμαθες περὶ τίνων (78); Ἐρέγκατε τῷ Κυρίῳ, φησὶ, δόξαν καὶ τιμὴν. Πῶς οὖν ἡμεῖς, ἡ γῆ καὶ σποδὸς, τῷ μεγάλῳ Κυρίῳ δόξαν προσφέρομεν (79); πῶς δὲ καὶ τιμὴν; Δόξαν μὲν διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ὅταν λάμπῃ τὰ ἔργα ἡμῶν ἐμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὡστε ἰδόντας τοὺς ἀνθρώπους τὰ ἔργα ἡμῶν δοξάσαι τὸν Πατέρα ἡμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ διὰ σωφροσύνης καὶ τοῦ ἐπιβάλλοντος τοῖς τὴν εὐσέβειαν ἐπαγγελλομένοις ἀγιασμοῦ δοξάσαι δυνατόν ἐστι τὸν Θεὸν κατὰ τὴν τοῦ Παύλου παραίνεσιν, λέγοντος· *Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν* (80). Ταύτην καὶ ἀπαίτει παρὰ τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων καὶ τῷ χαρίσματι τῆς υἱοθεσίας τετιμημένων τὴν δόξαν ὁ Κύριος. *Υἱὸς γὰρ, φησὶν, δοξάζει πατέρα*· καὶ, *Εἰ πατήρ εἰμι ἐγώ, ποῦ ἔστιν ἡ δόξα μου*; Τιμὴν δὲ φέρει τῷ Θεῷ ὁ κατὰ τὴν Παροιμίαν τιμῶν τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν δικαίων ἑαυτοῦ πόνων, καὶ ἀπαρχόμενος αὐτῷ ἀπὸ καρπῶν αὐτοῦ δικαιοσύνης. Καὶ πᾶς δὲ ὁ ἐπιτεταγμένος (81) θεολογῶν, ὡς μὴ ἀποπίπτειν τῆς ὁρθῆς περὶ Πατρὸς ἐννοίας, καὶ περὶ

⁴⁶ Gen. xviii, 27. ⁴⁷ Matth. v, 16. ⁴⁸ I Cor. vi, 20. ⁴⁹ Malach. ii, 6. ⁵⁰ ibid. ⁵¹ Prov. iii, 9.

(74) Editio Paris. ἵνα υἱὸν αὐτὸν προσφέρῃ. Editio vero Basil. et duo mss. ἵνα υἱὸν προσφέρῃ. Reg. secundus emendatus ἵνα κριὸν αὐτῷ. Ad Abraham videtur Basilium respicere. Hoc igitur dicere putandus est, non jam opus esse, ut quis exemplo Abraham filium offerat : sed satis esse, si filii arietum offerantur.

(75) Hic variant veteres tum calamo notati, tum typis descripti libri. Editio Paris. μεταβάλλωσιν. Editio Basil. cum duobus mss. μεταβάλλωσιν. Reg. quartus μεταβληθῶσιν. Regii secundus et sextus cum Colb. quarto μεταβάλλωνται, et ita edendum curavimus.

(76) Sic octo mss. Editi vero cum Colb. septimo καθηγούμενος.

(77) Nonnulli mss. ἄλλων pro λοιπῶν. Mox Reg. secundus μεταμορφούμενοι. Subinde vox οὖν deest in plerisque mss.

(78) Editio utraque cum interroganti nota, περὶ τίνων; sed ejusmodi nota in multis mss. non reperitur.

(79) Codices octo φέρομεν. Editi vero cum uno aut altero mss. προσφέρομεν. Mox Colbertini secundus et quartus ὡστε εἰδόταξ.

(80) Textus sane Δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν.

(81) Ita Reg. quartus et Colb. sextus cum Catena Corderii. At editi cum cæteris mss. ἐπιτετεταγμένως.

τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος, καὶ περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος δόξης, οὗτος φέρει τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμὴν. Ἐπιτείνει δὲ τὴν δόξαν ὁ δυνάμενος τοὺς λόγους ἀποδιδόναι καθ' οὓς ἔκτισται τὰ σύμπαντα, καὶ καθ' οὓς συγκρατεῖται, τῆς ἀπ' αὐτοῦ προνοίας μέχρι τῶν μικροτάτων δικνουμένης, καὶ καθ' οὓς μετὰ τὴν ὡδὲ οἰκονομίαν ὑπὸ τὴν κρίσιν ἀχθήσεται. Ὁ τρανοὺς καὶ ἀσυγγύτοις λογισμοῖς αὐτός τε θεωρήσαι τὰ καθ' ἑκαστον δυνήθεις, καὶ μετὰ τὸ αὐτὸς τεθεωρηκέναι, δυνάμενος καὶ ἑτέροις τὰ περὶ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς δικαίας κρίσεως (82) αὐτοῦ παραστήσαι, οὗτός ἐστιν ὁ φέρων τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμὴν, καὶ ὁ τῷ ἀρμυζόντι τῇ τοιαύτῃ θεωρίᾳ κεχρημένος βίῳ. Τοῦ γὰρ τοιούτου λάμπει τὸ φῶς ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ καὶ διὰ παντοδαπῶν ἀνδραγαθημάτων δοξαζομένου τοῦ ἐν οὐρανοῖς Πατρός. Οὐ φέρει δὲ τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμὴν ὁ περὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐπιτοημένος δόξαν· οὐδὲ ὁ τιμῶν ἀργύριον· οὐδὲ ὁ τὰς ἡδονὰς τιμῶν τοῦ σώματος· οὐδὲ ὁ θαυμάζων τὰ ἀλλότρια τῆς θεοσεβείας δόγματα. Ὄσπερ γὰρ διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων δόξαν φέρομεν τῷ Κυρίῳ, οὕτω διὰ τῶν πονηρῶν ἔργων τὸ ἐναντίον. Τοῖς γὰρ ἀμαρτάνουσι τί (83) λέγει; Τὸ *δομά μου δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι*. Καὶ πάλιν ὁ Ἀπόστολος· *Διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμᾶτε*. Ὑβρις γάρ ἐστι τῷ νομοθέτῃ ἢ τῶν νόμων ὑπεροψία καὶ καταφρόνησις. Καὶ οἰκίας κακῶς οἰκουμένης ἐν ἧ θυμὸς καὶ κραυγὴ, ὕβρις καὶ γέλως, τρυφή καὶ ἀσωτία, ἀκαθαρσία καὶ ἀσέλγεια, ἐπὶ τὸν κρατοῦντα αὐτῆς ἢ ἀτιμία καὶ ἡ αἰσχύνῃ τῶν γινομένων ἐπάνεισιν. Ἀκόλουθον δὲ νοεῖν ἡμᾶς, ὅτι, ὡσπερ ἐν τοῖς ἀγαθοῖς ἔργοις δοξάζεται ὁ Θεός, οὕτως ἐν τοῖς πονηροῖς δοξάζεται ὁ ἐχθρός. Ὅταν γὰρ, ἄρας τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω μέλη πόρνῆς, μετήνεγα τὴν δόξαν ἐπὶ τὸν ἀπολλύντα με ἀπὸ τοῦ σώζοντός με. Καὶ ὁ ἀπιστος μεταλλάσσει τὴν δόξαν τοῦ ἀφάρτου Θεοῦ ἐν εἰκότι φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων καὶ ἔρπετῶν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ὁ σεβόμενος καὶ ὁ λατρεῖων τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα (84), οὐ τῷ Θεῷ φέρει δόξαν, ἀλλὰ τοῖς κτίσμασιν. Ὄστε ὁ κτίσμα λέγων τι, εἶτα προσκυνῶν, γνωρίζετω ἑαυτοῦ τὴν μερίδα μεθ' ἧς τετάζεται. Φοβηθῶμεν οὖν μὴ, δόξαν καὶ καύχημα διὰ τῆς ἀμαρτίας ἡμῶν τῷ δόλῳ προσφέροντες (85), μετ' αὐτοῦ τῇ αἰκονίᾳ ἀσχύνη παραδοθῶμεν. Ὅτι γὰρ ἡ ἀμαρτία ἡμῶν δόξα τῷ ἐνεργοῦντι αὐτὴν ἐν ἡμῖν γίνεται, νόησον δι' εἰκόνας τὸ λεγόμενον. Δύο στρατηγῶν ἀντεπιόντων ἀλλήλοις, ὅταν μὲν τοῦτο νικᾷ τὸ τάγμα, ὁ στρατοπεδάρχης αὐτοῦ τὴν δόξαν φέρεται· ὅταν δὲ τὸ ἐναντίον ἐπικρατῇ, ἐπ' ἐκεῖνον πάλιν ἡ τιμὴ μεταπίπτει. Οὕτως ἐν μὲν τοῖς ἀγαθοῖς σου ἔργοις Κύριός ἐστιν ὁ δοξα-

⁸² Rom. II, 24. ⁸³ ibid. 23. ⁸⁴ I Cor. VI, 15. ⁸⁵ Rom. I, 23.

(82) Reg. tertius uno verbo δικαιοκρισίας, et ita legitur apud Apostolum, Rom. II, 5. Mox Colb. quartus φέρων τῷ Θεῷ.

(83) Deest τί in Reg. secundo. Deest με itidem in eodem ms. post σώζοντος. Mox mss. πετεινῶν. Editi vero πετηνῶν.

(84) Quam facillime mihi persuaderi possit, il-

A dere potest qua creata sint omnia, quaque conserventur, providentia ipsius ad minima usque pertinente, et qua post temporariam administrationem in iudicium adducantur. Qui claris inconfusisque cogitationibus potest et ipse singula speculari, et posteaquam ipse speculatus fuerit, etiam aliis arcana bonitatis Dei ac iusti iudicii ipsius patefacere potest, hic ille est, qui Domino affert gloriam et honorem, itemque, qui congruenter ejusmodi contemplationi vivit. Nam viri ejusmodi lux elucescit coram hominibus, siquidem Pater qui in cælis est, et verbo et opere, et per præclara omnis generis facinora glorificatur. Non autem Domino gloriam et honorem affert, qui impotenti humanæ gloriæ desiderio flagrat; non qui argentum habet in pretio; non qui corporis voluptates plurimi facit, neque qui aliena a pietate dogmata admiratur. Quem admodum enim per bona opera Domino afferimus gloriam: ita per mala opera accedit contrarium. Quid enim dicit peccantibus? *Nomen meum per vos blasphematur inter gentes* ⁸². Et rursus Apostolus· *Per prævaricationem legis Deum inhonoras* ⁸³. Nam despectio legum atque contemptus contumelia est legislatori. Quinetiam si domus male gubernatur, in qua videlicet est ira, clamor, contumelia, **116** risus, luxus, lascivia, impuritas et petulantia, eorum quæ sunt ignominia et turpitudine in eum qui domum occupat, recidunt. Consequens autem fuerit, ut intelligamus nos, quod quemadmodum ex bonis operibus honoratur Deus, ita ex malis inimicus honoretur. Cum enim, membris Christi ablatis, fecero meretricis membra ⁸⁴, gloriam ab eo qui me servat, ad eum qui me perdit, transtuli. Et qui infidelis est, gloriam incorruptibilis Dei in imaginem corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum et serpentium in terra degentium transmutat ⁸⁵. Et quisquis colit et veneratur creaturam, præterito creatore, non Deo, sed creaturis affert gloriam. Itaque qui creaturam aliquid esse ait, deinde adorat, is noscat suam partem, cum qua ordinabitur. Timeamus igitur ne gloriam et exultationem diabolo per nostrum peccatum afferentes, una cum ipso ignominie æternæ addicamus. Quod enim peccatum nostrum in gloriam cedat ejus, qui illius in nobis auctor est, id ex similitudine intellige. Adorientibus se invicem duobus duobus, cum hoc agmen vincit, imperator ipse refert gloriam: cum agmen contrarium superat, rursus honor ad illius ducem transfertur. Similiter ut Dominus est qui in bonis tuis operibus gloria afficitur: ita in contrariis operibus inimicus. Et ne, quæso, existimes hostes longe a te esse dissitos, ne-

lud, παρὰ τὸν κτίσαντα, positum hic esse pro ἀντὶ τοῦ κτίσαντος, arbitròque e Scripturæ sensu non abherraturn qui sic interpretaretur: *Quisquis colit et veneratur creaturam pro Creatore, seu, loco Creatoris*. Ducæus ut alias, ita hic quoque optima docet.

(85) Reg. tertius φέροντες.

ve duces procul specta : sed te ipse inspice, et omnem similitudinis veritatem invenies. Nam cum ratio cum cupiditate luctatur, si per contentionem et attentionem vicerit, de cupiditate victoriam refert, et Deum per se veluti coronat; cum vero emollita succumbit, voluptati peccatorum effecta serva, captivæque, gloriam, jactationemque et superbæ materiam adversario congerit.

ἡδονῆς, δοῦλος καὶ ἀιχμάλωτος ταῖς ἀμαρτίαις γενόμενος, καύχημα καὶ ἔπαρσιν καὶ ὑπερηφανίας προστίθησι τῷ ἐχθρῷ.

3. *Adorate Dominum in aula sancta ejus.* Post alatos fructus earum rerum quæ requirebantur, necessaria est adoratio. Adoratio autem, non ea quæ sit extra ecclesiam, sed quæ in ipsa Dei aula perficitur. Ne mihi, inquit, privatas aulas aut ecclesias excogitetis. Una est aula sancta Dei. Synagoga Judæorum prius aula erat : sed post admissum in Christum peccatum facta est habitatio eorum deserta ⁸⁶. Quapropter et Dominus : *Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili* ⁸⁷. Cum autem loquatur de iis qui ex gentibus ad salutem præordinati sunt, aulam propriam præter Judæorum aulam ostendit. Non igitur extra sanctam hanc aulam adorare oportet, sed intra ipsam ; ne quis extra ipsam constitutus, aut ab iis qui extra illam sunt, attractus, in aula Domini esse desinat. Intersunt enim multi in habitu quidem precationis, nec sunt tamen **117** in aula ob mentis evagationem, et animi eorum aberrationem, ex vanis ac inutilibus curis nascentem. Quin etiam aula sensu adhuc sublimiori potest cælestis habitatio intelligi. Quapropter qui hic *Plantati in domo sunt Domini*, quæ est Ecclesia Dei viventis, illic *in atrii Dei nostri florebit* ⁸⁸. Qui autem ventrem, aut gloriam, aut argentum, aut quidvis aliud, quod reliquis omnibus pluris æstimat, Deum fecerit, is neque adorat Dominum, neque in aula sancta est, etiamsi videatur esse dignus, qui ad sensibiles conventus admittatur. **VERS. 3.** *Vox Domini super aquas.* Nomen vocis invenias multis in locis usurpatum. Itaque ut intelligamus quæ sit vox Domini, operæ pretium fuerit, ea quæ de voce scripta sunt, pro viribus ex sacra Scriptura colligere ; velut in illo quod Abrahamo datum est oraculo : *Et statim vox*

⁸⁶ Psal. lxxviii, 26. ⁸⁷ Joan. x, 16. ⁸⁸ Psal. xci, 14.

(86) Reg. secundus μοι νόσι. Ibidem (Reg. tertius D περινοεί τοὺς πολέμους.

(87) *Μετὰ τὴν καρποφορίαν τῶν ἐπιζητούμενων.* Verte : *Post oblationem eorum quæ petita fuerunt.* MARAN.

(88) Reg. secundus et Colb. sextus παρασυναγωγὰς, *falsas synagogas.* Editi et alii novem mss. simpliciter συναγωγὰς. Mox editio Paris. *μία ἐστὶν αὐλὴ ἁγία τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία* sed vox Ἐκκλησία abest ab omnibus nostris undecim mss. et ab editione Basil.

(89) Reg. tertius προσήκε τὸν Θεόν. Illa, Πολλοὶ γὰρ ἐστᾶσιν ἐν σχήματι μὲν προσευχῆς, sic verterat interpret vetus, *Pures enim speciem orationis præferre videntur, qui tamen,* etc. Sed conqueritur Duceus omissum fuisse corporis statum, quem tamen expressum oportuerat, obidque verba illa sic Latina reddidit, *Multi enim stantes orationis speciem præ*

ζόμενος, ἐν δὲ τοῖς ἐναντίοις ὁ ἐναντίος. Καὶ μὴ φρακράν μοι περινοεί (86) τοὺς πολεμίους, μηδὲ πόρβριυθεν ἀποσκόπει τοὺς στρατηγούς· ἀλλὰ σεαυτὸν ἐπίσκεψαι, καὶ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν τῆς εἰκόνας εὐρήσεις. Ὅταν γὰρ νοὺς παλαίη τῷ πάθει, ἐὰν μὲν δι' εὐτονίας καὶ προσεχίας ἐπικρατῆ, φέρεται κατὰ τοῦ πάθους τὰ νικητήρια, καὶ οἰοεὶ στεφανοὶ δι' ἐαυτοῦ τὸν Θεόν. Ὅταν δὲ καταμαλακισθεὶς ὑποκύψῃ τῇ

3. *Προσκυνήσατε τῷ Κυρίῳ ἐν αὐλῇ ἁγία αὐτοῦ.* Μετὰ τὴν καρποφορίαν τῶν ἐπιζητούμενων (87), ἀναγκαῖα ἡ προσκύνησις. Προσκύνησις δὲ ἡ οὐκ ἐξω τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ τοῦ Θεοῦ τελουμένη. Μὴ μοι, φησὶν, ἰδίας αὐλάς καὶ συναγωγὰς, (88) ἐπινοεῖτε. Μία ἐστὶν αὐλὴ ἁγία τοῦ Θεοῦ. Ἦν αὐλὴ πρότερον ἢ τῶν Ἰουδαίων συναγωγῆ· ἀλλὰ μετὰ τὴν εἰς Χριστὸν ἀμαρτίαν ἐγένετο ἡ ἑπαυλις αὐτῶν ἡρημωμένη. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος· *Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης.* Τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν προωρισμένους εἰς σωτηρίαν λέγων, δείκνυσιν ἰδίαν αὐλὴν παρὰ τὴν τῶν Ἰουδαίων. Οὐ τοίνυν ἐξω τῆς ἁγίας ταύτης αὐλῆς προσκυνεῖν προσήκε τῷ Θεῷ (89), ἀλλ' ἐνδοῦν αὐτῆς γενόμενον· ἵνα μὴ ἐξω τις αὐτῆς ᾖν, μηδὲ ἐλκόμενος ὑπὸ τῶν ἐξω, ἀπολέσῃ τὸ εἶναι ἐν αὐλῇ Κυρίου. Πολλοὶ γὰρ ἐστᾶσιν ἐν σχήματι μὲν προσευχῆς, οὐκ εἰσι δὲ ἐν τῇ αὐλῇ, διὰ τὴν τοῦ νοῦ περιφορὰν καὶ τὸν ἀφελκυσμὸν τῆς διανοίας αὐτῶν ὑπὸ τῆς ἐν τῇ ματαιότητι μερίμνης. Δυνατὸν δὲ αὐλὴν εἶτι ἐπαναβεβηκότως (90) νοῆσαι τὴν ἐπουράνιον διαγωγὴν. Διὰ τοῦτο οἱ *Περωτευμένοι* ἐνταῦθα ἐν τῷ *ὄλιω Κυρίου*, ἧτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζώντος, ἐκεῖ *Ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσουσιν.* Ὁ δὲ θεοποιῶν κοίλιαν, ἡ δόξαν, ἡ ἀργύριον, ἡ ἄλλο τι, ὃ πάντων μᾶλλον τετίμηκεν, οὔτε προσκυνεῖ τῷ Κυρίῳ, οὔτε ἐν τῇ αὐλῇ ἐστὶ τῇ ἁγίᾳ, κἂν ἄξιος τῶν αἰσθητῶν συνάξεων εἶναι δοξῆ. *Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων.* Πολλαχοῦ ἀν εὐροις τὸ τῆς φωνῆς ὄνομα κείμενον. Ὅστε ὑπὲρ τοῦ νοῆσαι, τίς ἐστὶ τοῦ Κυρίου ἡ φωνή, ἀξιότιον ἐστὶ συναγαγεῖν ἡμᾶς κατὰ τὸ δυνατὸν ἐκ τῆς θείας Γραφῆς τὰ γεγραμμένα περὶ φωνῆς· ὡς ἐν τῷ πρὸς Ἀβραάμ χρηματισμῷ· *Καὶ εὐθέως φωνὴ ἐγένετο λέγουσα·*

se ferunt, nec tamen, etc. At libens quærerem a viro doctissimo, num ii soli hic arguantur, qui stantes non pie orabant. Imo, nisi valde fallor, arguuntur hoc loco tum illi, qui stantes non pie orarent, tum alii quivis, qui quocumque tempore et quocumque corporis habitu inane et irreligiose precarentur. Non igitur ullus corporis habitus exprimi debuit, cum unus non magis quam alter intelligatur, sed omnes omnino pariter comprehendantur. Nec vox ἐστᾶσιν quemquam movere debet. Constat enim verbum ἐστᾶναι, pro eo quod est, *adesse*, seu, *interesse*, non raro apud optimos quosque scriptores usurpari. Nec aliter de verbo stare apud Latinos iudicandum, cum illud pro eo quod est, *adesse*, seu, *interesse*, sæpius positum videamus.

(90) Colbertini tertius et quartus ἐπαναβεβηκότως. Alii mss. cum editis ἐπαναβεβηκότως.

Ὁὐ κληρονομήσει σε οὗτος· καὶ ἐπὶ Μωϋσεὶ· Καὶ A *facta est dicens : Non hæreditabit te iste* 99. Item in
 πᾶς ὁ λαὸς εἶδρα τὴν φωνὴν καὶ τὰς λαμπάδας· καὶ παρὰ τῷ Ἰσαΐα· πάλιν· Φωνὴ λέγοντος· Βόη-
 σον. Ἡ μὲν οὖν παρ' ἡμῖν φωνὴ ἡ ἀήρ ἐστὶ πεπλη-
 γμένος, ἢ τὸ γινόμενον εἶδος περὶ τὸν ἀέρα, πρὸς δ
 (91) βούλεται τυποῦν ὁ ἐκφωνῶν. Τί οὖν ἡ φωνὴ τοῦ
 Κυρίου; πότερον πληγὴ περὶ τὸν ἀέρα νοοῖτο; ἢ ἀήρ
 πεπληγμένος φθάνων μέχρι τῆς ἀκοῆς τοῦ πρὸς ὃν
 γίνεται ἡ φωνή; Ἡ οὐδέτερον τούτων, ἀλλ' ἑτερογε-
 νῆς τίς ἐστὶν αὕτη, φαντασιουμένου τοῦ ἡγεμονικοῦ
 τῶν ἀνθρώπων οὗς ἂν ἀκούειν βούληται τῆς ἰδίας
 φωνῆς ὁ Θεός· ὥστε ἀναλογίαν ἔχειν τὴν φαντασίαν
 ταύτην πρὸς τὴν ἐν τοῖς ἐνέροις γινομένην πολλάκις.
 Ὡσπερ γάρ, οὐ πληττομένου τοῦ ἀέρος, λαμβάνομέν
 τινα ἐν ταῖς καθ' ὑπνον (92) φαντασίαις ῥημάτων
 τινῶν καὶ φθόγγων μνήμην, οὐ διὰ τῆς ἀκοῆς δεξά-
 μενοι τὴν φωνὴν, ἀλλ' αὐτῆς τῆς καρδίας ἡμῶν τυ-
 πωθεῖσθαι· τοιαύτην τινὰ χρῆ νομίζειν καὶ τὴν παρὰ
 τοῦ Θεοῦ φωνὴν ἐγγίνεσθαι τοῖς προφήταις. Φωνὴ
 Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Ὡς μὲν πρὸς τὸ αἰσθητὸν,
 ἐπειδὴ αἱ νεφέλαι, ἐπειδὴ ὕδατος ὡσι πληρεῖς, ἔχον
 καὶ ψόφον ἀποτελοῦσι συγκρούμεναι πρὸς ἀλλήλας,
 Φωνὴ, φησὶ, Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐλ-
 που (93) ψόφος ὑδάτων περιβήγγυμένων τισὶ τῶν
 ἀντιτύπων γίνονται, καὶ ἐπὶ τῆ θάλασσα πνεύμασι τα-
 ρασσομένη κυμαίνονται, καὶ βίαιον ἔχον ἐκπέμποι, τὰ
 ἄψυχα ταῦτα τὴν παρὰ τοῦ Κυρίου ἔχει φωνὴν, δει-
 κνύντος τοῦ λόγου, ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις μονονουχὶ βοᾷ
 τὴν ἑαυτῆς δημιουργὸν ἀναγγέλλουσα. Κἂν βροντὴ δὲ
 ἀπὸ νεφῶν (94) ἐκραγῆ, οὐκ ἄλλο τι χρῆ νομίζειν,
 ἢ ὅτι ὁ Θεὸς τῆς δόξης ἐβρόντησε, καὶ ὅτι Κύριός ἐστιν
 ὁ τὴν ὑγρὰν φύσιν συνέχων δι' ἑαυτοῦ. Κύριος ἐπὶ
 ὑδάτων πολλῶν. Μεμαθήκαμεν γάρ ἐν τῇ κοσμο-
 γενεῇ ὕδωρ ἐπάνω τῶν οὐρανῶν, ὕδωρ πάλιν τὸ τῆς
 ἀδύσσου, ἕτερον τὰ συστήματα τῶν θαλασσῶν. Τίς
 οὖν ἐστὶν ὁ συκρατῶν ταῦτα, καὶ μὴ ἔων αὐτὰ τῇ
 φυσικῇ ῥοπῇ φέρεσθαι πρὸς τὰ κάτω (95), ἢ ὁ Κύ-
 ριος ὁ τοῖς πᾶσιν ἐμθετικῶς, ὃς καὶ τῶν ὑδάτων
 ἔχει τὸ κράτος; Τάχα δὲ καὶ μυστικώτερον, Φωνὴ
 Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων, ὅτε βαπτισθέντι τῷ Ἰησοῦ
 ἐγένετο ἄνωθεν φωνή, ὅτι Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ
 ἀγαπητός. Τότε γάρ ὁ Κύριος μὲν ἦν ἐπὶ ὑδάτων
 πολλῶν, ἀγιάζων τὰ ὕδατα διὰ τοῦ βαπτίσματος· ὁ
 δὲ Θεὸς τῆς δόξης τῇ μεγαλοφωνίᾳ τῆς μαρτυρίας
 ἄνωθεν ἐπεβρόντησε. Καὶ τοῖς βαπτιζομένοις δὲ ἡ
 παρὰ τοῦ Κυρίου καταλειφθεῖσα φωνὴ ἐπιλέγεται·
 Πορευθέντες γάρ, φησὶ, βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα
 τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύ-
 ματος. Φωνὴ οὖν Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Συν-

99 Gen. xv, 4. 90 Exod. xx, 18. 91 Isa. xl, 6. 92 Matth. xxviii, 19.

(91) Sic mss. cum editione Basil. Editio vero Pa-
 ris. πρὸς ὃν, male. Statim codex Corderianus πρό-
 τερον pro πότερον, haud recte. Alioquin enim scrip-
 tor affirmaret quod mox negaturus est. Corderius
 falsa scriptura deceptus, sic interpretatur : Primum
 percussio in aere intellegitur, vel aer, etc.

(92) Sic mss. et editio Basileensis. Illud, καθ'
 ὑπνον, in editione Paris. omissum fuisse videtur
 oescitantia typographorum.

(95) Editii et mss. non pauci ἐλ που, φησὶ. Illud,

φησὶ, nec in Reg. secundo, nec in Colb. sexto repe-
 ritur, idque melius. Ibidem mss. duo φόφος ἐπὶ τῶν
 ὑδάτων. Statim nonnulli mss. cum editis γένοιτο.
 Alii γίνονται. Alii numero plures γίνονται.
 (94) Regii secundus et quartus ἀπὸ νεφελῶν. Ibi-
 dem Regii tertius et quartus ἀπὸ νεφελῶν. Rursus hoc
 ipso in loco Reg. tertius aliquanto fusius ἐβρόντη-
 σεν ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν, etc.
 (95) Colb. quartus πρὸς τὸ κάτω.

93 Psal. xviii, 2. 94 Gen. i, 7-10. 95 Matth. iii, 17.

96 Matth. xxviii, 19.

(91) Sic mss. cum editione Basil. Editio vero Pa-
 ris. πρὸς ὃν, male. Statim codex Corderianus πρό-
 τερον pro πότερον, haud recte. Alioquin enim scrip-
 tor affirmaret quod mox negaturus est. Corderius
 falsa scriptura deceptus, sic interpretatur : Primum
 percussio in aere intellegitur, vel aer, etc.

(92) Sic mss. et editio Basileensis. Illud, καθ'
 ὑπνον, in editione Paris. omissum fuisse videtur
 oescitantia typographorum.

(95) Editii et mss. non pauci ἐλ που, φησὶ. Illud,

menti impetu per nubium cava circumvolutus, exire et foras erumpere quærit. Nubes igitur præ ingenti compressione obnitentes, ob hanc spiritus collisionem asperum illum fragorem efficiunt. Postquam vero nubes illæ spiritu in modum bullarum distentæ amplius resistere, et susinere nequeunt, violentè contractæ, spiritumque ad externam respirationem propellentes, strepitus tonitruum producunt. Hoc autem solet fulgur etiam efficere. Dominus igitur est, qui et super aquas constitutus, et ingentem tonitruum fragorem excitans, sonum longe maximum in molli aeris natura conficit. Cæterum traditionem quæ post baptismum per magnam Evangelii vocem fit in animis eorum qui iam perficiuntur, potes etiam juxta ecclesiasticum sermonem tonitruum appellare. Quod enim Evangelium tonitruum sit, discipuli ipsi qui mutato nomine filii tonitruum a Domino appellati sunt ⁶⁶, ostendunt. Quamobrem vox tonitruum hujusmodi non est in quolibet; sed si quis fuerit dignus qui rota nominetur. *Vox enim, inquit, tonitruum tui in rota* ⁶⁷. Si quis fuerit qui se ad anteriora extendat, veluti rota, modica sui parte terram attingens, et omnino talis, qualis erat ea, de qua loquebatur Ezechiel: *Et vidi, et ecce rota una in terra, juncta quatuor animalibus, et species eorum, et factura eorum quasi species Tharsis* ⁶⁸.

περὶ οὗ ἔλεγεν Ἰεζεκιήλ· Καὶ εἶδον, καὶ ἰδὸν τροχὸς εἰς ἐπὶ γῆς ἐχόμενος (99) τῶν ζώων τοῖς τέσσαρσι, καὶ τὸ εἶδος αὐτῶν καὶ ἡ ποίησις αὐτῶν ὡς εἶδος θαρσεῖς.

4. *Deus ergo majestatis intonuit, Dominus super aquas multas.* Aquæ sunt et ipsi sancti, ob idque de ventre eorum fluunt lumina ⁶⁹, hoc est, spiritualis doctrina, quæ audientium animas irrigat. Et rursus, accipiunt aquam salientem in vitam æternam, quæ in his qui eam rite acceperint, efficitur fons aquæ salientis in vitam æternam ⁷⁰. Itaque super tales aquas Dominus est. Memineris autem et historiæ Eliæ, quando annis tribus et mensibus sex clausum est cælum; quando, occupante verticem Carmeli sudo, aquarum multarum vocem audivit: mox factum est, ut et tonitruum fieret, et aquæ fluerent e nubibus ⁷¹. *Dominus ergo super aquas multas.* **VERS. 4.** *Vox Domini in virtute.* Sicut in rota vox sit: sic in virtute vox Domini consistit. Qui enim omnia potest in eo qui ipsum corroborat Christo ⁷², is audit Domini mandata, et facit. Vox igitur Domini non in debili et dissoluta anima, sed in ea quæ strenue ac viriliter bonum perficit. *Vox Domini in magnificentia.* Magnificentia est virtus eleganter magna. Igitur res magnas qui decenter conficit, hic audit magnificus. Proinde cum anima a carnis

⁶⁶ Marc. iii, 17. ⁶⁷ Psal. lxxvi, 19. ⁶⁸ Ezech. xviii, 42 seqq. ⁶⁹ Philipp. iv, 12.

(96) Nonnulli mss. ἐναποληφθέν, et ita legisse videtur interpret vetus, qui verterit: *spiritus relictus*. Sed major pars mss. ἐναποληφθέν, *spiritus detentus, inclusus*. Optime. Ibidem Colb. quartus τῶν νεφελῶν ἐπιστρεφόμενον.

(97) Legitur in tribus mss. περιπέλλειν pro στέγειν. Ibidem quatuor mss. διεῖται. Sed major pars mss. cum editis διεῖται.

Ἰσταται δὲ ἡ βροντὴ, ὅταν πνεῦμα ξηρὸν καὶ βίαιον κοιλότησι νεφέλης ἐναποληφθῆν (96), καὶ ὑπὸ εὐτονίας τοῖς κοιλώμασι τῶν νεφῶν ἐνστρεφόμενον, ζητῆ διεξοδὸν πρὸς τὰ ἔξω. Ἀντέχουσαι μὲν οὖν ὑπὸ τῆς ἄγαν πιλήσεως αἱ νεφέλαι, τὸν τραχὺν ἐκείνον ἐκ τῆς τοῦ πνεύματος παρατρίψεως ἀποτελοῦσιν ἦχον· ἐπειδὴν δὲ ὡσπερ πομφόλυγες περιταθεισῶσι τῷ πνεύματι ἐπιπλέον ἀντέχειν καὶ στέγειν (97) ἀδυνατήσῃσι, βιαίως ἀπορρήγνυμναι καὶ πρὸς τὴν ἔξω ἀναποτὴν διεῖται τὸ πνεῦμα, τοὺς κατὰ τὰς βροντὰς ἀποτελοῦσι ψόφους. Τοῦτο δὲ καὶ ἀστραπὴν ἐργάζεσθαι πέφυκε. Κύριος οὖν ἐστὶν ὁ καὶ ἐπὶ τῶν ὑδάτων ὢν, ἐν ἀπαλλῆ τοῦ ἀέρος φύσει τοσαύτην ψόφου ὑπερβολὴν ἐργαζόμενος. Δυνατὸν δὲ σοὶ καὶ κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν λόγον τὴν μετὰ τὸ βάπτισμα γινομένην ἐκ τῆς μεγαλοφωνίας τοῦ Εὐαγγελίου ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν ἤδη τελειουμένων παράδοσιν βροντὴν ὀνομάζειν.

Ἔστι γὰρ βροντὴ τὸ Εὐαγγέλιον, δηλοῦσιν οἱ παρὰ τοῦ Κυρίου μετονομασθέντες μαθηταὶ καὶ υἱοὶ βροντῆς χρηματίζοντες. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐν τῷ τυχόντι τῆς τοιαύτης βροντῆς ἢ φωνῆ, ἀλλ' ἐάν τις ἄξιος ἢ ὀνομάζεσθαι τροχός. *Φωνὴ γὰρ τῆς βροντῆς σου, φησὶν, ἐν τῷ τροχῷ.* Ἐάν τις ἢ τοῖς ἐμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, ὡσπερ ὁ τροχός, ὀλίγω μέρει τῆς γῆς ἐφαπτόμενος, καὶ ὅπως τοιοῦτος (98), ὁποῖος ἦν γῆς ἐφαπτόμενος, καὶ ὅπως τοιοῦτος (99) τῶν ζώων τοῖς τέσσαρσι.

4. Ὁ Θεὸς οὖν τῆς δόξης ἐβρόντησε, Κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. Ὑδάτα εἰσι καὶ οἱ ἅγιοι, διότι ποταμοὶ ῥέουσιν ἐκ τῆς κοιλίας αὐτῶν, τουτέστι, πνευματικὴ διδασκαλία ἄρδουσα τὰς ψυχὰς τῶν ἀκουόντων. Καὶ πάλιν, λαμβάνουσιν ὕδωρ ἀλλόμενον εἰς ζωὴν αἰώνιον, ὅπερ γίνεται ἐν τοῖς καλῶς λαβοῦσι πηγῇ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. Ἐπὶ τῶν τοιοῦτων οὖν ὑδάτων ὁ Κύριος. Μνήσθητι δὲ καὶ τῆς ιστορίας Ἠλίου, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ· ὅτε, αἰθρίας ὀψης ἐπὶ τὴν κορυφὴν τοῦ Καρμηλοῦ, ἤκουσε φωνῆς ὑδάτων πολλῶν· εἶτα ἐπηκολούθησε τὸ καὶ βροντὴν γενέσθαι ἐκ νεφελῶν καὶ ὕδωρ ῥυθῆναι. *Κύριος οὖν ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. Φωνὴ Κυρίου ἐν ἰσχύϊ.* Ὡσπερ ἐν τῷ τροχῷ ἡ φωνὴ γίνεται, οὕτως ἐν ἰσχύϊ ἡ φωνὴ συνίσταται τοῦ Κυρίου. Ὁ γὰρ πάντα ἰσχύων ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι αὐτὸν Χριστῷ, οὕτως ἀκούει τῶν ἐντολῶν τοῦ Κυρίου, καὶ ποιεῖ. Φωνὴ οὖν Κυρίου, οὐκ ἐν τῇ ἀσθενείᾳ καὶ ἐκκελυμένῃ ψυχῇ, ἀλλ' ἐν τῇ εὐτόνῳ καὶ ἰσχυρῶς κατεργαζομένη τὸ ἀγαθόν. *Φωνὴ Κυρίου ἐν μεγαλοπρεπέει.* Ἡ μεγαλοπρέπεια ἀρετῆ ἐστὶν ἐκπρεπῶς μεγάλη (1). Ὁ οὖν πρεπόντως ἀποδοῦς τὰς περὶ τῶν μεγάλων ι, 15. ⁶⁹ Joan. vii, 38. ⁷⁰ Joan. iv, 14. ⁷¹ Ill Reg.

(98) Codices non pauci ὅλος τοιοῦτος.

(99) Nonnulli mss. τροχός εἰς ἐχόμενος. Alii τροχός ἐχόμενος. Editi τροχός εἰς ἐπὶ γῆς ἐχόμενος. LXX item τροχός εἰς ἐπὶ τῆς γῆς ἐχόμενος. Statim Colb. quartus εἶδος αὐτοῦ.

(1) Editio Paris. ἀρετῆ ἐστὶν εὐπρεπῶς μεγάλη πράττουσα. At mss. omnes simplicius εὐπρεπῶς, aut ἐκπρεπῶς μεγάλην.

πράξεων ἐνεργείας, ὁ τοιοῦτος ἀκούει μεγαλοπρεπῆς. Ὅταν οὖν ψυχὴ ἀδούλωτος ἢ τῷ φρονήματι τῆς σαρκὸς, μέγεθος δὲ καὶ (2) ἀξίωμα πρέπον ἑαυτῇ ἐκ τῆς συναισθήσεως τῶν προσόντων αὐτῇ ἀπὸ Θεοῦ ἀναλάβῃ, ἐν ταύτῃ γίνεται ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου. Οἱ οὖν μεγαλοφρεῖς μὲν ἔχοντες τὰς περὶ Θεοῦ ἐνοίας, ὑψηλῶς δὲ τεθεωρηχότες τοὺς περὶ κτίσεως λόγους, καὶ δυνηθέντες ἐπὶ ποσὸν γοῦν ἐπιβαλεῖν τῷ ἀγαθῷ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας, καὶ προσέτι ἐν ταῖς δαπάναις ἀφειδεῖς, καὶ μεγαλόδωροι ἐν τῷ τὰς τῶν ἀδελφῶν χρείας ἐπινοροῦσθαι, οὗτοί εἰσιν οἱ μεγαλοπρεπεῖς, ἐν οἷς ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου ἐμπολιτεύεται. Τῷ ὄντι γὰρ ὁ μεγαλοπρεπῆς ὑπερορᾷ πάντα τὰ σωματικὰ, οὐδενὸς εἶναι ἄξια κρίνων λόγου τῇ παραθέσει τῶν ἀοράτων. Τὸν μεγαλοπρεπῆ οὐδεμία λυπήσει περισσασίς· οὐδὲ ὄλως πάθος τι αὐτὸν ἐκταράξει, οὐδὲ ἀνθρωπαρίων φαύλων καὶ εὐκαταφρονήτων ἀμαρτήματα κινήσει· οὐδὲ ἀκαθαρσία τῆς σαρκὸς αὐτὸν ταπεινώσει. Δυσπρόσιτος γάρ ἐστι τοῖς ταπεινωτικοῖς πάθεσιν, οὐδὲ προσβλέπειν αὐτῷ δυναμένοις διὰ τὸ ὑψος τῆς γνώμης. Λέγεται δὲ τις καὶ Θεοῦ μεγαλοπρέπεια· ὡς τὸ, Ἐπήρθη ἡ μεγαλοπρέπεια σου ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. Οἱ οὖν τὰ μεγάλα περὶ Θεοῦ δοξάζοντες, οὗτοι ὑπεραίρουσιν αὐτοῦ τὴν μεγαλοπρέπειαν.

5. *Φωνὴ Κυρίου συντριβόντος κέδρους.* Ἡ κέδρος ποτὲ μὲν ὡς μόνιμον, καὶ σήψεως βέλτιον, καὶ εὐώδες, καὶ σκέπην ἱκανὸν παρέχεσθαι παρὰ τῆς Γραφῆς ἐπαινεῖται· ποτὲ δὲ ὡς ἀκαρπον καὶ δυσκαμπὲς διαβάλλεται, ὡς καὶ εἰκόνα πληροῦν τοῦ ἀσεβοῦς. *Εἶδον γὰρ τὸν ἀσεβῆ ὑπερψύζοντα καὶ ἐπαυρόμενον* ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου. Καθ' ὃ (3) τὸ σημαινόμενον καὶ νῦν παρελήφθη. Ἡ γὰρ φωνὴ τοῦ Κυρίου συντριβεῖ κέδρους. Ὅσπερ γὰρ ἐν τῇ μεγαλοπρεπείᾳ ψυχῇ γίνεται, οὕτω τοὺς εἰκῆ φυσιομένους, τοὺς ἐπαύροντας ἑαυτοὺς ἐν τοῖς νομιζομένοις ὑψώμασι τοῦ κόσμου τούτου, πλούτου, ἢ δόξης, ἢ δυναστείας, ἢ κάλλους σώματος, ἢ δυνάμεως, ἢ ἰσχύος, συντριβεῖν λέγεται. *Καὶ συντριβεῖ Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου.* Οἱ τοῖς ἄλλοτριῶς πράγμασιν ἐπιβαίνοντες, καὶ ἀπ' ἑαυτῶν ἑαυτοῖς τὴν ἀλαζονεῖαν συνάγοντες, οὗτοι εἰσὶ κέδροι τοῦ Λιβάνου. Ὅσπερ γὰρ αἱ κέδροι, καθ' ἑαυτὰς οὐσαι ὑψηλαί, τῷ ἐπ' ἔθους ὑψηλοῦ πεφυκέναι, ἐκ τῆς προσθήκης τοῦ ὕδρου περιφανέστεραι γίνονται· οὕτω καὶ οἱ τοῖς φθοροῖς τοῦ κόσμου πράγμασιν ἐπερειδόμενοι κέδροι μὲν εἰσι διὰ τὴν ἀλαζονεῖαν καὶ τὸ τῆς διανοίας ἔπαρμα, Λιβάνου δὲ κέδροι προσαγορεύονται, διὰ τὸ τῷ ἄλλοτριῷ ὑψώματι ἐπαγᾶλλεσθαι, καὶ ὑπὸ γῆς καὶ τῶν γηίνων πραγμάτων, ὅσον ὑπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ Λιβάνου, πρὸς ἀλαζονεῖαν ἐπαίρεσθαι. Οὐ πάσας δὲ τὰς κέδρους συντριβεῖ ὁ Κύριος, ἀλλὰ τὰς τοῦ Λιβάνου. Ἐπειδὴ γὰρ εἰδωλολατρείας τόπος ὁ Λιβάνος, ὅσαι ψυχὰι ἐπαίρονται κατὰ τῆς γνώσεως

⁷⁵ Psal. viii, 2. ⁷⁶ Psal. xxviii, 35

(2) Verba illa, μέγεθος δὲ καὶ, etc., ita interpretis vetus Latine reddidit, ut illud, ἀπὸ Θεοῦ, ad verbum ἀναλάβῃ retulerit, cum referri tamen ad vocem προσόντων debeat : quæ parva negligentia mirum

A affectibus fuerit libera, acceperitque magnitudinem ac dignitatem, quæ 119 pro facultatum a Deo acceptarum cognitione sibi conveniat, tum in illa fit vox Domini. Quamobrem qui magnifice cogitant de Deo, et creationis rationes alte speculati sunt, et aliquantum saltem bonitatem providentiæ Dei assequi potuere, insuperque parci non sunt in faciendis sumptibus, et in sublevandis fratrum necessitatibus liberales sunt; hi, inquam, sunt magnifici, in quibus vox Domini inhabitat. Etenim qui verò magnificus est, res omnes corporeas aspernatur, ac præ invisibilibus eas facit nihili. Adversitas nulla magnificum afficiet tristitia, nulla prorsus mala sunt illum perturbatura : neque improborum et despicendorum homuncolorum peccata eum commovebunt, neque ipsum deprimet carnis impuritas. Affectiones enim quæ demittunt, abjiciuntque, vix aditum ad illum inveniunt, cum ne aspicere quidem ipsum ob mentis altitudinem queant. Dicitur autem et quædam Dei magnificentia, ut in hoc loco : *Elevata est magnificentia tua super cælos*⁷⁵. Qui igitur magna de Deo sentiunt, hi ipsius extollunt magnificentiam.

5. *Vers. 5. Vox Domini confringentis cedros.* Cedrus modo ut res stabilis, et putredinis expers, odorataque, et ad præbendum tegmen apta a Scriptura laudatur; modo ut infructuosa et ægre flexibilis vituperatur, adeo ut impii etiam imaginem ferat, impleatque. *Vidi enim impium exaltatum, et elevatum sicut cedros Libani*⁷⁶. Qua in significatione etiam nunc accepta est. Vox enim Domini confringit cedros. Ut enim hæc in magnifica anima sit : ita homines temere inflatos, qui seipos efferunt, ob ea quæ in hoc mundo alta ac sublimia putantur, nempe ob divitias, aut gloriam, aut imperium, aut corporis pulchritudinem, aut potestatem, aut vires, dicitur confringere. *Et confringet Dominus cedros Libani.* Alienis rebus qui insident, et ex eis gloriam fastumque sibi conflat, ii sunt cedri Libani. Quemadmodum enim cedri per se altæ cum sint, tamen, propterea quod in alto monte nascuntur, sicut ex montis accessione magis conspicuæ : sic quoque qui fluxis mundi rebus sulciuntur, cedri quidem sunt ob arrogantiam ac mentis elationem, sed vocantur Libani cedri, quod aliena superbiant altitudine et e terra rebusque terrestribus tanquam e Libani vertice ad fastum et superbiam extollantur. Non autem cedros omnes, sed Libani cedros confringit Dominus. Nam cum Libanus idololatriæ sit locus, quæcunque animæ se contra Dei cognitionem efferunt, hæc cedri Libani nuncupantur, et censent-

quantum a scopo aberravit.

(3) Sic mss. nonnulli, bene. Editio Paris. unico vocabulo καὸθ.

uir dignæ quæ conerantur. Sunt autem quædam Dei cedri, quas arbusta vineæ quæ ex Ægypto translata est⁷⁵, operiunt, ut in Psalmis didicimus: *Operuit montes umbra ejus, et arbusta ejus cedros Dei*⁷⁶. Proinde cum inter cæteras de Christo notiones Dominus noster vitis etiam dicatur: *Ego enim sum, inquit, vitis, vos palmites*⁷⁷; cedri Dei sunt ii, qui antea quidem fuere steriles et ad comburendum apti: sed ubi tegumentum subierunt Christi, illumque velut induerunt, per ipsius gratiam sterilitatem suæ vitæ contegunt. Dei ergo cedros **120** fructuosa arbusta circumplicata custodiunt: cedros vero Libani confringit Dominus. Vers. 6. *Et comminuet eas tanquam vitulum, Libanum*. Vituli illius de quo mentio fit in Exodo⁷⁸, memineris, quem in idololatria efflaxerunt, quemque comminutum Moyses dedit populo potandum. Itaque totum Libanum et consuetudinem idololatriæ in eo invalescentem perinde ut illum vitulum exterminabit. *Et dilectus sicut filius unicornium*. Unigenitus Filius, qui mundo dat vitam⁷⁹, cum hostiam et oblationem pro peccatis nostris seipsum Deo offert⁸⁰, et Dei agnus, et ovis nominatur. *Ecce enim, inquit, agnus Dei*⁸¹. Et rursus, *Tanquam ovis ad occisionem ductus est*⁸². Cum vero potentatum genus hominum adorientem, illam videlicet efferatam et exasperatam potestatem ulcisci et evertere oportet, tum filius unicornium appellatur. Unicornis enim, ut in Job didicimus, est animal insuperabili virtute præditum, hominibus haud subjectum. *Non enim, inquit, ipsum loro alligabis, neque dormiet in præsepî*⁸³. Et multa in hac prophetiæ parte dicta sunt, ex quibus constat animal illud libertatis amans esse, neque obsequi hominibus. Observatum est autem, Scripturam in utramque partem similitudine unicornis uti, modo cum laude, modo cum vituperatione. *Erue enim, inquit, a frænea animam meam, et a cornibus unicornium humilitatem meam*⁸⁴. Dicit hæc, insimulans deditum bello populum, tempore passionis in se insurgentem. Rursus vero: *Exaltabitur, inquit, sicut unicornis, cornu meum*⁸⁵. Videtur igitur propter insitum animali studium ulciscendi, sæpe in malam similitudinem accipi; contra, propter cornu altitudinem et libertatem, in bonam similitudinem abduci. Et in summa, quoniam invenire est cornu a Scriptura sæpe pro gloria usurpatum. verbi gratia, *Exaltabitur*

του Θεοῦ, αὔται τοῦ Λιβάνου ὀνομάζονται (4), καὶ συντριβῆς ἀξιοῦνται. Εἰσὶ γάρ τινες κέδροι τοῦ Θεοῦ, ἃς αἱ ἀναδενδράδες τῆς ἀπ' Αἰγύπτου μετατεθείσης ἀμπέλου καλύπτουσιν, ὡς ἐν Ψαλμοῖς μεμαθήκαμεν· Ἐκάλυψεν ὄρη ἡ σικιά αὐτῆς, καὶ αἱ ἀναδενδράδες αὐτῆς τὰς κέδρους τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ οὖν μετὰ τῶν ἄλλων τῶν περὶ Χριστοῦ ἐνοιῶν καὶ ἀμπελος ὁ Κύριος ἡμῶν λέγεται· Ἐγὼ γάρ εἰμι, φησὶν, ἡ ἀμπελος, ὑμεῖς (5) τὰ κλίματα· κέδροι εἰσὶ τοῦ Θεοῦ οἱ τέως μὲν ἀκαρποὶ καὶ πρὸς καῦσιν ἐπιτήδαιοι, ὑπελθόντες δὲ τὴν σκέπην τοῦ Χριστοῦ, καὶ οἰονεὶ ἐνδυσάμενοι αὐτὸν, ἐκ τῆς παρ' αὐτοῦ χάριτος τὸ ἀκαρπον τῆς ἑαυτῶν ζωῆς συγκαλύπτουσι. Τὰς μὲν οὖν κέδρους τοῦ Θεοῦ ἀναδενδράδες εὐκαρποὶ περιπλακίσαι φυλάττουσι· τὰς δὲ κέδρους τοῦ Λιβάνου συντριβεί ὁ Κύριος. Καὶ λεπυρεῖ αὐτὰς ὡς τὸν μόσχον τὸν Αἰλιανόν. Μνήσθητι τοῦ μόσχου τοῦ ἐν τῇ Ἐξόδῳ, ὃν κατὰ τὴν εἰδωλολατρείαν ἀνέπλασαν, ὃν ἐλέπτυνε Μωϋσῆς καὶ ἐπότιζε τὸν λαόν. Ἐχέτω τὸίνυν τῷ μόσχῳ παραπλησίως ὄλον τὸν Αἰλιανόν καὶ τὴν ἐν αὐτῷ κρατούσαν συνήθειαν τῆς εἰδωλολατρείας ἐξαφανίσει. Καὶ ὁ ἠγαπημένος ὡς υἱὸς μονοκερώτων. Ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ὁ διδοὺς ζωὴν τῷ κόσμῳ, ὅταν μὲν προσφέρῃ θυσίαν καὶ προσφορὰν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, καὶ ἀμνὸς ὀνομάζεται τοῦ Θεοῦ καὶ πρόβατον. Ἴδε γάρ, φησὶν, ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ (6)· καὶ πάλιν· Ὁς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἤχη. Ὅταν δὲ ἀμύνασθαι δέῃ καὶ καθελεῖν τὴν δυναστείαν τὴν ἐπιφρομένην τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ἐκτεθηριωμένην τινὰ καὶ ἀπηγριωμένην δύναμιν, τότε υἱὸς μονοκερώτων ὀνομάζεται. Ζῶον γάρ, ὡς ἐν τῷ Ἰὼδ μεμαθήκαμεν, ὁ μονόκερως (7) ἐστὶν ἀμαχὸν τὴν δύναμιν, ἀνυπότακτον τοῖς ἀνθρώποις. Οὐ γὰρ δῆσεις αὐτὸν, φησὶν, ἰμάτι, οὐδὲ κοιμηθήσεται ἐπὶ φάττης. Καὶ πολλὰ περὶ τοῦ ἐλευθεριάζειν τὸ ζῶον καὶ μὴ ὑπέικειν τοῖς ἀνθρώποις ἐν ἐκείνῳ τῷ μέρει τῆς προφητείας εἰρηται. Καὶ παρατεθήρηται, ὅτι ἐπ' ἀμφοτέρα κέχηται τῇ εἰκόνι τοῦ μονοκερώτος ἡ Γραφή· ποτὲ μὲν ἐπαινετῶς, ἄλλοτε δὲ διαβεβλημένος. Ῥῦσαι γάρ, φησὶν, ἐκ βρυχάλας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπεινώσιν μου. Τὸν πολεμποδὸν λαὸν διαβάλλων ταῦτά φησι παρὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους ἐπαναστάντα αὐτῷ (8). Πάλιν δὲ, Ὑψώθησεται, φησὶν, ὡς μονοκέρωτος τὸ κέραν μου.

⁷⁵ Psal. lxxix, 9. ⁷⁶ ibid. 11. ⁷⁷ Joan. xv, 5. ⁷⁸ Exod. xxxii, 4. ⁷⁹ Joan. vi, 33. ⁸⁰ Ephes. v, 2. ⁸¹ Joan. i 29. ⁸² Act. viii 32. Isa. liii 7. ⁸³ Job xxxix, 10. ⁸⁴ Psal. xxi, 22. ⁸⁵ Psal. xcii, 11.

(4) Editio Paris. Λιβάνου κέδροι ὀνομάζονται. Vox κέδροι deest in nostris undecim mss. perinde atque in editione Basil. Et vero quid necesse sit vocem κέδροι hic apponi, non video. Nam ex se satis intelligitur, ac nullo negotio a quolibet suppleri potest. Aliquanto post Reg. secundus Χριστοῦ ἐπιτωτῶν.

(5) Sic editio Basil. cum plerisque mss. At editio Paris. ὑμεῖς δέ. Mox in Colbertinis secundo et quarto legitur Θεοῦ pro Χριστοῦ. Ibidem Reg. secundus ὑπελθόντες δὲ τῇ σκέπῃ.

(6) Colb. secundus ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ ἀλρων τὴν

ἀμαρτίαν τοῦ κόσμου. Haud ita longe duo mss. υἱὸς μονοκερώτος.

(7) Scriptor non ipsa Scripturæ verba retulit: ea si quispiam videre cupit, Jobum legat xxxix, 9 et 10. Aquila pro μονόκερωσ scripsit βινόκερωσ. Unde Vulgata, *Nunquid volet rhinoceros servire tibi?.. Nunquid alligabis rhinocerotia?* Aliqua hoc loco redundare in editione Veneta monet vir doctissimus Ducæus.

(8) In se. Hoc est, in Christum Dominum, de quo totus ille psalmus intelligendus est.

Ἔοικεν οὖν διὰ μὲν τὸ ἀμυντικὸν τοῦ ζώου ἐπὶ τὴν ἄ
τῶν χειρῶν εἰκασίαν (9) πολλάκις παραλαμβάνε-
σθαι, διὰ δὲ τὸ ὑψίκερυν καὶ ἐλευθέριον πρὸς τὴν
τοῦ βελτίονος ἄγεσθαι εἰκασίαν. Καὶ ὅλων, ἐπειδὴ τὸ
κέρας ὑπὸ τῆς Γραφῆς ἀντὶ τῆς δόξης πολλαχοῦ παρε-
λημμένον ἔστιν εὐρεῖν, ὡς τὸ, Ὑψώσει κέρας λαοῦ
αὐτοῦ (10)· καὶ, Τὸ κέρας αὐτοῦ ὑψωθήσεται ἐν δόξῃ· ἢ καὶ ἐπειδὴ τὸ κέρας ἀντὶ δυνάμεως πολλάκις
παραλαμβάνεται· ὡς τὸ, Ὑπερασπιστὴς μου καὶ κέρας σωτηρίας μου· Χριστὸς δὲ Θεοῦ δύναμις·
διὰ τοῦτο ὡς ἔν ἔχων κέρας, τουτέστι μίαν δύναμιν ἔχων τὴν τοῦ Πατρὸς, μόνοκερως προσηγόρευται.

6. Φωνὴ Κυρίου διακόπτοτος φλόγα πυρός.
Διακόπη μὲν καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν τῶν παιδῶν τῶν
τριῶν ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ (11) ἢ φλόξ τοῦ πυρός, ὅτε
ὑπερεξεχύθη μὲν τεσσαρακονταεπταετία πῆγαις ἢ κάμι-
νος, ἐνεπύριζε δὲ τοὺς κύκλῳ πάντας· διακοπεῖσα δὲ
τῷ προστάγματι τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα ἐδέξατο ἐν ἑαυ-
τῇ, ἠδίστην ἀναπονήν καὶ ἀνάψυξιν, ὥσπερ ἐν σκιᾷ
τινι φυτόν, ἐν εἰρηνικῇ καταστάσει παρεχομένη τοῖς
παισίν. Ἐγένετο γάρ, φησὶν, ὡσεὶ πνεῦμα δρόσου
διασπρίζον (12). Καὶ θαυμαστότερον γε πολλῶ πυ-
ρὸς φύσιν διακοπῆναι, ἢ καταδιαιερεθῆναι τὴν Ἐρυ-
θρὰν θάλασσαν εἰς διαιρέσεις. Ἄλλ' ὅμως ἡ φωνὴ
τοῦ Κυρίου καὶ τὸ συνεχὲς τῇ φύσει καὶ ἠνωμένον
τοῦ πυρός διακόπτεται. Καίτοι ἀτμητον καὶ ἀδιαίρετον
ἐπινοίας ἀνθρωπίναις τὸ πῦρ εἶναι δοκεῖ, ἀλλ' ὅμως
προστάγματι Κυρίου (13) διακόπτεται καὶ διίσταται.
Ὀμαι δὲ, ὅτι τὸ πῦρ τὸ ἠτοιμασμένον εἰς κόλασιν τῷ
διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ διακόπτεται τῇ φω-
νῇ τοῦ Κυρίου· ἴνα, ἐπειδὴ δύο εἰσὶν ἐν τῷ πυρὶ δυνά-
μεις, ἡ τε καυστικὴ καὶ ἡ φωτιστικὴ (14), τὸ μὲν
δριμύ καὶ κολαστικὸν τοῦ πυρός τοῖς ἀξίοις τῆς καύ-
σεως προσάπομεινῃ, τὸ δὲ φωτιστικὸν αὐτοῦ καὶ
λαμπρὸν τῇ φαιδρότητι τῶν εὐφραينوμένων ἀποκλη-
ρωθῆ. Φωνὴ οὖν Κυρίου διακόπτοτος φλόγα πυρός
καὶ μερίζοντος, ὡς ἀλαμπὲς μὲν εἶναι τὸ πῦρ τῆς
κολάσεως, ἀκαυστον δὲ τὸ φῶς τῆς ἀναπαύσεως ἀπο-
μειναι. Φωνὴ Κυρίου συσσελοτος ἔρημον. Ἐπὶ
εὐεργεσίᾳ τῆς ἐρήμου ὁ συσσελοτος ἀυτῆ παρὰ τοῦ
Κυρίου οἰκονομεῖται, ἴνα, μεταβαλοῦσα ἀπὸ τοῦ ἐρη-
μοῦ εἶναι, γένηται γῆ κατοικουμένη, καὶ ἀποθεμένη
τὸ τῆς ἀτεκνίας βνειδος, τῆς πολυπαιδείας λάβῃ τὸν
ἐπαῖνον (Πολλὰ γὰρ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον
ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα), καὶ τῶν ὑδάτων τοῦ
πνεύματος πληρωθεῖσα, γένηται ἢ πρὸ τούτου ἐρημος
εἰς λίμνας ὑδάτων. Καὶ συσσελεῖ Κύριος τὴν ἐρη-
μον Κάδης. Οὐ πᾶσαν οὖν ἐρημον ὁ Κύριος συσσελ-
σει (15), ἀλλὰ τὴν Κάδης, τουτέστι, τὸν ἁγιασμόν·
Κάδης γὰρ ἁγιασμός ἐρμηνεύεται. Φωνὴ Κυρίου
καταρτιζομένη ἐλάφους. Ὁμότιμα χρῆ τοῖς προ-

*cornu populi sui*⁸⁶; et, *Cornu ejus exaltabitur in gloria*⁸⁷; aut etiam quia cornu pro virtute accipitur, ut est illud: *Protector meus, et cornu salutis mee*⁸⁸; Christus autem Dei virtus est⁸⁹; ideo unicornis appellatus est, tanquam qui unum habeat cornu, id est, unam cum Patre communem potentiam.

6. VERS. 7. *Vox Domini intercedentiis flammam ignis. Intercisa est quidem etiam ignis flamma Babylonie, secundum trium puerorum historiam*⁹⁰, quando caminus supra cubitos quadraginta novem effusus est, ac circumstantes omnes ambussit: e diverso, eadem Dei præceptione intercisa, in se ipsa auram recepit; respirationem jucundissimam, refrigerationemque pueris in tranquillo statu velut in aliqua arborum umbra constitutis suppeditans, exhibensque. *Facta est enim, inquit, sicut spiritus roris sibilans*⁹¹. Et certe multo admirabilius est ignis naturam intercedi, quam mare Rubrum in partes dividi. Attamen Domini vox ignem suaviter natura continuum ac sibi **121** coherentem intercedit. Quamquam igitur ignis consiliis humanis inseparabilis ac individuus videtur esse, nihilominus tamen Domini jussu interceditur ac dividitur. Ignem autem, qui diabolo et angelis ejus in supplicium paratus est⁹², voce Domini intercedi reor: ut cum duæ sint in igne facultates, quarum una comburit, altera illustrat, ignis quidem asperitas, ac torquendi proprietas iis qui adustione digni sunt servetur: illius vero splendor et claritas ad hilaritatem eorum qui lætam ac beatam vitam acturi sunt, destinetur. Vox igitur Domini intercedentiis, ac dividentiis flammam ignis, adeo ut supplicii quidem ignis obscurus sit, lux vero requietis, vi careat comburendi. VERS. 8. *Vox Domini concutientis desertum. Concussio illa a Domino dispensatur deserto in loco beneficii, ut ipsum jam permutatum ex deserto fiat terra habitata, et, deposito sterilitatis probro, multæ fecunditatis laudem accipiat. (Multi enim filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum*⁹³), et id quod antea desertum erat, postea aquis spiritus confertum, in stagna aquarum fiat. *Et commovebit Dominus desertum Cades. Itaque desertum omne non commovebit Dominus, sed desertum Cades, hoc est, sanctificationem: Cades enim est, si quis interpretetur, sanctificatio.* VERS. 9. *Vox Domini*

⁸⁶ Psal. cxlviii. 14. ⁸⁷ Psal. cxl. 9. ⁸⁸ Psal. xvii. 3. ⁸⁹ I Cor. i, 24. ⁹⁰ Dan. iii, 47. ⁹¹ ibid. 50.

⁹² Matth. xlv, 41. ⁹³ Isa. liv, 4.

(9) Reg. secundus ἐπὶ τῶν χειρῶν εἰκασία.

(10) Totum illud, παρελημμένον ἔστιν εὐρεῖν, ὡς τὸ, Ὑψώσει κέρας λαοῦ αὐτοῦ, in nostris undecim mss. desideratur. Videre est hoc loco in mss. et alias parvi momenti variationes, quas referre ut inutile, ita fuerit molestum.

(11) Colbertini secundus et quartus ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ. Mox editi ὑπερεξεχύθη. At major pars ὑπερεξεχύθη.

(12) Illa, Ἐγένετο γάρ, φησὶν, ὡσεὶ πνεῦμα δρόσου διασπρίζον, sic verterat Tilmannus: *Facta est, inquit, flamma veluti spiritus roris suavi spirans si-*

bilo. Sed ægre fert Ducæus Tilmannum de suo vocem flamma addidisse: Combelsius vero additam eam fuisse ad mentem Basilii affirmat. Plura qui volet, scriptoris utriusque notas legere poterit.

(13) Colb. quartus προστάγματι Θεοῦ.

(14) Sic editi et tres mss. At sex alii mss. φωτίζουσα pro φωτιστικῇ. Paulo post mss. octo ὁ συσσελοτός. Editi ὁ σεισμός.

(15) Sic multi mss. At editi cum quibusdam mss. συσσελεῖ. Statim ubi legitur in editis et in nostris mss. καταρτιζομένη, editum invenimus apud LXX καταρτιζομένου.

*præparans cervos. Quæ de præparatione cervorum per vocem Domini facta dicuntur, etiam eodem modo quo priora explicanda sunt. Quoniam igitur cervus ita a natura comparatus est, ut nullam a serpentibus accipiat noxam: imo vero, ut aiunt ii qui hæc observavere, viperæ esus vim ejus purgandi habeat, et quoniam venenata omnia animalia cum malis et adversis virtutibus comparantur, cum Dominus dicat: Dedi vobis potestatem calcandi supra serpentes, et scorpiones, et super omnem virtutem inimici⁹⁴; et cum rursus psalmus Prophetæ promittat: Super aspidem et basiliscum ambulabis⁹⁵; necesse est ut cum nomen cervi in Scriptura audimus, sermonem ad meliorem similitudinem trahamus. Nam *Montes excelsi cervis*⁹⁶; item: *Desiderat cervus ad fontes aquarum*⁹⁷. Proinde cum et justus omnis in altissimis commoretur, *Juxta scopum persequens ad brævium supernæ vocationis*⁹⁸, etiam ad poculentos fontes accurrit, theologiæ principia prima requirens. Trahit autem cervus oris sui respiratione venenata animalia latitantia, eaque vi spiritus sui e latibulis educit. Quemadmodum igitur sanctus aquila dicitur, quod sublimia petat, et plurimum a terra distet; et quemadmodum dicitur ovis ob mansuetudinem et rerum suarum communicationem; et aries ob imperium; et columba propter innocentiam: ita quoque dicitur cervus ob eam quam habet adversus prava repugnantiam. Ideo et Salomon ait: *Cervus amicitie, et pullus tuarum gratiarum confabuletur tecum*⁹⁹. Nos autem docet memoratos cervos ad theologiæ doctrinam esse idoneos.*

7. **122** *Vox Domini præparans cervos. Cum igitur quempiam Dei hominem perfectum et absolutum viderimus, utilitatem ex ejus congressu quæramus. Nam cervo præsentem serpentium fugatur malitia omnis. Non enim hujus animalis odorem virulenta animalia perferunt, ut quæ vel ad cornuum cervinorum sufflitum secedant. Et revelabit condensa. Primum vox Domini præparat cervos: deinde revelat condensa loca, videlicet consita, atque agresti ac infructuosa materia condensata; in quæ loca animalia venenata maxime recipere se solent. Quoniam igitur per præparationem a Domino factam jam absolutus cervus est, qui ei assimilatur justus revelat condensa, ut vitæ nostræ corruptores nudi et expediti objiciantur. Et quia *Lignum omne, quod non facit fructum bonum, exci-**

⁹⁴ Luc. x, 19. ⁹⁵ Psal. xc, 13. ⁹⁶ Psal. ciii, 18.

(16) Ita Regii secundus et quartus cum Colbertino sexto. Editi cum aliquibus mss. αποδοῦναι. Subinde Collb. 2 τοιαύτης ἔλαχε, non diverso sensu.

(17) Notat Ducæus simile quiddam de cervis apud Plinium narrari, et apud Ælianum.

(18) Ita quinque mss. cum editione Basileensi. Editio Paris. παραλαμβάνεται. Infra illud, πάλιν, deest in duobus mss. Subinde Reg. secundus ἀκούσωμεν.

(19) Colbertini secundus et quartus ἐπὶ τὸ ἄνω βραχίον. Ibidem vox ἀρχάς a typographo omissa fuerat in editione Paris.

ἀγούσιν ἀποδοθῆναι (16) καὶ τὰ περὶ τοῦ καταρτισμοῦ τῶν ἐλάφων, ὃν ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου ἐνεργεῖ. Ἐπεὶ τοίνυν ἡ ἔλαφος τοιαύτης ἔτυχε τῆς κατασκευῆς ὡς κρείττων (17) εἶναι τῆς ἐκ τῶν ἐρπετῶν βλάβης, ἀλλὰ καὶ καθαρτῆριον αὐτῇ ἐστίν, ὡς φασιν οἱ τὰ τοιαῦτα τετρηχότες, τὸ τῆς ἐχίδνης βρώμα, πάντα δὲ τὰ ἰοβόλα πρὸς τὴν τῶν πονηρῶν καὶ ἀντικειμένων δυνάμεων εἰκόνα λαμβάνεται (18) (τοῦ Κυρίου λέγοντος· Δέδωκα ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν πατεῖν ἐπάνω ὄφει, καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἔχθρου· καὶ τοῦ ψαλμοῦ πάλιν ἐπαγγελλομένου τῷ προφήτῃ, ὅτι Ἐπὶ ἀσπίδα καὶ βασίλισκον ἐπιθήσῃ)· ἀνάγκη, ὅταν ἐλάφου ὄνομα ἀκούωμεν ἐν τῇ Γραφῇ, πρὸς τὴν βελτίονα εἰκόνα τὸν λόγον ἔλκειν. Ὅρη γὰρ τὰ ὑψηλὰ ταῖς ἐλάφοις· καὶ Ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων. Ἐπεὶ οὖν καὶ πᾶς δίκαιος ἐν ὑψηλοῖς ἔχει τὴν διατριβὴν, Κατὰ σκοπὸν διώκων ἐπὶ τὸ βραβεῖον (19) τῆς ἄνω κλήσεως, καὶ πρὸς τὰς ποτίμους πηγὰς ἀνατρέχει, τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς θεολογίας ἀναζητῶν. Ἐλκει δὲ ἡ ἔλαφος τῇ ἀναπνοῇ τοῦ στόματος τὰ φλεεύοντα τῶν ἰοβόλων, καὶ ἀπὸ τῶν καταδύσεων ἐξάγει τῇ βίβῃ τοῦ πνεύματος. Ὡσπερ οὖν αἰετὸς (20) λέγεται ὁ ἄγιος διὰ τὸ μετεωροπόρον, καὶ διὰ τὸ διηρμένον ἀπὸ γῆς ἐπὶ πλεῖον· καὶ ὡς πρῶτατον διὰ τὸ ἡμερον καὶ μεταδοτικὸν ὧν ἔχει· καὶ κριτὸς διὰ τὸ ἡγεμονικόν· καὶ περιστέρα διὰ τὸ ἄκακον· οὕτω καὶ ἔλαφος διὰ τὴν πρὸς τὰ πονηρὰ ἐναντίωσιν. Διὸ καὶ ὁ Σολομών φησιν· Ἐλάφος φίλιας, καὶ πῶλος σὼν χαρίτων ὁμιλεῖται σοι· διδάσκων ἡμᾶς τοὺς προειρημένους ἐλάφους ἐπιτηδεῖους εἶναι πρὸς θεολογίας διδασκαλίαν.

7. *Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένη ἐλάφους. Ὅταν οὖν ἴδωμέν τινα ἄνθρωπον Θεοῦ τέλειον καὶ καταρτισμένον, τὴν ἀπὸ τῆς ὁμιλίας αὐτοῦ ὠφέλειαν μεταδιώκωμεν. Ὅπου γὰρ ἐλάφου παρουσία, φυγαδεύεται πᾶσα τῶν ἐρπετῶν ἡ κακία. Οὐ γὰρ φέρει τὴν ὁσμὴν τοῦ ζώου τὰ ἰοβόλα, ὅπου γε καὶ τοῖς κέρασιν αὐτῶν ὑποθυμωμένοις ὑποχωρεῖ. Καὶ ἀποκαλύψει δρυμούς (21). Πρῶτον ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου καταρτίζεται τὰς ἐλάφους· ἔπειτα ἀποκαλύπτει δρυμούς, τοὺς συμφύτους καὶ ἀπὸ ἀγρίας καὶ ἀκάρπου ὕλης πετυκωμένους τόπους, οἷς μάλιστα προσφεύγειν τὰ ἰοβόλα πέφυκεν. Ἐπεὶ οὖν ἤδη τετελείεται διὰ τὸν παρὰ τοῦ Κυρίου γενόμενον καταρτισμὸν ἡ ἔλαφος, ὁ ταύτη ὁμοιούμενος δίκαιος ἀποκαλύπτει τοὺς δρυμούς, ἵνα γυμνοὶ καὶ ἔτοιμοι παραδοθῶσιν οἱ φθαρτικοὶ τῆς ζωῆς ἡμῶν. Καὶ ἐπειδὴ Πᾶρ ξύλον μὴ ποιοῦν*

⁹⁷ Psal. xli, 2. ⁹⁸ Philipp. iii, 14. ⁹⁹ Prov. v, 19.

(20) In duobus mss. legitur ὡσπερ γὰρ αἰετὸς. Statim tres mss. διηρμένον. Alii ἠ ss. cum editis διηρμένον. Paulo post Collb. quartus habet σοφίας pro φίλιας.

(21) Hunc locum legit Augustinus ita ut vertimus. Vulgata, *Et revelabit condensa*. Paulo post ubi legitur in multis mss. et in editis συμφύτους, habetur in Catena Corderiana ἀσυμφύτους, sine ordine consita. Etsi autem scriptura plane diversa est, sensus tamen eodem reddit. Quod enim a natura sine arte producit, id promiscue et sine ordine nasci solet.

καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται ὑπὸ τῆς ἀξίτης, καὶ εἰς A
 πῦρ βάλλεται, ἀναγκαιῶς οἱ δρυμοὶ ἀνακαθαίρονται, αἱ ὑλώδεις ψυχαὶ, ἐν αἷς, ὡς περ τινα θηρία, τὰ ποικίλα πάθη τῶν ἀμαρτιῶν ἐμφωλεύει, ὑπὸ τοῦ λόγου, ὅς ἐστι τοιούτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν διστομον. Ἐπεὶ δὲ πολλοὶ (22) τῶν ἀνθρώπων, πεφορτισμένοι ταῖς βιωτικαῖς μερίμναις, οἶόν τινα γῆν ἀκανθοφόρον τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἔχουσι, καὶ οὐκ ἐῷσιν αὐτὰς εἰς τὴν τοῦ λόγου καρποφορίαν ἐντρέφεσθαι, ἀποκαλύπτει ὁ Κύριος τοὺς δρυμοὺς, τουτέστι, τὸ δσχημον καὶ ἀπρεπὲς καὶ βλαβερὸν τῶν ἐν τῷ βίῳ τοῦτω φροντιδῶν, ἵνα, τρανωθέντος τοῦ περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ τόπου, μὴ ἔχωσιν οἱ ἄνθρωποι ὑπὸ ἀμαθίας τὰς περὶ τῶν πραγμάτων κρίσεις ἐνηλλαγμένας. Πολλοὶ γάρ τὰ μὲν ἀγαθὰ, ὅταν ἐπίπονα ἦ, κακὰ νομίζουσι· τὰ δὲ κακὰ διὰ τὴν προσοῦσαν B
 αὐτοῖς ἥδονην ὡς ἀγαθὰ μεταδιώκουσι· καὶ ἀμύθητος (23) ἐν ἀνθρώποις ἡ περὶ τὰ τοιαῦτα πλάνη. Ἔστι μὲν οὖν τῆς τῶν ἀγαθῶν φύσεως ξύλα καρποφόρα καὶ πᾶσαι κέδροι, ἃ καὶ πρὸς τὸν αἶνον παραλαμβάνεται· τῶν δὲ κακῶν οἱ δρυμοὶ, οὓς, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀπατηθῆναι τοὺς νομίζοντας εὐρήσειν τινα καρπὸν χρησίμους ἐν αὐτοῖς, ἀποκαλύπτει καὶ φανεροὶ ἡ τοῦ Θεοῦ φωνή. Καὶ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. Ἄκουέτωσαν τῶν ῥημάτων τοῦ ψαλμοῦ, καὶ ἐντραπήτωσαν οἱ τοῖς μακροῖς λόγοις ἑαυτοῦς ἐπιδιδόντες. Τί φησιν ὁ ψαλμὸς; Ὁ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ γενόμενος οὐ κακολογίαν, οὐ ματαιότητα, οὐκ αἰσχροῦν πραγμάτων γέμοντα ῥήματα ἀπαγγέλλει, ἀλλ' ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. Ἔστη C
 κασιν (24) οἱ ἀπογραφόμενοι τὰ ῥήματα ἁγίου ἄγγελου· πάρεστιν ὁ Κύριος τὰς διαθέσεις τῶν εἰσιόντων ἐπισκοπῶν. Ἡ προσευχὴ ἐκάστου πεφανέρωται Θεῷ· τίς ἐκ διαθέσεως, τίς ἐπιστημονῶς ἐπιζητεῖ τὰ ἐπουράνια· τίς ἀφωτισμένως ἄρκους τοῖς χεῖλεσι τὰ ῥήματα φλέγγεται, ἡ δὲ καρδία αὐτοῦ πόρρω ἀπέχει ἀπὸ Θεοῦ. Κἂν εὐχεται, ὑγίειν σαρκῶς, καὶ σωματικῶν πλοῦτων, καὶ δόξαν ἀνθρωπίνην ἐπιζητεῖ. Δεῖ δὲ οὐδὲν τούτων, ὡς ὁ λόγος διδάσκει, ἀλλ' ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ. Ἀγγέλους ἔργον δοξολογεῖν Θεόν (25). Πᾶση τῇ στρατιᾷ τῶν ἐπουρανίων ἐν τούτῳ ἔργον, δόξαν ἀναπέμπειν τῷ κτίσαντι. Ἡ κτίσις πᾶσα, ἡ τε σιωπῶσα, καὶ ἡ φθεγγομένη, ἡ τε ὑπερκόσμιος, ἡ τε περιγχεῖος δοξάζει τὸν κτίσαντα. Ἄνθρωποι δὲ ἐλεεινοὶ, καταλιπόντες τοὺς οἴκους καὶ ἐπὶ τὸν ναὸν συνδραμόντες, ὡς δὴ τι ἑαυτοὺς ὠφελήσοντες, οὐκ ὑπέχουσι τὰς ἀκοὰς λόγους Θεοῦ, οὐ λαμβάνουσιν αἰσθησθαι τῆς ἑαυτῶν φύσεως, οὐ λυποῦνται προληφθέντες ὑπὸ (26) τῆς ἀμαρτίας· οὐ λυποῦνται εἰς

ditur securi, et in ignem conjicitur¹, necessario condensæ silvæ, ipsæ videlicet animæ silvestres, in quibus variæ peccatorum affectiones, velut quedam feræ, latitant, ab eo sermone, qui quovis gladio utrinque incidente penetrantior est², repurgantur. Sed cum multi homines vitæ curis aggravati, animas suas quasi spiniferam quamdam terram habeant, nec sinant eas ad ferendum divini sermonis fructum educari, revelat Dominus condensæ, hoc est, curarum in hac vita existentium deformitatem et feditatem et incommodum : ut loco boni ac mali detecto, non perverse de rebus judicent homines præ incititia. Multi enim bona, quando laboriosa et difficilia sunt, mala existimant : mala vero ob insitam sibi voluptatem, ut bona consecantur; atque hominum errorem inde proficiscentem perdifficile est dicere. Pertinent igitur ad bonorum naturam fructifera ligna ac cedri omnes, quæ etiam ad laudem accipiuntur : ad malorum vero naturam condensæ : quæ, ne decipiantur qui utilem aliquem fructum in eis inventuros se putant, revelat, ac detegit Dei vox. Et in templo ejus omnes dicent gloriam. Audiant hæc psalmi verba ac revereantur, qui prolixos habent sermones. Quid dicit psalmus? Qui in templo Dei est, non convicia, non res vanas, non verba obscenis rebus referta profert, sed in templo ejus quisque dicit gloriam. Astant sancti angeli, qui hæc verba describant : adest Dominus, qui animum ingredientium intuetur. Preces uniuscujusque manifestæ Deo sunt; quis ex affectu, quis scite exquirat cœlestia; quis perfunctorie et extremis labris verba pronuntiet, cor vero ipsius procul a Deo sit. Quod si orat, carnis sanitatem, opesque corporeas et humanam gloriam efflagitat. Horum autem nihil petendum est, ut Scriptura docet : sed in templo ejus unusquisque dicit gloriam. Cæli enarrant gloriam Dei³. Deum gloria afflicere angelorum munus est. Hoc unum est totius cœlestis exercitus officium, referre Creatori gloriam. Creatura omnis, tum silens, tum loquens, tum cœlestis, tum terrena, dat gloriam Conditori. Miserabiles vero homines, postquam ædibus suis relictis ad templum concurrerunt, quasi quidpiam 123 consecuturi emolumenti, tamen Dei verbis aures non præbent, suam ipsorum naturam non sentiunt : præoccupati peccato, non affliguntur; non mœrent dum reminiscuntur peccatorum; non timent judicium; sed arridentes, et inter se jungentes dexteras, precatationis domum in locum immodicæ loquacitatis vertunt, aspernati psalmum declarantem ac di-

¹ Matth. iii, 10. ² Hebr. iv, 12. ³ Psal. xviii, 2.

(22) Reg. secundus dicitur ἐπεὶ πολλοὶ. Mox Reg. secundus, quartus et sextus cum editione Basil. γῆν ἀκανθοφόρον, terram spinas ferentem, bene. Editio Paris. ἀκανθοφόρον. Nec ita multo post editio Paris. ἐντρέφεσθαι. At sex mss. ἐντρέφουσαι.

(23) Editio Paris. et Reg. quartus καὶ ἀμύθητός ἐστιν. Illud, ἐστιν, deest in aliis sex mss. Ibidem tres mss. περὶ ταῦτα πλάνη. Statim editio Paris. ἑαυτοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἐπιδιδόντες· sed illud, ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ, in nostris undecim mss. non invenitur,

nec mirum, cum satis ex se suppleri possit.

(24) Editio Paris. ἐστήκασιν γάρ. Deest particula γάρ in multis mss. Neque vero dubito quin melius abest, cum hoc loco superflua esse videatur.

(25) Reg. secundus δοξολογεῖν Θεῷ.

(26) Rursus Reg. secundus οὐ λυποῦνται προβληθέντες ὑπὸ. Reg. quartus προσληφθέντες. Multæ mss. προληφθέντες. Mox Reg. tertius ἀφικόμενοι. Infra Reg. secundus ναῷ αὐτοῦ πᾶς, nec aliter legitur apud LXX.

centem : *In templo ejus unusquisque dicit gloriam.* Tu vero non modo non loqueris; sed alteri etiam es impedimento, qui eum tibi reddas attentum, atque per tuum tumultum sonum majorem edas quam Spiritus doctrina. Cave ne quando abeas, una cum iis qui impia et contumeliosa verba in Dei nomen evomunt, condemnatus, cum debuisses mercedem pro rerum divinarum celebratione recipere. Habes psalmum, habes prophetiam, præcepta evangelica, apostolorum prædicationes. Lingua psallat, mens eorum, quæ dicta sunt, scrutetur intelligentiam : ut psallas spiritu, psallas item et mente⁴. Deus enim minime indiget gloria : sed te vult esse dignum, qui gloriam consequare. Quapropter *Quod seminat homo, hoc et metet*⁵. Semina glorificationem, ut coronas honoresque et laudes in regno caelorum metas. Hæc non abs re per digressionem dicta sunt in hunc locum : *In templo ejus unusquisque dicit gloriam, quod sunt qui loquendi finem in Dei templo nunquam faciunt, ac inutiliter ingrediantur. Utinam inutiliter, non cum detrimento.*

8. Vers. 10. *Dominus diluvium inhabitare faciet.* Diluvium inundatio aquæ est, quidquid subest contigentis, et quidquid prius sordescerat expurgantis. Baptismi itaque gratiam diluvium nominat, adeo ut anima peccatis abluta, et veteri homine expurgata, fiat deinceps idonea, quæ in Spiritu habitatio sit Dei. Porro quæ etiam dicta sunt in psalmo tricesimo primo, cum his concinunt. Postquam enim dixit : *Injustitiam meam cognitam feci, et peccatum meum non abscondi*; item illud : *Pro hac orabit ad te omnis sanctus*, subjunxit : *Verumtamen in diluvio aquarum multarum ad eum non appropinquabunt*⁶. Non enim peccata appropinquabunt ei, qui per aquam et Spiritum baptismi remissionis delictorum receperit. Sed et in Michææ prophetia quiddam his affine invenitur : *Quia volens misericordiam est, revertetur et miserabitur nostri : demerget peccata nostra, et projicientur in profunda maris*⁷. *Et sedebit Dominus rex in æternum.* Animæ ex diluvio splendenti insidens Deus, eam sibi veluti thronum efficit. Vers. 11. *Dominus virtutem populo suo dabit; Dominus benedictur populo suo in pace.* A populo quidem peccatore robustum et robustam auferet Dominus⁸ : justitiam vero facienti robur confert. Nam *Omni habenti dabitur*⁹. Cæterum qui ad perficienda bona opera corroboratus est, is sit dignus Dei benedictione. Pax autem

⁴ I Cor. xiv, 15. ⁵ Gal. vi, 7. ⁶ Psal. xxxi, 5, 6.

(27) Reg. tertius ἐτέρῳ ἐμπόρῳ ἐμπόδιον. Quid autem i lud, ἐμπόρῳ, hoc loco sibi velit, non video.

(28) Colb. secundus ἀπαύστως.

(29) Sic editio Basil. et Oliv. cum nostris decem mss., nec aliter editum fuit apud LXX. Editio vero Paris. et unus aut alter ms. nostris κατοικεῖ quam lectionem quoque, teste Noblilio, tenentur et alii quidam libri. Certe ex Hebræo vertit Hieronymus, *Dominus diluvium inhabitat.* Hieronymum secutus

μνήμην τῶν ἀμαρτιῶν ἀφικνούμενοι, οὐ τρέμουσι τὴν κρίσιν· ἀλλὰ μειδιῶντες, καὶ τὰς δεξιὰς ἀλλήλοις ἐμβάλλοντες, τόπον μακρολογίας τὸν οἶκον ποιοῦνται τῆς προσευχῆς, παρακούοντες τοῦ ψαλμοῦ τοῦ διαμαρτυρομένου καὶ λέγοντος, ὅτι Ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν. Σὺ δὲ οὐ μόνον οὐ λέγεις, ἀλλὰ καὶ ἐτέρῳ ἐμπόδιον (27) γίνῃ ἐπιστρέφων πρὸς αὐτὸν, καὶ τῷ ἰδίῳ θορύβῳ ὑπερηχῶν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Πνεύματος. Ὅρα μὴ ποτε ἀπέλθῃς, ἀντι τοῦ μισθὸν λαβεῖν ἐπὶ δοξολογία, τοῖς τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ βλασφημοῖσι συγκαταδικασθεῖς. Ψαλμὸν ἔχεις, προφητεῖαν ἔχεις, εὐαγγελικὰ παραγγέλματα, τὰ τῶν ἀποστόλων κηρύγματα. Ἡ γλῶσσα ψαλλέτω, ὁ νοῦς ἐρευνάτω τὴν διάνοιαν τῶν εἰρημένων, ἵνα ψάλλῃς τῷ πνεύματι, ψάλλῃς δὲ καὶ εἴῃ νοῖ. Μὴ γὰρ δόξης ἐπίδεται ὁ Θεός, ἀλλὰ σε βούλεται ἄξιον εἶναι τοῦ δοξασθῆναι. Διάτι Ὁ σπείρει ἀνθρώπος, τοῦτο καὶ θερίσει. Σπείρων δοξολογίαν, ἵνα θερίσῃς στεφάνους καὶ τιμὰς καὶ ἐπαύσιον ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Ταῦτα οὐκ ἀχρήστως ἐν παρεκθάσει εἴρηται εἰς τὸ, Ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ πᾶς τις λέγει δόξαν, διὰ τὸ τοὺς ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ ἀπαυστα (28) γλωσσαλοῦντας καὶ ἀνωφελῶς εἰσιόντας· εἴθε δὲ ἀνωφελῶς καὶ μὴ ἐπιθλαδῶς.

8. Κύριος τὸν κατακλυσμὸν κατοικεῖ (29). Κατακλυσμὸς ὕδατος ἐστὶν ἐπίκλυσις ἐξαφανίζοντος πᾶν τὸ ὑποκείμενον, καὶ καθαρίζοντος ἅπαν τὸ προσῆρπωμένον. Τὴν οὖν τοῦ βαπτίσματος χάριν κατακλυσμὸν ὀνομάζει, ὥστε τὴν ἀποπλυνάμεν τὰ ἀμαρτήματα ψυχῆν, καὶ ἀποκαθραμένην τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, ἐπιτηθεῖαν εἶναι λοιπὸν πρὸς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι. Συνῆδει δὲ τοῦτω καὶ τὰ ἐν τῷ τριακοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ εἰρημένα. Μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν, ὅτι Τὴν ἀνομίαν μου ἐγκώρῃσα, καὶ τὴν ἀμαρτίαν μου οὐκ ἐκάλυψα· καὶ τὸ, ὅτι Ὑπὲρ αὐτῆς (30) προσεύξεται πρὸς σὲ πᾶς ὀσιος· ἐπήγαγε· Πλήν ἐν κατακλυσμῷ ὕδατων πολλῶν πρὸς αὐτὸν οὐκ ἐγγιούσιν. Οὐ γὰρ ἐγγιούσιν αἱ ἀμαρτίαι τῷ λαβόντι τὸ βάπτισμα τῆς ἀφέσεως τῶν παραπτωμάτων διὰ τοῦ ὕδατος καὶ τοῦ Πνεύματος. Συγγενὲς δὲ τοῦτω καὶ ἐν τῇ προφητείᾳ Μιχαίου εὔρηται· Ὅτι θελήτης ἐλέους ἐστίν, ἐπιστρέψει καὶ ἐλεήσει ἡμῶς· καταδύσει τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ ἀπορρίψουσιν εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης. Καὶ καθιεῖται Κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. Τῇ λαμπύσῃ ψυχῇ ἀπὸ τοῦ κατακλυσμοῦ ἐνδρυνθεὶς (31) ὁ Θεός, οἶονεθ θρόνον αὐτὴν αὐτῷ ἀπεργάζεται. Κύριος ἰσχύρ τῷ λαῷ αὐτοῦ δώσει· Κύριος εὐλογήσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ. Ἀπὸ μὲν τοῦ ἀμαρτωλοῦ λαοῦ ἀφελεῖ Κύριος ἰσχύον-

⁷ Michææ. vii, 19. ⁸ Isa. iiii, 1. ⁹ Matth. xxv, 29.

est Augustinus. Aliquanto post Reg. tertius ἐρῆρωπωμένον.

(30) Reg. secundus καὶ ὅτι ὑπὲρ ταύτης. Nec ita multo post Colb. quartus ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν καὶ τῶν παραπτωμάτων. Subinde mss. duo habent εἴρηται pro εὔρηται.

(31) Reg. secundus ἐνδρυνθεὶς. Mox mss. duo αὐτοῦ. Haud longe Reg. secundus ἀφελεῖται.

τα καὶ ἰσχύουσαν, τῷ δὲ δικαιοπραγοῦντι (32) δίδω- A
σιν ἰσχύν. Διότι τῷ ἔχοντι παρτί δοθήσεται. Ἐν-
δυναμωθείς δὲ πρὸς τὴν τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐνέργειαν,
ἄξιος γίνεταί τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εὐλογίας. Ἔοικε δὲ
τελειωτάτη τῶν εὐλογιῶν εἶναι ἡ εἰρήνη, εὐστάθειά
τις οὕσα τοῦ ἡγεμονικοῦ· ὥστε τὸν εἰρηνικὸν ἄνδρα
ἐν τῷ κατεστάθαι τὰ ἦθη χαρακτηρίζεσθαι· τὸν δὲ
πολεμούμενον ὑπὸ τῶν παθῶν μήπω τῆς ἀπὸ Θεοῦ
εἰρήνης μετεσχηκέναι, ἣν ὁ Κύριος ἔδωκε τοῖς ἐαυ-
τοῦ μαθηταῖς, ἦτις, ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρου-
ρήσει τὰς ψυχὰς τῶν ἀξίων. Ταύτην καὶ ὁ Ἀπόστολος
ἐπεύχεται ταῖς Ἐκκλησίαις, λέγων· *Χάρις ὑμῖν καὶ*
εἰρήνη πλεθυνθεῖη. Γένοιτο οὖν ἡμῖν καλῶς ἀγωνι-
σαμένοις, καὶ τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς καταστρεψαμέ-
νοις, ὃ ἐστὶν ἔχθρα εἰς Θεὸν, ἐν γαληνίῳσι καὶ ἀκύ-
μονι καταστάσει τῆς ψυχῆς γενομένης, εἰρήνης ἡμᾶς B
υἱοὺς χρηματίζειν, καὶ τῆς εὐλογίας τοῦ Θεοῦ μετα-
σχεῖν ἐν εἰρήνῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ αἰ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶ-
νας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΚΘ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Ψαλμὸς ᾠδῆς τοῦ ἔγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου
Δαβὶδ (33).

1. Ψαλτήριον μὲν τροπικῶς, καὶ ὄργανον ἡρμο-
σμένον μουσικῶς εἰς ὕμνους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, ἡ τοῦ
σώματος ἐστὶ κατασκευῆ· ψαλμὸς δὲ αἰ διὰ τοῦ σώ-
ματος πράξεις, αἱ εἰς δόξαν Θεοῦ ἀποδιδόμεναι, ὅταν
ὑπὸ τοῦ λόγου ἡρμωσμένου μηδὲν ἐκμελὲς ἀποτελῶ-
μεν ἐν τοῖς κινήμασιν. Ὡδὴ δὲ ἐστὶν, ὅσα θεωρίας
ἔχεται ὑψηλῆς (34) καὶ θεολογίας. Ὡστε ὁ ψαλμὸς C
λόγος ἐστὶ μουσικὸς, ὅταν εὐρύθμως κατὰ τοὺς ἁρ-
μονικοὺς λόγους πρὸς τὸ ὄργανον κρούηται· ᾠδὴ δὲ
φωνὴ ἐκμελῆς ἀποδιδόμενη ἐναρμονίως, χωρὶς τῆς
συννηχίσεως τοῦ ὄργανου. Ἐνταῦθα τοίνυν, ἐπειδὴ
ἐπιγράφεται, *Ψαλμὸς ᾠδῆς*, ἡγούμεθα τὴν ἀκό-
λουθον πρᾶξιν τῇ θεωρίᾳ τὸν λόγον ἀνίσσεσθαι. Οὗ-
τος δὲ ὁ ψαλμὸς τῆς ᾠδῆς, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, τοῦ
ἔγκαινισμοῦ τοῦ οἴκου περιέχει τινὰς λόγους. Καὶ
ἔοικε κατὰ μὲν τὸ σωματικόν, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ
Σολομῶντος, ἀνεγερθέντος (33) τοῦ περιβοήτου ναοῦ,
ὁ λόγος διεξοδεύεσθαι, πρὸς τὸ ψαλτήριον μελωδούμε-
νος· κατὰ δὲ τὸ νοητὸν, τὴν ἐνσωμάτωσιν τοῦ Θεοῦ
λόγου σημαίνειν (36), καὶ τὸν ἐγκαινισμὸν τοῦ και-
νῶς καὶ παραδόξως αὐτοῦ κατασκευασθέντος οἴκου,

¹⁰ Philipp. iv, 7. ¹¹ I Petr. 1, 2.

(32) Ubi legitur in editis δικαιοπραγοῦντι, scri-
bitur in Colbertinis secundo et quarto δικαίῳ καὶ
εὐπράττοντι. Sed, nisi me fallit animus, hoc factum
est a librario, qui, quod vox δικαιοπραγοῦντι sibi
parum elegans videretur, emendare voluit. Statim
vox ἔργων deest in aliquibus mss.

(33) Illa, Ἰψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβές με,
reperiuntur in editione Paris. post vocem Δαβὶδ·
sed cum in mss. desint, ea deleuimus. Ipso psalmi
initio habent editi κατ' ὄργανον. At Ducæus emen-
dandum censet ex Oliv. scribendumque καὶ ὄργα-
νον. At quidem Combefisius illud, κατ' ὄργανον,
mendosum esse : sed in ipsa Ducæi emendatione,
vitium quoque subesse affirmat. Legendum igitur
putat καθ' ὄργανον, id quod ipse ita interpretatur,
qua organum musicæ coaptatum. Fefellit, inquit,
aspiratio, sequente leni : sed illa non a leni est, sed

A quæ mentis est firmitas 124 quædam atque con-
stantia, benedictionum perfectissima esse videtur ;
quare pacifici viri character in compositis ac se-
datis moribus situs est : contra, qui a cupiditatibus
oppugnantur, nondum pacis Dei particeps est, quam
pacem discipulis suis Dominus dedit, quæ cum in-
tellectum omnem superet ¹⁰, eorum, qui digni sunt,
animas tuebitur. Hanc apostolus Ecclesiis appreca-
tur, dicens : *Gratia vobis et pax multiplicetur* ¹¹.
Utinam igitur postquam strenue certaverimus, ac
carnis affectum qui inimicitia adversus Deum
est, in servitute redegerimus, anima in tran-
quillitate ac quieto statu constituta, filii pacis appelle-
mur, atque in pace fiamus benedictionis Dei par-
ticipes : in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria
et imperium, nunc et semper, et in sæcula sæculo-
rum. Amen.

ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος νῦν καὶ αἰ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶ-
νας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

IN PSALMUM XXIX.

Psalmus cantici in dedicatione domus David.

1. Structura corporis, psalterium quidem est
per metaphoram, instrumentumque, quod ex
musicæ regulis ad concinendum Deo nostro hymnos
adaptatum est : ipsæ vero corporis actiones psal-
mus sunt : quæ ad Dei gloriam referuntur tum, cum
ratione ita concinni efficitur, ut inconcinnum nihil
in nostris motibus peragamus. Quidquid autem
sublimi contemplationi ac theologiæ conjungitur,
canticum est. Psalmus itaque sermo est musicus,
cum concinne apteque ex harmoniæ ratione ad or-
ganum pulsatur : canticum vero vox est concinna,
quæ modulate citra organi sonum emittitur. Proinde
cum hic inscriptio sit, *Psalmus cantici*, putamus
his verbis significari, quod contemplationem actio
sequatur. Hic vero psalmus cantici, secundum in-
scriptionem, quædam de domus dedicatione argu-
menta continet. Et quod ad corporalem sensum at-
tinet, videtur hic sermo temporibus Salomonis, ce-
leberrimo illo templo exstructo, recitatus fuisse,
atque ad psalterii modulationem accommodatus ;
at vero secundum spiritualem intelligentiam, Dei

D ipsa natura, καθά. Hæc ille. Cum tamen in nostris
duodecim mss. legatur quoque καὶ ὄργανον, quem-
admodum et in Oliv. libro, longe tutius duximus
scripturam tot codicum testimonio confirmatam
sequi, quam incertam illam ac levem hominis alio-
qui eruditissimi conjecturam.

(34) Sic Colbertini tertius et quartus cum Regiis
quarto et sexto. Editi et major pars mss. ἔχεται ψι-
λῆς. male. Nam vocem ψιλῆς huic loco accommodari
non posse vident, opinor, omnes. Subinde
nonnulli mss. θεωρίᾳ τῶν λόγων.

(35) Ubi in editis legitur ἀνεγερθέντος, habetur
in quibusdam mss. ἀνατεθέντος, in aliis vero ἀναστα-
θέντος, haud dissimili sensu.

(36) Colb. quartus σημαίνει. Aliquanto post idem
codex εὐραμεν ἐν.

Verbi incarnationem significare videtur inscriptio, A
 atque domus nova et inaudita arte constructæ dedi-
 cationem indicare. Nam in hoc psalmo multa inve-
 nimus ex persona Domini pronuntiata. Aut fortassis
 domum intelligere convenit ædificatam a Christo
 Ecclesiam; quemadmodum et Paulus in sua ad Ti-
 motheum Epistola scribit: *Ut scias quomodo oporteat in domo Dei conversari, quæ est Ecclesia Dei viventis*¹². Dedicatio vero-Ecclesiæ, existimanda est mentis renovatio, **125** quam in unoquoque corpus Ecclesiæ Christi complecte Spiritus sanctus efficit. Est autem divina et musica harmonia, non quæ verba quædam complectitur aures demulcentia, sed coercentia ac mitigantia malignos spiritus, qui obnoxias injuriis animas infestant. **VERS. 2.** *Exaltabo te, Domine, quoniam suscepisti me, nec delectasti inimicos meos super me.* Quomodo qui in altis habitat¹³ exaltatur ab iis qui humilem locum sortiti sunt? etenim si sursum in cælo Deus, tu vero deorsum in terra, quonam pacto Deum queas exaltare? Quid igitur sibi vult isthæc prophetæ promissio? num forte Deus exaltari dicitur ab iis, qui magna Deoque digna, de ipso intelligere possunt, et ad Dei gloriam vivunt? Qui igitur ad beatitudinem scienter festinat, is Deum exaltat; qui vero contrariam viam capit, is, quod ne dicere quidem fas est, quantum in se est, Deum deprimat.

2. Sed et omnem statum rebus nostris convenientem quasi Deo tribuimus. Idcirco, dormitantibus nobis, et segniter agentibus, dormire dicitur Deus, indignos nos judicans provida sua in nos vigilantia. Attamen ubi aliquando detrimentum ex somno sentientes, dixerimus: *Exsurge, quare obdormis, Domine*¹⁴? *Non dormitabit, neque dormiet tunc qui custodit Israel*¹⁵. Atque alii quidam Dei a se oculis velut avertunt ob turpes suas Deique oculis indignas actiones: qui pœnitentia ducti, dicunt: *Quare faciem tuam avertis*¹⁶? Sunt præter illos et alii, qui e memoria Dei ejecti, et veluti sui ipsorum oblivionem Deo creantes, dicunt: *Oblivisceris inopiarum nostrarum et tribulationis nostrarum*¹⁷. Et uno verbo, quæ ex humano affectu dicuntur de Deo, ea homines faciunt, talem sibi Deum fingentes, qualem se quisque prius constituit. *Exaltabo igitur te, Domine, quo-*

την ἐπιγραφὴν δηλοῦν. Πολλὰ γὰρ εὐρομεν ἐν τῷ φαλμῷ τούτῳ ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου ἀπαγγελόμενα. Ἡ τάχα οἶκον νοῆσαι προσήκει τὴν οἰκοδομουμένην ὑπὸ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν· καθὼς καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῇ γράφει· *Ἰνα εἰδῆς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεισθαι, ἧτις ἐστὶν Ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος.* Ἐγκαινισμὸν δὲ τῆς Ἐκκλησίας ὑποληπτέον τὴν ἀνακαίνωσιν τοῦ νοῦς, τὴν διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος γινομένην (37) τοῖς κατ' ἓνα τῶν συμπληροῦντων τὸ σῶμα τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ. Ἔστι δὲ ἡ θεία καὶ μουσικὴ ἁρμονία, οὐ περιέχουσα τινὰς λόγους ἀκοῆν εὐφραίνοντας, ἀλλὰ καταστέλλοντας καὶ καταπραϋνοντας τὰ ἐνοχλοῦντα πονηρὰ πνεύματα ταῖς εὐεπηρεάστοις ψυχαῖς. Ὑψώσω σε, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβές με, καὶ οὐκ ἐβρῆσθαις τοὺς ἐχθρούς μου ἐπ' ἐμέ. Πῶς ὁ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς κατοικῶν ὑψοῦται ὑπὸ τῶν τὴν ταπεινὴν χώραν λαχόντων; εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σὺ ἐν τῇ γῆ κάτω, τίνοι ἂν τρέπω τὸν Θεὸν ὑψώσεως; Τί οὖν βούλεται τῷ προφήτῃ ἡ ἐπαγγελία; ἢ μήποτε ὑψοῦσθαι λέγεται ὑπὸ τῶν μέγαρα καὶ θεοπροπέῃ νοεῖν περὶ αὐτοῦ (38) δυναμένων, καὶ ἐν τῷ βίῳ εἰς δόξαν Θεοῦ; Ὁ μὲν οὖν σπεύδων μετ' ἐπιστήμης ἐπὶ τὴν μακαριότητα ὑψοῖ τὸν Θεόν· ὁ δὲ τὴν ἐναντίαν τρεπόμενος, ὁ μὴδὲ θέμις εἰπεῖν, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ τὸν Θεὸν ταπεινοῖ.

2. Καὶ πᾶσαν δὲ ἀρμόζουσαν τοῖς πράγμασιν ἡμῶν κατάστασιν οἶονεῖ περιτίθειμεν τῷ Θεῷ. Διὰ τοῦτο, νυσταζόντων ἡμῶν καὶ κωφῶς ἐνεργούντων, ὑπνοῦν λέγεται ὁ Θεός, ἀναξίους ἡμᾶς κρίνων τῆς ἐπισκοποῦσης ἡμᾶς ἐργηγόρευσεως αὐτοῦ. Ἐπειδὴν δὲ ποτε αἰσθόμενοι τῆς (39) ἐκ τοῦ ὕπνου βλάβης ἐπιπῶμεν· *Ἀνάστηθι, Ἰνα τί ὑπνοῖς, Κύριε; Οὐ νυστάξει, οὐδὲ ὑπνώσει τότε ὁ φυλάσσων τὸν Ἰσραὴλ.* Καὶ ἄλλοι τινὲς οἶονεῖ ἀποστρέφουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Θεοῦ, διὰ τὸ αἰσχρὸν ὣν ποιῶσι καὶ ἀνάξιον τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Θεοῦ· οἱ μεταμεληθέντες λέγουσιν· *Ἰνα τί τὸ πρόσωπόν σου ἀποστρέφεις;* Καὶ ἄλλοι παρὰ τοῦτους εἰσὶν οἱ ἐκδληθέντες τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ (40), καὶ οἶονεῖ λήθην αὐτῷ ἐμποιούντες ἑαυτῶν· οἵτινες λέγουσιν, ὅτι *Ἐπιλανθάνῃ τῆς πτωχείας ἡμῶν καὶ τῆς θλίψεως ἡμῶν.* Καὶ ἀπαξαπλῶς, τὰ ἀνθρωποπαθῶς λεγόμενα περὶ

¹² 1 Tim. iii, 15. ¹³ Psal. cxii, 5. ¹⁴ Psal. xliiii, 25. ¹⁵ Psa. cxx, 4. ¹⁶ Psal. xliiii, 24. ¹⁷ ibid.

(37) Reg. secundus τὴν ἀνακαίνωσιν τοῦ νοῦς τὴν διὰ Πνεύματος ἁγίου γινομένην. Habent quoque Regii tertius et quartus ἀνακαίνωσιν.
 (38) Illud, περὶ αὐτοῦ, abest a Reg. secundo. Mox idem Reg. secundus ὁ μὴ θέμις.
 (39) Reg. secundus δὴ ποτε αἰσθανόμενοι τῆς. Ibidem unus ms. τῆς ἐν τῷ ὕπνῳ. Infra Colb. quartus οἱ μεταβληθέντες.
 (40) Ubi editum invenimus in editione Paris. οἱ ἐκδληθέντες τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ, *ejecti e memoria Dei*, inonet Ducaeus. Volaterranus, teste Montacutio, scriptum reperisse in suis codicibus, οἱ ἐκβαλόντες τῆς μνήμης τὸν Θεόν, *ejicientes e memoria Deum*. Sed qui sint codices illi, quoque terrarum angulo serventur, nescio: sed scio lectionem Parisiensem et in Oliv. et in editione Basil. et in io-

stris duodecim mss. certo et constanter legi. Notat quidem Combefisius illud, ἐκβαλόντες, inveniri quoque in Colb. uti et in Montac. et Angl.; sed quo in Colbertino ita legerit, dicere promptum nobis non est. Certo quidem in Colbertinis omnibus quæ mihi videre contigit exemplaribus (nullum autem fuisse me puto) reperi ἑκδληθέντες· at in eis ne vestigiū quidem inveni vocis ἐκβαλόντες. Præterea quid attinebat Combefisium codices Montac. et Angl. memorare, quasi ii libri inter se distinguerentur, quos tamen eosdem esse plane constat? Nam in Ducaei nota, unde Combefisius accepit quidquid dixit hoc loco, ii soli libri laudantur, quos olim, teste Montacutio, viderat vir doctus Volaterranus.

Θεοῦ ἄνθρωποι ἐργάζονται, τοιοῦτον ἑαυτοῖς ποιούν-
τες τὸν Θεόν, οἷον αὐτὸς ἑαυτὸν ἕκαστος προευτρεπι-
ζει. Ἐγώ σοι ὦν, Κύριε, ὅτι ὑπέλαβες με, καὶ
οὐκ εὐφράνας τοὺς ἐχθρούς μου ἐπὶ ἐμὲ, μηδὲν
ταπεινὸν μηδέ χαμαιζήλον ἐπὶ τοῦ βίου μου φέρων.
Καὶ πόθεν μοι ἡ τοῦ ὑψοῦν ἐνωπάρχει δύναμις;
Ἐπειδὴ σύ με προλαβὼν ὑπέλαβες. Ἐμφαντικῶς (41)
εἶρηκε τὸ, Ἐπέλαβες, ἀντὶ τοῦ, Ἐμετεώρισάς με,
καὶ ἀνώτερον τῶν κατεπανισταμένων με ἐποίησας.
Οἶονεὶ παῖδά τινα ἀπέλωρος ἔχοντα πρὸς τὸ νήχεσθαι,
τῇ χειρὶ τις ὑπολαβὼν, μετεωρότερον ἄγιο τοῦ ὕδατος.
Ὁ οὖν ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ βοήθειας ἀνανεύσας ἀπὸ τοῦ
πτώματος, οὗτος ὑπὸ εὐγνωμοσύνης διὰ τῶν ἀγαθῶν
ἔργων ὑψοῦν ἐπαγγέλλεται τῷ Θεῷ (42). Ἡ ὥσπερ
τινὰ παλαιστὴν ἀσθενοῦντα ὑποστηρίξας τις ἀπὸ τοῦ
κινδυνευομένου πτώματος, καὶ ἐπανώτερον ποιήσας
τὸν συμπαλαίοντος, τῷ μὲν τῆς νίκης παρέσχε τὴν
ἀφορμὴν, τοῦ δὲ τὴν ἐπὶ τῷ πτώματι αὐτοῦ εὐφρο-
σύνην ἀφελίετο. Οὐχὶ δὲ αἱ θλίψεις, αἱ δοκιμασίας
ἐνελεον προσαγόμεναι τοῖς ἁγίοις, εὐφροσύνην τοῖς
ἐχθροῖς ἡμῶν τοῖς ἀοράτοις προξενούσιν· ἀλλ' ὅταν
ἀπαγορεύσωμεν θλιβόμενοι, καὶ στενοχωρηθῶσιν
ἡμῶν οἱ λογισμοί, ἀπειρηκότων ἡμῶν πρὸς τὸ πυκνὸν
τῶν κακώσεων, τότε εὐφραίνονται καὶ κροτοῦσι καὶ
ἐπιχαίρουσιν. Οἶον ἐπὶ τοῦ Ἰώβ. Ἀπολωλέκει τὴν
κτῆσιν· τέκνων ἐστέρητο· ἰχώρας αὐτῷ καὶ σκώ-
ληκας ἡ σὰρξ ἀπέξεσεν (43)· οὕτω τοῦτο εὐφροσύνη
τῷ ἀντιπάλῳ. Εἰ δὲ ἐνδοξὸς πρὸς τὰ ἐπιπόνα εἰρήκει
ι. δύσφημον βῆμα κατὰ τὴν συμβουλήν τῆς γυναι-
κός, τότε ἂν εὐφράνθησαν οἱ ἐχθροὶ ἐπ' αὐτῷ. Τοῦτο
καὶ ἐπὶ Παύλῳ πεινῶντι, καὶ διψῶντι, καὶ γυμνη-
τεύοντι, καὶ κολαφιζομένῳ, καὶ κοπιῶντι, καὶ ἀστατοῦντι· οὐκ εὐφραίνετο ὁ ἐχθρὸς· τὸ ἐναντίον μὲν
οὖν, συνετριβέτο βλέπων οὕτω τὰ ἀγωνίσματα φέροντα, ὥστε λέγειν αὐτὸν καταφρονητικῶς· Τίς
ἡμῶν χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ;

5. Κύριε ὁ Θεός μου, ἐκέκραξα πρὸς σέ, καὶ ἴσασ
με. Μακάριος ὁ τὴν ἐν τῷ βῆθει πληγὴν ἑαυτοῦ
γνωρίζων, ὥστε δύνασθαι τῷ λατρῷ προσεῖναι καὶ
λέγειν· Ἰασαί με, Κύριε, ὅτι ἐτιράχθη τὰ ὀστέα
μου· καὶ, Ἐγὼ εἶπα, Κύριε, ἐλέησέν με, Ἰασαί
τὴν ψυχὴν μου, ὅτι ἠμαρτόν σοι. Ἐνταῦθα μέν-
τοι εὐχαριστία ἐστὶν ὑπὲρ τῆς ἐπαχθείας αὐτῷ
λατρείας· Κύριε γάρ, φησὶν, ὁ Θεός μου. Οὐ πάν-
των Θεός ὁ Θεός, ἀλλὰ τῶν οικειωθέντων αὐτῷ διὰ
τῆς ἀγάπης. Θεός γάρ Ἀβραάμ, καὶ Θεός Ἰσαάκ,
καὶ Θεός Ἰακώβ. Εἰ δὲ πάντων ἦν Θεός, οὐκ ἂν
ἐκεῖνοις ὡς ἐξαιρετον τοῦτο προσεμαρτυρεῖτο. Καὶ
πάλιν ὁ Ἰακώβ· Ἐδοθήθησέ σοι (44) ὁ Θεός ὁ ἐμός.
Καὶ Θωμᾶς μετὰ τὴν πληροφορίαν κατασπαζόμενος
τὸν Δεσπότην, Ὁ Κύριός μου, φησὶ, καὶ ὁ Θεός
μου. Ἐνδιάθετος οὖν ἡ φωνὴ ἡ, Κύριε ὁ Θεός μου,

¹⁸ Rom. viii, 35. ¹⁹ Psal. vi, 3. ²⁰ Psal. xl, 5.

(41) Reg. secundus ἐμφαντικῶς. Mox editio Paris. κατεπανισταμένων μου. Editio vero Basil. et novem mss. κατεπανισταμένων με. Ibidem editio Paris. Οἶον. At mss. Οἶονεὶ.

(42) Editi et nonnulli mss. ὑψοῦν ἐπαγγέλλεται τὸν Θεόν. At major pars mss. cum Oliv. et Anglic. ita, ut edidimus. Nec ita multo post Reg. tertius καὶ ἀνώτερον. Subinde editio Paris. et tres inss.

*niam suscepisti me; nec delectasti inimicos meos sum-
per me. Nihil nimirum humile, nihil abjectum in
vita mea perferam. Unde vero facultas mihi te exal-
tandi? Quoniam tu me praeveniens suscepisti. Per-
spicue dixit, Suscepisti me, pro, Sublevasti me, et su-
periorum insurgentibus in me effecisti. Veluti si quis
puerum quempiam natandi imperitum manu susci-
piens, eum aquis altiore sustineat. Qui igitur,
opitulante Deo, a casu se erigit, is grati animi signi-
ficatione per bona opera exaltationem Deo pollice-
tur. Aut velut si quis debilem quempiam luctato-
rem suffulciens, ab imminente lapsu liberet, ac col-
luctante reddat superiorem; illi quidem victoriae
praebet occasionem, huic vero conceptam de lapsu
alterius laetitiam adimit. Non autem ærumnæ, pro-
bationis causa sanctis indictæ, invisibilibus nostris
inimicis gaudium afferunt: sed cum afflictati fran-
gimur, cumque cogitationes nostræ, nobis ob fre-
quentes molestias animum despondentibus, coar-
ctantur, tunc oblectantur, plauduntque et insultant.
Velut in Job contigit. Amiserat possessiones, orba-
tus 126 erat filiis, tabo et vermibus scatebat ejus
caro; necdum tamen id lætitia afficit adversarium.
Sed si laboribus fractus, contumeliosum aliquod
verbum ex uxoris consilio protulisset, tunc in ipso
oblectati essent inimici. Quin et in Paulo esuriente,
sitiente, nudo, colaphis cæso, laborante, de loco in
locum migrante non delectabatur inimicus; imo
vero contrebatur, dum eum videret sic certamina
perferentem, ut contemptim diceret: Quis nos sepa-
rabit a charitate Christi ¹⁸?*

5. Vers. 3. Domine Deus meus, clamavi ad te, et
sanasti me. Beatus qui intestinam suam plagam
cognoscit, adeo ut ad medicum queat accedere, ac
dicere: Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt
ossa mea ¹⁹; et: Ego dixi, Domine, miserere mei, sana
animam meam, quia peccavi tibi ²⁰. Hic quidem ob
adhibitam sibi curationem gratias agit: Domine,
enim, inquit, Deus meus. Deus non omnium Deus
est, sed eorum qui ei sunt charitate conjuncti. Deus
enim Abraham est, et Deus Isaac, et Deus Jacob.
Etenim si omnium esset Deus, non utique id eis
tanquam quiddam singulare ac eximium tribuisset.
Et iterum Jacob: Adjuxit te Deus meus ²¹. Et Tho-
mas, semota dubitatione omni, Dominum amplexus,
D Dominus meus, inquit, et Deus meus ²². Affectus
igitur vox est, Domine Deus meus, et quæ prophe-

¹⁸ Gen. xlix, 25. ²² Joan. xx, 28.

τοῦ δὲ τῆν. Alii mss. numero plures τῷ δὲ τῆν. Ibidem Colb. quartus ἀφελίετο.

(43) Reg. secundus cum Colb. quinto σὰρξ ἐπέξεσεν. Mox editio Paris. ἀντιπάλῳ ἦν. Deest ἦν in mss. Subinde Reg. secundus εἰρηχέ τι.

(44) Colb. secundus cum altero ms. ἐδοθήθησέ μοι. Paulo post mss. tres ἡ φωνὴ ἡ, Κύριε. Editi ἡ φωνὴ, Κύριε.

tico statui convenit. *Clamavi ad te, et sanasti me.* A Nihil intercessit medii inter vocem meam et tuam gratiam, sed simul atque clamavi, medela accessit. *Adhuc enim loquente te, inquit, dicam, Ecce adsum*²². Proinde magna voce loqui oportet eum, qui Deum precatur, ut cita promptaque sanatio nobis exoriat. **VERS. 4.** *Domine, eduaxisti ab inferno animam meam.* De hac sanatione gratias Deo agit is, qui descendit quidem ex infirmitate in infernum, sed revocatur ex inferno per potentiam ejus, qui pro nobis mortis principem ac dominatorem expugnavit. *Salvasti me a descendentibus in lacum.* Sæpenumero lacus nominantur subterraneæ fossæ, a vincitorum custodiam adaptatæ. Sic enim dictum est in Exodo: *A primogenito Pharaonis, usque ad primogenitum captivæ, quæ erat in lacu*²³. Sed et Jeremiam in lacum demiserunt²⁴; et Joseph in lacu aquam non habente fratres præ invidia incluse-runt²⁵. Itaque actio quælibet aut nos peccato gravatos ad inferiora deprimit, aut nos quasi pennis ad Deum elatos ad superiora evehit. Me igitur prius vitam iniquam agentem servasti, atque a descendentibus in tenebrosam ac frigidum locum sejunxisti. Idipsum igitur significatur verbis illis, *Suscepisti me*; hoc est, Reduxisti me a ferente me deorsum impetu, ut ne delectandi de me occasio iniuriam daretur. Quod igitur alibi ait: *Qui perfecit pedes meos tanquam cervi, et super excelsa statuens me*²⁷; id hic reditum ad excelsa, liberationem a lacu susceptionemque appellat. **VERS. 5.** *Psallite Domino, sancti ejus.* Non continuo si quispiam psalmi verba ore profert, hic Domino psallit: sed quicumque ex puro corde depromunt psalmodiam, **127** et quotquot sunt sancti, qui erga Deum servant justitiam, in rhythmicis spiritalibus concinno ordine psallere Deo possunt. Quot fornicatores, quot fures hic stant? Quot sunt qui dolum ac mendaciam in corde abscondunt? Psallere quidem putantur, revera autem non psallunt. Sanctum enim ad psalmos concinendos sermo invitat. *Non potest arbor mala bonos fructus facere*²⁸, neque cor malum vitæ verba proferre. *Facite itaque arborem bonam, et fructus ejus bonos*²⁹. Purgate corda ut in spiritu fructum feratis, et possitis sancti effecti, prudenter Domino psallere.

τούς καρπούς αὐτοῦ καλοῦς. Καθάρατε τὰς καρδίας, ὅσοι γενόμενοι, ψάλλειν συνετώς τῷ Κυρίῳ.

4. Et confitemini memorie sanctitatis ejus. Non

καὶ πρέπουσα τῇ προφητικῇ καταστάσει. Ἐκέκραξα πρὸς σέ, καὶ ἴσω με. Οὐδὲν ἐγένετο μέσον τῆς ἐμῆς φωνῆς καὶ τῆς σῆς χάριτος, ἀλλ' ἑμοῦ τε ἐκέκραξα, καὶ προσῆλθεν ἡ ἴσασ. Ἐτι γὰρ λαλοῦντός σου, φησὶν, ἐρῶ Ἰσοῦ πάρεμι. Μεγάλα οὖν δεῖ φθέγγεσθαι εὐχόμενον τῷ Θεῷ, ἵνα ταχεῖα ἡμῖν ἐπανατελεῖται (45) ἡ ἴσασ. Κύριε, ἀνηγάγετε ἐξ ἄδου τὴν ψυχὴν μου. Περὶ ταύτης τῆς ἴσασ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ ὁ κατελθὼν μὲν ἐξ ἀσθενείας εἰς ἄδην, ἀναχθεὶς δὲ ἀπὸ τοῦ ἄδου διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ ὑπὲρ ἡμῶν καταπαλαίσαντος τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Ἐσωσάς με ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς λάκκον. Πολλαχοῦ μὲν οἱ λάκκοι ὀνομάζονται τὰ ὑπόγεια ὀρύγματα, εἰς φυλακὴν δεσμίων ἐπιτετηθευμένα. Οὕτω γὰρ εἴρηται ἐν τῇ Ἐξόδῳ Ἐκ πρῶτοτόκου Φαραὼ ἕως πρῶτοτόκου τῆς αἰχμαλωτίδος τῆς ἐν τῷ λάκκῳ. Ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰερεμίαν εἰς λάκκον ἐνέβαλον· καὶ τὸν Ἰωσήφ ὑπὸ τοῦ φθόνου οἱ ἀδελφοὶ λάκκῳ ἐναπέκλεισαν ὕδωρ μὴ ἔχοντι. Ἐκάστη οὖν πρῶξις ἢ ἐπὶ τὰ κάτω ἡμᾶς καταγεῖ, βαρύνουσα ἡμᾶς (46) διὰ τῆς ἀμαρτίας, ἢ ἐπὶ τὰ ἄνω κουφίζει, πτεροῦσα ἡμᾶς πρὸς τὸν Θεόν. Ἐσωσας οὖν ἐμὲ πρότερον ὄντα ἐν βίῳ πονηρῷ, χωρίσας ἀπὸ τῶν καταβαινόντων εἰς τὸν ἐσκοτισμένον καὶ καταφυγμένον τόπον. Τοῦτο οὖν ἐστὶ τὸ, Ἐπέλαβες με· τουτέστιν, Ἐπανήγαγες με ἀπὸ τῆς εἰς τὸ κάτω φορᾶς, ὡς μὴ δοῦναί καιρὸν ἐπευφρανθῆναί μοι τοὺς ἐχθρούς. Ὁ οὖν ἀλλαχοῦ εἴρηκεν, ὅτι Καταρτιζόμενος τοὺς πόδας μου ὡσεὶ ἐλάφου, καὶ ἐπὶ τὰ ὕψηλά ἰστῶν με (47), τὴν εἰς τὰ ὕψηλά ἐπάνοδον λάκκου ἀπαλλαγὴν καὶ ὑπόληψιν ὀνομάζει. Ψάλλατε τῷ Κυρίῳ, οἱ ὄσιοι αὐτοῦ. Οὐκ εἶ τις τῷ στόματι προφέρει τὰ τοῦ ψαλμοῦ ῥήματα, οὗτος ψάλλει τῷ Κυρίῳ· ἀλλ' ὅσοι ἀπὸ καρδίας καθαρᾶς ἀναπέμπουσι τὰς ψαλμωδίας, καὶ ὅσοι εἰσὶν ὄσιοι, σώζοντες τὴν πρὸς Θεὸν δικαιοσύνην, οὗτοι (48) δύνανται ψάλλειν τῷ Θεῷ τοῖς ῥυθμοῖς τοῖς πνευματικοῖς ἀρμοζόντως ἀκολουθοῦντες. Πόσοι ἀπὸ (49) πορνείας ἐστάσιν ἐνταῦθα, πόσοι ἀπὸ κλοπῆς! πόσοι δόλον, πόσοι ψευδολογίαν ἐν ταῖς καρδίαις κρύπτοντες! Ψάλλειν οἴονται, τῇ ἀληθείᾳ μὴ ψάλλοντες. Ὅσιον γὰρ καλεῖ πρὸς ψαλμολογίαν (50) ὁ λόγος. Οὐ δύναται δένδρον πονηρὸν καρποῦς ἀγαθοῦς ποιεῖν, οὐδὲ καρδία πονηρὰ ῥήματα ζωῆς ἐκβάλλειν. Ποιήσατε οὖν τὸ δένδρον καλόν, καὶ

4. Καὶ ἐξομολογεῖσθε τῇ μνήμῃ τῆς ἀγιοσύ-

²² Isa. LVIII, 9. ²³ Exod, XII, 29. ²⁴ Jerem. XXXVIII, 6. ²⁵ Gen. XXVII, 24. ²⁷ Psal. XVII, 34. ²⁸ Matth. VII, 18. ²⁹ Matth. XII, 33.

(45) Legitur in duobus mss. ἐπανατέλλη.

(46) Editi et nonnulli mss. βαρύνουσα ἡμᾶς· sed deest ἡμᾶς in majori parte mss. Mox Reg. secundus Ἐσωσάς με οὖν πρότερον ὄντα ἐν τῷ βίῳ τῷ πονηρῷ.

(47) Editio Paris. ἐπὶ τὰ ὕψη με ἰστῶν. At mss. scriptum ut in contextu. Nec ita multo post aliqui mss. προσφέρει τὰ.

(48) Colb. secundus ἀλλ' οἱ ἀπὸ καρδίας καθαρᾶς ἀναπέμπουσι τὰς ψαλμωδίας· καὶ ὅσοι εἰσὶ δίκαιοι

ἐγγίζοντες τῇ πρὸς Θεὸν δικαιοσύνην, οὗτοι, etc. Sed qui ex corde puro depromunt psalmodiam, et quotquot sunt justi qui ad Dei justitiam appropinquant, hi, etc. Aliquanto post Colb. secundus ῥυθμοῖς τοῦ πνεύματος.

(49) Editio Paris. πόσοι δὲ ἀπό. Sed vocula δὲ non legitur in sex mss., neque in editioe Basil.

(50) Reg. tertius πρὸς ψαλμωδίαν. Nec procul Reg. secundus καθαρῶσατε, sed ita, ut lectio alia, καθάρατε, in margine ascripta sit.

της αὐτοῦ. Οὐκ εἶπεν, Ἐξομολογεῖσθε τῇ ἀγιοσύνῃ αὐτοῦ, ἀλλὰ, *Τῇ μνήμῃ τῆς ἀγιοσύνης αὐτοῦ*· τουτέστιν, Εὐχαριστεῖτε. Ἡ γὰρ ἐξομολόγησις ἐν- τούθα ἀντὶ εὐχαριστίας λαμβάνεται. Εὐχαριστεῖτε οὖν, ὅτι ἐν μνήμῃ τῆς ἀγιοσύνης αὐτοῦ ἐγένεσθε· οὐ πρότερον, διὰ τὸ ἐμβαθύνειν τῇ κακίᾳ, καὶ ταῖς ἀκαθαρσίαις τῆς σαρκὸς ἐμολύνεσθαι (51), εἰς λήθην ἦλθετε τῆς ἀγιοσύνης τοῦ ποιήσαντος ὑμᾶς. Ὑπὲρ οὖν τοῦ ἐξίλασμου τῶν ἡμαρτημένων, ἐξομολογεῖσθε περὶ τῶν οὐχ ὑγιῶς ὑμῖν προπεπραγμένων. Ὅτι ὄργῃ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ, καὶ ζωῇ ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ. Πρότερον εἶπε τὸ σκυθρωπὸν, ὄργην ἐν τῷ θυμῷ τοῦ Θεοῦ· εἶτα τὸ φαιδρότερον, τὴν ζωὴν ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ. Δοκεῖ ταυτολογία εἶναι τοῖς μὴ δυναμένοις τῆς ἀκριβείας τῶν σημαινομένων ἐφάπτεσθαι, τοῦ προφήτου λέγοντος ὄργην εἶναι (52) ἐν τῷ θυμῷ τοῦ Θεοῦ, ὡς τοῦ αὐτοῦ ὄντος ὄργης καὶ θυμοῦ· πλεῖστον δὲ τὸ διάφορον. Θυμὸς μὲν γὰρ ἐστὶν ἡ κρίσις τοῦ ἐπαχθῆναι τάδε τινὰ τὰ σκυθρωπὰ τῷ ἀξίῳ· ὄργῃ δὲ ὁ πόνος ἤδη, καὶ ἡ κόλασις ἡ ἀπὸ τοῦ δικαίου κριτοῦ κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀδικίας ἐπαγομένη. Ἀπὸ παραδείγματος δὲ σαφέστερον ὃ λέγω γενήσεται (53). Σημειωσάμενος ὁ πατρὸς τὸ φλεγμαῖνον μέρος καὶ ὑπουλον, ἐγκρίνει τὴν τομὴν ἀναγκαίαν εἶναι τῷ κάμνοντι. Τοῦτο θυμὸν ὀνομάζει ἡ Γραφή. Μετὰ δὲ τὴν ἐπὶ τῷ βοηθήματι κρίσιν τοῦ πατροῦ ἐπακολουθεῖ λοιπὸν ἡ ἐνέργεια εἰς ἔργον (54) ἄγουσα τὰ κριθέντα, καὶ ὁ σίδηρος τέμνων καὶ ὀδύνην ἐμποιῶν τῷ διακοπτομένῳ. Τοῦτο ὄργῃ Θεοῦ ὀνόμασται. Ἐλθε τοίνυν ἐπὶ τὸ προκείμενον, καὶ εὐρήσεις τὸ ἀκόλουθον τῆς ἐννοίας. Ὅτι ὄργῃ ἐν τῷ θυμῷ αὐτοῦ. Τιμωρία, κατὰ τὸ δίκαιον κρίμα τοῦ Θεοῦ· Ζωὴ δὲ ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ. Τί οὖν φησιν; Ὅτι ὁ μὲν θέλει ὁ Θεός, τοῦτό ἐστι, πάντα μετέχειν αὐτοῦ τῆς ζωῆς· τὰ δὲ περιστατικά, οὐχὶ τῷ θελήματι αὐτοῦ ἐνεργεῖται, ἀλλὰ τῷ ἀξίῳ τῶν ἡμαρτηκόντων ἐπάγεται. Τὴν μὲν οὖν ζωὴν ὁ Θεὸς τῷ ἰδίῳ θελήματι ἐκάστω χαρίζεται, τὴν δὲ ὄργην αὐτὸς ἕκαστος ἑαυτῷ θησαυρίζει (55) Ἐν ἡμέρᾳ ὄργης καὶ ἀποκαλύψεως καὶ δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ. Σύνηθες δὲ τῇ Γραφῇ προτάσσειν τὰ σκυθρωπὰ τῶν χρηστοτέρων· διότι ἡδῶν ἐστὶν ἡ ἀπόλαυσις, προκαθηγησαμένων αὐτῆς τῶν λυπούντων. Ἐγὼ γὰρ ἀποκτενῶ, φησι, καὶ ζῆν ποιήσω. Δευτέρα ἡ εὐεργεσία μετὰ τὴν κόλασιν. Πατάξω, κἀγὼ ἴσομαι. Αὐτὸς γὰρ ἀλγεῖν ποιεῖ, καὶ πάλιν ἀποκαθίστησιν· ἔπαισε, καὶ αἱ χεῖρες αὐτοῦ ἴσαντο. Προλαμβάνει τὰ κακοῦντα, ἵνα μονωτέρως ἡμῖν αἱ χεῖρες γένωνται, σφοδρῶς ἀντιποιηθέντων ἡμῶν τῆς φυλακῆς τῶν δοθέντων. Τὸ ἐσπέρας ἀυλισθήσεται κλαυθμὸς, καὶ εἰς τὸ πρωὶ ἀγαλλασίς. Μνήσθητι τοῦ καιροῦ τοῦ κατὰ τὸ

⁵⁰ Rom. II, 5. ⁵¹ Deut. XXXII, 39. ⁵² ibid.

51) Editio Paris. μολύνεσθαι. At mss. ἐμολύνεσθαι. Mox tres mss. ἐξομολογήσασθε. Ibidem Colb. secundus ὑμῖν πεπραγμένων.

(52) Deest εἶναι in aliquibus mss

(53) Ubi corrupte legitur in editione nostra Paris. Ἀπὸ παραδείγματος δὲ ὁ σαφέστερον ὃ λέγω γενήσεται, scriptum invenitur in aliquibus mss. Ἀπὸ παραδείγματος δὲ σαφέστερον ὃ, etc., in Reg. vero

A dixit, Confitemini sanctitati ejus, sed, *Memoriae sanctitatis ejus* : hoc est, Gratias agite. Confessio namque hic pro gratiarum actione accipitur. Gratias igitur agite, quod in memoria sanctitatis ejus sitis : qui prius, utpote profunda immersis malitia, et carnis spurciis contaminati, in ejus qui vos condidit oblivionem veneratis. Itaque ad obtinendam peccatorum veniam, de his quæ antea a vobis non recte gesta sunt confiteamini. Vers. 6. *Quoniam ira in indignatione ejus, et vita in voluntate ejus*. Prius triste quiddam dixit, iram in indignatione Dei : deinde aliquid lætius, vitam in voluntate ejus. Videtur repetitio esse, iis qui signficatorum intelligentiam accuratam assequi non possunt : quandoquidem propheta dicit iram esse in Dei indignatione, quasi ira et indignatio idem sint, cum tamen plurimum differant. Indignatio enim est judicium de infligendis merenti certis quibusdam tristibus : ira vero labor et supplicium, quod a justo judice pro injusitiæ mensura jam infertur. Quod autem dico, id exemplo manifestius fiet. Medicus si quam partem inflammatione affectam, et sanie occulta refertam observaverit, incisionem judicat esse ægrotanti necessariam. Illud Scriptura indignationem vocat. Sed post prolata a medico de afferendo remedio sententiam, actio tandem sequitur, qua quod decretum est perficitur, ferrumque, quod incidit, et dolorem parit incisionem patienti, adhibetur. Illud ira Dei appellatum est. Venias ergo ad propositum, et hujus sententiæ consequentiam invenies. *Quoniam ira in indignatione ejus*. Pœna, secundum justum Dei judicium : *Vita vero in voluntate ejus*. Quid ergo dicit? Quod Deus vult, hoc esse, ut vitæ ejus sint participes omnes. Mala autem non ejus voluntate sunt, sed merito eorum qui peccaverunt inferuntur. Vitam igitur cuique Deus propria voluntate tribuit : iram vero sibi quisque congerit *In die iræ, et revelationis, et justi judicii Dei* ⁵⁰. Tristitia autem ante res lætas collocare solet Scriptura, propterea quod delectatio jucundior est, tum, cum quæ mœrorem afferunt, ipsam præcesserunt. *Ego enim, inquit, occidam, et vivere faciam* ⁵¹. Beneficium pœna est posterius. *Percutiam, et ego sanabo* ⁵². Ipse enim affert dolorem, et rursus recreat : percussit, et manus ejus sanaverunt. Antecedunt mala, quo **128** nobis beneficia stabiliora fiant atque firmiora, quippe qui tunc magnopere data custodiamus. *Ad vesperum demorabitur fletus, et ad matutinum lætitia*. Remiscere temporis passionis Domini, et verborum invenies intelligentiam. Ad vesperam enim demoratus est fletus in Domini discipulis, cum eum vide-

tertio Ἀπὸ παραδείγματος δὲ ὃ λέγω σαφέστερον γενήσεται· ex quo vario verborum ordine errorum typographis obiectum esse suspicamur.

(54) Reg. secundus εἰς ἐν ἔργον. Mox editio Paris. ὁ τέμνων. Deest articulus in mss.

(55) Nostra editio Paris. θησαυρίζειν. At mss. θησαυρίζει.

rent in cruce pendentem : ad matutinum vero lætitia, cum post resurrectionem current, ac faustum illum nuntium quo Dominus visus fuisse nuntiabatur, sibi invicem cum gaudio deferrent. Aut forte etiam in universum, vespera sæculum hoc dicitur, in quo qui beate flevissent, adveniente postmodum matutino, consolationem accipient. *Beati enim qui lugent; quoniam ipsi consolabuntur* ⁵⁵. *Beati qui flevit, quoniam ipsi ridebunt* ⁵⁶. Qui igitur dies hujus sæculi jam consummationem attingentis, et ad suum occasum vergentis, in plorando peccatis suis absumpserunt, hi vero illo matutino adveniente gaudebunt. *Qui enim reminant nunc in lacrymis, in exultatione metent* ⁵⁷, nimirum in futuro sæculo.

τῆς ἀληθινῆς ἐκείνης πρώτης ἐπελθούσης ἀγαλλιάσονται. *Οἱ σπεύροντες γὰρ ἐν δάκρυσιν νῦν, ἐν ἀγαλλιάσει θεριοῦσι*· δηλαδὴ πρὸς τὸ μέλλον.

5. VERS. 7. *Ego autem dixi in abundantia mea, B Non movebor in æternum. Quemadmodum earum rerum quæ in foro venduntur copia, civitatis est abundantia, et quemadmodum regionem quæ fructibus multis referta est, abundare dicimus : sic et animæ quædam est abundantia, dum omnigenis operibus repleta est : quam primum quidem multo cum labore excoli oportet, tumque uberi cœlestium aquarum irrigatione saginari, adeo ut fructum tricesimum, aut sexagesimum, aut centesimum afferat* ⁵⁸, ac benedictionem obtineat dicentem : *Benedictiæ apothecæ tuæ, et reliquiæ tuæ* ⁵⁹. Nam constantiæ suæ qui conscius est, dicet confidenter, affirmabitque fore, ut ab adversario non evertatur, velut ager plenus, cui benedixit Dominus. VERS. 8. *Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem. In investiganda virtutum ratione qui se exercuere, alias quidem virtutes dixerunt ex contemplationibus constare, alias vero dixerunt non esse in contemplatione : verbi gratia, prudentiam quidem ex contemplationibus constare, cum de bonis ac malis agitur : hinc vero temperantiam oriri, quod speculamur quæ sint eligenda aut fugienda : hinc justitiam, quod speculamur, quæ distribuenda sint, aut non distribuenda : hinc fortitudinem, quod specula-*

A πάθος τοῦ Κυρίου, καὶ (56) εὐρήσεις τὰ σηµαίνονµενα. Ἐσπέρας γὰρ ἠύλισθη κλαυθµὸς τοῖς µαθηταῖς τοῦ Κυρίου, ὅτε ἔβλεπον αὐτὸν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ κρεµάµενον· τὸ δὲ πρῶτὸ ἀγαλλιάσεις, ὅτε μετὰ τὴν ἀνάστασιν διέτρεχον μετὰ χαρᾶς ἀλλήλοις δίδόντες τὰ εὐαγγέλια τῆς ὀπτασίας τοῦ Κυρίου. Ἡ τάχα καὶ καθολικῶς ἐσπέρα ὁ αἰὼν οὗτος λέγεται, ἐν ᾧ οἱ µακαρίως κλαύσαντες, τῆς πρώτης ἐπελθούσης, παρακληθῆσονται. *Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθῆσονται. Μακάριοι οἱ κλαίοντες, ὅτι αὐτοὶ γελάσουσιν* (57). Οἱ οὖν τὰς ἡμέρας τοῦ αἰῶνος τούτου ἐπὶ συντελείᾳ ἤδη ὄντος, καὶ πρὸς τὰς ἑαυτοῦ δυσµὰς ἀποκλίνοντος (58), ἐν τῷ ἀποκλαίειν τὰς ἑαυτῶν ἀµαρτίας διαγαγόντες, οὗτοι

5. Ἐγὼ δὲ εἶπα ἐν τῇ εὐθηνίᾳ μου· Ὅτὶ µὴ σαλευθῶ εἰς τὸν αἰῶνα. Ὅσπερ πλεῖός ἐστιν εὐθηνία ἢ τῶν ὠνίων κατ' ἀγορᾶν ἀφθονία (59), καὶ χώραν εὐθηνεῖσθαι λέγοµεν τὴν πολλοὺς εὐφορήσασαν τοὺς καρπούς· οὕτω καὶ τῆς (60) ψυχῆς τίς ἐστιν εὐθηνία τῆς πεπληρωµένης καταπαπῶν ἔργων· ἦν πρῶτον µὲν γεωργηθῆναι δεῖ φιλοπόνως, καὶ τότε ταῖς ἀφθονίαις τῶν οὐρανίων ὑδάτων ἐπιβροῖαις πιανθῆναι, ὥστε καρποφορῆσαι ἐν τριάκοντα, καὶ ἐν ἐξήκοντα, καὶ ἐν ἑκατὸν, καὶ τυχεῖν τῆς εὐλογίας τῆς λεγούσης· *Εὐλογηµένα αἱ ἀποθήκαι σου, καὶ τὰ ἐγκαταλείµµατά σου*. Ὁ οὖν αἰσθανόµενος (61) τῆς ἑαυτοῦ βεβαιότητος, πεποιθότως ἔρει, καὶ διαβεβαιώσεται µὴ περιτραπῆναι (62) ὑπὸ τοῦ ἀνταγωνιζοµένου, ὡς ἀγρὸς πλήρης, ὃν εὐλόγησεν ὁ Κύριος· *Κύριε, ἐν τῷ θελήματι σου παρέσχου* (63) *τῷ κάλλει μου δύναµιν*. Οἱ περὶ τὴν ἐξέτασιν τοῦ περὶ ἀρετῶν λόγου κατατριβέντες τὰς µὲν τῶν ἀρετῶν ἐκ θεωρηµάτων ἔφασαν συνεστάναι, τὰς δὲ ἀθεωρήτους· οἷον, φρόνησιν µὲν ἐκ θεωρηµάτων συνεστάναι, ἐν τῷ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τόπῳ (64)· σωφροσύνην δὲ ἐκ τοῦ περὶ τῶν ἀρετῶν καὶ φευκτῶν· δικαιοσύνην δὲ ἐκ τοῦ περὶ τῶν ἀπονεµητέων καὶ οὐκ ἀπονεµητέων· καὶ ἀνδρείαν ἐκ τοῦ περὶ δεινῶν καὶ οὐ δεινῶν· κάλλος δὲ καὶ ἰσχὺν ἀθεωρήτους εἶναι

⁵⁵ Math. v, 5. ⁵⁶ Luc. vi, 21. ⁵⁷ Psal. cxxv, 5.

⁵⁸ Math. xiii, 8. ⁵⁹ Deut. xxviii, 5.

(56) Colb. secundus πάθος τοῦ Χριστοῦ καί.

(57) Legitur in duobus mss. γελάσονται.

(58) Editi cum aliquibus mss. ἀποκλίναντος. Alii ἀποκλίνοντος, melius. Paulo post Reg. secundus ἐπὶ δάκρυσιν. Mox illa, γὰρ νῦν, desunt in Reg. tertio. Subinde Colb. quartus πρὸς τὰ μέλλοντα. Ibidem duo mss. εἶπον.

(59) Colb. secundus ὠνίων κατ' ἀγορᾶν εὐθηνία.

(60) Editio Paris. καὶ ἡ τῆς. At multi mss. καὶ τῆς

(61) Reg. secundus, αἰσθόμενος.

(62) Editi παρατραπῆναι. At septem mss. præter Combef. περιτραπῆναι, longe melius. Mox multi mss. ὁ Κύριος. Deest articulus in editis.

(63) Ita sex mss. cum editione Basil. At nostra editio Paris. et alii tres mss. παράσχου. Ubi notat Nobilius, legi quoque παράσχου ab Apollinario, et in psalterio Æthiopico, atque in aliis quibusdam libris.

D (64) Editi et nostri duodecim] mss. constanter ἐν τῷ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν τόπῳ, subobscurius. Catena vero Corderiana ἐν τῇ περὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν γνώσει, clare quidem : sed pi fallor, non vere. Nam magnus ille tot codicum consensus facit, ut ita mutatum putem ab aliquo, qui sibi plus justo indulsisse credi possit. Idque eo facilius accidisse arbitror, quod vox τόπος hic non ita multum convenire videatur. Ad verbum : *In loco de bonis ac malis. Hoc est, Ubi agitur de bonis ac malis, Ubi bona a malis discerni oportet*. Jam si conjectare nobis liceat, suspicor veterem ipsam interpretationem Latinam in causa fuisse, cur vox γνώσει in Catena Corderiana reperiat. Cum enim Corderius in veteri interpretatione editum inveniret in *cognitione bonorum ac malorum*, facile sibi persuadere potuit interpretem veterem γνώσει, non τόπῳ, legisse, atque operæ pretium esse hunc locum restituere, et ita edere, uti legisse veterem interpretem putabat.

ἀρετάς, ἐπακολουθούσας ταῖς ἐκ θεωρημάτων. Κατὰ A γὰρ τὴν συμμετρίαν καὶ ἀρμονίαν τῶν τῆς ψυχῆς θεωρημάτων, ἔνιοι τῶν σοφῶν νενοήκασιν τὸ κάλλος· κατὰ δὲ τὸ ἀποτελεσματικὸν τῶν ὑπεβαλλομένων ἐκ τῶν θεωρητικῶν ἀρετῶν, τὴν ἰσχύον νενοήκασιν. Πλὴν ἴνα καὶ κάλλος ἐπιγένηται τῇ ψυχῇ, καὶ δύναμις τῶν δεόντων ἐπιτελεστική, θείας εἰς τοῦτο χάριτος χρῆζομεν. Ὡς τοίνυν ἄνω εἶρηκεν, "Ὅτι ζῶν ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ· οὕτω νῦν ὑψοῖ τὸν Θεὸν διὰ τῆς εὐχαριστίας λέγων (65), ὅτι 'Ἐν τῷ θελήματι σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. Καλὸς μὲν γὰρ ἤμην κατὰ τὴν φύσιν, ἀσθενὴς δὲ διὰ τὸ ἐξ ἐπιβουλῆς τοῦ ἔργου νεκρωθῆναι τὸ παραπτῶματι. Τῷ οὖν κάλλει μου, ὃ παρὰ σοῦ ἔλαβον ἐκ τῆς πρώτης κατασκευῆς, προσέθηκας δύναμιν τὴν τῶν δεόντων πρακτικὴν (66). Καλὴ μὲν οὖν πᾶσα ψυχὴ ἢ B ἐν συμμετρίᾳ τῶν οἰκειῶν δυνάμεων θεωρουμένη· κάλλος δὲ ἀληθινόν, καὶ ἐρασμώτατον, μόνῃ τῷ τὸν νοῦν κεκαθαμένῳ θεωρητῶν, τὸ περὶ τὴν θεϊαν καὶ μακαρίαν φύσιν. Οὐδ' ἐνατενίσας ταῖς μαρμαρυγαῖς καὶ ταῖς χάρισι, μετασμβάνει τι ἀπ' αὐτοῦ, ὡσπερ ἀπὸ τινος βαφῆς, αἴγλην τινὰ ἀνθηρὰν εἰς τὴν οἰκειαν ἔψιν ἀναχρῶνόμενος. Ὅθεν καὶ Μωϋσῆς, τῷ μετεληφέναι τοῦ κάλλους ἔκτεινον ἐν τῷ ὀμιλεῖν Θεῷ, ἐδοξάσθη τὸ πρόσωπον. Ὁ οὖν αἰσθόμενος τῆς ἑαυτοῦ ἀρετῆς, τὴν εὐχαριστικὴν ταύτην ἀφίρησι φωνήν· Κύριε, ἐν τῷ θελήματι σου παρέσχου τῷ κάλλει μου δύναμιν. Ὡσπερ δὲ ταῖς θεωρητικαῖς ἀρεταῖς ἀθεώρητοι ἀκολουθοῦσι, τὸ τε C κάλλος καὶ ἡ δύναμις, οὕτως εἰσὶ τινες κακίαι ἀθεώρητοι, ἧ τε αἰσχροῦ καὶ ἡ ἀσθένεια. Τί γὰρ ἀωρότερον καὶ εἰδεχθέστερον ψυχῆς ἐμπαθοῦς; Ἴδε μοι τὸν θυμούμενον, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ ἀγριότητα. Θεᾶσαι τὸν λυπούμενον, καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ταπεινὸν καὶ συμπεπτωκὸς τῆς ψυχῆς. Τὸν δὲ λαγνείαις ἢ γαστριμαργίαις ὑποπεπτωκότα, ἢ φόβοις ἐπτοημένον, τίς ἂν καὶ προσβλέψαι ἀνάσχοιτο; διαβαινούσης μέχρι τῶν περάτων τοῦ σώματος τῆς κατὰ ψυχὴν διαθέσεως· ὡσπερ οὖν καὶ τὰ (67) ἔχγη τοῦ κάλλους τῆς ψυχῆς ἐν τῇ καταστάσει τοῦ ἁγίου διαφαίνεται. Προνοητέον τοίνυν τοῦ κάλλους ἡμῶν, ἵνα καὶ ὁ νυμφίος Λόγος ἀποδεξάμενος ἡμᾶς εἴπῃ· "Ὅλη καλὴ ἡ πλησίον μου, καὶ μῶμος οὐκ ἔστιν ἐν σοί.

animæ in viri sancti habitu resplendent. Comparanda itaque nobis est isthæc pulchritudo, ut spon- D 6. *Απέστρεψας δὲ τὸ πρόσωπόν σου, καὶ ἐγερθήθην τεταραγμένος. Ἔως μὲν ὅτε, φησὶν, αἱ ἀκτίνες τῆς ἐπίσκοπῆς σου ἐπέλαμπόν μοι, ἐν εὐ-*

³⁸ Cant. iv, 7.

(65) Reg. secundus ἐν τῷ θελήματι σου· οὕτω νῦν ὑψοῖ τὸν Θεὸν διὰ τῆς χάριτος λέγων. Ibidem editio nostra Paris. *παράσχου. Multi mss. παρέσχου.*

(66) Regii' primus, secundus et quintus cum Colbertinis quinto et sexto *δύναμιν τὴν τῶν δεόντων πρακτικὴν, Vim ea quæ officii sunt largientem.* At tres alii mss. Regii et septem Colbertini cum editis et cum Catena Corderiana *δύναμιν τὴν τῶν δεόντων πρακτικὴν, Vim eorum quæ officii sunt effectricem.* Aptam quidem et idoneam sententiam ex ultra-

mur, quæ formidanda sunt, aut non formidanda. Verum aiunt pulchritudinem ac robur virtutes speculatricibus non esse, cum sint speculatricibus posteriores. Nam ex convenientia harmoniaque 129 contemplationum animæ, sapientes quidem pulchritudinem intellexerunt : at vero ex vi efficiente eorum quæ a virtutibus speculatricibus proponuntur, robur com- Verumtamen ut et decor animæ accedat, et adsit vis eorum quæ officii sunt effectrix, nobis ad hoc opus est divina gratia. Ut igitur antea dixit, *Quoniam vita in voluntate ejus* : sic nunc Deum gratiarum actione exultat dicens : *In voluntate tua præstitisti decori meo virtutem.* Pulchra quidem eram secundum naturam ; sed languidus, propterea quod ex serpentis insidiis peccato mortuus eram. Pulchritudini ergo meæ, quam ex te in prima creatione accepi, addidisti virtutem, eorum quæ ad officium pertinent efficientem. Pulchra igitur est anima omnis, quæ in propriarum virtutum symmetria conspicitur. Pulchritudo autem vera, amabilissimaque, quam is solus qui puram mentem habet contemplari potest, circa divinam ac beatam naturam consistit. Cujus fulgores et gratias qui intente conspexerit, ab ea velut ab aliqua ſunctura non nihil mutuatur, floridum quemdam splendorem in propriam faciem imprimens. Unde et Moysis facies simul atque ex familiarī cum Deo congressu pulchritudinis illius particeps fuit, clarificata est. Proinde virtutis suæ qui conscius est, hanc vocem grates rependentem emittit : *Domine, in voluntate tua præstitisti decori meo virtutem.* Quemadmodum autem eæ virtutes quæ in contemplatione sitæ non sunt, virtutes speculatricibus sequuntur, puta decor et robur : sic sunt quedam vitia contemplationi non subjecta, nempe fœditas et debilitas. Quid enim invenustius ac deformius dedita affectibus anima? Vide, quæso, iratum, et eam quam præ se fert feritatem. Tristem ac mœstum considera, ejusque demissionem et animi abjectionem intueri. Quis vero libidini aut gulæ inservientem, aut terroribus consternatum, vel aspicere queat? cum hæc animi affectio ad extrema usque corporis pervadat, quemadmodum e contrario vestigia etiam pulchritudinis

D 6. *Avertisti autem faciem tuam, et factus sum conturbatus.* Quandiu enim, inquit, inspectionis tuæ radii mihi affulsere, in statu firmo atque tranquillo

que lectione effici posse constat : sed quin πρακτικὴν legi oporteat, dubitari non posse arbitramur. Etenim si nihil aliud, ipsa certe orationis series ita legendum esse aperte ostendit. Cum enim Basilius paulo ante scripserit, καὶ δύναμις τῶν δεόντων ἐπιτελεστική, debuit sane, si sibi constare voluit, hic πρακτικὴν scribere, ut vox una alteri omnino respondeat. Nam τὸ ἐπιτελεστικὸν ἐτὸ πρακτικὸ plane idem valere nemo, opinor, negabit.

(67) Sic octo mss. At editio Paris. ὡσπερ καὶ τὰ.

vixi; postquam vero avertisti faciem tuam, perturbatio animæ tumultusque deprehenditur. Avertere autem faciem suam dicitur Deus tum, cum afflictionis tempore tentationibus expositos relinquit, ut fortitudo certantis cognoscatur. Proinde si pax quæ intellectum omnem superat⁹⁹ custodierit corda nostra, cupiditatum tumultum confusionemque vitare possumus. Cum igitur Dei voluntati aversio opponatur, pulchritudini vero et decori virtutis que perturbatio; utique perturbatio fuerit deformatas et infirmitas animæ, ex alienatione a Deo proveniens. Precemur itaque semper nobis ut afulgeat Dei facies, ut in sancto ac religioso statu simus, et mites, et modis omnibus tranquilli, ex animi ad bona præparatione. **Paratus 130 sum enim**, inquit, *et non sum turbatus*¹⁰⁰. **VERS. 9. Ad te, Domine, clamabo, et ad Deum meum deprecabor.** Sæpe dictum est de clamore ad Dominum, quod sit ejus solius qui magna et cœlestia cupit, clamare. Si quis autem parva et terrena a Deo petierit, is parva et demissa voce, eaque non ad sublime pertingente, nec ad Domini aures perveniente utitur. **VERS. 10. Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?** Cur, inquit, clamavi? et quæ te Dominum meum ac Deum meum rogavi? Quid, inquit, bona carnis habitudine, aut multo sanguine mihi opus est: cum corpus dissolutioni communi statim tradendum sit? *At castigo corpus meum, et in servitum redigo*¹⁰¹, ut ne vigente, nimisque exæstuante meo sanguine, corpulentia occasio fiat peccati. Carni tuæ ne obsequare, somno, balneo, ac mollibus culcitris, semper hanc repetens sententiam: *Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem?* Quid foves quod paulo post interiturum est? quid saginas te ipsum et pinguefacis? An ignoras quod quanto pinguius tibi corpus conficitur, tanto graviorem carcerem animæ struis? *Nunquid confitebitur tibi pulvis, aut annuntiabit veritatem tuam?* Quomodo enim terrestris ac carneus homo tibi Deo confitebitur? quomodo vero etiam annuntiabit veritatem, qui neque disciplinis dedit tempus ullum, et cujus mens in tanta carnis mole defossa est ac obruta? Ob id igitur carnem meam macero, nec parco meo sanguini, qui in carnem coalescere solet, ut impedimentum nullum mihi sit ad confessionem, neque ad veritatis intelligentiam. *κωχωσµένον ἔχων;* Διὰ τοῦτο τοίνυν ἐκτήκω μου τὴν φρυκε μεταπήγνυσθαι, ἵνα μηδὲν μοι ἦ (73) πρὸς ποδίζον.

7. **VERS. 11. Audivit Dominus, et misertus est mei:**

⁹⁹ Philipp. iv, 7. ¹⁰⁰ Psal. cxviii, 60. ¹⁰¹ I Cor. ix, 27.

(68) Editio Paris. ἀφείη τοῖς. At mss. sex ἀφίη. Reg. sextus ἀφίησι. Ibidem aliqui mss. ἐπὶ τό.

(69) Illa, εἴη ἂν ἡ παραχῆ, desunt in duobus mss. Aliquanto post nonnulli mss. εὐχόμεθα. Alii εὐχόμεθα. Mox editi ἡσυχοὶ καὶ πρᾶοι. Sed vox ἡσυχοὶ deest in nostris undecim mss.

(70) Colb. quartus perinde atque LXX ἐν τῷ καταβῆναι. Editi vero et mss. non pauci ἐν τῷ καταβαίνειν.

(71) Duo mss. cum textu sacro ὑποπιάζω. Alii

σταθεὶ καταστάσει καὶ ἀταράχῃ διήγον· ἐπειδὴ δὲ ἀπέστρεψάς σου τὸ πρόσωπον, τὸ ἐμπαθὲς καὶ τεθορυβημένον τῆς ψυχῆς ἀπλήγχθη. Ἀποστρέφειν δὲ λέγεται τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον ὁ Θεός, ὅταν ἐν τοῖς τῶν περιστάσεων καιρισὶ ἐκδότους ἀφίη τοῖς (68) πειρασμοῖς, ἐπὶ τὸ γνωσθῆναι τὸ εὐτόνον τοῦ ἀγωνιζομένου. Ἐὰν οὖν ἡ εἰρήνη ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν φρουρήσῃ τὰς καρδίας ἡμῶν, δυνάμεθα τὴν παραχῆν καὶ τὴν σύγχυσιν τῶν παθῶν διαφυγεῖν. Ἐπεὶ οὖν ἀντίκειται τῷ μὲν θελήματι τοῦ Θεοῦ ἡ ἀποστροφή, τῷ δὲ κάλλει καὶ τῇ ὠραιότητι καὶ τῇ δυνάμει ἡ παραχῆ· εἴη ἂν ἡ παραχῆ (69) ἀίσχος καὶ ἀσθένεια ψυχῆς, ἐκ τῆς ἀπὸ Θεοῦ ἀλλοτριώσεως ἐγγινομένη. Εὐχόμεθα οὖν αἰεὶ ἐπιλάμπειν ἡμῖν τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐν καταστήματι ὧμεν ἱεροπρεπεῖ, καὶ πρᾶοι, καὶ παντὶ τρόπῳ ἀτάραχοι ἐκ τῆς πρὸς τὰ κατὰ ἐτοιμότητος. *Ἥτοιμόσθη γὰρ, φησὶ, καὶ οὐκ ἐταράχθη. Πρὸς σέ, Κύριε, κεκραξομαι, καὶ πρὸς τὸν Θεόν μου δεηθήσομαι.* Πολλάκις εἰρήνηται περὶ τοῦ κεκραγεῖν πρὸς Κύριον, ὅτι μόνου τοῦ μέγαλα καὶ ἐπουράνια ἐπιθυμοῦντός ἐστι τὸ κράζειν. Εἰ δὲ τις μικρὰ καὶ ἐπίγεια αἰτοίη τὸν Θεόν, μικρὰ καὶ ταπεινὴ κέχρηται τῇ φωνῇ, μὴ φθανούσῃ εἰς ὕψος, μηδὲ ἐρχομένη εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ Κυρίου. *Τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματι μου, ἐν τῷ καταβαίνειν (70) με εἰς διασθοράν;* Τί, φησὶν, ἐκέκραξα; καὶ περὶ τίνος ἐδεήθην πρὸς σέ τὸν Κύριόν μου καὶ τὸν Θεόν μου; Τίς μοι χρεία, φησὶ, σαρκὸς εὐπαθείας καὶ αἵματος πλήθους, μέλλοντος ὅσον οὐδέπω παραδίδοσθαι τῇ κοινῇ διαλύσει τοῦ σώματος; *Ἄλλ' ὑποπιάζω (71) μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μήπως εὐεκτούντος καὶ ὑπερζέοντός μοι τοῦ αἵματος, ἀφορμὴ πρὸς ἁμαρτίαν ἡ πολυσαρκία γένηται.* Μὴ κολλάεσθαι σου τὴν σάρκα ὑπνοῦ καὶ λουτροῖς καὶ μαλακοῖς στρώμασιν, ἀεὶ ἐπιλέγων τὸ ῥῆμα τοῦτο· *Τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματι μου, ἐν τῷ καταβαίνειν με εἰς διασθοράν;* Τί περιέπεις τὸ μικρὸν ὕστερον φθαρσόμενον; τί καταπταίνεις σεαυτὸν καὶ περισαρκοῖς; Ἡ ἀγνοεῖς, ὅτι ὅσω παχυτέραν τὴν σάρκα σεαυτῷ ποιεῖς, τοσοῦτω βαρύτερον τῇ ψυχῇ κατασκευάζεις τὸ δεσμοκτήριον; *Μὴ ἐξομολογήσεται σοι χοῦς, ἢ ἀναγγελεῖ τὴν ἀλήθειάν σου;* Πῶς γὰρ ὁ χοϊκὸς ἄνθρωπος καὶ σάρκινος ἐξομολογήσεται σοι τῷ Θεῷ; πῶς δὲ καὶ ἀναγγελεῖ τὴν ἀλήθειαν (72) ὁ μήτε μαθήμασι καιρὸν δοῦς, καὶ ἐν τοσοῦτω βάρει τῆς σαρκὸς τὸν νοῦν ἑαυτοῦ συγκράσει, καὶ ἀφειδῶ τοῦ αἵματος ὅπερ εἰς σάρκα πέ-
ἐξομολόγησιν ἢ πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας κατανόησιν ἐμ-

7. *Ἦκουσε Κύριος, καὶ ἠλέησέ με· Κύριος ἐγά-*

duo ὑποπιάζω, corrupte, pro ὑποπιέζω. Nonnulli alii ὑποπιέζω. Mox Regii secundus et tertius ὑπερζέοντός μου. Editi et alii quidam mss. ὑπερζέοντός μοι. Nec ita multo post Reg. tertius habet ῥητόν pro ῥῆμα. Subinde quatuor mss. ἐν τῷ καταβαίνειν. Editio vero Paris. ἐν τῷ καταβῆναι.

(72) Unus ms. ἀλήθειάν σου. Ibidem editio Paris. μαθήσει καιρὸν. Sed mss. octo μαθήμασι.

(73) Illud, ἦ, deest in Colb. quarto. In eodem illo codice statim legitur ἐμποδίζοι. Haud longe

νηθή βοηθός μου. Μετά τὸ διηγήσασθαι τίνα ἦν ἅ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκέκραξεν, εὐθύς αἰσθόμενος τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Θεοῦ, παρορμῶν ἡμᾶς πρὸς τὴν τῶν ὁμοίων αἰτησιν, Ἦκουσε, φησί, Κύριος, καὶ ἠλέησέ με· Κύριος ἐγενήθη βοηθός μου. Εὐχόμεθα οὖν καὶ ἡμεῖς, καὶ κράζωμεν τὴν πνευματικὴν βοήθην, αἰτούμενοι τὰ μεγάλα, μὴ ἀντιποιούμενοι τῆς σαρκὸς (Οἱ γὰρ ἐν σαρκὶ ὄντες, Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται), ἵνα καὶ ἡμῶν ἐπακούσῃ ὁ Κύριος, ἐλέησας ἡμῶν τὸ ἀσθενές, καὶ τῆς θείας βοήθειας ἀπολαύσαντες καὶ ἡμεῖς εἰπωμεν· Ἐστρέψας τὸν κοπετόν μου εἰς χαρὰν ἐμοί. Οὐ τῆ τυχούσῃ ψυχῇ ἡ ἀπὸ Θεοῦ χαρὰ ἐγγίνεται, ἀλλ' εἰ τις πολλὰ τὴν ἀμαρτίαν τὴν ἑαυτοῦ ἀπεκλάυσατο, ἰσχυροῖς ὄδυμοῖς καὶ θρήνοις διηγεκέσιν, ὡς ἐπὶ τεθνεῶτι ἑαυτοῦ κοπετὸν ἐποικήσατο, τοῦ τοιοῦτου ὁ κοπετὸς εἰς χαρὰν στρέφεται. Ὅτι δὲ ἐστὶν ἐπαινετικῶς κόψασθαι, δηλοῦσιν οἱ ἐν ταῖς ἀγοραῖς καθήμενοι παῖδες, οἱ λέγοντες· Ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε (74)· ἠύλησαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε. Ἔστι δὲ ὁ αὐτὸς ἄργον μουσικὸν πνεῦματι συνεργῶ πρὸς τὴν μελωδίαν χρώμενον. Διόπερ οἶμαι πάντα ἄγιον προφήτην αὐτὸν τροπικῶς ὀνομάζεσθαι διὰ τὴν ἐκ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κίνησιν. Διόπερ, φησὶν, Ἠύλησαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε. Οἱ γὰρ προφητικοὶ λόγοι προτρέπονται ἡμᾶς ἐπὶ τὴν εὐρυθμον τῆς ἁγίας προφητείας ἐνέργειαν, ἥτις ἐλθεται ὀρχησις. Ἀλλὰ καὶ θρηνοῦσιν ἡμῖν οἱ προφῆται, εἰς κοπετὸν ἡμᾶς προκαλούμενοι, ἵνα, εἰς συναίσθησιν ἐλθόντες ἐκ τῶν προφητικῶν λόγων ἐπὶ τοῖς ἑαυτῶν ἀμαρτήμασι, καταπενθήσωμεν ἡμῶν τὴν ἀπόλειαν, ἐν κόποις καὶ μόχθοις τῆν σάρκα ἡμῶν καταπιέσαντες (75). Τῷ τοιοῦτῳ τοίνυν περιβρῆγνυται μὲν τὸ πενθικὸν ἔνδυμα, ὃ καταπενθῶν ἑαυτοῦ τὴν ἀμαρτίαν περιεβάλετο. Περιτίθεται δὲ αὐτῷ ὁ χιτὼν τῆς εὐφροσύνης, καὶ τὸ ἱμάτιον τοῦ σωτηρίου, τὰ φαῖδρά ταῦτα καὶ γαμικὰ ἔνδυμα, οἷς ὁ κεκοσμημένος ἐκ τοῦ νυμφῶνος οὐκ ἐκδιθήσεται. Διέρρηξας τὸν σάκκον μου, καὶ περιέξωσάς με εὐφροσύνην. Συνεργὸς εἰς μετανοίαν ὁ σάκκος, ταπεινώσεως ὑπάρχων σύμβολον (76). Πάλαι γὰρ ἄν ἐν σάκκῳ, φησί, καὶ σποδῷ καθήμενοι μετενόησαν. Ἐπεὶ δὲ ὁ Ἀπόστολος (77) ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφοῦται ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ χάριν ἀπὸ τοῦ Κυρίου ἰδίαν λέγει δόξαν. Ὅπως ἂν ψάλλῃ σοι ἡ δόξα μου. Δόξα δικαίου τὸ πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ. Ὁ οὖν ψάλλον τῷ πνεύματι, λεγέτω· Ὅπως

*D Dominus factus est adjutor meus. Postquam narravit quænam fuerint quæ ipse ad Dominum clamavit, statim Dei sentiens auxilium, nos ad petenda similia provocat. Audivit, inquit, Dominus, et misertus est mei: Dominus factus est adjutor meus. Oremus igitur et nos, ac spirituale clamorem clamenus, non parva petentes, nec carni studentes (Qui enim in carne sunt, Deo placere non possunt ⁴³), ut et nos exaudiat Deus, debilitatem nostram miseratus, atque auxilio divino frui etiam nos dicamus: Vers. 12. Convertisti planctum meum in gaudium mihi. Non in qualibet anima inest gaudium Dei: sed si quis multum peccatum suum planxerit, vehementi videlicet luctu, et assiduis gemitibus, perinde quasi se ipse mortuum planxisset, huic isti planctus in gaudium vertitur. Quod autem laudabilis sit luctus quidam, ostendunt pueri in foro sedentes ac dicentes: Lamentati sumus vobis, et non plorastis: cantavimus vobis tibiis, et non saltastis ⁴⁴. Tibia autem instrumentum musicum est, quod flatus ope melodix inservit. Idcirco sanctum quemlibet prophetam tibia per translationem nominari arbitror, ob sancti Spiritus motum. Quamobrem, inquit, Cantavimus vobis tibiis, et non saltastis. Nam prophetici sermones adhortantur nos ad sanctæ prophetiæ concinnam actionem, quæ dicta **131** est saltatio. Quin etiam nostra causa lamentantur prophetæ, ad luctum nos cohortantes, ut per propheticos sermones peccatorum nostrorum conscii effecti, exitium nostrum lugeamus, laboribus ac ærumnis carnem nostram castigantes. Tali igitur homini luctuosa vestis conscinditur, quam cum peccatum suum plangeret, induerat. Denique ei circumponitur tunica lætitiæ, et pallium salutis, splendida scilicet illa et nuptialia indumenta, quibus si quis fuerit ornatus, e nuptiali thalamo non ejicietur. Conscidisti saccum meum, et circumdedisti me lætitiæ. Saccus adjumento est ad pœnitentiam, cum signum sit humilitatis. Olim enim, inquit, in sacco et cinere sedentes pœnitentiam egerunt ⁴⁵. Quoniam vero Apostolus, revelata facie, ad eandem imaginem transformatur & gloria in gloriam ⁴⁶, idcirco datam sibi a Domino gratiam, propriam gloriam vocat. Vers. 13. Ut cantet tibi gloria mea. Gloria justi, spiritus qui in ipso est. **D** Quisquis igitur spiritu psallit, dicat: Ut cantet tibi gloria mea, et non compungar. Non amplius, inquit, admittam ulla, ob quæ juro ac merito cor meum*

⁴³ Rom. viii, 8. ⁴⁴ Luc. vii, 32. ⁴⁵ Luc. x, 13.

⁴⁶ II Cor. iii, 18

editio Paris. ἀντιλήψεως τῆς τοῦ. Sed illud, τῆς, deficit in quinque mss.

(74) Textus sacer ἐκλάυσατε.

(75) Colb. quartus πιέσαντες. Statim plurimi mss. περιεβάλετο. Editio Paris. περιεβάλετο. Ibidem maior pars mss. περιτίθεται δὲ αὐτοῦ.

(76) Editio nostra Paris. cum uno Colb. σύμβολον. At multi mss. σύμβολον. Ibidem editio ἐν σάκκῳ, φησὶν, οἱ πατέρες, etc. At illud, οἱ πατέρες, deest in mss. periunde atque in editione Basil. Ibidem multi mss. cum editione Basil. καθήμενοι. Alii mss. cum editione Paris. καθήμενοι.

(77) Alii mss. cum editis ὁ Ἀπόστολος. Alii ὁ ἅγιος, omissa voce Ἀπόστολος. Regius secundus exhibet utramque lectionem, unam in contextu, alteram in margine. Reg. quintus utramque junxit, ὁ ἅγιος Ἀπόστολος. Respicit Basilus ad caput tertium secundæ Epistolæ ad Corinthios vers. 18, ubi Apostolus sic loquitur: Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ.... τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, Nos vero omnes revelata facie.... in eandem imaginem transformamur & claritate in claritatem. Ibidem plurimi mss. ἐπεσθῆ ὁ.

compungatur, confodiaturque ob peccati mei memoriam. *Domine Deus meus, in æternum confitebor tibi* : hoc est, Agam gratias. Cum enim propter poenitentiam mihi veniam dederis, inique, sublato peccatorum dedecore, ad gloriam redixeris, ideo in omne ævum confitebor tibi. Quod enim tantum esse possit temporis intervallum, quod tantorum beneficiorum oblivionem animæ meæ inducere queat? πάντα τὸν αἰῶνα ἐξομολογήσομαι σοι. Τί γάρ ἂν λήθην τῶν τηλικούτων εὐεργεσιῶν ἐμποιεῖσαι δυνήσεται;

IN PSALMUM XXXII.

Exsultate, justi, in Domino : rector decet collaudatio.

1. Scripturæ familiaris est exsultationis vox, perquam hilarem ac lætum animæ statum in his qui lætitia digni sunt ostendens. *Exsultate itaque, justi, in Domino*; non cum res domi vobis prospere succedunt, non cum bona fuerit corporis habitudo, non cum agri fructibus omnigenis referti sunt : sed quod Dominum habetis, tali pulchritudine, tali bonitate, tali sapientia præditum. Sufficiat vobis ea lætitia quæ in ipso est. Et quisquis in re aliqua quam plurimi facit, cum lætitia ac gaudio exsultat, ad eum modum in ea exsultare videtur. Quapropter justos sermo adhortatur, ut suam dignitatem persentiant; itemque ut exsultent quod talis Domini servi esse dignati sint, in illius servitio cum gaudio inenarrabili et cum tripudiis, corde ex allatu dilectionis boni quasi subsiliente. Si quando tuo cordi lux quædam quasi illapsa, repentinam Dei cognitionem indiderit, atque animam tuam illustraverit, adeo ut Deum diligas, mundum **132** vero ac res omnes corporeas contempnas, ex obscura illa et brevi similitudine omnem Justorum statum intellige qui æquabiliter indesinenterque in Deo delectantur. Tibi quidem Dei dispensatione aliquando, sed raro incidit ejusmodi exsultatio, ut te per modicum hunc gustum, eorum quibus privatus es, admoveat. At vero justo perpetua est divina ac cœlestis lætitia, quod semel in ipso inhabitat Spiritus; primus autem *Fructus spiritus est caritas, gaudium, pax* ⁴⁶. *Exsultate igitur, justi, in Domino*. Velut locus justorum est Dominus capax, in quo qui est, eum lætari et exsultare omnino necesse est. Fit etiam justus, locus Domino, cum illum in se recipit. Qui vero peccat, locum dat diabolo, non obtemperans ei qui dicit : *Nolite locum dare diabolo* ⁴⁷ : neque Ecclesiastæ, *Si Spiritus potestatem habentis ascenderit super te, locum tuum ne dimiseris* ⁴⁸. In ipso itaque Domino existentes, et quantum nobis licet, ejus mirabilia speculati, ita ex hac contemplatione cordibus nostris lætitiæ comparemus. *Rectos decet*

⁴⁶ Gal. v, 22. ⁴⁷ Ephes. iv, 27. ⁴⁸ Eccl. x, 4.

(78) Major pars mss. κατά τὸν οἶκον. Editio cum duobus aut tribus mss. κατά τὸν βίον, *res ad vitam spectantes*. Diversus non est sensus. Mox duo mss. ἀρροραι πλήθουσι. Colb. quartus πλήθουσι. Reg. quintus πληθύνουσι. Editio vero Paris. et alii duo mss. πληθύνουσι.

ἂν ψάλλῃ σοι ἡ δόξα μου, καὶ οὐ μὴ κατανηγῶ. Οὐκέτι μὴ, φησὶ, ποιήσω ἄξια τοῦ κατανύτσεσθαι καὶ κατακνετεῖσθαι τὴν καρδίαν ἐπὶ τῇ ὑπομνήσει τῆς ἀμαρτίας μου. Κύριε ὁ Θεὸς μου, εἰς τὸν αἰῶνα ἐξομολογήσομαι σοι· ἀντὶ τοῦ, Εὐχαριστήσω. Ἐπειδὴ γὰρ ἔδωκάς μοι τὴν ἐκ τῆς μετανοίας συγχώρησιν, καὶ ἐπανήγαγές με εἰς δόξαν, τὴν ἐκ τῶν ἀμαρτημάτων αἰσχύνῃν περιελών, διὰ τοῦτο εἰς γένουτε τοσοῦτον χρόνου διάστημα, ὃ τῇ ἐμῇ ψυχῇ

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΒΨΑΛΜΟΝ.

Ἀγαλλιᾶσθε, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ· τοῖς εὐθέσι πρόπει αἰνεσίς.

1. Συνήθης τῇ Γραφῇ τῆς ἀγαλλιᾶσεως ἡ φωνὴ, φαειροτάτην τινὰ καὶ περιχαρῆ κατάστασιν τῆς ψυχῆς ἐπὶ τοῖς ἀξίοις εὐθυμίας ἐμφαίνουσα. Ἀγαλλιᾶσθε οὖν, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ· μὴ ὅταν ὑμῖν εὐθνηται τὰ κατὰ τὸν οἶκον (78), μὴ ὅταν εὐεκτῆτε τῷ σώματι, μὴ ὅταν αἱ ἀρροραι πληθύνουσι καρπῶν παντοδαπῶν· ἀλλ' ὅτι Κύριον ἔχετε, τοιοῦτον μὲν τὸ κάλλος, τοιοῦτον δὲ τὴν ἀγαθότητα, τὴν σοφίαν τοιοῦτον. Ἀρκεῖτω ὑμῖν ἡ ἐπ' αὐτῷ εὐφροσύνη. Καὶ ἔοικεν ὁ μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς ἐπαγαλλόμενός τινα τῶν περισπουδάστων, οὕτως ἀγαλλιᾶν (79) ἐπ' αὐτῷ. Διὰ τοὺς δικαίους παρορμᾷ ὁ λόγος αἰσθάνεσθαι μετὰ τοῦ ἀξιώματος, ὅτι τοιοῦτου Δεσπότητος δοῦλοι εἶναι κατηξιώθησαν, καὶ ἐπαγγέλλεσθαι αὐτοῦ τῇ δουλείᾳ μετὰ χαρᾶς ἀμυθῆτον καὶ σκιρτημάτων, τῆς καρδίας οἰονεὶ πηδῶσης τῷ ἐνθουσιασμῷ τῆς ἀγάπης τοῦ ἀγαθοῦ. Εἰ ποτὲ σου τῇ καρδίᾳ οἰονεὶ φῶς ἐμπροσθεν ἀθρόαν Θεοῦ ἔνοιαν ἐνεποίησε, καὶ περιελαμψέ σου τὴν ψυχὴν, ὥστε ἀγαπήσαι μὲν τὸν Θεὸν, καταφρονῆσαι δὲ κόσμου καὶ τῶν σωματικῶν πάντων, ἐκ τῆς ἀμυθῆς ἐκείνης καὶ βραχείας εἰκόνας γνώρισον τὴν ὄλην τῶν δικαίων κατάστασιν, ὁμαλῶς καὶ ἀδιακόπως τὴν ἐπὶ τῷ Θεῷ εὐφροσύνην κατορθούντων. Σοὶ μὲν γὰρ ἐμπέπει ποτὲ σπανίως ἐκεῖνο τὸ ἀγαλλίαμα κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ, ἵνα σε διὰ μικροῦ γέυματος εἰς ὑπόμνησιν ἀγάγῃ οἶων ἐστέρησαι (80)· τῷ δὲ δικαίῳ διαρκῆς ἐστὶν ἡ θεία καὶ ἐπουράνιος εὐφροσύνη, διότι ἅπαξ αὐτῷ ἐνοικεῖ τὸ Πνεῦμα· πρῶτος δὲ *Καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη*. Ἀγαλλιᾶσθε οὖν, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ. Οἰονεὶ τόπος χωρητικὸς ἐστὶ τῶν δικαίων ὁ Κύριος· ἐν ᾧ τὸν γενόμενον πᾶσα ἀνάγκη εὐθυμείσθαι καὶ ἐνευφραίνεσθαι. Γίνεται καὶ ὁ δίκαιος τόπος τῷ Κυρίῳ, λαμβάνων αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ. Ὁ μὲν ἀμαρτάνων (81) δίδωσι τόπον τῷ διαβόλῳ, παρακούων τοῦ λέγοντος· *Μηδὲ δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ*· καὶ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ· *Ἐὰν πνεῦμα τοῦ ἐξουσιαζοῦτος ἀναβῇ ἐπὶ σέ, τόπον σου μὴ ἀφῆς*. Ἐν αὐτῷ οὖν

(79) Multi mss. οὕτως ἀγαλλιᾶν. Editio Paris. cum Reg. quarto et Colb. septimo οὕτως ἀγαλλιᾶν.

(80) Colb. quartus ἀγάγοι ὡς ἐστέρησαι. Paulo post multi mss. διό. Alii διότι.

(81) Reg. secundus ὁ δὲ ἀμαρ. Regii tertius et quartus ὁ μὲν γάρ. Statim Reg. tertius ὄστε.

γενόμενοι τῷ Κυρίῳ, καὶ καθόσον ἐσμέν δυνατοὶ, κατασπεύοντες αὐτοῦ τὰ θαυμάσια, οὕτω συναγάγωμεν ἐκ τῆς θεωρίας ταῖς καρδίαις ἡμῶν εὐφροσύνην. Τοῦ εὐθέσι πρέπει αἰνεσις ὡσπερ σχολιδς ποῦς ὀρθῶ ὑποδήματι οὐκ ἐναρμόζεται, οὕτως οὐδὲ καρδίαις ἐνδιαστρόφοις ἢ αἰνεσις τοῦ Θεοῦ ἐπιπρέπει (82). Διὰ τοῦτο, οἶμαι, ὡς οὐ πρόποντος τῷ στόματι τῶν δαιμόνων τοῦ περὶ τοῦ Σωτῆρος λόγου, ἀφαιρεῖται αὐτῶν τὴν ἐξουσίαν, ἵνα μὴ φανερόν αὐτὸν ποιήσωσι. Καὶ τῷ Πύθωνι ὁ Παῦλος ἐπιτιμᾷ, ἵνα μὴ ἀπὸ ἀκαθάρτου ὁ ἄγιος συνιστῆται. Τοιοῦτον καὶ τὸ, *τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· "Ira tū sū ἐκδιηγῆ ἅ τὰ δικαιώματά μου; Φιλοτιμώμεθα οὖν φυγεῖν πᾶν σχολιδόν ἔργον καὶ στραγγαλιῶδες, καὶ κατορθώσωμεν ὡς εὐθῆ κανόνα τὸν νοῦν ἡμῶν καὶ τὸ κριτήριον τῆς ψυχῆς, ἵνα γενομένοις ἡμῖν εὐθέσιν ἐπιπρέψῃ ἢ αἰνεσις τοῦ Κυρίου.* Ὡσπερ γὰρ ὁ τὴν ἁμαρτίαν καθηγησάμενος ὄφις σχολιδς λέγεται, καὶ ἐπάγεται ἢ τοῦ Θεοῦ μάχαιρα ἐπὶ τὸν δράκοντα τὸν ὄφιν (83) τὸν σχολιδόν, ὅτι πολλὰς ἐκκλίσεις καὶ ἐκτροπὰς ἐν τῇ πορείᾳ ποιεῖται. Συρόμενος γὰρ ὁ ὀλκὸς τοῦ ὄφρου ἀνωμάλως τῆ γῆ ἐπισύρεται, ἕλλως ὁρμώντων τῶν ἔμπροσθεν, καὶ πλαγίως ἐφεπομένων τῶν ἐξῆς, καὶ πάλιν τῶν οὐραίων πρὸς τὸ ἐναντίον ἀπονευόντων. Ὡστε ὁ μὲν τῷ ὄφει ἐπόμενος σχολιδόν καὶ ἀνωμάλον καὶ ἐναντιωμάτων γέμοντα τὸν βίον ἑαυτοῦ ἐπιδείζεται ὁ δὲ ὀπίσω Κυρίου τοῦ Θεοῦ πορευόμενος εὐθείας ποιεῖται τὰς (84) τρίβους, καὶ ὀρθὰς τὰς τροχιάς τῶν ποδῶν αὐτοῦ. *Εὐθῆς γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ εὐθύτητας εἶδε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ.* Ἐὰν δύο κανόνες ἀλλήλοισ παρατεθῶσιν, ἢ εὐθῆτες αὐτῶν συναρμόξει ἀλλήλοισ ἔὰν δὲ διάστροφον ἕξλον κανόνι παρατεθῆ, ἀσυνάρμοστον εὐρίσκειται τῷ ὀρθῷ τὸ στρεβλόν. *Χρεία καρδιάς, ἵνα ἐπιπρέψῃ αὐτῇ καὶ ἐφαρμόσῃ ὁ (85) μὴ ἐν Πνεύματι ἀγίῳ, πῶς ἂν ἐνέγκῃς τὸν αἶνον, μὴ σου;*

2. *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Κυρίῳ ἐν κιθάρα, ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψάλατε αὐτῷ.* Πρώτερον ἐν κιθάρα δεῖ ἐξομολογησασθαι (86) τῷ Κυρίῳ· τουτέστι, τὰς διὰ τοῦ σώματος ἐνεργείας ἀποδοῦναι ἐναρμονίως. Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῷ σώματι ἡμάρτομεν, ὅτε παρεστήσαμεν τὰ μέλη ἡμῶν δοῦλα τῆ ἁμαρτίας εἰς τὴν ἀνομίαν, τῷ σώματι καὶ ἐξομολογησώμεθα, τῷ αὐτῷ κερρημένοι ὀργάνῳ πρὸς τὴν ἀνάλυσιν τῆς ἁμαρτίας. Ἐλοιδόρησας; εὐλόγησον. Ἐπλεονέκτησας; ἀπόδος. Ἐμεθύσθης (87); νήστευσον. Ἠλαζονεύσω; ταπεινώθητι. Ἐφθόνησας; παρακάλεσον. Ἐφθόνουσας; μαρτύρησον ἢ τὰ ἰσοδυναμοῦντα τῷ

⁸² Act. xvi, 18. ⁸³ Psal. xlix, 16. ⁸⁴ Isa. xxvii, 1. ⁸⁵ Psal. xci, 16; x, 8. ⁸⁶ I Cor. xii, 8. ⁸⁷ Psal. l, 12. ⁸⁸ Rom. vi, 19.

(82) Reg. tertius Θεοῦ πρέπει.

(83) Editio Paris. τὸν ὄφιν. Deest articulus in omnibus, quos mihi quidem videre contigit, codicibus.

(84) Colb. quartus ποιεῖ τὰς.

(85) Colb. quartus καὶ ἐφαρμόσῃ ὁ. Mox Regil tertius et sextus cum editione Basil. conjunctim πῶς ἀνεγκῆς. Editio Paris. cum Reg. quinto separatim ἂν ἐνέγκῃς. Reg. secundus cum Colb. septimo πῶς ἀνεγκῆς. Colb. quartus πῶς ἂν ἐνέγκῃ τὸν αἶνον

A *laudatio. Quemadmodum pes obtortus calceo recto non adaptatur; ita neque distortis cordibus laudatio Dei convenit. Quapropter, opinor, quoniam sermo qui de Servatore habetur dæmonum os non decet, idcirco eis admitt facultatem, ut ne manifestum ipsum faciant. Et Pythonem increpat Paulus ⁸², ut ne ab impuro sanctus commendetur. Tale est hoc, Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas ⁸³? Conemur igitur fugere omne opus obliquum ac tortuosum; atque mentem nostram et animi judicium in modum rectæ regulæ dirigamus, ut cum recti fuerimus, deceat nos Domini laudatio. Ita enim peccati auctor serpens, obliquus dicitur, et gladius Dei inducitur in draconem serpentem tortuosum ⁸⁴, quod spiras ac divortia in itinere faciat.*

B *Etenim dum serpentis tractus ducitur, in terra inæqualiter imprimitur: cum aliter procedant anteriores partes, et oblique insequantur consequentes, et rursus caudæ partes in contrarium vergant. Quare qui serpentem sequitur, suam vitam obliquam inæqualemque et contrarietatibus refertam demonstrabit: qui vero pone Dominum Deum incedit, rectas semitas et recta vestigia pedum suorum facit. Rectus enim Dominus Deus noster, et quæ recta sunt vidit facies ipsius ⁸⁵. Regulæ duæ si juxta se collocentur, earum rectitudo inter se convenit; si vero distortum lignum ad regulam apponatur, obtortum reperitur recto non congruere. Quoniam igitur recta est Dei laudatio, recto opus est corde, ei ut laus conveniat competatque. Quod si nemo valet dicere Dominum nisi in Spiritu sancto ⁸⁶, quomodo proferes Iudæum, cum rectum spiritum non habeas in tuis visceribus innovatum ⁸⁷?*

Ἐπεὶ οὖν εὐθῆς ἐστὶν ἢ τοῦ Θεοῦ αἰνεσις, εὐθέλας αἶνος. Εἰ δὲ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ ἔχων τὸ εὐθὲς πνεῦμα ἐγκαινισθὲν ἐν τοῖς ἐγκάτοις

2. *VERS. 2. Confitemini Domino in cithara, in psalterio decem chordarum psallite illi.* Primum in cithara Domino confiteri oportet; hoc est, corporis actiones concinne absolvere. Quoniam enim **133** in corpore peccavimus, cum nostra membra serva peccato ad iniquitatem præbuiamus, corpore etiam confiteamur, eodem utentes instrumento ad peccatum dissolvendum ⁸⁴. Conviciatus es? benedicas. Eripuisti aliena? reddito. Inebriatus es? jejuna. Superbus fuisti? esto humilis. Invidisti? obsecra. Occidisti? martyrium perferas; vel quod martyrio par est, per confessionem corpus tuum afflige. Et

ὁ μὴ... ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτοῦ; *Quomodo is qui non habet, etc.*

(86) Ita quinque mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. et nonnulli mss. ἐξομολογεῖσθαι. Mox editi cum Reg. quarto ἀποδοῦναι ἐναρμονίως. At alii quinque mss. ἐναρμονίως ἀπεδιδόναι.

(87) Reg. secundus cum Colb. quinto ἐμεθύσθης. Alii mss. cum editis ἐμεθύσθης. Statim Colb. quintus ἡλαζονεύσθης.

tunc post confessionem, dignus es qui in decachordo psalterio Deo psallas⁸⁸. Prius enim corporis actiones oportet emendari, ut congruenter divino verbo convenienterque perficiantur, sicque queas ad rerum intelligibilium contemplationem ascendere. Fortassis enim mens, quæ superna quærit, psalterium dicta est, quod huius organi structura a superiori parte vim resonantem accipit. Corporis itaque opera velut ex infernis consistentur Deo: quæ vero per mentem annuntiantur mysteria, e supernis occasionem habent, mente velut sonum per spiritum adipiscente. Qui igitur ad omnia præcepta respicit, ex eisque velut concentum ac symphoniam facit, is in decachordo psalterio Deo psallit, quod generalia decem præcepta secundum primam legis traditionem conscripta sunt. **VERS. 3.** *Cantate Domino canticum novum.* Hoc est, *Non in vetustate litteræ, sed in novitate spiritus Deum colite*⁸⁹. Qui non corporaliter legem accipit, sed illius novit spiritalem sensum, hic canticum novum cantat. Nam vetus et senescens Testamentum pertransiit, novum vero et instauratum canticum doctrinæ Domini non excepit, quæ juventutem nostram, velut aquilæ, renovat⁹⁰, ubi corruerimus externum hominem, et renovati fuerimus de die in diem⁹¹. Sed et qui se ad anteriora extendit, semper se ipso recentior fit. Quare qui se ipso fit semper recentior, recentius canticum Deo canit. Recentius autem ex more dicitur vel id quod est admirabile, vel id quod recens ortum habuit. Sive igitur Incarnationis Domini modum admirabilem et natura omni superiorem narres, recentius ac insolitum canticum concinnis: sive totius mundi per peccatum inveterati regenerationem renovationemque recenseas, ac resurrectionis annuntiaveris mysteria, sic quoque novum ac recens canticum canis.

3. *Bene psallite ei in vociferatione.* Audite præceptum. *Bene psallite;* mente attentæ, sincero affectu. *In vociferatione psallite.* Velut boni quidem milites post partam de hostibus victoriam, referte hymnos auctori victoriæ. *Confidite,* inquit, *ego vici mundum*⁹². Quis hominum adversus diabolium bellum gerere possit, nisi ad præsidium potentis imperatoris confugientes, illinc per fidem quæ in ipso est, inimicum nostrum seriamus ac sagittis

⁸⁸ Psal. xci, 4. ⁸⁹ Rom. vii, 6. ⁹⁰ Psal. cii, 5.

(88) Reg. secundus cum altero ms. ψάλλειν τῷ Κυρίῳ. Alii mss. τῷ Θεῷ. Nec ita multo post editio Paris. ὡστε ἑναρμονίως. At quinquæ mss. ὡστε ἀρμονίως. Statim Colb. quartus θεωρίαν τῶν νοημάτων.

(89) Nostra editio Paris. et nonnulli mss. ἐπαγγελλόμενα. Alii sex mss. ἀπαγγελλόμενα. Obiter monebimus, mutilum esse hunc locum in multis mss., qui sic habent: Μυστήρια ἄνωθεν ἐνηχομένου διὰ τοῦ πνεύματος· ὁ τοίνυν. Sed integer in-

μαρτυρίῳ, διὰ τῆς ἐξομολογήσεως σεαυτοῦ τὸ σῶμα κάκωσον. Καὶ τότε μετὰ τὴν ἐξομολόγησιν ἄξιός εἰ ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ ψάλλειν τῷ Θεῷ (88). Δεῖ γὰρ πρότερον κατορθῶσαι τὰς διὰ τοῦ σώματος ἐνεργείας, ὥστε ἀρμονίως τῷ θεῷ λόγῳ ἀποτελεῖν, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν θεωρίαν τῶν νοητῶν ἀναβῆναι. Ψαλτήριον γὰρ τάχα ὁ νοῦς εἶρηται· ὁ τὰ ἄνω ζητῶν, διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ὄργανου τούτου τὴν ἠχοῦσαν δύναμιν ἐκ τῶν ἄνωθεν ἔχειν. Τὰ μὲν οὖν τοῦ σώματος ἔργα οἰοεὶ κάτωθεν ἐξομολογεῖται τῷ Θεῷ· τὰ δὲ διὰ τοῦ νοῦ ἐπαγγελλόμενα (89) μυστήρια τὰς ἀφορμὰς ἄνωθεν ἔχει, οἰοεὶ ἐνηχομένου διὰ τοῦ πνεύματος. Ὁ τοίνυν ἐπὶ πάσας τὰς ἐντολάς ἐπιβλέπων, καὶ οἰοεὶ συνῳδίαν αὐτῶν καὶ συμφωνίαν ποιῶν, οὗτος ἐν δεκαχόρδῳ ψαλτηρίῳ ψάλλει τῷ Θεῷ, διὰ τὸ δέκα εἶναι τὰς γενικὰς ἐντολάς κατὰ τὴν πρώτην τοῦ νόμου παράδοσιν γεγραμμένας. Ἄσπασε τῷ Κυρίῳ ἄσμα (90) καινόν. Τούτεστιν, *Μὴ ἐν τῇ παλαιότητι τοῦ γράμματος, ἀλλ' ἐν τῇ καινότητι τοῦ πνεύματος* λατρεύετε τῷ Θεῷ. Ὁ μὴ σωματικῶς ἐκλαμβάνων τὸν νόμον, ἀλλὰ τὸ πνευματικὸν αὐτοῦ γνωρίζων, οὗτος ἔδει τὸ καινὸν ἄσμα. Διότι τὸ μὲν παλαιούμενον καὶ γηράσκον τῆς Διαθήκης διέδη· τὸ δὲ καινὸν καὶ ἀνανεούμενον ἄσμα ἡμᾶς τῆς τοῦ Κυρίου διδασκαλίας διεδέξατο (91), ἧτις ἀνακαινίζει ἡμῶν, ὡς ἀετοῦ, τὴν νεότητα, ὅταν φθειρωμεν μὲν τὸν ἐξ ἄνθρωπον, ἀνακαινώμεθα δὲ ἡμέρα καὶ ἡμέρα. Ἀλλὰ καὶ ὁ τοῖς ἐμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος ἀεὶ ἑαυτοῦ καινότερος γίνεται. Ὅστε ὁ ἀεὶ καινότερος ἑαυτοῦ γινόμενος καινότερον ἄσμα ἔδει τῷ Θεῷ. Καινότερον δὲ ἢ τὸ παράδοxon ὑπὸ τῆς συνηθείας λέγεται, ἢ τὸ προσφάτως παρελθὼν εἰς τὴν γένεσιν (92). Ἐάν τε οὖν τὸν θαυμάσιον τρόπον καὶ πᾶσαν τὴν φύσιν ὑπερβαίνοντα τῆς ἐνανθρωπήσεως διηγῆται τοῦ Κυρίου, καινότερον ἄσμα καὶ ξέρον ἔδει· ἐάν τε τὴν ἀναγέννησιν καὶ ἀνανέωσιν τοῦ παντός κόσμου τοῦ ὅπου τῆς ἁμαρτίας παλαιωθέντος διεξίης, καὶ τὰ τῆς ἀναστάσεως ἀπαγγέλλῃς μυστήρια, καὶ οὕτω καινὸν καὶ πρόσφατον ἔδει τὸ ἄσμα.

3. *Kalōs ψάλατε αὐτῷ ἐν ἀλαλαγμῷ.* Ἀκούετε τοῦ παραγγέλματος. *Kalōs ψάλατε·* ἀμετεωρίστῳ τῇ διανοίᾳ, εἰλικρινεῖ τῇ διαθέσει. *Ἐν ἀλαλαγμῷ ψάλατε.* Ὅσπερ τινὲς καλοὶ στρατιῶται μετὰ τὰ νικητήρια τὰ κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ἀνεπέγατε ὕμνους τῷ αἰτίῳ τῆς νίκης. *Θαρσεῖτε,* φησὶν, *ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον.* Τίς ἀνθρώπων ἱκανὸς ἀντιστρατεύεσθαι τῷ πονηρῷ, ἐάν μὴ τῇ σκέπῃ τοῦ ἀρχιστρατήγου (93) τῆς δυνάμεως προσφυγόντες, ἐκεῖθεν ἀπο-

⁹¹ II Cor. iv, 16. ⁹² Joan. xvi, 13.

venitur in Regiis tertio et quarto et in Colb. septimo.

(90) Reg. secundus cum Coisl. ἔσπετε αὐτῷ ἄσμα.

(91) Reg. secundus cum Colb. primo ἐδέξατο. Mox codices sex ἀνακαινούμεθα. Editio Paris. ἀνακαινώμεθα. Reg. quartus ἀνακαινίζόμεθα.

(92) Ita quinquæ mss. Editio Paris. γέννησιν.

(93) Notat Combesius vocem ἀρχιστρατήγος ex Josue v, 14, sumptam esse: qua male intellecta abutebantur Ariani.

ἤσθη ἐν αὐτῷ πίστει βάλωμεν (94) ἡμῶν τὸν ἐχθρὸν, καὶ τοξεύσωμεν; Καλῶς οὖν ψάλατε ἐν ἀλαλαγμῷ. Ἔστι δὲ ὁ ἀλαλαγμὸς φωνὴ τις ἀναρθρὸς, συμφώνως ἀλλήλοις τῶν συνασπιζόντων ἐν τῷ πολέμῳ συνεπηχούτων. Ἐν συμφωνίᾳ οὖν καὶ ἐν συμπνοίᾳ, καὶ τῇ διὰ τῆς ἀγάπης ἐνώσει ψάλατε. Τί οὖν δεῖ ψάλλοντας λέγειν; Ὅτι εὐθὺς ὁ λόγος τοῦ Κυρίου. Διὰ τοῦτο πρότερον τοὺς εὐθεῖς καλεῖ (95) πρὸς τὴν αἴνεσιν, ἐπειδὴ εὐθὺς ἐστι καὶ ὁ μέλλων δοξάζεσθαι λόγος, ὁ τοῦ Κυρίου, ὁ ἐν ἀρχῇ ὢν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ὢν. Εὐθὺς οὖν ὁ Πατήρ· εὐθὺς ὁ Υἱός· εὐθὺς τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. Τί ἐστὶν ὃ λέγει; Ἔργον ὁ οὐρανὸς, ἔργον ἡ γῆ, ἔργον ἡ θάλασσα, ὁ ἀήρ, τὰ ἄψυχα πάντα, τὰ ἔμψυχα, τὰ λογικὰ, τὰ ἄλογα. Πῶς οὖν ἐν πίστει πάντα; ποία πίστις ἐν τοῖς ἀψύχοις; ποία πίστις ἡ τῶν ἀλόγων; Ποία δὲ πίστις ἐν τῷ λίθῳ; ποία δὲ πίστις ἐν τῷ κυνί; Οὕτε ἄψυχον, οὕτε ἄλογον ἐν πίστει. Ἡ μέντοι ἀπόφασις οὐδὲν ὑπεξείλετο (96), ἀλλὰ πάντα περιεληφεν εἰποῦσα· Πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. Τί οὖν ἐστὶν ὃ λέγει; Ἐάν τε οὐρανὸν, φησὶν, ἰῶης, καὶ τὴν ἐν αὐτῷ τάξιν, πίστει ἐστὶν ὁδηγός· δείκνυσαι γὰρ τὸν τεχνίτην δι' ἐαυτοῦ· ἐάν τε τὰς περὶ τὴν γῆν διακοσμήσεις, πάλιν καὶ διὰ πούτων ἀξεται σοὶ ἡ περὶ τὸν Θεὸν πίστις. Οὐ γὰρ σαρκίνοις ὀφθαλμοῖς καταμαθόντες τὸν Θεὸν, πεπιστεύκαμεν εἰς αὐτὸν, ἀλλὰ τῇ τοῦ νοῦ δυνάμει διὰ τῶν ὀρωμένων τὸν ἀόρατον καθορώμεν. Πάντα οὖν τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. Κἀντὸν λίθον καταμάθης, ἔχει καὶ αὐτός τινα τῆς δυνάμεως τοῦ πεποιηκότος ἀποδείξειν· κἀν μύρμηκα, κἀν ἐμπίδα, κἀν μέλισσαν. Πολλάκις καὶ ἐν τοῖς μικροτάτοις ἡ σοφία τοῦ δημιουργοῦ διαφαίνεται. Ὁ γὰρ οὐρανὸν διαπλώσας, καὶ τὰ ἀπλετα μεγέθη τῶν πελαγῶν ἀναχέας, οὕτως ἐστὶν ὁ καὶ τὸ λεπτότατον κέντρον τῆς μελίσης κοιλάνας ὡσπερ αὐλὸν, ὥστε δι' αὐτοῦ τὸν ἰὸν ἀποχεῖσθαι. Πάντα οὖν τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει. Μηδὲν σοὶ ἀπιστίας ἐφόδιον ἔστω. Μὴ εἴπη· Ὡς ἔτυχε, γέγονε τοῦτο, καὶ αὐτομάτως ἀπήνησε τόδε. Οὐδὲν ἄτακτον, οὐδὲν ἀόριστον, οὐδὲν εἰκὴ γενόμενον, οὐδὲ ὡς ἔτυχε φερόμενον ἐν τοῖς οὐσιν. Ἡ, Κακὴ συντυχία, ἦ, Πονηρὰ ὥρα. Ἀπαιδεύτων αὐταὶ αἱ φωναί. Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται; καὶ ἐν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἄνευ τοῦ θεοῦ θελήματος (97). Πόσαι αἱ τριχες τῆς κεφαλῆς! Μία αὐτῶν οὐκ ἐστὶν ἐπιλελησμένη. Ὅρας τὸν θεῖον ὀφθαλμὸν, ὡς οὐδὲν τῶν μικροτάτων τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ διαφεύγει (98); Ἀγαπᾷ ἐλεημοσύνην καὶ κρίσιν ὁ Κύριος· τοῦ ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ. Εἰ καθ' ἐαυτὴν ὑπῆρχεν ἡ τοῦ Θεοῦ κρίσις, ἀποτόμως ἡμῖν κατὰ τὴν ἀξίαν ἡμῶν ἀποδιδόντος πρὸς ἃ ἐποίησαμεν, ποία ἦν ἐλπίς; τίς ἂν ἐσώθη τῶν πάντων; Νῦν δὲ Ἀγαπᾷ

“ Joan. i, 1. “ Matth. x, 29. “ ibid. 50.

(94) Sic Regii quartus et sextus cum Colb. quarto. Editio Paris. βάλωμεν. Mok Reg. secundus cum Colb. primo τοξεύωμεν. Statim Colb. quartus ἐστι γὰρ ὁ.

(95) Colb. quartus ἐκάλει. Ibidem novem mss. cum editione Basil. Ἐπειδὴ οὕτως ἐστὶ. Editio Pa-

A impetamus? Bene igitur psallite in vociferatione. Est autem vociferatio vox quædam confusa, cum si qui in bello se invicem agmine conferto adoriuntur, consonam vocem edunt. Itaque in concentu et in concordia, et in charitatis conjunctione psallite. Quid igitur psallentes dicere oportet? Nimirum
134 VERS. 4: Quod rectum est verbum Domini. Idcirco rectos prius ad laudationem vocat, quod rectum est etiam illud Domini Verbum, quod erat gloria afficiendum, quod in principio erat apud Deum, et Deus erat“. Rectus itaque Pater, rectus Filius, rectus Spiritus sanctus. Et omnia opera ejus in fide. Quid est quod dicit? Opus est cælum, opus terra, opus mare, aer, inanimata omnia, animata, rationalia, irrationalia. Quomodo igitur in fide omnia? Quænam in inanimatis fides? qualis est fides brutorum? Quænam fides in lapide? rursus quæ fides in cane? Neque inanimatum, neque brutum in fide est. Hæc tamen sententia nihil excepit, sed omnia comprehendit, dicens: Omnia opera ejus in fide. Quid igitur est quod dicit? Sive, inquit, contemplare cælum ejusque ordinem, fidei dux est; artificem enim per se ipsum ostendit: sive terræ ornatum, rursus quoque hoc pacto augetur tua in Deum fides. Non enim carnis oculis Deum edocti, in ipsum credidimus, sed vi mentis per visibilia invisibilem conspiciamus. Omnia ergo opera ejus in fide. Sive lapidem consideraveris, habet etiam ipse aliquam potentie conditoris demonstrationem; sive formicam, sive culicem, sive apem. Sæpe vel in minutis elucet opificis sapientia. Qui enim cælum expandit, et immensam pelagi vastitatem effudit, ille ipse est, qui tenuissimum etiam apis aculeum veluti fistulam excavavit, ut per id virus effundatur. Omnia igitur opera ejus in fide. Nulla tibi sit incredulitatis occasio. Ne dixeris: Hoc temere factum, et illud casu evenit. Nihil inordinatum est, interminatum nihil, nihil frustra factum, neque quidquam rerum fortuito fertur. Neque dicas: Malus casus, aut Prava hora. Voces ipsæ sunt ineruditorum. Nonne duo passeret asse veneunt, et unus ex illis non cadet sine divina voluntate“? Quot capilli capitis! Unus ex his traditus non est oblivioni“. Vides divinum oculum; quomodo nihil minutissimarum rerum inspectionem ejus effugiat? VERS. 5. Diligit misericordiam et iudicium Dominus: misericordia Domini plena est terra. Si separatum et secundum se Dei iudicium foret: ita ut nobis severe pro meritis eorum quæ egimus, rependeret, quæ spes superesset? quis ex omnibus salvus fieret? Nunc autem Diligit misericordiam et iudicium. Posteaquam misericordiam

ris. Ἐπειδὴ εὐθὺς ἐστι.

(96) Colb. quartus ὑπεξείλετο. Reg. tertius cum Colb. primo ὑπεξείλετο. Regii quartus et sextus ὑπεξείλετο.

(97) Colb. quartus θεοῦ βουλήματος.

(98) Reg. tertius φεύγει.

velut sibi assidentem et ante regium iudicii thronum stantem constituit, ita singulos adducit in iudicium. Si iniquitates observaveris, Domine, Domine, quis sustinebit⁶²? Neque misericordia sine iudicio, neque iudicium sine misericordia. Ante iudicium igitur diligit misericordiam, et post misericordiam, venit ad iudicium. Hæc autem inter se conjuncta sunt: misericordia cum iudicio; ne aut misericordia sola mollitiem pariat, aut iudicium solum afferat desperationem. Vult tui misereri iudex, teque miserationum suarum facere participem: si modo post peccatum reperit te humilem, contritum, prava opera multum deplorantem, ac ea quæ clam facta sunt evulgantem citra pudorem, rogantem fratres tibi ut sint adiumento ad accipientiam medelam. Uno vero si commiseratione **135** dignum viderit, abunde tibi suam impertietur⁶³ misericordiam; si vero cor pœnitere nescium, mentem superbam, animum futuro sæculo non credentem, ac nullum iudicii timorem conspexerit, tunc in te iudicium diligit. Ita enim bonus ac humanus medicus fomentis prius ac remediis mollibus tumorem sedare conatur: postquam vero viderit molem nihil remittere, atque induratam reniti; tum demum rejectis oleo ac molliore curandi ratione, ferri usum adhibet. Diligit igitur misericordiam in pœnitentibus: diligit vero in obstinatis iudicium. Tale quid Isaias etiam dicit Deo: *Misericordia tua in pondus*⁶⁴. Nam et ille misericordiam cum iudicio exhibet ejus, qui libra, et numero ac pondere pro cuiusque merito vices rependit.

4. Misericordia Domini plena est terra. Hic disjuncta est a iudicio misericordia. Sola enim misericordia Domini plena est terra, iudicio in constitutum tempus reservata. Hic itaque misericordia est sine iudicio: non enim venit ut iudicet mundum, sed ut salvet mundum⁶⁵. Illic vero non est misericordia iudicium, propterea quod homo a sordibus purus reperiri nequeat, si vel unam diem vixerit⁶⁶. Quare si quis malitiam quotidie grassantem, et fragile hominum genus, habita peccatorum ratione, innumeris mortibus dignum videat, admirabitur divitias bonitatis Dei, patientiæque ipsius, et lenitatis⁶⁷. Sane dum in terra sumus, misericordia opus nobis est. Nam qui in caelis versantur, digni sunt, qui heati prædicentur, non quorum misereamur. Aut fortassis propter condemnationem in nos ob peccatum prolatam

⁶² Psal. cxxix, 3. ⁶³ Isa. xxviii, 17. ⁶⁴ Joan. iii, 17. ⁶⁵ Job xiv, 4, 5, *juxta LXX.* ⁶⁷ Rom. ii, 4.

(90) Nonnulli mss. εαυτοῦ. Alii εαυτῶ. Nec ita multo post septem mss. παρατηρήση. Reg. quartus et Colb. septimus cum editis et cum textu sacro παρατηρήσης. Infra Reg. secundus ἐργάζηται.

(1) Reg. quintus cum Colb. primo ἀδελφόν. Nec aliter videtur legisse interpretes, qui vertat: *Si fratrem oraveris.* Editio Paris. cum multis mss., ἀδελφών. Aliquantum post Colb. primus ἐπὶ σοῦ τὴν.

(2) Reg. secundus ἐπεὶ δὲ ἂν δέ. Mox editi cum

ἄλεημοσύνην καὶ κρίσιν. Οὐλοὶ παρέδρον εαυτῶ (99) τὴν ἄλεημοσύνην ποιησάμενος, καὶ προβληθεῖσαν τῷ βασιλικῷ τῆς κρίσεως θρόνῳ, οὕτω παράγει εἰς κρίσιν ἕκαστον. Ἐὰν ἀνομιὰς παρατηρήσης, Κύριε, Κύριε, τίς ὑποστήσεται; Οὐτε ἡ ἄλεημοσύνη ἀκρῆτος, οὐτε ἡ κρίσις ἀνελεῖμων. Πρὸ τῆς κρίσεως οὖν ἀγαπᾷ ἄλεημοσύνην, καὶ μετὰ τὴν ἄλεημοσύνην ἔρχεται ἐπὶ τὴν κρίσιν. Ταῦτα δὲ ἀλλήλοις συνέζευκται, ὁ ἔλεος μετὰ τῆς κρίσεως· ἵνα μήτε ὁ ἔλεος μόνος χυνότητα ἐμποιῆση, μήτε μόνῃ ἡ κρίσις ἀπόγνωσιν ἐνεργάσθῃ. Βούλεται σε ἐλεῆσαι, καὶ τῶν εαυτοῦ οἰκτιρῶν μεταδοῦναι ὁ κριτής· ἀλλ' ἐὰν εὐρῆ σε μετὰ τὴν ἀμαρτίαν ταπεινὸν, συντετριμμένον, πολλὰ μετακλαύσαντα ἐπὶ τοῖς πονηροῖς ἔργοις, τὰ γενόμενα κρυφῇ ἀνεπαισχύντως δημοσιεύσαντα, **B** δεηθέντα ἀδελφῶν (1) συγκαμῖν σοι πρὸς τὴν ἴσιν, ὅπως ἐλεεινὸν σε γενόμενον ἐὰν ἴδῃ, ἀφρονὸν σοι τὴν εαυτοῦ ἄλεημοσύνην ἐπιχορηγῇ· ἐὰν δὲ καρδίαν ἀμετανόητον, φρόνημα ὑπερήφανον, ἀπιστίαν τοῦ αἰῶνος τοῦ μέλλοντος, ἀφοβίαν τῆς κρίσεως, τότε ἀγαπᾷ ἐπὶ σοὶ τὴν κρίσιν. Ὡς γὰρ ἰατρός ἐμμελής καὶ φιλόανθρωπος κατανηθήμασι πρότερον καὶ περιπλάσμασιν ἀπαλοῖς πεῖρατά καταστῆται τὸ οἰδημα· ἐπὶ δὲ (2) ἴδῃ ἀνευδότης καὶ σκληρῶς ἀντιτυπούντα τὸν ὄγκον, ρίψας τὸ ἔλαιον καὶ τὴν μαλακὴν ἀγωγὴν, αἰρεῖται λοιπὸν τὴν τοῦ σιδήρου χρῆσιν. Ἄγαπᾷ οὖν ἄλεημοσύνην ἐπὶ τῶν μετανοούντων· ἀγαπᾷ δὲ καὶ κρίσιν ἐπὶ τῶν ἀνευδόντων. Τοιοῦτόν τι καὶ ὁ Ἡσαίας λέγει τῷ Θεῷ, ὅτι *Ἡ ἄλεημοσύνη σου εἰς σταθμόν* (3). Καὶ γὰρ κάκεινος τὴν μετὰ κρίσεως ἄλεημοσύνην παρίστησι, ζυγῶ καὶ ἀριθμῶ καὶ σταθμῶ κατὰ τὴν ἐκάστου ἀξίαν ἀντιμετροῦντος.

4. Τοῦ ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ. Ἐνταῦθα διέζευκται ἀπὸ τῆς κρίσεως ὁ ἔλεος. Μόνου γὰρ τοῦ ἐλέους Κυρίου πλήρης ἡ γῆ, τῆς κρίσεως εἰς τὸν ὠρισμένον καιρὸν ταμειυθεῖσης. Ἐνταῦθα μὲν οὖν ἔλεός ἐστι χωρὶς κρίσεως· οὐ γὰρ ἦλθεν ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσῃ τὸν κόσμον. Ἐκεῖ δὲ οὐκ ἔστιν ἡ κρίσις χωρὶς ἐλέους, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἀνθρώπων καθαρὸν εὐρεθῆναι ἀπὸ ρύπου, μηδὲ ἐὰν μία ἡμέρα ἦ τῆς γενέσεως αὐτοῦ (4). Ὅστε ἐὰν τις ἴδῃ τὴν κακίαν ὁσμήραι νεμομένην, καὶ τὸ ἐπίκηρον γένος τῶν ἀνθρώπων ἀξίον μυρίων θανάτων, ὅσον ἐπὶ τοῖς ἀμαρτήμασι τυγχάνον, θαυμάσει τὸν πλοῦτον τῆς χρηστότητος τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς αὐτοῦ καὶ τῆς μακροθυμίας. Ἐν τῇ γῇ μένοι δυνεὶς τοῦ ἐλέους χρῆζομεν. Οἱ γὰρ ἐν τῷ οὐρανῷ τοῦ μακαρίζεσθαι εἰσιν, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἐλεεῖσθαι ἀξιοί. Ἡ τάχα διὰ τὴν ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἡμῶν ἐπενευθεῖσαν κα-

quibusdam mss. τὸν ἔλεον. At Colbertini primus et quartus cum Reg. quarto τὸ ἔλαιον, optime. Etenim cum hic sermo sit de molliore curandi ratione, oleum prætermissum non oportuit, quod in primis ad talem tractandi modum pertinere notum est.

(3) Colb. quartus εἰς στάθμιον.

(4) Reg. secundus et Colb. primus τῆς γενήσεως. Mox Colb. quartus καὶ τὸ ἐπίκαιρον, *temporarium*.

ταδικῆν γῆ λεγόμεθα ἡμεῖς οἱ ἀκούσαντες παρὰ Θεοῦ **A** τὸ, *Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελευσῆ· οἱ πλήρεις ἐσμὲν τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ· Νεκροὺς γὰρ ὄντας ἡμᾶς ταῖς ἀμαρτίαις καὶ τοῖς παραπτώμασιν ἐλεήσας ὁ Θεὸς συνεζωοποίησεν τῷ Χριστῷ. Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Ποῦ οἱ τὸ Πνεῦμα ἐξουθενοῦντες; ποῦ οἱ χωρίζοντες αὐτὸ ἀπὸ τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως; ποῦ οἱ τῆς πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν συναφείας αὐτὸ διατέμοντες; Ἄκουέτωσαν τοῦ ψαλμοῦ λέγοντος· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Οὐτε γὰρ Λόγος (5), ἡ κοινὴ αὕτη λαλιά, νομισθῆσεται ἐξ ὀνομάτων καὶ ῥημάτων τὴν σύστασιν ἔχουσα, οὔτε τὸ Πνεῦμα ἀτμὶς εἰς ἀέρα διαχεομένη· ἀλλὰ καὶ Λόγος ὁ **B** ἐν ἀρχῇ ὢν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὁ ἰδίως τῆς προσηγορίας ταύτης τετύχηκεν. Ὡς οὖν ὁ δημιουργὸς Λόγος ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν, οὕτω τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται (τούτέστιν, ὁ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα μὴ τῶν ἐξωθέν τι καὶ τῶν κτισμάτων αὐτὸ κρήνης, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ ἔχον τὴν ὑπόστασιν δοξάζης), ἀπάσας τὰς ἐν αὐτῷ δυνάμεις συνεπέφερε. Τῷ οὖν Πνεύματι πᾶσα ἡ δύναμις ἡ ἐπουράνιος (6) ἐστερεώθη· τούτέστι, τὸ εὐτονον καὶ πάγιον καὶ βέβαιον ἐν ἁγιασμῷ, καὶ πάση τῇ προεποσῆ ταῖς ἱεραῖς δυνάμεσιν ἀρετῇ, ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος ἐπικουρίας ἔχουσιν. Ἐνθάδε μὲν οὖν Πνεῦμα στόματος αὐτοῦ ἀναγέγραπται· εὐρήσομεν δὲ ἀλλαγῶν καὶ Λόγον στόματος αὐτοῦ εἰρημένον, ἵνα νοηθῇ ὁ Σωτῆρ (7), καὶ τὸ ἅγιον αὐτοῦ Πνεῦμα **C** ἐκ τοῦ Πατρὸς. Ἐπεὶ οὖν Λόγος μὲν Κυρίου ὁ Σωτῆρ, καὶ Πνεῦμα τοῦ στόματος αὐτοῦ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ἀμρότερα δὲ συνήργησε τῇ κτίσει τῶν οὐρανῶν καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δυνάμεων, διὰ τοῦτο εἰρηται· Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Οὐδὲν γὰρ ἀγιάζεται, εἰ μὴ (8) τῇ παρουσίᾳ τοῦ Πνεύματος. Ἀγγέλων γοῦν τὴν μὲν εἰς τὸ εἶναι πάροδον ὁ δημιουργὸς Λόγος ὁ ποιητὴς τῶν ὄλων παρέχετο· τὸν ἁγιασμὸν δὲ αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον συνεπέφερεν. Οὐ γὰρ νῆπιοι κτισθέντες οἱ ἄγγελοι, εἶτα τελειωθέντες τῇ κατ' ὀλίγον μελέτῃ, οὕτως ἄξιοι τῆς τοῦ Πνεύματος ὑποδοχῆς γεγόνασιν· ἀλλ' ἐν τῇ πρώτῃ συστάσει καὶ τῷ οἶονε φεράματι τῆς οὐσίας αὐτῶν συγκαταβληθεῖσαν (9) ἔσχον τὴν ἀγίωτητα. Διὸ καὶ δυσμετάθετοί εἰσι πρὸς κακίαν, εὐθὺς, οἶονε βαφῆ τινι, τῷ ἁγιασμῷ στοιωθέντες, καὶ **D** ἔχοντες.*

⁶⁶ Gen. III, 19. ⁶⁷ Ephes. II, 5. ⁷⁰ Joan. I, 1.

(5) Editio Paris. ὁ Λόγος. Sed deest articulus in sex mss. Mox Reg. secundus Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀτμὶς.

(6) Colb. primus ἡ οὐράνιος.

(7) Reg. tertius ἵνα νομισθῇ ὁ Σωτῆρ. Vox αὐτοῦ, quæ proxime sequitur, deest in multis mss. Sed eam male omisam esse a librariis putamus, tum quod in multis aliis mss. legatur, tum maxime quod inveniatur in Eusebio : a quo totum illud fragmentum, uti in præfatione ostenditur, sumptum est. Aliter de illo, ἐκ τοῦ Πατρὸς, iudicandum censemus. Cum enim illud, ἐκ τοῦ Πατρὸς, desit in

terra dicimur nos qui illud a Deo audivimus : *Terra es, et in terram ibis* ⁶⁶. Porro repleti sumus Dei miserationibus; cum enim *Mortui essemus delictis et peccatis*, miserus Deus *vivificavit nos cum Christo* ⁶⁷. **Vers. 6.** *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Ubi sunt qui Spiritum floccifaciunt? ubi sunt qui illum a potentia creatrice separant? ubi qui ipsi a Patris ac Filii conjunctione dirimunt? Audiant psalmum dicentem : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Neque enim Verbum existimabitur communis hæc locutio esse, quæ ex nominibus ac dictionibus consistit : neque Spiritus vapor in aera diffusus; sed et Verbum, quod in principio erat apud Deum ⁷⁰, et Spiritus sanctus, qui hanc proprie sortitus est appellationem. Quemadmodum igitur Verbum opifex firmavit cælum, sic Spiritus qui ex Deo, qui a Patre procedit, hoc est, qui ex ore illius est (ut ne ipsum externam quamdam rem aut creaturam esse iudices, sed tanquam hypostasim ex Deo habentem glorifices), omnes ejus virtutes simul intulit. Itaque cælestis omnis virtus Spiritu firmata est : hoc est, soliditatem, firmitatemque et constantiam, in sanctitate, et omni virtute sacris potestatibus conveniente, ex Spiritus auxilio habet. Hic igitur Spiritus oris ejus scriptus est. Inveniemus autem alibi et Verbum oris ipsius **136** dictum, ut intelligatur Salvator ipse, et sanctus ejus Spiritus ex Patre. Quoniam igitur Servator Verbum Domini est, et Spiritus sanctus oris ipsius **C** Spiritus est, uterque autem in cælis et eorum virtutibus creandis pariter operam contulit, idcirco dictum est : *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Nihil enim sanctitatem adipiscitur, nisi per Spiritus sancti præsentiam. Itaque quod angeli sunt, ab opifice Verbo universorum conditore habent : eis vero sanctitatem Spiritus sanctus impertivit. Non enim infantes creati sunt angeli, deinde paulatim exercitio perfecti, sic facti sunt digni qui Spiritum reciperent; sed in prima constitutione, et una cum substantiæ suæ quasi mixtura iufusam habuere sanctitatem. Quapropter etiam ægre ad [malitiam convertere se possunt, quippe qui illico sanctimonia, veluti tinctura quadam corroborati sint, firmitatemque in virtute ac constantiam dono Spiritus sancti acceperint.

τὸ μόνιμον εἰς ἀρετὴν τῇ δωρεᾷ τοῦ ἁγίου Πνεύματος

multis mss., nec legatur quoque in Commentariis Eusebii, id huc inepte accersitum fuisse haud injuria credi potest.

(8) Editi et Reg. sextus et Colb. quintus εἰ μὴ. Deest et in Eusebii Commentariis, et in quinque mss. Mox editio Paris. ὁ δημιουργὸς τῶν ὄλων ὁ ποιητὴς Λόγος παρέχετο, confuse. Restituimus et ex mss. et ex ipsis Eusebii Commentariis pristinum ac geminum verborum ordinem.

(9) Colb. quartus συγκαταβληθείσης, non recte, Paulo post quinque mss. ὡς ἀσπὸν. Editi ὡσεῖ.

5. VERS. 7. *Congregans sicut utrem aquas maris, A ponens in thesauris abyssos.* Non dixit, *Congregans aquas maris sicut in utre, sed, Ut utrem,* ita aquas maris congregans. Jam vero considera, quæso, utris naturam, quæ nunc quidem inflatur, cum corium intercluso spiritu distentum est; nunc vero contrahitur, cum flatus ille quo distendebatur recessit. Sic itaque mare aliquando intumescit ac effervescit ventis efferatum ac tumens, aliquando vero rursus tranquillitate in humile contrahitur. Igitur ut utrem, ita contrahit ac deprimit Dominus aquam maris. Invenimus autem in quibusdam exemplaribus, *Congregans velut in utre aquas maris*: quibus verbis ad veterem historiam deducimur, cum mare Rubrum, nemine id neque dividente neque continente, ipsum ad se ipsum contractum est, quasi in utre quodam colligatum, divino mandato illud effundi non sinente. *Ponens*, inquit, *in thesauris abyssos.* Erat sententiæ communi magis congruum dicere: *Ponens in abyssis thesauros*: hoc est, in mysterio divitias continens suas. Nunc vero velut opes quasdam divinis thesauris dignas, abyssos ipsas esse dicit. Nunquid ergo iudicii divini rationes inenarrabiles et humano captui incomprehensibiles, abyssi dicuntur, cum in sola Dei cognitione repositæ sint rationes, juxta quas singula moderatur? Quod enim lata de singulis iudicia abyssus vocata sint, in alio psalmo didicimus dicente, *Judicia tua abyssus multa*¹¹. Quapropter si quæris, cur, vita peccatoris prorogata, justi dies in hoc incolarum loco brevientur, cur injustus secunda utatur fortuna, justus adversa, cur sit puerulus raptus ante ætatis perfectionem, unde bella, cur naufragia, terræ motus, siccitates, pluvix, cur quæ letalia sunt hominibus creata sint, **137** cur hic servus, ille liber, cur alius dives, alius pauper (atque etiam multum est discriminis in peccatis ac recte factis: hæc enim lenæ vendita, vi in peccato est, illa vero ab initio heram bonam nacta, in virginitate educata est), cur hæc affecta beneficio sit: illa vero condemnata; et quid sit unicuique horum a iudice retribuendum; quibus omnibus tibi in mentem venientibus, cogita Dei iudicia abyssos esse, nec a quolibet facile comprehendi posse, quod in divinis thesauris conclusa sunt. Sed et credenti data promissio est a Deo, videlicet, *Dabo tibi thesauros absconditos et invisibiles*¹². Postquam igitur ea cognitione quæ est facie ad faciem, digni habitii fuerimus,

¹¹ Psal. xxxv, 7. ¹² Isa. xlv, 3.

(16) Colbertini primus et quartus αναποληφθέντι. Editi vero et alii mss. αναποληφθέντι, bene. Mox Reg. tertius ἐμφλεγμαίνει. Nec ita multo post septem mss. εις ταπεινὸν καταστέλλουσα. Editi cum quibusdam mss. καταστέλλεται.

(11) Colb. quartus εὔραμεν. Statim Colbertini primus et quartus ὡς εις ἀσκόν.

(12) Reg. secundus in contextu ἐνδεδεμένη, cinctum: sed idem codex vulgatam lectionem, ἐνδε-

5. *Συναγων ὡς ἀσκόν ὕδατα θαλάσσης, τιθεὶς ἐν θησαυροῖς ἀβύσσους.* Οὐκ εἶπε, *Συνάγων τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης ὡς ἐν ἀσκῷ, ἀλλ' Ὡς ἀσκόν,* οὕτω τὰ ὕδατα τῆς θαλάσσης συνάγων. Νόησον δέ μοι τὴν τοῦ ἀσκού φύσιν, νῦν μὲν διαφυσωμένην, ὅταν τῷ ἐναποληφθέντι (10) πνεύματι τὸ δέριμα περιταθῆ· νῦν δὲ συστελλομένην, ὅταν ὑποχωρήσῃ τὸ διατείνον. Οὕτω τοῖνον ἢ θάλασσα ποτὲ μὲν ἐκφλεγμαίνει καὶ ζεῖ τοῖς πνεύμασιν ἀγριανομένη καὶ ἐξοιδαινουσα· ποτὲ δὲ πάλιν ὑπὸ γαλήνης εις ταπεινὸν καταστέλλεται. Ὡς οὖν ἀσκόν, οὕτως συστέλλει καὶ ταπεινοὶ τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης ὁ Κύριος. Εὐρομεν (11) δὲ ἐν τισι τῶν ἀντιγράφων, *Συνάγων ὡς ἐν ἀσκῷ ὕδατα θαλάσσης*, ἐπὶ τὴν παλαιὰν ἱστορίαν τοῦ λόγου ἡμῶς ἀναπέμποντος, ὅτε ἡ Ἐρυθρὰ θάλασσα, οὐδενὸς αὐτῆν διαιροῦντος, οὐδὲ συνέχοντος, αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν συνειστήκει, ὡς ἀσκῷ τινι ἐνδεδεμένη (12), τοῦ θεοῦ προστάγματος προχυθῆναι αὐτὴν οὐκ ἔδωκεν. *Τιθεὶς*, φησὶν, *ἐν θησαυροῖς ἀβύσσους.* Ἀκολουθότερον ἦν ὡς πρὸς τὴν κοινὴν ἔννοιαν εἰπεῖν, *Τιθεὶς ἐν ἀβύσσοις τοὺς θησαυροὺς*· τουτέστιν, ἐν μυστηρίῳ συνέχων τὸν ἑαυτοῦ πλοῦτον. Νῦν δὲ ὡς περ τινὰ κειμήλια ἀξία τῶν θεῶν θησαυρῶν τὰς ἀβύσσους εἶναι φησι. Μῆποτε οὖν οἱ περὶ τῆς θείας κρίσεως λόγοι, ἀρῆτοι ὄντες καὶ ἀκατάληπτοι ταῖς ἀνθρωπίναις ἐννοίαις, ἄβυσσοι λέγονται, ἐν μόνῃ τῇ τοῦ Θεοῦ γνώσει ἀποκειμένων τῶν λόγων, καθ' οὓς ἕκαστα οἰκονομεῖ (13); "Οτι γὰρ τὰ περὶ ἕκαστον κρίματα ἄβυσσος προσηγορεῖται, ἐν ἑτέρῳ ψαλμῷ δεδιδαγμεθα λέγοντι· *Τὰ κρίματά σου ἄβυσσος πολλή.* Ἐάν οὖν ἐπιζητῆς, διὰ τί τοῦ μὲν ἀμαρτωλοῦ ἡ ζωὴ παρατείνεται, τοῦ δὲ δικαίου αἱ ἡμέραι τῆς παροικίας (14) συντέμνονται, διὰ τί ὁ μὲν ἀδικος εὐθηνεῖται, ὁ δὲ δίκαιος θλίβεται, διὰ τί τὸ παιδίον πρὶν εἰς τελείωσιν ἐλθεῖν ἀνηρπάσθῃ, πθὲν πόλεμοι, διὰ τί τὰ ναυάγια, οἱ σεισμοὶ, οἱ αὐχμοὶ, αἱ ἐπομβρίαι, διὰ τί τὰ φθαρτικὰ τῶν ἀνθρώπων δεδημιούργηται, διὰ τί ὁ μὲν δούλος, ὁ δὲ ἐλεύθερος, ὁ μὲν πλουτεῖ, ὁ δὲ πένετα: (πολὺ δὲ καὶ ἐν τοῖς ἀμαρτανόμενοις ἢ κατορθουμένοις ἐστὶ τὸ διάφορον· ἢ μὲν γὰρ πορνοβοσκῶ πραθεῖσα πρὸς ἀνάγκην ἐστὶν ἐν τῇ ἀμαρτίᾳ· ἢ δὲ εὐθὺς ἀγαθῆς (15) δεσποίνης ἐπιτυχοῦσα συνεξετράφη τῇ παρθενίᾳ), διὰ τί αὕτη μὲν εὐηργετήθη, ἐκείνη δὲ κατεδικάσθη· καὶ τίς ἡ ἐφ' ἑκάστου (16) τούτων παρὰ τοῦ κριτοῦ ἀναπόδοσις· ταῦτα πάντα λαβὼν εἰς ἔννοιαν, ἐνθυμηθῆτι, ὅτι ἄβυσσός ἐστι τὰ κρίματα τοῦ Θεοῦ, καὶ τῷ τοῖς θησαυροῖς τοῖς θεοῖς ἐναποκλειεῖσθαι, οὐκ εὐληπτα τοῖς τυχοῦσι. Καὶ τῷ πιστεύ-

δυμένη, præfert quoque in margine.

(13) Nonnulli mss. οἰκονομεῖται. Alii οἰκονομεῖ.

(14) Editi et Regii quartus et sextus cum Colb. septimo αἱ ἡμέραι τῆς παροικίας· sed illud, τῆς παροικίας, deest in nullis mss.

(15) Colb. quartus ἡ δὲ ὁδὸν αὐτῆς, etc., *na-cia heram bonam, quæ viam commonstrabat.*

(16) Codices nonnulli ἐφ' ἑκάστου. Alii ἐφ' ἑκάστου. Infra Reg. secundus ἐπαγγελία δίδοται.

οντι δὲ ἐπαγγελία δέδοται παρὰ Θεοῦ, ὅτι Δώσω σοι ἄθησαυροὺς ἀκοκρύφους, ἀοράτους. Ἐπειδὴν οὖν καταξιοθῶμεν τῆς πρόσωπον πρὸς πρόσωπον γνώσεως, ὀφόμεθα καὶ τὰς ἐν τοῖς θησαυροῖς τοῦ Θεοῦ ἀδύσους. Συνάγων δὲ τὰ ἐν τῇ Γραφῇ περὶ ἀσκῶν εἰρημένα, μᾶλλον γενήσῃ ἐν περιολῆ τοῦ βουλήματος τοῦ προφητικοῦ (17). Οἱ μὲν οὖν ἀνακαινούμενοι ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ, καὶ τὸν καινὸν οἶνον ἀπὸ τῆς ἀμπέλου τῆς ἀληθινῆς χωροῦντες, ἀσκοὶ εἶναι λέγονται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καινοὶ· οἱ δὲ μηδέπω τὸν παλαιὸν ἀνθρωπὸν ἀποθέμενοι ἀσκοὶ εἰσι παλαιοὶ, μὴ δυνάμενοι πιστεῦσθαι τὴν ὑποδοχὴν τοῦ νέου οἴνου. Οὐδεὶς γὰρ βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς, ἵνα μὴ καὶ ὁ οἶνος ἐκχυθῇ (18), καὶ πάντα ἀπόλωνται ἐκεῖνοι οἱ ἀσκοὶ, οὐδεμιὰς ἀξιούμενοι συγγνώμης ἔτι, ἐὰν τὸν καλὸν καὶ καινὸν ἐκχέωσιν οἶνον. Οἶνον γὰρ καινὸν εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον. Τὸν καινὸν καὶ πνευματικὸν οἶνον, καὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ζέοντα, τὸν μηδέποτε παλαιούμενον τῆς ἀληθείας νοῦν εἰς τὸν καινὸν ἀνθρωπὸν βλητέον· ὅς, διὰ τὸ τὴν περιφέρειν, ἀσκός ἂν λέγοιτο εἶναι καινὸς δικαίως.

6. Φοβηθῆτω τὸν Κύριον πᾶσα ἡ γῆ· ἀπ' αὐτοῦ δὲ σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. Ἐπειδὴ φόβος Κυρίου ἀρχὴ αἰσθήσεως (19), οἱ τὰ γήινα φρονούντες διὰ φόβου παιδευέσθωσαν. Ὡς μὲν γὰρ εἰσαγωγικὸς εἰς εὐσέβειαν ἀναγκαίως παραλαμβάνεται ὁ φόβος, ἀγάπη δὲ, λοιπὸν παραλαβοῦσα τοὺς ρυθμισθέντας ἀπὸ τοῦ ἐπιστημονικοῦ φόβου, τελειοῖ. Πᾶσῃ οὖν τῇ γῆ φόβον παραγγέλλει ὁ λόγος. *Σαλευθήτωσαν δὲ, φησὶ, ἀπ' αὐτοῦ πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην.* Οἶονεὶ πᾶν κίνημα, εἴτε κατὰ νοῦν, εἴτε κατὰ σωματικὴν ἐνέργειαν ἐπιτελούμενον, κατὰ τὸ βούλημα αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ἐνεργείσθω. Οὕτω γὰρ νοῦ τὸ, *Σαλευθήτωσαν ἀπ' αὐτοῦ.* Οἶονεὶ μήτε ὀφθαλμὸς σαλευέσθω (20) ἄνευ Θεοῦ· μὴ χεὶρ κινείσθω ἄνευ Θεοῦ· μὴ ἡ καρδία διανοεῖσθω τὰ μὴ εὐάρεστα τῷ Θεῷ. Καὶ ὅπως ἀπὸ μηδενὸς ἄλλου σαλευθήτωσαν, μηδὲ αὐτοὺς τι κινείτω, εἰ μὴ ὁ τοῦ Θεοῦ φόβος. *Ὅτι αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν.* Πρὸς δύο τὰ προάγοντα δύο ἐπήγαγε· *Φοβηθῆτω πᾶσα ἡ γῆ, καὶ, Σαλευθήτωσαν πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην,* τὸ, *Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν,* *Αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν.* Ἐπειδὴ σύνθετος ὁ ἀνθρωπος ἐκ τε τοῦ γήινου πλάσματος καὶ ἐκ τῆς ἐνοικουσης ψυχῆς τῷ σώματι, γῆ μὲν λέγεται τὸ ἐκ τῆς γῆς πεπλασμένον, κατοικῶν δὲ τὴν οἰκουμένην, ἡ τὴν ἐν σώματι διαγωγὴν λαχοῦσα ψυχὴ. Καταλήλως οὖν τῇ γῆ ἀποδέδοται τὸ, *Αὐτὸς εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν* (21)· ἐπὶ μὲν τοῦ πλά-

¹⁷ Matth. ix, 17. ¹⁸ II Cor. iv, 10. ¹⁹ Prov. i, 7.

(17) Regii tertius et sextus προβλήματος τοῦ προφητικοῦ. Reg. secundus scripturam utramque exhibet: unam in contextu, alteram in margine.

(18) Reg. quartus ἐχρησθῆ.

(19) Editum invenimus in veteri interpretatione. *Timor Domini initium est sapientiae*, male. Ejus loci pars media sumpta est ex psalmo cx, 10, altera vero ex Prov. i, 7.

(20) Colb. quartus ὀφθαλμὸς σαλευθήτω. Mox Reg.

etiam eas quæ in Dei thesauris sunt abyssos intuebimur. Quod si ea quæ in Scriptura de utribus dicta sunt, collegeris, propheticae sententiæ intelligentiam magis assequeris. Qui igitur de die in diem renovantur, et vinum novum a vera vite accipiunt, utres novi esse in Evangelio dicuntur. Qui vero nondum veterem hominem exuerunt, sunt veteres utres, quibus suscipiendi vini novi facultas concedi non potest. Nemo enim mittit vinum novum in utres veteres, ut ne et vinum effundatur, et illi utres penitus pereant ¹⁷, nullam amplius veniam consequenturi, si bonum ac novum vinum ineffundam. Novum enim vinum in utres novos est mittendum. Vinum quod novum ac spirituale sit, quodque Spiritu sancto ferveat, ipsam videlicet veritatis intelligentiam nunquam veterascentem, in novum hominem mittere operæ pretium est; qui, quod semper mortificationem Jesu in corpore circumfert ¹⁸, uter novus dici merito potest.

πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι.

6. VERS. 8. *Timeat Dominum omnis terra: ab eo autem commoveantur omnes inhabitantes orbem.* Quandoquidem timor Domini initium est sensus ¹⁷, terrena qui sapiunt, per timorem erudiantur. Timor enim velut ad pietatem introducens, necessario adhibetur: charitas vero deinceps succedens, eos quos timor ad erudiendum idoneus concinnavit, perficit. Itaque terræ omnia verba isthæc timorem præcipiunt: *Commoveantur autem*, inquit, *ab eo omnes inhabitantes orbem.* Nimirum motus omnis, tum qui ex mente, tum qui ex corporali actione oritur, secundum Dei voluntatem ab ipsis perficitur. Sic enim intelligo illud, *Commoveantur ab eo.* Exempli gratia, neque oculus moveatur sine Deo, neque manus agitur sine Deo, nec cor cogitet quæ Deo non placeat. Et in summa, a nullo alio moveantur: neque ipsos quidquam moveat, nisi Dei timor. VERS. 9. *Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt.* Duobus præcedentibus duo subdidit: primum, *Timeat omnis terra*, et, *Commoveantur omnes inhabitantes orbem: Ipse dixit, et facta sunt*: deinde, *Ipse mandavit, et creata sunt.* Quando compositus homo est ex terreno sigmento, et ex inhabitante in corpore anima: id quod e terra formatum est, terra dicitur: anima vero habitationem in corpore sortita, orbem inhabitans vocatur. Itaque **138** congruenter terræ convenienterque editum est: *Ipse dixit, et facta sunt*; cum illa verba, *Facta sunt*, de nostro sig-

tertius διανοεῖτω.

(21) Editio Paris. et nonnulli mss. καὶ ἐγενήθησαν. Αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. Sed totum illud, Αὐτὸς ἐνετείλατο καὶ ἐκτίσθησαν, deest in quatuor mss. et in editione Basil. Certe cum verba illa paulo ante prolata sint, statim eadem repeti inutile omnino esse arbitramur. Vocula μὲν, quæ mox sequitur, abest a mss.

mento e terra constante accipiantur: hæc vero, *Creata sunt*, de anima ad Dei imaginem condita intelligantur. Quoniam vero creatio sæpe pro quadam in melius transmutatione sumitur, ut est illud: *Si qua in Christo nova creatura*⁷⁶; item illud: *Ut duos crearet in unum novum hominem*⁷⁷: fortassis illud, *Facta sunt*, de prima hominis procreatione dicitur: hoc vero, *Creata sunt*, de secunda per Christi gratiam regeneratione. Quantum autem sermone nudo præstat præceptum Dei, tantum creatio generationi antecellit.

VERS. 10. *Dominus dissipat consilia gentium; reprobat autem cogitationes populorum.* Expositio est præcedentis, quomodo Deus in se credentes creaverit, ex eo quod stulta populorum consilia dispersit, quæ super idololatria universaque vanitate habuerunt, et ex eo quod reprobat consilia principum. Possunt autem hæc et ad passionis tempus referri, quando hi quidem putabant se crucifigere regem gloriæ, ille vero per crucis dispensationem genus hominum reuocabat. Etenim in resurrectione, ut dissipabatur consilium gentium, Pilati et militum, reliquorumque, quotiens crucis supplicium inferebant: ita consilia principum, pontificum, scribarumque et regum populi reprobabantur. Resurrectio enim omne eorum artificium dissolvit. Quod si in singulis historiis relegeris quæ Deus gessit erga infideles gentes, vim multam iuxta corporalem etiam intelligentiam in ais verbis inesse comperies. Quando enim Joram filius Achaab regnavit in Israel, tunc rex Syriæ filius Ader multa virtute ac gravi manu, instructo exercitu obsedit Samariam, adeo ut deessent ipsis necessaria, et asini caput quinquaginta siclis argenti, et quarta pars cabi stercoreis columbini quinque argenti siclis emeretur⁷⁸. Tunc itaque ut Elisæi promissio impleretur, dissipata sunt Syriæ consilia, suisque tabernaculis ac cunctis opibus relictis fugerunt, tantam in Samaria rerum copiam relinquentes, ut similæ mensura siclo, et duæ hordei mensuræ siclo uno venirent⁷⁹. Sic igitur Dominus novit gentium consilia dissipare. Quomodo vero reprobat consilia principum, in Achitophete didicimus, quando David oravit, dicens: *Dissipa nunc consilium Achitophet*⁸⁰. Cum igitur audieris quempiam magna minitantem, jactantemque se tibi omnis generis ærumnas, damna, aut plagas, aut mortem illatum, respice ad Dominum gentium consilia dissipantem, et populorum cogitationes reprobatem. ἢ πληγὰς, ἢ θανάτους, ἀπόδλεψον πρὸς τὸν Κύριον τὸν διασκεδάζοντα βουλάς ἐθνῶν, καὶ ἀθετοῦντα λογισμοὺς λαῶν.

⁷⁶ II Cor. v, 17. ⁷⁷ Ephes. ii, 15. ⁷⁸ IV Reg. vi, 25, sec. LXX. ⁷⁹ IV Reg. vii, 1, 16, 18. ⁸⁰ II Reg. xv, 31.

(22) Colb. primus ἀνάγειν ταῦτα.

(23) Ita multi mss. cum editis. Reg. secundus et Colb. sextus cum Catena Corder. ἐν Ἱερουσαλήμ, sed ita tamen, ut Catena Corder. lectionem vulgatam Ἰσραὴλ exhibeat quoque in margine.

(24) Regii tertius, quintus et sextus et Colb. septimus cum editis πέντε σίκλων. At Colbertini primus, tertius, quartus, quintus et sextus cum Regiis primo et secundo ἑκατὸν σίκλων, gravi mendo. Vi-

αματος ἡμῶν τοῦ ἀπὸ τῆς γῆς τὸ, Ἐγενήθη· ἐπὶ δὲ τῆς κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ κτισθείσης τὸ, Ἐκτίσθη. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κτίσις ἐπὶ τῆς μετακοσμήσεως καὶ βελτιώσεως πολλὰκις λαμβάνεται, ὡς τὸ, *EI tics ἐν Χριστῷ καιρῷ κτίσις*· καὶ τὸ, *Ἰνα τοὺς δύο κτίση εἰς ἓνα καιρὸν ἀνθρώπων*· τάχα τὸ μὲν, Ἐγενήθη, ἐπὶ τῆς πρώτης οὐσιώσεως τοῦ ἀνθρώπου λέγεται· τὸ δὲ, Ἐκτίσθη, ἐπὶ τῆς δευτέρας διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ ἀναγεννήσεως. Ὅσον δὲ λόγου ψιλοῦ ἐντολῆ Θεοῦ διαφέρει, τοσοῦτον κτίσεως πρὸς γίνεσθαι ἐστὶ τὸ διάφορον. Κύριος διασκεδάζει βουλάς ἐθνῶν· ἀθετεῖ δὲ λογισμοὺς λαῶν. Ἐξήγησις ἐστὶ τοῦ προάγοντος, πῶς ἔκτισεν ὁ Θεὸς τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας, ἐκ τοῦ διασκεδάσαι τὰς ἀσυνέτους βουλάς τῶν λαῶν, ἃς εἶχον περὶ εἰδωλολατρειῶν καὶ περὶ πᾶσαν καταιότητα, καὶ ἀθετεῖ τὰς βουλάς τῶν ἀρχόντων. Δυνατὸν δὲ καὶ ἐπὶ τὸν τοῦ πάθους καιρὸν ἀναγαγεῖν ταῦτα (22), ὅτε οἱ μὲν ἐνόμιζον σταυροῦν τὸν βασιλέα τῆς δόξης, ὁ δὲ διὰ τῆς τοῦ σταυροῦ οἰκονομίας ἀνενοῦτο τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει διεσκεδάζετο μὲν ἡ βουλή τῶν ἐθνῶν, τοῦ Πιλάτου καὶ τῶν στρατιωτῶν, καὶ ὅσοι· τὰ περὶ τὸν σταυρὸν ἐνήργουν· ἠθετοῦντο δὲ αἱ βουλαὶ τῶν ἀρχόντων, ἀρχιερέων καὶ γραμματέων καὶ τῶν βασιλέων τοῦ λαοῦ. Ἡ γὰρ ἀνάστασις πᾶσαν αὐτῶν διέλυσε τὴν ἐπινοίαν. Ἀναλεγόμενος δὲ τὰ ἐφ' ἐκαστῆς ἱστορίας ὅσα περὶ τὰ ἄπιστα ἔθνη ἐνήργησεν ὁ Θεός, εὐρήσεις καὶ κατὰ τὸν σωματικὸν νοῦν πολλὴν ἔχον τὴν δύναμιν τὸ ῥητόν. Ὅτε γὰρ Ἰωρὰμ υἱὸς Ἀχαὰβ ἐβασίλευσεν ἐν Ἰσραὴλ (23), τότε ὁ βασιλεὺς Συρίας υἱὸς Ἀδερ, πολλῇ δυνάμει καὶ βρεῖζα χειρὶ στρατηγήσας, περιεκάθητο τὴν Σαμάρειαν, ὥστε ἐπιλιπεῖν αὐτοῖς τὰ ἀναγκαῖα, καὶ κεφαλὴν ὄνου πενήκοντα εἶναι σίκλων ἀργυρίου, καὶ τέταρτον κάβου κόπρου περισσεῶν πέντε σίκλων (24) ἀργυρίου. Τότε τοίνυν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία τοῦ Ἐλισσαίου πληρωθῇ, διεσκεδάσθησαν αἱ βουλαὶ τῆς Συρίας, καὶ καταλιπόντες τὰς σκηνὰς ἑαυτῶν καὶ πᾶσαν τὴν περιουσίαν ἔφυγον, τοσαύτην εὐθηνίαν καταλιπόντες ἐν τῇ Σαμαρείᾳ, ὥστε μέτρον σμεδάλως σίκλου, καὶ δῖμετρον κριθῆς ἑνὸς σίκλου πωλεῖσθαι. Οὕτω μὲν οὖν ὁ Κύριος οἶδε διασκεδάζειν βουλάς ἐθνῶν. Πῶς δὲ ἀθετεῖ βουλάς (25) ἀρχόντων, ἐπὶ τοῦ Ἀχιτόφελ μεμαθήκαμεν, ὅτε ἠῤῥατο εὐχὴν ὁ Δαβὶδ λέγων·

Διασκεδάσον δὴ τὴν βουλήν Ἀχιτόφελ. Ὅταν οὖν ἀκούσης τινὸς ἀπειλοῦντος μεγάλα, καὶ ἐπαγγελ-
λομένου σοὶ παντοδαπὰς ἐπάξεις κακώσεως, ζημίας, τὸν διασκεδάζοντα βουλάς ἐθνῶν, καὶ ἀθετοῦντα λο-

dere est et lectionem aliam πέντε in margine Regii secundi. Totum autem illud, καὶ τέταρτον κάβου κόπρου περισσεῶν πέντε σίκλων ἀργυρίου, deest in Reg. quarto. Mox multi mss. σκηνὰς ἑαυτῶν. Editio Paris. αὐτῶν.

(25) Ita quinque mss. Editi vero ἀθετεῖ λογισμοὺς, *reprobat cogitationes*. Statim nostra editio Paris. operarum incuria, ἐπάρξεν κακώσεως. Editio Basil. et mss. multi ἐπάξεν.

7. Ἡ δὲ βουλή τοῦ Κυρίου εἰς τὸν αἰῶνα μένει· *λογισμοὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς γενεάν καὶ γενεάν*. Οὐχ ὄρας τὰ τῶν ἐθνῶν δόγματα, τὴν ματαίαν ταύτην φιλοσοφίαν, ὅπως λεπτοὶ καὶ περιττοὶ περὶ τὰς εὐρήσεις τῶν δογμάτων εἰσιν ἔν τε λογικοῖς θεωρήμασι καὶ ἠθικαῖς διατάξεσι, καὶ φυσιολογίαις τισὶ καὶ δόγμασιν ἄλλοις τοῖς ἐποπτικοῖς (26) λεγομένοις; πῶς διεσκέδασαι πάντα, καὶ ἠχρείωται, μόνη δὲ ἐμπολιτεύεται νῦν τῷ κόσμῳ ἡ ἀλήθεια τοῦ Εὐαγγελίου; Πολλὰ γὰρ αἱ βουλαὶ ἐν καρδίᾳ ἀνθρώπων· ἀλλ' ἡ βουλή τοῦ Κυρίου ἐκράτησε. Καὶ ἀναγκαζόν γε, εἰ μέλλοι (27) μόνιμος καὶ ἑδραία ἡ παρά τοῦ Θεοῦ βουλή ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἑναπομένειν, προδιασχεδασθῆναι πρότερον ἐν ἡμῖν τοὺς ἀνθρωπίνους λογισμούς. Ὅσπερ γὰρ ὁ γράφειν μέλλων ἐν κηρῷ, προκαταλεάινων πρότερον, οὕτως ἐπιβάλλει τοὺς τύπους οὗς ἐν θέλῃ· οὕτω καὶ καρδίαν χρῆ τὴν μέλλουσαν τρανῶς ὑποδέχεσθαι τὰ θεῖα λόγια, καθαρὰν ἐκ τῶν ἐναντίων λογισμῶν ἀποδειγθῆναι. *Λογισμοὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς γενεάν καὶ γενεάν*. Ἐπεὶ οὖν δύο εἰσὶν οἱ ἐκλεκτοὶ (28) λαοὶ, καὶ δύο αὐτοῖς διαθῆκαί εἰσι δεδορημένοι, δύνανται κατὰ τὸ, *Λογισμοὶ τῆς καρδίας αὐτοῦ εἰς γενεάν καὶ γενεάν*, δις τῆς γενεᾶς ὀνομαζομένης, δύο νοεῖσθαι καὶ λογισμοί· εἰς μὲν καθ' ὃν τὴν προτίραν ἐδεξάμεθα Διαθήκην, ἕτερος δὲ ὁ τὴν καινὴν καὶ σωτήριον τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν ἡμῖν χαρισάμενος. *Μακάριος τὸ ἔθνος οὗ ἐστι Κύριος ὁ Θεὸς αὐτοῦ, λαὸς δὲν ἐξελέξατο εἰς κληρονομίαν ἑαυτῷ*. Οὐδαὶ μακαρίζει τὸν λαὸν τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ τὸν λαὸν τὸν ἀπὸ πάντων τῶν λαῶν ἀριστίνδην ἐξελεγμένον. Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν τὸ ἔθνος, ὃν ἐστι Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν· ἡμεῖς ἐσμεν καὶ λαὸς δὲν ἐξελέξατο εἰς κληρονομίαν ἑαυτῷ· ἔθνος μὲν, διὰ τὸ ἐξ ἐθνῶν πολλῶν συνειλέχθαι, λαὸς δὲ, διὰ τὸ ἀνεῖ τοῦ ἀποβληθέντος λαοῦ προσκληθῆναι. Καὶ ἐπειδὴ *Πολλοὶ κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοὶ*, μακαρίζει οὐχὶ τὸν κληθέντα, ἀλλὰ τὸν ἐκλεκθέντα. Μακάριος γὰρ ὃν ἐξελέξατο (29). Τίς δὲ ἡ αἰτία τοῦ μακαρισμοῦ; Ἡ προσδοκωμένη κληρονομία τῶν αἰωνίων ἀγαθῶν. Ἡ μήποτε κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἐπειδὴ, ὅταν τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εισέλθῃ, τότε πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, πρῶτον μακαρίζει τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν, ἔπειτα τὸν ὑστερον σωζόμενον Ἰσραὴλ; Σῶζεται δὲ, δηλονότι, οὐχ ὁ συχῶν, ἀλλὰ τὸ λείμμα μόνον τὸ κατ' ἐκλογὴν χάριτος. Διὰ τοῦτο φησὶ· *Λαὸς δὲν ἐξελέξατο εἰς κληρονομίαν ἑαυτῷ*.

8. *Ἐξ οὐρανοῦ ἐπέβλεψεν ὁ Κύριος· εἶδε πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐξ ἐτοίμου κατοικητηρίου αὐτοῦ*. Τοὺς (30) μένοντας ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἀξιώ-

⁸¹ I Petr. II, 9. ⁸² ibid. ⁸³ Matth. xx, 16. ⁸⁴ Rom. XI, 5. ⁸⁵ ibid.

(26) Dogmata illa quæ hic epoptica vocantur, sacratiora quædam arcana esse putamus. Mox illa, nūn τῷ κόσμῳ, desunt in editis : sed reperiuntur in Regiis secundo, tertio et quarto, atque in Colbertinis primo et quarto.

(27) Ita quatuor mss. Editio vero Paris. εἰ μέλλει.

(28) Colb. quartus mss. δύο εἰς Θεοῦ ἐκλεκτοί, duo sunt Dei populi electi. Statim octo mss. δύνανται τὸ λογισμοί... δύο νοεῖσθαι καὶ λογισμούς, quasi verbum νοεῖσθαι hic sumi debeat pro eo, quod est, *exprimere*,

7. VERS. 21. *Consilium autem Domini in æternum manet : cogitationes cordis ejus in generationem et generationem*. Non vides gentium dogmata, vanam hanc philosophiam, quam subtiles sint et eximii circa dogmatum inventiones, tum in rationalibus contemplationibus, **139** tum in moralibus præceptionibus, et in physicis quibusdam rationibus aliisque epopteis, quæ vocant, dogmatibus ? quomodo dissipata sint omnia, et inutilia facta, una vero Evangelii veritas nunc in mundo vigeat ? Multa enim in hominum cordibus volutantur consilia ; sed prævaluit Domini consilium. Et quidem necesse est, si Dei consilium stabile ac firmum in animis nostris permanere debet, ut prius in nobis cogitationes humanæ dissipentur. Quemadmodum enim qui in cæra scripturis est, ea prius complanata, ita demum quas vult formas imprimit : sic et cor quod divina oracula clare suscepturum est, purum a contrariis cogitationibus reddi oportet. *Cogitationes cordis ejus in generationem et generationem*. Itaque populi electi duo cum sint, duoque eis tradita testamenta, per illud, *Cogitationes cordis ejus in generationem et generationem*, possunt, generatione bis nominata, duæ quoque cogitationes intelligi. Una quidem secundum quam prius Testamentum accepimus : altera vero, quæ novam et salutarem Christi doctrinam nobis largita est. VERS. 42. *Beata gens cujus est Dominus Deus ejus ; populus quem elegit in hæreditatem sibi*. Nemo beatum prædicat Judæorum populum, sed eum populum, qui ex omnibus populis sic electus est, ut optimi quique selecti sint. Sumus enim gens illa nos, quorum est Dominus Deus noster : nos sumus etiam populus, quem elegit in hæreditatem sibi ⁸¹ ; gens quidem, quia ex multis gentibus collecti sumus ⁸² : populus vero, quia in populi abjecti locum advocati sumus. Et quoniam *Multi sunt vocati, pauci vero electi* ⁸³, beatum dicit non vocatum, sed electum. Beatus namque quem elegit. Quæ autem beatitudinis causa ? Expectata bonorum æternorum hæreditas. An forte quoniam juxta Apostolum ⁸⁴, postquam gentium plenitudo intraverit, tunc Israel omnis salvabitur, primum beatam prædicat gentium plenitudinem : deinde Israelem, qui postremo salvabitur ? Salvus autem fit non quivis, sed reliquæ solum, quæ erunt secundum electionem gratiæ ⁸⁵. Ideo dicit : *Populus quem elegit in hæreditatem sibi*.

8. VERS. 13, 14. *De cælo respexit Dominus ; vidit omnes filios hominum de preparato habitaculo suo*. Eos qui manent in propria dignitate, et humanæ

indicare. Editio vero Paris. δύνανται κατὰ τὸ, λογισμοί, etc. ut in contextu. Vereor, ne præter illa quæ et Commentariis Eusebii sumpta esse notavimus, alia quoque orationi Basilianæ admista sint : qua de re aliorum erit judicium.

(29) Editio Paris. ἐξελέξατο, φησὶ. Deest φησὶ in iis quos vidimus codicibus.

(30) Sic editio Paris. cum vetustissimo Reg. quarto et Colb. septimo. Alii tres mss. cum editione Basil. τοὺς μὲν ὄντας. Reg. tertius τοὺς μὲν οὖν ὄντας.

naturæ officia implent, superne aspicit Dominus : eos vero qui ad extremam malitiam delapsi sunt, aliter inuenitur, propterea quod ipse descendit. *Clamor enim, inquit, Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus est, et peccata eorum magna valde. Descendens ergo videbo, an secundum clamorem ipsorum venientem ad me consumment* ⁸⁶. Et rursus : *Descendit videre civitatem et turrim, quam ædificaverunt filii hominum* ⁸⁷. Hic vero, *De cælo respexit Dominus ; vidit omnes filios hominum*. Considera altum spectatorem :

140 considera intuentem res humanas desuper. Quocunque tandem perrexeris, quidquid egeris, sive in tenebris, sive in die, prospicientem Dei oculum habes. *Ex præparato habitaculo suo*. Non aperiuntur porte, non contrahuntur vela, expeditum est habitaculum Dei ad videndum. Omnes hominum filios aspicit. Ne unus quidem fugit ipsius conspectum : non tenebræ, non parietes occultant, nihil Dei oculis est impedimento. Vers. 15. Qui tantum abest ut unumquemque non inspiciat, ut etiam corda introspiciat, quæ ipsa sine ulla vitii admistione finxit. Deus hominum conditor cor simplex finxit, adeo ut imaginem secundum se servaret ; postea vero immitistis carnis affectionibus, id varium ac valde multiplex effecimus nos, divinam illius speciem, et simplicitatem candoremque corrumpentes. Quamobrem cum cordium sit opifex, propterea etiam omnia nostra opera intelligit. Opera autem dicimus et verba, et cogitationes, et generatim omnem hominis motum. Nam quo animo, quo proposito agamus, utrum ut placeamus hominibus, an ut datis a Deo præceptis obsequamur, solus novit, qui nostra omnia opera intelligit. Quapropter etiam cujuscunque verbi otiosi rationem reddimus ⁸⁸. Atque mercedem ne pro poculo quidem aquæ frigidæ perdidimus ⁸⁹, propterea quod intelligit Dominus omnia opera nostra.

διδάμεν (37) λόγον. Καί ἕως ποτηρίου ὕδατος ψυχροῦ τὸν μισθὸν οὐκ ἀπόλλυμεν, διὰ τὸ εἰς πάντα ἡμῶν τὰ ἔργα συνιέναι τὸν Κύριον.

9. Vers. 16. *Non salvatur rex per multam virtutem*. Non militaris potentia copia, non civitatum mœnia, non pedestris phalanx, non equestris potestas, non navalium virium apparatus regi salutem affert. Dominus enim constituit reges ac destituit, et non est potestas nisi a Deo constituta ⁹⁰. Serva-

ματος, καὶ ποιῶντας τὰ ἐπιβάλλοντα τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ ἀνωθεν ἐφορᾷ ὁ Κύριος· τοὺς δὲ πρὸς τὸ ἔσχατον τῆς κακίας (31) ὑπενεχθέντας ἐτέρως ἐπισκέπεται διὰ τοῦ αὐτοῦ καταβαίνειν. *Κραυγὴ γὰρ, φησὶ, Σοδὼμων καὶ Γομόρρας πεπλήθυνται, καὶ αἱ ἁμαρτίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα. Καταβάς οὖν δύομαι εἰ κατὰ τὴν κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς μὲ συντελοῦνται* (32)· καὶ πάλιν· *Κατέβη ἰδεῖν τὴν πόλιν καὶ τὸν πύργον, ὃν ᾠκοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*. Ἐνταῦθα δὲ, Ἐξ οὐρανοῦ ἐπέβλεψεν ὁ Κύριος· εἶδε πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Σκόπει τὸν ὑψηλὸν θεατὴν, σκόπει τὸν ἀνωθεν ἐγκατακλύπτοντα τοῖς ἀνθρωπίνοις πράγμασιν. Ὅπου περ ἂν βαδίζῃς, ὁ τι περ ἂν ἐνεργῆς, κἂν ἐν σκότει, κἂν ἐν ἡμέρᾳ, ἐπισκοποῦντα ἔχεις τὸν τοῦ Θεοῦ ὄφθαλμόν. Ἐξ ἐτοίμου κατοικητήριον αὐτοῦ.

Ὁὐ πύλαι ἀνοίγονται· οὐ παραπετάσματα συνάγονται· ἐτοιμόν ἐστιν εἰς θεὸν τὸ κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ. Πάντας ἐφορᾷ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Οὐδὲ εἰς διαφεύγει αὐτοῦ τὴν θέαν· οὐ σκότος, οὐ τοῖχοι παρακαλύπτοντες, οὐδὲν ἐμπόδιόν ἐστιν ὀφθαλμοῖς Θεοῦ. Ὅς γε τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ μηκαθέκαστον (33) ἐφορᾷ, ὅτι καὶ τὰς καρδίας ἐφορᾷ, ἃς αὐτὸς ἐπλασεν ἀνευ τῆς πρὸς τὸ χεῖρον ἐπιμιξίας. Ἀπλῆν (34) αὐτὴν ἐπλασε καθ' ἑαυτὴν εἰκόνα σώζουσαν τὴν καρδίαν ὁ δημιουργὸς τῶν ἀνθρώπων Θεός· ὕστερον δὲ αὐτὴν τῇ πρὸς τὰ πάθη τῆς σαρκὸς ἐπιπλοκῇ ποικίλῃ ἐποίησεν καὶ παντοδαπὴν ἡμεῖς τὴν καρδίαν, τὸ θεοειδὲς αὐτῆς καὶ ἀπλοῦν (35) καὶ μονότροπον διαφθειραντες. Ἐπεὶ οὖν καρδιῶν ἐστὶ δημιουργὸς, διὰ τοῦτο καὶ συνήσει

πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν. Ἔργα δὲ λέγομεν καὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς ἐννοίας, καὶ πᾶσαν ἀπαξιαπλῶς τὴν τοῦ ἀνθρώπου κίνησιν. Ποῖα γὰρ διαθέσει καὶ τίτι προθέσει, πότερον εἰς ἀνθρώπων ἀρέσκειαν, ἢ εἰς ὑπουργίαν τῶν δεδομένων (36) ἡμῖν προσταγμάτων παρὰ Θεοῦ, μόνος οἶδεν ὁ συνιεὶς πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν. Διὰ τοῦτο καὶ περὶ παντὸς ῥήματος ἀργοῦ

9. Οὐ σώζεται βασιλεὺς διὰ πολλὴν δύναμιν. Οὐ στρατιωτικῆς δυνάμεως περιβολή, οὐ τεῖχη πόλεων, οὐ περὶ κὴ φάλαγγ, οὐκ ἵπτικὴ δύναμις, οὐ ναυτικῆς ἰσχύος παρασκευὴ βασιλεὶ τὴν σωτηρίαν περιποιεῖ. Κύριος γὰρ καθιστᾷ βασιλεῖς καὶ μεθιστᾷ, καὶ οὐκ ἐστὶν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένη. Σώζεται

⁸⁶ Gen. xviii, 20, 21. ⁸⁷ Gen. xi, 5. ⁸⁸ Matth. xii, 36. ⁸⁹ Matth. x, 42. ⁹⁰ Rom. xiii, 1.

(31) Sic quatuor mss. Editio Paris. ὑπενεχθέντας. D Mox Biblia Sixti. πεπλήθυνται πρὸς μὲ, impletus est, vel, multiplicatus est ad me : hic vero simpliciter legitur πεπλήθυνται, nec aliter in Vulgata, multiplicatus est.

(32) Συντελοῦνται, consumment : aut si mavis, consummentur. Nam utro quis modo interpretatus fuerit, peccatum non puto. Secundum Hebræum, an fecerint consummationem, Symmachus, ἐπετέλεσαν τὸ ἔργον, an perfecerint opus. Vulgata, opere compleverint.

(33) Nostri decem mss. μὴ καθέκαστον. Editi μὴ τὰ καθέκαστον. Mox septem mss. ὄρᾳ. Editi cum Reg. sexto et Colb. quinto ἐφορᾷ.

(34) Editi Ἀπλοῦν γάρ. Deest γάρ in mss. Mox Colb. quintus τῶν ἀπάντων ἀνθρώπων.

(35) Sic tres mss. Editio Paris. αὐτῆς τὸ ἀπλοῦν. Nec ita multo post Reg. secundus συνήσει πάντων τὰ ἔργα ἡμῶν, omnium nostrum opera.

(36) Multi mss. τῶν δεδομένων. Reg. quintus et sextus et Colb. septimus cum editis δεδομένων.

(37) Editio Basil. et sex mss. διδάμεν. Editio Paris. διδομεν. Certe quidem tot codicum auctoritate zdducor, ut hic legendum esse διδάμεν credam. Nec tamen dissimulabo vocem διδάμεν mihi non videri Basilianam, quo fit ut magis suspicer non nihil temere a librariis verbis Basilii additum fuisse.

οὐν βασιλεὺς οὐ παρὰ τὴν πολλὴν δύναμιν, ἀλλὰ παρὰ τὴν θεῖαν χάριν. Ὡστε ἀληθῆ καὶ τούτοις εἶναι τὸν λόγον, ὅτι Χάριτι ἔστε σωσωμένοι. Ὡσπερ οὐδὲ γεωργὸς τοσοῦτον διὰ τὴν γεωργικὴν ἐπιμέλειαν τυγχάνει τοῦ γεωργικοῦ μέρους, ὅσον διὰ τὸν αὐξοῦντα τὰ γεωργοῦμενα Θεόν. Οὐτε γὰρ ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὐτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός. Εἰ δὲ καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ Θεοῦ, οὐ σώζεται διὰ τὴν ὀπλιτικὴν δύναμιν, ἀλλὰ διὰ τὴν θεῖαν χειραγωγίαν. Ἐν χειρὶ δὲ Θεοῦ ἐστὶν οὐχ ὁ τυχὼν, ἀλλ' ὁ ἄξιος τῆς τοῦ βασιλέως προσηγορίας. Ἦρίσαντο δὲ τινες βασιλείαν εἶναι τὴν ἔννομον ἐπιστάσιαν, ἢ τὴν ἐπὶ πᾶσιν ἀρχὴν ἀνυπεύθυνον ἀμαρτίᾳ. Καὶ γίγας οὐ σωθήσεται ἐν πλήθει ἰσχυρῶν αὐτοῦ. Γιγάντα λέγει τὸν φυσικῆ δύναμει καὶ τόνω σωματικῶ κεχρημένον. Οὐτε οὖν βασιλεὺς τὴν ἐκ τοῦ ὀπλιτικοῦ βεβηθειαν ἀρκοῦσαν ἔχει πρὸς σωτηρίαν, οὐτε ὁ ἀνδρείος ἑαυτῷ πρὸς πάντα ἐπαρκεῖν ἐστὶν ἱκανός. Ἀσθένεια γὰρ ἐστὶ καὶ ἀδυναμία πάντα ὁμοῦ τὰ ἀνθρώπινα πρὸς τὴν ἀληθινὴν δύναμιν παραβαλλόμενα. Διὰ τοῦτο τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα κατασχῶν τὰ ἰσχυρὰ καὶ ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσατο (38) αἶνον, ἵνα καταλύσῃ τὸν ἐχθρὸν καὶ ἐκδικητῆν. Μάλιστα γὰρ ἔλαμψεν ἡ θεία χάρις ἐν τοῖς νηπίοις καὶ ἀνοήτοις ἐνεργουμένη. Ψευδῆς ἱππος εἰς σωτηρίαν· ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. Ἐκβέβληται τῆς χρήσεως τῶν ἀγίων ὁ ἱππος. Καὶ οὐτε ἐν πολέμοις εὐημερῶν ὁ Ἰσραὴλ ἱππικῆ δυνάμει ποτὲ φαίνεται κεχρημένος, οὐτε ἰδίᾳ τῶν ἀγίων τὴν χρῆσιν τῶν ἵππων ὡς ἀρμόζουσιν παρεδέξατο· Φαραὼ δὲ ἵππῳ (39) χρῆται, καὶ Σαναχηρεὶ ὁ ὑπερήφανος τῆ περιουσία τῶν ἵππων μέγα φρονεῖ. Διόπερ τοῦ μὲν Φαραὼ ἵππον καὶ ἀναθάτην ἐρρίψεν εἰς θάλασσαν· τοῦ δὲ Σαναχηρεὶ μὲν ὑπόσταξαν πάντες οἱ ἐπιβηχότες τοῖς ἵπποισι· ὅθεν καὶ ὁ διὰ Μωυσέως νόμος τὰ περὶ βασιλέων (40) νομοθετῶν, Οὐ πληθυσί, φησὶν, ἑαυτῷ ἱππον, Ἐν δὲ πλήθει δυνάμεως αὐτοῦ οὐ σωθήσεται. Ὅταν γὰρ ἀσθερῶ, φησὶ, τότε δυνατός εἰμι. Τὸ δὲ πλήθος σωτηρίαν τοῦ πνεύματος.

10. Ἴδού οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ τοὺς φοβουμένους αὐτόν. Ἄλλαχού μὲν εἴρηται· Ὁφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους· ἐνταῦθα δὲ, Ἐπὶ τοὺς φοβου

itur igitur rex non per multam virtutem, sed per divinam gratiam. Quare et erga hos vera sunt verba illa, *Gratia salvati estis*⁹¹. Ita ne agricola quidem per agricolationis diligentiam tantum fructum assequitur, quantum per Deum segetes augentem. *Neque enim qui plantat, est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus*⁹². Quod si cor regis in manu Dei⁹³: non per armorum potentiam, sed per divinum præsidium servatur. In manu autem Dei non est quilibet, sed qui dignus exsistit regis appellatione. Definierunt autem quidam regnum esse legitimum dominatum, aut principatum in omnes, sic ut peccato obnoxius non sit. *Et gigas non salvabitur in multitudine virtutis suæ*. Gigantem dicit eum, qui naturali vi et corporali pollet robore. Neque igitur rex ex armis sufficiens ad salutem auxilium habet, neque fortis vir sibi ad omnia sufficere potest. Imbecillitas enim et infirmitas sunt omnia simul humana, si cum vera potentia comparentur. Propterea *Infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia*⁹⁴; et ex ore infantium et lactentium perfecit laudem, ut destruat inimicum et ultorem⁹⁵. Nam divina gratia **141** in infantibus ac rudibus operans, maximo resplendit. **Vers. 17.** *Fallax equus ad salutem: in multitudine autem virtutis suæ non salvabitur*. Exclusus est ab usu sanctorum equus. Sed neque Israel dum ei res in bellis ex animi sententia succederent, unquam equestri potentia usus fuisse comperitur, neque quisquam sanctorum privatim usum equorum velut convenientem admisit. At vero Pharaon equitatu utitur⁹⁶, et superbus ille Sennacherib de equorum multitudine gloriatur⁹⁷. Quamobrem Pharaonis equum et ascensorem projecit in mare⁹⁸: omnes vero Sennacherib equites dormitaverunt⁹⁹. Unde etiam lata per Moysen de regum officii lex ita sancit: *Non multiplicabit sibi equitatum*. *In multitudine autem virtutis suæ non salvabitur*. *Cum enim, inquit, infirmior, tunc potens sum*. Nam corporearum virium multitudo salutis spiritus obstat. τῆς σωματικῆς δυνάμεως ἐμπόδιόν ἐστι πρὸς τὴν

10. **Vers. 18.** *Ecce oculi Domini super metuentes eum*. Alibi quidem dictum est: *Oculi Domini super justos*; hic vero, *super metuentes eum*. Ubi

⁹¹ Ephes. II, 5. ⁹² I Cor. III, 7. ⁹³ Prov. XXI, 1. ⁹⁴ I Cor. I, 27. ⁹⁵ Psal. VIII, 3. ⁹⁶ Exod. XIV, 9, 23. ⁹⁷ IV Reg. XIX, 23. ⁹⁸ Exod. XV, 1. ⁹⁹ IV Reg. XIX, 35. ¹ Deut. XVII, 16. ² II Cor. XII, 10. ³ Psal. XXXIII, 16.

(38) Ubi legitur in editione Paris. et in multis mss. κατηρτίσω, *perfecisti*, scriptum invenimus in Reg. quarto et in Colb. quinto κατηρτίσατο, *perfecit*, et ita legendum esse arbitramur. Cum enim ante scriptum sit, τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεός, ἵνα κατασχῶν τὰ ἰσχυρὰ, *Infirma mundi elegit Deus, ut confundat fortia*, verisimile nobis sit, hic legi debere κατηρτίσατο, ἵνα καταλύσῃ, *perfecit, ut destruat*, etc. Nam hoc pacto melius cohærebit oratio. Quod si ejusmodi ratio levior videbitur: illud gravius, quod editio et Basil. et omnes mss. præferant καταλύσῃ, *destruat*, uti perperam editum est in editione Parisiensi. Sed si legeris καταλύσῃ, legas κατηρτίσατο plane necesse est. Non enim cohærebit oratio, si dicas, *perfecisti, ut destruat*: op-

time vero, si scribas, *perfecit, ut destruat*. (39) Editi et Colbertini tertius et sextus ἵππῳ. Alii quinque mss. ἱππικῆ, ubi suppleri oportet δυνάμει. Hoc ipso in loco legitur in aliquibus mss. κέχρηται. Subinde septem mss. μέγα φρονεῖ. Editio Paris. μεγαλοφρονεῖ.

(40) Editio Paris. περὶ τῶν βασιλέων. At mss. sex περὶ βασιλέων. Ægre est Combelsio, quod interpres in editione Romana Græca sic reddiderit, *Non multiplicabit sibi equum*. Contendit verti oportuisse, *Non multiplicabit sibi equites, seu equitatum*. Sed conqueritur, ut mihi quidem videtur, non jure. Nam hoc loco equum pro equitatu sumi vel cæco apparet. Vellem prius legisset notas Nobilii, quam eum reprehendisset.

nos ad Dominum respexerimus, fuerintque oculi nostri in ipsum intenti, adeo ut dicere possimus : *Ecce sicut oculi servorum ad manus dominorum suorum, ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum*⁴ : tunc veluti ad nos inspiciendos oculum Domini attrahimus. *Sperantes in misericordiam ipsius*. Humilitatem eorum qui Domino serviunt, ostendit : quomodo in ejus misericordia sperent. Qui enim suis præclare gestis non confidit, nec ex operibus se justificatum iri exspectat, is unicam salutis spem in Dei misericordia reponit. Cum enim cogitaverit illud : *Ecce Dominus et merces ejus*⁵, ut reddat unicuique juxta opus suum, et prava sua opera secum reputaverit, timet supplicium, et minas formidat. Verum ut ne absorbeatur præ tristitia, bona spe præditus est, dum ad miserationes et benignitatem Dei respicit. **VERS. 19.** *Sperat enim animam suam a morte liberandam esse, atque ab ipso in fame pascendam.* **VERS. 20.** *Anima autem nostra patiens erit Domino, quoniam adjutor et protector noster est.* Ad patientiam hortatur hic sermo ; ut si quando ab uno aliquo divexantium nos opprimamur, tamen a caritate Dei, quæ est in Christo Jesu⁶, nequaquam secedamus, sed auxilium a Deo exspectantes, anima tota res adversas perferamus. **VERS. 21.** *Quoniam in ipso lætabitur cor nostrum, et in nomine sancto ejus speravimus.* Hoc consonum est cum his quæ in principio psalmi dicta sunt : *Exsultate, justi, in Domino.* Et, *In ipso lætabitur cor nostrum.* Et mihi videtur Apostolus convenienter his dixisse illud : *In his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos*⁷ ; **142** et illud : *Non solum autem, sed et gloriantes in tribulationibus*⁸. Nam cum Psalmista dixisset : *Anima nostra patiens est Domino*, ut demonstret quod non coactus, neque ab angustiis pressus patientiam ostendet, sed cum omni gaudio pro nomine Domini suscipiat ærumnas, *Non solum, inquit, patientes sumus, sed etiam In ipso lætabitur cor nostrum, et in nomine sancto ejus speravimus.* Satis nobis est ad omnes adversariorum evitandos insultus, si nominemur Christiani. Sanctum autem esse Dei nomen dicitur, non utique ex eo quod in syllabis ullam sanctitatis conferendæ vim habeat, sed quod omnis Dei proprietates, et in-

⁴ Psal. cxlii, 2. ⁵ Isa. xl, 10. ⁶ Rom. viii, 39. ⁷ ibid. 37. ⁸ Rom. v, 5.

(41) *Τὸς ἐλπίζοντας, sperantes.* Vulgata, *Et in eis qui sperant super misericordia ejus*, quasi legitur interpretes καὶ τὸς ἐλπίζοντας. Sed voculam καὶ non præferunt neque editi, neque mss., neque LXX, neque antiqui interpretes Græci.

(42) Editio Paris. et Colb. septimus ἐπὶ τοὺς οἰκτιρμούς. Alii duo mss. εἰς τοὺς οἰκτιρμούς. Sed tum hæc, tum illa propositio deest in Regiis tertio, quarto et quinto, et in Coisl. et in editione Basil. Neutra etiam reperitur in Reg. sexto prima manu ; quanquam secundis curis vocula εἰς addita est. Potest quidem hoc loco addi præpositio : sed quin melius absit, mihi dubium non est. Aliquanto post editio Paris. μισθὸς μετ' αὐτοῦ. Ad decem mss. cum editione Basil. μισθὸς αὐτοῦ. Editio Romana μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ. cui consentit Vulgata, *Mercēs ejus*

μένους αὐτόν : "Οταν ἡμεῖς ἐπὶ τὸν Κύριον ἀποβλέπωμεν, καὶ ὡς ἰν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς αὐτόν, ὡς ἂν εἰπεῖν ἡμᾶς · 'Ἰδοὺ ὡς ὀφθαλμοὶ δούλων εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν, οὕτως οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν πρὸς Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν · τότε οἶον εἰ ἐφελκόμεθα πρὸς τὴν ἐπισκοπὴν ἡμῶν τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ Κυρίου. *Τὸς ἐλπίζοντας* (41) ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Τὸ ταπεινὸν τῶν δουλευόντων τῷ Κυρίῳ ἐμφαίνει, πῶς ἐπὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἐλπίζουσιν. Ὁ γὰρ μὴ πεποιοῦσθε ἐπὶ τοῖς ἑαυτοῦ ἀνδραγαθήμασι, μηδὲ προσδοκῶν ἐξ ἔργων δικαιοθῆσθαι, μόνον ἔχει τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας τοὺς οἰκτιρμούς (42) τοῦ Θεοῦ. "Οταν γὰρ ἐνθυμηθῆ τὸ, 'Ἰδοὺ Κύριος καὶ ὁ μισθὸς αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἐκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ λογισθῆται ἑαυτοῦ τὰ πονηρὰ ἔργα, φοβεῖται μὲν τὴν κόλασιν καὶ ὑποπέσει τοῖς ἀπειλουμένοις · πρὸς δὲ τὸ μὴ καταποθῆναι ὑπὸ τῆς λύπης, εὐελπίς ἐστὶ πρὸς τοὺς (43) οἰκτιρμούς τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ φιλόνητον ἀποβλέπων. Ἐλπίζει δὲ, ὅτι ρυσθήσεται ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἐκ θανάτου, καὶ διατραφήσεται ὑπ' αὐτοῦ ἐν λιμῷ. 'Ἡ δὲ ψυχὴ ἡμῶν ὑπομενεῖ (44) τῷ Κυρίῳ, ὅτι βοηθὸς καὶ ὑπερασπιστὴς ἡμῶν ἐστὶ. Παράκλησιν ἔχει πρὸς ὑπομονὴν ὁ λόγος · ὥστε καὶ ποτε καταληφθῶμεν ὑπὸ τινος τῶν ἐκθλιβόντων ἡμᾶς, μὴ χωρισθῆναι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἀλλ' ὅλη ψυχῇ ὑπομένειν τὰ ἐπίπονα, τὴν παρὰ Θεοῦ βοήθειαν ἀναμένοντας. "Οτι ἐν αὐτῷ ἐξφανθήσεται ἡ καρδία ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ ὄνοματι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ἡλπίσαμεν. Τοῦτο συνάδει τοῖς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ψαλμοῦ · 'Αγαλλιάσθε, δίκαιοι, ἐν Κυρίῳ· καὶ, 'Ἐν αὐτῷ ἐξφανθήσεται ἡ καρδία ἡμῶν. Καὶ μοι δοκεῖ κατὰ ταῦτα εἰρηκῆναι ὁ Ἀπόστολος τὸ (45), 'Ἐν τούτοις πάσιν ὑπερικήμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς· καὶ τὸ, Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν ταῖς θλίψεσιν. Εἰπὼν γὰρ ὁ Ψαλμῶδης, ὅτι Ἡ ψυχὴ ἡμῶν ὑπομενεῖ τῷ Κυρίῳ, ἵνα δείξῃ, ὅτι οὐχὶ βιαίως οὐδὲ καταπιεζόμενος ὑπὸ τῶν θλίψεων τὴν ὑπομονὴν ἐπιδείκνυται (46), ἀλλὰ μετὰ πάσης χαρᾶς ὑποδέχεται τὰς ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου κακώσεις, Οὐ μόνον, φησὶν, ὑπομένομεν, ἀλλὰ καὶ Ἐν αὐτῷ ἐξφανθήσεται ἡ καρδία ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ ὄνοματι τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ ἡλπίσαμεν. Ἀρκεῖ ἡμῖν τὸ ὀνομάζεσθαι Χριστιανούς πρὸς τὸ πᾶσαν ἐκφυγεῖν τὴν ἀπὸ τῶν ἐναντίων

D cum eo. Unde satis nobis probabile videtur illud μετ' αὐτοῦ, a librariis prætermissum hic fuisse.

(43) Colb. quartus εἰς τοὺς.

(44) Editi et quinque mss. ὑπομενεῖ, *patiens erit.* Nec aliter legit Augustinus. Colb. quartus et editio Romana ὑπομένει, *patiens est.* Vulgata quoque, *sustinet.* Annotandum, hic legi quidem in Reg. quarto codice ὑπομένει, *patiens est* : sed infra, ubi hoc verbum repetitur, scriptum invenimus in eodem illo ms. ὑπομενεῖ, *patiens erit.*

(45) Editio Basil. et quinque mss. τὸν Ἀπόστολον. Editio Paris. et nonnulli mss. ὁ Ἀπόστολος. Nec ita multo post Colb. quintus æque ac sextus sacer καυχώμεθα.

(46) Reg. secundum ἐνδείκνυται. Statim sex mss. ὀνόματος τοῦ Κυρίου. Editi ὀνόματος αὐτοῦ.

ἐπήρειαν. Ἄγιον δὲ τὸ ὄνομα εἶναι λέγεται τοῦ Θεοῦ, οὐ πάντως διὰ τὸ ἐν συλλαβαῖς ἔχειν τινὰ δύναμιν ἁγιαστικὴν, ἀλλ' ὅτι πᾶσα ἡ ἰδιότης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ ἔννοια τῶν ἐξαιρέτως περὶ αὐτὸν θεωρουμένων ἁγία ἐστὶ καὶ ἀγνή. *Γένοιτο, Κύριε, τὸ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, καθάπερ ἠλπίσαμεν ἐπὶ σοί.* Ὅρξ πῶς ἐπιστημῶνως προσηύξατο; Τὴν ἰδίαν διάθεσιν μέτρον ἐποίησε τῆς ἐπιχορηγίας τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ. Τοσοῦτος, φησὶ, γένοιτο ὁ ἔλεός σου ἐφ' ἡμᾶς, ὅσην φθάσαντες ἡμεῖς ἐπὶ σοί τὴν ἐλπίδα κατεβαλόμεθα. Πᾶσα δὲ ἡμῶν ἡ ἐλπίς ἐπιστρέψαι (47) εἰς τὴν ἀνάπαυσιν, ἵνα, μετασχηματισθέντος τοῦ σώματος τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, νοήσωμεν αὐτὸ τοῦτο γενόμενον σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης (48).

Intelligentia eorum quæ præcipue in ipso contemplamur, sancta est et pura. Vers. 22. *Fiat, Domine, misericordia tua super nos, quemadmodum speravimus in te.* Vides quomodo scite ac prudenter oraverit? Proprium affectum, mensuram fecit largitionis miserationum Dei. Tanta, inquit, fiat misericordia tua super nos, quantam in te spem priores coniecimus. Reverti autem in requiem, tota nostra spes est, ut corpore humilitatis nostræ transformato, hoc idem agnoscamus corpori gloriæ Christi conformæ effectum.

τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, νοήσωμεν αὐτὸ τοῦτο γενόμενον σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης (48).

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΕΙΣ ΤΟΝ ΔΓ' ΨΑΛΜΟΝ (49).

Τῷ Δαβὶδ, ὅποτε ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐναντίον Ἀβιμέλεχ, καὶ ἀπέλυσε αὐτὸν, καὶ ἀπέλυθεν.

1. Ἐπὶ δύο ὑποθέσεις ἔλκει ἡ ἔννοια τοῦ ψαλμοῦ. Τὰ τε ἐν τῇ Νομβῇ τῇ πόλει τῶν ἱερῶν γενόμενα παρὰ τοῦ Δαβὶδ δοκεῖ οἰκειῶς ἔχειν τῇ ἐπιγραφῇ, τὰ τε ἐν τῇ Γεθ παρὰ τῷ Ἀγγούς τῷ βασιλεῖ τῶν ἀλλοφύλων. ἠλλοίωσε μὲν γὰρ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ ὅτε τῷ Ἀβιμέλεχ διελέγετο τῷ ἱσραὴλ, κρύπτων μὲν τὴν φυγὴν, σπουδάζειν (50) δὲ δὴ προστάγματι ὑπουργεῖν βασιλικῶ προσποιούμενος, ὅτε καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ τὴν ῥομφαίαν τοῦ Γολιάθ. ἠλλοίωσε δὲ αὐτοῦ τὸ πρόσωπον καὶ ὅτε ἐν μέσσις τοῖς πολεμίοις ἀποληφθεῖς, ἐπειδὴ ἤσθετο αὐτῶν διαλεγόμενος πρὸς ἀλλήλους, καὶ παρασκευαζομένων εἰς ἀμυναν (51). *Εἶπον γάρ, φησὶν, οἱ παῖδες Ἀγγούς πρὸς ἑαυτούς· Οὐχ οὗτος Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς τῆς γῆς; Οὐχὶ τούτῳ ἐξῆρχον ἐν χορῶ λέγουσαι (52), Ἐπάταξε Δαβὶδ ἐν μυριάσιν αὐτοῦ, καὶ Σαούλ ἐν χιλιῶσιν αὐτοῦ; Καὶ ἐφοβήθη, φησὶ, Δαβὶδ ἀπὸ προσώπου Ἀγγούς, καὶ ἠλλοίωσε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ κατ' ὀφθαλμοὺς αὐτῶν.* Πῶς οὖν ἡ μὲν ἐπιγραφή Ἀβιμέλεχ ὀνομάζει, ἡ δ' ἱστορία Ἀγγούς παραδίδωσι τὸν βασιλεῖα Γεθθαῖων (53); Τοιοῦτον λόγον τινὰ φθάσαντα ἐκ παραδόσεως εἰς ἡμᾶς ἔχομεν, ὅτι οἱ βασιλεῖς τῶν ἀλλοφύλων κοινῶν μὲν εἶχον ὄνομα τὸ Ἀβιμέλεχ, ἴδιον δὲ ἕκαστος ὁ προσηγορεύετο (54). Ὡς καὶ ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐστὶ βασιλείας ἰδεῖν, Καίσαρας λεγομένους κοινῶς καὶ Αὐγούστους, ἀλλὰ δὲ τὰ κύρια ἑαυτῶν κεκτημένους ὀνόματα. Τοιοῦτον καὶ παρ' Αἰγυπτίοις ἐστὶ τὸ Φα-

• I Reg. xxi, 11 - 13.

(47) Ἐπιστρέψαι, *ut revertamur.* [Respicere videtur Basilii ad psal. cxiv, 7, ἐπιστρέψον, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσιν σου, *Revertere, anima mea, in requiem tuam.* Vulgata et editio Romana, *Convertere anima,* etc.

(48) Multi mss. δόξης τοῦ Χριστοῦ, nihilque amplius. Editi vero cum duobus mss. σώματι τῆς δόξης, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ᾧ ἡ δόξα, etc.

(49) Reg. quartus ψαλμὸς τῷ Δαβὶδ, et ita quoque Augustinus. Al vox ψαλμὸς in multis mss. deest, nec expressa invenitur in Vulgata. Plura qui volet, notas Nobilii legere poterit.

(50) Illa, σπουδάζειν δέ, etc., referenda esse ad librum I Regum xxi, 9, obscurum non est.

(51) Reg. tertius πρὸς ἀμυναν. Ibidem quatuor

B

IN PSALMUM XXXIII.

Ipsi David, quando immutavit faciem suam coram Abimelech, et dimisit ipsum, et abiit.

1. Psalmi hujus intelligentia nos ad duo argumenta trahit. Quæ enim tum in Nomba civitate sacerdotum, tum in Geth apud Anichus alienigenarum regem a Davide gesta sunt, ea inscriptioni videntur convenire. Nam immutavit faciem suam, cum Abimelech sacerdotem alloqueretur, sic ut occultata fuga, ad regium mandatum exsequendum festinare se simulaverit, quando et panes propositionis accepit, et gladium Goliath. Rursus suam immutavit faciem, cum in medio hostium captus, eos inter se loquentes, et se ad vindictam præparantes audivit. *Dixerunt enim, inquit, pueri Anichus inter se: Nonne hic est David rex terræ? Nonne huic cantabant in choro, dicentes: Percussit David in decem millibus suis, et Saul in millibus suis? Et timuit, inquit, David a facie Anichus, ac suam faciem ante illorum oculos immutavit.* Quomodo igitur inscriptio nominat Abimelech, historia autem Anichus Gethæorum regem memorat? Talem quamdam rationem ex traditione ad nos usque transmissam tenemus, quod alienigenarum reges commune quidem nomen Abimelech habuerunt, 143 quilibet vero proprium, quo appellabatur. Hunc ad modum et in Romano imperio videre est, Cæsares et Augustos in communi appellari, sed tamen eos alia nomina propria habere. Nomen Pharaon est ejusmodi etiam apud Ægyptios. Nam et Pharaonem constat vocari eum, qui tempore Joseph regnavit;

mss. cum editione Basil. εἶπαν. Reg. quartus εἶπον. Editio nostra Paris. εἶπεν, non emendate.

(52) Ita Regii quartus, quintus et sextus cum Colbertinis quinto et septimo et cum editione Basil. Editio vero Paris. ἐξῆρχον ἐγχορεύουσαι γυναῖκες λέγουσαι. Editio Rom. cum Colb. primo ἐξῆρχον αἰ χορεύουσαι λέγουσαι. Notandum tamen vocem γυναῖκες in aliquibus mss. reperiri.

(53) Editio Paris. τῶν Γεθθαῖων. Deest articulus in octo mss. Statim ubi mentio fit de quadam traditione, librarius in margine Regii quarti ascripsit illa, λόγος ἐκ παραδόσεως ἀγράφου, *sermo traditionis ejus quæ scripta non est.* Hoc idem legere est in margine Colb. sexti.

(54) Reg. secundus et Colb. sextus ὁ προσηγορεύτο. Reg. quartus ᾧ προσῆ.

Pharao item, qui post quatuor generationes Moysis ætate rex Ægypti fuit; Pharao quoque, qui Salomonis tempore rerum potiebatur: *Accepit enim, inquit, filiam Pharaonis* ¹⁰; et qui tempore prophetiæ Jeremiæ vixit, Pharao vocatus est. Sic etiam Abimelech ætate Abrahæ erat, et ætate Isaac: et alius nunc temporibus Davidis dicitur. Et de eo quidem qui tempore Abrahæ erat, dictum est: *Et dixit Abimelech, et Hochozath pronubus ejus, et Philoch princeps exercitus ejus ad Abraham dicens* ¹¹. Et iterum de eo qui tempore Isaac vixit: *Fuit autem multo tempore ibi. Cum vero prospexisset Abimelech rex Philistiim per fenestram, vidit Isaac cum Rebecca ludentem* ¹². Sic igitur et nunc Davidis tempore Abimelech in inscriptione dictus est, communi regni nomine. Verum Anchus nomen traditum ab historia est, quod scilicet ei privatim a natalitate impositum esset. Itaque coram hoc inmutavit faciem suam, asportatus manibus servorum, et obstrepens ad portas civitatis, distillansque, inquit, salivam suam in barbam: ita ut diceret Anchus ad famulos: *Quare adduxistis eum ad me?* Num ego opus habeo comitali morbo correptis? quippe introduxistis eum, ut morbo comitali coram me corripereetur. Et sic illinc dimissus, salvum se recepit, inquit, in speluncam Odollam ¹³. Igitur tanquam ex magno periculo elapsus, hanc gratiarum actionem rependit suo liberatori Deo. **VERS. 2.** *Benedicam Dominum, inquit, in omni tempore.* Ereptus ex morte, quasi terminos vitæ sibi ipse præscribit, suamque animam instituit ac format ad accuratius vivendi genus, adeo ut nullo tempore benedictionem intermitteret, sed rerum tum magnarum tum parvarum principium referat in Deum. Non existimabo, inquit, diligentia mea quidquam fieri; neque fortuito concursu contingere, sed *In omni tempore benedicam Dominum*; non in vitæ solum prosperitate, sed in temporibus etiam adversis atque calamitosis. Hinc edoctus Paulus, ait: *Semper gaudete, sine intermissione orate, in omnibus gratias agite* ¹⁴. Viden' quanta fuerit charitas viri? Malorum assiduitatem animo iniquo non ferebat, cum non solum ex patria pulsus, et a cognatis domesticisque sejunctus, ac bonis spoliatus: verum etiam cum hostibus esset per vim traditus, ita ut fere ab eis membratim dilaniaretur. Non dixit: Quousque malorum assiduitas? non despondit animum propter afflictionis **144** prerogationem, haud ignorans, *Quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio vero spem* ¹⁵.

ραώ. Φαίνεται γὰρ Φαραώ λεγόμενος καὶ ὁ ἐπὶ Ἰωσήφ· Φαραώ καὶ ὁ ἐπὶ Μωϋσέως μετὰ τέσσαρας γενεάς ἐγεργθεὶς βασιλεὺς Αἰγύπτου· Φαραώ καὶ ὁ κατὰ τοὺς χρόνους Σολομῶντος· Ἔλαβε γὰρ, φησὶ, τὴν θυγατέρα Φαραώ· καὶ ὁ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς προφητείας (55) Ἰερμίου Φαραώ προσηγορεύετο. Οὕτω δὲ καὶ Ἀβιμέλεχ κατὰ τοὺς χρόνους ἦν Ἀβραάμ, καὶ κατὰ τοὺς χρόνους Ἰσαάκ· καὶ ὁ νῦν λεγόμενος ἐπὶ τῶν καιρῶν Δαβὶδ. Ἐπὶ μὲν γὰρ Ἀβραάμ εἰρηται, ὅτι *Καὶ εἶπεν Ἀβιμέλεχ, καὶ Ὁχοζὰδ ὁ θυμωφωγὸς αὐτοῦ, καὶ Φιλὸχ ὁ ἀρχιστράτηγος τῆς δυναμῆως αὐτοῦ πρὸς Ἀβραάμ, λέγων.* Καὶ πάλιν περὶ τοῦ Ἰσαάκ· *Ἐγένετο δὲ πολυχρόνιος ἐκεῖ. Παρακύψας δὲ Ἀβιμέλεχ (56) ὁ βασιλεὺς Φυλιστεῖμ διὰ τῆς θυρίδος, εἶδε παίζοντα τὸν Ἰσαάκ μετὰ Ῥεβέκκας.* Οὕτως οὖν καὶ νῦν κατὰ τοὺς χρόνους Δαβὶδ Ἀβιμέλεχ εἰρηται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, τὸ κοινὸν τῆς βασιλείας ὄνομα. Ἀγχοὺς δὲ παραδέδοται ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ὅπερ ἰδίως ἦν αὐτῷ ἐκ γενετῆς ἐπιχειμενον. Ἐπὶ τούτου τοίνυν ἠλλοίωσεν ἑαυτοῦ τὸ πρόσωπον, παραφερόμενος ἐν ταῖς χερσὶ τῶν οικετῶν, καὶ ψοφῶν παρὰ τὰς πύλας τῆς πόλεως, καὶ καταβρέων (57), φησὶ, τὰ σέλα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν πάγων· ὥστε εἰπεῖν τὸν Ἀγχοὺς τοῖς παισὶ· *Τί εἰσφέρετε αὐτὸν πρὸς μέ;* Μὴ ἐπιδέομαι ἐπιλήπτων ἐγὼ, ὅτι εἰσηνέγκατε αὐτὸν ἐπιληπτέυσθαι ἐπ' ἐμέ; Καὶ οὕτως ἀπολυθεὶς ἐκεῖθεν, διεσώθη, φησὶν, εἰς τὸ σπήλαιον Ὀδολλάμ. Ὡς οὖν ἐκ μεγάλου κινδύνου διακφυγὼν (58), ταύτην ἀναπέμπει τὴν εὐχαριστίαν τῷ βυσαμένῳ αὐτὸν Θεῷ. *Εὐλόγησω, φησὶ, τὸν Κύριον ἐν παντὶ καιρῷ.* Διακφυγὼν ἐκ τοῦ θανάτου, οἷον ὄρους ἑαυτῷ τίθεται τῆς ζωῆς, τυπῶν ἑαυτοῦ τὴν ψυχὴν πρὸς τὸ τῆς πολιτείας ἀκριβές· ὡς μηδένα καιρὸν διαλιμπάνειν τῆς εὐλογίας, ἀλλὰ καὶ μεγάλων καὶ μικροτέρων πραγμάτων ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρειν τὴν ἀρχήν. Οὐχὶ ἠγήσομαι, φησὶ, κατὰ τὴν ἑμαυτοῦ ἐπιμέλειαν γίνεσθαι, οὐδὲ ἐκ τῆς αὐτομάτου συντυχίας συμβαίνειν, ἀλλ' *Ἐν παντὶ καιρῷ εὐλόγησω τὸν Κύριον*, οὐκ ἐν ταῖς εὐημερίαις μόνον τοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς περιστατικοῖς καιροῖς. Ἐντεῦθεν μαθητευθεὶς ὁ Ἀπόστολος, *Πάντοτε, φησὶ, χαίρετε, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε, ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε.* Ὁρᾷς ἡλίχη τοῦ ἀνδρὸς ἡ ἀγάπη; Οὐκ ἀπεδυσπέτει πρὸς τὴν συνέχειαν τῶν κακίων, ὅτε οὐ (59) μόνον πατρίδος ἀπελήλατο, καὶ συγγενείας, καὶ οἰκειῶν, καὶ κτημάτων, ἀλλὰ καὶ τοῖς πολεμίοις παραδοθεὶς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης, μικροῦ διασπᾶσθαι παρ' αὐτῶν ἐμελλεν. Οὐκ εἶπε· Μέχρι τίνος ἡ συνέχεια τῶν κακίων; οὐκ ἀπεδυσπέτηε πρὸς τὴν παράτασιν τῆς θλίψεως, εἰ-

¹⁰ III Reg. iii, 1. ¹¹ Gen. xxi, 22. ¹² Gen. xxvi, 8. ¹³ I Reg. xxi, 13; xxii, 1. ¹⁴ I Thess. v, 16, 18. ¹⁵ Rom. v, 3, 4.

(55) Illud, τῆς προφητείας, deest in Reg. tertio. Statim Reg. secundus rursus προσηγόρευτο.

(56) Sic mss. quatuor. In editione Paris. ponitur articulus ante Ἀβιμέλεχ. Aliquanto post Reg. secundus εἰρηται ἐν τῇ Γραφῇ. Sed scripturam veram ἐν τῇ ἐπιγραφῇ præfert quoque in margine. Infra, ubi legitur παραφερόμενος, etc., sic editum est apud LXX: *παρεφέρετο ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ.* Unde Augustinus: *Ferebatur in manibus suis*: quibus verbis

Pater gravissimus adumbrari vult sanctissimam Eucharistiam, quando videlicet Dominus in ultima cœna se ipse suis manibus tulit.

(57) Ita novem mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. *κατεβρέων.*

(58) Nonnulli mss. *διακφυγὼν.* Statim septem mss. rursus *διακφυγὼν ἐκ τοῦ.*

(59) Reg. secundus ὅτι οὐ.

δὴς, ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν καταργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα. Τῷ ὄντι γὰρ τοῖς καλῶς παρεσκευασμένοις αἱ θλίψεις οἴονοι τροφαὶ τινές εἰσιν ἀθλητικαὶ καὶ γυμνάσια, ἐπὶ τὴν πατρῴαν δόξαν τὸν ἀγωνιστὴν προδιδάξουσαι· ὅταν λοιδοροῦμενοι εὐλογώμεν, βλασφημούμενοι παρακαλῶμεν, καταπονούμενοι εὐχαριστῶμεν, θλιβόμενοι ἐπὶ τῇ θλίψει καυχώμεθα. Αἰσχροὺς γὰρ εὐλογοῦν μὲν ἡμᾶς ἐπὶ τοῖς χρηστοτέροις, σιωπᾶν δὲ ἐπὶ τοῖς σκυθρωποτέροις καὶ ἐπιπόνους πράγμασιν. Ἀλλὰ τότε καὶ πλεον εὐχαριστεῖν δεῖ, εἰδότας, ὅτι Ὁρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται. Διαπαντὸς ἡ αἰνεσις αὐτοῦ ἐν τῷ στόματι μου. Δοκεῖ ἀδύνατόν τι ἐπαγγέλλεσθαι ὁ προφήτης. Πῶς γὰρ διαπαντὸς ἡ αἰνεσις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ στόματι ἀνθρώπου (60) εἶναι δύναται; Ὅτε δι- λέγεται τὰς συνήθεις καὶ βιωτικὰς ὀριλίας, οὐκ ἔχει τὸν αἶνον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ στόματι. Ὅτε καθεύδει, σιωπήσεται πάντως. Ἐσθίουτος δὲ καὶ πίνοντος πῶς ἐνεργήσει τὸ στόμα τὴν αἰνεσιν; Πρὸς δὲ τοῦτο λέγομεν, ὅτι ἔστι μὲν τι καὶ νοητὸν στόμα τοῦ ἔνδον ἀνθρώπου, ᾧ τρέφεται (61) μεταλαμβάνων τοῦ λόγου τῆς ζωῆς, ὃς ἔστιν ἄριστος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. Περὶ ἐκείνου τοῦ στόματος καὶ ὁ Προφήτης φησὶν ὅτι· Τὸ στόμα μου ἠνοιξα, καὶ ἐλλκυσσα πνεῦμα. Ἐκεῖνο καὶ ὁ Κύριος προκαλεῖται ἡμᾶς εὐρύχωρον ἔχειν εἰς ὑποδοχὴν ἀφθονωτέραν τῶν τροφῶν τῆς ἀληθείας. Πλάτυνον γάρ, φησὶ, τὸ στόμα σου, καὶ πληρώσω αὐτό. Δύναται οὖν ἡ ἐντετυπωμένη ἀπᾶς καὶ οἴονοι (62) ἐσφραγισμένη τῷ ἡγεμονικῷ τῆς ψυχῆς περὶ Θεοῦ ἔννοια αἰνεσις ὀνομάζεσθαι Θεοῦ, διαπαντὸς ἐνυπάρχουσα τῇ ψυχῇ. Δύναται δὲ καὶ, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ὑποθήκην, ὁ σπουδαῖος πάντα ποιεῖν εἰς δόξαν Θεοῦ, ὥστε πᾶσαν προᾶξιν, καὶ πᾶν βῆμα, καὶ πᾶσαν ἐνεργεῖαν νοεράν, αἰνέσεως ἐπέχειν δύναμιν. Εἴτε γὰρ ἐσθίει ὁ δίκαιος, εἴτε πίνει, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖ. Τοῦ τοιοῦτου καθεύδοντος ἡ καρδία ἐγρήγορεν, κατὰ τὸν εἰπόντα ἐν τῷ Ἄσματι γρηγορεῖ. Ὡς γὰρ ἐπὶ πολλὰ τὰ καθ' ὑπνον φαντάσματα τῆς μεθημερινῆς ἐννοίας ἔστιν ἀπηχῆματα.

2. Ἐν τῷ Κυρίῳ ἐπαινεθήσεται ἡ ψυχὴ μου. Μηδεὶς, φησὶ, τὴν ἐμὴν ἐπίνοιαν, καθ' ἣν διεσώθην ἐκ τῶν κινδύνων, ἐπαινέτω. Οὐ γὰρ ἐν δυνάμει ἀνθρώπου, οὐδὲ ἐν (63) σοφίᾳ, ἀλλ' ἐν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ἔστιν ἡ σωτηρία. Μὴ καυχάσθω, φησὶν, ὁ πλοῦσιος ἐν τῷ πλοῦτι αὐτοῦ, μήτε ὁ σοφὸς ἐν τῇ σοφίᾳ αὐτοῦ, μήτε ὁ ισχυρὸς ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ· ἀλλ' ἢ ἐν τούτῳ καυχάσθω ὁ καυχώμενος, ἐν τῷ συνιεῖν καὶ γινώσκειν Κύριον τὸν Θεὸν αὐτοῦ. Ὅρξας τὸν Ἀπόστολον πῶς τοὺς συνεργοὺς τοῦ Εὐαγγελίου ἐπαινεῖ; Ὁς ἔστι σύνδουλος καὶ διάκονος ὁμῶν (64) ἐν Κυρίῳ. Ἐὰν μέντοι τις ἐπὶ σώματος

A Nam re ipsa afflictiones, quasi athletica quædam alimenta ac exercitationes sunt bene præparatis atque instructis: quæ athletam ad paternam gloriam deducunt; si quando conviciis impetiti benedixerimus, blasphemii lacessiti obsecraverimus, divexati egerimus gratias, afflicti in afflictione gloriati fuerimus ¹⁶. Turpe enim est nos benedicere in rebus secundis, silere vero in tristibus et adversis. Imo tunc etiam gratias uberiores agere oportet, cum novierimus quod *Quem diligit Dominus, castigat; flagellat autem omnem filium quem recipit* ¹⁷. *Semper laus ejus in ore meo*. Videtur propheta id quod fieri non potest, polliceri. Quomodo enim semper laus Dei in ore hominis esse potest? Cum consueta et ad vitæ usum spectantia colloquia facit, in ore laudem Dei non habet. Cum dormit, omnino silebit. Quomodo vero edentis aut bibentis os laudem Dei depromet? Ad hoc respondemus, quoddam etiam esse hominis interni spirituale os atque intelligibile, quo nutritur, dum verbum vitæ recipit, qui est panis, qui de cælo descendit ¹⁸. De illo ore etiam Propheta loquitur: *Os meum aperui et attraxi spiritum* ¹⁹. Hortatur nos etiam Dominus, ut amplum os habeamus, quo copiosius uberiusque alimenta veritatis acciplamus. *Diata enim, inquit, os tuum, et implebo illud* ²⁰. Itaque Dei cogitatio semel impressa, et quasi in præcipua animæ parte obsignata, laus Dei appellari potest, semper in anima insidens. Potest autem et juxta apostolicam admonitionem vir probus omnia agere ad Dei gloriam, ita ut actio omnis, omneque verbum, et spiritualis omnis operatio vim laudis obtineat. Sive enim edit justus, sive bibit, omnia in Dei gloriam facit ²¹. Eo dormiente, cor vigilat juxta eum, qui in Cantico canticorum dicit: *Ego dormio, et cor meum vigilat* ²². Etenim visæ in somnis species sunt non raro diurnarum cogitationum imagines.

τῶν ἁσμάτων· Ἐγὼ καθεύδω, καὶ ἡ καρδία μου τῶν ἁσμάτων.

2. VERS. 3. *In Domino laudabitur anima mea*. Nullus, inquit, meam industriam, per quam e periculis incolumis evasi, laudet. Neque enim in potentia hominis, neque in sapientia, sed in Dei gratia salus est. *Non gloriatur, inquit, dives in divitiis suis, neque sapiens in sapientia sua, neque fortis in fortitudine sua: sed in hoc gloriatur qui gloriatur, quod intelligit et cognoscit Dominum Deum suum* ²³. Vides quomodo Apostolus adjutores Evangelii laudet? *Qui est conservus et minister vester in Domino* ²⁴. Si quis autem ob corporis elegantiam, aut parentum claritudinem laudatur, non in Domino laudatur

¹⁶ I Cor. iv, 12, 13. ¹⁷ Hebr. xii, 6. ¹⁸ Joan. vi, 33. ¹⁹ Psal. cxviii, 131. ²⁰ Psal. lxxx, 11. ²¹ I Cor. x, 31. ²² Cant. v, 2. ²³ Jerem. ix, 23, 24. ²⁴ Coloss. iv, 7.

(60) Multi mss. ἀνθρώπου sine articulo. Editi τοῦ ἀνθρώπου.

(61) Nonnulli mss. ὁ τρέφεται. Alii mss. cum editis ᾧ τρέφεται.

(62) Nonnulli mss. οἴονοι. Editi ὄιον. Ibidem Reg. tertius ἐνεσφραγισμένη.

(63) Editio Paris. ἡ ἐν. At quinque mss. οὐδὲ ἐν.

(64) Editio Paris. cum Colb. sexto διάκονος ἡμῶν, et ita legerat interpres, minister noster. Editio vero Basil. et octo mss. διάκονος ὁμῶν, recte.

anima ipsius : sed quisquis talis est, in vanitate constituitur. Neque enim mediæ artes laudem vererentur : gubernatores, medici, oratores aut architecti, qui urbes, aut pyramides, aut labyrinthos, aut aliam quamdam sumptuosam ac superbam ædificiorum molem exstruunt. Ob hæc qui laudantur, non in Domino suam habent animam. Satis est nobis ad omnem dignitatem, tanti Domini servos nominari. Nunquid enim qui regi **145** famulatur, se ideo jactabit quod in hoc aut in illo ministerii ordine collocatus est : qui vero dignus habitus est qui Deo serviat, aliunde laudes sibi excogitabit, quasi ad omnem gloriæ splendorisque cumulum appellatio Domini sibi non sufficiat? *In Domino igitur laudabitur anima mea. Audiant mansueti, et lætentur.* Quandoquidem sine prælio, inquit, ex sola faciei immutatione inimicis per Dei auxilium deceptis, mihi parva salus est : *Audiant mansueti*, fieri posse ut et quiescentes erigant tropæum, et minime pugnant, victores declarentur : *Et lætentur*, ad mansuetudinem amplectendam meo exemplo confirmati. Hoc enim accipi muneris a Deo, quod mansuetudinem implevi. *Memento, Domine, David, et omnis mansuetudinis ejus* ²⁵. Maxima enim virtutum, mansuetudo est, quapropter et inter beatitudines adnumeratur. *Beati enim, inquit, mites, quoniam ipsi possidebunt terram* ²⁶. Nam terra illa, cœlestis Jerusalem, spoliolum non est pugnantium : sed æquanimorum ac mansuetorum virorum hæreditas proponitur. Idem autem valet hoc, *Audiant mansueti*, atque illud, *Audiant Christi discipuli*. Fortassis autem prophetice vult miraculum beneficii a Deo in se collati ad nos usque pervenire. Audiant enim qui multis post generationibus futuri sunt discipuli Christi. Siquidem hos nominavit mansuetos, quibus Dominus ait : *Discite a me quia mitis sum et humilis corde* ²⁷. Qui enim sedatis sunt moribus, et ab omni commotione liberi, adeo ut nulla insit in eorum animis perturbatio, ii mansueti appellantur. Quapropter etiam Moyses supra omnes homines terræ mansuetus fuisse perhibetur ²⁸.

κατεσταλμένοι τὰ ἦθη καὶ παντὸς πάθους ἀπηλλαγμένοι, ὡς μηδεμίαν ἔχειν ταραχὴν ἐνοικοῦσαν αὐτῶν ταῖς ψυχαῖς, οὗτοι πραεῖς προσαγορεύονται. Διὸ καὶ Μωϋσῆς μεμαρτύρηται πραῦς εἶναι παρὰ πάντας ἀνθρώπους ἐπὶ τῆς γῆς.

3. VERB. 4. *Magnificate Dominum tecum.* Con-
venientem sibi chorum ad Dominum glorificandum

²⁵ Psal. cxxxii, 1. ²⁶ Matth. v, 4. ²⁷ Matth. xi, 29. ²⁸ Num. xii, 3.

(65) Editio Basil. cum Colb. tertio αὶ ἐν μέσῳ τέχναι. Alii decem mss. et Catena Corder. αὶ μέσαι τέχναι : quæ eadem lectio legitur quoque in margine Colb. tertii. Sed cum illud, τέχναι, non probaretur Ducæo, ex eo τεχνῆται effecit, et ita in editione Paris. edendum curavit. Nos vero scripturam eam, quæ tot librorum auctoritate confirmaretur, retinendam esse judicavimus. Nec Combelsio quoque Ducæana emendatio magis placuit. Postquam enim in medium protulit multa, quibus falsa illa scriptura infirmari possit, notam suam concludit his verbis : *Nihil ergo, inquit, violente ad artifices transit Basilii, sed docte ac rhetorice.* Mox mss. aliquot ἢ λα-

κάλλει, ἢ γονέων περιφανείᾳ ἐπαινεῖται, οὐκ ἐν Κυρίῳ ἐπαινεῖται αὐτοῦ ἡ ψυχὴ, ἀλλ' ἐν τῇ ματαιότητι ἐστὶ τῶν τοιοῦτων ἕκαστος. Οὐδὲ γὰρ αἱ μέσαι τέχναι (65) τὸ ἀληθινῶς ἐπαινετὸν ἔχουσι, κυβερνήται, λατροί, ῥήτορες, ἢ ἀρχιτέκτονες πόλεις οἰκοδομοῦντες ἢ πυραμίδας, ἢ λαβυρίθους, ἢ ἄλλας τινὰς δαπανηρὰς ἢ ὑπερβόλους οἰκοδομημάτων κατασκευάζει. Οἱ ἐπὶ τούτοις ἐπαινούμενοι, οὐκ ἐν Κυρίῳ (66) ἔχουσι τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν. Ἀρκεῖ ἡμῖν πρὸς ἅπαν ἀξίωμα τὸ τηλικούτου Δεσπότητος δούλους ἡμᾶς ὀνομάζεσθαι. Οὐ δὴπου γὰρ βασιλεῖ μὲν τις ὑπηρετῶν μέγα φρονήσει, διὰ τὸ ἐν τῆδε τῇ τάξει τῆς ὑπηρεσίας τετάχθαι· Θεῷ δὲ καταξιωθεὶς λατρεύειν, ἀλλαχόθεν τοὺς ἐπαίνους ἑαυτῷ περινοήσει, ὡς οὐκ ἀκούσης αὐτῷ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Κυρίου πρὸς πᾶσαν δόξης καὶ περιφανείας ὑπερβολὴν; Ἐν τῷ Κυρίῳ οὖν ἐπαινεθήσεται ἡ ψυχὴ μου. Ἀκουσάτωσαν πραεῖς, καὶ εὐφρανθήτωσαν. Ἐπειδὴ ἄνευ πολέμου, φησὶ, κατωρθώθη μοι (67) ἡ σωτηρία ἐκ μόνης τῆς κατὰ πρόσωπον ἀλλοιούσεως, διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ συνεργίας ἀπατηθέντων τῶν πολεμίων· Ἀκουσάτωσαν πραεῖς, ὅτι δυνατὸν καὶ ἡσυχάζοντας ἐγείραι τρόπαιον, καὶ μὴ μαχομένους νικητὰς ἀποσπάρθῃναι· Καὶ εὐφρανθήτωσαν, βεβαιούμενοι εἰς τὴν πραότητα τῷ κατ' ἐμὲ ὑποδείγματι. Ἐλαβον γὰρ ταύτην τὴν χάριν παρὰ Θεοῦ, ἐπειδὴ κατώρθωσα τὴν πραότητα. Μνήσθητι, Κύριε, τοῦ Δαβὶδ καὶ πάσης τῆς πραότητος αὐτοῦ. Μεγίστη γὰρ τῶν ἀρετῶν ἡ πραότης· διὸ καὶ τοῖς μακαρισμοῖς ἐγκατελεγκται. Μακάριοι γάρ, φησὶν, οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. Ἐκεῖνη γὰρ ἡ γῆ, ἡ ἐπουράνιος Ἰερουσαλήμ, οὐ γίνεται τῶν μαχομένων λάφυρον, ἀλλὰ μακροθύμων καὶ πραυπαθῶν ἀνδρῶν πρόκειται κληρονομία. Ἴσον δὲ δύναται τὸ, Ἀκουσάτωσαν πραεῖς, καὶ τὸ, Ἀκουσάτωσαν (68) οἱ Χριστοῦ μαθηταί. Τάχα δὲ προφητικῶς βούλεται μέχρις ἡμῶν διαβῆναι τὸ θαῦμα τῆς τοῦ Θεοῦ εἰς αὐτὸν εὐεργεσίας. Ἀκουσάτωσαν γὰρ οἱ πολλαῖς ὑστερον γενεαῖς γενήσεσθαι τοῦ Χριστοῦ μαθηταί μέλλοντες. Τούτους γὰρ ὠνόμασε πραεῖς, οἷς ὁ Κύριος διαλέγεται· Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πραθὲς εἰμι (69) καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. Οἱ

Μωϋσῆς μεμαρτύρηται πραῦς εἶναι παρὰ πάντας ἀνθρώπους ἐπὶ τῆς γῆς.

3. Μεγαλύνετε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί. Πρέποντα ἑαυτῷ χορὸν εἰς δοξολογίαν τοῦ Κυρίου παραλαμβάν-

τροὶ ἢ ῥητορες.

(66) Ita septem mss. Nec aliter legisse videtur interpres, qui verterit : *in Domino*. Editi cum Reiquarto ἐν Χριστῷ. Hic pro ψυχὴν suspicatur Combelsius legendum καύχησιν, αὐτ' ἀνεῖναι : sed ejus conjecturam codex nullus tuetur.

(67) Nonnulli mss. κατωρθώθη μου. Alii mss. cum editis κατωρθώθη μοι.

(68) Ita mss. octo. Editi vero δύναται τῷ, Ἀκουσάτωσαν πραεῖς καὶ εὐφρανθήτωσαν, τὸ, Ἀκουσάτωσαν.

(69) Nonnulli mss. ὅτι πραθὲς εἰμι.

νει. Μηδεις ταραχῶδης, μηδὲ τεθορυθημένος, μηδὲ ἐκ τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς τὴν ψυχὴν παροιστρῶν (70) ἐγκαταμιγῆτω μοι· ἀλλ' ὑμεῖς οἱ πραεῖς, οἱ τὸ βεβηκὸς καὶ εὐσταθὲς τῆς ψυχῆς κατορθωκότες, τὸ δὲ νοθρὸν καὶ ὑπνώδες πρὸς τὰς τῶν καθηκόντων ἐνεργείας ἀποσειόμενοι, ὑμεῖς μεγαλύνετε τὸν Κύριον σὺν ἐμοί. Μεγαλύνει δὲ τὸν Κύριον ὁ μεγάλη διανοία καὶ γάρῳ τῷ φρονήματι καὶ ἐπηρμένῳ τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πειρασμοῦς ὑπομένων. Ἐπειτα δὲ καὶ ὁ μεγάλη τῆ διανοία καὶ θεωρήμασι βαθυτάτοις τὰ μεγέθη τῆς κτίσεως κατορθῶν, ἴν' ἐκ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς καλλοῆς τῶν κτισμάτων τὸν γενεσιουργὸν (71) αὐτῶν θεωρήσῃ. Ὅσῳ γάρ τις ἐπὶ πλεῖον ἐμβαθύνει τοῖς λόγοις καθ' οὓς γαγένηται τὰ ὄντα, καὶ καθ' οὓς οἰκονομεῖται, τοσοῦτῳ μᾶλλον θεωρεῖ τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ Κυρίου, καὶ τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, μεγαλύνει τὸν Κύριον. Ἐπεὶ οὖν εἰς νοῦς καὶ ἐνὸς ἀνδρὸς μελέτη, οὐδὲ πρὸς βραχὺ αὐταρκεῖ πρὸς τὴν τῶν μεγαλειῶν τοῦ Θεοῦ κατάληψιν, πάντας ὁμοῦ τοὺς πραεῖς εἰς τὴν κοινωνίαν ταύτης τῆς ἐνεργείας παραλαμβάνει. Δεῖ γάρ πᾶσαν σχολὴν ἀγειν ἀπὸ θορύβων τῶν ἑξωθεν, καὶ πᾶσαν ἡσυχίαν ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας βουλευτηρίῳ ποιήσαντα, οὕτως ἐπιβάλλειν τῆ θεωρίας τῆς ἀληθείας. Ἀκούεις τοῦ ἐξομολογουμένου τὴν ἁμαρτίαν, τί φησιν; Ἐταράχθη ἀπὸ θυμοῦ ὁ ὀφθαλμὸς μου. Οὐ μόνον δὲ θυμὸς, ἀλλὰ καὶ ἐπιθυμία, καὶ δειλία, καὶ φθόνος ὀφθαλμὸν ψυχῆς ἐκταράσσει· καὶ ἀπαξιαπλῶς πάντα τὰ πάθη συγχυτικὰ καὶ ἐκταρακτικὰ τοῦ διορατικοῦ τῆς ψυχῆς ἐστί. Καὶ ὡς οὐ δυνατόν τεθολωμένῳ ὀφθαλμῷ ἀκριθῆ λαβεῖν τῶν ὀρατιῶν τὴν κατάληψιν, οὕτως οὐδὲ τεθολωμένη καρδίᾳ τῆ κατανοήσει τῆς ἀληθείας ἐπιβαλεῖν. Ἀναχωρήσαι οὖν δεῖ τῶν τοῦ κόσμου πραγμάτων, καὶ μήτε δι' ὀφθαλμῶν, μήτε δι' ὠτων, μήτε δι' ἄλλης τινὸς αἰσθήσεως ἐπεισάγειν ἄλλοτρῖους λογισμοὺς τῆ ψυχῆ. Θορύβων γὰρ ἀσιγήτων καὶ στάσεων ἀδιαλλάκτων ἀναπιμπλῶσι τὰ ἔνδον οἱ τοῦ φρονήματος τῆς σαρκὸς ἐπανιστάμενοι πόλεμοι. Ἐξέζητησα τὸν Κύριον, καὶ ἐπήκουσέ μου. Ταῦτα, φησιν, ἀκούσάτωσαν οἱ πραεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ τῷ χαλεπῷ, ὅτε πᾶς μὲν θυμὸς τῶν μνησικακούντων ἐκινεῖτο (72) κατ' ἐμοῦ, πᾶσα δὲ χεὶρ ἐπ' ἐμὲ ὠπλίζετο, γυμνὸς δὲ ἐγὼ καὶ ἀοπλος ἔτοιμος εἰς πᾶσαν αἰκίαν ἐξεκείμην τοῖς πολεμοῖς, τότε οὐ συνεχύθη τὸς διαλογισμοὺς τῷ φόβῳ, οὐκ ἐξεκρούσθη ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ ἐννοίας, οὐκ ἀπέγνων τῆς ἑμαυτοῦ σωτηρίας, ἀλλ' ἐξέζητησα τὸν Κύριον Οὐχὶ ἐζήτησα μόνον ἀπλῆν τινα καὶ χρονικὴν πρὸς τὸν Κύριον ἐλπίδα, ἀλλ' ἐξέζητησα. Πλεῖον γάρ τι (73) ὁλοῖ παρὰ τὸ ζητῆσαι ἢ ἐμφασίς τοῦ ἐκζητῆσαι, ὡς καὶ παρὰ τὴν ἑρευναν ἢ ἐξερεύνησις. Ἐξέλειπον γὰρ ἐξερευνητῶντες ἐξερευνητήσεις. Πολλὴν οὖν τινα σχολὴν καὶ ἀταραξίαν ὁ λόγος παρίστησι διὰ τῆς ἐκζητήσεως.

⁷⁰ Psal. vi 8. ⁷¹ Psal. LXXIII, 7.

(70) Sic multi mss. At editi ἐμπαροιστρῶν.

(71) Nostra editio Paris. operarum oscitantia γενεσιουργόν pro γενεσιουργόν, uti in mss. legitur. Statini Reg. secundus τοσοῦτον μᾶλλον.

assumit. Nemo turbulentus, nemo perturbatus, nec quisquam qui carnearum affectionum aestro exstimulet animam, mihi adjungatur : sed vos mansueti qui stabilitatem firmitatemque animi consecuti estis, socordiam autem ac soporem ad officia exsequenda excussistis, vos magnificate Dominum mecum. Magnificat autem Dominum is, qui magna mente, et elato ac erecto spiritu tentationes pro pietate sustinet. Deinde etiam, qui magno animo et profundissimis contemplationibus magnitudines creationis considerat, ut ex magnitudine creaturarum et pulchritudine ortus earum auctorem contempletur. Quanto enim quis altius penetrat rationes, quibus condita sunt ac reguntur universa, tanto magis Domini magnificentiam speculatur, et quantum in æst, Dominum magnificat. Quoniam igitur una mens, et unius viri meditatio ne ad breve quidem tempus sufficit ad magnifica opera Dei comprehendenda : omnes simul mansuetos ad hujus actionis societatem assumit. Oportet enim ab externis tumultibus omnino **146** vacare, et omni quiete in abscondito cordis recessu constituta, tum demum veritatis contemplationi animum adicere. Audis contentem peccatum, quid dicit? *Turbatus est ab ira oculus meus* ⁷⁰. Non autem ira solum, sed concupiscentia etiam et timiditas, et invidia oculum animæ conturbat; et in universum, commotiones omnes aciem animi atque perspicacitatem confundunt ac perturbant. Et quemadmodum fieri non potest ut accurate, oculo turbato deprehendantur visibilia : sic etiam turbato corde, ad veritatis contemplationem incumbere non possumus. Secedere igitur oportet a mundi rebus, et neque per oculos, neque per aures, neque per alium ullum sensum cogitationes alienas in animam introducere. Quæ enim ex carnis elatione exorientur bella, tumultibus continuis et implacabilibus seditionibus interiora complent. (VERS. 5.) *Exquisivi Dominum, et exaudivit me*. Hæc, inquit, audiant mansueti, quod ego difficili illo tempore cum omnis inimicorum ira moveretur contra me, omnisque manus adversus me armaretur, ego vero nudus et inermis ad omne supplicium perferendum expositus hostibus essem, non tamen tunc confusus sum animo præ timore, non sum a Dei cogitatione avocatus, non salutem meam desperavi, sed *exquisivi Dominum*. Non quæsi solum simplici quadam et temporaria in Dominum spe, sed exquisivi. Etenim emphasis verbi *exquirere* amplius quiddam significat, quam verbum *querere*, quemadmodum etiam perscrutatio plus dicit quam scrutatio. *Defecerunt enim perscrutantes perscrutationes* ⁷¹. Multum igitur otii ac tranquillitatis exhibet hic sermo per illam exquisitionem.

(72) Reg. tertius ἐκείνῳ. Mox Reg. tertius in contextu λογισμοῦς, in margine vero διαλογισμοῦς.

(73) Ita multi mss. Editio vero Paris. γάρ τοι. Statini Reg. secundus ἐξέλειπον.

4. *Et ex omnibus tribulationibus meis eripuit me. Tota justi vita in afflictionibus posita est, et Arcta atque angusta est via* ³¹; et *Multæ tribulationes justorum* ³². Idcirco et Apostolus ait: *In omnibus afflicti* ³³; et, *Quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei* ³⁴. Liberat autem ex tribulatione sanctos suos Deus, non quod illos citra probationem relinquat, sed quod patientiam ipsis largiatur. Nam si *Tribulatio patientiam operatur, patientia vero probationem* ³⁵, qui tribulationem detrectat, probatione se ipse privat. Quemadmodum ergo nemo conatur sine adversario: sic neque probatus quisquam pronuntiari potest, nisi per tribulationes. *Ex omnibus igitur tribulationibus meis me eripuit, non quod divexari me non sinat, sed quod cum tentatione exitum etiam præbeat, adeo ut ferre valeam* ³⁶. (VERS. 6.) *Accedite ad eum, et illuminamini; et facies vestræ non confundentur.* Qui in tenebris et in umbra mortis sedent, eos hortatur ut ad Dominum accedant ³⁷, ac radii divinitatis ipsius appropinquent, ut ex appropinquatione per veritatem illustrati, illustrationem ejus per gratiam in se ipsos recipiant. Sicut enim hæc lux sensibilis non omnibus similiter exoritur, sed iis qui habent oculos, **147** vigilantque, etsiue ullo impedimento solis præsentia frui possunt: ita etiam justitiæ sol ³⁸, *Vera lux, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* ³⁹, non omnibus splendorem suum largitur, sed iis, qui dignam ipso vitam degunt. *Lux enim, inquit, orta est, non peccatori, sed justo* ⁴⁰. Ut enim ortus est sol, sed non vespertilionibus, nec aliis animalibus noctu ad pabulum prodeuntibus: ita quoque lux sua quidem natura splendida est, ac vi illuminandi prædita; non tamen omnes claritatis ejus participes sunt. Sic et *Omnis qui mala facit, odit lucem, et non venit ad lucem ut non manifestentur ejus opera* ⁴¹. *Accedite igitur ad eum et illuminamini, et facies vestræ non confundentur.* Beatus, qui in die justii judicii Dei, cum venerit Dominus ad illuminandum abscondita tenebrarum, et manifestandum consilia cordium ⁴², ausus fuerit illam examinis lucem subire, ac reversus fuerit non pudibundus, ex eo quod conscientiam pravis operibus contaminatam non habeat. Qui enim mala patraverunt, in opprobrium ac confusionem resurgent, in se ipsi turpitudinem et formas peccatorum impressas insipientes. Et fortassis ea confusio, in qua æternum vivent peccatores, horrenda est magis, quam tene-

4. *Καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων μου ἐρρύσατό με.* Πᾶσα ἡ τοῦ δικαίου ζωὴ τεθλιμμένη ἐστὶ, καὶ στενὴ καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς· καὶ, Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἀπόστολος φησὶν, Ἐν παντὶ θλιβόμενοι· καὶ, Ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν. Ῥύεται δὲ ἐκ θλίψεως τοὺς ἁγίους αὐτοῦ ὁ Θεὸς, οὐκ ἀδοκιμάστους αὐτοὺς καταλιμπάνων, ἀλλὰ τὴν ὑπομονὴν αὐτοῖς χαριζόμενος. Εἰ γὰρ Ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν· ὁ τὴν θλίψιν ἀφαιρούμενος τῆς δοκιμῆς ἑαυτὸν ἀπεστέρησεν. Ὡς οὖν οὐδεὶς στεφανοῦται ἀνευ ἀνταγωνιστοῦ, οὕτως οὐδὲ δόκιμος ἀποφανθῆναι δύναται εἰ μὴ (74) διὰ θλίψεων. Ἐκ πασῶν οὖν τῶν θλίψεων ἐρρύσατό με, οὐχὶ μὴ ἐὼν με θλίβεσθαι, ἀλλὰ σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τῇ ἐκθασίᾳ, τοῦ δύνασθαι (75) ὑπενεγκεῖν, χαριζόμενος. Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτισθητε· καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ καταισχυρῆθῃ. Τοῖς καθημένοις ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, τοῦτοις παρακελεύεται προσελθεῖν τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐγγίσει αὐτοῦ ταῖς ἀκτίαι τῆς θεότητος, ἵν', ἐκ τοῦ προσεγγισμοῦ ἐλλαμφθέντες τῇ ἀληθείᾳ, χάριτι τὸν (76) φωτισμὸν αὐτοῦ εἰς ἑαυτοὺς χωρήσωσιν. Ὅσπερ γὰρ τὸ αἰσθητὸν τοῦτο φῶς οὐ πᾶσιν ὁμοίως ἀνατέλλει, ἀλλὰ τοῖς ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς, καὶ ἐγρηγοροῦσι, καὶ ὑπ' οὐδενὸς κωλύματος ἀπολαύειν δυναμένοις τῆς τοῦ ἡλίου ἐπιδημίας· οὕτω καὶ ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος, τὸ ἀληθινὸν φῶς, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, οὐ πᾶσι τὴν ἑαυτοῦ φαιδρότητα χαρίζεται, ἀλλὰ τοῖς ἀξίως αὐτοῦ πολιτευομένοις. Φῶς γὰρ, φησὶν, ἀνέτειλεν, οὐχὶ τῷ ἀμαρτωλῷ, ἀλλὰ τῷ δικαίῳ. Ὡς γὰρ ἀνέτειλε μὲν ὁ ἥλιος, ἀλλ' οὐχὶ (77) ταῖς νυκτερίσιν, οὐδὲ τοῖς ἄλλοις ζώοις τοῖς νυκτινόμοις· οὕτω καὶ τὸ φῶς τῇ μὲν ἑαυτοῦ φύσει λαμπρόν ἐστι καὶ φαιδρυντικόν· οὐ πάντες δὲ αὐτοῦ τῆς λαμπριδόνος μεταλαμβάνουσιν. Οὕτω καὶ Πᾶς ὁ τὰ σαυῶλα πρόσσω μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα. Προσέλθετε οὖν πρὸς αὐτὸν καὶ φωτισθητε, καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ μὴ καταισχυρῆθῃ. Μακάριος ὁ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς δικαιοκρασίας τοῦ Θεοῦ, ὅταν ἔλθῃ ὁ Κύριος φωτίσαι τὰ κρυπτά τοῦ σκότους, καὶ φανεῶσαι τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν, τολμήσας ὑπὸ τῷ φῶσι ἐκεῖνο τῶν ἐλέγχων γενέσθαι, καὶ ἐπανελθὼν ἀνεπαίσχυντος (78) τῷ ἀμόλυντον ἔχειν τὸ συνεῖδός ἀπὸ πονηρῶν ἔργων. Οἱ γὰρ τὰ φάυλα πράξαντες εἰς ὀνειδισμὸν καὶ αἰσχύνην ἀναστήσονται, ἐνόησαντες ἐν ἑαυτοῖς τὸ αἴσχος καὶ τοὺς τύπους τῶν ἡμαρτημένων. Καὶ τάχα φοβερω-

³¹ Matth. vii, 14. ³² Psal. xxxiii, 20. ³³ II Cor. iv, 13. ³⁴ Luc. i, 79. ³⁵ Malach. iv, 2. ³⁶ Joan. i, 9.

(74) Editi et Reg. quartus et Colb. septimus et ἡ. At deest et in multis mss. Ibidem Reg. tertius διὰ θλίψεως. Statim Reg. tertius et Colb. quintus οὖν τῶν θλίψεων μου. At deest μου in multis mss. et in editis.

(75) Editio Paris. τῷ δύνασθαι. Sed quatuor mss. perinde atque textus sacer τοῦ δύνασθαι.

(76) Colbertini primus et sextus cum Reg. tertio ἐλλαμφθέντες τῇ τῆς ἀληθείας χάριτι, τόν, etc.,

8. ³⁷ Act. xiv, 21. ³⁸ Rom. v, 3, 4. ³⁹ I Cor. x, ⁴⁰ Psal. xcvi, 11. ⁴¹ Joan. iii, 20. ⁴² I Cor. iv, 5.

veritatis gratia illustrati. At editi cum majori parte mss. ἐλλαμφθέντες τῇ ἀληθείᾳ, χάριτι τόν, etc.

(77) Ita quatuor mss. Editio vero Paris. ἀλλ' οὐ. Illud quod mox sequitur, φαιδρυντικόν, duplicem habet intelligentiam. Nam vim illuminandi, aut vim exhilarandi significare potest.

(78) Scriptum invenitur in margine Reg. secundi ἀνεπαίσχυντος. Mox quatuor mss. ἑαυτοῖς. Editio Paris. αὐτοῖς.

τέρα τοῦ σκότους καὶ τοῦ πυρὸς τοῦ αἰωνίου ἢ αἰσχύνῃ **A** bræ et ignis æternus, cum vestigia admissi in carne peccati in modum indelebilis cujusdam tincturæ semper sint habituri ob oculos: quæ perpetuo in animæ eorum memoria permansura sunt. Paucorum autem est accedere ad veram lucem, ac revelare, et post occulorum revelationem facie non confusa abire.

5. Οὗτος ὁ πτωχὸς ἐκέκραξε, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ. Οὐκ αἰεὶ ἐπαινετὴ ἡ πτωχεία, ἀλλ' ἡ ἐκ προαιρέσεως κατὰ τὸν εὐαγγελικὸν σκοπὸν κατορθουμένη. Πολλοὶ γὰρ πτωχοὶ μὲν τῇ περιουσίᾳ, πλεονεκτικώτατοι δὲ τῇ προαιρέσει τυγχάνουσιν· οὐδ' οὐκ ἡ ἐνδεῖα σώζει, ἀλλ' ἡ προαιρέσις κατακρίνει. Οὐ τοίνυν ὁ ἐνδεὴς πάντως μακαριστὸς, ἀλλ' ὁ κρείττονα ἠγγεσάμενος τῶν τοῦ κόσμου θησαυρῶν τὴν ἐντολήν τοῦ Χριστοῦ. Τούτους καὶ ὁ Κύριος μακαρίζει λέγων· *Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι*· οὐκ οἱ πένητες κατὰ τὴν περιουσίαν, ἀλλ' οἱ τὴν πτωχείαν ἐκ (79) ψυχῆς προειρόμενοι. Οὐδὲν γὰρ τῶν ἀπροαιρέτων μακαριστόν. Διότι πάντα ἀρετῇ, μάλιστα δὲ αὕτη πρὸ πάντων, τῷ (80) ἐκουσίῳ χαρακτηρίζεται. Οὗτος οὖν, φησὶν, ὁ πτωχὸς ἐκέκραξε. Τῇ δεικτικῇ φωνῇ ἐπὶ τὸν πτωχεύοντα κατὰ Θεὸν, καὶ πεινῶντα, καὶ διψῶντα, καὶ γυμνητεύοντα, τὴν διάνοιάν σου προκαλεῖται· Οὗτος ὁ πτωχὸς, μονουοχὶ δακτύλῳ δεικνύς· Οὗτος ὁ μαθητὴς Χριστοῦ. Δυνατὸν καὶ εἰς Χριστὸν ἀνάξει τὸν λόγον (81), ὅς, πλούσιος ὢν τῇ ψύσει, διότι πάντα τὰ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἐστι, δι' ἡμᾶς ἐπιώχουσαν, ἵνα ἡμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ **C** πλουτήσωμεν. Σχεδὸν γὰρ παντὸς ἔργου τοῦ προάγοντος ἐπὶ τὸν μακαρισμὸν αὐτὸς ἤρξεν ὁ Κύριος, παράδειγμα τοῖς μανθάνουσιν ἑαυτὸν προτιθεῖς· Ἐπάνηκε ἐπὶ τοὺς μακαρισμοὺς, καὶ ἕκαστον ἐξετάσας εὐρήσεις, ὅτι προέλαβε τὴν ἐκ τοῦ λόγου διδασκαλίαν τοῖς ἔργοις. *Μακάριοι οἱ κραιεῖς*. Πῶς οὖν μάθωμεν τὴν πραότητα; *Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ*, φησὶν, *ὅτι πρῶτος εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ*. *Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί*. Τίς ἡμᾶς διδάξει τὸ τῆς εἰρήνης καλόν; Αὐτὸς ὁ εἰρηνοποιὸς, ὁ ποιῶν εἰρήνην, καὶ ἀποκαταλλάσσει τοὺς δύο εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον· ὁ εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ εἶτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς εἶτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. *Μακάριοι οἱ πτωχοί*. Αὐτὸς ἐστὶν ὁ πτωχεύσας, καὶ κενώσας ἑαυτὸν ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, ἵνα ἡμεῖς πάντες ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ λάβωμεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος. Εἴ τις οὖν, ἀπὸ τοῦ (82) ἀγίου καὶ φιλανθρώπου Πνεύματος ἀγόμενος, μὴ φρονῶν ἐφ' ἑαυτῷ, ἀλλὰ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ἵνα τοὺς ἄλλους ὑψώσῃ, κράξοι τῷ πνεύματι τὰ μεγάλα εὐχόμενος, καὶ μηδὲν μικροπρεπὲς μηδὲ ταπεινὸν φθέγγοιτο ἐκ τοῦ τὰ ἐπίγεια καὶ **D**

5. Vers. 7. *Hic pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum.* Non semper laudabilis est paupertas, sed quæ juxta evangelicum consilium ex libera voluntate perficitur. Siquidem multi sunt pauperes, facultates si spectes: at proposito avarissimi sunt, quos non salvat indigentia, sed propositum condemnat. Non igitur qui eget, continuo beatus prædicandus est, sed qui Christi mandatum mundi thesauris antiquius habet. Hos et Dominus beatos dicit, dicens: *Beati pauperes spiritu* 43; non qui, quod ad facultates attinet, pauperes sunt, sed qui paupertatem ex animo selegerunt. Quidquid enim voluntarium non est, beatum dici non oportet. Nam virtus omnis, et hæc maxime, in primis libero arbitrio ceu caractere insignitur. *Hic igitur, inquit, pauper clamavit.* Demonstrativa voce ad pauperem, et esurientem, et sitientem, et nudum secundum Deum, protrahit mentem tuam: *Hic pauper*, tantum non digito ostendens: *Hic Christi discipulus.* Postest et ad Christum hic sermo referri, qui natura dives cum esset, propterea quod omnia bona Patris ipsius sunt, propter nos pauper factus est, ut nos illius paupertate ditesceremus 44. Etenim omnem fere actionem quæ nos ad beatitudinem provocat, Dominus ipse auspicatus est, se ipsum proponens exemplum discentibus. Redi ad beatitudines; et singulis expensis, eum invenies operibus doctrinam verbi prævertisse. *Beati mites* 45. Quomodo igitur didicerimus 148 mansuetudinem? *Discite a me*, inquit, *quia mitis sum et humilis corde* 46. *Beati pacifici* 47. Qui nos docebit pacis bonum? Ipse ille pacificus, qui facit pacem, et reconciliat duos in unum novum hominem 48; qui pacificavit per sanguinem crucis suæ, tam quæ in cælis, tum quæ in terra sunt 49. *Beati pauperes* 50. Ipse est qui pauper fuit, et se ipsum in forma servi exinanivit 51, ut nos omnes ex ejus plenitudine accipiamus, et gratiam pro gratia 52. Si quis igitur a sancto et benigno Spiritu ductus, in semetipso non elatus, sed sese humilians, ut alios exaltet, spiritu clamet magna rogans, nec quidquam abjectum aut humile loquatur, ex eo quod terrena et mundana quærat, talis viri clamor a Domino exaudietur. Quisnam igitur

43 Matth. v, 3. 44 II Cor. viii, 9. 45 Matth. v, 5. 46 Coloss. i, 20. 47 Matth. v, 3. 48 Ephes. ii, 15. 49 Jo. iii, 16.

(79) Reg. tertius οἱ τὴν πενίαν ἐκ. Ibidem Reg. quartus ἐλόμενοι. Mox Reg. tertius ὅτι πᾶσα.

(80) Ita septem mss., et ita legi oportere satis perspicuum est. Editi vero cum Colb. quinto μάλιστα θῆ πάντων τῷ.

(81) Totum illud, δυνατὸν καὶ εἰς Χριστὸν ἀνάξει

τὸν λόγον, in quinque mss. non legitur: sed reperitur in Regio quarto et sexto et in Colb. quinto æque ac in editis.

(82) Ita quinque mss. Editio vero Paris. ὑπὲρ τοῦ.

auditionis finis est? Liberari ex omnibus tribulationibus, adeo ut non sis sauciatus, non frangaris, neque carnis affectui manciperis. Quis igitur modus per quem liberatur pauper? (VERS. 8.) *Castra metabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos.* Interpretatus est quem dicat pauperem, timentem videlicet Dominum. Idcirco qui timet, adhuc in servi ordine est: qui vero charitate perfectus est, jam ad filii dignitatem ascendit. Hinc servus etiam pauper dicitur, propterea quod nihil habet proprii: filius vero jam dives est, quod honorum paternorum sit hæres. *Castra igitur metabitur angelus Domini in circuitu timentium eum.* Assidet angelus cuilibet in Dominum credenti, nisi nos illum operibus pravis abigamus. Quemadmodum enim fumus apes fugat, et fetor columbas expellit: sic angelum vitæ nostræ custodem lacrymabile ac graveolens peccatum abigit. Opera custodia angelicæ digna in tua anima si habeas, et mens in veritatis contemplatione dives in te inhabitet, ob divitias præclarorum operum virtutis, Deus necessario stipulatores tibi et custodes constituit, teque angelorum communit custodia. Considera autem quanta sit angelorum natura, quandoquidem exercitui toti et castris frequenti milite refertis angelus unus comparatur. Propter magnitudinem igitur ejus qui te custodit, Dominus castra tibi impertit: propter fortitudinem vero angeli, tutela ipsius ceu muro undelibet te munit. Nam illud, *In circuitu*, hoc ipsum significat. Quemadmodum enim urbium muri in circuitu omni ex parte circumducti, undecunque hostium assultus arcet: ita etiam angelus et præmunit a fronte, et a tergo custodit, nec quidquam utrinque incustoditum relinquit. Ea de causa *Cadent a latere tuo mille, et decem millia a dextris tuis*⁸³; ad te autem ne plaga quidem cujusquam hostis appropinquabit, quoniam angelis suis mandabit de te.

Ξῶν σου· πρὸς σέ δὲ οὐδὲ πληγὴ τινος τῶν (86) *περὶ σοῦ.*

6. VERS. 9. *Gustate, et videte quoniam suavis est Dominus.* Multis in locis observavimus, facultates animæ iisdem nominibus atque externa membra appellari. Cum autem Dominus noster panis verus sit, et ejus caro verus cibus; necesse est **149** voluptatem lætitiæ panis per gustum spiritualem in nobis gigni. Quemadmodum mellis natura non æque sermone, ac ipso gustus sensu exhiberi inexpertis potest: sic neque cælestis verbi bonitas documentis clare exponi potest, nisi, dogmatibus veritatis diutius examinatis, bonitatem Domini possimus nostra

⁸³ Psal. xc, 7.

(83) Sic septem mss. At editi φρονεῖν. Mox quinque mss. ἀπὸ πασῶν. Editi ἐκ πασῶν. Subimile quinque mss. δουλεύοντα. Editi δουλεύσαντα. Reg. quintus δουλωθέντα.

(84) Reg. secundus ἐνέδραμε. Reg. tertius ἔδραμε. Alii mss. cum editis ἀνέδραμε.

(85) Editi et tres mss. πάσαις. Alii tres mss. πάση.

κοσμικὰ ζητεῖν (83), τοῦ τοιοῦτου ἡ κραυγὴ εἰσακουστὴ τῷ Κυρίῳ. Τί οὖν τὸ τέλος τῆς ἀκοῆς; Τὸ ρυσθῆναι ἀπὸ πασῶν τῶν θλίψεων ἄνθρωπον, μὴ ὑποκατακλιθέντα, μηδὲ δουλεύοντα τῷ φρονήματι τῆς σαρκός. Τίς οὖν καὶ ὁ τρόπος δι' οὗ ρύεται ὁ πτωχός; *Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτόν, καὶ ῥύσεται αὐτούς.* Ἡρμήνευσε τίνα λέγει τὸν πτωχὸν, τὸν φοβούμενον τὸν Κύριον. Δίδει ὁ φοβούμενος ἔτι ἐν τῇ τοῦ δούλου τάξει ἐστίν. Ὁ δὲ ὑπὸ τῆς ἀγάπης τετελειωμένος πρὸς τὴν τοῦ υἱοῦ λοιπὸν ἀξίαν ἀνέδραμε (84). Διόπερ ὁ μὲν δούλος καὶ πτωχός λέγεται, τῷ μηδὲν ἴδιον ἔχειν· ὁ δὲ υἱὸς ἦδη καὶ πλούσιος, τῷ κληρονόμος εἶναι τῶν πατρικῶν ἀγαθῶν. *Παρεμβαλεῖ οὖν ἄγγελος Κυρίου κύκλῳ τῶν φοβουμένων αὐτόν.* Παντὶ πεπιστευκότι εἰς τὸν Κύριον ἄγγελος παρεδρεύει, ἐὰν μήποτε αὐτὸν ἡμεῖς ἐκ τῶν πονηρῶν ἔργων ἀποδιώξωμεν. Ὡς γὰρ τὰς μελίτσας καπνὸς φωγαδεύει, καὶ τὰς περιστερὰς δυσωδία ἐξελαύνει· οὕτω καὶ τὸν φύλακα τῆς ζωῆς ἡμῶν ἄγγελον ἡ πολυδακρυς καὶ δυσωδῆς ἀφίστησιν ἁμαρτία. Ἐὰν ἔχῃς ἐν τῇ ψυχῇ ἀξία φυλακῆς ἀγγελικῆς ἔργα, καὶ νοῦς πλούσιος ἐν τοῖς τῆς ἀληθείας θεωρήμασιν ἐνοικῆ σοι διὰ τὸν πλοῦτον τῶν τιμῶν ἔργων τῆς ἀρετῆς, ἀναγκαιῶς φρουροῦς σοι καὶ φύλακας παρακαθήσονται ὁ Θεὸς, καὶ περιτειχίζει σε φυλακῇ ἀγγέλων. Σκόπει δὲ ἡλίκη ἐστὶ τῶν ἀγγέλων ἡ φύσις· ὅτι ὅλη στρατοπέδῳ καὶ παρεμβολῇ πολυανθρώπων παρεκάζεται ὁ εἰς ἄγγελος. Διὰ μὲν οὖν τὸ μέγεθος τοῦ φυλάσσοντός σε παρεμβολῆν σοι χαρίζεται ὁ Κύριος· διὰ δὲ τὴν ἰσχύον τοῦ ἀγγέλου οἷον ἐκ περιτειχίζει σε πάντοθεν τῇ ἀπ' αὐτοῦ ἀσφαλείᾳ. Τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ, *Κύκλῳ*. Ὡς περὶ γὰρ οἱ τῶν πόλεων περιβόλοι, κύκλῳ πάσαις (85) περικείμενοι, πάντοθεν τὰς τῶν πολεμίων προσβολὰς ἀπείργουσιν· οὕτω καὶ ὁ ἄγγελος, καὶ προτειχίζει ἐκ τῶν ἔμπροσθεν, καὶ ὀπισθοφυλακεῖ, καὶ οὐδὲ τὰ ἐκατέρωθεν ἀφύλακτα καταλείπει. Διὰ τοῦτο *Πισεῖται ἐκ τοῦ κλίτους σου χιλιὰς, καὶ μυριάς ἐκ δεξιῶν ἐγγίει*, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται

6. *Γεύσασθε, καὶ ἴδετε ὅτι χρηστός ὁ Κύριος.* Πολλαχοῦ τετηρήκαμεν, ὅτι τοῖς ἔξωθεν μέλεσιν ὁμνυόμεως αἱ τῆς ψυχῆς προσαγορεύονται δυνάμεις. Ἐπεὶ δὲ ἄρτος ἐστὶν ἀληθινὸς ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ ἡ σὰρξ αὐτοῦ ἀληθὴς ἐστὶ βρώσις· ἀνάγκη τὴν ἡδονὴν τῆς εὐφροσύνης τοῦ ἄρτου διὰ γεύσεως ἡμῶν νοητῆς ἐγγίνεσθαι. Ὡς τοῦ μέλιτος ἡ φύσις οὐ τοσοῦτον τῷ λόγῳ δύναται παραστήναι (87) τοῖς ἀπείροις, ὅσον ἀπ' αὐτῆς τῆς κατὰ τὴν γεῦσιν αἰσθήσεως· οὕτως οὐδὲ ἡ χρηστότης τοῦ οὐρανοῦ λόγου ἐναργῶς παραδοῦναι διδασκαλαῖς (88) δύναται, ἐὰν μὴ, τὰ τῆς

(86) Ita quinque mss. Paulo aliter legitur in editis, hoc modo: πρὸς σέ δὲ οὐκ ἐγγίει οὐδὲ πληγὴ τινος τῶν, etc. Reg. tertius πρὸς σέ δὲ οὐδὲ πληγὴ τις τῶν. Mox mss. sex τοῖς ἔξωθεν. Editi τοῖς ἔξω. Mox duo mss. ἐπειδὴ ἄρτος.

(87) Reg. quintus παραστήται, non ita recte.

(88) Sic septem mss. Editi διδασκαλαῖς λόγους.

ἀληθείας δόγματα ἐπὶ πλέον βασανίσαντες, δυνηθώ-
 μεν τῇ οἰκείᾳ πείρᾳ τὴν χρησιότητα καταλαβεῖν τοῦ
 Κυρίου. Γεύσασθε δὲ, εἶπε, καὶ οὐχὶ ἐμπλήσθητε·
 διότι νῦν μὲν ἐκ μέρους γινώσκουμεν, καὶ δι' ἐσόπτρου
 βλέπομεν καὶ αἰνίγματος τὴν ἀλήθειαν· ἤξει δὲ ποτε
 ὅτε ὁ νῦν ἀρραβῶν, καὶ τὸ γέφυμα τοῦτο τῆς χάριτος
 εἰς τελειότητα ἡμῶν τῆς ἀπολαύσεως καταστήσει.
 Ὅσπερ δὲ οἱ στομαχοῦντες καὶ οἱ καχόσιτοι, ἀποστρε-
 φόμενοι τὰ σιτία, ὑπὸ τῶν λατρῶν θεραπεύονται τὸ
 δυσάρεστον, διεγειρόντων τὰς ὀρέξεις διὰ τινος ἐπι-
 τηδεύσεως τῆς ἐν τοῖς βρώμασιν, ὥστε, ὑπὸ τῆς κα-
 ρυχείας ἐκείνης ἐρεθίζομένης τῆς αἰσθήσεως, ἀεὶ
 πρὸς τὸ πλεῖον (89) ἐπιτεινεσθαι τὰς ὀρέξεις· οὕτω
 καὶ ἐπὶ τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας, Αὐτῇ, φησὶν, ὑμᾶς
 ἡ πείρα πρὸς τὸ ἀκόρεστον τῆς ἐπιθυμίας ἀεὶ προσκα-
 λέσεται. Διὰ τοῦτο, φησὶ, Γεύσασθε, ἵνα μακάριοι γέ-
 νησθε ἀεὶ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην. Μα-
 κάριος ἀνὴρ ὃς ἐλπίζει ἐπ' αὐτόν. Ὁ ἀεὶ ἐν ἐπιθυμίᾳ
 ὢν τοῦ λόγου, ἐπ' οὐδὲν ἕτερον θήσεται τὴν ἐλπίδα ἢ ἐπὶ
 τὸν Κύριον. Φοβήθητε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἄγιοι
 αὐτοῦ· ὅτι οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις
 αὐτόν. Ἐάν μὴ φόβος παιδεύῃ ἡμῶν τὴν ζωὴν (90),
 ἀκήχανον κατορθωθῆναι τὸν ἀγιασμόν ἐν τῷ σώματι.
 Καθίλωσον γὰρ, φησὶ, ἐκ τοῦ φόβου σου τὰς
 σάρκας μου. Ὡς γὰρ οἱ ὑπὸ τῶν ἤλων διαπεπαρ-
 μένοι τὰ μέλη τοῦ σώματος ἀκίνητα ἔχουσι πρὸς
 ἐνέργειαν, οὕτως οἱ τῷ θεῷ φόβῳ τὴν ψυχὴν κατει-
 λημμένοι πᾶσαν τὴν ἐκ τῶν παθῶν τῆς ἀμαρτίας
 ἐνόχλησιν διαφεύγουσι. Τῷ οὖν φοβουμένῳ οὐκ ἔστιν
 ὑστέρημα· τούτεστι, πρὸς οὐδέμιαν ἀρετὴν ἔστιν
 ἄλλοις ὁ ὑπὸ τοῦ φόβου ἀπὸ πάσης ἀτόπου πρά-
 ξεως κωλυόμενος, ἀλλὰ τέλειός ἐστι, μηδενὸς τῶν
 ἐπιβαλλόντων τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει καλῶν ἀπολειπό-
 μενος. Ὡς γὰρ οὐκ ἔστι τέλειος ἐν τῷ σώματι (91) ὁ
 ἐν τινι μέρει τῶν ἀναγκαίων ἐλλειπῶν, ἀλλ' ἀτε-
 λής ἐστι καθ' ὃ ἐλλείπει· οὕτω καὶ ὁ περὶ μίαν
 τῶν ἐντολῶν καταφρονητικῶς διακείμενος, διὰ τὸ
 ὑστερεῖν αὐτῆς, ἀτελής ἐστι κατὰ τὸ ἐλλείπον.
 Ὁ δὲ τὸν τέλειον φόβον ἀνεληφώς, καὶ πάντα
 σεται τῷ μηδενὸς ὑπερορᾶν· οὐχ ἔξει δὲ ὑστέρημα,
 τῷ ἐπὶ πάντα διαρκῶς παρεῖναι αὐτῷ τὸν
 φόβον.

7. Πλοῦσιοι ἐπτάχυσαν καὶ ἐπειρασαν· οἱ δὲ D
 ἐκζητοῦντες τὸν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται
 παντός ἀγαθοῦ. Οἰκοδομῶν μὲν ἡμᾶς καὶ πρὸς
 τὴν καταφρόνησιν τοῦ σωματικοῦ πλοῦτου ὁ λόγος,
 τὸ ἀβέβαιον τῆς τῶν χρημάτων περιουσίας ἐκδιδά-
 σκων. Εὐμετάπτωτος γὰρ ὁ πλοῦτος, καὶ οἶονεὶ κύμα

⁸⁹ I Cor. XIII, 12. ⁹⁰ Psal. cxviii, 120.

(89) Ita quinque mss. Editi vero πρὸς τὸ πλεῖ-
 στον.

(90) Nonnulli mss. φόβος ἡμῶν παιδεύει τὴν
 ζωὴν.

(91) Editio Paris. τέλειος ἐν τῷ σώματι, perfectus
 in corpore. Editio Basil. et nostri undecim mss. τέ-
 λειος ἐν τῷ Κυρίῳ, perfectus in Domino. In quo pri-
 mum miror lectionem Basileensem, quam inepiis-
 simam esse nemo inficiabitur, in tot codicibus tam
 constantiter reperiri: deinde, qua auctoritate, quove
 testimonio editum sit a typographis Parisiensibus ἐν
 τῷ σώματι, cum ejus lectionis nusquam ulla fiat

A ipsorum experientia apprehendere. *Gustate* autem,
 inquit, non autem impleamini. Nam nunc quidem
 ex parte cognoscimus, et per speculum ac per æni-
 gma videmus veritatem⁸⁹: veniet autem tempus
 cum præsens arrhabet, et hic gratiæ gustus ad per-
 fectam fruitionem nobis vertetur. Ut enim ii qui
 stomacho laborant nauseantque aversantes cibos,
 ab hac molesta affectione curantur a medicis, si ap-
 petentiam exeitent per quemdam ciborum appara-
 tum; adeo ut, sensu per illam condituram irritato,
 appetentia magis ac magis semper augeatur: ita et
 in verbo veritatis, *Ipsa*, inquit, experientia ad insati-
 abilem appetitum vos semper provocabit. Idcirco,
 ait, *Gustate*, ut beati sitis semper esurientes siti-
 entesque justitiam. *Beatus vir qui sperat in eum*. Qui
 jugiter verbi desiderio tenetur, in nulla re alia quam
 in Domino spem reponet. (VERS. 10.) *Timete Domi-
 num, omnes sancti ejus: quoniam non est inopia
 timentibus eum*. Nisi timor instituerit vitam no-
 stram, sanctimonia in corpore comparari non potest,
Confige, inquit, *timore tuo carnes meas*⁹⁰. Quem-
 admodum enim qui clavis transfixi sunt, membra
 corporis ad agendum immobilia habent: sic quom-
 anima divino timore correpta est, ii omnem
 perturbationem ex peccati affectionibus provenien-
 tem vitant. Timenti itaque non est inopia; hoc est,
 qui per timorem ab omni indecora et absurda actio-
 ne arcetur, ei nihil deest ad quamlibet virtutem,
 sed perfectus est, nullo bono humanæ naturæ con-
 venienti destitutus. Ut enim perfectus in corpore non
 est, cui aliqua pars necessaria desit, sed imperfec-
 tus est secundum eam quæ deest partem: ita etiam
 qui vel unum præceptum aspernatur, propterea
 quod eo caret, imperfectus est juxta id quod de-
 ficit. Contra, qui perfectum timorem suscepit, ac
 omnia timet circumspecto metu, nihil peccabit, cum
 nihil contemnat; inopiam autem non experietur,
 quoniam perpetuo ei adest timor in omnibus.

καταπτήσων δι' εὐλάβειαν, οὐδὲν μὲν ἀμαρτη-
 ῶν.

7. VERS. 11. *Divites egerunt et esurierunt; in-
 quirentes autem Dominum non minuentur omni bono*.
 Hic sermo abundantiae pecuniariae inconstantiam
 edocens, nos etiam ad corporales divitias spernen-
 das ædificet. Nam facile dilabuntur divitiarum, et in-
 star undæ vi ventorum huc illuc solent diffuere.

mentio, neque apud Ducæum, neque (quod equi-
 dem sciam) apud quemquam alium. Susplicari for-
 tasse possit quispiam, unum aliquem librarium
 scriptum reperisse in aliquo codice ἐν χρῶ, in cor-
 pore, sed de suo, quod vitii aliquid subesse falso
 existimaret, pro ἐν χρῶ posuisse ἐν τῷ Κυρίῳ,
 hincque factum esse ut error ex uno codice in alios
 sese transfuderit. Ut ut hæc sunt, nihil in contextu
 mutandum censuimus. Eo magis, quod ad sensum
 nihil referat, sive ἐν χρῶ, sive ἐν τῷ σώματι le-
 geris.

Aut forte etiam divitem dicit populum Israeliticum, quorum est adoptio ac divinus cultus, quorum sunt promissiones, ex quibus sunt patres ⁵⁶. Hi itaque ob peccatum in Dominum admissum eguerunt. Qui vero illorum loco inquisierunt Dominum, non minuentur omni bono. **150** Eguerunt autem quodammodo et esurierunt. Postquam enim panem vitae ⁵⁷ interfecerunt, venit super ipsos fames panis: et postquam fonti aquæ vivæ ⁵⁸ struxere insidias, accessit ad illos sitis, ac supplicium sitis ipsos invasit: fames autem, non panis sensibilis, neque sitis aquæ, sed fames audiendi verbum Domini ⁵⁹. *Eguerunt itaque et esurierunt.* At vero qui ex gentibus Dominum inquirere didicerunt, non minuentur ullo bono. Perfectum omnino bonum Deus ipse est, quo non minuentur quotquot exquirunt ipsum. Non enim mihi quispiam ineruditus, qui perversum de bono ac malo iudicium ferat, bonum nominet eum, qui voluptatem temporariam atque una cum corporis corruptione transeantem habet. Qui enim corporeas opes et prærogativas corporales in boni ordinem redigit, is reverendum et soli Deo conveniens nomen ad res viles et nullius momenti transfert, et simul in contrarietatem incidet gravissimam. Aut enim dicit apostolos, propterea quod non inquisierunt Dominum, assecutos non esse corporalia bona: aut si eum inquirentes, talia bona non compararunt, Scripturam ipsam accusabit, quæ dicit eos qui Dominum inquirunt, bono nullo destitui. Sed et inquisierunt sancti Dominum, et comprehensione ejus qui inquisitus est, non caruerunt, neque bonis in æterna requie repositis sunt spoliati. Siquidem de illis bonis dici proprie possit illud, *Omni bono*. Nam corporeæ voluptates plus molestiæ quam jucunditatis habent. Procreant enim nuptiæ sterilitatem, viduitatem, stupra; agricultura infecunditatem; mercatura naufragia; divitiæ insidias; deliciæ satietasque et assidua voluptates morbos varios ac diversa affectionum genera. Paulus utique et inquirebat Dominum, et nihil ei defuit bonorum. Verum quis corporis molestias, in quibus per totam suam vitam vixit, annumeraret? Ter virgis cæsus est, semel est lapidatus, ter naufragium fecit, noctem ac diem in profundo egit, in itineribus sæpe, in fame et siti, in jejuniis sæpe, in labore et ærumna, in necessitatibus sæpe ⁶⁰. Usque ad extremam horam et esuriens homo, et sitiens, et nudus ac colaphis cæsus ⁶¹, quo-

ὑπὸ τῆς (92) βίας τῶν ἀνέμων ἄλλοτε πρὸς ἄλλα μέρη πεφυκῶς μεταρρῆν. Καὶ πλούσιον λέγει τάχα τὸν Ἰσραὴλ· ὧν ἡ υἰοθεσία καὶ ἡ λατρεία, ὧν αἱ ἐπαγγελίαι, ἐξ ὧν οἱ πατέρες. Οὗτοι τοίνυν διὰ τὴν εἰς τὸν Κύριον ἁμαρτίαν ἐπτώχευσαν. Οἱ δὲ ἀντ' ἐκείνων ἐκζητήσαντες τὸν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ. Ἐπτώχευσαν δὲ πως καὶ (93) ἐπέπρασσαν. Ἐπειδὴ γὰρ ἀπέκτειναν τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς, ἦλθεν ἐπ' αὐτοὺς ὁ λιμὸς τοῦ ἄρτου· καὶ ἐπειδὴ ἐπεβούλευσαν τῇ πηγῇ τοῦ ὕδατος τοῦ ζῶντος, ἦλθεν αὐτοῖς ἡ δίψα, καὶ ἐπετέθη (94) αὐτοῖς ἡ ἐκ τῆς δίψης κάλασις· λιμὸς δὲ οὐχὶ ἄρτου αἰσθητοῦ, οὐδὲ δίψα ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸς τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. Ἐπτώχευσαν μὲν οὖν καὶ ἐπέπρασσαν. Οἱ μέντοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν μαθόντες ἐκζητεῖν τὸν Κύριον οὐκ ἐλαττωθήσονται παντὸς ἀγαθοῦ. Τὸ παντέλειον ἀγαθὸν αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεός· οὐ οὐκ ἐλαττωθήσονται πάντες οἱ ἐκζητοῦντες αὐτόν. Μὴ γὰρ μοί τις ἀπαίδευτος, ἀδιάκριτον ἔχων ἴδον περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ τόπον (95), ἀγαθὸν ὀνομαζέτω τὸν πρόσκαιρον ἔχοντα τὴν ἀπόλαυσιν (96) καὶ τῇ φθορᾷ τοῦ σώματος συναπερχομένην. Ὁ γὰρ τὸν σωματικὸν πλοῦτον καὶ τὰ σωματικὰ προτερήματα εἰς τὴν τοῦ ἀγαθοῦ τάξιν κατὰγων, εἰς πράγματα εὐτέλη καὶ οὐδενὸς λόγου ἄξια ἀγει τὸ σεμνὸν καὶ μόνῃ Θεῷ πρέπον ὄνομα, καὶ ἅμα ἐναντιώματι χαλεπωτάτῳ περιπέσειται. Ἡ γὰρ τοῦ ἀποστόλου ἐρεῖ, παρὰ τὸ μὴ ἐκζητῆσαι τὸν Κύριον, μὴ τετυχηκέναι τῶν σωματικῶν ἀγαθῶν· ἢ εἰ ἐκζητοῦντες ἀπετύγχανον τῶν τοιοῦτων ἀγαθῶν, τῆς Γραφῆς αὐτῆς κατηγορήσει λεγούσης μηδενὸς ἀγαθοῦ ἐλαττωῦσθαι τοὺς ἐκζητοῦντας τὸν Κύριον. Ἀλλὰ καὶ ἐξεζήτουν οἱ ἄγιοι τὸν Κύριον, καὶ τῆς αὐτοῦ τοῦ ζητουμένου καταλήψεως οὐκ ἠλαττοῦντο, οὐδὲ τῶν ἀποκειμένων ἐν τῇ αἰωνίᾳ ἀναπαύσει (97) ἀγαθῶν ἐστερηθήσαν. Περὶ ἐκείνων γὰρ λέγοιτο ἂν κυρίως τὸ, *Παντὸς ἀγαθοῦ*. Αἱ γὰρ σωματικὰ ἀπολαύσεις πλεον τὸ ὀδυνηρὸν ἔχουσι τοῦ ἡδέος· οἱ γάμοι τὰς ἀπαιδίας, τὰς χηρείας, τὰς διαφθοράς· αἱ γεωργίαι τὴν ἀκαρπλίαν· αἱ ἐμπορίαι τὰ ναυάγια· οἱ πλοῦτοι τὰς ἐπιβουλὰς· αἱ τρυφαὶ καὶ οἱ κόροι, καὶ αἱ συνεχεῖς ἀπολαύσεις τὸ ποικίλον τῶν νοσημάτων, καὶ τὸ πολυειδὲς τῶν παθῶν. Παῦλος μέντοι καὶ ἐξεζήτησε (98) τὸν Κύριον, καὶ οὐδὲν αὐτῷ ἔλειπε τῶν ἀγαθῶν. Καίτοι τίς ἂν ἐξαριθμησαίτο τὰ τοῦ σώματος ὄχληρά, οἷς παρὰ πάντα τὸν ἑαυτοῦ βίον συνέζη; Τρεῖς ἐβράβδισθη, ἅπαξ ἐλιθάσθη, τρεῖς ἐναντήσθη, ψυχθήμερον ἐν πῶ βυθῷ πεποίηκεν, ἐν ὁδοπορίαις

⁵⁶ Rom. ix, 45. ⁵⁷ Joan. vi, 48. ⁵⁸ Joan. iv, 10 seqq. ⁵⁹ Amos viii, 11. ⁶⁰ II Cor. xi, 25, 27. ⁶¹ I Cor. iv, 14.

(92) Reg. secundus ἀπὸ τῆς. Mox editi πεφυκός. At septem mss. πεφυκῶς.

(93) Deest καὶ in aliquibus mss. Mox Regii quartus et sextus ἡ λιμὸς.

(94) Ita mss. non pauci. Editi ἦλθεν ἐπ' αὐτοὺς ἡ δίψα, ἐπέτέθη.

(95) Illa, ἀδιάκριτον ἔχων... τόπον, sic interpretatur Combefisius, *Haud sanam habens iudicium*: quam interpretationem satis probatum iri intelligentibus puto, cum vix dubium esse possit, quin hoc loco vox τόπος pro voce κριτήριον posita sit.

(96) Editi et nostri undecim mss. τὸν πρόσκαιρον ἔχοντα τὴν ἀπόλαυσιν. Sed vir doctissimus idemque confidentissimus Combellsius suo periculo legi vult τὸ πρόσκαιρον ἔχον, etc., id quod ita ipse Latine reddidit, *Bonum nuncupet, quod temporaneam habet jucunditatem*. Alii quidlibet sibi licere putaverint; at nobis religio fuerit editorum simul et tot codicum mss. auctoritatem spernere.

(97) Reg. tertius αἰωνία ἀπολαύσει, et ita legitur in margine Reg. secundi.

(98) Ita sex mss. At editi ἐζήτησε. Reg. secundus ἐκζητεῖ.

πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει (99), ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν κόπῳ καὶ μόθῳ, ἐν ἀνάγκαις πολλάκις. Μέχρι τῆς ἐσχάτης ὥρας καὶ πεινῶν ἀνθρώπος, καὶ διψῶν, καὶ γυμνητεύων, καὶ κολαφιζόμενος, πῶς οὐκ ἤλαττοῦτο τῶν σωματικῶν ἀγαθῶν; Ἀνάγαγε οὖν συμφωνίαν τῆς Γραφῆς ἐπιγυῖς, καὶ σεαυτὸν μὴ καταβάλλῃς τῇ ἀμφιβολίᾳ τῆς ἐννοίας.

8. Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου· φόβον Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. Ἐνδιαθέτου (1) διδασκάλου φωνῆ, προσκαλουμένου εἰς μάθησιν διὰ πατρικῆς εὐσπλαγχνίας. Καὶ γὰρ τέκνον ἐστὶ πνευματικὸν τοῦ διδασκάλου ὁ μαθητῆς. Ὁ γὰρ παρά τινος τὴν μόρφωσιν τῆς εὐσεβείας δεχόμενος, οὗτος οἶονε διαπλάττεται παρ' αὐτοῦ, καὶ εἰς σύστασιν ἀγεται, ὥσπερ καὶ ὑπὸ τῆς κυοφορούσης τὰ ἐν αὐτῇ διαμορφούμενα (2) βρέφη. Ὅθεν καὶ Παῦλος ὄλην τὴν Ἐκκλησίαν τῶν Γαλατῶν, ἐκ τῶν προτέρων διαπεσοῦσαν μαθημάτων, καὶ οἶονε ἀμβλωθεῖσαν, πάλιν ἀναλαμβάνων, καὶ μορφῶν ἀνωθεν ἐν αὐτοῖς τὸν Χριστὸν, τέκνα ἔλεγε· καὶ ἐπειδὴ μετ' ὀδύνης καὶ θλίψεως ἐποιεῖτο τῶν ἐσφαλμένων τὴν ἐπανόρθωσιν, ὠδινεῖν ἔλεγε τῇ ψυχῇ διὰ τὴν ἐπὶ τοῖς ἀποπεσοῦσι λύπην. *Τεκνία μου, οὐς πάλιν ὠδίνω, ἄχρισ οὐ μορφωθῆ Χριστός ἐν ὑμῖν.* Δεῦτε οὖν, τέκνα, ἀκούσατέ μου. Τί ποτε ἄρα διδάσκειν μέλλει ὁ πνευματικὸς ἡμῶν πατήρ; Φόβον, φησὶ, Κυρίου διδάξω ὑμᾶς. Ἐπειδὴ ἄνω προσέταξε φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, καὶ τὸ ἐκ τοῦ φόβου κέρδος ὑπέδειξεν, εἰπὼν, *Ὅτι οὐκ ἔστιν ὑστέρημα τοῖς φοβουμένοις αὐτόν·* νῦν καὶ διδασκαλίαν τινὰ τοῦ θεοῦ φόβου ἡμῖν παραδίδωσι. Τὸ μὲν γὰρ, ὅτι χρὴ ὑγιαίνειν, παντός ἐστιν εἰπεῖν, καὶ τοῦ ἰδιώτου· τὸ δὲ, πῶς χρὴ κτήσασθαι τὴν ὑγίαν, τοῦτο βίον ἦδη τοῦ τὴν Ιατρικὴν τέχνην ἐπισταμένου. Οὐ πᾶς φόβος ἀγαθὸν ἐστὶ καὶ σωτήριον, ἀλλ' ἐστὶ τις καὶ ἐχθρὸς φόβος, ὃν ἀπεύχεται ὁ Προφήτης ἐγγενέσθαι αὐτοῦ τῇ ψυχῇ, λέγων· Ἀπὸ φόβου ἐχθροῦ (3) ἐξελοῦ τὴν ψυχὴν μου. Ἐχθρὸς γὰρ φόβος ὁ θανάτου ἡμῖν δειλίαν ἐμποιοῦν, ὁ προσωπῶν ὑπεροχὰς καταπτῆσειν ἡμᾶς ἀναπειθῶν. Πῶς γὰρ ὁ ταῦτα φοβούμενος δυνήσεται ἐν καιρῷ μαρτυρίου μέχρι θανάτου πρὸς τὴν ἀμαρτίαν ἀντικαταστήναι (4), καὶ ἀποδοῦναι τῷ Κυρίῳ τὴν ὀφειλὴν, τῷ ὑπὲρ ἡμῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι; Καὶ ὁ ὑπὸ δαιμόνων εὐπτόητος τὸν ἐχθρὸν ἔχει φόβον ἐν ἑαυτῷ. Καὶ ὅλως, ὁ τοιοῦτος φόβος ἀπιστίας ἔοικεν ἐγγονον εἶναι πάθος. Οὐδεὶς γὰρ πιστεύων ἰσχυρὸν αὐτῷ παρεῖναι τὸν βοηθὸν φοβεῖται ἀπὸ τινος τῶν ἐπιχειρούντων αὐτὸν ἐκταράσσειν. Φόβος δὲ ὁ σωτήριος, καὶ φόβος ἀγαθοῦ ποιητικὸς, φόβος ὁ κατ' ἐπιτήδευσιν, καὶ οὐχὶ κατὰ πάθος ἐγγινόμενος τῇ ψυχῇ, ποῖός (5) ἐστὶ βούλει διηγῆσθαι;

⁶² Gal. iv, 19. ⁶³ Psal. lxxiii, 2.

(99) Colib. primus καὶ δίψη.

(1) Vox ἐνδιαθέτος mihi hoc loco idem valere videtur quod vox ἐμπαθής : *magistri intus affecti, amantia, benevoli.* Sed paulo aliter sentit Combefisius, cujus hæc sunt : ἐνδιαθέτου διδασκάλου, quasi ἐμψύχου, *ex animo loquentis magistri vox : sincere : sive etiam, intus, in corde.*

(2) Ita sex mss. Editi vero κυοφορούσης τὰ βρέφη τὰ ἐν αὐτῇ διαμορφούμενα.

(3) Recte ac scite annotavit Combefisius inter-

modo non minuebatur corporalibus bonis? Evehē igitur, quæso, mentem ad id quod vere bonum est, ut et Scripturæ consensionem intelligas, et ne concicias te in ullam sententiæ ambiguitatem.

μοι τὴν διάνοιαν ἐπὶ τὸ ὄντως ἀγαθόν, ἵνα καὶ τὴν

8. VERS. 12. *Venite, filii, audite me; timorem Domini docebo vos.* Benevoli magistri vox est, ad disciplinam paterna commiseratione invitantis. Et enim discipulus filius spiritualis est magistri. Qui enim ab aliquo conformationem pietatis suscipit, is velut informatur ab ipso, et compingitur, perinde ut a prægnante infantes, qui in ea formantur. Unde etiam Paulus totam Galatarum Ecclesiam, a prioribus disciplinis dilapsam, et **151** quasi abortivam iterum suscitans, ac denuo in illis Christum formans, filios appellabat : et quoniam collapsos cum dolore et angustia emendabat, spiritu parturire se dixit, ob conceptam de lapsis tristitiam. *Filii mei, quos iterum parturio, donec formetur in vobis Christus*⁶². *Venite igitur, filii, audite me.* Quid tandem nos spiritualis noster pater docere vult? *Timorem Domini, inquit, docebo vos.* Postquam superius iussit Dominum timere, lucrumque quod ex timore percipitur, ostendit his verbis : *Quoniam non est inopia timentibus eum ; tum demum nobis tradit aliquam divini timoris doctrinam.* Nam quod recte valere oporteat, cujuslibet vel idiotæ fuerit dicere : quomodo vero comparanda sanitas sit, illud jam proprium est illius, qui artem medicam novit. Non enim quivis timor bonus est aut salutaris, imo est etiam quidam hostilis timor, quem deprecatur Propheta, ne ipsius animæ accedat, dicens : *A timore inimico eripe animam meam*⁶³. Inimicus enim timor est qui nobis parit mortis metum, nobisque, ut personarum dignitates formidemus, suadet. Quomodo enim qui isthæc metuit, poterit tempore martyrii ad mortem usque peccato resistere, ac Domino qui pro nobis mortuus est et resurrexit, debitum exsolvere? Et qui a dæmonibus facile perterretur, in se ipso inimicum timorem habet. Et uno verbo, huiusmodi timor perturbatio quædam ex incredulitate prognata videtur esse. Nemo enim qui sibi adesse credit fortem auxiliatorem, timet aliquem eorum, qui ipsum conturbare conantur. Timor autem qui salutaris est, et timor qui confert sanctitatem, timor qui de industria, et non secundum affectionem animo accidit, vis exponam qualis sit? Ad aliquod peccatum impelli te cum videris, horrendum illud et

pretem veterem imprudenter Vulgatam secutum fuisse, nec psalmi verba hic vérti debuisse. *a timore inimici*, sed, *a timore inimico*. Res ita perspicua est, ut nemo opinor, homo qui hunc locum attente legerit, ea de re dubitaturus sit.

(4) Reg. secundus καταστήναι. Mox mss. sex ἐγερθέντι. Editi vero ἀναστάντι.

(5) Ita quatuor mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. ὁποῖός.

Intolerabile Christi tribunal, quæso, cogita : in quo A
presidet quidem iudex in alto quodam et sublimi
throno, omnis vero creatura ob gloriosum ejus con-
spectum contremiscens astat ; imo vero futurum est
ut singuli adducamur, eorum quæ in vita egerimus
examen subituri. Deinde ei, qui multa mala per vi-
tam perpetraverit, horribiles quidam ac morosi an-
geli assident, ignem ex oculis emittentes, ignem
spirantes, propter animi acerbitatem, nocti vultu
similes, ob faciei tetricitatem et hominum odium.
Postea animo tibi fingas barathrum profundum, te-
nebras impenetrabiles, ignem splendoris expertem,
vim quidem urendi in tenebris habentem, sed luce
destitutum : subinde vermium quoddam genus ve-
nenatum ac carnivorum, edens insatiabiliter, nec
unquam exsatiatum, intolerabiles dolores morsibus
inducens : postremo supplicium omnium gravissi-
mum, probrum illud et dedecus sempiternum. Hæc
time, et hoc timore eruditus, quasi freno quodam a
pravis concupiscentiis tuam cohibe animam. Hunc
Domini timorem **152** docturum se nos pater ille
promisit ; non indiscriminatim quidem docturum,
sed eos, qui ei auscultare volunt, non diu colla-
psos, sed eos, qui propter salutis desiderium ac-
currunt : non *extraneos a Testamentis* ⁶⁶, sed eos, qui
ex baptisate verbo adoptionis ei conjuncti sunt.
Propterea, inquit, venite ; hoc est, per bona opera
appropinquate ad me, filii, digni habiti qui per re-
generationem filii lucis essetis ⁶⁷. Audite, vos qui
aures cordis habetis apertas ; *timorem Domini doce-*
bo vos ; eum videlicet quem vobis aliquanto ante
descripsimus.

9. VERS. 13. *Quis est homo qui vult vitam, diligens
dies videre bonos ?* Si quis, inquit, vult vitam, non
communem hanc, quam et bruta vivunt, sed eam
quæ vere vita est, et morte non dirimitur. Nunc
enim, inquit, morimini, *Et vita nostra est abscondita
cum Christo in Deo : cum vero Christus apparuerit,
vita nostra, tunc et vos apparebitis cum ipso in glori-*
a ⁶⁸. Igitur vere vita est Christus, et nostra in
ipso conversatio vita vera est. Similiter autem et
dies alii sunt boni, quos in promissione proponit
Propheta. *Quis est homo qui vult vitam, diligens dies
videre bonos ?* Dies enim hujus sæculi, mali sunt :
siquidem et hoc sæculum, mensura cum sit mundi,
de quo dictum est : *Mundus totus in maligno po-*
situs est ⁶⁷, naturæ mundi, quem dimetitur, assi-
milatur. Hi autem dies partes sunt hujus temporis.
Quapropter dicit Apostolus : *Redimentes tempus,
quoniam dies mali sunt* ⁶⁸. Itemque Jacob : *Dies,
inquit, annorum meorum pauci et mali sunt* ⁶⁹. Ita-

⁶⁶ Ephes. II, 12. ⁶⁷ I Thess. V, 5. ⁶⁸ Coloss. III, 3, 4. ⁶⁹ I Joan. V, 19. ⁶⁸ Ephes. V, 16. ⁶⁸ Gen.
XLVII, 9

(6) *Τοὺς μακρὰν ἀποπεσόντας*, verte : *eos qui
procul lapsi sunt*. MARAN.

(7) Ita mss., non pauci. Editi ἔχοντες ὦτα. Ibidem
Colb. primus ἠνεωγμένα.

(8) Sic mss. et editio Basil. cum vulgato Scriptu-

Όταν μέλλης ἐπὶ τινα ὁρμᾶν ἀμαρτίαν, ἐννόησόν μοι
ἐκεῖνο τὸ φρικτὸν καὶ ἀνύποιστον τοῦ Χριστοῦ δικα-
στήριον, ἐν ᾧ προκαθίσταται μὲν ἐπὶ θρόνου τινὸς
ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου ὁ κριτῆς, παρέστηκε δὲ πᾶσα
ἡ κτίσις ὑποτρέμουσα τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ τὴν ἐν-
δοξον· παράγεσθαι δὲ μέλλομεν καθ' ἕνα εἰς ἐξέτα-
σιν τῶν βεβιωμένων ἡμῶν. Εἶτα τῷ πολλὰ πονηρὰ
πεποιηκότι κατὰ τὸν βίον φοβεροὶ τινες καὶ κατηφῆς
παρίστανται ἄγγελοι, πῦρ βλέποντες, πῦρ ἀναπνέον-
τες, διὰ τὴν πικρίαν τῆς προαιρέσεως, νυκτὶ ἐοικό-
τες τὰ πρόσωπα, διὰ τὸ κατηφῆς καὶ μισάνθρωπον.
Εἶτα βάρβαρον βαθὺ, καὶ σκότος ἀδιεξέδευτον, καὶ
πῦρ ἀλαμπές· ἐν τῷ σκότει τὴν μὲν καυστικὴν δύνα-
μιν ἔχον, τὸ δὲ φέγγος ἀψηρημένον. Εἶτα σκωλήκων
γένος ἰοδόλον καὶ σαρκοφάγον, ἀπλήστως ἐσθίων, καὶ
μηδέποτε κορεννύμενον, ἀφορήτους ὀδύνας ἐμποιοῦν
τῇ καταβρώσει. Εἶτα τὴν πασῶν χυλεπωτάτην κόλα-
σιν, τὸν ὀνειδισμόν ἐκεῖνον καὶ τὴν αἰσχύνην τὴν αἰώ-
νιον. Ταῦτα φοβοῦ· καὶ τούτῳ τῷ φόβῳ παιδευό-
μος, οἶονεὶ χαλινῷ τινι ἀνάκοπτε τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῆς
πρὸς τὰ φαῦλα ἐπιθυμίας. Τοῦτον τὸν φόβον τοῦ Κυ-
ρίου διδάσκουν ἡμᾶς ὁ πατὴρ ἐπηγγεῖλατο· οὐχ ἀπλῶς
διδάσκειν, ἀλλὰ τοὺς ἀκούειν αὐτοῦ προαιρουμένους·
οὐ τοὺς μακρὰν ἀποπεσόντας (6), ἀλλὰ τοὺς δι' ἐπι-
θυμίαν τοῦ σωθῆναι προστρέχοντας· οὐ τοὺς ξέτους
τῶν Διαθηκῶν, ἀλλὰ τοὺς ἐκ τοῦ βαπτίσματος τῆς
υἰοθεσίας οἰκειουμένους τῷ λόγῳ. Διὰ τοῦτο, φησί,
δεῦτε· τούτεστι, διὰ τῶν ἀγαθῶν ἔργων ἐγγίσατέ μοι,
τέκνα, υἱοὶ φωτὸς γενέσθαι διὰ τῆς παλιγγενεσίας
καταξιωθέντες. Ἀκούσατε, οἱ ἔχοντες τὰ ὦτα (7)
τῆς καρδίας ἀνεωγμένα· *Φόβον Κυρίου διδάξω*
ὑμᾶς· τοῦτον, ὃν μικρῶ πρόσθεν ὁ λόγος ὑμῶν ὑπε-
έγραψεν.

9. *Τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν, ἀγα-
πῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς ;* Εἰ τις θέλει, φησὶ,
ζωὴν, οὐ τὴν κοινὴν ταύτην ἣν καὶ τὰ ἄλογα ζῆ,
ἀλλὰ τὴν ὄντως ζωὴν τὴν θανάτῳ μὴ διακοπτομένην.
Νῦν γὰρ, φησιν, ἀποθνήσχετε, *Καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν* (8)
κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ· ὅταν δὲ ὁ
Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ
ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ. Οὐκ οὖν
καὶ ἡ ὄντως ζωὴ ὁ Χριστὸς, καὶ ἡ ἡμετέρα ἐν αὐτῷ
διαγωγὴ ζωὴ ἐστὶν ἀληθινή. Ὅμοιως δὲ καὶ αἱ ἡμέ-
ραι ἄλλαι εἰσὶν ἀγαθαί, ἃς ἐν ἐπαγγελίᾳ προσέθισιν
D ὁ Προφήτης. *Τίς ἐστὶν ἄνθρωπος ὁ θέλων ζωὴν,
ἀγαπῶν ἡμέρας ἰδεῖν ἀγαθὰς ;* Αἱ γὰρ τοῦ αἰῶνος
τούτου ἡμέραι, πονηραί, ἐπειδὴ καὶ ὁ αἰὼν οὗτος,
τοῦ κόσμου μέτρον ὑπάρχων, περι οὗ εἴρηται, ὅτι
Ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κέεται, συναφομοιοῦ-
ται τῇ φύσει τοῦ κόσμου ὃν ἐκμυστεῖ. Μέρη δὲ τοῦ
χρόνου τούτου αἱ ἡμέραι αὗται. Διὰ τοῦτο φησὶ ὁ
Ἀπόστολος· *Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ*

ra textu. Editio Paris. ζωὴ ὑμῶν. Illa quæ paulo
infra leguntur, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθή-
σεσθε ἐν δόξῃ, desunt quidem in quatuor mss., sed
reperiuntur in aliis perinde atque in editis.

ἡμέραι πονηραὶ εἰσι. Καὶ ὁ Ἰακώβ δὲ (9), *Αἱ ἡμέραι*, φησὶ, *τῶν ἐτῶν μου μικραὶ καὶ πονηραὶ*. Οὐκ οὖν νῦν μὲν οὐκ ἐσμέν ἐν ζωῇ, ἀλλ' ἐν θανάτῳ. Διὸ καὶ ἠῤῥητο ὁ Ἀπόστολος, λέγων· *Τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου*; Ἄλλη δὲ τίς ἐστι ζωὴ, πρὸς ἣν καλεῖ ἡμᾶς ὁ λόγος· καὶ νῦν μὲν αἱ ἡμέραι ἡμῶν πονηραὶ, ἀλλὰ δὲ τινές εἰσιν ἀγαθαί, ἃς νῦξ οὐ διακόπτει· ἔσται γὰρ ὁ Θεὸς αὐτῶν φῶς αἰώνιον, καταλάμπων αὐτάς τῷ φωτὶ τῆς ἑαυτοῦ δόξης. Μὴ τοίνυν, ὅταν ἀκούσης ἡμερῶν ἀγαθῶν, τὴν ἐνταυθά σοι νομίσῃς ζωὴν ἐν ἐπαγγελίαις προκεῖσθαι. Φθαρταὶ γὰρ εἰσιν αὗται, ἃς ὁ αἰσθητὸς ἥλιος ἀπεργάζεται· οὐδὲν δὲ φθαρτὸν ἀρμολογόντως ἂν δῶρην γένοιτο τῷ ἀφθάρτῳ. Εἰ γὰρ ἀφθαρτος ἡ ψυχὴ, ἀφθαρτα αὐτῆς καὶ τὰ χαρίσματα. Καὶ Παῦσαι τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου. Εἰ δὲ σκιὰν ἔχει ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, νόει μοι τινα Σάββατα τρυφερά, ἅγια, ἐκ τῶν αἰώνιων ἡμερῶν, νεομηνίας, ἑορτάς· καὶ νόει μοι ἀξίως τοῦ πνευματικοῦ νόμου. *Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ χεῖλη σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον*. Εἰ βούλει ἐν ταῖς ἡμέραις γενέσθαι ταῖς ἀγαθαῖς, εἰ ἀγαπᾷς τὴν ζωὴν, ποίησον τὴν ἐντολὴν τῆς ζωῆς (10). Ὁ γὰρ ἀγαπῶν με, φησὶ, *τάς ἐντολάς μου τηρήσει*. Πρώτη δὲ ἐντολὴ τὴ παῦσαι τὴν γλῶσσαν ἀπὸ κακοῦ, καὶ χεῖλη τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον. Σχεδὸν γὰρ ἡ προχειροτάτη καὶ πολὺτροπος ἁμαρτία ἡ διὰ γλώσσης ἐστὶν ἐνεργουμένη. Ἄργισθης; καὶ ἡ γλῶσσα προτρέχει. Ἐν ἐπιθυμίαις εἶ; καὶ τὴν γλῶσσαν ἔχεις πρὸ πάντων οἰονεῖ τινα μαστροπῶν καὶ προαγωγῶν, συγκαταπρασσομένην τῇ ἁμαρτίᾳ, καθυποκρινουμένην (11) τοὺς πλησίον. Καὶ ὄπλον σοι πρὸς τὴν ἀδικίαν ἡ γλῶσσα, μὴ τὰ ἀπὸ καρδίας φθειρομένη, ἀλλὰ τὰ πρὸς ἀπάτην προφέρουσα. Καὶ εἰ δεῖ πάντα τῷ λόγῳ ἐπεξέιναι τῶν διὰ γλώσσης ἁμαρτανόμενων; Πιεπλήρωται ἡμῶν ὁ βίος τῶν ἀπὸ γλώσσης πταισμάτων (12). Αἰσχρολογία, εὐτραπέλια, μυρολογία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα, καταλαλιᾶι, λόγος ἀργός, ἐπιπορκία (13), ψευδομαρτυρία, πάντα ταῦτα τὰ κακὰ, καὶ ἔτι πλείω τούτων, τῆς γλώσσης ἐστὶ δημιουργήματα. Οἱ δὲ ἀνοίγοντες τὸ στόμα κατὰ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλοῦντες, ἄλλω τινὶ τὴν ἀτέθειαν καὶ οὐχὶ τῷ ὀργάνῳ τῆς γλώσσης ἐργάζονται; Ἐπειδὴ οὖν *Ἐκ τῶν λόγων σου δικαιοθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου κατακριθήσῃ*, παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ, καὶ μὴ ἐνεργήσῃς θησαυρίσματα γλώσσης ψευδεῖ μάταια. Παῦσον δὲ καὶ τὰ χεῖλη σου τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον· ἀντὶ τοῦ, Ὅλον τὸ ὄργανον τὸ πρὸς τὴν διακονίαν τοῦ λόγου σοι δεδομένον σχολάζειν ἀπὸ τῆς πονηρᾶς ἐνεργείας ποίησον. Ἔστι δὲ ὁ δόλος κακοποιία λαθραία ἐν προσποιήσει τῶν βελτιῶν τῷ πλησίον προσφερομένη.

¹⁰ Rom. vii, 24. ¹¹ I Cor. vii, 31. ¹² Hebr. x, 1. ¹³ Joan. xiv, 23. ¹⁴ Matth. xii, 37.

(9) Editio Paris. Ἰακώβ σε. At tres mss. Ἰακώβ δέ.

(10) Ita septem mss. Editi vero τήρησον τὰς τῆς ζωῆς ἐντολάς. Statim editio Basil. et nonnulli mss. γλῶσσάν σου... χεῖλη σου. Vocula σου deest in editione Paris. et in aliis quibusdam mss.

(11) Nostra editio Paris. καθυποκρινουμένην. Edi-

A que nunc in vita non sumus, sed in morte. Idcirco etiam orabat Apostolus, dicens: *Quis me liberabit de corpore mortis hujus*?¹⁰ Alia autem quædam vita est, ad quam vocant nos isthæc verba; et nunc quidem dies nostri mali sunt, alii vero quidam sunt boni, quos nox non intercudit. Erit enim Deus ipsum lux sempiterna, eos gloria suæ luce illustrans. Ne igitur cum audieris dies bonos, præsentem istam vitam existimes tibi proponi in promissionibus. Nam quos dies sol sensibilis peragit, ii sunt caduci: nihil autem caducum poterit esse conveniens donum corruptionis experti. Etenim si anima corruptioni nequaquam obnoxia est, nec etiam corruptioni obnoxia fuerint ipsius dona. *Præterit autem figura hujus mundi*¹¹. Quod si lex umbram habet futurorum honorum¹², effingas velim animo Sababata quædam jucunda, sancta, ex æternis diebus conflata, nascentes lunas, festa: sed intellige ita, ut legem spiritualem decet. (VERS. 14.) *Prohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum*. Si vis in diebus esse bonis, si diligis vitam, præceptum vitæ perface. *Qui enim, inquit, diligit me, præcepta mea servabit*¹³. Primum autem præceptum est, prohibere linguam a malo, et labia, ne loquantur dolum. Peccatum enim quod per linguam admittitur, omnium fere familiarissimum est, atque multiplicem formam habet. Iratus es? jam lingua præcurrit. Concupiscis? etiam ante omnia linguam habes quasi quamdam lenam et conciliatricem, peccati **153** adjutricem, ac verborum lenocinio proximis subducentem. Quin etiam lingua armorum loco tibi est ad iniquitatem, cum ex corde non loquitur, sed fraudulenta proponit. Et quid opus est verbis persequi omnia linguæ peccata? Vita nostra referta est linguæ delictis. Verba obscena, scurrilitas, stultiloquium, alia non convenientia, obtrectationes, otiosus sermo, perjuria, falsa testimonia, omnia hæc mala, et his adhuc plura, linguæ sunt officina. Qui vero adversus Dei gloriam os aperiunt, et iniquitatem in excelsum effutunt, per quid aliud nisi per linguæ instrumentum impietatem perficiunt? Quoniam igitur *Ex tuis verbis justificaberis, et ex verbis tuis condemnaberis*¹⁴, prohibe linguam tuam a malo, nec thesauros lingua mendaci efficias vanos. Insuperque prohibe labia tua, ne loquantur dolum: hoc est, totum organum ad sermonis munus tibi concessum a prava operatione coerceas. Est autem dolum occultum maledicium, sub officiorum specie proximo illatum.

lio Basil. καθυποκριναμένην. At mss. καθυποκρινουμένην.

(12) Editio Basil. et tres mss. τῶν ἀπὸ γλώσσης πταισμάτων. Editio Paris. τῶν ἀπὸ τῆς γλώσσης πτ. Alii quatuor mss. τῶν ἀπ' αὐτῆς πτ.

(13) Codices quinque mss. ἐπιπορκία. Editi euzh Reg. quarto ἐπιπορκία.

10. VERS. 15. *Declina a malo, et fac bonum : inquire pacem, et persequere eam.* Elementariæ sunt hæc admonitiones, et ad pietatem introducunt : quibus edocemur linguam diligenter continere, a dolosis insidiis abstinere, a malo declinare. Non enim perfectio convenit abstinentia mali : sed eum qui recens elementis instituitur, ab illo in malum impetu resilire operæ pretium est, atque a pravæ vitæ consuetudine velut a via mala discedentem, ita demum honorum operum exercitium aggredi. Enim vero nisi quis prius omnino desciverit ac declinaverit a malo, bonum assequi non potest : sicuti fieri non potest ut quis sanitate recuperet, nisi depulsus morbus sit : vel ut quis calefat, nisi plane sedatum sit frigus ; neque enim hæc simul consistere possunt. Similiter et qui bonam vitam agere cupit, eum par est ab omni malo consortio recedere. *Inquire pacem, et persequere eam.* De hac dixit Dominus : *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis ; non quomodo mundus dat pacem, ego do vobis*⁷⁵. Inquire igitur pacem Domini, et persequere eam. Persequeris autem non aliter, quam currens secundum scopum ad bravium supernæ vocationis⁷⁶. Pax enim vera in supernis existit. Etenim quandiu ad carnem astricti sumus, multis, iisque perturbationem nobis creantibus, sumus conjuncti. Inquire igitur pacem, solutionem videlicet a mundi tumultibus : compara mentem quietam, tranquilum quemdam et imperturbatum animi statum, qui neque cupiditatibus agitur, neque huc illuc a falsis dogmatibus per verisimilitudinem ad assensum Invitantibus trahatur, Dei ut pacem consequare, quæ omnem exsuperat intellectum⁷⁷, tuumque custodit. Qui quærit pacem, Christum inquit : quia ipse est pax nostra : qui duos in unum novum hominem condidit, faciens pacem⁷⁸, atque per sanguinem crucis suæ, sive quæ in cœlis, sive quæ in terra sunt, pacificans⁷⁹.

14. 154 VERS. 16. *Oculi Domini super justos, et aures ejus in preces eorum.* Quemadmodum sancti corpus sunt Christi, et membra ex parte ; et posuit Deus in Ecclesia quosdam quidem ut oculos, quosdam vero ut linguas, alios qui manuum, alios qui pedum vicem obtineant⁸⁰ : sic etiam sanctæ virtutes spirituales, et in cœlesti loco diversantes, aliæ dicuntur

⁷⁵ Joan. xiv, 27. ⁷⁶ Philipp. iii, 14. ⁷⁷ Philipp. iv, 7. ⁷⁸ Ephes. ii, 14. ⁷⁹ Coloss. i, 20. ⁸⁰ I Cor. xii, 27, 28.

(14) Ita sex mss. At editi τελείω προσήκουσα.

(15) Ita sex mss. At editi παντελώς, sensu non dissimili.

(16) Sic mss. septem. Editi ἐπὶ τὸ. Mox editi ἡ ἀληθινή. At sex mss. ἡ ἀληθής.

(17) Regii tertius et quartus cum Colb. septimo σαλευομένης... περιελκομένης. At Regii quintus et sextus cum Colb. sexto et cum editis σαλευομένην... περιελκομένην, non diversa sententia. Ibidem Reg. tertius προσκαλουμένην.

(18) Sic octo mss. At editi εἰρήνην ἡμῶν. Verisimile nobis sit, quod usu venire solet, vocem ἡμῶν ex vulgato Scripturæ textu additam esse.

(19) Editi ἐτέρους δέ. Vocula δέ deest in septem

10. Ἐκκλινον ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιήσον ἀγαθόν· ζήτησον εἰρήνην, καὶ διώξον αὐτήν. Σταχευώδεις αἱ παραινέσεις, καὶ εἰσαγωγὸς εἰς εὐσέβειαν ἀκριβοῦσαι γλώσσης κρατεῖν, δολερῶν ἐπιβουλευμάτων ἀπέχεσθαι, ἐκκλίνειν ἀπὸ κακοῦ. Οὐ γὰρ τελείω πρέπουσα (14) ἡ ἀποχὴ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ τῷ ἄρτι στοιχειομένῳ ἐκνεῦσαι προσήκει ἀπὸ τῆς ἐπὶ τὸ κακὸν φορᾶς, καὶ οἶονεῖ ὁδοῦ κακῆς τῆς ἐν τῷ πονηρῷ βίῳ συνηθείας ἀπαλλαγέντα, οὕτως ἀψασθαι τῆς τῶν ἀγαθῶν ἐνεργείας. Ἀμήχανον γὰρ ἀψασθαι τοῦ ἀγαθοῦ μὴ ἀποστάντα πρότερον παντελῶς καὶ ἐκνεύσαντα τοῦ κακοῦ· ὡς ἀμήχανον ὑγίαν ἀναλαβεῖν μὴ τῆς νόσου ἀπαλλαγέντα· ἢ ἐν θερμότητι γενέσθαι τὸν μὴ καθαρῶς (15) πεπαυμένον τῆς καταψύξεως· ἀνεπίδεκτα γὰρ ταῦτα ἀλλήλοις. Οὕτω καὶ τὸν μέλλοντα ἐν ἀγαθῷ βίῳ γενέσθαι πάσης προσήκει τῆς ἐπὶ τὸ κακὸν συναφείας ἀπαλλαγῆναι. Ζήτησον εἰρήνην, καὶ διώξον αὐτήν. Περὶ ταύτης εἰρηκεν ὁ Κύριος· *Εἰρήνην ἀρίθμη ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν εἰρήνην, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν.* Ζήτησον οὖν τὴν τοῦ Κυρίου εἰρήνην, καὶ διώξον αὐτήν. Διώξεις δὲ οὐκ ἄλλως ἢ κατὰ σκοπὸν τρέχων εἰς τὸ (16) βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως. Ἄνω γὰρ ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡ ἀληθής. Ἐπεὶ ὅσον γε τῆ σαρκὶ συνδεδέμεθα χρόνον, πολλοὶς καὶ τοῖς ἐκταράσσουσιν ἡμᾶς συνεζεύγμεθα. Ζήτησον οὖν εἰρήνην, λύσιν τῶν τοῦ κόσμου τούτου θορύβων· κτήσαι γαληνῶντα νοῦν, ἀκύμονά τινα καὶ ἀτάραχον κατάστασιν τῆς ψυχῆς, μῆτε ὑπὸ παθῶν σαλευομένην (17), μῆτε ὑπὸ τῶν ψευδῶν δογμάτων διὰ πιθανότητος προκαλουμένων εἰς συγκατάθεσιν περιελκομένην, ἢ κτήσῃ τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν, φρουροῦσαν τὴν καρδίαν σου. Ὁ ζητῶν εἰρήνην Χριστὸν ἐκζητεῖ, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἡ εἰρήνη (18), ἧς ἔκτισε τοὺς δύο εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην, καὶ εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

11. Ὁφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὅσα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν. Ὅσπερ οἱ ἅγιοι σῶμμά εἰσι Χριστοῦ καὶ μέλη ἐκ μέρους· καὶ ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοὺς μὲν ὀφθαλμούς, τοὺς δὲ γλώσσας, ἐτέρους (19) τὸν τῶν χειρῶν, καὶ ἄλλους τὸν τῶν ποδῶν ἐπέχοντας λόγον· οὕτω καὶ αἱ ἅγαι δυνάμεις αἱ πνευματικαὶ καὶ περὶ τὸν οὐράνιον οὐσαί

D mss. Statim, ubi editi confuse ἐπισκοπήν ἡμῶν παραδέχεσθαι ἢ πιστευθῆναι, octo mss. melius et simplicius habent ἐπισκοπήν ἡμῶν πιστευθῆναι. Quæ autem ejus rei causa exstiterit, quilibet paulo humanior facile videt. Librarius igitur, sive quod ejus quem describebat libri scripturam satis certo ac liquido perspicere non posset, dubitaretque hoc an illo modo scriptum foret, sive quod aliud in aliis exemplaribus scriptum reperisset, utrumque posuit, et lectorum iudicio permisit, utrum verius videretur. Id fieri solitum jamdiu docuit earum rerum optimus iudex Muretus lib. xv Var. lect., c. 16, cujus verba exscribere non dubitavimus.

τόπον, αἱ μὲν ὀφθαλμοὶ λέγονται, τῷ τὴν ἐπισκοπὴν ἡμῶν πιστευθῆναι, αἱ δὲ ὤτα, τῷ παραδέχασθαι ἡμῶν τὰς δεήσεις. Νῦν οὖν τὴν ἐποπτικὴν ἡμῶν δύναμιν, καὶ τὴν τῶν εὐχῶν ἀντιληπτικὴν, ὀφθαλμοὺς εἶπε καὶ ὤτα. Ὁφθαλμοὶ οὖν Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὤτα αὐτοῦ εἰς δεήσιν αὐτῶν. Ἐπειδὴ πᾶσα πρᾶξις τοῦ δικαίου ἀξία τῆς θεωρίας τοῦ Θεοῦ, καὶ πᾶν βῆμα, τῷ μηδὲν ἀργῶς λέγεσθαι παρὰ τοῦ δικαίου, ἐνεργῶν ἐστὶ καὶ ἔμπρακτον, διὰ τοῦτο αἰεὶ ἐφορᾶσθαι καὶ αἰεὶ εἰσακούεσθαι τὸν δίκαιον ὁ λόγος φησὶ. *Πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιούντας κακά, τοῦ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς τὸ μνημόσυνον αὐτῶν.* Πρόσωπον (20) οἶμαι τὴν πεπαρῆρσιασμένην καὶ φανεράν τοῦ Κυρίου ἐπιδημίαν τὴν ἐπὶ τῆς κρίσεως λέγεσθαι. Διὸ καὶ ὀφθαλμοὶ Κυρίου, ὡς ἔτι (21) πόρρωθεν ἐπισκοποῦντος ἡμᾶς, ἐπιβλέπειν τὸν δίκαιον εἴρηνται· αὐτὸ δὲ τὸ πρόσωπον ἐπιφανήσεσθαι, ἐπὶ τὸ ἐξολοθρεῦσαι ἐκ γῆς πᾶν τὸ τῆς πονηρίας μνημόσυνον. Μὴ γάρ μοι σωματικῶς διαπεπλασμένον τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ νοήσης (22)· ἐπεὶ οὕτω γε καὶ ἄλογον εἶναι δόξει τὸ παρὰ τῆς Γραφῆς εἰρημένον, ἰδίᾳ μὲν ὀφθαλμοὺς ὑπάρχειν ἐπιλάμποντας τῷ δικαίῳ, ἰδίᾳ δὲ τὸ πρόσωπον ἐπιπερόμενον τοῖς πονηροῖς. Καίτοι οὔτε ὀφθαλμοὶ χωρὶς προσώπου (23), οὔτε πρόσωπον ὀφθαλμῶν ἐστὶν ἄμοιρον. Ἄνθρωπος μὲν οὖν οὐ μὴ ἴδῃ τὸ πρόσωπον Κυρίου, καὶ ζήσεται· οἱ δὲ ἄγγελοι τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ μικρῶν διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς ἡμῶν (24) τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Διότι νῦν μὲν χωρῆσαι ἡμᾶς τὴν θέαν τῆς ἐνδόξου ἐπιφανείας διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς τὴν περικειμένην ἡμῖν ἀμήχανον· οἱ μὲν τοῖς ἄγγελοι, τῷ μηδὲν ἔχειν προκάλυμμα τοιοῦτον παραπλήσιον τῇ ἡμετέρᾳ σαρκί, ὑπ' οὐδενὸς ἐμποδίζονται διηνεκῶς ἐνατενίζειν τῷ προσώπῳ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ὡστε καὶ ἡμεῖς, ἐπειδὴν γενώμεθα υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως, τότε καταξιοθησόμεθα τῆς προσώπου πρὸς πρόσωπον γνώσεως. Τότε δὲ οἱ μὲν δίκαιοι ἐν ἀγαλλίᾳσι τῆς θέας τοῦ προσώπου καταξιοθήσονται· οἱ δὲ (25) ἁμαρτωλοὶ ἐν κρίσει, μελλούσης ἐξολοθρεῦσθαι παρὰ τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ πάσης τῆς ἁμαρτίας.

12. Ἐκέκραξαν οἱ δίκαιοι, καὶ ὁ Κύριος εἰσηκούσεν αὐτῶν, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτῶν ἐβρῦσατο αὐτοῦς. Νοστή τῶν δικαίων ἢ κραυγῇ, ἐν τῷ κρυπτῷ τῆς καρδίας τὴν μεγαλοφωνίαν ἔχουσα, δυναμένη ἐφικέσθαι (26) καὶ αὐτῶν τῶν ὠτων τοῦ Θεοῦ. Ὁ γὰρ μεγάλα αἰτῶν, καὶ περὶ ἐπουρανίων εὐχόμενος, οὕτως κοάζει, καὶ ἀκουστὴν ἀναπέμπει

oculi, quod concreditum eis sit munus nos inspiciendi, aliæ aures, quod nostras preces excipiant. Nunc igitur potentiam quæ nos inspicit, et potentiam quæ preces suscipit, oculos dixit et aures. *Oculi igitur Domini super justos, et aures ejus in preces eorum.* Quoniam omnis justæ actio digna est quæ a Deo inspiciatur, et omne verbum, cum nihil otiose a justo dicatur, actuosum est et efficax, idcirco justum semper conspici et semper exaudiri hæc illa verba docent. (Vers. 17.) *Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam eorum.* Arbitror apertum ac conspicuum Domini ad judicium adventum dici vultum. Quapropter et oculi Domini, velut adhuc eminus nos inspicientis, justum intueri dicuntur⁸¹; ipse autem vultus dicitur appariturus, ad omnem iniquitatis memoriam de terra delendam. Cave enim cogites Dei vultum corporali specie esse conformatum. Alioquin ita quoque absurdum videbitur quod Scriptura dixit, seorsum quidem oculos esse qui justo affulgeant, seorsum vero vultum qui in malos intentus sit. Et vero neque oculi sine vultu sunt, neque vultus expers est oculorum. Homo igitur non videbit faciem Domini, et vivet⁸²: angeli vere eorum qui in Ecclesia pusilli sunt, semper vident faciem Patris nostri, qui in cælis est⁸³. Quare nunc quidem fieri non potest, ut nos, gloriøsæ visionis aspectum, ob carnis debilitatem nos circumdantem, apprehendamus; angeli vero, quod nullum tale velamentum habent carni nostræ consimile, re nulla impediuntur quominus faciem gloriøsæ Dei jupiter contemplantur. Quare et nos, posteaquam filii facti fuerimus resurrectionis, tunc ea quæ est facie ad faciem cognitione dignabimur. Tunc enim justæ conspectum quidem vultus in exultatione consequentur, peccatores vero in judicio; cum futurum sit, ut peccatum omne justa Dei sententia exterminetur.

12. Vers. 18. *Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos.* Spiritualis est justorum clamor, in occulto cordis recessu vocem altam edens, quippe qui ad ipsas etiam Dei aures queat pertingere. Qui enim magna petit, apprecaturque cælestia, is clamat et preces quæ exaudiantur ad Deum trans-

⁸¹ Psal. xxxiii, 16. ⁸² Exod. xxxiii, 20. ⁸³ Matth. xviii, 40.

(20) Editi cum uno ms. πρόσωπον δέ. In reliquis vero mss. vocula δέ omittitur. Ibidem, ubi in editis legitur, τὴν πεπαρῆρσιασμένην καὶ φανεράν, manifestum ac formidabilem adventum, scriptum invenimus in novem mss. τὴν πεπαρῆρσιασμένην καὶ φανεράν, apertum et conspicuum adventum.

(21) Octo mss. διὸ ὀφθαλμοὶ μὲν ὡς ἔτι. Mox multi mss. ἐπὶ τῷ.

(22) Editi ἐνοήσης. At septem mss. νοήσης. Aliquanto post mss. sex ἰδίᾳ γάρ. Editi ἰδίᾳ μὲν. Reg. quartus et Colb. septimus ἰδίᾳ ὀφθαλμοῦς.

(23) Editi χωρὶς τοῦ προσώπου. At mss. non pauci χωρὶς προσώπου. Mox loco verborum illorum, οὔτε πρόσωπον ὀφθαλμῶν ἐστὶν ἄμοιρον, legitur in editione Basil. οὔτε πρόσωπον χωρὶς ἐστὶν ὀφθαλμῶν.

(24) Ita mss. septem. Editi cum Reg. sexto Πατρὸς αὐτῶν.

(25) Οἱ δέ, etc. Peccatores in judicio. Supple ἀπὸ κοινού, τῆς θέας τοῦ προσώπου καταξιοθήσονται, conspectu vultus dignabuntur, sed tremebundi.

(26) Reg. tertius δυναμένην ἐφικέσθαι.

mittit. *Clamaverunt itaque iusti; nihil abjectum, nihil terrenum, nihil humile inquisierunt. Propterea vocem ipsorum suscepit Dominus, 155 et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos. Tamen non tam eos a rebus adversis liberavit, quam eos eventorum victores effecit. (Vers. 19.) Prope est Dominus iis qui contrito sunt corde, et humiles spiritu salvabit. Sua ipsius bonitate omnibus appropinquat Dominus: nos vero removemus nosmetipsos per peccatum. Ecce enim, inquit, qui elongant se abs te, peribunt* ⁸⁴. Quapropter Moyses Deo appropinquare dicitur ⁸⁵; et si qui alius ei similis est, per præclara facinora et actiones bonas Deo prope accedit. Hæc autem verba prophetiam adventus Domini palam continent, consentiuntque cum prioribus. Illic enim dicebatur: *Vultus Domini super facientes mala*, hoc est, ejus in judicio conspectus ad disperdendam omnem iniquitatem fiet: hic vero, *Prope est Dominus iis qui contrito sunt corde*, Domini in carne adventum prænuntiat, appropinquantem jam, et non procul distantem. Atque hujus rei faciat tibi fidem prophetia Isaia: *Spiritus enim Domini super me: propter quod unxit me: evangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captivis remissionem, et caecis visum* ⁸⁶. Cum enim medicus mitteretur contritis corde, *Prope, inquit, Dominus est: vobis dico qui humiles estis, quique fastum vestrum contrivistis, vos simul lætificaturus, et per gaudium rerum futurarum ad tolerantiam inducturus. Contritio autem cordis exstirpatio est humanarum cogitationum. Qui præsentia contempsit, ac se ipse Dei addixit verbo, mentemque suam ad eas cogitationes quæ hominem superant, ac magis divinæ sunt, appulit, is utique fuerit qui contritum cor habet, quique suum cor sacrificium quod a Domino non despicitur, effecit. *Cor enim contritum et humiliatum Deus non despiciet* ⁸⁷. *Prope est igitur Dominus contritis corde, et humiles spiritu salvabit. Qui nihil habet elationis, neque ob ullam rem humanam superbit, hic et contritus est corde, et humilis spiritu. Est quidem humilis et is qui in peccato ambulat, cum peccatum omnium maxime humilem reddat. Hinc dicimus humiliatam esse et eam quæ corrupta est, ac virginitatis sanctimoniam amisit. Sic Amnon, inquit, vim Thamar inferens* ⁸⁸, *Humiliavit ipsam* ⁸⁹. Quicunque igitur altitudinem ac sublimitatem animi amisere, per peccatum in terram dejecti, et quasi prostrati, non aliter gradientes quam serpentes, decumbunt; cumque iidem nullo modo surrigere se possint, humiliati sunt quidem, non tamen spiritu: non enim laudabilis est illorum humilitas. Qui vero habent spiritus sancti gratiam, haud inviti se ipsos*

τῷ Θεῷ τὴν εὐχὴν. Ἐκέκραξαν οὖν οἱ δίκαιοι· οὐδὲν μικροπρεπές, οὐδὲ γήϊνον, οὐδὲ ταπεινὸν ἐπεζηήτησαν. Διὰ τοῦτο αὐτῶν παραδέξατο τὴν φωνήν ὁ Κύριος, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτῶν ἐβρύσατο αὐτούς· οὐ τοσοῦτον ἀπολύων αὐτούς τῶν ὀχληρῶν, ὅσον κρείττονας τῶν συμβαινόντων κατασκευάζων. Ἐγγὺς Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τὴν καρδίαν, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι σώσει. Τῇ ἑαυτοῦ ἀγαθότητι πᾶσιν ἐγγίξει· μακρύνομεν δὲ ἑαυτοὺς ἡμεῖς διὰ τῆς ἀμαρτίας. Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ, ἀπολοῦνται. Διὰ τοῦτο Μωϋσῆς ἐγγίξειν λέγεται τῷ Θεῷ· καὶ ἐκ τῆς ἄλλοις παραπλήσιος ἐκείνῳ, δι' ἀνδραγαθήματα καὶ πράξεις ἀγαθὰς ἐγγὺς γίνεται τοῦ Θεοῦ. Ἄντικρυς δὲ προφητεῖαν ἔχει ὁ λόγος τῆς ἐπιδημίας τοῦ Κυρίου, καὶ σύμφωνος τῷ προάγοντι. Ἐκεῖ μὲν γὰρ ἐλέγετο· Πρόσωπον (27) Κυρίου ἐπὶ ποιῶντας κακὰ· τούτέστιν, ἡ ἐπιφάνεια αὐτοῦ κατὰ τὴν κρίσιν ἐπὶ ἀφανισμῷ πάσης πονηρίας γενήσεται· ἐνταῦθα δὲ, Ἐγγὺς ὁ Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τὴν καρδίαν, τὴν ἐπιδημίαν τὴν τοῦ Κυρίου τὴν ἐν σαρκὶ προαγγέλλει, ἐγγίζουσιν ἦδη, καὶ οὐ μακρὰν ἀφεστηκυῖαν. Καὶ τοῦτό σοι πιστὸν ἐκ τῆς Ἡσαίου προφητείας γενέσθω· Πνεῦμα γὰρ Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ ἔνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελισσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρῶσαι αἰχμαλώτους ἄρσειν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Ἐπειδὴ γὰρ ἰατρὸς ἀπεστέλλετο τῶν συντετριμμένων τὴν καρδίαν, Ἐγγὺς, φησὶ, Κύριός ἐστιν· ὑμῖν λέγω τοῖς ταπεινοῖς καὶ συντρίψασιν ἑαυτῶν τὸ φρόνημα (28), εὐθυμοποιῶν ὑμᾶς καὶ εἰς μακροθυμίαν ἐνάγων τῇ χαρᾷ τῶν προσδοκωμένων. Συντριμμός δὲ καρδίας ἐστὶν ὁ ἀφανισμός τῶν ἀνθρωπίνων λογισμῶν. Ὁ καταφρονήσας τῶν τῆδε, καὶ ἀποδεδωκώς ἑαυτὸν τῷ λόγῳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐμπαρέχων ἑαυτοῦ τὸ ἡγεμονικὸν τοῖς ὑπὲρ ἀνθρωπον καὶ θεοτέροιον νοήμασιν, οὗτος ἂν εἴη ὁ συντετριμμένην ἔχων τὴν καρδίαν, καὶ ποιήσας αὐτὴν θυσίαν οὐκ ἐξουδενωμένην ὑπὸ τοῦ Κυρίου. Καρδίαν γὰρ (29) συντετριμμένην καὶ τεταπεινωμένην ὁ Θεὸς οὐκ ἐξουδενώσει. Ἐγγὺς οὖν Κύριος τοῖς συντετριμμένοις τὴν καρδίαν, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τῷ πνεύματι σώσει. Ὁ μὴδὲν ἔχων ἔπαρμα, μὴδὲ φρονῶν ἐπὶ τινὶ τῶν ἀνθρωπίνων, οὗτος καὶ συντετριμμένος ἐστὶ τῇ καρδίᾳ, καὶ ταπεινὸς τῷ πνεύματι. Ἔστι μὲν ταπεινὸς καὶ ὁ κατὰ τὴν ἀμαρτίαν πορευόμενος, διότι ταπεινωτικὴ μάλιστα πάντων ἡ ἀμαρτία. Καθὸ καὶ τὴν ἐφαρμένην καὶ ἀπολέσασαν τὸν τῆς παρθενίας ἀγιασμὸν λέγομεν ταπεινοῦσθαι. Ὡς ὁ Ἀμνὼν, φησὶν, ἐπαναστάς τῇ Θάμαρ, Ἐταπεινωσεν αὐτήν. Ὅσοι οὖν τὸ ἀνάστημα καὶ τὸ διαρμα τῆς ψυχῆς ἀπολωλέκασιν (30), ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας καταβληθέντες εἰς γῆν, καὶ οἰονεὶ ἰδαφισθέντες, ὁμοίως

⁸⁴ Psal. LXXII, 27. ⁸⁵ Exod. XXIV, 2. ⁸⁶ Isa. LXI, 1. ⁸⁷ Psal. L, 19. ⁸⁸ II Reg. XIII, 14. ⁸⁹ Deut. XXII, 29.

(27) Sic mss. sex. Editi πρόσωπον δε.

(28) Reg. tertius τὰ φρονήματα.

(29) Editi γὰρ, φησὶν. Deest φησὶν in mss.

(30) Ita quinque inss. Editi cum Reg. ἀπολώλασιν.

Mox Reg. secundus συγκύπτουσι δέ. Aliquanto post ex mss. τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. Editi cum Reg. sexto τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

τῶν δρεῖ συμπορευόμενοι συγκύπτουσι, μὴ δυνάμενοι ἀνορθωθῆναι εἰς τὸ παντελές, οὗτοι τεταπεινῶνται μὲν, οὐ μὴν τῶν πνεύματι· οὐ γὰρ ἐπαινετὴ αὐτῶν ἡ ταπεινώσις. Ὅσοι δὲ ἔχοντες τὴν τοῦ Πνεύματος τοῦ ἀγίου χάριν, ἐκόντες ἑαυτοὺς ὑποταπεινοῦσι τοῖς ὑποδεεστέροις, κατὰ τὸν Ἀπόστολον λέγοντες ἑαυτοὺς εἶναι δούλους τινῶν ἐν Χριστῷ (31), καὶ Πάτρων περίψημα ἕως ἄρτι· καὶ πάλιν· Ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν· οἱ πνευματικῶς τῇ ταπεινώσει κεχρημένοι, πάντων ἑαυτοὺς ποιοῦντες ἐσχάτους, ἵνα πάντων πρῶτοι γένωνται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Τούτους καὶ μακαρίζει ὁ Κύριος λέγων· Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῶν πνεύματι. Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. Ἐν παντὶ, φησὶ, θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι. Διὰ τοῦτο φησι καὶ ὁ Κύριος τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς· Ἐν τῶν κόσμῳ θλίψιν ἔχετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. Ὅσοι ἐάν ἴδῃς ποτὲ ἐν νόσοις, ἐν (32) πηρώσει σώματος, ἐν ἀποβολῇ τῶν οἰκτιῶν, ἐν πληγῶν, ἐν ἀτιμιαῖς, ἐν πάσῃ ἐνδελείᾳ καὶ ὑστερήσει τῶν ἀναγκαίων τοὺς δικαίους ὑπάρχοντας, μνησθήτι, ὅτι Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν (33) αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος. Ὁ δὲ λέγων μὴ πρέπει τῶν δικαίων τὴν θλίψιν, οὐδὲν ἕτερον λέγει ἢ μὴ ἀρμόζειν τῶν ἀθλητῶν τὸν ἀνταγωνιστὴν. Μὴ ἀγωνιζόμενος δὲ ὁ ἀθλητὴς τίνας ἔξει τῶν στεφάνων τὰς ὑποθέσεις; Ἡδὲ δὲ τέταρτον λέγεται ἐν τῶν ψαλμῶν τούτῳ, τίνα τρόπον ἀπὸ θλίψεως ῥύσεται ὁ Κύριος, οὗς ἐάν θέλῃ ῥύσασθαι. Πρῶτον μὲν γὰρ· Ἐξεζήτησα τὸν Κύριον, καὶ ἐπήκουσέ μου, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων μου ἐῤῥυσάτῳ με· δευτέρον δὲ πάλιν· Οὗτος ὁ πτωχὸς ἐκέκραξε, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτοῦ, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ ἔσωσεν αὐτόν· καὶ τρίτον· Ἐκέκραξαν οἱ δίκαιοι, καὶ ὁ Κύριος εἰσήκουσεν αὐτῶν, καὶ ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτῶν ἐῤῥυσάτῳ αὐτούς· καὶ τελευταῖον· Πολλὰ αἱ θλίψεις τῶν δικαίων, καὶ ἐκ πασῶν αὐτῶν ῥύσεται αὐτοὺς ὁ Κύριος.

13. Φυλάσσει Κύριος πάντα τὰ ὀστέα αὐτῶν· ἐν ἐξ αὐτῶν οὐ συντριβήσεται. Πότερον δεῖ ἐπὶ τῆς λέξεως μείναι, καὶ ἀρκεσθῆναι τῇ κατὰ τὸ πρόχειρον προσπιπτούσῃ ταῖς ἀκοαῖς ἡμῶν ἐννοεῖν, ὅτι τὰ ὀστέα ταῦτα, τὰ τῆς σαρκὸς ὑποστηρίγματα, οὐ συντριβήσεται τῶν δικαίων διὰ τὴν παρὰ τοῦ Κυρίου δεδομένην αὐτοῖς φυλακὴν; Καὶ πότερον ζῶντος μόνου καὶ ἐν τῶν βίῳ τυγχάνοντος ἀσύντριπτα τοῦ δικαίου φυλαχθήσεται (34) τὰ ὀστέα; ἢ καὶ ἀπολυθέντος τοῦ δεσμοῦ τοῦ σωματικοῦ, μηδὲν αἴτιον ἐπισυμβῆσθαι συντριβῆς τῶν δικαίων; Καὶ μὴν πολλὰ μεμαθήκαμεν ἐπὶ τῆς πείρας ὀστέα δικαίων συντετριμμένα, τῶν ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς εἰς Χριστὸν μαρτυρίας παραδόντων ἑαυτοὺς παντοίοις εἶδεσι παθημάτων. Ἡδὲ γὰρ τινων (35) καὶ σκέλη κατέαξαν οἱ διώκοντες, καὶ χεῖ-

¹⁰ II Cor. iv, 5. ¹¹ I Cor. iv, 13. ¹² ibid. ¹³ Math. xx, 16. ¹⁴ Math. v, 3. ¹⁵ II Cor. iv, 8
¹⁶ Joan. xvi, 33.

(31) Facit more suo Combesius, ut aliquid ad arbitrium suum mutet. Ubi igitur legimus et in editis et in mss. omnibus, τινῶν ἐν Χριστῷ, vult legi oportere τῶν ἐν Χριστῷ. Vulgatam lectionem retinendam esse duximus.

(32) Editi νόσοις ἢ ἐν. Deest ἢ in septem mss.

(33) Regii tertius et quartus δικαίων, ἀλλ' ἐκ πα-

A humiliant, subjiciantque inferioribus : quippe qui juxta Apostolum dicant esse se quorumvis qui in Christo sunt, servos¹⁰, et *Omnium rejectamentum ad hunc usque diem*¹¹; et iterum : *Tanquam purgamenta mundi facti sumus*¹². Qui secundum spiritum humilitate utuntur, sese omnium faciunt postremos, ut primi in regno caelorum fiant¹³. Hos praedicat quoque beatus Dominus, dicens : *Beati pauperes spiritu*¹⁴. (VERS. 20.) *Multae tribulationes justorum, et ex omnibus his liberavit eos Dominus. In omnibus, inquit, 156 tribulationem patimur, sed non angustiamur*¹⁵. Propterea etiam Dominus ait discipulis suis : *In mundo pressuram habetis; sed confidite, ego vici mundum*¹⁶. Quare si quando videris justos in morbis, in corporis detractionibus, in propinquorum amissione, in plagis, in ignominiiis, in omni inopia ac rerum necessariorum egestate detineri, memor fueris quod *Multae sunt tribulationes justorum, et quod ex omnibus his liberabit eos Dominus*. Qui autem dicit justo non convenire tribulationem, nihil aliud dicit nisi athletae non congruere adversarium. Sed athletae non decertanti quae erunt occasiones coronarum? Jam vero quater in hoc psalmo dicitur, qua ratione eos quos Dominus liberare vult, a tribulatione liberet. Primum enim (VERS. 5) : *Exquisivi Dominum, et exaudivit me, et ex omnibus tribulationibus meis eripuit me*; secundo (VERS. 7) : *Hic pauper clamavit, et Dominus exaudivit eum, et ex omnibus tribulationibus ejus salvavit eum*; tertio (VERS. 18) : *Clamaverunt justi, et Dominus exaudivit eos, et ex omnibus tribulationibus eorum liberavit eos*. Postremo (VERS. 20) : *Multae tribulationes justorum, et de omnibus his liberavit eos Dominus*.

13. VERS. 21. *Custodit Dominus omnia ossa eorum. unum ex his non conteretur*. Num in littera haerere oportet, et ea notione quae statim auditui nostro illabitur, contentum esse, quod videlicet isthaec justorum ossa, carnis fulera, non conterentur ob datam sibi a Domino custodiam? Et utrum justis ossa, quandiu vivet solum et in vita diversabitur, custodientur a fractura omni illasa? an iusto etiam corporis vinculo exsoluto, nulla fracturae causa futura sit? Atqui experientia didicimus multa ossa justorum, qui sese quibusvis suppliciorum generibus pro dato de Christo testimonio tradidere, contrita atque comminuta fuisse. Jam enim et quorundam crura confregerunt persecutores. atque manus ac capita clavis saepe transfixerunt. Et ta-

σῶν. Nec ita multo post Colb. primus et μὴ ἀρμόζειν. Reg. tertius et μὴ μὴ ἀρμόζειν. Alii mss. cum editis ἢ μὴ ἀρμ.

(34) Colb. primus φυλαχθήσονται.

(35) Ita mss. octo. Editi τινων αὐτῶν. Mox editi Καίτοιγε. Deest γε in nostris mss.

imen quis contradicens affirmavit eos qui martyrio consummati sunt, non omnium esse justissimos? Sed fortassis, quemadmodum homo dicitur, hoc est, anima et mens humana, ita et ipsius membra eodem nomine ac corporis partes vocantur. Nam sæpe interioris hominis membra Scriptura nominat; ut cum dicit: *Sapientis oculi in capite ejus*⁹⁷; hoc est, occulta et recondita sapientis pars, provida est et circumspicua. Et rursus tum carnis oculus similiter dicit, non solum in ea quam attulimus sententia, sed etiam ubi ait, præceptum Domini lucidum esse, et illuminans oculos⁹⁸. Quid vero oportet dicere de hoc: *Qui habet aures audiendi, audiat*⁹⁹? Compertum est enim et perspicuum, aliquibus inesse aures meliores præstantioresque, quæ Dei possint verba audire. Ad eos autem qui non habent illas aures, quid dicit? *Surdi, audite, et cæci, suspicite*¹. **157** Item: *Os meum aperui, et attraxi spiritum*². Et, *dentes peccatorum contrivisti*³. Nam hæc omnia de iis dicta sunt facultatibus, quæ spiritali alimoniam ac doctrinam spiritali inserviunt. Tale est et illud: *Ventrem meum doleo*⁴; et, *Pes justii non impinget*⁵. Omnia enim talia de interiori homine relata sunt. Jam vero juxta eandem rationem fuerint etiam quædam hominis interni ossa, quibus colligatio harmoniaque facultatum animæ continetur. Et quemadmodum ossa firmitate propria communiuntur carni teneritudinem: sic et in Ecclesia sunt quidam, qui ob constantiam suam debilibus imbecillitates ferre possunt. Et ut inter se connectuntur ossa, cum per nervos et colligationes per artuum commissuras inter se adhaerescunt: ita quoque fuerit charitatis et pacis vinculum, concretionem quandam et conjunctionem spiritualium ossium in Dei Ecclesia efficiens. De ejusmodi ossibus, ab harmonia solutis, et velut luxatis, dicit Propheta: *Dissipata sunt ossa nostra secus infernum*⁶. Atque si unquam hæc ossa conturbatio conquassatioque apprehenderit, orans ait: *Sana me, Domine, quoniam conturbata sunt ossa mea*⁷. Ubi vero harmoniam propriam servaverint, a Domino custodita, ne unum quidem ex his conteretur, sed digna sunt, quæ Deo gloriam referant. *Omnia enim, inquit, ossa mea dicent: Domine, Domine, quis similis tibi*⁸? Vidisti rationalium ossium naturam? Fortassis autem Ecclesia possit dicere il-

ρας και κεφαλὰς διέπειραν τοῖς ἤλοις πολλάκις. Καί-
τοι τίς ἀντερεῖ μὴ οὐχὶ πάντων εἶναι δικαιοτάτους
τοὺς ἐν τῷ μαρτυρίῳ τετελειωμένους; Ἄλλὰ μήποτε,
ὡσπερ ἄνθρωπος λέγεται, τούτέστιν, ἡ ψυχὴ (36), καὶ
ὁ νοῦς ὁ ἀνθρώπινος· οὕτω καὶ τὰ μέλη (37) αὐτοῦ
ὁμωνύμως ὀνομάζεται πρὸς τὰ τῆς σαρκὸς· ὡς πολ-
λάκις ὀνομάζει ἡ Γραφὴ τοῦ κρυπτοῦ ἀνθρώπου, ἐν
τῷ λέγειν· *Τοῦ σοφοῦ οἱ ὀφθαλμοὶ ἐν κεφαλῇ* (38)
αὐτοῦ· τούτέστι προορατικόν ἐστὶ καὶ περισκεμμέ-
νον τὸ κρυπτόν τοῦ σοφοῦ. Καὶ πάλιν ὀφθαλμοὺς
ὁμοίως λέγει τοὺς τε τῆς ψυχῆς καὶ τῆς σαρκὸς, οὐ
μόνον ἐν ἡ παρεθέμεθα λέξει, ἀλλ' ἐν τῷ φάσκειν
τὴν ἐντολὴν Κυρίου τηλαυγῆ εἶναι καὶ φωτίζουσαν
ὀφθαλμοῦς. Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τοῦ, *Ὁ ἔχω ὄτα*
ἀκούειν, ἀκουέτω; Ἀπλοῦ γάρ, ὅτι κέκτηνται τινες
B ὄτα κρείττονα δυνάμενα ἀκοῦναι λόγων Θεοῦ. Πρὸς
δὲ τοὺς μὴ ἔχοντας ἐκεῖνα τὰ ὄτα τί φησιν; *Οἱ κω-
φοί, ἀκούσατε, καὶ οἱ τυφλοί, ἀναβλέψατε*· καὶ,
Τὸ στόμα μου ἤνοιξα, καὶ ἐίλικυσα πνεῦμα· καὶ,
Ὅδόντας ἀμαρτωλῶν συνέτριψας. Ταῦτα γὰρ πάντα
εἴρηται πρὸς τὰς ὑπουργούσας δυνάμεις ἐπὶ τὴν νοη-
τὴν τροφήν καὶ τὸν νοητὸν λόγον. Τοιοῦτον δὲ καὶ τὸ,
Τὴν κοίλλαν μου ἀλώ· καὶ τὸ, *Ὁ ποὺς τοῦ δι-
καίου οὐ μὴ προσκόψῃ*. Πάντα γὰρ ἐπὶ τοῦ ἔσω
ἀνθρώπου κατελεχται τὰ τοιαῦτα. Κατὰ δὲ τὸν αὐ-
τὸν λόγον καὶ ὅσα ἂν τοῦ ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐν οἷς
ὁ σύνδεσμος καὶ ἡ ἁρμονία τῶν ψυχικῶν ἐστὶ (39) δυ-
νάμεων συγχροτούμενη. Καὶ ὡσπερ τὰ ὅσα τῆ οἰκειᾶ
εὐτονίᾳ τῶν σαρκῶν περιστέλλει τὴν ἀπαλότητα,
οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσι τινες, οἱ διὰ τὴν οἰκειᾶν
C στερότητα τὰ ὑπερήματα δύνανται τῶν ἀσθενούν-
των βαστάζειν. Καὶ ὡσπερ τὰ ὅσα συνάπτεται ἀλ-
λῆλοις κατὰ τὰς διαθρώσεις νεύροις καὶ συνδέσμοις
ἐπιπεφυκσίον, οὕτως ἂν εἴη καὶ ὁ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς
εἰρήνης σύνδεσμος, συμφυταν τινὰ καὶ ἔνωσιν τῶν πνευ-
ματικῶν ὀστέων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ κατεργαζό-
μενος. Περὶ τούτων τῶν ὀστέων τῶν λυομένων ἀπὸ τῆς
ἁρμονίας, καὶ οἶονεῖ ἐξάρθρων γινομένων, φησὶν ὁ Προ-
φήτης· *Δισκορπισθησαν* (40) *τὰ ὅσα ἡμῶν παρὰ*
τὸν ἄδην. Καὶ ἐάν ποτέ γε ταραχῆ αὐτὰ καὶ κρα-
δασμὸς καταλάβῃ, εὐχόμενος λέγει· *Κύριε, Κύ-
ριε, ὅτι ἐταράχθη τὰ ὅσα μου*. Ὅταν δὲ σώξῃ τὴν
οἰκειᾶν ἁρμονίαν, φυλαττόμενα ὑπὸ τοῦ Κυρίου, οὐδὲ
ἐν αὐτῶν συντριβήσεται, ἀλλ' ἄξιόν ἐστι δόξαν ἀνα-
φέρειν τῷ Θεῷ. *Πάντα γὰρ, φησὶ, τὰ ὅσα μου*
D *ἐρρῦσι· Κύριε, Κύριε, τίς* (41) *ὁμοίος σοι*; Εἶδες

⁹⁷ Eccle. II, 14. ⁹⁸ Psal. XVIII, 9. ⁹⁹ Luc. VIII, 8. ¹ Isa. XLII, 18. ² Psal. CXVIII, 131. ³ Psal. III, 8. ⁴ Jerem. IV, 19. ⁵ Prov. III, 23. ⁶ Psal. CXL, 7. ⁷ Psal. VI, 5. ⁸ Psal. XXXIV, 18.

(36) Sic mss. septem. Editio Paris. ὡσπερ ὁ ἄνθρωπος λέγεται ἡ ψυχὴ, etc.

(37) Satis verisimile videri potest μέρη pro μέλη legendum esse. Aptè enim dicimus, *Partes animi præcipuæ*: non apte, nec de more, *Membra animi præcipua*. Conjecturam adjuvat, quod Cornarius ita legisse putandus sit, cum verterit: *Partes ipsius* [anima]. Cum tamen hic agatur de nomine improprio et *equivoco*, dubium non habemus, quin μέλη hoc loco legi oporteat. Accedit quod μέλη in mss. perinde atque in editis reperitur.

(38) Editi et Reg. quartus ἐν τῇ κεφαλῇ. At mss. quinque et editio Romana ἐν κεφαλῇ. Mox editi λέγει ὁμοίως τοὺς τε τῆς σαρκὸς καὶ ψυ-

χῆς. At mss. septem ita, ut edendum curavimus.

(39) Deest ἐστὶ in multis mss. Mox editi οἰκειᾶ δυνάμει. At mss. septem οἰκειᾶ εὐτονίᾳ. Reg. tertius τῇ ἰδίᾳ εὐτονίᾳ. Nec ita multo post idem Reg. tertius cum editione Basil. δύνανται τῶν ἀδυνάτων.

(40) Ita mss. sex. Editi et Colb. quintus et LXX δισκορπισθη. Statim mss. quinque ποτέ γε. Deest γε in editis.

(41) Editi et Colbertini tertius et quintus cum Coisl. Κύριε, Κύριε, τίς. Vox Κύριε semel legitur in LXX, et in aliis mss. Nec dissentit Vulgata, *Domine, quis similis tibi*?

λογικῶν ὄσεων φυσιν; Τάχα δ' ἐν τούτῳ ἡ Ἐκκλησία λέγει, τὸ, Πάντα τὰ ὁστά μου ἐροῦσι, κατὰ τὸ τῆς ἀναστάσεως μυστήριον. Τάδε γὰρ, φησί, λέγει Κύριος τοῖς ὁστέοις τούτοις· Ἰδοὺ ἐγὼ φέρω εἰς ὑμᾶς (42) πνεῦμα ζωῆς, καὶ δώσω ἐφ' ὑμῶν νεῦρα, καὶ ἀνάξω ἐφ' ὑμᾶς σάρκα (43), καὶ ζήσεσθε, καὶ γνώσεσθε, ὅτι ἐγὼ εἰμι Κύριος. Ταῦτα οὖν τὰ ὁστά, ἀπολαβόντα τὴν ζωὴν, εὐχαριστοῦντα τῷ ἀναστήσαντι, ἐροῦσι· Κύριε, Κύριε, τίς ὁμοῖός σου (44);

14. Ἀκριβῶς πρόσκειται τὸ, Θάνατος ἀμαρτωλῶν πονηρός· διότι ἐστὶ τις ἐπὶ τῶν δικαίων θάνατος οὐ πονηρός τὴν φύσιν, ἀλλ' ἀγαθός. Οἱ γὰρ συναποθανόντες τῷ Χριστῷ ἐν ἀγαθῷ θανάτῳ γεγόνασι· καὶ οἱ ἀποθανόντες τῇ ἀμαρτίᾳ τὸν ἀγαθὸν καὶ σωτήριον ἀποτεθήκασι θάνατον. Ὁ μέντοι τῶν ἀμαρτωλῶν πονηρός. Διαδέχεται γὰρ αὐτοὺς ἡ (45) κόλασις, ὡς καὶ τὸν πλουσίον τὸν ἐνδεδυμένον πορφύραν καὶ βύσσον, καὶ εὐφραϊνόμενον καθ' ἡμέραν λαμπρῶς. Καὶ οἱ μισοῦντες τὸν δίκαιον πλημμελίσουσιν. Οἱ καὶ διὰ τὸ ἐν πλημμελείαις ζῆν μισοῦσι τὸν δίκαιον· ὡς ὑπὸ τῆς ἐν τῷ κανόνι εὐθύτητος, τῷ τρόπῳ τοῦ δικαίου, οὕτως αὐτοὶ τῇ παραθέσει τοῦ βελτιότερου ἐλεγγόμενοι. Καὶ διότι ἐν ἀμαρτίαις ζῶσι, μισητικῶς διάγουσι πρὸς τὸν δίκαιον φόβῳ τῶν ἐλέγχων· καὶ διότι μισοῦσι, πάλιν ἀμαρτίας ἑαυτοὺς περιβάλλουσι. Πολλὰ γὰρ αἱ προφάσεις δι' ἃς ἂν μισηθῆ ὁ δίκαιος· ἡ τε παρῆρσία ἡ ἐν τοῖς (46) ἐλέγχῳις. Μισοῦσι γὰρ ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ λόγον ὄσον βδελύσσονται. Καὶ ἡ φιλοπρωτία δὲ καὶ ἡ φιλαρχία πολλοὺς ἐκίνησεν εἰς τὸ μισεῖν τοὺς κρείττους· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ ἀγνοία τοῦ περὶ τοῦ δικαίου λόγου, καὶ τοῦ, τίς ὁ δίκαιος (47). Θάνατος ἀμαρτωλῶν πονηρός. Ἡ καὶ τὴν ζωὴν ἄπασαν θάνατον ὀνομάζει· διότι τὴν σάρκα ταύτην θάνατον προσηγόρευσεν ὁ Ἀπόστολος, εἰπὼν· Τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Οἱ δὲ κακῶς κεχρημένοι τῷ σώματι τούτῳ, καὶ πάσης ἀμαρτίας αὐτὸ ὑπηρεσίαν ποιούμενοι, πονηρὸν ἑαυτοῖς τὸν θάνατον κατασκευάζουσι. Αντρώσεται Κύριος ψυχὰς δούλων αὐτοῦ, καὶ οὐ μὴ πλημμελίσουσιν πάντες οἱ ἐλπίζοντες ἐπ' αὐτῷ (48). Ἐπειδὴ κατείχοντο ὑπὸ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἐχθροῦ οἱ κτισθέντες (49) ἐπὶ τῷ δουλεῦν τῷ Κυρίῳ, τούτων τὰς ψυχὰς λυτρώσεται τῷ τιμίῳ αὐτοῦ αἵματι. Διὸ οὐδεὶς ἐν πλημμελείαις ἐξετασθήσεται τῶν ἐλπίζόντων ἐπ' αὐτόν.

⁹ Ezech. xxxvii, 5, 6. ¹⁰ Luc. xvi, 19. ¹¹ Isa. xxix, 21. ¹² Isa. v, 24. ¹³ Rom. vii, 24.

(42) Ita sex mss. At editi enim LXX φέρω ἐφ' ὑμᾶς.

(43) Sic mss. novem et editio Basil. At editio Paris. uberius σάρκα, καὶ ἐκτενῶ ἐφ' ὑμᾶς δέρμα, καὶ δώσω πνεῦμά μου εἰς ὑμᾶς: sed illa, καὶ ἐκτενῶ, etc., perperam ab otiosis ex vulgato Scripturæ textu addita esse arbitramur.

(44) Hic rursus editi et Colb. tertius enim Coisl. Κύριε, Κύριε. Rursus quoque in aliis quatuor mss. vox Κύριε semel ponitur. Ibidem editio Paris. ὁμοῖός σοι. Θάνατος ἀμαρτωλῶν πονηρός. Ἀκριβῶς, etc. Sed septem mss. et editio Basil. ita, ut in contextu. Colb. tertius ἀληθῶς πρόσκειται.

(45) Ita quatuor mss. Deest articulus in editis. Mox editio Paris. πλημμελίσουσιν. Καὶ. At quinque mss. ita, uti edidimus.

(46) Ita mss. quinque. Editi παρῆρσία ἐν τοῖς. Scriptor, quisquis fuit, cum verbis illis usus est, Μισοῦσι γὰρ ἐν π. ἐλ. respexisse videtur ad Isa. xxix, 21.

lud, Omnia ossa mea dicent, secundum resurrectionis mysterium. Hæc enim, inquit, dicit Dominus ossibus his⁹: Ecce ego fero in vos spiritum vitæ, et dabo super vos nervos, et reducam super vos carnes, et vivetis, et cognoscetis quod ego sum Dominus. Hæc itaque ossa, resumpta vita, resurrectionis eorum auctori gratias persolvant, dicent: Domine, Domine, quis similis tibi?

14. Accurate adjectum est: Vers. 22. Mors peccatorum mala. Nam est quædam mors justorum, natura non mala, sed bona. Qui enim Christo commoriuntur, in bona morte versantur; et qui mortui sunt peccato, bona ac salutaris morte mortui sunt.

At vero peccatorum mors mala est. Excipit enim illos supplicium, juxta atque divitem purpura et bysso indutum, et singulis diebus splendide epulantem¹⁰. Et qui oderunt justum delinquent. Qui quod in delictis vivunt, odio habent justum: quippe moribus justis tanquam regulæ rectitudine isti ita redarguantur, melioris scilicet comparatione. Et quoniam in peccatis vivunt, odio prosequuntur justum, propter objurcationum timorem: et quia oderunt, iterum sese peccatis involvunt. Multæ enim sunt causæ, ob quas justus odio habeatur; nimirum illa redarguendi libertas. Odio enim habent redarguentem in portis¹¹, et sermonem sanctum abominantur¹². Ambitio item prioris loci, principatusque cupiditas, multorum¹³ odia in præstantiores concitarunt; nonnunquam etiam ignorantia famæ justitæ, et quis sit justus. Mors peccatorum mala. Aut etiam vitam omnem, mortem appellat, quod carnem hanc Apostolus mortem vocavit, dicens¹⁴: Quis me liberabit de corpore mortis hujus? Qui autem hoc corpore male utuntur, efficiuntque ut peccato omnî inserviat, malam sibi mortem præparant. Vers. 23. Redimet Dominus animas servorum suorum, et non delinquent omnes qui sperant in eo. Quandoquidem ii qui ideo creati erant ut Domino servirent, sub inimici servitute detinebantur, illorum animas pretioso suo sanguine redimet. Quapropter nullus eorum qui in ipsum sperant, in delictis versabitur.

D (47) Inter causas, ob quas justus odio haberi solet, recensetur ἀγνοία τοῦ περὶ τοῦ δικαίου λόγου καὶ τοῦ, τίς ὁ δίκαιος, illa ignorantio quæ sit justitiæ ratio et quis justus. MABAN.

(48) Sic septem mss. At editi cum uno aut altero ms. ἐπ' αὐτόν.

(49) Utraque editio et Basil. et Paris. conjunctim οκτισθέντες. Unde interpretes, Misericordiam consecuti. At Catena Corderiana et nostri novem mss. separatim οκτισθέντες, Qui creati erant. Quæ scriptura quin vera et genuina sit, nemo dubitabit, qui hunc locum paulo attentius consideraverit. Mox codices octo ἐν πλημμελείαις. Editi ἐν πλημμελείᾳ. Statim editi et nonnulli mss. ἐπ' αὐτόν. Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶνων. Ἀμήν. Sed illa, αὐτῷ ἡ δόξα, etc., in aliis octo mss. non leguntur. Nec dubito quin melius absint, ut inepta illa repetitio, αὐτόν αὐτῷ, vitetur.

IN PSALMUM XLIV.

In finem, pro iis qui immutabuntur, filii Core ad intellectum, canticum pro dilecto.

1. Videtur et hic psalmus ad perficiendam naturam humanam idoneus esse, atque iis qui secundum virtutem vivere stauerunt, ad propositum finem assequendum utilis. Nam proficientibus opus est doctrina ad perfectionem, quam hic psalmus exhibet, comparandam. Ejus autem inscriptio hæc est: *In finem pro iis qui immutabuntur.* Tecte autem dixit, *pro hominibus.* Nos enim, maxime omnium rationalium, varietatibus ac mutationibus diebus singulis ac fere horis subjicimur. Neque enim corpore neque mente iidem nos sumus. Sed corpus quidem nostrum semper fluxum ac dissipationi obnoxium in motu ac mutatione versatur, aut ex parvo majus factum, aut ex perfecto ad minorem molem contractum. Non enim puer qui jam scholam petit, et ad artes ac disciplinas percipiendas idoneus invenitur, idem est ac ille qui nuper natus est infans. Alius autem rursus ab illo est sine dubio ephebus, qui jam juveniles exercitationes experiri potest. Atque ab ephebo alius est vir, et firmitate et magnitudine corporis, et rationis perfectione. Cum autem ad vigorem pervenerit, atque ætatis stabilitatem fuerit consecutus, iterum paulatim minui incipit, diffuente sensim corporis ipsius vigore, atque corporeis viribus decrescentibus; donec præ senectute incurvatus, ultimam virium detractionem perpetiatur. Nos ergo sumus qui mutamur; ac nos homines per hanc vocem hic psalmus sapienter significavit. Non enim mutationem admittunt angeli. Nullus enim inter illos puer est, nullus adolescens, senex nullus: sed in quo statu ab initio creati sunt, in eo permanent; cum eorum substantia simplex et immutabilis conservetur. Nos autem mutamur, secundum corpus quidem, uti ostensum est; secundum animam vero et interiorem hominem, **159** sententias una cum accidentibus rebus semper commutamus. Alii namque sumus dum lætamur, omniaque in vita nobis feliciter succedunt: alii vero calamitosis temporibus, cum in aliquas res adversas incidimus. Immutamur et in ira, sereno quodam statu assumpto. Immutamur et in concupiscentiis, brutis similes effecti, per vitæ libidinem. Equi in feminas furentes facti sunt ii, qui amore uxorum proximi insaniunt¹⁴. Et dolosus quidem vulpi comparatur, ut Herodes¹⁵: impudens vero canis vocatur, ut Nabal Carmelius¹⁶. Vides varietatem ac immutationis nostræ diversitatem? Admirare igitur eum qui commode convenienterque hanc nobis appellationem aptavit.

ἡμῶν; Θαύμασον οὖν τὸν προσφόρων τὴν προσηγορίαν ταύτην ἡμῖν ἐφαρμόσαντα.

¹⁴ Jer. v, 8. ¹⁵ Luc. xiii, 32. ¹⁶ I Reg. xxv, 3, seq. LXX.

(50) Reg. quartus et Colb. sextus πρὸς τὸ μείζον. Ibidem Reg. tertius ἀξάνόμενον. Statim quinque

A

ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΑΨΑΜΟΝ.

Εἰς τὸ τέλος, ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων, τοῖς υἱοῖς Κορὲ εἰς σύνεσιν, ᾠδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ.

1. Φαίνεται μὲν καὶ οὗτος ὁ ψαλμὸς τελειωτικὸς τις ὢν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, καὶ εἰς τὸ προκείμενον τέλος τοῖς κατ' ἀρετὴν βιοῦν προηρημένοις τὴν ὠφέλειαν παρεχόμενος. Τοῖς γὰρ προκόπτουσι χρεῖα τῆς εἰς τὸ τελειωθῆναι διδασκαλίας, ἣν ὁ ψαλμὸς οὗτος παρέχεται, ἐπιγραφὴν ἔχων, *Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων.* Κεκρυμμένως δὲ εἶπεν, *ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων.* Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν οἱ μάλιστα πάντων τῶν λογικῶν ἀλλοιώσεσι τε καὶ τροπαῖς ταῖς ἐφ' ἐκάστης ἡμέρας καὶ ὥρας σχεδὸν ὑποκείμενοι. Οὔτε γὰρ σώματι οὔτε γνώμῃ οἱ αὐτοὶ ἐσμεν εαυτοῖς, ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα ἡμῶν, αἰεὶ ῥέον καὶ σκεδανύμενον, ἐν κινήσει ἐστὶ καὶ μεταβολῇ, ἢ ἀπὸ μικροῦ εἰς τὸ μείζον (50) ἀξάνόμενον, ἢ ἀπὸ τοῦ τελείου πρὸς τὸ ἕλαττον συστελλόμενον. Οὐ γὰρ ὁ αὐτὸς ἐστὶ τῷ ἀρτιγενεῖ παιδίῳ ὁ εἰς διδασκαλεῖον φοιτῶν ἤδη παῖς, καὶ πρὸς τὰς τῶν τεχνῶν καὶ μαθημάτων ἀναλήψεις ἐπιτηδεύων ἔχων· ἕτερος δὲ πάλιν παρὰ τοῦτον ὁμολογουμένως ἐστὶν ὁ ἐφηβος, ἤδη τῶν νεανικῶν ἀπτεσθαί δυνάμενος. Καὶ παρὰ τὸν ἐφηβὸν ὁ ἀνὴρ ἄλλος τίς ἐστὶ καὶ στερεώτερος καὶ μεγέθει σώματος, καὶ τῇ τοῦ λόγου συμπληρώσει. Εἰς ἀκμὴν δὲ ἔλθων, καὶ τὸ στάσιμον τῆς ἡλικίας ἀπολαθῶν, πάλιν ἀρχεται κατὰ μικρὸν ὑφαίρειν πρὸς τὸ ἕλαττον, ὑποβρεούσης αὐτῷ ληθηθῶς τῆς τοῦ σώματος ἕξεως, καὶ τῶν σωματικῶν τόνων ἐλαττωμένων, ἕως ἂν, ὑπὸ γήρωος κατακαμφθεὶς, τὴν εἰς ἕχαστον δυνάμειος ὑφαίρειν ὑπομείνη. Ἡμεῖς τοίνυν ἐσμεν οἱ ἀλλοιούμενοι, καὶ σοφῶς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους διὰ τῆς φωνῆς ταύτης ὁ ψαλμὸς παρηγίζατο. Οὐ γὰρ ἄγγελοι ἐπιδέχονται τὴν ἀλλοίωσιν. Οὐδεὶς γὰρ παρ' ἐκείνου παῖς, οὐδὲ νεανίσκος, οὐδὲ πρεσβύτερος (51), ἀλλ' ἐν ἧ περ ἐξ ἀρχῆς ἐκτίσθησαν καταστάσει, ἐν ταύτῃ διαμένουσιν, ἀκέραια αὐτοῖς καὶ ἀτρέπτου τῆς συστάσεως σωζόμενης. Ἡμεῖς δὲ ἀλλοιούμεθα, κατὰ μὲν τὸ σῶμα, ὡς δέδεικται, κατὰ δὲ τὴν ψυχὴν καὶ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, τοῖς αἰεὶ προσπίπτουσι πράγμασι συμμετατιθέντες τὰς διανοίας. Ἄλλοι μὲν γὰρ ἐσμεν εὐθυμούμενοι, καὶ πάντων ἡμῖν τῶν κατὰ τὸν βίον κατὰ ῥοῦν προϊόντων· ἄλλοι δὲ ἐν τοῖς περιστατικοῖς καιροῖς, ἐπειδὴν τινὲ τῶν ἀσουλῆτων προσπταίσωμεν. Ἄλλοιούμεθα δὲ καὶ κατὰ τὰς ὀργὰς, θηριώδη τινὰ καταστάσιν ἀναλαμβάνοντες. Ἄλλοιούμεθα καὶ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας, κτηνώδεις γινόμενοι διὰ τοῦ καθ' ἡδονὴν βίου. Ἴπποι θηλυμανεῖς ἐγενήθησαν οἱ ταῖς γυναῖξι τῶν πλησίον ἐπιμαινόμενοι. Καὶ ὁ μὲν δολερὸς ἀλώπεκι παρεικάζεται, ὡς Ἡρώδης· ὁ δὲ ἀναιδὴς κύων προσαγορεύεται, ὡς Νάβαλ ὁ Καρμηλῖος. Ὅρξεν τὸ ποικίλον καὶ πολυειδὲς τῆς ἀλλοιώσεως

ἡμῶν; Θαύμασον οὖν τὸν προσφόρων τὴν προσηγορίαν ταύτην ἡμῖν ἐφαρμόσαντα.

mss. πρὸς τὸ ἕλαττον.

(51) Colb. primus πρεσβύτερος.

2. Διόπερ δοκεῖ μοί τις τῶν ἐρμηνευτων (52) κα- A
λῶς καὶ εὐθυθόλως τὴν αὐτὴν διάνοιαν δι' ἐτέρας
προσηγορίας ἐκδεδωκέναι, ἀντὶ τοῦ, Ὑπὲρ τῶν ἀλ-
λοιωθησομένων, εἰπὼν αὐτὸς, Ὑπὲρ τῶν κρίνων.
Τὸ ὑπέμωρον τῶν ἀνθέων (53) ἄξιον ἐνόμισε συγκρι-
νεσθαι τῷ ἐπικίρῳ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ἐπειδὴ
δὲ εἰς τὸν μέλλοντα χρόνον ἐγκέκλιται ἡ φωνὴ (εἴρη-
ται γὰρ Ὑπὲρ τῶν ἀλλοιωθησομένων, ὡς ὑστερόν
ποτε τῆς ἀλλοιώσεως ταύτης ἀναφανομένης ἡμῖν),
ἐπισκεψόμεθα μήποτε τὸν τῆς ἀναστάσεως ἡμῖν παρ-
αινίσσεται λόγον, ἐν ᾗ ἡ ἀλλοίωσις ἡμῖν δοθήσεται·
ἀλλοίωσις δὲ ἐπὶ τὸ βέλτιον καὶ πνευματικόν. Σπει-
ρεται γὰρ, φησὶ, ἐν φορῶν, ἐγείρεται ἐν ἀσθενείᾳ,
Ὁρᾶς τὴν ἀλλοίωσιν; Σπειρεται ἐν ἀσθενείᾳ,
ἐγείρεται ἐν δυνάμει. Σπειρεται σῶμα ψυχικόν,
ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν· ὅτε καὶ πᾶσα ἡμῖν
ἡ σωματικὴ κτίσις συναλλοιούται. Καὶ γὰρ καὶ Οἱ
οὐρανοὶ ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ
περιβόλαιον ἀλλάξει (54) αὐτοὺς ὁ Θεὸς, καὶ ἀλ-
λαγήσονται. Τότε καὶ ὁ ἥλιος ἔσται ἑπταπλασίων
ἑαυτοῦ, κατὰ τὸν Ἡσαΐαν, καὶ ἡ σελήνη κατὰ τὸ νῦν
ὑπάρχον μέγεθος τοῦ ἡλίου. Ἐπειδὴ δὲ οὐ πᾶσι γέ-
γραπται τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τοῖς ἔχουσιν ὦτα
κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον, τοῖς ἀλλοιωθησομένοις
ἐπέγραψεν ὡς οἴμαι, τοῖς ἑαυτῶν ἐπιμελομένοις (55),
καὶ ἀεὶ διὰ τῶν γυμνασίων τῆς εὐσεβείας ἐπὶ τὸ μεί-
ζον προκόπτουσιν. Αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ καλλίστη ἀλλοίω-
σις, ἣν ἡ δεξιὰ χαρίζεται τοῦ Ὑψίστου· ἥς καὶ
ὁ μακάριος Δαβὶδ ἐπήσθετο, ὅτε, γευσάμενος τῶν
καλῶν τῆς ἀρετῆς, τοῖς ἐμπροσθεν ἐπεξέτεινε. Τί
γὰρ φησι; Καὶ εἶπα· Νῦν ἠρξάμην· αὕτη ἡ ἀλ-
λοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ὑψίστου. Ὡστε ὁ προκό-
πτων εἰς ἀρετὴν οὐκ ἔστιν ὅτε οὐκ ἀλλοιούται. Ὅτε
γὰρ ἤμην, φησὶ, νήπιος, ἐλάλουν ὡς νήπιος, ἐξρό-
νου ὡς νήπιος, ἐλογιζόμην ὡς νήπιος. Ὅτε δὲ
ρέγοντα ἀνὴρ, καθίρηκα τὰ τοῦ νηπίου. Καὶ πάλιν
γενόμενος ἀνὴρ, οὐκ ἴστατο (56) τῆς ἐνεργείας, ἀλλὰ
τῶν διπλοῦν ἐπιλανθανόμενος, καὶ τοῖς ἐμπρο-
σθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν ἐδίωκεν ἐπὶ
τὸ βραβεῖον τῆς ἀνω κλήσεως. Ἀλλοίωσις οὖν ἐστὶ
τοῦ ἔσω ἀνθρώπου ἀνακαινουμένου ἡμέρα καὶ ἡμέρα.
Ἐπεὶ οὖν ἀπαγγέλλειν ἡμῖν μέλλει τὰ περὶ τοῦ ἀγα-
πητοῦ, ὃς τὴν οἰκονομίαν τῆς σαρκώσεως ὑπὲρ ἡμῶν
ἀνεδέξατο, ὑπὲρ τῶν ἀξίων τῆς χάριτος ταύτης τὴν

¹⁷ I Cor. xv. 42. ¹⁸ ibid. 43, 44. ¹⁹ Psal. ci. 27. ²⁰ Isa. xxx, 26. ²¹ Psal. lxxvi, 41. ²² I Cor. xiii, 41. ²³ Philipp. iii, 13, 14. ²⁴ II Cor. iv, 16.

(52) Videtur scriptor de interprete Aquila lo-
qui, cuius hæc sunt in *Hexaplis*: Τῷ νικοποῦ ἐπὶ
τοῖς κρίνοις τῶν υἱῶν Κορῆ, ἐπιστήμονος ἄσμα προσ-
φιλίας: *Victori super liliis filiorum Core, scientis
canticum amicitior.*

(53) Colb. quintus cum Reg. tertio ἀνθῶν. Mox
Regii tertius et sextus ὡς εἰς ὑστερον.

(54) Regii primus, quintus et sextus cum editis ἀλ-
λάξει, *mutabit.* At Colbertini primus, quintus et sep-
timum cum aliis tribus Regiis ἐλίξει, *volvet.* Et ita
quoque legitur in margine Regii sexti. Colb. sextus
una cum LXX ἐλίξει, *volves.* Theodoretus, qui ipse
legit ἐλίξει, *volves,* docet Symmachum scripsisse
ἀλλάξει, *mutabis.* Monemur in *Hexaplis*, legi apud
Theodoretum ἐλίξει, *volves:* sed videri ejus inter-
pretem olim legisse ἀλλάξει, cum vertat, *mutabis.*

2. Quare videtur mihi quidam interpres belle et
apposite eandem sententiam aliis verbis expres-
sisse, dum loco *Pro iis qui immutabuntur:* dicit,
Pro liliis. Florem videlicet cito marcescentem di-
gnum putavit, qui naturæ humanæ fragilitati com-
pararetur. Quoniam autem hæc vox ad futurum
tempus inflectitur (dictum est enim *Pro his qui
immutabuntur,* tanquam in posterum aliquando
mutatio isthæc nobis declaranda sit): considere-
mus num resurrectionis doctrinam nobis indicet, in
qua mutatio nobis dabitur; immutatio autem in
aliquid melius atque spirituale. *Nam seminatur, in-
quit* ¹⁷, *in corruptione, resurgit in incorruptibilitate.*
*Perspicis mutationem? Seminatur in infirmitate, re-
surgit in potentia. Seminatur corpus animale, resurgit
B corpus spirituale* ¹⁸; quo tempore etiam corporea
omnis creatura nobiscum immutabitur. Enimvero
*Cæli quoque sicut vestimentum veterascent, et sicut
opertorium mutabit eos Deus, et mutabuntur* ¹⁹. Tunc
et sol septuplo major se ipso erit, secundum Isaiam;
et erit lunæ magnitudo, quæ nunc solis ²⁰. Quoniam
autem non omnibus eloquia Dei scripta sunt, sed
habentibus aures secundum anteriorem hominem,
inscriptionem posuit; *Pro iis qui immutabuntur;* ni-
mirum, ut arbitror, pro iis qui sui ipsorum curam
gerunt, quique per exercitia pietatis semper magis
ac magis proficiunt. Hæc est enim optima immuta-
tio, quam largitur Altissimi dextera; quam etiam
beatus David expertus est tum, cum degustatis bo-
nis virtutis, ad anteriora se extendit. Quid enim
^C ait? *Et dixi, Nunc cæpi: hæc mutatio dexteræ Alt-
issimi* ²¹. Quare qui in virtute progressus facit,
nunquam non immutatur. *Cum enim, inquit, essem
parvulus, loquebar ut parvulus, sapiebam ut parvulus,
cogitabam ut parvulus. Quando autem factus sum vir,
evacuavi quæ erant parvuli* ²². Et iterum cum vir
factus esset, finem agendi non fecit, sed ea *Quæ a
tergo sunt obliuiscens, et* **160** *ad ea quæ a fronte
sunt enitens, iuxta propositum insequabatur ad
bravium supernæ vocationis* ²³. Immutatio igitur est,
cum internus homo de die in diem renovatur ²⁴.
Quoniam vero Propheta nuntiaturus nobis est ea,
quæ spectant ad dilectum, qui dispensationem in-
carnationis pro nobis suscepit, pro iis qui isto digni

D Imo vero interpres Theodreti putandus est legisse
ἐλίξει, cum vertat, *volves.* Non dilitemur quidem,
Theodreti interpretem, cum verba Symmachi verte-
ret, scripsisse, *mutabis:* sed cum ipsa Theodreti
verba reddidit Latine, eum tunc *volves* scripsisse pla-
ne constat. Lege Theodoretum in vers. 27 psalm. ci.
Ascribam Eusebii verba, quæ hæc sunt: Καὶ πάν-
τες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται, καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον
ἐλίξει αὐτοὺς, καὶ ἐλιγθήσονται: *Et omnes sicut
vestimentum veterascent, et velut amictum volves eos,
et volventur.*

(55) Ita mss. At editi ἐπιμελομένοις. Ibidem Reg.
tertius καὶ ἀεὶ διὰ τῶν γνησίων τῆς εὐσεβείας, *per
veram pietatem, seu, per vera pietatis opera.* Lectio
alia γυμνασίων apposita est ad marginem.

(56) Reg. tertius ἴσθετο pro ἴστατο.

sunt beneficio, hoc se cantici filii Core edidisse ait. **A** Canticum enim est, non psalmus: quippe nuda voce, organo non simul sonum edente, cum concinna vocis modulatione emissum est. Canticum autem pro dilecto. Tibine indicabo eum, quem Scriptura dicit dilectum? an etiam prius nosti quam enarrem, evangelicæ vocis memor? *Hic est Filius meus dilectus in quo mihi bene complacui, ipsum audite* ²⁵. Nam dilectus Patri quidem est ut Unigenitus; omni vero creaturæ ut pater benignus et bonus præses. Idem autem est natura et dilectum et bonum. Quapropter recte jam definierunt quidam, bonum esse quod omnia expetunt. Non autem cujuslibet est ad charitatis pervenire perfectionem, et eum agnoscere qui vere est dilectus: sed ejus, qui jam exiit veterem hominem, in desideris erroris corruptum, induit vero novum, qui renovatur ad agnitionem secundum imaginem conditoris ²⁶. Etenim qui pecunias diligit, corporumque pulchritudinem perituram impotenter consecratur, et nanc præfert gloriolam, vi diligendi in iis, in quibus non decebat, insumpta, is excæcatus est ad vere dilecti contemplationem. Ideo ait: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua* ²⁷ Verum illud *Ex tota*, nullam in alia partitione admittit. Quantum enim dilectionis in hæc inferiora insumperis, tantum tibi necessario deerit a toto. Quapropter pauci ex omnibus, amici Dei appellati sunt; quemadmodum litteris proditum est Moysen fuisse amicum ²⁸; item Joannem: *Amicus enim, inquit, sponsi, stans, gaudio gaudet* ²⁹: hoc est, qui stabilem et immobilem in Christum amorem habet, is dignus est ipsius amicitia. Idcirco etiam discipulis jam perfectis Dominus ait: *Non amplius vos dico servos sed amicos: quia servus nescit quid faciat dominus ejus* ³⁰. Perfecti igitur est, vere dilectum cognoscere. Et revera, soli amici Dei, et inter quos intercedit mutua amicitia, sancti sunt: nemo autem improborum aut stultorum amicus est. Neque enim amicitia bonum in pravum affectum cadit, quoniam nihil turpe aut inconcinnum in amicitia concordiam ingredi potest. Malum enim non bono solum, sed ipsum etiam sibi ipsi contrarium est. Jam vero ad verba psalmi expendenda progrediamur.

3. VERS. 2. *Eructavit cor meum verbum bonum.* Jam quidem nonnulli existimavere isthæc ex per-

²⁵ Matth. xvii, 5. ²⁶ Ephes. iv, 22, 24. ²⁷ Marc. xii, 30. ²⁸ Exod. xxxiii, 11. ²⁹ Joan. iii, 29. ³⁰ Joan. xv, 15.

(57) Colbertini quintus, sextus et septimus cum editione Paris. et cum Reg. quarto ἐν ᾧ εὐδόκησα, et ita legitur apud Matthæum xvii, 5. At illud, ἐν ᾧ εὐδόκησα, non reperitur neque in editione Basil. neque in Regiis secundo et tertio, neque apud Lucam ix, 55.

(58) Ita multi mss. Deest τῆς in editis et in aliis mss. non paucis. Illud quod mox sequitur, εἰς ἐπίγνωσιν, abest a tribus mss.

(59) Editio Paris. cum Colb. sexto τὴν τοῦ ἀγαπᾶν δύναμιν. Editio vero Basil. et novem mss. τὴν

ᾧδὸν ταύτην ἐκδεδωκέναί τοις υἱοῖς Κορέ φησιν ὁ Προφήτης. Ἐδὴ γάρ ἐστι, καὶ οὐχὶ ψαλμός· διότι γυμνῆ φωνῆ, μὴ συνηχοῦντος αὐτῇ τοῦ ὄργάνου, μετ' ἐμμελοῦς τῆς ἐκφωνήσεως παρεδίδοτο. Ἐδὴ δὲ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ. Ἄρα σοι διηγῆσομαι τὸν ἀγαπητὸν, ὄντινα ὁ λόγος εἶναι φησιν; ἢ καὶ πρὸ τῶν ἡμῶν λόγων ἐπίστασαι, μεμνημένος τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ φωνῆς; *Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός ἐν ᾧ εὐδόκησα* (57) αὐτοῦ ἀκούετε. Ἀγαπητός γάρ τῷ Πατρὶ μὲν ὡς Μονογενῆς, τῇ κτίσει δὲ πάσῃ ὡς πατὴρ φιλόανθρωπος καὶ ἀγαθὸς προστάτης. Τὸ αὐτὸ δὲ ἐστὶ τῇ φύσει καὶ ἀγαπητὸν καὶ ἀγαθόν. Διότι καλῶς ὠρίσαντο ἤδη τινες, ἀγαθὸν εἶναι οὐ πάντα ἐφίεται. Οὐ τοῦ τυχόντος δὲ ἐστὶν εἰς τὸ τέλειον χωρησαί τῆς (58) ἀγάπης, καὶ τὸν ὄντως ἀγαπητὸν ἐπίγνωσιν· ἀλλὰ τοῦ ἐκδυσσαμένου ἤδη τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης, καὶ ἐνδυσσαμένου τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. Ἐπεὶ ὁ γε χρήματα ἀγαπῶν, καὶ περὶ τὸ φθαρτὸν τῶν σωμάτων κάλλος ἐπισημένους, καὶ τὸ δοξάριον τοῦτο ὑπερτιμῶν, τὴν τοῦ ἀγαπᾶν δύναμιν (59) ἐφ' ἃ μὴ προσῆκεν ἀναλώσας, πρὸς τὴν τοῦ ἀληθινῶς ἀγαπητοῦ θέαν ἀπετυφλώθη. Διὰ τοῦτο φησιν· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου. Τὸ δὲ, Ἐξ ὅλης, μερισμὸν εἰς ἕτερα οὐκ ἐπιδέχεται. Ὅσον γάρ (60) ἂν τῆς ἀγάπης παραλώσης ἐπὶ τὰ κάτω, τοσοῦτόν σοι λείψει ἐξ ἀνάγκης ἀπὸ τοῦ ὅλου. Διὰ τοῦτο ὀλίγοι ἐκ πάντων φίλοι Θεοῦ προσηγορεύθησαν· ὡς Μωϋσῆς ἀναγέγραπται εἶναι φίλος· ὡς Ἰωάννης· Ὁ γὰρ φίλος, φησὶ, τοῦ νυμφίου, ἔστως, χαρᾷ χαιρεῖ· τουτέστιν, ὁ τὸ στάσιμον ἔχων καὶ ἀμετακίνητον τῆς εἰς Χριστὸν φιλίας, οὗτος ἄξιός τῆς αὐτοῦ φιλίας. Διὰ καὶ τοῖς μαθηταῖς ἤδη τελειούμενοις ὁ Κύριος, Οὐκέτι, φησιν, ὑμᾶς λέγω δούλους, ἀλλὰ φίλους· ὅτι ὁ δούλος οὐκ ὀδεῖ τί ποιῆσὶ ὁ κύριος αὐτοῦ. Τελείου τοίνυν ἐστὶ τὸ τὸν ὄντως ἀγαπητὸν ἐπιγνώσκειν. Καὶ τῷ ὄντι μόνοι φίλοι Θεοῦ καὶ ἀλλήλοις οἱ ἄγιοι· οὐδεὶς δὲ τῶν πονηρῶν καὶ ἀμαθῶν φίλος. Οὐδὲ γὰρ πίπτει τὸ τῆς φιλίας καλὸν εἰς μοχθηρὰν διάθεσιν· διότι οὐδὲν αἰσχρὸν καὶ ἀνάρμοστον εἰς συμφωνίαν δύναται χωρησαί φιλίας. Τὸ γὰρ κακὸν οὐ τῷ ἀγαθῷ ἔναντιον ἐστὶ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἑαυτῷ. Ἦδη δὲ καὶ ἐπὶ τὴν (61) ἐξέτασιν τῶν ῥημάτων προῖωμεν.

3. Ἐξηρεύσατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. Ἦδη μὲν τινες ψήθησαν ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς

τοῦ ἀγαπητοῦ δύναμιν.

(60) Ita mss. Deest γάρ in editione Paris. Mox mss. sex τοῦτό σοι. Editi vero τοσοῦτόν σοι. Junctum est utrumque in Reg. secundo, τοσοῦτον τοῦτό σοι.

(61) Editi cum uno aut altero ms. ἐπὶ τὴν. At mss. sex περὶ τὴν. Quæ mox sequuntur, Ἐξηρεύσατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν, leguntur quidem in editione Parisiensis, sed desunt et in nostris mss. et in editione Basil.

λέγεσθαι ταῦτα περὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς αὐτὸν Ἀδούγου, ὃν ἐκ τῆς οἰονεὶ καρδίας καὶ αὐτῶν τῶν σπλάγγων, φασί, προήγαγε (62)· καὶ ἀπὸ ἀγαθῆς καρδίας ἀγαθὸς λόγος προήλθεν· ἐμοὶ δὲ δοκεῖ ταῦτα ἐπὶ τὸ προφητικὸν ἀναφέρεσθαι πρόσωπον. Τὰ γὰρ ἐφεξῆς τοῦ βῆτου οὐκέτι ὁμοίως ἐξομαλίζει ἡμῖν τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἐξήγησιν. Οὕτε γὰρ ἂν περὶ τῆς ἑαυτοῦ γλώσσης ὁ Πατὴρ εἶπεν, ὅτι (63) *Ἡ γλῶσσα μου κάλαμος γραμματέως δευσυγράφου. Ὁραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.* Οὐ γὰρ ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους συγκρίσεως τὴν ὑπεροχὴν τοῦ κάλλους ἔχει. Καὶ προῦν φησι· *Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἐλαίον ἀγαλλιάσεως.* Οὐ γὰρ εἶπεν· *Ἐχρισά σε ἐγὼ ὁ Θεός, ἀλλ' Ἐχρισέ σε ὥστε ἐκ τούτου παρίστασθαι ἕτερον εἶναι τὸ διαλεγόμενον πρόσωπον. Ποῖον οὖν ἐστὶ τοῦτο ἢ ὁ Προφήτης ὁ χωρήσας τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς αὐτὸν γενομένην ἐνέργειαν;* *Ἐξηρέυξατο, φησὶν, ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν.* Ἐπειδὴ γὰρ ἡ ἐρυγὴ ἐστὶ πνεῦμα κρύφιον κατὰ τὴν ζέσιν τῆς τροφῆς ἀποβήγγυμένων τῶν πομφολύγων ἐπὶ τὸ ἄνω διαπνεόμενον, ὁ τραφεὶς τῷ ζῶντι ἄρτι τῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάντι καὶ διδόντι ζωὴν τῷ κόσμῳ, καὶ ὁ ἐμπλησθεὶς παντὶ βῆματι ἐκπορευομένην διὰ στόματος Θεοῦ, κατὰ τὴν τῆς Γραφῆς συνήθη τροπαλογίαν, ἡ τραφεῖσα τοῖς ἱεροῖς μαθήμασι ψυχῆ, πρόσφορον τοῖς βρώμασι προῖεται τὴν ἐρυγὴν. Διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ λογικὴ ἦν καὶ ἀγαθὴ ἡ τροφή, λόγον ἀγαθὸν ἐξερέυγεται ὁ Προφήτης. Ὁ γὰρ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν. Ζητήσωμεν οὖν καὶ ἡμεῖς τὴν ἀπὸ τοῦ λόγου τροφήν εἰς πληρωσιν τῶν ψυχῶν ἡμῶν (*Δίκαιος γὰρ, φησὶν, ἐσθίων, ἐμπλήσσει τὴν ψυχὴν αὐτοῦ*), ἵνα κατὰ τὴν ἀναλογίαν ὧν τρεφόμεθα, οὐ τὸν τυχόντα λόγον, ἀλλὰ ἀγαθὸν ἀναπέμπωμεν. Ὁ γὰρ πονηρὸς ἄνθρωπος, ὑπὸ μοχθηρῶν δογμάτων ἀνατραφεὶς, ἐξερέυγεται τῇ καρδίᾳ λόγον πονηρόν. Οὐχ ὁρᾷς ὅποια τὰ στόματα τῶν αἰρετικῶν ἀπερέυγεται; ὡς χαλεπὰ καὶ δυσώδη, πολλὴν τινα τὴν ἐν τῷ βᾶθει νόσον τῶν ἀθλίων κατηγοροῦντα; Ὁ γὰρ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. Μὴ δὴ οὖν, κνηθόμενος τὴν ἀκοήν, ἐπισωρεύσης σεαυτῷ διδασκάλους, νόσον ἐνεργάσασθαι τοῖς σπλάγγνοις σου δυναμένους, καὶ πονηρῶν σοι βήματων ἐρυγὴν προξενῆσαι (64), δι' ὧν μέλλεις ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως καταδικάζεσθαι. Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου, φησὶ, *δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.* Λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ. Πάνυ προσάγει ἡμᾶς τῇ διανοίᾳ τοῦ προφητικοῦ προσώπου καὶ τοῦτο τὸ βῆμα· *Λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ βασιλεῖ.* ἀντὶ τοῦ, Ἐξομολογήσομαι τῷ κριτῇ, καὶ προλαμβάνω τὸν κατηγορον, διὰ τῆς περὶ τῶν ἰδίων ἔργων ἀπαγγελίας. Ἐντολὴν γὰρ εἰ-

A sona Patris de Verbo apud ipsum in principio existente dici: quod, inquit, velut ex corde et ex ipsis visceribus produxit; atque ex bono corde bonum verbum prodit. Mihi vero videntur hæc **161** ad Prophetæ personam referenda esse. Nam quæ hanc deinceps sententiam sequuntur, non amplius æque planam exhibent nobis de Patre narrationem. Neque enim de sua ipsius lingua Pater dixerit: *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.* **Vers. 3.** *Speciosus forma præ filiis hominum.* Non enim pulchritudinis præstantiam ex humana comparatione mutuat. Et progressus ait ²¹: *Propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ.* Non enim dixit, *Unxi te ego Deus, sed, Unxit te Deus;* adeo ut ex hoc constet aliam esse loquentem personam.

B Quæ igitur hæc est, nisi Propheta ipse, qui afflatum Spiritus sancti in se diffusum recepit? *Eructavit cor meum, inquit, verbum bonum.* Cum enim ructus flatus sit occultus, qui, bullis ob sumpti alimenti fervorem erumpentibus, sursum versus diffatur; qui nutritus est pane illo vivente, qui de cælo descendit, datque vitam mundo ²², et omni verbo ex ore Dei prodeunte ²³ saturatus est, juxta consuetam Scripturæ tropologiam, anima, inquam, sacris enutrita disciplinis, convenientem edullis ructum emit. Quapropter cum spiritalis esset, optimusque cibus, Propheta verbum bonum eructat. *Bona:* enim homo ex bono cordis sui thesauro bonum profert ²⁴. Quæramus itaque et nos a verbo cibum, ad animarum nostrarum saturitatem (*Justus enim, inquit, comedens implet animam suam* ²⁵), ut pro ratione eorum quibus alimur, non vulgare, sed bonum verbum emittamus. Nam inalus homo, dogmatis pravis enutritus, ex corde pravum verbum eructat. Non vides qualia eructent ora hæreticorum? quam gravia, quam fetida, magnum quemdam morbum in intimo miserorum illorum pectore indicantia? *Nam inalus homo ex malo cordis sui thesauro profert malum* ²⁶. Ne igitur pruriens auribus, coacerves tibi magistros ²⁷, qui visceribus tuis morbum inferre valeant, tibi que pravorum verborum ructum creare, ob quæ in die judicii condemnationem subiturus sis. *Ex verbis enim tuis, inquit, justificaberis, et ex verbis tuis condemnaberis* ²⁸. **D** *Dico ego opera mea regi.* Maxime adducit nos, ut Prophetæ personam intelligamus, et hoc verbum: *Dico ego opera mea regi:* hoc est, Confitebor judici, et accusatorem antevertam, per operum priorum delationem. Ipsi enim mandatum accepimus, quod sic habet: *Dic tu primus iniquitates tuas, ut justificeris* ²⁹. *Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis.* Quemadmodum calamus instrumentum est scriptorium, quem periti cujusdam manus movet ad for-

²¹ Joan. xv, 8. ²² Joan. vi, 33. ²³ Deut. viii, 3; Math. iv, 4. ²⁴ Math. xii, 35. ²⁵ Prov. xiii, 25. ²⁶ Math. xii, 35. ²⁷ II Tim. iv, 3. ²⁸ Math. xii, 37. ²⁹ Isa. xliii, 26.

(62) Reg. secundus σπλάγγνων, φησὶ, προήγαγεν.
(63) Sic quinque mss. Deest ὅτι in editis.

(64) Sic Regii secundus et tertius cum Colb. primo. Editio Paris. προξενούσαι.

mandos eorum quæ scribenda sunt characteres, ita et justī lingua, Spiritu sancto eam movente, in cre-
dientium cordibus verba vitæ æternæ inscribit; non atramento tincta, sed Spiritu Dei vivi ⁴⁰. Scriba igitur est Spiritus sanctus, quoniam sapiens est, et omnes docens; velociter vero scribens, quia velox est mentis motus, Cogitationes autem nobis inscribit Spiritus, *Non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus* ⁴¹. Cæterum pro ratione latitudinis cordis, plura vel pauciora Spiritus cordibus inscribit: quæ aut manifesta sunt omnibus, aut obscuriora, secundum puritatis præparationem. Ob scriptorum vero celeritatem jam totus terrarum orbis Evangelio repletus est. Quæ autem sequuntur, ea nobis visum est sumere e proprio principio, nec **162** superioribus con-
nectere, sed sequentibus adjungere. Illud enim, *Speciosus forma*, ad Dominum referri ducimus, persona commutata.

τοῦ ῥητοῦ ἀπὸ ἰδίας ἀρχῆς ἔδοξεν ἡμῖν λαμβάνειν, καὶ μὴ συνάπτειν τοῖς προλαβοῦσιν, ἀλλὰ προστιθέσθαι τῷ ἐφεξῆς (67). Τὸ γὰρ, *Ῥαῖος κάλλει*, πρὸς τὸν τοῦ προσώπου.

4. *Speciosus forma præ filiis hominum. Diffusa est gratia in labiis tuis*. Inducunt autem nos in hanc sententiam et Aquila et Symmachus; ille quidem cum dixit: *Pulchritudine exornatus es præ filiis hominum*; Symmachus vero, *Pulchritudine pulcher es præ filiis hominum, Speciosum igitur forma Dominum appellat*, cum aciem mentis intendisset in ejus divinitatem. Non enim carnis pulchritudinem laudat. *Vidimus enim eum, et non habebat speciem, neque decorem: sed species ejus inhonorata, deficiens præ filiis hominum* ⁴². Proinde palam est, Prophetam, ubi claritatem ejus inspexisset, essetque splendore illinc proficiscente repletus, et præ pulchritudine illa animo percussus, ad divinum spiritualis pulchritudinis amorem permotum esse: qua animæ humanæ affulgente, omnia quæcumque prius diligebantur, turpia esse videntur atque abominanda. Quapropter etiam Paulus, simul ut vidit speciosum illum forma, omnia duxit pro stercoribus, ut Christum lucrifaceret ⁴³. Qui quidem externi sunt et alieni a verbo veritatis, simplicitate dictionis Scripturarum contempta, Evangelii prædi-

α λήψαμεν τὴν λέγουσαν· *Λέγε σὺ πρῶτος ἀνομιᾶς σου, ἵνα δικαιοῦθῃς* (65). *Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου*. Ὡσπερ (66) ὁ κάλαμος ὀργανόν ἐστι γραφικόν, τῆς χειρὸς τοῦ ἐπιστήμονος κινούσης αὐτὸν εἰς τὴν περι τῶν γραφομένων ἀποσημείωσιν· οὕτω καὶ ἡ τοῦ δικαίου γλῶσσα, κινούστος αὐτὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἐγγράφει τὰ ῥήματα τῆς αἰωνίου ζωῆς ταῖς καρδίαις τῶν πιστευόντων· βαπτομένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος. Γραμματεὺς οὖν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διότι σοφόν ἐστι καὶ διδακτικόν ἀπάντων· ὀξυγράφον δὲ, διότι ὀξεῖα τῆς διανοίας ἢ κίνησις. Νοήματα δὲ ἡμῖν ἐγγράφει τὸ Πνεῦμα, *Ὅχι ἐν πλατῆι λίθιναίς, ἀλλ' ἐν πλατῆι καρδίας σαρκίνας*. Κατὰ δὲ τὴν ἀναλογίαν τοῦ πλάτους τῆς καρδίας, πλεῖονα ἢ ἐλάττονα ἐγγράφει ταῖς καρδίαις τὸ Πνεῦμα, ἢ ἐκφανῆ πᾶσιν, ἢ ἀμυδρότερα, κατὰ τὴν προπαρασκευὴν τῆς καθαρότητος. Διὰ δὲ τὸ τάχος τῶν γραφομένων πλήρης πᾶσα λοιπὸν ἡ οἰκουμένη τοῦ Εὐαγγελίου γεγένηται. Τὸ δὲ ἐφεξῆς

4. *Ῥαῖος κάλλει* παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. *Ἐξεχούθη ἡ χάρις ἐν χειλεσί σου*. Προσάγεται δὲ ἡμᾶς τῇ διανοίᾳ ταύτῃ ὅ τε Ἄκυλας καὶ ὁ Σύμμαχος· ὁ μὲν εἰπὼν· *Κάλλει ἐκαλλωπίσθης* παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Σύμμαχος· *Κάλλει καλὸς εἶ παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*.

Ῥαῖος οὖν κάλλει προσαγορεύει τὸν Κύριον ὁ ἐνατενίσας αὐτοῦ τῇ θεότητι. Οὐ γὰρ τὸ τῆς σαρκὸς ἀνυμνεῖ κάλλος. *Εἶδομεν γὰρ αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων*. Ἄηλον οὖν, ὅτι ἐνιδὼν αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι καὶ τῶν ἐκείθεν μαρμαρυγῶν ἀναπλησθεῖς (68) ὁ Προφήτης, πληγείς τὴν ψυχὴν τούτῳ τῷ κάλλει, πρὸς τὸν ἔνθεον ἔρωτα τῆς νοητῆς ὠραιότητος ἐκινήθη· ἥς ἐπιφανείσης τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, πάντα αἰσχρὰ καὶ ἀπόβλητα τὰ τέως ἀγαπώμενα καταφαίνεται. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Παῦλος, ὅτε εἶδε τὸν ὠραῖον κάλλει (69), πάντα ἡγήσατο σκύβαλα, ἵνα Χριστὸν κερδήσῃ. Οἱ μὲν ἔξω τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας μωρίαν ὀνομάζουσι τοῦ Εὐαγγελίου τὸ κήρυγμα, τὴν εὐτέλειαν τῆς φράσεως τῶν Γραφῶν ἐξουθενούντες· ἡμεῖς δὲ οἱ καυχώμενοι ἐν

⁴⁰ II Cor. III, 3. ⁴¹ ibid. ⁴² Isa. LIII, 2, 3. ⁴³ Philipp. III, 8.

(65) Hieronymus in caput XLIII Isaiaë monet illa: *Λέγε σὺ πρῶτος ἀνομιᾶς σου, ἵνα δικαιοῦθῃς, Dic tu primus iniquitates tuas, ut justificeris*, inter additamenta LXX Interpretum ponenda esse.

(66) Colb. primus Ὡσπερ γάρ.

(67) Sic Colb. quintus cum Reg. sexto prima manu. Editio Paris. προστιθέσθαι τῶν ἐφεξῆς, haud recte. Colb. sextus προστιθέσθαι τῶν ἐφ. Alii mss. cum Reg. sexto secunda manu προστιθέσθαι τὸ ἐφεξῆς. Denique editio Basil. συντιθέσθαι τῷ ἐφεξῆς, non male. Mox interpretis Aquilæ verba et in mss. et in utraque editione Basil. et Paris. ita leguntur, κάλλει ἐκαλλωπίσθης παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. *Pulchritudine exornatus es præ filiis hominum*: sed longe aliter edita inveniuntur in Commentariis Eusebii; nempe hoc modo, κάλλει ἐκαλλωπίσθης ἀπὸ

υἱῶν ἀνθρώπων, *Pulchritudine ornatus es a filiis hominum*. Sic aut illic vitium inesse constat: sed hic an illic insit, incertum videri potest. Cum tamen interpretes omnes de eo inter se consentiant, quod de pulchritudine humanam pulchritudinem superante loquantur, vix est ut credam Aquilam ab aliorum interpretatione ita recessisse, ut ipse de pulchritudine quæ ab hominibus tribuatur locutus sit. Quare probabilius multo ducimus scripsisse Aquilam, κάλλει ἐκαλλωπίσθης παρὰ τοὺς, etc.: *Pulchritudine exornatus es præ filiis hominum*.

(68) Sic quinque mss. cum editione Basil. Editio vero Paris. ἐμπλήσθεῖς.

(69) Reg. secundus ὠραῖον ἐν κάλλει. Mox Reg. tertius οἱ μὲν οὖν,

τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ, οἷς ἐφανέρωθη διὰ τοῦ Πνεύματος τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, οἰδαμεν, ὅτι πλουσία χάρις ἐστὶν ἐκκεχυμένη παρὰ Θεοῦ ἐπὶ τοῖς περὶ Χριστοῦ λόγοις. Διὰ τοῦτο ἐν ὀλίγῳ τῷ χρόνῳ πᾶσαν σχεδὸν τὴν οἰκουμένην διήλθε τὸ κήρυγμα, ἐπειδὴ πλουσία καὶ ἀφθονος ἡ χάρις ἐκκέχεται ἐπὶ τοὺς κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου, οὓς καὶ χεῖλη Χριστοῦ ὠνόμασεν ἡ Γραφή. Διὰ τοῦτο ἐν εὐκαταφρονήτοις λεξειδοῖς πολλὴ τὸ ἀγωγὸν (70) καὶ πρὸς σωτηρίαν ὄλκον ἔχει τοῦ Εὐαγγελίου τὸ κήρυγμα. Καὶ πᾶσα ψυχὴ κεκράτηται δόγμασι ἀκινήτοις, διὰ τῆς χάριτος πρὸς τὴν ἀσάλευτον εἰς Χριστὸν πίστιν βεβαιουμένην. Ὅθεν φησὶν ὁ Ἀπόστολος· Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολήν εἰς ὑπακοήν πιστῶς· καὶ πάλιν· Περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δέ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ, ἡ σὺν ἐμοί.

5. Ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου· διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. Γέγραπται ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτι Ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος τοῖς ἐκπορευομένοις διὰ στόματος αὐτοῦ. Διόπερ ἐμφαντικῶς ὁ ψαλμὸς, τὸ πλῆθος τῆς χάριτος τῶν παρὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ῥημάτων παραστήσαι βουλόμενος, Ἐξεχύθη χάρις ἐν τοῖς χεῖλεσί σου, εἶπε, διὰ τὸ ἀφθονον τῆς ἐν τῷ λόγῳ χάριτος. Εὐλόγησέ σε, φησὶν, ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. Αἴλιον δέ, ὅτι ἐπὶ τὸ ἀνθρώπινον χρῆ ἀναφέρεισθαι ταῦτα, καθὰ προκρίπτει σοφία καὶ ἡλικία καὶ χάριτι. Κατὰ τοῦτο (71) δὴλον, ὅτι καὶ ἄλλοι ἀνδραγαθημάτων αὐτῷ νοουμένω δεδοσθαι τὴν χάριν. Ὅμοιον δὲ τούτῳ τὸ· Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ἡ παρακλήσιόν ἐστι καὶ τὸ Φιλιππησίους παρὰ Παύλου γραφέν, ὅτι Ἐταπεινώσεν ἑαυτὸν γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ, διὸ καὶ ὁ Θεός αὐτὸν ὑπερύψωσεν. Ὅστε δὴλον (72), ὅτι ταῦτα περὶ τοῦ κατὰ τὸν Σωτῆρα ἀνθρώπου λέγεται· ἢ ἐπειδὴ ἡ Ἐκκλησία σῶμά ἐστι τοῦ Κυρίου, καὶ αὐτὸς κεφαλὴ τῆς Ἐκκλησίας· ὡς περ ἀποδεδώκαμεν χεῖλη εἶναι τοῦ Χριστοῦ τοὺς ὑπηρετούμενους τῷ οὐρανίῳ λόγῳ (ὡς περ Παῦλος ἐν ἑαυτῷ ἔχων (73) τὸν Χριστὸν λαλοῦντα, καὶ εἰ τις ἐκεῖνῳ τὴν ἀρετὴν παραπλήσιος)· οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, οἱ καθεὶς τῶν πεπιστευκότων ἐσμέν. Τὴν οὖν τῇ Ἐκκλησίᾳ δεδομένην εὐλογίαν ἐπὶ τὸν Κύριον ὁ ἀναφέρων οὐχ ἀμαρτήσῃ (74). Τὸ οὖν, Εὐλόγησέ σε ὁ Θεός, τουτέστι, τὰ μέλη τὰ σὰ καὶ τὸ σῶμα τὸ σὸν ἐπλήρωσε τῶν παρ' ἑαυτοῦ ἀγα-

A cationem stultitiam nominant ⁴⁴ : nos vero qui in cruce Christi gloriamur ⁴⁵, quibus manifestata sunt per Spiritum ea, quæ donata sunt nobis a Deo, non in doctis humanæ sapientiæ verbis ⁴⁶, novimus gratiam eam, quæ a Deo in traditis de Christo docturinis diffusa fuit, divitem esse. Quamobrem brevi tempore in universum prope terrarum orbem illa prædicatio pervenit, propterea quod dives et abundans gratia effusa est in Evangelii præcones, quos etiam Christi labia Scriptura nominavit ⁴⁷. Quapropter Evangelii prædicatio in contemptibilibus dictiunculis vim multam habet persuadendi et ad salutem illiciendi. Et anima omnis immobilibus dogmatis subacta est, per gratiam in inconcussa in Christum fide confirmata. Unde ait Apostolus : **B Per quem accepimus gratiam et apostolatam, ut obediat fidei** ⁴⁸. Et rursus : *Abundantius illis omnibus laboravi; non ego autem, sed gratia Dei, quæ est mecum* ⁴⁹.

5. *Diffusa est gratia in labiis tuis : propterea benedixit te Deus in æternum.* Scriptum est in Evangelio, quod *Mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius* ⁵⁰. Quamobrem significanter multitudinem gratiæ verborum Domini nostri ostendere volens psalmus, *Diffusa est*, inquit, *gratia in labiis tuis*, ob gratiæ quæ in sermone est exuberantem copiam. *Benedixit te Deus*, inquit, *in æternum.* Palam est autem hæc ad humanitatem referri, quatenus proficit *sapientia et ætate et gratia* ⁵¹; secundum quam, intelligimus gratiam quoque ceu præclarorum facinorum præmium ei datam fuisse. Hujus **163** autem simile est illud ⁵² : *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Cui affine est et illud Philippensibus a Paulo scriptum : *Humiliavit semetipsum factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis, propter quod et Deus exaltavit illum* ⁵³. Quare liquet isthæc de Salvatore ut homine dici : aut quoniam Ecclesia corpus est Domini, et ipse caput Ecclesiæ : quem admodum cœlestis verbi ministros labia esse Christi diximus (uti erat Paulus in se ipso habens Christum loquentem ⁵⁴, et si quis illi par virtute est) : sic etiam reliqua corporis Christi membra sumus quotquot credidimus. Si quis ergo datam Ecclesiæ benedictionem ad Dominum retulerit, is neutiquam aberraverit. Illud itaque, *Benedixit te Deus*, id est, membra tua, et corpus tuum implevit bonis suis, *in æternum*, hoc est, in infinitum. **VERS. 4, 5.** *Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime. Specie tua et pulchritudine tua.*

⁴⁴ I Cor. i, 21. ⁴⁵ Galat. vi, 14. ⁴⁶ I Cor. ii, 12, 13. ⁴⁷ Luc. x, 16. ⁴⁸ Rom. i, 5. ⁴⁹ I Cor. xv, 40
⁵⁰ Luc. iv, 22. ⁵¹ Luc. ii, 52. ⁵² Vers. 8. ⁵³ Philipp. ii, 8, 9. ⁵⁴ II Cor. xii, 5.

(70) Editio Basil. et quatuor mss. ἀγωγόν. Editio vero Paris. et tres mss. ἐπαγωγόν. Mox editio Basil. et sex mss. ὄλκον ἔχει. Editio Paris. ἐφολκὸν ἔχει.

(71) Colh. primus καθ' ὅ. Statim quatuor mss. τούτῳ τὸ. Editi τοῦτο τῷ.

(72) Reg. tertius θεὸν δῆλον.

(73) Ita multi mss. cum editione Basil. At editio Paris. ὁ ἐν αὐτῷ ἔχων.

(74) Reg. tertius οὐχ ἀμαρτήσῃς. Alii duo mss. οὐχ ἀμαρτήσῃ. Editi vero cum Regiis quarto et sexto οὐχ ἀμαρτήσῃ.

Arbitramur itaque illud tropice referri ad vivum sermonem Dei, ut carni jungatur : qui est *Efficax et penetrantior omni gladio ancipiti, et pertingens usque ad divisionem animæ simul ac spiritus, compagumque et medullarum, et discretor cogitationum et intentionum cordis* ⁸⁵. Femur enim actionis ad generationem pertinentis symbolum est. *Hæ enim, inquit, animæ, quæ egressæ sunt de femore Jacob* ⁸⁶. Quemadmodum igitur vita est, et via, et panis et vitis, et vera lux ⁸⁷; atque aliis innumeris modis Dominus noster Jesus Christus nominatur : sic et gladius partem animæ affectui inservientem dividens, et motus concupiscentiæ mortificans. Deinde, quia Deus Verbum sese carnis infirmitati conjuncturus erat, pulchre additur, *Potentissime*; quippe illud est potentiæ maximæ argumentum, posse Deum in humana natura esse. Nam cœli ac terræ conformatio, et maris et aeris et maximorum elementorum generatio, et si quid supra mundum, aut si quid subter terram intelligitur, non tam Dei Verbi commendat potentiam, quam Incarnationis dispensatio, et illa ad humilitatem et infirmitatem naturæ humanæ demissio. *Specie tua et pulchritudine tua*. Species a pulchritudine differt. Id enim speciosum dicitur, quod completum fuit idoneo tempore ad usque propriam maturitatem. Exempli causa, illud frumentum speciosum dicitur, quod maturum jam est ad messem : atque is vitis fructus speciosus est, qui per anni tempestatem coctionem propriam ad suam perfectionem comparavit, quique usui aptus existit. Pulchritudo vero concinnitas ea est, quæ in membrorum compositione sita est, efflorescentem ex se gratiam habens. *Accingere igitur gladio tuo super femur tuum, potentissime. Specie tua*, hoc est, in plenitudine temporum; *et pulchritudine tua*, videlicet, divinitate quæ contemplatione et ratione intelligi potest. Illud enim vere pulchrum est, quod humanam omnem intelligentiam **164** et potentiam excedit, quodque mente sola queas contemplari. Noverunt autem ejus pulchritudinem discipuli, quibus privatim parabolas solvebat. Viderunt etiam ipsius pulchritudinem Petrus et filii tonitruum in monte, fulgore suo splendorem solis superantem, atque habitus digni, qui gloriosi ejus adventus exordia oculis perciperent ⁸⁸. Et *Intende, inquit, et prospere procede, et regna*. Hoc est, hominum curam per carnem aggressus, impende diligentiam summam constantemque et nunquam deficientem. Hoc enim viam cursumque præbebit prædicationi, et omnes tuo subjiciet imperio. Neque vero illud nobis inso-

θῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τούτέστιν, εἰς τὸ ἀπέραντον. *Περίλωσαι τὴν ρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ. Τῇ ὠραιότητι σου καὶ τῷ κάλλει σου.* Ἠγοῦμεθα τοίνυν τροπικῶς ἀναφέρεσθαι εἰς τὸν ζῶντα τοῦ Θεοῦ λόγον, ὥστε συνάπτεσθαι τῇ σαρκί, ὅς ἐστιν Ἐνεργητὴς καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ δικοπούμενος ἀκρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἀρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας. Διότι ὁ μηρὸς σύμβολόν ἐστι τῆς κατὰ τὴν γένεσιν ἐνεργείας. Αὗται γάρ, φησὶν, αἱ ψυχαὶ αἱ ἐξεληθῶσαι ἐκ τῶν μηρῶν Ἰακώβ. Ὡς οὖν ζωὴ ἐστὶ, καὶ ὁδὸς, καὶ ἄρτος, καὶ ἄμπελος, καὶ ἀληθινὸν φῶς, καὶ ἄλλα μυρία ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ὀνομάζεται· οὕτω καὶ μάχαιρα διατέμνουσα τὸ παθητικὸν μέρος τῆς ψυχῆς, καὶ νεκρούσα τὰ πρὸς ἐπιθυμίαις κινήματα. Εἶτα, ἐπειδὴ μέλλει τῇ ἀσθενείᾳ συνάπτεσθαι τῆς σαρκὸς ὁ Θεὸς Λόγος, καλῶς πρόσκειται τὸ, *Δυνατέ· διότι μεγίστης (75) ἀπόδειξιν δυνάμεως ἔχει τὸ δυναθῆναι Θεὸν ἐν ἀνθρώπου φύσει γενέσθαι.* Οὐ γὰρ τοσοῦτον οὐράνου καὶ γῆς σύστασις, καὶ θαλάσσης, καὶ ἀέρος, καὶ τῶν μεγίστων στοιχείων ἡ γένεσις, καὶ εἴ τι ὑπερκόσμιον νοεῖται, καὶ εἴ τι καταχθόνιον, τὴν δύναμιν παρίστησι τοῦ Θεοῦ Λόγου, ὅσον ἡ περὶ τὴν ἐνανθρώπησιν οἰκονομία, καὶ ἡ πρὸς τὸ ταπεινὸν καὶ ἀσθενὲς τῆς ἀνθρωπότητος συγκατάβασις. *Τῇ ὠραιότητι σου καὶ τῷ κάλλει σου.* Τὸ ὠραῖον τοῦ κάλλους διαφέρει (76)· ὅτι τὸ μὲν ὠραῖον λέγεται τὸ συμπληρωμένον εἰς τὸν ἐπιτήδειον καιρὸν πρὸς τὴν οἰκειαν ἀκμῆν· ὡς ὠραῖος ὁ σίτος, ὁ ὠριμος ἤδη πρὸς θερισμὸν· καὶ ὠραῖος ὁ καρπὸς τῆς ἀμπέλου, ὁ τὴν οἰκειαν πέψιν εἰς ἐλλείψιν ἑαυτοῦ διὰ τῆς τοῦ ἔτους ὥρας ἀπολαβῶν, καὶ ἐπιτήδειος εἰς ἀπόλαυσιν· κάλλος δὲ (77) ἐστὶ τὸ ἐν τῇ συνθέσει τῶν μελῶν εὐάρμοστον ἐπανθοῦσαν αὐτῷ τὴν χάριν ἔχον. *Περίλωσαι οὖν τὴν ρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ. Τῇ ὠραιότητι σου, τούτέστιν, ἐν τῷ πληρώματι τῶν καιρῶν· καὶ τῷ κάλλει σου, τῇ θεωρητῇ (78) καὶ νοητῇ θεότητι.* Ἐκεῖνο γὰρ τὸ δυνατὸν καλόν, τὸ κατάληψιν πᾶσαν ἀνθρωπίνην καὶ δύναμιν ὑπερβαῖνον, καὶ διανοίαν μόνῃ θεωρητόν. Καὶ ἐγνώριζον αὐτοῦ τὸ κάλλος οἱ μαθηταί, οἷς ἐπέλυε τὰς παραβολὰς κατ' ἴδιαν. Εἶδον δὲ (79) αὐτοῦ τὸ κάλλος Πέτρος καὶ οἱ υἱοὶ τῆς βροντῆς ἐν τῷ θρεῖ, ὑπερλάμπον τὴν τοῦ ἡλίου λαμπρότητα, καὶ τὰ προοίμια τῆς ἐνδόξου αὐτοῦ παρουσίας ὀφθαλμοῖς λαβεῖν κατηξιώθησαν. Καὶ ἔνευσεν (80), φησὶ, καὶ κατενοδοῦ, καὶ βασίλευε. Τούτέστιν, Ἀρξάμενος τῆς τῶν ἀνθρώπων διὰ σαρκὸς ἐπιμελείας, σύντονον καὶ διαρκῆ καὶ μηδέποτε ὑπεκλυομέ-

⁸⁵ Hebr. iv, 12. ⁸⁶ Exod. i, 5. ⁸⁷ Joan. xiv, 6; Petr. i, 16, 17. vi, 51; xv, 1, 5; i, 9. ⁸⁸ Matth. xvii, 1-9; If

(75) Regii secundus, quartus et sextus cum Colb. quinto et cum editione Basil. *μεγίστην, maximum potentiae argumentum*. Editio vero Paris. cum Colbertinis sexto et septimo dicit *μεγίστης*, rectius.

(76) Reg. tertius τὸ ὠραῖον τοῦ καλοῦ διαφέρει.

(77) Reg. tertius καλὸν δέ. Siquidem idem codex μελῶν εὐάρμοστον. Alii mss. cum editis εὐάρμοστον.

(78) Ita Colbertini primus, quintus et sextus cum Regiis secundo et sexto, bene. Editi et Reg. quartus θεωρητικῆ.

(79) Sic mss. At editio Paris. εἶδε δέ. Reg. secundus fusius Εἶδον δὲ αὐτοῦ τὸ κάλλος οἱ μαθηταὶ Πέτρος καὶ οἱ, etc.

(80) Reg. secundus καὶ ἐνευσεν. Reg. tertius ἐνευσεν.

νην ποιῶ τὴν ἐπιμέλειαν. Τοῦτο γὰρ ὁδὸν καὶ δρόμον παρέξει τῷ κηρύγματι, καὶ πάντας ὑποτάξει τῇ βασιλείᾳ σου. Μὴ ξενίζετω δὲ ἡμᾶς τὸ προστατικῶς λέγεσθαι τὸ, *Κατευοδοῦ*, διὰ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς οὕτως ἀεὶ σχηματιζούσης τὰ εὐκτικά. *Γενηθήτω γὰρ τὸ θέλημά σου*, ἀντὶ τοῦ, *γενησέη* καὶ, *Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου*, ἀντὶ τοῦ, *ἔλθοι* (81).

6. *Ἐνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης* καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἢ δεξιὰ σου. Πάλιν ὁ λόγος ὁμοίως ἐσημάτισται, ὡς περὶ μισθὸν ταῦτα λαμβάνοντος τοῦ Κυρίου, τὸ *κατευοδοῦσθαι* καὶ *βασιλεύειν*, ὑπὲρ ἀληθείας, καὶ πραότητος, καὶ δικαιοσύνης. Δεῖ δὲ οὕτω νοεῖν ὅτι ἐπειδὴ τῷ ψεύδει προδιέστραπται τὰ ἀνθρώπινα, ἵνα ἐπισπείρης τὴν ἀλήθειαν, βασιλευε ἐν τοῖς ἀνθρώποις τοῖς βασιλευομένοις ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας· σὺ γὰρ εἶ ἡ ἀλήθεια. Καὶ, *Ἐνεκεν πραότητος*, ἵνα τῷ κατὰ σὲ ὑποδείγματι πάντες εἰς ἐπιείκειαν καὶ χρηστότητα προαχθῶσι (82). Διὸ καὶ ὁ Κύριος ἔλεγε· *Μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι κρῶς εἰμι καὶ ταπεινὸς τῆ καρδία*. Καὶ ἀπόδειξιν παρέρχεται τῆς πραότητος ἐπ' αὐτῶν τῶν ἔργων· *λοιδορούμενος, ἐσιώπα· μαστιζόμενος, ἠνείχετο. Καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἢ δεξιὰ σου*. Οὐχὶ στύλους νεφέλης, οὐδὲ φωτισμὸς πυρός, ἀλλ' αὐτὴ ἡ δεξιὰ σου. *Τὰ βέλη σου ἡκοιμημένα*, δυνατὰ (83). Βέλη τοῦ δυνατοῦ ἡκοιμημένα ἔστιν οἱ εὐστοχοὶ λόγοι, οἱ καθικνούμενοι τῆς καρδίας τῶν ἀκρωμένων, βάλλοντες καὶ τιτρώσκοντες τὰς εὐαισθητοῦς ψυχὰς. *Λόγοι γὰρ, φησὶ, σοφῶν ὡς τὰ βούκετρα*. Διὸ καὶ ὁ Ψαλμωδὸς ῥυσθηναὶ ποτε ἀπὸ τῶν δολερῶν τῶν κατὰ τὴν γενεάν αὐτοῦ εὐχόμενος, εἰς θεραπείαν γλώσσης δολίας τὰ βέλη τοῦ δυνατοῦ ἡκοιμημένα ζητεῖ. Ἐπιζητεῖ δὲ καὶ τοὺς ἀνθρακας παρῆναι τοῖς ἐρημικοῖς· ὥστε ὅσων ἂν μὴ καθάψηται διὰ τὴν πύρωσιν τῆς καρδίας τὰ λογικὰ βέλη, τοῦτοις ἐτοίμησι εἶναι τὴν κόλασιν, ἢν καὶ ἐρημικοῖς ἄνθρακας προσηγόρευεν. Ὅσοι γὰρ ἐρήμους τοῦ Θεοῦ κατέστησαν ἑαυτοὺς, τοῦτοις ἀναγκαῖος ὁ εὐτρεπισμὸς τῶν ἐρημικῶν ἀνθρώπων. Νῦν οὖν *Τὰ βέλη σου ἡκοιμημένα*. Ἐκ τούτων τῶν βελῶν τιτρώσκονται αἱ παραδεξάμεναι τὴν πίστιν ψυχὰι, καὶ εἰς τὴν ἔκραν τοῦ Θεοῦ ἀγάπην ἐκκαυθεῖσαι λέγουσι *παρὰ πλῆσις τῆ νύμφη τὸ, Τετρωμένη ἀγάπης ἐγὼ εἰμι*. Ἀνεκδιήγητον δὲ καὶ δρῆρτον τὸ τοῦ λόγου κάλλος, καὶ ἡ τῆς σοφίας ὠραιότης, καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ εἰκόνι αὐτοῦ μορφή. Μακάριοι οὖν, οἱ τοῦ ἀληθινοῦ κάλλους φιλοθεάμονες. Οἴονε γὰρ προσδεθέντες αὐτῷ διὰ τῆς ἀγάπης, καὶ τὸν ἐπουράνιον καὶ μακαριστὸν ἐρώντες ἔρωτα, ἐπιλανθάνονται μὲν οἰκείων καὶ φίλων· ἐπιλανθάνονται δὲ οἴκου καὶ περιουσίας ἀπάσης· ἐκλαθόμενοι δὲ καὶ τῆς σωματικῆς εἰς τὸ ἐσθίειν

A lens esse videatur, quod imperative dictum sit, *Prospera procede*, cum ea quæ optantur, semper hoc modo figurare Scriptura soleat. Nimirum, *Fiat voluntas tua* ⁵⁹, pro, *utinam fiat*. Item: *Adveniat regnum tuum* ⁶⁰, pro, *utinam adveniat*.

6. *Propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam; et deducet te mirabiliter dextera tua*. Rursus hic sermo figuratus est, perinde ac si Dominus mercedis loco accipiat illa, *prospera procedere, et regnare*, nempe, *propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam*. Oportet autem intelligere hoc modo: quoniam res humanæ inversæ sunt mendacio, ut seras veritatem, regna in hominibus peccato subiectis: tu enim es ipsa veritas. Et, *Propter mansuetudinem*, ut omnes exemplo tuo ad clementiam et bonitatem perducantur. Quamobrem etiam Dominus dicebat: *Discite a me quod mitis sum et humilis corde* ⁶¹. Quin et istam mansuetudinem factis ipsis ostendit: quippe tacebat conviciis lacessitus; flagris cæsus, perferebat. *Et deducet te mirabiliter dextera tua*. Non columna nubis, non ignis splendor, sed ipsa dextera tua. Vers. 6. *Sagittæ tuæ acutæ, potentissime*. Acutæ potentis sagittæ sermones sunt appositæ ac solertes, qui auditorum pertingunt corda, feriuntque et sauciant animas sensu facili ac prompto præditas. *Verba enim*, inquit, *sapientium, sicut stimuli bonum* ⁶². Quare et Psalmista a dolosis hominibus ætatis suæ aliquando liberari cupiens, acutas potentis sagittas exquirat, pro linguæ dolosæ remedio. Quærit itidem carbones adesse *desolatorios* ⁶³, ut quos ob callosam cordis duritiem non tangunt spirituales sagittæ, iis parentum sit supplicium, quod carbones etiam *desolatorios* appellavit Quicumque enim Deum deseruere, iis carbonum desolatoriorum apparatus necessarius est. Nunc igitur *Sagittæ tuæ acutæ*. Quæ fidem amplexatæ sunt animæ, his sauciantur sagittis; et ubi summa in Deum charitate exarserint, pariter ac sponsa dicunt: *Vulnerata charitate ego sum* ⁶⁴. Porro verbi pulchritudo, sapientiæ species, ac Dei in ipsius imagine forma inexplicabilis est ac ineffabilis. Beati igitur, qui contemplandæ veræ illius pulchritudinis sunt cupidi. Nam velut huic alligati per dilectionem, cœlestemque et plane beatum, amantes amorem, propinquo-rum obliviscuntur et amicorum: item domus obliviscuntur et opum omnium; imo **165** etiam corporalem edendi et bibendi necessitatem oblitæ, soli divino ac puro amori affixi sunt. Intelligere autem possis *sagittas acutas* eos etiam, qui ad disseminan-

⁵⁹ Matth. vi, 10. ⁶⁰ ibid. ⁶¹ Matth. xi, 29. ⁶² Eccle. xii, 11. ⁶³ Psal. cxix, 4. ⁶⁴ Cant. ii, 5.

(81) Sic quinque mss. cum editione Basil. At editio Paris. ἔλεγε. Nec ita multo post quinque mss. Ἵπὲρ ἀληθείας. Editi Ἐνεκεν ἀληθείας. Statim quatuor mss. cum editione Basil. προσδιέστραπται. Editio vero Paris. cum Colb. sexto προσδιέστραπτο.

(82) Editi ἐναχθῶσιν. At mss. quinque προαχθῶσιν.

(83) Ita quoque legitur apud LXX, sed vocem δυνατὰ non agnoscit Eusebius, nec dubium quin abesse oporteat. Notat enim Hieronymus ad Suniam, id vocabulum redundare, atque e superiore loco additum esse.

(84) Vox λογικὰ in aliquibus mss. non reperitur.

dum in universo orbe Evangelium missi sunt; qui, quod exacuissent sese, operibus justitiæ fulgebant, et subtiliter in discipulorum animos irrepebant: nam hæc sagittæ quaquaversum præmissæ, populos, ut se submitterent Christo, præparabant. Videtur autem mihi isthæc sententia aptius per hyperbaton restitui, adeo ut is sit sensus: *Intende, et prospere procede, et regna, et deducet te mirabiliter dextera tua, et populi sub te cadent*; propterea quod *sagittæ tuæ acutæ sunt in corde inimicorum regis*. Nullus Deo adversarius, aut arrogans, aut superbus subjicit se Deo, sed qui fidei obtemperavere. Sagittæ autem, eorum qui regis aliquando inimici erant cordibus illapsæ, ipsos ad veritatis desiderium trahunt, ipsos trahunt ad Dominum, ut inimici Dei existentes, ei per doctricinam reconcilientur.

Τὰ δὲ βέλη, ταῖς καρδίαις ἐμπέσοντα τῶν ποτε ἀληθείας πόθον, ἔλκει αὐτούς πρὸς τὸν Κύριον, διὰ τῶν διδαγμάτων.

7. *VERS. 7, 8. Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi; virga rectitudinis, virga regni tui. Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Posteaquam ad naturam humanam intentus, multis verbis de ea disseruit, nunc orationem et altitudinem gloriæ Unigeniti reducit. *Sedes tua, Deus*, inquit, *in sæculum sæculi*: hoc est regnum tuum ultra sæcula se porrigit, estque omni intelligentia antiquius. Et pulchre post populorum obedientiam, regni Dei magnificentiam celebrat. *Virga rectitudinis, virga regni tui*. Quapropter et ei propriam reddidit appellationem, ipsum clare appellans Deum: *Sedes tua, Deus*. Castigatrix est virga Dei: quæ dum castigat, recta, non perversa judicia profert. Quamobrem virga rectitudinis virga regni ipsius nuncupata est. *Si enim dereliquerint filii ejus legem meam, et in judicis meis non ambulaverint; visitabo in virga iniquitates ipsorum* ⁶⁵. Vides justum Dei judicium? Non in quoslibet utitur, sed in peccatores. Hæc autem et consolationis virga dicitur: *Virga enim, inquit, et baculus tuus, ipsa me consolata sunt* ⁶⁶. Est et hæc virga contritionis. *Reges eos in virga ferrea, tanquam vas figuli confringes eos* ⁶⁷. Confringuntur autem terrea ac lutea, gratia eorum qui reguntur; quemadmodum etiam traduntur *In interitum carnis*, ^D *ut spiritus salvus sit* ⁶⁸.

ῥάβδος. Ποιμανεῖς γὰρ αὐτούς ἐν ῥάβδῳ σιδηρῇ, ὡς σκεῦος κεραμῆος (90) συντρίβεις αὐτούς. Συντρίβεται δὲ τὰ χοῖκὰ καὶ πήλινα ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ποιμαινομένων· καθὼς καὶ παραδίδοται *Εἰς δόξαρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῆ*.

8. *Propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Quoniam par erat ut typicum

⁶⁵ Psal. LXXVIII, 51, 53. ⁶⁶ Psal. XXII, 4. ⁶⁷ Psal. II, 9. ⁶⁸ I Cor. V, 5.

(85) Alii mss. ἐπὶ τῶ. Alii ἐπὶ τὸ.

(86) Colb. primus παρασκευάζει.

(87) Reg. secundus ἔντενε.

(88) Ita mss. sex. Illud, τῆς βασιλείας, desiderabatur in editis.

(89) Sic editio B il. et Regii secundus, tertius et

καὶ πίνειν ἀνάγκης, μόνῳ τῷ θεῷ καὶ καθαρῷ προστετήκασιν ἔρωτι. Νοήσεις δὲ ἠκονημένα βέλη καὶ τοὺς ἀποστελλομένους ἐπὶ τὸ (85) ἐπισπεῖραι πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ τὸ Εὐαγγέλιον· οἱ, διὰ τὸ ἠκονῆσθαι, ἔλαμπον τοῖς τῆς δικαιοσύνης ἔργοις, καὶ λεπτιῶς ἐπὶ τὰς τῶν διδασκομένων ψυχὰς παρεδύοντο· ταῦτα γὰρ τὰ βέλη, πανταχοῦ προπεμπόμενα, παρεσκευάζει (86) τοὺς λαοὺς ὑποκάτω πίπτειν τοῦ Χριστοῦ. Δοκεῖ δὲ μοι ἀκολουθότερον ἢ λέξις ἀποκαθίστασθαι δι' ὑπερβατοῦ, ὥστε τοιοῦτον εἶναι τὸν νοῦν· *Ἐρτεῖρον (87) καὶ κατενοδοῦ καὶ βασιλευε, καὶ ὀδηγήσει σε θαυμαστικῶς ἢ δεξιὰ σου, καὶ λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται· τῷ τὰ βέλη σου ἠκονημένα εἶναι ἐν καρδίᾳ τῶν ἔχθρῶν τοῦ βασιλέως*. Οὐδείς θεομάχος καὶ ἀλαζῶν καὶ ὑπερήφανος ὑποκάτω πίπτει τοῦ

Β Θεοῦ, ἀλλ' οἱ τὴν ἐκ πίστεως ὑποταγὴν καταδεξάμενοι. ἔχθρῶν τοῦ βασιλέως, ἔλκει αὐτούς εἰς τὸν περὶ τῆς ὕψους, ἐχθροὺς ὄντας τῷ Θεῷ, καταλλαγήναι αὐτῷ

7. Ὁ θρόνος σου, ὁ θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος ἐυθύτητος, ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἡγάπησας δικαιοσύνην καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεός, ὁ θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιῶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Ἐπειδὴ πολλὰ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον ἀνατεινόμενος διελέχθη, ἐπανάγει νῦν ἐπὶ τὰ ὕψη τῆς περὶ τοῦ Μονογενοῦς δόξης τὸν λόγον. Ὁ θρόνος σου, φησὶν, ὁ θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· τούτ' ἐστίν, ἡ βασιλεία σου ἐπέκεινα τῶν αἰώνων, καὶ ἐννοίας πάσης ἐστὶ πρεσβυτέρα. Καὶ καλῶς μετὰ τὴν τῶν λαῶν ὑποταγὴν τὸ μεγαλοπρεπὲς τῆς βασιλείας (88) τοῦ Θεοῦ ἀνυμνεῖ. Ῥάβδος ἐυθύτητος ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπέδωκεν αὐτῷ τὴν ἰδίαν προσηγορίαν, σαφῶς αὐτὸν ἀναγορεύσας Θεόν· Ὁ θρόνος σου, ὁ θεός. Παιδευτικὴ τίς ἐστὶν ἡ ῥάβδος τοῦ Θεοῦ· παιδεύουσα δὲ, εὐθείας καὶ οὐ παρατετραμμένας ἐπάγει τὰς κρίσεις. Διὰ τοῦτο ῥάβδος ἐυθύτητος ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας αὐτοῦ προσηγορεύεται. Ἐὰν γὰρ ἐγκυκαλιπῶσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τὸν νόμον μου, καὶ (89) τοῖς κρίμασί μου μὴ πορευθῶσιν, ἐπισκέψομαι ἐν ῥάβδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν. Ὁρᾷ τὴν δικαίαν κρίσιν τοῦ Θεοῦ; Οὐκ ἐπὶ τῶν τυχόντων χρῆται, ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἀμαρτανόντων. Αὕτη δὲ καὶ παρακλήσεως λέγεται ῥάβδος· Ἡ ῥάβδος γὰρ σου, φησὶ, καὶ ἡ βακτηρία σοῦ, αὐτὰ με παρεκάλεσαν. Αὕτη καὶ συντριμμοῦ ἐστὶν ῥάβδος. Ποιμανεῖς γὰρ αὐτούς ἐν ῥάβδῳ σιδηρῇ, ὡς σκεῦος κεραμῆος (90) συντρίβεις αὐτούς. Συντρίβεται δὲ τὰ χοῖκὰ καὶ πήλινα ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ποιμαινομένων· καθὼς καὶ παραδίδοται *Εἰς δόξαρον τῆς σαρκός, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῆ*.

8. Διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεός, ὁ θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιῶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.

quartus cum Colb. primo, bene. Editio Paris. cum Colb. sexto υἱοὶ σου τὸν καὶ, filii tui.

(90) Illud, κεραμῆος, deest in editione Parisiensi; sed reperitur in quatuor mss. et in editione Basil. in qua pro σκεῦος legitur σκευή. Necita multo post duo mss. cum editione Basil. παραδίδοται.

Ἐπειδὴ ἔδει σχηματῆσαι τὸ τυπικὸν χρίσμα, καὶ τοὺς τυπικούς ἀρχιερέας καὶ βασιλέας, ἐχρίσθη τῷ ἀληθινῷ χρίσματι ἡ σὰρξ τοῦ Κυρίου, τῆ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς αὐτὴν ἐπιδημίη, ὅπερ ἀγαλλιάσεως ἔλαιον προσηγόρευται. Ἐχρίσθη δὲ παρὰ τοὺς μετόχους αὐτοῦ· τουτέστιν, ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους τοὺς μετέχοντας τοῦ Χριστοῦ. Διότι ἐκείνοις μὲν μερικῆ τις ἐδίδοτο Πνεύματος κοινωνία, ἐπὶ δὲ τὸν Ἰῶν τῷ Θεοῦ κατελθὼν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς φησὶν Ἰωάννης, *Ἐμεινεν ἐπ' αὐτόν. Καλῶς δὲ ἀγαλλιάσεως ἔλαιον τὸ Πνεῦμα παραγορεύεται*, ἐπειδὴ καὶ εἰς τῶν ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἁγίου γεωργουμένων καρπῶν ἐστὶν ἡ χαρὰ. Ἐπειδὴ δὲ μικτός ἐστὶν ὁ περὶ τοῦ Σωτῆρος λόγος διὰ τὴν φύσιν τῆς θεότητος, καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως, πάλιν εἰς τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Θεοῦ ἀποβλέψας, φησὶν *Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν*. ἀντὶ τοῦ, οἱ μὲν λοιποὶ ἀνθρώποι πόνῳ καὶ ἀσκήσει καὶ προσοχῇ πολλάκις κατορθοῦσι τὴν πρὸς τὸ καλὸν διάθεσιν, καὶ τὴν τῶν φαύλων ἀποστροφὴν· σοὶ δὲ φυσικῆ τίς ἐστὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἡ οἰκειώσις, καὶ πρὸς τὴν ἀνομίαν ἡ ἀλλοτρίωσις. Καὶ ἡμῖν δὲ (91) οὐ χαλεπὸν βουληθεῖσιν ἀναλαβεῖν τὴν πρὸς τὴν δικαιοσύνην ἀγάπην, καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀνομίαν μῖσος. Πᾶσαν γὰρ δύναμιν ὁ Θεὸς χρησίμως ἔδωκε τῇ λογικῇ ψυχῇ· ὥσπερ τὴν τοῦ ἀγαπᾶν, οὕτω καὶ τὴν τοῦ μισεῖν· ἵνα λόγῳ εὐθυνομένοι ἀγαπῶμεν μὲν τὴν ἀρετὴν, μισῶμεν δὲ τὴν κακίαν. Ἔστι γὰρ ποτε καὶ ἐπαινετῶς τῷ μίσει χρῆσασθαι. Οὐχὶ τοὺς μισοῦντάς σε, Κύριε, μίσησεν; καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηκό-

μη (92); *Τέλειον μῖσος ἐμίσησεν αὐτούς.*
9. *Σμύρνα καὶ στακτὴ καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματίων σου ἀπὸ βάρων ἐλεφαντίνων, ἐξ ὧν ἐσφραγίσθησαν σε θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου.* Ὑποκαταβαίνων ἀκολούθως ὁ προφητικὸς λόγος, καὶ πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν οἰκονομίαν προεπιβαλὼν, τῷ ἐνατενισμῷ τοῦ Πνεύματος (93) τοῦ ἀποκαλύπτοντος αὐτῷ τὰ κρυπτὰ, ἦλθεν ἐπὶ τὸ πάθος· *Σμύρνα γάρ, φησὶ, καὶ στακτὴ καὶ κασσία ἀπὸ τῶν ἱματίων σου.* Ἡ μὲν οὖν σμύρνα ὅτι ταφῆς ἐστὶ σύμβολον, καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς ἡμᾶς Ἰωάννης ἐδίδαξεν, εἰπὼν ὑπὸ Ἰωσήφ τοῦ Ἀριμαθαίου ἐντεταφιάσθαι μετὰ σμύρνης καὶ ἀλόης. Ἡ δὲ στακτὴ καὶ αὐτὴ σμύρνης ἐστὶν εἶδος τὸ λεπτότατον. Ἐκθλιθέντος γὰρ τοῦ ἀρώματος, ὅσον μὲν αὐτοῦ ῥυτὸν, εἰς τὴν στακτὴν ἀπομερίζεται· τὸ δὲ παχύτερον (94) ἀπαμένον σμύρνα προσα-

chrisma typicos tum pontifices tum reges adumbraret, caro Domini vero chrismate inuncta est, ipso sancti Spiritus in eam adventu : quod lætitiæ oleum appellatum est. Unctus est autem *præ consortibus* suis, hoc est, præ omnibus hominibus qui Christi sunt participes. Nam illis quidem aliqua tribuebatur Spiritus communicatio; at vero Spiritus sanctus in Dei Filium descendens, ut ait Joannes, *Super ipsum mansit* 69. Recte autem Spiritus oleum lætitiæ nominatur, cum unus ex fructibus quos sanctus Spiritus producit, gaudium sit 70. **106** Quoniam vero mistus est de Servatore sermo, propter divinitatis naturam et incarnationis dispensationem, rursus ad Dei humanitatem respiciens, ait : *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem* ; perinde quasi diceret : *Reliqui quidem homines labore exercitioque et attentione plerumque virtutis habitum assequuntur, abhorrentque a vitiiis; tibi vero naturalis quædam est cum bono conjunctio ac necessitudo, alienatioque ab iniquitate. Quinetiam nobis, si volumus, difficile non est amorem justitiæ, et iniquitatis odium suscipere. Omnem enim facultatem rationali animæ utiliter dedit Deus; ut amoris, ita quoque odii : ut ratione directi diligamus virtutem, odio vero habeamus iniquitatem. Licet enim aliquando etiam laudabiliter odio uti. Nonne eos qui oderant te, Domine, odio habui, et super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos* 71.

9. *Vers. 9, 10. Myrrha et gutta et casia a vestimentis tuis a domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te filię regum in honore tuo.* Propheticus sermo paulatim ordine descendens, ac prius ea omnia quæ ad incarnationis dispensationem attinent, persecutus, vehementi quodam Spiritus ei occulta revelantis afflatu, venit ad passionem : *Myrrha enim, inquit, et gutta et casia a vestimentis tuis.* Quod quidem myrrha symbolum sit sepulturæ, etiam evangelista Joannes nos docuit, qui dicat eum a Joseph ab Arimathæa cum myrrha et aloe sepultum esse 72. Gutta vero etiam ipsa myrrhæ species est tenuissima. Postquam enim contusum est aroma, quiddid in eo est liquidi, in guttam separatur, quod crassius superest, myrrha appellatur. Itaque

69 Joan. i, 32. 70 Gal. v, 22. 71 Psal. cxxviii, 21, 22. 72 Joan. xix, 39.

(91) Vocula δὲ abest ab editione Basil. et ab ali-

quibus mss.
(92) Illa, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου ἐξετηκόμην, addita fuisse editioni Basil. ex Oliv. et Anglic. docet vir peritissimus Duceus. Notat tamen idem ille legi in Oliv. ἐπὶ τοῖς ἐχθροῖς σου, non, ut in vulgatis libris, ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς σου. Ea autem quæ vidimus exemplaria non conveniunt inter se. In aliis enim verba illa, καὶ ἐπὶ τοὺς, etc., reperiuntur quidem : sed in aliis non paucis desiderantur. Ibidem post illa, ἐμίσουν αὐτούς, scriptum invenitur in Colbertinis primo et sexto εἰς ἐχθρούς ἐγένοντό μοι, *Inimici facti sunt mihi.* Sed quemadmodum ultimum illud, εἰς ἐχθρούς ἐγένοντό μοι, credi potest ex Bibliis adjectum fuisse ab aliquo librario :

ita nihil vetare videtur quominus de illo priore, καὶ ἐπὶ τοὺς ἐχθρούς ἐξετηκόμην, idem quoque sentiamus. Utut hæc sunt, nihil quiddam in contextu mutavimus. Quod enim addendum iudicavit is, quem modo dixi, vir eruditissimus, id sine certo argumento expungi debere non putamus.

(93) Vehementem quemdam Spiritus afflatum voce ἐνατενισμῷ significari obscurum non est. Verterat interpres vetus, *Spiritus intentione*, non alio quidem, puto, sensu : sed ambigue et improprie. Τῷ ἀτενισμῷ τοῦ Πνεύματος. Vertendum videtur, *accepta a spiritu contemplatione.* MARAN.

(94) Edili παχύ. At quinquæ mss. παχύτερον. Statim editi ἀποπνέε: μὲν. Vocula μὲν deest in mss. non paucis

Christi bonus odor myrrham quidem spirat, ob passionem : guttam vero, quod non immobilis nec otiosus aut inefficax permanserit tribus illis diebus ac noctibus, sed in infernum descenderit, ob resurrectionis dispensationem, ut omnia quæ ad se spectabant expleret. Casiam tandem spirat, quod casia cortex est tenuissimus, et bene olens, lignosum obtendens calamum. Fortassis igitur crucis passionem gratia universæ creaturæ susceptam alte nobis ac sapienter per casie nomen innuit Scriptura. Habes ergo myrrham ob sepulturam, guttam ob descensum ad inferos (quandoquidem omnis deorsum fertur), casiam vero, ob carnis in ligno dispensationem. Ex hac autem causa *Delectaverunt*, inquit, *te filiæ regum in honore tuo*. Quæ vero fuerint filiæ regum nisi generosæ magnæque et regie animæ? quæ propter hanc ad humana demissionem Christum cognoscentes, ipsum delectaverunt in honore, in vera fide et charitate perfecta, gloriam divinitati ejus dantes. Ait autem hæc aromata non parce adesse Christi vestimentis (hæc est sermonum parabola et dogmatum 167 apparatus), sed a totis ædificiis afferri. Domos enim dicit ædificia maxima, eaque ex ebore constructa : divitem illam Christi erga mundum dilectionem edocente, opinor, Propheta. *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato, circumdata varietate*. De Ecclesia jam verba facit, de qua in Cantico didicimus ⁷³, quod una sit perfecta Christi columba, quæ eos qui bonis operibus conspicui sunt, ad dextram Christi sedem admittit, segregans ipsos a pravīs, sicut pastor segregat oves ab hædis ⁷⁴. Astat igitur regina, anima videlicet sponsali Verbo copulata, peccati imperio laud subjecta, sed regni Christi particeps, a dextris Salvatoris in vestitu deaurato, hoc est, in spiritualibus dogmatibus, iisque intertextis ac variegatis : quippe quæ venuste et religiose se ipsa exornet. Quoniam autem non unius speciei sunt dogmata, sed diversa variaque, morales ac naturales et mysticos sermones complectentia, idcirco Scriptura dicit sponsæ vestitum variegatum esse.

ποικιλμένους, σοδαρώς ἐαυτήν καὶ ἱεροπρεπῶς κατακοσμοῦσα. Ἐπειδὴ δὲ οὐ μονοειδῆ τὰ δόγματα, ἀλλὰ ποικίλα καὶ πολύτροπα, ἠθικoὺς τε καὶ φυσικοὺς καὶ τοὺς ἐποπτικoὺς λεγομένους περιέχοντα λόγους, διὰ τοῦτο πεποικιλμένον εἶναι τὸν ἱματισμὸν τῆς νύμφης ὁ λόγος φησίν.

10. Vrs. 11, 12. *Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui : et concupiscet rex decorem tuum : quoniam ipse est Dominus tuus, et adorabunt eum.*

⁷³ Cant. vi, 8. ⁷⁴ Matth. xxv, 32.

(95) Combefsisius multis probare conatur, pro parabola legendum esse περιβολή : sed cum editi et nostri octo mss. et Catena Corder. vocem παραβολή constanter præferant, illius conjecturam quantumvis bonam secuti non sumus.

(96) Editio Basil. et septem mss. Βάρεις γὰρ οἱ μέγιστοι τῶν οὐκων λέγονται. At editio Paris. et Catena Corder. ut in contextu.

(97) Rursus conjicit Combefsisius pro δεξιάν χώραν legendum esse δεξιάν χεῖρα : sed cum hic quo-

αγορεύεται. Οὐκοῦν καὶ ἀποπνέει ἡ τοῦ Χριστοῦ εὐωδία, σμύρνης μὲν διὰ τὸ πάθος, στακτῆς δὲ διὰ τὸ μὴ ἀκίνητον μεῖναι μηδὲ ἀνενέργητον ἐν ταῖς τρισὶν ἡμέραις καὶ ταῖς τρισὶν νυξίν, ἀλλὰ κατελθεῖν εἰς ἄδου τῆς περὶ τὴν ἀνάστασιν οἰκονομίας ἕνεκεν, ἵνα πληρώσῃ ἑαυτοῦ τὰ σύμπαντα. Κασσίας δὲ ἀποπνέει, διότι ἡ κασία φλοιός τις ἐστὶ λεπτότατος καὶ εὐώδης, φυλῶδει κάρφει περιτεινόμενος. Μήποτε οὖν τὸ τοῦ σταυροῦ πάθος, ἐπ' εὐεργεσία τῆς κτίσεως πάσης παραληφθὲν, βαθέως ἡμῖν καὶ σοφῶς ὁ λόγος διὰ τοῦ τῆς κασίας ὀνόματος παρηνέξατο. Ἐχεις οὖν σμύρναν μὲν διὰ τὴν ταφήν, στακτὴν δὲ διὰ τὴν εἰς ἄδου κάθοδον (ἐπειδὴ πᾶσα σταγὼν ἐπὶ τὰ κάτω φέρεται), κασίαν δὲ διὰ τὴν τῆς σαρκὸς περὶ τὸ ξύλον οἰκονομίαν. Ἐκ δὲ ταύτης τῆς αἰτίας *Εὐφρανάν σε*, φησὶ, *θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου*. Θυγατέρες δὲ βασιλέων τίνες ἂν εἴεν ἡ εὐγενεῖς καὶ μεγάλαι καὶ βασιλικαὶ ψυχαί ; αἶ, διὰ τὴν πρὸς τὰ ἀνθρώπινα συγκατάθεσιν ἐπιγνοῦσαι τὸν Χριστὸν, εὐφραναν αὐτὸν ἐν τῇ τιμῇ, ἐν ἀληθινῇ πίστει καὶ ἀγάπῃ τελείᾳ, δοξάζουσαι αὐτοῦ τὴν θεότητα. Τὰ δὲ ἀρώματα ταῦτα οὐ μικρολόγως φησὶ προσεῖναι τοῖς ἱματίοις τοῦ Χριστοῦ (τουτέστιν, ἡ παραβολὴ (95) τῶν λόγων καὶ ἡ τῶν δογμάτων κατασκευή), ἀλλ' ἀπὸ ὧν οἰκοδομημάτων φέρεσθαι. Βάρεις γὰρ τοὺς μεγίστους τῶν οὐκων λέγει (96), καὶ τοῦτους ἐξ ἐλέφαντος εἶναι κατασκευασμένους, τὸ πλοῦσιον, οἶμαι, τῆς τοῦ Χριστοῦ περὶ τὸν κόσμον ἀγάπης τοῦ προφήτου διδάσκοντος. *Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχρῦσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη*. Περὶ τῆς Ἐκκλησίας ἦδη διαλέγεται, περὶ ἧς ἐν τῷ Ἄσματι μέμαθῆκαμεν, ὅτι μία ἐστὶ τέλεια τοῦ Χριστοῦ περιστερά, ἧτις εἰς τὴν δεξιάν χώραν (97) τοῦ Χριστοῦ λαμβάνει τοὺς ἐπ' ἔργοις ἀγαθοῖς γνωριζομένους, διακρίνουσα ἀπὸ τῶν φαύλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν διακρίνει τοὺς ἀρνὰς ἀπὸ τῶν ἐρίφων. Παρίσταται οὖν ἡ βασίλισσα, ἡ τῷ νομοικῷ Λόγῳ (98) καθηρμοσμένη ψυχῇ, ἡ μὴ βασιλευομένη ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας, ἀλλὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ βασιλείας μετέχουσα, ἐκ δεξιῶν τοῦ Σωτῆρος ἐν ἱματισμῷ διαχρῦσῳ· τουτέστιν, ἐν δόγμασι νοεροῖς καθυφασμένοις καὶ πε-

10. *Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖν' τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου· καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ*

que et editi et nostri octo mss. et Catena Corder. vulgatam lectionem tueantur, ab ea recedendum non putavimus.

(98) Fecit quidem suo more Combefsisius, ut aliquid mutandum suspicetur : sed hic modestius, quam solet. Dubitat igitur num legi debeat νομοικῷ Λόγῳ, *Sponsio Verbo*, pro νομοικῷ Λόγῳ, *sponsali Verbo*. Sed ut alias sæpius, ita hic et editi et mss. ei adversantur.

προσκυνήσουσιν αὐτῷ (99) Προσκαλεῖται τὴν Ἐκκλησίαν ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν καὶ τὴν τήρησιν τῶν προστασομένων, καὶ προσοικειοῦται αὐτὴν διὰ τῆς προσηγορίας, θυγατέρα αὐτὴν προσταγορεύων (1)· οἶονεὶ τεκνοποιούμενος αὐτὴν διὰ τῆς ἀγάπης. Ἄκουσον, θυγατερ, καὶ ἴδε. Διδάσκει αὐτὴν γεγυμνασμένον ἔχειν τὸν νοῦν πρὸς θεωρίαν διὰ τοῦ, Ἴδε. Κατανόησον, φησὶ, τὴν κτίσιν, καὶ ὠφελῆθεισα ἀπὸ τῆς κατ' αὐτὴν τάξεως, οὕτως ἀνάβαινε πρὸς τὴν τοῦ κτίσαντος θεωρίαν. Εἶτα κάμπτιν αὐτῆς τὸν ὕψηλόν τῆς ἀλαζονείας τράχηλον, *Κλίνον*, φησὶ, τὸ οὖς σου. Μὴ ἀποδράμῃς πρὸς τοὺς ἔξω μύθους, ἀλλὰ κατὰδεξαι τὸ ταπεινὸν τῆς ἐν τῷ εὐαγγελικῷ λόγῳ φωνῆς· *Κλίνον τὸ οὖς σου* πρὸς τὴν ὧδε διδασκαλίαν, ἵνα ἐπιλάβῃ τῶν μοχθηρῶν ἐθῶν ἐκείνων καὶ τῶν πατρικῶν διδασκαλιῶν (2). Διὸ Ἐπιλάθου τοῦ *λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου. Πᾶς γὰρ ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεννῆται*. Ἐκβάλέ μοι, φησὶ, τὰς τῶν δαιμόνων διδασκαλίας, ἐπιλάθου θυσιῶν, χορείας νυκτερινῆς, μύθων εἰς πορείαν καὶ πᾶσαν ἀσέλγειαν ἐκκαϊόντων. Διὰ τοῦτο θυγατέρα σε ἑμαυτοῦ προσηγόρευσα, ἵνα μισθήσῃ τὸν πατέρα τὸν πρότερόν σε γεννήσαντα εἰς ἀπόλειαν. Ἐάν γάρ διὰ τῆς λήθης ἀπαλείψῃς τοὺς σπιλους τῶν πονηρῶν μαθημάτων, ἀπολαβοῦσα τὸ ἴδιον ἑαυτῆς κάλλος, ἐπιθυμητῆ φανήσῃ τῷ νομίζῳ καὶ βασιλεῖ. Ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ (3). Τὸ ἀναγκαῖον τῆς ὑποταγῆς παραδηλοῖ διὰ τοῦ, *Αὐτός ἐστι Κύριός σου. Προσκυνήσουσι δὲ αὐτῷ* (4), πᾶσα ἡ κτίσις. Διότι Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταγθονίων. Καὶ θυγάτηρ Τύρου ἐν δώροις. Τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύσουσιν (5) οἱ πλοῦσιοι τοῦ λαοῦ. Δοκεῖ ἡ ὑπερβολὴ τῆς εἰδολωλατρίας ἐν τῇ Χαναανίτιδι χώρα ἐπιτετέθεισθαι. Μητροπόλις δὲ τῆς Χαναάν ἡ Τύρος. Προτρέπόμενος οὖν ἵεις ὑπακοὴν τὴν Ἐκκλησίαν ὁ λόγος, Καὶ θυγάτηρ, φησὶ, Τύρου ἤξει ποτὲ μετὰ δώρων. Καὶ τὸ σὸν δὲ πρόσωπον οἱ πλοῦσιοι τοῦ λαοῦ προσκυνήσουσιν ἐν δώροις (6). Οὐκ εἶπε, Σε προσκυνήσουσιν ἐν δώροις, ἀλλὰ, Τὸ πρόσωπον τὸ σὸν. Οὐ γὰρ Ἐκκλησία προσκυνεῖται, ἀλλὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός, ὃν πρόσωπον ὠνόμασεν ἡ Γραφή.

11. Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως ἔσωθεν, ἐν χρυσοῦσι χρυσοῖς περιβεβλημένη, πεποικιμένη. Ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς. Ἐπειδὴ ἐκαθάρθη (7) ἀπὸ τῶν

¹⁶ I Joan. III, 8. ¹⁷ Philipp. II, 10. ¹⁸ Ephes. V, 23.

(99) Hic dissident inter se libri, ut videre est in notis Nobilii et in Hexaplis. Editio Paris. et duo mss. προσκυνήσουσιν αὐτῷ, *Adorabunt eum*. Editio Basil. et sex mss. προσκυνήσεις αὐτῷ, *Adorabis eum*, et ita legi in Bibliis mss. tum Regii tum Colbertinis auctor est Ferrandus.

(1) Regii secundus et tertius cum Colb. primo προσταγορεύει. Alii vero mss. cum editis προσταγορεύων.

(2) Reg. tertius τῶν πατρικῶν παραδόσεων, *paternam traditionum*.

(3) Hic rursus alii mss. προσκυνήσεις αὐτῷ· alii προσκυνήσουσιν αὐτῷ.

(4) Regii tertius et sextus προσκυνήσει δὲ αὐτῷ,

A Exhortatur Ecclesiam ad audienda servandaque præcepta, eamque sibi ipsa appellatione asciscit in familiaritatem, illam appellans filiam; quasi eam sibi pro filia per charitatem adoptasset. *Audi, filia, et vide*. Docet hoc verbo, *Vide*, Ecclesiam habere mentem ad contemplationem exercitatam. Considera, inquit, res creatas atque intuitu ordinis illarum adjuncta, ita demum ad ipsiusmet Creatoris contemplationem ascende. Deinde altum superbix colulum inflectens, *Inclina*, inquit, *aurem tuam*. Ne curras ad externas fabulas, sed humilem sermonis evangelici vocem suscipe: *Inclina aurem tuam* ad hanc doctrinam, ut obliviscare pravarum illarum consuetudinum atque paternorum documentorum. Quapropter *Obliviscere populum tuum, et domum patris tui*. Omnis enim qui facit peccatum, ex diabolo natus est¹⁶. Abjice, inquit, dæmonum doctrinas, obliviscere sacrificiorum, nocturnæ choreæ, fabularum ad stuprum et omnem libidinem inflammantium. Idcirco te mei ipsius filiam vocavi, ut eum parentem oderis, qui te prius ad perditionem genuerat. Etenim si per oblivionem maculas pravorum documentorum deleveris, tuo proprio decore assumpto, desiderabilis apparebis sponso et regi. *Quoniam ipse est Dominus tuus, et adorabunt ipsum*. Necessitatem obedientix declarat, his verbis: *Ipse est Dominus tuus. Adorabunt autem ipsum*, nempe omnes res creatæ. Nam *In nomine Jesu Christi omne genu flectetur, cælestium, terrestrium et infernorum*¹⁷. **168** VERS. 13. *Et filia Tyri in muneribus. Vultum tuum deprecabuntur divites plebis*. Videtur idololatria in Chanaanæ regione immodicis studiis exulta fuisse. Metropolis autem Chanaan Tyrus. Ecclesiam igitur ad obedientiam exhortans sermo. Etiam filia, inquit, Tyri venit aliquando cum muneribus. Et vultum tuum adorabunt divites plebis in muneribus. Non dixit, Te adorabunt in muneribus, sed, Vultum tuum. Ecclesia enim non adoratur, sed caput Ecclesiæ Christus¹⁸, quem Scriptura vultum appellavit.

γὰρ Ἐκκλησία προσκυνεῖται, ἀλλὰ τῆς Ἐκκλησίας ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός, ὃν πρόσωπον ὠνόμασεν ἡ Γραφή.

11. VERS. 14, 15. *Omnis gloria filix regis ab intus, in fimbriis aureis circumamicta, variegata. Afferentur regi virgines post eam*. Postquam purgata est ab antiquis nequitix doctrinis, utpote documento

Adorabit autem eum omnis creatura.

(5) Sic mss. At editio Paris. λιτανεύσουσιν. Haud longe Colbertini primus et sextus μητροπόλις δὲ τῆς Χαναάνος ἢ. Editi vero cum multis mss. μητροπόλις δὲ τῆς Χαναάνος ἢ.

(6) Ita Regii secundus, tertius, quartus, quintus et sextus: quibus plane consentiunt et Catena Corder. et Colbertini primus, quintus, sextus et septimus. Editi vero Τὸ σὸν δὲ πρόσωπον προσκυνήσουσιν οἱ πλοῦσιοι τοῦ λαοῦ, λιτανεύσουσιν ἐν δώροις.

(7) Editio Paris. cum Reg. quarto et Colb. septimo ἐκαθάρθη. Editio vero Basil. et Regii secundus et tertius cum Colb. sexto καθάρθη.

obsecuta, et oblita populi sui et domus patris sui, **A** narrat quæ ipsam spectant Spiritus sanctus. Et quoniam reconditam munditiam illius vidit : *Omnis, inquit, gloria filiae regis*, id est, sponsæ Christi, quæ tandem per adoptionem filia regis effecta sit, *intus est*. Hortantur hæc verba, ut ad intima ecclesiasticæ gloriæ arcana penetremus, quod sponsæ pulchritudo intus existat. Qui enim se adornat Patri in abscondito vident⁷⁸, precaturque, et omnia peragat, non ut videatur ab hominibus⁷⁹, sed ut soli Deo innotescat; is perinde ac regis filia gloriam omnem intrinsecus habet. Quin etiam simbriæ aureæ quibus tota circumamicta est ac variegata, intus sunt. Nihil quæras in externo auro et corporali varietate : sed amictum quemdam intellige, qui dignus sit qui cum qui secundum conditoris **B** imaginem est exornet, ut ait Apostolus : *Exspoliantes veterem hominem, et induentes novum, qui renovatur ad agnitionem secundum creatoris imaginem*⁸⁰. Et, qui induit *Viscera misericordie, benignitatem, humilitatem, patientiam, mansuetudinem*⁸¹, is intrinsecus amictus est, et secundum interiorem hominem ornatus. Sed et Paulus admonet, ut induamus Dominum Jesum⁸², non secundum externum hominem, sed ut mentem nostram Dei memoria circumtegat. Arbitror autem spiritalem prætexi vestem, cum actio doctrinæ verbo comes adjungitur. Quemadmodum enim corporalis vestis textitur, cum subtegmen innectitur stamini, ita ubi verbum præcessit, si modo actiones consentaneæ subjungantur, venustissimus amictus animæ confici potest, cujus scilicet vita ex præscripto virtutis acta, sermone et opere compleatur. Fimbriæ autem pendent a vestitu, spirituales et hæ ipsæ, ob idque aureæ esse dicuntur. Quoniam sane verbum majus est opere, idcirco est velut simbria quædam a textura ad actionem redundans. Sequuntur autem Domini sponsam animæ quædam, quæ seminibus alienarum doctrinarum haud susceptis, adducentur regi, sequentes sponsam. Sed et audiant quæ virginitatem Domino voverunt, quod virgines regi adducentur; virgines, inquam, quæ proximæ sunt Ecclesiæ, quæ post ipsam sequuntur, nec aberrant ab ecclesiastica disciplina. VENS. 16. **Adducentur** **169** autem virgines in lætitia et exsultatione, **ducentur in templum regis**. Non quæ coactæ virginitatem subierunt, non quæ ex tristitia aut necessitate castam vitam sunt amplexæ : sed quæ in lætitia et exsultatione ob præclarum hoc facinus gaudent, hæc adducentur regi, ducenturque non in vulgarem locum, sed in templum regis. Nam vasa sacra, quæ non inquinavit

παλαιῶν διδαγμάτων τῆς πονηρίας, ὑπακούσασα τῷ διδάγματι, καὶ ἐπιλαθομένη τοῦ λαοῦ αὐτῆς, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς αὐτῆς, διηγείται τὰ περὶ αὐτῆς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ ἐπειδὴ εἶδε τὴν ἐν τῷ κρυπτῷ καθαρότητα, Πᾶσα, φησὶν, ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως, τουτέστι (8), τῆς Χριστοῦ νύμφης, τῆς γενομένης λοιπὸν διὰ τῆς υἰοθεσίας θυγατρὸς τοῦ βασιλέως, ἔσωθὲν ἐστὶ. Προτρέπει ὁ λόγος ἐπὶ τὰ ἐνδοτάτω χωρεῖν τῆς ἐκκλησιαστικῆς δόξης μυστήρια, ὡς ἔνδον ἔντος τοῦ κάλλους τῆς νύμφης. Ὁ γὰρ εὐτρεπίζων ἑαυτὸν τῷ Πατρὶ τῷ βλέποντι ἐν τῷ κρυπτῷ, καὶ προσευχόμενος, καὶ πάντα πράσων οὐ πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλὰ πρὸς τὸ μόνῳ φανερωθῆναι Θεῷ· οὗτος ἔχει πᾶσαν τὴν δόξαν ἔσωθεν, ὡς καὶ ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως. Καὶ τὰ κροσωτὰ τοῖνον τὰ (9) χρυσᾶ, οἷς περιβέβληται καὶ πεποικίλται ὅλη, ἔσωθεν. Μὴδὲν ζῆται ἐν τῷ ἕξω χρυσῷ καὶ τῇ σωματικῇ ποικιλίᾳ· ἀλλὰ περιβόλην νόει τινὲ ἀξίαν κοσμήσαι τὸν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος· Ἐκδυσόμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐνδυσόμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος. Καὶ ὁ ἐνδυσόμενος δὲ (10) Σπλάγγνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, μακροθυμίαν, πραότητα, ἐνδοθεν περιβέβληται, καὶ τὸν ἔσω ἄνθρωπον κεκόσμηται. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ παραινεῖ ἐνδύσασθαι (11) τὸν Κύριον Ἰησοῦν, οὐ κατὰ τὸν ἕξω ἄνθρωπον, ἀλλ' ἵνα τὸν νοῦν ἡμῶν ἢ τοῦ Θεοῦ μνήμη περισκεπάσῃ. Οἶμαι δὲ τὸ πνευματικὸν ἱμάτιον ἐξυφαίνεσθαι, ὅταν τῷ διδακτικῷ λόγῳ ἢ ἀκλόουθου ἐπιπλέκηται πρᾶξις. Ὡς περὶ γὰρ τῷ στήμονι τῆς κρόκης ἐπιπλεκομένης τὸ σωματικὸν ἱμάτιον ἐξυφαίνεται· οὕτω τοῦ λόγου προῦφροστώτος, εἰ ἀκολούθως αἱ πράξεις ἐπάγοντο, σεμνοτάτη τις ἂν γένοιτο περιβολὴ τῆς ψυχῆς, λόγῳ καὶ ἔργῳ τὸν κατ' ἀρετὴν βίον συμπληρωμένον ἐχούσης. Κροσσοὶ δὲ ἀπαιροῦνται τοῦ ἱματίου, νοητοὶ καὶ οὗτοι· διὸ καὶ χρυσοὶ εἶναι λέγονται. Ἐπειδήπερ ὁ λόγος πλείων ἐστὶ τοῦ ἔργου, οἷον κροσσὸς τίς ἐστιν ἀπὸ τοῦ πρὸς τὴν πρᾶξιν ὑφάσματος περισεύων. Ἔπονται δὲ τῇ νύμφῃ τοῦ Κυρίου ψυχαὶ τινες, αἱ μὴ παραδεξάμεναι σπέρματα (12) λόγων ἀλλοτριῶν, αἵτινες ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ, ἀκολουθοῦσαι τῇ νύμφῃ. Ἀκούετωσαν δὲ καὶ αἱ τὴν παρθενίαν ἐπαγγελόμεναι τῷ Κυρίῳ, ὅτι παρθένου ἀπενεχθήσονται τῷ βασιλεῖ· παρθένου δὲ, αἱ πλησίον οὔσαι τῆς Ἐκκλησίας, αἱ ὅπισω αὐτῆς ἐπόμεναι, καὶ μὴ ἀποπλανώμεναι τῆς ἐκκλησιαστικῆς εὐταξίας. Ἀπενεχθήσονται δὲ αἱ παρθένου ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει, ἀχθήσονται εἰς τὸν βασιλέως. Οὐχ αἱ κατηγορασμένως ὑπελθοῦσαι τὴν παρθενίαν, οὐδὲ αἱ

⁷⁸ Matth. vi, 4, 6. ⁷⁹ ibid. 1. ⁸⁰ Colos iii, 9, 10.

⁸¹ ibid. 12. ⁸² Rom. xiii, 14.

(8) Totum illud, τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως, τουτέστι, in nostris septem mss. desideratur.

(9) Sic mss. quinque. Editi κροσωτὰ δὲ τὰ.

(10) Ita Regii secundus, quartus et sextus cum Colbertinis sexto et septimo. Vocula δὲ deest in editis. Ibidem editi et quinque mss. οἰκτιρμοῦ.

Reg. 2 cum vulgato textu Græco οἰκτιρμῶν.

(11) Sic Regii secundus, quartus et sextus æque ac Colbertini primus, sextus et septimus. Editi vero cum Reg. quinto ἐνδύσασθε.

(12) Editi cum uno aut altero ms. σπέρμα. At sex mss. σπέρματα.

ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης καταδεξάμεναι τὸν σεμνὸν βίον, ἀλλ' αἱ ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ κατορθώματι χαίρουσαι (13), αὗται ἀπεινεχθήσονται τῷ βασιλεῖ, καὶ ἀχθήσονται οὐκ εἰς τὸν τυχόντα τόπον, ἀλλ' εἰς τὸν ναὸν τοῦ βασιλέως. Τὰ γὰρ ἱερατικὰ σκευῆ, ἃ οὐκ ἐμόλυνεν ἀνθρωπίνῃ χρῆσις, εἰς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων εἰσενεχθήσεται, καὶ ἐξουσίαν ἔξει τῆς εἰς τὰ ἄδυστα παρῶν, ἵπου βέβηλοι πόδες οὐ περιπατήσουσιν. Ἡλίχον δὲ ἐστὶ τὸ ἀχθῆναι εἰς ναὸν βασιλέως, ὃ Προφήτης δείκνυσιν, ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσευχόμενος καὶ λέγων· *Μίαν ἡτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω· τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου, τοῦ θεωρεῖν με (14) τὴν τεραπνότητα Κυρίου, καὶ ἐπισκέπτεσθαι τὸν ναὸν αὐτοῦ.*

12. Ἀντὶ τῶν πατέρων σου ἐγεννήθησαν (15) οἱ υἱοὶ σου· καταστήσεις αὐτοὺς ἀρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Ἐπειδὴ ἄνω προσετάχθη ἐπιλαθέσθαι τοῦ λαοῦ, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς, εἰς ἀντίδοσιν τῆς ὑπακοῆς νῦν ἀντὶ τῶν πατέρων λαμβάνει υἱούς, ἐν τηλικούτοις ἀξιώμασι διαπρέποντας, ὥστε καταστῆναι (16) αὐτοὺς ἀρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Τίνες οὖν οἱ υἱοὶ τῆς Ἐκκλησίας; Ἥτοι οἱ υἱοὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οἱ πάσης τῆς γῆς ἄρξαντες. *Εἰς πᾶσαν γὰρ, φησὶ, τὴν οἰκουμένην ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν· καὶ, καθεσθίονται ἐπὶ δώδεκα θρόνους, καὶ κρινούσι τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ.* Ἐὰν δὲ τις πατέρας τῆς νύμφης λάθῃ τοὺς πατριάρχας, καὶ οὕτως ὁ λόγος τῶν ἀποστόλων οὐ διαπίπτει. Ἀντὶ γὰρ ἐκείνων ἐγεννήθησαν αὐτῆς υἱοὶ διὰ τοῦ Χριστοῦ, οἱ ποιοῦντες τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραάμ· καὶ διὰ τοῦτο ἰσότημοι αὐτοῖς χρηματίζοντες (17), ἐκ τοῦ πεποιηθέναι τὰ αὐτὰ ἐκείνοις, ἀφ' ὧν τῶν μεγάλων τιμῶν ἡξιώθησαν οἱ πατέρες. Ἀρχοντες μέντοι εἰσὶν ἀπάσης τῆς γῆς οἱ ἅγιοι διὰ τὴν πρὸς τὸ καλὸν οἰκείωσιν, αὐτῆς τῆς τοῦ καλοῦ φύσεως περιτιθείσης αὐτοῖς τὸ πρωτεύον, ὡς περιέθηκε τῷ Ἰακώβ τὴν κατὰ τοῦ Ἠσαῦ ἐξουσίαν. *Γίνου γὰρ, φησὶ, κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου.* Οἱ τοίνυν ἰσότημοι τοῖς πατράσι γενόμενοι (18), καὶ τὴν κατὰ πάντων ὑπεροχὴν διὰ τὴν τῆς ἀρετῆς ἀσκησιν προσλαβόντες, καὶ υἱοὶ τῆς Χριστοῦ νύμφης εἰσὶ, καὶ παρὰ τῆς ἰδίας μητρὸς καθίστανται ἀρχοντες ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. Σκόπει δὲ μοι τὴν ἐξουσίαν τῆς βασιλίδος, ὅση τις ἐπ' αὐτῆς ἐστὶ· χειροτονεῖν ἀρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. *Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. Διὰ τοῦτο λαοὶ ἐξομολογήσονται σοὶ εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.* Ἐπὶ πᾶσιν ὡς ἐκ προσώπου τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ. Τίς δὲ ἐστὶν ἡ τῆς Ἐκκλησίας μνήμη; Ἡ ἐξομολόγησις τῶν λαῶν.

⁸³ Psal. xxvi, 4. ⁸⁴ Psal. xviii, 5. ⁸⁵ Matth. xix, 28. ⁸⁶ Joan. viii, 39 ⁸⁷ Gen. xxvii, 29.

(13) Vir quidem doctissimus, teste Ducæo, conceperat ita emendandum esse, ἐπὶ τὸ τοιοῦτο κατορθώματι χωροῦσαι· sed Ducæus ipse vulgatam lectionem, ἐπὶ τῷ τοιοῦτῳ κατορθώματι χαίρουσαι, retinendam censuit, ad idque probandum testimonio codicis Oliv. usus est : cui codici addi possunt Reg. q. artius, Colb. sextus et alii nonnulli.

(14) Sic editio Basil. et mss. quinque. Deest με

A humanus usus, in sancta sanctorum introducentur, eisque licebit ad adyta accedere, ubi profani pedes non ambulabunt. Quanta autem res sit in templum regis adduci, Propheta ipse ostendit, pro se ipso orans ac dicens⁸³ : *Unam petii a Domino, hanc requiram : ut inhabitem in domo Domini omnibus diebus vitæ meæ ; ut videam voluptatem Domini, et visitem templum ejus.*

ὃ Προφήτης δείκνυσιν, ὑπὲρ ἑαυτοῦ προσευχόμενος καὶ λέγων· *Μίαν ἡτησάμην παρὰ Κυρίου, ταύτην ζητήσω· τὸ κατοικεῖν με ἐν οἴκῳ Κυρίου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου, τοῦ θεωρεῖν με (14) τὴν τεραπνότητα Κυρίου, καὶ ἐπισκέπτεσθαι τὸν ναὸν αὐτοῦ.*

12. VERS. 17. *Pro patribus tuis nati sunt filii tui : constitues eos principes super omnem terram.* Quandoquidem supra præceptum est ei ut oblivisceretur populi et domus patris, in obedientiæ remunerationem nunc pro patribus accipit filios tantis dignitatibus insignitos, ut constituantur principes super omnem terram. Qui sunt igitur Ecclesiæ filii? Nimirum Evangelii filii, qui orbi universo imperarunt. *In omnem enim, inquit, terram exiit sonus eorum*⁸⁴; et, *Sedebunt super duodecim thronos, et iudicabunt duodecim tribus Israel*⁸⁵. Si quis autem sponsæ patres intelligat patriarchas, ita quoque intellecta sententia ab apostolis aliena non est. Nam pro illis nati sunt et filii per Christum, facientes opera Abraham⁸⁶, et ideo æque honorati ac ipsi, quod eadem egerunt quæ illi, ob quæ honoribus magnis dignati sunt patres. Principes vero universæ terræ sunt sancti, ob suam cum bono necessitudinem, cum ipsa boni natura eis principatum tribuat, sicut Jacobo potestatem in ipsum Esau præbuit. *Fias enim, inquit, dominus fratris tui*⁸⁷. Quicunque igitur honore patribus pares facti sunt, atque per virtutis exercitationem omnibus præstiterunt, et filii sponsæ Christi sunt, et a propria matre principes super omnem terram constituuntur. Velim autem consideres quanta sit reginæ potestas, sic ut creet ac præficiat principes super omnem terram. **VERS. 18.** *Memor ero nominis tui in omni generatione et generatione. Propterea populi confitebuntur tibi in sæculum et in sæculum sæculi.* Post omnia tanquam ex Ecclesiæ persona dictum est illud, *Memor ero nominis tui in omni generatione et generatione.* Quæ autem est hæc

D Ecclesiæ memoria? Confessio populorum. τῆς Ἐκκλησίας ὁ λόγος εἴρηται, ὅτι *Μνησθήσομαι*

in editione Paris. Ibidem Reg. secundus τὸν ναὸν τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

(15) Codices tres ἐγεννήθησαν, *facti sunt.*

(16) Sic mss. quinque. Editi ὡς καταστῆναι.

(17) Sic Regii secundus, tertius et quartus cum Colbertinis primo et sexto. Editi χρηματίζουσι.

(18) Sic quatuor mss. At editi γινόμενοι.

170 IN PSALMUM XLV.

In finem pro filiis Core : pro arcanis psalmus.

1. Prophetiam de rebus quæ in fine eventuræ sunt, continere mihi videtur hic psalmus. Quem si- nem intuitus etiam Paulus, dicit : *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo ei Patri* ⁸⁸. Aut quoniam actiones nostræ deducunt nos ad finem, unaquæ- que ad proprium sibi ipsi; idcirco bona quidem ad beatitudinem, mala vero ad æternam damnationem : et quoniam consilia a Spiritu in hoc psalmo tradi- ta, obtemperantes ad bonum finem deducunt; hac de causa inscriptus est, *In finem*, quod ejus docu- menta ad beatum humanæ vitæ finem referantur. *Pro filiis Core*. Filius autem Core dictus est et hic psalmus, quos Spiritus sanctus ideo non dividit, quod velut una anima et una voce cum omni inter se concordia sermones propheticos emisissent, nihil quidquam alio præter alios vaticinante, sed proph- etico dono æqualiter eis concessio, ob æqualem ipsorum inter se in bona affectum. Cæterum *Pro arcanis* dictus est psalmus; id est, pro occultis, et reconditis in mysterio. Postquam autem singu- las hujus psalmi sententias attigeris, verborum arcana docere; ac discas non cujusvis esse my- steria divina contemplari, sed ejus solius, qui im- plendi promissi organum concinnum fieri possit, sic ut psalterii loco anima illius moveatur ab ope- rante in ipsa Spiritu sancto. **Vers. 2.** *Deus noster refugium et virtus, adjutor in tribulationibus, quæ invenerunt nos nimis.* Auxilio multo opus est homini omni, ob insitam ei natura infirmitatem: siquid- em multæ ei molestiæ ærumnæque accidunt. Dum igitur de omnibus calamitatibus refugium quærit, quasi ad tutum locum aufugiens, vel ad acutum quemdam verticem forti muro circumseptum sese recipiens, propter hostium incursum, ita demum ad Deum confugit, ratus hanc solam sibi requiem esse, si in ipso permaneat. Refugium itaque ad Deum patere, in confesso est apud omnes: sed, quod ad salvantis electionem attinet, non parum erroris confusionisque invexit inimicus. Etenim dum insidiatur velut hostis, rursus quibus insidia- tus est, eos deceptos inducit, ut ad se ceu custo- dem confugiant. Quare duplex eis malum imminet: quippe aut per vim capiuntur, aut ex fraude per- eunt. Eam ob rem ad dæmones perfugiunt increduli, et ad idola, veri Dei cognitione ex illata sibi a dia- bolo confusione spoliati. Sed et qui Deum agno- scunt, in ferendo de rebus judicio errant, dum in-

⁸⁸ I Cor. xv, 24.

(19) Ita Colbertini primus, quintus et sextus cum duobus Regiis, nec aliter legitur apud Paulum, I Cor. xv, 24. Editi vero cum Reg. secundo παρα- διδῶ. Reg. sextus prima manu παραδιδῶ, secunda παραδῶ.

(20) Sic mss. septem. Editi vero διδόμεναι.

(21) Colb. primus προσέσντο. Nec ita multo post sex mss. εις τὰ. Editi et Colb. sextus περι τὰ.

A ΕΙΣ ΤΟΝ ΜΕΨΑΛΜΟΝ.

Εις τὸ τέλος ὑπὲρ τῶν υἱῶν Κορέ· ὑπὲρ τῶν κρυφίων ψαλμός.

1. Προφητεία μοι δοκεῖ περιεχεῖν ὁ ψαλμός περὶ τῶν κατὰ τὸ τέλος. Ὅπερ τέλος εἰδὼς καὶ ὁ Παῦλος, φησὶν· *Εἶτα τὸ τέλος, όταν παραδῶ* (19) *τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ.* Ἡ ἐπειδὴ αἱ πράξεις ἡμῶν ἀπάγουσιν ἡμᾶς πρὸς τὸ τέλος, ἐκάστη τὸ οἰκεῖον ἑαυτῆ, ἡ μὲν ἀγαθὴ πρὸς τὴν μακαριότητα, ἡ δὲ φαύλη πρὸς τὴν αἰωνίαν κατάκρισιν· αἱ δὲ παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ ψαλμῷ τοῦτῃ παραδι- δόμεναι (20) συμβουλαὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν τέλος ἀπά- γουσι τοὺς πειθομένους· τοῦτου ἕνεκεν ἐπιγέγρα- πται *Εἰς τὸ τέλος*· ὡς τῆς ἀναφορᾶς τῶν διδασκαλί- των ἐπὶ τὸ μακάριον τέλος τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς ὑπαρχούσης. Ἐπὲρ τῶν υἱῶν Κορέ. Τοῖς δὲ υἱοῖς Κορέ καὶ οὗτος εἴρηται ὁ ψαλμός, οὗς οὐ διαιρεῖ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διότι ὡσπερ μιᾶ ψυχῆ καὶ μιᾶ φωνῆ μετὰ πάσης τῆς πρὸς ἀλλήλους συμφωνίας τοὺς προφητικὸς λόγους προσηντο (21)· μὴδὲν τοῦ ἐτέρου αὐτῶν παρὰ τοὺς λοιποὺς προφητεύσαντος, ἀλλ' Ἰσοῦ αὐτοῖς τοῦ προφητικοῦ χαρίσματος δωρη- θέντος διὰ τὸ ἴσον αὐτῶν τῆς πρὸς ἀλλήλους εἰς τὰ καλὰ διαθέσεως. Ἐπὲρ δὲ τῶν κρυφίων εἴρη- ται ὁ ψαλμός· τουτέστιν, ὑπὲρ ἀπορρήτων, καὶ τῶν ἐν μυστηρίῳ κεκρυμμένων. Γενόμενος δὲ ἐν τοῖς κατὰ μέρος ῥητοῖς τοῦ ψαλμοῦ, μαθήσῃ τὸ κεκρυμ- μένον τῶν λόγων· καὶ ὅτι οὐ τοῦ τυχόντος ἐστὶν ἐν- δεῖν τοῖς θεοῖς μυστηρίοις, ἢ μόνου (22) τοῦ δυνα- μένου γενέσθαι τῆς ἐπαγγελίας ἐναρμόνιον ὄργανον, ὡστε ἀνεὶ ψαλτηρίου κινεῖσθαι αὐτοῦ τὴν ψυχὴν ὑπὸ τοῦ ἐνεργοῦντος αὐτῇ ἁγίου Πνεύματος. Ὁ Θεὸς ἡμῶν καταφυγὴ καὶ δύναμις, βοηθὸς ἐν θλίψεσι ταῖς εὐρούσαις ἡμᾶς σφόδρα. Πολλῆς βοηθείας δέεται πᾶς ἄνθρωπος, διὰ τὴν ἐκ φύσεως προσοῦσαν αὐτῷ ἀσθένειαν, πολλῶν αὐτῷ προσπι- πτόντων ἀνιάρων καὶ ἐπιπόνων. Τὴν οὖν (23) ἐκ πάντων τῶν περιστατικῶν καταφυγὴν ἐπιζητῶν, ὡσπερ ἐπὶ ἄστυλον φεύγων (24) χωρίον, ἢ ἐπὶ τινα κορυφὴν ὄξειαν καρτερῶ τείχει περιειλημμένην καταφεύγων, διὰ τὴν τῶν πολεμίων ἐπιδρομὴν· οὕτως ἐπὶ τὸν Θεὸν καταφεύγει, μόνην εἶναι ἠγούμενος ἀνάπαυσιν τὴν ἐν αὐτῷ διαμονήν. Ὅτι μὲν οὖν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἡ καταφυγὴ παρὰ πᾶσιν ὠμολόγηται, πολλὴν δὲ πλάνην καὶ σύγχυσιν ὁ ἐχθρὸς ἐνεποίησε περὶ τὴν τοῦ σώζοντος ἐκλογὴν. Ἐπιβουλεύων γὰρ ὡς πολέμιος, πάλιν τοὺς ἐπιβουλευθέντας ἐξαπατᾷ, αὐτῷ προσφεύγειν ὡς φύλακι, ὡστε διπλοῦν αὐτοῖς περιστασθαι τὸ κακόν· ἢ βιαίως ληφθεῖσιν, ἢ ἐξ ἀπάτης ἀπολομένοις. Διὰ τοῦτο πρὸς δαίμονας καὶ

(22) Editio Basil. et quinque mss. ἢ μόνου. Editio Paris. μόνον.

(23) Voculam οὖν addidimus ex Catena Cordesiana. Ibidem Colb. septimum περιστατικῶν.

(24) Editi καταφεύγων. At mss. septem φεύ- γων. Aliquanto post Reg. tertius πολεμίων κατα- δρομὴν.

ειδωλα (25) καταφεύουσιν οἱ ἄπιστοι, τοῦ θνῶτος Θεοῦ τὴν γνῶσιν ὑπὸ τῆς παρὰ τοῦ διαβόλου γενομένης αὐτοῖς συγύσεως ἀφαιρηθέντες. Καὶ οἱ ἐπιγινώσκοντες δὲ τὸν Θεὸν περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διάκρισιν σφάλλονται, ἀπαιδευτὸς τὰς αἰτήσεις τῶν συμφερόντων ποιούμενοι, καὶ αἰτοῦντές τινα ὡς ἀγαθὰ, οὐκ ἐπὶ συμφέροντι πολλάκις αὐτῶν, καὶ φεύγοντες ἄλλα (26) ὡς πονηρὰ, πολλὴν αὐτοῖς ἐνίστε τὴν ὠφέλειαν φέροντα. Οἶον, νοσεῖ τις; Φεύγων τὸ ἐκ τῆς νόσου ἐπίπνον, εὐχεται τὴν ὑγίειαν. Ἀπέθαλε χρήματα; Περιούδωνός ἐστι τῆ ζημίᾳ. Ἔστι δὲ πολλάκις καὶ ἡ νόσος ὠφέλιμος, ὅταν παιδαγωγεῖν μέλλῃ τὸν ἀμαρτάνοντα· καὶ ἡ ὑγίεια βλαβερὰ, ὅταν ἐφόδιον γίνηται πρὸς ἀμαρτίαν τῷ ἔχοντι. Οὕτω καὶ χρήματα ἦδη τισὶν ὑπηρεσία πρὸς ἀκολασίαν ἐγένετο· καὶ πενία πολλοὺς ἐσωφρόνισε τῶν ὠρμημένων κακῶς. Μῆτε οὖν φύγης ἃ μὴ δεῖ, μῆτε προσφύγης ᾧ μὴ δεῖ. Ἄλλ' ἐν σοι φευκτὸν ἦτω, ἡ ἀμαρτία, καὶ μία καταφυγὴ ἐκ τῶν κακῶν (27), ὁ Θεός. Μὴ πεποιθετε (28) ἐπ' ἀρχοντας· μὴ ἐπαίρεσθε ἐπὶ πλοῦτός τ' ἀδελότητι· μὴ φρονεῖτε ἐπὶ δυνάμει σώματος· μὴ τῆς ἀνθρωπίνης δόξης τὸ περιφανές διώκετε. Οὐδὲν τούτων σώζει· πάντα (29) ἔπικατάρατος ἀνθρώπος ὁ τὴν ἐλπίδα ἔχων ἐπ' ἀνθρώπων, ἢ ἐπὶ τι τῶν ἀνθρωπίνων.

2. Ὁ Θεός οὖν ἡμῶν καταφυγὴ καὶ δύναμις. Τῷ δυναμένῳ λέγειν, Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμῶντί με Χριστῷ, δύναμις ἐστὶν ὁ Θεός. Πολλῶν μὲν οὖν ἐστιν εἰπεῖν, Ὁ Θεός ἡμῶν καταφυγὴ· καὶ τὸ, Κύριε, καταφυγὴ ἐγενήθης ἡμῖν· τὸ δὲ ἀπὸ τῆς αὐτῆς διαθέσεως εἰπεῖν τῷ Προφῆτῃ πᾶν ὄλγων. Ὀλίγοι γὰρ οἱ μὴ θαυμαμάκτες τὰ ἀνθρώπινα, ἀλλ' ὅλοι ἡτρημένοι τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸν ἀναπνέοντες, καὶ πᾶσαν ἐλπίδα καὶ πεποιθήσιν ἔχοντες. Καὶ ἐλέγχει γε ἡμᾶς τὰ πράγματα, ὅταν ἐν ταῖς θλίψεσιν ἐπὶ πάντα μᾶλλον ἢ ἐπὶ τὸν Θεὸν τρέχωμεν. Νοσεῖ τὸ παιδίον; Καὶ σὺ τὸν ἐπαιδῶν περισκοπεῖς, ἢ τὸν τοὺς περιέργους χαρακτήρας τοῖς τραχίλοις τῶν ἀναίτιων νηπιῶν περιτιθέντα· ἢ τὸ γε τελευταῖον ἐπὶ τὸν ἱατρὸν ἐρχῆ καὶ τὰ φάρμακα, τοῦ δυναμένου σώζειν καταμελήσας. Κἂν ἐνύπνιον σε ἐκταράξῃ, πρὸς τὸν ὄνειροσκοπὸν τρέχεις. Κἂν φοθηθῆς ἐχθρὸν, προστάτην ἕνα τῶν ἀνθρώπων περινοεῖς. Καὶ ὅπως ἐφ' ἐκάστης χρείας ἐλέγχει, ῥήματι μὲν τὸν Θεὸν ὀνομάζων καταφυγὴν, ἔργῳ δὲ τὴν ἐκ τῶν ἀνωφελῶν καὶ ματαίων βοήθειαν ἐπισπώμενος. Ἔστι δὲ τῷ δικαίῳ ἀληθινὴ βοήθεια ὁ Θεός. Ὡσπερ τις στρατηγὸς ὀπλιτικῶν γενναῖον ἐξηρητημένος ἔτοιμος αἰεὶ βοηθεῖν τῷ καταπονούμένῳ μέρει· οὕτως ὁ Θεός βοηθὸς ἡμῶν ἐστι, καὶ

A scite utilia postulant, ac quædam petunt ut bona, eis sæpe non conducibilia, alia vero ut mala declinant, quæ sibi aliquando **171** multum allatura erant emolumentum. Exempli causa: ægrotat quis? Morbi molestiam fugiens, rogat sanitatem. Amisit pecunias? Ob hanc jacturam maximo angitur dolore. Erit enim utilis sæpenumero vel morbus, cum videlicet peccantem refrenabit. Et nocua est sanitas tum cum ea fruenti sit peccati occasio. Sic et pecuniæ quibusdam jam ad libidinem inservierunt: paupertas vero plurimos ad vitia magnopere propendentes repressit. Neque igitur refugias quæ non oportet: nec confugas ad quem non oportet. Unum porro vitandum tibi est, peccatum videlicet, et unicum ex malis refugium tibi sit Deus. Ne confidite

B principibus⁹⁹; ne efferamini animo in incerto divitiarum¹⁰⁰; ne superbiatis ob corporis vires; ne humanæ gloriæ prosequamini splendorem. Nihil horum ducit ad salutem; temporaria omnia, omnia fallacia. Refugium unicum, Deus. *Maledictus homo qui spem ponit in homine*¹⁰¹, aut in aliqua re humana.

2. *Deus igitur noster refugium et virtus.* Illi qui potest dicere: *Omnia possunt in eo qui me confortat Christo*¹⁰², virtus est Deus. Multorum quidem est dicere: *Deus noster refugium*; et, *Domine, refugium factus es nobis*¹⁰³: id vero eodem ac Propheta animo dicere, perquam paucorum est. Pauci enim sunt qui humana non mirentur, sed toti pendeant ex Deo, ipsumque spirent, ac in ipso omnem spem ac fiduciam habeant. Et sane arguunt nos res ipsæ, cum in afflictionibus ad quælibet potius quam ad Deum recurramus. *Ægrotat filius? Mox tu conjectis quoquoversum oculis, magum requiris, vel quempiam qui vanos characteres collo innocentium puerorum circumponat; vel postremum, eo qui servare potest neglecto, ad medicum devenis, et ad medicamenta.* Insomnium si te sollicitat, curris ad con-

C jectorem. Si timueris inimicum, aliquem hominem adiutorem attendis. Et in summa, convinceris in quacunque necessitate, verbo quidem Deum refugium nominare, sed re ipsa ex inutilibus vanisque rebus auxilium tibi accersere. Est autem justo verum auxilium Deus. Quemadmodum enim imperator forti militum manu instructus, ad opem parti oppressæ ferendam semper paratus est: ita Deus adiutor noster est, et auxiliator cuilibet contra dia-

⁹⁹ Psal. cxlv, 2. ¹⁰⁰ I Tim. vi, 17. ¹⁰¹ Jer. xvii, 5.

¹⁰² Philipp. iv, 13. ¹⁰³ Psal. lxxxix, 1.

(25) Illud, καὶ εἰδωλα, additum fuisse contextui ex Oliv. et Anglic. tradit vir eruditissimus Duceus: quibus codicibus tum Colbertinos quintum et sextum et septimum, tum Regios quartum et sextum adiungi oportere monemus. Fatendum tamen id in Regiis secundo et tertio deesse.

(26) Editi φεύγοντες τινα. At sex mss. φεύγοντες ἄλλα.

(27) Editi ἐκ πάντων κακῶν. At mss. sex simpliciter ἐκ τῶν κακῶν.

(28) Colbertini primus et sextus cum R-g. secundo et cum Coisl. πεποιθετε. Editi cum Regiis quarto et sexto πεποθετε.

(29) Sic mss. et editio Basil., nec aliter legerat interpres. Sed vox πρόσκαιρα operarum negligentia in editione Paris. omissa fuerat. Mox mss. septem ἐπικατάρατος; qua ex voce in editione Paris. factæ sunt duæ, ἐπὶ κατάρατος. Subinde mss. tres ἐπὶ τινι τῶν.

heli insidias pugnanti, emittens administratorios spiritus ad indigentium salutem. Invenit autem afflictio omnem justum, ob vitæ institutam rationem. Qui enim declinat latam ac spatiosam viam, ambulat autem angustam et arctam viam⁹⁴, is a tribulationibus invenitur. Rem ad vivum expressit Propheta, cum dixit: *In tribulationibus, quæ invenerunt nos nimis*. Nos enim ceu animata animalia deprehendunt tribulationes, quæ patientiam producant, et per patientiam probationem, et per probationem spem⁹⁵. Unde et Apostolus ait: *Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei*⁹⁶. Et, *Multæ tribulationes justorum*⁹⁷. **172** Sed qui genere et intrepide tribulationis tentationem sustinuerit, dicet: *In his omnibus superamus propter eum qui dicitur nos*⁹⁸. Ac tantum abest ut animum despondeat, ac torpeat in tribulationibus, ut etiam gloriandi occasionem ex malorum magnitudine desumat, dicens: *Non solum autem, sed et gloriamur in tribulationibus*⁹⁹.

3. VERS. 3. Propterea non timebimus dum turbatur terra, et transferuntur montes in corda marium. Magnam firmitatem fiduciæ in Christum ostendit Propheta: nimirum, etiamsi omnia sursum deorsum provolvantur, etiamsi terra turbata invertatur, etiamsi montes, propria sede relicta, transferantur in medium mare, Non timebimus: quod Deum habeamus refugium virtutemque et adiutorem in tribulationibus, quæ invenerunt nos nimis. Cuiusnam cor impavidum adeo, cuiusnam cogitationes adeo sunt imperturbatæ, ut illius animus in tanta confusione sit ad Deum intentus, ac propter repositam in ipso spem ex nullo rerum eventu perturbetur? Nos vero hominis iram non sustinemus; aut impetente nos cane, aut alio quovis animali, non ad Deum respicimus adiutorem nostrum in tribulationibus, sed stupefacti ad nos ipsos convertimur.

VERS. 4. Sonuerunt et turbatæ sunt aquæ eorum. Dixit telluris conturbationem ac montium translationem: maris quoque commotionem dicit et eversionem, montibus in medium pelagus ruentibus. Sonuerunt et turbatæ sunt aquæ eorum; marium videlicet. Ampliorem autem perturbationem excitant in aquis montes ipsi, si in mari firmi non sunt, sed propria agitatione multum aquis afferunt commotionis. Cum igitur terra turbatur, et aquæ marium edent sonum, et ex profundo ebullient, cum montes transferuntur et perturbationem multam sustinent, per exsuperantem Domini potentiam: tunc, inquit, cor imperturbatum permanet, quod

⁹⁴ Math. vii, 13, 14. ⁹⁵ Rom. v, 3, 4. ⁹⁶ Act. xiv, 21. ⁹⁷ Psal. xxxiii, 20. ⁹⁸ Rom. viii, 37. ⁹⁹ Rom. v, 3.

(30) Ita mss. novem cum vulgato Scripturæ textu. Editi τὴν βασιλειαν τῶν οὐρανῶν. Mox editi cum Reg. quinto ὁ γενναῖος. Alii sex mss. ὁ γενναῖος, et ita legendum esse, si non aliunde, at ex proxima tamen voce ἀταράχως, plane constaret.

(31) Sic octo mss. cum editione Basil. At Colb.

σύμμαχος παντι τῷ στρατευομένῳ κατὰ τῆς μεθ-
οδείας τοῦ διαβόλου, ἀποστέλλων τὰ λειτουργικά
πνεύματα πρὸς τὴν σωτηρίαν τῶν δεομένων. Εὐ-
ρίσκει δὲ ἡ θλίψις πάντα τὸν δίκαιον διὰ τὴν τοῦ
βίου ἐπιτήδευσιν. Ὁ γὰρ ἐκκλίνων μὲν τὴν πλα-
τεῖαν καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν, ὀδεύων δὲ τὴν στενήν
καὶ τεθλιμμένην, εὐρίσκεται ὑπὸ τῶν θλίψεων.
Ἐμφύχως τὸν λόγον ἐσχημάτισεν ὁ Προφήτης
εἰπὼν· Ἐν θλίψεσι ταῖς εὐρούσαις ἡμᾶς σφόδρα.
Ἵσπερ γὰρ ζῶα ἐμψυχα καταλαμβάνουσιν ἡμᾶς,
ἐργαζόμεναι ὑπομονὴν, καὶ διὰ τῆς ὑπομονῆς δοκι-
μὴν, καὶ διὰ τῆς δοκιμῆς ἐλπίδα. Ὅθεν καὶ ὁ Ἀπό-
στολὸς φησὶ· Διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελ-
θεῖν εἰς τὴν βασιλειαν τοῦ Θεοῦ (30)· καὶ, Πολλ-
οὶ αὖ θλίψεις τῶν δικαίων. Ἀλλ' ὁ γενναῖος καὶ
ἀταράχως τὸν ἐκ τῆς θλίψεως πειρασμὸν ὑπομένει
ἐρεῖ, ὅτι Ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερβίβωμεν διὰ τοῦ
ἀγαπήσαντος ἡμᾶς. Καὶ τοσοῦτον ἀπέχει ἀπαυδᾶν
καὶ ἀποκνεῖν ἐν ταῖς θλίψεσιν, ὅτι καὶ καυχήματος
ἀφορμὴν τὸ ὑπερβάλλον τῶν κακῶν ποιεῖται λέγων,
ὅτι Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν ταῖς
θλίψεσιν.

**3. Διὰ τοῦτο οὐ φοβηθῆσόμεθα ἐν τῷ ταρασσ-
εσθαι τὴν γῆν, καὶ μετατίθεσθαι ὄρη ἐν καρδίαις
θαλασσῶν. Μέγα ἐπιδεικνύεται τὸ στερέωμα τῆς εἰς
Χριστὸν πεποιθήσεως (31) ὁ Προφήτης, ὅτι κἂν
πάντα ἄνω καὶ κάτω γίνηται, κἂν ἡ γῆ στρέφηται
ταρασσομένη, κἂν τὰ ὄρη τὴν οἰκίαν ἔδραν καταλι-
πόντα, πρὸς τὰ μέσα μεθίσταται τῆς θαλάσσης· Ὅ-
ψο φοβηθῆσόμεθα, διὰ τὸ ἔχειν τὸν Θεὸν καταφυγὴν καὶ
δύναμιν καὶ βοηθὸν ἐν θλίψεσι ταῖς εὐρούσαις ἡμᾶς
σφόδρα. Τίνος οὕτως ἀπτόητος ἡ καρδιά, τίνος οὕ-
τως ἀτάραχοι οἱ λογισμοί, ὥστε ἐν τῇ τηλικαύτη
συγχύσει τετάσθαι τῇ διανοίᾳ πρὸς τὸν Θεόν, καὶ
διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐλπίδα, ἐπὶ μηδενὶ τῶν γινομέ-
νων ἐκπλήττεσθαι; Ἡμεῖς δὲ ἀνθρώπου ὄργην οὐχ
ὑπομένομεν· ἢ κυνὸς ἐπιδραμόντος, ἢ ἄλλου τινὸς
θηρίου, οὐ πρὸς Θεὸν ἀποβλέπομεν τὸν βοηθὸν ἡμῶν
ἐν ταῖς θλίψεσιν, ἀλλὰ διαπτοηθέντες πρὸς ἑαυτοὺς
ἐπιστρέφόμεθα. Ἠχίσαν καὶ ἐταράχθησαν τὰ
ὕδατα αὐτῶν. Ἐπε γῆς ταραχὴν, καὶ ὄρων μεταθε-
σιν· λέγει καὶ θαλάσσης σάλου καὶ ἀνατροπῆν, μέσον
τῶν ὀρέων τοῖς πελάγεσιν ἐμπιπτόντων. Ἠχίσαν
καὶ ἐταράχθησαν τὰ ὕδατα αὐτῶν· τῶν θαλασσῶν
δηλονότι. Ἐπὶ πλέον δὲ ποιεῖται τὴν (32) ἐν τοῖς
ὕδασι ταραχὴν αὐτὰ τὰ ὄρη μὴ ἐνιδρυμένα τῇ θα-
λάσσει, ἀλλὰ τῷ οἰκίῳ σάλῳ πολλὴν ἐμποιοῦντα τὸν
κλόνον τοῖς ὕδασιν. Ὅτε τοίνυν ἡ μὲν γῆ ταρασσε-
ται, ὕδατα δὲ θαλασσῶν ἠχῆσαι καὶ ἀναδρασθήσεται
ἐκ βυθῶν, ἐρη δὲ μετατίθεται καὶ πολλὴν ὑπομένει τὸν
τάραχον, διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς δυνάμεως τοῦ Κυ-
ρίου· τότε, φησὶν, ἀπτόητος ἡμῶν ἡ καρδιά τοῦ ἀσ-**

sextus et editio Paris. τῆς εἰς Θεὸν πεποιθήσεως.

(32) Colb. primus ποιεῖ τὴν. Nec ita multo infra quinque mss. cum editione Basil. ποιούντα. Editio vero Paris. cum Colb. sexto ἐμποιοῦντα. Subinde mss. tres ἡ μὲν γῆ. Vocula μὲν in editis desiderabatur.

φαλείς καὶ βεβαίαις ἔχειν ἐπὶ Θεὸν τὰς ἐλπίδας. Ἐταράχθησαν τὰ ὄρη ἐν τῇ κραταιότητι αὐτοῦ. Δύνασαι καὶ τροπικῶς ἐκλαβεῖν τὴν διάνοιαν τοῦ ῥή-
του, ὄρη ὀνομάζων τοὺς μεγαλοφρονοῦντας ἐπὶ τῷ
ἐκυτῶν μεγέθει, ἀγνοοῦντας δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ κρα-
ταιότητα, καὶ ὑπερυψομένους κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ
Θεοῦ, εἶτα νικωμένους ὑπὸ τῶν μετὰ δυνάμεως καὶ
σοφίας πρεσβευόντων τὸν τῆς σοφίας λόγον, καὶ μετὰ
τὴν συναίσθησιν τῆς ἑαυτῶν πτωχείας φοβουμένων
τὸν Κύριον, καὶ ὑποταπεινουμένους τῇ κραταιότητι
αὐτοῦ. Ἡ τάχα καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ αἰῶνος τούτου,
καὶ πατέρες τῆς ἀπολλυμένης σοφίας, ὄρη καὶ αὐτοὶ
λέγονται, ταρσασόμενοι ἐν τῇ τοῦ Χριστοῦ κραταιό-
τητι, ἦν ἐν τῷ ἀγῶνι διὰ τοῦ σταυροῦ (33) πρὸς τὸν
τοῦ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου ἐπέδειξαν. Ἀπεκδυ-
σάμενος γὰρ, ὥσπερ τις γενναῖος ἀγωνιστῆς, κατε-
πέπαισε τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ Ἐδειγ-
μάτισεν ἐν παύρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν τῷ
ξύλῳ.

4. Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὄρηματα εὐφραίνουσι (34)
τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. Τὰ μὲν ἄλμυρά ὕδατα σφο-
δρῶς ὑπὸ τῶν πνευμάτων ἐκταρσασόμενα ἤχησαν καὶ
ἐταράχθησαν · τὰ δὲ τοῦ ποταμοῦ ὄρηματα ἀφορητὴ
προϊόντα, καὶ ἡσυχὴ τοῖς ἀξίοις τῆς ὑποδοχῆς ἐπιβ-
ρέοντα, εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. Καὶ νῦν ὁ
δίκαιος πίνει τὸ ζῶν ὕδωρ, καὶ ὕστερον δὲ πίνεται
ἀφθονώτερον, ἠνίκα ἂν πολιτογραφηθῇ ἐν τῇ πόλει
τοῦ Θεοῦ. Ἀλλὰ νῦν μὲν δι' ἐσπέρου καὶ ἐν αἰνίγ-
ματι πίνει, διὰ τὴν κατὰ βραχὺ κατάληψιν τῶν
ὀσίων θεωρημάτων · τότε δὲ ὁμοῦ πλημμυροῦντα τὸν
ποταμὸν υποδέξεται, πᾶσαν δι' εὐφροσύνης ἐπικλύ-
ζειν δυνάμενον τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. Τίς δ' ἂν εἴη
ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ἢ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἐκ τῆς
πίστεως τῶν εἰς Χριστὸν πεπιστευκότων ἐγγινόμενον
τοῖς ἀξίοις; Ὁ γὰρ πιστεύων, φησὶν, εἰς ἐμέ, πο-
ταμὸς ἐκ τῆς κοιλάδος αὐτοῦ βρέθουσι · καὶ πάλιν ·
Ἐάν τις πλὴν ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ διδώμι, γενή-
σεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος αἰλουμένου εἰς ζωὴν
αἰώνιον. Οὗτος τοίνυν ὁ ποταμὸς εὐφραίνει πᾶσαν
ὁμοῦ τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τὴν Ἐκκλησίαν τῶν
τὸ πολίτευμα ἔχόντων ἐν οὐρανοῖς · ἢ πᾶσαν τὴν νοη-
τὴν κτίσιν ἀπὸ τῶν ὑπερκosμίων δυνάμεων μέχρι
τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν πόλιν χρῆ νοεῖν εὐφραينوμέ-
νην ὑπὸ τῆς ἐπιβροῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Ὁρί-
ζονται γὰρ τινες πόλιν εἶναι σύστημα ἰδρυμένον,
κατὰ νόμον διοικούμενον. Ἐφαρμῶζει δὲ καὶ τῇ ἁνί-
Ἱερουσαλήμ τῇ ἐπουρανίῳ πόλει ὁ ἀποδοθεὶς ὄρος
τῆς πόλεως. Σύστημα γὰρ κάκει τῶν πρωτοτόκων,
τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς · καὶ ἰδρυμένον
τοῦτο διὰ τὸ ἀμετακίνητον τῆς διαγωγῆς τῶν ἁγίων,
καὶ κατὰ νόμον τὸν οὐράνιον (35) διοικούμενον. Τὴν
τοίνυν διάταξιν ἐκείνης τῆς πολιτείας, καὶ πᾶσαν τὴν
διακόσμησιν καταμαθεῖν, οὐδεμιᾶς ἐστὶν ἀνθρωπίνης

tutas firmasque in Deo spes habeat. *Turbati sunt montes in fortitudine ejus.* Potes etiam dicti hujus sensum per metaphoram exponere, *montes* appellans eos, qui ob suam magnitudinem insolescunt, Dei vero fortitudinem ignorant, et extollunt sese contra Dei scientiam : qui tamen postmodum ab iis qui cum virtute et sapientia verbum sapientiæ prædicant, superantur vincunturque, et suæ ipsorum inopiæ facti consci, timent Dominum, ac se ejus potentiæ submitunt. Aut fortassis et principes sæculi hujus, et patres sapientiæ perituræ, *montes* dicuntur et ipsi, qui turbati sunt in Christi fortitudine, quam in crucis certamine contra eum qui imperium mortis habebat, ostendit. Exutus enim veluti generosus quispiam athleta, principatus ac potestates superavit, ac *Ostentavit palam, triumphans de illis in ligno* ¹.

4. VERS. 5. *Fluminis impetus lætificant civitatem Dei.* Marinae quidem aquæ vehementer a ventis perturbatæ sonnerunt et turbatæ sunt : sed fluminis impetus sine strepitu procedentes, et quotquot digni sunt qui eos recipiant, iis leniter allabentes, lætificant civitatem Dei. Et nunc justus bibit aquam vivam ², etque postea copiosius bibet, cum civitati Dei ascriptus fuerit. **173** Atqui nunc quidem per speculum et in ænigmate ³ bibit, ob exiguam divinarum contemplationum perceptionem : tunc vero simul restagnantem fluvium excepturus est, qui totam Dei civitatem lætitia inundare possit. Quis autem fuerit fluvius iste Dei, nisi Spiritus sanctus, qui dignis illabitur, secundum fidem eorum qui in Christum crediderunt? *Qui enim, inquit, credit in me, fluvii de ventre ejus fluent* ⁴. Et rursus : *Si quis biberit ex aqua quam ego do, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam* ⁵. Hic itaque fluvius omnem simul Dei civitatem lætificat, nempe cætum eorum, qui suam in cælis conversationem habent : aut omnem creaturam intellectu præditam, a virtutibus cælestibus usque ad animas humanas, civitatem intelligi oportet, Spiritus sancti inundatione lætificatam. Etenim nonnulli ita civitatem definiunt, ut dicant stabilem esse con-
gregationem, secundum legem administratam. Tradita autem definitio civitatis, etiam illi quæ sursum est Jerusalem cælesti civitati congruit. Nam et illic est primogenitorum descriptorum in cælis congregatio, atque ea ob immutabilem vitæ sanctorum rationem stabilis ac firma est, et ex lege cælesti gubernatur. Illius itaque civitatis ordinem ac ornatum omnem perdiscere humanæ naturæ non est. Illa sunt, *Quæ oculus non vidit, neque auris*

¹ Coloss. II, 15. ² Joan. IV, 10. ³ I Cor. XIII,

12. ⁴ Joan. VII, 38. ⁵ Joan. IV, 13.

(33) Ita sex mss. An editio Paris. ἐν τῷ ἀγῶνι σταυροῦ.

(34) Τὰ ὄρηματα εὐφραίνουσι, *impetus lætificant*, et ita legitur in nova Augustini Operum editione :

in veteri vero perinde atque in Vulgata, *impetus lætificat*.

(35) Nostra editio Paris. operarum oscitantia pro οὐράνιον habet οὐρανόν.

audivit, neque in cor hominis ascenderunt : quæ præparavit Deus iis qui diligunt illum ⁶; præterquam quod ibi reperitur innumera angelorum multitudo, sanctorumque conventus, et Ecclesia primogenitorum descriptorum in caelis ⁷. De illa dicit David : *Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei* ⁸. Civitati illi per Isaiam pollicetur Deus : *Ponam te exultationem æternam, lætitiã generationum generationibus ; et non erit contritio, neque miseria in terminis tuis ; sed salutare vocabuntur muri tui* ⁹. Erectis igitur animæ oculis, ut res supernas decet, quære quæ sunt civitatis Dei. Quid porro beatitudine illa dignum a quoquam excogitari possit, quam lætificat quidem Dei fluvius, cujus vero artifex est et opifex Deus ipse ¹⁰ ? *Sanctificavit tabernaculum suum Altissimus*. Fortassis carnem dicit deiferam, ex conjunctione cum Deo sanctificatam. Ex quo intelliges tabernaculum Altissimi, ipsum Dei adventum, qui est per carnem.

5. *Vers. 6. Deus in medio ejus, et non commovebitur. Adjuvabit eam Deus mane diluculo.* Et quoniam Deus in medio civitatis est, eam stabilitate donavit, primo lucis ortu opem ei afferens. Sive igitur illi quæ sursum est Jerusalem ¹¹, sive Ecclesiæ quæ infra est, civitatis nomen aptatum fuerit, *Sanctificavit in ea tabernaculum suum Altissimus*. Atque per hoc tabernaculum in quo inhabitavit Deus, in medio ipsius fuit, id ei largiens ut non commoveatur. In medio autem civitatis est Deus, æquales undelibet emittens radios suæ providentiæ ad usque fines orbis. Sic enim Dei justitia conservatur, quandoquidem omnibus eandem bonitatis mensuram dispertit. *Adjuvabit eam Deus mane diluculo.* Sensibilis sol matutinum quidem tempus apud nos efficit, postquam supra nostrum horizontem eminuerit ; **174** matutinum vero Sol justitiæ ¹² in anima perficit, ortu lucis spiritualis producens diem in eo qui ipsum suscepit. In nocte enim sumus nos homines per hoc ignorantie tempus. Postquam igitur, nostra mente expressa, susceperimus gloriæ splendorem ¹³, et sempiterna illa luce illustrati fuerimus, tunc *Adjuvabit eam Deus mane diluculo*. Ubi facti fuerimus filii lucis, noxque apud nos progressa fuerit, dies vero appropinquaverit ¹⁴, tunc Dei auxilio digni efficiuntur. Adjuvat igitur Deus civitatem, per proprium exortum et adventum, matutinam ei lucem inducens. *Ecce enim homo, inquit, Oriens nomen ei* ¹⁵. Quibus igitur exorta fuerit lux spiritualis, discussis ignorantie improbitatisque tenebris, iis tempus matutinum accedit. Quoniam

⁶ I Cor. II, 9. ⁷ Hebr. XII, 23. ⁸ Psal. LXXXVI, 3. ⁹ Isa. LX, 15-18. ¹⁰ Hebr. XI, 40. ¹¹ Galat. IV, 26. ¹² Malach. IV, 2. ¹³ Hebr. I, 3. ¹⁴ Rom. XIII, 12. ¹⁵ Zach. VI, 12.

(36) Sic Reg. tertius et Catena Corder. At Colb. septimus tñn mèn γάρ. Editi tñn mèn παρ' ημίν. Statim editi tñn δὲ τῆς ψυχῆς πρωταν. At mss. septem ut in contextu.

(37) Hæ voces, τὸ πρὸς πρωτὶ πρωτ, desunt in

φύσεως. Ἐκεῖνα γάρ ἐστιν, Ἄ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν· πλὴν ὅτι μυριάδες ἀγγέλων ἐκεῖ, καὶ πνεύματα ἁγίων, καὶ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς. Περὶ ἐκεῖνης φησὶν ὁ Δαβὶδ· *Δεδοξισμένα ἐλάληθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ*. Ἐκεῖνη τῇ πόλει διὰ τοῦ Ἰησοῦ ἐπαγγέλλεται ὁ Θεός, ὅτι *Θῆσω σε ἀγαλλίαμα αἰώνιον, εὐφροσύνην γενεῶν γενεαῖς· καὶ οὐκ ἔσται σύντριμμα οὐδὲ τάλαιπωρία ἐν τοῖς ὀρίοις σου· ἀλλὰ κληθήσεται σωτήριον τὰ τελεχῆ σου*. Ἐπάρας οὖν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχῆς, ἀξίως τῶν ἄνω ζῆται τὰ περὶ τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ. Τί δ' ἂν τῆς ἐκεῖ μακαριότητος ἐπάξιόν τις ἐννοηθεῖη, ἣν εὐφραίνει μὲν ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ, τεχνίτης δὲ καὶ δημιουργός ἐστιν ὁ Θεός ; *Ἠγήσας τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος*. Τάχα τὴν σάρκα λέγει τὴν θεοφόρον, ἁγιασθεῖσάν διὰ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν συναφείας. Ὅστε νοήσεις σκῆνωμα τοῦ Ὑψίστου τὴν διὰ σαρκὸς ἐπιφάνειαν τοῦ Θεοῦ.

5. Ὁ Θεός ἐν μέσῳ αὐτῆς, καὶ οὐ σαλευθήσεται. Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεός, τὸ πρὸς πρωτὶ πρωτ. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεός ἐν μέσῳ τῆς πόλεως ἐστὶ, τὸ ἀσαλευτον χαριεῖται αὐτῇ, τὴν βοήθειαν αὐτῇ παρεχόμενος ἐν ταῖς πρώταις ἀνατολαῖς τοῦ φωτός. Εἴτε οὖν τῇ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, εἴτε τῇ κάτω Ἐκκλησίᾳ τὸ τῆς πόλεως ἐφαρμόσει ὄνομα, *Ἠγήσας ἐν αὐτῇ τὸ σκῆνωμα αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος*. Καὶ διὰ τοῦ σκηνώματος τούτου, ᾧ κατεσκήνωσεν ὁ Θεός, ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐγένετο, χαριζόμενος αὐτῇ τὸ μὴ σαλευεσθαι. Ἐν μέσῳ δὲ ἐστὶ τῆς πόλεως ὁ Θεός, Ἰσας πανταχόθεν ἐπὶ τὰ πέματα τοῦ κύκλου τῆς ἑαυτοῦ προνοίας τὰς ἀκτῖνας ἐκπέμπων. Οὕτω γὰρ τὸ δικαίον τοῦ Θεοῦ διασώζεται, τὸ αὐτὸ μέτρον τῆς ἀγαθότητος διανεμόντος ἅπασιν. *Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεός τὸ πρὸς πρωτὶ πρωτ*. Τὴν μὲν (36) οὖν παρ' ἡμῖν πρωταν ὁ αἰσθητὸς ἥλιος ποιεῖ, ἐπειδὴν τὸν καθ' ἡμᾶς ὀρίζοντα ὑπερκύβη· τὴν δὲ ἐν τῇ ψυχῇ πρωταν ὁ τῆς δικαιοσύνης ἥλιος ἀποτελεῖ τῇ ἀνατολῇ τοῦ φωτός τοῦ νοητοῦ ποιῶν ἡμέραν ἐν τῷ παραδεξαμένῳ αὐτόν. Ἐν νυκτὶ γὰρ ἔσμεν παρὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀγνωσίας οἱ ἄνθρωποι. Ἐπειδὴν οὖν, ἀναπετάσαντες ἑαυτῶν τὸ ἡγεμονικόν, ὑποδεξώμεθα τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ περιλαμφθώμεν τῷ φωτὶ τῷ αἰδίῳ, *Βοηθήσει αὐτῇ ὁ Θεός τὸ πρὸς πρωτὶ πρωτ* (37). Ἐπειδὴν γενώμεθα τέχνα φωτός, καὶ ἡ νύξ μὲν ἡμῖν προκόψη, ἡ δὲ ἡμέρα ἐγγίση, τότε ἀξιοὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βοήθειας γενώμεθα. Βοηθεῖ οὖν τῇ πόλει ὁ Θεός, διὰ τῆς ἰδίας ἀνατολῆς καὶ ἐπιφανείας πρωταν αὐτῇ ἐμποιῶν. Ἴδὸν γὰρ ἀνθρώπος, φησὶν, Ἄνατολὴ ὄνομα αὐτῷ. Οἷς ἂν οὖν ἐπανατεῖλη (38) τὸ νοητὸν φῶς, λυο-

quatuor mss. At in duobus aliis æque ac in editis reperiuntur.

(38) Editi ἐπανατέλλη. At mss. quinque ἐπανατεῖλη.

μένου τοῦ ἐκ τῆς ἀγνοίας καὶ πονηρίας σκότους, ἄ ergo lux in mundum venit, ut qui ambulat in ea, non offendat¹⁶, ejus auxilium tempus matutinum affert. Vel forte quoniam multo mane erat resurrectio, adjuvabit Deus civitatem mane diluculo, quippe qui tertia resurrectionis die matutina victoriam a morte reportarit.

6. Ἐταράχθησαν ἔθνη, ἐκλίναν βασιλείαι, ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος, ἐσαλεύθη ἡ γῆ. Νόησόν μοι τινὰ πόλιν ἐπιβουλεουμένην παρὰ τῶν ἐπιστρατευόντων αὐτῆι πολεμίων, τῶς μὲν περικαθεζομένων (40) αὐτὴν ἔθνων πολλῶν καὶ βασιλείων τῶν καθ' ἕκαστον ἔθνος τὰ σκήπτρα διαλαχόντων· εἰτά τινα στρατηγὸν, ἀμαχὸν τὴν ῥώμην, ἀθρόως ἐπιφανέντα εἰς βοήθειαν τῆι πόλει ταύτῃ, λύοντα μὲν τὴν πολιορκίαν, σπεδανύοντα δὲ τὴν συστροφὴν τῶν ἔθνων, εἰς φυγὴν δὲ τοὺς βασιλεῖς συνελκύοντα ἐκ μόνου τοῦ ἐμβοῆσαι (41) αὐτοῖς μετὰ δυνάμεως, καταπλήξαι τε αὐτῶν τὰς καρδίας τῆι στεβρότητι τῆς φωνῆς. Πόσην οὖν εἰκὸς ταραχὴν συστήναι, τῶν ἔθνων διωκομένων, καὶ τῶν βασιλέων εἰς φυγὴν ἐκκλινάντων· θροῦν δέ τινα ἄσημον καὶ ἤχον ἀκατάπαυστον ἐκ τῆς τεθορυβημένης αὐτῶν φυγῆς ἀναπέμπεσθαι, πάντα δὲ τόπον πλήρη εἶναι τῶν ὑπὸ δειλίας φυγαδευθέντων, ὥστε σάλον ἐγγίνεσθαι πανταχοῦ ταῖς ὑποδοχομέναις αὐτοὺς πόλεσιν ἢ κώμαις; Τὴν τοιαύτην οὖν παρίστησι τῆι πόλει τοῦ Θεοῦ παρὰ τοῦ Σωτῆρος ἀντίληψιν ἐν τῷ λέγειν· Ἐταράχθησαν ἔθνη, ἐκλίναν βασιλείαι, ἔδωκε φωνὴν αὐτοῦ ὁ Ὑψίστος, ἐσαλεύθη ἡ γῆ. Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν, ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεός Ἰακώβ (42). Εἶδε τὸν ἐνανθρωπήσαντα Θεόν, εἶδε τὸν ἐκ Παρθένου ἁγίας γεννηθέντα Ἐμμανουήλ· ὃ ἐστὶ μεθερμηνευόμενον Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· καὶ διὰ τοῦτο προφητικῶς ἐκβοᾷ· Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν· δεικνύς, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ τοῖς ἁγίοις προφήταις καὶ πατριάρχαις ἐμφανισθείς. Ἀντιλήπτωρ ἡμῶν, φησὶν, οὐχὶ ἄλλος Θεός παρὰ τὸν ὑπὸ τῶν προφητῶν παραδιδόμενον· ἀλλ' ὁ Θεός Ἰακώβ (43), ὁ ἐν τῷ χρηματισμῷ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ θεράποντα διαλεχθείς· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεός Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεός Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεός Ἰακώβ.

7. Δεῦτε καὶ ἴδτε τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ, ἃ ἔθετο τέρατα ἐπὶ τῆς γῆς, ἀνταναφῶν πολέμους μέχρι τῶν περάτων τῆς γῆς. Τοὺς μακρὰν ὄντας τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας εἰς τὴν διὰ τῆς ἐπιγνώσεως ἐγγύ-

6. VERS. 7. *Conturbatae sunt gentes, inclinatae sunt regna : dedit vocem suam Altissimus, commota est terra.* Cogita civitatem aliquam esse, cui insidiae struantur ab oppugnantibus eam hostibus, quam interim obsideant gentes multae et reges, qui singularum nationum sceptrata sortiti sint; deinde duce[m] aliquem, robore invictum, derepente conspici ad ferendum huic civitati auxilium, qui, soluta obsidione, gentium dissipet dispergatque multitudinem, ac reges ipsos in fugam vertat, si solum eos cum potentia inclamet, eorumque corda vocis firmitate perterreat. Quantam igitur verisimile est turbationem excitari, dum gentes fugantur, et reges in fugam vertuntur? qualem quocumque clamorem confusum, et sonitum perpetuum ex tumultuosa illorum fuga edi? Nonne credere par est locum omnem iis qui praetimore fugati sunt, repleri? adeo ut ubique in urbibus aut vicis eos excipientibus excitetur commotio. Talem igitur spem civitati Dei a Salvatore dandam esse ostendit, dum dicit: *Conturbatae sunt gentes, inclinatae sunt regna, dedit vocem suam Altissimus, commota est terra.* VERS. 8. *Dominus virtutum nobiscum, susceptor noster Deus Jacob.* Vidit incarnatum Deum, vilit ex sancta Virgine genitum Emmanuel: quod si quis Interpretetur, sonat *Nobiscum Deus*¹⁷; et hac de causa propheticè exclamat: *Dominus virtutum nobiscum*; ostendens hunc esse qui sanctis prophetis apparuit atque patriarchis. *Susceptor noster*, inquit, non alius Deus praeter eum qui traditus est a prophetis; sed Deus Jacob qui in oraculo ad servum suum edito locutus est: *Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob*¹⁸

1757. VERS. 9, 10. *Venite et videte opera Dei, quae posuit prodigia super terram, auferens bella usque ad fines terrae.* Eos, qui procul sunt a verbo veritatis, Scriptura invitavit ut ad eam per cognitionem pro-

¹⁶ Joan. xi, 9, 10. ¹⁷ Matth. i, 23. ¹⁸ Exod. iii, 6.

(39) Vox πρωτὸς semel duntaxat legitur in editis et in mss. nonnullis: sed bis scribitur in quatuor aliis. Hoc ipso in loco editio Paris. ὁ τῆι κατὰ τοῦ θανάτου νίκην πρωτὰν τῆι τρίτῃ, etc. *Qui per victoriam ex morte reportatam tertia resurrectionis die matutinum tempus effecit.* At Regii tertius, quartus et quintus non secus ac Colberini primus, quintus et sextus cum Coisl. et cum quadam quam Duceus laudat Catena, ut in contextu. Nec aliter legitur in editione Basil. et in Regiis secundo et sexto, nisi quod hi libri pro πρωτῶν habeant πρωτῶν. Apud LXX autem sic editum invenimus, βοηθήσει αὐτῆι ὁ Θεός

τῷ προσώπῳ, *adjuvabit eam Deus vultu.*

(40) Sic Reg. secundus, tertius, quartus et sextus cum Colb. primo. Editi τῶν ἐπιστρατευομένων.

(41) Editio Basil. et mss. nonnulli ἐκβοῆσαι.

(42) Nostra editio Paris. cum duobus mss. Regii: ἐνανθρωπίσαντα. At quinque alii mss. ἐνανθρωπίσαντα.

(43) Reg. secundus ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεός Ἰακώβ· οὐχί. Ibidem editi ἡμῶν παραδιδόμενον. Ubi observandum primum vocem ἡμῶν in nostris octo mss. deesse: deinde pro παραδιδόμενον in codicibus nonnullis legi παραδεδομένον.

pius accedant, dicens : *Venite et videte*. Quemadmodum enim in corporeis oculis, intervalla magna obscuram reddunt eorum quæ sub conspectum cadunt comprehensionem ; contra accessio intuitum, conspicuum reddit rerum visendarum agnitionem : sic etiam in mentis contemplatione, qui se per opera Deo non jungit, nec appropinquat, opera illius puris mentis oculis videre non potest. Idcirco venite, appropinquate prius ; deinde videte opera Domini, prodigiosa sane et mirabilia ; quibus percussas gentes, easque antea hostiles et seditiosas, ad quietem transtulit. *Venite, filii, audite me* ¹⁹ ; item, *Venite omnes qui laboratis, et onerati estis* ²⁰. Paterna vox est, expansis ulnis ad se invitantis eos qui hactenus rebelles fuere. Qui igitur audierit vocationem, appropinquaveritque et imperanti adhaeserit, is enim visurus est qui cuncta per crucem pacificavit, *Sive quæ in terra sunt, sive quæ in caelis* ²¹. *Arcum conteret, et confringet arma, et scuta comburet igni*. Vides pacificum animum Domini virtutum, quod invisibiles legionum angelicarum potestates secum habeat ? Vides fortitudinem simul et humanitatem summi ducis virtutum ? qui sane Dominus cum sit virtutum, ac omnes legionum angelicarum turmas habeat, nusquam tamen ullum vulnerat adversariorum, neminem prosternit, attingit neminem : sed arcus conterit et arma, ac scuta comburit in igne. Arcum quidem conterit, ut non amplius ignita tela per eos emittantur : confringet autem arina, quibus cominus pugnatur, ut qui prope sunt, insidiis petiti, vulnera recipere nequaquam possint. *Et scuta comburet igni*, adversarios spolians suis munimentis, atque inimicorum gratia omnia faciens.

8. **ERS. 11.** *Vacate et videte, quoniam ego sum Deus*. Quandiu quidem alienis a Deo rebus vacamus, Dei notitiam suscipere non possumus. Quis enim de mundi rebus sollicitus, ac immergens sese carnis occupationibus, queat verbis Dei attendere, atque tot ac tantis rebus accurate diligenterque speculandis par esse ? Non vides, delapsus in spinas verbum spinis suffocari ? Spinæ autem sunt carnis voluptates, et divitiæ, et gloria, et eæ quæ ad vitam pertinent curæ ²². Cæterum ab his omnibus alienatum esse oportebit eum, qui Dei cognitionem desiderat ; et ubi vacaverit ab affectibus, ita demum Dei recipere cognitionem. Quomodo enim animam a mentis evagationibus se præoccupantibus oppres-

τητα προσκαλείται ὁ λόγος λέγων· Δεῦτε καὶ ἴδετε. Ὅσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν σωματικῶν ὀφθαλμῶν αἱ μὲν ἐπὶ πολὺ ἀποστάσεις ἀμυδρὰν ποιοῦσι τὴν τῶν ὁρωμένων κατάληψιν, οἱ δὲ προσεγγισμοὶ τῶν θεωρούντων ἐναργῆ παρέχονται τῶν βλεπομένων (44) τὴν ἐπίγνωσιν· οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ νοῦν θεωρημάτων, ὁ μὴ διὰ τῶν ἔργων οἰκειωθεὶς καὶ πλησιάζας Θεῷ ἰδεῖν τὰ ἔργα αὐτοῦ καθαροῖς τοῖς διανοίας ὀφθαλμοῖς οὐ δύναται. Διὰ τοῦτο, Δεῦτε, προσεγγίσατε πρότερον (45), εἶτα ἴδετε τὰ ἔργα Κυρίου τεράστια ὄντα καὶ παράδοξα· ὧφ' ὧν καταπλαγέντα τὰ πρότερον πολέμια καὶ στασιώδη ἔθνη πρὸς ἡσυχίαν μετέβαλε. Δεῦτε, τέκνα, ἀκούσατέ μου· καὶ, Δεῦτε πάντες οἱ κοπιῶντες, καὶ πεφορτισμένοι. Πατρικὴ ἢ φωνὴ, ἠπλωμέναις ἀγκάλαις πρὸς ἑαυτὸν καλοῦντος τοὺς τέως ἀρηνιάζοντας. Ὁ οὖν ἀκούσας τῆς κλήσεως, καὶ ἐγγίσας, καὶ κολληθεὶς τῷ προστάξαντι, βψεται τὸν εἰρηνοποιήσαντα τὰ πάντα διὰ τοῦ σταυροῦ. Εἶτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἶτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Τόξον συντριψέει, καὶ συνθλάσει (46) ὄπλον, καὶ θυρεοὺς κατακαύσει ἐν πυρὶ. Ὅρας τὸ εἰρηνικὸν Κυρίου τῶν δυνάμεων, ὅτι ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ ἀόρατους δυνάμεις ἀγγελικῶν καταλόγων ; Ὅρας τὸ ἀνδρεῖον ὁμοῦ καὶ φιλόανθρωπον τοῦ ἀρχιστρατήγου τῶν δυνάμεων ; ὅς γε, Κύριος ὢν τῶν δυνάμεων, καὶ πάντα ἔχων τὰ συστήματα τῶν ἀγγελικῶν καταλόγων, οὐδαμοῦ τινα τιτρώσκει τῶν πολεμίων, οὐδένα καταβάλλει (47), οὐδεὶν ἄπειτα· ἀλλὰ τόξα συντριβεί, καὶ ὄπλα, καὶ θυρεοὺς κατακαίει ἐν πυρὶ. Τόξον μὲν συντριβεί, ὥστε μηκέτι τὰ πεπυρωμένα βέλη ἐκπέμπεσθαι δι' αὐτῶν· ὄπλα δὲ συνθλάσει (48) τὰ ἀγγέμαχα, ὡς μὴ δύνασθαι τοὺς σύνεγγυς τραύματα δέχεσθαι ἐπιβουλενομένους. Καὶ θυρεοὺς κατακαύσει ἐν πυρὶ, γυμνῶν τοὺς ἀντικειμένους ἀπὸ τῶν προβλημάτων, καὶ πάντα ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν ἐχθρῶν ἐνεργῶν.

8. **Σχολάσατε καὶ γνῶτε, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Θεός.** Ἐφ' ὅσον μὲν τοῖς ἔξω Θεοῦ σχολάζομεν πράγμασιν, οὐ δύναμεθα χωρῆσαι γνῶσιν Θεοῦ. Τίς γὰρ μεριμνῶν τὰ τοῦ κόσμου, καὶ ἐμβαθύνων τὸς περισπασμοὺς τῆς σαρκός, δύναται τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις προσέχειν, καὶ τῇ ἀκριθείᾳ τῶν τηλικούτων θεωρημάτων ἀρκεῖν ; Οὐχ ὅρας, ὅτι ὁ εἰς τὰς ἀκάνθας ἐμπεσὼν λόγος ὑπὸ τῶν ἀκανθῶν συμπνίγεται ; Ἀκανθαὶ δὲ εἰσιν ἡδοναὶ σαρκός, καὶ πλοῦτος καὶ δόξα, καὶ βιωτικαὶ μέριμναι. Πάντα δὲ (49) τοῦτων ἔξω δεήσει γενέσθαι τὸν ἐπιδεόμενον τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ σχολάσαντα ἀπὸ τῶν παθῶν, οὕτως ἀναλαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ. Πῶς γὰρ εἰσέλθῃ εἰς ψυχὴν στενωχωρουμένην ὑπὸ τῶν προκαταλαβόντων αὐτὴν διαλογισμῶν ἢ περι-

¹⁹ Psal. xxxiii, 12. ²⁰ Matth. xi, 28. ²¹ Coloss. i, 20. ²² Matth. xiii, 7, 22.

(44) Ita mss. septem. Editi vero τῶν θεωμένων.

(45) Editi πρῶτον. At mss. septem πρότερον.

(46) Editio Basil. et Regii secundus, quintus et sextus una cum aliis tribus Colbertinis συνθλάσει. Editio vero Paris. συγχλάσει.

(47) Reg. tertius βάλλει. Mox Colbertini primus

et sextus cum Reg. quinto κατακαύσει.

(48) Hic mss. sex συγχλάσει. Reg. vero sextus et Colb. quintus cum editis συνθλάσει.

(49) Editio Basil. et quatuor mss. πάντων δέ. Editio vero Paris. et tres mss. πάντων οὖν. Mox Colbertini primus et sextus cum Reg. tertio ἐπιδικάζομενον τῆς γνώσεως.

Θεοῦ ἔννοια ; Οὐδὲ (50) δὲ καὶ Φαραῶ, ὅτι ἴδιόν ἐστι τοῦ σχολάζοντος ἐκζητεῖν τὸν Θεόν, καὶ διὰ τοῦτο ὀνειδίξει τὸν Ἰσραήλ· Σχολάζετε, σχολασταί ἐστε, καὶ λέγετε· Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν προσευξόμεθα (51). Αὕτη μὲν οὖν ἡ σχολή ἀγαθὴ τῷ σχολάζοντι καὶ ὠφέλιμος, ἡσχίαν ἐμποιοῦσα πρὸς τὴν τῶν σωτηρίων διδαγμάτων ἀνάληψιν· πονηρὰ δὲ σχολή ἡ τῶν Ἀθηναίων, οἷς *Εἰς οὐδὲν ἄλλο εὐκαιροῦν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούσειν καιρότερον*· ἦν καὶ νῦν ἄνευ μιμουῦνται, τῇ τοῦ βίου σχολῇ πρὸς τὴν ἀεὶ τιнос καινοτέρου δόγματος εὐρεσιν ἀποχρώμενοι. Ἢ τοιαύτη σχολὴ φίλη ἐστὶν ἀκαθάρτοις καὶ πονηροῖς πνεύμασιν. *Ὅταν ἐξέλθῃ, φησὶ, τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, λέγει, Πορεύσομαι εἰς τὸν τόπον ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὼν εὐρίσκαι τὸν οἶκον ἐκεῖνον σχολάζοντα καὶ σεσαρωμένον*. Μὴ γένοιτο οὖν ἡμᾶς σχολὴν ποιῆσαι τῷ ἀντικειμένῳ πρὸς τὴν εἰσοδὸν, ἀλλὰ ἀσχολήσωμεν ἡμῶν τὸν ἔσω οἶκον, προνοησάντες (52) ἐν ἑαυτοῖς διὰ τοῦ Πνεύματος τὸν Χριστόν. Μετὰ γοῦν τὸ χαρίσασθαι τὴν εἰρήνην τοῖς τέως ταρασσομένοις ὑπὸ τῶν πολεμίων, τότε λέγει τὸ, Σχολάσατε ἀπὸ τῶν περισπώντων ὑμᾶς ἐχθρῶν, ἵνα ἐν ἡσυχίᾳ τοὺς περὶ τῆς ἀληθείας θεωρήσητε λόγους. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Κύριος, *Πᾶς ὅστις οὐκ ἀποτάσσεται, φησὶ, πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν, οὐ δύναται μοι εἶναι μαθητής*. Σχολάσαι οὖν δεῖ ἀπὸ τῶν γαμικῶν ἔργων, ἵνα σχολάσωμεν τῇ προσευχῇ· σχολάσαι ἀπὸ τῶν περὶ τὸν πλοῦτον σπουδῶν, ἀπὸ τῆς περὶ τὸ δοξάριον τοῦτο ἐπιθυμίας, ἀπὸ τῶν πρὸς ἀπόλαυσιν ἡδονῶν, ἀπὸ φθόνου καὶ πάσης τῆς εἰς τὸν πλησίον ἡμῶν πονηρίας, ἵνα, γαληνωσῆς ἡμῶν τῆς ψυχῆς καὶ ὑπ' οὐδενὸς πάθους ταρασσομένης, οἷον ἐν κατόπτρῳ τινὶ καθαρὰ γένηται (53) καὶ ἀνεπισκόπητος ἡ ἔλλαμψις τοῦ Θεοῦ. *Ἐψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθήσομαι ἐν τῇ γῆ*. Σαφῶς ταῦτα λέγει περὶ τοῦ καθ' ἑαυτὸν πάθους ὁ Κύριος, καθὼς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γέγραπται· *Κἀγὼ, ὅταν ὑψωθῶ, πάντα ἐκλύσω πρὸς ἑμαυτόν. Καὶ ὅτι (54) ὡσπερ Μωϋσῆς ὑψώσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτω δεῖ ὑψωθῆναι τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς*. Ἐπεὶ οὖν ὑπὲρ τῶν ἔθνων ἐμελλεν ὑψοῦσθαι πρὸς τὸν σταυρόν, καὶ ὑπὲρ πάσης τῆς γῆς τὴν ὑψωσιν καταδέχασθαι, διὰ τοῦτο φησιν· *Ἐψωθήσομαι ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὑψωθήσομαι ἐν τῇ γῆ*. Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν, ἀντικλήπτω ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἐπαγαλλόμενος τῇ τοῦ Θεοῦ βοηθείᾳ, δις τὴν αὐτὴν φωνὴν ἐξεβόησε· *Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν*· οἴοιτο ἐπεμβαίνων καὶ ἐναλλόμενος τῷ ἐχθρῷ, διὰ τὴν τελείαν ἐπὶ τὸν Σωτήρα τῶν ψυχῶν ἡμῶν πεποίησιν, ὡς οὐδὲν πεισόμενος παρ' αὐτοῦ (55). *Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν* ; Ὁ τῷ Ἰακώβ

A sam ingrediatur Dei cognitio? Atqui et Pharao novit proprium esse vacantis, Deum inquirere, et hac de causa exprobrat Israeli: Vacatis, otiosi estis, et dicitis: Domino Deo nostro vota jaciemus²². Et quidem ea vacatio bona utilisque est vacanti, quæ ad salutare doctrinas recipiendas quietem affert. **176** Otium vero Atheniensium malum erat, qui Ad nihil aliud vacabant nisi ad dicendum aut audiendum aliquid novi²³. Quod otium etiam nunc imitantur nonnulli, dum abutuntur otio, ut semper novum aliquod dogma comminiscantur. Tale otium amicum est immundis ac pravis spiritibus. Cum exierit, inquit, immundus spiritus ab homine, dicit. Revertar in locum unde exivi. Et veniens invenit domum illam vacantem et scopis mundatam²⁴. Absit igitur ut nos per otium aditum adversario præbeamus; imo interiorem nostram domum occupatam teneamus, adeo ut prius in nobis ipsis Christum per Spiritum excipiamus hospitio. Postquam igitur iis qui hactenus turbabantur ab hostibus, pacem largitus est, tunc dicit: Vacate a distrahentibus vos inimicis, ut in quiete verba veritatis contemplari possitis. Quapropter etiam Dominus ait: Omnis qui non renuntiat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus²⁵. Vacare igitur oportet ab operibus nuptialibus, ut vacemus precationi: vacare a divitiarum studio, ab hujus gloriolæ cupiditate, ab usu voluptatum, ab invidia et omni in nostrum proximum malignitate, ut, obtinente tranquillitate anima nostra, et nullo effectu eam conturbante, illustratio Dei tanquam in aliquo speculo pura expersque tenebrarum efficiatur. *Exaltabor in gentibus, exaltabor in terra*. Palam hæc de sua passione dicit Dominus, quemadmodum in Evangelio scriptum est: *Et ego cum exaltatus fuero, omnes traham ad me ipsum²⁶*. *Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis in terra²⁷*. Quoniam igitur pro gentibus erat in crucem exaltandus, et pro universa terra suscepturus illam exaltationem, propterea dicit: *Exaltabor in gentibus, exaltabor in terra*. **VERS. 12.** Dominus virtutum nobiscum, susceptor noster Deus Jacob. Exsultans ob Dei auxilium, bis vocem eandem protulit: *Dominus virtutum nobiscum*, quasi insultaret ac insileret hosti, ob perfectam quam in animarum nostrarum Salvatore habebat fiduciam, quod, eo juvante, nihil passurus esset. *Si enim Deus pro nobis, quis contra nos²⁸?* Qui Jacob dedit victoriam, ac post luctam ipsum Israel designavit²⁹, hic est susceptor noster; ipse pro nobis pugnat. Nos autem quiescamus, quod *Ipse est pax nostra, qui*

²² Exod. v, 17. ²³ Act. xvii, 21. ²⁴ Matth. xii, 43, 44. ²⁵ Luc. xiv, 33. ²⁶ Joan. xii, 32, 28.

(50) Ita mss. quinque. Deest δὲ in editis.
(51) Nostra editio Paris. προσευξόμεθα. At mss. προσευξόμεθα. Apud LXX ita legitur: Διὰ τοῦτο λέγετε· Πορεύσομαι, θύσωμεν τῷ Θεῷ ἡμῶν. Propterea dicitis: *Eamus, sacrificemus Deo nostro*.
(52) Reg. tertius ἐνοικίασαντες.

(53) Sic septem mss. cum editione Basil. At editio Paris. ἐγγύνηται. Colb. sextus ἐγγύνηται.
(54) Ita septem mss. Deest ὅτι in editis. Statim mss. novem τῶν ἀνθρώπων, pro hominibus.
(55) Ὅς οὐδὲν πεισόμενος παρ' αὐτοῦ. Verbo, ut nihil ab hoste passurus. **MARAN.**

fecit utraque unum, ut auos condat in unum novum hominem 21.

αὐτὸς πολεμεῖ ὑπὲρ ἡμῶν. Ἡμεῖς δὲ ἡσυχάσωμεν, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὃ ποιήσας τὰ ἀμύστερα ἐν, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ εἰς ἓνα καινὸν ἄνθρωπον.

IN PSALMUM XLVIII.

In finem, filiis Core psalmus.

1. Nonnulli ex iis etiam qui externi sunt, de humano sine sibi aliquid animo fluxerunt, ac in varias de sine sententias abiere. Alii enim finem scientiam esse statuerunt, alii practicum 177 operationem, alii diversum vitæ vel corporis usum: alii belluini cum essent, voluptatem finem esse affirmarunt. Nobis finis cuius gratia omnia peragimus, et ad quem festinamus, beatum illud est vitæ institutum in futuro sæculo. Hoc autem completur tum, cum a Deo regimur. Nam hoc sine ne excogitari quidem quidquam præstantius possit a rationali natura. Atque nos ad hanc vitæ rationem excitat Apostolus: *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri* 22. Quod idem etiam proponit in prophetia Sophonias, ex Dei persona dicens: *Quia iudicium meum in congregationes gentium: ut suscipiam reges, ut effundam super eos indignationem meam. In igne enim meli mei consummetur omnis terra: quia tunc convertam super populos multos linguam in generationem ejus, ut invocent omnes nomen Domini, ut serviant ei sub iugo uno* 23. Ad hunc igitur finem utilitatem psalmorum puto referri, eorum, qui hanc habent inscriptionem. Quin etiam ii qui inscribere, *Ad victoriam, aut Epinicium, aut Victori*, huic sententiæ astipulantur. Etenim quoniam *Absorpta est mors in victoria* 24, et consumpta est ab eo qui dixit: *Ego vici mundum* 25; et quoniam omnia victa sunt a Christo, et *In nomine ejus genu omne slectetur caelestium, et terrestrium et infernorum* 26; jure ac merito Spiritus sanctus ea quæ nobis proponuntur, in odis triumphalibus præcinit. **VERS. 2.** *Audite hæc, omnes gentes, auribus percipite, omnes qui habitatis orbem* (VERS. 3), *quique terrigenæ et filii hominum, simul in unum dives et pauper.* Maximum sane auditorium est ejus, qui gentes omnes, et omnes quotquot orbem habitationibus explent, ad psalmum audiendum convocat. Trahit autem, opinor, et terrigenas, et filios hominum, et divites et pauperes, eosque alto hoc præconio ad audiendum convocat. Quæ specula usque adeo super omnem terram eminet, ut e sublimi gentes omnes videat, ac totum orbem oculis collustret? Quis

²¹ Ephes. II, 14, 15.

²² I Cor. xv, 24.

²³ Soph. III, 8, 9.

²⁴ I Cor. xv, 54.

²⁵ Joan. XVI, 33.

²⁶ Philipp. II, 10.

(56) Sic conice octo. Editi ἀναδείξας. Colb. primus ὑποδείξας. Nec ita multo post novem mss. ἡμεῖς δέ. Vocula δὲ abest ab editis.

(57) Ita mss. septem. Vox ψαλμὸς deest in editis et in Reg. secundo. Ibidem prima psalmi verba, Ἀκούσατε ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη, statim post titulum leguntur in editione Parisiensi: sed desunt in novem mss. et in editione Basil.

(58) Colbertini primus et sextus τὰ περὶ τοῦ. Hoc ipso in loco quidam mss. cum editis ἀνθρωπέλου.

EIΣ ΤΟΝ ΜΗ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Eiς τὸ τέλος, τοῖς υἱοῖς Κορὲ ψαλμὸς (57).

1. Ἐφαντάσθησαν μὲν τινες καὶ τῶν ἔξω περὶ τοῦ (58) ἀνθρωπέλου τέλους, καὶ διαφόρως ἠνέχθησαν εἰς τὴν περὶ τοῦ τέλους ἔννοιαν. Οἱ μὲν γὰρ ἀπεφθναντο τέλος εἶναι τὴν ἐπιστήμην, οἱ δὲ τὴν πρακτικὴν ἐνέργειαν· ἄλλοι δὲ διαφόρως χρῆσθαι τῷ βίῳ καὶ τῷ σώματι· οἱ δὲ βοσκηματώδεις ἠδονὴν ἀπεφθναντο εἶναι τὸ τέλος. Ἡμῖν δὲ τέλος, οὗ ἕνεκεν πάντα πράττομεν, καὶ πρὸς ὃ ἐπειγόμεθα, ἡ μακαρία διαγωγὴ ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι. Αὕτη δὲ συμπληροῦται ἐν τῷ βασιλεύεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Τοῦτου γὰρ οὐδὲ μέχρις ἐπινοίας βέλτιόν τι (59) ἐξευρεθεῖ τῇ λογικῇ φύσει· καὶ πρὸς ταύτην κινεῖ ἡμᾶς ὁ Ἀπόστολος, λέγων· *Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῶ (60) τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ.* Ὅπερ καὶ ὁ Σοφονίας ἐν τῇ προφητείᾳ παρίστησι, λέγων ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· *Ὅτι τὸ κρίμα μου εἰς συναγωγὰς ἐθνῶν, τοῦ εἰσδέξασθαι βασιλεῖς, τοῦ ἐκχεῖν ἐπ' αὐτοὺς τὴν ὀργὴν μου.* Ἐν γὰρ πυρὶ ζήλου μου καταλωθήσεται πᾶσα ἡ γῆ· ὅτι τότε μεταστρέψω ἐπὶ λαοὺς πολλοὺς γλώσσαν εἰς γενεὰν αὐτῆς, τοῦ ἐπικαλεῖσθαι πάντας τὸ δρομα Κυρίου, τοῦ δουλεύειν αὐτῷ ὑπὸ ζυγὸν ἓνα. Εἰς τοῦτο σὺν οἶμαι τὸ τέλος ἀναφέρεσθαι τὰς ἀπὸ τῶν Ψαλμῶν ὠφελείας, τῶν ταύτην ἐχόντων τὴν προγραφὴν. Συνάδουσι δὲ τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ καὶ οἱ ἐπιγράψαντες, *Εἰς νίκος, ἢ Ἐπινίκιον, ἢ Τῷ Νικοποῦ*· Ἐπειδὴ γὰρ *Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος*, καὶ ἐξανάλωθη (61) ὑπὸ τοῦ εἰπόντος· *Ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον*· καὶ ἐπειδὴ πάντα νενίκηται ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, καὶ Ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ πᾶν γόνυ κἀμύσει, ἐπουρανίων, καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, εἰκότως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν ἐπινικίῳ ὠδαὶ τὰ ἀποκειμένα προαναφωνεῖ. *Ἀκούσατε ταῦτα, πάντα τὰ ἔθνη, ἐνωτίσασθε, πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην· οἱ τε γηγενεῖς καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐπὶ τὸ αὐτὸ πλοῦσιος καὶ πένης.* Τὸ μὲν ἀκροατήριον μέγιστον, πάντα τὰ ἔθνη συγκαλοῦντος εἰς τὴν ἀκρόασιν τοῦ ψαλμοῦ, καὶ πάντας τοὺς τὴν οἰκουμένην ταῖς οἰκήσεσιν ἐκπληροῦντας. Ἔλκει δὲ, οἶμαι, καὶ γηγενεῖς, καὶ υἱοὺς ἀνθρώπων, καὶ πλοῦσιος, καὶ πένης, καὶ τῷ ὑψηλῷ (62) κηρύγματι τούτῳ πρὸς τὴν ἀκρόασιν συγκαλεῖται. Ποῖα σκοπιὰ τῆς γῆς τοσοῦτον ἀπά-

Alii ἀνθρωπέλου.

(59) Deest ti in Reg. secundo et in editione Basil. Mox Reg. tertius τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει.

(60) In aliis mss. legitur παραδῶ, in aliis παοα-διδῶ.

(61) Ita sex mss. At editi ἐξανηλώθη. Colb. septimus ἐξηναλώθη.

(62) Editio Paris. καὶ τῷ ὑψηλῷ. At particula καὶ deest in mss. et in editione Basil.

σης ὑπερανέστηκεν, ὥστε ἐξ ἀπόπτου πάντα ἰδεῖν τὰ ἔθνη, καὶ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ὀφθαλμῷ περιλαβεῖν; Τίς οὕτω μεγαλοφρονήτατος κήρυξ, ὥστε τοσαύταις ὁμοῦ ἀκοαῖς ἐξάκουστον ἐμθοῆσαι; Τίς ὁ δέχεται δύναμενος χῶρος τοὺς ἐκκλησιάζοντας; Πηλίκος δὲ ὁ διδάσκαλος καὶ ποταπὸς τὴν σοφίαν, ὥστε ἄξια τῆς τηλικαύτης Ἐκκλησίας (63) ἐξευρεῖν τὰ διδάγματα; Μικρὸν ἀνάμεινον, καὶ μαθήσει, ὅτι ἄξια τοῦ ἐπαγγέλματος ἐστὶ τὰ ἐφεξῆς. Ὁ μὲν γὰρ ἐκκλησιάζων καὶ πάντα συγκαλῶν τῷ κηρύγματι ὁ Παράκλητός ἐστι, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, διὰ προφητῶν καὶ ἀποστόλων συνάγων (64) τοὺς σωζομένους· ὧν ἐπειδὴ *Εἰς ἅπασαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φόβος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ κρίματα αὐτῶν*· διὰ τοῦτο φησὶν· Ἀκούσατε, πάντα τὰ ἔθνη, καὶ πάντες οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. Αἰδὲ καὶ ἡ Ἐκκλησία ἐκ παντοδαπῶν ἐπιτηδευμάτων συνελκεται, ἵνα μηδεὶς ἐξω τῆς ὠφελείας ἀπολειφθῇ. Τρεῖς γάρ εἰσι συζυγία τῶν κεκλημένων, ἐν αἷς ἅπαν τὸ τῶν ἀνθρώπων περιέχεται γένος· ἔθνη γὰρ οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην· γηγενεῖς καὶ οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· πλούσιοι καὶ πένητες. Τίνα τοῖνον ἐξω καταλέλοιπε τῆς ἀκροάσεως; Οἱ ἀλλότριοι τῆς πίστεως διὰ (65) τῶν ἐθνῶν ἐκλήθησαν. Οἱ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εἰσὶν, οἱ κατοικοῦντες τὴν οἰκουμένην. Γηγενεῖς οἱ τὰ γῆνινα φρονούντες, καὶ τῶν θελημάτων τῆς σαρκὸς ἀντεχόμενοι. Υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ ἐπιμελείαν τινα καὶ ἀσκησιν τοῦ λόγου ποιούμενοι· ἴδων γὰρ τοῦ ἀνθρώπου τὸ λογικόν. Πλούσιοι καὶ πένητες αὐτόθεν ἔχουσι γνωριζομένην τὴν ἰδιότητα· οἱ μὲν ὑπερβαίνοντες τὴν κτῆσιν τῶν ἀναγκαίων, οἱ δὲ ἐν ἐνδείᾳ τούτων καθεστηκότες. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἱατρὸς τῶν ψυχῶν οὐκ ἤθεε καλεῖσαι δικαίους, ἀλλὰ ἀμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν, πρῶτον ἔταξεν ἐν τῇ κλήσει ἐν ἐκάστη συζυγίᾳ τὸ κατεγνωσμένον. Χείρονα γὰρ τὰ ἔθνη τῶν κατοικούντων τὴν οἰκουμένην· ἀλλ' ὅμως προτετίμηται (66) εἰς τὴν κλήσιν, ἵνα οἱ κακῶς ἔχοντες πρότερον μεταλάβωσι τῆς ἐκ τοῦ ἱατροῦ ὠφελείας. Πάλιν οἱ γηγενεῖς πρὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων ἐτάχθησαν· καὶ πλούσιοι πρὸ τῶν πενήτων. Τὸ ἀπεγνωσμένον τάγμα, καὶ δύσκολον ἔχον τὴν σωτηρίαν, πρότερον κέκληται τῶν πτωχῶν. Τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ ἱατροῦ φιλανθρωπία τοῖς ἀσθενεστέροις· πρότεροις (67) μεταδίδωσι τῆς ὠφελείας. Ὁμοῦ δὲ καὶ εἰρήνης ἐστὶ συναγωγὴν ἡ κοινωνία τῆς κλήσεως, ὥστε τοὺς ἔχοντας τέως ἐκ τῶν ἐπιτηδευμάτων πρὸς ἀλλήλους ὑπεναντίως, τούτους διὰ τῆς Ἐκκλησίας προσεθίσθηναι ἀλλήλοις εἰς τὴν ἀγάπην. Γινωσκέτω γὰρ ὁ πλούσιος, ὅτι ὁμοτίμω κηρύγματι κέκληται πρὸς τὸν πένητα. Ἐπὶ τὸ αὐτὸ γὰρ, φησὶ, πλούσιος καὶ πένης. Ἐξω καταλιπὼν τὴν πρὸς τοὺς καταδεεστέρους ὑπεροχὴν, καὶ τὸ ἐκ τοῦ πλούτου φρύαγμα, οὐ-

A adeo vocalis præco, ut inclamet quod a tot auribus simul audiatur? Quis locus ad concionem venientes queat excipere? Quantus autem doctor, et quali sapientia præditus, ut documenta inveniat consensu tanto digna? Exspecta parumper, et ea quæ sequuntur, promissis indigna non esse edisces. Siquidem concionator, et qui omnes præconio cogit, Paracletus est, ille Spiritus veritatis, per prophetas et apostolos eos congregans qui salutem consecuturi erant: quorum quia *In omnem terram exiit sonus eorum, et in fines orbis terræ verba eorum* 37; ideo dicit: *Audite, omnes gentes, et omnes qui habitatis orbem*. Quapropter et Ecclesia ex omnibus collecta est conditionibus, ut nemo qui exors sit utilitatis relinquatur. Etenim congregationes tres sunt vocatorum, quibus omne hominum genus comprehenditur; gentes et habitantes orbem; terrigenæ et filii hominum, divites et pauperes. Quem igitur extra auditorium reliquit? Alieni a fide, per gentes vocati **178** sunt. Qui manent in Ecclesia, ii sunt, qui habitant orbem. Terrigenæ sunt qui terrena sapiunt, et carnis placita assequuntur. Filii hominum sunt, qui quodam modo rationem curant exercentque; nam ratio propria hominis est. Divitum ac pauperum proprietas per se cognoscitur: illi quidem superabundant rerum necessariarum possessione, hi vero in earumdem inopia degunt. Cum autem medicus animarum non venerit, ut justos vocet, sed peccatores ad poenitentiam 38: quod in qualibet conjugatione reprehensioni obnoxium erat atque damnationi, id primum in vocatione posuit. Deteriores enim sunt gentes quam qui habitant orbem: sed tamen præpositæ sunt in vocatione, ut qui male habent priores a medico percipiant utilitatem. Rursus terrigenæ ante filios hominum recensiti sunt; et divites ante pauperes. Desperatus ordo, et qui difficulter salutem consequitur, ante vocatus est quam pauperes. Hujusmodi enim est benignitas medici: prius opem fert imbecillioribus. Simul autem pacis etiam conciliatrix est communitas vocationis, adeo ut qui hactenus inter se in moribus dissenserant, ob hunc conventum mutæ assuescant charitati. Agnoscat enim dives se cum paupere præconio pari vocatum esse. *Simul in unum enim, inquit, dives et pauper*. Posteaquam foris reliqueris eam qua inferiores superas præstantiam, et eam quæ ex divitiis oritur elationem, ita demum ingredi in Ecclesiam Dei. Neque igitur dives pauperem despiciat, neque pauper formidet locupletum potentiam: neque filii hominum terrigenas parvipendant, nec rursus ab illis sese abalienent terrigenæ. Imo gentes cum iis qui habitant orbem,

37 Psal. xviii, 5. 38 Matth. ix, 15.

(63) Editio Basil. τηλικαύτης σοφίας. Editio Paris. cum mss. τηλικαύτης Ἐκκλησίας, bene. Ibidem editio ἀνάμεινον καὶ μαθήσει. At mss. sex ἀνάμεινον καὶ μαθήσει.

(64) Ita sex mss. At editio συνάγων.

(65) Editio Paris. καὶ διὰ. Absent καὶ et a mss. et

ab editione Basil.

(66) Sic quinque mss. At editio cum Reg. sexto προτετίμηται.

(67) Ita octo mss. et editio Basil. Editio verc Paris. cum Catena Corder. πρότερον.

consuetudine conjungantur : et qui orbem habitant, A peregrinos a testamentis per charitatem suscipiant. πένης τὴν δυναστείαν τῶν εὐπορούντων ὑποπησέτω· μήτε οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων τοὺς γηγενεῖς ἐξουθενήσωσαν, μήτε οἱ γηγενεῖς τούτων πάλιν ἀπαλλοτριούσωσαν. Καὶ τὰ ἔθνη ἐθιξέσθω πρὸς τοὺς κατοικοῦντας τὴν οἰκουμένην, καὶ οἱ τὴν οἰκουμένην οἰκοῦντες τὸς ξένους τῶν διαθηκῶν διὰ τῆς ἀγάπης προσλαβανέσθωσαν.

2. VERS. 4. *Os meum loquetur sapientiam, et meditatio cordis mei prudentiam.* Quoniam, secundum Apostolum, *Corde creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem*³⁹, et utraque dum efficiuntur, perfectionem declarant; propterea sermo utraque simul complexus est, tum oris actionem, tum cordis meditationem. Etenim si bonum in corde prius non fuerit repositum, quomodo thesaurum per os proferet qui non possidet illum in occulto? B qui vero bona cordis habet, ea si verbo non divulgat, dicitur illi : *Sapientia absconsa, et thesaurus inuisus, quæ utilitas in utrisque*⁴⁰? Idcirco ut ad aliorum utilitatem os meum loquatur sapientiam, ita ad nostrum ipsorum profectum cor prudentiam meditetur. VERS. 5. *Inclinabo in parabolam aurem meam, aperiam in psalterio propositionem meam.* Adhuc Propheta suam ipsius personam commendat, at ne ipsius sermones tanquam ex inventio humano prolati contemnerentur. Quæ, inquit, a Spiritu doceor, ea vobis annuntio, nihil dicens quod meum sit, 179 aut humanum : sed quia auditor sum factus propositionum Spiritus, in mysterio tradentis nobis ipsam Dei sapientiam, aperio vobis et manifestam facio propositionem, aperio autem non aliter C quam per psalterium. Est autem psalterium instrumentum musicum, sonos concinne reddens ad vocis modulationem. Rationale igitur psalterium tum maxime aperitur, cum actiones sermonibus consentaneæ redduntur ac concordæ. Et ille est spirituale psalterium, qui fecit et docuit. Hic in psalmis aperit propositionem, documentorum possibilitatem suo ipsius exemplo proponens. Tanquam igitur nullius rei inconcinne aut rationi dissentaneæ sibi in vita conscius, ita confidit sermones sequentes profert. *Cur timebo in die mala? Iniquitas calcanei mei non circumdabit me.* Malam diem, iudicii diem dicit, de qua dictum est : *Dies Domini immedicabilis*⁴¹ in omnes gentes : in qua, ait propheta, unum-

2. Τὸ στόμα μου λαλήσει σοφίαν, καὶ ἡ μελέτη τῆς καρδίας μου σύνεσις. Ἐπειδὴ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, *Καρδία πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογείται εἰς σωτηρίαν*, καὶ ἡ ἀμφοτέρων ἐν τούτοις ἐνέργεια ὑποβάλλει τὴν τελειότητα· διὰ τοῦτο ἀμφοτέρα ὁ λόγος ἐν τῷ αὐτῷ συνελήφε, τὴν τε τοῦ στόματος ἐνέργειαν, καὶ τὴν τῆς καρδίας μελέτην. Ἐάν τε γὰρ μὴ ἦ τὸ ἀγαθὸν ἐν τῇ καρδίᾳ προ- ἀποκειμενόν, πῶς προενέγκη (69) τὸν θησαυρὸν διὰ τοῦ στόματος ὁ μὴ κεκτημένος ἐν τῷ κρυπτῷ; ἐάν τε ἔχων τὰ τῆς καρδίας ἀγαθὰ μὴ δημοσιεύῃ τῷ λόγῳ, λεχθήσεται αὐτῷ· *Σοφία κεκρυμμένη, καὶ θησαυρὸς ἀφανής, τίς ὠφέλεια ἐν ἀμφοτέροις;* Διόπερ εἰς μὲν τῶν ἐτέρων ὠφέλιμον (70) τὸ στόμα μου λαλέτω σοφίαν, εἰς δὲ τὴν ἡμέτεραν αὐτῶν προκοπὴν ἡ καρδία μελετάτω σύνεσιν. *Κλινῶ εἰς παραβολὴν τὸ οὐχί μου, ἀνοιξέω ἐν ψαλτηρίῳ τὸ πρόβλημα μου.* Ἐστὶ τὸ ἑαυτοῦ πρόσωπον συνίστηεν ὁ Προφήτης, ἵνα μὴ εὐκαταφρόνητοι ὦσιν οἱ λόγοι ὡς ἀπὸ ἀνθρωπίνης εὐρέσεως προφερόμενοι. Ἄ διδάσχομαι, φησί, παρὰ τοῦ Πνεύματος, ταῦτα ὑμῖν ἀναγγέλλω (71), οὐδὲν ἐστὶν οὐδὲν ἀνθρώπινον λέγων· ἀλλ' ἐπειδὴ κατήκοος ἐγενόμην τῶν προβλημάτων τοῦ Πνεύματος, ἐν μυστηρίῳ παραδιδόντος ἡμῖν τὴν τοῦ Θεοῦ σοφίαν, ἀνοίγω ἡμῖν καὶ φανερόν καθίστημι τὸ πρόβλημα, ἀνοίγω δὲ οὐχ ἑτέρως ἢ διὰ ψαλτηρίου. Ἔστι δὲ τὸ ψαλτήριον ὄργανον μουσικόν, ἐναρμονίως τοὺς φθόγγους ἀποδίδον πρὸς τὴν ἐκ φωνῆς μελωδίαν. Τὸ τοίνυν λογικὸν ψαλτήριον τότε ἀνοίγεται μάλιστα, ὅταν αἱ πράξεις ὡς συμφώνως τοῖς λόγοις ἀποδίδόμεναι. Κάκεινός ἐστι πνευματικὸν ψαλτήριον, ὁ ποιήσας καὶ διδάξας. Οὗτος ἐν ψαλμοῖς ἀνοίγει τὸ πρόβλημα, τὸ δυνατόν τῶν διδαγμάτων ἐκ τοῦ καθ' ἑαυτὸν ὑποδείγματος προτιθεῖς. Ὡς οὖν μὴδὲν ἀνάρμοστον, μὴδὲ ἐκμελὲς ἑαυτῷ συνείδως κατὰ τὸν βίον, οὕτως ἐν πεποιοῦσιν ποιεῖται τοὺς λόγους τοὺς ἐφεξῆς· *Ἰνα τί φοβοῦμαι ἐν ἡμέρᾳ πονηρᾷ; Ἡ ἀνομία τῆς πτέρνης μου* D *οὐ κυκλώσει με* (72). Πονηρὰν ἡμέραν τὴν τῆς κρί-

³⁹ Rom. x, 10. ⁴⁰ Eccli. xx, 32. ⁴¹ Isa. xiii, 9.

(68) Ita editi cum Regiis sexto et secundo. Alii sex mss. Ἐκκλησίαν τοῦ Κυρίου, *Ecclesiam Domini*.

(69) Sic mss. quinque. Reg. secundus προσενέγκη. Editi vero cum Regio quinto προσενέγκει. Haud longe Reg. tertius δημοσιεύση.

(70) Editio Basil. cum Regiis secundo et sexto τὸ ἐκατέρων ὠφέλιμον, et ita legisse videtur interpres, qui vertat : *Ad utriusque usum*. At editio Paris. et codex Comhef. cum aliis quatuor et cum Catena Corder. ut in textu, bene. Statim Reg. tertius καρδία μου. At deest μου in editis et in aliis mss.

(71) Sic. Oliv. et Anglic. cum aliis quatuor mss. et cum editione Basil. At Colbertini quintus et sextus cum Regio tertio et cum Catena Corder. ἀναγγελάω, *annuntiabo*. Editio nostra Paris. ἀναγγέλλω.

λω. Mox editi cum Reg. quinto λέγω. At Oliv. et Anglic. cum aliis septem mss. λέγων.

(72) Editio utraque Basil. et Paris. οὐ κυκλώσει με, *Non circumdabit me*. Sed neque Hebr., neque LXX, neque mss. nostri particulam negantem exhibent. Hinc contentio est inter peritissimos viros Ducaem et Combefisium. Hic voculam οὐ retinendam, ille delendam esse existimat. Favet Ducaeo librorum inss. auctoritas : favet Combefisio series orationis, quæ, ut patet, voculam οὐ necessario exigit. Aut igitur Basilius cum hæc scriberet, falsus memoria est : aut in aliquo exemplari οὐ legisse putandus est. Utrum non facile dixerim, alterum certe contigisse oportuit. Sed sive Basilius memoria plus æquo confidens, falso crediderit hoc loco particulam οὐ in Scriptura reperiri, sive in Bibliis

σεως λέγει, περί τῆς εἰρήται· *Ἡμέρα Κυρίου ἀντα-*
τος ἐπιπάντα τὰ ἔθνη, ἐν ᾗ, φησὶν ὁ προφήτης, ὅτι
κυκλώσει ἕκαστον τὰ διαβούλια αὐτοῦ. Τότε οὖν, διὰ
τὸ μηδὲν μοι πεπράχθαι ἄνομον ἐν τῇ ὁδῷ τῇ κατὰ
τὸν βίον, οὐ φοβοῦμαι τὴν ἡμέραν τὴν πονηράν. Οὐ
γὰρ περιστήσεται μοι τὰ ἔγνη τῶν ἡμαρτημένων, οὐ-
δὲ κυκλώσει με, ἐν τῇ σωπύσῃ κατηγορίᾳ τὸν
ἐλεγχόν μοι ἐπάγοντα. Οὐδεὶς γὰρ σου ἕτερος κατ-
ήγορος στήσεται ἢ αὐταί· αἱ πράξεις μετὰ τῆς ἰδίας
μορφῆς ἐκάστη παρασταμένη· ἡ μοιχεία, ἡ κλοπή, ἡ
πορνεία, μετὰ τῆς νυκτός, μετὰ τοῦ τρόπου, μετὰ
τῶν χαρακτηριζόντων αὐτὴν ἰδιωμάτων, καὶ ἀπαξ-
απλῶς, ἐκάστη ἁμαρτία μετὰ τοῦ ἰδίου χαρακτήρος
ἐναργῆ φέρουσα τὴν ὑπόμνησιν παραστήσεται. Ἐμὲ
οὖν οὐ κυκλώσει τὰ ἔγνη τῶν ἡμαρτημένων· διότι
τὸ πρόβλημα μου.

3. *Οἱ πεποιθότες ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῷ*
πλῆθει τοῦ πλοῦτου αὐτῶν καυχώμενοι. Πρὸς
δύο πρόσωπα τῷ Προφῆτῃ ὁ λόγος ἐστὶ· πρὸς τε γη-
γενεὶς καὶ πρὸς τοὺς πλουσίους. Τοῖς μὲν γὰρ διαλέ-
γεται, καθαιρῶν τὴν ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐτῶν οἰήσιν,
τοῖς δὲ τὴν ἐπὶ τῇ (73) περιουσίᾳ τῶν κτημάτων ἔπα-
ρσιν. Ὑμεῖς, φησὶν, οἱ πεποιθότες ἐπὶ τῇ δυνάμει
αὐτῶν. Οὗτοι γὰρ οἱ γηγενεῖς, οἱ ἰσχυροὶ σώματος ἐπι-
ελπίζοντες, καὶ οἰόμενοι αὐτάρχει εἶναι τὴν ἀνθρωπί-
νην φύσιν πρὸς τὸ δυνατῶς ἐπιτελεῖν ἃ βούλεται. Καὶ
ὑμεῖς, φησὶν, οἱ πεποιθότες ἐπὶ πλοῦτου ἀδηλόγητι,
ἀκούσατε. Αὐτῶν ὑμῖν χρεῖα πρὸς τὸ εἰς τὴν ἐλευ-
θερίαν ἐξαίρεθῆναι, ἣν ἀφῆρέθητε νικηθέντες τῇ βίᾳ
τοῦ διαβόλου, ὅς, ὑποχειρίους ὑμᾶς λαθῶν, οὐ πρότε-
ρον τῆς ἑαυτοῦ τυραννίδος ἀφίρσει, πρὶν ἂν τινι λύ-
τρον ἀξιολόγω πεισθεὶς ἀνταλλάξασθαι ὑμᾶς ἔληται.
Δεῖ οὖν τὸ λύτρον μὴ ὁμογενὲς εἶναι τοῖς κατεχομέ-
νοις, ἀλλὰ πολλῶν διαφέρειν τῷ μέτρῳ, εἰ μέλλοι ἐκῶν
ἀφῆσειν τῆς δουλείας τοὺς ἀϊχμαλώτους. Διόπερ
ἀδελφοὺς ὑμᾶς (74) λυτρώσασθαι οὐ δύναται. Ἄνθρω-
πος γὰρ οὐδεὶς δυνατός ἐστι πείσαι τὸν διάβολον
πρὸς τὸ πὸν ἀπαξ αὐτῷ ὑποπεσόντα ἐξέλθαι ἀπὸ
τῆς ἐξουσίας· ὅς γε οὐδὲ περὶ τῶν ἰδίων ἁμαρτημά-
των οἶός τε ἐστὶ ἐξίλασμα δοῦναι τῷ Θεῷ. Πῶς οὖν
ἰσχύσει τοῦτο ὑπὲρ ἐτέρου πράξει; Τί δ' ἂν καὶ το-
σοῦτον κτήσαιο ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ὡς αὐταρχεὺς
ἔχειν τῆς ψυχῆς ἀντάλλαγμα τῆς φύσει τιμίας, διότι
κατ' εἰκόνα τοῦ κτισαντος αὐτὴν ἐγένετο; Ποῖος δὲ
κάματος τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος αὐταρχεὺς ἐφόδιον τοῦ
μέλλοντος αἰῶνος τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ; Τοσοῦτον μὲν
οὖν ἀπλοῦστερον ταῦτα νοηθήκαμεν. Κἂν τῶν μέγα
τις δυναμένων ἐν τῷ βίῳ τούτῳ εἶναι δοκῇ, κἂν πλῆ-
θος κτήσεως περιβεβλημένος ᾗ, διδάσκει καθεῖναι τῆς
οἰήσεως ὁ λόγος, καὶ ταπεινωθῆναι ὑπὸ τὴν κραταιὰν
χεῖρα τοῦ Θεοῦ, καὶ μήτε ἐπὶ νομιζομένῃ δυνάμει
πεποιθέναι, μήτε ἐπὶ τῷ πλῆθει τοῦ πλοῦτου καυ-
χᾶσθαι. Δυνατὸν μέντοι καὶ μικρόν τι προσαναθῆναι
τῇ διανοίᾳ, καὶ τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τῇ δυνάμει αὐ-

A quemque circumdabant consilia sua⁴². Tunc itaque, quia nihil a me iniqui in vitæ via patratum est, malam non timebo diem. Nam peccatorum vestigia non me circumdabant, neque circumdabant, tacita accusatione me objurgantia. Nullus enim alius accusator tui sistetur, quam ipsa facta, cum sua quæque forma astantia : adulterium, furtum, stuprum, cum nocte, cum modo, cum proprietatibus id designantibus, et in summa, unumquodque peccatum cum proprio charactera produceret, clarum afferens recordationem. Me igitur vestigia peccatorum non circumdabant : quippe quia inclinavi in parabolam aurem meam, et aperui in psalterio propositionem meam.

ἔκλινον εἰς παραβολὴν τὸ οὖς μου, ἦνοιξα ἐν ψαλτηρίῳ

3. *VERS. 7. Qui confidunt in virtute sua, et in multitudine divitiarum suarum gloriantur. Ad duas personas Prophetæ sermo est : et ad terrigenas, et ad divites. Illos enim alloquitur, sic ut existimationem quam de se ipsis ob potentiam conceperant, evertat : hos vero, sic ut destruat ipsorum ob opum copiam elaticnem. Vos, inquit, qui in vestra virtute confiditis. Hi enim sunt terrigenæ, qui in corporis viribus spem ponunt, et humanam naturam sufficientem esse putant, ad strenue perficienda quæ vult. Et vos, inquit, qui in incerto divitiarum⁴³ fiduciam habuistis, audite. Pretio redemptionis vobis opus est, ut asseramini in libertatem, qua spoliati fuistis, vi diaboli victi, qui captivos vos retinens, non prius a sua tyrannide abire liberos sinet, quam condigno aliquo redemptionis pretio adductus, permutare vos velit. Proinde redemptionis pretium non ejusdem generis esse oportet cum his qui detinentur, sed modo mensuraque longe præstantius, si futurum est ut lubens captivos servitute liberet. Quamobrem frater vos nequaquam redimere valet. Nullus enim homo persuadere diabolo possit, ut eum qui sibi subjectus semel est, ex potestate sua eximat : qui scilicet ne pro suis quidem **180** peccatis Deo queat piaculare sacrificium offerre. Quomodo igitur poterit id pro alto efficere? Quid rursus tanti pretii in hoc sæculo possederit, ut id cum anima quæ pretiosa est natura, idonee possit commutari, siquidem ad Creatoris imaginem facta est. Qualis autem labor præsentis sæculi esse possit pro futuro sæculo viaticum sufficiens humanæ naturæ? Hactenus quidem hæc simplicius intelleximus. Etiam si quis in hac vita magnopere potens sibi esse videatur, etiam si divitiarum copia stipatus sit, eum sermo docet hanc illam existimationem deponere, atque humiliatum esse sub potenti Dei manu⁴⁴, et neque in ea quam animo concipit potentia fidere, neque in opum multitudine gloriari.*

⁴² Ose. vii, 2. ⁴³ I Tim. vi, 17. ⁴⁴ I Petr. v, 6.

mendosis ita legerit : quoniam tamen oratio sine ob coherere non posse videtur, idcirco eam vocem retinendam esse judicavimus.

(73) Editi tamen ἐν τῇ. At mss. multi τὴν ἐπὶ τῇ.

Statim Reg. secundus ἐπὶ τῇ ἑαυτῶν δυνάμει.

(74) Ita mss. At editi ἡμᾶς. Mox editio Paris. cum Colb. sexto Ἄνθρωπος γὰρ. Deest γὰρ in sex mss. perinde atque in editione Basil.

Imo possumus etiam mentem paulo altius erigere, et eos qui in sua potentia confidunt, ac de suarum divitiarum copia gloriantur, de animæ facultatibus intelligere, utpote quæ ne ipsa quidem per se sibi sufficiens sit ad salutem. Nam etiamsi quis perfectus sit in filiis hominum, si Dei sapientia absit, pro nihilo reputabitur. Quod si quispiam sibi copiam contemplationum ex mundana sapientia comparaverit, et quasdam cognitionis divitias sortitus sit, omnem audiat rei veritatem : nempe, animam omnem humanam succubuisse malo servitutis jugo communis omnium inimici ; et ea quam a Creatore acceperat libertate privatum, captivam ductam esse per peccatum. Jam vero captivo omni opus est redemptionis pretio ad libertatem recuperandam. Neque igitur frater fratrem suum potest redimere, neque ullus se ipsum ; quod redemptorem eo, qui captivus est, et jam servit, oportet esse longe præstantiorem. Sed et ne ullo quidem modo eam facultatem habet homo erga Deum, ut pro peccatore eum placet, cum et ipse peccati sit reus. *Omnes enim peccaverunt, et egent gloria Dei, justificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Jesu Domino nostro* ⁴⁵.

4. Vers. 8. *Non dabit ergo Deo placationem suam, et pretium redemptionis animæ suæ.* Neque igitur fratrem in redemptionem quære, sed aliquem qui tuam excedat naturam : neque hominem nudum, sed hominem Deum Jesum Christum, qui solus pro nobis omnibus Deo dare potest placationem, quod eum *Proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius* ⁴⁶. Frater erat Israel Moyses ; et tamen ipsum redimere non potuit. Quomodo igitur homo aliquis e vulgo liberabit ? Quamobrem illud quidem pronuntiat : *Frater non redimit* : hoc vero cum gravitate per interrogationem subdit : *Redimet homo ?* Non enim a peccato populum liberavit Moyses, sed Dei ob peccatum commotionem averit. Illic etiam ne dare quidem potuit placationem pro se ipso, cum esset in peccato. Nam post tot ac tanta prodigia ac signa quæ viderat, vocem illam dubitationem præ se ferentem emisit : *Audite me, increduli. Nunquid ex petra hac educemus aquam vobis* ⁴⁷ ? Quapropter et Dominus ob hoc verbum dixit ad **181** Moysen et Aaron : *Quia non credidistis mihi, ut sanctificaretis me coram filiis Israel, ob hoc non introducetis vos hanc congregationem in terram quam dedi eis* ⁴⁸. Non igitur pro se ipso dabit Deo placationem. Quid enim tanti potest homo invenire, ut det pro redemptione animæ suæ ? Sed unum inventum est, pro omnibus simul hominibus sufficientissimum, quod in pretium redemptionis animæ

τῶν, καὶ ἐπὶ τῷ πλήθει τοῦ πλοῦτου αὐτῶν καυχόμενους νοῆσαι ἐπὶ τῶν δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ὡς οὐκ αὐτοτελοῦς οὐσης οὐδ' αὐτῆς πρὸς σωτηρίαν. Καὶ γὰρ ἔὰν τέλειός τις ᾖ ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων. τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ σοφίας ἀπούσης, εἰς οὐδὲν λογισθήσεται. Κἂν πλήθος ᾖ ἡ περιπεποιημένος ἑαυτῷ θεωρημάτων ἐκ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας, καὶ πλοῦτόν τινα γνώσεως συνειληγῶς (75), ἀκούετω πᾶσαν τοῦ πράγματος τὴν ἀλήθειαν· ὅτι πᾶσα ἀνθρωπίνη ψυχὴ ὑπέκυψε τῷ πονηρῷ τῆς δουλείας ζυγῷ τοῦ κοινῷ πάντων ἐχθροῦ· καὶ τὴν παρὰ τοῦ κτίσαντος αὐτὴν ἐλευθερίαν ἀφαιρέθεισα, ἀλχημάλωτος ἤχθη διὰ τῆς ἁμαρτίας. Παντὶ δὲ ἀιχμαλώτῳ λύτρων χρεία πρὸς τὴν ἐλευθερίαν. Οὕτε οὖν ἀδελφὸς τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν δύναται λυτρώσασθαι, οὔτε αὐτὸς ἑκάστος ἑαυτὸν· διότι πολλῶ βελτίονα δεῖ εἶναι τὸν λυτρούμενον τοῦ κεκρατημένου καὶ δουλεύοντος ἕδῃ. Ἄλλὰ καὶ οὐδὲ ὅλιος ἀνθρώπος ἐξουσίαν ἔχει πρὸς Θεόν, ὡς καὶ ἐξιλᾶσθαι (76) περὶ ἡμαρτηκότος, ἐπει καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας ὑπόδικος. Πάντες γὰρ ἡμαρτοῦ, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

4. Οὐ δώσει οὖν τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ, καὶ τὴν τιμὴν τῆς λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Μῆτε οὖν τὸν ἀδελφὸν ζῆτε εἰς ἀπολύτρωσιν, ἀλλὰ τὸν ὑπερβαίνοντά σου τὴν φύσιν· μήτε ἀνθρώπον ψιλόν, ἀλλ' ἀνθρώπον Θεόν Ἰησοῦν Χριστόν, ὃς καὶ μόνος δύναται δοῦναι ἐξίλασμα τῷ Θεῷ ὑπὲρ πάντων ἡμῶν, ὅτι αὐτὸν Προέθετο ὁ Θεὸς Ἰλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι. Ἀδελφὸς ἦν τοῦ Ἰσραὴλ ὁ Μωϋσῆς· καὶ ὅμως λυτρώσασθαι αὐτὸν οὐκ ἔδυνήθη (77). Πῶς οὖν ὁ τυχὸν λυτρώσεται ἀνθρώπος ; Διὸ τὸ μὲν ἀποφαίνεται· Ἀδελφὸς οὐ λυτρώσεται· τὸ δὲ ἐρωτηματικῶς μετὰ βαρύτητος ἐπιφέρει· *Λυτρώσεται ἀνθρώπος ;* Οὐ γὰρ τῆς ἁμαρτίας ἠλευθέρωσε τὸν λαόν, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τὴν ἐπὶ τῇ ἁμαρτίᾳ παρητήσατο κίνησιν. Οὕτος δὲ οὐδὲ δοῦναι ἔδυνήθη ἐξίλασμα ἑαυτοῦ, γενόμενος ἐν παραπτώματι· ὅτι μετὰ τὸσαῦτα καὶ τηλικαῦτα τέρατα καὶ σημεῖα ἔειδε, τὴν διστακτικὴν ἐκελεῖνην ἀφῆκε φωνήν· Ἀκούσατέ μου, οἱ ἀπειθεῖς. *Μὴ ἐκ τῆς πέτρας ταύτης ἐξάξομεν* (78) *ὕμιν ὕδωρ ;* Διόπερ καὶ ὁ Κύριος ἐπὶ τῷ ῥήματι τούτῳ εἶπε πρὸς Μωϋσῆν καὶ Ἀαρὼν· *Ὅτι οὐκ ἐπιστεύσατε ἐν ἐμοί, τοῦ ἀγιασάσαι με* (79) *ἐναντίον υἱῶν Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο οὐκ εἰσάξετε ὑμεῖς τὴν συναγωγὴν ταύτην εἰς τὴν γῆν ἣν ἔδωκα αὐτοῖς.* Οὐ δώσει οὖν τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ. Τί γὰρ δύναται ἀνθρώπος εὐρεῖν τηλικούτων, ἵνα δῷ ὑπὲρ λυτρώσεως τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ; Ἄλλ' εὐρέθη ἐν ὁμοῦ πάντων ἀνθρώπων (80) ἀντάξιον, ὃ ἐδόθη εἰς

⁴⁵ Rom. III, 23, 24. ⁴⁶ ibid. 25. ⁴⁷ Num. xx, 10. ⁴⁸ ibid. 12.

(75) Sic Regii secundus, tertius, quartus et sextus ; non secus ac Colbertini quintus, sextus et septimus cum Coisl. At editi συνειληγῶς.

(76) Editi ἐξιλᾶσθαι. Colb. primus ἐξιλᾶσθαι. Alii octo mss. ἐξιλᾶσθαι.

(77) Ita quinque mss. Editi vero ἐδυνήθη.

(78) Codd. 3 ἐξάξομεν. Alii cum editis ἐξαξομεν.

(79) Vulgata quidem consentit cum Basilianis : sed ab iis recedunt LXX, apud quos ita legitur : *Ὅτι οὐκ ἐπιστεύσατε ἀγιασάσαι με, Quia non creditis sanctificare me.*

(80) Ita editio Paris. cum mss. nonnullis. Vox ἅν

τιμήν λυτρώσεως τῆς ψυχῆς ἡμῶν, τὸ ἅγιον καὶ πολυτίμητον αἷμα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃ ὑπὲρ ἡμῶν ἐξέχεε πάντων· διόπερ καὶ τιμῆς ἴσορῶσθημεν. Εἰ οὖν ἀδελφός οὐ λυτροῦται, λυτρώσεται ἄνθρωπος; Εἰ δὲ ἄνθρωπος λυτρώσασθαι ἡμᾶς οὐ δύναται, ὃ λυτρώσαμενος ἡμᾶς οὐκ ἄνθρωπος (81). Μὴ οὖν, διὰ τὸ ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας ἐπιδημηκέναι ἡμῖν, ἄνθρωπον μόνον ὑπολάβῃς τὸν Κύριον ἡμῶν, τὴν τῆς θεότητος δύναμιν ἀγνοήσας· ὅς οὐ χρεῖαν ἔσχε (82) δοῦναι τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ, οὐδὲ τὴν ἰδίαν ἀπολυτρώσασθαι ψυχὴν, διότι ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Ἐξήωνθησθαί μὲν οὖν ἑαυτὸν οὐδὲς ἱκανός, ἐὰν μὴ ἔλθῃ ὁ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ ἐπιστρέφων, οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων, ὡς ἐν Ἑσαία γέγραπται, ἀλλ' ἐν τῷ ἑαυτοῦ (83) αἵματι. Οὗτος δὲ οὐχὶ ἀδελφός ἡμᾶς ὄντας, ἀλλ' ἐθρούς ἡμᾶς γενομένους τοῖς παραπτώμασιν, οὔτε ἄνθρωπος ψιλὸς ὢν, ἀλλὰ Θεός, μετὰ τὴν ἐλευθερίαν ἣν χαρίζεται ἡμῖν, καὶ ἀδελφός ἡμᾶς ἑαυτοῦ προσαγορεύει. Ἀπαγγεῶ γάρ, φησὶ, τὸ ὄνομα σου τοῖς ἀδελφοῖς μου. Ὁ οὖν λυτρώσαμενος (84) ἡμᾶς, ἐὰν μὲν τὴν φύσιν αὐτοῦ σκοπῆς, οὔτε ἀδελφός, οὔτε ἄνθρωπος· ἐὰν δὲ τὴν ἐν χάριτος αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς συγκατάθεσιν, καὶ ἀδελφός ἡμᾶς ὀνομάζει, καὶ πρὸς τὸν ἀνθρώπινον καταβαίνει, ὅς Οὐ δώσει τῷ Θεῷ ἐξίλασμα ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τοῦ κόσμου παντός. Οὐ γὰρ ἱλασμοῦ δεῖται, ἀλλ' αὐτός ἐστιν ἱλαστήριον. Τοιοῦτος γάρ ἡμῖν ἐκπεπεν ἀρχιερεὺς ὄσιος, ἀκακος, ἁμάρτανος, κενωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος· ὅς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὡσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν προσφέρειν θυσίας, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ ἀνομιμάτων. Εἰτά φησι: Καὶ ἐκοπίασεν εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ζήσεται εἰς τέλος. Ἡ αὐτοζωή, ἡ δύναμις, ἡ ἀκάματος φύσις, ἐκοπίασεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἥνικα κεκοπιακῶς ἐκ τῆς ὁδοπορίας ἐκαθέζετο ἐπὶ τῆς πηγῆς.

5. Ὅς οὐκ ὄψεται καταφθορῶν, ὅταν ἰδησοφούς ἀποθνήσκοντας (οὐ δώσει γὰρ τὸν ὄσιον αὐτοῦ ὁ Πατήρ ἰδεῖν διαφθορᾶν), ὅταν οἱ τὴν καταργουμένην σοφίαν αὐχούντες ἀποθνήσκωσιν. Εἰ δὲ βούλει καὶ ἐπὶ ἀνθρώπων δικαίων λαβεῖν τὰ εἰρημένα, μνησθητι τοῦ Ἰωβ λέγοντος· Ἄνθρωπος γεννᾶται κόπῳ· καὶ πάλιν τοῦ Ἀποστόλου, ὅτι Περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· καὶ τὸ, Ἐν κόποις περισσοτέρως. Ὁ οὖν κοπίαςεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὗτος ζήσεται εἰς τέλος· ὃ δὲ ἐν τρυφῇ καὶ πάσῃ ἐκλύσει διάγων, διὰ τὸ ἀβροδιαίτον πορφύραν καὶ βύσσον ἐνδύμενος, καὶ εὐφραίνόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς, καὶ φεύγων τοὺς ὑπὲρ τῆς ἀρετῆς καμάτους, οὔτε ἐκοπίασεν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ζήσεται ἐν τῷ μέλλοντι, ἀλλὰ μακρὰν ὄψεται τὴν ζωὴν, βασιανίζόμενος ἐν τῇ φλογὶ τῆς καμίνου. Ὁ δὲ μυρίοις τοῖς

A nostræ datum est, sanctus ille ac pretiosus sanguis Domini nostri Jesu Christi, quem pro nobis omnibus effudit : quamobrem pretio etiam empti sumus ⁴⁹. Itaque si frater non redimit, redimet homo ? Si vero redimere nos non potest homo ; qui redemit nos, homo non est. Ne igitur, propterea quod in similitudine carnis peccati nobiscum diversatus est, hominem solum existimes Dominum nostrum, divinitatis potentiam ignorans : cui opus non erat Deo dare placationem suam, neque propriam redimere animam, quia *Peccatum non fecit, nec inventus est dolus in ore ejus* ⁵⁰. Nemo igitur se ipse redimere potest, nisi veniat qui captivitatem populi convertat, non cum preliis, neque cum donis, sicut in *Isaia* scriptum est ⁵¹, sed in suo sanguine. Hic autem, cum non essemus fratres, sed essemus inimici facti ob peccata, neque ipse homo nudus, sed Deus, post libertatem quam nobis largitur, etiam nos fratres suos appellat. *Narrabo enim*, inquit, *nomen tuum fratribus meis* ⁵². Itaque qui redemit vos, si naturam quidem ipsius perpendas, neque frater, neque homo est : si vero ipsius ad nos demissionem ex gratia factam, et nos fratres nominat, et ad humanitatem descendit : qui *Non dabit Deo placationem suam*, sed totius mundi. Non enim indiget placatione, sed ipse propitiatio est. *Talis enim decebat ut esset nobis pontifex : sanctus, innocens, impollutus, segregatus a peccatoribus, et excelsior caelis factus; qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, prius pro suis delictis hostias offerre, deinde pro populi ignorantia* ⁵³. Postea dicit (VERS. 9) : *Et laboravit in aeternum*, (VERS. 10) *et vivet in finem*. Ipsa per se vita, ipsa virtus, et indefessa natura laboravit in hoc saeculo, quando *Fatigatus ex itinere, secebat supra fontem* ⁵⁴.

5. VERS. 11. *Qui non videbit interitum, cum viderit sapientes morientes* (non dabit enim Pater, ut sanctus suus videat corruptionem ⁵⁵), tum cum morientur qui sapientiam desinentem jactant. Quod si etiam de justis quoque hominibus hæc verba accipere volueris, reminiscere Job dicentis : *Homo nascitur ad laborem* ⁵⁶ ; et rursus Apostoli : *Abundantius illis omnibus laboravi* ⁵⁷ ; item : *In laboribus abundantius* ⁵⁸. Qui igitur in hoc saeculo laboravit, hic vivet in finem : qui vero in deliciis ac omni intemperantia degit, ob mollitiem indutus purpuram et byssum, et epulans quotidie splendide ⁵⁹ : laboresque ob virtutem perferendos fugiens, is neque in hoc saeculo laboravit, neque vivet in futuro : sed eminus vitam videbit, in camini flamma cruciatus. Qui vero innumeris certaminibus pro vir-

⁴⁹ I Cor. vi, 20. ⁵⁰ I Petr. ii, 22. ⁵¹ Isa. liii, 9. ⁵² Psal. xxi, 23. ⁵³ Hebr. vii, 26, 27. ⁵⁴ Joan. iv, 6. ⁵⁵ Psal. xv, 10 ; Act. ii, 27. ⁵⁶ Job v, 7. ⁵⁷ I Cor. xv, 10. ⁵⁸ II Cor. xi, 23. ⁵⁹ Luc. xvi, 19.

θρώπων deest in majori parte mss. Mox septem mss. πολυτίμητον. Editi πολυτίμων.

(81) Οὐκ ἄνθρωπος, Non homo. Hoc est, non homo simplex, sed Deus homo.

(82) Editio Basil. cum mss. χρεῖαν ἔσχεν. Editio vero Paris. χρεῖαν ἔχων.

(83) Ita quinque mss. Editi vero ἐν τῷ αὐτοῦ.

(84) Coisl. Ὁ οὖν λυτροῦμενος.

tute desudarit, **182** quique, ut eam assequeretur, A laboribus pluribus tentatus fuerit, victurus est in finem, velut ille ipse qui multum laboravit in afflictionibus Lazarus ⁶⁰; velut ille ipse qui in certaminibus contra adversarium defessus est Jobus. *Ibi enim, inquit, requieverunt fessi* ⁶¹. Quapropter etiam Dominus eos qui laborant ac onerati sunt, ad requiem invitavit ⁶². Quomodo igitur qui in bonis operibus laborant, dicuntur onerati? Quia *Euntes ibant et flebant, mittentes semina sua: venientes autem venient cum exultatione, portantes manipulos suos* ⁶³ fructibus plenos, qui pro ratione eorum quæ sata fuere, ipsis redditi sunt. Onerati itaque dicuntur, qui, quod seminarunt in benedictionibus, de benedictionibus et metunt ⁶⁴, et cum lætitia sempiterna manipulos spirituum fructuum sibi ipsis reponunt. Qui ergo redemptus est per Deum, qui pro eo dedit placationem, is quidem in hoc sæculo laboravit, postea vero vivet in finem. Illic etiam *Non videbit interitum, cum viderit sapientes morientes*. Qui angustam et laboriosam vitam præ plana ac molli elegerit, in tempore visitationis Dei, cum abducentur ad æternam rœnam ii qui, ut non crediderunt verbis Dei, ita post vani sui cordis desideria ambulaverunt, hic non videbit æternum interitum, afflictionem videlicet illam perpetuo duraturam. Sapientes autem dicit aut in astutia exercitatos, de quibus ait Jeremias: *Sapientes sunt, ut faciant mala, bene autem facere nesciunt* ⁶⁵: aut sapientes dicit etiam pereuntium principum hujus sæculi discipulos, qui *Dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt* ⁶⁶. Nam *Sapientia hujus mundi stultitia est apud Deum* ⁶⁷. Et quia hæc sapientia stultus facit, ideo Deus perditurum se esse dicit sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobatum ⁶⁸. Persuasiones igitur hujus scientiæ falso nominatæ, iis, qui eas exceperint, mortis causam afferunt: quam mortem non videbit qui redemptus est ab eo, cui visum est in prædicationis stultitia credentes salvare.

6. *Simul insipiens et stultus peribunt, et relinquent alienis divitias suas: (VERS. 12) et sepulcra eorum, domus illorum in æternum. Tabernacula eorum in progeniem et progeniem, vocaberunt nomina sua in terris.* In superioribus uno generali nomine sapientes vocavit, quos nunc dividens, insipientes dicit et stultos. Palam est ipsum eos sapientes vocasse, hoc nomine ex eorum opinione usum. Quemadmodum et nominat deos, qui dii non sunt natura, er-

⁶⁰ Luc. xvi, 20 seqq. ⁶¹ Job iii, 17. ⁶² Matth. xi, 28. ⁶³ Psal. cxv, 6. ⁶⁴ II Cor. ix, 6. ⁶⁵ Jer. iv, 22. ⁶⁶ Rom. i, 22. ⁶⁷ I Cor. iii, 19. ⁶⁸ Isa. xxix, 14; I Cor. i, 19.

(85) Ita mss. septem. Editi προσκαλείται.
 (86) Sic Regii tertius, quartus et sextus cum duobus aliis Colbertinis et cum Coisl. At editi et nonnulli mss. διὰ τὸ σπείρειν ἐπ' εὐλογίας, καὶ θερίζοντας.
 (87) Reg. tertius τῶν ματαίων. Ibidem in aliquibus mss. legitur αἰώνιον, in aliis αἰώλιαν.
 (88) Editio Paris. ὁ Ἱερεμίας. Dæst articulus in

ὕπὲρ τῆς ἀρετῆς ἀγῶσιν ἐνιδρώσας, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀναλαβεῖν αὐτὴν ἐν κόποις περισσοτέρως ἐξετασθεὶς, οὗτός ἐστιν ὁ ζήσιν μέλλων εἰς τέλος, ὡς ὁ πολλὰ κοπιήσας ἐν θλίψει Λάζαρος· ὡς ὁ κατάκοπος γενόμενος ἐν τοῖς πρὸς τὸν ἐναντίον ἀγῶσιν Ἰώβ· Ἐκεῖ, γάρ, φησὶ, *κατάκοποι ἀνεπαύσαντο*. Διὸ καὶ ὁ Κύριος καλεῖ (85) πρὸς τὴν ἀνάπαυσιν τοὺς κοπιῶντας καὶ πεφορτισμένους. Πῶς οὖν οἱ κοπιῶντες ἐν ἐργοῖς ἀγαθοῖς πεφορτισμένοι λέγονται; "Ὅτι *Πορευόμενοι ἐπορεύοντο καὶ ἐκκλιον, βάλλοντες τὰ σπέρματα αὐτῶν· ἐρχόμενοι δὲ ἤξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει, αἰρόντες τὰ δράγματα αὐτῶν πεπληρωμένα καρπῶν, τῶν κατὰ τὴν ἀναλογία ἐσπαρμένων ἀποδοθέντων αὐτοῖς*. Πεφορτισμένοι οὖν λέγονται οἱ, διὰ τὸ σπείρειν ἐπ' εὐλογίας, ἐπ' εὐλογίας καὶ θερίζοντας (86), καὶ μετ' εὐφροσύνης αἰωνίου τὰ τῶν πνευματικῶν καρπῶν ἑαυτοῖς ἐπαναθέμενοι δράγματα. Ὁ οὖν λυτρωθεὶς διὰ τοῦ δωδικότου Θεοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ ἐξίλασμα, οὗτος ἐκοπίασε μὲν εἰς τὸν αἰῶνα τοῦτου, μετὰ δὲ ταῦτα ζήσεται εἰς τέλος. Οὗτος καὶ οὐκ ὄψεται καταφθορὰν, ὅταν ἴδῃ σοφοὺς ἀποθηήσκοντας. Ὁ τὴν στενὴν καὶ ἐγχοπον ὁδὸν πρὸ τῆς λείας καὶ ἀνεμῆνης ἐκλεξάμενος, ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ, ἀπαγομένως εἰς τὴν αἰωνίαν κόλασιν τῶν ἀπιστησάντων μὲν τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ, πορευθέντων δὲ ὀπίσω τῶν θελημάτων τῆς καρδίας αὐτῶν τῆς ματαίας (87), οὗτος τὴν αἰώνιον καταφθορὰν, τὴν εἰς τὸ διηνεχὲς κακοπάθειαν οὐκ ὄψεται. Σοφοὺς δὲ λέγει ἦτοι τοὺς δεινοὺς ἐν πανουργίᾳ, περὶ ὧν φησὶ Ἱερεμίας (88), ὅτι *Σοφοὶ εἰσι τοῦ κακοποιῆσαι, τὸ δὲ καλὸν ποιῆσαι οὐ γινώσκουσιν*· ἢ σοφοὺς λέγει καὶ τοὺς μαθητὰς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων, οἵτινες, *Φάσκοντες εἶναι σοφοί, ἐμωράνθησαν*. Διὸ τὴν *Ἥ σοφία τοῦ κόσμου τούτου μωρία παρὰ τῷ Θεῷ*. Καὶ διὰ τὸ εἶναι μωροποιὸν τὴν σοφίαν ταύτην, ἀπολέσειν φησὶν ὁ Θεὸς (89) τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τῆν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσειν. Αἱ οὖν πιθανότητες τῆς ψευδωνύμου γώσεως, θανάτου αἰτίαν τοῖς παραδεξαμένοις παρέχονται· ὅτινα θάνατον οὐκ ὄψεται ὁ λυτρωθεὶς ὑπὸ τοῦ οὗτος πιστεύοντας.

6. *Ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἄζρων καὶ ἄνους ἀπολούνται, καὶ καταλείψουσιν ἄλλοτριος τὸν πλοῦτον αὐτῶν. Καὶ οἱ τάροι αὐτῶν οἰκία αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Σκῆρματα αὐτῶν εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. Ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν.* Ἄνω ἐνὶ ὀνόματι τῷ γενικῷ προσηγόρευσε σοφοὺς, οὗς νῦν ὑποδιαίρων, ἄφρονας καὶ ἄνους λέγει (90). Δῆλον ὅτι σοφοὺς μὲν αὐτοὺς εἶπεν, ἀπὸ τῆς οἰήσεως τῆς ἐκεῖνων συγχρησάμενος τῷ ὀνόματι. Ὡς καὶ

⁶⁹ II Cor. ix, 6. ⁷⁰ Jer. iv, 22. ⁷¹ Rom. i, 22. ⁷² I Cor. iii, 19. ⁷³ Isa. xxix, 14; I Cor. i, 19.

mss. et in editione Basil. Statim editio Paris. uno verbo καλοποιῆσαι. Editio vero Basil. et sex mss. duabus vocibus καλὸν ποιῆσαι.
 (89) Sic Colbertini primus, quintus, sextus et septimus cum aliis tribus Regiis et cum Coisl. Editi vero cum uno aut altero ms. φησὶ τὸν Θεόν.
 (90) Ita mss. sex. Editi ἄνους καλεῖ.

θεοὺς ὀνομάζει τοὺς μὴ φύσει ὄντας, τῇ συνηθειᾷ τῶν ἡπατημένων ἐπόμενος, οὕτω καὶ σοφοὺς εἶπε τοὺς ἄφρονας καὶ ἀνοήτους. Δυνατὸν οὖν τῇ ἐπινοίᾳ διελεῖν τὸν ἄφρονα ἀπὸ τοῦ ἀνοήτου. Ἄφρων μὲν γὰρ ἐστὶν ὁ ἑσπερημένος φρονήσεως, καὶ ὁ πρὸς τὰ κοινὰ καὶ ἀνθρώπινα διορατικῶς μὴ ἔχων. Οὕτω καὶ ἡ συνηθεια φρονίμους καλεῖ τοὺς ἐν τοῖς κατὰ τὸν βίον πράγμασι τὸ ὠφέλιμον καὶ βλαβερὸν (91) διακρίνοντας· καθὼ εἴρηται καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τοῦτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτός εἰς τὴν γερεῖν τὴν ἑαυτῶν εἰσιν. Οὐ γὰρ ἀπλῶς φρονιμώτεροι, ἀλλ' εἰς τὴν διεξαγωγὴν τῆς ζωῆς ταύτης τῆς ἐν τῇ σαρκί (92). Οὗτοι δὲ καὶ οἰκονόμοι ἀδικίας λέγονται, διὰ τὸ φρόνιμον τῆς περὶ τὸν ἑαυτῶν βίον οἰκονομίας. Κατὰ τοῦτο τὸ σημαινόμενον, φρόνιμοι εἰσιν καὶ οἱ ὄφρεις, καταδύσεις ἑαυτοῖς εὐτρεπίζοντες, καὶ ἐν τοῖς κινδύνοις παντὶ τρόπῳ τὰς ἐπὶ τὴν κεφαλὴν πληγὰς ἀποφεύγοντες. Ἄνους δὲ λέγεται ὁ οὐκ ἔχων τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἐξάρτητα. Ταῦτα δὲ ἐστὶ θεοῦ Πατρὸς κατανόησις, καὶ ἡ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου παραδοχὴ (93)· καὶ ὁ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐγγινόμενος φωτισμός· ὄντινα νοῦν ἔχουσιν οἱ δυνάμενοι μετὰ Παύλου λέγειν· Ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. Κέχρηται μέντοι καὶ ἐνηλλαγμένως τοῖς ῥήμασι τούτοις ἡ συνηθεια τῆς Γραφῆς, τὸν μὲν ἄθεον ἄφρονα λέγουσα ἐν τῷ, *Εἶπεν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ· Οὐκ ἐστὶ θεός· καὶ πάλιν τὸ περὶ τὴν ζωὴν βλαβερὸν ἀνόητον ὀνομάζουσα· ὡς ὁ Ἀπόστολος περὶ τῶν ἐμπιπτόντων εἰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς. Οὕτω μέντοι (94) ὁ ἄφρων καὶ ὁ ἄνους πρὸς ἐν κοινὸν τέλος τὴν ἀπώλειαν καταφέρονται. Δύναται δὲ τις εἰπεῖν ἄφρονα μὲν ὀνομάσθαι τὸν ἐθνικῶς ζῶντα, ἄνουν δὲ τὸν Ἰουδαϊκῶς κατὰ τὴν ψιλὴν τοῦ νόμου τήρησιν πολιτευόμενον. Τούτῳ γὰρ τῷ ἄφρονι εἶπεν ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἐνυπάρχουσαν αὐτῷ ἀθεότητα· Ἄφρων, ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχὴν σου ἀφαιροῦσιν ἀπὸ σοῦ (95). Ἄνους δὲ ὁ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ ὀνομασται κατὰ τὸν προφήτην, ὃς φησι· Καὶ ἦν Ἐφραΐμ ὡς περιστέρα ἄνους· Αἴγυπτον ἐπεκαλεῖτο (96), καὶ εἰς Ἀσσυρίους ἐπορεύετο. Τούτων οὖν κοινῇ ὑπὸ τῆς ἰδίας ἀγνοίας συντριβομένων, ἡμεῖς οἱ ἀλλότριοι αὐτῶν κληρονόμοι τοῦ πλοῦτος γινόμεθα (97). Ἡμῶν γὰρ αἱ ἐντολαί, ἡμέτεροι οἱ προφῆται,*

arantium secutus consuetudinem : ita quoque sapientes, insipientes et stultos dixit. Insipientem igitur a stulto cogitatione licet distinguere. Siquidem insipiens est qui prudentia privatus, in communibus ac humanis rebus perspicax non est. Sic etiam consuetudo prudentes vocat eos, qui in vitæ negotiis, utile et noxium discernunt, juxta quod dictum est et in Evangelio : Quia filii hujus sæculi prudentiores filiiis lucis in generatione sua sunt ⁶⁹. Non enim prudentiores sunt simpliciter, sed ad degen- **183** dam hanc in carne vitam. Rursus et villicii illi iniquitatis prudentes dicuntur, quod prudentem vitam suam instituant. Prudentes quoque sunt serpentes ⁷⁰, secundum hanc significationem, quippe qui sibi ipsis parent latibula, atque in periculis omnimodo plagas capitis evitent. Stultus autem is dicitur, qui non habet ea, quæ sunt hominis præcipua. Hæc autem sunt, Dei Patris notitia, et Verbi, quod erat in principio apud Deum ⁷¹, doctrina a majoribus accepta, et a sancto Spiritu procedens illustratio : quam mentem habent, qui possunt cum Paulo dicere : Nos autem mentem Christi habemus ⁷². Attamen his vocibus vicissim ac promiscue uti solet Scriptura, utpote quæ impium vocet insipientem, videlicet loco illo, Dixit insipiens in corde suo : Non est Deus ⁷³. Et iterum id, quod vitæ nocet, stultum nominat ; quemadmodum Apostolus de iis qui in concupiscentias stultas et noxias incidunt ⁷⁴. Hoc utique pacto insipiens et stultus deferuntur ad unum communem finem, perditionem ⁷⁵ videlicet. Possit etiam quis dicere, insipientem quidem appellatum esse eum, qui more vivit gentium : stultum vero eum, qui more Judaico secundum nudam legis observationem vitam degit. Huic enim insipienti dixit Deus, ob eam quæ in ipso erat impietatem : Insipiens, hac nocte tuam animam auferunt a te ⁷⁶. Israel autem, qui secundum carnem est, vocatus est stultus, juxta prophetam dicentem : Et erat Ephraim quasi columba stulta : Ægyptum invocabat, et ad Assyrios ibat ⁷⁷. His igitur per suam ipsorum inscitiam simul contritis, alieni nos divitiarum suarum hæredes efficimur. Nostra enim sunt præcepta, nostri prophetæ, nostri patriarchæ ; nostri sunt qui a sæculo justifuerunt. Suas nobis divitias reliquerunt qui in sua

⁶⁹ Luc. xvi, 8, ⁷⁰ Matth. x, 16. ⁷¹ Joan. i, 2. ⁷² I Tim. vi, 9. ⁷³ Luc. xii, 20. ⁷⁴ Ose. vii, 4.

⁷⁵ I Cor. ii, 16. ⁷⁶ Psal. xiiii, 4. ⁷⁷ Rom. i, 31.

(91) Editi τὸ βλαβερὸν καὶ ὠφέλιμον. Legitur vero in sex mss. inverso ordine τὸ ὠφέλιμον καὶ βλαβερὸν.

(92) Editi ἐν σαρκί. At mss. multi τῇ ἐν σαρκί.

(93) Illa, καὶ ἡ τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς τὸν Θεὸν Λόγου παραδοχὴ, sic verterat interpres : *Item Verbi, quod in principio erat apud Deum, assumptio*. Sed vox *assumptio* visa est Combeflissio remotior, ob idque interpretari maluit, *Verbi in principio apud Deum traditio et fides*. Vim vocabuli si spectemus, *paradochē* proprie erit *susceptio Verbi* : vel potius doctrina, quam a majoribus de Verbi *susceptione* accerpimus.

(94) Editio Paris. cum quinque aut sex mss. Οὐ-

τος μέντοι. Coisl. Ουτος μὲν οὖν ἄφρων. Editio vero Basil. et Regii secundus et sextus cum Colb. primo Οὕτως, melius.

(95) Voces ἀπὸ σοῦ desunt in sex mss. et in editione Basil.

(96) Colbertini primus, sextus et septimus cum duobus Regii ἐπεκαλέσατο. Ibidem editi et major pars mss. ἐπορεύετο. Alii quidam mss. ἐπορεύοντο. J. XX quoque numero multitudinis usi sunt, ἐπορεύθησαν.

(97) Colb. septimus γινόμεθα. Reg. secundus γινόμεθα. Hoc ipso in loco septem mss. Ἡμῖν γάρ. Editi vero cum uno aut altero ms. ἡμῶν γάρ.

insipientia periere. Horum autem domus, insipientis et stulti, sepulcra sunt in æternum. Quorum enim vita mortuis operibus ex omni peccato scaturientibus repleta est, horum domus sepulcra sunt in æternum. Qui enim mortuus est per peccata, non domum habitat, sed sepulcrum, cum anima ejus mortua sit. Nam domum habitat morum integer ac simplex Jacob, de quo scriptum est, quod erat *Homo sincerus ac bonus, habitans domum*⁷⁸: sepulcrum vero habitat is, qui omnino malus est, atque ne poenitentiae quidem fundamentum de mortuis operibus jacit: sed similis sepulcro dealuato efficitur, quod quidem forinsecus conspicuum est, intrinsecus vero mortuorum ossibus cunctisque sordibus refertum est⁷⁹. Quamobrem talis dum loquitur, non os aperit verbo Dei, sed sepulcrum habet apertum, suum scilicet guttur. Si quis igitur in Christum credens, actiones edit fidei non consentaneas, is propterea quod prava attenderit dogmata, Scripturæque perverterit sensum, in petra sibi ipse sepulcrum incidit.

εχδέχεται τὸ βούλημα τῆς Γραφῆς, λατομεῖ ἑαυτῷ ἐν
7. *Tabernacula eorum in progeniem et progeniem*; hoc est, sepulcra domus eorum sunt in æternum. Deinde explanans de quibus intelligat sepulcris, ut se de corporibus sermonem habere ostendat, in quibus animæ per nequitiam mortuæ inhabitant, 184 adjunxit ipsis, *Tabernacula eorum in progeniem et progeniem*: quippe ex consuetudine, humana corpora semper tabernacula appellantur. Hi autem **C** vocant quoque nomina sua in terris. Non enim impii nomen scribitur in libro viventium⁸⁰, neque numeratur cum Ecclesia primogenitorum qui numerantur in cælis⁸¹: sed, quod transitoriam hanc et brevem vitam tabernaculis æternis prætulērunt, nomina ipsorum in terra permanent. Non vides eos qui ædificant in urbibus fora ac gymnasia, extruunt mœnia, aquæductus construunt, quomodo eorum nomina his terrenis indita sint ædificiis? Jam vero nonnulli, nomine suo armentis etiam equorum imposito, inducere in animum, ut in

⁷⁸ Gen. xxv, 27. ⁷⁹ Matth. xxiii, 27. ⁸⁰ Psal. lxxviii, 29. ⁸¹ Hebr. xii, 25.

(98) Ita legitur in editione Paris. οἱ πατριάρχαι. Οἱ ἀπ' αἰῶνος δίκαιοι ἡμῖν κατέλιπον τὸν πλοῦτον ἑαυτῶν, καὶ οἱ ἐν τῇ, etc., in quibus vitii aliquid inesse constat. Primum, voces δίκαιοι ἡμῖν simul conjunguntur, quæ erant tamen puncto disjunctæ: deinde, conjunctio καὶ ita inepte hic ponitur, ut absurdum admodum sententiam efficiat. Hoc enim diceret Basilius, tum eos qui a sæculo justi fuerunt, tum eos qui in sua stultitia periere, suas nobis divitias pariter reliquisse: quod tamen ei ne in mentem quidem venisse puto. Basilii igitur verba ita interpungi debent, uti interpungenda diximus: deinde voculam καὶ e loco quem male occupat, penitus amoveri operæ pretium est. Hoc posito, verba Basilii sic interpretari licebit: *Nostra enim sunt præcepta, nostri prophetæ, nostri patriarchæ, nostri quotquot a sæculo justi fuerunt. Suas nobis divitias reliquerunt qui in sua insipientia periere*: quæ inter se optime coherere nemo, opinor, negabit. Ex quo intelligitur hic ellipsim esse vocis ἡμῶν, aut vocis ἡμέτεροι, sicque suppleri debere, ἡμῶν οἱ ἀπ' αἰῶ-

Α ἡμῶν οἱ πατριάρχαι· ἡμῶν οἱ ἀπ' αἰῶνος δίκαιοι. Ἡμῖν κατέλιπον τὸν πλοῦτον ἑαυτῶν οἱ ἐν τῇ (98) ἀπροσύνῃ ἑαυτῶν ἀπολλύμενοι. Τούτων δὲ αἱ οἰκίαι, τοῦ ἄφρονος καὶ τοῦ ἀνοήτου, τάφοι εἰσὶν εἰς τὸν αἰῶνα. Ὡν γὰρ ὁ βίος νεκρῶν ἔργων τῶν ἀπὸ πάσης ἀμαρτίας πεπλήρωται, τούτων τάφοι εἰσὶν αἱ οἰκίαι εἰς τὸν αἰῶνα. Ὁ γὰρ νεκρὸς γενόμενος τοῖς παραπτώμασιν οὐκ οἰκίαν οἰκεῖ, ἀλλὰ τάφον, τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς νενεκρωμένης. Οἰκίαν μὲν γὰρ οἰκεῖ ὁ ἀδόλος τὸ ἦθος καὶ ἀπλούς Ἰακώβ, περὶ οὗ γέγραπται, ὅτι ἦν Ἄνθρωπος ἀπλαστός καὶ ἀγαθός, οἰκῶν οἰκίαν· τάφον δὲ οἰκεῖ ὁ παμπόνηρος, μὴδὲ θεμέλιον μετανοίας καταβαλλόμενος ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, ἀλλὰ παρομοιάζων τάφω κεκοινωνημένῳ· ὃς ἐξῶθεν μὲν ἐμφανῆς (99) ὦν, ἐσωθεν **B** δὲ γέμων ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας. Διόπερ ὁ τοιοῦτος φθειρόμενος οὐχὶ στόμα ἀνοίγει λόγῳ Θεοῦ, ἀλλὰ τάφον ἔχει ἀνεφυγμένον τὸν λάρυγγα αὐτοῦ. Εἰ τις οὖν εἰς Χριστὸν πιστεύων, μὴ ἀκολουθῶς τῇ πίστει τὰς πράξεις ἀποδίδωσιν, οὗτος διὰ τὸ μοχθηροῖς δόγμασι προσεσηκέναι, καὶ διὰ τὸ παρ-
τῇ πέτρᾳ μνημεῖον.

7. *Σκηνώματα αὐτῶν εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν*· τοῦτέστιν, οἱ τάφοι οἰκίαι αὐτῶν εἰσὶν εἰς τὸν αἰῶνα. Εἶτα ἐρμηνεύων τίνας βούλεται εἶναι τάφους, ἵνα δειξῆν, ὅτι περὶ τῶν σωμάτων λέγει, οἷς αἱ διὰ τὴν πονηρίαν ἐναπονεκρωθεῖσαι ψυχαὶ ἐνοικοῦσι, προσέθηκεν αὐτοῖς· *Σκηνώματα αὐτῶν εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν*, κατὰ τὴν συνήθειαν, σκηνωμάτων τῶν ἀθροπίων σωμάτων αἰεὶ λεγομένων. Οὗτοι δὲ καὶ ἐπικαλοῦνται τὰ ὄνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν. Οὗ γὰρ ἐγγράφεται ἀσεβοῦς ὄνομα ἐν βίβλῳ (1) ζῶντων, οὐδὲ ἀριθμεῖται μετὰ τῆς Ἐκκλησίας τῶν πρωτότων τῶν ἀριθμουμένων ἐν οὐρανοῖς· ἀλλὰ τῇ γῆ αὐτῶν ἐναπομένει τὰ ὄνόματα, διότι τὴν παροδικὴν ταύτην ζωὴν καὶ ἄλιγοχρόνιον τῶν αἰωνίων σκηρῶν προετίμησαν. Οὐχ ὀρᾶς τοὺς οἰκοδομοῦντας ἐν ταῖς πόλεσιν ἀγορὰς καὶ γυμνάσια, τεῖχῃ ἀνιστῶντας, ὑδραγωγούς ἐπισκευάζοντας, πῶς τὰ ὄνόματα αὐτῶν τούτοις ἐπικέκληται τοῖς γηῖνοις κατασκευάσμασιν; Ἥδη δὲ τινες, καὶ ἀγέλαις ἴππων τὰς ἑαυτῶν προσ-

D νος δίκαιοι, αὐτὴν ἡμέτεροι οἱ, etc. Quod si quispiam illud οἱ, quod vocem πατριάρχαι proxime sequitur, legere velit cum accentu simul et spiritu, οἱ, auctor ei sum ut ita vertat: *Nostri patriarchæ, qui a sæculo justii fuerunt*. Sed nescio quomodo placuit mihi magis prior illa interpretandi ratio: *Nostri quotquot a sæculo fuerunt*. Accedit etiam, quod οἱ cum accentu simul et spiritu legisse usquam non memini. Cæterum, ne quis nos conjectura ductos quidquam fecisse suspicetur, monere juvat voces δίκαιοι ἡμῖν puncto in editione Basileensi disjungi: item, conjunctionem καὶ in hac ipsa editione æque ac in nostris novem mss. deesse. Legitur quidem paulo aliter in Coisl., nempe hoc modo, Οἱ τοῦ αἰῶνος δίκαιοι πλοῦστοι ἡμῖν κατέλιπον τὸν πλοῦτον ἑαυτῶν, οἱ ἐν τῇ, etc., sed nihil inde adjumenti ad ejus loci explanationem affertur.

(99) Sic editio Basil. et quinque mss. At editio Paris. cum duobus aut tribus mss. εὐφανῆς.

(1) Ita mss. septem. Editi ἐπὶ βίβλῳ.

ηγροιας ἐνοσημνηναμενοι, ἐπὶ πολὺ συμπαραταθῆναι ἅ τῷ βίῳ τὴν μνήμην ἑαυτῶν ἐπενόησαν· καὶ ἐν τάφοις δὲ μεγαλουργίαν ἐπιδειξάμενοι, τοῖς μνήμασιν ἑαυτῶν ἐναφῆκαν τὰ ὀνόματα. Οὗτοι εἰσιν οἱ τὰ γῆϊνα φρονούντες, καὶ τὴν ἐνταῦθα δόξαν, καὶ τὸ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις μνημονεύεσθαι αὐταρχες ἑαυτοῖς εἰς μακαριότητα λογιζόμενοι. Κἀν ἰδῆς δὲ τινα τῶν ἐπὶ ψευδωνύμῳ γίνωσκει μέγα φρονούντων (2), καὶ προσνεμόντων ἑαυτοὺς μοχθηρῶν τινων δογμάτων συγκαταθέσει (3), καὶ ἀντὶ τοῦ ὀνόματος τῶν Χριστιανῶν, ἀφ' ἑνός τινος τῶν αἰρεσιάρχησάντων ἑαυτοὺς ὀνομάζοντας, Μαρκίωτος, ἢ Οὐαλεντίνου, ἢ τῶν νῦν ἐπιπολαζόντων τινδς, γίνωσκει, ὅτι καὶ οὗτοι ἐπεκαλέσαντο τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐπὶ τῶν γαιῶν, φθαρτοῖς ἀνθρώποις καὶ τὸ ὅλον γῆϊνοῖς ἑαυτοὺς προσνείμαντες.

Κ. 8. καὶ ἀνθρώπος ἐν τιμῇ ὦν, οὐ συνήκης· παρασυμβεβλήθη τοῖς κτήρεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς. Αὕτη ἡ δόδος αὐτῶν σκάνδαλον αὐτοῖς· καὶ μετὰ ταῦτα ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εὐδοκίησουςι. Μέγα ἀνθρώπος, καὶ τίμιον ἀνὴρ ἐλεήμων, τὸ τίμιον ἐν τῇ φυσικῇ κατασκευῇ ἔχων. Τί γὰρ τῶν ἐπὶ γῆς ἄλλο κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος γέγονε; Τίτι ἢ κατὰ πάντων (4) ἀρχὴ καὶ ἐξουσία τῶν τε χερσαίων καὶ ἐνδύρων καὶ ἑναερίων ζώων καχάριται; Βραχὺ μὲν ὑποθέθηκε τὴν τῶν ἀγγέλων ἀξίαν διὰ τὴν πρὸς τὸ γεῶδες σῶμα συνάφειαν· τὸν μὲν οὖν ἀνθρώπων ἐποίησεν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα· ἀλλ' ὅμως ἢ γε τοῦ νοεῖν καὶ συνίναει τὸν ἑαυτῶν Κτίστην καὶ δημιουργὸν δύναμις καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ὑπάρχει. Ἐνεψύσθη γὰρ (5) εἰς τὸ πρόσωπον· τουτέστι, μοῖράν τινα τῆς ἰδίας χάριτος ἐναπέθετο τῷ ἀνθρώπῳ, ἵνα τῷ ὁμοίῳ ἐπιγινώσκῃ τὸ ὅμιον. Ἄλλ' ὅμως ἐν τιμῇ ὦν τηλικαύτη, ἐκ τοῦ δεδημιουργῆσθαι κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, ὑπὲρ οὐρανὸν, ὑπὲρ ἥλιον, ὑπὲρ τὰς τῶν ἀστέρων χορείας τετιμημένος (τίς γὰρ τῶν οὐρανῶν (6) εἰκόνα εἶρηται τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ποῖαν δὲ ἡλιος εἰκόνα σώζει τοῦ κτίσαντος; τί ἢ σελήνη; τί οἱ λοιποὶ ἀστέρες; ἄψυχα μὲν καὶ ὕλικά, διαφανῆ δὲ μόνον τὰ σώματα κεκτημένοι, ἐν οἷς οὐδαμῶς δianoia, οὐ προαιρετικαὶ κινήσεις, οὐκ αὐτεξουσιότητος ἐλευθερία· ἀλλὰ δοῦλά ἐστι τῆς ἐπικειμένης ἀνάγκης, καθ' ἣν ἀπαραλλάκτως ἀεὶ περὶ τὰ αὐτὰ ἀναστρέφεται)· ὑπὲρ οὖν ταῦτα ταῖς τιμαῖς προηγμένος ὁ ἀνθρώπος, οὐ συνῆκεν, ἀλλὰ καταλιπὼν τὸ ἐπεσθαι Θεῷ, καὶ ὁμοιοῦσθαι τῷ κτίσαντι, δούλος γενόμενος τῶν παθῶν τῆς σαρκὸς, Παρασυμβεβλήθη τοῖς κτήρεσι τοῖς ἀνοή-

A longum vitæ tempus sua ipsorum memoria extenderetur, quin etiam magnificentia in sepulcris ostensa, monumentis nomina sua insculperunt. Hi sunt qui terrena sapiunt, et præsentem gloriam ac hominum recordationem sibi ad felicitatem satis esse existimant. Quod si quem etiam videris eorum, qui ob falsi nominis scientiam superbunt, et pravis quibusdam dogmatibus assentiuntur, ac loco nominis Christiani, ab uno aliquo hæresiarcha sibi nomen asciscunt, puta a Marcione, aut Valentino, aut ab aliquo eorum qui ex ignotis nunc conspicui sunt: velim noveris hos quoque sua nomina vocasse in terris, ut qui hominibus corruptis ac plane terrenis sese addixerint.

B

8. VERS. 13, 14. Et homo cum in honore esse, non intellexit: comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis. Hæc via illorum scandalum ipsis: et postea in ore suo complacebunt. Magna res homo, et pretiosum quiddam vir misericors, dignitatem excellentiamque in naturali sua constructione habens. Quid enim aliud ex iis quæ in terra sunt, ad Conditoris imaginem factum est? Cui principatus et potestas in omnia animalia tum terrestria, tum aquatilia, tum aerea concessa est? Est quidem paulo inferior angelis dignitate, ob suam cum terrestri corpore conjunctionem: quippe hominem fecit de terra, Et ministros suos flammam ignis. At certe vis intelligendi et cognoscendi Conditorem et Opificem suum inest etiam in hominibus. Insufflavit enim in faciem; hoc est, aliquam gratiæ propriæ partem in hominem immisit, ut simile per simile cognoscat. Attamen cum in tanto esset honore, ex eo quod ad Conditoris imaginem conditus esset, magis cælo, magis sole, magis stellarum choreis honoratus (ecquod enim cælorum imago Dei altissimi dictum est? qualem etiam imaginem conditoris sui servat sol? quid luna? quid reliquæ stellæ? corpora inanimata quidem et ex materia constantia ac solum pellucida sortitæ, in quibus nusquam mens est, non voluntarii motus, non liberum arbitrium; sed serviunt incumbenti necessitati, per quam semper modis immutabilibus circa eadem versantur): homo, inquam, magis his honoratus, non intellexit, sed, quod eum sequi, et Conditori similis fieri neglexit, servus effectus cupiditatum carnis, Comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.

D

² Gen. i, 27, ³ ibid. 28. ⁴ Psal. viii, 6. ⁵ Gen. ii, 7. ⁶ Hebr. i, 7. ⁷ Gen. ii, 7.

(2) Editi cum Reg. quarto μεγαλοφρονούντων. At mss. octo μεγαφρονούντων.

(3) Sic mss. octo, a quibus non differunt editi, nisi quod pro μοχθηρῶν habeant πονηρῶν. At in Reg. tertio sic legitur, προσνεμόντων ἑαυτοῖς πονηρῶν τινων δογμάτων συγκαταθέσεις.

(4) Editi πάντα. Octo vero mss. πάντων. Nec ita multo post duo mss. πρὸς τὸ γαιῶδες.

(5) Editi γὰρ φησιν. Deest φησίν in quinque mss.

(6) Sic Colbertini quintus, sextus et septimus cum duobus Regiis et cum editione Basil. Editio vero Paris. Τί γὰρ τῶν οὐρανῶν, Ecquid enim ex cælestibus, etc. A quibus omnibus non parum dissidet Colb. quintus, in quo sic legitur, Τίς γὰρ τῶν ἐν οὐρανῷ, Ecquis enim eorum qui in cælo sunt, dictus est imago, etc. Verba illa quæ mox sequuntur, ποῖαν δέ, etc., eo ordine leguntur in mss. quo edidimus: sed aliter in editis disponuntur, videlicet hoc modo: ποῖαν δὲ εἰκόνα σώζει ὁ ἥλιος τοῦ κτίσαντος.

Nunc quidem tanquam equus amore furens feminarum, adhinnit proximi sui uxori⁸⁸: nunc vero tanquam lupus rapax alienis insidias struit⁸⁹: interdum ob adhibitum adversus fratrem dolum, versutiae vulpis assimilatur⁹⁰. Est autem cumulus stultitiae et dementiae plane belluinae, eum qui conditus est ad Creatoris imaginem, neque primam suam constitutionem percipere, neque tot ac tanta pro se dispensata mysteria intelligere velle, et ne ex illis quidem dignitatem suam cognoscere: sed inmemorem esse, quod abjecta rei caelestis imagine, rei terrenae imaginem sumpserit. Atque ut ne in peccato permaneat, propter eum *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*⁹¹, et usque adeo se ipsum depressit, ut factus sit *Obediens usque ad mortem, mortem autem crucis*⁹². Primae tuae originis si memor non es, ex persoluto pro te pretio qualemcunque dignitatis tuae notionem accipe; ad pretium illud quo commutatus es respice, tuamque agnosce dignitatem. Emptus es pretiosissimo Christi sanguine, peccati ne fias servus. Intellige tuam praestantiam, ut ne iumentis insipientibus assimileris. **VERS. 14.** *Haec via eorum, scandalum ipsi.* Qui res nostras moderatur Deus, obsistit nobis per malitiae viam incedentibus, offendicula et impedimenta objiciens, ut a vita rationis experte resilientes, postea in nostro ore complaceamus, ubi corde quidem crediderimus ad iustitiam, ore vero confessi fuerimus ad salutem⁹³. Persequebatur Paulus, devastabat Ecclesiam Christi⁹⁴, suum ad nequitiam cursum acceleravit: deinde in ore suo complacuit, cum annuntiaret in synagogis, *Quod hic est Christus*⁹⁵.

9. VERS. 15. *Sicut oves in inferno posuit, mors depascet eos.* Quicumque autem belluini sunt ac comparati fuere stolidis pecoribus, velut oves neque intellectum neque defendendi se facultatem habentes, is qui ad captivitatem rapit, cum inimicus sit, **186** jam in suam ipsius arcem conjecit, ac morti tradidit pascendos. Depascebat enim mors ab Adam ad usque Moysis administrationem⁹⁶, donec venit verus pastor, qui suam animam pro ovibus posuit⁹⁷, sicque eas secum excitatas, et ex inferni carcere ad resurrectionis matutinum edu-

A τούς, και ὁμιώθη αὐτοῖς· νῦν μὲν ὡς ἵππος θηλυμανῆς χρεμετίζων ἐπὶ τὴν γυναῖκα τοῦ πλησίον αὐτοῦ· νῦν δὲ ὡς λύκος ἀρπαξ ἐφεδρεύων τοῖς ἀλλοτρίοις· ἄλλοτε δὲ (7) διὰ τοῦ πρὸς τὸν ἀδελφὸν δόλου· ἢ πανουργίᾳ τῆς ἀλώπεκος εἰκαζόμενος. Ὑπερβολὴ δὲ τῆς ἀνοίας καὶ τῆς κτηνώδους ἀλογίας τῷ ὄντι μήτε τῆς ἐξ ἀρχῆς ἑαυτοῦ κατασκευῆς ἐπαίσθανεσθαι, δημιουργηθέντα κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος, μήτε τὰς τηλικαύτας ὑπὲρ αὐτοῦ γενομένας οἰκονομίας νοεῖν βούλεσθαι (8), καὶ ἀπ' ἐκείνων γοῦν ἑαυτοῦ γνωρίζειν τὸ τίμιον· ἀλλ' ἀμνημονεῖν, ὅτι ἀποβαλὼν τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανοῦ, ἀνέλαβε τὴν εἰκόνα τοῦ χοικοῦ. Καὶ ἵνα μὴ ἐναπομείνη τῇ ἀμαρτίᾳ, δι' αὐτὸν Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἑαυτὸν ἐταπείνωσεν, ὥστε γενέσθαι Ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Εἰ μὴ τῆς πρώτης σεαυτοῦ γενέσεως μέμνησαι, ἐκ τῆς καταβληθείσης ὑπὲρ σοῦ τιμῆς λάβεις τοῦ ἀξιώματος ἔνοιαν· ἀπόδελψόν σου πρὸς τὸ ἀντάλλαγμα, καὶ γινώθι σεαυτοῦ τὴν ἀξίαν. Τῷ πολυτιμῆτι αἵματι τοῦ Χριστοῦ ἠγοράσθης· μὴ γίνου (9) δούλος τῆς ἀμαρτίας. Σύνες σεαυτοῦ τῆς τιμῆς, ἵνα μὴ παρεικασθῆς τοῖς ἀνοήτοις κτήνεσιν. Αὕτη ἡ ὁδὸς αὐτῶν σκάνδαλον αὐτοῖς. Ὁ οἰκονομῶν τὰ ἡμέτερα Θεὸς ἐμποδίζει ἡμῖν διὰ τῆς κακίας βαδίζουσιν, προσκόμματα ἡμῖν καὶ κωλύματα τιθεῖς, ἵνα, ἀποστάντες τῆς κατὰ ἀλογίαν ζωῆς, μετὰ ταῦτα ἐν τῷ στόματι ἡμῶν εὐδοκῶμεν, καρδίᾳ μὲν πιστευσάντων εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογησάντων εἰς σωτηρίαν. Ἐδῶκε **C** Παῦλος, ἐπὶ ῥῆθι τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐνήκεν αὐτοῦ τὸν δρόμον τὸν ἐπὶ τὴν πονηρίαν (10)· μετὰ ταῦτα ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ εὐδόκησε, καταγγέλλων ἐν ταῖς συναγωγαῖς, Ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

9. Ὡς πρόβατα ἐν ἤδῃ ἔθετο (11), θάνατος ποιμανεῖ αὐτούς. Τοὺς δὲ κτηνώδεις καὶ παρασυμβληθέντας τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, ὡς πρόβατα οὔτε σύνεσιν ἔχοντα, οὔτε τὴν πρὸς τὸ ἀμύνασθαι δύναμιν, ὁ διαρκάζων εἰς τὴν αἰχμαλωσίαν, ἐχθρὸς ὢν, ἤδη κατέβαλεν εἰς τὸ ὄϊον αὐτοῦ ὀχύρωμα, καὶ παρέδωκε τῷ θανάτῳ ποιμαίνειν (12). Ἐποίμαινε γὰρ ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδάμ μέχρι τῆς κατὰ Μωϋσέα πολιτείας, ἕως οὗ ἦλθεν ὁ ἀληθινὸς ποιμὴν, ὁ θεὸς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων, καὶ οὕτως ἑαυτῷ συναναστήσας καὶ ἐξαγαγὼν ἐκ τῆς

⁸⁸ Jerem. v, 8. ⁸⁹ Ezech. xii, 27. ⁹⁰ Ezech. xiii, 4; Luc. xiii, 32. ⁹¹ Joan. i, 14. ⁹² Philip. ii, 8. ⁹³ Rom. x, 10. ⁹⁴ Act. viii, 3. ⁹⁵ Act. ix, 22. ⁹⁶ Rom. v, 14. ⁹⁷ Joan. x, 15.

(7) Deest δὲ in mss. non paucis.

(8) Ita editi cum solo Colb. septimo. At alii de cem mss. νοεῖν βουληθείς.

(9) Ita sex mss. Editi vero μὴ γίνου.

(10) Colbertini prinus et sextus δρόμον, ὃν ἐπὶ τὴν πονηρίαν ἔτρεχε: quod quin ex aliquo glossemate in textum irrepserit, non dubito.

(11) Apud LXX pro ἔθετο, posuit, legitur ἔθεντο, positi sunt, nec ab eis dissentit Vulgata. Symmachus, si Nobilio fides habeatur, ita interpretatus est, ὡς βοσκήματα ἔδου ἔταξεν αὐτούς, Sicut pecora inferni constituit eos. Sed facile crediderim eum falli, atque pro ἔταξεν αὐτούς legendum esse ἔταξεν

ἑαυτούς, Constituerunt se ipsos. Nam ita scripsisse Symmachum locupletissimi testes Eusebius et Theodoretus litteris prodiderunt.

(12) In editione Paris. ita editum invenitur τῷ θανάτῳ ποιμαίνειν. Καὶ κατακυριεύουσιν αὐτῶν οἱ εὐθεῖς τὸ πρῶτ, Et dominabuntur eorum recti in matutino. Sed illa, καὶ κατακυριεύουσιν, etc., in mss. desiderantur. Nec valde admodum dubitamus, quin hæc, et alia multa, e Bibliis contextu a quibusdam librariis adjecta sint, eoque magis, quod seriem orationis interciderere videantur. Quare ipsa delere satius duximus. Hoc ipse in loco editi Ἐποίμανε γάρ. At mss. Ἐποίμαινε.

φυλακῆς τοῦ ἔθου εἰς τὴν τῆς ἀναστάσεως πρώτων, παρέδωκε τοῖς εὐθεῖσι, τούτεστι, τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ ἀγγέλοις, εἰς τὸ ποιμαίνειν αὐτούς. Καὶ κατακυριεύσουσιν αὐτῶν οἱ εὐθεῖς τὸ πρῶτ' (13). Ἐκάστῳ γὰρ τῶν πιστῶν ἐστὶν ἄγγελος παρεζευγμένος, ἄξιος τοῦ βλέπειν τὸν Πατέρα τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Οὗτοι οὖν οἱ εὐθεῖς κατακυριεύσουσιν αὐτῶν ἐκ τῆς πικροτάτης δουλείας ἐλευθερωθέντων, καὶ κατακυριεύσουσι τῶν γενομένων (14) ἐν τῇ πρώτῃ, τούτεστι, τῶν ὑπελθόντων τὴν ἀνατολὴν τοῦ φωτός. Θέσται πάντα τὸν εἰρμὸν τῶν γραφικῶν ῥημάτων. Ἄρθρωπος, ἐν τιμῇ ὧν, οὐ συνῆκε παρασυνεβλήθη τοῖς κτήρεσι τοῖς ἀνοήτοις. Ὁ διὰ μὲν τὴν κατασκευὴν ἔχων τὸ τίμιον, διὰ δὲ τὴν ἐνοικοῦσαν ἐν αὐτῷ ἀμαρτίαν οὐκ αἰσθανόμενος ἑαυτοῦ, οὗτος παρασυνεβλήθη τοῖς κτήρεσιν. Ἔτα διὰ τὸ ἀλλοτριῶσαι ἑαυτὸν τοῦ Θεοῦ λόγου (15), γενόμενον ἄλογον, ὡς πρόβατον ἀποίμαντον ὁ ἐχθρὸς διαπάσας ἐν τῷ ἔθῳ ἔθετο, καὶ παρέδωκε τῷ θανάτῳ ποιμαίνειν. Διὰ τοῦτο ὁ ἐκεῖθεν ῥυθθεῖς, καὶ τοῦ πονηροῦ ποιμένος ἀπαλλαγείς, λέγει τὸ, Κύριος ποιμαίνει με. Καὶ οὐκέτι θάνατος, ἀλλὰ ζωὴ· οὐκέτι πτώσις, ἀλλ' ἀνάστασις· οὐκέτι τὸ ψεῦδος, ἀλλ' ἡ ἀλήθεια. Καὶ ἡ βοήθεια αὐτῶν παλαιωθήσεται ἐν τῷ ἔθῳ. Ἦτοι περὶ τοῦ θανάτου λέγει, τοῦ μὴ δυνηθέντος μετὰ πάσης αὐτοῦ τῆς βοηθείας ἀντισχεῖσθαι τῶν ὑπ' αὐτοῦ ποιμαινομένων διὰ τὸν καταλύοντα τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου· ὧν πᾶσα ἡ βοήθεια παλαιὰ καὶ ἀσθενής. Καὶ τότε ἐξελεγχθήσεται ἡ βοήθεια τῶν ἀνθρώπων τῶν ἡπατημένων (16) τῇ διανοίᾳ, τῷ πλοῦτῳ, καὶ δόξῃ, καὶ δυναστείᾳ μέγα φρονούντων. Ἐν τῷ ἔθῳ παλαιωθήσεται, ἐλεγχόμενης αὐτῶν τῆς ἀσθενείας. Ἦ μήποτε ἡ βοήθεια τῶν δικαίων τῶν λυτρωθέντων παρὰ Κυρίου παραταθήσεται ἐν τῷ ἔθῳ. Οὕτω γὰρ ἐκομίσαντο τὰς ἐπαγγελίας, τὸ Θεοῦ περὶ ἡμῶν (17) κρείττον τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν οἱ προειληφότες. Πλὴν ὁ Θεὸς λυτρώσεται τὴν ψυχὴν μου ἐκ χειρὸς ἔθου, ὅταν λαμβάνῃ με. Σαφῶς προφητεύει τὴν τοῦ Κυρίου κάθοδον τρώσεται τοῦ Προφήτου τὴν ψυχὴν, ὡς μὴ ἐναπομείναι ἐκεῖ.

10. Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, ἢ ὅταν πληθυνθῇ ἡ δόξα τοῦ οἴκου αὐτοῦ. Μὴ φοβοῦ, φησὶν, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος (19). Ἀναγκαῖον καὶ τοῦτο τὸ κήρυγμα τοῖς τὴν οἰκουμένην κατοικοῦσι, τοῖς τε γηγενέσι καὶ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, πλουτοῖς τε ὁμοῦ καὶ πένθῃσι. Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος. Ὅταν ἴδῃς, φησὶν, ἄδικον μὲν πλουτοῦντα, δίκαιον δὲ πενόμενον, μὴ φοβηθῆς κατὰ σεαυτὸν· μὴ πτοηθῆς τῇ διανοίᾳ, ὡς ἄρα

⁹⁹ Psal. xxi, 1. ¹⁰⁰ Hebr. ii, 14. ¹ Hebr. xi, 40.

(13) Sic mss. quatuor. Editi cum Reg. sexto τῷ πρῶτ'.

(14) Colbertini primus et sextus cum Reg. tertio τοὺς γενομένους... τοὺς ὑπελθόντας. At alii mss. non pauci cum editis ut in textu.

(15) Reg. tertius θελοῦ λόγου, a verbo divino.

(16) Ita Colbertini primus, quintus, sextus et septimus, perinde atque Regii tertius et quartus. Editi cum Regii secundo et sexto ἡπατημένην.

ctas, rectis tradidit, hoc est, sanctis suis angelis, eas ut pascere. *Et dominabuntur eorum recti in matutino.* Cuilibet enim fidelium est angelus adjunctus, qui dignus est qui diversantem in caelis Patrem videat. Hi igitur recti eis ex amarissima servitute liberatis dominabuntur, et dominabuntur ipsis constitutis in matutino, hoc est, ad lucis exortum accedentibus. Considera omnem verborum Scripturae seriem: *Homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est jumentis insipientibus.* Qui ex sua conditione habet dignitatem, et propter inhabitans in ipso peccatum, non cognoscit se ipsum, is jumentis comparatus est. Deinde quod a verbo Dei sese abalienavit, effectum brutum, velut ovem pastore destitutam inimicus abripuit, posuitque in inferno, et morti tradidit pascendum. Quapropter inde exemptus, et a maligno pastore liberatus, ait: *Dominus pascit me*⁹⁸, et non amplius mors, sed vita: non amplius casus, sed resurrectio: non amplius mendacium, sed veritas. *Et auxilium eorum veterascet in inferno.* Aut loquitur de morte, quæ cum omni suo præsidio eos, quos pascebat, detinere non potuit, propter illum a quo destructus est is qui mortis habebat imperium⁹⁹; quorum omne auxilium vetus et infirmum est. Tuncque redarguetur auxilium hominum eorum, qui mente decepti, ob divitias gloriamque et potestatem se ipsi multum efferunt. *In inferno veterascet tum,* cum fuerit eorum imbecillitas deprehensa. Aut forte auxilium justorum quos redemit Dominus, in inferno protendetur. Nondum enim acceperant promissiones, quod Deus de nobis melius quid providerat¹; ne ii qui præverant, sine nobis consummarentur. **Vers. 16.** *Verumtamen Deus redimet animam meam de manu inferi, cum acceperit me.* Palam prædicit Domini ad inferos descensum, qui una cum aliis ipsius etiam Prophetae animam liberabit, ut ne illic remaneat.

(18) εἰς ἔθου, ὅς μετὰ τῶν ἄλλων καὶ αὐτοῦ λυθήσεται.

10. **Vers. 17.** *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo, vel cum multiplicata fuerit gloria domus ejus. Ne timueris,* inquit, *cum dives factus fuerit homo.* Necessaria est et hæc prædicatio iis qui orbem habitant, terrigenisque ac filiis hominum, divitibusque simul et pauperibus. *Ne timueris, cum dives factus fuerit homo.* Cum videris, inquit, injustum ditescentem, justum vero egentem, ne timeas apud temetipsum; ne consterneris animo, tanquam

(17) Illud, περὶ ἡμῶν, abest a quatuor mss.

(18) Reg. tertius τοῦ Χριστοῦ κάθοδον. Ibidem editio Paris. τὴν εἰς ἔθου. Deest τὴν in iis quos vidimus codicibus et in editione Basil.

(19) Illa, Μὴ φοβοῦ, φησὶν, ὅταν πλουτήσῃ ἄνθρωπος, desunt quidem in editis et in Colb. septimo: sed leguntur in Regii primo, secundo, tertio, quarto et sexto, inque Colbertinis primo, quinto et sexto. Statim Reg. tertius ἐπι καὶ τοῖς υἱοῖς.

si nusquam sit providentia Dei, quæ res humanas inspicat; aut sit quidem fortassis locum pertingat, sed ea nequaquam ad terrestrem locum pertingat, adeo ut res quoque nostras **187** intueatur; etenim si esset providentia, unicuique distribueret propria, sic ut divites quidem essent justi, qui divitiis uti scirent: pauperes vero essent mali, quibus divitiarum instrumentum forent suarum ipsorum iniquitatis. Cum igitur multi sint inter gentes atque terrigenas, qui talia sentiunt, quique propter apparentem inæqualitatem distributionis rerum ad vitam pertinentium, mundum citra providentiam regi suspicantur; hos compellat sermo, ineruditum ipsorum motum coercens: quos ipso etiam initio ad audienda dogmata invitabat. Aut etiam privatim ad solam pauperis personam orationem convertit, dicens: *Ne timeas, cum dives factus fuerit homo*. Hi enim vel maxime indigent consolatione, ne potentiores reformident. Nulla enim, inquit, utilitas est diviti morienti, cum non queat secum auferre divitias; qui scilicet id ex earum possessione lucratus sit solum, quod ipsius anima in hac vita ab adulatoribus beata prædicata sit. Verum cum moritur, non assumet, inquit, omnem hanc opulentiam: vix indumentum accipiet, quo pudenda ejus tegantur, idque, si visum fuerit famulis ipsum amicientibus. Bene cum eo actum fuerit, si exigam terram sortiatur, eamque ipsi a funeris curatoribus datam ob commiserationem: qui ei isthæc præstant, ob communis humanæ naturæ reverentiam, non ei hæc largientes, sed humanam naturam honore afficientes. Proinde ne sis pusillo animo circa præsentia: sed exspecta beatam illam et perpetuam vitam. Tunc enim videbis paupertatem, et ignominiam, et deliciarum privationem ei qui justus est bene cedere. Et ne conturberis nunc propter ea quæ putantur bona, tanquam injuste sint divisa. Audies enim quomodo dicetur diviti quidem: *Recepisti bona tua in vita tua*²; pauperi vero quod acceperit mala in vita sua. Quapropter ut hic jure ac merito reperit consolationem, ita ille dolore cruciatur. Vers. 19. *Confitebor tibi, cum benefeceris ei*. Loquitur de homine terreno, et qui bona esse existimat solas vitæ hujus prærogativas, spes, sanitatemque et potentiam. De hoc isto dicit, quod Deo confitebitur, cum fuerit affectus beneficiis; in adversis autem omnem proferat blasphemiam. Nam relicto paupere, Deum jam alloquitur: in redarguendis divitiis etiam hoc adhibens, quod dives in sola opulentia Deo agat gratias,

² Luc. xvi, 25.

(20) Sic Regii primus, secundus, tertius et sextus, non secus ac Colbertini tertius, quintus et septimus cum editione Basileensi. Editio vero Paris. cum Colb. sexto τούδ μη έχοντας, non emendate.

(21) Reg. tertius ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.

(22) Sic quinque mss. Deest καὶ in editis.

(23) Sic mss. octo cum editione Romana. Editi vero et Colb. sextus ἀγαθῶν αὐτόν. Mox Colber-

ουδαμοῦ ἐστὶ πρόνοια Θεοῦ ἐπισκοποῦσα τὰ ἀνθρώπινα· ἢ ἐστὶ μὲν που τάχα ἡ θεία ἐπισκοπή, οὐ μὴν καὶ πρὸς τὸν περιέργιον τόπον φθάνει, ὥστε καὶ τὰ ἡμέτερα ἐφορᾷν. Εἰ γὰρ πρόνοια ἦν, ἐκάστῳ μερίζουσα τὰ οὐκ εἶδη, ὥστε πλουτεῖν μὲν τοὺς δικαίους, τοὺς ἐπισταμένους τῷ πλοῦτῳ χρῆσασθαι, πένεσθαι δὲ τοὺς πονηροὺς τοὺς ἔχοντας (20) ἔργανον τῆς οικίας πονηρίας τὸν πλοῦτον. Ἐπεὶ οὖν πολλοὶ εἰσὶν ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ τοῖς γηγενέσιν οἱ τὰ τοιαῦτα φρονοῦντες, καὶ διὰ τὴν φαινομένην ἀνωμαλίαν τοῦ ἐπιμερισμοῦ τῶν βιωτικῶν πραγμάτων ἀπρονόητον εἶναι τὸν κόσμον ὑπολαμβάνοντες· τοῦτοις διαλέγεται ὁ λόγος, καταστέλλων αὐτῶν τὴν ἀπαίδευτον κίνησιν· οὗδ' καὶ ἐν προοιμίῳ ἐπὶ τὴν ἀρχόρασιν τῶν διδασκάλων ἐκάλει. Ἡ που καὶ πρὸς μόνον ἰδίως τὸ πρόσσωπον τοῦ πένητος ἀποτείνεται λέγων· *Μὴ φοβοῦ, ὅταν πλουτήσῃ ἀνθρώπος*. Οὗτοι γὰρ καὶ μάλιστα παραμυθίας δέονται πρὸς τὸ μὴ ὑποπτῆσαι τοὺς ὑπερέχοντας. Οὐδὲν γὰρ, φησὶν, βεφαλοῦ τῷ πλουσίῳ ἀποθνήσκοντι, μὴ δυναμένῳ λαβεῖν τὸν πλοῦτον σὺν ἑαυτῷ· ὅς γε τοσοῦτον ἀπὸ τῆς ἀπολαύσεως ἐκέρδαινε μόνον, ὅσον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ (21) παρὰ τῶν κολάκων μακαρισθῆναι. Ἐν δὲ τῷ ἀποθνήσκειν, οὐ λήφεται, φησὶ, πᾶσαν ταύτην τὴν περιβολὴν· μόλις ἐνδύμα λήφεται καλύπτων αὐτοῦ τὰ ἀσχήμονα· καὶ τοῦτο, ἐὰν δόξῃ τῶν οικετῶν τοῖς περιστέλλουσιν. Ἀγαπητὸν αὐτῷ γῆς ὀλίγη λαχέιν· καὶ ταύτης δι' οἴκτον διδομένης αὐτῷ παρὰ τῶν κηδευόντων, οἵτινες αὐτῷ παρέχονται ταῦτα αἰδοὶ τῆς κοινῆς καὶ (22) ἀνθρωπίνης φύσεως, οὐκ αὐτῷ χαριζόμενοι, ἀλλὰ τιμῶντες τὴν ἀνθρωπότητα. Μὴ μικροψύχει οὖν περὶ τὰ παρόντα, ἀλλὰ ἀνάμενε τὴν μακαρίαν ἐκείνην ζωὴν καὶ ἀπέραντον. Ὅψει γὰρ τότε, ὅτι πρὸς καλοῦ γίνεται τῷ δικαίῳ ἡ πενία, καὶ ἡ ἀδοξία, καὶ ἡ στέρησις τῆς τρυφῆς. Καὶ μὴ ταραχθῆς νῦν ἐπὶ τοῖς νομιζομένοις ἀγαθοῖς, ὡς ἀδικῶς μερίζομενοις. Ἀκούσῃ γὰρ πῶς τῷ μὲν πλουσίῳ λεχθήσεται· *Ἀπέλαβες τὰ ἀγαθὰ σου ἐν τῇ ζωῇ σου*· τῷ δὲ πένητι, ὅτι ἀπέχει τὰ κακὰ ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Διόπερ ἀκολούθως ὁ μὲν παρακαλεῖται, ὁ δὲ ὀδυνᾶται. *Ἐξομολογήσεται σοι, ὅταν ἀγαθῶν αὐτῷ* (23). Περὶ τοῦ χοῦκοῦ ἀνθρώπου καὶ ἀγαθὰ νομιζόντος εἶναι μόνον τὰ τοῦ βίου τούτου προτερήματα, πλοῦτον, καὶ ὑγίειαν, καὶ δυναστείαν, περὶ τούτου φησὶν, ὅτι ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ, ὅταν ἀγαθῶν αὐτῷ· ἐν δὲ τοῖς περιστατικοῖς πᾶσαν ἀφίησι δυσφημίαν. Καταλιπὼν γὰρ τὸν πένητα, πρὸς τὸν Θεὸν ἤδη ποιεῖται τὸν λόγον· ἐν κατηγορίᾳ τῇ τοῦ πλοῦτου (24) παραλαμβάνων καὶ τὸ ἐν τῇ εὐθηνίᾳ

lini sextus et septimus cum Reg. tertio ἐξομολογήσεται.

(24) Editi cum mss. non paucis ἐν κατηγορίᾳ τῇ τοῦ πλοῦτου. At Coisl. ἐν κατηγορίᾳ τῇ τοῦ πλοῦτου. Combefisius ex Catena legendum censet ἐν τῇ κατηγορίᾳ τοῦ πλοῦτου: a qua conjectura codex Coisl. non multum abludit. Ibidem editi et mss. nonnulli καὶ τὸ ἐν τῇ. Alii quidam mss. καὶ τοῦτο ἐν τῇ. Reg. quartus καὶ τοῦτο τὸ ἐν τῇ.

μόνη εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ, σκυθρωποτέρων δὲ τινῶν ἀπορίσταντων, μηκέτι τὸν αὐτὸν διαμένειν. Τοιοῦτον γὰρ ἔστι καὶ τὸ τοῦ διαβόλου εἰς κατηγορίαν προσφερόμενον τῷ (25) Ἰὼβ, ὅτι οὐ δωρεὰν σέβεται Ἰὼβ τὸν Κύριον, ἀλλὰ μισθὸν ἔχει τῆς εὐσεβείας τὸν πλοῦτον, καὶ τὰ λοιπά. Διὸ καὶ εἰς ἀπόδειξιν τῆς τοῦ ἀνδρὸς ἀρετῆς ἐγύμνωσεν αὐτὸν ὁ Θεὸς ὧν εἶχεν, ἵνα διὰ πάντων διαφανῇ τὸ πρὸς Θεὸν εὐχάριστον τοῦ ἀνθρώπου.

11. *Εἰσελεύση* (26) ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ. Οἶμαι λέγειν περὶ τοῦ ἀμαρτωλοῦ, ὅτι τοσοῦτον ἐπιγινώσκει Θεὸν (27), ὅσον ἡ τῶν πατέρων αὐτοῦ συνήθεια παραδέδωκε· τῇ δὲ οἰκειᾷ τοῦ φρονεῖν δυνάμει οὐδὲν πλέον προσκτάται, οὐδὲ προστίθῃσιν ἑαυτῷ εἰς τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν. Τοσοῦτον οὖν, φησὶ, παραγίνῃ σὺ, ὁ Θεός, καὶ τοσαύτη ἔστιν ἐν αὐτῷ ἡ περὶ σοῦ ἔννοια, ὅση ἐν τῇ γενεᾷ τῶν πατέρων αὐτοῦ ὑπῆρχε. Καὶ ἐνταῦθα τὸ ἀργὸν πολὺ τῆς διανοίας καὶ ὄλον γήϊνον καὶ φιλόσαρκον τοῦ ἐν πλούτῳ καὶ τρυφῇ κυλιομένου παρίστησι, καὶ τοῦ ὑπὲρ τῶν βιωτικῶν μεριμνῶν καταπεπνυγμένον τὸν νοῦν ἔχοντος. Διὰ τοῦτο ἕως αἰῶνος οὐκ ὄψεται φῶς. Οἱ γὰρ τυφλοὶ διδασκάλοις τὴν ὁδηγίαν ἑαυτῶν ἐπιτρέψαντες ἐστέρησαν ἑαυτοὺς τῆς τοῦ φωτὸς ἀπολαύσεως. Ἔχει δὲ (28) καὶ τινα τοιοῦτον νοῦν τὸ, *Εἰσελεύση* ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ. Τοῦτέστι, τοὺς ἐν πονηρῷ βίῳ καὶ δόγμασι πατρὸς μὲν, ἀλλοτρίως δὲ ἔχουσι πρὸς τὴν εὐσέθειαν, καταληφθέντας (29), οὐκ αὐτοὺς ἐκδικεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἀρχηγούς τῶν μοχθηρῶν διδασμάτων ἐπιζητεῖς. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ λεγόμενον (30)· *Εἰσελεύση* ἕως γενεᾶς πατέρων αὐτοῦ. Οὐ γὰρ μόνον ὁ πονηρὰς ἔχων περὶ Θεοῦ ἐννοίας ὑπαίτιος, ἀλλὰ καὶ ὁ τοῦτων πρὸς τὴν ἀπίθειαν ταύτην καθηγῆσάμενος. Τοιοῦτοι δὲ οἱ καὶ τὴν προγόνων κακίαν διαδεξάμενοι, καὶ δυσέκνιπτον ἔχοντες, διὰ τὸ χρονίῳ ἔθει βεβαιωθῆναι. Ἔως αἰῶνος οὐκ ὄψεται φῶς. Πέμπονται γὰρ *Εἰς* τὸ σκοτὸς τὸ ἐξώτερρον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλιανθμὸς καὶ ὁ βρηνγμὸς τῶν ἐδόντων· καὶ τοῦτο κατὰ τὴν δικαίαν κρίσιν τοῦ Θεοῦ ὑπομένουσιν, ἐπειδὴ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, διὰ τοῦ τὰ φαῦλα (31) πράσσειν, ἐμίσουν τὸ φῶς. Ἄνθρωπος, ἐν τιμῇ ὢν, οὐ συνῆκε· παρασυνεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιώθη αὐτοῖς. Σχελιαστικὴ ἡ φωνή. Ἄνθρωπος, ὁ βραχὺ τι παρ' ἀγ-

nec amplius idem permaneat, ubi res aliqua tritiores acciderint. Tale enim est etiam illud diaboli, in criminis loco objectum Job, quod Job non gratis colat Dominum^a, sed divitias mercedem pietatis obtineat, et reliqua. Idcirco etiam ad ostendendam viri virtutem, eum iis quæ possidebat privavit Deus, ut in omnibus gratus hominis in Deum animus innotesceret.

11. VERS. 20. *Introibis usque in progenies patrum ipsius.* 188 Arbitror eum hoc de peccatore dicere, quod tantum cognoscit Deum, quantum patrum ipsius consuetudo tradidit; propria vero sapientie facilitate nihil amplius acquirit, neque parat sibi quidquam ad veritatis agnitionem. Tantum igitur, inquit, accedis tu; Deus, et tanta ei de te inest intelligentia, quanta in generatione patrum ipsius existit. Et hic animum valde inertem et totum terrenum ac carni addictum exhibet ejus, qui in divitiis deliciisque volutatur, ac mentem habet hujus vitæ curis suffocatum. Quapropter usque in æternum non videbit lumen. Qui enim se cæcis doctoribus ducendos commiserint, semetipsos lucis usu privaverunt. Quin et talem quemdam sensum habet illud, *Introibis usque in progenies patrum ipsius.* Hoc est, eos, qui in mala vita et dogmatibus patrum quidem, sed a pietate alienis, deprehensi sunt, non ulcisceris modo, sed auctores etiam pravorum dogmatum inquiris. Atque hoc est quod dicitur: *Introibis usque in progenies patrum ipsius.* Non enim solum qui prave de Deo sentit, reus est: sed etiam qui aliis ad hanc perditionem præivit. Ejusmodi autem sunt et qui majorum malignitatem susceperunt: quæ, quod diutina consuetudine corroborata est, elui vix potest. *Usque in æternum non videbit lumen.* Mittuntur enim *In tenebras exteriores, ubi erit fletus et stridor dentium*^b; idque justo Dei judicio patiuntur, cum in hac vita inter mala patranda oderint lumen. VERS. 21. *Homo cum in honore esset, non intellexit; comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Miserabilis vox. Homo, paulo angelis inferior^c, de quo et Salomon ait: Magnum quiddam est homo, et res pretiosa vir misericors^d: hic ipse, eo quod propriam

^a Job i, 9. ^b Matth. viii, 12. ^c Hebr. ii, 7, 9.

(25) Codex Combef. cum Coisl. προφερόμενον τῷ. Aliquanto post Colb. primus τὸν Θεόν.

(26) Regii secundus, tertius et sextus et editio Basil. εἰσελεύση, *introibis*: quam scripturam et hi tres codices et editio Basil. in duobus locis sequentibus constanter exhibent. Et ita scripsisse Basilium tota orationis series aperte ostendit. Ita quoque olim legebatur apud tres interpretes, auctore Theodoro. At Colbertini sextus et septimus, et Reg. quartus, et Oliv. et LXX et editio Paris. εἰσελεύσεται, *introibit*. Ubi notandum, hic quidem in ultimis tribus codicibus legi εἰσελεύσεται: sed infra in iisdem semel aut iterum legi εἰσελεύση.

(27) Ait Combefisius legi fædo errore in Catena, τοσοῦτον ἐπιγινώσκει ὁ Θεός, id quod ita reddidit Cordierius, quod tantum cognoscat eum Deus, etc.

^d Prov. xx, 6.

Hoc idem peccatum et in editione Basil. et in Regiis secundo, tertio et quarto pariter reperitur. Sed tamen scripturam veram, τοσοῦτον ἐπιγινώσκει Θεόν, tuentur tum editio Parisiensis, tum Colbertini quintus, sextus et septimus. Ibidem editio Basil. et Regii secundus, tertius et quartus cum Coisl. ὅτι τῇ τῶν πατέρων αὐτοῦ συνήθειᾳ παραδέδοται.

(28) Sic mss. septem. Avest δὲ ab editis.

(29) Editio Basil. et quatuor mss. καταλειφθέντας. Editio vero Paris. cum Colb. quinto et cum Reg. sexto καταληφθέντας.

(30) Regii tertius et quartus λεγόμενον ὅτι. Statim Reg. tertius ἀλλὰ καὶ ὁ τούτου. Editi et multi mss. τοῦτων.

(31) Reg. tertius δὲ τὸ τὰ φαῦλα.

non percepit dignitatem, sed carnis cupiditatibus A succubuit, Comparatus est jumentis insipientibus, et similis factus est illis.

ὀποκῶσαι τοῖς πάθεσι τῆς σαρκός, Παρασυμβεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς.

IN PSALMUM LIX.

1. Cum vestram ad audiendum alacritatem, mearumque virium debilitatem intueor, similitudo pueri cuiuspiam animum subit: qui quidem jam robustior est, necdum tamen a lacte depulsus fuit, sed maternam mamillam præ infirmitate exsiccata di-vexat: cui mater, etiam si siccos lactis fontes habere se sentiat, quia tamen trahitur et ab ipso vellicatur, mammam porrigit: non ut nutriat infantem, sed ut ipsum ejulantem sedet. Et quidem tametsi vires nostræ longa 189 hac ac varia corporis ægritudine exaruerunt, nihilominus tamen præsto sunt vobis, non ministraturæ delicias eximias, sed quod utcumque vobis satisfacere possit: quippe amoris vestri magnitudini satis est, si vel sola voce desiderium in me vestrum leniatur. Salutetur igitur Dei Ecclesia, ac dicere discat quod modo legebamus: VERS. 13. *Da nobis auxilium de tribulatione: et vana salus hominis.* Quare fortassis ne causari quidem infirmitatem sinit psalmi sententia: siquidem afflictio, non debilitatis prætextus auxilium opemque conciliat. Qui ergo sunt repulsi ob peccata, ac deinde Dei misericordia rursus admissi, iis fuerit opportunum dicere: VERS. 3. *Deus, repulisti nos, et destruxisti nos: iratus es, et misertus es nostri.* Vel potius, quoniam de psalmi sententia incidit sermo, age, expositionem ejus aliquatenus attingamus.

2. Historia præsentis psalmi, ad verbum quidem, secundum inscriptionem, nusquam hoc tempore in traditis divinitus historiis invenitur. Attamen aliqua huic non imparia ab iis qui diligenter inquirunt, in secundo Regnorum libro reperientur, in quo scriptum est: *Et percussit David Adrazar filium Raab, regem Soba, cum iret ipse ad imponendam manum suam super flumen Euphratem. Et cepit David de rebus ejus mille currus, et septem millia equitum, et viginti millia virorum peditum. Et dissolvit David omnes currus, et dereliquit ex eis centum currus¹.* Et paulo post dicit: *Et regnavit David super Israel,*

¹ II Reg. viii, 3, 4.

(32) Editio Paris. Τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν νθ' ψαλμόν. Εἰς τὸ τέλος τοῖς ἀλλοιωθησομένοις· ἔτι εἰς στηλογραφίαν τῷ Δαβὶδ εἰς διδασχῆν, ὅποτε ἐνεπύρισε τὴν Μεσοποταμίαν Συρίας, καὶ τὴν Συρίαν Σοβᾶ, καὶ ἐπέστρεψεν ἰωάβ, καὶ ἐπάταξε τὸν Ἐδὸμ ἐν τῇ φάραγγι τῶν Ἀλῶν, δώδεκα χιλιάδας. In finem iis qui immutabuntur; adhuc in tituli inscriptionem ipsi David in doctrinam, cum succendit Mesopotamiam Syriæ, et Syriam Soba, et convertit Joab, et percussit Edom in valle Salinarum, duodecim millia. Hic titulus neque in nostris undecim mss. neque in editione Basiliensi reperitur. Idcirco autem additum eum fuisse a typographis putamus, quod lucis aliquid Basiliensis explanationi afferre videatur.

(33) Ita Regii secundus, tertius et quartus. Deest

γέλους ἐλαττωθεὶς, περὶ οὗ καὶ ὁ Σολομὼν φησι· Μέγα ἀνθρώπος, καὶ τίμιον ἀνὴρ ἐλεῆμων· οὗτος διὰ τὸ μὴ αἰσθανθῆναι τοῦ οἰκείου ἀξιώματος, ἀλλ' ὀποκῶσαι τοῖς πάθεσι τῆς σαρκός, Παρασυμβεβλήθη τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ ὠμοιώθη αὐτοῖς.

EIΣ ΤΟΝ 189 ΨΑΛΜΟΝ (32).

1. Πρὸς τὸ πρόθυμον ἀφορῶντα τῆς ὑμετέρας ἀκοῆς, καὶ τὸ τῆς ἑμαυτοῦ δυνάμεως ἀσθενές, ὑπήλθ' ἐμὲ τις εἰκὼν παιδίου νεανικωτέρου λοιπόν, οὕτω μέντοι ἀπογεγαλακτισμένου, διοχλοῦντος δὲ (33) τὴν μητρῴαν θηλὴν ὑπ' ἀρρώστιας κατεφυγμένην· ἥ καὶ αἰσθάνηται ἡ μήτηρ ξηρὰς ἔχουσα τὰς πηγὰς τοῦ γάλακτος, ἐλκομένη καὶ σπαρασσομένη παρ' αὐτοῦ τὸν μαζὸν ἐπιδίδωσιν· οὐχ ἵνα θρέψῃ τὸ νήπιον, ἀλλ' ἵνα παύσῃ κλαυθουριζόμενον. Καὶ τοίνυν εἰ καὶ τὰ ἡμέτερα κατεζηραμμένα τῇ μακρᾷ ταύτῃ καὶ ποικίλῃ τοῦ σώματος ἀρρώστια, ὅμως πρόκειται ὑμῖν, οὐκ ἀπόλαυσιν ἀξιόλογον, ἀλλὰ πληροφορίαν τινὰ παρεχόμενα, διότι τῆς ἀγάπης ὑμῶν τὸ ὑπερβάλλον ἀρκεῖται καὶ μόνῃ τῇ φωνῇ τὸν ἐφ' ἡμῖν πόθον (34) καταπραῖναι. Προσειρήσθω τοίνυν ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία, καὶ διδασκᾶσα λέγειν ὅπερ ἀρτίως ἐλέγομεν· *Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐκ θλίψεως, καὶ ματαία σωτηρία ἀνθρώπου.* Ὅστε τάχα οὐδὲ τὸ προφασίζεσθαι ἀρρώστιαν ἡμῖν ἢ τοῦ ψαλμοῦ διάνοια συγχωρεῖ, εἴπερ ἡ θλίψις βοηθείας πρόξενος, ἀλλ' οὐκ ἀσθενείας ἐστὶν ἀφορμὴ. Τοῖς οὖν ἀπωσμένοις ἐπὶ τὰς ἀμαρτίας, εἴτα διὰ φιλανθρωπίαν Θεοῦ (35) πάλιν προσδεχθεῖσιν εὐκαιρον λέγειν· Ὁ Θεός, ἀπόσω ἡμᾶς, καὶ καθέλεις ἡμᾶς· ὠργίσθης, καὶ ὠκλήρησας ἡμᾶς. Μᾶλλον δὲ, ἐπειδὴ εἰς ἀκολουθίαν ὁ λόγος τῆς τοῦ ψαλμοῦ διανοίας ἐνέπεσε, δεῦρο μετρίως ἀψώμεθα αὐτοῦ τῆς ἐξηγήσεως.

2. Ἡ ἱστορία τοῦ προκειμένου ψαλμοῦ αὐτολεξεῖ μὲν, κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν, οὐδέπω καὶ νῦν εὐρηταί που κειμένη τῶν θεοπνεύστων ἱστοριῶν· τὰ μέντοι ἰσοδυναμοῦντα αὐτῇ τοῖς φιλοπόνως ἐρευνῶσιν ἐν τῇ δευτέρᾳ βίβλῳ τῶν Βασιλείων εὐρεθήσεται, ἐν ἣ γέγραπται· *Καὶ ἐπάταξε Δαβὶδ τὸν Ἀδραζάρ υἱὸν Ῥαᾶβ (36), βασιλέα Σοβᾶ, πορευομένου αὐτοῦ ἐπιστήσαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν Εὐφράτην. Καὶ προκατελέβετο Δαβὶδ τῶν αὐτοῦ χιλια ἄρματα, καὶ ἐπὶ χιλιάδας ἰππέων, καὶ εἰκοσι χιλιάδας ἀνδρῶν πεζῶν. Καὶ παρέλυσε Δαβὶδ πάντα τὰ ἄρματα, καὶ ὑπέλειπετο ἐξ αὐτῶν ἑκα-*

δέ in multis aliis mss. et in editis.

(34) Editio Basil. et Regii secundus, tertius et sextus cum Colb. tertio τὸν ἐφ' ἡμῖν πόθον. Editio Paris. et multi alii mss. τὸν ἐφ' ἡμῖν πόθον.

(35) Illa, διὰ φιλανθρωπίαν Θεοῦ, jam dudum annotavit Ducæus ex Anglic. et Oliv. addita fuisse. Annotare nostrum est, hoc idem et in nostris quoque codicibus inveniri. Infra pro ἐξηγήσεως legitur in Reg. tertio διηγῆσεως.

(36) Editio Paris. υἱὸν Ῥαᾶβ. Editio Basil. et tres mss. υἱὸν Ῥαᾶρ. At codex Combef. et alii sex mss. υἱὸν Μωᾶβ. Ibidem editi et Colb. septimus βασιλέως Σοβᾶ. Sed Oliv. et Anglic. cum aliis decem mss. βασιλέα Σοβᾶ.

τὸν ἄρματα. Καὶ μετὰ βραχέα λέγει· Καὶ ἐδασί- A
 λευσε (37) Δαβὶδ ἐπὶ Ἰσραὴλ, καὶ ἦν Δαβὶδ ποιῶν
 κρῖμα καὶ δικαιοσύνην, καὶ Ἰωάβ υἱὸς Σαρουίας
 ἐπὶ τῆς στρατιᾶς. Καὶ μετ' ἄλλα· Καὶ ἀπέστειλαν
 οἱ υἱοὶ Ἀμμών, καὶ ἐμισθώσαντο τὴν Συρίαν
 Ῥώθ (38), καὶ τὴν Συρίαν Σωδῶ εἰκοσι χιλιάδας
 ἀνδρῶν· καὶ εἶδεν Ἰωάβ, ὅτι ἐγεγῆθη πρὸς αὐτὸν
 ἀντιπρόσωπον τοῦ πολέμου, καὶ ἐπέλεξεν (39) ἐκ
 πάντων τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ παρετάξαντο (40)
 ἐξεραντίας Συρίας. Καὶ εἶδον οἱ δούλοι Ἀδρα-
 ζάρ, ὅτι ἐπταίσαν ἀπέναντι Ἰσραὴλ, καὶ ἤτο-
 μόλησαν ἐπὶ Ἰσραὴλ, καὶ ἐδούλευσαν αὐτοῖς.
 Ταύτη τῇ περικοπῇ (41) τῆς ἱστορίας εὐρίσκομεν
 τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ ψαλμοῦ συμβαινουσάν· πλὴν γε
 ὅτι ὁ χρόνος ἐστὶ τῆς στηλογραφίας ταύτης, καθ' ὅν
 λαμπρότατος ἑαυτοῦ καὶ περιφανέστατος ἦν ἐν τοῖς
 κατὰ πόλεμον ἀνδραγαθήμασιν ὁ Δαβὶδ. Ὅστε ζητή-
 σεως ἄξιον, πῶς ἀπὸ ὀδυρμῶν καὶ θρήνων ἀρχεται,
 δέον περιχαρῆ εἶναι καὶ εὐθυμον ἐπὶ τοῖς κατορθώ-
 μασιν. Ἄλλαι γὰρ ἑορταζόντων φωναὶ, καὶ ἄλλαι
 σκυθρωπαζόντων. Ἐπινίκια δὲ ἑορτῆς ὑπόθεσις παν-
 δήμου, οὐ στρατιωτικῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ γεωργοῖς,
 καὶ ἐμπόροις, καὶ χειροτέχναις, καὶ πᾶσι τοῖς μετ-
 ἔχουσι τῶν ἀγαθῶν τῆς εἰρήνης. Πῶς οὖν (42), Ὁ
 Θεός, ἀπόσω ἡμᾶς, καὶ καθέλες ἡμᾶς; Καὶ μὴν
 προσελάθετο τοὺς νενικηκότας. Πῶς δὲ καθεῖλεν οὐδ'
 τοσοῦτον ἠῆξῆσε, προσθεὶς αὐτοῖς ὄπλα, καὶ ἄρματα,
 καὶ ἵππους, καὶ ὑπάρχουσιν καὶ χώραν ὑπόφορον, τὴν
 Ἀραβίαν πᾶσαν, τὴν Φοινικὴν (43), τὴν Μέσην τῶν
 ποταμῶν; Ἄξιον ἐπιστῆσαι, μὴ τίνα ἀχαριστίαν ἔχει C
 τὰ ῥήματα. Ὁ γὰρ ἀνελὼν μὲν πρότερον τὸν Ἀδρα-
 ζάρ βασιλέα Σωδᾶ, λαβὼν δὲ παρ' αὐτοῦ χίλια ἄρμα-
 τα, καὶ ἐπτὰ χιλιάδας ἵππέων, καὶ εἰκοσι χιλιάδας
 πεζῶν, πάλιν δὲ τὸν Συρίας βασιλέα ἐπιδοθηθῶντα
 τῷ ἐπτακότῳ δουλωσάμενος, καὶ ὑπόφορον καταστή-
 σας, καὶ ἐν μιᾷ καιροῦ ῥοπή εἰκοσι καὶ δύο χιλιά-
 δας (44) αὐτοῦ καταφονεύσας, καὶ τρίτην νίκην τοῦς
 υἱοῦς Ἀμμών νικήσας παραταξαμένους παρὰ τὴν
 θύραν τῆς πόλεως διὰ Ἰωάβ τοῦ ἀρχιστρατήγου, ὃς
 διελὼν δίχα τὴν δύναμιν, τοῖς μὲν ἀπήντα κατὰ
 πρόσωπον, τοῖς δὲ κατὰ νότου περιελθὼν ἐχειρώ-
 σατο· πῶς ἐπὶ τοῖς τοιοῦτοις ἀνδραγαθήμασι στυγνὰ
 οὕτω καὶ κατηγῆ φθέγγεται, λέγων· Ὁ Θεός, ἀπ-
 ὠσω ἡμᾶς, καὶ καθέλες ἡμᾶς· ὠρρίσθης, καὶ
 ὠκτελήσας ἡμᾶς; Ἄλλ' ὁ μὲν καιρὸς τῆς στηλο- D
 γραφίας οὗτος ἦν ὁ τῶν κατορθωμάτων· ἡ δὲ δύναμις
 τῶν γεγραμμένων εἰς τὸ τέλος ἔχει τὴν ἀναφορὰν·

• II Reg. viii, 15, 16. • II Reg. x, 6, 9, 19.

(37) Ita mss. septem. Editi ἐδασίλευσε. Ibidem editio Paris. ἐπὶ πάντα Ἰσραὴλ. Sed quin fuerit ex Bibliis adjecta vox πάντα, dubitari vix posse arbitramur, cum et in editione Basil. et in nostris undecim mss. pariter desit.

(38) Editio Paris. Παδῶ. At mss. tres cum LXX Ρωθῶ.

(39) Editio Basil. et mss. septem ἐπέλεξεν. Editio Paris. cum Bibliis ἐπελέξατο. Reg. secundus ἐπέλεξεν.

(40) Corrigen dum esse hunc locum ex Oliv. et Anglic. putat Ducæus, atque pro παρετάξαντο legendum esse παρετάξατο. Sed cum vulgatam lectionem et mss. nostri omnes et LXX ex æquo tuean-

et erat David faciens iudicium et justitiam, et Joab filius Sarvia super exercitum erat^o. Nec multo post: Et miserunt filii Ammon, et mercede conduxerunt Syriam Rhoob, et Syriam Soba viginti millia hominum: et vidit Joab, quod esset ad se contraria facies prælii; et elegit ex omnibus filiis Israel, et struxerunt aciem ex adverso Syriae. Et viderunt servi Adrazar, quod ceciderunt ante Israel, et transfugerunt ad Israel, et servierunt eis^o. Inscriptioem psalmi huic fragmento historiae reperimus convenire, nisi quod tituli hujus inscriptio id tempus spectat, quo David ob res bello fortiter gestas, multo clarissimus erat ac illustrissimus. Quare par fuerit quaerere, qua ratione a luctu et lamentis ordiatur, cum ipsum ob præclara facinora perlatum esse oporteret ac valde hilarem. B
 Aliæ enim sunt festum diem agentium voces, aliæ tristium. Epinicia autem argumentum sunt communis celebritatis, non militibus solum, sed etiam agricolis et mercatoribus et artificibus, et omnibus qui bonorum pacis participes sunt. Quomodo igitur, Deus, repulisti nos, et destruxisti nos? Atqui eos effecerat victores. Quomodo autem destruxit, quos adeo locupletavit, tradens ipsis arma, et currus, et equos, et subditos, ac regionem vectigalem, Arabiam omnem, Phœnicem, Mesopotamiam? Num vitium aliquod ingrati animi verba isthæc 190 præ se ferant, scire operæ pretium est. Qui enim prius Adrazar regem Soba evertit, eique currus mille eripuit, et septem millia equitum, et viginti millia peditum, quique rursus Syriae regem lapso suppetias ferentem redegit in servitutem, fecitque vectigalem, ac in uno temporis momento viginti duo millia ipsius occidit, et tertia victoria filios Ammon, qui aciem instruxerant juxta civitatis portam, per Joab exercitus ducem devicit, qui viribus suis in duas partes divisus, aliis quidem occurrit a fronte, alios vero a tergo adortus subegit: quomodo post ejusmodi strenua facta, adeo tristia ac mœsta profert, dicens: Deus, repulisti nos, et destruxisti nos: iratus es, et miserus es nostri? Porro tempus, quidem inscriptionis tituli, illud erat, quo egregia facinora perpetravit: vis vero eorum quæ scripta sunt, ad finem refertur; eum autem finem dicit, qui in sæculorum consummatione eventurus est. Quapropter et iis, qui immutabuntur, scriptum psalmum esse dicit. Potest autem id intelligi de omni omnino hominum genere, quod

tur, nihil innovandum censuimus.

(41) Editi τῇ προκοπῇ. At Oliv. et Anglic. cum nostris duodecim mss. τῇ περικοπῇ, bene.

(42) Sic editio Basil. cum sex mss. Editio vero Paris. Πῶς οὖν φησιν. Mox editi πῶς δὲ κατ. Deest κατ in mss. non paucis.

(43) Alia est interpunctio in Coisl. Ἀραβίαν, πᾶσαν τὴν Φοινικὴν, Arabiam, Phœnicem omnem.

(44) Videtur legisse interpres εἰκοσι χιλιάδας, cum verbat, viginti millia. Sed et in Oliv. et in aliis mss. non paucis legitur εἰκοσι καὶ δύο χιλιάδας, viginti duo millia, et ita editum invenimus II Reg. viii, 5.

ad omnes hujus psalmi utilitas perveniat. Qui enim A immutantur, et qui immutabuntur, ii sunt qui neque eundem corporis habitum servant, neque in eadem semper persistent sententia : sed qui ut corpore alii efficiuntur juxta ætatum vicissitudines, ita mente pro casuum varietatibus permutantur. Alii namque sumus pueri, alii puberes, alii viri jam facti, ac consenescentes iterum omnino immutatur. Et alii quidem sumus in ketiore rerum statu : alii vero ex aliis efficiuntur, asperiore temporum casu usi : alii dum ægotamus, alii dum valemus : alii in nuptiis, alii in luctu. Aut quoniam dictum non est, *his qui immutantur, sed, his qui immutabuntur*, voxque speciem prophetiæ præ se fert, quod futuri sit temporis ; convenientius fuerit, ut immutandos intelligamus eos, qui, relicta vana patrum suorum consuetudine, ex Evangelii disciplina vitam suam erant instituturi. Itaque non illius ætatis Judæis hic psalmus scriptus est, sed nobis immutandis, qui deorum multitudinem in pietatem, ac idolorum errorem in Conditoris nostri cognitionem mutavimus : qui pro repugnante legi voluptate, consentientem legi temperantiam elegimus : qui pro tibiis et choris ac ebrietate psalmum jejuniumque et præcationem nobis vindicavimus. Proinde qui hunc psalmum dixerit scriptum nobis esse, a veritatis scopo haud aberrabit. Ideo et nostra sunt oracula divina, et ab Ecclesia Dei, tanquam dona divinitus missa, in singulis conventibus leguntur, velut alimentum quoddam animarum, quod a Spiritu subministretur. Sed et hic psalmus scriptus est ut in columna inscribatur ; hoc est, non negligenter et perfunctorie audiatur ; neque, quemadmodum cito delentur quæ in materia se **191** facile corruptente scribuntur : sic in tuo animo isthæc ad breve tempus memoriæ insculpas, deinde ipsa confundi ac obliterari sinas ; sed in tua anima ceu in columna incisa sint ; id est, immutabiliter ac firmiter per omne tempus in memoria insideant. Quod si nos repulerit Judæus, velut a scriptis alienos ; per hæc quæ scripta sunt, ipsum afficiamus pudore : sic ut ostendamus mixtam vocationem esse, quæ distantia colligit, et ea quæ vocat absunt convocat, ac per fidem in Christum efficit multos unum. Vers. 7. *Meus est, inquit, Galaad, et meus est Manasses.* Et Ephraim dixit, et Judam assumpsit, et annumeravit Moab. Quin et in Idumæam ascensurum se minatur, ac omnium simul subjectiorem annuntiat : Vers. 10. *Mihi alienigenæ subditi sunt.*

eis Christum piteas (52). *Εὐδὸς ἐστὶ, φησὶ, Γαλαὰδ· καὶ ἐμὸς ἐστὶ Μανασσῆς.* Καὶ τὸν Ἐφραϊμ

τέλος δὲ λέγει τὸ ἐπὶ συντελεῖν τῶν αἰῶνων ἐκβῆσε-
σθαι μέλλον. Διὸ καὶ τοῖς ἀλλοιωθησομένοις γεγράφθαι
φησὶ τὸν ψαλμὸν. Ἔστι δὲ ἀπαξιαπλῶς περὶ παντὸς
τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων νοῆσαι, ὡς εἰς πάντας τῆς
ἀπὸ τοῦ ψαλμοῦ διαβαινούσης ὠφέλειος. Ἄλλοιοῦμε-
νοι γὰρ καὶ ἀλλοιωθησομένοι οἱ μήτε τὴν τοῦ σώμα-
τος ἔξιν τὴν αὐτὴν διασώζοντες, μήτε ἐπὶ τῆς γνώ-
μης αἰετῆς αὐτῆς βεβηκότες, ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα κα-
τὰ τὰς τῶν ἡλικιῶν μεταβολὰς ἀλλοιοῦμενοι, τὴν δὲ
διάνοιαν πρὸς τὰς ποικιλίας τῶν συμπτωμάτων με-
τατιθέμενοι. Ἄλλοι μὲν γὰρ ἐσμεν παῖδες, καὶ ἄλλοι
ἔφηθοι, καὶ ἀνδρωθέντες ἕτεροι, καὶ ἀπογηράσαντες
πάλιν παντελῶς ἀλλοιοῦμεθα (48). Καὶ ἄλλοι μὲν ἐν
ταῖς φαιδροτέροις ἐσμεν· καταστάσει τῶν πραγμά-
των· ἄλλοι δὲ ἐξ ἄλλων γινόμεθα τραχυτέρᾳ συντυ-
B χῆ καὶ καιρῶν κεχρημένοι· ἄλλοι νοσοῦντες, καὶ ἄλ-
λοι εὐπαθοῦντες· ἄλλοι ἐν γάμοις, καὶ ἄλλοι ἐν
πένθει. Ἦ διὰ τὸ μὴ εἰρησῆσαι, τοῖς ἀλλοιοῦμέ-
νοις, ἀλλὰ, τοῖς ἀλλοιωθησομένοις, καὶ τὴν φωνὴν
ἐνδείξιν ἔχειν προφητείας, τῷ εἰς τὸ μέλλον (46) ἐκ-
κεκλισθαι τὸν χρόνον, ἀκολουθότερον ἐννοεῖν τοὺς ἀλ-
λωιωθησομένους τοὺς μέλλοντας, τὴν πρὸς τὰ μάταια
τῶν πατέρων συνήθειαν (47) ἀφέντας, τῇ κατὰ τὸ
Εὐαγγέλιον ἀκριβεῖα κανονίζειν τὴν πολιτείαν. Οὐ
τοίνυν τοῖς τότε Ἰουδαίοις ὁ ψαλμὸς γέγραπται, ἀλλ'
ἡμῖν τοῖς ἀλλοιωθησομένοις, τοῖς τὴν πολυθεῖαν εἰς
εὐσέθειαν διαμειβούσι, τὴν περὶ τὰ εἰδωλα πλά-
νην (48) εἰς τὴν τοῦ ποιήσαντος ἡμᾶς ἐπίγνωσιν·
τοῖς ἀντὶ ἡδονῆς παρανόμου σωφροσύνην ἐννομον αἰ-
C ρουμένοις· ἀντὶ αὐλῶν, καὶ χορῶν, καὶ μέθης, ψαλ-
μὸν, καὶ νηστείας, καὶ προσευχῆν μεταλαμβάνουσιν.
Ἡμῖν οὖν γεγράφθαι τὸν ψαλμὸν εἰπὼν τις, οὐκ ἂν
ἀμάρτοι τῆς ἀληθείας. Διὸ (49) καὶ ἡμέτερά ἐστι τὰ
θεῖα λόγια, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, ὡς θεό-
πεμπτα δῶρα, καθ' ἕκαστον σύλλογον ὑπαναγινώ-
σκειται, οἷον τις τροφή ψυχῶν χορηγοῦμένη διὰ τοῦ
Πνεύματος. Ἄλλὰ καὶ εἰς στιλογραφίαν γέγραπται
ὁ ψαλμὸς· τούτεστι, μὴ πάρεργος ἔστω αὐτοῦ ἡ
ἀκράσις· μηδὲ, ὥσπερ τὰ ἐν τῇ εὐφάρτῳ ὕλη γρα-
φόμενα ταχὺν (50) λαμβάνει τὴν ἀφανισμόν, οὕτως
ἐν τῇ σεαυτοῦ διανοίᾳ πρὸς ὄλιγον ἐγγεγράφας τῇ μνή-
μη, εἶτα συγχυθήσῃς αὐτὰ συγχυθήσῃς (51) καὶ
ἀφανισθήσῃ· ἀλλ' ἔχε ἐνεστηλιτευμένα σου τῇ ψυχῇ·
τούτεστιν ἀκίνητα καὶ πάγια εἰς πάντα τὸν χρόνον
ἐνιδρυμένα τῇ μνήμῃ. Ἐὰν δὲ παρωθῆται ἡμᾶς ὁ
D Ἰουδαῖος ὡς ἀλλοτρίους τῶν γεγραμμένων, ἐκ τῶν
γεγραμμένων αὐτὸν δυσωπήσωμεν· δηλοῦντες τὸ
σύμμικτον τῆς κλησεως· ὅπως τὰ διεστῶτα συνάγει,
τὰ μακρὰν συγκαλεῖ, ἕνα ποιεῖ τοὺς πολλοὺς διὰ τῆς

(45) Reg. tertius ἀλλοιοῦμενοι.

(46) Nostri undecim mss. habent εἰς τὸ μέλλον. Editi εἰς τὸν μέλλοντα. Ibidem tres mss. ἐγκεκλι-
σθαι. Statim quinque mss. ἀκολουθότερον νοεῖν.

(47) Ita Oliv. et Combef. cum aliis sex mss. At editi et Reg. sextus τῶν ἀνθρώπων συνήθειαν.

(48) Colbertini primus et sextus cum Reg. quarto τὴν περὶ τὰ εἰδωλα πτολάν, *inanem idolorum metum.* Multi alii mss. cum editis τὴν περὶ τὰ εἰδωλα πλά-
νην. Nec ita multo post nostra editio Paris. αἰρη-

μένοις. Secunda editio Paris. ἡρημένοις. At mss. αἰρουμένοις.

(49) Ita sex mss. cum editione Basil. At editio Paris. διότι.

(50) Codices aliquot ταχὺ, *celeriter.*

(51) Editi συγχυθήσῃ. At mss. septem συγχυθῆ-
ναι. Hoc ipso in loco editio Paris. ἐνεστηλιτευμένα. At quatuor mss. ἐνεστηλιτευμένα. Colb. sextus ἐστηλιτευμένα.

(52) Colbertini primus, quartus, quintus, sextus

εἶπε, καὶ τὸν Ἰούδα προσελάβετο· καὶ συνηρίθμησε τὸν Μωάβ. Καὶ τῆς Ἰουμαίας ἐπιθήσεσθαι ἀπειλεῖ· καὶ πάντων ὁμοῦ τὴν ὑποταγὴν εὐαγγελίζεται· Ἐμοὶ ἀλλόφυλοι ὑπετάγησαν.

3. Ὁ Θεὸς οὖν ἀπίσω ἡμᾶς. Τοὺς μακρύνοντας Α
 ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἀμαρτη-
 μάτων ἀπίσω. Τὰ συστήματα τῆς πονηρίας ἡμῶν
 καθελες, [εὐεργετῶν ἡμᾶς διὰ τῆς ἀσθενείας.] Ὁρ-
 γίσθης, ὅτε ἡμεν φύσει τέκνα ὀργῆς, ἐλπίδα μὴ ἔχο-
 ντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐκείρησας ἡμᾶς, ὅτε
 τὸν Μονογενῆ σου προέθου ἱλαστήριον ὑπὲρ τῶν
 ἀμαρτιῶν ἡμῶν, ἵνα ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ τὴν ἀπολύ-
 τρωσιν εὐρωμεν. Ἄ οὐκ ἂν ἔγκωρυσάμεν εὐεργετού-
 μενοι, εἰ μὴ ἐπότισας ἡμᾶς Οἶνον κατανούσως.
 Οἶνον λέγει τὸν λόγον τὸν τὴν πεπωρωμένην καρδίαν
 εἰς συναίσθησιν ἄγοντα. Ἐδωκας τοῖς φοβου-
 μένοις σε σημεῖωσιν, τοῦ φυγεῖν ἀπὸ προσώπου
 τῶσου. Μωϋσῆς μὲν τὰς φιλίας τῶν Ἰσραηλι-
 τῶν (53) τῷ αἵματι τοῦ προδάτου κατεσημήνατο·
 σὺ δὲ ἔδωκας ἡμῖν σημεῖωσιν, αὐτὸ τὸ αἷμα τοῦ Β
 ἀμώμου ἀμνοῦ τοῦ σφαιγιασθέντος ὑπὲρ τῆς ἀμαρ-
 τίας τοῦ κόσμου. Καὶ Ἰεζεκιὴλ ἐπὶ τὰ μέτωπα
 τῶν προσώπων δίδουσαι λέγει τὸ σημεῖον. Πορεύε-
 σθε γὰρ, φησὶν, ὀπίσω αὐτοῦ, καὶ κόπτετε· μὴ
 φεισησθε (54)· μηδὲ ἐλέησητε. Προσθύτερον, καὶ
 νεανίσκον, καὶ νέπιον, καὶ παρθένον, καὶ γυναῖ-
 κας ἀποκτείνετε εἰς ἐξάλειψιν· ἐπὶ δὲ πάντας,
 ἐφ' οὓς ἐστὶ τὸ σημεῖον, μὴ ἐγγίσθητε. Ὁ Θεὸς
 ἐλάλησεν ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ, Ἀγαλλιόσομαι, καὶ
 διαμεριῶ Σίκιμα (55). Σίκιμα τὸ ἐξαιρετὸν χωρίον,
 τῷ Ἰωσήφ παρὰ τοῦ Ἰακώβ δεδομένον, τύπος τῆς
 διαθήκης τῆς μόνῃ δοκούσης τῷ Ἰσραὴλ δεδοῆσθαι.
 Τὴν τοίνυν ἐξαιρετὸν διαθήκην καὶ κληρονομίαν τοῦ
 λαοῦ ταύτην εἰς μερισμὸν ἔξω, καὶ κοινὴν ποιήσω C
 πρὸς τοὺς λοιπούς. Διαμερισθείσης οὖν τῆς διαθήκης
 εἰς πάντας, καὶ τοῦ ἀπ' αὐτῆς ὠφελίμου κοινῷ πᾶ-
 σιν τοῖς εὐεργετουμένοις παρὰ Θεοῦ γινόμενου, τότε
 καὶ ἡ κοινὰς τῶν σκηνῶν διαμετρηθήσεται· τουτ-
 ἔστιν, ἡ οἰκουμένη πᾶσα, οἷον ἐκ κλήροισ τισί, ταῖς
 καθ' ἕνασπον τόπον παροικίας διαμετρηθήσεται. Τότε
 καὶ τὰ διεσπῶτα συνάψει, Ὁ σιρηνκοπιῶν εἶτε τὰ
 ἐπὶ τῆς γῆς, εἶτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς· Καὶ τὸ
 μυστότοιχον τοῦ φραγμοῦ (56) λύσας, τὰ ἀμφό-
 τερα ποιήσει ἐν.

4. Ἐμός ἐστὶ Γαλαὰδ, καὶ ἐμός ἐστὶ Μανασ-
 σῆς. Ἐγγονος τοῦ Μανασσῆ ὁ Γαλαὰδ· ἵνα δεῖξη
 τὴν τῶν πατριαρχῶν ἀκολουθίαν παρὰ Θεοῦ καθή-
 κουσας, ἐξ ἧν ὁ Χριστὸς τὸ κατὰ σάρκα. Καὶ Ἐφραῖμ
 ἀντελλήψις τῆς κεφαλῆς μου· Ἰούδας βασιλεύς μου. Τὰ ἀπορραγένητα μέρη συνάπτει διὰ τῆς ὁμο-

¹⁰ Ephes. II, 3. ¹¹ ibid. 12. ¹² Exod. XII, 7. ¹³ Ezech. IX, 5, 6. ¹⁴ Gen. XLVIII, 22. ¹⁵ Coloss. I, 20.
¹⁶ Ephes. II, 14.

et septimus omni Reg. tertio tēis eīs Χριστὸν κλή-
 σεως, haud recte. Editi cum Regiis quarto et sexto,
 ut in textu.

(53) Colib. quartus φιλίας τῶν Ἰσραηλιτῶν θυρῶν,
 postes portarum Israelitarum. Sed abest θυρῶν α
 multis aliis mss. et ab editis.

(54) Reg. quartus et Colib. sextus æque ac LXX
 φεισεσθε. Editi cum plurimis mss. φεισησθε.

(55) Sic Colbertini primus, quartus et sextus cum
 Reg. tertio. Vox Σίκιμα semel duntaxat reperitur
 in aliquibus mss. et in editis. Illud, τὸ ἐξαιρετὸν

3. *Deus igitur repulisti nos. Eos qui semetipsos
 a te elongant, pro ratione delictorum repulisti.
 Destruxisti iniquitatis nostræ congeriem, ob infirmi-
 tatem nobis benefaciens. Iratus es, cum natura
 essemus iræ illi ¹⁰, spem non habentes, et ne Deum
 quidem in mundo agnoscentes ¹¹. Misertus es nostri
 tum, cum Unigenitum tuam pro nostris peccatis
 propitiationem proposuisti, ut in ejus sanguine in-
 veniremus redemptionem. Quæ utique non agnos-
 semus beneficio tuo nobis contigisse, nisi nos
 (Vers. 5) *Vino compunctionis potasses. Vinum au-
 tem appellat sermonem, quo obduratum cor ad
 sensum deducitur. Vers. 6: Dedisti metuentibus te
 significationem, ut fugiant a facie arcus. Moyses qui-
 dem Israelitarum postes ovillo sanguine obsigna-
 vit ¹²; tu vero nobis dedisti significationem, san-
 guinem ipsum incontaminati agni, qui pro mundi
 peccato immolatus est. Et Ezechiel in frontes fac-
 tierum signum datum esse dicit ¹³: Ambulate enim,
 inquit, post ipsum, et percutite, ne peperceritis, ne-
 que miseremini. Seniores, et juvenem, et infamem,
 et virginem, et mulieres interficite ad internectionem:
 ad omnes vero, in quibus est signum, ne appropin-
 quetis. Vers. 8. Deus locutus est in sancto suo, La-
 labor, et partibor Sicimam. Sicima peculiare præ-
 dium, Josepho a Jacobo datum ¹⁴, figura ac typus est
 testamenti, quod Israeli soli traditum esse videtur.
 Itaque peculiare illud testamentum hæreditate quoque
 populi adducam in divisionem, ac cum cæteris
 communicabo. Postquam ergo testamentum inter
 omnes distributum fuerit, et illius utilitas om-
 nibus beneficio a Deo affectis facta fuerit com-
 munis, tunc etiam convallis tabernaculorum melie-
 tur: hoc est, totus terrarum orbis habitaculis per
 singula loca quasi quibusdam sortibus dividetur.
 Tunc demum distantia conjunget is, *Qui pacificat
 sive quæ in terris, sive quæ in cælis sunt* ¹⁵: *Et me-
 dium parietem maceræ solvens, utraque unum faci-
 et* ¹⁶.**

4. *Mens est Gulaad, et meus est Manasses. Ga-
 laad 192 Manassæ est soboles; ut patriarcharum
 seriem ostendat ex Deo descendantem, ex quibus
 Christus est secundum carnem. Et Ephraim susce-
 ptio capitis mei; Juda rex meus. Abscissas partes
 connectit per concordiam. Vers. 10. Moab spei le-*

χωρίον, sic verterat interpreς, *præcipuum prædium*:
 sed, meo quidem judicio, melius reddidit Comphē-
 sius, *peculiare prædium*. Jacobus enim agrum il-
 lum Josepho extra sortem tradidisse dicitur Gen.
 XLVIII, 22.

(56) Ita editio Basil. et mss. non pauci. Abest
 articulus ab editione Paris. Aliquanto post editio
 Basil. et duo mss. ἔγγονος. In illo quod mox sequi-
 tur, ἵνα δεῖξη, ellipsis inesse vident, opinor, omnes.
 Hoc est: *Hæc ideo dicit, ut ostendat patriarcha-
 rum successionem ex Deo descende*

bes. Aut, *Lebes lavacri*, ait alius quidam interpres: A aut, *Lebes securitatis*; hoc est, vilis et abjectus homo, cui cum minis interdictum est, ne in Domini Ecclesiam ingrediatur. Non enim intrabit Moabites et Ammonites usque ad tertiam, et usque ad decimam generationem, et usque ad æternum tempus. Quoniam tamen baptisma remissionem habet peccatorum, ac debitoribus affert securitatem; idcirco, factam per baptismum redemptionem et conjunctionem cum Deo ostendens, *Moab*, inquit, *lebes est lavacri*, aut *Lebes securitatis*. *Omnes igitur alienigenæ subditi sunt*, utpote qui se Christi jugo submiserint: quare in Idumæam suam extendet calceamentum. Divinitatis autem calceamentum caro est Dei gestatrix, per quam ad homines accessit. Ob hanc spem Propheta beatum prædicans tempus adventus Domini, ait (VERS. 11): *Quis deducet me in civitatem munitiois?* Fortassis Ecclesiam dicit, quæ quidem civitas est, quod sit cætus qui legibus regitur: *civitas vero munitiois*, ob fidei munimentum. Unde interpres quidam significantissime reddidit: *In civitate circummunitam*. Quis igitur dabit mihi, ut magnum illud spectaculum conspiciam, Deum inter homines diversantem? Illud est, quod a Domino dictum fuit: *Multi prophetæ et iusti cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt* ¹⁷.

5. *Da nobis auxilium de tribulatione*. Auxilium ne quaeramus a robore, ne a bona corporis habitudine: ne ab ullo eorum qui clari et illustres hominibus habentur, opem consequi velimus. Non in pecuniarum exsuperantia, non in potentia fastu, non in gloria sublimitate sita victoria est: sed ex summa tribulatione largitur Dominus auxilium iis qui ipsum inquirunt. Talis erat et Paulus, qui in suis gloriabatur tribulationibus ¹⁸. Quare dicere poterat, *Cum infirmor, tunc potens sum* ¹⁹. VERS. 13. *Da nobis igitur, Domine, auxilium de tribulatione*; cum tribulatio patientiam operetur, patientia probationem, probatio spem: spes autem non confundat ²⁰. Vides quo tribulatio te subvehat? Ad spem quæ non confundit. *Ægrotas? Gaude, quia, Quem diligit Dominus, castigat* ²¹. Pauper es? *Lætare,*

¹⁷ Matth. xiii, 17. ¹⁸ Rom. v, 3. ¹⁹ II Cor. xii, 10. ²⁰ Rom. v, 3-5. ²¹ Hebr. xii, 6.

(57) Editio Paris. cum Colb. septimo τοῦ λουτροῦ. Deest τοῦ in plurimis mss. et in editione Basil.

(58) Sic Regii tertius et quartus æque ac tres Colhertini. Editi vero cum Reg. sexto ἡ θεοφόρος σάρξ. Hæc Basilii verba citat Theodoretus tom. IV, Dial. 1, pag. 40.

(59) Ait Combessinus suo periculo pro οἰκουμενον legendum esse οἰκονομούμενον: sed quid necesse sit ita legi contra auctoritatem omnium librorum tum mss., tum excusorum, ego non satis intelligo. Nam utriusque verbi οἰκεῖσθαι et οἰκονομεῖσθαι eandem sæpe significationem esse, vel ex lexicis constat. Interpretem illum qui mox a Basilio laudatur, Symmachum esse docent Eusebius et Theodoretus. Notandum tamen apud Eusebium et apud

νοίας. Ὁ Μωὰβ τῆς ἐλπιδος λέβης. Ἡ, λέβης, φησι, λουτροῦ (57), ἄλλος τις τῶν ἐρμηνευσάντων· ἡ, λέβης ἀμεριμνίας· τουτέστιν, ὁ ἀπόδητος ἀνθρώπος, ὁ ἀπειλην ἔχων μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς Ἐκκλησίαν Κυρίου. Οὐκ εἰσελεύσεται γὰρ Μωαβίτης καὶ Ἀμμανίτης ἕως τρίτης καὶ ἕως δεκάτης γενεᾶς, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον. Ὅμως ἐπειδὴ τὸ βάπτισμα ἄφρασιν ἔχει ἁμαρτημάτων, καὶ ἀμεριμνίας πρόξενον γίνεται τοῖς καταχρήσις, τὴν διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀπολύτρωσιν καὶ πρὸς Θεὸν οἰκείωσιν ἐνδείκνυμενος, Μωὰβ, φησι, λέβης ἐστὶ λουτροῦ, ἡ, λέβης ἀμεριμνίας. Πάντες οὖν ἀλλόφυλοι ἀπετάγησαν τῷ ζυγῷ τοῦ Χριστοῦ ὑποκύψαντες· διὰ τοῦτο ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν ἐπιβαλεῖ τὸ ἑαυτοῦ ὑπόδημα. Ὑπόδημα δὲ τῆς θεότητος ἡ σὰρξ (58) ἡ θεοφόρος, δι' ἧς ἐπέβη τοῖς ἀνθρώποις. Ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἐλπίδι μακαρίζων τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Κυρίου ἀποδημίας ὁ Προφήτης φησὶ· *Τίς ἀπάξει με εἰς πόλιν περιοχῆς;* Τάχα τὴν Ἐκκλησίαν λέγει· πόλιν μὲν, διὰ τὸ σύστημα εἶναι νομίμως οἰκούμενον (59)· περιοχῆς δὲ διὰ τὴν τῆς πίστεως περιβολήν. Ὅθεν εὐσημῶτά τις τῶν ἐρμηνευσάντων ἐκδέδωκεν, *Εἰς πόλιν περιπεφραγμένην*. Τίς οὖν δώσει μοι τὸ μέγα τοῦτο θεῖον ἰδεῖν, Θεὸν ἀνθρώποις (60) ἐπιδύοντα; Τοῦτο ἐστὶ τὸ εἰρημένον παρὰ τοῦ Κυρίου· ὅτι Πολλοὶ προφήται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον.

5. Δὸς ἡμῖν βοήθειαν ἐκ θλίψεως. Μὴ ἀπὸ ἰσχύος ζητήσωμεν τὴν βοήθειαν· μὴ ἀπὸ εὐπαθείας σαρκός· ἀπὸ μηδενός (61) τῶν παρὰ ἀνθρώπων νενομισμένων περιφανῶν ἀξιώσωμεν τυχεῖν τῆς ἀντιλήψεως. Οὐκ ἐν περιβολῇ χρημάτων, οὐκ ἐν δυνάμει δρχω, οὐκ ἐν ὑψώματι δόξης τὸ κρατεῖν περιγίνεται, ἀλλ' ἐκ τῆς καθ' ὑπερβολὴν θλίψεως χαρίζεται Κύριος τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν τὴν βοήθειαν. Τοιοῦτος ἦν καὶ ὁ Παῦλος, καυχήματα ἑαυτοῦ τὰς θλίψεις ποιοῦμενος. Διὰ τοῦτο ἡδύνατο λέγειν· *Ὅταν ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι*. Δὸς οὖν ἡμῖν, Κύριε, βοήθειαν ἐκ θλίψεως· ἐπειδὴ ἡ θλίψις ὑπομονὴν καταργάζεται, ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα, ἡ δὲ ἐλπίς οὐ καταίσχυνει. Ὁρᾷς τοῦ ἀνάγει σε ἡ θλίψις; Εἰς τὴν ἀκαταίσχυντον ἐλπίδα. Νοσεῖς; εὐθύμει, ὅτι *Ὁν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει*. Πτω-

Theodoretum, pro περιπεφραγμένην legi simpliciter πεφραγμένην. Sed suspicor illud, περί, a librariis utroque in loco omissum esse, tum quod vox περιπεφραγμένην significantior sit, tum quod in Hexaplis ita ex mss. editum fuisse videamus.

(60) Colb. quartus Θεὸν ἐν ἀνθρώποις. Haud longe duo mss. Δὸς οὖν ἡμῖν.

(61) Totum illud, ἀπὸ μηδενός, etc., sic Latine redditum in editione Paris. invenimus: *A nulla, inquam, re que quamlibet apud homines præstans sit et eximia, dignum est ut ab ea deposcas tibi impartiri veluti redemptionem*. Sed Basilii verba de personis non de rebus intelligenda esse puto. Hoc igitur dicit, neque a rebus, neque ab hominibus quamlibet claris ullum auxilium expectandum esse. Nam omnia excludit, et res et personas.

χεύεις (62) ; εὐφραίνου, ὅτι Λαζάρου σε τὰ ἀγαθὰ διαδέξεται. Ἀτιμάζη διὰ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ; Μακάριος εἶ, ὅτι σου (63) ἡ αἰσὺνὴ εἰς ἀγγέλου δόξαν μεταβλήθησεται. Πείσωμεν ἑαυτοὺς, ἀδελφοί, ἐν καιρῷ πειρασμοῦ, μὴ πρὸς ἀνθρωπίνας ἐλπίδας ἀποτρέγειν, μηδὲ ἐκείθεν ἑαυτοῖς τὰς βοηθείας θηρᾶσθαι, ἀλλ' ἐν δάκρυσι καὶ στεναγμοῖς, καὶ φιλοπόνη προσευχῇ, καὶ ἀγρυπνίᾳ εὐτόνῳ τὰς δεήσεις ποιείσθαι. Οὗτος γὰρ λαμβάνει βοήθειαν ἐκ θλίψεως, ὁ τῆς ἀνθρωπίνης βοηθείας ὡς ματαίας καταφρονῶν, καὶ τῇ ἐπὶ τὸν σῶζειν δυνάμενον ἡμᾶς ἐλπίδι στηριζόμενος, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΕΙΣ ΤΟΝ ΞΑ΄ ΨΑΛΜΟΝ.

Εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ Ἰδιθούμ, ψαλμὸς τῷ Δαβίδ.

1. (64) Δύο ψαλμούς ἔγνωμεν Ὑπὲρ Ἰδιθούμ ἔχοντας τὴν ἐπιγραφὴν· τὸν τε τριακοστὸν ὄγδοον καὶ τὸν ἐν χειρσί. Καὶ λογιζόμεθα μὲν Δαβίδ (65) εἶναι τὴν σύνταξιν τῆς πραγματείας· τῷ μέντοι Ἰδιθούμ δεδῶσθαι εἰς ὠφέλειαν αὐτοῦ, ἐπὶ διορθώσει τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων, καὶ εἰς μελωδίαν τῶν ἐπὶ τοῦ λαοῦ· δι' ἧς καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάζετο, καὶ οἱ ἀκούοντες τῆς ἁρμονίας ἐπανωρθοῦντο τὰ ἦθη. Ἦν γὰρ καὶ ὁ Ἰδιθούμ ἱεροψάλτης, ὡς μαρτυρεῖ ἡμῖν ἡ ἱστορία τῶν Παραλειπομένων, λέγουσα· Καὶ μετ' αὐτῶν (66) Αἰμάν καὶ Ἰδιθούμ, σάλπιγγές τε καὶ κύμβαλα τοῦ ἀναφωνεῖν, καὶ ὄργανα τῶν ψδῶν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μετ' ὀλίγα φησί· Καὶ ἔστησε Δαβίδ ὁ βασιλεὺς καὶ οἱ ἄρχοντες τῆς δυνάμεως εἰς τὰ ἔργα τοὺς υἱοὺς Ἀσάφ, καὶ Αἰμάν (67), καὶ Ἰδιθούμ, τοὺς ἀποφθεγγομένους ἐν κινύραις, καὶ ἐν γάβλαις, καὶ ἐν τυμπάνοις. Περὶ ὑπομονῆς τῶν ἐκείσερος ψαλμὸς τὴν πλείστην ποιεῖται (68) πραγματείαν, δι' ἧς καταστέλλεται μὲν τῆς ψυχῆς τὸ θυμούμενον, ὑπερηφανίας δὲ πάσης ἐξορισθείσης, κατορθοῦται ταπεινώσις. Ἀμύχανον γὰρ τὸν μὴ καταδεξάμενον τὸ πρὸς πάντας ὑποδὲς καὶ ἔσχατον (69) δυνήθηναι ποτε ἢ λαιδοροῦμενον θυμοῦ κρατῆσαι, ἢ θλιδόμενον διὰ μακροθυμίας περιγενέσθαι τῶν πειρασμῶν. Ὁ γὰρ τὴν ἄκραν ταπεινώσιν κατορθώσας, ἐν μὲν ταῖς λαιδορλαῖς πλείονα ἑαυτοῦ προκαταγνοὺς τὴν εὐτέλειαν, οὐ κινήθησεται τὴν ψυχὴν ὑπὸ τῶν βημάτων τῆς ἀτιμίας· ἀλλ' ἐὰν μὲν ἀκούσῃ πένθης, οἶδεν ἑαυτὸν πτωχὸν ἦντα, καὶ πάντων ἐνδεῆ, καὶ τῆς καθ' ἡμέραν παρὰ τοῦ Κυρίου χορηγίας ἐπιδέμενον· ἐὰν δὲ ἀκούσῃ δυσγενῆς καὶ ἐξ ἀφανῶν,

⁶⁵ Luc. xvi, 22. ⁶⁶ I Paral. xvi, 42. ⁶⁷ I Paral. xxv, 1. ⁶⁸ Psal. xxxviii, 2.

(62) Sic editio Basil. cum quinque mss. At nostra editio Paris. πτωγεύσεις, non ita recte. Mox Reg. secundus cum editione Basil. διαδέξεται.

(63) Editio Basil. cum quatuor mss. ὅτι σου. Editio Paris. cum mss. non paucis ὅτι σοι. Statim Colb. primus Πείσωμεν οὖν.

(64) Initium Basilianæ explanationis tribuitur Theodoro in Catena Corderiana. Illud quoque fragmentum quod proxime in ea Anonymi cuiusdam nomine editum est, ad nostrum Basilium similiter pertinet.

(65) Sic mss. et editio Basil. At editio Paris. τῷ Δαβίδ.

B

IN PSALMUM LXI.

In finem pro Idithum, psalmus Davidi.

1. Psalmos duos novimus, quibus inscriptio est Pro Idithum, tricesimum octavum, et hunc quem habemus in manibus. Et arbitramur quidem a Davide compositum opus esse, datum vero Idithum pro utilitate ipsius, ad corrigendas animæ affectiones, et ad concinnandam coram populo melodiam, per quam et Deus affliciebatur gloria, et mores eorum qui harmoniam audiebant emendabantur. Erat enim et Idithum ipse sacrorum psalmodum cantor, ut nobis testatur Paralipomenon historia, dicens : Et cum ipsis Aman et Idithum, et tubæ et cymbala ad resonandum, et organa canticorum Dei. Et paulo post ait : Statuit David rex et principes exercitus ad opera filios Asaph et Aman et Idithum, sonos edentes in citharis, et in nablis, et in tympanis. Itaque de patientia psalmus uterque plurimum tractat, per quam ut sedatur animi indignatio, ita omni superbia exterminata, humilitas acquiritur. Fieri enim non potest, ut is qui infimo ultimoque loco erga omnes haberi non vult, quæsi unquam aut dum conviciis impetitur, iræ dominari, aut dum afflicatur, per patientiam tentationes superare. Qui enim ad summam humilitatem pervenit, is cum in conviciis suam vilitatem majorem prior agnoscat, ob verba ignominiosa animo non commovebitur : sed si appelletur pauper, novit se ipsum pauperem esse, et omnium indigum, ac quotidianum Domini stipendio opus habere ; si vero vocetur ignobilis et obscurus, prius sibi in suo corde conscius est, procreatum esse se ex luto. Quapropter illic quidem ait, Dixi : Custodiam vias meas.

(66) Colb. quartus καὶ μετ' αὐτοῦ, nec aliter LXX. I Paralip. xvi, 41. At editi cum quatuor mss. καὶ μετ' αὐτῶν.

(67) In Anglic. Αἰθάν legitur pro Αἰμάν. Sed vulgatam lectionem Αἰμάν exhibent et Oliv. et nostri mss. una cum LXX. Mox Colb. quartus ἐν κινύρα.

(68) Ita sex mss. At editi ποιεῖ.

(69) Reg. secundus ἐπιδὲς καὶ ἔσχατον. Nec ita multo post editio Basil. cum duobus mss. πλείον ἑαυτοῦ. Editio Paris. cum multis mss. πλείονα ἑαυτοῦ.

peccatorisque conjurationem narrat, et propriam patientiam. Cum enim, inquit, *consisteret peccator adversum me, obmutui et humiliatus sum, et silui a bonis* ²⁶. Postea progrediens ait: *Verumtamen omnia vanitas, omnis homo vivens* ²⁷; deinde, *Theaurizat, et ignorat cui congregabit ea* ²⁸. At in præsentis psalmo dubitanter orditur, velut ad animam suam loquens, tanquam si isthæc ex prius dictis consequerentur. Etenim ne anima sensui carnis subdita, ad iras et tristitias provocetur: Cur, inquit, affectionum malarum servam facio animam, cui corporis affectionumque ejus **194** principatus a Deo, qui eam condidit, concreditus est? Oportet itaque imperare affectibus, et servire Deo. Fieri enim non potest, ut ipsa et a peccato et a Deo regatur: sed ut malitiæ oportet eam dominari, ita

Domino universorum subjectam esse. Quare Propheta insurgens in eum, qui tentationes inducit, multamque malorum turbam ei excitat, et suum studium in id confert, ut spiritus celsitatem redigat in servitutem ²⁹, ac ipsam carni subijciat, velut redarguens vanam illius adversum se versutiam, hæc dicit: *Quid me servire cogis iis quibus fas non est? Mihi Dominus est, agnosco verum Regem.*

τοῦ πνεύματος, καὶ ὑποβρέψαι αὐτὸ τῆ σαρκὶ, οἷον νοῦν, ταῦτά φησι· Τί με βιάζῃ δουλεύειν οἷς μὴ θέμις;

2. *Nonne Deo subjecta erit anima mea? ab ipso enim salutare meum.* Causam dixit cur subjici studeat: quoniam a Deo salutare est. Proprium enim Opificis est, opificiorum suorum incolumitatem curare. Vel, *Ab ipso salutare est;* quoniam propheticè prævidens futuram esse gratiam incarnationis Domini, hæc dicit: nimirum Deo servire oportere, et ipsum diligere, qui beneficium tantum prior contulerit in hominum genus, ut ne proprio quidem Filio pepercerit, sed pro nobis omnibus illum tradiderit ³⁰. Mos est enim Scripturæ, ut Christum Dei, salutare appellet; sicut alicubi etiam Simeon ait: *Nunc dimittis servum tuum, Domine, quia viderunt oculi mei salutare tuum* ³¹. Subjiciamur igitur Deo, quod salutare ab ipso est. Quid autem sit salutare, explicat. Non nuda quædam est operatio, aliquam nobis beneficentiam afferens, qua ab infirmitate liberemur, bonaque corporis habitudine utamur. Sed quid est salutare? **Vers. 3.** *Et enim ipse Deus meus et Salvator meus, susceptor meus; non movebor multum.* Filius, qui ex Deo est, Deus noster est. Idem etiam Salvator est generis humani, debilitatem nostram fulciens, ac commo-

²⁶ Psal. xxxviii, 3. ²⁷ ibid. 6. ²⁸ ibid. 7. ²⁹ I Cor. ix, 27. ³⁰ Rom. viii, 32. ³¹ Luc. ii, 29, 30.

(70) Colb. quartus δούλην ποιούμεν.

(71) Reg. tertius ἔχλον τῶν παθῶν, *turbam cupiditatum.*

(72) Colb. quartus τῶν ἑαυτοῦ δημιουργημάτων.

(73) Ita editio Basil. et octo mss. At in editione Paris. post vocem Δέσποτα addita sunt illa, κατὰ τὸ βῆμά σου ἐν εἰρήνῃ. sed quin ex Evangelio huc translata sint, dubium non habeo.

(74) Veterat interpres ex Vulgata, *Non movebor amplius.* Sed cum vox *amplius* accommodari vix

προειλημμένον ἔχει ἐν τῇ ἑαυτοῦ καρδίᾳ τὸ ἐκ πηλοῦ γεγενῆσθαι. διὰ τοῦτο ἐκεῖ μὲν φησιν, *Εἶπα, φυλάξω τὰς ὁδοὺς μου, καὶ διηγείται τοῦ ἁμαρτωλοῦ τὴν ἐπισύστασιν, καὶ τὴν οἰκίαν μακροθυμίαν· Ἐν τῷ συστήναι γὰρ, φησι, τὸν ἁμαρτωλὸν ἐναντίον μου, ἐκωφώθη καὶ ἐταπεινώθη, καὶ ἐσίγησα ἐξ ἀγαθῶν· εἶτα προϊὼν λέγει· Πλὴν τὰ σύμπαστα ματαιότης, πᾶς ἄνθρωπος ζῶν· εἶτα, Θησαυρίζει, καὶ οὐ γινώσκει τί τι συνάξει αὐτά· Ἐν δὲ τῷ προκειμένῳ ψαλμῷ ἀρχεται διαπορητικῶς, οἰοῦντι τῆ ἑαυτοῦ ψυχῆ διαλεγόμενος, ὡς ἐξ ἀκολουθίας τῶν προειρημένων. Ἴνα γὰρ μὴ τῷ φρονήματι τῆς σαρκὸς ἢ ψυχῆ ὑποταγεῖσα, πρὸς ὄργας καὶ λύπας διερεθίζεται, ἵνα τί, φησι, δούλην ποιούμαι (70) πονηρῶν παθῶν τὴν ψυχὴν, παρὰ τοῦ κτίσαντος αὐτὴν Θεοῦ τὴν ἡγεμονίαν τοῦ σώματος καὶ τῶν ἐν αὐτῷ παθημάτων πεπιστευμένην; Δεῖ τοίνυν ἀρχεῖν μὲν τῶν παθῶν, δουλεύειν δὲ τῷ Θεῷ. Ἀμήχανον γὰρ αὐτὴν καὶ ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας βασιλεύεσθαι, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ δεῖ κακίας μὲν ἐπικρατεῖν, τῷ Δεσπότῃ δὲ τῶν ὅλων ὑποτετάχθαι. διὰ τοῦτο ἀποτείνόμενος ὁ Πρωφῆτης τῷ ἐπάγοντι τοὺς πειρασμούς, καὶ τὸν πολλὸν ἔχλον αὐτῷ τῶν κακῶν (71) ἐπαείροντι, καὶ σπουδὴν ἔχοντι δουλαγωγῆσαι τὸ φρόνημα ἐλέγγων αὐτοῦ ματαίαν οὔσαν τὴν κατ' αὐτοῦ ἐπίνοιαν. Ἐχω Δεσπότην, γνωρίζω τὸν ἀληθῶς Βασιλέα.*

2. *Οὐχὶ τῷ Θεῷ ὑποταγήσεται ἡ ψυχὴ μου; παρ' αὐτοῦ γὰρ τὸ σωτήριόν μου.* Τὴν αἰτίαν εἶπε τῆς περὶ τὴν ὑποταγὴν σπουδῆς· ὅτι τὸ σωτήριον παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἴδιον γὰρ Δημιουργοῦ τὸ τῶν ἑαυτοῦ ποιημάτων (72) τῆς ἀσφαλείας φροντίζειν. Ἡ, *Παρ' αὐτοῦ τὸ σωτήριον·* ἐπειδὴ προφητικῶς προορώμενος τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι χάριν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Κυρίου, ταῦτά φησιν· ὅτι δουλεύειν δεῖ τῷ Θεῷ, καὶ ἀγαπᾶν αὐτὸν, ὃς τηλικαύτην εὐεργεσίαν εἰς τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων προκατέβαλετο, ὡς μηδὲ τοῦ ἰδιοῦ Υἱοῦ φέισασθαι, ἀλλ' ὑπὲρ πάντων ἡμῶν παραδῶναι. Σωτήριον γὰρ ἔθος ὀνομάζειν τῇ Γραφῇ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ· ὡς που καὶ Συμεὼν φησι· *Νῦν ἀπολύεις τὸν δούλόν σου, Δέσποτα* (73)· *ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου.* Ὑποταγησόμεθα οὖν τῷ Θεῷ, διότι παρ' αὐτοῦ τὸ σωτήριον. Τί δὲ ἐστὶ τὸ σωτήριον, ἐρμηνεύει. Οὐκ ἐνέργειά τις ψιλή, χάριν τινὰ ἡμῖν παρεχομένη εἰς ἀπαλλαγὴν ἀσθενείας, καὶ σώματος εὐεξίαν. Ἄλλὰ τί ἐστὶ τὸ σωτήριον; *Καὶ γὰρ αὐτὸς Θεός μου καὶ Σωτὴρ μου, ἀντιλήπτωρ μου· οὐ μὴ σαλευθῶ ἐπὶ πλείον* (74). Θεὸς ἡμῶν ἐστὶν ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ Υἱός. Ὁ αὐτὸς καὶ Σωτὴρ τοῦ γένους τῶν

posse videatur ad Basilianam explanationem, nos cum Combelsio multum interpretari maluimus. Atque hanc nostram interpretandi rationem a Scripturæ sensu non aberrare, ex *Hexaplis* cognosci potest. In iis enim ex Hebræo sic vertitur, *Non labor multum.* Hoc idem ostendit et Aquilas, dum ita interpretatus est οὐ σφαλῆσομαι πολλήν, *Non labor multum.* Mox operarum negligentia pro ὑπερίδων editum fuerat in editione Paris. ὑπερίδων.

ἀνθρώπων, ὁ τὸ ἀσθενὲς ἡμῶν ὑπερείδων, ὁ τὸν ἐκ τῶν πειρασμῶν ἐγγιγνόμενον ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν σάλον ἐπανορθούμενος. *Οὐ μὴ σαλευθῶ ἐπὶ πλείον·* ἀνθρωπίνως ὁμολογεῖ τὴν σάλον. *Ἐπὶ πλείον,* Ἀμήχανον γὰρ ἐν ἀνθρώπου (75) ψυχῇ μὴ γενέσθαι τινὰ σάλον ἀπὸ τῶν πειρασμῶν. Ἔως μὲν οὖν μικρὰ ἀμαρτάνομεν καὶ ὀλίγα, ὥσπερ τὰ φυτὰ ὑπὸ πρᾶσις αὔρας περιδουόμενοι (76), ἡρέμα πως σαλευόμεθα· ἐπειδὴν δὲ πλείω καὶ μείζονα ἢ τὰ κακὰ, κατὰ τὴν ἀναλογία τῆς τῶν ἀμαρτημάτων αὐξήσεως καὶ ὁ σάλος ἐπιτείνεσθαι πέφυκε. Καὶ οἱ μὲν ἐπὶ πλείον σαλεύονται· οἱ δὲ μέχρι τοῦ καὶ αὐτόβριζοι ἀνατραπέντες καταβληθῆναι, ὅταν λαίλαπος πάσης βιαίτερον τὰ πνευματικά τῆς πονηρίας τὰς οἶονε βρίζας τῆς ψυχῆς, αἷς ἐπεστήρικτο (77) τῇ πίστει τῇ κατὰ Θεὸν, ἀποβρίξῃ. Ἐγὼ τοίνυν, φησὶν, ἐσαλεύθη μὲν ὡς ἄνθρωπος· ἐπὶ πλείον δὲ οὐ μὴ σαλευθῶ, διὰ τὸ ἀντιστηρίζεσθαι τῇ δεξιᾷ χειρὶ τοῦ Σωτῆρος.

3. *Ἔως πότε ἐπιτεθεσθε ἐπ' ἀνθρώπων; φρονεῦτε πάντες ὑμεῖς, ὡς τοίχῳ κεκλιμένῳ καὶ φραγμῷ ὠσμένῳ;* Πάλιν τοῖς πονηροῖς ὑπηρέταις τοῦ διαβόλου μάχεται, τὴν ἀμετρίαν αἰτιώμενος ὁ λόγος τῆς παρ' αὐτῶν ἐπαγομένης ἐπιβουλῆς. Ὅτι οἱ μὲν ἄνθρωποι εἰσι ζῶν ἀσθενεῖς· ὑμεῖς δὲ ἐπιτεθεσθε, οὐκ ἀρκούμενοι τῇ πρώτῃ προσβολῇ· ἀλλὰ καὶ δευτέραν καὶ τρίτην ἐπάγετε, ἕως ἂν οὕτω τὴν ψυχὴν τοῦ παραπεσόντος ὑμῖν καταστρέψῃτε (78), ὥστε γενέσθαι παραπλησίαν τοίχῳ κλιθέντι καὶ φραγμῷ ἀνατραπέντι. Τοῖχος; δὲ, ἕως μὲν ὅτε τὴν ὀρθὴν διαφυλάσσει στάσις, πάγιος μένει· ἐπειδὴν δὲ κλιθῆ, ἀνάγκη πάσα αὐτὸν διαλυθέντα πεσεῖν. Τὰ μὲν γὰρ ἡνωμένα βάρη μετὰ τὴν κλίσειν ὀρθοῦται (79), τὰ δὲ ἐκ πλειόνων συγκεκλιμένα, ἐπειδὴν ἐφ' ἓν τὴν ῥοπήν πάθη, οὐκέτι δέχεται τὴν ἐπανόρθωσιν. Ἐνδείκνυται τοίνυν ὁ λόγος, ὅτι ἡ φύσις ἢ τοῦ ἀνθρώπου, σύνθετος οὖσα, ἐκλίθη μὲν ὑπὸ τῆς ἀμαρτίας, λυθῆναι δὲ πάντως αὐτὴν χρὴ· ὥστε, ὑπὸ τοῦ ἐξ ἀρχῆς οἰκοδομήσαντος αὐτὴν τεχνίτου πάλιν ἀνασκευασθεῖσθαι, τὸ ἀσφαλὲς καὶ ἀκατάλυτον καὶ πρὸς δευτέραν πτώσειν ἀνεπιβούλευτον ἀπολαβεῖν. Θεοῦ γεώργιον, φησὶ, *θεοῦ οἰκοδομὴ ἐστε.* Τὴν οἰκοδομὴν ταύτην κατέσεισεν ὁ ἐχθρὸς· τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ῥήγματα ἀνεσκεύασεν ὁ Δημιουργός. Οὕτως ἀναγκαῖα μὲν ἡ πτώσις διὰ τὴν ἀμαρτίαν, μεγάλη δὲ ἡ ἀνάστασις διὰ τὴν ἀθανάσιαν. *Πλὴν τὴν τιμὴν μου ἐβουλεύσατο ἀπώσασθαι· ἔδραμον* (80)

²² 1 Cor. iii, 9.

(75) Colb. quartus ἐπ' ἀνθρώπου. Ibidem tres mss. γίνεσθαι.

(76) Editio Basil. περιδουόμενα. Editio vero Paris. et Anglic. et Oliv. et nostri novem mss. περιδουόμενοι.

(77) Colb. quartus ἀπεστήρικτο. Statim editi Ἐγὼ τοίνυν ἐσαλεύθη, φησὶν, ὡς. At mss. quinque ut in contextu.

(78) Ita Colbertini quintus, sextus et septimus cum Reg. tertio et cum editione Basil. Alii quidam mss. cum editione Paris. καταστρέψθη.

(79) Reg. secundus ὀρθοῦνται.

(80) Illud, ἔδραμον, ita in Vulgata et apud Latinos Patres expressum invenitur, *cucurri*: et ita quoque, invito Basilio, interpretatus est Tilmanus. Etenim qui non videt, nisi vertatur *cucurre-*

tionem ex tentationibus animis nostris advenientem corrigens. *Non movebor multum.* Humano more confitetur commotionem. *Multum.* Fieri enim non potest ut in hominis natura commotio nulla excitetur a tentationibus. Dum igitur parva et pauca peccata committimus, leuiter quodammodo commovemur, velut plantæ quæ a leni aura agitantur: ubi vero plura majoraque fuerint mala, pro ratione incrementi peccatorum, etiam commotio augeri solet. Et alii quidem multum commoventur: alii vero usque adeo, ut etiam radicitus eversis dejiciantur, cum spirituales nequitie quasi radices animæ, quibus per fidem in Deum subnixæ erant, omni turbine violentius abruperint. Ego itaque, inquit, commotus quidem sum ut homo; sed multum non commovebor, quoniam suffulcor dextera manu Salvatoris.

3. VERS. 4. *Quousque irrutis in hominem? interfcitis 195 universi vos tanquam parietis inclinato et maceræ depulsæ?* Rursus adversus pravos diaboli ministros pugnat hic sermo, immodicas quæ ab ipsis struuntur insidias accusans. Nimium homines animal debile sunt; vos autem irrutis, primo assultu non contenti: sed et secundum et tertium infertis, donec sic animam ejus qui in vos incidere, subvertatis, ita ut parietis inclinato et maceræ dirutæ fiat consimilis. Paries autem quandiu quidem situm rectum conservat, firmus manet; ubi vero inclinatus fuerit, ipsum dissolutum eadere omnino necesse est. Nam pondera ex uno constantia post inclinationem eriguntur: sed ea quæ ex pluribus componuntur, postquam inclinationem ad unam partem perpessa fuerint, denuo erigi non possunt. Ostendit igitur sermo, naturam hominis cum composita sit, inclinam quidem fuisse a peccato, sed ipsam penitus solvi oportere, ut ab artifice qui eam ab initio ædificavit rursus reparata, statum accipiat tulum, indissolubilemque, et insidii aliter casus inaccessum. *Dei agricultura, inquit, Dei ædificatio estis*²². Ædificationem istam concussit inimicus, at fracturas in ea factas Opifex instauravit. Sic necessarius quidem est casus, propter peccatum: sed magna est resurrectio, ob immortalitatem. VERS. 5. *Veruntamen pretium meum cogitave-*

runt, ἀκολουθίαν orationis constare non posse, excutiat necesse est. Rem gratam facturum me studiosis existimavi, si hoc loco edenda curarem quæ olim in hunc locum annotavit antiquissimus interpres Eusebius. Ejus igitur hæc sunt, psalmum sexagesimum primum interpretantis: Ἐδραμον ἐν δίψει τὴν ἐμὴν ἀπώλειαν θεάσασθαι διψῶντες. Ἄντι δὲ τοῦ, ἐν δίψει, ἐν διαψεύσματι ὁ Ἀκύλας· ὁ δὲ Σύμμαχος, ἐν ψεύσματι ἢ δὲ ἐ' ἐχθόσις, ἐν ψεύδει· καὶ πάλιν ἑτέρα ἐκδοσις, ἐν ὀδῳ, ἡρμήνευσαν. Εἰκὸς οὖν καὶ ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἀναγνώσει καίσθαι μὲν πρότερον τὸ, ἐν ψεύδει· ἵνα ἢ τὸ λεγόμενον· Ἐδραμον ἐν ψεύδει, τοῦτέστιν, οἱ ἐχθροὶ μου, καὶ οἱ ἐπιβουλεύοντες οὐ σὺν ἀληθείᾳ, τὸν κατ' ἐμοῦ δρόμον καὶ τὴν κατ' ἐμοῦ σπουδὴν ἐποιούντο, ὅλους δὲ αὐτοῦ τῷ ψεύδει παραδόντες· σφάλμα δὲ γραφικὸν γεγόναι ἐν τοῖς μετὰ

tunt repellere; cucurrerunt in siti, ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant. Pretium hominis est sanguis Christi: Pretio enim, inquit, empti estis; nolite fieri servi hominum³³. Hoc igitur pretium inutile nobis reddere cogitaverunt milites hujus maligni, semel liberatos rursus in servitutem adducen- tes. Cucurrerunt in siti. Concitationem ac vehementiam insidiarum dæmonum enuntiat: quippe adversum nos currunt, interitum nostrum sitiennes. Ore suo benedicebant, et corde suo maledicebant. Multi sunt qui pravas comprobant actiones; et dicaeem quidem lepidum dicunt, eum vero qui obscena verba profert, politicum: amarulentum et iracundum, non contemnendum dicunt: laudant parcum et illiberalem ut œconomicum, prodigum tanquam liberalem, scortatorem et lascivum, ut virum genio indulgentem, et animi solutioris: denique vitium omne specioso nomine virtutis adjacentis appellant. Tales ore quidem benedicunt, corde vero maledicunt³⁴. Nam verbis bene ominatis omnem execrationem vitæ illorum ingerunt, ipsosque æternæ damnationis reos per ea quæ approbant, constituunt. Rursus alloquitur animam, ejus erga Deum obedientiam **196** adaugens. Vers. 6. *Verumtamen, inquit, Deo subjecta esto, anima mea, quoniam ab ipso patientia mea.* Iudicat tentationum magnitudinem, et illud Apostoli dicit, quod non sinet tentari nos supra id quod sustinere possumus³⁵. *Ab ipso enim patientia mea.*

4. Vers. 8. *In Deo salutare meum, et gloria mea: Deus auxilii mei, et spes mea in Deo est.* Beatus qui ob nullam vitæ rem quantumvis sublimem exsultat, sed suam gloriam Deum habet: qui in Christo gloriatur, ac secundum Apostolum dicere potest: *Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Christi*³⁶. Nunc vero multi de corpore gloriantur, qui sese in gymniciis exercere certaminibus, aut omnino ob ætatis florem vigent: multi itidem efferruntur de bellica fortitudine, qui etiam tribulum eadem virtutem esse ducunt. Enimvero rerum in bellis bene gestarum præmia, ac trophæa ab imperatore et a civitatibus erecta, pro cædis magnitudine sunt. Alii gloriantur ob ductos circum civitates muros: alii ob aquæductuum structuras, et magno-

A ἐν δίσφει, τῷ στόματι αὐτῶν εὐλόγουν, καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρώντο. Τιμὴ ἀνθρώπου τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ· Τιμὴς γὰρ, φησὶν, ἠγοράσθητε· μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων. Ταύτην οὖν τὴν τιμὴν ἐβουλεύσαντο ἄρρηστον ἡμῖν καταστήσαι, τοὺς ἅπαξ ἐλευθερωθέντας πάλιν εἰς δουλείαν ἐνάγοντες, οἱ στρατιῶται τοῦ πονηροῦ. Ἔδραμον ἐν δίσφει. Τὸ σύντονον λέγει τῆς τῶν δαιμόνων ἐπιβουλῆς, ὅτι τρέχουσι καθ' ἡμῶν, διψῶντες ἡμῶν τὴν ἀπώλειαν. Τῷ στόματι αὐτῶν εὐλόγουν, καὶ τῇ καρδίᾳ αὐτῶν κατηρώντο. Πολλοὶ εἰσι (81) τὰς πονηρὰς πράξεις ἀποδεχόμενοι, καὶ χαρίεντα μὲν τὸν εὐτράπελον λέγοντες, τὸν δὲ αἰσχρὸν λόγον πολιτικόν· τὸν πικρὸν καὶ ὀργίλον ἀκαταφρόνητον ὀνομάζουσι· τὸν φειδωλὸν καὶ ἀκονιωνήτον ὡς οἰκονομικὸν ἐπαινοῦσι, τὸν B ἄσπυτον ὡς ἐλευθέριον, τὸν πόρον καὶ ἀσελγῆ ἀπολαυστικὸν τινα καὶ ἀνειμένον· καὶ ἀπαξαπλῶς πᾶσαν κακίαν ἐκ τῆς παρακειμένης ἀρετῆς ὑποκορίζονται. Οἱ τοιοῦτοι τῷ στόματι μὲν εὐλογοῦσι, τῇ δὲ καρδίᾳ καταρώνται. Ἐν γὰρ τῇ τῶν ῥημάτων εὐφημίᾳ πᾶσαν κατάραν ἐπάγουσιν αὐτίων τῇ ζωῇ, ὑποδίκους αὐτοὺς τῇ αἰωνίᾳ κατακρίσει (82) δι' ὧν ἀποδέχονται καθιστώντες. Πάλιν τῇ ψυχῇ διαλέγεται, τὴν ὑποταγὴν αὐτῆς τὴν πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιτείνων. Πλὴν τῷ Θεῷ, φησὶν, ὑποτάγηθι, ἡ ψυχὴ μου, ὅτι παρ' αὐτοῦ (83) ἡ ὑπομονὴ μου. Ἐνδείκνυται τὸ μέγεθος τῶν πειρασμῶν, καὶ τὸ τοῦ Ἀποστόλου λέγει· ὅτι οὐκ ἔάσει ἡμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δυνάμεθα ὑπενεγκεῖν. Παρ' αὐτοῦ γὰρ ἡ C ὑπομονὴ μου

4. Ἐπὶ τῷ Θεῷ τὸ σωτήριόν μου καὶ ἡ δόξα μου· ὁ Θεὸς τῆς βοηθείας μου, καὶ ἡ ἐλπίς μου ἐπὶ τῷ Θεῷ. Μακάριος ὁ μηδὲν (84) τῶν κατὰ τὸν βίον ὑψηλῶν ἐπαγαλλόμενος, ἀλλὰ Θεὸν ἔχων τὴν ἑαυτοῦ δόξαν: ὁ καύχημα ἔχων ἑαυτοῦ τὸν Χριστόν· ὁ δυνάμενος λέγειν κατὰ τὸν Ἀπόστολον· Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Νῦν δὲ πολλοὶ μὲν ἐνδοξάζονται σώματι, οἱ περὶ τοὺς γυμνικούς ἐσολακότες ἀγῶνας, ἢ ὅπως οἱ ἐπὶ τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας σφριγῶντες (85)· πολλοὶ δὲ τῇ κατὰ τοὺς πολέμους ἀνδρίᾳ, οἱ καὶ τὸ φονεύειν τοὺς ὁμοφύλους ἀρετὴν τιθέμενοι. Ἡ γὰρ ἐν τοῖς πολέμοις ἀριστεία καὶ τὰ τρόπαια ὑπὸ στρατηγῶν καὶ πόλεων ἐγειρόμενα κατὰ τὴν τοῦ φονεύειν περιουσίαν γίνονται. Ἄλλοι δοξάζονται, τελεῖα πόλεσι περιβάλλοντες· D

³³ 1 Cor. vii, 23. ³⁴ Psal. lxi, 5. ³⁵ 1 Cor. x, 13. ³⁶ Galat. vi, 14.

ταῦτα συνέθη χρόνοις, ὥστε ἀντὶ τοῦ, ἐν ψεύδει, ἐν δίσφει γραφῆναι. « Cucurrerunt in siti, meam cernere perniciem sitiennes. Pro illo autem, » in siti, Aquila, in fallacia; Symmachus vero, in mendacio; quinta editio, in falso; et alia item editio, in dolo, interpretati sunt. Verisimile itaque est in nostra quoque lectione positum primo fuisse, in mendacio, ita ut diceretur, cucurrerunt in mendacio, id est, inimici et insidiatores mei, non duce veritate, sed cum sese toto mendacio tradidissent, cursum et studium suum contra me direxerunt: sed sequentibus temporibus ἵερων γραφικὸν pro illo, ἐν ψεύδει, in mendacio, ἐν δίσφει, in siti, positum fuisse.

(81) Editio Paris. πολλοὶ εἰσὶν οἱ. Deest οἱ in edi-

tionem Basil. et in quinque mss. Statim Reg. tertius ἀκαταπόνητον.

(82) Ita mss. plerique omnes. Editi χρίσει.

(83) Sic editi cum Reg. sexto et cum Colb. tertio. At multi mss. et hic et paulo post παρ' αὐτῷ. Subinde editio Basil. et quatuor mss. καὶ τὸ τοῦ. Editio Paris. cum uno aut altero mss. καὶ τὰ τοῦ.

(84) Sic novem mss. cum editio Basil. At editio Paris. ἐπὶ μηδὲν.

(85) Codices tres pro σφριγῶντες habent φρονούντες. Colb. quartus μεγαφρονούντες. Vox quæ sequitur, ἀριστεία, fere significat fortitudinem, aut præclarum facinus: sed ita interpretati sumus, ut sensus postulare videbatur.

καὶ ἄλλοι ἐν ὕδραγωγῶν κατασκευαῖς, καὶ γυμνασίων
μεγάλων οἰκοδομήμασιν. Ὁ δεῖνα δὲ τὸν πλοῦτον
ἑαυτοῦ θηριομάχοις προσαναλίσκων, καὶ ταῖς ματαίαις
τῶν δῆμων φωναῖς ἐπαγαλλόμενος, φροᾶται τοῖς ἐπαί-
νοις, καὶ μέγα φρονεῖ, τὴν δόξαν ἔχων ἐν τῇ αἰσχύνῃ
αὐτοῦ· ὅς γε καὶ ἔγγραφον ἐν τοῖς περιφανέσι τῆς
πόλεως τὴν ἑαυτοῦ ἀμαρτίαν ἐπὶ τῶν πινάκων δείκνυ-
σιν. Ἄλλος ἐπὶ πλούτῳ (86) δοξάζεται· καὶ ἄλλος,
ὅτι ῥήτωρ ἐστὶ δεινός τις καὶ ἀμαχος, ἢ τῆς κατὰ τὸν
κόσμον σοφίας ἔμπειρος. Ὡν πάντων ἔλεεῖν τὴν
δόξαν προσήκε· μακαρίζειν δὲ τοὺς τὸν Θεὸν ἑαυτῶν
δόξαν ποιουμένους. Εἰ γὰρ ὁ δεῖνα μέγα φρονεῖ, ὅτι
δοῦλός ἐστι βασιλέως, τιμώμενος παρ' αὐτοῦ τὰ με-
γάλα· πόσον σοι προσῆκεν ἐπὶ σαυτῷ μεγαλύνεσθαι,
ὅτι δοῦλος εἶ τοῦ μεγάλου Βασιλέως, προσκληθεὶς παρ'
αὐτοῦ εἰς τὴν ἄκραν οἰκειώσιν, λαθὼν τὸ Πνεῦμα τῆς
ἐπαγγελίας, ὥστε σφραγισθεὶς ἐν αὐτῷ υἱὸς ἀποδει-
χθῆναι Θεοῦ; Ἐν ἑαυτῷ δὲ γνοὺς (87) τὸ θελος τῆς γνη-
σίας ἐπὶ Θεὸν ἐλπίδος, ἐπὶ τὸν ἴσον ἑαυτοῦ ζῆλον παρα-
καλεῖ τὸν λαὸν, λέγων· Ἐλπίζατε ἐπ' αὐτόν, πᾶσα
συναγωγὴ λαῶν, ἐκχέατε (88) ἐνώπιον αὐτοῦ τὰς
καρδίας ὑμῶν. Ἀμήχανόν ἐστι χωρητικούς ἡμᾶς γενέ-
σθαι τῆς θείας χάριτος μὴ τὰ ἀπὸ κακίας πάθη προ-
κατασχόντα τὰς ψυχὰς ἡμῶν ἐξελάσαντας. Εἶδον
ιατροὺς ἐγὼ μὴ πρότερον διδόντας τὰ σωτήρια φάρ-
μακα, πρὶν ἐμετοῖς ἀποκενωῖσαι τὴν νοσοποιδὸν ὕλην,
ἣν ἐκ πονηρᾶς διαίτης ἑαυτοῖς οἱ ἀκόλαστοι ἐναπέ-
θεντο. Ἄλλα καὶ ἀγγεῖον προκατελημμένον ὑπό-
τανος δυσώδους ὕγρου, μὴ ἐκπλυνθὲν, οὐ μὴ δέξηται
τοῦ μύρου τὴν ἐπιβρόχην. Δεῖ τοίνυν ἐκχυθῆναι τὰ
προϋπάρχοντα, ἵνα δυνηθῇ χωρηθῆναι τὰ ἐπαγό-
μενα. Πλὴν μάταιοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. Εἶδε μὴ
πάντας ἀκολουθοῦντας αὐτοῦ τῷ παραγγέλματι (89),
μηδὲ καταδεχομένους ἐλπίζειν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἀλλ'
ἔχοντας τὴν ἐλπίδα ἐπὶ τὰ μάταια τοῦ βίου. Διὰ
τοῦτό φησι· Πλὴν μάταιοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων,
ψευδεῖς οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. Διὰ τί μάταιοι;
Ἐπειδὴ ψευδεῖς. Ποῦ μάλιστα αὐτῶν τὸ ψεῦδος
ἐλέγχεται; Ἐν ζυγοῖς, φησὶ, τοῦ ἀδικῆσαι. Ποίους
φησὶ ζυγοῖς; Μὴ γὰρ πάντες ἀνθρωποὶ ζυγοστατοῦ-
σι; μὴ πάντες ἐριοπῶλαι, ἢ κρεοπῶλαι, ἢ χρυσὸν
ἢ ἀργυρον διατίθενται, ἢ ὄλως περὶ ταύτας τὰς ὕλας
τὴν σπουδὴν ἔχουσιν, ἃς ζυγοῖς καὶ σταθμοῖς πεφύ-
κασιν οἱ ἔμποροι διαμεῖθιν; Ἄλλα πολὺ μὲν τὸ
τῶν βαναύσων γένος, ζυγῶν οὐδὲν εἰς τὴν ἐργασίαν
αὐτῶν προσδεόμενον (90)· πολλοὶ δὲ οἱ ναυτιλλόμενοι·
πολλοὶ δὲ οἱ περὶ τὰ δικαστήρια καὶ τὸ ἄρχεῖν στρε-
φόμενοι, παρ' οἷς μὲν τὸ ψεῦδος ἐστίν, ὁ δὲ διὰ τῶν
ζυγῶν ὁδὸς οὐκ ἐπιτηδεύεται. Τί οὖν ἐστὶν ὁ λέγει;
Ἵτι ἐκάστου ἡμῶν (91) ἐν τῷ κρυπτῷ ζυγῷ τις ἐστὶ

* Philip. III, 19.

(86) Reg. secundus ἐν πλούτῳ.

(87) Editio Basil. et sex mss. Ἐν ἑαυτῷ γνοὺς.
At editio Paris. et Reg. sextus secundis curis ἐν
ἑαυτῷ δέ.

(88) Editi et mss. aliquot ἐκχέατε. Alii tres mss.
ἐκχέετε. Ibidem nostra editio Paris. ἀμήχανόν ἐστι
τὸ χωρητικούς ὑμᾶς. Editio vero Basil. cum multis
mss. ut in contextu.

A rum gymnasiolorum ædificia. Ille opes suas in bestia-
rios insumens, et vanis populorum acclamationibus
exsultans, laudibus inflatur, ac magnifice de se sen-
tit tum, cum gloriam in sua turpitudine collocat * :
qui etiam in patentibus urbis locis suum peccatum
tabulis inscriptum ostentat. Effertur alius ob diviti-
as : alius, quod rhetor sit callidus, et invincibilis,
aut mundanæ sapientiæ peritus. Quorum omnium
gloriæ misereri par fuerit, et beatos prædicare eos,
qui Deum suam ipsorum gloriam constituunt. Ei-
enim si quis sese magnopere jactat, quod servus sit
regis, atque in magno honore apud eum habeatur:
quantum convenit gloriari te apud temetipsum,
quod Regis magni servus es, ab ipso accitus ad sum-
mam familiaritatem, promissionis Spiritu accepto :
B ut in ipso obnignatus, Dei filius efficiare? Cum autem
sinceræ in Deum spei utilitatem in semetipso agno-
sceret Propheta, populum ad parem secum æmula-
tionem invitat dicens : VERB. 9. *Sperate in eo, omnis
congregatio populorum, effundite coram illo corda ve-
stra.* Fieri non potest, ut divinæ gratiæ capaces
reddamur, nisi malitiæ affectiones, quæ animas nos-
tras occupaverant, expulerimus. Novi ego medi-
cos, qui non prius salutaria medicamenta tradebant,
quam materiam morbidam per vomitum evacuassent,
quam intemperantes illi ex malo victu sibi
pepererant. Sed et in vas graveolenti quæpiam li-
quore imbutum, nisi fuerit elotum, unguentum non
infunditur. Ea ergo quæ prius inerant, effundi
oportet, ut quæ immittuntur, recipi possint. VERB.
C 10. *Verumtamen vani filii hominum.* Novit non
omnes suum sequi monitum, neque spem in Deum
suscipere, sed spem reponere in hujus vitæ vanita-
tibus. Idcirco ait : *Verumtamen vani filii hominum,
mendaces filii hominum.* Cur vani? Quia mendaces.
Ubinam maxime mendacium eorum deprehenditur?
In stateris, inquit, *ad fraudandum factis.* De quali-
bus stateris loquitur? Nunquid enim omnes 197
homines utuntur stateris? num omnes lanæ vendi-
tores sunt, aut macellarii; aut aurum aut argentum
tractant, aut omnino in hisce materiis operam et
studium ponunt, quas mercatores cum stateris ac
ponderibus solent dividere? Atqui multa sunt
genera operariorum, qui ad operas suas stateris
nihil opus habent. Multi enim nauticam exercent
artem; multi etiam circa forum et magistratus oc-
cupantur, apud quos quidem est mendacium, nec
tamen per stateras dolus perficitur. Quid igitur est
quod dicit? Quod in unoquoque nostrum intus statera
quædam a nostro Conditore constructa sit, in qua

(89) Legitur in Catena Corder. αὐτοῦ τῷ κρυπ-
τῷ.

(90) Reg. quartus προσδεόμενων. Ad marginem
vero Reg. sexti scriptum invenitur προσδεόμενοι.
Statim Reg. quartus cum Colb. quarto δικαστήρια
καὶ τὰ ἀρχεῖα. Editi vero cum multis mss. καὶ τὸ
ἀρχεῖν.

(91) Colbertini quartus et quintus ἐκάστῳ ἡμῶν.

rerum naturam discernere ac judicare queat. *Posui ante tuam faciem vitam et mortem, bonum et malum*⁹², duas naturas sibi invicem oppositas: expende ipsas in tuo ipsius tribunali: pondera diligenter quid sit tibi conducibilis, utrum temporariam eligere voluptatem, et per eam accipere æternam mortem: an in virtutis exercitio afflictionem eligere, et illius ope delicias æternas consequi? Mendaces igitur sunt homines, corrupta habentes animæ judicia: quorum etiam miseretur Propheta dicens: *Vae, qui dicunt tenebras lucem, et lucem tenebras: qui dicunt amarum dulce, et dulce amarum*⁹³. Mibi, inquit, præsento sunt præsentia; quis vero novit futura? Male ponderas, cum mala bonis præferas, vana veris ducas potiora, temporalia æternis anteponas, voluptatem fluxam pro lætitia perpetua ac perpeti eligas. *Mendaces ergo filii hominum in stateris ad fraudandum adhibitibus*. Injuria afficiunt maxime quidem se ipsos, deinde vero proximos: quippe qui et sibi ipsæ in suis actionibus male consulunt, et aliis sunt exemplo malo. Non licebit tibi dicere in die judicii: Non noveram bonum. Proponuntur tibi tæ ipsius lances, bonum ac malum sufficienter discernentes. Nam corporis pondera ex trutinæ momentis æstimamus: sed quæ in vita eligenda sunt, libero animæ arbitrio secernimus: quod et stateram nominavit, quippe quia æquale ad utrumque inclinationem recipere potest.

οώματος βάρη ταῖς ἐπὶ τῆς τρυτάνης ῥοπαῖς δοκιμάζομεν· ὃ καὶ ζυγὸν ὠνόμασε (96), διὰ τῆς ζυγῆς διακρίνομεν· ὃ καὶ ζυγὸν ὠνόμασε (96), διὰ τῆς ἰσῆν δύνασθαι λαμβάνειν τὴν ῥοπήν ἐφ' ἐκάτερα.

5. VERS. 11. *Nolite sperare in iniquitate, et rapinas nolite concupiscere*. Superius dixit: *Sperate in eo, omnis congregatio populorum*. Vidit morem gerit tarde segniterque, et pronuntiavit: *Verumtamen vani filii hominum*. Rursus vetat ne speremus in iniquitate. Qui coactus ex iniquitate divitias sufficiens sibi adjumentum ad robur et potentiam esse judicat, assimilis est ægroto, qui in morbi gravitate habitudinem bonam constituit. *Nolite sperare in iniquitate*. Hæc impedimento tibi ad omnem actionem. *Et super rapinam nolite concupiscere*. Aliena ne concupiscamus, admonet. *Divitiæ si affluent, nolite cor apponere*. Si videris quæmpiam prædivitem, ne vitam ipsius **198** beatam prædicaveris. Si undeliberet, et ex uberibus fontibus tibi affluant divitiæ, ne in earum copia acquiescas. *Divitiæ si affluent*. Admirare vocem. Fluxa est divitiarum natura, torrente citius præterlabitur possessores, alios aliter solet mutare. Quemadmodum fluvius ab alto labens

⁹² Deut. xxx, 15. ⁹³ Isa. v, 20.

(92) Ita editio Basil. et Oliv. et Anglic. cum aliis quinque mss. At editio Paris. cum paucis mss. αλωνίας ζωῆς, vitam æternam. Colb. septimus αλωνίου τρυφῆς. Ibidem. Colb. quartus Ψευδεὶς οὖν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων.

(93) Ita sex mss. At editi et mss. nonnulli τῶν ἀληθῶν.

(94) Sic mss. quatuor. Editi οὐ καὶ αὐτοῖς. Colbertini quartus et sextus οὐ καὶ αὐτοῖς.

παρὰ τοῦ κτισσαντος ἡμᾶς ἐγκατασκευασθεὶς, ἐφ' οὗ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων δυνατόν ἐστι διακρίνεσθαι. Ἔθηκα πρὸ προσώπου σου τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν· δύο φύσεις ἀντικειμέναις ἀλλήλαις· ἀντιστάθησον αὐτὰς ἐπὶ τοῦ οἰκείου σεαυτοῦ κριτηρίου· ζυγοστάτησον ἀκριβῶς, τί σοι λυσιτελέστερον, τὴν πρόσκαιρον ἐλέσθαι ἡδονὴν, καὶ δι' αὐτῆς τὸν αἰώνιον λαβεῖν θάνατον, ἢ τὴν ἐν τῇ ἀσκήσει τῆς ἀρετῆς ἐλόμενον κακοπάθειαν, ταύτην προξέμῃ χρήσασθαι τῆς αἰωνίου τρυφῆς (92). Ψευδεῖς οὖν οἱ ἄνθρωποι, διεφθαρμένα ἔχοντες τῆς ψυχῆς τὰ κριτήρια· οὐς καὶ ταλανίζει ὁ Προφήτης λέγων· *Ὅσα οἱ λέγοντες τὸ σκότος φῶς, καὶ τὸ φῶς σκότος· οἱ λέγοντες τὸ πικρὸν γλυκύν, καὶ τὸ γλυκύν πικρὸν*. Ἔμοι, φησι, τὰ παρόντα· τίς δὲ οἶδε τὰ μέλλοντα; Κακῶς ζυγοστατεῖς, πονηρὰ τῶν ἀγαθῶν ἀνθαιρούμενος, τὰ μάταια τῶν ἀληθινῶν (93) προτιμῶν, τὰ πρόσκαιρα τῶν αἰωνίων προτάσεων, τὴν παρερχομένην ἡδονὴν ἀντὶ τῆς ἀπαύστου εὐφροσύνης καὶ διηνεκούς ἐκλεγόμενος. *Ψευδεῖς οὖν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων ἐν ζυγοῖς τοῦ ἀδικῆσαι*. Ἀδικοῦσι δὲ προηγουμένως μὲν ἑαυτούς, ἔπειτα δὲ καὶ τοὺς πλησιάζοντας, οἱ καὶ ἑαυτοῖς (94) πονηροὶ σύμβουλοι ἐπὶ τῶν πράξεων γινόμενοι, καὶ ἐτέροις μοθητὴρὸν ὄντες ὑπόδειγμα. Οὐκ ἐστι σοι εἰπεῖν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως· Οὐκ ἤδειν τὸ ἀγαθόν. Προφέρεται (95) σοι τὰ ἴδια σου ζυγὰ ἰκανὴν παρεχόμενα διάκρισιν ἀγαθῶ καὶ κακοῦ. Τὰ μὲν γάρ τοῦ εὐδοκίμου εὐδοκίμων, τὰ δὲ τοῦ βίου ἐκλεκτὰ τῷ αὐτεξουσίῳ τῆς ἰσῆν δύνασθαι λαμβάνειν τὴν ῥοπήν ἐφ' ἐκάτερα.

5. *Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίαν καὶ ἐπὶ ἄρπαγμα μὴ ἐπιποθεῖτε*. Ἄνω εἶπεν· *Ἐλπίζατε ἐπ' αὐτὸν, πᾶσα συναγωγὴ λαῶν*. Εἶδε τὸ ὀκνηρὸν τῆς ὑπακοῆς, καὶ ἀπεφώνησε, ὅτι *Πλὴν μάταιοι οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων*. Πάλιν ἀπαγορεύει μὴ ἐλπίζειν ἐπ' ἀδικίαν. Ὁ τὸν ἐξ ἀδικίας ἠβουρωμένον πλοῦτον ἰκανὴν ἑαυτῷ πρὸς τὸ ἰσχυεῖν καὶ κρατεῖν ἀφορμὴν εἶναι κρίνων ὁμοῖός ἐστιν ἀρρώστῳ ἐν τῇ περιουσίᾳ τῆς νόσου τὴν εὐεξίαν τιθεμένων. *Μὴ ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίαν*. Αὕτη σοι ἐμποδίζει πρὸς πᾶσαν ἐνέργειαν. *Καὶ ἐπὶ ἄρπαγμα (97) μὴ ἐπιποθεῖτε*. Μὴ εἶναι τῶν ἀλλοτρῶν ἐπιθυμητὰς παραινέει. *Πλοῦτος ἐὰν ῥέη, μὴ προστιθεσθε καρδίᾳ (98)*. Ἐὰν ῥῆς τινὰ τῶν ὑπερπλουτούντων, μὴ μακαρίσῃς αὐτοῦ τὴν ζωήν. Ἐὰν σοι πολλαχθὲν καὶ ἐξ ἀφθόνων πηγῶν περιρρέῃ τὰ χρήματα, μὴ προσδέξῃ αὐτῶν τὴν περιουσίαν. *Πλοῦτος ἐὰν ῥέη*. Θαύμασον τὴν φωνήν. Ἦρωςτὴ ἡ φύσις τοῦ πλοῦτου· χειμάρρου ὀξύτερον τοὺς ἔχοντας παρατρέχει· ἄλλοτε ἄλλον πέσουκε πα-

(95) Sic Oliv. et Anglic. et Combef. cum aliis sex mss. At editi προσφέρεται.

(96) Colb. quartus ὠνόμασεν ὁ Προφήτης. Mox idem codex ἐπὶ τὰ ἀρπάγματα.

(97) Rursus Reg. quartus ἀρπάγματα.

(98) Sic septem mss. tum hoc loco tum aliquanto post. Editi vero et LXX καρδίαν. Haud longe mss. septem αὐτοῦ τὴν. Editi vero αὐτῶν.

ραμείδου. Ὅσπερ ποταμὸς ἀφ' ὑψηλοῦ φερόμενος ἐγγίξει μὲν τοῖς παρεστῶσι τῇ ὄχθῃ, ὁμοῦ δὲ ἤψατο, καὶ εὐθὺς ἀνεχώρησεν· οὕτω καὶ ἡ τοῦ πλοῦτου εὐκολία ὀξυτάτην ἔχει καὶ ὀλισθηρὰν τὴν παρουσίαν, ἄλλους ἐξ ἄλλων παραμείδου πεφυκυῖα. Σήμερον τοῦδε ὁ ἀγγρὸς (99), καὶ αὖριον ἐτέρου, καὶ μετ' ὀλίγον ἄλλου. Ἀπόβλεψον πρὸς τὰς ἐν τῇ πόλει οἰκίας, πόσα ἦδη, ἀφ' οὗ γεγονάσιν, ὀνόματα μετετήφασιν, ἄλλοτε ἀπ' ἄλλου τῶν κεκτημένων ὀνομαζόμενα. Καὶ χρυσοῦς αἰεὶ τὰς τοῦ ἔχοντος χεῖρας διαρρέων, ἐφ' ἕτερον μεταβαίνει, καὶ ἀπ' ἐκείνου πρὸς ἄλλον. Μᾶλλον δύνασαι ὑδωρ τῇ χειρὶ περιλαβὼν κατασχεῖν, ἢ πλοῦτον σεαυτῷ διαρκῶς συντηρῆσαι. Καλῶς οὖν εἰρηται τὸ, *Πλοῦτος ἐστὶν ὀφθαλμῶν, μὴ προστιθέσθε καρδίαν*. Μὴ τῇ ψυχῇ σου προσπάθῃς· ἀλλὰ τὸ ἀπ' αὐτοῦ χρησιμον καταδέχου, μὴ ὡς ἐν τι τῶν αγαθῶν ὑπεραγαπῶν καὶ θαυμάζων, ἀλλ' ὡς ὀργανικῶν αὐτοῦ τὴν ὑπηρεσίαν αἰρούμενος. Εἶτα ἐπάγει πᾶσι τοῖς εἰρημένοις ἀπόφασιν, οὐκέτι ἰδίων ῥημάτων, ἀλλ' ἦν παρ' αὐτοῦ ἤκουσε τοῦ Θεοῦ. Ἄπαξ γάρ, φησὶν, ἐλάλησεν ὁ Θεός, δύο ταῦτα ἤκουσα. Καὶ μηδένα ταρασσέτω ὡς παράδοξον τὸ εἰρημένον, πῶς ὁ μὲν Θεὸς ἅπαξ ἐλάλησεν, ὁ δὲ Προφήτης δύο ἤκουσε. Δυνατὸν γὰρ ἅπαξ μὲν τινα λαλῆσαι, ἐν δὲ τῷ ἅπαξ πολλὰ εἶναι τὰ λαληθέντα. Ἀνθρώπος γάρ τις, συντυχῶν τινα ἅπαξ, περὶ πολλῶν διελέχθη· καὶ δύναται ὁ ἀκούσας αὐτοῦ τῶν ῥημάτων εἰπεῖν ὅτι, Ἄπαξ μὲν μοι ἐφθέγγετο, περὶ πολλῶν δὲ ἐλάλησε. Τοῦτο ἐστὶ τὸ εἰρημένον νῦν· Ἡ μὲν Θεοῦ ἐπιφάνεια ἅπαξ μοι γέγονε, δύο δὲ πράγματα ἐστὶν ἃ ἐλάλησεν. Οὐκ εἶπεν· Ἐν ἐλάλησεν ὁ Θεός, δύο δὲ ταῦτα ἤκουσα· οὕτω γὰρ ἂν ἐδοξέ τινα ἔχειν ὁ λόγος πρὸς ἑαυτὸν ἐναντίωσιν. Τίνα οὖν ἦν τὰ δύο ἃ (1) ἤκουσεν; Ὅτι, *Τὸ κράτος τοῦ Θεοῦ, καὶ σοῦ, Κύριε, τὸ ἔλεος*. Ὅτι δυνατὸς, φησὶν, ὁ Θεὸς ἐν τῇ κρίσει, καὶ ὁ αὐτὸς ἐλεήμων. Μῆτε οὖν ἐλπίζετε ἐπ' ἀδικίαν, μῆτε πλοῦτι προστιθέσθε, μῆτε αἰρεῖσθε ματαιότητα, μῆτε τὸ τῆς ψυχῆς κριτήριον διεφθαρμένον περιφέρετε. Εἰδότες (2), ὅτι κραταῖος ἡμῶν ὁ Δεσπότης, φοβήθητε αὐτοῦ τὸ ἰσχυρὸν, καὶ μὴ ἀπογνῶτε αὐτοῦ τῆς φιλανθρωπίας. Πρὸς μὲν οὖν τὸ μὴ ἀδικεῖν, ἀγαθὸς ὁ φόβος· πρὸς δὲ τὸν ἅπαξ εἰς ἀμαρτίαν ὀλισθήσαντα μὴ ἑαυτὸν προέσθαι διὰ τῆς ἀνελπιστίας, ἀγαθὴ ἡ ἐλπὶς τοῦ ἐλέους. Τὸ γὰρ κράτος τοῦ Θεοῦ, καὶ παρ' αὐτοῦ (3) τὸ ἔλεος. Ὅτι σὺ ἀποδώσεις ἐκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Ἡ γὰρ μέτρον μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Ἐθλιψας τὸν ἀδελφόν; ἐκδέχου τὸ ἴσον. Ἐρπασας τὰ τῶν ὑποδεεστέρων, κατεκονδύλισας πένητας (4), κατήσχυνας ἐν λοιδορίαις, ἐσυχοφάντησας, κατεψεύσας, ἀλλοτριούς μετεβόλευσας γάμοις, ἐπιώρησας, ὄρια πατέρων μετέβησας (5), κτήμασιν ὀρφανῶν ἐπῆλθες, χήρας ἐξέθλιψας, τὴν παρούσαν ἡδονὴν τῶν ἐν ἐπαγγελίαις ἀγαθῶν προετίμησας; ἐκδέχου τοῦ-

⁶⁰ Matth. vii, 8.

(99) Ita editio Basil. et mss. multi. Editio Paris. τοῦδε ἀγγρὸς.

(1) Ita septem mss. At editi δύο ταῦτα ἃ. Mox mss. ὁ αὐτὸς ἐλεήμων. Editi inverso ordine ἐλεήμων ὁ αὐτὸς.

A iis quidem qui ad ripam astant appropinquat, sed simul ut contigit, statim secedit : ita etiam divitiarum instabilitas velocissimam lubricamque presentiam habet, alios ex aliis permutare solita. Hodie hujus est ager, cras alterius, et paulo post alius. Respice ad civitatis domos ; quot jam nomina, ex quo exstructæ sunt, accpere, aliter ab alio possessore appellatæ. Quin etiam aurum semper e manibus ejus, quem penes est, elabens, ad alterum transit, et ab illo ad alium. Comprehensam manu aquam facilius possis continere, quam divitias tibi constanter servare. Quare rectè dictum est : *Divitiarum si affluant, nolite cor apponere*. Ne iis sis animo deditus : sed de ipsis commodum cape, non illas velut unum quodpiam bonum impensius diligens, aut admirans, sed earum famulatum tanquam instrumentum quoddam admittens. Deinde his dictis omnibus sententiam subdit, non ex suis ipsius verbis adornatam, sed quam ab ipso Deo audivit. VERS. 12. *Semel enim, inquit, locutus est Deus, duo hæc audivi*. Nec quemquam hoc dictum quasi paradoxum perturbet, quomodo Deus quidem semel locutus sit, Propheta vero duo audiverit. Fieri enim potest ut quis semel locutus sit, et inter semel loquendum dicta sint multa. Nam homo quispiam, semel cum aliquo congressus, de multis disseruit ; ita qui ipsius verba audivit, potest dicere : *Semel quidem me allocutus est, sed de multis sermonem habuit*. Hoc est, quod modo dictum fuit : *Mihi quidem semel apparuit Deus, sed res duæ sunt, quas dixit*. Non ait : *Unum locutus est Deus, et tamen hæc duo audivi* ; sic enim sermo quodammodo secum pugnare videretur. Quæ igitur erant duo hæc quæ audivit ? *Potestas Dei est, (VERS. 13) et tua, Domine, misericordia*. Deus, inquit, potens in judicio, et idem misericors. Neque igitur sperate in iniquitate, neque divitiis addicti estote, neque amplectamini vanitatem, neque animi judicium corruptum circumferte. Dominum nostrum potentem esse cum non ignoretis, timele ejus fortitudinem, nec tamen desperetis de ipsius benignitate. Et quidem bonus est timor, ut ne quid admittamus iniqui : spes vero misericordiæ bona est, ut ne qui semel in peccatum prolapsus est, se ipse per desperationem perdat. Nam Dei est potestas, et ab ipso est misericordia. *Quia tu reddes unicuique juxta opera sua. Etenim qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis*⁶⁰. Afflixisti fratrem ? par exspecta. Rapuisti inferiorum facultates ; pugnis pauperes **199** cecidisti ; per convicia incussisti pudorem, calumniatus es, mentitus es, alienis nuptiis parasti insidias, pejerasti, terminos patrum transposuisti, orphanorum invasisti possessiones, viduas oppressisti, bonis promissis prætulisti præsentem voluptatem ? Vicem his dignam exspecta. Qualia enim unusquisque semi-

(2) Sic septem mss. At editi ἀλλ' εἰδότες.

(3) Codices tres παρ' αὐτῶν.

(4) Reg. secundus πένητας.

(5) Tilmanus verbis Proverborum xxii, 28, ἡσυχία, ὄρια πατέρων, etc., sic interpretatus fuerat :

nat, talia et metet¹. Cæterum si quid etiam boni abs te perpetratum est, remunerationem præstolare illo longe majorem. Quia tu reddes unicuique iuxta opera sua. Hujus sententiæ si per omnem tuam vitam memineris, multa poteris vitare peccata: in Christo Jesu Domino nostro, cui gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

Κυρίω ἡμῶν, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας

των τὴν ἀντιμέτρῃσιν. Οἶα γὰρ σπεῖρει ἕκαστος, τοιαῦτα καὶ θερίσει. Καὶ μέντοι καὶ εἰ τι τῶν ἀγαθῶν πέπρακται σοι, κάκεινον ἐκδέχου πολλαπλασίους τὰς ἀντιδόσεις. Ὅτι σὺ ἀποδώσεις ἕκαστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ταύτης μεμνημένος παρὰ πάντα σου (6) τὸν βίον τῆς ἀποφάσεως, δυνήσῃ τὰ πολλὰ τῶν ἀμαρτημάτων διαφυγεῖν, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ τῶν αἰῶνων. Ἀμήν.

IN PSALMUM CXIV.

1. Jamdudum occupato hoc sacro Martyrum templo, a media nocte ad hanc usque meridiem Deum martyrurum, dum adventus noster expectaretur, hymnis placare perrexistis. Itaque vobis parata merces est, qui martyrurum honorem, Deique cultum et somno et quieti prætulertis. Quod si opus est ut nostram ipsorum defensionem suscipiamus, causam cur moras interposuerimus, vosque deseruerimus diutius, dicturi sumus: quod alteram huic parem Dei ecclesiam, non mediocri intervallo a vobis disjunctam, administrantes, istud diei spatium in id insumpserimus. Cum igitur tribuerit Dominus, ut et apud illos impleverim ministerium, nec sim a vestra charitate frustratus, mecum largitori benefico gratias agite, qui hanc quam videtis corporis nostri debilitatem invisibili sua potentia levavit. Porro ne diutius detentis vobis simus molesti; ubi pauca ex eo psalmo quem vos canentes deprehendimus, deseruerimus, ac verbo consolatorio pro nostris viribus paverimus vestras animas, singulos ad habendam corporis curam dimittemus. Quid igitur erat quod a vobis canebatur? Vers. 1. *Dilexi*, inquit, *quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ*. Non cuiusvis est dicere: *Dilexi*; sed ejus, qui jam perfectus est, ac servitutis timorem transgreditur, atque adoptionis spiritum adeptus est. Et quidem cum dixit: *Dilexi*, non apposuit, *quem*; sed subaudimus, *Deum uniuersorum*. Quod enim proprie amabile est, hoc Deus est; quandoquidem amabile id esse definiunt, quod omnia expetunt. Bonum autem est Deus, et primum, et honorum perfectissimum. Ipsum igitur dilexi, Deum, eorum quæ desiderari possunt, supremum; atque pro eo has afflictationes cum gaudio amplexus sum. Quæ autem sint hæc, paulo post recenset. Nimirum commemorat dolores mortis, in-

¹ Gal. vi, 8.

Terminos quos posuerunt patres tui exne transgressus? Sed vim verborum non satis exprimi recte et vere iudicavit eruditissimus vir Ducæus. Etenim aliud est limites agris positos loco movere, aliud eosdem deambulando transgredi. Hic videre est in editione Parisiensi multas interrogandi notas: sed cum absint a mss. nostris, eas delendas censuimus.

(6) Colbertini primus et sextus cum Reg. quarto πάντα σου. Deest σου in editis et in aliis mss.

(7) Prima psalmi verba, Ἠγάπησα, ὅτι εἰσακούσεται Κύριος, *Dilexi*, *quoniam exaudiet Dominus*, leguntur in editione Parisiensi: sed et in editione Basil. et in nostris novem mss. desiderantur. Statim ipso initio editi προκαταλαμβάνοντες. At codex

EIS TON PIA' ΨΑΜΜON (7).

1. Πάλαι προκαταλαμβάνοντες τὸν ἱερὸν τοῦτον τῶν Μαρτύρων σηκόν, ἐκ μέσης νυκτὸς τὸν Θεὸν τῶν μαρτύρων διὰ τῶν ὕμνων ἐξίλειομενοι, διεκαρτερήσατε μέχρι τῆς μεσημβρίας ταύτης, τὴν ἡμετέραν ἀφιξίν ἀναμένοντες. Ὑμῖν μὲν οὖν καὶ ὕπνου καὶ ἀναπαύσεως τὴν εἰς τοὺς μάρτυρας τιμὴν καὶ τὴν τοῦ Θεοῦ λατρείαν προτιμῶσιν, ἔτοιμος ὁ μισθός. Εἰ δὲ δεῖ καὶ ἡμᾶς ὑπὲρ ἡμῶν αὐτῶν ἀπολογησασθαι, τῆς διατριβῆς ἕνεκεν καὶ τῆς ἐπὶ πλείστον ἀπολείψεως ὑμῶν (8), ἐροῦμεν τὴν αἰτίαν, ὅτι ἄλλην ἡμίτιμον ταύτη τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίαν οἰκονομοῦντες, οὐκ ὀλίγῳ πρὸς ὑμᾶς διεργομένην τῷ διαστήματι, τὸν χρόνον τοῦτον τῆς ἡμέρας καταναλώσαμεν. Ἐπεὶ οὖν ἔδωκεν ὁ Κύριος κάκεινοις πληρῶσαι τὴν λειτουργίαν, καὶ μὴ διαμαρτεῖν τῆς ὑμετέρας ἀγάπης, ἀπόδοτε μεθ' ἡμῶν τὴν εὐχαριστίαν τῷ εὐεργετῇ, τῷ τὴν ὀρωμένην ταύτην τοῦ σώματος ἡμῶν ἀσθένειαν τῇ ἀοράτῳ αὐτοῦ δυνάμει χειραγωγούντι. Ὡς ἂν δὲ μὴ ἐπὶ πλείον παρακατέχοντες ὑμᾶς ἀνιῶμεν, βραχεία ἐξ οὗ καταλάβομεν ἄδομένου ὑμῖν ψαλμῷ διαλεχθέντες, καὶ τῷ λόγῳ τῆς παρακλήσεως κατὰ τὴν προσοῦσαν ἡμῖν δύναμιν τὰς ψυχὰς ὑμῶν θρέψαντες, ἐπὶ τὴν τοῦ σώματος ἐπιμέλειαν ἕκαστον διαφήσωμεν (9). Τί τοίνυν ἦν τὸ ἄδομενον; Ἠγάπησα, φησὶν, ὅτι εἰσακούσεται Κύριος τῆς φωνῆς τῆς δεησεώς μου. Οὐ παντός ἐστιν εἰπεῖν τὸ, Ἠγάπησα, ἀλλὰ τοῦ τελειομένου (10) ἦδη καὶ ὑπερβαίνοντος τὸν τῆς δουλείας φόβον, καὶ ἐν τῷ πνεύματι γενομένου τῆς υἰοθεσίας. Οὐ πρόσκειται μὲν οὖν τῷ, Ἠγάπησα, τὸ, *τινὰ* προσυπακούεται δὲ *παρ'* ἡμῶν ὅτι, *τὸν Θεὸν τῶν δλων*. Τὸ γὰρ κυρίως ἀγαπητὸν, ὁ Θεός· ἐπειδὴ περ ἀγαπητὸν ὀρίζονται εἶναι, οὐ πάντα ἐφίεται. Ἀγαθὸν δὲ ὁ Θεός (11), καὶ πρῶτον καὶ τελειότατον τῶν ἀγαθῶν. Αὐτόν τε οὖν ἠγάπησα τὸν Θεὸν, τῶν ὀρεκτῶν ὄντα τὸ ἔσχατον, καὶ τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ παθήματα μετὰ χα-

Combef. et alii octo simpliciter καταλαμβάνοντες.

(8) Colbertini tertius, quintus, sextus et septimus æque ac Regii quartus et sextus cum editione Paris. ἀπολείψεως ὑμῶν, *derelictionis vestrae*. Editio vero Basil. et Reg. tertius ἀπολείψεως ἡμῶν, *absentia nostra*.

(9) Nostra editio Paris. et duo mss. διαφήσωμεν. Alii quatuor mss. διαφήσωμεν.

(10) Colbertini primus et septimus τοῦ τελείου μόνου. Colb. quartus τοῦ τετελειωμένου.

(11) Colb. primus Ἀγάπη δὲ ὁ Θεός. Editi cum aliis mss. Ἀγαθὸν δὲ ὁ Θεός. Mox Colb. quartus καὶ τελειότατον. Subinde idem codex τὰ ὑπὲρ αὐτοῦ πάθη.

ρᾶς ὑπεδεξάμην. Τίνα δὲ ἐστὶ ταῦτά, μικρὸν ὑστερον διεξέρχεται, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, τοὺς κινδύνους τοῦ ἄδου, τὴν θλίψιν, τὴν ὀδύνην, ἅπερ πάντα αὐτῷ ἀγαπητὰ διὰ τὴν πρὸς Θεὸν ἀγάπην, καὶ τὴν ἐλπίδα, τὴν ἀποκειμένην τοῖς τὰ ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πάθῃ καταδεχομένοις, ἐφαίνετο. Οὐ γὰρ παρὰ προαίρεσιν, οὐδὲ βιαίως καὶ κατηναγκασμένως ὑπέμεινα, φησὶ, τοὺς ἀγῶνας, ἀλλὰ στοργῇ τινὶ καὶ διαθέσει ὑπεδεξάμην τὰ ἐπίπονα· ὥστε ἔχειν με λέγειν· Ὅτι ἐνεκα σοῦ θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Καὶ ἔοικε ταῦτα ἰσοδυναμεῖν τοῖς τοῦ Ἀποστόλου, καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς αὐτῷ διαθέσεως λέγεσθαι τὸ, *Τίς (12) ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις; ἢ στενοχωρία; ἢ διωγμός; ἢ λιμός; ἢ γυμνότης; ἢ κίνδυνος; ἢ μάχαιρα;* Ἡγάπησα οὖν ταῦτα πάντα, εἰδὼς, ὅτι ὑπὸ θεατῆ καὶ ἀθλοθέτῃ τῷ Δεσπότη τῶν ὄλων τοὺς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας διαφέρω κινδύνους. Ὅτι εἰσακούσεται Κύριος τῆς φωνῆς τῆς δεησέως μου. Οὕτω γὰρ καὶ ἕκαστος ἡμῶν δύναται τὸ ἐν ταῖς ἐντολαῖς ἐπίπονον διανύειν, ὅταν οἴονεῖ ἑαυτοῦ πολιτεῖαν.

2. Ὅτι ἐκλίνε τὸ οὖς αὐτοῦ ἐμοί. Ἐκλινεν, εἶπεν, οὐχ ἵνα σωματικὴν τινα ἔννοιαν λάβῃς περὶ Θεοῦ ὧτα ἔχοντος, καὶ ταῦτα πρὸς τὸ ἡρεμαῖον τῆς φωνῆς ἐπικλίνοντος, ὅπερ ἡμεῖς ποιούμεν πρὸς τοὺς μικρὸν φθειρομένους προσεγγίζοντες ἡμῶν τὴν ἀκοήν, ἵνα ἐκ τοῦ σύνεγγυς τῇ αἰσθήσει παραδεξώμεθα τὸ λαλούμενον, ἀλλ' Ἐκλινεν, εἶπεν, ἵνα τὸ ἑαυτοῦ ἀσθενὲς ἐπιδείξῃται. Ὅτι χαμαὶ κειμένω μοι συγκατέβη διὰ φιλάνθρωπιαν· οἴονεῖ, ἀρρώστου τινὸς ἐκ πολλῆς ἀσθενείας οὐδὲ φθέγγεσθαι τρανῶς δυναμένου, φιλάνθρωπος ἰατρὸς προσαγαγὼν ἑαυτοῦ τὴν ἀκοήν ἐκ τοῦ σύνεγγυς μανθάνοι (14) τὰ ἀναγκαῖα τῷ κάμνοντι. Ἐκλινεν οὖν τὸ οὖς αὐτοῦ ἐμοί. Ἡ γὰρ θεία ἀκοή οὐ φωνῆς δεῖται πρὸς αἰσθησιν· οἶδε γὰρ καὶ ἐν τῷ κινήματι τῆς καρδίας γνωρίσαι τὰ ἐπιζητούμενα. Ἡ οὐκ ἀκούεις, ὅτι Μωϋσῆς μηδὲν φθειρόμενος, ἀλλὰ τοῖς ἀαλήτοις ἑαυτοῦ στεναγμοῖς ἐντυγχάνων τῷ Κυρίῳ, ἤκουστο (15) παρὰ τοῦ Κυρίου λέγοντος· *Τί βοᾶς πρὸς μέ;* Οἶδεν ὁ Θεὸς καὶ αἵματος ἀκούσαι δικαίου, ὃ γλῶσσα οὐ πρόσεστιν, οὐδὲ φωνὴ τὸν ἀέρα περῶσα. Ἐργῶν δὲ δικαίων παρουσία μεγαλοφωνία ἐστὶ παρὰ Θεῷ. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις μου ἐπικαλέσομαι. Ἡμεῖς μὲν, ἐν μᾶ προσευξάμενοι ἡμέρα, ἢ ἐν μᾶ ὥρα βραχύ τι ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν ἐπιστογνάσαντες, ἀμεριμνῶμεν (16) ὡς ἤδη τι ποιήσαντες ἐφάμιλλον τῇ κακίᾳ ἡμῶν. Ὁ μέντοι ἅγιος παντὶ τῷ χρόνῳ τῆς ζωῆς ἑαυτοῦ παραμετρομένην ἐπιδείκνυσθαι λέγει (17) τὴν ἐξομολόγησιν· *Ἐν ταῖς ἡμέραις γάρ μου,*

¹² Psal. xliii, 22. ¹³ Rom. viii, 33. ¹⁴ Exod. xiv, 15.

(12) Sic mss. multi. Editio Paris. τῷ, Τίς.

(15) Reg. tertius οἴονεῖ θεατῆ καὶ ἀθλοθέτῃ τῷ Θεῷ. Sed cum illud, καὶ ἀθλοθέτῃ, in editis et in aliis mss. desit, credi merito potest ab aliquo librario additum fuisse.

(14) Editi cum Colb. quinto μανθάνει. At septem mss. μανθάνοι.

(15) Ita Colbertini primus, quintus et sextus cum Regiis secundo et quarto. Editi vero cum Regiis

ferri pericula, tribulationem, dolorem : quæ omnia ob Dei amorem, et ob spem repositam iis qui ærumnas afflictionesque pro pietate sustinent, ei amabilia videbantur. Non enim, inquit, præter voluntatem, neque vi, neque necessitate hæc pertuli certamina, sed amore quodam et affectu hosce labores **200** suscepi, ut possim dicere : *Quoniam propter te mortificamur tota die*¹². Atque hæc videntur idem valere ac Apostoli verba, et eodem affectu ab eo proferri atque ab Apostolo : *Quis nos separabit a charitate Christi ? tribulatio ? an angustia ? an persecutio ? an fames ? an nuditas ? an periculum ? an gladius*¹³ ? Dilexi igitur hæc omnia, quod scirem me sub spectatore et præmiorum largitore Domino universorum, pro pietate pericula subire. *Quoniam exaudiet Dominus vocem orationis meæ*. Sic enim et quilibet nostrum præceptorum difficultates superare potest, cum suum vitæ institutum universorum Deo velut spectatori patefacit.

θεατῆ τῷ Θεῷ (15) τῶν ὄλων ἐπιδεικνύμενος ἢ τῆν

2. VERS. 2. *Quia inclinavit aurem suam mihi. Inclinauit*, inquit, non ut corpoream quamdam de Deo notionem accipias, quasi habeat aures, easque ad submissam vocem inclinet : quod nos erga illos qui exili voce loquuntur, efficimus, aures nostras admoventes, ut ex illa proximitate id quod dicitur, sensu percipiamus : sed, *Inclinauit*, ait, ut suam ipsius detegeret infirmitatem. Quandoquidem ad me humi jacentem ob suam erga homines benevolentiam descendit : velut cum benignus medicus, si quis ægrotus præ multa infirmitate clare loqui non queat, ea quæ sunt ægrotanti necessaria, ex propinquo, suis auribus admotis, ediscit. *Inclinauit* itaque *aurem suam mihi*. Uti que auditus divinus voce non indiget ad percipiendum, siquidem petita etiam in cordis motu cognoscere valet. Nonne scis ex auditu, quod Moyses nihil loquens, sed tacitis suis suspiriis Dominum interpellans, a Domino audiebatur dicente : *Quid clamans ad me*¹⁴ ? Novit Deus vel sanguinem justii audire, cui nec lingua inest, nec vox aerem permeans. Quin etiam operum justorum præsentia clamor magnus apud Deum est. *Et in diebus meis invocabo*. Nos equidem cum una die oravimus, vel per unam horam brevi aliqua tristitia ob peccata fuimus affecti, securi vivimus, tanquam si quidpiam quod iniquitatem nostram compensaret a nobis patratum esset. Sed hic sanctus confessionem, quæ omne vitæ suæ tempus admetiri possit, editurum se affirmat : *Omnibus enim,*

tertio et sexto ἤκουσε. Mox mss. tres ὁ Θεός. Deest articulus in editis et in aliis mss. Subinde mss. novem δικαίου. Editi δικαίων.

(16) Colb. quartus ἀμεριμνῶμεν. Editi cum plurimis mss. ἀμεριμνοῦμεν. Ibidem quatuor mss. ὡς ἤδη. Editi cum uno aut altero ms. ὡς δὴ.

(17) Ita editio Basil. cum novem mss. nec aliter legit interpretes. Editio Paris. ἐπιδείκνυσθαι μέλλει.

inquit, *diebus meis invocabo*. Deinde ut ne Deum ab ipso propterea invocatum fuisse existimes, quod in hac vita rebus secundis uteretur, eique prospere succederent omnia; narrat calamitatum magnitudinem, in quibus constitutus nequaquam nominis Dei oblitus est. **Vers. 5.** *Circumdederunt me enim, inquit, dolores mortis, pericula inferni invenerunt me*. Hi quidem dolores proprie usurpantur ad significandos puerperii dolores, cum venter ad tumorem usque distentus, foras setum impellit: deinde vero **201** partes genitales pressæ, et circum setum distensionibus contractionibusque nervorum dilatatae, acutissimos dolores et acerbos cruciatu parturientibus creant. Transtulit autem dolores partus ad ipsos etiam mortis dolores, qui in animæ et corporis divisione animal obsident. **Ait** Igitur se nihil mediocre passum esse, imo se ipsos quoque mortis dolores expertum fuisse, atque in periculum descensus inferni deductum. Num igitur hæc sola de quibus gloriatur, pertulit, cum alioqui isthæc sæpe nec voluntaria quidem sint? Nihil autem coactum laudabile est. At vide hujus athletæ magnanimitatem. Postquam enim *Circumdederunt me dolores mortis, et pericula inferni invenerunt me*, tantum abfuit ut his tentationibus succubuerim, ut etiam me ipse sponte tentaminibus multo pluribus objecerim. *Afflictionem et dolorem* ut volens mihi ipse excogitavi, ita non invitus ab eis apprehensus sum. Siquidem in superioribus *Pericula inferni invenerunt me*; hic vero *Tribulationem et dolorem inveni*. Cum enim illic adversus ea quæ mihi a tentatore illata sunt, firmus ac constans inventus essem: adjeci, ut meæ in Deum charitatis copiam ostenderem, afflictioni afflictionem, et doli dolorem: non quod meis viribus obstitierim hisce molestiis, sed quod nomen Domini invocaverim. Tale est et illud Apostoli dicentis: *In his omnibus plus quam victores sumus per eum qui dilexit nos* ⁴⁵. Vincit quidem, qui ab his, quæ necessario accidunt, non frangitur: sed plus quam victor est, qui sua etiam sponte et voluntate dolores ad demonstrandam patientiam sibi accersit. Qui letale aliquod peccatum admisit, dicat: *Circumdederunt me dolores mortis. Omnis enim, inquit, qui facit peccatum, ex diabolo natus est* ⁴⁶. Cum igitur, inquit, peccatum patrarem, et in mortis utero gestarem, tunc etiam ab inferni periculis inventus sum. Quomodo ergo sanavi me ipsum? Propterea quod tri-

⁴⁵ Rom. viii, 37. ⁴⁶ I Joan. iii, &

(18) Reg. sextus et Colb. tertius ἐν αἰς. At multi mss. ἐν οἰοίς. Imo ita quoque legitur in margine Reg. sexti et Colb. tertii. Nec ita multo post editio Paris. εὔρεσαν. Multi mss. cum LXX εὔροσαν.

(19) Editi πρὸς τὰ. Multi mss. πρὸς τό. Mox multi mss. μέρη. Editi vero μόρια.

(20) Ita quinque mss. At editi προσεθέμην. Statim quatuor mss. ἐπεξέυρον. Editi ὑπεξέυρον. Colb. ἡντινὺς ἐξήυρον.

(21) Ita editi cum Reg. sexto. Alii sex mss. θλίψεις ἐπί. Mox Colb. quartus καὶ ὀδύνας.

(22) Sic editio Basil. cum multis mss. et cum sacro textu. Editio Paris. τούτοις ἅπασιν.

ἠσθί, *πόσαις ἐπικαλέσομαι*. Εἶτα ἵνα μὴ οἰηθῆσθε, ὅτι ἐνενημερῶν τῷ βίῳ τούτῳ, καὶ πάντων αὐτῶ τῶν πραγμάτων κατὰ ῥοὴν προϊόντων, ἐπεκαλεῖτο τὸν Θεόν, διηγείται τὸ μέγεθος τῶν περιστάσεων, ἐν αἷς (18) ὧν οὐκ ἐπελάθετο τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ. *Περιέσχον γὰρ με*, φησὶν, *ὠδίνες θανάτου, κίνδυνοι ἄδου εὔροσαν με*. Κυρίως μὲν αἱ ὠδίνες ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς κυήσεις ὀδυνῶν εἰσι τεταγμένα, ὅταν, πρὸς ὄγκον ἢ γαστήρ διεγειρομένη, ὠθῆ τὸ ἐμβρυον πρὸς τὸ ἔξω (19). Εἶτα θλιδόμενα τὰ γεννητικὰ μέρη, καὶ περιτεινόμενα τῷ κυήματι σπασμοῖς καὶ συνολκαῖς τῶν ἰνῶν, δευτάτα; ἀλγηδὼς καὶ δριμείας ὀδύνας ἐμποιεῖ ταῖς τιτατούσαις. Μετήνεγκε δὲ τὰς ὠδίνας καὶ ἐπὶ τοῦ θανάτου, τὰς περισσταμένας τὸ ζῶον ἐν τῷ μερισμῷ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος. Οὐδὲν οὖν φησι μέτριον πεπονηθῆναι, ἀλλὰ μέχρι καὶ αὐτῶν πεπεισθῆναι τῶν ὠδίνων τοῦ θανάτου, καὶ εἰς κίνδυνον τῆς καταβάσεως τοῦ ἔδου ἀφίχθαι. Ἐπὶ οὖν καὶ μόνα ταῦτα πέπονθεν ἐφ' οἷς σημνύνεται, ἢ ταῦτα μὲν πολλάκις καὶ ἀκουσία; Οὐδὲν δὲ τῶν ἠναγκασμένων ἐπαινετόν. Ἄλλὰ βλέπε τὸ μεγαλοφυῆς τοῦ ἀθλητοῦ. Ἐπειδὴ γὰρ *Περιέσχον με ὠδίνες θανάτου, καὶ κίνδυνοι ἄδου εὔροσαν με*, τοσοῦτον ἀπέσχον τοὺς πειρασμοὺς τούτοις ὑποπεσεῖν, ὅτι καὶ πολλῷ τούτων πλείοσι κατὰ τὸ ἐκούσιον πειρασμοὺς ἐμαυτὸν προσέμην (20). *Θλίψιν καὶ ὀδύνην ὡσπερ ἐκὼν ἐμαυτῷ ἐπεξέυρον*, οὐκ ἀκουσίως ὑπὸ αὐτῶν κατελήφθη. Ἐν μὲν γὰρ τοῖς κατόπιν *Κίνδυνοι ἄδου εὔροσαν με*· ἐνταῦθα δὲ *Θλίψιν καὶ ὀδύνην εὔρον*. Ἐπειδὴ γὰρ ἐκεῖ ἀνευδότης ἔχων εὔρεθην πρὸς τὰ παρὰ τοῦ πειράζοντος ἐπαχθέντα, ἵνα δεῖξω τὴν περιουσίαν τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, προσέθηκα θλίψιν ἐπὶ (21) τῇ θλίψει, καὶ ὀδύνην ἐπὶ τῇ ὀδύνη· οὐ· τῇ ἐμαυτοῦ δυνάμει τῶν ἀλγεινῶν κατεπανιστάμενος, ἀλλὰ διότι τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπεκαλεσάμην. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος· *Ἐν τούτοις πάσιν* (22) *ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς*. Νικᾷ μὲν γὰρ ὁ μὴ ἐνδίδους τοῖς πρὸς ἀνάγκην ἐπαγομένους· ὑπερνικᾷ δὲ ὁ καὶ ἀπαιρέτως ὀδύνας εἰς ἐπίδειξιν τῆς ὑπομονῆς ἐπιστώμενος. Ὁ γενόμενος ἐν ἀμαρτίᾳ τιτὶ τῇ πρὸς θάνατον λεγέτω· *Περιέσχον με ὠδίνες θανάτου*. Πᾶς γὰρ, φησὶν, ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται (23). Ὅτε οὖν ἤμην, φησὶν, ἐργάτης τῆς ἀμαρτίας, καὶ ἐκουφορούμην ὑπὸ τοῦ θανάτου, τότε καὶ εὔρεθην ὑπὸ τῶν τοῦ ἔδου κινδύνων. Πῶς οὖν ἐξιστάμην ἐμαυτόν; Ἐπειδὴ *θλίψιν καὶ ὀδύνην εὔρον* τὴν διὰ τῆς μετανοίας. Ἀναλογούσαν γὰρ τῷ μεγέθει τῆς ἀμαρ-

(23) Oliv. et Regii tertius et quartus, perinde atque Colbertini sextus et septimus, cum editione Basil. γεγέννηται. Editio Paris. γεγέννηται. Coll. quintus Πᾶς γὰρ, φησὶν, ὁ ποιῶν τὴν ἀμαρτίαν δούλος ἐστὶ τῆς ἀμαρτίας, καὶ ἐκ τοῦ διαβόλου γεγέννηται, *Quisquis enim, inquit, facit peccatum, servus est peccati, et ex diabolo natus est*. Notandum est Combelisium eo in codice (nam illius codex, noster est Colbertinus quintus) pro πᾶς male πῶς legisse; nec debuisset eam lectionem, qualem citat, tanquam emendatorem prædicare. Mox Reg. tertius ἐργάτης τῆς ἀνομιᾶς.

τίας τὴν ἐκ τῆς μετανοίας κάκωσιν ἑμαυτῶ ἐπενόησα, καὶ οὕτως ἐτόλμησα τὸ ὄνομα Κυρίου ἐπικαλέσασθαι. Τίνα δὲ ἦν ἃ εἶπον; Ὁ Κύριε, ῥῦσαι τὴν ψυχὴν μου. Κατέχομαι ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ τρυπῆ, σὺ ὄδός τοῦ ὑπὲρ ἐμοῦ λύτρον, καὶ ῥῦσαι τὴν ψυχὴν μου.

3. *Ἐλεήμων ὁ Κύριος καὶ δίκαιος.* Πανταχόθι συνάπτει ἡ Γραφή τοῖς οἰκτιρμοῖς τοῦ Θεοῦ τὴν δικαιοσύνην, διδάσκουσα ἡμᾶς, ὅτι οὔτε ὁ ἔλεος τοῦ Θεοῦ ἄκριτος, οὔτε ἡ κρίσις ἀνελεήμων. Ἄλλὰ καὶ ἐλεῶν, κεκριμένως τοῖς ἀξίοις ἐπιμετρεῖ τοὺς οἰκτιρμούς· καὶ κρίνων, ἐστοχασμένως τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ἐπάγει τὴν κρίσιν, φιλανθρωπία μᾶλλον ἢ τῇ τοῦ Ἰσοῦ ἀντιμετρήσει ἀμυρόμενος ἡμᾶς. Καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐλεεῖ. Ἐλεός ἐστι πάθος ἐπὶ τοὺς παρ' ἀξίαν τεταπεινωμένους, παρὰ τῶν συμπαθῶς διατιθεμένων γινόμενον. Ἐλεοῦμεν τὸν ἐκ μεγάλου πλοῦτου πρὸς τὴν (24) ἐσχάτην πενίαν μεταπεσόντα, τὸν ἐκ τῆς ἄκρας εὐεξίας τοῦ σώματος εἰς τὴν ἐσχάτην ἀσθενείαν καταβληθέντα, τὸν ἐπὶ κάλλει καὶ ὥρᾳ σώματος ἀγαλλόμενον, καὶ ὑπὸ τῶν αἰσχίστων παθῶν διαφθαρέντα. Ἐπεὶ οὖν καὶ ἡμεῖς ἡμέτερον ποτε ἔνδοξοι ἐπὶ τῆς τοῦ παραδείσου διαγωγῆς, ἐγενόμεθα δὲ ἄδοξοι καὶ ταπεινοὶ διὰ τὴν ἔκπτωσιν, Ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐλεεῖ, ὁρῶν ἡμᾶς οἷοι ἀνθ' οἷων γεγόναμεν. Διὰ τοῦτο καὶ τὸν Ἀδὰμ ἀνεκαλεῖτο τῇ (25) τοῦ ἐλέου φωνῇ, λέγων· Ἀδὰμ, ποῦ εἶ; Οὐ γὰρ διδαχθῆναι ἐξήτει ὁ πάντα εἰδώς, ἀλλὰ νοῆσαι αὐτὸν ἐθουλέτο οἷος ἀνθ' οἷου γέγονε. Ποῦ εἶ; ἀντὶ τοῦ, εἰς οἷον πτώμα κατελήλυθας ἀπὸ τηλικούτου ὕψους; *Ubi es?* quasi dicit: In quam ruinam ex tanta sublimitate incidisti?

4. *Φυλάσσων τὰ νήπια ὁ Κύριος· ἐταπεινώθη, καὶ ἔσωσέ με.* Εἶτε κατὰ τὸν φυσικὸν λόγον, οὐκ ἂν συνέστη ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, μὴ τῶν κομιδῆ νηπίων καὶ ἔτι βρεφῶν ὑπὸ τοῦ Κυρίου φυλασσομένων. Πῶς γὰρ ἡ (26) τὰ ἐν τῇ μήτρᾳ κυοφορούμενα ἡδύνατο τρέφεσθαι ἢ κινεῖσθαι ἐν οὕτω στενοῖς χωρίοις, καὶ μηδεμίαν ἔχουσιν ἀναστροφὴν (27), ἀλλ' ἐν σκοτεινοῖς τόποις καὶ ἐνύγροις τὴν ζωὴν ἔχοντα, καὶ οὔτε ἀναπνεῖν δυνάμενα, οὔτε ζῆν τὴν τῶν ἀνθρώπων ζωὴν, ἀλλὰ δίκην ἰχθύων τοῖς ὕγροις ἐμφορούμενα, εἰ μὴ τῇ παρὰ τοῦ Θεοῦ φυλακῇ διεκρατεῖτο; Πῶς δ' ἂν εἰς τὸν ἀήθη τοῦτον ἐκπεσόντα τόπον, καὶ ἀπὸ τῆς ἐν τῇ μήτρᾳ θερμότητος τῷ ἀέρι περιψυχόμενα κἂν πρὸς τὸ βραχὺ διήρκεσεν, εἰ μὴ παρὰ Θεοῦ διεσώζετο; *Φυλάσσων οὖν τὰ νήπια ὁ Κύριος· ἐταπεινώθη, καὶ ἔσωσέ με.* Ἡ καὶ οὕτω νοήσεις τὸν λόγον· Ὅτι ἐπειρῆθ' ἐστράφη, καὶ ἐγενόμην ὡς τὸ νήπιον, καὶ ἐδεξάμην τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ὡς παιδίον, καὶ διὰ τῆς ἀκακίας ἑμαυτὸν εἰς τὴν τῶν παιδίων ταπει-

⁴⁷ Gen. III, 9.

(24) Sic septem mss. At editi ἐπὶ τὴν. Haud longe Reg. secundus ἀσθενείαν μεταβληθέντα.

(25) Reg. secundus ἐνεκαλεῖτο. Mox Reg. tertius οἷου γεγένηται.

(26) Sic mss. tres. Deest ἢ in editis et in aliis

bulationem et dolorem inveni per pœnitentiam. Enimvero talem pœnitentiæ cruciatum, qui peccati magnitudini conveniret, mihi ipse excogitavi, et sic nomen Domini ausus sum invocare. Quæ autem erant quæ dixi? *Vers. 4. O Domine, libera animam meam.* In hac detineor captivitate, tu pro me precium da redemptionis, et libera animam meam.

5. *Vers. 5. Misericors Dominus et justus.* Scriptura ubique Dei miserationibus justitiam conjungit: quippe docet nos, neque Dei misericordiam judicio carere, neque judicium expers esse misericordiæ. Sed et dum miseretur, iis qui digni sunt, suas cum judicio miserationes admittit: atque dum judicat, habita infirmitatis nostræ ratione infert judicium, benignitate magis, quam par pari referendo plectens nos. *Et Deus noster miseretur.* Misericordia affectio est erga eos qui præter meritum depressi sunt, ab iis qui miseratione **202** moventur proficiscens. Miseramur eum, qui ex magnis divitiis in extremam incidit paupertatem: eum, qui ex optima corporis habitudine ad summam redactus est debilitatem: eum, qui ob pulchritudinem ac elegantiam corporis prægestiebat, sed a sædissimis ac turpissimis morbis corruptus est. Quoniam igitur et nos in paradiso degeates, eramus aliquando clari ac spectabiles, et tamen ob ejectionem, inglorii et abjecti evasimus, *Deus noster miseretur,* dum quales nos ex qualibus facti simus, videt. Quapropter et Adam hac misericordiæ voce vocabat, dicens: *Adam, ubi es* ⁴⁷? Non enim edoceri quærebatur omnium gnarus, sed intelligere ipsum dicit: In quam ruinam ex tanta sublimitate inci-

4. *Vers. 6. Custodiens parvulos Dominus; humiliatus sum, et salvum me fecit.* Sive naturali ratione id accipias, non consisteret humana natura, si ii qui sunt prorsus parvuli et adhuc infantes, a Domino non custodirentur. Quomodo enim qui in utero gestantur, nutriri aut moveri possent, cum in spatiis adeo angustis, in quibus nullo modo se convertere ac versare liceat, diversentur, sed in tenebrosis et humidis locis vivant, neque respirare, neque hominum vitam vivere valentes, sed instar piscium fluidis innatantes, nisi Dei custodia servarentur? Quomodo rursus ad insolitum hunc locum elapsi, et post uteri calorem aere refrigerati, vel ad breve tempus persisterent, nisi a Deo conservarentur? *Custodiens ergo parvulos Dominus; humiliatus sum, et servavit me.* Aut etiam sic verba isthac intelligere poteris: Quandoquidem conversus sum, et factus sum ut parvulus, ac regnum cœlorum velut puer suscepti, meque ipse per inno-

quibusdam mss.

(27) Ita editio Basil. et Oliv. et Combef. et alii septem. Editio Paris. καὶ μηδεμίαν ἔχουσιν ἀναπνοήν, In quibus nec respirare liceat.

centiam ad puerorum humilitatem demisi : *Custodiens parvulos Dominus, quoniam humiliatus sum, servavit me.* Ανωσιν κατήγαγον· Ὁ φυλάσσειν τὰ ρήπια Κύριος, ἐπειδὴ ἐταπεινώθηρ, ἔσωσέ (28) με.

5. *VERS. 7. Convertere, anima mea, in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi.* Sibi ipsi verba consolatoria proponit bonus athleta, similiter ac Paulus, dicens : *Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; in reliquo reposita est mihi corona justitiæ* 48. Hæc quoque sibi dicit Propheta : Quoniam vitæ hujus cursum satis longum explesti, *Convertere de cætero in requiem tuam, quia Dominus benefecit tibi.* Siquidem iis qui legitime in hac vita decertarunt, sempiterna requies proposita est, quæ non ex operum debito tribuitur, sed ex Dei munificentissimi gratia, iis qui in ipso spem habuere, datur. Deinde, priusquam bona illic reposita enarret, quomodo a mundi molestiis liberatus sit, recensens, pro iis gratias agit animarum liberatori, qui ex varia et inevitabili cupiditatum servitute ipsum exemit. Quæ autem sunt hæc? *VERS. 8. Quia eripuit animam meam de morte, oculos meos a lacrymis, et pedes meos a lapsu.* Rerum præsentium comparatione futuram describit requiem. Hic enim, inquit, circumdederunt me dolores mortis : illic vero eripuit animam meam a morte. Hic oculi lacrymantur ex afflictione : **203** illic vero non amplius lacrymæ tenebras pupillis effundunt eorum, qui contemplatione pulchritudinis majestatis Dei oblectantur. *Abstulit enim Deus omnem lacrymam ab omni facie* 49. Hic magnum est eadendi periculum : *quapropter et Paulus aiebat : Qui se existimat stare videat ne cadat* 50. Illic autem firmi sunt gressus : vita immutabilis; non amplius periculum est in peccatum prolabendi. Neque enim carnis est rebellio : neque inulier mutuam ad peccatum confert operam. Nam non est masculus et femina in resurrectione, sed una quædam vita est ac simplex : siquidem qui in regione vivorum habitant, suo ipsorum Dominoplaçant. *Mundus hic et ipse interiturus est, et morientium est locus.* Quoniam enim visibilium substantia composita est, et quidquid compositum est, dissolvi solet, nos qui in mundo existimus, cum mundi partes simus, necessario naturæ universi effimur consortes. Quare antè etiam quam anima per mortem a corpore separetur, morimur sæpe homines. Neque vero dictum hoc tibi videatur paradoxum, sed rei ipsius considera veritatem. Quippe natura comparatum est, ut homo in tribus annorum hebdoma-

5. Ἐπιστρέψον, ψυχὴ μου, εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε. Ἐαυτῷ προσάγει τοὺς παρακλητικούς λόγους ὁ καλὸς ἀγωνιστής, παρακλησίως τῷ Παύλῳ λέγων· Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγωνίσαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειται μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. Ταῦτα λέγει (29) καὶ πρὸς ἑαυτὸν ὁ Προφήτης· Ἐπειδὴ ἱκανῶς τοῦ βίου τούτου τὸν δολιχὸν ἐξεπλήρωσας, Ἐπιστρέψον λοιπὸν εἰς τὴν ἀνάπαυσίν σου, ὅτι Κύριος εὐηργέτησέ σε. Πρόκειται γὰρ ἀνάπαυσις αἰωνία τοῖς νομίμως τὸν ἐνταῦθα διαθλήσασιν βίον, οὐ κατὰ ὄφελημα τῶν ἔργων ἀποδιδομένη (30), ἀλλὰ κατὰ χάριν τοῦ μεγαλοδώρου Θεοῦ τοῖς εἰς αὐτὸν ἠλπικῶσι παρεχομένη. Εἶτα, πρὶν τὰ ἐκεῖ ἀγαθὰ διηγῆσασθαι, τὴν ἀποφυγὴν τῶν τοῦ κόσμου ὀχληρῶν διηγούμενος, ἐπὶ τούτοις εὐχαριστεῖ τῷ ἐλευθερωτῇ τῶν ψυχῶν, τῷ τῆς ποικίλης αὐτὸν (31) καὶ ἀπαραίτητου δουλείας τῶν παθημάτων ἐξαιρουμένῳ. Τίνα δὲ ἐστὶ ταῦτα; Ὅτι ἐξέλειτο τὴν ψυχὴν μου ἐκ θανάτου, τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀπὸ δακρύων, καὶ τοὺς πόδας μου ἀπὸ ὀλισθήματος. Συγκρίσει τῶν ὕδα τὴν μέλλουσαν ἀνάπαυσιν διαγράφει. Ἐνταῦθα γὰρ με, φησὶ, περιέσχον ὠδίνες θανάτου· ἐκεῖ δὲ ἐξέλειτο τὴν ψυχὴν μου ἐκ θανάτου. Ἐνταῦθα οἱ ὀφθαλμοὶ τὸ (32) ἐκ τῆς θλίψεως προχέουσι δάκρυον· ἐκεῖ δὲ οὐκέτι δάκρυον ἐπισκοποῦν ταῖς κόραις τῶν εὐφραινομένων τῇ θεωρίᾳ τοῦ κάλλους τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Ἄφειδε γὰρ ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. Ἐνταῦθα πολὺς ὁ κίνδυνος τοῦ ὀλισθήματος· διδ καὶ Παῦλος ἔλεγεν· Ὁ δοκῶν ἐστάναι βλεπέτω μὴ πέσῃ. Ἐκεῖ δὲ πάγοι αἱ βάζαι; ἀπερίτρεπτος ἡ ζωὴ οὐκέτι κίνδυνος πρὸς ἀμαρτίαν ὑπενεχθῆναι. Οὐτε γὰρ σαρκὸς ἐπανάστασις, οὔτε γυναικὸς συνεργία πρὸς ἀμαρτίαν. Διότι οὐκ ἐν ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐν τῇ ἀναστάσει, ἀλλὰ μία τις ἐστὶ ζωὴ (33) καὶ μονότροπος, εὐαρεστούντων τῷ ἑαυτῶν Δεσπότη τῶν κατοκούντων ἐν τῇ χόρᾳ τῶν ζώντων. Ὁ κόσμος οὗτος αἰετὸς τέ ἐστὶ θνητὸς, καὶ χωρίον ἀποθνησκόντων (34). Ἐπειδὴ γὰρ σύνθετός ἐστι τῶν ὀρωμένων ἡ σύστασις, τὸ δὲ σύνθετον ἅπαν διαλύσθαι πέφυκεν, οἱ ἐν τῷ κόσμῳ ὄντες, μέρη ὄντες τοῦ κόσμου, ἀναγκαιῶς τῆς τοῦ παντὸς φύσεως ἀπολαύομεν. Διὰ τοῦτο καὶ πρὶν θανάτῳ τὴν ψυχὴν διαζευχθῆναι τοῦ σώματος, ἀποθνήσκουεν πολλάκις οἱ ἄνθρωποι. Καὶ μὴ παράδοξον

48. II Tim. iv, 7, 8. 49. Isa. xxv, 8. 50. I Cor. x, 12.

(28) Sic editio Basil. cum quinque mss. At editio Paris. cum Colb. sexto καὶ ἔσωσε. Statim Colb. quartus εὐηργέτησέ με.

(29) Editio Basil. cum plurimis mss. λέγει. Editio Paris. λέγη. Haud longe mss. nonnulli εὐηργέτησέ με.

(30) Ita quinque mss. At editi ἀποδεδομένη.

(31) Sic editi cum multis mss. At Reg. tertius cum Colb. sexto ποικίλης αὐτάς, qui ipsas exemit. Colb. quartus ποικίλης αὐτῆς. Paulo post editi cum

multis mss. et cum LXX καὶ τοὺς πόδας. Deest καὶ in duobus codicibus, quibuscum consentit Vulgata.

(32) Editi ὀφθαλμοὶ μου. Abest μου a sex mss., nec dubium quin melius desit. Hæc enim non de oculis unius, sed de oculis omnium qui vitam æternam consequentur, accipienda esse vel cæco apparent.

(33) Ita multi mss. At editi ἡ ζωὴ.

(34) Colb. quartus ἀποθνησκόντων ἐστί. Mox co-

φανῆ (35) σοι τὸ λεγόμενον, ἀλλὰ σκόπει τοῦ πράγμα-
τος τὴν ἀλήθειαν. Ἐν τρισὶ γὰρ ἑβδομάσιν ἑτῶν
τρεις ὑφίστασθαι πέφυκεν ἀλλοιώσεις καὶ μεταβολὰς
ἡλικιῶν καὶ βίων ὁ ἄνθρωπος, καὶ καθ' ἑκάστην
ἑβδομάδα ἴδιος ὄρος περιγράφων τὰ παρελθόντα, καὶ
ἐναργῆ παρέχων τὴν μεταποίησιν. Τοῦ παιδίου ἡ ἡλι-
κία ἐν τῇ τῶν ὀδόντων ἀποβολῇ (36) κατὰ τὴν πρώ-
την ἑβδομάδα περιορίζεται. Τοῦ παιδὸς λοιπὸν τοῦ
πρὸς τὰς μαθήσεις ἐπιτηδείου ἡ προθεσμία ἐστὶ
μέχρι τῆς ἐφηθείας. Ὁ ἐφηθος, μέχρι πρώτου καὶ
εἰκοστοῦ ἔτους συμπληρωθεὶς, ὅταν ἰούλοις ἄρξηται
κατασκιάζειν τὰς παρειάς, ἀφανίζεται λεληθότως,
πρὸς τὸν ἄνδρα ἤδη τοῦ νεανίσκου μεθισταμένου.
Ὅταν τοίνυν ἴδῃς ἄνδρα ἀποθέμενον μὲν τὴν ἐπίδο-
σιν τῆς καθ' ἡλικίαν αὐξήσεως, βεθηχότα δὲ ἤδη τοῖς
λογισμοῖς, καὶ μηδὲν ἔχνος τῆς νεότητος φέροντα, B
οὐχὶ τεθνηκέναι ἐν αὐτῷ λογίσῃ τὰ παρελθόντα ;
Πάλιν ὁ πρεσβύτερος, πρὸς ἕτερον σχῆμα καὶ ψυχῆς
διάθεσιν μεθαρμοσθεὶς, ἕτερός ἐστι προδήλως παρὰ
τοῦ προτέρου. Ὅστε καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων διὰ
πολλῶν θανάτων συμπληροῦσθαι πέφυκεν, οὐ μόνον
ἐν τῇ κατὰ τὰς μεθελικιώσεις μεταβολῇ, ἀλλὰ καὶ
ἐν τοῖς καθ' ἁμαρτίαν πτώμασι τῶν ψυχῶν. Ὅπου
δὲ οὐκ ἐστὶν ἀλλοιώσεις οὔτε σώματος οὔτε ψυχῆς
(οὐδὲ γὰρ ἐστὶ λογισμοῦ παρατροπή, οὐδὲ μεταθέσεις
γνώμης, οὐδεμιᾶς περιστάσεως τὸ εὐσταθὲς καὶ ἀτά-
ραχον τῶν λογισμῶν ἀφαιρουμένης), χώρα ἐστὶν (37)
ἐκεῖνη τῷ ὄντι ζώντων, ὁμοίων ὄντων ἀεὶ αὐτῶν
ἑαυτοῖς. Ἐν ἧ μάλιστα εὐαρεστήσειν τῷ Θεῷ τῶν
ὄλων ὁ Προφήτης κατεπαγγέλλεται, ὡς ὑπ' οὐδενοῦς
μέλλων τῶν ἐξωθεν διακόπτεσθαι πρὸς τοῦ σκοπὸν τῆς
ἀληθινῆς καὶ ὁμοτίμου τοῖς ἀγγέλοις δουλείας. Φιλο-
τιμούμεθα, φησὶν, εἴτε ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι,
εἴτε ἐκδημοῦντες ἀπὸ τοῦ σώματος, εὐαρεστοὶ
αὐτῷ εἶναι. Ζώντων ἐκεῖνη χώρα, ἐν ἧ οὐκ ἐνὶ νύξ,
οὐκ ἐνὶ ὕπνος τὸ τοῦ θανάτου μίμημα · ἐν ἧ οὐκ ἐνὶ
βρώσις, οὐκ ἐνὶ πόσις, τὰ τῆς ἀσθενείας ἡμῶν ὑπε-
ρείσματα, οὐκ ἐνὶ νόσος, οὐκ ἐνὶ ἀλγῆματα (38), οὐκ
ἰατρεία, οὐ δικαστήρια, οὐκ ἐμπορεῖαι, οὐ τέχναι, οὐ
χρήματα, τῶν κακῶν ἡ ἀρχή, ἡ τῶν πολέμων ὑπό-
θεσις, ἡ βίβλα τῆς ἔχθρας· ἀλλὰ χώρα ζώντων, οὐκ
ἀληθῆ ζωὴν τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ (39), ἧ ἡ ὄψα

A dibus tres ætatis ac vitæ vicissitudines ac muta-
tiones sustineat, eoque per singulas hebdomades
terminus proprius præterita circumscribit, et ma-
nifestam exhibet permutationem. Terminatur den-
titione ætas pueri circa primam hebdomadem. Præ-
finitum tempus pueri qui jam ad disciplinas ido-
neus est, ad pubertatem usque extenditur. Pubes
anno vicesimo primo completus, cum scilicet prima
lanugine genas vestire et adumbrare incœperit,
sensim desinit, adolescente jam in virum transeun-
te. Cum igitur videris virum qui per ætatem cre-
scere et augeri destiterit, jamque firma sit ratio-
cinatione, nec ullum juventutis vestigium præ se
ferat, an non ea quæ præterita sunt, in ipso mor-
tua esse existimabis? Senex rursus in aliam for-
mam et in alium animi affectum conversus, mani-
feste alius est, si cum prioribus comparetur. Quare
vita hominum non solum cum ætas mutatur, sed
etiam cum animæ in peccatum labuntur, per mul-
tas mortes suapte natura expletur. Ubi vero non
est commutatio neque corporis neque animæ (ne-
que enim est rationis eversio, aut sententiæ permu-
tatio, si adversitas nulla mentis constantiam ac
tranquillitatem auferit), illa est vere viventium re-
gio, quippe qui sibi ipsis semper sint consimiles.
In qua universorum Deo maxime complaciturum
204 se pollicetur Propheta, cum nihil externum
impediturum sit, quominus scopum veræ et æqualis
cum angelis servitutis assequatur : *Contendimus*,
inquit, *sive præsentem in corpore, sive a corpore*
peregrinantes, placere illi 21. Viventium illa est regio,
in qua non est nox, non est somnus mortis imago :
in qua non est cibus, non est potus, infirmitatis
nostræ fulcimenta, non est morbus, non sunt do-
lores, non medicina, non fora, non mercaturæ, non
artes, non pecuniæ, malorum origo, bellorum causa,
inimicitæ radix : sed est regio viventium, non
morientium per peccatum, sed veram vitam viven-
tium in Christo Jesu, cui gloria et imperium in
 sæcula sæculorum. Amen.

ἀπονησκότων διὰ τῆς ἁμαρτίας, ἀλλὰ ζώντων τὴν
καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

²¹ II Cor. v, 9.

dex idem ἐν τῷ κόσμῳ ζῶντες. Hæc aliunde sumpta
esse, nec ad Basilium pertinere patet ex Præfatione
num. 37.

(35) Reg. tertius φανήτω σοι τὸ.

(36) Illud, ὀδόντων ἀποβολῇ, sic reddidit Tilman-
nus, *dentium abjectione* : sed quid hac voce *abje-
ctione* intellexerit, ex eo, si viveret, libenter quæ-
rerem. Etenim amissionem et jacturam, quæ est
propria et nativa vocis ἀποβολῆ significatione, si ex-
primere voluit, sopore gravi correptus fuisse putan-
dus est, si ex suis verbis sententiam absurdam effici
non animadvertit. Cornarius vero, ut hoc incom-
modi vitaret, interpretari maluit, *dentium jactu*,
hoc est, *dentium ortu, dentitione*. Quibus ex verbis
ipsum quidem sententiam effici, nemo, opinor, homo
negabit : sed, nisi valde fallor, vim vocis ἀποβολῆ
non exprimi, facillime omnes fatebuntur. Puto ego

D Basilium, si talia de pueris narrare statuisset, προ-
βολῆ non ἀποβολῆ scripturum fuisse. Sed, ut verum
dicam, hæc et alia non pauca Basilianis inepte an-
nexa esse suspicor. Lege Præfationem. — Stabit
certe hujus loci αὐθεντία, nisi validiori argumento
impugnatur. Mire enim in auctoris nostri senten-
tiam quadrat vox ἀποβολῆ, siquidem revera *termi-
natur puerilis ætas (primorum) dentium abjectione*,
circa primam hebdomadem. EDIT. PATROL.

(37) Ita octo mss. At editi χώρα ἐστὶν ἐκεῖ.

(38) Oliv. ἄλγημα. Editi cum multis mss. ἀλγῆ-
ματα. Statim Colb. sextus ἐμπορεῖα. Oliv. ἐμπο-
ρεῖα.

(39) Oliv. et alii tres mss. Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ
ἡμῶν. Illud quod mox sequitur, τῶν αἰώνων, des-
ci quidem in editis et in uno aut altero codice : sed in
multis aliis mss. reperitur.

MONITUM.

205 1. Basilii in *Eunomium* libros antiquitus celeberrimos fuisse, nemini, qui paulum modo versatus sit in hoc litterarum genere, ignotum est. Passim enim laudantur, passim commendantur apud antiquos. Horum meminit Hieronymus (40), Amphilochius (41), Theodoretus (42), concilium Chalcedonense (43), Leontius Byzantinus (44), imperator Justinianus (45), Ephræmus Antiochensis (46), et alii multi, quos longum esset recensere omnes. Imo eorumdem mentionem fecisse videtur Basilius ipse. Cum enim rescivisset suspectum se haberi quorundam errorum ab Athanasio Ancyrano, vel potius se ab eo aperte argui; suspicionem immeritam, ne dicam falsissimam criminationem, longe ab se removet, his verbis: Οὐ γὰρ δὴ τοῖς γεγραμμένοις ὑφ' ἡμῶν πρὸς τοὺς ἀνόμοιον κατ' οὐσίαν τολμήσαντας εἰπεῖν τὸν Υἱὸν καὶ Θεὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἢ πρὸς τοὺς κτίσμα καὶ ποίημα εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημήσαντας, ταύτην ἂν ἐπενεγκεῖν τὴν λοιδορίαν ἡνέσχου, ὃ τοὺς μεγάλους ἄθλους ἐκείνους καὶ περιδοήτους ὑπὲρ τῆς ὀρθοδόξιας διενεγκῶν. *Non enim ob ea quæ a nobis scripta sunt adversus eos qui Filium et Deum Deo et Patri secundum substantiam inæqualem dicere ausi sunt, aut adversus eos qui Spiritum sanctum creaturam et opificium esse blasphemio ore docuerunt, calumniam (istam inferre voluisses, tu qui magna illa ac celebria certamina pro recta fide pertulisti.* Quibus verbis, ut mihi quidem videtur, Basilius (47) eos quos adversus *Eunomium* scripserat libros tam clare designat, ut ipsos tantum non nominare videatur.

2. Causam autem cur libros illos composuerit Basilius, cum nemo melius noverit quam ipse, eum ea de re loquentem audire præstat. Verba igitur illius hæc sunt num. 2 : *Sed jam, inquit, ad arguendum accedam, ex ipsa inscriptione sumens exordium. Primus enim omnium dolus, hic ille ei excogitatus est dicendi modus, ut in speciem apologiæ ac defensionis doctrinam suam composuerit, ne velut aggressor videatur dogmata impia exponere, sed coactus ad hos sermones devenisse. Cupiebat quidem omni modo pravum illud ac impium dogma promulgare; et quam olim conceperat ac pepererat blasphemiam, proferre in medium: sed videbat fore, ut si aperte doctoris locum arriperet, præterquam quod id grave admodum esset ac molestum audientibus, præterea se etiam fide indignum ac suspectum apud plerosque redderet, qui videlicet gloriæ cupiditate aggressus esset innovare. Sin autem simulata apologia verba faceret, et innovationis se suspicionem evasurum putabat, et hoc pacto auditores magis allecturum, cum soleant homines omnes suapte natura lacessitis favere.* Plura qui volet, numerum secundum quo Basilius malam Eunomii artem fuse exagitat, legere poterit.

3. De tempore autem quo illi libri conscripti sint a Basilio, nihil aliud dicere habemus, nisi quod coniectos esse eos ab ipso constet ante episcopatum, si modo Photio credere velimus. Refert enim olympiades multas insumpsisse Eunomium in iis confutandis, illamque suam responsionem statim post Basilii mortem promulgasse. Hæc autem nequaquam fieri potuissent, nisi opus suum Basilius in lucem edidisset ante episcopatum: quem multis olympiadibus brevioris fuisse omnes consententur. Accedit etiam, quod Basilius, ut ex initio libri primi patet, nihil dum scripserat adversus hæreticos tum, cum Eunomianæ hæresi profligandæ operam navavit. Quod argumento est, eum, cum esset junior, hoc operis suscepisse. Quamquam autem, ut ipse ait, in hoc scribendi genere inexercitatus erat, eo tamen successu rem gessit, ut, nisi inexercitatus se monuisset, exercitatissimum eum in debellandis hæreticis atque paratissimum fuisse dicas. Nihil enim opere Basilii solidius, nihil absolutius, nihil magis idoneum ad divinitatem Verbi et Spiritus sancti, quam Eunomius impugnabat, comprobandum. Ipsa Eunomii verba, quo magis ejus errores innotescerent, referenda esse censuit Pater gravissimus; atque hoc pacto ejus audacia temeritasque ita repressa est, ut responsionem suam, quoad Basilius vixit, publicare ausus non sit. Sed statim atque mortuus est vir sanctissimus, impius ille quos diu præparaverat libros in lucem edendos curavit. Sperabat, nisi valde fallor, non repertum iri qui mortui defensionem susciperet: sed sua eum spes fefellit. Nam præter Gregorium Nyssenum, cujus etiamnum exstant libri, Theodorus Mopsuestenus (48) atque Sophronius Basilii (49), aut, ut melius dicam, Verbi ipsius et Spiritus sancti causam egisse memorantur.

4. Traditum quidem est ab antiquis aliquot in *Eunomium* libros a Basilio conscriptos fuisse: sed quot composuerit, tres an quinque, ex eisdem certo cognosci non potest. Quod si **206** librorum γησιδ-

(40) V. ill., c. 116.

(41) Orat. 2, pag. 18.

(42) Dial. 2, p. 97.

(45) Conc. tom. IV, pag. 828.

(44) Leon. in N. et E.

(45) Conc. tom. V, pag. 697.

(46) Phot. cod. ccxxix, pag. 820, 825 et 828.

(47) Epist. olim 53.

(48) Phot., c. iv, pag. 6.

(49) Phot., c. v, pag. 8 et 9.

της αὐτῆς ποσείας ex multitudine aut ex paucitate testium penderet, controversiæ omni finem imponere facillimum esset. Cum enim non amplius tres aut quatuor numerari vulgo soleant, qui duos libros posteriores pro falsis habuerint : contra innumeros ac celeberrimos viros eosdemque doctissimos reperias, qui duos posteriores libros perinde ut tres priores Basilio Magno ascribant. Nam, ut interim de antiquioribus scriptoribus taceam, Bellarminus, Fronto Duceus, Franciscus Combesius, Tillemontius, Elias Dupinus et alii permulti Basilium horum quinque in *Eunomium* librorum auctorem faciunt. Et quod majus est, illi quinque libri in concilio Florentino ut a Latinis, ita a Græcis Basillii nomine pariter citantur. Quoniam tamen ejusmodi quæstiones ex tutoribus principiis dijudicari debent, res semper in controversia versabitur, donec aliquid certius ad omnem dubitationem tollendam afferatur. Hic esset ea de re loquendi satis idoneus locus ; sed tamen hoc argumentum, ut decet, tractare cum longioris sit operæ, id commodius multo in Præfatione facturos nos credidimus. Neque tamen, opinor, videbitur alienum, præcipuas duas causas, cur posteriores duo libri suspecti sint, hoc loco in medium proferre. Prima igitur hæc est, quod descriptionis genus tam aperte diversum sit, ut de hoc inter utriusque opinionis patronos planè conveniat : altera, quod posteriores duos libros in veteri editione Veneta et in aliquibus mss. deesse constet. De his, ut dixi, uberius in Præfatione disputatur, §§ XI et XII.

5. Hactenus de Basillii libris : nunc pauca de opere Ennomii. Contigit autem non immerito, ut luce indignus libellus diu in tenebris latuerit : sed tandem inopinato emerit. Nam vir eruditissimus Joannes Albertus Fabricius, cum ejusmodi opusculum ad quosdam Basillii locos explanandos utile fore judicasset, id edendum duobus abhinc annis curavit (50). Nos igitur, viri doctissimi exemplo, hoc idem in Appendice rursus typis mandare statuimus, ne, si secus faciamus, aliquid in nostra editione deesse videatur.

(50) In *Bibliotheca Græca*, tom. VIII, pag. 262, ed. Vet. Edr.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ ΚΑΠΠΑΔΟΚΙΑΣ

ΑΝΑΤΡΕΠΤΙΚΟΣ

ΤΟΥ ΑΠΟΛΟΓΗΤΙΚΟΥ ΤΟΥ ΔΥΣΣΕΒΟΥΣ ΕΥΝΟΜΙΟΥ (51).

ΛΟΓΟΣ Α'.

—

S. P. N. BASILII,

CÆSAREÆ CAPPADOCIÆ ARCHIEPISCOPI,

LIBRI

QUIBUS IMPII EUNOMII APOLOGETICUS EVERTITUR.

—

207 LIBER PRIMUS.

1. Εἰ μὲν ἐβούλοντο πάντες, ἐφ' οὓς τὸ ὄνομα τοῦ Ἀ
 Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπιπέφυ-
 κται, μηδὲν τῇ ἀληθείᾳ τοῦ Εὐαγγελίου παρεγχειρεῖν,

(51) Tot sunt fere tituli varii, quot codices. Vir
 doctissimus Combessius sibi legere visus est in an-

1. Si omnes, super quos nomen Dei ac Salvato-
 ris nostri Jesu Christi invocatum est, nihil voluis-
 sent tentare et aggredi præter Evangelii veritatem,

tiquo suo codice τοῦ ἀγίου... ἀντιβῆρητικὸς τοῦ Ἀπο-
 λογητικοῦ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, *Confutatio Apo-*

sed traditione apostolorum fideique simplicitate contenti esse, nihil nunc opus nobis esset oratione : sed quam ab initio coluimus taciturnitatem, etiamnum omnino amplecteremur. At enim cum veritatis inimicus præter ea quæ a principio in Ecclesia Dei conserit zizania ⁵², additamentis semper malum augeat, nuncque instrumenta omnem simul ejus artem suscipientia nactus, per Christianismi simulationem, negationem deitatis Unigeniti introducat, externa illa ac vana sapientia puritatem ac simplicitatem doctrinæ divini Spiritus conturbans, ac verbis persuasibilibus ⁵³ simpliciores seducens; necessario et nos, tum propter vestrum qui imperastis amorem, tum propter nostram ipsorum securitatem, nostram interim imbecillitatem non curantes, quanquam in hoc dicendi genere inexercitati sumus, tamen pro tradita nobis a Domino scientiæ mensura, et veritati patrocinari, et mendacium confutare recepimus; rati e tribus bonis unum saltem omnino consecuturos nos : nimirum, aut iis qui jam præoccupati sunt, confutationem **208** hanc velut morbi remedium duros, aut sanis oblaturus tutamen qualecunque, aut certe, nos ipsos qui nostris fratribus optime consuluerimus, mercedem adepturos. Qui autem primus dicere aperte ac docere ausus est, dissimilem esse substantia unigenitum Filium Deo et Patri, quantum certe nos novimus, Aetius ille est Syrus, de quo non dicam quibus ab initio innutritus artibus, sese perniciose in Dei Ecclesias intruserit, ut ne omnia confutatione conviciari videar. At in impietate qui successit, eamque perfecit, Eunomius hic est Galata, qui sibi ipse ex rebus turpissimis claritudinem comparans (*Gloria enim, inquit, in confusione ipsorum* ⁵⁴), cum reposita piis bona postposuisset honori ei quem se sperabat acquisiturum, nisi scriberet quæ

τῆ δὲ παραδοῖσει τῶν ἀποστόλων καὶ τῆ ἀπλότῃ τῆς πίστεως ἐξαρχεῖσθαι, οὐδὲν ἄν ἡμῖν ἔδει λόγων ἐν τῷ παρόντι, ἀλλὰ καὶ νῦν ἂν πάντως ἦν ἐξ ἀρχῆς ἐτιμήσαμεν σωτηρῆν ἡσπασάμεθα· ἐπειδὴ δὲ ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας προσθήκαις (52) ἀεὶ τὸ κακὸν πλεονάζων, πρὸς οἷς ἐξ ἀρχῆς ἐπέσπειρε ζιζανίους τῆ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ, καὶ νῦν ἐδρῶν ὄργανα πᾶσαν ἀθρόως αὐτοῦ τὴν τέχνην ὑποδεχόμενα, ἐν προσήματι Χριστιανισμοῦ τὴν ἀρνησιν τῆς θεότητος τοῦ Μονογενοῦς παρεισάγει, τῆ ἐξῴθεν ταύτῃ καὶ ματαία σοφίᾳ τὸ καθαρὸν καὶ ἀπλοῦν τῆς διδασκαλίας τοῦ θεοῦ Πνεύματος (53) συνταράσσει, καὶ ἐν πιθανολογίᾳ τοὺς ἀκραϊότερους παρακρούμενος· ἀναγκαίως καὶ ἡμεῖς, διὰ τε τὴν ὑμετέραν τῶν ἐπιταξάντων ἀγάπην καὶ διὰ τὸ ἡμῶν αὐτῶν (54) ἀσφαλές, ἐν τούτῳ τῆς ἀσθενείας ὑπεριδόντες, καίτοι παντελῶς ἀγύμναστοι τοῦ τοιοῦτου εἶδους τῶν λόγων ὄντες, κατὰ τὸ ἐπιχορηγηθὲν (55) ἡμῖν παρὰ τοῦ Κυρίου τῆς γνώσεως μέτρον, τῆ τε ἀληθείᾳ συνίστασθαι, καὶ ἀπελέγχειν τὸ ψεῦδος ὑπεδεξάμεθα· ἠγούμενοι τριῶν ἀγαθῶν ἐνόηγε πάντως μὴ ἀμαρτήσεσθαι· ἢ γὰρ τοῖς ἤδη περιελημμένοις ἀλεξητήριον τοῦ κακοῦ τὸν ἔλεγχον δώσειν· ἢ φυλακὴν μετρίαν παρέξειν τοῖς ὑγιαίνουσιν· ἢ πάντως γε αὐτοῦ τῶν ἐπὶ τῷ προσέεσθαι (56) τοῖς ἀδελφοῖς ἡμῶν τὰ βέλτιστα μισθῶν ἐπιτεύξεσθαι. Ἔστι δὲ ὁ μὲν πρῶτος εἰπεῖν φανερώς καὶ διδάξαι τολμήσας ἀνόμοιον εἶναι κατὰ τὴν οὐσίαν τὸν μονογενῆ Υἱὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ὅσα γε ἡμεῖς ἴσμεν. Ἀέτιος ὁ Σύρος, ὃν οὐκ ἐρῶ, ποδαποῖς (57) τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐντετραμμένος ἐπιτιθεύμασι, ταῖς Ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ πρῶτον εἰσεφθάρη, ἵνα μὴ δόξω λοιδορεῖν, τῶν ἐλέγχων ἀφήμενος· ὁ δὲ ἐκδεξάμενος τὴν ἀσέβειαν καὶ τελειώσας αὐτὴν Εὐνόμιος οὗτος ὁ Γαλάτης (58), ὃς, ἐκ τῶν αἰσχίστων ἑαυτῷ τὴν περιφάνειαν κτῶμενος (*Ἥ γὰρ δόξα, φησὶν, ἐν τῇ αἰσχύρῃ αὐτῶν*), τὴν ἐκ τοῦ γράψαι ἢ μηδεὶς ἀλ-

⁵² Matth. xiii, 25. ⁵³ I Cor. ii, 4. ⁵⁴ Philipp. iii, 19.

logetici impii Eunomii. Sed bona illius venia dicam in eo libro non legi ἀντιβῆρτικὸς, sed ἀνατρεπτικός, *Anatrephticos Apologetici impii Eunomii*. Nec aliter habent editio Ven. et Regii quartus et quintus, in quibus sic legitur : Ἀνατρεπτικός τοῦ ἀπολογητικοῦ Εὐνομίου. Hic et illud notandum, legi in Reg. quinto, ante titulum, τοῦ βροντοφώνου καὶ σοφοῦ Βασιλείου, *Basilii tonantis ac sapientis*. Reg. primus simpliciter κατ' Εὐνομίου, in *Eunomium*. Reg. secundus κατ' Εὐνομίου, ἀντιβῆρτικὸς, *contra Eunomium, confutatio*. Denique codex Colb. τοῦ ἁγίου Βασιλείου τῶν πρὸς Εὐνόμιον ἀντιβῆρτικῶν λόγ. α'. *Liber primus antihereticorum sancti Basilii contra Eunomium*.

(52) Editio Paris. et mss. non pauci ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας διάβολος, *veritatis inimicus diabolus* : sed vox διάβολος non invenitur neque in Colb. neque in Reg. quinto. neque in editione Ven. Unde suspicor vocem διάβολος primum ab aliquo librario appositam fuisse in ora sui libri, ut indicaret verbis illis, ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀληθείας, hoc loco diabolus significari. Cum autem non raro contingat, ut lectio aliqua e margine in textum irrepit, id hic contigisse puto; ob idque eam vocem expunxi.

(53) Codex Colb. τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

(54) Antiqui duo libri ἡμῶν αὐτῶν. Vox posterior

in editis desideratur.

(55) Colb. et Reg. quintus κατὰ τὸ ἐπιμετρηθέν, eodem sensu, *pro admesno nobis scientie modo*.

(56) Colb. ἐν τῷ προσέεσθαι.

(57) Editi cum aliquibus mss. ποταποῖς. Alii mss. numero plures ποδαποῖς.

(58) Illud, ὁ Γαλάτης, deest in Reg. tertio. Nec cuiquam mirum videri debet, si vox Γαλάτης in hoc Reg. libro non legatur, cum Gregorius Nyssenus moneat eam vocem in aliquibus mss. statim post mortem Basilii inventam non fuisse. Nam conquerenti Eunomio, vocatum se esse a Basilio Galatam, cum esset Cappadox, respondit Gregorius hoc in suis codicibus non reperiri. Ubi notandum, Gregorium rem non negasse, sed simpliciter dixisse, id in suis deesse exemplaribus. Imo, ut mox patebit, Gregorius ipse Basilium excusavit, tanquam si Eunomium Galatam vocasset. Quare Basilium non injuria credi potest, in errore geographico incidisse: præsertim cum editi et codices omnes, si excipiantur Reg. tertius, magno inter se consensu vocem Γαλάτης exhibeant. Puto igitur Basilium scripsisse Γαλάτης : sed id nomen deletum fuisse ab aliquo, qui ægre ferret mendam vel minimam in illius libris inveniri, quique fortasse arbitraretur se Gregorio rem gratam facturum, si hanc maculam e

λος τετὸλμηκε πώποτε φιλοτιμίαν τῶν ἀποτειμένων τοῖς εὐσεβέσι ἀγαθῶν προτιμήσας, ὑπ' ὀδόντα (59) τέως λαλούμενην τὴν βλασφημίαν ἐπήρθη δημοσιεῦσαι τῷ λαμπρῷ τούτῳ συντάγματι, ἀρχηγός καὶ πρωτοστάτης ὅλης αἰρέσεως ἀναβῆθη φιλοτιμούμενος. Ὅνπερ οὖν καὶ εὐθύειν πρόκειται ἡμῖν ἐν τῷ παρόντι. Ἐνὸς δὲ κακοῦ ἐν ἀμφοτέροις ὑπάρχοντος, δῆλον, ὡς ἐν τῷ μαθητῇ τῷ κατηρητισμένῳ καὶ ὁ διδάσκαλος συναπελεγθῆσεται, ὁ τὰ σπέρματα τῆς ἀσεβείας καταβαλόμενος (60)· εἴπερ δὴ ὑπάρξειεν ἡμῖν διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν τοσαύτην λαβεῖν τοῦ λόγου δύναμιν, ὥστε κατὰ τὸν ζηλωτὴν Φινεὲς τῇ μιᾷ πληγῇ τοῦ ἐλέγχου ἀμφοτέρων ὁμοῦ καθικέσθαι τῶν κατὰ τὴν εὐσέβειαν (60') συμπεπλεγμένων ἀλλήλους. Πολλὰ τοίνυν ἔχων αὐτὸν ἐν τούτῳ δεικνύει τῷ λόγῳ ψεύστην, ἀμαθῆ, ὑβριστὴν, εἴρωνα, βλάσφημον, τῶν μὲν ἄλλων τὴν μνήμην ἐν παρεργῷ θήσομαι, τὴν δὲ βλασφημίαν, ἣν εἰς τὸ ὕψος τῆς δόξης τοῦ Μονογενοῦς ἐλάλησε, τῶν ἐκ τῆς τέχνης προκαλυμμάτων ἀπορυμνώσας, ἐμφανῆ πᾶσι καταστήσαι πειράσσομαι.

2. Ἦδη δὲ βαδιούμαι πρὸς τοὺς ἐλέγχους, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπιγραφῆς τὴν ἀρχὴν ποιησάμενος. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτῷ πάντων κακούργημα τὸ σχῆμα τοῦτο τῶν λόγων ἐπινοήσεται, ἐν ἀπολογίας εἶδει τὴν διδασκαλίαν συνθέντι (61), ἵνα μὴ δόξη προηγουμένως ποιησθαι τῶν δογματῶν τῆς ἀσεβείας τὴν ἐκθεσιν, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ τοὺς λόγους τοῦτους ἐληλυθέναι. Ἐβούλετο μὲν γὰρ ἐκ παντὸς τρόπου τὸ πονηρὸν τοῦτο καὶ ἄθεον περιαιγεῖλαι κήρυγμα, καὶ εἰς μέσον ἀνεγκεῖν ἢ πάλαι συνέλαθε καὶ ὤδινε βλασφημίαν (62)· ἑώρα δὲ, ὅτι τὸ μὲν ἐκ τοῦ προφανοῦς ἐν διδασκάλῳ τάξει προκαθεσθῆναι, πρὸς τῷ λίαν φορτικῷ καὶ προσάπτει τοῖς ἀκούουσιν, ἔτι καὶ ἀπίθανον ἑαυτὸν καὶ ὑποπτον τοῖς πολλοῖς καταστήσει, ὡς δόξης ἐπιθυμίᾳ ἐπὶ τὸ νεωτερίζειν ἐληλυθότα· εἰ δὲ ἐν ἀπολογίας πλάσματι τοὺς λόγους ποιοῖτο, τῆς τε (63) καινοτομίας τὸ ὑποπτον διαφεύξεσθαι, καὶ μᾶλλον τι τοῦτῳ προσάξεσθαι τοὺς ἀκούοντας, φύσει πάντων ἀνθρώπων ταῖς εὐνοίαις εὐιωθῶν τοῖς ἐλαττωμένοις προστίθεσθαι. Διὰ τοῦτο κατηγορῶς αἰτιάται καὶ συκοφάντας, κάκεινοις τοῦ λόγου τὴν αἰτίαν προσάπτει. Ὡστε δὲ πᾶσιν αὐτοῦ γενέσθαι τὴν τέχνην καταφανῆ, οὐδὲν χειρὸν αὐτῆς ἀκοῦσαι τοῦ προοιμίου τῆς λέξεως. Ἐχει δὲ οὕτως.

⁵⁹ Num. xxv, 8.

fratris charissimi scriptis tolleret. Sed quam levis sit et pusillus error ille, ostendit fratrum optimus Gregorius lib. I in Eunom. pag. 307: *Mirum vero, inquit, si eum qui in confinis duarum regionum habitabat in obscuro quodam Corniaspinæ angulo, non Oltiserium, sed Galatam nominavit, si tamen nominasse ostendi potest. Non enim hoc reperi in nostris codicibus: sed esto, dixerit hoc Basilius.* Aetius ille Syrus cujus aliquando ante mentio facta est, ex impietate cognomen Athei accepit. De eo copiosissime loquuntur tum alii multi, tum Gregorius Nyssenus, lib. I contra Eunom. pag. 292 et seq. (59) Ὅτι ὀδόντα, blasphemiam sub dente prolata: hoc est. blasphemium clanculum disseminatum.

A nullus unquam alius ausus fuisset, sic animo elatus est, ut blasphemiam hactenus sub dentibus deblateratam hoc suo splendido opere evulgarit: quippe hæresis totius auctor atque architectus prædicari ambibat. Quem sane etiam redarguere in præsentì propositum nobis est. Cum autem eadem in utrisque improbitas sit, palam est in perfecto discipulo magistrum quoque, qui semina impietatis jecit, refutatam iri: si modo nobis vestris precibus datum fuerit vim dicendi tantam accipere, ut, exemplo æmulatoris illius Phinees⁵⁹, utrosque inter se impietate conjunctos uno redargutionis ictu simul configamus. Esi igitur multa suppetunt mihi, quibus ostendere possim eum fuisse in eo libro mendacem, imperitum, conviciatorem, cavillatorem, blasphemum: cætera quidem obiter commemorabo; blasphemiam vero quam in sublimitatem gloriæ Unigeniti locutus est, artis involucris detectis, manifestam omnibus facere conabor.

2. Sed jam, sumpto ex ipsa inscriptione argumento, accedam ad arguendum. Primus enim omnium dolus, hic ille ei excogitatus est dicendi modus, ut in speciem apologiæ ac defensionis doctrinam suam componeret, ne velut aggressor videatur dogmata impia exponere, sed coactus ad hos sermones devenisse. Cupiebat quidem omni modo pravum illud ac impium dogma promulgari; et quam olim conceperat ac pepererat blasphemiam, proferre in medium: sed videbat fore, ut si aperte doctoris locum arripuisset, præterquam quod id grave admodum esset ac molestum audientibus, præterea se etiam fide indignum ac suspectum apud plerosque redderet, qui videlicet gloriæ cupiditate aggressus esset innovare. Sin autem simulata apologia verba faceret, et **209** innovationis se suspicionem evasurum putabat, et hoc pacto auditores magis allecturum, cum soleant homines omnes suapte natura lacescitis favere. Quapropter accusatores calumniatoresque culpat, eis que sui scripti causam ascribit. Quare ut ejus artificium fiat perspicuum omnibus, melius fuerit ipsum proloquentem audire. Sic autem habet.

Mox editi προστάτης: At Reg. tertius, cui prima manu consentit Colbertinus, πρωτοστάτης.

(60) Antiqui duo libri καταβαλόμενος. Editi καταβαλλόμενος.

(60') Vel legendum κατὰ τὴν ἀσεβειαν, vel Latine reddendum *contra pietatem*, quod magis placeret. Præpositionem κατὰ, etiam sequente accusativo, *contra* significare posse, Græce doctis notum est. Ed.

(61) Colb. συντιθέντι.

(62) Reg. quartus καὶ ὤδινεν ἀδικίαν, et peperit iniquitatem: sed in ora libri legitur γρ. βλασφημίαν.

(63) Editi τῆς γε. Regii duo τῆς τε.

EUNOMIUS. Cum calumniari, et petulanti lingua ac improba mente aliquibus detrabere, opus sciamus esse hominum flagitiosorum, seque similitudine oblectantium : contra, si qui per calumniam pravi esse visi sunt, omni studio mendacium redarguendo propulsare conentur, id opus esse viro- rum, qui probi sunt, quique sibi privatim bene consulentes, multorum securitatem plurimi faciunt.

BASILIIUS. Genus igitur orationis tale est, quale esse possit ejus, qui nihil simpliciter, nihil sine dolo efficit. Nam et innovandi suspicionem prætextu apologiæ tegit, et quasi calumniæ oblerendæ necessitate ad hos sermones devenerit, auditorum captat benevolentiam. Inde autem illius circa apologiam commentum deprehenditur, quod cum non possit nominare accusatorem ullum criminis, cujus causa se decertare simulat, tamen citra oppositam sibi personam ad agenda apologiæ fabulam fartim accedat. Nec ex tolerantia eos qui sibi molesti fuerunt, nominatim dicere abstinet (qui enim fieri possit ut id faciat qui tantis conviciis contradicentes impetit?), sed mendacii evidentiam veritus, certas accusatorum personas producere erubuit. Nam si nominare aliquos potuisset, dixisset profecto ac divulgasset : videlicet etiamsi haud explesset suam iram, at certe securitati multorum, quibus se maxime prospicere profitetur, consulisset. Etenim quæ latet improbitas, perniciosior est quam quæ promulgata est. Quare cum calumniatores noverimus, eorum linguas petulantes ac mentem improbam facilius effugere poterimus : ipsis enim sapientissimi illius utar verbis. At quoniam tunc ob quamvis tandem causam conticuit, nunc interrogetur, nunc respondeat, qui fuerint calumniatores, qui, eum calumniis lacessere incipientes, ad respondendum coegerint? unde terrarum venerunt? qui iudices, coram quibus subiit certamen? quo in consensu hanc accusationem sustinuit? ubi terrarum et marium congregatus? Quid enim possit dicere? In Seleucia? At ob silentium convicti sunt, qui scilicet, etiamsi ad objecta sibi crimina depellenda ab iis qui con- venerant sæpius invitarentur, tamen non occurrerint; ob idque damnati sunt. Alloquor enim in communi omnem simul coetum, **210** qui propter impietatis so-

EYNOMIOS. (64) Τὸ μέν οὖν συκοφαντεῖν καὶ διαβάλλειν τινὰς ἐξ ἀκολάστου γλώττης καὶ γνώμης ἀγνώμονος, μοχθηρῶν καὶ (65) φιλαπεχθημόνων ἔργον εἰδότες· τὸ δὲ τοὺς ἐκ διαβολῆς εἶναι ὄξανατας πονηροὺς πάση προθυμίᾳ πειρασθαί· τὸ ψεύδος τοῖς ἐλέγχχοις ἀποτρέπειν ἀνδρῶν σωφρόνων καὶ μετὰ τῆς ἰδίας εὐβουλίας τὴν τῶν πολλῶν ἀσφάλειαν περὶ τοῦ τοιοῦτων.

ΒΑΣΙΛΙΟΣ. Τὸ μὲν οὖν σχῆμα τοῦ λόγου τοιοῦτον, οἷον ἂν γένοιτο τοῦ μηδὲν ἀπλῶς μηδὲ ἀδόλως ποιοῦντος. Τό τε γὰρ περὶ τὴν καινοτομίαν ὑποπτον τῷ τῆς ἀπολογίας προκαλούμενοι συσχιάζει, καὶ εὐνοίαν θηροῦται παρὰ τῶν ἀκούοντων, ὡς τῇ ἀνάγκῃ τῆς διαβολῆς ἐπὶ τοὺς λόγους τοῦτους ἐλθῶν. Ἐλέγχεται δὲ αὐτοῦ ἢ περὶ τὴν ἀπολογία σκηνή, ὅτι τοῦ ἐγ κλήματος, ἐφ' ᾧ διαγωνίζεσθαι προσποιεῖται, κατ ἤγορον εἰπεῖν οὐκ ἔχων, ἀπόσωπον τὸ τῆς ἀπολογίας ὑπεισέρχεται (66) δρᾶμα· οὐ διὰ μακροθυμίαν ὄνομαστὶ μνησθῆναι τῶν λευπηκτότων ἀπεχόμενος (πῶς γὰρ, ὅς γε τοσαύταις λοιδορίαις πλύνει τοὺς ἀντιλέγοντας), ἀλλὰ τοῦ ψεύδους τὸ περιφανὲς ὑφορώμενος, ἐπιφημίζειν αὐτῷ ὠρισμένα πρόσωπα κατηγορῶν αἰσχύνεται. Εἰ γὰρ εἶχεν ὄνομάσαι τινὰς, εἶπεν ἂν πάντως καὶ διεβόησεν· εἰ καὶ μὴ τῆς αὐτοῦ ὀργῆν ἐκπληρῶν, ἀλλὰ τὴν γε τῶν πολλῶν ἀσφάλειαν διοικούμενος· ὧν δὴ καὶ μάλιστα προνοεῖν ἐπαγγέλλεται. Λανθάνουσα γὰρ πονηρία τῆς προκεκηρυγμένης βλαβερωτέρα. Ὡστε, εἴπερ ἐγνωμεν τοὺς συκοφάντας, βῆσον ἂν διεφύγομεν τὰς ἀκολάστους γλώσσας αὐτῶν καὶ τὰς ἀγνώμονας γνώμας· αὐτοῖς γὰρ χρήσομαι τοῦ σοφωτάτου τοῖς ῥήμασιν. Ἄλλ' ἐπειδὴ τότε, δι' ἣν δήποτε αἰτίαν, ἀπεσιώπησε, νῦν ἐρωτάσθω, νῦν ἀποκρινέσθω (67)· τίνες οἱ κατηγοροὶ οἱ, τῷ προλαβεῖν ταῖς διαβολαῖς, ἀναγκαῖαν αὐτῷ τὴν ἀπολογία κατασκευάζοντες; ἐκ ποίας οἰκουμένης ἐλθόντες; τίνες οἱ δικασταί, ἐφ' ὧν διατίθεται τὸν ἀγῶνα; ἐν ποίῳ δικαστηρίῳ τὴν γραφὴν ταύτην ὑπεισῆλθε (68); ποῦ γῆς ἢ θαλάττης συγκροτήθεντι; τί γὰρ ἂν καὶ εἴποιεν; Ἐν Σελευκείᾳ; Ἄλλὰ σιωπήσαντες (69) ἐάλωσαν, οἱ γε, προκαλουμένων πολλὰκις τῶν συνελθόντων εἰς τὰς ὑπὲρ τῶν ἐπιφερομένων εὐθύνας, οὐκ ἀπήνησαν (70)· ἐφ' οἷς δὴ καὶ κατεχρίθησαν τῆνικαῦτα. Κοινὸς γὰρ μοι ὁ λόγος πρὸς ἅπαν ὁμοῦ τὸ σύνταγμα, τὸ διὰ τὴν κοινωνίαν τῆς ἀσεβείας, ὥσπερ τι μέλος νενο-

(64) Legitur in editis intra contextum Εὐν... Βασ...; contra, illa, Εὐν... Βασ., in ora Regii tertii inveniuntur. Nihil tamen mutandum iudicavimus.

(65) Reg. tertius et Colb. ἀγνώμονος πονηρῶν καί.

(66) Antiqui duo libri εἰσέρχεται, non ita recte.

(67) Codices duo ἀποκρινέσθω. Editi ἀποκρινάσθω.

(68) Veteres aliquot libri γραφῆν εἰσῆλθεν. Nec ita multo post Reg. quartus ἂν καὶ εἴποι.

(69) Editi ἀλλὰ σιωπήσαντες : at codices meliores σιωπήσαντες.

(70) Idem docet Athanasius lib. *De syn.*, num. 12 :

Τοῦτο δὲ πεποιθήσασιν, ἐπειδὴ κληθέντες ἀπολογησασθαι ἐφ' οἷς αὐτῶν πλείστοι κατηγοροῦν, οὐκ ἀπήνησαν. *Ideo autem hoc fecerunt, quod in jus vocati, ut a multis allatas adversum se criminationes depellerent, non comparuissent.* Loquitur Athanasius de episcopis, qui in concilio Seleuciensi aut depositi, aut communionem privati fuerunt. Athanasium secutus Socrates lib. 11, cap. 40, ita scripsit : Ἐπεὶ οὖν πολλὰκις καλούμενοι οὐκ ἀπήνησαν, καθέλιον αὐτόν τε Ἀκάκιον, Γεώργιον Ἀλεξανδρείας, etc. *Sed quoniam sæpius accessit venire detrectabant, depouerunt et ipsum Acacium, Georgium Alexandriæ, etc.*

σηκός τοῦ ὑγιαίνοντος σώματος τῆς Ἐκκλησίας ἅπορβραγὲν. Ἄλλ' ἐν Κωνσταντινουπόλει (71); Ἄλλ' οὐδὲν ἐκεῖ ἀπολογίας εἶδει καὶ λόγων. Τοὺς γὰρ ἐκ τῆς βασιλικῆς αὐλῆς, καὶ τῶν λοιπῶν τοὺς τὰ μέγιστα δυναμένους ἑαυτῶν ποιησάμενοι, ἐκ πολλοῦ τοῦ περιόντος τοῖς πράγμασι προσεφέροντο· αὐτοὶ καὶ κατήγοροι, καὶ δικασταί, καὶ δῆμιοι, καὶ πάντα ὄντες ὅσα ἐβούλοντο, ὅτε, τῶν ἐπισκόπων τοὺς μὲν ἐκβάλλοντες, τοὺς δὲ ἐγκαθιστώντες, τοῖς δὲ τὸν περὶ τοῦ ζῆν ἐπιχειρούντες (72) κίνδυνον, αὐτοὶ τὰς πόλεις ἐν ἀλλήλοις κατ' ἐξουσίαν πολλὴν διελάγγαρον· καὶ ὁ μὲν τις τῶν (73) ἐν Συρίᾳ πόλεων ἐκπεσών, τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ὡς ἐπὶ τυραννίδα, κατέλαβεν· αὐτὸς δὲ οὗτος ὁ ἄμαχος καὶ δεινὸς λογογράφος (74) ἄθλον τῆς ἀσεβείας τὴν Κύζικον ἀπηνέγκατο· Θεοσεβίῳ δὲ μετὰ τοὺς ἐπὶ ταῖς ἀρρήτοις βλασφημίαις ἐλέγχους ἡ Ἐκκλησία Σάρδεων προεπόθη. Καὶ σιωπῶ Βιθυνοὺς, καὶ Παφλαγόνας, καὶ Κιλικίας, καὶ πάντας ὄσους ἐν κύκλῳ (75) φερόμενον τὸ κακὸν ἐπενειμάτο. Ποίας οὖν ἀπολογίας εἶτι καιρὸς ἦν τότε; Ἄλλ', οἶμαι, οὐδὲ βουλομένῳ δυνατὸν ψεύσασθαι. Ὡστε παντὸς ἀληθέστερον, ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ λόγου μηχανήμα αὐτῷ πρὸς τὴν ἀπάτην (76) ἐστίν. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Ὁ δὲ, μικρὸν προελθὼν, σκέψασθε ὅσα γράφει. Οὐδὲ γὰρ χρῆστον ἰσως πρὸ τῶν ἐλέγχων τῆς ἀσεβείας ὀλίγα τοῦ περὶ αὐτὸν τύφου παραδηλώσαι.

3. EYN. Αἰτοῦμαι δὲ πρὸ πάντων ὑμᾶς, τοὺς τε νῦν ἀκουσομένους καὶ τοὺς εἰς ὕστερον ἐντευξομένους, μὴ τῷ πλήθει διακρίνειν ἐθέλειν τῆς ἀληθείας τὸ ψεύδος, τῇ πλείονι μοίρᾳ τὸ κρεῖττον συνάπτων-

(71) Concilium illud cuius hoc loco fit mentio, habitum fuit Constantinopoli anno 360. De eo autem nihil attinet dicere, cum quale fuerit, satis superque ex verbis Basilii colligi possit. Ejus meminere multi gravesque auctores, Basilium ipse in suis Epistolis, Socrates lib. II, cap. 41, Soz. lib. IV, cap. 23 et 24, etc. Mox mss. aliquot δυναμένους δι' ἑαυτῶν. Subinde editi αὐτοὶ καί. At particula καὶ deest in multis mss.

(72) Editi et nonnulli mss. ἐπιχειραίνοντες. Alii quidam mss. antiquiores ἐπιχειρῶντες. Ibidem mss. ἐν ἀλλήλοις. Vocola ἐν editis non invenitur.

(73) Reg. secundus καὶ Εὐδόξιος μὲν τῶν, etc. Unde interpres: *Tunc ex urbibus Syriæ pulsus Eudoxius*. Alii sex mss. cum utraque editione Ven. et Paris. ut in contextu, nomine Εὐδόξιος omisso. Quanquam autem nomen Εὐδόξιος non invenitur in his quos dixi codicibus, his tamen in ora Regii quinti legitur. Facit quidem tot codicum auctoritas, ut vix existimem Eudoxium a Basilio nominatum fuisse: sed mihi dubium non est, quin de eo sermonem habuerit. Postquam enim duas Syriæ urbes Germaniciam et Antiochiam occupavit, tum demum ad sedem Constantinopolitanam translatus est. Lege Socratem lib. II, cap. 37 et 43. Hic notam quamdam Regii quinti ascribere non pigebit. Ita igitur legere est in extrema pagina: Οὗτος ἦν μὲν Ἀντιοχεύς, διεδέξατο δὲ τὸν Μακεδόνιον, ἀντ' αὐτοῦ παρὰ Κωνσταντίνου ἐπίσκοπος Κωνσταντίνου πόλεως ἀποκαταστήσας· ὃς εἰς τὸν θρόνον αὐτῆς... πρῶτος τὴν πολυθρύλλητον ἀφήκε φωνήν, φήσας· Ὁ Πατρὴ ἀσεβῆς, ὁ Υἱὸς εὐσεβῆς, ὁ μὲν ὡς μηδένα ἤθην σεβόμενος, ὁ δὲ ὡς σεβόμενος τὸν Πατέρα. *Hic erat Antiochenus, successit vero Macedonio: loco illius constitutus episcopus Constantinopolis a Con-*

stantino [Constantio]: qui cum in thronum illius ascendisset, primus celeberrimam vocem emisit, dicens: Pater est impius, Filius pius, ille quidem tanquam nullius cultor, hic vero tanquam cultor Patris. Hæc autem Eudoxii subtilitas risum movit audientibus, ut auctor est Sozomenus lib. IV, cap. 26. Post illud, εἰς τὸν θρόνον αὐτῆς, sequitur vox quædam ita detrita, ut eam legere non potuerim.

(74) Vir eruditissimus Ducæus ex suo Regio codice, qui est noster Reg. secundus, post vocem λογογράφος edenda curavit illa, διὰ τῆς τούτου προστασίας ἰδρῶσαι τὸ δόγμα ἐπιχειρομένου, *hujus auxilio, qui dogma stabilire studebat.* Sed cum hæc verba non legantur neque in reliquis mss. neque in edit. Ven., ea expungere non dubitavimus. Ducæus in suis notis jure redarguit quosdam, a quibus Sardica et Sardes, cum duæ sint civitates, confunduntur tamen, et oppidum unum efficiuntur. Sardica igitur urbs est Thraciæ mediterranea: Sardes vero, seu Sardis, Lydiæ est urbs, ad latus Tmoli montis sita. Plura qui volet, notam viri doctissimi legere poterit. Theosebii, ut de eo quoque aliquidi dicamus, successerat Heortasio, qui apud Sozomenum lib. IV, cap. 24, in concilio Constantinopolitano anni 360 depositus fuisse dicitur.

(75) Reg. tertius οὗς ἐν κύκλῳ.

(76) Editio Paris. et Reg. secundus πρὸς τὴν τῶν ἀπλουστέρων ἀπάτην, *ad simpliciores accipiendos.* Editio Ven. et reliqui sex mss. simpliciter πρὸς τὴν ἀπάτην. Quod diximus aliquanto ante, nomen Εὐδόξιος in Reg. secundo additum fuisse, id de illo, τῶν ἀπλουστέρων, dici posse arbitramur. Mox editi ἐπὶ τοσοῦτον. Libri veteres εἰς τοσοῦτον. Nec ita multo infra editio nostra καὶ τοὺς ὕστερον. Antiqui duo libri εἰς ὕστερον.

3. EUN. Ante omnia autem rogamus vos, qui et nunc audituri estis, et postmodum lecturi, ut ne velitis ex multitudine verum a falso discernere, parti majori tributa palma; neque mente cæcutire,

stantino [Constantio]: qui cum in thronum illius ascendisset, primus celeberrimam vocem emisit, dicens: Pater est impius, Filius pius, ille quidem tanquam nullius cultor, hic vero tanquam cultor Patris. Hæc autem Eudoxii subtilitas risum movit audientibus, ut auctor est Sozomenus lib. IV, cap. 26. Post illud, εἰς τὸν θρόνον αὐτῆς, sequitur vox quædam ita detrita, ut eam legere non potuerim.

(74) Vir eruditissimus Ducæus ex suo Regio codice, qui est noster Reg. secundus, post vocem λογογράφος edenda curavit illa, διὰ τῆς τούτου προστασίας ἰδρῶσαι τὸ δόγμα ἐπιχειρομένου, *hujus auxilio, qui dogma stabilire studebat.* Sed cum hæc verba non legantur neque in reliquis mss. neque in edit. Ven., ea expungere non dubitavimus. Ducæus in suis notis jure redarguit quosdam, a quibus Sardica et Sardes, cum duæ sint civitates, confunduntur tamen, et oppidum unum efficiuntur. Sardica igitur urbs est Thraciæ mediterranea: Sardes vero, seu Sardis, Lydiæ est urbs, ad latus Tmoli montis sita. Plura qui volet, notam viri doctissimi legere poterit. Theosebii, ut de eo quoque aliquidi dicamus, successerat Heortasio, qui apud Sozomenum lib. IV, cap. 24, in concilio Constantinopolitano anni 360 depositus fuisse dicitur.

(75) Reg. tertius οὗς ἐν κύκλῳ.

(76) Editio Paris. et Reg. secundus πρὸς τὴν τῶν ἀπλουστέρων ἀπάτην, *ad simpliciores accipiendos.* Editio Ven. et reliqui sex mss. simpliciter πρὸς τὴν ἀπάτην. Quod diximus aliquanto ante, nomen Εὐδόξιος in Reg. secundo additum fuisse, id de illo, τῶν ἀπλουστέρων, dici posse arbitramur. Mox editi ἐπὶ τοσοῦτον. Libri veteres εἰς τοσοῦτον. Nec ita multo infra editio nostra καὶ τοὺς ὕστερον. Antiqui duo libri εἰς ὕστερον.

dignitatum habita ratione; neque aures obturare posterioribus, priorum agmini concessa victoria.

Bas. Quid dicis? Palmamne demus antiquioribus? ne revearemur multitudinem Christianorum, neque eorum qui nunc sunt, neque eorum qui fuerunt, ex quo prædicatum est Evangelium? ne reputemus dignitatem eorum, qui donis spiritualibus cujuscunque generis claruerunt, quibus omnibus inimicam et adversam hanc viam impietatis recens excogitasti: sed clausis prorsus animæ oculis, et sancti cujuslibet viri memoria **211** e mente depulsa, unusquisque cor nostrum otiosum ac purgatum captivibus ac sophismatis tuis subdamus? Magna profecto foret tua potentia, si quæ multiplici suo artificio diabolus consecutus non est, ea tibi solo imperio assequi contingeret: si videlicet persuasu ac inductu tuo traditionem quæ per præteritum omne tempus apud tot sanctos obtinuit, impio vestro commento postponeremus. Huic autem satis non est, eorum dumtaxat qui nunc audiunt animum avocare; sed postulat etiam, ut ii qui deinceps libellum lecturi sunt, habeant mentem eandem. O fastum! putare librum sibi etiam in posterum supersitum fore, et memoriam suam nunquam perituram. Et nunc quidem tantopere intumescit qui paulo post apud auditores joculari quadam simulatione utitur, quasi fastum omnem negligens, sicque quos finxit iudices alloquens.

Enn. Ad hæc, neque nobis succenseatis, si fastum negligentes ac timorem, gratiæque præsentis et securitati præferentes securitatem ad futura attinentem, atque intentatas impiis minas magis quam errenam omnem afflictionem ac mortem temporalem metuendas esse arbitrati, veritatem nudam absque ullo velamine exponamus.

Bas. Quam superbæ immoderationem hæc verborum pompa non excedit? Quin adest cavillo etiam contumelia in iudices: siquidem, propterea quod bona ægre ferant, vix possunt quin succenseant viro, qui negligit fastum ac tumorem; qui spectantem ad futura securitatem præsentis suæ securitati anteponit; qui futurum supplicium morte temporali horribilius judicat. Quid autem hoc sibi vult? Ne, viri, succenseatis mihi, qui ad ipsum virtutis spi-

(77) Reg. tertius συνάψαντας.

(78) Reg. quartus χρινούμεν: quo in codice legitur quidem περινοίας: sed ita tamen, ut vera lectio περινοίας in ora libri adlita sit.

(79) Editi καὶ ὑστερον. Codices non pauci εἰς ὑστερον.

(80) Horum verborum ea est sententia: Ennomius in suos iudices contumeliosus est, cum de eis ita loquatur quasi res laudandas animo iniquo ferre

τας (77)· μήτε μὴν ἀξιώμασι προσέχοντας ἀμαυροῦσθαι: τὴν διάνοιαν, ἢ τῇ τάξει τῶν προλαβόντων τὸ πλεόν νέμοντας, ἀποφράττειν τὰς ἀκοὰς τοῖς ὑστέροις.

Bas. Τί λέγεις; Μὴ νείμωμεν τὸ πλεόν τοῖς προλαβοῦσι; μὴ αἰδεσθῶμεν τὸ πλῆθος τῶν τε νῦν ὄντων Χριστιανῶν, καὶ τῶν ὅσοι γεγονάσιν ἀφ' οὗ καθηγγέλη τὸ Εὐαγγέλιον; μὴ λογισώμεθα τὸ ἀξίωμα τῶν ἐν παντοίοις χαρίσμασι διαφανέντων πνευματικοῖς, οἷς ἅπασιν ἐχθρὰν καὶ πολεμίαν τὴν πονηρὰν ὁδὸν ταύτην τῆς ἀσεβείας ἐκαινοτόμησας; ἀλλὰ μύσαντες ἀπαξιαπλῶς τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς, καὶ παντὸς ἀγίου μνήμην τῆς διανοίας ὑπερορίσαντες, σχολάζουσιν καὶ σεσαρωμένην τὴν ἑαυτοῦ καρδίαν ἕκαστος ταῖς παραγωγαῖς σου καὶ τοῖς σοφίσμασι: φέροντες ὑποθῶμεν; Μεγάλης μὲντ' ἂν εἴης τῆς δυναστείας ἐπειλημμένος, εἴπερ ὦν ταῖς ποικίλαις ἑαυτοῦ μεθοδεῖαις ὁ διάβολος οὐκ ἐπέτυχε, τούτων σοι τυχεῖν ἐξ ἐπιτάγματος περιέσται· ἐάν περ, πεισθέντες σοι, τὴν ἐν παντὶ τῷ παρελθόντι χρόνῳ ὑπὸ τοσούτων ἀγίων κεκρατηκυῖαν παράδοσιν ἀτιμωτέραν (78) κρίνωμεν τῆς δυσσεβοῦς ὑμῶν ἐπινοίας. Τῷ δὲ οὐκ ἐξάρκει μόνον τῶν νῦν ἀκούοντων τοὺς λογισμοὺς ὑφέλῃσθαι, ἀλλ' ἀξιοὶ καὶ τοὺς ὑστερόν ποτε συνεσεμόμενους τῷ λόγῳ τὴν αὐτὴν ἔχειν γνώμην. Ὡ τῆς ἀλαζονείας! τὸ καὶ εἰς ὑστερον (79) οἶσθαι αὐτῷ διαρκέσειν τὸν λόγον, καὶ ὀθέντατον εἰς τὸν ἐπιόντα χρόνον τὴν μνήμην αὐτοῦ φιλαχθήσασθαι. Καὶ ταῦτα νῦν ἀπαυθαδιάζεται ὁ μετ' ὀλίγα πρὸς τοὺς ἀκρωμένους διαβρυπόμενος ὡς τύφου παντὸς ἀμελῶν, οὕτως εἰ λέγων τοῖς ἐν τῷ δράματι δικασταῖς.

Enn. Πρὸς δὲ τοῦτοις μηδὲ ἡμῖν χαλεπαίνειν, εἰ, τύφου μὲν ἀμελήσαντες καὶ φόβου, τῆς δὲ παραυτίκα χάριτος καὶ ἀσφαλείας τὴν ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἄδειαν προτιμήσαντες, καὶ πάσης ἐπιγίου σκοπαθείας θανάτου τε προσκαίρου φοβερωτέραν τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὠρισμένην ἀπειλὴν εἰναι κρίναντες, παντὸς ἐπικαλύμματος γυμνὴν ἐκτιθέμεθα τὴν ἀλήθειαν.

Bas. Ποίας ἀλαζονείας ὑπερβολὴν ὁ κόμπος οὗτος τῶν λόγων οὐχ ὑπεραίρει; Καὶ πρόσσει: τῇ εἰρωνεῖα καὶ ὕβρις κατὰ τῶν δικαζόντων· εἴπερ τῷ πρὸς τὰ κατὰ δυσχερῶς ἔχειν μῶλις κατέχονται χαλεπαίνοντες ἀμελοῦντι μὲν ἀυθαδείας καὶ τύφου (80), τῆς δὲ ἐν τῷ παρόντι ἀσφαλείας τὴν ὑπὲρ τῶν μελλόντων ἄδειαν προτιμῶντι, καὶ τοῦ προσκαίρου θανάτου φοβερωτέραν κρίνοντι τὴν εἰς ὑστερον (81) κόλασιν. Τοῦτο δὲ ἐστὶ τί; Μὴ χαλεπαίνετέ μοι, ὡ

potuissent. Mihi, inquit, ne succenseatis, quod fastum ac tumorem neglexerim, etc. Nemo enim non videt Ennomium, si bene, ut par erat, de suis iudicibus existimasset, nunquam verbis ita injuriosis usurum fuisse.

(81) Libri veteres εἰς ὑστερον. Abest εἰς a Vulgatis. Hoc ipso in loco editi Τοῦτο δὲ ἐστὶ τοιοῦτον. Τίς (sic) μὴ χαλεπαίνετε. Antiqui tres libri ut in contextu.

ἀνδρες, πρὸς αὐτὸ τὸ ἀκρότατον τῆς ἀρετῆς ἀνελθόντι, καὶ ὑπερβάντι μὲν τὰ γήϊνα, πᾶσαν δὲ τὴν πολιτείαν εἰς οὐρανὸν μεταθέντι. Καινὸς οὗτος ἀλαζονείας τρόπος. Δι' ὧν γὰρ ἀμελεῖν προσποιεῖται τοῦ τύφου, πρὸς τὴν ἐσχάτην φυσίωσιν ἑαυτὸν ὑπεραίρει. Εἰ γὰρ ἐφ' οἷς ἐνδείκνυται συγγνώμης ἀξίως πράσσειν, τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας ἐστὶ τὰ κεφάλαια, εἰκάζειν ἀφίησιν ὅσοιόν τινα αὐτὸν ἐν τοῖς κατώρθωμένοις ἡγεῖσθαι προσήκε. Ταῦτα μὲν οὖν ὥσανελ χαρακτῆρα τῆς ὄλης αὐτῆς προαιρέσεως ἔχοντα, πολλῶν ἀποσιωπηθέντων, ἱκανῶς εἰρηται, ἵνα δι' ὧν μὲν ἐψεύσατο, τὸν πατέρα τοῦ ψεύδους ἐν αὐτῷ λαλοῦντα γνωρίσωμεν· ἐκ δὲ τῶν ἀλαζονευμάτων τίνι συγκατακέχριται διδαχθῶμεν, σαφῶς τοῦ Ἀποστόλου λέγοντος τὸν τυφωθέντα εἰς κρίμα ἐμπίπτειν τοῦ διαβόλου· ἐπ' αὐτοὺς δὲ λοιπὸν τοὺς

A cem ascendi, qui transcendi terrena, ac conversationem omnem in coelum transtuli. Novus hic est arrogantiae modus. Quibus namque negligere se factum simulat, iisdem se ipse ad summum animi tumorem effert. Nam si quibus ostendit venia esse digna quae gerit, ea evangelicæ vitæ capita sunt ; conjectare sinit, qualem se in reliquis præclare gestis haberi conveniat. Et quidem hæc quibus totus illius animus quasi exprimitur, multis silentio præteritis, abunde memorata sunt ; ut per ea quæ mentitus est, patrem mendacii in eo locutum cognoscamus ⁸⁶, discamusque ex ejus arrogantia, quomodo sit condemnatus ; cum aperte dicat Apostolus ⁸⁷, fastu tumidum in diaboli judicium incidere. Jam tandem ad redarguendam impietatem accedamus. ἐλέγχους τῆς ἀσεβείας ἐλωμεν.

4. Πίστιν ἐκτίθεται πρῶτον ἐξ ἀπλῶν καὶ ἀδι- B οριστων λέξεων συγχειμένην, ἥ ἐχρήσαντο καὶ τινες (82) τῶν Πατέρων, οὐχὶ πρὸς ζητήσεις ὑποκειμένας ἀποτεϊνόμενοι, ἀλλ' ἀπλῶς οὕτως ἐφ' ἑαυτῶν (85) ἐν ἀπλότῃ καρδίᾳ διαλεγόμενοι. Εἰ τε καὶ (84) Ἄρειος, ὡς φασί, σοφίζόμενος τὸν Ἀλέξανδρον, ταύτην αὐτῷ προτεινάτο (καὶ γὰρ τοῦτο λέγουσιν), ἀλλ' ὁμοῦ μὲν ταύτην ὡς ὁμολογοῦσαν τῇ ἑαυτοῦ γνώμῃ προίσχεται διὰ δύο προφάσεις· μίαν μὲν, ὥστε τὴν τῆς καινοτομίας ὑπόνοιαν ἐκφυγεῖν, ἐν τῷ τῆν τῶν Πατέρων πίστιν ὡς ὀρθῶς ἔχουσαν ἀποδέχεσθαι· ἑτέραν δὲ, τοῦ πάντας ἀπροοράτως ταῖς πάγαις αὐτοῦ τῶν σοφισμάτων περιπεσεῖν τῇ ἀπλότῃ τῶν ῥημάτων τούτων καταπιστεύσαντας. Ὅμοῦ δὲ κάκεινο συνεῖδεν (85), ὅτι καὶ τὴν ἑαυτοῦ γνώμην εὐπροσώπως αὐτῷ παρεισαγαγεῖν ὑπάρξει, C ἐξηγουμένῳ δῆθεν τὰ τῶν Πατέρων, καὶ μάλιστα μὲν λῆσασθαι ἀσεβῶν· εἰ δ' ἄρα καὶ φωραθείη, ἀναίτιος εἶναι δόξειν, ὡς οὐδὲν οἰκοθεν οὐδὲ παρ' ἑαυτοῦ τι λέγων, ἀλλ' ἄλλοτριος γενόμενος διανοίας ἐξηγητής. Ἐν ᾧ δὴ καὶ γελοιοτάτων τι παθῶν οὐκ ἐπήθετο. Ἐπαινέσας γὰρ αὐτὴν (86) πολλὰ καὶ μεγάλα, μικρὸν ὑποδᾶς, σοῖς αἰσχίστοις πάλιν ὀνειδέει περιβάλλει. Ἄλλ' ἵνα σαφέστερον ὃ λέγω γένηται, κατὰ μέρος τὸν λόγον διελόμενος ἐξετάσω. Καὶ πρῶτον γε τὴν (87) πίστιν ἣν προτείνεται καταμάθωμεν, αὐτὰς τὰς ἐκείνου φωνὰς παραθέμενοι.

4. Fidem proponit primum ex simplicibus ac vagis vocibus compositam, qua quidam ex Patribus usi sunt, ad propositas quæstiones non attentis, sed simpliciter sic a seipsis in simplicitate cordis disserentes. Quanquam autem Arius, ut aiunt, hæc Alexandro obtulit, ipsum **212** decipiens (nam et hoc dicunt), nihilominus tamen eandem tanquam suæ ipsius sententiæ consentaneam profert propter duas causas : primum quidem, ut innovandi eflugiat suspicionem, cum Patrum fidem tanquam rectam suscipiat : alteram, ut omnes, verborum horum simplicitati adhibita fide, incaute in sophismatum ipsius laqueos incidant. Simul autem etiam illud intellexit, se et suam ipsius sententiam speciosa quadam ratione obiter inducturum, si videlicet dicta Patrum exponeret, et maxime impietatem occulturum. Quod si forte deprehenderetur, putavit fore, ut extra culpam esse videretur, quod non e suo, neque a se quidquam diceret, sed alienæ sententiæ esset interpret. Qua in re admisisse se quiddam risu dignissimum non animadvertit. Postquam enim multis ac summis laudibus extulit fidem Patrum, eam probris foedissimis afficit. Sed, ut clarior fiat quod dico, librum in partes divisum expendam. Et primum quidem quam proponit fidem, ipsis illius verbis appositis, consideremus.

EYN. Τὴν δὲ κρατοῦσαν, φησίν. ἄνωθεν παρὰ τῶν Πατέρων εὐσεβῆ παράδοσιν, ὥσπερ τινὰ γνώμονα καὶ κανόνα προεκθέμενοι, ἀκριβῶς τούτῳ χρησώμεθα (88) κριτηρίῳ πρὸς τὴν τῶν λεγομένων ἐπίκρισιν.

D EUN. At, inquit, traditionem piam quæ ab initio apud Patres obtinuit, velut amussim ac regulam quamdam præmittentes, hac accurata judicandi ratione utamur, ut de iis quæ referentur sententiam feramus.

⁸⁶ Joan. viii, 44. ⁸⁷ I Tim. iii, 6.

(82) Editi ἐχρήσαντο καὶ τινες. Vocula καὶ in mss. non invenitur. Præclara sententia, dignaque Basilio Magno. Quotiescumque igitur hæretici profertur Patrum testimonia, quæ sibi favere videntur, si testimonia illa petita sint ex peregrinis quibusdam locis, in quibus Patres de aliqua re non consulto, sed fortuito obiterque loquantur, loties egregia illa Basilii sententia debet adhiberi.

(84) Editi εἰ δὲ καὶ. Libri veteres εἴτε καὶ. Athanasius lib. De syn. refert quamdam Arii ad Alexandrum epistolam, in qua impius ille fidei professionem ediderat. Lege Epiph. hæc. lxi, n. 7 et 8. (85) Reg. tertius κάκεινο συνεῖδεν. (86) Αὐτήν, hoc est, πίστιν τῶν Πατέρων, fidem Patrum, de qua aliquanto ante. (87) Reg. tertius cum Colb. πίστιν ἣν ἐκτελέσται, fidem quam exponit.

(83) Ἐφ' ἑαυτῶν, sponte natura, hoc est, primo mentis impetu, id quod agitatur quasi non cogitantibus.

(88) Editi χρησώμεθα. At mss. pierique ομνῶς χρησώμεθα.

BAS. His subjungit Patrum fidem, hoc modo se A habentem.

EUN. Credimus in unum Deum, Patrem omnipotentem, ex quo omnia : et in unum unigenitum Filium Dei, Deum Verbum, Dominum nostrum Jesum Christum, per quem omnia : et in unum Spiritum sanctum, paracletum.

BAS. Deinde statim adjungit.

EUN. Simplicior igitur et communis fides omnium, qui aut videri aut esse Christiani cupiunt, ut compendio ac summatim dicam, hæc est.

BAS. Equidem de eorum quæ retulit contrarietate, et de impudenti dictorum inter se repugnantia paulo post loquemur. Illud tamen prius in memoriam reduxerimus, hunc illum esse, qui superius valde arroganter pollicitus est nobis, se veritatem velamine omni nudam propositurum. Hic igitur scriptum est : Credimus in generationem esse essentialiam Dei universorum : aut, credimus Unigenitum essentia dissimilem esse Patri. Nam hæc scripsisset, si, quemadmodum pollicitus erat, doloso nullo velamine opinionem suam obumbrasset. Sed, opinor, insidiosa oratione ubique adhibita, sua reticet, ut ne aures inassuetas personans, sibi ipse adimat fidem, et suam sententiam receptu difficilem reddat : contra proponit Patrum fidem, quæ, utpote verbis indifferentibus constans, nihil quidquam quod toti orationis ejus **213** constructioni repugnaret, exhibitura esset, quæque cum hac facile consentiret, si in expositionis modum ad ea quæ prius dicta essent sermonem traduceret. Quod autem hæc vera sint, hinc liquet. Nam simul ut Patrum fidem proposuit, statim transiit ad expositionem, tum alio obtentu, tum quod ea ad crimen diluendum haudquaquam sufficeret. Quid est igitur quod ipsam proposueris, nec statim ad eos sermones devenieris, qui et sinceritatem haberent, et a criminibus eximere te possent? Nunc autem eam proponit ceu tutam judicandi regulam : rureus vero eandem corrigat velut nihil sani complectentem. Hoc porro perspectum ac notum est omnibus, quod opinionem

BAS. Τούτοις ἐπάγει τὴν πίστιν ἔχουσαν οὕτως.

EYN. Πιστεύομεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς ἕνα μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, Θεὸν Λόγον, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, δι' οὗ τὰ πάντα· καὶ εἰς ἓν Πνεῦμα ἅγιον (89), τὸ παράκλητον.

BAS. Εἶτα εὐθὺς ἐπισυνάπτει.

EYN. Ἡ μὲν οὖν (90) ἀπλουστέρα πίστις καὶ κοινὴ πάντων, ὅσοις τὸ δοκεῖν ἢ τὸ εἶναι Χριστιανὸς ἐπιμελές, ὡς ἐν ἐπιδρομῇ κεφαλαιωδέστερον εἶπεν, αὕτη.

BAS. Περὶ μὲν οὖν τῆς ἐν οἷς εἶπεν ἐναντιότητος καὶ τῆς ἀνασχύντου μάχης τῶν εἰρημένων πρὸς ἀλληλα μικρὸν ὑστέρον ἐρούμεν (91). Ἐκεῖνο δὲ πρότερον ἑαυτοὺς ὑπομνήσωμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ ἐν ταῖς ἀνω λόγοις πάνυ σοβαρῶς ἡμῖν ἐπαγγελλόμενος γυμνήν παντός προκαλύμματος ἐκθήσεσθαι τὴν ἀίθειαν. Ἐνταῦθα τοίνυν (92) πῶς γέγραπται· Πιστεύομεν τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ τῶν ὁμῶν, ἢ πιστευόμενον ἀνόμοιον κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι τὸν Μονογενῆ τῷ Πατρὶ. Ταῦτα γὰρ ἔγραψεν ἂν, εἴπερ, ὡς ὑπέσχετο, μηδενὶ παραπετάσματι δολερῶ τὸ ἐν τοῦ φρόνημα συνεσκίαζεν. Ἄλλ', οἶμαι, πᾶσιν ἐπιθούλως τοῖς λόγοις χρώμενος, τὰ μὲν παρ' ἑαυτοῦ σιωπᾶ, ἵνα μὴ ἀγυμνάστοις ταῖς ἀκοαῖς προσβάλλων ἀπίθανον ἑαυτὸν (93) καὶ δυσπαράδεκτον καταστήσῃ τὴν δὲ τῶν Πατέρων πίστιν προσβάλλεται, ἢ διὰ τὴν μεσότητά τῶν ἐν αὐτῇ ῥημάτων οὔτε τι ἐναντιώμα (94) πρὸς τὴν ὅλην τοῦ λόγου αὐτῷ (95) κατασκευὴν παρέξειν μετέλλει, καὶ ἀκολουθήσειν βλάβος ἐν ἐξηγήσεως εἶδει ἐμαλλοῦ, καὶ ἀκολουθήσειν βλάβος ἐν ἐξηγήσει (96). Ὡς δὲ ἀληθῆ ταῦτα, ὅλην αὐτόθεν. Ἐκθήμενος γὰρ αὐτὴν, εὐθὺς ἐπιπιθᾶ τῇ ἐξηγήσει, προφάσει χρώμενος ἄλλη τέ τινα, καὶ ὅτι οὐκ ἐξαρκεῖ πρὸς τὴν διάλυσιν τοῦ ἐγκλήματος. Τίνος οὖν ἐνεκεν αὐτὴν προσβάλλου, ἀλλ' οὐκ εὐθὺς ἐπ' ἐκείνους ἤλθεις τοὺς λόγους, οἱ καὶ τὸ ἀκριβὲς εἶχον, καὶ ἐξαιρεθείσασε τῶν ἐγκλημάτων ἐμελλόν· Νῦν δὲ προτείνεται μὲν ὡς ἀσφαλὲς κριτήριον, διορθοῦται δὲ πάλιν, ὡς οὐδὲν ὀγιὰς ἔχουσαν. Τοῦτο δὲ παντὶ γινώριμον, ὅτι, ὡς παρ' ἀγκίστρον πρὸς θάνατον ἔλκοντι, τῷ ἑαυτοῦ φρονί·

(89) Reg. tertius καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

(90) Editi Ἡμῶν οὖν ὀπλουστέρα καὶ κοινὴ πίστις πάντων. At mss. ut in contextu.

(91) Collb. λέξομεν. Reg. tertius λέξωμεν. Ἐκεῖνο δὲ πρῶτον.

(92) Respicit Basilinus ad aliquam fidei formulam hæreticorum : quam confessus fuisset Eunomius a se adoptatam esse, si sincere ac sine fuco loqui voluisset. Interpres, *Credimus innascibilitatem esse Dei omnium essentialiam*. Sed ἀγεννησία non est *innascibilitas*, sed *ingeneratio* : quam naturæ dotem qui possidet, natura gigni non potest.

(93) Reg. secundus προσβάλλων τὴν ἀσέθειαν, ἀπίθανον ἑαυτὸν, *ne auribus inassuetis impietatem ingerens, sibi ipse detrahat fidem*, etc. Alii mss. et editi ut in contextu, nisi quod in editis legatur ποσβαλῶν.

(94) Editi οὐκέτι ἐναντιώμα. At mss. plerique omnium ita ut edidimus.

(95) Veteres aliquot libri αὐτῷ του λόγου, *inverso ordine*. Illud, καὶ ἀκολουθήσειν, quod statim sequitur, videtur sic accipi debere : *Rursus proponit fidem, quæ facile cum suis verbis consentiat*.

(96) Editio utraque cum tribus mss. ἐφ' ἃ προσηρται, *ad ea quæ dicta sunt*. Reg. tertius et Collb. ἐφ' ἃ προσηρται, *ad ea quæ ei libent, optime*. Reg. quartus utramque lectionem præfert, primam in contextu, alteram in ora libri. Haud procul Collb. cum altero ms. προσβάλλου. Editi προσβάλλου. Subinde Reg. quartus κριτήριον, *ἐπιδιορθοῦται*. — Ἐφ' ἃ προσηρται. Totius hic locus sic videtur reddendus : *Proponit Patrum fidem, quæ, utpote verbis indifferentibus constans, nihil quod toti illius orationis constructioni repugnet, exhibitura erat, eoque facile secutura, si sermonem sub expositionis specie ad ea, quæ intendit, transferret. Hæc autem vera esse sua sponte liquet*. MARAN.

ματι τὸ ἀπλοῦν τῆς πίστεως (97), οἷόν τι δέλεαρ, περιβάλλει, ἵνα τῷ φαινομένῳ ἐπιδραμόντες οἱ ἀπειρότεροι, ἀφυλάκτως τῷ κακῷ τῆς ἀσεβείας περιπαρῶσιν. Ὡς ἂν δὲ μὴ δόξειεν ἄνευ ἀνάγκης τῇ ἐπιδιωρθώσει τῆς πίστεως ἐγχειρεῖν, ἦν αὐτὸς ἀπεσέμνυε ταῖς ὑπερβολαῖς τῶν ἐπαίνων, ταύτην, ὡσπερ ἐπιλαθόμενος (98) τῶν ἑαυτοῦ λόγων, σκέψασθε πῶς διασύρει.

ΕΥΝ. Ἡ μὲν οὖν ἀπλουστέρᾳ καὶ κοινῇ πάντων πίστις ὅσοις τὸ δοκεῖν ἢ τὸ εἶναι Χριστιανοῖς ἐπιμελές, ὡς ἐν ἐπιδρομῇ κεφαλαιωδέστερον εἰπεῖν, αὕτη.

ΒΑΣ. Εἰπέ μοι, ἡ εὐσεβῆς τῶν Πατέρων παράδοσις, καὶ ὁ κανὼν, ὡς αὐτὸς ὠνόμασας, καὶ ὁ γνώμων, καὶ τὸ ἀσφαλές (99) κριτήριον, νῦν ὄργανον ἀπάτης, καὶ τέχνη σχηματισμοῦ, καὶ τὰ τοιαῦτᾳ πάλιν προσαγορεύεται (1); Εἰ γὰρ οὐχὶ τοῖς ἡντως οὖσι Χριστιανοῖς ἐφαρμόζει, ἀλλὰ τοῖς τὸ δοκεῖν πρὸ τοῦ εἶναι τετιμηκῶσι, τί ἄλλο περὶ αὐτῆς ὑπολαμβάνειν ἢ ταῦτα προσῆκε; Τίς ἂν οὖν, μὴ παντελῶς παραπαλῶν, τὸν κανὼνα τοῦ εὐθέως τοῖς τῆν ψυχὴν ἐνδιαστροφῆς ἀρμόζειν εἴποι, καὶ τὸν γνώμονα τῆς ἀληθείας τοῖς ἐχθροῖς τῆς ἀληθείας; Οἱ γὰρ τὸ ὀνομάζεσθαι Χριστιανοὶ πρὸ τοῦ ἀληθῶς εἶναι τετιμηκότες, ἐπὶ τῇ τῶν πολλῶν ἀπάτῃ (2) τὸν σχηματισμὸν τοῦτον ὑποδύμενοι, πόρρω πάσης εὐθύτητος καὶ ἀληθείας εἰσίν. Οὕτε οὖν διεστραμμένον κατευθυνθήσεται, ὡς τοῦ Ἐκκλησιαστικοῦ λόγος, οὔτε τὰ τῆς ἀληθείας κριτήρια τοῖς τὸ ψεῦδος κατὰ τὸν βίον ἡρημένοις ἀρμόσει, ὅπερ τοῦτο δοκεῖ.

5. Ἀλλὰ δι' ἃς εἶπον αἰτίας εἰς οὕτω προδῆλους ἐναντιότητας ὑπενέχθη, ἵνα οἷς μὲν ἐπαίνει τὴν πίστιν κοινωνῶν τοῖς Πατράσι τῆς εὐσεβείας δόξῃ, οἷς δὲ λαμβάνεται πάλιν αὐτῆς, τὴν ὁδὸν (3) ἑαυτῷ πρὸς τὴν ἐξήγησιν ὑπανοίξῃ. Διὰ τοῦτο τὴν αὐτὴν καὶ κανὼνα λέγει, καὶ προσθήκης φησὶν ἀκριβεστέρως δεῖσθαι. Τοῦτο δὲ αὐτὸ (4) καὶ τῆς ἐσχάτης ἀμαθείας σημεῖον ἔστω, εἴ τι καὶ τοῦτο φίλον παρεξτάξῃ. Ὁ γὰρ τοὶ κανὼν, ὡ σοφώτατε, καὶ ὁ γνώμων, ἕως ἂν μηδὲν ἐνδὲν τοῦ κανὼν εἶναι καὶ γνώμων, οὐδεμίαν προσθήκην εἰς ἀκρίθειαν ἐπιδέχεται. Κατὰ γὰρ τὸ ἕλλειπον ἢ πρόσθεσις. Ἀτελεῖς δὲ ὑπάρχοντες, οὐδὲ τῶν προσηγοριῶν τούτων ὑγῶς ἂν εἴ τι τυγχάνοιεν. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Ἡδὲ καὶ οὗς ἐκτίθεται περὶ Θεοῦ λόγους ἐπισκεψόμεθα.

ΕΥΝ. Εἰς τοίνυν, φησὶ, κατὰ τε φυσικὴν ἔνοιαν καὶ κατὰ τὴν τῶν Πατέρων διδασκαλίαν ἡμῖν ὠμολογηταὶ Θεός, μήτε παρ' ἑαυτοῦ μήτε παρ' ἑτέρου γεγόμενος. Ἐκάτερον γὰρ αὐτῶν ἐπίσης ἀδύνατον,

⁹⁹ Eccle. 1, 15.

(97) Editio utraque cum Reg. quinto τὸ ἀπλοῦν τῆς ἐπιτάσεως · unde Cornarius : *simplicitatem increbrescentis orationis*. At Colb. et sex alii mss. τὸ ἀπλοῦν τῆς πίστεως, *simplicitatem fidei*.

(98) Editi ἐπιλανθανόμενος. Veteres duo libri ἐπιλαθόμενος.

(99) Codex unus καὶ τὸ ἀσφαλίστατον. Mox Reg. tertius νῦν ὄργανον.

(1) Editi προσαγορεύονται. At mss. προσαγορεύεται. Nota interrogacionis hic invenitur in multis mss. Statim editi περὶ αὐτοῦ ὑπολαμβάνειν. Libri

suæ velut bamo ad mortem trahenti simplicitatem fidei ceu escam quamdam circumdat, ut inperitiores ad id quod apparet festinantes, incaute impietatis scelere transigantur. Sed ne videatur citra necessitatem emendationem fidei aggredi, quam ipse summis laudibus extulit, videte quomodo ei quasi verborum suorum oblitus detrahat.

EUN. Simplicior igitur et communis fides omnium, qui aut videri, aut esse Christiani cupiunt, ut compendio ac summatim dicam, hæc est.

BAS. Dic mihi, pia Patrum traditio regulaque, uti ipse nominasti, et amussis, tutaque iudicandi ratio, nunc rursus instrumentum fraudis, et ars simulandi, et alia id genus appellatur? Etenim si eos qui vere Christiani sunt nequaquam decet, at iis tamen qui videri quam esse malunt, quid aliud de ea quam talia sentire convenit? Quis igitur, nisi demens omnino sit, dixerit regulam recti iis qui animo perverso sunt convenire, aut veritatis amussim, iis qui veritatis sunt inimici? Qui enim vocari Christiani quam vere esse maluerunt, simulationem hanc ad multos decipiendos induentes, procul ab omni rectitudine ac veritate absunt. Neque igitur distortum dirigetur, velut Ecclesiastes dixit ⁹⁹: neque veritatis iudicia iis qui in vita mendacium amplexati sunt, convenient: quod quidem huic videtur.

5. Verum ob eas quas retuli causas tam aperte secum pugnat, ut dum laudat fidem, pietatis Patrum particeps esse videatur: dum vero ipsam rursus criminatur, viam sibi aperiat ad expositionem. Quapropter eandem et regulam appellat, aitque eam additamento accuratiore indigere. Hoc ipsum autem etiam extremæ ignorantie signum fuerit, si cui id quoque disquirere libuerit. Regula enim et amussis, o sapientissime, quandiu nihil defuerit quominus regula sint et **214** amussis, accessionem nullam ad integritatem admittunt. Fit enim accessio ob defectum. Quod si imperfectæ fuerint, ne has quidem appellationes jam recte acceperint. Sed de his satis. Jam vero etiam quos de Deo profert sermones consideremus.

EUN. Nos igitur, inquit, unum Deum et juxta naturalem notionem et juxta Patrum doctrinam confitemur, neque a seipso, neque ab alio factum. Nam utrumque horum ex æquo fieri non potest,

antiqui περὶ αὐτῆς.

(2) Colb. cum Reg. tertio ἐπὶ τὴν ἀπάτην. Locum Ecclesiastæ sic expressere LXX: Διεστραμμένον οὐ δυνήσεται ἐπικοσμηθῆναι, *Perversum non poterit adornari*. Vulg. *Perversi difficile corriguntur*.

(3) Editi, δι' ἃς εἶπομεν... αὐτῆς ὁδόν. Codices melioris notæ ut in contextu.

(4) Editi Τοῦτο δὲ αὐτοῦ. Antiqui duo libri τοῦτο δὲ αὐτό. Alii duo τοῦτο δὲ αὐτῷ. Quod aliquanto post legitur, Ἀτελεῖς δὲ ὑπάρχοντες, referri debet ad voces ὁ κανὼν, ὁ γνώμων.

cum revera id quod facit, prius esse oporteat eo quod fit; et id quod fit, posterius eo quod facit. Neque vero quidquam seipso prius aut posterius esse potest, neque aliud quidquam ante Deum. Enimvero illud præ posteriore dignitatem haberet deitatis.

BAS. Quorsum igitur totam hanc ejus apposuit dictionem? Ut conspicua fiat viri vana loquacitas, qua per totum librum utitur. Eisi enim ille ipse dixit evidens esse communibus omnium intelligentiis, Deum esse ingenitum, hoc tamen nobis nititur commonstrare. Unde simile quiddam facit, ac si quis clara in meridie sanis oculis præditos homines docere ratione velit, solem cælestium omnium stellarum esse lucidissimum. Quod si deridetur qui ea quæ sensibus nota sunt, ratione ostendit: qui res ex communibus notionibus confessas docet, nonne amentia ejusdem futurus est reus? Hæc enim profecto longe certiora sunt æquis rerum æstimationibus, quam quæ cadunt sub oculis. Et vero si quis esset qui in hanc veritatem impudenter invehetur, et eum qui ingenitus est, aut a seipso, aut ab altero genitum esse contenderet, hæc ista verborum vanitas veniam aliquam fortasse obtinere posset: sin autem nullus ad hunc usque diem, nec eorum qui ex ipsa Ecclesia exiere, contra veritatem insurrexerunt, eo devenit stupiditatis, ut de ingeniti ingeneratione dubitaret: quid ei lucri ex his verbis accedat, haud intelligo. Num vere Aristotelis aut Chrysippi syllogismus opus nobis erat, ut disceremus eum qui ingenitus est, neque a seipso, neque ab altero genitum fuisse: et eundem seipso nec antiquiorem, nec juniorem esse? Quid igitur sibi volunt hæc ejus verba? Videtur mihi se inter suos sectatores jactare, tanquam prudens quispiam ac egregia mente præditus, qui cum acutus sit in absurdis prospiciendis, in hoc quod deprehendit dissolvendo acutior est, ob idque in verborum versutia gloriari, et conari subtiliter et argute illud demonstrare, quod is qui ingenitus est, nec a seipso, nec ab alio genitus sit. Deinde vero ne hic quidem artis suæ obliviscitur: sed rebus confessis immorans, quasi elementa quædam sibi ipse ad eam quæ sequitur doctrinam interserit. Illud enim non otiose dixit, quod oporteat id quod facit revera prius esse eo quod efficitur: sed ut in instituendis de Filio sermonibus, in antecessum concessum habeat **215** Filium postea factum Patri accessisse, siquidem id quod facit, eo quod fit antiquius est: item, ut hoc tanquam inde consequens colligat, Filium scilicet ex non exstantibus factum

(5) Veteres duo libri τίνος ἔνεκα. Mox in iisdem mss. vox ταύτην deest.

(6) Editi Θεὸν ἀγέννητον, Deum non factum, Deum non natum. At mss. Θεὸν ἀγέννητον, Deum non genitum, Deum generationis expertem.

(7) Editi et Reg. secundus ἀγέννητον... γεγεννησθαι. Alii tres mss. ἀγέννητον... γεγεννησθαι. Exarati manu libri, cum hæc voces occurrunt, solent inter

ἐπειδὴ γε δεῖ κατὰ ἀλήθειαν το ποιῶν τοῦ γινομένου προὔπαρχειν, καὶ τὸ ποιούμενον τοῦ ποιούντος εἶναι δεύτερον. Μῆτε δὲ αὐτὸ ἑαυτοῦ πρότερον ἢ ὕστερον εἶναι δύνασθαι, μῆτε ἑτέρον τι πρὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ γὰρ ἂν ἐκεῖνο πρὸ τοῦ δευτέρου τὸ τῆς θεότητος ἔσχειν ἀξίωμα.

BAS. Τίνος οὖν ἔνεκεν (5) πᾶσαν αὐτοῦ ταύτην παρεθέμην τὴν λέξιν; Ἴνα καταφανῆς ἡ ἀδολεσχία τοῦ ἀνδρός, ἢ χρῆται παρὰ πάντα τὸν λόγον, γένηται. Εἰπὼν γὰρ αὐτὸς ἑναργῆς ὑπάρχειν ταῖς κοιναῖς πάντων ἐννοιαῖς τὸ εἶναι τὸν Θεὸν ἀγέννητον (6), ἀποδείξεις τοῦτου κομίζειν ἡμῖν ἐπιχειρεῖ, παραπλήσιον ποιῶν, ὡσπερ ἂν εἰ τις ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ τοὺς ἑβρωμένους τὰς βῆφεις λόγῳ διδάσκειν βούλοιο φανότατον εἶναι τῶν κατ' οὐρανὸν ἀστέρων τὸν ἥλιον. Εἰ δὲ ὁ τὰ τῆ αἰσθήσει γνώριμα λόγῳ δεικνὺς καταγέλαστος, ὁ τὰ ταῖς κοιναῖς προλήψεσιν ὠμολογημένα διδάσκων πῶς οὐχὶ τῆς Ἰσῆς παρανοίας ὑπεύθυνος; Πολλῷ γὰρ δήπου ταῦτα τῶν διὰ τῆς βῆφews φαινομένων τοῖς σωφρονοῦσι πιστότερα. Εἰ μὲν οὖν ἦν τις ὁ κατὰ τῆς ἀληθείας ταύτης ἀναισχυντῆς, καὶ τὸν ἀγέννητον ἢ παρ' ἑαυτοῦ ἢ παρ' ἑτέρου γεγεννησθαι (7) διατεινόμενος, εἶχεν ἂν τινα τυχὸν συγγνώμην ἢ μεταίτητος τῶν λεγομένων· εἰ δὲ οὐδεὶς μέχρι σήμερον οὐτε τῶν ἔξω τοῦ λόγου τοῦ καθ' ἡμᾶς, οὐτε τῶν ἐξ αὐτῆς τῆς Ἐκκλησίας ἐπαναστάντων τῇ ἀληθείᾳ, εἰς τοσοῦτον ἤλθεν ἀποπληξίας, ὥστε διαμφισθετεῖν (8) περὶ τῆς ἀγέννησίας τοῦ ἀγεννήτου· τί κέρδος ἐκ τῶν λόγων τούτων, οὐ συνοῶ. Ἡ τῶν Ἀριστοτέλους ὄντως ἡμῖν καὶ Χρυσόππου συλλογισμῶν ἔδει πρὸς τὸ μαθεῖν, ὅτι ὁ ἀγέννητος οὐ γεγεννηται (9), οὐτε αὐτὸς ὑφ' ἑαυτοῦ, οὐτε ὑφ' ἑτέρου; καὶ οὐτε πρεσβύτερος, οὐτε νεώτερος αὐτὸς ἐστὶν ἑαυτοῦ; Τί οὖν αὐτῶ ταῦτα βούλεται; Δοκεῖ μοι ὁμοῦ μὲν τοῖς ἀκολουθοῦσι ἐγκαλλωπιζέσθαι, ὡς δὴ πυκνὸς τις καὶ περιττὸς τὴν διάνοιαν, καὶ ὀξὺς μὲν ὑπιδέσθαι τὸ ἀποπον, ὀξύτερος δὲ διαλύσαι τὸ φωραθὲν, καὶ διὰ τοῦτο ἐναθρύνεσθαι τῇ τῶν λόγων στροφῇ, καὶ περὶ τὴν ἀπόδειξιν λεπτοουργεῖν τοῦ μῆτε ὑφ' ἑαυτοῦ μῆτε ὑφ' ἑτέρου τὸν ἀγέννητον γεγεννησθαι. Ἐπειτα μέντοι οὐδὲ ἐνταῦθα τῆς ἑαυτοῦ τέχνης ἐπιλανθάνεται· ἀλλ' ἐν τῇ τῶν ὀμολογουμένων διατριβῇ, ὡσπερ στοιχεῖά τινα πρὸς τοὺς ἐξῆς λόγους ἑαυτῶ παραμβάλλει. Οὐ γὰρ ἀργῶς αὐτῶ ἐκεῖνο ἔχει, ὅτι δεῖ, κατὰ ἀλήθειαν, τὸ ποιῶν τοῦ γινομένου προὔπαρχειν. Ἄλλ' ἵνα ἐν τοῖς περὶ Υἱοῦ λόγοις προδιωμολογημένον ἔχη, τὸ ὕστερον προσγεγεννησθαι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, εἴπερ τὸ ποιῶν ἐστὶ τοῦ γινομένου πρεσβύτερον· τούτῳ δὲ ὡς ἐπόμενον λάβῃ, τὸ ἐκ μὴ ὄντων τὸν Υἱὸν γεγεννησθαι (10). Ἄλλ' ὁ μὲν τῆς εἰς τὸν Υἱὸν ἀσεβείας ἔλεγχος ἐν τοῖς οικείοις τόποις ἀναμεινάτω. Ἐγὼ δὲ καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίαν, καὶ τὰ μάλιστα

se dissidere, alii aliam scripturam præferentes; quæ variatio et in ipsis libris impressis invenitur.

(8) Editi ὡς διαμφισθετεῖν. At mss. non pauci ὡστε.

(9) Reg. tertius ἀγέννητος οὐ γεγεννηται.

(10) Editi τὸν Υἱὸν γεγεννησθαι, Filium genitum esse. At mss. plerique omnes γεγεννησθαι. Mox Reg. tertius cum Colb. τόποις ἀναμεινάτω.

δοξη ταῖς ἐννοίαις ἡμῶν συμβαίνειν, ἀλλ' οὖν ὡς οὐ-
δαμοῦ τῆς Γραφῆς κειμένην, καὶ πρῶτον στοιχεῖον
οὖσαν τῆς βλασφημίας αὐτῶν, σιωπᾶσθαι ἂν δικαίως
ἀξίαν εἶναι φῆσαιμι, τῆς Πατρὸς φωνῆς ἴσον δυνα-
μῆνης τῷ ἀγεννήτῳ, πρὸς τῷ καὶ τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ
ἐννοιαν συνημμένως ἑαυτῇ διὰ τῆς σχέσεως συνεισ-
άγειν. Ὁ γὰρ ὄντως Πατὴρ καὶ μόνος ἐξ οὐδενός ἐστιν
ἐτέρου· τὸ δὲ, ἐξ οὐδενός, ταυτὸν ἐστὶ τῷ, ἀγέννητος.
Οὗ τοίνυν ἀγέννητον πρᾶσαγορευτέον μᾶλλον ἡμῖν ἢ
Πατέρα, εἰ γὰρ μὴ μέλλοιεν εἶναι σοφώτεροι τῶν δι-
δαγμάτων τοῦ Σωτῆρος, εἰπόντος· *Πορευθέντες*,
βαπτίζεσθε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, ἀλλ' οὐχὶ τοῦ
ἀγεννήτου. Καὶ ταῦτα μὲν εἰς τοσοῦτον. Ἡμεῖς δὲ τὰ
συνεχῆ τοῦ λόγου διασχεψόμεθα (11). Ὀλίγον γὰρ
προελθὼν, καὶ οἷον συγκεφαλαιούμενος αὐτὸς (12)
ἑαυτῷ τὰ εἰρημένα, οὕτω γράφει.

EYN. Ἄρ' οὖν, εἰ μὴτε αὐτὸς ἑαυτοῦ, μὴτε ἕτε-
ρόν τι αὐτοῦ προϋπάρχειν δέδεικται, πρὸ δὲ πάν-
των αὐτὸς, ἀκολουθεῖ τούτῳ τὸ ἀγέννητον· μᾶλλον
δὲ αὐτὸ ἐστὶν (13) οὐσία ἀγέννητος.

ΒΑΣ. Ἦν τοίνυν ἐν τούτοις ἐφωράσαμεν κακουρ-
γίαν συνιδεῖν μὲν, οἶμαι (14), καὶ πάνυ βῆδιον τῷ καὶ
μικρὸν ἐπιστήσαντι, ἐμφανῆ δὲ ποιῆσαι τοῖς πολλοῖς
οὐκ εὐμαρές. Πλὴν ἀλλὰ πειρατέον, τὴν ἐλπίδα θεμέ-
νους ἐπὶ τὸν διδόντα ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις,
δυνάμει πολλῇ. Εἰπὼν, ὅτι, εἰ μὴτε αὐτὸς ἑαυτοῦ,
μὴτε ἕτερόν τι αὐτοῦ προϋπάρχει, ἀκολουθεῖ αὐτῷ
τὸ ἀγέννητον· εἶτα συνιδῶν, ὅτι ἐκ τῆς τῶν τεθέν-
των ἀκολουθίας πρὸς τὸ ἐναντίον αὐτῷ περιῆλθεν ὁ
λόγος (εἰ γὰρ ἀκολουθεῖ τῷ Θεῷ τὸ ἀγέννητον, ἐξω-
θεν αὐτῷ παρέπεται δηλονότι. Τὸ δὲ ἐξωθεν τοῦ Θεοῦ
οὐκ οὐσία αὐτοῦ ἐστίν. Ἐκ δὲ τούτων (15) οἰχῆσεται
διαρρῦεν αὐτῷ τὸ σκαιώρημα), ἵνα δὲ μὴ τοῦτο πάθη,
τί ποιεῖ; Βραχὺ φροντίσας τοῦ γέλωτος, ὃν ἐπὶ τῷ
τὰ ἀνακλόμενα λέγειν ὑπέχειν ἐμελλε, τῇ ἐπιδιορθώ-
σει ἀπήγαγε τὸν λόγον πρὸς ἃ ἐβούλετο, εἰπὼν·
Μᾶλλον δὲ αὐτὸ (16) ἐστὶν οὐσία ἀγέννητος. Τοῦτο δὲ
οὐδεμίαν μὲν ἔχει ὁμογιάν πρὸς τὰ προάγοντα·
πῶς γὰρ καὶ ἐπόμενον αὐτῷ τὸ (17) ἀγέννητον ὁ Θεός

¹¹ Matth. xxviii, 19. ¹² Psal. lxxvii, 12.

(14) Editi εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς· τοῦ Πατρὸς,
ἀλλ' οὐχὶ τοῦ ἀγεννήτου.... σκεψόμεθα. Libri vete-
res, uti videre est in contextu.

(12) Ita antiqui duo libri. Vox αὐτὸς in editis
de-ideratur. Aliquanto post Reg. tertius ἕτερόν τι
πρὸ αὐτοῦ ὑπάρχειν ἀποδείκνυται, *demonstratum est*.

(13) Editio Paris. et Regii primus, secundus et
sextus, μᾶλλον δὲ αὐτός ἐστιν, *imo vero ipse est
substantia ingeniata*. Regii tertius et quintus cum
Colb. et cum editione Ven. μᾶλλον δὲ αὐτὸ ἐστίν,
imo vero ipsa est substantia ingeniata, hoc est τὸ
ἀγέννητον, *ipsa ingeneratio*, est substantia inge-
nita. — *Māλλον δὲ αὐτὸ ἐστὶν οὐσία ἀγέννη-
τος*. In hoc loco, qui infra bis repetitur, multo
clarior erit tota disputatio, si legamus ut in non-
nullis codicibus mss. et editis, αὐτός ἐστιν. *Vel
potius ipse (Deus) est substantia ingeniata*. Testatur
Basilius p. 223 hæc Eunomium de Deo universum
dixisse; idque patet ex his quæ proxime addit
Eunomius. Præterea conceptis verbis hoc loco non
dicebat Eunomius ipsum ingeniatum esse essentiam
Dei, sed eo spectare illius verba observat Basilius,
p. 216. MARAN.

esse. At impietatis in Filium confutatio suis locis
reservetur. Ego vero etiam ingeniati appellationem,
quanquam maxime nostro intelligendi modo con-
gruere videtur, tamen quod nusquam in Scriptura
usurpetur, sitque primum impietatis ipsorum ele-
mentum, hanc silentio jure tradendam esse duxe-
rim. Quippe vox Patris idem valet quod vox inge-
niti, præterquam quod Filii etiam notionem conjun-
ctim per relationem simul præferat. Qui enim re-
vera et solus Pater est, ex nullo alio est: hoc au-
tem quod ex nullo est, idem est atque ingeniatus.
Non igitur magis ingeniatus quam Pater appellandus
nobis est, nisi Salvatoris documenta voluerimus sa-
pientia superare, qui dixit: *Euntes baptizate in no-
mine Patris* ¹¹, non ingeniati. Sed de his hactenus.

B Nos vero ea quæ proxime refert, expendamus. Nam
ubi paululum progressus est, sibi quoque ipse ea quæ dixerat velut in summam redegit, sic scribit.

EUN. Itaque, si ostensum est neque ipsum ante
seipsum, neque quidquam aliud ante ipsum esse,
sed ipsum ante omnia exstare: sequitur illum in-
generatio: imo potius ipsa est substantia ingeniata.

BAS. Proinde quam in his deprehendimus impro-
bitatem, intelligere quidem, ut puto, facile est ad-
modum ei, qui vel leviter attenderit animum: at
eam vulgo manifestam reddere non ita fuerit facile.
Tentandum tamen, posteaquam spem collocaverimus
in eo, qui dat verbum evangelizantibus, virtute mul-
ta ¹². Dixerat porro quod illud, si neque ipse ante
seipsum, neque aliud quidquam ante ipsum est, se-
quatur ingeneratio: sed postmodum intellexit verba
sua sibi ob factorum fundamentorum consequentiam
in contrariam partem cedere. Nam si Deum sequitur
ingeneratio, ea illi procul dubio extrinsecus accedit.
Quod autem extra Deum est, substantia ejus non est.
Ex his autem dolosum illius commentum diluet ac
dilabatur. Sed hoc ei ne accidat, quid facit? Haud mul-
tum curans risum, quem ob pugnantia quæ loque-
batur subiturus erat, orationem ad ea quæ voluit,
corrigendo convertit, his verbis: Imo potius hæc
ipsa est substantia ingeniata. Hoc autem cum iis

(14) Editi συνιδεῖν καὶ, οἶμαι. Libri veteres ita,
ut edidimus.

(15) E regione horum verborum, Ἐκ δὲ τούτων,
in margine Reg. tertii scriptum est illud, Εἰ δὲ
τούτο δοθεῖτ, *Quod si hoc concederetur*. Basilius,
cujus alioqui sermo perspicuus est et clarus, dum
obscuras Eunomii ineptias confutare cogitur, fit et
ipse quodammodo obscurus. Eunomiana illa, ἀκο-
λουθεῖ τούτῳ τὸ ἀγέννητον, μᾶλλον δὲ αὐτὸ ἐστὶν
οὐσία ἀγέννητος, contendit Basilius inter se pugna-
re, nec inter se conciliari posse. Nam, inquit, quod
quemquam sequitur, id in eo adventitium est, nec
est ejus substantia. Ex quo fit, ut τὸ ἀγέννητον,
cum ex Eunomii sententia Deum sequatur, adven-
titium quidam sit in Deo, nec Deus ipse, nec sub-
stantia ingeniata dici possit. Ex quibus colligi de-
bet, Eunomium, cum τὸ ἀγέννητον substantiam in-
genitam esse diceret, secum nequaquam consen-
sisse.

(16) Editio Paris. cum tribus mss. μᾶλλον δὲ αὐ-
τός. Alii quatuor mss. cum editione Ven. αὐτό.

(17) Editio utraque cum Reg. quinto αὐτὸ τό.

quæ præcesserunt nullo pacto **216** consentit. Quomodo enim Deus ita comparatus est, ut ingeneratio sit in eo et quiddam consequens, et rursus quiddam non consequens, imo sit aliquid, quod in substantiæ ratione contineatur? Verumtamen non sinit cavillationem sibi omnino corruere. Etenim si posteaquam dixerat ingenerationem Deum sequi, hic sermonem stitisset, nec potuisset dicere ingenerationem esse substantiam Dei universorum, nec ostendere, unigenitum Filium secundum ipsam substantiam diversum esse, cum nihil eorum quæ extrinsecus sequuntur, necessitudinem inter Patrem et Filium secundum ipsam substantiam dirimere possit. Nunc vero cum subjunxerit: Imo potius hæc ipsa est substantia ingenerata; ostendit hoc ipsum quod Deus est, ipsam ingenerationem esse. Hoc autem quantum ei cursum ad impietatem stabilendam semper paret, paulo post sermone progrediente ostendam. Porro quod quidem initio dixit, id ex rerum veritate per concessorum consequentiam apparet: quod vero postremum posuit, id hæretico sensu adjectum est, cum impudentissime omnium hic orator ad sermonem corrigendum transilierit. Qui enim fieri potest ut idem et sequatur Deum, et idem sit quod ipse, cum omnibus compertum sit ac perspectum, id quod sequitur, aliud esse ab eo cujus consequens est? Hic vero quasi via quadam arrepta, ex eo quod sermonem furtim occupavit, confirmat ingenerationem substantiam esse Dei universorum: ut hoc demonstrato concessum habeat, Unigenitum autem dicat, perspicite.

EUN. Ingenerationem autem dum dicimus, non nomine solum, secundum humanam cogitandi rationem, decorandum Deum putamus: sed ei persolvendum arbitramur quod maxime Deo debemus, ut id ipsum scilicet quod est confiteamur. Quæ enim juxta intelligentiam dicuntur, cum in nominibus solum et prolotione existentiam habeant, una cum vocibus dissolvuntur.

BAS. Negat ingenerationem juxta nostrum intel-

Alii sex mss. αὐτῷ τό. Lectio utraque potest admitti.

(18) Illa, ὅμως γε μήν, *verumtamen non sinit*, etc., hoc modo intelligi posse videntur: Eunomius, quantum in se est, non sinit suum sophisma iners esse et inefficax: sed illud ita proponit, ut ex eo colligi possit, primum τὸ ἀγέννητον, *ingenerationem*, ipsam esse essentialiam Dei universorum: deinde, unigenitum Filium non esse Deum verum. Et vero vir impius illud quasi principium primum ponebat, Deum natura gigni non posse: quo semel posito, concludebat Filium, cum genitus sit, Deum non esse.

(19) Editi ἔχοντα κατὰ τὴν οὐσίαν. Antiqui tres libri κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν.

(20) Reg. tertius οὐκ ἐπόμεινον διὰ τὴν ἑξοικιστικὴν ἑξοικιστικὴν ἑξοικιστικὴν • quæ lectio legitur quoque in margine Reg. secundi.

(21) Editio utraque τοῦτο δὲ αὐτῷ ὅσον δρᾶμα • unde Cornarius, *hoc vero quantum scenicum actum præparet ad impietatis transgressionem*. Codices duo ὅσον αὐτῷ δρᾶμα ἀεὶ πρὸς τὴν. Alius in contexto quidem habet δρόμον • at in margine scriptum invenitur manu recentiore δρᾶμα. Reg. secundus ὅσον αὐτῷ δρόμον ἀεὶ πρὸς τὴν, nec aliter legitur in Re-

A ἔχει; καὶ πάλιν οὐκ ἐπόμεινον, ἀλλ' ἐν τῷ τῆς οὐσίας λόγῳ περιεχόμενον; ὁμως γε μήν (18) οὐκ ἐξ παντελῶς αὐτῷ διαφθαρῆναι τὸ σόφισμα. Εἰ γὰρ, εἰπῶν, ὅτι ἀκολουθεῖ αὐτῷ τὸ ἀγέννητον, ἐνταῦθα τὸν λόγον ἔστησεν, οὐκ ἂν εἶχεν ὅπως ἢ τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν λέγῃ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, ἢ ἀλλοτριῶς ἔχοντα κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν (19) τὸν μονογενῆ Υἱὸν ἐπιδείξῃ, οὐδενὸς δυναμένου τῶν ἐξωθεν ἐπομένων, Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὴν κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν οὐκ ἐξοικιστικῶς διστᾶν (20). Νῦν δὲ τῷ ἐπαγαγεῖν, Μᾶλλον δὲ αὐτὸ ἐστὶν οὐσία ἀγέννητος, ἐνεδείξατο, ὅτι αὐτὸ, ὅπερ ἐστὶν ὁ Θεός, ἀγεννησία ἐστὶ • τοῦτο δὲ ὅσον αὐτῷ δρόμον (21) ἀεὶ πρὸς τὴν ἐγγεῖρσιν τῆς ἀσεβείας προεுτρεπίξει, μικρὸν τῷ λόγῳ προσελθὼν ἐπιδείξω. Ἔστι δ' ἄρα, ὃ μὲν ἐξ ἀρχῆς εἶπεν, ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων ἀληθείας κατὰ τὸ ἀκολουθῶν τῶν δεδομένων ἀναφανέν • ὃ δὲ τελευταῖον ἐπέθηκεν, ἐκ τοῦ φρονήματος τοῦ αἰρετικοῦ προσεβρίβη, ἀναισχυντότατα πάντων τοῦ λογογράφου πρὸς τὴν ἐπιδιόρθωσιν τοῦ λόγου (22) μεταπηδήσαντος. Πῶς γὰρ τὸ αὐτὸ καὶ ἀκολουθεῖ τῷ Θεῷ, καὶ ταυτὸν ἐστὶν αὐτῷ, πᾶσιν ἕντος προδήλου, ὅτι τὸ ἀκολουθοῦν ἕτερόν ἐστι παρὰ τὸν οὐ ἐστὶν ἐπακολουθήμα; Ὁ δὲ, ὡς περ ὁδοῦ τινοσ λαβόμενος, ἐκ τοῦ καθ' ὑφαρπαγὴν αὐτῷ προληφθέντος (23) λόγου, πρὸς τὴν κατασκευὴν ἐντεῦθεν χωρεῖ τοῦ τὴν ἀγεννησίαν οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, ἵνα, τοῦτου δευχθέντος, ὁμολογούμενον ἔχῃ τὸ ἀνόμιον κατὰ τὴν οὐσίαν εἶναι τὸν Μονογενῆ τῷ Πατρὶ. Σκοπεῖτε δὲ ἃ φησιν (24).

secundum substantiam Patri esse dissimilem. Quæ

C Εἶναι. Ἀγέννητον δὲ λέγοντες, οὐκ ὀνόματι μόνον, κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην, σεμνύνειν οἰόμεθα δεῖν, ἐκτινύναι δὲ αὐτῷ τὸ πάντων ἀναγκαιότατον ὄφλημα τῷ Θεῷ τὴν τοῦ εἶναι ὃ ἐστὶν ὁμολογίαν. Τὰ γὰρ τὰ κατ' ἐπίνοιαν λεγόμενα, ἐν ὀνόμασι μόνον καὶ προφορᾷ τὸ εἶναι ἔχοντα, ταῖς φωναῖς συνδιαλύεσθαι πέφυκεν.

BAS. Ἀναίρει τὸ (25) κατ' ἐπίνοιαν θεωρεῖσθαι

giis tertio et quarto, nisi quod vox ἀεὶ in eis desit. Nec ita multo post mss. duo ἐπιδείξει. Subinde Colb. et Reg. tertius ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων ἀκολουθίας.

D (22) Illud, πρὸς τὴν ἐπιδιόρθωσιν τοῦ λόγου, *ad sermonem corrigendum*, debet accipi de illo, μᾶλλον δέ. Etenim hæc voces, *imo vero, vel potius*, quibus Græca verba exprimi solent, quædam sunt correctionis et occupationis formulæ.

(23) Editi et mss. nonnulli αὐτῷ ληφθέντος. Codex alius cum editione Ven. προσληφθέντος. Alii tres mss. melius προληφθέντος, *ex iis quæ occupavit, quæ prius dixit*.

(24) Reg. tertius Σκοπεῖτε δὲ οἷα φησιν. Statim codex unus ὀνόματι μόνον.

(25) Illud, Ἀναίρει τὸ, etc., ita interpretatur Trapezuntius: *Destruit ex commentatione in Deo ingeneratum esse perspicere, subobscurius*. Verbum ἀναίρειν, nisi valde fallor, hoc loco sumitur pro eo, quod est, *negare, inficiari*. Et certe Budæus, cum ait pag. 168, ἀναίρειν τὴν διαδοχίαν, nihil aliud esse, nisi *actionem negare*, aperte nobiscum facit. Mox Reg. quartus οἰόμενος βῆδιαν αὐτῷ ἐντεῦθεν.

ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγέννητον, ἡγούμενος ἐνευθεν ῥα-
 δίαν αὐτῷ τὴν ἐπιχείρησιν ἐσεσθαι τοῦ τὴν ἀγεννη-
 σίαν οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ (26)· ἐκ τούτου δὲ ἀνα-
 τιρήτως δείξειν, ἀνόμιον εἶναι κατ' αὐτὴν τὴν οὐ-
 σίαν τὸν μονογενῆ Υἱὸν τῷ Πατρὶ. Διὰ τοῦτο προσ-
 πλέκεται τῷ ῥήματι τῆς ἐπινοίας, ὡς οὐδὲν σημαί-
 νοντι τὸ παράπαν, ἀλλ' ἐν μόνῃ τῇ προφορᾷ τὴν
 ὑπόστασιν κεκτημένῃ· καὶ ἀνόξιον εἶναι Θεοῦ προσ-
 ποιᾶται ταῖς ἐπινοίαις αὐτὸν ἀποσεμνύνειν. Ἐγὼ
 δὲ εἰ μὲν ἐπινοίᾳ θεωρητὸν (27) ἢ μὴ τὸ ἀγέννητον,
 οὐπω δισχυρίζομαι πρὶν ἂν ὑπ' αὐτῆς τοῦ λόγου τῆς
 ἐξετάσεως διδαχθῶμεν.

6. Αὐτὸ δὲ τοῦτο, τί ποτέ ἐστιν ἡ ἐπινοία, ἡδέως ἂν
 αὐτὸν ἐρωτήσασι· ἄρ' οὐδὲν παντάπασι σημαίνει
 τὸ ὄνομα τοῦτο, καὶ φόφος ἄλλως ἐστὶ διὰ τῆς γλώτ-
 τῆς ἐκπίπτων; Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον οὐχὶ ἐπινοία, πα-
 ράνοια δ' ἂν μᾶλλον καὶ φλυαρία προσαγορεύοιτο.
 Εἰ δὲ συγχωροίη σημαίνει μὲν τι τὴν ἐπινοίαν, ψευ-
 δὲς δὲ τοῦτο παντελῶς καὶ ἀνύπαρκτον, ὡς ἐν ταῖς
 μυθοποιαῖς κενταύρων δὴ τιῶν ἀναπλασμοῦς καὶ
 χιμαίρας, πῶς τὸ σημαίνον (27*) ψεύδος τῷ φόφῳ
 τῆς γλώττης συναφανίζεται, τῆς μὲν φωνῆς πάντως
 εἰς ἀέρα προχομένης, τῶν δὲ ψευδῶν νοημάτων
 ἐναπομενόντων (28) τῇ διανοίᾳ; Οὐδὲ γὰρ ἐπειδὴν
 ποτε ψευδῶν παντελῶς καὶ διακένων ἀναπλασμῶν,
 ἢ ἐν ταῖς καθ' ὕπνον φαντασίαις, ἢ ἄλλως ἐν τοῖς
 ματαίοις τοῦ νοῦ κινήμασιν ἡ ψυχὴ πληρωθεῖσα,
 παρακατάσχη τῇ μνήμῃ, εἶτα διὰ τῆς φωνῆς ἐξαγ-
 γεῖλαι προέληται, ὁμοῦ τῷ προνεχθέντι λόγῳ συν-
 ηφανίσθη καὶ τὰ φαντάσματα. Πολλοὺ γὰρ ἂν ἄξιον
 ἦν τὰ ψευδῆ λέγειν, εἴπερ ἡ φύσις τοῦ ψεύδους τοῖς
 λαλουμένοις συνδιεφθέρητο· ἀλλ' οὐκ ἔχον ἐστὶ φύσιν
 τοῦτο γε (29). Ὑπόλοιπον δ' ἂν εἴη δεικνύναι, πῶς
 μὲν ἡ συνῆθεια, καὶ ἐπὶ ποίων πραγμάτων τῇ ἐπι-
 νοίᾳ χρῆται· πῶς δὲ τὰ θεῖα λόγια τὴν χρῆσιν αὐτῆς
 κεραιδέξατο. Ὁρῶμεν τοίνυν, ὅτι ἐν μὲν τῇ κοινῇ
 χρῆσει τὰ ταῖς ἀθροαῖς ἐπιβολαῖς τοῦ νοῦ ἀπλᾶ δο-
 κοῦντα εἶναι καὶ μοναχᾶ, ταῖς δὲ κατὰ λεπτόν ἐξε-
 τάσει ποικίλα φαινόμενα, καὶ πολλὰ (30) ταῦτα τῷ
 νῷ διαιρούμενα, ἐπινοίᾳ μόνῃ διαιρετὰ λέγεται (31).

26) Editio Paris. οὐσίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ. Illud, τοῦ
 Θεοῦ, deest in mss. et in editione Ven. Nolim tamen
 exprungantur hæ voces, nisi subaudiantur.

(27) Reg. tertius ἐπινοία θεωρητέον. Cum vox
 ἐπινοία sæpius occurrat, alienum non videitur, eam
 paucis explicare. Igitur voce ἐπινοία Eunomius intelli-
 gebat mentis cogitatem, subtilem quamdam ani-
 mi perceptionem, uno verbo, hunc nostrum intelli-
 gendi modum, quo res metaphysice consideramus :
 quam ultimam notionem omnium aptissimam esse
 arbitramur ad declarandum huius vocis usum. Qua-
 cunque igitur voce ad nomen ἐπινοία exprimendum
 utamur, ejus quam diximus notionis meminisse
 operæ pretium est.

(27*) Unus codex aut alter cum utraque editione
 πῶς τὸ σημαῖνον, Quomodo id quod rem falsam sig-
 nificat, simul cum linguæ sono interit? Alii quin-
 que mss. πῶς τὸ σημαίνον, etc. Quomodo fal-
 sum quod significatur, una cum linguæ sono in-
 terit?

(28) Editio utraque cum Reg. quinto τῶν δὲ ψευ-
 δῶν ὀνομάτων ἐναπομενόντων, male. Reg. quartus
 ψευδῶν νοημάτων ἐναπομενόντων· a quo codice alii

A ligendi modum in Deo considerari, ratus probatu-
 rum se hinc facili conatu, ingenerationem substan-
 tiam Dei esse : inde vero evidentè ostensurum esse
 se, unigenitum Filium secundum ipsam substan-
 tiam Patri esse dissimilem. Quapropter vocabulo
 intelligentiæ inhæret tanquam nihil omnino signifi-
 cantis, sed in sola prolacione existentiam habenti :
 atque Deo indignum esse simulat, eum videlicet
 ideis ac perceptionibus ornare ac cohonestare. Ego
 vero an ingentum possimus mente assequi; necne,
 non prius affirmo, quam ab ipsa rationis indagacione
 doceamur.

6. Sed quidnam sit perceptio ista, libenter eum in-
 terroga verim : utrum hoc nominis nihil omnino sig-
 nificet, et sonus sit qui temere ex ore exeat? 217
 B At res hujusmodi non perceptio, sed potius amentia ac
 nugacitas appellari potest. Quod si concesserit sig-
 nificari quidem aliquid perceptione, sed falsum
 quiddam omnino, et quod revera non existat,
 quemadmodum in fabularum commentis centauri ac
 chinxææ conflaguntur : quomodo falsum illud quod
 significatum est, una cum linguæ sono interit, cum
 etsi vox omnino in aerem diffunditur, tamen cogi-
 tationes falsæ remaneant in animo? Neque enim
 anima quæ falsis prorsus ac vanis commentis sive
 in somniorum visis, sive alias in vanis animi mo-
 tionibus repletur, cum semel hæc in memoria reti-
 nuerit, et deinde per vocem efferre voluerit, etiam
 una cum prolato sermone imagines rerum evanes-
 cunt. Etenim si natura falsi simul cum verbis inter-
 iret, operæ pretium esset falsa dicere. Sed hoc
 certe naturam non habet. Reliquum jam fuerit osten-
 dere, quomodo et quibus in rebus consuetudo dic-
 tione perceptionis utatur, et quomodo divina Elo-
 quia usum ejus susceperint. Videmus igitur, quod
 in communi quidem usu, quæ subito mentis impetu
 simplicia esse videntur ac unica, apparent tamen
 varia post accuratam indagacionem, præsertim si
 has multas partes mens dividat, ea ratione sola
 divisibilia esse dicantur. Exempli causa, corpus

quinque non dissident, nisi quod vox ψευδῶν in eis
 desideretur.

(29) Illa, ἀλλ' οὐκ ἔχον, etc., Trapezuntius sic
 verterat : Non est hic istius rei natura : quæ in-
 terpretatio cum non placeret Combefisio, vir doctus
 ita emendavit : At id fieri nequit, impossibile est. Ad
 verbum interpretabimur : Sed hoc non hanc natu-
 ram habet. Hoc est : Mendacium non tale est, ut
 sit ἀνύπαρκτον quiddam, consistatque solum in no-
 mine et prolacione. Melius fortasse et simplicius sic
 interpretari licet : Sed id non ita est.

(30) Legendum ποικίλα φαινόμενα καὶ πολλὰ,
 Videmus igitur in communi usu quæ subito mentis
 impetu simplicia videntur et unica, accuratius autem
 inquirenda varia et multa, ea dum mente dividuntur,
 sola cogitatione divisibilia dici. Paulo post d. 2,
 lege κατ' ἐπινοίαν καὶ ταῦτα. MABAN.

(31) Reg. tertius, ἐπινοία μόνῃ θεωρητὰ λέγε-
 ται, ratione sola dicuntur esse comprehensibilia.
 Alii sex mss. et utraque editio magno inter se con-
 sensu ἐπινοία μόνῃ διαιρετὰ λέγεται, ratione sola ἀ-
 cuntur esse divisibilia.

simpliciter esse prima apprehensio dicit: sed ubi ratio supervenit, illud multiplex esse ostendit, ipsum per cogitationem in ea ex quibus compositum est dissolvens, in colorem, in figuram, in duritiem, in magnitudinem, inque reliqua. Rursus quæ non subsistunt omnino, sed quædam mentis pictura ac imaginatione sola constringuntur, qualia portenta sunt quæ poetæ ac pictores cogitatione comminiscuntur, stuporem in legentibus excitaturi, hæc quoque ex consuetudine dicuntur contemplationi obnoxia esse. Quorum nulla mentione facta, sive ex ignorantia sive ex malitia, de sola rerum non subsistentium perceptione Eunomius disseruit; et ne huius quidem naturam ut se habet, exponit. Non enim ait significari quidquam per animi perceptionem, ne falsum quidem: sed dicit nomen esse sine ulla significatione, atque in sola pronuntiatione subsistere. Et tamen tantum abest ut hoc perceptionis nomen de solis vanis ac non existentibus visis prædicetur, ut post primam in nobis a sensu impressam ideam, subtiliorem accuratoremque rei considerationem, perceptionem nominemus: unde ex consuetudine, licet improprie, ratiocinatio vocatur.

218 Verbi gratia, tritici simplex intellectus omnibus inest, quod ubi apparuerit cognoscimus: at cum diligentius inquirimus, tunc et rerum multarum contemplatio, et diversa nomina res intellectas significantia sese animo offerunt. Enim vero idem triticum nunc fructum, nunc semen, et rursus alimentum appellamus; fructum quidem, velut præteritæ agriculturæ finem: semen vero, velut futuræ principium: alimentum denique, velut corpori comedentis augendo idoneum. Horum unumquodque et ratione consideratur, nec tamen una cum oris sono evanescit: sed cogitata in cogitantis animo fixa manent. Et in summa, quæcunque sensu cognoscuntur, ac in subjecto simplicia quidem esse videntur, variam vero rationem per contemplationem admittunt, hæc omnia animi perceptione sub contemplationem cadere dicuntur.

7. Ad hunc fere modum, etiam a divina Scriptura usum edocemur perceptionis. Equidem omittam reliqua; et quanquam dicere multa habeo, tamen unius solius opportunissimi mentionem faciam. Dominus noster Jesus Christus cum de seipso verba faceret, deitatisque in homines affectum, atque incarnationis gratiam hominibus declararet, proprietatibus quibusdam, quas in ipso contemplari possumus, hunc usum significavit. Nam seipsum dixit portam, viam, panem, vitam, pastorem, ac lucem⁶¹, qui tamen multis nomini-

⁶¹ Joan. x, 9; xiv, 6; vi, 51; xv, 1; x, 11; viii, 12.

(32) Codices nonnulli *μόνον*. Statim codex unus cum editis ex *τῆς αἰσθήσεως*. At mss. multi ἀπὸ *τῆς*.

(33) Totum illud, ὅθεν ἡ συνήθεια καλεῖ ἐπιλογισμὸν, εἰ καὶ μὴ οἰκείως, *Unde consuetudo attentionem diligentiorē vocat ratiocinationem, etsi non proprie, in multis codicibus desideratur: sed legitur in utraque editione et in Colb., et in margine Regii quinti.*

(34) Reg. tertius *θεωρία τε πλειον*. Reg. alter

Θεῖον, τὸ σῶμα ἀπλοῦν μὲν εἶναι φησιν ἡ πρώτη ἐντευξις, ποικίλον δὲ ὁ λόγος ἐπιὼν δείκνυσι, τῇ ἐπινοίᾳ αὐτὸ εἰς τὰ ἐξ ὧν σύγκειται διαλύων, καὶ χροῖμα, καὶ σχῆμα, καὶ ἀντιτυπίαν, καὶ μέγεθος, καὶ τὰ λοιπά. Πάλιν τὰ ἀνυπόστατα μὲν παντελῶς, κατὰ δὲ ἀναζωγράφησίν τινα τῆς ἐννοίας καὶ φαντασίαν μόνην ἀνατυπούμενα, ὡς ὅσα οἱ μυθοποιοὶ καὶ ζωγράφοι πρὸς τὴν τῶν ἐντυγχανόντων ἐκπληξιν τερατεύονται κατ' ἐπίνοιαν καὶ ταῦτα θεωρητὰ ὑπὸ τῆς συνήθειας λέγεται. Ὅν οὐδενὸς ἐπιμνησθεὶς οὗτος, ἡ ἀμαθῶς ἢ κακούργως, περὶ τῆς τῶν ἀνυπάρκτων ἐπινοίας μόνης ἡμῖν ἐφιλοσόφησε· καὶ οὐδὲ ταύτην ὡς ἔχει φύσεως ἐξηγούμενος. Οὐ γὰρ σημαίνει μὲν τὴν ἐπίνοιαν, ψευδὲς δὲ τοῦτο, φησὶν· ἀλλὰ παντελῶς ἀσημον εἶναι τὸ νοῦμα, καὶ ἐν μόνῃ τῇ ἐκφωνήσει τὴν ὑπόστασιν ἔχειν. Καίτοι τοσοῦτον ἀπέχει τοῦ κατὰ τῶν ματαίων μόνων (32) καὶ ἀνυποστάτων φαντασιῶν τὸ νοῦμα τοῦτο τῆς ἐπινοίας κείσθαι, ὥστε μετὰ τὸ πρῶτον ἡμῖν ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως ἐγγινόμενον νόημα τὴν λεπτοτέραν καὶ ἀκριβεστέραν τοῦ νοηθέντος ἐπενομήσῃ ἐπίνοιαν ὀνομάζεσθαι· ὅθεν ἡ συνήθεια καλεῖ ἐπιλογισμὸν, εἰ καὶ μὴ οἰκείως (33). Θεῖον τοῦ σίτου νόημα μὲν ἀπλοῦν ἐνυπάρχει πάσι, καθὼ φανέντα γνωρίζομεν· ἐν δὲ τῇ ἀκριθεί περὶ αὐτοῦ ἐξετάσει, θεωρία τε πλειόνων (34) προσέρχεται, καὶ προσηγοραὶ διάφοροι τῶν νοηθέντων σημαντικαί. Τὸν γὰρ αὐτὸν σίτον νῦν μὲν καρπὸν λέγομεν, νῦν δὲ σπέρμα, καὶ πάλιν τροφήν· καρπὸν μὲν, ὡς τέλος τῆς παρελθούσης γεωργίας· σπέρμα δὲ, ὡς ἀρχὴν τῆς μελλούσης· τροφήν δὲ, ὡς κατάλληλον εἰς προσθήκην τῷ τοῦ προσφερομένου σώματι. Τούτων ἐν ἑκαστῶν τῶν λεγομένων καὶ κατ' ἐπίνοιαν θεωρεῖται, καὶ τῷ φόβῳ τῆς γλώσσης οὐ συναπέρχεται· ἀλλὰ τῇ ψυχῇ τοῦ νενοηκότος ἐνδρῦται τὰ νοήματα. Καὶ ἀπαξ-απλῶς, πάντα τὰ τῇ (35) αἰσθήσει γνώριμα, καὶ ἀπλᾶ μὲν εἶναι τῷ ὑποκειμένῳ δοκοῦντα, ποικίλον δὲ λόγον κατὰ τὴν θεωρίαν ἐπιδεχόμενα, ἐπινοίᾳ θεωρητὰ λέγεται.

7. Ἐγγὺς δὲ τοῦ τοιούτου τρόπου τῆς ἐπινοίας τὴν χρῆσιν καὶ παρὰ τοῦ θεοῦ δεδιδάγμεθα λόγου. Τὰ μὲν οὖν ἄλλα παρήσω, πολλὰ ἔχων εἰπεῖν, ἐνὸς δὲ μόνου τοῦ καιριωτάτου μνησθήσομαι. Ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς (36) ἐν τοῖς περὶ ἑαυτοῦ λόγοις, τὴν φιλανθρωπίαν τῆς θεότητος καὶ τὴν ἐξ οἰκονομίας χάριν τοῖς ἀνθρώποις παραδηλῶν, ἰδιώμασί τισι τοῖς περὶ αὐτὸν θεωρουμένους ἀπεσήμανε ταύτην (37), θύραν ἑαυτὸν λέγων, καὶ ὄδον, καὶ ἄρτον, καὶ ζῆλον, καὶ ποιμένα, καὶ φῶς, οὐ το-

θεωρία τε πλειον.

(35) Editi πάντα τῇ. Libri veteres πάντα τὰ τῇ.

(36) Codices duo Ἰησοῦς Χριστός. Hoc ipso in loco editi περὶ αὐτοῦ. Antiqui tres libri περὶ αὐτοῦ.

(37) Reg. quartus ὑπεσήμανε ταύτην. Monere juvat, illud, ταύτην, referendum esse ad vocem superiorem τὴν χρῆσιν.

λυνόμενος τις ὢν· οὐ γὰρ πάντα τὰ ὀνόματα εἰς ταυ- A
τὸν ἀλλήλους φέροι. Ἄλλο γὰρ τὸ σημαίνονμενον φω-
τός, καὶ ἄλλο ἀμπέλου, καὶ ἄλλο ὁδοῦ, καὶ ἄλλο ποι-
μένος. Ἄλλ' ἐν ὧν κατὰ τὸ ὑποκείμενον, καὶ μία
οὐσία καὶ ἀπλή καὶ ἀσύνητος, ἄλλοτε ἄλλως ἑαυτὸν ὀνο-
μάζει, ταῖς ἐπινοίαις διαφερούσας ἀλλήλων τὰς προσ-
ηγορίας μεθαρμολόμενος. Κατὰ γὰρ τὴν τῶν ἐνεργειῶν
διαφορὰν, καὶ τὴν πρὸς τὰ εὐεργετούμενα σχέσιν,
διάφορα ἑαυτῷ καὶ τὰ ὀνόματα τίθεται. Φῶς μὲν γὰρ
ἑαυτὸν τοῦ κόσμου λέγει, τὸ τε ἀπρόσιτον τῆς ἐν τῇ
θεότητι δόξης τῷ ὀνόματι τούτῳ διασημαίνων, καὶ ὡς
τῇ λαμπρότητι τῆς γνώσεως τοὺς κεκαθαρμένους τὸ
δύμα τῆς ψυχῆς καταυγάζων· ἄμπελον δὲ, ὡς τοὺς
ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν πίστιν ἐρριζωμένους ἐπ' ἔργων
ἀγαθῶν καρποφορίας ἐκτρέφων· ἄρτον δὲ, ὡς οἰκειο-
τάτη τροφή λογικοῦ τυγχάνων, τῷ διακρατεῖν τὴν B
σύστασιν τῆς ψυχῆς, καὶ τὸ ἰδίωμα αὐτῆς διασώζειν,
ἀναπληρῶν (38) ἀεὶ παρ' ἑαυτοῦ τὸ ἐνδοεόν, καὶ πρὸς
τὴν ἐξ ἀλογίας ἐγγινομένην ἀβρωσίαν οὐκ ἔῶν
ὑποφέρεσθαι (39). Καὶ οὕτως ἂν τις τῶν ὀνομάτων
ἕκαστον ἐφοδεύων ποικίλας εὐροὶ τὰς ἐπινοίας ἐνδὸς
ἐκάστου τοῦ κατὰ τὴν οὐσίαν τοῖς πᾶσιν ὑποκειμέ-
νου. Τίς οὖν οὕτω τὴν γλῶσσαν πρὸς βλασφημίαν
ἠκόνηται, ὥστε τολμησαί εἰπεῖν ταῖς φωναῖς τὰς
ἐπινοίας ταύτας συνδιαλύεσθαι; Τί οὖν ἄτρεπον οὕτω
καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων λαμβάνεσθαι τινα κατ'
ἐπινοίαν, καὶ αὐτὸ τοῦτο πρῶτον (40), περὶ οὗ ὁ
σύμπαξ ἡμῖν κεκίνηται λόγος; Εὐρήσομεν γὰρ οὐδα-
μῶς ἐτέρως λεγόμενον τὸ ἀγέννητον. Ἄφθαρτον γὰρ
(41) καὶ ἀγέννητον εἶναι τὸν Θεὸν τῶν ὅλων λέγομεν,
κατὰ διαφόρους ἐπιβολὰς τοῖς ὀνόμασι τούτοις προ- C
σαγορεύοντες. Ὅταν μὲν γὰρ εἰς τοὺς κατόπιν αἰῶνας
ἀποδιέψωμεν, ὑπερεκπιπτουσας πάσης ἀρχῆς εὐρί-
σκοντες τὴν ζωὴν τοῦ Θεοῦ, ἀγέννητον αὐτὸν λέγο-
μεν· ὅταν δὲ τοῖς ἐπερχομένοις αἰῶσι τὸν νοῦν ἐπεκ-
τείνωμεν, τὸν ἀόριστον (42) καὶ ἄπειρον, καὶ οὐδενὶ
τέλει καταληπτὸν προσαγορεύομεν ἄφθαρτον. Ὡς
οὖν τὸ ἀτελεύτητον τῆς ζωῆς (43) ἄφθαρτον, οὕτω
τὸ ἀναρχον αὐτῆς ἀγέννητον ὀνομάσθη, τῇ ἐπινοίᾳ
θεωρούτων ἡμῶν ἐκάτερα. Τίς οὖν ἀντρεπὲς λόγος καὶ
ἐπινοεῖσθαι τῶν ὀνομάτων τούτων ἐκάτερον, καὶ ὁμο-
λογίαν εἶναι τοῦ κατ' ἀλήθειαν τῷ Θεῷ προσόντος;
Ὁ δὲ ὡς μαχόμενα ταῦτα καὶ ἀσύμματα παντελῶς (44)
ἀπ' ἀλλήλων διστασι· τὸ, τί κατ' ἐπινοίαν τι λέγε-
σθαι, καὶ τὸ ἀποκληροῦν τῷ Θεῷ (45) τὴν τοῦ εἶναι D
ἔστιν ὁμολογίαν.

dirimit: inficiatur videlicet, et aliquid dici juxta animi
quod est confessionem.

(38) Veteres aliquot libri καὶ ἀναπληρῶν.

(39) Editi cum Colb. et Reg. quinto ἀποφέρε-
σθαι. Alii quinque mss. ὑποφέρεσθαι. Mox editi
ἐνδὸς ἐκάστου. Vox ἐκάστου deest in multis mss.

(40) Editi et Reg. secundus καὶ αὐτὸ τοῦτο τὸ
ἀγέννητον πρῶτον. Illud, τὸ ἀγέννητον, delevimus,
aliorum sex codicum et editionis Ven. auctoritatem
seculi.

(41) Illa, Ἄφθαρτον γάρ, etc., refert Gregorius
Nyssenus, tomō II, pag. 824, eaque adversus cal-
umnias Eunomii docte et copiose defendit.

(42) Editi et Reg. quintus τὸν ἀόριστον. Alii

bus præditus non est; nec enim nomina omnia inter
se significatum eundem præ se ferunt. Enimvero aliud
lux, aliud vitis, aliud via, aliud pastor. significat.
Sed cum unum sit secundum subjectum, sitque una
substantia simplex, et non composita, alias aliter
se ipse nominat, diversas appellationes inter se
ratione dissidentes sibi ipsi accomodans. Nam
pro operationum diversitate, et pro ea habitudine
quam ad ea habet, quæ beneficiis ejus afficiuntur,
diversa quoque sibi nomina imponit. Nam ideo se-
ipsum lucem mundi dicit, quod partim inaccessam
deitatis majestatem hoc nomine significet, partim
quod splendore scientiæ eos qui purgatos animi
oculos habent, illuminet. Vitem vero, quod eos qui
in eo per fidem radices egerunt, bonorum operum
fertilitate enutriet. Panem autem, quod sit cibus
mentis maxime proprius, quippe qui animæ sta-
tum sustineat atque proprietatem ejus conservet, id
quod deest explens semper de seipso, nec sensim
delabi sinens ad eam quæ ex rationis inopia emer-
git infirmitatem. Quod si quispiam ita nomina sin-
gula percurrat, rationes varias invenire poterit, tam-
etsi secundum substantiam unum et idem subjectum
est omnibus. Quis igitur sic paratam ad blasphe-
mandum habet linguam, ut dicere audeat, simul
cum vocibus hæc perceptiones interire? Quid igitur
absurdi est, ad hunc etiam modum de Deo universor-
um 219 quædam secundum perceptionem accipi, et
hoc ipsum primum, de quo nobis tota instituta est
disputatio? Nusquam enim reperiemus vocem hanc,
ingenerationem, aliter usurpari. Incorruptibilem
namque ac ingenitum Deum universorum dicimus,
eum pro diversa notione his nominibus appellantes.
Cum enim in transacta jam sæcula respicimus, Dei-
que vita principium omne superare a nobis inveni-
tur, tunc ingenitum ipsum dicimus: cum vero in
futura sæcula cogitationem extendimus, eum, ceu
infinitem ac immensum, nec ullo fine comprehen-
sum, vocamus incorruptibilem. Quemadmodum igitur
vita sine carens dicitur incorruptibilitas: ita ean-
dem principii expers vocatur ingeneratio, tum cum
utraque per mentem speculamur. Qua igitur ratione
negabitur, et hæc utraque nomina excogitari, et
ejus quod revera Deo inest confessionem esse? Ille
vero tanquam si hæc inter se pugnant, nec inter
se conciliari ullo modo possent, alterum ab altero
perceptionem, et per hoc ipsum Deo persolvi ejus

quinque mss. τὸ ἀόριστον. Ibidem scriptum inveni-
tur in tribus codicibus ἀληπτον pro ἄπειρον· sed
vox ἄπειρον legitur in aliis mss. et in ipso Gregorio
Nysseno, licet alioqui non semper iisdem vocibus
utatur, quibus Basiliius.

(43) Antiqui tres libri τὸ ἀτέλεστον τῆς ζωῆς. Ibi-
dem editi τὸ ἀναρχον αὐτοῦ.... ἐπιθεωρούτων. At
mss. ita, ut edidimus.

(44) Editio utraque cum Reg. quinto καὶ ἀσύμ-
ματα παντελῶς. Alii sex mss. καὶ ἀσύμματα,
recte.

(45) Editi τοῦ Θεοῦ. Libri veteres τῷ Θεῷ.

8. At enim ne hoc quidem prætereamus, qualis ei simulatio pietatis excogitata sit ad auditorum eversionem, cum dicit,

EUN. Se ingenti appellatione Deum non decorare juxta humanum intelligendi modum, sed ei persolvere debitum maxime omnium necessarium; quando quidem eum id quod est confitetur esse.

BAS. Quibusnam verbis possit pro merito explicari harum versutiarum obliquitas? Nititur terrere simpliciores; quasi quod debent non reddant Deo, nisi ingenerationem substantiam esse conflueantur. Atque suam ipsius impietatem debiti solutionem appellat, ut ne quid videatur a seipso dicere, sed id quod necessario Deo debetur, persolvere. Quin et reliquis declarat, fore ut, si ingenerationem in substantia ponant, innoxii sine pœna dimittantur: si secus juxta pium modum acceperint, futurum esse, ut ipsi tanquam qui debitum omnium antiquissimum maximeque necessarium omiserint solvere, iram sustineant implacabilem. Proinde libens eum interrogaverim, utrum hunc animi candorem pariter in omnibus quæ de Deo prædicantur servet, an in hoc duntaxat verbo? Nam si nihil omnino juxta intelligendi modum speculatur, ut ne humanis appellationibus Deum exornare videatur; omnia quæ de Deo prædicantur, similiter substantiam esse confitebitur. Quomodo igitur ridiculum non est, creandi facultatem substantiam esse dicere? aut etiam providentiam, aut similiter præscientiam rursus substantiam esse? et uno verbo, omnem actionem substantiam putare? Quod si omnia hæc ad unum significatum tendunt, necesse omnino est, ut nomina idem inter se **220** valeant, quemadmodum fit in iis qui multis nominibus appellantur: sicuti cum eundem dicimus Simonem et Petrum et Cepham. Quare qui audierit immutabilitatem Dei, deveniet ad ingenerationem: item, qui audierit indivisibilem esse, ad creandi facultatem deferetur. Ecquid hac confusione fieri possit absurdius, si quis videlicet adempto proprio uniuscujusque nominis significato, tum communi usui, tum Spiritus doctrinæ repugnet? Et quidem cum audimus de Deo, quod omnia in sapientia fecit⁶³, creatricem ipsius artem docemur: cum vero audimus, quod aperit manum suam, et implet omne animal beneplacito⁶⁴, Providentiam omnia invadentem discimus: quando autem

⁶³ Psal. ciii, 24. ⁶⁴ Psal. cxliv, 16.

(46) Reg. quartus τῆ οὐσίας τοῦ Θεοῦ τιθέμενοι, si ingenturam in essentia Dei constituent. Hoc est, si contendant Dei naturam in eo sitam esse, ut generari non possit. Illud, κατὰ τὸν εὐσεβῆ τρόπον, quod mox sequitur, videtur sic accipi debere: juxta modum qui Eunomio quidem videtur pius esse, sed non est.

(47) Κατὰ τὸν εὐσεβῆ τρόπον. His verbis intelligit Basilium catholicum sensum Marcionis sensui oppositum. MARAN.

(48) Codices aliquot ὅν ἄν αὐτόν. Vocula ἄν ab editis aberat.

(49) Antiqui duo libri λέγειν, τὸ προνοητικὸν

8. Καὶ γὰρ αὐτὸ μὴ δὲ τοῦτο παρέλθωμεν, ὅσον αὐτῶ τῆς εὐλαθείας τὸ σχῆμα ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκούοντων ἐπιενεῖται ἐν τῷ λέγειν,

ΕΥΝ. Μὴ κατ' ἐπινοίαν ἀνθρωπίνην σεμνύνειν τὸν Θεὸν τῆ τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίᾳ, ἐκτινύναι δὲ αὐτῷ τὸ πάντων ἀναγκαιότατον ὄφλημα, ἐν τῆ τοῦ εἶναι ὃ ἐστὶν ὁμολογίᾳ.

BAS. Τίς ἂν λόγος ἀξίως τῆς σχολιότητος ταύτης τῶν τεχνασμάτων ἐφίκοιτο; Ἐκφοβεῖν τοὺς ἀπλουστέρους ἐπιχειρεῖ, ὡς μὴ ἀποδιδόντας τὰ ὀφειλόμενα τῷ Θεῷ, εἰ μὴ οὐσίαν εἶναι ὁμολογήσειαν τὸ ἀγέννητον, καὶ ὄφληματος ἔκτισιν τὴν ἰδίαν ἀσέβειαν ὀνομάζει, ἵνα μὴ δόξη παρ' ἑαυτοῦ τι λέγειν, ἀλλὰ τὸ ἀναγκαιῶς τῷ Θεῷ ὀφειλόμενον ἐκπληροῦν. Καὶ τοῖς λοιποῖς ἐνδεικνύται, ὅτι ἐν μὲν τῆ οὐσίᾳ τιθέμενοι (46) τὸ ἀγέννητον, ἀνεύθυνοι ἀφεθήσονται· εἰ δὲ ἐτέρως κατὰ τὸν εὐσεβῆ τρόπον (47) ὑπολαμβάνουσιν, ὡς ἔλλοιπότες τὸ πάντων χρεῶν πρεσβύτατον καὶ ἀναγκαιότατον ἔκτισμα, ἀπαραίτητον τὴν ὀργὴν ἐκδέχονται. Ἡδῶς οὖν ἂν αὐτὸν (48) ἐξετάσαιμι, τὴν εὐγνωμοσύνην ταύτην ὁμοίως ἐπὶ πάντων τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων φυλάσσει, ἢ κατὰ τοῦτο μόνον τὸ ῥῆμα; Εἰ μὲν γὰρ οὐδὲν ὄλως κατ' ἐπινοίαν θεωρεῖ, ἵνα μὴ δόξη ἀνθρωπίνους τὸν Θεὸν σεμνύνειν προσηγορίαις, πάντα ὁμοίως οὐσίαν ὁμολογήσει τὰ ἐπιλεγόμενα τῷ Θεῷ. Πῶς οὖν οὐ καταγέλαστον, τὸ δημιουργικὸν οὐσίαν εἶναι λέγειν; ἢ τὸ προνοητικὸν πάλιν οὐσίαν; ἢ τὸ προγνωστικὸν πάλιν ὡσαύτως (49); καὶ ἀπαξ ἀπλῶς, πᾶσαν ἐνέργειαν, οὐσίαν τίθεσθαι; Καὶ εἰ πάντα ταῦτα πρὸς ἓν σημαίνοντα τείνει, ἀνάγκη πᾶσα ταυτὸν ἀλλήλοις δύνασθαι τὰ ὀνόματα· ὡς ἐπὶ τῶν πολυωνύμων· ὅταν Σίμωνα καὶ Πέτρον καὶ Κηθᾶν τὸν αὐτὸν λέγωμεν. Οὐκοῦν ὁ ἀκούσας τὸ ἀναλλοίωτον τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ ἀγέννητον ὑπαχθήσεται· καὶ ὁ ἀκούσας τὸ ἀμερὲς, πρὸς τὸ δημιουργικὸν (50) ἀποφέρεται. Καὶ ταύτης τί ἂν γένοιτο τῆς συγχύσεως ἀτοπώτερον, ἀφελόμενον τὴν ἰδίαν σημασίαν ἐκάστου τῶν ὀνομάτων, ἀντινομοθετεῖν τῆ τε κοινῇ χρῆσει καὶ τῆ διδασκαλίᾳ τοῦ Πνεύματος; Καίτοι ὅταν μὲν ἀκούσωμεν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησε, τὴν δημιουργικὴν τέχνην αὐτοῦ διδασκόμεθα· ὅταν δὲ, ὅτι ἀνοίγει τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ἐμπιπλᾷ πᾶν ζῶον εὐδοκίας (51), τὴν διὰ πάντων κερωρηκίαν πρῆνοιαν· ὅταν δὲ, ὅτι Ἔθετο σκότος ἀποκρυφῆν αὐτοῦ, τὸ ἄρατον τῆς αὐτοῦ φύσεως παιδευόμεθα. Πάλιν δὲ τὸ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λεγόμενον (52),

πάλιν οὐσίαν· τὸ προγνωστικὸν ὡσαύτως. Aliquanto post editi τὸν αὐτὸν λέγομεν. Codices multi λέγωμεν.

(50) Editi cum Colb. πρὸς τὸ δημιουργόν. Alii quatuor mss. δημιουργικόν.

(51) Vulg. Et implet omne animal benedictione. Suspiciari fortasse poterit quispiam, interpretem pro εὐδοκίας legisse εὐλογίας.

(52) Editio Paris. πάλιν δὲ διὰ τὸ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λεγόμενον. Sed præpositio διὰ nec in editione Ven. nec in nostris codicibus invenitur. Quare facile crediderim additam eam fuisse a typographis ut sensus integer redderetur. Editio

Ἐγὼ εἰμι, καὶ οὐκ ἡλλοίωμαι, τὸ αἰεὶ ταυτὸν καὶ ἄτρεπτον τῆς θείας οὐσίας μανθάνομεν. Πῶς οὖν οὐχὶ μανία σαφῆς, μὴ ἴδιον σημαίνονμεν ἐκάστῳ τῶν ὀνομάτων ὑποβεβλήσθαι λέγειν, ἀλλὰ, παρὰ τὴν ἐνέργειαν (53), πάντα ταυτὸν δύνασθαι ἀλλήλοις δι-
 ορίζεσθαι τὰ ὀνόματα; "Ἐπειτα ἐὰν καὶ δῶμεν τοῦτο, οὐδ' οὕτω πλέον αὐτοῖς οὐδὲ εἰς τὸν σκοπὸν περιέσται. Εἰ γὰρ πάντα ταῦτα, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λαμ-
 βανόμενα, τὴν οὐσίαν αὐτοῦ σημαίνει, τὸ ἀναλλοίωτον λέγω, καὶ τὸ ἄβρατον, καὶ τὸ ἀφθαρτον, παραπλη-
 σίως δηλονότι καὶ ἐπὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (54), οὐσίας ἔσται δηλωτικά. Ἄβρατον γὰρ, καὶ ἀναλλοίωτον, καὶ ἀφθαρτον, καὶ ἀμερῆ, καὶ τὰ τοιαῦτα πάντα, καὶ τὸν μονογενῆ Υἱὸν ὀνομάζομεν. Καὶ οὕτω τὸ σοφὸν αὐτοῖς εἰς τὸ ἐναντίον περιελεύσε-
 ται. Οὐ γὰρ (55) μᾶλλον διὰ τὸ ἐν μιᾷ προσηγορίᾳ διάφορον ἀνόμοιον κατὰ τὴν οὐσίαν ἀποδεικνύειν ἔξουσι, ἢ διὰ τὴν ἐν τοῖς πλείοσι κοινωνίαν ὁμοιον ὁμολογεῖν ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀνάγκης τῶν δεδομένων ἐκδιασθήσονται. Εἰ δὲ λέγοι ἐπὶ μόνῃς τῆς τοῦ ἀγεν-
 νήτου φωνῆς τῇ εὐλαβείᾳ (56) ταύτῃ κεχρησθαι, ἐπὶ δὲ τῶν ἄλλων ἀφυλάκτως ἔχειν· πάλιν αὐτὸν ἐρωτή-
 σωμεν, τίς ἡ ἀποκλήρωσις (57), τοσοῦτων ὄντων τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων, ἐν ἐνὶ τούτῳ μόνῃ τὴν ἀκρι-
 βειαν ἐπιδείκνυσθαι, καὶ ἐν ἐνὶ τούτῳ ἀποπληροῦν-
 τα (58) αὐτῷ τὴν τοῦ εἶναι ὃ ἔστιν ὁμολογίαν, ἐν ἑτέροις παμπληθέσιν ἀνθρωπίναις ἐπινοίαις σεμνύ-
 νειν μὴ (59) παραιτεῖσθαι; Ὁ γὰρ πλείονων ὀφειλέ-
 τος οὐ μᾶλλον εὐγνώμων ἐν τῇ τοῦ ἐνὸς ἀποδόσει ἢ ὑπερβᾶλλον ἀγνωμοσύνη ἐν τῇ τῶν πλείονων ἀποστε-
 ρήσει. Οὕτω μὲν οὖν, ὡς τὰ πανούργα τῶν θηρίων, ταῖς ἑαυτοῦ τέχναις ἀλίσκεται, οἷς λανθάνειν ἐπιχει-
 ρεῖ, τούτοις πλέον διελεγχόμενος.

A audimus quod *Posuit tenebras latibulum suum* ⁶⁴, invisibilis naturæ ejus admonemur. Cum rursus au-
 dimus id quod in persona Dei dicitur : *Ego sum, et non mutor* ⁶⁵, perpetuam identitatem ac immutabi-
 litatem substantiæ divinæ intelligimus. Nonne igitur manifesta est insania, si dicas proprium significa-
 tum unicuique nomini subjectum non esse ? sed contra verborum vim, decernas nomina omnia idem inter se valere ? Præterea etiamsi hoc dederimus, ne sic quidem eis quidquam amplius supererit ad tuendum propositum. Etenim si hæc omnia cum de Deo et Patre dicuntur, substantiam ejus significant, immutabile dico et invisibile et incorruptibile : simi-
 liter sine dubio etiam de unigenito Dei Filio dicta, substantiam indicabunt. Nam invisibilem et immu-
 tabilem et incorruptibilem ac indivisibilem ac rel-
 quis nominibus similibus etiam unigenitum Filium nominamus. Et ita subtilis eorum argutia ipsi-
 scidet in contrarium. Non enim magis propter unius appellationis diversitatem, dissimilem in substantia Filium poterunt demonstrare, quam propter plu-
 rium convenientiam similem confiteri cogentur, ad hoc ex concessis necessario adacti. Quod si dixerit in sola ingeniti voce se hac circumspectione uti, in reliquis vero incaute se gerere : rursus ipsum per-
 contemur, quænam sit hæc divisio, ut cum tot **221** sint quæ de Deo dicuntur, tamen in hoc uno solo diligentiam ostendat, atque in hoc uno ei confes-
 sionem persolvat, qua confitetur id eum esse quod est : in cæteris vero quam plurimis, eum humanis intelligendi modis decorare non recusat. Etenim
 C plura qui debet, non magis gratus judicatur ob unius redditionem, quam supra modum ingratus ob plu-
 bestiarum suis ipsius artibus capitur, dum quibus

⁶⁴ Psal. xvii, 12. ⁶⁵ Malac. iii, 6.

Ven. et Reg. quintus πάλιν δὲ τὸ ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, et ita legendum esse arbi-
 tror, sic ut illud, ὅταν ἀκούσωμεν, subaudiri de-
 beat.

(53) Reg. tertius perinde atque alii mss. habet quidem in contextu ἐνέργειαν, *contra vim verborum* ; at scriptum invenitur in margine ἐνάργειαν, *contra evidentiam*. Mihi dubium non est quin interpretis ve-
 tus legerit παρὰ τὴν ἀλήθειαν, cum interpretatus sit, *contra veritatem* : sed qua id auctoritate fecerit, nescio.

(54) Editi et mss. nonnulli Υἱοῦ καὶ Θεοῦ. Alii mss. Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

(55) Hoc dicit Basilus : Patrem Filio substantia dissimilem esse ex eo colligit Eunomius, quod Pater ingenitus sit, Filius vero genitus : sed illud argumentandi genus ineptum est et absurdum. Cum enim multa sint in quibus inter se perfectissime convenient Pater et Filius, ob integerrimam illam in pluribus consensionem atque convenientiam, potius Eunomium fateri oportuerat, Patrem et Filium inter se similes esse, nec debuit ob unius vocis diversitatem eos dissimiles prædicare.

(56) Vox εὐλαβεῖα sumi videtur hoc loco pro quadam circumspectione, seu, pro accurata quadam loquendi et scribendi ratione. Combefisius vertit : *hac religionis larva*.

(57) Τίς ἡ ἀποκλήρωσις ; *Quænam hæc temeri-*

tas ? Ibidem delenda negatio ante παραιτεῖσθαι. Clara enim Basilii sententia : arguit adversarium, quod essentiam Dei in sola ingeniti voce confiteri vellet, in aliis vocibus, nempe incorruptibilis et invisibilis, ejus essentiam pariter confiteri recusaret. **MARAN.**

(58) Editi καὶ ἐν τούτῳ ἀποπληροῦν. Regii tres ἐν ἐνὶ τούτῳ ἀποπληροῦντα. Colb. manu recenti emendatus ἀποκληροῦντα.

D (59) Particula μὴ abest a Reg. secundo ; nec incogitantè omissa est a librario, cum in ora ejus libri scriptum sit, τὸ μὴ περισσόν, *particula μὴ superflua est*. Hoc idem visum est et Combefisio, qui ait vocula μὴ contextum aperte vitiosum reddi. Sed ego longe aliter sentio, arbitrorque particulam μὴ maxime necessariam esse, nedum ejus loci sententiam corrumpat. Igitur horum verborum hæc est sententia : Eunomius aliter judicat de voce *ingeniti*, aliter de voce *indivisibilis, immutabilis, incorruptibilis* et aliorum similium. Negat Eunomius vocem *ingeniti* de Deo dici posse ex nostro intelligendi modo : sed vult eam naturæ divinæ ita esse propriam, ut naturam ipsam divinam constituat. Etenim, ut jam notavimus, illud erat argumentum præcipuum Eunomii, τὸ ἀγέννητον, *ingenerationem* substantiam ipsam esse divinam. Negabat ergo hæreticus ille nomen, *ingenitus*, dici de Deo posse ex humano intelligendi modo : sed fatebatur nomina

9. Qualia vero sint quæ sequuntur, perpendite. A Posteaquam ostendit, ut putat, fieri nequaquam posse, ut ingeneratio cogitatione concipiatur, subdit :

EUN. Nec vero secundum privationem : siquidem privationes sunt privationes eorum quæ sunt natura, suntque habitibus posteriores.

BAS. Quod autem hæc ex mundana sapientia garriat, a qua præceps actus, ejusmodi verborum novitatibus animum adjecit, demonstrare arduum non fuerit. Sunt enim Aristotelis de habitu et privatione verba, qui posteriores habitibus privationes esse ait; quemadmodum ii qui legerunt in libro qui inscribitur *Categoriæ*, possunt testari. Nobis autem satis erat ostendisse, non ex doctrina Spiritus, sed ex sapientia principum hujus sæculi hæc eum dicere, ac illud psalmi in ipsum proferre : *Narraverunt mihi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua, Domine*⁶⁶. Et quoniam didiceramus, non ex doctrina Domini nostri Jesu Christi esse quæ dicuntur, satis habebamus vocis ipsius meminisse : *Cum loquitur mendacium, ex propriis loquitur*⁶⁷ : atque hoc pacto longiorem sermonem contrahere. Quippe hinc illud omnibus conspicuum fecissemus, quod nihil ipsis nobiscum sit commune. *Etenim quæ concordia Christo cum Belial? aut quæ pars fidei cum infideli*⁶⁸? Verum ne videamur ob redargutionum inopiam ad silentium confugere, age, de iis etiam pauca disseramus. Multa eorum quæ de Deo dicuntur, o Eunomi, simili forma efferri viderimus, ut puta incorruptibilis, immortalis, invisibilis. Jam vero et hanc vocem *ingenitus* formæ ejusdem esse ducimus. Quod si quipiam ea quæ sunt ejusmodi, nominant privativa, nihil ad nos. Neque enim artificia novimus verborum, neque eos qui noverunt imitamur. Verum cujuscunque tandem generis existimentur esse voces reliquæ, quas enumeravimus : ejusdem generis esse et *ingeniti* appellationem dicturi sumus. Quemadmodum igitur incorruptibile significat non inesse corruptionem

⁶⁶ Psal. cxviii, 85. ⁶⁷ Joan. viii, 44. ⁶⁸ II Cor. vi, 15.

illa, *indivisibilis, incorruptibilis, immutabilis, etc.*, tribui Deo posse secundum nostram concipiendi rationem. Atque, ut Eunomii verbis utar, recusabat homo impius decorare Deum per *ingeniti* appellationem ex humano cogitandi modo; at non recusabat eum decorare ex nostra concipiendi ratione per appellationem *indivisibilis, immutabilis, etc.* Ex quibus planum est et compertum, particulam *μη* minime redundare, imo vero maxime necessariam esse, ut possimus sic interpretari : *in cæteris vero quam plurimis eum non recuset humanis intelligendi modis decorare*; qua interpretatione mens Eunomii optime exprimitur, qui, ut diximus, nomen unum Filio tribuere ita recusabat, ut reliqua ei dare non recusaret. Nec est prætereundum silentio, voculam *μη*, ut in editione Parisiensi, ita et in editione Ven. et in Colb. et in Regis tribus codicibus reperiri. Et illud adnotabo, legi in Reg. primo *σεμνύνειν* ἔπαρταίεσθαι. Puto autem ἔ scriptum fuisse pro ἦ, *vel, aut*, librariumque indicare voluisse, horum duorum verborum alterum quidem legi oportere : sed ne-

9. Τίνα δὲ ἐστὶ τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου σκοπεῖτε (60). Δεῖξας, ὡς οἴεται, ὅτι ἀδύνατόν ἐστιν ἐπινοῖα λαβεῖν τὸ ἀγέννητον, ἐπάγει·

EYN. Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ κατὰ στέρησιν· εἰ γε τῶν κατὰ φύσιν αἱ στερήσεις εἰσὶ στερήσεις, καὶ τῶν ἕξων δεύτεραι.

BAS. Ταῦτα δὲ, ὅτι ἐκ τῆς τοῦ κόσμου σοφίας περιλαλεῖ, ὑφ' ἧς ἐκτραχηλισθεὶς, ταῖς τοιαύταις τῶν λόγων ἐπέθετο καινοτομίαις, οὐ χαλεπὸν ἐπιδειξαι. Ἀριστοτέλους γὰρ εἰσιν, ὡς οἱ ἀνεγνωκότες εἰποῖεν ἂν, ἐν ταῖς ἐπιγραφόμεναις αὐτοῦ *Κατηγορίαις*, οἱ περὶ ἕξων καὶ στερήσεως λόγοι, δευτέρας εἶναι λέγοντος τῶν ἕξων τὰς στερήσεις. Ἡμῖν δὲ ἐξήρκει δεῖξασιν αὐτὸν οὐκ ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πνεύματος, ἀλλ' ἐκ τῆς σοφίας τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου λαλοῦντα, τὸ τοῦ ψαλμοῦ πρὸς αὐτὸν ἐπιφθέγγασθαι, ὅτι *Διηγήσαντό μοι κεράνομοι ἀδολεσχίας, ἀλλ' οὐχ ὁ νόμος σου, Κύριε· καὶ μαθόντας, ὅτι οὐκ ἐκ τῶν διδαγμάτων* (61) τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐστὶ τὰ λεγόμενα, τῆς αὐτοῦ φωνῆς ὑπομνησθῆναι, ὅτι *Ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ*· καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ τοὺς πολλοὺς τῶν λόγων ἑαυτοῖς συντεμεῖν, ἐντεῦθεν πᾶσι καταφανὲς ποιήσαντας, ὅτι οὐδεμία ἡμῖν πρὸς αὐτοὺς κοινωνία. *Τίς γὰρ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαν; ἢ τίς μερὶς πιστῶ μετὰ ἀπίστου;* Ἴνα δὲ μὴ δόξωμεν δι' ἀπορίαν ἐλέγχων εἰς τὴν σιωπὴν καταφεύγειν, φέρε, καὶ περὶ τούτων βραχέα διαλεχθῶμεν. Πολλὰ, ὡ ἐυνόμει, τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων κατὰ τὸν ὁμοῖον ὁρῶμεν ἐκφερόμενα τύπον, οἷον ὁ ἀφθαρτος, ὁ ἀθάνατος, ὁ ἀόρατος. Τοῦ δὲ αὐτοῦ τύπου τιθέμεθα εἶναι καὶ τὸ, *ἀγέννητος*. Εἰ μὲν οὖν στερητικά τινες ὀνομάζουσι τὰ τοιαῦτα, οὐ πρὸς ἡμᾶς ὁ λόγος. Οὕτε γὰρ ἴσμεν τεχνολογίας λέξεων, οὔτε τοὺς εἰδόμενους ζηλοῦμεν. Πλὴν γε δὴ ὅτι οὐπὲρ ἂν τεθῶσιν αἱ λοιπαὶ φωναὶ ἅς ἀπηριμῆσάμεθα, τοῦ αὐτοῦ εἶναι φησομεν καὶ τὴν τοῦ, *ἀγεννήτου*, προσηγορίαν. Ὡς τοίνυν τὸ ἀφθαρτὸν τὸ μὴ προσεῖναι τῷ Θεῷ φθορὰν σημαίνει· καὶ τὸ ἀόρατον τὸ ὑπερβαίνειν αὐτὸν

scivisse utrum seligi deberet, ob idque utramque vocem posuisse, ut pro suo quisque arbitrato legeret. Redeamus ad Eunomium, cujus tota ratiocinatio eo redibat : *Quancquam Filius vocatur invisibilis, immortalis, immutabilis, quemadmodum et Pater, tamen Deus vere et proprie non est.* Hæc enim nomina non afficiunt ipsam naturam divinam : sed Deo tribuuntur ex humano concipiendi modo. Sed aliud nomen est, quod Dei est proprium, quod character est divinitatis, quod ipsam naturam divinam constituit, quod Deo non tribuitur ex nostro intelligendi modo, et tamen id nomen non convenit Filio, imo etiam maxime repugnat; ex quo fit ut Filium proprie Deus non sit. Illud autem nomen est τὸ ἀγέννητον, *ingenitum*.

(60) Codices duo σκοπήσατε. Ibidem editi Δεῖξας γὰρ. Vocula γὰρ deest in omnibus miss.

(61) Edili et Reg. quintus οὐκ ἐκ τῶν θεῶν καὶ ἀληθινῶν διδαγμάτων, non ex divinis verisque doctrinis. Alii sex miss. ut in contextu; nec aliter legerat interpres.

πᾶσαν τὴν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν κατάληψιν· καὶ τὸ ἀσώ- A
ματον τὸ μὴ ὑπάρχειν αὐτοῦ τριχῆ διαστατὴν τὴν
οὐσίαν· καὶ τὸ ἀθάνατον τὸ μηδέποτε διάλυσιν αὐ-
τῷ προσγενήσεσθαι· οὕτω φαμέν καὶ τὸ, ἀγέννητον,
δηλοῦν τὸ γέννησιν αὐτῷ (62) μὴ προσεῖναι. Εἰ μὲν
οὖν μηδὲν τούτων στερητικῶν τῶν ὀνομάτων, οὐδὲ
ἐκεῖνο. Εἰ δὲ ἐπ' ἐκείνων δίδως τὸ κατὰ στέρησιν
λέγεσθαι, ἐπὶ τῆς τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίας οὐ
συγχωρεῖς, εἰπέ, τίνος μὲν ἔξωθεν προλαβοῦσης στέ-
ρησιν ἐμφαίνει τὸ ἀφθαρτον; πῶς δὲ οὐχὶ τὸ ἴσον
αὐτῷ δύναται τὸ (63) ἀγέννητον; Ἄλλα περὶ μόνην
ταύτην τὴν λέξιν κακοτεχνεῖ, διότι ἐντεῦθεν αὐτῷ αἱ
ἀφορμαὶ τῆς ἀσεβείας ἤρτηνται. Ἴνα δὲ σαφὲς αὐ-
τοῦ τὸ τέχνασμα γένηται, οὕτω ποιήσατε· οὐς ἐπὶ
τοῦ ἀγεννήτου γυμνάσει λόγους, ὅτι οὐτε κατ' ἐπι-
νοίαν ἀνθρωπίνην, οὐτε κατὰ στέρησιν εὐλογόν ἐστι B
περὶ Θεοῦ λέγεσθαι, τούτους μετενεγκόντες ἐπ' ἄλ-
λου τινὸς τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων, σκοπεῖτε. Εὐ-
ρήσατε γὰρ ἑκάστῳ ἀκριβῶς ἐφαρμύζοντας. Καὶ, εἰ
βούλεσθε, ἐπὶ τοῦ ἀφθάρτου ταῦτα λέγωμεν, αὐτὴν
αὐτοῦ τὴν λέξιν μετακομίσαντες. Ἄφθαρτον δὲ λέ-
γοντες, οὐ κατ' ἐπίνοιαν ἀνθρωπίνην σεμνύνειν οἴο-
μεθα δεῖν· ἀποτινύναι δὲ αὐτῷ τὸ πάντων ἀναγ-
καϊότατον ὄφλημα, τὴν τοῦ εἶναι ὃ ἐστὶν ὁμολογίαν·
ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κατὰ στέρησιν (64)· εἰ γὰρ τῶν κατὰ
φύσιν αἱ στερήσεις εἰσὶ στερήσεις, καὶ τῶν ἔξωθεν
δεύτεραι. Τί μᾶλλον ἐπὶ τοῦ ἀγεννήτου πρέπει ταῦτα
φιλοσοφεῖν ἢ καὶ ἐπὶ τοῦ ἀφθάρτου, καὶ ὅλως ἐφ'
ἐκάστης φωνῆς τῆς κατὰ τὸν αὐτὸν τύπον ἐκφερο-
μένης; Ἄλλ' οὐδὲν τῶν ἄλλων αὐτῷ πρὸς τὴν ἀσε-
βειαν συνεργεῖ. Διὸ τῶν λοιπῶν οὐδὲ μέμνηται, καί- C
τοι μυρίων ὄντων τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων.
aliud nihil ei ad impietatem conducit. Quare ne

sint quæ de Deo dicuntur.

10. Ἐχει δὲ οὕτως. Ἐν μὲν οὐδὲν ἐστὶν ὄνομα δ
πᾶσαν ἐξαρκεῖ τὴν τοῦ Θεοῦ φύσιν περιλαβόν, ἰκα-
νῶς ἐξαγγεῖλαι· πλείω δὲ καὶ ποικίλα κατ' ἴδιαν
ἕκαστον σημασίαν, ἀμυδρὰν μὲν παντελῶς καὶ μι-
κροτάτην, ὡς πρὸς τὸ ὅλον, ἡμῖν γὰρ μὴ ἐξαρκούσαν
τὴν ἔννοιαν συναθροίζει. Ἐν τοίνυν τοῖς περὶ Θεοῦ
λεγομένοις ὀνόμασι, τὰ μὲν τῶν προσόντων τῷ Θεῷ
δηλωτικά ἐστί, τὰ δὲ τὸ ἐναντίον, τῶν μὴ προσόντων.
Ἐκ δύο γὰρ τούτων οἰονεὶ χαρακτήρ τις ἡμῖν ἐγγί-
νεται τοῦ Θεοῦ, ἕκ τε τῆς τῶν ἀπεμφαινόντων ἀρνή-
σεως καὶ ἐκ τῆς τῶν ὑπαρχόντων ὁμολογίας. Οἶον,
ὅταν ἀφθαρτον ὀνομάζωμεν, δυνάμει (65) λέγομεν
ἑαυτοῖς ἢ τοῖς ἀκούουσιν, ὅτι Μὴ ὄλου φθορᾶ τὸν
Θεὸν ὑποκείσθαι· καὶ ὅταν ἀόρατον, ὅτι Μὴ ὑπολά-
βῃς αὐτὸν τῇ διὰ τῶν ὄψεων αἰσθήσει καταλαμβά- D

(62) Reg. tertius γένεσιν αὐτῷ. Editi et alii mss.
γέννησιν αὐτῷ.

(63) Editi δύναιτ' ἂν τό. At mss. quatuor δύναται
τό.

(64) Editi κατὰ τὴν στέρησιν. Articulus in mss.
non invenitur. Neque secundum privationem. Hoc
est, quemadmodum non putamus Deum decorandum
esse per privationem : ita non putamus eum deco-
randum esse per humanum intelligendi modum. Ea
igitur videtur fuisse mens Eunomii, aliter iudican-
dum esse de vocibus ἀφθαρτος, ἀθάνατος, ἀόρατος,

in Deo : et invisibile, excedere eum omnem oculo-
rum comprehensionem : et incorporeum, substan-
tiam ejus trina dimensione non constare : et im-
mortale, eum dissolutioni nunquam obnoxium fore :
eumdem ad modum dicimus *ingenitum* etiam signifi-
ficare, generationem in ipso non inesse. Proinde
si nullum ex illis nominibus privativum est, neque
hoc erit. Quod si concedis illa secundum privatio-
nem dici, sed id in appellatione ingeniti non admit-
tas : dic, quo habitu **222** præcedente, incorrupti-
bile privationem indicet? aut quomodo ingenitum
non idem quod hoc valeat? At circa hoc verbum
solum malignis artibus utitur, quod ei hinc impie-
tatis dependent occasiones. Sed artificium ejus ma-
nifestum ut fiat, ita facite : quos de ingenito in-
struit sermones, quod neque ex humano concipi-
endi modo, neque ex privatione de Deo dici par
est ; hos translatos in aliud quoddam nomen ex his
quæ de Deo dicuntur, consideretis velim. Unicui-
que enim illorum prorsus convenire comperietis.
Et, si vultis, de incorruptibili eadem dicamus, his
ipsis quibus utitur verbis huc transmotis. Incorru-
ptibilem autem eum dicimus, non secundum huma-
num intelligendi modum decorandum esse Deum
arbitramur : sed persolvendum ei debitum maxime
omnium necessarium, confessionem videlicet, qua
eum id esse quod est consteamur : sed neque se-
cundum privationem : siquidem privationes sunt
privationes eorum quæ sunt natura, suntque habi-
tibus posteriores. Cur magis de ingenito hæc affir-
mare decet, quam de incorruptibili, et omnino de
qualibet voce, quæ eodem modo proferatur? Sed
meminit quidem reliquorum, etiamsi innumera

10. Habet autem se res hoc modo. Nullum qui-
dem nomen est quod totam Dei naturam comple-
xum, sat eam possit enuntiare : plura vero et va-
ria, singula in propria significatione, obscuram
quidem omnino et perquam exiguam, si cum toto
comparatur, nobis tamen sufficientem, intelligentiam
congerunt. Itaque inter nomina ea quæ de Deo di-
cuntur, aliqua significant quæ Deo insunt : aliqua
vero econtrario indicant quæ ei non insunt. Ex
his enim duobus, et ex eorum quæ dissentanea
sunt negatione, et ex eorum quæ adsunt confessione,
velut quidam Dei character nobis imprimitur.
Exempli causa, cum incorruptibilem nominamus,
idem facimus ac si dicamus aut nobis ipsis aut au-
dientibus : Cave putes Deum subjacere corruptioni :

aliter de voce ἀγέννητος. Illa enim privativa sunt,
cum præ se privationem ferant, corruptionis, mortis,
visus : sed hoc tale non est, cum privationem
non indicet, sed ipsam naturam divinam constituat.
Argumentum autem illud Eunomii quam leve sit et
futile, ex Basilii verbis perspicui potest.

(65) Illud, δυνάμει, qui ita interpretaretur, *equi-
pollentier*, bene quidem rem expressurum puto, sed
non Latine. Aliquanto infra mss. nonnulli μηδὲ ἀρ-
χῆς.

et cum invisibilem : Ne existimaveris ipsum oculorum sensu comprehendi : et cum immortalem, Absit ut unquam credas mortem Deo accidere : Sic igitur et cum ingentium, Ne arbitreris ex ulla causa aut principio existentiam Dei dependere. Et ut verbo dicam, ex unoquoque horum docemur, ut ne in indecoras sententias incidamus tum, cum de Deo quidpiam cogitamus. Itaque ut præcipuam Dei proprietatem cognoscamus, alter alteri, cum de Deo sermo habetur, interdiciamus ne cogitatione ad ea quæ non oportet deferamur, ne unquam homines putent Deum esse quidquam corruptibile, aut visibile, aut generatum. Quare per omnia hæc prohibitoria nomina, ejus quod alienum est sit quasi negatio quædam, dum singula distinguens mens nostra, eorum quæ in Deo non insunt opiniones **223** exiit. Deum rursus bonum dicimus, et justum, et creatorem, et judicem, aliaque hujusmodi. Quæ admodum igitur in illis hæc voces reprobationem quamdam, ac interdictionem significabant notionum a Deo alienarum : ita hic positionem et naturam eorum quæ propria Dei sunt, convenienterque in eo considerantur, significant. Itaque ex utroque appellationum genere docemur, aut de his quæ adsunt, quod adsint : aut de his quæ absunt, quod absint. Vox autem *ingentium* ea quæ non adsunt significat : indicat enim Deo generationem non adesse. Hoc autem sive quæ privationem, sive interdictionem, sive negationem, sive quid hujusmodi appellare voluerit, haud contendemus. Quod autem nihil eorum quæ in Deo insunt significet ingenti vox, ex jam dictis satis declaratum esse puto. At substantia non est quidquam eorum quæ non adsunt : sed est ipsum *esse* Dei, quod inter ea quæ non sunt, annumerare, summæ amentix est. Etenim si substantia in numero eorum quæ non sunt, locatur, multo minus aliud quidpiam eorum quæ de Deo dicuntur, fuerit. Demonstratum est autem, ingenti vocem inter ea quæ non adsunt, numerari ; mendax est igitur qui hac voce substantiam significari putat.

11. At vero Eunomius aliquid de Deo secundum privationem dici ægre ferens, tanquam si res esset absurda, ad religiosiorem scilicet sententiam con-

(66) Scriptum in margine Reg. quarti ἐννοίας. Statim idem codex μήποτε οὐκ ἔστιν ἀθανάτων, sed illud quod paulo post legitur, οἱ ἄνθρωποι, eo in codice omititur.

(67) Vocula γε in majori parte mss. deest.

(68) Illud, καὶ τὰς περὶ, etc., ad verbum sic interpretabere : et deponit opiniones rerum quæ Deo non adsunt.

(69) Hæc verba, Ὡς οὖν, etc., sic debent intelligi : quemadmodum nomina privativa, qualia sunt *indivisibile, incorruptibile*, etc., remouent a Deo cogitationes quasdam : ita ea nomina quæ privationem non præferunt, quod genus sunt *bonus, justus, creator*, etc., positivum quiddam in Deo ostendunt.

(70) Ἐπίτι σχολή γ' ἄν. Reg. tertius σχολή γε ἄν. Codex Colb. cum duobus Regis σχολῆ, bene. Hoc dicit Basilius : Si substantia locatur inter ea quæ in Deo positiva non sunt : longe minus quidvis aliud eorum, quæ de Deo prædicantur, locabitur

Α νεσθαι· καὶ ὅταν ἀθάνατον, ὅτι Μήποτε οὐκ ἔστιν ἀθανάτων προσγίνεσθαι τῷ Θεῷ. Οὕτω δὲ καὶ ὅταν ἀγέννητον, ὅτι Μηδεμιᾶς αἰτίας μήτε ἀρχῆς ἐξήφθαι τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ νομίσσης. Καὶ ὅλων, ἐξ ἐκάστου τούτων διδασκόμεθα μὴ εἰς ἀπρεπείας ἐννοίας ἐν ταῖς περὶ Θεοῦ ὑπολήψειςι καταπίπτειν. Οὐκοῦν ἵνα τὸ ἐξαίρετον ἰδίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνώμεν, ἀπαγορευόμεν ἀλλήλοις ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις, μὴ καταφέρειν τὰς διανοίας (66) εἰς ἃ μὴ δεῖ, ἵνα μήποτε οὐκ ἔστιν ἐν τῶν φαρτῶν, ἢ ἐν τῶν ὁρατῶν, ἢ ἐν τῶν γεννητῶν τὸν Θεὸν ὑπάρχειν οἱ ἄνθρωποι. Ὡστε διὰ τούτων γε (67) ἀπάντων τῶν ἀπηγορευμένων ὀνομάτων, οἷον ἐξ ἀπάρνησός τις ἐστὶ τοῦ ἀλλοτρίου, διαθρομμένης ἡμῶν τῆς διανοίας, καὶ τὰς περὶ (68) τῶν μὴ προσόντων αὐτῷ ὑπολήψειςι ἀποτιθεμένης. Πάλιν, ἀγαθὸν λέγομεν τὸν Θεόν, καὶ δίκαιον, καὶ δημιουργόν, καὶ κριτὴν, καὶ ἄλλα ὅσα τοιαῦτα. Ὡς οὖν (69) ἐπ' ἐκείνων ἀθέτησίν τινα καὶ ἀπαγόρευσιν τῶν ἀλλοτρίων τοῦ Θεοῦ ἐστῆμαιναι αἱ φωναὶ, οὕτως ἐν ταῦθα θέσει καὶ ὑπαρξίν τῶν οἰκείων τῷ Θεῷ καὶ προπύοντως περὶ αὐτὸν θεωρουμένων ἀποσημαίνουσι. Ἐκ τοίνυν ἐκατέρου τοῦ εἶδους τῶν προσηγοριῶν διδασκόμεθα, ἢ περὶ τῶν προσόντων, ὅτι πρόσεστιν, ἢ περὶ τῶν μὴ προσόντων, ὅτι μὴ πρόσεστι. Τὸ γε μὴν ἀγέννητον τῶν μὴ προσόντων ἐστὶ σηματικόν· δηλοῖ γὰρ τὸ μὴ προσεῖναι γέννησιν τῷ Θεῷ. Τοῦτο δὲ εἶτε ἀφαιρετικόν, εἶτε ἀπαγορευτικόν ἢ ἀρνητικόν τι τοιοῦτον βούλοισθαι τις παραγορεύειν, οὐ διοισόμεθα. Ὅτι δὲ οὐ τῶν ὑπαρχόντων τῷ Θεῷ σηματικόν ἐστὶ τὸ ἀγέννητον, ἀρκούντως οἶμαι δηλοῦσθαι τοῖς εἰρημένοις. Ἡ δὲ οὐσία οὐκ ἐν τι τῶν μὴ προσόντων ἐστίν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ, ὅπερ ἐν τοῖς μὴ οὖσι καταριθμεῖν παρανοίας ἐστὶ τῆς ἀνωτάτω. Εἰ γὰρ ἡ οὐσία ἐν τοῖς μὴ οὖσι, σχολῆ γε ἄν (70) ἄλλο τι τῶν λεγομένων εἴη. Δέδεικται δὲ ἄρα τὸ ἀγέννητον τοῖς μὴ προσοῦσι συντεταγμένον (71) ὥστε ψευδὴς ὁ τιθέμενος τῆς οὐσίας αὐτῆς εἶναι τὴν φωνὴν ταύτην δηλωτικὴν.

11. Ὁ δὲ, ὡς ἐπ' ἀτόπῳ τῷ κατὰ στέρησίν τι λέγεσθαι περὶ Θεοῦ δυσχεραίνων, ἐπὶ τὸ εὐσεβέστερον (72) δῆθεν καταφεύγει, τὸ εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν

inter ea quæ positiva sunt in Deo. Etenim nihil æque designat in Deo positivum quiddam, atque substantia ipsa, quam omnium basim esse constat. Ex quibus colligi debet, Basilius, ut alias sæpe, ita hic ἐλλειπτικῶς locutum fuisse, sic ut post vocem εἴη subaudiatur ἐν οὖσι, in *exstantibus* : quas duas voces Latinas in interpretatione quoque subaudiendas esse monso.

(71) Editi ἐν τοῖς μὴ προσοῦσι τεταγμένον. At mss. plerique omnes ut in contextu.

(72) Interpret, qui, ut puto, sibi persuadere non poterat, quidquam pie ab Eunomio dictum fuisse, sibi visus est legere ἐπὶ τὸ ἀσεβέστερον. Ita enim vertit : ad aliud magis impie dictum refugit. Sed et editi et mss. habent ἐπὶ τὸ εὐσεβέστερον, ad aliquid magis pium confugit : quod ironice dictum esse, nemo non videt. Hoc ipso in loco editio Paris. καταφεύγει, καὶ αὐτὴν τὴν οὐσίαν τιθεῖται τὸ ἀγέννητον. Editio Ven. καταφεύγει, τῷ αὐτῇ, etc., ut in edi-

τίθεσθαι τὸ ἀγέννητον, καὶ συνάγων ἑαυτῷ τὸν λόγον ἅπλως τὸ κεφάλαιον, οὕτω γράφει:

ΕΥΝ. Οὐκοῦν, εἰ μήτε κατ' ἐπίνοιαν, μήτε κατὰ στέρησιν, μήτε ἐν μέρει (ἀμερῆς γὰρ), μήτε ἐν αὐτῷ ὡς ἕτερον (ἀπλοῦς γὰρ), μήτε παρ' αὐτὸν ἕτερον (εἷς γὰρ καὶ μόνος ἀγέννητος), αὐτὸ ἂν εἴη οὐσία ἀγέννητος.

ΒΑΣ. Ἦγαγε τὸν λόγον ἐφ' ἃ ἐβούλετο, καὶ πανταχόθεν τὸ ἀγέννητον ἀποπάσας, εἰς αὐτὴν (73) συνήλασεν, ὡς ᾤετο, τὴν οὐσίαν· εἰπὼν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων, ὅτι αὐτὸ ἂν εἴη οὐσία ἀγέννητος. Ἐγὼ δὲ τὴν μὲν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ ἀγέννητον εἶναι καὶ αὐτὸς ἂν φαίην, οὐ μὴν τὸ ἀγέννητον τὴν οὐσίαν. Ἐπειτα μέντοι κάκειν προσέχειν ἄξιον, ὅτι τὸ ἀμερῆς καὶ τὸ ἀπλοῦν, ταυτὸν ὑπάρχον κατὰ τὴν ἔννοιαν (ἀμερῆς τε (74) γὰρ ἐστὶ τὸ μὴ ἐκ μερῶν συγκαίμενον, καὶ ἀπλοῦν ὡσαύτως τὸ μὴ ἐκ πλειόνων τὴν σύστασιν ἔχον), οὗτος ὡς διαφέροντα τῷ ὑποκειμένῳ διίστησιν ἀπ' ἀλλήλων. Εἴτα ἀπαγορεύει μὴ δεῖν κατμερίζειν τὸν Θεὸν, μηδὲ τὸ μὲν τι αὐτοῦ ἀγέννητον, τὸ δὲ γεννητὸν ὑποπτεύειν· μηδ' αὖ ἐγκεῖσθαι ὡς ἕτερον ἐν ἐτέρῳ νομίζειν αὐτῷ τὸ ἀγέννητον. Τούτων δὲ τὸ μάταιον ἀποκνῶ διελέγχειν. Ἔοικε γὰρ πῶς συνεξομοιοῦσθαι τῷ ματαιολογοῦντι ὁ ἀντιλέγων. Διόπερ, οἶμαι, ὁ σοφὸς παραγγυᾷ Σολομῶν μὴ ἀποκρίνασθαι (75) τῷ ἄφρονι κατὰ τὴν ἐκείνου ἀφροσύνην. Τοὺς γὰρ (76) μήτε εἰρημένους μήτε λεχθέντας ποτὲ λόγους ὑπὸ διαίρεσιν ἤγαγεν, ἵνα δόξῃ ἐν πολλοῖς τοῖς ἀπηριθμημένοις, καὶ ἓνα μόνον τρόπον, οἰκείως ἐξευρίσκειν λεγόμενον τὸ ἀγέννητον. Ἥμιν δὲ ἴσως πλείονος ἔδει λόγου πρὸς τὴν τοῦ ψεύδους παράστασιν, καὶ πρὸς τὸ δεῖξαι, ὅτι περ οὐκ οὐσία Θεοῦ τὸ ἀγέννητον, εἴπερ τὰ ἐν τῇ διαίρεσει παρ' αὐτὸ ἀπηριθμημένα μὴ σαφῶς ἐξελέληκατο. Εἰ γὰρ ἰσχυρῶς εἶχεν ὁ λόγος αὐτῷ, ὅτι οὕτε κατ' ἐπίνοιαν οὕτε κατὰ στέρησιν λαμβάνεται τὸ ἀγέννητον, οὐδ' οὕτω μὲν ἂν πάντως ἀκολουθίαν εἶχε τὸ συναγόμενον. Τίς γὰρ ἢ ἀνάγκη, ὑπὸ ἐν τῶν ἀπηριθμημένων τὴν ἀγεννησίαν πεσεῖν; Οὐ μὴν ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὸς ὡς ἀναγκαίως συνημμένον τοῖς προάγουσιν ἐπιφέρει τὸ, Οὐκοῦν εἰ (77) μήτε κατ' ἐπίνοιαν, μήτε κατὰ στέρησιν, μήτε κατὰ ἄλλον τινὰ τῶν ἀπηριθμημένων τρόπον, αὐτὸ ἂν εἴη οὐσία ἀγέννητος· οὕτως ἡμεῖς ἀντιστρέψαντες εἴπωμεν, ὅτι Οὐκοῦν ἐπειδὴ κατ' ἐπίνοιαν θεωρεῖται, καὶ στερητικόν ἐστὶ τὸ βνομα, οὐχὶ οὐσία τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγέννητον. Ἔως γὰρ οὐκ

⁹⁹ Prov. xxvi, 4.

tione Paris. Codex Colb. et alii quinque Regii καταφεύγει, τὸ εἰς αὐτὴν τὴν οὐσίαν τίθεσθαι τὸ ἀγέννητον. Supple ἦτοι ἐπὶ, ut legis ἦτοι ἐπὶ τὸ εἰς αὐτὴν τὴν, etc. Videlicet eo confugit: aut illud, τὸ εἰς αὐτὴν, inverte, ut legis, εἰς τὸ αὐτὴν τὴν, etc., ita ut *arbitratur illud, ingenitum, ipsam esse substantiam*. Etenim principis suis insistens Eunomius, mox ait illud, *ingenitus, ipsam esse substantiam*.

(73) Reg. quartus ἀποπάσας ἐπ' αὐτὴν.

(74) Sic mss. tres. Abest te a vulgatis.

(75) Antiqui duo libri μὴ ἀποκρίνεσθαι.

A fugit; eo nimirum, ut in ipsa substantia ingenitum constituat; sermonemque in summam contrahens, ita scribit:

EUN. Igitur si neque secundum concipiendi modum, neque secundum privationem, neque in parte (quippe est indivisibilis), neque in ipso velut aliud (simplex namque est), neque præter eum aliud (unus enim est et solus ingenitus): hoc ipsum fuerit utique substantia ingenta.

BAS. Perduxit orationem quo voluit; et posteaquam undelibet ingenitum extrusit, in ipsam, ut putavit, substantiam intrusit, quippe qui de Deo universorum dixerit, quod ingenitum ipsa ingenta substantia sit. Ego vero substantiam Dei ingenitam esse, etiam ipse dixerim, non autem ingenitum esse substantiam. Deinde illud quoque attendere operæ pretium est, quod indivisibile et simplex, quæ eadem sunt inter se significatione (indivisibile enim est quod ex partibus non componitur, et simplex similiter quod e pluribus non constat); hic quasi diversa sint subjecto, alterum ab altero separat. Postea vetat, Deum dividi oportere, aut aliam ipsius partem ingenitam, aliam genitam suspicari, aut rursus arbitrari, ingenitum in ipso velut aliud in alio situm esse. Horum autem verborum vanitatem piget me confutare. Videtur enim quodammodo similis fieri ei qui vana dicit, is qui contradicit. **224** Quapropter, opinor, sapiens Salomon admonet⁹⁹, ut ne respondeamus insipienti juxta insipientiam illius. Quæ enim neque dicta, neque prolata sunt unquam, ea hic suæ divisioni subjecit, ut, multis enumeratis, invenire videatur ingenitum unico modo proprie dici. Nobis autem fortasse longiori opus esset oratione, ut mendacium detegeremus, ingenitumque substantiam Dei nos esse demonstrarem: nisi quæ ab eo per divisionem enumerata sunt, jam liquido refutata essent. Nam etiamsi vim haberet allata ab illo ratio, quod neque ex intelligendi modo, neque ex privatione ingenitam accipitur: utique ne sic quidem id quod colligit, consequeretur. Quid enim necesse est sub uno enumeratorum contineri ingenitum? Sed quoniam ipse tanquam aliquid præcedentibus necessario conjunctum infert illud: Igitur si neque secundum intelligentiam, neque secundum privationem, neque secundum alium ullum ex enumeratis modum, ingenitum utique ipsamet fuerit substantia ingenta: nos retorquentes sic dicamus: Igitur quoniam

(76) Horum verborum, Τοὺς γὰρ, etc., hæc est sententia: divisionem illam, μήτε κατ' ἐπίνοιαν, μήτε κατὰ στέρησιν, μήτε ἐν μέρει, Eunomius finxit, eamque primus evulgavit.

(77) Illa, Οὐκοῦν εἰ, ita intellige: Si neque secundum nostram intelligendi rationem, neque secundum privationem, neque secundum alios quos enumeravimus intelligendi modos *ingenitum* de Deo dicitur; necesse est ut *ingenitum* ipsa sit ingenta essentia substantiaque.

ratione consideratur, et privativum nomen est, non est substantia Dei ingenitum. Quandiu enim quæ nobis dicta sunt non refutat, nec suis propositionibus robur addit, id quod colligit, nullum locum habebit.

12. In summa, quod putat se Dei, qui super omnia est, substantiam ipsam adinvenisse, quantæ superbix est atque elationis! Fere enim jactantia superant vel illum ipsum, qui dixit: *Super astra ponam sedem meam*⁷⁰: qui scilicet non contra stellas aut cælum insurgant, sed ipsam Dei universorum substantiam pervadere se gloriantur. Percontemur autem eum, undenam comprehendisse se eam dicat. Ex communione notione? Athæc Deum esse, non quid sit, nos admonet. An ex doctrina Spiritus? Quali, aut ubi tradita? Nonne magnus ille David cui occulta absconditaque suæ sapientiæ Deus manifestavit, palam confitetur inaccessam esse Dei cognitionem, cum dicit: *Mirabilis facta est scientia tua ex me, confortata est;* num poterò ad eam⁷¹? Isaias autem dum majestatem Dei specularetur, quid nobis de divina substantia declaravit? qui proferens de Christo vaticinium, testatur his verbis: *Generationem ejus quis enarrabit*⁷²? Quid vero vobis electionis Paulus, qui loquentem in se habebat Christum, qui ad tertium usque cælum raptus est, qui arcana audivit verba, quæ non licet homini loqui; quam nobis de substantia Dei doctrinam reliquit? Hic ad particulares providentiæ rationes cum respexisset, velut vertigine laborans propter insuperabilem contemplandi difficultatem, quasi clamans vocem illam emisit: *O altitudo divitiarum et sapientiæ et cognitionis Dei: quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et impervestigabiles viæ ejus*⁷³! Quod si hæc illi ipsi qui ad mensuram cognitionis Pauli pervenerunt, assequi non possunt; quanta est superbix eorum, qui se substantiam 225 Dei profitentur cognoscere? Quos profecto libens interrogaverim, quidnam de terra in qua commorantur, et ex qua nati sunt, dicant, quam ejus nobis exponant substantiam: ut si de iis quæ humi sunt ac pedibus subjacent, certo indubitanterque disserant, tunc eis quoque, cum de rebus intellectum omnem superantibus sententiam proferunt, fidem habeamus. Quæ igitur substantia est terræ? quis comprehensionis modus? Respondent nobis utrum eam ratio assequatur, an sensus? sed si sensum dicent, quo sensu potest comprehendere? Visune? At hic colores percipit. An tactu? At hic duritiem et molliem, calidum et frigidum, et alia hujusmodi discernit: quorum nihil ullus, nisi in summam dementia lapsus, substantiam dixerit. De gustu vero, deque olfactu quid attinet dicere? quorum alter sapes, alter vapores attingit.

ἐλέγχει τὰ εἰρημένα, οὐδὲ ταῖς προτάσεσιν ἑαυτοῦ τὴν ἰσχύον ἀποδιδωσιν, οὐδεμίαν αὐτῶ χῶραν ἔξει τὸ συναγόμενον.

12. Ὅλως δὲ, τὸ οἰεσθαι τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ αὐτὴν τὴν οὐσίαν ἐξευρηχέναι, πόσης ὑπερφηανίας ἐστὶ καὶ φυσιώσεως! Σχεδὸν γὰρ καὶ αὐτὸν ἀποκρύπτουσι τῇ μεγαληγορίᾳ τὸν εἰπόντα· Ἐπάνω τῶν ἀστέρων θήσομαι τὸν θρόνον μου· οἷ γε οὐχὶ ἀστέρων, ἢ οὐρανοῦ κατατολμῶσιν, ἀλλ' αὐτὴν ἐμβατεύειν τοῦ Θεοῦ τῶν ὀλων τὴν οὐσίαν ἀλαζονεύονται. Ἐξετάσωμεν γὰρ αὐτὸν, πόθεν αὐτῆς φησιν ἐν περινοίᾳ γεγενῆσθαι. Ἄρ' ἐκ τῆς κοινῆς ἐννοίας (78); Ἄλλ' αὐτὴ τὸ εἶναι τὸν Θεόν, οὐ τὸ εἶναι ἡμῖν ὑποβάλλει. Ἄλλ' ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Πνεύματος; Ποίας; ἢ τῆς ποῦ κειμένης; Οὐχ ὁ μὲν μέγας Δαθιδ, ὃ τὰ ἀδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς ἑαυτοῦ σοφίας ἐδήλωσεν ὁ Θεός, φανερώς ὁμολογεῖ (79) τῆς γνώσεως τὸ ἀπρόσιτον, λέγων· Ἐθανμαστῶθῃ ἡ γνῶσις (80) σου ἐξ ἐμοῦ, ἐκραταιώθη· οὐ μὴ δύναμαι πρὸς αὐτήν; Ἡσαίας δὲ, ὁ ἐν θεωρίᾳ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ γενόμενος, τί περὶ τῆς θείας οὐσίας ἐδήλωσεν ἡμῖν; ὅς γε ἐν τῇ περὶ Χριστοῦ προφητείᾳ διαμαρτύρεται λέγων· Τὴν γερεῶν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; Τί δὲ τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς Παῦλος, ὁ λαλοῦντα ἔχων ἐν ἑαυτῶ τὸν Χριστόν, ὁ ἕως τρίτου ἀρπαγελς οὐρανοῦ, ὁ τὰ ἀρρήτα ἀκούσας ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι, τίνα ἡμῖν περὶ οὐσίας Θεοῦ διδασκαλίαν ἀφῆκεν; ὅς γε ὅτε εἰς τοὺς μερικῶς τῆς οἰκονομίας διέκυψε λόγους, ὡς ἰλιγγιάσας πρὸς τὸ τῆς θεωρίας ἀδιεξόδευτον, ἐκείνην ἐξεβόησε τὴν φωνήν· Ὁ βάθος πλοῦτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ· ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρῖματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! Εἰ δὲ ταῦτα τοῖς εἰς τὸ τῆς Παύλου γνώσεως μέτρον ἐφθακόσιν ἀνέριχτα, πόσος ὁ τύφος τῶν ἐπαγγελλομένων εἰδέναι τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν; Οὐδὲς ἡδέως ἀν ἐρωτήσαιμι περὶ τῆς γῆς ἐφ' ἧς ἐστᾶσι, καὶ ἀφ' ἧς γεγόνασι, τί ποτε λέγουσι; τίνα αὐτῆς τὴν οὐσίαν ἀπαγγέλλουσιν ἡμῖν; Ἰνα, ἐὰν ἄρα περὶ τῶν χαμαὶ καὶ ὑπὸ τοῖς ποσὶ κειμένων ἀναντιρρήτως ἡμῖν διαλεχθῶσι, τότε αὐτοῖς καὶ περὶ τῶν ἐπέκεινα πάσης ἐννοίας διατεινομένοις πιστεύσωμεν. Τίς οὖν τῆς γῆς ἡ οὐσία; ποῖος τρόπος τῆς καταλήψεως; Ἀποκρινάσθωσαν ἡμῖν, πότερον λόγος ἐφίκετο ταύτης, ἢ ἀσθησις; καὶ εἰ μὲν τὴν αἰσθησίν φήσουσι, ποία τῶν αἰσθησέων ἐστὶ καταληπτὴ; Ὅρασι; Ἄλλὰ χρωμάτων ἐστὶν ἀντιληπτὴ αὕτη. Ἄλλ' ἀφῆ; Καὶ αὕτη (81) σκληρότης καὶ ἀπαλότης, καὶ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, καὶ τῶν τοιούτων ἐστὶ διακριτικὴ, ὣν οὐδὲν ἀν τις οὐσίαν εἴποι, μὴ εἰς ἕσχατον παρανομίας ὑπενεχθεῖς. Περὶ γεύσεως δὲ καὶ ὁσφρήσεως τί χρὴ καὶ

⁷⁰ Isa. xiv, 13. ⁷¹ Psal. cxxviii, 6. ⁷² Isa. liii, 8. ⁷³ Rom. xi, 33.

(78) Colh. Ἄρα ἐκ τῆς κοινῆς οὐσίας; An ex communione essentia? Male.

(79) Reg. tertius ἐδήλωσε φανερώς ὁ Θεός, ὁμολογεῖ, non ita recte.

(80) Libri veteres ἡ γνῶσις. Articulus in excusis

desideratur. Statim in quatuor mss. reperitur interrogationis nota post vocem αὐτήν; Num poterò ad eam?

(81) Editi Ἄλλὰ ἀφῆ; Καὶ αὕτη. At mss. duo Ἄλλ' ἀφῆ; καὶ αὕτη.

λέγειν ; ὧν ἡ μὲν χυμῶν, ἡ δὲ ἑτέρα τῶν ἀτμῶν τὴν ἀντίληψιν ἔχει. Ἄκοη δὲ ψόφων ἐστὶ καὶ φωνῶν αἰσθητικῆ, τῶν οὐδεμίαν ἔχόντων πρὸς τὴν γῆν οἰκειότητα. Λείπεται οὖν τῷ λόγῳ φάσκειν αὐτοὺς τὴν οὐσίαν αὐτῆς εὐρηκέναι. Ποίῳ τούτῳ ; ποῦ τῆς Γραφῆς κειμένῳ ; ὑπὸ τίνος τῶν ἁγίων παραδοθέντι ;

13. Ὁ μὲν γε περὶ τῆς κτίσεως ἡμῖν διαλεχθεὶς, τοσοῦτον ἡμᾶς ἐδίδαξεν, ὅτι Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος· ἐξαρκεῖν ἡγούμενος τὸν ποιήσαντα αὐτὴν καὶ διακοσμήσαντα διαγγεῖλαι· τίς δὲ ἡ οὐσία ταύτης περιεργάζεσθαι, ὡς μάταιον καὶ ἀνωφελὲς τοῖς ἀκούουσι παρητήσατο. Εἰ τοίνυν μήτε τῆ ἐκ τῆς αἰσθήσεως μαρτυρίᾳ, μήτε τῇ ἐκ τοῦ λόγου διδασκαλίᾳ, ἢ γινώσκῃ αὐτῆς βεβαιούται, πῶθεν ἔτι φησούσι τὴν κατάληψιν αὐτῆς ἐσχηκέναι ; Τὸ μὲν γὰρ ὅσον αὐτῆς αἰσθητὸν, ἢ χρωμῶμά ἐστιν, ἢ ὄγκος, ἢ βάρος, ἢ κουφότης, ἢ πυκνότης, ἢ χυμότης, ἢ ἀντιτυπία, ἢ ἀπαλότης, ἢ ψυχρότης, ἢ θερμότης, ἢ αἰ κατὰ τοὺς χυμοὺς ποιότητες, ἢ αἰ κατὰ σχῆμα διαφοραὶ (82)· ὧν οὐδὲν ἂν οὐσίαν εἴποιεν οὗτοι, οὐδὲ εἰ πάντα βραδίως λέγοιεν. Λόγῳ δὲ πάλιν οὐδὲν γέγονε θεωρητῆ τῶν σοφῶν καὶ μακαρίων ἀνδρῶν· ποῖος οὖν ἔτι τρόπος τῆς γνώσεως ὑπολείπεται (83) ; Ἄποκρινάσθωσαν ἡμῖν οἱ περιφρονοῦντες μὲν πάντα τὰ ἐν ποσὶ, διαβαίνοντες δὲ τὸν οὐρανὸν, καὶ πάσας τὰς ὑπερκοσμίους δυνάμεις, αὐτῇ δὲ τῇ πρώτῃ οὐσίᾳ διὰ τοῦ νοῦ συναπτόμενοι. Ἄλλ' εἰκοιεν ὁ τύφος πάντων εἶναι τῶν ἐν ἀνθρώποις παθῶν (84) χαλεπώτατον, καὶ ὅπως τῷ τοῦ διαβόλου κρίματι περιβάλλειν, οἷς ἂν προσγένηται (85). Ὅθεν καὶ οὗτοι οὐδὲ τῆς γῆς, ἢν καταπατοῦσι, τὴν φύσιν, ἣτις ἐστίν, ἐπιστάμενοι, αὐτὴν ἐμβατεύειν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων ἀλαζονεύονται (86). Καὶ τοῖς μὲν ἁγίοις αὐτοῦ ὁ Θεὸς, τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακώβ, ὧν, διὰ τὸ εἰς πᾶσαν ἀρετὴν τελεῖν, καὶ τὸ Θεὸς ὀνομάζεσθαι, ὡς τι ἐξαιρετὸν καὶ πρέπον τῇ ἑαυτοῦ μεγαλειότητι, προετίμησε, λέγων ἑαυτὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ Θεὸν Ἰσαὰκ, καὶ Θεὸν Ἰακώβ· Τοῦτο γὰρ μοῦ ἐστίν (87) ὄνομα αἰώνιον, φησὶ, καὶ μημόνον γενεῶν γενεαῖς. Τούτοις τοίνυν οὐδὲ τὸ ὄνομα ἑαυτοῦ ἐδήλωσεν ὁ Θεὸς, ἣπου γε τὴν οὐσίαν ἣτις ἐστίν ἀπεκάλυψεν. Ἐγὼ γὰρ, φησὶ, Κύριος· καὶ ὤφθην πρὸς Ἀβραάμ (88), καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς ὡν αὐτῶν· καὶ τὸ ὄνομά μου οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς· ὡς μεῖζον δηλονότι ἢ ὥστε ἀνθρωπίνῃ ἀκοῇ χωρηθῆναι. Εὐνομίῳ (89) δὲ, ὡς εἰ-

⁷⁴ Gen. i, 4, 2. ⁷⁵ Exod. iii, 15. ⁷⁶ Exod. vi, 2, 3.

(82) Editi διαφοραὶ, ἢ μέγεθος. Sed illud, ἢ μέγεθος, delendum censuimus, fidem veterum quatuor librorum secuti. Nec valde admodum dubito, quin melius absit, cum aliquanto ante vox ὄγκος posita sit, quæ non raro, ut notum est, idem valet quod vox μέγεθος. Accedit etiam, quod has duas voces interpretes vetus non agnovit. Ibidem mss. οὐδὲν ἂν. Vocula ἂν in editis deerat.

(83) Reg. quartus γνώσεως ὑπολείπεται. Ibidem editi ἀποκρινέσθωσαν ἡμῖν οἱ περιφρονοῦντες πάντα. Codex Colb. et Regii tres ita, ut edidimus.

(84) Reg. quartus τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν.

(85) Potest hic locus, si libet, verti et hoc modo : *et in quibus inest, eos vere diaboli condemnationi ob-*

A *Auditus denique sonos percipit et voces, quibus nihil est affinitatis cum terra. Reliquum igitur est, ut sermone invenisse se ejus substantiam dicant. Quo tandem ? et quo loco Scripturæ editus est ? a quo sanctorum traditus ?*

13. Certe de creatione qui disseruit, tantum docuit nos, Deum in principio fecisse cælum et terram, atque terram fuisse invisibilem et inornatam⁷⁴ ; satis sibi esse ratus, eum qui hanc fecit atque exornavit, prædicare : quæ vero ejus substantia foret, tanquam si fuisset quiddam vanum et audientibus inutile, noluit curiosius investigare. Itaque si neque ex sensuum testimonio, neque ex sermonis doctrina, cognitio ejus constat, unde jam dicent comprehensionem ipsius adeptos esse ? Nam quod in ea sensibile est, aut color est, aut moles, aut gravitas, aut levitas, aut densitas, aut raritas, aut durities, aut mollities, aut frigiditas, aut caliditas, aut humorum qualitates, aut figuræ diversitas : quorum hi nihil dixerint substantiam, etiamsi omnia facile soleant affirmare. Rursus nullo sermone sapientium virorum atque beatorum percepta est. Quis igitur jam superest modus comprehensionis ? Respondeant nobis qui cuncta quæ sub pedibus sunt, despiciunt : cælum vero et quaslibet cælestes potestates transcendunt, ac ipsi primæ substantiæ mente conjunguntur. Sed videtur arrogantia omnium humanorum vitiorum gravissimum esse, et quibus inest, eos vere diaboli crimine implicari. Unde etiam hi, ne noscentes quidem qualis sit terræ quam calcant natura, ipsam Dei universorum substantiam adire se arroganter asserunt. Et Deus sanctis quidem suis, Abraham et Isaac et Jacob, quorum, ob totius virtutis perfectionem, quasi hoc fuisset præcipuum quiddam ac majestati suæ conveniens, Deus etiam nominari voluit, Deum Abraham seipsum appellans, et Deum Isaac, et Deum Jacob : *Hoc enim nomen meum est æternum*, inquit, *et memoriale generationum generationibus*⁷⁵. His igitur ne suum quidem nomen declaravit Deus, necdum quæ sit sua ipsius essentia, revelavit. *Ego enim*, inquit *Dominus : et visus sum Abraham et Isaac* 226 *et Jacob, Deus existens ipsorum ; et nomen meum non indicavi ipsis*⁷⁶ ; tanquam majus videlicet, quam ut humanæ aures capiant. At Eunomio, ut videtur, non nomen modo, sed etiam suam

noxios reddere. Mox editi ἣς καταπατοῦσι. At mss. non pauci ἦν.

(86) Editi ἀλαζονεύοντας, negligentia operarunt. Aliquanto post Reg. quartus τῇ αὐτοῦ μεγαλειότητι.

(87) Reg. quartus γὰρ μοί ἐστιν. Infra mss. multi ἣπου τὴν οὐσίαν.

(88) Editi et unus codex καὶ ὤφθην τῷ Ἀβραάμ. Alii quinque mss. καὶ ὤφθην πρὸς Ἀβραάμ, et ita editum invenitur apud LXX.

(89) Editi et Reg. secundus χωρηθῆναι δυνάμενον. Alii tres mss. χωρηθῆναι μὴ δυνάμενον. Regii duo et Colb. χωρηθῆναι. Εὐνομίῳ, et ita edendum judicavimus. Et vero illud, ὥστε, regit infinitivum χω-

ipsam essentiam Deus patefecit : et arcanum tantum A quod nulli sanctorum fuit apertum, ipse in suis libris conscribens prodit, ac temere apud omnes homines effutit. Et quæ quidem in promissionibus nobis reposita sunt, humanam omnem cognitionem excedunt, et pax Dei intellectum omnem superat⁷⁷. ipsam vero Dei essentiam supra omnem intelligentiam et supra humanam omnem cognitionem esse non vult.

14. Ego vero ipsius comprehensionem non homines solum, sed omnem etiam rationalem naturam excedere arbitror. Nunc autem cum dico rationalem, creatam dico. Nam soli Filio notus est Pater, et Spiritui sancto. *Nemo enim novit Patrem nisi Filius*⁷⁸. Et : *Spiritus omnia scrutatur, etiam profunditates Dei. Nemo enim novit, quæ hominis sunt, nisi spiritus hominis qui est in eo : et quæ Dei sunt, nemo novit, nisi Spiritus qui est ex Deo*⁷⁹. Quid igitur præcipui relinquere Unigeniti cognitioni, aut sancti Spiritus, siquidem ipsi ipsam essentiam comprehendunt? Nec enim potentia, bonitatis ac sapientia Dei contemplationem Unigenito attribuentes, accommodatam sibi esse essentia intelligentiam putabunt. Nam contra omnino, constat ipsam quidem essentiam nulli nisi Unigenito et Spiritui sancto cogitabilem esse; sed ab operationibus Dei subvectos nos, et per ea quæ condita sunt conditorem intelligentes, sic bonitatem ac sapientiam ejus percipere. De Deo enim notum est, quod cunctis hominibus Deus manifestavit⁸⁰. Nam quæ apud theologos de essentia Dei conscripta esse videntur, per quasdam tropologias aut etiam allegorias, ad alias notiones ferunt. Quare si quis citra examen secundum sensum magis obvium litteræ nudæ insistere contendat, ad Judaicas et aniles fabulas devolutus, omnino ejus de Deo notionis, quæ digna sit, inops consenescet. Nam præterquam quod materialem quamdam essentiam Dei intelliget, eaque in re impiis gentibus assentiatur, ipsam quoque et variam et compositam animo sibi finget. Cum enim propheta narret electricum quidem Deum esse a lumbis usque ad superna, ex igne vero inferna conflata esse⁸¹ : quicumque ad altiolem intellectum per litteram non ascendit, sed corporeis inhærens descriptionibus, et talem esse Dei essentiam ab Ezechiele edoctus, rursus Deum ignem esse a Moyse audiet⁸², atque a sapiente Daniele ad alias opinionones deduce-

ken, οὐ τὸ δνομα μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτὴν αὐτοῦ (90) τὴν οὐσίαν ὁ Θεὸς ἐνεφάνισε· καὶ τὸ τοσοῦτον ἀπόρρητον, ὃ μὴδενὶ τῶν ἁγίων ἐφανερῶθη, αὐτὸς ἐν βίβλοις γράφων δημοσιεύει καὶ ἐκλαλεῖ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀπερισκεπτός. Καὶ τὰ μὲν ἐν ἐπαγγελίαις ἀποκαίμενα ἡμῖν ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν ἐστὶν ἀνθρωπίνην, καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ὑπερέχει πάντα νοῦν· αὐτὴν δὲ τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ οὐ καταδέχεται ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν ἀνθρώπων εἶναι.

14. Οἶμαι δὲ οὐκ ἀνθρώπους μόνον, ἀλλὰ καὶ πᾶσαν λογικὴν φύσιν ὑπερβαίνειν αὐτῆς τὴν κατάληψιν. Λογικὴν δὲ νῦν τὴν ἐν τῇ κρίσει λέγω. Ἰδὼ γὰρ μόνω γνωστός ὁ Πατήρ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ὅτι Οὐδείς οἶδε τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός· καὶ, *Τὸ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ*. Οὐδείς γὰρ οἶδε, φησὶ, τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ (91)· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδείς ἔγνωκεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ. Τί οὖν ἐξαίρετον τῇ γνώσει τοῦ Μονογενοῦς ἢ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καταλείψουσιν, εἴπερ αὐτοὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἔχουσι τὴν κατάληψιν; Οὐ γὰρ δὴ, τῆς δυνάμεως, καὶ τῆς ἀγαθότητος, καὶ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ τῷ Μονογενεῖ τὴν θεωρίαν προσνειμαντες, σύμμετρον ἑαυτοῖς θήσονται τῆς οὐσίας τὴν κατανόησιν. Πᾶν γὰρ που τὸ ἐναντίον, εἰκὸς αὐτὴν μὲν τὴν οὐσίαν ἀπερίσπτον εἶναι παντὶ, πλην εἰ τῷ (92) Μονογενεῖ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι· ἐκ δὲ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ Θεοῦ ἀναγοοῦς ἡμᾶς, καὶ διὰ τῶν ποιημάτων τὸν ποιητὴν ἐννοοῦντας, τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ καὶ τῆς σοφίας λαμβάνειν τὴν σύνεσιν. Τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ (93), ὃ πᾶσιν ἀνθρώποις ὁ Θεὸς ἐφανέρωσεν. Ἐπεὶ γε ὅσα παρὰ τοῖς θεολόγοις περὶ οὐσίας Θεοῦ ἀναγεγράφθαι δοκεῖ τροπολογίαις τισὶν ἢ καὶ ἀλληγορίαις, πρὸς ἐτέρας ἐννοίας οἱ λόγοι φέρουσιν. Ὡστε εἰ τις ἀβασανίστως κατὰ τὴν πρόχειρον ἐκδοχὴν ψιλῶ παραίστασθαι φιλονεικοῖ τῷ γράμματι, πρὸς Ἰουδαίους καὶ γραῶδεις μύθους ἐκτραπέις, πτωχὸς παντελῶς τῶν ἀξίων περὶ Θεοῦ νοημάτων καταγεράσει. Πρὸς γὰρ τῷ ὑλικῇ τινι ἐννοεῖν τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο τοῖς ἀθέοις τῶν Ἑλλήνων συμφέρεσθαι, ἐτι καὶ ποικίλην καὶ σύνθετον ὑπολήψεται ταύτην. Ἠλέκτρινον μὲν τὸ ἀπὸ ὀσφύος ἕως ἄνω τὸν Θεὸν εἶναι τοῦ προφήτου διηγουμένου, ἐκ πυρὸς δὲ συμβεβλησθαι τὰ κάτω· ὃ δὲ μὴ πρὸς ὑψηλοτέρας ἐννοίας ἀναβαίνων διὰ τοῦ γράμματος (94), ἀλλ' αὐτοῦ που ταῖς σωματικαῖς ἐγκαταμένων ὑπογραφαῖς, καὶ τοιαύτην τοῦ

⁷⁷ Philipp. iv, 7. ⁷⁸ Matth. xi, 27. ⁷⁹ I Cor. ii, 10, 11. ⁸⁰ Rom. i, 19. ⁸¹ Ezech. viii, 2. ⁸² Deut. 4 24.

ρηθῆναι, nec necesse fuit addere, aut δυνάμενον, aut μὴ δυνάμενον· imo tum hoc, tum illud pariter παρέλκειν obscurum non est.

(90) Codex unus αὐτὴν ἑαυτοῦ. Mox editi καὶ τοσοῦτον τὸ ἀπόρρητον. Illud, ἀπόρρητον, caret articulo in omnibus nostris codicibus : sed reperitur in quatuor mss. ante vocem τοσοῦτον.

(91) Codices non pauci τὸ πνεῦμα τὸ ἐν αὐτῷ. Editi et Reg. quintus τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ. Ibidem editi εἰ μὴ πνεῦμα τὸ. Libri veteres τὸ

πνεῦμα.

(92) Editi et codex unus πλην ἢ τῷ. Alii sex mss. πλην εἰ τῷ. Mox editi τῆς σοφίας αὐτοῦ. Illud, αὐτοῦ, in mss. non invenitur; ob idque reddendum censuimus.

(93) Illud, γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, ita rediditum est in Vulgata : *Quod notum est Dei*; apud Erasmmum, hoc modo : *Id quod de Deo cognosci potest*.

(94) Reg. quartus διὰ τῶν γραμμάτων.

Θεοῦ τὴν οὐσίαν παρὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ διδαχθεῖς, πάλιν πῦρ εἶναι τὸν Θεὸν παρὰ τοῦ Μωσέως ἀκούσεται, καὶ παρὰ τοῦ σοφοῦ Δανιὴλ πρὸς ἄλλας ὑπολήψεις ἀπενεχθήσεται· καὶ οὕτως οὐ ψευδεῖς μόνον, ἀλλὰ καὶ μαχομένους ἀλλήλαις ἐκ τῶν Γραμμάτων εὐρεθήσεται τὰς φαντασίας ἀναλεγόμενος. Ἀφεμένους (95) οὖν τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν πολυπραγμοσύνης ὡς ἀνεφίχτου, τῇ ἀπλή πραινέσει τοῦ Ἀποστόλου πειστέον, λέγοντος· Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ πρῶτον, ὅτι ἔστι Θεός, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεσθαι. Οὐ γὰρ ἡ τοῦ τί ἐστίν ἐξερευνήσις, ἀλλ' ἡ τοῦ ὅτι ἔστιν ὁμολογία τὴν σωτηρίαν ἡμῖν (96) παρασκευάζει. Ἐπεὶ οὖν ἀπερινόητος ἀνθρώπου φύσει καὶ ἄβήρητος παντελῶς ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ ἀποδέδεικται, λειπόμνον ἔστι περὶ τῆς ἀγεννησίας αὐτῆς τί τέ ἐστι, καὶ πῶς ἐπιθεωρεῖται τῷ Θεῷ τῶν ὄλων διεξελθεῖν.

15. Εὐρίσκομεν οὖν λογιζόμενοι, ὅτι οὐκ ἐν τῇ Β τοῦ τί ἐστίν ἀνερευνησεί ἡ τοῦ ἀγεννητοῦ ἡμῖν ἐννοια ὑποπίπτει, ἀλλὰ μᾶλλον, ἵνα βιασάμενος (97) εἴπω τὸν λόγον, ἐν τῇ τοῦ ὅπως ἐστίν. Ἐξετάζων γὰρ ἡμῶν ὁ νοῦς, εἰ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς ἑαυτοῦ τινα αἰτίαν ὑπερκειμένην ἔχει, εἴτα οὐ δυνάμενος ἐπινοεῖν οὐδεμίαν, τὸ ἀναρχον αὐτοῦ τῆς ζωῆς ἀγέννητον προσηγόρευσεν. Ὡς γὰρ ἐν τοῖς περὶ τῶν ἀνθρώπων λόγοις, ὅταν λέγωμεν ὅτι, Ὁ δεῖνα ἐκ τοῦδε γέγονεν, οὐ τὸ τί ἐστίν ἐκάστου, ἀλλὰ τὸ ὅθεν γέγονε διηγούμεθα· οὕτω καὶ ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ ἡ ἀγέννητος φωνῇ οὐ τὸ τί, ἀλλὰ τὸ (98) μηδαμῶθεν αὐτοῦ σημαίνει. Οὕτω δ' ἂν σαφέστερον ὁ λέγων γένοιτο. Ὁ εὐαγγελιστὴς Λουκάς, τὴν κατὰ σάρκα γενεαλογίαν τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτήρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκτιθέμενος, καὶ ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐπὶ τοὺς πρῶτους ἀναποδίξων, ἤρξατο μὲν ἀπὸ τοῦ Ἰωσήφ· εἰπὼν δὲ τοῦτον μὲν τοῦ Ἥλει, τὸν δὲ τοῦ Ματθάν, καὶ οὕτω κατὰ ἀνάλυσιν (99) πρὸς τὸν Ἀδάμ τὴν ἐξήγησιν ἐπανάγων, εἴτα ἐλθὼν ἐπὶ τοὺς ἄνω, καὶ εἰπὼν ὅτι ὁ Σῆθ ἐκ τοῦ Ἀδάμ, ὁ δὲ Ἀδάμ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἐνταῦθα τῆς ἐναθάσεως ἔληξεν· οὐχὶ τὰς οὐσίας (1) τῶν ἀπηριθμημένων δηλῶν ἐν τῇ διηγήσει τῆς ἐκάστου γενέσεως, ἀλλὰ τὰς προσεχείς ἀρχὰς ἀφ' ἧς ἕκαστος γέγονεν ἐκτιθέμενος. Ὡσπερ οὖν ἐκεῖνος εἶπεν, ὅτι ὁ

tur⁹⁵; atque hoc pacto non falsas solum, sed inter se etiam pugnantes imaginationes ex Scripturis colligere reperietur. Proinde curiosa essentiae indagatione, tanquam quae captum nostrum superet, 227 relicta, credendum nobis est simplici consilio Apostoli, qui dicit: *Nam primum credere oportet, esse Deum, et esse remuneratorem quaerentibus se*⁹⁶. Non enim investigatio qua perscrutamur quid sit, sed confessio qua ipsum esse confitemur, salutem nobis conciliat. Quare cum demonstratum sit, essentiam Dei ab humana natura intelligi ac explicari nullo modo posse, reliquum est ut de ipsa ingeneratione inquiramus quid sit, et quomodo eam in Deo universonum speculemur.

15. Reperimus itaque rem reputantes, quod non in scrutatione, qua quid sit scrutamur, ingeni nobis notio accedit: sed potius, ut coactus sententiam dicam, in scrutatione, qua scrutamur quomodo sit. Nam cum mens nostra expendit an Deus qui est super omnia⁹⁷, causam aliquam se superiorem habeat, nec tamen ullam excogitare potest, ejus vitam principio carentem, ingentum appellavit. Quemadmodum enim in sermonibus qui de hominibus instituuntur, cum dicimus: Hic ex illo natus est; non quid sit, sed unde natus sit, narramus: sic et in iis qui de Deo habentur sermonibus, vox *ingentus* non quid sit, sed eum ab alio non esse significat. Quod autem dico, id hoc modo fiet magis perspicuum. Lucas evangelista genealogiam Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi secundum carnem exponens, et ab ultimis ad primos rediens, incepit quidem a Joseph: sed ubi dixit hunc Heli esse, hunc vero Mathan, sicque ordine inverso ad Adam usque narrationem perduxit, tum ad superiores progressus, cum dixisset Seth esse ex Adam, Adam vero ex Deo, hic ascensum terminavit⁹⁸. Nec tamen, cum uniuscujusque generationem narraret, eorum qui enumerati fuerant indicavit essentias: sed origines proximas unde unus-

⁹⁵ Dan. vii, 9. ⁹⁶ Hebr. xi, 6. ⁹⁷ Rom. ix, 5. ⁹⁸ Luc. iii, 23-38.

(95) Codex unus ἀφεμένους. Alii quinque mss. D cum vulgatis ἀφεμένους: quam scripturam vitiosam esse Combefsisius credidit; et ita hunc locum emendavit, ut pro ἀφεμένους legat ἀφεμένης. Fateor quidem hanc emendationem primo aspectu necessariam videri: sed si quispiam rem paulo attentius consideret, lectionem aliam defendi posse fortasse non negabit, tum ob consensum veterum librorum, tum quod vox ἡμῖν possit suppleri, hoc modo: πειστέον ἡμῖν ἀφεμένους τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν . . . τῇ ἀπλή, etc. *Nobis, curiosam essentiae indagationem omittentibus, credendum est simplici*, etc. Et certe cum Latine dici possit, *nobis credendum est Apostolo*, non video cur Graece dici non possit, ἡμῖν πειστέον τῷ Ἀποστόλῳ: quo semel dato, vox ἀφεμένους ad vocem ἡμῖν aut ad similem referetur. Legitur in uno codice et in vulgatis λέγοντος πιστευτέον. Alii mss. habent πειστέον, λέγοντος.

(96) Editi et unus codex σωτηρίαν ἡμῶν. Alii quinque mss. ἡμῖν.

(97) Illud, ἵνα βιασάμενος, etc., ita verterat interpretis: *ut quasi coactus hoc dicam verbum*. At Combefsisius, rejecta hac interpretatione, hunc locum sic expressit: *ut doctrinam proferre nitatur*. Videtur Basiliius hoc loco excusare se de minutis illis rebus, quae ad scholas pertinent, et ad grammaticam; monetque invitum se his in tricis morari. Ex quo intelligitur interpretationem Trapezuntii a mente Basilii non ita alienam videri, nec tam facile a Combefsisio repudiari debuisse.

(98) Codex unus οὐ τὸ τί ἐστίν, ἀλλὰ τὸ. Mox editi et unus ms. οὕτως δ' ἄν. Alii mss. οὕτω δ' ἄν.

(99) Illud, κατὰ τὴν ἀνάλυσιν, ita ad verbum vertit interpretis: *per resolutionem*. Est autem genus loquendi, quo Graeci uti solebant, cum res aliqua inverso ordine atque praepostero diceretur.

(1) Antiqui tres libri οὐ τὰς οὐσίας. Mox editi ἐχθόμενος. At mss. multi ἐκτιθέμενος.

quisque natus esset, exposuit. Quemadmodum igitur ille dixit Adam ex Deo esse : sic nos nosmetipsos percontemur, Deus autem ex quo? Nonne in uniuscujusque mente promptum fuerit respondere, ex nullo? Quod autem ex nullo est, utique sine principio est : et quod sine principio est, id ingenitum est. Sicut ergo in hominibus origo ex aliquo, non est eorum essentia : sic neque in Deo universorum ipsum ingenitum quod idem est atque ex nullo esse, ejus essentiam **228** dicere possumus. Porro esse sine principio, essentiam esse qui dicit, non aliter facit ac si quis interrogatus quæ fuerit essentia Adæ, et quæ ipsius natura, respondeat, non ex coitu viri et mulieris, sed divina manu conformatum eum fuisse. At, inquit quis, non modum quo subsistat, inquiri, sed ipsum materiale hominis subjectum : quod longe absum ut discam ex responsione. Hoc autem nobis etiam contingit, cum ex *ingeniti* voce magis quomodo Deus sit, quam quæ sit ejus natura edoceamur.

16. In summa, si quis velit veritatem eorum quæ a nobis dicuntur perdiscere, se ipse perscrutetur : num ad ingeniti notionem perveniat tum, cum vult aliquid de Deo intelligere. Ego equidem video, quod cogitatione velut inventura sæcula extenta, sine carentem dicimus eum, cujus vita nullo sine terminatur : ita etiam dum ad superiora sæcula conscendentes cogitatione, atque in immensitatem vitæ Dei velut in vastum quoddam pelagus intuentes, cum principium nullum unde sit apprehendere possumus; imo cum videamus Dei vitam ultra omne quod intelleximus, semper extendi ac protrahi, hoc, quod in illius vita principio caret et origine, ingenitum vocavimus. Hæc est enim vocis *ingeniti* notio, non habere aliunde existendi principium. At Eunomius, quoniam in solo universorum Deo ingenitum inspicitur, facinorosissime omnium hoc ad Unigeniti blasphemiam rapuit. Quid enim progrediens ait?

EUN. Ingenitus autem cum sit, ut superius demonstravimus, nunquam potest generationem admittere, adeo ut suam ipsius naturam communicet cum genito : sed omnem comparationem ac participationem cum genito fugiet.

BAS. O impudentem et improbam blasphemiam! **D** O occultum dolum et multiplicem versutiam! quam diligenter ex ipso diaboli artificio loquitur. Nam quia dissimilem Deo ac Patri unigenitum Filium ac

(2) Reg. tertius et Colb. ἐστὶν εἰπεῖν τὸ ἐξ οὐδενός ὅπερ Ἰσον ἐστὶ τῷ ἀγέννητος· ὁ δὲ τὸ ἀναρχον. Ita neque in universorum Deo illud de substantia licet dicere, quod ex nullo sit, quod idem est atque generationi obnoxium non esse. Sed præstat legi, ut mihi quidem videtur, ut in aliis codicibus et in impressis libris scriptum invenitur.

(3) Reg. quartus ἀποκρίνοιτο τὸ μὴ. Mox mss. ἐκ τῆς θείας χειρὸς. Articulus deerat in vulgatis.

(4) Editi et sex mss. βουληθῆ, εἰς τὸ σημαίνονμενον. Codex Colb. secunda quidem manu, sed antiqua tamen, βουληθῆ εἰ εἰς τὸ σημαίνονμενον, se

A Ἀδάμ ἐκ τοῦ Θεοῦ· οὕτως ἡμεῖς ἑαυτοὺς ἐρωτήσωμεν, ὁ δὲ Θεός ἐκ τίνος; Ἄρα οὐχὶ πρόχειρόν ἐστιν ἐν τῇ ἐκάστῳ διανοίᾳ, ὅτι ἐξ οὐδενός; Τὸ δὲ ἐξ οὐδενός τὸ ἀναρχόν ἐστὶ δηλονότι· τὸ δὲ ἀναρχον τὸ ἀγέννητον. Ὡς οὖν ἐπὶ ἀνθρώπων οὐκ ἦν οὐσία τὸ ἐκ τίνος, οὕτως οὐδὲ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων οὐσίαν ἐστὶν εἰπεῖν τὸ ἀγέννητον (2)· ὅπερ Ἰσον ἐστὶ τῷ ἐξ οὐδενός. Ὁ δὲ τὸ ἀναρχον οὐσίαν εἶναι; λέγων παραπλήσιον ποιεῖ, ὡς περ ἂν εἴ τις, ἐρωτώμενος, τίς ἦ τοῦ Ἀδάμ οὐσία, καὶ τίς ἦ φύσις αὐτοῦ; ὁ δὲ ἀποκρίνοιτο, μὴ (3) ἐκ συνδουασμοῦ ἀνδρός καὶ γυναικός, ἀλλ' ἐκ τῆς θείας χειρὸς διαπλασθῆναι. Ἀλλ' οὐχὶ τὸν τρόπον τῆς ὑποστάσεως ἐπιζητῶ, φήσειεν ἂν τις, ἀλλ' αὐτὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸ ὑλικὸν ὑποκείμενον· ὁ πολλοῦ δέω μανθάνειν διὰ τῆς ἀποκρίσεως. Τοῦτο δὲ καὶ ἡμῖν συμβαίνει ἐκ τῆς τοῦ ἀγεννήτου φωνῆς τὸ ὅπως τοῦ Θεοῦ μᾶλλον ἢ αὐτὴν τὴν φύσιν διδασκομένοις.

16. Ὅπως δὲ εἰ τις βούλοιο τὴν ἀλήθειαν τῶν παρ' ἡμῶν λεγομένων καταμαθεῖν, ἑαυτὸν ἀνερευνάτω· ὅταν τι νοῆσαι τῶν περὶ Θεοῦ βουληθῆ, εἰ εἰς τὸ σημαίνονμενον (4) τοῦ ἀγεννήτου χωρεῖ. Ἐγὼ μὲν γὰρ ὀρώ, ὅτι, ὡς περ τοῖς ἐπερχομένοις αἰῶσι τὴν διάνοιαν ἐπεκτείνοντες, ἀτελεύτητον λέγομεν τὸν οὐδενὲν πέρατι τὴν ζωὴν ὀριζόμενον· οὕτω καὶ εἰς τὸ ἄνω τῶν αἰώνων τοῖς λογισμοῖς ἀναβαίνοντες, καθὼς εἰς τὸ πέλαγος ἀχανές ἐπὶ τὸ ἀπειρον τῆς τοῦ Θεοῦ ζωῆς διακλύπτοντες, οὐδεμιὰς ἀρχῆς ἀφ' ἧς γέγονε λαβέσθαι δυνάμενοι, ἀλλὰ τοῦ νοουμένου ἐξωτέρα ἀεὶ καὶ ὑπερεκπίπτουσαν τοῦ Θεοῦ τὴν ζωὴν ἐννοοῦντες, τοῦτο τὸ ἀναρχον τῆς ζωῆς ἀγέννητον προσεῖρήκαμεν. Αὕτη γὰρ τοῦ ἀγεννήτου ἡ ἔννοια, τὸ μὴ ἔχειν ἐτέρωθεν τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι. Ὁ δὲ, ἐπειδὴ περὶ μόνον τὸν Θεὸν τῶν ὄλων τὸ ἀγέννητον θεωρεῖται (5), κακουργότατα πάντων (6) εἰς τὴν κατὰ τοῦ Μονογενοῦς ἤρπασεν αὐτὸ βλασφημίαν. Τί γὰρ φησι προῖων;

EYN. Ἀγέννητος δὲ ὢν κατὰ τὴν προλαβοῦσαν ἀπόδειξιν, οὐκ ἂν ποτε πρόσσιτο γέννησιν, ὥστε τῆς ἰδίας μεταδοῦναι τῷ γεννωμένῳ φύσεως, ἐκφύγοι τε ἂν πάσαν σύγκρισιν καὶ κοινωνίαν τὴν πρὸς τὸ γεννητόν.

BAS. Ὡς τῆς ἀναισχύντου (7) καὶ πονηρᾶς βλασφημίας! Ὡς τοῦ κεκρυμμένου δόλου καὶ τῆς ποικίλης βραδυουργίας! ὡς ἀκριβῶς ἐξ αὐτῆς τοῦ διαδόλου τῆς μεθοδείας φθέγγεται! Ἀνόμοιοι γὰρ βουλόμενος τῷ

ipse perscrutetur an procedat ad notionem ingeniti; et ita legi oportere arbitror, nec ob aliam causam particulam ei prætermisam fuisse, quam quod librarum ei cum eis confuderint, ultimamque voculam scribere satis habuerint.

(5) Τὸ ἀγέννητος θεωρεῖται, consideratur ingenitum, hoc est, ratio ingeniti, proprietas ingeniti, notio ingeniti, et ejus natura.

(6) Editi πάντως. Codex Colb. et alii quidam mss. πάντων. Mox duo mss. εἰς τὴν τοῦ.

(7) Editi Ὡς τοῦ ἀναισχύντου. Alii mss. Ὡς τῆς.

Θεῶν καὶ Πατρὶ τὸν Μονογενῆ Υἱὸν καὶ Θεὸν ἐπιδείξει, τὸ μὲν τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ὄνομα σιωπᾷ, ἀπλῶς δὲ περὶ ἀγεννήτου καὶ γεννητοῦ διαλέγεται· καὶ τὰ τῆς σωτηρίου πίστεως ὀνόματα κρύπτων. φιλά παρὰδίδωσι τῆς βλασφημίας τὰ δόγματα· ἵνα, τῆς ἀσεβείας ἐν τοῖς πράγμασι γυμνωθεῖσης, εἶτα τῆς μεταβάσεως ἐπὶ τὰ πρόσωπα γενομένης (8), αὐτὸς μὲν μηδὲν δόξῃ δύσφημον εἰρηκέναι, τῇ δὲ τοῦ λόγου ἀκολουθία κατεσκευασμένην ἔχη τὴν βλασφημίαν. Ἀγέννητος δὲ ὢν, φησὶν, ἐκφύγει ἂν πᾶσαν σύγκρισιν καὶ κοινωνίαν τὴν πρὸς τὸ γεννητόν. Οὐκ εἶπεν, ὅτι Πατήρ καὶ Υἱός· ἀλλ', Ἀγέννητος καὶ γεννητός (9). Ἐν μὲν δὴ αὐτοῦ τοῦτο τοιοῦτον καχοῦργημα· ἕτερον δὲ ποῖον, σκοπεῖτε. Ἀγέννητος δὲ ὢν, φησὶν, οὐκ ἂν ποτε πρόσσοιτο γέννησιν· καὶ ἐπάγει, ὥστε τῆς ἰδίας μεταδοῦναι τῷ γεννωμένῳ φύσεως. Τὸ, οὐκ ἂν ποτε πρόσσοιτο γέννησιν, δύο σημαίνει· ἓν μὲν, ὅτι τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ φύσει οὐκ ἐφαρμόζει (10) γέννησις (ἀδύνατον γὰρ ὑπὸ γέννησιν ἔλθειν τὴν ἀγέννητον φύσιν)· ἕτερον δὲ, ὅτι γεννησά οὐ καταδέχεται (11). Οὗτος μὲν οὖν κατὰ τὸ δεύτερον σημαίνοντα ἐχρήματο τῇ φωνῇ· συναρπάζει δὲ τοὺς πολλοὺς ἐκ τῆς προτέρας ἐννοίας. Ἐπεὶ ὅτι γε τοῦτο ἐστὶ τὸ κατασκευαζόμενον, σαφῶς τὸ ἐπιφερόμενον δείκνυσιν. Εἰπὼν γὰρ ὅτι, *Οὐκ ἂν ποτε πρόσσοιτο γέννησιν*, ἐπιγίγεται· ὥστε τῆς ἰδίας μεταδοῦναι τῷ γεννωμένῳ φύσεως. Τῇ γὰρ δευτέρᾳ (12) ἐννοίᾳ τοῦτο ἐστὶν ἀκόλουθον· ὅτι οὐ καταδέχεται γενέσθαι Πατὴρ, ἵνα μὴ μεταδῶ τῆς ἰδίας φύσεως τῷ γεννωμένῳ. Τίς ἂν γένοιτο τῆς ἀσεβείας ταύτης χαλεπώτερα; τίς ἐλάλησε τοσαύτην ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος ποτέ;

17. Ἐγὼ μὲν γὰρ φοβοῦμαι, μὴ καὶ ἡμεῖς, ἐν τῷ τὰς ἀλλοτριᾶς ἀναλαμβάνειν βλασφημίας διὰ τοῦ στόματος, μολύνωμεν ἑαυτῶν τὴν διάνοιαν, καὶ τῆς κατακρίσεως αὐτοῖς κοινωνήσωμεν (13). Παραμυθεῖται δέ με τὸ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, ὅτι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν τῶν Ἰουδαίων εἰς τὸν Κύριον βλασφημίαν ἐγγραφον τοῖς μετὰ ταῦτα παραδοῦναι οὐ παρητήσατο, ἐκεῖνων στηλιτεύον εἰς ἅπαντα χρόνον τὴν βλασφημίαν, οὐχὶ τῇ ἀχράντῳ δόξῃ τοῦ Μονογενοῦς προστριβόμενόν τινα βλασφημίαν (14). Εἰ τοίνυν οὐκ ἂν ποτε πρόσσοιτο γέννησιν, ὥστε τῆς ἰδίας μεταδοῦναι τῷ γεννωμένῳ φύσεως, οὐκ ἐστὶ μὲν Πατὴρ ὁ Θεός, οὐκ ἐστὶ δὲ (15)· ἀλλ' ἄμεινον ἡμῖν

A Deum vult ostendere, Patris et Filii nomen silentio prætermittit, ac simpliciter de ingenito et genito disserit. Quin et occultatis salutiferæ fidei nominibus, blasphemiarum dogmata nuda tradit, ut, denudata in ipsis rebus impietate, ac deinde facto ad personas transitu, videatur ipse nihil dixisse blasphemi, sed orationis serie blasphemiam concinnatam habeat. Ingenitus autem cum sit, inquit, effugit utique omnem comparationem ac communionem cum genito. Non dixit: Pater et Filius, sed, Ingenitus et genitus. Tale est igitur unum, quod ab eo excogitatum est: alterum vero quale sit considerate. Ingenitus vero cum sit, inquit, nunquam sane admisit generationem: et subjungit, adeo ut suam ipsius naturam communicet cum genito. Illud, *nunquam sane admisit generationem*, duo significat: unum, quod propriæ ipsius naturæ non congruit generatio (quippe fieri non potest ut natura ingenua generetur): alterum, quod generare non sustinet. Hic quidem hac voce secundum posteriorem sensum usus est: sed ex prioris sensu vulgus hominum in suam sententiam trahit. Etenim quod hoc sit quod astruitur, manifeste patet ex eo quod infertur. 229 Nam posteaquam dixit: *Nunquam sane admisit generationem*, subjunxit, *adeo ut suam ipsius naturam communicet cum genito*. Hoc namque sensui posteriori convenit, siquidem non sustinet Pater fieri, ut ne cum genito naturam propriam communicet. Impietate hac quæ possit esse perniciosior? quis unquam tantam iniquitatem locutus est in celsitudinem?

17. Ego equidem vereor, ne nos quoque dum alienas blasphemias ore repetimus, mentem nostram polluamus, atque condemnationis eorum flammam participes. Sed consolator me illud in Evangeliiis proditum, quod Spiritus sanctus quoque Judæorum in Dominum blasphemiam scriptam posteris tradere non abstinerit, illorum blasphemiam in omne tempus ita notans, ut nullam tamen incontinentæ Unigeniti majestati blasphemiam affricet. Itaque si nunquam generationem admisit, adeo ut propriæ naturæ participem faciat genitum, non est quidem Pater Deus, non est etiam; sed præstat ut blasphemiam imperfectam relinquamus. Alter

(8) Editi γινομένης. Libri antiqui γενομένης. Mox Reg. tertius αὐτὸς μὲν μὴ δόξῃ.

(9) Reg. quartus ἀλλὰ ἀγέννητον καὶ γεννητόν.

(10) Codices duo ἐφαρμόσει.

(11) Γεννήσαι οὐ καταδέχεται, id non admittit, ut generet: hoc est, generare non potest: liberum ei non est generare: gignendi non habet facultatem.

(12) Τῇ γὰρ δευτέρᾳ. Hoc est: quod sequitur, ἵνα μὴ μεταδῶ τῆς ἰδίας φύσεως τῷ γεννωμένῳ, id aperte ostendit verba illa Eunomii, οὐκ ἂν ποτε πρόσσοιτο γέννησιν, de activa generatione accipi debere, sic ut pater gignere non possit.

(13) Sic libri veteres. Editi αὐτῆς κοινωνήσωμεν.

(14) Colb. cum Reg. tertio τινα δυσφημίαν, infamiam aliquam.

(15) Illa, οὐκ ἐστὶ δέ, sic vertit interpres: *sed non ita est*. Quid autem hæc sibi velit, alius viderit. Ego arbitror vocem υἱός subaudiri debere post illud οὐκ ἐστὶ δέ, hac sententia: ut Deus non est Pater, ita non est Filius. Hoc est, nec Deus Pater vocari debet Pater, nec Filius debet vocari Filius. Et idcirco Basilii ait relinquere se blasphemiam Eunomii, imperfectam, quod nomen υἱός prætermiserit. Nec ita multo post Basilii hoc idem fecit, cum ita scripsit, αὐτὴ τε ἡ ἀλήθεια, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Nemo enim non videt vocem ψευδῆς hic suppleri debere, hoc modo: ψευδῆς αὐτῆς τε ἡ ἀλήθεια, *mendax et ipsa veritas*, etc. Sane non ob aliam causam hæc duas voces prætermisit Basilii, quam quod impia Eunomii verba omnia proferre horruerit.

quidem non admisit generationem : alter vero genitoris naturam non participavit. Deinde ipse secum certat, novam blasphemiam mitigationem excogitans, non quod quidquam dicat quod ad poenitentiam pertineat, sed quod posterioribus priora superare cometur. Quid enim proferre ausus est ?

Ευν. Effugeritque utique omnem comparationem ac communicationem cum genito.

Βασ. At nisi comparatio sit Filii cum Patre, nisi sit communicatio cum genitore, mendaces sunt apostoli, mendacia Evangelia, ipsa etiam veritas, Dominus noster Jesus Christus. Sed ego iterum horreo blasphemiam, quam cuique facile est intelligere. Nam si nullam habet comparationem cum Patre, quomodo dicebat Philippo : *Tanto tempore vobiscum sum, et non vidisti me, Philippe* ^{87.88} ? et, *Qui videt me, videt eum qui misit me* ⁸⁹ ? Nam eum qui nec comparationem suscipit nec ullam cum Filio communionem habet, quomodo in seipso Filius ostendere potuisset ? Nec enim per dissimile aut alienum comprehendere potest quod ignoratur : sed ex affini affine solet cognosci. Sic in sigillo inspicitur ejus qui se impressit effigies, et per imaginem exemplar cognoscitur, si videlicet comparemus nos eam suam in utroque est identitatem.

18. Quare hac una blasphemia voces omnes quae a Spiritu sancto ad glorificationem Unigeniti traditae sunt, reprobantur. Et quidem Evangelium docet, quod *Hunc Pater signavit 230 Deus* ⁹⁰ : Apostolus vero ait : *Qui est imago Dei invisibilis* ⁹¹. Imago, non inanimata, neque manu elaborata, neque artis aut industriae opus : sed imago viva, imo vero, ipsa per se vita, non in figurae similitudine, sed quae in ipsa substantia similitudinem dissimilitudinis cujuscunque expertem semper retinet. Ego enim illud, *in forma Dei esse* ⁹², idem valere dico, quod hoc, *in substantia Dei esse*. Sicut enim illud, *formam assumpsisse servi* ⁹³, significat Dominum nostrum in substantia humanae naturae natum esse : ita etiam hoc, *in*

^{87.88} Joan. xiv, 9. ⁸⁹ Joan. xii, 45. ⁹⁰ Joan. vi, 27. ⁹¹ Coloss. i, 15. ⁹² Philipp. ii, 6. ⁹³ *ibid.* 7.

(16) Recte et vere judicavit vir doctissimus Ducæus, *καινήν* non *κενήν* hoc loco legi oportere. Nam, si Regium secundum excipias, ita habent antiqui omnes tum calamo notati, tum typis descripti libri. Præterea ita legi debere, ipsa orationis series satis ostendit. *Ibidem* unus codex *παραμυθίαν* εννοών.

(17) Codices non pauci αὐτῆ δὲ ἡ. Hoc ipso in loco inss. nonnulli ὁ Χριστός.

(18) Sic inss. omnes. Vox μήτε typographis exciderat.

(19) Editi et Reg. quintus οὕτως ἐν μέσῳ τῷ. Hinc Coruarius : *Sic in medio sigillo, ejus qui significavit figura conspicitur*. Alii quinque mss. Regii cum Colb. οὕτως ἐν μέν τῷ. Ait vir eruditissimus Ducæus, legi alicubi ὁ τυπώσας χαρακτήρ, et ita legisse videtur Trapezuntius, qui vertat : *Sicut in impressa figura imprimens character inspicitur*. Sed editio Ven. et Paris. perinde atque nostri septem inss. constanter habent ὁ τοῦ τυπώσαντος : quod ut melius intelligatur, monere juvat, vocem εαυ-

ἀφείναι ἀτελὲς τὸ βλάσφημον. Ὁ μὲν γὰρ οὐ προσήκατο γέννησιν· ὁ δὲ οὐ μετέλαβε τῆς τοῦ γεννήσαντος φύσεως. Εἶτα ἐπαγωνίζεται αὐτὸς ἐαυτῷ καινήν (16) τῆς βλασφημίας τὴν παραμυθίαν ἐπινοῶν. οὐ τῷ εἶπειν τι μετανοίας ἐχόμενον, ἀλλὰ τοῖς δευτέροις φιλονεικῶν ἀποκρῦψαι τὰ φθάσαντα. Τί γὰρ ὑπέμεινε φθέγγασθαι ;

Εἶν. Ἐκφύγοι τε ἂν πᾶσαν σύγκρισιν καὶ κοινωνίαν τὴν πρὸς τὸ γεννητόν.

Βασ. Εἰ δὲ μὴ σύγκρισις ἐστὶ τῷ Υἱῷ πρὸς τὸν Πατέρα, μὴδὲ κοινωνία πρὸς τὸν γεννήσαντα, φευδεῖς μὲν οἱ ἀπόστολοι, φευδῆ δὲ τὰ Εὐαγγέλια· αὐτῆ τε ἡ (17) ἀλήθεια, ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστός. Ἄλλ' ἐγὼ μὲν πάλιν φρῆσω τὴν βλασφημίαν· παντὶ δὲ συνιδεῖν ῥᾶδιον. Εἰ γὰρ μηδεμίαν σύγκρισιν ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα, πῶς ἔλεγε τῷ Φιλίππῳ· *Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐχ ἑώρακάς με. Φίλιππε ; καὶ, Ὁ θεωρῶν ἐμὲ θεωρεῖ τὸν πέμφσαντά με ;* Τὸν γὰρ μήτε (18) σύγκρισιν ἐπιδεχόμενον, μήτε κοινωνίαν τινὰ πρὸς αὐτὸν κεκτημένον, πῶς ἂν εἰδείξεν ἐν εαυτῷ ὁ Υἱός ; Οὐ γὰρ διὰ τοῦ ἀνομοίου καὶ ἀλλοτρίου καταληπτὸν ἐστὶ τὸ ἀγνωστὸν· ἀλλὰ τῷ οἰκείῳ πέφυκε τὸ οἰκίον ἐπιγινώσκεισθαι. Οὕτως ἐν μὲν τῷ (19) ἀποσφραγίσματι ὁ τοῦ τυπώσαντος χαρακτήρ καθορᾶται· δι' εἰκόνας δὲ ἡ γνώσις τοῦ ἀρχετύπου γίνεται, συγκρινόντων ἡμῶν δηλονότι τὴν ἐν ἑκατέρῳ ταυτότητα (20).

18. Ὅστε διὰ μιᾶς ταύτης βλασφημίας πάσας ἀθετεῖσθαι τὰς φωνὰς τὰς παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν τοῦ Μονογενοῦς δοξολογίαν παραδθεῖσας· τοῦ μὲν Εὐαγγελίου διδάσκοντος ὅτι, *Τούτου ὁ Πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός*· τοῦ δὲ Ἀποστόλου· *Ὁς ἐστὶν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου*. Εἰκὼν οὐκ ἄψυχος, οὐδὲ χειρόκρητος (21), οὐδὲ τέχνης ἔργον οὐκ ἐπινοίας· ἀλλὰ εἰκὼν ὁμοίηται, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ τὸ ἀπαράλλακτον (22) αἰεὶ διασώζουσα. Ἐγὼ γὰρ καὶ τὸ, *ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν*, ἴσον δύνασθαι τῷ, *ἐν οὐσίᾳ Θεοῦ ὑπάρχειν*, φημί. Ὡς γὰρ τὸ, *μορφὴν ἀνεκληθέναι δούλου*, ἐν τῇ οὐσίᾳ τῆς ἀνθρωπότητος τὸν Κύριον ἡμῶν γεγεννησθαι σημαίνει· οὕτω

τὸν supplendam esse, sicque hæc verba construi debere : οὕτως ἐν μὲν τῷ ἀποσφραγίσματι καθορᾶται ὁ χαρακτήρ τοῦ τυπώσαντος· εαυτόν, *sic in sigillo conspicitur effigies ejus qui se impressit*

(20) Jure ac merito reprehendit Ducæus Trapezuntium, quod illa, τὴν ἐν ἑκατέρῳ ταυτότητα, ita vertisset : *in utroque similitudinem* ; cum vertere debuisset, *in utroque identitatem*. Nec enim licet scriptori Christiano ita Latinitatis studiosum esse, ut voces quoque Christianæ religionis proprias relugiat, et in earum locum alias substituat, quæ sententiam aut omnino mutant, aut certe non parum corrumpant.

(21) Reg. tertius codex, optima notæ, οὐδὲ χειρόκρητος, neque secta manu.

(22) Editi et Reg. quintus ἀπαράλλακτον αὐτῆ. Vox αὐτῆ in reliquis sex mss. deest ; nec dubium habeo quin melius absit, cum inutilis omnino et superflua esse videatur. Voculam αἰεὶ ex tribus mss. addidimus.

δὲ καὶ τὸ, ἐν (23) μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν, τῆς θαλάσσης A οὐσίας παρίσθησι πάντως τὴν ἰδιότητα. Ὁ ἑωρακὸς ἐμὲ, φησὶν, ἑώρακε τὸν Πατέρα. Οὗτος δὲ ἀλλοτριῶν τοῦ Πατρὸς τὸν Μονογενῆ, καὶ παντελῶς ἀποσχίζων τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας, τὴν δι' αὐτοῦ γενομένην τῆς γνώσεως ἄνοδον, τὸ ὅσον ἐπ' αὐτῷ (24), διακόπτει. Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατήρ, ἐμὰ ἔστιν, ὁ Κύριός φησιν. Εὐνόμιος δὲ οὐδεμίαν λέγει κοινωνίαν εἶναι τῷ Πατρὶ πρὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ. Καὶ, Ὡσπερ ὁ Πατήρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ Υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Τοῦτο παρ' αὐτοῦ δεδιδάγμεθα τοῦ Κυρίου· παρὰ δὲ Εὐνομίου τί; Μηδεμίαν εἶναι σύγκρισιν τῷ γεννηθέντι πρὸς τὸν γενήσαντα. Καὶ ἀπαξιαπλῶς, διὰ μιᾶς ταύτης φωνῆς ἀναιρεῖ μὲν τὸν τῆς εἰκόνης λόγον, ἀθετεῖ δὲ τὸ ἀπαύγασμα εἶναι καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως. Οὔτε γὰρ εἰκόνα δυνατὸν τοῦ ἀσυγκρίτου νοεῖσθαι, οὔτε ἀπαύγασμα εἶναι τοῦ ἀκοινωνήτου κατὰ τὴν φύσιν. Τῷ δὲ αὐτῷ εἶδει πάλιν τοῦ τεχνάσματος ἐπιμένει, τῷ ἀγεννήτῳ λέγων μὴ εἶναι πρὸς τὸ γεννητὸν σύγκρισιν· οὐχὶ τῷ Πατρὶ πρὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ, ἵνα ἥνπερ ἂν ταῖς φωναῖς ταύταις ὑπάρχουσαν ἀντίθεσιν ἐπίδειξῃ, ταύτην ἐπ' αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ μετενέγκῃ.

19. Ὅπως δὲ μὴ, πασαις αὐτοῦ κατακολουθοῦντες ταῖς βλασφημίαις, καὶ ἕκαστον εὐθύνειν τῶν εἰρημένων ἐπιχειροῦντες, εἰς πολλὸν μῆκος τὸν λόγον ἐκτείνωμεν (25)· ὅσα μὲν καὶ πρόχειρον ἔχει τὴν ἀσέθειαν, καὶ αὐτόθεν φανερὰ τοῖς ἐντυγχάνουσιν ἐστὶ, παρήσομεν· ἃ δὲ λόγου τινὸς πρὸς τὸν ἑλεγχον δεῖται, ταῦτα παρατηρήσομεθα. Ποικιλῶς γὰρ τὸ πρὸς τὸν Υἱὸν ἀκοινωνήτου τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας κατασκευάσας, καὶ πανταχόθεν, ὡς οἴεται, τὸ ἀποπῶν ἐπίδειξας, ἐπάγει·

EYN. Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο ἂν εἴποιμεν, ὡς κοινῇ μὲν ἀμφοῖν ἡ οὐσία· τάξει δὲ καὶ τοῖς ἐκ χρόνου πρεσβείοις ὁ μὲν ἐστὶ πρῶτος, ὁ δὲ δευτέρος (26). Ἐπειδὴ γε δεῖ προσεῖναι ἐν τοῖς ὑπερέχουσι τὸ τῆς ὑπεροχῆς αἴτιον· οὐ συνέζευκται δὲ τῇ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐ χρόνος, οὐκ αἰὼν, οὐ τάξις. Ἡ τε γὰρ τάξις δευτέρα τοῦ τάττοντος· οὐδὲν δὲ τῶν τοῦ Θεοῦ ὑφ' ἑτέρου τέτακται. Ὁ τε χρόνος ἀστέρων ποιά τις ἐστὶ κίνησις (27)· ἀστέρες δὲ οὐ τῆς ἀγεννήτου μόνον οὐσίας καὶ νοητῶν ἀπάντων, ἀλλὰ καὶ τῶν πρώτων σωμάτων γεγόνασιν ὕστεροι (28). Περὶ δὲ αἰώνων τί δεῖ καὶ λέγειν, τῆς Γραφῆς σαφῶς διαγορευούσης, πρὸ τῶν αἰώνων ὑπάρχειν τὸν Θεόν;

¹⁹ Joan. xiv, 9. ²⁰ Joan. xvii, 10. ²¹ Joan. v, 26.

(23) Codex unus cum editis οὕτω λέγων τὸ ἐν. Alii tres οὕτω λέγων ἐν. Denique alii tres οὕτω δὲ καὶ τὸ ἐν. Respicit Basilius ad illud Apostoli: *Qui cum in forma Dei esset. . . . semetipsum exinanivit formam servi accipiens*, Philipp. ii, 6, 7.

(24) Editi γενομένην. . . . ἐφ' ἑαυτῷ. At mss. tres ut in contextu. Illud quod sequitur, ἀθετεῖ δὲ τὸ, ad verbum interpretabimur, *reprobat splendorem esse* : hoc est, negat.

(25) Unus codex Reg. εἰς πολλὸν μῆχιστον τὸν λόγον ἐκβάλλωμεν. Colb. εἰς πολλὸν μῆκος τῶν λόγων ἐκβάλλωμεν. Alii duo et editi uti in contextu, nisi

A forma Dei esse, prorsus divinæ substantiæ proprietatem exhibet. *Qui vidit me*, inquit, *vidit Patrem*¹⁹. Hic autem alienum a Patre Unigenitum faciens, ac prorsus rescindens ab ejus societate, cognitionis ascensum qui per ipsum ut, quantum in ipso est, abscondit. *Quæcunque habet Pater, mea sunt*, inquit Dominus²⁰. At Eunomius communionem nullam esse ait Patri cum eo qui ex ipso est. Et, *Sicut Pater in seipso vitam habet, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso*²¹. Hoc sumus ab ipso Domino edocti : ab Eunomio vero quid? Nempe, nullam esse comparisonem geniti cum genitore. Et uno verbo, ut imaginis rationem hac unica voce tollit, ita splendorem ac characterem esse substantiæ²² negat. Neque enim fieri potest, ut imaginem intelligas ejus qui nullam habet comparisonem, neque, ut splendor sit ejus qui nullam communionem secundum naturam habet. Cæterum in eodem artificii genere rursus persistit, dum ait non esse comparisonem ingeni cum genito : non Patris, cum eo qui ex ipso est, ut quam his vocibus inesse oppositionem ostenderit, eam in ipsam Patris et Filii substantiam transferat.

19. Sed ne, si omnes ipsius blasphemias persequamur, et singula quæ dixit confutare conemur, longius orationem protrahamus : quæ quidem manifestam habent impietatem, et per se legentibus patent, præteribimus ; quæ vero aliqua ratione opus est redarguere, hæc proferemus in medium. Nam ubi variis modis substantiam Patris Filio incommunicabilem esse affirmavit, et undecunque, ut sibi videtur, ineptiam ostendit, hæc adjungit :

EUN. Non enim dicere possumus, communem quidem utrisque substantiam esse, ordine vero et temporis prærogativa illum primum esse, hunc vero secundum. Si quidem certe in iis quæ præstant, præstantiæ causam inesse oportet ; substantiæ autem Dei non tempus, non ævum, non ordo conjunctus est. Nam et ordo ordinante posterior est ; nec quidquam eorum quæ Dei sunt, ab altero ordinatum est. Et tempus quidam 231 est stellarum motus ad qualitatem pertinens : stellæ autem non post ingentiam solum substantiam ac cunctas creaturas intelligentes, sed post prima etiam corpora factæ sunt. Jam vero de sæculis quid attinet dicere, cum Scriptura aperte pronuntiet Deum ante sæcula esse?

Hebr. i, 3.

quod unus pro ἐκτείνωμεν habet ἐκβάλλωμεν.

(26) Antiqui sex libri πρῶτος, ὁ δὲ ὕστερος. Editi et Reg. quintus πρῶτος, ὁ δὲ δευτέρος, nec aliter legitur in Eunomii opere, quod in codice Colbertino integrum invenitur. Mox vocula ἐν in duobus mss. deest, et in illo ipso opere Eunomii.

(27) Reg. tertius ὁ τε χρόνος ποιά τάξις ἐστὶν ἀστέρων κίνησις, et ita quoque habuit codex Colbertinus manu prima. Alii duo mss. Ὁ τε γὰρ χρόνος, etc.

(28) Editi cum Reg. quinto γεγόνασι δευτέροι. Alii sex mss. γεγόνασιν ὕστεροι.

Bas. Postquam sumpsit sibi in oratione quæ voluit, et ea quæ suæ causæ accommodata sunt posuit, tum in absurdos sensus seipse detrudens, hinc demonstrasse se putat, necessario recipienda esse dogmata sua. Ait enim : Hoc dicere non possumus, quod communis quidem sit utrique substantia ; ordine vero, et temporis prærogativa hic sit primus, ille vero secundus. Quod si communem substantiam sic a se acceptam dixerit, ut quamdam ex materia prius existente distributionem ac divisionem, in ea quæ ab ipsa sunt, intelligat ; nos hanc sententiam non possumus suscipere ; absit ! et qui hoc dicunt, si qui sunt, eos iis qui dissimilitudinem profitentur, impietate inferiores non esse affirmamus. Si vero quis substantiæ communionem ita accipit, ut unam et eandem *essendi* rationem in utrisque consideret, ut si ex hypothese Pater lux subjecto intelligitur, Unigeniti quoque essentiam lucem conſtateatur ; et quamcunque quis *essendi* rationem reddiderit in Patre, eandem et Filio accommodet ; si ita essentiæ communio accipitur, admittimus, atque hoc nostrum dogma esse profitebimur. Nam hoc pacto et deitas una erit, unitate videlicet secundum essentiæ rationem intellecta, adeo ut in numero quidem et in proprietatibus utrumque designantibus differentia sit : in deitatis vero ratione unitas consideretur.

20. Cum igitur constitutum sit quomodo oporteat communitatem substantiæ accipi, quæ sequuntur expendamus, quam scilicet habeant cum præcedentibus connexionem. Ordine vero, inquit, et temporis prærogativa, ille primus est, hic secundus. Quid necesse est ea quorum communis est essentia, et ordini subjici, et esse tempore posteriora ? Non enim fieri potest, ut universorum Deus cum sua ipsius imagine quæ citra temporis accessionem illustrata est, ab æterno non sit, et conjunctionem non habeat non solum ultra tempora, sed etiam ultra omnia sæcula. Nam idcirco splendor ⁹⁸ dicitur, ut conjunctionem intelligamus : et figura substantiæ ⁹⁹, ut consubstantialitatem perdiscamus. Sed

⁹⁸ Hebr. 1. 3. ⁹⁹ ibid.

(29) Illud, ὑποθέμενος, sic reddidit interpres : *Supponit primo quod voluit*. Fateor quidem verbum ὑποτίθεσθαι usitate dici pro eo quod est *supponere* : sed arbitror hic idem valere quod *sumere alicunde materiam scribendi*.

(30) Antiqui sex libri τριούτων δογμάτων. Editi et Reg. quintus τῶν ἰδίων.

(31) Editi et Reg. quintus διανομήν τινα κατὰ διαίρεσιν, nec aliter legerat Cornarius, qui ita interpretatus sit : *Distributionem quamdam secundum divisionem in ea quæ ab ipsa sunt* : quod quid significare possit, ex eo, si viveret, libens quærerem. Alii quinque mss. διανομήν καὶ καταδιαίρεσιν, uno verbo, bene. Reg. primus διανομήν τινα καὶ καταδιαίρεσιν, paulo melius. Hoc ipso in loco Reg. quartus ἔννοεῖν.

(32) Cum vox ὑποκείμενον late patent, fortasse debet hoc loco sibi pro ipsa substantiā, ut hoc dicat Basilius : *Si Pater ex hypothese intelligitur lux esse in se et in sua substantia*, etc. Quod mox sequitur, καὶ ὄνπερ, etc., ita converterat interpres

A ΒΑΣ. Ὑποθέμενος (29) ἑαυτῷ κατὰ τὸν λόγον ἄπερ ἐβούλετο, καὶ τὰ ἀκόλουθα λαβὼν ταῖς ὑποθέσεσιν, εἶτα εἰς ἀτόπους ἐννοίας ἑαυτὸν ἐξωθῶν, ἀναγκαίαν ἐντεῦθεν οἰεται τὴν παραδοχὴν τῶν ἰδίων δογμάτων (30) ἐπιδεικνύει. Φησὶ γὰρ ὅτι, Οὐκ ἂν τοῦτο εἴποιμεν, ὡς κοινὴ μὲν ἀμφοῖν ἡ οὐσία · τάξει δὲ καὶ τοῖς ἐκ χρόνου πρεσβείοις ὁ μὲν ἐστὶ πρῶτος, ὁ δὲ δευτέρος. Εἰ μὲν οὖν τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας οὕτω νοήσας εἴπειν, ὡς ἐξ ὕλης προϋπαρχούσης διανομήν τινα καὶ καταδιαίρεσιν (31) εἰς τὰ ἀπ' αὐτῆς νοεῖν, οὐτ' ἂν αὐτοὶ καταδεξαίμεθα τὴν διάνοιαν ταύτην · μὴ γένοιτο ! καὶ τοὺς λέγοντας, εἴ τινες καὶ εἰσιν, οὐδὲν ἔλαττον ἀσθεεῖν τῶν τὸ ἀνόμοιον λεγόντων ἀφανιόμεθα · εἰ δὲ οὕτω τις ἐκλαμβάνοι τὸ τῆς οὐσίας κοινὸν, ὡς τὸν τοῦ εἶναι λόγον ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐπ' ἀμφοῖν θεωρεῖσθαι, ὥστε καὶ εἰ καθ' ὑπόθεσιν φῶς ὁ Πατὴρ τῷ ὑποκειμένῳ (32) νοοῖτο, φῶς καὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς οὐσίαν ὁμολογεῖσθαι, καὶ ὄνπερ ἂν τις ἀποξῆ ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τὸν τοῦ εἶναι λόγον, τὸν αὐτὸν τοῦτον καὶ τῷ Υἱῷ ἐφαρμόζειν · εἰ οὕτω τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας λαμβάνοιτο, δεχόμεθα · καὶ ἡμέτερον εἶναι τὸ δόγμα ψήσομεν. Κατὰ τοῦτο γὰρ καὶ θεότης μία · δηλονότι κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον τῆς ἐνότητος νοουμένης, ὥστε ἀριθμῷ μὲν τὴν διαφορὰν (33) ὑπάρχειν, καὶ ταῖς ἰδιότησι ταῖς χαρακτηριζούσαις ἐκάτερον · ἐν δὲ τῷ λόγῳ τῆς θεότητος τὴν ἐνότητα θεωρεῖσθαι.

20. Διωρισμένου τοίνυν πῶς χρὴ τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ἐκδέχασθαι, τὰ ἐφεξῆς ἐξετάσωμεν, τίνα συναφειαν ἔχει πρὸς τὰ προάγοντα. Τάξει δὲ, φησὶ, καὶ τοῖς ἐκ χρόνου πρεσβείοις ὁ μὲν ἐστὶ πρῶτος, ὁ δὲ δευτέρος. Τίς ἡ ἀνάγκη ἐφ' ὧν ἡ οὐσία κοινὴ, τάξει τε ὑποβεβλήσθαι ταῦτα, καὶ χρόνου εἶναι δευτέρα (34) ; Οὐ γὰρ δυνατὸν τῇ ἑαυτοῦ εἰκόνι (35) ἀχρόνως ἀπαυγασθεῖσθαι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων μὴ ἐξ αἰδίου συνεῖναι, καὶ μὴ χρόνον μόνον, καὶ αἰώνων δὲ (36) πάντων ἐπέκεινα τὴν συνάφειαν ἔχειν. Διὰ τοῦτο γὰρ ἀπαύγασμα εἴρηται, ἵνα τὸ συνημμένον νοήσωμεν, καὶ χαρακτήρ τῆς ὑποστάσεως, ἵνα τὸ ὁμοούσιον ἐκμανθάνωμεν. Ἀλλὰ καὶ τάξις ἡ μὲν φυσικὴ τίς ἐστίν, ἡ δὲ κατ' ἐπιτήδευσιν. Φυσικὴ μὲν, ὡς ἡ τῶν κτι-

vetus : *Ei quantumcunque aliquis Patri attributionem, hanc ipsam et Filio accommodet* : sed quantum a mente Basilii aberrat, ex Græcis patet. Illud, τὸν τοῦ εἶναι λόγον, ad verbum reddidimus, *essendi rationem*, non Latine quidem, sed significantissime.

(33) Vox διαφορὰ differentiam quidem significat : sed cum nomen differentiæ latissime pateat, ita hic et in similibus locis restringendum est, ut proprie pro distinctione accipiatur. Statim mss. nonnulli τῷ λόγῳ τῷ τῆς.

(34) Antiqui sex libri cum editione Ven. καὶ χρόνου εἶναι δευτέρα. Reg. secundus cum editione Paris. καὶ χρόνου πρεσβείοις εἶναι δευτέρα. Nemo, opinor, homo non videt vocem πρεσβείοις ex superioribus incaute accessitam fuisse, et hoc loco inepte repetitam.

(35) Codex unus τῆ ἀπ' αὐτοῦ εἰκόνι.

(36) Codices aliquot μόνον, αἰώνων δὲ. Itidem mss. nonnulli συνημμένον νοῶμεν. Subinde Reg. quartus καὶ φυσικὴ μὲν ὡς.

σμάτων κατα τούς δημιουργικούς λόγους διαταχθεῖσα (37), καὶ ὡς ἡ τῶν ἀριθμητῶν (38) θέσις, καὶ ὡς ἡ τῶν αἰτίων πρὸς τὰ αἰτιατὰ σχέσις, ἐκείνου προδιωμολογημένου τοῦ καὶ τῆς φύσεως αὐτῆς ποιητὴν εἶναι καὶ δημιουργὸν τὸν Θεόν· ἐπιτετηθευμένη δὲ καὶ τεχνικῆ, ὡς ἡ ἐν τοῖς κατασκευάσμασι, καὶ μαθημασι, καὶ ἀξιώμασι, καὶ ἀριθμῶ, καὶ τοῖς τοιοῦτοις. Τούτων τοίνυν τὸ πρότερον ἀποκρυψάμενος οὗτος, τοῦ δευτέρου εἶδους τῆς τάξεως ἐπεμνήσθη, καὶ φησι, μὴ χρῆναι λέγειν ἐπὶ Θεοῦ τάξιν, ἐπεὶ περ ἡ τάξις δευτέρα ἐστὶ τοῦ τάκτοντος. Ἐκεῖνο δὲ ἢ οὐ συνεῖδεν, ἢ ἐκίον ἀπεκρούψατο, ὅτι ἐστὶ τι τάξεως εἶδος, οὐκ ἐκ τῆς παρ' ἡμῶν θέσεως συνιστάμενον, ἀλλ' αὐτῇ τῇ κατὰ φύσιν ἀκολουθία συμβαῖνον, ὡς τῶ πυρὶ πρὸς τὸ φῶς ἐστὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ. Ἐν τούτοις γὰρ πρότερον τὸ αἴτιον λέγομεν, δευτερον δὲ τὸ ἐξ αὐτοῦ (39)· οὐ διαστήματι χωρίζοντες ἀπ' ἀλλήλων ταῦτα, ἀλλὰ τῷ λογισμῷ τοῦ αἰτιατοῦ προεπινοοῦντες τὸ αἴτιον. Πῶς οὖν εὐλογον ἀρνεῖσθαι τὴν τάξιν, ἐφ' ἧν ἐστὶ πρότερον καὶ δευτερον, οὐ κατὰ τὴν ἡμετέραν θέσιν, ἀλλ' ἐκ τῆς κατὰ φύσιν αὐτοῖς ἐνυπαρχούσης ἀκολουθίας; Τίνος οὖν ἔνεκεν ἀθετεῖ τὴν τάξιν ἐπὶ Θεοῦ λαμβάνεσθαι; Ἥγειται, εἰ (40) ἐπιδείξειε μηδαμῶς ἄλλως τὸ πρότερον ἐπὶ Θεοῦ νοεῖσθαι, λειπόμενον ἔξειν, κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν τὴν ὑπεροχὴν ἐπιδείκνυσθαι (41). Ἡμεῖς δὲ, κατὰ μὲν τὴν τῶν αἰτίων πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν σχέσιν, προτετάχθαι τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα φαμέν· κατὰ δὲ τὴν τῆς φύσεως διαφορὰν, οὐκέτι, οὐδὲ κατὰ τὴν τοῦ χρόνου ὑπεροχὴν· ἢ οὕτω γε καὶ αὐτὸ (42), τὸ Πατέρα εἶναι τὸν Θεόν, ἀθετήσομεν, τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ἀλλοτριότητος τὴν φυσικὴν συνάφειαν ἀθετούσης.

21. Ἐπεὶ μέντοι ἀφορίσασθαι ἡμῖν τοῦ χρόνου τὴν φύσιν ὁ σοφὸς τὰ πάντα προήχθη, καὶ ἐνταῦθα (43) αὐτοῦ τὸ βέβαιον καὶ περιεσχεμμένον τῆς διανοίας ἴδωμεν. Χρόνον τοίνυν εἶναι φησι ποιάν τινα κίνησιν ἀστέρων· ἡλίου δηλονότι καὶ σελήνης καὶ τῶν λοιπῶν, ὅσοις καθ' ἑαυτὰ (44) κινεῖσθαι δύναμις ἐστὶ. Τὸ τοίνυν ἀπὸ γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς μέχρι τῆς

(37) Editi λόγους ταχθεῖσα. Veteres quinque libri διαταχθεῖσα.

(38) Antiqui duo libri τοῦ ἀριθμοῦ. Alii τῶν ἀριθμῶν. Alii tres cum editis τῶν ἀριθμητῶν.

(39) Reg. tertius τὸ ἀπ' αὐτοῦ. Aliquanto post codex unus πρότερον καὶ ὕστερον οὐ κατὰ.

(40) Illa, ἡγείται, εἰ, etc., possunt fortassis hoc modo intelligi: Eunomius sibi videtur propositum assecutus fuisse, si probaverit, quidquid prius in Deo concipitur, id necessario prius esse et ævo, et tempore, et ordine. Sed falli eum constat. Etsi enim Filius dicatur posterior esse ordine, inde non efficitur eum aut Patri esse dissimilem, aut eo posteriorem esse ætate et tempore. Reg. tertius οἶεται, εἰ ἐπιδείξειε.

(41) Codex unus ὑπεροχὴν θεωρεῖσθαι.

(42) Illud, ἢ οὕτω γε, etc., sic interpretatur Combelsius, Hoc, quod est Deum Patrem esse, destruemus. In quo quidem reprehendendus non est, quod rem non expresserit: sed, quod locutus sit minus Latine, id est, suo more.

(43) Editi et Reg. quintus καὶ ἐνταῦθεν. Alii quinque mss. καὶ ἐνταῦθα.

A et ordo alius naturalis est, alius artificialis. Naturalis quidem, ut creaturarum, qui ex creandi ratione dispositus est, et sicut numerabilium positio, et causarum ad producta habitus; cum res confessa sit, Deum etiam ipsius naturæ conditorem esse et opificem. Excogitatus **232** vero et artificialis, ut ille, qui deprehenditur in probationibus, in disciplinis, in dignitatibus, in numero et reliquis hujusmodi. Eunomius itaque horum priore occultato, de secundo ordinis genere fecit mentionem; atque non oportere dicere in Deo ordinem esse, quoniam ordo ordinante posterior est. Illud vero aut non intellexit, aut ultro occultuit, quoddam ordinis esse genus, non nostra constitutum ordinatione, sed ipsa necessitudine naturali contingens, quo se modo habent ignis et lux, quæ ex ipso est. Nam in iis causam priorem esse dicimus: posterius vero id quod ab ipsa est, non intervallo hæc a se invicem dirimentes, sed cogitatione causam ante effectum intelligentes. Quoniam igitur pacto rationi consentaneum fuerit, ordinem in iis negare, in quibus est prius et posterius, non ex nostra dispositione, sed ex naturali quadam rerum consecutione? Cur igitur fastidit ordinem in Deo admittere? Arbitratur, si ostenderit non aliter prius in Deo intelligi, reliquum se habiturum, in ipsa scilicet substantia præstantiam demonstrari. Nos autem, pro habitu causarum ad ea quæ ex ipsis sunt, Patrem Filio præponi dicimus: at vero secundum naturæ diversitatem, non item, neque secundum temporis excessum: alioquin hoc pacto etiam Deum Patrem esse negabimus; cum alienatio quæ in essentia reperitur, conjunctionem naturalem abolet.

21. Sed quoniam hic ille in omnibus sapiens progressus est, nobis ut definiret temporis naturam, et hic quam firmam, quam circumspecta sit mens ejus, videamus. Tempus ergo certum quemdam stellarum motum esse dicit, solis videlicet et lunæ ac reliquorum, quibus inest qua per se moveantur. Intervallum igitur quod ab origine cæli et terræ ad stel-

(44) Editi cum Reg. secundo ὅσοις ἐν ἄλλοις κατὰ τούτων καθ' ἑαυτὰ: quod quin vitiosum sit, dubitari non potest. Et certe hominibus, qui paulum modo in hoc studiorum genere versati sunt, erroris causam detegere difficile non est. Cæcutit enim qui non videt errorem hinc exortum esse, quod libarius aliquis illa, ἐν ἄλλοις κατὰ τούτων, in ora sui libri scripsisset, ut monerentur qui legerent, pro καθ' ἑαυτὰ scriptum inveniri in aliis quibusdam exemplaribus κατὰ τούτων: ex quo contigit, ut totum illud, ἐν ἄλλοις κατὰ τούτων, ex libri ora in contextum irrepserit. Combelsius vitium aliquid in impressis libris subesse animadverterat quidem: sed dum hunc locum ita emendavit, ὅσοις ἂν ἄλλοις κατὰ τούτους καθ' ἑαυτὰ, magis etiam eum corripit. Hæc autem recte, ut putabat, emendata sic verterat: Si quæ aliæ sunt, quibus ut his, a se ipsis motus vis competit. Codices tres ὅσοις καθ' ἑαυτὰ. Alii totidem ὅσοις καθ' ἑαυτούς. Certe utro quis modo legerit, peccaturum eum non puto. Sed si legas καθ' ἑαυτὰ, supple ἄστρα: si legas ἑαυτούς, supple ἀστέρας.

larum usque creationem intercessit, quidnam esse decernet eximius ille rerum sublimium speculator? Nam qui mundi creationem virtute Spiritus conscripsit, magna illa luminaria et reliquas stellas die quarta productas esse perspicue narrat¹. Tempus igitur, ut liquet, in prioribus diebus nequaquam erat: siquidem nondum movebantur stellæ. Quomodo enim id fieri potuisset, cum ne conditæ quidem fuissent initio? Et iterum, cum Jesus Nave adversus Gabaonitas pugnaret, quoniam sol præcepto ligatus manebat immobilis, ac luna in loco stabat², tempus tunc non erat? Quodnam igitur nomen illi diei spatium imponemus? quam excogitabis appellationem? Etenim si temporis defecerat natura, ævum utique ei successit. At ævum exiguum diei **233** partem appellare, quem dementiae modum non superat? Sed, quæ multa est ejus solertia, putare videtur, diem ac noctem fieri quapiam stellarum motione ad qualitatem pertinente, atque has esse temporis partes: unde tempus statuit quemdam esse stellarum motum qualitate præditum, ne id quidem quod dicit intelligens. Non enim motum qualitate præditum, sed quantitate donatum, si tamen ita loqui fas est, dicere magis conveniebat. Quis enim sic omnino puer est in mente, ut ignoret dies, horas, menses, annos, temporis mensuras, non partes esse? Tempus autem spatium est, quod æque extenditur atque ipsa mundi constitutio: quo motum omnem sive stellarum, sive animalium, sive cujuscunque rei quæ movetur, admetimur, prout dicimus aliud alio velocius aut tardius esse: velocius quidem, id quod minore tempore plus percurrit spatii; tardius vero, quod minus longiore tempore movetur. Eunomius vero quoniam in tempore stellæ moventur, temporis ipsas esse opifices pronuntiat. Proinde ex sapientissimi illius sententia, quoniam scarabei quoque in tempore moventur, constituamus tempus talem quamdam motionem esse scarabeorum: etenim quod dixit, id ab hoc nihil differt, nominum dignitate excepta. Et hæc quidem ita se habent. Quæ autem sequuntur, considerate.

22. EUN. Atqui, inquit, ne fieri quidem potest, ut

¹ Gen. i, 14-19. ² Jos. x, 12, 13.

(45) Sic libri veteres; editi κοσμογένειαν.

(46) Editi operarum incuria. Οὐ γὰρ ἐκινουὺν τόπω οἱ. Codices duo ἐκινουὺντὸ πω. Alii quidam mss. ἐκινουὺντὸ πως. Ibidem codices duo οἱ μηδέ.

(47) Πῶς γὰρ, οἱ γε μηδ' ἐγεγονείσαν τὴν ἀρχὴν; Quomodo enim id fieri potuisset, cum ne conditæ quidem omnino (stellæ) fuissent?

(48) Editi ἐμενε. Antiqui tres libri ἐμεινε.

(49) Editi, Ἐὶ γὰρ τοῦ. Codices tres, Ἐὶ γὰρ ἡ τοῦ. alii duo, Ἡ γὰρ τοῦ χρόνου φύσις ἐπιτελοῖται, ἡ αἰῶν, aut enim temporis natura defecerat, aut ævum in locum illius successit.

(50) Editi μάλλον ἐν. Libri veteres μάλλον ἦν.

(51) Editi χρόνου ἐστίν. At mss. εἰσίν.

(52) Sic libri veteres. Editi ἡ οὐτινοσοῦν. Mox mss. tres ἐν ἐλάττονι. Particula ἐν ab excusis abest. Subinde mss. nonnulli διάστημα διαβαίνον.

(53) Reg. quartus δημιουργοὺς ἀπεφάνετο. Mox editi οἱ κἀνθαροί.... ὁρισώμεθα. Codices non pauci ut in contextu.

ποιήσεως των ἀστέρων διάστημα τι ποτε ἄρα εἶναι ὁ δεινὸς τὰ μετέωρα οὗτος ἀποφανεῖται; Σαφῶς γὰρ ὁ τὴν κοσμογονίαν (45) τῇ δυνάμει τοῦ Πνεύματος ἀναγράφας τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ τοὺς μεγάλους φωστῆρας καὶ τοὺς λοιποὺς ἀστέρας γεγενῆσθαι φησι. Χρόνος οὖν οὐκ ἦν, ὡς ἔοικεν, ἐν ταῖς κατόπιν ἡμέραις· οὐ γὰρ ἐκινουόντ' οἱ ἀστέρες (46). Πῶς γὰρ, οἱ γε μηδ' ἐγεγονείσαν τὴν ἀρχὴν (47); Καὶ πάλιν, ὅτε ἐπολέμει τοῖς Γαβαωνίταις ὁ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦς, ἐναιεθ' ἀκίνητος ὁ ἥλιος ἔμεινε (48) τῷ προστάγματι πεδηθεὶς, καὶ ἡ σελήνη κατὰ χώραν εἰστήκει, χρόνος οὐκ ἦν τῆνικαῦτα; Τί ἐκεῖνο οὖν τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας εἴπωμεν; τίνα προσηγορίαν ἐπινοήσεις; Εἰ γὰρ ἡ τοῦ (49) χρόνου φύσις ἐπιτελοῖται, αἰὼν ἀντεισηθῆε δηλονότι. Αἰῶνα δὲ μικρὸν ἡμέρας μέρος προσαγορεύειν τίνα τῆς ἀνοίας ὑπερβολὴν ἀπολείπει; Ἄλλ' ἔοικεν ἐκ πολλῆς ἀγχυνοίας ἡμέραν μὲν καὶ νύκτα ἐν τῇ ποιῆ τῶν ἀστέρων κινήσει νομίζειν γίνεσθαι, ταῦτα δὲ εἶναι τοῦ χρόνου μέρος· ὅθεν τὸν χρόνον ποιάν τινα κίνησιν ἀστέρων ἀπεφάνετο, οὐδὲ αὐτὸ τοῦτο συνεὶς ὁ τι λέγει. Οὐ γὰρ ποιάν, ἀλλ' εἶπερ ἄρα, ποσὴν, μάλλον ἦν (50) εἰπεῖν οἰκειότερον. Ἄλλὰ τίς οὕτω πᾶσι παντελῶς τὴν διάνοιαν, ὥστε ἀγνοεῖν, ὅτι ἡμέραι μὲν, καὶ ὥραι, καὶ μῆνες, καὶ ἐνιαυτοί, μέτρα τοῦ χρόνου εἰσίν (51), οὐχὶ μέρη; Χρόνος δὲ ἐστὶ τὸ συμπαρακτεινόμενον τῇ συστάσει τοῦ κόσμου διάστημα· ὃ πᾶσα παραμτρεῖται κινήσις, εἴτε ἀστέρων, εἴτε ζώων, εἴτε οὐτινοσοῦν (52) τῶν κινουμένων. καθὼ λέγομεν ταχύτερον ἢ βραδύτερον ἕτερον ἐτέρου· ταχύτερον μὲν τὸ ἐν ἐλάττονι χρόνῳ πλείον διάστημα μεταβαίνον, βραδύτερον δὲ τὸ ἐλάττον ἐν πλείονι χρόνῳ κινούμενον. Ὅ δὲ, ἐπειδὴ ἐν χρόνῳ οἱ ἀστέρες κινουόνται, χρόνος αὐτοὺς εἶναι δημιουργοὺς ἀποφάνεται (53). Οὐκοῦν κατὰ τὸν τοῦ σοφωτάτου λόγον, ἐπειδὴ καὶ κἀνθαροὶ ἐν χρόνῳ κινουόνται, ὁρισώμεθα τὸν χρόνον εἶναι ποιάν τινα κἀνθάρων κινήσιν· οὐδὲν γὰρ τούτου τὸ παρ' αὐτοῦ λεχθὲν διαφέρει, πλὴν τῆς σεμνότητος τῶν ὀνομάτων. Καὶ ταῦτα μὲν τοιαῦτα, σκέψασθε ἐκ τὰ ἐφεξῆς.

22. EYN. Ἄλλὰ μὴν (54), φησιν, οὐδὲ ἐνυπάρχειν

D (54) Illa, Ἄλλὰ μὴν etc., ita Latine reddens interpretis, Atqui, inquit, ne id quidem fieri potest, ut forma quæpiam, vel crassities, vel quantitas sit in substantia Dei, vim vocis ὄλον non satis attendit. Suspiscari fortasse possit quæpiam cum viro doctissimo Combefisio, hæc dicta fuisse ἐλλειπτικῶς, vocemque Ἰῶν snbaudiendam esse, hoc modo: οὐδὲ δυνατὸν τὸν Ἰῶν ἐνυπάρχειν τῇ οὐσίᾳ, etc. Atqui, inquit, ne fieri quidem potest, ut Filius in Dei substantia existat tanquam forma, aut moles, etc. Fateor quidem hanc conjecturam optimum videri, atque ad hunc locum facile accommodari posse: quoniam tamen apud virum eruditissimum Fabricium, qui librum Eunomii nuper edidit, ita editum invenimus, Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ ἐνυπάρχειν τι ταύτῃ οὐσίᾳ δυνατὸν ὄλον εἶδος etc., hanc scripturam sequi satius duco. Et certe hoc nostrum iudicium non parum adjuvat, quod in Colbertino codice, quæ et ipse inter cætera opus Eunomii complectitur, eodem plane modo scriptum sit, nisi quod in ipso pro οὐδὲ

τι τῆ οὐσία τοῦ Θεοῦ δυνατὸν, ὅσον εἶδος, ἢ ὄγκον, ἢ πληκτικότητα, διὰ τὸ πάντῃ συνθήκης ἐλευθερον εἶναι τὸν Θεόν. Εἰ δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων τι (55) μήτε ἐστὶ μήτε ποτὲ γένοιτο³ ἂν εὐαγὲς ἐπινοῆσαι συμπεπλεγμένον τῆ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ (56), ποῖος ἔτι συγχωρήσει λόγος πρὸς τὴν ἀγέννητον ὁμοιοῦν τὴν γεννητὴν; τῆς κατ' οὐσίαν (57) ὁμοιότητος, ἢ συγκρίσεως, ἢ κοινωνίας, μηδεμίαν ὑπεροχὴν ἢ διαφορὰν καταλιπούσης, ἰσότητα δὲ σαφῶς ἐργαζομένης, μετὰ δὲ τῆς ἰσότητος ἀγέννητον ἀποφαινούσης τὸν ὁμοιοῦμενον, ἢ συγχρινόμενον. Οὐδεὶς δὲ οὕτως (58) ἀνόητος καὶ πρὸς ἀσέβειαν τολμηρὸς, ὥστε ἴσον εἰπεῖν τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, αὐτοῦ τοῦ Κυρίου διαβρήθην εἰπόντος· Ὁ Πατὴρ ὁ πῆμψας με μείζων μου ἐστὶ· καὶ πάλιν μετ' ἄλλοι. Ἄλλ' ὅτι μὲν οἷς ὁ τῶν πάντων Θεὸς ἀγέννητος καὶ ἀσύγκριτος, πλειόνων ὄντων τῶν παραλειμμένων, ἀποχρῆν ἡγοῦμαι καὶ τὰ ῥηθέντα πρὸς ἀπόδειξιν.

ΒΑΣ. Ὅταν τινὸς ἀπτεσθαι μέλλῃ πονηροῦ λόγου, προλαμβάνει (59) τινὰ συγχωρούμενα παρὰ πάντων, ἵνα διὰ τῆς ἐν τούτοις εὐγνωμοσύνης μηδὲ περὶ τῶν λοιπῶν ἀπιστῆται. Οὐδὲν (60), φησὶν, ὁἷον τε ἐνυπάρχειν τοῦ Θεοῦ τῆ οὐσίᾳ, οὔτε εἶδος, οὔτε ὄγκον, οὔτε πληκτικότητα, διὰ τὸ πάντῃ συνθήκης ἐλευθερον εἶναι τὸν Θεόν. Μέχρι τούτων ἐστὶν εὐγνώμων³ ἐν δὲ τοῖς ἐξῆς εἰς ἑαυτὸν ἐπανῆλθεν. Ὡς γὰρ ἀναγκαίως τοῖς προεκτεθεισὶν ἐπομένῃν τὴν βλασφημίαν ἐπισυναπτεῖ, λέγων· Εἰ δὲ τούτων καὶ τῶν τοιούτων τι μήτε ἐστὶ, μηδέποτε³ ἂν γένοιτο εὐαγὲς ἐπινοῆσαι συμπεπλεγμένον τῆ οὐσίᾳ, τίς συγχωρήσει λόγος (61) πρὸς τὴν ἀγέννητον ὁμοιοῦν τὴν γεννητὴν; Ποίαν ἀκολουθίαν ἔχει ταῦτα πρὸς ἄλληλα, εἰ ἀσύμθετός ἐστιν ὁ Θεός, ἀνεπίδεκτον εἶναι τὸν Υἱὸν τῆς πρὸς αὐτὸν ὁμοιότητος; Εἰπέ γάρ· οὐχὶ δὲ καὶ σὺ τὸν Υἱὸν παρὰ πηλίστως ἐρεῖς μήτε εἶδος, μήτε ὄγκον (62), μήτε πληκτικότητα ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, καὶ πάντῃ συνθήκης ἐλευθερον εἶναι;

25. Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδὲ μανεντα σε ἡγοῦμαι ποτε τολμήσειν ἄλλο τι εἰπεῖν τὸν Υἱὸν ἢ ἀσώματον καὶ ἀνείδεον καὶ ἀσχημάτιστον, καὶ πάντα ὅσα περ ἂν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς εἴποις. Πῶς οὖν οὐκ εὐσεβὲς τὸν μὴ ἔχοντα εἶδος τῷ εἶδος μὴ ἔχοντι παραβάλλειν (63); καὶ τὸν μὴ ἔχοντα πληκτικότητα τῷ μὴ ἔχοντι ταύτην; καὶ τὸν ἀσύμθετον ὅλως τῷ ἀσύμθετῷ; Ὁ

³ Joan. xiv, 28.

legatur οὐδέν. Addidimus igitur ex his libris voculam τί, sicut interpretati sumus: *Aqui, inquit, ne fieri quidem potest, ut quidquam in Dei substantia existat tanquam forma, etc.*

(55) Vocula τί deest in nostris septem mss. et in editione Ven. sed legitur in editione Paris. et apud Fabricium.

(56) Pro illo, τῆ οὐσίᾳ τοῦ Θεοῦ, in opere Eunomii simpliciter legitur ταύτη; sed ita mutatum a Basilio puto, ut Eunomii sententia magis pateret.

(57) Vox οὐσίαν addita est in Reg. tertio post vocem γεννητὴν, si non eadem manu, at antiqua tamen: sed cum neque in vulgatis, neque in aliis mss. reperitur, addendam eam non censuimus; eo magis, quod facile ex orationis serie suppleri

quidquam in Dei substantia existat, velut forma, aut moles, aut quantitas, quod compositione omnino prorsus immunis est Deus. Quod si cogitare neque fas est, neque unquam fuerit, horum et talium quidquam cum Dei substantia complicatum esse; quænam adhuc ratio sinet, ut cum substantia ingenta genitam conferamus? quippe ea quæ secundum substantiam est similitudo, sive comparatio, sive communio, nullam præstantiam aut differentiam relinquit, imo æqualitatem aperte efficit; atque cum æqualitate ingenium demonstrat eum, qui assimilatur, vel comparatur. Nemo autem ita est stolidus et ad impietatem audax, qui æqualem Patri Filium dicat, cum Dominus ipse palam dixerit: *Pater qui me misit, major me est*³. Et rursus paulo post. Sed, missis pluribus, ea quæ diximus satis, puto, demonstrant universorum Deum ingentum atque incomparabilem, unum esse.

BAS. Cum improbum aliquem sermonem vult attingere, nonnulla quæ ab omnibus conceduntur præmittit, ut propterea, quod de iis 234 recte sentit, in reliquis quoque sibi fidem paret. Neque, inquit, fieri potest, ut in Dei substantia existat quidquam, neque forma, neque moles, neque quantitas, quod Deus prorsus experts est compositionis. Ad hæc usque verba æquus est: in iis vero quæ sequuntur, ad se ipse redit. Nam blasphemiam velut necessario ex præmissis consequentem adiungit, verbis illis: Quod si cogitare neque fas est, neque unquam fuerit, horum et talium quidquam cum Dei substantia complicatum esse, quænam adhuc ratio sinet, ut cum substantia ingenta genitam comparemus? Quamnam inter se cognationem habent illa, fieri non posse, si Deus incompositus est, ut Filius ei sit consimilis? Dic enim, nonne tu quoque pariter dices Filium neque formam, neque molem, neque quantitatem in seipso habere, atque prorsus a compositione liberum esse?

25. Ego equidem, vel si insanires, non puto ausrum te esse aliud quid dicere Filium quam incorporeum, quam formæ expertem et figuræ, et omnia quæ de Patre dicere possis. Quomodo igitur pium non fuerit, eum qui formam non habet, formam non habenti comparare? item, eum qui quantitatem non habet, quantitatem non habenti? item, eum qui

possit. Statim ubi legitur in excusis καταλιπούσης, scriptum in duobus codicibus invenitur καταλειπούσης.

(58) Editi et Reg. tertius Οὐδεὶς γὰρ οὕτως. At reliqui mss. Οὐδεὶς δὲ οὕτως.

(59) Editi et mss. multi προσλαμβάνει. At Reg. quartus προλαμβάνει, rectius.

(60) Editio Paris. οὐδέ. Editio Ven. et nostri mss. omnes οὐδέν.

(61) Reg. quartus τῆ οὐσίᾳ, ποῖος ἔτι συγχωρήσει λόγος.

(62) Sic Colb. et duo Regii. Illud, μήτε ὄγκον, in vulgatis desiderabatur.

(63) Editi ἔχοντα εἶδος μὴ ἔχοντι παραβάλλειν. Aa mss. plerique omnes ita, ut euidimus.

omnino incompositus est, incomposito? Hic vero in forma statuit similitudinem, et in mole æqualitatem: quantitatem autem quid præter molem esse putet, ipse sane æpius exposuerit.

EUN. Idcirco, inquit, nec æqualis, nec similis, quoniam et quantitate caret et forma.

BAS. Ego vero in hoc ipso pono similitudinem. Quemadmodum enim Pater liber est ab omni compositione, ita et Filius simplex omnino est atque incompositus. Quin etiam similitudinem non secundum formæ identitatem, sed secundum ipsam substantiam perspicere arbitror. Quibus enim forma figuræ circumjacet, iis secundum formæ identitatem inest similitudo: quæ vero natura nec formam nec figuram admittit, reliquum est ut in ipsa substantia habeat similitudinem, æqualitatem vero non in molis dimensione, sed in potentia identitate possideat. Christus, inquit, Dei potentia, et Dei sapientia*, tota videlicet paterna potestate in ipso residente. Unde quæcumque videt Patrem facientem, ea et Filius similiter facit⁵.

EUN. Sed similitudo, inquit, quæ secundum substantiam est, aut comparatio, aut communitas, neque præstantiam, neque differentiam ullam relinquens, æqualitatem aperte efficit.

BAS. Quomodo igitur differentiam nullam relinquat, ne eam quidem, quæ causis inest cum iis quæ ex ipsis sunt? Subjungit postea:

EUN. Quis autem ita stolidus est, vel ad impietatem ita audax, ut æqualem Patri Filium dicat?

BAS. Ad hæc dicamus ei illa prophetæ: *Facies meretricis facta est tibi; amisisti pudorem 235 erga omnes*⁶. Etenim ut illæ suis ipsarum probris caste viuentes aspergunt, ita hic quoque eos qui majestatem Unigeniti magnificare cupiunt, stolidos et ad impietatem audaces vocat, iisdem offensus, quibus et Judæi exacerbabantur, dicentes tunc: *Æqualem seipsum facit Deo*⁷.

24. Et certe (nemini videatur mirum quod dico) illi quodammodo consequentiam rerum magis perspicere videbantur. Nam ægre ferebant quod Deum Patrem suum appellaret⁸: hanc inde a seipsis consecutionem colligentes, quod hoc pacto faceret æqualem se Deo; quasi necessario sequatur, si Patrem habeat Deum, Deo æqualem esse. Eunomius autem, prius illud concedens, posterius negat, ac Domini vocem objicit nobis, dicentis: *Pater, qui me*

* I Cor. 1, 24. ⁵ Joan. v, 19. ⁶ Jerem. III, 3. ⁷ Joan. v, 18. ⁸ ibid.

(64) Eunomium ridet Basilium, quasi dicat: Philosphorum præstantissimus Eunomius distinguit molem a quantitate. Dicat autem velim quid sit discriminis inter utramque.

(65) Codices aliquot *εργάζεται*. Ibidem mss. tres, *Πώς οὖν*. Vox ultima deest in excusis. Ex his constat aliquod differentię genus in Patre et Filio a Basilio, more et exemplo Patrum Græcorum, plane agnoscitur; quale est videlicet, quod invenitur inter causam et id quod ab ea est, aut quale est, quod

A δὲ τὸ ὁμοιον ἐν τῷ εἶδει τίθεται, καὶ τὸ ἕσον ἐν τῷ ὄγκῳ· τὴν δὲ πληκτικότητα (64), ὅ τι καὶ οἰεῖται παρὰ τὸν ὄγκον εἶναι, αὐτὸς ἂν οἰκειότερον ἐξηγήσαιο.

EYN. Διὰ τοῦτο οὔτε ἴσος, φησὶν, οὔτε ὁμοιος, ἐπειδὴ καὶ ἄποσός ἐστι καὶ ἀνείδεος.

BAS. Ἐγὼ δὲ κατ' αὐτὸ τοῦτο τὴν ὁμοιότητα τίθεμαι. Ἐπειδὴ ὡσπερ ὁ Πατὴρ συνθήκης ἐστὶ πάσης ἐλεύθερος, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς ἀπλούς παντελώς, καὶ ἀσύνητος, καὶ τὸ ὁμοιον, μὴ κατὰ τὴν τοῦ εἶδους ταυτότητα θεωρεῖσθαι, ἀλλὰ κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν. Ὅσοις μὲν γὰρ μορφή καὶ σχῆμα περιέχεται, τοῦτοις, κατὰ τὴν ταυτότητα τοῦ εἶδους, ἡ ὁμοιότης τὴν δὲ ἀνείδεον καὶ ἀσχημάτιστον φύσιν ἐν αὐτῇ τῇ οὐσίᾳ λείπεται ἔχειν τὴν ὁμοιότητα· καὶ τὸ ἴσον μὴ ἐν τῇ τῶν ὄγκων παραμετρήσει, ἀλλ' ἐν τῇ ταυτότητι τῆς δυνάμεως. Χριστὸς, φησὶ, Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία· ὅλης τῆς πατρικῆς δυνάμεως ἐναποκειμένης αὐτῷ δηλονότι. Ὅθεν ὅσα περ ἂν βλέπη τὸν Πατέρα ποιοῦντα, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.

EYN. Ἄλλ' ἡ κατ' οὐσίαν, φησὶν, ὁμοιότης, ἡ σύγκρισις, ἡ κοινωνία, μηδεμίαν ὑπεροχὴν ἢ διαφορὰν καταλείπουσα, ἰσότητα σαφῶς ἀπεργάζεται (65).

BAS. Πῶς οὖν οὐδεμίαν διαφορὰν καταλείπει, οὐδὲ τὴν τοῖς αἰτίοις πρὸς τὰ ἐξ αὐτῶν ἐνυπάρχουσαν; Εἶτα ἐπάγει·

EYN. Τίς δὲ οὕτως ἀνόητος, ἢ πρὸς ἀτέθειαν τολμηρὸς, ὥστε ἴσον εἰπεῖν τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ;

C BAS. Εἰπωμεν αὐτῷ τὰ τοῦ προφήτου πρὸς ταῦτα· ὅτι, *Ὅψις λόγους ἐγένετό σοι ἀπηναισχύντησας πρὸς πάντα*. Καὶ γὰρ ἐκεῖναι τὰ ἑαυτῶν ὀνειδή τοῖς σεμνῶς βεβιωκόσι προστρέθονται· καὶ οὗτος τοῦ τὴν δόξαν τοῦ Μονογενοῦς μεγαλύνειν ἐπιθυμοῦντας ἀνοήτους ἀποκαλεῖ καὶ πρὸς ἀσέθειαν τολμηροῦς, ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς χαλεπαίνων, ἐφ' οἷς καὶ Ἰουδαῖοι παρωξύνοντο τηνικαῦτα λέγοντες ὅτι, *ἴσον ἑαυτὸν ποιεῖ τῷ Θεῷ*.

D 24. Καίτοι γε (καὶ μηδὲν παράδοξον τὸ λεγόμενον δόξη) μᾶλλον πῶς ἐδόκουν ἐκεῖνοι τὸ ἀκόλουθον ἐπιβλέπειν. Ἦγανάκτου γὰρ, ὅτι Πατέρα ἑαυτοῦ ἔλεγε τὸν Θεόν· τὸ ἐφεξῆς ἀφ' ἑαυτῶν συλλογιζόμενοι, ὅτι διὰ τούτου ἴσον ἑαυτὸν ποιεῖ (66) τῷ Θεῷ· ὡς ἀναγκαιώς ἐπομένον τῷ Πατρὶ ἔχειν τὸν Θεὸν τοῦ ἴσον (67) ὑπάρχειν αὐτῷ. Ὁ δὲ, τὸ πρῶτον συγχωρῶν δῆθεν, πρὸς τὸ δεύτερον ἀνανεύει, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν ἡμῖν προβάλλεται εἰπόντος· *Ὁ Πατὴρ,*

reperitur inter principium et id quod ab eo originem trahit. Sed illud differentię genus naturæ identitatem in Patre et Filio non destruit, imo firmat et constabiliit.

(66) Editti ἐπολεῖ. Al mss. ποιεῖ.

(67) Editti τὸ ἴσον, male. Codex Colbertinus cum duobus Regiis τοῦ ἴσον, bene: quod ut melius intelligatur, ordo verborum sic immutandus est, τοῦ ἴσον ὑπάρχειν αὐτῷ ἐπομένου τῷ Πατρὶ ἔχειν τὸν Θεόν.

ὁ (68) *πέμφας με, μεῖζων μου ἐστὶ*· τοῦ δὲ Ἀποστόλου λέγοντος οὐκ ἀκούει (69) ὅτι, Οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγάσαστο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. (70) Καίτοι εἰ κατὰ τὸν σὸν λόγον ἡ ἀγεννησία οὐσία ἦν, ἐβούλετο δὲ τὴν κατ' οὐσίαν ὑπεροχὴν ἐπιδειξάσαι, εἶπεν ἄν· Ὁ ἀγεννητος μεῖζων μου ἐστίν. Ὑμέτερος δὲ ἐστὶν ὁ λόγος, ὅτι ἡ τοῦ Πατρὸς προσγορία ἐνεργείας ἐστὶ καὶ οὐκ οὐσίας σημαντικῆ. Μεῖζονα οὖν λέγοντες τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, μεῖζονα τοῦ ἔργου φατέ τὴν ἐνεργειαν. Πᾶσα δὲ δῆπου (71) ἐνεργεῖα συμβαίνει τῷ μέτρῳ τοῖς ἐξ αὐτῆς γινομένοις· καὶ μεγάλη μὲν τῶν μεγάλων ἔργων ἐστὶ, μικρὰ δὲ τῶν μικροτέρων. Τὸ οὖν μεῖζονα τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ὁμολογεῖν οὐδὲν ἕτερον ἐστίν, ἢ ἀσύμμετρον τῷ ἔργῳ τίθεσθαι τὴν ἐνεργειαν, καὶ μάτην φάσκειν πρὸς τὸ (72) τῆς ἐνεργείας μέγεθος τὸν Θεὸν κεκινήσθαι, οὐ δυναθέντα τῇ ἐνεργείᾳ παρισῶσαι τὸ τέλος ὡστε τὸ ἕτερον τοῖν δυοῖν (73) ἀναγκαίως διαπεσεῖται· ἢ μὴ δηλοῦν ἐνεργειαν τὸν Πατέρα, ἀλλὰ οὐσίαν, καὶ οὕτως αὐτοῖς ὁ σεσοφισμένος τῆς ὁμοιότητος (74) λόγος διαγεγράφεται, ὁμοιον τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν τιθεμένων, τουτέστι, τῇ ἐνεργείᾳ· οἷον γὰρ ἠθέλησεν ὁ Πατὴρ, φησὶ, τοιοῦτον ἐποίησε, καθὸ καὶ εἰκόνα βουλήσεως (75) ὀνομάζουσιν· ἢ τοῦτο φυλάσσοντας, μὴ εἶναι λέγειν μεῖζονα τὸν Πατέρα. Ἐπειδὴ περ πᾶσα ἐνεργεῖα, μηδὲν ἀνθισταμένου τῶν ἐξωθεν, σύμμετρος ἐστὶ τοῖς οικείοις ἀποτελέσμασι. Ταῦτα μὲν οὖν πρὸς εἰρήσθω.

25. Ἐκεῖνο δὲ τίτι τῶν πάντων ἀδελον, ὅτι τὸ μεῖζον ἢ κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον (77), ἢ κατὰ τὸν τῆς δυνάμεως πλεονασμὸν, ἢ κατὰ τὴν τοῦ ἐξιώματος ὑπεροχὴν, ἢ κατὰ τὴν τῶν ὄγκων περιουσίαν λέγεται; Κατὰ μὲν οὖν τὸν ὄγκον μὴ εἰλη-

nisit, major me est : nec audit Apostolum, qui dicit quod non rapinam arbitratus sit esse se æqualem Deo ¹⁰. Atqui si, [ut dicitis, ingeneratio substantia esset, voluissetque præstantiam secundum substantiam ostendere, dixisset utique : Ingentius major me est. Nam sententia vestra hæc est, Patris appellatione operationem non substantiam significari. Itaque cum dicitis Patrem Filio majorem, operationem opere majorem dicitis. Omnis enim operatio, proportionem servata, iis quæ ex illa fiunt, congruit ; et magna quidem magnorum operum est, parva vero minorum. Proinde majorem Filio Patrem hoc modo confiteri, nihil aliud est, quam incongruentem operi operationem statuere, et dicere frustra Deum ad operationis magnitudinem commotum esse, cum non

B potuerit effectum operationi adæquare. Quare duorum alterum eveniat necesse est, ut aut Pater non significet operationem, sed substantiam ; sicque evanescet excogitata ab eis similitudinis ratio, qua sanctiunt Filium Patri similem esse, operatione scilicet : qualem enim voluit Pater, inquit, talem fecit, quo etiam pacto voluntatis imaginem eum vocant : aut, si ab hoc sibi caveant, non dicent Patrem majorem esse. Nam operatio omnis, externa nulla re obstante, habet cum effectibus suis proportionem. Atque hæc ad confundendam ipsorum in dogmatibus disensionem dicta sint.

ἑλεγχον τῆς ἐν τοῖς δόγμασιν αὐτῶν ἀσυμφωνίας (76)

C 25. Illud autem cui non est perspicuum, quod aliquid dici possit majus, aut ratione causæ, aut potentia redundantia, aut excellentia dignitatis, aut molis magnitudine ? Itaque non accipi *majus* secundum magnitudinem, et hic ipse prior dixit ; **236** et plane

⁹ Joan. xiv, 28. ¹⁰ Phil'ip. ii, 6.

(68) Veteres aliquot libri cum editis, ὁ Πατὴρ μου ὁ. Alii codices melioris notæ, ὁ Πατὴρ ὁ.

(69) Reg. tertius in contextu quidem habet οὐκ ἀκούει : sed in ora libri habet οὐκ ἀκούεις. Statim editi ἠγάσαστο εἶναι. Libri veteres ἠγάσαστο τὸ εἶναι.

(70) Ita hoc loco Basilii adversarios adoritur, ut eos suis ipsorum armis confodiat. Dicitis vos, inquit Basilii, nomen Patris operationem, non substantiam indicare. Id autem si verum est, hinc edicitur, Patrem non substantia Filio majorem esse, sed operatione duntaxat.

(71) Editi et unus ms. Πᾶσα γὰρ δῆπου. Alii quatuor mss. Πᾶσα δὲ δῆπου. Aliquanto post duo mss. ἢ ἀσύμμετρος τῷ.

(72) Illa, πρὸς τὸ, etc., hoc sensu dicta fuisse arbitrator. Patrem Filio majorem esse si profiteamini, consequens est ut dicatis Deum frustra in id incubuisse, ut magnum quemdam effectum ederet, cum quod vellet assequi non potuerit. Ista est enim vestra sententia, productum non fuisse a Deo, cum Filium genuit, effectum quempiam, qui aut operationi respondeat, aut cum ea proportionem habeat ullam. Ex quo fit ut Pater, cum Filium generavit, rem non ita magnam produxerit.

(73) ὡστε τὸ ἕτερον τοῖν δυοῖν, etc. Totus hic locus sic videtur reddendus : *Itaque alterutrum ex duobus necessario admittent, ita ut vel Pater non significet operationem, sed substantiam (sicque illis evanescet excogitata similitudinis ratio, dum Patri*

similem Filium dicunt, id est operationi : qualem enim voluit Pater, inquit, talem fecit : unde et imaginem voluntatis illum appellant) ; vel si id retinent, major Filio Pater dici non possit.

(74) Codex Collb. cum Reg. tertio ἀνομοιότητος, corrupte. Alii mss. et editi ὁμοιότητος, recte. Illud quod mox sequitur, ὁμοιον τῷ etc., ita interpretans Trapezuntius, cum Patri Filium, id est operationi similem arbitrentur, sensum verborum alio detorsit. Hoc dicit Basilii, arbitrari Eunomianos. Filium similem esse Patri operatione.

(75) Reg. tertius εἰκόνα βουλήσ. Illud, ἢ τοῦτο φυλάσσοντας, sic debet accipi. Aut si dicunt non significari substantiam appellatione Patris, sed operationem, vel invitū fateantur necesse est Patrem Filio majorem non esse. Etenim, ut ait mox Basilii, operatio omnis habet cum suis effectibus proportionem. Cum igitur operatio Patris infinita sit, et ipse quoque effectus infinitus esse debet, alioqui nec similitudo nec proportio esset operationem inter et effectum.

(76) Editi et Reg. quintus αὐτῶν συμφωνίας, et ita legerat interpres, cum veteri, *ad reprehendam ipsorum in dogmatibus concordiam*. Alii sex mss. ἀσυμφωνίας, *ad redarguendam ipsorum in dogmatibus discordiam*, optime.

(77) Codices duo ἢ κατ' αὐτὸν τὸν τῆς αἰτίας λόγον. Ibidem editi et unus ms. ἢ κατ' αὐτὸν τὸν τῆς δυνάμεως. Alii sex mss. ἢ κατὰ τὸν τῆς δυν...

res ita se habet; cum in magnitudine *majus* tantum sit, quantum et minus et amplius. Quæ enim magnitudine non possunt comprehendi, imo potius, quæ magnitudine ac quantitate omnino carent, ea quis possit inter se dimetri? quæ autem non queunt inter se comparari, quomodo in iis id quod excedit cognoscetur? Dicere autem Christum Dei potentiam, potentia inferiore esse, valde puerile est, et eorum qui ne audierunt quidem vocem Domini, qui dixit: *Ego et Pater unum sumus*¹¹: quique illud, *unum*, pro æqualitate potentia accepit, ut ex ipsis Evangelii verbis ostendemus. Cum enim dixisset de iis qui crediderant: *Nullus eos e manu mea rapiet; et, Pater qui mihi dedit, major omnibus est; et, Nullus e manu Patris mei potest rapere*, adjunxit: *Ego et Pater unum sumus*¹², sic ut aperte *unum* pro æqualitate ac identitate potentia accipiat. Præterea si Dei sedes, ut nos credimus, dignitatis nomen est, illa Filio a dextris Patris assignata sedes quidnam aliud quam dignitatis æqualitatem significat? Quin et Dominus in gloria Patris venturum se pollicetur¹³. Reliquum est igitur, ut vox *majus* hic secundum causæ rationem dicatur. Nam quoniam a Patre origo est Filii, hoc major est Pater, quod causa sit et principium. Quapropter et Dominus sic dixit: *Pater meus me major est*, prout Pater videlicet. Illud autem, *Pater*, quid aliud indicat nisi causam atque originem esse ejus qui ex ipso genitus est? Denique secundum vestram sapientiam, substantia ipsa substantia non dicitur major aut minor. Quare et secundum illos ipsos, et secundum veritatem ipsam, vox *majoris* quæ usurpata est, nullo pacto præstantiam secundum substantiam significat. Nec vero hic ipse Deum Patrem majorem dixerit secundum molem, qui scilicet staturit, quantitatem in Deo intelligi non oportere. Superest igitur is, quem nos diximus, *majoris* modus, principii, inquam, et causæ. Quam itaque blasphemiam circa vocem *majus* tentavit, ea ejusmodi est.

λοῖπος οὖν ἐστὶν ὁ παρ' ἡμῶν λεχθεὶς τοῦ *μειζονος* οὖν κατὰ τὸ *μείζων* ἐπιχειρήσεις αὐτοῦ τῆς βλασφημίας τοιαύτης.

26. Illud autem admiratione dignum, quod sic in paucis ad sermones perquam inter se contrarios delapsus, oculis animi velut quadam cæcitate percussus, verborum inter se pugnam intelligere non potuit: planum ut sit ac conspicuum, eum tam alienum esse a Dei pace, quam Dominum noster iis qui vere ac sincere in ipsum crediderunt, reliquit, dicens: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis*¹⁴, ut non cum aliis solum, sed secum etiam ipse pugnet.

¹¹ Joan. x, 30. ¹² ibid. 28-30. ¹³ Matth. xvi, 27.

(78) Codex unus τὸ *μείζονα*. Aliquanto post editi δὲ οὖν καὶ τὸ. Vocula καὶ! in multis mss. deest.

(79) Editi τῆς φωνῆς τῆς Κυρίου, libri veteres τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου.

(80) Antiqui duo libri θρόνος τοῦ Θεοῦ. Ibidem e liti. Ὡσπερ οὖν ἡμεῖς. Illud, οὖν, in aliquibus mss. deest.

φθαί τὸ *μείζων* (78) αὐτὸς τε οὗτος προλαβὼν ἐφησε, καὶ τὸ εἰκὸς οὕτως ἔχει· ἐπειδὴ περ τὸ *μείζων* ἐν τοῖς μεγέθεσι τοσοῦτόν ἐστιν, ὅσον καὶ τὸ ἑλαττον, καὶ ἔτι. Τὰ δὲ ἀπεριληπτα τῷ μεγέθει, μᾶλλον ἐὰ ἀμεγέθη καὶ ἀποσα παντελῶς, τίς ἂν ἀλλήλοις παραμετρήσειεν; ὣν δὲ ἀμήχανος ἡ παράθεσις, τίνι ἂν τρόπον ἐν τούτοις τὸ ὑπερβάλλον ἐπιγνωσθεῖ; Δυναμίμ δὲ λέγειν ἑλλείπειν τὸν Χριστὸν τὴν τοῦ Θεοῦ δύναμιν κομιδῆ νηπίων καὶ οὐδὲ κατακουόντων τῆς φωνῆς τοῦ Κυρίου (79), λέγοντος· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν· καὶ τὸ ἐν ἀντὶ τοῦ κατὰ τὴν δύναμιν Ἰσου παραλαμβάνοντος, ὡς ἐξ αὐτῶν δεῖξομεν τοῦ Εὐαγγελίου τῶν ῥημάτων. Εἰπὼν γὰρ περὶ τῶν πιστευσάντων ὅτι, Οὐ μὴ τις ἀρπάσῃ ἐκ τῆς χειρὸς μου· καὶ ὅτι Ὁ Πατὴρ, ὃς δέδωκέ μοι, *μείζων πάντων ἐστὶ*· καὶ, Οὐδεὶς δύναται ἀρπάσαι ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ Πατρὸς μου, ἐπήγαγεν· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν, σαφῶς τὸ ἐν ἀντὶ τοῦ Ἰσου καὶ ταύτου κατὰ δύναμιν παραλαμβάνων.

Ἄλλὰ μὴν εἴ γε καὶ ὁ θρόνος ὁ τοῦ Θεοῦ (80), ὡσπερ οὖν ἡμεῖς πεπιστευκάμεν, ἀξιώματός ἐστιν ὄνομα, ἡ ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρὸς ἀφορισμένη τῷ Υἱῷ καθέδρα τίποτε ἕτερον, καὶ οὐχὶ τὸ μόνιμον τῆς ἀξίας ἀποσημαίνει; Ἄλλὰ καὶ ἤξειν ὁ Κύριος ἐπαγγέλλεται ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς. Λέπεται τοίνυν κατὰ τὸν τῆς αἰτίας λόγον ἐνταῦθα τὸ *μείζων* λέγεσθαι. Ἐπειδὴ γὰρ (80) ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἡ ἀρχὴ τῷ Υἱῷ, κατὰ τοῦτο *μείζων* ὁ Πατὴρ, ὡς αἴτιος καὶ ἀρχὴ. Διὸ καὶ ὁ Κύριος οὕτως εἶπεν· Ὁ Πατὴρ μου *μείζων* μου ἐστὶ, καθὼ Πατὴρ δηλονότι. Τὸ δὲ, Πατὴρ, τί ἄλλο σημαίνει ἢ οὐχὶ τὸ αἰτία εἶναι καὶ ἀρχὴ τοῦ ἐξ αὐτοῦ γεννηθέντος; Ὅλως δὲ οὐσία οὐσίας, καὶ κατὰ τὴν ὑμέτεραν (81) σοφίαν, *μείζων* καὶ ἐλάττων οὐ λέγεται. Ὅστε καὶ κατὰ τούτους, καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν, οὐδενὶ ἂν τρόπον τὴν κατ' οὐσίαν ὑπεροχὴν ὃ προκειμένος λόγος τοῦ *μείζονος* ἐμφαίνει.

Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ κατ' ὄγκον φαίη ἂν αὐτὸς οὗτος *μείζονα* τὸν Θεὸν Πατέρα· ὃ γε ἀποφηνάμενος (82) μὴ χρῆναι περὶ τὸν Θεὸν ὑπονοεῖν πληκτικότητα. Ὑπότροπος, ὃ τῆς ἀρχῆς, λέγω, καὶ τῆς αἰτίας. Ἡ μὲν

26. Ἐκεῖνο δὲ θαυμάσαι ἀξίον, ὅτι οὕτως ἐν βραχεὶ πρὸς τοὺς ἐναντιωτάτους λόγους περιτρεπόμενος, καθάπερ ἀορασίᾳ τινὶ τοὺς τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοὺς πεπληγμένους, συνιδεῖν τὴν ἐν τοῖς (83) λεχθεῖσι μάχην οὐκ ἐδυνήθη· ἵνα φανῆ τοσοῦτον ξένος ὢν τῆς τοῦ Θεοῦ εἰρήνης, ἣν ὁ Κύριος ἡμῶν τοῖς γνησίως καὶ ἀδόλως εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἀφήκεν, εἰπὼν· *Εἰρήνην ἀφήμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν*· ὥστε οὐχὶ τοῖς ἄλλοις μόνον,

¹⁴ Joan. xiv, 27.

(80*) Reg. quartus παρὰ τοῦ.

(81) Editi et Reg. secundus κατὰ τὴν ὑμέτεραν. Alii quatuor mss. κατὰ τὴν ὑμέτεραν.

(82) Editi *μείζονα* τὸν πατέρα· ὃ γε ἀποφαινόμενος. Colb. cum Reg. tertio uti legere est in contextu.

(83) Libri veteres τὴν ἐν τοῖς. Illud, τὴν in editis desideratur.

ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ διαμάχεται. Μείζονα γὰρ εἰ-
πῶν τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ, καὶ
τοῖς τὸ ἴσον λέγουσι μανίαν ἐπικαλέσας (84), ὡς αὐτὸς
ἀναντιρρήτους ἔχων τούτου τὰς ἀποδείξεις, μικρὸν
ὑποβάς σκέψασθε οἷα γράφει.

ΕΥΝ. Ἄλλ' ὅτι μὲν εἰς ὁ τῶν ὄλων Θεὸς ἀγέν-
νητος καὶ ἀσύγκριτος, πλειόνων ὄντων τῶν παρα-
λειμμένων, ἀποχρῆν, ἡγοῦμαι, καὶ τὰ ῥηθέντα
πρὸς ἀπόδειξιν.

ΒΑΣ. Ἐρωτάσθω τοίνυν, εἰ ἀσύγκριτος ὁ Θεὸς,
πῶθεν αὐτοῦ ἡ ὑπεροχὴ κατελήφθη; Τὸ γὰρ μείζον
ἐκ τῆς πρὸς τὰ ὑπερεχόμενα παροθέσεως θεωρεῖ-
ται. Πῶς οὖν ὁ αὐτὸς καὶ μείζων ἐστὶ καὶ ἀπαρά-
θετος; Ἄλλ' ἵνα μὲν παρηλλαγμένην τοῦ Θεοῦ τὴν
οὐσίαν πρὸς τὴν τοῦ Μονογενοῦς ἐπιδείξῃ, συγκρι-
τικῶς λεγόμενον τὸ μείζον εἰς τὴν τῆς οὐσίας δια-
φορὰν ἐξεδέξατο· ἵνα δὲ πάλιν εἰς τὸ ὁμότιμον τῇ
κτίσει τὸν Μονογενῆ καταγάγῃ, ἀσύγκριτον εἶναι
τὸν Πατέρα νομοθετεῖ· καινὴν τινα καὶ ἀσύγκριτον
ὄντως τὴν ὁδὸν τῆς βλασφημίας ἐπινοοῦν· ἐν προσ-
ποιήσει δὴ τοῦ ὑψοῦν καὶ ἐξαίρειν τὸν Θεὸν καὶ
Πατέρα, τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Θεοῦ τὴν δόξαν
κατασμικρύνων· τοῦ Κυρίου διαμαρτυρουμένου καὶ
λέγοντος· Ὁ μὴ τιμῶν τὸν Υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν
Πατέρα· καί· Ὁ ἀθετῶν ἐμὲ οὐκ ἐμὲ ἀθετεῖ·
ἀλλὰ τὸν κέμψυρτά μου. Ἄλλ' ὁ ἐχθρὸς τῆς ἀλη-
θείας, ὁ ἐνεργῶν τὰ τοιαῦτα λέγειν καὶ γράφειν
αὐτοῖς, εἶδεν ἐκεῖνο (85), ὅτι, εἰ πρὸς τὴν σύνεσιν
αὐτοῦ τῆς τοῦ Μονογενοῦς δόξης ἀποτυφλώσει, καὶ
τὴν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς γνῶσιν συναφαιρή-
σεται· ὥστε, εἰ καὶ δοκοῦσιν ὑπερβολὰς τινὰς νέ-
μειν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, μηδὲν αὐτοῖς ὑφελος εἶναι
τῆς πρὸς αὐτὸν ἀγοῦσης ὁδοῦ τὴν γνῶσιν ἀφηρε-
μένοις. Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι δοξάζειν τὸν Θεὸν
ἀφονται, καὶ Ἑλλήνων τις ἀκούσεται βουλομένων
εἰ μέγα περὶ Θεοῦ λέγειν· ἀλλ' ὁμοῦ οὐκ ἂν τις
εἴποι μεγαλύνειν αὐτοῦ τὸν Θεὸν ἄνευ τῆς εἰς Χρι-
στὸν πίστεως, δι' οὗ ἡ προσαγωγὴ τῆς γνώσεώς
ἐστίν.

27. Ἀσύγκριτον οὖν τὸν Θεὸν λέγει, ἵνα δείξῃ
Υἱὸν ἴσον ὄντα τῇ κτίσει, ἐν τῷ ὁμοίως τῆς δόξης
τοῦ Πατρὸς ἀπολείπεσθαι· διότι τὰ (86) ἴσῳ μέτρῳ
ὑπερεχόμενα ἴσα ἀλλήλοις ἀναγκαίως ἐστί. Τοσοῦ-
τον δὲ ὑπερέχεται κατὰ τὴν τούτου (87) λόγον ὑπὸ
τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς ὁ Μονογενῆς Υἱὸς, ὅσον καὶ τῶν
ἄλλων ἕκαστον. Τοιοῦτον γὰρ ἐστὶ τὸ ἀσύγκριτον,
ὃ πᾶσιν ὁμοίως ἐστὶν ἀπροσπέλαστον καὶ ἀνέφικτον.
Εἰ δὲ ἴσον (88) τοῖς ἄλλοις τοῦ Πατρὸς ἀπολείπε-
ται, ἴσος ἐκείνοις ἐστὶ μεθ' ὧν ἀπολείπεται. Τί οὖν
τῆς βλασφημίας ταύτης χεῖρον εἴποιεν ἂν Ἰουδαῖοι;
τί δὲ τῶν ἐθνῶν λεγόντων ἐστὶν ἀκούειν; Καὶ οὐκ
ἐρυθριῶσιν οἱ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον προσθεῖναι σχη-
ματιζόμενοι, Ἰουδαίοις καὶ Ἑλλήσι ὠϊλα καὶ προσ-

¹⁵ Joan. v, 23. ¹⁶ Luc. x, 16.

(84) Reg. tertius in margine manu paulo recen-
tiore ἐπεγαλέσας.

(85) Reg. quartus εἶδεν ἐκεῖνο, movit illud, et ita
quoque legitur in Colbertino, sed secunda manu.

(86) Codex unus διὰ τὰ. Alii duo διότι καὶ τὰ.

A Nam ubi Deum et Patrem dixit unigenito Filio ma-
jorem, et eos qui æqualem dicunt, dementiae insi-
mulavit; quasi suppeterent sibi ea de re demonstra-
tiones, quibus non possit contradici, paululum pro-
gressus qualia scribat, expendite.

EUN. Verum, quod unus sit universorum Deus
ingenitus atque incomparabilis, pluribus omissis, ea
quæ dicta sunt, puto, sufficiunt ad demonstratio-
nem.

BAS. Interrogetur itaque: si incomparabilis **237**
est Deus, unde præsentia ejus comprehensa est?
Quippe id quod majus est ex comparatione eorum
quæ superantur, æstimatur. Qui igitur fieri potest,
ut idem et major sit et incomparabilis? Verum ut
Dei substantiam ab Unigeniti substantia diversam
ostenderet, illud, *maius*, ceu comparative usurpatum,
pro substantiæ diversitate accepit: rursus, ut ad
creaturæ æqualitatem Unigenitum detrudat, Patrem
sancit esse incomparabilem. Novam quidem ac vere
incomparabilem blasphemiam viam commentus es:
qui interea dum exaltare se ac extollere Deum et
Patrem simulat, imminuat Unigeniti Filii et Dei ma-
jestatem; quanquam Dominus testatur ac dicit:
Qui non honorat Filium, Patrem non honorat ¹⁵; et,
*Qui me contemnit, non me contemnit, sed eum qui me
misit* ¹⁶. Sed veritatis inimicus, cujus opera ac im-
pulsu isti hæc dicunt scribuntque, illud vidit, quod
si eos circa gloriæ Unigeniti cognitionem excæca-
rit, etiam ipsius Dei ac Patris cognitionem simul
ablaturus esset: ut etiamsi videantur prærogativas
quasdam Deo et Patri attribueret, nullum tamen in
de emolumentum consequantur, cum eis ejus viæ,
quæ ad ipsum ducit, adempta notitia sit. Nam et
Judæi gloria Deum afficere se putant; et audias gen-
tiles nonnullos, qui aliquid velint magni de Deo di-
cere: sed ab iis absque fide in Christum per quem
ad cognitionem accessus fit, Deum magnificari dixe-
rit nemo.

27. Incomparabilem igitur dicit Deum, ut Filium
in eo creaturis æqualem esse ostendat, quod pariter
abest a majestate Patris. Quæ enim æquali supe-
rantur mensura, æqualia inter se necessario sunt.
Tantum autem superatur secundum hujus senten-
tiam a Deo et Patre unigenitus Filius, quantum et
aliorum singula. Nam quod comparari non potest, id
ejusmodi est, ut omnibus pariter inaccessum sit at-
que impervium. Quare si Filius a Patre æque distat,
atque res aliæ, æqualis est iis quibuscum ab illo di-
stat. Quis igitur hac blasphemia pejus dixerint Jud-
æi? quid deterius ex gentibus audire possumus?
Nec pudet eos qui se Verbum Dei colere fingunt,
Judæis ac gentilibus jucunda documenta atque fami-

87) Codices aliquot τὸν τούτων, uti sentiunt Eu-
nomiani.

(88) Editti, Et δὲ τὸ ἴσον. At mss. antiquiores, Et δὲ
ἴσον.

liaria proponere. Nam si Deo et Patri non comparatur, quemadmodum neque angeli, neque cœlum, neque sol, neque terra, neque animalium quæ in ea sunt ullum, neque plantarum ulla; quomodo a propriis creaturis erit diversus? contra, unde illi cum Patre conjunctio? *Ego*, inquit, *et Pater unum sumus*¹⁷. Rursus enim ejusdem dicti faciamus mentionem. Hoc, dic mihi, nonne verbum est comparantis seipsum? Quid dico comparantis? imo unientis, ut ita dicam, et naturæ similitudinem integerrimam hinc declarantis? Hic vero incomparabilem esse Deum statuit. Et bonitas **238** quidem Dei ac Salvatoris nostri Jesu Christi, homines, prout capere possumus, per studium ac exercitationem bonorum operum eo adducit, ut fiant Deo universorum consimiles, dum dicit: *Sitis perfecti sicut et Pater vester cœlestis perfectus est*¹⁸; hic autem Unigenitum naturali cum Patre conjunctione, quantum in ipso est, privat. Sed et hæc ratio sic adversus hunc ipsum retorquetur. Etenim si incomparabilis est Pater, unde Filium dissimilem esse demonstrabit? Et vero, si ex essentialium inter se comparatione dissimilitudinem invenisse se dicturus est, qui fieri potest ut incomparabilis sit qui talis est? Sin autem ne comparatur quidem ullo modo, quomodo potuit diversitatem cognoscere? Sic malum non bono solum videtur adversari, sed ipsum etiam sibi. διάφορον ἡδυνήθη; Οὕτως ἔοικε τὸ κακὸν οὐ τῷ τῷ (97).

¹⁷ Joan. x, 30. ¹⁸ Matth. v, 48.

(89) Illud, φῖλα καὶ προσήγορα, si mavis, ita cum C Combefisio interpretare: *jucunda ac faventia*.

(90) Dissident quidem inter se editi et libri veteres: sed ita, ut sententia eadem semper remaneat. Editi συγκρίνονται τῷ Πατρὶ. Codex unus συγκρίνεται τῷ Θεῷ Πατρὶ. Alius συγκρίνεται τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, et ita loqui solet Basilii. Denique alii duo mss. συγκρίνεται τῷ Πατρὶ.

(91) Editi μνημονεύσομεν. Codices tres μνημονεύσομεν, recte.

(92) Illud, τὸ ἀπαράλλακτον, non qualemcunque similitudinem significat, sed eam, quæ omnis dissimilitudinis expertis sit, sic ut idem sit quod *identitas* apud theologos.

(93) Hunc locum ita Trapezuntius verterat: *omnes homines perducit*: in quo a Combefisio jure reprehenditur, quod vocem *omnes* de suo addiderit.

(94) Editiones Ven. et Basil. et Stephani et sex mss. τὴν ἐκ φύσεως αὐτῷ ὑπάρχουσαν... οικειότητα. Editio Paris. et Reg. secundus τῆς ἐκ φύσεως αὐτῷ ὑπάρχουσας... οικειότητος, et ita legendum esse censet Ducæus. Sed ipsum audire præstat. *Solet enim*, inquit, *ex regulis grammatices στερεῶ γενitivo rei jungi, qua privatur aliquis, ut στερεῖσθαι κεφαλῆς, στερεῖσθαι τῆς πόλεως, capite vel urbe privari*. Sed non animadvertit vir aliqui doctissimus, aliud

A ἡγορα (89) διδάγματα προτεινόμενοι. Εἰ γὰρ μὴ συγκρίνεται τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ (90), ὡσπερ οὔτε ἄγγελοι, οὔτε οὐρανός, οὔτε ἥλιος, οὔτε γῆ, οὔτε τῶν ἐν αὐτῇ ζῶων τε καὶ φυτῶν ἕκαστον· πῶς μὲν τὴν διαφορὰν ἔξει πρὸς τὰ οικεῖα κτίσματα; πόθεν δὲ αὐτῷ πρὸς τὸν γεννήσαντα ἡ οικειότης; Ἐγὼ, φησὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἑσμεν. Πάλιν γὰρ τοῦ αὐτοῦ μνημονεύσομεν (91). Τοῦτο, εἰπέ μοι, οὐχὶ συγκρίνοντος ἑαυτὸν ἐστὶ τὸ βῆμα; Τί λέγω συγκρίνοντος; ἐνοῦντος μὲν οὖν, ὡς εἰπεῖν, καὶ τὸ τῆς φύσεως ἀπαράλλακτον (92) περιστάντος ἐντεῦθεν. Ὁ δὲ ἀσύγκριτον εἶναι τὸν Θεὸν ἀποφαίνεται. Καὶ ἡ μὲν ἀγαθότης τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοὺς ἀνθρώπους (93), καθόσον ἐσμὲν χωρητικοί, διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἀγαθῶν ἔργων τῇ πρὸς τὸν Θεὸν τῶν ὄλων ὁμοιώσει προσάγει ἐν οἷς φησὶ· *Γίνεσθε τέλειοι καθὼς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τέλειός ἐστιν*· οὗτος δὲ τὸν Μονογενῆ τὴν ἐκ φύσεως αὐτῷ ὑπάρχουσαν πρὸς τὸν γεννήσαντα οικειότητα (94), τὸ εἰς αὐτὸν ἤκον, ἀποστρεφεῖ. Καίτοι καὶ οὕτως (95) αὐτῷ εἰς τὸ ἐναντίον ὁ λόγος περιτραπήσεται. Εἰ γὰρ ἀσύγκριτος ὁ Πατὴρ, πόθεν λαδὼν τῆς ἀνομοιότητος τοῦ Υἱοῦ τὰς ἀποδείξεις παρέξεται; Εἰ μὲν γὰρ, ἀντιπαρεξετάζων τὰς οὐσίας ἀλλήλαις, εὐρηκέναι φησὶ τὸ ἀνόμοιον, πῶς ἀσύγκριτος ὁ τοιοῦτος; εἰ δὲ οὐδὲ συγκρίνεται τὴν ἀρχὴν (96), πῶς ἐπιγῖναι τὸ ἀγαθῷ ἐναντιοῦσθαι ἴδιον, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ ἑαυ-

C multo esse, solere aliquid fieri, aliud semper fieri. Verba autem privativa solent quidem genitivo rei jungi: sed id non semper fieri constat; imo non raro regunt duos accusativos. Quare nullam video causam, cur editiones veteres lot codicum numero suffultas sequi nobis non liceat. Lege Thesaurum. Veteres aliquot libri ὑπάρχουσαν πρὸς τὸν γεγεννηκότα.

(95) Editi καὶ οὗτος. Libri antiqui καὶ οὕτως. Vox τοιοῦτος, quæ aliquanto post legitur, hoc loco debet sumi pro eo qui comparatur ac confertur cum alio.

(96) Illud, τὴν ἀρχὴν, non raro sumitur adverbialiter pro eo, quod est, *initio*, *omnino*, etc., nec debuerat interpret sic vertere: *Quod si nec initium quidem comparationis habet*.

(97) Post vocem ἑαυτῷ in Regiis primo, secundo et sexto sequuntur illa, οὗ γένοιτο λυτρώσθαι ἡμῶς χάριτι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεθ' οὗ τῷ ἀνάρχῳ Πατρὶ δόξα σὺν ἀγίῳ Πνεύματι· νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας: quorum verborum interpretationem Latinam cum vidisset Ducæus in editione Parisiensi, conquestus est Græca ex suo codice Regio addita non fuisse. Sed ea in re viro doctissimo assentiri non queo, cum ejusmodi clausulas a librariis addi solitas, nemo qui paulummodo in veteribus libris legendis versatus sit, ignoret.

ΠΡΟΣ ΕΥΝΟΜΙΟΝ (98) ΛΟΓΟΣ Β'.

ΠΕΡΙ ΥΙΟΥ.

ADVERSUS EUNOMIUM LIBER SECUNDUS.

DE FILIO.

1. Ἐν τοίνυν τοῖς περὶ Θεοῦ τῶν ὄλων λόγοις ἂ ὑποκατασκευάσας ὅσον ἐδύνατο τὰς εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημίας, αὐτῷ λοιπὸν ἐπαφῆκε τῷ Μονογενεῖ Θεῷ τὴν γλῶσσαν. Τί γὰρ φησι;

ΕΥΝ. Καὶ εἰς Υἱός. Μονογενῆς γὰρ, περὶ οὐ ἐντὴν μὲν τὰς τῶν ἁγίων φωνὰς παραθέμενον, δι' ὧν Υἱὸν καὶ γέννημα καὶ ποίημα καταγγέλλουσι, ταῖς τῶν ὀνομάτων διαφοραῖς καὶ τὴν τῆς οὐσίας παραλλαγὴν ἐμφανίσαντας, ἀπηλλάχθαι φροντίδων καὶ πραγμάτων· διὰ δὲ τοὺς σωματικὴν τὴν γέννησιν ὑπολαμβάνοντας, καὶ ταῖς ὁμωνυμίαις προσπιπτόντας, ἀναγκαῖον ἴσως καὶ περὶ τούτων διὰ βραχέων εἰπεῖν.

ΒΑΣ. Ταῦτα μὲν (99) ὁ Εὐνόμιος. Ἐγὼ δὲ, εἰ μὲν οὕτω χρὴ διανοεῖσθαι περὶ τοῦ λόγου παντὸς, ὡς πλάσματός οἷα ἐν τοῖς διδασκαλείοις τῆς ματαιότητος εἰς μελέτην τοῦ ἐν τῷ ψεύσματι πιθανοῦ τοῖς μειρακίοις προβάλλεται (ἐπειδὴ καὶ παραπλησίως ἐκεῖνοι πάντα σκιαμαχίᾳ προσέοικε· πρὸς κατηγοροὺς τε μάχη μὴ ὑφεστῶτας· καὶ ἀπολογία πρὸς κατηγορίαν οὐ προρῆθηεῖσαν· καὶ λόγος (1) πρὸς δικαστὰς τοὺς οὐδαμοῦ φαινομένους)· εἰ οὕτω χρὴ καὶ τούτων ἀκοῦειν, αὐτὸς τε ἀφίημι τὴν ἐξέτασιν, καὶ παντὶ παραινῶ μηδὲν τῶν εἰρημένων περιεργάζεσθαι· εἰ δὲ μαιζόν ἐστι τὸ ἐπάγγελμα, καὶ πολλοὶς γέγονεν ὑπόνοια (2), εἶναι τινα παρ' αὐτῷ τῆς ἀληθείας φροντίδα, ἀνάγκη πᾶσα τῶν εἰρημένων ἕκαστον διευθύνειν εἰς δύναμιν. Τίς ἂν οὖν τρόπος τῆς ἐξετάσεως δικαιότερος γένοιτο, ἢ τοῖς διδάγμασι (3) τοῖς παρὰ τοῦ Πνεύματος ἡμῖν δεδομένοις τὸν λόγον συγχρίνοντας, ὃ μὲν ἂν ἐκεῖνοι συμφωνοῦν εὕρωμεν καταδέχεσθαι, τῷ δὲ ἐναντίας ἔχοντι ἀπιστεῖν καὶ ὡς ἔχθρὸν ἀποφεύγειν;

2. Πρῶτον τοίνυν ἐκεῖνο δεικνύτω, τίνες τῶν ἁγίων

(98) Regii primus et sextus τοῦ αὐτοῦ λόγος β', ἀνατροπὴ τοῦ ἀθέου δόγματος τοῦ Εὐνομίου. *Ejusdem liber secundus. Eversio impii dogmatis Eunomii.* Reg. secundus τοῦ αὐτοῦ περὶ Υἱοῦ λόγος δευτέρος, ἀνατροπὴ, etc., ut supra. Editio Paris. Κατ' Εὐνομίου τοῦ δυσσεβοῦς λόγος β'. Codex Colb. et Reg. tertius ut in contextu.

99) Editi Ταῦτα μὲν οὖν. Vox οὖν in mss. deest.

1. Itaque posteaquam in iis quos de Deo universorum habuit sermonibus præstruxit, quoad potuit, in Dei Filium blasphemias, deinceps in ipsum unigenitum Deum immittit linguam. Quid enim dicit?

EUN. Et unus Filius. Unigenitus enim, de quo sanctorum voces per quas Filium et genituram et creaturam prædicant, si protulisset; sic poteramus, substantiæ etiam diversitate per nomen diversitatem declarata, curis liberi esse atque negotiis. Sed propter eos qui generationem corpoream intelligunt, et quibus voces ambigæ sunt offensioni, necesse forte fuerit de iis etiam pauca dicere.

BAS. Hæc quidem Eunomius. Ego vero si oporteat de tota oratione sicut de re ficta sentire, qualia in vanitatis scholis proponuntur adolescentibus ad exercitationem, ut appareat in mendacio verisimilitudo (siquidem ut illis contingit, ita hic pugnae adumbratæ similia sunt omnia: pugna videlicet contra accusatores qui non exstant: apologia ac responsio ad accusationem non prænuntiatam; oratio ad iudices qui nusquam comparent); si, inquam, et hæc audire oportet, tum ipse de iis inquirere desino, tum omnes admoneo, ut nihil eorum quæ dicta sunt, satagant. Sin majus est quod promittit; et multis aborta est suspicio, aliquam esse apud eum veritatis curam, necesse omnino fuerit singula 239 verba pro nostra virili parte confutare. Quis autem expendendi modus justior fuerit, quam si datis nobis a Spiritu documentis orationem conferentes, quod quidem illis consonum invenerimus, id suscipiamus: quod vero iis adversatur, id nequaquam credamus atque ut inimicum effugiamus?

2. Primum itaque illud ostendat, qui sint sancti

* (1) Codex unus καὶ λόγοι. Alii tres mss. καὶ λόγους, corrupte.

(2) Codices duo ἐγγέγονεν ὑπόνοια.

(3) Antiqui duo libri ἢ τοῖς δόγμασι, et ita quoque legitur in aliis duobus mss., sed in ora libri duntaxat, in contextu vero scriptum invenitur διδάγμασι: quam ultimam lectionem præferunt quoque editi et alii tres mss.

qui genituram et facturam Christum appellant? A quas Scripturarum voces habeat ad demonstrationem? Nam si beati Petri voce quæ in Actis apostolorum conscripta est, innititur, ubi dicit: *Sciat tota domus Israel, quod Dominum ipsum et Christum fecit Deus, hunc Jesum quem vos crucifixistis*¹⁹: primum quidem id testimonium convenientiam nullam habet cum quæsito. Nam ostensurum se professus, Filium a sanctis facturam dictum fuisse, testimonium perhibet de Deo et Patre, quod fecerit. Non enim illud dixerit, licere sibi, tum cum de tantis rebus sermo instituitur, derivationes quasdam ac variationes nominum excogitare. Enimvero si vel otiosi verbi pœnas in die iudicii dabimus; multo minus si quidquam in tantis rebus innovamus, id nobis citra pœnam remittetur. Fortasse enim illud quidem tanquam consentaneum de Deo et Patre dici, a divina Scriptura edocti sumus: hoc vero non convenire Unigenito, Spiritus sanctus sciendo ostendit. Quomodo igitur tutum fuerit, voce *Fecit* immutata, universorum factorem facturam dicere? Etenim si appellatio ejusmodi ei conveniret, utique non fuisset prætermittenda a Spiritu silentio. In creaturis quidem reperimus a verbo *Fecit* desumptam fuisse facturæ appellationem: in Filio autem Dei non item. *In principio enim Deus fecit cælum et terram*²⁰. Et rursus: *In facturis manuum tuarum meditabar*²¹. Et, *Enimvero quæ sunt invisibilia illius, ex creatione mundi, dum per facturam innotescent, perspicuntur*²². Sic Scriptura in quibus opportunum est usurpat hoc nomen, id de Domino nostro et Salvatore Jesu Christo, tanquam gloriæ ejus majestatem haud decens, obtulit. Sed tamen et asciam, et lapidem angularem, et lapidem offensionis, et petram scandali, et alios ejusmodi nominibus, in quibus non multum videtur inesse laudis, iis, qui nominum significationem non assequuntur, Dominum gloriæ appellare non erubescit; at facturam nusquam omnino nominavit. At verò hic ab ipsis sanctis hoc se nominis accepisse ait, ut non suos solum æquales, sed sanctos etiam qui olim fuerunt, calumniis suis involvat.

3. Verum præterquam quod ob periculum non oportet talia audere, neque Domini nomina a seipso transformare: præterea ne ipsa quidem Apostoli sententia exhibet nobis eam Unigeniti quæ ante sæ-

¹⁹ Act. 11, 36. ²⁰ Gen. 1, 1. ²¹ Psal. cxlii, 5. ²² Rom. 1, 20.

(4) Reg. quartus in margine ὀνομάτων ἐπιγράτειν.

(5) Hoc dicit Basilius: Scriptura cum de Patre sermonem habet, verbo *fecit* utitur, ut ostendat hoc verbum Patri tanquam rerum omnium conditori convenire: contra, cum de Filio loquitur, nunquam vocem *facturæ* usurpat, ut doceamur id nomen ei, qui pariter rerum conditor est, non congruere. Antiqui quatuor libri Τάχα γάρ που τὸ μὲν ... λόγου, τὸ δὲ. Editi τάχα γάρ τούτο μὲν ... λόγου, τούτο δὲ. Hoc ipso in loco editi et duo mss. οὐχ ἀρμόζειν.

γέννημα καὶ ποίημα τὸν Χριστὸν προσειρήκασι; ποίας ἔχει φωνάς τῶν Γραφῶν εἰς ἀπόδειξιν; Εἰ γὰρ τῆ τοῦ μακαρίου Πέτρου φωνῆ τῇ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων ἀναγεγραμμένη ἐπιστηρίζοιτο, ἔνθα φησὶ· *Γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι Κύριος αὐτὸν καὶ Χριστὸν ἐποίησεν ὁ Θεὸς, τούτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε*. πρῶτον μὲν οὐδὲν οἰκεῖον ἔχει τῷ ζητούμενῳ ἢ μαρτυρία. Ἐπαγγεῖλαμένος γὰρ δεῖξιν παρὰ τῶν ἁγίων εἰρῆσθαι *ποίημα* τὸν Υἱὸν, τὴν μαρτυρίαν παρέχεται περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὅτι ἐποίησεν. Οὐ γὰρ ἐκεῖνό γε ἂν εἶποι, ὅτι ἔξεστιν αὐτῷ ἐν τοῖς περὶ τῶν τηλικούτων λόγοις παραγωγὰς τινὰς καὶ παρασχηματισμοὺς τῶν ὀνομάτων ἐπινοεῖν (4). Εἰ γὰρ καὶ ἀργοῦ λόγου εὐθύνας ὑπέξομεν ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ἢ ποῦ γε τὸ περὶ τῶν τηλικούτων καινοτομεῖν ἀνεύθυνον ἡμῖν ἀφεθήσεται. Τάχα γὰρ που τὸ μὲν (5) ὡς πρέπον ἐπὶ Θεοῦ καὶ Πατρὸς λέγεσθαι παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδιδάγμεθα λόγου· τὸ δὲ οὐχ ἀρμόζον τῷ Μονογενεῖ δι' ὧν ἀπεσιώπησε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνεδειξάτο. Πῶς οὖν ἀσφαλὲς τὴν, *Ἐποίησε*, φωνὴν μεταρρυθμίζοντα (6), ποίημα λέγειν τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων; Εἰ γὰρ ἐπρεπεῖν αὐτῷ προσηγορία τοιαύτη, οὐκ ἂν ἐσιωπήθη παρὰ τοῦ Πνεύματος. Ἄλλ' ἐπὶ μὲν τῆς κτίσεως εὐρομεν ἀπὸ τοῦ, *Ἐποίησε*, τὴν τοῦ ποιήματος προσηγορίαν μεταληφθεῖσαν· ἐπὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (7) οὐκέτι. *Ἐν ἀρχῇ γὰρ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*· καὶ πάλιν· *Ἐν τοῖς ποιήμασι τῶν χειρῶν σου ἐμελέτων*· καὶ, *Τὰ (8) γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι ροοῦμένα καθοράται*. Οὕτως ἐφ' ὧν ἐστὶ χρῆσιμον τὸ ὄνομα παραλαμβάνουσα ἡ Γραφή, ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ (9), ὡς οὐ πρέπον τῷ μεγαλείῳ τῆς δόξης, παρεσιώπησε. Νῦν δὲ ἀξίτην μὲν καὶ λῆθον ἀπρογωνίατον, καὶ λῆθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου, καὶ τοιαῦτα ἕτερα ἐν οἷς οὐ πολλὴ δοκεῖ τὸ εὐφημον εἶναι τοῖς μὴ καθικνουμένοις τῆς σημασίας τῶν ὀνομάτων, τὸν Κύριον τῆς δόξης προσαγορεύειν οὐκ ἐπαισχύνεται· *ποίημα* δὲ οὐδαμῶν τὸ παράπαν ὠνόμασε. Καίτοι γε οὗτος παρ' αὐτῶν εἰληφέναι τῶν ἁγίων τὸ ὄνομα τοῦτο φησιν, ἵνα ταῖς συκοφανταῖς μὴ μόνον (10) τοὺς κατ' αὐτὸν περιβάλλῃ, ἀλλὰ καὶ τοὺς πάλαι ποτὲ γενομένους ἁγίους.

3. Ἄνευ δὲ τοῦ μὴ χρῆναι διὰ τὸ ἐπικίνδυνον τοῖς τοιούτοις ἐπιτολμᾶν, καὶ τὰ τοῦ (11) Κυρίου ὀνόματα παρ' ἑαυτοῦ μεταπλάττειν· εἰ οὐδὲ ἡ τοῦ Ἀποστόλου διάνοια τὴν πρὸ αἰῶνος ὑπόστασιν τοῦ Μονογε-

Alii quinque mss. οὐχ ἀρμόζον.

(6) Editi μεταρρυθμίζοντας. Antiqui sex libri μεταρρυθμίζοντα, quomodo tutum fuerit ei qui ex verbo fecit vocem facturæ concinnavit?

(7) Alii τοῦ Υἱοῦ καὶ Θεοῦ.

(8) Editi καὶ πάλιν τὰ. Codices multi καὶ τὰ.

(9) Editi Κυρίου καὶ Σωτῆρος; ἡμῶν Ἰησοῦ. At mss. uti in contextu.

(10) Reg. quartus μὴ μόνους.

(11) Editi ἐπιτολμᾶν, κατὰ τοῦ. Antiqui tres libri ἐπιτολμᾶν, καὶ τὰ τοῦ, recte.

νοῦς ἡμῖν παρίσθησι, περὶ ἧς ὁ λόγος ἐν τῷ παρόντι. Αὐτὸς γὰρ περὶ τῆς οὐσίας αὐτῆς τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς τὸν Θεόν, ἀλλὰ περὶ τοῦ κενώσαντος ἑαυτὸν ἐν τῇ τοῦ δούλου μορφῇ, καὶ γενομένου συμμόρφου τοῦ σώματι τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, καὶ σταυρωθέντος ἐξ ἀσθενείας, σαφῶς διαλέγεται. Καὶ τοῦτο παντὶ γνωρίζον τῷ καὶ μικρὸν ἐπιστήσαντι τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τῷ βουλήματι, ὅτι οὐχὶ θεολογίας ἡμῖν παραδίδωσι τρόπον, ἀλλὰ τοὺς τῆς οἰκονομίας λόγους παραδίδωσι. *Κύριον* γάρ, φησὶ, καὶ *Χριστὸν αὐτὸν* (12) ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ἡμεῖς ἐσταυρώσατε, τῇ δεικτικῇ φωνῇ μονοφυλῆ πρὸς τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ καὶ ὁρώμενον πᾶσι προδήλως ἐπεριδόμενος. Ὁ δὲ τὴν, ἐποίησεν, φωνὴν εἰς τὴν ἀρχῆθεν γέννησιν (13) τοῦ Μονογενοῦς μεταφέρει. Καὶ οὐδὲ ἐκεῖνο αὐτὸν δυσωπεῖ, ὅτι τὸ, *Κύριος*, οὐκ οὐσίας ἐστίν, ἀλλ' ἐξουσίας ὄνομα. Ὅσατε ὁ εἰπὼν, *Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε*, τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν καὶ δεσποτείαν λέγει τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιτραπέισαν αὐτῷ, οὐ τὴν (14) εἰς τὸ εἶναι πάροδον αὐτοῦ διηγείται. Ταῦτα μὲν οὖν μικρὸν ὑστερον ἐπιδείξομεν, ὅταν ἐλέγχωμεν αὐτὸν παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Πνεύματος τὰς ἐκ τῆς Γραφῆς μαρτυρίας παρατιθέμενον· νυνὶ δὲ ἐπὶ τὰ συνεχῆ τοῦ λόγου προΐωμεν. Τί οὖν αὐτῷ βούλεται τὸ ὄνομα τοῦτο; καὶ τί δήποτε ποίημα προσαγορεύειν τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων ἐπιχειρεῖ; Σοφίσματι κιβδηλῶ παρακρουσάμενος ἑαυτὸν, οἴεται ταῖς τῶν ὀνομάτων διαφοραῖς καὶ τῆς οὐσίας παραλλαγῇν συνεκαίνεσθαι (15).

4. Καίτοι τίς ἂν τῷ λόγῳ τούτῳ συμφρονῶν πρόσθοιτο, ὅτι ὧν τὰ ὀνόματά ἐστι διάφορα, τούτων παρελλάχθαι καὶ τὰς οὐσίας ἀνάγκη; Πέτρου γάρ καὶ Παύλου, καὶ ἀπαξιαπλῶς ἀνθρώπων πάντων προσγοραὶ μὲν διάφοροι, οὐσία δὲ πάντων μία. Διόπερ ἐν τοῖς πλείστοις οἱ αὐτοὶ ἀλλήλοις ἐσμέν· τοῖς δὲ ἰδιώμασι μόνους (16) τοῖς περὶ ἕκαστον θεωρουμένοις ἕτερος ἕτερου διενηνόχαμεν. Ὅθεν καὶ αἱ προσγοραὶ οὐχὶ τῶν οὐσιῶν εἰσι σημαντικά, ἀλλὰ τῶν ἰδιοτήτων, αἷ τὸν καθ' ἓνα χαρακτηρίζουσιν. Ὅταν οὖν ἀκούωμεν (17) *Πέτρον*, οὐ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ νοοῦμεν ἐκ τοῦ ὀνόματος· ἰουσίαν δὲ λέγω νῦν τὸ ὑλικὸν ὑποκείμενον· ὅπερ οὐδαμῶς σημαίνει τὸ ὄνομα, ἀλλὰ τῶν ἰδιωμάτων ἃ περὶ αὐτὸν θεωρεῖται τὴν ἔνοιαν ἐντυπούμεθα. Εὐθύς γάρ ἐκ τῆς φωνῆς ταύτης νοοῦμεν τὸν τοῦ Ἰωανῆ (18), τὸν ἐκ τῆς Βηθσαϊδᾶ, τὸν ἀδελφὸν

¹² Joan. i, 2. ¹³ Philip. ii, 7. ¹⁴ Philip. iii, 21.

(12) Sic antiqui tres libri. Vox αὐτόν in vulgatis desiderabatur. Illud quod mox sequitur, προδήλως ἐπεριδόμενος, sic ad verbum interpretari poteris, tantum non palam incumbens. Hoc est, apostolus Petrus per vocem hunc tantum non demonstravit humanitatem Christi Domini: aut, si mavis, apostolus Petrus per vocem hunc tam perspicue humanitatem Christi Domini indicavit, ut eam tantum non oculis subijciat. Reg. tertius προδήλως ἀπεριδόμενος.

(13) Reg. tertius ἀρχῆθεν γένεσιν. Alii mss. cum editis γέννησιν.

(14) Illud, οὐ τὴν, etc., ita verterat Trapezuntius, non quomodo esse cœperit, narrat. Interpretationem

cula fuit subsistentiam: de qua nunc nobis sermo est. Neque enim de substantia ipsa Dei Verbi, quod in principio erat apud 240 Deum ²², sed de eo qui seipsum exinanivit in forma servi ²⁴, et factus est conformis corpori humilitatis nostræ ²⁵, ac crucifixus est ex infirmitate ²⁶, clare ac perspicue disserit. Et hoc notum est omnibus qui vel parum ad apostolicæ dictionis sensum animum intenderunt, quod non theologiæ nobis modum tradit, sed dispensationis rationes declarat. *Dominum* enim, inquit, et *Christum ipsum Deus fecit, hunc Jesum quem vos crucifixistis* ²⁷: hac demonstrativa voce in humanitatem ejus atque in id quod oculis omnium subjectum erat tantum non aperte intentus. Hic vero vocem fecit ad eam Unigeniti generationem quæ a principio fuit, transfert. Et ne illud quidem eum pudore afficit, quod vox *Dominus* non nomen sit substantiæ, sed potestatis. Quare qui dixit, *Dominum ipsum et Christum Deus fecit*, principatum ac dominium in omnes ei a Patre traditum dicit, non illius ad esse transitum narrat. Et quidem: hæc paulo post ostendemus; cum convincemus illum Scripturæ testimonia præter Spiritus voluntatem proferre in medium: sed nunc ad verba coheræntia progrediamur. Quid ergo hoc nomen sibi vult? qua tandem de causa facturam factorem omnium appellare aggreditur? Ipse se fucata cavillatione decipiens, substantiæ etiam diversitatem una cum nominum discrimine ostendi existimat.

4. Sed quis mentis compos ad hanc sententiam accesserit, quod quorum nomina sunt diversa, horum etiam substantias diversas esse necesse sit? Petri enim et Pauli, et in summa, hominum omnium appellationes sunt quidem diversæ: sed tamen omnium una substantia est. Quapropter in plurimis iidem inter nos sumus, et solis proprietatibus quæ in unoquoque considerantur, alter ab altero differimus. Unde et appellationes non substantias, sed proprietates quibus quisque designatur, significant. Itaque cum audimus *Petrum*, non ejus substantiam hoc nomine intelligimus (substantiam autem nunc dico materiale subjectum, quod nequaquam eo nomine significatur), sed proprietates quæ circa eum considerantur, cogitatione depingimus. Illico enim per hanc vocem intelligimus

²² II Cor. xiii, 4. ²⁷ Act. ii, 36.

Trapezuntii emendans Combefisius sic scripsit: quod nactus est, ut esset, subobscurius. Ad verbum vertimus, non Latine quidem, sed fideliter tamen, non ejus ad esse transitum narrat: hoc est, Non narrat quomodo huc pervenerit, ut sit.

(15) Reg. quartus συνεμφανέσθαι.

(16) Editi cum Reg. quinto ἰδιώμασι μόνον. Alii quinque mss. μόνους.

(17) Codex unus Ὅταν γάρ. At Colb. et Reg. tertius Ὅταν οὖν ἀκούωμεν. Editi Ὅταν γοῦν ἀκούωμεν.

(18) Editi νοοῦμεν Πέτρον, τὸν τοῦ Ἰωανῆ. Vox Πέτρον deest in Colb. et in Reg. tertio; nec dubium est, quin melius absit. Lege Ducæum.

Jonæ filium, qui fuit ex Bethsaida, Andreae fratrem, qui ex piscatore ad apostolatus ministerium vocatus est, qui quoniam fide præstabat, Ecclesie ædificationem in seipsum recepit: quorum nihil quidquam essentia est, si essentia tanquam substantia intelligatur. Quare nomen characterem qui dem Petri nobis circumscribit: ipsam vero essentiam nequaquam exhibet. Rursus, cum Paulum audimus, 241 aliarum proprietatum intelligimus concursum, Tarsensem, Hebræum, secundum legem Pharisæum, Gamalielis discipulum, æmulationis ergo Ecclesiarum Dei persecutorem, ex tremendo viso ad agnitionem perductum, apostolum gentium. Hæc enim omnia una Pauli voce circumscribuntur. Atqui, si verum esset essentias eorum quorum nomina diversa sunt, contrario modo se habere, oporteret certe et Paulum et Petrum et generatim homines omnes diversæ inter se essentia esse. Sed cum nemo sit ita ignarus, ita communis naturæ imperitus, qui id dicere animum inducat: *E luto enim, inquit, formatus es tu, sicut et ego* 28; ubi nihil aliud nisi eandem essentiam omnium esse significat Scriptura; mendax est qui ex nominum diversitate diversitatem essentia sequi fingit. Nec enim rerum natura nomina sequitur; sed posterius rebus nomina inventa sunt. Etenim si id verum esset: quorum eadem essent appellationes, eorum etiam oporteret unam et eandem essentiam esse. Proinde cum Dei appellatione 29 dignati sint qui in virtute sunt perfecti, essent utique homines Deo universorum coessentiales. At sicut hoc dicere manifesta insania est, sic et sermo ille dementiam non

5. Patet igitur ex dictis, quod nomina non significant quoque in Patre et Filio essentiam, sed proprietates designent. Nullum igitur locum habet is sermo, qui ex nominum diversitate essentialium contrarietatem introducit. Hoc autem modo seipse ante omnia evertit. Nam si factura et genitura differunt inter se; Unigeniti essentialis, ex diversitate nominum consequentes, erunt diversæ. Sed si hoc dicere dementium est, neque illud eorum est qui mentis compotes sunt. Hic autem simulat etiam habere se innumeras demonstrationes, quod Filius a sanctis factura appellatus sit. At quasi ad alia quædam potiora festinaret, in præsentis scilicet mentionem differt. Est autem et hoc artificiosa versutaque malitia, silentium, cum verbis inops est, antepone. Etenim si umbram haberet testimonii,

28 Job xxxiii, 6.

29 Psal. lxxxii, 6.

(19) Reg. tertius ἐφ' ἑαυτοῦ. Hunc locum in suis notis illustrat vir eruditissimus Duceus.

(20) Antiqui tres libri οὐσία ἢ ὑπόστασις. Alii tres mss. cum editis οὐσία ὡς ἡ ὑπόστασις, si essentia tanquam substantia intelligatur, hoc est, si essentia sumatur simpliciter pro natura humana, qua Petrus simpliciter erat animal rationale. Ex quo colligere licet, hunc locum verti debere, quasi scripsisset Basilius: οὐσία νοουμένη ὡς ἡ ὑπόστασις. Mox editi et unus ms. ἀφορίζει τοῦ Πέτρου. At mss. quinque ἀφορίζει τὸν Πέτρον, nobis exhibet personam Petri: vel, ut loquuntur philosophi, individuum Petri.

Ἀνδρέου, τὸν ἀπὸ ἀλιέων εἰς τὴν διακονίαν τῆς ἀποστολῆς προσκληθέντα, τὸν διὰ πίστεως ὑπεροχὴν ἐφ' ἑαυτὸν (19) τὴν οἰκοδομὴν τῆς Ἐκκλησίας δεξάμενον· ὧν οὐδὲν ἐστὶν οὐσία, ὡς ἡ ὑπόστασις (20) νοουμένη. Ὡστε τὸ ὄνομα τὸν χαρακτήρα μὲν ἡμῖν ἀφορίζει τὸν Πέτρου· αὐτὴν δὲ οὐδαμοῦ παρίστησι τὴν οὐσίαν. Πάλιν ἀκούσαντες Παῦλον, ἐτέρων ἰδιωμάτων συνδρομὴν ἐνοήσαμεν· τὸν Ταρσέα, τὸν Ἑβραῖον, τὸν κατὰ νόμον Φαρισαῖον, τὸν μαθητὴν Γαμαλιήλ, τὸν κατὰ ζῆλον διώκτην τῶν Ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ, τὸν ἐκ τῆς φοβερᾶς ὀπτασίας εἰς τὴν ἐπίγνωσιν ἐναχθέντα (21), τὸν ἀπόστολον τῶν ἐθνῶν. Ταῦτα γὰρ πάντα ἐκ μιᾶς φωνῆς τῆς Παύλος περιορίζεται. Καίτοιγε, εἴπερ ἀληθὲς ἦν, ὅτι ὧν τὰ ὀνόματα διενήνοχεν, ἐναντίως ἔχουσιν αἱ οὐσίαι, ἐχρῆν δήπου καὶ Παῦλον καὶ Πέτρον καὶ ἀπασφαλῶς ἀνθρώπους ἅπαντας ἑτερουσίους ἀλλήλοις εἶναι. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο οὐδεὶς οὕτως ἀμαθῆς καὶ τῆς κοινῆς φύσεως ἀνεπίσκεπτος, ὥστε ἂν εἴπειν προαχθῆναι· Ἐκ πηλοῦ γὰρ, φησὶ, διήρτισαι σὺ, ὡς κἀγώ· οὐδὲν ἕτερον τοῦ λόγου ἢ τὸ ὁμοούσιον πάντων ἀνθρώπων ἀποσημαίνοντος· ψευδῆς (22) ὁ τῇ διαφορᾷ τῶν ὀνομάτων τὸ τῆς οὐσίας διάφορον ἐπεσθαὶ σοφίζόμενος. Οὐ γὰρ τοῖς ὀνόμασιν ἢ τῶν πραγμάτων φύσις ἀκολουθεῖ, ἀλλ' ὕστερα τῶν πραγμάτων εὐρηταὶ τὰ ὀνόματα. Εἰ γὰρ τοῦτο ἦν ἀληθὲς, ἔδει καὶ ὧν προσηγοῖται (23) εἶσιν αἱ εὐταί, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν οὐσίαν εἶναι. Οὐκοῦν ἐπειδὴ οἱ κατ' ἀρετὴν τέλειοι τῆς τοῦ Θεοῦ προσηγορίας ἡξίζονται, ὁμοούσιοι ἂν εἴεν τῷ Θεῷ τῶν ὄλων οἱ ἄνθρωποι. Ἄλλ' ὥσπερ τοῦτο λέγειν μανία σαφῆς, C οὕτω κἀκεῖνος ὁ λόγος τῆς ἰσῆς ἔχεται παρανοίας, dissimilem sapit.

5. Φανερόν τοίνυν ἐκ τῶν εἰρημένων, ὅτι καὶ ἐπὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ οὐχὶ οὐσίαν παρίστησι τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ τῶν ἰδιωμάτων ἐστὶ δηλωτικά· ὥστε μηδεμίαν εἶναι χώραν τῷ λόγῳ, ἐκ τῆς τῶν ὀνομάτων παραλλαγῆς τὴν τῶν οὐσιῶν ἐναντιώσιν παρεισάγοντι. Οὕτω δ' ἂν πρὸ πάντων (24) ἑαυτὸν καταβάλοι. Εἰ γὰρ διαφέρει ποιημὰ τε καὶ γέννημα, διάφοροι εἶσονται τοῦ Μονογενοῦς αἱ οὐσίαι, τῇ διαφορᾷ τῶν ὀνομάτων ἐπόμειναι. Εἰ δὲ τοῦτο παραφρονούντων εἴπειν, οὐδὲ ἐκεῖνο καθεστηκότων. Ὁ δὲ καὶ προσποιεῖται μὲν μυρίας ἔχειν τὰς ἀποδείξεις τοῦ παρὰ τῶν ἁγίων ποιήματα τὸν Υἱὸν προσειρηθῆσθαι· ὡς δὲ ἐφ' ἕτερά τινα προηγουμένα σπεύδων, ὑπερτίθεται δῆθεν ἐν τῷ παρόντι τὴν μνήμην. Ἔστι δὲ καὶ τοῦτο τεχνικὸν τὸ κακούργημα, ἐν οἷς ἀπορεῖ λόγων, τὴν σωπὴν προτιμᾶν (25). Εἰ γὰρ σκιὰν μαρτυρίας εἶχε τῆς τῶν

(21) Editi ἀναχθέντα. At mss. plerique omnes ἐναχθέντα.

(22) Editi οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ ὁμοούσιον πάντων ἀνθρώπων ἀποσημαίνοντος τοῦ λόγου· ὥστε ψευδῆς. Veteres quatuor libri ut in contextu, ommissa voce ὥστε

(23) Editi ὧν αἱ προσηγοῖται. At mss. ὧν προσηγοῖται.

(24) Πρὸ πάντων, ante omnia. Hoc est, suam prius, quam aliorum opinionem evertit.

(25) Veteres aliquot libri προτιμᾶ.

Μονογενῆ λεγούσης ποιήμα, οὐκ ἂν ἐκεκώφωτο (26) ἡμῶν ἦδη τὰ ὤτα περιθρulloύμενα. Εἰτά φησι, διὰ τοὺς σωματικὴν τὴν γέννησιν ὑπολαμβάνοντας τοῦ Κυρίου, καὶ ταῖς ὁμωνυμίας προσπαύοντας, ἀναγκαῖον αὐτῷ καὶ περὶ τούτων εἶναι διὰ βραχέων εἰπεῖν. Καίτοι τί ἐκώλυς, ταῖς ἐκ τῶν Γραφῶν μαρτυραῖς τὸν λόγον ἑαυτοῦ πιστωσάμενον, οὕτως ἐπὶ τὴν διόρθωσιν τῶν ἀσθενεστέρων ἔλθεῖν, καὶ τὴν ἐκ τῆς ὁμωνυμίας βλάβην παραμυθῆσασθαι, εἰ τις ἄρα γέγονέ ποτέ τισιν ἡ γενήσεται; Τίς γὰρ οὕτω παντελῶς σάρκινος (27) τὴν διάνοιαν, καὶ θεῶν λόγων ἄπειρος, ὥστε, ἀκούων θείας γεννήσεως, πρὸς τὰς σωματικὰς καταφέρεσθαι φαντασίας, ἐν αἷς συμπλοκῇ μὲν ἄρβενος πρὸς τὸ θῆλυ, κῆσις δὲ ἐν μητρᾷ, καὶ διάπλαισις, καὶ μόρφωσις, καὶ τοῖς καθήκουσι χρόνοις πρόδος εἰς τὸ ἔξω (28); Τίς οὕτω κτηνώδης, ὥστε, ἀκούων Θεοῦ Λόγον ἐκ Θεοῦ προελθόντα, ἀκούων δὲ σοφίαν ἐκ Θεοῦ γεννηθεῖσαν, πρὸς τὰς ὁμιλίαις πάθη τοῖς λογισμοῖς καταπίπτειν;

6. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο μετὰ τῶν ἄλλων εὐπρόσωπον αὐτῷ σχῆμα τῶν λόγων ἐπιτενόνθηται, ὡς τῆς πρὸς τοὺς ἀσυνέτους τῶν ἀδελφῶν εὐσπλαγγχίας ἔνεκεν τὸν κόπον τῆς (29) διδασκαλίας δοκεῖν καταδέχεσθαι. Καὶ τὰς μὲν (30) σωματικὰς ὑπνοίας, τὰς ἐπὶ τῇ προσηγορίᾳ ταύτῃ ἐγγινομένας, ἐπανορθοῦται δῆθεν τὰς δὲ ἐκ τοῦ ποιήμα τὸν Κύριον ὀνομάζεσθαι βλάβας οὐ παραιτεῖται. Καίτοι ὁ γε (31) σωματικὴν εἶναι τὴν γέννησιν φανταζόμενος, ὁ αὐτὸς ἂν καὶ ἐπὶ τοὺς ὑλικούς τῆς ποιήσεως τρόπους ὑπενεχθεῖη. Οὐ γὰρ δήπου μερισμὸν μὲν τινα καὶ μετὰστασιν καὶ ῥύσιν τῆς τοῦ γεννῶντος οὐσίας (32) ἐκ τῆς φωνῆς τοῦ γεννῶντος ὁ ἀσθενὴς ἐνοήσεται. Ὑλην δὲ ἔξωθεν ἐκ τοῦ μη ὄντος εἰσενεχθεῖσαν εἰς τὴν, ὡς ὑμεῖς φατε, τοῦ ποιήματος ὑπόστασιν, ὑπολαμβάνειν οὐκ ἐναγχῆσεται. Τίνος οὖν ἔνεκεν τὰ ἀρβωστήματα τῶν λογισμῶν τῶν ἀδελφῶν ἐξ ἡμισείας ἴσται, καὶ τῶν σωματικὴν τὴν γέννησιν (33) ὑπολαμβάνόντων ἐπιμελούμενος, τοὺς τῇ προσηγορίᾳ τοῦ ποιήματος περιπαύοντας παρορᾷ; Ὅτι τὸ μὲν γεγενῆσθαι πολέμιον οἶδε τοῖς δόγμασιν ἑαυτοῦ, τοῦ γεννηθέντος οὐκέως ἔχειν ὀφείλοντος πάντως καὶ ἀπαρallάκτως πρὸς τὸν γεννήσαντα τὸ δὲ πεποιθῆσθαι φίλον καὶ σύμμαχον ταῖς ἑαυτοῦ ὑποθέσεσι, διὰ τὸ ἄλλοτριον (34)

A quo Unigenitus factura diceretur, nonne jam aures nostræ his clamoribus circumsonantes absurdissent? Deinde ait necesse sibi esse propter eos qui corpoream Domini generationem intelligunt, et quibus voces ambiguae sunt offensionem, de his etiam breviter dicere. Sed quid vetabat, firmata Scripturae testimoniis oratione sua, ita demum ad debiliorum emendationem accedere, atque ortam ex ambiguis vocibus perniciem emollire, si qua tamen unquam ulli accidit aut accideret? Quis enim sic omnino mente carnalis est, et ita divinarum Scripturarum rudis, ut, divina generatione audita, ad corporeas imagines deferatur, in quibus congressus sit viri et mulieris, conceptio in utero, conformatio, configuratio, ac debitis temporibus progressus in lucem? B Quis adeo belluinus, ut, dum audit Deum Verbum ex Deo prodiisse, atque ex Deo genitam esse sapientiam, ad corporeos affectus cogitatione delabatur?

6. Sed hæc quoque speciosa verborum forma 242 una cum aliis ei excogitata est, ut, ob quamdam erga imperitos fratres commiserationem, laboriosam hanc docendi provinciam suscepisse videatur. Et corporeas quidem suspiciones quæ ex hac appellatione oboriuntur, corrigit scilicet: seu detrimenta ea, quæ ob facturæ nomen Domino impositum nascuntur, nequaquam evitat. Et vero generationem corpoream esse qui animo fingit, idem utique ad materiales etiam factionis modos deduci poterit. Nec enim partitionem quamquam et transitum aut fluxum, qui ex generantis substantia fiat, is, qui imbecillus est, ex generandi voce intelligit; materiam vero quæ extrinsecus ex nihilo ad facturæ, ut vos dicitis, constituendam substantiam advecta sit, non adducetur ut animo concipiat. Cur igitur cogitationum ægritudinæ, qua fratres laborant, media ex parte medetur, et eorum qui corpoream generationem intelligunt, suscepta cura, eos quibus facturæ appellatio offensionem est, negligit? Quoniam hoc quidem, *genitum esse*, suis ipsius ægmatibus contrarium novit, cum genitus cum genitore conjuncte omnino ac citra diversitatem habere se debeat; illud vero, *factum esse*, causæ suæ amicum

(26) Codices tres ποιήμα, κῶν ἐκεκώφωτο, sine nota interrogationis, *etiam aures nostræ absurdissent*.

(27) Legitur in margine Regii quarti σαρκικός.

(28) Editi εἰς τὰ ἔξω. At mss. quatuor εἰς τὸ ἔξω.

(29) Codex unus τὸν σκοπὸν τῆς, *propositum consiliumque docendi*.

(30) Illud, καὶ τὰς μὲν, etc., dictum est per ironiam, hac sententia: Quasi vero Eunomius timet, ne, generationis audito nomine, corporei aliquid excogitemus; nec tamen veretur Filium *facturam* nominare. Scilicet Filio convenit magis nomen facturæ, quam generationis.

(31) Sic mss. plerique omnes. Editi Καίτοιγε ὁ. Nōx editi οὕτως ἂν καί. At duo mss. ὁ αὐτὸς ἂν καί.

(32) Hoc dicit Basilius: Si quis, generationis auctori nomine, ob ingenii imbecillitatem sibi animo

D fingat aut partitionem, aut transitum, aut aliquem ex generantis substantia fluxum, is, ubi nomen facturæ audierit, multo magis excogitabit materiam aliquam ex nihilo sumptam, ex qua constabit factura. Vos igitur, qui de Filio loquentes voce facturæ utimini, nec tamen generationis nomine uti vultis, minori malo medemini eorum, qui corpoream generationem comminisci possunt: sed vobis studio non est, majus malum curare eorum, qui sibi persuadere possunt, substantiam Filii ex nihilo sumptam esse.

(33) Reg. tertius τὴν γένεσιν. Alii sex mss. τὴν γέννησιν. Idem codex ὑπολαμβάνόντων προνοούμενος.

(34) Illa, διὰ τὸ ἄλλοτριον, etc., dicta sunt hoc sensu: Ideo Eunomius libenter voce facturæ utitur, quod suæ opinioni faveat patrocineturque. Nam omnis factura alienum quiddam est et peregrinum a faciente, nec intelligitur naturalem habere cum

ac subsidiarium agnovit, quod id alieni peregrinique, et nullam omnino cum factore conjunctionem habentis notionem exhibet. Deinde ad hæc addit, dicens :

ΕΥΝ. Genituram itaque Filium dicimus, secundum Scripturarum doctrinam, non aliud quid substantiam intelligentes, et aliud quid quod præter ipsam significetur, sed ipsam esse hypostasin, quam nomen significat, cum substantiæ vere congruat hæc appellatio.

ΒΑΣ. Et in his utique veritatem palam oppugnat, sibi ipsi tamen consona loquitur. Quemadmodum enim in superioribus decernebat in Deo universorum substantiam ejus per ingenerationem significari : ita hic quoque substantiam Filii per genituram significari dicit : ut geniti ad ingentium oppositione, Unigenitum secundum ipsam substantiam contrario modo ad Patrem se habere ostendat. Quapropter cum Filium genituram appellat, verba quæ a divino Spiritu usurpata non sunt, præscribit. Unde hæc accepit? ex qua doctrina? a quo propheta? a quo apostolo, qui hoc ei cognomen tribuerit? Ego equidem hanc vocem sic expressam in nullo Scripturæ loco invenio.

7. Atqui hic iste se has appellationes non aliunde quam a Spiritus doctrina sumpsisse gloriatur. Parum enim ei fuit hominibus negotium facessere, nisi in ipsum etiam Spiritum insolesceret. **243** Patrem quidem genuisse, ex multis locis didicimus : Filium vero genituram esse, necdum ad hunc usque diem audivimus. *Parvulus enim, inquit, natus est nobis : filius et datus est nobis*; atque vocatur nomen ejus, non genitura, sed *Magni consilii angelus*²⁰. Atqui si genitura substantiam significaret, non aliud profecto nomen nos docuisset Spiritus, quam quod substantiam ejus palam declarare posset. Et rursus, Petrus qui ob veritatis agnitionem illis beatitudinis testimoniis dignatus est, non dicit, Tu es genitura; sed : *Tu es Christus Filius Dei vivi*²¹. Quin et Paulus, etiamsi omnia sua scripta Filii appellatione impleverit, nusquam tamen genituræ mentionem fecisse reperietur : quod nomen hic ille, tanquam si illud ex divino documento accepisset, confidentia multa profert. Nec enim hic ei permittendum est, ut, voce, *genuit*, quæ de Patre dicitur, transmutata ac transformata, appellet Dei Filium genituram. Non enim convenit ut is qui divino timore eruditus est, in id quod ex verborum consecutione apparuerit, facile transiliat : sed ut

²⁰ Isa. ix, 6. ²¹ Matth. xvi, 16.

faciente cognationem. Ex quo fit ut cuique promptum sit et facile colligere, Filium, si factura sit, Patri æqualem non esse : id quod in primis suadere conabatur Eunomius.

(35) Codex Colb. οὐσαν τοῦ Θεοῦ σημαίνειν, *essentiam Dei*.

(36) Sic mss. nostri. Articulus in editis deerat.

(37) Editi cum Reg. primo ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, *cujus principatus super humerum ejus*. Sed hæc voces, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου

καὶ ξένου, καὶ πάντα ἀνοικείου πρὸς τὸν ποιήσαντα τὴν ἔννοιαν παριστᾶν. Εἶτα τούτοις ἐπισυνάπτει λέγων·

ΕΥΝ. Γέννημα τοίνυν τὸν Υἱὸν φάμεν, κατὰ τὴν τῶν Γραφῶν διδασκαλίαν· οὐχ ἕτερον μὲν τι τὴν οὐσίαν νοοῦντες, ἕτερον δὲ τι παρ' αὐτὴν τὸ σημαίνονμενον, ἀλλ' αὐτὴν εἶναι τὴν ὑπόστασιν, ἣν σημαίνει τούνομα ἐπαληθευούσης τῆ οὐσίας τῆς προσγορίας.

ΒΑΣ. Καὶ ἐν τούτοις τοίνυν τῆ μὲν ἀληθείᾳ φανερώς διαμάχεται, ἑαυτῷ δὲ ὅμως ἀκόλουθα λέγει. Ὡς γὰρ ἐν τοῖς ἄνω λόγοις τὸ ἀγέννητον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων τῆς οὐσίας αὐτοῦ διωρίζετο εἶναι σημαντικὸν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα τὸ γέννημα τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ σημαίνειν (35) λέγει· Ἴν' ἐν τῆ τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἀντιθέσει ἐναντίως ἔχοντα τῷ Πατρὶ τὸν Μονογενῆ κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτὴν ἐπέδειξεν. Διὰ ταῦτα νομοθετεῖ βήματα ἕξω τῆς χρήσεως βεβα τῷ θεῷ Πνεύματος, γέννημα τὸν Υἱὸν ὀνομάζων. Πόθεν λαβῶν; ἐκ ποίας διδασκαλίας; τίνος προφήτου; τίνος τῶν ἀποστόλων ταύτην αὐτῷ τὴν προσωνομίαν ἐπιφημίσαντος; Ἐγὼ μὲν γὰρ οὐδαμοῦ τῆς Γραφῆς κειμένην οὕτω τὴν φωνὴν ταύτην εὑρον.

7. Καίτοι οὐδαμόθεν οὗτος ἢ ἐκ τῆς τοῦ Πνεύματος διδασκαλίας εἰληφέναι τὰς προσγορίας ταύτας ἀλαζονεύεται. Μικρὸν γὰρ αὐτῷ τοῖς ἀνθρώποις ἀγῶνα παρέχειν, εἰ μὴ καὶ αὐτοῦ τοῦ (36) Πνεύματος κατατολήσει. Γεγεννηκέναι μὲν γὰρ τὸν Πατέρα πολλοῦ λαχοῦ δεδιδάγμεθα· γέννημα δὲ εἶναι τὸν Υἱὸν οὐδέπω καὶ τήμερον ἀκηκόαμεν· *Παῦλον γὰρ, φησὶν, ἔγεννηθη ἡμῖν· υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν*· (37) καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐχὶ γέννημα, ἀλλὰ *Μεγάλης βουλής ἀγγελος*. Καίτοι εἶπερ τὸ γέννημα οὐσίας ὑπῆρχε σημαντικὸν, οὐκ ἂν ἕτερον ὄνομα παρὰ τοῦ Πνεύματος ἐδιδάχθημεν, ἢ ὅπερ ἐμφανῶς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ παριστᾶν ἔμελλε. Καὶ πάλιν ὁ Πέτρος, ὁ διὰ τὴν τῆς ἀληθείας ἐπίγνωσιν τῶν μακαρισμῶν ἐκείνων ἀξιωθεὶς, οὐκ εἶπε, Σὺ εἶ τὸ γέννημα· ἀλλὰ, *Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος*. Καὶ ὁ Παῦλος, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν γραφὴν τῆς τοῦ Υἱοῦ προσγορίας καταπληρώσας, οὐδαμοῦ φανήσεται γεννηματος μνημονεύσας· ὅπερ (38) οὗτος ἐκ πολλῆς τῆς πεποιθήσεως, ὡς ἐκ τοῦ θεοῦ λαβῶν διδασκαλίου (39), προφέρει. Οὐδὲ γὰρ ἐνταῦθα συγχωρητέον αὐτῷ, τὴν, *ἐγέννησε*, φωνὴν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς κειμένην μετασηματίζοντι καὶ μεταπλάσσουντι, γέννημα προσγοροῦσιν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Οὐ γὰρ ὅπερ (40) ἂν ἐκ τῆς τῶν βήματων ἀκολουθίας ὑποφαινῆται εὐκόλως ἐπιπηδᾶν

αὐτοῦ, desunt in antiquioribus codicibus, nec eas agnovit vetus interpres. Quare suspicor parumpertinuum additamentum esse librariorum : eoque magis, quod voces peregrinæ in Reg. primo non raro inveniuntur.

(38) Ὅπερ, quod nomen, genituræ scilicet.

(39) Editi διδασκαλείου, *ex divina schola*, non male. At mss. plerique omnes διδασκαλίου, *ex divina doctrina*.

(40) Codex unus Οὐδὲ γὰρ ὅπερ.

τοῦτω τὸν γε τῷ θείῳ φόβῳ πεπαιδευμένον προσήκει, ἀλλ' ἀγαπᾶν, τοῖς ἐν τῇ Γραφῇ κειμένοις ὀνόμασιν ἐπιμένοντα, διὰ τούτων θεοπροπῶς τὴν δοξολογίαν ἀποπληροῦν. Εἰ γὰρ οἱ ἐξ ἀρχῆς τὴν Ἑβραίων διάλεκτον εἰς τὴν Ἑλλάδα γλώσσαν μεταβαλόντες τινῶν ὀνομάτων τῆς ἑρμηνείας οὐ κατεστύλησαν, ἀλλ' αὐτὴν τὴν Ἑβραϊκὴν φωνὴν (41) μετεκόμισαν· ὡς τὸ Σαβαῶθ, καὶ τὸ Ἄδωναϊ, καὶ τὸ Ἐλωϊ, καὶ εἰ τι τοιοῦτον, οὐκ ἐπὶ τῶν θείων ὀνομάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἄλλων πλειόνων τὴν εὐλάβειαν ταύτην ἐπίδεικνύμενοι· πόσον τινα προσήκειν ἡμᾶς περὶ τῶν τοῦ Κυρίου ὀνομάτων τὸν φόβον ἔχειν; Καίτοι πότε (42) ἂν ἐκεῖνο [ἐκεῖνα] παρ' ἑαυτῶν τινα πλάσαι τῶν ὀνομάτων ἠθέσχοντο, οἷγε μὴδὲ τῆς ἑρμηνείας τινῶν καταθάρβήσαντες, ὡς ἂν ἡ μὲ τὸ ἐναργὲς τῆς ἐμφάσεως τῷ ἀκαταλλήλῳ τῶν σημασινομένων ἐκλύσειαν;

8. Ἄλλ' εἰ ἐγέννησε, φησὶν, ὁ Θεὸς, πῶς οὐ χρὴ τὸν γεννηθέντα προσαγορεύειν γέννημα; "Οτι φοβερὸν ἡμῖν ἡμετέροις αὐτὸν ὀνόμασι προσφωνεῖν, ἢ ἐχαρίσατο ὁ Θεὸς ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα. Υἱός μου εἰ σὺ, φησὶν, ἐγὼ σημερον γεγέννηκά σε. Καίτοι ἀκολουθότερον ἦν κατὰ τὸν τούτων λόγον, διὰ τὸ γεγενῆσθαι, γέννημα προσαγορευθῆναι, καὶ οὐχ ὕϊόν· ἀλλ' οὐκ εἴρηται. Διόπερ χρὴ τὸν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχοντα τὸ Χριστοῦ (43) δικαστήριον, καὶ εἰδὸτα ὅσος ὁ κίνδυνος ἀφελεῖν τι ἢ προσθεῖναι τοῖς παραδεδομένοις ὑπὸ τοῦ Πνεύματος, μὴ παρ' ἑαυτοῦ φιλοτιμῆσθαι καινοτομεῖν, ἀλλὰ τοῖς προκατηγγεγμένοις παρὰ τῶν ἁγίων ἐφησυχάζειν. Ὁ τοίνυν οὕτε ἡ κοινὴ συνθήκη, οὕτε ἡ τῶν Γραφῶν χρῆσις παραδέσσεται, τούτου κατατολμᾶν πῶς οὐχὶ τῆς ἐσχάτης ἀπονοίας ἐστί; Τίς γὰρ πατὴρ ἢ μήτηρ εὐμενῶς καὶ ἡμέρως πρὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ διακείμενος, ἀφείς τὸ προσαγορεύειν αὐτὸν (44) υἱὸν ἢ τέκνον, γέννημα ἂν προσείποι; Τέκνον γὰρ, φησὶν, ὕπαγε εἰς τὸν ἀμπελοῦνα· καὶ ἀλλαχοῦ· Ὁ Θεὸς δὲσεται ἑαυτῷ πρὸς τὸν εἰς σφαίρην, τέκνον· καὶ πάλιν ὁ Ἰσαάκ· Τίς εἶ, τέκνον; καὶ, Υἱέ, μὴ (45) ἀλιγώρει παιδείας Κυρίου· καὶ, Υἱὸς σοφὸς εὐφραίνει πατέρα· καὶ εἰ τι τοιοῦτον. Οὐδαμοῦ δὲ γέννημα τὸν ἐξ αὐτοῦ ἕκαστος προσειπὼν ἐπίδεικνυται. Καὶ ἡ αἰτία σαφής· ὅτι ὁ μὲν υἱὸς καὶ τὸ τέκνον ἐμφύχων εἰσὶν ὀνόματα, τὸ γέννημα δὲ οὐ πάντως. Γέννημα μὲν γὰρ δύναται λέγεσθαι καὶ τὸ πρὸ τοῦ ἐξεικονισθῆναι ἐν ταῖς ἀμδλώσεσιν ἐκβαλλόμενον· οὐ μὴν καὶ τῆς τοῦ τέκνου προσηγορίας ἄξιον τὸ ταιούτων. Καὶ γεννήματα μὲν οἱ καρποὶ τῆς γῆς, τέκνα δὲ ταῦτα οὐκέτι. Οὐ γὰρ μὴ πῶ, φησὶν, ἐκ τοῦ γενηματός τῆς ἀμπελοῦ ταύτης. Σπανίως δὲ ἐπὶ ἐμφύχων τὴν προσηγορίαν ταύτην παραληφθεῖσαν εὗρομεν (46). Καὶ ὅπου γε.

A contentus sit usitatis in Scriptura nominibus, in iisque permaneat, et per ipsa, ut Deum decet, glorificationem persolvat. Nam si hi qui initio Hebraicam linguam in Græcam converterunt, nomina quædam interpretari ausi non sunt, sed ipsam Hebraicam vocem retinere, ut Sabaoth, Adonai, Eloï, et si quid ejusmodi est, non in divinis solum nominibus, sed in aliis etiam pluribus hanc reverentiam ostendentes; quantum decet nos habere timorem circa nomina Domini? Quando autem sustinissent illi a seipsis nonnulla nomina constringere, qui ne interpretari quidem ausi sunt aliqua, ne expressionis perspicuitatem inepto significatu debilitarent?

8. Sed si, inquit, Deus genuit, quomodo par non est genitum genituram appellare? Quia horrendum est nobis eum, cui largitus est Deus nomen quod est super omne nomen²², nominibus nostris appellare. *Filius meus es tu*, inquit, *ego hodie genui te*²³. Atqui erat magis consentaneum secundum istorum rationem, propterea quod genitus est, genituram vocari, non Filium; at nequaquam dictum est. Proinde oportet eum qui Christi iudicium ob oculos habet novitque quam periculosum sit quidpiam subtrahere aut addere iis quæ a Spiritu tradita sunt, non conari quidquam a seipso innovare, sed in iis quæ prius a sanctis nuntiata sunt, acquiescere. Quod igitur nec communis consuetudo, nec Scripturarum usus admisit; id audere, nonne summæ dementiae est? Quis enim pater aut mater, si benevole ac blande erga eum qui ex se est, afficiatur, omisso filii aut nati nomine, genituram ipsum vocaverit? *Nate*, enim, inquit, *vade in vineam*²⁴. Et alibi: *Deus videbit ovem ad victimam, nate*²⁵. Et rursus Isaac: *Quis es, nate*²⁶? Et: **244** *Fili, noli negligere disciplinam Domini*²⁷. Et: *Filius sapiens latificat patrem*²⁸. Et si quid aliud ejus generis. Nemo autem eum qui ex ipso est, genituram appellasse usquam perhibetur. Et aperte hoc est causæ, quod filius quidem ac natus, animalium sunt nomina, genitura autem non continuo. Nam id etiam quod antequam conformatum sit, in abortibus ejicitur, genitura nominari potest, nec tamen hoc nati appellatione dignum est. Quinetiam terræ fructus vocantur genituræ, nati non item. *Non enim bibam*, inquit, *de geminis vitis hujus*²⁹. Raro vero in animalis hanc appellationem adhibitam invenimus. Et certe ubi usurpata

²² Philipp. II, 9. ²³ Psal. II, 7. ²⁴ Matth. XXI, 28. ²⁵ Gen. XXII, 8. ²⁶ Gen. XXVII, 18. ²⁷ Prov. III, 11. ²⁸ Prov. X, 1. ²⁹ Matth. XXVI, 29.

(41) Editi cum aliquot mss. Ἑβραϊκὴν ἐκφώνησιν. Codex Colb. et Reg. tertius Ἑβραϊκὴν φωνὴν.

(42) Editi τότε. Antiqui libri πότε.

(43) Editi τὸ τοῦ Χριστοῦ. At mss. τὸ Χριστοῦ.

(44) Vocem αὐτόν ex tribus codicibus Regiis addidimus.

(45) Editi Υἱέ μου. Vox μου in quatuor mss. deest, nec apud LXX quoque legitur. Prov. III, 11.

Sed tamen ea exprimitur et in Vulgata, *Disciplinam Domini, fili mi, ne abjicias*, et apud Paulum, Hebr. XII, 5, *Fili mi, noli negligere disciplinam Domini*.

(46) Codex Colb. et Reg. tertius ἐπὶ ἐμφύχου τὴν προσηγορίαν ταύτην μεταληφθεῖσαν εὗρομεν· quibus in codicibus ore εἴρηται scriptum invenitur εὗρηται.

ἀλλὰ μόνην τὴν πρὸς ἕτερον σχέσιν ἀποσημαίνει, ἅπαντα οὐσίαν εἶναι νομοθετεῖν πῶς οὐ τῆς ἀνωτάτω παραπληξίας ἐστί; Καίτοιγε μικρὸν ἔμπροσθεν (54) ἐδείκνυτο παρ' ἡμῶν, ὅτι καὶ τὰ ἀπολελυμένα τῶν ὀνομάτων, κἂν τὰ μάλιστα δοκῆ ὑποκειμένον τι δηλοῦν, οὐκ αὐτὴν παρίστησι τὴν οὐσίαν, ἰδιώματα δὲ τῆα περὶ αὐτὴν ἀφορίζει.

10. Ἄλλ' ὁ σοφώτατος, καὶ ταῖς ματαιοτεχνίαις ἅπαντα τὸν βίον ἐσχολακῶς, οὐκ ἐρυθριᾷ αὐτὴν τὴν οὐσίαν (55) τοῦ Μονογενοῦς σημαίνειν λέγων τὸ γέννημα. Τοῦτο δὲ ὄσην τὴν ἀτοπίαν ἔχει, σκοπεῖτε. Εἰ γὰρ ἡ οὐσία γέννημα, καὶ ἀνάπαλιν, εἴ τι γέννημα, τοῦτο οὐσία· ὁμοούσια τὰ γεννήματα πάντα (56) ἀλλήλοις ἔσται. Ἐκ δὲ τούτου τί συμβήσεται κατὰ τὸν τούτου λόγον; Ὁ δημιουργὸς τῶν ὄλων πᾶσι τοῖς γεννήσεως μετεπιλήφθη τὴν αὐτὴν ἔχων οὐσίαν ἀναφανήσεται. Οὐ γὰρ δὴ ἐπὶ μὲν τοῦ Υἱοῦ οὐσίαν φήσει σημαίνειν τὸ γέννημα, ἐπὶ δὲ τῶν λοιπῶν τῶν μετεσχόντων γενέσεως οὐκέτι τὴν αὐτὴν ἔνοιον ἀποσώζειν (57). Ἐπεὶ λεγέτω τινὰ αἰτίαν σαφῆ καὶ ἀναπιβήτον τοῦ τὴν αὐτὴν προσηγορίαν μὴ ἐπὶ πάντων ὁμοίως τὸ ἴσον δύνασθαι. Ἄλλ' οὐκ ἂν ἔχοι. Ὅν γὰρ ἂν ἐπινοήσῃ (58) γεννήματος λόγον, οὗτος πᾶσιν ὁμοίως τοῖς γεννητοῖς ἐφαρμόσει. Μέγιστον δὲ τεκμήριον τῆς ἀληθείας τοῦ λόγου ἡ αὐτοῦ ἐκάστου τῶν ἀκούοντων διάνοια. Ἐρωτάτω γὰρ ἕκαστος ἑαυτὸν, ἐπειδὴν ἀκούσῃ (59), Ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος γέννημα, τίνα ἔνοιον ἐντυπύεται. Ἄρα ὅτι ὁ γεννηθεὶς οὐσία τοῦ γεγεννηκότος ἐστίν; Ἡ τοῦτο μὲν καταγέλαστον, ἐκεῖνο δὲ ἀληθές, ὅτι παρ' αὐτοῦ γεννητός εἰς τὸ εἶναι παρήχθη. Τοῦτο τοίνυν ὁμοίως ἐπὶ τοῦ (60) Μονογενοῦς καὶ ἐφ' οὐτινοσοῦν τῶν γεννηθέντων ἀρμόσει λέγεσθαι. Καὶ μηδεὶς (ἐπειδὴ κοινὸν τὸ τῆς σχέσεως) καθίρσειν εἶναι τῆς ἀξίας τοῦ Μονογενοῦς νομιζέτω. Οὐ γὰρ ἐν τῷ πρὸς τί πως ἔχειν ἢ διαφορᾷ τῷ Υἱῷ πρὸς τὰ ἄλλα, ἀλλ' ἐν τῇ ἰδιότητι τῆς οὐσίας ἢ ὑπεροχῇ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὰ θνητὰ διαφαίνεται. Σκοπεῖτε μέντοι πῶς τῆς ἀτοπίας ὁ τούτων λόγος ἐκφέρει. Εἰ τὸ γέννημα ἐτέρου λέγεται γέννημα, ὡς ἡ τε κοινὴ συνήθεια βεβαιῶ, καὶ οὐδεις ἀντρεῖ, ταυτὸ δὲ τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ (61) οὐσίαν σημαίνει κατὰ τὸν τούτων λόγον· ἐκεῖνο ἔσται οὐσία, οὐ καὶ γέννημα λέγεται. Ἔσται τοίνυν ἐκ τῆς ἀκολουθίας ταύτης οὐκέτι τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐσίαν ἢ τοῦ γεννήματος προσηγορία σημαίνουσα, ὅπερ οὗτοι βιάζονται, ἀλλὰ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων. Εἰ γὰρ οὐκ ὄν τε ἕτερον μὲν τι τὴν οὐσίαν νοεῖν, ἕτερον δὲ τι παρ'

habitudinem notat, id substantiam esse sancire, an non summæ amentix est? Atqui paulo superius a nobis demonstratum est, absoluta etiam nomina, etiamsi maxime subjectum quiddam significare videantur, non tamen substantiam ipsam exhibere, sed proprietates quasdam circa ipsam designare.

10. Sed sapientissimus ille, qui in vanis artibus vitam totam consumpsit, dicere non erubescit, genitura substantiam ipsam Unigeniti significari. Quod quam absurdum sit, quæso, animadvertite. Etenim si substantia genitura sit, et vice versa, si quod genitura est, hoc substantia sit, genituræ omnes erunt inter se consubstantiales. Hinc jam secundum hujus rationem quid eveniet? Comperietur universorum opifex eandem cum omnibus generationem participantibus substantiam habere. Nec enim dicturus est genituram in Filio substantiam significare, in reliquis vero generationis participibus non eandem amplius notionem retinere. Alioqui proferat claram quamdam causam cui non possit contradici, cur appellatio eadem eadem similiter in omnibus vim non habeat. At certe non poterit. Quamcunque enim genituræ rationem excogitaverit, ea omnibus similiter genitis congruet. Verum autem esse quod dicimus, id quod cuique audientium in mentem venit, maximum signum est. Interroget enim unusquisque seipsum, ubi audierit: Hic hujus genitura est, quid animo concipiat. Num cogitat genitum genitoris substantiam esse? Certe, ut hoc ridiculum est, ita illud verum, quod ab eo per generationis modum ad esse productus sit. Hoc itaque par fuerit similiter et de Unigenito et de quocunque genito dicere. Et nemo, quoniam communis habitus est, Unigeniti dignitatem destrui existimet. Non enim Filius in eo differt ab aliis, quod sese ad aliquid certo quodam modo habeat: sed Dei præstantia qua res mortales superat, in substantiæ proprietate ostenditur. At considerate ad quam ineptiam doctrina horum deducatur. Si genitura, alterius genitura dicatur, sicut et communis consuetudo confirmat, nec quisquam contradicet, hæc ipsa autem genitura in Filio quoque secundum horum doctrinam substantiam significet, substantia erit illius, cujus genitura dicitur. 246 Ex hac itaque consecutione conficietur, ut genituræ appellatio non amplius Unigeniti substantiam significet, id

(54) Editi et Reg. sextus καίτοιγε μικρὸν ἔμπροσθεν. Alii quinque mss. ut in contextu.

(55) Editio utraque Paris. et Ven. cum Reg. quinitio et cum Colb. τὴν οὐσίαν. Regii secundus et tertius τὴν ὑπόστασιν. In Reg. quarto in contextu legitur τὴν ὑπόστασιν· in margine vero τὴν οὐσίαν. Mihi autem verisimile sit, scripsisse Basilium τὴν ὑπόστασιν, *hypostasim Unigeniti*: vocem vero οὐσίαν primum in margine ascriptam fuisse ab aliquo, qui monere vellet, vocem ὑπόστασιν non hic stricte sumi pro hypostasi, seu pro persona, sed usurpari latiore sensu, videlicet pro ipsa substantia. Utut hæc sunt, nihil in contextu immutandum censuimus.

(56) Reg. quartus ὁμοούσια τὰ γεννητὰ πάντα, omnia quæcumque generata sunt, erunt inter se consubstantialia. Ibidem mss. quatuor, Ἐκ δὲ. Editi cum uno mss. Ἐκ δὲ.

(57) Codex unus ἀναποσώσειν.

(58) Reg. tertius ἂν ἐπινοήσῃς.

(59) Editi ἐπὶ τὴν ἀκούσῃ. At mss. ἐπειδὴν ἀκούσῃ.

(60) Codices aliquot ἐπὶ τε τοῦ. Editi ἐπὶ τοῦ.

(61) Voces illæ, ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, non solum erasæ sunt in Reg. tertio, sed omnino desunt in aliis tribus codicibus itidem Regiis: tamen eas retinui-mus, quod in aliis totidem mss. et in impressis libris legantur.

quod hi totis viribus affirmant, sed Dei universorum. Etenim si fieri non potest, ut aliud quid substantiam intelligamus, et aliud genituram præter ipsam, idem est substantiam dicere et genituram : at Filii genitura Dei est, Dei ergo erit substantia, si genitura substantiam significat. Atque hoc pacto genitura, ex sententia ejus, ingenti substantia esse comperietur. Sed si ridiculum est quod sequitur, qui antecedentia posuit, is dedecus sibi sumat. Oratio enim, cum semel a vero deflectit, ad multas ac periculosas ineptias quadam erroris consecutione delabi quodammodo videtur.

11. Sed hæc sunt quasi præludia quædam blasphemiarum atque apparatus; caput autem mali infert in sequentibus, ubi dicit :

ECCL. Substantiam Filii genitam quidem esse cum non esset ante propriam constitutionem, genitam tamen esse ante omnia voluntate Patris.

BAS. Iisdem adhuc insistit artificiis. De substantia Filii nobis verba facit, quasi dicat Filium esse aliquid quid præter ipsam, atque hoc modo aures ad blasphemiam audiendam demulcendum præparat, eum non aperte dicat genitum esse ex nihilo Filium; sed ejus substantiam cum non esset, genitam esse. Dic, ante quas res non erat? Videtis ejus cavillationem? Substantiam cum semetipsa comparat, ut tolerabilia dicere omnibus videatur. Nimirum non dicit eam ante sæcula non fuisse, neque simpliciter non fuisse, sed ante suam ipsius constitutionem non fuisse. Sed, dic mihi, aisne tu Patris substantiam sua ipsius constitutione esse antiquiorem? Etenim si temporibus non subjecit Filii substantiam, neque prius hac ratione intelligit, inanis et vana est ejus oratio, quapropter ne responsione quidem digna est. Et quidem id ipsum non minus de Deo etiam universorum dici poterit, si quis in eum hanc inanitatem voluerit transferre. Nam et dicere Deum ante suam constitutionem non fuisse, et dicere eum ante seipsum fuisse, ejusdem demeritæ est. Quod si temporaliter vocem prius de Filii

(62) Editi γέννημα, ἰσον δύναται. Reg. secundus γέννημα, καὶ ἰσον δύναται · ubi, ut alibi sæpe, particula καὶ vacat. Reg. quartus γέννημα, ἰσον δὲ δύναται. Colb. secunda manu ἀλλὰ ἰσον δύναται. Mox editi et Reg. quintus et τοῦ δὲ Θεοῦ · sed particula et deficit in reliquis codicibus, ob idque eam expunximus.

(63) Editi et Colb. cum Regiis tertio et quinto παρ' αὐτὸν τὸν Υἱόν, ad verbum, tanquam aliquid aliud dicens præter ipsum Filium. At Regii primus, secundus, quartus et sextus παρ' αὐτὴν τὸν Υἱόν, quasi dicat Filium esse aliud a substantia : quam scripturam veram esse et germanam arbitror. Eunomius enim videbatur de substantia Filii loqui, tanquam de re aliqua, quæ ab ipso Filio distincta esset. Sperabat enim fore ut hæresis sua hoc artificio facilis in aures audientium reciperetur. Etenim si aperte dixisset, Filium ita genitum esse, ut ex nihilo factus esset, omnium exasperasset animos; nec ei res bene successisset. Quare satis habebat dicere, substantiam genitam esse, cum non esset. Sed ex hoc impio principio necessario seque-

atur τὸ γέννημα, καὶ ἰσον δύναται (62), οὐσίαν τε εἰπεῖν καὶ γέννημα · τοῦ Θεοῦ δὲ ἐστὶ γέννημα ὁ Υἱός, τοῦ Θεοῦ ἐστὶ οὐσία, εἴπερ τὸ γέννημα τὴν οὐσίαν δηλοῖ. Καὶ οὕτω τὸ γέννημα οὐσία τοῦ ἀγεννήτου κατὰ τὸν τοῦτου λόγον ἀναφανήσεται. Εἰ δὲ γελοῖον τὸ συναγόμενον, ὁ θεὸς τὰ λήμματα τῆς αἰσχύνης κληρονομεῖτω. Ἔοικε γὰρ πως ὁ λόγος, ἐπειδὴν ἅπαξ τῆς ἀληθείας παρενεχθῆ, εἰς πολλὰς καὶ ἐπικινδύνους ἀτοπίας ὑπὸ τῆς κατὰ τὴν πλάνην ἀκολουθίας ἐκφέρεσθαι.

11. Ταῦτα μὲν οὖν ὡςπερ προαγῶνές τινες καὶ κατασκευαὶ τῆς βλασφημίας εἰσὶ · τὸ δὲ κεφάλαιον τοῦ κακοῦ ἐν τοῖς ἐξῆς ἐπιφέρει λέγων ·

EYN. Τὴν οὐσίαν τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι μὲν οὐκ οὐσαν πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, εἶναι δὲ γεννηθεῖσαν πρὸ πάντων γνώμη τοῦ Πατρὸς.

BAS. Ἐτι τῶν αὐτῶν ἔχεται τεχνασμάτων. Περὶ τῆς οὐσίας ἡμῖν τοῦ Υἱοῦ διαλέγεται, ὡς δὴ τι ἕτερον λέγων παρ' αὐτὴν τὸν Υἱόν (63), καὶ τούτῳ τῷ τρόπῳ προημεροῖ τῆ βλασφημίᾳ τὴν ἀκοήν · οὐκ ἐκ τοῦ προφανοῦς λέγων ἐκ μὴ ὄντων γεγενῆσθαι τὸν Υἱόν, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ γεγενῆσθαι (64) οὐκ οὐσαν. Πρὸ τίνος οὐκ οὐσαν; εἰπέ. Θεωρεῖτε αὐτοῦ τὸ σόφισμα; Αὐτὴν ἑαυτῇ συγκρίνει, ἵνα πᾶσι δὴ ἀνεκτὰ δόξῃ λέγειν, οὐχὶ πρὸ τῶν αἰώνων λέγων αὐτὴν μὴ εἶναι, οὐδὲ ἀπλῶς μὴ εἶναι, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως. Τὴν δὲ τοῦ Πατρὸς οὐσίαν, εἰπέ μοι, πρεσβυτέραν εἶναι σὺ φῆς τῆς ἰδίας συστάσεως; Εἰ μὲν γὰρ οὐκ ὑποσάλλει χρόνους τοῦ Υἱοῦ τὴν οὐσίαν, οὐδὲ τὸ πρότερον κατὰ τοῦτον τὸν λόγον ἐπινοεῖ (65), μάταιος μὲν αὐτῷ καὶ ἀργός ὁ λόγος, διόπερ οὐδὲ ἀποκρίσεως ἄξιος. Οὐχ ἤττον μέντοι καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὄντων ὑπάρξει τοῖς βουλομένοις μεταχομιζέειν τὴν ματαιότητα. Τό τε γὰρ οὐκ εἶναι λέγειν τὸν Θεόν πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, καὶ τὸ εἶναι λέγειν πρὸ ἑαυτοῦ (66), τῆς αὐτῆς ἐστὶν ἄφροσύνης. Εἰ δὲ χρονικῶς ἐπὶ τῆς οὐσίας τοῦ Υἱοῦ τὸ πρότερον ἐλέγεται, καὶ ἐκ μὴ ὄντων φῆσει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ

hatur Filium quoque genitum fuisse, cum non esset, nec eum a creaturis differre, cum et ipsæ conditæ sint, cum non essent.

(64) Reg. tertius γεγενῆσθαι τὸν Υἱόν, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ λέγων γεγενῆσθαι. Notandum, statim post vocem σόφισμα notam interrogationis in aliquibus mss. reperiri : quæ nota ab editis aberat.

(65) Eunomius, ut ex dictis patet, affirmabat substantiam Filii genitam fuisse, cum non esset ante suam constitutionem. Basilium autem præpositionem ante hoc loco impugnat; atque, aut Eunomium vana atque inania effutire, aut ex ejus verbis effici, Patrem Filio priorem esse tempore, vel ævo.

(66) Legitur et in editis et in mss. καὶ τὸ εἶναι λέγειν · sed Combefissius putat ita enendandum, καὶ τὸ οὐκ εἶναι λέγειν, et dicere ante seipsum non esse. Certe si semel cuique pro arbitrato liceat aut addere verbis Patrum, aut de iis detrahere, aut quovis modo eorum scripta immutare, nihil non malorum inde timendum est. Statim editi αὐτῆς ἔστα. Antiqui tres libri ἐστίν.

γεγεννησθαι (67), μάλλον δὲ αὐτὸν τὸν Υἱὸν οὐδὲν γὰρ διαφέρει πρὸς γε αὐτὴν τὴν διάνοιαν οὕτως ἢ οὕτω λέγειν· πρῶτον μὲν χρόνον [χρόνων] δεύτερον τίθεται, εἰ δὲ βούλει, καὶ αἰῶνων, τὸν ποιητὴν τῶν αἰῶνων (68)· ἔπειτα μέντοι ἀκολουθῶν ταῖς ἑαυτοῦ (69) βλασφημίαις, καὶ τὸν Πατέρα φησὶ, οὐκ ὄντα Πατέρα τὸ ἐξ ἀρχῆς, εἴτα ὑστέρον γεγενέσθαι.

12. Καίτοι εἰ μὲν καλὸν καὶ πρέπον τῇ μακαριότητι τοῦ Θεοῦ τὸ εἶναι Πατέρα, πῶς οὐκ ἐξ ἀρχῆς (70) τὸ πρέπον αὐτῷ παρῆν; Ἡ γὰρ ἀγνοία τοῦ βελτίονος, ἢ ἀδυναμία πάντως λογιῶνται τὴν ἑλλειψιν· ἀγνοία μὲν, εἴπερ ὑστέρον ἐξέυρε τὸ βέλτιον, ἀδυναμία δὲ, εἴπερ εἰδὼς καὶ συνιὲς ἀπετύγγανε τὸ καλλίστου. Εἰ δὲ (8-μὴ θέμις εἰπεῖν) οὐ καλὸν αὐτῷ τὸ εἶναι Πατέρα, τίως ἔνεκεν ἐκ μεταβολῆς τὸ χεῖρον προεἴλετο; Ἀλλὰ τρέποιο μὲν εἰς τοὺς (71) αἰτίους ἢ βλασφημία· ὁ δὲ Θεὸς τῶν ὄλων ἐξ ἀπείρου ἐστὶ Πατὴρ, οὐκ ἀρξάμενος ποτε τοῦ εἶναι Πατὴρ. Οὕτε γὰρ τῇ τῆς δυνάμεως ἐνδείξι πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ θελήματος ἐκωλύετο, οὔτε αἰῶνων τινῶν περίοδος φνέμενον, ἵνα, ὡσπερ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν λοιπῶν ζώων, μετὰ τὴν τῆς ἡλικίας συμπλήρωσιν, τῆς εἰς τὸ γενεῖν αὐτῷ δυνάμεως προσελθούσης (72), τὸ σπουδαζόμενον περιγένηται (μαινομένων γὰρ ταῦτα καὶ ἐννοῆσαι καὶ φθέγγασθαι), ἀλλὰ τῇ ἑαυτοῦ ἀδιότητι συμπαρεκτεινομένην ἔχει τὴν (ἴν' οὕτως ὀνομάσω) πατρότητα. Οὐκοῦν καὶ ὁ Υἱὸς, πρὸ αἰῶνος (73) ὢν, καὶ ἀεὶ ὢν, οὐκ ἤρξαστο τοῦ εἶναι ποτε, ἀλλ' ἀφ' οὗ Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ εὐθύς τῇ τοῦ Πατρὸς ἐνοίᾳ ἢ τοῦ Υἱοῦ συνεισέρχεται. Ὁ γὰρ Πατὴρ Υἱοῦ Πατὴρ δηλονότι. Ἀρχὴ μὲν οὖν Πατρὸς αὐδεμία, ἀρχὴ δὲ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ· μέσον δὲ τούτων οὐδέν. Πῶς οὖν οὐκ ἦν τὸ ἐξ ἀρχῆς (τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ, πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, ἐν σαφίμασι λεγόμενον παρὰ τούτων) ὁ μὲν ἔχων προσπινοούμενον ἑαυτοῦ, εἰ μὴ τὸν ἐξ οὗ ἔχει τὸ εἶναι, οὐ διαστήματι ὑπερέχοντα, ἀλλὰ τῇ αἰτίᾳ προτεταγμένον (74); Εἰ τοίνυν ἀτίως ἢ τοῦ Υἱοῦ κοινωνία πρὸς τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα ἀναπέφανται, τῆς διανοίας ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Υἱοῦ δι' οὐδενὸς κενοῦ πρὸς τὸν Πατέρα χωρούσης, ἀλλ' ἀδιαστάτως τὸν Υἱὸν τῷ Πατρὶ συναπτούσης, ὁ μὲν δὲ μέσῳ διοριζόμενος τίνα ἐτι παρεῖδυσεν καταλείπει τῇ πονηρᾷ βλασφημίᾳ τῶν λεγόντων, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος αὐτὸν εἰς τὸ εἶναι παρῆχθαι;

13. Ἐπειτα μέντοι καὶ τῆς ἀνοίας αὐτοῦς θουμά-

A substantia accipit, dicatque genitam fuisse ex nihilo substantiam ejus, imo Filium ipsum; nihil enim refert, quod ad sententiam attinet, sic vel sic dicere: primum quidem temporibus, atque, si ita vis, sæculis conditorem sæculorum constituit posteriorem: deinde vero blasphemias suis insistens dicturus est etiam Patrem, cum Pater non esset ab initio, tum demum factum fuisse.

247 12. Atqui si honestum ac decorum est Dei beatitudini Patrem esse; qui fit ut id quod decebat, ei ab initio non adesset? Aut enim melioris ignorantia, aut omnino impotentia hunc defectum imputabunt: ignorantia quidem, si deinceps quod melius est excogitavit; impotentia vero, si sciens atque intelligens, quod optimum erat assequi non potuit. Quod si (quod fās non est dicere) non est ei bonum Patrem esse, cujus rei gratia commutatus pejus elegit? Sed recidat in suos auctores blasphemia. Nam Deus universorum Pater est ex infinito, nec unquam Pater esse cœpit. Neque enim potentia defectu, ne expleret voluntatem, detinebatur: neque ullorum sæculorum circuitus exspectavit, ut sicut in hominibus ac reliquis animalibus, ei generandi facultate post completam ætatem accedente, quod volebat assequeretur. Insanientium enim est hæc et cogitare, et loqui. Sed, ut ita dicam, extantam habet cum sua æternitate paternitatem. Quamobrem et Filius cum ante sæcula sit, et semper sit, nunquam esse incœpit: sed ex quo Pater est, et Filius est, et statim una cum Patris notione, Filii quoque notio subrepat. Nam Pater, Filii utique est Pater. Patris igitur origo nulla: origo vero Filii, Pater; inter hos nihil est medii. Quomodo igitur a principio non erat (nam illud, ante suam constitutionem, quod ab his per cavillationem profertur, hoc sibi vult,) is, qui nihil habet quod ante se intelligatur, nisi illum, a quo esse habet, non intervallo præcedentem, sed causæ dignitate præpositum? Proinde si Filii cum Patre et Deo conjunctio ostensa est æterna, cum nostra cogitatio a Filio ad Patrem per nullum medium deveniat, imo absque intervallo Patri Filium conjungat; is qui nullo medio sejungitur, quem jam aditum pravæ blasphemie relinquit eorum, qui eum dicunt ex non existente ad esse productum esse?

13. Ad hæc ipsorum quoque dementia mirari

(67) Editi et mss. non pauci γεγεννησθαι, factam esse: nec aliter legitur in eo codice, in quo opus Eunomii inveniri diximus. Codex Colb. γεγεννησθαι, genitam esse. Mihi quidem Jubium non est, quin illud, μάλλον δέ, etc., sic accipiendum sit: Imo vero, si vera fateri Eunomius vult, palam dicturus est Filium ipsum ex nihilo genitum fuisse. Aliter tamen hunc locum intellexerat velus interpres, qui ita vertisset: Imo primum ipsum Filium (nihil enim refert quantum ad rem, hoc vel illo dicere modo) posteriorem quam tempora ponet. Ibidem editi Υἱὸν, καὶ οὐδέν. Voculam καὶ expunximus, codicum duorum fidem secuti. Mox editi ἢ οὕτως. At mss. ἢ οὕτως.

(68) Editi τῶν αἰῶνων δεύτερον εἶναι. Sed ulti-

D mæ duæ voces desant in mss., nec dubito quin debeant abesse, cum sententiam efficiant contortam atque intricatam.

(69) Editi αὐτοῦ. At mss. ἑαυτοῦ. Statim editi ἀλλ' ὑστέρον. Libri veteres εἴτα ὑστέρον.

(70) Reg. quartus πῶς οὖν μὴ ἐξ ἀρχῆς.

(71) Editi πρὸς τοὺς. Antiqui sex libri εἰς τοὺς.

(72) Editi et sex mss. προσελθούσης. At Reg. tertius προσελθούσης, recte.

(73) Editi et mss. multi Υἱὸς πρὸ αἰῶνος. At Reg. tertius secunda manu Υἱὸς προαἰώνιος ὢν.

(74) Ἀλλὰ τῇ αἰτίᾳ προτεταγμένον, causæ nomine præpositum. Lege primum num. 8, 25, ubi illa Joannis xiv, 28, Pater major me est, ut docte ita copiose a Basilio explicantur.

operæ pretium est, quod dum ex non exstantibus esse dicunt Filium, nequaquam intelligunt quod eum non Patre solum, sed ea etiam re per quam Unigenitum a Patre separant, posteriorem statuunt. Nam necesse est, si quid sit inter Patrem et Filium, id Filii existentia antiquius esse. Quid igitur hoc esse poterit? Quidnam aliud nisi aut ævum aut tempus? Qui enim Patris vitam vita Unigeniti intelligit anteriorem, qua re alia quam sæculorum aut temporum quorundam spatio admittens, excessum invenisse se dixerit? quod si hoc verum est, falsa Scriptura est, quæ dicit facta esse per ipsum sæcula⁴¹; quæque docet facta esse per ipsum omnia⁴², cum certe in omnium numero sæcula etiam comprehendantur. Si vero dicturi sunt se non negare Filium ante sæcula **248** genitum esse, sciant, quod verbis concedunt, id revera ab ipsis tolli. Interrogabimus enim eos, qui ex non exstantibus substantiam producent Unigeniti: Quando non erat, ut dicitis, quid erat intervallum? quam ei appellationem excogitabitis? Nam communis consuetudo spatium omne aut temporibus aut sæculis subjicit. Nam quod in sensibilibus est tempus, hoc sæculi est natura in rebus mundo superioribus. Isti vero, si quid tertium pro sua sapientia comminiscuntur, dicant. Sed dum tacebunt, haud ignorent se Unigeniti substantiam sæculis posteriorem constituere. Etenim si quod spatium fuit Filio antiquius, quod videlicet se æque ac Patris vita extenderit, utique alterum ex his erat. Sed nec est, nec erit cogitatio Filii exstantis antiquior. Nam omni re, quæ ordine antiquitatis excogitari potest, anterior invenitur illa Dei Verbi quod apud Deum a principio erat, existentia. Etsi enim se ipsa decipiens mens innumeris imaginationibus, seque rerum non subsistentium commentis occupans, ea quæ non sunt excogitaverit; nullam omnino inveniet artem, qua seipsam possit ultra Unigeniti principium extendere, aut vitam ejus qui per se vita est, suo ipsius motu inferiori relinquare, aut sua cogitatione originem Dei Verbi transcendere, aut sæcula Deo sæculorum desituta sibi fingere.

⁴¹ Hebr. 1, 2. ⁴² Joan. 1, 5.

(75) Editio utraque Ven. et Paris. ἀλλὰ καὶ τούτῳ τὸν Μονογενῆ, corrupte. Regii secundus et quartus ἀλλὰ καὶ τοῦ, ὧ τὸν Μονογενῆ, emendate. Igitur horum verborum sententia hæc est: Mirari subit Eunomianos, qui non intelligunt sequi ex suis verbis, Filium non Patre solum posteriorem esse, sed eum etiam posteriorem esse ea ipsa re, per quam ipsum a Patre separant. Illud, τοῦ, optime interpretatus est librarius in margine Regii secundi, cum ita scripsit, ἡ αἰῶνος ἢ χρόνου. Hoc est, Eunomiani efficiunt quoque Filium posteriorem ipso ævo, aut ipso tempore, quorum intervallo eum a Patre sejungunt.

(76) Codex unus τὴ ἢ μεταξύ.

(77) Editi ἐπινοῶν. At mss. multi ἐννοῶν.

(78) Sic libri veteres. Editi περισσὸν καὶ οὐχί.

(79) Editiones Ven. et Paris. Stephanæque cum Reg. quinto ἐκ μὴ ὄντων. Codex Coll. et Reg. tertius ἐκ μὴ ὄντος. Alii quatuor mss. ἐκ τοῦ μὴ ὄντος.

σαι ἄξιον, οὐ συνιέντας, ὅτι, ἐκ μὴ ὄντων λέγοντες τὸν Υἱὸν, οὐ τοῦ Πατρὸς μόνον νεώτερον ἀποφαίνουσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ, ὧ τὸν Μονογενῆ (75) ἀπὸ τοῦ Πατρὸς διορίζουσιν. Ἀνάγκη γάρ, εἴπερ τι εἴη μεταξὺ (76) Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, πρεσβύτερον εἶναι τοῦ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Υἱοῦ. Τί οὖν ἂν εἴη τοῦτο; Τί ἄλλο γε ἢ αἰὼν πάντως ἢ χρόνος; Ὁ γάρ τοι περισσότεραν τὴν τοῦ Πατρὸς ζωὴν τῆς τοῦ Μονογενοῦ; ἐννοῶν (77), τίνοι γε ἄλλω παραμετρῶν, εὐρηκέναι ἂν εἴποι τὸ περισσὸν, ἢ οὐχί (78) αἰῶνων ἢ χρόνων τινῶν διαστήματι; Εἰ δὲ τοῦτο ἀληθές, ψευδὴς ἡ λέγουσα Γραφή τοὺς αἰῶνας δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι, καὶ ἡ διδάσκουσα, ὅτι πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο τοῖς πᾶσι, δηλονότι, ἐμπεριελθιμμένων καὶ τῶν αἰῶνων. Εἰ δὲ φήσουςι μὴ ἀπαρνεῖσθαι πρὸ τῶν αἰῶνων τὴν Υἱὸν γεγενῆσθαι, μὴ λανθανέτωσαν, ὃ τῷ λόγῳ συγχωροῦσι, κατὰ ἀλήθειαν ἀφαιρούμενοι. Ἐρωτήσωμεν γάρ αὐτοὺς τοὺς ἐκ μὴ ὄντων (79) παράγιντας τοῦ Μονογενοῦς τὴν οὐσίαν. Ὅτε οὐκ ἦν, ὡς φατε, τί ἦν ἐκεῖνο τὸ διάστημα; τίνα αὐτῷ προσωπορικῆν ἐπινοήσετε; Ἡ μὲν γὰρ κοινή συνήθεια ἢ χρόνοις ἢ αἰῶσι ἅπαν διάστημα ὑποβάλλει. ἐπειδὴ ὅπερ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὁ χρόνος, τοῦτο ἐν τοῖς ὑπερκοσμίοις ἡ τοῦ αἰῶνος φύσις ἐστίν. Οὗτοι δὲ, εἰ τι τρίτον ἐκ τῆς ἑαυτῶν σοφίας ἐπινοοῦσι, λεγέτωσαν. Ἔως δ' ἂν σιωπῶσι, μὴ λανθανέτωσαν δευτέραν αἰῶνων τὴν τοῦ Μονογενοῦς οὐσίαν τιθέμενοι. Εἰ γὰρ ἦν (80) τι διάστημα πρεσβύτερον τοῦ Υἱοῦ, συμπαρακτενόμενον τῇ ζωῇ τοῦ Πατρὸς, ἐν τι τούτων ἦν δηλονότι. Ἄλλ' οὗτ' ἐστίν, οὔτε μὴ γένηται ἐννοια πρεσβυτέρα τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως. Παντὸς γὰρ τοῦ δυναμένου εἰς ἀρχαιότητος λόγον ἐπινοεῖσθαι ἀνωτέρα ἢ ὑπαρξίς τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ ἐν ἀρχῇ ὄντος πρὸς τὸν Θεὸν εὐρεθῆσεται. Κἂν, μυρίας φαντασίαις ἑαυτὸν ἐξαπατήσας ὁ νοῦς, καὶ τοῖς τῶν ἀνυπάρκτων ἀναπλασμοῖς ἐπιβάλλων, τὰ μὴ ὄντα περινοῇ (81), οὐδεμίαν τῶν πασῶν μηχανῆν ἐξευρήσει, δι' ἧς δυνήσεται τῆς ἀρχῆς τοῦ Μονογενοῦς ἑαυτὸν ὑπερβείναι. καὶ κατωτέρα τοῦ ἰδίου κινήματος τὴν ζωὴν καταλιπεῖν τῆς αὐτοζωῆς. καὶ τῷ ἰδίῳ λόγῳ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὴν ἀρχὴν ὑπερβῆναι. καὶ αἰῶνας ἐποπτεῦσαι (82) ἐρήμους τοῦ Θεοῦ τῶν αἰῶνων.

D
ων.

(80) Editi Ἐἴπερ γὰρ ἦν. At mss. Et γὰρ ἦν. Statim mss. nonnulli οὐδέ ἐστίν, οὐδέ μὴ. Interpres: Sed nec est, nec erit antiquior sensus Unigeniti substantia. Sed, nisi valde fallor, vox ὑπόστασις tum hoc, tum similibus locis, non stricte sumitur, pro persona videlicet. Arbitror igitur vocem ὑπόστασις hic sumi debere latius, pro substantia, aut pro natura, sic ut hoc loco ὑπόστασις idem valeat quod σύστασις, aut ὑπαρξίς, constitutio, substantia, natura, etc. Notandum etiam vocem substantia ita familiarem fuisse interpreti, ut quoties vox σύστασις occurrit, occurrit autem: æpius, eam semper reddat Latine substantiam: quod nemo, opinor, homo probaverit, cum iis in locis non obscure significet aliquid, quod Patri æque ac Filio, conveniat: quod de substantia dici non posse constat.

(81) Reg. quartus μὴ ὄντα ἐπινοῇ.

(82) Editi et aliquot mss. ὑποπτεῦσαι. Alii tres mss. ἐποπτεῦσαι, rectius.

14. Ἀφαιρούμενος δὲ τὴν ὀφειλομένην τῷ Μονο- A
γενεῖ δόξαν, σκοπεῖτε ποιοὺς αὐτὸν ἀποσεμνύνει λό-
γοις.

EYN. Ἔστι δὲ, φησὶν, ἡ οὐσία τοῦ Υἱοῦ γεννηθεῖσα
πρὸ πάντων, γνώμη τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

BAΣ. Τοῦτο μέγα προστίθει τῷ Υἱῷ, τὸ πρεσβύ-
τερον εἶναι τῆς κτίσεως, καὶ τῶν ποιημάτων αὐτὸν
τῶν ἑαυτοῦ προϋπάρχειν, ἀρκοῦν εἰς δόξαν τῷ Δη-
μιουργῷ τῶν ὄλων τιθέμενος τὸ κτισμάτων (83) αὐ-
τὸν τῶν ἑαυτοῦ προτετάχθαι. Τῆς γὰρ πρὸς τὸν
Θεὸν καὶ Πατέρα κοινωνίας τὸ εἰς αὐτὸν ἦγον ἄλλο-
κρωσας (84), ἐν τῇ τῶν κτισμάτων προτιμήσει τὴν
δόξαν αὐτῷ μαρτυρεῖ. Εἶτα πρὸς τὸ ἀναίσχυντον τὴν
βλασφημίαν ἐκφέρων ταῖς ἀφύκτοις ἡμᾶς, ὡς ὀρεται,
τῶν λογισμῶν ἀνάγκαις περιστοιχίζεται.

EYN. Ἦτοι γὰρ ὄντα, φησὶν, ἐγέννησεν ὁ Θεὸς B
τὸν Υἱόν, ἢ οὐκ ὄντα. Ἄλλ' εἰ μὲν οὐκ ὄντα, μηδεὶς
μοι. φησὶ, τόλμαν ἐπεγκαλεῖτω (85)· εἰ δὲ ὄντα, οὐκ
ἀποπίας μόνον καὶ βλασφημίας, ἀλλὰ καὶ πάσης (86)
εὐηθείας ὑπερβολὴν ὁ λόγος ἔχει· τῷ γὰρ ὄντι οὐ δεῖ
γεννήσεως (87).

BAΣ. Τὸ μὲν οὖν πολυθρύλλητον σόφισμα, τὸ πά-
λαι μὲν ἐξευρεθὲν παρ' ἑτέρων, τελείως δὲ νῦν ἐν
ταῖς ἀπηρυθριασμέναις καὶ ἀναίσχυντοις γλώσσαις
ὕπὸ τούτων ἐξεργασθὲν, τοῦτο ἔστιν. Ἡμεῖς δὲ
πρῶτον ἐκεῖνο τοὺς ἀκροατὰς ὑπομνήσομεν (88), ὅτι
οὗτός ἐστιν ὁ διὰ τὴν τῶν πολλῶν ἄγνοιαν ἀνθρωπι-
κῶς ἐξακουόντων τῆς γεννήσεως τοῦ Υἱοῦ εἰς ἀνάγκη
ἐληλυθῶς τῶν λόγων τούτων· οὗτος δ' ἀπὸ τῶν
σωματικῶν ἐνοιῶν ἐπὶ τὴν πνευματικὴν θεωρίαν τὰς
ἀπαιδεύτους ψυχὰς ἐπαγάγων· ὅς, ἐπειδὴ τὰ γεννώ-
μενα ζῶα οὐκ ὄντα πρότερον, εἶτα γινώσκονται, καὶ ὁ
σήμερον γεννηθεὶς χθὲς οὐκ ὑπῆρχε, ταύτην καὶ (89)
ἐπὶ τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑποστάσεως τὴν ἔνοιαν
μεταφέρει. Καὶ ἐπειδὴ γεγέννηται, φησὶν, οὐκ
ὑπῆρχε πρὸ τῆς γεννήσεως. Οὗτω μεγαλοφυῶς τὴν
γέννησιν ἡμῖν τοῦ Μονογενοῦς θεολογεῖ, καὶ διὰ τοιού-
των λόγων τὰ ἀβήρωστα ἡμῶν ἐπ-
ανορθοῦται, δέξιος ὢν, εἴπερ τις, ἀκοῦσαι τῆς παροι-
μίας, ὅτι Ἰατρεῖ, θεράπευσον σεαυτὸν. Τίνα μέντοι
καὶ παραμυθίαν τῆς ἀτόπου ταύτης νόσου τῶν λο-
γισμῶν αὐτῷ προσενέγκωμεν ἢ τὰ παρὰ τοῦ ἀγίου
Πνεύματος διὰ τοῦ μακαρίου Ἰωάννου λαλθθέντα
ἡμῖν, ὅτι Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν
πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· Διὰ τούτων τῶν D
δύο ῥήσεων ἀπέκλεισεν ὁ εὐαγγελιστὴς, μῆδ' ἀν-

⁸³ Luc. iv, 23. ⁸⁴ Joan. i, 1.

(83) Editi et mss. nonnulli τιθέμενος τῶν κτισμά-
των. Regii secundus et quartus τιθέμενος τὸ κτι-
σμάτων, recte.

(84) Monet vir eruditissimus Duceus, anathema-
tismum in concilio Ariminensi ab Arianis prolatum
sic esse ferri apud Hieronymum *adversus Luciferianos* :
*Si quis dixerit creaturam Filium Dei, ut sunt ceteræ
creaturæ, anathema sit.* Filium creaturam non ne-
gabant, sed similem cæteris creaturis.

(85) Editi et duo mss. ἐγκαλεῖτω. Colb. ἐπικα-
λεῖτω. Reg. primus, cui suffragantur alii duo mss.
secunda manu, ἐπεγκαλεῖτω.

(86) Editi ἀλλὰ πάσης. At mss. ἀλλὰ καὶ πάσης.

14. Cæterum ubi debitam Unigenito gloriam
abstulit, animadvertite quibus eum verbis exornet.

EUN. Est autem, inquit, substantia Filii genita
ante omnia, voluntate Dei et Patris.

Bas. Filio hoc tribuit magni, quod antiquior sit
creaturis, et ante ea quæ ipse fecit; ratus satis esse
ad gloriam Conditoris universorum, si sit ante suas
ipsius creaturas collocatus. Nam posteaquam eum,
quantum in se fuit, a conjunctione quam cum Deo
et Patre habet, alienavit; ei in eo defert gloriam,
quod ipsum creaturis præferat. Deinde ad summam
impudentiam efferens blasphemiam, inevitabili, ut
putat, syllogismorum vi nos circumvallat.

EUN. Aut enim existentem, inquit, genuit Deus
Filium, aut non existentem. Atqui si non existen-
tem, nemo, inquit, incuset me temeritatis. Sin exsi-
stentem, non absurditatem solum, et blasphemiam,
sed stoliditatem etiam omnem hic sermo excedit :
etenim qui est, generatione non indiget.

Bas. Hæc est quidem illa vulgatissima cavillatio,
ab aliis olim adinventæ : nunc vero impudentibus
et inverecundis istorum linguæ absolute atque per-
fecte expletæ. Verum nos illud primum audiores
admonebimus, hunc illum esse, 249 qui, quod
non pauci ex ignorantia generationem Filii humano
more acciperent, coactus in hos sermones incidit :
hunc illum esse, qui a corporeis notionibus ad spi-
ritualem contemplationem imperitas animas revo-
cat : qui, quod animalia, cum prius non sint, deinde
generantur, et quod qui hodie genitus est, heri non
erat, hanc notionem in Unigeniti substantiam trans-
fert. Et quoniam genitus est, inquit, ante genera-
tionem non erat. Adeo magnifice ceu theologus
Unigeniti nobis generationem exponit, atque ejus-
modi verbis fratrum nostrorum infirmitatibus me-
detur : dignus, si quis alius, qui audiat proverbium,
Medice, cura teipsum ⁸³. Atqui quam ei medelam in
hoc absurdo animi morbo afferemus, nisi verba
quæ Spiritus sanctus per beatum Joannem nobis
locutus est : *In principio erat Verbum, et Verbum
erat apud Deum, et Deus erat Verbum* ⁸⁴? His duabus
dictionibus hunc animi morbum exclusit evangelista,
cum alteram transcendere, alteram assequi non
possimus. Neque enim fieri potest, ut quidquam

(87) Pro γεννήσεως in Reg. tertio legitur γενέ-
σεως : quæ varia scribendi ratio ita frequens est in
libris tum excusis tum manu exaratis, ut eos inter
se consentire, cum alterutra vox occurrit, vix un-
quam videas. Hic locus aliter editus invenitur apud
virum doctissimum Joannem Albertum Fabricium :
sed ita tamen, ut eadem sententia efficiatur. Illic
igitur sic legitur : Τῷ γὰρ ὄντι τί δεῖ γενέσεως,
Quid enim opus est ortu, ei qui est?

(88) Codices aliquot ὑπομνήσωμεν.

(89) Sic Reg. quartus. Vocula καὶ deest in editis
et in aliis mss.

principio antiquius queat excogitari; non enim foret principium, si quid ultra se haberet: neque fieri potest, ut quispiam illud, *Erat*, cogitatione transgressus ad intervallum in quo non erat transvehere se possit. Nam cogitare quod non erat, est dictionem, *Erat*, destruere. Nam si principium ex eorum numero esset quæ referuntur ad aliud, ut principium sapientiæ, et principium viæ bonæ, et *In principio fecit Deus*: forte possemus ejus qui ex tali principio constaret generationem cogitando prætergredi. Sed cum is principii significatus, utpote absolutus, nec ullam ad aliud habitudinem habens, naturam supremam significet, nonne deridendus est qui quidquam ultra illud comminiscitur, aut id suis cogitationibus prætervolare conatur? Quinetiam verbum, *Erat*, æque extenditur ac illud principium dilationis ac moræ cuiuscunque nescium. Non enim verbum, *Erat*, existentiam temporalem indicat, ut illud: *Homo erat in regione Ausitide*⁴⁵; et: *Homo erat ex Armathim*⁴⁶; et: *Terra autem erat invisibilis*⁴⁷. Sed ipse nobis evangelista in alio sermone ejus verbi, *Erat*, significatum ostendit, his verbis: *Qui est, et qui erat, et qui est omnipotens*⁴⁸. Quale enim est illud, *est*, tale est etiam illud, *erat*, sempiternum pariter atque temporis expers. Jam vero non existentem dicere, eum, qui in principio est, neque **250** ejus est qui principii notionem servat, neque ejus qui una cum principio substantiam Unigeniti conjungit. Non enim excogitari potest antiquius quidquam principio, a quo et *esse* Dei Verbi est inseparabile. Quare quantumcunque voles curiosus mentis disquisitionibus retrogradi, tamen *intra, era'*, transgredi, et ultra hoc cogitationibus ferri non poteris.

15. Interrogetur autem vicissim et a nobis, utrum in principio esset apud Deum Deus Verbum, an postea accessit. Nam si erat, *Coerce linguam tuam a malo*⁴⁹, ab ea videlicet blasphemia, qua dicis, *non erat*: sin autem, quod ne fas quidem

⁴⁵ Job 1, 1. ⁴⁶ I Reg. 1, 1. ⁴⁷ Gen. 1, 2. ⁴⁸ Apoc. 1, 8. ⁴⁹ Psal. cxxiii, 14.

(90) Sic editio utraque Ven. et Paris. cum antiquis quatuor libris: at totum illud, Διὰ τούτων των δύο βήσεων απέκλεισεν ὁ εὐαγγελιστής, μιᾶς ἀνυπερβάτου καὶ ἐτέρας ἀνεκβάτου, id est in Regiis secundo, tertio et quinto. Sed hæc verba necessaria esse, si nihil aliud, ipsa certe orationis series probat. Ut enim illa, Οὕτε γὰρ ἀρχῆς ἐστὶ τι ἐπινοῆσαι προσβύτερον, ad dictionem ἀνυπερβάτου, ita hæc, οὕτε τὸ Ἦν διαβάνας τῷ λογισμῷ, ad dictionem ἀνεκβάτου referri debere obscurum non est. Interpres, cum videret casum verbi ἀποκλείειν deesse, existimavit vocem αὐτοῦς (Ἐὐνομιανούς) supplendam esse; ob ilique hunc locum ita vertendum esse, *his duabus dictionibus conclusit eos evangelista, Eunomianos videlicet. Mihi tamen verisimilius sit, supplendam esse vocem νόσον, quæ aliquanto ante legitur, exclusit hunc animi morbum.* Hanc conjecturam non nihil adjuvat, quod ἀποκλείειν proprie non sit *concludere*, sed *excludere*. Mox mss. aliquot simpliciter νοῆσαι προσβύτερον. Hoc ipso in loco editi οὕτε γὰρ ἂν ἐτι εἴη ἀρχῆς. Libri veteres u. i. in contextu.

(91) Editi et aliquot mss. ἐξώτερον. Codex Colb.

ὑπερβάτου (90) καὶ ἐτέρας ἀνεκβάτου. Οὕτε γὰρ ἀρχῆς ἐστὶ τι ἐπινοῆσαι προσβύτερον· οὐ γὰρ ἐτι ἂν εἴη ἀρχῆς, εἴπερ ἔχοι τι ἑαυτῆς ἐξώτερον (91)· οὕτε τὸ Ἦν διαβάνας τῷ λογισμῷ, εἰς τὸ ὅτε (92) οὐκ ἦν δυνατόν ὑπερκύβαι. Ἀθέτητος γὰρ ἐστὶ τοῦ Ἦν, ἢ τοῦ ὅτι οὐκ ἦν ἐπίνοια. Εἰ μὲν γὰρ ἡ ἀρχῆς τῶν πρὸς ἕτερον λεγομένων ἦν, ὡς τὸ ἀρχῆς σοφίας, καὶ ἀρχῆς ὁδοῦ ἀγαθῆς, καὶ, Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεός, ἦν ἂν τυχόν, τοῦ ἐκ τοιαύτης ἀρχῆς ὑφεστώτες, δι' ἐνθυμήσεως ὑπερβῆναι τὴν γέννησιν· ἐπειδὴ δὲ τὸ σημαίνονμενον τοῦτο τῆς ἀρχῆς ἀποκλεισμένον καὶ ἄσχετον τὴν ἀνωτάτω φύσιν δηλοῖ, πῶς οὐ καταγέλαστος ὁ τὰ ἐξωτέρω ταύτης ἐπινοῶν, ἢ ἐπιχειρῶν αὐτὴν τοῖς λογισμοῖς ὑπερβάλλειν; Συμπαρεκτείνεται δὲ καὶ τὸ Ἦν τῷ ἀνυπερβέτῳ τῆς ἀρχῆς ταύτης (93). Οὐ γὰρ τὴν ἀπὸ χρόνου ὑπαρξίν τὸ Ἦν ὑποραίνει, ὡς τὸ, Ἀρωπὸς ἦν ἐν χώρῳ τῇ Αὐσίτιδι (94)· καὶ, Ἦν ἄνθρωπος ἐξ Ἀρμαθαίμ· καὶ τὸ, Ἡ δὲ γῆ ἦν ἀβάρατος· ἀλλ' αὐτὸς ἡμῖν ὁ εὐαγγελιστής ἐν ἐτέρῳ λόγῳ τῷ τοιοῦτου Ἦν τὸ σημαίνονμενον ἐδειξεν, εἰπόν· Ὁ ὦν, καὶ ὁ ἦν, καὶ (95) ὁ παντοκράτωρ. Ὅσον γὰρ τὸ ὦν, τοιοῦτον καὶ τὸ ἦν, ἀίδιον ὁμοίως καὶ ἄχρονον. Οὐκ ὄντα δὲ λέγειν τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα, οὕτε διασώζοντός ἐστι τὴν ἔνοιαν τῆς ἀρχῆς, οὕτε συνάπτοτος αὐτῇ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Μονογενοῦς. Ἀνεπινόητον μὲν γὰρ τῆς ἀρχῆς τὸ προσβύτερον, ἀχώριστον δὲ ταύτης τοῦ Θεοῦ λόγου τὸ εἶναι. Ὡστε ἐφ' ὅσον ἂν βουληθῆς ταῖς τοῦ νοῦ πολυπραγμοσύνας ἀναδραμεῖν, ὑπερβῆναι τὸ ἦν, καὶ ἐξω τούτου γενέσθαι τοῖς λογισμοῖς οὐ δυνήση.

15. Ἀντερωτάσθω τοίνυν καὶ πρὸ ἡμῶν· πότερον ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεὸν ὁ Θεός, ἢ ὕστερον προσεγένετο; Εἰ μὲν γὰρ ἦν, *Παῦσον τὴν γλῶσσάν σου ἀπὸ κακοῦ*, τῆς τοῦ, ὅτι οὐκ ἦν, *βλασφημίας*· εἰ δὲ (96), ὑπερ οὐδὲ θέμις εἰπεῖν, τοῖς

eum uno Reg. ἐξωτέρω. Utrum quis modo legerit, peccatum non puto.

(92) Vox ὅτε in duobus mss. non invenitur.

(93) Reg. secundus, quem suo more secuti sunt typographi Parisienses, τῷ ἀνυπερβάτῳ τῆς ἀρχῆς, cum hoc principio *insuperabili*. Alii sex mss. τῷ ἀνυπερβέτῳ τῆς, cum hoc principio, quod *moræ expers est atque dilatationis*. Certe cum lectio posterior multorum codicum auctoritate inniatur, nec male conveniat huic loco, eam alteri præferre non dubitavi. — Verte: *Principium quod transcendit et superari non potest.* MARAN.

(94) *Τῇ Αὐσίτιδι*, in regione Ausitide. Vulgata, in terra Hus. Hic locus in eruditissimis notis Ducæi illustratur.

(95) Vocula καὶ addenda est ex multis codicibus. Haud longe codices aliquot συνάπτονος ταύτης τῆν.

(96) Post illud, εἰ δὲ, suppleri oportet οὐκ ἦν, si vero non erat. Id autem cur omissum sit, Basilium ipse ait hanc esse causam, quod talia proferre nefas sit. Simili reticentia usum Basilium videre est in superioribus.

σοῖς οἰκειότερον πρὸς σέ χρῆσθαι ῥήμασιν, ὅτι οὐ
 βλασφημίας μόνον, ἀλλὰ καὶ παρανοίας υπερβολὴν ὁ
 λόγος ἔχει, ἀνθρώπους ἀπαιτεῖν τῶν λόγων τοῦ Πνεύ-
 ματος τὰς εὐθύναις, καὶ μαθητὴν μὲν εἶναι τῶν Εὐ-
 αγγελίων ὁμολογεῖν, αὐτῶν δὲ τούτων κατεξανιστα-
 σθαι. Σκόπει γὰρ τὰς θείας φωνάς, ὡς ἀκριβῶς καὶ
 σαφῶς τῇ πρὸ αἰώνων γενέσει (97) τοῦ Υἱοῦ μαρτυ-
 ροῦσιν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ μὲν Ματθαῖος τῆς κατὰ σάρκα
 γεννήσεως ἐξηγητὴς γέγονεν, ὡς αὐτὸς φησι· *Βίβλος*
γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαβὶδ (98)· ὁ δὲ
 Μάρκος ἀρχὴν τοῦ Εὐαγγελίου τὸ Ἰωάννου πεποίηκε
 κήρυγμα, εἰπὼν· *Ἀρχὴ τοῦ Εὐαγγελίου Ἰησοῦ*
Χριστοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν Ἠσαΐα τῷ προφήτῃ
(99)· Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· ὁ δὲ Λουκᾶς
 καὶ αὐτὸς διὰ τῶν σωματικῶν ἀρχῶν τῇ θεολογίᾳ
 προσέβη· ἀναγκαίως ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, τελευ-
 ταίως ἔλθων εἰς τὸ γράφειν, παντὸς αἰσθητοῦ, καὶ
 χρόνου τοῦ τοῖς τοιοῦτοις παρεπομένου, τὴν διάνοιαν
 ὑπεράρας, μᾶλλον δὲ ὑψωθείς (1) τῇ δυνάμει τοῦ
 Πνεύματος, αὐτῷ προσέβη τῷ πάντων ἐπέκεινα, μο-
 νοουσιχὶ διαμαρτυρούμενος καὶ αὐτὸς, ὅτι, εἰ καὶ ἐγνώ-
 καμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γι-
 νώσκομεν. Λαθόμενος γὰρ αὐτῆς τῆς ἀρχῆς, καὶ πά-
 σας τὰς σωματικὰς τε καὶ χρονικὰς ἐννοίας κατωτέ-
 ρας τῆς ἑαυτοῦ θεολογίας ἀπολιπὼν, ὑπερεφώνησε
 τὰ προλαθόντα κηρύγματα τῇ μεγαλοφυίᾳ τῆς γνώ-
 σεως. Οὐκ ἀπὸ Μαρίας, φησιν, ἡ ἀρχὴ, οὐδὲ ἀπὸ
 τῶνδε τῶν χρόνων. Ἄλλὰ τί; *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λό-
 γος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν*
ὁ Λόγος· τὴν ἐξ αἰδίου ὑπαρξιν, τὴν ἀπαθῆ γέννη-
 σιν, τὸ συμφυρὲς τῷ Πατρὶ, τὸ μεγαλεῖον τῆς φύσεως,
 πάντα ἐν τοῖς ὀλίγοις ῥήμασι συλλαβῶν, καὶ τῇ προσ-
 θήκῃ τοῦ Ἦν ἀναγαγὼν (2) εἰς τὴν ἀρχὴν, ὡσπερ
 ἀποφράττων τὰ στόματα τῶν, ὅτι οὐκ ἦν, βλασφη-
 μούντων, καὶ πῶρβουθεν τὰς τῶν τοιούτων σοφισμά-
 των παρεισδύσεις ὑποτεμνόμενος (3). Εἶτα διὰ τῆς
 θεολογίας οἶον ὑπογραφὴν τινα ἐναργῆ τῆς φύσεως
 τοῦ Μονογενοῦς ἐντυπίσας, ὡς ἤδη γνωρίζουσι ὑπο-
 δείκνυσι τῇ φωνῇ λέγων· *Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς*
τὸν Θεόν· πάλιν ἐνταῦθα τῇ προσθήκῃ τοῦ Ἦν,
 τῇ αἰδιότητι τοῦ Πατρὸς τοῦ Μονογενοῦς συνάπτων
 τὴν γέννησιν· καὶ πάλιν· *Ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ*
φῶς τῶν ἀνθρώπων, καὶ ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν.
 Ἄλλ' ὅμως οὕτω πανταχόθεν τοῦ λόγου ταῖς τοῦ αἰ-
 δίου (4) προσθήκαις ἠσφαλισμένου, πάσας παρωσά-
 μενος τὰς μαρτυρίας τοῦ Πνεύματος, καὶ οὐδὲ

est dicere, tuis adversum te verbis aptius utar,
 quod non blasphemiae solum, sed stoliditatis etiam
 modum superat hic sermo, homines videlicet ver-
 borum Spiritus rationem exposcere, et profiteri se
 Evangelii discipulum, et tamen in ipsum Evange-
 lium insurgere. Adverte enim quam diligenter, quam
 aperte divinae voces generationem Filii, quae fuit
 ante saecula, testimonio suo comprobent. Nam quo-
 niam Matthaeus quidem generationis secundum car-
 nem factus est interpres, ut ipse ait : *Liber genera-
 tionis Jesu Christi filii David* ⁹⁷; Marcus autem
 Joannis praedicationem initium Evangelii fecit,
 dicens : *Initium Evangelii Jesu Christi, sicut scri-
 ptum est in Isaia propheta : Vox clamantis in de-
 sero* ⁹⁸; Lucas vero et ipse per corporalia initia ad
 theologiam accessit, necessario evangelista Joannes,
 cum ultimus ad scribendum venisset, mentem su-
 per omne sensibile, ac tempus quod sensibilia se-
 quitur, attollens, imo virtute Spiritus erectus, ac-
 cessit ad eum ipsum, qui est ultra omnia, tantum
 non attestans et ipse, quod etsi Christum secundum
 carnem cognovimus, nondum tamen eum nunc co-
 gnoscimus ⁹⁹. Nam occupato ipso principio, omni-
 busque corporeis et temporalibus notionibus infra
 suam theologiam relictis, eas quae praecesserant
 praedicationes magnificentia cognitionis superavit.
 Non a Maria, inquit, principium, neque ab his
 temporibus. Sed quid? *In principio erat Verbum, et*
Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum ¹⁰⁰.
 Substantiam aeternam, generationem affectionis
 expertem, eam quam cum Patre habet conjunctio-
 nem, naturae majestatem, omnia paucis verbis com-
 plexus, voce *Erat* addita, deduxit ad principium,
 quasi ora occludens eorum, qui blasphemantes
 dicunt, quod non erat, et longe ante excindens
 ejusmodi cavillationum aditum. Deinde sermone
 theologico velut claram quamdam naturae Unigeniti
 descriptionem exprimens, quasi jam cognoscenti-
 bus eam commonstrat hac voce, dicens : *Hoc erat*
in principio apud Deum ¹⁰¹. Rursus, voce *Erat* hic
 adjecta, aeternitati Patris generationem Unigeniti
 connectit. Et rursus : *Vita erat, et vita erat lux*
hominum, et erat lux vera ¹⁰². Sed etsi doctrina adeo
 undique additamentis aeternitatis communita est,
 tamen omnibus Spiritus testimoniis rejectis, et
 quasi ne audire quidem videretur Joannem adeo
 frequenter vocem *Erat* inclamantem : Non exsi-

⁹⁷ Matt. i, 1. ⁹⁸ Marc. i, 1; Isa. xl, 3. ⁹⁹ II Cor. v, 16. ¹⁰⁰ Joan. i, 1. ¹⁰¹ ibid. 2. ¹⁰² ibid. 4, 9.

(97) Codex Colb. γεννήσει τοῦ. Reg. tertius γενέ-
 σει.

(98) Codex unus Υἱοῦ Δαβὶδ, Υἱοῦ Ἀβραάμ.

(99) Variare inter se libros initio Evangelii Marci,
 vel de Testamento Oxoniensi cognosci potest.
 Graeca vulgata ita habent, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς
 προφήταις, sicut scriptum est in prophetis. Codices
 non pauci ἐν Ἠσαΐα τῷ προφήτῃ, sicut scriptum est
 in Isaia propheta; et ita quoque legitur in Vulgata
 Latina.

(1) Reg. quartus μᾶλλον δὲ ὑπερψωθείς.

(2) Codex idem ἀνάγων.

(3) Pro ὑποτεμνόμενος legitur in Reg. τρίτῳ ἀπό-
 τεμνόμενος. Ibidem duo mss. οἶον ὑπογραφὴν. Alius
 οἶον εἰ ὑπογραφὴν. Editi θεολογίας, ὑπογραφὴν. Illud,
 διὰ τῆς θεολογίας, puto sic accipi debere : Per ser-
 monem quem de divinitate Verbi habuit.

(4) Editi λόγου τοῦ αἰδίου. Libri veteres ταῖς τοῦ
 αἰδίου. Hic locus non ita intelligendus est, quasi
 vox aeternitas reperitur expresse initio Evangelii
 Joannis : sed Basilii reperiri vult apud Joannem
 alias voces, quae idem omnino valent, quod ipsa
 vox aeternitas.

stens, inquit, genitus est. Ergo postea in accessionis **251** modum genitus est. Quod si hoc non erat in principio, ut vos dicitis; quam pugnam clarioram adversus Evangeliorum voces quibus credimus, possit quis ostendere?

16. Et quidem cui rerum æquo æstimatori illud non probabitur, quod ut oculus ex locis illuminationis egressus, necessario ob privationem luminis ab actione cessat; ita quoque et mens si imaginationibus extra id quod est compellatur, veritate instar cuiusdam lucis deficiente, confusa, ac stoliditate laborans, intelligere desinit? Proinde neque oculus extra lucem visu poterit uti, neque anima extra Unigeniti notionem abrepta, intelligendi usum habere. Nam a veritate excidere, quædam est in animo privatio visus atque cæcitas. Quare vana est mens, excæcataque, et plane intelligentia omni destituta, quæ se Unigeniti antiquiora apprehendisse arbitratur, haud aliter, atque si quis oculo qui in tenebras aciem defigit, acumen visus inesse testetur. *In lumine enim tuo, inquit, videbimus lumen* ⁹⁶. Qui autem intellexisse se dicit, quando nondum erat lumen; similis iis est, qui in phrenetica mentis emotione, ea quæ non adsunt, videre sibi videntur. Nam quæ ultra Filium sunt, non intelliguntur: siquidem quod oculo est lumen sensibile, hoc animo est Deus Verbum. *Erat enim, inquit, lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* ⁹⁷. Quapropter anima, quæ illuminata non est, nihil potest intelligere. Quomodo igitur ultra luminis generationem quidquam comprehendere possit? Oportebat autem, puto, eos quibus vel tantulum curæ esset veritas, posteaquam, corporeis similitudinibus omissis, notionem Dei per materiales imaginationes coinquinare desissent, tum demum traditam nobis a sancto Spiritu theologiam sequi, atque pro iis quæstionibus quæ ab ænigmatibus nihil absunt, et quas in utramque partem accipere periculosum est, dignam Deo generationem intelligere, impassibilem, inseparabilem, indivisibilem, sine tempore, instar resplendentis a luce radii, ad divinam generationem ductos; intel-

⁹⁶ Psal. xxxv, 10. ⁹⁷ Joan. 1, 9.

(5) Editi et duo mss. Οὐκ ὄν. Interpres, non existens postea natus est. At codex Collb. cum Regiis secundo, tertio et quarto Οὐκ οὖν: *Proinde generatus est in modum accessionis, seu, per accessionem, recte. Ibidem duo mss. προσγενήνται.*

(6) Codices duo cum editis ἐπιδείξειέ τις. Reg. secundus ἐπιδείξειεν ἄν τις. Alii duo mss. ἐπιδείξαιτ' ἄν τις.

(7) Editi et Reg. quintus ἐκπεσών. Alii sex mss. ὑπερπεσών. Mox Reg. tertius secunda manu οὕτω δὴ. Ibidem editi τοῦ ὄντος. At mss. τοῦ ὄντος, *extra rem quæ est*: vel simpliciter, *extra rem*: *extra verum*: *extra æquum*. Rursus hoc ipso in loco duo mss. ἐκδιαζόμενος.

(8) Editi et unus ms. ἐπιλειπούσης. Veteres quatuor libri ἐπιλειπούσης. Aliquanto post editi Οὕτε οὖν. Codices aliquot Οὕτ' ἄν οὖν. Subinde mss. duo νόησει κερήσεται. Alii quidam mss. cum editis κερήσεται.

Οὐκ ὄν, φησίν, ἐγεννήθη. Οὐκοῦν (5) ὕστερον προσγενήνται. Εἰ δὲ τοῦτο ἐν ἀρχῇ οὐκ ἦν, ὡς φατε, τίνα περιφανεστέραν μάχην ἐπιδείξειέ τις (6) πρὸς τὰς φωνὰς τῶν Εὐαγγελίων αἰς πεπιστεύαμεν;

16. Καὶ μὴν ἐκεῖνο γε τίνοι οὐκ ἂν τῶν εὐγνωμόνων συνδόξειεν, ὅτι ὡσπερ ὀφθαλμὸς, τῶν περιλαμπομένων τόπων ἐκπεσών (7), ἀναγκαίως δι' ἐρημίαν τοῦ φωτὸς τῆς ἐνεργείας ἴσταται, οὕτω δὲ καὶ ὁ νοῦς, ἐπὶ τὸ ἔξω τοῦ ὄντος ταῖς φαντασίαις εἰσθιαζόμενος, οἶόν τινος φωτὸς τῆς ἀληθείας ἐπιλειπούσης (8), συγχυθεὶς καὶ ἀνοηταίνων τῆς νοήσεως ἀπολήγει; Οὕτ' ἂν οὖν ὀφθαλμὸς ἔξω τοῦ φωτὸς τῷ ὄρῳ χρῆσθαι δύναιτο, οὔτε ψυχὴ, τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἐννοίας παρενεχθεῖσα, τῇ νοήσει κερήσεται. Ἡ γὰρ τῆς ἀληθείας ἀπόπτωσις ἀρασσία ἐστὶ διανοίας καὶ τύφλωσις. Ὅστε μάταιός ἐστι νοῦς καὶ τετύφλωται (9), τῷ ὄντι μηδὲν ἐπιστάμενος, ὃ τὰ τοῦ Μονογενοῦς πρεσβύτερα κατελιγμένα φρονῶν ὡσπερ ἂν εἰ καὶ ὀφθαλμῷ τις ὄψωπιαν προσμαρτυροῖη (10), ταῖς ἐσκοτισμένοις ἐνατενίζοντι. Ἐν τῷ φωτὶ σου γὰρ, φησίν, ὀψόμεθα φῶς. Ὁ δὲ ἐν καταλήψει τοῦ ὄντος οὕτω ἦν τὸ φῶς γεγονέναι φάσκων παραπλήσιον πέπονθε (11) τοῖς ἐν ἐκστάσει φρενιτικῇ ὄρῳ φανταζομένοις τὰ μὴ παρόντα. Τὰ γὰρ ὑπὲρ τὸν Υἱὸν οὐ νοεῖται. Ἐπειδὴ ὁ τε περ ὀφθαλμῷ τὸ αἰσθητὸν ἐστὶ φῶς, τοῦτο ψυχῇ ὁ Θεὸς ἐστὶ Λόγος. Ἡ γὰρ, φησὶ, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ὅστε ἀφύριστος ψυχῇ ἀδύνατός ἐστι πρὸς νόησιν. Πῶς ἂν οὖν τὰ ὑπεράνω τῆς γενέσεως τοῦ φωτὸς καταληφθεῖη; Χρῆν δὲ, οἶμαι, τοὺς καὶ μικρὸν γούν τῆς ἀληθείας πεφρονικότητας, ἀφεμένους τῶν σωματικῶν ὁμοιώσεων, καὶ τοῦ ταῖς ὕλικαῖς φαντασίαις τὰς περὶ Θεοῦ ἐννοίας καταβρῦπαίνειν, τοῖς παρὰ τοῦ ἀγίου Πνεύματος παραδοθείσαις ἡμῖν θεολογίαις ἀκολουθεῖν, καὶ ἀντὶ τῶν ἐρωτημάτων τούτων, & τῶν γρίφων (12) οὐδὲν ἀπολείπεται, τὴν ἐφ' ἑκάτερα ὑπόληψιν ἐπικίνδυνον ἐχόντων, νοεῖν μὲν ἀξίαν τοῦ Θεοῦ γέννησιν ἀπαθῆ, ἀμέριστον, ἀδιαίρετον (13), ἀχρονον, κατὰ τὴν ἀτολάμπουσιν τοῦ φωτὸς αὐγὴν τῇ ὁσίᾳ γεννήσει προσαγομένους· νοεῖν δὲ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀράτου, οὐ κατὰ τὰς τεχνητάς

(9) Antiqui duo libri καὶ τετύφωται, *et inflata nihil omnino intelligit*. Illud, τῷ ὄντι, in editis locum occupabat non suum, uti ex mss. cognovimus.

(10) Editi προσμαρτυροῖη. Libri veteres προσμαρτυροῖη.

(11) Codex Collb. et Reg. tertius παραπλήσιος γέγονε. Statim mss. duo ἐπειδὴ ὅτι ὅπερ. Subinde editi τοῦτο ψυχῆς. Antiqui libri ψυχῆ, recte.

(12) In editionibus veteribus legebatur τῶν γριφῶν: sed vir eruditissimus Ducanus recte iudicavit legendum esse ex Reg. secundo τῶν γριφῶν: nec aliter in reliquis nostris mss. legitur quam in Reg. secundo.

(13) Vox ἀδιαίρετον in aliquibus mss. deest. Quod sequitur, κατὰ τὴν, etc., sic accipiendum esse arbitrator: Adeo ut ad divinam generationem deducerentur, eam sibi animo lingentes instar radii a luce resplendentis.

ταύτας ὑστερον ἀπεργασθεῖσαν πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, ἀλλὰ συνυπάρχουσαν καὶ παρυφεστηκυῖαν τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι, τῷ εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, οὔσαν (14), οὐκ ἐκτυπωθεῖσαν διὰ μιμήσεως, ὡσπερ (15) ἐν σφραγίδι τινι τῆς ὅλης φύσεως τοῦ Πατρὸς ἐναποσημανθείσης τῷ Υἱῷ. Εἰ δὲ βούλει, ὅποια τῶν τεχνῶν ἢ ὑπόστασις (16) ἐκ τῶν διδασκόντων ὄλη τοῖς μαθητευομένοις ἐγγινομένη· οὔτε λείποντός τινος τοῖς διδάσκουσι, καὶ τῆς τελειώσεως τοῖς ἐκμανθάνουσι προσγινομένης. Ἡ τοῦτο μὲν οὐκ ἀκριβὲς πρὸς ὁμοίωσιν διὰ τὴν τοῦ χρόνου παράτασιν. Οἰκειότερον δὲ εἰπεῖν, ὅτι ὅποια τῶν νοημάτων ἢ φύσις τοῖς τοῦ νοῦ κινήμασιν ἀχρόνως συνυφιστάμενη.

17. Καὶ μηδεὶς μοι συκοφαντεῖτω τὴν λόγον, εἴ τι τῶν ὑποδειγμάτων μὴ πάντη συμβαίνει τοῖς προκειμένοις. Οὐδὲ γὰρ δυνατὸν τὰ μικρὰ καὶ φαῦλα τοῖς θεοῖς καὶ αἰδίοις μετὰ ἀκριβείας ἀρμόζειν, ἀλλ' ὅσον ἐλέγξει τὴν εἰρωνεῖαν τῶν οὐ δυναμένων δὴ γέννησιν ἀπαθῆ τῇ διανοίᾳ λαβεῖν. Εἰκῶν δὲ εἴρηται· καὶ ἔστιν ὁ Υἱὸς γεννητῆ, καὶ ἀπαύγασμά ἐστι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, καὶ δικαιοσύνη Θεοῦ, οὐχ ὡς ἕξις, οὐδὲ ὡς ἐπιτηδειώτης, ἀλλ' οὐσία ζῶσα καὶ ἐνεργῆς, καὶ ἀπαύγασμά ἐστι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Διόπερ καὶ ὅλον ἐν ἑαυτῷ δείκνυσιν τὸν Πατέρα, ἐξ ὅλης αὐτοῦ τῆς δόξης ἀπαυγασθεῖς. Τὴν τοίνυν δόξαν τοῦ Θεοῦ μὴ ἔχειν ἀπαύγασμα λέγειν, ἢ τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ μὴ συνεῖναι ποτε τῷ Θεῷ, πάσης τῆς ἀτοπίας; Ἄλλ' εἴ ἦν, φησὶν, οὐ γεγέννηται. Ἀποκρινώμεθα τοίνυν ὅτι, Ἐπειδὴ γεγέννηται, ἦν· οὐκ ἀγέννητον ἔχων τὸ εἶναι, ὦν δὲ αἰεὶ καὶ συνὼν τῷ Πατρὶ, ἐξ οὗ καὶ (17) τὴν αἰτίαν τῆς ὑπάρξεως ἔχει. Πότε οὖν εἰς τὸ εἶναι παρὰ τοῦ Πατρὸς παρήχθη; Ἀφ' οὗ ἔστιν ὁ Πατήρ; Ἄλλ' ἐξ αἰδίου, φησὶν, ὁ Πατήρ· ἐξ αἰδίου τοίνυν καὶ ὁ Υἱός, γεννητῶς τῇ ἀγεννησίᾳ τοῦ Πατρὸς συναπτόμενος. Ὅτι δὲ οὗτος οὐχ ἡμέτερος ὁ λόγος, αὐτὰς τὰς ἀγίου Πνεύματος ὡνά· αὐτοῖ· παρεξόμμεθα. Ἐκ μὲν

(14) Hunc locum difficile esse vel ex eo intelligitur, quod non parum negotii librariis exhibuisse videatur : quippe alii aliter eam emendare conati sunt. Fortasse alienum non fuerit, etsi longum, varias omnes lectiones in medium proferre, ut, quod optimum est, ab eruditissimis hominibus seligari possit. Editi igitur ita habent : ἀλλὰ συνυπάρχουσαν καὶ παρυφεστηκυῖαν τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι, τοῦ εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, οὔσαν. Reg. primus παρυφεστηκυῖαν τῷ ὑπὸ τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι τῷ εἶναι, reliqua ut in vulgatis. Hic notari potest, voces τῷ ὑπὸ manifeste redundare. Reg. secundus τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι τὸ εἶναι, reliqua ut in editis. Reg. tertius prima manu ὑποστήσαντι τῷ εἶναι, cætera ut in excusis. Hic ille ipse codex secunda manu παρυφεστηκυῖαν τῷ ὑποστήσαντι τῷ εἶναι πρὸς τὸ ἀρχέτυπον οὔσαν. Et hic adnotabo hunc locum a Combefisio aliud cogitanti non accurate exscriptum fuisse. Regii quartus et quintus ὑποστήσαντι τῷ εἶναι : in reliquis vero cum vulgatis conueniunt. Reg. sextus prima manu τῷ ὑποστήσαντι τὸ εἶναι, reliqua ut in editis : idem ms. manu recentiore τῷ πρωτοτύπῳ ὑποστήσαντι τὸ εἶναι. Denique Colb. prima manu ὑποστήσαντι τὸ εἶναι, re-

liqua ut in impressis libris. Idem codex secunda manu συνυφεστηκυῖαν... τῷ εἶναι. Ex quibus colligere licet, has omnes lectiones revocari posse vel ad hanc, τῷ εἶναι, vel ad illam, τὸ εἶναι. Si leges, τῷ εἶναι, verborum constructio hæc erit, οὔσαν τῷ εἶναι τὸ ἀρχέτυπον. Ad verbum, *quæ imago est per hoc, quod ipsam archetypum est, seu, quæ imago est hoc ipso, quod archetypum est* : si vero legas, τὸ εἶναι, videntur hæc verba construere sic posse : οὔσαν ὑποστήσαντι τὸ εἶναι ἀρχέτυπον. Ad verbum, *quæ imago est auctori hoc, nempe eum esse archetypum*. Id est, *auctor imaginis ab ipsa imagine habet, quod est archetypum*. Et vero archetypum proprie nullum est, nisi imago sit, quæ ex ipso exprimitur. Hoc an illo modo legendum sit, nescio quidem : puto tamen potius legi debere, τῷ εἶναι. Alii meliora.— *Τῷ εἶναι ἀρχέτυπον, οὔσαν*. Verte. *Imago, quæ hoc ipso quod est archetypum, existit*. MARAN.

17. Nec quisquam mihi hunc sermonem calumniose obijciat, si quid in exemplis non omnino proposito conveniat. Neque enim fieri potest, ut parva ac vilia divinis atque æternis perfecte accommodentur : sed quantum satis est, ut dissimulatio confutetur eorum, qui generationem impassibilem non queunt mente concipere. Imago autem dictus est Filius, et est imago genita, et splendor est gloriæ Dei, et sapientia, et potentia, et justitia Dei, non ut habitus, neque ut aptitudo, sed substantia viva et operans, ac splendor gloriæ Dei. Quapropter et totum in seipso Patrem ostendit, ex tota ejus majestate resplendens. Quam absurdum est ergo dicere, gloriæ Dei non habere splendorem, aut sapientiam. Dei aliquando una cum Deo non fuisse? Sed si erat, inquit, genitus non est. Respondeamus ergo, quod quoniam genitus est, erat, cum ingenitum esse non habeat, sed existat semper, et coexistat Patri a quo etiam existendi habet causam. Quando igitur ad esse a Patre productus est? Ex quo Pater est? Sed ab æterno, inquit, Pater : ab æterno igitur et Filius, per generationem ingenitæ Patris naturæ conjunctus. Quod autem non nostra sit hæc oratio, ipsas sancti Spiritus voces eis ob oculos ponemus. Et

liqua ut in impressis libris. Idem codex secunda manu συνυφεστηκυῖαν... τῷ εἶναι. Ex quibus colligere licet, has omnes lectiones revocari posse vel ad hanc, τῷ εἶναι, vel ad illam, τὸ εἶναι. Si leges, τῷ εἶναι, verborum constructio hæc erit, οὔσαν τῷ εἶναι τὸ ἀρχέτυπον. Ad verbum, *quæ imago est per hoc, quod ipsam archetypum est, seu, quæ imago est hoc ipso, quod archetypum est* : si vero legas, τὸ εἶναι, videntur hæc verba construere sic posse : οὔσαν ὑποστήσαντι τὸ εἶναι ἀρχέτυπον. Ad verbum, *quæ imago est auctori hoc, nempe eum esse archetypum*. Id est, *auctor imaginis ab ipsa imagine habet, quod est archetypum*. Et vero archetypum proprie nullum est, nisi imago sit, quæ ex ipso exprimitur. Hoc an illo modo legendum sit, nescio quidem : puto tamen potius legi debere, τῷ εἶναι. Alii meliora.— *Τῷ εἶναι ἀρχέτυπον, οὔσαν*. Verte. *Imago, quæ hoc ipso quod est archetypum, existit*. MARAN.

(15) Editi μιμήσεως, ἀλλ' ὡσπερ. Aliquot codices μιμήσεως, καὶ ὡσπερ. Alii quidam mss. μιμήσεως, ὡσπερ.

(16) Τεχνῶν ἢ ὑπόστασις, *natura artium atque industria*.

(17) Reg. quartus Πατρί, παρ' οὗ καί.

ex Evangelio quidem sumamus illud : *In principio erat Verbum*¹⁸ ; hoc vero ex Psalmo velut e persona Patris dictum : *Ab utero ante luciferum genui te*¹⁹ ; atque utrisque inter se compositis dicamus : Et erat, et genitus est. Verum vox *Genui* causam a qua principium habet *essendi*, significat : vox autem, *Erat*, indicat ejus existentiam tempore carentem ac sempiternam. Sed vero pro sua fraude decertans Eunomius, orationem ad absurdum adducere se putat.

EUN. Si enim, inquit, ante suam generationem Filius erat, ingenitus erat.

BAS. At illud, *ante generationem*, o vir vane, aut nullo modo subsistit, mentisque nulli subjecto inhærentis commentum est. Sed quid attinet stultis contradicere ? hoc enim perinde est atque cum eo contendere, cui rationis usum pbrenesis ademerit. Aut si ad quidpiam eorum quæ sunt tendit, ad sæculorum quoque notionem deducetur. Verum si sæcula omnia infra generationem Unigeniti intelliguntur, cum illius ipsius sint creaturæ, vanus est qui quid substantia Filii antiquius quærit. Nihil enim alienius quærit, quam si de Patre etiam percontaretur, utrum ante suam constitutionem fuerit, an non. Etenim ut illic hic quæstio stulta est, **253** quærere videlicet in eo qui principio caret ac ingenitus est superius quiddam : ita hic quoque de eo qui ab æterno est cum Patre, nihilque habet medii inter se et genitorem, temporales facere de priore quæstiones ; æqualis plane dementiæ est. Nam perinde erit, ac si quis interroget quid futurum sit post obitum ejus qui immortalis est, quæratque quid exstiterit ante generationem sempiterni. Hi autem, quia principii in Patre privatio æternitas nominatur, privationem principii decernunt idem esse atque æternitatem, et quoniam Filius non est ingenitus, ne æternum quidem esse profiteantur. Sed tamen hæc differunt plurimum significatione. Nam ingenitum dicitur, quod neque principium sui ipsius, neque causam ut sit habet : æternum vero, quod tempore omni et ævo secundum *esse* antiquius est. Unde et Filius ut est non ingenitus, ita æternus est. Jam vero sæcula etiam æterni appellatione nonnulli dignantur, quasi ex eo quod semper sint, hoc nominis adepti sint. Nos autem et creaturis æternitatis testimonium præbere, et creaturarum Dominum hac confessione privare, ejusdem esse amentię arbitramur.

18. At orationem ad impudentiam deducens Eunomius, quid dicit ?

EUN. Nos autem in iis quæ et olim a sanctis, et nunc a nobis demonstrata sunt, permanentes, cum

¹⁸ Joan. 1, 1. ¹⁹ Psal. cix, 3.

(18) Antiqui duo libri *ἑωσφόρου* ἐγὼ σήμερον.

(19) Codices aliquot *γενέσεως*.

(20) Cod. 503 omittit *τῆς γενέσεως*.

(21) Reg. quartus τὸ *ἑρωτῶν*.

(22) Editi tines *τῆς αἰδίου*. At mss. *τῆς τοῦ αἰδίου*.

οὖν τοῦ Εὐαγγελίου λάθωμεν τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*· ἐκ δὲ τοῦ ψαλμοῦ ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Πατρὸς· εἰρημένον τὸ, *Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου* (18) *γενήνηκά σε*· καὶ συνθέντες ἀμφοτέρα, εἰπωμεν, ὅτι καὶ ἦν καὶ γενήνηται. Ἀλλὰ τὸ μὲν, *Γεγέννηκα*, τὴν αἰτίαν ἀφ' ἧς ἔχει τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι σημαίνει· τὸ δὲ, *ἦν*, τὴν ἄχρονον αὐτοῦ καὶ προαίωνιν ὑπαρξιν. Ὁ δὲ, ἐπαγωνιζόμενος τῇ ἑαυτοῦ ἀπάτῃ, εἰς ἀτοπον τὸν λόγον ἀπάγειν οὐεται.

EYN. Εἰ γὰρ, φησὶ, πρὸ τῆς γενήσεως (19) ἦν τῆς ἑαυτοῦ ὁ Υἱὸς, ἀγέννητος ἦν.

BAS. Ἀλλὰ τὸ πρὸ τῆς γενήσεως τοῦτο, ὡ μάλιστα, ἦτοι ἀνυπαρκτὸν ἐστὶ παντελῶς, καὶ διανοίας ἀναπλασμὸς οὐδενὶ εἰρειδομένης ὑποκειμένη· καὶ τί δεῖ ἀντιλέγειν τοῖς ἀνοήτοις ; παραπλήσιον γὰρ τοῦτο, ὡσπερ ἂν εἰ καὶ τῶ τὸν λογισμὸν ἐκ φρενίτιδος παρενεχθέντι διεμαχόμεθα· ἢ εἰ πρὸς τι τῶν ὄντων φέρεται, καὶ πρὸς τὴν τῶν αἰώνων ἔννοιαν ἐνεχθήσεται. Ἀλλ' εἴπερ αἰῶνες πάντες κάτω πρὸ τῆς γενέσεως (20) τοῦ Μονογενοῦς νοοῦνται, αὐτοῦ ἑκείνου ὄντες ποιήματα, μάταιος ὁ ἐπιζητῶν τῆς ὑποστάσεως τοῦ Υἱοῦ τὰ πρεσβύτερα. Οὐδὲν γὰρ ἀλλοιότερον ἐρωτῶ, ἢ εἰ καὶ περὶ τοῦ Πατρὸς ἐπυθάνετο, πότερον ὑπῆρχε πρὸ τῆς ἰδίας συστάσεως, ἢ οὐχί. Ὡς γὰρ ἐκεῖ ἀνόητον τὸ ἐρωτῆμα, ἐπὶ τοῦ ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου ζητεῖν τὸ ἀνώτερον· οὕτως καὶ ἐνταῦθα, ἐπὶ τοῦ ἐξ αἰδίου τῶ Πατρὶ συνόντος, καὶ οὐδὲν ἔχοντος μέσον ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ γενήσαντος, χρονικὰς ποιεῖσθαι τοῦ προτέρου τὰς ἐρωτήσεις, τῆς ἰσῆς ὄντως ἀνοίας. Παραπλήσιον γὰρ ἐρωτῶν (21), τί ἔσται μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ ἀθανάτου, καὶ ἐπιζητεῖν τι ὑπῆρχε πρὸ τῆς γενήσεως τοῦ αἰδίου. Οἱ δὲ, ἐπειδὴ τὸ ἀναρχον τοῦ Πατρὸς αἰδίου ὀνομάζεται, ταυτὸν τὸ ἀνάρχον τὸ αἰδίου ἀποφαίνουσι, καὶ ἐπειδὴ μὴ ἀγέννητος ὁ Υἱὸς, οὐδὲ αἰδίου εἶναι ὁμολογοῦσι. Πλεῖστον δὲ διαφέρει κατὰ τὴν ἔννοιαν. Ἀγέννητον μὲν γὰρ λέγεται τὸ μηδεμίαν ἀρχὴν ἑαυτοῦ, μηδὲ αἰτίαν ἔχον τοῦ εἶναι· αἰδίου δὲ τὸ χρόνον παντὸς καὶ αἰῶνος κατὰ τὸ εἶναι πρεσβύτερον. Ὅθεν καὶ ὁ Υἱὸς, καὶ οὐκ ἀγέννητος, καὶ αἰδίου. Ἦδη δὲ καὶ τοὺς αἰῶνας ἀξιούσι τινες τῆς τοῦ αἰδίου (22) προσηγορίας, ὡς ἐκ τοῦ αἰε εἶναι τῆς κλήσεως ταύτης τετυχηκότας. Ἡμεῖς δὲ τῆς αὐτῆς λεγόμεθα παρανοίας καὶ τῇ κτίσει προσμαρτυρεῖν τὸ αἰδίου, καὶ τὸν ἀεσπότην τῆς κτίσεως τῆς ὁμολογίας ταύτης ἀποστρεβεῖν.

18. Ὁ δὲ, πρὸς τὸ ἀνάσχοντον ἐκφέρων τὸν λόγον, τί φησιν ;

EYN. Ἡμεῖς δὲ, τοῖς τε ὑπὸ τῶν ἁγίων καὶ πάλαι (23) καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν ἀποδεικνυμένοις ἐμμένον-

(23) Editi τῶν ἁγίων Πατέρων πάλαι. Reg. secundus τῶν ἁγίων Πατέρων καὶ πάλαι. Alii tres mss. ut in contextu. Vocem Πατέρων non sine causa deletam esse hinc conjici potest, quod non reperitur neque in opere Eunomii quod penes nos est, neque apud Fabricium.

τες, μήτε τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ προσιεμένης γέννησιν, μήτε μὴν ἑτέρας τινὸς ὑποκειμένης εἰς Υἱοῦ γέννησιν, μὴ ὄντα φαμέν τὸν Υἱὸν γεγεννησθαι (24).

ΒΑΣ. Τίς οὕτως ἐπ' εὐσεβείᾳ φιλότιμος; τίς ἐπὶ τῷ φιλόχριστος εἶναι τοσοῦτον ἐκαλλωπίσατο, ὅσον οὗτοι τοῖς ὕβρεως καὶ ἀτιμίας (25) ῥήμασι, καὶ καθαιρετικοῖς τῆς δόξης τοῦ Μονογενοῦς ἐπαγάλλονται; Οὐ παύσῃ μὴ ὄντα προσαγορεύων, ὡς ἄθεε, τὸν ὄντως ὄντα, τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς, τὸν πᾶσι τοῖς οὐσι τοῦ εἶναι παρεκτικόν; Ὁς οἰκείαν ἑαυτῷ καὶ πρέπουσαν τῇ ἑαυτοῦ αἰδιότητι ἐν τῷ πρὸς τὸν ἴδιον θεράποντα Μωϋσέα χρηματισμῷ προσηγορίαν ἐξεύρεν, ὄντα ἑαυτὸν ὀνομάσας; Ἐγὼ γὰρ εἰμι, φησὶν, ὁ ὢν. Καὶ τούτοις οὐδεὶς ἀντρεῖ μὴ οὐχὶ ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου (26) εἰρήσθαι· οὐκ οὖν ὅστις γε μὴ τὸ Ἰουδαϊκὸν κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει Μωϋσεως κατατῆς ἑαυτοῦ καρδίας ἐπιχειρῶν ἔχει. Γέγραπται γὰρ, ὅτι ὠφθη τῷ Μωϋσεὶ ἄγγελος Κυρίου ἐπὶ τοῦ βᾶτου ἐν πυρὶ φλογός (27). Ἄγγελον τοίνυν προτίξασα τῆς διηγήσεως ἡ Γραφή, Θεοῦ ἐπάγει τὴν φωνήν. *Εἶπε γὰρ, φησὶ, τῷ Μωϋσεὶ· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς τοῦ πατρός σου Ἀβραάμ· καὶ μετ' ὀλίγα πάλιν· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Τίς οὖν ὁ αὐτὸς καὶ ἄγγελος (28) καὶ Θεός;* Ἄρα οὐχὶ περὶ οὗ μεμαθήκαμεν, ὅτι καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος; Ἐγὼ μὲν οὐκ οἶμαι πλειόνων δεῖν πρὸς τὴν ἀπόδειξιν, ἀλλὰ τοῖς μὲν φιλοχρίστοις ἐξαρχεῖν καὶ τὴν ὑπόμνησιν, τοῖς δὲ ἀνιάτους ἔχουσι μηδὲν ὄφελος ἐκ τοῦ πλήθους τῶν λεγομένων ἐσεσθαι (29). Εἰ γὰρ καὶ ὕστερον ἐγένετο τῆς μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος, ἀλλ' οὐδὲ πρότερον ἀπηξίου τὴν τοῦ ἀγγέλου προσηγορίαν. Οὐ γὰρ (30) ἐνταῦθα μόνον εὐρήσομεν τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ ἄγγελον καὶ Θεὸν ὑπὸ τῆς Γραφῆς ἁπομασθέντα· ἀλλὰ καὶ Ἰακώβ, τὴν ὀπτασίαν ταῖς γυναιξὶ διηγούμενος, φησὶ· *Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ· καὶ μετ' ὀλίγα παρὰ τοῦ αὐτοῦ (31)· Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὄψθεῖς σοι ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στηλῆν. Καίτοι ἐκεῖ ἐπὶ τῆς στηλῆς τῷ Ἰακώβ εἰρηται· Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρός σου, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαάκ (32). Ὁ τοίνυν ἐνταῦθα ἄγγελος εἰρημένος, οὗτος ἐκεῖ λέγει πεφανερῶσθαι*

²⁴ Exod. iii, 14. ²⁵ II Cor. iii, 15. ²⁶ Exod. iii, 6. ²⁷ ibid. 14. ²⁸ Isa. ix, 6. ²⁹ Gen. xxxi, 14.

³⁰ ibid. 13. ³¹ Gen. xxviii, 13.

(24) Antiqui duo libri γεγεννησθαι, et ita quoque in ipso Eunomii opere legitur.

(25) Reg. quartus ὕβρεως καὶ ἀσεβείας. Aliquanto post Reg. tertius Μονογενοῦς ἐπαγάλλοιτο.

(26) Editi et duo mss. ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ, e persona Dei. Alii quinque mss. ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου, e persona Domini, id est, Verbi, et ita legerat interpres. Ut ut hæc sunt, nemo est, opinor, qui hæc Scripturæ loca a Basilio de Filio accipi non videat. Ibidem editi τῆς αἰετοῦ. Veteres quinque libri ἑαυτοῦ.

(27) Editi et nostri mss. ἐν πυρὶ φλογός, in igne flammæ, et ita editum invenimus apud LXX, et ita quoque legere Justinus martyr adversus Tryphonem, et Cyrillus, ut videre est in notis Nobilii. Vulgata Latina Exodo iii, 2, in flamma ignis, et ita legerunt multi ex antiquis, ut is, quem modo dixi, vir eruditissimus monet. In Actis apostolorum vi, 30, le-

gitur ἐν φλογὶ πυρός, in flamma ignis. Sed in Vulgata Latina, in igne flammæ: cui lectioni multos codices favere, ex Testamento Oxoniensi perspicere potest. Reg. tertius ἐπὶ τῆς βᾶτου.

(28) Regii duo libri καὶ ἄγγελος. Vocula καὶ abest a vulgatis.

(29) Antiqui duo libri λεγομένων γίνεσθαι.

(30) Editi ὄψε γὰρ. At mss. ὄψ γὰρ.

(31) Illud, καὶ μετ' ὀλίγα παρὰ τοῦ αὐτοῦ, sic verterat interpres, et post pauca de eodem: quam interpretationem non probans Combelsius, sic interpretari maluit, ipsomet loquente et a se. Vix, ut mihi quidem videtur, dubitari potest, quin hoc loco verbum ἀκούοντες supplendum sit; ob idque ita vertimus: *Et post pauca ab eodem audimus.* Quod mox sequitur, οὗ ἤλειψάς μοι, etc., ita Latine reddidit idem Combelsius: *Ubi unxisti mihi titulum.*

(32) Antiqui duo libri καὶ Ἰσαάκ.

bus et exploratum, ubicunque idem et angelus et Deus appellatus est, Unigenitum significari, cum se hominibus per singulas generationes manifestet, suisque sanctis Patris nuntiet voluntatem. Itaque qui et coram Moysae se ipse eum qui est nominavit, non alius praeter Deum Verbum, qui erat in principio apud Deum, intelligi poterit.

19. Sed iniquitatem in excelsum qui loquuntur⁶⁸, veriti non sunt non existentem nominare Filium. Et insipientis quidem in corde suo dixit: *Non est Deus*⁶²: hi vero non cogitavere solum, sed locuti sunt etiam in pravitate, imo futuris temporibus scripto tradere non caverunt, Deum ausi non existentem vocare. Et quoniam ne ipsos quidem daemones vident hoc negare⁷⁰, nempe Deum esse: hi ad superius tempus mente reversi, illic impiam suam cupiditatem explent, non fuisse aliquando Filium blasphemio ore affirmantes, quasi sua ipsius natura non sit, sed dono sit a Deo esse productus. Deinde quam Paulus de idolis emisit vocem, dum ait: *Servivistis iis qui natura non sunt dii*⁷¹; et Jeremias: *Et juraverunt per eos qui dii non sunt*⁷²; et sapientissima Esther: *Ne tradas, Domine, sceptrum iis qui non sunt*⁷³; hanc isti si Deo vero dicant, quomodo possint amplius Christianorum sibi appellationem jure vindicare? Nam alibi etiam idem ille Apostolus, qui in Spiritu Dei loquebatur, non existentes appellat gentes, quod essent Dei cognitione privatae, cum ait: *Quae non sunt elegit Deus*⁷⁴. Nam, quoniam Deus est, qui est, et veritas, et vita, quicumque Deo qui est, conjuncti per fidem non sunt, sed per suum circa simulacra errorem addicti sunt mendacio non existenti, jure, opinior, propter veritatis privationem, et a vita alienationem, non existentes appellati sunt. Sed et Ephesiis cum scriberet, eos per excellentiam nominavit existentes, tanquam qui ei, qui est, vere essent per agnitionem conjuncti: quippe ait: *Sanctis qui sunt, et 255 fidelibus in Christo Jesu*⁷⁵. Sic enim et qui ante nos fuere tradiderunt, et nos in antiquis exemplaribus invenimus. Hic autem ne ea quidem, cujus

⁶⁸ Psal. LXXII, 8. ⁶⁹ Psal. XIII, 4. ⁷⁰ Jac. II, 19. ⁷¹ I Cor. I, 28. ⁷² Ephes. I, 4.

(33) Editi "Ὅστε καὶ ἐπὶ. At duo mss. "Ὅστε καὶ ὁ ἐπὶ. Aliquanto post editi, ὅτι οὐκ ἔστι. Vox ὅτι deest in antiquioribus codicibus.

(34) Illud, *εἰς τὸν κατόπιον*, referendum est ad id tempus, quo primum genitus fuerat Filius a Patre.

(35) Editi et recentes quidam mss. τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημοῦντες. Codices antiquiores τὸν Υἱὸν βλασφ.

(36) Illa, *μη παραδῶς*, etc., non reperiuntur quidem in editione Romana: sed leguntur in Vulgata, Latina lib. Esther XIV, 11.

(37) Vir eruditissimus Duceus hic vehementer in Bezam invehitur. *Miror equidem*, inquit, *audaciam vel potius impudentiam Bezæ, qui meram et inanem argutiam esse dicit, quæ a sanctissimo Patre hoc loco proferuntur*, etc. Par erat quidem Bezam reverentius de gravissimo Patre atque doctissimo loqui: sed si satis habuisset illius sententiam non probare, nihil esset, opinor, quod tantopere objugari debuisset. Et vero Hieronymus ipse Basilium petere videtur, atque sententiam ejus confutare. Ejus verba

τῷ Ἰακώβ. Παντὶ οὖν δῆλον, ὅτι ἐνθά καὶ ἄγγελος καὶ Θεὸς ὁ αὐτὸς προσηγόρευται, ὁ Μονογενὴς ἔστι δηλούμενος, ἐμφανίζων ἑαυτὸν κατὰ γενεὰν τοῖς ἀνθρώποις. καὶ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς τοῖς ἀγίοις ἑαυτοῦ διαγγέλλων. Ὅστε καὶ ἐπὶ (33) τοῦ Μωϋσέως ὄντα ἑαυτὸν ὀνομάσας, οὐκ ἄλλος τις παρὰ τὸν Θεὸν Ἀδύγον. τὸν ἐν ἀρχῇ ὄντα πρὸς τὸν Θεὸν, νοηθεῖη.

19. Ἄλλ' οἱ τὴν ἀδικίαν εἰς τὸ ὕψος λαλοῦντες μὴ ὄντα προσειπεῖν τὸν Υἱὸν οὐκ ἀπόκνησαν. Καὶ Ὁ μὲν ἄφρων ἐν καρδίᾳ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐκ ἔστι Θεός· οἱ δὲ οὐ διενοήθησαν μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐλάλησαν ἐν πονηρίᾳ, καὶ γραφῇ παραδοῦναι εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον οὐ παρητήσαντο, μὴ ὄντα τολμήσαντες τὸν Θεὸν ὀνομάσαι. Καὶ ἐπειδὴ γε ὀρώσιν οὐδὲ τοὺς δαίμονας αὐτοὺς ἀπαρνούμενους τὸ εἶναι Θεὸν, οὗτοι, εἰς τὸν κατόπιον (34) χρόνον ἐπανελθόντες τῷ λόγῳ, ἐκεῖ τὴν ἀσεβῆ ἑαυτῶν ἐπιθυμίαν ἀποπληροῦσι, μὴ εἶναι ποτε τὸν Υἱὸν βλασφημοῦντες (35), ὡς τῇ μὲν ἑαυτοῦ φύσει μὴ ὄντα, χάριτι δὲ εἰς τὸ εἶναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παραχθέντα. Εἶτα ἦν ὁ Παῦλος περὶ τῶν εἰδώλων ἀφῆκε φωνὴν, εἰπὼν· Ἐδουλεύσατε τοῖς φύσει μὴ οὔσι θεοῖς· καὶ ὁ Ἱερემίας· Καὶ ὤμνησαν ἐν τοῖς μὴ οὔσι θεοῖς· καὶ ἡ σοφωτάτη Ἑσθὴρ· Μὴ παραδῶς (36), Κύριε, τὸ σκήπτρόν σου τοῖς μὴ οὔσι· ταύτην οὗτοι περὶ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ εἰπόντες, πῶς ἂν δικαίως ἔτι τῆς Χριστιανῶν προσηγορίας μεταποιήτο; Καὶ γάρ πού καὶ ἐτέρωθι ὁ αὐτὸς οὗτος Ἀπόστολος, ὁ ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, μὴ ὄντα ὀνομάζει· τὰ ἔθνη διὰ τὸ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἔστερηθῆναι, εἰπὼν, ὅτι *Τὰ μὴ ὄντα ἐξελέξατο ὁ Θεός*. Ἐπεὶ γὰρ ὦν καὶ ἀλήθεια καὶ ζωὴ ὁ Θεός, οἱ τῷ Θεῷ τῷ ὄντι μὴ ἠνωμένοι κατὰ τὴν πίστιν, τῇ δὲ ἀνυπαρξείᾳ τοῦ ψεύδους οικειωθέντες διὰ τῆς περὶ τὰ εἶδωλα πλάνης, εἰκότως, οἶμαι, διὰ τὴν στέρεσιν τῆς ἀληθείας, καὶ τὴν ἀπὸ τῆς ζωῆς ἀλλοτριώσιν, μὴ ὄντες προσηγορεύθησαν. Ἄλλὰ καὶ τοῖς Ἐφεσίοις ἐπιστέλλων ὡς γνησίως ἠνωμένοις τῷ ὄντι δι' ἐπιγνώσεως, ὄντας αὐτοὺς ἰδιαζόντως ὀνόμασεν, εἰπὼν· (37) *Τοῖς ἀγίοις τοῖς οὔσι, καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*. Οὕτω γὰρ καὶ οἱ πρὸ ἡμῶν πα-

⁷¹ Galat. IV, 8. ⁷² Jerem. V, 7. ⁷³ Esther XIV, 11.

sunt hæc initio Commentarii sui in *Epist. ad Ephesios*: *Quidam, curiosius quam necesse est, putant ex eo quod Moysi dictum sit: Hæc dices filiis Israel: Qui est, misit me, etiam eos qui Ephesi sunt sancti et fideles, essentiae vocabulo nuncupatos. Ut quomodo a sancto sancti, a justo justii, a sapientia sapientes: ita ab eo qui est, hi qui sunt appellentur, et juxta eundem Apostolum elegisse Deum ea quæ non erant, ut destrueret ea quæ erant. Basilium qui legerit, cum ab Hieronymo impeti facile sibi persuadebit. Sed id facit modeste, prudenter, circumspecte: quam redarguendi rationem imitari debuerat Beza. Fatebimur nos, videri Basilium rem non satis attendisse. Arbitramur itaque, Usserium secuti, Pauli ad Ephesios Epistolam circularem fuisse, atque ex æquo ad omnes Asiæ urbes pertinuisse. Hinc contigit ut simpliciter inscripta sit, τοῖς ἀγίοις τοῖς οὔσι, ut cum mitteretur ad aliam urbem, alio nomine inscriberetur. Hoc in causa fuit, ut videtur, cur Marcio epistolam eam quæ ad Ephesios missa fuerat, nomine Epistolæ ad Laodicenos citet. Lege Tertullianum in *Marcionem* lib. V, cap. 11, et rur-*

ραδεδώκασι, καὶ ἡμεῖς ἐν τοῖς παλαιοῖς τῶν ἀντι-
γράφων εὐρήκαμεν. Ὁ δὲ οὐδὲ ἤς (38) οἱ δοῦλοι τοῦ
Χριστοῦ προσηγορίας μετέχουσιν, οὐδὲ ταύτης ἀξιώ-
σαι τὸν Θεὸν ἡμῶν ἠνέσχετο, ἀλλὰ τὸν ἐκ τοῦ
μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγόντα τὴν κτίσιν, μὴ
ὄντα προσεῖπε. Πλέον δ' ἂν τις αὐτοῦ τὴν καταφρόνησιν καταμάθοι, ἐξ ὧν προσποιεῖται δῆθεν ἀπο-
σεμνύνειν τὸν Κύριον (39).

ΕΥΝ. Οὐ κοινοποιούμεν, φησὶ, τοῦ Μονογενοῦς
τὴν οὐσίαν πρὸς τὰ ἐκ μὴ ὄντων γενόμενα, ἐπεὶ περ
οὐκ οὐσία τὸ μὴ ὄν· ἀλλὰ τσαούτην αὐτῶν νέμομεν
τὴν ὑπεροχὴν, ὅσην ἔχειν ἀναγκαῖον τῶν ἰδίων ποιη-
μάτων τὸν ποιητὴν.

ΒΑΣ. Διὰ τῶν κατασκευῶν εἰς τοῦτο τὸν λόγον
προαγαθῶν, τῷ βῆματι δῆθεν φιλανθρωπεύεται,
καὶ φησὶ, μὴ κοινοποιεῖν πρὸς τὰ ἐκ μὴ ὄντων τὴν
οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς. Καίτοι εἰ ὁ Θεὸς τῶν ὄλων,
διὰ τὸ ἀγέννητος εἶναι, ἀναγκαῖαν ἔχει τὴν πρὸς
τὰ γεννητὰ παραλλαγὴν, τὰ δὲ γεννητὰ σύμπαντα
κοινὴν ἔχει τὴν ἐκ μὴ ὄντων (40) ὑπόστασιν, πῶς
οὐχ ἀναγκαῖως ταῦτα κατὰ τὴν φύσιν συνάπτεται;
Ἦ; γὰρ ἐκεῖ τὸ ἀπρόσιτον (41) δίστασι τὰς φύσεις,
οὕτως ἐνταῦθα τὸ ὁμότιμον εἰς ταυτὴν ἀλλήλοις συν-
άγει. Ἐκ μὴ ὄντων δὲ λέγοντες τὸν Υἱὸν καὶ τὰ ὑπ'
αὐτοῦ γενόμενα, καὶ κοινοποιούντες αὐτῶν κατὰ
τοῦτο τὴν φύσιν, οὐ φασιν ὁμοίαν αὐτῶν πρὸς τὰ ἐκ
μὴ ὄντων διδόναι τὴν οὐσίαν. Καὶ γὰρ αὐ καὶ τοῦτο,
ὡς αὐτὸς Κύριος ὢν, ὅσον βούλεται παρέχειν (42) τῷ
Μονογενεῖ τῆς ἀξίας, οὕτω ποιεῖται τοὺς λόγους·
Τσαούτην γὰρ αὐτῶν νέμομεν, φησὶ, τὴν ὑπεροχὴν,
ὅσον ὑπερέχειν ἀναγκαῖον τῶν ἰδίων ποιημάτων τὸν
ποιητὴν. Οὐκ εἶπε, Κατελήφαμεν ἢ δοξάζομεν (43),
ὡς ἐπὶ Θεοῦ προσῆκον ἦν· ἀλλὰ, Νέμομεν, ὡς αὐ-
τὸς τοῦ μέτρου τῆς διανομῆς κατάρχων. Πόσην δὲ καὶ
ὀίδωσι τὴν ὑπεροχὴν; Ὅσον ὑπερέχειν (44), φησὶν,
ἀναγκαῖον τῶν ἰδίων ποιημάτων τὸν ποιητὴν. Οὕτω
τοῦτο τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν διαφορᾶς τὴν μαρτυρίαν
ἔχει. Ἀνθρωποι γὰρ τέχνη μὲν ὑπερέχουσι τῶν οἰ-
καίων ἔργων, ὁμοῦσαι δὲ ὁμῶς αὐτοῖς καθεστήκα-
σιν· ὡς ὁ κεραμεὺς τῷ πηλῷ, καὶ ὁ ναυπηγὸς τοῖς
ξύλοις. Σώματα γὰρ ὁμοίως ἀμφοτέρω, καὶ αἰσθητὰ
ὁμοίως, καὶ γήινα.

20. Τοσοῦτον δὲ τῷ Υἱῷ πρὸς τὴν κτίσιν τὸ διάφο-
ρον συγχωρῶν, ἤδη καὶ περὶ αὐτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ
Μονογενοῦς κακουργεῖ.

ΕΥΝ. Διὰ τοῦτο γὰρ, φησὶ, Μονογενὴς, ἐπειδὴ,
μόνος παρὰ μόνου τῆ τοῦ (45) ἀγεννήτου δυνάμει
γεννηθεὶς καὶ κτισθεὶς, τελειότατος γέγονεν ὑπουρ-
γός.

εἰς cap. 17. Nec mirum si Pauli epistola nomen
Epistolæ ad Ephesios retinuerit, cum Ephesus,
quæ totius Asiæ metropolis est, suum ei nomen po-
tius quam urbs alia dare debuerit.

(38) Editi Ὁ δὲ, ἤς. Antiqui sex libri Ὁ δὲ οὐδὲ
ἤς.

(39) Codex unus ἀποσεμνύνειν τὸν Υἱόν.

(40) Editi et unus mss. ἐκ μὴ ὄντος. Alii quinque
mss. ἐκ μὴ ὄντων.

(41) Illa, Ὡς γὰρ, etc., puto accipi sic debere :
Quemadmodum Pater et creaturæ ideo natura inter
se differunt, quod Patris natura communis esse non
possit creaturis : ita, ex sententia Eunomianorum,
Filius et creaturæ ideo natura inter se convenient,

A servi Christi participes sunt appellatione Deum no-
strum voluit colonestare : sed eum, qui ex nihilo
ad esse creaturas produxit, non existentem appel-
lavit. Sed quivis inde magis didicerit ejus contem-
ptum, unde decorare se Dominum simulat.

EUN. Substantiam Unigeniti, inquit, non facimus
communem iis quæ ex nihilo facta sunt. Etenim
substantia non est quod non est : sed tantam ei
præstantiam tribuimus, quantam necesse est crea-
torem præ suis ipsius creaturis habere.

BAS. Posteaquam argumentis suis huc orationem
deduxit, humanior factus, verbo scilicet, ait se Uni-
geniti substantiam iis quæ ex nihilo sunt, non fa-
cere communem. Atqui si Deus universorum, quod
ingenitus est, a genitis necessario differt, genita
autem omnia communem habent ex nihilo existen-
tiam, nonne hæc inter se natura necessario con-
junguntur? Quemadmodum enim illic inaccessum
quiddam sejungit naturas : ita hic conditionis
æqualitate inter se in unum et idem colliguntur. Etsi
enim Filium et ea quæ ab ipso facta sunt, dicant se
ex nihilo, eorumque naturam secundum hoc faciant
communem, negant tamen se ei substantiam factis
ex nihilo rebus similem tribuere. Nam rursus, tan-
quam si ipse Dominus sit, ut quantum vult imper-
tial dignitatis Unigenito, sic loquitur : Tantam, in-
quit, tribuimus ei excellentiam, quanta necesse est
creatorem proprias creaturas superare. Non dixit :
Concipimus, aut opinamur, sicut par erat de Deo
dicere : sed, Tribuimus, quasi mensura distributio-
nis penes ipsum sit. Quantam vero concedit præstan-
tiam? Quanta, inquit, necesse est creatorem prop-
rias creaturas antecellere. Nondum hoc diversita-
tem substantiæ declarat. Homines enim arte quidem
superant sua ipsorum opera, et tamen eandem cum
eis habent substantiam, ut sigulus cum luto, ut na-
vis fabricator cum lignis. Utraque enim sunt simi-
liter corpora, sensibilia pariter et terrena.

20. Postquam autem Filio concessit diversitatem
tantam a creaturis, jam et in ipsam Unigeniti no-
tionem maligne agit.

EUN. Nam idcirco, inquit, Unigenitus est, quo-
niam solus a solo potentia ingeniti genitus et crea-
tus, perfectissimus factus est minister.

quod ejusdem conditionis participes sint. Mox editi
et tres mss. recentes ἀλλήλοις συνάπτει. Alii qua-
tuor mss. antiquiores ἀλλήλοις συνάγει.

(42) Reg quartus παρέχει. Alii mss. cum editis
παρέχειν, recte. Constructio enim verborum hæc
esse debet : ὢν Κύριος παρέχειν, seu, τοῦ παρέχειν
ὅσον βούλεται τῷ Μονογενεῖ, quasi sit Dominus tri-
buendi Unigenito tantum dignitatis, quantum vult.

(43) Verte : Non dixit, concipimus aut glorifica-
mus. MARAN.

(44) Editi ὅσην ὑπερέχειν. Antiqui quatuor libri
ὅσον.

(45) Regii secundus et tertius ἐπειδὴ μόνος τῆ
τοῦ : quam lectionem secutus fuisse videtur Tra-

BAS. Ignoro quid eorum quæ dixit, oporteat molestius ferre, utrum versutiam, quam circa **256** nomen Unigeniti maligne excogitavit, tam præter hominum consuetudinem, quam præter piam Scripturarum traditionem sensum illius accipiens (Unigenitus enim non qui a solo factus, sed qui solus genitus est, in communi usu appellatur); an creaturæ blasphemiam, quam data opera voci genitus conjunxit: ut ostendat geniti appellationem ratione nihilo præstantiore Domino tribui, quam creaturis: sed sicut illud: *Filios genui et exaltavi* ⁷⁶: illud item: *Filius primogenitus meus Israel* ⁷⁷; ita etiam Dominum Filium nominatum esse, non quod habeat nomen super omne nomen ⁷⁸, sed quod pariter ac reliqua appellationem consecutus sit. At vero hi ad Salomonis dictionem confugiunt, atque illuc tanquam ex aliqua arce fidem impetunt. Nam quoniam ex persona Sapientiæ dictum est: *Dominus creavit me* ⁷⁹, licere sibi arbitrati sunt, Dominum creaturam dicere. Ego vero cum multa de hac voce dicere habeam, primum, quod semel in tota Scriptura usurpata est: deinde quod in libro adhibita est, cujus sensus non parum reconditur, quique per proverbias parabolæque et sermones obscuros ac ænigmata ut plurimum procedit, adeo ut nihil certi, nihil possit perspicui ex eo excerpri; dicere hæc omitto, ut ne longioribus digressionibus protraham sermonem, præsertim cum inquisitio eorum quæ male ab ipsis intellecta sunt, in locum proprium nobis dilata sit, in quo hæc quoque pars, Deo largiente, examinabitur. Ac quidem dictionis propositæ quemdam sensum (quod favente Deo dictum sit) multo magis idoneum, et qui nihil afferat periculum ex inquisitione emersurum. Interim tamen neque illud silentio prætereamus, interpretes alios qui convenientius Hebraicarum vocum sententiam

⁷⁶ Isa. 1, 2.

⁷⁷ Exod. iv, 22.

⁷⁸ Philipp. ii, 9.

⁷⁹ Prov. viii, 22.

pezuntius, cum sic verterit: *Nam idcirco Unigenitus est, quoniam solus ingeniti virtute genitus et creatus.* Sed hanc interpretationem iis, quæ sequuntur, Basilii verbis accommodari non posse, vel cæco apparet. Editio Paris. ἐπειδὴ παρὰ μόνου εἴη τοῦ, etc. Editio Ven. et Regii primus, quartus, quintus et sextus ἐπειδὴ μόνος παρὰ μόνου τῆ τοῦ: quam scripturam veram esse et genuinam, vel sola orationis series aperte ostendit. Illud, παρὰ μόνου, inepte omissum est tum in Colbertino codice, tum in eo libro, ad cujus fidem opus Eunomii nuper edidit vir eruditissimus Jo. Albertus Fabricius. Basilium enim unice in voce μόνου insistere constat.

(46) *Ἡ τερὶ πῆς, an creaturæ blasphemiam.* Hoc est, An id quod blasphemio ore affirmavit, Filium scilicet creaturam esse. Respicit Basilium ad vocem κτισθεὶς, qua Eunomius utebatur.

(47) Monuit jampridem vir doctissimus Nobilius, Ambrosium, ut de fide, cap. 4, scripsisse, *Dominus creavit me.* Plura qui cupit, ejus utilissimas notas legat.

(48) Sic veteres quatuor libri. Vox ἔτι in editis desideratur.

(49) Editi ἀπομηχόμεμι· ἀλλ' ὥστε καὶ ἐν ἰδίῳ. At mss. uti in contextu, recte.

(50) Interpretes illos, quos non nominat Basilium, Aquilam Symmachum et Theodotionem esse, ex

BAS. Οὐκ οἶδα πρὸς ὃ τι χρὴ πλείον τῶν εἰρημίων ἀγανακτῆται· πότερον διὰ τὴν πανουργίαν, ἢν περὶ τὸ βνομα τοῦ Μονογενοῦς ἐκακούργησε, παρὰ τε τὴν τῶν ἀνθρώπων συνήθειαν, καὶ παρὰ τὴν εὐσεβῆ τῶν Γραφῶν παράδοσιν ἐκλαμβάνων αὐτοῦ τὴν διάνοιαν (Μονογενὴς γὰρ οὐχ ὁ παρὰ μόνου γενόμενος, ἀλλ' ὁ μόνος γεννηθεὶς, ἐν τῇ κοινῇ χρῆσει προσαγορεύεται)· ἢ περὶ τῆς (46) τοῦ κτισματος βλασφημίας, ἢν ἐξεπίτηδες συνῆψε τῷ γεννηθεὶς· ἵνα δέξῃ, ὅτι οὐδὲν διαφερόντως παρὰ τὰ κτίσματα τῆς τοῦ γεγεννησθαι προστηγορία· μέτεστι τῷ Κυρίῳ· ἀλλ' ὡσπερ τὸ, *Υἱὸς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα, καὶ τὸ, Υἱὸς πρωτότοκος μου Ἰσραὴλ*· οὕτω καὶ τὸν Κύριον Υἱὸν ὀνομάσθαι, οὐχὶ ἔχοντα τὸ βνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν βνομα, ἀλλ' ἐξ Ἰσου τοῖς ἄλλοις τῆς προστηγορίης ἀξιοθέοντα. Οἱ δὲ πρὸς τὴν τοῦ Σολομῶντος καταφεύγουσι· λέξιν· κάκειθεν, ὡσπερ ἐξ ὀρυμητρίου τινός, τῆς πίστεως κατατρέχουσι. Διὰ γὰρ τὸ ἐκ προσώπου τῆς Σοφίας εἰρῆσθαι τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με* (47), ἐξεῖναι αὐτοῖς κτίσμα λέγειν τὸν Κύριον ὑπείληφαι. Ἐγὼ δὲ πολλὰ ἔχων εἰπεῖν περὶ τῆς φωνῆς ταύτης· πρῶτον μὲν, ὅτι ἅπασι ἐν πάσαις ταῖς Γραφαῖς εἰρηται· ἐπειθ', ὅτι (48) ἐν βίβλῳ πολὺ τὸ κεκρυμμένον τῆς διανοίας ἐχούση, καὶ διὰ παροιμιῶν τε καὶ παραβολῶν καὶ σκοτεινῶν λόγων καὶ αἰνιγμάτων ὡς τὰ πολλὰ προηγμένη, ὥστε μηδὲν ἀναμφισβήτητον μηδὲ τηλαυγὲς ἀπ' αὐτῆς εἶναι λαβεῖν· παρήμι λέγειν. ἵνα μὴ μακροτέροις ἐπισημοῖς τὸν λόγον ἀπομηχόμεμι· ἄλλως τε καὶ ἐν ἰδίῳ τόπῳ (49) τῆς περὶ τῶν κακῶς αὐτοῖς νοηθέντων ἐξετάσεως· ἡμῖν ὑπερθεθεῖσης, ἐν ᾧ καὶ τοῦτο τὸ μέρος, Θεοῦ διδόντος, διευθυνηθήσεται. Καὶ οὐ μάλ' ἔτι, ὅτι σὺν Θεῷ δὲ εἰρήσθω, πολλῶ ἀκούουσι· ὁσέραν ἔνοιαν τῆς προκειμένης· λέξεως, καὶ μηδὲνα κίνδυνον φέρουσαν ἀναφανήσεσθαι τῆ ἐξετάσει. Τέως γε μὴν μηδὲ ἐκεῖνο ἀπαρασῆμαντον καταλίπωμεν· ὅτι (50) ἄλλοι τῶν ἐρμηνέων, οἱ καισιώτερον τῆς ση-

Hexaplis cognoscimus, quorum interpretationem hic ascribere non pigebit. Aquilas igitur: *Κύριος ἐκτίσάτο με κεφάλαιον τῶν ὁδῶν αὐτοῦ ἀρχήθεν κτεργασμάτων αὐτοῦ, Dominus possedit me capitulum viarum suarum a principio operum suorum.* Symmachus: *Κύριος ἐκτίσάτο με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ πρὸ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ, Dominus possedit me principium viarum suarum ante operationem suam.* Theodotus: *Κύριος ἐκτίσάτο με ἀρχὴν ὁδοῦ αὐτοῦ πρὸ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ἀπὸ τότε, Dominus possedit me principium viae suae ante operationem suam ex tunc.* Notum est LXX interpretes pro ἐκτίσάτο με, possedit me, scripsisse ἐκτίσέ με, creavit me: quam lectionem tanquam impio suo dogmati stabiliendo accommodatissimum sequebantur Eunomiani. Neque vero frustra dixerat Basilium, interpretes eos, qui vocum Hebraicarum sensum melius veriusque consecuti fuerant, vertisse non ἐκτίσά με, creavit me: sed ἐκτίσάτο με, possedit me. Ita enim Hebraica in Hexaplis ad verbum vertuntur, *Dominus possedit me principium viae suae ante opera sua ex tunc.* Paulo aliter in Vulgata legitur, nempe hoc modo: *Dominus possedit me initio viarum suarum, antequam quidquam suceret a principio.* Sententiam fratris charissimi Basilii confirmaturus Gregorius, hunc eundem locum tractavit lib. iii adversus Eunomium.

μασίας τῶν Ἑβραϊκῶν καθόχόμενοι, Ἐκτίσατό με, ἀντί τοῦ, Ἐκτίσεν, ἐκδεδώκασιν. Ὅπερ μέγιστον αὐτοῖς ἐμπόδιον ἔσται πρὸς τὴν βλασφημίαν τοῦ κτίσματος. Ὁ γὰρ εἰπὼν, Ἐκτίσάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ κτίσας τὸν Κάιν, ἀλλὰ γεννήσας, ταύτη φαίνεται χρησάμενος τῇ φωνῇ.

21. Ἄλλ' ἐπὶ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐπανώμεν.

ΕΥΝ. Διὰ τοῦτο, φησὶ, Μονογενῆς, ἐπειδὴ, παρὰ μόνου γεννηθεὶς καὶ κτισθεὶς, τελειότατος γέγονεν ὑπουργός.

ΒΑΣ. Εἰ τοίνυν μὴ παρὰ τὸ μόνος γεγενῆσθαι, ἀλλὰ διὰ τὸ παρὰ μόνου Μονογενῆς εἰρηται, ταυτὸν δὲ (51) ἔστι κατὰ σὰ τὸ ἐκτίσθαι τῷ γεγενῆσθαι· τί οὐχὶ καὶ μονόκτιστον αὐτὸν ὀνομάζεις, ὡς πάντα σὺ βράδως καὶ διανοούμενος καὶ ἐκφέρων; Μονογενῆς δὲ, ὡς ἔοικεν, ἀνθρώπων οὐδεὶς, κατὰ γε τὸν ἡμέτερον λόγον διὰ τὸ ἐκ συνδυασμοῦ πᾶσιν ὑπάρχειν τὴν γέννησιν. Οὐδὲ ἡ Σάρα μήτηρ μονογενοῦς ἦν παιδός, διότι οὐχὶ μόνη αὐτὸν, ἀλλὰ μετὰ τοῦ Ἀβραάμ ἐτεκνώσατο. Καὶ εἴαν γε κρατῆ τὰ ἡμέτερα, ἀνάγκη ὅλον τὸν βίον μεταμαθεῖν (52), μὴ μονώσεως ἀδελοφῶν, ἀλλ' ἐρημίας τῶν συντικτόντων δηλωτικὸν εἶναι τοῦνομα. Ἡδὴ δὲ καὶ ἡ κτίσις παρὰ τὴν αἰτίαν τοῦ Θεοῦ Λόγον πρὸς τὴν ἀξίαν ἡλάττωται, κατὰ τοσοῦτον τοῦ καὶ αὐτὴ μονογενῆς εἶναι διαμαρτυροῦσα, παρ' ὅσον ὁ Υἱὸς τῆς δημιουργίας τῷ Πατρὶ συνεφύλατο· καίτοιγε οὐδὲ τοῦτο παρ' αὐτῶν (53) συγχωρεῖται. Ὑπουργὸν γὰρ τελειότατον αὐτὸν ὀνομάζουσι. Πῶς οὖν οὐχὶ παρὰ μόνου καὶ ἡ κτίσις γέγονε καθ' ἑμᾶς, ὅλον τι ὄργανον ψυχῶν τὸν Θεὸν Λόγον τῷ Πατρὶ προστιθέντας, εἰ μὴ καὶ τὸν ναυπηγὸν ἀφαίρησεται εἰς μόνον πεποιηθέντα τὴν ναῦν, ὅτι ὁ δὲ ὄργανοις πρὸς τὴν κατασκευὴν συνεχρήσατο; Ὅστε μονογενῆς καὶ ἡ κτίσις, καὶ τὰ μέρη ταύτης (54)· οὐ μόνον αἱ ἀόρατοι δυνάμεις, ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ σώματα, καὶ τοῦτων τὰ εὐτελέστατα, σκνίπες, καὶ ἀκρίδες, καὶ βάτραχοι. Αὐτὸς γὰρ εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν (55). Τίνος γὰρ ἂν καὶ ὑπουργίας δέοιτο ὁ θελήματι μόνω (56) δημιουργῶν, ὁμοῦ τῇ βουλήσει συνυφισταμένης τῆς κτίσεως; Ἄλλὰ τί; πῶς (57) καὶ καθ' ἡμᾶς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὰ πάντα; Ὅτι τὸ θεῖον βούλημα, ὅλον πηγῆς τίνος τῆς πρώτης αἰτίας ἀφορηθὲν, διὰ τῆς

A assecuti sunt, *Possedit me pro Creativis*, edidisse: quod eis erit maximo impedimento ad creaturæ blasphemiam. Qui enim dixit: *Possedi hominem per Deum* 80, constat eum hac voce usum esse, non quod creasset Cain, sed quod genuisset.

21. Sed unde incepimus redeamus.

EUN. Idcirco, inquit, Unigenitus, quoniam a solo genitus et creatus, perfectissimus factus est minister.

BAS. Si ergo non quoniam solus genitus est, sed quoniam a solo, Unigenitus dictus est, si rursus idem est secundum te genitum esse et creatum esse; cur non etiam unicreatum eum appellas tu, qui omnia facile et excogitas et profers? Nemo autem homo, ut video, ex vestra sententia est unigenitus, cum generatio ex duorum coitu insit omnibus. Nec Sara unigeniti filii 257 mater erat, cum non sola eum, sed cum Abraham genuerit. Et certe, si opinio vestra obtinet, necesse est omne hominum genus sententia mutata discere, non eam solitudinem quæ fratribus caret, sed eam quæ congenitores non habet, hoc isto nomine significari. Jam vero et creatura Deo Verbo dignitate inferior est causæ nomine, cum ob id solum et ipsa unigenita non sit; quod Filius una cum Patre creationem attigit, quantum ne hoc quidem ab ipsis conceditur. Nam perfectissimum ministerium eum nominant. Quomodo igitur non a sola creatura etiam facta est secundum vos, qui velut inanimatum quoddam instrumentum Deum Verbum Patri adiungitis? Nisi quis navis quoque fabricatorem negabit solum navem fabricasse, quod instrumentis ad eam construendam usus est. Quare unigenita est et creatura, imo et illius partes, non invisibiles virtutes solum, sed corpora etiam sensibilia, et hortus humillima, culices, locustas, ranæ. *Ipse enim dixit, et facta sunt* 81. Quo enim ministerio indigere possit, qui nutu solo creat, una cum voluntate creatura subsistente? Sed quid? quomodo etiam secundum nos omnia sunt per Filium? Quoniam divina voluntas a prima causa tanquam a quodam fonte profecta, per suam imaginem

80 Gen. iv, 1. 81 Psal. cXLVIII, 5.

(51) Editi τ' αὐτὸ δέ. Libri veteres ταυτόν.

(52) Horum verborum, ἀνάγκη ὅλον τὸν, etc., interpretationem veterem non probans Combefisius, ejus loco hanc substituit: *Necesse est mundum omnem, relicto eo, quod humanis rationibus sedebat, novum addiscere, unigeniti nomen non id significare, quod nullos quis fratres habeat, sed quod uno et altero parente prognatus non est.* Hoc est, homines omnes, si senel Eunomio fides habeatur, mutata sententia discant oportet, unigeniti nomine non hoc significari, quod unus aliquis sit solus sine fratre, sed quod non sint genitores, qui simul ad eum gi-gnendum concurrerint.

(53) Editio Paris. οὐδὲ τοῦτο τὸ συνεφάσασθαι παρ' αὐτῶν. Illud, τὸ συνεφάσασθαι, addidisse se ex codice Henriciano, monet Ducæus. Sed, dum hunc codicem legerem, animadverti in eo non pauca reperiri, quæ qui dixerit additamenta esse librario-

D eum, non errabit. Reliqui sex mss. simpliciter τοῦτο παρ' αὐτῶν.

(54) Ejus loci sententia hæc est: Ut mundus in universum erit unigenitus, ita singulæ ejus partes erunt quoque unigenitæ.

(55) Veteres quinque libri et editi καὶ ἐγενήθησαν. Unde interpretes, *et genita sunt*. Regii tertius et quartus καὶ ἐγενήθησαν, *et facta sunt*, nec aliter legitur apud LXX. In editione Parisiensis et in duobus mss. post vocem ἐγενήθησαν additum invenitur illud, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν, *ipse mandavit, et creata sunt*: tamen cum hæc verba in reliquis quinque codicibus desint, et alioquin Basilius brevis esse maxime studeat, non valde admodum dubitavi, quin expungi et deleri deberent.

(56) Codices aliquot θελήματι μόνον.

(57) Editi Ἄλλὰ τοι πῶς. At mss. Ἄλλὰ τὸ πῶς.

Deum Verbum ad operationem progreditur. Eunomius vero unigenitum Filium ministrum appellavit, hoc ei magnum attribuens, quod ad eorum quæ præcipiuntur ministerium idoneus est. Si enim non in eo quod Deus perfectus sit, majestatem possidet, sed in eo quod sedulus sit minister, jam a ministratoris spiritibus, qui inculcate ministerii opus perficiunt, qua in re differet? His de causis voci *genitus* vocem *creatus* conjunxit, ut etiam hinc nullam inter Filium et creaturam diversitatem esse ostendat.

22. Jam vero operæ pretium fuerit illius quoque admonitionem audire.

EUN. Non oportet, inquit, cum Patris ac Filii appellationem audimus, ejus generationem humanam intelligere: nec hominum generatione adductos, Deum communionis nominibus aut passionibus subjicere.

BAS. Monet Filium Patri secundum substantiam similem intelligi non oportere. Hoc enim sibi vult illa participationis negatio, quasi substantia Patris cum substantia Filii non queat communionem ullam habere. Propterea præclaræ illæ, quarum nos turbam prætermisimus, nominum distinctiones, quod videlicet non quorumcunque eadem sunt enuntiationes, ea continuo re quoque significata eadem sint: ut propter eos qui in terra patres nominantur, neget Deum Filii Patrem esse. Ego vero, cum multa sint quæ **258** christianismum a gentili errore ac Judaica ignorantia dirimant, nullum arbitror in nostræ salutis Evangelio inesse potius ac majus dogma, quam in Patrem et Filium fidem. Nam vel ii qui quocunque errore scissi sunt, Deum creatorem ac opificem esse conlitentur. Qui vero falso appellatum Patrem, et Filium nuda appellatione prædicat, nihilque differre arbitratur, vel Patrem vel creatorem profiteri, et aut Filium aut facturam dicere, ubi a nobis collocabitur? aut qua in secta numerabitur? Judæorumne an gentium? Nec enim Christianis se adjunget, qui pietatis robur et velut religionis nostræ characterem inficiatur. Non enim in opificem credidimus, et in facturam: sed in Patrem et Filium per baptismi gratiam obsignati sumus. Quamobrem qui has rejicere voces audet, omnem simul Evangeliorum vim facit irritam, cum nec Patrem generantem, nec Filium genitum prædicet. Sed hæc dico, inquit, ut passionis intelligentiam e

οικείας εικόνας τοῦ Θεοῦ Λόγου πρόβειν εἰς ἐνέργειαν. Ὁ δὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν ὑπουργὸν προσηγόρευσε, τοῦτο αὐτῷ (58) προστιθεὶς μέγα, ὅτι εὐθετος πρὸς τὴν διακονίαν τῶν ἐπιτασσομένων ἐστίν. Εἰ γὰρ οὐκ ἐν τῷ Θεῷ εἶναι τέλειος τὴν δόξαν κέκτηται, ἀλλ' ἐν τῷ ὑπουργῷ ἀκριβῆς, τί διοίσει τῶν λειτουργικῶν πνευμάτων, ἀμέμπτως τὸ ἔργον τῆς διακονίας ἐπιτελούντων; Διὰ ταῦτα τῷ γεννηθεὶς τὸ κτισθεὶς συνῆψεν, ἵνα κἀνεῦθεν μηδεμίαν οὖσαν Υἱοῦ καὶ κτίσματος διαφορὰν ἐπιδείξῃ.

22. Ἄξιον δὲ ἀκοῦσαι καὶ τῆς παραινέσεως.

EYN. Οὐ χρῆ, φησὶ, τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ (59) προσέχοντας προσηγορίᾳ ἀνθρωπικῆν αὐτοῦ τὴν γέννησιν ἐννοεῖν, κάκ τῶν ἐν ἀνθρώποις γενέσεων ἀναγομένους, τοῖς τῆς μετουσίας (60) ὀνόματι καὶ πάθεισιν ὑπάγειν τὸν Θεόν.

BAS. Ἡ μὲν παραινέσις, μὴ δεῖν τὴν κατ' οὐσίαν Υἱοῦ καὶ Πατρὸς ὁμοίτητα ἐννοεῖν. Τοῦτο γὰρ αὐτῷ βούλεται ἡ τῆς μετουσίας ἀπαγόρευσις, ὡς ἀκοινωνήτου τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας πρὸς τὴν τοῦ Μονογενοῦς ὑπαρχούσης. Διὰ ταῦτα (61) αἱ σεμναὶ ἐκείναι τῶν ὀνομάτων διαστολαί, ὧν τὸν ἔχλον ἡμεῖς ὑπερέβημεν· ὡς οὐχ ὅσων αἱ ἐκφωνήσεις αἰ αὐταί, ταῦτα καὶ τῷ σημαυνομένῳ ἦδη ταυτὰ, ἵνα τὸ Πατέρα εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεὸν διὰ τοὺς ἐπὶ γῆς πατέρας ὀνομαζομένους ἀφέληται. Ἐγὼ δὲ, πολλῶν ὄντων, ἃ τὸν Χριστιανισμὸν ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀγνωσίας διόστησιν. οὐδὲν ἡγοῦμαι κυριώτερον δόγμα τῆς εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν πίστεως τῷ Εὐαγγελίῳ τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἐνυπάρχειν (62). Ἐπεὶ τό γε κτίστην εἶναι καὶ δημιουργὸν τὸν Θεὸν καὶ οἱ καθ' ὅποιανδήποτε πλάνην ἀπεσχισμένοι συντίθενται. Ὁ δὲ Πατέρα ψευδῶν, καὶ Υἱὸν μέχρι προσηγορίας ψιλῆς (63) καταγγέλλων, καὶ οὐδὲν ἡγοῦμενος διαφέρειν, ἢ Πατέρα ὁμολογεῖν ἢ κτίστην, καὶ ἦτοι Υἱὸν λέγειν ἢ ποιῆμα, ποῦ τετάσσεται παρ' ἡμῶν; ἢ τῆς ποίας εἶναι μερίδος ἀριθμηθῆσεται (64); τῆς Ἰουδαίων, ἢ τῆς Ἑλλήνων; Οὐ γὰρ δὴ Χριστιανοὶς ἑαυτὸν εἰσποίησει, ὃ τὴν δύναμιν τῆς εὐσεβείας, καὶ τὸν οἶονεὶ χαρακτῆρα τῆς λατρείας ἡμῶν ἀρνούμενος (65). Οὐ γὰρ εἰς δημιουργὸν καὶ ποιῆμα ἐπιστεύσαμεν· ἀλλ' εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν διὰ τῆς ἐν τῷ βαπτίσματι χάριτος ἐσφραγίσθημεν. Ὄστε, ὃ ταύτης τολμῶν ἀθετεῖν τὰς φωνὰς πᾶσαν ὁμοῦ παραγράφει (66) τῶν Εὐαγγελίων τὴν δύναμιν, Πατέρα μὴ

(58) Editi τοῦτο δὲ αὐτῷ. Vocula δὲ abest a nostris codicibus.

(59) Libri veteres, καὶ Υἱοῦ. Editi, καὶ τοῦ Υἱοῦ. Ibidem in editis legitur ἀνθρωπικῆν: sed in nostris codicibus scriptum invenimus, ἀνθρωπικῆν.

(60) Basilus docet aliquanto infra, Eunomium vocem μετουσία non ita accipere, ut significet communionem quamlibet, sed communionem essentialē.

(61) Codex unus cum editis διὰ τοῦτο. Reliqui sei mss. διὰ ταῦτα.

(62) Editi ἐνυπάρχειν. Editio Ven. et septem no-

stri mss. ὑπάρχειν.

(63) Reg. quartus in contextu, ψιλῆς φωνῆς: in ora libri, προσηγορίας ψιλῆς.

(64) Codex unus et editi συναριθμηθήσεται. Alii sex mss. ἀριθμηθήσεται. Vox εἶναι deest in quatuor codicibus.

(65) Antiqui sex libri cum editione Ven. ἡμῶν ἀρνούμενος. Editio Paris. et Reg. secundus μὴ ἀρνούμενος.

(66) Codices non pauci διαγράφει, sensu non dissimili.

γεννησαντα, και Υἱὸν μὴ γεννηθέντα κηρύσσων. Ἄλλα ταῦτα λέγω (67), φησὶ, τὴν τοῦ πάθους ἔννοιαν τὴν ἐκ τῆς τοῦ Πατρὸς φωνῆς ἐγγινομένην ἐκκλίνων. Ἐχρῆν δὲ δῆπου τὸν γε εὐσεβεῖν ἐγνωκότα, τὸ ἀπεμφαῖνον τῆς ἐν τοῖς βήμασι τούτοις διανοίας, εἴ τι ἄρα καὶ ἐνουπήρχε, παραιτησάμενον, μὴ πᾶσαν ἀθρόως τὴν φωνὴν ἀθετεῖν, μηδὲ τῇ προφάσει τοῦ ἀπερποῦς καὶ τὸ ὅσον ἀπ' αὐτῆς χρήσιμον συνεχῶς ἀλλεῖν· ἀλλ' ἀπὸ μὲν τῶν ταπεινῶν καὶ σαρκικῶν νοημάτων ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ δόγμασι καθρεῦειν, γέννησιν δὲ τῇ ἀγωσύνῃ καὶ τῇ ἀποθείῃ τοῦ Θεοῦ πρέπουσαν ἔννοεῖν· τὸν μὲν τρόπον, καθ' ὃν ἐγέννησεν ὁ Θεὸς, ὡς ἄρρητον καὶ ἀπερινόητον ἀφιέντα, πρὸς δὲ τὴν κατ' οὐσίαν ὁμοιότητα ἐκ τῆς τοῦ γεννῆν προσηγορίας ὀδηγούμενον. Καίτοιγε φανερὸν σκοπομένην, ὅτι οὐ σωματικῶν παθῶν κυρίως καὶ πρῶτως ἔννοιαν ἐμποιεῖν ταυτὶ πέφυκε τὰ ὀνόματα, ὁ πατήρ, λέγω, καὶ ὁ υἱός· ἀλλὰ καθ' ἑαυτὰ μὲν λεγόμενα, τὴν πρὸς ἄλληλα σχέσιν ἐνδείκνυται (68) μόνην. Πατήρ μὲν γάρ ἐστιν ὁ ἐτέρῳ τοῦ εἶναι κατὰ τὴν ὁμοίαν ἑαυτῷ φύσιν τὴν ἀρχὴν παρασχών· υἱὸς δὲ ὁ ἐξ ἐτέρου γεννητῶς τοῦ εἶναι τὴν ἀρχὴν ἐσχηκώς.

23. Ὅταν μὲν οὖν ἀκούσωμεν, ὅτι ἄνθρωπος (69) πατήρ, τότε καὶ τὴν τοῦ πάθους ἔννοιαν προσλαμβάνομεν· ὅταν δὲ, ὅτι ὁ Θεὸς Πατήρ, ἐπὶ τὴν ἀπαθῆ αἰτίαν τοῖς λογισμοῖς ἀνατρέχομεν. Ὁ δὲ, ἐπὶ τῆς ἐμπαθοῦς φύσεως τῇ προσηγορίᾳ ταύτῃ συνεθισθεῖς, τὸ ὑπὲρ τὴν κατάληψιν τῶν ἑαυτοῦ λογισμῶν ὡς ἀδύνατον ἀπαρνέεται. Οὐ γὰρ, τῷ πάθει τῶν φαρμάκων προσέχοντα, τῇ ἀπαθείᾳ τοῦ Θεοῦ ἀπιστεῖν προσήκεν, οὐδὲ, τῇ βευστῇ φύσει καὶ μυρίαῖς ὑποκειμένη μεταβολαῖς, τὴν ἄντροπον καὶ ἀναλλοίωτον οὐσίαν παρατιθέμενα (70). Μτδ' ὅτι τὰ θνητὰ ζῶα διὰ πάθους γεννᾶ, καὶ τὸν Θεὸν ἐχρῆν οὕτως οἰεσθαι· ἀλλ' ἐντεῦθεν μάλλον ὀδηγεῖσθαι πρὸς τὴν ἀλήθειαν· ὅτι, ἐπειδὴ τὰ φάρμακα οὕτως, ὁ ἀφθαρτὸς ἐναντίως. Καὶ μὴν οὐδὲ ἐκεῖνο γε ἂν εἴποι, ὡς κυρίως καὶ πρῶτως ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων τεταγμένων τῶν ὀνομάτων τούτων, καταχρηστικῶς ἡμεῖς ἐπιλέγομεν (71) τῷ Θεῷ. Ὁ γάρ τοι Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, πρὸς τὴν πάντων ἀρχὴν καὶ τὴν ἀληθῆ τῶν ὄντων αἰτίαν ἐπανάγων ἡμᾶς, Ἵμεῖς δὲ μὴ καλέσητε, φησὶ, πατέρη ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἰς γὰρ ἐστὶ Πατήρ (72) ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Πῶς οὖν ὡς σαρκικῶν παθῶν προσηγομένως ἐνδεικτικὰς ταύτας ἡμᾶς ἀξιῶσι τὰς φωνὰς ἀποπέμπεσθαι, ἃς ὁ Κύριος (73), ὡς τῇ ἀπαθείᾳ τοῦ Θεοῦ πρεπούσας, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων πρὸς αὐτὸν (74) μετατίθησιν; Εἰ δὲ καὶ

⁶⁸ Matth. xliii, 9.

(67) Unus aut alter ms. cum editis λέγων. . . . ἐκκλίνων. Alii quinque mss. λέγω. . . . ἐκκλίνων.

(68) Editi ἐνδείκνυνται. Veteres quinque libri ἐνδείκνυται.

(69) Editi Paris. ἀκούσωμεν, ὅτι ἄνθρωπος. Editio Ven. et sex mss. ἀκούσωμεν ἄνθρωπος. Sed vocem ὅτι inepte omissam esse ex eo intelligitur, quod statim legamus ὅταν δὲ, ὅτι ὁ Θεὸς Πατήρ.

(70) Veteres quatuor libri cum editis παρατιθέμενα. Alii duo mss. παρατιθέμενα. Ibidem editi μηδὲ ὅτι. . . . γεννᾶν. Libri antiqui μηδ' ὅτι. . . . γεννᾶν.

Patris voce enascentem fugiam. Verum oportebat eum qui pie agere statuisset, absonum horum verborum sensum, si qui tamen inerat, adversari, non totam simul vocem reprobare; neque indecori obtentu, quidquid ab ea accedit utilitatis, id simul rejicere: sed ut ab humilibus carnalibusque cogitationibus in divinis dogmatis purum esse, ita generationem sanctitati atque *apathiae* Dei convenientem intelligere: adeo ut modum quidem quo Deus genuit, tanquam qui ineffabilis ac incomprehensibilis sit, praetermitteret, ad substantiae vero similitudinem per generandi appellationem deduceretur. Quanquam perspicuum est reputanti, hae nomina, pater et filius, corporalium affectionum cogitationem proprie ac primario parere non solere: sed cum per se sola dicuntur, solum habitum mutuum indicare. Pater enim est, qui alteri existendi principium secundum similem sibi ipsi naturam contulit: filius vero, qui ex alio per generationem principium ut sit habuit.

23. Itaque, cum audimus, hominem patrem esse, tunc incidit nobis affectus cogitatio: at vero cum Deum Patrem, tum ad impassibilem causam mente attollimur. Eunomius autem hanc appellationem de subjecta affectionibus natura accipere assuetus, quod rationis ejus captum superat, id ut impossibile pernegat. Non enim par erat eum, corruptibilitatem affectionem attendentem, atque substantiam immutabilem ac inalterabilem naturae fluxae et innumeris mutationibus obnoxiae comparantem, Deum non credere affectionibus immunem. Nec quoniam mortalia animalia per affectum generant, ita quoque de Deo sentire oportebat: sed hinc magis deduci ad veritatem, quod quoniam corruptibilia hoc modo, is qui incorruptibilis est, modo contrario generat. Neque vero illud dixerit, nomina hae quae 259 proprie ac primario de hominibus usurpata sunt, de Deo a nobis dici per abusum. Etenim Dominus noster Jesus Christus, ad omnium principium et veram rerum causam nos reducens: *Vos autem nolite vocare, inquit, patrem vestrum in terra; unus enim est Pater vester caelestis*⁶⁸. Quomodo igitur voces has, tanquam si praecipue carnales affectus significarent, repudiandas censet: quas Dominus noster velut Dei *apathiam* decentes ab hominibus ad ipsum trans-

(71) Editi et mss. non pauci ἐπιλέγομεν. Reg. tertius ἐπιλέγωμεν.

(72) Editi ὁ Πατήρ. Articulus in mss. nostris non invenitur.

(73) Editi Κύριος ἡμῶν. Vox ultima in mss. deest.

(74) Editi et duo mss. πρὸς ἑαυτὸν. Unde interpretis: *ad se ipsum transfert*: quod quin vitiosum sit, dubitari nullo modo potest. Non enim Dominus se ipse vocat Patrem: sed id nomen transfert ad Deum universorum, seu ad suum ipsius Patrem. Codex Colb. et alii tres πρὸς αὐτόν, recte.

fert? Quod si et creaturarum nominatur Pater, id huic nostræ sententiæ nequaquam repugnat. Qui enim genuit glebas roris secundum verba Job⁸³, non eodem modo glebas et Filium genuit. Aut si hoc dicere audebunt, sic ut roris etiam substantiam filium pari ordine nominent, ab omni nos adversum ipsos oratione liberabunt, cum blasphemiam ad manifestissimam impudentiam provexerint. Neque enim cum Pater omnium nostrum dicitur Deus, eodem modo et noster et Unigeniti Pater est: si vero quod primogenitus totius creaturæ⁸⁴, et primogenitus in multis fratribus⁸⁵, Dominus appellatus est, id eos ad impietatem erudit; discant ex Evangelio, quod Dominus eos qui sibi ex virtutis operibus conjuncti sunt, etiam matrem et fratres suos appellat: *Quæ enim est, inquit, mater mea, et qui fratres mei, nisi qui faciunt voluntatem Patris mei qui in cælis est*⁸⁶? Quare Pater noster Deus, neque abusu, neque translatione, sed proprie et primario et vere nominatur: quippe qui nos per corporeos parentes ex nihilo ad esse produxerit, nobisque sua in nos providentia conjungatur. Quod si nostrum, qui per gratiam adoptione digni effecti sumus, vere vocatum esse Patrem Deum dicimus, quæ ratio prohibebit ne ipse ejus, qui natura Filius est, et ex substantia ipsius provenit, Pater jure ac merito vocetur?

EUN. Non oportet, inquit, propter Patris et Filii appellationem generationem Domini ceu humanam intelligere.

BAS. Id ego quoque dico. Sed eam divinam et affectuum expertem quid vetat pios istos credere? Sed, opinor, non ut citra affectum, se ut nullo modo genuisse Deum ostendat, his verbis ulitur. Quomodo igitur tu, o optime, in superioribus substantiam Unigeniti decernebas esse genituram? Nam si genitus non est, unde ipse ex tua sententia genitura esse poterat? Sed propter contrarietatem quæ genito cum ingenito intercedit, substan-

⁸³ Job xxxviii, 28. ⁸⁴ Coloss. i, 15. ⁸⁵ Rom. viii, 29. ⁸⁶ Matth. xii, 48, 50.

(75) Hoc loco, ut sæpe alias, variant veteres tum calamo notati, tum typis descripti libri. In Reg. tertio et in editione Parisiensi quemadmodum et apud LXX legitur βώλους, *globas roris*. Alii quinque mss. βόλους, *guttas*, seu *stillas roris*. Certe si quando excusandi sunt librarii, hic dignos eos excusatione censeo, cum o pro u scribere vel diligentibus facillimum sit. Lege Ducænum. Ibidem Reg. tertius et tōν Υἱὸν ὑπεστήσατο: sed in ora libri recentiori manu scriptum invenitur ἐτεκνήσατο [sic].

(76) Antiqui duo libri ἀπαγαγόντες. Ibidem editi Οὐδὲ γὰρ ὅτι. Al mss. ὅταν.

(77) Editi προσαγορεύεται. Libri veteres προσηγόρευται.

(78) Editi et Reg. secundus καὶ μητέρας, *matres*. Alii tres mss. μητέρα, *matrem*.

(79) Editi μου, ἀλλ' οἱ. Codex Colb. cum uno Reg. μου, ἀλλ' ἢ οἱ. Nec ita multo post editi παρ' αὐτῶν. Veteres quatuor libri παραγαγών.

(80) Editi et Reg. quintus Εἰ δὲ ἡμῶν τῶν χάριτι

τῶν κτισμάτων Πατὴρ ὀνομάζεται, οὕτω τῷ λόγῳ τῷ ἡμετέρῳ μέχεται. Ὁ γὰρ τετοκῶς βώλους δρόσου, κατὰ τὸν τοῦ Ἰωβ λόγον, οὐχ ὁμοίως τὰς τε βώλους (75) καὶ τὸν Υἱὸν ἐτεκνήσατο. Ἡ εἰ τοῦτο λέγειν τολμήσουσιν, ὥστε ἐν Ἰση τάξει καὶ τὴν οὐσίαν τῆς δρόσου οὐδὲν ὀνομάζειν, παντὸς ἡμᾶς τοῦ πρὸς αὐτοὺς ἀπαλλάξουσι λόγου, εἰς περιφανεστάτην ἀναισχυντίαν τὴν βλασφημίαν προσαγαγόντες (76). Οὐδὲ γὰρ ὅταν Πατὴρ πάντων ἡμῶν λέγηται ὁ Θεός, κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡμῶν τε καὶ τοῦ Μονογενοῦς ἐστὶ Πατὴρ. Εἰ δὲ ὅτι πρωτότοκος πάσης κτίσεως, καὶ πρωτότοκος ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, ὁ Κύριος προσηγόρευται (77), τοῦτο αὐτοὺς παιδοτριβεῖ πρὸς ἀσέβειαν· διδασκέσθωσαν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου, ὅτι καὶ μητέρα (78) ἑαυτοῦ καὶ ἀδελφούς ὁ Κύριος τοὺς ἐκ τῶν ἔργων τῆς ἀρετῆς οικειωθέντας προσαγορεύει. *Τίς γὰρ ἐστὶ, φησὶ, ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνας οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Πατρὸς μου τὸ ἐν οὐρανοῖς;* Ὡστε Πατὴρ ἡμῶν ὁ Θεὸς οὐ καταχρηστικῶς οὐδ' ἐκ μεταφορᾶς, ἀλλὰ κυρίως, καὶ πρώτως, καὶ ἀληθινῶς ὀνομάζεται· διὰ τῶν σωματικῶν γονέων εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἐκ τοῦ μηδεντος παραγαγών, καὶ ταῖς κηδεμονίαις προσοικειωμένους. Εἰ δὲ ἡμῶν τῶν χάριτι τῆς υἰοθεσίας ἔξιουμένων ἀληθῶς κεκληθῆναι Πατέρα τὸν Θεὸν (80) λέγομεν, τίς ἀφαιρήσεται λόγος τοῦ κατὰ φύσιν Υἱοῦ, καὶ ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ προελθόντος, μὴ οὐχὶ πρεπόντως αὐτὸν Πατέρα προσαγορεύεσθαι;

EYN. Οὐ γὰρ, φησὶ, διὰ τὴν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ προσηγορίαν ἀνθρωπικὴν (81) τὴν τοῦ Κυρίου γέννησιν ἐννοεῖν.

BAS. Φημὶ καγὼ. Θεὸν μέντοι καὶ ἀπαθῆ τέ κωλύει πιστεῦσιν τοὺς εὐσεβεῖς (82); Ἄλλ', οἶμαι, εὐχὴ ἵνα ἀπαθῶς γεγεννηχότα τὸν Θεὸν ἐπίδειξη, χρῆται τοῖς λόγοις τούτοις, ἀλλ' ἵνα μὴδὲ γεννήσαντα ὄλων. Πῶς οὖν ἐν τοῖς ἄνω λόγοις, ὧ βέλτιστε, γέννημα εἶναι τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς ἀπεφαίνου; Εἰ γὰρ μὴ γεγέννηται, πῶθεν αὐτῷ τὸ γέννημα (83) εἶναι: κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον προσῆν; Ἀλλὰ διὰ μὲν τὴν τοῦ γεννητοῦ πρὸς τὸ ἀγέννητον ἐναντίωσιν γέννημα οὖσαν

τῆς υἰοθεσίας ἔξιουμένων ἀληθῶς κεκληται Πατὴρ ὁ Θεός. Reliqui sex mss. ut in contextu, nisi quosdam voces, τὸν Θεὸν solum in Regiis primo et sexto reperiantur. Sed, nisi exprimas, subaudiantur necesse est.

(81) Editi τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ προσηγορίαν ἀνθρωπικὴν. Veteres quinque libri ἴα, ut edidimus.

(82) Regii duo cum editione Paris. et cum Colb. τοὺς εὐσεβεῖς, bene. Alii tres mss. τοὺς ἀσεβεῖς, male, ut mihi quidem videtur. Mihi enim nescio quomodo magis placet lectio prior, arbitrorque scriptum esse ἀσεβεῖς ab aliquo, qui recte quidem judicasset Eunomianos, de quibus hic agitur, vere dici non posse pios: sed qui non satis attenderit eos per ironiam pios vocari potuisse.

(83) Editio Paris. αὐτῷ γέννημα. Editio Ven. et mss. nonnulli αὐτῷ τὸ γέννημα. Alii tres mss. τὸ γέννημά τι.

δεικνύναι (84) τὴν οὐσαν ἐπιλονεῖται· νοὺν δὲ, πάλιν τὴν τῆς οὐσίας οικειώσιν διὰ τῆς φωνῆς ταύτης σημασιωμένην ὁρῶν, τὸ γεγενῆσθαι τοῦ γεννήματος ἀφαιρεῖται (85). Καὶ μὴν εἰ τοῦτο ὡς πάθους δηλωτικὸν παραιτεῖται, τί κωλύει καὶ τὸ δημιουργὸν αὐτὸν εἶναι διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας μὴ παραδέχεσθαι; Διότι πάσαις ταῖς σωματικαῖς ἐνεργείαις ἢ πλείων τις πάντως ἢ ἐλάττων κόπος συνέζευκται, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς τοῦ ποιούντος δυνάμεως καὶ τῆς πρὸς τὰ μεγέθη τῶν ἐνεργουμένων διαφορᾶς. Τὴν γε μὴν θείαν καὶ μακαρίαν φύσιν καμάτιν λέγειν συνέχεσθαι οὐχ ἤττον ἀσεβῆς, ἢ τοῖς αἰσχίστοις αὐτὴν πάθειαν ὑποβάλλειν. Εἰ δὲ ἀπαθῶς κτίζει, ἀπαθῆ εἶναι δέξασθε καὶ τὴν γέννησιν.

24. Ὡς μὲν οὖν κυρίως καὶ προσηκόντως Πατὴρ λέγεται ὁ Θεός, καὶ ὡς οὐχὶ πάθους, ἀλλ' οικειώσεως ἐστὶν ὄνομα, ἢ τῆς κατὰ χάριν, ὡς ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, ἢ τῆς κατὰ φύσιν, ὡς ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἰκανῶς εἴρηται· δῶμον δὲ εἶναι τροπικὴν, καὶ ἐκ μεταφορᾶς λέγεσθαι (86), ὡσπερ καὶ ἄλλας μυρίας καὶ τὴν φωνὴν ταύτην. Ὡς τοίνυν, ὀργιζόμενον, καὶ ὑπνοῦντα, καὶ πετόμενον ἀκούοντες τὸν Θεόν, καὶ ἄλλων τοιούτων ἀπρεπεῖς κατὰ τὸν πρόχειρον νοῦν τὰς ἐμφάσεις παρεχομένων, οὔτε τὰς φωνὰς τοῦ Πνεύματος διαγράφομεν, οὔτε σωματικῶς τῶν λεγομένων ἀκούομεν· τί δὴποτε οὐχὶ καὶ τῆς φωνῆς ταύτης οὕτω συνεχῶς παραληφθεῖσθαι ὑπὸ τοῦ Πνεύματος (87), τὰς θεοπρεπεῖς αὐτῆς ἐννοίας διερευνώμεθα; ἢ μόνην ταύτην τῆς Γραφῆς ἀπαλείφομεν (88), ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης χρήσεως συκοφαντοῦντες αὐτήν; Οὕτως δὲ σκοποῦμεν. Δύο σημαινομένων ἐκ τῆς τοῦ γεννᾶν προσηγορίας κατὰ τὴν ὥδε συνήθειαν, πάθους τε τοῦ γεννῶντος καὶ τῆς πρὸς τὸ γεννώμενον οικειώσεως, ὅταν παρὰ τοῦ Πατρὸς τῷ Μονογενεῖ λέγηται τὸ, *Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφέρου ἐγέννησά σε*, καὶ τὸ, *Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε*· πότερον τούτων παρίστασθαι φῶμεν διὰ τοῦ ῥήματος; τὸ ἐμπαθῆς τῶν γεννῶντων, ἢ τὴν τῆς φύσεως οικειότητα; Ἐγὼ μὲν γὰρ τοῦτο φημι· καὶ οὐδὲ τούτους ἡγουμαι ποτε μὴ οὐχὶ εἰς λαμπρὰν μελαγχολίαν παρενεχθέντας ἐναντιώσεσθαι (89). Ὡστε εἰ μὲν οικεία τῷ Θεῷ ἢ φωνῇ, τί ἀτιμάξεις ὡς ἀλλοτριαν; εἰ δὲ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων μετακεκόμισται, τὸ ὑγιὲς αὐτῆς ἐκλεξάμενος, φύγε τὸ χεῖρον τῶν δηλουμένων. Ἐξέστι γὰρ δῆπου ἐν πολυσήμῳ τῇ λέξει, πρὸς τὴν ὀρθὴν ἐννοίαν ὁδηγηθέντα διὰ τοῦ ῥήματος, τὸ ταπεινὸν καὶ αἰσχρὸν τῆς ἐμφάσεως ὑπερβῆναι. Καὶ μὴ μοι λέγε· Τίς δὲ

⁸⁷ Psal. cix, 3. ⁸⁸ Psal. ii, 7.

(84) Filii εἶναι δεικνύναι. Veteres quinque libri οὕσαν δεικνύναι. Mox mss. nonnulli φιλονεκεῖ.

(85) Illud, ἀφαιρεῖται, ad verbum interpretans Trapezuntius, sic vertit: *genitum esse a genimine remotum*. Hoc est, *negat fieri potuisse, ut genitura genita fuerit*. Eo spectat tota Basilii ratiocinatio, ut probeat pugnantia loqui Eunomium. Et vero profiteri Filium genituram esse, et tamen negare Filium genitum fuisse, quid est, quæso, nisi pugnantia loqui, et secum non consentire?

(86) Codex unus et editi et μεταφορᾶς εἰρησθαι. Reliqui sex mss. λέγεσθαι. Mox legitur in vulgatis

A tiam genituram esse ostendere conabatur. Nunc autem rursus substantiæ 260 conjunctionem hæc voce significari cum videat, genituram genitam esse negat. Atqui si hoc tanquam quod affectum significet, repudiat, quid prohibet eisdem de causis etiam creatorem ipsum esse negare? Nam pro ratione virium ejus qui facit, et pro discrimine magnitudinis eorum quæ fiunt, necessario aut major aut minor labor corporeis omnibus operationibus conjungitur. Divinam autem ac beatam naturam dicere labore premi, non minus impium est, quam eam affectibus turpissimis subijcere. Sin autem citra affectum creat, generationem quoque affectu vacare fateamini.

24. Quod igitur proprie ac merito Deus dicitur Pater, et quod non affectus, sed conjunctionis nomen est, aut ejus quæ sit per gratiam, ut in hominibus, aut ejus quæ secundum naturam est, ut in Unigenito, satis dictum est. Sed demus et hæc vocem tropicam esse, eamque, sicut et alias sexcentas, per translationem dici. Quemadmodum igitur, cum Deum audimus irasci, dormire, volare, et alia id genus, quæ sensu obvio intelligentiam indecoram præ se ferunt, non tamen voces Spiritus expungimus, nec modo corporeo hæc dicta accipimus; quam tandem ob causam, cum hæc vox adeo frequenter a Spiritu usurpata sit, non etiam convenientem Deo intelligentiam investigamus? num hanc solam ex Scriptura delebimus, eam ex humano usu calumniantes? At rem sic consideremus. Cum duo significantur generandi vocē ex humano more, generantis scilicet affectus, et conjunctio cum genito; quando a Patre ad Unigenitum dicitur: *Ex utero ante luciferum genui te*⁸⁷; et: *Filius meus es tu, ego hodie genui te*⁸⁸; utram harum significationum hoc verbo indicari dicemus? generantium affectum, an naturæ conjunctionem? Ego hoc censeo; et ne hos quidem, nisi in manifestum atrie bilis morbum incidissent, contradicturos unquam fuisse arbitror. Quare, si convenit Deo hæc vox, cur sicut alienam spernis? Sin autem ex hominibus translata est, sano significato delecto, fuge deteriorem. Nam profecto in dictione quæ multa significat, cum ad rectam notionem per ipsam vocem deductus fueris, licet humilem turpemque intelligentiam præterire. Nec mihi dicas: Quæ vero est generatio, et qualis, et quomodo fieri potuit? Non

εἰ τοίνυν: sed pro εἰ τοίνυν scriptum in nostris septem codicibus invenimus Ὡς τοίνυν.

(87) Codices aliquot παρὰ τοῦ Πνεύματος. Vox αὐτῆς, quæ statim sequitur, in quinque mss. deest.

(88) Hæc diverse in diversis distinguuntur. Nam in vulgatis et in uno codice virgula posita est solum post vocem χρήσεως: at in Regiis secundo et quarto virgula statim post verbum ἀπαλείφομεν collocatur. Primam distinguendi rationem secutus est interpres vetus: nos posteriorem.

(89) Veteres aliquot libri ἐναντιώσεσθαι.

enim quoniam omnino ineffabilis modus est atque incomprehensibilis, continuo etiam firmam ac stabilem in Patrem et Filium fidem abjiciemus. Nam, si intelligentia nostra voluerimus metiri omnia, et quod mente capi non potest, id arbitrari omnino non esse, peribit fidei, peribit spei merces. Quomodo autem fuerimus amplius digni beatitudinibus, quæ in fide rerum non apparentium repositæ sunt, si **261** iis solis quæ rationi evidentia sunt, fidem habemus? Unde vanæ factæ sunt gentes, et tenebris obductum est insciens cor eorum⁸⁹? Nonne, quoniam dum ea sequuntur, quæ rationi verisimilia videntur, prædicationi Spiritus fidem non adhibent? Quos autem Isaias ut perditos deplorat? *Væ sapientibus in seipsis, et coram seipsis scientibus*⁹⁰. Nonne hos? Multis igitur ex iis quæ intermedia sunt, prætermisissis, tum iis quibus aperte affirmavit Filium genitum non fuisse, tum iis quæ artificiose excogitavit, hoc ut obtineat, Unigenitum scilicet creaturam ac facturam esse, ad præcipua impietatis capita me convertam, si prius de iis quæ omissa sunt, hoc solum notavero quod quam in antecessum reipsa concinnavit blasphemiam, hanc verbo obtegere, sermonisque impudentiam delinire, cum vellet, non communem facere se dixit creaturis Unigenitum, suorum ipsemet dogmatum oblitus, quæ in superioribus clara ac aperta voce exponerat. A quibus rursus in impudentem ac manifestissimam repugnantiam incidit. Sic autem scribit:

EUN. Nemo autem cum Filium facturam esse audit, moleste ferat, quasi nominum communitate communis fiat substantia.

BAS. Quomodo igitur, o sapientissime, si substantiæ diversitas diversitatem nominum necessario sequitur (recordamur enim te hæc in superioribus pertractasse), non nunc substantiæ communitas communitatem nominum sequetur? Neque enim semel, neque obiter his verbis usus fuisse comperitur. Deinde et nunc, quasi illum eorum quæ dixit præcœnisset, quod nominum communicatio non communes etiam faciat substantias, rursus paulo post, adversarios suos objurgans, illa inducit.

⁸⁹ Rom. 1, 21. ⁹⁰ Isa. v, 21.

(90) Codices duo *μὲν ἡμῖν*.

(91) Codex Colb. *τῷ λογισμῷ*, haud male. Editi et mss. non pauci *ἐκ τῶν λογισμῶν*.

(92) Editi et Reg. quintus *ἐν ἑαυτοῖς*, *in se ipsis*, et ita quoque editum invenitur apud LXX. Alii sex mss. *παρ' ἑαυτοῖς*, *apud se ipsos*.

(93) Editi *παρὰδεχθῆναι αὐτό*. Antiqui libri omnes *αὐτῷ*. Nec omitendum, legi paulo ante in aliquibus mss. *διετέλειτο*.

(94) Editi et duo mss. *μόνον τοῖς παρεθεῖσιν*: quam lectionem secutus Cornarius, ita vertit: *Ubi hoc solum appositis addidero, ac indicavero*. Alii quinque mss. *μόνον τοῖς παρεθεῖσιν*, et ita legit Trapezuntius, cum ita interpretatus sit: *Ubi id solum e prætermisissis collegero*. — Legendum videtur *παρὰθεῖσιν*. Illud enim *ἐπιστημηνάμενος* aliquid

ἡ γέννησις; καὶ ποταπή; καὶ πῶς ἂν γένοινο αὐτῆ; Οὐ γὰρ, ἐπειδὴ ὁ τρόπος ἀρρήτος καὶ ἀπερινόητος παντελῶς, ἤδη καὶ τὸ πάγιον τῆς εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν πίστεως ἐκβαλοῦμεν. Εἰ γὰρ μέλλοιμεν πάντῃ τῇ καταλήξει μετρεῖν, καὶ τὸ τοῖς λογισμοῖς ἀπεριληπτον μὴδὲ εἶναι τὸ παράπαν ὑπολαμβάνειν, οὐχ ἴσεται μὲν (90) ὁ τῆς πίστεως, οὐχ ἴσεται δὲ ὁ τῆς ἐλπιδος μισθός. Πῶς δ' ἂν εἴημεν ἐτι τῶν μακαρισμῶν ἄξιοι. τῶν ἐπὶ τῇ πίστει τῶν ἀοράτων ἀποκειμένων, οἱ μόνοις τοῖς κατὰ λογισμὸν ἐναργέσι πεπιθόμενοι; Πόθεν ἐματαιώθη τὰ ἔθνη, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνητος αὐτῶν καρδία; Οὐκ ἐπειδὴ τοῖς ἐκ τῶν λογισμῶν (91) φαινόμενοις ἀκολουθοῦντες, τῷ κηρύγματι τοῦ Πνεύματος ἀπειθοῦσι; Τίνας δὲ ὁ Ἡσαίας ὡς ἀπολωλέτας δδύρεται; *Οὐαὶ οἱ σοφοὶ ἐν ἑαυτοῖς* (92), καὶ *ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες*. Οὐ τοὺς τοιοῦτους; Πολλὰ τοίνυν ὑπερβάς τῶν ἐν μέσῳ, ὅσα τε περὶ τοῦ μὴ γεγενῆσθαι τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ προφανοῦς διετείνετο, καὶ ὅσα περὶ τοῦ παραδεχθῆναι αὐτῷ (93) τὸ κτίσμα εἶναι καὶ ποίημα τὸν Μονογενῆ ἑτεχνάσατο. ἐπὶ τὰ καιριώτατα τῆς ἀσεβείας τρέψομαι, τοσοῦτον μόνον τοῖς παρεθεῖσιν (94) ἐπιστημηνάμενος, ὅτι ἐν προλαβῶν τῷ ἔργῳ κατεσκευάσε βλασφημίαν, ταύτην βουληθεὶς ἐπισκιάσαι τῷ ῥήματι, καὶ τὸ ἀναίδης τοῦ λόγου καταπραῖναι, ἔφη κοινοποιεῖν τὸν Μονογενῆ πρὸς τὴν κτίσιν, ἐπιλαθόμενος αὐτὸς (95) τῶν ἑαυτοῦ δογμάτων, ἃ ἐν τοῖς κατόπιν λόγοις γυμνῆ καὶ ἀπρακαλύπτῃ τῇ φωνῇ ἐξετίθετο. Ὑφ' ὧν (96) πρὸς ἀναίσχυντον πάλιν καὶ περιφανεστάτην ἐναντιολογίαν ἐξέπεσε. Γράφει δὲ οὕτως:

EUN. Μηδεὶς δὲ, τὸν Υἱὸν ἀκούων ποίημα, δυσχεραίνετω, ὡς κοινοποιομένης τῆς οὐσίας ὑπὸ τῆς τῶν ὀνομάτων κοινωνίας.

BAS. Πῶς οὖν, ὦ σοφώτατε, εἰ τῇ διαφορᾷ τῶν ὀνομάτων τὸ παρηλλαγμένον τῆς οὐσίας ἐξ ἀνάγκης ἔπεται (μεμνημέθα γὰρ δῆπου ἐν τοῖς ἀνω λόγοις (97) ταῦτα διεξιόντος), οὐχὶ νῦν τῇ κοινωνίᾳ τῶν ὀνομάτων τὸ κοινὸν τῆς οὐσίας ἀκολουθήσει; Οὐδὲ γὰρ ἄπαξ, οὐδὲ ἐκ παρέργου τοῦτον τὸν λόγον παραφθεγξάμενος φαίνεται. Ἐπεὶ καὶ νῦν εὐθύς, ὡσπερ μεταμληθεὶς ἐφ' οἷς εἴρηκεν, ὅτι ἡ τῶν ὀνομάτων κοινωνία οὐ κοινοποιήσει καὶ τὰς οὐσίας, πάλιν ἐπάγει μετὰ μικρὸν, τῶν ἀντιδιατιθεμένων αὐτῷ καθαρῶν

D addi ostendit, ac proinde non iis addi quæ prætermittentur, sed iis quæ jam dicta fuerant. MARRAN.

(95) Codices non pauci *ἐπιλαθόμενος αὐτὸς*. Vox *αὐτὸς* in excusis desiderabatur.

(96) Antiqui septem libri ὑφ' ὧν. Editi ἀφ' ὧν.

(97) Post vocem *λόγοις* additum invenitur in editione Parisiensi et in Reg. secundo ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ παρόντος λόγου. Sed idem sentio quod vir doctissimus Ducæus, hoc videlicet inter glossemata recenseri merito posse. Nam præterquam quod hæc verba in reliquis sex mss. desunt, arbitror cæcutire qui non videt addita ea esse eo consilio ut moneremur, ipsum huius libri initium his verbis, ἐν τοῖς ἀνω λόγοις, indicari.

EYN. Ὅτι ἐγρῆν, εἴπερ αὐτοῖς ἦν τῆς ἀληθείας ἄφροντες, παρηλλαγμένων τῶν ὀνομάτων, παρηλλαγμένας ὁμολογεῖν καὶ τὰς οὐσίας.

ΒΑΣ. Πῶς ἂν τις εὐκολώτερον χρῆσαιτο λόγοις; ἔς γε, δι' ὀλίγου πρὸς τὰ ἐναντία περιτρεπόμενος, νῦν μὲν φησι τὴν διαφορὰν τῶν ὀνομάτων ἀναγκαίως τῶν οὐσιῶν τὴν παραλλαγὴν ὑποφαίνειν· νῦν δὲ πάλιν τὴν κοινωνίαν μὴ κοινοποιεῖν τὰς οὐσίας; Ἄλλ', οἶμαι, προσομοῖόν τι ποιούμεν τοῖς τὸν ἀνδροφόνον ἐκ λοιδορίας, ἢ πληγῆς, ἢ τινοσ τῶν τοιοῦτων ἀμαρτημάτων κρίνουσιν.

25. Ἐπὶ οὖν τὸ κεφάλαιον τῶν κακῶν αὐτοῦ μεταδῶμεν. Θεασάμενος οὗτος, ὅτι κοινῆ ἢ πρόδηψις πᾶσιν ὁμοίως Χριστιανοῖς ἐνυπάρχει (τοῖς γε ὡς ὀληθῶς τῆς προσηγορίας ταύτης ἀξίως) περὶ τοῦ φῶς εἶναι τὸν Υἱὸν γεννητὸν, ἐκ τοῦ ἀγεννήτου φωτὸς ἀπολάμψαντα (98), καὶ αὐτοζῶην, καὶ αὐτοάγαθον ἐκ τῆς ζωοποιῶ πηγῆς τῆς πατρικῆς ἀγαθότητος προελθόντα· εἶτα ἐνθυμηθεῖς, ὅτι, εἰ μὴ ταύτας ἡμῶν τὰς ἐννοίας διασαλεύσειεν, οὐδὲν αὐτῶ πλεόν τῶν σοφισμάτων γενήσεται (99), ὡς τοῦ γε φῶς ὁμολογοῦντος τὸν Πατέρα, φῶς δὲ καὶ τὸν Υἱὸν, τῆς τοῦ φωτὸς ἐγνοίας μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ὑπαρχούσης, αὐτομάτως εἰς τὴν ὁμολογίαν τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν οἰκειότητος ὑπαχθισμένου (1)· φωτὶ γὰρ πρὸς φῶς, κατ' αὐτὸν τὸν τοῦ φωτὸς λόγον, οὐδεμία, οὔτε κατὰ τὴν προφορὰν, οὔτε κατ' αὐτὴν τὴν ἐννοιαν (2), ἐστὶ παραλλαγὴ· ἵνα οὖν τοῦτο ἡμῶν ἀφέληται, τοῖς τῶν τεχνασμάτων δικτύοις τὸν τῆς πίστεως λόγον περιστοιχίζεται, ἀσύμβλητα ταῦτα καὶ ἀκοινωνήτα παντελῶς ἀλλήλοισ ἐῖναι διδάσκων, καὶ τὴν τοῦ ἀγεννήτου πρὸς τὸ γεννητὸν ἀντίθεσιν, αὐτὴν καὶ τῷ φωτὶ πρὸς τὸ φῶς εἶναι λέγων, ἢ τοῦτο φεύγοντας ἡμᾶς (3) σύνθετον εἶναι τὸν Θεὸν ὁμολογεῖν ἀναγκάζων. Μᾶλλον δὲ αὐτῆς αὐτοῦ τῆς λέξεως ἀκούσωμεν.

EYN. Πότερον ἄλλο τι σημαίνει, φησὶ, τὸ φῶς ἐπ' ἀγεννήτου (4) παρὰ τὸ γεννητὸν, ἢ ταυτὸν ἐκάτερον; Εἰ μὲν γὰρ (5) ἕτερόν τι καὶ ἕτερον, εὐδὴλον, ὅτι καὶ σύνθετον τὸ ἐξ ἑτέρου καὶ ἑτέρου συγκείμενον· τὸ δὲ σύνθετον οὐκ ἀγεννητον· εἰ δὲ ταυτὸν, ὅσον παρήλλακται τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον ἀνάγκη παρηλλάχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, καὶ τὴν ζῶην πρὸς τὴν ζῶην, καὶ τὴν δύναμιν πρὸς τὴν δύναμιν.

ΒΑΣ. Ὅρατε καὶ συνίετε τὸ τῆς ἀσεβείας φρικτόν. Ὅσον, φησὶ, τὸ ἀγέννητον τοῦ γεννητοῦ διεη-

EUN. Oportebat, inquit, si qua eis esset veritatis cura, cum nomina diversa sint, diversas etiam substantias confiteri.

BAS. Quomodo quis facilius verbis uti possit? qui scilicet brevi ad contraria conversus, nunc quidem dicat, nominum diversitatem necessario substantiarum diversitatem ostendere: nunc vero e contrario, eorum communicationem non communes substantias facere? Sed, opinor, perinde facimus atque hi, qui homicidam convicii, aut vuleris, aut huiusmodi peccati accusant.

25. Ad caput igitur malorum ejus transeamus. Hic ille cum vidisset anticipatam opinionem omnibus pariter Christianis, qui vere hac appellatione digni sunt, communem esse, Filium videlicet lucem genitam esse, ex ingenta luce resplendentem, et esse ipsam per se vitam, ipsumque per se bonum, ex vivificante fonte paternæ bonitatis provenientem: deinde cum intellexisset, has nostras notiones nisi concussisset, fore, ut 262 nihil omnino sibi persipit præter sophismata (qui enim Patrem confiteatur lucem esse, et Filium quoque esse lucem, cum lucis sit una et eadem notio, naturaliter eo deducatur, ut conjunctionem secundum substantiam confiteatur: nam lucem inter et lucem, secundum ipsam lucis rationem, nulla neque in prolatione, neque in ipsa significatione diversitas est): ut igitur hoc nobis adimat, artificiorum retibus fidei doctrinam circumvallat, hæc inter se neque ullam comparisonem, neque ullam communionem docens habere: et quæ est genitum inter et ingentum oppositio, hanc dicens etiam esse lucem inter et lucem, aut si hoc aversamur, compositum esse Deum confiteri cogens. Sed potius ipsam ejus dictionem audiamus.

EUN. Utrum aliud quid significat, inquit, lux in ingento præter genitum, an idem utrumque? Nam, si aliud atque aliud, palam est etiam compositum id esse, quod ex alio atque alio constat. Quod autem compositum est, ingentum non est. Si vero idem, quantum diversum est genitum ab ingento, tantum necesse est lucem a luce diversam esse, et vitam a vita, et potentiam a potentia.

D BAS. Videte et intelligite horrendam impietatem. Quantum, inquit, ingentum a genito differt, tan-

tia efficiatur.

(2) Editi κατὰ τὴν ἐννοιαν. Antiqui tres libri κατ' αὐτὴν τὴν ἐννοιαν. Mox Reg. secundus τοῦτο ἡμᾶς. Alii duo mss. τοῦτο ἡμᾶς. Editi et Reg. quintus ut in contextu.

(3) Illud, ἡμᾶς, ex quatuor mss. addidimus.

(4) Nullus erit sensus nisi legamus, παρὰ τὸ ἀγεννητον, non vero γεννητὸν: ita enim paulo post, τὸ δὲ σύνθετον οὐκ ἀγέννητον. Sic igitur reddenda Eunomii verba: *Utrum lux in ingento aliud quid significat ac ingentum, an idem utrumque?* MABAN.

(5) Codices tres μὲν γὰρ. Vocula γὰρ in excusis desideratur.

(98) Antiqui duo libri ἀπολάμψαν. Alii mss. et editi ἀπολάμψαντα. Statim Reg. secundus perinde atque editi πηγῆς τῆς, ex fonte paternæ bonitatis. Reliqui mss. πηγῆς καὶ τῆς, ex vivificante fonte, eaque paternæ bonitate progredientem.

(99) Οὐδὲν αὐτῶ πλεόν τῶν σοφισμάτων. Verte, Nihil illi proderunt sophismata. MABAN.

(1) Editi et Reg. quintus σοφισμάτων ἔσται. Ὁ γὰρ φῶς ὁμολογῶν τὸν Πατέρα.... οἰκειότητος ὑπαχθήσεται. At quinque mss. ut in contextu, nisi quod Reg. tertius pro γε habeat τε, et in Reg. quarto pro οἰκειότητος legatur ταυτότητος. Parum refert utro modo legas, cum utroque modo eadem senten-

tum differet lux a luce, et vita a vita, et potentia a potentia. Interrogemus igitur ipsum, Quanto intervallo ingenitum a genito se junctum est? utrum parvo aliquo, et tali, ut queant tandem aliquando in idem inter se convenire? an hoc omnino impossibile, et magis, quam eundem mortuum esse simul et vivere, quam sanum simul esse et ægrotare, quam vigilare simul et dormire? Talia namque sunt quæcumque sibi invicem summa oppositione adversantur, adeo ut præsentem altero alterum abesse necesse sit: quæ ita comparata sunt, ut omnino nec simul esse, nec inter se conciliari possint.

26. Itaque cum ad hunc modum genito ingenitum opponatur, qui Patrem lucem nominat, lucem itidem Filium, quique hanc lucem ab illa luce tantum distare dicit, quantum genitum ab ingenito distat, ille quanquam humaniorem se verbo simulat, lucem scilicet Filium quoque nominans, nonne saltem vi verborum sententiam in contrarium aperte abducit? Considerate enim quid opponatur ingenito, aliudne ingenitum, an genitum? Genitum utique. Quid vero opponitur luci? luxne alia, an tenebræ? Tenebræ profecto. Itaque, si quantum differt genitum ab ingenito, tantum necesse est lucem a luce differre, cui ex omnibus impietas comperta non est, quod in appellatione lucis interserens quod luci oppositum est, Unigeniti substantiam naturæ lucis contrariam esse submonet? Aut ostendat nobis lucem quæ luci opponatur, quæque eum oppositionis modum habeat, qui genito cum ingenito intercedit. Quod si hæc nec est, nec ipse unquam excogitare poterit; ne **263** ignoretur ars, qua blasphemiam alte adornat. Nam, quoniam putat ingenitum genito ex adverso opponi, eandem luci cum luce oppositionem adaptat: ut Patris substantiam ostendat substantiæ Unigeniti per omnia contrariam esse atque adversam. Propterea nova hæc est dogmatis sanctio, qua dicit: Quantum diversum est genitum ab ingenito, tantum necesse est lucem a luce diversam esse. At ingenitum cum genito habet quamdam, positionem verborum, non natura rerum, oppositionem, quod tamen hi affirmant: lucis autem cum luce nec secundum prolationem nec secundum intelligentiam contrarietas ulla excogitari potest. Sed videtur fucatis cavillationibus se ipsum decipere. Putat enim, quæ ex contrariis sequuntur, eandem inter se pugnam habere, quam habent et principalia contraria, et cum contrarium inest alteri contrariorum, ex altero etiam contrarium necessario secuturum. Ut,

(6) Vox τοσοῦτος usitate quidem dicitur pro tanto, seu pro tam magno: sed hic sumi debet pro tam brevi, seu pro tam exiguo.

(7) Editi καὶ ἀσύμβαντα. Libri veteres ἀσύμβαντα.

(8) Editi ἀλλὰ τῇ δυνάμει. Reg. secundus ἀλλ' αὐτῇ γε τῇ δυν. Alius ms. ἀλλὰ τῇ γε δυν.

(9) *El δὲ τοῦτο οὕτε ἐστίν*, hoc est, et δὲ φῶς, etc., quod si non est lux mundi hujus.

(10) Antiqui duo libri ἢ καὶ, male. Alius colex

νοχε, τοσοῦτον διοίσει τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἡ ζωὴ πρὸς τὴν ζωὴν, καὶ ἡ δύναμις πρὸς τὴν δύναμιν. Ἐρωτήσωμεν τοίνυν αὐτόν· Τὸ δὲ ἀγέννητον τοῦ γεννητοῦ πῶς μέρω διώρισταί; ἄρα μικρῶ τινι, καὶ τοσοῦτω (6), ὥστε δύνασθαι ποτε καὶ εἰς ταῦτον ἀλλήλοις συμβῆναι; ἢ τοῦτο παντελῶς ἀμύχανον, καὶ πλέον ἀδυνατώτερον τοῦ τὸν αὐτὸν ζῆν ἐν τῷ αὐτῷ καὶ τεθνάναι, καὶ ὑγιαίνειν κατὰ ταυτὲν καὶ νοσεῖν, καὶ ἐγρηγορεῖν· ὁμοῦ καὶ καθεύδειν; Τοιαῦτα γὰρ ὅσα κατὰ τὴν ἀκρὰν ἀντίθεσιν ἀλλήλοις ἀντικαθέστικεν, ὥστε παρόντος τοῦ ἑτέρου ἀναγκαίως ἀπέινα· θάτερον, ἃ καὶ ἀσύμπαρχα παντελῶς καὶ ἀσύμβαντα (7) εἶναι πέφυκε.

26. Κατὰ ὃν οὖν τοῦτον τὸν τρόπον πρὸς τὸ γεννητὸν τῷ ἀγέννητῳ τῆς ἀντιθέσεως οὐσης, ὁ τὸν Πατέρα φῶς ὀνομάζων, φῶς δὲ καὶ τὸν Υἱὸν, τοσοῦτον δὲ τοῦτο τὸ φῶς ἐκείνου τοῦ φωτὸς διωρίσθαι λέγων, ὅσον τὸ γεννητὸν ἀπὸ τοῦ ἀγεννήτου διώρισταί, οὐχὶ δήλος ἐστὶ, καὶ τῷ ῥήματι προσποιῆται φιλανθρωπεύεσθαι, φῶς ὀνομάζων δῆθεν καὶ τὸν Υἱὸν, ἀλλὰ τῇ γε δυνάμει (8) τῶν λεγομένων πρὸς τὸ ἐναντίον ἀπάγων τὴν ἔνοιαν; Σκοπεῖτε γὰρ τί ἀντίκειται τῷ ἀγεννήτῳ, ἄλλο ἀγέννητον, ἢ τὸ γεννητὸν; Τὸ γεννητὸν δηλονότι. Τί δὲ ἀντίκειται τῷ φωτὶ; φῶς ἕτερον, ἢ τὸ σκότος; Τὸ σκότος πάντως. Εἰ τοίνυν ὅσον παρήλλακται τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον ἀνάγκη παρήλλαχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, τίνων ἀπάντων ἄδηλος ἡ ἀσέβεια, ὅτι, ἐν προσηγορῆσει φωτὸς τὸ ἀντικείμενον τῷ φωτὶ παρεισάγων, ἐναντίαν εἶναι τῇ τοῦ φωτὸς φύσει τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς ὑποβάλλει; Ἡ δαικνύτω ἡμῖν φῶς ἀντικείμενον τῷ φωτὶ, κάκεινο τὸ μέτρον τῆς ἀντιθέσεως ἔχον, ὃ τῷ γεννητῷ πρὸς τὸ ἀγέννητόν ἐστιν. Εἰ δὲ τοῦτο οὕτε ἐστίν (9), οὐτ' ἂν αὐτὸς ἐπινοήσεις, μὴ ἀγορεύσῃς τὴν τέχνην μεθ' ἧς βαθέως κατασκευάζει τὸ βλάσφημον. Ἐπειδὴ γὰρ οἴεται τῷ ἀγεννήτῳ τὸ γεννητὸν κατ' ἐναντίωσιν ἀντικεῖσθαι, τὴν αὐτὴν τῷ φωτὶ πρὸς τὸ φῶς ἀντίθεσιν ἐφαρμόζει, ἵνα διὰ πάντων τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν ἀντίπαλον καὶ πολεμίαν τῇ τοῦ Μονογενοῦς ἐπιδείξῃ. Διὰ ταῦτα ἡ καινὴ (10) αὕτη τῶν δογμάτων νομοθεσία· Ὅσον παρήλλακται τὸ γεννητὸν τοῦ ἀγεννήτου, τοσοῦτον ἀνάγκη παρήλλαχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς. Καίτοι τῷ μὲν ἀγεννήτῳ πρὸς τὸ γεννητὸν ἐστὶ τις, κατὰ τὴν θέσιν τῶν ῥημάτων, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ἀντίθεσις, ὅπερ οὕτω κατασκευάζουσι· φωτὶ δὲ πρὸς τὸ φῶς οὕτε κατὰ τὴν προφορὰν οὕτε κατὰ τὴν ἔνοιαν ἐπινοῆσαι τίνα δυνατὸν ἐναντίωσιν. Ἀλλὰ γὰρ ἔοικε σοφίσμασιν ἀπατηλοῖς ἑαυτὸν παρακρούεσθαι (11). Οἴεται γὰρ, ὅτι τὰ τοῖς ἐναντίοις ἐπόμενα

ἢ κοινῇ, pejus. Alii duo et editi καινὴ, bene.

(11) Nihil mirum si hic locus, qui philosophicis subtilitatibus intricatus sit, difficilis intellectu atque obscurus esse videatur. Basilium impugnat Eunomii sententiam, ex qua aperte efficiebatur contraria principalia, et ea quæ non sunt principalia, æque sibi invicem adversari: quod falsum esse Pater gravissimum ostendit, hoc exemplo: *Nec enim, inquit, quoniam ex vigiliis vita sequitur, necessario ex somno sequitur mors*. Hoc est, si quis vigilat, hinc

τὴν αὐτὴν ἔχει πρὸς ἄλλα μάχην, ἦνπερ ἂν ἔχει A καὶ τὰ ἡγούμενα· καὶ ὅταν τῷ ἑτέρῳ τῶν ἐναντίων τὸ ἐναντίον ὑπάρχη, καὶ τῷ ἑτέρῳ πάντως τὸ ἐναντίον ἀκολουθήσει. Οἷον, εἰ τῇ ὄρασι τὸ φῶς ἔπεται, τῇ τυφλότητι τὸ σκότος· εἰ τῷ ζῆν τὸ αἰσθάνεσθαι, τῷ τεθνηκέναι τὸ ἀναίσθητεῖν (12). Τοῦτο δὲ ὡς ἀσθενὲς καὶ διαπίπτων τὸ παρατήρημα, παντὶ γινώριμον τῷ καὶ μικρὸν ἐπιστήσαντι. Οὐ γὰρ ἐπειδὴ τῷ ἐργηγορέναι τὸ ζῆν ἔπεται, τῷ καθέδειν ἀκολουθεῖ πάντως τὸ τεθνάναι. Ἄλλ' οὔτε ἐναντίως ἔχει τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον. Εἰ γὰρ ἐναντία καὶ φαρμακὰ ἀλλήλων, ὅπερ εἰς κεφαλὴν τοῖς βλασφημοῖσι τρέποιτο, ἀλλ' οὔτε τῇ φύσει πολέμια, οὔτε μὴν τὰ ἐπόμενα τοῦτοις τὴν αὐτὴν ἀναγκαιῶς ἔξει διάστασιν, ἣν ἐδείκνυτο ἔχειν καὶ τὰ ἡγούμενα.

27. Ἡ τοίνυν ἀπάλειψόν σου τὸ βήματα, ἣ μὴ B ἀρνῶ τὴν ἀσέβειαν. Σὴ γάρ ἐστιν ἡ βλασφημία τοῦ εἰπόντος· Ὅσον παρήλλακται τοῦ γεννητοῦ τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον ἀνάγκη παρήλλαχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς. Οὐκοῦν ὡς οὐδέποτε μεθέξει τῆς ἀγεννησίας (13) ὁ γεννητὸς, οὕτως οὐδέποτε αὐτῷ τοῦ φωτὸς μεταδώσεις (14). Καὶ ἔσται, κατὰ σέ, ἡ οὐσία τοῦ Μονογενοῦς ἴσον ἀπέχουσα τοῦ γε ἀγέννητος εἶναι, καὶ τοῦ φῶς νοεῖσθαι καὶ νομαζέσθαι. Ἄλλὰ Ἰωάννης μὲν τῇ μεγαλοφωνίᾳ τοῦ Πνεύματος ἐμβοᾶ σοι λέγων· Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν· σοὶ δὲ οὐκ ἔστιν ὦτα τοῦ ἀκούειν, οὐδὲ καρδία τοῦ συνιέναι· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀντίπαλον φύσιν, καὶ ἀσυνύπαρκτον τῷ φωτὶ τὴν οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς, τοῖς σοφίσμασιν ἀπελαύνεις. Οὐ γὰρ δὴ ἐκεῖνο ἰσχυρόν (15) ἐρεῖς, C ἔτι καὶ ἐπὶ τοῦ Μονογενοῦς τὴν προσηγορίαν τοῦ φωτὸς οὐκ ἀφείλου. Οὐ γὰρ ἐν ψόφῳ ἀέρος, ἀλλ' ἐν τῇ δυνάμει τῶν σημαινομένων τὸ εὐσεβές. Ὁ δὲ οὐκ ἐπὶ τούτων ἔσθη (16), ἀλλὰ καὶ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δύναμιν τῷ οὐτῷ μέτρῳ τῆς εἰς ἐναντίον (17) ἀποστάσεως συνεπάγει, εἰπὼν· Ὅσον παρήλλακται τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον ἀνάγκη παρήλλαχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, καὶ τὴν ζωὴν πρὸς τὴν ζωὴν, καὶ τὴν δύναμιν πρὸς τὴν δύναμιν. Οὐκοῦν οὔτε ζωὴ, κατὰ σέ, οὔτε δύναμις ὁ Μονογενῆς. Ἄλλὰ παραγράφῃ μὲν αὐτὸν τὸν Κύριον λέγοντα· Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ· παραγράφῃ δὲ Παῦλον τὸν εἰπόντα· Χριστὸς Θεοῦ δύναμις. Ἄ γὰρ ἐν τοῖς κατόπιν ἐδείκνυτο, ταῦτα καὶ τοῖς νῦν ἐφάρμοσαι. Οὔτε γὰρ ζωὴν οὔτε δύναμιν τῇ ζωῇ καὶ τῇ δυνάμει ἀντικεισθαι φαῖν D τες ἂν· ἀλλὰ θάνατον καὶ ἀδυναμίαν τὴν τελεωτάτην (18) ἀντίθεσιν ἐκπληροῦν. Ἄπερ οὗτος, ἐν παν-

si ex visu lux sequitur, ex cæcitate tenebræ : si ex vita sensus, ex morte privatio sensuum. Hæc autem observatio quam debilis sit, quamque evanida, cuilibet vel paululum attendenti perspicuum est. Nec enim quoniam ex vigiliis vita sequitur, necessario ex somno mors sequitur. Sed nec contrario modo se habet genitum cum ingenito. Et enim si contraria sunt, jam mutuo se destruent (quod in caput blasphemantium vertatur), imo neque natura adversa sunt, neque quæ consequuntur, eamdem necessario habebunt distantiam, quam et principalia demonstrabantur habere.

27. Aut igitur tua ipsius verba expunge, aut noli impietatem negare. Est enim blasphemia tua, qui dixisti : Quantum differt genitum ab ingenito, tantum necesse est lucem a luce differre. Quare quemadmodum qui genitus est, nunquam ingenerationis erit particeps : sic eum lucis participem nunquam facies. Atque Unigeniti substantia ex tua sententia æque aberit ab eo ut ingenita sit, atque abest ab eo ut lux esse intelligatur, et nominetur. At Joannes magna Spiritus voce inelamat tibi, dicens : *Erat lux vera* 21. Tibi tamen aures non sunt ad audiendum, neque cor ad intelligendum. Imo tuis cavillationibus Unigeniti substantiam ad contrariam naturam, et quæ cum luce esse non possit, detrudis. Nec enim profecto validum illud dices, quod ab Unigenito appellationem lucis non abstuleris. Non enim in sono aeris, sed in vi rerum significatarum pietas est. Hic vero non in his quievit, sed simul et vitam et potentiam inter se eadem distantiae mensura contrarias inducit, cum ait : Quantum differt genitum ab ingenito, tantum necesse est lucem a luce differre, et vitam a vita, et potentiam a potentia. 264 Ergo Unigenitus secundum te nec vita est, nec potentia. At spernis Dominum ipsum, qui dicit : *Ego sum vita* 22 ; spernis item Paulum, qui dixit : *Christus Dei potentia* 23. Nam quæcunque in superioribus demonstrata sunt, ea his quoque nunc accommodabuntur. Nam neque vitam, neque potentiam vitæ ac potentiæ opponi quisquam dixerit : sed mortem et impotentiam oppositionem integerrimam explere. Quibus hic iste, per verborum versutiam dolum occultans, alte

21 Joan. i, 9. 22 Joan. xiv, 6. 23 I Cor. i, 24.

quidem optime colligitur eum vivere : sed si quispiam dormit, hinc concludi non potest eum mortuum esse. Cujus rei hæc est causa, quod, ut Basilii verbis utar, mors et somnus non sint contraria hægούμενα, hoc est, principalia. Ceterum, si quid in his subest obscuritatis, non statim ejus vitii accusatum volo Basilium : sed potius Eunomium, cui obscura proponenti non potuit Basilium respondere, quin et ipse obscurus esse videretur.

(12) Antiqui duo libri τῷ τεθνηκέναι τὸ ἀναίσθητον.

(13) Τῆς ἀγέννησιος, ingenerationis, hoc est, propositæ ejus, qua quid ingenitum est. Sunt qui

voce *innascibilitatis* uti malint : sed, ut dicam quod sentio, id vocabulum vim vocis Græcæ non satis exprinere videtur.

(14) Editi et codices quidam recentiores μεταδώσει. At antiquiores et melioris notæ μεταδώσεις.

(15) Editi ὡς ἰσχυρόν. Vocula ὡς in vetustioribus mss. deest. Mox Reg. quintus et editi οὐκ ἀφείλου. Alii quinque mss. οὐκ ἀφείλω.

(16) Editi ἔσθη μόνον. Vox μόνον in nostris mss. non legitur.

(17) Illud, εἰς ἐναντίον, in tribus mss. deest.

(18) Editi τελεωτάτην. Libri veteres τελεωτάτην.

ac tecte horrendam impietatem concinnat, atque eloquentiæ artibus Unigeniti naturam ad contrarium paternæ naturæ avocans, solam nominum commendationem relinquit. Quid igitur nos? quomodo et ingenitum Patrem et genitum Filium confitentes, secundum ipsum esse contrarietatem effugerimus? quid dicturi sumus? Quod ut boni Patris bonus Filius, ita ex ingenita luce lux æterna effulsit, exque vera vita vivificans fons prodiit, et ex ipsa per se potentia Dei potentia emersit: tenebræ vero, mors et imbecillitas una cum hujus mundi principe tenebrarumque principibus, et spiritualibus pravitalis ministris et omni potestate diviniæ naturæ inivnica collocatæ sunt: quanquam ne quidem secundum ipsam substantiam sortiti sunt contrarietatem ad bonum ullam (sic enim reprehensio ad Creatorem rediret), sed sua ipsorum voluntate per boni privationem in vitium inciderunt. Tamen lingua quæ Deum oppugnat, naturam Unigeniti ad hunc ordinem deducere conata est. Nec enim illud dicere potest, quod cum Patris substantiam lucem esse censeat tum gloria tum splendore præstantem, ipsam quoque Unigeniti substantiam existimet lucem esse, sed quodammodo obscuriorem, et veluti infuscata. Nam ne hæc quidem animi piti sunt, quippe quia imaginis similitudo per obscuritatem tollitur. Sed tamen optandum esset, ut eum de his possemus accusare. Non enim esset nobis opus magno certamine ad illius emendationem.

Ἐν ἔξιον ταῦτα αὐτὸν ἔχειν αἰτιᾶσθαι. Οὐ πολλοῦ γὰρ

28. Nunc vero genitum inter et ingenitum secundum plus et minus diversitas non est, et inter lucem minorem et majorem: sed quanta est eorum quæ nullo pacto simul esse possunt, distantia. Fieri enim non potest, ut id cui alterum inest, transeat unquam ad oppositum per transmutationem, adeo ut nec ex ingenito genitum fiat, aut vice versa, a genito ad ingenitum transmutetur. Qui itaque semel statuit necesse esse, tantum lucem a luce differre, quantum differt genitum ab ingenito, ei ne ista quidem ratio ad fugam relicta est. Nam lux quæ pura est, cum quodam modo sit genere atque eadem lux tenuior obscuriorque, intentione sola ab ea 265 differt: ingenitum vero non est geniti intensio, neque geni-

ουργία δόλον τὸν λόγων ἀποκρυψάμενος (19), θεῶς καὶ περικεκαλυμμένος τὸ φρικτὸν τῆς ἀσεβείας κατασκευάζει, καὶ τοῖς τῶν λόγων τεχνάσμασι πρὸς τὸ ἐναντίον τῷ Πατρὶ τὴν φύσιν τοῦ Μονογενοῦς ἀποστήσας, μόνην καταλείπει τὴν εὐφημίαν τῶν ὀνομάτων. Τί οὖν ἡμεῖς; πῶς, καὶ ἀγέννητον τὸν Πατέρα καὶ γεννητὸν τὸν Υἱὸν ὁμολογοῦντες, τὴν κατ' αὐτὸ τὸ εἶναι διαφύγομεν (20) ἐναντίωσιν; τί λέγοντες; Ὅτι ἀγαθοῦ μὲν Πατρὸς ἀγαθοῦ ὁ Υἱὸς φωτὸς δὲ τοῦ ἀγεννήτου φῶς ἐξέλαμψε τὸ ἄδιδιον, καὶ ἐκ τῆς θνῶς ζωῆς ἢ ζωοποιὸς προῆλθε πηγῇ, καὶ ἐκ τῆς αὐτοδυναμείας ἢ τοῦ Θεοῦ δύναμις (21) ἐξεφάνη· σκότος δὲ, καὶ θάνατος, καὶ ἀσθένειά τῷ ἄρχοντι τοῦ κόσμου τούτου, καὶ τοῖς κοσμοκράτοσι τοῦ σκότους, καὶ τοῖς πνευματικῶς τῆς πονηρίας, καὶ πάσῃ τῇ ἐχθρᾷ τῆς θείας φύσεως δυνάμει συντέτακται, οὐδὲ τούτοις κατ' αὐτὴν τὴν οὐσίαν πρὸς τὸ ἀγαθὸν λαχοῦσι τὴν ἐναντίωσιν (οὕτω γὰρ ἂν ἡ μέμφις ἐπὶ τῶν δημιουργῶν ἐπανίαι), ἀλλ' ἐκ τῆς οικείας προαιρέσεως ἐν τῇ τοῦ καλοῦ στερήσει πρὸς τὴν κακίαν ἀπορρῦσειν. Ἄλλ' ὁμοῦ εἰς ταύτην τὴν τάξιν ἢ θεομάχος γλῶσσα τὴν φύσιν τοῦ Μονογενοῦς περι-αγαεῖν ἐπεχείρησεν. Οὐ γὰρ δὴ ἐκεῖνο (22) εἰπεῖν ἔχει, ὅτι, τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν φῶς εἶναι τιθέμενος, ὑπερβάλλον δόξῃ τε καὶ λαμπρότητι, τὴν τοῦ Μονογενοῦς φῶς καὶ αὐτὴν, ἀμαυρότερον δὲ πως καὶ οἰονεὶ θεολωμὸν ὑπέλαβεν (23). Εὐσεβοῦς μὲν γὰρ διανοίας οὐδὲ ταῦτα, τῷ τῆς εἰκόνης (24) ἐν τῇ ἀμαυρότητι παραιεῖσθαι τὴν ὁμοιότητα. Πλὴν ἀλλ' εὐχρῖ:

ἂν εἶδει τοῦ ἀγῶνος ἡμῖν εἰς διόρθωσιν.

28. Nunc δὲ τῷ ἀγεννήτῳ πρὸς τὸ γεννητὸν οὐχὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἢ διαφορά, ὡς τῷ ἐλάττονι φωτὶ πρὸς τὸ πλεῖον, ἀλλ' ὅση ἢ τῶν πάντῃ ἀλλήλοις ἀσυμπάρκτων διάστασις. Ἀμήχανον γὰρ ἢ ἑσπερον συνυπάρχει (25), ἐκ μεταβολῆς ἂν ποτε πρὸς τὸ ἀντικείμενον μεταθῆναι, ὥστε ἡ ἐξ ἀγεννήτου γεννητὸν γενέσθαι, ἢ ἀνάπαυιν, ἀπὸ τοῦ γεννητοῦ μεταβαλεῖν πρὸς τὸ ἀγέννητον. Τῷ τοίνυν ἀπαξ ἀποφραμμένῳ, ὅτι ὅσον παρήλλακται τὸ γεννητὸν πρὸς τὸ ἀγέννητον, τοσοῦτον ἀνάγκη παρήλλαχθαι τὸ φῶς πρὸς τὸ φῶς, οὐδ' οὗτος ὁ λόγος (26) πρὸς ἀποφυγὴν ἀπολείπεται. Φῶς μὲν γὰρ τὸ ἀκραιφνὲς τοῦ οἴον ἐξιτήλου καὶ ἀμαυροτέρου φωτὸς, τῷ γένει ταυτὸν ὑπάρχον, τῇ ἐπιτάσει διενήνοχε μόνῃ· τὸ δὲ ἀγέν-

D

(19) Reg. quintus et editi ἐν πανουργίᾳ τὸν δόλον λόγων ἀποκρυψάμενος, in versutia dolum verborum contegens. Codex Collb. cum alio Regiū ἐν πανουργίᾳ δόλων τὸν λόγον ἀποκρ., per versutiam dolorum celans doctrinam. Alius Reg. ἐν πανουργίᾳ δολῶν τὸν λόγον, illo, ἀποκρυψάμενος, omisso, adulterans doctrinam per versutiam. Alii tres mss. ἐν πανουργίᾳ λόγων τὸν δόλον ἀποκρυψάμενος, per verborum versutiam dolum occultans: quod verius iudico. Statim Reg. tertius et Collb. τὸ χρυπτὸν τῆς ἀσεβείας.

(20) Veteres aliquot libri διαφύγομεν.

(21) Codex Collb. cum Regiū secundo et tertio ἢ τοῦ Υἱοῦ δύναμις, Filii potentia. Alii mss. et editi ἢ τοῦ Θεοῦ δύναμις, Dei potentia.

(22) Editi Οὐ γὰρ δὴ πρὸς ἔχειν. At mss. quinquē

Οὐ γὰρ δὴ ἐκεῖνο.

(23) Codex unus Regiū et editi καὶ ὡσπερ θεολωμὲνα οἰεται. Alii sex mss. ita ut edendum curavi-mus.

(24) Editi τῷ τῆς εἰκόνης. Illud, τῷ, in nostris mss. deest quidem, sed in duobus legitur οὐδὲ ταῦτα τὰ τῆς· quod puto vitium esse librariorum, qui pro τῷ scriperunt τὰ.

(25) In margine Regiū quarti scriptum invenitur γὰρ τὸν θατέρῳ συγκληρωθέντα. Codex Combef. δ θατέρῳ.

(26) Notare libet, quod jam notavit vir doctissimus Combefisius, in margine Regiū tertii reperiri id scholii, τὸ εἶναι τὸν Υἱὸν φῶς ἀμαυρόν, eo angustiatè redacti sunt, ut ne dicere quidem possint filium lucem esse obscuram et tenuem.

νητον οὐχὶ ἐπίτασις ἐστὶ τοῦ γεννητοῦ· οὐδὲ μὴν τὸ (27) γεννητὸν ὕφεσις τίς ἐστὶ τοῦ ἀγεννητοῦ· ἀλλ' οἶονε! κατὰ διάμετρον τούτων ἐστὶν ἡ ἀπόστασις. Τοῖς μὲν οὖν οὐσίαν τιθεμένοις τὸ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον ταῦτα καὶ εἶναι πλείω τούτων ἀκολουθήσει τὰ ἄτοπα. Ἔσται γὰρ ἐκ τοῦ ἐναντίου τὸ ἐναντίον γεγεννημένον· καὶ ἀντὶ τῆς φυσικῆς οἰκειώσεως ἀναγκαῖα τις αὐτοῖς καὶ κατ' αὐτὴν τὴν (28) οὐσίαν ἢ στάσις ἀναφανήσεται. Τοῦτο δὲ πλείω τῆς ἀσεβείας τῶν ἀμαθῶν ἔχει, τὴν οὐσίαν λέγειν καὶ ὀφτειοῦν τῶν ἀπάντων ἐναντίαν εἶναι τῇ οὐσίᾳ (29), πάλαι δὴ μολογούμενου καὶ παρὰ τοῖς ἔξω σοφοῖς (οὓς, ὅταν μὴ εὐρωσιν οὗτοι συναγωνιζομένους ταῖς βλασφημίαις αὐτῶν, ὡς οὐδενὸς ἀξίους παραλογίζονται), ἀμήχανον ὑπάρχειν ἐν οὐσίᾳ τὴν ἐναντίωσιν. Εἰ δ' ἔπερ ἐστὶν ἀληθὲς, γνωριστικὰς τινὰς ἰδιότητας ἐπιθεωρουμένας τῇ οὐσίᾳ δέχοιτό τις εἶναι τὸ γεννητὸν καὶ τὸ ἀγέννητον, πρὸς τὴν τραπὴν καὶ ἀσύγχυτον Πατρὸς καὶ Υἱοῦ χειραγωγούσας ἔνοιαν, τὸν τε τῆς ἀσεβείας θαφεύξεται κίνδυνον, καὶ τὸ ἐν τοῖς λογισμοῖς ἀκόλουθον διασώσει. Αἱ γὰρ τοὶ ἰδιότητες, οἶονε! χαρακτηριστῆρες (30) τινες καὶ μορφαὶ ἐπιθεωρούμεναι τῇ οὐσίᾳ, διαιρούσι μὲν τὸ κοινὸν τοῖς ἰδιάζουσι χαρακτηριστῆροι· τὸ δὲ ὁμοφυὲς τῆς οὐσίας οὐ διακόπτουσιν. Οἶον, κοινή μὲν (31) ἡ θεότης, ἰδιώματα δὲ τινὰ πατρότης καὶ υἱότης· ἐκ δὲ τῆς ἐκατέρου συμπλοκῆς, τοῦ τε κοινοῦ καὶ τοῦ ἰδιοῦ, ἡ κατάληψις ἡμῖν τῆς ἀληθείας ἐγγίναται· ὥστε, ἀγέννητον μὲν φῶς ἀκούσαντας, τὸν Πατέρα νοεῖν, γεννητὸν δὲ φῶς, τὴν τοῦ Υἱοῦ λαμβάνειν ἔνοιαν· καθὼ μὲν φῶς καὶ φῶς, οὐδεμιὰς ἐν αὐτοῖς ἐναντιότητος ὑπαρχούσης, καθὼ δὲ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον, ἐπιθεωρουμένης τῆς ἀντιθέσεως. Αὕτη γὰρ τῶν ἰδιωμάτων ἡ φύσις, ἐν τῇ τῆς οὐσίας ταυτότητι δεικνύται τὴν ἐτερότητα (32)· καὶ αὐτὰ μὲν πρὸς ἄλλα ἀντιδιαιρούμενα πολλάκις τὰ ἰδιώματα, πρὸς τὸ ἐναντίον δὴστασθαι, τὴν γε μὲν ἐνότητα τῆς οὐσίας μὴ διασπᾶν ὡς τὸ πτηνὸν καὶ τὸ πεζὸν, καὶ τὸ ἐνυδρον καὶ τὸ χερσαῖον, καὶ τὸ λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον. Μίας γὰρ οὐσίας τοῖς πᾶσιν ὑποκειμένης, τὰ ἰδιώματα ταῦτα οὐκ ἄλλοτριῶν τὴν οὐσίαν, οὐδὲ οἶονε! συστασιάζειν ἑαυτοῖς ἀναπέθει· τῇ ἐνεργείᾳ (33) δὲ τῶν γνωρισμάτων, ὥσπερ τι φῶς ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐντιθέοντα, πρὸς τὴν ἐφικτὴν ταῖς διανομαῖς σύνεσιν ὀδηγεῖ. Ἄλλ' οὗτος, τὴν τῶν ἰδιωμάτων ἀντιθέσιν πρὸς τὴν οὐσίαν μετακομίσας, ἐντεῦθεν τὴν ἀφορμὴν τῆς ἀσεβείας ἐφέλκεται, ὥσπερ παῖδας ἡμᾶς μορμολυττόμενος τοῖς σοφίσμα-

tum ingentili est remissio quædam, sed velut ex diametro horum distantia est. Eos igitur, qui genitum et ingentum substantiam dicunt, hæc et adhuc his plures ineptiæ sequuntur. Nam contrarium ex contrario genitum erit, atque pro naturali conjunctione, necessaria quædam seditio etiam secundum ipsam substantiam ipsis inerit. Hoc autem majorem inscitiam quam impietatem præ se fert, si quis dicat substantiam per substantiam cuius omnium rerum esse contrariam, cum jam olim res confessa sit vel apud externos sapientes (quos cum non invenerint hi pro suis blasphemis decertantes, ut nullius pretii homines despiciunt), fieri non posse, ut in substantia sit contrarietas. Quod si quispiam, id quod verum est, genitum et ingentum vult esse indices quædam proprietates, quæ in substantia considerentur, quæque ad claram ac inconfusam Patris et Filii notionem quasi manu ducant, is et impietatis periculum effugiet, et ratiocinationis consecutionem tuebitur. Nam proprietates, quæ veluti quidam characteres ac formæ in substantia considerantur, id quod commune est distinguunt quidem propriis characteribus: at substantiæ communitatem non dirimunt. Exempli causa, deitas communis est, proprietates vero sunt paternitas et filiatio. Ex utriusque autem complexu, tum communis, tum proprii, innascitur nobis comprehensio veritatis. Proinde cum ingentiam lucem audimus, Patrem intelligimus: cum vero genitam lucem, Filii accipimus notionem. Nam quatenus quidem lux et lux sunt, nulla est in eis contrarietas: quatenus vero genitum et ingentum, apparet oppositio. Hæc est enim proprietatum natura, ut in substantiæ identitate aliud quiddam ostendant, utque ipsæ quidem proprietates tum, cum sæpe inter se ex adverso dividuntur, ad contrarium discedant, nec tamen substantiæ unitatem divellant: quod genus sunt volatile et pedestre, aquatile et terrestre, rationale et irrationale. Cum enim substantia una omnibus subjecta sit, hæc proprietates substantiam non faciunt diversam, neque quasi ad mutua dissidia inducunt: sed indiciorum vi velut lucem quamdam nostris animis ingerentes, ad intelligentiam quam mens assequi possit deducunt. Hic autem proprietatum oppositione ad substantiam translata, hinc impietatis ansam carpit, nos cavillationum quasi larvis perterrens tanquam pueros; quod si aliud quid fuerit lux præter ingentum, ne-

(27) Editi οὐδὲ ἀνάπαλιν τὸ. Veteres quinque libri οὐδὲ μὴν τὸ.

(28) Codex Colb. et editi κατὰ ταυτην τὴν. Alii duo mss. Regii κατ' αὐτὴν τὴν. Aliquanto post editi τούτο δὲ καὶ πλείω. Vocula καὶ in quinque mss. deest.

(29) Illud, τῇ οὐσίᾳ, legitur quidem in duobus mss. perinde atque in vulgatis: sed in aliis codicibus aut deest omnino, aut additum est secunda manu.

(30) Antiqui tres libri οἶονε! χαρακτηριστῆρες. Vox οἶονε! in editis desiderabatur.

(31) Reg. tertius κοινὸν μὲν, est aliqua commune.

(32) Trapezuntius vocem ἐτερότητα ita reddidit, distinctionem. Cornarius, diversitatem: quod absolum esse, vel ex auribus disci potest. Penuria lingue Latinæ facit, ut ea vox exprimi vix possit.

(33) Reg. secundus τῇ ἐναργείᾳ, evidentia indiciorum. Alii quinque mss. et editi τῇ ἐνεργείᾳ, vi atque efficacia indiciorum. Lectio utraque invenitur in Reg. tertio, sic ut legatur prima manu τῇ ἐνεργείᾳ, secunda vero τῇ ἐναργείᾳ. Hoc ipso in loco editi οἶόν τι. At mss. plerique omnes ὥσπερ τι.

cessario Deus compositus esse nobis demonstrabitur.

29. Ego vero quid dico? Nimirum nisi aliud quid præter ingenitum fuerit lux, eam de Filio prædicari non posse, sicut nec ipsum ingenitum. Hinc etiam quivis didicerit eorum quæ his vocibus significantur diversitatem. Dicitur Deus lucem habitare³⁴, ac lucem indui³⁵. Verum nusquam dicit Scriptura, ipsum in sua generatione inhabitare, aut eam forinsecus sibi circumdatam **266** habere (cæteroque hæc risu digna sunt): genitum autem et ingenitum indices quædam proprietates sunt. Etenim si nihil esset quo substantia designaretur, nullo utique modo ad nostram intelligentiam perveniret. Nam cum una sit deitas, fieri non potest ut propriam Patris aut Filii notionem assequamur, nisi mentis cogitata proprietatum accessione distinguantur. Cæterum dicenti ei, fore, ut Deus compositus demonstretur nisi pro eodem lux atque ingenitum accipiantur, illud dicere possumus, quod si ingenitum tanquam substantiæ partem acciperemus, haberet locum ea ratio, qua dicitur compositum esse quod ex diversis constat. Si vero Dei substantiam lucem esse statuimus, aut vitam, aut bonum, adeo ut Deus totus, quidquid est, vita sit, et totus lux, et totus bonum, si iidem vita ingenitum sibi adjunctum habet; qui fieri potest ut incompositus non sit qui secundum substantiam simplex est? Nec enim ii modi, quibus ejus proprietates indicantur, simplicitatis ledent rationem; alioquin hoc pacto omnia quæ de Deo dicuntur, compositum esse Deum nobis monstrabunt. Atque, ut videtur, si volumus simplicis ac insecabilis notionem servare, aut nihil de Deo dicemus præter ingenitum, eumque recusabimus nominare invisibilem, incorruptibilem, inalterabilem, creatorem, judicem, et omnia quæ nunc ad glorificationem assumimus: aut si admittimus hæc nomina, quid jam facturi sumus? utrum ad substantiam omnia referemus? Proinde non eum modo compositum, sed e dissimilibus etiam partibus compositum demonstrabimus, cum aliud atque aliud a quolibet istorum

³⁴ 1 Tim. vi, 16. ³⁵ Psal. ciii, 2.

(34) Reg. quartus ἀναγκαιώς σύνθετος ὁ Θεός ἡμῶν ἀποδειχθήσεται.

(35) Reg. tertius μηδὲν ἤ.

(36) Editi ἔνοιαν ἰδιάζουσαν. At mss. ἰδιάζουσαν ἔνοιαν.

(37) Illud, μή... τῆς διανοίας διαρθρουμένης, sic vertit interpres, nisi cogitatio nostra informetur: sed rem qui consideravit vel leviter, facile intelliget ita potius vertendum esse, nisi id quod mente concepimus, distinguatur.

(38) Editi et mss. tres ἀγαθὸν ὄλον, ὅπερ ἐστὶ ζωὴν ὄντα, virgula apposita post ὄλον. Regii primus et sextus ἀγαθὸν ὄλον ὡςπερ ἐστὶ ζωὴν ὄντα, sine ulla interpunctione. Codex Colb. et antiquissimus et optime notæ ἀγαθὸν, ὄλον ζωὴν ὄντα, virgula statim posita post vocem ἀγαθόν. Fecit, nisi valde fallor, ejus loci obscuritas difficultasque, ut tam varie interpungeretur. Illud, ὄντα, me adducit ut credam vocem Θεόν supplendam esse, hoc fere

σιν· ὅτι, εἴπερ ἕτερόν τε εἶη τὸ φῶς παρὰ τὸ ἀγέννητον, ἀναγκαιώς ἡμῖν σύνθετος ὁ Θεός ἀποδειχθήσεται (34).

29. Ἐγὼ δὲ τί φημί; Ὅτι, εἰ μὴ ἕτερόν τι εἶη τοῦ ἀγέννητου τὸ φῶς, οὐκέτι τῷ Ἰῶν δυνατὸν ἐπιλέγεσθαι, ὡςπερ οὐδὲ αὐτὸ τὸ ἀγέννητον. Μάθοι δ' ἂν τις χἀκεῖθεν τὸν σημασινομένον ὑπὸ τῶν φωνῶν τὸ διάφορον. Φῶς οἰκεῖν εἴρηται ὁ Θεός, καὶ ἀναβάλλεσθαι φῶς, οὐδέηπου ἐνοικεῖν αὐτὸν τῇ ἑαυτοῦ ἀγέννησίᾳ, οὐδὲ ἐξῴθεν ἑαυτῷ περιρικεμένην εἶχειν, τῷ λόγου λέγοντος (ἢ ταῦτα μὲν καταγέλαστα)· τὸ ἕ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον γνωριστικαί τινές εἰσιν ἰδιότητες. Εἰ γὰρ μηδὲν εἴη (35) τὸ τὴν οὐσίαν χαρακτηρίζον, οὐδενὶ ἂν τρόπῳ πρὸς τὴν σύνεσιν ἡμῶν δεικνοῖτο. Μιᾶς γὰρ οὐτῆς Θεότητος, ἀμήχανον ἰδιάζουσαν (36) ἔνοιαν Πατὴρ λαβεῖν ἢ Υἱοῦ, μὴ τῇ τῶν ἰδιωμάτων προσθήκῃ τῆς διανοίας διαρθρουμένης (37). Ἀλλὰ μὴ πρὸς τὸ σύνθετον ἀναφανήσεσθαι τὸν Θεόν, εἰ μὴ ταυτὸν ληφθεὶ τῷ ἀγέννητῳ τὸ φῶς, ἐκεῖνο εἴπειν ἔχομεν, ὅτι, εἰ μὲν ὡς μέρος τῆς οὐσίας τὸ ἀγέννητον ἐλαμβάνομεν, εἶχεν ἂν αὐτῷ χώραν ὁ λόγος, σύνθετον εἶναι λέγων τὸ ἐκ διαφόρων συγχείμενον· εἰ δὲ οὐσίαν μὲν Θεοῦ τὸ φῶς τίθεμεθα, ἢ τὴν ζωὴν, ἢ τὸ ἀγαθόν, ὄλον, ὅπερ ἐστὶ, ζωὴν ὄντα (38), καὶ ὄλον φῶς, καὶ ὄλον ἀγαθόν, παρεπόμενον δὲ εἶχει ἢ ζωὴ τὸ ἀγέννητον· πῶς οὐκ ἀσυνήματος ὁ κατὰ τὴν οὐσίαν ἀπλοῦς; Οὐ γὰρ δὴ οἱ δεκτικοὶ τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ τρόποι τὸν τῆς ἀπλότητος (39) λόγον παραλυπήσουσιν· ἢ οὕτω γε πάντα, ὅσα περὶ Θεοῦ λέγεται, σύνθετον τὸν Θεὸν ἡμῖν ἀναδείξει. Καί, ὡς ἔοικεν, εἰ μέλλομεν τὴν τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἄμερῶς ἔνοιαν διασωῶσιν (40), ἢ οὐδὲν ἐροῦμεν περὶ Θεοῦ πλήν τὸ ἀγέννητον, καὶ παραιτησόμεθα αὐτὸν ὄνομαζον ἀόρατον, ἀφθαρτον, ἀναλλοίωτον, δημιουργόν, κριτὴν, καὶ πάντα ὅσα νῦν εἰς δοξολογίαν παραλαμβάνομεν· ἢ δεχόμενοι τὰ ὀνόματα ταῦτα, τί καὶ ποιήσομεν; πότερον εἰς τὴν οὐσίαν ἅπαντα φέροντες καταθήσομεν; Ὑποκοῦν οὐχὶ μόνον σύνθετον, ἀλλὰ καὶ εἰ ἀνομοιομερῶν αὐτὸν συγχείμενον ἀποδείξομεν, διὰ τὸ ἄλλο καὶ ἄλλο ὑφ' ἐκάστου τούτων τῶν ὀνομάτων (41) σημαίνεσθαι· ἀλλ' ἐξω τῆς οὐσίας ἐκληψόμεθα: Ὅνπερ τοίνυν ἂν ἐπ' ἐκεῖνων ἐκάστου λόγον ἐπινοή-

D modo: εἰ τίθεμεθα Θεὸν ὄλον, ὅπερ ἐστὶ, ζωὴν ὄντα, rursus si putamus Deum totum, quidquid est, vitam esse, si putamus Deum totum, quantum est, vitam esse. Ex quibus colligere licet, primum, duas has voces ὄλον εἰ ὄντα ad vocem Θεόν, quæ subauditur, referri debere: deinde, interpunctionem eam quæ in Colbertino libro notatur, retinendam esse. Neque vero me pigebit interpretationem veterem ascribere ex qua fortasse hic locus facilius intelligi poterit. Ita igitur verterat Trapezuntius: Si vero substantiam Dei lucem, vel vitam, vel bonum, totum quod est, vitam totum lucem, totum bonum opinatur: vitam vero sequitur: quomodo. etc.

(39) Codex unus Regius ἀπλότητος αὐτοῦ.

(40) Reg. tertius ἔνοιαν ἀποσωῶσιν.

(41) Editi ἐκάστου τῶν ὀνομάτων. Antiqui tres libri ἐκάστου τούτων τῶν ὀνομάτων. Statim editi ἐκληψόμεθα. Ὑποκοῦν ὅπερ ἂν ἐπ' ἐκεῖνων. Veteres quinque libri ita ut edidimus.

σωσι, τοῦτον καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ ἀγεννήτου προσηγορίας Α καταδειξάσθωσαν.

30. Ἐμπλήσας δὲ τὸν (42) λόγον φλυαρίας κενῆς, καὶ πάντων ὁμοῦ τῶν πώποτε περὶ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἐσχολακώτων καταπαρθεις, ὡς αὐτὸς ὁδόν τινα καινὴν καὶ πρόσφατον τετμηκῶς πρὸς τὸν Θεὸν φέρουσαν, ἣν οὐδεὶς τῶν προτέρων ἐξεῦρε, τελευταῖον ἐπάγει, ὡς παρ' αὐτῆς δεδιδραγμένος τοῦ Θεοῦ τῆς οὐσίας, τὴν κατὰ τοῦ Υἱοῦ βλασφημίαν.

EYN. Ὅτι ἡ μὲν ἀνωτέρω βασιλείας (43) καὶ πάντη γενέσεως ἀνεπίδεκτος, τούτοις παιδεύουσα τὴν μετ' εὐνοίας προσιούσαν διάνοιαν, ἀπωθεῖν ὡς πορρωτάτω παρακελεύεται νόμῳ φύσεως τὴν πρὸς ἕτερον σύγκρισιν (44).

ΒΑΣ. Ἄρα οὐχὶ σαφῶς ἐνδείκνυται, ὅτι αὐτὸς ἡξιώθη τῆς τῶν ἀπορρήτων ἀποκαλύψεως, μετ' εὐνοίας τὴν διάνοιαν προσαγαγὼν τῷ Θεῷ; Καὶ διὰ τοῦτο ἀπωθεῖται ὡς πορρωτάτω τὸν Μονογενῆ τῆς τοῦ Πατρὸς κοινωνίας, μὴδὲ εἰς σύγκρισιν αὐτὸν ἀξίων (45) παραδέχεσθαι· ἀλλὰ καὶ νόμῳ φύσεως τὴν τοῦ Μονογενοῦς οὐσίαν ἀπὸ τῆς τοῦ Πατρὸς διωρίσθαι φησὶ. Τί τοῦτο λέγων; Ὅτι ὁ Θεὸς τῶν ὄλων οὐδὲ βουλόμενος ἐδύνατο πρὸς τὴν τῆς οὐσίας οικειότητα τὸν Μονογενῆ παραδέξασθαι, νόμῳ φύσεως τῆς συναφείας τῆς πρὸς αὐτὸν ἐχειργόμενος, οὐκ ὢν, ὡς ἔοικεν, αὐτὸς ἑαυτοῦ κύριος, ἀλλὰ τοῖς τῆς ἀνάγκης ὁροῖς ὑπεξευγμένος (46). Τοιαῦτα γάρ ἐστι τὰ τῷ τῆς φύσεως νόμῳ κατειλημμένα, ἀπροαιρέτως εἰς τὸ τῇ φύσει δοκοῦν ὑπαγομένα. Ὡς γὰρ τῷ πυρὶ φύσει τὸ θερμαίνειν, οὐ προαίρειται, καὶ ἀναγκαίως ἀνεπίδεκτὸν ἐστὶ τῆς ψυχρότητος, τῷ τῆς φύσεως νόμῳ τὴν πρὸς αὐτὸ (47) κοινωνίαν ἀφηρημένον· οὕτω βούλεται καὶ τὸν Θεὸν καὶ Πατέρα νόμῳ φύσεως ἠλλοτριωμένην ἔχειν πρὸς τὸν Υἱὸν τὴν οὐσίαν. Κα-

nominum significetur : an hæc extra substantiam intelligemus ? Quamcumque igitur in unoquoque illorum excogitaverint rationem, eam quoque de ingeniti appellatione accipiant.

30. Postquam autem orationem inanibus nugis complevit, simulque adversus omnes, quotquot unquam Dei cognitionem assequi studuerunt, sese extulit, quasi ipse novam quamdam ac recentem viam ad Deum ducentem stravisset, quam nemo e majoribus invenit, tum demum, inquam ab ipsa Dei substantia edoctus, hanc in Filium inducit blasphemiam :

EUN. Substantia quidem quæ regno superior est, quæque nullam generationem admittit, his erudiens mentem benevole accedentem, eam comparationem B quæ cum alio sit, lege naturæ quam longissime repellere jubet.

267 BAS. Annon palam ostendit, dignum se habitum fuisse arcanorum revelatione, simul ut benevole Deo mentem adjunctit ? Ob idque Unigenitum a Patris communione repellit quam longissime, cum ne dignum quidem eum existimet, qui ad comparationem admittatur; sed lege etiam naturæ, substantiam Unigeniti a substantia Patris separatam esse dicat. Quid sibi vult dum hoc dicit ? Quod Deus universorum, ne si voluisset quidem, potuisset Unigenitum ad substantiæ necessitudinem admittere, eum sibi lege naturæ prohibitus admittere, cum, ut ei videtur, sui ipsius non esset dominus, sed necessitatis terminis subjectus. Hujusmodi enim sunt, quæ naturæ lege comprehensa, citra voluntatem ad id quod natura visum fuerit, perducuntur. Quemadmodum enim ignis natura non voluntate calefacit, et necessario frigiditatem respuit, lege naturæ societate ejus privatus : sic vult Deum et Patrem lege naturæ habere alienam a Filio substantiam. Jam vero naturæ leges non mutuam inter Patrem et Filium distantiam, sed

(42) Editi Ἐμπλήσας καὶ τὸν. At mss. quinque Ἐμπλήσας δὲ τὸν.

(43) Editi Paris. Ὅτι ἡ μὲν ἀνωτέρω βασιλεία. Unde interpres : *caeleste regnum*. Editio Ven. et Colb. cum aliis quinque Regiis Ὅτι ἡ μὲν ἀνωτέρω βασιλείας, et ita quoque legitur in ipso opere Eunomii. Qui locus ut intelligatur, vox οὐσία supplenda est, hoc modo : Ἡ μὲν οὐσία ἀνωτέρω βασιλείας, *Substantia quæ regno superior est*, hoc est, *Substantia quæ transcendit id tempus, quo Deus cæpit dominium in creaturas habere*; uno verbo, *substantia æterna*. Quam scripturam veram esse et emendatam facile fatebitur, qui paulo attentius legerit illa quæ præcunt, Basilii verba, ὡς παρ' αὐτῆς δεδιδραγμένος τοῦ Θεοῦ τῆς οὐσίας, *quasi ab ipsa Dei substantia edoctus*. Hoc ipso in loco editi γενέσεως. Antiqui libri γενέσεως : quod utrumque dici posse puto, cum affirmaret Eunomius Deum universorum talem esse natura, ut nec gigni nec gignere possent.

(44) Reg. quintus et editi τὴν προτέρω σύγκρισιν. Interpres *comparationem priorem* : quam et scripturam et interpretationem nemo, opinor, homo probabit. Etenim, si semel reciperetur ejusmodi scriptura, aut interpretatio, palam inde sequeretur Deum universorum saltem posteriore aliquam comparationem admisisse : quod ex æquo perne-

gabatur Eunomius. Alii sex libri veteres emendate τὴν πρὸς ἕτερον σύγκρισιν, *comparationem cum alio*; et ita quoque editi homo doctrina præstantissimus Jo. Albertus Fabricius.

(45) Et hic quoque Reg. quintus et editi corrupte μὴδὲ σύγκρισιν αὐτῶν ἀξίων. Unde Cornarius : *neque comparationem ipsorum admittere volens*. Sed in reliquis sex mss. emendate legitur μὴδὲ εἰς σύγκρισιν αὐτῶν ἀξίων, *ne ad comparationem quidem eum admittere dignatus*.

(46) Editi et Reg. quintus ὑποξευγνόμενος. Alii sex mss. ὑπεξευγμένος.

(47) Codex Colb. et Reg. secundus perinde atque editi τὴν πρὸς αὐτό, et ita quoque habuit Reg. tertius prima manu. Alii tres mss. Regii πρὸς αὐτὴν, ψυχρότητα videlicet. Quod optimum esse fateor, si res ex grammaticorum regulis æstimetur, cum de frigiditate sermonem haberi constet. Mihi tamen dubium non est, quin Basilium scripserit αὐτό, ut vitaret ambiguitatem, ne videlicet duæ hæ voces αὐτὴν κοινωνίαν a præpositione πρὸς regi viderentur, cum ipsa societate. Ita tamen hunc locum interpretari convenit, ut suppleatur πρᾶγμα τῆς ψυχρότητος. Non habet societatem cum *re frigiditatis*, hoc est, cum frigiditate. Sic Phædrus, cum cibum simpliciter significare vellet, eleganter scripsit, *res cibi*.

necessariam et infractam communitatem efficiunt. Etenim si diceret Deum universorum voluntate fecisse, ut nulla secum esset communio; ne sic quidem bonitatis divinæ ratio permetteret, ut fide dignus haberetur is qui ait Patrem ea quæ sibi adsunt, ei, qui ex ipso est, non communicare: sed tamen inesset in dictis consecutio. At dicere lege naturæ esse alienationem, ne ejus quidem est, qui rerum sensibilibus naturam considerarit, per quam non aliena, neque contraria, sed potius conjuncta et cognata a singulari gigni solent.

31. Rursus igitur hic quoque eorum quæ a se dicta sunt repugnantiam mutuam non intellexit. Nam in præcedentibus cum moleste ferret eos qui Unigenitum dicunt Patri similem secundum substantiam, sic scripsit:

EUN. Videntur autem mihi omnino hi qui substantiam nulli dominio subditam, et omni causa superiores, et ab omnibus legibus liberam cum substantia quæ genita est ac paternis legibus servit, comparare ausi sunt, aut nullo modo rerum naturam considerasse, aut non pura mente de his iudicium fecisse.

BAS. Quomodo igitur nulli dominio subdita, et ab omnibus legibus libera substantia, nunc visa est non ex libero arbitrio id habere, ut nulli comparetur, sed naturæ lege præpediri, atque genitum a communione sui involuntarie repellere, sic ut ob hoc ipsi quoque Unigenito inaccessa sit? Itaque verborum illius repugnantia huc usque progreditur; at quanta est impietas? Dominio quidem nulli inæncipatam substantiam 268 Patris eandemque liberam dicit (si tamen dominio nulli subjecta est substantia ea, quæ legi naturæ subjicitur): servilem vero e contrario pronuntiat Unigeniti substantiam, hinc etiam naturæ tollens æqualitatem. Nam cum duæ res sint, creatura et deitas; cumque creatura quidem in servitute ac obedientia ordinata sit, deitas vero in principatu atque dominatione: qui dignitatem tollit dominii, et Filium ad servitutis humilitatem dejicit, nonne manifestoprehenditur eum per id quoque ad eundem ordinem redigere, atque creaturam omnem? Nec enim profecto hoc illi gloriosum, si conservis præstat. Sed nisi eum regem ac Dominum confiteamur, adeo ut non naturæ submissione, sed voluntatis bonitate obedientiam amplectatur: hoc grave, hoc horrendum, hoc perniciem affert negantibus. Addit autem:

EUN. Leges naturæ sequens ipsa Dei substantia, neque cum alio admittit comparisonem: sed nobis largitur, ut ejus operationem intelligamus digni-

(48) Editi et mss. aliquot non ita antiqui κοινωνίαν τῆς φύσεως ὑποβάλλουσιν, *communione naturæ suggerunt*. Codex Colb. et duo Regii ἀρρήκτων κοινωνίαν ποιῶσιν, *communione infractam efficiunt*. Alius ms. Reg. ἀρρήκτων κοινωνίαν ποιῶσιν, *societatem arcanam reddunt*. Lectio, quæ posita est secundo loco, mihi et aptior videtur et verior.

A τοιγε οἱ τῆς φύσεως νόμοι οὐχὶ διάστασιν ἀπ' ἀλλήλων Ἰϋῶ πρὸς Πατέρα, ἀλλ' ἀναγκαίαν καὶ ἀρρήκτων τὴν κοινωνίαν ποιῶσιν (48). Εἰ μὲν γὰρ βουλήσει ἔλεγε τὸ πρὸς ἑαυτὸν ἀκοινωνήτων κατεσκευασμένοι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων, οὐδ' οὕτω μὲν ἂν ὁ τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ συνεχώρει λόγος πιθανὸν εἶναι τὸν λέγοντα ἀκοινωνήτων εἶναι τὸν Πατέρα τῶν αὐτῶ παρόντων πρὸς τὸν ἐξ αὐτοῦ· εἶχε δ' ἂν ὁμοῦ ἀκολουθίαν τὰ εἰρημένα. Νόμῳ δὲ φύσεως λέγειν ὑπάρχειν τὴν ἄλλοτριωσιν, οὐδὲ τὴν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ἔστι φύσιν ἐπεσκευασμένον· καθ' ἣν οὐχὶ τὰ ἄλλοτρια, οὐδὲ τὰ ἐναντία, τὰ οἰκεία δὲ μᾶλλον καὶ τὰ προσήκοντα ἀπογενεῖσθαι πέφυκεν ὑφ' ἑκάστου.

31. Πάλιν οὖν καὶ ἐνταῦθα οὐ συνείδε τὴν πρὸς ἑαυτὰ τῶν εἰρημένων ἐναντιότητα. Ἐν γὰρ τοῖς κατὰ ὅτιν ἀγανακτῶν, πρὸς τοὺς ὁμοίον κατ' οὐσίαν τὸν Μονογενῆ τῷ Πατρὶ λέγοντας, ἔγραψεν οὕτως·

EYN. Τὴν ἀρχὴν δὲ (49) δοκοῦσι μοι οἱ τὴν ἀδέσποτον, καὶ πάσης μὲν αἰτίας κρείττονα, πάντων δὲ νόμων ἐλευθέραν οὐσίαν τῇ γεννητῇ καὶ νόμῳ πατρικοῦ δουλευούσῃ συγκρίνειν τολμήσαντες, ἢ μὴδὲ ὄλων τὴν τῶν ὄλων φύσιν ἐπεσκεῖσθαι, ἢ μὴ καθαρᾷ τῇ διανοίᾳ τὰς περὶ τούτων ποιῆσθαι κρίσεις.

BAS. Πῶς οὖν ἡ ἀδέσποτος καὶ πάντων νόμων ἐλευθέρα ἀνεφάνη νῦν οὐχ ἐκούσιον ἔχουσα τὸ ἀσύγκριτον, ἀλλὰ νόμῳ φύσεως προεπιλημμένη, καὶ ἀπροαιρέτως τῆς πρὸς ἑαυτὴν κοινωνίας τὸ γεννητὸν ἀπελαύνουσα, ὥστε διὰ τοῦτο καὶ αὐτῷ τυγχάνειν τῷ Μονογενεῖ ἀπροσπέλαστος; Τοσοῦτον μὲν οὖν ἐν τοῖς λεγομένοις ὑπ' αὐτοῦ τὸ ἀσύμφωνον· τὸ δὲ ἀεθὲς ὅσον; Ἄδέσποτον μὲν καὶ ἐλευθέραν τὴν τοῦ Πατρὸς οὐσίαν προσαγορεύει (εἰπερ οὖν ἀδέσποτος ἡ τῷ νόμῳ τῆς φύσεως ὑποκύπτουσα)· δουλικὴν δὲ εἶναι ἐξ ἀντιθέτου τὴν τοῦ Μονογενοῦς ἀποφαίνεται, καὶ ἐντεῦθεν τὸ ὁμότιμον τῆς φύσεως ἀφαιρούμενος. Δύο γὰρ ὄντων πραγμάτων, κτίσεώς τε καὶ θεότητος· καὶ τῆς μὲν κτίσεως ἐν δουλείᾳ καὶ ὑπακοῇ τεταγμένης, ἀρχικῆς δὲ οὐσης καὶ δεσποτικῆς τῆς θεότητος· ὁ ἀφαιρούμενος τῆς δεσποτείας τὸ ἀξίωμα, καὶ εἰς τὸ τῆς δουλείας ταπεινὸν καταβάλλον, οὐχὶ δῆλός ἐστι καὶ διὰ τοῦτο συστοιχοῦντα αὐτὸν τῇ πάσῃ κτίσει δεικνύς; Οὐ γὰρ δὴ τοῦτο σεμνὸν αὐτῷ, εἰ τῶν ὁμοδούλων προέξει. Ἄλλ' εἰ μὴ βασιλεὺς καὶ δεσπότης ὁμολογοῖτο, οὐ τῇ τῆς φύσεως ἐλαττώσει, τῇ ἀγαθότητι δὲ τῆς προαιρέσεως καταδεχόμενος τὸ ὑπῆκοον· τοῦτο χαλεπὸν καὶ φρικτὸν, καὶ δλεθρον φέρον τοῖς ἀρνούμενοις. Ὁ δὲ προστίθῃσιν·

EYN. Ὅτι τοῖς νόμοις τῆς φύσεως ἐπομένη ἡ τοῦ Θεοῦ οὐσία, οὔτε τὴν πρὸς ἕτερον σύγκρισιν ἐπιδέχεται, καὶ παρέχει ἡμῖν ἀκολουθῶν καὶ προσ-

(49) Codices nonnulli ἀρχὴν δέ, omisso articulo; et ita in codice Colbertino legitur, in quo jam monimus librum Eunomii inveniri. Illud, τὴν ἀρχὴν, adverbialiter positum esse nemo non videt. Alii mss. et editi τὴν ἀρχὴν δέ· quod quoque adverbialiter dici notum est.

ήκουσαν τῷ ἰδίῳ ἀξιώματι νοεῖν αὐτοῖς τὴν ἐνέργειαν.

ΒΑΣ. Τοῦτο εἰρηται μὲν ἐκεῖν (50) εἰς ἀπόδειξιν τῆς ἀλλοτριώσεως τοῦ Μονογενοῦς πρὸς τὸν Πατέρα· συνίσταται δὲ τὸν ἡμέτερον λόγον. Εἰ γὰρ ἀκόλουθον καὶ προσήκουσαν τῷ ἰδίῳ ἀξιώματι παρέχει νοεῖν καὶ τὴν ἐνέργειαν ἢ τοῦ Θεοῦ οὐσία, ἀξίωμα μὲν ἐστὶν ἢ ἀγεννησία, ὡς Εὐνομίῳ δοκεῖ· τὸ δὲ αὐτὸ (51) καὶ οὐσία κατὰ τὸν τούτων λόγον, ἐνέργεια δὲ τοῦ Θεοῦ ὁ Μονογενῆς, ἢ ἐνεργείας εἰκὼν. Καὶ τοῦτο κατὰ τὸν τούτων λόγον· ὥστε τούτοις ἀντιλέγειν παρελκον ἂν εἴη, οὐδὲν ἔχουσιν (52). Ἡ πολλοῦ ἂν τιμησαίμην ἀρνεῖσθαι αὐτοὺς βλασφημίαν ταύτην· πλὴν, ἐπειδὴ περ εἰρήχασιν, ἐξ αὐτῶν τῶν τούτοις εἰρημέων συλλογισώμεθα, ὅτι εἰς ἀξίωμα μὲν τοῦ Θεοῦ ἢ ἀγεννησία (53), τὸ δὲ αὐτὸ καὶ οὐσία, ἀκόλουθος δὲ καὶ προσήκουσα τῷ ἀξιώματι τοῦ Θεοῦ ἢ ἐνέργεια, αὐτὴ δὲ ἐστὶν ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν τούτων ὑπόληψιν, οἰκείος ἄρα καὶ προσήκων τῇ οὐσίᾳ ἐσται τοῦ Θεοῦ. Καὶ τούτων οὐδὲν ἐστὶν ἡμέτερον. Αὐτὰ γὰρ τὰ τούτων συνθέντες ῥήματα, ἐπ' αὐτῶν τὴν δεῖξιν ποιούμεθα. Τῇ οὐσίᾳ, φησὶ, τοῦ Θεοῦ ἀκόλουθεὶ τὸ ἀξίωμα· τῷ ἀξιώματι ἀναλογοῦσά ἐστὶν ἢ ἐνέργεια· τῆς ἐνεργείας εἰκὼν ὁ Μονογενῆς· καὶ ἀνάπτειν, εἰ τῆς μὲν (54) ἐνεργείας ὁ Μονογενῆς εἰκὼν, ἢ δὲ ἐνέργεια τοῦ ἀξιώματος, τὸ δὲ ἀξίωμα τῆς οὐσίας, ὁ Μονογενῆς ἐσται τῆς οὐσίας εἰκὼν. Οὕτω καὶ αὐτοὶ πολλὰκις οἱ ἐργάται τοῦ ψεύδους, ὑπὸ τῆς ἐνεργείας ἀγγόμενοι, μαρτυροῦσι τῇ ἀληθείᾳ καὶ μὴ βουλόμενοι. Ἐπεὶ καὶ οἱ δαίμονες οὐχὶ εὐαγγελιστῶν ἐπόουν ἔργον, ἀλλ' ἀντιθέλειν μὴ δυνάμενοι τῷ τῆς ἀληθείας φωτὶ, ἐδῶκαν· *Οἰδαμὲν σε τίς εἶ, ὁ ἄγιος τοῦ Θεοῦ.*

32. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὰ ἀκόλουθα.

ΕΥΝ. Ἐφε γὰρ, φησὶν, ἐκ τῶν δημιουργημάτων σκοπούμενός τις, ἐκ τούτων ἐπὶ τὰς ρύσεις ἀνάγοιτο

* Marc. 1, 24.

(50) Editi εἰς ἀπόδειξιν ἐκεῖν. At mss. ἐκεῖν εἰς ἀπόδειξιν.

(51) Editi τὸ δὲ αὐτὸ τοῦτο. Vox τοῦτο in codicibus antiquioribus deest. Ibidem Reg. quartus κατὰ τὸν τούτου λόγον.

(52) Hic locus visus est homini doctissimo Ducæo mutilus et mendosus. Sed præstat ejus verba ascribere, quæ hæc sunt : *Locus est in Græco mutilus, nec ad eum sanandum satis adjuvat Reg. ms. in quo lego, ὡς γε τούτοις ἀντιλέγεις οὐκ ἔχουσιν, etc.* Fateor quidem hunc locum mutilum esse in Regiis tribus inss. perinde atque in libro Ducæi : sed dico eum mihi integrum et emendatum videri in aliis duobus mss. Regiis et in utraque editione Ven. et Paris. et in codice Colbertino : in quibus omnibus legitur ita, ut in contextu videre licet. Puto igitur Basilium ἁλλειπτικῶς, ut sæpe alias, locutum esse, sic ut post οὐδὲν vox ἐναντῶν, aut alia quævis similis subaudiatur, quod ita interpretabimur : *Cum nihil habeant quod nobis adversetur* : aut si mavis, *cum nihil habeant quod nobis opponere possint*. Nec parum hanc conjecturam adjuvat, quod Basilium paulo ante ita scripserit : *Hoc (Eunomii testimonium) sermonem nostrum confirmat*. Et aliquanto infra : *Sic sæpe et ipsi mendacii architecti, rerum perspicuitate adacti, vel invitati veritatem testimonio suo comprobant*. Quod idem est ac si diceret : Tan-

A tati propriæ consentaneam esse, atque convenientem.

BAS. Hoc quidem ab eo dictum est, ut Unigenitum a Patre alienum ostendat ; at nostrum sermonem confirmat. Etenim si Dei substantia hoc dat, ut operationem intelligamus consentaneam convenientemque suæ dignitati, dignitas quædam est *ingenitum*, ut Eunomio videtur, rursus id ipsum et substantia est ex horum sententia, Unigenitus autem operatio est Dei, aut operationis imago ; idque ex horum doctrina : quare his contradicere superfluum fuerit, cum nihil habeant quod nobis adversetur. Cæteroque eos facerem plurimi, si hanc blasphemiam abnegarent : quoniam tamen dixerunt, ex ipsis eorum dictis colligimus, quod, si quædam Dei dignitas est *ingenitum*, id autem ipsum substantia quoque est, consentanea vero est et convenienti Dei dignitati operatio ejus, hæc autem est Christus ex horum sententia, conjunctus igitur ac convenientis erit substantiæ Dei. Atque horum nihil nostrum est. Ipsa enim istorum verba componemes, ex iisdem demonstrationem contexamus. Substantiam, inquit, sequitur Dei dignitas : habet proportionem operatio cum dignitate : operationis imago est Unigenitus : et vice versa, si Unigenitus imago est operationis : operatio vero, dignitatis : dignitas autem, substantiæ, Unigenitus substantiæ erit imago. Sic sæpe et ipsi mendacii architecti, rerum perspicuitate coacti, vel invitati veritatem testimonio suo comprobant. 269 Nam et dæmones non evangelistarum faciebant opus : sed tamen cum veritatis lucem intueri non possent, clamabant : *Novimus te quis sis, nimirum ille sanctus Dei* *.

32. Sed videamus et sequentia.

EUN. Si quis enim, inquit, rem ex creaturis considerans, ope harum ad substantias perducat,

tum abest, ut Eunomiani quoquam nunc proferant quod nobis adversetur, ut etiam sententiam nostram confirmet, eamque ob rerum perspicuitatem testimonio suo stabilire cogantur. Quod sequitur, ἢ πολλοῦ ἂν, etc., *cæteroque eos facerem plurimi, si hanc blasphemiam abnegarent*, non ita accipi debet, quasi in his blasphemia aliqua contineatur, cum potius sermonem suum inde confirmari dicat Basilium : sed hoc modo : Si Eunomiani malam suam voluntatem, qua ita loquentes Unigenitum a Patre alienum ostendere volunt, tandem aliquando abjicerent mutarentque, valde admodum de hoc eos laudarem. Id autem ita esse facile, opinor, fatebitur, qui ea, quæ partim jam protulimus, Basilii verba legerit. *Hoc quidem, inquit, ab eo dictum est, ut Unigenitum a Patre alienum ostendat : at nostrum sermonem confirmat*. — *Kal τοῦτο κατὰ τὸν τούτου λόγον*. Totus hic locus sic videtur reddendus : *Atque id ex eorum doctrina consequitur, ita ut eis superfluum sit contradicere, cum id non possint. Ac magno quidem mercarer ut hanc suam impietatem abnegent ; sed quia eam protulerunt, etc.* MARAN.

(53) Editi μὲν Θεοῦ ἀγεννησία. Codex Colb. et Reg. tertius ut in contextu. Mox idem codices ἢ ἐνέργεια. Articulus in editis desiderabatur.

(54) Voculam μὲν addidi ex duobus Regiis codicibus.

propterea quod ingeniti creaturam Filium inveniat, Unigeniti vero, Paracletum, item propterea quod ex Unigeniti præstantia, operationis confirmet diversitatem, ejus etiam diversitatis quæ secundum substantiam est, argumentum certissimum accipit.

ΒΑΣ. Primum igitur quomodo substantiæ ex creaturis æstimari possunt, ego quidem non video. Enim vero potentiam, sapientiamque et artem, non substantiam ipsam indicant creaturæ. Imo ne ipsam quidem opificis potentiam totam necessario declarant; cum nonnunquam fieri possit, ut artifex non omnes vires suas in agendo exserat, sed sæpe remissiores conatum in operibus artis adhibeat. Quod si totam etiam potentiam transmoverit in opus, ita demum futurum est, ut ejus vires operibus metiamur, non autem fiet ut substantiam, quæ tandem ea sit, intelligamus. Quod si, quoniam divina natura simplex est atque incomposita, substantiam existimet una cum potestate concurrere, et, propter innatam Deo bonitatem, dicat totam Patris potentiam ad generationem Filii commotam, atque iterum totam Unigeniti ad substantiam Spiritus sancti, adeo ut ex Spiritu quidem potentia Unigeniti conspiciatur, simulque etiam substantia: rursus vero ex Unigenito, Patris intelligatur et potentia et substantia, advertite quid hinc colligatur. Nam e quibus conatus est substantiæ dissimilitudinem ostendere, ex iis comperitur similitudinem astruere. Etenim si potestas nihil cum substantia habet commune, quomodo ex opificiis quæ effectus sunt potestatis, ad comprehensionem ipsius deductus est? contra, si idem est substantia et potestas: quod potestatem designat, id profecto substantiam etiam designabit. Proinde opificia non ad substantiæ dissimilitudinem, ut tu dicis, sed ad perfectam similitudinem ducunt. Rursus certe et hic conatus nostram magis quam ipsius sententiam stabilit. Aut enim non habet unde ea quæ dixit demonstret: aut, si e rebus humanis exempla mutuatur, inveniet non ex artificis operibus intelligi a nobis ejus essentiam, sed ex genito genitoris naturam cognosci. Nec enim fieri potest, ut ejus qui domum construxit essentia comprehendatur ex domo: at difficile non est ex genitura genitoris naturam intelligere. Quare si Unigenitus creatura est, Patris nobis essentiam non exhibet: si vero Patrem nobis notum per se ipsum facit, non creatura est, sed Filius verus, Deique imago, et substantiæ character. Atque hæc quidem sunt hujusmodi.

τέρτα, οὐχὶ δημιουργία, ἀλλὰ Υἱὸς ἀληθῆς, καὶ Καὶ ταῦτα μὲν ταῦτα.

(55) E regione vocis ὑπεροχῆς, in margine Regii tertii legitur hoc scholium, ἣν ὑπερέχεται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ex præstantia qua superatur a Patre. Sed ait Combefisius, hunc locum sibi videri potius accipiendum de ea præstantia, qua Unigenitus ex Eunoianorum sententia Spiritum superabat.

(56) Irrepsit mendum in editionem Parisiensem negligentia operarum: in qua pro τόνους legitur πόνοις.

Α τοῦ μὲν ἀγεννήτου τὸν Υἱὸν εὐρίσκων ποίημα, τοῦ δὲ Μονογενοῦς τὸν Παράκλητον, καὶ τῆς τοῦ Μονογενοῦς ὑπεροχῆς (55) τὴν τῆς ἐνεργείας διαφορὰν πιστούμενος, ἀναμρισηθήτητον λαμβάνει: καὶ τῆς κατ' οὐσίαν παραλλαγῆς τὴν ἀπόδειξιν.

ΒΑΣ. Πρῶτον μὲν οὖν πῶς δυνατὸν ἐκ τῶν δημιουργημάτων τὰς οὐσίας ἀναλογίζεσθαι, ἐγὼ μὲν οὐχ ὄρω. Δυνάμεως γάρ, καὶ σοφίας, καὶ τέχνης, οὐχὶ δὲ τῆς οὐσίας αὐτῆς ἐνδεικτικὰ ἐστὶ ποιήματα. Καὶ οὐδὲ αὐτὴν πᾶσαν τοῦ δημιουργοῦ τὴν δύναμιν ἀναγκαίως παρίστησιν, ἐκδεχόμενου ποτὲ τὸν τεχνίτην μὴ πᾶσαν ἑαυτοῦ τὴν ἰσχύον ἐναποθέσθαι ταῖς ἐνεργείαις, ἀλλ' ὑφειμένους πολλάκις ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης τοῖς τόνους (56) χρῆσασθαι. Εἰ δὲ καὶ ὅλην τὴν δύναμιν ἐπὶ τὸ ἔργον ἀνακινήσετε, καὶ οὕτως ἂν ὑπάρχοι τὴν ἰσχύον αὐτοῦ διὰ τῶν ἔργων ἀναμετρεῖσθαι, οὐχὶ δὲ τὴν οὐσίαν, ἣτις ποτὲ ἐστὶ, καταλαμβάνεσθαι. Εἰ δὲ διὰ τὸ ἀπλοῦν καὶ ἀσύνητον τῆς θείας φύσεως τῇ μὲν δυνάμει σὺνδρομον τίθεται τὴν οὐσίαν, καὶ διὰ τὴν προσοῦσαν ἀγαθότητα τῷ Θεῷ ὅλην μὲν κεκινήσθαι λέγοι (57) τὴν τοῦ Πατρὸς δύναμιν εἰς τὴν γέννησιν τοῦ Υἱοῦ, ὅλην δὲ πάλιν τὴν τοῦ Μονογενοῦς εἰς τὴν ὑπόστασιν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὥστε ἐκ μὲν τοῦ Πνεύματος τὴν τοῦ Μονογενοῦς δύναμιν θεωρεῖσθαι, ὁμοῦ δὲ καὶ τὴν οὐσίαν, ἐκ δὲ τοῦ Μονογενοῦς πάλιν τὴν τοῦ Πατρὸς δύναμιν τε καὶ οὐσίαν καταλαμβάνεσθαι· σκοπεῖτε τὸ συναγόμενον. Ἐξ ὧν γὰρ ἐπεχειρήσε τὸ ἀνόμοιον συστῆσαι τῆς οὐσίας, ἐκ τούτων ἐφάνη κατασκευάζων τὴν ὁμοιότητα. Εἰ μὲν γὰρ οὐδὲν ἔχει κοινὸν ἢ δύναμις πρὸς τὴν οὐσίαν, πῶς ἐκ τῶν δημιουργημάτων, ἅπερ δυνάμει ἐστὶν ἀποτελέσματα, πρὸς τὴν κατάληψιν αὐτῆς ὠδηγήθη; εἰ δὲ ταυτὸν οὐσία ἐστὶ καὶ δύναμις, τὴν δύναμιν χαρακτηρισίζον χαρακτηρισίζει πάντως καὶ τὴν οὐσίαν. Ὡστε τὰ δημιουργήματα, ὡς σύ φης, οὐ πρὸς τὸ ἀνόμοιον τῆς οὐσίας, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀκρίθειαν τῆς ὁμοιότητος φέροι. Πάλιν μέντοι καὶ τοῦτο τὸ ἐγγέλρημα τὸν ἡμέτερον μᾶλλον ἢ τὸν αὐτοῦ λόγον συνίστησιν. Ἡ γὰρ οὐδαμῶθεν ἔχει παρασχέσθαι τῶν εἰρημένων τὰς ἀποδείξεις, ἢ εἴπερ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων τὰς εἰκόνας λαμβάνοι, εὐρήσει οὐκ ἐκ τῶν ἔργων τοῦ τεχνίτου ἐν περινοίᾳ τῆς οὐσίας αὐτοῦ γινομένου ἡμᾶς, ἀλλ' ἐκ τοῦ γεννηθέντος τὴν τοῦ γεγεννηκότος φύσιν ἐπιγινώσκοντας. Οὐ γὰρ ἐκ τῆς οἰκίας τὴν οὐσίαν τοῦ οἰκοδόμου καταλαβεῖν δυνατὸν· ἐκ μέντοι τοῦ γεννήματος νοῆται ῥᾶδιον τοῦ γεγεννηκότος τὴν φύσιν. Ὡστε εἰ μὲν δημιουργία ὁ Μονογενῆς, οὐ παρίστησιν ἡμῖν τοῦ Πατρὸς τὴν οὐσίαν· εἰ δὲ γνωρίζει ἡμῖν δι' ἑαυτοῦ τὸν Πατρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ (58) ὑποστάσεως χαρακτήρ.

(57) Codices aliquot legent.

(58) Codex Colb. et alii tres Regii ἀλλὰ Υἱὸς καὶ εἰκὼν ἀληθῆς καὶ: quos libros secutus interpres utraque vertit: Sed Filius et imago erat vera. Editio utraque Paris. et Ven. cum Reg. sexto ut in contextu. Reg. quartus in margine ita ut edidimus: in contextu vero ἀλλ' Υἱὸς, καὶ εἰκὼν ἀληθῆς τοῦ Θεοῦ, sed Filius, et vera Dei imago.

53. Ἡ δὲ παρενόηκη (59) τῆς βλασφημίας ὄση; **A** Καταφρονήσας τῆς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ἀπειλῆς, ἣν ὁ Κύριος τοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημήσασι φοβερωπύκτιν ἐπανετέλειτο, δημιούργημα λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· μικροῦ μηδὲ ζῶον αὐτὸ εἶναι διδούς, τοῖς ἀφύοις, ὡς τὰ πολλὰ, τῆς προσηγορίας ταύτης ἐφαρμοζούσης. Οὐ γὰρ δὴ, ὅτι προέλαβε (60) τῇ βλασφημίᾳ ταύτῃ τὸν Κύριον, καθυφεῖναι τι ἡμᾶς τῆς ἀγανακτήσεως ἕξιον. Οὐ γὰρ παραμυθία τοῦτο τῆς ἀσεβείας, ἀλλὰ προσθήκη τῆς κατακρίσεως. Ἐπεὶ καὶ (61) ὁ Κύριος τὴν μὲν εἰς αὐτὸν βλασφημίαν δι' ἀγαθότητα συνεχώρησε· τὴν δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἀναπόδραστον εἶναι τοῖς τολμήσασιν ἀπέφηνατο. Πρῶτος τοίνυν τῶν ἀφ' οὗ τὸ κήρυγμα τῆς εὐσεβείας περιαιγέλλεται ἐπιφυνέτων τῇ ἀληθείᾳ, ταύτην ἐτόλμησε τὴν φωνὴν ἀφείναι περὶ τοῦ Πνεύματος. Οὐκ οὐκον τινὸς μέχρι τήμερον ἀκηκόαμεν δημιούργημα τὸ ἅγιον Πνεῦμα (62) προσεπιπόντος, ἢ ἐν τοῖς καταλειφθεῖσιν ὑπ' αὐτῶν λόγοις τὴν προσηγορίαν ταύτην εὐρήκαμεν. Εἰτά φησιν·

ΕΥΝ. Εἰ ἐκ τῶν δημιουργημάτων ἀνάγοιτό τις πρὸς τὴν τῆς οὐσίας κατάληψιν, εὐρήσει τοῦ μὲν ἀγεννήτου τὸν Υἱὸν ποίημα, τοῦ δὲ Μονογενοῦς τὸν Παράκλητον.

ΒΑΣ. Ἄλλος οὗτος τρόπος τῆς ἀσεβείας (63)· διπλᾶ βλασφημεῖν ἐν ἐνὶ ῥήματι, καὶ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐξουδένωσιν ὡς ὁμολογουμένην λαβόντα, ἐντεῦθεν ὀρμηθεῖν πρὸς τὴν ἀπόδειξιν τῆς τοῦ Μονογενοῦς ἐλαττώσεως. Καὶ, ὡς ἔοικεν, *Οἱ μὲν οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ*· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὴν τῆς δόξης ἐλάττωσιν τοῦ Μονογενοῦς ἀναγγέλλει. Καὶ ὁ μὲν Κύριος περὶ τοῦ Παρακλήτου λέγων, *Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει*, φησιν· ἢ δὲ κατήγορος γλωττα ἐμπόδιον εἶναι τῷ Υἱῷ τῆς πρὸς τὸν Πατέρα συγκρίσεως ἀποφαίνεται. Ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Πνεύματος, φησὶ, ποιητὴς ὁ Υἱὸς (ἰλεως δὲ ἦμιν, Κύριε, ἐπὶ τοῖς (64) λαλουμένοις εἰης), τοῦτο δὲ τοιοῦτόν ἐστιν, ὡς μηδεμίαν σεμνότητα τῷ δημιουργήσαντι προστιθέσθαι, διὰ τοῦτο οὐδὲ συγκριθεῖσθαι τῷ Πατρὶ ἄξιον, ἐκ τῆς ὧν ἐποίησεν εὐτελείας τὸ ὁμότιμον τῆς ἀξίας ἀφηρημένος

34. Ἐὰν ἀκηκόατε ποτε βλασφημίας χαλεπωτέρας; ἄρ' αὖ τις οὕτω περιφανὸς εἰς τὸ ἀφυκτον κρῖμα τῆς εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημίας κατέπεσε; **Μονο-**

33. Jam vero quanta est blasphemiae accessio? Minus eas quas in Evangelio Dominus in Spiritum sanctum blasphemantibus perquam formidandas intentavit⁷⁷, aspernatus, creaturam esse ait Spiritum sanctum; sic ut parum absit, ut ne animal quidem eum esse concedat, cum haec appellatio ut plurimum inanimatis accommodetur. Nec enim profecto, quod hanc istam blasphemiam prius in Dominum evomuit, propterea aliquid nos de indignatione remittere par fuerit. Hoc enim mitigatio non est impietatis, sed condemnationis accessio. Nam et Dominus prolatam in se blasphemiam ob suam bonitatem remisit: at eam quae in Spiritum sanctum jacitur, audentibus inevitabiliter imputandam pronuntiavit. Primus ergo illorum qui veritatem adorti sunt, ex quo pietatis praedicatione divulgata est, hanc de Spiritu vocem emittere ausus est. Etenim qui Spiritum sanctum creaturam appellavit, audivimus neminem ad hodiernum usque diem, neque in iis quos reliquere libris hanc appellationem invenimus. Itaque dicit:

EUN. Si quis subvehatur e creaturis ad substantiae comprehensionem, ingenti quidem creaturam Filium inveniet, Unigeniti vero, Paracletum.

BAS. Alius hic est impietatis modus. Nimirum dupliciter blasphematur verbo unico, sanctique Spiritus contemptu, quasi res confessa sit, positae, hinc ad demonstrandam Unigeniti imminutionem concitatur. Atque, ut par est, *Caeli quidem enarrant gloriam Dei*⁷⁸: Spiritus vero sanctus imminutionem gloriae Unigeniti nuntiat. Et Dominus de Paraclete loquens: *Ille*, inquit, *me glorificabit*⁷⁹; at maledica illa lingua Filium per eum impediendum pronuntiat, ne cum Patre comparetur. Quoniam enim, inquit, Spiritus conditor est Filius (sis autem nobis, Domine, de iis quae loquimur, propitius): hic autem talis est, ut decus nullum tribuat conditori, idcirco neque dignus est qui cum Patre comparetur, cum ob eorum quae fecit vilitatem, dignitatis aequalitate privatus sit.

34. Num unquam audistis blasphemiam graviterem? num quis adeo perspicue in inevitabile iudicium ob blasphema in Spiritum sanctum verba

⁷⁷ Matth. xii, 31. ⁷⁸ Psal. xviii, 2. ⁷⁹ Joan. xvi, 14.

(59) Illud, παρενόηκη, debet accipi de eo convicto, quo Spiritum sanctum consecratus est Eunomius: quod tam grave fuit et tam horrendum, ut contumeliam ipsam qua Eunomius Filium affecerat, longe superarit. Hoc ipso in loco mss. nonnulli καταφρονήσας γάρ. Subinde mss. aliquot βλασφημοῦσι.

(60) Editio Ven. et nostri septem mss. προσέλαβε. In quo mirari subit Trapezuntium uno litterulae additamento ita delusum esse, ut totum eius loci sententiam corruperit, interpretans hoc modo: *Dominum quoque ad hanc blasphemiam conjunxit*. Non enim Eunomius, ut verbis utar interpretis, Dominum ad hanc blasphemiam conjunxit: sed Spiritum sanctum. Recte igitur et emendate, ut

monet Ducæus, in editionibus Basiliensi et Steph. pro προσέλαβε legitur προέλαβε: *Non enim quoniam hoc convictio Dominum prius insecutus est, minus indignari debemus*. Rectam illam et emendatam scripturam secuti sunt typographi Parisienses: quos nos imitamur.

(61) Editi Ἐπεὶ καὶ. Antiqui duo libri Ἐπειδὴ καὶ. Mox Reg. quartus τὴν μὲν εἰς ἑαυτόν.

(62) Editi μέχρι σήμερον ἀκηκόαμεν δημιούργημα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Paulo aliter in mss. nostris, ut ex contextu perspicui potest.

(63) Antiqui duo libri τρόπος τῆς βλασφημίας, *modus blasphemiae*.

(64) Codices duo ἐπὶ τοῖς. Illud, ἐπὶ, in excusis deest.

collapsus est? Unius Montani fuerat adeo in Spiritum sanctum insanire, eumque tum nominibus humilibus dedecorare, tum ipsius naturam ita deprimere, ut ea dicat ignominiam conditori affricari. Imo vero et ille, ne sui ipsius deiceret fastum, utique de Spiritu aliquid humiliter dicere cavisset. Sed de hoc quidem per otium dicemus. Illud vero cui non patet, quod nulla Filii operatio a Patre divisa sit, nec quidquam **271** sit in rerum natura, quod ad Filium pertineat, et a Patre alienum sit? *Omnia enim, inquit, mea tua sunt, et tua mea*¹. Quomodo igitur Spiritus causam Unigenito soli attribuit, et ad ejus accusandam naturam hujus creationem usurpat? Quod si duo principia inter se adversa inducens, hæc dicit, una cum Manichæo et Marcione conteretur; sin autem statuit ab uno pendere omnia, quod a Filio factum esse dicitur, id ad primam causam refertur. Quare, etsi omnia per Deum Verbum ad esse producta fuisse credimus, tamen universorum Deum omnium causam esse non negamus. Qui autem fieri potest, ut non aperte periculosum sit, Spiritum a Deo dirimere? cum partim quidem Apostolus conjuncte nobis tradat; et modo Christi, modo Dei Spiritum dicat, ubi scribit: *Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est ejus*²; et rursus: *Vos autem non spiritum mundi accepistis, sed Spiritum qui ex Deo est*³; partim vero Dominus Spiritum veritatis nominet⁴; quippe ipse est veritas, proceditque a Patre. At hic ad destructionem gloriæ Domini nostri Jesu Christi, ut Spiritum aufert a Patre, ita eum unice Unigenito ad gloriæ eversionem attribuit, ipsum contumelia, ut sibi videtur, afficiens. Nam in retributionis die nullam ob prava dogmata ultionem exspectat.

ἐπὶ τοῖς πονηροῖς δόγμασιν (73) ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἀνταποδόσεως ἀναμένων.

¹ Joan. xvii, 10. ² Rom. viii, 9. ³ I Cor. ii, 12.

(65) Editi ἄν ταπεινῶς. At mss. tres ἄν τὸ ταπεινῶς. Ibidem editi μὴ τύπον ἑαυτοῦ καταβάλλοι. At mss. antiquiores ut in contextu.

(66) Verbum ἐροῦμεν reperiri quidem in editis et in aliquibus mss. non diffiteor: mihi tamen dubium non est, quin melius absit, tum quod per se facile a quolibet suppleri potest, tum quod in veterioribus mss. non invenitur. Ex his autem verbis, nisi valde fallor, colligi merito potest, librum tertium non nisi aliquanto post duos priores a Basilio conscriptum fuisse.

(67) Illud, καὶ κατηγορηματῆς φύσεως, etc., et ad ejus accusandam naturam, etc., mihi videtur accipi posse hoc modo: Eunomius, cum ait ab Unigenito creatum Spiritum, verbis quidem videri potest naturam Unigeniti extollere: sed re tamen eam deprimat. Ita enim dicit creatum ab Unigenito Spiritum, ut simul affirmet Unigenitum a Patre creatum esse: in quo valde admodum deprimi Filii naturam atque dejecti nemo non videt. Ejus rei et aliam causam inventurum puto, qui librum Eunomii diligenter legerit.

Α τανού ἦν μόνου τοσοῦτον μανῆναι κατὰ τοῦ Πνεύματος, καὶ ὀνόμασι τε αὐτὸ ταπεινοῖς καθυβρίσαι, καὶ τὴν φύσιν αὐτοῦ τοσοῦτον ἐξευτελίσαι, ὥστε ἀδοξίαν εἰπεῖν τῷ πεποιηκῶτι προστρίβασθαι. Μᾶλλον δὲ κακείνος ἐφυγεν ἂν ταπεινῶς (65) εἰπεῖν τι περὶ τοῦ Πνεύματος, ὡς ἂν μὴ τὸν τύπον ἑαυτοῦ καταβάλλοι. Καὶ περὶ μὲν τούτου κατὰ σχολὴν ἐροῦμεν (66). Ἐκεῖνο δὲ τίνοι τῶν πάντων ἀδύλον, ὅτι οὐδεμία ἐνέργεια τοῦ Υἱοῦ ἀποτεμνημένη ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ ἐστὶ τι ἐν τοῖς οὐσι τῷ Υἱῷ ὑπάρχον, ὃ τοῦ Πατρὸς ἡλλοτριῶται; Πάντα γὰρ, φησὶ, τὰ ἐμὰ σὰ ἐστὶ, καὶ τὰ σὰ ἐμὰ. Πῶς οὖν τοῦ Πνεύματος τὴν αἰτίαν τῷ Μονογενεῖ μόνῳ προστιθῆσι, καὶ κατηγορηματῆς φύσεως (67) αὐτοῦ τὴν τούτου λαμβάνει δημιουργίαν; Εἰ μὲν οὖν, δύο ἀρχὰς ἀντιπαρεξέγων ἀλλήλαις, ταῦτᾳ φησὶ, μετὰ Μανιχαίου καὶ Μαρκλιανὸς συντρίβησεται: εἰ δὲ μίς ἐξάπτει τὰ ὄντα, τὸ παρὰ τοῦ Υἱοῦ γεγενῆσθαι λεγόμενον πρὸς τὴν πρώτην αἰτίαν τὴν ἀναφορῶν ἔχει. Ὅστε κἂν πάντα εἰς τὸ εἶναι παρηχθῆαι διὰ τοῦ Θεοῦ Λόγου πιστεύωμεν, ἀλλὰ τὸ πάντων αἰτίων εἶναι τὸν Θεὸν τῶν ὄλων οὐκ ἀφαιρούμεθα. Πῶς δὲ οὐ (68) φανερόν ἔχει τὸν κίνδυνον διαιρεῖν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα; τοῦτο μὲν τοῦ Ἀποστόλου συνημμένως ἡμῖν παραδιδόντος, καὶ νῦν μὲν Χριστοῦ λέγοντος, νῦν δὲ τοῦ Θεοῦ, ἐν οἷς γράφει: *Εἰ δὲ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἐστὶν αὐτοῦ· καὶ πάλιν· Ὑμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβετε* (69), ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο δὲ τοῦ Κυρίου τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας λέγοντος (70)· ἐπειδὴ αὐτὸς (71) ἡ ἀλήθεια, καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται. Ἄλλ' οὗτος, εἰς καθαίρειν τῆς δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀφαιρεῖ μὲν αὐτὸ τοῦ Πατρὸς, τῷ δὲ Μονογενεῖ διαφερόντως ἐπὶ καθαίρειν τῆς δόξης προστιθῆσιν, ἐφυβρίζων, ὡς οἴεται (72), οὐδεμίαν ἐχδίκησιν ἀνταποδόσεως ἀναμένων.

⁴ Joan. xv, 26.

(68) Reg. quartus Πῶς οὖν οὐ.

(69) Editi et mss. non pauci ut in contextu. At Reg. quartus Ἡμεῖς δὲ... ἐλάβομεν, *Nos autem non spiritum mundi accepimus*; et ita apud Paulum legitur Epistola I ad Corinth. ii, 12, quod eo evenisse videtur, quod librarius putaverit ita apud Basilium scribi oportere, uti apud Paulum legebatur.

(70) Τοῦ Κυρίου... λέγοντος. Verte: *Cum Dominus dicat Spiritum veritatis (ipse enim est veritas), et a Patre procedit.* » MARAN.

(71) Editi et mss. omnes αὐτός, ubi tamen ex grammaticæ regulis scribi oportuisset αὐτὸ, Πνεῦμα videlicet: sed scripsisse Basilium αὐτός puto, quod vir sanctissimus respiceret ad locum Joannis xv, 26, ubi vox Παράκλητος adhibetur.

(72) Colb. secunda manu. ἐφυβρίζων ὡς οἶόν τε, quantum in se est.

(73) Editio Paris. et mss. nonnulli πονηροῖς ῥήμασι καὶ νοήμασι, *ob prava verba et cogitata* At editio Ven. et codices antiquiores Colb. et Reg. tertius simpliciter ut in contextu.

ΚΑΤ' ΕΥΝΟΜΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ Γ'.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ (74).

CONTRA EUNOMIUM LIBER TERTIUS

DE SPIRITU SANCTO.

1. ΒΑΣ. Μόλις ποτὲ (75) κορεσθεὶς τῶν εἰς τὸν Α Μονογενῆ βλασφημιῶν, ἐπὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον μετέληλυθεν, ἀκόλουθα τῇ ὅλῃ αὐτοῦ (76) προαιρέσει καὶ περὶ τούτου διαλεγόμενος· γράφει δὲ οὕτως·

ΕΥΝ. Ἀρκούντων δὲ ἡμῖν τοσούτων περὶ τοῦ Μονογενοῦς, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ περὶ τοῦ Παρακλήτου λοιπὸν εἰπεῖν· οὐ ταῖς ἀνεξετάστοις τῶν πολλῶν ἀκολουθοῦντας δόξαις, τὴν δὲ τῶν ἁγίων ἐν ἅπασιν φυλάσσοντας διδασκαλίαν, παρ' ὧν τρίτον αὐτὸ ἀξιῶματι καὶ τάξει μαθόντες, τρίτον εἶναι καὶ τῇ φύσει πεπιστεύκαμεν.

ΒΑΣ. Ὅτι μὲν γὰρ οὐκ οἶεται δεῖν τῇ ἀπλῇ καὶ ἀνεπιτηδεύτῳ πίστει τῶν πολλῶν ἐμμένειν, ἀλλὰ τεχνικῶς τισι καὶ σεσοφισμένοις λόγοις πάλιν πρὸς τὸ δοκοῦν ἑαυτῶ παρακρούεσθαι τὴν ἀλήθειαν. Ἰκανῶς ἐξ ὧν εἶπεν ἐδήλωσεν. Ἀτιμάζων γὰρ τὴν τῶν πολλῶν δόξαν, ἣ δοξάζουσι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσποιεῖται τὴν τῶν ἁγίων φυλάσσειν διδασκαλίαν, καὶ τοὺς ταύτην αὐτῷ παραδεδωκότας ἀποσιωπᾷ, καὶ νῦν, ἄπερ κἀν τοῖς περὶ τοῦ Μονογενοῦς λόγοις ποιῶν ἀπεδείχθη. Εἰτὰ φησι παρὰ μὲν τῶν ἁγίων μεμαθηκέναι τὸ τρίτον εἶναι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιῶματι, παρ' ἑαυτοῦ δὲ πεπιστευκέναι τὸ καὶ (77) τρίτον εἶναι τῇ φύσει. Τίνες δὲ οἱ ἅγιοι, καὶ ἐν ποίοις λόγοις τὴν διδασκαλίαν πεποίηται, εἰπεῖν οὐκ ἔχει (78). Ἄρα γέγονεν οὕτω τολμηρὸς ἄνθρωπος, τὰς περὶ τῶν θείων δογμάτων καινοτομίας εἰσηγούμενος; Τίς γὰρ ἀνάγκη, εἰ τῷ ἀξιῶματι καὶ τῇ τάξει τρίτον ὑπάρ-

1. Bas. Vix tandem blasphemias in Unigenitum exsatiatus, ad Spiritum sanctum ita transiit, ut de eo etiam consentaneum toti suo proposito sermonem instituat. Scribit autem sic :

EUN. Cum autem hæc nobis de Unigenito sufficiant, consequens fuerit ut jam de Paracleta quoque dicamus, non vulgi opiniones temerarias secuti, sed sanctorum in omnibus doctrinam servantes : a quibus cum didicerimus enim dignitate et ordine tertium, tertium quoque natura esse credimus.

Bas. Quod quidem non putet oportere in simplici ac nuda multorum fide permanere, sed artificiosis quibusdam ac captiosis rationibus veritatem rursus ad id, quod sibi videtur, detrudere, satis ex iis quæ protulit verbis ostendit. 272 Nam multorum opinione contempta, qua Spiritum sanctum glorificant, simulat tenere se sanctorum doctrinam : at eos qui eam ipsi tradiderunt, tacet, etiam nunc faciens ea ipsa, quæ ab eo dum de Unigenito sermonem haberet, facta esse demonstratum est. Deinde dicit a sanctis quidem se didicisse tertium esse ordine et dignitate Spiritum; a se ipso vero credere, natura quoque tertium esse. Qui vero sint sancti illi, et in quibus scriptis hanc doctrinam ediderint dicere non potest. Fuitne unquam homo sic audax, qui divinorum dogmatum innovationes induceret? Cur enim necesse est, si dignitate ac

(74) Titulus, ut fit, alius est in aliis codicibus. Regii quartus et sextus τοῦ αὐτοῦ πρὸς Εὐνόμιον, περὶ Πνεύματος, ejusdem adversus Eunomium, de Spiritu. Reg. secundus τοῦ αὐτοῦ μεγάλου Βασιλεῖου πρὸς Εὐνόμιον, περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ejusdem magni Basilii adversus Eunomium, de sancto Spiritu. Reg. tertius et Colb. simpliciter περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, de Spiritu sancto. Dubius et incertus visus est hic liber quibusdam. Ita enim scriptum invenitur in ora codicum Regiorum quarti et sexti : Τίνες φασὶ τοῦτον τὸν λόγον μὴ εἶναι τοῦ ἁγίου Βασιλεῖου, διὰ τὸ φέρεσθαι ῥητὰ τινα ἐν αὐτῷ, τραχύτερα εἶναι δοκοῦντα, οἷς ἐν οὐδενὶ φαίνεται

C τῶν ἰδίων συγγραμμάτων χρησάμενος. Dicunt nonnulli hunc librum sancti Basilii non esse, quod in eo reperiantur verba quædam, quæ videntur duriora, quibus non comperitur in alio ullo operum suorum usus fuisse. Ea de re in Præfatione.

(75) Editti Μόλις δέ. Vocula δὲ in mss. antiquioribus deest. Statim Reg. quintus et editti μονογενῆ Υἱόν. Sed in aliis mss. vox Υἱόν non legitur.

(76) Reg. quartus ὅλη ἑαυτοῦ. Aliquanto infra mss. tres ἀκολουθοῦντες... φυλάσσοντες.

(77) Editti καὶ τὸ. Antiqui duo libri τὸ καὶ.

(78) Has tres voces, εἰπεῖν οὐκ ἔχει, ex quatuor codicibus Regii addidimus.

ordine tertius est Spiritus, natura quoque eum esse tertium? Dignitate quidem secundum esse a Filio, tradit fortasse pietatis sermo; at natura tertia uti, neque ex sanctis Scripturis edocti sumus, neque ex prins dictis ulla consecutione colligi potest. Quemadmodum enim Filii ordine quidem a Patre secundus est, quoniam ab illo est: dignitate vero, quoniam origo ejus est et causa, ea re quod ipsius est pater, et quoniam per ipsum accessus aditusque est ad Deum et Patrem, non autem natura secundus, quoniam deitas in utroque una est: ita profecto et Spiritus sanctus, etsi tum ordine tum dignitate secundus a Filio est (ut tandem hoc etiam concedamus), tamen non jure sequi ut sit alienæ naturæ, hinc patet. Nimirum angeli omnes ut appellationem unam, ita etiam eandem omnino inter se naturam habent: sed tamen ex iis alii quidem præfecti sunt gentibus, alii vero unicuique fidelium adjuncti comites sunt. Quanto autem gens tota uni viro præstat, tanto certe necesse est angeli alicui genti præsentis dignitatem dignitate alterius cui viri privati tutela conceditur majorem esse. Quod autem unicuique fidelium adsit angelus velut pædagogus quidam et pastor vitam dirigens, nemo contradicet, qui meminerit verborum Domini, qui ait: *Ne contemnatis unum ex his pusillis, eo quod angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui*

χει τὸ Πνεῦμα, τρίτον εἶναι αὐτὸ καὶ τῆ φύσει; Ἀξιώματι μὲν γὰρ δευτερεύειν τοῦ Υἱοῦ παραδίδωσιν ἕως ὅ τῆς εὐσεβείας λόγος (79)· φύσει δὲ τρίτῃ χρῆσθαι, οὕτε παρὰ τῶν ἁγίων Γραφῶν δεδιδάχμεθα, οὕτε ἐκ τῶν προειρημένων (80) κατὰ τὸ ἀκολουθῶν δυνατὸν συλλογίσασθαι. Ὡς γὰρ ὁ Υἱὸς τάζει μὲν, δεύτερος τοῦ Πατρὸς, ὅτι ἀπ' ἐκείνου· καὶ ἀξιώματι, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία, τῷ εἶναι αὐτοῦ πατέρα (81), καὶ ὅτι δι' αὐτοῦ ἡ πρόσδος (82) καὶ προσαγωγή τῶν θεῶν καὶ Πατέρα· φύσει δὲ οὐκέτι δεύτερος, διότι ἡ θεότης ἐν ἑκατέρῳ μία· οὕτω δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ὑποβέβηκε τὸν Υἱὸν τῆ τε τάζει καὶ τῷ ἀξιώματι (ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν [83]), οὐκέτ' ἂν εἰκότως, ὡς ἀλλοστρίας ὑπάρχον φύσεως, ἀκολουθεῖν (84), ἐκείθεν δῆλον. Ἄγγελοι πάντες ὡσπερ προσγορίας μῆς, οὕτω καὶ φύσεως πάντως τῆς αὐτῆς ἀλλήλους τυγχάνουσιν· ἀλλ' ὅμως οἱ μὲν αὐτῶν ἐθνῶν προσεστήκασιν, οἱ δὲ ἐνὶ ἐκάστῳ τῶν πιστῶν εἰσι παρεπόμενοι. Ὅσῳ μόντοι προτιμότερον ἔθνος ὄλον ἐνὸς ἀνδρὸς, τοσοῦτω δῆπευ μείζον ὑπάρχειν ἀνάγκη ἀξίωμα τοῦ ἐθνάρχου ἀγγέλου παρὰ τὸ τοῦ ἐνὸς ἐκάστου τὴν προστασίαν πεπιστευμένου (85). Τὸ δὲ συνεῖναι ἐκάστῳ τῶν πιστῶν ἄγγελον, ὅσον παιδαγωγὸν τινα καὶ νομέα τὴν ζωὴν διευθύνοντα, οὐδεὶς ἀντρεῖ, μεμνημένος τῶν τοῦ Κυρίου λόγων, εἰπόντος· *Μὴ καταφρονήσητε ἐντὸς τῶν ἐλευχιστῶν τούτων, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν διὰ*

(79) Locum nullum esse arbitror, aut ipsius Basilii aut aliorum sanctorum Patrum, de quo acrius in concilio Florent. disputatum sit, quam de illo, ἀξιώματι μὲν γὰρ, etc. Latini, ut patet ex sess. 20. proferebant codicem vetustissimum in quo sic legelatur: Ἀξιώματι μὲν γὰρ δεύτερον τοῦ Υἱοῦ, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, καὶ παρ' αὐτοῦ λαμβάνον, καὶ ἀναγγέλλον ἡμῖν, καὶ ὅλως τῆς αἰτίας ἐκείνης ἐξηγημένον, etc. *Dignitate namque secundum esse a Filio, cum habeat esse ab ipso, atque ab ipso accipiat, et annuntiet nobis, et omnino ab illa causa dependeat* (sermo pietatis tradit). Græci vero hæc verba, παρ' αὐτοῦ τὸ εἶναι ἔχον, et sequentia usque ad vocem ἐξηγημένον, in suo libro vetustissimo quoque et optimo deesse affirmabant; hodieque in editis et in nostris septem mss. desunt. Sequitur in Græco, non procul ab initio sessionis 20, παραδίδωσιν ὅ τῆς εὐσεβείας λόγος, tradit pietatis sermo: sed hic Græci voculam ἕως omissam esse, aut potius sublatam conquerebantur. Consentit cum libro Latinorum noster Regius secundus, in quo vox ἕως deest: consentiunt vero cum libro Græcorum tum editi tum reliqui sex mss. in quibus omnibus hæc vox ἕως invenitur. Monere libet, illa, Ἀξιώματι μὲν γὰρ, etc., paulo aliter legi sessione 21, pag. 314, sed ita tamen. ut eadem plane sententia efficiatur.

(80) Nostri libri antiquiores ἐκ τῶν εἰρημένων. Ibiem mss. nonnulli συλλογίζεσθαι,

(81) Editio Paris. αἰτία τοῦ εἶναι ὁ Πατὴρ. Reg. secundus αἰτία τὸ εἶναι αὐτοῦ πατέρα. Reg. tertius αἰτία τοῦ εἶναι πατέρα αὐτοῦ. Reg. quartus αἰτία τῷ εἶναι αὐτοῦ πατέρα. Alii tres mss. Regii et editio Ven. αἰτία τοῦ εἶναι αὐτοῦ πατέρα. Quid autem in hac lectionum varietate sentiam, aperiam paucis. Igitur non valde admodum dubito, quin typographi Parisienses, inesse vitii aliquid in voce πατέρα de suo suspicati, πατὴρ ediderint: ego tamen, cum vox πατέρα et in editione Ven. et in omnibus libris veteribus inveniatur, eam retinendam esse arbi-

tror. Combefisius ait quidem legisse se in uno codice πατὴρ· sed ego qui Regius codices legi et ipse, in ullo nihil tale reperi. Ex his autem omnibus quas exseripsi lectionibus mihi nulla tam placet quam quæ in Reg. quarto conspicitur, non solum quod ex ea effici videatur idonea sententia, sed quod lectione Regii secundi confirmetur. Monui enim legi eo in libro, αἰτία τὸ εἶναι αὐτοῦ πατέρα· ubi videtur facile est, librarium aliud cogitantem τὸ scripsisse pro τῷ· quæ ipsa est scriptura Regii quarti, quoniam ipsius pater est. Hoc nostrum iudicium adjuvatur, quod eodem plane modo Basilii locutus sit lib. II, num. 16, cum ita scripsit, τῷ εἶναι τὸ ἀρχέτυπον, ea re quia archetypum est. Et infra ita quoque scribit num. 6: τῷ εἶναι τὸν Μονογενῆ, eo quod unus sit Unigenitus.

(82) Editi ἡ πρόσδος. At Regii tres mss. ἡ πρόσδος. Nec ita multo post Reg. secundus et καὶ ὑποβέβηκός τόν.

(83) Et de illis quoque, ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν, magno partium studio controversum est in concilio Florentino, pag. 340. Sic autem scriptum invenimus in Colb. et in Regiis secundo et tertio, ἵνα καὶ ὅλως συγχωρήσωμεν: in aliis vero quatuor mss. Regiis hoc modo, ἵνα ὅλως καὶ συγχωρήσωμεν, vel ἵν' ὅλως, etc., et ita quoque legitur in editionibus Ven. et Paris.

(84) Editi et duo mss. φύσεως καὶ τὸ ἀκολουθῶν. Reg. secundus φύσεως ἀκολουθεῖ, non ἀκολουθεῖν, ut sibi falso visus est legere vir cæteroque doctissimus Combefisius. Reg. sextus ἀκολουθεῖ. Reg. tertius φύσεως ἀκολουθεῖν, bene. Aliquanto post vox ἀλλήλους in multis mss. deest.

(85) Editi et aliiq. mss. ἀγγέλου, παρὰ τὸ τοῦ ἐνὸς ἐκάστου τὴν προστασίαν πεπιστευμένου. Reg. tertius et Colb. ἀγγέλου, τῶν ἐνὸς ἐκάστου τὴν προστασίαν πεπιστευμένων. Reg. secundus ἀγγέλου, παρὰ τὸν ἐνὸς ἐκάστου τὴν προστασίαν πεπιστευμένου.

πατὴρ βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς μου **A** τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Καὶ ὁ Ψαλμῳδὸς φησὶ· Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου κύκλω τῶν φοβουμένων αὐτόν· καὶ, Ὁ ἄγγελος ὁ ρυσάμενός (86) με ἐκ νεότητός μου· καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ὅτι δὲ πάλιν εἰσι τινες ἄγγελοι καὶ ἕλων ἐθνῶν προσετώτες, Μωσῆς ἡμᾶς διδάσκει διὰ τῆς ψῆδης λέγων· Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱὸς Ἀδάμ, ἔστησεν ὄρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων αὐτοῦ. Καὶ ὁ σοφὸς Δαυιδῆλ ἐν τῇ τοῦ ἀγγέλου ὀπτασίᾳ ἤκουσεν αὐτοῦ λέγοντος ὅτι, Ἄρχων βασιλείας Περσῶν εἰστήκει ἐξεναντίας μου· καὶ ἰδοὺ Μιχαὴλ εἰς τῶν ἀρχόντων τῶν πρώτων ἦλθε βοηθῆσαι μοι, καὶ αὐτὸν κατέλιπον ἐκεῖ μετὰ τοῦ ἀρχοντος βασιλέως Περσῶν. Καὶ μετ' ὀλίγα φησὶ ὁ αὐτός· Καὶ ὁ ἀρχων (87) τῶν Ἑλλήνων ἤρχετο. Ἄλλὰ **B** καὶ ἀρχιστράτηγός τις (88) τῆς δυνάμεως Κυρίου λέγεται, ὁ Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου φανερωθεὶς. Καὶ πάλιν τινες λέγονται λεγεῶνες τῶν ἀγγέλων, τοῦ Κυρίου εἰπόντος τοῖς μαθηταῖς· Ἡ δοκεῖτε (89) ὅτι οὐ δύναμαι παρακαλέσαι τὸν Πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι ὡς πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων; Ὁ τοῖνον ἀρχιστράτηγος τῶν ἐν ταῖς λεγεῶσι κατατεταγμένων ἀγγέλων ἀρχων ἐστὶ δηλονότι.

2. Πρὸς τί οὖν ὁ λόγος ἡμῖν φέρεται; Ὅτι οὐ πάντως, εἴ τι τῇ τάξει καὶ τῷ ἀξιώματι δευτερόν ἐστι καὶ τρίτον, τοῦτο καὶ τὴν φύσιν ἐτέραν ἔχει. Ὡς γὰρ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων ὁ μὲν τις αὐτῶν ἀρχων, ὁ δὲ ὑπήκοος, ἄγγελοι δὲ ὅμως τῇ φύσει πάντες· καὶ κατὰ **C** μὲν τὸ ἀξίωμα ἢ διαφορὰ, κατὰ δὲ τὴν φύσιν ἢ κοινωνία (καὶ γὰρ Ἀστὴρ ἀστέρως διαφέρει ἐν δόξῃ· φύσις δὲ πάντων ἀστέρων μία· καὶ πολλὰ μοναχὰ παρὰ τῷ Πατρὶ, τούτεστιν, ἀξιωματῶν διαφορὰ· φύσις δὲ ὁμοία τῶν δοξαζομένων)· οὕτως δηλονότι καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ καὶ ἀξιώματι καὶ τάξει (90) ὑποβέβηκεν, ὡς λέγουσι (παρελιθῆκαμεν γὰρ αὐτὸ, φησὶ, τρίτον ἀπὸ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἀριθμούμενον· αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἐν τῇ παραδόσει τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος παραδεδικότος τὴν τάξιν ἐν οἷς εἶπε· Πορευθέντες, βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος)· ἀλλ' εἰς φύ-

in caelis est⁶. Et Psalmista dicit : *Castra metabitur angelus Domini in circuitu timentium* **273** ipsum⁶ : et : *Angelus qui liberavit me a juventute mea*⁷ ; et quaecunque ejusdem generis sunt. Quod autem rursus sint angeli quidam qui gentibus integris praepositi sunt, docet nos per canticum Moses, dum ait : *Quando dividebat Altissimus gentes, quando dispersit filios Adam, constituit terminos gentium juxta numerum angelorum suorum*⁸. Et sapiens Daniel in visione angeli audivit ipsum dicentem : *Princeps regi Persarum stetit ex adverso mihi : et ecce Michael unus de principibus primis venit, mihi auxiliaturus : et ipsum reliqui illic cum principe rege Persarum*⁹. Et paulo post ille ipse ait : *Et princeps Graecorum veniebat*¹⁰. Sed et copiarum Domini imperator ac dux dicitur, is, qui Jesu Nave ad Jordanem manifestatus est¹¹. Et rursus legiones quaedam angelorum dicuntur, Domino discipulis dicente : *An putatis quod non possum rogare Patrem meum, et exhibebit mihi hic plus quam duodecim legiones angelorum*¹²? Qui igitur dux est exercitus eorum angelorum qui in legionibus recensentur, ille profecto princeps est.

2. Quorsum igitur haec oratio? Quod non continuo, si quid ordine ac dignitate secundum est, aut tertium, id et naturam alteram habet. Quemadmodum enim inter angelos princeps alius est, alius subditus, et tamen natura angeli sunt omnes : et in dignitate quidem diversitas est, in natura vero communitas (siquidem *Siella a stella differt in gloria*¹³, natura vero stellarum omnium una est; atque multae mansiones sunt apud Patrem¹⁴, hoc est, dignitatum diversitates, glorificatorum vero natura una) : sic profecto et Spiritus sanctus, etsi dignitate inferior est atque ordine, ut aiunt (accepimus enim ipsum, inquit, tertium a Patre et Filio numeratum; cum Dominus ipse in traditione salutaris baptismatis tradiderit ordinem, his verbis : *Euntes baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti*¹⁵) ; at in quamdam naturam tertiam a Filio et Patre eje-

⁶ Matth. xviii, 10. ⁷ Psal. xxxiii, 8. ⁸ Gen. xlviii, 16. ⁹ Deut. xxxii, 8. ¹⁰ Dan. x, 13. ¹¹ ibid. 30. ¹² Josue v, 14. ¹³ Matth. xxvi, 53. ¹⁴ I Cor. xv, 41. ¹⁵ Joan. xiv, 2. ¹⁶ Matth. xxviii, 19.

(86) Codices non pauci ὁ ρυόμενός.

(87) Eilii καὶ ἀρχων. At mss. multi καὶ ὁ ἀρχων. Mox mss. duo ἀρχοντος Περσῶν.

(88) Sic Reg. secundus et sextus. Vocula τις inepte his legebatur in vulgatis.

(89) Editio Paris. ἢ δοκεῖς. Editio Ven. et septem nostri mss. ἢ δοκεῖτε.

(90) Antiqui quatuor libri ἀξιώματι ὑποβέβηκε καὶ τάξει, alio ordine. Quod sequitur, ὡς λέγουσι, de eo quoque inter se dissidebant Graeci et Latini, ut videre est in concilio Florentino, pag. 341. Legas velim sessiones 19, 20, 21, 22, 23, aut certe paginas 340 et 341, ex quibus quid differrent utriusque libri Graecorum et Latinorum disci potest. Hæ voces, ὡς λέγουσι, ut ad propositum me referam, reperiebantur in libro Graecorum; hodieque leguntur in Regiis tertio, quarto et quinto et in Colb. perinde atque in editionibus Veneta et Parisiensi :

D aberant vero a libro Latinorum, quemadmodum nunc absunt a Reg. secundo. Eadem voces, ὡς λέγουσι, ut aiunt, inveniuntur quidem in Reg. sexto : sed solum secunda manu. Vocula ὡς in Reg. primo deest : sed verbum λέγουσι eo in codice legitur. Suspiciari fortasse possit quispiam Combefisium lectionem libri Graecorum secutum esse. Postquam enim illa, Παρελιθῆκαμεν γὰρ, etc., sic interpretata est, accepimus enim eum tertium, hæc ad ejus loci sensum declarandum subjungit : *Dato hoc Basilii Eunomio, negat illatum, non esse ejusdem ac Patris naturæ*. Non enim si quid damus, sequitur ut id etiam concedamus, aut confiteamur. Basilii ergo hoc dare potuisset Eunomianis, tertium esse Spiritum, et tamen id non concedere, nec confiteri. Utut hæc sunt, non aliter Graeci quam Combefisius hunc locum intellexere.

cium eum fuisse nusquam didicimus. Nam cum res duæ dicantur, deitas et creatura, dominium et servitus, potentia sanctificans, et quæ sanctificatur, potentia possidens suapte natura virtutem, et quæ eam ex arbitrio comparat; qua in parte Spiritum locabimus? Inter eos qui sanctificantur? at ipse est sanctificatio. An inter eos qui præclaris ac egregiis facinoribus virtutem adepti sunt? at bonus natura est. An inter eos qui ministrant? at alii sunt spiritus ministratorii, qui ad ministerium mittuntur¹⁶. Non ergo principalem natura Spiritum, fas est nobis conservum dicere, neque una cum creaturis numerare eum, qui in divina et beata Trinitate pariter **274** numeratur. Principatus enim et potestates, ac reliquæ ejusmodi creaturæ, quæ ex attentione ac studio sanctificationem habent, dici natura sanctæ jure non possunt. Ita enim bonum appetunt, ut pro ratione amoris in Deum sui, sanctitatis mensuram accipiant. Et sicuti ferrum in medio igne positum, ferrum quidem esse nou desinit, sed ob vehementissimam cum igne conjunctionem ignitum factum, omnemque ignis naturam in se ipsum recipiens, tum colore, tum efficacia in ignem transit: sic et sanctæ potestates ex communicatione quam habent cum eo qui natura sanctus est, ejusmodi sanctimoniam habent quæ jam pervaserit per totam earum substantiam, in eaque coaluerit. Ipsæ autem in eo a sancto Spiritu differunt, quod hujus natura sanctitas est: illis vero ex participatione inest sanctimonia. Quibus autem inest bonum instaurativum et aliunde collatum, ea sunt mutabilis naturæ. Non enim excidisset Lucifer, qui mane oritur¹⁷, nec esset in terra contritus, si deterioris conditionis recipiendæ non fuisset capax natura. Quomodo igitur pium est inter creaturas Spiritum collocare, qui intervallo tanto a creaturis separatus est? Creatura enim ita comparata est, ut si progressum aliquem fecerit, placueritque Deo, pro mercede sanctificationem accipiat, quandoquidem libero utitur arbitrio, potestque in utramque partem inclinari, ad boni ac mali electionem; Spiritus autem sanctus fons est sanctificationis. Et quemadmodum natura sanctus est Pater, natura itidem sanctus est Filius: ita quoque Spiritus ille veritatis natura sanctus est; ob idque donatus est etiam sancti appellatione, eaque peculiari ac propria.

3. Itaque, si sanctitas ei natura est, sicuti Patri et Filio, quomodo tertix ac alienæ naturæ est? Ob

¹⁶ Hebr. 1, 14. ¹⁷ Isa. xiv, 12.

(91) Antiqui tres libri θεότητος τε καί. Vocula τε deest in vulgatis.

(92) Codices duo ἐναριθμούμενον.

(93) Regii secundus et quartus ὁ πρῶτ.

(94) Editi φύσει τε. Antiqui tres libri φύσει δέ. Ibidem Reg. tertius καὶ μεταῤραι τὴν ἐφ' ἐκάτερα, corrupte.

(95) Editiones Ven. et Basil. cum Regii quarto et quinto πῶς τρίτον, quomodo tertius est. Reg. tertius habet quoque πῶς τρίτον, sed secunda manu,

σιν τινὰ τρίτην ἀπὸ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς ἐκβαλλόμενον, οὐδαμοῦ μεμαθήκαμεν. Δύο γὰρ λεγομένων πραγμάτων, θεότητος τε καὶ (91) κτίσεως, καὶ δεσποτείας καὶ δουλείας, καὶ ἀγιαστικῆς δυνάμεως, καὶ τῆς ἀγαθότητος, τῆς τε ἐκ φύσεως ἐχούσης τὴν ἀρετὴν καὶ τῆς ἐκ προαρέσεως κατορθούσης, ἐν ποίᾳ μερῶν τὸ Πνεῦμα τάζομεν; Ἐν τοῖς ἀγιαζομένοις; ἀλλ' αὐτὸ ἐστὶν ἀγιασμός. Ἄλλ' ἐν τοῖς ἐξ ἀνδραγαθημάτων τὴν ἀρετὴν κτωμένοις; ἀλλὰ φύσει ἐστὶν ἀγαθόν. Ἄλλ' ἐν τοῖς λειτουργικοῖς; ἀλλ' ἕτερα εἰσι λειτουργικὰ πνεύματα πρὸς διακονίαν ἀποστελλόμενα. Οὐ τοίνυν ὁμόδουλον ἡμῖν λέγειν αὐτὸ θεμετὸν, τὸ ἡγεμονικὸν τῇ φύσει, οὔτε τῇ κτίσει συναριθμῆναι, τὸ τῇ θεῷ καὶ μακαρίᾳ Τριάδι συναριθμούμενον (92). Ἄρχαι μὲν γὰρ, καὶ ἐξουσίαι, καὶ πᾶσα ἡ τοιαύτη κτίσις, ἐκ προσοχῆς καὶ ἐπιμελείας τὸν ἀγιασμὸν ἔχουσαι, οὐκ ἂν εἰκότως φύσει ἅγιοι εἶναι λέγοιντο. Ἐπιπροηγόμεναι γὰρ τοῦ καλοῦ, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἀγάπης, καὶ τοῦ μέτρου τῆς ἀγιωσύνης μεταλαμβάνουσι. Καὶ ὡσπερ ὁ σίδηρος, ἐν μέτρῳ τῷ πυρὶ κείμενος, τὸ μὲν σίδηρος εἶναι οὐκ ἀποδέβληκε, τῇ δὲ σφοδρότῃ πρὸς τὸ πῦρ ὁμίλιζ ἐκπυρακτωθεὶς, καὶ πᾶσαν εἰς ἑαυτὸν τὴν τοῦ πυρὸς φύσιν ὑποδεξάμενος, καὶ χρώματι καὶ ἐνεργίᾳ πρὸς τὸ πῦρ μεταδέθηκεν· οὕτω καὶ αἱ ἅγιοι δυνάμεις ἐκ τῆς πρὸς τὸ φύσει ἅγιον κοινωνίας δι' ὅλης τῆς ἑαυτῶν ὑποστάσεως κεχωρηχότα ἦδη καὶ συμπεφυσωμένοι τὸν ἀγιασμὸν ἔχουσι. Διαφορὰ δὲ αὐταῖς πρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτῆ, ὅτι τῷ μὲν φύσις ἡ ἀγιωσύνη, ταῖς δὲ ἐκ μετουσίας ὑπάρχει τὸ ἀγιάζεσθαι. Οἷς δὲ ἐπισκευαστὸν καὶ ἐτέρωθεν ἐπιδεδομένον ὑπάρχει τὸ ἀγαθόν, τῆς μεταπτωτῆς εἰσι φύσεως. Οὐ γὰρ ἂν ἐξέπεσον ὁ Ἐωσφόρος ὁ πρῶτ (93) ἀνατέλλων, οὔτε συνετρίβη ἐπὶ τῆς γῆς, εἰ φύσει ὑπῆρχε τοῦ χείρονος ἀνεπίδεκτος. Πῶς οὖν εὐσεβὲς τῇ κτίσει αὐτὸ συντάττειν, τοσούτῳ μέτρῳ διωρισμένον τῆς κτίσεως; Ἡ μὲν γὰρ κτίσις πέφυκεν ἄθλον προκοπῆς καὶ τῆς πρὸς Θεὸν εὐαρεστήσεως τὸν ἀγιασμὸν ἔχουσα, φύσει δὲ (94) χρωμένη αὐτεξουσίᾳ, καὶ μεταβρέπειν ἐφ' ἐκάτερα δυναμένη, πρὸς ἐκλογὴν τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ χείρονος· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον πηγὴ ἀγιασμοῦ. Καὶ ὡσπερ φύσει ἅγιος ὁ Πατήρ, καὶ φύσει ἅγιος ὁ Υἱὸς, οὕτω φύσει ἅγιον καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ τῆς ἀληθείας· διὸ καὶ ἐξαιρέτου καὶ ἰδιαζούσης τῆς τοῦ ἁγίου προσσηγορίας ἤξιώται.

3. Et oñ φύσις αὐτῷ ὁ ἀγιασμός ἐστὶν, ὡσπερ Πατρὶ καὶ Υἱῷ, πῶς τρίτης (95) ἐστὶ καὶ ἄλλοτριᾶς

licet antiqua. Codex vero Colb. et alii tres mss. Regii cum editione Paris. πῶς τρίτης, quomodotertix, etc. Persuasissimum est mihi, eos quos Græci et Latini in concilio Florentino proferebant libros, uno inter se consensu habuisse, πῶς τρίτης, quomodo tertix. Etenim si in his libris scriptum fuisset πῶς τρίτον, quomodo tertius est, dubium non est quin Marcus Ephesinus suam iude opinionem confirmasset.

φύσεως ; Διὰ τοῦτο γὰρ, οἶμαι, καὶ παρὰ τῷ Ἡσαΐα A id enim, opinor, et apud Isaiam etiam scriptum est Seraphim tribus in hypostasibus perspicitur. Nec vero hoc sanctitatis nomen ei solum commune est cum Patre et Filio, sed ipsa est etiam spiritus appellatio. *Deus enim est spiritus; et eos qui ipsum adorant, in spiritu et veritate adorare oportet*¹⁸. Et propheta ait : *Spiritus ante faciem nostram Christus Dominus, ubi diximus : In umbra alarum ipsius vivemus*¹⁹. Quin et Apostolus appellationem spiritus in Dominum transfert, cum dicit : *Dominus autem spiritus est*²¹. Ex his autem cuilibet compertum est ac perspectum, non naturæ alienationem, sed conjunctionem cum Patre et Filio per nomen communicationem : commonstrari. Et Deus dicitur est B bonus, et est : bonus autem est et Spiritus sanctus, bonitatem habens non adventitiam, sed natura sibi innatam. Alioqui fuerit omnium absurdissimum, si quis dicat eum **275** qui natura sanctus est, bonitatem natura non habere, sed quamdam deinceps supervenientem, eique forinsecus accedentem. Quin etiam cum Dominus dixit : *Ego rogabo Patrem, et alium Paraclitum dabit vobis*²², et ipse Paraclitus noster esse ostenditur. Quare paracliti quoque appellatio non parum ad demonstrandam Spiritus sancti majestatem confert.

4. Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα τοιαῦτα τοῦ μεγαλείου τῆς φύσεως ἐνδεικτικά· αἱ δὲ ἐνέργειαι τοῦ ἁγίου Πνεύματος (1) οἶαι ; Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου, φησὶν, οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Ὡς τοίνυν ὁ Θεὸς Λόγος δημιουργός ἐστι τῶν οὐρανῶν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ στερεὸν καὶ πάγιον τῆς ἀρετῆς (2) παρέχεται ταῖς οὐρανίαις δυνάμεσι. Καὶ πάλιν ὁ Ἰωβ· Πνεῦμα Κυρίου ἐπὶ ποιησάν με· οὐκ ἐπὶ τῆς δημιουργίας, ὡς οἶμαι, ἀλλ' ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν ἀνθρωπιαν ἀρετῆν τελειώσεως λέγων. Ὁ δὲ Ἡσαΐας ἐκ προσώπου Κυρίου διαλεγόμενος, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ δηλονότι, Κύριος ἀπέσταλκέ με, φησὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Καὶ πάλιν ὁ ψαλμὸς, δι' ὄλων κευρωθέναι δύναμιν τοῦ Πνεύματος παριστάς, Ποῦ πορευθῶ, φησὶ, καὶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω ; Αἱ δὲ εἰς ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ φθάνουσαι εὐεργεσίαι ὅποιαί τινές εἰσι καὶ ἡλίκαι ; Ὡσπερ αὐτὸς ὁ Κύριος

4. Et nomina quidem quæ majestatem naturæ indicant, sunt ejusmodi : operationes vero Spiritus sancti quales ? Verbo Domini, inquit, cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum²³. Ut igitur Deus Verbum creator est cælorum, ita et Spiritus sanctus stabilem ac firmam virtutem potestatibus cælestibus impertit. Et rursus Job : Spiritus Domini, qui fecit me²⁴ : non de creatione, ut arbitrator, sed de humanæ virtutis perfectione disserens. Quin etiam loquens Isaias ex Domini persona, videlicet secundum ejus humanitatem : Dominus, inquit, misit me, et Spiritus ejus²⁵. Et rursus Spiritus virtutem universa pervasisse declarans psalmus : Quo ibo, inquit, a Spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam²⁶ ? Beneficentiæ autem quæ ab eo ad nos deveniunt, quales sunt et quantæ ? Sicut Dominus ipse iis qui ipsum susceperunt, istuc dedit ut liceret filios Dei fieri²⁷, sic et Spiritus sanctus D Spiritus est adoptionis²⁸. Et quemadmodum Domi-

4. Καὶ τὰ μὲν ὀνόματα τοιαῦτα τοῦ μεγαλείου τῆς φύσεως ἐνδεικτικά· αἱ δὲ ἐνέργειαι τοῦ ἁγίου Πνεύματος (1) οἶαι ; Τῷ λόγῳ τοῦ Κυρίου, φησὶν, οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν. Ὡς τοίνυν ὁ Θεὸς Λόγος δημιουργός ἐστι τῶν οὐρανῶν, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ στερεὸν καὶ πάγιον τῆς ἀρετῆς (2) παρέχεται ταῖς οὐρανίαις δυνάμεσι. Καὶ πάλιν ὁ Ἰωβ· Πνεῦμα Κυρίου ἐπὶ ποιησάν με· οὐκ ἐπὶ τῆς δημιουργίας, ὡς οἶμαι, ἀλλ' ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν ἀνθρωπιαν ἀρετῆν τελειώσεως λέγων. Ὁ δὲ Ἡσαΐας ἐκ προσώπου Κυρίου διαλεγόμενος, κατὰ τὸ ἀνθρώπινον αὐτοῦ δηλονότι, Κύριος ἀπέσταλκέ με, φησὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Καὶ πάλιν ὁ ψαλμὸς, δι' ὄλων κευρωθέναι δύναμιν τοῦ Πνεύματος παριστάς, Ποῦ πορευθῶ, φησὶ, καὶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω ; Αἱ δὲ εἰς ἡμᾶς ἀπ' αὐτοῦ φθάνουσαι εὐεργεσίαι ὅποιαί τινές εἰσι καὶ ἡλίκαι ; Ὡσπερ αὐτὸς ὁ Κύριος

4. Et nomina quidem quæ majestatem naturæ indicant, sunt ejusmodi : operationes vero Spiritus sancti quales ? Verbo Domini, inquit, cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum²³. Ut igitur Deus Verbum creator est cælorum, ita et Spiritus sanctus stabilem ac firmam virtutem potestatibus cælestibus impertit. Et rursus Job : Spiritus Domini, qui fecit me²⁴ : non de creatione, ut arbitrator, sed de humanæ virtutis perfectione disserens. Quin etiam loquens Isaias ex Domini persona, videlicet secundum ejus humanitatem : Dominus, inquit, misit me, et Spiritus ejus²⁵. Et rursus Spiritus virtutem universa pervasisse declarans psalmus : Quo ibo, inquit, a Spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam²⁶ ? Beneficentiæ autem quæ ab eo ad nos deveniunt, quales sunt et quantæ ? Sicut Dominus ipse iis qui ipsum susceperunt, istuc dedit ut liceret filios Dei fieri²⁷, sic et Spiritus sanctus D Spiritus est adoptionis²⁸. Et quemadmodum Domi-

¹⁸ Isa. vi, 3. ¹⁹ Joan. iv, 24. ²⁰ Thren. iv, 20. ²¹ II Cor. iii, 17. ²² Joan. xiv, 16. ²³ Psa. cxxii, o. ²⁴ Job xxxiii, 4. ²⁵ Isa. xlviii, 16. ²⁶ Psal. cxxxviii, 7. ²⁷ Joan. i, 12. ²⁸ Rom. viii, 15.

(96) Regii secundus, tertius et quintus, et Colb. cum editione Ven. πρό προσώπου, et ita legit interpres, olimque legerat Ambrosius sermone 15, ut notat Combefisius. Vocula πρό in aliis quibusdam mss. et in editione Paris. deest. Ibidem editio Paris. ὁ Κύριος. At in mss. articulus non legitur. Sic apud LXX editus est hic locus : Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος, οὗ εἴπαμεν· Ἐν τῇ σικιᾷ αὐτοῦ ζησόμεθα. Spiritus faciei nostræ Christus Dominus, de quo diximus : In umbra ejus vivemus. Hunc locum in suis notis illustrat vir eruditissimus Ducæus.

(97) Editi οὐκ ἀλλοτρίωσιν. At mss. οὐχί.

(98) Codices nonnulli ἐπιγεννηματικῆν, per unicum v. Ibidem editi et Colb. προσγεγεννημένην. Alii tres mss. προσγεγεννημένην.

(99) Editi εἰς ἀπόδειξιν. At mss. antiquiores πρός ἀπόδειξιν.

(1) Editi ἐνέργειαι τοῦ Πνεύματος. Veteres libri ut in contextu. Hoc ipso in loco mss. nonnulli τοῦ Κυρίου. Deerat articulus in impressis libris.

(2) Illud, τῆς ἀρετῆς, additum est ex tribus Regiis codicibus.

aus noster magister verus est, juxta id quod dictum est: Vos autem nolite vocare magistrum vestrum in terra; unus enim magister vester est Christus²⁹; sic et Spiritum sanctum omnes, quotquot in nomine Domini crediderint, docere testatus est Dominus ipse, cum dixit: Paracletus autem Spiritus sanctus quem Pater mittet, ille vos docebit omnia³⁰. Et sicut Pater operationes in eos qui operationibus suscipiendis digni sunt, dicitur dividere, itemque dividere Filius administrationes in dignitatibus ministerii: sic dividere etiam dona in eos qui donis excipiendis digni sunt, perhibetur Spiritus sanctus. *Divisiones enim donorum sunt, sed idem Spiritus: et divisiones ministeriorum sunt, sed idem Dominus: et divisiones operationum sunt, sed idem est Deus, efficiens omnia in omnibus*³¹. Vides quomodo hic quoque Spiritus sancti operatio operationi Patris ac Filii conjuncta sit? Deinde ex eo etiam quod sequitur, divinitas naturæ sancti Spiritus amplius declaratur. Quid enim ait? *Sed omnia hæc efficit unus et idem Spiritus, dividens privatim unicuique, sicuti vult*³². Nihil aliud ei ascribit, nisi auctoritati ac dominio adjunctam potestatem. Quapropter in Novo Testamento prophetæ clamarunt: *Hæc dicit 276 Spiritus sanctus*³³. Unde autem scrutatio profunditatum Dei adest Spiritui? *Quemadmodum, inquit, nemo hominum novit ea quæ hominis sunt, nisi spiritus hominis qui est in eo: sic et ea quæ sunt Dei, nemo cognovit, nisi Spiritus Dei*³⁴. Ut enim nullus alienus aut peregrinus internas animæ cogitationes potest inspicere: sic profecto si arcani aliquid cum Deo commune habet Spiritus, cum ab eo neque alienus sit, neque peregrinus, profunda judiciorum Dei perscrutari potest. Præterea et vita nobis a Deo per Christum in sancto Spiritu suppeditatur. Vivificat enim Deus, ut ait Paulus: *Præcipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia*³⁵. Vitam autem largitur Christus: *Oves enim meæ, inquit, vocem meam audiunt, et ego vitam æternam do illis*³⁶. Vivificamur itidem per Spiritum, quemadmodum ait Paulus: *Qui excitavit*

ἔδωκεν ἔξουσίαν τοῖς δεξαμένοις αὐτὸν τέχνα θεοῦ γενέσθαι, οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα ἅγιον Πνεῦμα υἰοθεσίας ἐστὶ. Καὶ ὡσπερ διδάσκαλός ἐστιν (3) ἀληθινὸς ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὸ εἰρημένον· Ὑμεῖς δὲ μὴ καλέσατε διδάσκαλον ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἰς γὰρ καθηγητὴς ἡμῶν ἐστὶν ὁ Χριστός· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διδάσκειν πάντας τοὺς (4) εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου πεπιστευκότας, ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου μεμαρτύρηται, εἰπόντος· Ὁ δὲ Παράκλητος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ὃ πέμψει ὁ Πατήρ (5), ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα. Καὶ ὡσπερ διαιρεῖν τὰ ἐνεργήματα εἰς τοὺς ἀξίους τῆς ὑποδοχῆς τῶν ἐνεργημάτων ὁ Πατήρ λέγεται, καὶ διαιρεῖν τὰς διακονίας ὁ Υἱὸς ἐν τοῖς τῆς διακονίας ἀξιώμασιν· οὕτω διαιρεῖν καὶ τὰ χαρίσματα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον εἰς τοὺς ἀξίους τῆς τῶν χαρισμάτων ὑποδοχῆς μαρτυρεῖται. *Διαιρέσεις γὰρ χαρισμάτων (6) εἰσιν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσιν, ὃ δὲ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὃ δὲ αὐτὸς Θεός (7) ἐστὶν ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.* Ὅρα πῶς καὶ ἐνταῦθα ἡ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐνέργεια συντεταγμένη ἐστὶ τῇ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ (8) ἐνέργειᾳ; Εἶτα καὶ ἐκ τοῦ ἐπαγομένου μειζώνας τὸ θεῖον (9) τῆς φύσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος φανεροῦται. Τί γὰρ φησι; Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ, καθὼς βούλεται. Οὐδὲν ἕτερον ἢ αὐθεντικὴν καὶ δεσποτικὴν ἔξουσίαν αὐτῷ μαρτυρεῖ. Διόπερ ἐν τῇ Καινῇ (10) Διαθήκῃ οἱ προσῆται κεκράγασι· *Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Τὸ ἔρευνᾶν τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ, πῶθεν τῷ Πνεύματι πρόξεστιν; Ὅσπερ, φησὶν, οὐδεὶς οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἔγνωκεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ὡς γὰρ οὐδεὶς ἄλλοτριος οὐδὲ ξένος τοὺς ἐνδον λογισμοὺς ἐποπτεύειν δύναται τῆς ψυχῆς, οὕτω δηλονότι, καὶ εἰ τι τῶν ἀπορρήτων κοινωνεῖ τῷ Θεῷ, οὐκ ἄλλοτριον (11) αὐτοῦ, οὐδὲ ξένον, διερευνᾶν τὰ βάθη τῶν κρυμμάτων τοῦ Θεοῦ δύναται. Εἶτα καὶ ἡ ζωὴ ἡμῶν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ Πνεύματι χορηγεῖται. Ζωοποιεῖ μὲν

²⁹ Matth. xxiii, 10. ³⁰ Joan. xiv, 26. ³¹ I Cor. xii, 4-6. ³² ibid. 11. ³³ Act. xxi, 11. ³⁴ I Cor. ii 10, 11. ³⁵ I Tim. vi, 13. ³⁶ Joan. x, 27.

(3) Codex unus et editi διδάσκαλός ἐστιν. Sed in aliis quinque codicibus vox ἐστὶν non legitur.
 (4) Reg. secundus διδάσκειν πάντως τοὺς, omnino: quæ scriptura non displicet quidem Combelsio, sed ita tamen, ut legendum putet, διδάσκειν πάντα τοὺς, docet omnia, eos, qui, etc. Ait enim testimonium paulo post a Basilio allatum ex Evangelio, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, ille vos docebit omnia, clare et aperte exposcere, ut ita legatur. Fateor conjecturam viri doctissimi mihi quoque valde admodum placere: tamen cum editi et sex mss. habeant διδάσκειν πάντας τοὺς, docere eos omnes qui, etc., quidquam in contextu mutandum non judicavi.
 (5) Codex unus Πατήρ μου.
 (6) Codices non pauci διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων.
 (7) Libri aliquot veteres εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς Θεός.
 (8) Editi τῇ τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ. At mss. quinque ut in contextu.
 (9) Visum est librario vocem θεῖον in Reg. ter-

tio corrigere, sic ut in ora libri scripserit τὸ μεγαλειόν, majestas naturæ: sed vereor, ne potius hunc locum corruperit, cum et in editis et in quinque mss. constanter τὸ θεῖον legatur. Statim editi ἐν καὶ αὐτό. Libri veteres ἐν καὶ τὸ αὐτό.
 (10) Pro Καινῇ, in Novo, scriptum invenimus in margine Regii tertii manu admodum recenti, Παλαιᾷ, in Veteri. Sed quicumque ille fuit, qui ita scripsit, opinione sua falsus est. Basilius enim respicit ad Acta apostolorum xxi, 11, ubi sic legitur: *Hæc dicit Spiritus sanctus, virum cujus est zona hæc, etc.* Librarius alius melius de hoc loco judicaverat, qui ita notarat in margine Regii secundi, ἐν ταῖς Πράξεσιν, in Actis.
 (11) Editi ἄλλοτριον ἐν. Vox ἐν in sex mss. deest. Hunc locum vertimus ita, ut optimus interpretres Ducæus. Haud longe Reg. quartus χορηγεῖται. Ζωογονεῖ μὲν γὰρ ὁ Θεός... Θεοῦ τοῦ ζωογονοῦντος.

γὰρ ὁ Θεὸς, ὡς φησι Παῦλος· *Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιούντος τὰ πάντα*· ζῶν δὲ δίδωσιν ὁ Χριστὸς (12)· *Τὰ πρόβατα γὰρ, φησί, τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούουσι, καὶ ἐγὼ ζῶν ματὸς, ὡς φησι Παῦλος· Ὁ ἐγγέλρας Χριστὸν ἐκ διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.*

5. Ἄλλ' ὁ πάντα τολμηρὸς οὗτος, καὶ μὴ ὑποπτήσων τὸν ἐπιτηρημένον κίνδυνον τοῖς τολμῶσι (13) βλάσφημόν τι βῆμα εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἄγιον ἀποβῆψαι, ἀμέτοχον αὐτὸ θεότητος ἀποφαίνεται, γράφων οὕτω περὶ τοῦ Πνεύματος·

ΕΥΝ. Τρίτον τάξει καὶ (14) φύσει, προστάγματι μὲν τοῦ Πατρὸς, ἐνεργείᾳ δὲ τοῦ Υἱοῦ γενόμενον, τρίτῃ χώρα τιμώμενον, ὡς πρῶτον καὶ μεῖζον ἀπάντων, καὶ μόνον τοιοῦτον τοῦ Μονογενοῦς ποίημα, θεότητος καὶ δημιουργικῆς δυνάμεως ἀπολειπόμενον.

ΒΑΣ. Ὁ δὲ τοῦτο λέγων ἔοικε μὴδὲ τὴν θεότητα πεπιστευκέναι ἐν ἡμῖν οἰκεῖν (15), τοῦ Ἰωάννου λέγοντος περὶ Θεοῦ· *Ἐκ τούτου γινώσκωμεν, ὅτι ἐν ἡμῖν ἐστίν, ἐκ τοῦ Πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκε· καὶ τοῦ Ἀποστόλου· Οὐκ οἴδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν; καὶ πάλιν· Ἐρ ᾧ ἡ πῦσα οἰκοδομὴ συναρμολογομένη αὐξεί εἰς ναὸν ἄγιον ἐν Κυρίῳ, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομησθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν Πνεύματι.* Εἰ τοίνυν ἐν ἡμῖν ὁ Θεὸς ἐνοικεῖν λέγεται διὰ τοῦ Πνεύματος, πῶς οὐχὶ φανερᾶς ἀπειθείας ἐστὶν αὐτὸ τὸ Πνεῦμα λέγειν ἀμέτοχον τῆς θεότητος; Καί, εἰ θεοὺς ὀνομάζομεν τοὺς κατ' ἀρετὴν τελείους, ἢ δὲ τελειώσις διὰ τοῦ Πνεύματος, πῶς τὸ ἑτέρους θεοποιῶν αὐτὸ τῆς θεότητος ἀπολείπεται; Ἄλλὰ μὴ οὐδὲ εὐσεβὲς, ὡς περ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Πνεύματος, μεθεκτὴν λέγειν αὐτοῦ τὴν θεότητα τετιμηῖσθαι (16), καὶ οὐχὶ φύσει αὐτῷ συναρᾶσθαι. Ὁ γὰρ χάριτι θεοποιούμενος τῆς μεταπτωτῆς ἐστὶ φύσεως, ἐξ ἀπροσεξίας ποτὲ καὶ ἀποβρέουσης τοῦ κρείττονος. Τοῦτο δὲ σαφῶς μάχεται τῇ παραδόσει τοῦ σωτηρίου βαπτίσματος. *Προευθένης, φησί, βαπτίζετε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος* (17). Ἔστι γὰρ τὸ βάπτισμα σφραγὶς τῆς πίστεως, ἢ δὲ πίστις θεότητος συγκατάθεσις. Πιστεῦσαι γὰρ δεῖ πρότερον, εἴτα τῷ βαπτίσματι ἐπισφραγίσασθαι. Τὸ δὲ βάπτισμα ἡμῶν ἐστὶ κατὰ τὴν τοῦ (18) Κυρίου παράδοσιν, εἰς ὄνομα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος· οὐδενὸς κτίσματος, οἷδὲ δούλου Πατρὶ καὶ Υἱῷ συντεταγμένου, ὡς τῆς θεότητος ἐν Τριάδι συμπληρουμένης. Τὸ δὲ ὑπερβολαῖς ἀξιοματῶν ἄλλα ἄλλων προτετιμημένα τυγχάνη.

6. Καὶ μὴ μοι πάλιν τὰ σοφὰ ταῦτα·

ΕΥΝ. Ἐὰν μὴ κτίσμα ἐστίν, οὐκοῦν γέννημα, ἢ

A *Christum e mortuis, vivificabit etiam mortalia corpora vestra, per ipsius Spiritum inhabitantem in vobis* 27.

αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς. Ζωοποιούμεθα δὲ διὰ Πνεύματος νεκρῶν ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν

5. Verum hic iste cum audeat omnia, neque periculum, quod cuilibet blasphemum aliquid verbum in Spiritum sanctum emittere audenti impendet, timeat, expertem eum deitatis pronuntiat, sic de Spiritu scribens :

EUN. Tertius ordine et natura, Patris quidem præcepto, operatione vero Filii factus, tertio loco honoratus, tanquam qui sit primum, omniumque maximum, et solum hujusmodi opificium Unigeniti, deitate ac creandi potentia carens.

BAS. Hoc qui dicit, nec deitatem habitare in nobis videtur credere, etsi de Deo Joannes dicit : *Ex hoc scimus, quod in nobis est, ex Spiritu, quem nobis dedit* 28 ; et Apostolus : *Nescitis quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* 29 ? et rursus : *In quo omnis ædificatio coagmentata crescit in templum sanctum in Domino, in quo et vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu* 40. Itaque, si Deus in nobis per Spiritum habitare dicitur, nonne manifesta impietas est, ipsum Spiritum dicere deitatis exsortem ? Et, si eos qui virtute perfecti sunt, deos nominamus, perfectio autem est per Spiritum ; quomodo qui alios efficit deos, ille ipse destitutus deitate est ? Nec vero pium fuerit dicere, ut in hominibus, ita et in Spiritu deitatem quæ participatione acquisita sit, honorari, non autem natura ei competere. Qui enim dono efficitur Deus, mutabilis est naturæ, quæ nonnunquam per negligentiam a bonitate excidat. Id autem aperte salutaris baptismi repugnat traditioni. *Eurtes, inquit, baptizate in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti* 41. Est enim baptismum sigillum fidei, fides vero assensus est deitati. Nam credere prius oportet, deinde baptismate obsignari. Est autem noster baptismus ex Domini traditione, in nomen Patris, et 277 Filii, et Spiritus sancti, nulla creatura, neque servo Patri ac Filio conjuncto, cum deitas in Trinitate compleatur. Nam quidquid extra hos est, id omne conservum est, etiamsi maxime ob dignitatum præstantiam alia aliis anteponantur.

ἔξω τούτων ὁμόδουλον ἅπαν ἐστὶ, καὶ τὰ μάλιστα

6. Nec mihi rursus sapientia illa verba objicias :

EUN. Si creatura non est, igitur genitura aut

27 Rom. viii, 41. 28 I Joan. iii, 24. 29 I Cor. iii, 16. 40 Ephes. ii, 21, 22. 41 Matth. xxviii, 19.

(12) Pars major librorum veterum δίδωσι· Χριστὸς. Statim Reg. quartus φωνῆς μου ἀκούει.

(13) Libri aliquot veteres τοῖς τολμηράσι.

(14) Codices nonnulli καὶ τάξει καί. Eilii προστάγματι μὲν. Vocula μὲν in majori parte mss. deest.

(15) Vox οἰκεῖν non legitur in editione Ven. neque in antiquis sex libris : sed eam in editione Pa-

riensi addendam esse ex Regio suo codice existimavit vir eruditissimus Ducæus.

(16) Libri aliquot veteres καὶ τετιμηῖσθαι.

(17) Codices nonnulli Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.

(18) Codex Colb. κατ' αὐτὴν τὴν τοῦ.

ingenitus. Unus autem Deus est principio carens A atque ingenitus. Neque vero genitura est. Restat ergo ut ipse creatura facturaque nominetur.

BAS. Ego vero, si cuncta judicarem cognitione nostra comprehendi posse, me fortasse puderet ignorantiam confiteri. Nunc autem innumera, non solum ex iis quæ nobis in futuro sæculo reconduuntur, et ex iis quæ nunc in cælis sunt, latent nos : sed neque ea quæ in nostro corpore insunt, clare ac evidenter comprehendimus. Exempli causa de visu, utrum, dum rerum visibilibus susceptis imaginibus, ita demum objecta percipiamus : et quomodo maximorum montium, immensæque terræ, et infiniti maris, ac cæli ipsius imago in exigua nostræ pupillæ mensura contineatur : an cum a nobis quidpiam emitimus, idque ad visibilia accedit, sic cadant sub sensum : et quid id sit et quantum ; adeo ut expansum sufficiat terræ marique, ac locum inter terram et cælum intercedentem penetret, imo ad ipsum cælum perveniat, tantaque moveatur celeritate, ut æquali tempore et corpus circumpositum, et stellæ quæ in cælo sunt, cognoscantur. Et quid attinet reliqua dicere ? Imo ipsos mentis motus creare an generare soleat anima, quis certo dicat ? Quid igitur miri fuerit, si quoque de Spiritu sancto citra ruborem ignorantiam confiteamur, et tamen glorificationem, quæ ei testimonio invicto tribuitur, persolvamus ? Etenim quæ per Scripturas traduntur, ea ipsum supra creaturam esse satis nobis demonstrant, quandoquidem fieri non potest, ut id quod sanctificat, et ea quæ sanctificantur, id quod docet, et ea quæ docentur, id quod revelat, et ea quæ revelatione indigent, ejusdem sint naturæ. Nemo autem sic prorsus demens est, ut alium præter Deum universorum audeat ingenitum appellare, at neque Filium, quod unus sit Unigenitus. Quomodo igitur eum vocari oportet ? Spiritum sanctum, Spiritum Dei, Spiritum veritatis, qui mittitur a Deo, suppeditatur per Filium : non servum, sed sanctum, bonum, principalem, Spiritum vivificantem, Spiritum adoptionis, omnium quæ Dei sunt guarum. Sic profecto in Trinitate conservabitur unitatis ratio, si unum Patrem, unum Filium, unum Spiritum sanctum confiteamur.

7. Jamvero afferunt argumenta, quibus demonstrant Spiritum sanctum dictum fuisse creaturam : unum quidem ex propheta dicente : *Qui firmat tonitruum, et creat spiritum*⁴³ : alterum **278** vero ex Evan-

⁴³ Amos iv, 13.

(19) Editio Paris. ἀγέννητον. Ἄλλ' οὐκ ἀγέννητος. Εἰς γὰρ. Editio Ven. et quinque mss. ita, ut edidimus. Totum illud, ἐὰν μὴ κτίσμα ἐστίν· οὐκοῦν γέννημα, etc., usque ad verba Basilii, nec in nostro codice Colbertino, nec apud Fabricium legitur.

(20) Ita mss. antiquiores et editi. Alii tres mss. Regii τὴν ἀγνοίαν· ἐπειδὴ δὲ οἶδα μυρία... ἀποκρυφῆθαι, et ita legerat interpretes.

(21) Editi ἔτι δὴ. At mss. quatuor ἔτι δέ.

ἀγέννητον (19). Εἰς δὲ ἀναρχος Θεὸς καὶ ἀγέννητος. Οὕτε μὴν γέννημα. Λείπεται οὖν κτίσμα καὶ ποίημα αὐτὸ ὀνομάζεσθαι.

BAS. Ἐγὼ δὲ, εἰ μὲν πάντα διωριζόμενην καταληπτὰ ἡμῶν εἶναι τῇ γνώσει, ἡσχύνθη ἂν ἰσως ὁμολογήσαι τὴν ἀγνοίαν· νῦν δὲ μυρία (20) οὐ τῶν ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι ἀποκειμένων ἡμῖν μόνων, οὔτε τῶν νῦν ὄντων ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀποκέρχονται, ἀλλ' οὔτε τῶν ὑπαρχόντων ἡμῖν ἐν τῷ σώματι τρανῆ καὶ ἀναντιρρήτως ἐστὶν ἡ κατάληψις. Οἷον ἀμέλει περὶ τῆς ὄψεως, πότερον εἰσδεχόμενον τὰς εἰκόνας τῶν ὀρατῶν, οὕτω τὰς ἀντιλήψεις ποιούμεθα· καὶ πῶς ὄρων τε παμμεγεθῶν, γῆς τε ἀπλέτου, καὶ ἀπείρου θαλάσσης, ἔτι δὲ (21) καὶ αὐτοῦ τοῦ οὐρανοῦ ἡ εἰκὼν τῷ βραχεῖ μέτρῳ τῆς κόρης ἡμῶν περιέχεται· ἡ ἐκπέμποντές τι παρ' ἑαυτῶν, καὶ προσπελάζοντος τούτου τοῖς ὀρατοῖς, οὕτως αὐτῶν τὴν αἰσθησιν ἔχομεν, καὶ τί ἐστὶ τοῦτο καὶ πόσον, ὥστε γῆ καὶ θαλάσση ἐξερχεῖν ἐφαπλούμενον, καὶ περὶ μὲν τὸν μεταξὺ γῆς καὶ οὐρανοῦ τόπον, αὐτῷ τε προσβάλλειν τῷ οὐρανῷ τοσοῦτῳ τάχει κινούμενον, ὥστε ἐν ἰσῷ χρόνῳ τὸ τε περιεκείμενον σῶμα, καὶ τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀστέρας καταμαθάνεσθαι. Καὶ τί δεῖ τᾶλλα λέγειν (22) ; Ἄλλὰ αὐτὰ τὰ τοῦ νοῦ κινήματα, πότερον κτίζειν ἢ γενεῖν πέφυκεν ἡ ψυχὴ, τίς ἂν ἀκριβῶς εἴποι ; Τί οὖν θαυμαστὸν καὶ περὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος ἀνεπαίσχυντως ἡμᾶς τὴν ἀγνοίαν ὁμολογεῖν ; τὴν μέντοι ἀναντιρρήτως αὐτῷ προσμαρτυρουμένην δοξολογίαν ἀποδίδόναι ; Ὅτι μὲν γὰρ ὑπὲρ τὴν κτίσιν ἐστίν, ἰκανῶς ἡμῖν παρίσθησι τὰ διὰ τῶν Γραφῶν παραδιδόμενα (23), ἐπειδὴ γε ἀδύνατον τῆς αὐτῆς εἶναι φύσεως τὸ τε ἀγιάζον καὶ τὰ ἀγιαζόμενα, τὸ διδάσκον καὶ τὰ διδασκόμενα, τὸ ἀποκαλύπτον καὶ τὰ τῆς ἀποκαλύψεως προσδεόμενα. Ἀγέννητον δὲ οὐδεὶς οὕτως ἐξω παντελῶς ἐστὶ τοῦ φρονεῖν, ὥστε τοιμήσαι ἕτερον πλὴν τοῦ Θεοῦ τῶν ὄλων προσαγορεύσαι, ἀλλὰ μὴν οὐδὲ Υἱὸν, τῷ ἑνα εἶναι τὸν Μονογενῆ. Τί οὖν αὐτὸ χρὴ καλεῖν (24) ; Πνεῦμα ἅγιον, καὶ Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ἀληθείας, ἀποστελλόμενον παρὰ Θεοῦ, διὰ Υἱοῦ χορηγούμενον, οὐ δοῦλον, ἀλλ' ἅγιον, ἀγαθὸν, ἡγεμονικόν· Πνεῦμα ζωοποιούν, Πνεῦμα υἰοθεσίας, ἐπιστάμενον πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ. Οὕτω δὴ καὶ ἐν (25) τῇ Τριάδι ὁ τῆς μονάδος διασωθήσεται λόγος, ἑνα μὲν Πατέρα ὁμολογούντων, καὶ ἑνα Υἱὸν, καὶ ἑν Πνεῦμα ἅγιον.

7. Κομίζουσι δὲ ἀποδείξεις, πρὸς τὸ κτίσμα εἰρησθαι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, μίαν μὲν ἐκ τοῦ προφήτου λέγοντος· Ὁ στερεῶν βροτῆτην, καὶ κτιζῶν πνεῦμα· ἑτέραν δὲ τὴν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ὅτι, Πάντα δι' αὐ-

(22) Codex Colb. Καὶ τί δεῖ πολλά λέγειν ; Alii quidam mss. τὰ ἄλλα. Mox editi θαυμαστὸν ἢ καί. Unus ms. θαυμαστὸν εἰ καί. Alii mss. θαυμαστὸν καί.

(23) Reg. quartus Γραφῶν παραδεδωμένα.

(24) Pars major librorum antiquorum χρὴ λέγειν.

(25) Editi οὕτω δ' ἂν καὶ ἐν. Reg. tertius et Colb. ut in contextu.

τοῦ ἐγένετο. Ἡμεῖς δὲ τὸν προφητικὸν λόγον οὐκ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀλλ' εἰς τὴν κοινὴν ταύτην πνοήν, τὸ τοῦ ἀέρος πνεῦμα, πεπεισμεθα φέρειν. Ἀπλὸν δὲ ἐκεῖθεν. Οὐ γὰρ εἶπεν, Ὁ κτίσας πνεῦμα, ἀλλ' Ὁ κτίων πνεῦμα. Ὡς γὰρ ἡ βροντὴ οὐκ ἐν ὑποστάσει τινὶ ἐστὶ σωματικῇ ἅπασι κτισθεῖσα, ἀλλ' αἰετὸς πρὸς τὸ τοῦ Θεοῦ βούλημα ἐπὶ φόβῳ τῶν ἀνθρώπων ἐνεργουμένη γίνεσθαι καὶ διαλύεσθαι πέφυκεν, οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα (26)· νῦν μὲν γίνεται δίκην ποταμοῦ βέοντος τοῦ ἀέρος· πάλιν δὲ παύεται ἀτρεμοῦντος τοῦ πρότερον κινουμένου, κατὰ τὸ βούλημα τοῦ τὰ πάντα ἐπὶ σωτηρίᾳ καὶ συστάσει τῶν ὅλων οἰκονομοῦντος· ὥστε διὰ πάσης τῆς κτίσεως, ἔκ τε βροντῶν καὶ ἀνέμων καὶ τῆς λοιπῆς δημιουργίας τὸν δημιουργὸν ἀναγγέλλεσθαι. Διόπερ μετὰ τὸ εἰπεῖν· Ὁ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτίων πνεῦμα, φησὶν· Καὶ ἀπαγγέλλων τοῖς ἀνθρώποις τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. Ὡς γὰρ οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ τοῖς δυναμένοις ἐξ αὐτῶν τὴν τοῦ δημιουργοῦ τέχνην ἀναλογίζεσθαι, οὕτω καὶ βροντῆς ἤχοι, καὶ πνευμάτων κινήσεις, τὸν δημιουργὸν αὐτῶν ἀνακηρύττουσι. Τάχα δ' ἂν τοῦτο καὶ προφητεία εἴη, πρὸς τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ Κυρίου φέρουσα· ὅτε ἡ μὲν φωνὴ, ἡ γενομένη (27) ἐξ οὐρανοῦ, βροντὴ ἐδόκει τοῖς ἀκούσασιν εἶναι, ἥτινα ἀφῆκεν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, ὥστε δι' αὐτῆς ἀναγγεῖλαι τὸν Χριστὸν τοῖς ἀνθρώποις· τὰ δὲ πνεύματα τὰ κινούμενα, καὶ τὴν θάλασσαν συνταράσσοντα, εἴτα κοπάσαντα τῷ προστάγματι τοῦ Κυρίου, σαφῶς καὶ αὐτὰ ἀνήγαυε τοῖς ἀνθρώποις τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. Τὸ δὲ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, οὐδαμῶς ἡμῖν κτιστὸν εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρίστησιν, ὡς συναριθμουμένου τοῖς πᾶσι τοῦ Πνεύματος. Εἰ γὰρ ἐν Πνεύμα ἅγιον καὶ μόνον, πῶς ὁ τῆς μοναδικῆς ἐστὶ φύσεως, τοῖς πᾶσι συμπαραλαμβάνεσθαι δύναται; Καὶ μηδεὶς οἰέσθω ἀθέτησιν εἶναι τῆς ὑποστάσεως τὴν ἄρνησιν τοῦ κτίσμα εἶναι τὸ Πνεῦμα. Εὐσεβοῦς γὰρ ἐστὶ διανοίας τὰ ἀποσιωπηθέντα ἐν ταῖς ἁγλαῖς Γραφαῖς εὐλαβεῖσθαι ἐπιφημίζειν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, πεπεισθαι δὲ τὴν ἐμπειρίαν αὐτοῦ καὶ ἀκριδῆ κατὰ τὴν εἰς τὸν ὕστερον ἡμῖν ἀποκεῖσθαι αἰῶνα, ὅταν ἀλαβάντες τὸ δι' ἐσόπτρου καὶ αἰνίγματος ὄραϊν τὴν ἀλήθειαν, τῆς πρὸς πρόσωπον θεωρίας ἀξιοθῶμεν (28).

gelio : *Omnia per ipsum facta sunt* ⁴³. At propheticum dictum non ad sanctum Spiritum, sed ad communem hunc flatum, aeris videlicet spiritum, credimus pertinere. Quod inde patet. Non enim dixit, Qui creavit spiritum, sed, Qui creat spiritum. Quemadmodum enim tonitruum ubi semel est creatum, in substantia quadam corporali non est; sed semper voluntate Dei ad terrendos homines productum, fieri ac dissolvi solet: ita et spiritus nunc quidem fit, fluente instar fluminis aere: rursus vero cessat tum, cum quod prius movebatur quiescit, secundum voluntatem ejus, qui ad universorum incolumitatem conservationemque gubernat omnia, ut per omnem creaturam et tonitruis et ventis et reliquis operibus conditor annuntietur. Quapropter postquam dixit: *Qui firmat tonitruum et creat spiritum* ⁴⁴, ait: *Et qui annuntiat hominibus Christum suum* ⁴⁵. Sicut enim caeli enarrant gloriam Dei iis ⁴⁶ qui ex ipsis possunt conditoris artem aestimare: sic etiam tonitruum fragor ac spirituum motus conditorem suum praedicant. Fortasse autem hoc ipsum prophetia est, quae ad Domini incarnationem spectat; siquidem vox quae de caelo facta est, tonitruum esse videbatur audientibus ⁴⁷: quam Deus et Pater emisit, ut per eam Christum hominibus annuntiaret. Spiritus autem qui excitati sunt, et mare conturbant, sed postmodum quieverunt jussu Domini, vel ipsi ejus Christum hominibus palam annuntiabant ⁴⁸. At vero illud, *Omnia per ipsum facta sunt* ⁴⁹, nequaquam creatum esse Spiritum sanctum nobis ostendit, quasi Spiritus una cum omnibus numeretur. Etenim si unus est Spiritus sanctus et solus, quomodo qui singularis cujusdam naturae est, una cum omnibus comprehendi potest? Et nemo putet hypostasim aboleri, si Spiritum creaturam esse negemus. Nam piæ mentis est, quae a Scripturis sanctis reticentur, ea vereri de Spiritu sancto dicere: credere vero notitiam ejus, atque accuratam comprehensionem in futurum saeculum nobis reservari, cum, tempore hoc, in quo veritas per speculum et ænigma videtur ⁵⁰, transacto, eam contemplationem quae ad faciem est fuerimus consecuti.

⁴³ Joan. 1, 3. ⁴⁴ Amos iv, 13. ⁴⁵ ibid. ⁴⁶ Psal. xviii, 2. ⁴⁷ Joan. xii, 29. ⁴⁸ Matth. viii, 24, 27. ⁴⁹ Joan. 1, 3. ⁵⁰ I Cor. xiii, 12.

(26) Vocem πνεῦμα pro vento hic accipi debere, vident, opinor, omnes; nec aliter accipienda est eadem vox aliquanto post.

(27) Editi ἡ γινόμενη... ἀκούουσιν. Antiqui quatuor libri ita ut in contextu legi potest. Antiqui duo libri pro οὐρανοῦ habent οὐρανῶν.

(28) Editi ἀξιοθῶμεν, ἐν τῷ Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, μεθ' οὗ δόξα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι νῦν καὶ αἰεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰῶ-

νων. Ἀμήν. In Christo Jesu Domino nostro, cum quo gloria est Patri et Spiritui sancto, nunc et semper, et in saecula saeculorum. Amen. Sed haec verba, ἐν τῷ Χριστῷ Ἰησοῦ et quae sequuntur omnia, non leguntur neque in editione Ven. neque in codicibus antiquioribus, nec dubium habeo quin sint additamenta librariorum, ob idque delenda esse existimav'

279 MONITUM.

Jam diximus non deesse qui hos ultimos duos libros revocent in dubium : sed perpaucos inveniri, neque eos suam opinionem rationibus satis firmis stabilire; ob idque adversam opinionem ita vicisse, ut eam omnes uno consensu amplexi sint. Rursus monere juvat, id argumentum in Præfatione sub finem diligentia quam licuit maxima tractari.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΑΝΤΙΡΡΗΤΙΚΟΣ

Και κατά Εὐνομίου ἀπορῆαι (29) και λύσεις ἐκ τῶν Θεοκνεύτων Γραφῶν, εἰς τὰ ἀντιλεγόμενα περὶ τοῦ Υἱοῦ ἐν τῇ Καιρῇ και Παλαιῇ Διαθήκῃ,

ΛΟΓΟΣ Δ'.

EJUSDEM SERMO CONFUTATORIUS

Et contra Eunomium difficultates ac solutiones ex divinis Scripturis, circa ea quæ ex adverso proferuntur de Filio, in Novo ac Veteri Testamento,

LIBER QUARTUS.

1. Si Filius natura Deus est, Deus autem est et Pater natura : non aliter Filius Deus est, aliter Pater, sed similiter ; sin autem Filius non natura Deus est, ut ii qui falso dii appellantur, dicitur Deus, nec est tamen. Si Filius unus Dominus est natura, si Pater quoque natura Dominus est, profecto non alia natura. Et si Pater dicitur unus Deus, et si Filius quoque Deus, non alia natura, sed una. Si unus Dominus natura, quanquam multi filii adoptione appellantur, et unus Filius natura, quanquam adoptione nominantur; quippe vox, adoptione, ad imitationem ejus quod natura est dicitur : nihil enim adoptione dici potest, nisi præcedat id quod natura est. Proinde si nos adoptione filii sumus Dei, necesse est natura Filium antecedere.

(29) Editio Paris. ἀντιρρήτικὰ κατ' Εὐνομίου, ἐν ᾧ ἀπορῆαι, etc., ut in contextu : ubi pro ἐν ᾧ, ut omnes vident, legi oportet ἐν οἷς. Reg. quartus τοῦ αὐτοῦ πρὸς Εὐνόμιον περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, λόγος δ'. *Ejusdem adversus Eunomium de Spiritu sancto, liber quartus.* Quanquam autem aliorum codicum alius est titulus, tamen in eo conveniunt, quod in omnibus hic liber Basilio Magno tribuitur. Imo in ipso quoque Reg. quinto hoc opus Basilio nostro ascribi constat : sed ita tamen, ut initio operis legantur illa : Καὶ περὶ τούτου τοῦ λόγου διάφορος παρὰ πολλοῖς δόξα κρατεῖ, τῶν μὲν λεγόντων αὐτὸν τοῦ ἁγίου Βασιλείου, τῶν δὲ ἀντιλεγόντων μὲν, οὐ κατηγορούντων δὲ ὡς τι ἀπεμφαίνον ἔχοντος. *Et de hoc libro multi varie sentiunt, aliis dicentibus eum esse sancti Basilii, aliis negantibus; sed tamen eum-*

1. Εἰ φύσει Θεὸς ὁ Υἱὸς, Θεὸς δὲ φύσει καὶ ὁ Πάτερ, οὐκ ἄλλως Θεὸς ὁ Υἱὸς, ἑτέρως δὲ ὁ Πάτερ, ἀλλ' ὁμοίως· εἰ δὲ οὐ φύσει Θεὸς ὁ Υἱὸς, ὡς οἱ ψευδῶς λεγόμενοι θεοὶ, λέγεται (30), καὶ οὐκ ἔστι Θεός. Εἰ εἰς Κύριος ὁ Υἱὸς φύσει, Κύριος δὲ καὶ ὁ Πάτερ φύσει, δηλονότι οὐκ ἑτέρα φύσει (31). Καὶ εἰς οὖν ὁ Θεὸς ὁ Πάτερ λέγεται, Θεὸς δὲ καὶ ὁ Υἱὸς, οὐκ ἄλλη φύσει, ἀλλὰ μιᾷ. Εἰ εἰς Κύριος φύσει, πολλῶν θέσει καλουμένων, καὶ εἰς Υἱὸς φύσει, πολλῶν ὀνομαζομένων υἱῶν θέσει (32), τὸ, θέσει, κατὰ μίμησιν τοῦ φύσει λέγεται· θέσει γὰρ οὐδὲν ἂν λεχθεῖτ, μὴ προηγούμενου τοῦ φύσει. Εἰ οὖν ἡμεῖς υἱοὶ θέσει Θεοῦ (33), ἀνάγκη τὸν φύσει Υἱὸν προϋπάρχειν. Εἴτα ἀληθῶς ὀνόματα τῆς οὐσίας ὧν ἔστιν ὀνόματα, γνωρίσματα. Κύριος δὲ καὶ Θεὸς ἀληθῶς καὶ ὁ Πα-

dem non condemnant quod quidpiam contineat absoni. Combefsius monet hunc librum in uno Regio codice exstare : ego tamen qui bibliothecam Regiam diligenter perlustravi, ejusmodi librum videre non memini.

(30) Delevimus vocem οὖν, post λέγεται, quæ in majori parte veterum librorum deest.

(31) Reg. quartus δηλονότι οὐκ ἑτέρα φύσις. Mox eidem codex λέγεται, Θεὸς δὲ καὶ ὁ. Vocula δὲ in editis desiderabatur. Rursus idem liber οὐκ ἄλλη φύσις, ἀλλὰ μία.

(32) Editi et nonnulli mss. υἱῶν, τὸ θέσει. Reg. quartus υἱῶν θέσει, τὸ, θέσει, planius ac plenius : quam scripturam præfert quoque Reg. sextus, sed solum manu secunda.

(33) Legitur in antiquioribus mss. Θεοῦ θέσει :

τήρ καὶ ὁ Υἱός. Ἡ αὐτὴ ἄρα οὐσία, ὡς περ καὶ τὰ αὐτὰ ὀνόματα. Εἰ μὴ (34) γεννήσεως τὸ μονογενές, ἀλλὰ διὰ τὸ ἀσύγκριτον, μονογενὴς καὶ ὁ Πατήρ· ἀσύγκριτος γάρ. Καὶ πᾶν δὲ κτίσμα μὴ ὅμοιον ἄλλω μονογενές· πολλοὶ ἄρα μονογενεῖς, καὶ οὐχ εἰς ὁ Υἱός τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ (35) ὁ Υἱός οὐχ ἀπλῶς μονογενής, ἀλλὰ Υἱός μονογενής, καὶ παρὰ Πατρός μονογενής (36), ὁ Υἱός καὶ μονογενής ἐστὶ, καὶ οὐ κτίσμα μονογενές. Εἰ κατὰ μετὰδοσιν καὶ συγχώρησιν τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐ κατὰ φύσιν δημιουργός ὁ Υἱός, οὐδὲν ἂν εἴη τῶν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθέντων κατὰ φύσιν. Ὅν γάρ ὁ δημιουργὸς οὐ κατὰ φύσιν, πῶς τὰ δημιουργηθέντα κατὰ φύσιν; Εἰ ἐνεργεί Θεός ὡς οὐδεὶς ἕτερος, καὶ γεννῶν ὡς οὐχ ἕτερος γεννήσει· ἀσύγκριτος γάρ πρὸς πάντα κατὰ πάντα (37) ὁ Θεός. Τὸ ποιούμενον οὐκ ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ ποιούντος, τὸ δὲ γεννώμενον ἐκ τῆς αὐτῆς οὐσίας τοῦ γεννῶντος· οὐ ταῦτόν ἄρα τὸ ποιεῖν καὶ τὸ γεννᾶν. Εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός, οὐχ ὡς ἐκ Πατρὸς δὲ, ἀλλ' ὡς ἐξ ἐτέρου, αἴτιος δὲ τοῦ εἶναι καὶ ἡμῖν ὁ Θεός (38)· ἐξ αὐτοῦ γάρ τὰ πάντα· οὐχ ἐτέρως ἄρα τοῦ Υἱοῦ Πατρὸς, ἐτέρως δὲ ἡμῶν, ἀλλ' ὁμοίως. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον; Εἰ μὴδὲν ὅμοιον καὶ ἴσον Θεῷ (39) πλὴν Υἱοῦ, οὐδὲν ἀπαρράλκτως τῶν ὑποδειγμάτων εἰρήσεται· ὑπὲρ πᾶν γάρ ὁ Θεός. Τὸ ἐν μορφῇ Θεοῦ ἐν οὐσίᾳ ἐστὶ Θεοῦ. Οὐ γάρ ἄλλο μορφή, καὶ ἄλλο οὐσία Θεοῦ, ἵνα μὴ σύνθετος. Ὁ κατὰ μορφήν οὖν ἴσος, καὶ κατ' οὐσίαν ἐστὶν ἴσος. Εἰ ὁ γεννηθεὶς ἐλάττων τοῦ γεννήσαντος, οὐκ ἔγκλημα τοῦτο τοῦ γεννηθέντος, ἀσθένεια δὲ τοῦ γεννήσαντος (40). Ἡ γὰρ φθονήσας οὐκ ἐποίησεν ἴσον, ἢ μὴ δυνθεὶς οὐκ ἐγέννησεν ὅμοιον. Εἰ ὁ Πατήρ πρὸ τοῦ Υἱοῦ ἦν, ἐτέρου τινὸς πάντως πατήρ ἦν· χωρὶς γάρ υἱοῦ πατὴρ οὐκ ἂν λεχθεῖη. Εἰ ὁ τὸν Υἱὸν γνοὺς κατ' οὐσίαν ἔγνω καὶ τὸν Πατέρα (Εἰ γὰρ ἐμὲ ἤδειτε, φησί, καὶ τὸν Πατέρα μου ἤδειτε ἄν)· ὁμοούσιος ἄρα Υἱός τῷ Πατρί. Οὐδὲν γὰρ ἀσώματον ἐξ ἀνομοίου οὐσίας γνωρίζεσθαι δύναται. Εἰ τὸ πιστεύειν τὸν Χριστὸν Υἱὸν εἶναι Θεοῦ

A Præterea, quæ vere sunt nomina, indicia sunt essentia eorum quorum sunt nomina. Dominus autem et Deus vere tum Pater tum Filius. Eadem ergo est essentia sicut et eadem nomina sunt. Si unigenitum generationis non est, sed propterea quod est incomparabile, unigenitus etiam est Pater: siquidem est incomparabilis. Sed et quælibet creatura alteri haud similis, unigenita est: multi ergo unigeniti, et non unus Filius Dei. Quod si Filius non simpliciter unigenitus, sed Filius unigenitus, et a Patre unigenitus, Filius unigenitus est, non unigenita creatura. Sin secundum 280 participationem ac concessionem Patris creator est Filius, non natura: nihil eorum quæ ab ipso creata sunt, secundum naturam est. Quorum enim conditor non secundum naturam est, hæc quomodo secundum naturam erunt? Si Deus operatur ut nullus alius, etiam cum generat, generabit ut non alius: quippe cum nulla re in nulla re Deus potest comparari. Quod sit, non ex substantia facientis est: quod vero generatur, ex ipsa substantia generantis est: non ergo idem est facere et generare. Si ex Deo est Filius, non sicut ex Patre, sed velut ex alio: causa vero ut simus nobis etiam Deus est: ex ipso enim omnia; non aliter ergo Filii Pater est, aliter noster, sed similiter. Et qui fieret ut id absurdum non esset? Si nihil simile et æquale Deo est præter Filium, exemplorum nullum similiter omnino dicetur: siquidem super omnia Deus. Quod in forma Dei est, in substantia Dei est. Non enim aliud forma, aliud substantia Dei, ut ne compositus sit. Proinde qui æqualis est secundum formam, etiam secundum substantiam æqualis est. Si genitus minor est eo qui genuit, non culpa est geniti, sed genitoris infirmitas. Aut enim præ invidia non fecit æqualem: aut præ impotentia non genuit similem. Pater ante Filium si erat, alterius cuiuspiam necessario pater erat: nam absque filio pater dici non potest. Si

quæ variatio duplici interpretationi locum dat. Licet enim ita interpretari. *Filii Dei sumus per adoptionem*; aut hoc modo, *Filii sumus adoptione Dei*. Hoc ipso in loco editi ἀνάγκη τὸν φύσει προὔπαρχειν. Τὰ ἀληθῶς... γνωρίσματά ἐστι. Reg. secundus si τὰ ἀληθῶς ὀνόματα. Reg. quartus lia, ut edendum curavimus. Mox editi καὶ Πατήρ. At mss. aliquot καὶ ὁ Πατήρ.

(34) Illud, *Ei μὴ*, etc., sic ad verbum interpretamur, *si unigenitum non generationis est*. Hoc est, si unigenitum a generatione non prolificiscitur, imo si idcirco ita dicitur, quod comparari non potest, Pater quoque erit unigenitus.

(35) Addita est vocula δὲ ex duobus libris veteribus.

(36) Editi μονογενὴς καὶ Υἱός, καὶ μονογενής. Codex Colb. et Reg. quartus ut in contextu. Reg. tertius Πατρός μονογενής ὁ Υἱός, καὶ μονογενής, interpunctio alia. Aliquanto post Reg. quartus οὐδὲν ἂν εἴη ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθὲν κατὰ φύσιν.

(37) Editi καὶ κατὰ. Vocula καὶ a mss. abest. Nec ita multo post editi ποιούντός ἐστι. Illud, ἐστὶ, in mss. non legitur.

(38) *Ei ἐκ τοῦ Θεοῦ ὁ Υἱός, οὐχ ὡς ἐκ Πατρὸς δὲ ἀλλ' ὡς ἐξ ἐτέρου, αἴτιος δὲ τοῦ εἶναι καὶ*

ἡμῖν ὁ Θεός, etc. *Si ex Deo est Filius, non ut ex Patre, sed velut ex alio; causa autem ut simus nobis etiam Deus est*, etc. Legendum videtur ἀλλ' ὡς ἐξ αἰτίου, *sed velut ex causa*. Difficiliora sunt quæ paulo post sequuntur: *Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον, εἰ μὴδὲν ὅμοιον καὶ ἴσον Θεῷ, πλὴν Υἱοῦ, οὐδὲν ἀπαρράλκτως τῶν ὑποδειγμάτων εἰρήσεται; Vix ulla videtur sententia ex his verbis erui posse, nisi legamus περὶ Υἱοῦ et τῶν ὑποδεικτάτων. Et quomodo non absurde, si nihil Deo simile et æquale, de Filio nihil quod differat ab infimis rebus dicetur? Probatur hoc loco Deum non aliter Filii Patrem esse, quam hominum, si Filius ex Deo est, non ut ex Patre, sed ut ex causa. Quare non immerito ostenditur id ex hæreticorum sententia consequi, ut quamvis Deus sit Filius, nec Deo quidquam simile sit et æquale, de Filio tamen nihil præstantius quam de infimis rebus dicatur. MARAN.*

(39) Editi ἴσον Θεοῦ. Libri veteres Θεῷ. Mox Reg. quartus ὑπὲρ πάντα.

(40) Editi γεννήσαντος. Εἰ ὁ Πατήρ πρὸ· quam mutilam scripturam ex quatuor mss. restituimus. E regione vocis φθονήσας legitur in margine Regii quarti καὶ οὐκ ἐγέννησεν.

quis Filium novit secundum essentiam, novit etiam Patrem (Si enim me cognosceretis, inquit, et Patrem meum utique cognosceretis⁴¹): consubstantialis ergo Patri Filius est. Nihil enim incorporeum ex dissimili substantia cognosci potest. Si credere Christum Filium esse Dei, vitam æternam affert: non credere, necessario mortem parit. Quorum eædem sunt operationes, horum quoque substantia una. Operatio autem Patris et Filii una est, velut illud: *Faciamus hominem*⁴²: et rursus: *Quæcunque enim Pater facit, hæc et Filius similiter facit*⁴³; igitur Patris et Filii una etiam substantia est. Si cognitio Patris et Filii vita æterna est, necesse est etiam unius substantiæ esse. Quæ enim diversæ substantiæ sunt, non una cognitione comprehenduntur, neque simili modo possunt vivificare. Si Patris imago vere Filius est, omnis autem imago vel substantiæ, vel formæ, vel figuræ, vel speciei, vel coloris imago est: Deus autem in nullo horum, sed in sola substantia est: Filius cum substantiæ imago sit, consubstantialis Patri est. Si Pater cum Filio nulla in re potest comparari, nec in ulla re quoque cum creatura: non aliter se habet ad Filium, aliter ad creaturam, sed similiter: non ergo dissimilis solum **281** Patri Filius, sed creaturæ etiam similis est. Quomodo jam hoc non absurdum est? Si, dum Filium dicunt creaturam, non ut unam ex creaturis dicunt: cur dum nos genituram dicimus, eum ut unam ex genituris intelligunt? Si Deus non generat, ut ne fluxum patiat; nec creat, ut ne laboret: si vero creat citra affectum, multo magis citra affectum generat. Si cujuslibet lucis splendor generatur quidem ex luce, non tamen aliquando, sed sine tempore, imo ab æterno una cum luce: non enim est lux absque splendore: Filius etiam ut qui splendor sit, non aliquando erit, sed ab æterno pariter; cum Deus sit lux, ut David ait: *In lumine tuo videbimus lumen*⁴⁴; et Daniel: *Et lux cum ipso est*⁴⁵. Si genitura secundum ipsos substantia est, sicut et ingentium: genitura autem Dei, est Filius: ergo et substantia Dei, est Filius. Si voluntate non natura Deus Filium genuit: aut ubi semel voluerat, postea noluit, aut etiam rursus voluit, et rursus genuit. Quod si non una est voluntas ipsius, sed diversa, non amplius simplex est, neque unius

ζωὴν αἰώνιον ἔχει, τὸ ἀπίστα· ἰξ ἀνάγκης θάνατον. Ὅν αἱ αὐταὶ ἐνέργειαι, τοῦτων καὶ ἡ οὐσία μία. Ἐνέργεια δὲ Πατρὸς (41) καὶ Υἱοῦ μία, ὡς τὸ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*· καὶ πάλιν· Ἄ γάρ ἂν ὁ Πατὴρ ποιῆ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ· ἄρα καὶ οὐσία μία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Εἰ ἡ γνώσις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ζωὴ αἰώνιος, ἀνάγκη καὶ μιᾶς οὐσίας εἶναι. Τὰ γὰρ ἐτεροῦσια οὐ μίᾳ γνώσει καταλαμβάνεται, οὔτε ὁμοίως ζῶσιν οὐκ ἔστιν οὐκ ἄλλως πρὸς τὸν Υἱόν, κατὰ πάντα δὲ καὶ πρὸς τὴν κτίσιν· οὐκ ἄλλως πρὸς τὸν Υἱόν, ἐτέρως δὲ πρὸς τὴν κτίσιν, ἀλλ' ὁμοίως· οὐκοῦν οὐ μόνον ἀνόμοιος τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ καὶ ὁμοιος τῇ κτίσει. Καὶ πῶς οὖν ἄποιοι; Εἰ, κτίσμα λέγοντες τὸν Υἱόν, οὐχ ὡς ἐν τῶν κτισμάτων λέγουσι· διὰ τὴ γέννημα λεγόντων ἡμῶν, ὡς ἐν τῶν γεννημάτων νοοῦσιν; Εἰ οὐ γεννᾷ Θεὸς, ἵνα μὴ βεῦσιν ὑπομεινῆ· οὐδὲ κτίζει, ἵνα μὴ κάμη· εἰ δὲ κτίζει ἀπαθῶς, πολλῶ μᾶλλον ἀπαθῶς γεννᾷ. Εἰ ἀπαύγασμα παντὸς φωτὸς γεννᾶται μὲν ἐκ τοῦ φωτὸς, οὐ ποτε δὲ, ἀλλὰ ἀχρόνως καὶ συναϊδίως ἐκελεῖν (οὐ γὰρ ἔστι φῶς χωρὶς ἀπαύγατος)· καὶ ὁ Υἱὸς, ἀπαύγασμα τυγχάνων, οὐ ποτε ἔσται, ἀλλὰ συναϊδίως, φωτὸς ὄντος τοῦ Θεοῦ (43), ὡς Δαβὶδ φησιν· Ἐν τῷ φωτὶ σου ὀψόμεθα φῶς· καὶ Δανιὴλ· Καὶ τὸ φῶς μετ' αὐτοῦ ἔσται. Εἰ τὸ γέννημα οὐσία ἐστὶ κατ' αὐτοῦς, ὡς καὶ τὸ ἀγέννητον, γέννημα δὲ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ (44), καὶ οὐσία ἄρα ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ βουλήσει καὶ οὐ φύσει ὁ Θεὸς τὸν Υἱόν ἐγέννησεν, ἢ ἅπαξ (45) βουλήθεις, ἀβούλητος τὸ λοιπὸν, ἢ καὶ πάλιν βουλήθεις, καὶ πάλιν ἐγέννησεν. Εἰ δὲ οὐ μία βούλησις αὐτοῦ, ἀλλὰ διάφορος, οὐκέτι ἀπλοῦς οὐδὲ ἐνὸς ποιητῆς (46), ἀλλ' ὡς βούλεται καὶ ποιεῖ. Εἰ Θεὸς οὐ γεννᾷ, ἢ διὰ τὸ μὴ δύνασθαι πάντως, ἢ διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι. Ἄλλ' εἰ μὲν οὐ δύναται, ἤττων γεννητικῆς καὶ τελείας φύσεως, πρὸς τῷ (47) καὶ ἀδυναμεῖν· εἰ δὲ δυνάμενος οὐκ ἠβουλήθη, ὃ φύσει ἔσχε, βουλήσει κατέσχεν. Ὅστε εἰ καὶ μήπω ἐγέννησεν (48), βουλήθεις ἄρα γεννήσει ποτέ. Εἰ ποτε οὐκ ἦν ὁ Υἱὸς, αὐτὸ τὸ ἐκεῖνο, τὸ ποτὲ, ἔσται μὲν μετὰ τὸν γεννήσαντα, πρὸ δὲ τοῦ γεννηθέντος. Οὐκέτι οὖν πρὸ πάντων ὁ Υἱὸς

⁴¹ Joan. xiv, 7. ⁴² Gen. i, 26. ⁴³ Joan. v, 19. ⁴⁴ Psal. xxxv, 10. ⁴⁵ Dan. ii, 22.

(41) Editi Ἐνέργεια δὲ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς. Codex Colb. cum Reg. secundo Πατρὸς καὶ Υἱοῦ. Aliquanto post mss. duo ἡ γνώσις. Desideratur articulus in vulgatis.

(42) Reg. quartus εἰκὼν ἀληθῆς, imago vera.

(43) Idem codex τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς.

(44) Editi et Reg. secundus ἄρα ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Illud, ὁ Θεός, in reliquis mss. non legitur. Neque indignum puto quod notetur, hunc locum sic distingui in Reg. secundo, γέννημα δὲ ὁ Υἱὸς, τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐσία ἄρα ὁ Υἱὸς, τοῦ Θεοῦ. Utroque in loco illud, τοῦ Θεοῦ, voci Υἱὸς jungitur in vulgatis sine ulla virgula: quod et ambiguum erat et obscurum.

(45) Codex unus ἢ εἰ ἅπαξ.

(46) Editi οὐκέτι ἀπλοῦς οὐδὲ ἐν ὁ ποιητῆς. Interpres: *Nec ipse simplex est, nec unus creator. Vertisset alius, aut certe vertere debuisset, nec conditor est res una. Regii secundus, tertius, quartus et sextus pro ἐν ὁ ποιητῆς habent ἐνὸς ποιητῆς, neque unius factor. Exiguam quidem videtur mendam librarum qui pro ἐνὸς scripsit ἐν ὁ: sed tamen, ut fit, hac parva negligentia delusus interpres ita cæcutivit, ut ejus loci sententiam nec expresserit, nec viderit.*

(47) Editi et Reg. secundus πρὸς τό. Alii tres mss. πρὸς τῷ.

(48) Editi εἰ καὶ μὴ ποτε ἐγέννησεν. Codex Colb. et alii duo mss. Regii ut in contextu.

χωρίς τοῦ Πατρὸς, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὸ ποτὲ εὐρεθῆ-
σεται. Ἡμῶν λεγόντων, Πατὴρ δντος ἀελ, ἀνάγκη
καὶ τὸν Υἱὸν εἶναι ἀελ, ἐκεῖνοι φασιν· Οὐκοῦν, ἐπειδὴ
καὶ ὁ Υἱὸς ἀελ δημιουργός, καὶ ἡ δημιουργία ἀελ
ἔσται, καὶ οὕτως ἔσται καὶ ἡ δημιουργία συναδίδος
Πατρὶ καὶ Υἱῷ. Ἄλλ' ὁ εἰπὼν δημιουργὸν οὐχ ἄμα
καὶ τὴν δημιουργίαν λέγει. Οὐ γὰρ τῷ οἰκοδόμῳ συν-
υπάρχει τὸ οἰκοδόμημα, οὐδὲ τῷ ναυπηγῷ τὸ σκάφος.
Ἡ μὲν γὰρ (49) δημιουργία ἐν τῷ δημιουργῷ, τὸ δὲ
δημιουργούμενον μετὰ τὸν δημιουργόν. Πατέρα δὲ
εἰπεῖν ἀδύνατον, μὴ δντος Υἱοῦ. Καὶ ὁ εἰπὼν Πατέρα
οὐχ ἄπλῶς Πατέρα, ἀλλὰ τινος λέγει Πατέρα.

cum et Filius semper opifex sit, officium quoque semper erit, sicque officium etiam una cum Patre et Filius æternum erit. At qui dixit opificem, non simul etiam opificem dixit. Non enim una cum ædificatore ædificium existit, neque una cum navium fabricatore scapha. Est enim operatio in opifice : ipsum autem opus post opificem. Porro fieri non potest ut Pater dicatur esse, nisi sit Filius. Et qui Patrem dixit, non simpliciter Patrem, sed alicujus Patrem dixit.

2. Θεός, καὶ Κύριος, καὶ παντοκράτωρ, καὶ Σα-
βαώθ (50), καὶ ὦν, καὶ Ἄδωναϊ, καὶ Ἐλωϊ, ὁ Θεὸς
ἐν ταῖς Γραφαῖς εἰρηται· ἀγέννητος δὲ οὐδαμῶν. Εἰ
δὲ τις καὶ τοῦτο συγχωρήσει, καὶ τὸ ἀρχέ-ητος καὶ
τὰ προκείμενα ὀνόματα λέγειν ἀρμύζει καὶ Ἰου-
δαίοις καὶ πᾶσι Χριστιανοῖς δὲ μὴ οἰσὶ τὸ Πατὴρ Χρυ-
στοῦ. Εἰ οὖν .. μόνον χωρίζον ἡμᾶς τῶν ἄλλων
ψευδὲς, καὶ οὐχ ἀληθὲς (51), καὶ ἄνομα θέσει, καὶ
οὐ πρᾶγμα φύσει· ψευδὴς ἡ πίστις ἡμῶν, καὶ ἡ
ἐλπίς ματαία. Οὐ γὰρ ἀθέβαιος ἡ ἀρχὴ, καὶ τὸ τέ-
λος ἀνίσχυρον. Πάλιν ἐρωτῶσιν· Εἰ ὦν ἐγεννήθη ὁ
Υἱὸς, ἢ μὴ ὦν· ἀσαφοῦς καὶ κακοτέχνη τῆς ἐρωτη-
σεως οὕσης αὐτῶν. Αἰσχυρόμενοι γὰρ τὸ ποτὲ, καὶ
ἐν χρόνῳ, ἐρωτῆσαι, τὸ ὦν λέγουσιν. Ἀντιρώτησον
αὐτοῦς· Εἰ ὦν ὁ Θεὸς Πατὴρ τὸν Υἱὸν ἐγέννησεν, ἢ
μὴ ὦν Πατὴρ; Εἰ μὲν γὰρ ὦν Πατὴρ, ὦν δντα ἐγέν-
νησεν· εἰ δὲ οὐκ ὦν, γεννητὸς καὶ οὐ φύσει Πατὴρ.
Πᾶσαν δὲ φιλονεικίαν αὐτῶν ἀποκλείουσιν αἱ θεῖαι
Γραφαί, Μωσέως μὲν βούοντος περὶ τοῦ Υἱοῦ, Ὁ ὦν
με ἀπέστειλε· τοῦ δὲ εὐαγγελιστοῦ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ
Λόγος. Καὶ οὐχ ἄπαξ τὸ ἦν, ἀλλὰ τέταρτον. Καὶ
πάλιν ἀλλαχοῦ· Ὁ ὦν ἐκ τοῦ Θεοῦ· καὶ· Ὁ ὦν ἐν
τοῖς κόλποις τοῦ Πατρὸς· καὶ ἐν ἐτέροις· Ὁ ὦν ἐν
τῷ οὐρανῷ· Καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει· Ὁ ὦν, καὶ ὁ
ἦν (52), καὶ ὁ ἐρχόμενος· καὶ ὁ Παῦλος· Ὁς ὦν
ἀπαύγισμα τῆς δόξης· καὶ· Ὁς ἐν μορφῇ Θεοῦ
ὑπάρχων· καὶ πάλιν· Ὁ ὦν ἐπὶ πάντων Θεὸς
ἐὺλογητός. Εἰ ἀληθινὸς Θεός, καὶ φῶς, καὶ ἀρεπτος,
καὶ ἀγαθός, καὶ ἅγιος, καὶ Κύριος ὁ Υἱὸς, ταῦτα δὲ
καὶ ὁ Πατὴρ ὦν, οὐχ ὁμοίως ἔστιν, ἀλλὰ μειζρόνος·
οὐκ οὐσίας ὑπεροχῆ (53) ἀλλὰ ποιότητος ὑπεροχῆ.

⁵⁰ Exod. iii, 14. ⁵¹ Joan. i, 1. ⁵² Joan. viii, 42, 47. ⁵³ Joan. i, 18. ⁵⁴ Joan. iii, 13. ⁵⁵ Apoc. i 8.
⁵⁶ Hebr. i, 3. ⁵⁷ Philip. ii, 6. ⁵⁸ Rom. ix, 5.

(49) Illa, Ἡ μὲν γὰρ, etc., sic velim accipias :
Facultas rei faciendæ inest quidem in opifice : sed
res ipsa quæ efficitur, post ipsum permanet. Haud
longe editi καὶ εἰπῶν. Antiqui duo libri καὶ ὁ εἰ-
πῶν.

(50) Nomen Sabaoth nomen Dei non esse, sed
nomen, quod Dei nomini jungitur, jam notarunt
viri doctissimi Ducæus et Combefisius.

(51) Reg. quartus οὐχ ἀληθὲς κατὰ τοὺς αἰρετι-

A creator : sed ut vult, ita et facit. Si Deus non
generat; aut quia omnino non potest, aut quia
non vult, non generat. Sed, si non potest, inferior
est natura ea, quæ generat, quæque perfecta est,
præterquam quod etiam imbecillis est : si vero cum
posset, noluit; quod habuit natura, id voluntate
cohibuit. Quare, etsi nondum genuit, tamen ubi
voluerit, generabit utique aliquando. Si Filius
aliquando non erat, illud, *aliquando*, post ge-
nitorem quidem erit, sed ante genitum. Non igitur,
Patre excepto, ante omnia Filius est : verum
etiam post illud, *aliquando*, esse invenietur. Nos
cum et Filius semper opifex sit, officium quoque semper erit, sicque officium etiam una cum Patre
et Filius æternum erit. At qui dixit opificem, non simul etiam opificem dixit. Non enim una cum ædificatore
ædificium existit, neque una cum navium fabricatore scapha. Est enim operatio in opifice : ipsum autem opus post opificem. Porro fieri non potest ut Pater dicatur esse, nisi sit Filius. Et qui Patrem dixit, non simpliciter Patrem, sed alicujus Patrem dixit.

2. Deus, et Dominus, et omnipotens, et Sabaoth,
et qui est, et Adonai, et Eloi appellatur Deus in
Scripturis; ingenuus vero nusquam. Quod si quis
hoc etiam concesserit; et nomen *ingenuus*, et re-
lata prius nomina ut Judæis, ita aliis omnibus pro-
ferre conveniet : Christianis vero solis hoc, *Pater
Christi*. Si igitur quod solum a cæteris nos separat,
id falsum est, nec verum, si nomen est adoptione,
non res natura, falsa est fides nostra, et spes vana.
Cujus enim principium infirmum est, ejus etiam fi-
nis debilis est. Rursus interrogant, Utrum cum es-
set, genitus sit Filius, an cum non esset : at obscura
et maligna est eorum interrogatio. Etenim, dum ve-
rentur interrogare *quando*, et *in tempore*; dicunt,
cum esset. Hos vicissim interroga, Deusne, cum
esset Pater, Filium genuit, an cum non esset Pa-
ter? Si enim cum esset Pater, existens existen-
tem genuit : contra si cum non esset, factus est,
non autem natura **282** Pater est. Omnem autem
ipsorum contentionem excludunt divinæ Scripturæ,
cum Moses quidem clamet de Filio : *Qui est, misit
me* ⁵⁶ : et evangelista : *In principio erat Verbum* ⁵⁷.
Nec semel dicit, *erat*, sed quater. Et rursus alibi :
Qui ex Deo est ⁵⁸ ; et : *Qui est in sinu Patris* ⁵⁹ ; et
in aliis : *Qui est in cælo* ⁶⁰ ; et in Apocalypsi : *Qui
est, et qui erat, et qui venturus est* ⁶¹ ; et Paulus :
Qui cum sit splendor gloriæ ⁶² ; et : *Qui cum in forma
Dei esset* ⁶³ ; et rursus : *Qui est in omnibus Deus be-
neditus* ⁶⁴ . Si Filius est verus Deus, et lux, et im-
mutabilis, et bonus, et sanctus, et Dominus : hæc
autem et Pater cum sit, non similiter est, sed am-

κούς.

(52) Editi καὶ δς ἦν, bene. At mss. sex καὶ δ ἦν,
nec aliter legitur in sacro textu.

(53) Editi οὐσίας ὑπεροχῆ, ἀλλὰ ποιότητος ὑπερ-
οχῆ. At mss. sex ut in contextu, inverso ordine.
Reg. secundus οὐσίας ὑπεροχῆν, ἀλλὰ ποιότητος
ὑπεροχῆν : quæ lectio, si præpositio κατὰ subau-
diatur, et ipsa οὐσούε recin' potest.

plius; non substantiæ exsuperantia, sed qualitatis præstantia. Substantia enim magis quam substantia non dicitur, sed qualitas qualitate: homo enim altero homine magis homo non dicitur, sed bonus bono melior, et justus justo justior. Genitorum eadem est natura, quæ est genitoris, etiamsi genitus alio modo esse habeat. Neque enim Abel, ex coitu genitus, ab Adamo diversus est, licet Adamus formatus sit ⁶⁵, non genitus. Si causa causato major est, differtque secundum substantiam: omnis autem pater causa est, et omnis filius causatus; patres filiis majores sunt, et ab eis secundum substantiam differunt, nec sunt unius substantiæ. Sed hoc verum non est. Interrogant, An Pater, posteaquam Filium genuit, eum gignere destiterit: et si hoc impetrarint, quod cessaverit; inducunt: Igitur etiam generare incæpit. Quidquid enim finem habet, habet quoque principium: non semper ergo erat Filius. Dicemus igitur, Si id quod desinit, necessario etiam principium habet, rursus si id quod principium habet, necessario quoque desinit: angeli igitur et cuncta incorporea cum esse cœperint, necessario etiam esse desinent. At hoc absurdum est. Fieri igitur potest, ut id quod esse incæpit, non desinat, et id quod desiit, non incæperit. Sin aliter, et ipse Filius si principium *essendi* habet, finem etiam secundum ipsos habet necessario; quandoquidem quidquid principium habet, id quoque finem habere volunt. Et quomodo hoc blasphemum non est? Sed et Dei præscientia principii expers, postquam facta sunt quæ præscivit, finem habet. Non itaque quod finem habet, id etiam necessario principium habet. Unum in rebus incorporeis dicitur, vel operatione, vel voluntate, vel substantia. Cum igitur Salvator dixerit: *Ego et Pater unum sumus* ⁶⁶, secundum aliquid eorum quæ modo scripsimus, dixit. Itaque si secundum operationem dicunt, necesse est et secundum substantiam dicere: quorum enim diversa substantia est, horum non est similis operatio. Si vero secundum voluntatem unum sunt, non solum quæcunque Pater vult, ea necesse est et Filium velle: sed quæcunque etiam Filius vult, ea necesse est et Patrem velle. Præcipiet igitur et Filius Patri quæ vult; siquidem et ipsi præcipitur. Sed si ei solum præcipitur, coactus ac invitus inservit. Quod si neque operatione, neque secundum substantiam, hoc est, ut consubstantialis sit Filius Patri.

283 *Quod vox, ingenuus, modum quemdam existendi, non substantiam significat.*

1. Si illud, *ingenitus*, substantia est, et illud, *genitus*, substantia, ob idque Pater et Filius consubstantiales non sunt, necessario omnis genitura unius

⁶⁵ Gen. 11, 7, ⁶⁶ Joan. x, 30.

(54) Editi *ἔχει*, codex unus *ἔχη*. Alii duo *ἔχοι*.
 (55) Voculam *οὖν* ex tribus mss. addidimus.
 (56) Editi *ἔξεν*. Antiqui sex libri *ἔξει*, ex quo fit, ut vox *ἀνάγκη* quæ paulo ante legitur, scribi debeat cum *ε* subscripto, *ἀνάγκη*.
 (57) Editi *Υἱὸς ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχων*. Antiqui duo libri *Υἱὸς ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχει*. Alii tres *Υἱὸς εἰ ἀρχὴν εἶναι ἔχει*.

Οὐσία γὰρ οὐσίας μᾶλλον οὐ λέγεται, ποιότης δὲ ποιότητος. Ἀνθρώπος γὰρ ἀνθρώπου μᾶλλον οὐ λέγεται· ἀγαθὸς δὲ ἀγαθοῦ, καὶ δίκαιος δικαίου. Τῶν γεννητῶν ἡ αὐτὴ φύσις πρὸς τὸν γεννήσαντα, καὶν ἐτέρως ὁ γεννηθεὶς τὸ εἶναι ἔχη (54). Οὐδὲ γὰρ Ἀβελ, ὁ ἐκ συνδυασμοῦ γεννηθεὶς, ἕτερος παρὰ τὸν Ἀδὰμ, τοῦ Ἀδὰμ μὴ γεννηθέντος ἀλλὰ πλασθέντος. Εἰ τὸ αἴτιον τοῦ αἰτιατοῦ μείζον καὶ διάφορον κατ' οὐσίαν, πᾶς δὲ πατὴρ αἴτιος, καὶ πᾶς υἱὸς αἰτιατὸς, μείζους καὶ διάφοροι κατ' οὐσίαν οἱ πατέρες τῶν υἱῶν, καὶ οὐ μίᾳς οὐσίας. Ἄλλ' οὐκ ἀληθές. Ἐρωτῶσιν· Εἰ, γεννήσας ὁ Πατὴρ τὸν Υἱόν, ἐπαύσατο τοῦ γεννᾶν αὐτόν· καὶν λάθωσιν, ὅτι ἐπαύσατο, ἐπαύωσιν· Οὐκοῦν καὶ ἤρξατο γεννᾶν. Πᾶν γὰρ τὸ τέλος ἔχον καὶ ἀρχὴν ἔχει· οὐκ ἄρα οὖν (55) ἦν ἀεὶ ὁ Υἱὸς. Ἐροῦμεν οὖν· Εἰ τὸ παύομενον ἀνάγκη καὶ ἀρχὴν ἔχειν, καὶ τὸ ἀρχὴν ἔχον ἀνάγκη καὶ παύεσθαι· ἀγγελοὶ οὖν καὶ πάντα τὰ ἀσώματα ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχοντα, ἀνάγκη καὶ τέλος τοῦ εἶναι ἔξει (56). Ἄλλ' ἄποπον. Δυνατὸν οὖν, καὶ ἀρξάμενον τοῦ εἶναι, μὴ πεπαῦσθαι, καὶ παυσάμενον, μὴ ἤρξθαι. Εἰ δὲ μή, καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς εἰ ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔχει (57), καὶ τέλος κατ' αὐτοὺς ἐξ ἀνάγκης ἔχει· ἐπειδὴ πᾶν τὸ ἀρχὴν ἔχον καὶ τέλος ἔχειν βούλονται. Καὶ πῶς οὐ βλάσφημον; Καὶ ἡ πρόβουσις ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἀρχὴν οὐκ ἔχουσα, μετὰ τὸ γενέσθαι περὶ ὧν προέγνω (58), τέλος ἔχει. Ὅστε οὐ τὸ τέλος ἔχον ἀνάγκη καὶ ἀρχὴν ἔχειν. Τὸ ἐν ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων, ἢ ἐνεργεία, ἢ βουλήσει, ἢ οὐσία λέγεται. Ὁ Σωτὴρ οὖν εἰπὼν· Ἐγὼ καὶ (59) Πατὴρ ἐν ἑσμεν, καθ' ἐν τι τῶν προγεγραμμένων εἰρηκεν. Οὐκοῦν εἰ μὲν κατ' ἐνεργεταν λέγουσιν, ἀνάγκη καὶ κατ' οὐσίαν λέγειν· τῶν γὰρ ἑτερουσίῶν οὐκ ἂν εἴη ἡ ἐνεργετα ὁμοία· εἰ δὲ κατὰ βούλησιν ἐν, οὐκ ὅσα ὁ Πατὴρ βούλεται μόνον, ἀνάγκη καὶ τὸν Υἱὸν βούλεσθαι, ἀλλ' ὅσα καὶ ὁ Υἱὸς βούλεται, ἀνάγκη καὶ τὸν Πατέρα βούλεσθαι. Ἐπιτάξει οὖν καὶ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ περὶ ὧν βούλεται, εἰ γὰρ καὶ ἐπιτάττειται. Εἰ δὲ ἐπιτάττειται μόνον, ἀναγκαζόμενος καὶ οὐχὶ (60) βουλόμενος ὑπηρετεῖ. Εἰ δὲ οὕτε ἐνεργετα οὕτε βουλήσει, λείπεται κατ' αὐτοὺς ἐν κατ' οὐσίαν εἶναι, τουτέστιν ὁμοούσιον Πατέρα καὶ Υἱόν.

vult, ea necesse est et Patrem velle. Præcipiet igitur et Filius Patri quæ vult; siquidem et ipsi præcipitur. Sed si ei solum præcipitur, coactus ac invitus inservit. Quod si neque operatione, neque secundum ipsos, ut unum sit

D *Ὅτι τὸ ἀγέννητος (61) ὑπάρξείως τινος δὴλωσις, καὶ οὐκ οὐσίας.*

1. Εἰ τὸ ἀγέννητος οὐσία ἐστὶ, καὶ τὸ γεννητὸς οὐσία, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ὁμοούσιοι Πατὴρ καὶ Υἱὸς, πᾶν ἐξ ἀνάγκης γέννημα μίᾳς οὐσίας· ὁμοούσια οὖν

(58) Editi *ἔγνω*. Veteres quatuor libri *προέγνω*.
 (59) Libri antiqui *ἐγὼ καὶ ὁ*. Deest articulus in vulgatis. Ibidem editi et mss. duo *Πατὴρ μου*. At in aliis duobus, quos sequimur, vox *μου* deest.
 (60) Pro illo, οὐ, quod in editis legitur, οὐχὶ edidimus ex libris antiquis.
 (61) Editi et mss. nonnulli τὸ ἀγέννητον. Alii tres mss. τὸ ἀγέννητος.

τὰ γεννήματα τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Καὶ πῶς οὐ βλάσφημον; εἰ ὁ ἀγέννητος πρὸς τὸν γεννητὸν Υἱὸν ἀντιδιαστελλόμενος οὐσία (62) ἐστὶ, καὶ ὁ ἄκτιστος πρὸς τὴν κτίσιν ἀντιδιαστελλόμενος οὐσία ἐστίν. Ἔσται οὖν καὶ ἀγέννητος οὐσία, καὶ ἄκτιστος οὐσία. Δύο οὖν ὁ Θεὸς (63), καὶ οὐ μία οὐσία. Ἔτι δὲ καὶ πᾶσα ἡ κτίσις ἔσται οὐσία μία. Ψευδὲς δὲ τοῦτο (64)· μία μὲν γὰρ κτίσις, διάφοροι δὲ οὐσίαι. Οὕτω δὲ καὶ τὸ ἄτρεπτον αὐτοῦ (65), καὶ τὸ ἀναρχον, καὶ πολλὰ ἕτερα οὐσίαι ἔσονται. Εἰ ἀγέννητον τὸν Πατέρα καὶ γεννητὸν τὸν Υἱὸν εἰπὼν τις, τὰς οὐσίας ἐδήλωσε, τὸν τρόπον τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν εἰπεῖν τις (66) θελήσας, πῶς ἂν ἑτέρως εἰπεῖν δυνήσεται ἢ οὕτως; Ὑπάρξεως οὖν τρόπος τὸ ἀγέννητος (67), καὶ οὐκ οὐσίας ἔνομα. Εἰ τὰ διάφορον τὴν ὑπαρξίν τοῦ εἶναι ἔχοντα διάφορον ἔχει καὶ τὴν οὐσίαν, οὐδὲ οἱ ἄνθρωποι ὁμοούσιοι. Ἄλλη γὰρ ὑπαρξις Ἀδάμ ἐκ γῆς πλασθέντος, ἄλλη δὲ Εὐας ἐκ πλευρᾶς γενομένης, ἄλλη δὲ Ἄβελ, ἐκ συνδυασμοῦ γάρ· ἄλλη δὲ τοῦ ἐκ Μαρίας, ἐκ παρθένου μόνης. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν πτηνῶν καὶ τετραπόδων. Εἰ ἀγέννητος ὁ Πατήρ, ὅτι μὴ ἐγεννήθη, ὁ δὲ Υἱὸς γεννητός, διὰ τοῦ γεννηθῆναι, μετὰ τὸν γεννηθέντα ὁ ἀγέννητος. Οὐ γὰρ εἶχε πρὸς τὸν ἀγέννητος κληθήσεται. Τῶν γὰρ ὄντων αἱ ἀντιδιαστολαί, οὐ τῶν μὴ ὄντων. Εἰ Θεὸς ἦν ποτε, Πατήρ δὲ οὐκ ἦν, γενόμενος Πατήρ προσείληφε τὸ, πατήρ. Ὡστε Θεὸς μὲν (68) ἀγέννητος, γεννητός δὲ Πατήρ· γεννητός ἄρα καὶ ἀγέννητος ὁ αὐτὸς ἀπλοῦς; ὦν. *pater* assumpsit. Quare Deus est quidem infactus : at est Pater factus : igitur qui idem est et simplex, est factus et infactus.

2. Εἰ τὸ ἀδύνατον ἐναντίον (69) τῷ δυνατῷ, καὶ τὸ ἄσπορον τῷ σοφῷ, καὶ πάντα τὰ ἀντιδιαστελλόμενα ἐναντία ἀλλήλοις, ἐναντίον καὶ τὸ ἀγέννητον τῷ γεννητῷ. Ἐναντίος οὖν ὁ Πατήρ τῷ Υἱῷ κατ' οὐσίαν, εἰ γε μὴ τρόπος ὑπάρξεως τὸν ἀγέννητον, ἀλλ' οὐσία. Εἰ κτίσμα καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱὸς, καὶ πάντα δὲ τὰ ὄντα κτίσματα, μᾶτην ἀγέννητος ὁ Πατήρ λέγεται, οὐκ ὄντος ὅλως γεννήματος πρὸς ὃ καλεῖται ἀγέννητος. Δικαιότερον οὖν ἄκτιστος ἢ ἀγέννητος λέγοιτο ἄν. Τὸ ἀγέννητος εἰ ἔνομα, οὐκ οὐσία. Τῶν γὰρ οὐσιῶν σημαντικὰ τὰ ὄνόματα, οὐκ αὐτὰ οὐσία. Εἰ δὲ αὐτοοὐσία τὸ ἀγέννητος, λεγέτωσαν τὸ ἔνομα αὐτῆς. Οὐ γὰρ ἐκ τῶν οὐσιῶν, ἀλλ' ἐκ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ἐνεργειῶν γνωρίζομεν, καὶ μάλιστα τὰ

(62) Editi ἀντιδιαστελλόμενος ἕτερα οὐσία. Vocem οὐ, quod in antiquis sex libris desit, defendendam censuimus. Rursus editi πρὸς τὴν κτίσιν ἀντιδιαστελλόμενος ἕτερα. Et hic quoque vocem οὐσίαν exprunximus, eorumdem librorum fidem secuti. Reg. tertius πρὸς τὴν κτίσιν ἀντιδιαστελλόμενος ἐν οὐσίᾳ ἐστὶν ἕτερα.

(63) Antiqui tres libri ὁ Θεός. Deest articulus in vulgatis.

(64) Editi καὶ τοῦτο. Vocula καὶ in quatuor mss. non legitur.

(65) Editi et Reg. tertius τὸ ἄτρεπτος αὐτοῦ καὶ τὸ ἀναρχος... οὐσία. Codex Colb. et alii duo Regii ut in contextu.

(66) Addita est vocula τις ex antiquis quinque libris.

(67) Codex Colb. et Reg. quartus τὸ ἀγέννητος.

A substantiæ est : genituræ igitur Filio Dei sunt con-substantiales. Et quomodo hoc non fuerit absurdum? Si ingenuus a genito Filio ex adverso distinctus, substantia est, et increatus a creatura ex adverso distinctus, substantia est. Erit ergo et ingenuus substantia, et increatus substantia. Proinde Deus dux, non una substantia est. Ad hæc et creatura omnis erit substantia una. Hoc autem falsum est : siquidem creatura una est, substantiæ vero diversæ. Sic autem et immutabile ejus, et principii privatio, et multa alia erunt substantiæ. Si ingenuus quis Patrem et genitum Filium dicens, significavit substantias; cum modum quo existunt voluerit quis dicere, qui aliter quam sic dicere poterit? Ingenuus igitur existendi est modus, non substantiæ nomen. Si quæ diversum existendi exordium habent, diversam etiam habent substantiam; ne homines quidem inter se sunt consubstantiales. Nam aliter existit Adam ex terra formatus, aliter Eva facta ex costa, aliter Abel, ex coitu videlicet, aliter qui ex sola Maria virgine natus est. Similiter autem et in volatilibus et in quadrupedibus. Si ingenuus Pater, quoniam genitus non est; Filius autem genitus, quoniam genitus est; posterior genito ingenuus est; quandoquidem non habebat quocum comparatus ingenuus vocaretur. Nam distinguuntur inter se quæ sunt, non autem quæ non sunt. Si Deus aliquando erat, nec tamen Pater erat; factus Pater, nomen

C 2. Si impossibile possibili contrarium est, si sapienti insipientis, si omnia quæ ex adverso distinguuntur contraria inter se sunt, etiam ingenuum genito est contrarium. Igitur contrarius est Pater Filio secundum substantiam, si modo ingenuum non sit existendi modus, sed substantia. Filius si creatura est, non genitura, et cuncta quæ sunt, creaturæ sunt, frustra Pater ingenuus dicitur, cum non sit omnino genitura, cujus respectu appelletur ingenuus; igitur potiori jure increatus quam ingenuus diceretur. Ingenuus si nomen est, non substantia est. Nomina enim substantias significant, sed non sunt substantia. Si vero vox, *ingenuus*, ipsa substantia est, illius dicant nomen. 284 Non enim ex sub-

D Alii mss. et editi τὸ ἀγέννητον.

(68) Illa, ὥστε Θεός μὲν, sic Trapezuntius interpretatus est : Quare Deus quidem ingenuus : genitus autem Pater : ingenuus ergo et genitus, idem, cum sit simplex : quæ verba, nisi explicentur, obscura videntur et intellectu difficilia. Puto autem scriptorem, quicumque tandem ille sit, in verbis ludere, et ad vocem γενόμενος, quæ præcedit, respicere : ut sit sensus, Deus antequam factus esset Pater, non erat factus Pater. Igitur Pater, cum simplex sit, factus et non factus dici potest : quod secum pugnare scriptori visum est. Hinc sequitur voces ἀγέννητος et γεννητός hoc loco aut idem valere quod voces ἀγέννητος et γεννητός, aut mendum esse librariorum, qui litteram ν voci utrique incaute addiderint.

(69) Editi ἐναντίαν. At mss. ἐναντίον.

stantiis, sed e nominibus et operationibus cognoscimus, et præsertim incorporea. *Ingenitus* si substantiæ Dei nomen est, aut Deus sua ipsius substantia cognita nomen substantiæ ignoravit: aut etiam, nomine cognito, audientes decepit. Dominus enim ait: *Omnipotens nomen meum* ⁶⁷. Et a Mose interrogatus quod ei esset nomen: *Ego*, inquit, *sum qui sum* ⁶⁸; et rursum: *Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob; hoc mihi nomen æternum* ⁶⁹. Et David: *Dominus nomen tibi* ⁷⁰. At hoc nomen, *ingenitus*, nec ipse sibi ascripsit, nec quisquam sanctorum dixit.

Si vero nec decepit, nec ignoravit (impium enim est horum aliquid dicere), *ingenitus* ei nomen non est. *Ingenitus* aut substantia est, aut accidens (nam præter hæc nihil esse potest): sed substantia non est, cum non sit quidquam quod ab eo ex opposito distinguatur. Est enim Filius genitus, at non quatenus substantia est, sed quatenus genitus fuit. Si vero accidens, aut natura insitum est, aut potest adesse et abesse. Sed, si natura insitum est, Deus necessario et substantia et accidens est. Quæ enim sunt ejusmodi, necessario accidunt quibus accidunt. Quod si contingenter adest, erit *ingenitus* aliquando et genitus. *Ingenitum* si dicunt Deum, eo quod genitus non est, non quid sit substantia ejus dicunt, sed quid non sit. Quippe substantia nulla ex iis quæ non est, sed ex iis quæ est cognoscitur. Nam et illud, *immortalis*, et illud, *incorruptibilis*, et illud, *immutabilis*, non substantiam illius, sed quod nec moriatur, nec corrumpatur, nec commutetur ut creaturæ, significant. Doceant igitur quid Deus sit, non quid non sit. Si *ingenitus* non substantiæ nomen est, sed ipsamet substantia: rursum si Filius est substantia, etiam Filius *ingenitus* est; imo vero substantia omnis erit *ingenita*. Si *ingenitum* substantia Dei est, et genitura substantia Filii: creatura igitur aut factura non est ipsius substantia. Filius enim una, non multæ substantiæ. Cum quis hominem, aut lapidem, aut lignum dicit, substantiam quamdam indicat: at cum genituram dicit, non substantiam simpliciter significat; alioqui genitura omnis esset una substantia. Quod si genitura substantiam quampiam non significat, neque *ingenitus* profecto. Deus si *ingenitus* est, eo quod genitus non est: sic et *incorruptibilis*, eo quod non corrumpitur. Quemadmodum igitur *incorruptibile* eum sine fine futurum significat: ita et *ingenitum*, principii **285** expertem esse. Si vero *ingenitus*

⁶⁷ Exod. xv, 3. ⁶⁸ Exod. iii, 14. ⁶⁹ ibid. 15. ⁷⁰ Psal. lxxxii, 19.

(70) Codex Colb. παντοκράτωρ δνομά μοι, *Omnipotens nomen mihi*. Apud LXX Κύριος δνομά αυτώ, *Dominus nomen illi*. Vulgata, *Omnipotens nomen ejus*.

(71) Articulum ante vocem Θεός ter addidimus ex libris antiquis: quod idem eadem auctoritate fecimus ante vocem Δαβίδ.

(72) Editi et Regii quatuor Κύριος δνομά σοι. *Dominus nomen tibi*. Alii duo Regii cum Colb. Κύριος δνομά αυτώ. *Dominus nomen ipsi*. Hic apud LXX δνομά σοι Κύριος, *Nomen tibi Dominus*. Aquilas, Symmachus et Theodotus, *Nomen tibi, Domine*.

ασώματα. Et τὸ ἀγέννητος δνομα τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ, ἢ τὴν οὐσίαν τὴν ἰδίαν εἰδῶς ὁ Θεὸς τὸ δνομα τῆς οὐσίας ἠγγόησεν, ἢ καὶ τὸ δνομα εἰδῶς τοὺς ἀκούοντας ἠπάτησε. Κύριος γάρ φησιν· *Παντοκράτωρ δνομά μου* (70). Καὶ παρὰ Μωσέως ἐρωτηθεὶς, τί δνομα αυτώ, φησιν· *Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν· καὶ πάλιν· Ὁ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ ὁ Θεὸς* (71) *Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ· τοῦτό μοι δνομα αἰώνιον· καὶ Δαβίδ· Κύριος δνομά σοι* (72). Ἀγέννητος δὲ δνομα οὐτε αὐτῶς ἐαυτῶ, οὐτε τις τῶν ἁγίων εἰρηκεν. Εἰ δὲ οὕτε ἠπάτησεν, οὐτε ἠγγόησεν (ἀσεβὲς γάρ τι τοῦτῳ εἰπεῖν), τὸ ἀγέννητος οὐκ δνομα αὐτοῦ. Τὸ ἀγέννητος ἢ οὐσία ἐστίν, ἢ συμβεθεκὸς (παρὰ ταῦτα (73) γὰρ οὐδὲν ἂν εἴη)· ἀλλ' οὐσία μὲν οὐκ ἐστίν, οὐτε γὰρ τὸ ἀντιδιαστελλόμενον αὐτῶ· γεννητὸς γὰρ ὁ Υἱός, οὐ καθὼ οὐσία, ἀλλὰ καθὼ ἐγεννήθη· εἰ δὲ συμβεθεκὸς, ἢ συμπέφυκεν, ἢ ἐνδέχεται ὑπάρχειν καὶ μὴ ὑπάρχειν. Ἄλλ' εἰ μὲν συμπέφυκεν, ἀνάγκη τῶ Θεῶ καὶ οὐσίαν (74) καὶ συμβεθεκὸς εἶναι. Ἐξ ἀνάγκης γὰρ τὰ τοιαῦτα συμβαίνει οἷς συμβέθεκεν. Εἰ δὲ ἐνδεχομένως (75), ἔσται καὶ ἀγέννητός ποτε καὶ γεννητός. Εἰ ἀγέννητον λέγουσι τὸν Θεὸν, ὅτι μὴ ἐγεννήθη, οὐ τί ἐστίν ἢ οὐσία αὐτοῦ, λέγουσιν, ἀλλ' τί οὐκ ἐστίν. Οὐδεμία δὲ οὐσία ἐξ ὧν οὐκ ἐστὶ γνωρίζεται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐστὶ. Καὶ τὸ θάνατος γάρ, καὶ τὸ ἀφθαρτος καὶ τὸ ἀτρέπτως, οὐ τὴν οὐσίαν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅτι μὴ ἀποθνήσκει, μὴτε φθείρεται, μὴτε τρέπεται ὡς τὰ κτίσματα, δηλοῖ. Διδασκώτευσαν οὖν τί ὁ Θεὸς ἐστίν, οὐ τί οὐκ ἐστίν. Εἰ τὸ ἀγέννητος οὐκ δνομα οὐσίας, ἀλλ' αὐτοουσία (76), οὐσία δὲ καὶ ὁ Υἱός· ἀγέννητος καὶ ὁ Υἱός, καὶ πᾶσα δὲ οὐσία ἀγέννητος. Εἰ τὸ ἀγέννητον οὐσία τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ γεννημα οὐσία τοῦ Υἱοῦ· τὸ κτίσμα οὖν ἢ ποίημα οὐκ οὐσία αὐτοῦ. Μία γὰρ καὶ οὐ πολλαὶ οὐσίαι ὁ Υἱός. Ἄνθρωπῶν τις εἰπῶν, ἢ λίθων, ἢ ξύλων, οὐσίαν τινὰ δηλοῖ· γέννημα δὲ εἰπῶν, οὐκ οὐσίαν ἀπλῶς δηλοῖ· ἐπεὶ πᾶν γέννημα οὐσία μία. Εἰ δὲ οὐκ οὐσίας τινὸς τὸ γέννημα σημαντικόν, οὐδὲ τὸ ἀγέννητος δηλονότι. Εἰ ἀγέννητός ἐστίν ὁ Θεός, ὅτι μὴ ἐγεννήθη· οὕτω καὶ ἀφθαρτος, ὅτι μὴ φθείρεται. Ὅσπερ οὖν τὸ ἀφθαρτον τὸ ἀτελεύτητον αὐτοῦ δηλοῖ, οὕτω καὶ τὸ ἀγέννητον τὸ ἀναρχον. Εἰ δὲ ἀγέννητος μὲν, οὐκ ἀφθαρτος δὲ, ἔσται μὲν ἀναρχος, οὐκ ἀτελεύτητος δὲ· ὅπερ ἀτοπον. Οὐκ οὐσία οὖν τὸ ἀγέννητος, ἀλλὰ δόλωσις τοῦ μὴ γεγεννησθαι. Εἰ φύσει ἀγέννητος ὁ Πατήρ, φύσει γεννητός καὶ ὁ Υἱός. Εἰ δὲ φύσει γέννημα, οὐκέτι κτίσμα. Ὅντος οὖν τοῦ φύσει γεννηματος (77), ἀνάγκη καὶ τὸν γεννησαντα εἶναι· γέννημα

(73) Editi et mss. nonnulli παρ' αὐτά. Alii παρὰ ταῦτα.

(74) Editi et aliquot mss. καὶ οὐσία. Reg. quartus καὶ οὐσίαν, recte.

(75) Illud, ἐνδεχομένως, positum hic videtur hac sententia: Taliter ut possit adesse aut abesse.

(76) Editio Basil. et quatuor mss. Regii ἀλλ' αὐτὸ οὐσία duabus vocibus, sed ipsam substantiam. Editio Stephanæ, ut notat Ducæus, et codex Colb. αὐτοουσία conjuncte, sed ipsamet substantiam.

(77) Editi τὸν φύσει γεννησαντα. Vox φύσει in mss. deest.

γὰρ χωρὶς γεννήσαντος οὐκ ἂν εἴη. Λεγέτωσαν οὖν ἅπαντες τὸν γεννήσαντα, εἰ ὁ Πατήρ οὐκ ἐγέννησεν. Εἰ ὁ Θεὸς ἀγέννητος οὐσία, καὶ ὁ Υἱὸς (78) γεννητὸς οὐσία, καὶ ὁ Παράκλητος κτίσμα οὐσία, τὸ, Πατήρ καὶ Υἱὸς καὶ ἅγιον Πνεῦμα, ὀνόματα μόνον χωρὶς οὐσιῶν. Βαπτίζετοσαν οὖν εἰς ἀγέννητον, καὶ γεννητὸν, καὶ κτίσμα. Τὰ γὰρ πρόγματα τῶν ὀνομάτων ἰσχυρότερα, καὶ τὰ ὄντα τῶν λεγομένων πρὸς ἐνέργειαν ὠφελιμώτερα. Εἰ ἀγέννητος, φασίν, ὁ Πατήρ, γεννητὸς δὲ ὁ Υἱὸς, οὐ τῆς αὐτῆς οὐσίας. Ἀγέννητος γὰρ καὶ γεννητὸς οὐκ ἂν εἴη μιᾶς οὐσίας. Ἄλλ' οὐκ οὐσίας ἡμεῖς ταῦτα λέγομεν, ὀνόματα δὲ δηλοῦντα τὴν ἐκάστου αὐτῶν ὑπαρξίν. Οὐδὲν δὲ καλῶς διαφόρων ὀνομάτων μιαν οὐσίαν εἶναι, ὡς καὶ τὸ ἐναντίον διαφόρων οὐσιῶν τῆς κτίσεως ἐν ὄνομα.

quæ nominantur. Si Pater, inquit, ingenuus, genitus vero Filius, non sunt ejusdem substantiæ. Nam ingenuus et genitus unius substantiæ esse non possunt. At nos hæc non substantias, sed nomina dicimus, quibus nominibus existentia uniuscujusque earum significatur. Unam autem diversorum nominum substantiam esse prohibet nihil, quemadmodum etiam, vice versa, nihil vetat diversarum substantiarum unum nomen esse in creaturis.

3. Εἰ ὁμοούσιος, φασίν, ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ ὁ Πατήρ δὲ ἀγέννητος, ὁ δὲ Υἱὸς γεννητὸς· ἡ αὐτὴ ἄρα οὐσία ἀγέννητος καὶ γεννητὴ. Ἄλλ' οὐ μέρος φαμὲν τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς, ὡς διαιρουμένην τὴν οὐσίαν ἀγέννητον καὶ γεννητὸν εἶναι, ἀλλ' ὅλον ὅλου γεννητὸν ἐξ ἀγέννητου, τέλεια δύο, καὶ οὐ δύο μέρη ἐξ ἑνὸς τινος. Εἰ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς ἐλήλυθεν ὁ Σωτήρ, ὡς αὐτὸς φησιν, Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Πατρὸς μου· πάντα ὅσα ὁ Πατήρ λέγεται (79), ἀνάγκη καὶ τὸν Υἱὸν λέγεσθαι. Λεχθήσεται οὖν καὶ ἀγέννητος, εἰ καὶ τοῦτο ὄνομα τοῦ Πατρὸς. Εἰ δὲ (80) τιμὴ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τὸ ἀγέννητος ὄνομα, ὁμοίως δὲ καὶ τὸν Υἱὸν τιμᾶν δεῖ, κατὰ τὴν αὐτοῦ φωνὴν τὴν λέγουσαν· Ἴνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα· ἀνάγκη καὶ τὸν Υἱὸν ἀγέννητον λέγειν, ἵνα μία τιμὴ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ σώζηται. Εἰ ἐφάνερωσεν ὁ Υἱὸς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς τοῖς ἀνθρώποις, ὡς αὐτὸς φησιν, Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, κύριον δὲ τῆς οὐσίας αὐτοῦ ὄνομα τὸ ἀγέννητος· δεικνύτωσαν ποῦ ἀγέννητον αὐτὸν ὁ Σωτήρ εἶρηκεν. Εἰ μείζων πάντων ἐστὶν ὁ Θεὸς, πότερον ἢ οὐσία (81) μείζων ἐστίν, ἢ τῷ πάντων αὐτὸν αἴτιον εἶναι, αὐτὸν δὲ μηδενὸς γεγενῆσθαι; Εἰ μὲν γὰρ ἢ οὐσία, καὶ πᾶσα ἢ οὐσία μείζων πάντων ἐστίν· εἰ δὲ ἢ ἀγέννητος, οὐ ταῦτον ἄρα οὐσία καὶ ἀγέννητος (82). Εἰ τὸ ἀγέννητον ἐστὶ τι, καὶ τὸ ἀθάνατον, καὶ τὸ ἀτελεύτητον, καὶ τὸ ἄνοσον, καὶ τὸ ἀγήρων (83) ἐστὶ τι. Οὐκοῦν τῷ μὲν ἀγέννητος εἶναι ὑπερ-

quidem est, non autem incorruptibilis : principii, non finis erit expers; quod absurdum est. Proinde ingenuus substantia non est : sed genitus non esse significat. Si natura ingenuus est Pater, Filius quoque natura est genitus . sed si genitura est natura, nequaquam est creatura. Itaque cum genitura sit natura, necesse est et genitorem esse; quandoquidem genitura sine genitore esse non potest. Dicant igitur genitorem, si Pater non genuit. Si Deus ingenuus est substantia, et Filius genitus substantia, et Paracletus creatura substantia, Pater, et Filius, et Spiritus sanctus nomina solum sunt sine substantiis. Baptizent ergo in ingenuo, et genito, et creatura. Res enim nominibus sunt potiores : et ea

B quæ exstant, sunt ad operationem utiliora, quam quæ nominantur. Si Pater, inquit, ingenuus, genitus vero Filius, non sunt ejusdem substantiæ. Nam ingenuus et genitus unius substantiæ esse non possunt. At nos hæc non substantias, sed nomina dicimus, quibus nominibus existentia uniuscujusque earum significatur. Unam autem diversorum nominum substantiam esse prohibet nihil, quemadmodum etiam, vice versa, nihil vetat diversarum substantiarum unum nomen esse in creaturis.

3. Si consubstantialis, inquit, Filius Patri est, Pater autem ingenuus, Filius vero genitus : eadem igitur substantia ingenua et genita. Sed non dicimus Filium Patris partem esse, sic ut ingenuum et genitum sint substantia divisa : sed totum genitum ex toto ingenuo, perfecta duo, non partes duas ex aliquo uno. Si Servator in nomine Patris venit, ut ipse ait : *Ego veni in nomine Patris mei* ⁷¹; quidquid Pater dicitur, id Filium quoque dici necesse est. Proinde dicetur etiam ingenuus, si et hoc nomen Patris est. Quod si nomen *ingenuus* honor est Patris, similiter autem si Filium quoque honorare oportet, secundum ipsius vocem, quæ dicit : *Ut omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem* ⁷²; necesse est et Filium ingenuum dicere, ut unus Patris et Filii honor servetur. Si Filius nomen Patris hominibus manifestavit, ut ipse dicit : *Manifestavi nomen tuum hominibus* ⁷³, *ingenuus* autem nomen est substantiæ ipsius proprium; ostendant ubi Salvator ipsum ingenuum nominavit. Si Deus omnibus major est, majorne est substantia, an quoniam ipse causa est omnium, nec a quoquam genitus est? Si enim quatenus substantia, etiam substantia omnis omnibus major est : sin autem quatenus ingenuus; igitur substantia et ingenuus idem non sunt. Si *ingenuus* est aliquid, etiam immortale, sine carens, morborum exsors, senectutis nescium, aliquid erunt. Proinde quoniam ingeni-

⁷¹ Joan. v, 43. ⁷² ibid. 23. ⁷³ Joan. xvii, 6.

(78) Codex unus et editi, καὶ ὁ Χριστός. Alii quinque mss., καὶ ὁ Υἱός. Utramque lectionem Reg. sextus præfert, alteram in contextu, alteram in margine. Mox vocem οὐσία edendam curavimus eum et subscripto, quod melius judicavimus.

(79) Sic mss. nostri. Deerat articulus in vulgatis. Nec ita multo post Colb. et Reg. quintus οὖν καὶ τὸ ἀγέννητος.

(80) Codices non pauci ei δέ. Vocula δὲ ab editis aberat.

(81) Editi et mss. multi πότερον καὶ οὐσία, utrum

substantia quoque major est, sic ut vox οὐσία sit in nominativo. Codex Colb. πότερον ἢ οὐσία cum et subscripto, rectius. Ita enim illud, ἢ οὐσία, respondebit illi, ἢ τῷ.

(82) Codex Colb. οὐσία καὶ ἀγέννητον. Ibidem editi et mss. nonnulli ei τὸ ἀγέννητος. Alii tres mss. ἀγέννητον, melius. Ita enim illud, ἀγέννητον, concordabit cum iis quæ sequuntur vocibus, ἀθάνατον, ἀτελεύτητον, etc.

(83) Editi τὸ ἀγήρων. Veteres quinque libri τὸ ἀγήρων.

tus est, superabit omnes : at in reliquis idem erit A cum angelis spiritibusque et animabus. Nam et hæc immortalia sunt, et finis expertia. Quod si non per ea, quæ non est, sed per ea quæ est, excedit (neque enim homo hoc præstantior est bruto, quod animæ aut sensus expertus non sit; cum hæc etiam sit irrationalis; sed hoc, quod rationalis est) : sic et Deus non quod ingenitus sit, sed quod omnium causa sit, major erit. Si ingenitus a genito ex adverso distinguitur, ingenitus autem substantia simplex est; etiam eo quod immutabilis, et immortalis et figuræ exors est, et ob reliqua, ex adverso a genito distinguetur. Si enim aliquo quidem distinguitur, **286** reliquis vero nequaquam; compositus, non simplex est. Si is qui cognovit Deum esse ingenitum, quid tandem sit Deus accurate cognovit, rursus, si nihil majus est quam Deum secundum naturam ipsius cognoscere, imo si hæc est vita æterna : qui nos docuit ingenium esse Deum, is major invenietur iis quæ Deus diligentibus ipsum præparavit. Nam fieri non potest ut homo quidquam cognoscat eorum, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, quæ nec in cor hominis ascenderant ⁷⁴. Atqui peccatores etiam nomen *ingenitus* audivere. Quod igitur majus est, id aut per se ipsum aut per alium Deus peccatores docuit : quod vero minus est, nihilque ad vitam æternam confert, id iustis servavit. Et quomodo hoc absurdum non est? *Ingenitus* neque definitio, neque proprium Dei est. Hæc enim convertuntur cum iis, quorum sunt definitio aut proprium. Homo enim est animal rationale, mortale, intelligentiæ ac scientiæ capax; et si quid animal rationale, mortale, intelligentiæ ac scientiæ capax, hoc homo est; proprium vero hominis est risibile; et si quid risibile est, homo est. *Ingenitum* autem si quis concedet dici de solo Deo, non continuo si quid etiam Deus est, hoc ipsum est ingenitum. Itaque *Filius*, quanquam Deus est, tamen ingenitus non est. *Ingenitus* igitur neque definitio, neque proprium est Dei : quippe non convertitur.

Quod Filius creatura non est.

1. Si Filius creatura Dei est, omnis autem creatura creatoris serva; Christus Dei servus est, non Filius. Non igitur sumpsit formam servi, cum esset Dominus, sed erat servus. Potestas eadem non communis est facturæ cum factore : nihil ergo commune est Patri cum Filio, ne creatio quidem, si factura non genitura Filius est. Si Filius genitura D

⁷⁴ I Cor. II, 9.

(84) Editi El δὲ μὴ ἀφ' ὧν. Vocula μὴ deest in nostris septem codicibus.

(85) Codices non pauci ἀλλὰ τῶν. Editi ἀλλὰ τὸ.

(86) Editi τῶν γεννητῶν. At mss. τῶν γεννητῶν.

(87) Veteres nostri libri καὶ τὸ. Editi καὶ τῶν, recte. Etenim vox πᾶσιν, quæ mox sequitur, videtur ita exigere. Reg. secundus καὶ τὸ ἀτρεπτον καὶ ἀθάνατον καὶ ἀσχημάτιστον. Ibidem mss. nonnulli πρὸς τὸ γεννητῶν.

(88) Editi διδάξας ἡμᾶς. At mss. plerique omnes ἡμᾶς, et ita legerat interpres.

(89) Editi δεκτικὸν, καὶ ἀνθρωπος τοῦτο, καὶ τοῦτο ἀνθρωπος· ἴδιον. Veteres quidam libri brevius,

ἔξει πάντων, τοῖς δὲ ἄλλοις ταῦτόν ἐσται ἀγγέλοις καὶ πνεύμασι καὶ ψυχαῖς. Καὶ γὰρ ταῦτα ἀθάνατα καὶ ἀτελεύτητα. El δὲ μὴ ἀφ' ὧν (84) οὐκ ἐστίν, ἀλλ' ἀφ' ὧν ἐστίν ὑπερέχει (οὐδὲ γὰρ ἀνθρωπος ἀλόγου βελτίων τῶ μὴ εἶναι ἀψυχος καὶ ἀναίσθητος· ταῦτα γὰρ καὶ τὸ ἄλογον, ἀλλὰ τῶ (85) εἶναι λογικός)· οὕτω καὶ ὁ Θεός, οὐ τῶ ἀγέννητος, ἀλλὰ τῶ πάντων αἰτίος εἶναι, ἐστὶν μεζῶν. El ἀντιδιαστέλλεται ὁ ἀγέννητος τῶ γεννητῶ (86)· ὁ δὲ ἀγέννητος οὐσία ἀπλή· καὶ τῶ (87) ἀτρεπτος καὶ ἀθάνατος καὶ ἀσχημάτιστος, καὶ πᾶσιν ἀντιδιασταλήσεται πρὸς τὴν γεννητόν. El γὰρ τι μὲν ἀντιδιαστέλλεται, τοῖς δὲ λοιποῖς οὐ, σύνθετος καὶ οὐκ ἀπλοῦς. El ὁ γούος, ὅτι ἀγέννητός ἐστίν ὁ Θεός, ὃ τι ποτέ ἐστίν ὁ Θεός ἀκριβῶς ἔγνω, μεζῶν δὲ οὐδὲν ἐστὶ τοῦ τὸν Θεὸν κατὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν γῶναι, ἀλλ' αὕτη ἐστίν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ὁ διδάξας ἡμᾶς (88), ὅτι ἀγέννητός ἐστίν ὁ Θεός, μεζῶν εὐρεθήσεται ὧν ὁ Θεός ἠτοίμασε τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν. Ἐκείνων γὰρ οὐδὲν δυνατὸν ἀνθρωπον ὄντα γῶναι· ὧν οὔτε ὀφθαλμὸς τις εἶδεν, οὔτε οὖς ἤκουσεν, οὔτε ἐπὶ καρδίᾳ ἀνθρώπου ἀνέβη. Ἀλλὰ μὴν καὶ ἀμαρτωλοὶ τὸ ἀγέννητος ὄνομα ἤκουσαν. Τὸ μεζῶν οὖν ἡ δι' ἑαυτοῦ ἢ δι' ἐτέρου ὁ Θεός τοὺς ἀμαρτωλοὺς διδάξας, τὸ ἤττον καὶ μῆδὲν εἰς ζωὴν αἰώνιον συντελοῦν τοῖς δικαίοις ἐφύλαξε. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον; Τὸ ἀγέννητος οὔτε ὄρος ἐστὶ Θεοῦ, οὔτε ἴδιον. Ταῦτα γὰρ ἀντιστρέφει ἐκείνοις ὧν ὄρος ἢ ἴδιον τυγχάνουσιν. Ἀνθρωπος γὰρ ζῶν λογικὸν, θνητόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· καὶ εἰ τι ζῶν λογικόν, θνητόν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν, ἀνθρωπος τοῦτο (89)· ἴδιον δὲ ἀνθρώπου τὸ γλαστικόν, καὶ εἰ τι γλαστικόν, ἀνθρωπος. Τὸ δὲ ἀγέννητος εἰ τις συγχωρήσει ἐπὶ μόνου Θεοῦ λέγεσθαι, οὐκ ἄμα καὶ εἰ τι Θεός, τοῦτο ἀγέννητον. Ὁ οὖν Υἱός, Θεός ὧν, οὐκ ἀγέννητός ἐστίν. Οὔτε γοῦν ὄρος (90) οὔτε ἴδιον τὸ ἀγέννητος· οὐ γὰρ ἀντιστρέφει (91).

Ὅτι οὐ κτίσμα ὁ Υἱός.

1. El κτίσμα Θεοῦ ὁ Υἱός, πᾶν δὲ κτίσμα δοῦλον τοῦ κτίστου· δούλος (92) ὁ Χριστός, καὶ οὐκ Υἱός τοῦ Θεοῦ. Οὐκ ἔλαβεν οὖν μορφήν δούλου, Κύριος ὧν, ἀλλ' ἦν δούλος. Τὸ ποίημα τῶ ποιητῆ τῆς αὐτῆς δυνάμεως οὐ κοινωνεῖ· οὐδὲν ἄρα κοινόν ἐστίν Υἱοῦ καὶ Πατρὸς· οὐδὲ ἡ κτίσις, εἴπερ ποίημα καὶ οὐ γέννημα ὁ Υἱός. El γέννημα ὁ Υἱός, ὡς ἐν τῶν γεννη-

δεκτικόν, ἀνθρωπος τοῦτο· ἴδιον. Regii primus et quartus uti credimus.

(90) Editi Οὔτε γοῦν ὄρος. At mss. multi οὔτε γὰρ ὄρος.

(91) In nostris septem codicibus post verbum ἀντιστρέφει sequuntur illa, εἰ τιμὴ τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τὸ ἀγέννητος ὄνομα, ὁμοίως δὲ καὶ τὸν Υἱὸν τιμᾶν δεῖ· εἰ δεῖ et reliqua usque ad verbum σώζηται· sed hæc omnia superiorum. tertio a quolibet legi possunt. Cur autem a librariis his scripta sint, nescire me fateor.

(92) Antiqui tres libri δούλος ἄρα.

μάτων, πᾶν δὲ γέννημα κτίσμα, οὐ κτίσμα ὁ Υἱός· οὐδὲ γὰρ γέννημα ὡς ἐκεῖνα. Εἰ ἐλάττονα ὁ Θεὸς δημιουργεῖν οὐκ ἠδύνατο τοῦ ἐνὸς Υἱοῦ (93), διὰ τὸ μὴ πεφυκέναι· οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἄρα (94) διάφορα δημιουργήσει, ἀλλὰ ἓν τι. Εἰ τὰ ἐλάττω ὑπὸ ἐλάττονος δημιουργεῖται, καὶ τὰ μείζονα δὲ ὑπὸ μείζονος· διὰ πολλῶν ἄρα ἢ κτίσις, ἔπει οὐ πᾶσα ἴση. Εἰ δημιουργικὸς ὁ Θεὸς φύσει, οὐκ ἐνὸς ἔσται, ἀλλὰ πολλῶν. Ἡ γὰρ ἀσθενεῖα ἄλλο οὐ δημιουργεῖ, ἢ φθόνῳ καὶ βασκανίᾳ. Εἰ διὰ Υἱοῦ Πατρὸς δύναμις ἐδημιούργησε, Πατὴρ καὶ οὐκ Υἱὸς ὁ δημιουργὸς, ὡσπερ οὐδὲ τὸ ἐργαλεῖον ὁ τεχνίτης. Οὐκ ἄρα οὖν ταπεινότερον (95) ἢ κατὰ τὸν Πατέρα τὸ δημιουργεῖν τὰ ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ γενόμενα. Εἰ τὴν δημιουργίαν τῆς οὐσις κτίσεως ἐπισχύνθη δι' ἑαυτοῦ ποιῆσαι ὁ Θεός, καὶ τὴν δοξολογίαν αὐτῆς οὐ προσέεται. Ἄ γὰρ ποιῆσαι ἐπισχύνετο, γενόμενα ἴδια νομισθῆναι οὐ θελήσει. Εἰ ταῦτον κτίζειν καὶ γενεᾶν τὸν Θεόν, ἔπειθ' ἀπλοῦς· ταῦτόν καὶ τὸ σώζειν αὐτόν καὶ ἀπολλύειν, καὶ ζωογονεῖν καὶ ἀποκτείνειν. Εἰ δὲ τοῦτο (96), ταῦτόν ἄρα σωτηρία καὶ ἀπώλεια, καὶ ζωὴ καὶ θάνατος. Εἰ Θεοῦ Χριστὸς δύναμις καὶ σοφία, ταῦτα δὲ ἄκτιστα καὶ συναΐδια Θεῷ (οὐ γὰρ ἦν ποτε ἄσσοφος καὶ ἀδύναμος)· ἄκτιστος καὶ συναΐδιος Χριστὸς Θεῷ· εἰ δὲ, καθὸ ἐνέργεια, δύναμις, καὶ σοφία Θεοῦ λέγεται, καὶ ἡμεῖς δύναμις καὶ σοφία Κυρίου λεγόμεθα ἂν (97), ὡς αὐτὸς Θεοῦ. Ἄλλ' ἄτοπον. Εἰ μὴ αἰδιος Θεὸς ὁ Υἱός, ἐξ ἀνάγκης πρόσφατος· εἰ μὴ ἀληθινός, ψευδής· εἰ μὴ φύσει, θέσει. Ἀσεβῶν δὲ προσφάτους καὶ ψευδέσι καὶ μὴ φύσει λατρεύειν. Οὐκ ἔσται γὰρ σοί, φησί, Θεὸς πρόσφατος· καὶ ὁ Παῦλος· Ἄλλὰ τότε μὴν, οὐκ εἰδότες Θεόν, ἐδουλεύσατε τοῖς φύσει (98) μὴ οὖσι θεοῖς. Ἡ ἀσεβεῖς (99) οἱ οὕτω Χριστῷ λατρεύοντες· ἢ φύσει καὶ ἀληθινὸς Θεός, καὶ εἰσεβεῖς. Εἰ ὁ (1) Υἱὸς ἐνεργήμα, καὶ οὐ γέννημα, οὔτε ὁ ἐνεργήσας, οὔτε μὴν τὸ ἐνεργηθὲν αὐτός ἐστιν (ἕτερον γὰρ ἦν ἢ ἐνέργεια παρὰ ταῦτα), ἀλλὰ καὶ ἀνυπόστατος· οὐδεμία γὰρ ἐνέργεια ἐνυπόστατος. Εἰ δὲ τὸ ἐνεργηθὲν, τρίτος ἐκ Πατρὸς, καὶ οὐκ ἀμεσίτετος. Ὁ ἐνεργήσας γὰρ πρῶτος, εἶτα ἢ ἐνέργεια, καὶ οὕτω τὸ ἐνεργηθὲν. Εἰ μονογενὴς ὁ Υἱός, διὰ τὸ μόνος ἐκ μόνου γεγενῆσθαι (2)· μονόκτιστος κυριώτερον ἂν λέγοιτο, κτίσμα μὲν ἀληθῶς κατ' Εὐνόμιον ὢν, γέννημα δὲ ψευδωνύμως καλούμενος. Εἰ ὁ Υἱὸς δημιουργημα τοῦ Πατρὸς μόνος, τὰ δὲ πάντα τοῦ Υἱοῦ, εἰπῶν, *Τὰ ἐμὲ πάντα σὰ ἐστί, δυνατόν εἰπεῖν· ἐπαγαγὼν δὲ, Καὶ τὰ σὰ ἐμά, κατ' Εὐνό-*

A est, non tanquam una e genituris; omnis autem genitura creatura est, non creatura Filius est, neque enim genitura est ut illa. Si Deus pauciora uno Filio condere non poterat, quod naturæ suæ non convenit: igitur nec Filius condet diversa, sed unum quid. Si minora a minore creantur, et majora a majore; per multos ergo sunt creaturæ, cum omnes non sint æquales. Deus si conditor est natura, non unius erit, sed multorum. Nam aliud non creat aut imbecillitate, aut invidia et livore. Si Patris potentia per Filium creavit, Pater creator est, non Filius, quemadmodum neque instrumentum artifex est. Non est igitur res humilior quam ut Patri conveniat, creare quæ facta sunt a Filio. Si creaturarum creationem per se facere Deus erubuit, etiam glorificari ab illis non sustinet. Quæ enim facere erubescerat, ea ubi facta fuerint, sua putari nolet. Si idem est, Deum creare et generare, quoniam simplex est: idem etiam erit, servare et perdere, vivificare et occidere. Quod si ita est, igitur salus et perditio, et vita et mors idem sunt. Si Christus potentia ac sapientia Dei est ⁷⁸, hæc autem increata sunt ac cœterna Deo (non enim fuit unquam insipiens aut impotens): increatus est Christus, et una cum Deo æternus: sin autem, quatenus est operatio, dicitur potentia et sapientia Dei: nos quoque potentia et sapientia Domini dici possumus haud aliter atque ipse, Dei. Sed hoc absurdum est. Si Filius Deus æternus non est, erit necessario recens: si non verus, falsus: si non natura, adoptione. Impiorum autem est recentis et falsos nec natura deos colere. *Non enim erit tibi*, inquit, *Deus recens* ⁷⁹. Et Paulus: *Sed tunc quidem ignorantes Deum, servivistis iis, qui natura non sunt divi* ⁷⁷. Aut impii sunt qui Christum sic colunt: aut natura et verus Deus est, atque adeo pii. Si Filius operatio est, non genitura, neque qui operatus est, neque opus ipsum ipse est (aliud enim est operatio præter hæc): sed etiam non subsistit; nulla enim subsistit operatio. Si vero opus ipsum est, tertius a Patre, non immediatus est. Qui enim operatus est, primus est: deinde operatio, tum demum opus. Si Filius unigenitus est, quod solus a solo genitus est, unicreatus magis proprie diceretur; cum secundum Eunomium vere creatura sit, falso autem nomine genitura vocetur. Si Filius solus creatura Patris est, reliqua vero omnia, Filii,

⁷⁸ I Cor. 1, 24. ⁷⁹ Psal. LXXX, 10. ⁷⁷ Gal. IV, 8.

(93) Editi ἠδύνατο πλὴν τοῦ. Illud, πλὴν, in nostris septem mss. deest.

(94) Codices tres ὁ Υἱὸς ἄρα. Vox ἄρα neque in aliis mss., neque in editis legitur.

(95) Editio Paris. τεχνίτης. Ἡν ἄρα ταπεινότερον. At nostri septem mss. τεχνίτης. Οὐκ ἄρα οὖν ταπεινότερον, et ita Ducæus jampridem emendaverat ex Henriciano.

(96) Editi ἀποκτείνειν. Εἰ δὲ τοῦτο ταῦτόν, ἄρα καὶ σωτηρία. Codex Colb. et Regii tres mss. ἀποκτείνειν. Εἰ δὲ τοῦτο, ταῦτόν ἄρα σωτηρία, bene: ubi notes velim interpunctionem.

(97) Editi λεγόμεθα. Codex unus λεγώμεθα. Alii duo λαγόμεθα. Antiqui duo libri pro Κυρίου habent Χριστοῦ.

(98) Codex Colb. ἐλατρεύσατε τοῖς φύσει. Ibidem editi ἢ ἀσεβεῖς οὖν οἱ.

(99) Veteres duo libri Ἡ οὖν ἀσεβεῖς. Libri vetustiores Ἡ ἀσεβεῖς οἱ.

(1) Reg. tertius ἀληθινὸς Θεός καὶ ἀψευδής εἰ οἱ. Reg. secundus φύσει καὶ ἀληθινὸς Θεός, καὶ εἰσεβῶν, et hoc piorum est. Editi cum Reg. quinto et cum Colb. uti in contextu.

(2) Reg. tertius γεγενῆσθαι.

cum dixit: *Mea omnia tua sunt* ⁷⁸, licuit dicere: *A sed cum addidit: Et tua mea* ⁷⁹, non amplius recte secundum Eunomium. Nam ipse sui ipsius esse non poterat. Itaque manifeste comperitur de ipsorum similitudine, deque substantia in omnibus quamlibet

μιον οὐκέτι καλῶς. Αὐτὸς γὰρ ἑαυτοῦ εἶναι οὐκ ἤδύνατο. Φαίνεται: οὖν, ὅτι περὶ τῆς ὁμοιότητος καὶ τῆς κατὰ πάντα ἀπαρallάκτου καὶ ὁμοίας οὐσίας αὐτῶν, οὐ περὶ κτισμάτων διαλεχθεῖς.

2. Si Deus similiter creat et generat, Christus similiter et creator noster et Pater est: est namque Deus, nec opus est ipsi ea quæ per Spiritum sanctum fit adoptione; quemadmodum nec opus fuit, ut per alium quempiam creaturæ ipsius facti simus: præsertim cum creaturæ multæ ne ita quidem natura comparatæ sint ut spiritum accipiant adoptionis, veluti bruta et inanimata. Si nos qui creaturæ sumus, per Spiritus sancti adoptionem efficimur filii, dicant si Filius etiam creatura est, per quem in Patris adoptionem pervenerit? Si quæcunque habet Pater, Filii quoque sunt, nec quidquam habet Pater, præter ea quæ per Filium facta sunt, nisi secundum eos, ipsum solum; etiam ipse seipsum habere debet: quod fieri non potest. Si imago omnino similis est, prout imago est Filius: creatura autem nihil similis creatori, imo in omnibus dissimilis; Filius cum imago sit Patris, creatura ejus esse non potest. Si incorporeum, cum generat, necessario tanquam corporeum generat, etiam cum videt, **288** videbit tanquam corpus; et cum audit, audiet tanquam corpus, omnemque operationem tanquam corpus operabitur: si vero hæc se aliter habent, etiam generans aliter profecto generabit. Quod quis non habet, id aliis largiri non potest: si igitur Filius creatura et servus est, alios liberos facere non potest. Quod natura medium est inter aliqua, extrema utraque contingit: proinde si Dei ac nostri mediator Christus est natura, non secundum dispensationem, Deus et creatura natura conjuncta sunt. Si Filius Patri similis est, non tamen secundum substantiam, reliquum est ut vel forma, vel operatione: sed forma non potest; nullum enim incorporeum in forma est; sin autem operatione, et ipse nihil alienum operatus esset, sed aliquid tale quale ipse est, siquidem factura est Patris, non genitura. Præterea etiam ante dictum est, quod operatione simile est

2. Εἰ Θεὸς ὁμοίως κτίζει καὶ γεννᾷ, ὁμοίως καὶ κτίστης ἡμῶν καὶ Πατὴρ ἐστὶν ὁ Χριστός. Θεὸς γὰρ, καὶ οὐ χρεία (3) τῆς διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος υἰοθεσίας· ὡσπερ οὐδὲ τοῦ δι' ἄλλου τινὸς γεγενῆσθαι ἡμᾶς αὐτοῦ κτίσματα· καίτοι γε πολλὰ τῶν κτισμάτων οὐδὲ τὸ τῆς υἰοθεσίας πνεῦμα φύσιν ἔχει δέχεσθαι, ὡς τὰ ἄλογα καὶ τὰ ἄψυχα. Εἰ ἡμεῖς, κτίσματα ὄντες, διὰ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος υἰοθεσίας υἱοὶ γινόμεθα, λεγέτωσαν, εἰ καὶ ὁ Υἱὸς κτίσμα ἐστὶ, διὰ τίνος εἰς υἰοθεσίαν τοῦ Πατρὸς ἐγένετο; Εἰ πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐστὶν, οὐδὲν δὲ (4) ἔχει ὁ Πατὴρ χωρὶς τῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ γενομένων, εἰ μὴ, κατ' αὐτοῦς, αὐτὸν μόνον· καὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ ἔχειν ὀφείλει· ὅπερ ἀδύνατον. Εἰ ἡ εἰκὼν πάντως ὁμοία, καθοτιοῦν (5) ὁ υἱὸς ἐστὶν εἰκὼν· ἡ δὲ κτίσις κατ' οὐδὲν ὁμοία τῷ κτίσαντι, ἀλλὰ κατὰ πάντα ἀνόμοιος· εἰκὼν ὦν τοῦ Πατρὸς ὁ Υἱὸς, οὐκ ἂν εἴη κτίσις αὐτοῦ. Εἰ τὸ ἀσώματον, γεννῶν, ἀνάγκη ὡς σῶμα γεννᾷ· καὶ βλέπον, ὡς σῶμα βλέπει (6)· καὶ ἀκούων, ὡς σῶμα ἀκούσει· καὶ πᾶσαν ἐνέργειαν ὡς σῶμα ἐνεργήσει· εἰ δὲ ταῦτα ἐτέρως, καὶ γεννῶν ἐτέρως δηλονότι γεννήσει. Ὁ αὐτὸς τις οὐκ ἔχει, ἐτέρως χαρίζεσθαι οὐ δύναται· εἰ οὖν κτίσμα καὶ δοῦλος ὁ Υἱὸς, ἐλευθεροῦς ἄλλους ποιεῖν οὐ δύναται. Τὸ φύσει μέσον τινῶν ἐκατέρων τῶν ἄκρων ἐφάπτεται· εἰ οὖν φύσει μεσότης Χριστὸς Θεοῦ καὶ ἡμῶν, καὶ οὐ κατ' οἰκονομίαν, φύσει (7) συνήπται Θεὸς καὶ κτίσις. Εἰ ὁμοίος ἐστὶν ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, οὐ κατ' οὐσίαν δὲ, λείπεται ἢ κατὰ μορφήν, ἢ κατ' ἐνέργειαν· ἀλλὰ μορφή (8) μὲν ἀδύνατον (οὐδὲν γὰρ ἀσώματον ἐν μορφή)· εἰ δὲ κατ' ἐνέργειαν, οὐκ ἂν καὶ αὐτὸς ἀλλοτῶν τι, ἀλλὰ τοιοῦτον οἷον αὐτὸς ἐστὶν ἐνήργησεν ἂν, εἴπερ ποίημα τοῦ Πατρὸς, καὶ οὐ γέννημα. Ἄλλως δὲ καὶ προείρηται, καὶ κατὰ ἐνέργειαν ὁμοιον, εἰ ἀνάγκης καὶ κατ' οὐσίαν ὁμοιον εἶναι.

etiam ante dictum est, quod operatione simile est

3. Si Dei opera in fide non in demonstratione sunt, **D** secundum Davidem qui dixit: *Et omnia opera ejus in fide* ⁸⁰: quanto magis Filii ante sæcula ex Patre generatio in fide, non in demonstratione est? Si ex nihilo Deus Filium fecit, et Filius ex nihilo cuncta;

3. Εἰ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν πίστει, καὶ οὐκ ἐν ἀποδείξει, κατὰ τὸν Δαβὶδ τὸν εἰπόντα· *Καὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πίστει*· πόσω μᾶλλον ἢ τοῦ Υἱοῦ πρὸ αἰώνων ἐκ Πατρὸς γέννησις ἐν πίστει, καὶ οὐκ ἐν ἀποδείξει; Εἰ ἐξ οὐκ ὄντων ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν ἐποίη-

⁷⁸ Joan. xvii, 10. ⁷⁹ ibid. ⁸⁰ Psal. xxxii, 4.

(3) *Kal ou chreia*, etc. Verte, *nec opus est nobis ea*, etc. MARAN.

(4) Voculam δὲ ex veteribus libris addidimus.

(5) Hic in editione Parisiensi legitur καθότι οὖν. Sed Ducæus Regii sui libri fidem secutus, recte judicavit legendum esse καθοτιοῦν. Ibidem Reg. tertius εἰκῶν. Εἰ δὲ κτίσις κατ' οὐδὲν ὁμοίως τῷ κτίσαντι, ἀλλὰ κατὰ πάντα ἀνόμοιος εἰκῶν.

(6) Editi et mss. nonnulli βλέπει. Alii tres mss.

βλέπει. Nec ita multo post mss. duo δηλονότι καὶ γεννήσει.

(7) Editi ἀλλὰ φύσει. Vox ἀλλὰ in nostris septem mss. deest; et ita quoque sæpius vox *sed* apud Latinos eleganter omittitur. Si natura, non dispensatione mediator est Christus.

(8) Antiqui tres libri ἀλλὰ μορφήν. Aliquanto post mss. tres τοιοῦτον οἷος. Alii duo mss. et editi τοιοῦτον οἷον.

σε, καὶ ὁ Υἱὸς δὲ ἐξ οὐκ ὄντων τὰ πάντα · ἡ αὐτὴ δύναμις καὶ ἐνέργεια τῶν ἐξ οὐκ ὄντων ὁ βούλονται δημιουργεῖν δυναμένων, οὐδαμοῦ τῆς διαφορᾶς τῶν δημιουργουμένων σκοπούμενης. Ἐπεὶ καὶ τῆς κτίσεως ἐν πολλοῖς κατὰ πολλὰ διαφοροῦ τυγχανούσης, οὐ διάφοροι οἱ δημιουργοί, ἀλλ' εἰς ὁ Υἱὸς, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Εἰ τῶν ἐξ οὐκ ὄντων πρῶτον (9) Θεοῦ ποίημα ὁ Χριστὸς, καὶ οὕτω πιστεύοντες αὐτῷ λατρεύουσιν Ἀρειανοί · Ἰὼβ δὲ πρῶτον ποίημα (10) Θεοῦ τὸν διάβολον λέγει εἰπὼν · Τοῦτο ἐστὶ πρῶτον ἀρχὴ πλάσματος Κυρίου · λανθάνουσι τῷ διαβόλῳ λατρεύοντες, καὶ οὐχὶ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ (11). Εἰ δὲ τοῦ Υἱοῦ (12) τὸ πρῶτον αὐτὸν εἰρηκέναι ποίημα λέξουσιν, οὐκέτι ποίημα τὸ Πνεῦμα κατ' αὐτοὺς τοῦ Κυρίου, ἢ καὶ μετὰ τὸν διάβολον γενόμενον εὐρεθήσεται. Εἰ ἡ πίστις ἡμῶν ἡ εἰς τὸν Υἱὸν ἔργον ἐστὶ τοῦ Θεοῦ (Τοῦτο γάρ, φησὶν, ἐστὶ τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ, ἵνα πιστεύητε (13) εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος), αὐτὸς ἔργον οὐ δύναται εἶναι Θεοῦ. Οὐ ταῦτ' οὖν γὰρ ἡ εἰς αὐτὸν πίστις καὶ αὐτός.

Εἰς τὸ (14), « Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται. »

Εἰ θεϊκῶς ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ ὑποτάσσεται, ἐξ ἀρχῆς ἂν ὑποτέτακτο (15), ἐξ οὗ καὶ Θεὸς ἦν. Εἰ δὲ οὐχ ὑποτέτακτο, ἀλλ' ὕστερον ὑποταγήσεται, ἀνθρωπίνως, ὡς ὑπὲρ ἡμῶν, καὶ οὐ θεϊκῶς ὑπὲρ εαυτοῦ.

Εἰς τὸ, « Διὰ τοῦτο ἐχαρίσατο αὐτῷ ὁ Θεὸς ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὀνομα. »

Εἰ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν, διὰ τὴν ὑπακοήν, τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα τῷ (16) Υἱῷ Θεῷ ὄντι ὁ Πατὴρ ἐχαρίσατο, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξωμολογήσατο (17) Κύριον · πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως οὔτε τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα εἶχεν, οὔτε παρὰ πάντων τὴν ὁμολογίαν τοῦ εἶναι Κύριος. Μείζων οὖν ἐγένετο μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὅπερ ἄτοπον. Τοιοῦτο δὲ ἐστὶ καὶ τὸ · Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς. Εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν οὖν, καὶ οὐκ εἰς τὴν θεότητα ταῦτα νοεῖν δεῖ.

Εἰς τὸ, « Πατὴρ μου μείζων μου ἐστίν. »

Τὸ μείζων ἢ μεγέθει, ἢ χρόνῳ, ἢ ἀξιώματι, ἢ δυνάμει, ἢ ὡς αἰτιον μείζων λέγεται. Ἀλλὰ μεγέθει μὲν ὁ Πατὴρ τοῦ Υἱοῦ οὐκ ἂν λεχθεῖ μείζων · ἀσώματος γάρ. Ἀλλ' οὐδὲ χρόνῳ · ὁ γὰρ Υἱὸς αὐτῶν δημιουργός. Ἀλλ' οὐδὲ ἀξιώματι · οὐ γὰρ ἐγένετο ὁ οὐκ ἦν ποτε (18). Οὕτε μὴν δυνάμει · Πάντα γὰρ ὄσα ὁ

⁸¹ Job II, 14. ⁸² Joan. VI, 29. ⁸³ I Cor. XV, 28. ⁸⁷ Joan. XIV, 28.

(9) Reg. tertius ἐξ ἀνάγκης καὶ οὐ κατ' οὐσίαν. Ita in hunc locum scripsit Combefisius. *Urget passim Maximus hanc Basilii de substantia et operatione, quod conveniant et exaequentur, propositionem et sententiam.*

(10) Editi πρῶτον ποίημα Χριστός. Antiqui tres libri ita, ut edidimus.

(11) Monere juvat, Ducæi in hunc locum notam dignam esse quæ legatur.

(12) Editi Ei δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ. Colb. secunda manu Ei δὲ μὴ περὶ τοῦ Υἱοῦ, vel Ei μὴ περὶ, etc. Alii quatuor mss. Regii et δὲ τοῦ Υἱοῦ.

(13) Reg. quartus ἵνα πιστεύητε.

(14) Reg. tertius et Colb. εἰς τὰ ἀντιλεγόμενα περὶ τοῦ Υἱοῦ τῶν ἐν τῇ Καινῇ καὶ Παλαιᾷ Διαθήκῃ

A eadem potentia et operatio est eorum, qui ex nihilo quidquid volunt creare possunt, cum nusquam rerum creaturarum conspiciatur differentia. Etsi enim creatura in multis multiplici ratione diversa est, non tamen diversi sunt opifices, sed unus Filius, per quem omnia facta sunt. Si in iis quæ ex nihilo facta sunt, prima Dei factura Christus est, et sic credentes Ariani ipsorum colunt, et Job diabolum primam Dei facturam dixit, ubi ait : *Hoc primum est origo figmenti Domini* ⁸¹, nescientes colunt diabolum, non Dei Filium. Si vero dicturi sunt eum de prima Filii factura locutum fuisse, non amplius secundum ipsos Spiritus est Domini factura, quippe post diabolum factus invenietur. Si fides in Filium nostra, opus est Dei (*Hoc enim, inquit, opus est Dei, ut credatis in eum quem ille misit* ⁸²), ipse Dei opus esse non potest. Nam fides in ipsum, et ipse, non idem.

In illud, « Cum autem subjecta fuerint ei omnia tunc et ipse Filius subjicietur ⁸³. »

Si secundum deitatem Filius Patri subjicitur, initio utique subjectus esset, ex quo et Deus erat. Sin autem non subjectus erat, sed subjicitur postea ; secundum humanitatem tanquam pro nobis, non secundum deitatem pro semetipso subjicietur.

289 In illud, « Propterea largitus est illi Deus nomen, quod est super omne nomen ⁸⁴. »

Si post incarnationem, propter obedientiam, Pater Filio, qui Deus erat, nomen quovis alio prestantius contulit, omnisque lingua confessa est Dominum ; ante incarnationem neque nomen quod super omne nomen est ⁸⁵, habebat, neque omnes Dominum eum esse confitebantur. Major igitur factus est post incarnationem, quam erat ante incarnationem : quod absurdum est. Tale est et hoc, *Data est mihi omnis potestas in cælis et in terra* ⁸⁶. Hæc igitur de humanitate, non de divinitate oportet intelligi.

In illud, « Pater meus major me est ⁸⁷. »

Majus aut magnitudine, aut tempore, aut dignitate, aut potentia, aut tanquam causa, majus dicitur. At magnitudine quidem Pater Filio major dici non potest ; quippe est incorporeus. Sed neque tempore ; siquidem Filius conditor est temporum. Neque dignitate ; non enim factus est quod aliquando non ⁸⁸ Philipp. II, 9. ⁸⁵ ibid. 11. ⁸⁶ Matth. XVIII, 18

Εἰς τὸ, in ea quæ obijciuntur de Filio, sive ex Novo, sive ex Veteri Testamento.

(15) Codex Colb. ὑπετέτακτο . . . οὐχ ὑπετέτακτο, magis ex præceptis grammaticorum.

(16) Editi ὑπακοήν, τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πάντων ὄνομα τῷ. At nostri septem mss. ut in contextu.

(17) Reg. quartus γλῶσσα ἐξωμολογήσεται. Haud longe idem codex ἐν οὐρανῷ.

(18) Illa, οὐ γάρ, etc., intelligi sic posse puto : Nihil ei accessit temporis processu, sed totam divinitatem naturam ab initio accepit. — Probatum Patrem nec magnitudine, nec tempore majorem Filio dici posse, ἀλλ' οὐδὲ ἀξιώματι · οὐ γὰρ ἐγένετο ὁ οὐκ ἦν ποτε, sed neque etiam dignitate ; non enim factus est quod aliquando non erat. Legendum videtur cō γὰρ

erat. Neque vero potentia: *Quæcunque enim Pater facit, hæc et Filius similiter facit*⁸⁸. Nec ut causa, quoniam similiter illo et nobis major esset, cum et ipsius et nostri causa esset. Itaque dictum illud potius honorem quo Filius Patrem honorat, indicat, non ejus qui dixit imminutionem. Ad hæc quod majus est, id non continuo diversæ substantiæ est. Homo enim homine major dicitur, et equus equo. Quare, etsi Pater major dicitur, non statim etiam diversæ substantiæ est. Uno verbo ea quæ comparantur, de iis dicuntur, quæ consubstantialia sunt, non de iis quæ diversam habent substantiam. Homo enim non proprie bruto major dicitur: neque brutum inanimato, sed homo homine, et brutum bruto. Pater igitur, etsi major dicitur, tamen Filio est consubstantialis.

In illud, « Horam autem et diem illam nemo novit ».

Si Filius universorum conditor est, neque tamen tempus novit judicii: id quod condidit, ignorat. Non enim dixit ignorare se judicium, sed tempus. Et quomodo hoc non fuerit absurdum?

In idem.

Si cognitionem omnium quæ Pater habet, non habet Filius, mentitus est, cum dixit: *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*⁸⁹; et: *Sicut Pater novit me, etiam ego novi Patrem*⁹¹. Quod si aliud est Patrem, aliud, quæ Patris sunt cognoscere, majus autem fuerit Patrem quam quæ ejus sunt nosse, quanto unusquisque iis quæ sua sunt major est: Filius majus haud ignorans (*Nullus enim, 290* inquit, *novit Patrem, nisi Filius*⁹²), id quod minus est non nosset: quod fieri non potest. Ergo quod non expediret hominibus audire, propterea tempus obtulit judicii. Nam expectatio perpetua ferventiores ad pietatem reddit; id vero, nosse multum tempus interfuturum, negligentiores circa pietatem effecisset, cum sperassent se postea vitæ mutatione salvari posse. Nam quomodo is qui omnia usque ad illam horam novit (hæc enim dixit), non etiam horam illam nosset? Frustra autem et Apostolus diceret: *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ absconditi*⁹³.

In idem.

Si Spiritus sanctus, qui profunditates Dei scrutatur⁹⁴, nihil eorum quæ Dei sunt ignorare potest,

⁸⁸ Joan. v, 19. ⁸⁹ Matth. xxiv, 36. ⁹⁰ Joan. xvi, 15. ⁹¹ Joan. x, 15. ⁹² Matth. xi, 27. ⁹³ Colos. ii, 5. ⁹⁴ I Cor. ii, 10.

εγεννώτο, non enim genitum est quod aliquando non erat, scilicet in opinione hæreticorum. Concedit auctor hujus operis, id quod ab ipso Basilio concedit, Patrem Filio majorem dignitate dici posse, quatenus genitor est: id autem in Arianorum sententia dici non posse, quia eum creatum fuisse volunt. Simili ratione ibidem probat, neque etiam quatenus Pater causa est Filii, majorem Filio dici posse: similiter enim Filio et nobis major esset, cum et Filii et nostri eodem modo causa sit in hæreticorum opinione. MARAN.

(19) Reg. quartus ποιεῖ, ταῦτα καὶ ὁ.

(20) Veteres aliquot libri εἰ γὰρ αὐτοῦ. Colb. εἰ-

Α Πατὴρ ποιεῖ, καὶ ὁ (19) Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. Οὕτε ὡς αἴτιος· ἐπεὶ ὁμοίως καὶ αὐτοῦ καὶ ἡμῶν μείζων, εἴπερ γὰρ αὐτοῦ (20) καὶ ἡμῶν αἴτιος. Τιμὴν τοίνυν μᾶλλον τὸ ῥηθὲν Υἱοῦ πρὸς Πατέρα, οὐκ ἐλάττωσιν τοῦ εἰπόντος δείκνυσιν, ἔπειτα τὸ μείζον οὐ πάντως καὶ ἑτεροούσιον (21). "Ἄνθρωπος γὰρ ἀνθρώπου μείζων λέγεται, καὶ ἵππος ἵππου. Ὡστε εἰ καὶ μείζων ὁ Πατὴρ λέγεται, οὐκ εὐθὺς καὶ οὐσίας ἑτέρας. Καθόλου δὲ τὰ (22) συγκριτικὰ ἐπὶ τῶν ὁμοουσιῶν, καὶ οὐκ ἐπὶ τῶν ἑτεροουσιῶν λέγεται. Μείζων γὰρ ἄνθρωπος ἀλόγου, οὐ κυρίως λέγεται· οὐδὲ ἀλογον ἀψύχου· ἀλλ' ἄνθρωπος ἀνθρώπου, καὶ ἀλογον ἀλόγου· ὁμοούσιος οὖν ὁ Πατὴρ τῷ Υἱῷ, κἂν μείζων λέγεται.

B

Εἰς τὸ, « Τὴν δὲ ὥραν καὶ τὴν ἡμέραν ἐκείνην οὐδεὶς οἶδεν » (23).

Εἰ δημιουργὸς τῶν ὧν ὁ Υἱὸς, τὸν δὲ χρόνον τῆς κρίσεως οὐκ οἶδεν· ὁ ἐδημιούργησεν οὐκ οἶδεν. Οὐ γὰρ τὴν κρίσιν εἶπεν ἀγνοεῖν, ἀλλὰ τὸν χρόνον. Καὶ πῶς οὐκ ἄπονον;

Εἰς τὸ αὐτό.

Εἰ τὴν γνῶσιν πάντων ὧν ὁ Πατὴρ ἔχει (24), ὁ Υἱὸς οὐκ ἔχει, ἐφεύσαστο εἰπῶν· *Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμὰ ἐστὶ· καὶ, καθὼς ὁ Πατὴρ γινώσκει με, καὶ γὼ γινώσκω αὐτόν.* Εἰ δὲ ἕτερον τὸ τὸν Πατέρα (25) εἰδέναι, καὶ ἕτερον τὰ τοῦ Πατρὸς· μείζον δὲ τὸ εἰδέναι τὸν Πατέρα τοῦ τὰ αὐτοῦ εἰδέναι (καθόσον ἕκαστος αὐτὸς τῶν ἑαυτοῦ μείζων)· τὸ μείζον ὁ Υἱὸς εἰδῶς (*Οὐδεὶς γὰρ, φησὶν, οἶδε τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς*), τὸ ἐλάττον οὐκ ἔδει, ὅπερ ἀδύνατον. Διὰ τὸ μὴ συμφέρειν οὖν τοῖς ἀνθρώποις ἀκούσασθαι, τὴν καιρὸν τῆς κρίσεως ἀπεσιώπησεν. Ἡ μὲν γὰρ ἀεὶ προσδοκία θερμότερους περὶ τὴν εὐσέθειαν ἀπεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ πολὺν τὸν μεταξὺ χρόνον ἐσεσθαι γνῶσις ὀλιγωροτέρους ἂν περὶ τὴν εὐσέθειαν ἐποηθῆσεν, ἐλπίδι τοῦ καὶ ὑστερον μεταβαλλομένου δύνηθῆναι σωθῆναι. Ἐπεὶ πῶς ὁ πάντα μέχρι τῆς ὥρας ἐκείνης εἰδῶς (εἶπε γοῦν αὐτὰ) οὐχὶ κάκεινην τὴν ὥραν ἔδει; Μάτην δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος ἔλεγεν· *Ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνῶσεως ἀπόκρυφοι.*

Εἰς τὸ αὐτό.

Εἰ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ ἐρευνῶν, οὐδὲν ἀγνοεῖν τῶν τοῦ Θεοῦ δύναται, ὁ δὲ (26) Υἱὸς

περὶ γὰρ αὐτοῦ. Editi εἰ γε αὐτοῦ.

(21) Editi ἑτεροούσιον. Al. miss. ἑτεροούσιον, et ita quoque in sequentibus.

(22) Colb. Καθόλου γὰρ τὰ.

(23) Codices nonnulli Εἰς τὸ, Τὴν δὲ ἡμέραν ἐκείνην καὶ τὴν ὥραν οὐδεὶς οἶδεν. Admonebo præteriens, ejusmodi titulos ita disponi in Reg. quarto, ut non in contextu, sed solum in ora libri legantur.

(24) Codex Colb. εἰ τὴν γνῶσιν πάντων ὁ Πατὴρ ἔχει, ὁ δὲ Υἱὸς οὐκ ἔχει.

(25) Veteres aliquot libri γινώσκω τὸν Πατέρα.

(26) Reg. quartus τοῦ Θεοῦ λέγεται, ὁ δὲ.

αγνος· μεῖζον κατ' αὐτοὺς τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοῦ Α Υιοῦ, ὅπερ οὐδὲ ἴσον εἶναι θέλουσιν (27).

Εἰς τὸ « Πάτερ, εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο. »

Εἰ ἀληθῶς ὁ Υἱὸς ἔλεγε, Πάτερ (28), *εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο*, οὐ δειλίαν ἑαυτοῦ καὶ ἀσθένειαν κατηγορεῖ μόνον, ἀλλὰ εἶναι τι καὶ ἀδύνατον τῷ Πατρὶ ἐνόμιζεν (29). Τὸ γάρ, *εἰ δυνατόν*, ἀμφιβάλλοντος ἦν, καὶ οὐ πεπεισμένου (30) δύνασθαι τὸν Πατέρα σῶσαι αὐτόν. Πῶς δὲ καὶ ὁ νεκροῖς τὸ ζῆν χαριζόμενος οὐ πολλῶν μᾶλλον τοῖς ζῶσι τὸ ζῆν φυλάττειν ἰδύνατο; Διὰ τί οὖν ὁ Λάζαρον καὶ πολλοὺς νεκροὺς ἀναστήσας οὐχ ἑαυτῷ παρέχει (31) τὸ ζῆν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἦπει τὸ ζῆν, φοβούμενος εἰπών· Πάτερ, *εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο*; Καὶ εἰ ἄκων δὲ ἀπέθησκεν, οὐκέτι ταπεινώσας ἑαυτόν, ὑπέκχοις μέχρι θανάτου ἐγένετο τῷ Πατρὶ, οὐδὲ δέδωκεν ἑαυτόν, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος· *Τοῦ δόντος ἑαυτὸν λύτρον ὑπὲρ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν*· εἰ δὲ ἐκὼν, τίς χρεία τοῦ, Πάτερ, *εἰ δυνατόν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο*; Ἐπὶ τῶν οὖν εἰς αὐτὸν ἀμαρτάνειν μελλόντων, ἵνα μὴ ἀμαρτώσιν, καὶ οὐκ ἐπ' αὐτοῦ τοῦτο δεκτέον· ὑπὲρ ὧν καὶ σταυρωθεὶς ἔλεγε· Πάτερ, ἄφευ αὐτοῖς, *ὅτι οὐκ (32) οἶδασι τί ποιούσιν*. Οὐ δεῖ οὖν τὰ κατ' οἰκονομίαν ὡς ἀπλῶς εἰρημμένα ἐδέχεσθαι.

Εἰς τὸ, « Κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα. »

Εἰ διὰ τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς ζῆ, δι' ἕτερον, καὶ οὐ δι' ἑαυτόν ζῆ. Ὅ δὲ δι' ἕτερον ζῶν αὐτοζωῆ εἶναι οὐ δύναται. Οὐδὲ γάρ ὁ κατὰ χάριν ἅγιος αὐτοάγιος. Ἐψεύσατο οὖν ὁ Υἱὸς εἰπών· *Ἐγὼ εἰμι ἡ ζωὴ*· καὶ πάλιν· *Οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς οὐδὲ θέλει ζωοποιεῖν*. Εἰς τὴν ἐνανθρώπησιν οὖν, καὶ οὐκ εἰς τὴν θεότητα τὸ εἰρημένον νοεῖν δεῖ.

Εἰς τὸ, « Οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τι ποιεῖ (33). »

Εἰ τὸ αὐτεξούσιον τοῦ ὑπεξουσίου βέλτιον, ὁ δὲ ἄνθρωπος αὐτεξούσιος, ὁ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὑπεξούσιος, ὁ ἄνθρωπος τοῦ Υἱοῦ βελτίων· ὅπερ ἄτοπον. Καὶ εἰ ὁ ὑπεξούσιος δὲ αὐτεξούσιους ποιεῖν οὐ δύναται (ἢ γὰρ αὐτὸς οὐκ ἔχει, ἄλλοις ἐκ προαιρέσεως διδόναι οὐ δύναται), ὁ Σωτὴρ, αὐτεξούσιους ποιήσας ἡμᾶς, οὐκ ἂν ὑπεξούσιος εἴη τίς.

Εἰς τὸ αὐτό.

Εἰ μὴδὲν ὁ Σωτὴρ ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖν ἰδύνατο, ἀλλ' ἐπιτάσσοντος τοῦ Πατρὸς, οὐδὲ ἀγαθοῦ, οὐδὲ κακοῦ. Οὐδενὸς γὰρ τῶν γενομένων αἰτίας. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον ἀνθρώπους μὲν καὶ ἀγαθῶν καὶ κακῶν εἶναι ποιη-

²⁸ Matth. xxvi. 39. ²⁹ Philipp. ii. 8. ³⁰ Galat. i. 4. ³¹ Joan. v. 21. ³² ibid. 19.

(27) Codex Colb. εἶναι βούλονται.

(28) Editi ἔλεγον, ὅτι Πατὴρ. Deest vox ὅτι in libris veteribus. Haud longe miss. duo κατηγορεῖ. Alii quidam mss. et editi κατηγορεῖ, accentus varius.

(29) Editi ἐνόμισε. Veteres quatuor libri ἐνόμιζεν.

Filius vero ignorat; major est Spiritus sanctus Filio secundum ipsos, quem ne æqualem quidem esse volunt.

In illud, « Pater, si fieri potest, transeat calix iste. »

Si vere Filius dicebat: *Pater, si fieri potest, transeat calix iste* ²⁸, non solum suam ipsius timiditatem imbecillitatemque confitebatur: verum etiam aliquid etiam esse, quod a Patre fieri non posset, existimabat. Nam illud, *Si fieri potest*, dubitantis erat, ac ejus, cui persuasum non erat se a Patre servari posse. Quomodo autem qui et mortuis vitam largitur, non multo magis viventibus vitam servare possit? Cur igitur qui Lazarum et multos mortuos suscitavit, non sibi ipse vitam impertit, sed a Patre vitam petebat, cum timens dixit: *Pater, si fieri potest, transeat calix iste*? Si invitus etiam moriebatur, non jam semet humilians, obediens factus est Patri usque ad mortem ²⁹, neque se ipse tradidit, ut ait Apostolus: *Qui se dedit pretium redemptionis pro peccatis nostris* ³⁰: sin autem volens, quid opus verbis illis: *Pater, si fieri potest, transeat calix iste*? Hoc igitur de iis qui in ipsum peccaturi erant, ut ne peccarent, non de ipso accipiendum est: pro quibus etiam crucifixus dicebat: *Pater, dimitte ipsis, quia non sciunt quid faciunt* ³¹. Quæ igitur dicta sunt secundum dispensationem, ea quasi simpliciter dicta essent, accipienda non sunt.

In illud, « Et ego vivo propter Patrem. »

Si propter Patrem Filius vivit, propter alium, non propter seipsum vivit. Sed qui propter alium vivit, ipse per se vita esse non potest. Nec enim qui per gratiam sanctus est, per se sanctus est. Mentius igitur est Filius tuus, cum dixit: *Ego sum vita* ¹; et rursus: *Sic et Filius quos vult vivificat* ². De humanitate igitur, non de deitate dictum intelligere oportet.

In illud, « Neque Filius a se facit quidquam. »

Si quod est sui arbitrii, melius est quam quod est sub arbitrio alieno: homo autem sui arbitrii est, Filius vero Dei sub alieno arbitrio, melior est homo Filio: quod absurdum est. Insuper, si is **291** qui sub alieno arbitrio est, efficere non potest ut alii sint sui arbitrii (nam quod ipse non habet, alii suæ voluntate conferre non potest), Salvator qui efficit ut nos liberi arbitrii simus, nequaquam esse potest sub ullius arbitrio.

In idem.

Si nihil Salvator a seipso facere poterat, sed imperante Patre, nec bonus est, nec malus. Nullius enim eorum quæ facta sunt, causa est. Et quomodo absurdum non fuerit, homines quidem et bona et

²⁸ Luc. xxviii. 34. ²⁹ Joan. vi. 58. ³¹ Joan. xi. 25.

(30) Reg. quartus καὶ οὐ πεπιστευκότος.

(31) Antiqui duo libri, ἑαυτῷ παρέιχε.

(32) Codices nonnulli, αὐτοῖς, οὐ γάρ.

(33) Reg. quartus, οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν. Colb. οὐδὲν ὁ Υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖ.

mala libere facere, Filium vero, qui Deus est, nihil libere facere?

In illud, « Ego sum vitis ». »

Si Salvator, inquit, vitis est, nos vero palmites, agricola autem Pater⁴; rursus si palmites ejusdem naturæ sunt, cujus vitis, vitis autem non ejusdem naturæ est, cujus agricola; Filius quidem ejusdem quidem est naturæ, cujus nos, sumusque nos ipsius pars: non autem Filius ejusdem est naturæ, cujus Pater, sed in omnibus alienus. Quibus respondimus vocatos nos esse non deitatis illius palmites, sed carnis, secundum Apostolum, qui dixit: *Nos enim sumus corpus Christi, et membra ex parte*⁵; et rursus: *Nescitis quod corpora vestra membra Christi sunt*⁷? et alibi: *Qualis terrenus, tales etiam terreni: et qualis cælestis, tales etiam cælestes*⁸; et: *Sicut portavimus imaginem terreni, portemus et imaginem cælestis*⁹. Si viri caput est Christus, Christi autem caput Deus¹⁰, homo vero non consubstantialis Deo Christo (non enim Deus est), Christus vero consubstantialis Deo (Deus enim), non igitur ut viri caput est Christus; sic Deus, Christi. Nam creaturæ natura et creatrix deitas in unum et idem non conveniunt. Proinde ille quidem ut Pater, caput est Christi; hic vero ut factor, nostrum. Si voluntas Patris est, ut nos in ejus Filium credamus (*Hæc est enim voluntas ejus qui me misit, ut omnis qui videt Filium, et credit in ipsum, habeat vitam æternam*¹¹), non tamen est ex voluntate Filii: quippe nostra in ipsum fides aut cum ipso, aut ante ipsum invenitur.

In illud, « Nemo bonus ». »

Si Salvator bonus non est, necessario malus est: simplex namque est, nec quidquam eorum quæ in medio sunt, admittit. Et quomodo absurdum non fuerit, bonorum factorem malum esse? Item, si vita bonum est, verba vero Filii vita sunt, ut ipse dixit: *Verba quæ locutus sum vobis, spiritus sunt et vita*¹²; quomodo cum ex Pharisæo audivisset, *Magister bone*, respondet: *Nullus bonus nisi unus Deus*? Non enim cum audisset solum *bonus*, dixit,

⁴ Joan. xv, 4. ⁵ ibid. 4, 5. ⁶ I Cor. xii, 27. ⁷ I Cor. vi, 15. ⁸ I Cor. xv, 49. ⁹ ibid. 48. ¹⁰ I Cor. xi, 3. ¹¹ Joan. vi, 40. ¹² Marc. x, 48. ¹³ Joan. vi, 64.

(34) Editi φησίν. At mss. tres φασίν. Ibidem D antequam etiam naturam humanam assumeret, cum patriarchæ et Judæi prisci ad salutem consequendam in Christum venturum credere necesse habuerint. Itaque cum debeamus necessario credere in Filium omni ætate et tempore; hinc efficitur, Filium esse natura, non voluntate, neque adoptione. — Si voluntas est Patris, ut nos in ejus Filium credamus... non est ex voluntate Filii, quippe nostra in ipsum fides aut cum ipso aut ante ipsum invenitur. Subtilis hæc ratiocinatio illustratur ex alia simili, quæ reperitur, p. 288: Si fides in Filium nostra opus est Dei... ipse Dei opus esse non potest. Nam fides in ipsum et ipse non idem. MARAN. — Veteres aliquot libri oûx ex θελήματος δέ.

(35) Reg. quartus ἡμεῖς δέ ἐσμεν.
(36) Vox Χριστῶ deest in aliquibus codicibus.
(37) Editi καὶ ἡ κτιστὴ θεότης. Antiqui quinque libri Regii καὶ ἡ ἀκτιστος, deitas increata. Colb. καὶ ἡ κτιστικὴ θεότης, deitas creatrix. Reg. tertius καὶ ἡ κτιστὴ θεότης, pro κτιστικῇ. Ibidem editi οὐ συμβάλλουσιν. At mss. οὐ συμβαίνουσιν.

(38) Illud, οὐκ ἐκ θελήματος, etc., ad verbum sic interpretari licet: *Non est ex voluntate Filii: si quidem credere in ipsum, vel cum ipso, vel ante ipsum invenitur: quæ verba quam aptam sententiam efficere possint, alius viderit. Suspicio tamen intelligi sic posse: Quamquam voluntas Patris est, ut in Filium credamus, non tamen propierea sequitur, Filium ex voluntate esse. Nam credere nos oportet in Filium, ut primum in hunc mundum venit, imo*

A τὰς αὐτεξουσίως, τὸν δὲ Υἱὸν, Θεὸν ὄντα, μηδενὸς κατ' ἐξουσίαν εἶναι ποιητήν;

Eis τὸ, « Ἐγὼ εἰμι ἡ ἀμπελος. »

Ei ἀμπελος, φασίν (34), ὁ Σωτὴρ, κλήματα δὲ ἡμεῖς, γεωργὸς δὲ ὁ Πατὴρ· τὰ δὲ κλήματα ὁμοφυῆ μὲν τῇ ἀμπέλῳ, ἢ δὲ ἀμπελος οὐκ ὁμοφυῆς τῷ γεωργῷ· ὁμοφυῆς μὲν ἡμῖν ὁ Υἱὸς, καὶ μέρος ἡμεῖς αὐτοῦ, οὐκ ὁμοφυῆς δὲ ὁ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ κατὰ πάντα ἀλλότριος. Πρὸς οὓς ἐροῦμεν οὐ τῆς θεότητος αὐτοῦ, ἀλλὰ τῆς σαρκὸς εἰρηκεῖναι ἡμᾶς κλήματα, κατὰ τὸν Ἀπόστολον τὸν εἰπόντα· Ἠμεῖς γάρ ἐσμεν (35) σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους· καὶ πάλιν· Οὐκ οἰδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν μέλη Χριστοῦ ἐστί; καὶ ἐν ἄλλοις· Οἶος ὁ χοιρὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοιροὶ· καὶ οἶος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι· καὶ, Καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοιροῦ, φορέσωμεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. Ei ἀνδρὸς κεφαλὴ ὁ Χριστὸς, Χριστοῦ δὲ κεφαλὴ ὁ Θεὸς, ἀνθρωπος δὲ τῷ Θεῷ Χριστῷ (36) οὐκ ὁμοούσιος (οὐ γὰρ Θεὸς), Χριστὸς δὲ Θεῷ ὁμοούσιος (Θεὸς γάρ)· οὐκ ἄρα ὡς ἀνδρὸς κεφαλὴ Χριστὸς, οὕτω Θεὸς Χριστοῦ. Ἡ γὰρ κτιστικὴ φύσις καὶ ἡ κτιστικὴ θεότης (37) εἰς ἓν καὶ ταῦτόν οὐ συμβαίνουσιν. Οὐκοῦν ὁ μὲν ὡς Πατὴρ κεφαλὴ Χριστοῦ, ὁ δὲ ὡς ποιητὴς, ἡμῶν. Ei τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς ἐστὶ τὸ πιστεῦσαι ἡμᾶς εἰς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ (Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν Υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχη ζωὴν αἰώνιον), οὐκ ἐκ θελήματος ὁ Υἱὸς (38)· ἐπεὶ τὸ πιστεῦσαι ἡμᾶς εἰς αὐτόν ἢ σὺν αὐτῷ, ἢ πρὸς αὐτοῦ, εὐρίσκειται.

Eis τὸ, « Οὐδεὶς ἀγαθός. »

Ei μὴ ἀγαθὸς ὁ Σωτὴρ, ἀνάγκη κακὸς· ἀπλοῦς γὰρ, καὶ οὐκ ἐνδεχόμενος (39) τι τῶν ἐν μέσῳ. Καὶ πῶς οὐκ ἄτοπον τὸν τῶν ἀγαθῶν ποιητὴν κακὸν εἶναι; καὶ εἰ ἡ ζωὴ ἀγαθόν, τὰ δὲ ῥήματα τοῦ Υἱοῦ ζωὴ ἐστίν (40), ὡς αὐτὸς εἶπε· Τὰ ῥήματα, ἃ λαλάλησα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωὴ ἐστίν· πῶς, Ἀγαθὰ διδάσκαλε, ἀκούσας παρὰ τοῦ Φαρισαίου, Οὐδεὶς, φησίν, ἀγαθὸς εἰ μὴ εἰς ὁ Θεὸς (41); Οὐ γὰρ ἀγαθὸς ἀκούσας μόνον, εἶπεν, Οὐδεὶς ἀγαθός, ἀλλὰ, δι-

D antequam etiam naturam humanam assumeret, cum patriarchæ et Judæi prisci ad salutem consequendam in Christum venturum credere necesse habuerint. Itaque cum debeamus necessario credere in Filium omni ætate et tempore; hinc efficitur, Filium esse natura, non voluntate, neque adoptione. — Si voluntas est Patris, ut nos in ejus Filium credamus... non est ex voluntate Filii, quippe nostra in ipsum fides aut cum ipso aut ante ipsum invenitur. Subtilis hæc ratiocinatio illustratur ex alia simili, quæ reperitur, p. 288: Si fides in Filium nostra opus est Dei... ipse Dei opus esse non potest. Nam fides in ipsum et ipse non idem. MARAN. — Veteres aliquot libri οὐκ ἐκ θελήματος δέ.

(39) Editi οὐκ ἐνδεχόμενος. At mss. plerique omnes οὐκ ἐνδεχόμενος.

(40) Reg. quartus, ῥήματα τοῦ Χριστοῦ ζωὴ.

(41) Antiqui duo libri, εἰς ὁ Θεός.

δάσκαλος αγαθός. Ὡς πρὸς πειράζοντα οὖν ἀπεκρίνατο, ὡς φησι τὸ Εὐαγγέλιον, ἢ ὡς ἀγνοήσαντα, ὅτι Θεὸς ἀγαθός ἐστι, καὶ οὐχ ἀπλῶς διδάσκαλος ἀγαθός (42).

Εἰς τὸ, « Πάτερ, δόξασόν με. »

Εἰ δόξασθῆναι παρὰ τοῦ Πατρὸς αἰτῶν ὁ Υἱὸς, θεϊκῶς καὶ οὐκ ἀνθρωπίνως ἤτει· ὁ οὐκ εἶχεν ἤτει. Καὶ ψεύδεται ὁ εὐαγγελιστὴς εἰπὼν· Ἐθεασάμεθα τὴν δόξην αὐτοῦ· καὶ ὁ Ἀπόστολος· Οὐκ ἄν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν· καὶ ὁ Δαβὶδ· Καὶ εἰσελεύσεται ὁ βασιλεὺς τῆς δόξης. Οὐ προσθήκη οὖν δόξης αἰτεῖ, ἀλλὰ τῆς οἰκονομίας τὴν φανέρωσιν γενέσθαι.

Εἰς τὸ αὐτό.

Εἰ τὴν δόξαν ἣν εἶχε πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι ἀληθῶς παρὰ τοῦ Πατρὸς ἤτει, ἀποβαλὼν αὐτὴν ἤτει. Οὐ γὰρ ἂν ὁ εἶχε λαβεῖν ἐπεζητήσει. Εἰ δὲ τοῦτο, οὐ τὴν δόξαν ἀποθεβήκει μόνον, ἀλλὰ καὶ τὴν θεότητα. Ἀχώριστος γὰρ ἡ δόξα τῆς θεότητος. Ψιλλὸς οὖν κατὰ Φωτεινὸν (43) ἦν ἀνθρωπος ἄρα. Φαίνεται οὖν τὰ τοιαῦτα κατ' οἰκονομίαν τῆς ἀνθρωπότητος, οὐ κατ' ἑλλημν τῆς θεότητος εἰρηκῶς.

Εἰς τὸ, « Πρωτότοκος πάσης κτίσεως. »

Εἰ πρὸ τῆς κτίσεως ὁ Υἱὸς οὐ γέννημά ἐστιν, ἀλλὰ κτίσμα· πρωτόκτιστος ἂν ἐλέγετο, καὶ οὐ πρωτότοκος. Εἰ, ἐπειδὴ πρωτότοκος τῆς κτίσεως εἴρηται, πρωτόκτιστός ἐστι, καὶ πρωτότοκος εἰρημένος τῶν νεκρῶν, προτελευτήσας ἂν εἴη τῶν νεκρῶν. Εἰ δὲ πρωτότοκος νεκρῶν (44) εἴρηται, διὰ τὸ αἴτιος εἶναι τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως· οὗτος καὶ πρωτότοκος κτίσεως, διὰ τὸ αἴτιος εἶναι τοῦ ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὴν εἶναι παραγαγεῖν τὴν κτίσιν. Εἰ τὸ πρωτότοκος εἰρησθαι τῆς κτίσεως, πρῶτον αὐτὸν γεγενῆσθαι δείκνυσιν ὁ Ἀπόστολος εἰπὼν, Πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, ὡφείλειν εἰπεῖν. Καὶ αὐτὸς ἐγένετο πρὸ πάντων. Εἰπὼν δὲ, Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, ἔδειξε τὸν μὲν αἰεὶ ὄντα, τὴν δὲ κτίσιν γενομένην. Τὸ γὰρ, Ἔστι, τῷ, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, συνάδει. Εἰ πρωτότοκος, φασίν, ὁ Υἱὸς, οὐκέτι μονογενής· ἀλλ' ὀφείλει καὶ ἄλλος εἶναι, οὐ πρωτότοκος λέγηται (45). Καίτοιγε, ὡ σοφὲ, καὶ ἐκ Μαρίας τῆς παρθένου μόνος γεννηθεὶς, πρωτότοκος αὐτῆς εἴρηται. Ἔως οὐ γὰρ ἔτεκε, φησι, τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον. Ὡστε οὐκ ἀνάγκη ἀδελφοῦ (46) πρωτότοκον λέγεσθαι. Λεχθεῖη δ' ἂν, ὅτι καὶ ὁ πρὸ (47) πάσης γεννήσεως πρωτότοκος ἐλέγετο· ἐτι δὲ καὶ

A *Nullus bonus : sed postquam 292 audierat, magister bonus. Respondit igitur velut ad tentantem, ut Evangelium dicit ; aut velut ad ignorantem, quod Deus bonus sit, et non simpliciter magister bonus.*

In illud, « Pater, glorifica me ¹⁴. »

Si cum glorificari a Patre Filius postularet, secundum deitatem, non secundum humanitatem postulabat : quod non habebat, petebat. Et evangelista mentitur, cum dixit : *Vidimus gloriam ejus ¹⁵* ; et Apostolus : *Non utique Dominum gloriae crucifixissent ¹⁶* ; et David : *Et introibit rex gloriae ¹⁷*. Non igitur accessionem petit gloriae, sed ut dispensationis fiat manifestatio.

In idem.

B Si quam habebat gloriam antequam mundus fieret, eam vere a Patre petebat ; hanc amissam petebat. Neque enim quod habebat, id accipere postulabat. Si vero res ita se habet, non gloria amissum solum, sed deitatem etiam. Nam gloria a deitate separari non potest. Nudus ergo secundum Photinum homo erat. Proinde eum talia secundum humanitatis dispensationem, non secundum deitatis defectum dixisse constat.

In illud, « Primogenitus omnis creaturae ¹⁸. »

C Filius si ante creaturam genitura non esset, sed creatura ; primocreatus utique diceretur, non primogenitus. Si propterea quod primogenitus creaturae dictus est, primocreatus est, etiam eo quod primogenitus mortuorum dictus est, primus ex iis qui mortui sunt, mortuus fuerit. Si vero primogenitus mortuorum ex eo dictus est, quod causa est resurrectionis e mortuis : ita ei primogenitus creaturae, ex eo quod causa est ut creatura e nihilo adesse producta sit. Si eum primum factum esse hinc ostenditur, quod primogenitus creaturae dictus est, Apostolus qui dixit : *Omnia per ipsum et in ipsum creata sunt ¹⁹*, debuit dicere : *Et ipse factus est ante omnia*. At cum dixerit : *Et ipse est ante omnia*, ostendit eum quidem semper esse, creaturam vero factam fuisse. Nam illud, *est*, cum hoc, *In principio erat Verbum ²¹*, consentit. Si Filius, inquit, primogenitus est, non amplius est unigenitus, sed et alius esse debet, cui comparatus primogenitus dicitur. Atqui, o sapiens, etiam ex Maria virgine solus natus, primogenitus ejus dictus est. *Donec enim peperisset*, inquit, *filium suum primogenitum ²²*. Quare non est necesse fratris respectu primogeni-

¹⁴ Joan. xvii, 5. ¹⁵ Joan. i, 14. ¹⁶ I Cor. ii, 8. ¹⁷ Coloss. i, 16. ¹⁸ Joan. i, 1. ¹⁹ Matth. i, 25.

¹⁷ Psal. xxiii, 7. ¹⁸ Coloss. i, 15. ¹⁹ Apoc. i, 5.

(42) Editi καὶ οὐχ ἀπλῶς οὐδεὶς διδάσκαλος ἀγαθός. Trapezuntius, si non recte, at fideliter tamen interpretatus est, cum ita scripsit : *Et non simpliciter nullus magister bonus*. At nostri septem mss. καὶ οὐχ ἀπλῶς διδάσκαλος ἀγαθός, illo, οὐδεὶς, praetermisso, recte. Hoc est : *Me quidem dicis magistrum bonum : sed hoc dixisse, satis non est. Etenim non sum solum magister bonus, sed sum etiam Deus bonus*.

(43) De Photino haeretico legi potest dissertatio

Dionysii Petavii, initio *Rationarii temporum*.

(44) Reg. tertius πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. Alii duo mss. πρωτότοκος τῶν νεκρῶν.

(45) Codices plerique omnes λέγεται. Ibidem aliquot mss. ὡ σοφὸν.

(46) Codex Combef. οὐκ ἀνάγκης ἀδελφοῦ. Reg. secundus ἀνάγκη ἀδελφῶν. Alii mss. ἀνάγκη ἀδελφοῦ. Edidimus vocem ἀνάγκη cum i subscriptio.

(47) Editi ὅτι καὶ πρὸ. Veteres quinque libri ἐτι καὶ ὁ πρὸ, recte.

tum vocari. Dicit etiam possit, quod et quis qui generationem omnem antecedit, primogenitus dicetur: quin et respectu eorum, qui per adoptionem Spiritus sancti ex Deo nati sunt, ut Paulus ait: *Quoniam quos præscivit, eos et præfinit conformes imaginis Filii sui, ut ipse sit primogenitus in multis fratribus* ²⁵.

293 *In illud, et Dominus creavit me* ²⁶

Si qui in carne est, dicit: *Ego sum via* ²⁵; et idem: *Nemo venit ad Patrem nisi per me* ²⁶; ipse etiam est qui dixit: *Dominus creavit me initium viarum suarum* ²⁷. Quin et de genitura dicitur creatura et factura, ut illud: *Creavi hominem per Deum* ²⁸; et iterum: *Fecit filios et filias* ²⁹; et David: *Cor mundum crea in me, Deus* ³⁰, non petens aliud, sed id videlicet quod erat postulans mundari. Dicitur autem et nova creatura, non quod alia creatura facta sit, sed quod hi qui illuminantur, ad meliora opera præparentur. Si Filium Pater creavit ad opera, non propter ipsum, sed propter opera creavit. Quod autem propter aliud, non propter se sit, aut pars est illius cujus causa factum est, aut eo minus. Erit igitur Salvator aut pars creaturæ, aut minor quam creatura. Quare necesse est de humanitate ejus intelligere. Possit etiam quis dicere, Salomonem hæc de illa sapientia dixisse, cujus et Apostolus meminit, ubi dixit: *Nam postquam in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum* ³¹. Præterea neque propheta est qui dixit, sed Præbiterum scriptor. Proverbia autem imagines sunt aliorum, non ea ipsa quæ dicuntur. Si Deus Filius erat qui dicebat: *Dominus creavit me*, potius utique dixisset, Pater creavit me. Nusquam enim ipsum Dominum suum vocabat, sed semper Patrem. Accipiendum igitur est illud, *genuit*, de Deo Filio: illud vero, *creavit*, de eo, qui formam suscepit servi. Cæterum in his omnibus non duos dicimus, Deum seorsum, et hominem seorsum (unus enim erat), sed cogitatione naturam cujusque consideramus. Neque enim Petrus duos intellexit, ubi dixit: *Cum igitur Christus passus sit pro nobis carne* ³². Si Filius, inquit, genitura est, non factura, quomodo dicit Scriptura: *Certo igitur sciat tota domus Israel, quod eum et Dominum et Christum fecit Deus* ³³? Est itaque etiam hic dicendum, id de eo qui ex Maria

Α πρὸς τοὺς διὰ υἰοθεσίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκ Θεοῦ γεννωμένους, ὡς ὁ Παῦλος (48) φησιν· Ὅτι οὐκ προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνης τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

Eis τὸ, et Κύριος ἔκτισέ με. ³⁴

Εἰ ὁ ἐν σαρκὶ φησιν, Ἐγὼ εἰμι ἡ ὁδὸς· καὶ ὁ αὐτός· οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ· αὐτός ἐστι καὶ ὁ εἰπών· Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ. Λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ γεννήματος κτίσμα καὶ ποίημα, ὡς τὸ, Ἐκτισάμην (49) ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ πάλιν· Ἐποίησεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας· καὶ ὁ Δαβὶδ· Καρδίαν καθάραν κτίσων ἐν ἐμοί, ὁ Θεός, οὐκ ἄλλην αἰτιῶν, ἀλλὰ τὴν οὖσαν καθαρῶναι δηλονότι. Εἴρηται δὲ καὶ καινὴ κτίσις, οὐχ ὡς ἄλλη κτίσεως γενομένης, ἀλλὰ τῶν φωτισζομένων ἐπὶ βελτίστοις ἔργοις κατασκευαζομένων. Εἰ εἰς ἔργα τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ ἔκτισεν, οὐ δι' αὐτὸν, ἀλλὰ διὰ τὰ ἔργα αὐτὸν ἔκτισεν. Τὸ δὲ αἰ' ἕτερον καὶ οὐ δι' αὐτὸ (50) γινόμενον, ἢ μέρος ἐκείνου δι' ὃ ἐγένετο, ἢ ἦττον αὐτοῦ. Ἔσται οὖν ἢ μέρος ὁ Σωτὴρ τῆς κτίσεως, ἢ ἦττων τῆς κτίσεως. Ἀνάγκη (51) οὖν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα αὐτοῦ νοεῖν. Εἴπα δ' ἄν τις καὶ τὸν Σολομῶντα περὶ τῆς σοφίας ἐκείνης εἰρηκέναι ταῦτα (52), ἥς καὶ ὁ Ἀπόστολος μέμνηται εἰπών· Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν. Ἄλλως τε καὶ οὐδὲ προφητῆς ὁ εἰπών, ἀλλὰ Παροιμισθῆς. Αἱ δὲ παροιμίαι εἰκόνας ἐτέρων, οὐκ αὐτὰ τὰ λεγόμενα. Εἰ ὁ Θεός Υἱὸς ἦν ὁ λέγων, Κύριος ἔκτισέ με, μᾶλλον ἂν εἶπεν, ὁ Πατὴρ ἔκτισέ με. Οὐδαμῶς γὰρ αὐτὸν Κύριον ἑαυτοῦ, αἰεὶ δὲ Πατέρα ἐκάλει. Ληπτέον οὖν τὸ μὲν, ἐγέννησεν, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ Υἱοῦ, τὸ δὲ, ἔκτισεν, ἐπὶ τοῦ τὴν μορφὴν τοῦ δούλου λαβόντος. Ἐν πᾶσι δὲ τούτοις οὐ δύο λέγομεν, Θεὸν ἰδίῳ, καὶ ἄνθρωπον ἰδίῳ (εἰς γὰρ ἦν), ἀλλὰ κατ' ἐπίνοιαν τὴν ἐκάστου φύσιν λογιζόμενοι. Οὐδὲ γὰρ Πέτρος δύο ἐνόησεν εἰπών· Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί. Εἰ γέννημα, φασιν, ὁ Υἱός ἐστι, καὶ οὐ ποίημα, πῶς ἡ Γραφή λέγει· Ἀσφαλῶς οὖν γνωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι καὶ Κύριον αὐτὸν καὶ Χριστὸν ὁ Θεός ἐποίησε; Ῥητέον οὖν καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἐκ Μαρίας τὸ κατὰ (53) σάρκα εἰρησθαι· ὡς γοῦν καὶ ὁ ἄγγελος ὁ εὐαγγελιζόμενος

²⁵ Rom. viii, 29. ²⁶ Prov. viii, 22. ²⁷ Joan. xiv, 6. ²⁸ ibid. ²⁹ Prov. viii, 22. ³⁰ Gen. iv, 1. ³¹ Gen. v, 4. ³² Psal. l, 12. ³³ I Cor. i, 21. ³⁴ I Petr. iv, 1. ³⁵ Act. ii, 56.

(48) Codex Colb. ὡς ὁ Ἀπόστολος.

(49) Reg. tertius ἐκτισάμην, *possedi*. Sed dubitari non potest, quin ex Bibliis inepte ita emendatum sit, cum vox *possedi* ad hunc locum accommodari nullo modo possit. Codex Colb. et alii quatuor mss. Regii et editi ἐκτισάμην, *creavi*; et ita hic legi oportere, series orationis aperte ostendit: siquidem verbum ἐκτισάμην ad vocem superiorem κτίσμα referendum esse nemo non videt. Aliiter quidem in aliis exemplaribus scriptus inventur hic locus, ut videre est in *Hexaplis*: sed in eo consentiunt hi libri, quod habent omnes non ἐκτισάμην, *creavi*, sed ἐκτισάμην, *possedi*. Notandum præterea, in eo loco qui statim profertur e quinto capite Ge-

nes. non legi id Bibliis ἐποίησεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας, *fecit filios et filias*, sed, ἐγέννησεν υἱοὺς καὶ θυγατέρας, *genuit filios et filias*. Lege *Præfationem*.

(50) Codex Colb. οὐ δι' ἑαυτό. Reg. quartus οὐ δι' ἑαυτοῦ. Editi et Reg. secundus ut in contextu.

(51) Reg. quartus et Colb. ἢ ἦττον αὐτῆς. Ἀνάγκη.

(52) Antiqui duo libri εἰρηκέναι ταῦτα. Vox ταῦτα in vulgatis deerat.

(53) Editi Μαρίας τὸν κατὰ. At nostri septem mss., Μαρίας τὸ κατὰ.

τοὺς ποιμένας λέγει ὅτι, *Ἐτέχθη ἡμῖν σήμερον Σωτήρ, ὃς ἐστὶ Χριστὸς Κύριος.* Τὸ γὰρ, *Σήμερον*, οὐκ ἂν περὶ τοῦ πρὸ αἰώνων νομισθεῖη. Σαφέστερον δὲ τὸ ἐξῆς δείκνυσσι, λέγοντος (54)· *Τούτων τὸν Ἰησοῦν ὃν ἡμεῖς ἐσταυρώσατε.* Εἰ ὅτε ἐγεννήθη ὁ Υἱὸς, τότε σοφία ἐγένετο, ψευδὲς (55) τὸ, *Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία.* Ἡ γὰρ αὐτοῦ σοφία (56) οὐκ ἐγένετο, ἀλλ' ἦν ἀεί. Καὶ τοῦτο οὖν ὡς ἐπὶ τοῦ Πατρὸς λεγόμενον παρὰ Δαβὶδ· *Γενοῦ μοι εἰς Θεὸν ὑπερασπιστήν· καὶ, Ἐγένου μοι εἰς σωτηρίαν· καὶ ὁ Παῦλος· Γινέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθῆς, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης· οὕτω καὶ ὁ Κύριος Ἐγενήθη (57) ἡμῖν ἀπὸ Θεοῦ σοφία, καὶ ἀγασμός, καὶ ἀπολύτρωσις.* Εἰ οὖν ὁ Πατὴρ γενόμενος ὑπερασπιστῆς καὶ ἀληθῆς, οὐ ποίημα· καὶ ὁ Υἱὸς γενόμενος σοφία καὶ ἀγασμός, οὐ ποίημα. Εἰ ἀληθὲς τὸ, *Εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ· ἀληθὲς δηλονότι καὶ τὸ, Εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Σωτήρ.* Οὕτε οὖν Θεὸς ὁ Σωτήρ κατ' αὐτοὺς, οὕτε ὁ Πατήρ Κύριος. Καὶ μάτην τὸ, *Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου.* Ψευδὲς δὲ καὶ τὸ, *Διὰ τοῦτο ἐχρῆσέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου· καὶ τὸ, Ἐβρεξε Κύριος παρὰ Κυρίου· καὶ τὸ, Ἐποίησεν ὁ Θεός κατ' εἰκόνα Θεοῦ· καὶ, Τίς Θεὸς παρῆξ τοῦ Κυρίου; καὶ, Τίς Θεὸς πλην τοῦ Θεοῦ ἡμῶν; καὶ ὁ Ἰωάννης ὅτι, Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ ὁ Θωμᾶς ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ· Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου.* Πρὸς τὰ κτίσματα οὖν καὶ τοὺς ψευδοῦς θεοὺς καὶ οὐ κυρίως εἰρημένους νοεῖν τὰς ἀντιδιαστολάς δεῖ, οὐκ εἰς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν.

Εἰς τὸ, « Ἴνα γινώσκωσι σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν. »

Ὁ ἀληθινὸς πρὸς τοὺς ψευδοῦς ἀντιδιαστελλόμενος λέγεται· ὁ δὲ ἀσύγκριτος πρὸς πάντα κατὰ πάντα ὑπερέχων. Εἰπὼν οὖν ὁ Ἰερεμίας περὶ τοῦ Υἱοῦ, *Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν (58), οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτόν, μεζονα καὶ τοῦ Πατρὸς εἶπεν (59); Ὅτι δὲ ἀληθινὸς Θεὸς καὶ ὁ Υἱὸς (60), αὐτὸς ὁ Ἰωάννης ἐν τῇ Ἐπιστολῇ φησιν· Ἴνα γινώσκωμεν τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν· καὶ ἐσμεν*

⁵⁴ Luc. II, 41. ⁵⁵ Act. II, 36. ⁵⁶ I Cor. I, 24. ⁵⁷ Psal. xxx, 3. ⁵⁸ Psal. cxvii, 21. ⁵⁹ Rom. III, 4. ⁶⁰ I Cor. I, 30. ⁶¹ Psal. cix, 1. ⁶² Psal. xlvii, 8. ⁶³ Gen. xix, 24. ⁶⁴ Gen. I, 27. ⁶⁵ Psal. xvii, 32. ⁶⁶ ibid. ⁶⁷ Joan. I, 1. ⁶⁸ Joan. xx, 28. ⁶⁹ Joan. xvii, 3. ⁷⁰ Baruch. III, 36.

(54) Editi et mss. nonnulli δείκνυσσι λέγων. Regii secundus et tertius δείκνυσσι, λέγοντος.

(55) Editi et aliquot mss. Εἰ ὅτε ἐγεννήθη τότε σοφία, ψευδὲς, non integre. At recte et emendate legitur in antiquis tribus libris ita ut edidimus.

(56) Editi et Reg. secundus Ἡ γὰρ αὐτοσοφία, nam ipsa per se sapientia facta non est. Regii tertius et quintus cum Colb. Ἡ γὰρ αὐτοῦ σοφία, ipsius sapientia. Reg. quartus, Ἡ γὰρ τοῦ Θεοῦ σοφία, Dei sapientia. Reg. sextus habet in contextu Ἡ γὰρ αὐτοῦ σοφία· sed habet in margine τοῦ Θεοῦ. Denique lectio utraque in Regio primo simul ponitur Ἡ γὰρ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ σοφία. Hoc an illo modo legas, multum referre non video.

(57) Editi et aliquot mss. Κύριος ἐγεννήθη· quod ita Latine redditum oportuerat, Dominus genitus est. Veritit interpretes, Dominus natus est, sive pro ἐγεννήθη legerit ἐγενήθη, sive Vulgatum contra vim ver-

gelus qui nuntium bonum pastoribus afferebat, dicit : *Natus est vobis hodie Salvator, qui est Christus Dominus* ⁵⁴. Nam vox, *Hodie*, de eo qui ante sæcula est, nequaquam accipi potest. Verum id quod sequitur, clarius idem ostendit, ubi dicit : *Hunc Jesum quem vos crucifixistis* ⁵⁵. Si cum genitus est Filius, tunc sapientia facta est; falsum illud, *Christus Dei potentia et Dei sapientia* ⁵⁶. Nam illius sapientia facta non est, sed semper erat. Ac proinde sicut de Patre a Davide dictum est illud : *Esto mihi in 294 Deum protectorem* ⁵⁷; et, *Factus es mihi in salutem* ⁵⁸; et Paulus : *Fiat Auctus Deus verax, omnis vero homo mendax* ⁵⁹; sic etiam Dominus *Factus est nobis a Deo sapientia, et sanctificatio, et redemptio* ⁶⁰. Si igitur Pater cum sit protector et verax, non est factura: neque Filius cum sit sapientia et sanctificatio, factura est. Hoc si verum est, Unus Deus Pater: profecto verum est et hoc, Unus Dominus Jesus Christus Salvator. Neque igitur Salvator secundum ipsos Deus est, neque Pater Dominus est. Et frustra illud, *Dixit Dominus Domino meo* ⁶¹. Falsum autem et illud : *Propterea unxit te Deus, Deus tuus* ⁶²; illud itidem : *Pluit Dominus a Domino* ⁶³; et illud : *Fecit Deus secundum imaginem Dei* ⁶⁴; et : *Quis Deus præter Dominum* ⁶⁵? et : *Quis Deus præter Deum nostrum* ⁶⁶? et Joannes : *Deus erat Verbum, et Verbum erat apud Deum* ⁶⁷; et Thomas de Filio : *Dominus meus, et Deus meus* ⁶⁸. Diversitates igitur ad creaturas et ad eos qui falso, non proprie dii dicuntur, oportet referri, non ad Patrem et Filium.

In illud, « Ut cognoscant te solum verum Deum ».

Dicitur verus, quod ab iis qui falso dicuntur, distinguitur; incomparabilis vero, quod inter omnia in omnibus excellit. Proinde cum Jeremias de Filio dixit : *Hic est Deus noster, non æstimabitur alius ad eum* ⁶⁹, num et Patre majorem dixit? Quod autem etiam Filius sit verus Deus, ipse Joannes in Epistola dicit : *Ut cognoscamus solum verum Deum, et simus in vero Filio ejus Jesu Christo. Hic est verus Deus,*

bi γεννώσθαι inepte secutus sit. Alii tres mss. Κύριος ἐγενήθη, factus est; nec aliter apud Paulum legitur.

(58) Illud Scripturæ, Οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν, *Hic Deus noster*, etc., non reperitur apud Jeremiam, sed apud Baruch cap. III, v. 36. Nec cuiquam mirum videri debet, librum Baruch nomine Jeremiæ citari, cum multi ex antiquis alterum librum cum altero confundere soliti sint, ut videre est apud Clementem Alexandrinum lib. I *Pædag.* cap. 2, apud eundem lib. II, cap. 3, apud Cyprianum *De oratione Dominica*, apud Ambrosium lib. II in *Hexæm.* cap. 14, et alibi.

(59) Hic interrogatio nota in Reg. secundo invenitur : quam adhibendam esse facile crediderim, cum, ea sublata, oratio concidat.

(60) Veteres aliquot libri ὁ αὐτός. Deest articulus in vulgatis et in ahis quibusdam codicibus.

et vita aeterna⁵¹. Nec igitur propter illud: *Non astitimabitur alius ad eum*, intelligendum est Filium Patre majorem esse; nec putandum Patrem esse solum verum Deum; sed utraque ad eos qui falso dicuntur, nec tamen sunt, oportet referri. Eundem ad modum et in Deuteronomio dicit: *Dominus solus duxit ipsos, et non erat cum eis Deus alienus*⁵². Si Deus est solus invisibilis et sapiens, non statim quoque in omnibus major est omnibus Deus: qui vero super omnia est Deus, necessario praestat omnibus. Apostolus igitur cum super omnia Deum Salvatorem dixit, num et Patre dixit majorem? Sed hoc absurdum est. Similiter igitur et hoc intelligendum. Magnus Deus non potest Deo alio minor esse. Apostolus ergo cum de Filio dixit: *Expectamus beatam spem et apparitionem gloriae magni Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi*⁵³, num ergo Patre majorem intellexit? Nam Filii apparitionem et adventum expectamus, non Patris. Haec igitur de Patre et Filio indiscriminatim leguntur, sed non cum diligenti observatione. Illud, *Aequaliter esse 295 Deo*, non aliud est nisi Deo aequalem esse⁵⁴. Filius certe cum non rapinam⁵⁵ putaverit *aequaliter esse Deo*, quomodo dissimilis ac inaequalis est Deo? Judaei autem magis pii sunt quam Eunomius. Cum enim Salvator seipsum dixisset Dei Filium tantummodo; quasi hoc Filio debeatur, si vere Filius est, eum et Patri esse aequalem: Volebant, inquit, illum lapidare, non solum quod solveret Sabbatum, sed etiam quod Deum patrem suum esse diceret, aequalem seipsum faciens Deo⁵⁶. Aequalis igitur est Patri et secundum Apostolum et secundum Salvatoris vocem, etiamsi Eunomius nolit.

In illud, *Non est meum dare, sed quibus paratum est*⁵⁷.

Si iudicii dominus Filius non est, sic ut alios quidem beneficiis afficiat, alios vero puniat, quomodo dicebat: *Pater neminem judicat, sed omne iudicium dedit Filio*⁵⁸? et alibi: *Potestatem habet Filius hominis, remittendi peccata in terra*⁵⁹; et rursus: *Data est mihi omnis potestas in caelo et in terra*⁶⁰; ad Petrum autem: *Tibi dabo claves regni caelorum*⁶¹; ad discipulos vero: *Amen dico vobis, vos qui secuti estis me, in regeneratione sedebitis super*

ἐν τῷ ἀληθινῷ Υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. Ὁδὲ ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεός, καὶ ζωὴ αἰώνιος. Οὕτε οὖν διὰ (61) τὸ, *Ὁὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐτὸν, μεῖζονα τοῦ Πατρὸς νοητέον*. οὐτε μόνον ἀληθινὸν Θεὸν τὸν Πατέρα, ἀλλ' ἀμφοτέρα πρὸς τοὺς λεγομένους μὲν ψευδῶς, οὐκ ὄντας δέ. Ὡς καὶ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ λέγει· Κύριος μόνος ἦεν αὐτοὺς, καὶ οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν Θεὸς ἄλλότριος. Εἰ μόνος ἄδρατος καὶ σοφὸς ὁ Θεός, οὐκ ἄμα καὶ ἐν πᾶσι μεῖζων πάντων Θεός· ὁ δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸς ἐξ ἀνάγκης ὑπερέχων πάντων. Ὁ Ἀπόστολος οὖν ἐπὶ πάντων Θεὸν εἰπὼν τὸν Σωτῆρα (62), μεῖζονα καὶ τοῦ Πατρὸς εἶπεν; Ἄλλ' ἄποπον. Ὁμοίως οὖν καὶ τοῦτο νοητέον (63). Ὁ μέγας Θεὸς οὐκ ἂν ἐλάττων εἴη ἐτέρου Θεοῦ. Ὁ Ἀπόστολος οὖν, εἰπὼν περὶ τοῦ Υἱοῦ, *Ἀπεκδεχόμεθα τὴν μακαρίαν ἐλπίδα καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μεῖζονα τοῦ Πατρὸς ἐνόησε*; Τοῦ γὰρ Υἱοῦ τὴν ἐπιφάνειαν καὶ παρουσίαν ἐκδεχόμεθα (64), οὐ τοῦ Πατρὸς. Ἀδιακριτως οὖν εἰς Πατέρα καὶ εἰς Υἱὸν ταῦτα λέγεται, καὶ οὐ παρατετηρημένως (65). Τὸ, *Ἰσα Θεῷ εἶναι*, οὐκ ἄλλο ἐστὶ τῷ εἶναι Ἰσον Θεῷ. Ὁ οὖν Υἱὸς, οὐκ ἀρπαγμὸν ἠγασάμενος τὸ εἶναι Ἰσου Θεῷ, πῶς ἀνόμιος καὶ ἄνομος Θεῷ; Ἰουδαῖοι δὲ εὐσεβέστεροι Εὐνομίου. Τοῦ γὰρ Σωτῆρος εἰπόντος ἑαυτὸν Υἱὸν Θεοῦ μόνον, ὡς (66) ὀφειλομένου τῷ Υἱῷ, εἰ ἀληθῶς Υἱὸς ἐστὶ, καὶ Ἰσον αὐτὸν εἶναι τῷ Πατρὶ· Ἐβούλοντο λιθάσαι, φησὶν, αὐτὸν, οὐκ ὅτι μόνον ἔλυε τὸ Σάββατον, ἀλλ' ὅτι καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγεν εἶναι τὸν Θεόν, Ἰσον ἐσῶν τὸν ποιῶν τῷ Θεῷ. Ἰσος οὖν τῷ Πατρὶ καὶ κατὰ τὴν Ἀπόστολον καὶ κατὰ τὴν φωνὴν τοῦ Σωτῆρος, καὶ Εὐνόμιος μὴ θέλη.

Εἰς τὸ, *Ὁὐκ ἐστιν ἐμὸν (67) δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἠτοίμασται*.

Εἰ μὴ κύριος τῆς κτίσεως ὁ Υἱὸς, καὶ τοὺς μὲν εὐεργετεῖν, τοὺς δὲ κολάζειν, πῶς ἔλεγεν· Ὁ Πατὴρ οὐδένα κρίνει, ἀλλὰ πᾶσαν τὴν κρίσιν ἔδωκε (68) τῷ Υἱῷ; καὶ ἀλλαχού· *Ἐξουσίαν ἔχει ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφίναί ἐπὶ τῆς γῆς ἀμαρτίας*· καὶ πάλιν· *Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς*· πρὸς δὲ τὸν Πέτρον· *Σοὶ δώσω τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν*· πρὸς δὲ τοὺς μαθητάς· *Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅμοις οἱ ἀκολουθησάτεές μοι ἐν*

⁵¹ Joan. v, 20. ⁵² Dent. xxxii, 12. ⁵³ Tit. ii, 13. ⁵⁴ Philipp. ii, 6. ⁵⁵ ibid. ⁵⁶ Joan. v, 18. ⁵⁷ Matth. xx, 25. ⁵⁸ Joan. v, 22. ⁵⁹ Marc. ii, 10. ⁶⁰ Matth. xxviii, 18. ⁶¹ Matth. xvi, 19.

(61) Illud *διὰ* in nostris septem mss. non legitur.

(62) In Reg. secundo post vocem *Σωτῆρα* posita est nota interrogationis, et paulo infra post verbum *εἶπεν*· quam distinguendi rationem secuti sumus.

(63) Codex Collb. et quatuor Regii νοητέον· ὅτι πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ψευδῶς λεγομένων εἴρηται ταῦτα, καὶ οὐ πρὸς Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, Putandum videlicet, *haec dicta esse ad distinctionem eorum qui falso dii vocantur, non autem referenda esse ad Patrem et Filium et Spiritum sanctum*. Sed totum illud, ὅτι πρὸς etc. inter glossas nota, quae vocant, recenseri debere arbitror. Alii duo mss. et editi ut in contextu.

(64) Antiqui tres libri ἀπεκδεχόμεθα. Alii quidam mss. et editi ἐκδεχόμεθα.

(65) In editis post vocem *παρατετηρημένως* po-

situs est hic titulus: "Ὅτι τὸ, *Ἰσα Θεῷ εἶναι*, οὐκ ἄλλο ἐστὶ τῷ εἶναι Ἰσον Θεῷ. At nostri septem mss. sine titulo uti in contextu.

(66) Editi Θεοῦ, μόνον ὡς, etc., cum virgula post vocem Θεοῦ· quam malam interponendi rationem secutus Trapezuntius, male interpretatus est, sic scribens: *Nam cum Salvator Filium se Dei dixerit, quasi Filio solum debeatur, si, etc.* Sed recte scriptum invenimus in Regii secundo et quinto, Θεοῦ μόνον, ὡς, etc., virgula post vocem μόνον collocata.

(67) Hic titulus *Εἰς τὸ, Ὁὐκ ἐστιν ἐμὸν*, etc., neque in editione Basil. neque in Stephan. neque in antiquis sex libris legitur: sed e Reg. secundo, in quo invenitur, in editionem Parisiensem transiit.

(68) Codices aliquot *κρίσιν* δέδωκε. Mox Reg. duo mss. ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφίναί ἀμ.

τῆ καλλιγενεσίᾳ καθήσεσθε ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρινόντες τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ. Ἀέλυσται οὖν αὐτοῖς τοῖς ἐγγράφοις, τοῦ μὲν Σωτῆρος εἰπόντος· Καὶ τότε ἀποδώσω ἐκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ. Καὶ ἀλλαγῶ· Ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες εἰς ἀνάστασιν ζωῆς, οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως. Ὁ δὲ Ἀπόστολος· Τοὺς γὰρ πάντα ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ ἵνα κομισθῆται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἐπραξεν, εἴτε ἀγαθὰν εἴτε κακὰν. Τῶν λαμβανόντων (69) οὖν ἔστιν ἀξιῶς ἑαυτοὺς ποιῆσαι τῆς ἐκ δεξιῶν καὶ εὐωνύμων καθέδρας τοῦ Κυρίου, οὐ τοῦ δυναμένου δίδοναι, κἄν ἄδικος (70) ἢ ἀτρετής ᾖ. Εἰς τὸ, « Τίς Θεὸς παρὲς τοῦ Κυρίου; καὶ τίς Θεὸς πλὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν; »

Ἵτι μὲν οὐ πρὸς τὸν Υἱὸν ταῦτα καὶ τὰ ὅμοια τούτοις (71), ἀλλὰ πρὸς τοὺς λεγομένους θεοὺς, οὐκ ὄντας δὲ, εἰρήκασιν αἱ Γραφαί, ἱκανῶς ἀποδέδεικται, ἀφ' ὧν καὶ Θεὸν καὶ Κύριον πολλάκις ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ καὶ τῇ Καινῇ τὸν Υἱὸν ἀπεδείξαμεν εἰρησθαι. Ὁ Δαβὶδ δὲ σαφέστερον αὐτὸ ποιεῖ, λέγων· Τίς ὁμοίός σοι; καὶ ἐπήγαγεν· Ἐν θεοῖς, Κύριε· καὶ ὁ Μωϋσῆς· Κύριος μόνος ἤγει αὐτούς, καὶ οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν Θεὸς ἄλλοτριος· καίτοιγε τοῦ Σωτῆρος ὄντος μετ' αὐτῶν, ὡς φησιν ὁ Ἀπόστολος· Ἐπιπὼν γὰρ ἐκ πνευματικῆς (72) ἀκολουθοῦσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός· ὁ δὲ Ἰερεμίας· Θεοί, οἱ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν, ἀπωλέσθωσαν ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ. Οὐδὲ ἐν τούτοις γὰρ ὁ Υἱός· αὐτὸς γὰρ ὁ δημιουργὸς τῶν πάντων. Πρὸς τὰ εἰδωλα οὖν καὶ τὰ σεβάσματα τῶν ἐθνῶν καὶ τὸ προειρημένον, καὶ τὸ, Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, καὶ πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός· καὶ τὸ, Ἐμπροσθέν μου οὐ γέγονεν ἄλλος Θεός, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔσται· καὶ τὸ, Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος εἷς ἐστι· καὶ ὅσα τοιαῦτα, νοεῖν δεῖ οὐ πρὸς τὸν Υἱόν.

⁶⁹ Matth. xix, 28. ⁷⁰ Matth. xvi, 27. ⁷¹ Joan. v, 29. ⁷² II Cor. v, 10. ⁶⁶ Psal. xvii, 32. ⁶⁷ Psal. lxxxv, 8. ⁶⁸ Deut. xxxii, 12. ⁶⁹ I Cor. x, 4. ⁷⁰ Jerem. x, 11. ⁷¹ Isa. xlv, 6. ⁷² Deut. vi, 4.

(69) Velim legas Ducæi in hunc locum notam optimam atque utilissimam.

(70) E regione horum verborum, κἄν ἄδικος, scriptum; invenimus in Reg. secundo illud scholium, τούτο οἶμαι διὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννην, pulo hoc

duodecim sedes, judicantes duodecim tribus Israel⁶⁶. Ex ipsis ergo Scripturis adhibita solutio est, cum Salvator dixerit: *Et tunc reddam unicuique secundum facta ejus*⁶⁷. Et alibi: *Ibunt qui bona fecerint in resurrectionem vitæ; qui vero mala egerint, in resurrectionem judicii*⁶⁸. Apostolus vero: *Omnes enim nos manifestari oportet coram tribunali Christi, ut reportet unusquisque ea quæ fiunt per corpus, prout gessit, sive bonum, sive malum*⁶⁹. Eorum igitur qui reportant, est, facere se dignos, qui a dextris vel sinistris Domini sedeant: non ejus, qui dare potest, etiamsi injusta petitio sit.

In illud, « *Quis Deus præter Dominum? et quis Deus præter Deum nostrum* »?

Quod non de Filio hæc et his similia dixerint Scripturæ, sed de iis qui dii dicuntur, cum notū sint, abunde ex iis locis demonstratum est, ex quibus Filium et Deum et Dominum sæpè in Veteri ac Novo Testamento dictum fuisse demonstravimus. Verum David idipsum clarius facit, cum dicit: *Quis similis tibi*⁶⁷? et adjunxit: *In diis, Domine*; et Moyses: *Dominus solus duxit ipsos, et non erat cum ipsis Deus alienus*⁶⁸; quanquam erat cum ipsis Salvator, ut ait Apostolus: *Bibebant enim de spiritali quæ illos comitabatur petra; petra autem erat Christus*⁶⁹; Jeremias itidem: *Dii, qui cælum et terram non fecerunt, pereant de subter cælo*⁷⁰. Nec enim inter hos Filius est: ipse siquidem omnium est conditor. Ad idola igitur atque ad gentium simulacra spectat, et id quod mox dictum est; et illud: *Ego Deus primus, et ego post hæc, et præter me non est Deus*⁷¹; et illud: *Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit*⁷²; et illud: *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Dominus unus est*; et quæcumque ejusmodi sunt, non de Filio intelligenda sunt.

dictum fuisse ob Jacobum et Joannem.

(71) Reg. secundus ὅμοια τούτων.

(72) Editi Ἐπιπὼν δὲ ἐκ... ἡ πέτρα δὲ. Antiqui duo libri ita ut edidimus.

ΚΑΤ' ΕΥΝΟΜΙΟΥ

ΛΟΓΟΣ Ε

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ (73), ΟΤΙ ΟΥ ΚΤΙΣΜΑ.

CONTRA EUNOMIUM LIBER QUINTUS

296 DE SPIRITU SANCTO, QUOD NON SIT CREATURA.

Ἵτι τὰ κοινὰ τῆς κτίσεως ἀκοινωνήτα τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ τὰ ἴδια τοῦ Πνεύματος ἀκοινωνήτα τῇ

Quod quæ communia sunt creaturis, nihil commune habent cum sancto Spiritu, quodque ea, quæ

(73) Editio Paris. Κατ' Εὐνομίου, λόγος ε' περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Liber quintus de Spiritu sancto,

propria sunt Spiritus, nihil commune habent cum creaturis, hinc colligitur Spiritum non esse creaturam. Quod quæ communia sunt Patri et Filio, hæc communia sunt Spiritui : quod quibus characteribus designatur Deus Pater et Filius in Scriptura, iisdem designatur et Spiritus sanctus, hinc colligitur Spiritum ejusdem deitatis esse, cujus Pater. Quod quæ soli Patri adsunt ut Deo non ut Patri, et Filio ut Deo non ut Filio, ea adsunt Spiritui soli, creaturis non item ; adeo ut nomina et res quæ cum creaturis nihil commune habent, Trinitati soli sint communia, hinc colligitur Trinitatem esse consubstantialem. Quidquid factum est, verti ac transmutari potest, secundum Prophetam, qui ad Deum dicit : *Qui facis omnia, et commutas ipsa*⁷⁸. Spiritus autem nec verti nec mutari potest : Spiritus igitur creatura non est. Cum creatura in duo dividatur, in corporea et incorporea, mutatio quoque illius divisa est. Et corpora quidem in substantia obnoxia sunt mutationi, cum mundus corruptibilis in incorruptionem perveniat secundum Scripturam⁷⁹, ac mortalia nostra corpora adipiscantur immortalitatem, aut ea quæ nondum corrupta sunt, corrumpantur ; incorporea vero et rationalia secundum operationem aut voluntatem admittunt mutationem, secundum illud, *Angelis peccantibus non peperit*⁷⁸. Si igitur ex iis quæ facta sunt, alia quidem in substantia, alia vero in mente suscipiunt mutationem ; Spiritus vero sanctus neque secundum substantiam, neque secundum operationem, mutationem aut alterationem admittit : non igitur creatura est Spiritus. Creatura omnis cum sanctificatur, sancta est : sanctus vero Spiritus nequaquam est ex iis quæ sanctificantur, sed ex iis quæ sanctificant : non ergo creatura. Nihil creatum secundum essentiam est sanctum : quod namque essentia sanctum est, **297** id externa sanctificatione non indiget. Externa autem sanctificatione eget id quod factum est, cum factum fuerit dignum quod sanctificatio-

⁷⁸ Amos v, 8. ⁷⁹ I Cor. xv, 53. ⁷⁸ II Petr. II, 4.

contra Eunomium. Regii primus, secundus et sextus simpliciter Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *De Spiritu sancto*. Reg. tertius Λόγος ε' περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *Liber quintus de Spiritu sancto* : sed illud, λόγος ε', manu recentiore additum est. Regii quartus et quintus continenter sine titulo, πρὸς τὸν Υἱόν. Ὅτι τὰ κοινὰ, et quæ sequuntur : notandum tamen, legi in margine hunc titulum : Περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, *De Spiritu sancto*. Eundem titulum in eodem loco habet quoque Codex Colbertinus, non quidem prima manu, sed secunda duntaxat. In editis legitur post titulum, καὶ ὅτι οὐ κτίσμα. Reg. secundus ὅτι οὐ κτίσμα, vocula καὶ prætermissa. Codex Colb. manu recentiore ὅτι οὐκ ἔστι κτίσμα.

(74) Antiqui duo libri καὶ τὸ Πνεῦμα.

(75) Totum illud, καὶ οὐκ ὡς Υἱῷ, in nostris septem mss. deest.

(76) Editi et mss. nonnulli ὡς τὰ. Alii tres mss. ὡστε τὰ.

(77) Editi et mss. non pauci γεννητόν. Codex Colb. γεννητόν, rectius. Ibidem editi et mss. nonnulli μεταβολῆς ἐπιδεκτικόν. Alii duo mss. μεταβολῆς ἔστι δεκτικόν.

A κτίσει, ἐξ ὧν συνάγεται μὴ εἶναι κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Ὅτι τὰ κοινὰ τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, ταῦτα κοινὰ τῷ Πνεύματι· ὅτι ἐν οἷς χαρακτηρίζεται Θεὸς ὁ Πατήρ καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῇ Γραφῇ, ἐν αὐτοῖς χαρακτηρίζεται καὶ τὸ Πνεῦμα (74) τὸ ἅγιον, ἐξ ὧν συνάγεται τῆς αὐτῆς θεότητος τὸ Πνεῦμα τῷ Πατρὶ. Ὅτι τὰ μόνῃ προσόντα τῷ Πατρὶ ὡς Θεῷ, καὶ οὐκ ὡς Πατρὶ, καὶ τῷ Υἱῷ ὡς Θεῷ, καὶ οὐκ ὡς Υἱῷ (75), ταῦτα μόνῃ πρόξεσι τῷ Πνεύματι, οὐκέτι δὲ καὶ τῇ κτίσει, ὡστε τὰ (76) ἀκοινωνήτα ὀνόματα καὶ πράγματα τῇ κτίσει μόνῃ κοινὰ τῇ Τριάδι, ἐξ ὧν συνάγεται ἁμοούσιος ἡ Τριάς. Πᾶν ὅπερ ἔστι γενητόν (77), τροπῆς καὶ μεταβολῆς ἔστι δεκτικόν, κατὰ τὸν λέγοντα τῷ Θεῷ Προφήτην· Ὁ ποιῶν πάντα (78), καὶ μετασκευάζων αὐτὰ. Τὸ δὲ Πνεῦμα οὐτε τροπῆς οὐτε μετασκευῆς ἔστι δεκτικόν· οὐκ ἄρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Τῆς κτίσεως εἰς δύο διαιρουμένης, εἰς σώματα καὶ ἀσώματα, διήρηται καὶ ἡ περὶ ταύτην τροπή. Καὶ τὰ μὲν σώματα τὴν κατ' οὐσίαν ἐπιδέχεται τροπῆν, τοῦ φθορῶν κόσμου εἰς ἀφθορῶν μεταπίπτοντος κατὰ τὴν Γραφὴν, καὶ τῶν θνητῶν ἡμῶν σωματίων ἀπαθανατιζομένων, ἢ τῶν μηδέπω φθορῶντων, φθορησομένων (79) δέ· τὰ δὲ ἀσώματα καὶ λογικὰ τὴν κατ' ἐνέργειαν, ἦτοι κατὰ γνώμην ἐπιδέχονται τροπῆν, κατὰ τὸ, Ἀγγέλων ἀμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο. Εἰ τοίνυν τῶν γενητῶν (80) τὰ μὲν οὐσίαι, τὰ δὲ γνώμῃ τροπῆς ἔστι δεκτικὰ, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐτε κατ' οὐσίαν οὐτε κατ' ἐνέργειαν τροπῆς ἢ ἀλλοιώσεως ἔστι δεκτικόν· οὐκ ἄρα κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Πᾶν κτίσμα ἀγιαζόμενον ἔστιν ἅγιον· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐ τῶν ἀγιαζομένων, ἀλλὰ τῶν ἀγιαζόντων· οὐκ ἄρα κτίσμα. Οὐδὲν κτιστὸν κατ' οὐσίαν ἅγιον· τὸ γὰρ κατ' οὐσίαν ἅγιον οὐ δεῖται τοῦ ἐξωθεν ἁγιασμοῦ. Δεῖται οὖν τοῦ ἐξωθεν ἁγιασμοῦ τὸ γενητόν (81), ὅταν ἄξιον γένηται τοῦ ἐπισπάσασθαι ἁγιασμόν· οὐ δεῖται δὲ ἁγιασμοῦ τὸ Πνεῦμα, ὅτι ἅγιον κατ' οὐσίαν· οὐκ ἄρα κτίσμα. Πᾶν κτίσμα δοῦλόν ἐστι τοῦ Δημιουργοῦ, κατὰ τὸν οὕτω λέγοντα τῷ Θεῷ Προφήτην· Τὰ σύμπαντα δοῦλα σά (82)· τὸ δὲ δοῦλον ἐλευθεσίαν καὶ υἰοθεσίαν ἐτέρῃ

(78) Verba sunt propnetæ Amos, uti legere est apud LXX: nisi quod vox αὐτὰ illic non reperitur. Vertimus, qui facis, etc. Idcirco autem ita interpretati sumus, quod paulo post similis loquendi ratio sequatur : in qua nominatum secunda persona exprimitur : Τὰ σύμπαντα δοῦλα σά, *Omnia serva tua sunt*. Sic enim sermo melius collærere videtur, si in utroque loco utamur secunda persona, *Qui facis, et. Omnia serva tua sunt*. Ibidem Regii duo mss. Τὸ δὲ Πνεῦμα. Vocula δὲ in editis deest.

(79) Editi διαφθορησομένων. Libri veteres φθορησομένων.

(80) Codices non pauci et editi τῶν γεννητῶν. Δι Colb. τῶν γενητῶν.

(81) Editi et mss. nonnulli ἁγιασμοῦ τὸ γεννητόν. Alii duo mss. γενητόν. Vix semel videas cum voces γενητός et γενητός occurrunt, tres aut quatuor libros veteres secum consentire. Etenim si in altero scribitur γενητός, scribi solet in altero γενητός.

(82) Editi et Reg. tertius δοῦλά σου. Alii sex mss. δοῦλα σά.

ὀρέγειν (85) οὐ δύναται, ἥς αὐτὸ οὐκ ἔτυχε κατ' οὐ-
σίαν· τὸ δὲ Πνεῦμα ἐλευθερίαν ὀρέγει καὶ υιοθεσίαν·
τὸ γὰρ Πνεῦμα κρᾶζει ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν· Ἄβδā
ὁ Πατήρ· ὥστε οὐκέτι εἰ δούλος (84), ἀλλὰ υἱός·
οὐκ ἄρα κτίσμα. Οὐδὲν κτίσμα μεθεκτόν ἐστι τῆς λο-
γικῆ ψυχῆ, ὡς ἐνοικίεσθαι αὐτῇ (85) οὐσιωδῶς. Τὸ
δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐνοικίεζεται ἐν αὐτῇ κατὰ τὸν λέ-
γοντα· *Ναὸς Θεοῦ ἐσμεν, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ
Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ἡμῖν*. Οὐκ ἄρα κτίσμα. Πᾶν λογικὸν
κτίσμα ἀρετῆς καὶ κακίας ἐστὶ δεκτικόν. Τὸ δὲ
Πνεῦμα οὐδενός ἐστι· τούτων δεκτικόν. Οὐκ ἄρα
κτίσμα τὸ Πνεῦμα. Καὶ ὅσα μίαν (86) καὶ τὴν
αὐτὴν ἐνέργειαν δείκνυσι τῆς ἁγίας καὶ μακαρίας
Τριάδος.

*in nobis*⁷⁶ : non est ergo creatura. Virtus ac vitium
in omnem creaturam rationalem possunt cadere : non
est ergo Spiritus creatura. Et quæcunque unam et

ostendunt, idem probant.

"Οτι δημιουργὸν τὸ Πνεῦμα.
*Οἱ οὐρανοὶ διηγούνται δόξαν Θεοῦ, ποίησιν δὲ
χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα· καὶ ἐν
ἐτέρῳ· Καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί.*
Καὶ τίνες ἂν εἴεν Θεοῦ ἀσωμάτους ἀσίμματοι χεῖρες,
αὐτὸς δὲ Προφήτης ἐρμηνεύει λέγων· *Τῷ λόγῳ Κυ-
ρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι
τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν*. Ἄλλ'
ὡσπερ οὐ προφορικὸς λόγος ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλὰ ζῶν
καὶ ὑφ' ἑστῆκός, καὶ τῶν ὄλων δραστήριος· οὕτως ἐν
τῷ Θεῷ οὐ πνεῦμα διαχεόμενον, οὐ διαλυόμενος ἄηρ,
ἀλλὰ δύναμις ἁγιαστικῆ, ἐνούσιος, ἐνυπαρκτος, ἐν-
υπόστατος. *Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἐπλα-
σάν με* (87). Καὶ τότε τῶ ὀρητῶν τὴν αὐτὴν ἔχει τῷ
προῤῥηθέντι διάνομα. *Πνεῦμα γὰρ θεῖον, φησὶν ὁ
Ίωβ, τὸ ποιήσάν με*. Καὶ τὴν ἄλλην χεῖρα σαφηνί-
ζων Σολομών φησι· *Θεὸς πατέρων καὶ Κύριε τοῦ
ἐλέους σου, ὁ ποιήσας τὰ πάντα ἐν λόγῳ σου, καὶ
τῇ σοφίᾳ σου κατασκευάσας τὸν ἄνθρωπον*. Χρι-
στὸς δὲ Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, ἥτις ἐστὶ χεῖρ
δημιουργικῆ κατὰ τὸν τῆς τροπολογίας λόγον. Οὐ
μὴν ἀλλὰ καὶ Πνεύματος ἐργασία τὴν ὄλην ἡμῶν ἀν-
έθετο φύσιν, καὶ ἀνακαινωτικὸν αὐτὸ τῆς δημιουρ-
γίας εἰς ἀφθαρσίαν φησὶν ὁ λόγος· *Ἀναταλείς τὸ
πνεῦμα αὐτῶν, καὶ ἐκλείψουσιν, καὶ εἰς τὸν χοῦν
αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν· ἐξαποστελεῖς τὸ Πνεῦμά
σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινωεῖς τὸ πρόσω-
πον τῆς γῆς*. Οὐ δὲ ἴπου δὲ αὐτὸς ἑαυτὸν (88) ἀπο-

nem assequatur ; Spiritus vero, quod essentia san-
ctus est, sanctificatione non eget : non igitur crea-
tura est. Omnis creatura Creatoris serva est, secun-
dum Prophetam qui sic Deum alloquitur : *Omnia
serviunt tibi*⁷⁶ : quod autem servum est, id liberta-
tem et adoptionem quam ipsummet essentia non
habuit, alteri præstare non potest ; at Spiritus
libertatem impertit et adoptionem : clamat namque
in nostris cordibus Spiritus : *Abba, Pater ; quare
jam non es servus, sed filius*⁷⁷ ; non est ergo crea-
tura. Nulla creatura ita communicabilis est rationali
animæ, ut in ipsa essentialiter inhabitet : sanctus
vero Spiritus in ea inhabitat, secundum eum qui
dicit : *Templum Dei sumus, et Spiritus Dei habitat
in omnem creaturam rationalem possunt cadere : non
est ergo Spiritus creatura. Et quæcunque unam et*

ostendunt, idem probant.

Quod Spiritus creator est
*Cæli enarrant gloriam Dei, et opus manuum ejus
annuntiat firmamentum*⁷⁹ ; et in alio : *Et opera ma-
nuum tuarum sunt cæli*⁸⁰. Et quæ sint Dei incor-
porèi incorporæ manus, quæ firmamentum et cælos
crearint, Prophetia ipse interpretatur cum dicit :
*Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus
omnis virtus eorum*⁸¹. At quemadmodum non est
verbum prolatitium in Deo, sed vivens et subsistens,
et quod universa fecit : sic in Deo non est spiritus
qui diffundatur, non aer qui dissolvatur : sed virtus
sanctificans, in se substantialis, in se existens, in
se subsistens. *Manus tuæ fecerunt me, et plasmave-
runt me*⁸². Et hoc dictum intelligentiam eandem
habet, quam præcedens. *Spiritus enim divinus,
inquit Job, qui fecit me*⁸³. Atque manum alteram
exponens Salomon ait : *Deus patrum et Domine
misericordiæ tuæ, qui fecisti omnia in verbo tuo, et
sapientia tua construxisti hominem*⁸⁴. Christus au-
tem est Dei potentia et Dei sapientia⁸⁵, quæ secun-
dum tropologiam rationem manus creatrix est. Jam
vero totam nostram naturam operationi Spiritus
tribuit, ipsumque Scriptura dicit renovatorem opi-
ficii esse ad incorruptionem : *Auferes spiritum eo-
rum, et deficient, et in pulverem suum revertentur ;
emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis
faciem terræ*⁸⁶. Nec enim ipsemet seipsam mittit :
sed missionem vocat demissionem ad opus, non e
loco ad locum transitum. *Quoniam Spiritus Domini*

⁷⁶ Psal. cxviii, 91. ⁷⁷ Galat. iv, 6, 7. ⁷⁸ I Cor. iii, 16. ⁷⁹ Psal. xviii, 2. ⁸⁰ Psal. ci, 26. ⁸¹ Psal. xxxii, 6.
⁸² Job x, 8. ⁸³ Job xxxiii, 4. ⁸⁴ Sap. ix, 1, 2. ⁸⁵ I Cor. i, 24. ⁸⁶ Psal. ciii, 29.

(83) Editi ἐτέρῳ παρέχειν. At nostri septem mss. ὀρέγειν.

(84) Editi ὥστε οὐκ ἐστι δούλος. Codex Colb. et alter Regius ut in contextu ; nec aliter in sacro textu legitur.

(85) Veteres quidam libri et editi ἐνοικίεσθαι αὐτό. Alii αὐτῷ. Reg. quartus αὐτῇ. Sive legerit quis αὐτό, sive αὐτῇ, peccatum non puto.

(86) Totum illud, καὶ ὅσα μίαν, etc., ad titulum usque, addidimus ex nostris septem codicibus. Quod si cuiquam merum glossema esse videatur, omne id e contextu manu sua delere et in oram libri exportare poterit.

(87) Editi et duo Regii Αἱ χεῖρές σου ἐπλασάν με, καὶ ἐποίησάν με, Manus tuæ plasmarunt me, et fecerunt me ; et ita legitur apud Job x. 8. Codex Colb. et alii tres Regii Αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἐπλασάν με, Manus tuæ fecerunt me, et plasmaverunt me : qui verborum ordo servatur in psalmo cxviii, v. 75.

(88) Editi αὐτὸ ἑαυτό. At nostri septem mss. αὐτὸς ἑαυτὸν· ubi subaudienda est aut vox Χριστός, aut vox Θεός. Codex Colb. habuit quidem prima manu αὐτὸς ἑαυτῶν· sed antiqua manu emendatus habet nunc αὐτὸς ἑαυτόν.

replevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnia, scientiam habet vocis⁸⁷. Et angelus ad Mariam: Spiritus Domini superveniet in te, quapropter et hoc quod nascetur, ex Spiritu²⁹⁸ sancto est⁸⁸. Quod ex aliquo est, id ab eo est vel per creationis modum, ut illud: Unus Deus Pater ex quo omnia⁸⁹; aut per modum generationis, secundum illud: Ego ex Patre exivi⁹⁰; et illud: Ex utero ante luciferum genui te⁹¹; non quod uterum Deum habeat, sed quod genuini et non nothi fetus ex utero parentum generari soleant, propterea habere se in generando uterum dixit Deus, ad confusionem impiorum, ut vel sua ipsorum natura considerata, discant Filium fructum esse Patris genuinum, utpote ex ejus utero emergentem. Quod itaque ex aliquo est, id aut per creationis modum, aut per modum generationis, aut sponte naturæ ex ipso est, velut operatio nostra ex nobis, aut velut splendor solis ex ipso. Itaque si supermundanum Christi corpus ex Spiritu sancto est, non tamen genitura ipsius esse potest; quandoquidem Quod natum est ex carne, caro est: et quod natum est ex spiritu, spiritus est⁹². Neque rursus ex ipso velut operatio ipsius, quia in simplici et incorporea natura eandem substantiæ rationem operatio suscipit. Relinquitur ergo ut ex ipso sit tanquam, ejus creatura. Verum et ille Dei digitus qui pulverem in Ægypto transmutavit in animalia, primum animalium ortum ostendens⁹³, Paracletus erat, Spiritus ille veritatis. Nam cum evangelistæ tres narrent Dominum ad Judæos dixisse: Si autem ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia, igitur ad vos pervenit regnum Dei⁹⁴; eum Lucas ait dixisse: Si autem ego in digito Dei ejicio dæmonia, igitur pervenit ad vos regnum cælorum⁹⁵. Proinde quæ etiam per Moysen fiebant in Ægypto signa, quæ videlicet digito Dei edebantur, et admiranda Dei signa cum Spiritu perficiebantur. Porro Dei digitus in iis quæ a Moyse et Domino facta sunt signis, dictus est Spiritus: non quod sit exigua quædam potentia una cum Deo existens, quemadmodum in corpore digitus, sed quod ex iis illius donis quæ per divisionem sunt, unum aliquod est signorum ac sanationum donum, propterea unum aliquod, non universa Spiritus dona, digitum vocat. Nam huic quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ: alii vero sermo scientiæ, secundum eundem Spiritum: alii vero dona

A στέλλει· ἀποστολὴν δὲ καλεῖ τὴν πρὸς τὸ ἔργον αὐτοῦ συγκατάθεσιν, οὐ τὴν ἐκ τόπου εἰς τόπον μετάθεσιν. Ὅτι Πνεῦμα Κυρίου πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γινώσκιν ἔχει φωνῆς (89). Καὶ ὁ ἄγγελος τῇ Μαρίᾳ· Πνεῦμα Κυρίου ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ διὸ καλὸν γεννώμενον ἐκ Πνεύματος ἁγίου ἐστὶ. Τὸ ἐκ τινος ἢ δημιουργικῶς ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ, ὡς τὸ, Εἰς Θεὸς ὁ Πατὴρ ἐξ οὗ τὰ πάντα· ἢ γεννητικῶς, κατὰ τὸ, Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον· καὶ τὸ, Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. Οὐχ ὅτι γαστέρα ἔχει ὁ Θεός, ἀλλ' ἐπεὶ τὰ (90) γνήσια καὶ οὐ νόθα γεννήματα ἐκ γαστρὸς τῶν τοκέων πεφύκασι ἀπογεννάσθαι, γαστέρα ἔχουσιν αὐτὸν ἐν τῷ γεννᾷ ὠνόμασεν ὁ Θεός, πρὸς ἐντροπήν τῶν ἀσεβῶν, ἴσα, κἀν τὴν αὐτῶν κατανοήσαντες φύσιν, μάθωσι γνήσιον εἶναι καρπὸν τοῦ Πατρὸς τὸν Υἱόν, ὡσπερ ἐκ τῆς ἐκείνου τυγχάνοντα γαστρὸς. Τὸ ἐκ τινος τοίνυν, ἢ δημιουργικῶς, ἢ γεννητικῶς, ἢ φυσικῶς ἐστὶν ἐξ αὐτοῦ, ὡς ἡ ἐνέργεια ἡμῶν ἐξ ἡμῶν, ἢ ὡς τὸ ἀπαύγασμα τοῦ ἡλίου ἐξ αὐτοῦ. Εἰ τοίνυν τὸ ὑπερκόσμιον (91) σῶμα Χριστοῦ ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ἁγίου, οὐ δυνατὸν δὲ γέννημα αὐτοῦ ὑπάρχειν, ὅτι τὸ γεννητὸν ἐκ τῆς σαρκὸς σὰρξ ἐστὶ· καὶ τὸ γεννητὸν ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστιν. Οὐδ' αὖ πάλιν ἐξ αὐτοῦ ὡς ἐνέργεια αὐτοῦ, ὅτι ἐπὶ ἀπλῆς καὶ ἀσωμάτου φύσεως τὸν αὐτὸν τῆς οὐσίας (92) λόγον ἐπιδέχεται ἡ ἐνέργεια. Ὑπολείπεται ἄρα ἐξ αὐτοῦ εἶναι ὡς κτίσμα αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ δάκτυλος τοῦ Θεοῦ ὁ μεταβαλὼν ἐν Αἰγύπτῳ τὸν χοῦν εἰς ζῶα, τὴν ἀρχῆθεν τῶν ζῶων ἀναδείξας γένεσιν, ὁ Παράκλητος ἦν, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. Τῶν γὰρ τριῶν εὐαγγελιστῶν φησάντων πρὸς Ἰουδαίους εἰρηκέναι τὸν Κύριον· Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἐξθασεν ἐπ' ὑμᾶς ἡ βασιλεῖα τοῦ Θεοῦ· ὁ Λουκᾶς φησὶν εἰρηκέναι αὐτὸν· Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἐξθασεν ἐπ' ὑμᾶς ἡ βασιλεῖα τῶν οὐρανῶν. Οὐκοῦν καὶ τὰ διὰ Μωϋσέως γινόμενα ἐν Αἰγύπτῳ σημεῖα, ἅπερ δακτύλῳ Θεοῦ ἐγένετο (93), καὶ τὰ παράδοξα τοῦ Θεοῦ σημεῖα ἐτελεσιουργεῖτο σὺν τῷ Πνεύματι. Δάκτυλος δὲ Θεοῦ ἐν τούτοις τοῖς ὑπὸ Μωϋσέως καὶ τοῖς τοῦ Κυρίου σημείοις εἴρηται τὸ Πνεῦμα, οὐχ ὅτι μικρὰ τίς ἐστὶ τῷ Θεῷ συνοῦσα δύναμις, καθάπερ σώματι δάκτυλος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τι τῶν κατὰ διαίρεσιν χαρισμάτων αὐτοῦ ἐστὶ τὸ χάρισμα τῶν σημείων καὶ

⁸⁷ Sap. 1, 7.⁸⁸ Luc. 1, 35; Matth. 1, 21.⁸⁹ 1 Cor. viii, 6.⁹⁰ Joan. xvi, 28.⁹¹ Psal. cix, 5.⁹² Joan. iii, 6.⁹³ Exod. viii, 17.⁹⁴ Matth. xii, 28.⁹⁵ Luc. xi, 20.

(89) Editi φωνῆς. Καὶ τὸ πνεῦμα. Codices duo Regii φωνῆς. Πνεῦμα. Alii quatuor itidem Regii et Colb. φωνῆς. Καὶ ὁ ἄγγελος τῇ Μαρίᾳ· Πνεῦμα, quæ verba ita dividenda sunt, ut hæc. Πνεῦμα Κυρίου etc., referantur ad Lucam 1, 35; illa vero, Διὸ καὶ, etc., tribuantur Matthæo 1, 20. Trapezuntius vertit, Quapropter et quod in ea natum est, inepte utens præterito, ubi sibi utendum fuerat futuro, quapropter et quod nascetur. Et certe ita vertendum esse, cognosci potest, vel de Luca 1, 35, ubi sic legitur: Ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. Possis tamen fortasse vocem γεν-

νώμενον aliter exprimere, nec tamen a sensu Scripturæ aberrare, si videlicet ita interpreteris: Quapropter et hoc quod conceptum est ex Spiritu sancto est.

(90) Editi ἀλλ' ὅτι τὰ. Libri antiqui omnes ἀλλ' ἐπεὶ τὰ.

(91) Ὑπερκόσμιον, verbum e verbo supermundanum. Interpres. supernaturalē.

(92) Antiqui duo libri et editi τῆς οὐσίας. Alii quinque miss. τῆ οὐσία, operatio eandem rationem habet quam substantia.

(93) Reg. quartus Θεοῦ ἐγένετο.

ιαμάτων, τὸ ἐν τι, καὶ οὐχὶ τὰ ὅλα χαρίσματα τοῦ Πνεύματος, δάκτυλον καλεῖ (94). Ἡ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος διδοται λόγος σοφίας, ἄλλω δὲ λόγος γνῶσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, ἄλλω δὲ χαρίσματα ἱαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι (95), ἄλλω δὲ προφητεία, ἄλλω δὲ διάκρισις πνευμάτων, ἄλλω δὲ γένη γλωσσῶν, ἄλλω δὲ ἐρμηνεῖα γλωσσῶν. Ταῦτα δὲ πάντα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται. Εἴποι (96) τις ἂν, ὅτι ταῦτα πάντα καθ' ἑαυτὰ ἄλλα χαρίσματα εἰσι τοῦ Πνεύματος, ὡσπερ τι σῶμα αὐτοῦ τυγχάνει, τὸ δὲ καθ' ἑν τῶν χαρισμάτων δάκτυλος. Καὶ τοῦτο δὲ τὸ χρησιμὸν τῆς λέξεως μὴ παρίδοις (97). Πάντα γὰρ, φήσας, ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ Πνεῦμα καθὼς βούλεται· καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ ὁ αὐτὸς ἐφη· Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς Θεός, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα (98) ἐν πᾶσι. Εἰ δὲ πάντα ἐνεργεῖ Θεός καθὼς βούλεται, πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται, πῶς ἐτερότης οὐσίας, ἐν ᾗ ταυτοῦτης ἐνεργείας γνωρίζεται; Παρηλλαγμένον γὰρ τῶν οὐσιῶν, παρηλλαγμένας εἶναι ἔδει καὶ τὰς (99) ἐνεργείας, κατὰ τὸν ἀσεβέστατον Εὐνόμιον. Τῆν δὲ αὐτὴν ἀθθεντίαν καὶ ἐξουσίαν μαρτυρῶν τῷ Πνεύματι ὁ Σωτήρ (1), Τὸ Πνεῦμα, ἐφη, οὐ θέλει πρᾶσι.

Περὶ ἀφέσεως ἁμαρτημάτων.

Ἴδιον Θεοῦ ἀφιέναι ἁμαρτίας, αὐτοῦ τοῦτο λέγοντος· Ἐγὼ εἰμι ὁ ἐξαλείφων τὰς ἁμαρτίας σου· καὶ, Ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικιοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ· ἐὰν δὲ ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ. Ἐπειδὴ δὲ Θεός τοῦ πατρὸς (2) Ἰησοῦς ἀφίησιν ἁμαρτίας τῷ παραλυτικῷ, λέγων· Τέκνον, ἀφέωνται σου αἱ ἁμαρτίαι, ἐφ' ᾧ (3) δυσφημεῖν ἐνομίζετο παρὰ τοῖς μὴ εἰδόνσι αὐτὸν Θεὸν Ἰουδαίους, λέγουσιν ὅτι, Οὗτος βλάσφημεῖ (4)· οὐδενός ἐστιν ἁμαρτίας ἀφιέναι· εἰ μὴ μόνον Θεοῦ. Ὁ δὲ Κύριος, ἐμφυσῶν τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις, ἐφη· Λάθετε Πνεῦμα ἄγιον· ἄντινων ἀφίητε τὰς ἁμαρτίας, ἀφέωνται αὐτοῖς (5). Εἰ τοίνυν οὐδενός ἐστιν ἀφιέναι ἁμαρτίας, ὡσπερ οὐκ ἔστιν, εἰ μὴ μόνον Θεοῦ (6), ἀφίησι δὲ τὸ Πνεῦμα

A *sanationum, in eodem Spiritu : alii vero prophetia : alii vero discretio spirituum : alii vero genera linguarum, alii vero interpretatio linguarum. Hæc autem omnia efficit unus ille et idem Spiritus, dividens privatim unicuique sicuti vult*⁹⁶. Possit quis dicere quod omnia hæc, et quæcunque alia dona Spiritus sunt, veluti corpus quoddam ejus habeantur, unumquodque vero donum digitus. Cæternum et hanc dictionis utilitatem ne negligas. Cum enim dixisset : *Omnia hæc efficit Spiritus sicuti vult* ; etiam de Deo ipsemet dixit : *Et divisiones operationum* **299** *sunt, sed idem Deus, efficiens omnia in omnibus*⁹⁷. Quod si omnia efficit Deus sicut vult, hæc autem omnia efficit unus ille et idem Spiritus, dividens privatim unicuique sicuti vult ; quomodo diversitas substantiæ fuerit, B *ubi operationis cognoscitur identitas ? Etenim si diversæ essent substantiæ, diversas oporteret esse et operationes, secundum impiissimum Eunomium. At cum eandem auctoritatem Spiritus atque potestatem Salvator testaretur, dixit : Spiritus ubi vult spirat*⁹⁸.

De remissione peccatorum

Proprium Dei est peccata remittere : quippe hoc ipse dicit : *Ego sum qui deleo peccata tua*⁹⁹ ; et : *Si fuerint peccata vestra quasi phæniceum, sicut nivem dealbabo ; et si fuerint ut coccinum, sicut lanam dealbabo*¹. Cæternum cum Deus Dei puer Jesus paralytico peccata remittat, dicens : *Fili, remittuntur tua peccata*² ; in quo a Judæis qui Deum esse nescierunt, blasphemare putabatur dicentibus : *Hic blasphemast* ; nullius est remittere peccata, nisi Dei solius³. Quin et Dominus flans in sanctos apostolos, dixit : *Accipite Spiritum sanctum : quorumcunque remiseritis peccata, eis remittuntur*⁴. Itaque si nullius est remittere peccata, sicut sane nullius est, nisi Dei solius, remittit autem Spiritus sanctus per apostolos ;

⁹⁶ I Cor. xii, 8-11. ⁹⁷ ibid. 6. ⁹⁸ Joan. iii, 8. ⁹⁹ Isa. xliiii, 25. ¹ Isa. i, 18. ² Marc. ii, 5. ³ ibid. 7. ⁴ Joan. xx, 22, 23.

(94) Editi, ἄλλ' ἐπειδὴ ἐν τι τῶν κατὰ διαίρεσιν χαρισμάτων, σημειῶν καὶ ἱαμάτων τὸ ἐν τί ἐστι καὶ τὸ τῶν ἱαμάτων, τὸ ἐν τι, καὶ οὐχὶ τὰ ὅλα χαρίσματα τοῦ Πνεύματος δάκτυλον καλεῖ· quæ verba ut intelligantur, emendatione aliqua videntur indigere. Illud, τὸ ἐν τί ἐστι καὶ τὸ τῶν ἱαμάτων, in Regiis secundo et tertio desiderantur : sed de cætero cum vulgatis consentiunt. Alii quatuor mss. Regii et Colb. ut in contextu, nisi quod voces τῶν σημειῶν in Reg. primo non leguntur. Quæ autem horum verborum sententia sit, docet scriptor ipse, cum ait omnia Spiritus dona simul sumpta pro corpore haberi : eadem vero dona singulatim sumpta loco digiti esse. Vult igitur auctor, quisquis est, non omnia Spiritus dona *collective* sumpta digiti vocari, cum tunc corpus appellari potius debeant : sed eadem proprie digiti nominari tum, cum separatim considerantur.

(95) Regii quartus et quintus ἱαμάτων ἐν τῷ ἐνὶ πνεύματι, *in uno spiritu* ; et ita quoque in Vulgata legitur. Alii tres mss. et editi ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, *in eodem spiritu*. Ibidem voculam δὲ bis addidimus ex libris antiquis.

(96) Hic voculam δὲ post verbum Εἴποι : *delevimus,*

quod in nullo veteri libro reperitur.

(97) Reg. quartus μὴ παρίδοις.

(98) Codices non pauci τὰ πάντα. Desiderabatur D articulus in vulgatis. Aliquanto post editi πῶς καὶ ἐτερότης. Conjunctio καὶ dceat in iis quos vidimus codicibus ; ob idque eam expunximus.

(99) Col. Colb. δὲ καὶ τὰς. Alii mss. et ed. ἔδει.

(1) Editi μαρτυρῶν ὁ. At quatuor mss. Regii μαρτυρῶν τῷ Πνεύματι ὁ. Hand longe mss. nonnulli εἶπου θέλει. Reperitur in Reg. secundo scholium unum e regione horum verborum, Πνεῦμα, ἐφη, quod non pigebit ascribere. Hæc igitur librarius eo in libro notat : Τοῦτο ὁ Χρυσόστομος περὶ τοῦ ἀνέμου εἶρηξε λεχθέντα (lege λεχθέν) : *Ait Chrysostomus hoc dictum fuisse de vento* : quam Chrysostomi explanationem inveniri Joan. iii, serm. 26, jam olim monuit Combefissius.

(2) Codex Colb. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεοῦ πατρὸς.

(3) Veteres aliquot libri cum editis ἐφ' ὧν. Alii tres mss. ἐφ' ᾧ.

(4) Codices duo οὗτος δυσφημεῖ.

(5) Reg. quartus ἀφιένται αὐτοῖς.

(6) Editi μόνον Θεοῦ. Codex Colb. et Reg. tertius μόνου Θεοῦ.

Deus ergo est Spiritus sanctus, et ejusdem operationis, atque Pater et Filius. *Docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti*⁸. Gentes quæ crediderint, ac edoctæ fuerint, jubet baptizari in Trinitatis nomine. Petrus vero ad Judæos qui de Christo occidendo conjurarant, ac pœnitentia ducebantur, Pœniteat, inquit, unumquemque vestrum, fratres, vestræ malitiæ ac viæ pravæ; atque baptizetur in nomine Domini Jesu, et salvabitur⁹: tanquam possit eadem efficere Filius in lavacri regeneratione, quæ Pater et Spiritus sanctus efficiunt. Dominus autem ad apostolos dixit, *Ut Patris expectarent promissionem, quam audistis: quoniam Joannes quidem baptizavit aqua ad pœnitentiam; vos vero baptizamini in Spiritu sancto*⁷. Proinde si Spiritus sanctus in apostolis eadem operari potest, quæ Patris ac Filii nomen in iis qui ex gentibus crediderant, et Domini Jesu nomen in iis quos pœnituerat Judæis (nemo enim dixerit apostolos minus accepisse gratiæ per lavacrum, quam qui erant ex gentibus, propterea quod ipsi in Spiritu sancto gratiam habuerunt), quomodo non est ejusdem cum Patre et Filio substantiæ Spiritus, qui est quoque ejusdem operationis? (πῶς οὐ τῆς αὐτῆς οὐσίας τὸ ἐνεργείας;

300 *Quod eadem sit potestas Patris et Filii et C. Spiritus sancti.*

Vade in Damascus, et ibi tibi dicitur, quod vas mihi es electionis, Dominus e cœlo Paulo visus dixit¹⁰, quod eum Evangelii præconem orbi terrarum constitueret. Ingresso autem in Damascus Ananias dixit: *Saul frater, respice: Deus patrum præparavit te*⁹. Et ne de Christo dictum putetur, subjungit: Ut facias voluntatem ejus, et cognoscas justum ipsius Jesum¹⁰. Qui certe vocationem ordinationemque scripto commendans, dixit: *Paulus servus Jesu Christi vocatus apostolus*¹¹. Deinde et aliud quid præter vocationem dicit: *Segregatus in Evangelium Dei*¹². Spiritum autem eum esse qui segregavit, Acta Apostolorum docuere. *Jejunantibus enim apostolis, inquit, et orantibus, dixit Spiritus sanctus: Segregate mihi Paulum et Barnabam in opus ad quod vocavi eos*¹³. Quod si Dominus Deus patrum deligit quidem eum, quem præparaverat, Filius vero ipsum vocavit, Spiritus autem segregat eumdem, naturæ utens auctoritate; quomodo diversitas est substantiæ in Trinitate, in qua operationis identitas invenitur? Mei

τὸ ἅγιον διὰ τῶν ἀποστόλων· Θεὸς ἄρα τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ. *Μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*. Τὰ ἔθνη φησὶ πιστεύσαντα καὶ μαθητευθέντα βαπτίζεσθαι ἐν τῷ τῆς Τριάδος ὀνόματι. Ὁ δὲ Πέτρος τοῖς συμφωνήσασιν Ἰουδαίους εἰς τὸν κατὰ Χριστοῦ θάνατον, καὶ μετανοοῦσι, Μετανοήσατω, ἔφη, ἕκαστος, ἀδελφοί (7), ἀπὸ τῆς κακίας ὑμῶν, καὶ ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς πονηρᾶς, καὶ βαπτισθήτω εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ σωθήσεται· ὡς δυναμένου τὰ αὐτὰ ἐνεργεῖν τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τῆ τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίᾳ, ἅπερ Πατὴρ καὶ Πνεῦμα ἐνεργεῖ. Ὁ δὲ Κύριος τοῖς ἀποστόλοις ἔφη, *Περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πατρὸς, ἣν ἠκούσατε· ὅτι Ἰωάννης μὲν (8) ἐβάπτισεν ὕδατι εἰς μετάνοιαν, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ*. Εἰ τοίνυν τὰ αὐτὰ δύναται ἐνεργεῖν ἐν τοῖς ἀποστόλοις τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἅπερ τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ ἐπὶ τῶν πιστευόντων ἐξ ἔθνῶν, καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐπὶ τῶν μετανοησάντων Ἰουδαίων (οὐ γὰρ ἂν εἶποι τις ἤτιον τοὺς ἀποστόλους μετεσχηκέναί τῆς διὰ τοῦ λουτροῦ χάριτος, ἥπερ τοὺς ἐξ ἔθνῶν, διὰ τὸ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ (9) ἐσχηκέναί Πνεῦμα τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ, τὸ καὶ τῆς αὐτῆς

301 *Ὅτι ἡ αὐτὴ ἐξουσία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.*

Πορεύου εἰς Δαμασκόν, κάκει σοι λαληθήσεται, ὅτι σκευὸς ἐκλογῆς μοι εἶ, οὐρανόθεν ἐπιφανείς τῷ Παύλῳ ὁ Κύριος ἔφη, ὅτι περ αὐτὸν χήρυκα τοῦ Εὐαγγελίου τῆ οἰκουμένη κατεστήσατο. Εἰσιόντι δὲ εἰς Δαμασκόν Ἀνανίας ἔφη· *Σαὺλ ἀδελφε, ἀνάβλεψον· ὁ Θεὸς τῶν πατέρων προεχειρίσατό σε (10)*. Καὶ ἵνα μὴ περὶ Χριστοῦ νομισθῆ τὸ ῥῆμα, ἐπιλέγει· *Τοῦ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ γινῶναι τὸν δίκαιον αὐτοῦ Ἰησοῦν*. Ὅς δὴ τὴν κλήσιν καὶ τὴν προχείρησιν ἀνάγκαστον ποιούμενος ἔφη· *Παῦλος δούλος Ἰησοῦ Χριστοῦ κλητὸς ἀπόστολος*. Εἶτα καὶ ἄλλο τι πρὸς τῆ κλήσει λέγει· *Ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ*. Τὸ δὲ ἀφορίσαν τὸ Πνεῦμα τυγχάνειν αἱ πράξεις τῶν ἀποστόλων ἐδείξαζαν. *Νηστευόντων γάρ, φησὶ, τῶν ἀποστόλων καὶ προσευχομένων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· Ἀφορίσατε δὴ μοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβου εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς*. Εἰ δὲ ἐκλέγεται μὲν αὐτὸν Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὃν προεχειρίσατο, ὁ δὲ Υἱὸς προσεκαλέσατο, τὸν αὐτὸν δ' ἀφορίζει τὸ Πνεῦ-

⁸ Matth. xxviii, 19. ⁹ Act. ii, 28. ⁷ Act. i, 4, 5. ¹⁰ Act. xii, 10; ix, 15. ¹¹ Act. xiii, 13, 14. ¹² ibid. 14. ¹³ Rom. i, 1. ¹⁴ ibid. ¹⁵ Act. xiii, 2.

(7) Sic antiqui tres libri. Illud, ἀδελφοί, in editis desideratur. Ibidem Colb. ἀπὸ τῆς ἀδικίας ὑμῶν. Rursus hoc ipso in loco idem codex et alii duo Regii ὁδοῦ αὐτοῦ τῆς πονηρᾶς.

(8) Voculam μὲν ex antiquis duobus libris addimus.

(9) Editi διὰ τοῦ ἐν Πνεύματι ἐσχηκέναί ἁγίῳ. Codex Colb. et alii tres Regii ut in contextu.

(10) Illud, προεχειρίσατό σε, ita interpretatus est Combefisius: *Delegit te*. Verbum προχειρίζεσθαι verti aliquando sic posse non negabo quidem; sed

hoc loco ita verti debere non puto. Malim ergo, *præparavit te*, aut cum Vulgata, *præordinavit te*. Hic enim vim præpositionis πρὸ exprimi oportet. Nec dubitari potest, quin verbum προχειρίζεσθαι eo quomodo dicimus modo scriptor accepereit, cum verbum ἐκλέγεσθαι verbo προχειρίζεσθαι opponat, ita scribens aliquanto post. Εἰ δὲ ἐκλέγεται μὲν αὐτὸν Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων, ὃν προεχειρίσατο, *Quod si Dominus Deus patrum nostrorum deligit eum, quem præparavit*.

μα (11), αὐθεντία φύσεως χρώμενον· πῶς ἐτερότης Α οὐσίας ἐν τῇ Τριάδι, ἐν ἣ ταυτότης ἐνεργείας εὐρίσκαται· Οἱ ἐμοὶ λόγοι, Σολομών φησιν, ὑπὸ Θεοῦ εἰρηναί· καὶ ὁ Παῦλος, ὑπὸ Χριστοῦ· Ἐπεὶ δοκιμῆν γάρ, ἔφη, ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ. Οὐδὲν δὲ ἤττον καὶ τὸ Πνεῦμα ἐν ἀποστόλοις λαλεῖ. Ἐλάλουν γάρ, φησὶν, οἱ ἀπόστολοι καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου ἀποφθέγγεσθαι αὐτοῖς. Καὶ, Οὐκ ἐστὲ ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ὁ Σωτὴρ ἔφη αὐτοῖς, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν. Λαλεῖ δὲ καὶ ἐν προφήταις τὸ Πνεῦμα. Τίς γάρ ὁμῶς, Μωϋσῆς ἔφη, πάντα τὰ ῥαβδῶν τοῦτον προφητεῦεν; Ὅταν δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτόν. Καὶ ὁ νέος δὲ τῆς Νέας Διαθήκης προφήτης Ἀγαθος ἀνέκραγε λέγων· Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· ὅπερ συνήθως οἱ τῆς Β Παλαιᾶς Διαθήκης ἐδδων προφηταί, Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεός. Καὶ ταῦτα συναλὼν ὁ Παῦλος τὰ ἐκ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος (12) ῥηθέντα, Πίσσα, ἔφη, Γραφῆ θεόπνευστος. Εἰ δὲ λαλεῖ ἐν ἀποστόλοις καὶ ἐν προφήταις τὸ Πνεῦμα, πᾶσα δὲ Γραφῆ θεόπνευστος, εἶπατε τοῖς ἀσεβοῦσι· Πῶς οὐ Θεός τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τυγχάνει, τῆς τούτου συγγρα-

φῆς θεοπνεύστου οὐσης;

Ἐπεὶ οὐτε ὀπτασία οὔτε χρησμοφδία γίνεταί κεχωρισμένως Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.

Ἡσαίας ὁ προφήτης, Εἶδον (12'), ἔφη, Κύριον Σαβαὼθ καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπιρμήνου, καὶ σεραφίμ εἰστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ, δέξι πτέρυγες τῷ ἐνὶ. Καὶ μετ' ὅλα φησὶ· Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μέ· Πορεύου καὶ εἰπον τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ μὴ συνήτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. Ἐπαγύρθη γάρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τὰ ἔξῃς. Ὅσον μὲν οὖν κατ' αὐτὴν τὴν θέσιν καὶ τὴν ἀκολουθίαν τοῦ προφητικοῦ γράμματος, ὁ ἐπὶ πάντων ἐστὶ Πατὴρ ὁ ὀφθαλμῶν καὶ χρησμοδοτήσας τῷ προφήτῃ· ὁ μὲντοι τῆς βροντῆς υἱός, ἐξαισία φεγεζόμενος, καὶ τῆς βροντῆς εἰρηκῶς φοβερώτερα, οὐ ἴδιον οὐχὶ τὸ, Οὐκ ἦν, ἀλλὰ τὸ, Ἦν ὁ Λόγος, Υἱὸν ἔφη τὸν ὀφθέντα καὶ χρησμοδοτήσαντα τῷ προφήτῃ. Λέγει γάρ ἐν τῷ ἴδιῳ συγγράμματι· Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο οἱ Ἰουδαῖοι πιστεῦσαι εἰς τὸν Ἰησοῦν, διδοὶ εἶπερ Ἡσαίας περὶ αὐτῶν· Τετύφλωνται αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ κέκλωται αὐτῶν (13) ἡ καρδία, ὅπως μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ συνῶσι τῇ D καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. Ταῦτα εἶπερ Ἡσαίας, ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Παῦλος τοῦ Πνεύματος ἀπεφῆνατο τὴν ὀπτασίαν εἶναι καὶ τὴν χρησμοφδίαν, λέγων· Καλῶς ἔφη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦ προφήτου Ἡσαίου πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν (14)· Ἀκοῆ ἀκούσατε, καὶ οὐ

¹¹ Prov. xxxi, 4. ¹² II Cor. xiii, 3. ¹³ Act. ii, 4. ¹⁴ II Tim. iii, 16. ¹⁵ Isa. vi, 1, 2. ¹⁶ ibid. 9. ¹⁷ Act. xxviii, 25, 26.

(11) Editi Ei δὲ ἐκλέγεται αὐτὸν Κύριος ὁ Θεός τῶν πατέρων ὃν προεχειρίσατο, τὸν αὐτὸν ἀφορίζει τὸ Πνεῦμα. At Regii quatuor mss. ut in contextu, exceptio quod Reg. quintus habet τοῦτον δ' ἀφορίζει.

(12) Antiqui duo libri καὶ ἁγίου Πνεύματος. Vox ἁγίου in editis desideratur.

sermones, inquit Salomon, a Deo dicti sunt¹⁴; et Paulus, a Christo : *Quandoquidem*, inquit, *experimentum quaeritis in me loquentis Christi*¹⁵. Nihil autem minus Spiritus etiam in apostolis loquitur. *Loquebantur enim*, inquit, *apostoli prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis*¹⁶. Et, *Non estis vos qui loquimini*, Salvator ipsis dixit, *sed Spiritus Patris, qui in caelis est, loquitur in vobis*¹⁷. Jam vero et in prophetis loquitur Spiritus. *Quis enim dabit*, inquit Moyses, *ut omnis hic populus vacinetur ? Tum cum Dominus dederit Spiritum suum super ipsum*¹⁸. Sed et novus Novi Testamenti propheta Agabus exclamavit dicens : *Hæc dicit Spiritus sanctus*¹⁹ ; id quod Veteris Testamenti prophetæ solebant clamare : *Hæc dicit Dominus Deus*. Et ea quæ a Patre et Filio et Spiritu sancto dicta sunt contrahens Paulus, dixit : *Omnis Scriptura divinitus inspirata*²⁰. Quod si Spiritus in apostolis et prophetis loquitur, omnisque Scriptura divinitus inspirata est, dicite impiis : Quomodo Spiritus sanctus Deus non est, cum illius scriptura divinitus inspirata sit ?

Quod neque visio neque oraculum fit separatim a Patre et Filio et Spiritu sancto.

Isaias propheta, *Vidi*, inquit, *Dominum Sabaoth sedentem super thronum excelsum et elevatum, et seraphim stabant in circuitu ejus : sex alæ uni*²¹. Et post pauca ait : *Et dixit Dominus ad me : Vade et dic populo huic : Auribus audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non videbitis. Incrassatum est 301 enim cor populi hujus*²², etc. Quod quidem ad ipsum contextum attinet, et ad seriem prophetiæ scripturæ; qui est super omnia, Pater est, qui visus est, oraculumque dedit prophetæ; sed tonitruum illius²³ stupenda locutus est, ac tonitruo terribiliora dixit, cujus propria non est dictio illa, *Non erat : sed hæc, Erat Verbum*²⁴; dixit Filium enim esse qui visus est, et qui oraculum dedit prophetæ. Dicit enim in suo libro : *Propterea non poterant credere in Jesum Judæi, quia dixit Isaias de ipsis : Excæcati sunt oculi eorum, et induratum est cor eorum*²⁵ ut ne videant oculis, et intelligant corde, et convertantur, et sanem eos. *Hæc dixit Isaias, cum vidit gloriam ejus*²⁶. Paulus vero visum et vaticinium illud Spiritus esse declaravit, dicens : *Recte dixit Spiritus sanctus per prophetam Isaiam ad patres vestros : Auribus audietis, et non intelligetis, et videntes videbitis, et non perspicietis; incrassatum est enim cor populi hujus*²⁷. Propheta inducit Patris, in quem Judæi credebant, personam; evangelista,

(12') Editi ἴδον. At mss. εἶδον. Mox Reg. quartus τῷ ἐνὶ, καὶ ἔξ πτέρυγες τῷ ἐνὶ, καὶ, etc.

(13) Vox αὐτῶν addita est ex tribus libris veteribus.

(14) Editi πατέρας ἡμῶν. At mss. sex πατέρας ὑμῶν.

Filii; Paulus, Spiritus, illum ipsum qui visus fuerat, unum Dominum Sabaoth communiter nominantes. Sermonem quem de hypostasi instituerunt, distinxere, indistincta manente in eis de uno Deo sententia.

Κύριον Σαβαώθ τὸν ὀφθέντα κοινῶς ὀνομάζοντες. ἀδιαιρέτου μένοντος ἐν αὐτοῖς τοῦ περὶ ἑνὸς Θεοῦ φρονήματος. *Quod Creatorem participant quæ sunt ad imaginem : hoc autem fit per Spiritum.*

Quod si hæc intelligerent, ac recte perciperent, qui contra semetipsos male sapientes sunt, non utique Spiritum a deitate alienarent, ne se ipsi ressecarent a deitate, neve, separato a Deo mundo, Deum a propria creatura dirimerent. Quæ enim facta essent a Deo, quæque tamen secundum naturam creatam Creatoris gloria destituerentur, ea omnia nisi deitatem participarent, forent misera. Illic autem de Deo sermo indignus est, si videlicet dicatur creaturam nudam et quasi sui vacuum despiciere. Verum nec creatura sic misera, nec Deus sic imbecillis est, ut sanctam participationem in creaturas non transmittat. Itaque statim ad sui imaginem voluit hominem facere. Profecto autem imago quæ efficitur, dum ab exemplari transfertur, similitudinem in materia accipit, ac characteris ejus efficitur particeps, ubi per artificis cogitationem manumque impressa fuerit. Sic pictor, sic sculptor : sic qui auream aut æream statuam efficit, accepta materia, respicit ad exemplar, assumit rei quam speculatus est figuram, hanc in materiam imprimit. Quod si homines non possunt ad similitudinem informare materias, nisi earum ideam participant; quomodo ad similitudinem Dei ascenderit creatura, nisi characteris divini **302** particeps effecta sit? Divinus autem character non qualis humanus est, sed vivens, et vere existens imago imaginis effectrix, cujus dum participes fiunt res cunctæ, Dei constituuntur imagines. Imago quidem Dei est Christus, *Qui est, inquit, imago Dei invisibilis* 27; imago vero Filii, Spiritus; et qui hujus fiunt participes, filii conformes efficiuntur, secundum id quod scriptum est : *Quos, inquit, præcivit, et prædestinavit conformes fieri imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus* 28.

27 Coloss. i, 15. 28 Rom. viii, 29.

(15) Vulgati libri προφήτης οὖν. Vox οὖν in mss. deest.

(16) Editi Διήρηται γάρ. Illud, γάρ, in mss. non legitur; eoque delevimus.

(17) Codex unus et editi Ὅτι μετέχει τοῦ Δημιουργοῦ τὰ κατ' εἰκόνα γινόμενα, τοῦτο δὲ διὰ τοῦ Πνεύματος. Alii quatuor mss. ὅτι... εἰκόνα· τοῦτο δὲ διὰ τοῦ Πνεύματος γινόμενα, sic ut illud, τοῦτο δὲ, adverbialiter sumptum esse videatur, simul per Spiritum facta. Alii duo mss. uti in contextu legi potest.

(18) Editi et aliquot mss. αὐτούς. Codex Colb. et alii duo Regii αὐτούς. Ibidem editi ἀποκόπτωσι. At mss. ἀποκόψωσι.

(19) Editi Ἀθλία γάρ. Libri veteres Ἀθλία μὲν γάρ. Ibidem editi καὶ τοῦ δημ. Codices tres καὶ τῆς τοῦ δημ.

(20) Codex unus et editi περὶ Θεοῦ τοῦ γυμνήν.

μη συνήτε, καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε· ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου.

Ὁ προφήτης (15) τοῦ Πατρὸς εἰσηγείται πρόσωπον τοῦ παρὰ Ἰουδαίους πεπιστευμένου· ὁ εὐαγγελιστὴς τοῦ Υἱοῦ· ὁ Παῦλος τοῦ Πνεύματος· ἕνα Διήρηται (16) αὐτοῖς ὁ περὶ τῆς ὑποστάσεως λόγος, Ὅτι μετέχει τοῦ Δημιουργοῦ τὰ κατ' εἰκόνα· τοῦτο δὲ διὰ τοῦ Πνεύματος (17) γινόμενον.

Εἰ δὲ τὰυτα συνέσαν καὶ καλῶς ὑπήκουον οἱ καθ' ἑαυτῶν κακῶς σοφίζόμενοι, οὐκ ἂν τὸ Πνεῦμα θεότητος ἠλλοτριουν, ἵνα μὴ θεότητος ἑαυτοῦς (18) ἀποκόψωσι, καὶ κόσμον Θεοῦ διαστήσωσι, καὶ Θεὸν τῆς ἰδίας κτίσεως ἀποστήσωσιν. Ἀθλία μὲν (19) γὰρ πάντα τὰ πεποιημένα πρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ τῆς τοῦ Δημιουργοῦ δόξης ἀπολειπόμενα κατὰ τὴν κτιστὴν φύσιν, εἰ μὴ μετέχει θεότητος. Ἀνάξιος δὲ ὁ λόγος περὶ Θεοῦ, τὸ γυμνήν (20) καὶ ὡσπερ ἔρημον ἑαυτοῦ περιορᾶν τὴν κτίσιν. Ἄλλ' οὔτε ἡ κτίσις οὕτως ἀθλία, οὔτε Θεὸς οὕτως ἀδύνατος, ὥστε τὴν ἀγίαν μετὰδωσιν μὴ διαπέμπειν ἐπὶ τὰ ποιήματα. Κατ' εἰκόνα γοῦν ἑαυτοῦ εὐθὺς ποιῆσαι τὸν ἄνθρωπον βεβούληται. Πάντως δὲ ἡ (21) εἰκὼν ἡ δημιουργουμένη, μεταφερομένη ἀπὸ τοῦ πρωτοτύπου, τὴν ὁμοίωσιν εἰς τὴν ὕλην εἴληψε, καὶ μετέσχηκε (22) τοῦ χειρῶν διὰ τῆς τοῦ τεχνίτου διανοίας καὶ χειρῶν ἐναπομαχθέντος (23). Οὕτως ὁ ζωγράφος, οὕτως ὁ λιθογλύφος, οὕτως ὁ τὸν χρῶσον καὶ τὸν γάλακτον ἀνδριάντα δημιουργῶν, ἔλαβεν ὕλην, ἀπέειδεν εἰς τὸ πρωτότυπον, ἀνέλαβε τοῦ θεωρημένου (24) τὸν τύπον, ἐναπεσφραγίσαστο τοῦτον τῇ ὕλῃ. Εἰ δὲ ἀνθρώποις οὐχ οἷόν τε πρὸς ὁμοίωσιν ἐκτυπωθῆναι τῆς ὕλης, εἰ μὴ τῆς ἰδέας, αὐτῶν μεταλάβοιεν· πῶς Θεῷ πρὸς ὁμοίωσιν ἀναβαίη (25) τὸ κτίσμα, μὴ μεταλαμβάνον θείου χαρακτήρος; Θεὸς δὲ χαρακτήρ οὐχ οἷος ἑ ἀνθρώπινος, ἀλλὰ ζῶν· καὶ ὅντως ὢν εἰκὼν εἰκονοποιός, ἥς πάντα (26) τὰ μετασχόντα εἰκόνες καθίστανται Θεοῦ. Εἰκὼν μὲν Θεοῦ Χριστός, Ὅς ἐστὶ, φησὶν, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· εἰκὼν δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, καὶ οἱ τούτου μεταλαμβάνοντες υἱοὶ σύμμορφοι, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι Οὗς προέγνω (27) καὶ προόρισεν συμμόρφους, φησὶ, τῆς εἰκόνος τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.

Alii quinque mss. περὶ Θεοῦ, τὸ, γυμνήν. Hoc ipso in loco editi καὶ ὡσπερ. Nostri septem mss. ὡσπερ καί.

(21) Reg. tertius Πάντων δὲ ἡ.

(22) Regii secundus et tertius ὕλην εἴληφέναι μετέσχηκε· quam scripturam claram esse et perspicuam Combefisius affirmat. Codex Colb. et Reg. quintus cum editis ut in contextu. Ibidem mss. nonnulli χαρακτήρος ἐκέλευον.

(23) Antiqui duo libri et editi χειρῶν ἐναπόμαγμα· quod vitiosum esse et mendosum satis patet. Codex Colb. et alii duo Regii ἐναπομαχθέντος, recte.

(24) Reg. quartus τοῦ προτεθεωρημένου.

(25) Editi ἀναβῆ. At mss. tres ἀναβαίη.

(26) Editi ἡ πάντα. Nostri septem mss. ἥς.

(27) Reg. tertius Οὗς προέγνωκε.

Ὅτι τὸ ἅγιον Πνεῦμα οὐ κτῆμα Θεοῦ, οὐδὲ κτίσμα. *A Quod Spiritus sanctus non sit Dei possessio nec creatura.*

Πῶς οὖν τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρήσει τῷ πνεύματι σου, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅτι Ἰῆδς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἴπερ αὐτὸ τῆς τοῦ Υἱοῦ δόξης ἀλλότριον; Πῶς ἐν σοὶ βοήσεται, Ἀββᾶ ὁ Πατήρ, εἰ μὴ μετάδοσις ἐστὶν ὄντως ἐξ Υἱοῦ; οὐ κτῆμα αὐτοῦ, παρ' αὐτοῦ πεμπόμενον, ὡσπερ τὸ πνεῦμα τὸ ἀνθρώπινον, ἢ τὸ πνεῦμα τὸ ἀνεμίαιον, ἅπερ εἰθῶσι λέγειν οἱ τὸ Πνεῦμα χωρίζοντες ἀπὸ θεότητος, ἀλλὰ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ Πνεῦμα ἀίδιον (28), ἐν τῇ θεῖᾳ δόξῃ τυγχάνον, καὶ γνωριζόμενον. Οὐ γὰρ τὸ πνεῦμα τὸ σὸν Χριστός· οὐδὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνέμου Κύριος· οὐδὲ τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον (ἐπειδὴ καὶ τοῦτο ἐτόλμησαν παραγαγεῖν τινες)· τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον Χριστός καὶ Κύριος ὀνομάζεται, λέγοντος μὲν τοῦ Ἀποστόλου (καθὰπερ ἀρτίως ἐμνήσθημεν), *Εἰ δὲ τις Πνεῦμα Κυρίου οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἐστὶν αὐτοῦ· εἰ δὲ Χριστός ἐν ὑμῖν· τὴν τοῦ Πνεύματος ἐνὸλκῃσιν ἀποφαίνοντος Χριστοῦ· λέγοντος δὲ πάλιν· Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὐ δὲ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐλευθερία.* Ὡστε τὸ Κυρίου Πνεῦμα, Κύριος· οὐκ ἄρα κτῆμα ἢ κτίσμα Κυρίου, ἀλλ' εἰκὼν, ὡς προείρηται (29).

Ὅτι εἰκὼν ἀληθῆς καὶ φυσικὴ Θεοῦ καὶ Κυρίου τὸ Πνεῦμα.

Καὶ εἰκὼν ἀληθῆς· οὐκ ἐξ εἰκόνας θείας, καθὰπερ ἡμεῖς. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐξεικονίζον οὐκ ἐξεικονίζεται, καὶ τὸ χρίσμα οὐ χρίεται. Χρίσμα δὲ τὸ Πνεῦμα ἐφ' ἡμῖν, ὡς Ἰωάννης λέγει (30). Καὶ τί εἶπον, ἐφ' ἡμῖν; Ἡδὴ γὰρ καὶ ἐν αὐτῷ τῷ Κυρίῳ κατὰ τὴν σάρκα. *Ἰησοῦν, φησὶ, τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει.* Χριστός ἄρα διὰ τὸ Πνεῦμα καὶ τὴν χρίσιν τὴν ἐν τῷ Πνεύματι. Οὐ δὴ οὖν διὰ τοῦ ἀλλοτρίου τῆς θεότητος ἢ τοῦ Κυρίου χρίσις, καὶ τὸ Χριστός ὄνομα, καὶ οἱ ἀπ' αὐτοῦ καλούμενοι Χριστιανοί. Οἰμῶξετε γὰρ τινεσὶ ἀληθεύς, εἰ καὶ τὸ ὄνομα τῆς σωτηρίας ἡμῶν ἀπὸ κτίσεως ἄρχεται, καὶ ἀπὸ κτίσεως κατάρχεται, καὶ εἰ διὰ δούλου τὴν υἰοθεσίαν ἔχομεν. Κτίσις οὐχ ἀγιάζει κτίσιν, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ (31) ἐνὸς ἁγίου τὰ πάντα ἀγιάζεται, τοῦ λέγοντος περὶ ἑαυτοῦ· *Ἐγὼ ἀγιάζω ἑμαυτόν.* Ἀγιάζει δὲ διὰ τοῦ Πνεύματος, ὡς προαποδείκνυται. Τὸ Πνεῦμα ἄρα οὐ κτίσις, ἀλλὰ τῆς αγιότητος τοῦ Θεοῦ χαρακτήρ, καὶ πηγὴ τοῖς πᾶσιν ἁγιασμοῦ. Ἐν ἁγιασμῷ τοῦ Πνεύματος ἐκλήθημεν, ὡς ὁ Ἀπόστολος διδάσκει. Τοῦτο ἡμᾶς ἀνακαινοί, καὶ πάλιν εἰκόνας ἀναδεικνύσι Θεοῦ, καὶ διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως Πνεύματος ἁγίου

Quomodo igitur, secundum Apostolum, Spiritus spiritui tuo testimonium reddet quod Filius Dei sis, si ipse a gloria Filii alienus est? Quomodo clamabit in te, *Abba, Pater* 29, nisi vere sit participatio ex Filio, non ejus possessio, quæ ab ipso emittatur, velut spiritus humanus, aut spiritus venti, ut dicere solent qui a deitate Spiritum separant, sed Dei ac Filii Spiritus sempiternus, in divina majestate existens, ac cognitus. Non enim spiritus tuus est Christus, neque venti spiritus Dominus est, neque spiritus immundus (nam hoc etiam nonnulli ausi sunt in medium proferre): at Spiritus sanctus Christus et Dominus nominatur. Quippe, ut modo commonuimus, ait Apostolus: *Si quis autem Spiritum Domini non habet, hic non est ejus: si vero Christus in vobis est* 30: quibus verbis Spiritus inhabitationem Christi esse inhabitationem affirmat; rursus vero dicit: *Dominus autem Spiritus est: ubi vero Spiritus Domini, ibi libertas* 31. Quare Spiritus Domini, Dominus est: non igitur possessio, aut creatura Domini, sed imago, ut supra dictum est.

Quod imago vera et naturalis Dei et Domini Spiritus est.

Et est imago vera, non ex imagine divina sicut nos. Nam quoniam ipse imaginem exprimit, idcirco ab imagine non exprimitur: et quoniam unguentum est, idcirco non ungitur. Spiritus autem, ut ait Joannes 32, unguentum in nobis est. Et quid dixi, in nobis? Jam enim et in ipso Domino secundum carnem. *Jesum a Nazaret, inquit* 33, *quomodo unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute.* Christus igitur est propter Spiritum et propter eam quæ in Spiritu fit unctio. Non igitur per quidquam a deitate alienum unctio Domini est, aut nomen Christus, aut qui ab ipso Christiani vocantur. Vere enim deplorandum esset, si etiam salutis nostræ nomen a creatura sumeret originem, et a creatura deduceretur, et si per servum adoptionem haberemus. Creatura creaturam non sanctificat: sed ab uno sancto qui de seipso dicit: *Ego sanctifico me ipsum* 34, sanctificantur omnia. 303 Sanctificat autem per Spiritum, sicut antea demonstratum est. Spiritus ergo creatura non est, sed sanctitatis Dei character, et sanctificationis fons omnibus. Vocati sumus, ut docet Apostolus 35, in Spiritus sanctificatione. Hic nos renovat, ac rursus imagines efficit

29 Galat. iv, 6. 30 Rom. vii, 9, 10. 31 II Cor. iii, 17. 32 I Joan. ii, 20. 33 Act. x, 38. 34 Joan. xvii, 19. 35 II Thess. ii, 12.

(28) Veteres quinque libri Πνεῦμα ἀίδιον. Codex Colb. et Reg. quintus Πνεῦμα ἴδιον, *Spiritus proprius*.

(29) Illud, ἀλλ' εἰκὼν, ὡς προείρηται, ex tribus mss. Regiis addidimus. Titulus hic est in vulgatis: Ὅτι εἰκὼν ἀληθῆς καὶ φυσικὴ Θεοῦ καὶ Χριστοῦ τὸ Πνεῦμα. Et post titulum sequitur: Ἀλλ' ἱκανῶς προσειρήσεται καὶ εἰκὼν ἀληθῆς. Veteres libri omnes ita ut edidimus.

(30) Verisimile mihi fit, respicere scriptorem ad hæc Joannis verba ex Epistola prima, ii, 20: *Sed vos unctionem habetis a Sancto.*

(31) Editi ἀπὸ τοῦ· pro quo in mss. legitur ὑπὸ τοῦ. Illa, Ἐγὼ ἀγιάζω ἑμαυτόν, quæ statim sequuntur, desunt in nostris septem codicibus: quorum loco in iisdem legitur εἰπεῖν ἅγιος, vel εἶπεν ἅγιος, *dixit sanctus*: quæ varietas unde orta sit, expendet qui hoc tanti putabit.

Dei. atque per lavacrum regenerationis ac sancti Spiritus innovationem Deo adoptamur. Nova iterum fit creatura tum, cum Spiritus efficitur particeps, quo privata inveteraverat. Imago Dei rursus est homo, qui a Dei similitudine exciderat, atque peccatoribus insipientibus comparatus fuerat, ac eis factus consimilis ³². Erat brutis animalibus similis effectus secundum mortem. Sicut enim, inquit, mors hujus, ita mors illius ³³. Sed nunc, inquit, qui suscitavit Christum e mortuis, vivificabit etiam mortalia vestra corpora propter ipsum Spiritum inhabitantem in vobis ³⁴.

Quod Spiritus natura divina est, quandoquidem ipsa perficit Dei opera.

Qui creaturam renovat, qui corruptionem in incorruptibilitatem transmutat, qui nos creaturam novam efficit in ævum permanentem, eum quis a creatore Deo et Filio separabit? Quomodo qui extra deitatem est, deitatis creaturam recuperat, novam eam atque incorruptibilem efficiens? Quo alio indigebat Deus, ut suam quæ defluxerat recuperaret creaturam? Silentio tradatur sermo impius, qui inveteratam quidem et corruptam creaturam opus Dei esse affirmat: eam vero quæ non amplius inveteratur, neque corrumpitur, a creatura innovari contendit. Ne glorificetur creatura supra Deum. Majori autem gloria afficitur quam Deus, si ea quæ morte ac corruptione dissoluta sunt et quæ Deus per Filium effecit, immortalia atque incorruptibilia per creaturam evadant. Sed Spiritus omnia quæ a Deo per Filium facta sunt, perficit, sicut in nova creatura, de qua dicitur: *Stiqua in Christo nova creatura* ³⁵: ita et in veteri, quæ ab initio erat. Propterea inquit: *Verbo Domini cæli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum* ³⁶. Vivens est Verbum, in quo facti sunt cæli. Hic ipse est Deus Verbum, de quo Joannes clamat: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* ³⁷. Vis vivificandi vivificantem Spiritum vitam esse ostendit, prout scriptum est: Vita est Spiritus, qui potestates cœlestes perficit, hic ipse, qui cum Patre et Filio glorificatur. Neque enim verborum prolatione creat Deus, etiamsi ex more humano Dei eloquia dicantur prolata verba; neque aerii spiritus profusione ornantur cœli. Spiritus enim viventi Verbo ad creandum conjunctus est, viva potentia, et divina natura, quæ ineffabilis ex ineffabili ore effulsit, modo ineffabili atque insufflatione ad hominem emissa, et secun-

υιοθετούμεθα Θεῷ (32). Καινή πάλιν κτίσις μεταλαμβάνουσα τοῦ Πνεύματος, οὐπὲρ ἐστερημένη πεπαιλωτο. Εἰκὼν πάλιν Θεοῦ ὁ ἄνθρωπος ἐκπεσὼν τῆς ὁμοιότητος τῆς θείας, καὶ παρασυμβληθεὶς κτήνεσι ἀνοήτοις, καὶ ὁμοιωθεὶς αὐτοῖς, ὁμοιωθεὶς τοῖς ἀλόγοις κατὰ τὸν θάνατον. Ὡς ὁ θάνατος γὰρ, φησί, τούτου, οὕτως ὁ θάνατος τούτου. Ἀλλὰ νῦν, φησὶν, ὁ ἐγείρας Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ ὑμῶν σώματα διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.

*Οτι θεία φύσις τὸ Πνεῦμα, τελεσιουργὸς οὖσα τῶν Θεοῦ ἔργων.

Τὸ δὴ τὴν κτίσιν ἀνακαινοῦν, καὶ τὴν φθορὰν ἐκ ἀφθαρσίας μεταβάλλον, τὸ καινὴν ἡμᾶς κτίσιν ἀπεργαζόμενον διαμένουσαν εἰς αἰῶνα, τίς ἀποστήσει τοῦ δημιουργοῦ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ; Πῶς τὸ τῆς θεότητος ἐκτὸς τὴν τῆς θεότητος κτίσιν ἀνασώζει (33) καινὴ καὶ ἀφθαρτον ἀπεργαζόμενον; Τίνος ὁ Θεὸς ἔτρω προσεδεῖτο πρὸς τὴν ἐαυτοῦ κτίσιν διαβρῦεῖσθαι ἐπαναλαβεῖν (34); Σιωπάσθω λόγος ὁ δυσσεβῆς (35), ὁ τὴν μὲν παλαιωθείσαν καὶ διαφθαρείσαν κτίσιν ἔργον εἶναι φάσκων Θεοῦ, τὴν δὲ μηκέτι παλαιουμένην μηδὲ φθειρομένην τῇ διὰ κτίσματος ἀνακαινώσει διδοῦς. Μὴ δοξαζέσθω κτίσις ὑπὲρ Θεόν. Δοξάζεται δὲ ὑπὲρ Θεόν, εἴπερ ἀθάνατα διὰ κτίσματος καὶ ἀφθαρτα κατασκευάζεται τὰ θανάτου καὶ φθορᾶ λυθέντα, ἅπερ ὁ Θεὸς εἰργάσατο διὰ Υἱοῦ. Ἀλλὰ Πνεῦμα τὸ θεῖον πάντων ἀεὶ τελεσιουργὸν τῶν ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ γενομένων, ὡσπερ ἐστὶ τῆς καινῆς κτίσεως, περὶ ἧς λέγεται· *Εἰ τις ἐν Χριστῷ καινὴ κτίσις*· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς πάλαι τῆς κατ' ἀρχάς. Διὰ τοῦτό φησι· *Τῷ λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτῶν*. Ζῶν ὁ Λόγος, ἐν ᾧ γέγονασιν οἱ οὐρανοί. Οὗτος αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος, περὶ οὗ ὁ Ἰωάννης (36) βρά· *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδ' ἓν*. Ζῶν τὸ Πνεῦμα δείκνυσσι τὸ ζωοποιεῖν, κατὰ τὸ γεγραμμένον· *Ζωὴ τὸ Πνεῦμα τὸ τῶν οὐρανῶν δυνάμειον ἀποτελεστικόν*. Τοῦτο αὐτὸ μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ δοξαζόμενον. Οὔτε γὰρ προφορᾷ δημιουργεῖ βημάτων Θεός (37), καὶ ἄνθρωπινωτέρως ὀνομάζεται λόγια Θεοῦ προφορικὰ βήματα· οὔτε πνεύματος ἀερίου προχύσει κοσμοῦνται οἱ οὐρανοί. Πνεῦμα γὰρ τῷ ζῶντι Λόγῳ συντεταγμένον εἰς τὸ δημιουργεῖν, ζῶσα δύναμις, καὶ θεία φύσις, ἀβρῆτος ἐξ ἀβρῆτου στόματος πεφρηκυῖα (38), ἀβρῆτως

³² Psal. XLVIII, 13. ³³ Eccle. III, 19. ³⁴ Rom. VIII, 11. ³⁵ I Cor. V, 17. ³⁶ Psal. XXXII, 6. ³⁷ Joan. I, 3.

(32) Editi υιοθετούμεθα Κυρίῳ. At mss. non pauci υιοθετούμεθα Θεῷ.

(33) Codex Colb. pro ἀνασώζει habet ἀνακαινίζει. Ibidem Reg. secundus ἀπεργαζόμενον διὰ θεότητος εἰς αἰῶνα μένουσαν, manentem in ævum per divinitatem.

(34) Editi ἀναλαβεῖν. At mss. plerique omnes ἐπαναλαβεῖν.

(35) Adoritur scriptor Eunomianos: qui quidem falebantur creaturas initio fuisse conlitas, sed sic tamen. ut renovarentur per creaturam, videlicet

per Spiritum, qui et ipse, ex eorum sententia, creatura erat.

(36) Codices nonnulli ὁ Ἰωάννης. Deerat articulus in vulgatis.

(37) Editi ὁ Θεός. Abest articulus a libris veteribus.

(38) Regi quinque mss. πεφρηκυῖα. Editi πεφρυκυῖα. Lectio utraque invenitur in Colbertino: illa quidem manu prima, hæc vero secunda. Ibidem editi ἀβρῆτος. Regi duo eum Colb. ἀβρῆτως.

καὶ κατὰ τὴν ἐμφύσησιν εἰς τὸν ἀνθρώπων ἀπεσταλ-
μένη, καὶ κατὰ τὸν σωματικῶς ὑπὸ τοῦ Κυρίου δι-
δαχθέντα τύπον (39), αὖθις ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμφυσήσεως
ἀποκαθισταμένη· συντρέχειν γὰρ δεῖ τῇ κατ' ἀρχὴν
καινότητι (40) τὴν νῦν ἀνακαίνωσιν καὶ τὴν συνδρο-
μὴν. Ἐξετύπωσεν οὖν ἐμφυσήσας, οὐχ ἕτερος ὢν
παρὰ τὸν ἐξ ἀρχῆς ἐμφυσήσαντα, ἀλλ' αὐτὸς, δι' οὗ
θεὸς δέδωκε τὴν ἐμφύσησιν, τότε μὲν μετὰ ψυχῆς,
νῦν δὲ εἰς ψυχὴν. Οὕτω δημιουργεῖ θεὸς, οὐ χειρῶν
κινήσει σωματικῶν, ἀλλ' ἐνεργεῖ ζῶντος Λόγου,
καὶ Πνεύματος μεταδίδει ζωοποιού. Εἰ δὲ καὶ κατ'
ἀρχὴν ἐν Πνεύματι τὰ πάντα πεποίηται, καὶ ἀνακαι-
νοῦται πάλιν ἐν Πνεύματι· μία καὶ ἡ αὐτὴ προφα-
νῶς ἐνέργεια Θεοῦ δι' Υἱοῦ ἐν Πνεύματι φαίνεται·
καὶ χωρισμὸν ἡ Τριάς οὐ προσδέχεται, ἀλλὰ κατὰ
τὴν ἀληθῆ τοῦ Παύλου διδασκαλίαν. *Διαιρέσεις χα-*
ρισμάτων εἰσι, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις
διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαιρέ-
σεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὁ δὲ αὐτὸς θεός, ὁ ἐνεργῶν
τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Καὶ πάντα καταλέξας τὰ
θεῖα ἐνεργήματα, Πάντα δὲ ταῦτα, φησὶ, ἐνεργεῖ
τὸ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἐκάστω
καθὼς βούλεται.

Ἵτι συνοδοξάζομενον Θεῷ τὸ Πνεῦμα δεικνύται
μὴ ὄν ποιημὶ, ἀλλὰ τῆς θείας φύσεως.

Οὐ δὲ τῶν Θεοῦ δημιουργημάτων ἐξουσιάζει κτί-
σις, οὐδὲ περὶ ταῦτα ἐνεργεῖ, ἀλλ' ἕτερα τοῦ δημι-
ουργοῦ, καὶ ἕτερα τῶν δημιουργημάτων ἡ πρᾶξις.
Ἄγγελοι θεωροῦσι τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς τοῦ
ἐν οὐρανοῖς καθά φησιν ὁ Σωτὴρ, καὶ τοῦτο αὐτῶν
ἡ μεγάλη δόξα καὶ μακαριότης. Ἔργα δὲ εἰσι Θεοῦ,
κατὰ τὸ· *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύ-*
ματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα.
θεὸς αὐτοὺς (41), οὐ δι' αὐτῶν ἐργάζεται· ἀλλὰ καὶ
αὐτοὺς ἀγιάζει, καὶ ἐν αὐτοῖς ἐνεργεῖ, καθάπερ ἐν
ἀγίοις ἀνθρώποις, οἱ καὶ ἀναγγέλλουσι τὰ Θεοῦ (42)
καθάπερ ἀνθρώποι. Διόπερ οὐδὲ συνοδοξάζομεν ἀγγέ-
λους Θεῷ, καθάπερ οὐδὲ ἀνθρώπους. Οὐ γὰρ (43)
ἰδία αὐτῶν τὰ δι' αὐτῶν εὐεργετήματα λογιζόμεθα,
ἀλλὰ Θεοῦ τοῦ ἐν αὐτοῖς ἐνεργούντος. Τὸ δὲ Πνεῦμα
μετὰ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ (44) δοξάζεται, ἅτε δὴ καὶ τῆς
θεϊκῆς ἐνεργείας δι' αὐτοῦ πληρουμένης. *Ἡ χάρις*
γὰρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, φησὶ Παῦ-
λος, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωρία τοῦ
ἀγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ἡμῶν. Καὶ τὸ κεφάλι
οἰον τῆς σωτηρίας ἡμῶν, καὶ ἡ τελεία περὶ θεότη-
τος παράδοσις, εἰς τὸν τῶν βαπτισζομένων ἀγιασμὸν,
τὸ βαπτίζειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ
καὶ τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Τὸ δὲ ἐπὶ τῶν αὐτῶν θεῖ-

A dum formam a Domino corporaliter traditam, rur-
sus ab eo per insufflationem restituta ⁴². Concurre-
re enim oportet una cum pristina novitate presentem
304 innovationem atque concursum. Informavit
igitur postquam sufflasset, cum non aliud sit atque
is, qui a principio insufflavit, sed ipse, per quem
Deus dedit insufflationem, tunc quidem cum anima,
nunc vero ad animam. Sic creat Deus, non manuum
corporalium motu, sed vivi Verbi operatione, ac
vivifici Spiritus communicatione. Itaque si etiam ab
initio in Spiritu facta sunt omnia, et rursus reno-
vantur in Spiritu : una et eadem plane operatio Dei
per Filium in Spiritu apparet ; nec Trinitas separa-
tionem suscipit, sed secundum veram Pauli doctri-
nam, *Divisiones donorum sunt, idem autem Spiritus*
nam, Divisiones donorum sunt, idem autem Spiritus
nam, et divisiones ministeriorum sunt, et idem Do-
minus; et divisiones operationum sunt, idem vero
Deus, qui operatur omnia in omnibus ⁴³. Atque post-
eaquam omnes divinas operationes recensuit : *Omnia*
autem hæc, inquit, operatur unus et idem Spiritus,
dividens privatim unicuique sicuti vult ⁴⁴.

Quod Spiritus, cum conglorificetur cum Deo, ostenda-
tur non esse creatura, sed divinæ naturæ.

Non utique potestatem habet in Dei creaturas
creatura, neque circa eas operatur : sed alia est
Creatoris, alia creaturarum actio. *Angeli vident Pa-*
tris qui in cælis est faciem ⁴⁵, quemadmodum ait
Salvator, et hæc ipsorum magna gloria ac beatitudo
est. Sunt autem Dei opera, juxta illud : *Qui facit*
angelos suos spiritus, et ministros suos flammam
ignis ⁴⁶. Deus ipsos condit, non per ipsos operatur :
quin et eos sanctificat, et in ipsis operatur, sicut
in sanctis hominibus. Illi quoque quæ Dei sunt an-
nuntiant quemadmodum homines. Quapropter ne-
que angelos una cum Deo glorificamus, sicut neque
homines. Non enim propria ipsorum reputamus ea
quæ ab ipsis conferuntur beneficia, sed operantis
in ipsis Dei. Spiritus vero cum Deo et Filio affici-
tur gloria, quippe quia et divina operatio per ipsum
completur. *Gratia enim Domini nostri Jesu Chri-*
sti, inquit Paulus ⁴⁷, *et charitas Dei, et communi-*
catio sancti Spiritus cum omnibus vobis. Atque sa-
lutis nostræ caput, perfectaque de deitate traditio,
ad eorum qui baptizantur sanctificationem, est, ba-
ptizare in nomen Patris et Filii et Spiritus sancti.
Quod vero in iisdem divinis operibus Trinitas san-
cta glorificatur, deitatis unius testimonium est :

⁴² Joan. xi, 22. ⁴³ I Cor. xii, 4-6. ⁴⁴ ibid. 11. ⁴⁵ Math. xviii, 10. ⁴⁶ Psal. ciii, 4. ⁴⁷ II Cor. xiii, 13.

(39) Regii tres mss. et editi didachθέντα τύπον. Alii duo cum Colb. desichθέντα τύπον, secundum formam a Deo ostensam.

(40) Reg. secundus τῇ καταρχῆς καινότητι. Nec ita multo post idem codex θεὸς ἔδωκε τὴν.

(41) Editi φλόγα· ἀλλὰ καὶ αὐτοῦς, etc. At Colb. et Regii tres ut in contextu, integre et emendate.

(42) Editi τὰ τοῦ Θεοῦ. Codices sex τὰ Θεοῦ.

(43) Editi ἀνθρώπους. Διόπερ οὐ γὰρ. Illud, διόπερ, delevimus, veterum quinque librorum fidem secuti. Contra, vocem εὐεργετήματα ex quatuor mss. non longe addidimus.

(44) Codex Colb. μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, cum Patre et Filio.

nam neque sine Filio Pater agit, neque Filius sine A Spiritu.

Quod quemadmodum Filius ad Patrem se habet, ita Spiritus ad Filium.

Propterea et Dei quidem verbum Filius est, Filii autem verbum Spiritus. *Portans enim*, inquit, *omnia verbo virtutis suæ* ⁴⁸. Et cum verbum sit Filii, proinde Dei est: *Gladium*, inquit, *Spiritus*, *qui est verbum Dei* ⁴⁹. Verbum autem Dei et verbum vivens est et operans. Cave enim mihi ad humanas delabaris similitudines: sed ubique majus quiddam de Deo intelligas, exemplum verbi ad unius operationis demonstrationem **305** accipiens. Nam et mens tua omnia per verbum considerat.

Cur et Spiritus filius Filii non dicatur.

Non quod ex Deo non sit per Filium, sed ne Trinitas putetur esse infinita multitudo, si quis eam suspicaretur, ut sit in hominibus, filios ex filiis habere. At dicis: Si Dei quidem imago est Filius, Filii vero Spiritus; item si Filius sermo Dei est, Spiritus vero est verbum Filii, cur Spiritus dictus non est Filii filius? Nam hoc argumento firmissimo ad impietatem usus es. Nam vel Filium vel creaturam jubes intelligere. Et quoniam filius nominatus non est, ore blasphemus creaturam dicis, eum, qui creaturæ causa est, qui sanctificat creaturam, eamque Deum efficit, qui Domini ac Dei nomine glorificatur, qui divinas explet operationes. Cum igitur filii appellatione tibi videatur esse indignus, tanquam a Filio et Patre alienus; considera quomodo eos qui sanctificantur, filios efficiat. Quod si tu per Spiritum filius Dei es, quomodo Spiritus alienus a filiatione est? Si tu per Spiritum Deus, quomodo Spiritus alienus fuerit a deitate? Interrogabis sane vicissim: Cur igitur filii non suscepit nomen? Nam his quæ dicta sunt dedignaris attendere, ejus vero quod dictum non est causam inquiris, quemadmodum Sadducæus non admittens resurrectionem, sed resurrectionis modum curiose investigans, et quod dictum est ob id quod dictum non est reprobans. Quod si tacuerimus, ut qui ea quæ Dei sunt curiose inquirere nolumus, divini Spiritus gloriam victam arbitraris, propterea quod filii appellatio de ipso adhibita non est, quasi non idem queat ex te quæri. Nam si consistere filios per Spiritum adoptione fieri innumeros, cur Spiritus ne

⁴⁸ Hebr. 1, 3. ⁴⁹ Ephes. vi, 17.

(45) Editi et tres mss. διὰ τοῦ Θεοῦ, *per Deum*. Alii quatuor mss. διὰ τοῦτο Θεοῦ, *proinde Dei*, optime. Infra, ubi legitur in editis et in quibusdam mss. ὑπόδειξιν, scriptum invenimus in aliis tribus codicibus ἀπόδειξιν, melius. In sequenti titulo mss. habent καὶ τὸ Πνεῦμα. Aberat vocula καὶ a vulgatis.

(46) Regii sex mss. οὐ διὰ τὸ εἶναι: quod quin mendosum sit, non dubito. Codex Colb. et editi ut in contextu.

(47) Editi Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα· διὰ τί, mutilè. Codex Colb. et alii quatuor Regii ita ut edidimus.

(48) Editi et Reg. secundus τὸ τῷ Κυρίου καὶ

κῶν ἔργων τὴν ἁγίαν Τριάδα δοξάζεσθαι τῆς μιᾶς θεότητος μαρτύριον, ὅτι μήτε χωρὶς Υἱοῦ ποιεῖ Πατὴρ, μήτε Υἱὸς χωρὶς Πνεύματος.

Ἵτι ὡς Υἱὸς πρὸς Πατέρα ἔχει, οὕτω Πνεῦμα πρὸς Υἱόν.

Διὰ τοῦτο καὶ Θεοῦ μὲν λόγος ὁ Υἱὸς, ῥῆμα δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα. *Φέρων γάρ*, φησὶ, *τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ*. Καὶ ἐπειδὴ ῥῆμα Υἱοῦ, διὰ τοῦτο Θεοῦ (45) *τὴν μάχαιραν*, φησὶ, *τοῦ Πνεύματος*, *ὃ ἐστὶ ῥῆμα Θεοῦ*. Λόγος δὲ Θεοῦ καὶ ῥῆμα ζῶν καὶ ἐνεργόν. Μὴ γὰρ μοι πρὸς τὰ ἀνθρώπινα καταπέσης ὁμοιώματα, ἀλλὰ πανταχοῦ νόει τὸ μείζον ἐπὶ Θεοῦ πρὸς τὴν τῆς μιᾶς ἀπόδειξιν ἐνεργείας λαμβάνων τὸ τοῦ λόγου παράδειγμα· εἶ καὶ νοῦς ὁ σὸς διὰ λόγου πάντα περιεργάζεται.

B *Διὰ τί μὴ καὶ τὸ Πνεῦμα υἱὸς τοῦ Υἱοῦ.*

Ἵτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι (46) *ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, ἀλλ' εἶνα ἡ Τριάς μὴ νομισθῆ πληθὸς ἀπειρον, υἱοὺς ἐξ υἱῶν ὡς καὶ ἐν ἀνθρώποις ἔχειν ὑποπτευθεῖσα*. Ἀλλὰ λέγεις· *Εἰ Θεοῦ μὲν εἰκὼν ὁ Υἱὸς, Υἱοῦ δὲ τὸ Πνεῦμα, καὶ εἰ Θεοῦ μὲν λόγος ὁ Υἱὸς, ῥῆμα δὲ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα· διὰ τί* (47) *μὴ υἱὸς τοῦ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα εἴρηται; Τούτῳ γὰρ ἰσχυροτάτῳ πρὸς τὴν ἀσέβειαν ἐχρήσω*.

Ἡ γὰρ Υἱὸν ἡ κτίσμα κελεύεις νοεῖν. Καὶ ὅτι μὴ υἱὸς ὠνόμασται, διὰ τοῦτο κτίσμα εἶναι βλασφημίας τὸ τῆς κτίσεως αἰτιον, τὸ τῆς κτίσεως ἁγιαστικὸν καὶ θεοποιὸν, τὸ Κυρίου καὶ Θεοῦ (48) *δοξαζόμενον ὀνόματι, τὸ τῶν θείων ἐνεργειῶν πληρωτικόν*. Ἐπεὶ οὖν ἀνάξιον εἶναι σοι (49) φαίνεται τῆς τοῦ υἱοῦ προσηγορίας, ὡς ἀλλότριον Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, σκέψαι πῶς υἱοὺς ἀπεργάζεται τοὺς ἁγιαζομένους. **C** *Εἰ δὲ σὺ* (50) *διὰ τοῦ Πνεύματος υἱὸς Θεοῦ, πῶς τὸ Πνεῦμα ξένον υἱότητος; Εἰ σὺ διὰ τοῦ Πνεύματος* (51) *θεός, πῶς τὸ Πνεῦμα θεότητος ἀλλότριον; Ἀντερωτήσεις δὲ πάλιν· Διὰ τί δὲ τὸ τοῦ υἱοῦ μὴ ἐληφεν ὄνομα; Ταῖς μὲν γὰρ εἰρημένοις προσέχειν οὐκ ἀξιοῖς, τοῦ δὲ μὴ εἰρημένου τὴν αἰτίαν ἀπαιτεῖς, ὡσπερ ὁ Σαδδουκαῖος τὴν ἀνάστασιν οὐ δεγόμενος, ἀλλὰ τῆς ἀναστάσεως τὸν τρόπον περιεργαζόμενος, καὶ τὸ βῆθὲν διὰ τὸ μὴ βῆθὲν ἀθετῶν. Κἂν σιωπήσωμεν, οὐ βουλόμενοι τὰ τοῦ Θεοῦ περιεργάζεσθαι, νενικῆσθαι τὴν τοῦ θελοῦ Πνεύματος ὄξιν ὑπολαμβάνεις, διὰ τὸ μὴ κείσθαι τὴν τοῦ υἱοῦ προσηγορίαν ἐπ' αὐτοῦ, ὡσπερ οὐχὶ ταυτὸν δυνάμενος ἀπαιτεῖσθαι. Εἰ γὰρ ὁμολογεῖς υἱοὺς διὰ τὸ Πνεῦμα θέσει γίνεσθαι* (52) *μυρίου;*

D *διὰ τί τὸ Πνεῦμα μὴδὲ θέσει προσαγορεύεται υἱός, κάλλιον δὴ ποθεὶν ἢ τῶν υἱοθετουμένων χάριτι δι'*

Θεοῦ. Alii quinque mss. τὸ Κυρίου καὶ Θεοῦ.

(49) Antiqui duo libri ἀνάξιον εἶναι σοι. Illud, εἶναι, in editis desiderabatur. Ibidem editi φαίνεται τοῦ Υἱοῦ. Libri antiqui aut φαίνεται τῆς τοῦ Υἱοῦ, aut φαίνεται τῆς Υἱοῦ.

(50) Codices non pauci *Εἰ δὲ σὺ*. Deerat vocula δὲ in excusis. Ibidem mss. nonnulli διὰ τὸ Πνεῦμα.

(51) Hic mss. omnes υἱότητος; *Εἰ σὺ διὰ τὸ Πνεῦμα, ὁ Πνεῦμα*. Editi διὰ τοῦ Πνεύματος, *per Spiritum*.

(52) Codices non pauci γίνεσθαι. Editi et Reg. tertius γενέσθαι.

αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο μᾶλλον οὐκ ὀφείλον ἐλαττοῦ-
σθαι διὰ τὴν προσηγορίαν; Ἡμεῖς δὲ καὶ περὶ τοῦ-
του κατὰ τὸ δυνατὸν ἀποκρινόμεθα πρὸς ἡμᾶς αὐ-
τοῦς. Ἐπεὶ πρὸς γέ σε καὶ σιωπᾶν ἐξήρκει, τῆς αὐ-
τῆς ἐρωτήσεως ἐπικειμένης καὶ σοί. Λέγομεν οὖν
(53), ὅτι τὸ εἰπεῖν υἱὸν ἐξ Υἱοῦ τὴν Τριάδα τῆς θεό-
τητος εἰς πλήθους ὑπόφλαν προσήγεν ἀνθρώποις
ἀκούσασιν. Ἐτοιμον γὰρ ἦν ὑπολαβεῖν, ὡς, εἴπερ
υἱὸς ἐξ Υἱοῦ γεγέννηται, καὶ ἐκ τούτου πάλιν ἕτερος
ἂν εἴη γεγεννημένος, καὶ πάλιν ἄλλος, καὶ ἐπὶ πλη-
θος ἐξῆς. Διὰ δὲ τοῦτο τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα
εἶναι τρανώς ἀνεκλήρουξεν ὁ Ἀπόστολος, λέγων, ὅτι,
τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐλάδομεν. Καὶ τὴ
διὰ Υἱοῦ πεφηνέναι σαφὲς πεποίηκεν (54), Υἱοῦ
Πνεῦμα ὀνομάσας αὐτὸ καθάπερ Θεοῦ, καὶ νοῦν Χρι-
στοῦ προσειπὼν, καθάπερ καὶ Θεοῦ Πνεῦμα, ὡς τοῦ
ἀνθρώπου (55). Υἱὸν δὲ τοῦ Υἱοῦ προσεῖπεῖν ἐφυλά-
ξατο, ἵν' εἰς μὲν Πατὴρ ὁ Θεός, ἀεὶ Πατὴρ διαμέ-
νων, καὶ ὡν ἀδίως ὁ ἐστίν, εἰς δὲ Υἱὸς, ἀδίω γεν-
νήσει γεγεννημένος, ὁ ἀνάρχος (56) σὺν τῷ Πατρὶ
ὡν Υἱὸς ἀληθινὸς Θεοῦ, ἀεὶ ὡν ὁ ἐστίν, Θεὸς Λόγος
καὶ Κύριος· ἐν δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ἀληθῶς
ἅγιον Πνεῦμα, κατὰ τὸ γεγραμμένον, τὸ μετὰ Πα-
τρὸς καὶ Υἱοῦ συνοξαζόμενον, ὃ δὲ καὶ Πνεῦμα στό-
ματος ὀνομάζεται παρὰ τῷ προφήτῃ Δαβὶδ· ὃ καὶ
δάκτυλον Θεοῦ εἶναι (57) διδασκόμεθα, ἐν τῷ Εὐαγ-
γελίῳ τοῦ Κυρίου λέγοντος· *Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ
ἐγὼ ἐκβιάλλω τὰ δαιμόνια*. Εἴρηται ταῦτα, καὶ ἐστὶ
καλῶς, ὡς ἐστὶ τοῖς ἀπεριέργως πιστεύουσιν εἰς
Θεὸν καὶ Λόγον καὶ Πνεῦμα, μίαν οὖσαν θεότητα,
τὴν καὶ μόνην προσκυνήτην. Καὶ μηδαμοῦ παρεί-
δυσαις γέννηται πλήθους, ἀλλ' ἕκαστον ἐπὶ τῆς Τριάδος
ἐν ὄν ἐπιγινώσκειται, εἰς Πατὴρ, εἰς Υἱὸς, ἐν Πνεῦμα
ἅγιον.

ludo, sed unumquodque in Trinitate unum esse

sanctus.
Ἐπιπλήρωσι τοῦ καλεῖσθαι υἱὸν τὸ Πνεῦμα
διήλθον ἐστὶν ἐκ Θεοῦ ὑπάρχον· καὶ (58) πῶς
τὰ ἀνθρώπινα παραδείγματα προσαρμοστέον
θεσθεῖται, καὶ οὐ καθαιρετέον.

Οὐδὲ γὰρ Ἐλαττόν τι ἔξειν (59) μέλλομεν εἰς τὸ
γινώσκειν τὸ Πνεῦμα ὑπάρχον ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα τοῦ
στόματος αὐτοῦ ἀκούοντες αὐτό. Ἄλλ' ἱκανὸν καὶ
τοῦτο τὸ ἄνομα τὴν (60) ὑπαρξίν αὐτοῦ δηλῶσαι τὴν
ἐκ Θεοῦ. Οὐδὲ γὰρ υἱὸς, οὐδ' ἡ γέννησις ἰδίον θεό-
τητος, ἀλλ' ἐξ ἀνθρωπίνης ὁμοιότητος (61) ἀνήκται.

⁵⁰ I Cor. II, 12. ⁵¹ Psal. xxxii, 6. ⁵² Luc. xi, 20. ⁵³ Psal. xxxii, 6.

(53) Pro οὖν legitur in quatuor codicibus γοῦν. D
Ibidem editi υἱοῦ ἐξ Υἱοῦ, negligentia operarum.
Antiqui libri υἱὸν ἐξ Υἱοῦ.

(54) Editi et mss. nonnulli σαφῶς πεποίηκεν.
Alii tres mss. σαφῶς πεπ.

(55) Veteres aliquot libri ὡς τὸ ἀνθρώπου. Dubium
non est, quin scriptor respiciat ad hæc verba Epi-
istolæ primæ ad Corinth. II, 11 : *Quis enim homi-
num scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis...
ita et quæ Dei sunt, nemo cognovit nisi Spiritus Dei*.
Hoc igitur dicit, Paulum non aliter loqui de Spi-
ritu Dei, quam de spiritu hominis.

(56) Veteres aliquot libri ἀναρχος. Vox ὡν in
multis mss. non invenitur.

(57) Illud, *εἶναι*, ex codice Colbertino addi-
mus.

A adoptione quidem appellatur filius, præsertim cum
iis, quos dono pro filiis adoptat, præstantior sit,
ideoque potius non debeat per appellationem immi-
nui? Nos porro etiam de hoc nobis ipsis pro virili
respondebimus. Nam quod ad te attinet, cum inter-
rogatio eadem tibi etiam incumbat, silere satis es-
set. Dicimus ergo, quod si quis dixisset filium ex
Filio, Trinitatem deitatis in multitudinis suspicio-
nem apud homines qui hoc audivissent, adduxisset.
Promptum namque erat suspicari, si filius ex Filio
genitus fuisset, etiam ex hoc alium rursus genitum
fuisse, et rursus alium, et sic postea facto ad mul-
titudinem progressu. Sanè eam ob causam Spiritum
ex Deo esse prædicavit aperte Apostolus, dum di-
cit : *Spiritum qui ex Deo est, accepimus* ⁵⁰. Quin et

B
clare ostendit effulsisse eum per Filium : quippe **306**
ipsum ut Filii, ita Dei Spiritum nominavit ; eum-
demque appellavit Christi mentem, quemadmodum
etiam ut Dei, ita hominis spiritum dixerat. At filium
Filii appellare cavit, ut unus sit quidem Pater Deus,
semper Pater permanens, et qui æternum est quod
est : unus vero Filius, æterna generatione genera-
tus, qui sine principio una cum Patre est Filius
Deus verus, qui semper est quod est, Deus Verbum
et Dominus ; et unus Spiritus sanctus, vere sanctus
Spiritus, secundum id quod scriptum est ; qui cum
Patre et Filio conglorificatur ; qui et Spiritus oris
a propheta David nominatur ⁵¹, quem et digitum
Dei esse docemur, cum Dominus in Evangelio di-
cat ⁵² : *Si vero in digito Dei ego ejicio dæmonia*.

C
Hæc dicta sunt, et sunt recte dicta, sicuti sunt,
iis qui, sine curiosa investigatione, credunt in Deum
et Verbum et Spiritum, unam deitatem, quæ et sola
adoranda est. Et ut nusquam introducatur multi-
tudo, sed unumquodque in Trinitate unum esse

Quod etiamsi Spiritus non vocetur filius, perspicuum
tamen est eum ex Deo esse : et quomodo exempla
humana sint divinitati accommodanda, et non reji-
cien-ta.

Neque enim minus quidpiam sumus habituri,
unde Spiritum cognoscamus ex Deo esse, ubi eum
oris illius Spiritum audierimus ⁵³. Etenim vel hoc
nomen sufficit ad ejus existentiam quæ ex Deo est
declaramandam. Neque enim filius, neque generatio,
proprium deitatis est, sed quiddam est humana si-

(58) Vocula καὶ in mss. nostris non legitur.

(59) Reg. secundus Ἐλαττόν τι ἐξείναι. Reg. ter-
tius Ἐλαττόν τι ἐξείναι. *Neque enim quidquam mino-
ris momenti narraturi sumus*. Ibidem editi ἐμέλλο-
μεν. Libri antiqui μέλλομεν. Subindé Colb. ὑπάρ-
χειν ἐκ.

(60) Editi ἐκ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τοῦ στόματος τοῦ
Θεοῦ ἀκούοντες. ἱκανὸν γὰρ αὐτὸ τὸ ἄνομα τὴν. Reg.
quartus ἐκ Θεοῦ, Πνεῦμα τοῦ στόματος τοῦ Θεοῦ
ἀκούοντες αὐτό. Ἄλλ' ἱκανὸν καὶ τοῦτο τὸ ἄνομα
τὴν. Reg. quintus ut legi in contextu potest. Codex
Colb. ἐκ Θεοῦ, τὸ Πνεῦμα τοῦ στόματος· in reliquis
vero cum Reg. quinto consentit.

(61) Reg. secundus et editi ἀνθρωπίνης ὁμοιω-
σεως. At mss. multi ὁμοιότητος. Ibidem editi et mss.
non pauci Ὁμοιωσις; δὲ καὶ ἡ, *Est quoque similitudo*

militudine adductum. Similiter autem et spiritus appellatio. Hac igitur in divino Spiritu usa est divina Scriptura; aliter ex Deo esse ostendens; quandoquidem, ut prius dictum est, non oportebat hunc etiam per eandem similitudinem significari. Tu vero, perinde ut infideles, divinæ te doctrinæ opponis, festinans ad blasphemiam. Et quoniam Spiritus ex Deo processio non vocata est generatio, idcirco et hanc Spiritus ex Dei ore processionem tollis: et quia filius non nominatur, ideo nec ipsum Spiritum oris Dei esse credis, sed manuum Dei opus; ac spretis humanis exemplis subvertis divina quæ ex eis intelliguntur dogmata, cum oporteret divina verba cum timore audire, et quidquid dicitur cum pietate recipere, non stultissima cavillari contra pietatem. Generat Deus non ut homo; generat tamen vere: et genimen quod ex ipso est, edit, Verbum videlicet, non humanum; edit autem Verbum vere ex seipso. Et Spiritum per os emittit, **307** non quasi humano more, cum neque os Dei corporeum sit: ex ipso autem et Spiritus, non aliunde. Operatur Deus manibus non corporeis: operatur autem non ex seipso creaturas producens, sed efficaciter eis dans existentiam; quemadmodum qui manibus operatur homo non ex seipso producit opus. Terminos eloquiorum divinatorum ne transmoveas, Spiritum Filii dicens creaturam; neve de Filio quæras, cur vocatus non sit spiritus; neque de Spiritu, cur non filius; neque creaturam Filium aut Spiritum maledico ore dicas. Filius Dei fructus sanctus ex sancto, æternus ex æterno, Spiritus sancti largitor ad constituendam formandamque creaturam. Qui Filium tollit, principium creationis omnium sustulit. Nam existendi causa omnibus est Dei Verbum, per quod facta sunt omnia. Qui Spiritum aufert, eorum quæ fiunt resecurit perfectionem. Nam quæ fiunt emissionem atque parti-

Spiritus. Codex Colb. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ · quod melius iudicavimus et verius.

(62) Editi τοῦνον ἐπὶ τοῦ Θεοῦ. Libri antiqui ut in contextu, nisi quod vocula καὶ in duobus mss. desit.

(63) Editi ὡς ἐρρηται. At mss. ὡς προεῖρηται.

(64) Editi κέκληται, διὰ τοῦτο οὐδὲ τὸ Πνεῦμα αὐτὸ στόματος Θεοῦ εἶναι πιστεύεις; quæ scriptura cum mutila sit et manca, restituta est ex antiquis tribus libris: quibuscum et alii duo consentiunt, nisi quod pro ὅτι μὴ in eis legitur ὅτι εἰ μὴ.

(65) Editi καὶ περιφρονῶν. At mss. καὶ καταφρονῶν.

(66) Editi καὶ μὴ μωρότητα τὸ τῆς. Codex Colb. et alii duo Regii καὶ μὴ μωρότατα κατὰ τῆς · nec aliter in Regii tertio et sexto legitur, sed solum nam secundam. Statim post illud, ἐξ αὐτοῦ, locata est virgula in tribus codicibus: quem locum ita vertit interpres, et quod ex eo genitum est, est verbum non humanum. Sed dubium non habeo quin longe aberrarit a scopo, et quidvis potius expresserit, quam quod expressum oportuerat. Sic autem verba scriptoris Latine reddi debere puto, et genimen quod ex ipso est, edit, verbum videlicet, idque non humanum. Nec prætereundum silentio, testimonium ea quæ citantur ex hoc loco in concilio Flo-

Ἱεροσολύμων δὲ καὶ ἡ τοῦ πνεύματος πρόσρησις. Ταύτην τοῖνον καὶ ἐπὶ τοῦ θεοῦ (62) Πνεύματος ἡ θεία Γραφή κέκληται, ἐτέρως τὸ ἐκ Θεοῦ παραστήσασα · ἐπειδὴ περ οὐκ ἐχρῆν διὰ τῆς αὐτῆς ὁμοιώσεως καὶ τοῦτο δηλοῦν, ὡς προεῖρηται (63). Σὺ δὲ τοῖς ἀπίστοις ὁμοίως ἀντιδιατάτεις τῇ θεῖα διδασκαλίᾳ, σπεύδων ἐπὶ τὴν βλασφημίαν. Καὶ ὅτι μὴ γέννησις ἡ τοῦ Πνεύματος πρόδος ἐκ Θεοῦ κέκληται, διὰ τοῦτο καὶ τὴν ἐκ στόματος Θεοῦ πρόδον τοῦ Πνεύματος ἀναιρεῖς (64) · καὶ ὅτι μὴ υἱὸς ὀνομάζεται, διὰ τοῦτο οὐδὲ Πνεῦμα αὐτὸ στόματος Θεοῦ εἶναι πιστεύεις, ἀλλ' ἔργον χειρῶν Θεοῦ · καὶ καταφρονῶν (65) τῶν ἀνθρωπίνων παραδειγμάτων, ἀνατρέπεις τὰ ἐξ αὐτῶν θεία δόγματα, δέον ἀκούειν τῶν θεῶν ῥημάτων σὺν φόβῳ, καὶ δέχεσθαι σὺν εὐσεβείᾳ πᾶν τὸ λεγόμενον, καὶ μὴ μωρότατα κατὰ τῆς (66) εὐσεβείας σοφίζεσθαι. Γεννᾷ Θεὸς οὐχ ὡς ἄνθρωπος · γεννᾷ δὲ ἀληθινῶς · καὶ τὸ γέννημα ἐξ αὐτοῦ ἐκφαίνεται, Λόγον, οὐκ ἀνθρώπινον · ἐκφαίνεται δὲ Λόγον ἀληθῶς ἐξ ἑαυτοῦ. Καὶ ἐκπέμπει (67) Πνεῦμα διὰ στόματος, οὐχ ὅσον ἀνθρωπίνως, ἐπεὶ μὴδὲ στόμα Θεοῦ σωματικόν · ἐξ αὐτοῦ δὲ (68) καὶ τὸ Πνεῦμα, καὶ οὐκ ἐτέρωθεν. Ἐργάζεται Θεὸς χερσὶν οὐ σωματικαῖς · ἐργάζεται δὲ οὐκ ἐξ αὐτοῦ προάγων τὰ δημιουργήματα, ἀλλ' ἐνεργητικῶς ὑψιστάς, ὡς ὁ ἐν χερσὶν (69) ἐργαζόμενος ἄνθρωπος οὐκ ἐξ ἑαυτοῦ προβάλλει τὸ ἔργον. Μὴ δὴ μετακίνει τῶν θεῶν λογίων τοὺς ὄρους, Ἰησοῦ λέγων τὸ Πνεῦμα ποιήμα (70) · μήτε περὶ Ἰησοῦ ζῆται, διὰ τί μὴ πνεῦμα κέκληται · μήτε περὶ τοῦ Πνεύματος, διὰ τί μὴ υἱὸς · μήτε ποιήμα τὸν Ἰῶν ἢ τὸ Πνεῦμα δυσσημήσης. Υἱὸς Θεοῦ καρπὸς ἅγιος ἐξ ἁγίου, ἀίδιος ἐξ αἰδίου, Πνεύματος ἁγίου χορηγὸς, εἰς ὑπόστασιν καὶ μὲρσιν κτίσεως. Ὁ τὸν Ἰῶν ἀναιρῶν τὴν ἀρχὴν τῆς τῶν ὄλων δημιουργίας ἀνείλεν. Ἀρχὴ γὰρ τῆς (71) ἀπάντων ὑποστάσεως ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν. Ὁ τὸ Πνεῦμα περιαιρῶν τὴν τελεσιουργίαν τῶν ποιου-

rentino nomine Basilii, a nostris libris in aliquibus dissidere.

(67) Editi ἐξ ἑαυτοῦ, καὶ ἐκπέμπει. Nostri septem libri antiqui ἐξ αὐτοῦ. Ἐκπέμπει.

(68) Codices duo et editi ἐξ αὐτοῦ γε. At mss. quatuor ἐξ αὐτοῦ τε. Codex Colb. ἐξ αὐτοῦ δὲ καὶ τὸ. Hunc locum protulere Græci in concilio Florentino, ad suam sententiam stabilendam. Legas velim totum XIII Conciliorum edit. Labb. pag. 245 et seq. Illic reperire erit responsa Latinorum: quæ hic exscribere ut longum, ita inutile, cum a quolibet eo quem dixi loco facile legi possint.

(69) Editi ὡς ἐν χερσὶν... ἐξ αὐτοῦ. Codex Colb. et alii duo Regii uti vidimus.

(70) Editi ὄρους. Υἱὸς ἐστὶν υἱὸς, καὶ Πνεῦμα, οὐ ποιήμα, Filius est filius, et Spiritus est spiritus, non creatura. Regii secundus et tertius ὄρους. Υἱὸς πνεῦμα οὐ ποιήμα · μήτε. Codex Colb. et alii tres Regii ὄρους · Ἰησοῦ λέγων τὸ Πνεῦμα ποιήμα, μήτε, Spiritum Filii dicens creaturam, vel potius, Spiritum dicens creaturam Filii, seu, facturam: quæ ultima interpretatio eo magis probanda videtur, quod Eumenius Spiritum creaturam Filii esse affirmaret. Ibidem aliquot mss. pro δὲ τὶ habent διότι.

(71) Regii secundus et tertius Ἀρχὴ γὰρ τῆς.

μένων ἀπέκοφαν. Ἐκπομπὴ γὰρ καὶ μεταδόσει Πνεύματος τὰ γινόμενα γίνεται. Οὐκ ἐν χρόνῳ πρόβεισι τὸ προῦν ἐκ Θεοῦ, κἀν ἐν χρόνῳ τὰς ποιήσεις ἀποδιδῷ. Ἔστιν ὁ Λόγος ἀεὶ, καὶ πρὶν ὑποδείκνυσθαι ὑπὸ Μωσῆος αὐτὸν, ὡς περ λαλούμενον ἀνθρωπίνως (72), εἰς τὸ τὴν δι' αὐτοῦ γινόμενην κτίσιν ἐρμηνευθῆναι κατὰ τύπον ἀνθρώπινον. Ἔστιν ἀεὶ τὸ Πνεῦμα (73), καὶ πρὶν ἐμφυσώμενον αὐτὸ καὶ μεταδιδόμενον ὑπογράφῃ Μωσῆς τόπῳ σωματικῷ τὴν δι' αὐτοῦ ζωοποίησιν ὑπογράφων.

Ἔστι, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ λέγοι τις, οὐδὲ τὸν Λόγον.

1. Ἄλλὰ τὰ μὲν οἰκειότητος τῆς πρὸς Θεὸν σύμβολα, καὶ συναφείας τῆς θεϊκῆς ἐρμηνεύματα περιχόπτεις (74), τὸν Λόγον, τὸ Πνεῦμα· τὰ δὲ τῆς ἐξωθεν καὶ τῆς διεστῶσης φύσεως δηλωτικὰ, ταῦτα μόνον προσείσαι, χειρὸς ἐνέργειαν καὶ ποιήσιν ἐργῶν. Εἰ γὰρ τὸ Πνεῦμα μὴ πιστεύης ἐκ στόματος Θεοῦ προελθῆναι, οὐδ' ἂν τὸν Λόγον πιστεύοις (75). Ἐπεὶ καὶ ὁ Δαβὶδ, Λόγον καὶ Πνεῦμα συνδοξάζων, τῷ Λόγῳ Κυρίου τοῦ οὐρανοῦς εἰρηχεν ἑσπερωσθαι, καὶ τῷ Πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ πᾶσαν τὴν δύναμιν αὐτῶν. Καὶ ὁ Μωσῆς, ὁ Λόγῳ γινόμενα τὰ ἔργα παραστήσας, καὶ Πνεύματι ζωοποιούμενα δέδειχεν ἐν τῇ τοῦ κατ' εἰκόνα ποιήσει ἀνθρώπου. Ἦως ἂν οὖν χωρίζοιτο τὰ ἀχώριστα, Λόγος Θεοῦ, καὶ Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ (76); Εἰ δὲ Πνεῦμα ἀπιστεῖται (77), καὶ Λόγος συναπιστεῖται. Ἄκουε τοῦ Παύλου τὴν μόρφωσιν ἡμῶν τὴν κατὰ Θεὸν ἐν Πνεύματι τελεῖσθαι λέγοντος· Ἡμεῖς δὲ πάντες, ἀνακαλυμμένῳ προσώπῳ τῇ δόξῃ Κυρίου κατοπιζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. Διὰ τοῦ Λόγου ἄρα καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τὸ κατ' εἰκόνα ποίημα. Ἄλλὰ ποιεῖ τὸ Πνεῦμα, φῆς, Θεός (78), καὶ ποιεῖ δι' Υἱοῦ· καὶ τὸ, Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, συμπεριελθῆναι σοι δοκεῖ καὶ τὸ Πνεῦμα. Οὐκ οὖν σοι διὰς ἡ Τριάς ἀποδείδειται; Εἰ γὰρ μετὰ πάντων τὸ Πνεῦμα, πῶς μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ; Εἰ δὲ οὐ μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, πῶς Τριάς ἡ Τριάς (79); Καὶ πῶς ἐπὶ τῆς Τριάδος τὸ βάπτισμα τοῦ κόσμου παντὸς ἁγιαστικόν; Ἄλλὰ καὶ τῷ ὕδατι συναριθμεῖσθαι αὐτὸ φῆς, ὡς τῆς κτίσεως ὄν, ὡς περ καὶ τὸ ὕδωρ ἐστὶ· λέγειν γὰρ τὸν Κύριον. Ἐὰν μὴ τις ἀναγεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος. Καὶ τοῦτο ἐστὶ μικρόν (80). Σὺ δὲ καὶ τῷ

A cipatione Spiritus sunt. Nequaquam in tempore procedit quod ex Deo procedit, etiam in tempore creaturas producat. Est Verbum semper, antea etiam quam a Mose ostenderetur, quasi humano more loquens, ut facta per ipsum creatura secundum humanam formam explicaretur. Spiritus semper est, ante etiam quam sufflatum eum et communicatum describeret Moses corporali figura, per ipsum vivificationem esse describens⁶⁶.

Quod si quis Spiritum ex Deo non dicat, ne Verbum quidem.

1. Atqui quæ quidem sunt necessitudinis cum Deo signa, et quæ sunt divinæ conjunctionis interpretamenta, Verbi scilicet ac Spiritus nomina, ressecas; ea vero sola quæ externam diversamque naturam significant, admittis, puta operationem manus, ac operum creationem. Nam si Spiritum non credis ex Dei ore processisse, neque Verbum credes. Etenim et David Verbum et Spiritum simul afficiens gloria, dixit cælos Verbo Domini firmatos esse, ac Spiritu oris ejus omnem eorum virtutem⁶⁷. Et Moses, cum opera Verbo facta fuisse declaravit, ea Spiritu quoque vivificari ostendit, in hominis secundum imaginem creatione⁶⁸. Quomodo igitur separari possint quæ sunt inseparabilia, Verbum scilicet Dei, et Spiritus ex Deo per Filium? Quod si non credis in Spiritum, neque in Filium credis. Audi Paulum qui nostram formationem quæ secundum Deum est in Spiritu perfici ait. Nos autem omnes relecta facie gloriam Domini in speculo representantes, ad eamdem imaginem transformamur a gloria in gloriam: 308 tanquam a Domini Spiritu⁶⁹. Per Verbum ergo et in Spiritu creatura secundum imaginem est. At facit, inquis, Spiritum Deus, et facit per Filium: et illud, Omnia per ipsum facta sunt⁷⁰, Spiritum quoque tibi videtur completi. Trinitas igitur dualitas tibi apparet? Etenim si Spiritus una cum omnibus est, quomodo fuerit cum Patre et Filio? Si vero non est cum Patre et Filio, quomodo Trinitas est Trinitas? Item, quomodo baptismus, qui universum orbem sanctificat, est in Trinitate? Sed et cum aqua numerari eum dicis, tanquam cum creatura sit, quemadmodum etiam aqua est. Constat enim Dominum dicere: Nisi quis regeneratus fuerit ex aqua et Spiritu⁷¹. Et hoc adhuc

⁶⁶ Gen. II, 7. ⁶⁷ Psal. xxxii, 6. ⁶⁸ Gen. I, 27. ⁶⁹ II Cor. III, 18. ⁷⁰ Joan. I, 3. ⁷¹ Joan. III, 5.

(72) Ὡς περ λαλούμενον ἀνθρωπίνως. Verte, quasi humano more pronuntiatum.

(73) Illa, Ἔστιν ἀεὶ τὸ Πνεῦμα, et reliqua ad titulum usque, non leguntur in Reg. tertio.

(74) Editi περιχόπτει.... προσείσαι. At mss. non pauci περιχόπτει.... προσείσαι.

(75) Editi λόγον πιστεύσεις. Antiqui duo libri πιστεύεις.

(76) Editi et nostri septem mss. καὶ Πνεῦμα ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, Et Spiritus ex Deo per Filium: quibus verbis processio Spiritus sancti ex Filio clare et aperte declaratur. Diximus aliquando ante, ibi quidem sex codices sic habere, ὅτι οὐ διὰ τὸ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, non quod sit ex Deo per Filium: sed ibidem monuimus duas particulas negantes in im-

pressis libris et in vetustissimo codice Colbertino inveniri, hoc modo, ὅτι οὐ διὰ τὸ μὴ εἶναι ἐκ Θεοῦ δι' Υἱοῦ, non quod non sit ex Deo per Filium.

(77) Editi Πνεῦμα ἀπιστεῖται, ἄκουε· quod cum mutilum sit ex quatuor codicibus restitutum est et emendatum.

(78) Antiqui tres libri τὸ Πνεῦμα, φῆς, Θεός. Illud, φῆς, in vulgatis desideratur.

(79) Editi πῶς μετὰ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, πῶς Τριάς ἡ Τριάς. Codex Colb. et alii tres Regii ut in contextu. Haud longe Reg. quartus βάπτισμα τὸ κόσμου.

(80) Editi τοῦτο ἐστὶ μικρόν. At mss. sex τοῦτο ἐστὶ μικρόν.

exiguus est. Tu vero, ex eo quod Joannes dicat : *A* *Ipsē vos baptizabit in Spiritu sancto et igne*⁶⁰, Spiritum divinum etiam una cum igne gehennæ collocas. Hæc quem impietatis modum non superant, si ideo aquæ dignitatem Spiritui sancto attribuis, quod Spiritus illapsu aqua sanctificatur? Adæquandum enim duxisti quod sanctificatur, ei, qui sanctificat, eundemque una cum Deo Filio in eadem operatione ac gloria numeratum non formidas, qui operationem unam ac gloriam privatim dissecas : quod autem utitur aqua ad corporum purificationem, propterea Spiritum putasti eodem honore dignum, quo aquam. Et medicinam quidem, tametsi materiis utitur, non dicis materiis dignitate parem, sed materiarum dominam : divinum vero Spiritum, qui aqua ad peccati sordes expurgandas utitur, ad aquæ dedecus atque humilitatem dejicis : aquæ, inquam, quæ impiis etiam ad communem usum concessa est : aquæ, qua omnia corporum inquinamenta absterguntur, Quod si ignis etiam considerasti naturam, qualemnam rem ausus es excogitare? Demirror dementiam, si vere ignem non extimui. Christus in Spiritu baptizati sanctificatione dignos : indignos vero in ignem mittit; alienos a bono, malo tradens. Propterea igitur videntur tibi bonum et malum inter se esse affinia, simulque creata et sociata. Et quanquam nos easdem Patris et Filii et Spiritus sancti operationes commonstramus, tu non vides conjunctionem; nec cum prædicatur seorsum Spiritus in Dei gloria, in eo divinam gloriam intelligis; quippe apostoli dicunt⁶¹ : *Hæc dicit Spiritus sanctus*; quemadmodum aiebant prophætæ, *Hæc dicit Dominus*. Quin et Domini tentationem dicunt Spiritus tentationem, ubi videlicet ad tentantes Petrus ait : *Cur convenit inter vos ut tentaretis Spiritum Domini*⁶²; et ad eosdem : *Non es mentitus hominibus, sed Deo*⁶³.

2. Quod si apostoli dicunt⁶⁴ : *Visum autem est Spiritui sancto et nobis*, non componentes seipsos cum potestate Spiritus, sed subjicientes, tanquam ab ipso tunc edocti, et quasi unam cognitionem sen-

περι τῆς γέννησιν τὸ Πνεῦμα τὸ θεῖον συγκατατάττει, διὰ τὸ λέγειν τὸν Ἰωάννην· Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ (81). Ταῦτα ποίαν ἀπειθείας ὑπερβολὴν κατέλιπεν, εἰ τὴν ὕδατος (82) ἀξίαν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ περιάπτει, ἐπειδὴ Πνεύματος κατεφόδῳ τὸ ὕδωρ ἀγιάζεται; Ἰσάζειν γὰρ σοι ἔδοξε τῷ ἀγιάζοντι τὸ ἀγιάζόμενον (83), καὶ Θεῷ μὲν Ἰῶ συναριθμούμενον εἰς τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν καὶ δόξαν οὐ φρίττει, ἰδίᾳ τὴν μίαν ἐνέργειαν καὶ δόξαν ἀνακόπτων (84)· ὅτι δὲ ὕδατι χρῆται πρὸς τὸν τῶν σωμάτων καθαρῶν, διὰ τοῦτο τῆς τοῦ ὕδατος ἰσοτιμίας ἄξιον ἐλογίσω (85) τὸ Πνεῦμα. Καὶ τὴν μὲν ἱατρικὴν, ὕλαις χρωμένην, οὐκ ἰσάζειν ταῖς ὕλαις λέγει, ἀλλὰ κυριευτικὴν τῶν ὑλῶν· τὸ δὲ θεῖον Πνεῦμα, χρώμενον ὕδατι πρὸς τὴν τῶν ἀμαρτίας ρύπων ἀποκάθαρσιν, εἰς τὴν τοῦ ὕδατος ἀδοξίαν καὶ ταπεινότητα καταβέβληκας· ὕδατος, ὃ πρὸς κοινὴν χρῆσιν ἀνείται καὶ δυσσεβῶν· ὕδατος, ᾧ μολυσμοὶ σωμάτων πάντες ἀποκαθαίρονται. Ἐὰν δὲ καὶ τὸ τοῦ πυρὸς ἐνθυμηθῆς, οἷον ἐνοῆσαι τετόλμηκας; Θαυμάζω τὴν ἀπόνοιαν, εἰ μὴ δέδοικας (86) ὄντως τὸ πῦρ. Βαπτίζει Χριστὸς ἐν Πνεύματι τοὺς ἀγίους ἀγιασμοῦ· τοὺς δὲ ἀναξίους ἐπὶ τὸ πῦρ παραπέμπει, τοὺς ἀλλοτρίους τοῦ ἀγαθοῦ τῷ κακῷ παραδιδούς. Διὰ τοῦτο σοι ἄρα τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν ἀδελφὰ καὶ ὁμόκτιστα καὶ κοινὰ (87) φαίνεται. Καὶ ἡμῶν μὲν ἐπιδεικνύτων ἐνεργείας τὰς αὐτὰς Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, οὐχ ὁρᾷς τὴν ἑνωσιν, οὐδ' ὅτε καταμόνας ἐν Θεοῦ δόξῃ τὸ Πνεῦμα κηρύσσεται, συνίεις τὴν θεϊκὴν δόξαν ἐπ' αὐτοῦ, λεγόντων τῶν ἀποστόλων, *Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*, ὡς οἱ προφηταί, *Τάδε λέγει Κύριος*. Καὶ Κυρίου πείραν λεγόντων τὴν τοῦ Πνεύματος πείραν, ὅτε φησὶ πρὸς τοὺς πειράσαντας ὁ Πέτρος· *Τι ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; καὶ πρὸς τοὺς αὐτοὺς· Οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ Θεῷ*.

2. Ἐὰν δὲ οἱ ἀπόστολοι λέγωσιν· Ἔδοξε δὲ (88) τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, οὐ συντάσσοντες ἑαυτοὺς τῇ τοῦ Πνεύματος ἐξουσίᾳ, ἀλλ' ὑποτάσσοντες, ὡς ὑπ' αὐτοῦ χορηγούμενοι (89) τότε, καθάπερ μίαν

⁶⁰ Matth. iii, 11. ⁶¹ Act. xxi, 11. ⁶² Act. v, 9.

⁶³ ibid. 4. ⁶⁴ Act. xv, 28.

(81) Illud, Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, quidem hodie non legitur apud Joannem, sed apud Matthæum iii, 11, et apud Lucam iii, 16 : dubium tamen non est quin olim in aliquibus saltem mss. lectum fuerit et apud Joannem i, 27, ut ex Novo Testamento Oxoniensi perspicui potest.

(82) Veteres aliquot libri et editi τὴν ἐξ ὕδατος. Alii quidam mss. τὴν ὕδατος. Statim mss. nonnulli simpliciter πνεύματος ἐφόδῳ.

(83) Codex Colb. ἔδοξε τὸ ἀγιάζον καὶ τὸ ἀγιάζόμενον. Ibidem editi καὶ Θεῷ μὲν καὶ Ἰῶ, *Et Deo ac Filio*. Libri antiqui Θεῷ μὲν Ἰῶ, *Deo Filio*.

(84) Regii duo libri δόξαν διακόπτων. Hoc ipso in loco Colb. ὕδασι χρῆται.

(85) Editi et mss. nonnulli ἀξίως ἐλογίσω. Alii duo mss. Regii ἀξίον, recte.

(86) Editi et mss. δέδοικεν. Colb. εἰ καὶ μὴ δέδοικεν. Alii tres mss. εἰ μὴ δέδοικας.

(87) Veteres aliquot libri ὁμόκτιστα καὶ κοινὰ.

D Ibidem mss. nonnulli καταφαίνεται. Subinde editi Υἱοῦ καὶ Πνεύματος. Al mss. καὶ ἁγίου Πνεύματος.

(88) Pro δὲ in aliquot mss. legitur γὰρ.

(89) Monet vir doctissimus Duceus, legi in editione Basil. χορηγούμενοι· quod cum vitiosum esse videret, emendare voluit; atque ex veteri suo libro scribendum χειραγωγούμενοι. Sed cum vox χειραγωγούμενοι non reperitur neque in libris olim impressis, neque in nostris mss., imo neque in eo ipso quem contulit libro Regio, eam rejici merito posse puto. Satis fuerat viro eruditissimo, litterulam unam mutare, hoc est, pro χορηγούμενοι scribere χορηγούμενοι : qua exigua facilitate mutatio ulcus totum persanasset. Ita enim veteres quatuor libri plane habent, χορηγούμενοι, ab ipso edocti, eruditi, quasi ab ipso sumptus accipientes. Regii primus et sextus perinde ut editio Basil. χορηγούμενοι· quod omnes, opinor, vident vitium esse librorum, qui incaute imprudenterque ω pro ο scripserunt.

γνώσιν καὶ φρόνησιν λεγόντων ἑαυτῶν τε καὶ τοῦ Πνεύματος, καὶ μίαν ἐξουσίαν, οὐ εἰς (90) κτίσιν τὸ Πνεῦμα καταγγεῖν βιάζῃ· ὡσπερ εἰ καὶ τῷ Μωσεί τὸν Θεὸν ἰσάζειν ἐφασκίαι, ἀκούων, ὅτι Ἐπίστειψεν ὁ λαὸς τῷ Κυρίῳ, καὶ Μωσεί τῷ θεράποντι αὐτοῦ. Ἄλλὰ δὴλη ἡ διαφορὰ (91) Δεσπότου καὶ δούλου· ἤνπερ καὶ δεικνύς ὁ γράφων εἴρηκε· Μωσεί τῷ θεράποντι αὐτοῦ. Θεὸς μὲν γὰρ ὡς Δεσπότης καὶ ὡς ἀποστείλας Μωσέα πιστεύεται· Μωσῆς δὲ, ὡς θεράπων ἀποσταλείς. Οὕτω δὴ καὶ τῷ Πνεύματι μὲν ἔδοξε δεσποτικῶς τὰ τῇ Ἐκκλησίᾳ δοθέντα νόμιμα, τοῖς δὲ ἀποστόλοις ὑπηρετικῶς τὰ δι' αὐτῶν ἐκφωνηθέντα προστάγματα. Ἄλλ' οὐ τὸ Πνεῦμα δούλον. Ὁ γὰρ Κύριος, φησὶ, τὸ Πνεῦμά ἐστι· καὶ οὐ τὸ Πνεῦμα Κυρίου, ἐλευθερίῳ. Καὶ δουλαγωγεῖται μὲν ἐπιτάγμασι ταῖς τοῦ Πνεύματος ὁ Ἰσραὴλ σὺν φόβῳ νοουθετούμενος, υἱοθετεῖται δὲ Χριστιανῶν Ἐκκλησία δι' ἀγάπης ἀγιαζομένη. Διὸ φησὶν ὁ Παῦλος· Οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἄββᾶ ὁ Πατήρ. Οὐ δὲ ὁ τὸ δούλον εἰληφώς υἱὸς ἐκδούλου καθίσταται, οὐδὲ διὰ τὴν δούλου μετουσίαν Πατέρα τὸν Θεὸν παρῆρησιάζεται (92)· οὐδὲ τὸ ζῶνεν τὰ τοῦ Θεοῦ πάντα ἐνεργεῖ, καθὼς βούλεται. Οὐδ' ἂν τὴν τοῦ Πνεύματος (93) παρουσίαν, δούλου καὶ κτίσματος ὄντος, ἐπὶ πάντα διήκειν ἐφασκεν ὁ ἡμνωδὸς, πρόσωπον αὐτὸ καὶ χεῖρα Θεοῦ προσαγορεύων καὶ λέγων· *Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματος σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω; Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, οὐ ἔχει εἶ· ἐὰν καταβῶ εἰς τὸν ἄδην, πάρει. Ἐὰν ἀναλάβω (94) τὰς πτέρυγας μου κατ' ὄρθρον, καὶ κατασκηνώσω εἰς τὰ ἔσχατα τῆς θαλάσσης· καὶ γὰρ ἔκει ἡ χεὶρ σου ὁδηγήσει με, καὶ καθέξει με ἡ δεξιὰ σου.* Πνεῦμα γὰρ ἐστὶ τὸ πεπληρωκὸς τὰ σύμπαντα, κατὰ τὸ γεγραμμένον· Πνεῦμα γὰρ Κυρίου πεπληρώκε τὴν οἰκουμένην, φησὶν ὁ Σολομών. Διὸ καὶ ἐπιέπερ καθ' ἑπτὰ ἐνεργείας γινώσκειται τὸ Πνεῦμα, ἃς ὁ Ἰσαίας ἐφασκεν, ἐπὶ τὰ ὀφθαλμοὺς τὸ Πνεῦμα Κυρίου εἶπε καὶ ὁ Ζαχαρίας, οὕτω λέγων· *Οὗτοι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπιβλέποντες τὴν γῆν· καὶ τὸ λεγόμενον· Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει Κύριος, τὴν διὰ τοῦ θείου Πνεύματος σημαίνει πληρῶσιν· ὡσπερ καὶ διὰ τοῦ Ζαχαρίου φησὶν ὁ Θεός· Ἐγὼ εἰμι (95) ἐν ὑμῖν, καὶ τὸ Πνεῦμά μου ἐφέστηκε ἐν μέσῳ ὑμῶν.* Προεῖρηται δὲ καὶ ἕτερα πλείονα τοιαῦτα, περὶ τοῦ τὸ Πνεῦμα εἶναι τὸ πληρῶν τὴν γῆν. Τίς οὖν οὐκ αἰσθάνεται τῆς θεϊκῆς τοῦ Πνεύματος δόξης, ἀκούων τὸ, *Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ*

tentiamque et unam potestatem 309 dicentes suam et Spiritus, tu ad creaturam Spiritum demittere conaris : quemadmodum si Moysi quoque Deum exæquari affirmes, dum audis : *Credidit populus Domino, et Mosi servo ejus* 65. Et tamen Dominum inter et servum manifesta est differentia : quam cum scriptor etiam ostenderet, dixit : *Mosi servo ejus*. Nam Deo sicuti Domino, et sicuti Mosen mittenti crediderunt : Mosi vero sicuti servo misso. Sic profecto Spiritui quidem tanquam Domino placuerunt eæ quæ Ecclesie datæ sunt leges : apostolis vero tanquam ministris, eæ quæ evulgarunt præcepta. Spiritus autem servus non est. *Dominus enim, inquit, Spiritus est : et ubi Spiritus Domini, ibi libertas* 66. Et Israel, utpote cum formidine institutus, ut servus quidem præceptis Spiritus ducitur : Christianorum vero Ecclesia per charitatem sanctificata, adoptatur. Propterea dicit Paulus : *Non enim accepistis spiritum iterum servitutis ad timorem, sed accepistis spiritum adoptionis in quo clamamus. Abba Pater* 67. Non utique is qui servi conditionem accepit, filius e servo constituitur : neque propter servi participationem Deum audebit Patrem appellare ; neque servus operatur quæcunque Dei sunt, sicuti vult. Neque Spiritus præsentiam, si servus et creatura esset, omnia pervadere dixisset hymnorum cantor, qui eum faciem et manum Dei vocat, ac dicit : *Quo ibo a spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam ? Si ascendero in cælum, tu illic es ; si descendero in infernum, ades. Si sumpsero pennas meas dituculo, et habitavero in extremis maris : nam et ibi manus tua deducet me : et tenebit me dextera tua* 68. Spiritus enim est qui implevit universa ; secundum id quod scriptum est : *Spiritus enim Domini, inquit Salomon 69, orbem terrarum implevit*. Quapropter cum etiam per septem operationes Spiritus cognoscatur, quas Isaïas recensuit 70 ; Zacharias quoque Domini Spiritum septem oculos dixit, ita loquens 71 : *Hi oculi Domini aspicientes terram*. Et illud quod dicitur 72, *Cælum et terram ego adimpleo, dicit Dominus*, eam quæ per divinum Spiritum efficitur adimpletionem significat : quemadmodum et per Zachariam [Aggæum] dicit Deus : *Ego sum in vobis, et Spiritus meus stetit in medio vestri* 73. Sed et antea alia plura ejusdem generis dicta sunt, quibus liqueat Spiritum esse qui creaturam implet. Quis igitur non sentit divinam Spiritus gloriam tum, cum audit : *Quo ibo a Spiritu tuo ? ?* Et rursus : *Cælum et terram ego impleo, dicit Domi-*

65 Exod. xiv, 31. 66 II Cor. iii, 17. 67 Rom. viii, 15. 68 Psal. cxxxviii, 7-10. 69 Sap. i, 7. 70 Isa. xi, 2, 3. 71 Zach. iv, 10. 72 Jerem. xxiii, 24. 73 Agg. ii, 5. 74 Psal. cxxxviii, 7.

(90) Editi οὐ εἰς. Vocula οὐ in nostris mss. deest. — Vertendum : *Tu vero, quasi unam et eandem cognitionem et prudentiam, ac unam et eandem potestatem sibimetipsis et Spiritui attribuant, Spiritum ad creaturam demittere conaris*. MABAN.

(91) Editi Ἄλλὰ δηλαδὴ διαφορὰ. Antiqui duo libri Ἄλλὰ δὴ διαφορὰ. Alii quidam mss. Ἄλλὰ ἑλλή διαφορὰ. Reg. secundus Ἄλλὰ δὴλη ἡ διαφορὰ.

(92) Editi et Reg. secundus παρῆρησιάζεται λέγειν.

Sed verbum λέγειν in aliis mss. deest ; ob idque eam vocem suspectam habeo : eo magis, quod multæ aliæ voces in Reg. secundo soleant redundare.

(95) Sic Regii quartus et quintus. Editi τὴν Πνεύματος.... κτίσματος ἐπὶ.

(94) Reg. quartus ἐὰν ἀναλάβοιμι.

(95) Illud, Ἐγὼ εἰμι, etc., apud Aggæum ii, 5, legitur, non apud Zachariam.

nus ⁷⁵. Video et Dei et Spiritus praesentiam in unum et idem concurrentem, cum universalis dicatur in omnibus. At ta in talibus cum non queas Spiritum non increatum intelligere, aut dicere, Deum ipsum ais **310** spiritum vocari. Veram nec inhabitat per seipsum in creatura Deus; nec quisquam possidet Deum pro Dei spiritu accipere, cum clare Apostolum audiat, talia de eo qui in nobis habitat scribentem: *Nobis enim revelavit Deus per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunditates Dei. Quis enim hominum novit ea, quae sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui est in eo? Sic et ea quae sunt Dei, nemo novit, nisi Spiritus Dei. Nos autem non spiritum mundi accepimus, sed Spiritum qui est ex Deo, ut sciamus quae a Deo donata sunt nobis* ⁷⁶.

Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ τοῦ Θεοῦ, ἴρα εἰδώμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.

3. Itaque si in his nemo poterit pro Spiritu Dei Deum accipere (et quidem eum ita cum Dei gloria conjunctum videat, uti est cum homine hominis spiritus), ne dicat, verbis in contrarium sensum detortis, Deum ipsum esse Dei Spiritum. Spiritus meus, inquit, qui est super te ⁷⁷: non Deum, sed Spiritum qui est a Deo, significavit. Spiritus Domini super me: propterea unxit me ⁷⁸. Spiritum unctionis Spiritum Domini vocavit. Spiritus divinus unus est; ne quis plures uno dicat, tametsi Deus a Domino dicitur spiritus. Patrem quod incorporeus sit, nomine spiritus significavit ⁷⁹. Quemadmodum enim Spiritus Deus est, juxta illud, *Templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* ⁸⁰: ita et Deus Spiritus est, non dissecta Trinitate, neque secundum naturam separata: sic ut nomina etiam non separentur. Quapropter cum unus sit Deus, Deus etiam est Filius paterna natura, et paterno nomine; et cum Filius unus Dominus sit, Pater Dominus est, nomine imaginis vocatus, sicut ejus exemplar ac genitor: sic et Spiritus Dominus, a Domino nomen habens, a quo etiam datur, et Dominus spiritus ab imagine est: quandoquidem et Deus spiritus ab ipso vocatus est. Nec tamen propterea deos tres, neque dominos tres, neque spiritus tres oportet facere: sed Trinitatis conjunctionem in nominum communicatione agnoscere. Quamquam tu eo dementia devenisti, ut separato ac disjuncto Spiritu a Patre et Filio, dicas

Α Πνεύματός σου; καὶ πάλιν· Τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ κληρῶ, λέγει Κύριος. Εἰς ἓν καὶ ταῦτα συντρέχουσαν ὄρω τὴν τε Θεοῦ καὶ Πνεύματος λεγμένην καθολικὴν ἐπὶ πάντα παρουσίαν. Σὺ δὲ ἐν τοῖς τοιοῦτοις οὐκ ἄκτιστον τὸ Πνεῦμα νοεῖν ἢ λέγειν μὴ δυνάμενος (96), αὐτὸν τὸν Θεὸν πνεῦμα καλεῖσθαι λέγεις. Ἄλλ' οὐδὲ ἐγκατοικεῖ δι' ἑαυτοῦ τῇ κτίσει Θεός, οὔτε τὸν Θεὸν τὸ τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα δύνατο ἂν τι παραδέχεσθαι, σαφῶς ἀκούων τοῦ Ἀποστόλου περὶ τοῦ ἐν ἡμῖν οἰκοῦντος (97) τοιαῦτα γράφοντος· Ἐπιγὰρ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεός διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου· εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; Οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἐγνώκεν εἰ μὴ τὸ κόσμου (98) ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ ἡμῖν.

3. Εἰ τοίνυν ἐν τούτοις οὐδεὶς ἂν δύναίτο τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ τὸν Θεὸν ἀκούειν (κατοικεῖ οὕτως ἡνωμένον αὐτὸ τῇ τοῦ Θεοῦ διέξῃ θεωρῶν ὡς ἀνθρώπου τὸ ἀνθρώπου πνεῦμα), μὴ βιαζέσθω (99) τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ λέγειν αὐτὸν εἶναι τὸν Θεόν. Τὸ Πνεῦμα φησὶ, τὸ ἐμὸν ὁ ἔστιν (1) ἐπὶ σοί· οὐ τὸν Θεόν, ἀλλὰ τὸ παρὰ Θεοῦ Πνεῦμα δεδήλωκε. Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὐ εἰσεκεν ἐχρισέ με. Τὸ Πνεῦμα τῆς χρισσεως Πνεῦμα Κυρίου κέκληκεν. Ἐν τὸ Πνεῦμα τὸ θεῖον· μὴ πλείω τοῦ ἐνὸς λεγέτω τις, κἄν πνεῦμα ὁ Θεός ὑπὸ τοῦ Κυρίου λέγηται. Τῇ τοῦ πνεύματος ἐπωνυμίᾳ τὸν Πατέρα δεδήλωκεν, ὅτι ἀσιώματος. Ὅσπερ γὰρ τὸ Πνεῦμα ὁ Θεός, κατὰ τὸ, *Ναὸς Θεοῦ ἔσθε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν*. οὕτω καὶ ὁ Θεός τὸ Πνεῦμα, τῆς Τριάδος μὴ διακτομένης μηδὲ χωριζομένης τὴν φύσιν (2), ὥστε καὶ τὰ ὀνόματα μὴ χωρίζεσθαι. Διόπερ καὶ ἐνὸς ὄντος τοῦ Θεοῦ, Θεός ὁ Υἱὸς πατρικῆ φύσει καὶ πατρικῶ ὀνόματι· καὶ ἐνὸς ὄντος Κυρίου τοῦ Υἱοῦ, Κύριος ὁ Πατήρ τῷ τῆς εἰκόνης ὀνόματι καλούμενος, ὡς πρωτότυπος αὐτῆς καὶ γεννήτωρ· οὕτω καὶ τὸ Πνεῦμα Κύριος, ἀπὸ τοῦ Κυρίου τὴν ἐπωνυμίαν ἔχον, ἐφ' οὗ καὶ μεταδίδεται, καὶ ὁ Κύριος ἀπὸ τῆς εἰκόνης πνεῦμα· ἐπεὶ καὶ ὁ Θεός πνεῦμα ἀπ' αὐτοῦ προηγόρευται. Οὐ δὴ τρεῖς (3) θεοὺς, οὐδὲ τρεῖς κυρίους, οὐδὲ τρία πνεύματα διὰ τοῦτο ποιητέον, ἀλλὰ τῆς Τριάδος τὴν ἑνωσιν ἐν τῇ κοινωσίᾳ τῶν ὀνομάτων ἐπιγνωστέον. Κατοικεῖ σὺ πρὸς τοσοῦτον ἀκωκίας;

⁷⁵ Jerem. xxiii, 24. ⁷⁶ I Cor. ii, 10-12. ⁷⁷ Isa. lix, 21. ⁷⁸ Isa. lxi, 1. ⁷⁹ Joan. iv, 24. ⁸⁰ I Cor. iii, 16.

(96) Editi et mss. multi λέγειν δυνάμενος. Reg. tertius λέγειν μὴ δυνάμενος, cum non possis Spiritum intelligere non increatum: hoc est, cum tibi vel invito fatendum sit Spiritum increatum esse. Reg. sextus habuit quoque prima manu μὴ δυνάμενος· sed vocula μὴ ab indocto nescio quo deleta est.
 (97) Codex unus ἐν ἡμῖν ἐνοικοῦντος πνεύματος... ἡμῖν δέ.
 (98) Codex Colb. κόσμου τούτου.
 (99) Illud, μὴ βιαζέσθω, interpretans Trapezuntius, sic scripsit: Ne contendat asserere spiritum Dei ipsum esse Deum. Ad verbum ita interpretari licebit, ne vim verbis inferat, sic ut dicat Dei spiritum Deum ipsum esse.

(1) Editi ἐμὸν ἔστιν. Antiqui tres libri ἐμὸν ὁ ἔστιν, et ita quoque editum invenitur apud LXX. Hoc ipso in loco editi ἀλλὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ τὸ Πνεῦμα δεδήλωκε. Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ. Κέκληκεν ἐν τὸ Πνεῦμα τὸ θεῖον, μὴ πλείω τοῦ ἐνὸς λεγέτω τις. Καὶ Πνεῦμα ὁ Θεός ὑπό, etc., quod deivocatum esse et decurtatum ex antiquis tribus libris cognovimus, quorum ope huic malo allatum remedium est.
 (2) Editi κατὰ τὴν φύσιν. Praepositio κατὰ in omnibus mss. desest. Item vocula μὴ, quae statim sequitur, abest a quatuor codicibus.
 (3) Editi οὐδὲ τρεῖς. Veteres aliquot libri οὐ δὴ τρεῖς.

ἤκεις ἀφορίζων καὶ ἀφιστάς Πατρός τε καὶ Υἱοῦ τὸ Πνεῦμα, ὥστε καὶ λέγειν ἄνευ τοῦ Πνεύματος τὴν ζωὴν αἰώνιον ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ κατηγγέλλαι, διὰ τὸ λέγειν τὸν Κύριον· Ἀὐτὴ δὲ ἔστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν. Τοιγαροῦν εἰ τὸ Πνεῦμά σοι διὰ τοῦτο ἐξηρησθαὶ δοκεῖ, βαπτίζου χωρὶς τοῦ Πνεύματος τὸ βάπτισμα τῆς ζωῆς· εἰ δὲ ἐν Πνεύματι τὴν ζωὴν κληρονομαῖς, πῶς τὴν αἰώνιον ζωὴν ἄνευ τοῦ Πνεύματος ὀνειροπολεῖς; **Εἰ τις Πνεῦμα Χριστοῦ**, φησὶν, *οὐκ ἔχει, οὐδὲς οὐκ ἔστιν αὐτοῦ*. Πῶς ἂν οὖν εἰς αἰῶνα ζήσεις, εἰ μὴ (4) εἴης Χριστοῦ; Οὐκ ἂν δὲ εἴης Χριστοῦ, τὸ Πνεῦμα μὴ ἔχων αὐτοῦ. Ἀλλὰ διατί, φης, οὐχὶ προσέθηκεν (5)· ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; Οὐκ ἀφορίζων τὸ Πνεῦμα τῆς δωδός, ὡ οὔτοι (6), ἀλλὰ τοῦναντίον ἔνων καὶ δηλῶν ἐν Πατρὶ καὶ Υἱῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἀχώριστον. Ἐπεὶ καὶ ὅτε φησὶ Παῦλος· Ὅσοι εἰς (7) Χριστόν ἐβαπτίσθητε, Χριστόν ἐνεδύσασθε, οὐ δῆπου καὶ χωρὶς τοῦ Πατρὸς τὸν ἁγίασμὸν εἰσηγήσατο, ἀλλ' ἐν Υἱῷ καὶ τὸν Πατέρα δεδήλωκεν (8). Καὶ ὅτε φησὶν· Ἥμῖν γὰρ ἀπεκάλυψεν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ, οὐκ ὑπεξήρηκε τὸν Υἱὸν τὸν λέγοντα· Οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγνώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ὃ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Εἰ δὲ, καὶ μὴ ὀνομάζων Πατέρα, δηλοῖ μετὰ τῆς υἱοῦ προσήγορίας καὶ τὸν γεννήτορα (9), καὶ μὴ ὀνομάζων τὸν Υἱὸν, δηλοῖ μετὰ τοῦ πατρῷου ἐνέματος καὶ τὸν γεγεννημένον· οὕτω καὶ ἔνθα τὸ Πνεῦμα μὴ ὀνομάζεται, ἐν τῷ χορηγοῦντι αὐτὸ καὶ μεταδιδόντι νοεῖται (10). Ἡ καὶ ὅτε φασὶν οἱ ἀπόστολοι, *Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον*, μόνον ὑποληψόμεθα τὸ Πνεῦμα νομοθετεῖν ἡμῖν καὶ παραγορεῦεν τὰ μέλλοντα, καὶ μὴ ἐκ Πατρὸς δι' Υἱοῦ τὴν νομοθεσίαν καὶ προφητείαν κατάρχεσθαι (11); Καὶ ὅτε λέγεται τὸ παιδίον ἅγιον ἐκ Πνεύματος ἁγίου (12) γεγεννησθαι, οὐ χωρὶς τοῦ λόγου Πνεῦμα παραγεγνῶς εἰς τὴν τοῦ βρέφους ὑπόστασιν (13) ὑποληψόμεθα, καίτοι λέγοντος τοῦ Ἰωάννου ὅτι· Ὁ Λόγος σὰρξ

A etiam sine Spiritu æternam vitam in Patre et Filio fuisse enuntiatam, eo quod Dominus dicat : *Hæc autem est vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* ⁴¹. Quare si Spiritus ob hoc tibi videtur ablatum, baptisma vitæ sine Spiritu conferas : sin in Spiritu vitam vice hæreditatis accipis, quomodo vitam æternam sine Spiritu somnias? *Si quis Spiritum Christi*, inquit, *non habet, hic non est ipsius* ⁴². Quomodo igitur in æternum vives, nisi fueris Christi? Non autem eris Christi, nisi illius habeas Spiritum. Sed cur non addidit, inquis, Ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum, et Spiritum sanctum? Non quod Spiritum a dualitate disjungat, heu vos! sed contra, quod copulet **311** significetque in Patre et Filio Spiritum inseparabilem. Nam et cum Paulus dicit ⁴³ : *Quicumque in Christum baptisati estis, Christum induistis*, non sane absque Patre etiam sanctificationem induxit, sed in Filio Patrem quoque significavit. Et cum dicit ⁴⁴ : *Nobis enim revelavit Deus per Spiritum suum*, haudquaquam subtraxit Filium, qui dicit ⁴⁵ : *Neque Patrem quatuorquam novit, nisi Filium, et cui Filius revelavit*. Quod si, Patre non nominato, significat tamen genitorem quoque cum filii nomine, itemque si, Filio non nominato, significat et genitum ipsum cum nomine paterno : ita et ubi Spiritus non nominatur, in eo qui eum impertit ac confert, intelligitur. An etiam cum apostoli dicunt ⁴⁶ : *Hæc dicit Spiritus sanctus*, putabimus Spiritum sanctum solum leges nobis ferre, et futura prædicere, et non lationem legum atque prophetiam ex Patre per Filium primum proficisci? Et cum puer sanctus ex sancto Spiritu conceptus esse dicitur ⁴⁷, non sine Verbo Spiritum ad formandum infantem accessisse suspicamur, præsertim cum Joannes dicat : *Verbum caro factum est* ⁴⁸, cumque Verbo ascribatur incarnatio. Verum per omnia palam est Spiritum et in Verbo esse, et Verbum in Spiritu, cum unio secundum deitatem non dividatur. Nam trium nomi-

⁴¹ Joan. xvii, 3. ⁴² Rom. viii, 9. ⁴³ Gal. iii, 27. ⁴⁴ Matth. i, 20. ⁴⁵ Joan. i, 14.

(4) Editi et mss. nonnulli εἴγε μὴ. At codices antiquiores εἰ μὴ.

(5) Editi οὐχὶ προσέθηκεν. At mss. plerique omnes προσέθεικεν.

(6) Legitur in impressis libris, ὡ οὔτοι, δύο ὀνομάζει· sed illud, δύο ὀνομάζει, delendum judicavi, nostrorum septem codicum fidem secutus : in quibus omnibus harum vocum ne vestigium quidem comparet.

(7) Veteres aliquot libri Ὅσοι γὰρ.

(8) Codex Colb. Πατέρα μεμήνηκεν. Ibidem editi ὅτε δὲ φησιν. At vocula δὲ in omnibus nostris codicibus deest : quorum in duobus legitur, Καὶ ὅτε φησὶ. Rursus hoc ipso in loco vulgati libri Ὑμῖν γὰρ. At mss. ἡμῖν.

(9) Editi τὸν γεννήτορα, δηλοῖ τε μετὰ. Codex Colb. Et alii quatuor Regii ut in contextu, plenius elariusque.

(10) Regii quatuor codices et editi καὶ μεταδίδονται καὶ νοεῖται, et datur et intelligitur. Codex Colb. et alii duo Regii καὶ μεταδιδόντι νοεῖται, ἢ imper-

tiante intelligitur, rectius.

(11) Antiqui tres libri et editi κατάρχεσθαι : qua falsa scriptura deceptus Interpres, sic vertit, *prophetiam descendere*. At Regii secundus et tertius cum Colb. κατάρχεσθαι, *arigi, originem ducere*. In Reg. secundo pro *προφητεῶν* legitur *προαγγελῶν*, non dissimili sensu.

(12) Ad illud Matthæi i, 20, *Τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἁγίου*, respicere scripturam obscuram non est : quæ verba sic expressa sunt in Vulgata, *quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est*. Erasmus eadem sic vertit, *Nam quod in illa conceptum est, a Spiritu sancto profectum est*. Quod si cuiquam nostra interpretatio non probetur, ei aliter interpretari licebit : sed caveat ne vertat eum Trapezuntio, et *quando dicitur puer sanctus ex Spiritu sancto factus*.

(13) *Εἰς τὴν τοῦ βρέφους ὑπόστασιν*. Interpres ex suo more, *ad subsistentiam*; sed melius multo interpretabere, si dicas : *ad constitutionem, ad formationem*.

εὐροι τις ἄν. Ἄλλ' ὀρθοτέρως ἂν ἀκούσειεν ὁ (20) A εὐσεβῶς τὰ θεῖα νοήματα τεκμαιρόμενος, λέγων πρὸς τὴν τῶν ἐναντίων ἀντίθεσιν, ὅτι, εἰ νομισεῖ τις ταυτοσηπτα εἰσαγεῖν ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων, τί ποιήσειεν, ὅτι ὄντα πολλὰ λέγεται ἢ καλεῖται; Ἐνὸς δέ ἐστι τοῦτο, λέγοντος Κυρίου καὶ ἀληθῶς Θεοῦ· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Λέγονται δὲ καὶ πατέρες πολλοὶ, καὶ θεοὶ, καὶ γεννήτορες, καὶ τοφολ, καὶ δυνατοὶ, καὶ δημιουργοὶ, ἃ τῷ Θεῷ μόνῳ φύσει πρόσσεστιν ἅει. Καὶ ἀγέννητα ὠσαύτως λέγονται τὰ μηδέπω γεννηθέντα, μέλλοντα δὲ γενῶσθαι ἢ γίνεσθαι· ὡς καὶ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνάστασις, οὕτω γεγνηῖα, ἀγέννητος (21), μέλλουσα δὲ εἶναι· ἢ ὡς ἀπὸ σιδήρου δακτύλιος (22) μέλλων γίνεσθαι, ἀγέννητος ὢν ἐν τῇ τοῦ σιδήρου φύσει· ἢ ὡς ὅταν ἀπὸ ὕδατος ἢ λίθου πῦρ, ἢ ἄλλης τινὸς ὕλης, ὠσαύτως τὸ τοιοῦτον γένηται πῦρ (23). Πάλιν ἀγέννητον ἀνούσιον νοοῦμεν τὸ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄν. Εἴπέ τις ἀνούσιον, ὑπόστασιν ἀνεῖλε καὶ οὐσίας ὑπαρξίν. Ἄνούσιον, καὶ ἀνυπόστατον, τὴν μὴ ὑπάρχουσαν μῆτε οὖσαν ὄλως σημαίνει φύσιν. Τὸ δὲ ἐνούσιον καὶ ἀνυπόστατον λέγων τις, τὴν ἐνυπάρχουσαν οὐσίαν ἐδήλωσε. Τὸ δὲ λέγειν ἀγέννητον τὸν Θεόν, ἢ ἀγέννητον μετὰ τοῦ ἁγίου, προτάξας Θεόν, ἢ ἐπενέγκας πάλιν τὸ αὐτὸ ὄνομα, οὐκ οὐσίαν ἀνεῖλεν, οὐδὲ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ, ταύτην δὲ καὶ (24) μὴ γεγεννημένην εἶναι λέγει· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κτισθεῖσαν δηλοῖ τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν. Ἄλλ' οὐκ ἐπειδὴ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀνεῖλεν, ἥδη τὸ τί εἶναι τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν ἐδήλωσεν. Οὐ λέγω ποιότητα ἢ ποσότητα, ὡς ἐκεῖνοι ἐπαγγέλλονται· ἀποδείξει ματαιολογούντες· ἀλλὰ τοῦτο, C πῶς (25) εἶναι δεικνύσει τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν ἢ τῆς ἀγεννήτου φωνῆς ὀνομασία. Τὸ δὲ πῶς εἶναι τι, καὶ αὐτὸ ἐκεῖνο ὃ ἐστιν, ὁποῖον εἶναι ἢ τί εἶναι, πολὺ μᾶλλον ἄδηλον τυγχάνει (26) ὡς ἀνεξιχνίαστον πάση κτιστῇ φύσει ὑπάρχον. Εἰ γὰρ τὰ κτίματα αὐτοῦ ἄβυσσος πολλῆ, ὡς φησὶν ὁ Προφήτης, καὶ αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστοι, οὐκοῦν πάντως καὶ ἀνεξερεύνητοι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· πῶς μᾶλλον αὐτὸς. οὐ αἱ κρίσεις καὶ αἱ ὁδοὶ τοιαῦται; Καὶ οὐ θαῦμα εἰ αὐτὸς ὁ Θεὸς τοιοῦτος, ὅπου γε τὰ (27) αὐτοῦ τοιαῦτα. Εἰ γὰρ ἢ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν ὀφθαλμοῦς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, κατὰ τὸ γεγραμμένον· πῶς μᾶλλον αὐτοῦ τοῦ τὰ τοιαῦτα παρασκευάσαντος Θεοῦ τὴν φύσιν ἀρρήτοτερον ἂν τις εἴποι τῶν εὐσεβῶς D (28) καὶ ἀπεριέργως εἰς αὐτὸν πιστευόντων;

Verum rectius hæc intellexerit, qui sententias divinas pie considerarit, videlicet si ad ea quæ ab adversariis obijciuntur dicat, quod si quis ex æquivocis identitatem induci putat, quid faciet, cum multa dicantur aut vocentur *entia*? Hoc namque unius Domini ac vere Dei est dicentis: *Ego sum qui sum* ⁹⁵. Dicuntur autem et patres multi, et dii, et genitores, et sapientes, et potentes, et opifices, quæ natura Deo soli semper insunt. Quin et ingenua similiter dicuntur quæ nondum genita sunt, sed generari aut fieri debent: sicut mortuorum resurrectio quæ nondum facta est, ingenua est et futura, aut sicut faciendus ex ferro annulus, in ferri natura ingenuus est, aut sicut cum ex aqua vel lapide ignis, vel alia quavis materia, similiter B ignis fieret. Rursus per ingenuum quod non existit, intelligimus id quod minime ac nusquam est. Dixit aliquis rem non exstare, substantiam ac essentiali existentiam sustulit. Res quæ nec existit nec subsistit, naturam significat non existentem et quæ omnino non est. Sed si quis dicat quidquam existere ac subsistere, is existentem substantiam significavit. Qui vero dicit ingenuum Deum, aut hunc ingenuum cum articulo, sive nomen *Deus* præponat, sive postponat, nec substantiam abstulit, nec ipsum *esse* Dei, sed hanc genitam non esse ait; imo vero neque creatam fuisse Dei substantiam indicat. Sed quia ipsum *esse* Dei non sustulit, non protinus quid Dei substantia sit ostendit. Non dico qualitatem aut quantitatem, uti illi vana effluentes demonstraturos se esse pollicentur: sed quomodo sit substantia Dei, hæc vocis *ingenui* appellatio commonstrat. At vero quomodo quidpiam sit, et illud ipsum quod est, quale sit, aut quid sit, longe magis latet, ut quæ ex sua natura a nulla creatura queant investigari. Nam si judicia ejus abyssus multa, ut ait Propheta ⁹⁶, et viæ ejus **313** impervestigabiles omnino et imperscrutabiles, secundum Apostolum ⁹⁷, quanto magis ipse cujus talia sunt judicia, viæque tales? Nec mirum si Deus ipse talis sit, cum ea quæ ejus sunt, talia existant. Si enim quæ se diligentibus præparavit Deus, nec oculus vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascenderunt, ut scriptum est ⁹⁸, quanto magis naturam Dei ipsius, qui talia præparavit, arcanam atque ineffabilem esse quispiam dixerit, eorum, qui in ipsum pie ac simpliciter credunt?

⁹⁵ Exod. III, 14. ⁹⁶ Psal. xxxv, 7. ⁹⁷ Rom. xi, 33. ⁹⁸ I Cor. II, 9.

(20) Editi ὀρθοτέρως ἀνακρούσειεν ὁ, etc., *rectius hæc repulerit, qui sententias divinas considerat*. Codex Colb. et Regii duo ὀρθοτέρως ἂν ἀκούσειεν ὁ, quod melius videtur et verius.

(21) Alii Codices, ut sit, ἀγέννητος, alii ἀγέννητος, et ita in vulgatis legitur.

(22) Editi δακτύλιος. At mss. δακτύλιος.

(23) Codex Colb. τὸ τοιοῦτον γεγένηται. Editi τὸ τοιοῦτο γένηται.

(24) Sic mss. nostri. Vocula καὶ ab editis aberat.

(25) Editi τὸ πῶς. At mss. sex τὸ πῶς. Reg. quintus τοῦτο πῶς. Statim editi et quinque mss.

Τὸ δὲ τοῦ πῶς. Alii duo, Τὸ δὲ πῶς εἶναι τι.

(26) Antiqui tres libri et editi πολὺ μᾶλλον ἀλλήλων τυγχάνει· quam falsam scripturam ob oculos habens interpret, sic vertit, *multo magis mutuo se contingunt*: quo quid possit dici alienius, non video. Codex Colb. et alii duo Regii πολὺ μᾶλλον ἄδηλον τυγχάνει, *multo magis latet, multo minus compertum est*, optime.

(27) Editi ὅπου τὰ. Antiqui duo libri ὅπου γε τὰ. Haud longe Reg. secundus ὀφθαλμοῦς οὐκ εἶδεν, non recte.

(28) Editi τῶν εὐσεβῶν. At mss. tres εὐσεβῶς.

num acceptio Trinitatem enumerat, ac declarat : A sed declaratio quæ per unum nomen fit, unionem Trinitatis habet : hunc ad modum illud : *Ex ipso, et per ipsum, et in ipso omnia* **, in unum nomen et Patris et Filii et Spiritus sancti proprietatem collegit. Unus enim Deus est ex quo omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia; unus itidem Spiritus sanctus, in quo omnia, secundum quod dicitur : *Vos non estis in carne, sed in Spiritu, siquidem Spiritus Dei habitat in vobis* **. Quare et verbis illis, *In Deo vivimus, et movemur, et sumus* **, aperte Spiritus proprietas in Deo indicatur. Non certe per creaturam creatura continetur, aut vivit, aut est, cum et ei opus sit ut creatoris potentia fulciatur : non certe creaturæ operatione glorificatur Deus, cum dicatur esse ille ipse, in quo vivimus, et movemur, et sumus; sed vere divinus Spiritus omnia quæ ex Deo, et quæ per Filium sunt, sustentat in hoc ut sint. Quapropter et id iis qui ipsius participes sunt, largitur ut esse perseverent. Quin

312 et in ipso iterum vivimus nos, qui prius ob nostram ab ipso separationem corrumpebamur. Cum autem multa dicere possimus, quæ et Deum in creatura et creaturam in Deo significent, quibus Spiritus indicetur, iis quæ dicta sunt tanquam plurimum aliorum speciminibus contenti erimus; cum ostenderit errantibus, eorum in Spiritum impietatem in Deum recidere; si tamen Spiritus gloriam, Dei gloriam esse cognoscere studuerint.

Quod non ab æquivocatione identitas, sed a natura divina unitas cognoscitur.

1. At spiritus, inquit, etiam hominis dicitur, ut illud : *Auferes spiritum eorum, et deficient* **. Dicitur quoque spiritus Dei ut illud : *Non permanebit spiritus meus in hominibus istis* **. Et spiritus venti, verbi gratia illud : *Flabit spiritus ejus, et fluent aquæ* **; et alia multa poterit quis invenire.

* Rom. xi, 36. ** Rom. viii, 9. ** Act. xvii, 28.

(14) Editi et Reg. tertius 'Αλλά διά πάντων δήλον, ὅτι καί ἐν τῷ λόγῳ τὸ Πνεῦμα, τῆς ἐνώσεως. Alii quatuor mss. Regii et Colb. ut in contextu.

(15) Codices non pauci μέν γάρ. Vocula μέν in editis deest. Mox editi ἐξαριθμεῖ, καί τῆς Τριάδος ... ἢ καί. Veteres quatuor libri ita, ut edidimus, nisi quod vocula δέ in uno desideretur. Hic autem locus, ut alii multi, non videtur ita facilis esse intellectu. Arbitror auctorem, quisquis est, id scripsisse, hoc sensu : Præpositiones ἐξ, διά et ἐν, personarum in Trinitate distinctionem indicant : sed vox αὐτός quæ his præpositionibus conjungitur, cum una sit, unam trium personarum naturam esse ostendit.

(16) Editi καί ἐν αὐτῷ τὰ πάντα, et in ipso omnia. At nostri septem mss. καί εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, et in ipsam omnia. Vix dubium esse potest, quin scriptor legerit, καί ἐν αὐτῷ. Alioquin enim sibi non constaret, cum statim scribat : 'Ἐν δὲ Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα, unus autem Spiritus sanctus, in quo omnia. Ibidem editi συνήγαγον ... καί τοῦ Πνεύματος. Veteres aliquot libri συνήγαγον ... καί τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

ἐγένετο, καί τῷ Λόγῳ τῆς σαρκώσεως ἐπιγραφόμενης. Ἄλλα διά πάντων δήλον, ὅτι καί ἐν τῷ Λόγῳ τὸ Πνεῦμα, καί ὁ Λόγος ἐν τῷ Πνεύματι, τῆς ἐνώσεως (14) τῆς κατὰ τὴν θεϊότητα μὴ διαιρουμένης. Τριάδα μὲν γάρ (15) ἡ τῶν τριῶν ὀνομάτων παράληψις ἐξαριθμεῖ, καί παρίσθησι, τῆς δὲ Τριάδος ἔχει τὴν ἔνωσιν ἢ καθ' ἐν ὄνομα δήλωσις· ὡς τό· 'Ἐξ αὐτοῦ, καί δι' αὐτοῦ, καί ἐν αὐτῷ τὰ πάντα (16), συνήγαγεν εἰς ἐν ὄνομα τό τε τοῦ Πατρὸς ἰδίωμα καί τοῦ Υἱοῦ καί τοῦ ἀγίου Πνεύματος. Εἰς γάρ Θεός, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καί εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα· ἐν δὲ Πνεῦμα ἅγιον, ἐν ᾧ τὰ πάντα, καθὼ λέγεται τό· Ὑμεῖς οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἰπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Ὅστε καί τὸ, 'Ἐν Θεῷ ζῶμεν, καί κινούμεθα, καί ἐσμέν, σαφῶς ἴδιον Πνεύματος ἐν Θεῷ δηλούμενον. Οὐ (17) δὲ κτίσματος κτίσις περιέχεται, καί ζῆ, καί ἐστι, καί αὐτῷ δεομένῳ· στήριζεσθαι τῇ τοῦ πεποικηκός δυνάμει· οὐ δὲ τῇ κτίσματος ἐνεργείᾳ Θεός δοξάζεται, αὐτὸς εἶναι λεγόμενος, ἐν ᾧ ζῶμεν, καί κινούμεθα, καί ἐσμέν· ἀλλ' ὅπως τὸ Πνεῦμα θεῖκόν, τὰ ἐκ Θεοῦ πάντα καί τὰ δι' Υἱοῦ στήριζον ἐν τῷ εἶναι. Αἰὶ καί τοῦ εἶναι τὴν διαμονὴν δωρεῖται μεταλαμβάνομενον. Καί ζῶμεν ἐν αὐτῷ· πάλιν οἱ πρότερον διὰ τὸν ἀπ' αὐτοῦ χωρισμὸν φθειρόμενοι. Πολλῶν δὲ ἐνόητων (18) εἰπεῖν ἃ δηλοῖ Θεὸν τε ἐν τῇ κτίσει, καί τὴν κτίσιν ἐν Θεῷ, Πνεύματος ὄντα δηλωτικὰ, τοῖς εἰρημένους ὡς περ εἰ δείγμασι τῶν πλειόνων ἀρκεσθησόμεθα, δείξων τοῦ Πνεύματος δυσέσβεια, εἰπερ Θεοῦ ὄξαν οὖσαν

'Ὅτι οὐκ ἀπὸ ὁμονομίας ταυτότητος, ἀλλ' ἀπὸ συνείσεως βελίας ἐνόητος γνωρίζεται.

1. Ἄλλα πνεῦμα, φησί, λέγεται καί ἀνθρώπου· ὡς τὸ, Ἄρταρελεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν, καί ἐκλείψουσι· Πνεῦμα καί τὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς τὸ, Οὐ μὴ καταμελῆ (19) τὸ Πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐτύτοις· καί τὸ ἀνεμαίον· ὡς τὸ, Πνεῦσαι τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καί βνήσεται ὕδατα· καί ἕτερα πολλά

** Psal. ciii, 29. ** Gen. vi, 3. ** Psal. cxlvii, 18.

(17) Editi ab antiquis libris hic differunt quidem ordine verborum : sed re utrique consentiunt. Codices tamen mss. sequi maluimus. In aliquot mss. pro ὄντως legitur ὅπως.

(18) Monere libet, multa notata esse a librariis in margine Regionum Codicum quarti et quinti in modum tituli. Exempli causa, legitimus hoc loco in margine Regii quinti : ὅτι ὁ χωρισμὸς τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν φθορὰν τοῦ Ἀδάμ εἰσήγαγεν, quod separatio a sancto Spiritu, corruptionem Adami induxit. Particula μὴ, nisi valde fallor, in fine periodi inepte omisa est a librariis ante verbum σπουδάσωσι. Scriptor enim hoc videtur dicere : Si ostenderit eorum in Spiritum impietatem in Deum recidere, nisi mutata sententia jam agnoscant Spiritus gloriam Dei esse. Πολλῶν δὲ ἐνόητων, etc. sic videtur reddendum : Multa autem cum proferri possint, ex quibus pateat Spiritum significari, cum Deus in creatura, et creatura in Deo esse dicitur, etc. MARAN.

(19) Editi Ἄλλα πνεῦμα, φησί, λέγεται καί ἀνθρώπου. Ὅς τὸ, Μὴ καταμελῆ· quem locum ex veteribus quinque libris restituiimus.

εὔροι τις ἄν. Ἄλλ' ὀρθοτέρως ἂν ἀκούσειεν ὁ (20) εὐσεβῶς τὰ θεῖα νοήματα τεκμαιρόμενος, λέγων πρὸς τὴν τῶν ἐναντίων ἀντίθεσιν, ὅτι, εἰ νομίσαιε τις ταυ-
τότητα εἰσάγειν ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων, τί ποιήσειεν, ὅτι ὄντα πολλά λέγεται ἢ καλεῖται; Ἐνὸς δέ ἐστι τοῦτο, λέγοντος Κυρίου καὶ ἀληθῶς Θεοῦ· Ἐγὼ εἰμι ὁ ὢν. Λέγονται δὲ καὶ πατέρες πολλοὶ, καὶ θεοὶ, καὶ γεννήτορες, καὶ σοφοὶ, καὶ δυνατοὶ, καὶ δημιουργοί, ἃ τῷ Θεῷ μόνῳ φύσει πρόσσεσιν αἰεὶ. Καὶ ἀγέννητα ὡσαύτως λέγονται τὰ μηδέπω γεννηθέντα, μέλλοντα δὲ γενναῖσθαι ἢ γίνεσθαι· ὡς καὶ ἡ τῶν νεκρῶν ἀνά-
στασις, οὕτω γενοῦσα, ἀγέννητος (21), μέλλουσα δὲ εἶναι· ἢ ὡς ἀπὸ σιδήρου δακτύλιος (22) μέλλων γίνε-
σθαι, ἀγέννητος ὢν ἐν τῇ τοῦ σιδήρου φύσει· ἢ ὡς ὅταν ἀπὸ ὕδατος ἢ λίθου πῦρ, ἢ ἄλλης τινὸς ὕλης, ὡσαύτως τὸ τοιοῦτον γένηται πῦρ (25). Πάλιν ἀγέν-
νητον ἀνοῦσιον νοοῦμεν τὸ μηδαμῆ μηδαμῶς ὄν. Εἰπέ τις ἀνοῦσιον, ὑπόστασιν ἀνεῖλε καὶ οὐσίας ὑπαρξίν.
Ἄνοῦσιον, καὶ ἀνυπόστατον, τὴν μὴ ὑπάρχουσαν μῆτε οὖσαν ὄλως σημαίνει φύσιν. Τὸ δὲ ἐνοῦσιον καὶ ἀνυπόστατον λέγων τις, τὴν ἐνυπάρχουσαν οὐσίαν ἐδήλωσε. Τὸ δὲ λέγειν ἀγέννητον τὸν Θεόν, ἢ ἀγέν-
νητον μετὰ τοῦ ἄρηρου, προτάξας Θεόν, ἢ ἐπενέγκας πάλιν τὸ αὐτὸ ὄνομα, οὐκ οὐσίαν ἀνεῖλεν, οὐδὲ τὸ εἶ-
ναι τοῦ Θεοῦ, ταύτην δὲ καὶ (24) μὴ γεγεννημένην εἶναι λέγει· ἀλλὰ μὴν οὐδὲ κτισθεῖσαν δηλοῖ τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν. Ἄλλ' οὐκ ἐπειδὴ τὸ εἶναι τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀνεῖλεν, ἦδη τὸ τί εἶναι τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν ἐδήλω-
σεν. Οὐ λέγω ποιότητα ἢ ποσότητα, ὡς ἐκεῖνοι ἐπαγ-
γέλλονται· ἀποδείξαι ματαιολογούντες· ἀλλὰ τοῦτο, C
πῶς (25) εἶναι δεικνύσει τοῦ Θεοῦ τὴν οὐσίαν ἢ τῆς ἀγεννη-
τήτου φωνῆς ὀνομασία. Τὸ δὲ πῶς εἶναι τι, καὶ αὐτὸ ἐκεῖνο ὃ ἐστίν, ὁποῖον εἶναι ἢ τί εἶναι, πολὺ μᾶλλον ἄδηλον τυγχάνει (26) ὡς ἀνεξιχνίαστον πάσῃ κτιστῇ φύσει ὑπάρχον. Εἰ γὰρ τὰ κρίματα αὐτοῦ ἄβυσσος πολλῆ, ὡς φησὶν ὁ Προφήτης, καὶ αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ ἀνεξιχνίαστοι, οὐκοῦν πάντως καὶ ἀνεξερεῦ-
νητοι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· πόσω μᾶλλον αὐτὸς, οὐ αἱ κρίσεις καὶ αἱ ὁδοὶ τοιαῦται; Καὶ οὐ θαῦμα εἰ αὐ-
τὸς ὁ Θεὸς τοιοῦτος, ὅπου γε τὰ (27) αὐτοῦ τοιαῦτα. Εἰ γὰρ ἃ ἠτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν ὀφ-
θαλμῶς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου ἀνέβη, κατὰ τὸ γεγραμμένον· πόσω μᾶλλον αὐτοῦ τοῦ τὰ τοιαῦτα παρασκευάσαντος Θεοῦ τὴν φύσιν ἀρρητοτέραν ἂν τις εἴποι τῶν εὐσεβῶς D
(28) καὶ ἀπεριέργως εἰς αὐτὸν πιστευόντων;

A Verum rectius hæc intellexerit, qui sententias di-
vinas pie considerarit, videlicet si ad ea quæ ab
adversariis obijciuntur dicat, quod si quis ex æqui-
vocis identitatem induci putat, quid faciet, cum
multa dicantur aut vocentur *entia*? Hoc namque
unius Domini ac vere Dei est dicentis: *Ego sum
qui sum* 95. Dicuntur autem et patres multi, et dii,
et genitores, et sapientes, et potentes, et opifices,
quæ natura Deo soli semper insunt. Quin et inge-
nita similiter dicuntur quæ nondum genita sunt,
sed generari aut fieri debent: sicut mortuorum
resurrectio quæ nondum facta est, ingenita est et
futura, aut sicut faciendus ex ferro annulus, in
ferri natura ingentus est, aut sicut cum ex aqua
vel lapide ignis, vel alia quavis materia, similiter
B ignis fieret. Rursus per ingentium quod non existit,
intelligimus id quod minime ac nusquam est. Dixit
aliquis rem non exstare, substantiam ac essentiam
existentiam sustulit. Res quæ nec existit nec sub-
sistit, naturam significat non existentem et quæ
omnino non est. Sed si quis dicat quidquam exsi-
stere ac subsistere, is existentem substantiam sig-
nificavit. Qui vero dicit ingentium Deum, aut hunc
ingentium cum articulo, sive nomen *Deus* præpo-
nat, sive postponat, nec substantiam abstulit, nec
ipsum *esse* Dei, sed hanc genitam non esse ait;
imo vero neque creatam fuisse Dei substantiam
indicat. Sed quia ipsum *esse* Dei non sustulit, non
protinus quid Dei substantia sit ostendit. Non dico
qualitatem aut quantitatem, uti illi vana effutientes
demonstraturos se esse pollicentur: sed quomodo
sit substantia Dei, hæc vocis *ingentii* appellatio
commonstrat. At vero quomodo quidquam sit, et
illud ipsum quod est, quale sit, aut quid sit, longe
magis latet, ut quæ ex sua natura a nulla creatura
queant investigari. Nam si judicia ejus abyssus
multa, ut ait Propheta 96, et viæ ejus 313 imper-
vestigabiles omnino et imperscrutabiles, secundum
Apostolum 97, quanto magis ipse cujus talia sunt
judicia, viæque tales? Nec mirum si Deus ipse talis
sit, cum ea quæ ejus sunt, talia existant. Si enim
quæ se diligentibus præparavit Deus, nec oculus
vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascen-
derunt, ut scriptum est 98, quanto magis naturam
Dei ipsius, qui talia præparavit, arcanam atque
ineffabilem esse quispiam dixerit, eorum, qui in
ipsum pie ac simpliciter credunt?

95 Exod. iii, 14. 96 Psal. xxxv, 7. 97 Rom. xi, 33. 98 I Cor. ii, 9.

(20) Editi ὀρθοτέρως ἀνακρούσειεν ὁ, etc., *rectius hæc reperulerit, qui sententias divinas considerat*. Codex Colb. et Regii duo ὀρθοτέρως ἂν ἀκούσειεν ὁ, quod melius videtur et verius.

(21) Alii Codices, ut sit, ἀγέννητος, alii ἀγέννη-
τος, et ita in vulgatis legitur.

(22) Editi δακτύλιος. At mss. δακτύλιος.

(23) Codex Colb. τὸ τοιοῦτον γεγέννηται. Editi τὸ τοιοῦτο γένηται.

(24) Sic mss. nostri. Vocula καὶ ab editis aberat.

(25) Editi τὸ πῶς. At mss. sex τοῦ πῶς. Reg. quintus τοῦτο πῶς. Statim editi et quinque mss.

Τὸ δὲ τοῦ πῶς. Alii duo, Τὸ δὲ πῶς εἶναι τι.

(26) Antiqui tres libri et editi πολὺ μᾶλλον ἀλλή-
λων τυγχάνει· quam falsam scripturam ob oculos
habens interpret, sic vertit, *multo magis mutuo se
contingunt*: quo quid possit dici alienius, non vi-
deo. Codex Colb. et alii duo Regii πολὺ μᾶλλον
ἄδηλον τυγχάνει, *multo magis latet, multo minus
comperturn est*, optime.

(27) Editi ὅπου τὰ. Antiqui duo libri ὅπου γε τὰ.
Haud longe Reg. secundus ὀφθαλμῶς οὐκ εἶδεν, non
recte.

(28) Editi τῶν εὐσεβῶν. At mss. tres εὐσεβῶς.

2. Quin etiam verba multa dicuntur, at unum A est Dei Verbum æternum, quod et Deus in Evangelio prædicatur, per quod facta sunt omnia¹. Et filii Dei dicuntur multi in Scriptura secundum illud: *Filios genui et exaltavi*²; et rursus: *Filius meus primogenitus Israel*³. Attamen adoptione atque caractere quodam a vero Deo adoptati, filii adoptivi non sunt veri. Nam a natura et veritate res profisciscuntur. Quod si is qui natura essentialiter ex ipso genitus est, filius non est secundum istorum reprobationem, qui dissimilem substantiam dicunt, ubi qui adoptione filii sunt invenientur? Sed ea quæ humano more dicuntur, imperitissimi illi impie deitati ascribunt; dumque Scripturas quæ multis variisque modis exponuntur, sensu unico accipiunt, labuntur, quod duci se recte non sinant. *Rectæ namque sunt viæ Domini, et justii in eis ambulabunt: impij vero in viis planis offendunt*⁴. Et quod mirum est, ex quibus utilitatem capiunt qui fide sani sunt, ea iis nocent, qui, ut dixit Apostolus⁵, circa quæstiones inutilesque disputationum pugnas infirmantur. Malam autem ac curiosam de Deo quæstionem morbum animæ esse nemini non perspectum est, et maxime si id fiat animo incredulo. Etenim si Deo ipsi sanctissimo, cum ea quæ ad se spectant, narrat, non credunt; quomodo ipsius prophetas aut apostolos auscultabunt, cum in divinis Scripturis de ipso, deque hominibus in eo spem posituris loquuntur? *Nam qui ad Deum accedit, hunc credere oportet Deum esse*⁶. Credere, inquit, non incredula curiositate indagare quod est, ne dicam quod non est. Quod enim est, erat, et est, et erit semper; atque largitur omnibus ut sint, tanquam qui natura sit Deus. Cur igitur incredulus es, o homo? Non credis quod proprium habeat Filium Pater, et quæris quomodo genuerit Deus? Quod si in super de Deo interrogas quomodo, plane ubi quoque tanquam in loco, et quando tanquam in tempore simul interrogaveris. Sed si absurdum est de Deo aliquid tale inquirere, absurdius utique fuerit non credere. Necdum forte te in incredulitate versari pudet. Quæris enim non ut fidem, sed ut infidelitatem invenias. Hoc verum est secundum id quod scriptum est: *In malignam animam non introibit sapientia*⁷. *Credidit autem Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam, ac Dei amicus appellatus est*⁸. Amicus Dei beatus Abraham et dictus est, et est. Amicus

¹ Joan. 1, 3. ² Isa. 1, 2. ³ Exod. 14, 22. ⁴ Ose. 14, 10. ⁵ 1 Tim. vi, 4. ⁶ Hebr. xi, 6. ⁷ Sap. 1, 4. ⁸ Jac. 11, 23.

(29) In editis et in aliquibus mss. corrupte legitur, Θεοῦ ὁ θετός. at in Colb. et in aliis duobus Regii emendate scriptum invenimus Θεοῦ, υἱὸς θετός.

(30) Editi et duo mss. ὅτι ψυχῆς... περὶ Θεοῦ, καὶ μάλιστα μὲν τὰ μετὰ ἀπιστίας πᾶσι φανερά. Hinc Cornarius: *Animi morbus est, male et curiose querere de Deo, et maxime quidem ea quæ cum incredulitate omnibus sunt manifesta*. Trapezuntius, cum verba Græca male sonare videret, usque eo sibi indulsit, ut πίστως pro ἀπιστίας legerit. Ejus hæc est interpretatio: *Sicut Apostolus dixit, morbum esse*

2. Ἄλλα μὴ οὖν καὶ λόγοι πολλοὶ προσαγορεύονται, εἰς δὲ ὁ τοῦ Θεοῦ ἀίδιος, ὁ καὶ Θεὸς ἐν Εὐαγγελίῳ κηρυσσόμενος, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Καὶ υἱὸς Θεοῦ λέγονται πολλοὶ ἐν τῇ Γραφῇ, κατὰ τὸ, *Πατρὸς ἐγέννησα καὶ ὄψωσα*· καὶ πάλιν· *Υἱὸς πρωτότοκος μου Ἰσραὴλ*. Θέσει μὲντοι καὶ χαρακτηρί τι υἱοθετούμενοι ἀπὸ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ, υἱὸς θετοὶ (29) καὶ μὴ ἀληθινοί. Ἀπὸ γὰρ φύσεως καὶ ἀληθείας ὀρμάται τὰ πράγματα. Εἰ δὲ ὁ φύσει οὐσιωδῶς ἐξ αὐτοῦ γεννηθὲς οὐκ ἔστι κατὰ τὴν τῶν ἀνομοιοτυπιῶν ἀθέτησιν, ποῦ οἱ θέσει εὐθεθήσονται; Ἄλλα τὰ ἀνθρωπολογούμενα οἱ ἀμαθέστατοι τῇ θεότητι ἀσεβῶς προσάπτουσι, καὶ τὰς πολυμερῶς καὶ πολυτρόπῳ ῥηθείας Γραφὰς μονομερῶς ἐκλαμβάνοντες πίπτουσι, ὀδηγησθαὶ καλῶς οὐκ ἀνεχόμενοι. *Εὐθεΐαι γὰρ αἱ ὁδοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ δίκαιοι πορεύσονται ἐν αὐταῖς· οἱ δὲ ἀσεβεῖς ἐν ταῖς εὐθείαις προσκόπτουσι*. Καὶ τὸ θαῦμα, ἀφ' ὧν ὠφελοῦνται οἱ τῇ πίστει ὑγιαίνοντες, ἀπὸ τούτων βλάπτονται οἱ νοσούντες περὶ ζητήσεως καὶ λογομαχίας ἀργὰς, ὡς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος. Ὅτι δὲ ψυχῆς νόσημά ἐστι τὸ κακῶς καὶ περιέργως ζητεῖν περὶ Θεοῦ, καὶ μάλιστα μετὰ ἀπιστίας, πᾶσι φανερόν (30). Εἰ γὰρ αὐτῶ τῶ παναγίῳ Θεῷ τὰ περὶ αὐτοῦ ἀπιστοῦσι· πῶς τῶν προφητῶν αὐτοῦ (31) ἢ ἀποστόλων ἀκούσωσι, λεγόντων ἐν θείαις Γραφαῖς τὰ περὶ αὐτοῦ καὶ τῶν εἰς αὐτὸν μελλόντων ἐλπίζειν; *Πιστεῦσαι γὰρ θεὸν τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἔστι*. Πιστεῦσαι· μὴ γὰρ ἀπίστως περιεργάζεσθαι ὃ τί ἐστιν· μὴ γὰρ ὅ τι οὐκ ἔστιν. Ὁ γὰρ ἔστιν, ἦν, καὶ ἔστι, καὶ ἔσται ἀεὶ· καὶ τοῖς πᾶσι τὸ εἶναι δωρεῖται, ὡς φύσει ὦν Θεός. Τί οὖν ἀπιστεῖς, ὦ ἀνθρώπε; Ἀπιστεῖς, ὅτι Ἰδιον ἔχει Υἱὸν ὁ Θεός, καὶ ζητεῖς πῶς ἐγέννησε Θεός; Εἰ δὲ τὸ πῶς ἐπὶ Θεοῦ (32) ἐπερωτᾷς, πάντως καὶ τὸ ποῦ, ὡς ἐν τόπῳ, καὶ πότε, ὡς ἐν χρόνῳ συνεπερωτῆσαι. Εἰ δὲ ἄστογον ἐπὶ Θεοῦ τὸ τοιοῦτον ἐπερωτᾷν, ἀτοπώτερον ἂν εἴη, τὸ μὴ πιστεῦειν. Τάχα οὕτω ἐρυθρίᾳ ἐν ἀπιστίᾳ ὑπάρχων. Ζητεῖς γὰρ ἵνα εὐρῆς οὐ πίστιν, ἀλλ' ἀπιστίαν. Τοῦτο ἀληθὲς κατὰ τὸ γεγραμμένον· *Εἰς κακότεχρον (33) ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία*. Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη. Φίλος Θεοῦ ὁ μακάριος Ἀβραὰμ καὶ εἰρηται, καὶ ἔστι. Φίλος διὰ πίστιν, φίλος δι' ὑπακοήν Θεοῦ· οὗ δὲ ἐχθρὸς διὰ ἀπιστίαν καὶ παρακοήν Θεοῦ. Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, ἐπίστευσεν ὡς αὐτὸς, καὶ οὐκ ἠπίστησεν ὡς ὑμεῖς. Διὰ τοῦτο αὐτὸς

xiv, 10. ⁴ 1 Tim. vi, 4. ⁵ Hebr. xi, 6. ⁶ Sap. 1, 4.

animæ, male et curiose de Deo querere, ea maxime quæ cum fide cunctis perspicua sunt. Codex Colb. et Regii quartus et quintus Ὅτι δὲ ψυχῆς... περὶ Θεοῦ, καὶ μάλιστα μετὰ ἀπιστίας, πᾶσι φανερόν· quæ scriptura quin vera sit et germana, nemo dubitabit qui hunc locum paulo attentius consideraverit.

(31) Editi, προφητῶν καὶ ἀποστόλων αὐτοῦ. Antiqui duo libri προφητῶν αὐτοῦ ἢ ἀποστόλων. Ibidem aliquot mss. ἀκούσωσι.

(32) Codex Colb. περὶ Θεοῦ.

(33) Editi, Εἰς κακότεχρον γάρ. Voculam γάρ delevimus librorum veterum auctoritate innixi.

φίλος, ὑμεῖς δὲ ἐχθροί. *Οἱ ἐχθροὶ Κυρίου ἐψεύσαντο* ἄνθρωπον, κατὰ τὸ γεγραμμένον· ὅτι τὸν φύσει Υἱὸν Θεοῦ θέσει καὶ χάριτι υἱοποιηθέντα λέγουσι, καὶ τὸν κτιστὴν κτίσμα, καὶ τὸν ποιητὴν πῶμα, καὶ τὸν ἀει ὄντα ἐν Πατρὶ ποτε μὴ ὄντα, καὶ τὸν ἐξ ὄντος Θεοῦ Υἱὸν (34) λέγοντες ἐκ μὴ ὄντων γεγονέναι. Οὐ μόνον δὲ κατὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ ψεύδονται θεομαχοῦντες καὶ χριστομαχοῦντες, ἀλλὰ καὶ πνευματομαχοῦντες οὐ παύονται, τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ κυριολογεῖν μὴ βουλόμενοι, σκληρῶ τραχῆλῳ καὶ ἀπεριτμήτῳ καρδίᾳ ταῖς θείαις Γραφαῖς ἐναντιούμενοι. Τί δὲ ἐναντιοῦσαι τῇ καλῇ ταύτῃ πίστει καὶ σωζούσῃ ὁμολογίᾳ· Θεός, Λόγος, Πνεῦμα· Πατήρ, Υἱός, καὶ Πνεῦμα; Οὐ ξένος ὁ Υἱός, οὐδὲ ἀλλότριον τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ, οὐ τόποις μεμερισμένα, οὐκ αἰῶσι παραλαβανόμενα, οὐ διαστήμασι μετρούμενα. Οὐκ ἐνέλιπεν Υἱός ποτε Πατρί, οὐδὲ Υἱὸς Πνεῦμα· ἀλλ' ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος ἡ αὐτῆ Τριάς ἀεί. Οὐ Πατήρ ὁ Υἱός, ἀλλὰ Πατήρ Υἱοῦ γεννήτωρ, ὡς νοῦς λόγος πατήρ, ὡς δύναμις δυνατοῦ, ὡς σοφὸς σοφίαν γεγεννηκώς, ὡς ὑπόστασις (35) ἴδιον χαρακτῆρα. Ὁ δὲ Υἱός ἀεί Υἱός, ὡς μορφή Θεοῦ ὑπάρχων ἀεί, ὡς εἰκὼν Θεοῦ φυσικῆ ὁ Υἱός.

Pater Filii genitor : ut mens verbi pater, ut potentia potentis, ut sapiens qui sapientiam genuit, ut hypostasis proprium charactera. Filius autem semper est Filius, ut forma Dei semper existens, ut naturalis Dei imago Filius.

3. Ἀλλὰ καὶ τὸ Πνεῦμα εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ εἴρηται (36), καὶ δάκτυλος Θεοῦ, καὶ Θεοῦ πνεῦμα, καὶ ῥῆμα καὶ πνεῦμα στόματος, καὶ ἀγαθὸν πνεῦμα, καὶ εὐθὲς, καὶ ἡγεμονικόν, καὶ πνεῦμα δυνάμεως, καὶ Κύριος καὶ Θεός εἴρηται τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα, ὡς καὶ ὁ Λόγος. Εἰ γὰρ μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ Λόγου στερεοὶ τὰς δυνάμεις τῶν οὐρανῶν τὸ Πνεῦμα, πῶς ἀλλότριον; Ὅπερ οἱ λαβόντες ναὸς Θεοῦ εἰσιν, ὃ δὴ καὶ πνεῦμα στόματος Θεοῦ προσαγορεύεται, καὶ τῆς δημιουργίας αἴτιον μετὰ τοῦ Λόγου δεικνύται, τὸ ἐνεργοῦν τὰ πάντα ὡς Θεός, καθὼς βούλεται, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, τὸ τῆς υἰοθεσίας Πνεῦμα, τὸ τῆς ἐλευθερίας αἴτιον, τὸ ἔπου θέλει πνέον θεϊότητα, ὃ δὴ καὶ πνεῦμα τῆς ἀληθείας ὁ τῶν ὄλων Κύριος σαφῶς ὀνομάζει· τὸ ἐν εἶδει περιστερὰς ἐπ' αὐτὸν ἐξ οὐρανοῦ καταβάν, τὸ ἀγιάζον τὴν Κυριακὴν σάρκα μετὰ τῆς δυνάμεως, τὸ τὴν οἰκουμένην πληροῦν, τὸ παντὶ παρὸν ὡς Θεός, καὶ μετὰ Θεοῦ ἀχωρίστως ὄν ἀεί· τὸ γινώσκον τὰ τοῦ Θεοῦ πάντα, ὡς τὸ πνεῦμα τὸ ἐν ἡμῖν τὰ ἡμῶν, τὸ ἀνθρώπινον λέγω πνεῦμα τὸ ἐν ἡμῖν. Οὕτω γάρ (37) φησὶ· Καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἔγνω (38) εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα Θεοῦ. Καὶ πάλιν φησὶν ὁ Σωτὴρ· Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τίς ἐστὶν ὁ Υἱός εἰ μὴ ὁ Πατήρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τίς ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ὃ ἂν βούληται

A propter fidem : amicus, quod obedivit Deo; tu vero inimicus, quod incredulus ac inobsequens es Deo. Credidit autem Abraham Deo, credidit ut ipse, nec incredulus fuit ut vos. Propterea ipse amicus, vos vero ideo inimici. *Inimici Domini mentiti sunt ei* °, ut scriptum est, quod cum qui natura Filius Dei est, adoptione atque gratia illum factum fuisse dicunt, et creatorem creaturam, et factorem facturam, et eum qui semper est in Patre, aliquando non fuisse, et Filium qui est ex Deo qui est, factum ex nihilo fuisse affirmantes. Non solum autem adversus Deum ac Filium mentiuntur, Deo repugnantes et Christo, sed etiam adversus Spiritum pugnare non intermitunt : quippe Dei Spiritum Dominum vocare nolunt, cervice dura et incircumciso corde ° Scripturis divinis adversantes. Cur autem adversaris honoris fidei, et salvanti confessioni : Deus, Verbum, Spiritus : Pater, Filius, et Spiritus? Non alienus est Filius, neque alienus Spiritus a Deo et Filio : non locis divisi, non sæculis circumscripti, non intervallis dimensi. Non defuit unquam Filius Patri, nec Filio Spiritus : sed immutabilis et inalterabilis est eadem Trinitas semper. Non Pater est Filius, sed

3. Sed et Spiritus imago dictus est Filii, et digitus Dei, et Dei spiritus, et verbum et spiritus oris, et spiritus bonus, et rectus, et principalis, et spiritus potentiae, et Dominus et Deus dictus est Dei spiritus, sicut et Verbum. Nam si una cum Deo et Verbo virtutes cœlorum firmat Spiritus, quomodo alienus? Quem qui acceperunt, templum sunt Dei °; qui et spiritus oris Dei appellatur °, et causa ostenditur esse creationis cum Verbo, qui operatur omnia sicut Deus, prout vult, uti ait Apostolus °; adoptionis spiritus, libertatis causa; qui ubi vult spirat ° divinitatem : quem et spiritum veritatis Dominus universorum palam nominat ° : qui e cœlo in ipsum in columbæ specie descendit, qui sanctificat Dominicam carnem cum potestate, qui orbem terrarum replet : qui omnibus adest ut Deus, et cum Deo semper est inseparabiliter; qui cognoscitur quæ Dei sunt omnia, perinde ut spiritus qui in nobis est nostra : spiritum humanum qui in nobis est, dico. Sic enim ait : *Et quæ Dei sunt nemo novit, nisi Spiritus Dei* °. Et rursus Salvator dicit : *Nemo scit quis sit Filius, nisi Pater, nec Patrem quisquam cognoscit, nisi Filius; et cui voluerit Filius revelare* °. Hoc illi

° Psal. lxxxv, 16. ° Act. vii, 51. ° I Cor. iii, 16. ° Joan. xiv, 17. ° I Cor. ii, 11. ° Luc. x, 22; Matth. xi, 27.

° Psal. xxxii, 6. ° I Cor. xii, 11. ° Joan. iii, 8.

(34) Reg. quartus ὄντος Θεοῦ ὄντα Υἱόν. Mox editi θεομαχοῦντες, ἀλλὰ. Veteres quinque libri θεομαχοῦντες καὶ χριστομαχοῦντες, et ita legit interpretes.

(35) Editi ὡς ὑπόστασιν. Libri antiqui ὡς ὑπόστασις. Mox editi χαρακτῆρα. Ὁ δὲ Υἱός ἀεί Υἱός. At nostri septem mss. χαρακτῆρα, ὡς μοσφῆ, mutile.

(36) Editi et mss. non pauci εἰκὼν τοῦ Υἱοῦ εἴρηται, imago Filii. Codex Colb. et Reg. quintus εἰκὼν τοῦ Θεοῦ εἴρηται, imago Dei.

(37) Editi οὕτω γάρ. Illud, γάρ, in mss. deest.

(38) Reg. quartus οὐδεὶς ἔγνωκεν. Aliquanto post hoc ipso in libro legitur τοῦτο ἐπέγνω ὁμοιον.

simile : et illud idem valet quod hoc. *Nobis enim*, A inquit, *revelavit Deus per Spiritum suum*¹⁷. Vide igitur quemadmodum aliquando quidem Pater Filium, aliquando vero Filium Patrem revelet, aliquando **315** autem Spiritus Filium et Patrem similiter. Quare tota deitas tibi manifesta est; nunc quidem in Patre, nunc vero in Filio et Spiritu fit appellatio. Et tibi quaestionem propheticam solvit aperte Apostolus, nec sinit ut una persona existimetur deitas, propter eas voces quae id significare putantur. Nam et ipse, etiamsi Filii personam ubique clare praedictet tanquam creatricem, tamen ad Patris personam creationem omnem reduxit. An non ipse est qui dicit : *Unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in illum; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum*¹⁸ ? Et cum similiter hic unum et unum liquidum dixerit, atque per Filium fieri omnia testatus sit, unum esse ad Romanos dixit, et per ipsum omnia fieri addidit, non solum ex ipso. Quare indicata in dualitate dualitas, aut etiam trinitas in trinitate, perinde in eodem Apostolo atque in prophetis aperte testificabitur, eos non dualitatem, imo nec Trinitatem tollere, cum unitatem praedicant : sed eos, deitatis cognita unitate, tres in una persona praedicare.

4. Et ab initio quidem in mundi creatione Deum ad Filium et Spiritum locutum fuisse constat, quandoquidem illum Moses induxit quasi magis hominum more colloquentem ac dicentem : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*¹⁹. Ad quem enim dicit, *Faciamus*, nisi ad Verbum et unigenitum Filium, *per quem omnia facta sunt*²⁰, secundum evangelistam, et ad Spiritum, de quo scriptum est, *Spiritus divinus, qui fecit me*²¹ ? Quod si non expresse dicit de quibus aut quibuscum loqueretur, tamen eum non de se solo loqui compertum sit, cum dicit : *Ecce Adam factus est ut unus e nobis*²². Et rursus : *Venite, descendentes confundamus eorum linguas*²³, ut etiam simul numerari eos intel-

¹⁷ I Cor. II, 10. ¹⁸ I Cor. VIII, 6. ¹⁹ Gen. I, 26. ²⁰ Gen. XI, 7.

(39) Editi "Ωστε ἡ σύμπασα θεότης δὴλός σοι· ποτὲ μὲν... προσηγορίᾳ· ubi notes velim iota subscriptum. Veteres quatuor libri "Ωστε ἡ σύμπασα θεότης δηλώσει... ποτὲ μὲν, etc. Alii tres mss. "Ωστε ἡ σύμπασα θεότης ποτὲ μὲν, etc. Combefisius legendum putat δηλώσει, manifestabit. Sed non animadvertit vir doctissimus, fore, ut verbum δηλώσει casu suo careat. Antiquam igitur receptamque lectionem, quae omnibus suis numeris absoluta est, retinere malui. Attamen, ut verum fatear, locavi de meo virgulam post vocem σοί, praetereaque vocem προσηγορίᾳ sine iota subscripto edendam curavi. Atque veterem scripturam sic castigatam recipi posse puto. Ex libris manu exaratis, quod in ipsis iota subscriptum notari non solet, lucis nihil mutuari potui.

(40) Veteres aliquot libri Ἰησοῦς Χριστός. Vox Χριστός in editis desiderabatur.

(41) Editi καὶ τὸν δι' οὐ πάντα γίνεται μεμαρτυρηκώς. Veteres quatuor libri καὶ τὸ δι' οὐ πάντα γίνεσθαι υεμασ. Codex Colb. et alii duo Regii καὶ τὸ

ὁ γίδς ἀποκαλύψαι. Τοῦτο ἐκείνου ὁμοιον, κάκεινο τοῦτου ἰσοδύναμον. Ἡμῖν γάρ, φησιν, ὁ θεός ἀποκαλύψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. "Ὅρα τοι· γαροῦν πῶς ποτὲ μὲν Πατὴρ γίδν ἀποκαλύπτει, ποτὲ δὲ γίδς Πατέρα, ποτὲ δὲ τὸ Πνεῦμα γίδν καὶ Πατέρα ὡσαύτως. "Ὡστε ἡ σύμπασα θεότης δὴλός σοι (39), ποτὲ μὲν ἐν Πατρὶ, ποτὲ δὲ ἐν γίδν καὶ Πνεύματι προσηγορία γίνεται. Καὶ σοὶ λύσει τὸ προφητικὸν ζήτημα σαφῶς ὁ Ἀπόστολος, καὶ οὐκ ἐξ πρόσωπον ἐν ὑπολαβεῖν τὴν θεότητα διὰ τὰς τοῦτο δηλοῦν νομιζομένας φωνάς. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς, καίτοι τὸ τοῦ γίδν πρόσωπον σαφῶς πανταχοῦ κηρύττων ὡς δημιουργικόν, ὅμως εἰς τὸ τοῦ Πατρὸς πρόσωπον ἀτήγαγε τὴν πᾶσαν δημιουργίαν. Ἡ γὰρ οὐκ αὐτός ἐστιν ὁ λέγων· Εἰς θεός, ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός (40), δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ; Καὶ ὁμοίως ἐνταῦθα τὸν ἕνα καὶ τὸν ἕνα σαφῶς εἰρηκώς, καὶ τὸ δι' γίδν πάντα γίνεσθαι μεμαρτυρηκώς (41), ἕνα πρὸς Ῥωμαίους εἰρηκε, καὶ τὸ δι' αὐτοῦ γίνεσθαι πάντα προστέθεικεν, οὐ μόνον τὸ ἐξ αὐτοῦ. "Ὡστε ἡ δυὰς ἐν δυάδι δεδηλωμένη, ἡ καὶ τριάς ἐν τριάδι, ὡσαύτως ἐν τῷ αὐτῷ Ἀποστόλῳ σαφῶς μαρτυρήσει καὶ τοῖς προφήταις, ὅτι μὴ (42) τὴν δυάδα ἀναιροῦσι· μάλλον δὲ Τριάδα τὴν μονάδα κηρύσσοντες, ἀλλ' ἐνόητα θεότητος εἰδότες, ἐν ἑνὶ προσώπῳ τὰ τρία κηρύσσουσι.

4. Καὶ ἀπ' ἀρχῆς μὲν κατὰ τὴν κοσμοποιίαν πρὸς τὸν γίδν τὸ Πνεῦμα διαλεγόμενος δὴλός ἐστιν ὁ θεός, ὡς ἀνθρωπικωτέρῳ τύπῳ παρέστησεν (43) ὁ Μωσῆς διαλεγόμενον αὐτὸν καὶ φάσκοντα· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Τίνι γὰρ λέγει τὸ, Ποιήσωμεν, ἢ τῷ Λόγῳ καὶ μονογενεῖ γίδν, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν, καὶ τῷ Πνεύματι, περὶ οὗ γέγραπται, Πνεῦμα θεῖον τὸ ποιήσάν με; Εἰ δὲ καὶ μὴ ῥητῶς λέγει (44) περὶ τίνων, ἢ πρὸς τίνας διαλέγεταί, ὅμως ὅτι μὴ περὶ ἑαυτοῦ μόνον λέγει δὴλόν ἐστιν, ὅτι φησὶν· Ἰδοὺ Ἀδάμ γέγονεν ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν· καὶ πάλιν· Δεῦτε, καταβάντες συγχέωμεν αὐτῶν τὰς γλώττας, ἵνα καὶ συναριθμουμένους νοήσης. Οὕτως ²⁰ Joan. I, 3. ²¹ Job xxxiii, 4. ²² Gen. III, 22,

δι' γίδν πάντα γίνεσθαι μεμαρτυρηκώς, bene.

(42) Illud, ὅτι μὴ, etc. sic verterat interpret vetus, quod non dualitatem, imo nec Trinitatem tollunt, dum unitatem praedicant. Sed haec interpretatio non placuit Combefisio, qui potius sic vertendum putavit : *Palam testimonio erit, num tollere eos dualitatem, quin potius Trinitatem, unitatem praedicare*. At pace viri doctissimi dixerim interpretem veterem verborum Graecorum sententiam non male expressisse. Nemo enim non videt vim verborum in ellipsi positam esse totam, eaque, ut intelligantur, construi hoc modo debere : *μάλλον δὲ μαρτυρήσει, ὅτι μὴ Τριάδα ἀναιροῦσιν κηρύσσοντες τὴν μονάδα, atque adeo ne Trinitatem quidem tollere iunt, cum unitatem praedicant*.

(43) Editi et aliquot mss. τύπῳ παρέσπειρεν, non recte : at emendate legitur in Regii primo et quarto τύπῳ παρέστησεν.

(44) In maiori parte librorum antiquorum pro λέγει scriptum invenimus δεδήλωκε.

γὰρ εἰς ἰσοτιμίαν ἀγγέλους (45) συντάξαι τοιμήσαι A ligas. Neque enim angelos audebit quisquam in æquali honore cum creatore et Domino collocare : τις τῶ δημιουργῶ καὶ Δεσπότῃ, οὔτε Θεῶ (46) πάλιν ἐν πρόσωπον οἶόν τε νοεῖν, τῶ λέγεσθαι· Ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν· καὶ, Δεῦτε, καταβάντες συγγέωμεν. Ἐναργές δὲ καὶ τὸ περὶ τῆς καταστροφῆς Σοδόμων λεγόμενον· τό τε (47), Ἐβρεξε Κύριος Θεῖος καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ τὸ ἐν τοῖς προφήταις παραπλησίως τούτοις εἰρημένον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· Κατέστρεψα αὐτούς, φησὶν, ὡς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα. Καὶ ἑτέρως φιλανθρωπευόμενος λέγει ὁ Θεός· Σώσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ τῶ Θεῶ αὐτῶν· ὅπερ οὐκ ἀπέοικε τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τῆς λεγούσης· Δῶν αὐτῶ ὁ Κύριος (48) εὐρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. Τί δὲ ὁ Ζοροβάβελ καὶ ἡ τοῦ Ζοροβάβελ σοφία ; Ἄρα σοι μετρίως καὶ οὐ σαφῶς (49) παριστάναί σοι δοκεῖ τὴν ὑπόστασιν καὶ ζῶν τῆς ἀληθείας, ὅτε φησί· Πᾶσα ἡ γῆ τὴν ἀλήθειαν καλεῖ, καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτὴν εὐλογεῖ, καὶ πάντα τὰ ἔργα σείεται καὶ τρέμει ; Τίς δὲ ἡ ἀλήθεια, ἣ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Υἱός, δι' οὗ τὰ πάντα ; Ἐγὼ γὰρ εἰμι, φησὶν, ἡ δόδος, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ. Ἀλήθεια δὲ οὐκ ἔστιν, εἰ μὴ ἡ ἐκ (50) τοῦ ἀληθινοῦ φυσικῶς καὶ αἰδίως ἐξ αὐτοῦ γεννηθεῖσα. Αὐτὸ ἐπιφέρει λέγων· Εὐλογητός ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας, ὃς ἔστι Πατὴρ τῆς ἀληθείας Χριστοῦ. Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, ὃν πᾶσα πνοὴ σέβεται καὶ τρέμει. Ὡστε ὅτι μὲν ζῶν ὁ Λόγος, καὶ πρόσωπον τέλειον, καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσαύτως, ἰκανὰ καὶ (51) τὰ νῦν εἰρημένα διδάξαι· τύποι δὲ ἀνθρώπινοι παρὰ Θεῶ πολλοὶ καὶ ἄλλοι, καὶ οὐ διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν ἀνθρώπων ὑπολαμβάνομεν, οἷον εἰ πρόσωπον ἀκούομεν, ὀφθαλμούς τε καὶ ὠτα καὶ χεῖρας καὶ πόδας. Οὐδὲ τὸ καθέζεσθαι ἐν οὐρανῷ καθάπερ ἐν θρόνῳ (52), καὶ τὴν γῆν ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ πατουμένην σωματικῶς θέλει λέγειν περὶ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ὑποκειμένην τῇ θεϊκῇ ἐξουσίᾳ. Οὕτω δὲ πάλιν, ἐὰν ἀκούσης γαστέρα ἐπὶ Θεοῦ, μὴ πτυρῆς ὡς σωματικόν τι ἐνθυμούμενος· ἀλλὰ πνευματικόν τι ἐννοοῦμενος, λέξεις τι κρεῖττον, αὐτὸ τὸ (53) γεννητικόν τοῦ Θεοῦ ἐμφανῶς σοι ἐξ αὐτοῦ ἀποκαλυπτόμενον. Οὕτω πάλιν, χεῖρας ἀκούων Θεοῦ, τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ γνώριζε σαφῶς· οὗς δὲ, τὸ ἀκουστικὸν αὐτοῦ· ὀφθαλμούς δὲ, τὸ διορατικόν (54)· πτέρυγας, τὸ σκεπαστικόν. Καὶ

neque enim angelos audebit quisquam in æquali honore cum creatore et Domino collocare : neque rursus fieri potest ut in Deo una persona intelligatur, cum dicatur : *Ut unus e nobis*, et, *Venite, descendentes confundamus*. Quinetiam clarum est quod de Sodomorum eversione dicitur, illud videlicet : *Pluit Dominus sulphur et ignem a Domino de caelo*²⁴, et hoc, quod in prophetis similiter his e persona Dei dictum est : *Everti eos*, inquit, *sicut Deus evertit Sodomam et Gomorrham*²⁵. Et alibi clementius dicit Deus : *Salvabo eos in Domino Deo suo*²⁶; id quod ab apostolica dictione haud dissentit, qua dicitur : **316** *Det ei Dominus, ut inveniat misericordiam in die illo*²⁷. Quid vero Zorobabel, et sapientia ipsius ? Num subobscurè et non clare tibi videtur hypostasim ac vitam veritatis indicare, cum ait : *Omnia terra veritatem invocant, et caelum ipsam benedicit, et omnia opera concutiuntur et tremunt*²⁸ ? Quenam vero est veritas, nisi Dei Verbum et Filius, per quem omnia ? *Ego enim*, inquit, *sum vita, et veritas, et vita*^{29,30}. Veritas autem non est nisi ex vero, naturaliter et sempiternè ex ipso genita. Propterea infert, dicens : *Benedictus Deus veritatis*³¹, qui est Pater veritatis Christi. Veritas Christus, quem omnis halitus colit ac tremat. Quare quod vivens sit Verbum, et persona perfecta, similiterque Spiritus, ea quæ modo dicta sunt, abunde docere possunt. Sunt autem humanæ formæ apud Deum multæ, et aliæ; nec propterea Deum hominem esse existimamus, exempli causa si faciem audimus, C oculosque et aures, et manus, et pedes. Neque de Deo dicere vult, quod in caelo velut in sede sedeat, neque quod terra ceu pedum ipsius scabellum modo corporeo calcetur³², sed quod divinæ potestati subjecta sit. Sic rursus, si uterum de Deo audieris, ne conturberis tanquam corporeum quid cogitans : sed spirituale quiddam intelligens, aliquid melius dicturus es, nimirum ipsam vim Dei generativam tibi ex ipso palam revelatam esse. Sic iterum cum manus audis Dei, eam quam habet vim faciendi aperte cognosce : aurem vero, eam qua præditus est audiendi facultatem : oculos, vim videndi : alas, protegendi potestatem. Atque alia omnia singulatim

²⁴ Gen. xix, 24. ²⁵ Amos iv, 11. ²⁶ Ose. i, 7. ²⁷ II Tim. i, 18. ²⁸ III Esdr. iv, 36. ^{29,30} Joan. xiv, 6. ³¹ III Esdr. iv, 40. ³² Isa. lxvi, 1.

(45) Editi et mss. nonnulli, Οὔτε γὰρ ἰσοτιμίαν ἀγγέλους, male. Reg. secundus, Οὔτε γὰρ ἰσοτιμίαν ἀγγέλοις, non melius. Codex Colb. Οὔτε γὰρ εἰς ἰσοτιμίαν ἀγγέλους, bene.

(46) Codex unus οὔτε Θεοῦ. Alii mss. et editi οὔτε Θεῶ. Malim ἐν Θεῶ, vel Θεόν. Statim editi et mss. nonnulli τῶ λέγεσθαι. Antiqui tres libri ἐν τῶ λέγεσθαι.

(47) Illud, τότε, ita scriptum oportuerat, ut virgula poneretur post primam syllabam. Etenim illud, τό τε ad illud καὶ τό referri debere constat : quod cum interpres non attenderet, incaute vertit : *Tunc pluit*.

(48) Editi et duo mss. δώσει: Κύριος, *dabit Dominus*. Codex Colb. et alii duo Regii δῶν, *det illi Dominus*; nec aliter in textu sacro legitur.

(49) Vetus liber Colb. μετρίως καὶ ἀσαφῶς, *num*

D ambigue et obscure.

(50) Editi et mē ex. Antiqui tres libri εἰ μὴ ἡ ἐκ.

(51) Editi et duo mss. non valde antiqui ἰκανὰ καὶ. At Regii secundus, tertius et sextus cum Colb. ἰκανεῖ καὶ. Suspicor autem ita auctorem scripsisse, cum ita legatur in mss. antiquioribus : sed vocem ἰκανεῖ, quoniam insolens erat et insolita, idcirco a librariis mutatam esse.

(52) Editi καθάπερ ἐν θρόνῳ. Antiqui duo libri καθάπερ ἐν θρόνῳ. Statim mss. tres ποδῶν αὐτοῦ. Vox αὐτοῦ in editis desideratur. Reg. quartus θέλεις, male.

(53) Editi et sex mss. κρεῖττον αὐτοῦ, τό· quod quin mendosum sit, non dubito. Codex Colb. κρεῖττον, αὐτὸ τό, *ipsam gignendi facultatem*, optime.

(54) Reg. quartus τὸ διορατικόν. Ibilem idem codex πτέρυγας δέ.

simile : et illud idem valet quod hoc. *Nobis enim*, A inquit, *revelavit Deus per Spiritum suum* 17. Vide igitur quemadmodum aliquando quidem Pater Filium, aliquando vero Filium Patrem revelet, aliquando **315** autem Spiritus Filium et Patrem similiter. Quare tota deitas tibi manifesta est ; nunc quidem in Patre, nunc vero in Filio et Spiritu fit appellatio. Et tibi quæstionem propheticam solvit aperte Apostolus, nec sinit ut una persona existimetur deitas, propter eas voces quæ id significare putantur. Nam et ipse, etiamsi Filii personam ubique clare prælicet tanquam creatricem, tamen ad Patris personam creationem omnem reduxit. An non ipse est qui dicit : *Unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in initium ; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum* 18 ? Et cum similiter hic B unum et unum liquido dixerit, atque per Filium fieri omnia testatus sit, unum esse ad Romanos dixit, et per ipsum omnia fieri addidit, non solum ex ipso. Quare indicata in dualitate dualitas, aut etiam trinitas in trinitate, perinde in eodem Apostolo atque in prophetis aperte testificabitur, eos non dualitatem, imo nec Trinitatem tollere, cum unitatem prædicant : sed eos, deitatis cognita unitate, tres in una persona prædicare.

4. Et ab initio quidem in mundi creatione Deum ad Filium et Spiritum locutum fuisse constat, quandoquidem illum Moses induxit quasi magis hominum more colloquentem ac dicentem : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* 19. Ad quem enim dicit, *Faciamus*, nisi ad Verbum et unigenitum Filium, *per quem omnia facta sunt* 20, secundum evangelistam, et ad Spiritum, de quo scriptum est, *Spiritus divinus, qui fecit me* 21 ? Quod si non expresse dicit de quibus aut quibuscum loqueretur, tamen eum non de se solo loqui compertum sit, cum dicit : *Ecce Adam factus est ut unus e nobis* 22. Et rursum : *Venite, descendentes confundamus eorum linguas* 23, ut etiam simul numerari eos intel-
17 I Cor. II, 10. 18 I Cor. VIII, 6. 19 Gen. I, 26.
20 Gen. XI, 7.

(39) Editi Ὡστε ἡ σύμπασα θεότης δῆλός σοι· ποτὲ μὲν... προσηγορίᾳ· ubi notes velim iota subscriptum. Veteres quatuor libri Ὡστε ἡ σύμπασα θεότης δηλώσει... ποτὲ μὲν, etc. Alii tres mss. Ὡστε ἡ σύμπασα θεότης ποτὲ μὲν, etc. Combefisius legendum putat δηλώσει, manifestabit. Sed non animadvertit vir doctissimus, fore, ut verbum δηλώσει casu suo careat. Antiquam igitur receptamque lectionem, quæ omnibus suis numeris absoluta est, retinere malui. Attamen, ut verum fatear, locavi de meo virgulam post vocem σοί, prætereaque vocem προσηγορίᾳ sine iota subscripto edendam curavi. Atque veterem scripturam sic castigatam recipi posse puto. Ex libris manu exaratis, quod in ipsis iota subscriptum notari non solet, lucis nihil mutuari potui.

(40) Veteres aliquot libri Ἰησοῦς Χριστός. Vox Χριστός in editis desiderabatur.

(41) Editi καὶ τὸν δι' οὗ πάντα γίνεται μεμαρτυρηκώς. Veteres quatuor libri καὶ τὸ δι' οὗ πάντα γίνεσθαι μεμαο. Codex Colb. et alii duo Regii καὶ τὸ

ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Τοῦτο ἐκείνου ὁμοιον, κάκεινο τοῦτου ἰσοδύναμον. Ἡμῖν γάρ, φησὶν, ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. Ὅρα τοιγαροῦν πῶς ποτὲ μὲν Πατὴρ Υἱὸν ἀποκαλύπτει, ποτὲ δὲ Υἱὸς Πατέρα, ποτὲ δὲ τὸ Πνεῦμα Υἱὸν καὶ Πατέρα ὡσαύτως. Ὡστε ἡ σύμπασα θεότης δῆλός σοι (39), ποτὲ μὲν ἐν Πατρὶ, ποτὲ δὲ ἐν Υἱῷ καὶ Πνεύματι προσηγορία γίνεται. Καὶ σὸς λύει τὸ προφητικὸν ζήτημα σαφῶς ὁ Ἀπόστολος, καὶ οὐκ ἔβ' πρόσωπον ἐν ὑπολαβεῖν τὴν θεότητα διὰ τὰς τοῦτο δηλοῦν νομιζομένας φωνάς. Ἐπεὶ καὶ αὐτὸς, καίτοι τὸ τοῦ Υἱοῦ πρόσωπον σαφῶς πανταχοῦ κηρύττων ὡς δημιουργικὸν, ὁμως εἰς τὸ τοῦ Πατρὸς πρόσωπον ἀνήγαγε τὴν πᾶσαν δημιουργίαν. Ἡ γὰρ οὐκ αὐτὸς ἔστιν ὁ λέγων· Εἰς Θεὸς, ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἰς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς (40), δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ; Καὶ ὁμοίως ἐνταῦθα τὸν ἕνα καὶ τὸν ἕνα σαφῶς εἰρηκώς, καὶ τὸ δι' Υἱοῦ πάντα γίνεται μεμαρτυρηκώς (41), ἕνα πρὸς Ὑπομαίους εἰρηκε, καὶ τὸ δι' αὐτοῦ γίνεσθαι πάντα προστέθεικε, οὐ μόνον τὸ ἐξ αὐτοῦ. Ὡστε ἡ θυὰς ἐν θυάδι δεδηλωμένη, ἡ καὶ τριάς ἐν τριάδι, ὡσαύτως ἐν τῷ αὐτῷ Ἀποστόλῳ σαφῶς μαρτυρήσει καὶ τοῖς προφήταις, ὅτι μὴ (42) τὴν θυάδα ἀναίρουσι· μᾶλλον δὲ Τριάδα τὴν μονάδα κηρύσσοντες, ἀλλ' ἐνότητα θεότητος εἰδότες, ἐν ἐνὶ προσώπῳ τὰ τρία κηρύσσουσι.

4. Καὶ ἀπ' ἀρχῆς μὲν κατὰ τὴν κοσμοποιίαν πρὸς τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα διαλεγόμενος δῆλός ἐστιν ὁ Θεὸς, ὡς ἀνθρωπικωτέρῳ τύπῳ παρέστησεν (43) ὁ Μωσῆς διαλεγόμενον αὐτὸν καὶ φάσκοντα· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*. Τίνι γὰρ λέγει τὸ, *Ποιήσωμεν, ἢ τῷ Λόγῳ καὶ μονογενεῖ Υἱῷ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο*, κατὰ τὸν εὐαγγελιστὴν, καὶ τῷ Πνεύματι, περὶ οὗ γέγραπται, *Πνεῦμα θεῖον τὸ ποιήσάν με*; Εἰ δὲ καὶ μὴ ρητῶς λέγει (44) περὶ τίνων, ἢ πρὸς τίνας διαλέγεται, ὁμως ὅτι μὴ περὶ ἑαυτοῦ μόνου λέγει δῆλόν ἐστιν, ὅτι φησὶν· *Ἰδοὺ Ἀδάμ γέγονεν ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν· καὶ πάλιν· Δεῦτε, καταβάντες συγγέμεν αὐτῶν τὰς γλώττας*, ἵνα καὶ συναριθμουμένους νοήσης. Οὔτε
20 Joan. I, 3. 21 Job xxxiii, 4. 22 Gen. III, 22.

δι' Υἱοῦ πάντα γίνεσθαι μεμαρτυρηκώς, bene.

(42) Illud, *ὅτι μὴ*, etc., sic veterat interpretatus, *quod non dualitatem, imo nec Trinitatem tollunt, dum unitatem prædicant*. Sed hæc interpretatio non placuit Combefisio, qui potius sic vertendum putavit : *Palam testimonio erit, nam tollere eos dualitatem, quin totum Trinitatem, unitatem prædicare*. At pace viri doctissimi dixerim interpretem veterem verborum Græcorum sententiam non male expressisse. Nemo enim non videt vim verborum in ellipsi positam esse totam, eaque, ut intelligantur, construi hoc modo debere : *μᾶλλον δὲ μαρτυρήσει, ὅτι μὴ Τριάδα ἀναίρουσιν κηρύσσοντες τὴν μονάδα, atque adeo ne Trinitatem quidem tollere tum, cum unitatem prædicant*.

(43) Editi et aliquot mss. τύπῳ παρέσπειρεν, non recte : at emendate legitur in Regii primo et quarto τύπῳ παρέστησεν.

(44) In majori parte librorum antiquorum pro λέγει scriptum invenimus δεδήλωκε.

γὰρ εἰς ἰσοτιμίαν ἀγγέλους (45) συντάξαι τοιμήσαι τις τῷ δημιουργῷ καὶ Δεσπότη, οὔτε Θεῷ (46) πάλιν ἐν πρόσωπον οἶόν τε νοεῖν, τῷ λέγεσθαι· Ὡς εἰς ἐξ ἡμῶν· καὶ, Δεῦτε, καταβάττες συγχέωμεν. Ἐναργές δὲ καὶ τὸ περὶ τῆς καταστροφῆς Σοδόμων λεγόμενον· τό τε (47), Ἐβρεξε Κύριος θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ τὸ ἐν τοῖς προφήταις παραπλησίως τούτοις εἰρημένον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ· Κατέστρεψα αὐτούς, φησὶν, ὡς κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμορρα. Καὶ ἐτέρως φιλανθρωπεύμενος λέγει ὁ Θεός· Σώσω αὐτοὺς ἐν Κυρίῳ τῷ Θεῷ αὐτῶν· ὅπερ οὐκ ἀπέοικε τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τῆς λεγούσης· Δώη αὐτῷ ὁ Κύριος (48) εὐρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. Τί δὲ ὁ Ζοροβάβελ καὶ ἡ τοῦ Ζοροβάβελ σοφία; Ἄρα σοι μετρίως καὶ οὐ σαφῶς (49) παριστάναι δοκεῖ τὴν ὑπόστασιν καὶ ζωὴν τῆς ἀληθείας, ὅτε φησί· Πᾶσα ἡ γῆ τὴν ἀλήθειαν καλεῖ, καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτὴν εὐλογεῖ, καὶ πάντα τὰ ἔργα σείεται καὶ τρέμει; Τίς δὲ ἡ ἀλήθεια, ἣ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ Υἱὸς, δι' οὗ τὰ πάντα; Ἐγὼ γὰρ εἰμι, φησὶν, ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ. Ἀλήθεια δὲ οὐκ ἔστιν, εἰ μὴ ἡ ἐκ (50) τοῦ ἀληθινοῦ φυσικῶς καὶ αἰδιῶς ἐξ αὐτοῦ γεννηθεῖσα. Διὸ ἐπιφέρει λέγων· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας, ὃς ἐστι Πατὴρ τῆς ἀληθείας Χριστοῦ. Χριστὸς ἡ ἀλήθεια, ὃν πᾶσα πνοὴ σέβεται καὶ τρέμει. Ὅστε ὅτι μὲν ζῶν ὁ Λόγος, καὶ πρόσωπον τέλειον, καὶ τὸ Πνεῦμα ἁσάτως, ἰκανὰ καὶ (51) τὰ νῦν εἰρημένα διδάξαι· τύποι δὲ ἀνθρώπινοι παρὰ Θεῷ πολλοὶ καὶ ἄλλοι, καὶ οὐ διὰ τοῦτο τὸν Θεὸν ἀνθρώπων ὑπολαμβάνομεν, οἷον εἰ πρόσωπον ἀκούοιμεν, ὀφθαλμούς τε καὶ ὠτα καὶ χεῖρας καὶ πόδας. Οὐδὲ τὸ καθέζεσθαι ἐν οὐρανῷ καθάπερ ἐν θρόνῳ (52), καὶ τὴν γῆν ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ πατουμένην σωματικῶς θέλει λέγειν περὶ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ὑποκειμένην τῇ θεϊκῇ ἐξουσίᾳ. Οὕτω δὲ πάλιν, ἐὰν ἀκούσης γαστέρα ἐπὶ Θεοῦ, μὴ πτυρῆς ὡς σωματικόν τι ἐνθυμούμενος· ἀλλὰ πνευματικόν τι ἐννοοῦμενος, λέξεις τι κρεῖττον, αὐτὸ τὸ (53) γεννητικὸν τοῦ Θεοῦ ἐμφανῶς σοι ἐξ αὐτοῦ ἀποκαλυπτόμενον. Οὕτω πάλιν, χεῖρας ἀκούων Θεοῦ, τὸ ποιητικὸν αὐτοῦ γινώριζε σαφῶς· οὐς δὲ, τὸ ἀκουστικὸν αὐτοῦ· ὀφθαλμούς δὲ, τὸ διορατικὸν (54)· πτέρυγας, τὸ σκεπαστικόν. Καὶ

A ligas. Neque enim angelos audebit quisquam in æquali honore cum creatore et Domino collocare: neque rursus fieri potest ut in Deo una persona intelligatur, cum dicatur: *Ut unus e nobis, et, Venite, descendentes confundamus*. Quinetiam clarum est quod de Sodomorum eversione dicitur, illud videlicet: *Pluit Dominus sulphur et ignem a Domino de cælo*²⁵, et hoc, quod in prophetis similiter his e persona Dei dictum est: *Everti eos*, inquit, *sicut Deus evertit Sodomam et Gomorrham*²⁶. Et alibi clementius dicit Deus: *Salvabo eos in Domino Deo suo*²⁷; id quod ab apostolica dictione haud dissentit, qua dicitur: **316** *Det ei Dominus, ut inveniat misericordiam in die illo*²⁷. Quid vero Zorobabel, et sapientia ipsius? Num subobscuræ et non clare tibi videtur hypostasim ac vitam veritatis indicare, cum ait: *Omnis terra veritatem invocatur, et cælum ipsam benedicit, et omnia opera concutiuntur et tremunt*²⁸? Quænam vero est veritas, nisi Dei Verbum et Filius, per quem omnia? *Ego enim*, inquit, *sum vita, et veritas, et vita*^{29,30}. Veritas autem non est nisi ex vero, naturaliter et sempiternæ ex ipso genita. Propterea infert, dicens: *Benedictus Deus veritatis*³¹, qui est Pater veritatis Christi. Veritas Christus, quem omnis halitus colit ac tremat. Quare quod vivens sit Verbum, et persona perfecta, similiterque Spiritus, ea quæ modo dicta sunt, abunde docere possunt. Sunt autem humanæ formæ apud Deum multæ, et aliæ; nec propterea Deum hominem esse existimamus, exempli causa si faciem audimus, C oculosque et aures, et manus, et pedes. Neque de Deo dicere vult, quod in cælo velut in sede sedeat, neque quod terra ceu pedum ipsius scabellum modo corporeo calcetur³², sed quod divinæ potestati subjecta sit. Sic rursus, si iterum de Deo audieris, ne conturberis tanquam corporeum quid cogitans: sed spirituale quiddam intelligens, aliquid melius dicturus es, nimirum ipsam vim Dei generativam tibi ex ipso palam revelatam esse. Sic iterum cum manus audis Dei, eam quam habet vim faciendi aperte cognosce: aurem vero, eam qua præditus est audiendi facultatem: oculos, vim videndi: alas, protegendi potestatem. Atque alia omnia singulatiim

²⁵ Gen. xix, 24. ²⁶ Amos iv, 11. ²⁷ Ose. i, 7. ²⁸ II Tim. i, 18. ^{29,30} Joan. xiv, 6. ³¹ III Esdr. iv, 40. ³² Isa. lxvi, 4.

(45) Editi et mss. nonnulli, Οὔτε γὰρ ἰσοτιμίαν ἀγγέλους, male. Reg. secundus, Οὔτε γὰρ ἰσοτιμίαν ἀγγέλους, non melius. Codex Colb. Οὔτε γὰρ εἰς ἰσοτιμίαν ἀγγέλους, bene.

(46) Codex unus οὔτε Θεοῦ. Alii mss. et editi οὔτε Θεῷ. Malim ἐν Θεῷ, vel Θεόν. Statim editi et mss. nonnulli τῷ λέγεσθαι. Antiqui tres libri ἐν τῷ λέγεσθαι.

(47) Illud, τότε, ita scriptum oportuerat, ut virgula poneretur post primam syllabam. Etenim illud, τό τε ad illud καὶ τό referri debere constat: quod cum interpres non attenderet, incaute vertit: *Tunc placuit*.

(48) Editi et duo mss. δώσει Κύριος, *dabit Dominus*. Codex Colb. et alii duo Regii δώη, *det illi Dominus*; nec aliter in iunctu sacro legitur.

(49) Vetus liber Colb. μετρίως καὶ ἀσαφῶς, *num*

D *ambigue et obscure*.

(50) Editi et mss. ἐκ. Antiqui tres libri εἰ μὴ ἡ ἐκ.

(51) Editi et duo mss. non valde antiqui ἰκανὰ καὶ. At Regii secundus, tertius et sextus cum Colb. ἰκανεῖ καὶ. Suspicor autem ita auctorem scripsisse, cum ita legatur in mss. antiquioribus: sed vocem ἰκανεῖ, quoniam insolens erat et insolita, idcirco a librariis mutatam esse.

(52) Editi καθάπερ ἐν θρόνῳ. Antiqui duo libri καθάπερ ἐν θρόνῳ. Statim mss. tres ποδῶν αὐτοῦ. Vox αὐτοῦ in editis desideratur. Reg. quartus θέλεις, male.

(53) Editi et sex mss. κρεῖττον αὐτοῦ, τό· quod quin mendosum sit, non dubito. Codex Colb. κρεῖττον, αὐτὸ τό, *ipsam gignendi facultatem*, optime.

(54) Reg. quartus τὸ διορατικόν. Ibidem idem codex πτέρυγας δέ.

servant pariter propriam ac rectissimam de Deo intelligentiam, maxime apud eos qui recte credunt. Nomina igitur in usu sunt hominibus ad cognitionem ac distinctionem substantiarum, aut etiam rerum, ac eorum quæ circa substantias excogitantur. Itaque venter in Deo ne te rei novitate stupefaciat, cum nec manus nec alia quæ superius relata sunt, te perterreant. Proinde neque generatio in Deo attonitum te reddat, neque eorum qui audiunt quemquam.

5. Quod si quis timet ne sit in Deo generante affectio, potest et creatis timere motam, et laborem, et materiæ assumptionem, et usum instrumentorum. Hæc enim adsunt operantibus hominibus. Si vero isthæc Deo non adsunt, neque adest affectio in generando. Fieri enim non potest, ut natura affectionis expers in affectionem incidat. Cur igitur timet quis timorem, ubi timor non est? Deus neque cum ex se natura generat, affectioni obnoxius est; absit! neque laborat, cum aut aliquid, aut rerum universitatem e nihilo creat: absit, neque dicatur! Quod si unum refugis, etiam totum; si totum **317** similiter, etiam unum; si unum humano more, etiam totum; si autem totum non humano more, ne unum quidem. Etenim si Deus ea quæ e nihilo creantur, facit voluntate, totum sine labore efficit; idque apud nos non est incredibile. Credibilis autem videbitur omnibus, Deum ex se ipso natura divina modoque Deum decente genuisse genuinum filium, honore æqualem, æqualem gloria, throni ejusdem consortem, consiliarium, cooperatorem, consubstantiali Patri et Deo, non diversæ substantiæ, neque alienum ab ejus sola deitate. Sin minus, ne adorandus quidem est. Neque enim, ut scriptum est ²⁸, deum alienum adorabis: neque recentem quemquam deum suspicere jubemur. Ne dicas igitur additum esse numen, neque silentium de Filio fuisse apud antiquos, nobis vero revelatum esse, si modo confiteare Verbum rerum opificem Filium. Nam Verbum noverant patres, Dei Verbum adorabant, et cum Verbo Spiritum. Neque separe eum ab eo qui dicit: *Ego Deus solus, et non est præter me* ²⁹; ut ne convictum in Filium, quasi Deus non esset, cogaris dicere: neque disjungas ipsum ab eo qui dicit: *Ego extendi cælum solus* ³⁰, ut ne etiam Filium creatorem dicere desinas. Etenim cælum qui extendit, a solius Dei gloria separatus non est. Quare in Filio Patrem agnosce: in Patre Filium glorifica. Cave dividas quæ dividi non possunt, cave scindas quæ non scinduntur. Nam etiamsi velis, non scinduntur. Quanquam secantur hæ-

²⁸ Exod. xi, 3, 5. ²⁹ Deut. xxxii, 39. ³⁰ Job ix, 8.

(55) Reg. quartus γνῶσιν καὶ διαίρεσιν. Nec ita multo post Colb. χεῖρ, μηδὲ τ' ἄλλα.

(56) Editi ἦ καὶ πάντα. Antiqui tres libri ἦ τὸ πᾶν.

(57) Editi φεύγεις, μηδὲ τὸ ἐν, neque unum. Codex Colb. φεύγεις, καὶ τὸ πᾶν. quod melius vobis visum est et sanius.

(58) Editi Et γὰρ ἐξ. At mss. Et γὰρ τὰ ἐξ.

τὰ ἄλλα πάντα ὡσαύτως, ἕκαστον ἰδίαν ὠφεῖ ἐννοίαν ὀρθοτάτην περὶ Θεοῦ, μάλιστα τοῖς ὀρθῶς πιστεύουσιν. Τὰ οὖν ὀνόματα χρήσις ἐστὶν ἀνθρώποις πρὸς γνῶσιν καὶ διάκρισιν (55) ὡσαῦτων, ἣ καὶ πραγμάτων καὶ τῶν περὶ τὰς οὐσίας ἐπινοηθέντων. Μὴ οὖν σε ξενίζειτω γαστήρ ἐπὶ Θεοῦ· ἐπεὶ μηδὲ χεῖρ, ἣ τὰ ἄλλα τὰ προειρημένα. Οὐκοῦν οὐδὲ γέννησις ἐπὶ Θεοῦ ξενίζειέ σε, ἣ τίνα τῶν ἀκουόντων.

5. Et δὲ πάθος ἐν Θεῷ γεννῶντι φοβεῖται τις, ἔστω καὶ κτιζόντος φοβηθῆναι κίνησιν, καὶ κάματον, καὶ πρόσληψιν ὕλης, καὶ χρεῖαν ὀργάνων. Ταῦτα γὰρ ἐπ' ἀνθρώπων δημιουργούντων. Et δὲ ταῦτα οὐ πρόσσεσι Θεῷ, οὐδὲ πάθος ἐν τῷ γεννῶντι. Ἀδύνατον γὰρ τὴν ἀπαθῆ φύσιν πάθει περιπσεῖν. Τί οὖν φοβεῖται τις φόβον, οὐ οὐκ ἐστὶ φόβος; Θεὸς οὐδὲ γεννῶν ἐξ αὐτοῦ φύσει πάσχει· μὴ γένοιτο· οὐτε κτιζῶν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τι, ἣ τὸ πᾶν (56), κάμνει· μὴ γένοιτο, μηδὲ ῥηθεῖη. Et δὲ τὸ ἐν φεύγεις, καὶ τὸ πᾶν (57)· εἰ τὸ πᾶν ὁμοίως, καὶ τὸ ἐν· εἰ τὸ ἐν ἀνθρωπίνως, καὶ τὸ πᾶν· εἰ δὲ τὸ πᾶν οὐκ ἀνθρωπίνως, οὐδὲ τὸ ἐν. Et γὰρ τὰ ἐξ (58) οὐκ ὄντων ποιῆ βουλήσει Θεός, τὸ πᾶν ἀκαμάτως· καὶ οὐκ ἀπιστον τοῦτο παρ' ἡμῖν. Πιστότερον δ' ἂν πᾶσι (59), τὸ ἐξ αὐτοῦ φύσει θεῖα καὶ θεοπροπῶς γεγεννημένα ἀπαθῶς τὸν Θεὸν Υἱὸν γνήσιον, ὁμότιμον, ὁμόδοξον, σύμβρονον, σύμβουλον καὶ συνεργόν, ὁμοούσιον τῷ Πατρὶ καὶ Θεῷ, καὶ οὐκ ἑτεροούσιον, οὐδὲ ἄλλότριον τῆς ἐκείνου μόνης θεότητος. Et δὲ μὴ γε, οὐδὲ προσκυνητός. Οὐδὲ γὰρ προσκυήσεις Θεῷ ἄλλοτρίῳ, γέγραπται· οὐδὲ πρόσφατόν τινα παραδέξασθαι θεὸν παρακελευόμεθα. Μὴ τοίνυν λέγε προσθήκη σεδάσματος, μηδ' ὅτι σεσιώπητο τοῖς παλαιοῖς ὁ Υἱός, ἡμῖν δὲ ἀποκεκάλυπται, εἴπερ Λόγον δημιουργόν ὁμολογεῖς τὸν Υἱόν. Λόγον γὰρ ἤδεισαν οἱ πατέρες, Λόγον Θεοῦ προσσκύνουν, καὶ σὺν Λόγῳ τὸ Πνεῦμα. Μηδὲ χωρίσῃς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ λέγοντος, Ἐγὼ Θεός μόνος, καὶ οὐκ ἐστὶ πλὴν ἐμοῦ· ἵνα μὴ βλασφημεῖν ἀναγκασθῆς τὸν Υἱὸν ὅς οὐκ ἔστα Θεός· μηδὲ χωρίσῃς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ λέγοντος· Ἐγὼ ἐξέταινα τὸν οὐρανὸν μόνος, ἵνα μὴ καὶ τοῦ δημιουργόν λέγειν τὸν Υἱὸν ἀποστῆς (60)· ὅτι τῆς τοῦ μόνου Θεοῦ δόξης ὁ τὸν οὐρανὸν ἐκτείνας οὐ κεχώρισται. Οὐκοῦν ἐν Υἱῷ γνῶθι Πατέρα, ἐν Πατρὶ δόξασον Υἱόν. Μὴ μερίσῃς τὰ ἀμέριστα, μὴ σχίζε τὰ ἄσχιστα. Κἂν γὰρ θέλης, οὐ σχίζεται. Κἂν διαβραγῶσιν οἱ αἰρετικοί, οὐ διαβρῆγνυται ἡ Τριάς (61)· ἀλλ' ἐστὶν ὁ ἐστὶ, κἂν ἑτέροις μὴ δοκῆ. Σπειρα γὰρ ἐστὶν ἡ ἅγια Τριάς, καὶ σεβάσμιός ἐστιν ἐν μιᾷ καὶ ἀδίῳ δόξῃ, τὴν αὐτὴν καὶ μίαν μόνην θεότητα πανταχοῦ περι-

(59) Veteres aliquot libri, Πιστότερον δ' εἶη πᾶσι.

(60) Reg. quartus τὸν Υἱὸν ἀπιστῆς· quod quin corruptum sit, non dubito.

(61) Editi Κἂν γὰρ θέλης, οὐ σχίζεται· κἂν διαβρῆγνυται οἱ αἰρετικοί, οὐ διαβρῆγνυται ἡ Τριάς· καὶ σεβάσμιος, etc., mutilæ. Codex Colb. et alii duo Regii ut in contextu.

φέρουσα, ἀβήρητος, ασχίτος, ἀδιαίρετος, πάντα πληρούσα, πάντα περιέχουσα, ἐν πᾶσιν οὔσα, δημιουργοῦσα, κυβερνώσα, ἀγιάζουσα καὶ ζωοποιούσα. Αὕτη ἡ θεία καὶ θαυμασιωτάτη πλοχὴ οὐ διαβήγνυται, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ὅτι *Τὸ τρίπλοχον σπαρτίον οὐ διαβράρησεται* (62). Τούτῳ τῷ νοήματι καὶ ὁ μακάριος Παῦλος γράφων πρὸς τοὺς ὀρθῶς πιστεύοντας ἔλεγεν· *Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν.* Ὅταν γὰρ τὰ πάντα ἐνεργῆται (63) ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν Πνεύματι, ἀχώριστον ὄρω (64) τὴν ἐνέργειαν τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Καὶ διὰ τοῦτο ναοὶ Θεοῦ καὶ Υἱοῦ καὶ Πνεύματος ἁγίου εἰσι πάντες οἱ ἅγιοι, ἐν οἷς οἰκεῖ ἡ μία θεότης, καὶ μία κυριότης, καὶ ἀγιότης **B** μία Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, διὰ τὸν ἕνα τοῦ βαπτίσματος ἀγιασμόν.

Πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι πολλάκις γέγραπται περὶ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς, περὶ δὲ τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ βαπτίσματι μόνον.

1. Ἐὰν δὲ λέγῃ ὁ Πατήρ, *Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα*, τί ἐπωμεν περὶ τοῦ Υἱοῦ; Οὐ γέγραπται γὰρ ἐνταῦθα. Ἐὰν δὲ λέγῃ ὁ προφήτης· *Ἐκεῖ συνήτησαν ἔλαφοι, καὶ εἶδον τὰ πρόσωπα ἀλλήλων· ἀριθμῶ παῖδας, καὶ μία αὐτῶν οὐχ ὑπελείφθη, διότι Κύριος ἐνετείλατο αὐταῖς, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συνήγαγεν αὐτάς* (65)· ποῦ ὁ Υἱός; **C** Ἐὰν δὲ λέγῃ· *Πνεῦμα παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ προήν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν δὲ λέγῃ ὁ Δαβὶδ· *Καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἅγιον μὴ ἀνταρτέλης ἀπ' ἐμοῦ*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν λέγῃ ὁ αὐτός·· *Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ ὁ Θεός, καὶ Πνεῦμα εὐθὲς ἐγκαταίσοι ἐν τοῖς ἐγκάτοις μου*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν δὲ λέγῃ ὁ αὐτός πάλιν· *Καὶ τὸ Πνεῦμά σου τὸ ἀγαθὸν ὀδηγήσει με ἐν γῆ εὐθείᾳ*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν δὲ λέγῃ ὁ αὐτός· *Καὶ Πνεύματι ἡγεμονικῶς στήριξόν με*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν δὲ λέγῃ ὁ Ἰωβ· *Πνεῦμα θεῶν τὸ ποιῆσάν με*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν δὲ λέγῃ ὁ αὐτός Ἰωβ· *Πνεῦμά ἐστιν ἐν βροτοῖς, προὴ δὲ κυριοκρατορὸς ἐστὶν ἢ διδάσκουσά με*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν δὲ λέγῃ ὁ Δαβὶδ· *Ἐξαποστελεῖς τὸ Πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαιριεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν δὲ λέγῃ· *Ποῦ πορευθῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός σου, καὶ ἀπὸ τοῦ προσώπου σου ποῦ φύγω*; ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν δὲ λέγῃ· *Ὅσαι τέκτρα ἀποστάται, τάδε λέγει Κύριος· Ἐποιήσατε βουλήν οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ Πνεύματός μου*· ποῦ ὁ Υἱός; Ἐὰν δὲ λέγῃ· *Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ρίζης Ἰσραὴλ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς*

retici, non secatur Trinitas: sed est quod est, etiamsi aliis non videatur. Spira enim est sancta Trinitas, atque colenda est in una et aeterna gloria, eandem et unam solam deitatem ubique circumferens, infracta, insecabilis, individua, adimplens omnia, omnia continens, in omnibus existens, creans, gubernans, sanctificans, et vivificans. Divinus ille et maximus admirandus nexus non rumpitur, juxta id quod scriptum est: *Funiculus triplex non disrumpetur*²⁵. Quin et beatus Paulus cum in haec sententiam ad eos qui recte credebant, scriberet, dicit: *Gratia Domini nostri Jesu Christi, et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus cum omnibus vobis*²⁷. Cum enim fiant omnia a Deo per Jesum Christum in Spiritu, inseparabilem video Patris et Filii et sancti Spiritus operationem. Et propterea templa Dei et Filii et sancti Spiritus sunt omnes sancti, in quibus inhabitat una deitas, et una dominatio, et una sanctitas Patris et Filii et Spiritus sancti, propter unam baptismatis sanctificationem.

Adversus eos qui dicunt scriptum esse de Filio et Patre saepe, de Spiritu vero in baptisate duntaxat.

1. Quod si Pater dixit: *In ultimis diebus effundam de Spiritu meo super omnem carnem*²⁸, quid de Filio suum dicitur? Hic enim de eo scriptum non est. Si vero propheta dicit: *Ibi convenerunt cervae, et viderunt facies altera alterius: transierunt numero, et una earum relicta non est, quoniam Dominus praecepit ipsis, et Spiritus ejus congregavit eas*²⁹; ubi Filius? Si itidem **318** dicit: *Spiritus exiit a me, et statum omnem ego feci*³⁰; ubi Filius? Si vero David dicit: *Et Spiritum tuum sanctum ne auferas a me*³¹; ubi Filius? Item si ille ipse dicit: *Cor mundum crea in me, Deus, et Spiritum rectum innova in visceribus meis*³²; ubi Filius? Rursus si idem dicat: *Et Spiritus tuus bonus deducet me in terra recta*³³; ubi Filius? Si idem dicit: *Et Spiritu principali confirma me*³⁴; ubi Filius? Quod si Job dicit: *Spiritus divinus qui me fecit*³⁵, ubi Filius? Si rursus idem Job dicit: *Spiritus est in hominibus, flatus autem Omnipotentis est qui me docet*³⁶; ubi Filius? Quod si David dicit: *Emittes Spiritum tuum, et creabuntur, et renovabis faciem terrae*³⁷; ubi Filius? Item si dicit: *Quo ibo a Spiritu tuo, et quo a facie tua fugiam*³⁸? ubi Filius? Quod si dicit: *Ve filii desertores, haec dicit Dominus: Fecistis consilium non per me, et factiones non per Spiritum meum*³⁹; ubi Filius? Rursus si dicit: *Et egredietur virga de radice Jesse, et flos de radice ascendet, et requiescet super eum Spiritus sapientiae et intellectus, Spiritus consilii et fortitudinis, Spiritus cognitionis et pietatis, et replebit ipsum Spiritus timoris Dei*⁴⁰: quomodo separabo Spiritum? Si iti-

²⁵ Eccl. iv, 12. ²⁷ II Cor. xiii, 13. ²⁸ Joel ii, 28. ²⁹ Isa. xxxiv, 15, 16. ³⁰ Isa. lvi, 16. ³¹ Psal. l, 13. ³² ibid. 12. ³³ Psal. cxlii, 10. ³⁴ Psal. l, 14. ³⁵ Job xxxiii, 4. ³⁶ Job xxxv, 8. ³⁷ Psal. cmi, 30. ³⁸ Psal. cxxviii, 7. ³⁹ Isa. xxx, 1. ⁴⁰ Isa. xi, 1-3.

(62) Codices nonnulli οὐκ ἀποβράησεται.

(63) Editi ἐνεργεῖται. At multi mss. ἐνεργῆται.

(64) Reg. quartus ἀχώριστον ἐρῶ, inseparabilem dicim.

(65) Editi et nostri mss. συνήγαγεν αὐτάς, congregavit eas. Legitur vero apud LXX συνήγαγεν αὐτά, congregavit ea.

dem dicit : *Spiritus Domini super me, propter quod unxit me; misit me ut pauperibus evangelizarem: ut predicarem captivis remissionem, et caecis visum*⁸¹ : quomodo separabo Spiritum? Et quaecunque licet cum studio ac labore invenire tum e Veteri Scriptura, tum e Novo Testamento, de Spiritu et Filio et Patre. *Ave, gratia plena, Dominus tecum: ecce enim concipies in utero, et paries filium*⁸². Et cum Maria diceret : *Quomodo cognoscam istud, quandoquidem virum non cognosco?* dicit ei angelus : *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi*⁸³. Et rursus idem angelus ad Joseph dicit : *Ne timeas accipere Mariam conjugem tuam; nam quod in ea conceptum est, a Spiritu sancto est*⁸⁴. Et rursus prophetæ verba exponens evangelista ait : *Ut adimpleretur quod scriptum est: Ecce Filius meus electus, dilectus meus, in quo bene complacitum est animæ meæ, ponam Spiritum meum super ipsum*⁸⁵. Atque in Evangelio scriptum est : *Spiritus ubi vult, spirat, et vocem ejus audis: sed nescis unde veniat, aut quo vadat. Sic est omnis qui nascitur est e Spiritu*⁸⁶. Et similiter in Evangelio : *Si vero ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia, igitur pervenit in vos regnum Dei*⁸⁷. Et rursus scriptum est : *Omne peccatum et blasphemia remittetur hominibus: at Spiritus blasphemia non habet remissionem*⁸⁸. Et in baptismo descendit Spiritus sanctus, et mansit super eum⁸⁹; angeli vero descendentes ministrabant ei⁹⁰. Quo cognoscas angelos quidem descendentes ministrare, servitutum ut ostendant : Spiritum vero super ipsum mansisse, ut, mansione audita, naturæ ejus libertatē intelligas. Scriptum autem est : *Et Pater in me manens, ipse facit opera*⁹¹. Et rursus scriptum est : *Jesus autem plenus Spiritu sancto reversus est a* **319** *Jordane, et actus est per Spiritum in desertum, diebus quadraginta tentatus a diabolo*⁹². Et iterum : *Accipite Spiritum sanctum. Quorumcunque remiseritis peccata, remittuntur; quorumcunque retinueritis, retenta sunt*⁹³. Et rursus : *Veritatem vobis dico, expedit vobis ut ego vadam; etenim si ego non abiero, Paracletus non veniet ad vos, Spiritus veritatis, qui a Patre procedit*⁹⁴.

ἤγετο ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον, ἡμέρας τεσσαράκοντα (69) πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ πάλιν· Ἀδέθετε Πνεῦμα ἅγιον. Ἄν τινω κρατῆτε τὰς ἀμαρτίας, ἀφέονται (70)· Ἄν τινω κρατῆτε, κεκράτηται. Καὶ πάλιν· Τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λέγω, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλω· ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ ἀπέλω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται.

⁸¹ Isa. lxi, 1. ⁸² Luc. i, 28, 31. ⁸³ ibid. 34, 35. ⁸⁴ Matth. i, 20. ⁸⁵ Matth. xii, 17; Isa. xlii, 1. ⁸⁶ Joan. iii, 8. ⁸⁷ Matth. xii, 28. ⁸⁸ ibid. 31. ⁸⁹ Matth. iii, 16. ⁹⁰ Matth. iv, 11. ⁹¹ Joan. xiv, 10. ⁹² Luc. iv, 1, 2. ⁹³ Joan. xi, 22, 23. ⁹⁴ Joan. xvi, 7.

(66) Editi τῆς Παλαιᾶς... καὶ Υἱοῦ καὶ Πατρὸς. Antiqui tres libri ut legere est in contextu. Illud, κεχαριτωμένη, ita Latine reddidit auctor Vulgatæ, *gratia plena*; alii, *gratiosa*; alii, *quæ gratia donata est*; alii, *gratis dilecta*. Subinde editi καὶ τῆς Μαρίας. Vocula καὶ deest in nostris codicibus. Quod autem sit scriptor, verba illa, Κατὰ τί γινώσκωμαι τοῦτο; Μαρίας esse, in eo eum falli constat. Etenim, quæ erat scriptoris diligentia, verba hæc non sunt Μαρίας, sed Zachariæ, Luc. i, 18.

(67) Codex Colb. ἡ δὲ εἰς τὸ Πνεῦμα βλασφημία,

βίβης ἀναθήσεται, καὶ ἐπιναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, Πνεῦμα βουλήs καὶ ἰσχύs, Πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας, καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν Πνεῦμα φόβου Θεοῦ· πῶς χωρίσω τὸ Πνεῦμα; Ἐὰν δὲ λέγη· Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὐ εἶνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελισσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι ἀλχημαλώτεις ἄφροισιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· πῶς χωρίσω τὸ Πνεῦμα; Καὶ ὅσα φιλοπόνως δυνατὸν ἀπὸ τῆς Γραφῆs τῆς τε Παλαιᾶς (66) εὔρεῖν καὶ ἀπὸ τῆς Καινῆς τε Διαθήκης περὶ τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς. Χαῖρε, κεχαριτωμένη, ὁ Κύριος μετὰ σοῦ· Ἰδοὺ γὰρ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱόν. Καὶ τῆς Μαρίας λεγοῦσης· Κατὰ τί γινώσκωμαι τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω; λέγει αὐτῇ ὁ ἄγγελος· Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. Καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἄγγελος λέγων τῷ Ἰωσήφ· Μὴ φοβηθῆς παραλαβεῖν Μαρίαν τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματος ἐστὶν ἁγίου. Καὶ πάλιν ὁ εὐαγγελιστῆς ἐρμηνεύων τὰ ἐν τῷ προφήτῃ λέγει· Ἴνα πληρωθῆῖ τὸ γεγραμμένον· Ἰδοὺ ὁ Παῖς μου ὁ ἐκλεατὸς, ὁ ἀγαπητὸς μου, εἰς δὲ ἠδύοκησεν ἡ ψυχὴ μου, θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν. Καὶ ἐν Εὐαγγελίῳ γέγραπται· Τὸ Πνεῦμα ὁπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει. Οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεννηθὲν ἐκ τοῦ Πνεύματος· καὶ ὁμοίως ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ· Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἅρα ἔφρασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βουσιλεία τοῦ Θεοῦ. Καὶ πάλιν γέγραπται· Πᾶσα ἀμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις, ἡ δὲ τοῦ Πνεύματος βλασφημία (67) οὐκ ἔχει ἄφεσιν. Καὶ ἐν τῷ βαπτίσματι κατήλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν· οἱ δὲ ἄγγελοι κατελθόντες διακονοῦσιν, ἵνα τὴν δουλείαν δεῖξωσι· τὸ δὲ Πνεῦμα ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν, ἵνα τὴν μονὴν ἀκούσας, ἐλευθερίαν νοήσης τῆς φύσεως αὐτοῦ (68). Γέγραπται δὲ· Καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ μένων, ποιεῖ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Καὶ πάλιν γέγραπται· Ἰησοῦς δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου ὑπέστρεψεν ἀπὸ Ἰορδάνου, καὶ

D *blasphemia in Spiritum, convicium in Spiritum.*

(68) Codex Colb. et Reg. tertius ἐλευθερίαν νοήσης τὸ τῆς φύσεως αὐτοῦ.

(69) Punctum reperitur in aliquot codicibus post vocem *τεσσαράκοντα*, ut *moneremur, Dominum per quadraginta dies non fuisse tentatum: sed eum quadraginta dies in deserto commemoratum, tum deum a diabolo tentatum fuisse.*

(70) Editi ἀφέονται. Καὶ πάλιν. Codex Colb. et Reg. quintus ut in contextu. Statim editi Ἐὰν γὰρ μὴ ἐγὼ, Reg. quartus Ἐὰν γὰρ ἐγὼ μὴ, recte.

2. Ἐάν δὲ λέγωσιν· Οὐ λαλεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸ Πνεῦμα, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ λαλήσει· λέγομεν αὐτοῖς· Οὐδὲ ὁ Υἱὸς ἀφ' ἑαυτοῦ λαλεῖ· Ἄλλ' ὁ πέμψας με, φησὶ, Πατήρ, ἐκεῖνός μοι εἶπε τί εἶπω καὶ τί λαλήσω· πάντα γὰρ ὅσα λαλεῖ τὸ Πνεῦμα καὶ ὁ Υἱὸς, τοῦ Θεοῦ εἰσι λόγια. Καὶ διὰ τοῦτο Πᾶσα Γραφή θεόπνευστος καὶ ὠφέλιμος ἐστίν, ἀπὸ τοῦ Πνεύματος λαληθεῖσα. Καὶ γὰρ ἀληθῶς τοῦτο δείκνυσι μὴ εἶναι τὸ Πνεῦμα κτίσμα, ἐπειδὴ πᾶσα ἡ λογικὴ κτίσις ποτὲ ἀφ' ἑαυτῆς (71) λαλεῖ, ποτὲ τὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς ὅταν λέγῃ Παῦλος· *Περὶ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω, γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἡλεημένος ὑπὸ Κυρίου. Τοῖς δὲ (72) γεγαμηκόσι παραγγέλλω οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' ὁ Κύριος· καὶ ὁ προφήτης· Ὁ Κύριε, πλὴν κρίματα λαλήσω πρὸς σέ· τί ὅτι ἀσεβεῖς (73) εὐδοῦνται; καὶ πάλιν· Οἱ μοι, μήτηρ, ὡς τίνα μ' ἔσκεας; Ποτὲ δὲ λέγει· Τάδε λέγει Κύριος. Καὶ ποτὲ Μωσῆς· Ἰσχνόφωνος καὶ βραδύγλωσσός εἰμι ἐγώ. Ποτὲ δὲ ὁ αὐτός· Τάδε λέγει Κύριος· Ἐξαπόστειλον τὸν λόγον μου, ἵνα μοι λατρεύσῃ. Τὸ δὲ Πνεῦμα οὐχ οὕτως. Οὐ γὰρ ποτὲ τὰ ἑαυτοῦ λέγει, ποτὲ δὲ τὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο γὰρ ἦν κτίσματος. Ἄλλὰ πάντα τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ εἰσι λόγια· ὁμοίως καὶ τὰ τοῦ (74) Υἱοῦ. Διὰ τοῦτο οὐδὲ ὁ Υἱὸς λαλεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ. Ὁ γὰρ πέμψας με, φησὶ, Πατήρ, ἐκεῖνός μοι εἶπε τί εἶπω καὶ τί λαλήσω· οὐ μανθάνω, τοῦτο γὰρ ἦν ἀτελοῦς καὶ ἀμαθοῦς· ἀλλ' ὅτι ὅσα ὁ Πατήρ, διὰ τοῦ Υἱοῦ ἐν Πνεύματι λαλεῖ. Καὶ πάλιν γέγραπται· Οὐδεὶς οἶδε τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ· οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἐγνώσει μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ· καὶ πάλιν· Τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ (75), καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ. Ἐάν δὲ λέγωσιν, ὅτι τὸ ἐρευνῶν οὐκ οἶδε, καὶ διὰ τοῦτο ἐρευνᾷ· ἐροῦμεν, ὅτι καὶ ὁ Θεὸς ἐρευνᾷ τὰς καρτίας τῶν ἀνθρώπων. Καὶ διὰ τῶν προφητῶν (76) λέγει· Ἐρευνήσω τὴν Ἱερουσαλήμ μετὰ τοῦ λύχνου. Καὶ πάλιν γέγραπται· Οὐκ οἰδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματος ἐστίν, οὐ ἔχετε ἀπὸ τοῦ Θεοῦ; καὶ πάλιν· Οὐκ οἰδατε, ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν οἰκεῖ; καὶ πάλιν· Ὑμεῖς δὲ (77) οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκί, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. Καὶ πάλιν γέγραπται· Καὶ ταῦτά τινες ἤτε, ἀλλ' ἀπελοῦσασθε, ἡγιάσθητε, ἀλλ' ἐδικαίωθητε ἐν τῷ δνόματι τοῦ Κυρίου (78) Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ*

2. Quod si dicant: *Non loquitur a seipso Spiritus, sed quæcunque audierit loquetur* 66; ipsis dicimus: Neque Filius a seipso loquitur: *Sed qui me misit Pater, inquit, ille mihi dixit quid dicam et quid loquar* 66: omnia enim quæcunque Spiritus et Filius loquuntur, Dei sunt oracula. Et eam ob causam *Omnis Scriptura divinitus inspirata, etiam utilis est* 67, quippe quam locutus sit Spiritus. Hoc namque vere ostendit Spiritum non esse creaturam, quoniam rationalis omnis creatura modo a seipsa loquitur, modo ea quæ Dei sunt, ut cum dicit Paulus: *De virginibus autem præceptum Domini non habeo; consilium tamen do tanquam misericordiam consecutus a Domino* 68. At iis qui matrimonio juncti sunt præcipio non ego, sed Dominus 69. Et propheta: *O Domine, nihilominus judicia loquar ad te; quid est quod impii prospere agunt* 70? Et rursus: *Heu me, mater! qualem me peperisti* 71! Nonnunquam autem ait: *Hæc dicit Dominus* 72. Et aliquando Moyses: *Gracili voce et tarda lingua ego sum* 73. Aliquando vero is ipse: *Hæc dicit Dominus: Emitte populum meum, ut mihi serviat* 74. Spiritus autem non sic. Non enim modo sua, modo quæ Dei sunt loquitur; id namque pertinet ad creaturam. Verum omnia Spiritus verba, Dei oracula sunt: similiter et Filii dicta. Quapropter ne Filius quidem a seipso loquitur. *Qui enim misit me Pater, inquit, ille mihi dixit quid dicam et quid loquar* 75, non quod disceret: hoc enim imperfecti erat et nescientis: sed quod quæcunque Pater loquitur, per Filium in Spiritu loquatur. Et rursus scriptum est: *Nemo novit quæ hominis sunt, nisi spiritus hominis, qui in ipso est: sic etiam quæ Dei sunt, nemo novit nisi Spiritus Dei* 76. Et iterum: *Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunda Dei* 77. Quod si dicant eum qui scrutatur nequaquam nosse, ob idque scrutari; dicemus Deum quoque scrutari hominum corda 78. Et per prophetas dicit: *Scrutabor Jerusalem cum lucerna* 79. Et iterum scriptum est: *Nescitis quod corpora vestra templum sunt habitantis in vobis Spiritus sancti, quem habetis a Deo* 80? Et rursus: *Nescitis quod templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis* 81? Et rursus: *Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu, siquidem Spiritus Dei habitat in vobis* 82? Et rursus scriptum est: *Et hæc eratis quidam, 320 sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed justificati estis in nomine Domini Jesu Christi,*

66 Joan. xvi, 13. 67 Joan. xii, 49. 68 II Tim. iii, 16. 69 I Cor. vii, 25. 70 ibid. 40. 71 Jerem. xii, 1. 72 Jerem. xv, 10. 73 Jerem. xxx, 2. 74 Exod. iv, 10. 75 Exod. v, 1. 76 Joan. xii, 49. 77 Cor. ii, 11. 78 ibid. 10. 79 Psal. vii, 10; Jerem. xvii, 10. 80 Soph. i, 12. 81 I Cor. vi, 19. 82 I Cor. iii, 16. 83 Rom. viii, 9.

(71) Editi ἀφ' ἑαυτοῦ. Codex Colb. et alii duo Regii ἀφ' ἑαυτῆς, bene.

(72) Legitur in impressis libris ἡλεημένος· τοῖς δὲ: at in tribus mss. ita, ut edilimus.

(73) Codex Colb. τί ἐτι ἀσεβεῖς, cur adhuc secunda fortuna utentur impii?

(74) Editi καὶ τοῦ. At nostri septem mss. καὶ τὰ τοῦ, similiter quoque verba Filii oracula sunt Dei. Mox editi οὕτε ὁ. Antiqui tres libri οὐδὲ ὁ.

(75) Antiqui tres libri πάντα ἐρευνᾷ. Vox πάν-

τα desiderabatur in vulgatis.

(76) Ubi et in editis et in mss. legitur διὰ τῶν προφητῶν, Combefisius malit διὰ τοῦ προφήτου cum, inquit, Sophonizæ unius verba proferantur: sed minor tantam diligentiam a Combefisio requiri in scriptore, qui se minus diligentem in toto suo opere ostendit.

(77) Veteres duo libri ὑμεῖς δὲ. Vocula δὲ in vulgatis desideratur.

(78) Codex Colb. et alter Reg. Κυρίου ἡμῶν.

et in Spiritu Dei nostri ⁸⁴. Et rursus : Non enim audebo quidquam loqui eorum, quæ non effecit Christus per me verbo et facto, in obedientiam gentium, in potentia signorum ac prodigiorum, in potentia Spiritus sancti ⁸⁵. Et in principio Epistolarum sanctus Paulus meminit Patris et Filii et Spiritus sancti, sic scribens : Paulus servus Jesu Christi vocatus apostolus, segregatus in Evangelium Dei, quod antea promiserat per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem : qui constitutus est Filius Dei in potentia secundum Spiritum sanctificationis ⁸⁶. Et rursus : Gratia Domini nostri Jesu Christi et charitas Dei, et communicatio sancti Spiritus ⁸⁷. Et iterum : Divisiones autem donorum sunt, idem vero Spiritus : et divisiones ministeriorum sunt, idem autem Dominus : et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, efficiens omnia in omnibus ⁸⁸. Et Job : Vivit Dominus, qui me sic judicavit, et Omnipotens, qui affectit amaritudine animam meam : Spiritus vero divinus, qui mihi in naribus superest ⁸⁹. Et David : Emitte lucem tuam et veritatem tuam ⁹⁰ ; lucem dicens Spiritum, et veritatem Filium. Et alibi : Ostende nobis, Domine, misericordiam tuam, et Salvare tuum da nobis ⁹¹.

De Spiritu.

Anima omnis quæ de diviniorebus quærit, lætitia afficiatur, si talem habeat oculum, qui possit ea quæ sensu invisibilia sunt, quærere et videre, atque si ita quærens, apud ipsum quæsiverit, prout scriptum est, queat habitare. Scriptum est enim : Si quæris, quære, et apud me habita ⁹². Tunc autem habitat, quando cum fide quærit. Nam etiamsi contigerit ut non inveniatur, non tamen in fide quæsiti habitare desinit, sed dicit secundum beatum Davidem : Mirabilis facta est scientia tua ex me : confortata est ; non potero ad eam ⁹³ ; et secundum patrem lunatici : Credo, Domine, adjuva incredulitatem meam ⁹⁴. Cum igitur id habeamus propositi, de natura Spiritus sancti cum fide quæramus, ab eo postulantes ejus quem quærimus cognitionem. Ipse namque est qui

⁸⁴ I Cor. vi, 11. ⁸⁵ Rom. xv, 18, 19. ⁸⁶ Rom. i, 4-6. ⁸⁷ I Cor. xii, 4-6. ⁸⁸ Job xxvii, 2, 3. ⁸⁹ Psal. xlii, 3. ⁹⁰ Psal. lxxxiiv, 8. ⁹¹ Isa. xxi, 12. ⁹² Psal. cxxxviii, 6. ⁹³ Marc. ix, 23.

(79) Codex Colb. τὸ λαλεῖν. Ibidem idem ms. et Reg. quartus ὡν οὐ κατεργάσατο. Ibidem idem codices ἔθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ, alio ordine.

(80) Reg. quartus ἀγιασύνης ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν· καὶ πάλιν.

(81) Rursus Reg. quartus ὁ παραπικράνας μου. Nec ita multo post idem codex καὶ ἐν ἄλλῳ· Δεῖξον.

(82) Editi περὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου. At mss. nostri ita, ut edidimus. Notat vir doctissimus Duceus, brevem hunc de Spiritu sancto tractatum in Basileensi Græca editione posteriori deesse quidem : sed ita, ut homiliam separatam efficiat pag. 241. Ut ut hæc sunt, hunc *De Spiritu sancto* libellum in nostris septem mss. perinde atque in editione Parisiensi, quinto contra Eunomium libro adjungi con-

ἡμῶν. Καὶ πάλιν· Οὐ γὰρ τολμήσω τι λέγειν (79) ὡν οὐκ ἀπεργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ λόγῳ καὶ ἔργῳ, εἰς ὑπακοήν ἔθνῶν, ἐν δυνάμει σημειῶν καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου. Καὶ ἐν ἀρχῇ τῶν ἐπιστολῶν ὁ ἅγιος Παῦλος τοῦ Πατρὸς μέμνηται καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὕτω γράφων· Παῦλος δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὀρισθέντος Υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἀγιασύνης· καὶ πάλιν (80)· Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ πάλιν· Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶν, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα· καὶ διαίρεσεις διακονιῶν εἰσιν, ὃ δὲ αὐτὸς Κύριος· καὶ διαίρεσεις ἐνεργημάτων εἰσιν, ὃ δὲ αὐτὸς Θεός, ὃ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσι· καὶ ὁ Ἰῶβ· Ζῆ Κύριος ὅς οὕτω με κέκρικε, καὶ ὁ Πατριάρχης μου, ὁ πικράνας μου (81) τὴν ψυχὴν, Πνεῦμα δὲ θεῖον τὸ περιόν μοι ἐν ῥησίν· καὶ ὁ Δαβὶδ· Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου καὶ τὴν ἀλήθειάν σου· φῶς λέγων τὸ Πνεῦμα, καὶ ἀλήθειαν τὸν Υἱόν· καὶ ἐν ἄλλοις· Δεῖξον ἡμῖν, Κύριε, τὸ ἔλεός σου, καὶ τὸ Σωτήριόν σου δόξης ἡμῖν.

Περὶ τοῦ Πνεύματος (82).

Εὐθυμεσθῶ μὲν πᾶσα (83) ψυχὴ ζητοῦσα περὶ τῶν θειοτέρων, εἰ βίμη τοιοῦτον ἔχει, ὥστε ταῦτα ζητεῖν καὶ ὁρᾶν τὰ αἰσθησι ἀόρατα, καὶ εἰ, οὕτω (84) ζητοῦσα, παρ' αὐτῷ τῷ ζητούμενῳ, κατὰ τὸ γεγραμμένον, οἰκεῖν δύναται. Γέγραπται γάρ· Ἐάν ζητῆς, ζήτησι, καὶ παρ' ἐμοῦ οἰκεῖ. Οἰκεῖ δὲ τότε, ὅτε μετὰ πίστεως ζητεῖ. Κἂν γὰρ γέννηται (85) μὴ εὐρεῖν, οὐκ ἀναχωρεῖ τοῦ οἰκεῖν ἐν τῇ πίστει τοῦ ζητούμενου, ἀλλὰ λέγει κατὰ τὸν μακάριον Δαβὶδ· Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσις σου ἐξ ἐμοῦ· ἐκραταιώθη· οὐ μὴ δύναμαι πρὸς αὐτήν· καὶ κατὰ τὸν πατέρα τοῦ σεληνιαζομένου· Πιστεύω, Κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ. Τοῦτον οὖν ἔχοντες τὸν σκοπόν, ζητήσωμεν μετὰ πίστεως περὶ τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος φύσεως, παρ' αὐτοῦ ζητήσαντες τοῦ ζητουμένου

stat, sic ut quædam ejus libri coronis esse videatur. Nec solum illa de Spiritu sancto lucubratiuncula reliquo contra Eunomium tractatu subjungitur in Regii quarto et quinto, sed ipsa etiam in his codicibus serie una legitur cum ultimis libri quinti verbis, δόξης ἡμῖν· titulus tamen non omnino omisus est, cum scriptum sit in margine, περὶ Πνεύματος, de Spiritu. Mox Reg. quartus καὶ ὁρᾶν καὶ ζητεῖν.

(83) Editi Εὐθυμεσθῶ πᾶσα. Antiqui duo libri εὐθυμεσθῶ μὲν πᾶσα. Regii duo et Colb. Εὐθυμηθῶμεν πᾶσα, male, pro Εὐθυμεσθῶ μὲν πᾶσα. [Basile. Ἐνθυμηθῶμεν.]

(84) Editi καὶ ἡ οὕτω. Antiqui tres libri Regii καὶ εἰ, οὕτω.

(85) Editi γέννηται. At mss. γέννηται.

τὴν γνῶσιν. Αὐτὸ γὰρ ἐστὶ τὸ ζητούμενον, καὶ αὐτὸ τὸ παρέχον τὴν περὶ ἑαυτοῦ γνῶσιν. Ὡς δὲ καὶ διὰ τῶν θείων Γραφῶν μεμαθήκαμεν παρ' αὐτοῦ, αὐτὸ ἐστὶν ὁ τοῦ ἀγίου ἐποίησε, καὶ τὴν θείαν ζωὴν παρέχει τοῖς αἰτούσι παρ' αὐτοῦ τὸν Θεόν. Τῶν δὲ λαμβανόντων ἀνάγκη εἶναι τιμιώτερον· γινομένων τούτων ἀγίων, ὅταν αὐτὸ ἐπιφοιτήσῃ, καὶ φθειρομένων, ὅταν αὐτὸ καταλίπη. Αὐτὸ δὲ ἐστὶν αἶν, πηγὴ ἢ τῆς αἰδίου ζωῆς. Τίς δὲ ὁ τρόπος τῆς χορηγίας τοῦ εἶναι αὐτὸ ἐν τε τοῖς πᾶσι καὶ ἐν τοῖς καθ' ἕνα, σκοπεῖται διάνοια, ἀξία τοῦ σκοπεῖν γενομένη, ἀπαλλαγείσα ἀπάτης καὶ αἰρέσεως καὶ τῶν γοητευουσῶν γυναικῶν τὰς ἄλλας. Προσῆτω (86) δὲ ἡσύχῃ τῇ καταστάσει. Ἦσυχον δὲ αὐτῆς ἔστω μὴ μόνον τὸ περικείμενον σῶμα, καὶ ὁ τοῦ σώματος κλύδων, ἀλλὰ καὶ πᾶν τὸ περιέχον· οὐρανός, γῆ, θάλασσα, καὶ τὰ ἐν τούτοις λογικά. Καὶ νοεῖται τὰ πάντα πληρούμενα, καὶ πάντοθεν εἰς αὐτὰ ἐστὼς τὸ Πνεῦμα, ὅσον εἰσρέον καὶ εἰσχυθὲν (87), καὶ πάντοθεν εἰσὶν, καὶ εἰσλάμπον. Πνεῦμα γὰρ Κυρίου πεπληρώκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γνῶσιν ἔχει Θεοῦ. Εἰσλάμπει δὲ ἐν πᾶσι τοῖς ἀξίοις. Καθάπερ γὰρ ἡλίου βολαί φωτίσασθαι (88) νέφος καὶ λάμπειν ποιούσι, χρυσοειδῆ ὄψιν ποιούσαι· οὕτω καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ἐπελθὼν εἰς ἀνθρώπου σῶμα, ἔδωκε μὲν ζωὴν, ἔδωκε δὲ ἀθανάσιαν, ἔδωκεν ἁγιασμόν, ἤγειρε δὲ κείμενον. Τὸ δὲ κινήθην κίνησιν αἰδίου ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου ζῶον ἅγιον ἐγένετο. Ἔσχε δὲ ἀξίαν ἀνθρώπος, Πνεύματος εἰσοκισθέντος, προφήτου, ἀποστόλου, ἀγγέλου Θεοῦ, ὡν πρὸ τούτου γῆ καὶ σποδός.

2. Γένοιτο δὲ ἂν φανερωτέρα καὶ ἐναργεστέρα (89) τοῦ Πνεύματος ἡ δύναμις καὶ ἡ φύσις ἧτις ἐστὶν, εἰ ἐνθυμηθῆμεν ὅπως περιέχει καὶ ἄγει τῷ ἑαυτοῦ βουλήματι τοὺς ἁγίους, καὶ πᾶσαν τὴν λογικὴν φύσιν (90). Ἄπαντι μὲν γὰρ τῷ πλήθει τῶν οὐρανῶν δυνάμεων καὶ τῷ πλήθει τῶν θαλάσσης ἔδωκεν ἑαυτό. Καὶ πᾶσα ὑπόστασις δικαίων, καὶ μεγάλων καὶ μικρῶν, καὶ ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων, ἡγιασται. Καὶ ἄλλη μὲν καὶ ἄλλη κειμένων τῶν σωμάτων, τοῦ μὲν ὧδε, τοῦ δὲ ὧδε, καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων (91) ἀπ' ἀλλήλων ἐχουσῶν τι μέσον. Οὐ τὸ Πνεῦμα οὕτως (92), οὐδὲ μέρος αὐτοῦ ἐκάστῃ κατακερματισθὲν ζῆν ποιεῖ θείως, ἀλλὰ ἅπαντα ζῆ τῇ ὅλῃ

⁹⁰ Sap. 1, 7.

(86) Libri impressi τῆς ἄλλης ἡδονῆς. Προσῆτω. Codex Colb. et alii quatuor mss. Regii τὰς ἄλλας ἡδονὰς. Προσῆτω. Regii secundus et tertius, quos sequimur, καὶ τῶν γοητευουσῶν γυναικῶν τὰς ἄλλας. Προσῆτω, et a mulieribus alias praeiigiis suis seducenibus libera facia. Sequeremur libentius vulgatam receptamque lectionem, si vel uno codice niteretur.

(87) Libri veteres καὶ εἰσχυθὲν. Editi καὶ εἰσχυτόν.

(88) Codices nostri omnes καθάπερ ἡλίου βολαί φωτίσασθαι, non ita recte.

(89) Antiqui duo libri καὶ ἐνεργεστέρα.

(90) Reg. tertius τὴν λογικὴν κτίσιν, creaturam rationis compoiet.

(91) Illud, καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων, etc., sic ver-

A quaeritur, et ipse est, qui sui ipsius impertit cognitionem. Quemadmodum autem et per divinas Scripturas ab eo didicimus, ipse est qui sanctos sanctos effecit, divinamque vitam iis, qui ab ipso Deum petunt, largitur. Necessae est autem eum iis qui accipiunt esse praestantiorum, cum hi sancti fiant, ubi ipse adveperit, et pereant, ubi eos ipse dereliquerit. Jam vero ipse est semper, cum vitae aeternae fons sit. Quis autem sit ille largitionis modus, quo tum in omnibus tum in singulis est, consideret mens, digna effecta quae consideret, atque ab errore haeresique et a mulieribus alias praestigiis suis seducenibus libera **321** facta. Accedat autem tranquillo statu. Nec solum corpus ejus circumjacens, et aestus corporis tranquilla sint: sed **B** etiam quidquid ambit et circumplectitur, eorum videlicet, terra, mare, et quae in iis sunt rationalia. Et intelligat adimpleri omnia, Spiritumque undelibet super ipsa stare, ceu illapsum, et infusum, et undelibet ingredientem atque illucescentem. Nam orbem terrarum Spiritus Domini replevit, et hoc quod continet omnia, scientiam habet Dei ⁹⁰. Illucet autem in omnibus, qui digni sunt. Ut enim radii solis faciunt ut nubes illustretur, splendeatque, aurei coloris ei inducta specie; ita quoque Spiritus sanctus in cor hominis adveniens, dedit vitam, dedit immortalitatem, dedit sanctimoniam, crexit **C** jacentem. Id autem, motu sempiterno motum a Spiritu sancto, sanctum animal factum est. Homo enim, cum prius terra esset et cinis, tunc inhabitante Spiritu, prophetarum, apostolorum, angelorum Dei dignitatem habuit.

2. Verum quae sit virtus ac natura Spiritus, manifestius ac clarius patebit, si nobiscum reputabimus, quemadmodum sanctos ac rationalem omnem naturam contineat, ac sua ipsius voluntate ducit. Etenim multitudini caelestium virtutum omni, multitudinique justorum se ipse dedit. Quin et substantia omnis justorum, tum magnorum, tum parvorum, tum angelorum, tum archangelorum, sanctificata est. Ac quidem alia et alia jacentium corporum substantia, cum aliud hic, aliud illic jaceat: item alia et alia est reliquarum virtutum substantia, cum medii aliquid habeant, quo a se invicem **D** disjungantur. Non sic Spiritus, neque ulla ipsius

tit Trapezuntius, cumque inter se medium quid habeant: quam interpretationem non probans Combesisius, dilucidius, ut putabat, et distinctius interpretatus est, videlicet hoc modo: Cum reliquae virtutes medium aliquid habeant, quo aliae ab aliis disjunctantur. Sed neuter ejus loci, ut mihi quidem videtur, sententiam assecutus est: quam si nosse volueris, operae pretium est ad ellipsim recurrere; et quae desunt, ex praecedentibus sic supplere, καὶ ἄλλη καὶ ἄλλη τῶν ἄλλων δυνάμεων ὑπόστασις, etc. Item, alia et alia est reliquarum virtutum substantia, cum medii aliquid habeant, quo a se invicem disjungantur.

(92) Veteres aliquot libri τὸ Πνεῦμα δὲ οὕτως. Vocula δὲ aberat a vulgatis.

pars singulis dispertita efficit ut divinitus vivant : A sed tota illius virtute vivunt universa. Atque adest ubique, emittenti ipsum Deo assimilatus, cum secundum modum quo est, tum secundum modum quo ubique et in omnibus similiter est. Et Gabriel, dum Mariæ nuntium faustum deferret, atque alius alibi cuiquam sanctorum, et quilibet prophetarum cum vaticinaretur, et Paulus cum Romæ Evangelium prædicaret, et Jacobus in Jerusalem, et Marcus Alexandriæ, et alius alia in civitate, adimplebantur Spiritu : quippe intervallum nullum prohibebat quominus tempore eodem eadem gratia fieret. Per hunc etiam quilibet sanctorum deus est. Dictum est enim a Deo ad ipsos : *Ego dixi : Dii estis, et filii Excelsi omnes* ⁹⁵; et : *Deus deorum*, sanctorum scilicet, *Dominus locutus est* ⁹⁶; et : *Videbitur in Sion Deus deorum* ⁹⁷, sanctorum videlicet. Necessè est autem eum qui diis causa est dii sint, Spiritum divinum esse, et ex Deo esse. Ut enim quod cremantibus causa est cur cremant, id cremans esse necesse est; et quod sanctis causa est cur sancti sint, id necessario sanctum est : ita et eum qui diis causa est ut dii sint, Deum esse necesse est. Sic sane cum tale bonum et divina possessio Spiritus **322** sit, jam illi credens, Christum qui hunc præbet, quærere ne timeas. *Nemo enim potest dicere Dominum Jesum, nisi in Spiritu sancto* ⁹⁸. Et quam vitam indit Spiritus in alterius subsistentiam, ea ab ipso non separatur, sed quemadmodum ignis est caliditas partim illa, quæ in eo est, partim illa, quam aquæ aut alteri rei ejusmodi impertit : sic ita quoque ipse, et in semetipso vitam habet; et qui ipsius fiunt participes, ut deos decet, vivunt, vitam divinam ac cœlestem comparantes. Nam immortalia omnia in seipso continet, mentem omnem, angelum omnem, animam omnem : et cum bene se habeat, non quærît mutationem, neque migrationem, cum in seipso habeat omnia. Sed nec augeri quærît, cum sit perfectissimus. Quapropter et apud ipsum omnia sunt perfecta, charitas, gaudium, pax, lenitas, bonitas, sapientia, intelligentia, consilium, tutela, pietas, cognitio, sanctificatio, redemptio, fides, operationes potentiarum, sanationum dona, et quæcunque his similia. Nihil in se habet adventitii : sed habet omnia sempiternæ, tanquam Dei Spiritus, et ab ipso emergens, causam ipsum habens sicut fontem sui, et inde manans. Fons autem et ipse eorum quæ ante retulimus honorum. Atqui quod ex Deo manat, id subsistit; quæ vero ex eo manant,

(93) Editi καὶ Θεοῦ εἶναι. At nostri septem mss. καὶ ἐκ Θεοῦ εἶναι.

(94) Codex Colb. θεῖον εἶναι, *divinum esse*. Alii sex mss. et editi Θεοῦ εἶναι, *Deum esse*.

(95) Reg. tertius ἐξ ἑαυτοῦ πεφηνός. Alii duo mss. et editi ἐξ αὐτοῦ, *ex ipso Deo emergens, effluens*, recte.

(96) Regii secundus et tertius αἴτιον εαυτῷ ἔχων ὧς, etc. Editi vero et Reg. quintus αἴτιον αὐτὸν ἔχων, *Deum habens causam, optime*.

A αὐτοῦ δυνάμει. Καὶ πάρεστι πανταχοῦ τῷ ἐκπέποντι αὐτὸ Θεῷ ὁμοιούμενον, καὶ κατὰ τὸ εἶναι, καὶ κατὰ τὸ πανταχοῦ καὶ ἐν πᾶσιν ὁμοίως εἶναι. Καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν Μαριὰμ ὁ Γαβριήλ, καὶ ἄλλος ἀλλαγῶν τινὰ τῶν ἁγίων· καὶ προφητεῶν ἕκαστος τῶν προφητῶν· καὶ Παῦλος ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζόμενος· καὶ Ἰάκωβος ἐν Ἱερουσαλήμ· καὶ Μάρκος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ· καὶ ἄλλος ἐν ἄλλῃ πόλει, ἐπιηροῦντο τῷ Πνεύματι, οὐδενὸς διαστήματος κωλύοντος ἐν τῷ αὐτῷ ἐνεργεῖσθαι τὴν αὐτὴν χάριν. Καὶ θεὸς ἐστὶ διὰ τοῦτο ἕκαστος τῶν ἁγίων. Εἴρηται γὰρ πρὸς αὐτοὺς παρὰ τοῦ Θεοῦ· Ἐγὼ εἶπα, Θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες· καὶ, Θεὸς θεῶν, δηλονότι τῶν ἁγίων, Κύριος ἐλάλησεν· καὶ, Ὁφθήσεται ὁ Θεὸς τῶν θεῶν ἐν Σιών, δηλονότι τῶν ἁγίων. B Ἀνάγκη δὲ τὸ θεοῖς αἴτιον τοῦ θεοῦ εἶναι θεῖον Πνεῦμα καὶ ἐκ Θεοῦ εἶναι (93). Ὡς γὰρ τοῖς καυστικοῖς αἴτιον τοῦ καυστικῶς εἶναι, ἀνάγκη καυστικὸν εἶναι, καὶ τὸ ἅγιον αἴτιον τοῦ ἁγίου εἶναι ἀνάγκη ἅγιον εἶναι· οὕτω καὶ τὸ θεοῖς αἴτιον τοῦ θεοῦ εἶναι ἀνάγκη Θεὸν εἶναι (94). Οὕτω δὴ τοιοῦτου ἀγαθοῦ καὶ θεοῦ ὄντος κτήματος τοῦ Πνεύματος, πιστεύσας ἥδη τῷ τοιοῦτῳ, Χριστὸν τὸν τοῦτου χορηγὸν ἐπιζητεῖν μὴ δεῖλα. Οὐδεὶς γὰρ δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἀληθῶς. Καὶ ἦν προεταί δε ζῶν εἰς ἄλλου ὑπόστασιν τὸ Πνεῦμα, οὐ χωρίζεται αὐτοῦ, ἀλλ' ὡσπερ πυρὸς τὸ μὲν ἐστὶν ἡ συνοῦσα θερμότης, τὸ δὲ, ἦν παρέχει τῷ ὕδατι, ἢ ἐτέρῳ τινὲ τῶν τοιούτων, οὕτω καὶ αὐτὸ καὶ ἐν ἑαυτῷ ἔχει τὴν ζῶην· καὶ οἱ μετέχοντες αὐτοῦ ζῶσι θεοπροπῶς, ζῶντες θείαν καὶ οὐράνιον κεκτημένοι. Πάντα γὰρ ἐν ἑαυτῷ τὰ ἀθάνατα περιέχει· νοῦν πάντα, ἀγγελὸν πάντα, ψυχὴν πᾶσαν, καὶ οὐδὲ ζητεῖ μεταβολὴν, εὐ ἔχον, οὐδὲ μετελθεῖν, πάντα παρ' ἑαυτῷ ἔχον. Ἄλλ' οὐδέ αὐξήσιν ἐπιζητεῖ, τελειότατον ὄν. Διὸ καὶ παρ' αὐτῷ πάντα τέλεια, ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, σοφία, σύνεσις, βουλὴ, ἀσφάλεια, εὐσέβεια, γνώσις, ἀγασμός, ἀπολύτρωσις, πίστις, ἐνεργήματα δυνάμεων, χάρισματα λαμμάτων, καὶ ὅσα τοῦτοις παραπλήσια· οὐδὲν ἔχον ἐν ἑαυτῷ ἐπίκτητον· ἀλλ' ἀίδιως πάντα ἔχον, ὡς Πνεῦμα Θεοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ πεφηνός (95), αἴτιον αὐτὸν ἔχον ὡς (96) πηγὴν ἑαυτοῦ, κάκειθεν πηγάζον. Πηγὴ δὲ καὶ αὐτῶ τῶν προειρημένων ἀγαθῶν. Ἄλλὰ τὸ μὲν ἐκ Θεοῦ πηγάζον ἐνοπόστατόν ἐστι· τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ πηγάζοντα ἐνεργεῖται αὐτοῦ εἰσι. Τοῦτο τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ἐξέχεεν, οὐκ ἔκτισεν (97)· ἔχαρισται, οὐκ ἐποίησεν· ἔδωκεν, οὐκ ἐδημιούργησεν. Ἐκ παοαλ.

⁹⁵ Psal. LXXXI, 6. ⁹⁶ Psal. XLIX, 1. ⁹⁷ Psal. LXXIII, 8. ⁹⁸ I Cor. XII, 5.

(97) Editi οὐκ ἔκτισεν· ἔδωκεν, οὐκ ἐδημιούργησεν. Ἐκ παραλλήλου. Codex Colb. et Reg. secius ut in contextu; nec aliter interpretes legerat. Quod Combelsius hoc loco ait: *Eunomium hoc capite nihil feriri, sed catholicum instrui, firmatque in fide deitatis Spiritus, et tractatum esse seorsum editum, ut sunt Basiliani alii in Asceticis, de eo nolo nunc cum eo contendere: sed utrum hæc lucubræ titūcula Basilii sit, in Præfatione inquiratur.*

λήλου τὰ αὐτὰ λέγω, ἐπειδὴ σὲ πανταχόθεν ἐδραῖον εἶναι δεῖ. Ὁ παρὰ τούτου τοῦ Πνεύματος διδασκόμενος τί εἶπεν ἐν τῇ τῶν ἀνακρινόντων ἀπολογία (98), διδασκὸς Θεοῦ ἀκούει παρὰ τοῦ προφήτου φήσαντος· Καὶ ἔσονται πάντες διδασκατοὶ Θεοῦ. Πολὺ οὖν τοῦτο τὸ θεῖον ἐν ψυχῇ λογικῇ ὑπάρχει, εἰ μὴ διὰ ῥαθυμίας (99) ἑαυτῆς ἀποστατεῖν θέλοι. Προσπελάσασα δὲ αὐτῷ καὶ οἶονεῖ ἐν γενομένη, ἀκούει· Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ ἐν πνεύμα ἔστιν. Αὐτῷ ἡ δόξα. Ἀμήν.

Cum autem ei appropinquaverit, et quasi unum facta fuerit, illud audit : *Qui vero Domino adheret, unus spiritus est* ¹⁰⁰. Ipsi gloria. Amen.

⁹⁹ Isa. LIV, 13. ¹⁰⁰ I Cor. VI, 17.

(98) Illud, ἐν τῇ τῶν ἀνακρινόντων ἀπολογία, accipi sic posse puto : *In responsione quæ fit coram iudicibus, qui quempiam de sua fide percontantur.* Reg. tertius τῶν ἀνακρινόντων ὁμολογία, *in percontantium confessione* : hoc est, *in confessione quæ, etc.*, ut supra. Mox Reg. tertius προφήτου. Καὶ ἔσονται γὰρ διδασκατοὶ Θεοῦ, φησὶν ὁ προφήτης, πολλοί. Ὡν

τούτο τὸ θεῖον, etc.

(99) Editi διὰ ῥαθυμίας. At nostri septem mss. διὰ ῥαθυμίας. In Reg. secundo a librario adjecta sunt illa, Τέλος τῶν ἀντιβήρικων ὧν ἐποίησεν ὁ ἅγιος Βασίλειος κατὰ τοῦ δυσσεβοῦς Εὐνομίου, *Finis consultationum quas composuit sanctus Basilius adversus impium Eunomium.*

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

SANCTUS BASILIUS MAGNUS, CÆSARIENSIS. ARCHIEPISCOPUS.

VITA S. BASILII.

Monitum.

CAP. I. — I. S. Basilius Cæsareæ nascitur. II. Idque circa annum 329. III. De illius avis. IV. De patre Basilio et matre Emmella. V. Basilii sub avia Macrina ac deinde sub patre puerilis institutio. VI. Cæsaream Cappadocum mittitur ad studia litterarum, idque multis rationum momentis probatur.

CAP. II. — I. S. Basilius e Cappadocia Constantinopolim mittitur. II. Inde Athenas venit. III. Coniungitur amicitia cum Gregorio Nazianzeno. IV. Eorum studia et magistri et condiscipuli. V. Scribit Basilius Apollinario. Quo anno Athenas reliquit.

CAP. III. — I. S. Basilius in patriam redit et scenæ mundi aliquid tribuit. II. Probabile est eum post reditum baptizatum fuisse. III. Naucratius illius frater moritur. IV. Vitam monasticam Basilius amplectitur, et Orientis ac Ægypti monasteria invisit. V. Alexandriæ morbo detentus scribit Eustathio. VI. Secedit in Pontum, frustra illum retrahente Gregorio.

CAP. IV. — I. Qui Basilium negant professione monasticæ vitæ obstructum fuisse, refelluntur ex ipsius testimoniis. II. Probatur Basilium nihil sibi ex bonis suis reliquum fecisse. III. Professio etiam nominatim et conceptis verbis non pronuntiata violari non poterat. IV. Gregorius mediam inter anachoretas et ascetas actuosos viam elegit. Migades apud Gregorium iidem ac ascetæ actioni dedit. V. Basilius in monasteriis suis medium inter anachoretas ac migades vivendi genus instituit.

CAP. V. — I. S. Basilius cum Eustathio Sebasteno amicitia coniungitur. II. Qualls vir extitit Eustathius. III. Decepit etiam S. Eusebium Samosatensem Eustathius fidei studium et sanctitatem præ se ferens. IV. Damnatus videtur fuisse in concilio Gangrensi. V. Nonnulla adversus hanc sententiam objecta solvuntur. VI. Non Aetii magister Eustathius, sed Aerii.

CAP. VI. — I. S. Basilius cœnobiticæ vitæ auctor in Ponto et Cappadocia. II. Antea his in locis ascetæ bini aut terni degebant. III. Gregorio scribit, eumque ad se alligere conatur. Eorum vivendi ratio et occupatio. IV. Basilii labores monasterii finibus non continentur. V. De pluribus epistolis in secessu scriptis.

CAP. VII. — I. Basilius Constantinopolim venit cum Basilio Ancyrano, cui operam navat adversus hæreticos.

II. Dolens quod Dianius subscripsisset, fugit Nazianzum III. Scribit *Moralia*. Huic operi non convenit epistola *de fide*. Scripta *Moralia* sub Constantio. IV. De epistola ad Maximum, qui idem videtur esse ac S. Gregorii proditor. V. De pluribus epistolis in secessu scriptis, præsertim de decima quarta, et decima quinta.

CAP. VIII. — I. De Juliano imperatoris ad sanctum Basilium epistola. II. S. Gregorius Nazianzenus presbyter creatur. III. Basilius accersitur a Dianio Cæsariensi, et cum eo communicat. Utrum merito hunc hominem laudaverit Basilius. IV. Dianio Cæsariensi succedit Eusebius sub Juliano. V. Julianus Cæsaream tendit. Spuriæ epistolæ Basilii et Juliani. VI. Cæsariensis maxime odit, Basilio et Gregorio minatur. VII. Videtur Basilius sub Juliano scripsisse adversus Eunomium. Sub eodem scriptæ duæ aliæ epistolæ. VIII. Ad idem tempus referendæ S. Athanasii ad Basilium litteræ. IX. Probatur sub Juliano Gregorium Nazianzi episcopum subscripsisse formulæ non orthodoxæ. X. Statim post mortem Juliani Gregorius Basilium invisit.

CAP. IX. — I. Presbyter creatur Basilius. II. Ordinatus anno 364. De prima illius oratione et tribus epistolis. IV. Pacis causa secedit in Pontum. V. Redit Cæsaream, ut hanc Ecclesiam Valente adveniente defendat. VI. Secessio ponenda exeunte anno 364, aut ineunte 365. Reditus anno 365.

CAP. X. — I. Basilii arctissima conjunctio cum Eusebio episcopo Cæsariensi. II. Videtur in monasterio vixisse, et unam præcipue Ecclesiam regendam accepisse. III. Basilii auctoritas sub Eusebio in ecclesiasticis negotiis ad Cæsaream, ut metropolim, spectantibus. IV. Quænam extiterint ecclesiastica illa negotia. V. Quæ Basilii partes in iis quæ post synodum Lampsacenam gesta sunt. VI. Probatur hanc synodum anno 364 habitam fuisse.

CAP. XI. — I. Quomodo presbyteri munere in ipsa urbe perfunctus Basilius. II. De illius epistolis 22 et 23. III. Charitas Basilii fame grassante. IV. Duo ea de re testimonia Gregorii Nysseni explicantur. V. Fames toto anno 368 perduravit.

CAP. XII. — I. Basilius Cæsario graduatur inter Nicææ ruinas servato. Eusebio scribit epistolam 27. II. Episcopi sui morte afflictos Necæsarienses consolatur. III. Item Ancyranos ob Athanasii mortem. Ibidem de epistolis 24 et 25. IV. Probatur utriusque episcopi et Emmellæ matris Basilii mortem ad annum 368 exeuntem aut 369 ineuntem pertinere. V. Gregorio molestis negotiis implicato

opem fert Basilius. VI. Samosata petit Basilius anno 369. Post reditum scribit Eusebio de morte Silvani Tarsensis. VII. Ante episcopatum epistolæ 35-37 collocandæ. VIII. De aliis primæ classis epistolis. LXIX

CAP. XIII. — I. Mortuo Eusebio minus caute Basilius successoris electioni providet. II. Ipse Basilius utriusque Gregorii et Eusebii Samosatani opera eligitur. III. Intercedunt plures episcopi et ante ordinationem discedunt. IV. Quo anno hæc peracta ordinatione. LV

CAP. XIV. — I. Cæsariensis magna fidei studia. II. Jus exarchicum Cæsariensis Ecclesiæ probatur. III. Post divisionem Cappadociæ idem jus retinuerunt episcopi Cæsarienses. IV. Objecta solvuntur et decretum secundæ synodi generalis explicatur. LIX

CAP. XV. — I. Basilii cura et sollicitudo in Ecclesia regenda. II. Ei recens ordinato Gregorius adesse non potest. III. Scribit Basilius ad sanctum Eusebium. IV. Eiusdem litteræ ad eos qui gratulandi causa scriperant. V. Calumniæ ei ut nimium severo structæ refelluntur in epistolis 51, 52. VI. Leges ab eo latæ in epist. 53, 54, 55. LXI

CAP. XVI. — I. S. Basilius scribit S. Meletio. II. Episcopos Cappadociæ placat, adjuvante Theologi Gregorii patre. III. Nysseni artificia ad pacem conciliandam. IV. Basilium prior scribit patruo Gregorio eumque placat. Tandem Gregorius Naz. Basilium invisit. V. De epistolis 61-65. LXVI

CAP. XVII. — I. S. Basilius Ecclesiam pacare aggreditur. II. Confugit ad S. Athanasium, misso Dorotheo diacono, ut auxilium ab Occidente impetretur. III. S. Athanasius mittit Petrum presbyterum in Cappadociam. IV. Basilii litteræ ad Meletium et ad Damasum papam. Iterum mittitur Alexandriam Dorotheus, ut inde proficiscatur. LXVIII

CAP. XVIII. — I. Quo tempore Pneumatomachi palam prodire cœperunt. II. Concio S. Basilii die festo S. Euppsychii. III. Vituperatur quod Spiritum sanctum non appellaverit Deum. Defenditur a Gregorio Nazianzeno. IV. Litteræ ea de re Gregorium inter et Basilium. V. Laudat S. Athanasius œconomiam S. Basilii. LXXII

CAP. XIX. — I. Circa hoc tempus Nyssæ ordinatur episcopus Gregorius, Basilii frater. II. Basilium Eustochio ejusque servis patrocinium impendit. III. Dolor ejus et scriptæ ab eo epistolæ ob divisionem Cappadociæ anno 371 exeunte. IV. Therasius hoc anno regebat Cappadociam. V. Eplidius ejus assessor. VI. Therasio dignitas abrogatur, vel eam sponte abiicit. LXXIV

CAP. XX. — I. Initium persecutionis ab adventu Ariannorum. Euppio communionem denegat Basilius. II. Basilii certamen cum præfecto, ac deinde cum præposito coquorum. III. Non interfuit his præliis Valens. IV. Scriptæ in hac persecutione epistolæ 79 et 80. V. Valens semel et iterum venit in ecclesiam, ut Basilio factam injuriam sarciat. VI. Basilio postea ponam exsilii infligit ab Ariani impulsus, sed gravi morbo illi cogitur sententiam mutare. VII. Rursus statuit ejicere Basilium, sed calamus tertio conteritur. VIII. Insignis Gregorii locus explicatur, ac Valentem iterum venisse in ecclesiam probatur ante mortem filii. IX. Miraculum calamorum Cæsareæ factum. X. Hæc persecutio ad annum 372 referenda. LXXVI

CAP. XXI. — I. De epistola 81. II. Scribit Athanasius Basilium antequam Roma redeat Dorotheus: rogat eum ut prior scribat episcopis. III. Elias hoc anno 372 præses Cappadociæ. IV. De epistolis Basilii 85-88. LXXXIV

CAP. XXII. — I. S. Athanasius respondet Basilio per Dorotheum Roma revertentem. Negat se priorem posse S. Meletio scribere. II. Probatur Athanasium illum, qui se a Meletio sine communionem dimissum queritur, Alexandriam esse. III. Dorotheus reddit Basilio litteras Occidentalem. IV. Basilius respondet per Sabinum diaconum. V. Epistola communis Orientalium missa per eundem Sabinum. VI. Consultitur Basilius de domesticis communionibus. LXXXVII

CAP. XXIII. — I. Anthimus Tyannensis metropolitana jura in secundam Cappadociam sibi arrogat. II. Gregorius Nazianzenus Basilio operam suam porrigit. III. Hæc dissensio orta post discussum Valentem. IV. Pugnæ prope Sasima interest Gregorius, ac rediens ordinatur Sasimorum episcopus. V. Reprehensus ob hanc ordinationem Basilius. VI. Peracta est Nazianzi, et ipso die Gregorius orationem septimanam pronuntiat. VII. Paulo post invisitur a Nysseno et orationem sextam habet. VIII. Fugit Gregorius abjectis Sasimis, et dolorem suum Basilio significat pluribus litteris. LXXXIX

CAP. XXIV. — I. S. Basilius exstruit ptichotrophium, et eo nomine accusatur ab episcopis apud Eliam. II. Reddit Gregorius paulo post Pascha et coram Basilio quintam orationem pronuntiat. III. Episcopum Dearis ordinat, qui

primus oppidi episcopus fuit. IV. De epistola Basilii 95. Elias accusatus Sophronio commendatur a Basilio. V. Petens Sasima Gregorius repellitur ab Anthimo. Ejus tamen rogatu agit cum Basilio de congressu. Annuit Basilius ac scribit senatui Tyannensi. VI. Proficiscitur Sebastiam. Ibi Eusebio respondet per epistolam 98. Probatur de Gregorio Nazianzeno hic agi, ac eum ante Pascha ordinatum fuisse. Synodus in qua lites componuntur inter Basilium et Anthimum. VII. Kursus in Armeniam Basilius, ut episcopus constituat: at Theodotus eum juvare non vult, nec eum eo communicare. Cognoscit Basilius de criminibus Cyrillo episcopo illatis. VIII. Rediens scribit Terentio et Eusebio et epist. 101. Pœmenium Satalensis episcopum concedit. XCII

CAP. XXV. — I. S. Basilius conqueritur apud præfectum, quod clerici Cæsarienses census fuerint addicti. II. Invisit S. Eusebium. Rediens scribit ad filias Terentii et ad quemdam militem. III. Tres litteræ de negotio Julitæ. Inde nata occasio scribendi ad Modestum. IV. Andronicum ducem placare conatur Domitiano. V. Pacem conciliat in presbyterio Tarsensi. VI. Simpliciam temeritatem comprimit. VII. De epistolis 115-117. VIII. Proditur a discipulis Eustathii. XCIX

CAP. XXVI. — I. Sanctissimus presbyter Cæsarea transit. Per eum agit Basilius de legatione Romam mittenda. II. Faustus ordinatur ab Anthimo contra canones. III. Basilio exsilium imminet. Ejus litteræ ad Urbicum et Theodorum. IV. Iter Basilii in Armeniam. V. Atarbius calumniis appetit Basilium. Ipse hæresis Sabellianæ accusatur. VI. Hunc Neocæsariensem episcopum fuisse ostenditur. CII

CAP. XXVII. — I. Formulæ a S. Basilio propositæ subscribit Eustathius, sed paulo post omnia perturbat. II. S. Eusebius nascentem discordiam sedare conatur. III. Eustathius a Basilii communionem discedit, eumque famoso libello lacerat. IV. Tres ea de re Basilii litteræ. Quo anni tempore hæc acta et scripta sunt. V. Basilium nondum liber ab exsilii minis. Eius sententia de legatis Romam mittendis. Scribit Abramio per Sanctissimum epistolam 152. CV

CAP. XXVIII. — I. S. Basilius scribit Petro Alexandrino, Pœonio, et Diodoro. II. Incidit in gravissimum morbum et scribit S. Eusebio. Rumor de illius morte. Ad aquas calidas proficiscitur, unde scribit Antipatro. III. Invisitur ab Evagrio et S. Hieronymo. Implorant ejus præsidium Sebasteni orthodoxi. Vocatur ad electionem episcopi Iconensis. IV. Die morbi quinquagesimo scribit S. Eusebio, ac non multo post Alexandrinis et Antiochenis. V. Duæ S. Eusebii litteræ, quibus respondet Basilius. Quo sensu Bosporium sibi adjunctum nuper fuisse dicit. VI. Nulla hoc anno Romam missa legatio. CIX

CAP. XXIX. — I. S. Basilii morbus ad ætatem referendus. II. Diem festum S. Euppsychii celebrat, et paulo post tres litteras scribit in gratiam ptichotrophiorum. III. Eusebium invitât Cæsaream, ejusque fratris filio scribit. IV. Invisitur a S. Ephræm. V. Maximum tribus litteris commendat. VI. De epistolis 150-153. VII. Respondet Basilio Ascholio Thessalonicensi, et Sorano duci, a quo petit reliquias martyrum. VIII. Item Evagrio. Illius animam quærunt Ariani. Scribit S. Eusebio et Antiocho. IX. Libenter de dogmate respondet Eupaterio. Epistola ad Diodorum de nuptiis cum sorore uxoris mortuæ. CXIII

CAP. XXX. — I. Basilius anno 374 ineunte interest funeri Gregorii patris. Scribit Amphilochio recens ordinato. II. Eger scribit ad S. Eusebium, et per Amphilochium ad Jovinum comitem. Ob missum corpus S. Sabæ gratias agit Ascholio et Sorano. III. Exsilium S. Eusebii, ad quem epistolæ 166, 167, quæ non sunt Basilii. IV. De Glycerio diacono qui cum virginum grege aufugerat. V. De epistolis 172-175. VI. Furor in Basilium hæreticorum die festo S. Euppsychii. Inde nata occasio scribendi libri *De Spiritu sancto*. VII. Epistolæ ad conjunctionem anni 374 spectantes. VIII. Nonnullæ aliæ ad Samosatenses, ad episcopos Eusebio amicos et ad Antipatrum. CXVIII

CAP. XXXI. — I. Scribit sanctus Basilius primam epistolam canonicam. II. Circa idem tempus scripta epistola 189 ad Eustathium, quæ Basilii esse ostenditur. III. Respondet Amphilochio de restituendo episcopatu in civitate Isaurorum. Agit in eadem epistola de cujusdam Georgii negotio, ad quod refertur etiam epistola 192. IV. De alia epistola quæ falso inscribitur Amphilochio. V. Basilius persequitur Ponti vicarius. CXIII

CAP. XXXII. — I. Gravissimus Basilii morbus ante Pascha anni 375. Quatuor litteræ ad hunc morbum pertinent. II. Accurata historia translationis sancti Dionysii ex epistola sancti Basilii ad sanctum Ambrosium. III. De epistola 198 ad S. Eusebium. IV. Epistola canonica secunda et epistola 200 ad S. Amphilochium. Paulo post epistola 201 ad eundem scripta. V. Concilium Amphilocho de re:

situendis episcopatiōnis, ad quod vocatur Basilius. cxxvii.
CAP. XXXIII. — I. Dazimonem perturbat Eustathius et
multos abstrahit a Communionem Basili, qui ad eos scribit.
II. Scribit etiam ad Neocæsarienses. III. Iterum mittit in
Pontum et agit de congressu cum episcopis. IV. Neocæsari-
ensibus nihil respondentibus iterum scribit. Duæ aliæ
eadem de re ad amicos litteræ. V. Post festum sancti Eu-
psychie in Pontum proficiscitur. Eo veniente ad fratris
ædes, turbatur Neocæsarea. Scribit ad eos et ad Olympi-
um. VI. Basilio redeunt nuntiat quod contra ipsum
hæretici, quid contra Meletium Paulini sectatores moliantur.
Plures his de rebus litteræ. VII. De epistola cano-
nica tertia, et epistola 218, quæ simul missa est. VIII.
Litteræ ad Samosatenses, ad Bereenses et Chalcidenses
per Acacium missæ. cxxx

CAP. XXXIV. — I. Scribit sanctus Basilius adversus Eu-
stathium epistolam 225 et 224. II. Demosthenes vicarius
Ponticæ Ecclesiam persequitur. Concilium hæreticorum
Ancyræ cogit. Gregorius Nyssenus e manibus satellitum
fugit, ejusque causa scribit Basilius Demostheni. III. In-
terest huic concilio Eustathius. Scribit Basilius adversus
eum epistolam 226. IV. Euphronius Coloniensis ad sedem
Nicomopolitanam evehitur. Quatuor ea de re epistolæ Ba-
sili. V. Aliud Nyssæ concilium hæreticorum. VI. Probatur
utramque synodum ante annum 376 habitam fuisse.
cxxxvii

CAP. XXXV. — I. Amphilochio significat Basilius ea quæ
geruntur. Respondet in alia epistola illius litteris et mu-
neribus ad Natale Domini missis. Mittit commentarium in
quo solvit illius quæstiones. II. Fronto mercatur episco-
pato ab Arianis. III. Resistunt acriter Nicopolitani. IV.
De epistolis 237-241 ad Eusebium et ad Nicopolitanos. V.
Legati in Occidentem Dorotheus et Sanctissimus presby-
teri. VI. Probatur eos hoc anno circa Pascha, non citius
profectos fuisse. cxli

CAP. XXXVI. — I. Reprehensus a Patrophilo Basilius
ob bellum cum Eustathio, causæ suæ justitiam defendit.
II. Theophilo injurias redonat, sed roganti, ut cum Eusta-
thio communicet, minime annuit. III. Persecutio Nicopo-
litanorum ingravescit. De epistola ad Amphilochium, et
alia sine inscriptione. IV. Scribit iterum Basilius Patro-
philo. De litteris ad Evæsenos et initio anni apud Cappa-
doces. De epistola 252. V. Redeunt Dorotheus et Sanctis-
simus. Plures Basilius litteræ per Sanctissimum feruntur.
Consolatur Bereenses monachos, quorum ædes Arianis in-
cenderant. Item alios monachos ab Arianis vexatos. VI.
Epistola ad Epiphanium de Apollinario et de rebus Antio-
chenis. Scribit Basilius Palladio et Innocentio. VII. Con-
sultus ab Optimo explicat Scripturæ locum difficilem. VIII.
Epistolæ ad Sozopolitanos et ad Urbicium de hæresi Apo-
linarii. cxlii

CAP. XXXVII. — I. Dorotheus et Sanctissimus Romam
iterum mittuntur. II. Non videntur confecisse quod præci-
pere illis propositum erat. III. Laudat Basilius confesso-
res Egyptios quod Apollinarium damnaverint. IV. Re-
prehendit quod Marcellianus ad communionem receperint.
V. Reprehensum etiam fuisse a Petro Alexandrino ad quem
scribit Basilius epist. 266. VI. Examinatur an jure Basilius
dixerit Marcellum ex Ecclesia exisse. Quo tempore fidei
confessio Athanasio oblata a Marcellianis. VII. Petriquerelis
de Dorotheo respondet Basilius in eadem epistola. cx

CAP. XXXVIII. — I. Concilium Amphilochie, in quo lau-
datur liber *De Spiritu sancto*. II. Epistolæ nonnullæ anno
377 et 378 scriptæ. III. De pluribus aliis in senectute S.
Basili scriptis. IV. De epistolis in episcopatu quidem
scriptis, sed quarum tempus incertum. cxiv

CAP. XXXIX. — De epistolis quarum tempus incertum.
II. De epistolis Basili ad Libanium et Libanii ad Basili-
um. III. Maxime dubiæ videntur. IV. Sex epistolæ spu-
riæ. cxvii

CAP. XL. — I. Basili mors et funus. II. Illius corporis
et animi effigies. III. Quanta de illo exstiterint hominum
judicia. cx

CAP. XLI. — I. Quanta apud antiquos sancti Basili ope-
rum admiratio. II. De novem homiliis in *Hexaemeron*.
III. De tribus homiliis quæ sunt *De hominis structura*.
IV. De homiliis in *Psalms*. V. De nonnullis in *Psalms*
homiliis, quæ spurge aut dubiæ existimantur. VI. De lo-
cis nonnullis, quæ in genuinas homilias assuta dicuntur
fuisse. cxlii

CAP. XLII. — I. Commentarium in *Isaiam prophetam*
perpauci Basilio non attribuerunt. II. Scriptum hoc opus
intra illud tempus quo Basilius presbyter fuit. Scriptum
etiam in Cappadocia. III. Basili ingenium et sententiæ in
hoc commentario. IV. Eadem Scripturæ interpretandæ
ratio. V. Comparatur hoc opus cum homiliis *De jejunio* et
In ebriosos. VI. Nonnullis aliis exemplis et argumentis
confirmatur auctorem commentarii Basilius esse. VII.

Solvuntur objecta. clxx

CAP. XLIII. — I. De homiliis secundæ tomi. Homilia se-
cunda *De jejunio* non auferenda Basilio. II. De homiliis 3,
4 5. III. De homiliis 6, 7, 8, 9, quarum tempus exami-
natur. IV. De homiliis 10-20. V. Homilia 21, in episcopa-
to scripta. De tribus aliis orationibus. De homiliis deper-
ditis. VI. De homiliis in appendicem rejectis. Nonnulla
explicantur perperam in his homiliis vituperata. VII. De
libris in *Eunomium*, *Ascetico* ac duobus libris *De baptismo*.
clxxx

PREFATIO GARNERII. clxxxvii

§ I. — De tribus orationibus, quæ falso tribuuntur Basilio. clxxxix

§ II. — An res uno momento creatæ sint, an sex die-
bus spatio. clxxxv

§ III. — De dicto quodam Augustini. clxxxvi

§ IV. — De aquis quæ super cælos esse dicuntur. clxxxviii

§ V. — De quibusdam Ambrosii locis. clxxxviii

§ VI. — De Psalmis. cxvii

§ VII. — Pauca quædam, quæ notari debent in psalmis
I, VII et XXVIII. ccv

§ VIII. — Quid sentiendum sit de Theodori Heraclotæ
commentario. ccv

§ IX. — De paraphrasi anonymi. ccvi

§ X. — De commentario in *Isaiam*. ccvii

§ XI. — De libris in *Eunomium*. ccxxxi

§ XII. — De lucubratiuncula quadam *De Spiritu san-*
cto. ccxli

NOTITIA EX BIBLIOTHECA FABRICII.
PRÆCIPUÆ ANTIQUARUM EDITIONUM PRÆFA-
TIONES. clxxxix

Præfatio editionis Parisiensis (1520). clxxxix

Præfatio editionis Haganoensis (1528). cclxxvi

Præfatio editionis Basileensis (1532). cclxxvii

Præfatio editionis Venetæ (1535). cclxxxix

Præfatio editionis Basileensis (1551). cclxxxii

Præfatio editionis Basileensis (1566). cclxxxiii

Præfatio editionis Parisiensis (1618). cclxxxiii

Elencus veterum librorum ad quos exacta et emenda-
ta sunt Basili opera. cclxxxiv

EXCERPTA EX ACTIS S. BASILII BOLLANDIANIS.
cclxxxv

VITA S. BASILII APOCRYPHA. cxvii

Prologus. ccxvii

CAPUT PRIMUM. — Adolescentia Basili et studia Athe-
nis. Eubuli philosophi conversio. ccxcv

CAP. II. — Susceptus baptismus, diaconatus, episcopa-
tus: Juliani mors, Libanii conversio. ccxcix

CAP. III. — Decretum exsilii sub Valente impeditum,
hujus filii interitus. Chirographum magicum demoni ex-
ortum. Anastasii presbyteri sanctitas. Adventus S.
Ephræm ad Basilius. ccvii

CAP. IV. — Restituta orthodoxis Nicænis ecclesia. Cas-
titas Petri Sebasteni probata. Peccatrici et Judæi con-
versio. Mors. ccvii

ACOLUTHIA OFFICII CANONICI pro Ecclesiis orien-
talibus Græcorum in solenni commemoratione trium Do-
ctorum Basili, Nazianzeni et Chrysostomi. ccvii

Præfatio. ccvii

Dissertatio prævia. — De quibusdam generatim ad ac-
coluthiam Græcorum spectantibus. ccvii

§ I. — Quid sit *eclus* sive *tomus* et quotuplex; quid
troparium, *sticherum* et *stichus*, quid *idiomelum*. ccvii

§ II. — Unde dicta *troparia* et *hirmi*; quis horum usus.
ccvii

§ III. — Quid *contactium*, et quis ejus inventor? Quid
canon, et quotuplex? ccvii

§ IV. — De magno canone, doxologiis, thelociis, cata-
basia et apolytico. ccvii

ACOLUTHIA TRIPLICIS FESTI. ccvii

CAPUT PRIMUM. — De minoribus Vesperis. ccvii

CAP. II. — De majoribus Vesperis. ccvii

CAP. III. — De officio matutino. ccvii

CAP. IV. — De Laudibus. ccvii

CAP. V. — De horis minoribus, mediis horis; et apo-
dipno, quod respondet nostro Completorio. ccvii

DE RECENTIORI TRIBUSQUE GRÆCORUM DO-
CTORIBUS, BASILIO, NAZIANZENO ET CHRYSO-
STOMO COMMUNI FESTO. cclxxxix

HISTORIA INSTITUTIONIS. ccvii

CANON DE S. BASILIO AD DIEM PRIMUM JANU-
ARIUM EX MENÆIS. ccvii

Monitum ad homilias in *Hexaemeron*. 1

S. BASILII OPERA. 1

HOMILIE IX in *Hexaemeron*. 5

Homilia prima. — *In principio fecit Deus cælum et ter-
ram*. 3

Homilia II. — <i>De eo quod invisibilis erat terra et ind- gesta.</i>	27
Homilia III. — <i>De firmamento.</i>	31
Homilia IV. — <i>De aquarum congregatione.</i>	38
Homilia V. — <i>De germinatione terræ.</i>	44
Homilia VI. — <i>De generatione luminarium.</i>	48
Homilia VII. — <i>De reptilibus.</i>	47
Homilia VIII. — <i>De volatilibus et aquaticis.</i>	46
Homilia IX. — <i>De terrestribus.</i>	47
Monitum ad Homilias in <i>Psalmos.</i>	20
Homilia in psalmum primum.	20
Homilia in psalmum VII.	27
Homiliæ in psalmum XIV.	23
Homilia in psalmum XXVIII.	27
Homilia in psalmum XXXIX.	30
Homilia in psalmum XXXI.	32

Homilia in psalmum XXXIII.	350
Homilia in psalmum XLIV.	387
Homilia in psalmum XLV.	415
Homilia in psalmum XLVIII.	431
Homilia in psalmum LIX.	459
Homilia in psalmum LXI.	470
Homilia in psalmum CXIV.	483
<i>Monitum ad opus sequens.</i>	495
LIBRI ADVERSUS EUNOMIUM.	498
Liber primus.	498
Liber II. — <i>De Filio.</i>	574
Liber III. — <i>De Spiritu sancto.</i>	654
Liber IV. — <i>Circa ea quæ ex adverso proferantur de Filio, in Novo et Veteri Testamento</i>	672
Liber V. — <i>De Spiritu sancto, quod non sit creatura.</i>	710

FINIS TOMI VICESIMI NONI.

UNIV. OF MICH.

JUN 23 1913

10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

UNIVERSITY OF MICHIGAN

3 9015 01293 4371

BOUND

APR 9 1951

UNIV. OF MICH.
LIBRARY

**DO NOT REMOVE
OR
LATE CARD**

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>